Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

PERSONALHISTORISKE, SOGNEHISTORISKE

OG STATISTISKE BIDRAG TIL EN

DANSK PRÆSTE OG SOGNEHISTORIE

(KIRKELIG GEOGRAFI)

1849—1949 (1956)

SAMLET OG UDGIVET AF

PAUL NEDERGAARD

SOGNEPRÆST, KØBENHAVN

III.

FYNS STIFT

KØBENHAVN

1956

DUPLEX-TRYKKERIET - KØBENHAVN
(VED HARRY OLSEN)

INDHOLDSFORTEGNELSE

Side

Forkortelser 4
Alfabetisk fortegnelse over pastoraterne 5
Forord 7
Patronat for Dansk Præste- og Sognehistorie 8

Fyns stift

Fyn og fynboerne 9
Fynsk folkekarakter 10
Fynboerne og kirken 15
Fyn i kunst og videnskab 17
Lidt af Fyns kirkehistorie før 1849 19
Friskoler og folkehøjskoler paa Fyn 33
Fynske præsteslægter 35
Stiftsstatistik 36
Litteraturoversigt 37

Biskopper 38

Odense-Assens amter 45
Odense købstads provsti 47
Odense herreds provsti 83
Bjerge-Aasum herreders provsti 119
Lunde-Skam-Skovby herreders provsti 195
Baag herreds provsti 250
Vends herreds provsti 304

Svendborg amt 351
Sunds herreds provsti 356
Sallinge herreds provsti 423
Gudme-Vinding herreders provsti 482
Langelands Nr og Sdr herreders provsti 600
Ærø herreds provsti 648

Oversigter:

Hvor kommer Fyns præster fra? 680
Fra hvilke samfundslag kommer præsterne? 681
Fra hvilke skoler er præsterne dimitteret? 681

Registre:

Alfabetisk fortegnelse over præsterne 682
Alfabetisk fortegnelse over præstefruer 691
Alfabetisk fortegnelse over lægfolk 697
Tilføjelser 704

FORKORTELSER

De hyppigst citerede værker er forkortet saaledes:

BDG: Barfods Danske Gejstlighed 1850 f.
CBI: N. Clausen-Bagge: Grundtv banebrydere 1941 f.
CBII: do Grundtvigske hjem, 1945 f.
CBIII: Grundtvigske lægmands ordførere, 1941.
DLF: Daniel Bruun: Danmark, land og folk, 1919 f.
DBH: Dansk biografisk haandlexikon I—III, 1920 f.
DBL: Dansk biografisk lexikon, I—XXVII, 1933 f.
DKT: Dansk Kirke Tidende.
DnA: IMs almanak »Det nye aar«, 1907 f.
Dsk K: Dansk kirkeliv, adventsbog, red af Johs Nordentoft, 1924 flg.
E: Erslews forfatterlexikon, 1843 f.
E S: (eller S): Supplement til Erslews forfatterleksikon, 1858 f.
E I: Elvius præstehistorie, 1884.
E II: Elvius præstehistorie, 1911.
G: Giessings jubellærere.
Gl gr Hj: H. P. B. Barfod: Minder fra gl grundtvigske hjem, 1922 f.
Gr Hj, 19: Holger Begtrup: Grundtvigske hjem i 19. aarh, 1929 f.
H og T: E. Steenvinkel: Hjemliv og trosliv, 1932 f.
H-F: Hauch-Fausbølls præstehistorie, 1911, I—II.
Højsklbl: Højskolebladet.
L P G: Lengnicks personalhist. Bidrag til Danmarks og Norges gejstl hist.
Mbl: Menighedsbladet.
Mackeprang: M. Mackeprang: Danmarks middelalderlige døbefonte, 1941.
N: Nyerup og Krafts forfatterleksikon.
L. Koch: L. Koch: Fra grundtviglanismens og rationalismens tid, 1898.
Hal Koch: Hal Koch: Danmarks kirke gn tiderne, 1939.
IM hist: Louis Blauenfeldt: Den indre missions historie, 1912.
IM Tid: Indre missions tidende.
KH: Kirkelig haandbog, 1923 f.
KLfN: Kirkeleksikon for Norden, 1900 f.
Khst saml: Kirkehistoriske samlinger.
Nørlund og Lind: P. Nørlund og E. Lind: Danmarks romanske kalkmalerier 1944.
P G L: P. G. Lindhardt: Den nordiske kirkes historie, 1945.
PT: Personalhistorisk tidsskrift, 1.—12. række.
Prh saml: Præstehist samlinger, 1930 f.
Prf Bl: Præsteforeningens blad.
Prf h: Paul Nedergaard: Præsteforeningens historie, 1946.
S nekr: Semlers nekrologer.
Sl: Salmonsens konversationsleksikon, 2. udg, 1925 f.
T: Treschows Jubellærere.
Trap: Traps Danmark, 4 udg, 1929.
W: Wibergs præstehistorie, I—III, 1869.
Turistforeningens aarbøger og »Fynsk hjemstavn«, Jac. Madsens visitatsbog citeret efter A. R. Idums udgave er jævnlig benyttet.

Ved opgivelse af præsteembedernes indtægt 1850 er: a) korntiende, b) kvægtiende, ofte medregnet under a, c) smaaredsel, d) offer og accidencer, e) præstegaardsjordens areal i td land. U: Udgift (efter Hertz' oversigter), 1870: Regul: Reguleringssum, N: Nettoindtægt (efter Jens Møllers haandbog for præster, II, 1879). Skatter, afgifter, pensioner, laaneafdrag og befordring er fradraget i nettoopgivelsen.

Iøvrigt er de hyppigst forekommende forkortelser følgende:

a = ansat.
A = Amt.
Adj = Adjunkt.
Adv = Adventister.
Afh = Afhandling
Alt = Alterbesøg (-gæster).
Arb = Arbejde(re).
BM = Bestyrelsesmedlem.
Bef = Befolkning.
c = cand (theol).
† = død.
D d U = De danske ungdomsforeninger.
Dk = Domkirke.
D K U = Dansk kirke i udlandet.
DMS = Dansk Missionselskab.
egr = egregie.
ev = evangelisk.
Ev Lt Mf = Evangelisk luthersk Missionsforening.
* = født.
F = Forening.
f i slutning af et ord = Forening (kredsf., ungdomsf. o s v).
Fh = Forsamlingshus.
Fm(d) = Formand.
fris = frisindet.
~ = gift med.
~² = gift anden gang.
Gd(e) = Gaarde(e).
Gdjr = Gaardejer.
gl = gammel.
gn = gennem.
Gr = Grundtvigsk (grundtvigianer).
h = haud.
ha = hektar.
h₁ = haud I
h₂ = haud II
Hg = Herregaard.
Hjpr = Hjælpepræst. (pers kap).
IM = Indre Mission.
Indremiss = Indremissionær.
int, Int = interesseret, Interesse.
K C = Kirkeligt centrum.
Kkg = Kirkegang.
Kkp = Kaldskapellan (bruges ogsaa som betegn for de tidl kap pro loco).
Kl = Klasse (lønklasse).
Kr og kr i slutn af ord = kreds.
K S = Kirkelig Samfund af 98.
km = Kilometer.
l = laudabilis.
l i slutn af et ord = Lærer (højskolel, kommunel).
Lt Mf = Luthersk Missionsforening.
m i slutn af ord = møder (samfundsm, ungdomsm).
Mh = Missionshus.
Mgh = Menighed.
Mgh.h = Menighedshus.
n = nærmest.
nc = non contemnendus.
ord kat = ordineret Kateket.
ord medhj = ord medhjælper.
Pgd = Præstegaard.
Pkp = personel kapellan.
prstv = præsteviet.
Rkp = residerende kapellan.
S = Side (pagina).
Sbl = Sognebaandsløser.
Sct = Sanct.
Sd = Siddepladser.
Sdsk = Søndagsskole.
Sk = Skole.
Smf = Samfund.
Soc = Socialdemokrat.
Sp = Sognepræst.
t = til.
Td L = Tønde land.
u (udn) = udnævnt.
u P = uden partipræg.
YM = Ydre Mission.
ØM = Østerlandsmissionen.

Ved teol eksamenskarakterer (efter 1942) er tilføjet pointsantal efter hovedkarakteren.

For ordensdekorationer anvendes de sædv. forkortelser.

Gymnasier og latinskoler er forkortet, saa det antagelig let forstaas, f eks: Mtrp = Metropolitanskolen, Ø Brgd = Østre Borgerdydskole, Hrlf = Herlufsholm, Od = Odense, o s v.

Alfabetisk fortegnelse over pastoraterne

Agedrup 145
Allerup-Davinde 163
Allested-Vejle 452
Allesø-Næsbyhovedbroby 212
Asperup-Roerslev 320
Assens 254
Avernakø 479
Avnslev-Bovense 563

Baagø 262
Balslev-Ejby 334
Barløse 269
Bjerreby 411
Bogense 225
Brahetrolleborg-Krarup 439
Bregninge, Taasinge 407
Bregninge, Ærø 677
Brendekilde-Bellinge 96
Brenderup 324
Brylle 109
Bøstrup 621

Dalby-Stubberup 154
Dalum 89
Drejø 413
Dreslette 294

Egense 383
Ejlby-Melby 231
Espe-Vantinge 448

Faaborg-Diernæs 424
Fjelsted-Harndrup 327
Flemløse 207
Flødstrup-Ullerslev 565
Fraugde 162
Frørup 581
Føns-Ørslev 346

Gamborg 340
Gamborg-Udby 345
Gamtofte 263
Gelsted-Rørup 330
Gislev-Ellested 519
Gudbjerg 549
Gudme-Brudager 547
Guldbjerg-Nr Sandager 229

Haarby 292
Haarslev 238
Helnæs 300
Herrested 587
Herringe-Gestelev 444
Hesselager 530
Hillerslev 463
Hillerslev-Ø Hæsinge 464
Hjadstrup 205
Horne 474
Hou 627
Humble 633
Husby 347

Jordløse-Haastrup 466

Kauslunde 313
Kerte 276
Kerteminde 122
Kerteminde valgmgh 130
Klinte-Grindløse 223
Korup-Ubberud 86
Krogsbølle 214
Kullerup-Refsvindinge 576
Kværndrup 397
Kærum 261
Kølstrup 135
Køng 284

Landet 409
Langaa-Øksendrup 528
Lindelse 630
Longelse-Fuglsbølle 628
Lumby 209
Lunde 207
Lyø 477

Magleby, Langeland 645
Marslev-Birkende 145
Marstal 656
Mesinge 150
Mesinge-Viby 153
Middelfart 306
Munkebo-Drigstrup 133

Norup 197
Nyborg 553
Nyborg statsfængsel 562
Nørre Aaby-Indslev 336
Nørre Broby 454
Nørre Lyndelse-Højby 179
Nørre Næraa-Bederslev 218
Nørre Søby-Heden 193

Odense, Ansgar kirke 64
Odense, Bolbro kirke 65
Odense, Fredens kirke 79
Odense, Hans Tausens kirke 66
Odense, Munkebjerg kirke 65
Odense, Sct Hans kirke 74
Odense, Sct Knuds kirke 58
Odense, Thomas Kingos kirke 65
Odense, valgmgh 82
Odense, Vor Frelsers k, (Korsløkke, Ejby) 73
Odense, Vor Frue kirke 66
Ollerup-Kirkeby 387
Oure-Vejstrup 535

Paarup 84

Ringe 484
Rise 665

Rudkøbing 610
Rynkeby-Revninge 147
Ryslinge 489
Ryslinge valgmgh 498
Rysling gr valgmgh 517
Ryslinge frimgh 518
Rønninge-Rolfsted 168

Sandager-Holevad 273
Sanderum 95
Seden-Aasum 159
Simmerbølle 615
Skaarup 376
Skamby 221
Skeby-Otterup 199
Skellerup-Ellinge 571
Skovby-Ore 228
Skrøbelev 614
Skydebjerg 278
Snøde-Stoense 625
Stenløse-Fangel 98
Stenstrup-Lunde 395
Strib-Røjleskov 319
Strynø 415
Svanninge 470
Svendborg, Sct Nicolai kirke 370
Svendborg, Vor Frue kirke 365
Svendborg, Sct Jørgens-Sørup 372
Svindinge 526
Særslev 233
Søby, Ærø 678
Søby-Turup 268
Søllested-Vedtofte 283
Søllinge-Hellerup 589
Sønder Broby 457
Sønderby 297
Sønder Højrup-Aarslev 595
Sønder Næraa 174
Sønder Næraa valgmgh 177
Søndersø 248

Tanderup 274
Thurø 403
Tommerup 103
Tranderup 671
Tranekær 618
Tryggelev-Fodslette 642
Tullebølle 620
Tved 382

Udby 342
Uggerslev-Nørre Højrup 220

Veflinge 245
Vejlby 315
Vejstrup valgmgh 540
Verninge 101
Vester Aaby-Aastrup 428
Vester Hæsinge-S Lyndelse 464
Vester Skerninge-Ulbølle 342
Vigerslev 243
Vindinge 578
Vissenbjerg 113

Ærøskøbing 652

Ørbæk 583
Ørsted-Orte 280
Øster Hæsinge-Hillerslev 459
Øster Hæsinge 462
Øster Skerninge-Hundstrup 385
Østrup 201

Under henvisning til biskop, dr theol H. Fuglsang-Damgaards forord og til den redaktionelle indledning til dette værks bind I udsendes bind III omhandlende Fyns stift. I nævnte indledning er der gjort rede for principper, og kilder, alt dette gælder ogsaa for bind III. Hver sognebeskrivelse er som regel sendt til gennemsyn til provster og præster (evt ogsaa tidligere præster), ofte ogsaa til lærere, lokalhistorikere osv, først i udarbejdet materialesamling, senere i korrektur. Derved skulle kunne opnaas et nogenlunde alsidigt billede, gennemrettet af flere. Efter 1923 bygges især paa de skiftende præsters beretninger til Kirkelig haandbog. For tiden før 1923 er søgt givet mere samlende fremstillinger. Det har ikke været muligt at skaffe skildringer af alle præster, skønt det er forsøgt. De givne karakteristika skønnes at have deres personalhistoriske værdi, men en præsts betydning kan og skal ikke regnes efter linietallet.

Der har indsneget sig nogle inkonsekvenser og gentagelser, hvad forøvrigt vanskeligt kan undgaas i saa stort et værk og med saa mange medarbejdere. Men det har været mig magtpaaliggende at faa bindet afsluttet indenfor en rimelig tid, saa der ikke skulle gaa for lang tid mellem begyndelsen og slutningen. En varm tak retter jeg til alle de mange præster og lokalkyndige, der har hjulpet med stoffets tilvejebringelse, rettelser og tilføjelser. Uden denne hjælp havde værket ikke kunnet gennemføres. En særlig tak til *undervisningsministeriet*, der har ydet støtte til udgivelsen, samt til dem, der er indtraadt i patronatet for værket. Lolland-Falster stift, som vil omfatte ca 4 hefter, tænkes indbundet sammen med Fyns stift.

Stoffet er afsluttet 20. august 1956. *P. N.*

Patronat
for Dansk Sogne- og Præstehistorie.

Sognepræst, dr theol *L. P. Fabricius*, Charlottenlund, fmd.

Biskop, dr theol *H. Fuglsang-Damgaard*, Kbhvn.

Overarkivar, dr theol *Bjørn Kornerup*, Kbhvn.

Overbibliotekar, dr phil *Helge Topsøe-Jensen*, Universitetsbiblioteket, Kbhvn.

Professor, dr. theol *Hal Koch*, Kbhvn.

Provst *E. L. Balling*, Kbhvn.

Provst *Emil Steenvinkel*, Søborg.

Seminarieforstander, c mag *Paul Holt*, Aarhus.

Genealog *Poul Nygaard*, Charlottenlund.

Kordegn *Otto Sommer*, Husum (sekretær).

FYN OG FYNBOERNE

Fyns natur er præget af smilet. Helge Rode kalder Fyn: »Landet med de tusind smil«. Skønt Fyn i manges bevidsthed anses for at være et fladt land, har den større højder end Sjælland og Nord- og Vestjylland. En tur til Frøbjerg Bavnehøj eller Svanninge bakker skal nok overbevise een derom. Landskabets linier gemmer sig bag de mange levende hegn. *Chr. Richardt,* som i 10 aar var præst i Ørsted ved Assens, digter:

> Der vinder sig om Fyens land
> et baand af høje hækker,
> et hegn, som gaar fra strand til strand
> i tusinder af rækker,
> som deler øen plet for plet
> i lutter grønne ruder,
> i tærner som et tavlebræt
> til brug for høje guder . . .

De fleste danske kender kun Fyn set fra toget eller fra hovedvej nr. 1 Nyborg—Middelfart. Den ensartede frodighed giver turisten et indtryk af »kedsommelighed«. Det er egentlig kun ved Vissenbjerg, den landevejsfarende synes, at landskabet har interesse. Men turen fra Lillebæltsbroen og Middelfart over Assens, Faaborg til Svendborg er een af Danmarks dejligste og mest afvekslende, og fra Bregninge kirketaarn paa Taasinge er maaske Danmarks skønneste udsigt. Fyn har al slags natur, fra det storformede kystland ved Lillebælt til slettens flader, den jydskprægede halvø Helnæs, de fynske alper — til Hindsholms særprægede natur og Fynshoveds barske stilhed. De gamle velholdte bindingsværksgaarde, de sirlige haver, de mange skove, de veldyrkede marker, de mange spredte skove . . . og de fleste steder et kig over blaa sunde og bælter, de hyggelige købstæder, jo det er med rette, at Fyn er blevet kaldt »Perlen i det danske rige« . . .

Naturen præger folkesindet, og mennesker præger igen naturen, i vore dage desværre ofte paa temmelig skæmmende maade. De gamle fynboer forstod at bygge deres gaarde, saa de stemte fint med naturen. Abildgaarden skilte hjemmet fra marken, og gaarden vendte ryggen mod bygaden. De mange bindingsværksgaarde viser, at man havde let til at hente træ, og ofte er der bygget kunstfærdigt og dygtigt: De svære længer med det skraanende straatag, det rigt udmønstrede bindingsværk og de næsten altid nykalkede tavl imellem . . . de pyntelige kviste; blandt de skønneste gaarde er de gamle præstegaarde, som sammen med kirken og de gamle kampestensdiger danner nogle af vore fineste landsbybilleder. Stationsbyerne er de gamle landsbyers grelle modsætning.

Fin og Fyn, de to ord staar hinanden nær. »Danske Atlas« siger, at fynboerne bruger ordet »fin« i en vidtløftig mening om alt godt: »en *fin* mand, en *fin* hest, en *fin* gaard«. Og i denne betydning bruger de »fin« om hele deres ø.

Det kan dog næppe være rigtigt, at ordet Fyn stammer fra ordet »fin«, selvom tanken derom er gammel. Præsten Niels Svane i Varde skrev paa reformationstiden en Danmarksbeskrivelse paa latin, og det hedder her om Fyn: »Cimbrerne kalder Fyns land: det *yndige.* Thi frugtbart og yndigt er det. Her er egeskove og høstmodne kornvange, engene smiler med friske blomster, og hid og did risler bække med summende mumlen«. Skriftet »Encomion« (1656) siger, at »dette land med al ret maa og kan kaldes et *fint* land«, og mange digtere har senere besunget Fyn, — alle taler de om blidhed og ynde, — især i den tid, da frugttræerne blomstrer, og de blomstrer over hele Fyn i maj. I 18. aarhundrede anlagdes de mange store stengærder ved slidsomt arbejde, og efter udskiftningstiden blev de beplantet med levende hegn. En »indenlandsk rejsebeskrivelse« fra 1802 (af pastor Wedel, Everdrup) er fyldt af beundring over de nyopførte smukke bondegaarde og deres haver. *Jens Baggesen* sang Fyns pris. Han opholdt sig en tid paa Brahetrolleborg, hvis jord var blevet udskiftet 1787 af grev *Johan Ludvig Reventlow,* medens Baggesen boede der. Han var med til at give de udskiftede gaarde navne, som var præget af oplysningstidens moraliserende, natursværmende aand: Agerspris, Yndighed, Blidegn, Lykkevalg, Gladbo, Plovheld, Skyggefryd. Ogsaa interessen for den klassiske oldtid fandt udtryk i navne, som endnu bruges, f eks Lakedæmonien ved Arreskov sø og stationsbyen Korinth. I det idylliske landskab mellem gaardene med disse pompøse navne gik de godmodige fynske bønder, snaksomme og letbevægelige, mændene med den højrøde, strikkede tophue og langt haar ned over skuldrene, kvinderne med den malede solhat af pap, der i sommeren lugtede ubehageligt af fernis. Naar pigen gik i marken, bar hun malkespanden i en spraglet malkekrans oven paa hovedet. Konernes vadmelsskørt var grønt, pigernes rødt. En gammel fynsk vise, trykt i Odense 1775 siger, at »pigernes kæreste tidsfordriv er musik og dans«. Men fynske piger kan nu ogsaa bestille andet og — gøre det godt.

De fynske øer

Fyn er ikke bare »fastlandet« Fyn. En mangfoldighed af øer hører til Fyns stift,

især i Svendborg amt. De ligger som kyllinger omkring hønen. Chr. Richardt bruger i digtet »Vort land« billedet af en rund julekage med købstæderne som rosiner og mindre kager udenom. Ingen anden landsdel har saa mange øer, fra den skovklædte *Æbelø* mod nord med dens eventyrstemning og ensomhed til *Strynø* mod syd, den flade ø bag digerne, med sin majstang og sine høje stengærder. En sejltur fra Lillebæltsbroen til Rudkøbing er ikke alene enestaaende smuk, men her passerer man hele perleraden af øer: *Fænø* i det blide Lillebælt med sin skov og sin lille følgesvend: *Fænø kalv*, hvor kong Haakon 1300 mødtes med hertug Erik og sluttede fred i krigen med Norge, *Brandsø* med sin store stendysse, den næsten firkantede *Baagø*, den lille *Torø* med den store stengruppe: Tors kamp mod jætterne. I Helnæsbugten er der 3 langstrakte smaaøer: *Ilumø*, *Horsehoved* og *Vigø*. Saa svinger vi omkr Horne næs med den store rundkirke og Dyreborg skov med udsigt til de fynske bjerge og kommer til Sydfyns ørige: Først *Lyø* med de stille veje og den enestaaende landsby med de gamle bindingsværksgaarde, herlige overgroede stengærder og høje træer. Her møder vi minderne om den nat, da Valdemar Sejrs herrevælde brast, her møder vi gammel almuekultur, fine haandarbejder, gamle dragter. *Avernakø* bestaar egentlig af 2 øer, Avernakø i vest, Korshavn i øst, forbundet af en lav tange, Drejet. Her er fladt, her staar majstangen, her minder tavse stene om oldtiden. Under en af dem fandt man 6 guldskaale. *Ærø* er blevet kaldt en stump af afbrudt bro mellem Fyn og Sønderjylland. Indtil 1864 hørte den under Als. Derfor har sproget mindelser om sønderjydsk, og meget hos ærøboen minder om sønderjyden, sindsro, praktisk sans. Her er ingen skove, men frit udsyn over havet, mange oldtidsminder, skoven af master i Marstal havn viser, at her bor søfolk, og Ærøskøbing er en af Danmarks hyggeligste byer, sorte gavle, tjærede sokler, stejle, mosgroede tegltage, skinnende messingdørhamre, blomstrende haver. *Drejø* sogn er et helt ørige, hvor præsten stadigt maa sejle for at komme til sine sognebørn. Her har man kæmpet med stormfloder, ikke mindst 1872, her har man til omkr 1900 bevaret gamle skikke: Kvinderne bar særlig dragt til hver højtid, blaa, som sneens skygge i julen, grøn, som vaarens løv i paasken, rød som sommerens roser i pinsen, og den gamle sølvknappede mandsdragt huskes endnu. Sognet omfatter øerne *Drejø*, *Skarø*, *Birkø*, *Hjortholm*. Saa kommer vi til *Taasinge*. Over hele Sydfyn ses kirkespiret paa Bregninge bakke. Taasinge er den af alle øerne, der er nærmest knyttet til fastlandet. Tæt op til Svendborg, men skilt derfra ved et smalt sund. Fra Svendborg er øen een lang stigende bakke, men efter Bregninge er øen temmelig flad. De gamle gaarde, de levende hegn, de smukke haver og skove, udsigten over vandet — giver Taasinge et præg af ynde. Her ser man Fyns smukkeste bindingsværk, og i Troense ser man en landsbygade, som der ikke er mage til. Her er ogsaa de 4 ejendommelige Holstenshuse. Her løfter Valdemars slot sit høje blaa kolossaltag, her er Ambrosiusegen. Men det man husker mest, er udsigten over hele øriget fra Bregninge. Vindeby er blevet en forstad til Svendborg. Troense er skipperby, *Turø* er en skipperø, nu forbundet med Fyn ved en dæmning. Rolf Krake skal være født paa Turø. En idyllisk ø, tilholdssted for kunstnere. *Strynø* har vi nævnt. Og saa er der den største af alle øerne: *Langeland*.... en rosengren kastet i havet . . . en havkranset borgpark . . . er den blevet kaldt. Her er Egeløkke med Grundtvigsminderne, her er Ørsted'ernes hjemstavn, her er de mange herregaarde og »bøller«. Men derom fortælles nærmere under Langelands provsti. Og saa er der i Storebælt et par smaa øer, især den skovklædte *Romsø* ved Hindsholm.

Lidt om fynsk folkekarakter (sammenlignet med sjællænderе og jyder)

Sjælland har hovedstaden, Jylland er hovedlandet, og midt i Danmark ligger Fyn, som hjertet i det danske folkelegeme. Og hjertet er varmt. Fynboerne er de eneste danske, som kan rejse mod øst og vest, syd og nord uden at komme til udlandet. »Den fynske mjød, den fynske gjød, og det fynske humleøl vækker andres misundelse«. Jyden driller fynboen med, at han mimrer om munden, naar han gaar forbi en boghvedemark, og et fynsk ordsprog siger: »Fyn — det er et godt land, der faar man noget for noget. Sjælland er et skidt lille land. Der faar man itte for itte«. Jyderne har et ordsprog: »Alle I øboer er eens blissede, men I fynboer er nu ikke de ringeste«. Jyden finder fynboen mere aaben end sjællænderen, men han finder den fynske dialekt jappet.

Nu er der adskillige dialekter paa Fyn. *Fynsk dialekt* er et helt kapitel for sig mellem Danmarks tre hoveddialekter. Over hele øen er de 3 køn bevaret i talesproget, jvf. Chr. III's bibel: »Himmelen *hand* er Guds stol, jorden *hun* er hans fodskammel og Jerusalem, *det* er den store konges stad«. Ofte har fynsk samme køn til ordene som tysk, paa begge sprog er »skjorte« hunkøn, men »særk« hankøn, — solen er hun, »moni« er han, »grisi« er han, »kakkelovni« han, savsen er hun, »huni« og »katti« er han osv. Verbernes og pronominernes bøjning kan ogsaa være indviklet nok. Paa sletten er bevaret de tvelyde, som det fællesnordiske oldsprog havde (kakeløun, vøun, hæir aa dæir aa ailestæir). Klangligt er dialekten svag (sammenlignet med det dybe jydske med de aabne fulde vokaler), men den stemmer med det lyse, venlige Fyn. Og naar man har været en tid herovre, lægges stemmen uvilkaarligt en halv eller en hel tone op for at slutte ordene i en lille kæk stigning opad tilsidst. Christine Reimer fortæller om fynboernes mange eder, hvor den onde, Satan og Fanden efter behag forbindes med ord som tordne mig, lyne, raspe, gale, fløjte, piske mig — en lignende liste kan sjællænderne vist levere, men specielt fynsk er udtrykket »ie helveshov (helvedes hob) om penge, folk osv. Efter landemodet i Sct Knuds kirke udbrød en bonde om præsteprocessionen: »Det vaar ie helveshov præster, der vælter u' a' kirken«. Fynboen kan ikke

udtale de bløde d'er (O'ense, brø' og grø' og fa' og ma') og karakteristisk er nasallyden n-i (manden hedder maan-i med langt a). Haarde lyde findes ikke i fynsk dialekt.

Fynboens interesse for slægtskabsforhold gengiver Achton Friis i denne hurtigt »afraspede« replik: »Joh, — Mads han var jo faar te' Ole, der kom heir og fæk Per Hansens daavder, Sofie, og de ha'e en søn, der he' Lillemads, og je' ka itte vi'e, om den Pejer du snakker om, om det itt sku' være en søn af Mads«. (Man ihukommer det fynske ordsprog: »Snak kun, kæverne holder nok din ti' ud!«) Ellers kan fynboen nok udtrykke sig kortfattet. (»Hvor æ du nu, Sofie?« . . . »Jæ æ ingenste'er, jæ æ gift!«). De forstaar halvkvædet vise. »Vi ska'tte ha' saa lang en uty'ning!«

Forøvrigt er der mange nuancer i fynsk dialekt. Nordvestfynsk er ejendommeligt, og her er der endda forskel paa Bogensefynsk og Assensfynsk, o bliver til ø (vøvn for vogn) til e og æ sættes j (hejr og dejr - her og der). Sydfynsk er mest syngende, det mangler stød. Øst- og midtfynsk staar højdansk nærmest. Men mange steder sættes »Odense-dansk« i højsædet, radio og skoler udnivellerer. Fynsk er hjemmets sprog og smukkest inden for de 4 vægge. Det har mange kælenavne for dyrene og ord om dyrenes røgt. Morten Korch mener, at fynsk er en af de dialekter, der senest vil uddø, fordi den ikke blot er ord, men musik og toner. (Tale ved hjemstavnskursus i Kerteminde 1921.)

Lillebæltsbroen har gjort Fyn til »fastland«. Overfladisk set er Fyn een overdaadighed af smil og frugtbarhed og renlighed (»Fyn skinner som en nymøjet mark«, som sjællænderen sagde efter at have set en velgødet ager). »Fyn har plads mellem Jylland og Sjælland som en ikke helt jævnbyrdig, men vel udviklet lillesøster«, siges der. Fynboen er spændstig og kappes gerne med jyde og sjællænder, og i denne kappestrid har fynboen faaet karakter. Sjællænderen kan blive dvask, jyden kan blive stejl, fynboen staar drømmende, men maalbevidst. En sjællandsk fisker sagde om Kertemindefiskerne: »Hele deres liv er jo eet kapløw!« Saadan ville sjællænderen ikke pukle! Ved vælgermøder ægger fynboen taleren bravt. Klaus Berntsen var ægte fynbo. En jydsk politiker karakteriserede fynsk politik som »moderationens« politik lige fra Hans Tausens tid, men rekordens aand har præget dem lige til verdensmesteren Thorvald Ellegaard. Fynboen *Mads Hansen* kendte det fynske kappestridssind, da han paa en skyttefane satte disse ord: »End er vort bedste skud i vente«. (Saale's sa' jo aasse ham Palnatoke efter sagnet, da han skø' ævled a sin søns ho'ed der i Sky'ebjerg . . .).

Pastor, dr *F. C. Krarup* omtaler i sine erindringer fra barndommen paa Fyn (Fra romantisme til realisme, 1930) den kraft og energi, hvormed folk efter et økonomisk nulpunkt efter statsbankerotten 1814 rejste sig igen. Det er denne slægts uvisnelige ære, at de gjorde det genrejsningsarbejde. Det krævede uendelig nøjsomhed, gennemført tarvelighed og pligtroskab.

Fynsboens karakter er skabt gennem aartusinder og stemt sammen med landskabets karakter, som sønderjydens er præget af g[illegible]nsen, vestjydens af havet og heden. Frodigheden giver livsfrodighed til dem, der vokser op her . . . bag alle hegnene, — og den fremmede kan undertiden komme til at føle sig mere fremmed, hvis han vil forsøge at trænge ind i løndommen bag alt det smukke og frodige.

Andre egnes haver kan synes lidt pjuskede ved siden af fynboens. Han bliver aldrig træt af at pynte op og forbedre. De velbyggede fynske bondegaarde med de brune egebindingsværksstolper skød op efter 60'erne som eksempel paa solid og smuk bondegaardsstil. Der er pynteligt, og der er ikke sparet paa stolperne, de sidder tæt. Jyden har kampestens- eller rødstenshuse, sjællænderen har hvidkalkede længer, fynboen har forstaaet at hygge sig med broget bindingsværk. Gaardene er større, hvad bygninger angaar, end de sjællandske, gaardspladsen kan være yndefuldt delt af tilklippede hække. Sjællænderen nøjes som regel med at *studse* sin hæk, fynboen *klipper* den. Haven er fyldt med blomster, saa Fyns nationaldigter, Mads Hansen, kunne juble over »alle de smaa blomster, der dog er til i aar . . . og fugle, det er ikke til at sige«, og Dannebrog vajer paa sin høje, hvidmalede flagstang. Jo, *H. C. Andersen* var fynbo, han ejede fynboens eventyrsind, og han kunne med sandhed synge: »I Danmark er jeg født . . der har jeg hjemme . . . med æblegaard og humlehave . . . dig elsker jeg«.

Jyden interesserer sig for *hjemstavnen*, fynboen for *hjemmet*. Han har maaske ikke jydens sans for sagn og minder, men han hænger trofast ved gammel sæd og skik. Jylland er præget af naturen, Sjælland af historien, Fyn er præget af *poesi* . . . og *musik*.

Enkelte landsbyer har beholdt deres bystævner og deres majstang. Det ejendommeligste bystævne er i Davinde, en aaben plads med et højt kuplet lindetræ med 13 siddesten i ring omkring og i baggrunden en ægte fynsk bindingsværksgaard. Lignende bystævner er der i Nr. Lyndelse og Højby, men mange steder er de forsvundet. Her kunne kappestrid og rekordaand ret folde sig ud. Fyn fik nok sine forsamlingshuse (men »der er ingen ollermand til at føre an nu, og der vil de allesammen raade, saa det blir et rigtigt kæltringhus«). Der gik gammel kultur tabt, da bylauget mange steder afløstes af de traditionsløse og upersonlige forsamlingshuse. Men helt forsvundet er de ikke. *Klaus Berntsen* fik en hilsen fra *bylauget* i sin fødeby, da han blev statsminister . . . sjællændere og jyder ville nok have nøjedes med at lade partifællerne sende en saadan hilsen.

Medens jyden staar vurderende slagfærdig over for den fremmede, er fynboen forekommende, ret afventende, men dog hurtig i vendingen. Naar noget nyt skal begyndes, gaar det bedst paa Fyn (gudelig vækkelse, friskole, valgmenighed). Hvad rummer fynboens smil mellem de mange smaa smilerynker? Velvilje, skepsis eller selvhævdelse? Fynboen er saare elskværdig og pligtfølende — — intet sted faar den fremmede saa god oplysning om vej og sti. Men fynboen føler

ingen særlig trang til at indlade sig med den fremmede og fortaber sig ikke i snak med ham. Fynboerne kan godt lide at snakke indbyrdes, livlige og opvakte som de er. Fynsk vid lyser dog ikke meget op i karakteristikken, men viser sig i mildt lune, og i hjemlige kredse kan folkeviddet nok blive dristigt. General Bülow skal have sagt, at »af hans soldater var sjællænderen skrappest til at gaa frem, jyden skrappest til at staa fast, men fynboen var bedst til at gaa til pigerne.« Fynboen har hedt blod og ofte et vist sanseligt vid, der ikke egner sig til gengivelse. Men hvad man forarges over i jydens mund, kan man være tilbøjelig til at smile over i fynboens.

Gravlund karakteriserer fynboens snarhed som *adræthed*. Sindets spændstighed lystrer uden nølen. Fynboen er den fødte redningsmand, han styrter sig straks i faren for at redde. Og oftest staar han klar med sin afgørelse, hvor sjællænderen staar ubeslutsom tøvende og jyden staar vurderende, beregnende. Paa Fyn skal en sag ihvertfald frem, mens stemningen er oppe. Men selvom fynboen er opvakt, kan man ogsaa hos ham møde træghedens dybe ro. Hans lune er ikke særlig rigt. Man kan leve uden lune, men man kan ikke leve uden *stemning*, og fynboen sejrer ved sin stemning. Det er ikke linjer og farver, men stemning man strides om. Der er noget af en kunstner i de fleste fynboere, og nogle af Danmarks største idealister er at finde blandt de bønderkarle, som rejste de fynske friskoler i haard kamp med autoriteterne. Ligesom den gamle vækkelses folk sejrede de ved tro, baaret oppe af stemning. — Der er myndighed, ja til tider raa kraft i fynsk stemningsvilje, og den, som ikke forstaar denne stemningssans, bliver aldrig hjemme blandt fynboerne. Han finder dem overfladiske og letsindige, ikke saa dybe som han selv. Naar der er *natur* i jydens tro og *tradition* i sjællænderens tro, er der *stemning* i fynboens tro. Det ved enhver, som har været til møde i Fyns forsamlingshus eller i Ryslinge.

Næppe i nogen anden landsdel finder man en *kunstsans* som paa Fyn. Hvert husmandshus er malerisk. Man glædes over billeder, og man rejser gerne mindestene. Naar Sjællænderen finder en sten i sin mark, lader han den ligge, jyden kløver den til nyttebrug, men fynboen laver en mindesten af den. Søren Kierkegaard fik ingen mindesten i Sædding, men fynboerne gjorde H. C. Andersen til æresborger i Odense, og mindesten har de rejst for kunstnere, politikere og begivenheder i snart hver en by. Ordet »digter« har klang paa fynsk, paa sjællandsk lyder det af ingenting.

Fynboerne synger meget og kønt. De gamle haandskrevne viser gik fra mand til mand, indtil de blev trykt i skyttesangbogen; de er bedre end de sjællandske viser, men de savner jydernes kraftige lyrik. De fynske sangforeninger er ikke blot dannet for at synge korsang, men for at vække og nære sanglysten og sansen for aandeligt liv. Ingen sangudsendelse i radioen har været mere populær end *Oluf Rings* sange fra Skaarup seminarium, og ingen har mere virket end han, for at fynboerne *Thomas Laubs*, *Carl Nielsens* og *Thorvald Aagaards* sange blev kendt ud over landet.

Fyns aandelige vækkelse er faktisk ældre end Kertemindevækkelsen og Mads Hansen. (En spire til friskoletanken møder vi 1661, da bønderne selv ville vælge egnede mænd til at være ungdommens ledere.) Da jyden *Kr. Kold* kom til Fyn, var det ikke blot ham, der opdrog fynboerne, men ogsaa dem, der opdrog ham. Fynboen er født med trang til folkelig dannelse. Alt i gaard og have er hans hænders og tankes værk, intet er tilfældigt. Jydsk tungsind og fynsk spændstighed mødtes, da *Carl Nielsen* skrev musik til *Jeppe Aakjærs* sange. Fynboen har litterær modtagelighed, trang til farve over tilværelsen, søndagsstemning. Gravlund fortæller om, hvordan præsten paa Fyn skaber søndagsstemning blot ved sit besøg og tilføjer: »Det er vist lettere at være præst end folkemindesamler paa Fyn. Gerne faar man at vide, hvilken herlig taler præsten er, men man faar kun faa folkeminder lokket ud af dem«. *Evald Tang Kristensen* har samlet en hel folkebog om jydsk folketro. Saadanne folkeminder findes ikke paa Fyn af gammel gude-naturlære. Men fynboerne har været ivrige efter at tage *varsler*, og de værner om gamle skikke som ringridning, høstskikke, laugsskikke. Fyn er i det hele fattigt paa oldtidsminder og originale folkesagn.

Fynboen glæder sig ved sin *stilfærdige dont*. Faa steder finder man saadan arbejdsglæde som her. Han keder sig aldrig, han har altid en hæk at klippe eller andet at sysle med. Omkring 1850 arbejdede man med markens forbedring, mergling og dræning. I vore dage med husdyr- og mejeribrug og korn-, frø- og sukkerroeavl. Lige til c 1900 brugte man trevangsskiftet, som munkene indførte (regelmæssig skiften mellem rug, byg og græs), de fleste præster var 1800—50 ivrige for landbrugets fremme. I gamle dage dyrkede man meget husflid, især er Odense amt med Sletten berømt for husflid. Provst *Lütken* i Lumby († 1844) var foregangsmand. I Sydfyn dyrkedes der hør, i Nordfyn humle. Sydfyn er berømt for sine frugtplantager. I Vissenbjerg og Tved lavede man jydepotter. Jyden slider sig krum; sjællænderen holder op, naar arbejdet bliver for træls. Over fynboens arbejde er der noget grænseløst, alt om ham er skabt af hans hænder, og det kræver stadigt overarbejde, men ikke fabriksmæssigt eller halvt. »Aldrig færdig. Altid paa vej!« Det passer paa fynboen. Og det staar paa mindestenen over Jørgen Pedersen, Dalum Landbrugsskole. Men fynboen kender ogsaa glæden ved den kunst at hvile ud. Der kan fremsættes paradokser om fynboens »ilsomme ro«.

Jydsk tungsind kan godt finde paa letsindigheder. Men fynsk spændstighed maa ikke opfattes som letsind. Fynboen tager sig ikke livet let. Han er grundig, ofte omstændelig, baade paa marken og i haven og i forberedelserne til gilde.

Jyden er handelsmand, der snakker løs for at sælge en ko. Fynboen er koldblodig, forretningsmand med overblik, uden sans for pran-

gerliv, men for forretning. Det er værre at blive snydt af en fynbo end af en jyde, for der er humør i jydens snyderier. Der var i lange tider større landsbyer paa Fyn uden nogen købmandshandel. Det daglige smaahandleri er ikke fynboens sag. Men laugstanken kom til udtryk i brugsforeningerne. (»Brusen er vores egen!« ligesom friskolen: ikke for alle og enhver!) — Derimod har man ikke hævdet den fynske dialekt særligt fremtrædende. *Mads Hansen* skrev kun enkelte sange i dialekt, og fynboen *Rasmus Rask* naaede ikke at hævde den. Ingen har prøvet fuldt ud at vise, hvad fynsk dialekt kan give. Det hænger sammen med, at dialekten ikke er saa ordrig som jydsk. Fynsk har sin styrke i sprogtonen, musikken.

Vekselvirkningen mellem landsdelene har været værdifuld. Jyden *Kr. Kold* virkede blandt fynboer, og mønboen *Vilhelm Birkedal* fik sin høvdinggerning paa Fyn. Der var nær forbindelse mellem vækkelsesfolkene i Christiansfeld og de vakte paa Vestfyn, og fra Kertemindeegnen og Langeland søgte man forbindelse med Vest- og Sydsjælland.

Folkehøjskolen var næppe blevet det, den blev, uden fynboernes trang til at skabe vennekredse. I bylaugenes kreds sad man broderligt og drøftede tilværelsen og oplivede hinanden med sang og fortælling. Jyder og sjællændere havde næppe disse forudsætninger for at skabe høj*skole*aand. Fynske bondesønner blev dygtige højskoleledere.

Gerne udvandrer fynboen til andre egne. (»Ærøboere og graaspurve træffer man alle vegne i Danmark«). Tilflyttede embedsmænd tager man gerne til sig. De hører med i bybilledet. Typisk for fynboen er sansen for *kredsen*, hvor man kan fyldes af stemning. Han savner ikke religiøse følelser eller vækkelse, men fynsk religiøsitet har ikke frembragt det originale. Det var sjællænderen Grundtvig, som kom til at præge Fyn med sit livssyn og kristendomssyn, og mange af de førende valgmenighedspræster og friskolelærere kom *ude*fra.

Fynboens glæde over hjemstavnen møder man stærkt i soldaterbreve fra fynboer... længslen efter *kredsen* derhjemme. (Karl Larsens soldaterbreve fra 1864). Det samme møder man hos Mads Hansen. Den fremmede mener undertiden at kunne spore noget fortættet, lurende eller listigt hos fynboen. Det hænger vist sammen med, at fynboen, der føler sig hjemme i kredsens stemning, ofte kan anses for listig, hvis han er for indladende mod fremmede. Men fynboen har en egen evne til at faa indflydelse i de kredse, hvor han finder sig tilrette (f eks Klaus Berntsen, Erik Eriksen), selvom det er i fremmede omgivelser, men han skal nok vide at fastholde sit væsens egenart, hvorhen han end kommer. — Indvandringen fra andre egne til Fyn er ret ringe (»ølket er godt og pigerne kønne, men der findes ikke mange fremmede folk paa Fyn«). Fynboen er hæderlig, han indlader sig ikke paa skovtyveri, og med foragt talte man om »pakket og røverne i Vissenbjerg bakker«. Man ser heller ikke særligt venligt til folk, der kommer fra andre egne og køber gaard paa fynsk jord for at tjene penge der. Fattigdom ses der ikke meget af, og mange lever af deres rentepenge. Man hjælper gerne hinanden. Jyden er ener, individualist, fynboen maa have en kreds at være i (»man kan ikke bo i Odense uden at være frimurer«) og medens sjællænderen »ikke naar længere ud i verden end til at kigge ud gennem ladens glughuller« og jyden »fraadser i hjemstavnsstolthed«, lader fynboen sig gerne omplante og lader nye tanker gro hos sig.

I almindelighed tænker man sig folketypen som *mandlig*. Men paa Fyn staar begrebet »de fynske piger« fast knyttet til folketypen. Tanken om noget kvikt og varmt knytter sig dertil. Ordsproget »Natten er vor egen« (som forøvrigt ogsaa citeres af J. Junge om de sjællandske piger) hentyder ikke blot til erotik, men bærer vidne om selvstændighed. Pigerne har spændstighed, ro og værdighed, de har vilje. I bilernes og radioens udnivellerende tid er dette i fare for at gaa tabt. Fyns jord opfostrer en kraftig, yndefuld kvindetype, der hævder sin selvstændighed i hus og køkken og have. Fynske kvinder er gode fortællere (Christien Reimer, Sofie Breum), fynsk dialekt ligger godt for kvindelig sopran. Hjemmene er præget af kvindernes nænsomhed og smag, deres ord lyder tonefuldt, men ikke præget af grublerier. Den fynske kvinde skal ses i hjemmet og med hjemmet som baggrund. Der er stille paa en fynsk bondegaard, og der er en egen kultur. — Men der er forskel. Den nordfynske kvinde er dygtig, tung, kløgtig, den sydfynske har en smallere skikkelse, en lettere gang, et dristigere blik. Pigerne gaar arm i arm over hele gaden. De udgør deres egen kreds. Unge mænd er ikke med i flokken.

Grundtvig har sagt, at jyderne er Danmarks forstandsfolk, sjællænderne Danmarks hjertefolk, men fynboerne er Danmarks fantasifolk. Kr. Kold siger, at denne dom er ret. Men Gravlund mener, at Grundtvig dog ikke var saa skarpsynet som St. St. Blicher, der skildrer fynboen som »en Danemand foruden frygt og svig, blandt stridende en stifter af forlig« (»vi ska' itte sige mier, end at vi ka' ses igjen«).

Fynboen har fantasi. *Kr. Kold* forklarer fynboens fantasi af, at han er saa hurtig til at gribe nye tanker. »Fynboen er aandens banebrydere i Danmark«. Men fynboen skulle møde originale tanker udefra, før der rigtig kom flugt over dem.

Henrik Pontoppidan taler om fynboens »barnlige glæde over tilværelsen — en race, hvis blod løber hastigere, hvis forstand spiller livligere end hos andre, og hos hvem de selskabelige instinkter er udviklet næsten som hos sydboere«. I »Gabrielis breve« finder vi smukke skildringer fra Fyn.

Fynboen har en egen sans for storhed, — for det man kan undres over og føle stolthed ved. Bondearistokrati findes i Danmark sikkert stærkest paa Fyn, men hvis det bliver til »proprietær'isme«, ødelægges det. Det ser man ogsaa paa Fyn. Sjællænderen kan være skeptisk over for aristokrati (»Han æ datte mier end som et menneske, hedder det om herremanden). Fynboen har sans for herregaardens skønhed og storhed, og ingen egn i landet har saa mange velbevarede herregaar-

de. Men stoltheden hos fynboen er dæmpet. Man har kaldt Odense i dens stille fornemhed Danmarks stolteste by.

Stoltheden er præget af en vis blidhed, retskaffenhed og samvittighedsfuldhed. Fynboen holder samvittighedsfuldt sin stenbro fri for græs, og indenfor gærderne passer han samvittighedsfuldt sit eget og ønsker hverken indblanding af andres ukrudt eller andres forhold. Den træghed, som findes overalt i dansk almue, kan vise sig i ironi eller blaserthed, og den er saltet i dansk vid. Morsomme er de gamle skrøner, hvormed landsdelene driller hinanden. I Kerteminde hørte Achton Friis flg. historie om fynboerne — lavet af en jyde: »Da Vorherre havde skabt jyderne (først af alle) sjællænderne, lollikerne og bornholmerne, stod ærkeenglen Gabriel der ved siden af og saa til. Saa sagde han: »Skal du ikke ogsaa lave fynboere?« — »Nej«, sagde Vorherre, »fynboere kan ikke laves!« »Hvorfor ikke?« spurgte Gabriel. »Nej, de bander saa væmmeligt!« Gabriel blev ved med at overtale Vorherre, indtil han endelig blev utaalmodig og sparkede til en stor hestepære, der laa paa vejen. Ved sparket gik den i stykker, og ud af den foer en fynbo: »Her er fandenpineme' je'«, raabte han. — Efter mange historier at dømme, er fynboere ikke populære i himlen. Da Sct Peter engang blev træt af at staa vagt ved himlens port, overtalte han en anden apostel til at overtage vagten en tid. Men vikaren var betænkelig; han var daarligt bevandret i sprog, saa det ville knibe ham at forstaa dem, der ville ind. »Hvad for et sprog er du nu svagest i?« spurgte Sct Peter. »Det værste er fynsk, det begriber jeg ikke et muk af.« »Aah,« sagde Sct Peter, »det skal du ikke bryde dig om, i al den tid jeg har staaet her, har der ikke været en eneste fynbo.« — Denne skrøne er af sjællandsk oprindelse. Men fynboen ler ad den slags historier, som han gerne selv fortæller med et lunt blink, der viser, at fynboer nu alligevel er af bedre karat end de andre.

Den fynske bonde er arbejdsstolt og rigdomsstolt, fynske berømtheder ærer deres ø, og fynboerne er stolte af dem.

Meget af det gamle er forsvundet i nutidens jag og teknik med dens radio, biler og traktorer, men ogsaa meget er bevaret. Naar det gælder det gode gamle fynske, er der grund til at mindes den indskrift, som Rasmus Nyerop 1805 fandt over en gammel fynsk gaard:

Hold nu stand
du eftermand!
Og lad det ej fordærve!

Fynboen har vanskeligt ved at skjule sine følelser, men han har en staalvilje. Jydsk harme er en viljesytring, fynboens harme er en tvang, der paalægges sindet. Han vil helst være glad, mens jyden kan finde noget befriende i harmen. Fynboen har en fin følelse for det værgeløse, men det fynske vid har mindre af omhu og skaansomhed end jydens. Fynsk omgangstone kan eje lune, men ogsaa undvære den. Modsætningsforholdet mellem stort og smaat kan give fynboen et præg af vemod, der er noget helt andet end jydsk tungsind. Sjællænderens bedrøvelse forsvinder, naar hans nysgerrighed vækkes. Fynboen giver sig hen i sorgen. Der siges, at da en sjællænder blev nødt til at sælge sin fædrenegaard, hængte han sig; da fynboen kom i samme situation, blev han sindssyg, men jyden levede højt paa sit martyrium. Fynboen er vist den blandt de danske, der mest føler forskellen mellem stort og smaat, højt og ringe, hygge og uhygge.

Morsomme er de gamle byremser, som maaske er skildringer fra kongens rundrejse:

Odense herred: Verninge er en krone,
Langsted staar tilsiune,
i Pindstofte ude hos Ellen
faar vi en tyk skørvælling.

Bjerge herred: Kærby er en krone,
Viby ligger tilsiune (højt),
Drigstrup er vor hovedstad,
i Bregnør faar vi kun liden mad . .

Lunde herred: Lunde med de onde
Frammeiev har de gamle
Skeby ligger tilsiune . . .

Skam herred: I Ullerup kommer ingen ind,
Glavendrup gaar vi udenomkring
Rodstrup er en krone
i Skamby lærer de at tone(?).

Skovby herred: Vigerslev er en krone,
Farstrup staar tilsiune,
Rue er et herreslot,
Tværskovs mænd gør ingen godt,
Søndersøs mænd er alle tyve,
det kan Ørridslevs mænd beskrive.

Vends herred: Ride ride ranke fra Baaring til Blanke,
Baaring og Blanke de ligger paa en banke,
Gamborg er en fiskerby,
i Svendstrup er hverken læ eller ly,
Skrillinge er en forsulten rad,
Middelfart er en kronestad.

Baag herred: Dærup er en krone,
Flemløse ligger tilsiune,
i Moseby har de godt øl og mad,
i Dreslette slikker de det tomme fad,
i Brunshus er der kun vand og sand,
paa Helnæs er der aldrig en ærlig mand . . .

Vinding herred: De Maare herrer, de Herrested mære,
de Villumstrup Møer,
de Refsvindinge Rakkere,
de Skellerup Prakkere . . .

Ærø: Ærøskøbing er en stad,
Marstal er en flække,
Ommel er en bondeby,
Kragsnæs en svinesti.

Fyn er et land, hvor der fra gammel tid spises og drikkes godt. »De æder saa møjet paa Fyn!« sagde Frederik IV. Men folk fra andre egne kunne godt lide den fede fynske levemaade. Da poeten Peder Jernskiæg 1706 blev trakteret paa Brahetrolleborg, nød han det:

Med landets korne-saft og most
og smør og flæsk og ost,
med kylling, stegte fugl, med vaffel og smaakager,
som hustruen saa velbesukret bager,
makrel og sukkerfisk og sukkerærter sød,
med meget mere godt, som vi hos manden nød . . .

Fra 1600 har vi en Danmarksbeskrivelse, som morer sig over fynboens glæde over boghvedegrød; andre specialiteter er praasekagen, (C. F. Tietgen kunne ikke tænke sig en juleaften uden praasekage med sirup), æbleflæsk og rygeost (især paa Nordfyn). Særligt fynsk er ogsaa »spiseballer«, hvor der ikke blev danset, men kun spist. Og man drak

godt med øl til. Munkene bragte humledyrkningen til Fyn, og Brænderup blev humledyrkningens egentlige hjemsted. Most og Mjød forstod man ogsaa at lave fint.

Knud Fabricius siger (Fynske Aarbøger I), at historikerne lod Fyn være stedbarn, skønt Fyn er det sted, hvor der først blev skrevet Danmarkshistorie (munken Ælnotts: Knud den Helliges martyrhistorie). Hans Svaning er ogsaa en af Danmarks ældste historikere († 1584), og Odenseslægten Bircherod var ansete historikere. Caspar Paludan-Müller er grundlægger af fynsk historisk videnskab, værdigt videreført af biskop C. Engelstoft.

Fynboen og kirken

Der stod i en roman noget om, at i Vestjylland gaar folk i kirke, hvor ringe præsten end er. Paa Sjælland og Lolland gaar man ikke i kirke, hvor dygtig præsten saa er. I Østjylland og paa Fyn venter folk og ser tiden an. Det skal først vise sig, hvad præsten duer til, før de kommer. Maaske kan han samle, maaske ikke! Det siges ogsaa, at jyden kan *ofre* til kirken, men fynboen nøjes med at *give*. — Saadanne ord kan kaste strejflys, men heller ikke mere. Der kan være stor forskel paa danske kirkesogne, ikke mindst paa Fyn. Ja selv nabosogne kan være helt forskellige. Ofte kan det ledes tilbage til en præst eller en lærer. Midt i en ellers ikke meget kirkesøgende egn har f eks Brylle haft fuld kirke siden pastor J. M. Møllers tid, og et iøjnefaldende eksempel er Vilhelm Birkedals betydning for Sydfyn. Eet sogn er folke- og sognekirkeligt, i nabosognet er alle de mere betydende tilsluttet en valgmenighed. Gamle rivninger, skattesager, tovtrækkeri om opførelse af skolebygninger osv kan skille sogne gennem mange aar. En præst havde i sine to udvortes set ret ensartede sogne mange mæglinger og selvmorderbegravelser i det ene sogn, næsten ingen i det andet. Rationalismen havde stærkt tag i præsterne. Det siges, at omkring 1840 var der mellem Odense og Svendborg kun 2 præster, der troede paa Jesus som Guds søn. Men *kirken* overlever altid den slags.

Vilhelm Birkedal siger (Personlige oplevelser II, 89 f), at »fynboerne kan blusse op og henrives baade af verdslige og kristelige tanker og ord. Ved at fæste blikket paa dette lette, flagrende i deres natur, kunne man stundom fristes til at sammenligne dem med fosforsvovlstikker, der tænder ild ved en let strygning, men ogsaa snart slukkes. Hvad kristendommen angaar, da er det ganske vist, at fynboer forholdsvis snart vindes saa vidt, at de gerne forlystes i den aandsverden, der lukkes op for dem, men dog ved siden deraf tit har ondt ved at lade krds liv forbinde sig med den livlighed, der er dem medfødt. Derimod kan de ofte forbinde denne kristeligt farvede livlighed med udskejelser i kødet, som man jo faar mange eksempler paa hos kunstnere og digtere, der paa et højere trin kunne skabe aandsværker, men selv lever i kødet. Det er fantasiens fare. Fyn er jo de gudelige forsamlingers og de uægte børns vugge. (Mon? P. N.) Som følge heraf kan en aandsfyldt forkyndelse snart samle skarer i hundredvis, der hører med tindrende øjne og hurtigere hjerteslag selv paa egne, hvor kirkegangen næsten er gaaet ud. Men man maa langtfra tro, at alle disse virkelig lader ordet synke saa dybt, at det bliver livskraften i dem. Men det skal heller ikke dølges, at der her er en frugtbar jordbund for ordets sæd, og at man her lettere og snarere kan naa hjertebunden og samle en menighed, der i sandhed vil være Herrens . . . Da jeg begyndte min virksomhed paa Fyn, mødte jeg ganske vist modstand, men den var i grunden snart brudt. Jeg maatte gøre front p. d. e. s. mod verdsligheden og hadet til et vidnesbyrd, som ville vække de sovende — en modstand ikke mindst fra herregaardene, hvor der førtes et saare aandløst liv, og hvor der fortrinsvis kun taltes om jagt og om kornpriser — og p. d. a. s. mod pietismen, der fra gl tid havde hjemsted paa øen. Pietismen var dog snart et overvundet standpunkt i min kreds . . . «

Provst *Tobiesen* i Flemløse sagde ofte, at fynboerne er et »mildt folk«, og han følte sig godt hjemme blandt dem.

Fynboen, der blev Fyns biskop, *A. J. Rud*, skriver: »Fynboen holder af det »nette«, det passende, det prydelige. Det ses i have og hække. Hjemmet maa ikke grises til ved uordentligt liv. Især skal kirke og kirkegaard være nette og pyntelige. Net skal ogsaa ens færd være, beskeden og dæmpet, ikke for megen højtidelighed. En søn melder sin faders død til præsten med disse ord: »Saa gle' vor far i maares!« Jyderne viste seighed ved at opdyrke hede. Fynboen ved at opsætte gærder og dræne. Thi fynboen har ogsaa seigheden i sig. Maaske er der dog den forskel, at jyden her viste *taalmod*, mens fynboen viste *vove*mod). Præsten udefra kan finde fynboens beskedne nethed komisk, naar der tales om alvorlige ting . . . »Ja, vi ve' jo nok, at De gør Deres uerste fli' for at omvende os en bitte!« sagde en velmenende mand til sin præst. Præsten var selv Fynbo, og han forstod manden. Og den fynbo ville kun udtrykke sig »net«, som sagde til præsten ved kirkegaardslaagen: »Mange tak for underholdningen. Det var os en sand ny'else!« — — Fynboen undgaar det stødende. Han har sans for harmoni.

Gudsfrygten ytrer sig paa meget forskellig maade. Det ses allerede i H. C. Andersens eventyr. (Verdens dejligste rose, Klokken, Paradisets have og især i Mit livs eventyr). Brødremenighedens forkyndelse og herrnhutiske fromhed passede for vestfynske sind. Biskop *Ramus'* brev til Dreslette-præsten *Mygind*, er et eksempel paa fynsk tolerance. *Balslev*-slægten i Haarslev havde i 2 slægtled forbindelse med Herrnhuterne, og Balslev'erne er fynboer af oprindelse, livlige af temperament, bange for overstilt væsen.

Biskop Rud skriver: »Stærkest aandeligt islæt fik Fyn fra *Grundtvig*. Flere menighedsmedlemmer findes i ubrudt rækkefølge fra forsamlingernes tid af samme slægt. Andre søgte andre kilder. Fynboerne ville gerne høre *Hans Chr. Beck* og *Vilhelm Beck*.

Fynsk Barthianisme er der intet at sige om, og bliver der vist aldrig, skønt man skal jo intet forsværge. Men nye rørelser med kraft og positivt budskab kan nok behøves.«

(Biskop A. J. Rud i Fynsk i sind og skind, Kirke og folk, 1930, s 1 f).

Fra 1877 er der en sag fra Viby, hvor 72

beboere klagede over, at man »ikke kunne forstaa præsten« (Lindberg), han »evnede ikke at tilfredsstille deres aandelige trang, hvilket ses af, at kun saa faa gaa i kirke«. Lindbergs ironiske svar viser, at kontakten mellem præst og menighed helt glippede. De gæve fynboer ønskede en fyldt kirke om søndagen og krævede ligefrem at »blive befriet« for den præst, som ikke kunne samle dem i kirken. (Se under Viby).

Det religiøse særpræg hos fynboerne kan man ikke finde belyst hos de fynske *hjemstavnsdigtere*. De synes at skrive mere almentreligiøst og giver egentlig ikke udtryk for specielt fynsk sind.

Jyden, forfatteren pastor *Carl Christensen*, der var præst paa Fyn, har tegnet et billede (Det nye aar, 1929, s 109 f):

»— Hvordan er fynboerne — og hvordan har det sig med fynboer og Guds rige? Saadan spørger fynske præster og missionærer hinanden ved konventer og møder?

Den, som kommer fra Øst-Himmerland til Fyn, bliver taget om hjertet af her overalt at møde *venlighed uden smaalig beregning*. Hvor gerne vil ikke enhver i landsbyen gøre den nye præst en tjeneste! Og tænk dog bare ikke paa at betale for »saa'n en bitte«! Denne venlighed behøver ikke at være den jydske hjertelighed, er det ofte slet ikke, men hvor er den velgørende! *Det milde, glade livssyn* hænger sammen hermed. Læs i *Kl. Berntsens* erindringer, hvor mildt døden kom til hans fromme, glade mor, og forstaa, at saadanne folk ganske naturligt glider ind i Grundtvigianismen, den religion, der paa Fyn ligger i selve luften, mens vinden altid blæser Indre Mission imod. En gammel, troende kvinde sagde paa dødslejet til sin datter: »Du ska' itte græ'e, for nu ska' jeg op til vor Herres gildesbord. Og du ve' jo nok, jeg altid har været meget for en Bit' læ'kert.« Hvor uden paa Fyn kunne et menneske sige sligt paa det sidste!

Tillidsfuldhed i stedet for jysk tilbageholdenhed og mistænksomhed — det er ogsaa noget, som varmer et præstehjerte paa Fyn. Og sansen for *det skønne og festlige* i hjemmets lilleverden som i kirken og ved forsamlinger taler om følelse og fantasi og maaske mest om barnlighed.

Ja, alle de egenskaber, her er nævnt, er barnets egenskaber. Og hvis det er sandt, at fynboerne er børn, saa maa de da staa i godt forhold til Guds rige. De er da mange steder ogsaa i høj grad *interesserede* — ikke blot for politik og for aandsværdier, god læsning, gode foredrag, men for kirke og kristendom. Der er megen kirkelighed paa Fyn, der her og der afføder en kirkegang, som der næppe er mage til mange steder i vort land. Og lysteligt er det at se, hvor man her i et lille sogn kan flokkes til ungdomsmøder, kvindemøder osv. *Alligevel* — der er et *men*. Børn har jo ikke bare gode egenskaber. De er navnlig tit sørgeligt overfladiske. Og her er vi ved det, som er saa svært for den arbejder i Guds rige, der er bleven hjemme i jydsk helligt samfundsliv: Fynboerne er »forstuemennesker«. Ind i deres Sjæls forstue kommer man let. Og her er altid net. Men det er vanskeligt at komme længere end til forstuen. En fynsk missionær har ret, naar han siger: »Fynboer har stor sans for aandelige værdier, men ingen sans for skellet.«

— Hvor betagende er det ikke at læse om den gamle fynske vækkelse ud fra *Svane* og *Kr. Madsens* arbejde i Kertemindeegnen — for ca 100 aar siden. Men gled disse gamle hellige forsamlingsfolk ikke over til den grundtvigske vækkelse, der kom med *Vilh. Birkedal* i *Ryslinge* og blev til de fynske valgmenigheder og al anden fynsk kristendom om højskoler og kirker?

Naturligvis har IM faaet lov at gøre sit store arbejde paa den smilende ø og har baade i by og paa land præget et betydeligt samfundsliv. Baade her og der holdtes meget store sommermøder med IM's ordførere — tænk bare paa Tommerup- og Kongebromøderne, fastelavnsmøderne i Odense og alle de store landsmøder paa »Nyborg Strand«.

Men for den menighedstjener, hvis kirkelige syn og arbejdsform blev IM's, og som kommer fra Jylland til Fyn, vil det aandelige syn naturligt forme sig saaledes: Det er svært at gøre IM's arbejde paa Fyn. Men paa den anden side er der i vort land næppe noget sted, hvor et broderforhold mellem ægte indremissionsk og ægte grundtvigsk kristenliv og menighedsarbejde (*ikke* samarbejde) har saadanne betingelser for »at kunne virkeliggøres som her i *Danmarks have*«.

— — —

I jydsk religion er Gud og mennesket haandfast hinanden nær. Jyden trykkes ikke videre af spændingen mellem stort og smaat. Hos fynboen er denne spænding en livskraft. Derfor er der hos ham plads for underet — som der hos jyden er plads for offeret. Sjællænderne samlede rigets forskellige elementer, jyderne er først ret vendt, naar alle modsætningerne rinder bort i den uendelige enhed, som kendes over for naturen og over for Gud. Midt imellem dem staar fynboen, utrættelig i sin higen . . . aldrig færdig, altid paa vej . . .

Til sidst skal anføres nogle udtalelser, som ikke er skrevet om fynboer, men om *præster og bønder* i almindelighed. Fyn er jo et landbrugsland, og eet og andet kan maaske ogsaa gælde her.

Biskop **Eivind Berggravs** bog om »Humor og alvor« handler bl a om **bondens** sjæl.

Berggrav nævner, hvordan digteren Alexander Kielland kunne skrive til Bjørnson:

»Ære være bønderne — ikke sandt? Men om de er paalidelige, nederdrægtige, havesyge eller ædelmodige — det ved hverken De eller jeg; thi vi kender dem ikke, og vi lærer dem aldrig at kende«.

Det giver udtryk for den store forskel, der var i væsen og væremaade mellem bønder og byboer.

Nu er der kommet mere kontakt. Folk fra land og by mødes oftere end før. Ja, vi blandes daglig. Derfor er det nødvendigt, at vi lærer hverandre at kende, lærer at forstaa hverandre. Dette er slet ikke saa lige til.

Berggrav nævner til indledning en ung præst fra Berlin, som kom ud paa bondelandet. Noget efter mødte han en af sine bekendte fra byen, der spurgte, hvordan det gik. Han fik til svar: »Aa, jeg ved ingen ting, jeg gaar og spørger mig selv: Har bonden sjæl?«

Naar præsten funderede over dette spørgsmaal, var det ikke, fordi folk ikke gik i kirke, eller fordi det var et særligt verdsligt sogn, han var

kommet til; men han var kommet til en befolkning, der var ham fuldkommen væsensfremmed.

Noget saadant kan ikke alene ske i Tyskland, men ogsaa hos os.

Det drejer sig ikke om to slags sjæle, men om forskellig skik og brug. De vedtagne omgangsformer er saa ulige. Det har været skik paa landet, at man ikke buste lige ud med sit ærinde eller med det, man havde paa hjerte, det var udannet, der blev først talt om vejret og føret og andre ting, før det egentlige kom. Byfolk, som er vant til at gaa lige paa, synes, at landboerne er sejge og sære. Men bondens dom over den bymand, der snakker op og siger sine meninger lige ud, er ikke altid blide. Det er to slags tænkemaade, to slags sprog.

Bonden har den længste historie af alle befolkningslag, det vil sige, at hans kultur er ældre og fastere end de andres. Berggrav skriver: »Byboernes kultur er tusinder af aar yngre og derfor mange gange mere løs og omskiftelig end bondens. Det er derfor saa grundkomisk, naar turister fra byerne ser ned paa bondelivet og mener, det er »primitivt«, det vil sige uden kultur-former. Sandheden er jo den, at hos landmanden er hver enkelthed i livet langt mere fastlagt i fint-mejslede former, end der som regel er tale om i byerne.«

Bonden er mere en social end en individuel type. Vanen og omgivelserne, det tilvante i tænkemaade og anskuelse — er en helhed, som den enkelte er en del af. Der er en indre sammenhæng i bondelivet. Revet ud af sammenhængen bliver den enkelte let rodløs og raadløs. Det betyder, at han let bliver opslugt af bykulturen. Det bliver alt for mange af de indvandrede. De, som har kraft til at hævde sig og bevare deres bondepræg, bliver selvstændige og stærke folk.

Det er historien og livsvilkaarene, der skaber en folketype.

Bondens erhverv er afhængig af naturens luner og vilkaar. Hvad ville en fabrikant sige, om alle hans produkter blev ødelagt af en regnfuld høst? Han ville sige, at det var umuligt at drive industri under de vilkaar, hans erhverv er baseret paa faste kalkyler.

Bonden — han venter. Venter paa snesmeltningen, paa foraarsregnen, paa varmen. Han frygter — foraarstørke, jordlopper, frostnætter, haglbyger, sygdom i kornet osv. Han maa tage det, som det kommer. En so ligger et kuld grise ihjel, en ko faar mælkefeber og maa slagtes. Mange planer og forhaabninger smuldrer. En forretningsmand, som skulle arbejde under saadanne vilkaar, ville let blive saa vred, at han revnede. Men bonden er taalmodig. Han tager det anderledes end andre. Det er hverken ligegladhed eller overlegenhed. Han er indlevet i disse livsvilkaar. Saadan er det nu en gang at være bonde. En landmand er afhængig og det præger ham ogsaa uden for erhvervet. Han finder sig i sin skæbne lettere end de fleste. Har ogsaa undertiden fundet sig i afhængighed af de store, hvor han ikke skulle have gjort det.

Bonden er støt og langsom. Han forhaster sig ikke; men han er sikker, naar han kommer.

Er bonden afhængig af naturen og dens gavmildhed og præget deraf, saa er der ogsaa andre ting, som er med til at bestemme hans væsen. Han er mere selvhjulpen end de fleste. Bare for et par menneskealdre siden fremstillede en bonde paa sin gaard de fleste af livets fornødenheder. Hans gaard var hans kongerige. Han blev selvstændig og frihedselskende, undertiden lidt selvbevidst, en smaakonge.

Berggrav skriver, at bondens liv og opgave bestaar i forberedelser. Selve resultatet, det endelige resultat af hans arbejde er naturens værk, det kan han ikke fremtvinge; men han kan forbedre de bedst mulige chancer. Derfor bliver han en god iagttager.

Hans ro og sindighed redder ham og landet fra overilede skridt. Hans sunde skøn er saa virkelighedsnært, fri for fantasteri og forfløjne idéer, han foragter forlorent væsen. »Endelig har han sans for mere end jord og korn — inderst inde, skønt han er bly og har dobbeltdør for lønkamret«.

Der kan saaledes siges mange gode ting om bondens sind og væsen. Men Berggrav er ikke blind for medaljens bagside. Roen og sindigheden kan overdrives. Det kan blive til sendrægtighed i afgørelser, en evindelig drøvtyggen. Bonden bliver stædig, naar nogen maser paa. Han kan blive tvær over for byfolk, som skal have noget gennemført hovedkulds. Uden forstaaelse af bondenaturen kommer idealisterne ingen vej, siger Berggrav. Det skabte konflikten mellem Bjørnson og bønderne i Norge. Han ville reformere, men havde ingen taalmodighed. Han var ingen lønkammernatur. Han levede saa at sige sit liv paa en altan. Det frastødte bønderne. Overfor den, der udleverer sig, trækker de sig ind i skallen, overfor den, der vil pirke dem lige ind i sjælen, ruller de sig sammen og vender piggene til ligesom pindsvinet.

Vi lever i en tid, hvor samfundet er ved at omformes. Der er ogsaa ved at komme en ny bondetype. Det skal der ogsaa. Bondegaarden skal ikke være et museum, og bonden skal ikke indkapsles. Bonden maa aabne sig for det nye, som kommer til hans verden, prøve det og beholde det bedste. Ogsaa bevare det bedste af, hvad han har arvet.

Det er ikke ligegyldigt for bymanden og bykulturen, hvordan det gaar bondelivet. » . . . den dag, vi har tappet landet for den sjælelige og kulturelle grundkapital, som bondelivet er, den dag er hele landet udarmet og byerne med. Det er hele nationens holdning, som svækkes, hvis byerne ikke har noget at se op til paa landet. Derfor skulle ingen være mere interesseret i at hævde bonden end byerne. Ved at ære bonden styrker de sig selv. Maalet maa være gensidig respekt, som ikke sigter efter lighed i former, men lighed i værd.«

Fyn i kunst og videnskab

Fyn har ogsaa sin særprægede kunst. Fynsk dialekt egner sig maaske ikke saa godt til vers, og der er ikke mange fynske dialektdigtere. Den fynske bondesøn *Mads Hansen* (se V Skerninge), blev Fyns folkesanger. Han var med til at oprette V Skerninge højskole sammen med *Anton Nielsen*, og i sangen: »Jeg er en simpel bondemand saa jævn og ligefrem« synger han: »Jeg synger bagved ploven og under leers klang«. Han var bonde med liv og sjæl, og hans sange blev et kildevæld af sang over hele Fyn. Ægte skildrer han Fyn, allerkønnest i digtet »Opvaavni«, »For alle de smaa blomster, der dog er til i aar« eller i det sidste digt han skrev: »Den villeste«.

Der er en gammel rønne her uden for vor by,
den mærkeligste plet der er at finde,
der staar de gamle pile og elle i bry,
det spirer baade ude og inde.
Ja, væggen hun er klinet, og taget det er bødt,
men intet andet sted er saa velsignet og saa sødt,
og enten du kan se det eller ej, saa maa du tro:
De prægtigste paladser er kun ringe derimo' — for mig da!

Mads Hansen blev kun 46 aar gl († 1880), men hans sange lever. Lidt yngre var den vestfynske folkedigter *Lars Clausen*, der var væver paa Wedellsborg og senere flyttede til Emtekær i Tanderup, hvor han døde 1893. Ligesom hos Mads Hansen fødtes hans sange af det daglige arbejde. Han sad ved sin væv og sang til melodier, han kendte, om sin væv, om sin mørkningstime, om døden, som gør alle lige (man mener, at det digt paadrog ham herskabets unaade). Musik har altid været fynboens interesse. Gerne spilles der op til sang og dans, flere steder er der hele orkestre inden for en enkelt familie, og *sangforeningerne* er talrige. Spillemanden og komponisten *Hans Hansen* (* 1817 i Vester Skerninge, † 78) satte toner til Mads Hansens sange. Han lavede et orkester af sine elever og ledede Vester Skerninge sangforening (Fyns ældste sangforening — Mads Hansen var dens stif-

ter). Den sang i juli 1869 første gang Mads Hansens »Opvaavni« og hans morsomme »Folkesnak«. Jubelen ville ingen ende tage, og idag kan enhver fynbo disse sange. — Senere blev sangforeningen ført videre af *Peder R. Møller* (* 1848, † 1926) vestfynsk bonde og digter. Han skrev en levnedsskildring af Mads Hansen og tillige mange sange og skuespil (flere opført med held i Kbhvn), alle med stof fra fynsk bondeliv, han skrev en masse fortællinger og skildringer fra fortid og nutid, en ægte fynsk digter. Fra 1908 helligede han sig kun forfattervirksomheden. Ogsaa han havde sit hjem i V Skerninge. — En anden folkesanger var »*Holtebødkeren*« *Hans Jørgensen* (* 1794, † 1882) en husmandssøn fra Gislev, senere var han bødker og husmand i Rudme. Han hørte flittigt præsten *Hans Agerbech*, men hans viser var ikke yndet i de gudelige forsamlinger. Som gammel mand traf han *Morten Eskesen*. Han satte melodi til bødkerens sange, og bødkeren blev en flittig kirkegænger i Ryslinge valgmenighed. Skrive kunne han ikke, men synge, og hans sange findes nu bl a i Sv. Grundtvigs og i Morten Eskesens samlinger.

Der er ogsaa sangere, hvis toner og ord naaede langt ud over Fyns grænser. *Ambrosius Stub*, skræddersønnen fra Gummerup i Vestfyn, er hjemstavnspræget i alle sine digte, trods hans urolige omflakken, *H. C. Andersen* er den berømteste af alle fynboer, *Johannes Jørgensen* fra Svendborg er ogsaa verdensberømt. *Anton Andersen*, lærer i Langesø, har i sine digte fint skildret egnen der. *Ingvor Bondesen* (f paa Langeland) har lunerigt skildret fynsk bondeliv. *Sophus Michaelis*, ligesom H. C. Andersen en skomagersøn fra Odense, har i skønne vers og fortællinger (Æbelø) fortalt om Fyn. *Marinus Børup* i »Nakjælen«, *Sophie Breum* i romaner og fortællinger, *Hans P. Lunde* i digte i fynsk dialekt og *Morten Korch* har i romaner og film tegnet Fyn og fynboere. Komponister som *Carl Nielsen* (født i Nr Lyndelse), *Thorvald Aagaard* i Ryslinge og *Oluf Ring* i Skaarup har vist hele landet noget af det bedste i fynsk musikglæde.

De gamle fynboere var nok noget materialistisk indstillet. Livet paa bondegaardene var præget af slid og gilder. Paa herregaarde og i præstegaarde og i byerne dyrkede man l'hombre og punch. De store vendepunkter er stiftelsen af Fyns litterære selskab 1815 (ved biskop F. Plum og hans efterfølgere).

Fynsk natur og sind afspejles ogsaa i malerkunsten. Fyn har ikke fostret saa mange digtere, men til gengæld mange malere. Lige fra portrætkunstneren *Jens Juel* (* 1747 i Balslev) og den ægte fynske maler *Dankvart Dreyer* († 1852), landmand i Barløse . . . og til vore dage. I Faaborg musæum, stiftet af fabrikant *Mads Rasmussen*, ser man nyere fynsk kunst præget af ægte farveglæde og fynsk sind: Gruppens førstemand er *Poul Christiansen*. *Frits Syberg, Johannes Larsen, Peter Hansen* og *Niels Hansen* er de mest folkekendte. Malere som *H. A. Brendekilde* og *Julius Poulsen* er ogsaa fynboere.

Fynboere har ogsaa vundet navn inden for videnskab og granskning. Tre hedder Rasmus: *Rasmus Nyerup* fra Ørsted, kendt som litteraturforsker, glad for blomster; det var ham, der fik ideen til Danmarks nationalmusæum. Filosoffen *Rasmus Nielsen* var husmandssøn fra Rorslev, og den straalende sprogbegavelse *Rasmus Rask* var skræddersøn fra Brændekilde. Fra Sanderum er den lærde litteraturforsker, prof *N. M. Petersen*, som en tid var lærer paa Bernstoffsminde seminarium. Og tilslut skal nævnes 4 fynboer, som paa højst forskellige omraader vandt et navn, der blev landskendt: Søhelten *Peter Willemoes* fra Assens, storkøbmanden *C. F. Tietgen* fra Odense, og de to statsministre *Klaus Berntsen* (f i Søllinge) og *Erik Eriksen* (f i Brangstrup ved Ringe).

Lidt af Fyns kirkehistorie før 1849

Fyns historie omtales under de enkelte amter og sogne. *Fyns kirkehistorie* gives ogsaa i detailler under de lokale beskrivelser, og under henvisning dertil skal gives en kort oversigt (som baggrund) med visse hovedtræk indtil 1849. I de flg beskrivelser skildres livet efter 1849.

Odense (Odins vi) har altid været Fyns største by og midtpunkt. Den ligger som en edderkop midt i sit spind — veje, aa og fjord ledte dertil, og senere blev Odense naturligt Fyns jernbaneknudepunkt. I Odense laa *Odins vi*, og store skarer strømmede til offerfesterne fra hele øen.

Da kristendommen sejrede, blev Odense udgangspunkt for det kirkelige og det kirkepolitiske arbejde paa Fyn. Adam af Bremen kaldte Odense »en stor stad« (i 11. aarhundrede), men sin største rolle spillede byen som indehaver af Danmarks nationalhelgens relikvier og minderne om Knud den Hellige. Adam af Bremen oplyser, at Knud den Store satte »englænderen« Reginbert til at være den første biskop over Fyns stift (c 1019). 1086 dræbtes Knud den Hellige i Sct Albans kirke. *Middelalderen* rejste kirkerne i alle stiftets sogne, og en række klostre er omtalt under de enkelte lokalbeskrivelser. De største var i Odense, Dalum og Brahetrolleborg (Holme kloster). Kongeborge var der f eks i Næsbyhoved, Tranekær og paa Hindsgavl. Den katolske tids lærdomme og skikke prægede bef; ved vejene var der krucifixer og helgenbilleder, ved de hellige kilder var der valfartssteder, og megen overtro fulgte med.

Reformationen gennemførtes under ulykkelige forhold. Under grevens fejde gik borgerkrigens plyndringer og rædsler over hele Fyn, 1535 var befolkningen prisgivet Johan Rantzaus hæres plyndringer; ved Øxnebjerg stod det blodige slag, Odense med dets klostre og kirker blev plyndret, røverbander huserede. — Biskop Engelstoft skriver i »Odense bys historie«, at i den religiøse opvækkelse ved reformationen »tog Odense by ikke mærkelig del«. Flere betydningsfulde herredage blev holdt i Odense (se der). Den sidste katolske biskop, *Knud Gyldenstierne*, syntes venligt stemt over for den ny lære, og han viste dette sindelag i praksis ved allerede 1532 at kalde den evangeliske præst *Jørgen Jensen Sadolin* til at prædike i Sct Knuds kirke,

men borgerne var saa forbitrede derover, at Sadolin maatte søge øvrighedens beskyttelse. Det gik dog saadan, at »han prædikede biskop Knud Gyldenstierne ud af stiftet«. De politiske forhold medførte, at Sadolin kom til at staa meget fint og 1537 blev han den første lutherske superintendent (biskop) over Fyns stift. — *Hans Tausen* blev født i Birkende 1494, men hans gerning kom ellers ikke direkte til at berøre stiftet. Næsten alle de katolske præster blev i deres embeder, og flere af dem var temmelig ringe som lutherske forkyndere.

Efter reformationen blev en del kirker og alle klostre nedlagt. Det medførte tilbagegang i flere henseender. Men officielt satte kristendommen sit præg. En byvedtægt fra 1567 forbyder borgmester og raadmænd at »tale ubeqvemmelig med puklen, banden og andre hastige, onde ord«, og et reglement for kirkerne i Odense 1532 paabyder, at der foruden højmesse skal holdes aftengudstjeneste i alle byens kirker, fastegudstjeneste, to gange ugentlig ugedagsprædiken, foruden en særlig gudstjeneste i hospitalskirken, samt tolvprædiken hver helligdag i Graabrødrekirken, katekisation, stadig katekisation i de 4 sognekirker, daglig bøn og bibellæsning i Sct Knuds kirke, — og den første paragraf i reglementet for borgervæbningen paabød, at borgerne skulle søge kirken og høre Guds ord, inden øvelserne begyndte. Alt dette i en by med 4—5000 indbyggere. Flere af de katolske præster gik over til den lutherske lære og giftede sig, men det kneb med at skaffe egnede præster, og der var slemme eksempler at nævne. Jørgen Sadolin var meget ivrig for præstestandens dygtiggørelse. Allerede ved en synode 1532 fik præsterne deres ansvar indskærpet, og hovedindholdet i synodens statutter, som var skrevet paa dansk, var Luthers lille katekismus. Et arbejde blev ogsaa lagt i skolerne. Landbefolkningen var uvidende og overtroisk, og længe efter reformationen herskede uvidenhed og overtro i de brede lag.

Jørgen Sadolins eftermand, biskop *Niels Jespersøn* (1560—87 Fyns biskop) blev beskyldt for at »være noget katolsk«. Han var meget musikalsk og huskes især for sin Gradualbog 1583 med melodier til alle kendte salmer. Han maatte udstede et paabud om, at præsterne ved konventerne skulle »afholde sig fra liderlig og ublu snak, drukkenskab og unyttige disputter«. Og degnene maatte »ej danse eller drikke sig drukne, naar de kom til gæstebud«. Han paabød ogsaa præsterne, at de skulle forklare evangeliet eenfoldeligen og ej udstrække prædikenen ud over een time« (hvorfor der anbragtes timeglas paa prædikestolene).

Et bredt indblik i stiftets aandelige tilstand omkr 1600 faar man gennem den visitatsbog, som biskop *Jakob Madsen* (Fyns biskop 1588—1606) flittigt førte paa sine visitatsrejser. Jacob Madsen søgte at foretage »en filippistisk udrensning i puritansk retning«. Hans visitatsbog er et værdifuldt kildeskrift. Han sled med at udrydde katolske levn, han fik de gamle altertavler fjernet, hvor de var genstand for tilbedelse (naar han taler om »skarns altertavler«, mener han vist kun, at de var forfaldne) og han søgte at standse tilløbet til de hellige kilder (i Frørup og Lørup).

I *ortodoksiens* tid fik stiftets biskop tidens strenghed at føle; biskop *Hans Knudsen* blev 1616 afsat, fordi han førte en reformert nadverlære. Og adskillige præster fik ogsaa haardheden at føle. Hekseprocesserne hærgede paa Fyn. Mest kendt er den fantastiske hekseproces fra Haarby sogn, hvor 3 kvinder blev levende brændt 1596 efter fruen paa Løgismose, Anna Hardenbergs, angivelse.

Fyn havde knapt rejst sig efter Grevens fejdes ødelæggelser før svenskekrigen 1658—60 bragte nye ulykker over befolkningen. 30. jan 1658 gik Karl X Gustav over isen fra Hejls til Brandsø og derfra over til Husby sogn, hvor det danske forsvar straks blev brudt, og derpaa hærgede svenskerne uhindret. Sandager præstegaard blev plyndret, skønt sognepræsten laa lig der, præsten i Sønderby blev saaret, fordi han ikke ville udlevere altersølvet, i Dreslette søgte præsten og beboerne ly i kirken, hvor de blev ubarmhjertigt overfaldet. Provsten i Barløse fortæller om ødelæggelser og drab dér i sognet. Mange unge mænd blev tvunget ind i den svenske hær; hungersnød og epidemier fulgte i krigens spor. Kirkerne fyldtes ved de anordnede bods- og bededage. Men kirkerne forfaldt. — Helt ejendommelige var de mange stridigheder om retten til de bedste stolestader i kirkerne (ingen ville sidde nederst). I det 18. aarhundrede var der saadanne sager baade i Haarby, Kærum og andre steder, ja undertiden var der regulært slagsmaal om siddepladserne.

1677—1703 var *Thomas Kingo* Fyns biskop. Han var en myndig, virksom natur og en god prædikant. Han virkede for kirkernes istandsættelse efter svenskekrigenes hærgning. Han fik oprettet et bogtrykkeri (den første bog, der blev trykt i Danmark, blev trykt i Odense 1482, en latinsk bønnebog). Hans salmer blev sunget her, og han fik megen betydning i stiftet, selvom hans myndighed og stridbarhed medførte stridigheder baade med stiftamtmand og med præsterne. Han havde sine fejl og skarpe kanter, han udgav her 2. del af »Aandeligt sjungekor«, og her arbejdede han med salmebogen, 1683 fik han hvervet overdraget at revidere den da brugte salmebog, men ogsaa dette arbejde medførte skuffelser. Han blev ikke medlem af den endelige salmebogskommission, men salmebogen af 1699 indeholdt 89 af Kingos salmer og kom til at bære hans navn, da han fik privilegium paa at udgive den. Han levede i en aandelig fattig tid, men hans salmer var »et livskraftigt hjerteskud«. — Kingo blev begravet i Fraugde. Hans efterfølger *Chr. Rud. Müller*, 1702—12) havde været tysk hofpræst ved det danske hof, han skrev tyske salmer. Biskop *Chr. Muus* (1712—17) var kendt for sin stridbarhed og for »for at laane bøger af præsterne uden at give dem tilbage«.

Det aandens pinsevejr, som *pietismen* blev for store dele af Nordeuropa, satte ogsaa spor paa Fyn. Biskop *Jakob Lodberg* (biskop her 1718—31) var pietist. Han tog sig af ungdommens kristendomsundervisning (jvf det indtrængende hyrdebrev af 5. april 1719). Sct Knuds kirkes sognepræst, *Mathias Bloch*, var

ogsaa pietist, men mere kom dog kapellanen, *Nannestad*, (præst i Odense 1766—82) til at betyde for det aandelige liv. 1732—62 var *Chr. Ramus*, Fyns biskop, og han efterfulgtes af sin søn, *Jacob Ramus* (1762—85), begge dygtige tilsynsmænd, men kølige overfor pietismen. Jacob R var flittig salmedigter. En del af hans salmer er optaget i Evangelisk-kristelig salmebog. Intet sted paa Fyn var der mere modstand mod indførelsen af Evangelisk-kristelig salmebog end i Gelsted-R (se der). *Morten Boesen*, kapellan i Kerteminde (1727—38) var ivrig pietist. I disse aar fik *Brødremenigheden* (Herrnhuterne) indgang paa Fyn, (»fromme folk, men en ganske aparte sekt« sagde kongen om dem). Men trods kongens ord maa det siges, at Brødremenigheden fik overordentlig stor betydning paa Vestfyn, og næsten alt det trosliv, der fandtes i 1. halvdel af 19. aarhundrede, havde sin rod deri, eller stod i forbindelse dermed. Alt dette er nærmere omtalt under Baag og Vends herreder, men her skal blot siges, at de søgte ikke blot at drive ydre mission, men ogsaa indre mission. De ville ikke i første række arbejde for at vinde nye tilhængere, men søgte især at hjælpe søgende og spørgende mennesker. Lillebælt blev en »gyngende bro« hvorover de kom til Vestfyn, og Herrnhuternes virke paa Fyn samler sig især om to perioder, omkring 1772, da de anlagde Christiansfeld, og 1830, da en række nye arbejdere udsendtes. 1750 kom en ung tømrersvend *Andreas Grasmann*, der havde siddet i haardt fængsel i Tyskland, fordi han sluttede sig til de mæhriske brødre, til Fyn, efter et ophold i Stepping præstegaard ved Christiansfeld. Han vandt sig mange venner f eks præsterne *Mygind*, Dreslette, *Basse*, Sønderby, *Wederkinch*, Helnæs, *Boesen*, Rynkeby, *Clausen*, Asperup, *Heide*, Nyborg, *Chr. Bruun*, hospitalet, Odense, *Leth*, Dalum og *Lillelund*, Jordløse. De fleste af disse præster var paavirket af Herrnhuterne i København, og de samlede mange i deres kirker. Ikke ringe vækkelse udgik fra dem.

Biskop *Ramus* havde nok at gøre med at holde styr paa de herrnhutiske præster. Brændpunktet for Herrnhuterne var hos pastor *Mygind* i Dreslette, hvorfra det flyttede til hans søn i Flemløse præstegaard, men i Sønderby og Tommerup, Faaborg og V Hæsinge fandtes de ogsaa. De sang mange salmer, de gik flittigt i kirke og var uhyre nøjsomme. Der var nær forbindelse mellem Vestfyn og Herrnhuterne i Sønderjylland, men Herrnhuterne blev forfulgt (se under Baag herred), indtil de 1771 blev anerkendt som trossamfund og grundlagde Christiansfeld som deres kolonі.

Ved deres enfoldige og hjertelige kristendom banede de sig vej mange steder, og deres »emissærer« havde ikke ringe betydning paa de steder, hvor det gjaldt »at holde helligdommens lampe brændende«. 1787—96 havde Fyn sin særlige emissær fra Christiansfeld, *Joh. Jac. Wagner* (* 1720 i Hessen-Cassel); han fik et smukt eftermæle. Blandt emissærerne var ogsaa *Børge Pihl* (* 1716 i Malmø), der fik saa nær forbindelse med præsten i Guldbjerg, *Laur. Balslev* (se der). De *præster*, der fik størst betydning for den senere Herrnhutismes fremgang paa Fyn, var dog *Ludvig Boesen*, som 1764 blev kaldet til Rynkeby-R, hvorfra han flyttede til Vigerslev 1785, hvor han dog kun var i 3 aar og hans søn og efterfølger i Vigerslev, *Jens Frederik Boesen*. Der var noget stilfærdigt over disse Herrnhutismens sidste præstelige tilhængere paa Fyn, men »trods deres spagfærdighed kendtes det, at de hørte til det aandelige folk, i hvis tro Kristi forsoningsdød er en af de store og kostelige perler« (Fr. Nygaard, s 74). De stod i nær forbindelse med Christiansfeld; *Rasmus Balslev* i Haarslev stod *J. F. Boesen* nær og han var den mest aktive af de to. I 4 aar havde Boesen som huslærer *Niels Johannes Holm* (* 1778 i Farup v Ribe), en mærkelig, begavet mand. Han var konfirmeret af Rasmus Balslevs svigerfader, den herrnhutiske *Lautrup* i Tyrstrup. Den ludfattige N. J. Holm maatte som dreng arbejde saa haardt, at han fik skæv ryg; tidligt sluttede han sig til Brødremenigheden, og i de aar han var i Vigerslev, arbejdede han flittigt for Guds rige, senere blev han emissær i Christiania og døde 1845 som prædikant i Christiansfeld. Han udgav sangbogen »Harpen«, som brugtes saa meget i Brødremenighedens kredse. *J. F. Boesens* dattersøn, C. J. Brandt, fortæller om den »herrnhutiske klosterluftning«, som prægede Vigerslev præstegaard. Boesen og Rs. Balslev dannede en forening af ligesindede. De uddelte eller solgte Ny Test eller smaa opbyggelsesbøger, Boesen udgav sit »Evangeliske magazin for danske sandhedssøgere og Rs. Balslev udgav sine meget læste »opbyggelige betragtninger for syge« (1806) og sin »Nytaarsgave for kristne« 1801. Boesens yngre broder *Ulrik*, der var kapellan i Faaborg, og pastor *Knud Knudsen*, Nr Næraa, var ivrigt med i dette arbejde. Den ejendommelige *Rasmus Lassen*, sp i Kværndrup, hørte med i denne kreds (se Kværndrup) ligesom *J. M. Leth* i Svanninge (se der).

Noget af det sidste herrnhutiske diasporaarbejde paa Fyn man kender, blev gjort af *Frants Lund*, f 1775 i Bølling, konfirmeret af Dreslettepræsten Jørgen Myginds søn, der var præst i Stepping, 1796 optaget i Brødremenigheden, fra 1815 emissær i Skern, fra 1816 paa Fyn. Hans selvbiografi, der er trykt i »Nachrichten aus der Brüdergemeinde«, 1865, viser en temmelig smaatskaaren person, men han var missionsivrig. Han gjorde sine »pilgrimsrejser« til fods over hele Fyn, undertiden var han borte fra sit hjem 16—18 uger. Hans meget jævne ord om Jesu død og blod gjorde indtryk paa ganske jævne folk, men da opvækkelsen fra Kerteminde tog fart, forsvandt F. Lund fra Fyn. Han døde i Christiansfeld 1864.

Tillige maa nævnes: »Det danske selskab til udbredelse af evangeliet og sand kristendom« som *R. Balslev* og *J. F. Boesen*, Vigerslev, (foruden jyske præster som *Salling*, Vonsild) dannede, og som uddelte bibler, bibeldele og traktater i tusindvis (se ovf).

Rationalismen strømmede først i 19. aarhundrede over Fyn, og kirkerne stod tomme mange steder. Præsterne førte an i det borgerlige liv med slagordene om Gud, død og udødelighed, med kortspil og selskaber, og der for-

tælles mange historier om, hvad de rationalistiske præster kunne tillade sig (Carlsen-Skiødt, s 90—91), og tilsynet fra biskoppens side syntes at svigte. Kirkegangen hørte helt op flere steder, det var fast utroligt, hvad præsterne kunne forsømme uden at der blev grebet ind. Men biskoppen selv var jo ogsaa rationalist. Præsterne spottede de vakte og opfordrede folk til at blive fra forsamlingerne, nogle opfordrede endogsaa politiet til at standse lægmandsrøret.

Efter stavnsbaandets ophævelse 1788 havde en ny tid aabnet sig for bondestanden; Fyn var jo præget af de store godser. Men bondens kaar var bedre vest for Storebælt end øst for Storebælt. Paa Sjælland og Lolland-Falster var der f eks 4 td bondehartkorn for hver td herregaardshartkon, vest for Storebælt var der 7 td bondehartkorn for hver td herregaardshartkorn. Og læser man f eks Chr. Dalgas »Bidrag til kundskab om de danske provinsers nuværende tilstand, Svendborg amt« (1837), ser man s 98, at fæsternes kaar var bedre end selvejernes, og at de var før færdige med deres arbejde end selvejerne. I skifteprotokollerne ser man om adskillige velhavende dødsboer efter fæstere. Der tiltrængtes oplysning og vejledning, og præsterne maatte være landbrugskonsulenter.

En fynsk præst, der til en tid optoges stærkt af landboforholdene, særligt industriens og husflidens ophjælpning, var amtsprovst Peter Wilhelm Lütken i Lumby ved Odense.

I »Landøkonomiske Tidender« for 1815 var amtsprovst Lütken optraadt som en forsvarer af købstædernes monopol paa brændevinsbrænden. Som grunde imod bondens frihed til selv at brænde anførte han denne friheds skadelighed 1) for sædeligheden, 2) for fliden, 3) for selve regeringen og 4) for landets pengevæsen. — I sin afhandling kom amtsprovsten til at karakterisere datidens bønder som »simple, ved trættende arbejde og tankeløs lydighedsfordring aandelig sløvede landmænd, der intet herrdømme havde over deres sanser«.

Der udspandt sig en hel fejde for og imod denne frihed, hvori flere præster tog del. Ogsaa Bone Falk Rønne var med. Han stillede sig paa frihedens side.

Frihedens djærveste talsmand blev imidlertid den fynske landsdommer *Gustav Ludvig Baden*. Han paaberaabte sig sin mangeaarige erfaring i en embedsstilling, der havde givet ham anledning til nøje at kende bonden. Særligt viste han amtsprovst Lütken hen til dennes fødeegn, Kullerup, Ellinge, Refsvindinge, Skjellerup og Ullerslev sogne, hvis bønder tidligere havde været hengivne til drukkenskab og svir, men som nu var ganske andre mennesker i flid, ædruelighed og stræbsomhed. Aarene omkring aarhundredskiftet 1800 medførte mange ændringer i bondens liv til det bedre. Men saa kom statsbankerotten. Fynske bønder forvandt dog ret hurtigt dens følger.

Fyns biskop efter *Jac. Ramus* var 1786—1803 den lærde og nidkære *Tønne Bloch*. 1803 skilles Lolland-Falster ud fra Fyn, og nu kom rationalismen for styret paa Fyns bispestol. 1803—10: Dr theol *Peter Hansen*. Hans valgsprog var: »Hvis det, vi tager os for, ikke er nyttigt, er æren forfængelig«. Han tog sig af nyttige og praktiske sager, især almueskolen og fattigvæsen. Ved sin overdrevne og prælatmæssige optræden stødte han mange af præsterne, især de ældre. 1811—34 var dr *Frederik Plum* Fyns biskop. Han havde i Göttingen indsuget rationalismen og en mængde moderne filantropiske skoleideer. Han var tilhænger af Pestalozzi, udgav haandbøger for lærere og gav detaillerede oplysninger om hvordan undervisningen skulle foregaa (f eks i et cirkulære af 15 nov 1820) til Lunde-Skam-Skovby herreders præster og lærere. Med stor interesse fulgte han tidens inden- og udenlandske teologiske litteratur og tidens lærde diskussion. Han var fuldblods rationalist og fremkom med adskillige hib til de opvakte.

I sin ungdom var han digter og stod Jens Baggesen nær, han var som biskop ivrig for skole- og fattigvæsen, fik oprettet skoler, stiftede »Fyns Stiftsbibliotek« og »Fyns litterære selskab«, og han holdt udvidede landemoder for præsterne. 1823 betegnede han de vakte som »de saakaldte hellige, der er befængt med vor tidsalders mystik«. 1822 rejste *Bone Falk Rønne* i stiftet for at tale »Dansk missions selskab«s sag, og han fik nogle af sine præstebrødre her til at ophænge en missionsbøsse til at indsamle penge i. Men Plum tvang præsterne til at tage disse bøsser ned... det var et »forsøg paa pengeafpresning«.

Det var i disse aar **den fynske vækkelse** brød igennem. Den første banebryder for denne bevægelse var en gammel skomagersvend, *Ole Henrik Svane*, som fik hædersnavnet: »De gudelige forsamlingers bedstefar«. Han var ikke fynbo, men nordsjællænder, født 1740 i Blistrup sogn. 1753 kom han i skomagerlære i Kbhvn, hvor han blev pietistisk paavirket af provst Mathias Hviid, Holmens kirke. (Hviid regnede 1770 med, at der var 12 opvakte præster i Kbhvn), men Svanes sunde natur hindrede, at han henfaldt til føleri, og Luther blev hans bedste læsning og vejledning. Som svend arbejdede han en tid i Berlin, hvor han fik tilhold hos de mæhriske brødre, og efter et ophold i Kbhvn slog han sig omkring 1780 ned i *Svendborg*, hvor han levede som ugift skomagersvend i 30 aar. I Svendborg var der en lille kreds af vakte, som samledes hos kbmd *Hans Caspar Brandt* (C. J. Brandts bedstefader). De var paavirket af Herrnhuterne og havde nær forbindelse med Christiansfeld. Brandt var en sund mand, som forstod at afholde kredsen fra den sødladenhed, som kunne præge Herrnhuterne, og han var en solid lutheraner. Han og Ole Svane fandt hurtigt hinanden, og Svane kom til at øve en god gernig i byen, især var han til hjælp for syge og døende. Han var en god raadgiver i aandelige sager, og midt i rationalismen var der her et hjemsted for ægte gammeldags kristendom. Engang imellem var der smaa vækkelser blandt de unge, f eks blev en ung snedkersvend *Rasmus Klink* (* 1766 i Kerteminde), vakt paa en mærkelig maade. Han kom til Svendborg 1790 (se under Svendborg). Rasmus Klink blev nu en trofast deltager i de gudelige forsamlinger, og venskabet mellem ham og Ole Svane fik stor betydning for vækkel-

sen paa Nordfyn. Et par aar efter rejste Rasmus Klink nemlig til *Kerteminde*, hvor han nedsatte sig som snedkermester og blev gift med en brav, troende kvinde, og de kom snart i jævn velstand. Da Ole Svane blev 70 aar, tænkte han paa at søge til Odense, men Rasmus Klink, der 1811 var meget syg, sendte bud efter ham, og der blev indrettet en stue til ham hos Rasmus Klink, hvor han boede til sin død 1825. (Desværre har de gode Kertemindefolk ikke værnet særlig godt om Ole Svanes minde. Selv kyndige folk ved ikke, hvor han er begravet). I disse 14 aar øvede Ole Svane sin mest betydningsfulde gerning. Legemligt var han en svag gammel mand, men ved hans komme til Kerteminde udbrød der en vækkelse, og nu høstede han i sin alderdom, hvad han med graad havde saaet i sin ungdom. Svane fik det ordnet saaledes, at der hver søndag eftermiddag samledes en flok venner til en opbyggelig time i Rasmus Klinks hjem i Langgade. Man læste i Luthers postil og sang af Guldbergs salmebog, og Svane sluttede med bøn. For ikke at vække opsigt holdtes møderne i soveværelset ud mod haven, men snart kom der saa mange, at dagligstuen maatte tages i brug. Man sad paa løse brædder, lagt paa bukke fra værkstedet. — Medens det ellers ofte kan være vanskeligt at opspore rødderne til folkelige lægmandsbevægelser, har man fuldt lys over de gudelige forsamlingers oprindelse paa Kertemindeegnen. Børnene af de første vakte bevarede troligt minderne, og *Jac. Chr. Lindberg* har i »Nordisk kirketidende« givet en udførlig skildring, senere suppleret af pastor *Frederik Nygaards:* »Kristenliv i Danmark gn 100 aar«, der bygger paa rig mundtlig overlevering. Rasmus Klinks yngste søn, *Niels*, gav som gammel udmærkede skildringer fra vækkelsens første aar. Blandt de bærende i kredsen var købmand *Niels Larsen* med familie. Hans kone var søster til Hans Caspar Brandt i Svendborg, de tog deres tro meget alvorligt, desuden brødrene *Bom*, der hørte til Kerteminde skomagerlaug. Det var mest smaahaandværkere, der sluttede sig til. Ogsaa i *Drigstrup* var der en lille kreds af vakte, bl a en aftægtsmand, Niels Pedersen, der havde hørt sin forlængst afdøde stedfader holde husandagt. Niels Pedersens to døtre blev gift med to oplyste og begavede brødre, *Knudsen*. De blev alle vakt ved at komme til forsamlingerne hos Rasmus Klink og de fik adskillige draget med ind i bevægelsen. Og især fik livet paa egnen omkring Kerteminde fremgang, da de fik *Kristen Madsen* fra Bregnør mark, i Drigstrup sogn, med.

Kristen Madsen (* 1777 i Munkebo, † 1829 i Bregnør) havde kun faaet en tarvelig almueskoleundervisning, men med sit gode nemme havde han paa egen haand, især i de 8 aar han var soldat i Kbhvn, skaffet sig en del kundskaber. Han var tømrer, og byggede sig et hus paa Bregnør mark, hvor han havde købt nogle td land. Hans kone, Mette Marie, var en lille fyldig kvinde med et mildt ansigt, og folk kom der gerne. Han var en dygtig haandværker, virkede ogsaa som snedker og træskomand, og blev snart ret velstillet. Da han var meget livlig, blev han en yndet »skafter« ved gilderne. Han kunne baade bede bordbøn og holde muntre taler. En af brødrene Knudsen, *Niels Knudsen*, lagde mærke til ham og tænkte som saa: »Hvis den mand blev vakt, ville han kunne blive en god taler ved kristelige møder«. Niels Knudsen søgte at tale med ham, men han undskyldte sig, han havde nok i at gaa i kirke om søndagen. Men Mette Marie fik lyst til at se, hvad der foregik hos Rasmus Klink, og hun blev glad ved at høre den gamle Ole Svane. Hun fik lyst til at købe den bog, der blev læst op af (Bogatskys »Gyldne skatkiste«), og skønt Kr. Madsen ikke havde villet tage med til forsamlingerne, og skønt bogen kostede 2 rdl, var han straks villig til at købe bogen, og de gav sig til at læse den sammen. De fik ikke noget ud af det og fandt, at de 2 rdl var spildt. Men da faldt det Kr. Madsen ind, at saadanne bøger kun kunne forstaas »ved helligaandens hjælp«. Han lagde sig paa knæ ved bordet og bad om aandens hjælp til at oplade hjertet. Saa tog han fat igen med læsningen. »Nu forstaar jeg det bedre,« erklærede han. Og det blev begyndelsen til hans vækkelse. Han kom ind i en sjælekamp, der varede flere maaneder; han følte, at skønt han udadtil var en dygtig og hæderlig mand, var han en hjælpeløs synder. Jævnlig søgte han samtaler med den gamle Ole Svane. Det hjalp lidt, men tvivlene vendte tilbage. Paa kongens fødselsdag, 28. jan 1819, ville han og hans kone til alters i Drigstrup kirke. De kom i god tid, men ved kirkedøren ramtes han af en svær anfægtelse. Han bad konen gaa ind alene, mens han selv gik hen i »det afsides selvmorderhjørne« af kirkegaarden. Konen sad og blev urolig i kirken. Hun listede ud og fik ham med ind, og da han knælede ned ved nadverbordet for at modtage Herrens legeme og blod, skete der paa een gang en stor forvandling med ham. Han fik fred med Gud. Peder Larsen Skræppenborg har nøgternt fortalt om denne betydningsfulde begivenhed ved nadverbordet efter det lønlige skriftemaal paa kirkegaarden. Kort efter begyndte han at vidne i forsamlingerne, ja ogsaa ved gilderne. Fra nu af blev han den skattede leder af den gudelige bevægelse paa Kerteminde-egnen. Ole Svane var betænkelig. »Det er skidt, naar *alle* er glade ved din tale; der maa mangle noget!« Men da Kr. Madsen senere fortalte ham om modgang og ligegyldighed, blev Ole Svane glad. »Nu tror jeg, at sagen er i den rette gænge, for saadan er det altid gaaet, hvor evangeliet er forkyndt i verden«. Han ville holde sin unge ven ved jorden, men det var Ole Svane en stor glæde at se den fremgang, der skete. Venner og fjender undredes over hans ords magt. *Peter Larsen Skræppenborg* siger, at han »aldrig har hørt noget menneske saaledes gennemtrængt af Kristi kærlighed. Man maatte forbavses over at se en lille jævn bondemand i flere timer staa og tale saa flydende, saa hjerteligt og kraftigt, at mange ikke kunne modstaa »hans ords kraft«. *Holger Begtrup* kalder ham »Fyns apostel«. Luthers postil var hans kæreste læsning, og vækkelsen blev ved hans evangeliske tale sund og retvendt.

Vækkelsen bredte sig, ikke blot paa Kerte-

minde-egnen og Hindsholm, men den fik et nyt brændpunkt i Allerup-Davinde. Og ved Sct Knuds marked i Odense, hvortil fynboerne strømmede fra alle verdenshjørner, talte Kr. Madsen i et herberg for mange tilhørere. Mange blev grebne, andre fyldtes med harme. Der blev ivret mod de gamle gildeskikke, mod dans, drik og kortspil. De krasse moralprædikanter vakte modstand, men for Ole Svane og Kr. Madsen var selve livet i Kristus det afgørende, og i modsætning til flere af de lidt for nidkære lægprædikanter, forvildede de sig ikke ind i taler om verdens daarlighed. Kr. Madsen ville efter sin omvendelse ikke mere være »skaffer«, men hos troende venner kom han gerne til bryllupper o lign og gjorde festerne opbyggelige. Det kunne vække uro, naar det skete i »blandede forsamlinger« med baade vakte og vantro.

Der blev dog snart offentlig strid. Den ansete, alvorlige *Jens Paludan-Müller* var sognepræst i Kerteminde-Drigstrup 1801—19. Han anerkendte Ole Svanes alvor men ængstedes for den private gudelighed, og mente, at den kunne føre til sværmeri. Han var dog human og forstaaende og lagde ingen hindringer i vejen for forsamlingerne hos Rasmus Klink. 1819 blev Paludan-Müller stiftsprovst i Odense netop det aar, da Kr. Madsen traadte ind i bevægelsen. Den ny sognepræst i Kerteminde, professor, mag *C. S. Andresen*, var en begavet rationalist. Han holdt ikke af at blive modsagt af de vakte, han ærgrede sig over de helliges angreb paa uskyldige ting som dans og kortspil og angreb de hellige fra prædikestolen: »Jeg danser med min kone og mine børn, og det er kun farisæere og hyklere, som kalder det for synd«. Kr. Madsen raadede folk til »at tage kernerne i prof Andresens prædiken og lade avnerne ligge«. En student *Juel*, degn i Drigstrup, kunne ikke lide Kr. Madsen, fordi han var en bedre taler ved gilderne end Juel, og Juel skrev i 1820 en meget nedsættende artikel i Hempels avis i Odense om »sekten paa Kertemindeegnen«. Det hed her, at sekten i Drigstrup havde 54 medlemmer, som samledes hver helligdag hos lederen med folk fra Hindsholm, Munkebo, ja helt fra Odense. Fra kl 4 til 12 om natten, imod plakaten af 13. jan 1741. Om Kr. Madsen hedder det at denne »Svovlstikkerpræst ved barselgilder holder lange vidtløftige taler og truer selskabet til at lade sig indlemme i hans sekt ved trusler om evig fordømmelse«. Flere artikler fulgte, og 1821 udbad kancelliet sig oplysninger om sagen hos biskop Plum, der hos professor Andresen fik en udførlig indberetning om denne »farlige« sekt og tillige et krav om, at øvrigheden ville paatale de utilladelige forsamlinger. Det hedder, at Kr. Madsen paa den »afsides egne ved sin gesvadsige veltalenhed især som skaffer ved gilder, har erhvervet sig en dristighed der altid virker paa den raa almue«. Amtsprovst *Lütken* ledsagede skrivelsen med en forstandig, beroligende paategning, men kancelliet skrev til Fyns stiftsøvrighed, at det alvorligt skulle betydes Rasmus Klink, skomagersvend Ole Svane og Kr. Madsen, (der var opgivne som hovedmænd for sekten), at de skulle afholde sig fra at holde forsamlinger, der stred mod konventikelplakaten. Kr. Madsen greb til den udvej at skrive til »landets kære moder«, dronning Marie. Han skildrede bevægelsen, der »hjalp folk væk fra liderlighed til et gudfrygtigt levned, og som ville vende folk fra den brede syndevej«. Han anførte flere eksempler paa den uretfærdige forfølgelse. Kongen sendte dette bønskrift til kancelliet, der tjenstligt lod det gaa til professor Andresen som blev meget opbragt, især over hentydningerne til hans prædiken. 21. dec 1821 blev Kr. Madsen indkaldt til herredsfogeden i Odense, som ikke ville arrestere ham, men han fik Kr. Madsen til at love, at han ville ophøre med at drage rundt som taler i gudelige forsamlinger. Kr. Madsen tog saa hjem, men næppe var han kommet hjem, før han blev anfaldet af samvittighedskvaler som een, der har svigtet sit kald. Næste dag rejste han til Odense og meldte, at maatte adlyde Gud mere end mennesker og maatte tage sit løfte tilbage. Herredsfogeden undlod at arrestere ham, men bad ham blot om at holde op med sine rejser.

Egnens præster stillede sig fjendtligt over for Kr. Madsen, men skønt præsterne enedes om ikke at angribe ham, blev han og hans venner forulempet paa flere maader. Paa en maade nedkaldte han selv forfølgelsen over sig, bl a ved i sit brev til dronningen at have skrevet, at hans »præst, som skulle henvise til et gudfrygtigt liv, henviste til kortspil, dans og drik«. En vakt lægmand fra Skanderborgegnen, *Jens Frederiksen*, der en tid virkede her paa egnen, blev ogsaa anklaget. — Der er det interessante ved denne retssag, at øvrigheden tog saa skaansomt som muligt paa de anklagede, og defensor, prokurator *Skeel*, fandt det utilbørligt, at de f eks blev spurgt om de »foretrak Guds lov for kongens anordninger«, og kort efter krævede han (som »følende menneske«) dem løsladt og sagen standset, fordi de »kun i højst ringe grad havde overtraadt« konventikelplakaten, og at »det maatte anses for bevist, at de lededes af sand gudsfrygt og ikke af fanatisme«. Professor Andresen ville *ikke* have sagen standset, men amtsprovsten mente, at »der kunne falde dom ved første instans, og saa skulle sagen standses, fordi almuens trang til opbyggelse ikke bør trædes for nær. Det var et sørgeligt skridt tilbage til intolerance og despotisme, om protesterende gejstlige skulle votere derfor«, men paa den anden side »maa det i høj grad forbitrede modparti beroliges«. Biskop *Plum* fraraadede sagens standsning, og den fortsattes, men de arresterede blev som nævnt løsladt, og Kr. Madsen blev ikke antastet, skønt han virkede over hele Fyn. Prokurator Skeels varme indlæg er sagens lyspunkt, og lidt parodisk virkede dommen (5 gange 6 dages vand og brød, medens aktor krævede 3 aars tugthus!) (Ved højesteret: blot en bøde paa 30 rdl.) Guvernøren, *prins Christian*, gjorde ogsaa, hvad han kunne for at hindre, at der blev brugt magt mod de vakte, og det fik endog biskop Plum til at tilskrive præsterne, at de skulle »fare varsomt frem mod sværmerne«.

Den lære, Kr. Madsen førte, kan ses i en vidtløftig bekendelse, som han og Jens Frederiksen vedlagde prokurator Skeels ansøg-

ning 1822. Den er i 8 paragraffer og paaviser især forskellen mellem Guds børn og verdens børn. Pastor *Rützou* (sp i Viby 1818—46) erklærede, at de vakte »kun regnede med bibelens ord, som de blindt troede paa, og ikke gjorde forskel paa Gl og Ny Test; de bekymrer sig lidet om den kristne læres aand, og bruger ofte et skriftord til at bevise deres paastande, selvom det følgende vers viser det modsatte. De behøver kun bibelen, derfor er præster overflødige. Deres ydmyghed er stor, naar de taler om ydmyghed, men de anser sig selv for lysets børn og alle andre for mørkets«. (Rützou ændrede senere sit syn, se s 26). Over for dette maa det erindres, at lægfolkene talte med en overbevisningens kraft, som savnedes hos mange præster.

Paa sin aandelige fødselsdag 28. jan 1822 holdt Kr. Madsen forsamling i sit hjem. Saa blev han arresteret og sad i arresten til 9. marts, da han blev løsladt mod kaution og løfte om at forholde sig rolig indtil sagens afgørelse. Sagen trak ud i 7 aar, og da den endelige (milde) afgørelse kom, var Kr. Madsen død, og i disse aar virkede han uhindret i stadigt videre kredse.

Et interessant vidnesbyrd om de vaktes syn og deres skarpe konflikt med præsterne er flg fra 1837 (hvor der ikke blev lagt fingre imellem):

Jakob Chr. Lindberg beretter i Nordisk Kirketidende 2. sept 1838.

Hindsholm i Fyn. Fra en 80 aarig bondemand paa Hindsholm har jeg modtaget et bidrag til Nordisk Kirketidende, som jeg selv har læst med en deltagelse, der lader mig formode, at det ikke vil savne en lignende hos mine læsere, og da jeg i hvert fald betragter det som et mærkeligt bilag til den danske kirkes historie i vore dage, vil jeg ikke opsætte at meddele det uden videre indledning eller bemærkning end den, at jeg ikke har forandret et ord i haandskriftet, men blot ændret retskrivningen efter den sædvanlige brug. Stykket lyder saaledes:

Til at oplyse de sande aarsager til den dybe trang, som den opvakte almue i Fyn og andre lande føler til at holde gudelige forsamlinger kan følgende tildragelser tjene:

I aaret 1837 den 12. juni havde en præst i Fyn en af sit sogns samtlige byers fædre, omtrent 30 i tallet, forsamlede, for iblandt andet at de skulle love ham:

1) at de ikke ville laane hus til gudelige forsamlinger,

2) at de ikke ville lade deres tjenestefolk gaa med til samme,

3) fæste dem under den betingelse, at naar de gik til gudelige forsamlinger, var deres tjeneste opsagt.

Og endelig spurgte han dem, om de havde noget paa hans embed at klage enten i kirken eller udenfor, hvortil største delen svarede nej. De andre tav stille, undtagen en gammel mand henad 80 aar gammel. Han tog til orde, og mellem præsten og denne gamle opstod nu følgende samtale:

Den gamle: Paa Deres embede, udenfor kirken, klager jeg just ikke, thi De er en fredelig og tjenstvillig mand og i det er De foran mange af Deres embedsbrødre: men med Deres embede i kirken er jeg meget utilfreds; thi Deres foredrag og prædiken er baade forvirrende og forførende.

Præsten: Ja det tænkte jeg nok, at de ikke var fornøjet med min prædiken. Altsaa — forvirrende og forførende!

Den gamle: Ja den er, og hvad jeg mener dermed vil jeg oplyse med en lignelse, om det maa tillades.

Præsten: Jo, vær saa god!

Den gamle: Jeg sætter i krigstilfælde bliver en general af sin konge skriftligt beordret, ikke alene at levere fjenden et feltslag, men og hvorledes han skal udføre samme. Denne rejser, og nu tror han at gøre sine hoser grønne; han forlader sin skriftlige ordre og griber fjenden an efter sin indbildte fornuft og kløgt, men taber slaget og gør sin konge og sine landsmænd ulykkelige. Hvordan forsvarer denne hærfører dette for sin konge? Denne lignelse anvender jeg paa Dem, far! De har modtaget Deres embede under Deres for Gud og kongens beskikkelse aflagte ed, at De skulle og ville prædike den augsburgske trosbekendelse, som er den lutherske lære og landets herskende religion, og De prædiker og lærer lige tvært derimod, naar De prædiker og lærer: ingen djævel, ingen helvede, ingen evig fordømmelse og — det forskrækkeligste — ingen forsoning og en tvivlsom bønhørelse.

Præsten: Jeg er og skal blive en bitter fjende af djævel og helvede, og han gamle maa gerne beholde djævel og helvede for sig, saalænge han lyster, men naar har jeg prædiket en tvivlsom bønhørelse?

Den gamle: Jo, far! for et par aars tid siden prædiked De om vor bønhørelse hos Gud, hvor De sagde: om mennesket lagde sig paa jorden, og vred sig som en orm, der var knust under vandrerens fod, kunne vi ikke bevæge Gud til bønhørelse; thi Gud var uforanderlig og hans raadslutninger er evige. Kan De da erindre, far, at jeg gik til Dem nogle dage efter, og sagde til Dem følgende: Se Dem for, far, hvordan De prædiker for Deres sognefolk. De ved, at helvede har De brudt ned, djævelen har De jaget bort; nu skyder De vejen til himlen igen for Deres sognefolk. Tænk, det er ikke studenter De har at prædike for, det er stakkels almues folk; tag ikke det fra dem de har, før De giver dem noget bedre.

Præsten: Jo det erindrer jeg nok; men det siger jeg endnu, at Gud er uforanderlig og hans raadslutninger er evige. Men underligt er det, at almues folk tør indbilde sig, at forstaa religionen bedre end som vi præster, der har anvendt vor hele ungdoms tid og formue imellem store og lærde mænd for at studere, lære og granske religionens sande aand og mening.

Den gamle: Ja det var sandt, hvis der ikke endnu var mange præster, som har lidt og lært lige saa meget som De, ja maaske mere, som prædiker og lærer landets gamle religion, som er lige tvært-imod Deres lære, som f eks for omtrent 3 aar siden berørte far i en prædiken Jesu lidelse og død, hvor De bestemt sagde: Jesus var ikke død for vore synder men for sin lære; thi — sagde De — er Gud et menneske, kan han modtage betaling, er han en kapitalist, der kan sidde og modtage betaling af sine debitorer? eller kan Jesus betale for andres synder? Skammer I eder ikke ved at nære saa bespottelig en tanke om den uforanderlige Gud? Kan De da erindre, far, at De samme søndag tillyste, at Deres nabopræst skulle prædike for os næste søndag, da De havde forfald. Nu denne kom, og han prædikede om den menneskelige fordærvelse ved syndefaldet og satte, ved udviklingen af bibelens uomstødelige grunde for Jesu forsonende død, forsonings læren i kraft til liv og sjæl. Nu spørger jeg Dem, far, om det ikke var forvirrende og forførende at høre to saa himmel modsat og stridende prædikener i to søndage efter hverandre?

Præsten: Ja min nabopræst har mange af de hellige i sit sogn, han er nok vant til at prædike saaledes, for at føje dem. Jeg har hidindtil været saa lykkelig at holde min hjord samlet; jeg haaber, det skal lykkes mig fremdeles. Jeg skal nok sørge saaledes for min menighed, at jeg det kan forsvare.

Den gamle: Da maa De først prædike forsonings læren, som er bibelens lære. Maa jeg erindre Dem om hvad den store Salling sagde, da han holdt sin indvielsesprædiken i den ny kirke i Vonsyld i Holsten, hvor der blandt tilhørerne var, efter sigende, elleve gejstlige og Hans kongelige Højhed prins Christian og mange andre høje herrer, hvor Salling udlod sig saaledes: »Hvad skal vi prædike? skal vi prædike alene om synder og laster, dyd og gudsfrygt? Derom prædiker den tyrkiske Iman og de hedenske filosoffer! Nej vi skal prædike Kristus, den korsfæstede«. — Men far, De har dog holdt adskillige lovtaler over vor store reformator Luther, hvorfor viger De da næsten ganske ud fra hans lære?

Præsten. Dersom Luther kunne nu paa tiden se op, da ville han sige til os præster: o, dovne lømler! bragte jeg med livsfare religionen ud af pavemørket, og I har endnu i næsten 300 aar ikke renset, forbedret og bragt den videre!

Den gamle: Nej far, var det saa, at Luther kunne se op, da ville han snarere have sagt: o, I uaarvaagne præster! hvorfor har en del af eder ladet eder henrive af eders indbildte fornuft og kløgt til at benægte og forkaste de væsentligste punkter i den religion, som Jesus og hans apostle gav os, og som

jeg med mine medhjælpere stræbte under aarvaagenhed og bøn til Gud at overlevere eder uforfalsket.

Præsten: Ja, Luther var dog kuns et menneske; han var for meget bunden til djævlelæren. Der siges om Luther, at han engang sad paa vandhuset og bad til Gud, da kom djævelen og bebrejdede ham, at han bad til Gud paa dette urene sted; da tog Luther sin bibel og slog ham i hovedet med.

(Der blev en forargelig latter).

Den gamle: Nej, far, saadan skulle De ikke sige. Luther brugte og lærte ikke mere djævle-lære end som hans Mester og Herre havde lært ham. O, far, ville De gaa mere ud fra Deres fornuftlære og dydelære og med Deres sjældne store læregaver gaa over og prædike religionen i Luthers aand, form og maade, o hvilken salighed kunne De da udbrede i og over Deres menighed! De ved meget vel, at hvor een af de endnu ægte troende præster prædiker den gamle herskende religion om troen og den korsfæstede, der er kirkerne trængselsfulde, ja familier køre 2 til 4 ja 6 mil, for at høre en sand kristelig troende prædiken, i det sted far, saa vel som mange af hans embedsbrødre har ofte kun faa tilhørere at prædike for.

Præsten: Stakkels gamle! Vil han underkende fornuft og dyd. Jeg kalder fornuften en himmelsk datter.

Den gamle: Ja det er den, far, saalænge den bruges inden det øjemærke, den er os givet. Og nu med Deres dydelære, far, er De i største forlegenhed; thi ingen anden dyd gælder for Gud end den, som er grundet paa den korsfæstede; thi Paulus siger til galaterne, »I have intet med Kristus at gøre, I som vil blive salige ved lovens gerninger, I er affaldne fra naaden«.

Præsten: Det var ikke loven Paulus mente, det var kun jødernes ceremonier med deres paternoster og flæskespise osv.

Den gamle: Denne mening kan De ikke forsvare, far! Altsaa have vi troende tvende store saligheds trøstegrunde, som far er ganske blottet for, nemlig troen paa den korsfæstede og vor dyd, som gælder for Gud, thi Paulus siger: den sande kristen er ikke under loven, thi han gør Guds vilje utvungen af en glad og villig lydighed, uden at det er, som far før har sagt, at vi ikke kunne lide paa apostlenes lære i alle stykker.

Præsten. Ja det siger jeg endnu.

Den gamle. Gode Gud! hvor tør De sige det! Hvorfor sagde da Frelseren til sine apostle: gaa ud i al verden og lær dem at holde alt det jeg har befalet eder, og jeg vil være med eder til verdens ende! Og i sin bøn til sin himmelske fader: Fader! jeg beder ikke alene for disse — apostlene — men og for dem, som skal tro paa de ord, de forkynde! Skulle Frelseren da have anbefalet apostlenes lære, naar den ikke var paalidelig. Det var da en reen modsigelse! — De har og forført mig, far, da De sagde til mig, om jeg ikke skammede mig ved at nære den tanke, at Gud skulle tillade et væsen her i støvet, at gøre ham sig sin almagt disputerlig, nemlig djævlen; om jeg ikke skammede mig ved den tanke, at Gud skal kunne med velbehag se paa, at en fordømt synder i al evighed pintes i det af religionen beskrevne helvede. Ja dette klingede herligt for fornuften, saa jeg gik længe og grublede paa dette og meget mere af samme slags, men den alnaadige, som altid opsøger den forvildede, ledte mig hen i min børnelærdom, paa den af Frelseren himmelsøde forjættelse: »Vide I, som er onde, at give eders børn gode gaver, hvormeget mere skal da min himmelske Fader give dem sin Helligaand, som bede ham derom«. Og nu skammer jeg mig ikke ved at bekende her for Dem, far, og denne kristelige forsamling, at jeg bøjede mine knæ for den alnaadige, og under mange taarer bad ham, at Han ville hjælpe mig ud af dette vildrede og ved sin naades aand tænde sit lys i min sjæl, at jeg maatte se, kende og tro det som var Hans vilje, og det bad jeg ikke alene een, men mange gange; men jeg vidste og, at jeg selv skulle gøre hvad jeg kunne, og hvad var det? Det var, under en ydmyg bøn at forske i religionen, og det gjorde jeg, og skulle jeg nu forkaste det nummer, som udkom hos mig og som jeg taler for i dag, da var jeg for Gud og menneske et æsel.

(Dette sidste ord, som den gamle sagde i sin ivrighed, opvakte megen latter, mod hvilken præsten paabød tavshed, hvilket forsamlingen adlød. Præsten lavede sig til at rejse, men den gamle havde endnu mere at sige).

Den gamle: Nej far! os gamle rokker De ikke saa let fra den gamle herskende religion, men vor store sogns uskyldige ungdom, som De igennem saa mange aar har forført og vildledt fra Deres daabspagt, det er forskrækkeligt.

(Præsten tav stille, men een af bymændene tog ordet).

Bymanden: Hør gamle! I har en søn, som tjener mig, er han vildledt og forført?

Den gamle: Ja han er.

Stemmer af forsamlingen: Den gamle er altfor urimelig. — Hans søn er ham heller ikke til maade, og han er jo dog et stille, sindigt og oplyst menneske, som fører et skikkeligt levned.

Den gamle: Ja han er og gør det; jeg regner ham til den klasse mennesker, som vandrer den smukke, nette, borgerlige dyds vej, modtager ofte berømmelse derfor og venter daglig paa den berømmelse og skyld, som de tror Gud staar i til dem for deres indbildte dydige vandel.

Derpaa gentager præsten sin ovennævnte begæring til mændene om de gudelige forsamlinger, og største delen lovede ham det atter, men da sagde

Den gamle: Hør far! De kan aldrig være bekendt enten for Gud eller mennesker, at De vil formaa Deres sogns fædre til at indgaa saadant et løfte.

Herpaa blev intet svaret, men nu sagde

Præsten: Hør gamle! jeg har en begæring til ham, vil han love mig den.

Den gamle: Hvad er det?

Præsten: Det er, at han ikke vil hverve proselytter.

Den gamle: Nej, det lover jeg Dem ikke; thi jeg kan være min religion og tro bekendt baade for Gud og mennesker, og jeg er villig til at gøre rede for samme, om det endog var for en gejstlig kommission, og jeg vil gøre det straks om det maa tillades.

Da bød præsten farvel, og dermed endtes denne dags tildragelse, men den gamle føjer til denne historiske beretning følgende ord:

O, I højrespektive Herrens redskaber, som han har værdiget til at beskærme og fremme hans børns aandelige tarv og vel her i støvet og at opdage og afværge sammes skjulte undertrykkelse fra tronen til hytten, I vil dog tilstaa, hvilken nagende hjertesorg og græmmelse det er for det sogns fædre, som skal nødes til at lade deres børn oplæse og konfirmere i og under saadan en lære, som ovenmeldte, og det er nok tilfældet i mange sogne. Religionen er jo dog det kompas, som Gud naadig gav os sine børn at sejle efter gennem livets strømme her i støvet, og som redelig benyttet leder til en lykkelig havn for tid og evighed, men naar nu kompasset — religionen — misviser, hvordan gaar det da med sejladsen? Ja hvordan gaar det? — O, I mange kolde, forvendte og frafaldne Herrens betroede i nutiden og i fortiden saa mange som leve, hvorfor tager og tog I fra os en Kingos, en Guldbergs himmelske sølvklokketoner, der med deres himmelske stærke sølvlyd dirrede igennem mure og døre ind i Danmarks Zions døttres hjerter og opvakte og vejledte dem til at søge Deres salighed ene og alene i Deres korsfæstede og blodige brudgom Jesus Kristus, og disse toner støbte I om til en klokke,, som skulle lyde bedre, men da man lyttede til dens toner, maatte vi sukkende erindre det gamle klokkestøbervers:

Sølv og messing
tog hr. Essing,
kobber og bly
satte han i.

Ja det give al naadens Gud, som har alle hjerter i sin haand og styrer alt her i støvet indtil hovedhaarets fald, at han ville styre disse ringe linjer, om det er hans vilje, ind under Majestætens øje, da ville han maaske under sit stille men grundige faderblik, besjælet af naadens aand, fatte den beslutning, ikke mere at høre disse opvakte troende modstræbt, men beskærmende og naadig tilladt, at de ved gudelige forsamlinger — hvor troende præster savnes — øves, dannes og grundfæstes ved den gamle, landets herskende religions sande og lyksaliggørende himmelske kraft, lys, trøst og vejledning til at blive mere og mere ufravigelig det de alt virkelig er: Kongens gudfrygtige, oprigtige, fredelige, tro og lydige undersaatter; og den klasse af mennesker, der arbejder ivrigst til dette maal, bidrager mest til, at skaberens øjemed med os sine børns tilblivelse her i støvet sikrest og nærmest opnaas baade for dette og hint liv.

Midskov paa Hindsholm i Fyn.

Den 15. august 1838.

A. Andersen Kæmpe,
Landmand.

Jac. Chr. Lindberg der jo, hvad ikke maa glemmes, saa meget subjektivt paa tingene, tilføjer:

Denne historiske beretning om hvordan forholdet er mellem præst og menighed under vor nærværende sognetvang, der ikke indskrænker sig til det enkelte sogn, men er ens hele landet over, fordi forskellen paa hvert enkelt sted eller i hvert enkelt sogn kun kan være den, at præsten, hvad enten han er rettroende eller ikke, finder de færreste eller de fleste af sit sogns beboere enige med sig, denne beretning og dette vidnesbyrd af en 80-aarig olding, haaber jeg vil aabne fleres øjne for nødvendigheden af en kirkelig forandring, en kirkelig frihed hos os, og jeg tror, at de, som saa saadant et vidnesbyrd om den kirkelige tilstand hos os, og blev ligegyldige ved folkets trængsel og nød, som kan smile ad eller overse hvad dette har at betyde, har slet intet dansk hjerte i livet, ikke engang en god borgerlig forstand i panden. Men nu samles snart det danske folkeraad, og jeg haaber, at det skal finde tid og lejlighed til at overveje, hvordan den kirkelige stilling er hos os, og hvad godt raad der i dette stykke kan gives vor konge, som vist nok ikke vil beskikke præster landet over til at pine nogle, for ikke at sige mange af landets børn, der, uden alt hensyn til hvordan de tror, at de sikrest og nemmest blive salige efter døden, alle maa være lands-faderen lige kære, naar de blot alle skikke sig borgerlig vel, elske konge og fædreland. Men at en borgerlig skikkelighed for ikke at tale om en hjertelig kærlighed kan avles af og ved tvang, eller at et stort tvangs- tugt- og forbedringshus kan blive et lykkeligt rige, det faar man dog mig med al min rettroenhed ikke til at tro.

Fr. Nygaard skriver: Det karakteristiske ved forsamlingsfolkets liv maa man imidlertid søge i deres daglige færden og optræden. Selv en af deres tidliger modstandere, sognepræst Rützou i Viby, maatte tilstaa efter flere aars bekendtskab med dem, at de ikke fortjente de strenge domme, som ukendskab til dem i almindelighed havde dikteret; den store mængde af dem levede som »de stille« i landet. I henseende til deres daglige liv, siger han, var de maadeholdne i mad og drikke, og i det hele ikke overdaadige. Og endskønt de ikke foragtede det timelige, maatte man dog tilstaa, at de med megen resignation vidste at finde sig i indløbende tab, især ved tanken om, at det er Guds vilje.

Rützow gør ogsaa opmærksom paa, at ikke saa faa af dem havde været haardt prøvede ved legemlige lidelser og sygdom, som, efter hvad han kunne skønne, ikke i fjerneste maade hidrørte fra deres grublerier. Men den taalmodighed og hengivenhed under forsynets styrelse, hvormed de bar deres lidelser, fortjente den højeste agtelse og beundring. Han føjer dog forundret til: »Hvo, der som jeg, har set saadanne paa deres dødsleje, finder sig underlig rystet ved betragtningen, hvorledes en saa dyb religiøs følelse kan med flid tillukke øjnene for fornuftens ledende lys«.

Jac. Chr. Lindberg har givet en skildring af de opvaktes daglige liv.

I sine »historiske oplysninger« udtaler han: »I livet er det let at opdage en mærkelig forskel mellem de opvakte fynboer og de vantro. En inderlig glæde og tilfredshed lyser dem ud af øjnene, en hjertelig kærlighed og et ordentlig brodersind er umiskendeligt fremtrædende blandt dem, saa naar man ser dem komme sammen, da er det, som om det var ret længselsfulde venner, der mødtes efter en lang og smertelig fraværelse, og nu blive saa sjæleglade ved at træffe hverandre igen ... Med denne kærlighed i omgang forbinde de en høj grad af ærlighed og oprigtighed mod hverandre, saa hvad de mene, deres venner bør rette i deres liv, det sige de dem oprigtig og ligefrem, og derved finder vennen sig ikke fornærmet, men tager formaningen til hjerte. I samtaler over et eller andet religiøst emne modsige de hinanden med samme frimodighed og store alvor og nidkærhed, naar de ikke er enige, men det sker uden vrede og optages i kærlighed«.

Ligesom Kristen Madsen arbejdede de seks dage i ugen med streng flid og dygtighed i sin jordiske gerning, saaledes var paapasselighed og flid i den borgerlige stilling et kendemærke paa de opvaktes liv. I adskillige af deres hjem gik der samtidigt gennem tale og færd en saadan kristelig grundtone, at den maatte vække fremmede f eks karle og piger, der kom i deres tjeneste, til eftertanke, ligesom den maatte hjælpe børnene til at faa kristendommen kær.

Saaledes kom der en ung karl, Niels Larsen, 1827 til at tjene hos gaardmand Niels Knudsen i Drigstrup. Niels Larsen fortæller selv, at han i sin tidlige ungdom »aad mask« som den forlorne søn. Men han blev grebet til omvendelse af det kristelige liv, der til daglig levedes hos Niels Knudsen. Særligt gjorde salmen, de sang efter aftensmaden, et underligt indtryk paa ham og opmuntrede ham til »at vandre paa retfærdigheds vej«. Det var som oftest et lille vers, — i fastetiden et af Kingo. Ogsaa holdt de bordbøn i gaarden.

Samme Niels Larsen gik i denne sin første hjertelige og barnlige opvækkelse hver aften ind i sit lønkammer for at bede, men kom saa tilbage syngende det tredie sidste vers af den ottende salme i Brorsons salmebog:

»O, jeg er en syndig krop,
det er al min titels ære
bedre kan den ikke være,
naar jeg kaster loven op.
Men for du est Jesu bleven
og min jammer paa dig tog
derfor staar mit navn indskreven
dejlig udi livets bog«.

Niels Knudsens hustru holdt aftenbøn med sine børn. Først spurgte hun dem: hvem har skabt eder? — og de svarede: Gud Fader. — Hvem har genløst eder? — Guds søn. — Hvem har helliggjort eder? — Guds Helligaand. — Hvor blev I Guds børn? — I daaben.

»Voks, du lille plante frem,
voks og bliv et kristent lem,
bed Gud selv at danne dig
til det søde himmerig«.

Derefter Fadervor. Endvidere følgende vers: Bed o Jesus, bed for mig. (Nygaard, s 354 f).

Blandt Fyns præster søgte dr *Faber*, Allested, at bekæmpe »sekten« med aandelige vaaben. Han holdt bibellæsninger for at tilfredsstille folks trang til opbyggelse uden for kirken og udgav 12 prædikener til at styrke sand kristendom mod vildfarelser. Grundtvig skrev en anmeldelse af dem og roste dem og tilføjede en henstilling til de fynske præster om at vise tolerance, samtidig med, at han krævede frihed for forsamlingerne, dog ikke fordi han sympatiserede med forsamlingsfolkene, som han ansaa for at være »et maadeligt surrogat for kirkeligt liv og maadelige planteskoler for sand gudsfrygt og ydmyghed, og de fremkalder en sygelig pietisme, forskruede indfald og ringeagt for lærerstanden og til sidst for skriften selv«. (Københavns skilderie 1825, nr 12—13, jvf Teol maanedsskr, II, 1825, s 55 f).

I det hele optraadte myndighederne med mindre sikkerhed over for den fynske vækkelse end over for den jydske. I Jylland ansaa man det for rigtigt at bruge statsmagt, paa Fyn betragtedes statsmagten som den sidste tilflugt. Det er betegnende, at Kr. Madsen uhindret holdt sine møder, skønt han var løsladt mod løfte om at lade være dermed. Det kan skyldes, at han var saa sund en natur, og at den fynske vækkelse ikke frembragte forstyrret sværmeri som den jydske, men det kan ogsaa skyldes, at myndighederne ikke her havde en fast offentlig mening at holde sig til, hvilket ses baade af amtsprovst Lütkens erklæringer og af prins Christians indgriben (J. C. Lindberg: Nord kirketid 1834).

Der opstod ogsaa andre retssager. I Allerup-Davinde samledes en kreds (med den venligtsindede pastor *Hvalsøes* tilladelse) hver søndag eftermiddag til bøn, læsning og salmesang. En ung mand, *Rasmus Ottosen*, der i nogle aar havde været i tjeneste hos madam Bruun i Kerteminde, var her en skattet taler,

og folk kom i stort tal. Først i 1824 holdt han sammen med væver *Johs. Jensen*, en forsamling i *Ellinge sogn*. Præsten der, *Olivarius*, blev meget fortørnet. Der blev rejst retssag, og under forhørene paa Ellinge kro blev de »hellige« haanet af krogæsterne, ja »man spærrede med magt munden op paa dem og hældte brændevin i dem«. Rasmus Ottosen og flere fik bøder (som pastor Olivarius dog ansøgte om eftergivelse for), men sagen blev appelleret til overretten i Kbhvn, og derved fik den den kirkehistoriske betydning, at *Grundtvig* fik øjnene opladt for den uret, som de troende lægfolk led, naar de havde rationalistiske præster. Og det blev indledningen til den store kirkekamp 1825. Rasmus Ottosen blev en af førerne i det sydvest-sjællandske røre. (Bd II.)

Midt under kampen døde den gamle *Ole Svane* i glæde over »den ny dag, der var ved at oprinde over den danske kirke«. Med ængstelse imødesaa hans venner professor Andresens ligtale over ham, men han talte kønt for det store følge om den gamle mand, som »aldrig havde sat sit lys under en skæppe«.

Det hedder i en sang:

Ja, Ole Henrik Svane
han var en kristen mand
som under Luthers fane
i vantro tid holdt stand,
og da han gammel døde,
var kirkens morgenrøde
paa kinden klar at se.

Kr. Madsen døde faa aar efter; han havde den glæde, at gode lægfolk kunne fortsætte vækkelsesarbejdet. Hans enke blev gift med en yngre mand, *Rasmus Nielsen*. Han overtog hans ejendom i Bregnør og fortsatte hans prædikegerning. Han læste meget i Grundtvigs skrifter, især i »Søndagsbogen« og fik dannet et læseselskab til at læse Grundtvig. Senere dannede han et »Dansk samfund« paa Hindsholm hvor der blev stort røre og tilslutning. Han blev ogsaa folketingsmd (se s 28).

Et vidnesbyrd om kraften i de vaktes kreds møder man i 1839 i flg: Erklæring og protest fra lægfolk i Fyn mod forandring i ritual og alterbog. (Mynsters ritual-forslag).

Følgende erklæring tilstilles herved den ærede kommission, som er nedsat til at bedømme udkastet til den ny alterbog og kirke-ritual, og den ombedes, at tage den i behageligst overvejelse. Den tilønskes Guds naade og hans Helligaands vejledning til et saa vanskeligt og farligt foretagende.

Efter at det i længere tid kun har været hørt som rygte af menigheden, at en ny alterbog og et nyt kirkeritual skulle revideres og indføres til kirkebrug i Danmark, er det endelig, efter at have været bebudet i Collegial-Tidenden, at et udkast til en alterbog og kirkeritual er udfærdiget og skulle tilstilles biskopperne, præsterne og hvem ellers at biskopperne ville — om endskønt det havde været ønskeligt, at et saadant havde været tilstillet menigheden til overvejelse, da det dog aabenbart er menighedens tro og samvittighed i overensstemmelse med den hellige skrift og vores kirkes ældre forfatning, saavidt den er antaget som symbolum, der maa og kan afgøre det — er det dog endelig ogsaa kommet til vores kundskab; og, saavidt vi har gjort os bekendt dermed, dømme vi derom som følger:

Hvad vi fornemlig savne efter den hidtil brugte formular ved daaben er Davids bekendte ord om arvesynden, hvor han siger: »jeg bekender at jeg er undfangen i synden og født i misgerninger« som nu er afhjulpen med de ord »som efter dets naturlige fødsel er synden og døden undergivet som alle andre«; men hos David hedder det: »i synd«, men her »undergivet«. Det kunne vel oplyses ved et eksempel. Vi er vel alle kongen undergivne, men vi er ikke alle i hans tjeneste, om endskønt vi er ham tjenesten skyldige; men David siger, at vi er undfangne i synden, og fødte i misgerninger, og derfor, fra undfangelsen af, lige vilkaar undergivne, og altsaa hvis Jesus Kristus ikke var kommen os til gode med sin lidelse og døds betaling og havde optaget os ved sin kirkes hellige ting i sine troendes samfund, var barnet saavel som oldingen Guds vrede, synden og døden hjemfalden.

Ved daaben, hvad nu pagten angaar, er jo rigtignok djævleforsagelsen og trosbekendelsen uforandret, og ved de voksnes daab er det som i den gamle, undtagen det tredobbelte spørgsmaal ved forsagelsen, men desto mere paafaldende er det ved barnedaaben; thi i stedet for i den gamle, hvor der spørges:

»Forsager du? osv. og
Tror du? osv. og
Vil du paa denne tro være døbt?«

hedder det nu, at

»Du skal forsage osv. og at
Du skal tro osv, og
Vil du paa denne tro være døbt?«

og her er det altsaa klart, at det er paa kirkens tro med foregaaende djævleforsagelse, og ikke paa deres egen, som de af kirken har annammet, at de blive døbte paa; thi ellers ville det absolut hedde:

»Forsager du? Ja.
Tror du? Ja«.

og saaledes gøres kirkens tro med foregaaende djævleforsagelse til deres egen; thi kun hvor gensidig bifald paa fordringer indgaas, kan pagt oprettes; men her ligger det jo klart nok i udtrykket at »du skal«, og det er ikke den forsagelse de har gjort, og den tro de har antaget, men den forsagelse, de engang vil gøre, og den tro, de engang vil tilegne sig, at de bliver døbt paa; thi de ord »tror du?« udelukker ganske den kommende tid og indskrænker sig til den nærværende, og paa denne maade og ikke paa anden kan der indgaas i kirken; thi hvad der engang skal eller kan ske, er udenfor nærværende handling, kun hvad der sker straks og ikke hvad der herefter sker; og tilforuden er der dog vel ingen, der vil paastaa, at der er oprettet nogen pagt, saa længe der ikke er givet noget bifald, og det derfor, som før er meldt, ikke er den tro, de har annammet og den som kirken fordrer af dem, at de blive døbte paa; men at Gud baade kan og vil gaa i pagt med barnet, udtrykkes noksom i de ord, Jesus siger, at »hvo som ikke annammer Guds rige som et lidet barn, skal ikke komme derind«, og da det engang er erkendt at daaben med pagt er indgangen til Guds rige, hvor er da den, der vil formene vore børn at oprette og tilegne sig pagten med dens fulde betingelser ved den hellige daab.

Paa det sidste er at anmærke, hvorfor djævleforsagelsen ikke kan være tilegnelig for barnet, da det dog ikke alene er djævelens gerninger, men mørkhedens fyrste selv med alt hans væsen, der skal afsiges, og da David bekender, at vi er undfangne i synd og fødte i misgerninger og altsaa er mørkhedens fyrste hjemfalden. Derfor tror vi, at barnet saavel som den voksne baade kan og er pligtig med fuld tilstaaelse at forsage djævelen osv. og med tilegnelig tro at bekende pagten; og at barnet kan tro, se vi i disse Kristi ord, naar han siger hos Markus 9, 42 at »hvo som forarger en af disse smaa, som tro paa mig, ham var det bedre, at en møllesten blev hængt om hans hals, og han var kastet i havet«; og saavist som det nu er, at de kan tro, saavist maa de kunne forsage djævelen, da Jesus siger: »Ingen kan tjene to herrer«.

Hvad nu den hellige nadver angaar, findes der jo rigtig nok ingen væsentlige forandringer; men hvorfor ordet »sande« ved nadverens uddeling er borte, kan man ikke saa nøje vide, undtagen det skulle være, for ikke at støde dem for hovedet, som ikke tror, at det er Jesu sande legeme og blod, men en betydning og erindring, og er det ord »sande« ikke gammelt nok, saa er det dog bibelsk nok til at kunne vedligeholde sig i den lutherske protestantiske kirke; thi Jesus siger: »mit kød er sandelig mad og mit blod er sandelig drikke« og hvo som ikke faar ædet mit kød og drukket mit blod, har ikke livet i sig selv«; og, har de gamle fundet det nødvendigt, at uddele sakramentet med de ord: »sande« legeme og blod — om endskønt de ord: »Jesu Kristi legeme og blod« i indstiftelses ordene findes paa sit sted, — finde vi og, at det ord »sande« er ikke af vejen for at afskære al tanke om reformerte grundsætninger; og da kunne det vel findes nok saa nødvendigt, at beholde det til vores tid, da mange finder det bedre passende efter fornuften,

at »det betyder« end at »det er«; og er de nævnte uddelings ord ikke oprindelig med den lutherskprotestantiske kirke, da ville det altid være bedre at tie, end at bruge saadanne ord, med hvilke der kan vendes, og saa lade indstiftelsens ord afgøre det for enhvers tro og samvittighed, uagtet vi holde derpaa, som faste og bestemte udtryk.

Og nu om vore kollekters forandringer ville vi ikke sige meget; thi en bøn kan bestaa af kraft, men ogsaa af skin; dog saa lang tid den ikke strider i mod vores kirkes tro, faar vi at lade den være; men det havde dog været ønskeligt, om de ikke havde forandret Helligaands »Enighed« til »Eenhed«, da enighed dog altid er et bestemt udtryk paa treenigheden, men eenhed en sammensmeltning af aandens væsen mod Faderen og Sønnen.

Men nu hvad teksternes forandring vedkommer kan det jo være en ligegyldig ting, da det jo alt er skriftens ord.

Og nu efter ovenstaaende dom og slutning, nødsages vi til at nedlægge protest paa tro og samvittighed, at vi i den form og skikkelse, det nu har, ikke kan eller vil modtage det, saalænge det ikke er ledet i den aand og form, som det gamle er udtrykt i; men i alle tilfælde ønske vi at blive ved det gamle.

Kjærby, den 22. september 1839.

Paa egne, hustrus og børns vegne.

Niels Andersen,
gaardmand.

I. C. Povelsen,
hørbereder i Dræby.

Hertil slutter sig 9 underskrifter fra Over-Kjærby. 9 fra Drigstrup, 7 fra Bregnør og 12 fra Kerteminde. Endvidere fremkom senere en kraftig udtalelse med c 60 underskrifter fra Dalby.

(Nordisk Kirketidende 13. okt 1839).

To lægmænd fra vækkelsestiden

Rasmus Nielsen er født i Marslev sogn (Fyn) 23. febr 1802 og søn af en indsidder. Han kom senere til Davinde og til Kerteminde-egnen, hvor han traadte i nært forhold til den betydelige lægprædikant Kristen Madsen, af hvem han tidligt var blevet vakt. Han begyndte ogsaa tidligt at tale i forsamlinger. Kristen Madsen tilskyndede ham til et nært forhold til Jesus selv: »Det vil jeg sige dig, min broder, at saa længe vi ikke ret lærer at bøje knæ i Jesu navn og tale med vor Herre, som om vi saa ham, saa længe kender vi ikke ret meget Guds børns egentlige liv«.

Han var velbegavet og sikkert kvik i ordskifte. Derpaa tyder et træk, som er bevaret fra hans ungdom.

To mænd fra Davinde, som gerne ville have førstehaands besked om, hvad »de hellige« egentlig var for folk, og hvad de ville, kom til Rasmus Nielsen og fremførte deres ærinde. Han førte dem til Kristen Madsen. Undervejs fik Rasmus Nielsen det spørgsmaal: »Er det sandt, at I aldrig bestiller noget om søndagen?« og svarede: »Jo, vi passer vore kreaturer, og hvad dertil hører; siden holder vi hviledag efter Herrens ord«. En af dem, som mente, at han nok kunne tage en bibelsk debat op med »de hellige«, mindede om, at man nok kunne drage et dyr op af brønden paa en sabbat, men fik det sikkert uventede svar: »Ja, men det kommer an paa, om vi ikke selv skyder dem i paa de søgne dage for at have dem at trække op om søndagen . . .« Saa vovede man sig ikke videre ud.

Da Kristen Madsen fik at vide, at forholdet skulle klares mellem virkeligheden og de vaktes ikke videre gode rygte, fandt dette hans bifald; men han talte dem ogsaa alvorligt til: » . . . saa maa I jo da vel ogsaa vide, om I staar i eders daabspagt og ingen kristne er; thi der gives ingen mellemvej«.

Disse ord om daabspagten minder allerede om den senere, langt stærkere fremhævelse ved Rasmus Nielsen.

Ikke længe efter Kristen Madsens død giftede enken sig igen, 31. okt 29, med Rasmus Nielsen i Drigstrup. Hun var da 51 aar gammel, men havde ogsaa haft en anden bejler, en troende mand, og været tvivlraadig, til en røst lod hende forstaa, at hun skulle tage den fattigste. Hendes navn var Mette Marie Nielsdatter. Hun døde i 37; samme aar giftede Rasmus Nielsen sig igen, med gaardmandsdatteren Karen Rasmusdatter; hun var født 09 og døde 73. Der var i dette ægteskab i alt fald to børn.

Han overtog i 29 Kristen Madsens lille ejendom i Drigstrup og søgte — hvad hustruen ønskede — at fortsætte hans aandelige gerning. Men det lykkedes ikke videre godt i den første tid og blev ikke bedre ved, at han slog ind paa lovprædiken. Der blev sagt, at han bar sig ad som en, der bruger pisken og glemmer at give hesten havre.

Hans tid kom først, da han havde tilegnet sig det grundtvigske syn; saa blev han redskab til megen bevægelse ogsaa i andre sogne, hvor der kom vækkelse ogsaa ved ham. Overgangen skyldtes paavirkning af Lindberg, maaske ogsaa personlig (han har i alt fald besøgt egnen), og læsning af »Nordisk Kirketidende«.

Vel fulgte ikke alle de vakte ham; men han fik stor betydning for mange, ikke mindst for det yngre slægtled, som han faderligt tog sig af, og som trængte til mere lys og varme end pietismens.

En deltager i hans møder fortæller: »Jeg har haft meget udbytte af hans forsamlinger, hvor han læste en prædiken af Luther eller Grundtvig og talte før og efter. Han havde en sjælden gave til at klare for os det, som i sidstnævnte prædiken var dunkelt for os. Dog følte jeg mig mest tiltalt i nogle smaamøder lørdag eller søndag aften i hans eget hjem, hvor han samtalede med os og læste lidt op, hvad der havde tiltalt ham selv, til eksempel kirkens genmæle . . . eller af Nordisk Kirketidende . . .« Han fremdrog ogsaa Birkedal og Müllers danmarkshistorie m m. Samtalen blev livligst, naar Rasmus Nielsens gode ven Poul Rasmussen (Dalby) var til stede.

Rasmus Nielsen fik et lysere syn paa det oprindelige menneskelige. Det var jo dette, pagten blev sluttet med i daaben. Dér fik vi naaden ved syndernes forladelse; men syndens menneske i os fik sin dom og skal forgaa. Han fremhævede i den forbindelse Rom. 6.

Biskop Mynsters ritualforslag vakte megen modstand blandt vennerne, og Rasmus Nielsen sagde: Saa ville daabspagten ikke blive oprettet med den enkelte. Saa var daaben ikke til genfødelse, gav ikke børneret. — Naar han talte om dette i forsamlingerne, føjede han gerne til: Der siges, at bibelen beholder vi dog. Men selve livskilderne er daab og nadvere. De, der vil nøjes med bibelen, bærer sig ad som den mand, der blev ved at læse recepten i stedet for at bruge den forordnede mikstur.

Skriftudlægningen maa forøvrigt stemme med troens ord; ellers er den ubrugelig i menigheden.

Hans gerning fik betydning ud over egnen og var med til at forberede den senere valgmenighedsdannelse.

Alligevel forlod han Drigstrup, idet han købte en større ejendom, Ejbygaard ved Odense; handelen var endelig ordnet i begyndelsen af 54.

Han viste sig her som en dygtig landmand, og bedriften maatte tage en del af hans tid; men han viste ogsaa, at han ingenlunde havde i sinde at indstille den aandelige gerning.

Han løste sognebaand til Ludvig Helveg, i hvis vennekreds han var afholdt for sin jævnhed og mildhed. Men han havde ogsaa arbejdsforbindelse til andre steder.

Kristelige møder holdt han rundt omkring: i Odense, i egnen syd for byen, paa »Sletten« og i Drigstrup. Hvor langt han er naaet ud, er ikke godt at vide.

I 56 var han paa missionsrejse i Vendsyssel sammen med P. Larsen (Skræppenborg); 73 talte han efter dennes jordefærd i Dons. 69 talte han ved en fest i Skibelund.

En mand, han samarbejdede med, var præsten Johansen ved Vor Frue kirke; de talte begge i en loftslejlighed i Vindegade i Odense.

Mest betød dog nok de møder, han hver maaned holdt i sin egen gaard. Her talte Johansen engang, og et lille minde er blevet bevaret fra denne sammenkomst. Præsten ville have ham til at slutte med en andagt; men Rasmus Nielsen svarede: »Nej, naar tjeneren er til stede, saa er »husbonden« fri«. Det lyder spøgende, men er maaske ogsaa et udtryk for lægprædikantens tilbøjelighed til at træde til side for en troende præst.

Hans gerning satte frugt, ogsaa synligt, og var en vigtig forudsætning for senere opførelse af en kirke i Ejby og oprettelse af et selvstændigt sogn; det havde tidligere heddet Vor Frue landsogn.

Han døde 77 efter en tids svagelighed, men ogsaa efter en rig livsførelse, til velsignelse for mange.

Han fik et godt eftermæle i forskellige kirkelige kredse. Fra Indre Missions side er han blevet kaldt »en bestemt udpræget religiøs personlighed, om hvem ingen kunne eller ville bestride, at livet i Gud var ham et og alt«.

Efter Clausen Bagge: Grundtvigske lægmandsordførere 1944, s 11 f, Grove Rasmussens Elias 1871. — Højskolebl 1891, spalte 1381. — Fr. Nygaard: Kristenliv 1897, s 380. — Begtrup: Dansk menighedsliv II, 30, 76, 97. — Carlsen-Skiødt: Aandeligt liv, 1933, s 78—79, 132—33. — Oplysninger fra landsarkivet i Odense, fra Carlsen-S og fra sognepræsten i Ejby m m).

Ole Peter Holm Larsen, gerne kaldet **Peter Larsen Skræppenborg** (eller Dons) (1802—73), var vistnok den betydeligste og ejendommeligste af alle de fynske grundtvigske lægforkyndere.

En gammel mand har for mange aar siden fortalt følgende minde om ham. Det var ved en begravelse. Han gik en tid tavs og bedrøvet omkring. Men pludselig forandredes alt; han stillede sig hen ved baaren og gav sig til at tale, og han gjorde det med en saadan kraft og inderlighed, at næppe noget øje blev tørt. Han slog i kisten, vel næsten ubevidst, for at give ordene eftertryk.

Med dette, nu vel næsten ukendte, træk stemmer en række andre godt. Han kunne tale ikke blot med munden, men saa at sige med hele sin person, give sig hen i vidnesbyrdet, saa sveden randt, medens taarer trillede ned ad kinderne. Han var selv grebet; derfor kunne han gribe mange andre.

Hans levned er skildret i flere bøger og vist i mange foredrag. Her kun et omrids og enkelte træk.

Han blev født i Hunderup, Sct Knuds landsogn ved Odense. Faderen, som var branddirektør, ville have ham uddannet som landinspektør; men han ønskede at blive bonde og fik sin vilje.

Han kom til at tjene paa en større gaard, Skræppenborg, i Brylle sogn, vest for Odense, blev i sit 19 aar (!) gift med en 17 aar ældre datter af ejerinden og blev derved (og ved lodkastning, paa herrnhutisk vis?) ejer af gaarden og uafhængig stillet. Men ægteskabet var næppe synderlig lykkeligt; det blev for meget et pligtforhold. Derimod var han som ældre mand meget lykkelig i sit andet ægteskab.

Han holdt i sin tidlige ungdom meget af at danse, men foretrak at byde de piger op, som ellers maatte lide den tort at sidde over. Der blev da ogsaa sagt, at han nok ville blive hellig, og saaledes gik det jo. Men ikke saa let; det kostede kamp at vinde fred i troen paa syndernes forladelse i Kristus.

Han paavirkedes først af den vestfynske, herrnhutiske vækkelse, som prægede livet paa Skræppenborg; men den var ham for tilbageholdende, for lidt missionerende, og han ville gerne vidne for andre, da han selv var blevet levende i troen. Saa passede den østfynske vækkelse, hvis hovedmand var Kristen Madsen, ham bedre. Dog har han næppe talt offentligt før Madsens død 1829.

En tredie bevægelse, den sydøstjydske, fik han derimod ikke noget nært forhold til; han fandt dens folk for lovbundne, og det skal være ham, der har givet dem navnet »De stærke jyder«.

Megen betydning for hans udvikling fik hans efterhaanden nære kendskab til Luther. Især yndede han den »store katekismus«, som han lod trykke i et oplag paa 4000 eksemplarer, for at mange kunne faa gavn deraf.

Mest kom dog Grundtvig til at betyde. Allerede i 1825 læste han »Kirkens genmæle«, og han sprang »højt i vejret« af glæde derved. Men der var meget at overvinde, før han helt, som det skete, kunne slutte sig til. Kritikken af de gudelige forsamlinger gjorde ham ondt, og højskolen, som han senere kom nær og støttede, var han først betænkelig ved, ogsaa ved navnet.

Djærv og i god forstand paagaaende var Peter Larsen altid. Derfor gik han lige til vore konger med, hvad der laa ham paa sinde. Derfor gik han ogsaa til Grundtvig. Men engang var det nær gaaet galt. Grundtvig ville ikke tale med ham og fik ham ud; men han fik sat en støvle imellem, saa døren ikke kunne lukkes. De kom begge til at le, og isen var brudt imellem dem.

Da Peter Larsen 1841 flyttede fra Skræppenborg til Donsgaard paa Koldingegnen, var udviklingen mod det grundtvigske allerede vidt fremskredet, og hvad der manglede, fik han ikke mindst ved omgang med grundtvigske præster, især Birkedal og Svejstrup.

Han skulle for at blive helt grundtvigsk ingenlunde slippe, hvad han havde vundet af værdi, kun faa sit syn aandeliggjort og faa kristeligt og folkeligt forenet. Han blev ogsaa frihedsven og var med ved Ryslinge valgmenighedskirkes indvielse. Da tilstrømningen blev overvældende, opfordrede han til at slaa ruderne ud. »Jeg betaler«.

Peter Larsen udfoldede gennem mange aar en storslaaet virksomhed som rejsende evangelist paa Fyn og de omliggende øer samt i Jylland. Mest omtalte er de jyske køreture blevet. De foretoges i omtrent 40 aar, mest om vinteren, sammen med venner, baade lægfolk og præster, og ruterne blev længere og længere, førte helt op i Vendsyssel og ned i Sønderjylland.

En slags indvielse fik han ved samværet med Jeppe Johansen i Sinding 1827. Det var der, han hørte Jeppe Johansens uforglemmelige vidnesbyrd om Guds kærlighed til mennesker. Men kaldelsen: Nu skal du tale! kom først noget senere og virkede som et »tordenslag«; thi han troede sig ikke saa dygtig. Det var, da Kristen Madsen og nogle venner ville til Jylland. Peter Larsen skulle være deres kusk. Men Kristen Madsen blev syg og døde ikke længe derefter, og saa maatte Peter Larsen overtage ordførergerningen.

Det var ham en stor glæde at forkynde evangeliet; men det kostede ogsaa meget, især i de første aar. Ikke blot var det ubehageligt og anstrengende at færdes i al slags vejr paa de ofte elendige veje og faa for lidt hvile; endnu værre var det at behandles med raa spot, ja forfølgelse, endog af præster og juridiske embedsmænd. Han ønskede ikke at blive martyr, men tog, hvad der fulgte med, man kan gerne sige: med humør. Engang gav en præst ham en varm lussing; men det viste sig, at den næsten var en velgerning; thi den fik en stærk tandpine til at gaa over.

Han har i alt fald 7 gange siddet i fængsel for sin gernings skyld; men han kunne synge i sit fangehul, saa det rungede i fængslet; Birkedal har sagt, at der var orgelklang i hans salmesang. Ved den kunne han skabe fest alle vegne, i cellen lige saa vel som f. eks. paa de lange køreture og om morgenen paa sine værelser, hvor han boede som gæst.

Særlig omtalte er hans fængselsophold i Vejle og i Skjern; begge steder blev han snart hjulpet ud af kristne venner. I Skjern arrest efterlod han sit »Nye Testamente«; det kunne jo blive til gavn for andre, maaske endog herredsfogden.

Kærnen i hans forkyndelse var altid den samme: om synd og naade. Naturligvis prægedes den efterhaanden mere af hans grundtvigske syn; men han var paa vagt imod overfladisk livssyn og aandelig udvikling, som ikke byggede alt paa naaden i daabens pagt.

I flere henseender skiftede hans rejseliv derimod efterhaanden i høj grad karakter. Forfølgelserne hørte op, og han blev en mange steder anset mand. Livet voksede i de kredse, han mest gæstede, og der blev fest, naar han kom. Dog ogsaa modstand fra dem, der ikke kunne følge med over i det grundtvigske. Og hvad vennerne angik, var han djærv i sin kritik. Han taalte f eks ikke at se forfinelse i bøndernes liv, og saa kunne han forløbe sig. Men han blev snart mild igen, og han holdt af at give gode forsoningsgaver.

Han har haft en stor betydning som vækker, som budbringer mellem forskellige egne. I den rationalistiske tid var hans gerning i høj grad tiltrængt; da der senere kom flere troende præster, traadte han gerne til side for dem.

Han deltog ogsaa i flere store kirkelige møder i Danmark, Norge og Sverige, 1857 i det skandinaviske kirkemøde i København. Her tog han, den jævne bonde, ordet i universitetets festsal. Men høvding var han ogsaa og skulle nok hævde sig over alt. Laa noget ham stærkt paa sinde, skulle det siges. Derfor kunne det ogsaa gøre indtryk. Han kunne tale Christian IX til fra raadhustrappen i Kolding, og han kunne tale til nordmændene. Hans foredrag var vel ikke fint akademisk ordnet; men livets egen sammenhæng var i det.

For rejselivets skyld blev det hjemlige arbejde ingenlunde forsømt. Han var en ualmindelig dygtig landmand og blev velstaaende. Derved fik han raad til en stor gæstfrihed og en rundhaandet gavmildhed. Han kunne give ikke blot penge, men sig selv hen for sager og mennesker, som han ville hjælpe. Engang ville han endelig hjælpe en fange og gjorde sig de utroligste anstrengelser for at faa ham fri; til sidst lykkedes det.

Naturligvis vidnede han ogsaa paa sin hjemegn.

Den første større forsamling paa Skræppenborg holdtes paa den ældste søns daabsdag; han fejrede denne dag ogsaa efter sønnens død. Paa Donsgaard byggede han en stor forsamlingssal; her holdtes herlige stævner, hvor der blev talt om kristendom, mission, højskole og alt, hvad grundtvigsk var. Berømte blev hans »høstgilder«; de var med til at give stødet til de efteraarsmøder, der kom i gang ud over landet.

Noget af det højeste i sit liv oplevede Peter Larsen ved sønnen Johannes Larsens død 1862. Denne søn, som var blevet strengt opdraget, var ikke just enig med faderen, men blev det til sidst og fik en saadan sejersdød, at Grundtvig, da han havde hørt derom, digtede »Sejrsvindersken paa jorden«.

Efter at have nærmet sig faderens tro oplevede han til sidst et mægtigt gennembrud. Pludselig bekendte han trosordet og bad fadervor med høj røst, sagde, at man skulle fortælle andre, »hvor salig og glad han gik ind i evigheden«. Nu ville han ikke tilbage til verden; han havde set Paradisets have. Efter en stunds stilhed raabte han flere gange med stærk røst: »Det er løgn!« Vel paa grund af et øjebliks anfægtelse. Men saa raabte han atter af glæde, velsignede sin hustru og sagde, idet hans ansigt »lyste som en engels«: »O, vi er lige saa gode venner, lille fader!« Det blev hans sidste ord i denne verden.

Peter Larsen udbrød derom: »Og havde jeg haft tordenrøst, og det kunne høres til verdens ende, saa kunne jeg have raabt det ud til alle dem, som er døbt paa denne tro, men alligevel frygter for død og dom . . .: Tag troens ord i din mund, og fremsig det højt og tydeligt . . . Han gentog »højt og tydeligt«.

Peter Larsen selv døde stille efter faa dages sygdom. En tid forinden havde han paa en rejse (hans sidste?) set det smukke alterbillede — Ansgar døber et barn —, som han ville give til valgmenighedskirken paa Mors, og glædet sig meget over det.

I hans gravskrift hedder det: »Jesus Kristus var ham alt, ham saa nær som troens ord hans mund og hans hjerte«.

Vilh. Birkedal sagde, at han »hørte til rytteriet i Vorherres slagorden«. (Ludv. Schrøders bog om L.-S).

Det var P. Larsen-Skræppenborg, som bragte forbindelse mellem den gamle herrnhutiske vækkelse og den senere østfynske vækkelse.

Kr. Madsen og Larsen-Skræppenborg kørte rundt til mange møder sammen. I Gamborg vandt de en trofast medarbejder i den unge bonde, *Anders Larsen,* (der var blevet vakt ved et besøg hos pastor *Salling* i Vonsild), som i strid med pastor Høgh i Gamborg holdt gudelige forsamlinger.

Efter Clausen-Bagge: Grundtvigske lægmandsordførere 1944, s 22 f, jvf mange kilder, heraf nævnes: S. Borgen: Til minde om O. P. H. Larsen, 73. — L. Schrøder: O. P. H. Larsen, 73. — Samme: P. L's liv og gerning, 1902. — H. Begtrup: Dansk menighedsliv. — Kirkeleksikon for Norden. — Skrifter af P. L: En kort afhandling, 38. — Til gaardmand Anders Larsen, 53. — Vejledning, 54. — Er Grundtvigs lære uluthersk? 55.

Rasmus Ottosen flyttede 1829 til Holsteinborg gods paa Sjælland, hvor han fik stor betydning i den gudelige forsamlingsbevægelse (se II, s 471 f). I det hele fik vakte fynboere, *Hans Frandsen,* Gudme, red *Hans Jensen,* Slagelse, højskoleforstander *Anders Jørgensen,* Høng, *Jens Corneliussen,* Førslev, betydning for vækkelsen i Sydsjælland. Ogsaa her blev Storebælt en bro, hvorover budskabet bragtes videre.

Om de fynske vakte lægfolks (Anders Larsen, Gamborg, P. L-Skræppenborg o fl) møde med det sydøstsjællandske broderkonvent se II, 474.

Vækkelsen bredte sig ogsaa til *Sydfyn.* Som foran omtalt var der flere vakte i Svendborg, men omkring 1830 begyndte en ny vækkelse i sognene NØ for Svendborg under paavirkning fra Kerteminde, og dens store fremgang skyldtes særligt en jævn husmand, *Johan Nielsen.* Han var født 1789 i Øksendrup, og under de fattige forhold blev han først konfirmeret, da han var 17 aar, men konfirmationsforberedelsen hos provst *Conrad* i Langaa betød saa meget for ham, at han regnede sin opvækkelse derfra. Foreløbigt havde han dog nok i at kæmpe for det daglige brød, 1815 giftede han sig, og 1817 flyttede han sydpaa og overtog et husmandssted i Skaarupøre. Han var tillige daglejer og spillemand ved gilder. Da hans ven, spillemand Hans Mikkelsen, blev vakt og straks opgav spilleriet, fik han ham 1826 med til en gudelig forsamling i Guldbjerg, hvor Peter Larsen Skræppenborg og Anders Larsen, Gamborg talte. Saa sluttede Johan Nielsen sig til de hellige, han begyndte selv at tale og blev snart leder af bevægelsen i Sydfyn, en klog og hjertelig mand. Amtsprovst *Wedel,* Skaarup, der var rationalist, blev hans modstander, men han kunne ikke stoppe munden paa denne husmand, skønt Begtrup oplyser at han »skal have mobiliseret de Skaarup-seminarister til at møde Johan Nielsen med kæppe ved forsamlingerne og gendrive ham med »slaaende argumenter«. Hans arbejdsgiver ville nu ikke bruge ham som daglejer, og han led armod. En kold vinterdag kom 7 mænd fra Langeland gaaende over isen til Skaarupøre og bad ham komme over til dem og tale Guds ord. Han fulgte med dem, og det første møde blev holdt hos *Rasmus Madsen* paa Peløkkegaard, Simmerbølle. Pastor Brandt i Tryggelev meldte ham og en ledsagende fynbo til øvrigheden, og han blev arresteret af herredsfogeden i Rudkøbing. Under forhøret oplyste han, at han læste Grundtvigs søndagsbog. De to »landstrygere« blev udvist fra Langeland, og under senere besøg paa Langeland blev han ofte arresteret, og forfølgelserne ophørte først 1840. Men provst *Plesner,* Humble, var deres forsvarer, og han var den egentlige ophavsmand til, at forfølgelserne ophørte.

Paa *Langeland* og *Ærø* var der en del vækkelse. Blandt de vakte var en skomagersvend, *I. A. Hansen* (* i Odense 1806, † 1877) som tillige var spillemand og organist i Rudkøbing. Han blev grebet af Grundtvigs »Kirken gienmæle«, læste J. C. Lindbergs stridsskrifter med stor iver, og lærte her den skarphed, som prægede ham senere. Fra 1833 skrev han mange indlæg mod de rationalistiske præster til forsvar for de Grundtvig-Lindbergske synspunkter. (1834 skrev han om købstadhaandværkernes rettigheder over for landhaandværkeres lovstridige konkurrence, var ordfører for en deputation til kongen). Han var ikke taler ved de vaktes møder men kom der flittigt, var ivrig for kirkelig og folkelig frihed, men flyttede 1838 til Slagelse, blev senere en kendt politiker, efter at han 1842 begyndte at udsende »Almuevennen«, han blev folketingsmand, kendt som debattør og evnerig parlamentariker og øvede ikke ringe indflydelse paa indenrigsk politik. Han fik betydning for *Jens Dyrholm* (se II, s 461 f). Dyrholm var født 1810, og hans fader blev 1821 arrestforvarer i Rudkøbing. Prins Christian skaffede den blin-

de dreng ind paa blindeinstituttet, og han kom sammen med I. A. Hansen, om hvem han sagde, at »han har just ingen naadegaver til at tale om troen«, men I. A. Hansen havde nogle opbyggelsesskrifter og Lindbergs »Nordiske kirketidende«, og han læste dem højt for den blinde unge mand. Han sluttede sig til de gudelige forsamlinger, men blev i 40'erne grebet af baptisterne og gendøbt. Senere fortrød han det og søgte over til F. E. Bojsen i Skørpinge og blev genoptaget i folkekirken. Gendøberbevægelsen vakte splid og opløsning blandt de vakte paa Langeland. Fra Langeland kom flere vakte til Vestsjælland og var med til at præge vækkelsen der. Paa Sydfyn gik bevægelsen i grundtvigsk retning, og den fik en fribaaren og hjertevarm leder i *Chr. Hansen*, Vejstrup, se der.

Paa *Kertemindeegnen* oprandt en ny tid, da provst *Bloch* 1855 blev sognepræst i Kerteminde (se der). *Kr. Kold* ledede en friskole i Dalby i 10 aar. Bloch og Kold dannede »Selskabet for den danske almueskole«, medens modstanderne samlede sig i Hindsholms landboforening. I denne kamp sluttede mange sig til Bloch og Kold, og da Bloch flyttede til Vig, var forudsætningerne skabt for dannelsen af Kerteminde valgmenighed. Friskolen i Dalby var en af de første i Danmark, og Kr. Kold blev den danske friskoles fader. Se under Ryslinge.

Paa Vestfyn var der en vækkelse, som især udgik fra pastor *Salling* i Vonsild syd for Kolding. Fynboerne hørte ham gerne, og *Anders Larsen*, Gamborg, som foran er omtalt, blev vækkelsens fører efter sin omvendelse 1826. Pastor *Høeg*, Gamborg kaldte fra prædikestolen de vakte for »pønitencebrødre, hængehoveder og hyklere«. Kr. Madsen hjalp Anders Madsen igennem til tro, og de to fik udrettet meget paa egnen.

De fleste præster paa Fyn var imod vækkelsen. Den præst som i de første aar bedst forstod de vakte, var *Hans Agerbech* i Espe (fra 1831) se Ø Hæsinge-H. Han var en stille mand, som helst blev i sine sogne, men det var ham en glæde at hjælpe de vakte og deltage i deres møder. — Biskop *Plum* var imod, og med iver udnyttede han en begivenhed i Sdr Næraa (en af de vakte, som i sin ungdom havde bedrevet hor, stak ild paa sin gaard i henhold til 3. Mos. 13, 52, hvor der staar, at den spedalskes klæder skal brændes). Biskoppen sendte en afskrift af forhørsprotokollen til præsterne for at de ved bibellæsningerne kunne fortælle om dette sværmeri. Biskoppen henstillede ogsaa til præsterne at holde bibellæsninger og forklare de af sværmerne misbrugte bibelord. Pastor *Høgh*, Gamborg, klagede over, at de vakte mødte i lighuset og holdt taler baade over deres tilhængere og andre. Der blev klaget over, at de vakte mødte som ukaldede sjælesørgere ved sygelejer osv. Men trods al modstand fra statskirkens side, blev de vakte kirken tro. Og de kunne køre milelangt for at høre en troende præst. Saaledes kørte de til provst *J. F. Boesen*, Vigerslev, som stod i forbindelse med brødremenigheden, og hvis datter var gift med en søn af kbmd Brandt, Svendborg. Men provst *Boesen* aabnede ikke sit hjem for de vakte og indlod sig ikke paa samvær med dem uden for kirken. Blandt de præster, der saa mildt til de vakte uden at komme dem paa nærmere hold, var *Otto Laub* i Ryslinge og *J. S. Brandt*, Ollerup. *Ryslinge* blev efter den store folkevækkelse 1848 brændpunktet for et rigt kirkeligt liv, se der. Her blev *Vilhelm Birkedal* hovedmanden i hele det fynske røre, der i Midt- og Sydfyn førte til dannelsen af Ryslinge valgmenighed, den første valgmenighed i Danmark (se Ryslinge). Og den første kreds uden for Ryslinge, der benyttede sig af valgmenighedsloven til at danne en fri menighed, var kredsen i *Kerteminde* (se der).

Den fynske vækkelse naaede ogsaa *Odense* gennem Kr. Madsen, som havde holdt stærkt besøgte forsamlinger ved Sct Knuds marked. *Fr. Helweg*, som blev student fra Odense 1831, fortæller, at han som dreng var henne at høre »Kerteminde-sekten«s talere, og at folk brummede: »Hvis politiet giver os lov, skal vi snart faa de hellige jaget ud af byen!«, men de fik det svar: »Det er dog Guds ord, de har for!« En skomager *Knebus* i Pogestræde laante hus til forsamlingerne, han kaldtes haanende byens »helligste mand«, og det var kun smaakaarsfolk, der deltog. Den højere borgerstand var optaget af rationalismen, der havde ivrige talsmænd i biskop Plum og hans efterfølger biskop *Faber* († 1848). Faber mente, at teologisk og filosofisk dannelse var nødvendig, hvis man ville forkynde sund kristendom, og han tog til orde imod forsamlingerne. Kun dr *C. A. H. Kalkar*, overlærer ved latinskolen, og D. G. Monrads plejefader, *L. C. N. Westengaard*, sognepræst ved Sct Hans kirke, gav den gamle kristendom et stilfærdigt vidnesbyrd. Men den indflydelsesrige *Søren Hempel*, udgiver af »Fyns Stiftstidende« var landskendt som rationalist. — Omkring 1848 kom der røre i vandene i Odense især vedrørende Stigesagen, se Lumby. — *Rasmus Nielsen* flyttede 1854 fra Bregnør til Ejby ved Odense, og hans hjem blev samlingssted for de vakte. Og *Johan Nielsen* fra Skaarupøre kom fra 1856 og holdt velbesøgte forsamlinger her. Samtidig virkede gdjr *Johan Steffensen* i Aasum, Kr. Kolds nære ven, til udbredelse af det grundtvigske livssyn. Alt dette kirkelige liv var baggrunden for den menighed, som dr *Ludvig Helveg*, en af Grundtvigs mest fremragende disciple, fra 1857 dannede ved Sct Knuds kirke og hospitalskirken. Af denne menighed udgik *Odense valgmenighed* (se der) og Sdr Næraa valgmenighed, (se der).

Den livskraftige bevægelse i Sydfyn efter 1848 havde *Chr. Hansen* i *Vejstrup* som fører. Vækkelsen her var først præget af de gudelige forsamlingers pietisme, men Chr. Hansen blev grebet af Grundtvig og han søgte bl a raad hos F. E. Bojsen i Skørpinge. Han brød med sin tidligere læremester, Johan Nielsen, Skaarupøre og søgte fra 1849 til *Vilh. Birkedal* i Ryslinge, og livet i Vejstrup førte til dannelse af Vejstrup valgmenighed, (se der).

I Øst- og Sydfyn førte vækkelsesbevægelsen til dannelsen af store grundtvigske valgmenigheder. Ryslinge fik sin valgmenighed, da stedets sognepræst blev afskediget i naade og med pension (kaldsbogen viser, at pensionen var god, og det blev faktisk den efterfølgende

sognepræst, der betalte størstedelen af valgmenighedspræstens løn; sognepræsten skulle jo udrede pensionen, og selv fik han en ganske lille løn). Det var vækkelsesfolkene (som mødte de spottende tilraab: »De hellige«), der dannede kernen i valgmenigheden. Og næsten hele stiftet fik, hvor der var kristeligt liv, et overvejende grundvigsk præg. Vanskeligst fandt det grundvigske livssyn indgang i *Vestfyn. Disse* egne havde fra forrige aarhundrede staaet i forbindelse over Lillebælt med Herrnhuterne og Christiansfeld. Hertil kom, at rationalismen (bortset fra enkelte steder, f eks Dreslette) gjorde mange ganske kolde over aandeligt liv, skønt der dog sad et par præster, som gerne ville bringe evangeliet i den gamle form: *Hornsyld,* Assens, og *L. B. Leth,* Horne. Den gudelige vækkelse kunne ikke vinde indpas. Sønderjyden *Jørgen Fog,* Vodder (Gr hjem i 19. aarh, I), der var leder af vækkelsen i Vestslesvig, rejst i 1830'erne i Vestfyn uden at kunne opspørge nogen »hellige«, før han kom til Skræppenborg.

Der var dog i Gamborg ved Middelfart en lille kreds omkring *Anders Larsen,* men den mand, der i Nordvestfyn blev grundtvigianismens fører (fra 1845), var *Mads Melbye,* sp i Asperup (se der), senere varmt støttet af *Andreas Leth* i Middelfart. Men i Nordvestfyn førte bevægelsen ikke til dannelse af valgmenighed. Vækkelsen paa Fyn blev i det store og hele grundtvigsk i 1840—50'erne. Gaardmændene gik ind for grundtvigianismen.

Om det *grundtvigske liv efter 1850* se under sognebeskrivelserne i det følgende. I 1850'erne arbejdede *mormonerne* ivrigt paa Fyn. Biskop Engelstoft skrev et skrift imod dem.

Indre Mission har haft vanskeligt ved at vinde ind blandt fynboerne. Den gamle vækkelse var udpræget pietistisk, og 1854 stiftedes en forening for Indre Mission med husmand *Mads Rasmussen,* Aarslev, som formand. Den antog *Johan Nielsen,* Skaarupøre, som rejseprædikant, og han vandt bl a god indgang i Odense, hvor han virkede en kort tid, og der udbrød en vækkelse (se under Odense). Her var pastor *J. Johansen* Indre Missions leder sammen med pastor *Jeansson,* der boede her en kort tid, og indremissionær *Hans Chr. Beck* virkede som missionær her 1880—1900. Foreningen for Indre Mission paa Fyn gik 1861 op i landsforeningen Kirkelig Forening for Indre Mission i Danmark. Indre Missions førende præster i 80'erne var *John Hansen,* Gislev og *J. A. Heiberg,* Vejlby. Skildringen af Indre Missions arbejde gives under sognebeskrivelserne. Det har især udfoldet sig i Vestfyn, Vejlby ved Middelfart og Dreslette ved Assens og i Tommerup, hvor der rejstes en stor IM's højskole. Forøvrigt er der IM's samfund i alle købstæderne. Paa øerne har IM mest sat sit spor paa Ærø, se der.

Kirkeligt Centrum har i særlig grad sin rod paa Fyn. Begyndelsen var mødet i Bregninge pgd, Taasinge (se der). 7. febr 1899 mødtes 11 fynske præster (+ 1 fra Falster) efter indbydelse af provst Kløvborg, Bregninge og provst Beyer, Assens og Barsøe, Odense, 36 af KC's landsmøder og større møder er holdt paa Fyn (Svendborg, Odense, Nyborg Strand og især paa Hindsgavl), og en række af bestyrelsesmedlemmerne har haft deres gerning paa Fyn.

I nyeste tid er stiftet mange steder blevet præget af, at der er kommet præster af **tidehvervs** tilhængere, vist forholdsvis flere end i andre stifter. En fynsk provst skriver: »Det kan ikke nægtes, at kirkegangen flere steder er særlig ringe, hvor der er præster af tidehvervs syn. (Men der er ogsaa andre sogne med ringe kirkegang). Deres forkyndelse er vanskelig at forstaa for de fleste mennesker, hvorfor de ikke vinder mange tilhængere blandt lægfolket m h t deres kirkelige standpunkt, hvorimod de personligt vinder mange venner«.

Meget af det kirkelige liv paa Fyn kan føres tilbage til den gamle vækkelse. Den var baaret af folk, der havde oplevet en klar omvendelse og gennem dyb sjælekamp havde faaet fred med Gud. Det var menneskers frelse, der laa dem paa sinde, og de var trofaste kirkegængere. Denne bevægelse var med til at skabe de folkelige frihedsbevægelser, men det kan næppe skjules, at meget af det, der var liv, er stivnet i rammer og organisationer. Der er forskel paa at arve en bevægelse og saa at arve en organisation. Det sidste fører til vanesyn, og opgaven har i de senere aar været at vise tilbage til kilderne, og her har *Anders Nørgaard,* Vejstrup, været en af de betydeligste foregangsmænd. Før 1849 maatte der kæmpes i langt højere grad end senere. Ryslinge valgmenighed fødtes i kamp mod de uforstaaende autoriteter, og hvad man møder paa Sjælland mærkes i stærkere grad paa Fyn: at de store valgmenigheder kan virke svækkende paa sognearbejdet. Naar de førende og bedste folk i et sogn har sluttet sig til en valgmenighed uden for sognet, kan det ofte nok blive svært med sognearbejdet. Og mange fynske sogne er præget af sognebaandsløsning.

Pietismen vakte folk op af sikkerhedens søvn, og de egne, som paa Fyn blev vakt, har for størstedelen bevaret det aandelige liv. Den satte nye virksomheder i gang i kirke og skole og maa sikkert betegnes som den første aandelige bevægelse her efter reformationen. De kirkelige retninger blev følgen af den gamle bevægelse, og paa Fyn har Grundtvigianismen vundet saa fast et fodfæste, at denne retning har haft sikkert flertal ved alle bispevalg. Indtil den første verdenskrig var der megen gldags gudsfrygt. Dette er taget en del af. — De gudelige forsamlinger opdrog et lyttende og et syngende folk med sans for andet og mere end materielle værdier. Og samtidig forberedte de bondestanden til dens politiske frigørelse. I forsamlingerne vænnedes man til *at høre,* og kunsten at høre er betingelsen for aandeligt liv. Endelig maa et afgørende punkt fremhæves:

Ved siden af alt det mere eller mindre retningsprægede kirkelige liv paa Fyn, maa ikke

det *almindelige, folkekirkelige liv* glemmes. Flertallet af præsterne og sikkert ogsaa flertallet af kirkegængere maa regnes hertil.

Friskoler og folkehøjskoler paa Fyn

Den historiske baggrund for friskolen er den daværende skole, dens indretning og principper i oplysningstiden. Det var ikke oplysning man var imod, hjemmeskolerne ville lære børnene noget. Men det var aanden og terperiet i den offentlige skole man var imod. Skolekommissionen i Ryslinge skrev til amtsprovsten og spurgte, om man skulle tvinge børn, der allerede var paa linie med folkeskolens børn i kundskab, til at søge en skole, hvor de intet kunne profitere af deres skolegang. Det kneb med at faa lærere til folkeskolen (Kræn Koustrup i »Æ Bindstouw« var lærer om vinteren og murer om sommeren). Regeringen satte tvangen til højbords, og i Viborg stænderforsamling gjorde bonden Ole Kirk sig 1836 til talsmand for en friere undervisning. Der var i det hele ikke faa angreb paa skoletvangen og den aandløse udenadslæren. De berømte indlæg for frihed kom fra Grundtvig og hans venner. De krævede en indre fornyelse. Grundtvig anklager skolen: »Der visner rosen i gravluften klam, førend til duft den dejligt oplukkes!« Det bør være lysten, der driver værket i skolen. (»Den gamle lærermaade var netop bagvendt fremfor alt«). »Forkynd at af skolen der gøres nu brat det værksted for solen jeg skimted i nat« (Digtet »Ravnegjalder«). L. C. Müller var banebrydende, og paa Fyn fik Kr. Kold praktisk de nye skoletanker sat igang.

Gennem den gren af den gudelige forsamlingsbevægelse, som udviklede sig i grundtvigsk retning, skabtes jordbunden for oprettelse af friskoler og højskoler. Friskolen voksede op paa Fyn, men dens ophavsmand var en jyde, thyboen **Kristen Kold** (* 1816, Thisted, † 1870). Han havde lært nøjsomhed af sin fader, der var skomager, og kristendommen lærte han af sin moder, der forstod at tale det levende ord, saa det gik til hjertet. Faderen ville, at han skulle være skomager, men hun ville have ham til at være skolelærer. Han var lille af vækst og gøs for at skulle være lærer for de store drenge. Kun 15 aar gl blev han lærer ved Faartoft omgangsskole, og det gik godt. 1831—34 var han huslærer paa herregaarden Koustrup ved Thisted, og om aftenen sad han og læste op eller talte med tjenestefolkene — den første spire til hans senere højskolegerning. 1834 kom han paa Snedsted seminarium, og her fik pastor *P. K. Algreen,* der var grebet af Grundtvigs tanker, stor betydning for K, og da K i en juleferie i Salling hørte *P. Larsen-Skræppenborg,* blev han kristeligt vakt. Hans forlovede ville ikke følge ham og forlod ham. 1836 fik han en smuk lærereksamen, blev huslærer i Solbjerg prgd paa Mors og senere vikar i Ø Jølby, hvor man ønskede ham til lærer, men han blev ikke ansat, fordi han havde deltaget i de gudelige forsamlinger paa Mors. Vejen til den offentlige skole blev altsaa spærret for den genialeste skolemand i Danmark i det 19. aarhundrede. Han blev huslærer hos en storbonde i Vestslesvig (i Forballum), og her lærte han, hvorledes undervisning i børneskolen skulle foregaa. Pastor L. C. Müller (da i Ribe) lærte ham at fortælle istedet for at lade børnene lære udenad: »Bogen i, og munden op!« At han ikke ville lade børnene lære katekismen paa remse var atter en hindring for ansættelse. Han tænkte nu paa at rejse til Amerika, men skæbnen førte ham til Lilleasien, efter at han en tid havde opholdt sig i Kbhvn som bogbinder, og der ofte hørt Grundtvig. Han var i huset hos pastor Hass, og nedsatte sig saa som bogbinder i Smyrna. En tid var han i nød, og da han i yderste nød sad ved stranden og ville bede Gud om hjælp, kom en svensk kaptajn og bad ham indbinde en skibsjournal. Fra den dag havde han godt arbejde, og 1847 havde han sparet saa mange penge sammen, at han kunne rejse hjem. Han tog med skib til Triest og vandrede derfra paa sin fod til Thisted. Han deltog som frivillig 1848; han lærte vist aldrig geværgrebene, men han styrkede den gode tone i mandskabet. Saa blev han huslærer hos pastor *Sørensen,* Sdr. Felding, hvor han fordybede sig i Grundtvigs skrifter, og fra 1. nov 1849 blev han huslærer hos *Vilh. Birkedal* i Ryslinge. Her samlede han unge karle til foredrag og oplæsning, og gn forbindelse med Grundtvigs venner i Kbhvn modnedes tanken hos ham om en højskole. Han besøgte Grundtvig, men de »ragede strax uklar«, da Kold ville have 14-aarige elever, men Grundtvig sagde: 18 aar! Kold vidste, at de unge allerede var optaget af piger, tobak og handel, naar de var 18 aar, og i en tale 1866 kunne Kold sige, at »Vorherre sørgede for, at jeg fik elever baade over og under 18 aar«. Et hus paa Ryslinge mark blev købt ved venners hjælp (Grundtvig gav 50 rdl) og 1. nov 1851 aabnedes højskolen med een elev indmeldt, men efterhaanden kom der ialt 15. Kold delte kaar med sine elever, og med stor kraft talte han til dem. 1852 aabnede han en friskole i Dalby og flyttede 1853 højskolen dertil. Ialt besøgte 1500 elever hans højskole. I den første tid var der en del modstand. 1866 giftede han sig med en tidligere elev. *Kr. Kold blev den danske friskoles fader.* Hans friskole i Dalby var en af Danmarks første, og mange af hans elever blev friskolelærere, især paa Fyn. Langt uden for friskolen virkede hans tanker om undervisning: »Eksamen i hjertesager er en skrækkelig uting.« Et led i arbejdet var hans 14-dages møder, som han fra 1859 holdt paa sin skole i august maaned. Her mødtes lærere og blev præget af hans tanker. Kold gav Grundtvigs højskoletanke liv, og Grundtvig ville gerne have haft Kold som leder af sin højskole paa Marienlyst. Kold havde sine særheder, men de, der kom ind under hans ords magt, blev præget for livet, og hans indflydelse blev af varig art. »Friskolen skal ind i folket, om den saa skal gaa som en kile gennem træ,« sagde Kold. Og ved mødet i Dalby 1859 var der allerede samlet lærere fra 12 Kold'ske friskoler. Lønnen for friskolelærere var lille, ofte kun 300 kr. om aaret, men forældrene

hjalp med fødevarer og gaver. De gamle friskolelærere tog fat med stærk tro og et frejdigt livssyn. Ilden luede i dem. — (Se videre under Dalby og Ryslinge).

En anden friskolefører *Morten Eskesen* (* 1826, † 1913) var ogsaa jyde, f i Lyne, kom paa Snedsted seminarium, hvis forstander, L. C. Müller (som Kr. Kold havde mødt i Ribe), prægede ham med sit grundtvigske syn. Efter at have været lærer mange steder (Vestjylland, Bevtoft, Hindsholm, hos Hans Krüger og paa Grundtvigs højskole), kom han til Rudme, hvor han var friskolelærer 1856—64, fra 1864 til 80 ledede han en friskole i Odense. Hans sangbog og ugebladet »Fylla« (1869—76) gjorde ham kendt, han komponerede melodier, som blev sunget meget, og som sanger og kæmpeviseforedrager kunne han rive folk med. Men ordet om at vidne i tide og utide tog han nok for bogstaveligt, og i visse kredse saa man i ham en repræsentant for en idealistisk, troskyldig, halvkomisk fanatisme. 1880 flyttede han til Kolding, arbejdede utrætteligt for sønderjyderne, han rejste over hele landet, sang eller foredrog sine lange digte, en grundtvigsk »barde« til sin høje alderdom. En lang række mindebøger udgav han. Paa Fyn fik han betydning som friskolelærer og som en af dem, der lærte fynboerne at synge højskolens sange. Han er paa en maade fader til friskolernes aftenskoler, idet han i Rudme samlede ældre og yngre lørdag aften til sang. — Myndighederne kunne finde paa at lægge ham hindringer i vejen. Ved et møde i Rudme friskole blev husmand Knud Pedersen fra Volstrup grebet af Morten Eskesens tale om friskolen som en Johannes Døber gerning, og han besluttede at sende sine to plejebørn i friskole. Men sogneforstanderskabet i Ringe (som betalte for plejebørnene) krævede, at han skulle sende børnene til Brangstrup skole. Manden søgte hjælp hos Morten Eskesen, hos sognepræsten og folketingsmanden Jens Jensen, der skrev til amtmanden. Der blev vekslet en mængde skrivelser, bl a undrede amtmanden sig over, at en lærer kunne holde disciplin uden at bruge tamp. Sagen endte først 1860, da biskop *Engelstoft* klart tog plejefaderens parti, hvortil ministeriet sluttede sig.

Morten Eskesens navn vil sent blive glemt i højskolekredse. Paa seminariet i Snedsted læste han Grundtvigs Sakso midt under eksamenslæsningen. 1849 skrev Ludvig Chr. Müller til ham: »Det glæder mig, at De bruger Deres mund til sang og fortælling. Bliv ved med det. Thi uden det udrettes der intet til virkelig folkedannelse. Lad kun dødbiderne murre, saa længe de gider.« I Bevtoft blev han ven med Hans Krüger, som han lærte at læse Sakso, og det morede især Krüger at læse om, hvordan Absalon lurede venderne. Efter Krügers død skrev Eskesen: »Hans Krügers saga«. Morten Eskesen blev en sanger, en »barde«. Han holdt sig især til P. O. Boisens sangbog og Grundtvigs kæmpeviser, selv udgav han en god samling nordiske sange. Han virkede paa sin egen stilfærdige maade (»Det gælder ikke om at gøre rabalder, men om at gøre gavn«) og for sit uselviske formaal: »Har man noget at leve *for*, faar man ogsaa noget at leve af.« Han gik fra højskole til højskole, fra by til by, især i Sønderjylland (»Han vil med sine tusind fjed sy sammen, hvad de søndersled,« skrev Bjørnson om ham). Hvad han skrev, er kun smaat (»Jordskue i sang«, en geografi til at synge, en række mindebøger — især om Kr. Kold og om Bjørnson). Med sit store, hvide skæg og sin faaremanke lignede han »en af L. Frølichs kartoner« (Paul Læssøe Møller). Man skulle se ham, opleve ham. (DBL, VI, 436, Morten Eskesen: En bondeslægts kirkebog, 1887, Højskolebl, 1905, sp 521 f, 1906, sp 1—8, 1913, sp 209 f, Sprogforeningens almanak, 1914, Vilh. Andersen: Ill dsk litteraturhist, IV, 2. bd, 1925, s 61.)

Da *Dansk Friskoleforening* stiftedes 1886 og blev inddelt i 5 afdelinger (Fyn, Sjælland, Møn, Østsjælland og Sydjylland) hvoraf den fynske var langt den største med 324 medl, derefter kom Sjælland med 180.

Nu er kampaarene forbi. Rummelige skoler har rejst sig, vilkaarene er bedre. Og den gamle friskoles æggende kamp mod terperiet har ført til sejr. Der er nu 60—70 friskoler paa Fyn.

Friskolens fastelavnsmøder i Odense begyndte smaat 1868 paa Morten Eskesens skole i Bjerggade. Morten Eskesen, Kr. Appel, Ryslinge, og Klaus Berntsen, Højby, tog initiativet. Der mødte et par hundrede i 1868 og tilslutningen voksede, saa mødet 1872 holdtes i Haandværker- og Industriforeningens store sal. Tusinder af friskolefolk kunne samles her, 1877 var der 1200 deltagere.

Kristen Kold blev ikke alene foregangsmand, hvad friskolen angaar. Han blev ogsaa banebryder paa Fyn for *folkehøjskolen*. Hans skole i Ryslinge (1851) og i Dalby (fra 1853) skulle bruge det levende ord og hjælpe de unge til klarhed over livets maal og mening. Men der blev modstand. Landbefolkn paa Hindsholm krævede, at staten skulle berøve Kold sin støtte. Og Kold kom i gæld i den lange ventetid. Han flyttede 1862 til Dalum med sin højskole, og snart blev der saa mange elever, at han kunne frasige sig statens støtte. Han ville helst, at højskolen skulle være ganske fri og staa paa egne ben. Kold var den første, der aabnede sin højskole for *piger*. Det skete 1860, og snart var han gladere for pigerne end for karlene (»de sang med hjertet«). Kold selv sagde engang, at den første danske højskole var Rødding. Den blev rejst som grænsefæstning mod tyskerne. Saa kom Hindholm. Den blev rejst af bønderne imod herremandsvældet. Saa kom Kolds højskole. Den blev rejst som en kamp for livet og en kamp imod døden.

Der har været mange betydelige og særprægede friskolelærere paa Fyn. De har sat præg paa store dele af befolkningen. Ogsaa Martin Andersen Nexø har vært fynsk friskolelærer og cyklede som ung lærer glad omkring til sine elever.

1886 omdannedes Dalum højskole til landbrugsskole (se Dalum) men højskoletanken var i stærk vækst paa Fyn. *Ryslinge* aabnedes 1866, *Vejstrup* 1867, *Vester Skerninge* 1868 (flyttet til *Ollerup* 1882), *Køng* 1877, *Vesterdal* 1880, *Sœrslev* 1882, Indre Missions højskole i *Tommerup* 1907, *Kerteminde* 1908, gymnastik-

højskolen i *Ollerup* 1919. Foruden alle disse skoler, som stadig er i gang, har der i kortere eller længere tid været højskoler i *Sødinge, Kauslunde, Brahetrolleborg, Sørup, Sofienberg* og paa *Langeland.* Desuden er der 4 *landbrugsskoler: Korinth, Skaarup, Fyns husmandsskole ved Odense* og *Dalum.* I *Lumby* og i *Aarup* har der været landbrugskoler. Om alle disse skoler henvises til sognebeskrivelserne.

Gymnastik- og Skytteforeningen har haft stærk udbredelse. *Mads Hansen* var bevægelsens foregangsmand og digter, og i Ollerup rejstes den første danske gymnastikhøjskole, ledet af *Niels Bukh.* Alt i mere eller mindre tilknytning til det grundtvigske liv. Se iøvr under sognene.

De danske ungdomsforeninger (stiftet 5. jan 1903) har haft nær tilknytning til Fyn. Der var ganske vist mange ungdomsforeninger før 1903, de var vokset frem hver for sig og havde ingen forbindelse med hinanden.

I Sdr Felding i Midtjylland begyndte ungdomsmøderne i 1877. Ti aar senere dannedes der foreninger paa Taasinge, paa Hindsholm og i Nr Aaby. Paa Taasinge var det en tjenestekarl, der var ophavsmanden, i Øster Skerninge paa Sydfyn en tjenestepige, i Nr Aaby friskolelærer Olaf Nielsen.

Efterhaanden voksede der ungdomsforeninger frem flere steder paa Fyn, oftest sat i gang af tidligere højskoleelever og med ringe forstaaelse fra de ældres side. Kun faa steder var præster og lærere med fra begyndelsen.

Med tiden sivede det ud, at der var flere af den slags foreninger, der opstod nu en trang til fællesskab og gensidig støtte. Det førte til dannelsen af »De samvirkende fynske Ungdomsforeninger« i 1894 med Olaf Nielsen som formand. Seks aar senere dannedes en lignende sammenslutning i Sydøstjylland. Den drivende kraft var her pastor M. Ring, kapellan hos Johs. Clausen, Vonsild, og senere sognepræst i Taps. De to grupper fandt hinanden og dannede 1903 landssammenslutningen De danske Ungdomsforeninger med Olaf Nielsen som formand, pastor Ring som næstformand.

KFUM og K har i byerne og i mange landsogne øvet et godt arbejde. Flere byer har ungdomshjem. Og Nyborg Strand har været samlingssted for landorganisationens store møder.

KFUM og K omtales nærmere under byerne og sognene. Een af KFUM's pionerer i Danmark, *H. F. Poulsen,* var i mange aar sp i Dalum, og Strynø blev et sognekald, hvor KFUM-førere *(Sv. Rehling* og *Gunner Engberg)* hvilede ud efter sliddet. Gunner Engberg var endogsaa sp der 2 gange og blev begravet der. I *Odense* har KFUM en af sine smukkeste borge i landet.

Folkeskolen havde i mange aar ringe kaar, ringe bygninger og daarligt lønnede lærere. Kun rytterskolerne var nogenlunde gode. 1777 begyndte grev *Reventlow* reformer paa Brahetrolleborg gods, og det blev efterlignet paa Taasinge og Langeland. I Troense og Vindeby ser man endnu de gamle karakteristiske skoler med et lille spir paa taget. Disse skoler var vejberedere for de ny skoletanker og grev Reventlows interesse for skolevæsenet førte til oprettelsen af *Bernstorffsminde seminarium* 1794. De dygtigste elever herfra blev lærere paa godset. Greven besøgte skolerne og fulgte dem med glæde, og da skoleloven kom 1814, var der intet nyt at indføre paa hans gods. Skolevæsenet her stod endog over, hvad loven krævede. Fra 1814 har skolevæsenet været i stærk udvikling. Seminariet paa Bernstorffsminde blev 1826 flyttet til *Skaarup,* og herfra er hundreder af lærere udgaaet til skolegerning. Der er desuden privatseminarium i Odense. De senere aar har været præget af alvorlig lærermangel og samtidig en rivende udvikling som følge af det offentlige krav om centralskoler. Diskussionen derom kan vække voldsomt røre i hidtil fredelige sogne.

Naar afgørelsen for eller imod centralskole skal træffes i de enkelte sogne, foretages der i reglen en afstemning blandt beboerne, og der plejer at være stort flertal *imod* centralskole i de skolekredse, der skal give afkald paa deres hidtidige skole, medens den skolekreds (i reglen sognets hovedby), som beholder sin skole og faar den udbygget til sogneskole, naturligvis faar alle fordelene og derfor daarligt kan være modstander, saaledes at *denne enkelte skolekreds nok kan skaffe et flertal for centralskole.* Saaledes er stillingen de allerfleste steder, og det er derefter sogneraadets sag at træffe den endelige afgørelse, idet afstemningen blandt beboerne i sognet ikke er bindende for nogen.

Den væsentligste indvending mod centralskolen er, at forældrene ikke vil give afkald paa den lille skole, fordi de nærer berettiget frygt for, at forbindelsen mellem skolen og de enkelte hjem i stor udstrækning vil gaa tabt. Overalt bliver der tale om større afstande fra centralskolen til de fjernestboende i sognet. Værdien af de smaa skoler ligger især i den nære kontakt mellem læreren og skolekredsen, idet man kan omgaas læreren som nabo; han har lettere ved i bedste forstand at blive en af beboernes egne. Hvad det betyder for børnenes udbytte af deres skolegang, lader sig ikke vurdere i tørre tal, men over for fremhævelsen af den undervisningsmæssige og den økonomiske fordel ved centralskoler hævder forældrene med rette, at der findes værdier, der hverken kan købes for kundskaber eller penge. (Jfv Højskolebl 12. aug 54).

Fynske præsteslægter

Slægten *Balslev,* der stammer fra byen Balslev, er i særlig grad knyttet til Fyn. Af de 38 præster i slægten har 16 haft embeder paa Fyn, og de fleste har virket i Nordvestfyn, 4 slægtled i Haarslev (1778—1903), 3 led i Tommerup-Brylle (1731—1800). Nær knyttet til slægten Balslev er slægten *Boesen,* der var sp i Vigerslev-Veflinge i 2 led (1785—1839) og 3. led sad som sp, Veflinge (1840—67).

Slægten *Bredsdorff* var sp i V Skerninge-U i 3 led (1773—1848), men har ogsaa virket i Vissenbjerg og Sct Jørgens-S.

Slægten *Fabricius* har gennem flere led været knyttet til de sydfynske øer. Den stammer fra Faaborgegnen, og der har været

præster af denne slægt i Rise (2 slægtled), Tranekær, Rudkøbing og Bøstrup og Magleby.

Slægten *Krag* er særlig knyttet til Vestfyn, 1764—1864 sad denne slægt i 3 led som sp i Gelsted-R, andre af slægten har virket i Middelfart og Dreslette, 3 lægedøtre Krag fra Assens blev præstefruer.

Slægten *Leth* stammer fra Odense, og af slægtens 18 præster har 8 været præster paa Fyn, i Svanninge i 2 led (1794—1813 og 1835—73). — Af en anden slægt Leth var præsterne L i Middelfart fader og søn (1837—49 og 1870—94).

Slægten *Mule*, der ogsaa stammer fra Odense, sad i 18. aarh i 3 led som sp i Nr Broby.

Slægten *Nyholm* sad i to slægtled i Nyborg (1800—59) og i Frørup i eet led (1877—95).

Slægten *Pontoppidan* stammer fra Sdr Broby og har haft 5 præster i ældre tid i Sydfyn.

Slægten *Storch* er særlig knyttet til Vestfyn: Balslev-E, Husby, Tanderup, Sønderby, Køng.

Slægten *Zeuthen* tæller 22 præster, deraf de 11 paa Fyn, med to slægtled i Allested-V (1702—63) og i Skamby (1743—91 og 1804—51).

Fra nyere tid skal nævnes nogle tilfælde, hvor fader og søn har været i samme embede: Clausen, Odense valgmgh (1897—1908 og 1941—), Friis, Herrested (1762—1807), Schousboe, Landet (1866—1911), Steenbuch, Sct Hans k, Odense (1818—21, 1854—92), Kisbye, Aunslev-B (1806—89) og Wilhjelm, Snøde-S (1812—81).

Alle præster af den i sin tid meget udbredte slægt Achton (nu uddød) var præster paa Fyn.

De store, gamle, fynske **præstegaarde** har været ramme om et broget præstegaardsliv. En del af de gamle gaarde staar endnu, hundredaarigt værdige at se til, indvendigt moderniseret. Mange penge er ofret paa at bevare dem, 1/4 million kr alene paa Jordløse, Men desværre er jorden jo solgt.

I en samtale til »Fyns Tidende« udtaler provst O. Lollesgaard, Nr Broby:

»Hvis man alle steder havde bevaret stamparcellen paa ca 100 tdr land, ville man i gode egne helt kunne undgaa kirkeskat — eller i det mindste ville man formindske den saa stærkt, at den blev minimal. Indtægten fra præstegaardsjorden betød tillige, at det var overkommeligt at faa vedligeholdt de gamle præstegaarde. De er som regel meget dyre at vedligeholde, men det var mere overkommeligt at udrede udgifterne gennem indtægt fra jorden end gennem udskrivning af mere kirkeskat. Mest betydningsfuldt er det vel, at menigheden ved at bevare jorden, sikrer sig en værdi, der ikke forringes saa stærkt som papirpenge. Der skal jo penge til at drive aandelig virksomhed — mange penge — og indtægten fra præstegaardsjorden er en fast og stabil indtægt, som man gør klogt i at holde fast ved. Menighedsraadene har til opgave at værne om de kirkelige værdier og rettigheder, og det gøres bl a ved at fastholde jorden«.

Departementschef *V. Holbøll* har omtalt loven (1919) om præstegaardsjordens tvangsudstykning, som »det alvorligste indgreb der nogensinde er gjort over for kirken fra statsmagtens side« og professor *Lindhardt* karakteriserer overgangen paa den maade, at præsten forvandledes fra at være uafhængig jorddrot til at blive en af menigheden ansat funktionær, en »lønslave«. Præstegaardslivet ændredes radikalt i disse aar.

Fyns stiftskonvent stiftedes ved et møde i Odense 30. oktober 1849, traadte offentlig frem ved et møde sammesteds 27. juni 1850 under navnet »Det Fyenske Præstekonvent«. I tidens løb har følgende været formænd for konventet: *West*, Krogsbølle, 1850, *Laub*, Brahetrolleborg, 1851—54, *Hansen*, Fraugde, 1855—56, *Strøm*, Marslev, 1857—58, lic theol, provst *Bloch*, Kerteminde, 1859—60.

I tiden 1860—80 indstillede konventet sin virksomhed, da landemodet blev aabnet for alle præster, fortsætter saa fra 1880 under navnet »Konventet for Fyens Stifts Præster« med *Strøm*, Marslev, som formand til 1883,

Stiftsstatistik

	Kkg 1953 gnsn pct.	Altergangsprocent 1922 (1926)	1942	1950	Mh	fh	Menighedsraad 1953 IM	gr	soc	up	valg
Odense købstad	3,3	34	23	21	3		33	17	54	36	4
Odense herred	4,0	36	19	23	5	17	20	14	20	54	1
Bjerge herred	4,2	39	26	36	3	12	7	3	18	57	
Aasum herred	3,6	42	22	21		15	4	18	7	40	
Lunde herred	4,1	25,7	20,9	17,5	2	8	2	3	4	64	1
Skam herred	4,6	47,1	39,4	43,0	2	7	7	13	3	27	
Skovby herred	4,8	37,1	31,3	41,7	4	9	10	11	8	52	1
Baag herred	5,3	51,0	37,0	40,0	8	16	22	25	21	91	6
Vends herred	6,3	37,0	31,0	31,0	8	11	21	52	23	50	3
Sunds herred	3,6	31	27	28	1	11	11	22	24	90	3
Salling herred	4,7	41	32	24	3	27	14	27	18	100	3
Gudme herred	3,7	26	23	17	1	12	2	9	4	79	1
Vinding herred	4,3	34	26	24	4	20	8	14	14	93	1
Langeland Nr herr...	3,5	19	23	28	4	4	6	2	13	40	1
Langeland Sdr herr...	3,3	16	19	16		6	0	0	2	52	
Ærø	6,9	43	41	53	4	3	11	7	0	16	1

Hjort, Nyborg, 1884—1904, stiftsprovst *Lützhøft*, Odense, 1905—31, *Fabricius*, Gislev, 1932—39, *Bruun*, Hesselager, 1940, stiftsprovst Fog-Petersen, Odense, 1941—47, *Lindskrog*, Odense, 1948—49, *Blauenfeldt*, Ringe, 1950—dato.

Ved konventets møder, normalt afholdt i maj og november, er fra første begyndelse behandlet spørgsmaal af teologisk og praktisk kirkelig art, tillige litterære og kulturelle emner. Kirkehistoriske mindedage har været markeret ved særlige arrangementer, saaledes reformationsjubilæet 1936, hvor svenske præster fra Lunds stift gæstede konventet. Danmarks befrielse 1945 højtideligholdt konventet ved hvilken lejlighed en hyldestadresse blev overrakt biskop *Øllgaard* for hans deltagelse i Danmarks frihedskamp.

Benyttet litteratur, bl a: L. P. Fabricius: Danmarks Kirkehistorie I—II, biskop A. J. Rud om fynboen i »Kirke og Folk« 1930, s 1 f, H. Wellejus: Vore landsdeles religiøse særpræg, smst 1929, Thorkild Gravlund: Dansk folkekarakter, 1919, s 161 f, dr phil Villads Christensen i Danmarks land og folk, IV, 1923, Fyn, s 36 f, Christine Reimer: Nordfynsk bondeliv i mands minde, 1910—19, Andreas Christensen: Fynske bønders liv i forrige aarhundrede, P. R. Møller: Mads Hansens levnedsløb, s 26, Historisk tidsskr 1875—77, 227, Højskolebl 1881 (Dsk provinsejendommelighed), flere ordsprogssamlinger, stiftets historiske aarbøger, Olaf Andersen og N. M. Elling, Fyn, Hjemstavnsbog for skole og hjem, 1927, Turistforeningens aarbog 1940, Fyns hjemstavn 1939 f, J. J. Nielsen: Fyn, i Danmarks land, H. V. Clausen: Om Fyn i »Land og folk« I, Hans Kjær: Oldtidsminder, Henrik Ussing: Gammel fynsk jul (Fyns venstreblad 25. dec 1925), L. N. Wedel: Indenlandsk rejse, 1802, Achton Friis: De danskes øer, Olaf Andersen: Fra Danmarks øgaard, i »Dansk ungdom« 1925 og 1926, Holger Begtrup: Dansk menighedsliv i grundtvigske kredse III, 1932, I. C. A. Carlsen-Skiødt: Aandeligt liv i Odense og paa Nordfyn, 1933, samme: Det aandelige liv paa Vestfyn, 1930, Martin Pedersen: Det grundtvigske Sydfyn, 1942, Harald Balslev: Fra fynske præstegaarde, 1944, Frederik Nygaard: Kristenliv i Danmark gn 100 aar, 1741—1840, 1897, samme: Kr. Kold, I—II, 1895, Engelstoft: Odense bys historie, Bloch: Den fynske gejstlighed, A. R. Idum: Biskop Jacob Madsens visitatsbog, L. Koch: Den danske kirkes historie, 1817—54, 1883, Ludvig Schrøder: Ludvig Helveg, 1884, Louis Blauenfeldt: Den indre missions historie, 1912, Johan Nielsens levnedsløb (Aarhus stiftsbibliotek), Johs. Abildtrup: Kr. Madsen, 1930, Ludvig Schrøder: Ole Peter Holm Larsen Skræppenborg, i Dsk kirketid 1871, sp 583 f, Højskolebl 1902, sp 1281 f, Hist aarb for Odense og Assens amter, Minder fra gamle grundtvigske hjem, V, s 11 f, Breve til og fra Grundtvig II, 1926, s 555 f, P. Blomberg i Det nye aar, 1924, s 49 f, F. Elle Jensen: Pietismen i Danmark, 1924, A. Ankerstrøms: De danske friskoler, 1952, Johs. Jensen: Grundtvigsk friskole 1852—1952, 1952, Asger Højmark og Uffe Hansen: De grundtvigske fri- og valgmenigheder, 1944, s 162 f, Andr. Austlid: Kr. Kold, 2. udg, 1952, Lalla Bredsdorff Larsens artikler i højskolebladet 1916, Ludv. Schrøder: Den nordiske folkehøjskole, Olaf Andersen: Danmarks højskoler 1924, Niels Aage Barfoed: Et kildevæld, roman om Kr. Madsen, Bregnør, F. Hjort: Bidrag til det fynske ryttergods og rytterskolernes historie, Odense amts hist aarb 1922 samt Svendborg amts hist aarb 1908, Niels Kierkegaard: Fra det vestlige Fyn, For hjemmet og ungdommen, 8. bd, s 135, Jørgen Lundby: Herrnhutismen i Danmark, Jensenius Johansen: Den ældre fynske opvækkelse, 1897, P. G. Lindhardt i Nord teol leksikon I, 1953, sp 995 f, Fynske minder, til 1954 (red af museumsdirektør Svend Larsen, hvis bøger om H. C. Andersen og Graabrødre hospital og kloster i Odense, bringer meget værdifuldt stof).

FYNS STIFT

Fyns stift, 3477 kvadratkm, havde 1950: 395,535 indb, 11 provstier, 245 kirker, 157 sognepræster, 12 residerende kapellaner, 7 kaldskapellaner, 5 valgmenighedspræster, 2 fængselspræster og 7 hjælpepræster, ialt 190 fungerende præster. (1954).

Fyns stift omfattede i middelalderen foruden det nuværende stift: Femern, Als, Lolland og Falster, muligvis har Bornholm faaet sin ældste kristendom fra Odense bispesæde (endnu 1245 betaltes en afgift derfra til Odense). Efter reformationen blev Femern udskilt, en tid ogsaa Als og Ærø. Fr. II hævdede dog indtil 1571 Als-Ærø som led af stiftet. Men i de følgende aar anerkendte provsterne paa disse øer kun formelt Fyns biskops overhøjhed. Delingerne i hertugdømmerne medførte, at provsterne der følte sig selvstændige. 1713 lagdes Sønderborg under Slesvigs generalsuperintendent, medens den øvrige del af Als forblev under Fyns biskop, 1819 oprettedes et bispedømme for Als-Ærø. Det ophørte efter krigen 1864, da Als gik tabt, og Ærø lagdes under Fyns stift. 1803 udskiltes Lolland Falster som særligt stift.

Biskopper

(siden reformationen).

Bispegaarden i Klaregade er opført 1916 (arkitekt N. Jacobsen) i stedet for den gamle bispegaard, der var opført 1804—05, hvoraf en mindre del er bevaret (Klaregade 25).

1. 1537—59 (sp Vor Frue k, Kbhvn c 34): **Jørgen Jensen Sadolin,** * 1499, † 1559.
2. 1560—87 (sp Vor Frue k, Kbhvn 58): Mag **Niels Jespersen,** * 1519, † 87.
3. 1587—1606 (sp Ribe domkirke 67): Mag **Jacob Madsen (Weile),** * 38, † 06.
4. 1606—16 (sp Sct Nicolai k, Kbhvn 96): Mag **Hans Knudsen,** afsat 1616, † 29.
5. 1616—51 (kgl konfessionarius 16): Dr theol **Hans Mikkelsen,** * 78, † 51.
6. 1651—63 (kgl konfessionarius 47): Dr theol **Laurits Jacobsen Hindsholm** (af Viby), * 00, † 63.
7. 1663—76 (sp Dalum-Sanderum 43): Mag, dr theol **Niels Hansen Bang,** * 14, † 76.
8. 1677—1703 (sp Slangerup-U 65): Mag **Thomas Hansen Kingo,** * 34, adlet 83, dr theol h c, † 1703.
9. 1703—12 (tysk hofpræst, Kbhvn 84): Dr theol **Chr. Rudolph Hansen Müller,** * 51, † 12.
10. 1712—17 (biskop Ribe 01): **Chr. Muus,** * 56, † 17.
11. 1718—31 (stiftsprovst, Vor Frue k, Kbhvn, 11): Prof og mag **Jacob Christensen Lodberg** (søn af biskop Chr. L, Ribe), * 72, † 31.
12. 1732—62 (sp Helligaands k, Kbhvn, 30): **Christian Melchiorsen Ramus,** * 88 † 62.
13. 1762—85 (stiftsprovst, Sct Knuds k, Odense, 45): **Jacob Christiansen Ramus,** søn af forgængeren, * 16, † 85.
14. 1786—1803 (biskop Ribe, 75): Dr theol **Tønne Bloch** af Vor Frue k, Kbhvn, * 33, † 1803.
15. 1803—10 (biskop Christianssand 98): Prof, dr theol **Peter Hansen,** * 46, † 1810.
16. 1811—34 (stiftsprovst, Vor Frue k, Kbhvn, 03): Dr phil et theol **Frederik Plum** af Korsør-T, * 60, † 34.
17. 1834—48 (stiftsprovst, Sct Knuds k, Odense 30): Dr phil et theol **Nicolai Faber,** * 89, † 48.

18. 23. dec 1848—12. okt 51 (biskop Lolland-Falster stift 2. sept 45): Dr theol **Peter Christian Stenersen Gad,** * 27. april 97 Pedersker. Forældre: Andenpræst ved Roskilde dk, Elieser G, † 38 og Søster Christiane (Bruun) Stenersen. Stud Frborg 13, c juli 17 (l), adjunkt Frborg 21, rkp Vor Frue k, Aalborg-sp Sdr Tranders 12. jan 25, 2. rkp Vor Frue k, Kbhvn 27. aug 27, rkp Trinitatis k, Kbhvn 26. febr 31, dr theol 40, r af Dbg 45, † 12. okt 51. ∼ 4. sept 22 Sophie Georgia Clausen, * 24. juni 99 Kbhvn, † 21. maj 75. Forældre. Stiftsprovst, Vor Frue k, Kbhvn, professor, dr theol Henrik Georg C, † 40, (af Vilstrup), og Sophie Magdalene Schiern af Halsted-A. — Sønner: Tranekær og Skelby-Gu, Hustrus brødre: Prof, dr theol H. N. Clausen og lic C, Boeslunde, se iøvr stamt 33 og 21.

Udg 31: Den danske præsts mislige stilling til ritualet, 32: Om liturgisk frihed, 33: Anker, ønsker og forslag m h t almueskolevæsenet i Kbhvn, 1840: Luthers opfattelse af liturgien, doktordisputats, paa latin. — Medlem af komiteen for Københavns forskønnelse til 45, BM Samfundet for den danske litteraturs fremme, fmd i 3 aar for Selskabet for trykkefrihedens rette brug.

I teologisk henseende repræsenterede biskop G en rationaliserende retning særligt i sine yngre dage. Hans svigerfader og ogsaa hans svoger, professor *H. N. Clausen,* paavirkede ham, og som hele den Clausen'ske kreds stod G kritisk overfor kirkeritualet og tillod sig ændringer deri paa egen haand, f eks ændrede han tiltalen til nadvergæsterne efter altergangen i reformert aand, hvilket medførte en irettesættelse fra biskop P. E. Müller, hvorefter han faldt til føje. J. C. Lindberg fik fat i sagen og skrev en bidsk artikel om »Præsten Gad for Herrens alter«. Den efterfulgtes af en polemik, og i de to smaa skrifter fra 1831 og 32 forsvarede G sit standpunkt ud fra den tankegang, at præsterne ikke var bundet til efterlevelse af de kirkelige formularers bogstavelige ordlyd.

Han var en meget virkelysten og reformivrig mand, og han deltog ivrigt i Kbhvn i ovennævnte selskaber for almennyttige formaal. Politisk tilhørte han det liberale parti og var en paaskønnet taler i Selskabet for trykkefrihedens rette brug. Særlig betydning fik han for Kbhvns skolevæsen, og i sit skrift af 1833 rettede han paa grundlag af indgaaende erfaringer en alvorlig kritik mod hele almueskolevæsenet i Kbhvn. Mange af de reformer, han foreslog, gennemførtes ved anordningen 1844, og G er for saa vidt med rette senere blevet hyldet som »den velordnede københavnske skoles grundlægger«.

Det vakte nogen opsigt, at han blev udnævnt til biskop over Lolland-Falster. Som biskop havde han en del vanskeligheder med de grundtvigske præster og blev kort før sin død indblandet i »Stige-sagen« mod Vilhelm Birkedal og C. F. Viborg (se Lumby).

Een af hans forgængere her var jo blevet afsat for reformerte tilbøjeligheder. Biskop Gad kunne næppe siges fri for reformert tankegang. I sine sidste aar blev han mere luthersk og handlekraftig, især var han egnet til administration og reformarbejde. Han skrev

klart og let og ejede en betydelig dialektisk færdighed.

Paa Lolland mødte G sin gamle modstander, J. C. Lindberg, der var sp i Tingsted, og det kom til flere rivninger (se Lolland-F). Vilh. Birkedal skriver, at G paa Fyn aldrig gav sig tilkende som fremtrædende rationalist, men »han saa skævt til os grundtvigianere«. Ved visitatsen i Ryslinge 1850 stillede han sig straks køligt, og underholdningen gik trevent. Men efter Birkedals prædiken var han vel tilmode, og de skiltes i bedste forstaaelse. Men i Stigesagen tørnede de haardt sammen.

Birkedal slutter med at meddele, at han hørte af en troværdig mand, at G »med stor sandhed, alvor og indgaaende kraft arbejdede paa sin sjæl til beredelse for en god og kristelig udgang af denne verden«.

Selvbiografier i univ progr 1840 og i J. P. Mynsters bispevielsesprogram 1845, s 36 f, Dsk kirketid VI, 1851, s 681, Taler ved biskop, dr G's jordefærd, 1851, L. Helveg: Den dsk kirkes hist e ref 2. udg, II, 1883, s 540 f, 605, 735, Udv af breve til P. Hjort, II, 1869, s 93, 125, Nogle blade af J. P. Mynsters liv og tid, 1875, s 356, Vilh. Birkedal: Personlige oplevelser II, 1890, s 92 f, Personalhist tidsskr, 4 r, I, 1898, s 32, 245, 246, 255, Khst saml 4 r IV, 726 f, G. L. Wad: Fra Fyns fortid, II, 1916, s 243, 244 f, Københavns kommuneskole, 1919, s 77, 91, Bjørn Kornerup i DBL, VII, 557 f.

19. 16. nov 1851—25. jan 89 (professor ord (kirkehistorie) ved Kbhvns universitet 19. juli 45): Dr theol **Christian Thorning Engelstoft,** * 8. aug 05 Næsborg. Forældre: Sp i Næsborg-S-O Niels Lassen Thorning, † 13 (af Torslev-(S) stamt 26) og Ingeborg Marie Engelstoft af Næsborg-S-O. Kom 1815 i huset hos sin morbroder, konferensraad, professor i historie ved universitetet, dr Laur. E, blev adopteret 1822 og fik navnet E, stud priv 22, (dimitteret af senere biskop J. B. Daugaard, Ribe) c jan 27 (egr), manuduktør, univ guldm 28 (om det chaldæiske folk), lic theol 32 (Det jødiske folks historie før erobringen af Palæstina), privatdocent, lektor i kirkehistorie ved universitetet 33 (efter konkurrence med P. T. Hald, senere Keldby, og J. F. Fenger, senere Høje Taastrup), professor, ekstraord 34, dr theol ved univ reformationsfest 36 (Reformantes et catholici tempore, quo sacra emandata sunt, in Dania concertantes), r af Dbg 47, blev præsteviet 10. dec 51, bispeviet 22. febr 52, kirke- og undervisningsminister 31. dec 63—11. juli 64, i Monrads ministerium, Dbm 54, K af Dbg 59, SK af Dbg 82, † 25. jan 89. ∼ 22. dec 37 Lovise Holm, * 28. aug 17 Øllufvad, V Nebel, † 23. aug 98. Forældre: Christen H og Louise Holm Borning, plejedt af J. C. F. Høhne, † 23, sp Ikast og Maria Catharina Hellesen. — Søn: Vesterborg-Birket, halvsøster ∼ Bagger, Brahetrolleborg-K. — Stamt 26.

Bibliotekar ved Kommunitetets bogsamling 34, medl af komm t revision af oversætt af GT 37—50, udenlandsk sekretær Bibelselskabet 38, tillige indenlandsk sekretær 39, inspektør universitetskvæsturen 47, medl af Videnskabernes selskabs historiske klasse 47, tillige dets kass 51, universitetets rektor 47—48, docent i kirkeret ved pastoralseminariet 50, medl af Det kgl dsk selskab for fædrelandets historie og sprog, medl af kirkekommissionen 53, BM Den dsk historiske forening 43—52, fmd 50—52, Fyns stifts litterære selskab.

Udgav foruden fornævnte disputatser 45: Lærebog i kirkehistorien, 40: Liturgiens eller alterbogens historie, 47: De confutatione lat quæ apologiæ concionatorum evang in comit Haun, 1530 trad opposita est, 48: Paulus Eliæ, 48: Mindetale (som universitetets rektor) over Chr. VIII, 53: Taler ved forsk lejl, 55: Om mormonerne, 59: Hist-statisk beskr af øen Thurø, 61: Kirkeordinansens historie, 75: Om den gl dsk adelsslægt Brockenhuus, 78—80: Odense bys historie (første udg 1862), medudgiver (sm m C. E. Scharling): Teologisk tidsskrift 37—49, og derefter Nyt teologisk tidskrift, skrev deri mange afhandlinger og anmeldelser, skrev flere afh i Samlinger til Fyns historie og topografi.

Med hensyn til E's virksomhed som prof theol henvises til I, s 25, og om hans virksomhed som kultusminister se I, s 12.

Biskop E var en krydsning af gammel dansk præstelighed og hans højt begavede morbroders (adoptivfaders) europæiske verdensborgerskab og vidtrækkende horisont. Han naaede vel ikke sin adoptivfader i de vide syners land, men han overgik ham i videnskabelig nøjeseenhed, og han førte denne retfærdigheds vilje i stort og smaat over i det daglige liv og i sin embedsgerning.

E fandt i sit nye hjem hos prof L. Engelstoft meget gode udviklingsmuligheder, og han blev forberedt til artium sammen med senere stiftamtmd, baron F. C. Holstein. E var paavirket baade af Mynster og af pastor Mellerup i Greve og ønskede at blive præst. Men studierne tog ham, og han begyndte en videnskabelig løbebane. Samtidig med sin universitetsgerning var han med i adskilligt arbejde. I sine første aar efter eksamen søgte han af økonomiske grunde flere præsteembeder, men forgæves. Han fik størst betydning som videnskabsmand. Han hører til det 19. aarhundredes betydeligste danske kirkehistorikere.

Han havde en solid viden og forelæste samvittighedsfuldt og klart, omend noget tørt. Han valgte reformationstiden som speciale, og hans værker er klare, kultiverede og veldisponerede, præget af ikke ringe skarpsindighed. Hans force var ikke den brede, farverige fremstilling, men enkeltundersøgelsen, som han førte tilbunds. Særligt maa hans biografi af Paulus Helie og hans værk om kirkeordinansens historie fremhæves. Som biskop skrev han værdifulde bidrag til Fyns historie. Hans korte ministertid gav ham ikke nogen større rolle at spille i kirkepolitik, allerede i marts 1864 blev han syg, og han vendte tilbage til Odense. Han var fortrolig med kirkeretten, og den side af sagen varetog han, ligesom det administrative, med stor dygtighed. I aandelig henseende viste han sig som en forstaaende og human tilsynsmand, der lagde vægt paa at fremelske fordragelighed. Fredselskende var han til det yderste. Dette kunne i hans senere aar maaske føre til en noget mindre fast optræden end ønskeligt. Hvad han først og fremmest stræbte efter, var overalt at respektere andres aandelige ret. Kun overfor sektere, f eks mormonerne, stod han skarpt. Hver aften brændte der længe lys i hans værelse. Han studerede til de sene nattetimer. Af ligtalerne over E henvises til provst E. Høyer-Møllers ord om »den billige biskop« (hvis modsætning E var) og til professor Schurmanns ord om E og skolen s 11 og 13. Klaus Berntsen takker for hans stilling til friskolen. Trods sit lidet imponerende ydre virkede han »interessant« (H. St. Holbech) — han var en usædvanlig lille og spinkel skikkelse — han forstod at gøre sig gældende og nød stor anseelse i stiftet. E var en glimrende

selskabsmand. Naar »ikke sygdom, børn og økonomi trykkede, var atmosfæren let, lys og fordomsfri. H. C. Andersen og grevinde Danner hørte til vennekredsen. Som tegn paa den hengivenhed præsterne nærede for ham, overraktes der ham 1877 ved hans 25 aars bispejubilæum en gave paa 3000 kr til et legat med hans navn til fynske præstedøtre. Han var Fyns biskop i 37 aar og er den biskop, som har beklædt Fyns bispesæde i længst tid.

Vilhelm Birkedal (som var saa vidt forskellig fra E) fortæller adskillige træk om E. Han betegner ham som »en tilbunds velvillig og mild mand, af natur anlagt som et forstandsmenneske med sin, omend hverken dybsindige eller skarpsindige, men dog jævne klarhed paa det omraade, som han kunne overskue, og med sit, saavidt det kunne kendes af præsterne, kølige forhold til det dybere samfundsliv i aanden«. Han havde ikke den kristne, kritiske sans for at kunne gøre virkelig forskel paa ord og forkyndelse ved sine visitatser. »Personlig var han mig altid saare gunstig, og uagtet vort stade var meget forskelligt, lagde han mig i grunden aldrig noget i vejen for min gerning.... og ved en visitats kunne jeg med sandhed udbringe en skaal for ham, idet jeg udtalte, at af alle Danmarks biskopper ønskede jeg ingen anden end ham at staa under, skønt vi i meget ikke delte syn og mening«... Iøvrigt kunne jeg ikke undgaa at lægge mærke til, at der stundom var en forunderlig mangel hos ham paa at forstaa aandelig, ja bibelsk tale... Han var vel bevandret i det kirkeretslige, og naar man henvendte sig til ham om raad i saadant, var han den rette mand, men mindre var han i stand til at give raad, naar det var sager, der hørte hjemme under aandens forum, hvor præstens samvittighed kom til at støde an mod det bestaaende, og hvor der krævedes en finere aandelig sans til at træffe en afgørelse, en skelnen mellem, hvad der kun var sygelig fantastisk rørelse, en skelnen i besindig og ædru kristendomsopfattelse, og hvad der var en dyb, sund fordring af samvittigheden, der med grund krævede svar paa tvivlende tanker angaaende dette eller hint i den saakaldte sjælesorg eller embedsforhold. Her var E ikke altid den, der kunne komme til hjælp med klarere syn og rigere erfaring...« (Personlige oplevelser II, 95 f).

Selvbiografier i Acta solennia, 1837 og i bispevielsesprogram 1852, taler ved biskop E's jordefærd, 1899, H. F. Rørdam i Saml t Fyns hist og topografi X, 1890, s 359 f, Fr. Nielsen: Minder, 1881, Johs. Steenstrup: Historieskrivningen i Danmark, 1889, s 355 f, C. H. Rørdam: Svundne dage, I, 1916, s 95, G. L. Wad: Fra Fyns fortid II, 1916, s 259, 278, 301, Klaus Berntsen: Erindringer, 1922, s 59 f, 108 f, 152 f, H. St. Holbek: Odense bys historie, 1926, s 331 f, Breve fra og til J. P. Mynster, 1860, s 225 f, 230 f, Personalhist tidsskr, 7 r II, 1917, s 84 f, Dagbogsoptegn af E i Saml t jysk hist og top, 4 r, I, 1914—16, 395 f, Hist tidsskr 8 r, V, 1914—15, s 100 f, Personalhist tidsskr, 8 r, II, 1923, s 72 f, Bjørn Kornerup i DBL VI, 337 f, Khst saml 6 r, V, 1945, s 130 f, Ill tid 10. okt 1889.

20. 29. marts 1889—5. jan 1900 (sp Sct Matthæus k, Kbhvn 25. okt 80): **Harald August Eduard Stein,** * 9. marts 40 Kbhvn. Forældre: Etatsraad, professor ved universitet og kunstakademiet, dr med Sophus August Vilhelm S og Karen Sophie Borch. Stud Brgds sk C 59, c 66[2] (l), 2. ord kat Holmens k, Kbhvn 2. marts 67, tillige præst ved Diakonissestiftelsen og fmd dennes bestyrelse 72 (afsk fra kateketembedet 11. marts 74 for helt at kunne hellige sig arbejdet paa Diakonissestiftelsen), r af Dbg 78, fratraadte som Diakonissestiftelsens præst 30. juni 80, Dbm 83, KII af Dbg 92, KI af Dbg 99, † 5. jan 00. ∼ 12. juni 68 Anna Suenson, * 27. juli 38 Valby, † 28. marts 98. Forældre: Viceadmiral (chef for Helgolandseskadren) Eduard S og Ottilia Uldall.

BM Kirkelig forening for IM i Kbhvn 72, fmd 79—86, medl af komm til at tage stiftsmidlernes administrationsforhold m m under overvejelse 96, medl af kirkeraadet.

Udg 72: Nogle blade af den kristne kvindes historie, 73: Diakonissegerningen i den evg kirke, 77: Hvad vil det sige at være diakonisse?, 76: Hvad vil den indre mission, Foredrag om tro, virksom i kærlighed, 3. opl 82, 79: Rud. Frimodt, Et livsbillede, 79: Minder fra Emmauskirken, 16 prædikener, 82: Minder fra Matthæuskirken, 14 prædikener, 86: Tolv prædikener, 89: Julehilsen til Sct Matthæus menighed, 93: Om ligbrænding, 98: 15 prædikener, holdt i Odense. Udg 69—76 (sm m J. Paulli): Kristelig kalender. Skrev talrige artikler og afhandlinger.

Om biskop Harald Steins virksomhed ved Diakonissestiftelsen, se I, 246 f, om hans virksomhed i Kbhvns IM, se I 267 f, om hans virksomhed ved Sct Matthæus kirken, se I 188 f.

Odenserektoren H. St. Holbek skriver, at biskop Stein er en af de største prædikanter byen har haft.

Under sin skolegang fik særligt *Martin Hammerich* og *Rud. Frimodt* betydning for ham. Fra konfirmationsforberedelsen hos *Balthasar Münter* medtog han bl a det krav om kærlighed til næsten, der senere kom til at præge hans gerning. Efter nogen vaklen valgte han teologien som fag, og blev ved universitetet særligt paavirket af *H. N. Clausen*, ved hvis forelæsninger han blev »urokkeligt rodfæstet i den evg luth kirke«. Ved Holmens kirke traadte han i nært forhold til *B. J. Fog*, hvis prædikener allerede i studentertiden havde grebet ham, og han var Fogs privatsekretær.

I tiaaret 1872—82 indskrev han sit navn i Kbhvns kirkehistorie. I samfundet var det humane ved at kaste kristendommen over bord. Kirkefjendskabet viste sig baade i Brandesianismen og i socialdemokratiet, og under de forhold ville S ikke søge støtte hos staten, nej, menigheden skulle selv vaagne op til nyt liv, rejses til handling. Den skulle opbygge en kristen kærlighedstjeneste, saa at de vantro kunne se, at kristendommen ikke var »en udlevet lære«, men »en livskraft med kærlighedens kræfter i sit skød«. Og disse tanker fandt han lejlighed til at udfolde praktisk i *diakonissesagen* og i *Kbhvns IM*. Han fik sat fart i den hensygnende diakonissestiftelse, og i Kbhvns IM blev han *Frimodts* medarbejder og naturlige arvtager. Der er her i 1. bd fortalt om den opsigt hans foredrag 1876 vakte, og om hans indsats, hans kampe paa diakonissestiftelsen, som til sidst medførte hans fratræden, og hans kampe i IM, hvor han tørnede sammen med *Vilhelm Beck*. For Stein betød IM ikke en kirkelig retning, men et arbejde, gerne sammen med folk af andre retninger, en gerningsmission. Becks kritik var medvirkende til, at S nedlagde sit hverv som Kbhvns IM's fmd 1886, og han lod Beck føle, at han fandt ham anmassende og uretfærdigt dømmende over for embedsbrødre.

Som sognepræst samlede han den store *Sct Matthæus kirke* fuld søndag efter søndag. Han havde sjældne gaver som prædikant, et ædelt sprog. (Det var »som om vi saa ind i slotte af marmor«, skrev Ricard) en klar disposition, en fylde af kristne grundtanker med klart kald til afgørelse. Han satte et stort menighedsarbejde i gang, med en stor plejeforening (en af de første menighedsplejer i Kbhvn), med lappestue, vuggestue, syge- og fattighjælp osv, men det daglige overløb trættede ham. Han fik ikke ro til læsning og ensomhed, han længtes efter et landsbykald, hvor han kunne faa tid til at blive aandeligt fornyet. I stedet blev han Fyns biskop. Hans kølige, fornemme natur, hans fine personlighed og dannelse gjorde ham maaske lidt fremmed i Vesterbros mylder. Men her gjorde han et grundlæggende arbejde. Hans medhjælper, *Julius Steen*, kalder ham »en af de skønneste og mest ærefrygtindgydende præsteskikkelser jeg har mødt, i besiddelse af en enestaaende veltalenhed«.

Efter nogen tøven sagde han ja til *Fyns bispestol*. Kongen ønskede, at embedet først skulle tilbydes ham. Han blev bispeviet sammen med biskop *Sveinsson*, Island. Som biskop voksede S i myndighed, men var stadigt præget af »marmorets kølighed«. Odense gamle bispegaard, der senere maatte vige for en moderne bygning, var stor og herskabelig, opført af biskop Tønne Bloch, en lang, hvidkalket empirebygning og en gammel tværfløj mod aaen med en trappe fra Kingos tid. Mægtige kastanjer gav det hele en egen idyl. Over døren til landemodesalen og dagligstuen var der latinske indskrifter (»Lad retfærdige mænd komme til gæst hos dig« o lign). Biskoppens værelse laa i den ældre fløj og det havde været *Kingo's* studereværelse. Den skønne have gik ned til aaen, alle værelser var store, lave, med smaarudede vinduer. Stilfuldt og hyggeligt. — Stein ville ikke virke i kraft af embede, men ved sin person. Han savnede en fast prædikestol, men han var meget flittig til at rejse ud paa visitatser, og kirkerne var tæt fyldte, naar han prædikede, ikke mindst Sct Knuds kirke, hvor han dog kun sjældent havde ordinær gudstjeneste. Nogen egentlig kontakt med Odense bys befolkning kom han ikke i. Han kaldte byen »forladt af muser og gratier«. Han isolerede sig nok mere end godt var, og deraf udsprang en ikke gavnlig ensomhedsfølelse, som voksede ved savnet af livet i hovedstaden. Men kun sjældent kom han til Kbhvn, mest naar han deltog i kirkeraadets møder, som han ingen glæde fandt ved. Hans ordinationstaler var fremragende, intet sted kommer hans syn paa præstegerningen klarere og skønnere frem. Da biskop *Martensen* var syg 1883, henvendte de københavnske præster, *Paulli, Kalkar, Volf* og *Schepelern* sig til ham med ønske om, at han ville være Martensens efterfølger, og da Fog døde 1895 fik han atter tilbud om at blive Sjællands biskop. Men han følte, at talegaver og styrelsens evne var ikke nok til at bestride dette krævende embede. I »den begrænsede kreds paa Fyn, hvor der findes urolige hoveder« havde han dog indflydelse som kunne være til gavn for stiftet, men »som landets første gejstlige ville jeg snart komme til at staa som en magtesløs magthaver i besiddelse af magtens attributer, men uden at have udøvelsen af den. Hos de yngre biskopper vil jeg ikke finde forstaaelse, og forhandlingerne i ligbrændingssagen og salmebogssagen har tilstrækkeligt belært mig. Det teologiske fakultet vil næppe hilse mig med velvilje, og selvom jeg har enkelte venner blandt Kbhvns præsteskab, vil flertallet ønske *Skat Rørdam*«. (Af et brev til biskop Fog 21. dec 94). Efter kongens ønske fik S dog et officielt tilbud om Kbhvns bispestol, men han svarede nej tak, og det blev Stein, som indviede *Skat Rørdam* til bispeembedet, og han holdt da en af sine skønneste taler: »Bliver faste, urokkelige, frugtbare, altid rige i Herrens tjeneste...« Senere skrev han, at han var taknemmelig over sin smukke stilling paa Fyn og over, at han ikke »fik stukket sine hænder i den hvepserede, som København er«. Han mente ogsaa, at han manglede den lærdom, som Sjællands biskop bør besidde, og at den ordførende del af Kbhvns menighed næppe ville følge ham. Det sidste hang sammen med, at han havde faaet landmissionen og *Vilhelm Beck* til modstander. 1894 havde han støttet en fynsk præst, der havde klaget over en indremissionær, og i 90'erne angreb Vilhelm Beck skarpt Kbhvns IM's kurs, og 1896 kom spændingen mellem Beck og Stein til udbrud i en række usædvanligt skarpe artikler i »Annexet« og »Fra Bethesda«.

Stein øvede en god bispegerning paa Fyn. Han er en af Fyns betydeligste biskopper, og han vandt almindelig anseelse, skønt hen levede ret isoleret. I det kirkelige raad var han udpræget konservativ. I 1898 var han syg, og hans hustrus død nedbrød hans kraft; han ville søge sin afsked, men fortsatte i embedet til sin død, skønt han led af en pinefuld hjertesygdom med vandansamlinger i ansigt og lemmer. I et brev fra disse svære aar kredser hans tanker om døden og om kirkens fremtid. Han frygtede rationalismens fremskridt, han frygtede separatisme især indenfor IM, han advarede mod de surrogater for kristendom, som frimureri og hemmelige loger omgav sig med, han saa farer for folkets selvstændighed og det nationale liv. Hans sidst skrevne ord var: »Social revolution... dominus providebit!« Ved hans begravelse kaldte provst *H. M. Fenger* ham: »Den ypperligste repræsentant for Danmarks gejstlighed«.

Litt: Johannes Stein: Biskop H. Stein, 1933, L. Blauenfeldt: IM's historie, 1912, J. Steen og H. Hoffmeyer: Kbhvns IM 1865—1915, 1915, L. J. Koch: Tro og tjeneste, den dsk diakonissestiftelse 1863—91, 1938, Paul Holt: Nød dem, Kbhvns IM's hist 1865—1940, 1940; L. Koch: Fra grundtvigianismens og den IM's tid, 1898, s 252 f, Paul Nedergaard: Sct Matthæus kirke 1880—1945, 1946, E. Blaumüller: I Berl tid 10. jan 1900, Vilh. Beck: Erindringer, 1900, s 171, L. J. Koch: I DBL XXII, s 515 f, H. St. Holbech: Odense bys historie, 1928, s 335, Marie Rørdam: Et tilbageblik, 1911, 309—10, 320, 323—24, Henry Ussing: Min livsgerning I, 31, 42, R. Volf: Erindringer, 5, 107, 109, 110.

21. 2. maj 1900—21. sept 03 (biskop Lolland-Falster 2. maj 87, kirke- og undervisningsminister 23. maj 97—27. april 00): Dr theol **Hans Valdemar Styhr**, * 3. okt 38 Frederikshavn. Forældre: Apoteker Hans Hald S og Hansine Birgitte Bay. Stud Aalborg 56, c 61^2 (l), manuduktør, studierejse til Frankrig, Italien, Tyskland og England i 3 aar, deltog 66 i konkur-

rence om teol docentpost i systemat fag, lic theol 70 (Reformationens forberedelse og begyndelse i Frankrig indtil 1523), privatdocent, sp Alslev-H 28. juli 73, købte en gaard i sit pastorat, professor theol (nytest exegese) 10. febr 77, r af Dbg 88, Dbm 92, dr theol h c 94, KII af Dbg 96, KI af Dbg 98, afsk 21. sept 03, † 5. marts 05. ∼[1] 14. okt 74 Sophie Louise Elisabeth Lillienskiold, * 14. okt 55 Serritslevgaard, † 17. juli 88. Forældre: Forpagter Christian Ludvig Montagne L og Louise Emilie Caroline Adler, ∼[2] 28. okt 90 hendes søster Elisabeth Lillienskiold, * 28. juni 61 Serritslevgaard, † 5. febr 46.

Redaktør Teologisk tidsskrift 83—97, udg 79: Lutheranerne i Frankrig 1524—26, 83: Naar blev vore NTlige skrifter et samlet hele? 84: Skal jeg vælge det teol studium, 2. foredrag, 84: Den NTlige teksts historie, 93: Thessalonikerbrevene fortolket, 97: Armenien og armenierne; — skrev digte, artikler, udg enkelte prædikener, medarb KLfN, Censor ved teologisk embedseksamen 71—77, folketingskand i Esbjerg 81, medl af direktionen for pastoralseminariet 81, landstingsmand i 11. kreds 89—94, medl af rigsretten 91—94, rejste 91 i de russiske Østersøprovinser for der at oprette danske gudstjenester, fmd f komm t udarb af forslag ang naadensaar 91, fmd komm t overv af forbedring af landsbypræsteembeders bygningsforhold 92, medl af komm t overv af stiftsmidlernes administration 96, gennemførte skoleloven af 24. marts 99.

Om biskop Sthyrs virksomhed som teologisk professor se I 31, om hans virksomhed paa Lolland-F, se der, om hans virksomhed som minister, se I, 15.

Biskop S kastede sig som ung særligt over kildestudier til den franske protestantismes historie, som han undersøgte paa sin store studierejse samtidig med at han studerede kirkeforhold. I Paris søgte han som journalist og paa anden maade i 1864 at orientere franskmændene i danske forhold. Da han kom hjem, søgte han i første omgang forgæves ansættelse ved universitetet, men efter faa aars gerning som landsbypræst blev han teologisk professor.

Han ville sikkert have egnet sig bedre for professoratet i kirkehistorie; hverken ved evner eller kundskab synes han at have gjort helt fyldest som exeget. Det saas i hans polemik med *F. Buhl* om kritikken af Gl Test. Hans betydeligste videnskabelige indsats var bøgerne om den franske protestantisme, medens hans bøger om Ny Test ikke er særligt dybtgaaende.

Tidligt var han politisk interesseret. Han fik indflydelse paa seminarieloven 1894, og hans hovedindsats som minister var skoleloven 1899. Det spændte politiske forhold mellem højre og venstre hindrede ham i at gennemføre kirkelige reformer; det blev kun småting, han fik igennem, han fik indført »Salmebog for kirke og hjem« 1897, og han fik oprettet et 2. stiftsprovsti for Sjællands stift. Det vakte utilfredshed, at han i 2—3 aar lod sit bispeembede bestyre ved konstitution, og han forbeholdt sig selv bispeembedet paa Fyn, da Stein gik af. Men svaghed tvang ham til snart efter at søge sin afsked, som han fik med kongens allerhøjeste paaskønnelse for den dygtighed og den nidkærhed, hvormed han i saa lang en aarrække havde tjent kirken og staten.

S var baade som teolog og politiker konservativ, men med interesse og forstaaelse for tidens reformer. Det var nok mere i kraft af ydre omstændigheder end takket være glimrende evner han kom til at beklæde betydningsfulde embeder, men han søgte at gøre fyldest ved arbejdsomhed og god vilje.

Senere biskop *G. Koch* er ikke videre venlig mod S, naar han skriver 1877: »S fortolker og fortolker; han er saamænd i stand til at fortolke en svovlstikdaase til en peberbøsse!« (H. G. A. Jørgensen: Ribe-bispen G. Koch, 1930, s 34).

Senere tog G. Koch Sthyr i forsvar. Den danske Præsteforening udsendte 1899 en adresse til præsternes underskrift paa en protest imod, at Fyns bispestol stod ledig i 2 aar, medens Sthyr var kultusminister. G. Koch skrev nu i »Kristeligt Dagblad« (7. juni 99), at bestyrelsen ikke burde have ført medlemmerne ud i en saadan afstemning: »Spørgsmaalet er, om dette at have en biskop til kultusminister ikke er, eller kan være, et saadant gode for kirken, at der herfor bør betales den pris at finde sig i bispestolens midlertidige ledighed«. En af underskriverne tog til genmæle og skrev, at — ganske bortset fra det foreliggende tilfælde — var prisen altfor høj. (H. G. A. Jørgensen: Ribe-bispen G. Koch, 1930, s 184).

Jul. Steen siger om S, at han var en mand, hvis fejl laa aabenlyst i dagen, mens andre forstaar at skjule dem. Han var en god og velmenende mand, altid rede til at række en hjælpende haand. Undertiden var han naivt optimistisk, med en næsten barnlig fortrøstning til, at en sag nok skulle lykkes for ham. Derfor kom han ogsaa ud for skuffelser. Han var et begavet og hurtigt hovede, P. Madsen beundrede, at han i faa maaneder kunne præstere et saa dygtigt arbejde som skildringen af den franske reformations historie til universitetets festskrift. S var Steen en god støtte under opførelsen af Sct Andreas kirken, og S hørte trofast til Steens menighed. Fru Sthyr var en stor hjælp for sin mand, ikke mindst i de sidste aar, da hans syn svækkedes. (J. Steen: Et liv under Guds naade, I, 1931, s 48).

Selvbiografier i univ progr 1870 og 1894, C. E. Fløystrup i Teol tidsskr, ny række, VI, 1904—05, s 161 f, V. Brücker: Mit livs vej I, 1925, s 234, Khst saml 6 r, III, 1939—41, s 122 f, nekrologer i dagspressen, N. A. Larsen i Berl tid 3. okt 1938, Bjørn Kornerup i DBL XXII, 595 f, Rud. Volf: En gl præsts erindringer, 46, 117, 118, 130, 152, Vald. Schmidt: Af et langt livs hist, 1925, s 52 f, Marie Rørdam: Et tilbageblik, 1911, s 196, 205, 361.

22. 21. sept 1903—28. nov 21 (stiftsprovst, Sct Knuds k, Odense 14. marts 95): **Lauritz Nicolai Balslev,** * 17. okt 45 Hammer, Kær herred. Faderen: Sp Nr Broby, se der. Stud priv 65, c 71[1] (l), huslærer Nielstrup, Lolland, hjpr Brændekilde-B 1. okt 75, hjpr Aarhus dk 76, sp Hvilsager-L 29. maj 77, sp V Hæsinge-SL 8. febr 83, provst Salling herred 1. okt 92, r af Dbg 97, kst biskop over Fyns stift 99—00, Dbm 00, KII af Dbg 11, afsk 28. nov 21, KI af Dbg 22, † 12. okt 23. ∼ 25. okt 76 Maria Magdalene Fenger, * 9. aug 49 Lynge, † 5. juni 24. Faderen: Sp J. F. F, Høje Taastrup, se der. — Slægt, se stamt 4 (Balslev) og stamt 29 (Fenger).

Udg 01: Gammeltestamentlige skikkelser, 05: Bibelsk pastoralteologi, vink for begyndende præster, 10: Vor daabsbekendelse i sammenhæng betragtet.

Det faldt ganske naturligt, at stiftsprovst Balslev, der flere gange have været kst bi-

skop, og som hørte til den ansete fynske præsteslægt, blev stiftets biskop ved Sthyrs afgang. Han var født i stiftet, (men gik i skole i Haderslev), og var præst i stiftet hele sin præstetid bortset fra de 7 aar i Jylland. Han var en smuk prælatskikkelse, præget af gammel præstegaardskultur, men ikke videnskabsmand som flere af sine forgængere. Det besindige, tænksomme og klart-rolige var fremtrædende karaktertræk hos ham. Ved hans udnævnelse til stiftsprovst blev det sagt, at han var noget af en bølgedæmper og en generalnævner, i hvem de forskellige retninger kunne gaa op. Han var en dygtig og afholdt præst og tilsynsmand. Med sjælden enighed ønskede stiftets præster og lærere ham til biskop. Hans hustru, med det umiddelbare, hjælpsomme sind og med det fornøjelige Fenger'ske vid og lune, stod altid trofast ved hans side. Hun var i flere aar forstanderinde for Odense værnehjem, som hun omfattede med stor interesse. De smaa skrifter han udgav er vel overvejende, uden større originalitet, men præget af erfaring og kærlighed til folkekirken. Flere gang rejste han i udlandet for at faa ny impulser. Ved sin afgang mærkede han præsternes tak og tillid. Hans menneskelige egenskaber, hans velvillige sind og sunde omdømme havde givet ham en god plads i præsters og menigheders hjerter.

Som stedfortræder i Odense deltog B i KC's endeligt stiftende møde i Odense 24.—25. maj 1899, hvor han holdt morgenandagt.

»B forenede prælatens værdighed med en jævn, bramfri fremtræden, og hjertevindende elskværdighed. Han ville helst fare med lempe og kunne strække sig vidt i selve indrømmelsen«. (H. St. Holbech).

Nekrologer i dagspressen, L. C og Birgitte Balslev: Slægten B, 1939, s 208, H. St. Holbeck: Odense bys historie 1928, s 336.

23. 22. marts 1922—3. nov 1922 (biskop over Ribe stift 22. juli 01, kst biskop over de sønderjyske landsdele 20): **P. G. Koch.**

Da biskop Koch ikke naaede at tiltræde i Fyns stift før sin død, omtales han under Ribe stift.

Ved bispevalget 1923 fik sognepræst **A. J. Rud**, Odense, 881 stemmer, forstander og førstepræst ved Diakonissestiftelsen, dr theol **L. J. Koch** 772 stemmer (desuden faldt der spredte stemmer paa stiftsprovst **P. Barsøe**, domprovst **C. A. Skovgaard-Petersen** og sognepræst **Olfert Ricard**).

24. 24. febr 1923—11. april 38 (sp Ansgar k, Odense 1. jan 02): **Anders Jensen Rud**, * 17. april 68 Balslev, Fyn. Forældre: Gaardfæster Jens Jensen og Johanne Berthelsen. Stud Odense 88, navneforandring 93, c 94[1] (l), opholdt sig 94—95 hos Otto Møller, Gylling, sp Kauslunde 7. marts 96, r af Dbg 24, Dbm 27, KII af Dbg 34, KI af Dbg 38, afsk 11. april 38, † 7. dec 45. ∼ 26. maj 96 Gudny Bojesen, * 20. sept 69 Oure, † 31. dec 43. Forældre: Læge i Askov, senere ejer af Dortheasminde Søren Bo B og Dorthea Marie Amalie (Mally) Busck af Brøndbyvester-Ø.

Fmd Studenterkredsen 92—94, byraadsmedl i Odense 09—15, fmd Odense skolekommission, fmd Fyns Tidende 16 og for det sydøstfynske præstekonvent, BM Fyns forsamlingshus, do Odense børnehospital og Kr forening t børns redning, fmd Kirkeligt samfund af 1898 21—30, medl af udv t fremme af bibelkundskab, fmd Kirkens korshærs raad i Odense, næstfmd DKU.

Udg 26: Otto Møllers bibeltimer over Ap Gern, 35: Emil Koch, en Odensepræst skildret af en ven, skrev talrige artikler og afh, var medarb ved Dansk biografisk leksikon, skrev i KS's julebog om Otto Møller og »Paa visitats«, skrev 38 om Caroline Amalie og Odense asyl, skrev i »Luthers arv og Danmarks kirke« 36 om sakramenterne.

Biskop Rud var Fyns første folkevalgte biskop, og han var fynbo med liv og sjæl. Han elskede sin fødeø og kunne prise den i tale og sang. Han var venstremand og i over 30 aar fmd for Fyns Tidende, og det var nok det folkeligt oplysende arbejde, som her mest interesserede ham. Da han døde, pegede det radikale »Fyns Venstreblad« paa hans løbebane fra plovkøring til bispestolen, svarende til Hans Tausens. Begge var de tro forvaltere af den lutherske arv, og begge bestræbte sig for at give det kristne budskab i folkelige danske vendinger. Men Rud elskede ikke kampen, han ville hellere stifte fred, selvom han nok kunne bide fra sig, naar nogen kom hans ære for nær.

Som student modtog han paavirkning fra *Fr. Nielsen* paa universitetet og fra *Fr. Jungersen* og *J. H. Monrad* i kirken. Han blev samlingsmærke i studenterkredsen og senere med rette dens æresmedlem. Men sin bedste præsteuddannelse fik han hos *Otto Møller*. Han forstod at spørge, saa den gamle præst aabnede sin rige tankeverden, og til sin død var R discipel af Otto Møller.

Hele hans gerning faldt paa Fyn. Han passede godt i Kauslunde, der laa i det herred, hvor han var født. Men han passede ogsaa godt i Odense, hvor han samlede en stor menighed i den ny Ansgar kirke. Han viste, at grundtvigske præster ogsaa kan arbejde paa brostenene, og skønt der var 2 kraftige grundtvigske menigheder i byen, blev der et rigt menighedsliv omkring ham. Hans kærlighed til alt ægte menneskeligt, hans usnobbethed, hans evne til at tale jævnt og naturligt med høj og lav, hans praktiske sans og hans sociale interesse gjorde deres til, at gerningen lykkedes. Han var en god økonom, der saa paa skillingen for at give daleren ud, hvor der var virkelig grund til det. Det var ingen ensidig forkyndelse hans førte. Derfor hørte folk fra andre lejre ham gerne. Og han var smaafolks ven.

Det var *Emil Koch*, som foreslog R til bispevalget 1923. Det fortælles, at da kongen saa billederne af bispekandidaterne skal han have sagt om R: »Den mand har da endelig et bispeansigt«.

Rud blev »en rimelig og en rummelig« biskop. Der var naturlig myndighed over hans lille, faste, firskaarne skikkelse, mildhed og venlighed lyste ud af hans ansigt med det velplejede, hvide fuldskæg. Han virkede saa tilforladelig, og han fik venner i alle kirkelige lejre. Han havde et praktisk greb paa sagerne, trænet som han var i det kommunale styre. Kom der vanskeligheder, tog han selv ud paa aastedet og hørte de forskellige parter og søgte at skabe forlig. Visitatser var hans lyst, og børnene elskede ham. Til præsterne kom han som medtjener, og bagefter kunne han i præstegaarden muntre selskabet med en god historie. I forsamlingshuset holdt han en god tale. Han kunne ogsaa advare menighedsraa-

dene mod at være bange for at faa »præster med hjørnetænder«. Han viste baade stort frisind og fasthed. Denne fredselskende mand kom ogsaa ud i kamp. Og det var det fynske grundtvigske centrum, Ryslinge, der blev kampplads en.

Da *Torkild Skat Rørdam* 1919 fremsatte rationaliserede anskuelser i »Ryslingebogen«, tog Rud stærkt til orde imod ham i »Fyns Tid«, og da Rørdam 1923 ansøgte om tilladelse til at ændre daabsritualet, satte Rud sig imod det. I den sag, som førte til, at Rørdam 1925 gik over til at blive frimenighedspræst, stod Rud ham imod. Og da Rud ikke ville aabne sognekirkerne for Rørdam, stod han fast. Stridens bølger mærkedes over hele landet, ogsaa paa KS's møder. Se iøvrigt under Ryslinge.

Rud afløste Jacob Appel som fmd for KS 98. I hans tid omdannedes Grundtvigs hus fra at være hotel til at blive en ungdommens borg. I de mange forhandlinger her kom hans samlende personlighed til sin ret. Han kom gerne til KSs møder rundt omkring og var der en meget skattet taler. Han havde altid et godt ord at bringe.

Stor hjælp havde han i sin trofaste, gæstmilde hustru, en datterdatter af Gunni Busck. Der blev levet et smukt liv i Rs hjem, men det formørkedes ved den store sorg, da R mistede en meget lovende ung søn, der var student.

Ogsaa som biskop var R helt igennem præst. I Fyns kirkeliv og indenfor den grundtvigske retning havde han gennem en menneskealder en central stilling.

Stiftsprovst Pontoppidan Thyssen peger paa, at »R fremhævede, at Otto Møller glædede sig over Grundtvigs salmer og skrifter, men kunne være bidsk over for partiet med dets clichéagtige terminologi. Det gjaldt ogsaa Rud.

Hans prædikener var ikke »kirkens vadmel«, men gjort paa eget værksted, ofte originale i deres belysning af ordets forhold til tidens problemer, altid centrale i sigtet. Sammen med den kristne overlæge, prof *P. K. Møller* paa det store amtssygehus lagde han grunden til det gode samarbejde mellem sygehuset og byens præster. Han satte naademidlerne højt. Derfor maatte han tage afstand fra Torkild Skat Rørdams rationaliserende anskuelser. R ville alle dage staa fast i troskab mod, hvad han i Herrens menighed maatte anse for at være sandhed og ret.

Med sandhed og ydmyghed samlede han tilsidst sine livserfaringer i salmistens ord: »Snorene faldt for mig paa de liflige steder, en dejlig arv tilfaldt mig«.

Fr. Schrøder i Højskolebladet, 1946, s 6 f, E. Pontoppidan Thyssen i Dansk kirkeliv, 1946, s 120 f, DBL XX, 281 f, J. P. Bang: Gyllingpræsten Otto Møller, 1931, s 111, 131, 219, 230.

Ved bispevalget 1938 fik provst **H. Øllgaard,** Asperup-R, 675 stemmer, stiftsprovst **Johs. Fog-Petersen,** Odense, 599 stemmer, **E. Pontoppidan Thyssen,** sp Ansgar k, Odense, 398 stemmer.

25. 20. juni 1938 (sp Asperup-R 3. dec 20): **Hans Balthasar Lind Øllgaard,** * 26. jan 88, Borre. Forældre: Læge Peter Ludvig Grandjean Ø og Jenny Charlotte Charite Lind. Stud Østersøg gymn 05, c 13[1] (l) hjpr hos Emil Koch, rkp Sct Knuds k, Odense, 13, kkp Sct Knuds k 11. sept 16, provst Vends herr 2. april 32, r af Dbg 38, dbm 46, KII af Dbg 51. ~ 31. maj 17 Marie Jespersen, * 29. juli 87 Magleby, Møen. Faderen: Sp Baarse-B, se der. Søn: Vorde-F-R. Broder: 1. rkp Sct Knuds k, Odense. Søster ~ Brandt, Rønnebæk-O. — Stamt 99.

Medl af amtsskoledir, Assens amt, 35—38, fmd Kirk samf af 98 46—53, fmd for det grundtvigske soldaterarbejde, medlem af Danmarks frihedsraad under besættelsen, BM Frihedsfonden, fmd dennes Odenseafdeling.

Skrev enkelte artikler, bl a om besættelsestiden.

ODENSE-ASSENS AMTER

Odense amt (med Assens amt), det største paa Fyn, er 1809 kvadratkm, og havde 1950: 245.864 indb. Amtet er meget frugtbart (det 4. frugtbareste i landet), selvom der ogsaa er jord af mindre god kvalitet. Kysterne er indskaarne med fjorde og halvøer (Hindsholm, Fønsskov, Helnæs osv). Til amtet hører flere øer, Torø, Baagø, Brandsø, Fænø, Æbelø i Lillebælt og Romsø i Storebælt. Medens Nordfyn overvejende er fladt land, bortset fra bakkerne ved Baaring, er egnen mellem Odense og Assens stærkt bakket. Her er de fynske alper og Fyns højeste punkter: Frøbjerg Bavnehøj (131 m) og i Vissenbjerg præstegaardshave (124 m). Højlandet gaar tæt ud til Lillebælt. Af indsøer er der kun faa og smaa, af aaerne er kun Odense aa af betydning.

Odense amt præges af Odense, Fyns største by. Handel og industri er erhvervene i købstæderne, men ellers er amtet et udpræget landbrugsland. Det er marker og haver, der fylder i landskabet. Amtet er ikke mere skovrigt end andre øamter, men skovene er jævnt fordelt, Nordfyn har dog ikke megen skov. Der er ialt c 12.000 ha skov. Der dyrkes rug, hvede og havre og sukkerroer, der er en del frøavl, men boghvedeavlen er nu kun ubetydelig, og man har dyrket humle i Nordfyn, ligesom man har forsøgt sig med tobaksavl (i krigsperioder). Kun ganske faa arealer er uberørt natur her, hvor jorden dyrkes som en have.

Det fynske landskab er kun lidet præget af gravhøje, skønt H. C. Andersen synger om: »den danske friske strand, hvor oldtids kæmpegrave staar mellem æblegaard og humlehave«.

Mange af *oldtidsminderne* er sløjfet. Længe var troen paa underjordiske væsener et værn om oldtidsgravene. Men de har maattet vige for ploven. Pastor Wedel fortæller fra sin rejse 1802 om de mange hedenske begravelser paa vejen til Assens. De er nu borte. I den ældre stenalder har der næppe boet mange mennesker paa Fyn. Fra den yngre stenalder er der mange minder, især nær vandet. Der er en række jættestuer og stengrave (i Uggerslev, Helnæs, Hjadstrup, Norup, Lunde, Rønninge, Rolfsted, Munkebo og paa Hindsholm). Fra broncealderen er der ikke mange grave, men fra den yngre broncealder har man gjort værdifulde fund. Guldkar, lurer etc tyder paa, at befolkningen har været velstaaende. Af runestene kendes flere, de mest kendte er Glavendrupstenen og Flemløsestenen. I et typisk fynsk landskab ved Kerteminde fjord fandt man 1935 *Ladbyskibet* fra Vikingetiden med guld og smykker (nu i en musæumshøj).

Stednavnene tyder paa, at amtet, bortset fra visse kyststrækninger, er sent opdyrket ager- og skovland. Ogsaa Nordfyn er gammel kulturbygd. Og Odense aa har ført agerdyrkerne ind til Fyns hjerte.

Fyn er saa rigt paa *herregaarde* som ingen anden landsdel. Og der er mange voldsteder fra ældre herregaarde. De ligger ogsaa som minder om, at herremændene flyttede deres gaarde. Næsbyhoved var kongsgaard i middelalderen, ved Gamborg laa en kongeborg, der blev forsvaret 1359 mod holstenerne. Paa Hindsgavl mødte Erik Menved den norske kong Erik Præstehader, og den blev ødelagt under svenskekrigen 1659, voldstedet ses endnu; paa Hagenskov (nu Frederiksgave), Sønderby sogn, sad Jakob Erlandsen fængslet 1259. Den var i kongens eje til 1667. En middelalderlig storgaard var Rugaard i Veflinge sogn, i lang tid sæde for amtmanden. Dobbeltvoldsteder findes i Revninge, Vigerslev og Rønninge. Ikke mange af de middelalderlige herregaardsbygninger er bevaret. Det middelalderlige præg er slettet paa slottet i Odense. Sengotiske bygninger er Wedelsborg (Husby sogn) og Dallund (Søndersø). Fra 1570'erne er Skovsbo (Rynkeby) og Hollufgd (Fraugde). Fra tiden omkring 1600 er Rønningesøgaard (Rønninge) og Harridslevgaard (Skovby), Kjørup (Krogsbølle), Sandager og Gyldensten (Guldbjerg) og den stærkt ændrede Søbysøgaard (Nr Søby), Ulriksholm (Kølstrup), Fraugdegaard og Brahesborg (Gamtofte). Fra det 18. aarhundrede er [Wedelsborg (Husby),] Margaard (Vigerslev), Lundsgaard (Revninge), Krengerup (Ørsted), Hindsgavl og Ørridslevgaard (Otterup).

Kirkerne i amtet indtager en mellemstilling mellem Sjælland og Jylland. Flertallet af de romanske kirker er ligesom sjællændernes opført af raa marksten, men i modsætning til Sjælland har Fyn dog gerne udstyret disse kampestenskirker med profilerede kvadersokler og anden udhugning. Mod nordvest har kirkerne mere tydelig jydsk paavirkning (Vejlby, Asperup, Brenderup, Skovby, Særslev, endvidere Lunde, Hjadstrup, Krogsbølle, Nr Næraa, Rolfsted, Nr Lyndelse). Man kan finde granitrelieffer, f eks i Sanderum, Skamby, Gamtofte, Ørsted, Dreslette, hvor der ogsaa spores sønderjydsk paavirkning. Enkelte steder er kirkerne af fraadsten (Sdr Næraa) og Stubberup er af kridtsten. Murstenskirker ses mod nordøst (Rønninge, Allerup) en del af de romanske partier er bevaret i Vor Frue kirke, Odense; senromansk er ogsaa Dalum klosterkirke. Odense Graabrødrekirke (blev nedbrudt 1806). Domkirken, Sct Knuds kirke, er en anselig murstenskirke, rejst sidst i 13. aarh som klosterkirke, fra

samme tid er den skønne Sct Hans kirke, som hører til Johannitterklostret, Bogense og Middelfart kirker er fra 15. aarh. Fra samme tid er den anselige kirke i Assens og den mere hjemmegjort fynske Kerteminde kirke.

Landsbykirkerne fortæller om en frodig sengotik. Kullede kirker findes ikke, og kun ganske faa har bjælkeloft. Mod nordøst er mange kirker blevet ombygget i sengotisk tid (5 i Odense herr, 8 i Bjerge- Aasum herr). Den fynske sengotik har mange ejendommeligheder i forhold til den sjællandske: smaataarne (Kerteminde, Mesinge, Viby) mod øst, karakteristisk for Midtfyn er de meget svære taarne, lige saa brede som skibet, og ofte med gavlene i nord-syd. (Man siger, at taarnene »vendte sig« af sorg over svenskernes grusomheder.) Mange steder var taarnene daabskapel, nogle steder synes de at være brugt som tingsted eller forsamlingshus (Sdr Næraa). I Vestfyn er taarnene mere slanke. Ogsaa murdekorationerne er særprægede (skraatstillede smaaspir paa gavltrapperne, gavlblindingerne forvandles til rudefelter osv). Renæssancegavle ses i Nr Lyndelse. Fra 17. aarh er Helnæs, og Husby kirke er en karakteristisk bygning fra 18. aarh.

Enkelte kirker er nedlagt: Egense, Norup sogn, Ferritslev, Rolfsted sogn, Kjørup, Krogsbølle sogn, Viby, Udby sogn.

Der er ikke mange kalkmalerier. Romanske billeder ses i Sdr Næraa, og senkatolske billeder ses i Bellinge, Brylle, Søndersø og Aasum.

De romanske døbefonte viser forbindelsen med Jylland. Mellem de forskellige typer kan særligt fremhæves en gruppe nordfynske døbefonte med smukke rankeslyng.

Af kirkeinventaret er der som fynsk ejendommelighed grund til at nævne de smukke jernbeslaaede kirkedøre i Nordfyns kirker, ofte forsynet med indskrifter og aarstal i snørklede minuskler. Det ældste aarstal, 1439, ses i Kauslunde, senere er Indslev (1455), Stenløse (1489). Adskillige af de gamle kirkedøre er nu desværre fjernet. Der er interessante sengotiske skabe (Vor Frue k, Assens, Kerteminde), korstole ses i Vissenbjerg. Der er en del sengotiske altertavler og krucifixer. Mest berømt er altertavlen i Sct Knuds k. Da biskop Jacob Madsen skrev sin visitatsbog omkr 1600, glædede han sig over, at næsten alle de katolske altertavler med de mange udskaarne figurer var fjernet. De nye altertavler havde malede billeder, og paa hans tid sejrede renæssancens søjlealtertavler. Han foretrak skriftsteder for billeder (f eks den i Munkebo). Fra de gode fynske værksteder, som leverede saa meget arbejde til herregaardene, er der ogsaa fint kirkeinventar, f eks de smukke prædikestole i Vissenbjerg, Rørup og Gelsted. Fra 18. aarh er rokokkoprædikestolen i Sct Knud. I mange af kirkerne er der anselige gravmonumenter, de fleste er i Odense, de ældste er i Dalum.

I de senere aar er mange af kirkerne blevet smukt restaureret. Loven om kirkesyn 1861 forbedrede kirkens vedligeholdelse, og efter menighedsraadenes indførelse er kirkerne de aller fleste steder særdeles velholdte. Folk værner om deres gamle kirkehuse. Menighedsraadene paa Fyn har vist deres gamle kirker en enestaaende interesse, og befolkningen har udvist stor offervilje for at faa smykket kirkerne eller ført dem tilbage til gammel stil og farverigdom.

Efter 1849 er følgende kirker opført i amtet: 1861: Baagø, 1868: Kerteminde valgmgh, 1874: Sdr Næraa valgmgh, 1881: Padesø, 1886: Odense valgmgh, 1886: Stige, 1898: Dalby valgmgh, 1902: Ansgar k, 1902: Ravnebjerg, 1903: Aarup, 1907: Broholm, 1909: Ejby, Korsløkke sogn, 1910: Strib, 1912: Glamsbjerg, 1914: Røjleskov, 1920: Fredens k, 1924: Thomas Kingos k, 1925: Gerskov, 1942: Næsby, 1943: Hans Tausens k, (endelig kirke 1954) 1952: Bolbro kirkesal.

Odense købstads provsti

Odense købstad, landets trediestørste by, ligger i hjertet af Fyn, 5 km syd for Odense fjord, hvortil en 9 km lang kanal fører. Byen ligger smukt på begge sider af Odense aa. Byen ligger paa fladt terræn, højest i Hunderupkvarteret.

Odense kunne (og maaske burde) have været Danmarks hovedstad. Den ligger centralt i landet. Beliggenheden minder om det gamle Lejres. Odense fjord er ikke ulig Isefjord med de mange vige og bugter. Men byen blev en førende handelsstad. I adelstiden gav handelsmændene ikke herremændene noget efter i rigdom. Odense kanal er et resultat af byens fremadstræben. Kanalprojektet fremkom allerede i 18. aarhundrede, og mærkeligt nok var det en præst, der fremsatte det. Præsten ved Vor Frue kirke holdt en tale paa Frederik V's fødselsdag paa byens latinskole, og i sin lovprisning af kongens dyder slog han over i det, der laa ham paa sinde som Odense-borger: En kanal ud til havet. Stiftamtmand Buchwaldt tog tanken op, og i oktober 1803 løb det første skib op til Odense gennem kanalen. Nu voksede handelen, og Odense blev en betydelig havneby. Man kan dog ikke sige, naar man kommer til Odense, at havnen føles som byens »hjerte«. Hjertet i byen finder vi paa pladsen omkring Sct Knuds kirke, hvor alle hovedaarer løber sammen. Her holdtes Sct Knuds marked, et folkeskuespil, som H. C. Andersen har beskrevet det i »O T«. Her er nu byens centrum med monumentalbygninger, raadhus osv, og her mødes byens neonstraalende forretningsgader.

Lidt historie

Odense er en meget gammel by, vokset op i en fjern fortid paa en aflang holm ved aaen. Her var *Odins vi*, oldtidens vigtigste helligdom paa Fyn. Allerede aar 987 var her bispesæde. Flere konger lige fra Knud den Store lod præge mønt her, og O var i middelalderen en af landets største byer; Adam af Bremen skriver, at »Odansve er magna civitas i Fyn«. Kongerne boede her ofte, men ingen gav byen glans som *Knud den Hellige*, som fandt døden foran alteret, da han 10. juli 1086 søgte tilflugt i Sct Albans trækirke. 1101 blev han kanoniseret af paven og hans levninger overførtes under stor højtidelighed til den ny stenkirke, Sct Knuds k, hvis grundsten han selv havde lagt. Pilgrimme strømmede til, og Sct Knuds marked har sin rod i kirkefesterne. I og ved Odense grundlagdes 6 klostre, af disse var Sct Knuds og Sct Hans de største. Ældst var Sct Knud fra c 1100, lige ved kirken. Det voksede i anseelse og magt. Her levede kong Erik Lam som munk efter sin tronfrasigelse. Syd for byen, paa Nonnebakken, laa et nonnekloster, der c 1200 flyttedes til Dalum, og c 1250 stiftedes ved Sortebrødretorv Sct Peders Sortebrødrekloster for dominikanere. Graabrødreklostret rejstes 1279 til jomfru Marias ære, og 1280 byggedes det store Johannitterkloster, Sct Hans, som, overvældet med gaver, blev et anseligt herrekloster. 1521 indviedes et Sct Clara nonnekloster ved den nuværende Klaregade, stiftet af dronning Christine. Desuden var der mange milde stiftelser (Helligaandshuset, Sct Jørgens hospital osv). — Foruden *Sct Knuds kirke* havde byen 3 sognekirker, *Vor Frue*, *Sct Mikkel* eller *Sct Hans* samt den gamle *Sct Albans kirke*, der, ombygget i sten, laa øst for Sct Knud. Desuden var der en Sct Gertruds kirke ved Helligaandshuset og en Sct Laurentii kirke ved Sct Jørgens hospital for spedalske. 1504 lod biskop Jens Andersen Beldenak sin store bispegaard opføre. Dens kælderrum ses i det 1716 af Karen Brahe oprettede adelige jomfrukloster. Præster og munke og kirkens folk prægede byen. — Men der var ogsaa store gilder, det største var »Knud konges gilde« fra 1101, alle byens købmænd skulle være medlemmer deraf. Foruden de mange verdslige gilder var der ogsaa religiøse gilder (Vor Frue gilde, Mariæ psalters broderskab osv). — Flere gange led byen under fjendtlige overfald, for eksempel under Svend Estridsøns krig med Norge og under Vendertogterne. Kong Abel afbrændte byen 1247, 1357 blev den brandskattet af de holstenske grever og de oprørske jyder. Her hyldedes dronning Margrethe 1387. Kong Hans' slægt var nøje knyttet til Odense, og her er han begravet sammen med sin dronning, Christine.

Paa *reformationstiden* spillede Odense en vigtig rolle. Fr. I holdt betydningsfulde herredage her 1522—27, især huskes herredagen 1527, der lagde grundlaget for religionsfriheden, og 1532 kom en af de fremragende reformatorer, *Jørgen Jensen Sadolin*, hertil fra Viborg, kaldet af den sidste katolske biskop, *Knud Gyldenstierne*, som prædikant i Sct Knuds k. Sadolin blev Fyns første evangeliske biskop. Men det var vanskelige tider. 1529 hærgede en voldsom brand byen, og Grevens fejde gik som en storm over den. Under skrædderen Henrik Skræp foer borgerskabet voldsomt frem. Efter slaget ved Øxnebjerg 1535 kom Odense fast i Chr. IIIs haand, og i de følgende aartier omstyrtedes hele den stolte bygning, som det katolske hierarki havde rejst i Odense. Sct Hans kloster blev kgl slot, Sct Clara kloster blev bispegaard, Sct Knuds kloster gik over i privat eje, indtil det i nyeste tid er lykkedes at restaurere kloster-

komplekset syd for Sct Knud. Sortebrødrenes kirke blev revet ned, Helligaandshusets centralt beliggende grunde blev byggepladser, Graabrødreklostret blev hospital for fattige og syge, den ejendommelige Graabrødre kirke blev revet ned 1819, Sct Albani kirke og kirkegaard blev overladt byen til torveplads, og paa det nye torv fejredes under megen pragtudfoldelse 1580 kong Frederiks brødres forlening med hertugdømmerne. Byen havde en rig købmandsstand, der over Kertinge fjord drev ret stor søhandel, statelige gaarde blev bygget. Mest kendt er storkøbmanden *Oluf Bager*, der baade var pragtlysten og byggeivrig. Fyns adel holdt sine sammenkomster i Odense, og staden voksede i de gode tider. Studehandel kastede ogsaa penge af sig. 1621 oprettedes et gymnasium, der bestod til 1802. Aandslivet trivedes frodigt. Her var 5 professorer (teologi, logik osv). 1654 og 1657 holdtes her rigsdag, paa den sidste besluttedes den skæbnesvangre krig mod Sverige.

Svenskekrigen 1658—60 gjorde ende paa den gode tid. Allerede 30. jan 1658 blev byen besat af svenskerne, og dagen efter ankom Karl Gustav. Han blev modtaget uden for byporten af magistraten med biskop Laur. Jacobsen i spidsen. Byen undgik egentlig plyndring, men den var besat i 2 aar og led meget ved brandskatning og indkvarteringer. Et bønskrift fra 1660 omtaler Odense som den by, der har »lidt mest under krigen« i Danmark. Der lød stærke klager. Byen gik meget tilbage. Efter enevældens indførelse var adelens magt brudt, og dens møder her ophørte, og godsejerne blev paa deres gaarde. Rigsraadsmøder, stænderforsamlinger og adelens landemoder var forbi, handelen gik næsten istaa, og indbyggertallet sank til 3808 i 1672 (5000 i 1658). Fattigdommen var stor, og mange huse stod tomme og forfaldt. Omkr 1700 klagede J. Bircherod over »byens overmaade slette tilstand formedelst de idelige skattepressurer og næringens mærkelige aftagelse blandt folk«. (De 3 brødre *Bircherod*, der er opvokset i Odense, var: 1) Jens Bircherod († 1708 som biskop i Aalborg), hans dagbøger skildrer byen grundigt; 2) Jacob B gjorde tegninger til dagbøgerne og 3) Thomas B, † 1731 som rektor her.) Men byens kendteste navn fra disse aar er *Thomas Kingo*, der 1682 fik privilegium paa et bogtrykkeri her, hans salmer blev snart kendt over hele landet.

Lidt efter lidt begyndte Odense at rejse sig. Noget af den kongelige glans faldt atter over byen, da Fr. IV 1720 lod Sct Hans kloster omdanne til det nuværende Odense slot, og her døde kongen selv 1730. Forretning og handel blomstrede op, adelen vendte i nogen grad tilbage, og indvandrede tyske borgere tilførte byen nyt blod. Men den besværlige landtransport af varerne ud til fjorden lagde handelen hindringer i vejen. Man handlede særligt med Norge og Lybeck. Der oprettedes sukkerraffinaderi 1751, sæbesyderi i 1753 og sidst i aarhundredet oprettedes flere store fabrikker. 1795 fik byen sit faste teater, det første uden for Kbhvn, byen fik aviser, og 1796—1804 anlagdes kanalen, der skabte direkte forbindelse til fjorden. Denne vandvej er senere gentagne gange udvidet og fornyet. Odense blev midtpunktet i det rige oplands store kornhandel, og en driftig købmandsstand førte byen frem i første række. Krigen 1807—14 afbrød byens anden opgangsperiode, og atter kom en økonomisk trykket tid. Men atter fik byen noget af den gamle glans, da Chr. VIII og Fr. VII residerede her som guvernører over Fyn.

Efter midten af 19. aarhundrede begyndte en mægtig fremgang. 1865 aabnedes den fynske tværbane, nye store kvarterer rejste sig, og byen tog yderligere fart, da alle de fynske privatbaner anlagdes, straalende ud som radier til købstæderne ved kysten. Odense blev det trafikale og merkantile centrum i det frugtbare Fyn. I nyeste tid er havneanlægget udvidet, saa Odense er blevet en betydelig havneby. Hovedstrøget er moderniseret, og i nyeste tid har byen bredt sig mod alle 4 verdenshjørner, præget af forretningstravlhed, store industrier og virksomheder, men bag det nye gemmer sig byens gamle ansigt, præget af kultur og smag. Ligesom Odense var den første danske by, hvor en bog blev trykt, er Odense den første by, der fik gas- og vandværk samt elektrisk lys.

Mange kendte mænd er født i Odense, her skal blot nævnes *C. F. Tietgen* og fremfor alle: *H. C. Andersen*, hvis navn drager tusinder af turister til Odense for at se H. C. Andersens hus og musæet dér og mindes Danmarks store eventyrdigter. — Flere gange digtede H. C. Andersen til Odenses pris, f eks:

Du kære, gamle fødeby,
altid i min tanke,
stolt bygged Odin sit slot mod sky
paa Næsbyhoved banke.
Der voksed huse, først to—tre,
saa flere, der man havned.
Og Frigge raabte: Odin se!
deraf fik byen navnet.

Ogsaa digteren *Carl Bagger* var knyttet til Odense. Han var i flere aar redaktør her.

Under den *tyske besættelse* var Odense gentagne gange skueplads for bevægede begivenheder. Byen var midtpunkt i den fynske modstandsbevægelse, stiftets biskop var medlem af frihedsraadet. Om strejken, borgmester Werners forsøg paa at faa konflikten standset, om de særlige straffekrav for Odenses vedkommende (byen idømtes en bod paa 1 mill kr efter et overfald paa en tysk officer), om de mange uroligheder og de store sabotager kan man læse i Danmark under besættelsen I, 365 f.

Præster og kirker fik ogsaa besættelsen at mærke: Pastor E. J. Poulsen, Thomas Kingos k, var arresteret 19. dec 44—1. febr 45, Thomas Kingos kirke ramtes af bombeskade. Fyns husmandsskole var Gestapos hovedkvarter, mange gode danske (heriblandt flere præster) sad her arresteret længere eller kortere tid, indtil bygningen blev saboteret 1945.

Byens vækst ses bedst gennem folketallet: 1801: 5782; 1850: 11.122; 1921: 49.469; 1950: 100.940.

— — —

I sit store værk om Odense skriver *H. V. Clausen*, at »ingen by i Danmark modtager sin gæst saa smukt som Odense«. Naar man fra banegaarden har passeret den livsfarlige strøggade, staar man straks i Kongens have

med slottet foran sig. Mindre festlig er byen, naar man kommer ad landevejen dertil, men man hilses dog af de smukke taarne. Odinstaarnets monstrøse entrepenørfantasi forsvandt (heldigvis) under besættelsen. Her var dog ellers en dejlig udsigt over by og egn, men kønt var det ikke. Store skoler flankerer byen mod øst og vest, men fornøjeligt og levende bliver gadebilledet, naar man fra Albani torv drejer ind paa strøget. I næsten alt er byen forskellig fra sin konkurrent, Aarhus. Trods sin havn er Odense en by inde i landet, Aarhus er langstrakt langs havet, Odense er rund med Sct Knud som centrum. Meget af bebyggelsen i Odense er lav. Det giver den sin egen charme. Skønt Odenses indbyggertal kun er en ottendedel af Københavns, er byens gadenet omtrent halvt saa langt som Københavns. Byens strøg har bevaret mange af de ældre huse, men neonlysene og den livlige trafik er som en storstads. Faa byer har saa smukt et centrum som Odense med Kongens have og slottet og Sct Hans kirke, det nye raadhus, Sct Knuds kirke, Jenssen-Klints KFUMborg, Albani torv, Flakhaven, Munkemose og det smukke anlæg midt i byen. De store virksomheder (Thomas B. Thrige, skibsværftet, ølbryggerier, frø-gartnerier, Munkemølle, konservesfabrikker osv) skaber liv og velstand. Engang var Odense etatsraadernes by. Det fornemme har ikke forladt byen. Men den lever ikke blot paa minder om H. C. Andersen og de gamle slægter. Odense er en moderne by, Fyns hovedstad. Yderkvarterer-ne er helt moderne, Bolbrokvarteret med stadion, store nye boligkvarterer ved Nyborgvejen, omgivet af smukke, grønne arealer. 1942 lod bystyret Dansk almindeligt Boligselskab udarbejde planer for det ny Odense. Arkitekt *Erling Møller* staar i spidsen for dette arbejde, som med dets datterselskab, Odense almennyttige Boligselskab, hvis fmd er kreditforeningsdir *Aage Jensen*, og i hvis ledelse har siddet mænd som sparekassedir *E. Qvist*, folketingsmand *Holger Larsen* og skoledir *S. P. Fredebo*, har opført hundreder af ny lejligheder, mange som smaahuse. Odenses »skyskrabere« har ændret byens silhouet, men vel næppe forskønnet den. Stadsingeniøren regner med, at byen har 160.000 indb i 1965. Det stiller krav til boligbyggeri og skolevæsen.

Kulturlivet har samlet sig om forskellige foreninger og selskaber, især *Fyns stifts læseforening* (stiftet 1838), som har været et af de førende samlingspunkter. Der er flere biblioteker, musæer, landsarkiv, to gymnasier, seminarium, mange skoler, Fyns stifts husmandsskole, og Fyns forsamlingshus har dannet ramme om mange store møder. Odense er det naturlige samlingssted ikke blot for fynboer, men for store landsmøder. Fyns Forums mægtige lokaler har rummet store udstillinger, møder osv.

Odenses aviser læses over hele landet. Ældst er det konservative »Fyens stiftstidende«, gn 3 slægtled ledet af bladdynastiet *Dreyer*. *Morten Eskesen* og *Klaus Berntsen* stod bag den kreds, som 1872 stiftede »Fyns tidende«, ledet i folkelig-grundtvigsk aand paa venstres linie af *Jørgen Pedersen* og nu af *S. P. Qvist*. Biskop *Rud* var i mange aar dets fmd. »Fyens venstreblad« er radikalt, ledet af *P. Elmholt*, *Gunnar Nielsen*, *C. Brixtofte*, nu af *Knud Følner* »Fyns socialdemokrat« lededes fra 1896 af ftm *E. Marott*, senere af indenrigsminister *Hauge*. Bystyret var konservativt til 1937, da socialdemokratiet fik flertal under nuv borgmester *Johs. Werner*.

Det kirkelige liv siden 1849

Der gives her en kort samlet oversigt for hele byen, ikke stykket ud under de enkelte sogne, idet meget af kirkelivet har været fælles for byen uden strenge hensyn til sognegrænserne.

Da provst *J. A. Heiberg* 1894 gav en oversigt over kirkelivet i Odense, sagde han, at i første halvdel af det 19. aarh var byen præget af de tomme kirker. Gamle kirkegængere havde fortalt ham derom. Det var rationalismen, der raadede, biskopperne og næsten alle præster var rationalistisk præget, og den aristokratisk prægede by havde ikke megen sans for egentligt kirkeliv. Vækkelsen paa Kertemindeegnen mærkedes nok lidt. *Kr. Madsen* fra Bregnør holdt gudelige forsamlinger her paa de store markedsdage og sad en tid i Odense arrest. En skrædder, *Conrad Hansen*, Paarup, holdt nogle gudelige forsamlinger her i private huse, især hos skomager *Knebus* i Pogestræde. Han døde 1851 og omtaltes spottende som byens helligste mand. Men der var saa mange spektakler ved disse møder, at de maatte flyttes til en bogbinder *Rue*. Stuerne var smaa og tæt pakkede. Den første, som lukkede sit hjem op for forsamlingerne, var dog vist den gamle jomfru *Hagendahl*, der boede ved Torveaaen. En tømrer *Riger* og handskemager *Becker* i Sct Jørgensgade var ogsaa med. Man sang Brorsons salmer og læste Luthers prædikener, og som regel talte en lægmand. Jævnligt søgte de vakte ud paa landet, især til *P. Larsen-Skræppenborg* i Brylle eller til pastor *Boesen*, Vigerslev, enkelte fandt ogsaa ned til *Hans Agerbech*, der fra 1834 var sp i Espe, men man havde sin hovedforbindelse med de vakte i Kerteminde. *Kr. Madsen*, Bregnør, døde 1829, hans enke giftede sig med *Rasmus Nielsen*, der 1853 flyttede til Ejby ved Odense. Han holdt forsamlinger hver 4. helligdag til ind i 70'erne. — Borgerskabet var rationalistisk, og byens førende mand, kancelliraad *Søren Hempel*, som udgav »Fyens stiftstidende«, var landskendt som rationalist (se iøvr s 31).

Da stiftsprovst *Svitzer* 1857 flyttede til Vor Frue kirke, foreslog biskop Brammer kultusminister Engelstoft at udnævne prof *Nielsen*, Torkildstrup-E (se Toreby), til stiftsprovst, men ministeren foretrak H. N. Clausens ven og beundrer, *A. K. Damgaard*, der gn 36 aar var med til at præge byens kirkeliv.

Den præst, som de vakte helst hørte, var *Westengaard*, Sct Hans kirke. Han besøgte dem i deres hjem. De var mest smaakaarsfolk, og de syntes om hans jævne væsen. Dr. *C. A. H. Kalkar*, der 1827—43 var overlærer ved latinskolen (senere sp Gladsakse-H og fmd DMS), var ogsaa deres ven og han kunne i deres kreds aflægge et stilfærdigt vidnesbyrd. Han holdt velbesøgte bibellæsninger (Danmarks

første bibelskole), og *C. F. Tietgen* fortæller morsomt om, hvordan han tjente sine første penge, da hans fader samlede en gave ind til dr Kalkar som tak for bibellæsningerne. C. F. Tietgen blev sendt ud for at hente pengene, og der blev et overskud paa 66 skilling, som han fik. Kalkar sagde senere spøgende til Tietgen, at han havde »lagt grunden til Tietgens formue« (Tietgens erindringer, 1904). Kalkar udgav sammen med Westengaard en meget læst opbyggelsesbog. Da Westengaard var svag, havde han ofte vikarer til at prædike, og han sørgede for gode prædikanter, f eks *Fr. Helweg*, der var huslærer paa Lammehave, *Ludvig Helveg*, der var huslærer paa Margaard, og *Mads Melbye*, sp Asperup, som de vakte satte megen pris paa. Mest udbytte havde de vist af *N. J. M. Svendsen*, der var lærer ved realskolen og senere blev seminarieforstander og sp i Jelling. Han havde været huslærer hos Agerbech. Fra 1849 tog man ogsaa ned til Birkedal i Ryslinge. — Efterhaanden fik den lille opvakte kreds sit hjemsted hos skomager *Sørensen* og hos kbmd *Østergaard* paa Nørregade, hvor bønder og præster gik ud og ind. Der kunne man træffe handlende bønder, vakte bønder og haandværkere og præster som *Melbye, Birkedal, Leth* og *Agerbech*. Nogle søgte ogsaa ud til *Rs. Nielsen* i Ejby.

Efterhaanden delte kredsen sig i 2 grupper. Den ene var *grundtvigsk* præget, den anden indremissionsk. 1854 stiftedes en forening for IM paa Fyn, med husmand Mads Rasmussen, Aarslev, som fmd, den sammensluttedes 1861 med kirkelig forening for IM. L. Schrøder antyder i sin bog om L. Helveg, at der var en lignende forening i Vantinge. Da pastor *Vesterboe*, Vor Frue k, 1856 samlede en kreds for at forhandle om udgivelse af en andagtsbog til søndagslæsning bl byens borgere, erklærede skomager *Sørensen* og handskemager *Beyer*, som var indbudt til mødet fra de vaktes kreds, at det *levende* ord var bedre end det trykte. Disse ord vakte modstand, og det blev vedtaget at udgive et blad med søndagslæsning fra advent 1856. Det gik kun et aar. Men de vakte, som holdt paa det levende ord, fik lægprædikanten *Johan Nielsen*, Skaarupør, til at tale i Odense. Ved hans møder jan 1857 i latinskolens sal kom der saa mange, at møderne maatte flyttes til raadhussalen, og der var nogen vækkelse. Pastor *Colding*, Vor Frue k, syntes godt om Johan Nielsen og paatænkte at lade ham prædike i sin kirke, men C døde snart efter. Det røre, som opstod ved Johan Nielsen, var til stor glæde for de ældre af opvækkelsen. Blandt de nyomvendte var gæstgiver *Th. Thomsen*, Nørrebro. Han var borgerrepræsentant og i slægt med flere ansete familier, og havde gaaet for at være en meget verdslig mand. Han sluttede sig klart til de vakte, blev et ydmygt Guds barn, og een af støtterne i L. Helvegs menighed i hospitalskirken. Han døde 1867. I hans gæstgiveri blev spillebordene og ølkrusene fejet ud, og han sang salmer, især Grundtvigs.

Da socialdemokratiet i 1870'erne slog rod her, begyndte pastor *Johs. Møller* en arbejderforening som et praktisk bolværk mod antikristendom (s 72).

Det grundtvigske liv

Vendepunktet i Odense kirkelivs historie er *Ludvig Helvegs* udnævnelse til rkp Sct Knuds k og præst ved Graabrødre hospital 1857. Alt det foregaaende blev grundlaget for den menighed, som denne Grundtvigs fremragende discipel blev præst for. Han var nok en lærd forsker, men det blev som præst han kom til at øve sin ypperste gerning (se under Sct Knuds k). Det varede ikke længe, før de mennesker, som længtes efter levende kristendom i Odense, fandt ind under hans prædikestol, og snart mødtes de i inderligt fællesskab. Menigheden i den store Sct Knuds k var blandet, men den lille tilhørerkreds i hospitalskirken var en sluttet kreds. Her kunne han ogsaa raade over salmesangen, og der blev en salmesang saa fuldttonende som i Vartov. Ud af fælleslivet her sprang naturligt en friskole med *Morten Eskesen* som leder. Der blev holdt folkelige og kirkelige møder med stor tilslutning, og fra 1862 var der livlig forbindelse med *Kr. Kold* i Hjallese. I det hele blev Odense i Helvegs tid et aandeligt samlingssted for Grundtvigs venner paa Fyn, han var de grundtvigske præsters selvskrevne leder og raadgiver, men brændpunktet i hans virke var menigheden i hospitalskirken. Blandt de bærende i kredsen var Hs broder, stadslæge H, *Morten Eskesen* (med sin gode sangstemme), vinhandler *Heys* døtre, skolebestyrer *Nik. Gregersen*, den meget livlige skolebestyrerinde *Julie Hein*, den bevægelige grosserer *Chr. Faber* og landinspektør *Chr. Hempel*, der ejede Højstrupgd i Sct Knuds landsogn, og hvor *Holger Begtrup* var huslærer. Chr. Hempel var rationalisten, bladudgiver S. Hempels sønnesøn, men var blevet vakt ved at høre *Joh. Ph. Jeansson*. Hvor stor dr Helvegs anseelse var, saas ved det grundtvigske vennemøde 8. sept 1873 i Odense, aaret efter Grundtvigs død. Alle fremtrædende grundtvigske ordførere var til stede og hyldede H. Det næste aar fik mødet et mindre harmløst forløb. Det blev et bittert opgør mellem et (konservativt) flertal og en fløj, der under ledelse af *Chr. Berg* og pastor *P. Bojsen* havde sluttet sig til det forenede venstre. Takket være dr Helveg og C. Hostrup skiltes man dog som nogenlunde gode venner. — Efter mghs flertals ønske blev *Emil Koch* udnævnt til L. Helvegs efterfølger, men der var dog nogle, der tvivlede om hans evner til at udfylde pladsen som Helvegs arvtager. Og det kunne ikke undgaas, at der blev splittelse. Der var en kreds som mente, at man burde danne en *valgmgh;* kbmd *Hans Jensen*, Odense, og gdjr *Rs. Poulsen*, Sanderum, talte med Helvegs nære ven, grosserer *Chr. Faber;* der blev holdt et møde i Thorsgade 5. aug 1883, og en uge efter blev *Odense valgmenighed* oprettet som filial til Sdr Næraa valgmgh med *Fr. Nygaard* som præst. Højskolehjemmets sal blev 7. okt 83 indviet af biskoppen som bedesal, *Morten Eskesen*, der var friskolelærer, blev kirkesanger, efterfulgt af skolebestyrer *Peder Mølder*, der kom til at betyde meget for valgmenigheden og som skrev menighedens historie ved 50 aars jubilæet 1933. Kirkesalen blev snart for lille, og man fik bygget valgmenighedskirken. Da Kolds skole i Dalum gik over

til at blive landbrugsskole, under ledelse af *Jørgen Pedersen* og *Hans Appel*, blev den sidste en af menighedens støtter, og hans gamle fader, frimenighedspræsten fra Rødding, fik sin faste plads i menigheden. Mange fra egnen sluttede sig til, især fra gartnerbyen Stige, og der blev filialkredse i Kappendrup og Broholm ved Tommerup. Grosserer Faber var fmd og afløstes af red *P. Tranberg*, der 1895 afløstes af landbrugslærer *Hans Appel*, som gn mange aar var menighedens fmd og bærende kraft. Da pastor Nygaard døde 1897, følte de to kredse sig lige, alle ønskede pastor *Johan Clausen*, Aalborg, som præst. Han boede en tid om sommeren i Sdr Næraa, om vinteren i Odense, og 1905, da Odense var blevet den største af menighederne, valgte Sdr Næraa-kredsen sin egen præst. 1908 købtes en villa til pgd ved valgmenighedskirken i Odense. Da pastor Clausen længtes tilbage til sin fødeby, København, søgte han dertil. Under de flg valgmenighedspræster har menigheden levet sit eget liv under rolige forhold, 1924 begyndte man efter en drøftelse at tage ukonfirmerede børn til alters, *Ingerslev* forenede mildhed med fasthed og øvede sund kirketugt (f eks slettede han et medlem, der var skilt fra sin første hustru og derefter giftede sig igen). Salmesangen betyder meget i menigheden her, og Odensekredsen havde stor indflydelse paa det arbejde, der resulterede i »Salmer« 1935, som straks indførtes i menigheden.

Der blev dog en livskraftig grundtvigsk kreds tilbage omkring *Emil Koch* ved Sct Knuds k og i hospitalskirken. Emil Koch var ikke nogen udpræget »grundtvigianer«. Han var en personligt alvorlig kristen, som i Odense lærte at værdsætte menighedens fællesskab, og skønt han var en selvstændig natur, der ikke optog andres tanker som laanegods, havde han i de 5 aar, han var Helvegs medhjælper, tilegnet sig meget af hans livs- og kristendomssyn. Det gik ham som det gik Monrad i Vartov, Karl Povlsen i Ryslinge og Carl Koch i Ubberup: Han byggede videre paa et liv, som var skabt af forgængeren, og han førte den ny tids tanker ind i kredsen. Hans tale til den enkelte var nok mindre midtsamlende end Helvegs, men til gengæld øvede han en stor gerning som sjælesørger. Han tog sig varmt af ungdommen og var i mange aar leder af Odense store *højskoleforening*, der samlede mange til sine møder og har betydet meget i byens aandelige liv. Emil Koch havde en egen evne til at forene folkeligt og kirkeligt arbejde. Hospitalskirken var overfyldt, naar han prædikede, og da højskoleforeningen 1909 fik sin egen store bygning i Slotsvænget, var han sjælen i dette arbejde, støttet af en god kreds af medarbejdere.

Da hans efterfølger skulle udnævnes, var der stort røre. Menighedsraadet indstillede som nr 1 pastor *Vilh. Buch*, Ejby, der tilhørte IM, som nr 2 var Emil Kochs unge medhjælper, da kkp ved Sct Knuds k, *E. Balling*, indstillet, som nr 3 pastor *Øllgaard*, Ølgod. Nr 3 blev udnævnt, og det gav anledning til interpellationer fra alle mulige sider, fra IM, Gr og politikere og talrige avisartikler. Men snart efter pastor Øllgaards tiltræden faldt der ro over sindene, og arbejdet i hospitalskirkens menighedskreds er siden ført videre efter Emil Kochs linie.

Under pastor *A. J. Rud* blomstrede et grundtvigsk-fælleskirkeligt arbejde op ved Ansgar k, videreført af de senere sognepræster paa samme linie.

Indre Mission

IMs arbejde i Odense har ogsaa sin rod i den lille vakte kreds af smaahaandværkere og enlige kvinder. En værdifuld hjælp til IMs arbejde fik kredsen, da pastor *Joh. Philip Jeansson* (efter den vemodige afslutning paa vækkelsestiden i Græsted, se I, 486 f) tog bolig i Odense som IMs rejsepræst... efter forslag af *Johs. Clausen* i Ryslinge, der ønskede, at J skulle gøre et særligt arbejde for IM paa Fyn. Han kom hertil okt 1868, og den første tid arbejdede han udelukkende paa Fyn. Pastor *Steenbuch* (Sct Hans k), der var IMs gode ven, og som var den første, der holdt børnegudstjeneste i Odense, overlod med glæde sin kirke til Jeansson hver søndag eftm, og snart kom der en stor skare. J holdt ogsaa stærkt besøgte møder i raadhussalen, og da han gerne ville have nærmere kontakt med byens mange arbejdere, holdt han hver fredag møde paa en fabrik. Han holdt mange gudstjenester rundt om paa Fyn, overalt med god tilslutning, og raadhussalen i Odense blev for lille til den store tilhørerskare. Js helbred var svagt, og allerede 1871 maatte han opgive sit arbejde her for at blive sognepræst i Horne-A. Men hans gerning satte varige spor, og ikke faa regnede deres omvendelse fra hans tid her. Da *Johs. Møller* 1867 blev kateket og skoleinspektør, kom der med ham en ny kraft ind i arbejdet. Myndig og modig traadte han frem, noget barsk af ydre, men IMs venner fyldte Vor Frue k, da han blev rkp der. Desværre var hans helbred svagt, og han maatte tidligt tage sin afsked.

Hyppigt og gerne talte *Vilhelm Beck* i Odense, og der kom altid store skarer. Mange lægprædikanter besøgte Odense, men først 1878 fik byen sin faste IMmiss, *H. F. Nielsen*. Han holdt møder i Mulernes skolegymnastiksal og i komediesalen paa Sortebrødretorv. Men han var ikke den rette mand her — han flyttede til Rudkøbing og udtraadte af IMs tjeneste 1881. Derimod fik den nye sognepræst ved Vor Frue k, *J. Johansen*, stor betydning for IM her. Han fortsatte *Jeanssons* gerning, han talte IMs sag ved mange møder, og særlig hjælp fik han af en ung soldat, som 1880 blev indremiss i Odense: *Hans Chr. Beck* (se s 52) der havde sin gerning her til 1900. Han var en af IM's betydeligste indremissionærer og blev medlem af landsstyrelsen efter Anders Stubkjær. Hans sunde omdømme, erfarne raad, praktiske sans og ægte jydske lune gjorde ham til en personlighed, der stod maal med And. Stubkjær. Han kom til at betyde overordentlig meget for IM i Odense, og han var pastor Johansens nære medarbejder. Ved utrætteligt arbejde fik de rejst missionshuset »*Bethania*«, der blev indviet 1883 af *Vilhelm Beck*. Her blev et samlingssted for IMs ven-

ner i Odense og omegn. Ved IMs store aarsmøde 1884 i Odense drøftede man den grundtvigske Askovadresse om præstefrihed og vedtog en meget skarp resolution imod den. I »Bethania« ledede og talte Hans Chr. Beck for mange mennesker. Han fik begyndt de store sommermøder i skoven ved Tommerup, hvortil odenseanerne kom i stort tal, og paa Aarhus-mødet 1892, hvor provst *Hjort*, Nyborg, angreb IMs lægmandsarbejde, var B en af deres varmeste forsvarere. En del af præsterne paa Fyn var imod Hans Chr. Beck, og 1893 indsendte de en klage til biskoppen. Samtidig var sagen i Sdr Broby, hvor pastor *Bryndum* forbød missionærer at komme. Biskop *Stein* (der var i modstrid med Vilhelm Beck) affordrede pastor *O. C. Ipsen*, Hans Chr. Becks tilsynsmand, en erklæring. Man klagede over: 1) missionærernes iver efter at indsamle penge og 2) over at de holdt møder samtidig med, at der var andre kirkelige møder i sognene, hvilket Hans Chr. Beck nægtede. — Hans Chr. Beck fortsatte ufortrødent sit arbejde, og IM voksede i Odense. I vinteren 1896—97 var der en ikke ringe vækkelse i Odense, fremkaldt ved en missionsuge i »Bethania«. Han stod Vilhelm Beck meget nær, og ved Vilhelm Becks begravelse i Ørslev bragte han indremissionærernes tak. Senere har en række gode indremiss virket her, bl a *Chr. Henriksen*, som trofast arbejdede for opførelse af et missionshus »Elim« i byens vestre del, den gamle indremiss Chr. Henriksen havde en fortrinlig evne til at tale til børn, *Mads Lind, Søren Beck, V. Rasch, Martin Rasmussen, J. E. Simonsen, Johs. Sørensen*, som blev IMs landssekr, *N. S. Schmidt, Johs. Nørgaard, L. P. Hansen, Thorvald Christensen, Frede Juul, Martin Madsen, H. Thidemann Nielsen, K. Ottosen.* — Blandt IMs støtter skal nævnes gasmester *Knudsen* († 1925). Han naaede den høje alder af 88 aar. En af hans venner skrev ved hans død: »Saa fik han hjemlov, denne gamle kæmpe, for det var han baade af skikkelse og aand. Havde man set ham, den høje, brede skikkelse med det mægtige fuldskæg, glemmer man ham næppe igen. — Og havde man haft lejlighed til at skifte ord med ham om Guds rige, blev det et endnu stærkere indtryk. Han var af dem, Herren fik draget ind i sit rige allerede gennem pastor Jeanssons korte præstetid i Odense for over 60 aar siden, og frisk og glad bevaredes han til det sidste. Han var gennem aarene en stor kraft i IMs gerning, var med til 1883 at bygge missionshuset »Bethania« og havde der sin plads, saa længe han i det hele kunne færdes. Dygtig og anset i sin virksomhed, altid frimodig til at vidne om den Herre, han tjente, og som havde fyldt hans liv med lykke, trods al den trængsel ogsaa han maatte igennem« (DnA, 1927). — Missionshuset »Tabor« i den sydøstlige del af byen, blev indviet 1933.

Naar man tænker paa, at i 1822 gik Kr. Madsen i arresten syngende: »Op I kristne, ruster eder«, medens hans kone græd: »De har taget min herre bort« ... alt fordi denne lægmand vovede at forkynde Guds ord, maa man sige, at der er sket en forandring, thi missionærer og lægfolk har nu i flere menneskealdre uhindret vidnet og forkyndt evangeliet for smaa eller større kredse i Odense.

Ved Bethania var der 1885—1907 et gæstehjem, som lededes af søster *Agnes Dyhr*. 1883 stiftedes *Bethaniaforeningen* med pastor *Johansen* som fmd. Her blev holdt bibelske foredrag, og foreningen repræsenterede udadtil IMs arbejde i byen. Senere blev den delt i sogneforeninger, sluttet sammen i et kredsforbund. Et særligt arbejde blandt mændene begyndtes af *Hans Chr. Beck* i »*Broderforeningen*«. Den fik kaldt ikke faa mænd i arbejde. Den første søndagsskole blev begyndt af pastor Steenbuch i borgerskolen, med flere af skolens lærere som medarbejdere, senere er søndagsskolearbejdet blevet udvidet og der er en række store søndagsskoler. Pastor Johansen samlede en tid over 500 børn i »Bethania«. — For de 14—18 aarige oprettede indremiss *Mads Lind*, der havde et særligt tag i børn og unge, nogle velbesøgte bibelklasser, der blev begyndelsen til KFUM og KFUKs ungdomsafdelinger. 1887 begyndte lægmænd en midnatsmission.

Nogle af IM's lægfolk i Odense.

Indremiss **Hans Christian Beck** var i en aarrække den indremiss, som betød mest paa Fyn. Han var født 1856 i Stubbum, Aller sogn, krigen 1864 prægede hans barndoms oplevelser, og efter krigen begyndte et haardhændet fortyskningsarbejde. Hans forældre, jævne landmandsfolk, var fremmede for kristendommen, men hans moder kendte dog til aandelig søgen. Hans Chr. B vogtede køer, og jævnligt bad han til Gud. Han blev konfirmeret af pastor Becker (se Dronninglund), »en herlig tid«, og præsten gav ham ordet 1. Pt 5, 5—6 til konfirmationen. Det glemte han aldrig. Han kom ud at tjene, han tænkte paa at rejse til USA, men søgte udvandringspas til Danmark og kom til at tjene hos Jep Fink, Hejls, en ivrig grundtvigianer og friskolemand. Derfra kom han i murerlære i Vamdrup, hvor der var en del trosliv, han begyndte at vidne om sin tro, og med sin kraftige sangstemme gjorde han megen nytte ved møderne. Han var kun 18 aar, da han første gang talte ved et møde, og snart opdagede man, at han var »en født taler«; der gik ild i, hvad han sagde. Han talte senere om missionærens tredobbelte kald: Kaldet fra Gud, kaldet fra de hellige, kaldet fra bestyrelsen. Kaldet fra Gud fik han i disse aar, under paavirkning af indremiss Dalstrøm. B talte jævnligt i Hejls og især i Sdr Bjert, hvor gdjr Mads Juhl blev hans nære ven, undertiden ogsaa i Sønderjylland. Som soldat kom han til at ligge i Odense, hvor han blev indkvarteret hos en gæstgiver, 30 mand i een stue, kun 2—3 af dem bekendte kristen kulør. Til Odense by blev B nu knyttet lige til aar 1900. Han fandt snart de faa IMs venner, og pastor Johansen tog sig kærligt af ham. 1879 blev han antaget som indremiss, efter at han havde været rundt i IMs kredse paa Fyn. Han var da kun 23 aar. Hans møder var forskellige fra de gamle forsamlingers, idet han særligt søgte at kalde uomvendte til møde. Men han fortsatte, hvor de gamle forsamlingstalere havde gjort forarbejdet. De fleste af præsterne blev hans venner. Han fik lov at tale i skolerne, og der var propfuldt. Han havde noget at bringe, ligetil, naturlig og frisk, med en enestaaende evne til at fortælle. Man følte sig tiltrukket af ham. I Odense holdt han møder i haandværker- og industrisalen, og der kom mange. Vand- og gasmester Knudsen var hans bedste medarbejder; han var en anset haandværker, han lignede gaardmiss Clausen, mild, barnlig, altid rede til at aflægge sit vidnesbyrd; senere blev kordegn Axel Nielsen hans gode hjælp. Mange unge flokkedes om Becks talerstol, og Odense KFUM, hvis leder Axel Nielsen var, skylder Hans Chr. Beck meget. Da Bethania blev bygget 1882 flyttedes Becks arbejde dertil. Odense fik nu en indremiss til, Chr. Henriksen, og han og Beck skiftedes til at tale søndag eftm i Bethania. Nogle præster mente, at dette skadede kirkegangen om eftm, men mange af mødedeltagerne var trofaste kirkegængere, især i Vor Frue k hos pastor Johansen. Beck satte præstemøder i gang, fik stiftet en Bethaniaforening, af-

holdt foredragsrækker og samtidig holdt han op mod 200 møder rundt om paa Fyn. Han fik 1885 sat de store Tommerupmøder i gang, og det var faktisk ham, der indførte IM i de fynske købstæder, sidst Middelfart. Hver maaned talte han i Svendborg, ved Rudkøbing fik han ordnet sommermøder, men især kom han i Assens og egnen der omkring. Pastor O. C. Ipsen var hans gode ven. Fynboerne kom til at holde af Hans Chr. Beck, og han betød meget i IMs smf paa Fyn. — Men aar 1900 blev han forflyttet til Aarhus, 1902 blev han Anders Stubkjærs afløser som medlem af IMs best, og 1904 blev han indvalgt i det kirkelige udvalg. 1905 flyttede han til Roskilde, 1909 til Frederiksberg, hvor han blev til sin død 1916. Han var en af de mest betydelige indremissionærer, og han satte spor, hvor han kom. En sund og ægte natur, en tro folkekirkens søn, hvad han viste i Kirkeligt landsforbund, og paa sin rejse til danske i USA 1896 sm m A. Busch. Som prædikant var han æggende og vækkende, ofte var han den, der sagde det forløsende ord. I forhandlinger var han meget slagfærdig, præget af jydsk lune. — Pastor Chr. Sørensen, Garnisons k, som døde natten før Hans Chr. Becks begravelse, skrev om ham som prædikant: »Af de mange, jeg har kendt, har der kun været faa, der har kunnet prædike som han. Og dog var han en ulærd mand. Gennemtænkt, klar og bestemt var hans tale. Fri for alt føleri og sentimentalitet eller gaaen paa akkord, men sandheden sagt lige i øjnene, dog altid i en sømmelig form, synd og naade i fast forbindelse med hinanden. Først at faa mennesker til at komme til sig selv og saa give dem lyst til at komme til Jesus.«

Niels Nielsen, Vinderup: Hans Chr. Beck, 1924. A. Fibiger: Guds vandringsmænd, I, 1930, s 108. IM tid, 1916. DnA, 1918, s 49. Louis Blauenfeldt: Indre missions historie, 1912.

I Odense boede ogsaa en af Herregaardsmissionens førende miss, **A. F. Rath** (* 1870 i Harndrup, † 1946). Han var oprindelig skomager, kom til møderne i Bethania i Odense og nedsatte sig som skomagermester i Svendborg, hvor Einar Prip blev hans nære ven og raadgiver. 1907 kom han ind i Herregaardsmissionen, rejste rundt til de fynske herregaarde, døjede megen haan og spot, men blev efterhaanden afholdt og respekteret af mange. Han oplevede mærkelige ting. Senere blev han rejsesekretær for Herregaardsmissionen og holdt utallige møder over hele landet, elsket i alle IM-kredse. Han var et ualmindeligt og særpræget menneske. En hellig ild brændte i ham, og han stod som en klippe over for al modgang. (IM tid, DnA, 1948, s 66.)

I. C. A. Carlsen-Skiødt (* 1866, † 1950) var konservativ folketingsmd 20—39 i Odense amtskreds, en tid sekretær i folketinget, næstfmd i Odense amts sogneraadsforening 17—21, nær ven af Christmas Møller, der havde sin valgkreds her. I flere aar var han mdl af byraadet. Han var handelsgartner, og som saadan fmd for Alm dsk gartnerforening 1921—39, fmd for erhvervsraadet for gartneri og havebrug 33—39, præsident for den 6. gartneriudstilling i Kbhvn (for Norden) 1937. Inden for det kirkelige liv spillede han en betydelig rolle i IM, han var BM i Santalmissionen fra 1919, og i ØM fra 12 og i Kirkeligt forbund fra 21—33, i Blaa Kors 06—16, i Arbejde adler 1924—28, fmd for DMS's kredsbestyrelse i Odense, fmd for Odense soldatermission, mdl af provstiudvalget m m og midt i alt dette organisationsarbejde og politiske arbejde gennemførte han et meget omfattende religiøst forfatterskab af skønlitterær og historisk art. Sit gartneri, Krogsagergaard ved Odense, købte han 1897, men i de senere aar var han ikke praktisk gartner. I. C. A. Carlsen-Skiødts livsbane var ikke helt almindelig; den havde noget af eventyret over sig. Den lille svage dreng fra husmandsstedet blev kendt over hele landet og derudover i mange forskellige kredse. Som fmd for alle gartnere i Danmark, som folketingsmd, som en meget produktiv forfatter, som prædikant i kirker og missionshuse kom han i berøring med alle dele af vort folk, og han var skattet alle vegne, hvor han kom. — Jeg vil særlig fremhæve hans flid, nøjsomhed, trofasthed og hans holden fast ved ordet, samfundet, nadveren og bønnerne. Ja, hans eksempel i saa henseende var forbilledligt. Han havde aldrig for travlt til at holde sin morgenandagt med bibel og bøn; han havde aldrig for travlt til at være »sammen med brødrene«. Han blev et lysende eksempel for os alle.

Han havde i sin ungdom haft et himmelsk syn, og det blev han lydigt mod hele sit liv; han skuede undere, — og han blev lykkelig i sin gerning. — Nu er vor ven sovet ind efter sin travle dag; men mindet om ham vil leve, og gennem alle hans bøger vil mange som hidtil finde hjælp og trøst, fordi de allesammen sigtede paa det centrale. — Carlsen-Skiødt ville eet i sit liv: vidne med mund og pen om den Frelser, han fandt i sin ungdom, og det lykkedes for ham. (V. Fibiger i IMtid).

Blandt lægfolk kan ogsaa nævnes en mand, der blev kendt af mange som en dygtig hotelleder og trofast medarbejder i menigheden, direktør **Carl Nielsen**, »Det ny missionshotel« († 1953). Han var landmandssøn, blev oprindelig uddannet som tjener paa det nu nedlagte Sct Peders gæstehjem i Kbhvn, og i en aarrække var han derefter kammertjener, først hos grev Adam Moltke og derefter hos grev Joakim Moltke. Hos den sidstnævnte havde Carl Nielsen en række spændende og interessante aar, idet greven var hofchef hos kronprinsen, den senere kong Frederik den Ottende, og han fulgte greven paa en lang række udenlandsrejser til fremmede fyrster.

Direktør Nielsen overtog derefter ledelsen af restaurationen i KFUM-»borgen« i Kbhvn. I 1908 købte han Aarhus ny missionshotel og i 1913 overtog han ledelsen af det da nyoprettede Nyborg Strand, hvor han var indtil han i 1916 blev udnævnt til direktør for Odense ny missionshotel. Senere købte han hotellet og drev det derefter alene, indtil han i 1937 optog sin søn i ledelsen. Direktør Nielsen sad en aarrække som medlem af Sct Hans sogns menighedsraad.

Indremiss **Martin Madsen** (* 1876, † 1954 efter et færdselsuheld) var en fattig væversøn, der som barn maatte vogte faar, men senere blev han mejerist og naaede at blive mejeribestyrer paa det søndagshvilende mejeri i Holsteinborg. Her blev han gift med grevindens kammerjomfru. Fra hin dag, da han paa sine knæ i mejeriets maskinrum fandt fred i troen paa Jesus, syndernes ven, var livet alvor for ham. Og døden, som han ventede allerede i den unge alder, kastede en alvorsskygge ind over hans livssyn saavel som over hans forkyndelse. Selv om han saa mange lykkelige dage, ikke mindst i ungdommen, da han agtede gode, økonomisk sikre kaar for intet mod det at følge kaldet til missionærgerningen, og i den skønne tid i Esbjerg, da Gud gav ham mange venner og rige oplevelser under arbejdet i vingaarden, saa maatte han dog ofte kæmpe mod sorg og modgang: to spæde børn og en næppe voksen søn kaldte Gud hjem, og navnlig var vel den tid tung, da han følte, at vennernes tillid vaklede, da utryghed og skuffelser sneg sig ind over ham. Den tid gik ham og hans trofaste hustru meget nær.

Men størst var den kamp, som han livet igennem maatte kæmpe paa den indre front, troens kamp for at holde det fast, at selv om »jeg er en syndig krop«, saa er »Han Jesus blevet«, og har indskrevet mit navn i livets bog.

Han var leder af missionærernes pensionskasse. Hvor var det en fryd at se hans regnskaber og høre ham tumle med tal, og saa bagefter sige om disse penge: »De har bragt mig den største rigdom i mit liv, for gennem dem blev jeg ven med vore pensionerede missionærer og missionærenker — blev genstand for deres kærlighed og trofaste forbøn«. — Jeg tror, der er mange af disse »stille i landet« inden for IM, der ved budskabet om missionær Madsens død har visket en taare af deres øjne, og baade disse venner og vi, der endnu faar lov at være aktivt med i IMs gerning, takker Gud for, hvad han gav os gennem miss Madsen. (E. Thisted, Haderslev, i IM tid, 1954, nr. 9).

En række betydelige lægfolk har, foruden de nævnte, været med til at bære arbejdet i IM i byen. Her skal kun nævnes nogle enkelte: Førstelærer og kantor *Hindse-Nielsen*, kordegn *Axel Nielsen* (begge nævnt flere gange foran), politibetjent *Petersen*, † 36, apoteker *Bjørn*, Albani apotek, var i en aarrække IM's fmd i Sct Knuds sogn. Ved Sct Hans kirke var kirkebetjent *Jørgensen* en stor hjælp for præsterne og i mgh, han forstod at aflægge gode vidnesbyrd for turister, der ville se kirken. Og han var meget virkende for Sudanmissionen.

KFUM havde i mange aar tilhuse i en karakteristisk, lav ejendom i Nedergade 16, hos den fromme, retliniede snedkermester *Lyng*. Hans hjem var et samlingssted for de unge lige fra 1864, da han vendte hjem fra krigen. Han og hans venner gjorde husbesøg og holdt flere møder. Biskop Engelstoft kaldte kredsen »Bibelmændene«. Her holdt *Hans Chr. Beck* sine første møder, og her lagdes spiren til den senere blomstrende KFUM, stiftet 1883. Kordegn *Axel Nielsen*, der var en central skikkelse i IMs liv i Odense, var dens fmd til sin død 1907. Han var meget musikalsk, stiftede en sangforening og komponerede melodier til IMs sange. 1900 flyttede KFUM til eget hus i Nedergade 19 og derfra flyttede man 1923 til den store borg paa Klosterbakken, en af byens iøjnefaldende og mest markante bygninger (arkitekt: Jensen-Klint). Den første sekretær var *Emil Bøggild* (sidst sp Struer), og en række dygtige sekretærer har ført arbejdet videre (f eks *H. Wellejus, Aage Buchhave, Knud Voldum*, der blev præster, *Johs. Rasmussen*) f t er *J. Fischer-Nielsen* sekretær. — *KFUK* stiftedes 1885 og havde ogsaa sit udspring i snedker *Lyngs* hjem, hvor fru Lyng samlede unge piger. *Hans Chr. Beck blev* KFUKs første fmd og fru *Ane Jensen* leder. KFUKs møder holdtes i Bethesdas lille sal indtil 1893, da man lejede lokale i Paaskestræde 4, 3 aar senere flyttede man til Klaregade 3 og 1904 til eget hjem i Provstegade 8, indviet af pastor Busch. Dette hjem blev for lille. Saa købte man den større ejendom, Klaregade 19, hvor man siden har haft til huse. Sekretær nu er frk. *Marie Randrup*. KFUKs kredssekretær, frk. *Astrid Møller* bor i Odense, hun afløste frk *A. Prætorius* (datter af pastor P. Fjelsted), som gjorde, først i Bogense, saa i Odense et godt arbejde for de unge. — Paa Skibhusvej samlede søster *Karen* en flok unge piger, indtil et KFUK-hjem blev bygget i Nørrevænget. 1928 indviedes en sommerlejr ved Nyborgstrand. — *Aftenhjemmet* for unge piger begyndte 1914 som en del af KFUKs arbejde, fra 1930 er hjemmet i Allégade for kvindelige fabriksarbejdere. — *Soldatermission* drives af KFUM med soldaterhjem ved kasernen. *Blaa Kors* begyndte 1902 med pastor *Busch* som fmd. En kreds af *LYM* har virket gn flere aar, og *korshæren* har gn en aarrække gjort et stort arbejde. Kkp ved Sct Hans kirke er særlig korshærspræst. — Der er desuden stor *FDF* med 8 kredse, ledet af skoleinspektør *Jakobsen*, spejdere og en mængde missions- og bibelkredse. Sømandshjemmet har nær tilknytning til IM, kaptajn, havnefoged *J. V. Hansen* var i mange aar dets udmærkede leder. Da *G. Koch* blev sp ved Vor Frue kirke, flyttede den af ham ledede *DMSmissionærskole* hertil med 8 elever. Da G. Koch blev biskop aaret efter, overtog hans broder, *L. J. Koch*, ledelsen, saa længe den var her i byen. — *Kirkens Korshær* har siden 1938 haft kkp ved Sct Hans kirke som leder af arbejdet i byen.

Jævnsides med det mere eller mindre retningsprægede arbejde findes mange almindelige folkekirkelige uden partipræg, for de udgør vel flertallet, især blandt de yngre.

Kirkeligt Centrum har gn aarene haft en solid kreds i Odense, ledet af stiftsprovsterne Lützhøft og Johs. Fog-Petersen, støttet af lektor *Johs. Loft* (* 1866). Religionslærerforeningens energiske formand og flittige kirkelige forfatter.

Blandt de mange beretninger fra Odense (hvoraf uddrag er taget i det foregaaende) skal her kun aftrykkes een, som skildrer kirkelivet omkr 1900, skrevet af senere stiftsprovst **P. Barsøe**.

Odense har altid haft et godt lov paa sig i kirkelig henseende, og naar jeg tænker paa kirkelivet i de 17 aar, jeg var præst dér, fra 1889 til 1906, ved Vor Frue k, maa jeg sande dette. I 70'erne og 80'erne af forrige aarhundrede virkede præsterne Johansen og Johs. Møller ved Frue kirke. Den første var en i høj grad virksom mand og varmhjertet prædikant, den anden var en højtbegavet mand og en fremragende og nidkær prædikant, paavirket baade af Martensen og Frimodt, noget hemmet i sit arbejde af skrøbeligt helbred. Om disse to samlede sig en stor kreds baade fra bysognet og det tilhørende Vor Frue landsogn og fra andre dele af landet.

Det samme var tilfældet, da provst I. A. Heiberg afløste Johansen og jeg omtrent samtidig blev medhjælper hos Johs. Møller. Jeg mindes en søndag eftermiddag i 1889, da jeg skulle prædike ved totjenesten og fandt kirken fyldt, saaledes at ikke blot hver siddeplads var optaget, men ogsaa midterskibets gang var fyldt af staaende. Og selv om det naturligvis ikke blev ved at være saaledes, var der dog stadig en særdeles god kirkegang og altergang i Vor Frue kirke, og i Bethania samledes en stor kreds tilhører, hvor missionærerne H. Chr. Beck og Henriksen som regel førte ordet, men ogsaa kirkens præster ved lejlighed talte. I landsognet holdt vi møder i Ejby skole, omkring i gaardene og hvert aar et stort høstmøde i Gillestedgaards smukke have.

I Bethania var der en meget stor søndagsskole, som jeg, der fra mine studenteraar var fortrolig med dette arbejde, ledede, og hvor jeg havde en udmærket stab af medarbejdere, væsentlig fra IMs ungdomskredse, men ogsaa fra andre sider. For dem holdt jeg ugentlige forklaringsmøder. Skulle jeg nævne nogle af de ledende indenfor missionskredsen, maa jeg nævne den udmærkede gas- og vandmester Knudsen, kordegnen Axel Nielsen, snedkermester Lyng og hans virksomme hustru. Udenfor denne kreds maa jeg nævne den gamle raadmand og sparekassedirektør Urban Hansen, hans fromme, højtbegavede datter, Anna Urban Hansen, der paa forskellig maade virkede omkring i sognet, dennes søster, fru Louise Maalöe, medlem af menighedsraadet, hendes ægtefælle, sparekassedirektør Maalöe, oberstinde Hartnack, virksom i menighedsplejen med diakonisser og frøken Elna Hartnack som søndagsskolearbejdere. I landsognet maa jeg blandt støtterne nævne den gamle sindige gdjr Knud Hansen, Biskorup, førstelærer Hindse-Nielsen, Ejby skole, gdjr Chr. Larsen, fader til Santalmiss, fru Christine Bodding og til præsten M. Larsen. Ogsaa gartner Carlsen-Skiødt, der den gang boede i Ejby, og dennes hustru hørte til støtterne i menighedslivet.

Saa længe Heiberg og jeg arbejdede sammen, holdtes kirkekredsens forskellige dele godt sammen. Men da han forflyttedes til Kristkirken i Kbhvn, og navnlig efter at A. Busch fra Bøvling var blevet sognepræst ved kirken, kunne det ikke undgaas, at der indtraadte en tydeligere deling i menigheden, idet mange af Bethaniakredsen samlede sig mere afgjort om ham, og den øvrige del af menigheden om mig, uden at der dog rejste sig nogen strid, hverken mellem kirkens præster eller i menigheden. Paa et møde i Vor Frue pgd i dec 1898, hvor byens præster og en del kirkelige lægmænd var samlet, blev man enig om at paabegynde nogle møder i byens yderdistrikter, hvor de forskellige kirkelige retningers mænd skulle føre ordet og som regel en præst og en lægmand skulle tale sammen. Blandt lægmændene var der en kaptajn, en oversergent, nogle lærere, en seminarieforstander, et par haandværkere og to IMmiss. Disse møder med korte taler og salmesang holdtes gennem nogle aar og samlede en god kreds, men de kunne alligevel ikke opretholdes i længden; de aandelige forskelle var for store.

Fra kirkelivet i Odense maa jeg omtale en episode, der fik en vis betydning. I 80'erne var socialismen trængt stærkt frem iblandt byens arbejdere, og dette førte for manges vedkommende til en noget anden indstilling overfor kirken og præsterne,

hvad der jævnlig kom til udtryk i bevægelsens presse. Og fra kirkelig side, ogsaa fra prædikestole, kunne man ofte høre røster, der stemplede socialismen som noget afgjort ukristeligt. For at prøve paa at fremkalde en ændring i denne uheldsvangre stilling, gik pastor Emil Koch og jeg ind paa at indlede ved et møde i socialisternes forsamlingslokale i Kongensgade 1. nov 1894 om »Kirkens stilling til arbejderbevægelsen«. Det var noget nyt og ukendt, i hvert fald paa Fyn, at to præster gik ind i en saadan forhandling. Mødet var derfor ogsaa stærkt besøgt, c 800 mennesker, der med spændt opmærksomhed hørte vore indlæg. Koch gjorde rede for, hvad kristendom og hvad socialisme er, og at de i sig selv ikke behøvede at komme i modstrid med hinanden. Jeg talte om de forskellige former, hvori man kunne møde socialismen og hævdede, at hverken den rent faglige bevægelse eller teorien om socialisering af produktionen i og for sig stred imod kristendommen. Der fulgte derefter en lang og livlig forhandling. Journalist Sundbo var tilkaldt for at tage del i denne. Man anerkendte vort forstaaende standpunkt, men mente, at vi ikke kunne blive staaende herved, men maatte gaa aktivt ind i deres arbejde. Mødet fik en fortsættelse i den følgende uge, ogsaa under stor tilslutning, og jeg tror, de havde deres betydning som indledning til en ny indstilling i dette spørgsmaal.

Ved aarhundredskiftet begyndte jeg og min kreds paa afholdelse af »kristelige samfundsmøder«, som vi kaldte dem. Vi ønskede med denne betegnelse at undgaa den misforstaaelse, at menigheden som saadan ikke havde sit egentlige møde i kirken med samling om ordet og sakramenterne, men var at finde i den snævrere kreds. Og vi ønskede som en kreds af ligesindede at styrkes i vort kristelige fællesskab og at tage baade de personlige og tidens spm op i kristentroens lys.

Odense har gn aarene ved sin centrale beliggenhed været en yndet mødeplads for landsmøder og andre større møder. IM, Kirkeligt samfund, KFUM og K har flere gange holdt meget store møder her, Fyns menighedsraadsforening og Fyns stiftskonvent samles her.

Odenses kirkesogne

De 3 gamle Odense-sogne var fordelt saaledes, at Sct Knuds havde de vestlige og sydlige kvarterer. Vor Frue de østlige og Sct Hans de nordlige. En præst, der har været en aarrække i Odense, skriver, at naar Odense staar i særlig glans for præster, der er rejst derfra, kommer det af befolkningens elskværdighed og aabenhed. Der er »en mild luft for kirken« i Odense. Omkring *kirkerne* i Odense har menighedslivet i de senere aar lagt sig tilrette efter ret bestemte baner.

Domkirken, Sct Knuds k, var til stiftsprovst Johs. Fog-Petersens afgang Kirkeligt centrums samlingssted. Her havde de højkirkelige i byen hjemme. Stiftsprovsterne *Lützhøft* og *Johs. Fog-Petersen* var medl af KCs landsstyrelse, og der er ikke faa KC-venner i byen. Uroen omkring præsteudnævnelsen 1923 medførte, at der oprettedes et embede som 2. rkp ved Sct Knuds k, og pastor Vilh. Buch, der af IM var indstillet som nr 1 til embedet som 1. rkp, blev 2. rkp, og siden har 2. rkp ved Sct Knuds k tilhørt IM.

1954 oplyses: Alm byforhold, IM-kredsen udg et kirkeblad. IM's søndagsskole.

I *Hospitalskirken* samles en grundtvigsk kreds, som fortsætter traditionerne fra *Helvegs* og *Emil Kochs* tid. Her er domkirkens 1. rkp præst, og baade pastor *Øllgaard* og provst *Krøgholt* har fulgt disse traditioner. Pastor Wellejus, der samlede mange, indførte friluftsmøder (gademøder) i Odense.

Vor Frue sogn er et arbejdersogn. Kirkebesøget har været meget svingende og skiftende med præsterne, der har været af forskellig type. Pastor *J. Johansen* havde stor kirkegang. Han var IM's leder i byen, formand for byggeudvalget for missionshuset »Betnania«. Han var en ægte IMs præst, præget af sin gerning i Haderslev. Provst *Heiberg*, pastor *Busch* og provst *G. Koch* (som 2 gange var udnævnt til embeder i Odense, kun i faa maaneder var han sp her, og han døde før han betraadte bispeembedet), *P. Barsøe* og *L. J. Koch* havde meget stor kirkegang og der var i de aar mange sognebaandsløsere. Folk kom her fra hele byen. Pastor *Johs. Møller* indtog en særlig plads blandt byens præster, en meget agtet mand. *L. J. Koch*, som efter sin broder ledede DMS's missionskole, sendte missionseleverne ud i kirkeligt arbejde i byen. Det gav genlyd over hele landet, da L. J. Koch 1910 angreb tonen blandt officererne. Pastor *N. P. Hansen* fortsatte i Buschs spor; han var meget elsket, men kkg svandt efterhaanden lidt ind. I *Mollerups* tid gik kkg meget tilbage, og forholdene var ikke lyse. Pastor *Busch* var gl KFUM-mand (han blev 3 gange indsat af stiftsprovsten), men præsten følte, at han betragtedes som en fremmed, — saa forandrede var forholdene blevet paa faa aar. Efterhaanden fandt folk dog hen i kirken, og luften blev mildere. De tc sidste sp har tilsluttet sig Tidehverv.

1954 opgives: Ret ringe kkg, alm byforhold, overv arbejderbef, IM udgiver et kirkeblad, bibelkr, sdsk.

Sct Hans kirke har udviklet sig til at blive IMs hovedkirke i Odense. De fleste sognepræster har arbejdet paa IMs linie lige siden Westengaards tid, de fleste kapellaner ligesaa. 1954 opgives: Kkg 8 pct, velvilje over for kirken, adskilligt sognearbejde i gang, børnehave, sømandshjem, kirkeblad, flere samtalekredse, YM kredse.

Rektor H. St. Holbech nævner de to præster *Steenbuch*, fader og søn, som præster, der i særlig grad vandt deres menighed.

Byens stærke vækst har medført en række *sogneudskillelser* efter aarhundredskiftet.

Odense Kirkefond har virket for at skaffe midler til de ny kirker.

Ansgars sogn udskiltes 1902 (missionshuset »Elim« var kirkesal 1900—1902), en stor væs grundtvigsk præget kreds samlede sig her om pastor Rud. Pastor *Pontoppidan Thyssen* fortsatte i Ruds spor. Han deltog i meget arbejde, var f eks fmd for Fyns menighedsraadsforening og BM i KS 98, fmd i Sønderjysk forening i Odense og fmd Odense skolekommission og fmd for redningsarbejdet for kvinder i Fyns stift, fmd Odense menighedspleje. Flere af kapellanerne har tilsluttet sig IM.

1954 oplyses: Ret god kkg, mghsal v kirken, mh Elim og IMkreds, ungdomsklub, kirkeblad, amtssygehus, alderdomshjem, kommunale boliger for børnerige familier.

Fredens sogn udskiltes 1920, og arbejdet her blev præget af pastor *J. A. Hansen*, der var IMs præst, ivrig for Blaa kors og socialdemokratiet. Arbejdet er fortsat nærmest efter IM's linie. — 1954 oplyses: Kkg 1,5 pct, mange er ukirkelige, men megen velvilje og gode muligheder. Mh i Skibhusene med IMsmf,

ledet af snedker Im. Johansen; bibelkredse, Arb bibelkredse, mghmøder, Blaa Kors, 3 sdsk, Pinsemiss, har bygning i sognet.

I de senere udskilte sogne gøres arbejdet efter fælleskirkelige linier i mere eller mindre tilknytning til IM og KFUM og K.

Thomas Kingos sogn, udskilt 1924. Her begyndte pastor *A. Moos* arbejdet. Sognet har haft samme sogne- (og distriktspræst) siden 1921: pastor *Ejnar Johs. Poulsen*. Overvejende villakvarter. — 1954 oplyses: Kkg 5—6 pct, rolige forhold med ret jævn kkg, 2 sdsk, mghmøder, ungdomsm, særskilt IMkreds, ledet af rkp. Mange store stiftelser.

Hans Tausens sogn, udskilt 1943, med midlertidig kirke, den endelige kirke indviet 1954. Kkg 1,75 pct, ret god sognebevidsthed, megen velvilje, trofast mghkreds, god samling om kirken, mindre til møder, 5 bibelkr m m.

Bolbro sogn er udskilt 1952, mgharbejde, bibelkredse, YMkredse m m.

Munkebjerg sogn, udskilt 1953, benytter foreløbig mgh »Tabor« som kirke. 400,000 kr er indsamlet til den ny kirke. Villakvarter, IMsmf, ungdomsklub, kkg 3 pct, sdsk m m. Mange unge familier.

Korsløkke sogn (Vor Frue landsogn i Ejby), udskiltes 1917. Her oplyses 1954: Kkg 1½ pct, ringe kirk interesse, mange ukirk, mghsm, børnegudstj, bibelkr, YM, store nye boligkomplekser, stærkt voksende befolkning. 2 landsbyer med store bøndergaarde, kvindehjem, børnehjem i Ejby.

Endelig er der *valgmenigheden* (se denne).

Bevægede forhandlinger foregik i mange aar omkring højtidsofferets afskaffelse. Det spørgsmaal rejstes 1883 i byraadet, men først 1900 kom der en ordning.

Præsteslægten *Steenbuch* har i 3 slægtled været præster i Odense: Augustinus S, sp Vor Frue k 1821—45, dennes søn, Theodor S, ord kat Odense 48, sp Sct Hans k 1854—91, og dennes søn, Augustinus H. S, var hjpr Sct Hans k 1890—91.

Sognene har fælles organiseret menighedspleje.

Da biskop Øllgaard 1948 ordinerede 3 kvinder i Odense domkirke vakte det voldsomt røre.

Der faldt dog efterhaanden ro over gemytterne, og en af de 3 ordinerede kvinder blev senere kkp i Odense som den første og hidtil eneste kvinde, der har opnaaet en menighedsraadsindstilling.

Menighedsraadsvalgene har til tider været livlige, især hvor man fra politisk side har deltaget i valgene. 1953 var der kampvalg i Ansgars, Bolbro, Fredens og Korsløkke sogne.

I sognearbejdet kan man nok mærke det, som kan kaldes: kollisionen mellem det fælles centraliserede arbejde og det lokale sognearbejde. Sognebevidstheden er svindende, man søger den kirke og den kreds, hvor man føler sig hjemme. Men som helhed kan Odense kaldes en kirkelig by, selvom kkg er ulige fordelt. Der er megen velvilje, og præsten er faktisk alle steder velkommen i hjemmene.

Fyns forsamlingshus, opført 1910 i stedet for et tidligere mindre fh, ligger paa hjørnet af Kongens- og Dronningensgade, ejes af et aktieselskab med henved 3000 aktionærer, overv af grundtvigsk indstilling, over hele Fyn. Her er flere sale, den største rummer c 3000 mennesker. Her holdes mange store møder. Der er fælles organiseret *menighedspleje*.

Trossamfund uden for folkekirken

Den *romersk-katolske* kirke har den store smukke Sct Albani kirke (opført 1908 i stedet for den i 1870 opførte Sct Maria kirke). Den katolske menighed i Odense oprettedes 1867 med et kapel i Vestergade. Der er desuden et Sct Josefs hospital med kapel i Thomas Kingos sogn.

Metodist kirken, Sct Jakobs kirke, indviedes 1889, desuden Emmauskirken, indviet 1908.

Baptistmenigheden har en kirkesal, indviet 1915.

Der er *katolsk-apostolsk kapel* og 1953 opførtes en ret stor *adventistkirke* (adventistsal i Thomas Kingos sogn), *Pinsemissionen* har lokale i Fredens sogn. Desuden arbejder *Frelsens Hær* i byen. *Jehovas Vidner* har i de senere aar drevet en ivrig propaganda.

Kirkelig statistik

Sogn	Folketal 1954	Kkg 1954	Altergæster 1926	1942	1950	1953	Menighedsraad 1953 IM	Gr	Soc	u p	
Domsognet											
Sct Knud	14568		4000	4730	2982	2863	4	2	5	4	fredsv
Vor Frue	15429	ret ringe	1733	1396	1324	1160	3		9	3	fredsv
Sct Hans	11603	8 pct	2600	3980	5006	5589	8		3	4	fredsv
Ansgar	9600		6235	4540	3413	2499	4	3	4	4	valg
Th. Kingo	10888	5—6 pct	2100	2981	4224	2664	4	4	3	4	fredsv
Fredens	17383	1,5 pct	1325	1244	2340	1772	1	3	8	3	valg
Hans Tausen	5552	1,75 pct			950	890	11 kirk, deraf 4 soc				fredsv
Korsløkke	5091	1,5 pct	800	630	700	800	3	2	6	1	valg
Bolbro	7629	3 pct				749	2		9	2	valg
Munkebjerg	7528					1387	4	3	3	3	

Kommunevalg: 1943: Soc 19900 (13), rad 1474 (1), kons 15177 (11), venstre 1221 (0), retsf 234 (0); 1950: Soc 20048 (11), rad 1430 (0), kons 16337 (9), venstre 1876 (1), retsf 3784 (2), komm 3709 (2); 1953: Soc 21800 (13), rad 1380 (0), kons 13636 (9), venstre 2301 (1), retsf 725 (0), komm (3497 (2).

Af den meget omfattende litteratur om Odense er bl a benyttet: Vedel Simonsen: Bidrag t O bys ældre historie, I—II, 1841—44, C. T. Engelstoft: O bys sognehist i Hist tidssk, 2. r, VI, samme: i Saml t Fyns hist og topografi, I, 1862, H. P. Mumme: Bidr t O bys hist, 1857, S. H. Clausen: O og omegn, en leksikalsk beskrivelse, A. Crone: Saml t O bispekrønike i Saml t Fyens hist, 1861, s 245 f, C. C. Clausen: O og omegn, 1900, A. Nordahl-Petersen: O og omegn, 1920, Saml t Fyns hist, III, s 173 f, 305 f, Fra archiv og mus, I, s 177, A. Nordahl-Petersen: Fynboernes hovedstad, Dsk turistf aarb, 1934, s 101 f, Sv. Frederiksen: Ved Oaaens udløb, i Fyens Hjemst, 1934, s 2 f, H. Lønborg: Gamle Odense, 1917 og især: H. St. Holbeck: Odense bys hist, 1924—26, og sammes kronikker om O, Eric Boesgaard i Berl tid 5. nov 1950, Sv. Arnvig: O gn 1000 aar, 1943, s 19 f, Sv. Larsen: Fynske minder til 1954, samme: Sygehuse i Odense, 1937, samme: Graabrødre hospital og kloster 1939.

J. C. A. Carlsen-Skiødt: Aandeligt liv i O og paa Vestfyn, 1933, s 13 f, P. Blomberg i DnA, 1924, s 53 f, Khst saml, 6. r, III, s 144 f (Bjørn Kornerup), J. C. A. Carlsen-Skiødt i IM tid, 1942, 152 f 168 f, 216 f, Axel Bülow: Missionshuset Bethania 1883—1943, 1943, H. A. Rosendal: Den kr lægmandsbevægelse i Fyn i 19. aarh, Menighedsbl, 1933, s 323 f, Holger Begtrup: Dansk menighedsliv i grundtvigske kredse, III, 1932, s 120 f, Louis Blauenfeldt: Indre miss hist, 1912, Bloch: Den fynske gejstligheds hist.

Iøvrigt henvises til den meget udførlige litteraturfortegnelse om Odense i Chr. Heilskov: Dansk provinstopografi, 1920, s 264—82, og til litteraturhenvisningerne s 37 og under de enkelte sogne og personer.

SCT KNUDS KIRKE

(DOMKIRKEN)

Sct Knud staar som den smukkeste repræsentant for den gotiske stil i Danmark.

Den ældste kirke har været opført af fraadsten som en korskirke og har efter de nyeste undersøgelser antagelig haft to vesttaarne som Lund og Viborg domkirker. Rester af fraadstensmuren ses endnu i murværket under kortrappen (indgang fra krypten). Denne kirke er formentlig identisk med den kirke, hvis opførelse Knud den Hellige havde paabegyndt, og som vandt ry, da martyrkongen efter sin død 10. juli 1086 blev erklæret for helgen og hans jordiske levninger skrinlagt i kirken.

Den nuværende kirkebygning er opført i tre perioder. Efter at den ældre kirkebygning var brændt 1247 blev af de bestaaende 10 hvælvingsfag de fem vestlige opført under biskop Gisico († 1300) i slutningen af 1200'erne. Gisico har ladet den indskrift opsætte, der ses paa ydermuren umiddelbart under taget.

Derpaa opførtes de tre østfag (korpartiet), der er en mattere genklang af den vestlige dels regelbundne arkitektur.

Først derefter er resterne af den ældste korskirke fjernet og kirkens østparti og vestparti forenede ved de to midterfag, som paa grund af de givne forhold fremviser uregelmæssigheder i forhold til de øvrige fag.

Oprindelig har lyset strømmet frit ind ad det store vindue i vestgavlen, men denne lyskilde blev lukket, da tårnet opførtes efter reformationen.

Krypten. Usædvanlig for en gotisk kirke er krypten. Dens tilstedeværelse maa forklares som et minde om den ældre kirke. I slutningen af 1500'erne blev gulvet i koret sænket og krypten tildækket. Først ved den gennemgribende restaurering, der afsluttedes 1874, blev krypten atter fremdraget.

I krypten findes de to helgenskrin. I tidens løb har de været genstand for ublid behandling, begge har været beklædt med metalplader, dels sølvplader, dels kobberplader med figurfremstillinger. I begge skrin ligger skeletrester. I det skrin, som efter traditionen gemmer resterne af Knud den Hellige, ses en hovedpude af gul silke, hvori er indvævet blaa fugle, endvidere et rødt silketæppe af byzantisk oprindelse med indvævede sorte ørne. Dette berømte »Ørnetæppe« er sikkert en gave fra Knud den Helliges dronning Edel, der — efter at være bleven gift med hertug Roger af Apulien — har sendt det herop.

Med sikkerhed kan det ikke siges, hvem der er lagt i det andet skrin. Nogle vil mene, at det er den engelske helgen St. Albans, hvis relikvier Knud den Hellige kort før sin død sendte herover. Andre mener, at det er Knud den Helliges broder Benedikt, idet man dog herimod anfører, at skrinets form og udstyrelse tillader den slutning, at det maa være et helgenskrin, og Benedikt vides ikke at være dyrket som helgen.

Sct Knuds kirke afløste Graabrødre kirke som sognekirke, og adskilligt af det rige udstyr, der pryder Sct Knud, er overført fra Graabrødre kirke.

Dette gælder det pragtfulde epitafium over kong Hans og dronning Christine og den lille prins Frans, der er opstillet i kryptens nordlige side. Det er udført af den fra Lübeck til Odense indkaldte billedskærer Claus Berg og dækkede kongefamiliens grave. Resterne fra denne grav blev sammen med stenen overført til krypten i Sct Knud i begyndelsen af 1800'erne.

Koret. Kirkens skønneste pryd er den lueforgyldte altertavle, som dronning Christine ca 1520 lod Claus Berg skære til Graabrødre kirke, den blev fra Graabrødre kirke flyttet til Vor Frue kirke og kom derfra i 1874 til Sct Knud. Altertavlen er 5 m høj og godt 6 m bred. Midterpartiet beherskes af fremstillingen af den korsfæstede Kristus. Fra korstræet udgaar 6 vandrette grene, der deler tavlen i felter med en række helgenfigurer. Fodstykket har i midten en fremstilling af Kristus. Paa begge sider af denne er fremstillet den kongelige familie: Til venstre kong Hans; til højre kong Hans' dronning Christine, Christian II's dronning Elisabeth og hans søster Elisabeth.

I korets nordside er opsat et epitafium over jomfru Margrethe Skovgaard († 1615) til Sanderumgaard. Dets prangende farver blev paa Christian IV's foranledning dækket med sort maling og er først i nyere tid blevet genfremstillet.

I korets sydside er anbragt et epitafium over Frederik II's feltherre, borggreve Christoffer v. Dohna († 1585). Det er udført af den nordtyske kunstner Wilhelm von dem Block og viser borggreven knælende ved en bedepult.

Midtskibet. Døbefonten af malm blev støbt 1620 af Berent Bodemann fra Lübeck. Prædikestolen og orgelet er et sidste minde om det rokokoinventar, som kirken blev forsynet med efter en restaurering, der sluttede 1754. Orgelet er udført af Amdi Worm.

Søndre sideskib. Skibets østende beherskes ganske af det ahlefeldtske kapel, der indrettedes 1701 for stiftsbefalingsmanden over Fyn, Hans v. Ahlefeldt († 1694) til Glorup, og hans to hustruer Catharina Sehested († 1650), Anna Rumohr († 1711) og sønnen Christian Ahlefeldt. Portalen og figurfremstillingerne er udført af nederlænderen Thomas Quellinus.

Paa sideskibets sydvæg hænger yderligere et epitafium fra 1668, som sikkert maa henføres til raadmand i Odense, senere assessor i højesteret Peder Pedersen Lerche. Epitafiet fremstiller Peder Lerche og hans familie.

Vidnesbyrd om den velhavende odenseanske købmandsstand i 1600'erne er de to epitafier paa kirkens vestvæg, som er sat over borgmester Hans Nielsen Chølenbrun og borgmester Thomas Brodersen Riisbrigh.

Nordre sideskib. Fra skibet er der direkte forbindelse med Valkendorfs kapel, som er det eneste bevarede af de kapeller, der indtil restaureringen 1874 var bygget op til kirken. Det blev opført af lensmanden Henning Valkendorf 1633, og gitterlaagen er et arbejde af den fremragende kunstsmed Caspar Fincke.

Valkendorfernes kister, som har været fjernede fra kapellet, er nu ført tilbage. Paa væggen er op-

sat et marmorepitafium over friherre Fr. von Wittinghof († 1691) og hans hustru Eleonora Marie Sehested.

Over indgangen til kapellet ses et udmærket, borgerligt epitafium fra 1640 over raadmand Jørgen Mortensen og hans hustru.

Endelig sidder paa nordvæggen i samme skib et sandstensepitafium over Ebbe Munk († 1622) til Fjellebro, og hustru Sidsel Høeg. — Lysekronerne i kirkens midtskib er gaver fra Odenseborgerne: prof theol Jacob Bircherod samt købmændene Johannes Paulsen og Thomas Balthasar Freithoff. (Museumsdirektør Svend Larsen: Vejledning for besøgende).

Om folketal og menighedsraad m v, se pag 55 og 56.

Stiftsprovst Fyns stift, provst for Odense købstads provsti sognepræst ved domkirken (Sct Knuds kirke)

Indtægt 1857: a) 74 rug, 112 byg, 77 havre, d) 110 rdl, 300 rdl, ingen embedsbolig. — 1870: 7372 kr, regul 3800 kr. — 1913 flg: 1. kl — embedsbolig, Filosofgangen 10, opført 1885, købt 1915.

Af stiftsprovsterne ved Sct Knuds kirke kan nævnes: mag Mads Jensen, Middelfart, der 1614 blev kgl konfessionarius, mag Hans Wandal, som 1617 blev biskop i Viborg, mag Ludvig Stoud, der 1699 blev biskop i Christianssand, mag Bartholomæus Deichmann, der 1700 blev biskop i Viborg, senere biskop Aggershus stift, Jacob Ramus, der 1763 blev biskop her, Jørgen Jensen Hee, der 1764 blev Holmens provst og senere biskop i Aarhus, Frederik Julius Beck, der 1805 blev biskop over Aggershus stift, dr Stefan Tetens, der 1819 blev biskop i Ribe, Jens Paludan-Müller, der 1830 blev biskop i Aarhus, dr Nic. Faber, der 1834 blev biskop her, S. R. Ortved, der 1841 blev domprovst i Roskilde.

28. 1. aug 1841—14. sept 57 (sp Ø Hæsinge-H 6. nov 38): **H. P. Svitzer,** fl t Vor Frue k, Odense, se der.

29. 22. jan 1858—15. jan 95 (sp Kullerup-R 10. nov 55): **Anders Knudsen Damgaard,** * 1. nov 08, Damgaard, Lyby. Forældre: Gdjr Knud Lauritzen og Ane Andersdatter. Stud Viborg 28, c apr 34 (l), manuduktør, sp Borbjerg 19. febr 39, provst Hjerm-Ginding-Hammerum herr 16. jan 50, r af Dbg 59, Dbm 75, KII af Dbg 83, KI af Dbg 89, afsk 15. jan 95, † 3. sept 06. ~ 21. maj 36 Emma Augusta Fritsche, * 7. sept 13, † 9. jan 08. Forældre: Buntmagermester Benjamin Traugott F og Caroline Andrea Szybrowsky.

Folketingsmd Holstebro 49 f, fmd gaardmands- og boelsmands-hoveriafløsningen i 8. landstingskreds og fmd husmandsafløsningen i Ringkøbing amt 50 og 53, byraadsmedlem i Odense i 6 aar.

Skrev art i Khst saml, Dsk kirketid, Ugeskr f d evg kirke i Danmark, i Teol tidsskr m m. — Udg bl a 51: Udkast til en forfatning for d evg lt folkekirke i Danmark, 52: Oplysninger til fornævnte udkast, 67: Udkast t forfatningslov for d dsk folkekirke, 74: Psalmebog til kirkebrug, 87: Betragtninger over psalmebogens liturgiske del, 91: Om det gejstlige naadensaar, en undersøgelse og betænkning, 95: Afskedsord i Sct Knuds kirke, 97: Ledetraad v religionsundervisning i folkeskolens skoler, 2. udg 98. Flere lejlighedstaler.

Da D som barn viste evner, kom han ved velynderes hjælp i Viborg skole, og han blev en dygtig teolog. Præsteembedet i Borbjerg var han til at begynde med ikke glad for, han maatte ombygge den forfaldne pgd, skønt indtægterne var smaa, og han maatte tage teol studenter i huset til undervisning for at hjælpe paa indtægterne. Han var politisk interesseret, var folketingsmand i 3 perioder og naaede en anset position i Vestjylland. Paa biskop *Engelstofts* foranledning blev han stiftsprovst her, og han blev her længere tid end nogen anden stiftsprovst, 37 aar, og naaede at holde 50 aars jubilæum, krondiamant- og jernbryllup. Han var en kundskabsrig, tankeklar og handlekraftig personlighed. Med særlig interesse omfattede han Sct Knuds kirke, hvis restauration han gjorde et stort arbejde for. Og det lykkedes ham ved sin skarpsindighed at tyde den hidtil som uløselig opgivne indskrift fra biskop Gisicos tid under taget paa kirkens vestlige halvdel. — I hele sin præstetid tog D gerne del i det offentlige liv. Her i Odense tog han initiativ til oprettelse af Mulernes legatskole og medvirkede ved omdannelsen af Lahns stiftelse og udvidelsen af Odense hospital. Som byraadsmedlem var han virksom for byens matrikulering. Biskop Balslev omtalte ved han jordefærd hans retfærdighedssans, hans grundige lærdom og store kundskaber, en flittig mand, der fik noget ud af sin tid. Bag hans tilknappede ydre var et rigt hjerte. Stiftsprovst Lützhøft fremhævede hans trofasthed og alvorlige samvittighedsliv. Hans forkyndelse var præget af hans møde i ungdommen med Mynster. Han indtog et positivt kristeligt stade, ægte lutheraner var han. Medens han havde mindre betydning som prædikant, fik han indflydelse ved dygtig administration. I det offentlige liv var han konservativ, men ivrig for reformer, især i Odense by. Han var ivrig for kirkens selvstændighed og gjorde sig flere gange til talsmand for en kirkeforfatning. Han var ogsaa stadigt optaget af liturgi og salmebog og af børnenes kristendomsundervisning og udgav enkelte skrifter om disse emner. Han var meget veltalende, men fik især anseelse og betydning som administrativ embedsmand. Han lagde stor positiv dygtighed for dagen baade som provst, som kommunalmand og i de forskellige selskaber og organisationer. Hans diamantbryllup fejredes ved en stor fest i Industripalæet. Hans hustru mindes som et livsglad og elskværdigt menneske.

Stiftsprovst D var en af de 2 præster, der lukkede sin kirke for Vilhelm Beck. Beck skulle tale ved et DMSmøde i Sct Knuds kirke, men D sagde, at han ville ikke have Beck dér, fordi han ved sin sidste gudstj her havde sagt, at »han ikke kunne bede for kejseren af Kina«. Beck forklarede, at han fandt bøn »for alle mennesker« intetsigende, og tilføjede, at han f eks ikke kunne bede for kejseren af Kina. Beck udtalte bagefter, at den stakkels betrængte kineser næppe anede, at han havde en saadan ven og forbeder i Odenses stiftsprovst.

Ny khst saml VI, Fyens stiftstid 3. sept 06 og 10. sept 06, Ill tid 17. maj 96, 27. maj 1906, 16. sept 06, H. St. Holbek: Odense bys hist, 1926, s 332, 350, 509, 615, P. Jul. Damgaard: Slægten D, 1932, Bjørn Kornerup i DBL, V, 562 f, HF, I, 776 f, Khst saml 6. r, V, 1945, s 137 f, Vilh. Beck: Erindr, s 143.

Hjælpepræst hos stiftsprovst Damgaard

9. jan 1890—31. juli 94: **V. J. M. Øhlenschlæger,** se Ø Skerninge-H.

30. 14. marts 1895—15. nov 1903 (sp V Hæsinge-SL 8. febr 83): **L. N. Balslev,** fl t biskop over Fyns stift, se biskopper over Fyns stift.

Hjælpepræst hos stiftsprovst Balslev

16. juni 1899—15. dec 1900: **A. J. P. H. Gjerulff,** kkp her, se Sdr Næraa.

31. 3. febr 1904—10. sept 31 (sp Sct Pauls k, Kbhvn, 19. okt 91): **Hans Henrik Holten Lützhøft,** * 1. jan 57 Lendemark, Bylderup. Faderen: Sp i Ørsted-D, † 03, se der. Stud Roskilde 74, c 80^1 (l), lærer Kbhvn, hjpr Assens-

Kærum 25. nov 81, kst sp Kærum 26. juni 86, sp smst 6. aug 87, r af Dbg 00, Dbm 13, KII af Dbg 23, afsk 10. sept 31, † 7. febr 43. ~ 18. juli 82 Emma Metha Marie Zimmermann, * 26. maj 62 Holmegaard, Kg Lyngby. Forældre: Arkivar i Provinsregeringen i Slesvig Georg Johs. Theodor Z og Laura Henrikke Staal. — Slægten stammer fra landsbyen Lytzhift i Husby sogn, Angel.

BM KC 99—18 og 19—31, medred KCs blad, Kirken og hjemmet, 04—07 og 12—17, fmd Fyns gejstlige konvent 04, BM De danske armeniervenner.

Skrev talrige artikler og afhandlinger, fortællinger og digte, udg 93: Nogle ord til formaning og opbyggelse, afskedsprædiken 1904 i Sct Pauls kirke, 05: Frigjort, en fortælling, 5 samlinger julefortællinger m m. Skrev et festspil, der blev opført paa Odense teater 2. april 1905 i anl af H. C. Andersens 100 aars dag.

Stiftsprovst L var af gammel angelsk landmandsslægt. I Odense kom L paa forskellige maader til at øve indflydelse, som præst og som sjælesørger betød han meget, især for gamle og syge, som stiftsprovst (og undertiden som kst biskop) udfoldede han sine administrative evner og virkede bl a meget for sogneudskillelser og opførelse af ny kirker. Han passede godt i Odense, en statelig mand, meget veltalende og repræsentativ, og som alle medlemmer af slægten L et uhyre levende menneske. Sønderjylland, kunst, teologi, armenierne var blandt hans hovedinteresser. I 1920 var det ham en glæde at prædike i sin faders kirke i Bylderup. Hans julefortællinger var meget paaskønnede, han skrev gerne og med en let pen. Teologisk var han paavirket af Mynster og Martensen, og hele sit liv havde han sit faste stade i KC, hvor han i mange aar var en af de førende personligheder. — En søn skriver:

»Ved visitatsen i Kærum 1890 kom biskop Stein til den overbevisning, at sognets unge, kun godt 30 årige præst, Lützhøft, havde evner og anlæg til at tjene kirken paa et større virkefelt end det lille landsogn udenfor Assens; han opfordrede ham derfor til at søge embede i København og tilsagde ham sin fulde støtte til en ansøgning derom. Aaret efter blev L sognepræst i St Pauls store fattigsogn i København, hvor han gennem de næste 13 aar kom til at udøve en velsignelsesrig gerning. Hans store pligtfølelse overfor embedet i forbindelse med hans levende naturs trang til virke udover embedspligterne stillede større krav til hans formaaen end hans sjælelige og fysiske arbejdskraft i det lange løb kunne honorere, og, omend det var svært for ham at forlade sin kære gerning, sin hengivne menighed og vennekreds i Købehavn, var det nærmest fysisk nødvendigt for ham at modtage tilbudet om embedet som stiftsprovst i Odense.

I Odense fandt han sig hurtigt til rette og fik gennem en menneskealder megen betydning for en stor kreds af sine bysbørn, — som præst og som menneske.

Som præst samlede han alle dage en stor og hengiven menighed om sig. Han udarbejdede altid sine prædikener med den største omhu, og læste og lærte dem saaledes, at han holdt dem frit og flydende, uden at være bundet af ordlyden i det skrevne, men dog saadan, at han fulgte linjen og tankegangen i det gennemtænkte, og i kraft af den inspirationens naadegave, der var ham forundt, kunne give ordene vinger, saa de løftede ham og hans menighed op ad. Han behøvede aldrig gennem sin halvhundredaarige virksomhed som prædikant at ty til at læse op af sit manuskript, som han dog altid havde i lommen.

Hans forkyndelse virkede mest ved følelsens inderlighed, ved vidnesbyrdet om hans egen stærke tro paa det, han prædikede, ved hans fromhed, og ved hans tales og væsens afklarede form. I sin tale var han lige langt fra svulst og hverdagsjargon, hans prædikener var paa een gang letfattelige og uden retorik udtrykt i et smukt og ophøjet sprog.

Saa megen omhu L lagde i forkyndelsen fra prædikestolen, saa var den for ham dog kun en del af gudstjenesten i kirken, og han lagde stor vægt paa, at den ikke kom til at overskygge den liturgiske del og navnlig ikke bønnen og sakramenterne. Den liturgiske tjeneste havde L medfødte evner til at give en særlig højtidsfuld og værdig form ved sin hele personlighed, sin frie og myndige fremtræden, sin smukke stemme og sin musikalske sans, men først og fremmest ved den fromhed, der lyste ud af hans kønne, forklarede ansigt, naar han udførte altertjenesten, og ved forvaltningen af sakramenterne understøttede hans egen tro og tillid i saa høj grad, som det er mennesker givet, de hellige handlingers guddommelige kraft.

Saa tro en kirkens tjener L var, saa var gudstjenesten for ham dog saa langt fra bundet til kirkebygningerne. En meget stor del af hans virke som Guds tjener faldt udenfor kirken, i smaa og store stuer hos gamle og svage mennesker, ved sygesenge, hvor han med sit kærlige sind og sin egen tillidsfulde tro med jævne ord og troskyldige salmevers hjalp dødssyge mennesker gennem den store, svære kamp tilsidst, ved religionstimer i skoler og søndagsskoler, ved konfirmandundervisningen, bibeltimer, foredrag i ungdomsforeninger, ved samtaler paa tomandshaand og ved mangfoldige andre lejligheder, hvor der var brug for ham som sjælesørger« (Sv. Lützhøft).

Hans Holten Lützhøft: Slægten L 1610—1936, 1936, Henry Ussing: Min Livsgerning, II, 10, R. Volf: Erindringer, s 108, M. C. H. Dreyer: Ved stiftsprovst L's afgang, 1932, K. Gjesing-Pedersen: KC 1899—1949, 1949, nekrologer i dagspressen.

32. 6. nov 1931—18. okt 49 (sp Hans Tausens k, Kbhvn, 4. juli 27): **Johannes Fog-Petersen**, * 23. nov 79 Alslev v Varde. Faderen: Sp Trinitatis k, Kbhvn, † 16, se der. Stud Roskilde 99, c 05^2 (l), forst folkehøjssk for unge handelsmedhj »Købmandshvile«, Hørsholm, 05, red »Lolland-Falsters venstreblad« 14, sp Vaalse 31. marts 21, r af Dbg 34, Dbm, afsk 18. okt 49. ~ 14. maj 07 Solvejg Høgsbro, * 25. aug 82, Kbhvn. Forældre: Højesteretssagf, justitsminister Svend H og Louise Raunsøe. Broder: Sct Lukas k, Aarhus. Hustrus broder: Biskop, Lolland-F, se stamt 31 (Fog) og stamt 85 (Høgsbro).

Folketingsmand (det radikale venstre) for Højrupkredsen 13—20, medl af best for Frederiksborg amts hist samf 1909—14, for Dansk hist fællesf 1911—19, medl af rigsdagskomm ang de dansk-vestindiske øer 1916, af Gymnastisk selsk hovedbest 1916—21, af Handelskomm af 28. sept 1918, af udv til revision af

værgeraadsloven og plejetilsynsloven af 26. nov 1918 og af skolekomm af 21. febr 1919, fmd for menighedsraadsforeningen for Lolland-Falsters stift 1923—27, rejsepræst for KS af 1898 1923—27, fmd for skolekommissionen for kommuneskolen v Sundholm 1927—31, næstfmd i best af Kbhvns præstekonvent 1930—31, medl af best for Kbhvns afd af landsforeningen af menighedsraad 1931, medl af Kirkens Korshærs økonomiraad, Odense, 1932—35, medl af best for Kirkeligt forbund af 1933, fmd 1934—45, medl af hovedbest for KC 1934—50, medl af Den danske komité for »Faith and Order« fra 1932, fmd for KCs kreds for Odense og omegn 1935—50, medl af best for Menighedsraadsforeningen for Fyens stift 1939—50, fmd 1940—50, fmd for Odensekredsen for Dansk kirke i udlandet 1940—48, for Odense bibelskole 1940—46, for Fyens stiftskonvent 1941—47 og for De samv menighedsplejer, Odense, fra 1943, medl af Inspektionen for Graabrødre kloster, Odense, medl af og fmd for Inspektionen for Lahns stiftelse, Odense, 1932—49, medl af Komm til revision af lov af 20. maj 1933 om folkeskolens styrelse og tilsyn og tilsynet med de private skoler 1946 og af udv for The Danish Council of Christians and Jews 1947, medl af best for Louis Petersens legat 1948.

Litt: DBL VII, 142, H. Ussing: Min livsgerning, II, 21, 118.

Hjælpepræst hos stiftsprovst Fog-Petersen

16. sept 1938—8. okt 38: **J. H. Ebert**, se rkp Kloster-K, Horsens.

33. 17. dec 1949 (sp Husby-SN 30. nov 23): **Karl Laurids Aastrup**, * 26. nov 99 Ulfborg. Forældre: Hans Jacob Aa og Mariane Andrup. Stud Ribe 17, c 23[1] (l), provst Ulfborg-Hind herr 17. maj 40, r af Dbg 50. ~ 5. sept 27 Vibeke Florentz Birch, * 16. sept 03 Kbhvn. Forældre: Gross Waldemar Carl Theodor B og Ellen Florentz.

Sogneraadsmedl 46—49, præst for danske flygtninge i Sverige (Skaane og Smaaland) 1. marts 44—5 maj 45, bopæl: Lund, BM Den dsk klub, Malmø-Lund, 44—45.

Udg: 20: Lyng, digte, 25: Fra kammer, klit og kirke, 29: En kirke indvendig, 32: Treveje, roman, 33: Ellen Linde, roman, 39: Salmer I, 41: Salmer II, 44: Salmebog for den danske kirke i Sverige, 45: Tillæg til samme, 45: Salmer III, 49: Salmer IV, medarb ved Tidehverv, kronikker i »Jyllandsposten« og »Fyens stiftstid«, 4 salmer og 1 oversættelse i »Den danske salmebog« 1953.

1. residerende kapellan og præst ved Graabrødre hospital

Indtægt 1857: a) 24 byg, 5 rug, b) 12 rdl, 100 rdl, d) 835 rdl, præstebolig paa Graabrødre torv fra 1818, af hosp 133 rdl. — 1870: 4202 kr, regul 1960 kr. — 1913: 1. kl. — 1946: 2. kl, embedsbolig fra 1912, Kronprinsensgade 5.

Graabrødre hospital er indrettet i det tidligere Graabrødre kloster og er en gammel stiftelse, der gaar tilbage til reformationstiden. Restaureret 1870, den sidste fundats fra 1870, hvorefter stiftelsen omfatter: 1) klostret med bolig for 24 kvinder af den dannede middelstand, 2) hospitalet med 53 pladser for kvinder og 20 pladser for mænd. Alle med fribolig.

Bygningerne danner et anseligt kompleks, af røde munkesten, med kamgavle. I østfløjen ligger kirken, c 300 sd, stort krucifix. Kirken indrettedes 1874, den gamle kirke laa syd for klostret. Forstander- og præstebolig blev solgt 1895, da Jernbanegade skulle gennemføres til Graabrødretorv.

27. 27. dec 1816—21. okt 56 (adjunkt, Odense, 7. nov 06): **Andreas Frederik Wiberg**, * 28. nov 79 Odense. Forældre: Handelsmand Jacob Pedersen W (f i Sverige) og Anna Frederikke Jørgensdatter. Stud Odense 96, c maj 01 (l), † 21. okt 56. ~ 27. dec 06 Anna Kirstine Jensen, * 29. aug 77 Odense, † 9. aug 34. Faderen: Skrædder Hans Christian J. — Sønner: Sdr Omme-H og *præstehistorikeren S. V. Wiberg*, Jordløse-H. Søster ~ Wandall, Gudbjerg.

S. V. Wiberg skriver om sin fader: »Mindes endnu med hengivenhed og taknemmelighed af hans fordums disciple og var i besiddelse af menighedens agtelse og kærlighed. Særdeles kyndig i tysk og fransk. Messede overordentlig smukt. Fru W blev dybt savnet som en trofast hustru og som den omhyggeligste moder.« (W, II, 519.)

28. 16. jan 1857—28. maj 83: Dr phil et theol **Nicolaus Ludvig Helveg** (Helweg), * 26. april 18 Odense. Forældre: Distriktskirurg, dr med Hans Zacharias H og Anna Elsabe Wendt. Stud Odense 35, c maj 40 (l), accessit 40, husl Margaard 41—44, studier i Kbhvn til 57, konkurrerede 52 om professoratet i khst, dr phil 55 (De danske domkapitler), dr theol h c 79, afsk 28. maj 83, † 5. sept 83. ~ 19. sept 47 Caroline Thalia Elisabeth Lunn, * 23. juli 23 Holckenhavn, † 17. maj 73. Forældre: Forpagter af Holckenhavn, senere ejer af Lammehave i Ringe, Andreas Bruun L og Magdalene Beate Leopold. — Broder: Købelev. Se stamt 43.

Medstifter og BM af Selskabet for Danmarks kirkehistorie 49, red af Khst saml I—II, 1849—56, medl af Det kgl dsk selskab for fædrelandets hist og sprog, præst ved Odense tugthus til dets nedlæggelse 61, red af »For litt og kritik« 43—48 (hvor han bl a skrev om tro og viden, om Chr. IV og den tids religiøse bevægelser), skrev i Teol tidsskr f den norske kirke, II, 1849, om Niels Hemmingsens og H. P. Resens kristologi.

Udg sm m C. J. Brandt 46—47: Den danske psalmedigtning, en antologi med biografier, udg 50—55: Den danske kirkes hist efter reformationen, I—II, 2. udg 57—83, 57—70: Den danske kirkes hist indtil reformationen, I—II, 64: Om Grundtvigs sære indfald, fejdeskrift mod Martensen. Talrige artikler i »Dsk kirketid« og i »Nordisk maanedskrift for folkelig og kristelig oplysning«, der begge i flere aar havde ham som medudgiver.

Ludvig Helveg (han skrev sig ikke Helweg, som slægten ellers skrev sig) var en af Grundtvigs mest betydelige disciple. Allerede som ung læste han i Odense Grundtvigs skrifter og besluttede at kæmpe for Grundtvigs tanker. Opmuntret af C. Paludan-Müller begyndte han sin forfatterbane og skrev afhandlingen om tro og viden. I 13 aar privatiserede han i Kbhvn, optaget af studier, litterært arbejde og kirkelig virksomhed. Allerede 1844 blev han sammen med E. Christiani leder af de gudelige forsamlinger (se I, 259), som var begyndt af *J. C. Lindberg* for at modvirke baptismen, og han forsvarede ihærdigt lægfolket. Fra sit grundtvigske stade fulgte han nøje tidens kirkelige udvikling. Men hans grundtvigske syn og hans forbindelse med de vakte lægfolk gjorde det vanskeligt for ham at vinde frem, og han maatte opleve svære skuffelser. 1846 indleverede han en eksegetisk-dogmatisk afhandling »Om troen og Guds ord« til den teologiske licentiatgrad, men den blev ikke antaget. 1847 havde han haab om et lektorat ved det teologiske fakultet i Kristiania, men *C. P. Caspari* blev foretrukket. 1850 blev han forbigaaet ved besættelsen af et embede som diakon i Aabenraa. 1852 fik *J. F. Hagen* det professorat i kirkehistorie han var medbejler til.

Kort efter var han den, der først af alle slog til lyd for, at der maatte tages et energisk arbejde op for opførelse af nye kirker i den hastigt voksende hovedstad, og at der maatte ansættes flere præster. Han blev medl

af komiteen for opførelsen af Sct Johannes kirke, men traadte tilbage, da han ikke ville paadrage sig skin af derved at bane vej for et embede til sig selv.

I *Odense* kom han til at udøve en meget betydningsfuld præstegerning. I hospitalskirken havde der hidtil været ringe kkg, men den blev nu ligesom Vartov hjemsted for en levende, grundtvigsk præget menighed. Som præst var H mere prædikant end sjælesørger, hvortil hans blufærdighed og noget sky natur gjorde ham uskikket. Han havde ganske vist ikke store ydre gaver som prædikant, hans stemme var hæs og ubehagelig, og en strengt logisk disposition var ikke hans sag, men hans forkyndelse bar i sjælden grad det personlige vidnesbyrds præg. Fra hele Fyn samledes efterhaanden store skarer om hans prædikestol, og der foreligger mange udtalelser om, hvilken dybtgaaende aandelig fornyelse hans indsats betød. Ogsaa hans hjem, hvor han gæstfrit samlede grundtvigske venner, fik ikke ringe kirkelig betydning. Desuden tog han gerne ordet ved møder og var paa enhver tid rede til at bryde en lanse for de grundtvigske tanker paa kirkeligt og folkeligt omraade. Ogsaa med sin pen kæmpede han for disse ideer, f eks i fejdeskriftet mod Martensen og i mange artikler i »Dsk kirketidende« og i »Nordisk maanedsskrift«. Hans iver for de grundtvigske frihedskrav førte ham endog 1874 til at deltage i ordinationen af Cornelius Appel, og H fik en bøde. Til sine sidste aar var han en trofast deltager i arbejdet for almennyttige og patriotiske formaal, f eks den sønderjyske sag, og 1871 dannede han udvalget for den dansk-amerikanske mission. I Odense befandt han sig saa vel, at han aldrig søgte forflyttelse herfra.

Ludvig Helveg var først og fremmest praktisk kirkemand og præst af grundtvigsk støbning. Men hans navn ud over landet vil nok huskes bedst som *kirkehistoriker*. Medens sejrherren i konkurrencen 1852 er glemt af de allerfleste og ikke fik nogen betydning, blev H en af aarhundredets mest kendte danske kirkehistorikere. Allerede som ung dyrkede han kirkens historie og skrev om de religiøse bevægelser paa Chr. IVs tid m m. Og meget læst var værket om dansk salmedigtning. Som medstifter af selskabet for dsk kirkehistorie redigerede han de første bind af Khst saml, og hans licentiatdisputats, paa grundlag af de da tilgængelige kilder, giver en god oversigt over domkapitlernes udvikling og karakter. Selvom arbejdet nu er forældet og lider under mangel paa europæisk baggrund, har det ikke endnu fundet nogen afløser, og det kan ses som en forstudie til Hs hovedværk, fremstillingen af hele den *danske kirkes historie*, en skildring, som først og fremmest henvender sig til den dannede almenhed, men hviler paa selvstændigt studium af kilderne. Bedst lykkedes 16. og 17. aarh, og især middelalderen, medens opfattelsen af 18. og 19. aarh lader en del tilbage at ønske. Det 18. aarh ses i for høj grad blot som indledningen til det 19. aarhundredes kirkehistorie, og m h t det 19. aarh har Hs udpræget grundtvigske standpunkt ikke været til gavn for fremstillingens objektivitet, idet Grundtvig helt igennem fremstilles som den altoverskyggende personlighed. Dette afsnit lider ogsaa af formløs bredde. — Paa Hs tid forelaa kirkehistoriens kilder kun i lidet bearbejdet stand. Derfor er hans værk paa mange maader nu forældet. En større svaghed er det, at han kun i ringe grad har haft øjet aabent for den udenlandske kirkehistorie som baggrund for den danske. Skildringer af begivenheder og tilstande har ganske overvejende haft hans interesse, medens redegørelsen for den teologiske tænkning hverken er skarp eller fyldig og karakteristikken af de ledende personligheder ikke indtrængende. Som helhed er det et betydeligt og aandfuldt værk, der med rette har vundet megen udbredelse. Det er affattet i et klart, ædel sprog, og med forkærlighed lader H kilderne selv komme til orde. Det var en fortjent paaskønnelse, at han blev dr theol h c ved universitetets jubilæumsfest 1879. (Bjørn Kornerup.)

Vilhelm Birkedal var 24 aar, da han traf H i Fredericia og var straks ikke klar over, om han var en gammel eller en ung mand. Hans haar var næsten hvidt, hans ansigt meget alvorligt. Men den tidligt vakte alvor var forenet med et ungdomsvæld i hans sind. Allerede som skoledreng sagde H til sig selv: »Jeg vil hellere staa imod hele verden som Grundtvigs væbner end sværge til nogen anden fane«. Dog blev han aldrig gammelagtig; en sjælden *ren* natur, vendt imod alt raat og plumt og grimt. *H. N. Clausen*, der var næsten enevældig ved det teologiske fakultet, stod ham i vejen for at naa sit egentlige maal: at blive universitetslærer, og Clausen blev støttet af Mynster. Det var H en dyb skuffelse. Det var ham ogsaa en skuffelse, at han ikke blev præst ved Sct Johannes kirke. Birkedal anser det for et tab for det teologiske fakultet, at han ikke blev professor og anfører bittert Mynsters ord til biskop Brammer: »H viste sig saa blottet for talent og for kundskaber, at han ikke bør tænke paa at gaa den akademiske vej.« H havde *aand*, og »Mynster karakteriserer ved anførte bemærkning mest sig selv«. Birkedal anser Hs dybe syn paa krds gennemtrængen i nordisk folkelighed som mesterlig og uden sidestykke, han var ægte kristen og dansk tilbunds. Hans lune var medfødt. Det kunne være kosteligt at høre ham kaste lys over statskirkelighedens og det bestaaendes brøst. Mildhed var hans særkende, barnligt oprigtig. Naar han under samtalen med den ene haand stadigt purrede op i sit lyse, tynde haar, gled den ene friske tanke frem efter den anden, men at disputere var ikke hans sag... hans prædiken var en ustandselig aandstrøm uden komma eller punktum, bølgeslag paa bølgeslag... jeg har næppe kendt nogen, der som han fik aandsudtrykket i sit ydre saaledes til at smelte sammen med bevægelsen i hans indre. — Der blomstrede en levende menighed op omkring ham i Odense, der hidtil kun havde vist svage livstegn. Salmerne klang lifligt, og i hjemmene saa man, at søndagens gudstjeneste satte folk i bevægelse. I sit hjem holdt han smaa foredrag og der blev sunget meget. Han var saare arbejdsfør, paa færde fra morgen til aften, talrige foredrag holdt

han i Odense bys mange foreninger, og flittig var han med sin pen og sine studier. Grundtvigianer var han (han havde lært Grundtvig *indenad)* af reneste vand. Der var vist ikke mange af Grs disciple, hos hvem »ordet af Vorherres mund« var blevet saadan til »aand og liv« som hos ham... Som deltager ved vore præstemøder var han ubetalelig. Vi havde et engere konvent med deltagere fra alle Fyns egne, hovedsagelig grundtvigske præster. Her var H, trods sit stilfærdige væsen, paa en maade sjælen i forhandlingerne. Her følte han sig rigtig vel tilpas, elsket og agtet af os alle... Saa kom den lange tid, da hans *natur*stjerne var i nedgang, medens visselig hans *naade*stjerne var i stadig opgang. Det kendtes af os efter hans udenlandsrejse i 70'erne, at der var gaaet noget i stykker hos ham, og en benskade, der stødte til, syntes at svække hans hjernes virksomhed. Han blev distræt og glemsom, men klamrede sig til haabet om, at det skulle blive bedre. Han blev ved at prædike til det sidste. »Jeg er jo dog din tjener, og jeg maa gaa dit ærinde.« Han maatte tage sin afsked, og han stod færdig til at bryde op fra Odense for at drage til Kbhvn. Vognen holdt for døren, han stod rejseklædt med rejsetasken i haanden, rede til at sige farvel ... »Nu er jeg rejsefærdig!« Det blev de sidste ord han sagde. Han segnede om og udaandede med et forklaret smil i sit aasyn...

Hans hustru var en stille kvinde, der bar sanddruhedens usvigelige stempel i væsen og fremtræden. Hun led i flere aar af en ulægelig sygdom, der længe kastede skygger over hendes sjæleliv, men hun gik bort i lyset af Guds naade. (Vilh. Birkedal: Personlige oplevelser, II, 1890, s 140—51.)

Carl Moe omtaler Ludvig H som »en af de faa gode gamle grundtvigianere«, han havde truffet, skønt den gamle Helveg ikke gav den unge Moe et ord som svar paa et spørgsmaal ved en begravelsessammenkomst i Odense, hvor Moe sad ved siden af Helveg. (Carl Moes oplevelser, s 133.)

Otto Møller beretter om et møde i Nyborg 1860, hvor H »talte mod den hele missionssag«. (DMS).

Pastor J. C. Clausen (Brahetrolleborg-K) boede i sin latinskoletid hos Ludvig H sm m J. Helms (se sp Skellerup-E) og Emil Koch, der var personel kapellan hos pastor Helveg og efter hans død blev hans eftermand. C skriver: »Koch var en meget vindende personlighed og en udmærket præst, og han vandt sig snart en stor vennekreds og var meget afholdt i alle de aar, han var præst i Odense. Gamle pastor Helveg var et elskværdigt menneske, meget særpræget og betydelig, navnlig som kirkehist. Der kom mange gæster fra by og land. En ret hyppig gæst var Morten Eskesen, den gang friskolel i Odense. Han bad ofte pastor Helveg gennemlæse sine litt produkter, navnlig de poetiske, som kunne være meget naive, ofte i højnordisk stil. En gang havde Morten skrevet en geografi paa vers, »Jordskue i sang«, kaldte han den, »at synge til Linnemanns rare tone til dagen med sit lyse øje«. Pastor Helveg fraraadede ham at lade den trykke, men han viste den ogsaa til boghdl Milo, som maaske ventede forretning ved udgivelsen. Bogen blev trykt og blev meget haardt medtaget af kritiken og ikke helt uden grund. Pastor Helveg bebrejdede meget alvorligt Milo, at han havde trykt bogen. Det var synd for Morten.« (J. C. Clausens mindebog, 1942, s 29.)

Univ aarsskr, 1855, s 44 f, do, 1879, s 108 f, Ludvig Schrøder: Ludvig Helveg, af hans liv og af hans tid, 1884, Khst saml, 4. r, V, s 126 f, H. P. B. Barfod: Minder fra gl gr hjem, I, 1921, s 82 f, Holger Begtrup: Dsk menighedsliv i gr kredse, III, 1932, s 122—29, Johs. Steenstrup: Historieskrivningen i Danmark i det 19. aarh, 1889, s 363—68, L. Koch: Erindringer, 1912, s 166 f, R. Volf: Erindringer, 1926, s 33 f, Holger Begtrups levned, I, 1929, s 160 f, H. F. Rørdam: Selskabet f Danm khst i dets første 25 aar, 1875, Højskolebl, 1882, sp 441 f, 1885, sp 1409 f, Ill tid 23. sept 83, Bjørn Kornerup i DBL, X, 39 f, KLfN, II, 391, J. P. Bang: Gyllingpræsten Otto Møller, 1931, s 58.

Hjælpepræst hos dr L. Helveg

25. nov 1878—30. juli 83: **H. L. Emil Koch**, se ndf.

29. 30. juli 1883—30. aug 1923 (hjpr her 25. nov 78): **Hans Ludvig Emil Koch,** * 23. juli 51 Sdr Kirkeby. Faderen: Provst H. P. G. K († 83), Nr Vedby-NA, se der. Stud Nyk 69, c 74² (l), huslærer Kærstrup 76, r af Dbg 95, Dbm 23, afsk 30. aug 23, † 23. feb 24. — Ugift. — Broder: Glostrup, se stamt 50 A.

Fmd Odense højskolef. Medstifter og fmd Kristeligt—socialt udvalg.

Udg 93—94: Lys i mørke, nogle ord til syge, bedrøvede og urolige, I—II, 5 opl 07, 01—05: Det kristne menneskeliv, smaastykker til daglig læsning gn kirkeaaret I—IV, 2 opl, 04: Det sociale spørgsmaal og de kristne, 09: Smaa taler, holdt for præster. Efter hans død udgav pastor E. L. Balling, 24, af hans prædikener: Syndsforladelse, og pastor K. C. Koch udg 1940 hans prædikener: Jul, paaske, pinse.

Skrev flere afhandlinger og artikler.

Emil Koch er en af de betydeligste præster, der har virket i Odense. Gennem 45 aar var han præst ved samme kirker; pastor A. Quistgaard skriver: »I de aar jeg var hans kapellan, var Sct Knuds k altid fyldt, naar han prædikede til højmesse, og hospitalskirken var overfyldt, og dette fortsattes op gennem aarene. Han talte saa enkelt, at jævne mennesker kunne forstaa ham, og ogsaa saa dybt, at han kunne fastholde dem, der søgte og kendte til vanskeligheder. Opførelsen af Ansgar k skyldes væsentlig ham. Han var blomsterelsker og botaniker og havde som tegner og maler rigere evner end almindeligt blandt amatører. En af hans store glæder var at rejse, især i Italien. Han var et rigt udrustet og kultiveret menneske. Alt dette præger hans forfatterskab, som blev meget paaskønnet. — Hans virksomhed rakte ud over sognet. Særligt skal nævnes hans store arbejde i *Højskoleforeningen.* Han var sjælen i arbejdet for at faa dens store bygning i Slotsvænget opført; en stor stab af hjælpere stod ved hans side. Hver søndag vinteren igennem stod han paa talerstolen, ledede sangen, og hver mandag indtog han sin plads i sangkoret, som lededes af frk Ida Hey. Han indkaldte gode grundtvigske talere, men han var ikke snæver, biskop *Johs. Gøtzsche, Gunner Engberg* og *Hans Koch* og mange flere har talt her. *H. P. Hanssen-Nørremølle* var her flere gange, og vort nationale haab levede i Ks hjerte. Hver vinter indstuderede han en lille komedie med de unge, og jævnligt holdt han oplæsning af Holberg, Ibsen ell lign. Som regel var salen fuld, — gamle og unge mellem hinanden .... I hospitalskirkens klostergang ses en relief af Emil Koch. I menigheden her lagde han sit hjertearbejde«.

Provst *E. L. Balling* skriver om Emil Koch som præst.

Umiddelbart før Emil Koch gled over i de sidste 14 dages bevidstløshed, inden døden indtraadte, sagde han til os, der stod omkring

ham: »Nu er jeg ikke længere ansvarlig for, hvad jeg siger!« Dermed fralagde han sig altsaa det ansvar, som han hele livet igennem mere end de fleste havde følt sig inde under. Det bærer hans prædikener tydeligt præg af. Han havde altid denne fornemmelse af at skulle staa til ansvar ikke blot overfor mennesker, men navnlig overfor Gud for hvert ord, han skulle tale.

I et brev af 17. nov 1877 (dagen før han skulle holde en af sit livs prædikener) skriver han til sin søster: »Hvem der dog kunne tale uden at have lært sin tale udenad i forvejen!« Det fik Emil Koch aldrig lært. Hele sit præsteliv igennem stred og sled han og i de sidste aar urimelig meget *først* med at faa skrevet sin prædiken til næste søndag og *dernæst* med at lære den udenad. Det sidste aars tid glippede det for ham, saa han maatte læse den for menigheden efter sit manuskript.

Men dette er vel samtidig forklaringen paa, at hans prædikener, der saa godt som alle foreligger trykt, den dag i dag med udbytte kan læses af enhver dansk mand eller kvinde. Emil Koch læste meget og fulgte godt med ogsaa i teologien, men ikke et eneste fremmedord fik lov at slippe med ind i hans prædiken. Selv de højeste sandheder maatte kunne udtrykkes paa vort jævne modersmaal.

Indholdet af Emil Kochs prædikener var iøvrigt aldrig noget forsøg paa at forkynde nye og overraskende tanker, men det gamle evangelium, der var og er jøderne en forargelse og grækerne en daarskab. Naar Emil Koch i sine indledningstaler ved ordination skulle sige noget om dette at prædike, saa henviste han ofte til ordene fra Ap Gern »Vi hører dem forkynde Guds store gerninger paa vore egne tungemaal,« eller de ord, som de hedenske grækere sagde til Filip: »Vi vil gerne se Jesus!«

Ved en afskedssammenkomst, som holdtes efter at Emil Koch havde taget sin afsked, blev der holdt adskillige taler, som det var ham en personlig lidelse at høre paa. Han afskyede at blive stillet paa nogen art af piedestal. Men en ganske jævn mand glædede ham med at udtale: »Gennem aarene har jeg lært ikke blot at *se op til* pastor Koch, men jeg har navnlig lært at *se op sammen med* pastor Koch. Og det skal han have tak for.«

Men naar talen er om indholdet af Emil Kochs prædikener maa den maade, han talte om det kristne haab paa, fremhæves. Han kunne f eks udtrykke det saaledes: »Det kristne haab er ikke blot haabet om, at der i tidens løb skal hentes nogle enkelte, flere eller færre, her fra jorden op til Gud, men det kristne haab er haabet om, at Kristus vil komme og tage jorden i besiddelse, saa den bliver en ny jord, hvor retfærdighed bor. Og dette haab bygger vi paa selve den kendsgerning, at Kristus er kommen her til verden som et vidnesbyrd om at Gud selv ikke har opgivet haabet for verdens fremtid. Det er ikke os mennesker, der skal eller kan gøre hverken os selv eller verden anderledes end den er, men vi kan altsaa lade Gud komme til at gøre det, hvis vi vil.«

At verdenskrigen 1914—18 tog haardt paa en mand, der som Emil Koch havde et saa »urimeligt« haab til Kristus, kan enhver jo sige sig selv. Men han klyngede sig i suk og bøn og tro til dette »urimelige« haab, og hans yndlingspsalme var Sthens kendte: »Et trofast hjerte herre min skal dig til rede være!«

Som kollega var Emil Koch en saare værdifuld mand for de skiftende præster i Odense. De fleste af dem har siddet i Emil Kochs stue og han i deres for at dyrke hyggeligt samvær og tale redeligt og rent ud om tingene. »Vi skylder vore menigheder og vor fælles Herre at komme godt ud af det med hinanden!« sagde han tit. Ogsaa paa dette omraade følte han sig staaende under ansvar«.

Ved en mindefest 23. juli 1951 i Odense for pastor Emil Koch blev der bl a sagt flg:

Biskop **Øllgaard** belyste iflg Fyns Tidende Emil Kochs syn paa præstearbejdet: Kirken trænger til gode arbejdere. Han var selv en god arbejder, der beskæftigede sig med sine prædikener fra mandag og lige til lørdag for at være helt sikker paa at faa tingene sagt paa den bedst mulige maade. Koch var altid paa vagt overfor talemaader. Vor tale skal være virkelig, pointerede han gang paa gang. — Han blev aldrig partimand, men han følte sig dog stærkt knyttet til Grundtvigianismen, og hans tale blev en stærk grundtvigsk forkyndelse.

Landbrugslærer **Krüger-Larsen:** Vi værdsatte hans gennemarbejdede prædikener, der var præget af vederhæftighed og tjenersind. Til billedet af Emil Koch kan føjes hans frisind og varme hjerte for de smaa i samfundet. Han viste os de medmenneskelige krav, der kan stilles til os.

Pastor **Poul Øllgaard:** Emil Koch var min forgænger i dette embede. Han døde, kort før jeg blev indsat, men hans skikkelse og personlighed staar klart tegnet for mig. Han virkede mærkelig stærkt med sin forkyndelse og ved sit ord, netop fordi han ikke brugte ydre virkemidler og ydre veltalenhed.

Højskolebladet 14. marts 1924, Dsk kirkeliv, 1924, A. J. Rud: En Odensepræst, 1935. A. Quistgaard i Fyns Tidende 23. juli 1952, Højskolebl 1951, nr 29, DBL XIII, 27.

Hjælpepræst hos pastor Emil Koch

25. sept 1909—27. marts 13: **A. W. Quistgaard**, se Vedsted.
1. maj 1913—11. sept 16: **H. B. L. Øllgaard**, kkp her, se Fyns stifts biskopper.
3. aug 1921—30. aug 22: **E. L. Balling**, kkp her, se sp Sct Stefans k, Kbhvn.

30. 22. dec 1923—27. okt 47 (sp Ølgod-S 22. dec 16): **Poul Ulrik Lind Øllgaard,** * 3. febr 80 Borre. Forældre: Læge Peter Ludvig Grandjean M og Jenny Charlotte Charite Lind. Stud Østersøg 99, c 05^2 (l), hjpr Sct Olai k, Helsingør 14. marts 06, sp Velling 22. nov 09, afsk 27. okt 47, r af Dgb. ~ 18. febr 10 Ellen Laurentia Langkilde, * 24. febr 85 Christianslund ved Bogense. Forældre: Forpagter Hans Peter Olaus L og Laurentia Christine Augusta Lange. — Broder: Biskop Fyn. Søster ~ Brandt, Rønnebæk-O, se stamt 99.

Hjælpepræst hos pastor Øllgaard

6. juni 1943—5. febr 46: **V. A. Kvist**, se sp Varde.
3. juni 1946—28. dec 47: **T. O. F. Jørgensen**, se Hvidding.

31. 29. april 1948 (sp Brønderslev-S 9. sept 36): Provst **Jeppe Thorvald Jepsen Krøgholt,** * 28. maj 93 Mygdal. Forældre: Gdjr, sognefoged Martinus Jepsen K, og Kristine Nielsen. Stud Aalborg 13, c 20^1 (hi), højskolelærer Ryslinge 20, sp Skivholme-S 6. maj 22, valgmenighedspræst Balle 22. maj 25, provst Børglum-Hvetbo herr 17. okt 42 r af Dbg 50. ~ 11. juni 25 Dore Knudsen, * 11. sept 97 Randers. Faderen: Forfatteren Jakob Knudsen, †

17, valgmenighedspræst Mellerup, se der. — Søn: Jakob K, c th, højskolelærer, Rødding.

Sekretær Kirk smf f Vejle og omegn 33—36, amtsfmd KS 98, Hjørring amt 47—48, kredsfmd præsteforeningen Hjørring amt 42—48. — Var arresteret af Gestapo de sidste 12 dage af besættelsen.
Udg: 49: Jakob Knudsen, idé og erindring.

2. residerende kapellan

(Oprettet 17. maj 1924, embedsbolig, købt 1924, opført 1895 3 kl)

1. 16. aug 1924—24. aug 30 (sp Korsløkke sogn, Ejby v Odense 19. marts 17): **V. H. Buch,** fl t sp Vor Frue k, Odense, se der.

2. 1. juli 1931—18. febr 37 (sp Brylle 4. juni 27): **H. H. Magle,** fl t dsk sp Tønder, se der.

3. 24. maj 1937—25. nov 46 (sp Hedensted-SD 10. dec 30): **L. G. Bøss,** fl t sp Sct Johannes k, Aarhus, se der.

4. 28. maj 1947 (sp Assing 10. sept 36): **Andreas Peter Magnus Maarbjerg,** * 14. dec 04 Sahl, Ringkøbing amt. Forældre: Gdjr Niels Kristiansen M, og Ane Cecilie Marie Jensen. Stud Viborg 27, c 33[1] (l), hjpr og kordegn Søllerød 10. maj 33. ∼ 6. juni 33 Ane Louise Korsholm, * 29. juni 11 Føllenslev. Forældre: Lærer Ludvig Christian K, og Bertha Olivia Brandt. — Fætter: Holbæk-U.

BM DMS kredsbest i Hammerum herr 38—47, medlem af udv f sdsk i Ringkøbing amt 42—47, præst for tyske flygtninge 45—47, frivillig hjemmearbejder for DMS 37—47, BM Odense bibelskole, fængselspræst Odense arrest 47.

1. kaldskapellan

(Oprettet 2. aug 1893, nedlagt 17. maj 1924)

1. 19. okt 1893—26. sept 1900 (hjpr Lyderslev-F 12. april 93): **J. C. Kall,** fl t rkp Vor Frue k, Aalborg-ST, se Nykøbing, Falster.

2. 15. dec 1900—30. juni 09 (hjpr her 16. juni 99): **A. J. P. H. Gjerulff,** fl t Fraugde, se S Næraa.

3. 22. sept 1909—28. febr 16 (sekr KFUM, Odense 05): **H. Wellejus,** fl t Korup-U, se der.

4. 11. sept 1916—3. dec 20 (hjpr her 1. maj 13): **H. B. L. Øllgaard,** fl t Asperup-R, se Fyns biskopper.

5. 9. marts 1921—17. maj 24 (sekretær krigsfangelejre i Frankrig 18): **E. J. Poulsen,** fl t sp Thomas Kingos k, Odense, se der.

2. kaldskapellan

(Oprettet 16. nov 1920, nedlagt 17. maj 24)

1. 16. nov 1920—31. maj 22 (hjpr Esbjerg 18): **A. Moos,** fl t Dsk andenpræst Flensborg, se Raarup.

2. 30. aug 1922—22. jan 1924 (hjpr her 3. aug 21): **E. L. Balling,** fl t rkp Nyborg, se sp Sct Stefans k, Kbhvn.

Fast hjælpepræst

(Embedet oprettet 21. okt 1939, nedlagt 1. juli 1943)
Hjpr havde Hans Tausens kirkes distrikt som særligt arbejdsområde

1. 21. okt 1939—5. nov 42: **H. G. Puggaard,** fl t rkp Grøndals k, Kbhvn se der.

ANSGARS KIRKE

Oprettet 1. jan 1902. Udskilt fra Sct Knuds sogn. Ved kgl resol af 18. juni 1900 bifaldtes det, at missionshuset »Elim« indvies og tages i brug som midlertidig filialkirke til Sct Knuds kirke, og at den midlertidigt skulle betjenes af kkp ved Sct Knuds kirke, indtil det nye sogn, Ansgars kirkens sogn, ville blive udskilt.

Ansgars kirke, indviet 26. nov 1902, arkitekt N. Jacobsen, er bygget af røde sten med sort tegltag som korskirke, med et 45 m højt kampaniletaarn. Altertavlen er udskaaret i egetræ af billedhugger Axel Poulsen. 650 sd. Kalkmaleri af Niels Skovgaard.

Om folketal, altergæster, menighedsraad etc henvises til s 55 og 56, mghssal v kirken.

Sognepræst

(Embedsbolig fra 1927, 2 kl)

1. 1. jan 1902—2. febr 1923 (sp Kauslunde 7. marts 96): **A. J. Rud,** se Fyns biskopper.

2. 20. juni 1923—23. marts 40 (sp Køng, Fyn 23. juli 17): **E. Pontoppidan Thyssen,** fl t Gl Haderslev, se der.

3. 10. juli 1940 (rkp Sct Nicolai k, Vejle 13. april 33): **Peter Marinus Hansen,** * 11. maj 98 Randbøl. Forældre: Smed Hans Peter H, og Ane Marie Tonnesen. Stud Esbjerg 16, c 23[1] (h[1]), højskolelærer Ryslinge 23, sp Stauning 28. april 24. ∼ 14. juli 27 Henriette Mathilde Jensen, * 19. maj 97 Stauning. Forældre: Mejeribestyrer Henrik J og Johanne Vilhelmine Mattesen.

Fmd KS 98 Vejleegnen til 40, fmd Kr forening f børneforsorg, Odense 40.

Hjælpepræst

1. 1. jan 1902—10. juni 11: **B. Balslev,** se Soderup-KE.

2. 6. okt 1911—20. april 15: **O. Gyring,** se Vemmetofte.

3. 14. juli 1915—23. sept 21: **N. P. Nielsen,** se sp Sct Cathrinæ k, Ribe.

Pastor Vilh. H. Buch, Korsløkke sogn, virkede tillige som hjpr Ansgars k, 1920—22.

Residerende kapellan

(Oprettet 11. juli 1922, 3. kl, embedsbolig)

1. 2. nov 1922—23. maj 26 (kkp As-K-Juelsminde 5. marts 21): **O. V. Larsen,** afsk, sekretær KFUM, Aarhus, se sp Sct Thomas k, Frederiksberg.

2. 29. aug 1926—21. juli 30: **Harald P. Madsen,** fl t Vejrum, se rkp Vor Frelsers k, Vejle, nu generalsekretær DMS.

3. 19. nov 1930—18. nov 48: **C. Boserup,** fl t Kobberup-F, se der.

4. 27. marts 1949 (sekretær Dsk Santalmission 47): **Viggo Hansen-Mulvad,** * 28. sept 19 Fuur. Forældre: Husmand Hans Hansen-Mulvad og Dusine Kristine Christensen. Stud Statens kursus 40, sekretær i centraladministrationen 43—49, c 47[2] (1-90) ∼ 29. aug 43 Margrethe Kathrine Schmidt, * 8. febr 22 Stjær. Forældre: Møller Hans S og Sophie Jensen.

Kaldskapellan

(Oprettet 22. maj 1947, nedlagt 1. febr 1952, kkp havde Bolbro-kvarteret som særligt distrikt)

1. 22. nov 1947—1. febr 52 (hjpr Skarrild 1. juli 46): **J. Jørgensen,** sp Bolbro sogn, se der.

BOLBRO SOGN

(Oprettet 1. febr 1952. Udskilt fra Ansgars kirkens sogn. Kirkesal indviet 10. okt 1948, hurtigt voksende forstadskvarter i byens vestlige del. Skitse er udarb til endelig kirke, arkitekterne Axel Jacobsen og Axel Henriksen — 400 sd, se pag 65).

Sognepræst

1. 1. febr 1952 (kkp Ansgars k, Odense 22. nov 47): **Jens Jørgensen,** * 21. juni 16 Nysogn, Holmsland. Forældre: Gdjr Hans Lodbjerg J og Karen Christensen. Stud Rønde 39, c 46[1] (h-71), hjpr Skarrild 1. juli 46. ~ 25. juni 46 Thyra Jensen, * 10 maj 13, Østermariæ. Forældre: Gdjr Johannes J og Bolette Riis.

Hjælpepræst

18. maj 1954: **Christian Sørensen,** * 9. juni 26 Ikast. Forældre: Gdjr. Anders Laurids S og Mette Kirstine Nielsen. Stud Rønde 46, højskolelærer Uldum 49 (sommeren) c 52[2] (1-100). ~ 12. febr 50 Johanne Margrethe Nielsen, * 6. juni 26 Kg Lyngby. Forældre: Smedemester Martin Peter N og Anna Margrethe Andersen. Hustrus broder: Bodilsker.

THOMAS KINGOS KIRKE

(Oprettet 17. maj 1924, udskilt fra Sct Knuds sogn, 1921 indviedes kirkesalen paa Bülowsvej som filialkirke til Sct Knuds kirke for sognets sydlige del, der særligt blev betjent af 1. kkp Sct Knuds kirke. Stor fortjeneste ved opførelsen af Thomas Kingos udviste konsul Thorvald Andersen (* 1871.)

Thomas Kingos kirke indviet 22. juni 1924, arkitekt: kgl bygningsinspektør J. Vilh. Petersen.
3 smukke glasmalerier (udført personligt af Joakim Skovgaard). De danner illustration til 6 af Kingos salmer. For enden af sideskibet et smukt krucifix (skaaret af pater Odmar, Beuronklostret). Stort, moderne orgel, udvidet 1953 til 34 stemmer.
600 sd. Menighedssal sammenbygget med kirken.

I sognet Sct Josefs hospital, 2 børnehospitaler, 4 stiftelser. Folketal, altergæster m m, se pag 56.

Sognepræst

(2. kl. embedsbolig fra 1926)

1. 17. maj 1924 (1 kkp Sct Knuds k, 9. marts 1921): **Ejnar Johannes Poulsen,** * 19. maj 90 Nørre Ørslev. Faderen: Sp Dalum, † 38, se der. Stud Odense 07, c 14[1] (l), afgangseksamen fra Det kgl musikkonservatorium, lærer og organist, Kbhvn, sekretær krigsfangelejrene i Frankrig 18—20, r af Dbg 47. ~ 29. nov 19 Germaine Eugènie Moisy, * 26. jan 85 Prangins.

Fmd Odense præstekonvent 21—31 og 39—41, divisionschef Fyns div af D d Spejderkorps 28—33. Fmd divisionsraadet 34—40, fmd Odense mgh-pleje 40, lærer Odense sem 36—45 og Od forskolesem; medl d danske komite (Life and Work) 37, fmd Hj for kronisk syge 40, fmd for opførelseskomiteen for Munkebjergkirken, Odense 41—52. Medl Odense Kirkefonds best, BM Valdesermissionen 37, fmd 53, censor i religion ved lærereksamen 49, fik 21 Dansk Røde Kors ærestegn, 21 østrigsk do, 20 Preuss Røde Kors Medaille, fortjenstkorset af Det danske Spejderkorps, medl Odense skolekomm 24—34, medl af det katketiske skolekollegium i Odense 45.

Udg: 29: Spejdersangbogen, 31: Fast og fri, 38: Hvad jeg ikke ser, 41: Gennem brændingen, afh i Kirke og folk og Fyns Tid.

Hjælpepræst hos pastor Poulsen

20. nov 40—11. nov 41: **V. A. Bjergved,** fast hjpr, se ndf.

Kaldskapellan

(Oprettet 15. febr 1929, nedlagt 1. aug 1936)

1. 10. maj 1929—24. juni 36: **J. A. Tørsleff,** fl t Herlufmagle, se der.

Residerende kapellan

(Oprettet 1. aug 1936, 3. kl, embedsbolig)

1. 14. dec 1936 (andenpræst Kolonien Filadelfia 10. aug 30): **Lars Bjørn Lorentz Emil Fog,** * 13. jan 94 Marslev. Forældre: Godsforvalter c phil, ex jur Christian Frederik F og Ida Christiane Clemensen. Stud Mtrp 11, c 18[1] (l), sekretær KFUM, Kbhvn 18, kkp Ikast 17. juni 20, sp Krummerup-F 5. aug 25. ~ [1]) 5. aug 20 Elisabeth Cecilie Rasmussen, * 16. dec 92 Kbhvn, † 20. juli 25. Forældre: Fiskehdlr. Hans Johan R og Hanne Marie Jensen. ~ [2]) 21. aug 28 Maren Kirstine Pedersen, * 23. okt 02 Grødde, Ikast. Forældre: Sygekassefmd, husmd Søren Peder og Ane Oline Kirstine Olesen. — Søn: Hjpr Hans Tausens k, Odense. 1. hustrus søster ~ Lysholm, Everdrup.

Fast hjælpepræst

(Oprettet 11. nov 1941, 4. kl. Munkebjergkvarteret som særligt distrikt)

1. 11. nov 1941—8. marts 46 (hjpr her 20. nov 40): **V. A. Bjergved,** fl t 1 rkp Sct Lukas k, Aarhus. Se sp Sct Mikkels k, Slagelse.
2. 6. nov 1946—1. juni 53 (sekretær KFUM, Vejle): **K. J. Nørholm-Pedersen,** fl t sp Munkebjerg sogn, se der.

Embedet nedlagt.

MUNKEBJERG SOGN

Oprettet 1. juni 1953, udskilt fra Thomas Kingos kirkens sogn. Sognet omfatter den sydøstlige del af byen, og 1940 begyndte et særligt arbejde her, ledet af pastor Bjergved. Midlertidig er missionshuset »Tabor« benyttet som kirkesal (indviet 1940). Der arbejdes for opførelse af en kirke. Folketal m m se pag 56.

Sognepræst

1. 1. juni 1953 (fast hjpr Thomas Kingos k, Odense 6. nov 46): **Knud Jakob Nørholm-Pedersen,** * 21. febr 17 Kettrup. Faderen: Sp Trinitatis k, Kbhvn, se der. Stud Haderslev 35, c 42[2] (h-70), sekretær KFUM, Vejle 42. ~ 30. sept 44 Vibeke Fenneberg-Hansen, * 11. juni 19 Frederiksberg. Forældre: Grosserer Christian Alfred Vilhelm H og Ellen Margrethe Fenneberg.

HANS TAUSENS KIRKE

(Udskilt fra Sct Knuds og Fredens sogn 1. juli 1943.)

Sognet omfatter den nordvestlige del af Odense, med Aaløkke- og glasværkskvarteret samt Dæhnfeldts villaby. Skove gn sognet. Et særligt distriktsarbejde begyndte 1930, idet Hans Tausens kirkesal opførtes som filialkirke til Sct Knuds kirke og indviedes 2. nov 1930, en sidefløj til den endelige kirke. Pastor H. G. Puggaard havde kvarteret som særligt distrikt fra 1938. Om folketal, menighedsraad etc se pag 56.

Hans Tausens kirke, indviet 11. april 1954, arkitekt Erik Lehn Petersen, byggesum c 410,000 kr (hvoraf 120,000 kr fra Odense kirkefond, skænket af en gaardejer i Veflinge til en kirke i Odense by, c 320 sd + 150 i sidesal (den gl kirkesal), opført af røde munkesten i ukonventionel stil. Særlig i det indre ses de nye principper for udformning af et kirkeprojekt. Rummet er næsten kvadratisk og uden egentlig kor. Alterpartiet præges af en altermosaik, der viser Kristus med alterkalken, omgivet af 2 keruber med hver en af lovens tavler. Mosaiken skyldes kunstneren Knud Lollesgaard. Spejderlokaler paa 1. sal. Klokketaarn. Orgel (13 st) fra 1954.

Sognepræst

(2. kl., embedsbolig købt 1944, opført 1925)

1. 20. nov 1943 (kkp Nazaret k, Kbhvn 19. jan 37): **Carl Friedrich Viereck**, * 3. april 11 Sønderborg. Forældre: Købmand Carl V og Kirstine Marie Jørgensen. Stud Sønderborg 29, c 35[1] (l), lærer, hjælpesekretær i Kbhvns IM 35, hjpr Nazaret k, Kbhvn 1. april 36. ~ 29. juli 35 Lily Marie Mette Simonsen, * 21. nov 09 Sønderborg. Forældre: Kommunelærer Simon Peter S og Dorothea Andresen.

Sekretær Ungdommens kirke, Kbhvn 41—43.

Hjælpepræst

1. 18. juli 1945—27. marts 48: **E. Wendelboe**, fl t Agedrup, se der.
2. 19. juni 1948—10. juni 52: **J. V. T. Bækgaard**, fl t Hvam-H, se der.
3. 12. juni 1952: **Johannes Fog**, * 1. juli 25 Kbhvn. Faderen: rkp Thomas Kingos k, Odense, se der. Stud Odense 44, c 50[2] (1-93). ~ 13. sept 52 Inge Gravesen. Forældre: Arkitekt Niels Lauritsen G og Anna Marie Rasmussen. Hustrus broder: Elmelunde.

VOR FRUE KIRKE

Vor Frue kirke er nu byens ældste kirke. Den er opført af røde munkesten iblandet granitkvadre, og med granitsokkel. Korets nordside er af granit og er maaske rester af den ældste kirke her. Kirken er nu en korskirke i senromansk og gotisk stil fra begyndelsen af 13. aarh. Den smukke østmur har 3 tætsiddende høje vinduer. De 4 hjørnepiller indvendig ved korsskæringen minder om pillerne i Dalum. Kor og sakristi er senromanske. Korsfløjene er oprindelige kapeller, de er ligesom skibet ombygget omk 1467. Skibet har 3 hvælvingsfag; det anselige, kamgavlede taarn er fra slutningen af middelalderen, taarnrummet er nu vaabenhus. I den katolske tid havde kirken spir. Kirken blev restaureret 1852 og 1867 (da forandredes renæssancegavlene til trappegavle og den gule farve fjernedes fra murene, medens det indre blev dekoreret med blaat og guld. 1897 blev kirken atter restaureret. Altertavlen med maleri af A. Dorph (Korsfæstelsen) er for en stor del skænket 1885, da kirken maatte afgive sin altertavle til Sct Kunds kirke, se der. (Claus Bergs store fløjaltertavle), anselige middelalderlige malmstager, to sølvstager, interessant alterkalk fra 14. aarh, knæfaldsskranke med smukt smedejernsgitter fra 18. aarh. Smukt udskaaren prædikestol i bruskbarok, skænket 1639, med himmel. Trædøbefont fra samme tid med malerier paa siderne. To rækker korstole. Orgel i rokokkostil fra 1756. Mange epitafier og ligsten. 600 sd. Ligkapel er den gl. Om folketal, menighedsraad etc, se pag 55, se endv pag 56.

Sognepræst

Indt 1857: 73 rug, 139 byg, 95 havre, b) 32 rdl, 18 rdl, d) 900 rdl, e) 30 td r 1/4 mil borte. Tegltækt prgd v kirken. — 1870: 5150 kr regul: 3920 kr, 1913: 1. kl. 1946: 1. kl. — Prgd opf 1923, Georgsgade 50.

Seden var anneks til 1739, men bestyredes ved en kapellan.

16. 28. sept 1845—27. maj 57 (sp Ørsted, Jylland 24. febr 32): Provst **Hans Erik Colding** * 26. juni 93 Ørbæk. Forældre: Sp i Gislev-E, konsistorialrd Johan Henrik C † 44 af Tamdrup og Ulrikke Eleonore Svitzer. Stud Odense 12, c jan 19 (egr), adjunkt Herlufsholm 22, sp Gerrild-H 13. juli 27, provst 24. febr 32, r af Dbg 40, amtsraadsmedl 42—45, † 27. maj 57. ~ 3. nov 29 Nicoline Anna Ivara Kirstine Rohde, * 27. aug 10 Klim, † 10. febr 1870. Forældre: Herredsfoged Peter Severin R og Christine Sophie Saabye. — Søstre ~ Holm, Langaa-Ø, og Wolf, Naur-S. Stamt 96.

Stiftsprovst R. Volf, der boede som skoleelev hos provst C (hans onkel) skriver:

Frue præstegaard var en gammel toetages bygning med vidtløftige ladebygninger til. Den skulle ombygges, og et aarstid boede vi derfor til leje i den gamle »sæbegaard« ud til provstestræde. Underlige sagn fra den gamle præstegaard levede endnu. Præsten *Tobias Wirth*, mente man, gik igen med sit hoved under armen. I en kælder i en høj ud til haven sagde man, at en præst havde haft sine penge gemt. Præstegaarden laa ret skjult ved enden af det smalle stræde, men fredeligt og i grunden hyggeligt med en stor have til baggrund.

Onkel var en praktisk mand, som selv gav tegning til den ny præstegaard. Jeg beklager, at en gammel indskrift paa en bjælke over indgangsdøren ikke blev bevaret for den ny bygning. Han var ogsaa landmand og drev selv avlingen; siddende i sin sofa gav han sin avlskarl ordre om alt. En ung nabopræst, som ikke forstod den kunst, gav han anvisning til hele agerbruget, hvorfor denne altid var ham meget taknemmelig. Skønt vi boede i en stor by, levede vi derfor helt landligt; vi kærnede selv smør, lavede oste, bryggede øl og forarbejdede selv alt linnedtøj.

Onkel selv opholdt sig næsten altid i sit studereværelse. Det meste af dagen tilbragte han siddende i sin sofa med sin merskumspibe i munden og et Ny Testamente liggende ved sin side, tænkende paa sine prædikener. En stor daase snustobak stod altid ved siden af Varinaknasteren*); alt det passede jeg for ham. Som præst har han været barn af sin

*) En vidjekurv, hvori Varinastobakken blev forsendt.

tid, der ikke kendte til vor tids travle menighedsarbejde. Men han var et godt hoved. Som ung havde han været adjunkt paa Herlufsholm og lærer for sine halvsøskende. Fra disse virksomheder havde han taget med sig en stor interesse for skolevæsenet, som baade gjorde ham til en anset provst i Jylland og til en reformator af Odense bys offentlige skolevæsen. Som præst var han ellers mest respekteret for sin ubestikkelige retsindighed, og han var ligesom sin fader ikke bange for at bruge sin myndighed. Da han hørte, at en mand i sognet levede som ruffer, stævnede han ham til sig, og siddende som altid i sin sofa gav han fyren, der stod op indenfor døren, en sådan overhaling med »din liderlige knægt« osv., at denne ganske tabte modet og priste sin lykke, da han kunne smutte ud ad døren igen. Kun en gang hver dag gik han ud, op i klubben for at læse »Berlingske«; efter en ganske kort spadseretur kom han hjem til kl 5 og fortalte os andre om lord Palmerston og »bondevennerne«, ting, som optog hans sind, men som vi absolut ikke forstod os paa. Sine prædikener, som han tidligere skrev nøjagtigt, udarbejdede han i de senere aar i hovedet, hvilket vistnok skadede hans foredrag. (R. Volf: Erindringer 1926. S 17—19).

17. 14. sept 1857—29. april 71 (Stiftsprovst, sp Sct Knuds k, her 1. aug 41): Stiftsprovst **Hans Peter Svitzer,** * 22. maj 98 Ø Hæsinge. Forældre: Sp i Ø Hæsinge-H Zeuthen Eiler S, † 38 og Else Petrine Bachmann. Stud priv 16, c okt 22 (1), rkp Besser-Onsbjerg 29. sept 26, sp Koldby 25. febr 29, provst Samsø-Tunø 29. april 29, sp Nykøbing-Systofte 9. febr 36, sp Ø Hæsinge-H 6. nov 38 (sin faders eftermand), r af Dbg 45, † 29. april 71. ~ 23. maj 27 sin kusine Elise Henriette Pløyen, * 26. febr 99, † 15. jan 65. Forældre: Gehejmelegationsraad, sekretær i departementet for udenrigske sager Frederik Adeler P og Johanne Jacobine Bachmann af Ø Hæsinge-H. Kusine ~ Phister, Grevinge. E S III, 321.

Stiftsprovst S var »en ejegod mand, som ofte tog os med ud paa sine spadsereture; hans hustru var et ejendommeligt menneske med et varmt følende hjerte. Han havde paa sine gamle dage den glæde at se sin kirke fuld. Han kunne da ikke længere se at bruge manuskript paa prædikestolen, og man syntes derfor, at han nu prædikede med mere liv og varme end før. Han var en mand med megen følelse, og det kan jo nok være at det mærkedes mere i hans senere aar end tidligere. (R. Volf, Erindringer 1926. S 25, 54).

Hjælpepræst hos stiftsprovst Svitzer

1870—71: **Jensenius Johansen,** se ndf.

18. 5. maj 1874—21. juli 88 (hospitalspræst Haderslev 16. febr 60—70 kst sp til 71—74): **Jensenius Johansen,** fl t Svanninge, se der.

19. 1. nov 1888—25. april 1900 (sp Vejlby, Fyn 28. marts 85): Provst **J. A. Heiberg,** fl t sp Krist k, Kbhvn, se Sct Mariæ k, Helsingør.

20. 18. juni 1900—22. juli 01 (sp Herning 19. febr 89): Provst **P. G. Koch,** fl t biskop Ribe, se der.

G. Kochs kortvarige ophold i Odense blev betegnet som højdepunktet af hans livsgerning som præst og forkynder. Hans forkyndelse fik her et videre vingefang, han prædikede hver søndag for fyldt kirke med tilslutning fra hele byen, ikke mindst fra den dannede klasse. I landssognet holdt han møder i Killerup skov og i Gillestedgaards have. Han flyttede DMS missionsskole med sig hertil fra Herning og havde 1901 et sammenstød med DMSs bestyrelse i anledning af hans bibelsyn. 3 aar senere holdt G. Koch ved det kirkelige møde i Odense et foredrag, der vakte opsigt, om omvendelse efter døden.

Hjælpepræst hos provst P. G. Koch og hos pastor Busch

12. dec 1900—7. aug 06: **L. J. Koch,** rkp her, se Diakonissestiftelsen.

21. 20. sept 1901—31. dec 08 (sp Bøvling-F 14. febr 93): **H. A. E. O. Busch,** afsk, fmd DMS, se Vallensbæk.

Hjælpepræst hos pastor Busch

1904—06: **A. Holm,** se Horsens straffeanstalt.

H. I. F. C. Matthiesen fortæller i sin bog om pastor Busch (s 301 f).

»Det, som nogle havde frygtet for, andre havde glædet sig til, skete: Busch blev kaldet til Vor Frue, og han »kyssede Herrens haand« og tog imod sit nye embede som en gave fra ham.

Vel fik han at erfare i de følgende syv aar, at Herrens haand ikke blot var trøst, men ogsaa tugt, men det var dog den samme »Herrens gode haand«, der var over hans gerning og hjem der, som havde været over det i svundne dage.

Det varede ikke længe, før der stod gny om den nye præst, det viste sig, at hans forkyndelse kom som et frisk pust til Fyens hovedstad, og at den øvede den samme dragende magt der, som den havde gjort andetsteds.

Ogsaa Vor Frue kirkes gudstjeneste blev nu til en festgudstjeneste søndag efter søndag, lige fra det øjeblik, præsten traadte frem foran alteret. Hans værdige skikkelse og fremtræden bragte uvilkaarlig festivitas med sig.

Det var værdighed, men ikke nogen udvendig velærværdighed, det var en værdighed, der var præget af aand.

Før gudstjenesten begyndte, kunne han godt gaa ned fra alteret for at bære en stol frem til een her, til en anden hist, det tog slet ikke noget af værdigheden fra ham. Han kunne ogsaa godt under salmesangen, mod al kirkelig skik og brug, vende sig ned mod menigheden og blive staaende for alteret, lige til han gik sin gang op paa prædikestolen, efter dog altid først for hele menighedens øjne at have knælet ned paa bedeskamlen, noget, der mindede mange af menigheden om, at nu var det tid at bede for ham, der skulle forkynde dem Herrens ord.

Den officielle højtidelighed laa ikke for ham. Naar der ved ordinationer omhyggelig var bleven ordnet en præste-procession, arrangeret efter alle rangforordningens regler, kunne det godt falde ham ind at bryde ud, naar man var naaet ind i kirken, og gaa hen og sætte sig nede i denne, for først at gaa op i koret, naar haandspaalæggelsen paa ordinanderne skulle finde sted.

Snart var imidlertid Vor Frue kirke stuvende fuld søndag efter søndag. Vel var der mange kirkegængere, der kun var »højmessefolk«, saa førstetjenesten kaldte flest hid, ved denne var Busch ogsaa i særlig grad i aande, men ogsaa eftermiddagstjenesterne samlede deres store mængde.

Man blev greben af denne ejendommelige stemme, der snart kunne runge gennem kirken, ja, stemmen kunne til tider være ved at gaa over til et skrig, snart kunne synke ned til en stille, indtrængende hvisken: »du, der sidder dernede, hvorledes er det saa med dig?«

»I dag var det, som sjælerne i Vor Frue kirke rystede,« kunne lærer Hindse-Nielsen sige. Straks fra den første dag, præsten havde rakt ham haanden til goddag, var han bleven vunden, i hvert fald for præsten, og var den nye præsts ven for livstid.

»Busch prædiker bedst, naar han har sordine paa,« erklærede biskoppen.

Men hvad enten det nu var saa eller ikke saa, »han pløjer dybt i hjerterne,« erklærede læreren. »Det er, som den præst staar foran hjertet og lirker med sin nøgle, han vil ind«, erklærede en anden.

Prædikenen varede nu noget længere, end man var vant til i Vor Frue. Det kunne jo godt ske, at de unge — og der var mange unge, der nu søgte

Vor Frue kirke — kunne synes, at 5 kvarter var lovlig længe; »hvor var det dog langt i dag?« kunne de sige til far og mor. Men saa kunne det jo ske, at far og mor svarede: »Vi sad og ønskede, at han ville være bleven ved lidt længere endnu.«

Men skulle Vor Frue kirkes sognepræst ved en eller anden lejlighed holde gudstjeneste sammen med en anden og kom til at tale først, kunne det godt ske, at den anden kom til at brænde inde med sin velforberedte prædiken, Busch havde taget tiden fra ham — naa, der var maaske ingen skade sket, men den anden syntes jo maaske, at verden var gaaet tabt af en hel del, fordi han ikke var kommen til at tale, og gik hjem i et humør, der just ikke var det allersagtmodigste.

Nu maatte for resten Busch til at tage sig sammen og forberede sig noget mere, end han som regel havde gjort i de senere aar. »Før har jeg improviseret«, sagde han med noget af et suk, da han skulle flytte til Odense, »nu skal jeg til at samle sammen.« Han formanede nu sine skiftende kapellaner, at de skulle skrive deres prædikener, som han selv havde gjort det de første aar af sin præstetid, selvom han ogsaa, naar han syntes, de sled for meget med deres prædiken, kunne formane dem til at »regne noget mere med Herren.«

Men selvom han nu forberedte sig mere til prædikenen, saa var det dog ikke sikkert, at han derfor fik sagt netop det, som han havde udtænkt sig. »Har De ikke skrevet den prædiken op?« kom en tilhører og spurgte ham efter en gudstjeneste. Busch viste ham et stykke papir, der var beskrevet med blyant. »Her staar, hvad jeg ville have sagt, men jeg fik ganske vist ikke noget af det sagt.«

Da man endelig fik præsten overtalt til at lade et par lærere stenografere en aargang prædikener i Vor Frue kirke, da var det til tider, som var han lagt paa en pinebænk. Og ikke bedre blev det bagefter, naar stenograferne konfererede med ham om prædikenen, og man skulle til at »hugge en hæl og klippe en taa.«

Men prædiken-samlingen kom da ud i maj 1906, tilegnet »Indre-Missions-Menigheden i Danmark« »med tak til Gud for den velsignelse, jeg i liv og 25 aars præstegerning har modtaget igennem denne del af Danmarks levende menighed.«

Han kalder disse prædikener for »Vidnesbyrd fra Vor Frue kirke i Odense«, og i fortalen bemærker han: »Min uhyre optagethed med meget arbejde netop i disse aar i forbindelse med min maade at være prædikant paa har bevirket, at vidnesbyrdene i høj grad er fødte i øjeblikket og aldeles ikke kan eller maa betragtes som udarbejdede prædikener. Ved en trykt gengivelse af den slags vidnesbyrd maa der blive store mangler, som selv megen bearbejdelse ikke har kunnet raade bod paa.«

Venner i Odense »paatog sig i stor kærlighed udgiften ved at lade vidnesbyrdene stenografere« og prædiken-samlingen — udgifterne beløb sig til c 1200 kr. — blev overrakt ham som gave paa sølvbryllupsdagen.

Det ønske, som han udtalte om, at »disse vidnesbyrd — trods deres mangler — maatte blive til glæde og velsignelse baade for de venner, hvis kærlighed nødte mig til udgivelsen, saa vel for en og anden udenfor denne vennekreds,« er tilfulde blevet opfyldt. Den sædemand, der fra Vor Frue kirkes prædikestol strøede evangeliets vidnesbyrd ud, sendte heller ikke disse vidnesbyrd ud forgæves.

I denne samling »vidnesbyrd« finder man en hel del af de ejendommeligheder, der prægede Buschs forkyndelse, særlig da i hans Odense-tid.

Stærkt i forgrunden traadte i den tid forventningen om Herrens genkomst, det tusindaarige riges herlighed, brudejomfruens smykken sig for sin brudgom, men forøvrigt har man i vidnesbyrdene alle de toner anslaaet, der særprægede hans ejendommelige forkyndelse.

Daab og nadvere betones stærkt: Daabshandlingerne i Vor Frue var en højtid, og nadverbordet ikke mindre, det kom til at samle de troende søndag efter søndag. »Nu skal vi til fest!« hed det, før man gik op til Herrens nadvere, og skriftetalerne gik dybt i at berede hjerterne til at møde deres Gud.

Medens prædikenen i Feldballe-tiden for en overvejende del havde været omvendelses-prædiken, blev den nu, med Bøvling-tiden som en overgang, mere og mere helliggørelses-prædiken, nu forstod Busch tilfulde den store kunst, som snart ingen anden, at tale til de troende saaledes, at det paa samme tid blev en omvendelses-prædiken for dem, der stod udenfor, og han blev ikke træt af at betone, at det ikke nytter at slaa sig til ro med, hvad man har været og har oplevet, men at det kommer an paa, hvad man er i dag og oplever i dag.

Ligesom han i sine lejlighedstaler ikke var bange for at benytte de samme tekster, saaledes var hans taler nu som før isprængt med lignelser og billeder, han kunne bruge de samme om og om igen, og dog blev de bestandig lige friske og nye, de var som stadig fødte paany.

»I unge præster,« kunne han sige til sin kapellan, »er saa bange for at bruge billeder og lignelser. Det skal I ikke være, I skal stole mere paa Gud. Jeg brugte et billede i dag, da jeg begyndte, vidste jeg ikke, hvordan jeg ville anvende det, anvendelsen kom af sig selv.«

Han kunne vel staa i fare for undertiden at faa de enkelte træk i teksten føjet sammen til en ramme om et af hans billeder, og han maatte jo ogsaa finde sig i, at det kunne siges til ham om prædiken: »Ja, logik er nu ikke altid Deres stærke side. Deres prædiken i dag var mere som et straalende fyrværkeri med sole og stjerner osv.« Men det var i hvert fald et fyrværkeri, i hvilket der var ild, et, der kunne tænde i brand.

»Det særlige ved hans forkyndelse af evangeliet har bl. a. været denne lykkelige evne til — bestandig paa uanede maader — at variere et tema og et bibelord, gribe en stemning, et billede fra det daglige liv. Den flyvende fugl, den spillende solstraale, den vuggende baad, den tindrende dugperle, det faldende blad, alt blev for ham billede paa aandens verden — fremfor alt har han bestandig kunnet hente nye billeder fra barnets og fra hjemmets verden.

Snart var det manden, der gik ude i den mørke nat, forvildet og angst, og saa pludselig ser lyset skinne frem, man havde sat i vinduet derhjemme, det samme, som gav Vilhelm Gregersen motivet til sin lille sang: »Der er lys i vor Faders vindu —,« og saa kunne hele Buschs prædiken komme til at kredse om dette ene.

Snart var det et lille maleri, han havde set et sted; den unge pige, der staar med et fuglebur i sin haand og lader fuglen flyve ud i frihed.

Snart den lille pige, der sidder ved aarerne og tror, at hun gør det hele, medens faderen sidder bagved barnet, med den ene haand trækker snart i den ene, snart i den anden aare, med den anden haand holder rorpinden. »Vi kan nok gøre en gerning — — men lad os ikke glemme, at det egentlig er Gud, der gør det, og at det er ham, der har styret.«

Saa kan det en anden gang være det underlige ord, han har set hænge paa væggen etsteds inde i en stue: »Spænd aldrig helvedes heste for himmeriges vogn,« han atter og atter varierer og lægger Guds børn paa hjerte.

Igen en anden gang kan det være Levinsens lille sang: »Mig blegned alle roser,« der bliver ved at fange hans tanker.

Atter ved en anden lejlighed er det faderen, der sidder ved sit syge barns seng. »Gør det ondt, min lille ven?« »Nej, far, naar jeg bare har min haand i din, saa gør det slet ikke ondt.«

Der var adskilligt, der kunne gøre ondt i Odense-tiden, baade i og udenfor præstens hjem, men denne prøvede selv at praktisere, hvad han prædikede for andre: hans haand i Faderens haand.

Vor Frue præstegaard. Ad en lang, smal smøge naaede man ned til præsteboligen i Vor Frue sogn. I en bygning tilhøjre laa konfirmandstuen, der med sine store reoler fyldte med DMS-litteratur vidnede om, hvor præsten havde en del af sit hjerte.

Over den ujævnt brolagte gaard naaede man endelig ned til boligen, bagved hvilken der fandtes en smuk blomsterrig have med store, gamle træer. Men selve boligen var lavtliggende, gammel og fugtig, ikke ganske ukendt med rotter. Den tidligere præst havde gjort de forberedende skridt til at faa boligen revet ned og erstattet med en ny, men Busch holdt paa, at den kunne godt gaa an, som den var.

Denne gamle præstebolig blev imidlertid skæbnesvanger for præstefamilien. Snart blev eet af børnene sygt, snart et andet, der var næsten altid een, der maatte ligge til sengs, nu maatte sønnen Axel, nu Thyra op til det gamle kursted paa Kalø skovridersted. Hustruen var atter og atter syg, syg paa legeme, lidende paa sjæl, maatte snart paa sygehus i Odense, snart paa rekreationshjem i Hareskov.

Den muntre, fornøjede præstekone, man havde set særlig i Feldballe-tiden — denne tid blev ved at staa for hende som lyspunktet i hendes liv, »i Feldballe ligger mit hjerte,« sagde hun tit — hende saa man sjælden noget til, der kunne komme øje-

blikke, hvor den gamle livsglæde brød frem igen, men disse øjeblikke blev færre og færre.

»Det er saa underligt, jeg kan ikke taale at gaa,« sagde hun ofte, »det maa være brostenene.« Men det viste sig mere og mere, at det var mere end brostenene, det var gigten, der begyndte at melde sig. Og naar saa dertil kom sygdom hos børnene og overanstrengthed hos manden, kunne hun nok blive noget mismodig og forknyt.

Men som oftest saa andre hende kun som den stille kvinde, der taalmodig bar sine lidelser og uden knur fandt sig i sin mands idelige rejseliv og optagethed.

Hun ville saa gerne tage del i symøder, fattigpleje, kvindemøde for Ydre mission, naar hendes kræfter kunne slaa til, og hun kunne mærke, at vennerne satte pris paa hende baade i og udenfor hendes hjem, de forstod, at hun ikke blot var præstens kone, men virkelig var en præstekone, hvis hjerte var med i mandens gerning, og som gerne ville have taget en haand i med.

Præsten var, naar han var hjemme i Odense, meget optaget ved sit skrivebord og andetsteds, mere end nogensinde, kunne undertiden sidde ogsaa hele søndag eftermiddag fordybet i sine skriverier, indhyllet i røg og damp. Megen beslag lagde sekretæren i DMS ogsaa paa ham, ikke mindst efter, at han var bleven formand: det kunne jo ikke nægtes, at sekretæren var noget omstændelig og fra Fredericia tit sendte ekspresbud efter ham.

Præstehjemmet var det samme aabne hjem i Odense, som det havde været i tidligere dage, men byforholdene og de mange andre forhold gjorde, at hjemmet ikke helt kunne blive det samme.

Om søndagen kunne der samles en flok unge med præstebørnene i præsteboligen, Fritz, der under en del af Bøvling-tiden havde været i huset hos sin onkel, Axel Nielsen, og gaaet i skole i Odense, kunne jo nu bo hjemme til sin studentertid og fik ogsaa sine kammerater trukket til hjemmet.

Saa kunne præsten komme ind i dagligstuen søndag eftermiddag med sin pibe og sætte sig hen i sofaen, glæde sig ved at se de unges glæde og sidde og more sig over de unges morsomheder. Men han kunne ogsaa til tider sidde ganske tavs, som han da ogsaa kunne sidde ved maaltiderne til daglig, og maaske midt under det hele udbryde: »Ingen kender, hvilke hænder der har lagt sig tungt paa mig.«

Overfor sine børn var han den samme kammerat — og i endnu højere grad end i gamle dage. Morsomt var det at se præsten cykle af sted i landsognet i lang, sort frakke, med stiv hat, og med alle sine 7—8 børn i en lang række bagefter sig.«

22. 17. juli 1909—14. maj 19 (sp Todbjerg-M, 13. juli 03): **Niels Peter Hansen,** * 2. marts 54 Toksværd. Forældre: Husmd Hans Knudsen og Maren Cathrine Jensdatter. Sekondløjtnant 75, stud priv 81 uord medhj Ring-F 83-85, c 86^2 (hø), sp Alslev-H 13. nov 86, afsk 23. aug 88, missionær under DMS bl Tamulerne i Indien 88—03, † 14. maj 19. ~ 26. nov 86 Christine Mathilde Hansen, * 28. okt 57 Sønderborg, † 18. dec 19. Forældre: Kapt i DFDS Jens H og Christine Elisabeth Detlefsen. — Sønner (tog navnet Alsinger): Sct Andreas k, Kbhvn og Sorø. — Døtre ~ Poul Lange, miss Indien og Philipsen, Nakskov-B.

Pastor H's moder var en fast karakter. Hun øvede megen indflydelse paa sønnen. Sønnerne havde rejseblod i aarerne, den ene kom til Canada og Cuba, den anden til Indien. Det var et gammeldags troende hjem, og hans moder havde hørt Vilhelm Beck. Hun afskyede alt uægte og forlorent, en egenskab N. P. H. arvede. Der maatte slides i det fattige hjem, N. P. H. var hyrdedreng. Som soldat hørte han Frimodt og Skat Rørdam, og af Vilh. Beck lærte han, at der skulle en afgørelse til. Efter en svær krise fik han fred. Han besluttede at blive præst (allerede som lille dreng havde han til sin moders forargelse leget præst), og under meget vanskelige forhold gennemførte han sit studium. Det er vist enestaaende i præstehistorien, at han som ung student var uord hjpr i Ring-F og der i to aar prædikede hver søndag, forberedte alle konformanderne, overhørte dem, holdt alle skriftetaler, medens sognepræsten kun uddelte nadveren og konfirmerede børnene. N. P. H. fik præsteembede, blev viet af dr R. Volf, og alt tegnede til en sædvanlig præstegerning, da han i sommeren 1887 en dag læste »Dansk missionsblad«. Her var en artikel om missionæruddannelse og om trangen til nye vel uddannede missionærer. Da han som ung engang havde hørt H. P. Børresen, dæmrede et missionskald hos ham, men nu, da han læste, at DMS trængte til teologisk uddannede missionærer, følte han kaldet igen. Ydre mission havde længe haft hans kærlighed, og nov 1887 kunne man i DMSs blad læse en missionssang af ham (»Mørket ruged' over jorden«). Han fik besøg af DMSs formand, pastor *A. V. Holm*. DMS var meget ivrig efter at faa en teolog udsendt især til hjælp for missionærerne *Herman Jensen* og *Ihle* i Indien. N. P. Hansen havde ved sin varme og trosglade forkyndelse vundet folks tillid i Alslev, og han havde stor kirkegang. DMS trængte netop til en mand som han, og efter lange overvejelser og brevvekslinger, ogsaa med Th. Løgstrup, brød N. P. H. og hans familie op fra Alslev okt. 1888 og drog til Indien som den første danske teologiske kandidat i DMSs tjeneste. Under et ophold i London boede de meget tarveligt. Det var noget andet end Alslev præstegaard. 18. dec. 1888 ankom de til Madras, og om hans gerning i Indien kan læses i DMSs historie. Han fik sin tjeneste i Tirukoilur i et distrikt paa størrelse med Sjælland, 1000 landsbyer og $^1/_2$ mill indb hvoraf 1200 kristne. Under primitive forhold færdedes han i det store distrikt, og der var foruden det evangeliserende arbejde store sociale opgaver at tumle med blandt pariaer og lavkastefolk. Vanskelighederne ses af hans ord »I de 5 aar jeg nu har virket her, har jeg døbt 120 hedninger, men om ingen af disse tør jeg sige, at rene aandelige grunde har drevet dem ind i kristendommen.« Enten maatte man opgive arbejdet blandt de kasteløse eller anerkende hjælp til dem, mente han. Sagen blev drøftet i DMS, og *L. P. Larsen* erklærede, at hovedvanskeligheden var: »Hvordan skal hjælp kunne forenes med missionsarbejdet uden at vi dermed forøger vanskeligheden for de forkuede mennesker ved at fatte, hvad meningen er med at blive kristen?« N. P. Hansen studerede Baselermissionens store industri og Wesleymissionens snedker- og tømrerværksteder, og han kom til det resultat, at der maatte rejses en haandværkerskole, hvor de kristne kunne lære at arbejde uden at skulle have hjælp.

En saadan blev bygget i Tiruvannamalai med missionær *S. Berg* som leder. N. P. H. uddannede sammen med L. P. Larsen kateketer, men det var ikke altid let at bedømme medarbejderne. En af de indfødte præster, Thomas, skriver om ham: »Pastor N. P. H. var en meget dyb kristen, en reserveret natur, en mand med principper, hvad der satte ham i stand til at lede arbejdet i en vanskelig tid. Hans evne til at forstaa og bedømme andre, hans faste tillid til dem, han stolede paa, var prisværdig. Hans ord var altid faa,

men hans meninger kloge og sunde. Hans prædikener var ikke lange, men dybe og talte ofte til følelsen. Han var den første af de danske missionærer, der for alvor bragte en aandelig strømning ind i missionsarbejdet. Trods sin indesluttede natur blev han elsket og agtet baade af kristne og hinduer.« Han var nok ogsaa den første af DMSs missionærer, som var direkte paavirket af IM. Han kom til at staa som den første, der bragte vækkelsestonerne ind i arbejdet.

Efterhaanden kom han til at staa alene blandt missionærerne — paa grund af sit særlige syn paa arbejdet blandt de kasteløse. Allerede 1900 skrev han, at han gerne ville rejse hjem. De andre missionærer »kunne ikke andet end synes, at han blandede »rene og urene motiver sammen i sit syn« paa arbejdet bl pariaerne, og at »man skulle samle sig om arbejdet blandt kastefolkene.« Senere undersøgelser synes at støtte H's syn. — Da tillige fru H's helbred ikke var godt, rejste de hjem 1903. I Todbjerg var der ikke meget aandeligt liv, men ret god kirkegang; de unge var glade for ham, og han var en skattet taler paa egnen. I *Odense* havde han et godt samarbejde med præster og lægfolk (»Han var den elskeligste og frommeste kristen, jeg har truffet«, sagde en præst). Han havde vel ikke saa god kirkegang som Busch og i de sidste aar tog kirkegangen noget af, men som helhed havde han godt besøg. Han var meget virksom i sdsk, KFUM og K, LYM og i IMs central i Odense »Bethania«, han startede et menighedsblad, og ikke faa søgte ham som sjælesørger. I sin hustru havde han en fortrinlig støtte. Hun havde et rigt naturel og et meget kærligt sind. Vor Frue præstegaard var gæstfrit aaben, og hun deltog i beværtermission og børneværnsarbejde. Hun betød meget for sine børn. Sønnen Sven har skrevet et smukt digt om hende. N. P. H. havde en god sangstemme og hjemmet var fyldt med musik. N. P. H. døde, haardt medtaget af spansk syge. Lige før han døde, hviskede han ordet 1. Tim. 1, 15 (Den tale er troværdig og al modtagelse værd, at Jesus kom til verden for at frelse syndere, af hvilke jeg er den største) . . og ganske svagt tilføjede han: »Paa det ord har jeg levet siden min ungdom, og paa det vil jeg dø nu. Det gaar an at forlade sig paa Herren«. Paa hans grav paa Odense kirkegaard staar:

Af Guds naade til Guds ære
skal mit liv, min gerning være.

Sognepræst Knud Alsinger skriver:

Far var et af de mennesker, hvis kristenliv kunne taale at blive set paa nært hold. Det kan vi hans børn bevidne.

Han var helt igennem en sand og ægte natur. Vi børn vidste altid, hvor vi havde ham. Han afskyede alt, hvad der var uægte og forlorent — ikke mindst religiøs uvederhæftighed, som han kunne tage kraftigt til genmæle imod, naar han kom ud for den. Paa den anden side var han nænsom og fuld af kærlig forstaaelse overfor mennesker, som midt i deres tvivl og nederlag røbede en ærlig længsel efter Gud.

Naar far ved den daglige andagt i vort hjem bad til Gud, forstod vi børn, hvor Gud var en levende og nærværende virkelighed for ham. Han var en bønnens mand og stod gerne en timestid op før vi andre om morgenen for at begynde dagen i stilhed for Guds ansigt med bøn og bibelstudium.

Han elskede os børn og tog sig meget af os trods al sin travlhed, og hans dagbøger vidner nu, hvordan baade han og mor fulgte os i forbøn fra dag til dag.

Det var sjældent, at han straffede os, men langt værre end en dragt klø var det for mig at møde sorgen i hans kærlige øjne, naar jeg havde skuffet ham eller mor.

Fars gerning først som missionær i Indien og siden som sognepræst i Danmark var hans egentlige og virkelige lidenskab. Den bragte ham baade store glæder og bitre skuffelser.

Han havde sine fejl og skrøbeligheder men erkendte dem aabent overfor Gud og sine medmennesker.

Fars forkyndelse var midtsamlet om Kristus, hans ord og hans frelsesværk; og evangeliets ord om Guds naade i Kristus var hans »lys paa livets bane og hans liv i dødens stund!«

Pastor Knud Alsinger fortæller flg minde:

Da sladderen forstummede

Som barn var jeg engang med min far inviteret til et fødselsdagsselskab. Mor var ikke med, da hun ikke var rask. Ved chokoladebordet, der var overfyldt med søde kager, gik sladderen livligt, og det gik særlig ud over en fraværende kvinde fra sognet, som havde maattet sende afbud til gildet. Der var ikke den af hendes fejl og skavanker, der ikke blev trukket frem til almindelig forlystelse. Pludselig rejste far sig op, slog paa sin kop og sagde følgende: »Da selskabet ikke synes at genere sig for at rakke et medmenneskes navn og rygte til — tilmed et menneske, som ikke kan være til stede og forsvare sig, ønsker jeg ikke at være til stede. Jeg minder jer om Kristi ord: »Døm ikke, for at I ikke selv skal dømmes!« Derpaa nikkede far til mig og sagde: »Kom saa, min dreng, nu gaar vi!« — hvorpaa vi under dyb tavshed forlod selskabet. Der blev aldrig mere sladret om andre, naar far var til stede, og selv om det var med sorg, at jeg forlod fødselsdagsbordets herligheder, beundrede jeg inderst inde far for hans mandige optræden og for hans ridderlighed overfor den fraværende kvinde, som vi paa det tidspunkt ikke engang kendte, da vi var nye paa stedet.

DMSs historie, 2. udg 1907, s 96 f. 195 f. 218 f., DMSs blad 1919, DnA 1920, s 63, Niels Bundgaard: DMSs historie, 1942, s 91—93, 102—15. C. Rendtorff: I evangeliets tjeneste, 1944, s 99—135.

23. 17. okt 1919—12. maj 30 (sp Torslunde-I 30. maj 13): **Viggo Mollerup,** * 29. maj 73 Tæbring. Faderen: Provst, Gelsted-R, † 00, se der. Stud Odense 91, c 97[1] (l), forstander Holsteinsminde 98, do Bøgildgaard 09, † 12. maj 30. ~ 7. nov 00 Else Augusta Malthe, * 30. marts 71 Frederiksberg, dræbt ved færdselsulykke 26. aug 50. Forældre: Billedhugger Rasmus Secher R og Hertha Rosaline Cathrine Guldborg. — Søn: Haslev-F. — Broder: Frihavns k, Kbhvn.

Pastor V M var kendt som meget dygtig, men ogsaa streng leder af opdragelsesanstalter. Han arbejdede ud fra IMs syn, var selv en saare nøjsom og alvorlig natur. Forfatteren Knuth Becker, der var paa Holsteinsminde som dreng, har i sine bøger (»Det daglige brød«, »Verden venter«) tegnet et bittert billede af forstander M og »hans forældede op-

dragelsesmetoder«. Disse bøger udkom først efter V M's død og vakte megen opsigt og endeløse polemikker. M's gerning i Odense var ikke lykkelig. Han manglede sin broders evne til at komme folk paa nært hold. Han var tunghør og reserveret. Hertil kom strid med rkp og menighedsraad med gensidig stejlhed. Kirkegangen blev ganske ringe, skønt M var en dygtig prædikant, men der var noget køligt over hans forkyndelse, og folk kom der ikke. Personligt var M en meget samvittighedsfuld mand, og han led under den modvilje, som skilte ham fra befolkningen.

Kr dbl 13. maj 30, DnA 1931, s 76 f.

24. 24. aug 1930—1. juni 39 (2. rkp Sct Knuds k, Odense 16. aug 24): **Vilhelm Henrik Buch,** * 8. aug 76 Kbhvn. Forældre: Kirkebetjent v Sct Johannes k, Kbhvn, Hans Peter Henrik Amandus B og Bertine Charlotte Helene Hoff. Stud priv 94, c 02[1] (h₂), hjælpesekretær KFUM Kbhvn, sekretær KFUM Esbjerg og Sydjylland 04, do Vejle 07, sp Sunds-I 10. april 11, afsk 1. april 13, højskoleforstander Børkop 13, sp Korsløkke sogn, Odense 19. marts 17, afsk 1. juni 39, † 30. nov 53. ∼ [1]) 8. maj 08 Camilla Christine Madsen Kildeby, * 27. april 79, † 30. juni 21. Forældre: Murermester Hans Madsen K og Marie Hansen. ∼[2] 30. juli 28 Else Marie Skovhus, * 30. nov 86 Gjellerup. Forældre: Gdjr Ole S og Jensine Jeppesen. — Søn: Dsk sømandspræst Newcastle. 1. hustrus broder: Ørslev-S. — Se stamt 18.

BM Ungdommens vel 20—42, fmd Redningsarbejdet for kvinder i Fyns stift 23—32. Præst ved Odense arrest 24—39.

Udg 39: Fra ungdommens dage, 50: Bibelnøglen, 54 udkom pastor Bs skildring fra Sunds: Præsten i Sandsted.

1904 blev Buch KFUM-sekretær i Esbjerg, og han var her med til at rejse foreningens egen borg i Kirkegade. Siden virkede han nogle aar i Vejle som sekretær, blev saa sognepræst i Sunds, (hvorfra han senere har fortalt saa hjertevarmt). Han følte sig draget til ungdomsarbejdet, der hele livet havde hans kærlighed, og som han gik op i med liv og lyst. Han forstod at gribe de unge om hjertet og at holde deres opmærksomhed fangen. — Et par og tres aar gammel maatte pastor Buch tage sin afsked paa grund af sygdom, og aarene, der fulgte, var strenge for ham, men han bevarede trods alt op i aarene sit lyse, milde livssyn, præget i saa høj grad af KFUM i dets stortid.

Pastor B var af gl præsteslægt, en frisk og levende mand, et ægte barn af KFUM-bevægelsen. Hans søn Mogens Buch skriver:

Jeg skal især omtale hans præstetid i Odense (sp Vor Frue landsogn 1917, till medhj Ansgar k, 1920—22, 2. rkp Sct Knuds domkirke 1924, till præst Odense arresthus 1924—39, sp Vor Frue k 1930—39). Tiden i Ejby og ved domkirken var vel hans bedste arbejdsaar.

Han gjorde et stort arbejde for KFUM, hvis formand han var i mange aar. Ogsaa »Redningsarbejdet for kvinder« (og for mænd fra arresthuset!) gjorde han en stor indsats for. Men det var nok navnlig som prædikant, han paaskønnedes. Han havde let ved at prædike, brugte først i sine senere aar noter el manuskript. Han havde en naturlig veltalenhed, men jeg har ikke kendt nogen mere utaalmodig revser af sjusket og affekteret sprog, og det kom altid hans egne taler til gode. Hans prædikener var ret korte, enkle i teologien, teksttro, ofte med et vist anekdotisk præg og aldrig uden appel til samvittigheden. Fra min barndom og første ungdom erindrer jeg kun at have hørt ham i fulde el overfyldte kirker. Han fortæller selv, at han en søndag i domkirken talte fem tidligere arresthusfanger blandt sine tilhørere. Det giver et lille begreb baade om størrelsen af hans menighed og dybden af hans indflydelse. Vitterlig var det først ved udnævnelsen til Vor Frue kirke, at han forstod, at tilslutningen til gudstjenesten kunne være et problem.

Det fortjener at mindes, at han, der i 1923 med 11 af 15 stemmer af menighedsraadet var indstillet til 1. rkp ved domkirken (og præst ved Graabrødre hospital), men ikke udnævnt, uden bitterhed i 1924 kunne søge embedet som 2. rkp ved samme kirke. Tilfældet er sikkert uden parallel.

Han havde et udmærket forhold til foresatte, kolleger og underordnede. Strid i kirken var ham en pestilens. Skønt ikke udpræget retningsmand var hans hjerte hos KFUM og IM. Sygdom satte sit præg paa ham allerede fra 1933. Han bar den med sit sædvanlige humør (der dog sikkert ofte var et dække for et overfølsomt, tungt sind) og med stor energi vedblev han at arbejde ogsaa efter sin afsked, dels med oversættelser og anmeldelser, dels med udarbejdelsen af »Bibelnøglen«, Lohse 1950. Mon han ikke selv opfattede dette arbejde som en lille afbetaling paa gælden til ham, der i Bethesdas kælder havde talt til københavnske unge om »Kristus og hans mænd?«

Min fader var utvivlsomt en af de mest værdsatte præster i Odense i sin samtid. Tiden løber hastigt, og maaske er de ikke mange, som erindrer ham nu. Og dog kan jeg ikke lade være at tænke, at de mænd, som kunne sige til ham, som jeg erindrer det saa tydeligt: »Næst Gud skylder jeg Dem, at jeg tør kalde mig et Guds barn«, endnu husker ham som en hengiven Kristi tjener.

Om min faders tid som ungdomsarbejder (1902—11) skriver han selv i den lille bog »Fra ungdommens dage«, DUF, 1939. Hans første præsteerfaringer (som sp i Sunds 1911—13) er skildret i en lille bog, udk hos Lohse 1954. (En maskinskrevet autobiografi findes i Fyns stifts bispeembedes arkiv).

25. 29. sept 1939—2. juli 44 (rkp her 11. nov 28): **Ernst Aage Hansen,** * 10. juni 03 Kbhvn. Forældre: Skræddermester Hans Nielsen H og Elfrida Marie Sørensen. Stud Østersøg 22, c 28[1] (l), sekretær Kristeligt studenterforbund 28, † 2. juli 44. ∼ 27. febr 29 lærerinde Jenny Valborg Kjærulff-Knudsen, * 20. okt 02 Kbhvn. Forældre: Redaktør af »Aldersrentebladet« Knud Siegfred Martin K og Karen Kirstine Kjærulff. — Hustrus søster ∼ T. Ingerslev, rkp Fredens k, Odense.

Efter hans død udkom: Folkekirkeprædikener (1945) v T. Ingerslev m fl.

Ved sine talløse husbesøg virkede H indirekte forkyndende gennem det, han udrettede for de besøgte. Han var sine venners ven, og

mange opsøgte ham gerne, fordi de i ham fandt en klogt forstaaende og redelig personlighed. Som tilsynsførende for »Dansk værne- og tilsynsselskab« var han en højt skattet hjælper for mange prøveløsladte. Under nogle lange vakancer var han en meget virksom præst ved Odense arrest. Hans konfirmationsundervisning for voksne vakte en kort tid nogen opmærksomhed. Skønt han lagde mere vægt paa samtaler end paa det trykte ord, findes dog noget fra hans haand i »Tidehverv« og »Fra kirken«, særligt paa dennes fjerde side for Vor Frue sogn. Se ogsaa de efter hans død udgivne »Folkekirkeprædikener«, der fremhæver Guds naade og taler om livet som Guds gave. (T. Ingerslev).

26. 31. okt 1944 (sp Harridslev-A 5. jan 31): **Christian Peter Møller Lindskrog,** * 2. dec 01 Kbhvn. Forældre: Kordegn v Nathanaels k, Ole Christian Madsen L og Ane Kirstine Josephsen. Stud Østersøg 19, c 25[2] (l), kordegn Nykøbing F 25, hjpr smst 10. maj 26. ~ 21. april 26 Ellen Margrethe Kristine Kjær, * 4. sept 98 Kbhvn. Forældre: Typograf Georg Johannes K og Julie Cardell.

BM Sct Mortens konvent 36—44, fmd Fyns stiftskonvent 46—49.

Udg: Den kristne tro, en gennemgang af Luthers lille katekismus, 2. udg 48. — Red af kirkeside i Fyns socialdemokrat 46—53. Boganmelder smst 53.

Hjælpepræst hos pastor Lindskrog

10. aug 1948—3. nov 49: **H. Simonsen,** rkp her.

Residerende kapellan

(Oprettet paany 5. maj 1874, embedet var nedlagt 1809—74. 1913: 1. kl, 1931: 2. kl, 1946: 3. kl. Embedsbolig fra 1893, Rødegaardsvej 20)

29. 5. maj 1874—14. marts 92 (ord kat og skoleinspektør, Odense 1. marts 67): **Johannes Møller,** * 18. marts 32 Kbhvn. Forældre: Prof theol Jens Møller, † 33 (af Karrebæk) og Christine Sophie Kellermann. Stud priv 48, c 56[1] (l) lærer og inspektør Eftersl sk 48—67, længere udenlandsrejser, r af Dbg 92, afsk 14. marts 92, † 16. juli 23. ~ 9. nov 60 Georgia Elisabeth Heiberg, * 30. aug 34, Lunde, † 18. okt 63. Faderen: Provst, Sct Olai k, Helsingør, se der. — Stamt 60 (Møller) og 41 (Heiberg).

Udg forslag til Odenses skolevæsens omordning 71.

Pastor Johs. Møller var kraftigt individuelt præget i sit syn, og i sin forkyndelse altid Mynsters og Martensens discipel. Baade paa skolens og kirkens omraade viste han fremragende evner, frisk initiativ og stor nidkærhed, som ogsaa satte spor i Odense. Særligt skal her nævnes, at han paa en tid, da dette absolut ikke var almindeligt i 70'erne fik dannet en arbejderforening her, og den var han formand for i flere aar. Han ville praktisk skabe et bolværk mod den kirkefjendske socialisme, som da holdt sit indtog i Odense, og især i Vor Frue sogn, som rummer saa mange arbejdere. Han ville virke ved at give adgang til bedre oplysning og gennem læsning og foredrag. Han stod ikke blot som den, der ville lede, men han ville gaa helt i deres interesser og tog del i deres selskabelige sammenkomster. Hvis mange andre præster den gang havde begyndt paa lignende maade, ville udviklingen maaske være blevet anderledes. Det skal ikke glemmes, at denne Odense-præst her gav et positivt bidrag til løsning af det store arbejderspørgsmaal.

I det fælles kirkelige arbejde tog han virksomt del, navnlig sammen med mænd fra grundtvigsk side, i den dansk-amerikanske kirkesag for at sende danske præster til danske i USA.

Som skolemand var han fremragende, og skolen havde til det sidste hans levende interesse. Ogsaa paa dette omraade satte han spor i Odense.

Men naar Johannes Møllers navn vil blive husket i dansk kirkehistorie, er det fordi han paa en maade er den, der satte den københavnske kirkesag praktisk i gang. Det skete ved det historiske Bethesdamøde 1886, hvor provst *G. Schepelern* indledede en forhandling om »Arbejdet for de vantro masser i København« (se I 268). Det blev ikke Schepelerns dygtige foredrag, men Johs. Møllers indlæg, der huskedes ... en høj mand, der gik op paa Bethesdas talerstol uden forud at have tænkt at tage ordet, men drevet af indre trang udtalte han bl a:

»Det vigtigste, naar man vil arbejde for de vantro masser, er at hindre, at de vedblive at være masser; massebegrebet stiller dem udenfor kristendommen. Der maa tales til den enkelte, saa han mærker, at Kristi kærlighed kommer ham nær, og denne virksomhed maa udgaa fra et ordnet samfund. ..Det at bygge enkelte, store kirker er ikke den rette vej; der maa bygges mangfoldige smaa kirker, 60—70; sognene maa deles stærkt... De nuværende store sogne *kunne* ikke blive grundlag for en menighedsordning, hvor de enkelte kunne faa deres plads i menigheden.. Lad, for at vi kan komme ind paa den rette vej, blot en enkelt mand begynde i et enkelt sogn, lad ham af sognepræsten faa afstaaet f eks en firkant begrænset af 4 gader, og lad ham faa sig en lille trækirke eller anden bygning i en baggaard at tale i«. M har senere fortalt, at da han nævnede »trækirke«, raabte en i forsamlingen: »Det er ikke tilladt at bygge af træ i København.

Mod pastor Johs. Møllers famlende forslag indvendtes, at det var upraktisk at have smaa kirker, fordi tilhørerne i en stor by sluttede sig om personligheder, der kunne samle de mange. Skønt dette kunne siges med en vis ret, blev pastor Møllers tanke om de mange smaa kirker dog det frøkorn, hvoraf Københavns kirkesag voksede frem i det paafølgende slægtled. Massebegrebets overvindelse ved præstens begrænsede, men effektive ansvar i et overkommeligt sogn blev, omend under megen uklarhed, den ledende tanke for udviklingen af kirkesagen i København.

Disse ord var hovedstadens problem i en nøddeskal, og de ramte, især de 3 unge piger, som stiftede foreningen til opførelse af smaa kirker i Kbhvn, og som 1889 fik indviet den første af de smaa kirker, i en baggaard i Blaagaardsgade, Bethlehemskirken. Saaledes blev han et redskab til at afhjælpe kirkenøden i Kbhvn.

Hans legemlige kræfter var svage. Derfor maatte han tidligt tage sin afsked. Men han naaede dog at blive 91 aar.

Københavns kirkesag 1890—1915 s 8, 47, 70 f, Fyns Tid 16. og 21. juli 23. Kirkefondets aarbog, 1930, s 42 f, P. Barsøe i Kirken og hjemmet, 1912, s 168 f. H. G. A. Jørgensen: Ribebispen G. Koch, 1930, s 193—94, Henry Ussing: Min livsgerning I, 66. R. Volf: Erindringer, s 127.

Hjælpepræst hos pastor Møller:

14. dec 1889—18. juni 92: **P. Barsøe,** rkp her.

30. 18. juni 1892—27. marts 1906 (hjpr her 14. dec 89): **P. Barsøe,** fl t sp Faaborg-D, se stiftsprovster, Aalborg.

31. 7. aug 1906—13. juni 1913 (hjpr her 12. dec 00): **L. J. Koch,** fl t forstander og førstepræst Diakonissestiftelsen, Frederiksberg, se der.

32. 9. sept 1913—10. aug 28 (sp Langaa-Ø 18. okt 98): **Axel Christian Møller,** * 15. jan 62 Middelfart. Forældre: Kbmd, senere revisor ved de dsk Spritfabrikker Peder Hansen M og Caroline Vilh. Christensen. Stud Schneekl sk 80, c 85² (l), lærer Kbhvn, hjpr Korsør-T 24. febr 87, sp Struer-G 22. jan 90, afsk 10. aug 28, † 4. april 45. ∼ 26. april 88 Isadora Caroline Vilh. Olsen, * 8. okt 64 Lysholm mølle, † 32. Forældre: Møllebygger Hans Matthias O og Anna Louise Sigvardtsen.

Medl Kbhvns IM søndagsskoleudvalg til 87, BM Præsteforeningen 21—25. Fmd Kr foren t børns redning i Svendborg amt 11—13.

33. 11. dec 1928—29. sept 39: **E. A. Hansen,** sp her.

34. 8. jan 1940—3. juni 49 (rkp Thisted-sp Skinnerup 11. sept 28): **G. P. Westh,** fl t Sjørring-T, se der.

35. 3. nov 1949 (hjpr her 10. aug 48): **Hejne Simonsen,** * 3. juni 22 Frederiksværk. Forældre: Smed Oskar S og Karoline Marie Kristensen. Stud Mtrp 41, accessit 45, c 48¹ (egr. 119). ∼ 31. maj 51 Gerda Jytte Pedersen, * 3. marts 32 Odense. Faderen: Snedkermester Karl P.

Fmd Det teol studenterraad og sekretær Teologisk forening 45—47, skrev afh i Tidehverv og i »Bibelsyn«. BM Fyns menighedsraadsforening 54.

Kaldskapellan

(Oprettet 13. april 1950)

1. 25. juli 1950: **Christian Hansen,** * 8. sept 10 Mjolden. Forældre: Mejeribestyrer Martin H og Mette Marie Petersen. Stud Rønde 44, c 50¹ (l-86).

KORSLØKKE SOGN

(Udskilt fra Vor Frue sogn 1. jan 17)

Korsløkke sogn, det tidligere Vor Frue landsogn, 1207 ha, er lavtliggende og fladt. Landevejen Odense—Nyborg gaar gn sognet og er faktisk een gade. Sognet har helt igennem forstadspræg. Byerne Ejby, Biskorup, Killerup, havebrugsforsøgsstationen Blangstedgaard, Ejby kvindehjem, børnehjem, flere større gaarde.

Det kirkelige liv. Kirkevejen til Vor Frue kirke var lang, og kirkebesøget var ringe herudefra. Der var fra gl tid en lille kreds af IM. *Rasmus Nielsen,* der var gift med *Kr. Madsens* enke fra Bregnør (se pag 23 f) boede i Ejby og holdt mange møder paa sin gaard. Pastor *J. Johansen,* Frue kirke, talte jævnligt her. Senere lededes kredsen af den elskelige smedemester *Søren Pedersen* og af førstelærer *Hindse-Nielsen.* Folketingsmd, handelsgartner *I. C. A. Carlsen-Skiødt,* der fra 1897 havde sit gartneri i sognet (se pag 53) og teglværksejer *J. Jensen* var ogsaa virksomme i kredsen. Det var denne kreds, der stod bag ved opførelsen af Ejby kirke. Ved et møde 1904, hvor c theol *I. V. R. Fauerholdt* talte, rejste *Carlsen-Skiødt* tanken om en kirke. Der blev dannet en indsamlingskomite, og arbejdet gik støt indtil kirken kunne indvies. Det kirkelige liv har siden 1917 væsentligt været baaret af IM-KFUM. Pastor *Buch* fortæller fra sognets første aar: »Der var intet sted for den ny sp at bo. Endelig fandt han en villa, 5 km fra kirken. Og der havde været uenighed om præstevalget. Pastor Buch var indstillet som nr. 1 med 7 st, nabopræsten, pastor *Gjerulff,* Fraugde, som nr 2 med 3 st. Kirkeminister Thorvald Poulsen mente ikke, at menighedsraadsflertallet stemte med beboernes flertal, efter at en adresse med 7—800 underskrifter havde udtalt ønske om at faa nr 2 udnævnt (der var ialt 1500 indb), og udnævnelsen trak længe ud. Men meget hurtigt glemte man uenigheden om præsteudnævnelsen. Der var fyldt kirke hver søndag. I 1917 var sognet endnu et landsogn med enkelte byelementer. Der var stor velvilje, megen gavmildhed, mange gamle og megen selskabelighed. Den spanske syge var slem, men kun 2 døde, Buch talte ofte i Odense, var en tid knyttet til Ansgar kirke og fik efterhaanden saa mange tilknytninger i Odense, at han søgte embedet som 1. rkp ved Sct Knuds kirke. Han fik mange bebrejdelser, fordi han søgte dette embede med de aarelange grundtvigske traditioner, blev indstillet som nr 1, og da han ikke fik embedet, oprettedes embedet som 2. rkp (se pag 55), som han fik. Pastor *Alsinger* fortsatte arbejdet, frisk og initiativrig, nær knyttet til KFUM og ogsaa med mange tilknytninger til Odense.

1922 oplyses: Lille IMsmf, ungdomsm i prgd, foredragsf, kkg 10 pct, 1934: Jævnt gode forhold, menignsm, bibelkreds, IMsmf, gr ungdomsf (100), kkg 6 pct, 1942: Velvilje, mghmøder, bibelkr, sdsk, IMsmf (30) ungdomskr i pgd, 10 fam t valgmgh, 1951: Kkg 4 pct, velvilje, mange ukirkelige, gode muligheder, mghmøder, børnegudstj, bibelkr, YMkredse, FDF, M- og K spejdere, IM smf (20, fmd: gdjr A. Christensen, Biskorup) fh, 10 fam t valgmgh, mange arbejdere. (Teglværk, fabrikker, gartnerier).

Vor Frelsers kirke i Ejby, indv 2. maj 1909, arkitekt, kgl bygningsinspektør J. Vilh. Petersen, er af mursten, hvidkalket, bestaar af kor med pudset trætøndehvælving, skib med bjælkeloft og taarn med spir. Altertavlen malet af Joachim Skovgaard: Jesus og synderinden. 250 sd.

Lokal Budstikke 1908—09, s 509, De tusind hjem 1909, s 213.

Folketal, altergæster, menighedsraad, se pag 56.

Sognepræst

(1917: 3. kl, 1946: 2. kl, embedsbolig fra 1918)

1. 19. marts 1917—16. aug 24 (sp Sunds 1911 13, højskoleforstander, Børkop 13): **V. H. Buch** fl t 2. rkp Sct Knuds k, Odense, se sp Vor Frue k, Odense.

2. 20. nov 1924—15. april 37 (sp Suderø sdr præstegæld 29. nov 18): **K. A. Alsinger,** fl t sp Sorø, se der.

3. 27. juli 1937 (sp Nr Nebel-L 2. febr 32): **William Peter Kærup,** * 8. marts 03 Tømmerby. Faderen: W. P. Hansen-Kærup, sp Klinte-G † 41, se der. Stud Lang og Hjorts kurs. 21, c 28-1 (h²), sp Velling-Rindom 26. marts 28. ~ 10. juli 28 Anne Kirstine Skjerk, * 2. jan 05 Bogense. Forældre: Skoleinspektør i Hjørring Peter Valdemar S og Sara Hüttmann. — Broder: Fast hjpr Sorø.

Kredsfmd DdU 36—37, BM Dsk Pathanmission 37, sekr redningsarbejdet for kvinder i Fyns stift 40, sekr Odense præstekonvent 37—40, fmd Odense FDF. Skrev talrige artikler.

Hjælpepræst hos pastor Kærup

1952—54: **O. C. R. Jonssen,** se ndf.

Kaldskapellan

(4. kl. oprettet 4. maj 1954)

25. aug 1954 (hjpr her 52): **Ove Carl Reinholdt Jonssen,** * 12. jan 22 Skovby v Bogense. Forældre: Boelsmd Marius Christian J og Maren Kirstine Larsen. Stud Sorø 41, c 49 (l-104), hjpr Hesselager 20. maj 49, kst sp V Aaby-M 51.

SCT HANS KIRKE

Sct Hans kirke var Johannitterklosterets kirke (se pag 47) og før den tid sognekirke, indviet til Sct Michael. Kirken er gotisk, af munkesten. Grundplanen er ejendommelig. Koret er højt, enskibet, 3 fag langt, skibet er tredelt med lavere sideskibe, hvis østligste fag træder frem foran de andre som korsarme, medens de to vestlige fag har selvstændige gavle, og vest for disse fortsætter midtskibet sig med to fag, af hvilke det vestligste danner grundlag for det lille kamgavlede taarn. Kirkens oprindelige bygningshistorie er uklar, maaske gemmer kirken rester af en senromansk kirke. Som kirken nu staar er den antageligt fra 14. aarhundrede. — Koret, der staar skævt for skibet, har store spidsbuede vinduer med rigt profilerede indfatninger. Det er antageligt yngre end skibet. De kapelagtige sideskibe har vist deres oprindelse fra de mange altre, som stiftedes for gravlagte adelsfolk. Koret er lyst og slankt, skibet er mørkere og tungere, med svære ottekantede arkadepiller, indvendig er kirken 52 m lang, 8 m bred og 13 m høj. Den er restaureret flere gange, sidst 1878—80, (arkit. Winstrup og C. Lendorf), noget haardhændet søgte man at genskabe den gotiske stil, og det indre dekoreredes med kalkmalede ornamenter.

Mærkelig er den »udvendige prædikestol« i sydvesthjørnet, en kvadratisk aabning, 2,5 m over jorden. Adgangen til den er fra en lille indvendig stentrappe. Fra denne aabning er der antageligt blevet prædiket og vist relikvier. En smuk forbindelsesgang til klostret slutter sig til taarnets vestside. Ved sidste hovedrestauration, da en ny indgang lagdes vest i kirken, blev denne bygning gennembrudt ved en portaabning.

Altertavlen, i anselig barokramme med søjler og figurer af Moses og Aron, har maleri af Carl Bloch (Gethsemane), middelalderlige alterstager, to sølvalterstager fra 1720, rigt udskaaren prædikestol i bruskbarok fra c 1650, romansk granitfont. Orgel skænket 1841 af Chr. VIII med billedskæringer fra Chr. IV's tid. Stort rigt udskaaret krucifix i koret, nye glasmalerier, 5 malmlysekroner. Talrige epitafier og gravminder. Kirken er den eneste Johannitter kirke i Norden, ualm smuk. 1000 sd. En ligsten af ganske særlig art ses over rigsraad Gert Hartvigsen Bryske, † 1441, med en kvinde, der rækker sin mand en rose. (Fynske minder 1952).

En mærkelighed ved bygningen, som man ikke sikkert kan forklare, er, at østgavlen staar skævt paa sidevæggene, men parallelt med Nørregade. Mulig skal denne uregelmæssighed ved bygningen, som ogsaa kendes andre steder fra, minde om, at den korsfæstede Frelser i sin dødsstund bøjede hovedet til den ene side. Symbolikken spillede en stor rolle ved alle johannitterordenens bygninger.

I 1945 overlod Odense by, til hvilken kronen afstod Odense slot (hvis tre fløje er fra johannitterklostret) den middelalderlige stueetage i den saakaldte kirkefløj, der forbinder Sct Hans kirke og Odense slot, til kirken, der derefter under kgl bygningsinspektør Lehn Petersens ledelse lod den restaurere og nu anvender den til ligkapel. Et overordentlig skønt overhvælvet rum.

Da johannitterordenens virksomhed ogsaa omfattede sygepleje, var der her, som ved andre klostre, et hospital, der laa paa kirkegaarden parallelt med kirken. Det blev ved et kgl brev, udstedt af Christian II den 14. nov 1541, overladt sognepræsten ved Sct Hans klosterkirke, der ved reformationen var forordineret til sognekirke, »til en præsteresidens og bolig til Sct Hans klosters sognekirke til evig tid«. Alle lutherske sognepræster ved kirken har siden da boet i johannitterhospitalet. Kongebrevet er bevaret og findes i landsarkivet i Odense.

Sct Hans sogn har den eneste bevarede johannitterkirke i Norden og den eneste johannitterpræstegaard i Danmark.

Om folketal, menighedsraad etc, se pag 56.

Sognepræst

Indt 1857: 45 rug, 108 byg (en del fra Lunde), 45 havre, b) 45 rdl, d) 800 rdl. — 1870: 4782 kr, regul 2700 kr. — 1913: 1. kl, 1946: 1. kl. Sct Hans præstegaard ved kirke, se ovf, nu i 2 etager, smuk gavl ud til Nørregade. Præstebolig siden 1541.

23. 4. juni 1830—13. okt 53 (sp Pedersborg-K 7. juni 27): **Lauritz Christian Ditlev Westengaard,** * 8. juli 95 Kundby. Forældre: Amtsprovst Otto W († 35, af Sværdborg), Kundby og Anna Kirstine Lange. Stud Roskilde 12, c okt 16 (egr) lærer Brgdssk, adjunkt Vordingborg 19, † 13. okt 53. ~ 21. maj 20 Else Marie Høyen, * 18. okt 00, † 16. okt 47. Forældre: Brygger i Kbhvn Anders Larsen H og Inger Margr. Schrøder. — Broder: Ørslev-B.

Biskop **D. G. Monrad** var Westengaards plejesøn. Dr theol Sv. Hauge skriver i sin doktordisputats om D. G. Monrad, s 13—14, at sognepræsten i Præstø, Søtoft (s II 696), satte en indsamling i gang blandt Præstø og omegns beboere for at sende D. G. Monrad til Vordingborg latinskole. Det lykkedes virkelig, og kort efter sin konfirmation kunne Monrad forlade Præstø og drage til Vordingborg. Og dog er der ikke i dette tilstrækkeligt grundlag for at identificere Søtoft med den mand, han i sit petitum omtaler som »den ortodokse og meget kærlige mand«, hos hvem han boede. Ordene passer derimod paa adjunkt, cand theol Lauritz Christian Ditlev Westengaard, der ikke blot optog Monrad i sit hjem i Vordingborg, men i det hele taget blev som en fader for ham. Til Westengaards 31-aars fødselsdag, den 8. juli 1827, altsaa kun godt et aar efter, at Monrad var blevet optaget i hjemmet, skrev Monrad et digt til ham med overskriften: »Til min fader« og underskrevet: »Fra din hengivne søn Ditlev Monrad«. Westengaards navn er ikke nævnt, men digtet bærer datoen 8. juli, som var Westengaards fødselsdag; der kan saaledes ikke være tvivl om, at det er skrevet til ham. Digtet giver i sin barnlige ubehjælpsomhed klart udtryk for den taknemlighed, Monrad følte: af glæde maa han »hæve hjertet til Gud, at han til din kjære søn gjorde mig, den faderløse«. Der fortsættes i to følgende vers: »Du, min fader! i mit hjerte tændte hellig-

hedens kjerte. Du, Guds Søn, mig lærte kjende, at til ham jeg maatte vende mig i al min sorg og kummer. Du mit hjertes tvivl bortjog, du til Christus hen mig drog. Derfor jeg dig elsker, fader! Næst den store syndsforlader! Dig min fader! og min moder!«

Ordene »Du mit hjertes tvivl bortjog« svarer til ordene i Monrads petitum 9 aar senere: »Drengens tvivl forstummede let, da han boede hos en ortodoks og meget kærlig mand«. — Det blev Westengaard, der blev redskabet til at føre Monrad ud af den »sindets uro og tvivl«, som læsningen af Paines bog havde ført ham ind i, og hjælpe ham ind i ortodoks kristendom — ortodoks i modsætning til deismen i Paines bog.

I 1827 blev Westengaard udnævnt til sognepræst i Pedersborg, og han tog Monrad med sig til sit nye hjem for privat at forberede ham til studentereksamen. Oprindelig havde Westengaard tænkt sig at dimittere Monrad i 1829, men kort før eksamen blev Monrad angrebet af en langvarig sygdom, saa dimissionen maatte udsættes til næste aar. Denne udsættelse blev nu uden tvivl til gavn for Monrad, da det medførte en forlængelse af hans ophold i det Westengaardske hjem. Et interessant vidnesbyrd om, hvordan Westengaard søgte at føre ham ind i tilegnelsen af den kristne tros indhold, møder os gennem en af Monrads stilebøger fra denne periode (paabegyndt 23. nov 1827, dagen før Monrad fyldte 16 aar, og sluttet sept 1829, aaret før han blev student). Det ses her, hvordan Westengaard gav Monrad opgaver, hvori han skulle behandle religiøse og moralske spørgsmaal, som en aabenbar modvægt mod Paisnes deisme. Besvarelserne bærer tydeligt præg af Monrads ungdom og Westengaards paavirkning.

I efteraaret 1830 tog Monrad studentereksamen med udmærkelse. Hermed afsluttedes hans ophold i det Westengaardske hjem. I de ord, hvormed han i sit petitum skildrer sin aandelige tilstand paa dette tidspunkt, har vi et vidnesbyrd om, hvad Westengaard havde betydet for ham. Han siger nemlig, at »efter at han havde inddrukket ortodoksiens strenge system, blev han akademisk borger«. Det svarer ganske til, hvad foran er omtalt. Monrads tvivl var ved Westengaards hjælp bragt til tavshed, han havde fundet tilbage til ortodoks kristendom.

Westengaard udfoldede senere som præst en ikke ringe forfattervirksomhed, væsentlig af opbyggelig art (cf Erslev: Dansk forf leksikon II, 1853, s 517 ff): han udgav saaledes prædikener og andre mindre skrifter af C. Harms; sammen med biskop Tage Müller og sognepræst Chr. A. H. Kalkar udsendte han: »Opbyggelsesbog for christne til brug ved den private og huslige andagt« og udgav selv »Communionsbetragtninger for evangeliske christne«. Baade som prædikant og forfatter viste han sig at være en from og nidkær repræsentant for luthersk kristendomsopfattelse (se f eks sidstnævnte bog, s 9).

Det hedder i »Præsten Westengaards minde«, s 5: »I sørgehuset talede hans plejesøn, biskop Monrad, og vidnede om, hvorledes den hedengangne havde været gjennemtrængt af det evige livs kraft, som udgaar fra Christus. — — — Fornemmelig dvælede han ved hans familieliv og ved, hvad han havde været for taleren.« — I samme skrift (s 14 f) gives der Westengaard følgende vidnesbyrd (af stiftprovst Svitzer, som havde kendt W allerede fra barndomstiden): »Jeg veed, hvorledes han af et fuldt hjerte hengav sig til sin gjerning, og hvorledes han baade af medlærere og disciple og os, der stode udenfor skolen, ansaaes for en af dens piller. Alligevel var hans kjæreste gjerning ogsaa i skolen at forkynde evangeliet; hans hu stod til kirken, og hans flereaarige skoletjeneste var som Jacobs 7 aars tjeneste for Rachel, men det gik ogsaa ham som patriarchen, at det syntes ham at være faa dage, for han havde kjærlighed til sin gjerning, og arbejdede der under lykkelige forhold.« — At W ikke blot interesserede sig for elevernes undervisning i skolen, men ogsaa for deres kristelige udvikling, ses bl a deraf, at han var medstifter og medarbeider ved en søndagsskole i Vordingborg. (Bricka: Dansk biogr leksikon XVIII, s 445). Om Westengaard se ogsaa A. Nyholm: Nogle kirkehistor problemer i Monrad-forskningen. (I Dansk theol tidsskrift 1941, s 155.) (Svend Hauge: Studier over D. G. Monrad som religiøs personlighed, 1944.)

Pastor W døde efter en langvarig, svær halssygdom. Han var den første Odense-præst, som stillede sig positivt over for forsamlingsbevægelsen, han var en alvorlig og nidkær præst, som var ualmindelig afholdt, et elskeligt menneske (Wiberg, II, 527). Se iøvrigt pag 49.

24. 26. april 1854—23. aug 91 (ord kat Odense 25. nov 48): **Theodor Steenbuch,** * 13. jan 16 Søndersø. Forældre: Sp ved Vor Frue k, Odense Augustinus Herman S, † 45, af Uggerslev-NH og Rebekka Sophie Werlauff. Stud Odense 34, c jan 40 (l), hjpr Keldby 6. dec 45, r af Dbg 64, † 23. aug 91. ∼ 10. maj 49 Charlotte Johanne Elisabeth Mørch, * 3. sept 30 Kbhvn, † 4. aug 11. Forældre: Jstrd, byskriver i Svendborg Axel Møller M og Johanne Birgitte Lund af Keldby. — Søn: Nyborg straffeanstalt. Dt ∼ Jensen, Vallekilde-H. Søster ∼ Brandt, Veggerløse.

Pastor Steenbuchs fader havde været præst i Odense, og selv virkede han her i alle sine præsteaar. Pastor S var IM's ven, og han var den første, der holdt børnegudstjeneste i Odense.

Efter at pastor S 1890 var blevet ramt af et apoplektisk tilfælde maatte han holde kapellan, og hans søn var ham til megen hjælp. Pastor S elskede sin præstegerning. Han hørte til de stille, hans liv var viet kirken, menigheden og hjemmet. Han havde ikke de store gaver, han følte sig som en almindelig arbejder i Herrens tjeneste, man var tryg i hans nærhed. Pastor S var en af de Odense-præster, som i særlig grad vandt sin menighed. Og længe huskede man i Sct Hans sogn den sommersøndag, da hans søn og hjælpepræst, just som klokkerne ringede til kirke, traadte frem i kirken og meddelte, at hans fader havde lukket sine øjne. Se iøvrigt pag 51 her.

Litt: Fyns Stiftstid 24. aug 91, Fyns Tid 24. aug 91 og 28. aug 91, H. St. Holbeck: Odense bys historie 1928, s 337.

Hjælpepræst hos pastor Steenbuch

9. aug 1890—23. aug 91: **A. H. Steenbuch,** se Nyborg straffeanstalt.

25. 1. febr 1892—31. marts 1904 (sp Allerup-D 7. marts 78): **Andreas Christian Ludvig Grove Rasmussen,** * 8. sept 36 Horsens. Faderen: Sp Rise, Ærø, † 61, se der. Stud Haderslev 55, c 60^2 (hi), hjpr Balslev-E 21. febr 62, hjpr Gram 16. febr 64, sp Fole 29. sept 68, afsat 70, sp Harte-B 21 nov 74. r af Dbg 97, † 31 marts 04. $\sim^1$ 7. marts 65 Sophie Christine Elise Selchier, * 18. okt 38 Balslev, † 28. jan 68. Faderen: Sp Balslev-E, † 63, se der. (Stamt 52). $\sim^2$ 1. maj 69 Bertha Julie Henr. Jane Reimers, * 9. juli 43, Gram, † 15. dec 09. Forældre: Fysikus, dr med Martin R og Marie Vilhelmine Joachimine Brandis. — Dt ∼ Hansen, Tanderup. Søskendebørn: Rasmussen, Sct Jakobs k, Kbhvn, fru Schwensen, Hørup, fru Rønne, Søndbjerg-O, morbroder: Grove, Gadstrup-S. Hustrus søsterdt ∼ Leth, Lumby.

Red Dsk missionsblad 82—03, art i blade og tidsskr (bl a i Dannevirke om sønderjyske forhold og i Teol Tidsskr 85, 87, 88, 92, 93, 96 og 99), udg 64: Afskedsprædiken, Tidernes Tegn og Tidernes Trøst. 67: Er du et af Jesu faar, 69: 3. opl, 86: 4. opl, 67: Jesus Kristus og Ham korsfæstet, Syv taler, 2 opl, 69: To prædikener om kærlighed, 2 opl, 71: Rejseberetning, udg af udvalget t Evang's Forkyndelse i Amerika, 75: »Blodet og Vandet«, nogle opbyggelige taler, 77: Taler ved missionsmøder, 78: Kirkehistor fortællinger og sagn, 1. række, 80: 2. række, 84: Madagaskar, m 1 kort og 13 billeder, 84: Niagara vandfaldene, et rejseminde m 4 træsnit, 85: Guds fred, en huspostil m portræt, 86: Ildlandet og ildlænderne, m 1 kort og

15 billeder, 86—90: Kristel levnedsløb i det 19. aarh, m 1 portr, 1.—4. række, 88: Missions-foredrag, 89: Gordon, levnedstegn m 5 portr og 1 kort, 97: 2. forøg opl m 6 billeder og 2 kort, 89: Af »Folkelæsning«, oldkirkens sindbilledsprog m 35 tegninger, 91: Dværgfolk i Afrika, m 3 figurer, 91: Viti før og nu eller kristendommen blandt menneskædere, m 1 kort og 41 billeder, 92: Kristelig husven, daglig læsning knyttet til de nye evangelietekster, 92: Maanebjergene, efter Stanley, med 3 billeder, 93: Overtro og Kristentro, et foredrag, 94: Uganda. et kristnet land i hjertet af Afrika, m 1 billede, 95: Om og fra missionen. m ill, 97: Nutidsmartyrer, I. Søstrene Saunders, 97: II. Familien Stewart. 97: III. Ægteparret Johnson, 98: Christian Friedr. Schwartz, i anledn af hundredaarsdagen for hans død, 99: Hawaji og kristendommen der, 00: Brødremenighedens mission blandt busknegrene i Surinam. Udg bladet »Elias« 1868—72.

Pastor Grove Rasmussen var en overordentlig virksom mand. Han studerede som ung arabisk og historie. (R. Volf. s 40). Pastor H. R. Hansen skriver: »Den livlige og velbegavede unge mand fulgte med interesse tidens brændende politiske spørgsmaal, hans varme fædrelandskærlighed gav sig allerede den gang tilkende. en kærlighed. som fulgte ham usvækket til det sidste«. »Saa snart han som ung præst begyndte at prædike, greb ordet hans eget hjerte. og mange mennesker flokkedes om den nidkære unge præsts livsvarme forkyndelse. Der er mange vidnesbyrd om hans eiendommelige, vækkende prædiken fra den tid. hvor han utrættelig færdedes rundt blandt folk fra forsamling til forsamling. For under krigen at styrke sammenholdet mellem de danske var han med til at udgive flyvebladet »Holger Danske«; i den anledning blev han fængslet og ført som arrestant til Haderslev. Da det efter Sønderjyllands afstaaelse blev paabudt at holde takkefest for freden. holdt og udgav han en prædiken, der fandt stor udbredelse i Sønderjylland: »Tidernes Tegn og Tidernes Trøst«. Efter Pragfreden fik alle embedsmænd paalæg om at aflægge tjenesteed til den preussiske regering, og da intet i dennes form var i strid med hans daabspagt, følte han det som sin pligt at aflægge den for saaledes efter menighedens opfordring at kunne blive der« (sst). G. R blev uden videre afsat fra sit embede i Fole. »Man forsøgte fra tysk side at forhandle med ham. men han var ikke den mand. der veg en tomme fra. hvad han ansaa for sandt og rigtigt. saa afskedigelsen blev stadfæstet«.

Selv fortalte han: »Det var i høstens tid, jeg blev afsat. Om vinteren opholdt jeg mig i København, hvor jeg virkede i den Indre Missions tieneste. Sommeren efter rejste jeg i Nordamerika for at grundlægge en mission blandt de danske derovre. Medens jeg var paa denne rejse, lod jeg i et hus, som jeg havde købt i Gram, indrette en bolig og en stor forsamlingssal. Efter min hjemkomst holdt jeg hver søndag eftermiddag gudstieneste i salen, og i ugens løb reiste jeg om og holdt forsamlinger. Det var min tanke. at der efterhaanden i Nordslesvig skulle have dannet sig en dansk frimenighed, som jeg saa havde tænkt mig, at jeg kunne have betient med sakramenterne, medens de forskellige lægprædikanter, som allerede den gang holdt faste og stadige forsamlinger, kunne have vedblevet med deres gerning som ordets forkyndere. Paa den maade ville man have undgaaet, hvad man siden greb til, en uretmæssig ordination. Jeg holdt mange forsamlinger, og der kom mange til forsamlingerne i de forskellige egne af Nordslesvig. Men at bestemme sig til at danne en saadan frimenighed kunne man ikke. Man ville se tiden an Paragraf 5 maatte jo dog blive opfyldt. Foruden min mundtlige virksomhed havde jeg en skriftlig som udgiver af bladet »Elias«. I flere aar var jeg dets redaktør.« Indre mission (Kirkelig forening til Guds riges fremme i Slesvig) var blevet stiftet 1868, og G. R blev dens første fmd. Foreningens organ var bladet »Elias«. Han holdt mange møder. Medvirkende til hans afsked var ogsaa, at han ikke ville følge præsternes paabud om at bede for tysk seir i krigen med Frankrig 1870. Han haabede efter sin afskedigelse at kunne ernære sig som redaktør af »Elias«, han aabnede ogsaa en lille boghandel i Gram. men det gik ikke, hans lille formue blev opsnist. og pekuniære grunde tvang ham til, med tungt hjerte, at forlade den gerning, som han var gaaet til med saa store forventninger. Han boede 2 aar i Kolding og fortsatte som reisepræst i Sønderjylland, indtil myndighederne i Tyskland ogsaa forbød dette. I Harte-B havde han en rig gerning. Der blev i prgd udfoldet stor gæstfrihed, og han talte ved store møder, indkaldte fremmede talere, og stadigt var Sønderjylland i hans tanke. I Allerup-D begyndte han sin udstrakte foredragsvirksomhed, og her begyndte han sin virksomhed som red af DMSs blad. Med sin friske pen og billedrige stil i meget livlige skildringer arbeidede han dette blad op til stor udbredelse: det har helt hans præg Han var en nidkær IMs præst og tillige stærkt interesseret i alt ydre missions arbeide. Han udgav en mængde populære skrifter om ydre mission samt en meget læst husnostil. I Odense fik han ikke saa megen tid til dette arbeide; i de første aar reiste han stadigt for DMS. og aldrig svigtede hans kærlighed til Ydre Mission. Men præsteembedet lagde mere og mere beslag paa ham. Saare flittig var han. Hver morgen kl. 5.30 gik han sin tur i Kongens have. saa besørgede han sin store post, holdt andagt, skrev, og var derefter flittigt rundt paa besøg. Det var de mest utrolige felter, hvor denne mand vidste besked. men ydmyg var han, aldrig stillede han sig selv frem Han stod midt i IMs arbeide i Odense, var hyppigt taler i Bethania og nød fra alle sider megen agtelse. En mindesten med en portrætmedaillon blev 1907 afsløret paa hans grav.

H. R. Hansen: Om og af sognepræst G. R. 1905, Th. Leth i Dsk missionsbl. 1936, s 633 f, KLfN, II, 899, HF, I, 783 f, mindeartikler i dagspressen, R. Volf: Erindringer, 1926, s 40, 48, DBL VIII, 338.

Hjælpepræst hos pastor Grove-Rasmussen

12. sept 1902—22. sept 04: **H. R. Hansen,** rkp her, se sp her.

26. 27. sept 1904—7. febr 05 (sp Tommerup 30. april 96): **Conrad Friedrich Waldemar Schmidt-Phiseldeck,** * 28. sept 51 Flensborg. Faderen: Sn Brønshøi-Rødovre, † 79, se der. Stud Mtrp 70. c 77[1] (l), hipr Ledøje-S 15. okt 77, kko Herfølge-Sædder 5. maj 81, opholdt sig 82—83 i Sydfrankrig, afsk 12. juni 83, sp Sno-

strup 20. maj 86, † 7. febr 05. ∼[1] 14. sept 82 Anna Maria Sigrid Hansen, * 29. febr 56 Husby, Slesvig, † 26. febr 83. Faderen: Kultusminister Aleth H, sp Ledøje-S, † 89, se der. ∼[2] 17. dec 89 Ida Marie Dagmar Andersen, * 7. juni 59 Kbhvn, † 37. Forældre: Gross Jens Chr. Andr. Martinus A og Louise Westerbye. — Søn: Overbibliotekar, direktør, c theol K. S. P, Statens depotbibliotek.

Udg 95: Troen og Guds herlighed, 98: Er dette kristendom? 1900: Christi ære, 05: Den kristne tros kilder. Talrige artikler, særlig i »Kirken og hjemmet«. En tid medred af »Kirken og hjemmet«.

Det vigtigste ungdomsindtryk blev selvfølgelig krigen i 1864, hvor faderen, der da var præst ved Sct Johannes kirke i Flensborg, blev afsat af de tyske civilkommissærer, saaledes at familien pludselig maatte rejse til Kbhvn. Hjemmet flyttede kort efter til Brønshøj pgd. Fra studietiden nævner V. S-Ph *Brøchner, Hammerich* og *P. Madsen*, som de for ham vigtigste universitetslærere, og omtaler iøvrigt især *Martensens* indflydelse. Efter eksamen blev han ansat som kapellan hos den tidligere kultusminister, provst Aleth Hansen i Ledøje-Smørum, hvor han modtog stærke indtryk af brydningen mellem det grundtvigske og det martensenske. Paa rejser, dels i forbindelse med hans første hustrus sygdom og død, dels senere alene, studerede han det kirkelige og teologiske liv hos protestanterne i Frankrig og fransk Schweiz (hørte f eks Fr. Godet). Derom skrev han senere en længere afhandling i Teol tidskr: Kirkeligt liv i fransk-reformerte egne (1887—88). I mellemtiden havde han af personlige og religiøse grunde søgt afsked som præst, men genoptog efter et par aars studier og lærervirksomhed atter præstegerningen. Under Den evangeliske alliances store kongres i Kbhvn i 1884 fungerede han som tolk ved en del af møderne. I Snostrup, som var et meget lille kald, var der dels mulighed for videre studier, dels lejlighed til et egentligt sognearbejde, omend under smaa forhold, og hans anden hustru forstod baade her og senere at gøre pgd til et vigtigt samlingssted. Et større virkefelt fik han efter forflyttelsen til Tommerup, hvor han ogsaa samlede folk fra alle lejre om sin prædikestol. Han var yderst omhyggelig med udarbejdelse af alle prædikener og taler (en del prædikenmanuskripter findes i Det kgl bibliotek). Selvom han især følte sig bundet til sognet og dets bef, deltog han dog oftere i møder udensogns og ved sine selvstændige skrifter kom han i forbindelse med vide kredse, ligesom han øvede indflydelse ved sin ivrige deltagelse i præstekonventerne saavel paa Sjælland som paa Fyn. Ved Sct Hans k i Odense var han kun nogle maaneder, men hans prædikantvirksomhed og deltagelse i forsk arbejde (som f eks i best af Lahns stiftelse) bevirkede dog, at den korte periode ikke blev uden spor. Han døde af lungebetændelse 3 mdr efter sin indsættelse. Som ung dyrkede han digterkunsten, men udover lejlighedspoesi er intet deraf trykt. (Kay Schmidt-Phieseldeck).

Pastor S. Ph sluttede sig til KC og var med ved det stiftende møde i Bregninge, Taasinge 1899. (Gjesing-Pedersen: KC 1899—1949, s 44).

Gjesing-Pedersen: KC 1899—1949, s 41, 65 f, Kirken og hjemmet, 1905, Fyens stiftstid 7. febr 05.

27. 9. maj 1905—17. febr 27 (sp Hinge-V 16. marts 88): **Peder Ludvig Lange**, * 19. aug 56 Roskilde. Faderen: Sp Hagested-G, † 99, se der. Stud Roskilde 74, c 80^2 (hi), lærer Brgdssk C 80—88, afsk 17. febr 27, r af Dbg, † 18. dec 42, ∼[1] 16. nov 82 Hedevig Augusta Juliette Broberg, * 2. okt 53 Fredensborg, † 13. maj 11. Forældre: Kbmd Theodor B og Jacobine Thomine Holst, ∼[2] 7. jan 13 Agnete Holbech, * 4. okt 72 Odense, † 19. aug 44. Forældre: Gross Hans Carl Georg H og Laura Magdalene Holbek. — Sønner: Brylle, andenpræst Sct Lukas stiftelse og rkp Frederiksberg k samt miss. Poul L, Indien. — Stamt 54 B.

Udg 05: Et par ord fra Herrens hus.

»Fra P. L. L's embedseksamen og indtil han tiltraadte sit første præsteembede var han lærer — i tysk og latin — v Brgdsk, som lededes af skolebest Joh. Helms. Disse aar havde meget stor betydning for ham; der var og blev et stort stykke af en skolemand i ham, og den udmærkede fri aand i Helms' skole var ham senere en god læremester i hans forhold til skolens arbejde, som præst og som skolekommissionsleder. I sine kandidataar paavirkedes han kristeligt under de fremragende præsters prædikestole, først R. Frimodts, senere G. Schepelern ved Trin k, hvor en fredagsaltergang var afgørende for hans beslutning om at blive præst. Kristelige møder holdtes ikke for studenter dengang; han har senere fortalt, at han aldrig har deltaget i et saadant, han lod derimod sine fire sønner, som blev præster, deltage i den kristne studenterbevægelse og støttede ungdomsbevægelsen naa mange maader paa land og i by. Aarene i Hinge-Vinderslev betød en ganske klar tilslutning til IMs arbejde. Sognenes beboere var i stort tal missionsfolk. Han elskede dem, og de elskede ham og hele hans hus, og med rørende trofasthed holdtes forbindelsen mellem dem. Pastor L drev selv prgds avling, 70 tdr land, og dette gav ham en udmærket position bl folk i sognene. Hans kirker var fulde af tilhørere, han blev meget brugt som taler udenfor sognene, de fattige var han en god støtte, de ensomme blev aldrig glemt, i ponyvognen med den gule norske hingst var han dag og nat paa færde. En stor fornyelse bragte hans deltagelse i Dansk missionssselskabs arbejde ham. Prgds hjemliv var den gamle velstaaende prgds, mange mennesker færdedes der. De jyske missionsmenigheder prægede pastor Langes liv, ogsaa i Odense. Han blev ved Sct Hans k sat midt ind i IM i Odense, var saare anset i deres kreds. Han havde en stor fattigpleje, fremhjalp stærkt diakonissesagen i Odense, var en god garnisonspræst, en afholdt fmd i KFUK; ydre missions varme ven. Pastor L's akademiske dannelse kom til at betyde, at han til enhver tid stod selvstændigt overfor de bevægelser, han tog del i, det snæversynede laa ham fjernt; han maa vel kaldes en konservativ mand, en præst med en god evne til at forkynde ordet i tide og utide, ikke saa lidt af en ledernatur. (Iver L.)

Præstef blad, 1943, s 23, Jul-Steen: Et liv under Guds naade, II, 1931, s 74, DMSs blad, 1943, A. C. Overgaard: Fra Lysgaard herr, nekr i dagspressen.

Hjælpepræst hos pastor Lange:

30. juli 1920—20. juli 1921: **I. Lange**, se rkp, Frederiksberg k.

28. 4. juni 1927—16. dec 41 (sp Taulov 20. aug 21): **Hans Rasmus Hansen,** * 17. aug 73 Smidstrup. Faderen: Sp Ø Nykirke, † 73, se der. Stud Vejle 93, c 99² (h₂), højskolelærer Børkop 99, sekr dsk KFUM, Berlin, 01, tillige præst for den dsk mgh dér fra 1. maj 01, hjpr Sct Hans k, Odense, 12. sept 02, rkp Sct Hans k, Odense, 22. sept 04, sp Smidstrup 15. jan 16, r af Dbg 37, afsk 16. dec 41, † 24. aug 46. ~ 22. april 02 Margrethe Vilhelmine Krag, * 25. okt 76 Hvidbjerg. Forældre: Distriktslæge i Assens Mouritz Gothold Ivar Vilhelm K af Dreslette og Magdalene Bruun. — Hustrus søstre ~ Krarup, Ikast, og Dam, Tersløse-S. Stamt 51.

BM ungdommens vel og »Derude«, kredsfmd DMS, fmd Odense sømandshjem.

Udg 05: Om og af sognepræst A. C. L. Grove Rasmussen, 34: Bethania i Odense gn 50 aar, talrige artikler, biografier etc.

Om pastor H blev der skrevet ved hans død:

Med pastor H. R. H er en af IMs fuldtro venner blandt Danmarks præster gaaet bort. I 40 aar fik han lov at virke og altid i hjertelig forstaaelse med IM.

Han var født til det. Hans fader, der var kapellan i Smidstrup og derefter sp i Ø Nykirke, men døde, da sønnen var ganske lille, var en nær ven af Vilh. Beck. Og moderen var en af IMs støtter i Vejle i de mange aar, hun levede der som enke. Saa blev han kapellan ved Sct Hans k i Odense, hvor der den gang var et stort IM samfund, ledet af pastor Busch og miss Hans Chr. Beck. Her fik den unge præst sin plads, han samlede en stor menighed under sin prædikestol. Imidlertid var han naaet op i fyrrene, og det føltes utilfredsstillende stadig at være kapellan. Da nu embedet som sp i hans fødesogn, Smidstrup, blev ledigt, søgte han det og fik det i 1916. Her var der et stort samfund, som tog kærligt imod ham, og som han stod i det hjerteligste forhold til i de aar, han var der. I sin Smidstruptid rejste han meget ud for at holde møder, men det var meget besværligt, da der var 1 mil til den nærmeste jernbanestation. Dette var vist grunden til, at han i 1921 flyttede til Taulov, hvor prgd laa lige overfor stationen. Her havde han et udmærket samarbejde med gamle miss Jens Holt, der var leder af det store samfund. Da pastor Hansen havde været i Taulov i 6 aar, blev sognepræstemebedet ved hans gamle kirke i Odense ledigt. Han følte sig stærkt draget dertil og blev kaldet 1927. Man siger jo, at det er farligt at vende tilbage til sine gamle egne. Men det gik godt, og han samlede igen en stor tilhørerskare under Sct Hans kirkes prædikestol og fik i det hele en paaskønnet gerning, indtil sygdom i 1941 tvang ham til at nedlægge sit embede. Naar han, skønt afgjort missionsmand og med en stærk personlig forkyndelse, selv var præget af de gamle, stærke toner, alligevel havde saa stor yndest langt udenfor IMs kreds, havde det flere grunde. Han var en venlig og imødekommende mand, hvis smil naaede ind til hjerterne og varmede dem. Han var en flittig mand, der vandrede trappe op og trappe ned og ikke sparede sig selv. Hans forkyndelse var saa letfattelig, fordi den var fyldt af oplevelser og smaatræk, og det kunne kendes paa hans prædikener, at han var grebet af det budskab, han bragte. Denne inderlighed og grebethed var ofte betagende. Og saa havde han kærlighed til mennesker. De fattige søgte gerne til ham og fik altid en haandsrækning og et venligt ord. Foruden sin præstegerning havde han stor interesse for mange sider af Guds riges arbejde. Saaledes var han en aarrække fmd for KFUK i Odense og var ligeledes en virksom fmd for sømandshjemmet i Odense, hvor han ved et stort arbejde fik bygget et nyt hjem for søens folk i stedet for det gamle, der var bleven altfor lille. Desuden var han meget med i arbejdet for DMS og meget andet. Men hans kæreste sted, næstefter Sct Hans k, var missionshuset Bethania. Der følte han sig hjemme. Det laa endda i hans sogn, og i aarenes løb stod han i et udmærket samarbejde med de skiftende missionærer. (Vilh. Buch i IM tid, 1946, s 467).

Nekrologer i dagspressen.

29. 10. april 1942 (sp Hobro-S 3. juni 33): **Kristian Andersen Minds,** * 22. sept 97 Hammerum. Forældre: Direktør Augustinus Kristian Andersen og Inger Marie Johansen. Stud Kolding 16, c 23¹ (h₁) ord sekr KFUM, Aalborg, 23, sp Nimtofte-T 16. april 25. ~ 23. okt 23 Magnhild Ejde, * 15. okt 97 Kristianssund, Norge. Forældre: Stortingsmand Lars E og Martha Forve. — Hustrus søster ~ Ernstsen, rkp, Frederikshavn.

BM Aarhus seminarium 32, fmd 46, kredsfmd DMS til 42 og fra 49, BM Ungdommens vel 42—52, IMs tillidsmand i Fyns stift 45, medl Udv f IMs helliggørelsesmøder, BM DMS 51.

Oversat: Lars Berg: Nigarsfolket.

Residerende kapellan

Oprettet 13. juli 1904; 1913: 2. kl; 1946: 2. kl, embedsbolig købt 1924, Nørrevænget 39.

1. 22. sept 1904—25. juni 16 (hjpr her 12. sept 02): **H. R. Hansen,** fl t Smidstrup, se sp her.

2. 25. sept 1916—24. sept 20 (sp Bredstrup 15. sept 04): **J. A. Hansen,** fl t sp Fredens k, Odense, se der.

3. 23. dec 1920—30. juli 27 (sp Strynø 28. febr 16): **P. O. Westergaard,** fl t Vinkel-R, se der.

4. 2. nov 1927—12. april 32 (sp Allinge-Olsker 21. marts 24): **P. V. Joensen,** fl t sp Sct Peders k, Næstved, se der.

5. 27. juli 1932 (sp Romdrup-K 26. okt 27): **Niels Aage Barfoed,** * 27. juni 99 Tanderup. Faderen: Sp Nr Tranders, † 22. Stud Aalborg 17, c 23¹ (l), kkp Humble 28. juni 23. ~ 9. marts 33 Karen Elisabeth Barsøe, * 9. marts 08 Faaborg. Faderen: Stiftsprovst Aalborg, † 46, se der. — Stamt 5. — Hustrus broder: Virring-E.

Fmd Odense KFUM 34, BM Fyns stiftskonvent 37—45, BM Korshærsraadet, Odense, medl IMs udv f børnegudstj, red Fyens stiftstid's kirkeside.

Udg 37: Salme-haandbog, 37: Fra Land og by, fortællinger, 38: Som folk er flest, do, 39: Et lille hjørne af verden, do, 40: Fabrikant Holme, roman, 41: Livet i hverdag og fest paa Jesu tid (Hirschsprung), 41: Lykke, roman, 42: En dør gaar op, 43: Vejene snor sig, 44: Stride vande (Kingo-roman), 45: En stormfugl (D. G. Monrad), 46: Faklen tændes,

roman om Bone Falk Rønne, 46: Hist og her fra, 12 fort, 47: Et kildevæld (Chr. Madsen, Bregnør), 48: En ensom kæmpe (N. E. Balle), 48: 27 skrifter blev til en bog, 49: Rigdom, roman, 50: En rose mellem torne(Brorson), 50: Et helligt kald (H. Egede), 51: Den nye dag (Hans Tausen), 52: Spurveskjul (Thora Esche), 52: En haandfuld historier, 53: Storkansleren (Griffenfeld), 54: Batakernes bedstefar (sønderjyden Ludvig Nommensen), talrige fortællinger m m.

Kaldskapellan

(tillige *korshœrspræst* i Odense)

(Oprettet 4. juli 1938)

1. 4. juli 1938—5. marts 42 (kkp Faaborg-D 28. jan 33): **P. B. Erritzøe**, fl t rkp Sct Andreas k, Kbhvn, se der.

2. 14. juli 1942—2. juni 47 (hjpr Skovshoved 26. okt 38): **T. Haffgaard**, fl t Louns-A, se der.

3. 3. april 1948 (kkp Sct Markus k, Frederiksberg, 16. okt 45): **John Axel Anders Rasmussen**, * 25. maj 18 Helsingør. Forældre: Inspektør Hans Axel R og Johanne Magdalene Olesen. Stud Stenhus, Holbæk, 37, c 43² (h-63), hjpr Sct Markus k, Frberg, 7. dec 43. ∼ 11. juli 43 Lilli Gudrun Jensen, * 30. nov 18 Holbæk. Forældre: Kontorbest Niels J og Marie Johansen.

Red Maalet og vejen, 46—48.

Litt: H. R. Hansen: Sct Hans prgd, 1940, V. Hermansen i Fyns aarb, 1942.

FREDENS KIRKE

(Udskilt fra Sct Hans sogn 24. sept 1920)

Fredens sogn, tidligere Sct Hans landsogn, 836 ha, ligger i Odense bys nordlige del ved Odense kanal. Lavtliggende og fladt; det meste er forstadsmæssigt bebygget, stærkt voksende, forstaden Skibhusene i sognet. Hg Marienlund, Næsbyhoved skov søgt udflugtssted. Paa den skovbevoksede »Slotsbanke« laa i middelalderen en berømt kongsgaard, Næsbyhoved. Den stod endnu 1591. I nærheden laa en meget søgt valfartskirke, Helligtrefoldighedskapellet, (»Kluset«), nedlagt 1545.

Det kirkelige liv. Omkr 1880 var der kun to mindre bebyggelser, Paradiskvarteret og Skibhusene, foruden flere større gaarde (Aaløkkegaard, Marienlund), Dæhnfeldts store frøavl. (Næsbyhoved skov, Aaløkke kvarteret, Dæhnfeldts frøavl er senere udskilt). De fleste beboere var ganske ukirkelige, men der var enkelte troende mennesker, som under ledelse af smedemester Bundegaard, 1887, begyndte en lille søndagsskole, og omkr 1900 arbejdede missionærereleverne paa DMS's missionsskole flittigt her. Søndagsskolen havde ligget stille en tid, før de tog fat. Der blev holdt møder i en lejet sal, og kredsen voksede, saa man 1916 fik bygget et lille missionshus i Skibhusene. Graver Jørgensen var nu leder, men det kirkelige liv i sognet var ellers ringe.

Pastor J. A. Hansen kom hertil med frisk initiativ. Han fik landsognet som særligt distrikt, og det skyldes især ham, at kirken blev opført. Der blev bygget menighedssal ved kirken, og herudfra organiserede pastor Hansen et omfattende sognearbejde. Særligt arbejdede han for Blaa kors, og der blev efterhaanden rigtig god tilslutning. I de senere aar er sognet blevet mere udpræget bysogn, og der er alm menighedsarbejde som i byens andre sogne. Der er mange ukirkelige, men ogsaa gode muligheder. Overvejende arbejdersogn. Om folketal, menighedsraad etc henvises til pag 56.

Pastor, dr L. P. Fabricius skriver: Sct Hans landsogn har lige siden sin oprettelse været et sogn, der befolkningsmæssigt har været i rivende vækst. Det faldt især i de første aar i fire praktisk talt adskilte dele, der hver havde sit præg. Hovedparten mellem Odense kanal og landdistrikterne imod øst — den gamle skipperby Skibhusene mod nord — Kanalvej paa vestsiden af kanalen — Aaløkkekvarteret, der var et villakvarter helt imod vest. Indbyrdes var de forskellige dele næsten uden forbindelse med hinanden; men hoveddelen af sognet var, ikke mindst ved det store Odense skibsværft, væsentlig præget af en arbejderbefolkning, og de samledes dels gennem den fælles kirke, dels gennem den store Sct Hans skole.

Paa godt og ondt var sognet præget af at være en større bys randkvarter, hvor det nye rykkede frem og omformede de ældre befolkningsklassers verden. Traditionsrespekt og traditionsløshed kæmpede imod hinanden i disse nye distrikter. — Den ny kirke blev hurtigt samlingssted for en ret stor menighedskreds, og et menighedssamfund fik straks sit hjem i den. Der viste sig ogsaa hurtigt et villigt sind overfor en begyndende KFUM-dannelse, og de unge piger samledes vedblivende i den KFUK-bygning, som laa ved bygrænsen og bar det gamle navn »Sennepskornet«.

Pastor Gustav Tange skriver: I 1932 indlemmedes sognet i Odense. Samtidig løsnedes baandet mellem Fredens kirke og den del af sognet, der laa vest for kanalen, idet dette kvarter henvistes til Hans Tausens kirkesal, der var opført samme aar. I 1943 skete den endelige udskillelse af kvarteret, der kom til at udgøre en væsentlig del af det nye Hans Tausens sogn.

Fredens sogn er med sine næsten 20,000 beboede (1954) langt det største sogn i Fyns stift. Væksten er ikke blot sket ved opførelsen af talrige enkelthuse, men hele gader, ja hele kvarterer er skudt op paa en gang. En del af gaarden »Marienlund«s jorder er endnu ubebyggede, og den lille landsby Skibhusene har bevaret sit landlige præg, men ellers bestaar sognet af store villakvarterer og er et udpræget bysogn.

Det store fynsværk ved siden af staalskibsværftet i sognets nordlige del vil formentlig bevirke en fremtidig tættere bebyggelse mod nord. Navnlig kan ny industrivirksomheder ventes at blive placeret her.

Det lille missionshus »Eben-Ezer« i Skibhusene blev i 1953 afhændet til en privatmand og bruges ikke mere til møder. KFUM har

egen bygning paa Skibhusvej (sognets hovedgade) — den tidligere administrationsbygning i landsognet — her bor en indremissionær, og herfra udgaar et arbejde af Indre Missions præg baade blandt unge og ældre.

Der er en stor »Fredens sogns menighedskreds« udenfor partierne. Lidt grundtvigianisme er der ogsaa i sognet. Ud fra kirken er der et vidtforgrenet menighedsarbejde som almindeligt i bysogne.

Paa kirkeligt initiativ er der bygget menighedsbørnehave 1941 (pastor A. Petersen) og et stort fritidshjem »Svanegaarden« 1952 (pastor Ingerslev). Den store nye skole, Risingskolen, i sognets østlige del betyder meget for denne del af sognet. Her er ogsaa paabegyndt regelmæssige gudstjenester og et gryende menighedsarbejde (pastor Edith Brenneche Petersen). En stor ny kirkegaard, Risingkirkegaarden, mod øst er indviet i 1954.

Sognet er sig bevidst som en selvstændig bydel, og trods de mange tilflyttere er der megen sognebevidsthed. Den store del af befolkningen møder kirken med en blanding af ligegyldighed og velvilje, maaske mest det sidste. Det kirkelige liv er præget af, at sognet er ret ungt, og der opstaar let brydninger omkring kirkelige spørgsmaal. Der er mange medarbejdere i det kirkelige arbejde, og arbejdsmulighederne er ubegrænsede.

Fredens kirke, indviet 26. sept 1920. Ved konkurrence i Aarhus om en ny kirke var Jensen-Klints projekt kun nr 3. Skønt en række fremragende arkitekter og kyndige ansøgte om godkendelse af hans plan, blev kirken ikke opført i Aarhus. Kirken blev bygget i Odense, »saa ren og skøn og dansk, saa man straks bliver slaaet af dens væsen«. Jensen-Klints ønske var, »at bygge kirker saa rene, saa høje, saa hellige, at intet falsk ord gav genlyd derinde«. Forgæves ønskede han, at kirken skulle hedde: Sct Hans Tveje. Det særprægede ydre med det tvedelte, kamgavlede taarn, det mægtige tag, der folder sig ned over de forskellige tilbygninger, det indre med de smukke og sikkert beregnede lysvirkninger — alt er et vidnesbyrd om fin kirkebygningskunst. Kirken bestaar af skib, kor og taarn, opført af lyse haandstrøgne sten. Taarnrummet gaar i eet med skibet til et stort, højt rum med 5 fag krydshvælvinger og afsluttes med en mangekantet korhvælving. Foran taarnet et lille vaabenhus. Sideskibet mod syd er skilt fra som menighedssal, men kan aabnes til kirken. Altertavlen er et stort farvelagt reliefarbejde, udskaaret i egetræ af Axel Poulsen.

Sognepræst

1920: 1. kl; 1946: 2. kl, embedsbolig købt 1920, opført 1886, Skibhusvej 174.

1. 24. sept 1920—27. jan 39 (rkp Sct Hans k, Odense, 25. sept 16): **Jens Andreas Hansen,** * 9. juli 69 Onsbjerg. Forældre: Kbmd Jens Johan H og Ankersine Bothilde Ebbesen. Stud Haderslev lærereres skole 88, c 94^2 (l), lærer Kbhvn, sp Vinding-B-V 22. juni 96, sp Bredstrup 15. sept 04, afsk 27. jan 39, FM 32, † 16. jan 49. ∼ 4. maj 97 Signe Lemche, * 7. april 77 Onsgaard, Hellerup. Forældre: Gdjr Peter Søren L og Karen Magdalene Jacobsen.

BM Blaa kors hovedbest 04—34, fmd Redningshjemmet Kærshovedgd 00—34, folketingsmd (soc) Middelfart 24—25, kredsfmd Præsteforeningen, Odense amt, 29—40, fmd skolekommissionen.

Sognepræst J. A. Hansen var i sin tankegang og sin færd en særdeles særpræget mand, idet de synspunkter, som havde grebet ham, trængte igennem hele hans arbejdsmaade og bedømmelse af folk og opgaver. Han var fra de unge aar blevet grebet af det samfundssyn, som finder sit udtryk i socialdemokratiet, og ikke mindre var han fuld af iver for afholdssagen, to arbejdsideer, som ikke altid kunne forliges uden brydninger mellem hans meningsfæller i et sogn, der i det væsentligste var præget af arbejdere. Naar han saa samtidig stod som en varmhjertet kristen præst, der var grebet af den idealistiske overbevisning, at kristendom nødvendigvis maa føre alle sande kristne til at blive afholdsfolk og socialdemokrater, kan man nok forstaa, at der ofte beredtes ham baade misforstaaelser og smertelige skuffelser, som kunne tynge hans ellers lyse sind.

I sin præstegerning var han uhyre flittig, især utrættelig til at gaa paa husbesøg, og da han samtidig var fmd for skolekommissionen, havde han anledning til at komme i forbindelse med en stor kreds baade lærere, forældre og unge, ligesom hans øvrige interesser ogsaa knyttede ham til store kredse. En kort tid var han af sit parti valgt ind i folketinget, men den usvigelige trofasthed, som han følte overfor konfirmander og gudstjenester, tillod ham ikke at forsømme nogen pligt i disse tjenesteforhold, saa det varede kun kort, før det stadige og slidende dobbeltliv med sit evige rejseri førte til et alvorligt nervesammenbrud, der fik ham til atter at nedlægge sit rigsdagsmandat.

Med stor interesse for praktiske sager og med sin store kærlighed til kirken satte han sig dybe spor i nyordningen af sognet og indretningen af den nye kirke, som han til minde om afslutningen af den første verdenskrig fik givet navnet Fredens kirke, ligesom ogsaa kirkegaard og præstegaard nød godt deraf. (L. P. F.)

Pastor J. A. H var tro til at besøge gamle og syge. Var han blevet varm for en sag, ophørte han ikke med at virke for den. Indenfor Blaa kors gjorde han et nidkært arbejde for drikfældiges redning, ikke mindst som fmd for redningshjemmet Kjærshovedgaard. For dette arbejde fik han fortjensmedaljen i sølv. Han ledede en Blaa kors ungdomsforening i sognet. Han ivrede stedse for en sammenføjning af kristendom, afholdssag og socialdemokrati. Som prædikant virkede han frisk og overtalende. (T. Ingerslev).

2. 17. nov 1939—6. juli 42 (rkp Sct Lukas k, Aarhus 8. febr 26): **Peter Andreas Petersen,** * 2. jan 96 Nustrup. Forældre: Miss og lærer i Brødremenigheden Peter P og Ebba Møller. Stud Haderslev 15, deltog i verdenskrigen 15—18, c 25^2 (h1). ∼ 13. nov 25 Marie Jørgensen, * 20. febr 97 Stolbro, Als. Forældre: Ldmd Christen J og Anne Marie Jepsen.

Medudg »Fra kirkehus og skolestue i Aarhus stift« (1936) og Reformationen i Aarhus stift (1936).

Pastor *Frode Fog-Petersen*, Aarhus, skriver: Pastor Andreas P holdt prøveprædiken i Klosterkirken i Aarhus. Hans djærve, ligefremme og ukunstlede væremaade — hans væsens udtryk — tiltalte menighedsraadet. En god indstilling førte til udnævnelse som resid kapellan ved Aarhus Sct Lukas k. Indsættelsen fandt sted ved den sidste gudstjeneste i krypten før indvielsen af den nye Sct Lukas

k den 14. marts 1926. Ved denne lejlighed bad Andreas P indgangsbønnen. Det var første gang hans røst lød i den kirke, han blev knyttet til med stærke aandelige og menneskelige baand, hvor han gjorde tjeneste i 13 aar, hvor han døbte sine børn, hvorfra han holdt afskedsprædiken, da han rejste til Odense som sp for Fredens sogn og hvorfra han blev begravet den 10. juli 1942 under deltagelse fra hele Sct Lukas sogn.

Man mærkede snart, naar man talte med ham, at kaarene i hans barndom og ungdom skilte ham ud fra os andre, saa det, vi talte om som noget af alle kendt, var ham fremmed, og at han for sit vedkommende havde et kendskab til og indblik i en større, os fremmed verden: Tyskland umiddelbart før og under den første verdenskrig. Han gik i gymnasiet i Haderslev 1914. Da krigen brød ud, meldte kammeraterne sig frivilligt. Han og et par andre ikke. De var danske. 1916 blev han indkaldt, var med ved Verdun, senere paa Østfronten, igen paa Vestfronten og blev tilsidst taget til fange af englænderne. Kun lidt og uhyre sjældent talte han om den tid. Og hvem ville spørge? »Naar man saaledes føres ud i ildlinjen, maa man have gjort op med sig selv. Fremtiden er bortelimineret. Man lever i timer, ja i sekunder. Turen frem til de forreste linjer var frygtelig.« (Fra en tale i Socialdem forening i Aarhus.)

Ogsaa naar talen var om det teologiske, var han anderledes stillet end vi andre. Andreas P var dybt rodfæstet i evangelisk-luthersk kristendom. Det var den bekendte Marburgteolog, dr theol Schlatter, han følte sig som elev af. Dennes bøger stod paa hans reoler, men laa ogsaa paa hans skrivebord, og han citerede ham gerne med en elevs følelse over for en lærer, han er megen tak skyldig.

I sin præstegerning blev han stærkt støttet af sin hustru, hvem han kendte allerede under krigen. Med alt det, de saaledes havde gennemgaaet som baggrund, blev hjemmet og dets liv med hustru og børn ham den haardt tiltrængte hvile og en kilde til fornyelse. Han mindes her i Aarhus som det kærlige, trofaste og redelige menneske han var. Som præst var han ihærdig og pligtopfyldende. Kravene blev for mange, saa der kunne være noget anstrengt over hans præstegerning. Han evnede at tale med de forskelligste mennesker og havde et fantastisk stort personalkendskab. Konfirmanderne flokkedes om ham. Han fik for mange. Det følte han sikkert ogsaa selv, men han arbejdede haardt for at give alle det afgørende. Uden naturlig lethed ved at tale blev han — gennem samvittighedsfuld forberedelse og troskab mod den bibelske tekst — hvad han gerne ville være — hvad der ogsaa staar paa hans grav i Aarhus: Guds ords tjener.

I Fredens sogns kirkeblad, aug 1942 skriver pastor T. Ingerslev bl a: »Den 17. dec 1939 indsattes pastor Andreas P som sognepræst ved Fredens kirke. Allerede den 6. juli i aar afgik han ved døden efter faa maaneders sygdom. Det blev altsaa kun i ca $2^1/_2$ aar, at pastor P fik lov at øve sin gerning i Fredens sogn. Men i den korte tid vandt han sig mange venner ved sin stilfærdige og redelige færd. Vi vil mindes pastor P som den noble personlighed, af hvis mange gode egenskaber vi her fremhæver nogle. Bag hans tilknappede ydre var et mildt og følsomt sind, der omfattede mennesker med interesse og kærlighed. Han besad i usædvanlig grad rummelighed, så at han taalte at høre en anden mening end sin egen. Han havde præstekultur i dette ords bedste betydning, havde megen viden og menneskekundskab. Pastor P's evner til at organisere og at samarbejde bar frugt i forskelligt praktisk arbejde i sognet, først og fremmest menighedsbørnehaven paa Egebæksvej, som Odense kommune skænkede sognet. Hans arbejde i menighedsraadet var altid af fortrinlig art. Han ydede ogsaa noget afgørende i sognets menighedspleje, i syaftenerne for husmødre og sammenkomsterne for gamle. Ogsaa hvor andre end han selv trak den største del af læsset havde han en heldig haand til paa væsentlige punkter at yde en gavnlig indflydelse. Her er der særlig grund til at mindes den kærlighed, hvormed han som red omfattede kirkebladet for Fredens sogn. Det var hans haab, at stadig flere skulle samles om denne opgave, baade som bidragydere og som uddelere, og at kirkebladet maatte blive læst i de mange tusinde hjem i dette store sogn. — Ved dette, som ved det øvrige arbejde, søgte han at opnaa det, som i saa høj grad tiltrængtes i Fredens sogn: Samling om kirken. — Som kollega var pastor P imødekommende og hensynsfuld, loyal i enhver henseende.«

Af en nytaarsprædiken af pastor P (trykt i kirkebladet ved kirkens 25 aars jubilæum 1945) gengives her slutningen:

»I *dag*, naar I hører hans røst, *da forhærd ikke eders hjerter*«. Det vil ganske simpelt sige: for hver gang, du vender det døve øre til og siger nej, bliver muligheden for, at du kan faa del i frelsen, mindre og mindre. Derfor skal du være klar over *alvoren* i evangeliets tilbud.

Det er et bedrag at mene, at vi kan blive frelst, naar vi vil. At det ene og alene kommer an paa, om vi vil. Ikke giver vi Gud en mulighed, men det er Gud, der giver os en mulighed. Naar han lader os høre sin røst i dag, da skal vi se til, at vi ikke forhærder os. I dag er naadens tid!

Lad os tage kampen op mod Djævelen, som saar tvivl i vort sind, og gaa fremad, idet vi — som ordet siger — »fastholder vor første fortrøstning urokket indtil enden«. Guds ord maa være lyset for os paa vandringen gennem denne verden.

3. 15. okt 1942 (sp Fredens k, Kbhvn, 25. marts 36): **Gustav Tange,** * 12. juni 98 Hjardemaal klit. Forældre: Førstelærer Christian Martinus Christensen T og Ane Kirstine Jensen. Stud Døckers kursus 18, c 25^1 (hi), sp Hvam-H 18. juni 25, rkp Vor Frelsers k, Vejle, 7. jan 31, hjpr Fredens k, Kbhvn, 10. april 35. ~ 5. aug 25 Astrid Marie Raahauge, * 17. juni 00 Marstal. Forældre: Skibsfører Erik Hansen R og Petra Jørgine Hansen.

Kredsfmd Sudanmissionen 26—31 og fra 43—51, BM Kirkeligt forbund 36—53, fmd Teologkredsen 36—40.

Udg 49: Afgjorthed, 8 taler, skrev fl bladartikler.

Kaldskapellan

(Oprettet 26. jan 1921, nedlagt 20. juni 1924)

1. 24. juni 1921—20. juni 24: **L. P. Fabricius,** rkp her.

Residerende kapellan

(Oprettet 20. juni 1924, 3. kl; embedsbolig købt 1944, opført 1926, Monbergsvej 4)

1. 20. juni 1924—1. febr 27 (kkp her 24. juni 21): **L. P. Fabricius,** fl t Gislev-E, se Maglegaards sogn, Hellerup.

2. 20. maj 1927—27. sept 29 (hjpr Vissenbjerg 16. sept 26): **J. A. Jeppesen,** fl t Fuur, se Hinge-V.

3. 6. jan 1930: **Tomas Gabriel Heiberg Ingerslev,** * 2. jan 04 Randers. Forældre: Kredslæge Fredrik I og Ingeborg Marie Heiberg af Roskilde dk. Stud Nyk 21, c 28[1] (hi), stenografass i rigsdagen 24—29. ~ 22. maj 33 Karen Kjærulff-Knudsen, * 18. maj 09 Kbhvn. Forældre: Red Knud Martin Siegfried K og Karen Kirstine Kjærulff. Hustrus søster ~ E. Hansen, Vor Frue k, Odense. — Stamt 46.

Medstifter De samv menighedsplejer, Odense, Foreningen for fritidshjem i Odense, Fredens sogn, og BM Ingerslev-samfundet, red kirkespalterne i Fyns socialdemokrat 53.

Udg 41: Syndernes forladelse, 42: Opstandelse (andagtsbog), 43: Daaben og nadveren, 44: Bogmærke til salmebogen, 45: Slægten Ingerslev, 45: Medudg pastor Ernst Hansens prædikener, 49: Slægtens spor (ahnetavle for 4 brødre Ingerslev).

Kaldskapellan

(Oprettet 22. nov 1947 — 4. kl)

1. 21. febr 1948—17. maj 51 (hjpr Rudkøbing 3. juni 46): **S. A. Odborg,** fl t sp Vejgaard, se der.

2. 6. sept 1951: **Edith Marie Brenneche Petersen,** * 2. febr 96 Kbhvn. Forældre: Manufakturhdlr Heinrich Theodor P og Ida Olivia Victoria Brenneche. Stud Wedels kursus 17, c 27[1] (hi), hjpr Nr Aaby-I 20. april 48. Ugift.

Sekr for retsforbundets kvinder 47—49.

— — —

Ordineret kateket, Odense

Et embede som ord kat til hjælp for præsterne i Odense oprettedes 7. maj 1813 og nedlagdes 5. maj 74. I de senere aar var embedet forbundet med stillingen som skoleinspektør. Kateketens løn var: 1857: 50 byg, 300 rdl, offer 120 rdl, huslejegodtg 120 rdl, 3 rm brænde, 300 rdl som skoleforstander.

5. 25. nov 1848—26. april 54 (hjpr Keldby 6. dec 45): **Th. Steenbuch,** fl t sp Sct Hans k, Odense, se der.

6. 24. febr 55—10. juli 65: **I. C. T. Vesterboe,** fl t Torslev-S, se Fjelsted-H.

7. kst 11. okt 1865—1. marts 67 (sp Store Vi, Flensborg provsti, 11. april 62): **H. F. Feilberg,** fl t Brørup-Lindknud, se Darum-Bramminge.

8. 1. marts 1867—5. maj 74: **Johs. Møller,** fl t rkp Vor Frue k, Odense, se der.

VALGMENIGHEDEN, ODENSE

Om oprettelsen af Odense valgmenighed og livet der, se pag 50.

Valgmenighedskirken i Dronningensgade, indviet 19. dec 1886, arkitekt N. P. Jensen, er bygget af røde sten, med taarn og spir. Alterbillede (af en døvstum maler i Kolding, P. Møller): Høvedsmandens ord til Jesus: »Sig blot et ord«. Orgel fra 1893, skænket af grosserer Faber. Kirken blev restaureret 1911 (arkitekt Helweg-Møller) og fik da ny billeder og prydelser. Krucifix paa skibets væg. Kirken atter restaureret 1942. — Præstebolig ved kirken siden 1908.

Om forbindelsen med Sdr Næraa valgmenighed se pag 50 og under Sdr Næraa. Valgmenigheden anerkendt som selvstændig valgmenighed 20. nov 1905.

Valgmenighedspræster

1. 20. nov. 1905—24. jan 09 (valgmenighedspræst Sdr Næraa-Odense 14. jan 98): **J. P. W. Clausen,** fl t rkp Helligaands k, Kbhvn, se Kbhvns valgmenigh.

2. 1. april 1909—6. febr 30 (sp Jerne-S 4. maj 99): **Ludvig Jakob Kristian Ingerslev,** * 25. nov 64 Aarhus. Faderen: Sp i Hørby, † 14, se der. Stud Aalborg 83, c 87[2] (l), huslærer paa Bækmark ved Lemvig, højskolel Vallekilde 89, sp Haasum-R 21. juni 90, valgmghpræst Mellerup 14. april 96, † 6. febr 30. ~ 3. juli 90 Gunild Margrethe Valeur, * 12. sept 64 Aalborg, † 23. jan 31. Forældre: Brygger Henrik Stampe V og Cecilie Kristine Larsen. Søn: Skarrild. Datter ~ Krøigaard, Morsø frimgh. — Stamt 46 og 92.

Udg 15: Vandringsmandens breve til Johannes.

Pastor I var paa Vallekilde blevet stærkt paavirket af Ernst Trier. I Haasum slog bef kreds om det unge grundtvigske præstepar, og gerne tog de imod kaldet fra Mellerup. Men det blev en stor skuffelse. (»Det er mit præstelivs dybe saar, som vel nu er lægt, men dog vil mærkes saa længe jeg lever,« sagde han senere.) Vanskelighederne skyldtes de dybe skel i Mellerup valgmenighed efter bruddet med Jakob Knudsen. I Jerne, forstaden til Esbjerg, havde I nogle rige arbejdsaar, hvor han stod som en af førerne i grundtvigsk arbejde i Vestjylland. Og i Odense havde I gode kaar. Han forenede mildhed med fasthed, og han fik gennemført, at ukonfirmerede børn kunne komme til alters. Han var ogsaa levende med til kirkens restauration 1911. Ved hans jordefærd tolkede Hans Appel smukt menighedens tak til den afholdte præst.

3. 20. maj 1930—17. marts 41 (rkp Grenaa-G 9. maj 27): **Edvard Pedersen,** fl t rkp Budolphi k, Aalborg, se der.

4. 1. sept 1941 (valgmenighedspræst Askov 4. aug 32): **Skat Rørdam Clausen,** * 9. jan 93 Aalborg. Faderen: Valgmhpræst, Kbhvn (se nr 1 her), † 51, se der. Stud Mtrp 11, c 17[1] (l), lærer De forenede kirkeskoler, Kbhvn, hjpr Bornholms valgmgh 22. marts 18, sp Stigsbjergby-M 25. sept 22, sp Vejen-L 10. maj 29. ~ 23. maj 18 Johanne Elisabeth Christiansen, * 13. juli 89 Horsens. Forældre: Kbmd Johan C og Margrethe Kraul. — Se stamt 73 (Rørdam).

BM Santalmissionen 32—41, fmd KS 98 i Sydøstjylland 32—41.

Litt: Asger Højmark og Uffe Hansen: De grundtvigske fri- og valgmenigheder, I, 1944, s 203 f, Højskoleb, 1898, nr. 30, og 1911, nr. 51.

Odense herreds provsti

Odense herr, 179 kvadratkm, det midterste paa Fyn, et af stiftets mindste provstier, er præget af Odense bys nærhed. Mod nord fladt, mod syd og særligt mod vest højtliggende og bakket, højeste punkt ved Vissenbjerg. Megen skov mod vest. Frugtbart og smukt.

Herredets historie opviser ikke mange særlige begivenheder, hverken i almindelighed eller hvad kirkeliv angaar. Der er gjort flere store oldtidsfund, især i Vimose, Næsbyhovedbroby; i Vissenbjerg ses Sct Knudsstenen, hvor Knud den Hellige skal have hvilet paa sin flugt fra oprørerne. *Dalum kloster* var herredets vigtigste kirkelige institution i middelalderen, og klosterlivet satte sit præg paa omgivelserne. *Hellige kilder* var der i Paarup, Korup, Brændekilde, Stenløse og Vissenbjerg. Senere har Svenskekrigene medført megen ødelæggelse, og fra Vissenbjerg gaar der endnu sagn om røverne i den saakaldte Skomagerkro. De var i lang tid en trusel mod vejfarende paa Odense—Middelfart landevej. Digteren *Ambrosius Stub* havde en tid en gaard i Verninge.

Herredets kirkehistorie er ret stilfærdig i det sidste aarh. Blandt de mange præster, der har virket her, kan nævnes KFUM-pioneren *H. F. Poulsen*, Dalum, kirkehistorikeren, dr. *H. F. Rørdam*, Brændekilde, provst *C. F. V. Olsen*, smst, den statelige prælat, provst *Valeur*, Paarup, den utrættelige pastor *E. Møllgaard*, Vissenbjerg, den fine og alsidigt orienterede provst *H. Wellejus*, Korup, og den friske IMs forkæmper, *Ingomar Petersen*, Tommerup.

Og saa er der de to førende lægmænd: *P. Larsen-Skræppenborg*, Brylle, og *Kr. Kold*, Dalum. Under henvisning til den nærmere omtale af disse (pag 29, 33, 90 og 109) skal her tilføjes, at beboerne paa Skræppenborg gennem flere aar hørte til de fromme og stille i landet. Naboerne var aldrig i tvivl om deres afgjorte kristne standpunkt, men selv ønskede de ikke at vække opmærksomhed. Da P. Larsen mødte den østfynske vækkelse og *Kr. Madsen*, Bregnør, fik hans kristendomssyn et stærkt missionerende islæt. Men nu, ca 100 aar efter at han flyttede fra Fyn, mærkes der næppe mere direkte spor deraf. De store møder paa Skræppenborg i hans tid fik dog betydning for det flg slægtled. *Kr. Kold* sagde, at *P. Larsen* var bl dem, han kunne takke for sin kristelige opvækkelse. *Kr. Kolds* ejendommelige, impulsive personlighed satte spor, som kendes overalt, hvor der er friskoler, og ogsaa i folkeskolens arbejdsform. Paa hans mindesten i Dalum staar: »Mindet om Guds miskundhed forplanter sig i tusind led«. I herredet findes der nu kun en enkelt friskole, i Fangel (fra 1876). Denne er den eneste friskole her i Kolds forstand. Der findes enkelte andre friskoler, som skyldes lokale eller private forhold. Kold selv kunne som ældre tale med vemod om, hvor lidt han havde naaet. Hans egen højskole i Hjallese blev ført videre af hans medarbejder, *Jørgen Petersen*, men 1886 gik den over til at blive den kendte Dalum landbrugsskole, og selvom den har faaet et stærkt fagligt præg, ledes den i grundtvigsk aand.

Den gamle *østfynske vækkelse* mærkedes ellers ikke meget her. Mest i Paarup, Dalum, paa gaarden i Trøstruplund i Korup, og i Verninge. Pastor *Andresen*, Vissenbjerg, var skarp modstander af de gudelige forsamlinger.

Som i andre egne af landet delte vækkelsen sig i en grundtvigsk og en indre missionsk strømning. Det var især Kr. Kold, som førte an i den *grundtvigske* bevægelse, og som helhed maa herredet vel maaske nærmest kaldes grundtvigsk præget. Der er grundtvigske kredse i Bellinge og Fangel, og rundt om i sognene er der enkelte familier, som slutter sig til Odense valgmenighed. Valgmenighedspræsten i Odense prædiker een gang maanedligt i Broholm kirke. Men nogen stærk grundtvigsk bevægelse er der ikke tale om. Flertallet er uden partipræg.

Indre Mission: Der er 5 missionshuse i herredet, de 3 (Tommerup, Vissenbjerg og Verninge) er c 60 aar gamle og skyldes lægfolkets arbejde og offervilje, det 4. (Dalum) er c 20 aar yngre, og skyldes især pastor *Ingomar Petersens* initiativ. Om disse missionshuse er der kredse, der arbejder med samfundsmøder, sdsk, KFUM og K. Der var i pastor Poulsens tid en del IM's røre i Dalum sogn. I de senere aar har nys afdøde pastor emer *Axel Bülow*, Fruens Bøge, ledet IM her. Af ikke ringe betydning har den store IM's højskole i Tommerup været, ledet i mange aar af den særprægede forstander *P. Sandbæk*. Her er holdt store møder, og i skoven ved Tommerup holdes der store IM's og KFUM og K-sommermøder.

Ogsaa fra ikke retningspræget side gøres der mange steder et stort arbejde med ungdomsmøder, YMkredse, møder i præstegaardshaver osv, hovedsagelig ledet af præster.

Ungdommen er det i vore dage vanskeligt at faa fat i.

Alt i alt kan Odense herred ikke siges at være præget af noget stærkt trosliv. Kirkegangen kunne mange steder være bedre, men der er de fleste steder smaa trofaste kredse og nogen hørelyst, og der er lægfolk, som viser initiativ og offervilje. Især vil man gerne have kirke og kirkegaard smukke, og der er skænket store gaver til kirkernes udsmykning. Befolkningen er opvakt og velvillig, men uden

stærkere præg af vækkelse og bevidst kristenliv.

Præsteembederne har indtil klassedelingens indførelse hørt til de store (især Tommerup og Vissenbjerg). Der var derfor ældre præster. Fra Stenløse-F er ingen præst blevet forflyttet siden reformationen.

Alterbesøget er gaaet ned fra 36 pct i 1926 til 19 pct i 1942 og steget til 21 i 1953.

I menighedsraadene var der 1953: 20 IM (flest i Tommerup), 14 gr (flest i Verninge), 20 soc (flest i Paarup) og 54 u p, 1930: 11 IM, 16 gr, 6 soc, 70 u p.

Politisk havde 1950 flg partier formandsposterne i kommunalbestyrelserne:

Socialdemokratiet: Dalum og Tommerup.
Venstre: Paarup, Korup, Ubberud, Sanderum, Brændekilde-B, Stenløse-F, Verninge, Brylle, Vissenbjerg.

Kirkelig statistik

	Folketal 1950	Kkg %	Altergæster 1922	%	1942	%	1953	%	mh	fh	Menighedsraad 1953 IM	Gr	Soc	UP	
Paarup	2996	3	234	21	175	7	300	10		1	3	1	3	1	
Korup	795	5	300	50	170	22	242	30							
Ubberud	1471	4	350	28	250	18	414	27		1	1		4	8	
Dalum	7464	3	500	11	1300	22	2450	32	1	1	1		7	5	
Sanderum	2684	3	500	29	246	9	286	11		3	1			12	
Brændekilde.	596	3—4	180	30	115	21	87	14		1					
Bellinge	879	3—4	200	32	125	16	78	9		1	2	1	2	7	
Stenløse	1098	3	250	41	188	21	177	16		1				6	
Fangel	1030	3	400	45	225	24	277	27		1				6	
Verninge	1756	4	590	35	406	24	496	29	1	2	1	4		2	valg
Tommerup	2911	6—7	1879	81			2300	80	2		6	2		6	
Brylle	1074	7	500	43	240	24	420	41		1	2	3		1	
Vissenbjerg.	4414	3—5	737	20	1100	27	850	19	1	2	3	3	2	2	

Provster

18. juli 1844—18. dec 74: **N. J. Struer,** Brændekilde-B, fl t Vissenbjerg.
28. jan 1876—18. juli 85: **C. F. Møller,** Stenløse-F.
13. febr 1886—12. nov 1903: **C. F. V. Olsen,** Brændekilde-B.
1. jan 1904—21. april 22: **J. C. R. Valeur,** Paarup.
4. okt 1922—22. juni 38: **C. F. Vested,** Stenløse-F.
14. okt 1938—2. maj 47: **H. Wellejus,** Korup-U.
2. juni 1947: **Kaj A. V. J. Rasmussen,** Dalum.

PAARUP

Paarup sogn, 1512 ha, er overvejende fladt, dog bakket mod syd, frugtbart og stærkt præget af Odense bys nærhed, kirken 5 km vest for Odense. Tarup med Snapind (1825 indb) har forstadspræg, stærkt voksende villabebyggelse i Tarup. Overvejende funktionærer og arbejdere i forstaden, ellers gartnerier og landbrug. Iøvrigt byerne: Paarup, Snestrup, Villestofte, Stegsted. I skoven ved Karolinekilde en vandrig kilde, der har navn efter dronning Caroline Amalie. Kilden indviedes 1837 af biskop Plum.

Det kirkelige liv. Kirken skænkedes 1339 til Sct Knuds kloster i Odense, 1566 lagdes den til Graabrødre hospital og blev anneks til hospitalspræsteembedet. 1816 blev sognet eget pastorat og først omkr 1830 kunne pastor Brummer flytte ind i Tarup præstegaard.

Den ældre fynske vækkelse mærkedes her i sognet, og der var noget aandeligt røre. Skrædder *Conrad Hansen,* som boede i P, talte ved gudelige forsamlinger i hjemmene og ogsaa i Odense. Conrad Hansen udgav tillige to smaa bind aandelige sange (1829 og 31). Det var vist ham, der siges om, at han stod i forbindelse med dem i Christiansfeldt. Og da han en gang fik besøg af Jens Frederiksen og Kristen Madsen, kom han i ordstrid med den første, der som streng haugianer ikke var fri for at fordømme Christiansfeldterne. Men om Kr. Madsen siges det ved den lejlighed, at han, »som i forvejen havde syntes godt om skrædderen, og var ellers trosenig med ham, kom nu i forlegenhed og kunne ikke forstaa, at der kunne være saa forskellige meninger iblandt de troende«. (Peter Larsen: Vejledning, s 36).

Ret tidligt kom indremissionærer hertil og holdt møder, møderne holdtes hos gdr *Niels Jørgensen,* Villestofte († 1912), og der kom mange. Senere er der holdt møder i de forskellige hjem, og der er stadigt et lille IM's smf nu, ledet af handelsgartner *H. C. Larsen.*

Pastor *Rasmus L. Balslev* var ven af opvækkelsen, og havde som ung deltaget i de gudelige forsamlinger. Han var »mild missionsmand«, provst *Valeur* deltog ogsaa i IM's møder. Han var meget anset. Pastor *Kaarsbo* var grundtvigsk. Han havde vanskelige kaar her, og det kan ikke nægtes, at kirkelivet gik tilbage. Sognet er ikke meget kirkeligt præget. Fra Tarup er der kun ringe kirkegang, man søger til Odense. Der tiltrænges en kirke i dette folkerige, voksende kvarter. I de senere aar har sp holdt frivillig gudstjeneste 1 gang mdl i Tarup skole, og der har været etableret kirkebil fra Tarup til Paarup. Forholdene i pastoratet er meget uensartede, men som helhed er der velvilje.

Fyns husmandskole (nabo til præstegaarden) har c 100 elever, og ledes af forstander H. Grønborg, * 1899 i Hornslet. Skolen var under besættelsen hovedkvarter for Gestapo paa Fyn og midtpunkt for dramatiske begivenheder.

1922 oplyses: Kkg afhængig af vejret, vel 6—7 pct. Megen velvilje, men der mangler menighedsbevidsthed, enkelte metodister, 1930: Almindelige folkekirkelige forhold, flertallet u p, lidt IM og gr, mghmøder i pgd, foredragsforening, KS (ledet af sp), 1934: Noget uklare forhold, mange ukirkelige, lille IMkreds, 1942: Uensartede forhold, velvilje, men ogsaa megen ligegyldighed, frisk, lidt IM og gr, 1954: Kkg 3 pct ialt (6—7 pct i landsognet), velvilje, uensartede forhold. IM kreds (20, handelsgartner H. C. Larsen, Tyrsbjerg), børnegudstj i pgd, kirkeblad, friskole. Velvilje.

Paarup kirke (Vor Frue) er oprindelig senromansk, men i 15. aarh ombygget, har faaet korsarm mod nord samt det meget svære taarn med gavle i nord-syd og senere et halvtagshus ved taarnets nordside. Gotiske hvælvinger. Ved senere restauration er de fladbuede vinduer blevet rekonstruerede. Smukt udskaaren altertavle fra 1656. Enkelt prædikestol fra 1679. Romansk granitfont med rebsnoninger. Klokke fra 1496. Nyrestaureret. 250 sd.

Mackeprang: Døbefonte, s 48, 142. Nordisk Billed-Magasin 1871, s 177—79.

Altergæster: 1920: 415, 1923: 234, 1934: 192, 1942: 175, 1953: 300.

Folketal: 1850: 832, 1901: 918, 1921: 1134, 1950: 2996.

Menighedsraad: 1922: 1 IM, 2 gr, 2 n gr, 2 u p, 1934: 1 IM, 3 soc, 4 u p (gr), 1950: 1 IM, 1 gr, 3 soc, 3 u p, 1953: 3 IM, 1 gr, 3 soc, 1 u p.

Kommunevalg: 1943: Soc 289 (2), rad 262 (2), kons 291 (2), venstre 140 (1), 1953: Soc 510 (3), rad 147 (1), kons 270 (1), venstre 287 (2), rf 58 (0).

Sognepræst

Indtægt: 1857: 145 rug, 145 byg, 145 havre, b) 20 rdl, c) 2 snese æg og 1 maal mælk af hver helgaard, d) 190 rdl. e) 58 td ld; pgd fra 1832 i Tarup, stærkt egebindingsværk, god skov; 1870: netto 5498 kr, regul: 2620 kr; 1913 flg: 2. kl.

Den gamle pgd i Tarup (se Spliid og Zangenberg: Gamle præstegaarde, 1932, s 77) afløstes 1941 af en moderne præstebolig (nær P kirke).

3. 18. sept 1825—16. febr 57 (sp Sønderhaa-H 2. nov 04): Konsistorialraad **Nicolai Brummer,** * 2. febr 75 Kbhvn. Forældre: Kabinetskurer Diderik B og Charlotte Marie Sveistrup. Stud priv 91, c maj 97 (h) konsistorialrd 54, † 16. febr 57. ∼[1] Anna Sophie Søegaard, * 70 Kbhvn, † 21. jan 11. ∼[2] 10. juli 11 Sophie Cathrine Hansen, døbt 3. marts 1790 Sjørslev, Thy, † 19. juli 64. Forældre: Proprietær Hans H og Margrethe Sandegaard. — Sønner: Oddense-O og Egtved-Ødsted.

Bag paa Paarup sogns kirkebogs titelblad er givet en beskrivelse af den store festdag, 2. nov 1854, da B fejrede 50 aars jubilæum. Han modtog en deputation, der overrakte ham en smuk hædersgave og tolkede sognets højagtelse for den gamle præst. Biskop Engelstoft, der meddelte ham udnævnelsen til konsistorialraad, prædikede ved en festgudstjeneste (over Aab. 2, 2—3) og gav et overblik over Bs lange og tro tjeneste. Begge Bs sønner talte, og B selv talte smukt om sin tro paa Guds trøst under alle forhold i livet. Flere af egnens præster var til stede.

Hjælpepræst hos kstrd Brummer

1846—57: (sønnen) **S. S. Brummer,** se Egtved-Ø.

4. 24. april 1858—18. nov 75 (sp Havrebjerg-G 12. jan 49): **Andreas Winding,** * 16. febr 02 Kbhvn. Forældre: Lærer, c theol Andreas W og Hedvig Christine Clausen af Nordby, Samsø. Stud Aarhus 21, c okt 25 (l) sp Sønderhaa-H 17. aug 31, sp Rejsby 25. april 39, † 18. nov 75. ∼ 15. aug 32 sin kusine Hedvig Heegaard, * 21. jan 15 Nordby, Samsø, † 3. juli 99. Forældre: Poul Henrik H, † 35 (af Nordby, Samsø) Nordby, Samsø, og Helene Sophie Winther Clausen af Nordby, Samsø. — Søn: Vridsted-F. dt ∼ Jørgensen, Udby-Ø. Hustrus broder: Skævinge-G.

I Ws tid blev det meste af pgds jord solgt med undtagelse af 20 td ld.

Hjælpepræst hos pastor Winding

1866—67: **G. Fritz,** se Holme-T.

1868—75: **J. T. Gleerup,** se Skydebjerg-O. (Udgav 75 sin afskedsprædiken her.)

1875: **M. Weber,** se Haslev-F.

5. 3. marts 1876—1. dec 96 (sp Egense 18. juni 70): **Rasmus Lauritz Balslev,** * 19. febr 33 Uggerslev. Faderen: Sp i Haarslev (af Haarslev) † 85, se der. Stud Odense 52, c 57[2] (l) hjpr Ø Skerninge-H 30. maj 58, do Horne 5. okt 63, † 1. dec 96. ∼ 22. sept 63 Laura Johanne Leth, * 2. jan 39 Lille Hedinge, † 21. april 08. Faderen: Sp Horne (af Svanninge) † 85, se der. Stamt 55. — Sønner: Skibet, Vartov, og højskoleforst H. B. Ubberup, stamt 4. Brødre: Sulsted-A, Tiset, Lumby. Søster ∼ Klausen, Soderup-KE. Hustrus broder: Allerup-D. Søstre ∼ Balslev, Strø, Teilmann, Beringmark.

Udg: Afskedspræd i Ø Skerninge-H, 84—86: Bibellæsning i hjemmet (Ap gern og Pauli breve), 89: Efeserbrevet.

Pastor B holdt som ung møder i Sydfyn sm m præsterne A. Bay og Johs. Clausen i tilslutning til IM, og han havde god kkg, hvor han var præst. I Paarup var det noget vanskeligere, men han fik dog ikke ringe tilslutning, særligt blandt smaafolk. Han kom meget sammen med præsterne Steenbuch og Emil Koch i Odense og var med i kredsen, der fik rejst missionshuset »Bethania« i Odense. I Tarup pgd levedes der et smukt præstegaardsliv. Der var 7 børn, og i ferierne var der megen ungdom. Præsten tog del i deres leg og musik. B var en barnlig, lys natur, aaben og venlig; en nabopræst sagde, at han havde »oplagthedens naadegave«. Pastor B drev selv præstegaardsjorden, da han interesserede sig for landbrug. I den gamle trefløjede præstegaard med haven og skoven nær ved enge, der oversvømmedes om vinteren, levedes der et rigt præstegaardsliv, frit og lykkeligt. Turene til Haarslev var festlige. B kom meget ud til gilderne i sognet, og han var afholdt. Kirken var jævnt godt besøgt; B elskede naturen og var vel hjemme i litteraturen (Dickens, H. C. Andersen, Chr. Richardt). Han havde sympati for IM, og der var jævnligt IMs talere ved de smaa møder, der om sommeren blev holdt i præstegaardens skov. Men han var imod det unaturlige paa det religiøse omraade og kunne være skarp over for visse indremissionærer. Der var ingen pietistisk luft i pgd, børnene voksede op i stor frihed. Men B og hans gode hustru lagde aldrig skjul paa deres kristendom. Hver mor-

gen blev der holdt andagt. (Harald B). Han var som præst klart evangelisk og luthersk. Ejendommelig for ham var en stærk lydighedsfølelse over for Guds bud og over for lov og øvrighed. Hans hustru kaldtes som ung »den yndige Laura Leth«, et fint og uselvisk menneske. Hun elskede sit hjem og Tarup pgd. Det skyldtes ikke mindst hende, at det blev et saa kært sted for familie og venner. Hans søn, Harald B, talte ved hans kiste om hans nøjsomme, barnlige sind, der kunne glæde sig over smaa ting, en aaben, kærlig, meddelsom natur, hvis bedste var at glæde andre.

G. Koch (biskop i Ribe) fortæller fornøjeligt om et besøg i Paarup, medens han laa som soldat i Odense — et øjebliksbillede fra en fynsk pgd:

»Saa en aften, den sidste i Odense, faldt jeg paa, at Rasmus Balslev var præst i Paarup, tæt ved byen. Kirken kunne ses langt ude, og en aften kl. 6 vandrede jeg da af sted. Efter at være kommet over jernbaneskinnerne og havde gaaet en 10 minutter, kom jeg ind imellem skove og hegn med en liflig høduft, og dermed var jeg inde i en hel ny egn: Udsigten tilbage borte, som saa mange steder i dette hegngennemskaarne Fyn, og fremad nye ting. Jeg gik og nød sommeraftenen, som unægtelig var mildere end i Vejrum. Jeg vidste, at pgd laa i Tarup, og til min glædelige overraskelse fik jeg, inden jeg endnu var kommen længer end halvvejen til Paarup kirke, paa mit spørgsmaal om pgd at vide, at den laa lige til højre for mig. Med en velbehagelig følelse, dels glæde ved at skulle træffe kendte folk i en æble- og pære- (ɔ: fynsk) pgd, dels glæde over incognitoet, hvori jeg kom, skred jeg under det præstegaarden omgivende løvtag. Pastor Balslev kendte mig efter i nogen tid at have fikseret mig og foreslog, at vi skulle sige »du« og førte mig ud i haven, hvor jeg traf hans kone og datter med nogle unge damer. Datteren var 18 aar, 3 sønner, henholdsvis 16, 14, 12 aar, gik i Odense latinskole, og 2 smaa søde 8 aars piger, hvoraf en med navnet Rigmor, gik derhjemme. »Piben stoppet« (her mangler det danske sprog en ablativ) talte pastor B og jeg om en »Bibellæsning i hjemmet«, han havde liggende i manuskript og nok vil udgive. Senere gik vi ned til damerne. Det var fornøjeligt.«

Litt: Taler ved R. L. Bs jordefærd, 1896, L. C. Balslev og Birgitte Balslev: Stamt over slægten B, 1939, s 35 f, KLfN, I, 206, Harald Balslev i »Præstegaardsliv« II, H. G. A. Jørgensen: Ribebiskoppen G. Koch, 1930, s 59.

6. 18. febr 1897—21. april 1922 (sp Tranderup 12. april 90): Provst **Johan Christian Resen Valeur,** * 28. okt 43 Stauning. Faderen: Sp i Vitten-H-H (af Karlby-V) † 75, se der. Stud Aarhus 62, c 70[1] (l) hjpr Sandby-V 17. nov 71, sp Guldager 19. maj 77, provst Skads-Ø-V, Horne herr 10. febr 80, sp Vellev 9. febr 86, provst Odense herr 1. jan 04, r af Dbg 07, afsk 21. april 22, dbm 24, † 27. juni 30. ∼ 3. aug 75 Mariane Berg, * 17. maj 55 Dannemarre, † 8. maj 25. Faderen: Sp Dannemarre-T, † 58, se der, hun adopt af H. B. Thomsen, sp Sandby-V, se der. — Brødre: Elmelunde, Ledøje-S og Langaa-T-V. Søster ∼ Davidsen, Ø Velling-H-G. Datter ∼ Villtoft, Hunseby. — Stamt 92.

»Karakteristisk for far var hans lyse, i bedste forstand frisindede livssyn, der fik ham til loyalt at anerkende andre opfattelser, blot de var grundfæstede i den kristne tro. Altid var han med levende interesse rede til at drøfte kirkelige anliggender og forstod under samvær med embedsbrødre og andre kirkeligt interesserede at skabe en egen stemning og faa en frugtbar samtale i gang. Hans tro var urokkelig og uden anfægtelser, han levede i visheden om, at hvad der end hændte, saa stod Gud bagved det hele, og Han vidste at lede alt til det bedste. Derfor bar han roligt og gudhengivent de store sorger, der ramte ham. Et harmonisk og lykkeligt menneske, der paa sine daglige spadsereture ud i sognet vandt sig mange trofaste venner. I sine gamle aar vikarierede han i Hunseby under sin svigersøn, provst Villtofts sygdom og efter hans død, et vikariat, der varede i henved 4 maaneder. Da far siden hen døde, skrev et lollandsk blad: »Den gamle provst vil huskes af mange her paa egnen fra dengang, da han for faa aar siden vikarierede i sognepræstembedet i Hunseby. Man vil mindes ham som en elskelig personlighed, der endnu i en alder af over 80 aar med sjælden kraft og inderlighed forkyndte evangeliet«. (Erik Valeur). Han huskes endnu i Paarup med veneration og taknemmelighed.

Provst V deltog i KCs stiftende møde i Bregninge pgd, Taasinge, 1889, og ved KCs møde i Tommerup 1905 talte han om Helligaanden. Ved mødet 1919 gik han imod planerne om at opløse KC. (Gjesing-Pedersen: KC 1899—1945, s 41, 55, 132.)

7. 30. okt 1922—1. juni 42 (sp Skovby-O 14. nov 19): **Carl Frederik Johannes Kaarsbo,** * 10. aug 86 Kbhvn. Forældre: Overpakmester Hans Jørgen Knudsen og Maren Jørgensen. Stud Nørrebro 04, navneforandring 10, c 10[1] (hi) højskolel Vraa, husl Kbhvn, hjpr Gylling 12. sept 11, sp Torsted-H 26. maj 13, afsk 1. juni 42. ∼ 27. juli 13 Dagmar Jensen, * 19. sept 90 Nr Ørslev, † 24. aug 35. Forældre: Højskoleforst Theodor Emil J og Karen Margrethe Pedersen. — Søn: Taars, Vendsyssel.

8. 30. sept 1942 (sp As-K 10. sept 25): **Jakob Marinus Schmidt,** * 15. febr 98 Guldager. Forældre: Gdjr Søren Hansen S og Ane Marie Madsen. Stud Esbjerg 18, c 25[2] (h₂). ∼ 4. nov 30 Marie Christine Gamst, * 7. dec 01 Skanderup, Ribe amt. Forældre: Gdjr Hans Peter G og Ernestine Momsen.

Litt: Fr. Nygaard: Kristenliv i Danmark, 1897, s 382, Jac. Madsen, s 43, Harald Balslev: »Præstegaardsliv« II, 1950, s 34 f.

KORUP—UBBERUD

Korup sogn, 1118 ha, er ret fladt, højest mod sydvest, sandmuldet jord. Byerne: K (med jernbane) og Trøstrup. Slukefter kro er udflugtssted.

Ubberud sogn, 2132 ha, temmelig bakket, en del skov, smukt og ret frugtbart. Byerne Store og Lille U, med fh, Højbjerg, Radby, Troelse, Spedsbjerg. Blommenslyst kro og Hesbjerg skov med udsigtstaarn er udflugtssteder. Hg Hesbjerg (delvis udst), flere større gaarde.

Ved Korup har der været en hellig kilde, som var stærkt søgt. Kirken er udvidet flere gange, antagelig p gr af kildebesøget.

Det kirkelige liv har været folkekirkeligt. Den fynske vækkelse havde tilknytning til gaarden Trøstruplund. I 1890'erne holdt indremissionærer flere møder her hos snedker *Rasmussen*, K, og gdjr *N. I. Rasmussen*, U. I Spedsbjerg forskole har frk *Poulsen* siden 1917 holdt en lille søndagsskole.

I U har der været en lille, men livskraftig og energisk IMs kreds, og den er der endnu. Med pastor *Vedel* kom grundtvigianismen til at spille en rolle i K, og det kan mærkes endnu. Pastor *Stahlfest Møller* var en formuende og godgørende mand. Han oprettede en pogeskole i pgd og betalte baade lærerindens ophold og løn. Han anlagde præstegaardshaven, begyndte julefester for gamle, var meget flittig til husbesøg. Han var højkirkelig. Allerede under pastor *Vedel* var kkg stigende, han holdt ogsaa bibellæsninger, ungdomsmøder og foredrag i K skole og U fh. Dette fortsatte i provst *Wellejus'* første aar. Gennem mange aar har her været en ØMkreds.

1915 oplyses: Ujævn kkg, ingen fremtrædende retning. 1922: God kkg, hørelyst, ungdomsmøder. 1934: Interesse for aftengudstj om vinteren, velvilje, hørelyst, kkg 10 og 6 pct. 1942: Kkg 5 pct, jævne, folkekirkelige forhold, enk IM, YM kredse. 1954: Kkg 5 og 4 pct, velvillig bef, kommer gerne, naar der bliver kaldt, præget af gldags landsbyforhold og af Odenses nærhed. 2 ØM, flere bibelkredse, mghmøder 3 steder, KFUM og K, 2 sdsk, FDF, lille IMkreds (gdjr E. Rasmussen), 2 fam t valgmgh, mødesal i pgd. Sp læser med konfirmander i U.

Korup kirke er senromansk af kamp og mursten, senere er koret forlænget, og der er bygget vaabenhus og et svært, undersætsigt taarn, smukke blindingsprydede kamgavle. Gotiske hvælvinger. Renæssanceprædikestol fra c 1580, romansk granitfont med ornamenter, sengotisk krucifix, 160 sd, nyrestaureret.

Mackeprang: Døbefonte, s 48 og 142.

Ubberud kirke er gotisk, af mursten med enkelte granitkvadre, senere overhvælvet og forsynet med kraftigt taarn med smukke trappegavle. Vest for taarnet et lille vaabenhus fra 19. aarh. Altertavle af Lorenz Frølich (Jesus og den rige yngling), den gl udskaarne altertavle (fra Claus Bergs værksted) hænger i skibet. Udskaaren prædikestol fra 1616, romansk granitfont med frise. Krucifix fra 16. aarh. 130 sd. Nyrestaureret.

Mackeprang: Døbefonte, s 48 og 142.

Folketal: 1850: 546 og 1168, 1901: 518 og 1115, 1921: 607 og 1271, 1950: 795 og 1471.

Altergæster: 1922: 300 og 350, 1934: 200 og 275, 1942: 170 og 250, 1953: 242 og 414.

Menighedsraad: 1914: U p, 1922: 2 IM, 3 gr, 8 u p, 1934: 1 IM, 1 gr, 11 u p, 1953: 1 IM, 4 soc, 8 u p.

Kommunevalg: 1943: Korup: Soc 57 (1), rad 57 (1), kons 83 (1), venstre 131 (2). — Ubberud: Soc 113 (3), rad 27 (0), kons 124 (2), venstre 185 (4). — 1953: Korup: Soc 63 (1), rad 161 (2), kons 55 (0), venstre 119 (2). — Ubberud: Soc 142 (2), rad 118 (1), kons 140 (2), venstre 230 (4).

Sognepræst

Indtægt: 1857: a) 100 rug, 102 byg, 102 havre, b) 30 rdl, c) 2 snese æg og 1 maal mælk af hver helgaard, d) 350 rdl, e) 80 td ld. 1870: 5476 kr netto, regul: 2920 kr. 1913: 2. kl. 1946: 2. kl.
Pgd opført 1849.

16. 21. april 1848—4. maj 50 (sp Skive-R 9. juni 34): **P. D. Aagaard,** fl t Gunderup-N, se der.

17. 14. juli 1850—21. jan 75 (sp Gern-S 25. okt 36): **Joachim Otto From Lund,** * 6. febr 08 Brande. Forældre: Konsistorialrd Ludvig Mich. L, † 43 (af Hellested) Nr Vedby-NA, og Elisabeth Christine From. Stud Kolding 25, c juli 29 (l), lærer Kolding, adjunkt Aalborg 30, † 21. jan 75. ∼ 29. juli 42 Emma Gyrithe Andrea Christiane Meyer, * 26. marts 18 Kbhvn, † 27. juli 54. Forældre: Gross, dir ved Søkvæsthuset Johan Diderik F og Anna Dorthea Hornbech. — Søn: Borre. Hustrus søster ∼ Schmidt, Tyrsted-U.

Pastor Lund var en dygtig og praktisk præst, i adskillige aar fmd for sogneforstanderskabet. Havde stor interesse for landbrug. I sine sidste aar maatte han p gr af tiltagende sindsforvirring holde kapellan.

Hjælpepræst hos pastor Lund
1868—75: C. T. Davidsen, se Ø Velling-H-G.

18. 2. april 1875—1. nov 83 (sp Lunde 2. maj 68): Provst **Casper Nikolai Smith,** * 9. okt 15 Sakskøbing. Faderen: Provst Stege, † 71 (af Holbæk-M) se der. Stud priv 36, c juli 42 (l), huslærer paa Engestofte, hjpr Everdrup 6. dec 45, kst sp Skadst, Tønder provsti 24. sept 50, sp smst 26. maj 51, sp Strandby-F 26. okt 57, provst Aars-Gislum herr 12. dec 63, afsk 1. nov 83, † 13. dec 91. ∼[1] 11. aug 51 Elisa Augusta Giegengack, * 4. jan 23 Maribo, † 23. juli 57. Forældre: Bog- og papirhdlr, lotterikollektør Valentin G og Christine Marie Kauffmann. ∼[2] 8. dec 59 Cæcilie Margrethe Kjerulff, * 2. jan 35 Hornskovgaard, Farstrup, † 14. aug 93. Forældre: Proprietær Ivar Jacob K og Mette Kjeldsen. — Broder: Skelskør, stamt 81.

Provst S var oprindeligt farmaceut (en tid i Norge), men blev grebet af kristendommen, saa han fulgte sin slægts traditioner og blev præst. Han var forsamlingsfolkenes ven, og de opvakte søgte til kirke hos ham i Lunde. Han stod meget venligt over for IM. Han var til det sidste især optaget af sin gerning i Sønderjylland og underskrev adressen til biskop Martensen om forholdene i Sønderjylland. Han var ogsaa politisk interesseret og skrev i »Fædrelandet«, »Almuevennen« og »Dagbladet«, især om politiske emner. Han var en konservativ natur, baade politisk og kirkeligt, en dygtig embedsmand af Mynsters skole.

Sc Musæum, 1890, s 604 f.

19. 8. jan 1884—25. marts 95 (præst Domhuskapellet, Kbhvn, 11. juni 77) **F. P. Stahlfest Møller,** fl t Ringsted-B, se der.

20. 24. juni 1895—27. maj 1905 (sp Torstrup-H 22. juli 80): **Christian Vedel,** * 2. aug 44 Hillerød. Faderen: Sp Himmelev, † 87 (af Helsinge-V) se der. Stud Roskilde 63, c 69[2] (hi) lærer Fredericia, hjpr Vejle-H 24. marts 76, † 27. maj 05. ∼[1] 6. aug 77 Christiane Dorthea Aabye, * 25. dec 43 Tæbring, † 15. marts 88. Faderen: Sp Hejls, † 74, se der. ∼[2] 6. maj 97 Sophie Augusta Gottlieb, * 11. juli 43, † 1905. Forældre: Apoteker i Roskilde Vincenz Ernst G af Finderup og Petrine Camilla Eegholm. — Søn: Højskoleforst Anders Aabye V, Krabbesholm. Stamt 94 (Vedel) og 37 (Gottlieb).

Pastor Vedel var grundtvigianer. Han satte meget ind paa at faa forbindelse med jævne mennesker i sognet og det lykkedes ogsaa. Han var flittig til husbesøg. Kkg gik under

ham frem. Han holdt gudstjeneste i adventstiden og fastegudstjeneste, og ligeledes bibellæsninger, ungdomsmøder og foredrag i skolen i Korup og forsamlingshuset i Ubberud. De sidste aar havde han kapellan p gr af et apoplektisk anfald.

Hjælpepræst hos pastor Vedel

1903—05: **T. F. B. Korsholm,** se Smidstrup.
1905: **J. W. Witt-Hansen,** se Malt-F.

21. 2. sept 1905—28. sept 15 (sp Krummerup-F 30. aug 90): **Hans Edvard Rudolf Bay Olsen,** * 23. april 50 Randers. Forældre: Købmand Ole O og Sophie Bay. Stud Randers 69, c 76[1] (l), hjpr Aarslev-H 13. dec 76, sp Hvam-H 27. nov 79, sp Farstrup-L 15 maj 83, afsk 28. sept 15, † 21. nov 23. ∼ 1. marts 78 sin kusine Mathilde Bay, * 27. juni 55 Aalborg. Forældre: Skibskpt og -mægler, senere gross i London, ejer af Lundergaard mose Herman Rudolph B og Julie Marie Nisted.

Pastor Bay Olsen, der var sognepræst i Krummerup-Fuglebjerg, havde staaet ret stejlt overfor IM. Der havde været nogle gnidninger i anledning af, at samfundet dér dannede deres egen YM-kreds paa et tidspunkt, hvor der allerede fandtes en saadan i forvejen, ledet af Bay Olsen. Præsten havde taget sig dette meget nær, og efter at have sluttet sin prædiken 1. eller 2. paaskedag paatalte han dette forhold fra prædikestolen. Han var imidlertid kommet med til helligggørelsesmøde i Fuglebjerg, og herom fortæller indremiss Martin Madsen, som ogsaa var til stede, flg:

»Et stærk indtryk gjorde det, da sp Bay Olsen sidste dags eftermiddag stod frem og bekendte, at disse 3 dages møder havde ført ham fra kraftløshed til at kende »opstandelseskraften«, og at han nu ville leve sit liv og gøre sin gerning i Jesu lidelsers samfund. Den fest, som der lagde sig over os alle, og de lovsangstoner, som da lød, var næsten saa stærke, som om det gamle missionshus skulle sprænges af den aand, som tog os alle i sin magt.« (Se iøvr II, s 520.)

Bay Olsen var højkirkelig og en meget nidkær præst. Han var 57, da han kom til Korup og var der kun 10 aar, da han p gr af sygdom maatte tage sin afsked. Han var meget musikalsk og stemningsmenneske.

Hjælpepræst hos pastor Bay Olsen

1914—15: **R. J. Wolf,** se Visby-H.

22. 28. febr. 1916—2. maj 47 (kkp Sct Knuds k, Odense 22. sept 09): Provst **Harald Wellejus,** * 13. marts 78 Horsens. Forældre: Toldforv i Nyborg Eduard W og Elise Mathea Sørensen af Vilslev-H. Stud Randers 96, c 03[2] (l), husl Jylland, sekr KFUM, Odense, 05, univ guldmed 07 (Jesu lignelser), studierejse til Marburg og Florens 09, provst Odense herr 14. okt 38, r af Dbg 41, † 2. maj 47. ∼ 20. aug 08 Petra Andersen, * 2. okt 80 Solbjerggaard ved Slagelse, † 4. dec 54. Forældre: Proprietær Peter Chr. A og Petra Johanne Kruuse.

Fmd Odense KFUM 12—16, medl Udv for bibelskolen, do ØM, kredsfmd »Det frie Nord«.

Udg 05: Fra miss bl muhammedanerne, 10: Arbejderne og kristendommen, 12: Fra kampen mod Islam, 13: Værn din tro, 17: Luthers Kristusopfattelse, 22: Jobs bog, 24: Prædikerens bog, 30: Medarb Bibelselsk fort til NT (Johannes aabenbaring) udk 34, 38: Medarb Bibelselsk fort til GT (Ordspr), fra 24: Medred tidsskr Kirke og folk, fra 35: Kirken og tiden.

Provst Ws barndomshjem var præget af gammel slægtskultur, men midlerne var smaa, og der var 9 børn. Harald W maatte selv tjene sit brød. Han blev teolog og dyrkede teologien som videnskab, men snart kom han i praktisk tjeneste.

Biskop H. Øllgaard skrev i Fyns tidende bl a: W var nu den præst, der havde tjent flest aar i Fyns stift. Som sekr i KFUM fik han mange venner i KFUM og FDF, og det var netop for gamle FDF-venner, han skulle holde andagt, da han blev syg. I Sct Knuds k samlede han mange om sin friske og levende forkyndelse. Han stod her i det smukkeste samarbejde med stiftsprovst Lützhøft og pastor Emil Koch. I Korup gjorde han et utrætteligt arbejde som en ret sognepræst, der var tilrede for sine sognebørn. I det udstrakte pastorat sled han paa sin cykle i al slags vejr uden at skaane sig selv, og naar han i de sidste aar, meget mod sin vilje, maatte tage hensyn til sit skrøbelige hjerte, var den egentlige aarsag dertil sikkert disse mange anstrengende ture. — Han var en begavet mand, vel bevandret i teologien. Han var ikke snæver partimand, men rummelig og frisindet i sine kirkelige synspunkter. Han var stærkt nationalt interesseret, var under besættelsen straks med paa modstandslinien og gjorde paa sin egn et stort og samlende arbejde for at vække bef. Han var en retliniet og vennesæl mand og meget afholdt i sine sogne. En tunghørighed hæmmede allerede fra de unge aar hans arbejde noget; den isolerede ham en del og hindrede ham vel ogsaa i at faa stillinger, som han ellers var velegnet til. Men her var hans hustru utrættelig og enestaaende til at hjælpe. Det smukkeste hjemliv levedes i Korup pgd. (Fyns tid 3. maj 47).

Dr phil Niels Møller skrev i »Kirken og tiden«, 1947, s 33 f: Som ung dygtig teolog. der havde glansen over sig af en guldmedailleafhandling kom W til Odense og vandt en position først i KFUM, siden som præst. Ogsaa videre ud blev han kendt som den varmhjertede ungdomsforkynder og som den elskværdige, kloge og vidende debattør. Den gang savnede mange kirkelige forfattere et fælles forum, et almenkirkeligt tidsskrift, hvor der var plads for det fælles, det, der ikke var specielt indremissionsk, grundtvigsk eller højkirkeligt, og hvor den præstegaardskultur, der gav sig udslag i mange teologers beskæftigelse med historiske, videnskabelige, humane og sociale problemer, kunne finde afløb i smaaafhandlinger, der havde et mere folkeligt sigte end teologisk tidsskrift. Vi misundte nordmændene deres »For kirke og kultur«. Saa viste det sig i 1924, at trangen til et fælleskirkeligt forum virkelig var alment følt i Danmark, og W viste den dristighed at indlade sig med en ukendt, noget yngre seminarielærer og nybagt dr phil, som han havde truffet i de odenseanske præstekonventer, og saa begyndte tidsskriftet »Kirken og tiden«. Ws glimrende evner som red, hans sporsans for, hvad der laa som vaagne, uløste spørgsmaal i tiden, hans flair for, hvilke personligheder i

ind- og udland, der kunne give vægtige bidrag i disse spørgsmaal, hans ukuelige mod til at gaa løs paa selv de største berømtheder... alt dette fik foretagendet til lige at løbe rundt. Ws klare og interessevækkende fremstillingsform og hans altid positive sigte gjorde hans artikler til noget af det, læserne først søgte og vendte tilbage til. Eftersom hans fremadskridende døvhed gjorde personlig meningsudveksling vanskeligere for ham, tror jeg ogsaa, at det blev ham en trang og tilfredsstillelse gennem sin pen at faa andre i tale. Det samme ridderlige præg, der var over hans ranke skikkelse, var der ogsaa over hans skrivemaade. — Ud over sin almen kulturelle interesse og sit stadigt fortsatte arbejde med den teologiske videnskab, der gav frugter baade i bibelkommentarer og artikler til tidsskriftet, dannede W sig efterhaanden et speciale, hvor han blev en af Danmarks faa virkeligt vidende autoriteter. Han skaffede sig ved studier ad mange veje et kendskab til det ellers lukkede land Rusland, dets kirkelige, folkelige og politiske forhold. — Da »Kirke og folk« havde bestaaet i 10 aar blev det naturligt at slutte det sammen med biskop Scharlings tidsskrift »Kirken«, og det ny tidsskrift kom til at hedde »Kirken og tiden«, ogsaa her blev W den, der trak læsset.

Et meget smukt hjemliv levede provst W. Hans søn, sagfører Bent W, talte derom ved begravelsen, og en datter, Aase Wellejus Hatting, skriver: 1916 blev pastor Harald W sognepræst i Korup og Ubberud. Pastor W havde allerede dengang et kendt navn baade som præst — søndag efter søndag fyldtes domkirken i Odense, naar den unge præst med de rige evner, de store talegaver og det smukke organ, stod paa prædikestolen — som ungdomsleder, først som sekr, senere fmd for KFUM i Odense og medstifter af FDF, og som forfatter. — Overgangen til en landsbypræsts tilværelse i to aandelig set meget stille sogne afskrækkede ikke pastor W. Takket være en utrættelig energi og en aldrig svigtende kærlighed til sine medmennesker kom pastor W hurtigt i personlig kontakt med hver eneste familie i de to sogne. Det var en kendt sag, at præsten — selv naar andre lod sig spærre inde af en forrygende snestorm — gerne paa cykle trodsede de højeste bakker i det vidtstrakte annekssogn for at aflægge et sygebesøg. Sammen med sin hustru skabte han i Korup prgd et smukt og gæstfrit hjem, hvor man følte, at her var man velkommen. Fru W oprettede i begge sogne kvindekredse, der arbejdede for ØM, DMS og KMA; hvert andet aar afholdtes bazar i præstegaardshaven, altid med stort overskud til missionen. I vintermaanederne samledes ungdommen fra begge sogne i prgd til ungdomsmøder, og i sommerhalvaaret stævnede tilhørere fra nær og fjern til de store møder i den smukke gamle præstegaardshave, hvor i provst Ws tid mænd som Olfert Ricard og Kaj Munk har talt.

I de fjerneste egne af Ubberud sogn holdt provst W sammen med en fremmed taler »landevejsmøder«, ofte i en have eller paa en gaardsplads hos en familie med en kronisk syg i huset — en form for »gudstjeneste«, der kaldte paa mange, som ellers ikke havde forbindelse med kirken. Ligesom de foregaaende præster samlede pastor W og hans hustru sognets gamle i præstegaarden om familiens eget juletræ«. (Aase Wellejus Hatting).

Provst W døde ganske pludseligt. Han sank sammen under en bededagsandagt i Korup kirke, medens han sad i en stol i koret. Han blev baaret over i pgd, hvor han kort efter udaandede.

Ved begravelsen omtalte biskop Øllgaard provst W som en mand, der blev sine ungdomsidealer tro uden krumme linier, uden skelen til højre eller til venstre. Biskoppen nævnte, at W følte det som et ridderslag, at tyskerne protesterede mod hans landemodeprædiken i Sct Knuds kirke. Pastor A. Pedersen, Sanderum, udtalte: Vi tog noget med hjem, naar vi hørte W. Naar han talte, sad det fast. Han ville vise os vejen til Jesus Kristus i sin forkyndelse saavel i tale som i skrift. Lærer Hansen, Spedsbjerg, satte som overskrift over W's liv: »Han levede i sin kirke«. Og da menighed og venner et aar efter hans død rejste en smuk mindesten med portrætmedaillon paa hans grav talte dr phil Niels Møller og samlede sin karakteristik i de 3 ord: Den ranke, den kloge, den milde...

DBL, XXV, 303.

23. 24. sept 1947 (sp Uggerslev-NH 12. okt 39): **Wilhelm Kristian Reiss,** * 14. febr 12 Bovrup, Aabenraa amt. Forældre: Landpostbud Wilhelm Christian Albert R og Mathilde Jørgensen. Stud Aabenraa 30, univ guldmed 35, c 37[1] (l). ~ 8. nov 39 Ingeborg Sølling, * 22. marts 13 Brylle. Faderen: Sp Sct Pauls k, Aarhus, se der. — Hustrus brødre: Rkp Kolding og sp Nr Alslev.

Sekretær DKU i Odense amt, fmd KC, Fyns stift, BM Fyns menighedsraadsforening.

DALUM

(Sanderum var anneks til 30. juni 1869)

Dalum sogn, 1167 ha, er ret lavtliggende og fladt. Sognet er for en stor del forstad til Odense og præges af Odense bys nærhed. Af landbrug er der ikke meget tilbage. Mange arbejdere (papirfabrik) og mange større virksomheder. Overvejende villabebyggelse. Naturskønt. Dalum fabriksby. Hjallese har landsbypræg, men er ved at blive forstad. Skoven Fruens Bøge. Gaardene forsvinder.

Dalum kloster stammer fra omkr 1200, var nonnekloster for Benediktinere af adelig æt, ledet af en priorisse. Klostret laa oprindelig paa borgbanken syd for Odense, og efter flytningen voksede det til at blive en rig stiftelse. Adelsmænd gav store gaver, og klostret fik store jordomraader i stiftet. Der var til tider strid med de fynske adelsmænd, 1378 var nonnerne genstand for et voldeligt overfald, og der gik rygter om usædelighed i klostret. Under grevens fejde blev der atter øvet vold mod nonnerne. Klostret var da ogsaa i økonomiske vanskeligheder, og biskop Jens Andersen Beldenak maatte søge kongen om hjælp til at forhindre dets undergang. Efter reformationen lagdes klostret un-

der kronen, men der boede nonner endnu 1571. Chr. IV boede her jævnligt. Senere hørte det under det fynske ryttergods, og under navnet Christiansdal havde det skiftende ejere indtil det solgtes 1906 til rekreationshjem for Sct Hedvigs ordenen. Den gl klosterbygning er forlængst forsvundet.

Den gamle sognekirke for Dalum laa i Hjallese, hvortil ogsaa Hunderup hørte. Her blev Chr. III hyldet af den fynske adel 1534. Kirken blev nedbrudt efter kongebrev af 1576, og materiale derfra blev anvendt til opførelse af Hollufgaard. Kirken laa, hvor Hjallese skole nu ligger. Ved skolen et bystævne med 21 sten.

Dalum sogns mest kendte mand er *Kr. Kold.* Om *Kr. Kolds* virksomhed og liv se pag 33 f. Kr. Kold er begravet i Dalum.

Den *Kold'ske* skolelinie gaar fra Ryslinge over Dalby til Dalum, hvor Kold 1862 grundlagde den højskole, der blev forudsætning for Dalum landbrugsskole. Efter Kolds død søgtes skolen ført videre af hans enke, Marie Kold, og hans svoger, friskolelærer *J. P. Lebæk,* men det lykkedes ikke. Elevtallet svandt ind, og 1883 ophørte skolen. For Kolds venner var det en sorg, ingen turde fortsætte, heller ikke Morten Eskesen, som man bad derom. Saa opstod tanken om at omdanne skolen til landbrugsskole, da den havde 42 td ld. Valgmenighedspræst Fr. Nygaard, Sdr Næraa, henvendte sig til frimenighedspræst Cornelius Appel, Rødding, for at faa hans landbrugsfagligt uddannede sønner, Axel og Hans Appel, til at overtage skolen, og dette førte til, at Hans Appel fik sin ven og skolekammerat, Jørgen Petersen (da assistent hos N. J. Fjord, landbohøjskolen) til at overtage skolen. Jørgen Petersen sagde ved aabningsmødet 4. nov 1886: »Vi kan ikke tage arv efter Kold, men vor gerning maa ikke komme i modstrid med Kolds. Vi ønsker at rejse en landbrugsskole paa folkehøjskolens grund, med dens banner over sig, med dens aand og tone.« Desuden talte Ludvig Schrøder, Askov, Cornelius Appel og Fr. Nygaard. Hans Appel blev lærer der, og snart var Dalum landbrugsskole paa Fyn et landbrugsfagligt sidestykke til Ryslinge højskole.

Klaus Berntsen fortæller om *Kr. Kold* i Dalum (Kl. Berntsens erindringer, 1921, s 63):

»Kultusminister Monrad havde engang kaldt Kold ind til sig for at lære ham personlig at kende, men da han spurgte ham, om hvilken plan han havde for sin skolevirksomhed, svarede Kold, at han havde ingen. Forbavset spurgte Monrad, hvad han da ville med en skole? Kold svarede: »Da jeg var 18 aar, lærte jeg at elske Gud og min næste, og det var jeg saa glad ved, at jeg den gang besluttede at anvende min tid og mine kræfter til at hjælpe min næste tilrette med det samme, og det er egentlig *det,* min skole vil lære folk: At elske Gud, sin næste og sit fædreland.« »Aa ja,« sagde Monrad, »det er jo et meget hæderligt formaal.«

Kolds modstandere havde ogsaa faaet held til at faa oprettet en landbrugsskole i Lumby ved Odense, og det var meningen, at den skulle være en modsætning til hans virksomhed. Dette foretagende i Lumby fik dog aldrig nogen videre betydning, men der blev desuagtet ofret mange penge paa det af statens midler, og i særdeleshed anvendte Odense amts skoleraad i en lang aarrække betydelige summer for at holde konkurrencen oppe — men forgæves. Mange aar senere fik jeg som medlem af Odense amts- og skoleraad den opgave at sælge Lumby højskole med alt tilbehør, for at det indvundne beløb kunne blive et lille afdrag paa de mange penge, skolen havde kostet amtet. De mænd, der i sin tid stiftede den, drømte ikke om, at det skulle blive en af Kolds elever, der skrinlagde deres mislykkede værk.

Trods modstand fik Kold alligevel opført en stor, smuk bygning paa en grund i Hjallese. Skolen kaldte han »Dalum højskole« til minde om det gamle Dalum kloster, der havde ligget i nærheden. Her gennemførte han sin yndlingstanke om en højskole baade for mænd og kvinder, og hvert aar i august maaned aabnede han tillige et kursus for lærere baade fra stats- og friskole. Derimod opgav han nu den børneundervisning, som havde staaet hans hjerte saa nær. Hans metode havde særlig taget sigte paa udviklingen af hjertelaget hos eleverne, medens statsskolen kun tog sigte paa forstandsevnen, navnlig hukommelsen, og gav den aandelige opdragelse en god dag. Hans virksomhed var uafhængig af staten; kun var det hans pligt at lade eleverne overhøre af den stedlige skolekommission. Tillige havde han søgt at vække forældrenes ansvarsfølelse. »Børnene,« sagde han, »er ikke statens, men forældrenes, og derfor maa de føle, de har ansvaret ikke blot for børnenes timelige, men i lige saa høj grad for deres aandelige opdragelse.«

Kold kunne være skarp og bidende i sine repliker, og han vakte derfor tit anstød og vrede blandt modstanderne. Ofte citerede han Holbergs komedier, J. L. Heibergs: »En sjæl efter døden«, Jens Baggesens: »Et blad af Kalundborgs krønike« eller Oehlenschlägers »Aladdin«, især stedet om den »lille Hassan med de skæve ben«. Undertiden tyede han i sine fremstillinger til fabler og legender, som han mesterligt forstod at anvende.

Mange mennesker søgte ham om raad og vejledning i sjælelige anliggender, og ikke faa gik trøstet og opmuntret derfra.

Paa en landsbygade spurgte han en dag en mand, om der var nogen »hellige« i byen. Manden sagde med en spotsk mine, idet han pegede hen mod en aaben port, at i den gaard boede der folk, som udgav sig for at være »hellige«. Kold gik da ind i gaarden. Bonden var kørt ud, men i køkkenet traf han konen i færd med at lave middagsmad. Han hilste og bad om lov til at sidde og hvile sig lidt efter sin lange fodvandring. »Værsaagod!« sagde hun. Da han havde sat sig ned, lagde han mærke til en 3—4 aars dreng, der løb ud og ind. Han havde en ny kaffekedel i sin haand, og medens Kold talte, slog barnet kedelen mod stengulvet eller bænken, og naar moderen gjorde forsøg paa at tage kedlen fra ham, græd han i vilden sky, rev hendes haand med sine negle eller bed hende i fingrene. Resultatet blev, at han fik lov til at beholde kedlen. Under samtalen sagde Kold til konen, at han var gaaet derind, fordi han havde faaet at vide, at hun og hendes mand

hørte til »de hellige«. Konen spurgte med gravrøst: »Hører du ogsaa til dem?« — »Ja,« svarede Kold. — »Mon du virkelig er af vor slags?« vedblev konen mistroisk, hvortil Kold sagde, at det kunne han ikke svare paa, før han fik at vide, hvilken »slags« hun hørte til. »Vi hører til de »hellige«, som hader den gamle Adam,« mumlede konen. »Ja,« udbrød Kold, »det er ikke saa galt, det; men sig mig nu engang, hvorledes ser den gamle Adam ud her paa egnen?«

Det spørgsmaal havde konen ikke ventet; hun slog øjnene ned og tænkte sig om. Men efter en pavse sagde hun: »Vi er af den slags, som hader spil og dans.« »Ja,« sagde Kold, »men det er kun haaret og neglene paa gamle Adam, og I kan klippe ham saa tit, I vil, det vokser ud igen. Men jeg hader hjertet i den gamle Adam, og det er jo det, som er hovedsagen.«

»Hvad mener du med det?« spurgte konen.

»Det skal jeg straks forklare Dem,« sagde Kold. »Se nu paa Deres lille søn. Han er jo en køn dreng, men han maa aabenbart ikke ødelægge den ny kaffekedel, han leger med. De har derfor gentagne gange prøvet paa at tage den fra ham, men hver gang, De vil det, sker der en forvandling med barnet. Fra at være den kønne dreng bliver han med eet saa grim og ond, han river og bider Dem i haanden. Hvad er nu grunden til denne forvandling?«

»Det ved jeg ikke,« svarede konen.

»Det skal jeg sige Dem,« sagde Kold. »Det er den gamle Adam i Deres barn; saadan ser han ud. Menneskets egenkærlighed, egenraadighed og egenvilje, under hvilke former den end ytrer sig — det er hjertet i den gamle Adam, og det er det, vi med Guds hjælp skal kæmpe imod, thi det er meget værre end spil og dans. Hvis dette sind faar lov at raade i Deres barn, saa vil han efterhaanden som han vokser til, hverken bøje sig for far, mor, mennesker eller Gud. Bøj derfor grenen, medens den er veg.« Saadanne træk af menneskelivet fremdrog Kold ofte. Det var rige timer, vi oplevede, og stærke indtryk, vi modtog under samlivet med ham.

I sin skolestue holdt han stærkt paa orden og renlighed. »En god aand,« sagde han, »vil ikke bo i snavset« Vi maatte møde paa klokkeslet, skifte fodtøj, før vi traadte ind i skolen, og under foredragene maatte der være ro og stilhed. Blandt mine medelever var en jysk bondekarl, som var stærkt hengiven til skraatobak og derfor bestandig spyttede paa gulvet. Kold satte, første gang det skete, en bakke hen til ham, men næste dag spyttede karlen alligevel paa gulvet, endda under Kolds foredrag. Kold standsede et øjeblik saa' paa synderen; uden at sige et ord til ham, forlod han skolestuen og kom snart efter tilbage med en karklud i haanden, gik hen foran karlen, bøjede sig ned og tørrede gulvet. Ligesaa tavs, som Kold var kommen, forlod han stuen, og da han atter kom tilbage, fortsatte han sit foredrag, som om intet var passeret. Men eleven spyttede aldrig siden paa gulvet.

Kold var i ordets bedste betydning »bondeven«. Han kaldte derfor sin højskole: »Den højere bondeskole«. Det var med sorg, at Kold saa', hvorledes Danmarks bønder under adelsvælde og enevoldsmagt var sunket ned i uvidenhed og uselvstændighed. Under rationalismens klamme haand var kristendommen fra at være et levende kildevæld, blevet forvandlet til tørre Læresætninger. Folkesangen var ombyttet med drikkevisen, og fædrelandshistorien blev indskrænket til tørre aarstal og en saakaldt »kongerække«. Gennem det levende ord ville han finde vej til hjertet og sindelaget. Ikke alene for at følge sin jævne natur levede han som bonde, men for at komme ind paa livet af bønderne, der slægtled efter slægtled var vokset op for at se med mistro paa enhver, som ikke hørte til deres stand. Kun i ét skilte Kold sig, som det fødte købstadsbarn, han var, fra bønderne, nemlig ved, at han sagde »De« til alle mennesker.

Han satte det legemlige arbejde højt og tog selv del deri. »Legemligt arbejde,« sagde han, »burde hædres og ikke foragtes.« Dersom de mennesker, der er sysselsat med bogligt arbejde, ville lægge sig efter at arbejde med hænderne i den friske luft blot nogle timer om dagen, var han vis paa, at de ville blive anderledes levende og dygtige videnskabsmænd, tænkere, præster og lærere. Dette gjaldt baade kvinder og mænd. Den gang gik bønderpigerne om sommeren ud i marken og malkede deres husbonds køer. Mælken kom de i en stor bøtte, som de satte over en krans paa hovedet, og medens de med stor sikkerhed bar den hjem, kunne de endda gaa og strikke strømper paa vejen. »Det ville glæde mig,« sagde Kold, »hvis jeg fik se en frøken med en mælkebøtte paa hovedet. Jo mere vi bruger vore kræfter, des flere faar vi, thi det er godt at arbejde sig træt, spise sig mæt og sove sig let.«

Omkring midten af det nittende aarhundrede gav den danske jord som helhed en god afgrøde, og kornpriserne var høje. Disse gode aar kunde mange fynske bønder ikke taale, og det gik vel andre steder ligesaa. I mange egne kom man til at kappes om, hvem der kunne bygge det fineste stuehus, skaffe det flotteste køretøj og de fineste klæder. Bønderne levede over evne, blev tykke og fede, og til daglig brug laa de henslægt hjemme i en magelig sofa, hvorfor de blev kaldt »sofabønder«. Kold havde et »godt øje« til den type, og han revsede den med stærke ord gennem dette vers af Grundtvig:

> Sidde godt og ligge blødt,
> falde let i staver,
> gaa i søvne, snakke dødt
> og faa tykke maver —
> det er vor ulykke nu.

»Hvis jeg var herremand,« sagde Kold, »og ville herske over bønderne, ville jeg aldrig plage dem med hoveri eller lægge tunge byrder paa deres skuldre, nej, jeg ville forære hver bonde paa mit gods en blød sofa, en lang pibe og et par fine, broderede morgensko, thi kunne jeg vænne dem bort fra arbejde og nøjsomhed og faa dem til at blive dovne og magelige »sofabønder«, skulle jeg snart faa magt over dem og drage dem, hvorhen jeg ønskede.«

Seminarielærer *Martin Kristensen*, Gedved seminarium, fortæller interessant om »et lærermøde hos Kold i høsten 1865«.

I krigsaaret 1864 var Martin Kristensen blevet seminarielærer i Gedved, og det næstfølgende aar — i sommerferien — indmeldte han sig til en slags feriekursus hos Kristen Kold i Dalum ved Odense. Martin Kristensen har fortalt, at mødet kom i stand paa initiativ af en række fynske friskolefolk og »nogle statsskolelærere, særlig udgaaede fra Jelling seminarium«. De, han kalder »statsskolelærere«, er altsaa folk med seminarieuddannelse.

Da rejseselskabet fra Gedved ankom (hele turen med hestevogn) til Odense, kneb det ikke saa lidt at finde en stedkendt, der formaaede at vise vej til Kolds skole i landsbyen Dalum. Først ved 1—2-tiden nat naaede man skolen, hvor der tilsyneladende var helt Frode Fredegod'ske tilstande, idet alle dørene var aabne, men ingen sjæl oppe.

I sin skildring af Kold-mødet, gengivet i »Holbækposten« 1893, omtaler Martin Kristensen Kold som »en lille mand med graasprængt haar og kindskæg«, og videre nævner Martin Kristensen, at en ganske ejendommelig ro prægede den fynske skolemand. Roen hos Kold var ikke medfødt. Det vil maaske kendes af læseren, at Kold før sin berømte Smyrna-færd var usædvanlig livlig af væsen; ved hjemkomsten sagde han engang: »Nu véd jeg, hvorfor jeg skulle saa langt bort — jeg skulle lære at tie!« (Han havde — selvsagt — en del sprogvanskeligheder i det fremmede). Sin livlighed havde Kold dog stadig delvis i behold; han modtog saaledes Martin Kristensen med en spøg — seminarielæreren var udstyret med et helt patriarkalsk skæg. Kold bemærkede: »Jeg har hilst paa din bror, hans haar og skæg er mere mørkt end dit, Martin Kristensen. Her er det nok gaaet«, kom det med ægte Thybo-lune, »som naar min mor bandt strømper. Naar det farvede garn ikke længere slog til, blev der strikket hvidt i taaen!«

Kold kunne godt være satirisk, hvilket en af kursisterne fik at føle; Kold holdt paa nøjsomhed, og da han en dag ved mødet opdagede, at en af deltagerne førte en ret elegant kuffert med sig, udbrød han satirisk: »Hvem tilhører denne forgyldte kuffert?« Han tilføjede: »I min ungdom gik jeg med mit tøj i et sammenknyttet klæde!«

For mødets deltagere var der et par gange om dagen foredrag af Kold. At de maa have været ret fængslende fremgaar bl a af, at Gedved-læreren havde tænkt at blive der et par dage, men »hans ord holdt mig fangen maaneden ud«. Derved maatte han give afkald paa en ellers planlagt og tillokkende fodtur gennem Skaane og Blekinge. Foredragene blev fremført sindigt og langsomt og ikke med nogen høj stemme. Dalum-forstanderens princip var: »Det nytter ikke at raabe; man kan ikke tale højere, end aanden vil.« Det var en ret udbredt opfattelse blandt tilhørerne, at Kolds ord havde betydelig vægt. Den senere højskoleforstander Utoft, Uldum, sagde om Kolds pædagogiske kunnen: »Det er da mærkeligt, hvor man lytter, naar Kold fortæller en historie — ganske stille taler han; vi andre gør gerne mere ud deraf, men naar dog ikke en tilsvarende virkning.«

Martin Kristensen lagde mærke til, at Kold nøje overvejede, hvad han ville sige, nogen tid før foredraget løb af stabelen. Ligeledes konstaterede seminarielæreren, at Kold havde den særlige vane, naar han talte, at anbringe sig siddende ved enden af et langt skolebord. Der blev pause engang imellem i Kolds foredrag. Han havde da for skik at tage sig en pris tobak, lægge det først paa sit tavlede lommetørklæde, derpaa at føre det op til næsen, og saa lægge det omhyggeligt sammen. Og saa kunne han fortsætte sin tale, der for resten hyppigt blev afbrudt af spørgsmaal til foredragsholderen; hvilket afstedkom, at man i særlig grad kom et emne til bunds.

Mange af foredragene, Kristen Kold holdt for deltagerne i hans første lærermøde, var særlig historiske emner; som regel mundede de ud i, at det gjaldt om, »at vor egen selvforstaaelse blev gjort til grundlag for vor forstaaelse af de historiske kendsgerninger«. Ogsaa børneopdragelse var paa dagsordenen. Om børn sagde friskolemanden Kold, at man ikke maatte give dem mange bud. Han holdt paa, at man kun skulle straffe »egenvilje og vitterlig løgnagtighed«. Endvidere undgaa at tale til dem som til voksne, ikke forlange de skal være som voksne.

Kold gav en dag en prøve paa, hvorledes man skal fortælle for børn. Han havde netop den gang skrevet den nu klassiske og yndefulde skildring om »Lille mis«, passende vel for 8-aarige børn. Fortællingen blev gengivet, og Kold bad tilhørerne lægge mærke til, om ordvalget var passende. Martin Kristensen fandt et enkelt udtryk, hvilket Kold gik ind for at faa rettet. (Johs. Fjord Kristensen i Kr dbl 16. jan 53.)

Blandt Dalum-skolens mænd skal iøvrigt nævnes:

Jørgen Petersen (* 1854 i Baarse, † 1908) var som ung elev paa flere højskoler (Brøderup, Testrup) og Tune landbrugsskole, blev landbrugskandidat, og sammen med sin ven fra Tune, **Hans Appel**, besluttede han at fortsætte Kolds skole. I nært samarbejde med de dygtige lærere **N. A. Hansen** og **Jakob E. Lange** førte han skolen frem til at blive en landskendt institution. 1889 aabnedes særligt kursus for mejerister, og senere tilføjedes landbrugsmuseum og laboratorium. Med rolig myndighed ledede P den store elevflok. Han havde et lyst og følsomt sind og sluttede sig nær til den grundtvigske bevægelse, han ønskede ikke, at skolen blot skulle være en fagskole. Han var en meget benyttet foredragsholder, fmd for Odense omegns landboforening og Agrarforeningens fynske afdeling og fællesdommer ved dyrskuerne. Karakteristisk for ham var hans aabne, overstrømmende væsen, hans varme smil og haandtryk. Han havde tro paa sit arbejde, letbevægelig, »aldrig færdig, altid paa vej«, som der staar paa hans mindesten.

Hans Appel (* 1856, † 1947) var søn af frimenighedspræst Cornelius A. Rødding, var paa Askov, blev landbrugskandidat, og med sine solide kundskaber, frejdige livsyn og aandelige sans fik han stor betydning baade paa Dalum landbrugsskole og for det grundtvigske liv paa egnen, især for Odense valgmenighed. Han var i tale og skrift en ypperlig personskildrer og var ogsaa en søgt foredragsholder.

Jakob E. Lange (* 1864, † 1941) søn af M. T. L, rkp Nyborg (stamt 54) var paa mødrene side af den Bredsdorffske slægt. Flere i slægten var kyndige botanikere, og efter at have taget havebrugseksamen og været i udlandet var J. E. L lærer her 1888—1918 i botanik, fysik m m. Derefter blev han forstander paa Fyns husmandsskole 1918—34. Som botaniker (mykolog) blev han kendt videnom.

Efter Jørgen Petersens død førtes skolen videre af

senere statsminister **Th. Madsen-Mygdal.** Derefter har skolen været ledet af Jørgen Petersens søn, **Johs. Petersen-Dalum** (* 1887), der tog landbrugseksamen 1913. Efter at have været konsulent i husdyrbrug i Viborg amt og lærer og medforstander ved Asmild landbrugsskole, kom han her til Dalum, hvor han har vundet ry som en besindig, myndig og dygtig forstander. Han er fmd for De samv landboforeninger i Fyns stift fra 1929, fmd i statens husdyrbrugudvalg, medl af mange kommissioner og kendt fra sine personligt prægede landbrugsoversigter i statsradiofonien; en af landets førende mænd paa sit omraade.

1908 stiftedes foreningen »Dalum venner«, som sammen med foreningen »Dalum lærlinge« 1909 overtog skolen. 1953 blev Vagn Fog-Petersen medforstander (tidl forst Riber Kærgaard landbrugsskole ved Bramminge).

Det kirkelige liv. Dalum sogn er ikke saa let at arbejde i. De fleste præster er rejst skuffede herfra. I 1873 var biskop Brammer bekymret over et rygte om, at pastor P. A. Holm, forpint af daglige stridigheder med sin 2. hustru (dt af P. A. Fenger) om grundtvigianismen, skulle være blevet sindsforvirret og indlagt paa Oringe. (Khst saml 6 R V, 1945, s 221 f.) Holm var skarpt imod grundtvigianismen. Pastor *Holm* var en begavet og kundskabsrig mand, der udgav mange bøger og skrev meget. Pastor *Damborg* var af samme type, havde studeret i udlandet, en fin, rettænkende mand. Da *Vilhelm Birkedal* var præst i Ryslinge, søgte enkelte dertil, f eks husmand *Rasmus Hansen,* »Risenlund«, en aandeligt vaagen mand. *Kr. Kold* og hans kreds havde mest forbindelse med *Ludvig Helveg* i Odense, ligesom *Hans Appel* og flere af lærerne ved landbrugsskolen stod i Odense valgmenighed. Efter 1880 kom indremiss *Hans Chr. Beck* og de følgende miss i Odense ret ofte til Dalum og holdt møder, men uden forbindelse med præsten her. Møderne holdtes hos gdjr *Anders Sørensen,* Hjallese, hvor der senere ogsaa holdes møder for unge piger, ledet af fru *Ane Jensen,* der ledede den første KFUK i Odense. Der var i 1880'erne noget aandeligt røre i sognet, og flere lægfolk var virksomme i IMs arbejde, bl a stationsmester *Jepsen,* Hjallese, en alvorlig og varmhjertet kristen. Pastorinde *Damborgs* to svigerinder, frøknerne *Brix,* begyndte en sdsk i Hjallese skole 1883, den blev senere overtaget af stationsmester *Jepsen* og telefonbestyrerinde *Slengerik.* Senere flyttedes den til kirken.

Den største vækst i arbejdet med tilknytning til IM skete i pastor *H. F. Poulsens* tid. Han var KFUM mand hele sit liv, og han arbejdede paa IMs linie. 1906 blev der opført et missionshus, »Sykar«, og han var sjælen i arbejdet derfor; men det blev vist en skuffelse for ham selv. Saa snart missionshuset var indviet, var han klar over, at det ikke var født ud af et virkeligt behov, og selv saboterede han »Sykar« ved at holde alle de foretagender, hvortil han ventede folk, i kirken. I det hele taget følte P sig vist i de senere aar skuffet over, at det kristelige liv ikke var større i sognet. 1911 stiftedes KFUM og KFUK. I forsamlingshuset blev der holdt kirkelige møder. Kkg var ret god. De første 5 aar, medens provst *Andersen* var her, var kirken under reparation, og man maatte nøjes med de dele af kirken, hvor der ikke var haandværkere, til gudstjeneste. Kirkebesøget svækkedes en del, og i forhold til det store folketal var kkg ringe. Provst A var en samvittighedsfuld mand, men han havde vanskelige kaar her.

Sognet er meget uensartet, uden sammenhæng eller fællesskab, heller ikke kirkeligt. Nogle faa familier er valgmenighedsfolk, og sporvogne og busser kører folk lige fra Dalum til Odense. Provst A maatte opgive et paabegyndt ungdomsarbejde, men han havde god samling om en Santalkreds, og havde iøvrigt væsentlig kun forbindelse med nogle familier. Pastor *Carl Moe,* IMs fmd, tog efter sin afsked fra Skanderup bopæl i Dalum. Fra sin villa i Dalum ledede Carl Moe IM i Danmark (Carl Moe: Oplevelser, 1926, s 143 f). Den lille IMs kreds førte en stille tilværelse, indtil pastor *Axel Bülow,* fh Marstal († 1952), blev dens leder. Han arbejdede ihærdigt med den, men der er kun faa IMs folk i sognet. Han fik dog mere betydning ved sine husbesøg. Ogsaa Pastor *H. P. Helveg,* fh Gerding, († 1949) arbejdede for »Sykar«. Ingeniør *C. L. Lauritzen,* Fruens Bøge († 1938), var varm ven af børnegudstjenestesagen og Ydre mission. Det almindelige samfundsarbejde interesserede ham ikke saa meget, en ejendommelig kristen, der gerne gik paa tværs af andres meninger.

I Dalum pgd holdtes 1902 det møde, hvor IMs udvalg for børne- og ungdomsarbejde deltes i to senere meget betydende organisationer: IMs udvalg for børnegudstj og sdsk og KFUM og Ks fællesbestyrelse med repræsentanter fra IMs landsstyrelse.

1898 oplyses: Ret god kkg, gode forhold, 13 fam t valgmgh. 1922: Kun liden aandelig bevægelse, særdeles velvillig bef, 2 fh, IM (sp), 30 fam t valgmgh. 1931: Kkg 2 pct, meget blandede forhold, folkelig ungdomsf, mh, 2 fh, lidt sektvæsen, enkelte katolikker. 1939: Kkg 3—4 pct, velvilje, IM (pastor A. Bülow), kirkeblad, M og K spejdere, 65 sbl. 1946: Kkg 3 pct, velvilje, mghmøder, konfirmandmøder, 75 sbl, ellers som før. 1954: Kkg 2 pct. Almindelige. Mh, kirkebl, kirkeligt børne- og ungdomsarb, sdsk, lidt sektvæsen.

Dalum kirke er anselig, smuk og ejendommelig; den hørte til D kloster og er bygget som en korskirke med sirlige murværker, opført af munkesten i senromansk stil. Kirken er flere gange blevet ombygget, den er overhvælvet og har faaet et ret uanseligt kamgavlet taarn, der staar skævt for kirken. I 19. aarh fik kirken høje spidsbuede vinduer. Altertavlen er et anseligt snitværk fra c 1650, ligesom den smukt udskaarne prædikestol, antagelig fra Anders Sørensens værksted i Odense. Romansk granitfont med dekorationer. Flere ligsten og gravminder. Kirken blev fuldstændig restaureret og ført tilbage til den oprindelige stil 1925—30. 140 sd og 160 løse stole.

Om altertavlen, se Fyns aarbøger II, 1942—46, s 223 f, J. B. Løffler i aarb f nord Oldk, 1904, s 316 f, Holger Hansen om indskriften i D kirke, Personalhist tidsskr, 1906, s 76 f.

Folketal: 1850: 567, 1901: 1567, 1921: 4570, 1950: 7467.
Altergæster: 1922: 475, 1934: 400, 1942: 1300, 1950: 1900, 1953: 2450.
Menighedsraad: 1922: 2 IM, 1 gr, 6 u p, 1934: 1 IM, 1 gr, 4 soc, 5 u p, 1942: 1 IM, 1 gr, 5 soc, 4 u p, 1953: 7 soc, 1 IM, 5 u p.
Kommunevalg: 1943: Soc 1251 (6), rad 350 (1), kons 696 (3), venstre 240 (1), 1953: Soc 1854 (7), rad 203 (0), kons 726 (3), venstre 446 (1), rf 104 (0), komm 119 (0).

Sognepræst

Indtægt: 1857: a) 217 rug, 417 byg, 260 havre, b) 30 byg, c) 6 gæs, 4 lam, 124 snese æg, kørsel, 32 rdl, d) 550 rdl, e) 24 td ld. 1870: 4758 kr netto, regul: 2000 kr. 1913: 1. kl. 1946: 1. kl.
Pgd fra 1927.

12. 20. marts 1845—4. dec 68 (sp Eltang-SV 10. febr 41): Provst **Leonard Abel,** * 12. dec 93 i Understed. Forældre: Amtsprovst Gyntelberg A, † 32, K Stillinge, og Agathe Johanne Wanting af Understed-K. Stud Frborg 12, c okt 16 (l), hjpr Hjørring-H-O 26. maj 19, ord kat Ringkøbing-R 7. marts 21, sp Holmsland 28. maj 24, provst 31. maj 36, r af Dbg 41, amtsraadsmedlem, † 4. dec 68. ~ 12. april 21 Ida Elisabeth Dorothea Ostenfeldt, * 7. febr 01 Slangerup, † 22. aug 75. Forældre: Gæstgiver Thomas O og Ingeborg Hansen. — Søn: Ring-F. Døtre ~ Rasmussen, Nr Nebel-L, og højskoleforst Ernst Trier, Vallekilde. Sønnedt ~ Bjarnesen, Gudum-F.

Provst Abel var en dygtig præst og provst, præget af sin tid. Det nye aandelige liv mærkedes ogsaa i Dalum Et lille træk skal anføres om provst A's datter, selv om det ikke direkte vedrører Dalum: Den unge Marie Abel sad en første pinsedag i 1865 i Dalum og skrev brev til sin kæreste. Hun havde haft travlt i køkkenet hele formiddagen, fordi hun var ladt ene om det huslige. »Men medens de andre var i kirke, havde jeg en rar og rolig time, som jeg benyttede til at faa nogle smukke pinsesalmer læst i ... Ernst, hvem der kunne have holdt pinsefest med dig, kunne have været ude i Lyngby i dag og hørt den rare, rare Peter Rørdam; ja, den mand og det sted er blevet mig kært for hele livet siden den mindeværdige store bededag, den velsignede dag, som jeg saa ofte takker Gud for. Det er dog forunderligt, kære ven, at der saadan lige med eet kan vaagne et nyt liv inden i os, som kan gøre os saa mageløs glade. Saaledes gik det mig den dag. O, du véd ikke, hvor frygtelig bedrøvet og ilde til mode jeg følte mig, før vi gik ind i kirken, og saa var det, at jeg fandt saadan trøst i gudstjenesten. Det var saa forunderligt; det var, som jeg var et helt andet menneske, da jeg igen forlod kirken. Ja, jeg har rigtignok grund til at takke Gud.«
Saadan skriver den fynske præstedatter Marie Abel til Ernst Trier. (Sv. Rehling).

Hjælpepræst hos provst Abel

1866—68: **C. M. Carstensen,** se Krogsbølle.

13. 30. juni 1869—23. aug 80 (sp Vetterslev-H 15. okt 62): **P. A. Holm,** fl t Gamtofte, se der. (Udgav afskedsprædiken her 1880).

14. 8. nov 1880—31. marts 98 (sp Hammelev-E 30. sept 75): **H. A. Damborg,** fl t Kundby, se der.

15. 21. maj 1898—7. aug 1924 (sp Tjustrup-H 13. juni 90): **Hans Ferdinand Poulsen,** * 14. sept 54 Augustenborg. Faderen: Provst, Karleby-H-NØ, † 07, se der. Stud Nyk 72, c 78[1] (l) husl hos hofjægerm Oxholm, Taarnborg, rejse i udlandet (Tyskland, Belgien, Schweiz) i 2 aar, hjpr Ø Egesborg 5. maj 81, kkp Karleby-H-NØ 21. april 84, r af Dbg 06, afsk 7. aug 24, † 25. juli 38. ~ 24. juni 86 Julie Johanne Bruhn, * 26. juni 54 Grenaa, † 6. marts 23. Forældre: Fjordinsp i Randers Heinrich B og Christiane Ilsøe. — Søn: Sp Thomas Kingos k, Odense. Hustrus fætter: Ilsøe, Karlby-V.

Sekr KFUMs hovedbest 84—03, derefter æresmedl, red De unges blad 83—08, fmd Fyns stifts forening for menighedsraadsmedl, fmd Odense amts forening f sygeplejevirksomhed, fmd Kristeligt ungdomsarb syd for grænsen.

Mest kendt var pastor P som »Ynglinge-Poulsen«. Han kom 1880 i forbindelse med KFUMs verdensforbunds sekretær, *Charles Fermaud,* og fra den tid var det kristelige arbejde blandt unge mænd hans hjertesag. Ynglingeforeninger blev stiftet mange steder, og overalt var P paafærde, og han repræsenterede KFUM paa flere verdensmøder. Paa KFUM's landsmøder var han en sikker deltager.

Det var i Schweiz P lærte det kristne ungdomsarbejde at kende, og da han 1881 kom hjem, var han brændende af iver for sagen. Han fik provst *Jens Vahl* til at slaa til lyd for den i »Almindelig kirketidende« og selv leverede han 4 gange aarligt dér en beretning om arbejdet, og ved IMs store efteraarsmøde 1883 bragte han efter *Vilhelm Becks* anmodning sagen frem i sit foredrag: »Hvad kan der gøres for de unge?« Han gik nidkært imod de ældres betænkeligheder, og han agiterede varmt for oprettelse af mange ynglingeforeninger. Han holdt møder over hele landet, og der kom efterhaanden fart i arbejdet. — 1887 var han en af ordførerne for den da meget omtalte »Mændenes sædelighedsadresse«, som hver 4. dansk voksen mand skrev under, og meget virksom var han for »De unges blad« (som til 1890 hed Ynglingetidende), der blev ekspederet af indremiss *Mads Lind,* Odense. Ved ungdomsarbejdets store møde pinsen 1895 i Holstebro, hvor ikke mindre end 2800 deltagere var indkvarteret, holdt P sit store foredrag: »Hvad vi vil — vil vi?«, og nu var ungdomsarbejdet blevet en stor gren paa IMs træ. Samme aar blev der ansat en rejsesekr for arbejdet (pastor *N. P. Pedersen,* senere Lundum-H) og P fik ordnet kursus til dygtiggørelse af KFUM og Ks ledere (efter schweizisk forbillede). I disse aar var biskop *V. Schousboe,* Aalborg, hans nære ven og medarbejder. Ogsaa *Vilhelm Beck* satte ham højt. 1904 var han alvorligt syg, og efter en rejse til Algier maatte han nedlægge sine hverv i ungdomsarbejdet. Han maatte nu samle sine kræfter om sit præsteembede, men 1911 holdt han ved et stort stiftsmøde for IM i Odense et foredrag, der gav genklang i hele IM: »Den gamle skuer«, hvor han radikalt advarede mod at holde for fast ved gamle former og raadede indremissionærerne til ikke at blive ved i den gamle skure, men finde nye ve e med evangeliet. — Senere blev der mere stille om hans navn, men for IM og KFUM og K betød P meget i Odenseegnen. Han var grebet af Kristus og aldrig bange for at slaa et slag. Det skyldes ham, at der blev bygget mussionshus i Dalum. Se iøvrigt foran s 93.

DnA 1939, s 78 f, De unges blad, 1938, IMs hist, 1912.

16. 20. nov 1924—20. aug 37 (sp Bregninge, Ærø, 23. febr 12): Provst **Hans Jørgen Andersen,** * 17. juli 71 Oure, Aastrup, Falster. Forældre: Gdjr Anders Rasmussen og Birthe Kirstine Hansen. Ved landvæsen til 1887, stud priv 92, c 98[1] (hi) husl Mariemagdalene prgd, hjpr Mørke 13. febr 01, sp Tirstrup-F 5. jan 05, provst Ærø 27. dec 13, afsk 20. aug 37, † 28. nov 53. ~ 23. april 01 Hansine Kristine Hansen, * 27. jan 74 Spjellerup, Marvede, † 18. marts 50. Forældre: Gdjr Hans H og Karen Marie Pedersen. Hustrus søster ~ Olsen, Lunde-O.

17. 2. dec 1937 (rkp Lindevang k, Frede-

riksberg 9. marts 29): Provst **Kaj Arthur Vilhelm Johannes Rasmussen,** * 22. juni 01 Nyborg. Forældre: Fyrbøder Rasmus Peder R og Karen Kirstine Christiansen. Stud Odense 20, c 26² (l), kkp Lindevang k, Frberg, 10. dec 26, provst Odense herr 2. juni 47, r af Dbg 54. ∼ 4. jan 27 Astrid Jensen, * 24. marts 01 Nyborg. Forældre: Konsul Valdemar Kristian Thorvald J og Hanne Marie Thuesen.

Kredsfmd Præsteforeningen, Odense amt, 39, BM Præsteforeningen 49.

Hjælpepræst hos provst Rasmussen

7. maj 1942—21. jan 43 (hjpr Tommerup 18. aug 40, senere Hesselager): **Valdemar Eigil Preben Lindegaard,** * 11. juli 11 Aarhus. Forældre: Jægermester Valdemar L og Caroline Krøyer. Stud Gentofte 32, c 40² (hi), † 21. jan 43. Ugift.

10. febr 1943—30. dec 44: **V. A. Lindum,** se Torsager-B.

3. febr 45—9. okt 48: **T. Linneboe,** se kkp Zions k, Esbjerg.

2. dec 1948—30. sept 49: **R. Klok,** se Rynkeby-R.

Kaldskapellan

(Oprettet 25. okt 1949)

1. 19. jan 1950—17. nov 53 (sekr Danmarks kristelige gymnasiast bev 47): **Paul Honoré.** Flyttet til sp Højby 17. nov 53, se bd II, s 291 og 770.

2. 1. marts 1954 (lærer Krogerup højsk 52): **Peter Poul Jørgen Hansen,** * 25. jan 16 Kbhvn. Forældre: Fuldmægtig Georg Peter H og Ingeborg Mariane Halvorsen. Stud Ø Brgd 34, c 41¹ (hi), hjpr Kundby 6. febr 45, kordegneaspirant Rigshospitalet, hjpr fængselsvæsenet (Nyborg) 47, lærer ved Kbhvns kommuneskoler og ass ved Det dansk sprog- og litteraturselskab. ∼ Thora Elisabeth Vest, * 3. febr 17 Frederiksberg. Forældre: Retspræsident Christian Frederik Vilhelm V af Jyllinge-G og Karen Louise Helweg-Larsen. Stamt 43.

Litt: Jacob Madsen, s 35. A. R. Idum: Dalum klosters hist indtil 1536 (Hist aarb f Od og Assens amt, 1931, jvf 1932). Om Om Christiansdals kloster, se Ill tid, 1861—62, s 72, 1870—71, s 287. Nord ugeblad for katolske kristne, 1906, s 786 f. Johs. C. Berg: Dalum klosters hist (Hist aarb f Odense og Assens amt). Hans Fussing: »Heksen i D«. Fyns aarbøger, 1939, s 527—34. — D højskole, se »Fylla«. 1869, nr 8. Om landbrugsskolen, se Dsk samvirke, 1900 og 1909. Højskolebladet, 1911, sp 987 f. Om redningshjemmet »Stormly« i Hjallese, se Dsk folketid, 1899, s 374 f. Martin Pedersen: Det grundtvigske Sydfyn, 1942, s 84 f. Dalum landbrugsskoles jubilæumsskrift, 1937 (ved Siliam Bjerrè).

SANDERUM

(Anneks til Dalum til 30. juni 1869)

Sanderum sogn, 2889 ha, er fladt mod øst, ellers meget bakket, frugtbart, en del skov. Præget af Odenses nærhed, kirken ligger 5 km vest for Odense. Byerne S, med fh fra 1904, Højme, med fh fra 1902, Elmelund, Ravnebjerg, med fh fra 1905, Holmstrup stationsby. Flere større gaarde. Dele af sognet mod øst har forstadskarakter. Friluftsbad, væddeløbsbane.

Ved S en mindesten med vers af Carl Ploug for litteraturhistorikeren N. M. Petersen, f her 1791. — 11. dec 1949 afsløredes i S en mindesten for 4 allierede flyvere, der 11. dec 1941 styrtede ned i en brændende flyvemaskine paa S mark.

De to første sp var her kun faa aar, *Steenberg* i 3 aar (havde været paa Grønland), *Lange* i 1 aar (havde været paa Færøerne).

Det kirkelige liv har været stilfærdigt, ingen præg af vækkelser eller kirkelige rørelser. Der har gennem aarene været almindelig folkekirkelighed ved siden af en del materialisme og ukirkelighed. Allerede 1856 sad en af Kr. Kolds elever som friskolelærer i S. Enkelte grundtvigske har søgt til Odense. Den gamle stoute *Poul Rasmussen,* gdjr i S, og hans søn, *Anders Poulsen,* hørte til de faste støtter i Kolds friskole og i *Ludvig Helvegs* menighed og senere i Odense valgmenighed. Der har været holdt en del foredrag i forsamlingshusene, men disse har efterhaanden faaet almindeligt forsamlingshuspræg. 1892—1902 havde sp forpligtelse til at prædike i Ravnebjerg skole hver helligdag. Der har været enkelte IM i Ravnebjerg, og der er af og til holdt sommermøder i Vosemose skov. Odenses nærhed præger ogsaa kirkeligt. Stationsforstander Koch-Christensen, Holmstrup, var medlem af KCs landsstyrelse 1931—46.

Lærere i S: *Hans Hansen* (lærer der 1864—1905, † 13). *A. C. S. Lorentsen* (* 71, lærer fra 05 til sin død 26). *A. W. Wessel* (* 98, lærer her 26).

1922 oplyses: Kun lidet kirkeligt liv, nogen hørelyst, ungdomsf, enk IM. 1935: Liden kirkelig interesse, 6 fam til valgm. 1943: Kkg 2—4 pct, IM, sdsk, ungdomsf, kirkeblad. 1954: Kkg 3 pct, 1055 menn i forstad mod øst, IM (14), FDF, KFUM og K, bibelkr i pgd, 3 fam t valgm, Jehovas vidner. Ret skarpe sociale skel.

Sanderum kirke (Sct Michael) er oprindelig romansk, af kamp, med kor og apsis, meget smuk granitsokkel, i apsis en karmsten, prydet med Sct Michael og dragen. I den senere middelalder overhvælvet og forsynet med svært taarn og store korsarme mod syd og nord, alt med kamgavle. Senromanske kalkmalerier i apsis, sengotiske kalkmalerier i koret og korbuen. Smuk og rigt udskaaren altertavle fra Claus Bergs værksted fra c 1520, midtpartiet er som Sct Knud kirkes, med lidelseshistorien. 1895 fandtes relikvier i alterbordet. Unggotisk gullandsk kalkstensfont med søjler og buer. Prædikestol fra c 1631. Klokke fra 1492 og 1639. 350 sd.

Magn. Petersen: Kalkmal, s 63, Nørlund og Lind: Kalkmal kat nr 43, Mackeprang: Døbefonte, s 387, 388, 413.

Ravnebjerg filialkirke, indviet 21. dec 1902, arkitekt J. Vilh. Petersen, er romansk stil, bestaar af kor, tøndehvælvet skib og taarn mod øst med spir. Kirken er indvendigt dekoreret. Billedskærerarbejder i korbuens nicher (daab og nadver). Altertavle af I. C. Schlichtkrull (Jh 21, 15). 175 sd. Series pastorum fra 1952.

Folketal: 1850: 1338; 1901: 1541; 1921: 1679; 1950: 2684.
Altergæster: 1922: 600; 1934: 300; 1942: 162 og 84; 1953: 189 og 97.
Menighedsraad: 1922: u p (gr); 1934: u p; 1942: 1 IM, 12 u p; 1953: 1 IM, 13 u p.
Kommunevalg: 1943: Soc 275 (3), kons 210 (2), venstre 250 (3), husm 97 (1); 1953: Soc 452 (4), rad 107 (0), kons 173 (1), venstre 398 (4).

Sognepræst

Indtægt: 1870: 6012 kr, regul: 1870 kr. 1913: 1. kl. 1931: 2. kl. 1946: 2. kl. — Pgd opført 1871.

1. 30. juni 1869—20. juni 72 (sp Gudum-F 6. okt 54): **Carl Junius Optatus Steenberg,** * 4. juni 12 Hyllested, Randers amt. Faderen: Sp i Viby-T, † 75, se der. Stud Aarhus 31, c maj 39 (h) miss, Holsteinsborg, Grønland, 24. jan 40, miss og seminarieforst, Godthaab, 44, † 20. juni 72. ~ 14. april 49 Emma Octavia Janssen, * 14. april 29 Kbhvn, † 24. juli 00. Forældre: Kammerraad, renteskriver Poul Ernst J og solodanserinde Karen Børresen (hun ~[2] kommandør Thomas J. Lütken). Stamt 83. — Hustrus broder: Værslev-J.

E. S. III, 240, H. Ostermann: Den grønl missions og kirkes hist, 1921.

2. 25. sept 1872—29. nov 73 (sp Børglum-F-V 14. aug 59): **Poul Eduard Lange,** * 2. maj 17 Kbhvn. Forældre: Jstrd, amtsforvalter i Aalborg Valerius Thorsen L og Abel Cathrine Hammer. Stud Brgdssk C 34, c jan 40 (l), kst adjunkt, Vordingborg, 41—43, sp Vaagø 18. aug 50, † 29. nov 73. ~ 21. sept 50 Caroline Cathrine Dorothea Hellesen, * 2. jan 20 Kbhvn, † 12. okt 03. Forældre: Toldassistent Niels Conrad H og Ane Dorthea Dons. — Søster ~ Møller, Jyllinge-G.

3. 24. febr 1874—16. april 92 (sp Vraa-E 6. nov 62): **Niels Peter Krarup,** * 1. marts 20 Bedsted. Forældre: Stiftsprovst i Aalborg Jens K, † 36, af Vejrum, og Arnoldine Christine Wormslev af Viby-T. Stud Aalborg 38, c okt 43 (l), lærer Holstebro, sp Løgumkloster 31. jan 54, afsk 16. april 92, † 10. febr 09. ~ 12. juni 51 Jensine Skierbeck, * 22. febr 29 Holstebro, † 15. aug 60. Forældre: Etrd, amtsforvalter Frederik Christian S og Ane Birgitte Tranberg. — Søn: Sorø. Broder: Maarslet. Stamt 52.

Folketingsmd i Hjørring amts 4. kreds 64.

Udg 63: Afskedsprædiken i Løgumkloster, 95: Stamt over fam Krarup.

Sønnen, dr theol *F. C. Krarup*, omtaler sin fader ganske kort i sin selvbiografi: »Fra romantisme til realisme«, 1930. s 8, og han skriver: Naar jeg tænker tilbage paa min barndom, staar disse aar for mig som en ualmindelig rig og lykkelig tid. Naar jeg hørte mine forældre tale om de kaar, hvorunder de var vokset op efter statsbankerotten, og om hvilken gennemført tarvelighed og nøjsomhed, der raadede den gang, da fik jeg respekt for dem.

4. 4. juli 1892—24. sept 1921 (sp Skjoldborg-K 28. dec 86): **Alfred Georg Elmquist,** * 3. sept 50 Aarhus. Faderen: Sp i Virring-E, † 92, se der. Stud Aarhus 69, c 75[2] (l), uord medhj Høve-F 75, hjpr Magleby v Skelskør 1. okt 76, sp Endelave 1. okt 77, sp Aale-Tørring 28. febr 82, afsk 24. sept 21, † 4. jan 30. ~ 8. maj 77 Laura Alfrede Walther, * 13. april 50 Kbhvn, † 19. marts 26. Forældre: Etrd, kgl bygningsinspektør, professor Vilhelm Theodor W og Wilhelmine Christine Dorothea Tydsk. — Broder: Hvedstrup-F. Søster ~ Lunøe, Viby, Fyn. Datter ~ Okkels, Brørup.

Skrev enkelte artikler i Kirkebladet og i Fyns tidende.

»Min far følte store vanskeligheder ved prædikenudarbejdelsen. Han var overordentlig omhyggelig med denne, og for mig har han altid staaet som en god prædikant, bag hvis ord man mærkede den ærlige personlighed, for hvem alt kunstlet og letkøbt var fremmed. Virksomheden som sjælesørger varetog han med stor nidkærhed. Hans personkendskab til sognebefolkningen tror jeg man kan kalde enestaaende. Stor børneven, som han var, kunne han nævne de fleste af børnene i sine pastorater ved navn.

Far sluttede sig til den grundtvigske retning, men var absolut ireniker og kunne udmærket samarbejde med folk af andre retninger.

Enkelte (maaske kun en enkelt) af fars prædikener er trykt i den prædikensamling, »Herrens aar«, som broderen, provst Th. Elmquist, udgav sammen med pastor Fr. B. Møller (1892). Far omtales som ung præst i biskop Brammers breve (Kirkehist saml, 6. rk, s 605 ff).

Udover præstegerningen havde far meget omfattende interesser og en solid viden i historie, litteratur, matematik, botanik, astronomi. Nogle aar gav han undervisningstimer i Vesterdals realskole i Odense. Far var en fortrinlig oplæser, og jeg mindes en række højtlæsningsaftener med Cervantes, Shakespeare, Moliére, W. Scott, Dickens, Holberg, Blicher, Oehlenschläger o m a.

Far var musikalsk og havde en køn sangstemme, sang duetter med min mor til hendes akkompagnement. Han har skrevet mange udmærkede lejlighedssange, baade alvorlige og lystige.« (Hjalmar V. Elmquist.)

I en selvbiografi skriver pastor E:

»Skønt mit liv ikke har været rigt paa mærkelige begivenheder, finder jeg det vanskeligt at skildre det i et kortfattet referat. Om den mest betydningsfulde begivenhed i min barndom, min moders tidlige død, har jeg kun en dunkel erindring. Efter en periode, hvori hjemmet led meget, giftede min fader sig med Johanne Rebekka Jensen, som med god vilje og stærk pligtfølelse, men med liden forstaaelse af det barnlige, søgte at være mine søskende og mig i moders sted; en mere udviklende indflydelse øvede dog min faders moder og især hans søster Louise. Min fader havde stor sans for familielivets hygge, hvortil han selv gav gode bidrag ved samtale, læsning og musik, og hans karakter indgød hans børn en høj grad af agtelse og hengivenhed. I Aarhus latinskole gik jeg fra 1859 til 1869 — et par svære sygdomme bidrog til at gøre mig skoletiden saa lang og vakte samtidig alvor hos mig. Af ypperlige lærere vil jeg nævne rektor *Ingerslev, Edv. Erslev* og *A. Gram*, som var mig en trofast ven indtil sin høje alderdom. Jeg var ikke flittig, men lærte mest ved at høre efter paa skolen, og det gik mig godt. Udmærkede ferietider tilbragte jeg i Houlbjerg og Hornslet præstegaard, paa Samsø og senere i det kære hjemlige Virring, hvor bl a familien Ring blev mig kær. En mand, som igennem en meget stor del af mit liv har været meget for mig, var min morbroder, overlærer Harald Nielsen. — I Virring blev jeg forlovet med Laura Alfrede Walther, som har været mig en god og trofast hustru. — I kristelig henseende blev jeg fra først af paavirket af Vilh. Beck, senere af Grundtvig og hans venne- og menighedskreds. Jeg ønskede at blive

præst, skønt intet er faldet mig vanskeligere end at optræde som taler. Jeg blev i 1876 ordineret af Martensen. — Mit liv har været lykkeligt, ikke uden prøvelser, men dog uden store sorger; alle steder har jeg fundet gode og kære venner. Vore 8 børn har altid været os til glæde, og jeg ser med tak tilbage paa Guds gaver og førelser med mig i den lange periode af mit liv, som nu ligger bagved mig. Jeg har uendelig meget at takke Gud for, og det er mit haab, at »han, som har hjulpet hidindtil, vil ogsaa hjælpe herefter«. (Stamt over Gudman Elmquists efterkommere — Aarhus 1913).

5. 14. jan 1922—6. dec 26 (sp Nim-U 21. okt 18): **H. C. T. Meincke,** fl t Østofte, se Dover.

6. 15. april 1927 (sp V Hornum-F 3. sept 23): **Axel Pedersen,** * 27. nov 97 Allesø. Forældre: Gdjr Rasmus Pedersen og Karen Nielsen. Stud Marselisborg gymn, Aarhus, 18, c 23^2 (hi) ∼ 9. maj 24 Inger Kirstine Eskildsen, * 27. febr 96 Grønholt. Forældre: Gdjr Christen E og Nielsine Christine Jensen.

Litt: Johs. Tholle: Den romantiske have i Sanderum. Aarb for Hist smf for Od og Assens, a, 1921.

BRÆNDEKILDE—BELLINGE

Brændekilde sogn, 884 ha, fladt, bortset fra et ejendommeligt højdedrag mod nord, ret frugtbart. Byen B med fattiggaard og fh fra 1901. I B har der været en hellig kilde. To kendte danske er født her: sprogforskeren *Rasmus Rask,* * 1787, mindesten ved hans fødehjem, og maleren *H. A. Brændekilde,* * 1857. I præstegaards-haven en anselig, fredlyst høj.

Bellinge sogn, 1100 ha, overvejende fladt, stejle skrænter ved Odense aa. Byen B med fh fra 1907.

Det kirkelige liv har gennem aarene været roligt uden præg af vækkelser eller større begivenheder. Bef er meget velvillig, og der er endnu en del af den gammeldags gudsfrygt. Mest kirkeligt liv har der været i Brændekilde sogn, hvor der er lidt IM. Enkelte har sluttet sig til valgmenigheden i Odense, hvis præst har holdt gudstjenester i Bellinge. Flertallet er uden partipræg. De fleste af præsterne i det sidste aarh har været uden partipræg. Dr phil *Holger Rørdam* er det mest kendte navn blandt præsterne, han arbejdede her med sine kirkehist studier og studerede flittigt i Fyns bispearkiv. Han tog virksomt del i Fyns litterære selskabs arbejde og var medstifter af Fyns stiftskonvent. Dr. R var meget glad for at være her. Han var nærmest grundtvigsk. Provst *Olsen* var en højt anset provst, og i de mange aar, han var her, skabte han respekt om kirken. Han var nærmest af Mynsters disciple. Pastor *Erichsen* var højskolens ven og ivrig for afholdssagen, medens provst *Bollerup* fortsatte provst Olsens traditioner.

Blandt lægfolk fra de senere aar nævnes: Propr *N. Juel Andersen* (* 74), Br, førstelærer. *K. Mortensen Hansen,* Br (* 94, lærer i Bellinge 20).

1911 oplyses: Kkg ret god i Br, ringe i Be, ingen retning fremtrædende, 5 fam t valgmgh. 1922: Bedst i Br, rolige forhold. 1930: Lille udpræget IMkreds i Br, 13 fam t valgmgh, 2 selskabelige ungdomsf. 1942: Kkg 4,5 og 4 pct, jævne forhold, lille IM kreds i Br, 15 fam t Odense valgmgh, hvis præst prædiker i Be, ungdomsmøder i pgd. 1954: Kkg 3—4 pct, jævne, folkekirkelige forhold, u p, 15 fam i B sogn til Odense valgm.

Brændekilde kirke er sengotisk, af munkesten, store, fladbuede vinduer, smuk, blindingsprydet østgavl. Her en pille. der har baaret et lille spir. Taarnet er gotisk og maaske ældre end skibet, gavlene i nord—syd. Vaabenhus mod syd. Gotiske hvælvinger. Senkatolsk altertavle med figurer fra lidelseshistorien. Prædikestol fra c 1575. Moderne sandstensfont fra 1917. 150 sd.

Bellinge kirke er fra c 1475, gotisk, af munkesten. Taarnet (med gavle i nord—syd) og vaabenhuset er yngre. Paa hvælvingerne kalkmalerier fra 1496, senkatolsk altertavle med figurer fra lidelseshistorien (c 1525). Bruskbarokprædikestol fra c 1650. Plump granitfont. 140 sd.

Magnus Petersen: Kalkmalerier, s 62.

Folketal: 1850: 474 og 559; 1901: 476 og 634; 1921: 519 og 625; 1950: 596 og 879.

Altergæster: 1922: 220 og 275; 1934: 144 og 139; 1942: 115 og 125; 1953: 87 og 78.

Menighedsraad: 1906: 1 IM, 3 gr; 1922: 1 IM, 1 gr, 10 u p; 1934: 2 IM, 1 gr, 9 u p; 1942: 3 IM, 4 gr, 5 u p; 1953: 3 u p, 3 soc.

Kommunevalg: 1943: Soc 87 (1), rad 115 (2), kons 44 (1), venstre 264 (5). 1953: Soc 188 (2), rad 150 (2), kons 52 (0), venstre 296 (5).

Sognepræst

Indtægt: 1857: 102 rug, 153 byg, 127 havre, b) 62 rdl, c) 1 snes æg og 1 maal mælk af hver gaard, d) 330 rdl, e) 87 td ld, 5 td ld skov; grundmuret pgd fra 1855 med kvist. 1870: Netto 5636 kr., regul: 2920 kr. 1913: 2. kl 1946: 3. kl. — Pgd opført 1925. Brændekildegaard var oprindelig pgd.

17. 25. sept 1838—21. maj 55 (sp Vaagø 7. aug 22): Provst **N. J. Struer,** fl t Vissenbjerg, se der. Provst Odense herred 18. juli 44.

18. 20. aug 1855—20. dec 75 (sp Kullerup-R 3. nov 40): **Frederik Christian Fritz,** * 4. sept 98 Mygind. Forældre: Sp i Mygind-K-S Thomas F, † 01, og Anna Lassen Mohr af Voldum-R. Stud priv 19, c april 24 (h), hjpr Vestervig-A 1. dec 24, sp Bedsted-G 9. marts 27, r af Dbg 74, † 20. dec 75. ∼ 10. aug 27 Nicoline Anne Marie Bendix, * 22. marts 01 Vestervig, † 13. febr 53. Forældre: Amtsprovst Peter Chr. B, † 33, Vestervig-A, og Apollone Cathrine Jørgensen. — Broder: Hvirring-H. Brodersønner: Jersie-KS og Holme-T. Hustrus søster ∼ Haugaard, Særslev.

Hjælpepræst hos pastor Fritz

1867—75: **G. Fritz,** se Holme-T.
1875: **L. N. Balslev,** se Fyns biskopper.

19. 17. marts 1876—13. nov 83 (sp Kornerup-S 26. febr 69): Dr **Holger F. Rørdam,** fl t Kg Lyngby, se der.

Rigmor Rørdam fortæller, at B prgd var meget forfalden, da dr R kom hertil, og at han havde adskillige genvordigheder. Forpagteren havde efterladt alt i et grueligt roderi. Der var ikke foder til kreaturerne. Men haven var stor og dejlig.

Der var nogle IMs folk i Br, og indremiss **Hans Chr. Beck** fortæller om et møde han holdt i Br:

»Det var en vinteraften med klar, klingrende frost. Som det sig hør og bør, mødte jeg hos præsten, før mødet skulle holdes. Jeg havde ikke mere frimodighed end til husbehov. Præsten var meget lærd og dertil grundtvigianer. Men saa gik det levende op for mig, at min opgave var at vidne om min Frelser, og saa fik jeg saa megen frimodighed, at jeg gik ind. Saa kom den milde, tiltalende præsteskikkelse frem og bød mig velkommen. Da jeg kom ind i præstens stue, havde den mængde bøger, som fandtes derinde, nær taget pippet fra mig. Men den jævne maade, som dr R optraadte paa, gjorde, at man altid befandt sig vel i hans nærhed. »Ja,« begyndte han, »skal vi ikke gøre en akkord, før vi gaar hen i skolen?« »Hvad mener præsten?« »Jo,« svarede han, »dersom De nu siger noget derhenne, som jeg ikke er enig med Dem i, og omvendt, hvis jeg siger noget, som De kunne have lyst til at protestere imod, skal vi saa ikke gemme det, til vi kommer tilbage til præstegaarden? Det ville nemlig være meget uheldigt for den gode sag, som vi begge gerne vil fremme, at vi gav os til at diskutere med hinanden i den lidet forstaaende forsamling.« — Den akkord gik jeg villigt ind paa. Da vi kom til skolen, var der stuvende fuldt af mennesker ... »Her kan vi ikke være,« sagde dr R, »vi gaar over i kirken.« Nøglen blev skaffet til veje, og dr R lod mig gaa i spidsen for forsamlingen op til kirken, medens han selv gik hen til købmanden for at købe lys. Det var jo rimeligt, at han først hørte den unge mand, før han selv talte. Jeg ser ham endnu træde frem i kordøren og foreslaa, at vi skulle synge: »Dig vil jeg elske, du min styrke«, og han foreslog efter mødet forsamlingen at lægge en gave til IM ved kirkens udgang. — Det var første gang, jeg mødte den venlige præst. Siden holdt vi nogle møder sammen, selvom det ikke blev mange. IM og vi lægprædikanter skylder disse gamle præsteskikkelser stor tak for det virkelige frisind de viste over for os.«

Fru R skrev om bef her: »Man træffer næppe mange steder i landet saa gode, tjenstvillige og kærlige mennesker som de fynske bønder. Hvor de paa nogen maade kunne hjælpe og glæde os, gjorde de det.« Dr R selv var glad for at være her. Kort efter sin ankomst hertil skrev han: »Det er forunderligt saa mange gudfrygtige folk man træffer paa, jeg kan næsten sige i hvertandet hus. Men det gaar kun smaat med mine besøg, da jeg nogle steder maa gennemgaa flere timers fortsat beværtning. Deres traktementer bliver mig for stærke, saa jeg næsten maa bede som for mit liv, om at slippe.« Og da han var flyttet til Lyngby, skrev han: »Den almindelige velvillighed og modtagelighed, som fandtes i Brændekilde og Bellinge, eksisterer ikke her« (Grundtv hjem i 19. aarh, II, 1930, s 68 f, jvf Bjørn Kornerup: Til minde om H. F. R, 1930).

20. 19. jan 1884—31. dec 1905 (sp Bodilsker-Neksø 7. okt 75): Provst **Carl Frederik Vilhelm Olsen,** * 1. juli 26 Kbhvn. Forældre: Musikhandler og forlægger Peter Vilhelm O og Anne Johanne Nørregaard. Stud priv 44, deltog som menig i krigen 1849, c jan 54 (l), huslærer, lærer Søetatens drengeskole 58, overlærer sst, rkp Ribe dk, sp Seem 19. okt 69, EM I 76, provst Odense herr 13. febr 86—31. dec 03, r af Dbg 92, Dbm 05, † 7. marts 10. ∼ 19. maj 70 Louise Augusta Krarup, * 5. dec 40 Kbhvn, † 30. dec 86. Forældre: Bestyrer af Brgd C, dr phil Niels Bygum K, af Borris-F (stamt 52) og Christine Amalie Møhl. — Dt ∼ L. F. la Cour, stamt 22. Fætter: Nørregaard, Grenaa-G.

Oversat 62: Huhn: Beredelse til Herrens bord, skriftetaler. Udg 63: Nissens samtaler over bibelhistorien; samme: Menneskelivet, en kr haandbog, 7. udg 92. 75: Ahlefeldt: Til erindring om konfirmationen. Skrev flere art i Clausens tidskrift for udenlandsk thol litt.

Provst O var en smuk og værdig prælatskikkelse af Mynsters type. Interesseret i mange forhold, en velstuderet teolog. Han stod i et godt forhold til provstiets præster og lærere, blandt hvilke han var anerkendt som en overordentlig kyndig, samvittighedsfuld og velvillig tilsynsmand. Han har været til velsignelse for mange mennesker, baade dem, som han ved blodets baand var knyttet til, men ogsaa for befolkningen i sognene her. (Fyens stiftstid 15. marts 10 og Fyns tid 15. marts 10.)

21. 28. marts 1906—11. okt 11 (sp Nylarsker 2. marts 97): **H. M. Erichsen,** fl t Aaker, se der.

22. 18. jan 1912—2. sept 35 (sp Hylke 25. sept 99): Provst **Jens Tang Bollerup,** * 30. sept 65 Vesterby, Rindom. Forældre: Gdjr Carl Iversen B og Anna Harpøth. Stud priv 86, c 94[1] (l), 2. ord kat Holmens k, Kbhvn, 3. juli 94, 1. ord kat smst 27. juli 95, tillige præst ved Kommunehospitalet 96, provst Vor-Nim herr 30. marts 02, afsk 2. sept 35, r af Dbg 35. ∼ 5. nov 96 Edel Agnes Sørensen Bergh, * 25. jan 67 Kbhvn, † 30. aug 51. Forældre: Kammerassessor, kancellist i finansmin Chr. Anders Sørensen B og Edel Margrethe Jørgensen. Hustrus søster ∼ Fjord-Christensen, Askø.

BM Centralforen f sygeplejevirks u f Kbhvn 09—12, BM Fyns menighedsraadsforening 21, fmd 27—35, BM Plejehjemsf f Odense amt 23, fmd Fyns stifts børneværnsf 30—36, BM Landsf af menighedsraad 31—35, fmd tiendeafløsningskomm i Fyns stift 32—35.

23. 16. dec 1935 (sp Idum-R 5. jan 23): **Frantz Wilhelm Lademann,** * 24. juli 96 Kbhvn. Forældre: Farvehdlr Oluf Christian Frantz L og Anna Charlotte Thora Larsen. Stud Gl Hellerup gymn 14, c 20[2] (l), hjpr Hellerup 17. nov 20, hjpr Køge-Ø 1. aug 21. ∼ 16. marts 23 Gudrun Cecilie Madsen, * 14. nov 00 Holte. Forældre: Gross Adolf M og Laura Goedecke.

Litt: Alfred Ipsen: Fra Rasmus Rasks fødeby, Ill tid, 1887—88, s 99 f, jvf smst 1867—68, s 415 f, Jac. Madsen, s 35—37. Se Hist aarb f Od og Assens amter IX, 1: 16, s 17 (Den kloge skrædder i Br). Se Fynsk hjemstavn X, 1937, s 47 (Sibyllespaadommen om Bellinge).

STENLØSE—FANGEL

Stenløse sogn, 1217 ha, er noget højtliggende, overvejende fladt, lidt bakket ved Odense aa. Byerne S, med fh fra 1902, Svenstrup, Voldeslev, Sct Clemens, Lindved. — Bystævne i S og F. Der har været en hellig kilde, Sct Clemens kilde, paa S mark. Mange arbejdere. Sociale modsætninger. S sogn i stærk vækst med bymæssigt milieu. Jernbanen nedlagt 1954. Hg Lindved. Ved Bellingebro med den geologisk interessante aadal ligger den smukke naturpark Kratholm.

Fangel sogn, 1447 ha, som hovedsognet. Byerne: F med fh fra 1906, F-torp, Bellingehuse.

Fangel var eget pastorat til 1632.

Ingen præst er forflyttet herfra siden reformationen.

Det kirkelige liv er uden udtalt retningspræg. Odenses nærhed præger i nogen maade. I Lindved et isoleret arbejderkvarter. Der har gn aarene været gode, rolige forhold og megen velvilje. Den kirkelige interesse har væ-

ret stærkest i F sogn. Her findes den eneste friskole i herredet i Kr. Kolds aand. Den blev stiftet 1873 af *Rasmus Frederiksen* og begyndte egentlig i Stenløse sogn, hvor han samlede 4 familiers børn til undervisning. Senere flyttede skolen til Bellingehuse, hvor den er forblevet, ogsaa efter at Rasmus Frederiksen tog bopæl i Bellinge. Han fortsatte en tid med at undervise i friskolen i bibelhistorie og holdt selv en slags aftenskole i Bellinge. Han var selvstændigt kommet til Kolds tanker navnlig om kristendomsundervisningen, og Kold ønskede ham som friskolelærer i Svendstrup og senere i Bellingehuse. Han var en personlighed med et lyst og stærkt livssyn, ikke den store pædagog, men et menneske med en stærk vilje til det gode. Klaus Berntsen: »Frederiksen er jo et jern.« Han bevarede til det sidste det ægte gamle grundtvigske missionssind og talte med vemod om, hvor lidt der var naaet, og han var bedrøvet over »hjerternes haardhed«. Der er stadigt en grundtvigsk kreds i S sogn.

1913 oplyses: Ret god kkg, intet særligt, 12 fam t valgm. 1934: Nogen kirkelig interesse uden retningspræg, kkg 5—6 pct, gode forhold. 1942: Kkg 3,5 og 5 pct, nogen kirkelig interesse, navnlig i F, Odenses nærhed præger, kirkeblad, uorganiseret ungdomsarb i pgd, ungdomskreds i friskolen. 1954: Kkg 3,5 og 3 pct, velvillig bef, intet retningspræg, ungdomsm, FDF, sdsk, sp læser med konf i F, kirkeblad, FDF, fritidsklub i Lindved skole, c 60 til valgmgh.

Blandt lærere i S kan nævnes: *Hans J. Larsen* (lærer her 1857—92), en tid sogneraadsfmd. Stiftede et orkester, hvor bl a Carl Nielsens fader var med. *Niels Larsen Teglbjærg* (* 54, lærer her 1892—1918, † 20), en betydelig skolemand, meget agtet. Ledede sagntoren og læseforen. Fik 07 det Benzon-Gersdorffske legat. En datter blev missionær i Kina. Hans 100 aarsdag fejredes 1954. *Rasmus C. Bruntse* (* 83, lærer her 1918—49), ledede sangkor, virkede meget for sangen, meget interesseret lærer. *Johan S. Horst* (* 20, lærer her 49). — Lærere i F: *Fr. S. Schønberg* (* 1790, lærer her 1805—52), var den sidste sognedegn her. *Matz N. Ahnholm* (* 1811, lærer her 52—66), gift med forgængerens datter, der blev sindssyg. *Ludv. M. Billmann* (* 1837, lærer her 1866 til sin død 98), gik som ung paa Kunstakademiet som maler men afbrød p gr af økonomiske forhold. Skønt skuffet herover blev han »en fuldendt lærer, der omsatte sit kunstneriske talent i formning af barnesindet«. Han var streng, men retfærdig. (Udg et skr om Kvindens frigørelse (77), Er skolens gerning forfejlet (polemik m prof Rs. Nielsen (91), Vore vilkaar og vore grænser (92). *Carl N. Olesen Gaarde* (* 64, lærer her 98—32, † 40), stiftede F ungdomsf, fmd Herredes lærerkr, en mand, der skyede alt uægte, udtalte sig kort og klart, udøvede religionsl, velset i alle hjem. *Niels Alfr. Hansen* (* 94, andenl her, 21 førstel 33). Lindved sk (opr 1936). *H. V. Marcussen (Blesmark)*, fl t Kalundborg 49, derefter *H. M. Frandsen* * 19).

Stenløse kirke (Sct Clemens) er romansk, bestaar af skib, kormaalsapsis, opført af kamp med dobbelt profileret sokkel. Yngre er vaabenhuset mod syd og det ret lille taarn samt hvælvingerne. Altertavle er et nyere, ret tarveligt maleri (Jesus paa korset), prædikestol fra 1584, romansk font, kirkens middelalderlige dør fra 1489. Klokker fra 1414 og 1614, flere ligsten. Kalkmalerier fra c 1550. 135 sd.

O. Balslev: S kirke, 1952.

Fangel kirkes skib og kor er romanske, af kamp, korgavlen ombygget af munkesten, her 3 svære stræbepiller, den midterste er sekskantet. Den har baaret et klokkespir. Det svære, kamgavlede taarn og vaabenhuset er sengotiske ligesom hvælvingerne. Altertavle med maleri fra 1894 (A. Dorph: Den samaritanske kvinde), romansk granitfont, prædikestol med bruskbarok fra c 1650. Middelalderligt krucifix i skibet. Ligsten. 135 sd.

Khst saml, 4. r VI, 623, Mackeprang: Døbefonte, s 111. Aarb f nord Oldkyndigh 1943, Mackeprang: Jærnbundne døre. J. M. Møller: Til F sogns præstehistorie, i Aarb f Od og Assens amter, 1916.

Folketal: 1850: 535 og 651, 1901: 523 og 787, 1921: 616 og 891, 1951: 1098 og 1030.

Altergæster: 1872: 760 og 920; 1912: 238 og 415; 1922: 202 og 298; 1932: 192 og 187; 1942: 157 og 260; 1953: 177 og 277.

Menighedsraad: 1909: u p, 1922: 1 gr, 11 u p; 1934: 2 gr, 10 u p, 1953: 12 u p.

Kommunevalg: 1943: Soc 110 (1), rad 170 (3), kons 55 (0), venstre 345 (5). 1953: Soc 164 (1), rad 255 (3), kons 144 (1), venstre 337 (4), komm 32 (0).

Sognepræst

Indtægt: 1857: 110 rug, 118 byg, 102 havre, b) 50 rdl, e) gæs, høns og 100 snese æg, 16 lpd ost, d) 300 rdl, e) 60 td ld — gl pgd, stuehuset, 24 fag med kvist, 4 længer. 1870: Netto: 5534 kr, regul 2880 kr. 1913: 1. kl 1931: 2. kl 1946: 3. kl. — Pgd opført 1924. Om den gamle pgd, se H. Zangenberg og Hakon Spliid: Gamle præstegaarde, s 73.

11. 15. april 1835—18. juni 70 (sp Ringgive-Give-Lindeballe 20. nov 18): Konsistorialraad **David Gjellebøl**, * 3. febr 86 Stavanger. Forældre: Provst dér: Reyer G, † 03, og Marie Lisette Stahl. Stud Frborg 04, c april 09 (nc), sp Vust 19. nov 13, konsistorialrd 63, afsk 18. juni 70, † 6. sept 71. ∼ 16. dec 10 Lucie Charlotte Madsen, * 19. jan 92 Østrup Skovgaard, † 17. okt 73. Forældre: Forvalter Niels M og Jacobine Cathrine Krag af Gelsted-R — Sønner: V Skerninge-U og Søllested-V. Datter ∼ Sommer, Torup.

Kstrd Gjellebøl var præget af sin norske æt. Han var af den gamle skole, værdig og anset. Hans 50 aars-jubilæum fejredes ved en smuk fest, hvor biskop Engelstoft var til stede.

Hjælpepræst hos konsistorialraad Gjellebøl 1856—70: J. Sommer, se Torup.

12. 9. nov 1870—18. juli 85 (sp Hygum-H 15. marts 58): Provst **Christian Frederik Møller**, * 26. juni 15 Kbhvn. Forældre. Jstrd, landskabsmaler Jens Peder M og Anna Margrethe Cathrine Haase. Stud Brgdssk K 33, c juli 38 (*1), huslærer Maribo 38, hjpr Dannemarre-T 9. juni 45, sp Harboøre-E 23. dec 48, provst Vandfuld-Skodborg-Ulfborg herr 17. april 58, provst Odense herr 28. jan 76, r af Dbg 83, † 18. juli 85. ∼ 6. aug 45 Petronella Cornelia Winther, * 29. dec 15 Dannemarre, † 26. dec 76. Forældre: Sp i Dannemarre-T Søren Ancher W (af Gedsted-F), † 48, og Maria Martha Braag. — Søn: Nr Lyndelse-H. Sønnedatter ∼ biskop A. Rosendal, Roskilde.

Provst M var i 7 aar huslærer hos kbmd Lunddahl, Maribo. Han kom meget i de selskabelige kredse dér, og i Dannemarre fandt han sin vittige og fornøjelige hustru. M blev

en højt anset præst. Han var udpræget af Mynsters skole og samlede i Vestjylland mange tilhørere. Han betød meget for konfirmanderne i Harboøre og Hygum, og som provst var han meget afholdt. Paa Fyn samlede han ikke saa mange, men han havde stor respekt. Ved hans begravelse talte pastor *Damborg*, Dalum, om hans store arbejdsomhed og nidkærhed, og stiftsprovst *Damgaard* bragte en tak fra landemodets medlemmer, som satte stor pris paa ham. (Nekr i Fyens stiftstid og Fyns tid 19. juli 85, HF II, 170.)

13. 28. sept 1885—7. sept 90 (sp Kvislemark-F 3. juni 79): **Victor Heise,** * 3. juli 25 Kbhvn. Forældre: Jstrd kontorchef i justitsministeriet Samuel Leopold H og Petrine Mariane Petersen. Stud Brgdssk C 42, c apr 49 (l), alumne Borchs koll, adjunkt Sorø 55, sp Pedersborg-K 31. maj 69, † 7. sept 90. ~ 31. juli 57 Sine Alexandrine Flensborg, * 8. aug. 38 Kbhvn, † 31. marts 11. Forældre: Kommandør, kommandant i Nyboder Peter Vilh. F og Elise Hedevig Anette Trock. — Brødre: Komponisten Peter Heise og sp Slaglille-B.

Udg 55: Udvalgte stykker af Gl test, oversat med anmærkn (Mosebøgerne, Josva, Dommerne, Ruths bog), 63: Sangenes sang, Salomos højsang, 64: Højsangens opfatnings historie, kritisk fremstillet, 68: Tilbagevenden til livet, om faren for levende begravelse, 79: Breve til og fra B. S. Ingemann, 81: Brevveksling mellem B. S. Ingemann og fru G. C. von Rosenørn.

Pastor H var en lærd mand, vel hjemme i hebraisk. I Sorø blev han nært knyttet til B. S. Ingemann. Broderen, P. Heise, var musiklærer ved akademiet. Senere tog han del i forhandlingerne om faren ved skindød, og i sine senere aar beskæftigede han sig især med studiet af Ingemann og udgav værdifulde brevsamlinger til og fra Ingemann. H havde yderst ringe kkg, han var en studerekammerets og bøgernes mand, som prædikant var han tør og monoton, han var Mynsters discipel og som personlighed præget af guldaldertidens kultur. (Fyns tid 9. sept 90, KLfN, II, 337.)

14. 27. nov 1890—10. sept 1913 (sp Aaker 26. okt 78): **Christian Theodor Christensen,** * 27. nov 41 Kbhvn. Forældre: Brændevinsbrænder Christian Vilhelm C og Inger Andersen. Stud Brgdssk C 59, c 65[2] (l), lærer Vajsenhuset, studierejse til Oslo, hjpr Hjortshøj-E-E 10. sept 69, kkp smst 18. marts 73, sp Elsted-E 16. juni 74, r af Dbg 99, afsk 10. sept 13, † 10. aug 26. ~ 27. juni 71 Vilhelmine Mathilde Conradsen, * 2. jan 44 Kastrupgd, Fuglebjerg, † 8. okt 26. Forældre: Forpagter Vilhelm C og Birgitte Andersen. — Farbroder: Hjortshøj-E-E. Fætter: Christensen, Køge-Ø. Broder: Kemikeren, prof Fr. C, † 30.

Pastor C var en fin skikkelse, baade af ydre og af sind. Standsmæssigt kørte han, og med værdighed færdedes han i kirken, ligesom hans afgørelser i skolespørgsmaal var indiskutable. »Hans taler var korte, men med prædiken i«. Et hjerteligt forhold til lærer Gaarde i Fangel gjorde sit til, at C knyttedes stærkere til dette sogn, end det egentlig var hans natur, idet han ellers var at finde i sit studereværelse. Fru C øvede ved sin store personlighed og gennem en meget udstrakt velgørenhed halvdelen af præstegerningen paa stedet. Som udtryk for respekt og kærlighed hed parret i folkemunde »Gamle præst« og »Lille frue«. Deres grave er paa Fangel kirkegaard.

15. 5. jan 1914—22. juni 38 (sp Øster Hornum 13. juli 98): Provst **Christian Frederik Vested,** * 30. juni 68 Hurup, Als sogn. Forældre: Kbmd Jacob Frederiksen V og Jensine Mathilde Als. Stud Sorø 87, c 95[1] (hi), huslærer Løjtegaard, Amager, hjpr Skelund-V 23. okt 95, kst sp Ø Hornum nov 97, provst Odense herr 4. okt 22, afsk 22. juni 38, r af Dbg 38, † 20. sept 49. ~[1] 16. sept 98 Else Marie Jensen, * 1. juli 69 Kragelund, Als sogn, † 13. juli 18. Forældre: Forpagter Jens Peter J og Maren Poulster Christensen. ~[2] 2. nov 26 Marie Høvring, * 11. april 92 Fredericia. Forældre: Togfører Erik Johannes Helenius H og Severine Pettersen.

Provst V hørte nærmest til KC; han hørte til den gamle præstetype, der følte det som en hjertesag at øve præstegerning og dele glæder og sorger med sine sognebørn. Han var optimist, ville gerne tro godt om sine medmennesker, og der var faa, der kunne takke som han. Taknemmelighed prægede ham.

Det var under vanskelige forhold, han kom til Ø Hornum efter biskop Swanes opfordring. Menigheden var paa grund af pastor Gades tragiske afsked delt, men det lykkedes pastor V at samle den. Han var meget virksom for at faa bygget skole og kirke i fabriksbyen Godthaab, og det var ham en stor glæde ved kirkens 25 aars fest 1937 at møde den hjertelighed, som slog ham i møde fra hans gamle menighed. I Stenløse-F havde han en række gode aar. Han var umaadelig samvittighedsfuld med at besøge syge og gamle, levende interesseret i skolens arbejde, lærerne havde i ham en retfærdig og forstaaende ven. I flere aar var han religionslærer ved Giersings realskole i Odense. Han var meget musikalsk og virksom for kirkesangen. 1920 var han ikke utilbøjelig til at modtage en opfordring til at blive præst i Sønderjylland, som han interesserede sig meget for, men da menighedsraadet eenstemmigt bad ham om at blive i Stenløse, blev han her, og kirkekredsen sluttede trofast op om ham. Det glædede ham, at befolkningen gav meget for at faa kirkerne smykket. Selvom provst V vel ikke var en stor prædikant, fik han betydning som en sjælden trofast og samvittighedsfuld præst og provst. Han var her fmd for ungdomsforeningen og for sygeplejeforeningen i flere aar. (M. V.)

16. 30. sept 1938 (hjpr K Helsinge-D 1. aug 38): **Oluf Balslev,** * 4. april 11 Odense. Faderen: Provst, Soderup-KE, 38, se der. Stud Roskilde 30, c 37[1] (hi) hjpr Soderup-KE 15. febr 37. ~ 7. nov 38 Anna Johanne Jørgensen, * 25. maj 16 Kbhvn. Forældre: Elektrikerfmd Arnold Thorvald J og Eva Anna Elisabeth Blaas. — Brødre: Brylle og Skamby. Stamt 4.

Litt: Jac. Madsen, s 38—40, Hist aarb f Od og Assens amter IX, 1936, s 73.

VERNINGE

Verninge sogn, 2897 ha, er stærkt bakket mod nord, sænker sig mod øst jævnt mod Odense aa. En del skov. Store enge og moser. Byerne: V (hvor 4 landeveje mødes), fh fra 1898, mh fra 1896, apotek m m), Hjelmerup, Solevad, Langsted, Bregnemose, Naarup, Stenolt, Skovsbo. En del arbejdere.

Digteren Ambrosius Stub havde 1736—37 en gaard i Langsted, som han havde tilgiftet sig.

Kirke og pgd ganske tæt ved Tommerup sognegrænse.

Det kirkelige liv. Konsistorialraad *H. M. Schjødt* var sp her i 43 aar. Han var rationalist og af den gamle skole. I hans tid kom lægmandstalere hertil, og deres arbejde var grundlaget for det trosliv, som senere opstod. IMs lægfolk kom tidligt hertil, *Anders Pedersen,* Jordløse, *Holst* fra Svendborg og senere *Hans Chr. Beck,* Odense, *Jens Holt,* Taulov, og *C. Rawens.* Der var en IMs vækkelse omkring 1880, og blandt de nyvakte var sognefoged *Mads Chr. Nielsen* og hans hustru. Deres hjem blev et samlingsted for de troende. En af sognefogedens sønner blev indremiss. En anden søn, Christian, der afløste faderen som sognefoged, har været blandt de ledende i IM i mange aar. Mænd som *Lars Rasmussen* og *Iver Jørgensen* bør ogsaa nævnes som IMs trofaste arbejdere her. Det frembrydende liv gav sig udslag i arbejde. Pastor *H. N. Clausen* begyndte en sdsk (han var søn af biskop Johs. C og gift med forfatterinden Jenny Blicher-Clausen). Sdsk blev fortsat af lærerinde, frk. *Lauritsen* og af fru gdjr *Anders Hansen.* Møderne blev holdt i skolen. 1896 kunne pastor *Asschenfeldt-Hansen* indvie V mh, og her blev en central for arbejdet. Man havde megen forbindelse med de troende i Brylle. I Langsted blev holdt en del friluftsmøder. Pastor *Brummer* var opr grundtvigsk og havde sin vækkelse fra Vartov. Han var stærk modstander af opførelsen af missionshuset, da han deri frygtede en splittelse af kirkegængerne. Senere blev han venlig over for IM.

Samtidig var der et ikke ringe *grundtvigsk* liv, ogsaa paavirket fra Brylle (P. Larsen-Skræppenborg). IM og de grundtvigske stod stejlt over for hinanden, saa stejlt, at biskop *Balslev* fraraadede en nabopræst 1912 at »stikke sin haand i den hvepserede, som V er«. Hertil kom en ikke talstærk, men meget aggressiv gruppe »fuldkomne«, der lavede nogen ravage, især inden for IM. De »fuldkomne« ville holde særlige gudstjenester (med en taler, der ikke var medlem af folkekirken). Da det nægtedes, trak det op til sagsanlæg, og de holdt et protestmøde. Det lykkedes dog at samle de mere besindige IMs folk og sognebeboere om kirken, og i løbet af nogen tid døde uroen hen. Denne strid var mere et personligt opgør end en sognestrid. Pastor Kristensen kom i et vist samarbejde med IM. IMs leder sagde til ham: »Vi gaar paa samme vej, men vi gaar i hver sin side af vejen!« hvortil pastor K svarede: »Lad os saa mødes *midt* paa vejen og vandre sammen.« Men de blev dog ved med at gaa i hver sin side, selv om »vi ofte skævede venligt til hinanden«. Kirken blev samlingsstedet baade for IM og gr. Store gaver blev givet til kirkens restauration og udsmykning. Pastor *Hansen* var grundtvigsk, han samlede de grundtvigske i prgd i en KS kreds, medens IM samledes i missionshuset. Derudover var der en større flok velvillige, som ikke kom meget i kirken. En ungdomsforening under DdU samlede mange, og foredragsforeningen havde god tilslutning til sine foredrag. Der var ikke een sognebaandsløser til Ryslinge, medens der var mange i nabosognene. Det synes som om frøene fra Ryslinge aldrig har haft kræfter til at sætte over Odense aa. Pastor *Noe-Nygaard* var udpræget grundtvigsk, en af de betydeligste præster, der har været her — præst, digter og taler. Han *gik* lange afstande til møder og digtede eller lavede foredrag paa vejen. Han længtes tilbage til Jylland.

Det alm folkeliv har været præget af fynboernes livlige og venlige væsen. De politiske modsætninger har ikke været saa skarpe, man har holdt fælles grundlovsfester (indledet med 3 kanonskud af en lille kanon, som byens snedker og »skaffer« paa en eller anden maade var kommet i besiddelse af). Sognet er rent, fynsk bondeland med en ret velstaaende befolkning.

I IMs kredsen var gdjr *Poul Nielsen Paulsen,* Langtved, i mange aar fmd, og en af de betydeligste IMs mænd var sognefoged *M. Chr. Nielsen.* — De grundtvigske samledes mest hos møller *Hans Jørgen Hansen,* Langtved, i hans gæstfri hjem. Mølleren var en særpræget, højt begavet mand, en djærv mand i sin tale, afholdt af smaafolk. — Der er holdt mange møder i mh og fh og hjemmene. Kirken har som regel været samlingspunktet, om sommeren har der været møder i præstegaardshaven, og fra den nærliggende Tommerup højskole har man mærket indflydelse i IM, ligesom den grundtvigske højskole i Køng ogsaa mærkedes. Men ballerne paa V kro var det mørke punkt. — Medens der kun var 3 sp her 1813—1912, har der været 5 sp siden 1912.

1912 oplyses: God kkg, en kirkelig forening (grundtvigsk) afholder særlige gudstjenester, kirkelig interesse. 1922: Kkg 6 pct, mh og IM, KS (30), 2 DdU. 1934: Kkg 6 pct, jævnt gode forhold, IM (25, gdjr Poul N. Poulsen), 2 fh. 1942: Kkg 4 pct, ret gode, rolige forhold, trofast kirkekreds, YMkredse, IM (25, sognefoged Chr. Nielsen), gr ungdomsf, kirkeblad. 1954: Kkg 4—5 pct, gode, rolige forhold. hørelyst, god tilslutning til ungdomsmøder, lille IMsmf (frugtavler Chr. Nielsen), sdsk, selskabelig ungdomsforening. Centralskole 1954.

Verninge kirke ligger højt og ses videnom. Den er en stor korskirke, var oprindelig en lille romansk kampestenskirke med kor og apsis, senere er den overhvælvet, ommuret, har faaet svært taarn (hvor hovedindgangen nu er), med kamgavle i nord—syd, det meget høje vaabenhus, som nu er søndre korsarm, og kapel mod nord, nu nordre korsarm. Altertavle med maleri fra 1880 (A. Dorph: Den samaritanske kvinde), den gl altertavle i en korsarm, renæssanceprædikestol (c 1620), romansk granitfont, senmiddelalderligt krucifix, flere ligsten. Kirken restaureret 1918—20, da indgangen flyttedes til taarnet. 350 sd.

J. M. Møller: Oplysn om V sogn, 1916, Khst saml, 5. r, I, 370 f, Mackeprang, s 111.

Folketal: 1850: 1234, 1901: 1489, 1921: 1665, 1950: 1756. Altergæster: 1922: 615, 1934: 704, 1942: 406, 1953: 496.

Menighedsraad: 1922: 2 IM, 3 gr, 2 u p, 1934: 2 IM, 2 gr, 3 u p, 1942: 2 IM, 5 u p (gr), 1953: 1 IM, 4 gr, 2 u p (valg).
Kommunevalg: 1943: Soc 189 (3), rad 99 (1), kons 114 (1), u p 275 (4). 1953: Soc 233 (2), kons 132 (1), venstre 339 (5), husm (up) 88 (1).

Sognepræst

Indtægt: 1857: 79 rug, 81 byg, 67 havre, b) 52 rdl, c) naturalier, d) 300 rdl, e) 102 td ld; gl ubekvem firlænget pgd. 1870: Regul: 2500 kr, netto: 4906 kr. 1913: 2. kl 1946: 3. kl. — Pgd brændt 1920, ny pgd fra 1921.

Iflg et digt fra 1703 skal fruen paa gaarden Fuglsang have givet en løkke, kaldet Fruerløkken, til sin datter som brudegave. Datteren begik selvmord, og Fuglsang skal derefter være blevet præstegaard (500 m fra kirken).

Fra V præstehistorie kan omtales mag Peder P. Bering († 1727), som var en nidkær mand, men han havde vidtløftige processer, bl a var han sigtet som morder. Peder F. Trolle († 1786) blev kaldet af sin egen fader, der var forpagter paa Søholm. Pastor T omtales som »vild og kaad«, havde været officer eller soldat. Eftermanden, Jens R. Balslev, blev kaldet af sin egen kone hertil (formandens enke).

15. 11. juni 1813—22. dec 56 (sp Sdr Højrup-Gestelev 15. aug 00): Konsistorialraad **Hans Mossin Schjødt,** * 31. juli 71 Frederikssund. Forældre: Vejer, maaler og vrager i Helsingør Simon S og Anna Halling. Stud Helsingør 88, c juli 93 (h), hjpr Tunø-Varthei, Norge, 27. maj 96, kstrrd 46, † 22. dec 56. ∼[1] 19. marts 95 Helene Seest, døbt 8. okt 63 Kbhvn, † 1. juli 21. Forældre: Visitør Hans Chr. S og Dorthe Madsdatter. ∼[2] 18. febr 23 Eleonore Christine Schilling, * 16. maj 83 Christianshavn, † 27. jan 69. Forældre: Skibsbygger S. Jac. Fr. S og Kirstine Fred. Møller.

1843 skrev provst Faaborg til biskoppen: »S er ikke alene en gammel, men ogsaa en svagelig mand; har ikke erfaret, at han misbruger tilladelsen til, at lade degnen læse i kordøren. Ogsaa hans rystelse med hænderne er mig bekendt.« En datter, der var gift med en linedanser, døde i V pgd 1822, 25 aar gl, medens manden optraadte i udlandet. Manden blev dræbt 1827, da han faldt ned fra en line, der var udspændt fra Rosenborg slots taarn. (P. Brasch: Rosenborg III, 108.) S's 50 aars jubilæum 1846 fejredes med en stor fest.

Hjælpepræst hos konsistorialraad Schjødt

1849—56: **R. Rasmussen,** se Nr. Nebel-L.

16. 28. juli 1857—15. nov 93 (lærer Skaarup seminarium 33, andenlærer 50): **Ivar Nielsen Meier,** * 12. juni 06 Kolstrup, Stepping sogn. Forældre: Boelsmd og karetmager Niels Nielsen og Kirsten Iversdt. Meier. Hjælpel Bæk skole, Nustrup sogn, 23—25, lærer Krogstrup biskole, Skrave sogn, lærereksamen Skaarup 28 (udm), huslærer Kølstrup prgd. Stud priv 34, c okt 39 (l), r af Dbg 89, afsk 15. nov 93, † 11. marts 99. ∼[1] 7. sept 44 Sophie Christine Bondesen, * 19. aug 13 Odense, † 17. okt 45. Forældre: Landinspektør Mathias Nicolai B og Ingeborg Mogensen. ∼[2] 30. sept 46 Thora Camilla Jürgensen, * 3. marts 23 Vordingborg, † 5. april 07. Forældre: Kbmd Frederik Jacob Anthon Bernhard J og Vilhelmine Augusta Holberg. Søn: Kerteminde-D.

Udg 41: Fremstilling af hovedregningens væsen og værd, 2. udg 56, 3. udg 62 under titlen: Almindelig hovedregning, 43: Dsk grammatik, 44 flg: Praktisk regnebog, 1. og 2. kursus, 4. opl, 52: Grundstene til den nye skolebygning. Et motiveret forslag til forbedringer i det dsk folkeskolevæsen.

M var en smuk skikkelse, hans hageskæg fra øre til øre mindede om vestjyske fiskere. Han var en flittig natur. Han voksede op under meget smaa kaar. Amtsprovst *Høgsbro,* Rødding, lagde mærke til den opvakte dreng, og efter at have eksamineret ham, begyndte M som hjælpelærer, kun 17 aar gl. Han kom paa seminarium og var en dygtig lærer, som forstanderen privat dimitterede til artium, samtidig med, at M virkede som lærer. Især havde regning og dansk hans interesse. Medens han læste til embedseksamen, blev hans lærerembede ved seminariet bestyret af hans broder, c theol *Jeppe Meier* († 1865). Efter 1839 virkede han atter ved seminariet, og i disse aar blev han optaget af politik, blev folketingsmand i Faaborgkredsen 52, genvalgt 53, men maatte nedlægge sit mandat 1854, da der fra regeringens side blev gjort vanskeligheder m h t hans lærerembedes bestyrelse under hans fravær paa rigsdagen. Han blev senere gentagne gange opfordret til at stille sig ved folketingsvalg, men undslog sig hver gang. Det var hans ønske at blive seminarieforstander, og allerhelst ville han have en gerning i sin fødeegn, Sønderjylland, men han kunne ikke opnaa dette og kom saa til Verninge, hvorfra han ogsaa forgæves søgte andet embede. Han var her fmd for sogneraadet i mange aar og deltog ivrigt i kommunale anliggender. Som præst var han udpræget højkirkelig, og som politiker udpræget konservativ. Hans lærebøger viser skarp tænkning og de blev brugt af mange lærere.

E. S. II, 348. Fyens stiftstid 11. marts 89. Nekrolog af J. M. Møller i Nordslesv søndagsbl, 1900, nr. 23. folkelig del. Eberling: Danske rigsdagsmænd 1849—1949, II, 46.

Hjælpepræst hos pastor Meier

1878—80: **J. M. Møller,** se Kærum.
1881—86: **V. E. Brummer,** se ndf.
1887—91: **H. N. Clausen,** se Søllerød.

17. 25. jan 1894—24. aug 1912 (sp Aars-H 23. okt 86): **Viktor Emanuel Brummer,** * 25. febr 55 Askø. Faderen: Sp Oddense-O, † 00, se der. Stud Aalborg 72, c 78[2] (hi), huslærer Randlev prgd, hjpr Verninge 21. april 81, afsk 24. aug 12, vikar flere steder, † 26. nov 33. ∼ 30. okt 94 Marie Sofie Luia Nielsen, * 6. jan 75 Verninge. Forældre: Landinspektør Peder N og Johanne Dorthea Marie Hansen.

Af pastor Bs optegnelser fra Aars kan nævnes: Befolkningen forekom biskop Swane »revolutionær« (provisorietiden), men »kom mig imøde med særdeles venlighed«.

Visitats et par aar efter: »stopfuld kirke, god salmesang, lydhørhed, rolig ungdom paa kirkegulvet«.

Fra tiden i Himmerland stammer interessen for oldsager, og størsteparten af den meget righoldige og sjældne oldsagssamling, der laa sirligt ordnet, bogført og nummereret paa særlige hylder i pgds studereværelse; det meste var fundet ved egne udgravninger og undersøgelser i gravhøje, som egnens folk havde ødelagt i tankeløshed, naar de søgte sten til bygningsbrug. Den bedste del af samlingen, som rummede mange prægtige og sjældne fund, er senere indgaaet i Fyns stiftsmuseums samlinger.

Allerede fra studieaarene stammer interessen for bøger, en interesse, som paa bekostning af mange middage i disse aar (studieaarene) førte til en righoldig samling, navnlig af historisk, topografisk og religiøs litteratur (bl a en komplet samling førsteudgaver af alt, hvad Grundtvig fik trykt i bogform), men først og fremmest af danske salmebøger fra reformationen og fremefter.

Denne interesse medførte interessen for selve salmernes tilblivelse og ændringer gennem tidernes

vekslende salmebøger, og dette igen resulterede i, gennem de mange aars otium (hvor døvheden stadig tiltog), flittige studier vedr salmerne og deres forfattere og i udarbejdelsen af 3—4000 sider utrykt manuskript med tilbageførelse af mange af salmerne til deres oprindelige indhold og form.

Præstegerningen i Verninge blev i mange henseender en rig tid med god kkg og et efter tiden godt menighedsliv med forklaringsmøder i præstegaarden, møder i missionshuset og gudstjenester i Naarup skole og om sommeren havemøder i den særdeles smukke og velholdte præstegaardshave. Husbesøgene tog megen tid i det udstrakte sogn, men blev passet med flid og stor kærlighed; det var ofte drøje ture i lange fedtelæderstøvler, da præsten var af den gamle skole, der foretrak apostlenes hest og aldrig naaede at bestige en cykle. I gerningen (i hjemmet, i præstegaarden og paa sygebesøg) havde præsten den bedste støtte i sin hustru, som med sit milde væsen, redelige sind og altid varme hjerte for andres bekymringer, vandt sig mange venner i sognet; venner, som holdt fast ogsaa gennem de mange »pensionsaar« i Odense.

Nogle smaa vers af biskop Ludvigs var efterladt som udtryk for denne Verningepræsts ønsker, og sættes som slut paa dette lille stykke (gengivet frit efter hukommelsen):

Lov mig dette, mine hjertenskære,
naar jeg dør engang i Herrens stund,
lad der jævnhed om min bortgang være,
søndagsstilhed om mit sidste blund.

Mig tilkommer ingen ros og ære,
har I nogen tak, giv den til Gud,
lad der stilhed om min ligfærd være,
naar mit legem lægges med de kære,
som gik forud efter Herrens bud.

(Kordegn H. Brummer).

18. 20. dec 1912—30. sept 20 (rkp Ribe dk, sp Seem 29. dec 05): **H. V. Kristensen,** fl t Ønslev-E, se der.

19. 19. jan 1921—10. dec 26 (sp Aasted-S 24. dec 08—16. juli 13, derefter dsk præst, USA, 13—20): **H. Hansen,** fl t Stege, se der.

20. 11. juni 1927—17. aug 32 (valgmenighedspræst, Bering, Koldt sogn, 15. marts 21): **S. J. S. Noe-Nygaard,** fl t Lunde-O, se der.

21. 17. nov 1932—13. sept 45 (sp Tingsted 18. febr 22): **Jens Frederik Constantin Schultz,** * 20. dec 76 Kbhvn. Forældre: Fotograf Jens August S og Hanne Joelsson. Stud Birkerød 95, c 02[1] (h₂), realskolelærer Glostrup, hjpr Sct Mariæ k, Helsingør, 3. juli 06, kkp Gladsakse-Herlev 21. aug 08, sp Aastrup-S 5. okt 12, sp Tolstrup-S 28. juli 17, afsk 13. sept 45, † 25. febr 52. ∼ 1. april 05 Josephine Sofie Ingeborg Langkilde, * 20. okt 82 Christianeslund, Skovby, † 11. juni 37. Forældre: Forpagter Hans Peter Olaus L og Christine Laurentia Augusta Lange. Hustrus søster ∼ Øllgaard, 1. rkp Sct Knuds k, Odense.

Pastor S var ikke retningspræget. Han ville gerne samarbejde med alle retninger inden for folkekirken. Som menneske var han imødekommende og fredselskende, meget flittig til husbesøg, indtil sygdom hindrede ham. En stilfærdig og afholdt præst.

22. 20. dec 1945 (rkp Jerne-S 12. marts 37): **Harry Kristian Westphal Hansen,** * 10. dec 03 Gassum. Forældre: Gdjr Christian Nikolaj H og Else Marie Jensen. Stud Statens kursus 29, c 36[1] (h₂). ∼ 7. april 37 Anne Margrethe Westergaard, * 19. okt 00 Espergærde. Forældre: Slotsfoged Nikolaj W og Kristine Marie Riis.

Har tilbragt 13 aar af sin barndom og ungdom i USA, var 3 aar i Canada som mejerist. Var 1930 paa Woodbrooke college (kvækere) ved Birmingham, England. Er nu ogsaa kunstmaler.

Litt: Jac. Madsen, s 42. Optegnelser fra V af præsten Stephan Laursen, Khst saml, 1874—77, s 560. John M. Møller, smst, 1901—03, s 330—34.

TOMMERUP

(Brylle var anneks til 12. maj 1877)

Tommerup sogn, 2398 ha, er højtliggende, især mod nord og vest er der bakket, med de ejendommelige dybe kløfter i lerjorden (»Skod«). Naturskønt og rigt afvekslende, bakker, moser, enge, skove og marker. Byerne Gl. Tommerup med fh, Tommerup stationsby (1287 indb) med mh fra 1926, fh fra 1888, jernbanest og mange forretninger, Knarreborg stationsby (884 m i Gl Tommerup-Knarreborg) m mh fra 1889, højskole fra 1906, jernbanest og mange forretninger, Pindstofte. Flere større gaarde. Dele af Brylle, Ubberud og Vissenbjerg sogne kirkeligt under Tommerup (ikke medr i ha).

Det kirkelige liv. I det 18. aarh prægedes kirkelivet her af præsteslægten Balslev (1713—1800, se ndf). Det stærke menigheds- og samfundsliv, som rører sig i dette sogn, kan føres tilbage til den herrnhutiske vækkelse. Brødremenighedens udsendinge kom her jævnligt, og omkr 1800 var der her nogle troende fam, som samledes hos *Peder Rasmussen,* ejer af Store Skræppenborg i Brylle, hvor der blev holdt daglig andagt. Ved forsamlingerne sang man i »Samlingsbog fra Christiansfeld«, da man fandt Evangelisk-kristelig salmebog for sløj. I dette hjem kom den 15-aarige Ole Peter Holm Larsen *(Peter Larsen-Skræppenborg)* til at tjene 1817, og han blev her grebet af Guds ord, saa han blev omvendt (se nærmere pag 29). Peder Rasmussen fik megen betydning for troslivet i sognet. Og tillige var der to jævne kvinder; den ene var *Ane Nielsdatter* (f i Sønderby), der omtales som »stærkt herrnhutisk«, og hendes søsterdatter, *Kirsten Didriks,* der kom hertil fra Helnæs, hvor der ligesom i Sønderby var herrnhutisk vækkelse. De vakte i Tommerup søgte til kirke hos pastor *Boesen,* Vigerslev. — Troslivet fra c 1800 er vedblevet i den sydlige del af sognet til vore dage. I Pindstofte boede en mand, som fik *Kr. Madsen,* Bregnør, (se pag 22 f) til at holde forsamling i hans gaard, og skønt sognepræsten i T *(Lund)* var meget fortørnet derover, blev forsamlingerne fortsat, og de har egentlig aldrig været helt afbrudt siden. Pindstoftemanden var meget ivrig for at vinde sjæle og indbyde. Saaledes havde han til et møde paa »Hingel« 2. juledag 1823 indbudt en tømrer, der blev saa grebet af ordet, at han blev en ivrig medarbejder, og 2. juledag blev altid senere mindet derved, at der var forsamlinger i hans hjem, en tradition, som hans søn førte videre. Gaardejer *Niels Hansen,* Tommerup, fader til den kendte fynske bonde *Morten Nielsen,* Vesterdal, aabnede tidligt sit hjem for gudelige forsamlinger, og her var Cornelius Petersen, Davinde, ofte taler. Da Cor-

nelius Petersen omkr 1842 sluttede sig til den grundtvigske retning, fulgte de fleste af hans venner til ham.

J. F. Fenger refererer en samtale ved de fynske lægprædikanters møde med det sydvestsjællandske broderkonvent 1837 (se II, 474), hvor P. Larsen-Skræppenborg omtalte pastor J. N. Lund, som nyligt havde været paa Sjælland: »Nu faldt talen paa ham og de vaktes forhold til ham. Han blev med temmelig kulde omtalt, skønt de maatte indrømme, at han lærte ret og levede kristeligt; men han holdt ingen forsamlinger og sagde ikke med Pontoppidan, at dans, spil, komedie og krogang altid i sig selv er en synd og paa hellige dage dobbelt. Der ytredes om ham, at der vist ikke maatte være foregaaet nogen ret hjerteforandring med ham, thi da ville han vist prædike anderledes og ikke tale til menigheden, næsten som havde han lutter gode kristne om sig. — Nu maatte jeg tage bladet fra munden og sige dem alvorlig besked, dog i al kærlighed, baade om deres ubillige dom over deres sjælesørger og angaaende deres utidige fremhæven af middeltingene (dans, kortspil osv), hvilket er en af de opvaktes svage sider.« (H. Begtrup: Dsk mghsliv, II, 533). Forsamlingerne fortsattes; det kunne ofte være smaat med tilslutningen, men »lyset blev aldrig slukket«. Præsterne *Thura* og *Schjerning* stod fjernt fra disse møder. Efterhaanden kom der flere med, og 1883 begyndte man en søndagsskole i T hos husmd *Peder Chr. Nielsen*, indremissionærerne *Hans Chr. Beck* og *Chr. Henriksen* fra Odense kom ofte og talte, dels i Kivsmose skole hos lærer *R. N. Hansen*, dels i kbmd *Christiansens* sal i Knarreborg. Lidt efter lidt opstod tanken om at bygge et missionshus, og man begyndte at samle penge til et »søndagsskolehus«. Det gik meget smaat med at faa pengene ind, lederen af søndagsskolen, *Hans P. Petersen*, indbød saa sammen med lærer *R. N. Hansen* til et møde i Kivsmose skole 14. jan 1889. Der kom 15, og man tog fat paa en sogneindsamling. Pastor *Barfoed* medgav indsamlingslisten en hjertevarm anbefaling (»Det gælder Guds rige midt iblandt os, og naar man har det kært, vil det glæde mig, om enhver vil yde sit; selv enkens skærv foragter Herren ikke, at denne bygning saa hurtigt som muligt maatte kunne fremmes«). Allerede 18. nov 1889 kunne pastor *Asschenfeldt-Hansen* indvi missionshuset paa den godt beliggende grund. Søndagsskolen og missionsmøderne blev henlagt hertil, og endnu i 1889 stiftedes en ynglingeforening, ledet af gdjr *Anders Hansen*, og en pigeforening, ledet af *Gine Pedersen*. Der kom mange unge, ogsaa fra omegnen. Pastor *Barfoed* var med i alt dette arbejde.

Indremiss *Hans Chr. Beck* var den, der satte Tommerupmøderne (IM) i gang. Becks maal med disse møder, som blev holdt i skovene ved Tommerup station, var et tredobbelt. Først at faa alle missionsvennerne fra hele Fyn samlet en hel dag til saadan et stort fællesmøde og derved styrke samfundsfølelsen. Dernæst at faa slaaet til lyd for IMs arbejde overfor den store døde verden og faa den under Guds ords paavirkning. Og endelig at skaffe IM en stor aarlig indtægt.

Det første Tommerupmøde holdtes i 1885, hvor de to unge Vendsysselpræster, pastor Busch og pastor Asschenfeldt-Hansen talte. Det var vist første gang, de to præster talte paa Fyn, i hvert fald var der ikke mange fynboer, der havde hørt dem før. Især pastor Buschs prædiken over ordet i Højsangen: »Min ven er min, og jeg er hans. Hans venstre haand er under mit hoved, og hans højre haand omfavner mig,« greb fynboerne stærkt og var genstand for samtale længe efter.

Det første møde var ikke stærkt besøgt. Beck havde vist faaet for sent begyndt paa ordningen heraf, saa det først blev holdt i sept, en noget sen tid til et skovmøde. Dog, det var godt vejr, og det lykkedes saadan, at disse møders fremtid hermed var slaaet fast. Og de blev nu holdt aar efter aar midt i sommertiden og voksede stadigt, indtil deltagernes antal et aar, hvor pastor Vilh. Beck talte, af Fyns tids referent blev anslaaet til 7000. Det første møde holdtes i Høgsholt skov, de senere i Broholm skov.

Disse møder blev rigtige festdage for vennerne fra alle egne af Fyn. Her blev de ikke blot opbyggede ved de mange prædikener, men her kunne de træffe hverandre, glædes ved gensynet af gamle bekendte og stifte nye bekendtskaber. Men disse Tommerupmøder blev ogsaa i høj grad missionsmøder. Her, hvor der samledes saa mange, at det i høj grad fik præg af et folkemøde, kunne det gaa an for enhver at komme. Og folk kom fra alle sider, gaaende, kørende og med togene, i kupeer og i bænkevogne, saa alle veje til skoven blev sorte af mennesker. Og hvert aar spurgtes det bagefter, at saa var den og den bleven vakt, og at vakte mennesker rejste glade hjem i troen paa Gud.

Svært var det ofte, naar man skulle hjem, da at faa plads paa de smaa stationer, hvor sangene lød fra alle kanter, saa togpersonalet maatte raabe højt for at blive hørt. En og anden kunne ogsaa nok blive lidt nervøs, naar togene kom, og folk stod pakket paa de smaa peroner; men det gik dog altid godt.

Et lille morsomt træk herfra maa nok fortælles. Det var paa Knarreborg station, vist i 1888, stationsforstanderen var ikke i det bedste humør, hvad let kunne undskyldes, da det ingenlunde var let at manøvre med flere hundrede passagerer paa en saa lille station. I trængselen kom han da lidt ublidt til at støde til nogen; men om forladelse, den ene var amtsforvalteren i Assens. Nu kom der mange undskyldninger, men ogsaa et lille hib til mødet, som var skyld i det hele, hvortil amtsforvalteren med sit elskværdigste smil svarede: »Ja, jeg har ogsaa været til mødet, hr stationsforstander.« Denne fjernede sig hurtigt og vist med en følelse af, at han var kommen galt af sted. (N. C. Nielsen: Hans Chr. Beck, s 39 f.)

Pastor *Schmidt-Phiseldeck* havde studeret teologi og kirkeliv i Frankrig og Schweiz, en studerende mand; han samlede folk af alle lejre, var flittig i sit sogn, deltog ofte i møder andre steder. Han sluttede sig til KC (se pag 77).

Da IM ved menighedsradsvalget 1903 fik flertal i menighedsraadet, blev pastor *Th.*

Ingomar Petersen kaldet hertil 1905. Han kom til at betyde overordentlig meget for T sogn og for troslivet paa egnen. Nogen større vækkelse var der ikke, men flere og flere kom med, og der raadede en god fordragelighedens aand i IMs samfund. 1906 blev missionshuset udvidet, og der indrettedes bolig til en husmoder. Gine Pedersen kom i mange aar til at øve en velsignelsesrig gerning her.

I flere aar havde IMs venner paa Fyn talt om, at Fyn burde have en *IMs højskole*, ligesom sjællænderne havde deres i Haslev, og i Jylland var ikke mindre end 4 IMs højskoler. I 1904 drøftedes planer om oprettelse af en IMs landbrugsskole, og højskolelærer *P. Sandbæk*, Haslev, havde ført planerne offentlig frem. IMs venner paa Fyn foreslog, at den skulle ligge i Tommerup, hvor der var et ikke ringe IMs samfundsliv. Det gik dog saadan, at Haslev fik landbrugsskolen, og dermed kom der ny næring til planerne om en *højskole* paa Fyn. I Tommerup laa Odense amtsraads amtsfattiggaard med opdragelsesanstalt for forsømte børn. Den var opført 1886 og laa nær ved det sted, hvor man ville have rejst landbrugsskolen. Nu var der planer om dens nedlæggelse, og IMs venner fandt, at her var en billig og bekvem maade at faa en højskole paa. Den initiativrige og handlekraftige pastor *Th. Ingomar Petersen* indbød 14 af IMs førere paa Fyn til et møde i Tommerup prgd Kristi himmelfartdag, 24. maj 1906, og der var udelt stemning for at erhverve opdragelsesanstalten. Der blev nedsat et udvalg paa 5 medlemmer til at forhandle med stiftamtmanden, og efter et stort møde 7. juni 1906 i Tommerup missionshus, hvor tanken vandt tilslutning, og et møde 19. juni 06, hvor repræsentanter fra næsten alle fynske IMs samfund var tilstede, blev anstalten købt for 60.000 kr. Et aktieselskab blev dannet, og *P. Sandbæk*, som da var lærer ved Lyngby landbrugsskole, blev antaget som forstander. 3. nov 1906 var der stor fest i Tommerup, da højskolen blev indviet. Pastor *A. Busch* holdt indvielsestalen (»Een eneste draabe af Guds naades flod er mægtig til at stille tørsten i et synderhjerte og til at fremkalde nyt liv. Gud give, at mange paa denne højskole maatte opleve dette!«) Den tale blev husket længe. Skolen begyndte med 19 elever, fik statsanerkendelse 1909 og var snart ude over de første vanskeligheder. Den blev under P. Sandbæks ledelse en af IMs store højskoler, og har været til megen velsignelse. I mange aar var der 2—300 elever aarligt.

Højskoleforstander **Peder Sandbæk** (* 1868 i Bøvling, † 1940) voksede op i et udpræget IMs hjem i Bøvling, tog lærereksamen fra Ranum 92, landbrugseksamen 95, og var saa lærer paa Haslev og Nr Nissum højskoler, paa Dalum og Lyngby højskoler. I hans tid havde Tommerup højskole ialt 7051 elever. Han oprettede en landbrugsafdeling, men lagde ikke hovedvægten paa det faglige. Han sigtede først og fremmest paa at give sine elever kristendom i eje, og dernæst var han en ægte dansk mand, som understregede det danske sindelag. Han kunne med hjertelig varme og æggende kraft vidne om det, der var sandhed for ham, en fast og stærk kristen personlighed, med noget af jydens stejlhed. Han følte sig hjemme i IM, men Fr. Nørgaard betoner, at hans forstaaelse og anerkendelse af grundtvigsk højskolearbejde var større end almindeligt i det slægtled af IM. Han levede for sin skole, samvittighedsfuld og grundig. Gennem breve fulgte han sine elever, og hans ansvarsbevidsthed for det aandelige arbejde her var mærkeligt levende. En medarbejder fortæller om en elev, der var paa vej til stationen for at rejse, og S kom i tanke om, at han vist ikke havde faaet talt rigtigt med ham om hans gudsforhold. Straks tog han sin cykle og kørte til stationen, hvor han fik en alvorlig samtale med den unge mand paa perronen. — Han var en frisindet mand, der gav sine medarbejdere fuld frihed i deres arbejde. Hans stedfader var indremiss **A. C. Anneberg** i Bøvling, og indremissionærer var altid velkomne paa højskolen.

Søn og far. Pastor **Harald Sandbæk** giver i et interview i Nationaltid 27. dec 1953 et billede af sin far (og sig selv) bl a i flg udtalelser:

— De tænker paa, kan jeg forstaa, at min far var saadan en pæn mand, der sluttede sin gerning med at være mangeaarig forstander for IMs højskole i Tommerup . . .? Jeg er maaske dog ikke faldet saa langt fra stammen. En helt skikkelig missionsmand var far nu ikke al sin tid ud!

I sine unge dage blev han, hvad vist ikke mange ved, smidt ud af IM. Naa, De vidste det heller ikke? Jo, det dengang meget fremtrædende medlem af IMs hovedbestyrelse, lensgreve F. C. C. C. Holstein-Holsteinborg fik jaget far væk fra IMs højskolearbejde med den begrundelse, at han »ikke egnede sig til at opdrage IMs ungdom«. Og far blev saa i nogle aar lærer ved Dalum og Lyngby landbrugsskoler. Min far var en særpræget og, synes jeg godt jeg tør sige, højt begavet personlighed med sine meningers mod, han var aldrig bange for at gaa mod strømmen. Jeg husker fra mit barndomshjem og fra debatter paa højskolen og i missionshuset, hvordan han forsvarede de unge, efter datidens opfattelse, for frisindede missionspræster over indremissionærerne.

— De har i tale og skrift ofte reageret kraftigt mod og stærkt angrebet pietismen, var Deres far da ikke, som de fleste af sin tids ledende missionsmænd, pietist?

— Nej, nej . . . Far gik i teatret og drak sjusser.

— Sjusser?

— Ja — det var jo ikke daglig kost hjemme paa højskolen, men f eks naar han i min studentertid besøgte mig i Kbhvn, og han lagde aldrig skjul paa, at han gik i teatret eller drak sjusser og satte sin hat, som han ville, hvad der ikke var velset af alle — husk, det er 30—35 aar siden! Da jeg blev student, sagde far til mig: »Du skal baade gaa i Frue kirke og høre stiftsprovst Ussing og gaa i knejperne i Nyhavn . . . for at lære livet at kende. Ved at opsøge begge steder, Nyhavn og Ussing, dengang præst i Valby, foretrak han i sin ungdom absolut Ussing. Far beundrede ham. Ikke mindst paa grund af hans store intelligens.

Jeg er iøvrigt ellers ganske uenig med min far i synet paa Ussing. Hans hæderlighed og intelligens og alt andet ufortalt — saa er Ussing jo dog faderen til de kirketanker, der ligger bag de københavnske menighedssamfund.

Men paa et andet punkt kunne far og jeg følges. Som jeg kom til det i min studentertid, saa havde han iøvrigt helt fra sine unge dage beundret og forstaaet noget af Luther.

Nu hændte det sig jo, at IM blev mere og mere frisindet og mere og mere kom til at ligne det, far drømte om . . . og derfor blev han desværre ikke oprører i sin alderdom. Jeg haaber ikke, det skal gaa mig paa samme maade . . .«

Blandt de mange gode medarb paa højskolen skal især nævnes **Evald Toftemark**, en meget dygtig landbrugslærer, vaagen og fagligt interesseret, en ægte IMs mand, en af lederne i IMs smf og kredsformand for KFUM og K. Højskolens nuværende forstander er **P. Møller**, og højskolelærer **P. Pedersen** (* 1883), som i 47 aar var lærer ved højskolen, til 1953, er fmd for IMs smf. Skolen har nu c 150 elever.

Pastor *Th. Ingomar Petersens* initiativ udfoldede sig paa flere andre maader. 1907 fik han bygget en kirke for den nordlige del af sognet i *Broholm*. Distrikter fra andre sogne hører ogsaa til denne kirke. Kirkebesøget i Tommerup var saa stærkt, at kirken 1920 maatte udvides med en korsfløj. Ogsaa i Tommerup stationsby voksede IM saa stærkt, at der 1926 blev opført et missionshus her. Pi-

skefabrikant *P. C. Pedersen* var en af IMs gode støtter.

Paa højskolen, i præstegaarden og i præstegaardshaven har der været holdt talrige møder. Pastor Th. Ingomar Petersen var rigtigt i sit es, naar der i præstegaarden var store havemøder.

Førstelærer *Jessen*, Tommerup, var i 1919 medlem af KCs landsstyrelse.

Der har ogsaa været en grundtvigsk kreds i sognet. Fra 1910 har den ladet afholde særlige gudstjenester i Broholm kirke.

En forandring skete, da pastor Th. Ingomar Petersen maatte flytte herfra, tvunget af aldersgrænsen. Pastor *Meisner* stod uden for partierne, og nu blev der holdt gudstjenester ved indkaldte IMs præster; højskolelærer *E. Toftemark* ledede IMs arbejde. Indremissionærerne *M. Rafn*, *R. Stage* og *Ad. Nielsen* har virket i sognet.

I Tommerup har der flere gange været større møder. Israelsmissionen har holdt flere kursus her paa højskolen. Sept 1933 holdtes her det møde, hvor Kirkeligt landsforbund af 1911 omdannedes til Kirkeligt forbund af 1933. 1942 holdtes de unge præsters møde her.

1904 oplyses: God kkg, livlig og elskværdig bef, tiltalende forhold, en del IM. 1922: Fulde kirker, gode forhold, IM, KFUM og K, sdsk. 1926: Meget god kkg, fredelige forhold, indremissionær M. Rafn. 1934: Kkg 6—7 pct, IM holder møder i de 2 mh, valgmghpræsten i Odense holder mdl gudstj i Brholm, sp holder menighedsmøder, ungdomsm, foredrag, YM-aftener i pgd, foredragsf, 2 IMsmf (70 og 25, højskolelærer Petersen og fabrikant P. C. Pedersen), 22 sbl, 3 fh, 2 ukirkelige stationsbyer. 1942: 5—6 pct, dødvande, 2 IMsmf (60 og 30, højskolelærer Petersen og gartner Kirketoft), KFUM og K, indremiss Ad. Nielsen, foredragsf, YMaftener. 1954: Kkg 6—7 pct, IMsmf (70 og 30, højskolelærer Petersen og gdjr Mikkel Johansen), ungdomsm, YMaftener, KFUM og K, 22 sbl t Odense valgmgh, 2 ukirkelige stationsbyer. En del arbejdere. Nogle baptister.

Tommerup kirke er oprindeligt en lille romansk bygning af kamp; i sengotisk tid er koret revet ned og skibet forlænget mod øst, samtidigt taarn og vaabenhus mod syd. 1920 tilbyggedes en fløj mod nord («Fredsfløjen») og taarnet forhøjedes, smukke blindingsprydede kamgavle. Udskaaren altertavle med snoede søjler og maleri af A. Dorph: Gethsemane. Det gamle alterbillede hænger i skibet. Paa biskop Jacob Madsen Vejles tid var alterbilledet et kalkmaleri af Jesu daab. Renæssanceprædikestol. Granitfont, hvorover Thorvaldsens Kristus. Gamle stolestader. 300 sd.

Mackeprang: Døbefonte, s 110.

Broholm kirke ligger i Brylle sogn. Til denne kirkes distrikt hører foruden Tommerup stationsby dele af Vissenbjerg, Brylle og Ubberud sogne. Kirken er indviet 2. juni 1907, arkitekt J. Vilh. Petersen. Kirken ligger smukt paa skraaningen af en høj bakke med terrasseformet kirkegaard, er en lille, hvidkalket, tegltækt murstensbygning, bestaar af skib, kor og taarn mod sydøst, hvor indgangen er. Taarnet har et lille pyramidespir. Alterbillede af Tony Müller: Den samaritanske kvinde. 200 sd.

Folketal: 1850: 1338, 1901: 1575, 1921: 2311, 1950: 2911.
Altergæster: 1922: 1162 og 600, 1926: 1438 og 441, 1934: 1240 og 450, 1953: 1700 og 600.
Menighedsraad: 1904: 3 IM, 2 u p, 1926: 5 IM, 2 gr, 7 u p, 1934: 4 IM, 2 gr, 5 ikke IM, 1942: 6 IM, 2 gr, 5 ikke IM, 1949: 6 IM, 2 gr, 3 KC, 3 ikke IM.
Kommunevalg: 1943: Soc 329 (3), rad 135 (1), kons 169 (2), venstre 421 (5). 1953: Soc 483 (4), rad 141 (1), kons 218 (2), venstre 430 (4).

Sognepræst

Indtægt: 1857: a) 94 rug, 129 byg, 127 havre, b) 129 rdl, c) 15 lpd ost, 25 snese æg, 20 fv brænde, d) 600 rdl, e) 142 td ld, 35 td ld skov. 1870: Regul: 1960 kr, netto: 7330 kr. 1913: 1 kl. 1946: 2. kl.

Den gamle pgd var opført 1692, firlænget bindingsværk. 6 kælderrum af store kampesten. Præstegaardshaven meget smuk med en høj birk (2—3 m i omfang), en stor hæk, en nøddegang, plantet af prof N. M. Petersen, der var huslærer her en tid. — Ny pgd fra 1950. Den gamle pgd blev overflyttet til »Den fynske landsby« i Odense.

Af pastoratets præstehistorie kan nævnes, at **Claus L. Assens**, sp her 1634—65, led under svenskekrigen, hans hustru skal være blevet skrækkeligt mishandlet, og præsten maatte flygte forklædt. Maaske er dette et sagn. **Jørgen Jensen** (sp her 1678—91) blev kaldt »den onde præst«. Hans brøde bestod i, at han »kørte møg op ad kirkebjerget om søndagen, tog noget ind fra kirkegaarden at bygge med og maalte falsk paa loftet«. Efter sin død gik han igen. Til sidst maatte man have biskoppen til at mane ham ned. 1713—1800 sad slægten Balslev i 3 led med 4 præster her, 1713—61: Jens Rasmussen B, 1761—79: Rasmus Jensen B, 1779—86: Jens Rasmussen B, 1786—1800: dennes broder, Jørgen Rasmussen B, stamt 4. Den første præst af slægten B var sp her, saa slægten stammer fra Tommerup som præsteslægt. 1811—48 sad fader og søn som sp her: **Torkild Lund**, 1811—33, og 1834—48 hans søn **Jens Nic. Lund**, der var skarp modstander af de gudelige forsamlinger her.

19. 30. juli 1848—5. maj 68 (sp Sct Catharinæ k, Ribe, 27. april 25): **Christian Erik de Thurah**, * 27. april 94 Arendal. Forældre: Kpt i søetaten Albert de T og Margrethe Cathrine Behr. Stud Kbhvn 12, c jan 16 (l), ord kat Garnisons k, Kbhvn, 17. dec 19, afsk 5. maj 68, † 28. juli 69. ∼ 17. juli 21 Anna Cathrine Klingenberg, * 6. aug 98 Kbhvn, † 23. dec 70. Forældre: Skræddermester Carl Leberecht K og Christine Rasmussen. — Sønner: Hesselager og c theol L. de T. Datter ∼ Mohr, Værslev-J.

Nidkær og dygtig. Skrev flere afh. E III, 384, W II, 354.

20. 26. febr 1869—27. maj 86 (ord kat Helligaands k, Kbhvn, 25. juni 59): **C. H. E. Schjerning**, fl t K Stillinge, se der.

S konkurrerede 1866 om en docentpost ved det teologiske fakultet. Dyrkede teologi, filosofi og historie. Flittig præst.

21. 11. aug 1886—4. marts 96 (sp Aars-H 10. okt 77): **Theophilus Elieser Trolle Barfoed**, * 5. marts 31 Fakse. Forældre: Amtsprovst Hans Peter B (af Lyngby-A) † 41, Fakse, og Christiane Elisabeth Priergaard. Stud Brgdssk C 51, c 58[1] (h₂), huslærer hos propr Dorph-Petersen, Barfredshøj, og hos grev Reventlow, Pederstrup, lærer Nyk F, sp Anholt 2. juli 69, sp Nautrup-S-V 25. aug 73, † 4. marts 96. ∼ 17. maj 61 Nielsine Margrethe Møller, * 23. sept 35 Radsted, † 6. juni 18. Faderen: Stiftsprovst, dr phil M. Thoreby, se der. Stamt 60 C. — Søn: Nr Tranders. Brødre: Kippinge-B, Arninge, L Lyndby-Ø, Vaabensted-E. Stamt 5. Hustrus brødre: Olsker-A, Vesterborg-B, Horslunde-N. Søstre ∼ Worsøe, Gunslev, Korff, Mørke, og Sodemann, Nørholm.

Pastor B var præget af at være af præsteslægt. Han var en hjertensgod og hjertelig mand. Jyderne kaldte ham »en kunstig mand«, fuld af indfald, som han fremførte paa fornøjelig maade. Der var ingen persons anseelse

hos ham. Han var en jævn og god præst, der stod med hjertelig sympati over for IMs arbejde i sognet.

Fyens stiftstid 5. marts 96, festprogrammet til brylluppet i Arninge, s 19, Slægten B (Fakse-linien), s 27, HF, II, 281.

22. 30. april 1896—27. sept 1904 (sp Snostrup 20. maj 86): **C. F. W. Schmidt-Phiseldeck,** fl t sp Sct Hans k, Odense, se der.

23. 7. jan 1905—15. aug 31 (førstepræst Gethsemane k distrikt, Kbhvn 23. sept 97, 2. rkp Sct Matthæus k, Kbhvn, 1 jan 01): **Thorvald Ingomar Petersen,** * 22. aug 61 Hjallese. Forældre: Lærer og kirkesanger Rasmus Holst P (dattersøn af R Holst, sp Aunslev-B, † 1805) og Kristine Henningsen. Stud Odense 80, c 86[1] (hi), i sommeren 86 paa togt med fregatten »Jylland«, ord kat og førstelærer Ærøskøbing 12. nov 86, sp Sdr Nr Onsild 22. aug 90, r af Dbg 31, afsk 15. aug 31, † 10. dec 45. ~ 7. jan 87 Frederikke Elisabeth Jensen, * 2. okt 63 Rær, † 12. sept 47. Faderen: Sp Ø Skerninge-H (af Ø Skerninge-H), † 85, se der.

BM Tommerup højskole, designeret feltprovst for Fyn, BM Blaa kors hovedbest og Kbhvns kirkefond.

Udg flere smaa pjecer, bl a Tiltrædelses- og afskedsprædiken i Sdr Onsild. 96: Negerdrengen, der blev biskop. 00: Følg med, rejseindtryk. Skrev afhandling i Dsk kirkeliv 1926 om sin gerning ved Gethsemane kirken.

Pastor Th. Ingomar Petersen var den første præst, som i en modnere alder blev kaldt til Kbhvn af Kirkefondet. Om hans gerning i Kbhvn, se I, pag 189 og 194—95. Om denne friske fynbo med det lysende blink i øjet og det ukuelige gaapaamod skriver hans nære ven, pastor *Axel E. Bülow* (IMtid, 1946, s 88 f):

En morgenstund ind imod sidste jul døde min gamle ven i sit hjem i Odense, 84 aar gammel. Han fik trods sin sukkersyge en let udgang, havde sovet godt om natten, var vaagnet glad og vel tilpas, havde talt interesseret med sin hustru om deres paatænkte julerejse til børnene. Men med ét kom der nogle underlige trækninger i hans ansigt, han besvarede ikke hustruens bekymrede forespørgsler. Røsten var borte. Hun tilkaldte skyndsomt naboens hustru. Og denne sagde straks, da hun stod ved sengen: »Ja, men Deres mand er jo død, fru Petersen!«

Efter bisættelse fra Th Kingos k i Odense blev han begravet paa Tommerup kirkegaard den 15. dec under meget stor deltagelse. I Tommerup kirke talte sognepræsten fra prædikestolen og jeg ved baaren. Min tekst var 1. Kor. 1, 18: »Korsets ord er for os en Guds kraft«. I henh t et gammelt gensidigt løfte tilfaldt det mig som den længst levende at kaste muld paa min vens kiste. Jeg gjorde det med megen vemod, thi vi havde delt meget godt med hinanden i vor korsfæstede og opstandne Herres tjeneste lige siden vor ungdom. Vi var studenter fra 1880 og lærte hinanden at kende paa Regensen. Han var en nobel, retlinet, kvik student, altid i godt humør, og han ville gerne have en teologisk samtale. Men — omvendt var han endnu ikke. Det rige københavnske menighedsliv, som jeg var begyndt at faa lidt del i, havde endnu ikke fanget hans interesse. Som degnesøn (fra Dalum sogn v Odense) mente han vistnok, at det med religionen var i orden for hans vedkommende. En sommersøndag ved 10-tiden, da jeg var paa vej til kirke, traf jeg ham i Regensgaarden. »Vil du med hen i Helliggaandskirken? Rørdam prædiker,« sagde jeg. Men han svarede nok saa kækt: »Nej, du! Jeg vil ud og fiske.« Som dreng havde han fisket flittigt i Odense aa, saa han havde jo øvelsen. Ingen af os vidste endnu, at Gud havde udset ham til at blive »fisker« paa en helt anden maade. Hjemmefra kunne han ikke vente synderlig økonomisk hjælp, men han forstod at klare sig ved at undervise i en højere skole. »Kan jeg faa timer her?« spurgte denne lærersøn ved sin ankomst til hovedstaden skolens forstander. »Næppe sandsynligt!« vridsede den fortravlede høje herre. Men — Ingomar lod sig ikke afvise. »Min far er degn,« sagde han med høj røst. Og han fortsatte med stadig stærkere betoning: »Og min bedstefar var degn, og min oldefar var degn!«

Det kunne forstanderen ikke staa for. »De kan tiltræde straks,« svarede han venligt. Ingomar Petersen underviste i denne skole, lige til han blev kandidat.

I sit Regensværelse havde min ven en lille sangfugl i bur. Hver morgen vækkede den ham med sit muntre: Pip, pip! Det gav ham ideen til at starte en vækkerforening i den røde gaard. Den fik efter fuglen navnet »Pip«. Jeg blev medstifter. Ikke saa faa regensianere indmeldte sig. Vi skiftedes til at vække hinanden kl 7. Stod man ikke straks op, maatte man betale mulkt. Som gamle emeriti blev Ingomar og jeg indbudte til denne nyttige forenings 50 aars jubilæum. Vi var de eneste endnu levende »fædre«. Det var en fin akademisk fest, hvor der blev gjort megen stads af os to gamle. Vi fik begge et stort latinsk diplom.

I aar kunne vi have holdt 60 aars kandidatjubilæum. Sin militærpligt aftjente han som marinesoldat. Her fejrede hans gode humør mange triumfer, ikke mindst paa et langt togt, hvor en ganske ung prins — den senere kong Haakon — ogsaa var med. Da »Blaa Kors«, i hvis hovedbestyrelse Ingomar P som sognepræst fik sæde, mange aar senere holdt en stor kongres i Oslo, blev det ham overdraget at repræsentere ikke blot Danmark, men ogsaa flere andre lande. »Derfor rejste jeg fint,« sagde han til mig. Det kunne han lide. Nordmændene var svært glade for ham og hælmede ikke, før han gik ind paa at bringe deres konge en dansk hilsen. Naa, jeg tror nu nok, at han gerne lod sig nøde. Majestæten modtog sin gamle soldaterkammerat meget venligt og lo hjerteligt, da denne fremdrog flere muntre minder fra det berømmelige togt.

Sin præstegerning begyndte Ingomar P som kateket og førstelærer i Ærøskøbing. Ved den tid blev han gift, og dér blev han omvendt. Det var den daværende sognepræst Otto Moe (senere i Skern og Sdr Bjært), Gud brugte til at sætte den noget selvsikre og forvovne unge præst paa knæ ved korsets fod. Det blev et helt omkring. Og nu blev Ingomar P *fisker* og *vækker* i ordenes hellige betydning. En rigtig missionspræst blev han. Det kan nok være, der var fart paa ham og fest i ham. Snart efter blev han sognepræst i S Onsild ved Hobro. Dér lærte jeg hans »nye menneske« at

kende. En dag fik jeg i min pgd i Støvring ved Randers besøg af indremiss Poul Jensen (Holk) fra Randers. Han fortalte mig glædestraalende om den unge præst Ingomar P, der var kommet til Onsild spillevende i troen og fuld af energi. »Er han blevet omvendt?« udbrød jeg. »Ja, det kan De stole paa, han er!« »Saa vil jeg sandelig snart til S Onsild og lære min gamle studenterkammerat at kende som broder i Herren,« sagde jeg.

Vi fik nu nogle rige arbejdsaar sammen, ogsaa efter at jeg var kommet til Vester-Østerbølle. Mange møder har vi holdt i fællesskab baade i kirker, missionshuse og under aaben himmel. Begge fik vi megen velsignelse ved at lære det store prægtige IMs samfund i Randers at kende. Vi var med til at bygge det nye missionshus »Saron« i Niels Ebbesens stad — og til at stifte »IMs præste- og præstekonekonvent for Randers og omegn«. Konventets første møde blev holdt i den helstøbte kristen, arkitekt Poulsens lejlighed, hvor vi alle bøjede knæ i bøn.

I Onsild blev ikke saa faa mennesker ført til Herren. Der blev bygget missionshus. Det fik navnet Getsemane. Der var noget profetisk i dette: Nogle aar senere blev Ingomar P præst ved Gethsemanekirken i Kbhvn. Han var naturligvis paa færde tidlig og sildig i sine sogne. Der blev stort røre, da vækkelsen brød frem. Modstanderne klagede til biskop Clausen i Aarhus over denne »yderliggaaende« præst. Saa meldte hs. højærværdighed sig til visitats. Men den unge trosglade præst tog bispen om hjertet, saa denne holdt en varm og myndig prædiken, hvori han tog ham i forsvar og forklarede sognefolkene, at det virkelig forholdt sig, som deres præst sagde: at syndere skulle omvende sig.

Hjemme i pgd sagde biskoppen dog til Ingomar P: »De ville egentlig passe bedre i Kbhvn, hvor der er saa mange ugudelige stakler, som kunne trænge haardt til en vækkende forkyndelse som Deres.« Igen profetiske ord!

Det varede ikke længe, før Onsild-præsten blev spændt for Guds riges plov i hovedstadens stenørken.

Det var efterhaanden blevet en fast regel med et stort sommermøde i S Onsild præstegaardshave. Hundreder af mennesker samledes dér. Flere præster og missionærer førte ordet. Præstefolkene udviste en utrolig gæstfrihed. Det var herlige stævner.

Ved et af disse møder greb Gud ind paa en maade, der fik vidtrækkende følger: Blandt gæsterne havde indfundet sig en sjællandsk godsejer, kammerherre Barner, boende i Kbhvn, og en ung præst, Friis-Hansen, sekretær ved det nylig dannede Kirkefond i hovedstaden, som i kammerherren havde en indflydelsesrig og opofrende støtte.

Disse to herrer var paa jagt efter unge missionspræster, der ville vove pelsen som Kirkefondets pionerer blandt storstadens tildels afkristnede masser. Nu hørte de bl a Ingomar Ps og A. Fibigers kraftige, klare vidnesbyrd og forstod, at her var de mænd, Gud havde udset til det store værk. Begge blev da Kirkefondspræster i Kbhvn, men ganske vist først efter mange vanskeligheder.

Det var et par slidere af rang, Friis-Hansen den dag fæstede. »I skal begge faa en stor levende menighed og en smuk ny kirke at tjene i,« sagde dette hjerte- og jernmenneske til dem. »Men I maa selv som Guds redskaber først vække mennesker i det eder anviste distrikt op af syndens søvn, samle dem i et virksomt menighedssamfund og sammen med dette samle penge i mængde til en stor og god sognekirke.« De gjorde det begge flinkt. Ingomar P rejste Gethsemanekirken, og Fibiger Eliaskirken.

Ved hint historiske møde i S Onsild præstegaardshave tog en fotograf, da skarerne var gaaet, et billede af de tilstedeværende prædikanter. Det var en kammerherre og syv præster. Ingomar staar kækt paa talerstolen, som han selv havde tømret, oppe i et stort træ. Han rager op over os andre, der beskedent har grupperet os ved træets fod: Barner, Friis-Hansen, Koed, Windfeldt, Fibiger, Ostenfeld og undertegnede. Nu hænger dette billede i mit studereværelse under et stort billlede af vor knælende, bedende Frelser i Gethsemane. Dér passer det godt.

Det blev rige arbejdsaar i Kbhvn for de to unge præster. Modstanden fra de gudløse var voldsom: Fra den ene side de højintelligente brandesianere, der betragtede alle præster og ganske særlig missionspræster med indædt foragt — fra den anden side det af hadefulde kirkefjender ledede mægtige socialdemokrati, der for enhver pris ville holde de arbejdende folkemasser borte fra kirken, som kun var »et redskab til fordummelse«.

Hans kirke, som til at begynde med var et stort grimt skur af jernblik, fyldtes af mennesker. Mange blev vakte. Et godt menighedssamfund voksede frem, og skuret afløstes af en smuk murstenskirke med taarn som til en fynsk landsbykirke — dét var hans idé.

Aarene gik med slid og kamp. En dejlig børneflok voksede til i Gethsemanepræstens hjem. Lejligheden blev for snæver. Og fynbonaturen med dens kærlighed til fuglesang og blomsterduft gjorde sig gældende. Saa stod vor ven da en dag i biskop Rørdams kontor og sagde: »Nu maa jeg paa landet igen, hr biskop, for at jeg kan smide mine børn ud i græsset.«*) »Det forstaar jeg saa godt,« lød svaret. Snart efter fik han det dejlige Tommerup sognekald paa sin hjemegn og var vildt begejstret. »Jeg har faaet den største og smukkeste prgd i hele kongeriget Danmark,« skrev han til mig. »Kom herover og tal ved vort store sommermøde paa græsplænen!« Jeg kom med glæde.

I Tommerup virkede Ingomar P som sognepræst i over 25 aar, lige til sin afsked. Ogsaa her fik han naade til at se ikke saa lidt frugt af sin gerning. Den rummelige kirke fyldtes og maatte udvides. Adskillige mennesker gik over fra døden til livet. Med en stab af udmærkede troende lærere er højskolen vokset frem til at blive en af landets største. Vor ven lagde sig stærkt i selen for denne skole og fik megen glæde af den. »Han er en kernekarl,« hørte jeg en dag hans gamle provst sige om ham. Jo, det var en fest at besøge ham i

*) verba ipsissima. Ax. B.

Tommerup. Dér havde de altid dampen oppe. Sognefolkene forstod deres præst, og han var jo af deres egen race. De gik ud og ind i den store gamle straatækkede pgd. Som emeritus boede han i Odense, hvor han købte en lille villa paa Kastanievej. »En allé med pragtfulde røde kastanier, kan du tænke dig!« raabte han til mig — henrykt. Jo, han havde altid lykken med sig.

Som gamle udrangerede præster har vi ofte baade besøgt hinanden og truffet hinanden ved møder i Odense, baade i »Bethania« og i LYM osv. Han og hans hustru gik som regel hver søndag i deres sognekirke: Kingos kirke. Ved festlige lejligheder samledes mange venner i deres hjem. Altid var der nogle fra Tommerup. Jævnligt maatte han derud for at tale Guds ord og besøge gamle og syge. Blev nogen derfra indlagt paa Odense sygehus, skulle han snart være der. Han og hans hustru fejrede deres guldbryllup meget festligt sammen med deres børn, svigerbørn og mange venner. Nu glædede den gamle præst sig til ogsaa at holde diamantbryllup — i 1947. Men — det naaede han dog ikke. Uden egentlig at være nogen lærd teolog, bevarede han en mærkelig kærlighed til latin. I sit sidste leveaar underviste han 3 unge mennesker i dette sprog. Det interesserede ham. Saa kom der bud fra Gud. Han blev bisat fra Kingos kirke i Odense. Sognepræst Poulsen talte over ham som den ihærdige arbejder i Guds vingaard. Begravelsen fandt sted fra Tommerup kirke paa sognets kirkegaard, hvor hans ældste datter hvilede.

Efter begravelsen blev følget indbudt til en sammenkomst i forsamlingshuset, hvor der blev serveret kaffe. Sogneraadsformanden holdt en smuk og varmt følt mindetale om sognets gamle præst. »Vi var ikke blinde for hans fejl,« sagde han, »men vi holdt saa meget af ham; han forstod os. Vi har vedtaget i raadet, at sognet skal vedligeholde hans gravsted i 100 aar!« Flere andre havde ordet, saaledes to lærere, der udtalte deres taknemmelighed for den aandelige hjælp, de havde modtaget gennem pastor Ingomar P. Tilsidst overrakte en af højskolens lærere hans enke en sparekassebog med penge til et smukt monument paa graven — en gave fra mange venner.

24. 9. dec 1931—11. aug 43 (sp Taps 20. juli 17): **Martin Filip Meisner,** * 31. maj 78 Kbhvn. Forældre: Kunstdrejer Heinrich M og Ellen Benthine Rosenberg. Lærereksamen Blaagaards sem 98, lærer Skovshoved 99—08, stud priv 07, lærer Hellerup 08—15, c 15[1] (h_1), sp Mygind-K-S 12. maj 15, † 11. aug 43. ∼ 1. dec 07 Bertha Marie Ane Larsen, * 6. febr 88 Skovshoved. Forældre: Gartner Frederik Emil L og Marie Olsen. — Søn: c theol.

Udg 18: Afskedsprædiken, 18: Er krd lys eller mørke? 27: Ungdommen og bibelen, 28: Søndag aften, 30: Krd og glæde.

Hjælpepræst hos pastor Meisner

1940—41: **V. E. P. Lindegaard,** se hjpr Dalum.
1942—43: **H. Bundgaard,** se sp Venge.

25. 16. nov 1943 (rkp Sct Michaelis k, Fredericia, 7. sept 34): **Hans Kristian Haugaard,** * 19. juli 00 Sorø. Forældre: Kbmd Jens Sørensen H og Anna Esther Petersen. Stud Sorø 18, c 25[1] (h_2), sp Allerup-D 19. juni 27. ∼ 5. okt 27 Edith Gerda Jensen, * 4. juni 04. Fader: Assistent J. — Søster ∼ Ohrt, Helsinge-V.

Litt: F. Hjort: Kirkelammet, et gl sagn fra T, Hist aarb f Od og Assens amter, 1913—16, s 1—3, Hist aarb f Od og Assens amter, 1921, Jac. Madsen, s 41—42, I C. A. Carlsen-Skiødt: Det aandelige liv i Vestfyn, 1930, s 163 f, Tommerup højskole i 25 aar, 1931. Om Sandbæk se DBL XX, 548 (Fr. Nørgaard) og DnA, 1941, s 85, F. Hjort: Optegnelser om Broholm, Hist aarb f Od og Assens amter 1913—16, s 50—70, Harald Balslev: Fra fynske præstegaarde. 1944, s 13 f.

BRYLLE

(Udskilt fra Tommerup 12. maj 1877)

Brylle sogn, 2034 ha, er højtliggende og ret fladt, dog bakket mod nord, jævnt frugtbart, en del skov. Byerne B med fh fra 1936, Gundestrup, Render, Stærmose, Frankfri, Broholm, Brunsvig med fh fra 1923.

I Vedel Simonsens bidrag til Brylle sogns hist (manuskr i landsarkivet i Odense) fortælles, at det i svenskekrigen 1658 gik særligt ud over Tommerup og Brylle sogne. Febr 1658 dræbtes 3 menn i B, og der blev røvet haardt. Bagefter kom pesten, 1659 døde 31, 1660 døde 41 af pest i B. Kirken led megen skade.

I Høystrups samlinger gives der en karakteristik af beboerne i B sogn 1802: Sognets beboere udmærker sig ikke frem for andre paa egnen, undtagen det skulle være deri, at enighed aldrig har boet iblandt dem. Det er næsten blevet et ordsprog, at naar nogen disharmonere, ligner de Brylle bymænd. Forresten er mange mistroiske og højst ortodokse. Mærkeligt nok er en del af Brylle bys mandkøn smaa, undersætsige, men stærke af legemsbygning. Der gives enkelte udmærkede hoveder, men da der sjældent gives lejlighed til videre uddannelse, bliver megen stor aand skjult i mørket. — Skønheder er sjældne blandt kvindekønnet, men tækkelige er de fleste. Bønder nu ligner rige forpagtere mere end alm bønder, og den kone, som ikke, hver gang hun skal i stadsen, har noget nyt (silketørklæde, silkeforklæde), er ikke længer paa moden ... (J. M. Møllers bog om Brylle.)

Det kirkelige liv. I aaret 1817 kom *Peter Larsen Skræppenborg* — Ole Peter Holm Larsen var hans oprindelige navn — født i Hunderup ved Odense — til Brylle sogn og tog plads som tjenestekarl paa gaarden St Skræppenborg i Brylle sogn. Da ejeren ikke længe efter døde, blev L ved giftermaal med en af døtrene selv ejer af gaarden. Som karl paa gaarden var han blevet kristeligt paavirket i *herrnhutisk* retning. Folkene paa gaarden hørte nemlig til efterkommerne af den gamle *vestfynske* vækkelse fra slutningen af det 18. aarh, fremkaldt ved præsten Jørgen Mygind i Dreslette og flere præster, der havde deres aandelige rod i herrnhutismen. Jvf. følgende: »Paa Skræppenborg ... samledes der søndag den 27. juli 1827 over 150 vakte. De var fra Odense og fra 20 andre kirkesogne og talte fornøjet om hjertets sag med os. Det er glædeligt at se, hvilken brændende kærlighed og længsel disse kære nye folk viser efter Guds ord. Man sporede tydeligt Frelserens

nærværelse hos dem den dag.« (Emissær Lund 1827, ifølge indberetninger, der findes i brødremenighedens arkiv i Herrnhut. — Citeret efter artikel i Fyns tid 24. okt 1932, af Frederik Schrøder).

Senere kom P. Larsen i forbindelse med den *østfynske* vækkelse, særlig med Kr. Madsen, Bregnør. Den samme vinter, Kr. Madsen døde, begyndte P. Larsen sin virksomhed som lægprædikant paa Fyn. Efter hvad en ældre grundtvigianer her fra sognet meddeler, skal der blandt »forsamlingsfolkene« (de gudeligt vakte), der sluttede sig til Peter Larsen Skræppenborg, ikke have været mange med her fra sognet, dog enkelte, f eks mølleren paa Skræppenborg mølle, Ole Larsen. Der var flere gange møde paa St Skræppenborg i P. Larsens tid, men det var, efter min hjemmelsmands mening, vistnok de gudeligt vakte fra hele Fyn, der mødtes her, og ligeledes folk fra Sønderjylland (herrnhutiske kristne).

P. Larsen bosatte sig 1842 i Dons ved Kolding. Han sluttede sig til grundtvigianerne og skiltes fra forsamlingsfolkene. (Se iøvrigt pag 29). Kr. Madsen, Bregnør, holdt ogsaa møder i Brylle.

I juli 1923 blev der ved vejen, der fører fra Stærmose op til St Skræppenborg, rejst en mindesten for Peter Larsen Skræppenborg, en smuk kampesten, fundet i Brylle sogn. Paa stenen er indhugget følgende:

»Til minde om Peter Larsen Skræppenborg og hans virksomhed 1817—1842 rejstes denne sten i aaret 1923. — Til liv at vække, til daad at ægge var virkets maal.«

Paa stenens anden side, imod vest, staar følgende vers, som Grundtvig skrev ved Peter Larsens søn Johannes' død i Dons ved Kolding 1862:

Sejervindersken paa jorden
over verden er vor tro.
Den kan dæmpe lovens torden,
midt i striden skabe ro.

2 andre mindestene er rejst over medlemmer af slægten.« (K. C. Koch).

1880—92 virkede *John Madsen Møller* som sognepræst i Brylle. Han sluttede sig nærmest til IM. Han havde stor indflydelse. Kirken var de fleste søndage »propfuld«, saa bænkene maatte tages til hjælp. Mange af kirkegængerne kom dog udensogns fra. — Pastor Møller var noget af en enspænder-natur. Hans forkyndelse var meget vækkende. Flere indremissionærer kom hertil, især Hans Chr. Beck og »lille Ole« fra Vejlby med sin bogtaske pa ryggen.

En anden betydelig kristen personlighed fra disse aar er lærer *Rønning* (* 1809, † 92), der var skolelærer ved Brylle skole i aarene fra 1843—1882. Han beskrives som en mand af den gamle skole, som brugte riset efter ordet »Den, som sparer sit ris, hader sin søn« osv. Han var en dygtig lærer, særlig religionslærer. »Mange takker i dag gamle Rønning for de timer, vi havde i religion i Brylle skole.« Rønning øvede derfor en slags præstegerning i sognet. 4 aftener (lørdag-aftener) i adventstiden holdt han velbesøgte møder i Brylle skole. Det kaldtes »aftensang«. Deltagerne sad med hver sit tællelys i haanden. Iøvrigt besøgte Rønning de syge og talte ved begravelser. Vilh. Beck sagde om ham ved hans død: »Han var IMs fuldtro ven og kendt af mange missionsvenner.« —

En af hans elever fortæller, at han græd, som han var fortvivlet, den dag hans skolegang var endt. Han havde en fornemmelse af, at han nu mistede en stærk støtte, til hvilken han havde klynget sig.

Gaardejer *Hans Nielsen* (hvis søn var pastor N. C. Hansen, Bodilsker) var en foregangsmand i sognet. Han var drivkraften i arbejdet for at faa Tommerup og Brylle sogne adskilt kirkeligt og kommunalt, ligesom pastor J. M. Møller kom hertil ved hans energiske arbejde. Han var pastor Møllers gode støtte.

Fra 1890'erne begyndte gaardejer *Hans Jørgen Nielsen*, Smederuplund, (* 1861, † 1948), at samle IMs venner til regelmæssige »samtalemøder«. Hans Jørgen N var vokset op i yderst fattige kaar, men ved flid og nøjsomhed fik han udvidet sine forældres lille ejendom til at blive en god gaard. Han var krumbøjet og forslidt, men en foregangsmand i landbruget og en førerskikkelse i IM, en djærv skikkelse. Lærer Rønning havde lært ham, hvad kristendom er, og han blev vakt ved at høre Hans Chr. Beck tale i Bellinge skole. Pastor Møller hjalp ham frem til omvendelse. Han var en god og kirkelig leder af IM i Brylle gn 45 aar, vel hjemme i sin kirke og i Luther. Pastor Koch skriver, at »vi Brylle-præster følte os som smaa begyndere« ved siden af Hans Jørgen N. Og dog virkede han aldrig trykkende. Han læste meget, ogsaa Grundtvigs skrifter, og var til det sidste en Herrens stridsmand i sit sogn. (IM tid 1948, s 164). Ogsaa af en DMS kreds har H. J. N i mange aar været leder. — Foruden denne kreds findes en DMS kvindekreds, der samles til maanedlige møder i hjemmene.

Indre Mission har overvejende præget det kirkelige liv; men der har ogsaa været *grundtvigske strømninger* i Brylle sogn:

Pastor Møller holdt om vinteren velbesøgte bibellæsninger i Brylle og Brunsvig skoler. Hans eftermand, pastor Clausen, holdt enkelte kirkehistoriske foredrag, vistnok uden særlig stor tilslutning.

Allerede i de sidste aar, pastor *Clausen* var sognepræst her, var der af sognets folk blevet oprettet en ungdomsforening under »De danske Ungdomsforeninger«. Den trivedes godt i flere aar, med mange medlemmer og god tilslutning og medvirkning af fremmede talere, præster og højskolemænd. Ogsaa pastor *Søl-ling* var med i dette ungdomsarbejde.

Dette ungdomsarbejde gik imidlertid i staa. Ungdomsforeningen afløstes af en gymnastikforening.

Da lærer *Jørgensen* kom til Brylle 1919, dannedes en forening af »Kirkeligt Samfund«. Den virkede godt i nogle aar og lod bl a afholde flere gudstjenester i Brylle kirke ved udensogns præster, med meget stor tilslutning. Lærer Jørgensen stiftede ogsaa (i 1922) en kvindekreds for Østerlandsmissionen, som bestaar endnu. — »Kirkeligt Samfund«s-kredsen ophævedes senere.

I pastor Søllings tid her skænkede grosserer (jernhandler) *Mads Larsen*, (f i Brylle) Odense, store gaver til kirkens udsmykning (nyt orgel,

kalkmalerierne restaureredes), (»i Brylle kirke har jeg tilbragt nogle af mine bedste timer«, skrev han). Efter sin død 1930 efterlod han en formue, hvoraf store legater kom B sogn til gode.

Pastor Jeppe Sørensen ville ikke henregnes til nogen kirkelig retning, han havde dybe aandelige rødder baade i Vartov og i KFUM. Ved sin stilfærdige, kloge færd vandt han mange venner her.

Pastor *K. C. Koch* skriver: »Befolkningen er meget velvillig og trofast over for præsten. Der er noget stilfærdigt gammeldags over livet der; men der er ikke stærkt sammenhold mellem sognets forskellige dele. Det kirkelige og religiøse liv i vore dage i Brylle præges af nogen gammel kirkelighed og en del virksomhed af IM. Kirkegangen er ganske god efter nutidens beskedne fordringer. Mennesker viser en ret stor offervilje. Der indsamles betydelige beløb i aarets løb til hedninge-, muhammedanermission og til hjemligt kirkeligt og sociale arbejde. IM holder de ovenfor omtalte samtalemøder og DMS kredsmøder, ligeledes KFUM og K møder og søndagsskole. Østerlandsmissionens kvindekreds har sine medlemmer fra grundtvigske eller mere ubestemmelige kredse.

Befolkningen i det hele maa betegnes som livlig og opvakt, om end ikke i strengt kirkelig betydning.«

Midt i 80'erne begyndte en søndagsskole, ledet af *Marie Larsen*, 1904 stiftedes KFUK, ledet i 25 aar af sygeplejerske, frk *Christensen*. Senere oprettedes KFUM og YMkredse. Det bærende i IM uden for kirken har været samtalemøderne. Præsterne har været forskellige, men der har altid hersket et godt forhold mellem kirken og IM her.

1909 oplyses: Rigtig god kkg, hørelyst, godt forhold mellem retningerne, særdeles godt sted at være præst. 1914: Gode, rolige forhold, god kkg, men der trænges til vækkende forkyndelse og ungdomsarbejde, 1922: Kkg 5 pct, IM og KS, hørelyst, gode forhold, 1934: Kkg 7—8 pct, foruden gldags kirkelighed en kirkelig og offervillig kreds af IM, 1942: Kkg 5 pct, gldags forhold, ret stillestaaende, IM (50: Gdjr Hans Hansen), smaa KFUM og K, idrætsforening. 1954: Kkg 6,8 pct, trofast kreds af kirkegængere, interesseret ungdom, samtalemøder, IM (40: Gdjr Hans Hansen) lille KFUM, idrætsforening, sdsk, FDF, foredragsaftener i fh ved sp (125). ØM kvindekreds (25).

Brylle kirke har romansk skib og kor, af kamp paa profileret granitsokkel. Der har været apsis. Senere er tilføjet det svære taarn med gavle i nord-syd og vaabenhus syd for taarnet. Gotiske hvælvinger med kalkmalerier fra c 1500. Altertavle med kopi af Dalsgaard: Bethania, granitfont. Paa prædikestolen 5 figurer fra en gl katolsk altertavle. Om den gl klokke fra 1376, omstøbt 1781, se Khst saml 1 r II, 85 og 5 r II, 595. 200 sd. I kirken er smuk mindetavle over pastor Picker sat af mgh. Brylle kirke fik 1954 foræret 11 td ld skov, skænket af en tidligere beboer her, Laurits Thobo, Aarhus.

John M. Møller: Om B kirkeklokker, Khst saml 1903—05, s 595 f.

Broholm kirke se under Tommerup.

Folketal: 1850: 1201, 1901: 1142, 1921: 1156, 1950: 1074. Altergæster: 1922: 300, 1934: 470, 1942: 240, 1953: 420. Menighedsraad: 1904: 1 IM, 3 n gr, 1914: 1 IM, 2 gr, 1 u p, 1926: 4 IM, 3 ikke IM, 1938: 3 IM, 2 gr, 1 u p, 1953: 2 IM, 3 gr, 1 u p.

Kommunevalg: 1943: Soc 50 (0), rad 106 (2), venstre 309 (5), 1953: Soc 100 (1), rad 112 (2), venstre 287 (4).

Sognepræst

3. kl. Pgd fra 1877.

1. 12. maj 1877—24. nov 78 (hjpr Ballerup-M 2. maj 71): **Carl Edvard Picker,** * 28. maj 45 Kbhvn. Forældre: Drejermester Georg Frederik P og Caroline Charlotte Grøndahl. Stud Brgssk C 64, c 70[1] (l), † 24. nov 78. ~ 10. sept 73 sin farbroders enke Cathrine Jeffery Benzon, * 12. aug 33 Falmouth, † 15. juni 01. Forældre: William B og Zenobia Benzon.

Pastor Picker var syg i flere aar, men bøjede sig taalmodigt: »Guds vilje ske!«. Han havde overdraget sin ven, pastor Schjerning at holde sin afskedsprædiken, hvori han som den første sognepræst i Brylle ville samle alt, hvad der skulle ligge til grund for opbyggelsen i Brylle kirke, i ordet: »Guds naade er mig nok«. 2. Kor 12, 9. Pastor Schjerning fremhævede dette i sin ligtale og omtalte smukt fru Picker, der, skønt opvokset i et fremmed land, blev en god dansk kvinde og præstekone.

Pastor C. H. E. Schjerning (se K-Stillinge) udg ligtale over pastor C. E. P 1878.

2. 21. febr 1879—21. juni 80 (hjpr Vejlby, Fyn 10. marts 76): **M. Weber,** fl t Haslev-F, se der.

3. 19. aug 1880—12. jan 92 (hjpr Verninge 18. nov 78): **J. M. Møller,** fl t Kærum, se der.

4. 28. marts 1892—18. okt 1909 (sp Thise 18. febr 85): **Sophus Holger Clausen,** * 5. febr 53 Sønderborg. Forældre: Kbmd Jørgen C og Anna Marie Fangel. Stud Odense 72, c 79[1] (hi), hjpr Gamtofte 10. okt 79—17. okt 80, i Italien, kkp Ringsted-B 19. aug 81, afsk 18. okt 09, † 10. maj 25. ~ 20. maj 80 Charlotte Catharina Frederikke Petersen, * 6. jan 47 Sønderborg, † 20. okt 18. Forældre: Brygger Peter P og Cecilie Cathrine Thomsen. — Fætter: Fangel, Faaborg-D, slægt se der.

Pastor C oplevede som 11 aars dreng paa nærmeste hold den 2. slesvigske krig og maatte flygte fra Sønderborg paa grund af byens bombardement. Medens Dybbøl skanser blev stormet, stod hans hjem i flammer. Han gik i skole i Sønderborg til 1866, hvorefter han kom til Odense. Til det sidste bevarede han kærligheden til Sønderjylland, og han glædede sig over genforeningen 1920. Han og hans hustru var fine og stilfærdige mennesker, som var almindelig afholdt i sognet. De var meget velstillede, rejste gerne i udlandet, og der var stil over deres husførelse. De kørte ud i sognet i landauer med kusk i liberi. Han samlede en meget trofast kreds i kirken og stod velvilligt over troslivet i sognet. For sin eftermand beredte han vejen saa vel, at de blev venner for livet. (K. C. Koch og C. A. Sølling).

Hjælpepræst hos pastor Clausen

1902—04: **F. Tønnesen,** se Taarup-K.

5. 3. febr 1910—27. maj 14 (hjpr og kordegn, Esbjerg 20. juni 06): **C. A. Sølling,** fl t 2. rkp Sct Pauls k, Aarhus, se sp der.

6. 2. okt 1914—29. juni 17 (sp Lem-Ø 27. febr 04): **Jeppe Sørensen,** fl t Holsted, se Gaverslund.

7. 24. okt 1917—19. dec 26 (hjpr Turø 25. maj 14): **Aage Lange,** * 3. juli 86 Kbhvn. Faderen: Sp Sct Hans k, Odense, † 42, se der. Stud Viborg 05, c 13² (h₂), uord medhj Seest 13. ~ 26. juni 14 Dagmar Ottilie Nielsen, * 21. okt 87 Hjørring. Forældre: Bogtrykker Niels Peder N og Hulda Olsen. Stamt 54 B. — Brødre: Sct Lukas stiftelse, rkp Frederiksberg, og miss Poul L, Indien.

Aage L udgik fra et meget levende præstehjem, hvor tidens kirkelige bevægelser satte deres præg paa livet, et aandeligt barn af den kristne studenterbevægelse, ikke særlig teologisk præget, af natur en ualmindelig irenisk og elskelig mand, en mand, som blev præst, fordi han elskede den tjeneste højt, elskede at tjene ved gudstjenesten, en samvittighedsfuld arbejder, der med stor oprigtighed udarbejdede sin prædikener, og holdt dem med megen tilforladelighed. Begynderaarene paa Turø hos pastor Schram var en god start. Aarene i Brylle var præget af omsorg for hele sognet. Han havde i sin studentertid deltaget meget i søndagsskolearbejde. Børnene laa ham altid paa sinde. Denne meget stille præst efterlod ved sin tidlige død mindet om en mand, som var usædvanlig retlinet og som brugte det pund, Gud gav ham, flittigt. (Iver L.)

8. 4. juni 1927—1. juli 31 (missionær, Kina, sekr, KFUM, Antung): **H. H. Magle,** fl t 2. rkp Sct Knuds k, Odense, se sp Tønder.

9. 13. nov 1931—10. okt 46 (sp Vellev 12. okt 23): **Knud Christian Koch,** * 20. maj 88 Kbhvn. Forældre: Arkitekt, professor Otto Valdemar K, af Nr Vedby-N-A, og Annina Jensine Ludvigsen. Stud Ø Brgd 07, c 14¹ (l), uord medhj Søndre sogn, Viborg 14, sp Alslev-H 28. maj 15, afsk 10. okt 46, † 16. nov 51. ~ 11. nov 15 Dora Karen Esther Brochmann, * 31. maj 92 Kbhvn. Forældre: Sagfører Carl B og Emma Kathrine Knie. — Slægt, se stamt 50 A.

Udg 40: Emil Kochs prædikener: Jul, paaske, pinse. 46: Johan Olof Wallin, Sveriges store salmedigter. - Skrev artikler i Dsk teol tidsskr om svensk salmedigtning. Digte og artikler i tidsskr og dagblade.

Knud Koch voksede op som ældste søn i et kultiveret hjem med en gammel præsteslægts traditioner. Hjemmets aand, konfirmandundervisningen hos Welding, Ricards og Gunner Engbergs paavirkning i KFUM, den kristelige studenterbevægelse (Studenterhjemmet), et ophold paa Askov og senere i Vallekilde hos Fonnesbech-Wulff var altsammen faktorer, der hver især blev bestemmende for hans senere præstegerning. Han sluttede sig ikke til nogen bestemt kirkelig retning, men hans varme og positive, lyttende personlighed stod i hele menighedens tjeneste.

Hans svage helbred tvang ham flere gange til at tage orlov og en ret tidlig afsked. I disse perioder, og i hans sidste aar i Holte, oversatte han adskillige salmer, digtede ogsaa selv, og fulgte med største opmærksomhed salmebogskommissionens arbejde, idet han ivrede for optagelse af flere svenske salmer. Hans store, grundige bog om Johan Olof Wallin fik en god modtagelse baade her og i Sverige.

Hans færd blandt mennesker var mild og ydmyg. Elskelig og ærlig, som han var, efterlod han sig overalt gode venner og gode minder. (E. K.)

Hjælpepræst hos pastor Koch

1938—39: **M. Matthesen,** se Egense.

10. 20. febr 1947 (sp Bjerregrav-Aa 5. okt 32): **Povl Rasmus Balslev,** * 29. dec 06 Odense. Faderen: Provst, Soderup-KE (af Vigerslev), † 38, se der. Stud Roskilde 25, c 32¹ (l), kordegn Diakonissestiftelsen 29—31. ~ 20. nov 32 Agnes Brostrøm, * 17. april 10 Viborg. Forældre: Blomstergartner Carl Leth B og Bertha Cathrine Wissing. — Brødre: Stenløse-F og Skamby. Stamt 4.

BM Fyns stiftskonvent og Det Balslevske familielegat.

Litt: Jac. Madsen, s 40—41, John M. Møller: Historiske oplysninger om B sogn, 1919, Louis Blauenfeldt: Sennepstræets rod, s 54—56, Carlsen-Skiødt: Det aandelige liv paa Vestfyn, 1930, s 173 f, lærer Høgsholts »Samlinger fra B sogn omkr 1830«, er delvis optrykt i J. M. Møllers bog, litt om P. Larsen-Skræppenborg, se DBL XIV, 68—70, L. Schrøders bog om P. L, 1875, og Minder fra gl gr hjem, V, 1925, s 11 f, m m.

VISSENBJERG

Vissenbjerg sogn, 4729 ha, det største paa Fyn, er højtliggende og meget bakket, en ejendommelig, vild naturskønhed, især mod nord. Den sydlige del er mere fladt terræn med store moser og enge. Storslaaet udsigt fra bakkerne over Lillebælt til Jylland. En del smaaskove. Jorden meget forskelligartet. — Byerne V med mh fra 1895, Koelbjerg, Skovsby, Brønserud, Skallebølle, Magtenbølle, Skalbjerg med jernbanest, Fuglevig, Bred stationsby (452 m), Assenbølle, Gadsbølle, Andebølle med fh, Hjortebjerg, Rold. Flere større gaarde.

I V sogn var fra gl tid 36 af bønderne selvejere (Hist aarb f Odense og Assens amter, 1914). — V var i ældre tid kendt for sit røveruvæsen. Skoven, hvor hovedvej 1 gaar igennem, hedder Røverskoven, og ved Gadsbøllevejen laa til c 1900 den berygtede Skomagerkro, hvor røverne holdt til. — I Assenbølle skov ligger Sct Knuds sten, hvor Knud den Hellige skal have hvilet paa sin flugt fra oprørerne. — Ved præstegaarden findes en tidligere hellig kilde: Sct Vitus kilde.

Det kirkelige liv. Vissenbjerg er baade folkeligt og kirkeligt et selvstændigt omraade, hvor man ikke har naboerne for tæt ind paa livet. Midt i det store sogn ligger kirke, præstegaard, kro (som ejes af kirken) og missionshus. Kirken var gennem tiderne midtpunkt for sognets kirkelige liv, og paa den kgl. priviligerede kro afgjordes alle kommunens anliggender. Alle sognets mere betydende veje fører til V kirke og kro, og man har altid følt sig stærkt knyttet til dette sognets midtpunkt. Man regnede ikke meget med nabokirker. De laa saa langt borte. Kirken har i mands minde været godt besøgt, i hvert fald paa de store helligdage. Offergangen var et helt folkeopbud. Kroen var fyldt med vogne og kirkegæster rundt om fra det store sogn. Man satte

hinanden stævne ved kirkefærden. Nutidens mentalitet og trafik har ændret meget i dette billede, hovedvejen er ført bort fra kirke og kro, men sognets midtpunkt er stadig her.

Om kirkelige livsrørelser i første halvdel af 19. aarhundrede ved man ikke meget. Biskop *Bloch* skrev om dr theol *Conrad Koefoed*, der var sp her 1796—1805, og senere blev biskop i Ribe, at han prædikede »nymodens«, uden at give nærmere forklaring. Men det skal nok forstaas som rationalistisk, da dr K mest interesserede sig for skolen og ungdommens opdragelse til at blive nyttige borgere. Hans efterfølger, professor *C. S. Andresen*, blev forflyttet til Kerteminde 1820, og han er sørgeligt kendt for sin skarpe modstand mod den østfynske vækkelse (se pag 23 f og 124). De flg præster synes ikke at have sat spor i retning af at vække de sovende. Men omkring 1850 hører man om nogle faa troende familier, spredt rundt i sognet, de kom sammen til fælles opbyggelse, sang Brorsons salmer og læste Guds ord. Efterhaanden kom der flere med. De samledes i en sal i »Bomhuset«. (Da Nyborg—Middelfart landevej anlagdes 1820, blev der anbragt 10 bomme paa vejstrækningen; her maatte der betales bompenge. En af disse bomme var ved V kro.) Her kom lægprædikanter som *Holst, Lars Væver, Anders Larsen* (Gamborg) og senere *Hans Chr. Beck, Martin Rasmussen* m fl. Provst *Struer* var embedsmand af den gamle skole, men han antog 1873 en hjpr, pastor *Engelstoft*, som var en alvorlig kristen. Han var søn af stiftets biskop og stillede sig straks paa de vaktes side. Han fik især betydning ved sin konfirmandundervisning, og hans konfirmander dannede grundstammen i den senere KFUM og K. KFUK stiftedes 1887, da nogle unge piger bad *N. P. Jørgensen*, Skallebølle, lede møder for dem. Møderne blev holdt i »Bomhuset«. 1889 oprettedes KFUM med *Mads Pedersen*, Bakhave, som leder. Børnegudstjenesten begyndte 1890 med pastorinde *Møllgaard* som leder. Missionshuset blev bygget 1895 og indviet af pastor *Ipsen*, Assens. En ung gaardmand, som døde tidligt, testamenterede 1000 kr til et grundfond til et mh, resten af købesummen blev indsamlet i sognet. Nu samledes IMs arbejde her. Indremiss *N. C. Nielsen* virkede i Bred fra 1905 og i nogle aar.

Da pastor *E. H. Møllgaard* kom hertil, begyndte et nyt afsnit i sognets kirkelige historie. Den gamle pastor *Nissen* levede stille i præstegaarden og tog ikke initiativ til noget kirkeligt arbejde. Han var agtet, men uden forbindelse med bef Møllgaard var jyde og i hele sit personlige anlæg forskellig fra fynboerne, men han lærte at forstaa dem, og han fik en betydelig præstegerning gennem 28 aar i Vissenbjerg. Han viste fra begyndelsen, at han havde initiativ. Han søgte straks sin støtte i den lille kreds af IM, de jævne smaakaarsfolk, som samledes i »Bomhuset«, og de hjalp ham paa mange maader. M var ikke partimand, han var en af stifterne af KC paa Fyn, og var det praktiske arbejdes mand: Ved utrolig mange besøg lærte han det store sogn nøje at kende og vandt saa megen tillid, at beboerne med stort flertal var enige om at faa ham til sognepræst, skønt han faktisk var for ung til det store embede i ministeriets øjne. Han fik embedet paa betingelse af, at embedet som rkp skulle staa foreløbigt ubesat, og først 1904 kom der igen en rkp. Han følte nu, at han skulle blive her hele sit liv, og han virkede med stor energi. Han prædikede hver søndag rundt om i skolerne, og baade der og i den store kirke var der fuldt hus. Om vinteren holdt han velbes bibellæsninger i sognet, og det blev sagt, at der, bortset fra postbudet, ikke var nogen, der færdedes saa meget paa sognets veje som han. Han kom især trofast til gamle og syge og var ikke bange for selv praktisk at hjælpe. Han tog sygekassesagen op og ledede den i mange aar, han fik stiftet en sygeplejeforening, og sygeplejersken fik bolig i præstegaarden. Han fik i det hele stor indflydelse i sognet og paa ungdommen, indlevet som han blev i hele sognets liv — baade mild og myndig, ikke bange for at sige sandheden uden personsanseelse. Provst M. P. Madsen, der er født i V, skriver, at M »øvede en af de flittigste præstegerninger, der er øvet paa Fyn, og der er næppe mange præster, der har sat saa kendelige spor i deres sogn som han«.

Pastor *Gøtzsche* var en betydelig personlighed og som Møllgaard en meget flittig præst. G havde sit staasted i IM, men var ikke udpræget partimand. Kirkegangen var stadig god, ogsaa i de følgende præsters tid. Pastor *A. H. Andersen*, der hjalp pastor Gøtzsche, kom til at øve en betydningsfuld gerning. Trods sin høje alder cyklede han dagligt ud til syge og gamle, og blandt disse var han meget elsket. Han tog afsked med V mgh 8. okt 26 ved en meget stærkt besøgt gudstjeneste, hvor der var 181 altergæster, og bagefter en meget smuk afskedsfest i missionshuset.

Pastor *K. Naamansen* skriver om pastor *A. C. Winther:*

Naar man som efterfølger i embedet færdes rundt omkring i vort store sogn, møder man gang paa gang pastor Winthers navn og de spor, han har sat her, idet han med sin fine og noble personlighed og dog jævne færd var meget agtet og afholdt. Hans navn har en god klang i Vissenbjerg sogn, han holdt af mennesker og stod med saadan et godt sind over for dem. Han kendte den legemlige lidelse (leddegigt), men bar sin sygdom saa mandig og smukt vel vidende, hvor kraften til at bære den var at finde og netop derved formaaede han ved sjælesorg at hjælpe andre, der kom ud for svære ting i livet. Naar vi kaldte ad ham, kom han gerne herhen, f eks til en gudstjeneste, og vi fik det indtryk, at han omfattede Vissenbjerg menighed med en særlig kærlighed. Han havde selv ønsket at komme til at ligge paa Vissenbjerg kirkegaard, og den 14. dec 1954 fulgte et stort følge, hvori der var repræsentanter for alle hans tidligere menigheder i Rise, Agersø, Rye-Sonnerup, Vissenbjerg og Søllinge-Hellerup, ham til graven. Det er mit indtryk, at han i de 7 aar, han sad her, i allerbedste forstand havde forstaaet noget af den svære kunst: at være præst for sit sogn.

Pastor *Nørfelt* var præget af IM. De res kapellaner har stadigt skiftet, pastor *Hjorth* huskes for sin indtrængende konfirmandun-

dervisning. (En af hans konfirmander, pastor H. Skjerk, skriver: Jeg fik et eller andet ind i mig, som har betydet noget for mig. Jeg kan ikke definere det, men en sæd blev saaet, den spirede op og bar frugt. Det er ikke kundskaberne, præsten skal lægge vægt paa).

Sognet kan siges at være præget af jævn og trofast folkekirkelighed. Den lille IMkreds gør et godt arbejde. Der er megen velvilje, men ogsaa her mærkes det, at vi staar i et tidsskifte. Ganske specielt er det, at kirken ejer kroen. Og i 1955 drøftes spørgsmaalet om kroen skal have spiritusbevilling.

Blandt lægfolk kan nævnes graver *Jens Nielsen,* der gjorde et stort arbejde for kirkegaarden, saa at den blev en af de smukkeste paa Fyn. Det var ogsaa ham, der fik en dame til at betale restaureringen af den gamle altertavle, et arbejde, som pastor Nørfelt medvirkede i med stor interesse. Desuden førstelærer *Adolf Nielsen,* der stadig er kirkesanger ved kirken (* 1875). Han har tjent 54 aar ved samme kirke, idet han blev V kirkes organist 1901 og siden 1916 har været kirkesanger. Han er sognets »grand old man« og har med sin kristelige ligevægt og retlinede personlighed betydet meget i sognets kirkelige liv. Gdjr *H Brønserud,* Skallebølle, har i en aarrække været IMs leder.

1922 oplyses: God kkg, IM (80), KFUM og K, gldags kirkelighed. 1930: Kkg 6 pct, IM (100, graver Nielsen), 4 bibelkredse, KFUM (18) og K (25), 3 sbl. 1938: Kkg 6—8 pct, velvilje, IM (100, gdjr H. Brønserud, Skallebølle), sdsk, YM-kredse, M og K, regelm gudstj i skolerne. 1954: Kkg 3—5 pct, samling om kirken, trofasthed mod de ordinære gudstj, mange ligegyldige, IM (70, gdjr H. Brønserud), 3 sdsk, KFUM (20) og K (20), spejdere, lidt sektvæsen, 2 foredragsf, konf møder.

En del af sognet hører til Padesø kirke. Rkp i Vissenbjerg prædiker dér 20 gange aarligt (se Haarslev).

Vissenbjerg kirke ligger paa en 114 m høj, skovklædt bakke, er anselig, omtrent 40 m lang og 10 m bred. Kun skibets nordside staar tilbage af den oprindelige kirke, der var af kamp. Murene er iøvrigt fornyet i sengotisk tid af munkesten, og bygningen er omdannet til et stort skib uden egentl kor, med smuk blindingsprydet østgavl, kirken har taarn og vaabenhus ved taarnets sydside. Over koret et spaantækt spir. Sengotiske hvælvinger. Den smukke, gamle, katolske altertavle fra c 1520 (med korsfæstelsen) blev 1937 hovedrestaureret (konservator N. Termansen) og genindsat paa sin gamle plads over alteret. Det tidligere altermaleri (Carl Bloch: Gethsemane) hænger paa nordvæggen. Romansk granitfont. Smuk ejendommelig, udskaaren prædikestol i højrenæssancestil fra c 1580. Korets vægge har højt panel fra 16. aarh, foran koret en moderne korskranke med snitværk fra 17. aarh. Rigt beslaaet dør fra 1504. 1949 ophængtes en ny klokke, betegnet »Guldklokken«, fordi den blev købt for 155 guldmønter, som et par aar før fandtes i kirkebøssen. De blev solgt for 20.000 kr, halvdelen af beløbet anvendtes til klokken (109 tikroner og 46 tyvekroner). »Guldklokken« har flg indskrift:

> Jeg støbtes for guld en ukendt gav.
> Nu kalder jeg unge og gamle;
> at vandre med Gud fra vugge til grav,
> saa han kan i himlen dem samle.

Restbeløbet, der indvandtes ved guldmønterne 10,000 kr, vil antagelig blive brugt til forbedring af orgelet. Kirken er nyrestaureret 1932. 450 sd.

Mackeprang: Døbefonte, 110, A. Fang: V kirke i Ill tid, 1906—07, 674, J. Nielsen: V kirke, 1938.

Folketal: 1850: 3014, 1901: 3377, 1921: 3639, 1950: 4414.
Altergæster: 1922: 849, 1934: 812, 1942: 1150, 1953: 850.
Menighedsraad: 1922: 4 IM, 2 gr, 5 u p, 1934: 2 IM, 2 gr, 1 soc, 4 u p, 1953: 3 IM, 3 gr, 2 soc, 2 u p.
Kommunevalg: 1943: Soc 461 (3), rad 297 (2), kons 285 (2), venstre 591 (4). 1953: Soc 538 (3), rad 234 (1). kons 331 (2), venstre 677 (5).

Sognepræst

Indtægt: 1857: a) 95 rug, 95 byg, 105 havre, b) 19 rdl, 70 rdl, 43 rdl, 24 td byg, c) naturalier, d) 700 rdl, e) 115 td l, 16 td l skov. 1870: netto: 6150 kr. 1913: 1. kl. 1946: 2. kl.

Den gamle præstegaard, som laa i Fuglevig, brændte 3 gange med 100 aars mellemrum, sidst 1838. Nuv pgd fra 1838 er bygget af Thomas Bredsdorff, der var sp her 1838—47. Han ønskede pgd tæt ved kirken og paa sognets højeste punkt. Haven, som er omlagt 1948—49, er meget smuk, rummer Fyns næsthøjeste punkt, 120 m, med vid udsigt.

17. 10. april 1847—24. febr 55 (sp Tanderup 3. okt 34): **F. V. Bagger,** fl t Brahetrolleborg-K, se der.

Pastor Bs datter blev gift med IMs formand, stiftsprovst Fr. Zeuthen, og biskop Gøtzsche fortæller i sin bog om Z, s 80, om det indtryk, det gjorde i V, da vogntoget med de saarede fra Fredericia-slaget 6. juli 1849 passerede V kirke ad vejen til Odense.

18. 21. maj 1855— 18. dec 74 (sp Brændekilde-B 25. sept 38): Provst **Niels Johnsen** (Johansen) **Struer,** * 12. aug 97 Ubby. Forældre: Konsistorialraad Bertel S, † 45, sp St-L Fuglede og Mette Elisabeth Rørbye af Ubby. Stud Slagelse 16, c juli 21 (nc), sp Vaagø 7. aug 22, provst Færøerne 22. juli 31, provst Odense herr 18. juli 44, r af Dbg 60, Dbm 72, † 18. dec 74. ∼ 19. marts 23 Johanne Christine Pouline Stützer, * 9. april 04 Kbhvn, † 1. aug 56. Forældre: Brændevinsbrænder, spisemester i kasernen Johan Fred. Ludvig S og Mette Marie Hansdatter. — Hustrus søster ∼ Overgaard, Ønslev-E. Brodersøn: Vorning-K-H.

Provst S var en dygtig og anset mand af den gamle skole. Han havde stor autoritet blandt præster og lærere i de mange aar han var provst her. Over for de frembrydende kirkelige retninger stod han nærmest fremmed. Biskop Brammer omtaler ham som »en gammel erfaren præst«. (Khst saml, 6 r, V, 1945, s 221). Hans 50 aars jubilæum var en stor fest.

Om provst Struer fortælles flg anekdote: Lærer Bertelsen i Skallebølle var faldet i unaade hos provsten. Ved et selskab gik provsten demonstrativt forbi læreren uden at hilse. Læreren, der besad et Wessel'sk talent til at rime, bemærkede til de omkringstaaende:

> Jeg troede vist,
> jeg højt paa list'
> stod hos hr Niels Johansen.
> Men til min skræk,
> han vred sig væk
> og viste mig kun svansen.

Hjælpepræst hos provst Struer

1856—73: **G. Abel,** se Ring-F.
1873—75: **F. D. T. Engelstoft,** rkp her, se Vesterborg-Birket.

19. 9. juni 1875—31. dec 90 (sp Føns-Ø 6. maj 64): **Johan Henrik Nissen,** * 24. febr 20 Sorø. Forældre: Akademigartner Hans Ditlev N og Agathe Marie Reeberg. Stud Sorø 37, c jan 44 (l), huslærer Humble pgd, adjunkt Odense 47, sp Hyrup, Flensborg provsti 23. dec 51, sp Husby, Flensborg provsti 14. jan 59, afsat af tyskerne 15. marts 64, afsk 31. dec 90, † 20 maj 04. ∼ 3. aug 49 Cathrine Sophie Hed-

vig Døllner, * 20. juni 19, Vallø, † 1. nov 90. Forældre: Stiftsgartner Carl Frederik D og Hedvig Marie Møller.

Pastor N var af sønderjysk æt, og han havde nogle gode præsteaar i Sønderjylland, indtil krigen 1864, som gjorde stærkt indtryk paa ham. Han var en stilfærdig mand uden partipræg, nærmest højkirkelig, anset i sognet, men han havde ikke megen forbindelse med sognets beboere.

20. 2. marts 1891—15. marts 1912 (rkp her 25. april 84): **Eske Hansen Møllgaard,** * 15. aug 56 Lourup, Sdr Gørding. Forældre: Gdjr, sognefoged Hans Christian Eskesen M og Karen Thomsen. Var som ung vinterlærer i Vestjylland. Stud Brgd K 78, c 84[1] (hi), r af Dbg 09, † 15. marts 12. ~ 29. juli 84 Regitze Charlotte Skeel, * 2. febr 59 Kbhvn, † 21. maj 31. Forældre: Kaptajn Holger Frederik S og Dorothea Henriette Jensen. — Søn: Professor i fysiologi ved landbohøjskolen Holger M.

Provst M. P. Madsen, Faaborg (f i V sogn), skriver: »Pastor M var en af de betydeligste præster paa Fyn, en meget selvstændig mand, praktisk handledygtig som faa. Han satte blivende spor i det store sogn, og uden at have sin styrke som prædikant, samlede han en stor og vedholdende kkg. Han var foregangsmand i sygekassesagen og fik sat en stor menighedspleje i gang.«

Stiftsprovst *H. Lützhøft* skrev i Kirken og hjemmet, 1912, s 188: »Pastor M var en ualmindelig nidkær mand, varm i troen, ivrig i sit sogn og i videre kredse. Han har i sit store sogn vakt meget kristeligt liv, arbejdet med sjælesorgen med stor kærlighed, iværksat arbejde for ungdommen og for udsmykning af V kirke. Ved de aarlige grundlovsmøder, han holdt i præstegaardhaven, samledes store skarer, i de sidste aar 800—1000. KCs aarlige Sct Hans møde i Broholm skov skyldtes ogsaa ham. Han var et virksomt bestyrelsesmedlem i KCs konvent paa Fyn. I sin familie var han en lykkelig mand. Men hans helbred var ikke stærkt (som ung havde han tuberkulose), og han skaanede ikke sig selv.«

Provst *Valeur,* Paarup, talte over M i V kirke ud fra Jh 9, 4 (Der kommer en nat, da ingen kan arbejde), et ord, der var hans forbillede i præstegerningen. Hans indtrængende og vækkende røst samlede mange, og han var en dygtig og praktisk mand med et sundt blik. Der var næppe ret mange af sognets anliggender, hvori han ikke interesseret tog del. Han var saaledes en interesseret skolemand og gjorde meget for skolevæsenets udvikling. Sognets mange lærere havde altid i ham en god støtte. Han havde en egen evne til at komme i personligt tillidsforhold til folk og at faa sagt netop det, den enkelte trængte til. Hans forkyndelse gik ikke hen over folks hoveder, men den blev frugtbar i deres liv. Han bad gerne i sin indledningsbøn om, at folk »maatte faa noget med, som kunne blive til velsignelse i det daglige livs forhold«. Energisk, men aldrig rastløs. Han forstod at forene arbejde med stilhed. Ved et præstemøde sagde han, at han ville meget nødigt forstyrres om lørdagen. Han maatte have ro til sin forberedelse. Han var en præst, som havde den glæde at se frugt af sit arbejde, baade gn den store tilslutning og paa anden maade. Han var glad for sine yngre medarbejdere, og kunne dog tale om, at sognet trængte til en ny røst. Men havde hans røst end en kendt klang, saa lød den stadig frisk i menighedens øren. Den kom fra et kildevæld, som ikke tørres ud.« Blandt egnens præster og i V sogn blev M meget savnet. I aarene 1884—1912 blev V sogn præget af ham baade kirkeligt og folkeligt. (Se iøvrigt foran og Kirkeligt Centrum, 1912, s 217 f).

Pastor M deltog i KCs stiftende møde i Bregninge pgd, Taasinge, 1899, og ønskede som sine venner, Barsøe og Beyer (Assens) et irenisk forhold til vækkelsesretningerne. Ved KCs møde 1908 i Svendborg talte M ved et friluftsmøde i Bregninge, Taasinge. (Gjesing-Pedersen, KC, 1899—1949, s 99.)

21. 27. nov 1912—14. marts 27 (sp Voldum-R 17. marts 96): **Henning Christopher Gøtzsche,** * 4. april 62 Fredericia. Faderen: Biskop G (af Finderup) Ribe, † 01, se der. Stud Fredericia 79, c 85[1] (l), alumne Borchs koll 85—87, huslærer, sp Ødsted 9. maj 88, afsk 14. marts 27, † 21. maj 40. ~ 11. maj 89 Ida Malvine Theodora Emilie (Emili) Neergaard, * 14. aug 63 Viskumgd, † 24. febr 41. Forældre: Hofjæger-Theodor Emil N til Viskum og Ida Anna Vilhelmine Lüttichau. — Brødre: Biskop G, Viborg, og E. V. G, sp Rise, Ærø. Stamt 51.

Pastor Gøtzsche var en alsidig begavelse og en meget flittig mand. Oppe kl 5 morgen, læste bibelen paa grundsprogene, saa arbejdede han i haven; han var ivrig havedyrker og havde altid sin have i fin orden. Trods lange sygdomsperioder (en stofskiftesygdom med mange smerter) var han en nidkær præst, som aldrig skaanede sig selv. Det var ikke let at blive pastor Møllgaards efterfølger, men G var umaadelig flittig til husbesøg. Hans prædikener havde et centralt sigte, ofte fyldt med talende billeder og sammenligninger, og altid meget klare i tankegangen. Han arbejdede med sine prædikener, og han havde god kkg her. Sit aandelige staasted havde han i IM, men udpræget retningsmand var han ikke. Fru G var en meget virksom præstekone. Hun havde som ung været en af de 3 unge piger, som var stifterne af Komiteen til opførelse af smaa kirker i Kbhvn (se I, pag 92 og 268) og bevarede til det sidste sin kærlighed til kirkesagen. Pastor G tog efter sin afsked ophold i Brabrand, hvor han gjorde et godt kirkelig arbejde i samarbejde med sognepræsten. 1927 var han saa svag, at han ikke kunne holde afskedsprædiken i Vissenbjerg, men han blev senere atter rask og var virkelysten til sin død. (DnA, 1941, s 84).

En søn af pastor G, skovrider G, Kolind, skriver: Fra sin studietid var far meget interesseret i sprog, og det var under overvejelse at fortsætte sprogstudierne efter embedseksamen og ikke at søge præsteembede.

Efter eksamen var far i et aar huslærer hos kammerherre Chr. Lüttichau paa Tjele for dennes søn, Helmuth, som han førte op til studentereksamen. Paa Tjele lærte far sin senere brud, frk Emili Neergaard, at kende. Da far havde faaet embede i Ødsted, giftede de sig, og sammen skabte de i de tre embeder, Ødsted, Voldum og Vissenbjerg, hyggelige og virksomme præstehjem. Baade i Ødsted og

Voldum maatte far bygge nyt stuehus, og i Vissenbjerg blev det gamle, fornemme stuehus gennemrestaureret. Alle tre steder anlagde far dejlige haver, hvor han skaffede sig selv rekreation ved meget personligt arbejde og skabte store skønhedsværdier, som dog vist igen er gaaet tabt. I haven hentede mor materiale til at pynte hjemmets talrige vaser og glas, hvis indhold næsten daglig blev fornyet.

Far drev præstegaardens landbrug i alle tre embeder. De sidste aar i Voldum var dog hele jorden bortforpagtet, og i Vissenbjerg var jorden delvis bortforpagtet. Fra Voldum fortælles, at far var meget interesseret i landbrug og købte alle nye maskiner og redskaber, der fremkom. Selvbinder blev dog opgivet, da man mente, præstegaardsjorden var for bakket. Ogsaa ved at dyrke lucerne og andre nye afgrøder viste far sig som foregangsmand og nød bøndernes anerkendelse. I alle de aar, far drev landbrug i Voldum, havde han den samme paalidelige avlskarl (Kr. Andersen).

I Ødsted mindes far som en ivrig missionsmand, hvem grundtvigianerne tog skarp afstand fra og gik hen og løste sognebaand til omegnens valg- og frimenigheder, men kirken i Ødsted var som regel fuld, da mange udenfor sognet gerne ville høre ham. I de to sidste embeder regnedes far ikke for nogen udpræget retningsmand, selvom han stod IM nærmest. Der var altid en del mennesker, der blev vrede over fars forkyndelse, men dog blev ved at komme og høre ham. Man siger, at de mennesker, der blev omvendte, mere blev tilskyndet af fars prædikener end gennem personlig samtale med ham. Far var en udmærket taler, og hans prædikener var altid vel forberedte, holdt i et smukt sprog og med personligt sigte og aldrig kedelige og tørre. Billeder fra naturen og menneskelivet blev brugt til at belyse og fastholde for tilhørerne, hvad far særlig ville have understreget i den paagældende prædiken. Fars kirker var altid velbesøgte. I Vissenbjerg er der kun een kirke, som er centralt beliggende i det udstrakte sogn. Far sørgede som regel for, at der blev holdt to gudstjenester hver søndag. Den ene i kirken og den anden holdtes i sognets udkant i en kro, et forsamlingshus eller i en købmandshandel.

Far sørgede for at faa kendte og gode talere (præster, missionærer og lægmænd) ogsaa udenfor IMs kreds til at tale i kirken eller ved møder andetsteds i sognet. Far talte ved mange møder i sognet, ofte fulgt og hjulpet af mor, som selv holdt søndagsskole, missions- og sykreds med sommermøde og udsalg. Mange møder blev holdt i selve præstegaarden. Efter eftermiddagsgudstjeneste den sidste søndag i maaneden var der aabent hus i præstegaarden. I ferierne var der næsten altid liggende gæster i præstegaarden, enten familie og venner eller mennesker, der trængte til at komme paa landet. Skønt der kom mange mennesker i præstegaarden, kom præstefolkene kun sjældent ud til gilder og større selskabelighed i sognet. Far var morgenmand om en hals, men om aftenen holdt han ikke længe ud.

En stofskiftesygdom satte sit stærke præg paa fars tilværelse. Naar sygdommen tog overhaand, maatte far helt give sit arbejde fra sig (hjælpepræst) og rejse bort eller holde sig helt i ro. Disse sygdomsperioder kunne vare flere aar, men naar det var overstaaet, tog far igen fat paa sit arbejde med stor kraft.

Præstefolkene tog sammen, eller hver for sig, meget ud til gamle, syge og fattige og bragte dem opmuntring, trøst og hjælp. At yde materiel og pecuniær hjælp var dem ikke fremmed.

Far var meget rolig og ligevægtig, kun jageri kunne gøre ham synlig nervøs. Alt, hvad far foretog sig, skulle forberedes i god tid. Søndagens prædiken paabegyndtes om mandagen, og mange tog sikkert form under arbejdet i haven. Meget af arbejdet i studereværelset var til side, naar husets øvrige beboere kom ned om morgenen.

Konfirmanderne fik en grundig undervisning. De maatte strege under i Ny Testamente og lære mange salmevers og skriftsteder uden ad. I Ødsted maatte de sidde efter til de havde lært deres lektie. (En eftersidder blev glemt til mor fandt og udfriede ham kl 5 eftm). I de senere aar forlangte far kun det meget af de velbegavede. Han skal have sagt til en meget dum dreng: Kunne du ikke lære bare et salmevers udenad?

Jeg mindes ikke, at far havde nogen særlig interesse for skoleforhold, men forholdet til lærerne var godt, og de fleste af dem var glade ved fars besøg ved den aarlige eksamen. I Ødsted var der nogen modstand fra læreren mod far.

Af private interesser havde far flere. Fra sin ungdom havde han været meget interesseret i botanik. Først var det de vilde blomster, der optog ham, men senere omfattede den botaniske interesse ogsaa svampene. Fra botanikken var springet ikke langt til haven, da præsten blev præsenteret for en antagelig sammengroet embedshave i Ødsted. Baade blomster, urtesager og frugttræer dyrkede far, og mor var som han dybt interesseret i havens trivsel og frembringelser. Skoven til embedet i Vissenbjerg lod han mig, som vordende forstmand, administrere under tilsyn af skiftende skovridere. Det var utroligt, hvad far kunne faa til at gro i en have, og hvad han kunne af latinske blomsternavne.

I en del aar gik far af og til paa jagt, dels paa præstegaardens jord, dels i ferier paa vestkysten, hvor vi ofte var om sommeren. Derude vestpaa har jeg set far skyde mange fugle. Da far blev ældre, var det mig, der brugte bøsserne.

Kærligheden til sprog holdt sig lige til fars sidste dage. Far var et sted mellem 60 og 70 aar, da han før en udenlandsrejse lærte sig italiensk, og da han og mor kom hjem fra turen, læste far med stor lethed italienske bøger og blade. Efter sin afsked læste far ellers mest fransk og saa sit Ny Testamente paa syrisk. I sine unge dage havde far lært mor saa meget græsk, at hun kunne læse Johannes evangelium paa grundsproget.

Landboerne havde meget ondt ved at forstaa, at præsten og fruen ofte gik lange ture, kun med det formaal at gaa og faa sig rørt og glæde sig over naturen. Folk troede, at

vandringen foregik for at aflaste et bekymret sind. Som barn har jeg ofte været med paa deres spadsereture til Clausholm skove. Det blev ofte 5—6 km paa en eftm, og det var lidt rigeligt for de smaa ben. Lysten til at spadsere holdt sig til op i deres alderdom.

Nu skal jeg slutte denne lille beretning om far, som jeg naturligvis ikke har kunnet skrive uden samtidig at fortælle lidt om mor. Naar jeg tænker tilbage paa hjemmet, saa synes jeg, for at bruge et moderne udtryk, at det var noget af det helt rigtige. Det var et værksted, hvor man arbejdede paa Guds riges udbredelse, og tillige var der roligt, hyggeligt og meget fornøjeligt, naar far var rask. Det med det fornøjelige stod i forbindelse med fars store sans for humor. Far var en meget vittig mand, der dog kun brugte sit vid paa en god maade. Naar far var syg, bar han sin sygdom med usædvanlig taalmodighed.«

Pastor *A. Bartholdy Møller* skriver: Da Henning Gøtzsche i 1927 efter sin afsked fra Vissenbjerg kirke flyttede til Brabrand, var det ikke fri for, at jeg så med nogen betænkelighed paa denne situation. Jeg havde indtryk af, at han hørte til den mest udprægede fløj af IM, og tænkte, at han vanskelig kunne føle sig hjemme i vor menighed, hvor forkyndelsen var præget af mit stade indenfor den grundtvigske lejr. Men mine betænkeligheder blev ganske gjort til skamme. Baade han og hans hustru kom straks til at føle sig hjertelig hjemme iblandt os. Da han kom, var hans helbred svagt, men det bedredes efterhaanden. Han prædikede jævnligt for mig og var paaskønnet som taler ved menighedsmøder i missionshuset. Han var en kultiveret og rank personlighed, dybt rodfæstet i den kristne tro. Han og hans energiske hustru blev til megen velsignelse i menigheden. Hun var meget virksom for den ydre mission og forestod en udstrakt brevveksling med missionærerne i DMS. Hun var ogsaa leder af præstekonekonventet, der samledes paa Nyborg Strand. — G var en stor haveven, og haven ved hans villa med de sjældne planter og blomster blev almindelig beundret! —

Pastor G tog afsked med menigheden paaskedag 1927. Kapellanen, pastor Jeppesen, prædikede, hvorefter G fra prædikestolen holdt en gribende afskedstale ud fra ordet: »Under dine vingers skygge søger jeg skjul, indtil al ulykke er gaaet over.« Kirken var overfyldt. I vaabenhuset tog pastor G og frue afsked med hver enkelt.

Hjælpepræst hos pastor Gøtzsche

1925—26: Pastor emer **A. H. Andersen**, se Stadager-NK.
1926—27: **J. A. Jeppesen**, se Hinge-V.

22. 25. juni 1927—8. febr 34 (sp Rye-S 21. marts 23): **A. C. Winther**, afsk, se Søllinge-H. (Stiftede et legat paa 4000 kr til fordel for gigtlidende).

Hjælpepræst hos pastor Winther

1933—34: **J. C. Berg**, se Herrested.

23. 26. okt 1934—24. jan 48 (sp Fredens k, Kbhvn, 8. juni 25): **Alfred Nørfelt**, * 3. nov 87 Østbirk. Forældre: Børnehjemsforst Martinus Nielsen N og Ane Kirstine Pedersen. Stud Horsens 07, c 13^2 (h_1), rkp Nykøbing-L-E 27. maj 13, hjpr Taksigelses k, Kbhvn, 13. nov 16, hjpr Elias k, Kbhvn, 14. april 21, andenpræst Sct Lukas stiftelse, Hellerup, 1. sept 23, † 24. jan 48. ~ 3. nov 13 Ellen Hansen, * 25. marts 84 Kbhvn. Forældre: Kunstdrejer Jens Peter Christian H og Alma Petrea Karoline Stoere.

Kredsfmd KFUM og K, Mors, 13- 16, fmd IMs teologstævner 20—34, fmd Den dsk komité for studenterstævner paa bibelsk grund, 22—34, medl KMAs armenierkomité, 22—38, BM Sct Lukas stiftelse, 23, red Dsk traktatselskab, 19—36, BM Kristeligt dagblad, 34—36, BM DKU, medl Udv f Ruslandsmissionen, 34.

Udg talrige traktater, artikler og fortællinger, samt 25: Fredens kirke gn 25 aar.

Pastor N blev udnævnt hertil, skønt han var indstillet som nr 2 — nr 1 var den res kap, pastor H. Dahn (stemmerne stod 6—5) — og N tog fat straks med stor energi og arbejdslyst i det store sogn. Han var praktisk indstillet, præget af, at han fra sin ungdom var kommet i pastor A. Fibigers hjem (var »plejebarn« dér), der blev som et andet hjem for ham, og som præst var han Fibigers discipel med sit hjemsted i IM, efterhaanden dog mindre udtrykt partimand, men altid i arbejde for vækkelse og liv. Blandt de teologiske studenter havde han gjort et godt arbejde, og for Sct Lukas stiftelsen sled han i de bevægede byggeaar næsten over evne. Ogsaa for KMA gjorde han et godt arbejde. Han forkyndelse var præget af den gamle IM, han forstod at sætte i gang og sætte folk i arbejde. IMs almanak omtalte ham ikke blandt IMs afdøde venner, men han var en trofast IMs arbejder og en trofast ven mod sine venner.

24. jan 1948 rejste pastor Nørfelt med sin familie til Østbirk for dér at skulle begrave sin gamle fader. Okt 47 var pastor N blevet ramt af en mindre hjerneblødning under en vielse i Vissenbjerg kirke, men han kunne inden jul genoptage sin gerning, dog mærket af sygdommen. Han var tilsyneladende rask, da han rejste til sin hjemegn, og det var ham en stor oplevelse at staa ved sin faders kiste i den kirke, hvor han selv var døbt og hvor han som student havde holdt sin første prædiken. Han talte over det ord, som i særlig grad var hans eget ord, Jh 3, 16, og mindedes sit barndomshjem som bygget paa gudsfrygt, nøjsomhed og kærlighed. Med besvær gennemførte han sin tale, stærkt bevæget, og næppe havde han sagt amen, før han blev ramt af en stærk hjerneblødning og segnede om foran alteret. Stedets præst fuldførte begravelsen, medens Alfred Nørfelt i ambulance blev ført til Vissenbjerg, hvor han laa bevidstløs, indtil han kl 22 udaandede, omgivet af sine nærmeste.

Alfred Nørfelt var fra de unge aar en travlt optaget præst. Landsretssagfører Graversen, Nykøbing, Mors, udtalte ved begravelsen, at N ikke var glemt i Nykøbing 35 aar efter hans bortrejse. Han havde en enestaaende evne til at gaa ind overalt og skabe sig venner; han var præst for hele byen og ikke blot for en bestemt kreds. For Sct Lukas stiftelsen gjorde han et stort arbejde. Pastor Paul Müller havde i Horsens været hans lærer, og samarbejdet var præget af slid, fælles syn og megen skæmt

og humør. Han sled for at skaffe penge til den ny bygning, praktisk anlagt, fuld af gode ideer. Og under vanskelige forhold kunne han i bestyrelsen sige klarende ord. I Fredens sogn fik han sin gerning i et fattigt arbejderkvarter. Præsteboligen laa lige ved kirken, og der var aldrig ro. Han var IMs og kirkefondets tro ven, men selvstændig i sit syn. Menigheden var som een stor familie, og han skabte glæde og højtid i de smaa hjem. Med livsmod og forventning drog han til Vissenbjerg.

Lærer Jeppesen skriver: »Han var en stor børneven. En lærer kunne blive helt misundelig, naar man saa, hvor let han kunne faa fat i dem ved en eksamen eller børnegudstjeneste. Mange af hans konfirmander vil sent glemme ham. Han var meget stærkt interesseret i skolens arbejde, ved eksamen gjorde han et stort arbejde for at faa opgaverne, især i dansk og regning, tilrettelagt, saa det rigtig kunne fremgaa, hvad børnene egentlig evnede. Og det var ham, der trak det store læs med at faa den ny skoleordning i stand...« Pastor O. Borch Madsen skriver: »Da jeg blev kaldet hertil, sendte han mig disse ord: »Ikke at vi skal være herre over menigheden, men medarbejdere paa dens glæde.« Det ord passer paa hans præstetjeneste. Han var en glædens mand. Evangeliet var for ham glædens budskab. Vi arbejdede paa hver sin maade, men vort sigte var det samme, og vi kunne tale godt om tingene. Han var et meget levende menneske. Emner myldrede frem. Der var meget, han interesserede sig for, han var saa menneskelig, kendte til at bevæges saa let i sorg og glæde (f eks 9. april eller ved mordet paa Kaj Munk)...« For KFUM og K gjorde han et flittigt arbejde. Han lærte altid sine konfirmander sangen »Værn din tro«, han ville lære de unge at værne deres tro og leve for Jesus.« — Pastor Bladt skriver: »Pastor N følte, at i Guds rige var der givet ham et fristed, ikke paa grund af egne fortjenester, men paa grund af Jesus Kristus. Det blev ikke lang tid, vi sammen fik lov at tjene her, men vi vil bevare mindet lyst og godt. Han havde en særlig evne til at forkynde evangeliet. Han kunne ikke være i ro, og det blev døden for ham, en skøn død, midt i sin gerning...« — Provst Kai Rasmussen skriver: »Ligesom provst Wellejus døde pastor N midt i sin gerning, efter et ildebefindende i en kirke... N var præget af virksomhed. Virke ville han; det var det vigtigste for ham. Derfor har han ikke taget reb i sejlene. Han blev brugt vidt om i landet som taler. Vi vil savne ham i Odense herreds præstekreds, for han var ivrigt med i vore drøftelser paa en frisk, ja, ungdomsfrisk maade. Efter Wellejus' død var han den ældste iblandt os. Men alderen trykkede ham ikke, altid frisk og oplagt...«

Mindehefte om pastor A. N, 1948, Aage Nørfelt: Sognepræst A. Fibiger, 1938, s 124, 154, 224, 225.

24. 14. juli 1948 (sp Sulsted-A 6. juni 39): **Kaj Naamansen,** * 31. marts 08 Ryslinge. Forældre: Overpostbud Hans Jørgen N og Petra Jensine Jensen. Stud Svendborg 26, c 32[2] (h₂), sekr KFUM, Svendborg, 32, kkp Sulsted-A 19. aug 35. ∼ 13. okt 33 Sigrid Marie Kirstine Hansen, * 19. dec 07 Aarup, Skydebjerg. Forældre: Postbud Jørgen H og Meta Sørine Dorthea Sørensen.

Provstirepræsentant DKU i Kær herr, 39—48, fmd V sogns foredragsforening og ungdomsnævn.

Residerende kapellan

(Embedet som rkp Vissenbjerg blev oprettet 1771, og kapellanen var tillige lærer i Bred skole, hvor han boede. Embedet blev nedlagt 31. dec 1849. Det genoprettedes 28. dec 1875, men ved kgl resolution stod det ledigt 2. marts 1891—15. nov 1904. 3. kl. Embedsbolig i V.)

10. 28. maj 1839—31. dec 49 (hjpr Everdrup 25. maj 32): **C. H. Hübner,** fl t V Hornum-H-F, se Røgen-S.

11. 28. dec 1875— 19. maj 80 (hjpr Sdr Omme-H 15. dec 71): **F. D. T. Engelstoft,** fl t Ørum-G, se Vesterborg-Birket.

12. 19. aug 80—4. juni 83 (kkp Følleslev-S 14. nov 77): **L. D. Nielssen,** fl t dsk sømandspræst Hull, se Nebbelunde-S.

13. 25. april 1884—2. marts 91: **E. H. Møllgaard,** sp her.

14. 15. nov 1904—17. juli 09 (lærer Horsens): **S. C. T. Hjorth,** fl t Østrup, se Hylleholt.

15. 30. okt 1909—1. dec 14 (klokker og lærer Ordrup): **Holger Larsen,** fl t rkp Godthaabs k, Frederiksberg, se Bjerreby.

16. 23. febr 1915—8. marts 20 (hjpr Stenmagle-S 14. dec 10): **J. J. Smith-Petersen,** fl t Gloslunde-G, se der.

17. 23. juni 1920—23. febr 22: **E. H. Alsson,** fl t Sandager-H, se der.

18. 1. sept 1922—2. juli 26: **E. Blang,** fl t Christiansø, se der.
(Ledigt.)

19. 16. maj 1928—12. sept 29 (hjpr Thurø 14. april 23): **J. H. D. Rasmussen,** fl t Vigerslev, se der.

20. 4. marts 1930—17. juni 35: **H. Dahn,** fl t Borup-K, se der.

21. 18. nov 1935—15. aug 44 (hjpr Ellidshøj-S 27. febr 32, do Galten-V 35): **O. Borch-Madsen,** fl t Seden-Aa, se der.

22. 4. jan 1945—10. april 46: **Poul Henriksen,** * 11. sept 15 Kølstrup. Faderen: Gdjr Jens H. Stud Høng 37, c 44[1] (l-87), † 10. april 46. Ugift.
Pastor H var en lovende ung præst, der i den korte tid, han var her, kom i godt forhold til mgh. Han var lige blevet forlovet, da han fik den hjertesygdom, der førte til hans alt for tidlige død.

23. 13. sept 1946—11. maj 41 (hjpr Gørlev-B 20. juni 45): **S. P. Bladt,** fl t Højen-J, se der.

24. 29. sept 1951 (hjpr Skjern 12. dec 49): **Harald Nielsen,** * 25. nov 16 Brørup. Forældre: Gdjr Hans Jensen N og Martine Hansen. Stud Rønde 30, c 49[2] (h-57). ∼ 11. aug 45 Edith Schaadt Johansen, * 12. juli 19 Kbhvn. Forældre: Skræddermester Johannes August Michael J og Meta Marie Hansen.

Litt: Jacob Madsen, s 336—38, De Vissenbjerg røvere; særtryk af Fyns tid, 1916, Hist aarb f Odense og Assens amter 1916—17, s 128—73, I. C. A. Carlsen. Skiødt: Det aandelige liv paa Vestfyn, 1930, s 160 f, Hist aarb f Od og Assens amter 1928, J. Nielsen: V kirke, 1938, H. Balslev: Fra fynske præstegaarde, 1944, s 120 f.

Bjerge-Aasum herreders provsti

Bjerge herred 198 kvadratkm, det nordøstligste paa Fyn, er mod syd temmelig fladt, mod nord løber herredet ud i halvøen Hindsholm, som er forbundet med herredet ved en smal landtange. Hindsholm er bakket. I Storebælt øen Romsø. Frugtbart og smukt.

Kysterne er stærkt indskaarne og tidligt var her bopladser. Talrige gravhøje. Ladby skibet minder om vikingetiden. Hans Tausen er født i Birkende. Egnen led meget under svenskekrigene. »Havpræget er dette land, Hindsholm. Fjord og bælt og det vide Kattegat omringer og søndrer det, fra hver bakketop ses vandene blinke bag de hældende markers tavl; helt ude ved de 16 m høje Korsør banker kulminerer landskabets vilde skønhed. Søen bruser derude om Fynshoved, hvor landet løfter sig i et sidste kast mod havet. Derude bor Fynshovedmanden, siger de gamle. Hele Hindsholm er omspundet af sagn. Den smukke landsby, Dalby, har sine underjordiske, der fra de mange kæmpehøje har drevet deres farlige spil. Sagnene her har haarde træk. Beboerne har ogsaa noget tæt og fast over sig, men bagved er det milde fynske sind, og i landsbyerne finder vi fin gammel fynsk byggeskik. Mod syd møder vi den fynske frodighed, kun den tvedelte Skalkenbjerg bakke rager op over landskabet. Stranden ved Storebælt med strandskoven er noget af det smukkeste paa Fyn, hvis den blot ikke var blevet skæmmet af nogle rædsler af moderne sommerhuse. (Achton Friis: De store danske øer, I, 1 f). Hindsholms 4 herregaarde har præget egnen gennem lange tider, og lige op til vore dage var de fleste bønder fæstere. Men bef har ikke præg af at være trælbunden. Faa steder har man mødt flere tegn paa bondens frigørelse.

Carl Langballe har i Kr dbl 11. sept 1953 skrevet smukt om »Fyns norden for lands lov og ret«: Gaa op paa Munkebo bakke mellem Odense og Kerteminde en klar solskinsdag i september.

Banken er ikke mere end 58 m høj, men der findes i hele Nordfyn ikke noget udsyn, som er videre og mere mangfoldigt, end her oppe fra. Fjordene dybt nede spejler de lave bredder. En stor damper glider ind gennem gabet og følger fjordens blanke vej mellem holme og næs mod Odense.

Derude bag Kertinge nor og fjorden, der som en flod bugter sig gennem landet, det skovindhyllede agerland i sommerens sidste blundende dis, det flade »Sletten« med sit tavlede tæppe af agre, hegn og haver, bæltet, havet og saa Hindsholmens vindblæste banker, dette mærkelige land, der engang var en ø, men som senere ved dæmningen øst for Munkebo blev gjort landfast med det øvrige Fyn.

»Fyns norden for lands lov og ret!« Saadan kaldte fynboerne selv dette land, en antydning af, at det, indtil jernbanen aabnede vej til Dalby og senere til Martofte, nok for de fleste af dem var et ukendt land, om hvis befolknings liv man gjorde sig de særeste forestillinger.

Naar bønderne oppe fra Nordskov, den nordligste af Hindsholmens fattige landsbyer, viste sig paa Odense marked, havde de lagt en lang rejse bag sig. Det fortælles, at de allerede aftenen før markedsdagen »lempede sig« (dvs gjorde sig rede) for saa, vel anbragt og godt indpakket i vognens agestole, sovende i vognporten at afvente daggry, tegnet til afgang, saaledes at det første bedested paa vejen, Munkebo kro, kunne naas ved 6—7-tiden om morgenen.

De moderne samfærdselsmidler og de gode veje aabnede senere landet. Men selv om det ikke mere volder nogen vanskelighed, at besøge Hindsholmen, vil den, der finder vej herop, endnu møde et landskab, en bebyggelse og et folkeliv, der fortæller om tider langt tilbage i historien.

Skoven har søgt ly omkring Lykkernes og Krabbernes gamle herresæde Hverringe, ned mod Kerteminde-bugtens fine runding.

Med faste og klare omrids løfter de skovløse bakker sig over landet. Nede i sænkningen dukker befolkningen sig i læ for stormen. For barsk kunne her være herude, og strengt var livet. De pyntelige og hyggelige haver om gaardene og de lunende hegn over agrene, som ellers hørte med i det fynske billede, forsvinder mere og mere; det er, som de blæses bort, jo længere jeg kommer mod nord.

Nu begynder lyngen at titte frem. Oldtidshøjene, der kroner bakkerne, behersker mange steder landskabet. Det er, som de i deres ensomme storhed ligger og vaager over landets fortid.

Lyngbakker, vidtstrakte flade enge og moser, lergule brinker og sandklitter! Det virker som en overgang til den jyske natur, og ude mod vest Indfjorden, den mærkelige øgaard med de uberørte, ensomme holme, hvor krattet kryber sammen over de gule lerskrænter, og hvor kvæget græsser frit ude paa de grønne overdrev, ganske som i fællesskabets tid.

Og nu, som dengang, har køer og heste bidt barken af krattets unge træer. Indfjorden begrænses mod vest af den lange, smalle Langø, der yderst ude paa pynten rejser sig som en stejl og trodsig borgvold, Langøhoved.

Saadan har landet set ud i aartusinder, lige urfrisk, lige oprindeligt. Men landet kalder videre mod nord. Brisen bærer tanglugt ind over det smalle land, hvor der nu øjnes hav paa begge sider.

Og saa staar jeg deroppe ved Fyns Hoveds grønne, vejrbidte banker, hvor havet bryder som en brusende brænding mod strandens store sten. Den smalle, stenede tange fører mig ud mod dette ensomhedens og stilhedens land, hvor jeg ikke har andet selskab end et par køer, nogle enkelte løsgaaende faar og de skrigende søfugle.

Her løftede Fyn sit hoved op
af havets gem
under bølgers bulder,
før andet af hendes yndige krop
man saa end i syd en alpetop
i blaalig em.
En klint steg frem:
hendes skumklædte skulder.
(K. L. Kristensen)

Denne barske, fjerne og frie plet med de trodsige nøgne og dog saa yndefulde skrænter, er dette virkelig Fyn? spørger jeg mig selv. Lungerne fyldes af den karske havluft, mens tanken med blikket gaar paa langfart over de blaa bølger — til Refsnæs og Samsø, til den jyske kyst, helt op til Helgenæs og Mols.

Ensomheden taler herude, men ogsaa samlingen, fællesskabet.

Det lille, lave, tangfyldte indhav, »Noret«, øst for Hovedet, afgrænses mod nord af »Tornen«, den mærkelige landstrimmel, der ligner en dobbelt knækket pegefinger Tangen er spættet med mørke pletter. Straks troede jeg, det var store søfugle, indtil jeg opdagede, at det var enebærbuske, der skyder op herude paa landets yderste grænse.

Mærkeligt at tænke paa, at den smule vegetation, vi saa herude, var de sidste rester af gammelt skovland. Navnet »Hindsholmen« betyder jo den hegnede skov, »hægnæzholm«, i modsætning til »almænning skogh«, der i middelalderen var fælles for alle. Og ligesom navnet selv røber et ældgammelt skovland, saaledes lader ogsaa stednavnene herude os se skoven gro op i al sin mangfoldighed: Espø, Tornø Lindø, Snave (dvs en lille strimmel skov), Bøgebjerg, Birkebjerg, Midskov, Tjørnebjerg, Grønlund (det gamle navn for herregaarden Brockdorff), Norskov, Bogenæs, Egense (Egenæs), Stubberup og mange andre.

Dette gamle skovland blev ret sent dyrket op. Men navnets betydning var blevet glemt og i tidens

løb ændret, og saa tog folks fantasi fat paa at finde en forklaring paa dette navn: »Hindsholmen«. Nu dukker forestillingen om en kong Hinse op, og efterhaanden kommer han i folkets bevidsthed til at staa som høvdingen paa sin borg. Ja, selv hans grav kender man, og man værner om den. Nede i Viby sogn paa Birkebjerg ligger »Knytten«, en højtliggende og vidt synlig dysse. Man kaldte den »Kong Hinses høj«. Og lidt nede mod sydvest paa en bakke laa hans borg. Trap kalder den »Kastelhøj«, og der er blevet fundet baade volde og munkesten. Alt dette er naturligvis sagn, men der er næppe nogen tvivl om, at holmen allerede i oldtiden har været stærkt befæstet.

Om det gamle oldtidsland var jeg allerede blevet mindet paa turen herop. En saadan rigdom af grave fra sten- og bronzealderen, som her, er ikke almindelig paa Fyn. Mest imponerende er Moreshøj ved Snave med sit 10 m lange og 2 m høje gravkammer og den 7 m lange indgang. Det har været store og fornemme mænd, der blev højsat paa denne maade. Og det har altid været saadan, at de store raadede paa Hindsholmen.

Herremændene paa de fire herregaarde raadede strengt og bød deres fæstebønder strenge kaar. Hoveri og fæste holdt sig længere her end mange andre steder i landet. I Viby har vi den gamle bondeby med noget af fæstetidens særpræg over sig endnu. Og Nordskov! Jeg mindes den store gamle gaard i landsbyen lige ved vejen (mon den ligger der endnu?) Væggene var muret op mellem bindingsværket af ubrændte, soltørrede lersten, og ud mod vejen var lervæggen dækket med straa. Der skulle flid og omhu til for at holde den slags murværk i stand.

Trældom og slid har været de kaar, bønderne levede under — ja, og saa ufred. Det sidste skulle de store nok sørge for. Saa afsides, som landet laa, maatte det ogsaa være et godt tilflugtssted. Det var heroppe, at Marsk Stig skjulte sig, paa det gamle Eskebjerg, det, der senere blev til Schaeelenborg, og som i 4 slægtled tilhørte slægten.

Jeg blev mindet om Chr. Winthers digt, »Vaabendragerens ed«, som beretter om Marsk Stigs mystiske hemmelige ligfærd i nattens mulm og mørke i »Stubberup paa Fyn, paa Hindsholms flade strand«, da den fredløse Marsk Stig blev begravet i Stubberup kirke, »den hvide jomfru«, som den blev kaldt paa egnen, og om den mærkelige grav, der skal være fundet i kirkens gulv.

Det kirkelige liv. Den østfynske lægmandsvækkelse havde sit midtpunkt i Kerteminde og egnen deromkring. (Se side 21 f). Skomager *Ole Svane* og *Kr. Madsen*, Bregnør, var de førende skikkelser. Sognepræsten i Kerteminde, prof *Andresen*, bekæmpede de vakte, men vækkelsen bredte sig. Først med pastor *Bloch* fik de vakte en præst, de kunne arbejde sammen med, (provst *Heiberg* stod ogsaa velvilligt over for dem). *Kr. Kold* havde sin skole i Dalby 1853—63, og samarbejdet mellem *Kold* og *Bloch* bar varige frugter. Kort efter Kolds og Blochs bortrejse samlede det stærke grundtvigske liv sig i *Kerteminde valgmenighed* (se denne, s 131), og den fik betydning over hele egnen. Mange løste sognebaand dertil, og det mærkedes i det sognekirkelige liv — undertiden som en udmarvning (f eks i Revninge). 3 af de fra Sønderjylland fordrevne præster, provst *E. Høyer-Møller*, *Jens Krog*, Kerteminde, og *L. C. Hagen*, Kerteminde Valgmh, kom hver især til at spille en rolle som præster her. En kreds af vaagne og varmhjertede præster prægede egnen i 50'erne, og de kom meget sammen: *Bloch* og *Meinert*, Kerteminde, dr *Viborg*, Rynkeby, *E. Mau*, Skellerup, og *M. Wad*, Seden — og saa *Vilh. Birkedal*. Det grundtvigske element mærkedes i alle sognene. Som modvægt mod Bloch og Kold dannedes *Hindsholm landboforening* med væsentligt materialistisk præg. Hvor stærk den grundtvigske bevægelse var, kan bl a ses af, at *Grundtvig* selv blev valgt til rigsdagsmand i Kerteminde 1855, da den gamle grundtvigske fører, Kr. Larsen, Dalby, maatte vige for ham. Den præst, som har virket her længst. *G. F. P. Strøm*, præst i Marslev-B i 49 aar, var ogsaa grundtvigsk præget. Han var betydelig, ogsaa som politiker og stod Estrup nær. Præsteslægten *Møller* har været med til at præge kirkelivet, baade i Kølstrup med provst *E. Høyer-Møller*, Kølstrup, hans brodersøn, dr *Arne Møller*, Kølstrup, der efterfulgtes af sin svoger, *Johs. Monrad*, fmd for KS 98, og i naboherredet: *F. B. Møller*, Rønninge, (provst Høyer-Ms broder) og *J. P. Møller*, Nr Lyndelse. Desuden var naturligvis valgmenighedspræsterne i Kerteminde grundtvigske; *N. Lindberg* og *Oscar Geismar* fik indflydelse ud over den lokale kreds.

Uden decideret retningspræg var den betydelige og aristokratiske provst *F. A. Hansen*, Fraugde, provst *Fich*, der var præst i herredet i 35 aar (i Kerteminde og Mesinge), og provst *C. M. Schmidt*, der flyttede fra Dalby-S til Mesinge. Biskop *C. Wegener* har været sp i Viby.

IM har haft vanskeligt ved at vinde fodfæste i dette herred. Provst *John Hansen*, Viby, samlede IMs venner, og senere var der lidt IMs røre i Munkebo. I Munkebo var der i en aarrække IMs præster: *Steffensen*, *Borchsenius* og *S. Juel*. Der er smaa IMs kredse i Kerteminde, Dalby, Mesinge, Munkebo, Marslev-B og Agedrup, men IM præger ikke det kirkelige liv i særlig grad. Provst *Valentiner*, Mesinge, var FDFs medstifter og mangeaarige fmd.

Kirkegangen opgives gennemsnitlig til 4,2 pct, alterbesøget er gaaet ned fra 39 pct i 1922 til 29 pct i 1953. Menighedsraadene opgives saaledes: 7 IM, 3 gr, 18 soc, 57 u p. (1930: 13 IM, 29 gr, 5 soc, 37 u p).

Der er missionshuse i Kerteminde, Marslev og Munkebo. — Der er friskoler i Kerteminde, Drigstrup, Rynkeby, Revninge og Dalby.

Aasum herred, 153 kvadratm, er mod nord ret fladt, mod syd mere bakket. Meget frugtbart. Spredte skove. Herredet løber i en spids ud til Odense fjord og ligger i en bue udenom og øst for Odense.

Det kirkelige liv. Forsamlingsbevægelsen fra Kerteminde mærkedes flere steder i dette herred. 1854 stiftedes i Fraugde den fynske forening for Indre Mission. Nr Lyndelse-Højby er nok det pastorat i herredet, der har den rigeste aandelige historie. Lægprædikanten *Niels Johansen*, Højby, der senere blev Swedenborgianer, fik bøde for et skrift; pastor *Scheving*, Nr Lyndelse, bekæmpede vækkelsens folk. Den grundtvigske bevægelse kom til at præge. Det skyldes ikke mindst de mange fremragende friskolelærere. *Klaus Berntsen* var friskolelærer i Højby 1861—81, og *Jørgen Nielsen*, Nr Lyndelse, († 1941), betegnes som en af Vilh. Birkedals mest fremragende disciple.

Da *Johannes Clausen* blev sp i Nr Lyndelse-H, fyldtes kirkerne, og Cs venskab med Vilh. Birkedal gav ham en god plads i befolkningens hjerter. Pastor *C. N. Lorenzen*, Nr Lyndelse, var de grundtvigskes fører. Mange samledes om denne frisindede og vennesæle

Kirkelig statistik

	Folketal 1950	Kkg %	Altergæster 1926	%	1942	%	1953	%	Mh	Fh	Fri-skoler	Menighedsraad 1953 IM	Gr	Soc	UP
Kerteminde ..	3795	3	1435	46	1270	39			1		1	1	1	4	4
Munkebo	1253	3	520	47	259	21	190	15	1	1					
Drigstrup	506	2	180	30	74	12	99	20		1	1	1	1	4	7
Kølstrup	1031	4—5	562	59			325	32		1					7
Agedrup	719	6—7	375	53	350	53	366	51		1		2			4
Marslev	864	5—6	200	33	270	30	285	33		1					
Birkende	1034	3—4	325	38	185	21	355	35	1	1		2	2	3	6
Rynkeby	1175	5	465	38	422	35	550	49		1	1				
Revninge	629	4	100	18	114	21	195	31		1	1	1		3	9
Mesinge	1187	3	384	32	210	18	200	17		1					
Viby	549	6	375	53	220	38	175	32		1				4	9
Dalby	652	5	156	24	80	13	127	19		1	1				6
Stubberup ...	752	5	308	38	121	15	158	21		1					6
Seden	785	5	70	18	118	14	125	16		1					
Aasum	584	5	300	58	120	12	125	21		1	1	2	3	3	4
Fraugde	1932	4	600	33	357	20	237	13		2					7
Allerup	432	2	160	38						1					6
Davinde	483	3	185	45						1					6
Rønninge	1267	2	425	42	256	23	290	26		2	1				7
Rolfsted	1170	2	400	40	195	18	227	19		1			7		
Sdr Næraa ..	1088	4	413	41	208	20	150	14		1	1	1			6
Nr Lyndelse .	1476	5	650	44	450	30	413	29		2	1				
Højby	661	4	215	38	175	30	58	9		2	1	1	6	4	2
Nørre Søby ..	757	5	380	56	140	20	100	13		1	1		3		9
Heden	398	5	210	52	115	27	75	19							

forkynder. Han holdt foredrag over hele egnen og samlede mange. Hans efterfølger, *J. P. Møller*, fortsatte i samme spor. I Rønninge-R sad i mange aar den kendte grundtvigske præst, *F. B. Møller*, en ædel præsteskikkelse, der øvede en solid gerning, som stadigt huskes. Hans efterfølger, *Oscar Geismar*, samlede stor kirkegang, og han var en vækker paa egnen for grundtvigsk liv. Præsterne *M. Wad*, *S. Nielsen* og *Brahm*, Seden, samlede en god kreds. Men stærkest har det grundtvigske liv samlet sig om *valgmenigheden i Sdr Næraa* (se denne). Der er friskoler bl a i Nr Lyndelse, Højby, Seden-Aa og Sdr Næraa, Rønninge og Nr Søby.

Indre mission mærkes ikke meget i herredets kirkeliv. Blandt IM præster kan nævnes: præsterne *Grove-Rasmussen* og *C. F. Leth*, og i Sdr Næraa har præsterne *Skydsgaard* og *Carl Christensen* og *J. H. Wilms* virket. Der er enkelte smaa IMs smf, men ingen missionshuse i Aasum herred. Kkg opgives til gennemsnitlig 3,6 pct.

Alterbesøget er gaaet ned fra 42 pct i 1926 til 17,9 pct i 1953. I menighedsraadene 1953 opgives: 4 IM, 18 gr, 7 soc, 40 u p.

Provstiet har rummet nogle af Fyns største præsteembeder (Mesinge, med en nettoindtægt 1870 paa 8142 kr, Kølstrup-A 7112 kr, Marslev-B 7056 kr). Fra Mesinge er ingen sp blevet forflyttet siden reformationen, fra Nr Lyndelse H og Fraugde kun een. I Nørre Søby-H var der kun 3 sognepræster i aarene 1839—1943.

Bjerge herreds præstekonvent stiftedes 20. sept 1809 hos pastor Paludan-Müller, Kerteminde, under amtsprovst Lütkens ledelse med 4 aarlige møder skiftevis i præstegaardene (bøde 1 rdl for at komme for sent eller udeblive uden varsel). Mødetallet har skiftet, og man har drøftet praktiske, teologiske eller embedsmæssige emner. Konventet virker stadig efter et regulativ af 1843, da pastor Friis, Kølstrup, blev fmd: 2 gange aarligt, hustruerne kom med og program fastsloges saaledes: Kl 10: kold frokost, kl 15: middag (højst 4 retter), kl 21: kold aftensmad. Ved familiesammenkomsterne, der holdtes i juli, og hvor hustruer og voksne børn kom med, begyndte man kl 16 med thevand. 1852 bestemtes, at der skulle begyndes med en salme, men man kunne ikke blive enige om at begynde og slutte med en bøn. 1857—72 var der kun een aarlig sammenkomst, væsentlig af selskabelig karakter, saa vendte man tilbage til at holde konvent 4 gange aarligt, og ved sommerkonventet skulle der være gudstjeneste med altergang. Først fra 1912 kom hustruerne med til alle konventerne, og fra den tid er der holdt gudstjeneste ved alle konventerne, indtil 1927. Konventet har betydet meget i visse perioder, mange emner er blevet drøftet, og sammenholdet er blevet styrket. Fra konventet i Kølstrup 13. juli 1846 refereres: Alle synes at opfylde hensigten af konventets bestemmelse, nemlig at lade livets alvor bag sig og vederkvæge sig med familielivets og selskabelighedens glæder. Konventet opfyldte i fuldt maal dette.« (ref af pastor Viborg). 1818 maatte formanden erindre medlemmerne om »den tarveligheds lov, hvortil vi engang har forbundet os og vore hustruer. I 1834 hedder det: »Den tarvelige beværtning skal tages til eksempel, og der skal forhandles nærmere, om større frihed kan tilstaas vore hustruer«. 50aarskonventet 1859 holdtes under festlige former hos pastor Wad, Seden, og endnu festligere var 100 aarsjubilæet, som fejredes i Dalby hos pastor Olrik. Biskoppen var tilstede og en række tidligere, nu bortflyttede medlemmer, og biskop Wegener holdt foredrag om vækkelse. Det afgørende var dog de ordinære møder med berigende forhandlinger. (N. P. Nielsen i Prf bl 1934, s 657) I 1930-erne var der særlige ungdomsmøder knyttet til konventet (se her s 138). Det var i dette konvent, et medlem engang skal have sagt: »Vi er maaske ikke saa begavede, men vi vil gerne være rare«, hvilket Oscar Geismar og dr Arne Møller opponerede imod: Vi vil hellere anses for at være begavede end rare!

Politisk har flg. partier formandsposten i kommunalraadene (1949):
Radikale: Kerteminde, Dalby, Stubberup, Nr. Lyndelse.
Konservative: Mesinge, Fraugde, Allerup-D.
Venstre: Munkebo, Drigstrup, Kølstrup, Agedrup, Marslev-B, Rynkeby, Revninge, Viby, Seden-Aa, Rolfsted, Sdr Næraa, Højby, Nr Søby, Heden.
U p: Rønninge.

Om Fiskeriet i Bjerge herred, Minerva 1805, s 1—34. C. P. Engelstoft: Om den saakaldte halvø Hindsholm, i For skolen og hjemmet 1881—82, s 2591. Fra Hindsholm, i Dsk Kirketidende 1895, s. 343—48, 361—64. F. Axelgaard: Fra Hindsholm for 100 aar siden, Hist. aarb. f. Odense og Assens amter, 1922. Aug. Fr. Schmidt: Landsbyforhold i Bjerge herred, Hist. aarb. for Odense og Assens amter 1931. Folkeminder fra Hindsholm, Fynsk Hjemstavn I, 119, IV 157, 170, 185, XII, 1939, s 102. 118.

Provster

17. juli 1849—10. maj 1855: **A. C. L. Heiberg,** Kerteminde-D.
28. juli 1855—23. maj 1860: **J. L. Rohmann,** Rønninge-R.
28. marts 1861—5. januar 1880: **F. A. Hansen,** Fraugde.
19. febr 1881—18. marts 1892: **E. Høyer-Møller,** Kølstrup-A.
5. maj 1892—26. aug 1904: **V. H. T. Fich,** Mesinge.
22. sept 1904—1. febr 1912: **C. F. Leth,** Allerup-D.
24. aug 1912—10. aug 1922: **C. M. Schmidt,** Dalby-S, fl t Mesinge.
19. jan 1923—4. maj 1951: **L. A. Valentiner,** Mesinge-Viby.
11. maj 1951: **P. W. Melbye,** Munkebo-D.

Bjerge herred

KERTEMINDE KØBSTAD

(Drigstrup var anneks til 11. febr 1931, derefter under Munkebo)

Kerteminde købstad ligger smukt ved Storebælt, mod nord og vest omgivet af bakker. Byen ligger lavt og deles i 2 dele af indløbet til K-fjord, her er en 64 m lang bro samt en jernbanebro. Et nyt kvarter, mest villabebyggelse, er de senere aar opstaaet syd for byen. I den gamle bydel er der mange enetages bindingsværkshuse.

Kerteminde (kirtemønne, byen ved Kertinge fjords minde = munding), nævnes første gang 1412, aaret efter blev den købstad. Byen var i sin tid en ret anselig handelsby paa grund af sin gode havn. (K var kendt for »godt øl og skidne kvinder«. Søvejen til Odense blev benyttet, og der var en del handel med Odense, hvis ladeplads Kerteminde blev anset for at være. (»Odense tjenerinde« blev den kaldt — man maatte bygge en bro som vindebro for at skibene til Odense kunne passere). Bønderne ydede brokorn til broen. Oluf Bager drev stor handel over Kerteminde. I 17. aarh udførtes meget korn over K, og fiskeriet (navnlig flyndere) var rigt. Men byen fik sit knæk under svenskekrigen. Den blev besat, og mest led den, da den blev bombarderet af den hollandske admiral Ruijters flaade. 1672 var der kun 642 indb. En anden stor ulykke ramte byen, da Ivar Huitfeldts skib i slaget i Køge bugt sprang i luften; af de ombordværende værnepligtige var 23 fra Kerteminde. Byen sygnede hen. 1774 var der kun 8 fartøjer. Ogsaa ildebrande hærgede, og 1603 hærgede pesten. 1740 blev latinskolen nedlagt. Byen fik atter et knæk, da Odense kanal aabnedes. Byens opkomst begyndte saa smaat i slutningen af 19. aarhundrede. Havnen blev forbedret, fiskeriet gik frem og blev et vigtigt erhverv. K er en lille hyggelig by med gode sociale forhold. »Hver mand har sit hus«. Der er flere industrivirksomheder, men ellers lever byen af havn og handel. I Fynske Aarbøger I, 132 f gives minder af kunstmaler Johs. Fr. Klein, der fortæller om gl overtro og om de højtidelige begravelser, om trommeslagerne i blaa uniform med røde epauletter. Byens æresborger er maleren *Johannes Larsen* (* 1867).

Noget afsides ligger byen. Det var vist ikke tilfældigt, at den fik jernbane sidst af Fyns købstæder (1900). Ikke faa turister søger til Kerteminde og omegn, især nu i bilernes tidsalder.

Det kirkelige liv. Kerteminde blev brændpunktet i den østfynske vækkelse først i det 19. aarhundrede, se nærmere s 21 f, hvor de to ledere *Ole Svane* og *Kr. Madsen,* Bregnør, er udførligt omtalt. Der havde dog allerede tidligere været pietisme i Kerteminde. 1727—38 var *Morten Boesen* kapellan her. Hans fader var præst ved Vajsenhuset, pietisternes samlingssted i København. Morten Boesens alvorlige forkyndelse i Kerteminde blev ikke uden spor. Han flyttede til Ebeltoft. Et interessant indblik i en fynsk sognepræsts arbejde for 150 aar siden gives af Fr. Nygaard (her i uddrag):

Der var sikkert faa steder i landet, hvor rationalismens humane kærlighedsarbejde i den første snes af det nittende hundredaar fandt saa ædel og varmhjertet en repræsentant og saa dygtig en praktisk udførelse som i **Kerteminde,** hvis sognepræst var **Jens Paludan-Müller.**

Den gang Jens Paludan-Müller kom til Kerteminde i jan 1801, var han en ung mand, lige fyldt de 30. Han var selv paa moderen Anna Jensdatter Paludans side af en to hundred aar gammel præsteslægt. Deres senere saa berømte to ældste sønner, historikeren Caspar Peter P-M og digteren Frederik P-M, fødtes dem her i det smukt beliggende Kerteminde med den vide udsigt fra skovskrænten ud over Storebælt. Den første blev født 1805, den anden 1809. (En mindesten for digteren afsløredes 1909).

Med sin fine og dygtige, men undertiden lidt vidtløftige pen har Jens Paludan-Müller selv fortalt os, hvorledes han straks ved sit komme til Kerteminde blev optaget af et alvorligt arbejde med at grundforbedre skolevæsenet der.

Hans korte historiske efterretning i saa henseende lyder saaledes:

»Da jeg ankom her i foraaret 1801, forefandt jeg skolen i en meget slet forfatning. Bygning og inventarium var stygt og upassende. Læreren (kun én var her) passede vel ordentlig sine forretninger, men da han ikke havde haft nogen til slt embede passende dannelse, udrettede han ikke, hvad man i en borgerskole havde ret at ønske og vente. De skolesøgende børns antal var 24, højst 30, skønt den skolevoksne ungdom i byen er omtrent 150 børn. Her maatte da tænkes paa en forandring — men hvorledes? For en ung mand, der nylig har tiltraadt sit embede paa et sted, er det altid vanskeligt at foretage forandringer straks af nogen betydning. Der maa gaas frem med forsigtighed, og fornemlig er det nødvendigt, at man vinder menighedens gode mening for sig, førend man tør tænke paa at erholde deres bifald og understøttelse ved betydelige forandringer, der er nyheder for de fleste.

Jeg stræbte da baade ved min læremaade og mit forhold at erhverve mig denne gode mening om min duelighed og min vilje, og tænkte imidlertid paa midler til skolevæsenets forehavende forbedring.

Den hindring for det bedre, som rejste sig fra lærerens side, blev hævet ved hr. biskop Hansens godhed og nidkærhed for skolevæsenets fremme, idet den værende lærer af hans højærværdighed blev kaldet til degn i Skellerup, hvor han erholdt en til sine evner mere passende virkekreds, og hans højærværdighed tillige forskaffede os efter vor anmodning en anden lærer i stedet for ham, som ved sin prøvede duelighed hidindtil har fyldestgjort vore ønsker og forventninger.

Denne lærer var C. Nielsen, seminarist fra Blaagaard, der allerede, førend han her blev ansat, havde holdt skole i Odense i nogle aar med meget bifald.«

Og efterhaanden maa den nidkære sognepræst gentagende notere, at han ved disse sine skolebesøg i det hele taget har fundet aarsag til »at være tilfreds med lærernes flid og forhold.«

J. Paludan-Müllers præsteaar i Kerteminde faldt sammen med Syvaarskrigen. Under denne optraadte han som en varm fædrelandsven. Fædrelandskærligheden var i det hele taget karakteristisk for datidens rationalister. Den 25. aug 1807 sendte Fyns biskop, Hansen, et cirkulære til stiftets præster, hvori han fremsætter det som passende at ende prædikenen med »en inderlig bøn til Gud, at han vil forlene vore krigere med et fast mod, vore retfærdige vaaben med held og det kære fædreland med en hastig og ærefuld fred. At han i krigens farer vil vaage over landets første stridsmand, vor kronprins.«

Da Kjøbenhavn var blevet bombarderet og flaaden gaaet tabt — og da man begyndte en indsamling landet over til anskaffelse af en ny flaade og til hjælp for de brandlidte, samlede sognepræsten i Kerteminde forholdsvis store gaver sammen hertil.

J. Paludan-Müller var en begavet prædikant. Men han delte tidens rationalistiske kristendomsopfattelse. Man maa derfor ikke undres over, at han fik Guldbergs salmebog, den saakaldte »Købstædbog«, som var blevet indført i Kerteminde, ombyttet med rationalismens »evangelisk-kristelige«.

Derimod maatte J. Paludan-Müller opgive at faa søndags-katekisationer indført i Kerteminde kirke. Denne opgivelse begrundede han saaledes overfor biskoppen:

»Her i byen har nemlig ikke forhen i mands minde og sikkert ikke i de sidste 25 à 30 aar været nogen katekisation om søndagen.

Den ville altsaa blive betragtet som en nyhed og som saadan møde vanskeligheder. Egentlig skulle en saadan katekisation ikke være bestemt for den ungdom, der daglig søger skolen, men for den voksne ungdom, der lever hjemme i forældrenes huse samt for haandværks- og skibsdrenge, unge tjenestepiger og deslige.

Men naar jeg med nogen kraft skulle drive disse til at møde ved katekisationerne, ville det indvikle mig i idelige og meget ubehagelige stridigheder, som jeg tilstaar det, erfaring har lært mig at frygte.

Endda ville jeg sandsynligen kun udrette lidet hos disse mennesker, som anser sig fri, da jeg ikke tør vente mig synderlig understøttelse hos forældre, husbonde og mestre i denne henseende« ...

J. Paludan-Müller mente derimod, at det var bedre at indrette »en søndagsskole« i Kerteminde. Han havde aftalt med lærer Nielsen at oprette en saadan, saa snart den nye skolebygning var blevet færdig.

Og han havde aarsag til at haabe, at en saadan skole ville blive bifaldet og understøttet af byens borgere samt frekventeret af mange blandt den voksne ungdom, som han ikke turde vente at se ved katekisationen, ligesom han og troede, at der kunne virkes langt mere ved søndagsskolen end ved katekisationen.

Hvilke udvortes stivere, han imidlertid mente, der vare fornødne for denne søndagsskoles eksistens, oplyser han nogle maaneder senere biskoppen om i et brev, hvori vi og faar lidt at høre om søndagsskolens indre aftenskoleagtige arbejde. Han beder biskoppen om »gunstigst at ville virke til, at efterfølgende bestemmelse kunne erholde lovskraft.«

»Det ønskes nemlig fastsat: 1) at de udgifter, som udfordres til lys og varme, tegne- og skrive-materialer for uformuende eller andre deslige nødvendigheder maatte udredes af den almindelige skolekasse her i byen, saa at undervisningen, der meddeles gratis, ogsaa kunne modtages af de skolesøgende uden besværlige bekostninger for dem. 2) at det skulle være pligt for alle haandværks- og skibsdrenge at søge søndagsskole uafbrudt i læreaarene samt nødvendigt for enhver haandværksdreng at fremlægge attest for flittig skolesøgning, forinden han kunne blive gjort til svend. 3) at modvillig skoleforsømmelse af forbenævnte eller opsætsighed og usædelig opførsel under undervisningen skulle henhøre under den borgerlige øvrigheds afstraffelse eller derom indgivende klage af skolens lærere. Og endelig 4) at nogle haandværksmestre eller andre agtbare borgere skulle af øvrigheden tilsiges til omgangsvis imellem sig at møde i søndagsskolen som opsynsmænd og lærernes medhjælpere til ordens og sædeligheds vedligeholdelse«.

Medens ungdommen i Kerteminde kirke endog gik bort til sidste mand, naar præsten om søndagen tillyste, at han efter endt prædiken ville katekisere med dem, blev der ude paa landet i Drigstrup kirke dog nogle tilbage.

Men hvor pinlig denne akt kunne blive for ham, oplyser han om i sin embedsbog i en note som denne: »Den 8. søndag efter trinitatis 1806 katekiserede jeg i Drigstrup kirke for to drenge og fem piger med den sædvanlige fornøjelse: ingen. Jeg kunne kun faa faa og hviskende svar. En stor del, baade unge og gamle gik ud af kirken før katekisationen. Det er virkeligt et vanskeligt arbejde at katekisere paa en lærerig og opbyggelig maade for en saadan ungdom.«

Var præsten Jens Paludan-Müller nu saaledes en dygtig og meget virksom mand, der gerne ville fremme alt, hvad menneskelig godt han kendte, saa stod han dog tillige uden rigtig forstaaelse af tidens aandelige rørelser. Hvor der derfor maatte bryde en dybere kristelig alvor frem inden for hans pastorats grænser, der mægtede han ikke at vejlede eller retlede, saa det betød noget. Men en saadan alvor var netop blevet tændt i hans umiddelbare nærhed i de sidste aar af hans embedsvirksomhed i Kerteminde.

Der var en kristelig vækkelse begyndt at udbrede sig indenfor hans egen sognemenighed. Stille, men med indre kraft havde vækkelsen fra først af taget fat. Den var ikke undgaaet Paludan-Müllers opmærksomhed.

Han fik senere som stiftsprovst lejlighed til at udtale sit syn paa disse opvakte, men denne udtalelse røbede hverken synderlig sympati eller forstaaelse, hvor ret han end ellers saa paa flere af de fejl, der laa for denne opvækkelses dør.

Han taler først om »Hovedmændene for sekten« som eksalterede sjæle, der ikke er skikkede til at lade sig overbevise. Men han bemærkede derhos, at »sektens tilhængere lever stille og vogter sig for aabenbare laster, og at han hverken har set eller hørt svir, banden, slagsmaal, tyveri, opsætsighed imod øvrighed eller foresatte at finde sted imellem dem.« »Sekten er mere farlig ved sine nuhavende meninger; den forskruer de sjæle, den bemægtiger sig, og giver dem en urigtig anskuelse baade af religionen og livet, gør dem tungsindige, ængstelige og uskikkede til livets glade skyldfri nydelse. Den medfører en art af aandelig sygelighed og en unaturlig gemytsforfatning. Den leder til indbildskhed og fordømmelsessyge mod anderledes tænkende. Den gør proselytmageriet til en hellig pligt og udfører dette med at skrække sjælene med en evig fordømmelse, om ikke sektens meninger antages.

Den vækker partier og splid i bylav, i familier imellem mand og hustru, forældre og børn, naar den ene vil gaa til partiet, og den anden nægter eller spotter det. Den lader sig forene med alle arter af overtro og leder i sin højhed til fanatisme. Den berøver religionen sin praktiske tendens og sætter dens væsen i kontemplationer og visse følelser. Den hindrer den retskafne og duelige præsts virksomhed hos menigheden i det hele og gør religionsdisputer og stridigheder til dagens orden til stort tab for ægte religiøsitet.«

Paludan-Müllers tilbøjelighed til en altfor stor ordrigdom har sikkert lagt ham flere af disse sætninger i pennen. Men i deres helhed er disse udtalelser den praktiske og humane fornuftkristendoms dom.

Naar Paludan-Müller forøvrigt ude i livet mødtes med en enkelt af de opvakte, kunne han endogsaa ydmygt erkende vedkommendes større kristelige livsudvikling. Blandt de tre medhjælpere, han som sognepræst skulle have til fattigvæsenets styrelse, udbad han sig 1812 ogsaa en mand af de vaktes tal, skomagermester Rasmus Bom.

Det var ikke saa underligt, at J. Paludan-Müller ikke kom i nærmere forstaaelse med de kristelig vakte i sin nærhed, eftersom han ogsaa stod i modstrid til det vaagnende kristenliv, der i det smaa i hovedstaden og enkelte andre steder i landet begyndte at vedkende sig fædrenes tro. I et brev til sin ven Sibbern 1817 skrev han herom: »Tidens aand forøger megen vanskelighed hos den religiøse skribent. Vil vi tale med inderlighed om det helligste og ypperste — og hvem ønsker ikke at tale saaledes — saa staar vi i fare for at føde det sværmeriske parti, der har vist sig i de sildigere tider . . .« (Breve til Sibbern, s 71 f).

»Dette parti, som udbreder sig mere og mere, og som jeg i mangel af et mere betegnende kort udtryk kun kan kalde »Grundtvigianisme«.

Fr. Nygaard tilføjer (s 135):

Paludan-Müller ville have truffet den kirkehistoriske sandhed nærmere, naar han i stedet for havde brugt navnet »Lutheranisme«. Grundtvig selv betegnede sit kirkelige stade saaledes i 1817 ved den verdenskrønike, han i det aar udgav, og paa hvis tilegnelses side stod: »Morten Luthers velsignede amindelse helliges som en skærv i jubelaaret denne bog med kristelig ærbødighed og tak til Gud for Wittenberg.«

Ogsaa de faa opvakte i Kerteminde og Drigstrup, mod hvis smaa og skjulte samlinger J. Paludan-Müller alt havde begyndt at advare, med forordningen af 13. januar 1741 i haanden, samledes væsentlig for at styrke hinanden paa ledende maade under bøn og salmesang i enfoldig tro og i den lutherske kristendoms oplysning.

Ganske vist havde det danske kancelli i anledning af 300 aars festen for den lutherske reformation udsendt til hvert sognekald i landet et eksemplar af den augsburgske konfession, to eksemplarer af »et skrift om reformationens mærkelighed«, forfattet af biskop Münter og generalsuperintendent Adler, det ene »til forelæsning for den ældre skoleungdom«, det andet »til udlaan paa kortere tid til menigheden«.

Men at det ikke var den lutherske, men den kalvinistisk-rationalistiske kristendomsopfattelse, der raadede 1817 i den danske statskirke, det indlyser tydeligt nok af det latinske hyrdebrev, som alle biskopperne udstedte i anledning af jubelaaret. I denne skrivelse udtaltes der udtrykkelig, at i kirken »afhænger alt af fornuftens rette brug og den hellige skrifts rette fortolkning, uden at denne er bunden til anden regel end den, fornuften selv giver.«

Sognepræst Paludan-Müller i Kerteminde følte sig, trods sin fromhed, paa grund af sit rationalistiske syn, i modsætning til den lille kreds af enfoldigt troende, der efterhaanden fremstod i hans menighed, og som stillede sig under Morten Luthers banner for at opbygges i den gamle kirketro. Men ved sin sindige og forstandige adfærd holdt han dog igen paa bevægelsen, saa længe han beklædte præstembedet i Kerteminde, og det uagtet der i hans sidste embedsaar skete en usædvanlig stærk opvækkelse. Først efter hans forflyttelse antog de aandelige brydninger dér den stærke karakter og fik den store udbredelse. (Fr. Nygaard, s 129 f). 1819 blev Paludan-Müller stiftsprovst i Odense.

Kampen begyndte, da professor **Christopher Schrøder Andresen** udnævntes til sognepræst i Kerteminde 1820.

Andresen var den gang en mand paa 60 aar. Sin meste levetid havde han været latinskolelærer. De sidste 14 aar havde han dog beklædt sognepræstembedet i Vissenbjerg paa Fyn.

Fr. Nygaard skriver om ham (s 189 f):

Det var en særlig tornefuld livsvej, denne mand maatte vandre. I sit lange liv hjemsøgtes han af aandelig nød og legemlig sygdom samt fattigdom i rigeligt maal. Der var meget godt hos denne mand, flere ædle og smukke bestræbelser efter at udrette, hvad der var til gavn for hans medmennesker. Og dog er der en følelse, som atter og atter griber én, naar man læser hans egne skildringer af sin livsvirksomhed. Og det er medlidenhed. Gentagende bærer nemlig hans udtalelser præget af en forceret selvfølelse og en saadan opstyltethed, at man maa spørge, om det ogsaa er rigtig fat med denne mand. Der er vist ingen tvivl om, at det var mærker af en stærk sindssygdom fra hans unge aar, som saaledes fulgte ham til det sidste. Hans levnedsbløb er i store stykker et Jammers-minde.

Da professor Andresen 1820 blev sognepræst i Kerteminde, var han selv saa gældbunden en mand, at han — som forresten flere andre af samtidens præster — maatte indgive ansøgning til kongen om »en lindring i de resterende skatter«.

Biskop Plum ledsagede denne ansøgning med en anbefaling, hvori det bl a oplystes, at Andresen »havde i Kerteminde maattet indskrænke sig til at leve med sin familie i lejede knappe værelser og fornægte sig mange bekvemmeligheder, for som ærlig mand at afbetale gammel gæld.«

Der kunne vanskelig træffes noget uheldigere valg paa den tid til sognekaldet i Kerteminde og Drigstrup end det, hvorved Andresen udnævntes til pladsen.

Alene den gamle mands svage hoved maatte lade befrygte, at han vanskelig ville kunne bevare sindets ligevægt, naar han skulle stædes i altfor stærke kampe om aandelige sager med sine egne sognefolk.

Dertil kom, at professor Andresen med hele sit livssyn og alle sine interesser, selv de bedste, helt ud tilhørte rationalismen og dens tidsalder og manglede saaledes fuldstændig forstaaelse af det berettigede, der kunne være i den ny tids krav. Hvad kirken angik, maatte han paa forhaand være tilbøjelig til at kalde alt det »overtro«, som ikke stemte med hans egen »fornufttro«, ogsaa fordi et overmaal af selvfølelse over for sin egen virksomhed blev ved at følge ham paa hans gamle dage.

Mærkeligt er det, at sit første sammenstød i Kerteminde paa kirkens omraade havde denne mand med de saakaldte »honoratiores«.

I en embeds-skrivelse af 23. oktober 1820 til biskop Plum gør professor Andresen opmærksom paa, at han i Kerteminde har fundet den »uskik«, at der hver fredag, »naar endog en eller tvende familier kun melder sig, holdes communion og prædikes for 5, 7, 8 mennesker.« Det er »de kongelige embedsmænd, de saakaldte honoratiores og købmænd, der communicere om fredagen, ofte kun enkelte familier, som aftaler det med hinanden.« Og dog holdes der hver søndag communion i Kerteminde kirke. Men ved denne er det »en større mængde af haandværksfolk og sømænd tilligemed tjenestefolk, der communiciere med hinanden.«

»For at give i den henseende en slags opmærksomhed og stort eksempel,« skriver Andresen videre, »har jeg selv med min hustru og datter blandt en mængde haandværksfolk communiceret trinitatis søndag og følte mig saa opbygget og styrket ved denne hellige handling, at jeg fremdeles vedbliver denne skik, som jeg var vant til i det folkerige Vissenbjerg sogn, hvor der og var som her 2 præster.«

Han foreslaar da bispen gennem kancelliet at udvirke, »at en maaneds prædiken, som enten kunne bestemmes til den første onsdag eller fredag i maaneden, blev anvist til communionsdag for de, som ej ville communicere om søndagen med den almindelige mand.«

Og han slutter med at forsikre, »at hverken magelighed eller ulyst til embedsforretninger, men opmærksomhed paa den hellige communion, dette kærligheds maaltid, der efter indstiftelsens bud forener kristelige brødre uden hensyn til stand eller vilkaar med fredens og kærligheds baand,« har vejledet hans hjerte og styret hans haand.

Det ser ud, som om professor Andresen fra begyndelsen af sin præstevirksomhed i Kerteminde har søgt sin nærmeste støtte blandt »smaakaars folk«; og i deres kreds var det jo væsentlig de »opvakte« fandtes.

Men det varede kun kort tid, inden dette forhold

forandredes. Med Kristen Madsens opvækkelse tog den gudelige bevægelse snart en stærkere fart. Og offentligheden blev mer og snart opmærksom paa den.

Men sognepræst Andresen tog dog ikke selv fat paa modstanden, før omstændighederne nødte ham dertil.

Det ser ud, som om sognepræsten i Viby, Rytzou, var den første, der gjorde anmeldelse om de gudelige forsamlinger paa Kerteminde egnen. Den 6. september 1820 skrev han derom til biskop Plum.

N. O. Rytzou havde været præst i Viby fra 1818. I hans sogn var der »ikke faa«, som søgte »de helliges« sammenkomster. Pastor Rytzou, der den gang væsentlig tilhørte den rationalistiske retning, blev senere »de opvaktes« delvise forsvarer og maatte indrømme, at han i sine første embedsaar »mindre havde kendt disse folk.«

Imidlertid allarmeredes de øverste gejstlige autoriteter paa Fyn ikke synderlig ved denne anmeldelse.

Anderledes blev det, da i slutningen af 1820 de fynske aviser, der udkom i Odense, begyndte en offentlig fejde angaaende det gudelige røre paa Kerteminde-egnen. Ved modpartens falske rygter om »de hellige«s ekstravagante handlinger kom der straks til at staa en saadan røg af opvækkelsens ild, at det kunne se ud, som om en stor fare var forestaaende.

»Fyns Stifts Adresse Avis og Avertissements Tidende«, den saakaldte Hempelske Avis, havde den 8. dec 1820 en sensationsvækkende meddelelse om en husmands 12aarige dreng i Bullerup, »der siden pinse havde ligget hen uden at have nydt ringeste næring eller haft mindste udtømmelser«. Man paakaldte derfor lægernes nøjagtigste undersøgelse, da tilfældet ellers lettelig ville give et appendiks til de endnu ikke ganske bestredne heksehistorier.

Stiftsfysikus Boyesen fra Odense tog derud med en politibetjent og fandt drengens tilstand i det væsentlige som meddelt. Hans sygdom erklæredes for »vandskræk«, og han kunne kun kureres, naar han kom under dagligt lægetilsyn.

Idet »Hempels Avis« 15. december 1820 meddelte sine læsere, at nu var den syge dreng kommet paa hospitalet, tilføjedes der, at man ville forsikre, »at den saakaldte sekt fra Kerteminde kanten, der for nogle aar siden er stiftet og skal være temmelig udbredt, alt har haft ambassader hos den syge samt lovet deres tilhængere, at man i dette tilfælde sikkert kunne vente et jertegn fra himlen.« Det ønske udtales da til slut, at nogen ville gøre publikum lidt nærmere bekendt med sektens indretning og formaal.

Den 26. dec 1820 kunne »Hempels Avis« opfylde dette ønske og haabede, at undervisningen ville »være kærkommen som et ikke aldeles uvigtigt tidernes tegn paa religiøs oplysning.«

Meddelelsen lød saaledes:

»En snedker, en skomager og den saakaldte blinde Lovise er menighedens piller i Kerteminde og i Drigstrup og Bregnør. Skomageren (den saakaldte biskop) havde en gang i yngre dage drevet Djævlen ud af en pige i Svendborg (dette har jeg selv hørt ham fortælle for en tre aar siden, hvor jeg forholdt mig ganske passiv for at faa det hele). Snedkeren, hvor forsamlingerne holdes, er tillige kræmmer. Jo flere proselyter, jo flere kunder. Tager man ligkister hos ham, saa faas godt køb, ligesaa urtekramvarer til gilder. Blinde Lovise er et gammelt hospitalslem, der skal have været en slem datter mod hendes moder og haaber nu ved bøn og sang at komme højt op i himmerig.

Forsamlingen holdes hver søndag efter aftensang, hvor der synges, bedes og prædikes, indtil aanden kommer; men dette sker ej altid. Forstanderen for dem i sognet skal efter rygtet have været hos det vidunderlige barn og sagt: at de kunne begrave det, naar de vilde, thi sjælen var for længe siden i Guds rige. Det var kun legemet, som spirede lidt. Nogle af kerteminderne skal sige: Der vil blive noget stort af dette barn. I sognet skal andagten drives indtil ækelhed, saa de endog forsømmer deres daglige sysler. Forstanderen, som efter rygtet gaar til alters hver niende uge, var forleden hos degnen og vilde tegnes. »Det ser ej ud til, at der bliver altergang,« siger denne. Hvad? hvorfor ikke? »Der er ingen tegnet endnu og det er langt hen i ugen,« siger degnen. Jo, jeg maa sandelig, thi synden trykker mig saa saare.

Sekten har udbredt sig i Maale, Viby og flere sogne paa Hindsholm. Dog er det næppe troligt, at enkelte af dem skal have understaaet sig til at disputere med præsten under katekisationen.«

Der er vist ingen tvivl om, at forfatteren til dette vrængbillede af de »opvaktes« førere var degnen i Drigstrup, hr. studiosus Juel. Hvad der særligt forbitrede denne mand var Kristen Madsens indtrængende prædikener ved de store gilder i sognet. Navnlig var han vred over, at der paa denne maade bragtes forstyrrelse ind i lystigheden med tilhørende drikkeri.

Imidlertid fik denne karrikerede fremstilling sit gensvar den 2. jan 1821 i den anden fynske avis, den saakaldte »Iversenske«. Indsenderen skrev bl a: »Vores hovedsag er at være lykkelig i tiden og salig i evigheden, og altsaa at fly synden, som drager al ulykke efter sig, baade i tid og evighed. Vi tror det Guds ord, som siger til dem, der lever og dør i ubodfærdighed: »Gaa bort fra mig, I forbandede i den evige ild, som er beredt Djævlen og hans engle« (Matth 25, 41) og vide intet andet middel til salighed end Jesus Kristus og ham korsfæstet. Derfor behøver vi, Gud være lovet, ikke at sky lyset, efterdi vore bestræbelser er at være sande kristne (uden nogen bliver født paa ny, kan han ingenlunde komme i himmeriges rige (Kristus), og øve lysets gerninger, hvilke er at lyde Guds bud og befalinger. Det menneskes hjerte maa være haardt som sten, der ikke kan bøjes til en sand omvendelse fra synden ved den algode Guds mangfoldige velgerninger, hvoraf den største: at han gav sin enbaarne søn herned, for at lide i synderes sted.

Men dette er mørkhedens gerninger, at gøre profeter, evangelister og apostle, ja **Frelseren** selv til løgnere, som f eks, at de nægter, at der er en Djævel til, at det ord: »Forsoning« burde udslettes af Biblen, hvilket sidste indsenderen har hørt offentligt sige.

Ifølge dette, da kunne vi jo have grund til at befrygte, at naar det ene i Biblen er urigtigt, saa kan det andet ogsaa være det. Nej, vi have et fast profetisk ord, hvortil vi holde os: »Himmel og jord skulle forgaa, men mine ord skulle ikke forgaa« (Kristus).

At der nu drives saa megen spot med den troende, derom bryder de sig ikke, »at Djævlen og hans kære brud verden« (som Luther siger) raser imod dem. Desuden siger Kristus: »har de forfulgt profeterne, som var før eder,« ja Kristus selv er blevet forhaanet og bespottet for den gode sags skyld. Skulle det da gaa tjeneren bedre end Herren?«

Den 8. jan 1821 gjordes der i »Hempels Avis« et nyt og endnu voldsommere angreb mod de opvakte fra samme kilde som det tidligere.

Indsenderen slaar det først fast, »at der nu altsaa virkelig eksisterer et separatistisk samfund i den danske kirke, hvor regeringen ellers omhyggelig vaager over religionens frihed, og saa mange værdige kirkens lærere bestræber sig for at tolke Guds ord og undervise i sand kristendom.« Da historien lærer, hvilken »fængende pest«, sværmeriet er, fortjener »sekten« unægtelig opmærksomhed.

Anmelderen vil derfor »opvarte læserne med en et bidrag.«

»I **Drigstrup sogn**, skriver han, bestaar sekten for øjeblikket af 54 medlemmer under forsæde af en forstander (K. M.), men der hverves daglig. De samles søn- og helligdage hos ham. Foruden dem fra sognet kommer mange fra Munkebo, Hindsholm — især til højtiderne — endog fra hin side Odense. Forsamlingerne begynder kl 4 og vedvarer ofte til kl 12 om natten: Mænd og koner, karle og piger, tvertimod forordn af 13. jan 1741 § 8.

Deres hververier overgaar alle grænser. Saaledes blev en kone i sognet for et halvt aar siden saa forvirret og sindssyg, at manden, da han kom efter, at denne fynske kvæker havde foresnakket hende en del vaas, lod præsten kalde for at berolige hende. En faders eneste datter har paa denne farisæers raad forladt sin faders hus og tjeneste, for at gaa over til hans lære, skønt faderen er bekendt for en skikkelig og redelig mand. For omtrent et aar siden blev en kone anmodet om at gaa over til sekten, men undskyldte sig med, at hun ej turde for hendes mand. »Hvad vil du bryde dig derom,« fik hun til svar, »vil du forspilde **din evige salighed** for at føje ham.« »Men hvad om han jager mig paa døren.« »Saa maa du komme til mig,« sagde skalken, »jeg vil modtage dig.«

»Denne Svovlstikker-præst har for nylig ved et barselgilde — han behager uopfordret at prædike, o vaase efter maaltidet ved gilder — holdt en lang og vidtløftig tale, hvori han formanede alle tilstedeværende til at antage hans meninger og lade sig indlemme i hans selskab, **under trusel af aande-**

lig død og evig fordømmelse. Efter at have pustet en halv times tid, begyndte han paa ny og snakkede uophørlig næsten i to klokketimer om denne materie, anførende mangfoldige sprog til bevis; men som nogle af tilhørerne — al anvendt møje uagtet — ej kunne finde i Biblen.«

Det var særlig denne grovkornede artikel, der vakte det danske kancellis opmærksomhed.

Den 16. januar 1821 skrev kancelliet til biskop Plum for at faa nærmere oplysning om bevægelsen.

Men i de samme dage, 19. januar, havde professor Andresen af sig selv givet anmeldelse til biskoppen »om den pietistiske sekt i Kerteminde og Drigstrup — denne farlighed og ulovlige samling i sognet hos snedker Kristen Madsen.«

I sin embedsbog noterede han i denne anledning: »Efter min formening eksalteres enhver fantasi ved forfølgelse, men da Hempels og Iversens Aviser har efterretninger om denne sekt og svar fra samme, tror jeg, at denne sag fortjener opmærksomhed. »Jvf forordn. af 13. januar 1741 § 13.«

Først den 21. januar fik han gennem amtsprovst Lütken kancelliets ordre om nærmere oplysning tilsendt.

Den 27. januar 1821 gav professor Andresen sin udførlige fremstilling. I indledningen til denne hedder det: »Jeg maa erklære, at det var aldeles stridende imod min tænkemaade og de grundsætninger, der besjæler mig som kristelig lærer at begynde mit lærerembede med inkvisitorisk angivelse eller forfølgelse, som altid irriterer fantasien og forøger fanatismens aand. Jeg ansaa endog et saadant skridt for unødvendigt, da jeg kendte min formand som en oplyst og virksom lærer, der havde baade anseelse og myndighed nok til at kvæle en saadan sekt i fødslen, eller i det mindste standse dens udbredelse, naar han for religion, stat eller moralitet havde troet den farlig eller skadelig.«

Til sit yderligere selvforsvar oplyser han, at han særlig i enkelte prædikener har gjort sine tilhørere opmærksom paa» den rette middelvej imellem vantro og overtro,« at han ved katekisationer og samtaler har søgt at paavirke de enkelte, at han har haft lejlighed hertil »endog ved gilder af bryllup og begravelse, som han har bivaanet for at lære at kende sin ny menigheds sæder og skikke, hvis moralitet og religiøsitet han særdeles meget maa give sit bifald.« Men han har ogsaa »advaret imod de falske profeter, der af blind iver — og lav næringssyge — søgte at undergrave det skønne baand, der forener mand og kvinde, forældre og børn med hinanden.«

Professor Andresen gør dernæst rede for forsamlingerne dels i Kerteminde, dels i Drigstrup.

Han faar derved lejlighed til at gentage de samme falske beskyldninger for slet vinding, usædelighed o s v, som meddeleren til »Hempels Avis« først bar frem. Men han havde dem sikkert ogsaa fra samme urene kilde. Medens hans formand i embedet, J. Paludan-Müller var en selvstændig personlighed i ordets ægte forstand, var Andresen derimod alt for afhængig af, hvad man fortalte ham.

Han fortæller dog, at han selv havde talt med snedker Klink, der efter sigende skulle have holdt forsamling i sit hjem i omtrent 16 aar. R. Klink havde fortalt ham »meget vidtløftig — men i et mystisk sprog — sin omvendelses historie.«

Professor Andresen slutter denne del af sin erklæring med at udtale det ønske, at »den civile øvrighed« maatte »paatale den utilladelige forsamling, han holder, der altid udbreder en fanatisk overtro og en hyklerisk skinhellighed.«

I den anden del af sin fremstilling oplyser han om, hvem Kristen Madsen er. Denne har, skriver han, »ved stedets afsides beliggenhed og ved sin gesvadsige veltalenhed, hvori han især som skaffer ved gilder har efterhaanden erhvervet sig en slags veltalenhed og dristighed, der altid virker paa den raa almue«, samlet et antal af omtrent 54 personer Om Kristen Madsen siger han videre, at han er en god arbejder som snedker, og at han ej omsonst prædiker og driver. »Der strømmer gaver og foræringer ind til ham, især om løverdag og andre hellige aftener, da om hellige dage og fester en talrig mængde af mænd og kvinder, unge og gamle strømmer til huset ... Der bringes til ham spise- og drikkevarer.«

»I vakancen har sognepræsten i Munkebo, som hver søndag forrettede gudstjeneste i Drigstrup saa vel som og degnen, studiosus Juel, alvorlig foreholdt ham det ulovlige i disse forsamlinger — baade med hensyn til tid, sted og personer, — men uden mindste virkning« ... »Jeg har en gang ved en vis lejlighed alvorlig advaret ham om disse samlingers lovstridighed og farlighed. Jeg anmoder om, at det maatte paalægges ham at blive ved hans profession og ej at holde disse lovstridige forsamlinger. Jeg tvivler om, at denne advarsel vil frugte, da jeg tydelig kunne kende, at det ville falde ham tungt at overvinde hans kald til at forkynde himmeriges evangelium, hvortil han dog paa ingen maade har de fornødne kundskaber. Han er ellers en uberygtet mand, der lever med sin hustru et forligeligt ægteskab, de har ingen børn sammen, men in fide propaganda er de enige.«

Inden biskop Plum gav det danske kancelli svar paa dets forespørgsel af 16. januar 1821, havde amtsprovst Lütken meddelt bispen, at han var blevet bestyrket i sin »forhen vovede ytring, at de (opvakte) er enfoldige og godmodige folk, som bedst vises paa rette vej ved præsternes eksemplariske liv, nidkær embedsforvaltning og øvrighedens omhu for sædeligheden.«

Amtsprovsten slutter med følgende: »Om Svane, paa hvem man især var vred og tillagde et uforddelagtigt rygte fra Svendborg, har jeg ej kunnet opdage andet end, at han hellere læser og beder med en eller anden gammel kone end arbejder i professionen. Flere mænd, som havde kendt ham i 20 til 30 aar, giver ham dette vidnesbyrd.«

Den 17. marts 1821 skrev det danske kancelli til Fyns stiftsøvrighed, at »da det havde modtaget beretning om, at den fanatiske sekt i Kerteminde og dens omegn udbredte sig saaledes, at den i flere henssender kunne have skadelige følger,« saa skulle det alvorligen betydes snedker Rasmus Klink og skomagersvend Svane samt Kristen Madsen, der var opgivet som hovedmænd for sekten, at de skulle afholde dem fra at holde saadanne forsamlinger, der var aldeles stridende mod forordningen af 13. januar 1741, da de i andet fald ville blive satte under tiltale.

Dette skete ogsaa den 23. marts. Stævningsmændene skrev paa deres rapport, at da de havde forkyndt bekendtgørelsen for Klink og Svane, fik de til svar, »at de selv ville skrive til kancelliet, og at de ikke foretog sig noget andet, end at enhver maatte høre og se.« Der blev da yderligere paa stiftsøvrighedens begæring den 30. april 1821 holdt forhør af politimesteren i Kerteminde over R. Klink og Svane for at faa oplyst, hvorvidt de holdt sig kancelliets forbud efterretteligt.

Kun snedker R. Klink mødte paa Kerteminde raadstue. Han forklarede, »at han aldrig har modsat sig at efterleve lovene eller at opfylde kongens bud; men han har ikke kunnet nægte sig selv som kristen menneske og elsker af den kristelige religion at oplæse hjemme hos sig selv om søndagen for sig, kone og husfolk en prædiken og sjunge en salme til, dog uden at kalde nogle folk ind dertil« ...»Som elsker af at høre Guds ord, søgte han hver helligdag flittig kirken, baade til højmesse og til aftensang, og den øvrige opbyggelse søgtes hjemme om eftermiddagen, naar dagens kirketjeneste var forbi.«

Svane havde »formedelst alderdom og legems svækkelse« trods »anvendte forsøg« ikke været i stand til at give møde paa raadstuen. Politimesteren optog da forhøret over ham paa snedker Rasmus Klinks bopæl. Den 81aarige Svane bekræftede Klinks udsagn, men tilføjede, at »som meget tunghørig og af mangel paa kræfter kunne han ikke søge Guds hus, men han opbyggede sig derimod hjemme ved læsning og sang om søndagen.« »Der havde flere gange været folk for at tage del i bønnen, men for ej at overtræde det gjorte forbud, havde han ladet disse folk gaa bort med grædende taarer, fordi de ej maatte nyde deltagelse i Guds ords hørelse.«

Ved denne lejlighed var det, at den gamle Svane takkede Gud og sagde: »Aldrig havde jeg tænkt, at jeg skulle værdiges til at kaldes for øvrigheden for dit navns skyld.«

Det var omtrent ved den samme tid, at snedker Klinks vaskekone en dag kom til Svane og fortalte ham, at hun var blevet helt opskræmmet ved et ord, som en gammel kvinde henne hos farver Rønning, hvor hun ogsaa vaskede, havde talt til hende.

Da Svane skulle have at vide, hvad det da var for et ord, forklarede vaskekonen, at den gamle havde sagt til hende, at hvis hun ikke kom til at vandre paa omvendelsens vej, ville hun gaa evigt fortabt. Svane talte da et mildt ord til den opskræmte kone, men fik nu selv lyst til at gæste den ukendte gamle kvinde. Daarlig til gangs og svag som han var, kunne han ikke gaa ene derhen. Han fik da Klinks voksne søn, Niels, til at tage sig under armen.

Farver Rønning boede paa samme side som snedker Klink, et stykke højere oppe ad Langgaden.

Da de kom gaaende op igennem gaarden, hvor Rønning stod ude ved sit farvetøj, udbrød denne: »Der kommer skam en frier til »Faster Grete«, nu skal I se, der bliver et parti af de to!« Svane spurgte farveren, hvor hans gamle faster boede. Det var i et kammer ud til gaarden. Der laa den gamle til sengs.

I daglig tale hed hun »Faster Grete«. Hun var en søster til farver Rønnings fader. Hendes navn var **Ane Margrethe Rønning**. Hun var født i Fredericia 1724 og havde hele sit liv levet i ugift stand.

»Faster Grethe« var altsaa den gang 97 aar gammel — Svane var 81.

Trods affældigheden havde Svane bevaret sit huld og sine livlige brune øjne. Hans store hvide hoved var rigtig nok nu tildels skallet, men det sølvhvide haar, der hængte ned paa hver sin side af ansigtet, forskønnede ham ikke saa lidt. Og den lange stok med sølvknap bidrog sit til hans patriarkalske udseende. »Faster Grethe« derimod var helt afmagret, og hendes ansigt markeredes af fremstaaende skarpe træk.

Da Svane traadte ind i hendes kammer, rejste den gamle kvinde sig i sengen i sin høje imponerende skikkelse og udbrød med en haard og hul stemme og med ansigtet vendt imod den indtrængende: »Hvad vil han? Det maa have noget i sig, hvorfor han kommer til mig, for jeg er kun en ligefrem tjenestepige.« »Ja, det har det i sig, at mig er naade og barmhjertighed vederfaret.«

Da »Faster Grethe« hørte dette, kom der liv i hendes gamle ansigt. Hun fik nu de magre arme, der ikke var andet end skind og ben, løftet højt i vejret og udbrød med glæde: »Gud ske lov, saa vi kan tale sammen. Nu har jeg ligget her i otte aar, raabt og bedt: Herre, her ligger jeg blandt rov og ran, send et Guds barn, der ta'r mig an. Og han er nu der.«

Saa udbrød hun med det samme:

»Aldrig kom englene saadant for øre,
før man begyndte Guds harper at slaa,
det var for dennem saa lifligt at høre,
himlenes hele forsamling tog paa.
Amen! Halleluja! Sejren er vunden,
Jesus sit faar det fortabte har funden.«

Med blikket vendt mod gamle Svane føjede hun saa til: »De fortabte faar er han og jeg.« Og med fryd og i hjertets enfoldighed kappedes de to gamle lutherske kristne en stund om at prise Gud for hans naade og frelse i Kristus Jesus.

Svane kom nu oftere paa besøg hos »Faster Grethe«, og bl a erfarede han, at den tidligere sognepræst J. Paludan-Müller engang havde sagt: »Det var mig, der skulle skrifte hende, men hun skrifter altid mig.«

Den 8. maj 1824 døde Ane Margrethe Rønning, 100 aar gammel, og blev jordet paa Kerteminde kirkegaard — —.

Om retssagen mod de vakte se iøvrigt s 23 f.

Retssagen vakte megen opsigt, og prins Christian (Chr. VIII), der var guvernør paa Fyn, henstillede senere til kancelliet at ophøre med at forfølge de vakte. Derefter paalagdes det præsterne at »bekæmpe dem med aandelige vaaben« ved at forkynde og belære om, »hvad sand kristendom var.«

Prof Andresens efterfølger, provst *V. B. Bentzien*, var heller ingen ven af de vakte i de aar han var her, 1832—40.

Men vækkelsen bredte sig trods præsternes modstand og kritik (»Forskruede og vildfarne, sværmere og sekter« kaldes de i en skrivelse fra biskoppen). Fuld frihed fik de først ved Grundloven 1849, men 1840 var provst *Heiberg* blevet sp her, og han stillede sig venligt over for dem. Da han rejste, fik han en smuk takadresse »fra de opvakte i Kerteminde og i Drigstrup sogne« sammen med Walchs 24 binds udgave af Luthers skrifter (skænket 1946 af missionær Knud Heiberg til Aarhus universitets teologiske bibliotek). Saa kom provst lic *J. V. Bloch* hertil som sp. Han »havde en velsignet evne til at samle en levende menighed« (Vilh. Birkedal); han gik i nært samarbejde med *Kr. Kold* og *Kr. Larsen*, hvis ældste søn var en af Kolds første elever. Bloch og Kold dannede »Selskabet for den dsk almueskole« for at højne skolen.

Kr. Kold og hans venner var meget glade for provst Bloch. Han var en ny kampfælle i kampen for aandelig frihed, og der opstod snart en større fri kreds omkring provst Bloch med et stærkt og sundt menighedsliv. Bloch var en forkynder af format (se Vilhelm Birkedals udførlige karakteristik under Vig—NA, dette værk II, s 294—96). Et smukt vidnesbyrd om venskabet mellem Bloch og Birkedal saa man, da Birkedal blev afskediget 1865. Bloch tilbød ham da at komme til Kerteminde for at hjælpe ham med præstegerningen. Men Birkedal ville ikke forlade Ryslinge. — Bloch var iøvrigt i disse aar optaget af det Dansk-græske missionsselskabs dannelse, og denne fællesmission var hans stadige og kære tanke. Meget bevæget var han, da en dansk prins blev konge i Grækenland 1863. Det tog han som et godt varsel. — Bloch blev i sin Kerteminde-tid landstingsmand og gjorde paa tinge god fyldest i kampen for kirkelige frihedsideer. Bloch var en noget urolig og fantasifuld sjæl; men »han ville ikke vige en haarsbred fra trosordet«, og mange bevarede hans minde i kærlig erindring. — I en indberetning fra 1867 (Th. Hertz: Efterretn om gejstlige embeder i Danmark) hedder det s 58: »Beboerne her er for en stor del raske og modige søfolk. Men en nyere tids drift, opsving og mere udviklede liv i nærings- saavel som kommunale forhold synes her at finde en seendrægtig indgang. En stor dansepavillon er i de senere aar oprejst uden for byen og er et meget søgt forlystelsessted. Beboerne i Drigstrup er meget velhavende. Den christelige »opvækkelse«, som for en snes aar siden udgik herfra, har medført at menigheden endnu roses for en ualmindelig høj grad af christelig oplysning og sædelighed. Uægte fødsler er navnlig bl sognets egne beboere næsten uhørte, og ved gilderne hersker ædruelighed og anstand. Ogsaa i Kerteminde roses menigheden for et temmelig udbredt christeligt liv og levende sans for undervisning i Guds ord.«

Det blev skæbnesvangert for enheden i menighedslivet i Kerteminde, at ministeriet ikke udnævnte den præst, som Blochs store kreds ønskede til hans efterfølger. Snart efter skilte de sig ud fra sognemenigheden og dannede valgmenighed om den præst, de havde ønsket, pastor *L. C. Hagen*. Han var ligesom den ny sognepræst en af de fra Sønderjylland fordrevne præster. Valgmenigheden samlede de grundtvigske fra hele egnen (se s 131). Den ny sp, *Jens Krog*, var ikke partimand. Han fik bygget en kreds op, og trods vanskelige forhold fik han en velsignet gerning, som fortsattes af præsterne *Jespersen* og *Nic. Meyer*, der begge sluttede sig til IM. Et særsyn i præstehistorien er det, at pastor *Clemens Petersen* 2 gange udnævntes til ord kat her (se s 130).

IM holdt sine møder og samledes i hjemmene, indtil der blev bygget missionshus 1897, og herfra er IMs arbejde senere udgaaet.

En række gode indremissionærer har virket her, bl a *Rasmus Jensen* († 1916), *N. Nielsen, M. Wive, K. Sv. Jørgensen, Iversen Jørgensen* og *J. Nørgaard.*

Politimester *Vilh. Fr. Woll* (* 1868), der 1912 blev by- og herredsfoged, 1919 politimester i Kerteminde, er byens historiker, havde talrige tillidshverv og var i mange aar medl af menighedsraadet.

De kirkelige forhold er almindelige, folkekirkelige, men naturligvis præget af den store valgmenighed. Der er en lille trofast IMkreds, og saa er der mange ligegyldige.

1921 oplyses: God kkg i K, ringe i D. En vækkende forkyndelse gn 50 aar har fremkaldt noget aandeligt liv. 180 og 100 sbl til valgmgh. IMsmf, 2 frisk, enkelte adventister, mh med regelmæssige møder. IMsmf (miss. Wive) 200 til valgm. 1931: Kkg 7—8 pct. IM (100, fisker Due), indremiss Iversen-Jørgensen, KFUM og K, sdsk. 1939: Kkg 6 pct, almindelige forhold, men store muligheder, 210 til valgmh. 1947: Kkg 3—4 pct, kirken for stor, IMsmf (Kbmd N. P. Nielsen). Kirkeblad, KFUM og K, 210 til valgmgh. 1954: Kkg 3 pct, alm forhold, mange ligegyldige. IMsmf (sparekassedir Emil Sørensen), 200 til valgm, kirkeblad. Gode soc forhold.

En speciel foreteelse er den aarlige fest, som byens fiskere holder i »Kerteminde Skipper- og Baadsmands Ligbærerlaug«. Her holdes gamle skikke i hævd. I laugets smukke lade gemmes protokollen fra 1737 m m. Medlemmerne bærer deres afdøde kolleger til graven paa en 200 aarig baare med ejendommelige udskæringer. Bedemanden tilsiger til »Ligbegængelse«, og der betales bøde for udeblivelse. Lauget har en understøttelseskasse for enker. »Laugshusdagen« fejres med procession gennem byen med laden, og under den højtidelige del af festen er laden aaben. Derefter holdes der gilde, »hvor ingen maa sulte eller tørste«, og der danses til den lyse morgen. Fiskerne værner stadigt om de gamle traditioner (jvf Politiken 23. jan 1955).

Kerteminde kirke er bygget (ombygget?) 1476, indviet til Sct Laurentius. Kirken er sengotisk, af mursten, bestaar af et tredelt skib (5 fag), som ogsaa omfatter kor, samt lavt taarn med kamgavl. Dette taarn, som nu virker uanseligt, har vist sluttet sig til en nu forsvundet mindre kirke. Østgavlen er meget smuk, med blindinger og kamgavle, høje (nu tilmurede vinduer) og et lille 8-kantet spir. I det indre er østpartiet rigere end vestpartiet, arkadepillerne har flere profiler, aabningerne over arkaderne er ogsaa rigere udsmykket. Endnu i biskop Jacob Madsens tid (1588) havde kirken bræddeloft. De sengotiske hvælvinger er bygget sidst i 17. aarhundrede. 1873—76 blev kirken hovedrestaureret. Taarnrummet er vaabenhus. De to østligste fag i sideskibene er skilt fra til sakristi, begravelseskapel (Juel, Hverringe, og hustru), og materialrum. Anselig, udskaaren altertavle i bruskbarok fra 1675 med maleri fra 1856 (C. Faber: Nadveren). Prædikestol i samme stil fra 1676. Smedet knæfaldsgitter fra 1712. Malet zinkdøbefont (engel med muslingeskal). Stor lysekrone fra 1685. Flere stolestader med rige udskæringer. Flere anselige epitafier og gravminder. 350 sd, men plads til mange flere.

V. Woll: K. sognekirke i ældre og nyere tid, Hist. aarb f. Odense og Assens amter 1938, s 230.

Kerteminde folkehøjskole, opf 1908, blev opr paa valgmenighedspr Poul Boisens initiativ og blev gn aarene et godt samlingssted for det grundtvigske og folkelige liv paa egnen. Bl forstanderne kan nævnes: 1908—13: S. Alkærsig. 1913—18: Pastor K. Bjerre (se sp Skydebjerg), 1918—30: **H. C. Nielsen-Svinning** (* 69 i Svinninge, forst Hadsten ungdomssk 97—07, ejer af herregaarden Stubbergaard, 1911—13 forst Fyns husmandssk, efter 1930 bosat i Aarhus, var stærkt optaget af sociale og politiske emner og forhold, energisk agitator, var ved 04 valg radikal folketingskandidat i Verningekr, men blev ikke valgt. Ivrig afholdsagitator, medred af flere afholdsblade, medstifter af Jysk hypotekforening), 1930—50: **Ejnar Skovrup,** (* 91 i Ryslinge, søn af friskolelærer Kr. S, lærereksamen Vordingborg 12, studier ved Fircroft college, England og paa flere rejser, højskolel (Vejstrup, Frederiksborg, Askov kortere tid), Ollerup 16. Har bl a udgivet Hovedtræk af nordisk digtning i nytiden I—II, Tidsskr f Dsk folkeoplysning I—IV, Mads Hansens digte, Kolds skoletanker, Grundtvigs kr børnelærdom, engelsk sproglære, biografi af Anton Nielsen, medudg Grundtvigs sangværk fra 1942 og Folkehøjskolens sangbog og valg- og frimenighedernes salmebog. Skrev talr afhandl, bl a 1943 om en fri lærerskole. Hans motto i højskolearbejdet har været: »Folkehøjskolens opgave er at forkynde sandheden til liv, oplysning og vurdering under lydighed mod Guds og folkets aand«). Kerteminde folkehøjsk gik 1950 over til at blive husflidshøjskole.

Folketal: 1850: 1833 og 474; 1901: 2552 og 585; 1921: 3068 og 588, 1950: 3795.

Altergæster: 1920: 671 og 187; 1926: 1435 og 180; 1934: 1165; 1942: 1270.

Menighedsraad: 1920: 4 IM, 1 gr, 5 up, 1926: 2 IM, 3 gr, 4 soc, 6 up, 1938: 2 IM, 1 gr, 4 soc, 2 up, 1953: 1 IM, 4 soc, 4 up.

Kommunevalg: 1943: S 678 (4); r 142 (1), k 455 (4), v 94 (0). 1954: S 973 (5), r 148 (1), k 498 (3), v 164 (1), komm 46 (0), fiskerl 212 (1).

Sognepræst

Indt 1857: a) 101 rug, 223 byg, 89 havre, b) 70 rdl, d) 700 rdl, e) ingen, 1913: 1. kl, 1946: 2. kl. pgd fra 1820.

Af pastoratets præstehistorie kan nævnes: Den »højt begavede« **Bent Pedersen Top** (sp her 1690—98) fik fra biskop Thomas Kingo en saa alvorlig irettesættelse, fordi han havde ladet en anset mand staa aabenbart skrifte om fredagen i stedet for om søndagen, at han (Top) fik et slagtilfælde og døde 4 timer efter modtagelsen af biskoppens brev. **Johan Frederiksen-Hornemann** (sp her 1723—31), blev dræbt af sin hustru og hendes elsker, der begge blev henrettet 4. dec 1732. **Nic. Seidelin Bøgh** (1747—78) mindedes særligt som en god prædikant og for hans gode forhold til mgh. **Jens Paludan-Müller** (sp her 1801—19) blev senere biskop i Aarhus.

21. 6. juni 1840—10. april 1855 (sp Lunde, Fyn 2. marts 32): Provst **A. C. L. Heiberg,** (provst her 17. juli 40), fl t sp Sct Olai k, Helsingør, se der.

22. 11. juli 1855—1. febr 68 (sp Lønborg-Egvad 8. dec 38): Provst lic theol **J. V. Bloch,** fl t Vig-NA, se der.

23. 24. april 1868—7. dec 77 (sp Store-Lille Solt v Flensborg 21. dec 63, afsat af tyskerne 64): **Jens Krog,** * 16. juli 30 Nordborg. Forældre: Skibsfører Hans K og Christiane Margrethe Christiansen. Stud Odense 48, c juni 54 (l), adjunkt Flensborg 11. okt 56, diakon, Grumtofte, Angel, 4. juli 59, hjpr hos Rud. Frimodt ved Sct Johannes k, Kbhvn, 66, † 7. dec 77. ∼ 2. juni 57 Lovise Vilhelmine Jacobsen, * 25. dec 35 Kbhvn, † 22. april 09. Forældre: Galanterihdlr Vilhelm Carl J. og Julie Vilh. Marie Nansen (Nathanson). — Søn: Sp Godthaabs k, Kbhvn. Hustrus søster ∼ Hjort, Nyborg.

Udg 70: Fra faste til paaske, 12 prædikener.

Jens Krog var som dreng livlig og opvakt. Han voksede op i Nordborg og holdt alle sine ferier i Medelby præstegaard, hvor hans morbroder var præst. (*Chr. Christiansen,* * 1801, † 69, sp Medelby 37—69, medl af den slesvigske stænderforsamling, Sønderj aarb 1926, s 1—17). Drengen var i kirke hver søndag, og naar han saa de mange mennesker i kirke, sagde han: »Jeg vil være præst.« Han blev student, og han var en livsglad student, med i kredsen, der samledes sig om *H. Stein* (Stein har i sin bog om Frimodt skrevet derom). Han hørte Blædel og Frimodt med begejstring; de første par aar efter embedseksamen sled han med undervisning (»intet arbejde var kedsommeligt for ham«). 1856 var han en længere

rejse i Tyskland og Schweiz. Han følte sig draget mod sin barndoms egne og blev adjunkt i Flensborg i en tid, hvor der var stærke politiske brydninger, som ogsaa mærkedes mellem eleverne og deres forældre. K. var glad for disse aar og sluttede et nært venskab med den danske præst i Flensborg, *Graae* (se Idestrup). Det hedder i et brev: »I Jens Krog, hvor lille han end er, har latinskolen fundet en ægte perle. Frem for alt er han en ægte Natanael, i hvem der ikke er svig, og uagtet sin barnlige gemytlighed ved han at skaffe sig respekt i skolen. Det er sjældent at finde saa megen dygtighed forenet med saa megen beskedenhed. Men de trænger ogsaa haardt til en saadan religionslærer, der paa skolen.« (Brev fra *Graae* til departch *Regenburg* 14. jan 58). 1859 blev Krog diakon i Grumtofte, hvor politikeren (senere kultusminister) *Aleth Hansen* (se Ledøje-S) var sp Grumtofte var kendt for sin kirkelighed. K siger, at den dog »mest var af udvortes art.« Men midt i den »angelske selvretfærdighed« fandt han en del stille fromhed, og K var en vækkelsesprædikant. Der blev nogen vækkelse. Ofte blev de fattige danske generet af de velhavende tyskere, saa at det kunne være noget af et martyrium at søge danske gudstjenester. I begyndelsen kom der 100—150, senere flere til, til de danske gudstjenester, og 4—600 til de tyske. De danske præster var udsat for mange angreb og deres rettroenhed blev mistænkeliggjort. Krog havde en ret selvstændig stilling, da sp var meget borte i stænderforsamlingen. Graae var betænkelig, da K søgte til Store Solt (»Er der en saadan overflødighed paa dygtige danske præster, der kan tale god tysk, at han tør tages bort fra Angel?« Men han kom slet ikke til at tiltræde i Store Solt. 5. febr 1864 forlod den danske hær Dannevirke, og næste dag var Slesvig by og Grumtofte og Angel et broget skue. Trods ildevarslende tegn blev K tappert ved at prædike paa dansk i Grumtofte, men det harmede ham at se oprørsfanen hejst ved kirken. Tyskerne afskedigede ham, og der var en egen alvor over den stuvende fyldte kirke, da han holdt afskedsprædiken i Grumtofte. Han gensaa aldrig senere disse egne.

Han drog til København og blev hjælpepræst hos *Rud. Frimodt*. De to udfyldte hinanden saa godt. Frimodt var den mere overlegne personlighed, Krog var en skarpere psykolog. Frimodts sygdom, rejser og formandsskab i IM medførte, at Krog ogsaa her fik en ret selvstændig stilling ... og meget arbejde. De passede godt sammen, og Frimodt takkede ham meget, da han rejste. (I dette værk bd. I, s 78 kan læses om, hvor smukt Krog og Rindom enedes om, hvem af dem, der skulle være rkp ved Sct Johannes k 1866). Rindom fik embedet, men det var alligevel svært for Krog at forlade Frimodt og Sct Johannes k). Provst Fenger mindedes K som en elskelig skikkelse.

Det var ikke let at begynde i Kerteminde (se s 128). Der blev jo dannet valgmenighed, fordi *L. C. Hagen* ikke blev sp. Men Krog erklærede straks, at »det var bedst for begge præster at gaa hver sin gang,« og det gjorde de. Krogs gerning blev til megen velsignelse, skriver provst W. Hjort. Han holdt bibellæsninger i byen og forsamlinger paa gaardene, og der kom mange. Der blev fremgang i kkg og menighedsliv, og K glædede sig. Borgerne i byen samlede penge til lamper i kirken, saa der kunne holdes aftengudstjenester. I et brev til Graae fortæller han om, hvor lykkelig han følte sig her. Provst *E. Høyer-Møller* var hans nære ven og medarbejder. Krog ville ikke være partimand, han var folkekirkelig, selvom man paastod, at han tilhørte IM, se s 131). »Jeg sejler min egen kurs og ikke i een eller andens kølvand.« Han var ven med *Vilhelm Beck*, men billigede ikke Becks »stærke udtryk og effectjageri«. Han lagde særlig vægt paa bibellæsninger, og tillige var han en varm ven af YM. Hans foredrag paa DMSs møde i Fredericia 1873 (Mesteren er her og kalder ad dig) gjorde indtryk, og DMSs fmd, pastor *A. V. Holm*, Gladsakse, omtaler Ks store »personlige elskelighed«. Denne lykkelige præstegerning blev brat afbrudt 1875, da K ramtes af hjerneblødning, der senere fulgtes af epileptiske lammelser og længere perioder med bevidstløshed. Midt under de sværeste lidelser kunne han spørge: »Hvordan gaar det med pengene til Sct Jacobskirken?« Hans tanker kredsede om Frimodt og Kerteminde til det sidste. Han fik i pastor *Jespersen* en udmærket kapellan. Intet lægemiddel hjalp, og efter et svært dødsleje endte hans lidelser.

Litt: W. Hjort: Pastor Jens Krog, et livsbillede, 1880. H. F. Petersen: Fra sydslesvigske præstegaarde, 1938, s 50, 58. Ny kr. samler 1880, s 289 f. H. M. Fenger: Erindringer 1925, s 97. R.Volf: Erindringer 1926, s 72.

Hjælpepræst hos pastor Krog

1876—78: **T. H. B. Jespersen,** sp her.

24. 23. febr 1878—14. dec 92 (hjpr her 7. jan 76): **T. H. Bloch Jespersen,** fl t sp Horsens, se Brahetrolleborg-K.

25. 24. febr 1893—25. sept 1921 (sp Ørum-V-V 3. febr 85): **Frederik Nicolai Meier,** * 1. sept 49 Skaarup. Faderen: Sp Verninge, † 99, se der. Stud Odense 69, c 75[1] (hi), huslærer Annisse gd, hjpr Skelund-V 26. juni, sp Jegindø 3. maj 78, afsk 25. sept 21, † 8. febr 37. ~ 9. okt 78 Dagmar Margrethe Pedersen, * 3. febr 58 Hylke, † 13. okt 28. Faderen: Sp Skelund-V, † 95, se der.

Udg 94: Sarons roser, fortæll fra Israelsmiss, 94: Herrens herlighed, kr fortæll, 98: Levende vandstrømme do, 10: Paa torvet og i vingaarden, do, 26: Paa bønnens vinger, do, overs 2 bøger af O. Funcke, red Kr samler 92—98, Gudelige smaaskr 98—11. medarb: IMs Tid.

Pastor Nic. Meier blev kendt ud over landet gennem sine mange smaatræk fra det kristelige liv. Tidligt kom han med i det af provst Jens Vahl paabegyndte udvalg for Gudelige smaaskrifter (udg af IM) og gennem hele sin præstetid forsynede han I. M.s Tid. og andre opbyggelsesblade med saadanne smaa digtede eller virkelige hændelser. De bedste blev samlet i de ovenfor nævnte bøger. M var en flittig præst, der læste med pen i haand, altid vaagen for at finde »stof«. Han var gennem de mange aar Kerteminde en god præst, stærkt præget af IM, en samvittighedsfuld og pligtopfyldende mand af den gamle skole. Han var kyndig i latin og tysk.

26. 6. jan 1922—24. juli 35 (rkp Sct Peders k, Randers, sp Vorup 20. sept 16): **John Peter Christian Wernberg-Møller,** * 13. juni 75 Kbhvn. Forældre: Gross Julius Andreas Møller og Maria Dorthea Wernberg. Stud Brgd C 92, c 97[1] (l), vikar Kbhvns kommunesk, lærer Birkerød latinsk 97, ord kat Fredericia 24. juni 01, sp Borbjerg 9. jan 08, † 24. juli 35. ∼[1] 12. juli 99 Bertha Marie Charl. Bach, * 8. jan 77 Grenaa. Forældre: Gross i Kbhvn Niels Peter B og Anna Wiche. ∼[2] 22. april 13 Elisabeth Heiberg, * 6. aug 80 Ringkøbing, † 25. okt 52. Faderen: Apoteker H. — Datter ∼ Kristiansen, Rold-V. Søn: C theol W.-M. Morfaders broder: Vildbjerg-T-N.

Hjælpepræst hos pastor Wernberg-Møller

1933—34: **R. P. A. Kristiansen,** se Rold-V.
1934—35: **R. Tolstrup,** se Rødding-K.

I 1901 kom John Wernberg-Møller fra Birkerød højere sk til Fredericia for at blive kat hos IMs formand, stiftsprovst Fr. Zeuthen. To modsætninger har de været af sind. For mens stiftsprovst Zeuthen var noget tung af væsen, havde Wernberg-Møller et lyst sind, hvilket han bevarede altid, ogsaa i sine sidste af sygdom saa prægede aar.

Det viste sig imidlertid, at disse to mænd fik et ganske fortrinligt samarbejde, der blev til et venskab for livet.

W-M var en arbejdsom og levende præst, der var meget flittig til husbesøg. Da han f eks i 1908 kom til Borbjerg-Hogager pastorat, besøgte han i løbet af et aar alle pastoratets husstande. Her stod han i 8 aar i et rigt menighedsliv baade for unge og ældre.

I sit næste embede som residerende kkp ved Sct Peders k i Randers og samtidig sp i Vorup formaaede han at ved sin levende prædikener, sine husbesøg og sit storslaaede sind at faa alle befolkningslag i tale, saa Vorup k blev for lille til menigheden der.

Men her sled han sig op i det overmægtige arbejde. Efter nogle gode aar i Kerteminde begyndte sygdommen at mærke ham i halvtredsaarsalderen.

De steder, hvor W-M virkede, efterlod han sig mindet om et kærligt menneske, der var grebet af at være i Guds tjeneste saavel paa prædikestol som ved sygeseng, og det var ham en stor glæde, at han var blevet betroet at gaa til mennesker med Guds ord.

27. 22. nov 1935 (rkp Kloster k, Horsens 26. febr 25): **Kristen Rydder,** * 27. febr 93 Munkdrup. Faderen: Gdjr Rasmus Rydder. Stud Randers 15, c 21. febr (hi), kkp Vor Frue k, Svendborg 19. okt 21. ∼ 4. juni 25 Margrethe Lassen, * 11. april 04 Fjerritslev. Forældre: Apoteker i Svendborg Jørgen Albert L og Johanne Marie Petersen Glent. — Hustrus broder: Ulsted. Søster ∼ Andersen, rkp Sct Markus k, Aalborg.

Ordineret kateket

(Tillige lærer Kerteminde borgersk)

(Indt: 1857: 23 byg, 72 pd brød, 21 snese æg, 21½ gaas, 42 kyllinger, 219 rdl af kæmneren, 200 rdl i offer, 3 fv brænde, 30 rdl fra skolen.

4. 2. sept 1845—20. dec 54: **R. H. Huus,** fl t Ulsø-ØE, se Køng, Sjæll.

5. 14. jan 1855—29. febr 60 (lærer Brgd K): **A. E. Meinert,** fl t Fjaltring-T, se Store Tostrup-U.

6. 8. nov 1860—6. marts 69 (hjpr Beder-M 10. juli 53): **M. C. Asmussen,** fl t Linnerup-H, se Ødum-H.

7. 23. aug 1869—20. maj 73: **V. H. T. Fich,** fl t Mesinge, se der.

8. 6. nov 1873—14. aug 79: **V. J. Winther,** fl t Pedersborg-K, se Kastrup, Baarse herred.

9. 13. okt 1879—24. marts 83: **Clemens Petersen,** fl t Rorup-G, hvor han var sp til 19. jan 1884, da han atter søgte tilbage til embedet her, hvor han blev til 8. juni 87, da han blev sp Søby, Ærø, se Værum-Ø.

10. 30. juni 1888—29. okt 92: **F. C. J. Thorbjørnsen,** fl t ord kat, Helsingør, se der, senere skoledirektør, Frederiksberg.

11. 27. jan 1893—12. okt. 97: **O. L. A. Larsen,** fl t Kbhvns civile arrest, se der.

12. 8. sept 1898—30. marts 1934: **Jens Terkelsen Egholm,** * 26. nov 70 Nebbegaards mølle, Gaarslev. Forældre: Møller Erik Petersen E og Maren Terkelsen. Stud Fredericia 88, c 94[2] (hi), lærer Odense, huslærer Gamtofte prg, vikar Kerteminde kommuneskole 97, afsk 30. marts 34, † 11. febr 48. ∼ 26. maj 99 Gerda Marie Christensen, * 26. maj 79 Uggerslev, † 26. nov 45. Forældre: Gdjr Peter Chr. C og Maren Sofie Olsen. Fmd K asyl.

(Embedet nedlagt.)

Litt: Jac. Madsen, s 129—36, G. Strøm: Efterretn om K præster, rektorer og hørere, Saml t Fyns hist, II, 1 f, IX, 350 f, Aarb f Od og Assens amter, 1913, 1918, 1919, 1930 (m beskrivelse af K sogns kirke), 1934, 1937, F. F. Klein: Erindr fra K, Fynske aarb, I, 1939, s 131 f, Kr. Kragh: K 1413—1913, V. Woll: Træk af Ks hist, Turistb, P. R. Olsen: Folkeminder fra K, Fyns hjemstavn, 1934, s 107 f, Carlsen-Skiødt: Det aandelige liv paa Vestfyn, 1930, s 101 f, V. Woll: Fra Ks fortid, I—II (1925 og 1929), heri om præsteboligerne, Fyns aarb, I, 1939—41, s 127, 132 f. (Politimester V. Woll, tidl politimester i K, en Ks historiolog, har gennemrettet ovenstaaende.) Fr. Nygaard, s 200 f.

Bibliografien i Chr. Heilskov: Dsk provinstopografi 1920, s 261—62, Knud Nielsen: Fra K-egnen, om den fynske opvækkelse, Højskolebl 1891, sp 1337 f, 1381 f.

KERTEMINDE VALGMENIGHED

(Anerkendt 7. jan 1869)

Om den østfynske vækkelse og om provst Lic. J. V. Blochs gerning her, alt baggrunden for valgmenighedens oprettelse, se foran. Der var opstaaet et stærkt menighedsliv i Kerteminde som følge af Blochs virksomhed, og da embedet som sp i Kerteminde blev opslaaet ledigt efter Blochs forflyttelse 1868, ansøgte menigheden og Blochs mange sognebaandsløsere om, at der maatte blive udnævnt en sognepræst, der kunne fortsætte det arbejde, der var begyndt. Dertil havde de udset en fra Sønderjylland fordrevet dansk præst, *L. C. Hagen,* som de havde lært at kende, da han bestyrede sognekaldet i Kerteminde, medens Bloch var paa en rejse i Grækenland. Kampen paa Hindsholm mellem Kold-Blochs selskab for den danske almueskole og den materialistisk prægede »Hindsholm landboforening« (se side 120), havde skabt megen fællesfølelse mellem Blochs venner. Men atter viste ministeriet sin mangel paa forstaaelse for menighedens krav. Og da en anden og yngre blev udnævnt til sognepræst, var man ikke sene til at benytte den nys vedtagne valgmenighedslov til at danne en valgmenig-

hed. Denne valgmenighed skyldes altsaa — ligesom flere andre valgmenigheder — at ministeriet ikke ville følge de lokale menigheders naturlige ønsker.

Der blev købt grund til kirken (man indbød endog kongen eller konseilspræsidenten til at komme til grundstensnedlæggelsen, men det var dog at se lidt for optimistisk paa myndighedernes velvilje over for den kirkelige frihedsbevægelse). 3 gange maatte man indsende ansøgning, før pastor *Hagen* blev anerkendt som valgmenighedens præst. Kirkeindvielsen og præsteindsættelsen fandt sted 24. januar 1869, og vennerne i Dalby dannede straks en filial til valgmenigheden, og bedesalen »Bethlehemshuset« i Dalby blev indviet 17. oktober 1869. Bedesalen afløstes 1898 af Bethlehemskirken.

De bærende i kredsen var medunderskriverne af ansøgningen om valgmenighedens anerkendelse (hvor de bl a skrev: »Lic. Blochs bortgang herfra er blevet et vendepunkt. Regeringen ville ikke ansætte den mand, der efter vor mening kunne have holdt sognemenigheden sammen, men kaldte i stedet en af de yngste og ypperste af den indre missions retning, og lod paa samme tid udgaa loven af 15. maj 1868 om valgmenigheder. Skal vi nu blive vor lutherske vækkelse og kirkelige udvikling tro, saa maa vi betragte denne tarvelige lov som et vink fra Vorherre til at danne en fri menighed. — Valgmenighedsloven aabner udsigt til regeringens anerkendelse af valgmenigheder, hvor der maatte vise sig trang dertil. En saadan trang er aabenbar tilstede her«. (Efter en skildring af vækkelsen ved Ole Svane og Kr. Madsen hedder det videre): »Den sygelige, skønt fromme, følelse, som ofte er frugten af saadanne opvækkelser, undgik man her mere end sædvanligt, og livet holder sig friskere her end andre steder som følge af formændenes store hengivenhed for Luther... derfor fandt ogsaa Grundtvigs skrifter og tale, der pegede paa livsordet i Herrens indstiftelser, en god jordbund hos de troende her af luthersk opvækkelse, og provst Bloch blev derved i stand til at samle og udvikle denne kirkelige betragtning og anskuelse til en saadan klarhed, at den ikke mere kan opgives. Underskriverne af denne ansøgning var gdjr *Niels Jensen*, Kærby, gdjr *Niels Jensen*, Viby mark, gdjr *Kr. Larsen*, Dalby, kbmd *I. A. Larsen*, Kerteminde, lærer Dalsgaard Petersen, Kerteminde, gdjr Knud Pedersen, Viby, gdjr *Jens Rasmussen*, Kærby, gdjr *Niels Rasmussen*, Dalby. — *Kr. Larsen*, Dalby, udsendte kort efter opraab ang bedesalen i Dalby, da der var 2 mil til Kerteminde derfra. Der kom mange bidrag fra venner rundt om til kirkerne i Kerteminde og Dalby. Pastor *Johs. Clausen*, Ryslinge, udsendte et flyveskrift mod byggeriet, men dr *Ludvig Helveg*, Odense, gav ham et værdigt svar. Da biskop *Engelstoft* indviede valgmenighedskirken, Emmanus kirken, var der mange mennesker tilstede. Menigheden omfattede 74 familiefædre, 29 andre, halvdelen var fra Hindsholm, senere kom flere til, især fra Rynkeby-Revninge.

Pastor *L. C. Hagen* havde haft *P. A. Fenger* til lærer, og han havde som ung jævnligt hørt Grundtvig. Han deltog i Grundtvigs arbejde med salmerne, og udgav i nært samarbejde med Grundtvig en samling historiske sange 1832. Deri var bl a trykt Grundtvigs »De levendes land« fra 1824, som her første gang blev offentliggjort. I Sønderjylland havde H virket meget for danskhedens sag og bl a været med til at faa Rødding højskole rejst. Skønt han var nær de 60, ønskede Kerteminde-folkene ham til præst. — Der var den første tid gensidig glæde, og H stemte godt overens med sin menighed. Der kom desværre efterhaanden misstemning mellem pastor Hagen og valgmenigheden. Den politiske udvikling bragte et modsætningsforhold mellem dem. Pastor Hagen var, ligesom *Vilh. Birkedal*, stærkt konservativ. H havde i Sønderjylland faaet det konservative syn paa offentlige anliggender, men valgmenighedens flertal var grebet af det politiske frihedsrøre i overensstemmelse med Grundtvigs syn. H ansaa forbindelsen mellem grundtvigianerne og bondevennerne for betænkelig, og med sorg saa han, at det forenede venstre vandt saa stor tilslutning i menigheden. Han kunne ikke frigøre sig fra den gamle embedsmandsfølelse og dens bundethed til staten og den nationale tradition. Vækkelsen havde gjort egnens befolkning særligt vaagne og faste over for frihedstanken i kirke og skole, og H trak sig tilbage, dog uden noget brud. Han blev boende i Kerteminde og prædikede stundom i kirken efter sin afsked. Thyra Jensen kalder ham »Den sandhedskærlige ridderlige pastor Hagen«.

Med *Niels Lindberg* fik valgmenigheden til gengæld en præst, der var mere radikal end menigheden. Det gjorde dog ikke noget skaar i det gode forhold. 1881 var L opstillet som ren venstremand ved folketingsvalget ved siden af en moderat venstremand. Fra 1860 havde han som redaktør af »Dansk Kirketidende« været en ivrig talsmand for de grundtvigske frihedskrav. Han stod Grundtvig nær, havde været huslærer for Grundtvigs søn, Frederik, og i flere aar havde han boet paa Strandvejen ved siden af Grundtvigs hjem paa Store Tuborg. — Niels L kom straks i et godt forhold til menigheden. Som søn af J. C. L var han saa at sige kommet til verden i den grundtvigske krigslejr og selv hørte han til dens tapreste stridsmænd. Han lignede sin store fader i evner og anlæg, en sjælden forening af videnskabelig drift og folkeligt sind. Det viste sig i hans mærkelige levevis. Om dagen tilgængelig for alle; om natten optaget af studier. Han var slidt op, da han efter kun 10 aars virke her døde. Men hans navn blev hjerteligt knyttet til denne menighed. Han lignede sin fader deri, at han personligt var saa venlig, men som skribent var han en hvas polemiker. D. G. Monrad skal have sagt til ham: »De er en inderlig rar mand, Lindberg, men naar De faar en pen i haand, farer fanden i Deres blækhus!« Holger Begtrup mener, at hans »talrige skriverier trods deres logiske tilsnit ikke altid var saa grundmurede i videnskabelig og kirkelig henseende, som han selv mente. Han var ikke helt fri for journalisternes skødesynd. Men hans varme hjerte bankede altid deri.« Som prædikant var han

ikke særlig veltalende, han havde lettere ved at udtale sig med pen end med mund. Hans meget korte prædikener kom fra hjertet, en forening af gammel lutherdom og Grundtvig. Men en anden side hos ham kom til at styrke fællesskabet meget: Hans medfødte folkelighed, som langt overgik andre samtidige grundtvigske præsters. Han færdedes mellem jævne folk som en fisk i vandet, og der gav det ikke mislyd, om der kom politiske uoverensstemmelser. Han forenede den gamle vækkelsesforkyndelse med Grundtvigs syn, og Kingos og Grundtvigs salmer blev sunget med stor kraft. Ls videnskabelige arbejde samlede sig om Det gamle Testamente, hvor han var noget af en ekspert. — Paa Hindsholm havde han nogle af sine bedste venner. Hver søndag eftermiddag kørte han med sin lille, brune hest til Dalby, hvor det havde været svært at finde en byggegrund til bedesalen, da al jorden var fæstejord under herregaarde. En af aarsagerne til, at Kr. Kold maatte flytte fra Dalby 1863, var, at han ikke kunne faa en byggegrund til sin skole. Hans skole, den beskedne »Fjældekasse«, stod paa lejet grund, og paa et hjørne af denne grund blev bedesalen bygget. I dette »hyttelave kirkehus« samledes en levende menighed. I mange aar var vestjyden *Anders Klinkby* friskolelærer i Dalby og en nyttig tjener i valgmenigheden. — Der laa glans over Ls præstetid i Kerteminde og Dalby. Hans død var en stor sorg i menigheden.

Da Lindberg døde, var det lige ved, at *Morten Pontoppidan* var blevet hans efterfølger, men han kunne alligevel ikke forlade Jørlunde. (Morten Pontoppidan: Minder og oplevelser 1922, s 125).

Poul Boisen var meget forskellig fra Niels Lindberg, ikke mindst i sin form. *Karl Povlsen*, Ryslinge, gav denne karakteristik af ham: »Ligefrem, klog og klar, mild som syd og frisk som vest, skallen junker, kernen præst«. Han var sønnesøn af biskop B, havde været lærer hos sin fætter, Peter Boisen, Gedved seminarium, og de to var meget forskellige, Peter B var folkelig, munter demokrat, Poul B stilfuld, rolig, med en officers fremtræden. De menighedsfolk, som var vant til at gaa ind og ud hos Niels Lindberg, syntes i begyndelsen, at den ny, formsikre præst med det tilbageholdende væsen og det stilfulde hjem var det lidt svært at komme i lag med. De savnede, trods al gæstfrihed, det hyggelige fællesliv i Lindbergs tid. Men de lærte dog, at det ikke var af fornemhed, at Boisen holdt sig tilbage. Snart saa menigheden, at den ny præst nok kunne maale sig med sin forgænger, han var mere veltalende, hans sprog velklingende og klart, men det bedste var hans ærlige, alvorlige tro, der gennemlyste al hans tale. Han var iøvrigt meget frisindet, og for de yngre virkede han tiltalende ved sin søgende og spørgende form, naar det drejede sig om ny synsmaader (f eks om Brückers syn paa forholdet mellem bibelen og menighedens tro). Boisen virkede 34 aar i menigheden her. Han blev i aarenes løb en søgt taler i grundtvigske kredse viden om og stod i nært venskabsforhold med de andre fynske valgmenighedspræster. Han havde en smuk stil over sine gudstjenester, men den folkelige oplysning var ikke mere brændpunktet i menighedens liv. Her supplerede de gamle friskolelærere godt: *Dalsgaard Pedersen*, Kerteminde, *Anders Klinkby*, Dalby, og *H. P. Pedersen*, Revninge. *Poul Boisen* var ogsaa ivrig for at faa rejst en folkehøjskole i Kerteminde, og det lykkedes da ogsaa omsider (se s 128). Den blev underkastet skiftende skæbner og kom ikke til at staa i saa nært et samvirke med valgmenigheden, som det havde været ønskeligt. Dog blev den i en aarrække et godt samlingssted for egnens grundtvigske ungdom.

Menighedslivet gik sin jævne gang, men der var ikke mere det folkelige røre som ved midten af det 19. aarhundrede. *Anders Klinkby* var friskolelærer i Dalby i over 50 aar og afløstes af lærer *Østergaard*. I Kerteminde var friskolelærer *Peder Mortensen*, Langetved, valgmenighedens kirkesanger i mange aar.

Oscar Geismar var igen en helt anden præstetype. Ægte københavner, tidligere radikal bladredaktør, en dygtig prædikant, som samlede mange. Ved Studenterkredsens møder flokkedes studenterne om hans sprudlende vid, han var uden al præstehøjtidelighed. Og anslog han de dybere strenge, maatte tilhørerne lytte. I de aar han var her, blev han landskendt som taler og skribent.

Gustav Helms havde som ung levet ivrigt med i studenterkredsen, en tid været forman for Kirkelig ungdomsforening.

I de senere aar har valgmenigheden haft nær forbindelse med Kerteminde spædbørnehjem og offervilligt støttet Porto-Novo-missionen. Der holdes 2 aarlige menighedsmøder for hele menigheden samt et fælles ungdomsmøde, undertiden ogsaa andre møder, f eks kirkesangsmøder. 1952 afløstes pastor G. Helms af pastor *K. C. Holm*.

Valgmenigheden har nu c 750 medlemmer fra Kerteminde, Dalby-S. Flødstrup, Mesinge, Viby, Rynkeby, Revninge, Kølstrup, Munkebo og Drigstrup. Formand er friskolelærer *Østergaard*, Dalby. Der er 6 friskoler i omraadet.

Kerteminde valgmenighedskirke (Emmauskirken) i Skolegade, indviet 24. jan 1869, er en korskirke af gule mursten med kamgavle og taarn. Altertavle fra 1869 af J. P. Bless (Emmaus) efter Marstrands maleri, smuk prædikestol, lysekrone fra 1915, klokke fra 1919, sammensmeltet af kirkens to gamle klokker. Ved kirken et lille anlæg, hvor ogsaa præsteboligen findes.

Dalby valgmenighedskirke (Bethlehemskirken), indviet 1898, arkitekt A. Bentsen, Vallekilde, er af røde mursten, minder om Fjenneslev kirke, har 2 taarne med spir. Indvendig dekoration af N. J. Termansen. Granitfont fra Dalby kirke, fundet i en have i Birkebjerg. Over alteret et kors. Hovedindgang mellem taarnene.

Valgmenighedspræster

1. 7. jan 1868—6. juni 76 (sp Stepping-F 26. dec 50, afsat af tyskerne 20. maj 67): **Laurits Christian Hagen,** * 29. maj 08 Merløsegaard. Forældre: Forpagter Mourits H og Christine Marie Larius. Stud Brgdssk C 26, c okt 33 (h), lærer v Westens institut, adjunkt Sorø 37, sp Mjolden 10. dec 40, sp Rejsby 49 (men renonceret) r af Dbg 62, afsk 6. juni 76, † 1. juni 80. ∼[1] 26. dec 38 Dorothea Pouline Berg, * 18. aug 10 Kbhvn, † 30. okt 52. Forældre: Bødkermester Poul B og Frederikke Holst, ∼[2] 10. aug 53 Bo-

tille Hansen, * 23. juni 23 Mjolden, † 29. jan 00. Forældre: Gdjr, sognefoged Johs. H og Ane Marie Feddersen.

Se foran, s 131.

2. 16. aug 1876—24. jan 86 (rkp Kattrup-Ø-T 7. okt 72): **Niels Lindberg,** * 15. febr 29 Kbhvn. Faderen: Jac. Chr. L, sp L Lyngby-Ø, † 57, se der. Stud priv (dim af statsrevisor S. Høgsbro) 49, var i huset hos P. K. Algreen, c 58[1] (h), huslærer hos Grundtvig, † 24. jan 86. ~ 22. maj 68 Clara Cathrine Monrad, * 10. febr 38 Marvede, † 11. febr 22. Faderen: Provst, Marvede-H, † 92, se der. — Broder: Hodde-T. Hustrus broder: Frederiks k, Kbhvn. Stamt 58.

Skrev art i Hist maanedsskr f folkelig og kirkelig oplysning (I-VI) og udg 1. Moseb i udtog, 63 Grundtvigs politiske stade, 76, Templet i Jerusalem og forsoningsdagen hos jøderne, 80, Om trosfrihed, 81, En aarg præd i udkast, 88, den sidste udg efter hans død ved C. Spleis og F. Nygaard.

Otto Møller, der lærte L at kende 1852, fortæller, at L havde det fattigt som student, han dumpede 2 gange til patristicum. Det var Otto Møller en glæde, da N. L blev kapellan i Kattrup: »Jeg har altid holdt meget af ham, thi han er et opofrende og trofast menneske. Men han var jo i mange maader en sær fanatiker, og han magtede ikke at gøre forskel paa indbildning og virkelighed. Han levede i ikke faa underlige indbildninger om sin egen viden og myndighed (J. P. Bang: Otto Møller, s 73).

Niels Lindberg var en videnskabelig anlagt, i flere retninger lærd mand. Efter sin fader havde han arvet et stort sprogtalent, og i spørgsmaal angaaende bibelens grundtekst hørte han til de mere kyndige. Ligeledes havde han grundig sat sig ind i kirkelig lovgivning. (Højskolebl 1887, s 1409—14 og 1457—61). L var »en trofast ven, en altid redebon og indsigtsfuld raadgiver, en altid, slagfærdig, djærv og ridderlig forkæmper. Han hørte til Grundtvigs kirkelige og folkelige venner... Han lagde aldrig fingrene imellem, naar han slog: men det var aldrig sin modstanders person, han ville ramme... Han var elsket af sin menighed og kendt med den som ikke mange præster. Otto Møller vendte sig bort fra L's »Venstre-grundtvigianisme«, men L's prædiken var gennemstrømmet af en frejdig og sikker tro, et bibelsk livssyn og en ægte ydmyghed, som nok skulle samle Kerteminde-egnens gamle gudelig vakte skare søndag efter søndag om hans prædikestol. Og hans præstegaard havde alle en gammel luthersk Præstegaards bedste egenskaber. Der raadede en sjælden gæstfrihed... Han havde sin store glæde af at frede og hygge om hjemmet, forskønne det, gøre det lyst, rigt og lykkeligt for dem, der delte det med ham.« (F. Falkenstjerne i Tidens Strøm 29. jan 86). — Se iøvrigt foran.

Provst *L. Koch* skriver, at han af Jak. C. Lindbergs sønner bedst kunne lide Niels, der siden i mange aar redigerede »Dansk Kirketidende«, hvor »han ufortrødent tærskede den tørreste polemiske langhalm«. Han lignede sin fader, men rigtignok i mindre format.

Litt: Minder om N. L. i gr hjem i 19 aarh, III, 30 f, DBL XIV, 372 f. H. Scharling: N. L og hans teologiske undermaalere (1869) i Dsk tid f kirke- og folkeliv, s 221—24, KL f N III, 60, Holger Begtrups levned, s 163 f, R. Volf: Erindringer, 1926, s 49, 50, 58. L. Koch: En gl præsts erindringer, s 20, Stig Bredstrup: J. H. Monrad, 1927, s 39, 52, J. P. Bang: Gyllingpræsten Otto Møller, 1931, s 33, 39, 41, 59, 73, 200.

3. 4. nov 1886—18. april 1920 (sp Lundum-H 10. sept 84): **Poul Thorvald Benedict Boisen,** * 29. jan 45 Vesterborg. Faderen: Sp Vesterborg-B, † 75, af Vesterborg-B, se der. Stud Nykøbing 63, c 69[2] (l), uord medhj Vesterborg-B, hjpr smst 4. dec 71, kkp smst 1. febr 77, sp Torning- Lysgaard 1. april 80, † 18. april 20. ~ 29. nov 76 Mary de la Laing, * 25. jan 54 Aarhus, † 29. juni 24. Forældre: Kammerjunker, prløjtn Robert William Crawford Measin de la L og Nathalie Olivia Constantine Petersen. Slægt, se stamt 13.

Se foran, s 132.

4. 24. juni 1921—18. sept 31 (sp Rønninge-R 15. april 13): **Oscar W. H. Geismar,** fl t sp Christiansborg slotsk, Kbhvn, se der.

5. 15. febr 1932—27. marts 52 (sp Vinding-S 21. maj 30): **G. Helms,** fl t Ørre-S, se der.

6. 15. aug 1952 (rkp Tagensbo k, Kbhvn, 31. marts 48): **Knud Christian Holm,** * 30. april 15 Vium. Faderen: Sp Dronninglund, † 33, se der. Stud Aalborg 33, c 39[2] (l), lærer Bornholms højskole, fast hjpr Thisted-T 2. sept 41, kkp Tagensbo k, Kbhvn, 28. maj 46. ~ 2. juli 46 Astrid Steffensen, * 16. sept 22, Vestervig. Faderen: Gdjr Anton Chr. S.

BM Grundtvigsk konvent, Kbhvn, BM Menighedskonventet, 50.

Litt: Asger Højmark og Uffe Hansen: De gr fri- og valgmenigheder, I, 1944, s 184 f, Holger Begtrup: Dsk mghliv i gr kredse, III, 1932, s 97 f, Højskolebl, 1944, s 72 f, Mindeskr om K valgmghs 50 aars jubilæumsfest, 1919, Thyra Jensen: Fra gamle præstegaarde. I, 1930, s 27.

MUNKEBO—DRIGSTRUP

(Drigstrup, der hidtil havde været anneks til Kerteminde, lagdes som anneks til Munkebo 11. febr 1931)

Munkebo sogn, 1893 ha, ligger smukt mellem Odense fjord og Kertinge nor. Stærkt bakket mod øst, smukke udsigter fra M bakke og Loddenhøj. Lidt skov, ler- og sandmuldet jord. Byerne M (398 indb) med fattiggaard og fh fra 1888, Dræby med mh fra 1908 og jernbanest, hg Østergaard.

Munkebo udgjorde til 1578 et eget birk. Under svenskekrigen nedgravede præsten, Claus Hansen Naschou, kirkens sølvkar og sit eget sølvtøj i præstegaardens mark. Da svenskerne intet fandt, druknede de præsten i en dam; sølvtøjet fandtes under pløjning 1842. (Khst saml, 4. r, III, s 537).

Drigstrup sogn, 1065 ha, mellem Kerteminde fjord og Odense fjord, er noget højtliggende og bakket, smukke udsigter fra højderne, leret jord. Byerne D med fh, fra 1880, Over Kærby, Friskole, Lille Viby, Bregnør.

Det kirkelige liv. Mest iøjnefaldende i sognenes kirkelige historie er den østfynske vækkelse 1820—30, som er omtalt nærmere s 22 f og under Kerteminde. Lægprædikanten, *Kr. Madsen,* var født i M sogn 1777 og bosatte sig i D sogn, hvor han virkede til sin død 1829. I Drigstrup boede en aftægtsmand, *Niels Peder-*

sen, der i sin ungdom havde hørt sin stedfader holde husandagt. Denne skik var ophørt i rationalismens tid. Niels Pedersen blev bekendt med Svane og ville gerne have sine døtre med til forsamlingerne hos *Rasmus Klink* (se pag 21). Men han var saa uvant med at tale om kristelige ting, at han havde svært ved at faa det sagt til dem. Endelig tog han mod til sig og gik fra sin aftægtsstue ind til datteren (c 1816), og han fik begge sine døtre med til en forsamling hos Klink. Hans 2 døtre blev gift med 2 brødre *Knudsen,* der var oplyste og begavede mænd. De sluttede sig til de hellige i Kerteminde og fik draget flere af deres naboer med ind i bevægelsen (Dsk mgh liv i gr kredse III, s 12 f). Om Kr. Madsen, Bregnør, og hans oplevelse i D kirke og hans gerning, se pag 22.

Af Kristen Madsens egen slægt stod hans søster, Maren, og dennes mand, gdjr Knud Larsen ved Munkebo bakke, ham stadigt imod. De havde en søn, Mads Knudsen, der som ung karl hjalp Kristen Madsen som tømrer, men var en lystig en, der ikke brød sig stort om kristendom. Da hørte han, at morbroderen var vred paa ham. Han vidste ikke hvorfor, men han ville gerne, at det ikke skulle være saa og gik derfor ud til Kristen Madsen. Denne var ikke hjemme: men den unge karl traf konen og nogle andre siddende og læse i H. Müllers postil. Mads Knudsen blev bedt om at sidde ned, saa kom Kr. Madsen vist snart. Dette gjorde han, men med betænkelighed. Thi det var en almindelig mening blandt forsamlingsfolkets modstandere, at der laa en sort hund under bordet, naar postillen laa opslaaet derpaa. Den unge karl skævede af og til ind under bordet, medens de læste. I Henrich Müllers postil forekommer hyppigt det udtryk: »mit Guds barn«. Dette slog Mads Knudsen. Da han gik hjem — morbroderen var ikke kommen — steg det spørgsmaal op i ham: mit Guds barn — kan det siges om dig? — det kan det jo ikke — men det var jo rart, om det kunne det. Du har jo ikke før haft med evighedslivet at gøre — nu maa du stræbe derefter.

Der skulle kort efter være dans paa Munkebo kro. Mads var gerne med til denne lystighed. Han tænkte denne gang: Du kan jo nok være med, men du maa se at opføre dig net. Aldrig saa saare kom han ind i stuen, før de andre unge omringede ham og sagde: Er du hellig? Og da de trængte ind paa ham, maatte han bekende, at han ville gerne være det. Saa kom kromanden og sagde: Er du hellig, saa skal du ogsaa have en bibel. Har du en bibel? — Nej, det havde han ikke. — Saa kan du købe min for 4 mark, sagde kromanden, ledsaget af drøje eder. Det gjorde Mads Knudsen saa, men mærkede samtidigt, at her var ikke selskab for ham længere. Denne bibel kom senere i hans søns eje.

Kristen Madsen og flere af de opvakte vandt i aarenes løb ærbødighed ved deres personligheder hos en del af den almindelige befolkning. Saaledes skete det en søndag eftermiddag paa Munkebo gade ved byens nordlige udkant, at byens karle spillede kegler. Der var flere drenge, som stod og saa derpaa, deriblandt en 11—12 aars dreng, Niels Nielsen (Lindø). Med eet hørtes en mumlen mellem karlene og et stilfærdigt udbrud: »Det er de hellige«. Keglerne blev hastigt fjernede, og karlenes flok veg ærbødigt til side for en skare paa mindst 50 mennesker. Med Kristen Madsen i spidsen kom de i følge fra Drigstrup og skulle nu til forsamling i den store nye gaard i Munkebo, hvor den rige Niels Nielsen boede, hvem Kristen Madsen havde faaet aandelig indflydelse paa, da han var med til at tømre paa denne nye gaard. (Fr. Nygaard, s 325).

Under henvisning til omtalen af Kr. Madsen s 22 skal her anføres, at hans enke giftede sig, 51 aar gl, med *Rasmus Nielsen* (* 1802, † 77). Hun havde to friere, men en røst lod hende forstaa, at hun skulle tage den fattigste. Hun hed *Mette Marie Nielsdatter* og døde 1837. Rasmus Nielsen giftere sig senere med en gaardmandsdatter, Karen Rasmusdatter. Han overtog 1829 Kr. Madsens ejendom i Bregnør og søgte at fortsætte Kr. Madsens lægprædikantvirksomhed. Det lykkedes ikke videre godt i den første tid, da han slog ind paa lovprædiken (»han brugte pisken, men glemte at give hesten havre«). Saa blev han grebet af det grundtvigske syn, væsentlig under paavirkning af *J. C. Lindberg,* og han blev nu redskab til en ikke ringe bevægelse i Drigstrup-egnen. Han fik især betydning for de yngre, som han tog sig faderligt af, og som trængte »til et varmere lys end pietismens«. Mødedeltagerne har fortalt om hans sjældne evne til at gøre »det dunkle klart«. I sit hjem samlede han folk og læste op af Lindbergs Kirketidende eller af Birkedals og Müllers Danmarkshistorie, og samtalen gik især livligt, naar hans gode ven, *Poul Rasmussen,* Dalby, var med. Rs. Nielsen tilegnede sig Grundtvigs syn paa daaben og var meget imod Mynsters ritualforslag. 1854 forlod han Drigstrup sogn og flyttede til Ejby ved Odense, hvor han løste sognebaand til *Ludvig Helveg* og virkede ved møder i Odenseegnen. — I løbet af 60'erne og 70'erne svandt sporene af vækkelsen hen. Almindelig lunkenhed bredte sig. Pastor *Engelstoft* var søn af Fyns biskop, en historisk interesseret mand, venlig over for den frembrydende IM.

Pastor *Engelstoft* har i Liber daticus givet mange interessante oplysninger om sognet, kirken og præsterne gennem tiderne til c 1890.

Pastor *Steffensen* var en varm IMs ven, en af de første, der arbejdede for børnegudstjenestesagen. Han begyndte en sdsk her. Han skrev flere sange og redigerede IMs børneblad i mange aar. Da pastor *Borchsenius* kom hertil, opstod der et IMs røre. Han var en nid kær vækkelsesprædikant, og der blev bygget et missionshus. Men allerede inden hans bortrejse havde bevægelsen tabt sig. Pastor *S. Juel* var ogsaa klart IMs mand, men nogen IMs vækkelse mærkedes ikke mere. Nu er der kun sparsomme rester tilbage, samlet om missionshuset. Der er 145 sbl til Kerteminde valgmgh. Iøvrigt er der ikke større aandeligt liv. Der er ikke faa smaakaarsfolk, fiskere og arbejdere, som væsentligt er socialdemokratiske.

1926 oplyses: De kirkelige retninger findes, men flertalet u p, IMsmf (gdjr L. Thorsen, Dræby), metodistisk sommerhjem for drenge. 1935: Kkg 7 pct, rolige, jævne forhold, 2 fh, 120 til valgmgh, ellers som før. 1943: Kkg 4 og 5 pct, ingen kirkelig retning fremtrædende, IMsmf (statshmd C. T. Christensen, M mark), ungdomsm i pgd, Frelsens hærs sommerhjem for drenge, 1954: Kkg 3 og 2 pct, yderst jævne forhold (»folk er ikke slemme til at gaa i kirke«), ingen kirkelig retning fremtrædende, mh og IMsmf, menigheden i pgd, c 145 til valgmgh.

Munkebo kirke er oprindelig romansk af granit. I sengotisk tid er koret revet ned, skibet forlænget af munkesten, og samtidig er det svære taarn opført. Det havde omkr 1600 en bindingsværksoverbygning, men har nu lavt pyramidetag. Vaabenhus syd for taarnet. Sengotiske hvælvinger. Smukt og velbevaret inventar. Altertavle fra 1592 med katekismens ord, alterbordspanel fra 1571, prædikestol fra 1597, herskabsstole fra 1604, pulpitur mod vest og stolegavle, alt smukt udskaaret. Romansk font. 240 sd.

Mackeprang: Døbefonte, s 34 og 111.

Drigstrup kirke (Sct Nicolaus) har romansk skib og

kor af kamp, den oprindelige syddør endnu i brug. Taarnet er sengotisk af mursten og med blindingsprydede kamgavle i syd-nord. Vaabenhus mod syd, sengotiske hvælvinger. Altertavle med maleri af C. Faber (Mariæ bebudelse) i ny ramme, prædikestol vist fra 1703, romansk font med en figur. Stort gotisk krucifix over korbuen. 200 sd.

Mackeprang: Døbefonte, 142, 144.

Folketal: 1850: 1024, 1901: 1127, 1921: 1099, 1950: 1253 og 506.

Altergæster: 1922: 400, 1934: 341 og 126, 1942: 259 og 74, 1954: 190 og 99.

Menighedsraad: 1922: 2 IM, 3 gr, 2 up, 1934: 1 IM, 5 gr, 6 up, 1953: 1 IM, 1 gr, 4 soc, 7 up.

Kommunevalg: 1943: Munkebo: Soc 210 (2), rad 102 (1), kons 90 (1), venstre 207 (3). Drigstrup: Soc 72 (2), rad 42 (1), venstre 130 (4). — 1954: Munkebo: 264 (3), rad 99 (1), kons 50 (0), venstre 222 (3). Drigstrup: Soc 98 (2), rad 49 (1), venstre 132 (4).

Sognepræst

Indtægt: 1857: a) 49 rug, 59 byg, 49 havre, b) 20 rdl, 11 byg, c) 42 snese æg, 60 kyllinger, mælk m m, d) 250 rdl, e) 86 td l.

Pgd brændte 1842, hvorefter opførtes stuehus, 23 fag, grundmur, tegltag, ombygget 1923.

1695—1748 var provst, konsistorialassessor **Claus Hansen Wedel** sp her; han var begavet og nidkær, blev kaldt aaleprovsten, fordi han blev rig ved fiskeri og købte Elvedgaard. Præstegaarden brændte totalt 1740, men indskriften over gangdøren var ikke engang sveden: Pietas ad omnia utilis. (W, II, 411.)

16. 31. marts 1843—27. aug 71 (sp Askø 4. juni 31): **Johan Christian Jedrofsky,** * 9. sept 96 Nordborg. Forældre: Bager Hans Peter J og Cathrine Pedersdatter. Stud Odense 18, c jan 25 (h), hjpr Ulkebøl 1. juni 25, afsk 27. aug 71, † 30. april 75. ∼ 15. juli 31 Anne Marie Catharine la Motte, * 4. aug 04 Nordborg, † 17. sept 67. Forældre: Kbmd Ulrich Friederich la M og Anna Cathr. Jacobsen.

Hjælpepræst hos pastor Jedrofsky

1866—69: **J. F. Warberg,** * 35, † 69.
1869—71: **H. P. Fønns,** se Melby.

17. 17. nov 1871—12. okt 83 (sp Daler 3. sept 58, afsat af tyskerne 67): **Diderik Nicolai Blicher Schmidt,** * 25. maj 15 Kbhvn. Forældre: Gross Chr. Aug. S og Anne Pouline Blicher af Gunslev (søster til N. F. S. Grundtvigs 1. hustru, stamt 10). Stud Brgdssk K 34, c jan 42 (h), lærer og senere inspektør Dronningens asylsk, Kbhvn, † 12. okt 83. ∼ 14. maj 52 Anne Marie Knudsen, * 18. aug 27 Forballum, † c 1890. Forældre: Gdjr Knud Lausen K og Gyde Marie Olesen.

Hjælpepræst hos pastor Schmidt

1882—83: **P. Jakobsen,** se Gamborg.
1883: **J. F. Fenger,** se Soderup-KE.

18. 24. dec 1883—21. marts 92 (sp Ørum-G 19. maj 80): **F. D. T. Engelstoft,** fl t Jyllinge-G, se Vesterborg-Birket.

19. 31. maj 1892—7. dec 99 (sp Niløse 4. juli 87): **H. R. Steffensen,** fl t Ørsted, Jylland, se der.

20. 9. febr 1900—25. april 11 (sp Skjolde 31. juli 94): **G. T. Borchsenius,** fl t Vallekilde-H, se Sæby.

21. 24. juli 1911—26. maj 30 (sp Ejerslev-J 8. maj 05): **Svend Juel,** * 17. nov 69 Frederiksberg. Forældre: Etrd, overretsprokurator Christian Julius Halfdan Berg J og Marie Poulsen. Stud Haderslev læreres sk 90, c 98[1] (l), kkp Vig-NA 7. dec 98, afsk 26. maj 30, † 25. april 37. ∼[1] 94 Elna Olufa Hedvig Pedersen, * 75 Kbhvn, † 1. marts 05. Forældre: Partikulier Lars P og Kirsten Olsen. ∼[2] 28. marts 06 Ingeborg Conradine Elling, * 3. jan 86 Nyborg. Forældre: Mægler Lars Christian Westphael E og Caroline Magdalene Philipsen. — Tvillingbroder: Rkp Sct Lukas k, Kbhvn. Mormoders broder: Ipsen, Gentofte.

Udg 05: Afskedspræd i Vig-NA og tale ved sin hustrus baare, 07: Ved dødens port samt flere oversættelser m v.

Pastor Svend Juel var en kultiveret præsteskikkelse, københavner, med rige evner og interesser, og en god forkynder. Han sluttede sig til IM og var meget flittig i sit sogn. Især paa Mors havde han en rig præstegerning. (M. V.).

J. var i mange henseender Oscar Geismars modsætning, og det kunne komme til sammenstød. I de senere aar led J af sukkersyge og blev en legemligt svag mand, men frisk og levende var han til sin afgang.

22. 3. juli 1931 (kkp Køge-Ø 20. sept 27): Provst **Povl William Melbye,** * 7. juni 02 Skelskør. Forældre: Dommer i Horsens Carl Christian M og Elna Stefana Hansen. Stud Horsens 20, c 27[2] (l), provst Bjerge-Aasum herr 11. maj 51. ∼ 6. juni 29 Birte Merete Lund, * 25. juni 07 Kbhvn. Forældre: Seminarieforst, c theol Einar Viggo Melbye L og Charlotte Marie Fenger. Stamt 57.

BM Odense amts plejehjemsf, 48.

Litt: Jac. Madsen, s 139—41, Fred. Nygaard: Kristenliv i Danm gn 100 aar (1741—1840), 1897, Jens Abildtrup: Kr. Madsen, 1930, Holger Begtrup: Dsk mgh liv i gr kredse, III, 1932, N. Clausen-Bagge: Gr lægmandsførere, 1944, s 11 f, C. Engelstoft: M sogns hist, saml t Fyns hist, IX, 350 f, H. F. Rørdam i Khst saml, 1853, s 246 f, V. Woll: Bidr t M sogns præstehist, Khst saml, 6. r, III, 194 f, D. E. Rugaard: Fremragende bønder før og nu, 1871, s 174 f, L. Koch: Den dsk kirkes hist i 19. aarh, II, 1883, s 44 f, KLfN, III, 134.

KØLSTRUP

(Agedrup var anneks til 10. april 1894)

Kølstrup sogn, 2106 ha, ved Kerteminde fjord og Kertinge nor, er lavtliggende og overvejende fladt, frugtbart og smukt, en del skov. Byerne K med fh fra 1896, og jernbanest, Kertinge, Ladby, Hundslev, Hg Ulriksholm (ubeboet) og Ørnfelt, flere større gaarde.

Ladbyskibet fra vikingetiden.

Achton Friis skriver om »den yndige by Kølstrup med sine gamle gaarde og rige haver, parkagtig som egnen om det nære Ulriksholm. Præstegaarden er en fremragende bygning, hvis ypperlige bindingsværkslænger indrammer en gaardsplads af usædvanlig store dimensioner. Det frodige landskab med den rige bevoksning bevarer næsten helt ud til kysten samme præg, hver eneste by rummer skatte af gamle boliger, velbevarede som intetsteds uden for denne ø, liggende bag deres dejlige blomsterhaver . . .« (Danm store øer, I, 1936, s 26).

Det kirkelige liv har gennem aarene været præget af rolige forhold, den østfynske vækkelse mærkedes, men satte ikke særlige spor. Kølstrup har haft en række betydelige præster. Pastor *D. E. Friis* var her i 46 aar og satte sit præg paa sognene, se nedenfor. Han var ingen ven af de opvakte. Provst *Erik Høyer-Møller* var her i 23 aar. Han var en kraftig og levende personlighed, med en brændende kærlighed til soldaterne og til Danmark. Han forstod at gøre sig gældende. Ogsaa som provst var han meget anset. I pastor *Agerskovs* tid var der mere stille. Han var her ogsaa i 26 aar. De følgende præster har været grundtvigske. K sogn er i det hele overvejende grundtvigsk præget, nogle familier har sluttet sig til Kerteminde valgmgh. Dr *Arne Møller* var brodersøn af provst *Høyer-Møller*, og det følte s i sognet som om de gamle traditioner genoptoges fra Høyer-Møllers tid. *Johs. Monrad* var svoger til dr Arne Møller. Pastor Monrad var landsformand for KS, og hans gerning rakte derfor ud over sognet. Se nedenfor. Et godt sted at være præst for en grundtvigsk indstillet mand.

Under overskriften Kølstrup idyl fortæller pastor Monrads søn, forstander **J. H. Monrad, Høng,** om Kølstrup pgd og Kølstrups præster (Præstegaardsliv, 1949, s 151 f):

Hvad er vort Hus / et lidet Laan /
Hvad er vort Liv og Lyke /
Det staar alt udi Herrens Haand /
Vil han sit Forsyn ryke /
En liden Gnist / et Øjeblik /
Og være kan i Grunde /
Hvad mange Aar med Møjsomhed /
Tilforn samle kunde /
Hold derfor Vagt / og god Opagt /
O Gud / med Engleskar /
Fra Ildebrand og Tyvehand /
Du dette Sted bevar/

(Vers paa en porthammer i Kølstrup præstegaard.)

Kølstrups yndigheder vil ingen benægte. Inderst ved bunden af Kerteminde fjord, ved den inderste bred af Kertinge nor, ligger Kølstrup kirkeby. Dens faa gaarde og huse beherskes af den bredtaarnede kirke, eller maaske snarere af kirkegaardens høje træer. Kun en vej og en ganske smal strandeng skiller kirken og præstegaarden fra det lavvandede nor med dets grønne »æve«. Lige overfor ligger Chr. IV's og Ulrik Christian Gyldenløves røde gaard, Ulriksholm, i sin skov, med den obligate allé førende op til indkørselen. Længere ovre Møllelauget med sine bakkesilhouetter, kantede af de stynede piletræers rækker. Og længst ude igen, helt paa den anden side, Munkebo med bakken og kirken, hvis klokke en stille aften kunne høres ringe sit svar til kollegaen i Kølstrup. I sandhed en idyl, ikke mindst naar kirkedøren efter en sommeraftens-gudstjeneste blev slaaet op.

Stedet er smukt og jorden frugtbar. Ikke saa sært, at Kølstrup lige fra gammel tid har været et ønskeembede. Kom man der, blev man der. I 200 aar var der kun 6 præster. De fleste sad der 30—40 aar, helt op til 49 og 51 aar. Gamle pastor Jahn naaede altsaa det sjældne at blive jubellærer, endda med næsten alle halvtreds aar paa samme sted, To andre af sognepræsterne, deriblandt hans forgænger og svigerfader, naaede ogsaa at blive jubellærere. Jo — i Kølstrup var der aabenbart alle dage godt at være.

Præstegaarden selv passede til embedet. Over hundrede td l jord, tilhørende skov og bygninger, der svarede til hartkortnet. Men lad os fra vejen svinge ind mellem de store stendiger med blomsterne, ind under Strandporten med dens frontespice. Den gamle porthammer anbragte pastor Friis der for hundrede aar siden. I tidens løb er den forsvundet. Men en ny er sat op, skænket af den gamle præsts børnebørn, professor Aage Friis og hans bror, stabsdyrlægen. Og den oprindelige indskrift er skaaret ud paany. Igen beder den Gud med »Engleskar« bevare stedet »fra Ildebrand og Tyvehand«. Og selvom skarnsfolk har været inden døre og flammer raseret ødelen af gaarden, erf bønnen forsaavidt blevet hørt, som den ødelagte del af stuehuset er rejst i samme skikkelse som før branden.

Inde paa gaardspladsen vender vi os om. Gennem Strandporten ser vi nu som et indrammet maleri et glimt af noret over mod Ulriksholm. Over porten troner en morsom vindfløj, i 1930 fornyet efter den gamle, da højst medtagne, som i pastor Tingbergs tid blev sat derop. Ogsaa den nye bærer aarstallet 1789.

Gaardspladsen ligger der med sin skæve firkant — hverken rektangel eller kvadrat — som den har gjort i mangfoldige aar. Møddingen, dette fluernes udklækningssted, er dog for en snes aar siden flyttet ud bag Tofteporten. Den lind, der ved samme lejlighed blev plantet midt i gaarden, pynter ogsaa adskilligt mere, end møddingstedet gjorde. To udmærkede vinstokke, velbehandlede under de skiftende ejere, bærer endnu hver september en overdaadighed af grønne druer og pynter paa den solvarme sydside af stuehuset. I foraarsmaanederne ligger brændet henne foran laden, ofte sat op i en smuk stak netop saa pynteligt, som fynboerne kan gøre det, indtil det ved Sct Hansdagstid skal i hus. I et hjørne henne ved stalden staar vandtruget, hvor hestene bliver vandede.

Bygningerne samler sig i en tætsluttet, men altsaa skæv firkant om gaardspladsen. De virker statelige og festlige med deres høje straatage og røde bindingsværk, afstolpet i en ganske særlig farve, hvorom det hed sig, at den var forbeholdt præste- og herregaarde. Taget over beboelsen er dog af sten. Den to-etages del af stuehuset fanger især blikket. Gaarden virker velholdt. Menighedsraadet har haft interesse for det »nette« og har ikke været bange for at ofre noget paa præstens bolig.

Vi kom til Kølstrup i oktober 1929. Forgængeren havde selv ved en bestyrers hjælp drevet avlingen. I hans tid hørte der godt halvtreds td ld til pgd, men siden hans tiltrædelse var der kommet en bestemmelse, der indskrænkede prgs tilliggende til c 11 ha. Det var derfor, hvad der blev tilbage, da vi overtog avlingen. De store bygninger med stalde, loer og lader skønnedes nu at være altfor store, og der opstod mange spekulationer. Skulle man nedrive alle avlsbygningerne og rejse nye og mindre eller nedrive en del? Pgd var ikke netop fredet, men ministeriet var meget interesseret i at bevare det mest mulige og sendte daværende kontorchef Buchwald ud til forhandling med menighedsraadet. Resultatet blev, at staten tilbød at medvirke til restaureringen, hvis sognet ville tage sin part. Forudsætningen var, at de gamle bygninger skulle bevares alle. Kun nogle faldefærdige udbygninger, der fra de ældste tider havde ligget bag østlængen, blev revet ned. Og selvom den saadan set er altfor stor til arealet og alt for dyr at holde — tænk paa tag og kalkning — saa ligger der dog endnu i dag en stor, gammel, fynsk præstegaard.

Og saa er det endda noget af et under, at den ligger der endnu. Den 18. oktober 1935 brændte en del af stuehuset — af den tegltækte del, medens den straatækte reddedes af et vindstille. »O, Gud, fra Ildebrand . . . du dette Sted bevar«.

Vi gaar nu ind, ikke ad hoveddøren, men ad den særlige indgang, der gennem konfirmandstuen fører forbi »bispens gæsteværelse« ind i studerekammeret. Enhver skal jo kunne komme ugenert ind til præsten. Det var her, branden i 1935 begyndte, saa de ydre rammer er ikke de gamle. Skønt, de alleryderste er det alligevel, for det aarhundredgamle bindingsværk var stenhaardt og bestod stolt ildprøven. Men det indvendige træværk gik til og alt det, der dengang gav stuen dens særpræg: en mængde bøger og blandt andet en lænestol, skænket Grundtvig af danske kvinder, den, man ser paa Dalsgaards maleri af Grundtvig siddende i kordøren i Vartov.

Kølstrup pgd er idyl, men ikke kun idyl. De slægtled af præster, der har arbejdet i studereværelset, hvor i gaarden det saa end har ligget, og hvordan det saa end har været udstyret, har vel alle maattet sande dette. Hver har haft sit at slaas med.

Hvor har de iøvrigt været forskellige, disse gamle præster. I visitatsbøger kan man se deres skudsmaal, eller deres virke efterlader sig endnu i dag synlige spor.

Nogle kunne være handlekraftige, som Poul Bagger paa Karl Gustav-krigenes tid — en sønnesøn af Odense-rigmanden Oluf Bager. Da svenskerne i efteraaret 1659 havde planlagt en overrumpling af de danske styrker i Kerteminde, fik Poul Bagger nys om det og »af patriotisk Affection, uden præstelig Habit« ilede han til den danske general og meldte det, og det svenske fremstød blev slaaet tilbage. Til gengæld

fandt Poul Bagger sin pgd plyndret og brændt, da han kom hjem. Som trøst belønnedes han af kongen med kirketienden fra annekset, Agedrup, og blev senere provst. Med rette staar hans navn paa en mindesten paa kirkepladsen. Fra Poul Baggers tid skulle de udbygninger stamme, der i deres lerklinede, fuldstændige forfald stod indtil den store restaurering i 1930.

Den anden store bygmester blandt præsterne, Peder Kryssing Tingberg, præst 1781—1818, faar derimod trods byggeri baade paa udlænger og stuehus ord for at være alt andet end handlekraftig. Det hedder, at »han var en from praktisk Christen, ikke begavet, men vel yndet, godmodig, uden Kraft og Villie; udmærket Gartner;" gik og passede sin Have, alt andet skal ved hans Død have været forsømt og derangeret«.

Lærde og flittige folk har der dog ogsaa siddet i embedet. Anders Pedersen Samsing, 1714—56, »var en Mand af mange smukke Egenskaber, ærlig og redelig, klog og fornuftig, i Omgiengelse behagelig, derhos flittig og Elskere af Studeringer og Videnskaber, en god Philologus, havde nogen Indsigt i Botaniquen og Matematiquen, men især var Historia Patriæ hans Hovedstudium«. I nyere tid er en doktordisputats blevet til i studerekammeret: Arne Møllers, 1919—29, om islændingen Hallgrimur Pjeturssons passionssalmer.

Handlekraftige — svage, flittige — dovne, lærde — ulærde, alle har de præget sogn og pgd, ganske simpelt i kraft af den lange tid, hver af dem sad i embedet. Omvendt er hver af dem ogsaa præget af sin tid, som naturligt er. Og Otto Engelsted Friis, 1818—66, løber vel ikke fra sin rationalisme, i hvert fald, hvis han skal dømmes efter gravstenen derovre blandt de andre præsters. »Det retskafne og gavnrige levned velsignes og velsigner endnu efter døden«.

Som sognekonge sad ogsaa Erik Høyer Møller, »den gamle feltprovst« fra de slesvigske krige, en myndig mand, en mand af gammel slægtskultur, forfatter og musikkender. Han holdt kusk i liberi. Selskabeligt hørte præsten jo til honoratiores. Den lukkede karosse brugtes foruden til annekstureu ogsaa til gæsteri paa herregaardene. I dag staar hans navn sammen med Poul Baggers paa mindestenen foran kirken. Der var god mening i sammen med genforeningen tillige at mindes disse tc gode, danske mænd.

Ogsaa gennem legater har Høyer Møller sat sig et minde. Overhovedet bestyres gennem embedet en række legater baade fra ældre og nyere tid. Det ældste er af ejeren af Ulriksholms forgænger, Skinnerup, oprettet Sct Thomædag 1612, bestemt for »fattige Kristi Lemmer« og »andre vanføre og arme alderstegne Mennesker i Kølstrup Sogn til Hjælp og Trøst og Husvalelse mod Vinterens kolde Tider«. I penge beløb de fleste af disse legater sig ganske vist ikke til mange kroner. Et enkelt naaede endda ikke engang een krone. Kun 17 øre, alt iberegnet. Men lagt til andre smaabeløb kunne det alligevel være med til at bringe hjælp, trøst og husvalelse ved juletid i et lille hjem.

Studereværelset er pgds centrum — ogsaa rent geografisk. Derfra forgrener præstens verden sig, forsaavidt som han der bor med sine stuer, sit egentlige hjem, til den ene side, og til den anden har konfirmandstue og menighedssal, gennemgangsleddene til arbejdet ude i sognet.

Lad os tage stuerne først. Ved dr Arne Møllers tiltræden blev stuehuset sat i stand, vand og elektrisk lys installeret, badeværelse og wc indrettet. Men ellers stod — og staar det — som det har staaet i umindelige tider, skønt og inderlig upraktisk. I det meget langstrakte stuehus er der ingen korridorer. Alle stuerne er gennemgangsstuer. Tre har vinduer baade mod nord til haven og mod syd til gaarden. Der er en 12—14 møblerede værelser. Hvor mange rum, naar alt taltes med, kunne aldrig rigtig gøres op. Vel et halvt hundrede! Piger kunne have tjent et aarstid i pgd uden at have været i dem alle. Ved juletid har vi leget gætteleg om, hvormange der var. Gæsten og hjemmehørende tog alle hinanden i haanden og gik i en lang række gennem det hele. Den, der kom nærmest ved det tal, vi mente, var det rigtige, fik præmien. I den store havestue er der høje paneler. Væggene er inddelt i felter, kantet med forgyldte lister, og kakkelovnen staar i en smuktformet niche. I den »lille dagligstue« udmærker dørene sig ved ualmindelig rigt profilerede gerichter, aabenbart haandarbejde. Iøvrigt er det ejendommeligt for hele pgd, at ikke eet gulv er vandret, og ikke een vinkel i døre og vinduer er netop 90 grader. Skal man have rullegardiner eller forsatsrammer til nogle tilsyneladende ens vinduer, kan man være vis paa, at der er et par centimeters forskel i bredden. Det hører altsammen med til pgds charme.

Præsten havde sit hjems stuer til den ene side af sit eget værelse, medens konfirmandstuen og menighedssal laa til den anden side. Et af problemerne i 1930 ved ombygningen var anvendelsen af de overflødige landbrugsrum. For den gamle kostalds vedkommende var løsningen fortræffelig. Den blev lavet om til en dejlig mødesal, menighedssalen. Præsten skal til enhver tid være den, der tager bestemmelse om dens brug. Og den er blevet brugt til adskilligt.

Først til menighedsmøder. De vandt dog ikke større tilslutning, og blev derfor opgivet i den første form. Derimod fandt de ungdomsmøder, der engang om maaneden kaldtes sammen til, lige fra begyndelsen overvældende tilslutning, hvad enten det var præstefolkene, der talte, læste op eller sang med de unge, eller der blev budt paa fremmede talere. Men krigen kom og satte en stopper for det. Der kunne ikke længere faas varme i salen — den onde tid begyndte jo ovenikøbet med to isvintre — der var ingen gadebelysning, og ingen mulighed for som tidligere at traktere med kaffe eller kakao og julekage.

Om sommeren flyttedes møderne til haven. Men paa en maade græmmede det præsten, at den dejlige sal den ene halvdel af aaret skulle staa ubenyttet hen. Saa fik han den idé, at den en maaned kunne benyttes til sommerlejr for en københavnsk **børnehave.** Sagen blev bragt i orden, børnesenge anskaffet og velvillige damer i sognet mobiliseret til at tage sig af den aarlige indsamling af penge og naturalier. Kristkirkens menighedsbørnehave har nu snart i en længere aarrække holdt til i pgd hver sommer, med undtagelse af to krigsaar, hvor det mentes, at Storebæltsoverfarten var for risikabel at udsætte de smaa københavnere for.

Der var liv dagen lang. Først ved aftenstide faldt der lidt ro over flokken. Saa skulle der synges aftensang, noget som adskillige folk fra sognet gerne overværede, helst siddende paa sengekanten hos en af de smaa. Stod man op, kunne det lyde: — Kom her! Sæt dig! Jeg har det saa alene. — Og de trivedes godt, feriegæsterne, saa lederne kunne rejse hjem med hundrede pund mere børn, end de kom med.

Hindrede krigen mødevirksomheden i salen, blev der god brug for den alligevel. Der var blevet oprettet en **CBU-kolonne** paa Ulriksholm, som altsaa fyldtes med ungdom. Den maatte der kunne gøres noget for, mente præsten, og saa blev salen indrettet til et soldaterhjem. Præsten var formand for det grundtvigske soldaterarbejde, og ved understøttelse derfra og fra »Dannevirke« blev salen udstyret med borde og stole samt spil af forskellg art foruden dag- og ugeblade. Et klaver og en radio blev lejet, og graverens blev indstalleret i et primitivt køkken, saa der kunne etableres udskænkning af kaffe. Hver aften gik præsten derned, fik en sludder med mandskabet og endte med en aftensang.

Imidlertid blev CBU'erne flyttet til Sandholt. Deres plads blev dog optaget af garnisonerne fra Sønderborg og Fredericia, da tyskerne forjog militæret fra Jylland. Foreløbig var forholdene frie, saa soldaterhjemmet var fortsat i brug og dennegang for rigtige soldater. Men efter 29. august internerede tropperne. Ogsaa polyteknikere, der havde ligget nede ved Ringe, kom til Ulriksholm, og disciplinen paa slottet blev skærpet. Præsten fik fat paa et tysk schein og maatte besøge soldaterne, men de maatte ikke længere komme i pgd. Gudstjenesten havde de derimod faaet tilladelse til at overvære — og den blev benyttet. Det gjaldt jo om at faa alle de fornøjelser med, man kunne. Og kirkegangen havde en fordel mere. Breve, afsendt fra slottet, blev strengt censurerede. Men saa tog man dem med i kirken, og intetanende kirkegængere fandt bagefter deres lommer fulde af breve til viderebesørgelse, ligesom præsten paa anden vis hjalp de internerede til stævnemøder med forældre og søskende. Store planer om en friere undervisning for de almindelige soldater og en mere vidtgaaende for polyteknikerne, saa de paa bedst mulige maade kunne fortsætte deres studier, behøvede heldigvis ikke at blive ført ud i livet. Hele interneringen kom jo ikke til at strække sig over et saa langt tidsrum som ventet.

Nord og vest for pgd ligger haven, ualmindelig stor og skøn. Haven har naturligvis været ramme om mange og mange slags møder. Sognet er blevet indbudt til fest sammen med en eller anden højskole — Ryslinge, Kerteminde eller Snoghøj — med disses lærere som talere, medens sang- og gymnastikhold sørgede for yderligere underholdning. De gamle fik almindeligvis hver sommer en biludflugt, indtil krigen satte en stopper for turene. Men saa blev de i stedet indbudt til efter en altergangsgudstjeneste at komme ind i pgd, gerne medens de smaa københavnere var der. Dette møde mellem de ældste og de

yngste har altid været til stor gensidig fornøjelse. Særlige ungdomsmøder under titlen »Bjerge herreds præster indbyder Bjerge herreds unge« gik en aarrække paa omgang i herredet og har ogsaa været i Kølstrup. Ogsaa herredets snart halvandenhundredaarige præstekonvent samledes med mellemrum hos »broderen« i Kølstrup. Sammenkomsterne skulle efter vedtagne forskrifter byde paa saavel legemlig som aandelig føde. »Jordbærkonventet«, »harekonventet« og »gaasekonventet« fortæller om aarstiderne for disse baade hyggelige og inspirerende møder med gode og venlige kolleger. Traktementet var derimod forlængst af gode grunde blevet fastlagt paa et mere beskedent trin. Endelig er der foruden alle de mange private sommergæster, de mange, som enkeltvis eller i flok har indbudt sig selv. De var lige velkomne, hvad enten det var almindelige turister eller beboerne fra Dronning Ingrids børnehjem paa Hindsholm. Hver sommer kom ogsaa Frelsens Hærs sommerkoloni roende ovre fra Møllelauget i deres »Tor« og »Odin«. Til tak for en kop saftevand sang de kristelige kanon'er og forsvandt saa igen over noret.

Tor og Odin, de ror omkap,
de bruger aarer fra strand til strand.
Vi er søgutter fra kolonien.
Vi er søgutter fra kolonien.

Og med disse besøg i haven understregedes en side ved den. Ogsaa den var kun et laan. Den var ikke præstefamiliens alene. Den sled ganske vist efter evne for at holde den, saalænge kræfterne slog til. Den nød ganske vist af havens mange frugter — fra aspargestiden til de sidste jernreinetter, der kunne holde sig næsten til man begyndte forfra med den nye aspargessæson. Men med alt det var den ogsaa sognets have.

Beretningerne fra K har siden 1922 været omtrent enslydende: Grundtvigsk præg, rolige forhold, foredragsmøder, ungdomsarb, ØMkreds. Kkg 5—6 pct, rolige, folkekirkelige forhold, mghmøder i pgd, foredragsmøder og folkeligt arbejde i fh, 47 sbl til Kerteminde valgm. Menighedssalen var i 16 aar sommerlejr for kbhvnsk mghbørnehave som menighedens gæster.

Gymnastikdir **N. H. Rasmussen** (* 1854, † 1924) blev født paa Rosengaarden, Kølstrup sogn. Han blev c polyt, men ville »hellere være menneskeingeniør end bygningsingeniør«, blev gymnastikl paa Vallekilde højsk og efter studier i Sverige (Ling) bosatte han sig 1887 i Kbhvn, hvor hans gymnastikinstitut blev landskendt. Han fik ideen til Studenternes høstarb, fik under verdenskrigen de sønderjyske krigsfanger samlet i Felthamlejren, skrev talrige breve til dem. En idealist, en pioner.

Kølstrup kirke (Sct Nicolaus) er oprindelig romansk af granitkvadre, en apsis er nedbrudt. Senere er opført et smukt taarn med blindingsprydede kamgavle i nord-syd. I taarnrummet var tidligere begravelse, nu vaabenhus. Sengotiske hvælvinger. Kapel mod nord med pompøse sandstenskister. Altertavle fra 1713, rigt udskaaren renæssanceprædikestol fra 1610. Udskaarne stolegavle, pulpitur mod vest. Alt træarbejdet blev 1922 genopmalet med de gamle farver og guld. Cylinderformet granitfont. Lysekrone fra 1760. Smukke ligsten. 150 sd.

Jac. Madsen, s 141—42.

Folketal: 1850: 1092 og 528, 1901: 1100, 1921: 1171, 1950: 1031.

Altergæster: 1925: 562, 1950: 300, 1953: 325.

Menighedsraadene er for alle aar opgivet: Gr flertal (up).

Kommunevalg: 1943: Soc 70 (1), kons 66 (1), venstre 256 (6). 1954: Soc 67 (1), rad 72 (1), venstre 244 (5), rf 84 (2).

Sognepræst

Indt 1857: a) 84 rug, 183 byg, 109 havre, b) 32 byg, 45 rdl, c) 50 snese æg, 60 kyllinger, smør og mælk, d) 400 rdl, e) 64 td ld. 1870: regul: 3200 kr, netto 7112 kr. 1913: 2. kl. 1946: 3. kl.

Pgd, gl bindingsværk, istandsat eft delvis brand 1935.

12. 5. aug 1818—30. dec 64 (adj Herlufsholm 11): **Otto Engelsted Friis,** * 6. okt 88 Marslev. Forældre: Sp Maurits Trap F, af Astrup-RS, provst Marslev-B, † 1808, og Johanne Margrethe Friis. Stud Hrlf 05, c okt 11 (l), † 30. dec 64. ~ 21. sept 18 Mariane Friis, * 27. nov 00, † 23. marts 64. Forældre: Malte Ulrik F (af Marslev-B) ejer af Nørlund og Torstedlund, og Mariane Wiborg. — Søn: Skyum-H. Brødre: Marslev-B, Allested-V. Søster ~ Obel, Karby-R-H.

»Et levnetsløb, som er skredet jævnt og roligt hen igennem afsondrede og stille egne, har i almindelighed ikke synderligt at fremvise, og derfor har det været mig imod at lade min pen udprænge det med alle dets smaaligheder.« Saaledes omtrent indleder F sin selvbiografi, hvor han meget levende fortæller om sit lange liv. Han kalder sig en krydsning af jysk og sjællandsk race. Hans moder var ogsaa født Friis, men ikke i slægt med faderen. 13 søskende voksede op i Marslev pgd, flere af dem blev meget gamle. Paa Herlufsholm udmærkede F sig især i latin og græsk, men han maatte døje meget under kammeraters spot, og i naturfagene var lærerne parat med skænd. Og at F var rektor J. L. Bernths (degnesøn fra N Lyndelse) yndling gjorde det ikke bedre. F tilbragte et aars tid efter artium i Marslev pgd, og da han rejste til Kbhvn for at studere, gav hans gamle fader, som han da saa for sidste gang, ham sit ur med ønske om, at det skulle hjælpe ham til at inddele og benytte tiden vel til studiet. Men han blev snart afbrudt i sin læsning. Da den engelske flaade drog mod Kbhvn, opfordrede kronprinsen studenterne til at danne et korps. De blev hastigt indøvede, og ved det frygtelige bombardement brændte hans logis, hans bøger osv, og han maatte tage ophold hos en broder paa Sydsjælland. Omtrent samtidig døde hans gamle fader, og hans blinde moder havde ikke midler til at støtte sønnen. Med en lille arv i baghaanden drog han 1809 til Kbhvn for at læse videre, men pengenes værdi faldt, arven blev omtrent til nul, han levede af at undervise, og i ½ aar fik han ikke middagsmad. Det lykkedes ham dog at faa en smuk embedsexamen; hans bedste venner var den senere biskop *N. Faber* og den senere provst *Jac. Thune*, Gaverslund. Efter en kort tid som huslærer i Kbhvn blev F adj paa Herlufsholm, hvor han især underviste i historie og sprog og iøvrigt skaffede sig en omfattende viden, ogsaa i geografi, ligesom musikken optog ham. Paa indstilling af kammerherre *v. Rosenørn*, Ulriksholm, og patronen for Herlufsholm, cancellipræsident *Kaas*, fik F det store embede i Kølstrup-A, hvor han blev i 46 aar. Han var rationalist. Han giftede sig med sin broderdatter; de fik 13 børn, og et rigt liv levedes i den store præstegaard. Fru F var en udmærket præstekone. De første aar var svære, børneflokken voksede, pengevæsenet rystedes, og der var smaa kaar, saa de maatte stifte gæld. Efterhaanden lysnede det dog, saa gælden blev betalt. »Med velvilje og hengivenhed har sognefolket taget del i mit familielivs glæder og sorger, ligesom vi i deres. Dissentser og rivninger har vel nu og da været imellem os, men hint gode

valgsprog fulgtes: »Streng mod dig selv, overbærende mod andre.«

1849—60 var F fmd for sogneforstanderskabet, og han var meget virksom for skole- og fattigvæsenet ...« Med sandhed kan jeg til mine sognefolks ære bevidne, at christelig oplysning, sædelighed og humanitet er skredet frem tillige med den for dem ønskelige flersidige kultur saavel i deres indre som ydre liv. I hjem og familieliv, i hauge og mark har udfoldet sig større orden, renlighed, smag og tænksom driftighed. Naar undtages de blandt fynboerne gængse brud paa Moses 6. bud, er laster og forbrydelser sjældne. Kirkerne med deres naademidler er stedse blevet ret vel besøgt til umiskendelige gode frugter i sind og levnet. Kirkerne er blevet forskønnede (maling, ny knæfald, ny vasa sacra, ny messeklæder, ny klokker), rigtig god menighedssang er kommet til. Kirkegaardene, der ved mit komme var forraadssteder for alskens ukrudt, ja folde for kreaturerne i efteraarsnætterne, er nu holdt i fred og immer forskønnede. Kirkekatekisationen, der i mine første aar besøgtes af saa mange, som kirkegulvene kunne rumme, søgtes tilsidst kun saare lidet. Vantroen, dens ledsager eller afløser, har dog været almindeligere. Mormoner og baptister har ingensinde faaet fodfæste ligesaa lidt som den overmodige og skarpe gren af de opvakte. 1600 konfidenter har aarligt nedknælet ved Herrens bord uden at tvangs- eller vanealtergang i foragtelig forstand har været tilstede. Til menighedsraad har jeg aldrig følt trang, min egen private samtale er aldrig blevet tilsidesat ... mine skolebesøg er i mine ældre aar aftaget, da jeg mente at kunne bygge paa den gode aand, der er opnaaet.«

Guvernøren (prins Christian, Chr VIII) besøgte engang skole og pgd her. Lærerne *Suhr* og *Nielsen* var Fs gode støtter.

F skrev dette 1860, her gengivet efter: Mouritz Trap Friis' forfædre og efterslægt 1549—1911, trykt som man 1911.

Hjælpepræst hos pastor Friis

1856—64: **C. J. F. Friis**, se Skyum-H.

13. 14. april 1866—18. marts 92 (sp Nordborg 15. sept 61, afsat af tyskerne 64): Provst **Erik Høyer Møller**, * 28. april 18 Skive. Faderen: Stænderdeputeret, provst Jens Møller, † 63, Grinderslev-G, se der. Stud Viborg 36, c maj 42 (l), hjpr Grinderslev-G 31. juli 43, kst feltprovst den aktive armé i Slesvig 50, garnisonspræst i Slesvig, r af Dbg 56, provst Bjerge-Aasum herr 19, febr 81, Dbm 64, afsk 18. marts 92, KII af Dbg 92, † 12. marts 04. ~ 15. jan 51 Lovise Marie Aagaard, * 22. juli 23 Vejle, † 28. dec 03. Forældre: Jstrd, amtsforvalter i Nyborg, medl af den grundlovgivende rigsforsamling Ulrich Chr. Fred. Aa og Anne Sophie Zacho. — Brødre: Tyregod-V, Rønninge-R og Birkerød. Søster. ~ Scharling, Randers. Stamt 60 D.

Vicefmd Foreningen for kirkelige møders afholdelse i Slesvig, 57. folketingsmd Kertemindekredsen 69—72 (Klaus Berntsen var modkandidat).

Oversat 50: Lisco: Jesu parabler, omarbejdet sin fader Jens Møllers haandbog for præster. Udg Beretn om samtlige monumenter i Slesvig for de faldne. Udg salmer til brug for mgh, 3. opl, 82: Trøstebog for dem, der lider under anfægtelser og dødsangst. Skrev under mærket »En gammel feltpræst«, 79: Præsten i krigen, 3. opl 00, 79: Tre af mine venner, 5. opl 00, Ellen, et livsbillede af en trofast sjæl, 2. opl, 90: Overlægen, 2. opl, 94: Livs- og krigserindringer, 96: Den gamle præstegaard, (skildringer fra Grinderslev-G), 3. opl.

Provst E. H. M maatte paa grund af faderens smaa kaar en tid afbryde sine studier og bo hjemme hos sin fader. Da han var blevet kandidat, aabnede han rækken af hjpr hos sin fader, og det er et særsyn i præstehistorien, at 3 brødre efter hinanden var hjpr hos deres fader, hver i 7 aar, ialt i 21 aar. Som hjpr vandt han (der havde egr til den homiletiske prøve) to gange første præmie af legatet til den evg kr læres udbredelse. Da treaarskrigen udbrød, følte han stærk trang til at være med, hvor Danmarks skæbne skulle afgøres, og han blev kst som feltpræst 50 og samme aar som feltprovst (efter en samtale med kultusminister Madvig). Med stor kraft og kærlighed røgtede han sit embede, delte farerne med soldaterne og opholdt sig i Frederiksstad under belejringen. Da hæren blev hjemsendt 1851, ophævedes stillingen som feltpræst, men nogle afdelinger skulle dog foreløbig blive i Sydslesvig, og paa lazaretterne laa der mange saarede soldater. Høyer M fandt det uforsvarligt at forlade sin stilling. Han skrev til Madvig derom, og denne udvirkede — ikke uden vanskeligheder fra krigsminister Hansens side — at H. M blev paa sin post. Han holdt gudstjenester i ikke mindre end 14 kirker; saa spredt laa afdelingerne. 1857 udnævntes han til officiel garnisonspræst i Slesvig. I Slesvig by fik han oprettet en garnisonsskole, Gottorp slotskirke blev garnisonskirke, og han fik oprettet en garnisonskirkegaard. Saa blev han sognepræst i Nordborg, og da krigen udbrød 1864, overtog han igen stillingen som feltprovst med *Peter Rørdam* og *Johs. Clausen* som feltpræster og *Ernst Trier* som feltdegn. Da Als var taget, afskedigede Tyskerne ham »weil er sein amt verlassen hat«, og samme aar fik han afsked som feltprovst. Han ville ikke søge embede, da han stadigt haabede at komme tilbage til Nordborg. Han bosatte sig i Odense, og først 1866 søgte han embede. I Kølstrup var han en afholdt præst og fik her en god gerning, men hans hjerte var til det sidste hos sønderjyderne og hos soldaterne. Han blev folketingsmand, men søgte ikke genvalg 1872. Hidtil havde han udgivet enkelte opbyggelige skrifter m v, men da han nærmede sig de 60, fandt han sig selv som forfatter. Hans gerning under krigen gav ham stof til de bøger, han udgav, og som blev meget læst. Historie, erindringer og digtning indgaar een forening i disse bøger, der er skrevet i bred, folkelig stil og vidner om forfatterens fromme sind og brændende kærlighed til Danmark.

Værdifulde og smukke er ogsaa hans livserindringer og skildringen fra barndoms- og ungdomstiden i Breum præstegaard i Salling.

Professor Vilhelm Andersen skriver: »H. M havde forgæves søgt 40 embeder, da han under et hastigt besøg 1850 i Kbhvn, søgte Madvig i hans hjem, vandt hans tillid og blev feltprovst i stedet for *Fr. Hammerich*. I 28 aar stod signetet med »Armeens feltprovst« paa hans bord efter 1864, men han betraadte aldrig Sønderjyllands jord efter 1864. Hans før-

ste bog om krigen, »Præsten i krigen«, er som et nyt kapitel i faderens haandbog, men kontoret er her byttet om med livet, og paragrafferne er afløst af brevform. De følgende venneskildringer er fortællinger i »prædikenens billedsprog« om mennesker, hvem »det store aar gjorde bedre« ... Efter 1864 maatte han ogsaa kæmpe mod »glemsomhedens aand«. Ved et folkemøde paa Fyn efter 1864 havde en rigsdagsmand talt om, at »det at være soldat er at være træl«, men H. M stod op og spurgte: »Var I trælle, da I kæmpede ved Fredericia og Isted? Var I trælle, da I stod urokkelige ved Dybbøl? eller vover nogen at sige om dem, der udgød deres blod for os og hviler i Slesvigs jord, at de var trælle? Svarer mig blot med ja eller nej?« Han haabede med haab mod haab paa Sønderjyllands genforening med Danmark: »Den er slet ikke af Gud forladt, hvem han fratager de hjertenskære, thi hvor vi haver vort hjertes skat, der vil og gerne vort hjerte være« ... Som sine skatte, dem han ikke var *født* med, men som han havde *fundet*, nævner han Slesvig og hæren. Vilh. Østergaard skriver om hans bøger: »Det er paalidelige og virkelighedstro skildringer uden nogen art af chauvinisme, men fællesmærket for dem er en lys og stærk tro paa de bærende magter i vort folk, saaledes som de har aabenbaret sig i strenge modgangs tider, og de skikkelser og karakterer, som den gamle feltpræst har hentet frem af sin erindring, staar med saa djærve og levende træk, at de maner kommende slægter til efterfølgelse.«

M siger selv: »Jeg er ingen digter, der kan skrive romaner, jeg er kun en gammel mand, der af og til — som jeg tvinges til — fortæller noget af det meget, der har mødt mig i et liv, om hvilket det maa siges, at det ikke er Vorherres skyld, om det ikke blev indholdsrigt.« (Fortalen til »Ellen«). Han har her træffende betegnet, hvad der giver hans bøger deres værdi, og hvad der har skaffet ham saa mange taknemlige læsere. Han er en mand, der har oplevet noget, som var værd at fortælle, og han kan fortælle det; stundom bliver fortællingen bred, hvad han da ogsaa ofte har gjort undskyldning for, men den er altid vederhæftig, fordi den hviler paa det oplevedes sikre grund. Derfor staar de personer, han skildrer os, saa levende for os. Gennem alt, hvad han har skrevet, gaar der 2 linier: den kjærlighed til hans fædreland, der brød frem i »det store aar« 1848, og kærligheden til den danske hær. — Han er ikke bleven træt af at spørge: »Vægter! hvordan skrider natten?« og har aldrig mistet haabet om atter at se dagen gry.« (L. Koch).

»1866 blev jeg kaldet til det velsignede Kølstrup, hvor jeg tilbragte 27 lykkelige og uforglemmelige aar,« skriver provst H. M, en vennesæl og myndig mand, sognekonge i sit sogn (jvf s 137), afholdt, respekteret.

Erik H. Ms egne erindringer, A. C. Fabricius og P. C. B. Bondesen: Slægten Fabricius fra Faaborg, 1804, s 63, Illustr tid 20. marts 04, Sprogforeningens almanak, 1905, s 111 f, Højskolebl, 1922, sp 473 f, Klaus Berntsens erindringer, I, 1921, s 175 f, Fr. Nørgaard i DBL, XI, 171 f, L. Koch i Biograf leks, Vilh. Andersen: Illustr dsk litteraturhist, IV, 1925, s 52 f, Vilh. Østergaard: Illustr dsk literaturhist, 1907, s 623, Aug. Fr. Schmidt: Den gamle feltpræst E. H. M, 1943, Bodenhoff: Den gamle general, s 107, Elberling: Danske rigsdagsmænd 1849—1949, I, s 232.

Hjælpepræst hos provst Høyer Møller 1869—71: H. K. Rørdam, se Fanefjord.

14. 7. juli 1892—2. okt 1918 (sp Vejstrup 12. april 78): **Jens Peter Christian Agerskov,** * 31. marts 46 Ny Lellingegaard. Forældre: Forpagter, ex jur Severin A og Ane Margrethe Petersen. Stud Sorø 65, c 71[1] (hi), husl Klaks mølle ved Horsens, timel Kbhvn, uord medhj hos pastor Nansen, Taps, hjpr Karrebæk 25. nov 76, afsk 2. okt 18, † 4. dec 24. ~ 15. okt 84 Nanny, adopteret Nansen, * 17. jan 48 Dystrup, Ørum, † 1918. Forældre: Gdjr Rudolph Ferdinand Hellesen og Nelle Marie Hellesen, adopt af pastor J. J. Nansen, † 84, sp Taps. — Søsterdt ~ provst Freuchen, Tyrsted-U. Broderdt ~ Andersen, Raklev. Hustrus fætter: Nielsen, Øster Tørslev.

Pastor Peter Agerskov var en flittig mand. Om formiddagen var han gerne paa sygebesøg eller aflagde andre smaa visitter ude omkring i det ret vidtstrakte sogn, altid gaaende, og i daarligt føre med de lange støvler uden paa benklæderne. Som jævn og bramfri mand blev han personligt meget afholdt, og han var altid en velset gæst, hyggelig og uden hastværk.

Ved sine besøg var hans dejlige sangstemme ham ofte til stor hjælp, og følgende træk karakteriserer ham i en given situation: Der kom bud til ham om, at en kone laa meget syg efter en fødsel. Han ilede hurtigt til stedet, men døden kom først. Da præsten traadte ind i soveværelset, stod faderen med sine tre ældste smaabørn (alle under 7 aar) omkring dødslejet og vuggen med den nyfødte. I denne gribende stund begyndte præsten ikke paa en prædiken, men sang blot det første vers af »Moders navn er en himmelsk lyd«.

Var pastor Agerskov om formiddagen tit ude omkring i sognet, kunne man om eftermiddagen som regel træffe ham i studereværelset, hvor der hang portrætter af bl a Luther, Grundtvig og Martensen. Det var en sand fornøjelse at tilbringe en times tid her og saa komme ud for, at denne præst var i besiddelse af et lune og et vid, som kun er faa beskaaret, og som mange mennesker i Kølstrup sogn maaske vidste for lidt om. Han var en mand, som kunne fortælle en historie, saa ens lattermuskler ømmede sig derved!

I dette studereværelse, staaende ved skrivepulten, nedskrev pastor Agerskov sin prædiken, der var udarbejdet saa omhyggeligt, at man tør sige, hvert ord var vejet og hver tanke prøvet. Han var maaske ingen stor taler; men hans vederhæftige forkyndelse var baaret af en bunden varme, og hans vidnesbyrd følte altid helt ægte og redeligt, dybt forankret i den kristne tro.

Pastor Agerskov havde hældning mod grundtvigsk side uden at være nogen udpræget partigænger, og han var en meget frisindet mand, hvilket ogsaa følgende kan vise: Et nabosogn fik en ung og dygtig præst, som dog syntes uden forstaaelse for berettigelsen af en valgmenighed, hvoraf der jo fandtes en i Kerteminde; men ved en bestemt lejlighed lod Agerskov ham vide, at denne valgmenighed *var* en urokkelig kendsgerning, som om-

egnens sognepræster stod sig ved at regne med.

Endvidere kan nævnes, at pastor Agerskov var en stor børneven, hvilket tit gav sig baade pudsige og fornøjelige udslag, ogsaa ved den aarlige eksamen i Kølstrup skole. Han var i det hele en mand, som man mindes med glæde og taknemmelighed. (Lærer Keldstrup, K).

15. 13. jan 1919—22. marts 29 (sp Linaa-V 23. sept 11): Dr phil et theol **Arne Møller,** * 20. sept 76 Velling. Faderen: Sp Birkerød, † 34, se der. Stud Birkerød 94, c 00^2 (l), højskolel Testrup, højskoleforst Ry, do og stifter Vejlby højsk v Aarhus, i Linaa tillige lærer, Vinthers sem, Silkeborg, dr phil 22 (Hallgrimur Pjeturssons passionssalmer), afsk 22. marts 29, seminarieforstander Jonstrup 29, do Haderslev 37, r af Dbg 36, dr theol h c Reykjaviks universitet 46, † 5. febr 47. ∼ 3. sept 05 Dorothea Louise Elisabeth Monrad, * 20. jan 85 Køge. Faderen: Sp Frederiks k, Kbhvn, † 03, se der. — Søn: Oure-V. Stamt 60 D (Møller) og 58 (Monrad).

Fmd for Dansk-islandsk samf fra 16, medl af Udv for dansk islandsk kirkesag. Censor ved lærereksamen til 29.

Har skrevet: 19: Sønderjyll efter 1864, 23: Islands lovsang gn tusind aar, medarb ved »Island, strejflys over land og folk«, 1917: Nordisk digtning i nutiden. 24: Passionssalmar Hallgrims Pjeturssonar, 29: Jon Vidalin og hans huspostil, 34: Fra salmistens værksted (Kingos passionssalmer).

Islandsk orden I F 3.

Med dr Arne Møller kom et nyt medlem af slægten fra »Den gamle præstegaard« i Breum til det »velsignede Kølstrup«, og adskillige traade fra Høyer Møllers tid blev paany taget op. Hans farbroders naturlige myndighed var nok hos Arne Møller krydret med et islæt af islandsk ironi. Som farbroderen var han meget musikalsk og levende optaget af Sønderjyllands skæbne. Paa sin faders side var han runden af gamle danske præsteslægter tilbage til reformationstiden, og paa mødrene side var det islandske jurister, sysselmandsslægter, tilbage til den islandske middelalders storhedstid — bl a i familie med Finsen-ætten, Niels Finsens næst-næstsøskendebarn. Kærligheden til moderens fædreland, som han gentagne gange besøgte, var ham derfor en naturlig sag. Han var medstifter af Dansk-islandsk Samfund og dets formand til sin død.

Han stod i meget nært venskab til Islands biskop, kirkehistorikeren Jón Helgason og professor Finnur Jónsson.

Til Kølstrup kom Arne Møller i sin bedste alder og præget af sin alsidige løbebane. Som student hørte han til en vennekreds, der bl a talte navne som dr theol Sv. Aa. Becker, Thorkild Skat Rørdam, Ryslinge, stiftsprovst Dreiøe, Benj. Balslev, Kai Holmer og O. Fog Nielsen. Kandidataarenes studieophold i udlandet paa univ stipendier, — bl a i Berlin hos Harnack og i Marburg, hvor han var samtidig med den senere biskop Gustaf Aulén — fik betydning for hans teologiske udvikling og vide humanistiske dannelse — ikke mindst det sidste. »Har du endnu ikke læst »Dichtung und Wahrheit« og været i Sesenheim,« lød siden omkvædet til den ældste søn under studier i Strassburg.

Efter en kortere tid som højskolelærer hos Nørregaard og Baagøe paa Testrup, især den sidste fik betydning for ham, og som leder paa Rys byggede Arne Møller Vejlby højskole, hvor han ønskede at skabe en højskole for arbejderne. Seminarieforstander P. J. Vinther, Silkeborg, stod A. M nær og øgede hans interesse for seminariegerningen.

Kirkeligt set var Arne Møller grundtvigsk af en egen vid støbning. Kirkepolitik interesserede ham ikke. I Rørdamsstriden forsvarede han offentlig *vennen,* men ikke hans teologi; hvilket første mishagede visse kredse. I Kølstrup fik han tid til baade at drive videnskabelige studier, skrive doktordisputats og ved en bestyrers hjælp selv at drive den da udstykkede præstegaards avling. I hans tid begyndtes der i pgd med menighedsmøder og ungdomsmøder.

Præst og skolemand! Begge gerninger drog dr Møller. Derfor var det naturligt, at han blev *baade* præst og skolemand.

Professor, dr **Niels Nielsen** skriver:

... Ved blodets baand, gennem sin ungdoms videnskabelige arbejde og ved folkelige kulturforbindelser var Arne Møller gennem hele sit liv knyttet til Island.

Arne Møller var en fuldgyldig repræsentant for den aandsretning i Danmark, som stærkest har søgt enheden og samhørigheden i nordisk kultur, og som gennem aarhundreder har fundet livgivende værdier ogsaa for vor tid i den nordiske kulturs fælles grundlag, saaledes som det giver sig til kende i den gamle nordiske og især i den islandske litteratur.

Under disse forudsætninger var det naturligt for Arne Møller at forene kendskabet og kærligheden til den gamle islandske kultur med bestræbelserne for at styrke de folkelige og personlige baand, som forbinder Danmark og Island. I Dansk-Islandsk Samfunds tjeneste udførte Arne Møller et meget stort og paaskønnet arbejde, ikke blot i tider, hvor det var moderne at være Islandsven, men ogsaa i perioder, hvor modsætningsforholdene mellem dansk og islandsk var meget skarpe ... Han prægede dette samfunds virksomhed. Han skyede ingen møje og ingen strid, og han bevarede sin tro paa sagens retfærdighed og ret. (Islands Aarbog).

Ved Arne Møllers jordefærd i Haderslev udtalte biskop **Noack** bl a:

... Men naar jeg fremhævede det med den lige vægt paa begge led i sammenstillingen: »et menneske i Kristus«, saa ville jeg dermed ogsaa have sagt noget andet, som Arne Møller har været mig et eksempel paa i de snart 10 aar, vi har haft som gode venner her i Haderslev. Og det er dette, at maa vi gemme vor menneskeligheds fortabthed i Kristus, saa er der i sandhed plads til alt, hvad vi er og skal blive som mennesker, i ham. Det er muligt at være et menneske i Kristus med alt, hvad menneskeligt er.

... Han var den danske mand, sit lands gode søn, der glædede sig med sit folk i dets gode stunder, glædede sig af fuldt hjerte, og led med sit folk i dets onde dage, ogsaa i dets selvfornedrelse, led, saa det sved i hans hjerterod. Han kendte og elskede Sønderjylland og dets smertelige og dog saa opløftende historie fra sin barndom og ungdom af, og han fulgte med glæde kaldet til at tage en gerning op i Sønderjylland i en alder, hvor de færreste har mod til at begynde paa noget nyt. Han havde det friske — man fristes til at sige — ungdomsmod til det. Han blev hurtigt hjemme i Haderslev, levende interesseret, som han var, for at skabe kontakt mellem byens borgere og det seminarium, hvis leder han var. Det blev f eks til mange gode aftener i seminariets festsal, hvor litteratur og musik, som han var en kender og elsker af, tolkedes af fremragende kunstnere til manges glæde, eller hvor tidens spørgsmaal blev belyst i foredrag. Som den præst, han var og blev ved med at være, tog han baade som nydende og som ydende del i byens og de omliggende sognes menighedsliv: og naar han kunne faa tid til det,

talte han gerne paa Sønderjyllands folkelige festdage. Nu har det føjet sig saadan, at en af disse dage er blevet hans begravelsesdag.

Med rod i Danmark var han hjerteknyttet til hele Norden og ganske særlig til Island, hans moders hjemland, hvis frie fællesskab med Danmark og det øvrige Norden var ham en hjertesag.

Han var kundskabsrig og paa sit specielle omraade den lærde mand.

Han var en lærer og opdrager, om hvem det med rette er blevet sagt, at karakterdannelsen var ham hovedsagen ...

Af sønnen, sognepræst **Dag Monrad Møllers** tale:

... En forudsætning mere maa nødvendigvis huskes, om man vil forstaa blot en smule af far. Og det er slægternes gamle kristentro, gennemgloet i den ild, der tændtes med Grundtvig og lyste slægtleddet før far, og som blev smeltet i hans eget saa ofte urolige og over for Gud og mennesker anfægtede sinds smeltedigel ...

For far var kristentro ikke hvadsomhelst, man »kristendom tør nævne«. Og han brugte ironiens hvasseste vaaben, naar han mødte overlegen og dum kritik ... Men mødte far et famlende, uroligt og anfægtet sind bag kritikken, var det helt anderledes. Da kunne far tage imod alt. Thi det var altsaa et menneske, der trængte til hjælp, der hvor et menneske for alvor trænger til hjælp — i det urolige menneskehjertes nød ... En gammel elev skrev til fars dødsleje, hvorledes han endnu tydeligt saa ham for 30 aar siden staa foran kathedret paa seminariet i Silkeborg og lære klassen at synge: »Urolige hjerte, hvad fejler dig dog?« »Tak, fordi De lærte mig det,« skrev han. Ja, at bringe det urolige hjerte hjælp var fars lidenskab paa prædikestol, i skolestue og ved sygesengene. En skole var for ham først en ret livets skole, naar den ville give det, som kunne hjælpe det urolige hjerte ... (Isl. Aarb).

Litt: iøvrigt: DBL XVI, 365. Univ Progr 1922, s 143 f, A. M., Mindeblade fra venner og frænder v Dag Monrad Møller 1947. Islandsk Aarb 1946—47.

16. 18. sept 1929—13. aug 46 (højskoleforst, Ryslinge, 17): **Johannes Monrad,** * 5. aug 76 Farum. Faderen: Sp Frederiks k, Kbhvn, af Marvede-H, † 03, se der. Stud Østersøg 97, c 03^2 (hi), højskolel Ryslinge 03, afsk 13. aug 46, r af Dbg 46, † 24. okt 48. ~ 12. sept 07 cand phil Regitze Charlotte Jungersen, * 2. febr 80 Blære, † 29. marts 51. Faderen: Valgmenighedspræst J, † 12 (af Bregninge-B), Frederiksberg, se der. — Søn: Vejen-L. Stamt 58 (Monrad) og 48 (Jungesen).

Ejer af Ryslinge højskole, 22, sekrt Foreningen for højskoler og landbrugsskoler, 03, derefter BM 16—22, BM Grundtvigsk konvent af 1916, 16—23, BM hoved. bestyrelsen for KS 98 fra 18, fmd KS 30—46 fmd Det grundtvigske soldaterarb, 37.

Udg 11: Grundtvigsk kirkepolitik, 15: Vilh. Birkedal, red Ryslinge-bogen 10—28, red 33: Festskrift til Grundtvigs 150 aarsdag.

Johannes Monrads navn er i lige grad knyttet til højskolen og til dansk menighedsliv. Da han efter 26 aars højskolegerning i Ryslinge gik over i kirkelig virksomhed som sognepræst i Kølstrup paa Fyn, hvor han afløste sin svoger, Arne Møller, der da var blevet seminarieforstander, var det en forandring, men ikke noget stort spring. Som det blev sagt af hans søn, pastor Gunnar Monrad, ved jordefærden i Kølstrup, var han baade præst og højskolemand livet igennem. Under de meget svære brydninger, der opstod i Ryslinge valgmenighed i aarene efter 1920, var Monrad den ledende ved dannelsen af »den grundtvigske valgmenighed«. Men højskolens elevtal undgik ikke at blive stærkt paavirket af det gny, Ryslinge-striden gav. Han var med i arbejdet for kirkelig frihed. Her var han den drivende kraft ved landsmøder i Odense, hver gang den kirkepolitiske udvikling, som han, i sin faders aand, fulgte med stor aarvaagenhed, krævede en indsats fra venner af kirkelig frihed. Han har bl a skrevet en lille ypperlig bog: Grundtvigsk Kirkepolitik (1911).

Af natur var han tilbageholdende, men traadte frem, naar han følte han maatte træde frem og saa var der myndighed over denne uselviske mands tale og færd. — Der var noget straalende indtagende ved ham. At møde ham var opmuntring. Han var en folkeopdrager i ordets ædleste forstand. (H. S. i Højskolebladet 1948, s 390).

Stiftsprovst *Johs. Fog-Petersen* skriver:

Tiden omkring aarhundredskiftet var en bevæget tid. Georg Brandes og hans mænd havde ikke mere uanfægtet deres dominerende stilling paa bjerget. Det aandelige røre i 90'erne havde svækket den. Modsætningen mellem kristentroens modstandere og tilhængere traadte skarpt frem. Paa store studentermøder tørnede de to livsanskuelser sammen i hvasse diskussioner, som studenterne fulgte med levende opmærksomhed. For dem, der blev studenter i denne »rette tid«, var det inspirerende og tankevækkende og gav impulser til selvarbejde og selvtænkning.

Foruden at deltage i de store studentermøder samledes en voksende kreds af studenter fra grundtvigske hjem udover landet i »Studenterkredsen«, som i disse aar oplevede en fornyelse. Her hørte Johannes Monrad til den faste stab sammen med hans nære venner. Blandt den kan nævnes hans barndomsven fra Køge Christian Ludwigs, den senere Aalborg-biskop, og Anders Vedel, den senere højskoleforstander. Det lykkedes at faa lic theol J. P. Bang til at blive »Studenterkredsen«s formand og under hans ledelse planlagdes og gennemførtes det store studentermøde paa Askov Højskole sommeren 1900. Det var første gang, studenter i flok besøgte en folkehøjskole og holdt sommermøde der. Og det var begyndelsen til de talrige studentermøder paa landets højskoler, som har været afholdt i de sidste 50 aar. Johannes Monrad var med liv og sjæl med i arbejdet for at faa forbindelsen mellem »Studenterkredsen« og højskolen i stand. For adskillige af dem, der deltog i Askov-mødet, fik det varig betydning, at de lærte højskolen og dens mænd at kende og som tilhørere sad paa højskolebænkene. Blandt dem var Johannes Monrad.

Og det var de store nordiske kristne studentermøders tid. Johannes Monrad deltog i mødet paa Leckø, det skønne gamle slot ved Vänerens sydkyst.

1903 blev for ham et indholdsrigt og afgørende aar. Om sommeren tog han teologisk embedseksamen, og — inden han blev præst ville han en tid være højskolelærer — forøvrigt en ypperlig praktisk uddannelse for vordende præster. Johannes Monrad kom til Ryslinge. Det fejlede næppe, at vennen Anders Vedel her havde været mellemmand. Som student havde han en kortere tid været paa Ryslinge højskole og optaget — som kun han kunne være det — fortalte han sine venner i København derom. —

Og saa oplevede Johannes Monrad 1903 det rystende at miste sin fader, der døde plud-

selig søndag morgen 18. oktober, kun 55 aar gammel. —

Ryslinge! — Navnet var den gang en fanfare for det grundtvigske kirkelige og folkelige liv — ikke blot paa Midtfyn, men udover landet. Der var kun forløbet 18 aar siden Vilhelm Birkedal paa dramatisk maade tog afsked med sin menighed. Paa valgmenighedskirkens prædikestol stod nu Karl Povlsen, paa højskolens talerstol forstander Alfred Povlsen. Mon andre end de, der selv har mødt denne i sandhed betydelige, aandeligt myndige mand kan danne sig det rette billede af ham. Hans ord faldt stille og stærkt med vægt og autoritet, og de ramte, ungdommen viste ham ubetinget ærbødighed. Den kunne ikke andet. Mellem ham og den ny højskolelærer kom et frugtbart og rigt samarbejde i gang, og det stod sin prøve op gennem aarene. For Johannes Monrad, hvis Ryslinge-ophold vel oprindelig var tænkt at skulle være af kortere varighed — det var ikke sunget for hans vugge, at han skulle være højskolelærer — blev i Ryslinge i 26 aar. Ryslinge og højskolearbejdet holdt ham fast. I sin hustru fik han den bedste medhjælp og støtte under højskolearbejdet og senere i præstegerningen i Kølstrup. I den sydlige udkant af højskolens have fik de deres egen bolig og indrettede her det smukke og hyggelige hjem, som det var en glæde at gæste. Der ligger et skønt lys over minderne fra besøg i deres hjem, »Monrads Hus«, som man kaldte det i Ryslinge. Selv om Monrad naturligvis som højskolelærer lærte af Alfred Povlsen, var han saa forskellig fra sin læremester trods alt, hvad de havde tilfælles, at han maatte forme sit arbejde og sin undervisning paa sin egen maade. Det er overflødigt at bemærke, at han fik fuld frihed til at gøre det. Han havde i sine foredrag en levende fremstillingsevne, byggede sin historiske skildring op af de mange smaa træk, der udgør det virkelige liv. Han var klar i sin tale, usentimental, men bag hans ord var bunden varme. Der er sagt om ham, at han som højskolemand var præst og som præst højskolemand. Han var, hvad han var og kunne ikke være anderledes. Han var et menneske af ja og nej. Han var ikke til at tage fejl af. Derfor var der ogsaa myndighed og autoritet i hans tale. Blandt eleverne — som hvor han færdedes — virkede han ikke mindst ved sin aandslivlige samtale, sin humor og friske iagttagelsesevne. I det aarsskrift, Ryslinge Højskoles Elevforening udsender, »Ryslingebogen«, der i aarenes løb er blevet et særdeles fyldigt og indholdsrigt skrift — vistnok ogsaa ved Monrads medvirken — har han offentliggjort adskillige foredrag, der er betegnende for ham og hans højskolegerning. Det gælder ikke mindst det foredrag, der findes i »Ryslingebogen« for 1920. Han har givet det overskriften: »Paa Skridesand«—.

Det haarde vejr, som i 20'erne gik hen over Ryslinge, ramte ogsaa skolen, og Johannes Monrad og hans hustru mente det nødvendigt at bryde op fra deres højskolegerning. Det var et svært skridt at tage. Men han tog det. Han hørte til de mennesker, der ikke lægger deres skuffelse og sorg over paa andre, men bærer den selv. Men ogsaa gennem dette modnedes han til den gerning, der ventede ham i Kølstrup, hvor han 1929 blev sin svoger dr Arne Møllers eftermand. I foredraget: »Paa Skridesand« møder vi manden, der kunne blive præst.

I Kølstrup gamle præstegaard med den herlige have ud mod Kertinge Nor fik han og hans hustru deres andet smukke hjem paa et af de skønneste steder paa Fyn. Nu traadte han i sine fædres spor. Ved siden af præstegerningen, som tog ham, var han paa mange maader virksom. Han var meget optaget af arbejdet for soldaterne. Se foran. Men hans hovedopgave var arbejdet i K S 98. Faa var som han egnet til formandspladsen der. Besættelsesaarene laa tungt paa ham. Og han var i første række blandt dem, der gjorde et arbejde for at modvirke, at vort folk skulle forgiftes af den onde sæd i de aar. (Højskolebladet 1948. S 400—03).

Kirkeligt Samfunds sekretær, pastor *Edvard Pedersen,* skriver bl a:

»Det var ikke i Kirkeligt Samfunds arbejde, jeg første gang mødte Johannes Monrad. Det var paa Ryslinge højskole, og det var midt i sammenbrudet, der paa grund af forholdene var uafvendeligt.

Jeg rejste derfra med en pinende fornemmelse i mit sind; men ogsaa med en stor beundring for den rejsning, der var over Monrad midt i nederlaget, som dog ikke var hans personligt, selvom det i særlig grad ramte ham.

Da jeg længe senere sad i hans studereværelse i Kølstrup præstegaard og hørte ham sige: »Faar man sine kegler slaaet over ende eet sted, maa man rejse dem et andet«, da gik mine tanker til Ryslinge, og jeg saa for mig Monrad staa ved sit skrivebord og tygge paa pibespidsen og sige noget.

Keglerne blev rejst. Ham var der stadig brug for. Han blev præst og en af de mest reelle præstetyper, man kan tænke sig. Uden nogen som helst udvortes virkemidler til at fremhæve noget i sin forkyndelse, lod han sagen staa alene, ganske som den var. Dette bevirkede naturligvis, at nogen kaldte ham »kold«. Men de, der rigtig lærte ham at kende, vidste, at han var ikke kold. Han var netop hjertelig, og i sin hjertelighed helt igennem ægte.

Blev Monrads arbejde i højskolens tjeneste afbrudt, fordi han blev stillet overfor det umulige, saa blev hans rige evner og praktiske haandelag taget i brug i det kirkelige arbejde og kom dette til gode. I næsten 30 aar var han medlem af KSs hovedbestyrelse, og i 16 aar var han formand. I 1946 traadte han tilbage; men han lod sig vælge ind i bestyrelsen som almindeligt medlem. Noget saadant er vist meget sjældent set; men det er udtryk for den store kærlighed, han havde til KSs arbejde, og den spænding, hvormed han fulgte den nye store opgave, Vartov havde stillet KS overfor.

Monrads kræfter slog ikke til til den vældige tørn, der forestod med købet af Vartov. Det vidste han. Han fik ikke lov til at se opgaven helt løst. Det kunne man have undt ham.

Men iøvrigt gav KS ogsaa ham mange ting at tumle med i hans slidsomme formandstid.

I den periode indfandt sig nemlig den store økonomiske krise. Der maatte skæres ned stadigvæk og spares ...

I selve bestyrelsesmøderne var Johannes Monrad den ideelle forhandlingsleder. Altid kunne han faa en sag til at glide — ikke mindst ved hjælp af den humor, der sad ham i blodet, og som ogsaa kunne give sig udslag i det ironiske, spydige og sarkastiske, naar man var paa tomandshaand med ham.

Et udslag af gammel fornem kultur!

Men et udslag i retning af det profetiske har man i den bemærkning af Johannes Monrad, da vi en dag var faldet i staver midt i snakken. Han siger: »Det, vi trænger til inden for KS, er en stor opgave; saa faar vi nok vand under kølen.«

Denne bemærkning, som ikke er af ny dato, har jeg ikke kunnet glemme.

Opgaven blev Vartov (Mghbl 1948 s 342).

To af hans sønner talte ved begravelsen (Højskolebl 5. nov 48):

Af pastor Gunnar Monrads tale:

Far var blevet gammel nu. De sidste aar var alderdommens. De dejlige øjne, der kunne lyse med lune og skælmeri, var bedrøvede og trætte paa det sidste. Det var syndsfølelse, far led under, det var ikke skuffet ærgerrighed eller bristede drømme, men han syntes, der var lagt forpligtelser hen til ham, som han ikke havde gjort fyldest overfor. Ikke mange iblandt eder bliver lærere, for de skal faa en haard dom. Det er et arveord i den præsteslægt, han er rundet af. — Livet i Guds rige blev mere og mere det eneste for ham.

Af forstander J. H. Monrads tale: Fars første prædiken i denne kirke handlede om myndighed. Et stilfærdigt ord, et sørgmodigt blik sad i os længe efter. Fars øjne fulgte os, naar vi ikke var sammen. Ogsaa om mandighed vidnede far for os. Han kom ud for skuffelser, men han klagede ikke. Han troede i det længste paa det gode. Selv sagde han for nylig, at han var en lykkelig mand, og jeg tror ham paa hans ord. Han elskede børn og de ham ... En aaben natur var far ikke. Han fortalte ikke meget om sig selv, men vi vidste, hvor varmt hans hjerte var. Hans redelighed forhindrede ham i at sige mere, end han kunne staa ved. Myndighed, mandighed, ridderlighed, redelighed, danskhed og kristendom, det var, hvad far vidnede om over for os.

Biskop *H. Ølgaard* skrev i »Fyns Tidende«:

»Der er intet navn, der har haft saa stor betydning i Kirkeligt Samfunds 50-aarige historie som navnet: Monrad.

En af de betydeligste af stifterne var J. H. Monrad, sognepræst ved Marmorkirken.

Hans ældste søn, Johannes, kom ind i bestyrelsen i 1918 og sad i den i 30 aar, deraf de 15 som formand — og fulgte der i sin faders spor, midtpunktsøgende og frisindet, en mand, man lagde mærke til, ikke blot paa grund af hans udseende, men ogsaa paa grund af hele hans fremtræden, rolig og klar. Han havde en fortræffelig maade at lede store møder paa, — forstod som faa at indlede og afslutte saadanne med de rigtige ord. Han havde en storartet maade med et smil at berolige oprørte gemytter, altid taktfuld. Det var ham, der indbød IMs formand til at tale ved et vennemøde i Odense og sagde baade til Bartholdy og til de grundtvigianere, der var vrede paa ham for det, de ord, som tiltrængtes.

Han var det, som seminarieforstander Bredstrup skriver om hans far: »Ikke nogen fører, skønt han vistnok havde ikke faa af en høvdings egenskaber. Han ville nøjes med at være skildvagt«. Jeg kunne ændre lidt ved billedet, saa det bliver endnu mere træffende: »Han ville nøjes med at være vagtkommandør« — den, der sidder i vagtstuen og derfra dirigerer skildvagterne uden selv at træde frem.«

Om fru *Regitze Monrad* skriver *Ernst Fink* i »Højskolebladet«:

Fra præstegaarden i Blære, hvor hun er født, blev hun som lille pige »laant« ud til sin mormor, fru Regitze Sophie Zinn, f Gjødvad, der gennem sine fortællinger om svundne dages forhold og mennesker helt tilbage til 1820 var med til at opbygge en meget levende slægts- og traditionsfølelse for et helt aarhundredes danske kulturliv med Grundtvigs gerning som det centrale. Naar fru Monrad kom til at tale om dette, var hun i sit es og aabenbarede en utrolig hukommelse og fin dømmekraft og var lykkelig over selv at have levet med i denne rige vækkelsestid.

Fru Monrad var en dygtig dansklærerinde, der bl a havde Fritz Wartenweiler som elev, og hans danske har holdt godt. — Fra 1929 til 46 var Kølstrup præstegaard deres hjem. Her dyrkedes et rigt familieliv, som højskoletiden ikke gav saa megen tid til. — De sidste aar skulle nydes i Københavns omegn, hvor de glædede sig til at træffe sammen med en stor flok af gamle ungdomsvenner. Det blev en skuffelse. Pastor Monrad var allerede en svag mand, og huset i Vangede havde daarlig trafikforbindelse. I 1948 flyttede de til Høng, hvor deres ældste søn J. H. Monrad er forstander for Høng Studenterkursus.

Naar fru Regitze Monrad gik sin daglige spadseretur i Høng, skete det med en naturlig dronningelig værdighed. Man mødte et fint menneske og samtidig en repræsentant for et stykke Danmark, som tilhører fortiden, men som vi maa haabe vil genfødes engang. Man mødte et *dannet* menneske, dannet af en rig aandelig kultur fra barnsben. Fru Monrad fulgte trofast med i højskolelivet omkring Høng Husmandsskole, og hendes opmuntring og kritik var vel værd at tage imod, den var medlevende og derfor god.

17. 3. jan 1947 (kkp Nykøbing-Rørvig 7. dec 40): **Holger Køster,** * 7. okt 12 Kolding. Forældre: Kommunelærer Gunnar K af Gangsted-S og Anna Dorthea Brems. Stud Kolding 31, c 40^1 (h_1). ~ 8. jan 39 Valborg Hansen, * 9. juni 09 Slagelse. Forældre: Kbmd Anders H og Valborg Christensen. — Faders broder: Harte-B.

AGEDRUP

(Udskilt fra Kølstrup 10. april 1894)

Agedrup sogn, 954 ha, er det mindste i herredet, ved Odense fjord, fladt, frugtbart. Byerne A med fh fra 1905 og jernbane st, Bullerup, V. Kærby.

Om det kirkelige liv, se under Kølstrup til 1894. Der har gennem aarene været rolige forhold, ikke meget kirkeligt liv, men megen velvilje. En del gammeldags kristendom og lidt IM. Kirkebesøget har været jævnt godt, og der har været nogen interesse for Ydre Mission. Som helhed uden partipræg.

1926 oplyses: Kkg 8—9 pct, megen velvilje, enkelte meget virksomme IM, ungdomsmøder ved sp, 4 fam til valgmgh. 1934: Kkg 5—6 pct, lidt IM (hmd R. Rasmussen, Bullerup), ungdomsm ved sp. 1942: Kkg 7 pct, gode forhold, nogen kirkelig interesse, YMkreds, sømandskreds, enkelte IM. 1954: Kkg 6—7 pct, gode forhold, megen velvilje, uden stærkt partipræg, ungdomsm i pgd, IM (20, hmd Johs. Thomsen, V. Kærby) FDF, sdsk, 8 sbl.

Agedrup kirke er gotisk, af munkesten, skibet og koret er ældst, svært taarn med blindingsprydede kamgavle. Vaabenhus mod syd. Hvælvinger, alt fra den senere middelalder. Udskaaren bruskbarokaltertavle med kopi efter A. Dorph: »Eet er fornødent«. Et oprindeligt alterbillede med en apostelfigur hænger i kirken. Prædikestolen er kopi efter Jungshoveds, rest 1915. Smuk romansk granitfont med figurer. Ejendommelige rokokkostolestader, 125 sd.

Mackeprang: Døbefonte, s 137—39, Jac. Madsen, s 143—44.

Folketal: 1901: 565, 1921: 692, 1950: 719.
Altergæster: 1922: 375, 1934: 293, 1942: 350, 1953: 366.
Menighedsraad: 1922: 2 IM, 2 gr, 2 u p, 1934: 2 IM, 1 gr, 1 soc, 2 u p, 1953: 2 IM, 4 u p.
Kommunevalg: 1943: Soc 71 (2), kons 102 (2), venstre 87 (2), rad 57 (1). 1954: Soc 102 (2), rad 61 (1), kons 73 (1), venstre 111 (3).

Sognepræst

3. kl. — Pgd opført 1895.

1. 3. juli 1894—27. marts 1907 (hjpr Søllinge-H 91): **Sophus Johannes Boesen,** * 11. maj 51 Horsens. Faderen: Stiftsprovst E. F. B, † 81, Aarhus, se der. Stud Aarhus 70, c 79[2] (hi), lærer Kbhvn, huslærer, rejser i Frankrig, hjpr Vindinge 3. juli 89, † 27. marts 07. Ugift. — Farbroder: Odder, stamt 12. Faster ∼ biskop Balslev, Ribe.

»Pastor Boesen var en stille, alvorsfuld og gudhengiven mand, der omfattede sin gerning med troskab og kærlighed. Naar der var syge i sognet, vandrede han til dem, ligegyldigt, hvorledes vejret var, og de fattige havde i ham en god hjælper« (Fyns Tid 30. marts 07, se ogsaa 6. april). Pastor B skrev enkelte smaating i kirkelige blade. Han stiftede et legat (5000 kr) til fordel for DMSs missionshospital i Tirukoilur, Indien, samt flere andre legater Han døde efter en ondartet skarlagensfeber.

2. 18. juni 1907—14. marts 36 (hjpr Eltang-SV 10. aug 98): **Lars Peter Hansen,** * 12. juni 70 Stenstrup, Jungshoved. Forældre: Gdjr Niels H og Cathrine Larsen. Lærereksamen Blaagaards sem 88, stud priv 90, husl paa Hardenberg, c 97[2] (hi), afsk 11. april 36. ∼ 25. okt 09 Metha Kirstine Rasmussen, * 21. okt 76 Darup ved Roskilde. Forældre: Skibsfører, senere husejer i Kbhvn Niels R og Christiane Marie Hansen.

Udg 42: Skabelsestraditionen og geologien, 216 s.

3. 19. juni 1936—26. nov 47: **H. O. Larsen,** fl t Gierslev, se der.

4. 27. marts 1948 (hjpr Hans Tausens k, Odense, 18. juli 45): **Erik Wendelboe,** * 4. maj 21 Odense. Forældre: Prokurist Knud Bahn W og Inger Haug Meldal. Stud Odense 39, c 45[1] (l-110), accessit 42. ∼ 20. nov 45 Inger Marie Lyskov, * 25. jan 22 Kbhvn. Forældre: Proprietær Laurits Martin L og Betty Christine Knuthsen.

MARSLEV—BIRKENDE

Marslev sogn, 1661 ha, er fladt, frugtbart og skovrigt. Byerne M med jernbanest, Holev, fh fra 1887, Radstrup, hg Vejrupgd, og Klarskov. — Smukt bystævne i Marslev.

Birkende sogn, 1259 ha, er overvejende fladt, noget bakket mod syd, frugtbart. Byerne B med fh fra 1888, Skallerød, en del af stationsbyen Langeskov, hg Selleberg.

Hans Tausen blev født i B 1494, mindesten.

Det kirkelige liv. Der har gennem aarene været rolige, folkekirkelige forhold. Ikke stærkt retningspræget, ingen vækkelser eller særlige begivenheder. En del kirketroskab. Gennem 49 aar prægedes kirkelivet af pastor *Strøm,* som var en betydelig mand, nærmest grundtvigsk. I hans tid opførtes forsamlingshusene, hvor der har været foredrag og folkeligt-oplysende arbejde, og 1868 oprettedes en friskole i Holev, nedlagt 1926. Der er enkelte grundtvigske, 1899 stiftedes en kreds af KS, og der er enkelte IM, som har bygget mh i den del af Langeskov stationsby, der ligger i B sogn. Pastor *Schack* var her i 30 aar, en særpræget mand uden særligt retningspræg. Sognets kirkelige traditioner fortsattes i hans og de flg præsters tid.

1922 oplyses: Jævn god kkg, overv u p, lidt IM (indremiss Damsbo), 40 sbl. 1934: Kkg 6 og 7 pct, ingen skarpe modsætninger, velstillet befolkning, 2 selskabelige ungdomsf, 9 fam, sbl. 1942: Kkg 5—6 og 4—5 pct, gode forhold, ikke stærkt partipræg IM (20) kirkeblad, kvindekreds for YM i B fra 1920 (15 medl), gn 15 aar regelm, velbesøgte ungdomsmøder i pgd (75 delt), enkelte til Jehovas Vidner og adventisterne. 1950: kkg 5 pct, gode, folkekirkelige forhold, IM (10 og 10, pumpemager Jeppe Rasmussen, M) sdsk i Langeskov, kirkeblad, pinsemiss, Jehovas Vidner, 7 fam sbl, selsk ungdomsf. Velstillet befolkning. 1954: Kkg 5—6 og 3—4 pct, alm, uden partipræg, IMsmf (gdjr Marius Larsen, Langeskov), 11 fam sbl.

Marslev kirke er gotisk, smuk, af munkesten, maaske opført paa en tidl romansk granitkirkes grund her. Smalle hvælvingsfag, der udvendig støttes ved stræbepiller. Koret er antagelig yngre end skibet

og tarveligere bygget. Højt slankt taarn. Sengotisk vaabenhus syd for taarnet. Anselig højrenæssance-altertavle, prædikestol fra renæssancetiden med evangelistfigurer. Kirkens gamle romanske granitfont genopstillet 1928. Indtil da en sandstensfont med figurer. Smuk egetræsdør fra 1916, smukke ligsten. Sølvkrans over pastor Strøm. 180 sd.

Fortid og nutid, I, 16.

Birkende kirke er oprindelig en lille, lav, gotisk murstenskirke, senere er kirken forhøjet, overhvælvet og der er tilføjet et sengotisk, svært taarn med smukke blindingsprydede kamgavle. Vaabenhus syd for taarnet. Altertavlen er en ny ramme med figurer fra en katolsk altertavle. Udskaaren renæssanceprædikestol (1579). Kirkens gamle romanske granitfont genopstillet 1936, indtil da en sandstensfont, mindetavle over Hans Tausen, opsat 1866. 160 sd.

Folketal: 1850: 627 og 562, 1901: 726 og 716, 1921: 889 og 876, 1950: 864 og 1034.
Altergæster: 1926: 300 og 325, 1938: 280 og 190, 1953: 285 og 355.
Menighedsraad: 1922: 3 IM, 3 gr, 1 soc, 5 up, 1934: 2 IM, 2 gr, 1 soc, 7 up, 1954: 2 IM, 2 gr, 3 soc, 6 up.
Kommunevalg: 1943: Soc 127 (2), rad 60 (1), kons 173 (3), venstre 305 (5); 1954: Soc 168 (2), rad 51 (0), kons 200 (3), venstre 421 (6).

Sognepræst

Indt 1857: a) 94 rug, 111 byg, 81 havre, b) 288 rdl, c) 49 snese æg, 88 kyllinger, 1 maal mælk af hver td hartkorn i sognet, d) 400 rdl, e) 67 td ld. Pgd opf 1836, 3 længer, 68 fag, grundmur. 1870: regul: 3200 kr, netto: 7056 kr. 1913: 1. kl. 1931: 2. kl. 1946: 3. kl. Pgd opført 1941.

Fader og søn var sp her 1767—1836: 1767—1808: **M. T. Friis, 1808—36: E. Friis.**

14. 26. aug 1848—28. febr 97 (adjunkt Odense 43): **Gollich Frederik Peter Strøm,** * 3. april 19 Odense. Forældre: Gæstgiver Samuel Henrik S og Bolette Elisabeth Læger. Stud Odense 35, c maj 40 (l), lærer Kbhvn og Odense, r af Dbg 67, Dbm 92, afsk 28. febr 97, † 2. dec 92. ~ 18. maj 49 Marie Christine Müller, * 29. sept 30 Lumby, † 19. sept 98. Forældre: Kancellisekretær, kass ved Odense fattigvæsen og Fyns stifts sparekasse Hans M og Marie Margrethe Lütken af Lumby. — Hustrus søster ~ provst Heiberg, Roskilde dk.

Medl af rigslandstinget 59, 64, 66, medl af kirkekommissionen 68, medl af Komm ang naadensaar 91.

Skrev mange afh i Saml t Fyens hist og topografi, udg 42: Lærebog i Danm hist (efter Allens haandbog), 10. oplag 63, 64: Efterretn om Kerteminde præster, rectorer og hørere siden ref, 82: Symbolforpligtelsens ophævelse.

Pastor Strøm var en af sin tids førende præster paa Fyn. Han var 29 aar, da han kom hertil efter nogle aars lærervirksomhed i Odense. Han giftede sig med den ganske unge Marie Müller, der blev ham en udmærket hustru. Hun har i sine breve levende skildret livet i Marslev præstegaard gennem aarene. Der blev ført stort hus, mange gæster, mange venner, og fru Strøm havde unge piger i huset som husholdningselever. Pastor Strøm var en vaagen mand med mange interesser. Af ydre lignede han H. C. Andersen. Han var nærmest grundtvigsk og ret aristokratisk, men det saarede ham, da embedet efter hans afsked blev opslaaet ledigt, at IMs venner averterede efter »en troende præst«, da der her i sognene var »en aandelig brakmark«.

Pastor S rostes i Odense som en fortræffelig lærer, og livet igennem interesserede han sig for skolen. Allerede under sin skolegang var han blevet vundet for positiv kristendom og under sin senere udvikling fik han et nærmest grundtvigsk syn, men blev dog aldrig partimand i snæver forstand. I sin form mindede han om den højkirkelige præstetype. Hans vel gennemtænkte prædikener bar den ældre tids præg. Derimod viste den grundtvigske paavirkning sig i hans arbejde for at skabe et menighedsliv i sine sogne. Hans udmærkede evner og interesse for samfundsforhold gjorde ham en tid til politiker. Han stemte for grundloven 1866 og var som helhed stiv højremand, men ikke uden frisind i aandelige spørgsmaal. Paa rigsdagen kom han ikke til at spille nogen fremtrædende rolle, men han skaffede sig respekt ved sine klare og logiske indlæg. Skønt han som kirkepolitiker vel nok kom til at skuffe nogle af sine grundtvigske venner, var han i flere henseender fremskridtsmand, f eks udtalte han sig allerede 1860 om indførelse af frivillige menighedsraad og holdt senere paa tvungent borgerligt ægteskab. Men hans konservative synspunkter møder man i den lille bog om symbolforpligtelse, vendt imod Askov-mødets frihedskrav. Han sad inde med et sjældent kendskab til Fyns personal- og lokalhistorie, havde store samlinger derom, og hans historiske afhandlinger er fortrinlige og bygget paa arkivstudier. (Bjørn Kornerup i DBL, XXIII, 57 f) KLfN IV, 374.

Under rigsdagens forhandlinger tog Strøm sjældent ordet, undtagen ved behandlingen af kirkelige spørgsmaal; dér holdt han sig til gengæld ikke tilbage, men udtalte sig ofte meget bestemt og afgørende. I begyndelsen af treserne havde Grundtvigs venner, med mænd som Carlsen, Høgsbro, Peter Rørdam, Gunni Busck og Kristian Køster i spidsen, dannet en forening for kirkelig frihed. Hofjægermester Carlsen var fmd og Høgsbro sekr. Da Carlsen imidlertid i foraaret 1864 blev indenrigsminister, bad man indtrængende Strøm om at være fmd, men han afslog det med den bemærkning, at han ikke følte sig kaldet til at staa i spidsen, men havde sin plads i reserven. Da biskop Kierkegaard den 6. marts 1868 gik af som kirkeminister, tog han over til Strøm for paa ministeriets vegne at tale med ham om at overtage kirkeministeriet. Men ogsaa dette tilbud afslog Strøm i sikker følelse af, hvor han havde sin plads. Senere tilbød man ham ved Kierkegaards fratrædelse som biskop bispestolen i Aalborg; men heller ikke dette smukke tilbud kunne han tage imod. I den berømte store kirkekomm af 18. juni 1868 var pastor S et anset medl; men ogsaa her maatte han meget imod sin vilje skuffe de kirkelige frihedsmænd. Kun paa eet eneste punkt tilfredsstillede han dem helt og fuldt: det var, da han selv femte sammen med Klein, Brandt, Brix og Carlsen foreslog indførelse af almindelig tvungent borgerligt ægteskab for øvrigheden. I den almindelige politik var han jo højremand, og det var ikke muligt at komme nogen vegne med ham i en blot teoretisk, politisk diskussion. Derimod var han af den slags gode folk, med hvem man utvivlsomt kunne komme langt ved en rolig forhandling om ordningen af praktiske, politiske spørgsmaal. Strøm mødtes kun sjælden personlig med Grundtvig og har, saa vidt vides, kun een eneste gang været gæst i dennes hus, men han var ikke desto mindre paavirket meget af Grundtvig; kun var han en for stærk og helstøbt personlighed til, at dette i rent ydre henseende mærkedes paa ham eller paa hans tjeneste i kirken. Aldrig nogen sinde mødte han daarligt forberedt i kirken; hans prædikener blev til »under bøn og med flid«. Det han især ivrede imod var »farisæersindet«, det, han priste af hele sin sjæl, var »Guds uforskyldte naade og kærlighed i vor Herre Jesus Kristus« ... Han var menighedens raadgiver og hjælper, ogsaa i alle praktiske sager. I sine kraftige manddomsaar holdt han ofte møder i hjemmene i sognenes udkant. Han besøgte ofte almueskolen i sognet, og efter hvert af hans besøg var det for børnene ligesom noget lyst og noget mildt havde været i stuen. Som præst var det hans lyst at undervise unge mennesker, og han arbejdede selv stadig i fag som naturlære, naturhist og matematik for at dygtiggøre sig til saadan undervisning ... Pastor S var en højtbegavet mand med

en klar, overlegen tanke og en dyb følelse. Hans fantasi derimod syntes svagere udviklet. Han var derhos en mild og ejendommelig personlighed. Kun saare sjældent finder man et saa rigt og varmt livsindhold forenet med saa fremragende formsans og praktisk greb. Han syntes derfor skabt til skribent. I sine yngre aar skrev han ogsaa en del historiske bidrag til »Saml til Fyns hist og topografi«, men da han mærkede, hvordan denne syslen ved svundne tiders menneskeliv tog hans interesse fangen og drog hans tanker fra hans præstegerning, lagde han med megen viljestyrke alt dette til side. Som præst skrev han i dagspressen om kirkelige og politiske forhold. I »Dansk kirketid« for 1860 findes et foredrag af ham om oprettelse af menighedsraad, en tanke, som optog ham meget, og i 1882, efter at det store kirkelige møde i Askov aaret i forvejen havde rørt stærkt op i de kirkelige spørgsmaal, søgte han ved et lille arbejde, »Symbolforpligtelsens ophævelse«, at klare begreberne hos sine mere varmblodige og ivrige præstevenner. (Ftm Lohmann, Højskolebl 10. marts 99).

Det skyldes for en stor del hans initiativ, at der i 1894 i hans annekssogn, Birkende, blev rejst en mindestøtte for Hans Tausen. (Vilh. Bang i Biogr leks.)

Søndagsbladet 9. april 99, Højskolebl 1899, sp 305 f, Taler ved pastor Strøms jordefærd, 1899, Saml t Fyns hist og top, 1871, s 332 f, 1899—1901, s 696 f, Ludvig Schrøder: Ludvig Helveg, 1884, s 243, 267, 280, G. L. Wad: Fra Fyns fortid, III, 1921, s 224, Vilh. Birkedal skriver i »Personlige oplevelser«, II, 162: Strøm i Marslev var en mere end almindelig dygtig præstepersonlighed og har som rigsdagsmand indtaget en ægte og dansk ridderlig plads i sund frihedsretning.

Hjælpepræst hos pastor Strøm

17. aug 1891—2. marts 97: **H. M. Erichsen**, se Aaker.

15. 26. april 1897—29. dec 1927 (sp Sennels 5. dec 87): **Tage Einar Schack**, * 24. nov 57 Ring. Faderen: Sp, dr phil (af Vor Frelsers k, Kbhvn), Herstedøster-V, † 62, se der. Stud Hrlf 77, ansat ved postvæsenet, c 85^2 (hi), lærer Efterslægtsselsk skole, afsk 27. dec 27, † 8. juni 31. ∼ 25. april 88 Fanny Elisabeth Jungersen, * 25. dec 57 Hobro, † 30. juni 24. Faderen: Sp (af Bregninge-B) Ferslev-V, † 76, se der. — Broder: Vonsild-D. Søster ∼ Barfod, Skævinge-G. Hustrus broder: Halsted-A. Farbrødre: Skellerup-E og Kbhvns valgmgh. Stamt 48.

Pastor T. E. Schack var en af de solide, stille præster i landet, som helt helligede sig sit sogn. Moderne arbejdsmetoder var ham vist ret fremmede. Han var meget omhyggelig og nøjagtig med sit arbejde, alt sløseri var ham imod. Hans prædikener var altid færdige i god tid og nøjagtigt udarbejdede. Lørdagsfortvivlelse kendte han ikke til. Ved de store travle højtider begyndte han sin forberedelse lang tid i forvejen.

Han nærede en levende interesse for sine sognebørns ve og vel og var, med sin enestaaende hukommelse, i stand til at gøre rede for deres familieforhold gennem flere generationer — næsten bedre end de selv kunne gøre det.

Han var en beskeden mand, og det var betegnende for ham selv, da han til en teologisk kandidat, som havde faaet en pæn eksamen, skrev: »deus coronat non merita tua sed dona sua«. (P. Skak Barfod).

16. 2. april 1928—5. jan 34: **Laurits Rasmussen**, * 3. april 01 Frørup. Forældre: Slagtermester Mads R og Anne Marie Poulsen. Stud Statens kursus 22, c 28^1 (l), † 5. jan 34. ∼ 30. maj 28 Margrethe Christine Esbech, * 22. aug 01 Torslev, Hanherr. Forældre: Gdjr Niels Christian E og Kirsten Marie Christoffersen.

Laurits Rasmussen fik kun nogle faa aar som præst i Marslev-Birkende, og det sidste aar var præget af sygdom. -- Han var i sin fremtræden et yderst beskedent menneske, stilfærdig, mild, let til smil, men af faa ord. Bag dette ydre fandtes de karaktertræk, som hans menighed og hans nærmeste satte saa stor pris paa; thi han var den samme ude og hjemme. Redelig, fredsstiftende — dog ikke en fred paa bekostning af sandheden — uselvisk og usnobbet, trofast og pligtopfyldende. Umiddelbart indgød han tillid og blev særlig elsket af de gamle og ensomme. Han fik det skudsmaal, at han var præst, baade naar han var i kirken, og naar han var udenfor. Som forkynder saa han sig som ordet tjener, som, sit milde smil til trods, aldrig vovede at tage noget af ordets skarphed. Han havde den glæde at have god kirkegang i begge sine sogne hele sin præstetid, og nær forbindelse bevarede han med sine konfirmander. Karakteristisk er det, at da et menighedsraadsmedlem foreslog gudstjenestetiderne ændret og motiverede det med, at præsten saa bedre kunne dyrke familieliv, afslog Pastor R det, fordi han følte sig som menighedens tjener, saa familielivet maatte komme i anden række. Pastor R havde saa lidt facade, men vi, der kendte ham, vidste ogsaa, at han til det inderste havde lagt sit liv i Guds haand (provst C. Boserup). — En snigende nyresygdom begyndte allerede i 1932, og natten til 5. jan 1934 gik han bort efter et skønt dødsleje, hvor hans kære oplevede saa meget, der blev dem en hjælp til at leve videre.

17. 24. april 1934—16. dec 40 (hjpr Nyborg statsfængsel 26. aug 29): **A. K. Nielsen**, fl t Horsens statsfængsel, se Balslev-E.

18. 19. april 1941 (sp Jelstrup-M 13. okt 33): **Jens Frederik Lind Thomsen**, * 30. juni 07 Tved, Mols. Forældre: Lærer Niels Marinus T og Maren Madsen Lind. Stud. Haslev 26, c 32^2 (l), hjpr Lynge-VB 2. sept 32. ∼ 12. nov 32 Sigrid Jacobsen Skodshøj, * 15. dec 06 Herning. Forældre: Arkitekt Anton Jacobsen S og Thora Dorthea Nielsen.

Litt: Jac. Madsen, s 144—46, Om mindesmærket for Hans Tausen i Illustr tid, 1893—94, s 661, Højskolebl, 1894, sp 1165—72, Holger Fr. Rørdam i »Hver 14. dag«, 1894—95, s 49—52, Hist aarb f Od og Assens amter, IV, 1933, s 38.

RYNKEBY—REVNINGE

Rynkeby sogn, 1762 ha, er frodigt, skovrigt og smukt, nogle smaasøer og moser, overvejende fladt. Byerne Rynkeby med friskole, fh fra 1889, Urup, Tvinde, Hundslev, hg Skovsbo.

Revninge sogn, 1197 ha, langs Storebælt, fladt og frugtbart, Lundsgaard klint, en del skov, meget naturskønt langs Storebælt. Byen Revninge med friskole, fh fra 1881. Hg Lundsgaard.

1654—1702 var *Cornelius Lip* sognepræst her. Han led meget under svenskekrigen og blev ganske forarmet. Præstegaarden blev af-

brændt, og han maatte bygge en ny. 1764—85 var *Ludvig Boesen* sp her (senere Vigerslev). Han var en af de førende pietister paa Fyn, søn af den pietistiske Morten Boesen, der var kapellan i Kerteminde. Ludvig B havde været lærer ved Vajsenhuset, der var en central for pietismen. Der blev noget pietistisk røre i Rynkeby-R, og sporene deraf mærkedes efter 1800 og kan antagelig findes helt ned i den østfynske vækkelse. Ludvig Boesen virkede her i 20 aar »med ufortøden troskab i sin herres tjeneste, blev kendt som en af egnens bedste og mest søgte prædikanter og sjælesørgere. Han glædede sig over de mindste spor af, at hans gerning ikke var forgæves. Men ofte var det tungt. Han havde en god hjælp i sin hustru. Der levedes et smukt og lykkeligt liv i R præstegaard. Haven blev sat i stand, præsten havde en stor bogsamling og studerede meget.« (Khst saml 3 r IV, 637). Da han rejste, afløstes han af den rationalistiske *Jørgen C. Klog* (sp her 1785—1815). De vakte fik trange kaar, og under eftermanden, *Jacob C. Bloch* (1816—45) gik det endnu mere tilbage. »Han gjorde sig bemærket ved en saadan simpelhed i levemaade og vaner, som man sjældent træffer blandt øernes præster.« (BDG, I, 182).

Saa blev dr *K. F. Viborg* sp her 1845—62, een af den tids betydeligste præster paa Fyn. Han stillede sig midt i vækkelsesbevægelsen, var nær ven af provst, lic *J. Bloch*, Kerteminde, *Wad*, Seden, og *Vilh. Birkedal*. Han var Grundtvigs discipel, holdt paa kirkelig frihed, om hans deltagelse i Stige-sagen se under Lumby. Han holdt mange bibellæsninger. Aandfuld var han, men han kunne ogsaa virke plat. Birkedal siger om ham, at »hans prædikemaade var ejendommelig og for visse sjæle gribende, men i Rynkeby-R slog den ikke an.« Kr. Andersen fortæller (i »Fynsk landsbyliv i gl dage«): »Dr V var en streng mand paa mange maader. Første gang konfirmanderne mødte hos ham, holdt han en overhøring, og de som ikke kunne svare tilfredsstillende, blev vist tilbage til skolen igen. Men ofte sendte forældrene dem saa til provst Krarup i Flødstrup. Fredag før konf holdt dr V en 3 timers overhøring.« Dr Viborgs datter, Gunhilde V, fortæller i »Minder fra gl grundtvigske hjem«, 1925, bl a: »Far var en stor blomsterven. Haven myldrede med blomster, og han arbejdede utrætteligt i den. Af de mange roser og jasminer lavede far en slags Eau de Cologne. Gode tjenestefolk havde vi altid. Om vinteren hørte vi næsten hver aften den gamle karl, Hans, gaa over gaarden til sit kammer. Vi vidste, at han hentede sin salmebog, og lidt efter kom alle folkene ind i stuen og bad far holde aftenandagt. Hver uge holdt far bibellæsning for hvem der ville komme. Spisestuen og køkkenet var fulde af folk. Vi havde ingen konfirmandstue. I nogle vintre holdt far bibellæsninger i kirken. Hver skulle have sit lys med, og naar bibellæsningen var sluttet, slukkede hver mand sit lys og stak det i lommen. Fars lygte var da det eneste, der lyste op i den bælgmørke kirke. Der kom ofte folk langvejs fra, helt fra Odense. Talrige gæster kom hos os, bl a lægprædikanten Joh. Nielsen. Han modarbejdede energisk mormonerne, der huserede her i disse aar. Mor tog sig meget af de fattige og syge og stod lægen bi paa flere maader. Far var grundtvigianer og forkæmper for sognebaandsløsning og valgmenighedsloven. Da Ryslinge valgmenighedskirke blev indviet, læste far i kordøren. Han ville gerne være den første, der gjorde det. Men han fik en tilrettevisning af biskop Martensen derfor.«

Det kirkelige liv fik grundtvigsk præg. I pastor *Trojels* tid oprettedes friskolerne, og der blev bygget forsamlingshuse, og samtidig skete den store udvandring til Kerteminde valgmgh, især fra Revninge sogn, hvor det kom til at virke lammende paa det sognekirkelige arbejde. Sogneprædikanterne var nærmest højkirkelige, men selv om de havde været grundtvigske, havde det næppe betydet nogen ændring, saa nøje følte valgmenighedsfolkene sig levende knyttet til valgmenigheden.

Pastor *H. D. Lind* har i »Musæum«, tidsskr f historie og geografi, 1895, givet en skildring af Rynkeby omkring 1890:

Rynkeby med kirken skjuler sig i sin »rynke« eller fold i terrænet. Paa bunden af det lille dalstrøg strækker sig Rynkebymændenes glæde, en god frugtbar eng (»Ma«) med fed jord. Kirken er bygget lige paa kanten af Ma'en, og altfor lavtliggende til at kunne dominere i landskabet, skønt dens svære taarn har en højde af c 38 alen. Den er temmelig stor, ikke synderlig skøn, noget mørk med sine lave hvælvinger, skønt der i nyere tid er indsat store jernvinduer.

Rynkeby er en nærsom (driftig) by, for at bruge et gl ord. Man ser det straks paa byens velhavende ydre fysiognomi, et sted udarter den til et helt lille villakvarter med smukt holdte haver. Andre steder rager endog toetages bygninger stolt i vejret. Saa godt som alle professioner er repræsenteret (bager, skomager osv), men lægen og dyrlægen bor tæt uden for byens periferi. Her er 2 skoler (sogne og friskole, efter behag), 2 fh til højre og venstre, 2 brugsforeninger og een gadelygte, altsammen vidnesbyrd om kulturens høje standpunkt. — Ja, og saa er der præstegaarden. Naar vor vogn glider ned ad den omtalte rynke, opdager blikket hurtigt en smuk gaard. Nej, det er Anders Nielsens! Pgd ligger til højre derfor paa en skraaning med lange, lave udhuse, som et skib paa stabel, færdigt til afløbning lige ud i gadekæret . . . Man havde tænkt sig den lidt anderledes, lidt mere imponerende . . . Skuffelsen forvandler sig til behagelig overraskelse, naar vi ruller ind gennem den lave port, anbragt ikke helt paa midten af den forreste udlænge. Man maa være meget forvænt, om man ikke anerkender skønheden af det syn, der frembyder sig. Gaardspladsen er virkelig imponerende, 40 gange 60 alen. Den er ikke smykket med mindre vellugtende »guldgruber«, men midt i en stor, oval græsplæne staar et ældre, lavstammet lindetræ med en dejlig kuppelformet krone. Vejen, der slynger sig uden om plænen, har ikke den noksom bekendte præstegaardsbrolægning, der forbyder enhver hurtig kørsel, men en jævn, makademiseret kørebane, som atter er flankeret af grønne græsflader . . . For alt dette danner stuehuset en helt anselig baggrund. Paa hver side af indgangsdøren ses 2 halvrunde med stakit indhegnede rabatter, hvor ribsbuske og et smukt flor af højstammede roser byder gæsten velkommen. Opad stuehusets hvidkalkede vægge klatrer slyngroser, vinstokke og ferskentræer. Læg mærke til hjørnet ved det fremspringende gavlparti til højre, hvor malerisk det tager sig ud; den brædde-klædte, brunmalede gavl minder om et norsk bjælkehus . . .

I haven findes en høj, tilvejebragt ved kunst, af størrelse som en kæmpehøj. Den er ikke indrettet til begravelse for »harniskklædte kæmper«, men som jordkælder til opbevaring af havens urter. Men: Dulce utili! Ved højens fod er indrettet et lysthus, bevokset med clematis, og derfra snor en smal spiralformet sti mellem stemningsfulde graner sig op til toppen, hvorfra der er udsigt over den del af byen, som omgiver kirken. Ved højens fod og langs den omtalte sti er en hel række runestene, rigtignok af temmelig ny datum, men rejste som et tiltalende minde om alle stedets præster fra reformationen til vore dage. Ved at gennemgaa alle indskrifterne lærer vi paa en nem maade series pastorum at kende, for-

udsat at vi er saa lykkelige at have forstand paa runer og olddansk. Denne høj blev rejst af pastor, dr **K. F. Viborg**, ligesom runestenene, og hele haven bærer spor af hans omhannende og udsmykkende haand. Højens anlæg medførte udgravning af en lille dam mod nordvest, hvor guldregn og sneboldtræer spejler sig i vandet. Dr Viborg gravede 22 alen ned og undersøgte jordbundsforholdene, der betingede havens yppige vegation. (Ogsaa pastor L. Boesen havde været ivrig havemand. En anden præst havde i haven opført et udsigtstaarn, hvorfra man kunne se Kerteminde og Storebælts friske strand.)

Men naar vi fra haven kaster et blik paa stuehuset, maa vi spørge: Hvor blev den anselige bygning af, som vi saa fra gaardspladsen? Der havde huset en højde af 6 alen til tagskægget, men her er den kun 6 alen et lille stykke, ellers knap 4¼; ja, paa det længste stykke kun 2½ alen høj! Denne ulige højde tyder paa, at stuehuset ikke er af samtidig støbning. Vi staar her overfor eet af landets ældste præstehuse, som har bevaret mange af sine ældgamle bestanddele i sig, eftersom ingen ildsvaade nogen sinde vides at have hærget pgd... (Efter en udførlig skildring af pgds bygningshistorie fortsætter H. D. Lind): Man maa ikke tro, at den gamle gaard har en skrøbelig konstitution. Tværtimod, har den gamle knark, bortset fra visse smaating, stor levekraft og kan med en smule pleje godt staa hundrede aar endnu ...

»Musebogen« om musene i Rynkeby pgd fortæller om, hvor godt de smaa mus befandt sig her. Det samme var tilfældet med rotterne. De kunne opføre krigsdanse under gulvet 1843 betingedes det, at forpagterboligen skulle afleveres »rengiort og med stoppede rottehuller«. En dag forsvandt rotterne, men musene blev. — 1893 kom der en provst, en tømrer og en murer og dekreterede, at det gamle hus uden al naade skulle rives ned. Huset blev solgt for lumpne 100 kroner. Mere end 250 læs ler og grus blev kørt bort fra stedet. Oktober 1893 var tomten fuldstændig ryddet. Et nyt smukt stuehus blev opført. Og da præstefamilien flyttede ind, mødte de straks deres gamle bekendte: Musefamilien var flyttet ind forinden. Traditionen var bevaret ...

Hg **Skovsbo** er berømt for sine spøgelser. Forfatteren Otto Rung fortæller i »Fra min klunketid« om sin moder, der var født og opvokset paa Skovsbo, og om spøgelsernes natlige færd.

I Rynkeby har der siden 1822 kun været 4 førstelærere: 1822—72: *L. K. Møller*, der var med til at præge 2 slægtled her, 1872—1912: *Hans Rasmussen*, der tillige i mange aar var sogneraadsfmd, 1912—48: *Axel Andersen*, der ledede et sangkor her, var fmd for forsamlingshuset og havde mange tillidshverv, og siden 1948: *Arthur Sørensen*, lokalhistoriker.

Blandt lærerne i Revninge kan nævnes *Folker Thomsen* (lærer her 1867—1907), en fremragende lærer, der fik megen betydning. 1921 blev *Johs. Emil Larsen* lærer her, han har siden 1937 været husflidsinspektør for Danmark, har ydet et stort arbejde for husflidssagen og holdt mange foredrag for at vække interesse derfor.

Rynkeby friskole begyndte 1862 med 3 elever. Læreren, Rs. Rasmussen, var selv født i Rynkeby. Han havde vanskelige forhold og flyttede 1870 til Revninge. Saa blev L. Rasmussen lærer til 1898. Skolen slog rod i befolkningen, i tilknytning til valgmenigheden.

Det kirkelige liv har været roligt de senere aar, grundtvigsk (højskolepræget), og der har været en lille kreds af IM.

I Revninge blev sognefilmen (Dsk kulturfilm): »Sognefællesskab« optaget 1954, idet man her fandt et »mønstergyldigt eksempel« paa et saadant fællesskab. Det lille sogn har nemlig »bygget sognegaard med bibliotek, studiekredslokaler, amatørteatersal m m, lederne forstaar sammenholdets betydning« (trods deling i sogne- og valgmgh).

Rynkeby mosteri startedes 1934 af Inger Rasmussen, der havde set nogle mostredskaber fra Aarslev Havebrugsskole paa et dyrskue. Hun tog et kursus i mostfremstilling og begyndte i Rynkeby den virksomhed, som nu fremstiller c 1 mill flasker aarligt.

1898 oplyses: Kkg god i Ry, ringe i Re, Revninge sogns kirkelige liv er helt præget af valgmenigheden, vanskelige forhold. 2 friskoler. 1922 oplyses: 10 fam til IM i Ry, smaat besøgte ungdomsm, 2 sdsk, mest interesse i Ry, 36 og 92 sbl t valgmgh. 1934: Kkg 6—7 pct, IM (20, gdjr N. P. Nielsen, Urup) foredragsf (150), ungdomsm i pgd, 60 fam t valgm. 1942: Kkg 4 og 3 pct, af sognemgh, megen elskværdig ligegyldighed, nogen gldags kirkelighed i Ry, i Re er sognemgh lille og lammet af sognebaandsløsning (80 og 135 skatteydere er sbl), foredragsf (150, sp), sogneungdomsf (250 og 50), nogle meget energiske Jehovas Vidner. Mange mindre landbrug. 1950: Kkg 5 og 4 pct af sognemgh, velvilje, nogen gldags kirkelighed i Ry, ingen større modsætninger. i Re er sognemgh lille, ellers præget af valgmgh, mghlivet præget af en vis splittelse, og klikedannelse gør sig gældende. Santalkreds, 2 foredragsf, n selsk ungdomsf, 80 og 135 til valgmgh, 10 Jehovas Vidner. 1954: Kkg 5 og 4 pct af sognemgh, i Revninge er sognemgh lille, præget af valgmgh, der splitter det lille sogns kirkeliv.

Rynkeby kirkes ældste dele, kor og skib, er senromansk, af mursten. Senere er opført taarn, vaabenhus mod syd, kapel mod nord, alt med blindingsprydede kamgavle. Samtidige hvælvinger. Fra 1842 er kapellet inddraget i kirken. Ny altertavle med tarveligt maleri (Jesus og børnene), prædikestol fra c 1575. Romansk font. Smukke gravstene i taarnrummet. Klokker fra 1504 og 1472. 250 sd. Smukt smedejernsgitter om knæfaldet fra 1927.

Ulldall: Kirkeklokker, s 216 og 280, Mackeprang: Døbefonte, s 136, 138.

Revninge kirke er stærkt ombygget i sengotisk tid. Kun skibets sydmur staar tilbage. Sidst i middelalderen er murene forhøjet med mursten og koret er udvidet, skibet forlænget mod vest, og der opførtes taarn med blindingsprydede kamgavle i nord-syd samt vaabenhus mod syd. Et alterbillede (Opstandelsen) stod over alteret 1815—1905, da det afløstes af en kopi af Rafaels Madonnabillede, købt i Firenze af greve Ahlefeldt-Laurvig. Kirken blev restaureret 1952, og der opsattes da en altertavle, malet af Gunnar Hansen: Kristus med menigheden. Paa alterbordets forside de hl 3 konger, hyrder og engle. Ny prædikestol. Romansk font. Smuk gravsten i vaabenhuset. 140 sd. Kirkens jernvinduer erstattedes 1952 med trævinduer. Syvarmet lysestage over fonten. Præsteværelse fra 1952.

Mackeprang: Døbefonte, s 67, 137—38.

Folketal: 1850: 1031 og 490, 1901: 1104 og 512, 1921: 1225 og 647, 1950: 1175 og 629.

Altergæster: 1922: 528 og 132, 1934: 400 og 70, 1942: 422 og 114, 1953: 550 og 150.

Menighedsraad: 1922: 1 IM, 5 gr, 7 up, 1934: 1 IM, 4 gr, 8 up, 1953: 1 IM, 3 soc, 9 up.

Kommunevalg: 1943: Rynkeby: Soc 105 (2), rad 121 (2), kons 92 (2), venstre 171 (3). — I Revninge: Soc 62 (2), rad 57 (1), venstre 146 (4). — 1954: Rynkeby: Soc 91 (1), rad 66 (1), kons 78 (1), venstre 229 (5), u p 95 (1). Revninge: Soc 70 (2), rad 51 (1), venstre 148 (4).

Sognepræst

Indt 1857: a) 50 rug, 83 byg, 74 havre, b) 6 byg, 78 rdl, c) naturalier, d) 400 rdl, e) 41 td ld, 6 td ld skov; gl firlænget pgd. 1870: regul: 2386 kr, netto: 4908 kr. 1913: 2. kl. 1931: 2. kl. 1946: 3. kl.
Pgd opført 1893.

Til den gl pgd knytter sig den bekendte »musehistorie« fra R pgd (se foran).

12. 26. juni 1845—16. dec 62: Dr phil **K. F. Viborg**, fl t sp Sct Mikkels k, Slagelse, se der.

13. 21. febr 1863—18. jan 87 (sp Helligsø-G 7. sept 56): **Frants Vilhelm Trojel,** * 9. april 14 Keldgaard. Faderen: Ejer af Keldgaard F. V. T, sp Kornum-L, † 55, se der. Stud. Aalborg 34, c nov 40 (h), hjpr Sjørring-T 5. okt 42, do Kornum-L-L (hos sin fader) 48, afsk 18. jan 87, † 5. nov 88. ∼[1] 9. sept 53 Emilie Vilh. Fabricius, * 2. febr 30 Sjørring, † 21. juni 57. ∼[2] 28. maj 58 Elisabeth Marie Fabricius, * 19. dec 26 Ring, † 22. maj 95; døtre af konsistorialrd Johannes F (af Lejrskov-J), Sjørring-T, † 47, og Nicoline Kirstine Maria Dahl. — Søn: Bloustrød-L. Søster ∼ Quortrup, Arninge. Stamt 88 (Trojel). Hustrus broder: Holme-T. Søster ∼ Tommerup, Sdr Vissing-V. Stamt 27 (Fabricius).

Skrev digte og artikler i Nord kirketid, Kbhvns morgenblad, Rasks morskabslæsning for almuen, Berl tid, Budstikken, Teol tidsskr m m. Udg 45: 32 psalmer, 2. opl 49, 48: 14 prædikener, 51: Læren om Jesu Kristi tro og dens frugter, 56: Afskedspræd i Helligsø, 55: 9 himmelbreve til Søren Kierkegaard, 56: Evigheden nr 2, en theol kandidats sjælekamp før præstevielsen, 75: Johs. aabenbaring eller Johs. den gudlærdes syner, udtydede, 88: Religiøse digte.

Pastor T var grundtvigsk og stod Vilh. Birkedal nær. Biskop G. Koch fortæller om et gr vennemøde paa 100 aarsdagen for Grundtvigs fødsel 1883, hvor den gamle pastor T ved et stort møde i Rosenborg have, (hvor ogsaa Birkedal og Hostrup talte) ganske uforberedt talte om Luther og Grundtvig (Luther gav, *hvad* der var kristendom, Grundtvig lærte os, *hvor* vi fandt, hvad krd giver). »Det var dygtigt gjort«, tilføjer G. Koch (H. G. A. Jørgensen: Ribebiskoppen G. K, s 57). Alligevel løste de grundtvigske sognebaand til Kerteminde valgmgh. T var en poetisk natur, skrev gode digte og talrige indlæg i aktuelle spørgsmaal. Hans himmelbreve til S. Kierkegaard vakte en vis opsigt. Som provst lic J. V. Blochs gode ven var han medstifter af det græsk-danske missionsselskab i Kerteminde, og medlem af dets bestyrelse. (KLfN IV, 623. E III, 404. S III, 467).

14. 23. marts 1887—3. marts 98 (sp Søby, Ærø, 14. marts 79): **H. D. Lind,** fl t Skelby-Gunderslev, se der.

Pastor L udfoldede her en del af sit omfattende hist forfatterskab og udg bl a 89: Kong Chr IV og hans mænd paa Bremerholm, 96: Om nogle af søetatens kgl tjenere under Fr III, Det dsk-norske søvæsens hist 1648—70.

15. 28. april 1898—15. nov 1904 (sp Sjelle-S 16. april 86): **Christian Fenger,** * 6. juli 43 Lynge. Faderen: Lic theol Johs. F. F (af Vor Frelsers k, Kbhvn), Høje Taastrup, † 61, se der. Stud Brgd C 63, c 71[2] (h₂), hjpr Saksild-N 8. sept 76, sp Gjesing-N 18. marts 81, afsk 15. nov 04, † 1. dec 09. ∼ 4. aug 85 Eleonora Christine Caroline Wentzel, * 11. febr 59 Kbhvn. Forældre: Tømrersvend Jørgen Chr. W og Elisabeth Magdalene Hentzen. — Broder: Soderup-KE. Søster ∼ biskop Balslev, Odense. Slægt, se stamt 29.

Udg 73: Smaaskrifter af Johs. F. Fenger.

16. 2. jan 1905—23. jan 18 (kkp Korsør-T 7. maj 97): **O. C. Hansen (Dahn),** fl t Køng, Sjælland, se der.

17. 31. maj 1918—14. juni 35 (hjpr Sct Johannes k, Aarhus , 27. dec 13): **N. P. Nielsen,** fl t sp Sct Johannes k, Aarhus, se der.

18. 14. okt 1935—1. juni 49: **V. Lissner,** fl t Rigshospitalet, Kbhvn, se der.

19. 30. sept 1949 (hjpr Dalum 2. dec 48): **Robert Klok,** * 2. dec 21 Aarhus. Forældre: Maskinmester Jørgen Sørensen K og Olga Mikkeline Andrea Mikkelsen. Stud Rønde 41, højskolel Krabbesholm 44—45, c Aarhus juni 48 (h-61). ∼ 4. jan 49 Karen Lis Buck, f Petersen, * 3. sept 23 Horsens. Forældre: Malermester Thomas Sophus Vilh. P og Karen Hilma Andersen.

Fmd Det sydslesvigske sogn Hanveds fadderskabskreds (7 sogne i Bjerge herred), fmd Rynkeby ungdomsf, fmd Ry foredragsf, amtssekr DKU, landsdelsl Kofoeds skole.

Litt: Axel Garboe i »Præstegaardsliv«, 1952, s 72, H. D. Lind: R pgd, i »Musæum«, 1895, 2. halvbd, s 363 f, R friskole, Højskolebl, 1912, sp 1361 f.

MESINGE

Mesinge sogn, 1960 ha, er langstrakt, ved Odense fjord, med den bakkede halvø Midskov, ellers fladt, frugtbart. Byerne M (391 indb) med fh fra 1890, jernbanest m m, Salby. Taarup, Midskov.

Der har været en hellig kilde paa Midskovhalvøen.

Sognekaldet i Mesinge hørte til de største paa Fyn. Præsterne blev her, til de blev gamle, og ingen præst er forflyttet herfra siden reformationen. Om flere skrives, at »han blev som en fader for sin menighed«. I det sidste aarhundrede er 3 af sp flyttet hertil fra nabosogne, *Fich* fra Kerteminde. *Schmidt* fra Dalby-S og *Valentiner* fra Viby. Der har gennem aarene været gode, rolige forhold med jævnt god kirkegang. Den gamle konsistorialraad *Jac. C. Schmidt*, der var sp her 1809—48 og blev 84 aar, var rationalist. Han betegnes som en begavet taler, retsindig, blid og from (S nekr I, 351), men han var imod vækkelsen i sognet i 1830'erne.

Da opvækkelsen paa Fyn var stærkest — 1822—24 — fandt der ofte sammenstød sted ved gilderne, hvor »de hellige« og deres modstandere mødtes. I almindelighed var det de sidste, som ved deres angreb og forhaanelser voldte denne strid. Men stundom manglede ogsaa de første den rette besindighed og visdom.

I Mesinge var der saaledes en præst, J. C. Schmidt, der ikke blot søgte fra prædikestolen at udbrede med iver sine rationalistiske lærdomme, men ogsaa i bøndernes hjem og navnlig ved deres gilder, hvor han var en stadig gæst, forstod han at samle mindre og større tilhørerkredse om sin kristusfornægtende tale. Men præsten fik snart en modkæmper i en aldrende husmand fra sognet, »gamle Anders Kæmpe« (se her s 25). Han havde en ypperlig hukommelse, kunne huske en hel prædiken udenad og læste meget i bibelen. Anders Kæmpe havde sluttet sig til Kristen Madsens forsamlinger. Der gaves nok ikke et gilde, hvor Anders K og præsten vare sammen, uden at de to tog et ordentligt livtag med hinanden. Og vare de først komne i samtale med hinanden, varede det en god stund, inden de hørte op, medens flere og flere af de tilstedeværende flokkedes om dem som tavse tilhørere, der dog alligevel i deres stille sind delte sig hver til sin side. Det var nok som oftest Anders Kæmpe, der lagde for dagen, at han var bedre hjemme i bibelbogen end sognepræsten. Kom de sammen, var det i almindelighed præsten, der ikke kunne lade Anders være i ro, men begyndte disputten med ham.

Naar de unge blandt forsamlingsfolket havde bryllup, og forældrene, som gjorde brylluppet, ikke vare trosenige med dem, kunne det ske, at disse sammenbød et helt lav efter egnens skik, uden hensyn til troen, men desuden for at føje brudeparret paa deres bryllupsdag en del af deres kristne venner. Ved saadan lejlighed var der nu stadig anledning til strid. De opvakte ville synge en salme, de andre en verdslig vise; disse kunne saa fristes til at føre raadden snak, medens de opvakte kun ville tale om alvorlige og gudelige ting; de verdsligsindede ville have spil, drik og dans, forsamlingsfolket derimod salmesang og oplæsning i den gudelige bog. Paa disse gilder anvendte de da Brorsons ord:

Men hvad skal vi tænke, naar
man vil derimod afmale
vore tiders bryllupssale,
som det mest i verden gaar,
naar med idel fylderi
ægteskabet vies ind;
denne Satans glæde svier
ind i alle frommes sind.

Og disse linier i den Brorsonske salme:

Hvad skal Bacchi hedensk gilder
midt i Jesu menighed?

I almindelighed maatte de, der ville danse og drikke og som kedede sig ved prædikenen, helt fortrække fra stuen. Nogle steder indrettedes der saa dansesal til dem i loen. Men senere hen kom det til at gaa meget bedre i den henseende, da man ved saadanne lejligheder med større frihed søgte at undgaa det blandede selskab. (Fr. Nygaard, s 363).

En af de vakte, gdjr *Knud Nielsen*, Mesinge, skulle 2. juli 1837 have et barn døbt, og han havde bl a sin svoger *Poul Rasmussen*, Mosegaard, Dalby, en meget levende og vaagen kristen, som fadder. Schmidt brugte stiftsprovst H. G. Clausens forkortede daabsritual, og udelod leddet »Nedfaren til dødsriget« af trosbekendelsen. Ved tilspørgslen »Vil du døbes paa denne tro?« svarede Poul Rasmussen nej. Præsten spurgte: »Hvorfor ikke det, Poul?« Poul R svarede: »Fordi præsten ikke har fulgt ritualet«. Præsten undrede sig over, at en forstandig mand kunne have et saadant standpunkt, hvortil Poul R svarede: »Præsten har lige indskærpet os i sin prædiken, at vi skal søge sandheden i den herskende religion i statskirken, men præsten har ikke selv fulgt ritualet, og jeg vil, at barnet skal døbes i vore fædres tro.« »Tror du da, at Kristus nedfoer til dødsriget?« »Ja,« svarede Poul R. »Det er ikke dig, jeg spørger,« sagde præsten og gentog saa spørgsmaalet til gudmoderen, som svarede ja og først da blev barnet døbt. Denne begivenhed i Mesinge kirke gik der stort ry af. *J. C. Lindberg* beretter derom i »Nordisk Kirketidende«, og man forstaar, at saadanne folk var gode støtter for vækkelsen paa egnen. *Kr. Larsen*, Bregnør, havde ogsaa betydet en del i Mesinge, men vækkelsens forløb var mere stille her i sognet.

Pastor *Lehn* var her i 25 aar. Han var imod friskolebevægelsen, som bredte sig hertil fra Dalby. Modstanderne mod friskolen fandt hinanden, og 15. dec 1856 dannedes et modselskab »Landboforeningen for Hindsholm«, og pastor Lehn ledede bevægelsen. Ved en eksamen i friskolen lagde han tydeligt sin uvilje for dagen og det kom til et skarpt sammenstød mellem ham og de to ledere, brødrene Christen og Morten Larsen (se 9). Derefter forsøgte Lehn med stor styrke at organisere modstanden mod den grundtvigske bevægelse. Paa et møde satte han den i klasse med baptister og mormoner og sagde, at det var paa høje tid at modvirke dette partis overgreb paa skolens og kirkens omraade« (Poulsen Dals referat i »Fyns avis«). En skrivelse med 344 underskrifter blev sendt til ministeriet med lange angreb paa grundtvigianismen, friskolen og højskolen, imod sognebaandsløsning og de ulykkelige spaltninger, som alt dette medførte i kirkelivet og i hjemmene. Pastor lic J. V. Bloch, Kerteminde, der var folketingsmand, tog stærkt til orde imod landboforeningen, og 42 af Kr. Kolds elever forsvarede friskolen. Landboforeningen fik god tilslutning, og det var ikke altid fine midler den benyttede. Friskolen fik dog efterhaanden fodfæste og biskoppen var tilfreds med den.

Provst *Fich* var her i 31 aar, en fordragelig mand, som stod venligt over for bevægelserne, pastor *Nielsen* var en stilfærdig mand, IMs ven, provst *Schmidt* var nærmest KC, en dygtig provst, og provst *Valentiner*, en af FDFs stiftere, bragte friskhed og ungdom til præstegaarden: den ranke, sportstrænede, solbrune provst, som jævnt og ligetil forkyndte ordet om søndagen, om hverdagen gik ud i sit sogn eller sad og skrev til de mange FDF-drenges fødselsdage; paa vægge og døre i studereværelset var der billeder af FDF-drenge. Den store, gamle præstegaard husede et særegent liv; gæstfrit blev der taget imod, og i kirken opretholdes stadigt den gamle skik, at menigheden rejser sig, naar præsten gaar ind gennem vaabenhuset. — Hindsholms store ungdomsforening er grundtvigsk præget, og medens der 1922 var 180 sbl til Kerteminde valgmgh, er nu kun godt 100.

1904 oplyses: god kkg, gode forhold, lydhør befolkning, gode muligheder for en nidkær, ikke partipræget mand. 1917: Jævnt god kkg, svag IMbevægelse, overvejende gr præg 1926: Kkg 10 pct, hørelyst, megen velvilje, ungdomsm i pgd, ikke stærkt partipræg (se videre s 153).

Mesinge kirke (Sct Kathrine), kaldet »Sct Karen med den blaa kaabe«, er anselig, 41 m lang; af den romanske granitkirke staar kun skibets sidemure. I sengotisk tid er kirken forlænget mod øst og vest, koret er revet ned, paa østgavlens midte en svær pille, der foroven er ottekantet og ender med et lille spir. Lidt senere opførtes taarnet med kamgavle i nord-syd og renæssancekviste i øst og vest, samt vaabenhus mod syd. Hvælvinger. Alt det senere tilbyggede er af munkesten. Altertavle med rester af ælure renæssancetavle og et daarligt, nyere maleri, smuk renæssanceprædikestol fra 1594, romansk font, udskaaren præste- og degnestol. Flere ligsten og epitafier, klokke fra 1472, gl taarnur. 300 sd. — Ved kirkegaardens sydøsthjørne det gl hospital af store røde sten, med blindinger i gavlen, tidligere kirkelade.

Architekten, XIV, 407, jvf Illustr tid, 1907—08, s 236.

Folketal: 1850: 930, 1901: 1204, 1921: 1210.
Altergæster: 1922: 500.
Menighedsraad: 1922: overv gr eller up.

Sognepræst

Indt 1857: a) 66 rug, 177 byg, 88 havre, 30 rdl, 10 byg, c) 84 snese æg, mælk m m, 68 td ld. 1870: regul: 3140 kr, netto: 8142 kr. 1913: 1. kl.

1685—1771 var slægten West sp her i 3 led: 1685—1719: H. P. W, 1719—50: Fr. H. W, 1750—71: Hans Z. W.

19. 23. sept 1848—7. febr 73 sp Sejling-S 24. febr 44): **Rasmus Christian Lehn** * 13. okt 07 Nyborg. Forældre: Birkedommer paa Holckenhavn Rasmus L og Vilh. Constantia Vogelsang.

Stud Nyborg 24 c juli 29 (nc), landmand i 8 aar, hjpr Gislev-E 13. febr 38, afsk 7. febr 73, † 15. juli 79. ∼ 25. april 30 Elisabeth Utke, * 1. nov 00 Brolykke, Viby, † 2. jan 73. Forældre: Krigsraad, landinsp, proprietær Johan Fred. U og Sophie Hedvig Heilmann. — Dt ∼ Schiøler, Herstedøster-V. Broder: Vrensted-T. Brodersøn: Hørby. Søstersøn: Aagaard, Ejlby-M. Hustrus søstre ∼ Heilmann, Bjerreby, og Heilmann, Ejlby-M.

Pastor Lehn var imod de gudelige forsamlinger (se foran), og det paatales i Nord. Kirketid 1838, s 484, at han ikke ville hjælpe de vakte i Gislev, hvor der var forfølgelser.

Hjælpepræst hos pastor Lehn

1868—72: **G. C. K. Schiøler**, se Herstedøster-V.

20. 20. maj 1873—26. aug 1904 (ord kat og førstel Kerteminde 23. aug 69): Provst **Viggo Hagbarth Theobald Fich** * 31. marts 37 Greve. Forældre: Lærer Jacob Ditlev Chr. F og Amalie Levine Rødder. Stud Roskilde 56, c 63[1] (hi), sekondløjtnant, deltog i krigen 64, kommunel Frederiksberg 65, Erindringsmedaille 76, provst Bjerge-Aasum herr 5. maj 92, r af Dbg 97, † 26. aug 04. ∼[1] 26. jan 67 Veronique Françoise Nielsen, * 14. febr 39 Kbhvn, † 10. aug 88. Forældre: Litograf Hans Chr. N og Mette Cathrine Steenstrup. ∼[2] 5. maj 92 Helga Hansen, * 23. dec 62 Odense, † 29. dec 47. Forældre: Lærer Hans H og Anna Cathrine Hansen . — 1. hustrus søstersøn: Borregaard, Sions k, Kbhvn.

Sogneraadsfmd i Mesinge 85—04.

Udg 66: ABC for begyndere.

Provst F var almindelig afholdt og kendt som en fordragelig mand, rummelig og venlig over for de friere bevægelser i kirken. Han var en anset provst; administrative opgaver laa godt for ham. Præster og lærere satte ham højt. Megen interesse viste han ogsaa kommunale sager, og var i mange aar en dygtig sogneraadsfmd, han var en af dem, der virkede mest energisk for at faa Kertemindebanen forlænget til Dalby. (Fyns tid 26. august 04, Kerteminde avis 30. august 04).

21. 16. nov 1904—17. okt 17 (sp Lemvig-N 13. april 86): **Frederik Adolph Nielsen**, * 16. marts 45 Lyngby. Forældre: Stiftsprovst, landstingsmand, prof lic N, sp Toreby, † 67, se der, og Helene Kirstine Hansine Perch. Stud Rosk 64, c 71[1] (hi), husl hos forp Frederiksen, Fuglsang, ord kat og førstel Maribo 9. juni 75, sp Holmsland 14. juli 79, r af Dbg 01, afsk 17. okt 17, † 28. april 18. ∼ 15. maj 77 Helga Judithe Berg, * 27. sept 56 Næsborg, † 28. nov 33. Faderen: Sp i Næsborg-S-O, † 84, se der. — Fætre: Nielsen, Magleby, Møn, og Vemmelev-H (kultusminister). Søstersøn: Forman, Aggersborg-B.

Pastor N var i Jylland kendt som en meget dygtig præst, paa Holmsland bevarede man længe hans minde. Sine bedste aar havde han i Lemvig. Han stod her midt i IMs store arbejde, IMs venner færdedes i den gæstfri præstegaard, og der blev holdt mange møder, indremissionærer som Anders Stubkjær, og Kr. Jacobsen (børnenes ven) og lærer Lind kom her ofte. Selv talte pastor N ikke mere end nødvendigt. Han var »en mand af faa ord og gammel ærlighed«. Men han havde en evne til altid at sige de rigtige ord og give det rette svar. Han var fmd for Vestjysk præstekonvent 97—02, og deltog iøvrigt i arbejdet for at skaffe hjælp i anledning af Harboøre-ulykken, han var med i Nationalforeningen til tuberkulosens bekæmpelse, og han var en interesseret kredsfmd i Præsteforeningen. Han skrev en mængde indlæg af opbyggelig, praktisk og politisk art i forskellige blade, og var i det hele en vaagen og interesseret mand. I Mesinge fik han en mere stille gerning, han var en irenisk natur, folk saa op til ham, og han befandt sig vel her. Hans hjem var præget af kultur, en god præst af den gamle skole. DnA 1919, s 52, Kr Dbl 29. april 18, Paul Nedergaard: Præstef Hist 390).

22. 12. febr 1918—18. sept 24 (sp Dalby-S 22. april 09): Provst **Christian Martin Schmidt**, * 1. febr 63 Hald ved Randers. Forældre: Lærer, kammerraad Johan Chr. S og Birgitte Larsine Hansen. Stud Randers 82, c 90[2] (h2), hjpr Karlby-V 5. febr 91, rkp Hyllested-V-H 6. april 94, sp Lading-F-S 24. juni 01, provst Bjerge Aasum herr 24. aug 12—10. aug 22, afsk 18. sept 24, r af Dbg 24, † 3. jan 33. ∼ 10. dec 93 Mathia Elise Secher, * 12. okt 65 Ørsted, Jylland, † 3. nov 20. Forældre: Ejer af Sandgaarden i Ørsted Jacob Anker S og Karenline Laurentz Michelsen.

Provst S faldt godt til paa Hindsholmen. Han var en stilfærdig, samvittighedsfuld mand, en god provst og præst. Han havde mange venner. Ikke partimand. (Dagspressen).

Embedet sammenlagt med Viby 1. sept 1925, se nedenfor.

VIBY

Viby sogn, 2218 ha, langstrakt, langs Storebælt nord for Kerteminde, er ret højtliggende og bakket, frugtbart, skovrigt og naturskønt, flere smaasøer. Byerne — og Maale med fh; hg Hverringe, hvor slægten Juel sidder i 6. generation, Brolykke og Bøgebjerg. Den skovklædte lille ø, Romsø i Storebælt, hører til sognet.

Det kirkelige liv. Embedet var af de smaa paa Fyn, og dog er kun 3 præster blevet forflyttet herfra 1536—1925. Fader og søn af slægten *Steenberg* var sp her 1680—1727, ligesom fader og søn, *Rützou*, var sp her 1818—53. Den ældre pastor *Rützou* var til at begynde med imod vækkelsen, men ændrede sit syn (se her s 24 og 26); baade *Kr. Kold* og lic *J. V. Bloch* havde i Viby venner, som søgte til Kerteminde kirke; striden 1856, da man dannede Hindsholms landboforening som modtræk mod Kolds og Blochs virke, mærkedes i Viby, og da Kerteminde valgmenighed skulle stiftes 1868, var der 2 gaardejere fra Viby mellem de 8 underskrivere (se side 131), *Knud Pedersen*, Viby, og *Niels Jensen*, Viby mark, var Blochs særlige venner, og flere sluttede sig til valgmenigheden. Pastor Fischers svigersøn, kapellan *Lindberg*, udgav 1877 en bog om

»Krigen i — eller livsytringer i V sogn«. Anledningen var, at 72 beboere overrakte sognepræsten en klage over L, fordi han »ikke kan tilfredsstille menighedens aandelige trang, hvilket ses af, at der kun kom saa faa i kirke. Det er *ikke* menigheden, der er sløv og ligegyldig, men skylden maatte søges hos præsten, der ikke evnede at udvirke sine prædiker saaledes, at de kan fattes eller forstaas«. Menigheden anmodede om at blive fri for L. — I sin bog giver L et meget bidsk og ironisk svar. Dels tror han ikke paa underskrifternes antal, dels skriver han om »den tykke stilhed og ro over sognet. Nu er de pludselig og hovedkulds som Jeppe vaagnet af deres dybe søvn: Er det jeg eller er det ikke jeg?« Derefter aftrykte han sin prædiken 1. søndag i advent 1877. Kort tid efter blev han forflyttet.

Den efterfølgende kapellan, *J. M. Møller*, var en nidkær IMs prædikant, og da *John Hansen* blev sp her, strømmede IMs venner fra hele egnen til V kirke. Han var en varm IMs ven, i sin fritid dyrkede han Brorsons salmer og virkede iøvrigt for herregaardsmissionen paa Fyn. Han udgav her en prædikensamling, der blev meget læst paa egnen. Der blev ogsaa et lille IMs smf, men IM har haft vanskeligt ved at finde frem her. Pastor *Wegener* var meget flittig i sognet, han søgte i løbet af hver vinter at faa afholdt møde i hver enkelt gaard i sognet, og man var gennemgaaende villig dertil. Ogsaa paa herregaardene holdt han møder for folkene. Der blev holdt menighedsmøder, ydremissionsmøder og sdsk, og W mindedes aarene her med glæde. Om hans gerning her staar paa et stort sølvbæger, som han fik ved afskeden 1898: »Tak for nidkær og trofast virksomhed i V sogn«. Præstegaarden var ofte præget af sorg, idet der blev født 8 børn i de 10 aar W var her, men 5 af dem døde. Pastor *Lunøe* havde en rolig gerning her, den store Hindsholm ungdomsforening samlede de unge, kirkegangen var i nogen tilbagegang.

1898 oplyses: God kkg, gode muligheder, ikke meget partipræg, 8 fam t valgmgh. — 1914: Nogenlunde kkg, ganske lidt IM, 6 fam t valgmgh, 1922: Intet særligt, 20 til valgmgh. Gode forhold.

Viby kirke er anselig og smuk, bestaar af langhus, hvor de ældste, romanske dele endnu ses, lille sakristi mod øst, vaabenhus mod syd. Over sakristiet opførtes i 18. aarh et taarn, hvis øverste del er af bindingsværk, øverst et lille spir. I 19. aarh opførtes syd for dette taarn et kapel for Juul'erne med kuppelsvunget, spaantækt tag. Alterbilledet (Nedtagelsen af korset) er i nyere ramme. Ny prædikestol, romansk font. Store ligsten. 200 sd. Kirkens indre restaureret 1895.

Mackeprang: Døbefonte, s 110.

Folketal: 1850: 883, 1901: 722, 1921: 706.
Altergæster: 1922: 300.
Menighedsraad: 1922: 1 IM, 1 gr, 4 up.

Sognepræst

Indt 1857: a) 47 rug, 47 byg, 47 havre, b) 42 rdl, c) 33 snese æg, mælk m m, d) 200 rdl, e) 64 td ld. Smuk, grundmuret pgd fra 1848. 1870: regul: 1680 kr, netto: 3150 kr. 1913: 3. kl.

14. 7. aug 1846—23. april 53 (hjpr Agri-E 18. juli 45): **Niels Ludolph Georg Rützou,** * 17. okt 19 her. Forældre: Sp her (1818—46), fl t Linaa-Dallerup, Niels Oschatz R, † 47, og Anna Dorothea Holm af Dalby-S. Stud priv 37, c nov 43 (h). ∼ 13. okt 46 Ida Erasmine Fog, * 21. juni 25, † 5. nov 88. Forældre: Godsforvalter paa Selchausdal Jørgen David F af Køge-Ø og Regitze Marie Weiss.

R var som sin fader en meget dygtig landmand. Han døde pludseligt, idet han blev syg ved at prædike i den nykalkede kirke. (W III, 562).

15. 4. aug 1853—16. aug 78 (sp Fuur 12. april 41): **Ernst Christian Fischer,** * 29. jan 06 Stenmagle. Forældre: Sp i Bregninge-B Jens Henrik F, † 28, og Caroline Frederikke Vilhelmine Gjedde. Stud Hrlf 24, c jan 33 (h), hjpr Ubby 23. dec 35, † 16. aug 78. ∼ 24. nov 41 Frederikke Regine Schmidt, * 13. jan 14 Odense, † 26. nov 62. Forældre: Urmager Andreas Jørgensen S og Cathrine Petersen. — Dt ∼ Lindberg, Hodde-T. Broder: Torslev-L.

Hjælpepræst hos pastor Fischer

1877—78: **J. E. Lindberg,** se Hodde-T.
1878: **J. M. Møller,** se Kærum.

16. 8. nov 1878—29. sept 87 (hjpr. Dalby-S 1. nov 75): **John Hansen,** fl t Gislev-E, se der.

17. 5. dec 1887—20. jan 98 (kkp Humble 10. jan 84): **C. F. J. Wegener,** fl t Skamstrup-F, se biskopper, Lolland-Falster.

18. 1. april 1898—27. jan 1914 (sp Mariemagdalene-K 25. marts 86): **Palle Møller Lunøe,** * 10. dec 48 Grenaa. Forældre: Prokurator, branddirektør, sparekassebogholder Lars Joh. L og Cecine Marie Agerskov. Stud Aarhus 69, c 77[2] (h[2]) uord medhj Virring-E og hos svogeren i Ørre-S, hjpr Hvorslev-G 19. juli 78, sp Louns-A 17. febr 81, † 27. jan 14. ∼ 5. nov 78 Helene Ambrosia Elmquist, * 8. dec 52 Aarhus, † 1. juli 28. Faderen: Sp i Virring-E, † 92, se der. Broder: Skovlænge-G. — Hustrus brødre: Hvedstrup-F, og Sanderum.

En nobel, værdig, maaske lidt kølig præstetype, havde mange interesser, alvorlig og samvittighedsfuld, meget agtet i sognet og blandt kolleger.

19. 15. maj 1914—30 nov 15 (sp Nordstrømø 6. jan 07): **K. V. Nielsen,** se Østerø, Færøerne.

20. 28. marts 1916—1. sept 25 (kkp Odder 10. marts 10): Provst **L. A. Valentiner,** fl t Mesinge-Viby, se ndf.

Viby lagt som anneks til Mesinge 1. sept 1925.

MESINGE—VIBY

M sogn præges af velstillede gaardejere. En del arbejdere og fiskere. — V sogn præges af de 3 herregaarde.

1927 oplyses: Kkg 10 pct, hørelyst, megen velvilje, ungdomsm i pgd, ikke stærkt retningspræg, gr ungdomsf for 4 sogne, 180 og 10 til valgmgh. 1935: Kkg 8 pct, megen velvilje, 160 og 6 til valgmgh, ellers som før. 1943: Kkg 5 pct,

114 og 25 til valgmgh, intet retningspræg. 1950: Kkg 5 og 7 pct, velvilje, ringe hørelyst, intet retningspræg, gr ungdomsf for 4 sogne, 116 og 15 til valgmgh. 1954: Kkg 3 og 6 pct, u p, alm fynsk velvilje. M: ringe hørelyst; V: gl kirkelighed, en vis lydhørhed og interesse. 2 kirkeblade (et for hvert sogn), centralskole i M, 119 og 8 til valgmgh, 2 fh.

Blandt ledende lægfolk i menighedsraadet i de senere aar nævnes: Førstelærer *H. C. N. Hansen*, M (* 1881, lærer fra 1915), sogneraadsfmd, gdjr *Poul Larsen Møller*, M (* 1872), førstelærer *Carl Madsen*, V (* 1889).

Viby pgd bortforpagtet. Menighedssal og mghkøkken i pgd.

Folketal: 1950: 1187 og 549 (365 i Mesinge by).
Altergæster: 1925: 384 og 375, 1934: 350 og 320, 1942: 210 og 220, 1953: 200 og 175.
Menighedsraad: 1926: 1 IM, 4 gr, 8 u p. 1938: u p. 1953: 4 soc, 9 u p.
Kommunevalg: 1943: Mesinge: Soc 127 (2), rad 100 (1), kons 151 (3), venstre 168 (3). Viby: Soc 53 (2), rad 34 (1), kons 62 (2), venstre 122 (4). — 1954: Mesinge: Soc 156 (2), rad 107 (2), kons 115 (2), venstre 203 (3). Viby: Soc 66 (2), rad 32 (1), kons 68 (2), venstre 115 (4).

Sognepræst

1925: 1. kl, 1946: 2. kl. — Pgd opført 1854.

1. 1. sept 1925—4. maj 51 (sp Viby 28. marts 16): Provst **Ludvig Andreas Valentiner**, * 10. maj 81 Frederiksberg. Forældre: Bankdirektør Julius Christian Poul V og Bolette Sophie Elisabeth Lind (dt af biskop P. E. Lind, Aalborg). Stud Mtrp 99, c 05^2 (l), hjpr Frederiksberg k, 16. marts 06, kkp Odder 1. april 10, provst Bjerge-Aasum herr 19. jan 23, r af Dbg 27, afsk 4. april 51, r I af Dbg 52. ~ 3. juni 10 Elisabeth Glahn, * 15. nov 89 Frederiksberg. Faderen: Provst, Frederiksberg k, † 08, se der. — Hustrus broder: Sp Jesus k, Kbhvn. Stamt 35.

Medstifter af landsforbundet FDF 02, landsforbundets fmd 09—54, livsvarigt æresmdl af hovedbest, medstifter og sekr KFUM, Frederiksberg 05, BM Kbhvn kirkefond, medl af amtsskoledirektionen Odense amt 35—50.

Berl tid 8. maj 51.

2. 27. sept 1951 (sp Nordstrømø 20. maj 46): **Axel Krogh Rørbæk Madsen**, * 11. dec 16 Hasle, Bornholm. Forældre: Lærer i Gullestrup ved Herning Holger Andreas Rørbæk M og Anna Marie Magdalene Krogh. Stud Herning 36, c juni 43 (l-83), hjpr Torsager-B 2. juli 43, do Tunø 44, kst sp Assens 45. ~ 19. febr 44 Elin Fangel, * 14. juli 16 Østbirk. Forældre: Snedker Louis F og Ane Kathrine Korinette Rasmussen.

Litt: Jac. Madsen, s 150—53, V. Woll: Optegnelser fra M pgd, Hist aarb f Od og Assens amter, 1913 og 1921, T. Axelgaard: Fra Hindsholm for 100 aar siden (smst 1922 og 1924), Folkeminder fra Hindsholm, Fynsk hjemstavn, 1939, s 102 f, Holger Begtrup: Dsk mghliv i gr kredse, III, 1932, s 98 f, C. Wegener i »Præstegaardsliv«, III, 1951, s 200 f, K. A. Lange: Den danske friskole, I, 1933, s 146 f. Om den smukke gl Viby vindmølle, som stadig bruges, se Politiken, 20. dec 53. Et besøg hos kammerherre Niels Juel, Hverringe, Berl tid 21. marts 1954.

DALBY—STUBBERUP

Dalby sogn, 987 ha, ved Dalby bugt, er højtliggende og bakket, dog ligger Dalby ret lavt, frugtbart og smukt. Byerne Dalby med jernbanest, friskole med efterskole, fh fra 1912, højskolehjem, Hersnap, Birkebjerg med børnehjem.

Stubberup sogn, 2699 ha, det nordligste paa halvøen Hindsholm, omgivet af Storebælt og Kattegat. Meget naturskønt. Højst forskelligartet jord. Dels frugtbare marker, dels store lavninger, dels lyngklædte bakker. Mod nord Fynshoved med en ejendommelig vild natur. En del skov. Mange smaaøer. Meget smukke udsigter. Byerne Stubberup, Martofte (med Kertemindebanens endestationen, fh fra 1906, fattiggaard), Nordskov, Egense, Langø, Bogense, Snabe, Korshavn. Hg Schelenborg og Brockdorff.

Ved Martofte skal der have ligget et kapel.

Det kirkelige liv. Dalby var nok det sogn, som næst efter Kerteminde blev stærkest præget af den østfynske vækkelse i 1820—30'erne. Se herom se 21 f, hvor der ogsaa er fortalt om de 60 Dalby-boeres skarpe protest mod ændringer i ritualerne 1837. Paa Hindsholm var Dalby midtpunktet i det aandelige røre. De, som i 1830'erne stod i deres manddom, havde som unge mødt den gamle herrnhutiske vækkelses udløbere; efter Kr. Madsens død 1829 fik de et mere kirkeligt syn paa kristendommen end deres fædre. Og det skyldtes grundtvigsk paavirkning. Kr. Madsens enke giftede sig med *Rasmus Nielsen* (se s 28 f), og under *J. C. Lindbergs* paavirkning blev han grundtvigsk. J. C. Lindberg fulgte med interesse udviklingen i Østfyn. Han besøgte egnen og skrev meget derom i Nordisk Kirketidende. *Fr. Nygård* beretter bl a (FN s 378 f):

I de nordligste sogne paa Hindsholmen ved Kerteminde var der kun et par enkelte unge karle, som blev grebne af bevægelsen i 1820'erne.

I midten af det 18. aarh havde der i den lille landsby i Dalby sogn paa Hindsholmen levet tre brødre, som var fromme og alvorlige mænd. De gik i almindelighed under navnet »de tre hellige mænd«. Dette navn fik de, fordi, naar de kom sammen i bylav med naboer og slægtninge, tog de ikke del i deres samtale eller drikkelag, men helst sad de i en krog for sig og talte sammen sømmeligt og alvorligt, medens ellers raahed og løs skæmt var selskabstonen. Deres adfærd var dog ikke uden indflydelse, og deres efterslægt blev gudfrygtige folk, i hvis hjem der daglig kom til at lyde morgen-, aften- og bordbøn, ligesom der læstes meget i bibelen og de gamle salmer. (Dsk kirketid, 1895, nr 22.)

Der var ogsaa andre steder paa samme egn, hvor gammel gudsfrygt raadede. Saaledes omtales en gaard, hvor Brorsons salmer og Rosenius' prædikener hørte til deres kæreste andagtsbøger, og hvor det var en stadig regel hver søndag at læse og synge af disse bøger.

Af »de tre hellige mænd«s familie i andet led var brødrene Kristen og Morten Larsen fra en gaard i Dalby og Poul Rasmussen fra Mosegaarden i samme sogn.

Poul Rasmussen (* 4. april 1801) var den første af de unge paa den egn, der søgte forsamlingerne hos Kr. Madsen i Bregnør og syntes ikke saa ilde om dem. Imidlertid blev han syg og under sin sygdom grebes han af den forfærdeligste sjælekamp, som ganske bragte ham paa fortvivlelsens afgrund, hvor han udtalte fordømmelsesdommen over sig selv.

Hans ungdoms bedste ven og slægtning, Kristen Larsen fra Dalby, gik til ham, da han var begyndt at komme til sig selv. Poul Rasmussen udbrød da »i den mest bevægede hulken og graad, bad ham om forladelse for de mange letsindige og syndige ord, som han havde sagt til ham«, men tav atter stille, ligesom han dermed ville sige Kr. Larsen, at inden

han forandrede sin vantro tankegang, kunne han ikke indlade sig i nogen samtale med ham.

Kristen Larsen blev stærkt rystet ved dette besøg og følte, at han maatte betræde en anden vej. Han begyndte da at læse, særligt Zolikoffers andagtsøvelser og alle Bastholms prædikener, som hans ivrige rationalistiske fader havde indført i gaarden, tillige med evangelisk salmebog i stedet for Kingo, der tidligere havde været brugt der. Men disse bøger hjalp ikke den unge karl til klarhed. Det gjorde derimod for en del de samtaler, han fik med sin slægtning, Poul Rasmussen, »om livets vigtigste spørgsmaal«. Men, hvad der bidrog særligt til, at Kristen Larsen overgav sig til troen paa, at han kun kunne blive salig ved Guds naade, det var et samliv, han paa den tid kom i med sømanden Johan Due fra Kerteminde.

Johan Due gik nemlig ud at fiske i Dalbybugten, hvortil Kristen Larsens fædregaardsjorder paa en lang strækning grænsede.

Kr. Larsen siger om Due, at han var et begavet menneske, og især var han meget musikalsk. Og naar han sang de gamle salmer for dem, nemlig Brorsons svanesange, saa fik de en klang for hans øre, der for ham var mageløs. Thi Kr. Larsen havde jo aldrig hørt nogen levende salmesang. Især gik den salme ham mægtig til hjerte: »Op, I kristne, ruster Eder«. Ved denne sang fattede Kristen Larsen det forsæt, at nu ville han daglig beflitte sig paa at blive et bedre menneske. Og hertil gav Vorherre ham i sin kærlighed ogsaa kraft.

Kristen Larsen kom dog ikke ret tit i forsamlingerne; »thi dels turde han ikke gaa i disse for sin fader, og dels fandt han dem ogsaa noget trættende og kedsommelige«.

Poul Rasmussen derimod holdt nok af at gæste forsamlingerne i Drigstrup og Bregnør. Her stiftede han kendskab til og inderligt venskab med den jævnaldrende unge gdjr Peter Larsen fra Skræppenborg.

Peter Larsen og Poul Rasmussen var to saare forskellige naturer. Peter Larsen, fuld af hjerteglød, var altid i stærk bevægelse og fuld af mod til at gaa paa, hvor han mente, det var Herrens hellige sag, det gjaldt. Men saa kunne han ogsaa stundom være saa ilter og fremfusende, at det bagefter sved til ham. — Poul Rasmussen derimod hørte til de stille og indadvendte og derved stærke naturer, med en klar eftertanke. Det ædle og det sande var hans lyst. For det ville han kæmpe paa sin stille, støtte maade, men var saa maaske ogsaa stundom for forsigtig til at tage fat. De to, Peter Larsen og Poul Rasmussen, passede godt for hinanden, og efter at de en gang havde fundet hinanden, mødtes deres veje ogsaa tit. (Højskolebl, 1884, nr. 54.)

Poul Rasmussen, Mosegaard i Dalby, og hans fætter, *Kristen Larsen* fra nabogaarden i Dalby, blev de førende i kampen mod ritualforandringer (se s 27), og for disse vaagne og ansvarsbevidste mænd opstod et nyt spørgsmaal, da de fik børn, som skulle i skole. *Kr. Larsen* fandt det utaaleligt at overlade sine børn »i aandløse almuelæreres hænder«. Dette bragte ham i forbindelse med *Kr. Kold*, som de kendte lidt i forvejen fra 1848, da han laa indkvarteret i Sanderum, hvor Poul Rasmussen paa den tid havde en gaard. Kr. Larsen var Kertemindekredsens folketingsmand 1849—55.

Da *Kold* 1849 kom til Ryslinge og gik med planer om at oprette en skole for sine venners store sønner, var kredsen paa Hindsholm en af de første, som ydede bidrag dertil. Og da han 1851 aabnede sin skole paa Ryslinge mark, var Kr. Larsens ældste søn blandt hans første elever. Det var naturligt, at man fra Hindsholm søgte raad hos Kold om børnenes skolegang, og snart enedes man om, at han i foraaret 1852 skulle tage til Dalby sammen med sin nære medarbejder, *Poulsen Dahl*, for at holde en fri børneskole der. Kold fandt, at det var rart at være blandt de opvakte bønder paa Hindsholm, og enden blev, at han 1852 flyttede sin højskole fra Ryslinge til Hindsholm (se s 33). I Dalby dannede han desuden en fast friskole for børnene fra de mange venligtsindede hjem paa egnen, og de 10 aar, Kold var i Dalby, var nok hans rigeste aar. Her fik han sine højskoletanker klaret saaledes, at hans skole blev hovedarnestedet for Grundtvigs ideer om folkelig oplysning for voksne, men ikke mindre betydning havde det, hvad han i disse aar kom til at udrette for børnenes undervisning, og dette kom kristenlivet i børnenes hjem til gode. Kolds store møder paa friskolen fik ogsaa betydning, og da han 1862 flyttede til Dalum, stod der en fast kreds om friskolen, og provst, lic. J. V. Bloch var deres præst og sjælesørger.

Klaus Berntsen fortæller om Kr. Kold og om et ophold i Dalby hos Kold (Kl. Berntsen: Erindr fra min barndom og ungdom, 1921, s 55 f):

Det var min hensigt at søge optagelse paa Jelling seminarium, men Appel, der ønskede at knytte mig til den fri skole, raadede mig indtrængende til hellere at fortsætte min uddannelse hos Kold. Uagtet hans første højskole havde ligget mellem Ryslinge og min fødeby, Eskildstrup, hørte jeg som barn aldrig hans navn nævne; saa aldeles uberørt af denne sag var bef i skolens nærmeste omegn. 1852 flyttede Kold til Dalby paa Hindsholm, en mils vej nord for Kerteminde, og solgte huset paa Ryslinge mark til en væver, der altid i daglig tale blev kaldt »Koldsvæveren«.

Efter at jeg ved Appels hjælp havde faaet min mors samtykke til at tage paa Kolds skole, kørte min ældste broder for mig en dag i nov 1860 til Dalby. Jeg nærede inderst inde et stærkt ønske om at blive præst, men mor var bange for at ofre de mange penge, som det ville koste at holde mig paa Latinskolen i Odense og senere ved universitetet i København.

Det var langt hen paa eftermiddagen, inden min broder og jeg naaede til Dalby. Kold kom straks ud og tog imod os. Han var iført graa vadmelsklæder, bar en lodden hue paa hovedet og paa fødderne træsko med flettet halm i. Skolen var begyndt nogle dage forud, og alle senge var optaget. Medens jeg fik min kuffert baaret ind, gik Kold ind til eleverne og spurgte, om ikke en af dem ville dele seng med mig, da han ellers maatte ud i byen for at leje et værelse. Kolds senere svoger, Jens Peter Lebæk, en farverssvend fra Sønderjylland, tilbød da at være fælles med mig om sin seng, som var bred og stor nok til to. Den stod lige ved Kolds seng; han delte nemlig soveværelse med sine elever. Lebæk fortalte mig senere, at Kold var gaaet ind i skolen og havde sagt: »Her kommer en lille fyr, som jeg før har lagt mærke til og ventet; bare han nu ikke er for ung til at faa det rette udbytte af sit ophold her.« Lebæk mente, at Kold sagde dette med en klang af særlig velvilje. Denne interesse var nok grunden til, at Lebæk straks tilbød at dele seng med mig.

I Kolds private lejlighed blev jeg modtaget af hans søster, Marie. Han levede dengang under smaa kaar, hvilket den daglige kost bar vidnesbyrd om. Naar vi stod op, fik vi øllebrød og smørrebrød, om middagen 2 retter mad, sammensat som skik og brug var blandt bønderne: Formaden vekslede mellem grød, vælling, kaal og ærter. Om aftenen smørrebrød med ost og en kop kogt mælk. Engang imellem hændte det, at Marie Kold vinkede Lebæk og mig ind i køkkenet, hvor hun gav os en kop kaffe; den gudedrik fik vi ellers aldrig paa skolen. Kun en morsingbo, der var en forkælet gaardmandssøn, nød den samme ære, men det var som selvbuden gæst. Han listede undertiden ud i køkkenet, lagde sine arme paa bordet og sagde: »A æ' saa dvask, har I ey nøj kaffe?« saa maatte hun forbarme sig over ham.

Kold var ikke stærk af helbred. Svagheden stammede fra en sygdom, han paadrog sig den sommer, han lod opføre sin skole i Dalby, og at søge læge var efter hans opfattelse et udslag af vantro. Havde Vorherre paalagt ham en sygdom, maatte det alene overlades til ham at sørge for, at han atter blev rask. Følgerne af sygdommen forlod aldrig Kold. Han led af fodkulde og gik derfor gentagne gange daglig ud i køkkenet, hvor han sad ved komfuret og skiftede strømper, medens han snakkede med sin søster og pigerne. Ved saadanne samtaler, hvor Kold satte sig ind i andre menneskers tanke- og sjæleliv, hentede han stof til mange af sine foredrag.

Kold havde engang været huslærer hos pastor Bir-

kedal. I den tid gik han næsten daglig hen til gdjr Frederik Larsen for at faa en samtale med denne mands opvakte hustru. Ofte hørte jeg ham sige, naar han holdt foredrag: »Ja, det er, som hun sagde, Frederik Larsens kone i Ryslinge,« og saa gentog han flere af hendes udtalelser. En gang kom der en præst og spurgte, hvilken forskel der var paa Rødding, Hindholm og Kolds skole, hvortil Kold svarede: »Der er blandt andet den forskel, at medens Rødding højskole er oprettet af sønderjyske bønder for at udvikle slægten til at sejre i kampen, som føres dér mellem dansk og tysk, og Hindholm højskole er rejst af sjællandske bønder for at dygtiggøre slægten til at føre kampen mod herremændene, saa er min højskoles opgave at dygtiggøre ungdommen til at deltage i den kamp, der uafbrudt føres mellem liv og død.« Ved en senere lejlighed blev Kold spurgt om, hvilken forskel der var paa undervisningen hos ham og paa de skoler, der dengang blev oprettet af akademikerne Ludvig Schrøder, Jens Nørregaard, Trier og Frede Bojsen. Hertil svarede han, at der blandt andet var den forskel, at medens akademikerne holdt foredrag om Perser-krigene, holdt han foredrag om Frederik Larsens kone i Ryslinge.

Jeg mærkede jo straks, at Kold var skolens aandelige bærer. Hver formiddag holdt han et foredrag, som havde sit udspring i Grundtvigs behandling af verdenshistorien. Gennem disse foredrag viste han sammenhængen i menneskeslægtens og folkenes udvikling, og det var ham magtpaaliggende at indgyde os tro paa og tillid til, at den Gud, der havde skabt verden og mennesket, stod bag ved tilværelsen og ledede den dag i dag saavel folkenes som det enkelte menneskes liv, saa længe man ville lade sig føre af ham og ikke vende ham ryggen. Kold tog ogsaa til udgangspunkt for sine foredrag et af tidens brændende spørgsmaal eller en ytring eller vrang opfattelse, der var fremsat. Han var af naturen en filosof, en Sokrates i danske klæder, folkelig i ordets dybeste forstand, og han havde, ved paa en jævn maade at fremsætte sine tanker, en fængslende magt i sine ord og øvede en mægtig indflydelse paa eleverne, ikke blot gennem sine foredrag, men i lige saa høj grad ved de samtaler, han førte med os. Han kom i reglen ind i skolestuen hver aften, satte sig stille hen paa en bænk og gav sig i snak med en eller anden elev, lidt efter sluttede flere sig til, og naar der saa blev stillet spørgsmaal, kom han i aande, og de svar, han gav, var ledsaget af interessante fortællinger fra hans oplevelser. Aldrig før eller senere har jeg hørt nogen taler, der som Kold kunne indgyde sine medmennesker tro paa Guds kærlighed til mennesket. Han søgte at nedslaa den gængse mening, som mange nærer og ofte har svært ved at komme bort fra, at Gud som en streng politimester altid er parat til at straffe. Naar man kommer i nød og trængsel, falder det lettere at tage tilskikkelserne som en straf i stedet for at forstaa, at Gud bruger skuffelser og modgang for derigennem at drage hjerterne til sig.

Et fremtrædende træk hos Kold var hans store sandhedskærlighed, og den gav sig især tilkende i hans frygt for at tale om aandelige ting, naar hjertet ikke var varmt. Hans valgsprog var: »Alt udefra det som er paaklistret, regner af,« og ofte brugte han ordsproget: »Luk munden, at hjertet ikke bliver koldt.« »Man skal,« sagde han, »kun tale om aandelige ting, naar det brænder,« og jeg har mere end én gang oplevet, at han, naar han ikke var oplagt til at holde foredrag, sagde: »Jeg føler, at jeg i øjeblikket ikke kan tale om aandelige ting, men vent til i eftermiddag, saa giver Aanden mig nok kraft til at tale.« Han indskrænkede sig da til at genfortælle et afsnit af verdenshistorien eller forlod stuen. Han brugte aldrig talerstol eller kateder, men stod paa gulvet ved et bord.

Ved middagsbordet førte Kold ofte interessante samtaler enten med de gæster, som sad ved siden af ham, eller med eleverne, og var der ingen andre at faa i tale, henvendte han sig til huskatten, der spillede en ikke ringe rolle. Den sad ofte ved siden af ham, og han talte da til den om den store egoisme, der laa bag ved dens tilsyneladende elskværdighed, og undertiden snakkede han saaledes til mis, at eleverne spurgte sig selv, om det ikke snarere var til dem, han talte.

I reglen gik Kold hver søndag i Kerteminde kirke for at høre provst Victor Bloch, til hvem han havde løst sognebaand. En dag, da vi fulgtes ad fra kirke, spurgte han mig, hvad jeg syntes om prædikenen. Jeg svarede, at den var smuk og god. »Ja, det var den,« sagde han stille, »og skal vi saa gaa hjem og leve derefter.« Han var den første sognebaandsløser i Fyn, og da dette kom biskop Engelstoft for øren, ønskede han en samtale med ham. Kold, som dengang hverken ejede hest eller vogn, gik saa en dag til Odense og kom op paa bispekontoret. Uden at hilse eller give ham haanden spurgte bispen: »Hvorledes kan De være lærer i et samfund, som De har forladt?«

Kold: »Det er mig ikke bekendt, at jeg har forladt den by, hvor jeg er lærer.«

Bispen: »Har De ikke løst sognebaand til præsten i Kerteminde?«

Kold: »Jo, det har jeg, men jeg er fremdeles lærer og bosiddende i Dalby.«

Bispen: »Tør De paastaa, at det er ugyldigt, naar præsten i Dalby døber eller tager til alters?«

Kold: »Nej, det paastaar jeg ikke.«

Bispen: »Hvorfor har De da løst sognebaand?«

Kold: »Jeg har i dag gaaet den lange vej fra Dalby til Odense, og da jeg kom hertil byen trængte jeg til hvile og vederkvægelse. Hvis der paa den gæstgivergaard, jeg gik ind paa, var serveret mig vand til morgen, vand til middag og vand til aften, tror Deres Højærværdighed da, at jeg næste gang, jeg kom til Odense, ville søge forplejning paa det sted, da jeg har frihed til at tage ind, hvor jeg vil?«

Bispen: »Hvorledes kan det rime med det, vi her taler om?«

Kold: »Naar biskoppen ikke forstaar, hvad jeg mener, maa jeg bruge et andet billede. Sæt nu, at jeg skulle betale Deres Højærværdighed 2 rigsdaler, og jeg i stedet for lagde 2 specier paa bordet. Paa klangen kunne De straks høre, hvad det var for en mønt. Ville Deres Højærværdighed lade sig nøje med disse?«

Biskoppen svarede intet herpaa, men sagde i barsk tone: »Vil De hilse i Dalby og sige, at de kirkelige handlinger ved daab og nadver, som præsten i Dalby udfører, er lige saa gyldige, som naar præsten i Kerteminde døber og tager til alters.«

Kold: »Ja, jeg skal nok fortælle hjemme, at biskoppen over Fyns stift har den mening.«

Naar Kold refererede denne samtale, føjede han gerne til: »Biskoppen over Fyns stift er en lille mand, og han siger i reglen nogle bitte smaa ord, der triller lige ned ad vesten.«

Det aar, jeg blev elev paa Kolds skole, var der to ting, der særlig optog hans tanker, og det var dels at faa skolen flyttet ned i nærheden af Odense, dels at faa den aabnet for kvinder. Herom talte han ofte med os. En dag i løbet af vinteren modtog han besøg af Danmarks sidste overskoledirektør, K. H. With, forfatteren til flere digte i fynsk mundart. Kold talte da ogsaa til ham om sin yndlingstanke: at faa kvinderne paa højskole i sommermaanederne maj, juni og juli for at drage dem ind under den samme aandelige paavirkning som den, der gennem højskolerne blev mændene til del. Da With spurgte Kold, om han var sikker paa, at der føltes trang dertil, svarede denne, at han ofte modtog breve desangaaende fra sine tidligere elever. En bad om tilladelse til at komme nogle dage paa skolen og tage sin hustru med for at høre foredrag; en anden ville gerne tage sin søster eller kæreste med; de følte det som et savn, naar de fra højskolen kom tilbage til hjemmet, at kvinderne ikke kunne dele glæden ved den aandelige verden, som Kold havde aabnet deres syn for. »Heri ser jeg et vidnesbyrd om,« sagde Kold, »at der er trang til at faa kvinderne aandelig interesserede, thi de udgør jo den ene halvpart af menneskeheden, og hvilken betydning vil det ikke faa for den opvoksende slægt at have opvakte mødre. Mændene kan ikke alene skabe lykkelige hjem.«

With ytrede, at det jo altid dog var mændene, der ønskede højskolen aabnet for kvinderne: »Men er De ogsaa vis paa, at der blandt kvinderne føles lyst og trang til oplysning?« spurgte han. »Jo,« sagde Kold, »jeg kan nævne et nærliggende vidnesbyrd herom. Præsten her i Dalby besøgte mig forleden og klagede over sine tjenestepiger; de var saa optaget af at læse romaner, at de ofte forsømte deres arbejde.« »Hvilke bøger læser saa disse piger?« spurgte With. »Paul de Kocks romaner,« lød svaret. »Fy for en ulykke, det er jo vor tids mest usædelige og slibrige litteratur. Ja, saa ønsker jeg Dem til lykke, hr Kold, hvis De kan bane vejen for en undervisning, der paa bedre og værdigere maade kan tilfredsstille danske pigers vaagnende trang til oplysning.«

Nogen tid efter bad Kold en af sine venner, gaardmand Jens Steffensen i Ladby, om at købe ca 40 td ld, der var til salg i Hjallese tæt syd for Odense. Jens Steffensen udførte hvervet, men han turde ikke fortælle, at han købte arealet til Kold, fordi dette navn var saa omtvistet, at handelen derover stod i fare for at gaa i stykker. Men her fik Kold rejst sin skole.

Kolds modstandere fandtes mest blandt præster og lærere; de bitreste var provsterne Hald i Lumby, Rohmann i Rønninge, Hansen i Fraugde og lærer Lehn.

Fra »Hindsholms landboforening« udsendtes der andragender baade til regeringen og til Odense amtsraad om at nægte Kolds skole understøttelse. I amtsraadet var der kun eet medl, folketingsmd Cornelius Petersen, der havde mod til at forsvare Kold.

I en indberetning fra 1856 hedder det: »Beboerne er i det hele oplyste og roses for orden, vindskibelighed og sædelighed. Virksom patriotisme, der navnlig i krigstiden lagde sig for dagen ved mangehaande frivillige gaver og penge, linned, sko. Ogsaa i det politiske gør en sund liberalitet og national aand sig gældende. En bonde, *Kr. Larsen* fra Dalby, har i mange rigsdagssessioner værdigt repræsenteret denne valgkreds, indtil han omsider fratraadte til fordel for *Grundtvig*, der i religiøs henseende har en del tilhængere paa denne egn. (Th. Hertz: Efterretn om gejstl Smb, Fyen, s 23).

Kr. Larsen var stadigt føreren, ogsaa 1863, da Bloch var flyttet, og man gik i gang med at danne *valgmenighed*. Kredsen i Dalby var saa betydende, at den med det samme kom til at danne en selvstændig filial under Kerteminde valgmenighed, og allerede i okt 1869 kunne bedesalen indvies, senere afløst af Bethlehemskirken (se s 131). Der blev bragt store ofre for at faa egen kirke og præst.

En af de førende ved oprettelsen af friskolen var *Lars Kristensen*, Dalby. Han var meget optaget af Kr. Kolds tanker. Lars Ks fader fik overtalt Kr. Kold til at flytte til Dalby, og i 10 aar kæmpede Kr. Kold for sin skole, dels var landboforeningen haardt imod, dels fandt provsten børnene daarligt forberedt. Da Kr. Kold flyttede herfra, skiftede friskolen ledere et par gange; men saa kom *Anders Klinkby* (* 1841 i Klinkby v Lemvig, † 1922) hertil 1868. Han havde tidligere været lærer her, havde deltaget i krigen 1864 og en tid været friskolelærer i Vindinge v Nyborg. Han fik skolen stabiliseret og fejredes bl a af Klaus Berntsen ved friskolens 50 aars fest 1912 (Højskolebl 1912, sp 991). Han var en ivrig lærer, fyr og flamme for sin sag. Han holdt ogsaa aftenskole og fulgte de unge senere i deres liv, ivrigt optaget af Sønderjylland og af skyttesagen. Af de senere lærere kan nævnes frk Marie Andersen og Kr. Østergaard.

De to sognepræster *Møller* var imod Kold. Af hjælpepræsterne var *John Hansen* lige saa afgjort IMs mand som hans efterfølger. *M. P. M. Jensen* var grundtvigsk.

Det kan ikke nægtes, at valgmenigheden tog de betydeligste mænd og kvinder i Dalby. Friskolen tog mange af børnene. Der blev dog smaa kredse tilbage om sognekirkerne, og efter 1880erne har der været et godt forhold mellem sognemgh og valgmgh. Friskolen har jævnligt valgt sognepræsten til tilsynsførende, og valgmenighedsfolk har søgt sognekirken og omvendt. Der har ogsaa stadigt været grundtvigske folk, som ikke har sluttet sig til valgmenigheden. Af IMfolk har der kun været ganske faa, men de har været kirkelige og samarbejdet med sognepræsten. De har holdt møder i hjemmene ved indkaldte indremissionærer, og sognepræsterne var gerne indbudt til at slutte. Flertallet af sognemenigheden er uden partipræg, nogle med gammeldags kirkelighed, andre ligegyldige. Men der er megen velvilje. Kirkegangen har gennem aarene været nogenlunde god; i Stubberup, hvor mange har langt til kirke, kan vejret virke hindrende. Der har været holdt velbesøgte ungdomsmøder, men gymnastik og dans har svækket det kirkelige ungdomsarbejde.

En række gode lægfolk har virket her i sognene. Inden for valgmenigheden f eks friskolelærer *K. Østergaard*, gdjr *Knud Knudsen*, Hersnap, sogneraadsfmd *Otto Pedersen*, Birkebjerg og gdjr *P. Hansen*, Hersnap mark. Inden for IM har gdjr, sparekassedir *Emil Sørensen*, Dalby, og hans svoger, gdjr *H. P. Larsen*, Martofte og efter dennes død, hans søn, *Carl Larsen*, gjort et godt arbejde. Der er dem, der mener, at hvis valgmgh ikke havde haft sin egen kirke, ville den som forholdet til sognemgh har udviklet sig, næppe have bestaaet. Ved præstevalget 1932 var den lige ved at blive sprængt. Provst *Schmidt*, der kendte egnen saa godt, talte om »krisen, der kommer, naar en valgmgh skal overgaa til 3. generation.« Baade provst *Schmidt* og pastor *Kiærskou* havde mange forbindelser med valgmenighedsfolkene.

Dalby-S er et godt sted at være præst. Der er en meget opvakt og velvillig befolkning. Ikke meget retningspræg. Hindsholms ungdomsforening samler de unge fra 4 sogne. Friskolens 100 aars fest fejredes ved et 2 dages møde 14.—15. juni 1952.

Blandt ledende lægfolk i menighedsraad etc i de senere aar kan anføres: Fmd for Bylauget: karetmager *Henrik Pedersen* (* 1868), lærer *Simon J. Simonsen*, D, lærer fra 1910, kendt husflidsmd, lærer *L. P. Trane*, S (* 1880), lærer i S 1913.

1918 oplyses: jævnt god kkg, ingen retning fremtrædende, c. 350 sbl til valgmgh, fordragelige forhold, 1927: Kkg 10 og 7 pct, 235 sbl, ingen brydninger. 1939: Kkg 10 og 8 pct, 235 sbl, jævne, sunde, folkekirkelige forhold, IMmøder i D og Martofte. 1950: Kkg 5 pct, almindelige folkekirkelige forhold, 170 og 30 sbl, IMmøder i Martofte, ingen brydninger. 1954: Kkg 5 pct, alm forhold. Enkelte IM (møder i hjemmene), Hindsholm ungdomsf (sp), friskole, 175 + 25 til valgmgh. Velstillede gaardejere i D, mere paa det jævne i S.

Dalby kirke (Sct Peder) er oprindelig romansk af kamp, i sengotisk tid forlænget mod vest og overhvælvet, alt af mursten. Derefter er der tilføjet taarn med blindingsprydede kamgavle i nord-syd, taarnrummet er begravelse for slægten Brockenhuus. Vaabenhus mod syd. Udskaaren renæssancealtertavle fra 1633, prædikestol i samme stil (s 1600). Ny granitfont. Præste- og degnestol fra 1588 med ornamenter. 225 sd.

Stubberup kirke (kaldet »den hvide jomfru«) ligger højt med vid og smuk udsigt. Langhuset er 37,5 m langt med rester af det oprindelige, romanske skib, hvis kor blev nedbrudt. Taarnet har blindingsprydede kamgavle i nord-syd, vaabenhuset mod syd har svungen renæssancegavl. Rigt udskaaren altertavle, som i Dalby, og tilsvarende prædikestol, romansk font. Præste- og degnestol fra 1587. 250 sd. Sagnet fortæller, at Marsk Stig skal være begravet i S (jvf Chr. Winthers digt: »Vaabendragerens ed«).

Folketal: 1850: 595 og 789, 1901: 636 og 796, 1921: 612 og 829, 1950: 652 og 752.

Altergæster: 1922: 132 og 242, 1934: 138 og 216, 1942: 80 og 121, 1953: 127 og 156.
Menighedsraad: 1918: 1 IM, 1 gr, 6 up, 1930: 1 IM, 2 gr, 9 up, 1938: 1 IM, 2 gr, 10 up, 1953: 12 up.
Kommunevalg: 1943: Dalby: Soc 71 (2), rad 83 (2), kons 50 (1), venstre 80 (2). Stubberup: Soc 89 (2), rad 111 (3), kons 31 (1), venstre 104 (3). — 1954: Dalby: Soc 73 (1), rad 97 (2), kons 46 (1), venstre 121 (3). Stubberup: Soc 123 (3), rad 123 (3), kons 22 (0), venstre 111 (3).

Sognepræst

Indt 1857: a) 73 rug, 160 byg, 84 havre, b) 20 byg, 125 rdl, c) 110 snese æg, 2 maal mælk af hver gaard m m, d) 350 rdl, e) 62 td ld, meget bakket jord. Herskabelig toetagers pgd fra 1843, 24 fag (tager sig gennem en allé ud som et lyststed). 1870: regul: 3140 kr, netto: 5442 kr. 1913: 1. kl. 1931: 2. kl. 1946: 3. kl.

1642—1761 var 5 præster af slægten **Thestrup** sp her: 1642—73: Provst Ole R T, og derefter dennes 3 sønner: 1667—69: Successor Thyge O. T, 1670—71: Rasmus O. T, 1673—1721: Matthias O. T, derefter dennes søn: Schack M. T, 1721—61.

13. 19. juli 1847—16. maj 59 (sp Ø Nykirke-Give 20. aug 34): **Christian Edvard Møller,** * 13. jan 16 Kbhvn. Forældre: Højesteretssekr og notar ved det juridiske fakultet Carl Johannes M og Vilhelmine Lovise Schmidt. Stud Viborg 25, c jan 31 (l), † 16. maj 59. ∼ 31. okt 34 Martine Eline Bredsdorff, * 23. jan 06 V Skerninge, † 2. aug 88. Forældre: Sp i V Skerninge-U, provst Morten B (af V Skerninge-U), † 41, og Ellen Cathrine Hornemann af Marstal. — Hustrus broder: Vissenbjerg. Søstre ∼ Becker, V Hæssinge-S-L, og Leth, Horne. Stamt 14.

14. 14. aug 1859—24. nov 82 (sp Hedensted-SD 15. dec 43): **Johannes Gotthilf Møller,** * 28. juli 11 Slagelse. Forældre: Major ved fynske regiment Gotthilf Heinrich M og Johanne Jydtman. Stud Fredericia 28, c okt 33 (l*), skolebest, Middelfart, ord kat Trinitatis k, Fredericia, 2. okt 38, afsk 24. nov 82, † 28. juni 85. ∼ 4. dec 44 Louise Caroline Müller, * 20. juni 24 Fredericia, † 24. april 88. Forældre: Toldkontrollør, prløjtn Herman Anker M og Elisabeth Hansen. — Datter ∼ Bruun, Ingstrup-H-A.

Hjælpepræst hos pastor Møller

1870—74: **L. T. Bruun,** se Ingstrup-H-A.
1875—78: **John Hansen,** se Gislev-E.
1879—82: **M. P. M. Jensen,** se Bornholms valgmgh.

15. 2. febr 1883—12. nov 1908 (sp Estvad-R 18. jan 77): **Anton Vilhelm Scheel Olrik,** * 22. jan 44 Helsingør. Forældre: Etrd, borgmester, medl af den grundlovgivende rigsforsamling Jacob Baden O og Helene Christine Rosenørn. Stud Frborg 63, c 69[2] (l), i Italien, hjpr Greve-K 15. april 73, afsk 12. nov 08, † 4. juli 12. ∼ 8. okt 73 Elisa Victoria Møller, * 3. okt 47 Randers, † 4. dec 27. Forældre: Jstrd, læge Peter Chr. M og Elisa Amalie Secher. — Sønner: Monsignore Jak. O, æreskammerherre hos paven, præst for den rm kat mgh, Horsens, og civildommer i Kbhvns nordre birk, c theol & jur Elias O. Datter: Forfatterinden Ingeborg O. Fætre: Sct Jørgens-S og K Stillinge. — Stamt 63.

Ingeborg Olrik fortæller om den hyggelige præstegaard i Dalby, den store spisestue, hvor fru O tog billedbibelen frem og holdt en slags søndagsskole for de smaa, medens præsten var i anneksets kirke, om pigemøderne, hvor 30—40 samledes i spisestue og dagligstue med deres haandarbejder og lyttede til oplæsning og andagt. Den store, svale havestue og havens eventyrrige var fyldt med gæster om sommeren, og til en sommeraften »hørte fars sang ved klaveret«. For ham havde hver sang sit budskab, som skulle fremhæves. Den gamle lærer *Bülow* (brodersøn af generalen), som »ikke var nogen Adonis«, bød O velkommen i Dalby og var familiens gode ven. Gammel fin kultur, nøjsomhed og fromhed prægede hjemmet, hvor der raadede en egen tryghed. O var en fredens mand, der havde let ved at sætte sig i respekt; han stod i venligt forhold til alle; en gaardsmandsfamilie, som hørte til valgmenigheden, besøgte jævnligt præstegaarden. Hver sommer var der stort møde i præstegaardshaven. (»Præstegaardsliv, I, 1949, s 174 f jvf H. M. Fenger: Erindringer 1925, s 84).

Hjælpepræst hos pastor Olrik

1908: **B. Holst,** se Gesten.

16. 22. april 1909—12. febr 18 (sp Lading 24. juni 01): Provst **C. M. Schmidt,** provst Bjerge-Aasum herr 24. aug 12, fl t Mesinge, se der.

17. 23. maj 1918—10. aug 42 (sp Daubjerg-M-S 4. okt 09): **Gustav Kiærskou,** * 12. marts 74 Kbhvn. Forældre: Inspektør ved botanisk musæum, docent ved polyt læreanstalt, c mag Hjalmar Frederik Christian K og Margrethe Olivia Gindrup. Stud Brgd K 92, c 99[1] (h₂), lærer Kbhvn, hjpr Errindlev-O 27. april 01, do Taagerup-T 06, do Besser 07, afsk 10. aug 42, † 20. jan 51. ∼ 14. juni 10 Inger Johanne Caroline Barchalia, * 12. sept 89 Skelskør. Forældre: Distriktslæge Ludvig Peter B og Hulda Marie Cecilie Margr. Pedersen.

En lille mand med et stort purret haar omkring en høj skaldepande og med et venligt smil, altid rede til at hjælpe, saadan var pastor K i sin fremtræden, og som præst tilhørte han afgjort KC. Han var meget glad for at være her, havde et godt forhold til valgmgh, hvis medlemmer jævnligt deltog i hans gudstjenester, og ved IMs møder var han næsten altid med. I de første aar samlede han ogsaa mange unge i den smukke pgd. Han var sekr i herredets konvent, hvor han deltog med stor interesse. Han var en beskeden og hjertelig natur. Han tog afsked før aldersgrænsen for at give plads for de unge og fik sit hjem Maglekildevej 9, Frederiksberg. Ved det engelske bombardement 21. marts 1945, da hele kvarteret omkring Maglekildevej blev ødelagt, blev hans hjem totalt udslettet. Med stor værdighed og ydmyghed oplevede han denne katastrofe. Senere fik han et smukt hjem paa Hoffmeyersvej.

18. 24. nov 1942 (sp Adslev-M 6. febr 37): **Jens Oluf Eriksen,** * 24. okt 08 Dreslette. Forældre: Lærer Jens Christian E og Maren Hansen. Stud Odense 29, c 36[2] (h₂). ∼ 21. febr 37 Ester Margrete Andresen, * 13. sept 10 Gulev. Fader: Gdjr Andreas A.

Kst sp 1. marts—30. nov 50: **K. Bornemann Nielsen,** se Tanderup.

Litt: Jac. Madsen, s 147—48, Fr. Nygaard: Kirkeliv i Danmark, 1897, s 377 f, Kr. Larsen: Et par mindeblade af mit levnedsløb (manuskript), Holger Begtrup: Dansk menighedsliv i gr kredse, III, 1932, s 107 f, Højskolebl, 1912, sp 991 f, A. Ankerstrøm: Den danske friskole, 1952, Poul Andersen i »Dansk folkemaal«, VIII, 1924, s 1—18; om Kr. Kold, se 33 f.
Medd fra pastor Kiærskou.

Aasum herred

SEDEN—AASUM

Seden sogn, 589 ha, er et lille lavtliggende og fladt sogn ved Odense fjord, kirken 5 km fra Odense, sandet jord. Byen S med fh fra 1910 og jernbane. »Ungdommens vel« har opdragelseshjemmet Seden Enggaard for 26 drenge i alderen 14–18 aar, oprettet 1907, samt lærlingehjem.

Aasum sogn, 1002 ha, er fladt og frugtbart, byerne: Aasum og Raagelund med børnehjem fra 1881.

Det kirkelige liv. Seden sognekald er oprettet 1739. Seden hørte tidligere til rkp Vor Frue k, Odense; Aasum hørte under et lektorat i Odense og blev 1782 anneks til Seden. (Kirken ejedes af Odense katedralskole).

Den østfynske vækkelse mærkedes ogsaa i Aasum, hvor gdjr *Johan Steffensen,* en af *Kr. Kolds* venner, gjorde et vækkende arbejde. Den sydfynske lægprædikant, *Johan Nielsen* og *Rasmus Nielsen,* Ejby, kom her og holdt møder. Flere af denne kreds sluttede sig senere til *Ludvig Helveg* i Odense. Men 1850–60 var der en præst i Seden, som nok kunne samle de vakte, *M. Wad.* Han havde i Kbhvn været en søgt manuduktør før han kom hertil. Martensen betegnede ham som »en af vore mest udmærkede yngre teologer«, men hans hu stod til at blive præst. Han sluttede sig nær til Grundtvigs venner blandt Fyns præster, især *Vilh. Birkedal,* der skildrer ham »som en kristen adelsmand, ydmyg og rigt begavet«. Hans beskedenhed medførte, at man vist ikke altid forstod, hvor betydelig en mand han var. Dog kunne han ogsaa optræde med stor bestemthed. Han udgav sin afskedsprædiken i Seden 1860. Pastor *Holst* skrev prædikener i IMtidende, han var meget agtet her. Med pastor *Søren Nielsen,* der var fra Himmerland, kom der atter en ægte grundtvigsk præst til Seden. Han var broder til forstander, kpt *Chr. Nielsen,* Hindholm højskole, og var i flere aar højskolelærer hos sin broder. Han var en forunderlig fængende personlighed, kirkerne var fyldte hver søndag. Frisindet, fædrelandskærlig og hjertelig var han, en højskolepræget præst, hvis navn huskedes længe her. Pastor *Brahm* fortsatte hans gerning. Om denne fine, milde og retsindige mand, se ndf. Han var discipel af Grundtvig, »en ridder uden frygt og dadel«. Pastor *Petersen* havde en stilfærdig gerning her, pastor *Prip* satte en del kirkeligt arbejde i gang, se ndf. I de senere aar nogen ubevægelighed. – Mange har deres arbejde i Odense. En spekulationsudstykning ved Seden Strand har skabt sociale og kirkelige problemer. Drengehjemmet »Seden Enggaard« drives i IM's aand.

Forstander **Jens Vig** (* 1892, † 1947), Seden lærlingehjem, var en af dem, der brød nye veje for børnesagen i Danmark. Han var fra Esbjerg, var oprindelig snedker og kredsfører i FDF. 1916 blev han assistent paa Seden Enggaard, hvor han fik ændret systemet saaledes, at de afsporede unge mænd ikke mere skulle tvinges til at arbejde i land- og havebrug, men han ville lære dem til haandværk. 1920 fik han oprette Seden lærlingehjem, hvor han blev forstander. Det nye var, at V gav virkelig faglig uddannelse, saa de unge kunne forlade hjemmet som udlærte svende. Han kunne sætte skub i eleverne, og mange af dem hævdede sig senere smukt. Han var en usædvanlig dygtig pædagog. Hans venlige smil og faste optræden øvede indflydelse. Alle eleverne »hørte med til familien«. Han var afgjort IMs mand med en barnlig tro paa Gud. Her var nøglen til forstaaelse af hans gerning. De unge lyttede gerne til hans jævne og ægte vidnesbyrd. Han betød en del for KFUM i Odense. (DnA, 1949, s 67).

Aasum er mere ensartet grundtvigsk præget. Der er friskole, og en KS kreds har været ledet af lærer *S. B. Andersen,* Aasum. Aasum by har bevaret sit smukke landsbypræg trods sin beliggenhed lige uden for Odense.

En særpræget skikkelse var **Kr. Lohmann** (* 1852, † 1919), bondesøn fra Aasum, blev elev paa V Skerninge og Skovgaard (hos Gotfred Rode) højskoler, 1876—79 lærer paa Skovgaard højskole. Der opstod et varmt venskab mellem dr Gotfred Rode, der ledede sin højskole ud fra et poetisk-æstetisk-idealistisk livssyn, og den unge fynske bondesøn. Lohmann var højt begavet, og han var stærkt grebet af G. Rode, især af hans gennemgang af de islandske sagaer. Det udmærkede samarbejde blev afbrudt ved Rodes død 1879.

Lohmann har ved denne tid følt det, som stod han ved en skillevej. Skulle han vælge lærergerningen, som i mangt og meget tiltalte ham og som han havde udprægede evner for — eller skulle han vende tilbage til den fædrene jord? Hans ældre broder havde overtaget fødegaarden, men han viste den i sandhed broderlige gestus, at han tilbød den yngre broder en part af gaardens jordtilliggender, hvis han ønskede at blive hjemme i Aasum. — Hvilke tunge overvejelser, der har voldt ham uro i dette valgets øjeblik, kan man ane lidt om; da han valgte at blive i hjemsognet som bonde, kaldte han sit nye bo »Hlidarende«. Han havde haft samme følelser som Njals ven Gunnar nærede, da han som landsforvist mand kommer til at se tilbage mod sin gamle gaard. Da han ser, hvor fager lien er, beslutter han at blive hjemme, om det kan komme til at koste ham livet.

Kristian Lohmann byggede sig en køn og smagfuldt indrettet gaard derude paa landsbymarken. Over døren satte han en lille marmorplade med indskriften: Hlidarende, opkaldt efter Gunnars gaard i Island. Eget bo er bedst, er det end lidet.

Han blev gift og levede et travlt og lykkeligt liv, mens have og læbælte groede til og en talrig børneflok efterhaanden fyldte omgivelserne med liv.

I aarene før og efter aarhundredskiftet kunne man i dagblade og tidsskrifter ofte finde artikler om litterære og kunsthistoriske emner, skrevet af Kristian Lohmann. Ligeledes var han en hyppig taler rundt om i forsamlingshusene, hvor han i et formfuldt og poetisk smukt sprog holdt folkelige foredrag om de samme emner, som han skrev om. Ville nogen, som ikke kendte ham, prøve at gætte sig til hans livsstilling, kunne det være naturligt at faa den tanke, at det drejede sig om en akademiker, der var blevet grebet af det folkelige arbejde og desaarsag var søgt over i folkehøjskolen.

Kristian Lohmann var imidlertid ikke akademiker, havde overhovedet aldrig taget nogen eksamen, men var bonde. Ved selvstudium havde han skaffet sig en overordentlig omfattende indsigt og viden i historie, litteratur og kunst. Han er blevet kaldt sin tids lærdeste bonde, og det var uden tvivl med rette. Ganske vist er denne betegnelse først blevet brugt om den kendte jyske bonde N. J. Termansen, som er blevet kaldt en af de smukkeste skikkelser i vort offentlige liv; men imellem Termansen og Lohmann er der netop en mængde lighedspunkter.

Som skribent og taler satte L sig det som sin opgave at fortolke vor guldalders rige litteratur og kunst, netop som realismen satte ind og truede med at devaluere de tidligere slægtleds aandelige arv. Men var Lohmann end paa vagt over for Brandes og alt hans væsen, saa ville han dog gerne være retfærdig og give realismens mænd den anerkendelse, der tilkom dem. Saaledes kommenterede han Henrik Pontoppidans forfatterskab paa en saadan maade, at man fik lyst til at læse den unge digters bøger, samtidig med, at man advaredes imod at lade sig besnære af den bitre ironiens gift, de rummede.

Snart droges Lohmann dog af det politiske liv. I

kampen mellem højre og venstre tog han del med iver og uforfærdet kampmod. Han opstilledes i Kertemindekredsen 1887 og 1890, men valgtes første gang i Middelfart i 1892, genvalgtes her baade 1895 og 1898, men faldt mod Slengerik i 1901. I 1903 valgtes han i Otterup, men faldt i 1906

Som medl af det forhandlende venstre blev Lohmann nær knyttet til Frede Bojsen. De vanskelige forhandlinger, som gik forud for det storpolitiske forlig i 1894, tog Lohmann del i med megen alvor og samvittighedsfuldhed — efterladte breve fra denne tid vidner stærkt om, hvilket ansvar han og hans meningsfæller følte ved at gennemføre det, som de fuldt og fast mente var det rigtige.

Med megen iver tog Lohmann del i det store reformarbejde, som udførtes paa rigsdagen i halvfemserne. Adskillige skelsættende sociale love kan jo som bekendt noteres fra denne tid. — Betegnende er det, at Lohmann i sin valgtale i Middelfart 1892 havde tilsagt sin uforbeholdne støtte til videnskab, kunst og litteratur.

Som politiker blev det Lohmanns lod at være med i provisorietidens voldsomme kampe. I overensstemmelse med hans bondesunde sans for realiteter og hans afsky for det spild af kræfter, som gold strid afstedkommer, var han at finde iblandt forligets mænd. Han var paa Frede Bojsens fløj, det forhandlende venstre, der i 1894 gjorde ende paa den haabløse og bitre partistrid og banede vejen for parlamentarismens sejr.

— — —

Mest hyggede han om sit kære »Hlidarende«, hvor hans prægtige hustru havde ført kommandoen over ejendommen og de ni børn, mens Lohmann var paa rigsdagen. — Det var renæssancen og den danske guldalder, der prægede væggene i hjemmet. I Lohmanns arbejdsværelse dominerede et par statuer af Saxo og Grundtvig, og i loftet var anbragt en smuk gengivelse af loftet i det sixtinske kapel! Over en af dørene var anbragt et portrætrelief af hans ungdoms ideal — vennen, dr Rode. Som bonde paa sine fædres jord ville han vise, at det var sandhed, hvad Grundtvig havde skrevet:

> At løst er bondens trællebaand
> kan sten dog ej bevise,
> men skjaldesang med liv og aand,
> som bondelæber prise.
>
> Igen da lytter menigmand
> til kvad og kæmpeviser
> og frydes ved sit fædreland
> og skjaldesangen priser.

S. B. Andersen i Kr Dbl 22. april 1952, Bransager og Rosenkrantz: Den danske regering og rigsdag, 1901—03, s 776 f, »Tiden«, 12. dec 13, Højskolebl, 12. sept 19, DBL XIV, 439 (Hans Jensen).

Murer *Hans Hansen* (hvis søn var provst H. Vilh. Hansen, Nykøbing M) i Aasum byggede en sal til sit hus, hvor Aasum sangforening fra 1879 og over 50 aar efter holdt sine møder. Hans Hansen var deres vært. 1885 blev han dræbt ved at en løbsk hest rev ham omkuld. 1886 købte sangforeningen huset, og 1900 tilbyggedes en gymnastiksal. Sangforeningen virkede som foredragsforening (Højskolebl 1912, nr 11–13). Efter pastor *Wads* raad blev sønnen Hans Vilhelm sat i latinskole, skønt *Kr. Kold,* der var ven af huset, ville have ham uddannet som friskolelærer. Aasum sogn fejrede Hans Vilh. Hansen ved en hel sognefest, da han fik sin teol embedseksamen med egregie.

Blandt lægfolk fra de senere aar nævnes: Førstelærer *Mads F. Hansen,* S (* 1888, lærer her 1919, † 49), gdjr *Hans Øbro,* Aa (* 1873).

1926 oplyses: Kkg 5 pct, intet særligt, jævne forhold. 1935: Kkg 5–8 pct, uensartede forhold i S, grundtvigsk i Aa, 8 sbl. 1943: Kkg 6 pct, DUS, kirkeblad, 10 sbl, væsentlig gr præg i Aa, mange arbejdere i S. 1950: Kkg 5 pct, mange ukirkelige, overvejende gr, foredragsf og ungdomsm i Aa, friskole, 2 fh, 5 sbl. Præges af Odenses nærhed. 3 ungdomshjem, konfirmandlæsn paa Raagelund børnehjem. 1954: Kkg 5 pct, jævne forhold, foredragsf i Aa, 10 sbl.

Seden kirke er lille, af mursten, tresidet afsluttet kor, skibet var oprindelig kun 8,8 m langt, senere forlænget, taarn. Koret er højere end skibet og har hvælvinger, skibet har bjælkeloft. Altertavle (rest af N. Lindberg). Den gamle rigt udskaaren altertavle fra c 1625, prædikestol fra c 1575, romansk font, smuk ligsten. 80 sd.

Mackeprang: Døbefonte, s 134.

Aasum kirke (Sct Dionysius) ligger højt, er sengotisk, kor og skib ud i eet, kamgavlet yngre taarn, hvælvinger. Ny altertavle fra 1945. Prædikestol fra c 1675, romansk font med figurer, rester af kalkmalerier. 150 sd. Gammel herredskirke.

Mackeprang: Døbefonte, s 137—39, Magnus Petersen: Kalkmalerier, s 60.

Folketal: 1850: 282 og 420, 1901: 336 og 480, 1921: 399 og 525, 1950: 785 og 584.

Altergæster: 1922: 35 og 300, 1934: 75 og 200, 1942: 118 og 120, 1950: 135 og 170, 1953: 125 og 125.

Menighedsraad: 1922: 2 IM, 8 gr, 2 up, 1934: 4 gr, 8 up, 1954: 2 IM, 3 gr, 3 soc, 4 up.

Kommunevalg: 1943: Soc 192 (3), BF 71 (1), BF (3). 1954: Soc (2), BF (5).

Sognepræst

Indt 1857: a) 62 rug, 82 byg, 72 havre, b) 65 rdl, c) 50 snese æg, 28 kyllinger, 1 maal mælk af hver gaard, d) 285 rdl, e) 63 td ld ved Odense fjord, overskylles undertiden. Ringe, uanselig fyrrebindingsværkspgd fra 1790. 1870: regul: 1560 kr, netto: 3992 kr. 1913: 3. kl. 1931: 2. kl. 1946: 3. kl.

Pgd opført 1916. Jorden er udlejet til militæret, her skydebane.

7. 9. jan 1829–17. dec 49 (adjunkt Nakskov 20): **Christian Frederik Ludvig Petersen,** * 24. okt 85 Hillerød. Forældre: slotsgartner Peter P. Stud Kbh 05, c okt 14 (l), lærer Brøndbyvester seminarium 15, afsk 17. dec 49, † 25. juli 54. Ugift.

Hjælpepræst hos pastor Petersen

1845—49: **C. F. Weiss,** se Sønderhaa-H.

8. 13. marts 1850–5. sept 60: **M. Wad,** fl t Korsør-T, se der.

9. 9. nov 1860–20. marts 76 (rkp Tikøb-H-H 29. maj 56): **Lorentz Lintrup,** * 15. maj 10 Rønne. Forældre: Havnekontrollør i Kbh Sebastian Vilh. L og Ane Kirstine Schaarup. Stud Rønne 30, c apr 40 (h), lærer Kbhvn kommunesk, lærer for kronprins Frederik (Fr VIII), ord kat Maribo-H 31. dec 50, r af Dbg 70, afsk 20. marts 76, † 21. aug 85. ~[1] 4. maj 44 Frederikke Marie Margrethe Hinrichsen, * 11. nov 11 Kbh, † 16. aug 56. Forældre: Urtekr Rasmus H og Cecilie Amalie Hintze. ~[2] 9. sept 57 Sophie Augusta Hintze, * 23. april 23 Frberg, † c 90. Forældre: Gartner Peter Vilh. H og Frederikke Christine Platou.

(1876 var J. D. V. Holme udn t sp her, men renoncerede, se Dreslette).

10. 17. juli 1876–24. sept 81 (ord kat Ærøskøbing 29. sept 68): **H. P. Holst,** fl t Førslev, se der.

11. 29. nov 1881–16. april 86 (hjpr Baarse-B 14. juli 79): **Søren Nielsen,** fl t Baarse-B, se der.

12. 2. juli 1886–31. dec 1910 (sp Klim-T-V 25. aug 73): **Peter Georg Emil Brahm,** * 2. juli 38 Agersø. Forældre: Sp (af Gjesing-N), Tæbring-O–R, † 70, se der. Stud Viborg 56, c 61[2] (h_1), lærer Ingstrup 62, hjpr Jerslev-H

17. sept 66, afsk 31. dec 10, † 22. aug 12. ~ 2. juli 62 Harriet Jansen, * 21. nov 39 Holbæk, † 22. dec 20. Forældre: Sp (af Saltum-H), Jerslev-H, † 76, se der. – Søster ~ Christensen, Smidstrup. Hustrus broder: Tødsø-E. Datter ~ personalhistoriker, red c mag Povl Engelstoft af Vesterborg.

Fmd Venstrevælgerforen og Plantningsforen i Hanherrederne, kredsfmd Santalmiss i Hanherrederne. Skrev artikler i Højskolebl, Dsk Folketid, Budstikken m m.

Allerede som skoledreng i Viborg blev ordet om Guds kærlighed og gerning til menneskers frelse bestemmende for B, og som student søgte han flittigt Vartov. Han følte sig alle dage som Grundtvigs discipel.

»Han delte ikke dennes særegne betragtning af den kristne trosbekendelses historiske oprindelse som ordet af Herrens egen mund, men han opponerede heller ikke imod den; derimod holdt Brahm sig hele livet igennem stærkt og inderligt til troens ord og forsømte aldrig nogen søndag at bekende det i menigheden, før han begyndte sin prædiken. I de 13 aar han var sognepræst i Klim-Torup-Vust tog han sig meget af plantningssagen, fik oprettet en plantningsforening og beplantede selv et stort stykke hede, der hørte til præstegaarden. Hans forgænger i embedet var *Peter Rønne,* og da B tiltraadte embedet, var der liv og røre baade kirkeligt og folkeligt. B var i nogle aar med liv og glæde en af dette aandelige livs ordførere og ledere. Men da var det, at hans nærmeste venner dannede frimenigheden i Klim med *Søren Anker-Møller* til præst. Herved blev Brahms aandelige frisind, hans retsindighed og selvfornægtelse sat paa en, som det forekommer mig, næsten overmenneskelig prøve; men her viste sig til gengæld hans karakter og sindelag fra en i sandhed beundringsværdig side, idet han paa alle maader støttede den ny bevægelse og blev ved at bevare sit venskab uforandret ikke blot for alle sine gamle venner i menigheden, men ogsaa for den ny præst. Pastor Bs fremtræden var meget jævn og ligetil; han interesserede sig for befolkningens daglige liv og gerning og gav sig mere uforbeholdent hen i samlivet med den end nogen af hans forgængere. Pastor B mente, at det passede sig for en præst som for andre mennesker at gøre alt, hvad der er nyttigt og godt, uskyldigt og elskeligt i Guds og gode, forstandige menneskers øjne, og han praktiserede undertiden denne mening ret hensynsløst. Pastor B var i sine velmagtsdage en høj, anselig skikkelse, ret en riddersmand uden frygt og dadel. Trods hans jævnhed og fordringsløshed var der altid noget fint og nobelt over hans person, som gjorde et saare behageligt indtryk. Hans reelle viden var betydelig og holdtes stadig vedlige ved flittig læsning; derimod var han ikke særlig meget aandelig produktiv. Pastor Brahms prædiken i kirken var altid et jævnt og mageløst redeligt vidnesbyrd om Guds vor Faders kærlighed i vor Herre Jesus Kristus. Hans prædikener gjorde ofte indtryk af at være blevet til i øjeblikket; men det var dog ikke tilfældet. Han forberedte sig med flid og alvor til sin gerning, skrev omhyggelig sin prædiken og læste den ofte om lørdagen for sin hustru, især naar hun var syg og ikke kunne komme i kirke om søndagen. Paa hans valg af salmer mærkede man tydeligt, at hans udvikling havde rod i en ældre tid. Han holdt vel meget af Grundtvigs kirkelige digtning; men han kunne ikke undvære de gamle salmer og brugte gerne hver søndag et par stykker af Kingo, Sthen og Brorson. Hans personlighed afklaredes og blev mere og mere tiltalende med aarene. Hvor var han dog god og hjælpsom, mild og skaansom imod alle mennesker, især imod de smaa og svage, som trængte mest til kærlighed.« (Kr. Lohmann i Højskolebl 6. sept 12; H. M. Fenger: Erindringer 1925, s 126).

13. 13. marts 1911–26. febr 32 (sp Nr Ørslev 19. aug 96): **Johannes Emil Adeler Petersen,** * 7. febr 62 Slesvig by. Forældre: Ritmester Hans Ludvig P og Frederikke Augusta Caroline Adeler. Stud Brgdsk C 80, c 85[1] (h_1), huslærer Sverige, lærer Kbh, sp Louns-A 31. maj 88, afsk 26. febr 32, † 23. april 38. ~ 6. juli 88 Bothilde Charlotte Fog, * 26. maj 68 Aalborg, † 1. juli 46. Forældre: Tændstiksfabrikant Ludolf Emil F og Louise Vilhelmine Salomon. Stamt 40 (Fog).

Pastor P arbejdede som kandidat i søndagsskolen og i Kbhvns Understøttelsesforening. I Louns var han sogneraadsfmd, og i Nr Ørslev var han medbestyrer af Nr Ørslev højsk 97–10.

14. 3. juni 1932–7. april 44 (sp Slagslunde-G 19. sept 21): **Povl Prip,** * 30. maj 91 Odense. Forældre: Direktør Valdemar P af Vor Frue k, Svendborg, og Marie Magdalene Biering. Stud Odense 09, c 18[2] (h_2), kst sp Slagslunde-G 20. marts 20, † 7. april 44. ~ 13. april 20 Inger Koch, * 5. maj 92 Kbhvn. Forældre: Mejeriejer, senere gdjr Hans Peter Christian K af Damsholte og Louise Frederikke Starck. – Farbroder: Missionær Einar P, Syrien. Faders søster ~ provst Olsen, Lynge-B. Hustrus slægt, se stamt 50. Datter ~ Lindsborg, kkp Ballerup-M.

Fru Prip skriver: Min mand blev konstitueret som sognepræst i Slagslunde-Ganløse, da den derværende præst, provst Erik Christensen, blev kst i Tønder efter genforeningen. Da provst C bestemte sig til at blive i Tønder, blev min mand opfordret til at søge Slagslunde-Ganløse, og var der som sp i 12 aar. Hans forgænger havde været virksom i sognene, og min mand kom ganske naturligt i den tid, han var kst, ind i arbejdet med ungdomsmøder, bibellæsning, aftenmøder i skolerne i yderdistrikterne i vintertiden, DMSmøder o l. Han var, ligesom sin forgænger, flittig til husbesøg, og, gennemmusikalsk som han var, fik han dannet et lille sangkor (damekor) til gensidig glæde. Han var et mildt, stilfærdigt menneske, ikke særlig »mødemenneske«. For ham var de faste søndagsgudstjenester saa langt det vigtigste, og han forberedte sig *meget* omhyggeligt. Han søgte fra Slagslunde-Ganløse, da vore børn blev saa store, at de skulle have lidt mere skolegang end Slagslunde bød paa, og kom til Seden-Aasum. I disse sogne, – meget forskellige fra dem, han kom fra, – var intet særligt arbejde i gang. Han samlede de unge til møder, dannede en Østerlandsmissionskreds, og var ogsaa her flittig til husbesøg. Fik startet et menighedsblad,

dannede ogsaa her et sangkor, arbejdede meget for Plejehjemsforeningen f Odense amt, hvis fmd han var i en del aar, og var i ca 5 aar lærer ved Odense Seminarium.

Pastor Prip har (Studenterne 1909, s 571) udførligt skrevet om sine motiver til at blive præst: »Det er min livsopgave gennem min tjeneste i kirken at hjælpe mine medmennesker til at faa klarhed over, hvad der er Guds mening med dem, og hvad der er Guds maal for dem«.

15. 15. aug 1944 (rkp Vissenbjerg 18. nov 35): **Ole Borch-Madsen,** * 12. juli 06 Ingstrup. Forældre: Provst, Faaborg-D, se der. Stud Odense 24, c 31^2 (h_1), hjpr Ellidshøj-S 27. febr 32, do Galten-V 35. ~ Else Palk, * 9. aug 08 Faaborg. Forældre: Overlærer Ejner P og Ingeborg Kristiansen.

Litt: Jac. Madsen, o. 67—65.
Hist Aarb f Odense og Assens amter, VII, 1934, s 76. Fynsk Hjemstavn, I, s 145. Om Aasum sangforening, se Højskolebl 1912, sp 3651, 403 f, 437 f.

FRAUGDE

Fraugde sogn, 2809 ha, er overvejende fladt og frugtbart, lidt skov. Byerne: F med fh fra 1887, F-Kærby, Over- og Neder Holluf, Tving, Birkum med fh fra 1905 og fattiggaard (alderdomshjem) fælles med Allerup-D, hg Hollufgd, Fraugdegd, flere større gaarde.

To hellige kilder. I Birkum og Kærby er der smukke bystævner. Stor plovfabrik i Fraugde (grundlagt 1877 af And. Jacobsen, videreført af hans sønner). Forfatteren Morten Korch er født i Over Holluf 1876, begravet her 1954.

Det kirkelige liv. Præsteembedet hørte til de store, og indtil 1923 er ingen præst forflyttet herfra. Den fynske vækkelse mærkedes ogsaa her; der var i Birkum en lille kreds af vakte, som jævnligt holdt forsamlinger. Paa *Rødløvegaarden* holdt *Kr. Madsen,* Bregnør, 1824 sin første gudelige forsamling der paa egnen. Gaardens ejer, *Jørgen Vilhelm,* blev gift med *Ane Petersdatter,* datter af Peter Corneliussen, Davinde, der var en af vækkelsens førende mænd (se s 164 Allerup-D). Ane var en særdeles opvakt og livlig kvinde, der helt op i sin høje alder kunne synge eller fremsige salmer eller digte paa op til 60 vers (det var de lange salmer i Bogatzkys Gyldne Skatkiste). Og der blev holdt mange og velbesøgte møder i denne gaard. Om de mange i slægten, der fik betydning blandt de vakte, se s 165. Pastor *Holm* var skarpt imod vækkelsesfolkene (se s 164). Provst F. A. Hansen stod køligt over for dem.

Medens vækkelsen flere andre steder gik over til at blive grundtvigsk, blev den her efterhaanden indremissionspræget. Da man hørte om, at der var stiftet en forening paa Sjælland for IM, samledes de vakte til et møde 1854 hos husmand *Rasmus Jørgensen,* Birkum, og dannede en lign forening for Fyn. Til fmd valgtes *Mads Rasmussen,* Aarslev († 1893). Der valgtes ogsaa »biformænd«, dvs repræsentanter for forskellige sogne, og de skulle hver især tage sig af IMs arbejde i deres sogn. Foreningen søgte forbindelse med lægprædikanten *Johan Nielsen,* Skaarupør, som kom her ofte og holdt møder. Provst Hansen deltog ikke i dette arbejde. I en indberetning 1856 hedder det: »Beboerne er, paa enkelte nær, velhavende, selvejende. Men den tiltagende udstykning befordrer fattigdom blandt jordløse husmænd (hvoraf der er 84 familier). Folketallet i stærk vækst. Usædeligheden beklages som stor. Drikfældighed er ikke udbredt. God kkg. Spor af gr vækkelse, dog ikke med separatistisk stræben« (1842–45 var der 8 store ildebrande i F). (Hertz, s 74).

Da valgmenigheden i Sdr Næraa oprettedes, sluttede flere af de grundtvigske sig dertil, ligesom de senere samledes om foredrag i forsamlingshusene. IMs vækkelse ebbede ud, og af den oprindelige (ikke stærke) vækkelse, er der intet spor tilbage. I 80'erne begyndte indremissionærer at holde møder her, og der har været enkelte IM's folk siden. Sognet kan ikke siges at være præget af stærkt kirkeligt liv, befolkningen er meget blandet, men der er velvilje og rolige forhold.

1922 oplyses: God kkg, ØMkr, ungdomsm, velvilje. 1931: Kkg 6 pct, kredse for IM og ØM, 100 til valgmgh. 1942: Kkg 3–5 pct, blandet befolkn (8 km til Odense), verdslig ungdomsf, 60 til valgmgh, mødesal paa loftet i pgd. 1950: Kkg 5 pct, folkekirkelige forhold, foredragssamraad (sp), 50 til valgmgh. 1954: Kkg 4 pct. Uensartede forhold (nabo til Odense), lille IMkr i Birkum, studiekr, bibelkr, verdsl ungdomsf, 63 til valgmgh, centralskole 1940.

Fraugde kirke (Sct Laurentius) er anselig og smuk, den ældste del er romansk af granit, senere er kirken udvidet mod vest af munkesten, det svære taarn er opført med spidsbuet dør til skibet, to kapeller danner en slags korsarme, vaabenhus syd for sydkapellet. Smuk korbue og smukke hvælvinger i koret, alm hvælvinger i skibet. Apsis ved koret. Altertavle og prædikestol fra c. 1600, romansk font med figurer, stort middelalderligt krucifiks i skibet, herskabsstole. Nordkapellet er fraskilt ved et smukt gitter af jern, her begravelse for slægten Kaas. Biskop Thomas Kingo blev 1703 begravet i en hvælving under den sydlige korsarm. 1892 flyttedes hans og hans hustrus kister op i kapellet og blev anbragt under det anselige epitafium, som Kingo rejste over sine svigerforældre (sandsten og marmor) Thomas Kingos navn er indføjet herpaa. Thomas Kingo ejede Fraugdegaard til sin død. 350 sd.

Mackeprang: Døbefonte, s 67 og 110.

Folketal: 1850: 1426, 1901: 1708, 1921: 1800, 1950: 1932.
Altergæster: 1922: 850, 1934: 400, 1942: 357, 1950: 370, 1953: 237.
Menighedsraad: 1922: 2 IM, 2 gr, 3 up, 1934: 1 IM, 2 gr, 4 up, 1942: 1 IM, 2 gr, 2 soc, 2 up, 1950: do, 1953: 7 up.
Kommunevalg: 1943: Soc 232 (3), rad 79 (1), kons 201 (3), venstre 238 (4), 1954: Soc 253 (4), rad 76 (1), kons 203 (3), venstre 214 (3).

Sognepræst

Indt 1857: a) 95 rug, 133 byg, 115 havre, b) 55 rdl, 30 rdl for tilsyn m Kaas' begravelse, c) 60 sn æg, 21 ldp ost m m, d) 535 rdl, e) 50 td l. Gl firlænget egebindingsværkspgd, 79 fag. — 1870: Regul 2880 kr, netto 6308 kr, 1913: 2. kl, 1946: 3. kl.
Pgd opført 1901.

11. 2. okt 1816–7. april 52 (sp Hedensted-

SD 22. april 12): **Joachim Vilhelm Holm,** * 31. aug 75 Nakskov. Forældre: Snedker Henrik H og Charlotte Sophie From. Stud Nakskov 94, c juli 99 (h), lærer søetatens pigesk, ord kat Holmens k, Kbhvn 5. aug 06, † 7. april 52. ~ 11. juli 06 Elisabeth Mathilde Krøyer, * 28. dec 77 Maribo, † 5. april 57. Forældre: Kbmd Christian K og Ellen Cathrine Hammer. – Plejesøn: Krøyer, Særslev.

Hjælpepræst hos pastor Holm

1846—52: J. V. Krøyer, se Særslev.

12. 15. juli 1852–23. jan 83 (sp Ø Hornum 9. okt 38): Provst **Frederik Andreas Hansen,** * 6. dec 07 Hjallese. Faderen: Sp Skeby-O, † 51, se der. Stud Odense 25, c okt 30 (l), adjunkt Roskilde 32, tillige gymnastik- og svømmelærer, provst Bjerge-Aasum herr 28. marts 61–5. jan 80, r af Dbg 76, afsk 23. jan 83, † 25. maj 90. ~ 30. april 39 Claudine Marie Jørgensen, * 12. okt 13 Prøvegaard, Farendløse, † 15. jan 07. Forældre: Proprietær, kpt Jørgen J og Kirsten Klestrup. – Fætter: Andresen, Hammel-S-V.

Folketingsmd Nibekredsen 49—52, fmd Det nørrejydske konvent i Viborg 48, fmd »Det ældre fynske konvent«.

Provst H skrev i Dansk kirketid nogle »antigrundtvigianske artikler«, og han var forfatter til de anonymt udgivne »Breve om kirkelige gjenstande fra en præst i Jylland til en ven i Sjælland«.

Provst H forbedrede F pgd for over 1000 rdl. Han virkede her i 31 aar, og længe huskedes hans skikkelse – hans ranke holdning og store krusede haar. Noget pedantisk var han, nogle ansaa ham for reaktionær. Helt igennem prælat og embedsmand af den gamle skole. Se foran og se s 181.

E I, 677, Elberling: Rigsdagens medl 1848—1948, 1949, I, 184, Barfods rigsdagskalender 1856.

13. 3. april 1883–26. marts 09 (sp Bøvling-F 27. marts 74): **Hans Jakob Julius Mygind,** * 25. dec 30 Aalborg. Forældre: Strandkontrollør i Mullerup Niels M og Johanne Pedersen. Stud Aalborg 48, c 55^2 (h_2), kommunel Kbhvn, do Korsør, sp Omø 24. nov 65, sp Grindsted-Grene 1. aug 71, afsk 26. marts 09, † 28. dec 12. ~ 5. juni 57 Henriette Augusta Gøtzsche, * 14. febr 36 Finderup, † 1. juli 91. Faderen: Sp, Finderup (af Jyderup-H), † 71, se der. – Søn: Kkp, Helligkors k, Kbhvn. Datter ~ provst Andersen, Skjern. Hustrus brødre: Munkebjergby-B og biskop G, Ribe. Søstre ~ Bache, Endelave, Bagger, Øde Førslev-S og Jørgensen, Vinding-V. Stamt 39.

Pastor M var en fin og elskværdig skikkelse. Han nærede en stor kærlighed til F kirke, og dens minder værnede han med megen pietet. Fra kirkebøgerne reddede han meget fra forglemmelse. Han tog initiativet til flytningen af Thomas Kingos og hustrus kister, som stod under meget uhyggelige forhold.

14. 30. juni 1909–23. jan 23 (kkp Sct Knuds k, Odense, 15. dec 00): **A. J. P. H. Gjerulff,** fl t Sdr Næraa, se der.

15. 5. maj 1923–27. jan 39 (sp Salling-O 1. marts 19): **Julius Jacob Paulsen,** * 19. april 92 Svendborg. Forældre: Dampskibsfører Jes P og Marie Hansen. Stud Lyceum 10, c 17^1 (h_2), hjpr Esbønderup 3. april 17, † 27. jan 39. ~ 24. juni 19 Metha Kristine Rasmussen, * 29. aug 95 Svendborg. Forældre: Toldpakhusfmd Frederik Carl Chr. R og Ane Margrethe Petrea Hansen.

Pastor P var hele sin præstetid taknemlig for aarene i Esbønderup hos den alvorlige og finttænkende pastor Smith-Petersen. Det var i den spanske syges tid, og han var utrættelig til at besøge syge. Nogle lykkelige aar tilbragte P og hans hustru i Salling-O med meget god kkg, ungdomsmøderne var en stor opmuntring. Hans hustrus helbred nødte ham til at søge bort. I Fraugde var det ogsaa de unge, og især konfirmanderne, som han tog sig af. Han vandt deres fortrolighed, og det var altid svært for ham at sende dem ud i livet. Han holdt fest i pgd for de gamle og møder i præstegaardshaven. Han fik dannet en DMS-kreds og KFUK og M, var en flittig og nidkær præst, men altfor tidligt blev han kaldt bort.

16. 26. juni 1939 (rkp Sct Stefans k, Kbhvn, 9. okt 33): **Jens Arnold Pedersen Vang,** * 1. dec 04 Grenaa. Forældre: Mejerist Johannes Pedersen V og Kirstine Damsgaard. Stud Stenhus, Holbæk, 23, c 29^2 (h_2), hjpr Vejlby v Aarhus 15. juli 29, sp Søby-T 17. marts 30. ~ 11. april 30 Else Greve, * 19. jan 00 Frederiksberg. Forældre: Lærer Hans G og Emilie Duus.

Litt: Jac Madsen, s 62—63. H. Berstrand: Fra F sogn, 1925.

ALLERUP—DAVINDE

Allerup sogn, 925 ha, er frugtbart, højtliggende, bakket mod syd. Byerne: Allerup (med fh fra 1909) og Torup.

Davinde sogn, 958 ha, adskilles fra Allerup sogn af Fraugde sogn, er ret fladt, en del skov. Byen D med fh fra 1893, hg Sanderumgaard. D by ligger lavt, kun det røde kirketaarn ses længere bort, ved landevejen ligger Roligheds-kroen, et søgt udflugtssted. D er en af Fyns smukkeste landsbyer, en bæk snor sig mellem gaarde og huse, ved Mølledammen mødes de unge, her er en gammel vandmølle, og her er et af Fyns smukkeste bystævner og tillige smukke gamle bindingsværksgaarde og skønne haver.

Ogsaa i Allerup er der et bystævne.

Det kirkelige liv. Blandt de sogne, som tidligt blev berørt af den gudelige vækkelse fra Kerteminde, var Allerup og Davinde. Intet pastorat har fostret saa mange lægmandstalere. *Rasmus Ottesen* (se Hyllested-V-H), *Rasmus Nielsen,* der blev gift med Kr. Madsens enke i Bregnør, *Ole Gotfred, Jens Cornelius-sen,* og brødrene *Rasmus* og *Cornelius Petersen* var alle herfra. Og første gang *Kr. Madsen* kom i forbindelse med Peter Larsen Skræppenborg var det gennem forbindelser i Davinde. Fr. Nygaard skriver bl a:

»Hvad der ikke mindst fremmede den fynske opvækkelse var den ikke ubetydelige levning af god gammel kristendom, som fandtes i alle kroge af Fyn. Hvor Kr. Madsen kom frem,

traf han stadigt paa dem, som gav ham det vidnesbyrd, at det var just den tro, som ogsaa de havde haft i deres barndom, eller den tro og den saligheds vej, som den og den brave præst havde indskærpet. Paa denne maade sporedes daglig virkningerne af de gamle troende præster, som selv havde syntes mange gange, da de levede, at de prædikede for døve øren.

I Allerup og Davinde virkede der saaledes en nidkær troende præst, Jørgen Hee, fra 1738–59. Men i pastoratet var der kun liden gudsfrygt. I Davinde boede der paa denne tid en gaardmand, Cornelius Andersen, en temmelig haard og streng mand. Men hans hustru, Susanne Dorothea, var en from, kristelig kvinde. Hun gik ofte ene ind i et lille kammer i gaarden. Det var for at styrke sig i bønnen, bl a naar manden havde taget for haardt paa hende. – En søndag i Susannes yngre aar gav Jørgen Hee sig til at græde paa prædikestolen, idet han udbrød: Her i Allerup-Davinde pastorat er der kun tre, som vandrer paa Guds børns vej. Og han nævnede da tre kvinder ved navn, deriblandt Susanne. – Hee blev senere sognepræst og provst ved Holmens kirke i Kbhvn. – Her udgav han i trykken 1767 en prædiken til 5. søndag i fasten: »Vantroens synd i sin vederstyggelige skikkelse og elendige følger«, som blev læst af hans faa venner i Allerup-Davinde. Jørgen Hee døde 1788 som biskop i Aarhus.

Cornelius Andersens søn, Jens Corneliussen, husmand i Tvind paa Davinde mark, var en af de første paa den egn, der blev vakt. Han og husmand Rasmus Pedersen (født i S Næraa), der arbejdede i Rødløvegaarden paa Birkum mark, havde hørt løst og fast om »de hellige« i Kertemindeegnen.

De to enedes derfor om at begive sig til Drigstrup for paa selve stedet og hos rette vedkommende at erfare, hvad »de hellige« egentlig var for folk. De gik ind til gaardmand Rasmus Nielsen i Drigstrup og kom frem med deres ærinde. Han bad dem med til Kristen Madsen. Undervejs spurgte de Rasmus Nielsen: Er det sandt, at I aldrig bestiller noget om søndagen? – Jo, vi passer vore kreaturer og hvad dertil hører; siden holder vi hviledag efter Herrens ord, lød svaret. – De indvendte saa: Men der staar jo dog skrevet: Hvo er iblandt Eder, som, naar hans okse eller asen falder i en brønd, ikke straks tager det op. – Men de bragtes til tavshed, da de fik til svar: Ja, men det kommer an paa, om vi ikke selv skyde dem paa i de søgne dage, for at have dem at trække op om søndagen. –

Da de kom til Kristen Madsen, sagde Rasmus Nielsen: »Her er kommen to mænd fra Davinde for at høre, hvad vi egentlig tage os for; thi du ved jo nok, at det staar sig ikke videre godt med vort rygte.« – »Nu, det skal I ret have tak for, at I ikke saadan uden videre ville gaa efter, hvad rygtet siger, men selv forfare, hvordan det har sig med os,« svarede Kr. Madsen. »Og,« fortsatte han, »saa skal det vel være kristendommen, vi skulle tale om. Det er da vist rettest, at vi begynde med vor børnelærdom, for det er jo noget vi bedst kunne forstaa. Jeg vil da først spørge: Hvordan blev du et Guds barn? og det vide I jo da vel nok, at det skete i daaben, og se, saa maa I jo da vel ogsaa vide, om I staa i Eders daabspagt og ere kristne, eller om I have brudt Eders daabspagt og ingen kristne ere; thi der gives ingen middelvej.« – De to blev overbeviste af Kr. Madsens tale og bad ham saa om at gæste deres egn.

Da Rasmus Pedersen kom tilbage og atter var i arbejde paa den store fæstegaard Rødløve, vidnede han først for konen i huset, Kirsten, der ogsaa snart sluttede sig til forsamlingsfolket. Hendes mand var, skønt temmelig ung, fuldstændig forfalden til drik. Gaardens drift maatte derfor overdrages til konens broder, Jørgen Vilhelm, som i den anledning giftede sig.

Hans unge, kristelig vakte kone, Ane, var en datter af Jens Corneliussens broder Peter, der havde fødegaarden i Davinde. Peters hustru havde tidligere sluttet sig til »de hellige«. Med ham selv, der forøvrigt fra første færd havde stor agtelse for de opvakte, varede det noget længere. Da hændte det Peter Corneliussen en dag, han var ude i skoven, der hørte til hans gaard, at det blev et stærkt tordenvejr. Medens regnen plaskede ned, søgte han ly under et af de store bøgetræer derude. Men da lød der pludselig som en røst til ham, der sagde, at der skulle han ikke blive staaende. Han gik da over mod et andet træ. Men næppe havde han flyttet sig, før lynet slog ned paa den plet, hvor han havde staaet. Fra den dag af brød der som et nyt aandeligt liv frem hos denne mand.

Da Kirsten i Rødløve var bleven vakt, kom hendes sognepræst, Holm i Fraugde, ned i gaarden for at advare den unge kone mod at komme videre ind paa denne forkerte vej. Han fortalte en del gyselige historier om »de hellige«. Men Kirsten sagde til præsten, at hun syntes, det var uværdigt for ham at komme med sligt.

I Rødløve fik de allerførst besøg i julen af snedker Rasmus Klink. Han kom kørende med et læs trosvenner fra Kerteminde. Klink sang for dem nogle aandelige sange, der findes som tillæg til Bogatzkys »gyldne skatkiste«. Deres titel er »enfoldige juletanker« og de indeholdt ca. 60 vers. (Se s 162 u Fraugde).

Ane tiltaltes stærkt af denne sang. Hun kunne de fleste af disse vers udenad i sin høje alder, op over de firs. Dels sang hun dem paa en simpel moltone, dels fremsagde hun dem med en forunderlig køn og barnlig frisk enfoldighed. Særligt var disse vers hendes yndlingsvers:

O salig, salig dag! da jeg dig blev forbunden,
o søde brudgom! da du dig trolovet mig;
det var en naadens dag, som ej var før
oprunden;
thi vil jeg idelig af hjertet love dig.

Min ringe tak jeg vil min skat bestandig yde,
imens jeg lever her, du være skal mit alt,
min store salighed, hvori jeg mig vil fryde;
jeg til min brudgom har alene dig udvalgt.

Ak, lad mit offer dig, o søde ven, behage,
jeg intet bedre har i denne jammerdal.
Min klang saa flittig skal i evighed tiltage,
naar jeg forklaret staar udi din frydesal.

Kort efter dette besøg af R. Klink holdt Kristen Madsen i begyndelsen af aaret 1824 sin første forsamling dér paa egnen. Den blev holdt hos Jørgen Vilhelm i Rødløve. Ved den lejlighed talte Kr. Madsen over ordet: »Saa elskede Gud verden, at han hengav sin søn, den enbaarne«. Han viste tillige, hvor lidet denne Guds kærlighed blev paaskønnet. Og han fremstillede paa en gribende maade menneskets elendighed og den frelse, som Jesus har købt os ved sin død. Idet nu Kr. Madsens øjne faldt paa husmanden Rasmus Pedersens hustru, som havde sit lille barn paa skødet, benyttede han denne omstændighed til at ligne Guds kærlighed til menneskene med en moders kærlighed til sit barn og til at sige, at de nu ogsaa skulle være som saadanne børn til at lade sig hjælpe og lede af Vorherre. – Ved denne tale trillede taarerne ned ad den unge kones kinder. De faldt paa hendes barn, der sad paa hendes skød. – Men forsamlingen blev afbrudt, inden man var kommen til ende. Kirstens mand, Anders, kom nemlig ind, og fuld som han var, gjorde han et saadant mudder, at man maatte standse.

Den næste af Kr. Madsens forsamlinger blev da holdt i Davinde sogn hos Peter Corneliussen, Dennes sønner, Cornelius og Rasmus Petersen, kom snart med. De blev senere begge to forsamlingstalere.

Vistnok i aaret 1824 var Jørgen Vilhelms hustru, Ane fra Rødløve, en gang med i Kerteminde for at overvære Kr. Madsens forsamling hos købmand Niels Larsen sammesteds. Inden forsamlingen begyndte, var de noget inde hos Klinks. Medens de sad i stuen hos ham, aabnedes døren og ind traadte »gamle Svane« og hilste dem med de ord: »O, rigdoms dyb baade paa Guds visdom og kundskab; hvor uransagelige ere hans domme og hans veje usporlige.« – Det var det hele, det gamle sandhedsvidne den dag sagde til dem, men han udtalte ordene med en saadan aandelig kraft og kærlighedens myndighed, at Ane siden hen til det sidste bevarede dem friske og levende i sin erindring.

I Ellinge sogn, hvor Kristen Madsen ogsaa holdt forsamling, var sognefogeden, Niels Andersen, en af de første, der blev vakt. Sognefogeden var en rig mand. Man ymtede om, at en del af sin formue havde han vundet ved uret. Men da han omvendte sig, gav han disse penge tilbage.

I Allerup sogn var der en 6–7 familier, som regnedes til de troende. Tre af dem boede i mindre huse ved siden af hinanden, et stykke øst for byen. Et af disse huse tilhørte væveren Otto Sørensen. Han, hans hustru, datteren Johanne og de tre sønner, blandt hvilke Rasmus Ottesen (* 1803) blev den mest bekendte, regnedes alle til de troendes tal.

Da Otto Sørensens datter, Johanne, der havde et sjældent godt lov paa sig for sin offervilje, i 1828 holdt bryllup med enkemanden Jens Corneliussen fra Davinde, var Kristen Madsen fra Bregnør med som gæst. Han holdt sin tale efter bordet. Hans hustru var ogsaa med til denne fest. Hun skildres som en kvinde, meget lille af vækst, med et fyldigt og mageløst mildt ansigt. Hun var til dette bryllup iført mørk kjole og havde et hvidt forklæde paa med kulørte blomsterbroderier. Paa hovedet bar hun en silkehue med hvidt lin, som skjulte haaret og fremhævede det lille ovale og lyse ansigt. Kristen Madsens kone gik hen til bruden, der stod smykket med sin myrtekrans paa, rørte sagte ved den og sagde venligt: »Solen kan godt skinne paa denne.« Disse ord havde en dybere hentydning til følgende meget yndede vers i en af Brorsons salmer:

Jeg ser dig nok min krans
i himmerige,
for dine perlers glans
maa solen vige;
og naar jeg tænker paa,
hvo dig fortjente,
saa ved jeg, at jeg maa
dig vist forvente.«

Peter og *Jens Corneliussen* blev kendte mænd indenfor den gudelige forsamlingsbevægelse. Jens C rejste til Førslev paa Sjælland (se der, II, s 525), og blev en af den sydvestsjællandske vækkelses førende mænd. *Peter Corneliussen* overtog fødegaarden og fik selvejerskøde paa den 1829, kort før han døde. (Enkelte af de gamle gaarde i D er forøvrigt stadig i de gamle slægters eje.) Peter og Karen havde flere børn, bl a *Johan Petersen,* ejer af D mølle, *Rasmus Petersen,* husmand i D, lægprædikant (fik tilbudt at blive indremiss, men svarede nej), *Ane P,* som blev gift med *Jørgen Vilhelm* i Rødløve, Fraugde sogn, se der, et af midtpunkterne i vækkelsesbevægelsen i Fraugde, *Else P,* som blev gift med *Mads Petersen* fra Birkum, og som sammen med 7 andre fynske familier flyttede til Rødding i Sønderjylland 1846–47 og som var medstifter af Rødding frimenighed og meget virksomme i det grundtvigske liv i Rødding sogn. Mest kendt blev *Cornelius Petersen* (* 1806, † 76), han fik skøde paa sin fødegaard 1832, blev medlem af sogneforstanderskabet og amtsraadsmedlem 51. Fra de unge aar var han i den fynske opvækkelse og sluttede sig 1849 til den grundtvigske retning 1848–49, havde sæde i den grundlovgivende rigsforsamling og stemte sammen med bondevennerne, men i striden om helstaten skilte han sig fra dem og søgte 2 gange forgæves valg til folketinget i Nyborg imod dem. Derimod valgtes han 1854 i Verninge og genvalgtes her, næsten hver gang ved kaaring, indtil 1872, og desuden til rigsraadets folketing 1864–66. Da Verningekredsen blev usikker (her afløste *Klaus Berntsen* ham) gik han 1872 over til Kertemindekredsen og repræsenterede den i folketinget til sin død. De første 10 aar tilhørte han de nationalliberale, men vedligeholdt forbindelsen med sine grundtvigske venner. Under grundlovskampen 1865 skilte han sig fra sine partifæller, fordi han ikke kunne finde sig i landstingets omdannelse. Til sidst gik han dog, som en af »de 7 vise bønder« med til en endelig ordning og hørte senere til mellem-partiet, i de sidste aar nærmest til højre. Han blev meget brugt i udvalg, især om kommunalforhold og kirke- og skolespørgsmaal, altid en varm ven af kirkelig frihed.

Da Cornelius Petersen sluttede sig til den grundtvigske retning, og der kort efter kom

en flok dygtige unge grundtvigske præster til Fyn, gæstede de jævnligt hjemmet i Davinde og talte ved møder dér. Det var saaledes tilfældet med *Vilh. Birkedal, Kofoed,* Sdr Næraa, *Viborg,* Rynkeby, og *Mads Melbye,* Asperup. Hyppigst kom nok *P. Larsen-Skræppenborg.* Efter talen og sangene var der dækket lange borde med mad til op mod 200 gæster. De gamle forsamlingsfolk var gæstfri og rundhaandede. P. Larsen-Skræppenborgs storstilede offervilje er kendt nok. Cornelius P kunne gavmildt sende korn og brød m m til en nabo, hvis gaard brændte. Hans milde og venlige natur, hans aabne naturbegavelse og hans troværdige maade at føre det kristne vidnesbyrd paa, skaffede ham venner og respekt. Han holdt f eks paa, at man nok skulle kunne løse sognebaand, »*men vi vil ikke forlade vort eget sogns præst og kirke, uden at livet kræver det af os*«. Disse ord fik betydning for flere; »vi stiller saa meget paa benene, uden at livet kræver det, og derfor kommer der saa lidt velsignelse ud af det,« tilføjer Hans Søndergaard, Rødding, i sin skildring af C. P. – Han fik afgørende betydning i sit sogn. Kun ganske faa fulgte ham til graven. Det var den dag en forrygende snestorm. Men hans spor mærkes endnu.

Allerup-Davinde blev saaledes tidligt et brændpunkt i den fynske vækkelsesbevægelse. Der mærkedes ogsaa modstand, ja harme og had; thi der blev vakt uro i sovende sjæle og i daglige livsforhold. Man blev revet op af gamle vaner. Hidtil havde man overladt religionen til præsten, nu kom disse lægfolk og brød den gamle sognefred. Og de gik haardt frem imod dans, drik og kortspil. Sognepræsten i Allerup, C. I. Hvalsøe, som virkede her i 62 aar, var meget venligtsindet mod de vakte; Rasmus Ottesen, som var fra Allerup, talte ofte ved forsamlingerne (om sammenstødet paa Ellinge kro, se under Skellerup-E), men han flyttede snart til Venslev.

Lærer *Jacob Jørgensen,* Allerup, var den første lærer, der blev antaget som fritidsarbejder for IM, 1873–83. Han arbejdede godt sammen med den stilfærdige pastor *Barfoed.* Pastor *Grove-Rasmussen* var Indre Missions ven og meget ydremissionskyndig, og provst *Leth,* der var her i 20 aar, var højt anset; han sluttede sig nærmest til IM, men havde mange venner blandt de grundtvigske. Flere fra den gamle opvækkelse sluttede sig til grundtvigianismen, men der er ogsaa enkelte IM. Sognene er forskellige. I Allerup har kkg været ret ringe, og forholdene har været noget splittede, med ringe samling om kirken. I Davinde er der bedre forhold, ret god kkg og en del gammel trofast folkekirkelighed. Kammerherre *O. Vind,* Sanderumgaard († 1954), kendt som en dygtig landmand, medstifter af Det internationale jagtraad, stærkt sønderjysk interesseret, Dansk Røde Kors delegeret i krigsfangelejrene i Sibirien 1915–16, har ofte aabnet sit hjem for møder. Fru *Elsa Vind,* f Oxholm, er fmd for KMA og meget virksom i ydremissionens arbejde. Blandt lægfolk fra de senere aar nævnes: Sognefoged *Jens Corneliussen,* D (* 1889, † 1954) og førstelærer *Axel Sørensen,* D, som har ledet sdsk i 25 aar.

1912 oplyses: Kkg bedst i D, ingen udpræ- gede retninger, 1922: Foredragsf, ungdomsf, 17 fam t valgmgh, 1930: KS (19), armenierkreds, 1942: Kkg 5 og 6 pct, ikke retningspræg, kun faa trofaste kkg i A, 38 og 5 til valgmgh, 1950: Kkg 4 og 7 pct, ikke retningspræg, A: splittet, D: en del trofast kirkelighed, sdsk, foredrags-, gymnastik- og ungdomsforeninger (bal), 40 og 5 til valgmgh, 1954: Kkg 2 og 3 pct, næsten uden kirkelig interesse i A, meget bedre i D, sdsk; 34 og 3 til valgmgh.

Allerup kirkes (Sct Jacob) ældste dele (den første kirke var af træ) var et lille romansk skib med apsis, alt af granit. Omkring 1300 er den nuværende kirke opført af munkesten i senromansk stil med brug af den gamle kirkes sokkel. Svært taarn med blindingsprydede kamgavle, vaabenhus (nu ligkapel) mod syd og hvælvinger fra senmiddelalderen. Skib og kor er kobbertækt. Udskaaren, katolsk alterskab fra c 1500 med korsfæstelsen i midten. Prædikestol fra c 1575. Romansk font. Flere gravsten. 160 sd.

Khst saml, 3. r, II, 91, VI, 399, Hist tidsskr, 6 r, V, 748, Aarb f nord oldk, 1914, 190, Mackeprang: Døbefonte, s 111.

Davinde kirke. Af den oprindelige granitkirke er kun skibets langmure tilbage. Sidst i middelalderen er kirken omdannet til et langhus med hvælvinger og der tilføjedes taarn, som nu staar med rensede munkestensmure, her er vaabenhus. Maaske har kirken haft apsis. Altertavle med nyt maleri (Korsfæstelsen), den gl prædikestol fra c 1500, — meget smukt rest c 1930 — fine gamle billeder og vaaben afdækkedes, smuk romansk font, herskabsstol. 140 sd.

Mackeprang. Døbefonte, s 25, 134, 135.

Folketal: 1850: 405 og 334, 1901: 406 og 396, 1921: 423 og 412, 1950: 432 og 483.
Altergæster: 1922: 240 og 203, 1934: 200 og 250.
Menighedsraad: 1922: 1 IM, 2 gr, 9 up, 1934: 12 up, 1953: 12 up.
Kommunevalg: 1943: Soc 74 (1), rad 70 (1), kons 123 (3), venstre 92 (2), 1954: Soc 117 (2), rad 59 (1), kons 124 (2), venstre 119 (2).

Sognepræst

Indt 1857: a) 109 rug, 116 byg, 119 havre, b) 140 rdl, 7 byg, c) 35 sn æg, 2 maal mælk af hver gd, d) 250 rdl, e) 44 td l, 1870: regul: 2320 kr, netto: 5708 kr, 1913: 2. kl, 1931 og 1946: 3. kl.
Pgd opført efter brand 1818.

17. 2. nov 1788–28. aug 1850: **Christian Iver(sen) Hvalsøe,** * 12. marts 63 Fredericia. Forældre: Kmrd, toldinspektør Hans Jørgen Jacobsen H og Marie Boldt Godske. Stud Fredericia 1780, c jan 87 (h), † 28. aug 50. ~ 89 Vibekke Juliane Langhoff, * 11. maj 67 Nr Lyndelse, † 17. febr 47. Forældre: Sp i Nr Lyndelse-H, provst Laurits L, † 21, og Sara Frederiksdt. Østrup. – Søn: Ryslinge.

Hjælpepræst hos pastor Hvalsøe
1840—50: **H. F. Brummer,** se Oddense-O.

18. 14. nov 1850–5. okt 77 (sp Sandager-H 10. sept 36): **Andreas Mathias Barfoed,** * 27. nov 01 Odense. Forældre: Student, lærer, klokker, Vor Frue k, Odense Hans Ahrendt B af Lumby og Ane Cathrine Kisbye. Stud Odense 20, c juli 25 (l), sp Ølby-A-F 31. dec 29, afsk 5. okt 77, † 3. juli 83. ~ 9. juli 30 Sophie Margrethe Hempel, * 9. juli 04 Odense, † 28. nov 43. Forældre: Kancellird, stænderdep, bogtrykker og boghandler, raadmand, c theol Søren H, † 44, og Frederikke Kirstine Kisbye. – Søn: Føns-Ø. Stamt 5.

19. 7. marts 1878–1. febr 92 (sp Harte-B 21. nov 74): **A. C. L. Grove-Rasmussen,** fl t sp Sct Hans k, Odense, se der.

20. 16. april 1892–31. jan 1912 (sp Nr. Jernløse-K 9. september 85): Provst **Christian Frederik Leth**, * 2. juli 36 Lille Hedinge. Faderen: Sp i Horne, † 85, se der (af Svanninge). Stud Sorø 56, c 63[1] (l), huslærer Korsør pgd, deltog i krigen 64, huslærer hos grev Knuth, Lilliendal 65, i udlandet (Italien) 68–69, hjpr Seest 30. aug 69, sp Nim-U 7. okt 75, erindringsmed 76, provst Bjerge-Aasum herr 22. sept 04, r af Dbg 06, afsk 31. jan 12, Dbm 14, † 30. juni 25. ~ 14. maj 70 sin kusine Louise Jacobe Rasmine Bredsdorff, * 19. okt 42 V Skerninge, † 19. april 16. Forældre: Sp i V Skerninge-U Chr. Hornemann B, † 48 (af V Skerninge-U) og Elise Bolette Møller. – Sønner: Søborggaard og Ballerup-M. Datter ~ Fønns-Jørgensen, Egen. Søstre ~ Balslev, Strø og Balslev, Paarup og Teilmann, Bering. Brodersøn: Herringe-G. Stamt 55 (Leth) og 14 (Bredsdorff).

Provst C. F. Leth deltog i krigen først som underkorporal, efter tilbagetoget fra Dannevirke som korporal og efter Dybbølslaget 18. april 64 som løjtnant. Var ogsaa med ved Mysunde 2. febr og blev 29. juni 64 haardt saaret i højre fod og laa 4 mdr paa lazaret i Augustenborg.

Minderne fra krigen optog ham til det sidste, og han var hele sit liv en varm patriot. »Fader var en stærk karakter, fast i sine principper, skarp i sin tænkning, klar i sin fremstilling, et udpræget viljemenneske, begavet med stor praktisk sans. Han var en livlig natur, levende interesseret i alle tidens spørgsmaal, aandelige og politiske. Paavirkning fra Søren Kierkegaard og krigen 1864 prægede ham hele hans liv, men størst betydning fik en aandelig krise 1866. Han sluttede sig nærmest til IM, men var selvstændig og frisindet, dybt rodfæstet i skriften, især i Paulus' breve. Salmen »Vor tro er den forvisning paa« (slb, nr 504) var hans yndlingssalme og karakteristisk for hans kristendomssyn og forkyndelse.

Præstegerningen var det første for ham og han var en meget samvittighedsfuld sognepræst. Men provstegerningen interesserede ham ogsaa meget, især visitatsrejserne til kirker og skoler. Han var ogsaa en dygtig landmand og interesseret havemand. Hans have var altid i fineste orden. Han udgav ikke bøger, skønt han læste meget; derimod har han skrevet en del prædikener og bidrag til IM-tidende, bladet »Elias«, Nordslesvigsk søndagsblad og Sædemanden og Kristeligt Dagblad. – Moders liv var delt mellem en husmoders pligter og hendes musikalske og litterære interesser. Som ung sang hun i Cæciliaforeningen og bevarede sin smukke sangstemme. Hun skrev mange lejlighedsdigte og sange, som blev trykt i Chr. Bredsdorffs Illustr børneblad. Hun skrev ogsaa dramaer. Nogle af hendes manuskripter opbevares paa det kgl bibliotek. 1903 udgav hun en fortælling: »Vinrosen«. Hun var glødende fædrelandskærlig og agiterede for forsvarssagen. Hun var konfirmeret af præsten Hans Agerbech, der fik stor betydning for hende. I præstegaarden med de 9 børn levedes et rigt og fornøjeligt familieliv. (Th.L.)

Th. Leth: Til minde om provst C. F. L og hustru, 1926, samme i slægten Balslev, 1939, s 254 f. Nekrologer i dagspressen, H. M. Fenger: Erindringer, 1925, s 108.

21. 18. maj 1912–26. jan 26 (sp Lerup-T 30. nov 05): **Valdemar Møller**, * 16. jan 64 Hundstrup. Forældre: Sp Vesterborg-Birket, † 98, der (af Toreby). Stud Nykøb 83, c 89[1] (h_2), hjpr Aaby-Biersted 1. april 90, sp Askø 19. aug 91, sp Sennels 12. juli 97, afsk 26. jan 26, † 21. nov 29. ~ 17. maj 92 Severine Marie Andreasine Christensen, * 23. dec 71 Nørresundby, † 52. Forældre: Gdjr Anders C og Ane Cathrine Andersen. – Søn: Tranebjerg. Datter ~ Odsbjerg, Søllested.

Min fader var en omhyggelig præst og sjælesørger, men iøvrigt en stilfærdig og beskeden mand. Sine velmagtsdage oplevede han som sognepræst i Lerup-Tranum i Hanherred 1906–12. I det store pastorat, som i hans tid yderligere blev forsynet med en filialkirke i Koldmose, færdedes han utrættelig, i reglen til fods med stok i haanden, ofte ledsaget af min moder, ad de lange veje paa besøg i sognene. De gamle og syge og de fattige havde i ham en trofast ven.

Om vinteren samlede min fader mange tilhørere til bibellæsning rundt i pastoratets skoler. Sine prædikener udarbejdede han med stor flid og skrev omhyggeligt ned, saa smaat, at de in extenso knapt fyldte et almindeligt brevpapir, og lærte dem nøje udenad. I kirkelig henseende hørte han til centrum eller den gamle højkirkelighed, som han havde i arv fra sin slægt.

Min fader følte sig hjemme i Jylland, men det var ham alligevel en stor glæde at blive forflyttet til Fyn, maaske ikke mindst fordi han der kunne skaffe sine børn en god skolegang i Odense, hvad der laa ham meget paa sinde. For min moder var det drøjt nok at komme fra en ny bolig til den gamle, slet vedligeholdte og rottebefængte præstegaard i Allerup, men ved hjælp af embedslaan og andre byrder blev stuehuset efterhaanden taaleligt istandsat, og mine forældre fik trods krig og dyrtid nogle gode aar og mange trofaste venner i Allerup og Davinde.

Min fader blev tidlig gammel og svækket, bl a af sukkersyge, og maatte søge sin afsked, da han kun var 62. Mine forældre flyttede da til Odense, hvor min fader døde 1929, knapt 65 aar gammel. Min moder levede derefter som enke i mange aar i De Eilschouske Boliger i Lahnsgade. (Provst C. E. Møller).

22. 19. juni 1927–7. sept 34: **H. C. Haugaard**, fl t rkp Sct Michaelis k, Fredericia, se Tommerup.

23. 31. dec 1934 (hjpr Skrøbelev 11. dec 33): **Aage Andersen**, * 25. dec 04 Uggeløse, Frederiksborg amt. Forældre: Lærer Jens Madsen Peter A og Kristine Hansen. Stud Frborg 24, c 33[2] (h_2), ~ 4. marts 34 Karen Johanne Knudsen, * 14. jan 09 Magleby ved Skelskør. Forældre: Smedemester i Boeslunde Lars K og Anna Andersen.

Litt: Jac. Madsen, s 56—59, Holger Begtrup: Dsk menighedsliv i gr kredse, III, 1932, s 19 og 27 f, C. P. Corneliussen: Omkring en fynsk bonde (Cornelius Petersen) 1921, s 188 f, DBL, XVIII, s 192 (Cornelius Petersen), Fr. Nygaard: Kristenliv i Danmark gn 100 aar, 1897, s 369 f.

RØNNINGE—ROLFSTED

Rønninge sogn, 1426 ha, er overvejende fladt, kun et enkelt sted bakket, frugtbart, en hel del skov. Byerne: Rønninge med fh, Røjerup, stationsbyen Langeskov, hg Rønningesøgaard. Ved Langeskov i Tvedal mellem høje banker ligger Tvevad borgplads. Borgen her blev maaske nedbrudt paa Valdemar Atterdags tid, og materialer derfra anvendt til Rolfsted kirke; den berømte Rønningesten førtes 1949 tilbage hertil efter at have staaet i Kertemindo i 300 aar (fundet ca 1650).

Rolfsted sogn, 1515 ha, er skovrigt og bakket, ler- og sandmuldet jord. Flere kilder. Byerne: Rolfsted med fh, Ferritslev med fh og friskole, Kappendrup, Hudevad.

I Ferritslev har der været en kirke, som blev nedbrudt efter kgl befaling 1555. Kirkegaarden blev senere brugt som grusgrav, hvilket medførte en nedværdigende behandling af de begravede lig. Det vakte forargelse. Man enedes om at indkøbe arealet, der blev beplantet og indrettet som festplads, hvor der senere er holdt sommermøder.

Det kirkelige liv. Der var tidligt lidt forbindelse med den fynske vækkelse. *Mads Gartner* (* 1807) paa Rønningesøgaard og røgter Rasmus Frederiksen smst var troende mennesker, røgteren var vakt ved Kr. Madsen. Provst *Rohmann* var stiv statskirkemand, dygtig som provst og sogneraadsfmd. Han opdrog for en stor del læreren (Geertsen) til at passe godt paa hjorden, at den ikke skulle smittes af »de røde hunde« eller andre bevægelser sydfra (Ryslinge). Hans kapellan, pastor *Eriksen,* sluttede sig til bevægelsen, holdt gudelige forsamlinger og stillede sig mellem vennerne fra Ryslinge. Men provsten forbød ham det: han maatte staa skoleret for skolekommissionen, og han fortrak. Efter provst Rohmann kom pastor *Hundrup.* Han var en from mand og ret veltalende. Han var ikke i hjertet med i bevægelsen, men holdt gode miner til slet spil. Han var med i det saakaldte grundtvigske konvent, der i sin tid havde stor betydning, men en friere luftning kom ikke ind med ham. Et stort tal af Rolfsted sogns beboere løste sognebaand til *Vilh. Birkedal,* og børnene blev sendt i Ferritslev friskole.

Den aandelige fører i sognet var gdjr *Thyge Hansen* (* 1816, † 1906).

N. Clausen-Bagge fortæller:

Thyge Hansen blev født 1816 i Sødinge (Ringe sogn paa Fyn), hvor faderen, Hans Henrik Hansen, var gaardmand. Denne var tre gange gift. Det mellemste ægteskab var barnløst; i det første fik han sønnen Thyge, i det tredie tre andre sønner, der kom til at følges smukt med den ældre broder.

Hans Hansen (som han almindeligvis kaldtes) gav sine sønner frie tøjler i deres færd udendørs, og det blev Thyges store lyst under hans opvækst at tumle med hestene. Engang var det nær gaaet galt; men han forstod ellers mesterligt at tvinge dem, selv om de var vanskelige, ind under sin vilje. Han var altsaa en smidig og uforfærdet gut.

Dette havde stedmoderen Maren, Hans Hansens tredie hustru, maaske intet imod; men indendørs maatte grænserne for det tilladelige jo sættes noget snævrere, og dette har Maren nok forstaaet at gøre med et sikkert instinkt. Engang viste hun det paa en uforglemmelig maade. Der holdtes i gaarden et af de gilder, som gik paa omgang i byen. Ved disse kunne det gaa vildt og raat til, naar man havde faaet meget at drikke. Saaledes ogsaa her. En tid fandt hun sig deri; men da nogle karle var kommet op at slaas, gik hun med et barn paa armen ind i flokken og langede saaledes ud til en af dem, at han luskede bort, og de andre fulgte eksemplet. Dette blev som et første signal til at bryde med omgangsgilde-skikken. Først vakte det naturligvis uvilje; men flere og flere brød med den, og det lykkedes virkelig at blive af med den.

Størst betydning i hjemlivet fik sikkert hendes gammeldags kristne trossyn. Hun var i høj grad imod rationalismen med dens forsøg paa at bortforklare det underfulde, og hun var altid ivrig optaget af at værne børnene imod den og tage den rationalisme fra dem, som læreren ville indpode i dem i skolen. Dette maa have gjort et stærkt og blivende indtryk paa dem og i høj grad have bidraget til at gøre dem modtagelige for det nye og rige liv, som brød frem paa egnen kort efter Birkedals komme til Ryslinge i 1849.

Maren var dengang over midten af halvtredserne; men hun tog, som andre af familien, med stor glæde imod lyset over Herrens ord og indstiftelser.

Trods denne glæde blev hun ikke fri for svære anfægtelser: kunne Guds naade gælde saa stor en synder som hende? Da maatte hun i nød ty til børnene, som hun før havde været saa meget for, og de fik nogle af livets baade tungeste og rigeste oplevelser, naar de kom hende til hjælp med bøn og salmesang.

Hun døde i 1863. Da var stedsønnen Thyge forlængst flyttet hjemmefra. Han fik 1845 gaarden Skovgaard i Ferritslev (Rolfsted sogn), omtrent halvanden mil fra Sødinge, og samme aar blev han gift. En paalidelig hjemmelsmand har meddelt, at han engang som gammel fortalte, at han skulle have haft en enke, men foretrak en ung pige. Det var Johanne Marie Rasmusdatter, født 1825, en gaardmandsdatter fra Sødinge. Han føjede til, at det valg havde han aldrig fortrudt. Der siges ogsaa, at et lykkeligere ægteskab kunne man ikke let finde. De passede herligt sammen og udfyldte hinanden i deres forskellighed. Kunne han let blive højstemt, var hun nøgtern; var han tilbøjelig til at ofre penge, kunne hun ogsaa passe paa dem, osv. De var eet, og de var fælles, især om de højeste værdier. Derfor kunne de have raad til at smaadrille hinanden paa en godmodig maade; det betød intet ondt, snarere det modsatte.

Hun blev svagsynet, da hun var 42 aar, og næsten blind, da hun var 60. Alligevel fulgte hun i en mærkelig grad med i alt, hvad der foregik i huset, og hun kunne f eks sige til manden: »Nej, den frakke skal du ikke tage paa; den er jo helt grøn.« Det var ogsaa forbavsende, hvad hun kunne udrette ved haandarbejde.

Hun trøstede sig med, at hørelsen betød mere end synet, og at manden var god til at læse højt for hende. En slægtning skriver, at da hun engang blev spurgt, om det ikke var svært at være blind, svarede hun med sin milde stemme: »Jeg ser saa meget kønt og smukt, som I maaske ikke ser.« En datterdatter skriver, at hun staar for hende »som den nøgterne, realistiske kvinde, der med sin egen mening om alt dog kunne ofre sig for hjem og børn og husfolk og desuden med sine blinde øjne se igennem alt, hvad der var forlorent.«

I det hjem, som hun og Thyge Hansen dannede, og hvori en børneflok voksede op, boede de sammen i over 60 aar, til deres død; men 1892 overtog sønnen Jens Thygesen gaarden. Ogsaa han har trukket sig tilbage fra ledelsen; men gaarden er fremdeles i slægtens besiddelse og har altsaa været det i omtrent 100 aar.

Forstander **Povl Hansen,** Vallekilde, siger at hjemmet prægedes aandeligt af Thyge Hansen. I gerningen udadtil var han dygtig, som landmand, vel ikke just en fører, men i alt fald blandt de fremmelige, og han fik den før forsømte gaard i god stand. Povl Hansen fortæller, at han hos ham først har set en tærskemaskine i gang og først hørt om noget, der kaldtes kunstgødning. Han havde en god have, en skov og en herlig frugthave med mange slags frugter. Alt dette bidrog til, at gaarden blev et kært samlingssted for slægt og venner, ikke mindst de unge, som han da gerne rundhaandet forsynede. Frugthaven fik stor anseelse og hørte vel til de allerbedste i landet paa mindre gaarde. Han interesserede sig ogsaa meget for frugtavl, ja kunne pode paa træer inde i sin skov.

De andre gaarde paa denne egn var fæstegods og havde derfor ingen jagtret. Kun Skovgaard var fri ejendom. Der kunne da let komme en del vildt ind paa den, og Thyge Hansen gav afkald paa sin jagtret. Men da han engang havde skudt en hvid hjort, kom det til at se noget truende ud for ham; thi godsejeren, hvem han skyldte flere tusinde rigs-

daler, fik det at vide og blev vred. Hvad nu? Laanet? Gjorde det sagen bedre, at Thyge Hansen var valgt til at være bøndernes talsmand i hoverisager? Bank- og laaneforhold var jo ikke dengang som nu. Han tyede da til en rig mand, som havde penge nok liggende i et »strømpeskaft«. Da han hørte, hvad det drejede sig om, laante han beredvilligt Thyge, hvad han trængte til. Derefter begav denne sig til godsejeren, udbetalte til hans forbløffelse hele tilgodehavendet og sluttede dermed sagen som en frank og fri mand.

Thyge Hansen og hans tre brødre (halvbrødre) kom meget stærkt med i den bevægelse, der udgik fra Birkedal og Kold. De fire brødres aandelige liv og samliv gjorde dybt og blivende indtryk paa forstander Povl Hansen. Han skriver, at de »satte ingenlunde deres lys under en skæppe«; tværtimod, det var deres »største glæde« at tale og synge om, hvad de havde fundet. Senere kunne politisk uoverensstemmelse nok gøre skaar i fællesskabet, men ikke volde varigt men; i de senere aar betød dette intet godt i familien.

Povl Hansen skriver, at samtalerne mellem de ældre førtes »med tindrende liv og lyst«. »Det var, som de emner og den kraft, der var opsparet siden sidste møde, nu trængte til at frigøres. Ordstyrer var der naturligvis ikke; enhver brød ind, naar som helst det passede ham eller hende; undertiden talte flere paa een gang; undertiden brast en eller flere i saa hjertelig latter, at selv de stærkeste ord druknede. Men hvad gjorde det? De kunne jo tages op igen. Med den inderligste lyst lyttede jeg til; næsten altid drejede disse samtaler sig om de aandelige spørgsmaal, der var oppe i tiden.«

Men hvor en aandelig bevægelse faar saa stærkt tag i nogle, vækker den næsten altid modstand hos andre. Det fik Thyge Hansen at føle: han blev spottet; ja, det hændte, at der blev kastet sten efter ham paa hans kirkefærd gennem Ferritslev ad Ryslinge til. Efterhaanden forandredes dette forhold vel aldeles, og han blev snarere en leder paa sin egn. At det gik saaledes, skyldtes vel bl a hans dygtighed og indtagende væsen. Men det tog tid; der var meget nyt, man ikke saa snart kunne vænne sig til. Friskolebevægelsen, som fulgte med den kirkelige vækkelse, var maaske det værste. Hvad skulle det til at kassere den offentlige skole og sende børnene til friskolen helt henne i Sødinge, ja derefter (fra 1859) at grunde en friskole paa hans egen jord?

Den reaktionære modvilje fik ny næring, da Birkedals kirkelige kreds efter hans afskedigelse 1865 blev en frimenighed, og først i 1868 anerkendt som valgmenighed inden for folkekirken.

Denne bevægelse fulgtes med sympati af grundtvigske præster rundt i landet, men mødte næsten kun uvilje hos de kirkelige autoriteter paa Fyn.

En undtagelse var provst Jungersen (i Skellerup), som gjorde indtryk af gerne at ville forstaa og hjælpe. Det kunne han vel ikke; men da Thyge Hansen og en anden mand havde besøgt ham for at tale om de vanskelige kirkelige spørgsmaal, syntes de næsten, at hans venlighed havde været svar nok. Den gjorde dem godt, og en saadan behandling var de ikke vant til fra de kanter.

En udpræget modsætning til provst Jungersen var provst Rohmann, sognepræst for Rønninge og Rolfsted. Han var meget gram i hu mod de grundtvigske. Det viste han flere gange Thyge Hansen med eftertryk. Bl a ved ikke at ville indføre hans søn Jens Thygesens daab i kirkebogen. Han var nemlig døbt efter afskeden i 1865. Men da det oplystes, at barnet var hjemmedøbt af en folkekirkelig kapellan, maatte provsten bøje sig og indføre daaben. Birkedal sagde for øvrigt, at han gad se den, der vovede at omdøbe et barn, som var døbt af ham efter folkekirkens ritual. Det vovede da heller ingen, og saa blev det jo i længden uholdbart at lade døbte børn blive nævnt i kirkebogen uden omtale af deres daab.

Vi har her et eksempel paa, at der snart kan indsnige sig fejl i mundtlig overlevering. Det var nemlig noget af det første, der her blev fortalt mig om Thyge Hansen, da jeg havde begyndt at samle minder om ham, at hans søn Jens Thygesen var den første, der blev døbt i Boltinggaards lade, og at faderen sagde: »Jeg vover sønnen paa det.« Dette er altsaa ikke rigtigt; Jens Thygesen har selv fortalt mig, hvorledes det gik. Men han blev ganske vist fremstillet i laden, og maaske har en anden oplevet og sagt, hvad der med urette er tillagt Thyge Hansen.

Han tog sig ikke alle angreb nær og kunne fortælle med liv og lune om kampen imod friskolen. Dog kunne fjendtlige ord nok gøre indtryk paa hans modtagelige sind.

En søndag, da han var gaaet til gudstjeneste i Rolfsted kirke, viste præsten i den grad sin uvilje, at han talte om tidens falske profeter som dem, der stiftede frie menighedskredse og frie skoler. Hvem der sigtedes til, kunne man ikke tvivle om, og folk vendte sig i kirkestolene for at se, hvilken virkning det fik. Thyge Hansen tog det roligt, og da man var kommet ud af kirken, misbilligede adskillige provst Rohmanns angreb.

Alligevel havde det gjort indtryk, og nogle dage derefter gik Thyge frem og tilbage ude i sin lille skov og overvejede det spørgsmaal, om der havde været noget som helst berettiget i de haarde beskyldninger imod ham. Da fik han svar paa en uventet maade: ved at en vogn med syngende gæster rullede ind i gaarden; blandt dem var P. Larsen (Skræppenborg) og andre gode grundtvigske mænd. De havde besluttet at glæde Thyge Hansen med en sang, havde valgt Arvesens »Fremad er verdens vilde røst«, og netop da vognen holdt for døren lød det sidste vers:

»Derfor kun fremad i Jesu navn!
Saa gaar det og hjemad tillige;
da er hver glæde og hvert et savn
et trin paa vor himmelstige.«

Sangen blev virkelig til opmuntring, og da han derefter havde fortalt, hvad der var sket, tilskyndede de ham til at fortsætte, som han havde begyndt, og tilføjede, at de var mange, som stod med ham.

Disse udtryk for fælleskabet var betegnende for den tid. Fortælleren føjer til, at »der var en styrke og rigdom i fællesoplevelsen om trosordet, som yngre slægter maaske ikke kan gøre sig forestillinger om.« Nej, det er vel i alt fald ret sjældent, at det mærkes saa stærkt.

Thyge Hansen lod sig ikke skræmme bort fra den vej, han var slaaet ind paa. Efter Birkedals afskedigelse tog han levende del i den følgende tids bevægelse, ligesom sine brødre. Birkedal mente jo ikke, at der var modenhed — eller kaldelse — til en frimenighedsdannelse uden for folkekirken; derfor blev alle mulige forsøg gjort paa at bevare den store kreds, der ikke ville slippe sin præst, inden for denne og undgaa et brud.

Et af disse forsøg bestod i, at man, da Ryslinge sognekald var opslaaet ledigt, sendte tre mænd til København for at faa ministeren til at kalde Birkedal paa ny. Den ene af disse mænd var Thyge Hansen. Men ministeren, Rosenørn-Teilmann, lod sig ikke overtale.

Der fulgte nu en bevæget tid med en forunderlig skøn eventyrglans over sig. Det viste sig, at der kunne holdes festlige gudstjenester ogsaa i en lade og samles mange mennesker dér.

Thyge og Johanne Marie Hansens deltagelse i den aandelige bevægelse førte dem ind i forbindelse med mange mennesker rundt i Danmark, ja med nogle i Norge og en enkelt i Finland. Det er vel umuligt at faa nærmere rede paa alt dette nu. Men det er saa heldigt, at vi i den førende norske grundtvigianer Viggo Ullmanns udgivne breve faar noget at vide om forholdet mellem ham og Thyge Hansen, og det er i grunden tilstrækkeligt til at give et klart billede af Thyge Hansen som levende med i fællesskabet uden for sin egen menigheds grænser.

Cand philol Ullmann var i 1872 rejst fra Norge til København, havde undervejs hørt om Grundtvigs død og kom da med baade til jordefærden og til det store vennemøde. Hos grosserer Trier traf han »nogle fynske bønder med deres koner.« »Det, kan du tro, var flinke mennesker. De var alle sognebaandsløsere til Birkedals frimenighed og inde paa den kirkelige anskuelse og det folkelige liv med en inderlighed og dybde, som jeg skulle ønske mig halvdelen af. Fornemlig var der en af dem, Thyge Hansen hed han, en af Kolds gamle venner, som stod højt i oplysning og kristendom; han bad os besøge sig paa Fyn, og det tror jeg nok, vi gør. Han var alt for prægtig og interessant til, at vi ikke skulle have meget at høre og lære af en slig mand.«

Et brev af 2. oktober 1872 melder da ogsaa, at han og en anden nordmand, Arctander, kom til Ferritslev efter vennemødet og besøgte Thyge Hansen. »Hos ham fik vi den mest hjertelige modtagelse, vi bare kunne ønske os, og var straks hjemme. Aftenen tilbragtes med samtale og sang, og den samtale og den sang har jeg rigtignok ikke saa ganske

troet kunne forekomme i noget bondehus... og om alt vidste man besked og talte med interesse.«

Den følgende søndag var Birkedal bortrejst, saa Ullmann kunne ikke faa ham at høre den dag i Ryslinge. »Imidlertid fik Thyge Hansen i stand et folkemøde, hvor folk strømmede sammen, straks de fik høre om de to nordmænd, og dér maatte vi da begge op at give vort besyv... og saa tilbragte vi en hyggelig aften hos en anden bonde paa stedet...«

Den friske sang, af baade salmer og sange, gjorde indtryk paa ham; saa vidt var man ikke naaet dengang i Norge. Om samtalen bemærkes: »Det er meget træffende, hvad man her siger om modsætningen mellem grundtvigianismen og pietismen, at den første siger: »Omvender eder; Himmeriges rige er nær!« den anden: »Omvender eder; thi Helvede er nær!«« — Ja, den tids grundtvigianere nægtede ingenlunde, at en omvendelse kunne være nødvendig. Birkedal havde ogsaa ofte talt derom. Med evangelisk begrundelse; men der var ogsaa ofte blevet advaret imod fortabelsens magter og talt som af faa, om frelsen ved Jesu kors.

Nordmændene fulgte med Thyge Hansen til et møde pa Kolds højskole, som endnu dengang holdtes oppe, og fik atter en god aften i Ferritslev.

I 1873 gæstede Ullmann sammen med en anden nordmand igen Ferritslev. Der blev holdt møde i friskolen, og han glædede sig over »en saadan skare gæve, prægtige danske bønder.«

I den fællesskabs-glæde, der ytrede sig saaledes, levede og aandede Thyge Hansen og hans venner, skønt de, som alle andre kristne, maatte lutres i kampe og sorger.

Nej, overfladisk har kristenlivet ikke været i Thyge Hansens hjem. Der blev talt meget om, hvad man havde hørt i forkyndelsen, og det er betegnende, hvad der er meddelt mig i et brev: at der engang efter en gudstjeneste blev ført samtale om synden mod helligaanden, og at det gjorde et uudsletteligt indtryk paa de unge.

Og saa oplevede Thyge Hansen i alt fald een stor sorg, som en stund bragte ham til at standse paa sin »glade pilgrimsgang.« Hans meget lovende ældste søn, Knud Thygesen, døde nemlig efter faa dages sygdom; det var engang i halvfjerdserne.

En stor skare samledes til jordefærden; men det kunne ikke trøste faderen, der var stivnet i sin sorg, og det var, som om ingen havde mod og aandelig kraft til at gaa ind i den; han var ene. Men da skete noget mærkeligt, som Povl Hansen har givet en gribende skildring af.

Der begyndte at blive uro; skulle man ikke af sted til kirke? Nej, der maatte ventes noget; thi forstander Trier fra Vallekilde ventedes. (Med ham havde Thyge Hansen nemlig forbindelse, ligesom tidligere med Kold).

Da kom en vogn i skarpt trav ind gennem porten. »... hvad der tiltrak sig min opmærksomhed, var en fremmed mand, der sad ved siden af kusken... med rejsetæppe over knæene og med en blød, bredskygget sort hat over en usædvanlig rigelig fylde af brunt krøllet haar.«

»Men se nu: den fremmede havde straks opdaget morbror Thyge, og inden kusken fik hesten standset i den raske fart, saa jeg den fremmede gribe sit rejsetæppe, kaste det til side, hvorefter han med begge hænder tog fat i agestolens sidelæn, svang sig ned af vognen, inden denne endnu stod stille, og løb — bogstavelig talt —, løb hen mod den bøjede, ensomme, sørgende mand derhenne ved døren; da han naaede ham, slog han begge sine arme om hans hals, bøjede sig ned over ham og kyssede ham.«

Morbror Thyge, ja, det var, som vaagnede han op af en lang ond drøm; han rettede sin bøjede skikkelse og fæstede sit blik paa den fremmede; hvad han dér fandt, kunne jeg ikke se; thi den fremmede vendte ryggen imod mig; men virkningen kunne jeg følge. Det bævede i det før saa marmorstive ansigt, og i næste øjeblik brød taarerne sig vej i strøm ned ad de gamle kinder, mens hans øjne formelig straalede op mod den eneste, der havde haft mod til at gaa ind i hans ensomhed.«

»I næste øjeblik tog Trier ham under armen og forsvandt med ham gennem laagen ud i haven.«

Det hele var for Povl Hansen som »noget af en aabenbaring, som et glimt af en verden, som jeg kun dunkelt forstod, men som jeg længtes imod.«

Det var Trier, der kom med hjælpen. Den ville Thyge Hansen jo nok uden ham have fundet ad andre veje. Men den fandtes altsaa ved Trier, — i det kristelige fælleskab. Det havde han allerede længe levet stærkt med i; men nu lærte han det at kende paa en ny maade.

Thyge Hansens glæde blev ikke taget fra ham, men lutret gennem sorgen og trøsten.

Kræfterne til hjemlivet hentede Thyge Hansens i menigheden, og de var altid med til gudstjenesterne i kirken, om de paa nogen maade kunne. I noget yngre dage gik de ikke sjælden, for at skaane hestene, den lange vej; senere kørte de vel hver gang. En 87-aarig kone har fortalt mig, at de altid kom, hvordan vejret saa var, og der var ofte andre med paa vognen, saa mange, som der »kunne hænge paa den«. Der er baade talt og skrevet til mig om deres indtræden i kirken; det var et smukt syn at se den gamle mand lede sin blinde kone frem igennem den, op imod koret. At han, med sit lange hvide haar og skæg, havde faaet nogen lighed med den gamle Grundtvig, forhøjede det indtryk, som deres gang igennem kirken gjorde paa de yngre.

De tog ikke blot forkyndelsen med sig hjem, men ogsaa salmesangen; den betød meget for dem. Engang var de til gudstjeneste i en bykirke og var vist ellers glade derved; men bagefter sagde Johanne Marie: »Det var da fælt, som orglet brølede; vi kunne jo slet ikke høre, at de sang.« Det var jo dengang utænkeligt, at sangen ikke skulle kunne høres, endog meget betagende, i hendes egen kirke.

Skal kristenlivet ret trives i hjemmet, maa troen paa en eller anden maade bekendes. Der blev da ogsaa sunget og talt meget baade om kristelige og folkelige emner: Hovedindtrykket blev dog, efter at man havde haft andagt ved maaltidet, morgenandagten, hvor Thyge Hansen bekendte troen og bad Fader vor. Han fortsatte dermed, ogsaa efter at sønnen havde overtaget gaarden. Der maa have været festlig glans over det; thi jeg kunne mærke, at en mand, som tjente dér i Jens Thygesens tid, blev helt festlig stemt ved at fortælle derom og om den friske sang. Af en anden mand og hans hustru, som begge har tjent der i det samme tidsrum, fortælles, at Thyge Hansen derefter gerne gik smaanynnende ud til sit arbejde. Dette fortsatte han nemlig som aftægtsmand, ligesom Johanne Marie var til nytte, hvor hun kunne, »beundringsværdig i sit taalmod og rolige ligevægt.« Begge var de jævne og fordringsløse, og de missionerede mere ved deres færd end i ord, fortæller det samme ægtepar. — Der var liv, men kunne ogsaa være stilhed i deres færd.

At Thyge Hansens hjem har været godt ogsaa for tjenestefolkene, fremgaar af noget andet, jeg har hørt. Saaledes ønskede husbondfolkene, at det skulle være; alle skulle betragtes som hørende til familien. Det blev da ogsaa en oplevelse for mange unge at tjene dér, og det var let at faa folk.

Thyge Hansen har næppe talt synderligt i større forsamlinger; men i samtaler om aandelige spørgsmaal var baade han og Johanne Marie udmærkede. Der tales endnu om de festlige sammenkomster paa hans fødselsdag, den 2. februar.

De naaede at holde diamantbryllup 1905; men derefter blev han skrøbelig. Han døde i 1906, hun i 1907. De 90 gjorde ham dog ikke mæt af dage; men han var taknemmelig for Guds naadegaver i de mange aar.

Nær og fjernt boende venner samlede i anledning af guldbrylluppet 1895 1000 kr, som blev overrakt ham.

Litt: N. Clausen Bagge: Grundtvigske hjem, 1945, s 28—45, Povl Hansen: Mine minders bog, 1926, L. Nygaard, 1916, s 17, 18, 44, 47 f, Martin Pedersen i »Landet« 10. aug 1944, Vallekilde højskoles aarsskrift 1921.

Ferritslev friskole. Da friskolerne i Tarup og Sødinge blev oprettet, var der børn fra Ferritslev, der søgte dertil. Vejen var lang og besværlig. *Thyge Hansen* lod sine 2 sønner gaa 1½ mil til Sødinge. Sammen med nogle venner begyndte han 1859 en friskole med 10 børn i en husmandsstue. Skolens lærer var *Dalsgaard Pedersen*. Provst Rohmann var forfærdet over, at en ung mand uden eksamen (han havde været paa seminarium) skulle være lærer, men det gik godt. Dalsgaard P kunne faa børnene til at lære noget. Den første eksamen holdtes i Rolfsted skole, hvor provsten ville, at folkeskolens lærer skulle overhøre friskolens børn. Det satte friskolens folk sig imod, støttet af

præsterne Schjørring og Kofoed, som var til stede. Tilsidst ville Thyge Hansen gaa sin vej. Saa faldt provsten tilføje. Friskolen fik snart sin egen bygning, men børnetallet var lille, og der blev hyppigt skiftet lærer. Forældrene løste sognebaand til *Birkedal*. Det vakte opsigt. »De helliges skole« blev friskolen kaldt. Hver søndag samledes man til sang og samtale. Lørdag aften samledes de unge til oplæsning og sang. 1877–1903 var *N. M. R. Stenbæk* lærer ved friskolen (han afløste en søn af Chr. Hansen, Vejstrup, Peder Christensen). Stenbæk havde været elev hos Kold. Han var en god lærer, blev senere konsulent.

1931–51 var Karl Bagger friskolens lærer. Han havde som ung været lærer paa Vejstrup højskole (sm m sin ven, senere friskolelærer i Aarslev, Sehested). Under hans solide ledelse var skolen i støt vækst. Han døde 1951.

En **foredragsforening** stiftedes 1863 af kammerherre *de Mylius* til Rønningesøgaard, pastor *Hundrup* og gdjr *N. H. Mathiasen*. Dens formaal var ved ugentlige sammenkomster i vinterhalvaaret at virke til fælles nytte og belæring, dels ved foredrag, dels ved samtaler om almennyttige genstande, der vedrørte bondestandens kaar. Det begyndte med, at gdjr Mathiasen talte om Danmarks tilstand før og efter 1849, senere blev det væsentligt landbrugsfaglige emner, der drøftedes. Der blev holdt 90 møder, indtil kammerherre de Mylius fratraadte 1884 efter at have været formand i 21 aar. Saa sygnede foreningen hen, men senere blev pastor *Frederik Møller* formand, og nu blev der holdt foredrag om alment oplysende emner. Ofte var der stuvende fuldt. Pastor M stiftede ogsaa Rønninge sogns læseforening og fik stiftet et sognebibliotek.

Det aandelige liv udvikledes i grundtvigsk retning, og man søgte til Ryslinge for at drage næring af de aandelige kilder der. Vilhelm Birkedals ven, sognepræsten i Ryslinge *Johannes Clausen*, holdt bibellæsninger og foredrag i en gaard i Ferritslev og samtalerne bagefter var baade dybe og muntre. (J. Kj. Carlsen i Grænsepræsten, Johs. Clausen 1933, s 72–73).

Men 1883 kom der en grundtvigsk sognepræst hertil. Pastor **Frederik Møller** havde i Sejling delvis selv staaet som valgmenighedspræst, men stillingen i Rønninge-R var den, at her var sognemenigheden klemt inde mellem ikke mindre end 3 valgmenigheder: Ryslinge, Sdr Næraa og Kerteminde. Rønninge var i det hele og store uberørt af den grundtvigske bevægelse, men fra Rolfsted var der en mængde sognebaandsløsere til valgmenighederne i Ryslinge og Sdr Næraa. Den elskelige gubbe, Thyge Hansen, der i sjælden grad ejede »aandens visdom og hjertets enfold«, var til det sidste Birkedals nære ven og støtte. Da pastor Møller skulle tiltræde, samledes de grundtvigske for at overveje, om de skulle gaa tilbage til sognet, men enedes om at blive i valgmenigheden, hvad Frederik Møller bestyrkede dem i. Han kom snart til at staa i det bedste forhold til valgmenighedsfolkene, og han stod i venskabsforhold til alle 3 valgmenighedspræster, især *Karl Povlsen*, Ryslinge. Det skete, naar eet eller andet spørgsmaal brændte paa, at en char-a-banc rullede ind i præstegaarden, og med Thyge Hansen i spidsen ville de Rolfstedfolk høre sognepræstens mening om tingene. Pastor Møller talte jævnligt ved sognebaandsløsernes møder. Ogsaa i Rønninge blev der ikke sjældent kaldt paa ham udefra. Han holdt mange gudstjenester for sit hjertebarn, Santalmissionen, senere ogsaa for Østerlandsmissionen og var en varm ven af Kbhvns kirkesag. Medens *Klaus Berntsen* var højskoleforstander i Særslev, talte M gerne ved efteraarsmøderne der, senere hos *Jens Lund* i Vejstrup. Men M var især virksom i sine sogne. Noget af det første, han tog fat paa, var at indføre tillægget til konventssalmebogen. Melodierne fra Vartov gav folk lyst til at synge med. Nu lød for første gang »Alt staar i Guds faderhaand« i kirkerne. M fik ogsaa oprettet en sognesparekasse, en husflidsskole og en ungdomsforening, der byggede et forsamlingshus. Især arbejdede han for folkesangen, og der blev holdt mange korprøver i præstegaarden under M's ledelse. Der blev givet en koncert om aaret, og Rønninge sangforening tog paa udflugter, engang sang de for fangerne i Horsens tugthus, saa fangerne var stærkt bevægede ved at høre de hvidklædte pigers sang (morderen Bulotti brast i graad medens koret sang: »Den store hvide flok vi se«). M var en god fodgænger, der gik flittigt ud i pastoratet, og ved juletid var der stort juletræ for børnene. Der var glans og glæde over R præstegaard, gaardspladsen var fuld af vogne om søndagen og efter gudstjenesten samledes man om sommeren ved lange kaffeborde under elmene uden for havestuen. – *Oscar Geismar* fortsatte, kun 8 aar var han her, saa tog Kerteminde valgmenighed ham. Han skriver (Studenterne fra 1894, s 87): »De første 10 studenteraar anvendte jeg paa at opdage, at jeg *ikke* var digter. Siden har jeg revancheret mig ved at svinge svøben over dem, der *blev* digtere. Og nu sidder jeg her i Rønninge som en bisp i en gaaserede, som en Saul mellem profeter«. Han havde til tider fyldte kirker, men han kunne ogsaa opleve, at der den sidste pinsedag han var her, kun var faa i Rønninge kirke. I sin afskedsprædiken sagde han: »Min plov kan ikke gaa paa stengrund.«

Blandt lægfolk fra de senere aar nævner førstelærer *Martin T. Mikkelsen Kelstrup*, Rø (* 73, lærer her 01) og lærer *L. R. Jepsen*, Rolfsted, (* 82, lærer her 22).

1913 oplyses: God kkg i Rø, ringere i Ro, hvor der er c 100 sbl til valgmgh. Megen velvilje, 1922: God kkg, grundtvigsk præg, 2 fh, ingen missionsfolk, friskole, 200 valgmenighedsfolk, 1934: Kkg 10 og 8 pct. Rø: Gldags, kirkelighed, Ro: Grundtvigsk præg, ungdomsf, 200 til valgmgh i Ro, 1942: Kkg 4 pct, relativt gode forhold, intet særligt, grundtvigsk præg, ungdomsf, 150 sbl i Ro, 1950: Kkg 4,5 pct, svindende kirkelig interesse, svag menighedsbevidsthed, ungdomsf, friskole, 200 sbl i Ro, 1954: Kkg 2 pct, sammenligningsvis ret gode forhold, men nedgangen er uomtvistelig. Svag menighedsbevidsthed, 3 fh, centralskole, 2 ungdomsf, blandede sociale forhold i Rø, rent landsogn i Ro.

Rønninge kirke (Sct Søren) er en ukalket munkestensbygning, hvis ældste mure i skibet er senromanske. Enkeltheder er bevaret (vinduer, en smuk portal, med søjle). Senere er tilføjet lavt,

bredt taarn, kapel mod nord, vaabenhus mod syd, det lille kor, alt med kamgavle. I 16. aarh klagedes over kirkens brøstfældighed, og andre kirker maatte hjælpe. Lille altertavle med plumpt billedskærerarbejde fra 1728, alterpanel fra 1604, udskaaren, malet prædikestol, romansk font, middelalderlig dør. Kapellet blev 1861 indlemmet i kirken. Smuk ligsten. Kirken nyrestaureret. 180 sd.

Mackeprang: Døbefonte, s 134, Skandinav folkemagasin 1873, s 441—45.

Rolfsted kirke er oprindelig romansk med skib og kor af hugne kvadre, senere er det svære taarn opført med blindingsprydede kamgavle, desuden vaabenhus og smuk kamgavlet korgavl og hvælvinger. Smukt udskaaren altertavle og alterpanel og prædikestol fra c 1593. Smuk romansk font med figurer og rigt profileret fod. Klokke fra 14. aarh. Nyrestaureret. 120 sd.

Mackeprang: Døbefonte, s 135, 136.

Folketal: 1850: 675 og 600, 1901: 702 og 837, 1921: 973 og 961, 1950: 1267 og 1170.

Altergæster: 1920: 400 og 400, 1930: 311 og 247, 1942: 256 og 195, 1953: 290 og 227.

Menighedsraad: Gennem alle aarene: Gr eller n gr, 1953: Rø: politisk, Ro: 7 gr.

Kommunevalg: 1943: Rønninge: Soc 120 (2), rad 107 (2), kons 33 (0), venstre 124 (3), borg fællesl 48 (0). — Rolfsted: Soc 92 (1), rad 134 (2), kons 50 (0), venstre 224 (4). — 1954: Rønninge: Soc 120 (1), rad 17 (0), venstre 131 (2). — Langeskovliste: 189 (2), u p 103 (1). — Rolfsted: Soc 100 (1), rad 165 (2), venstre 256 (3), rf 61 (1).

Sognepræst

Indt 1857: a) 81 rug, 84 byg, 119 havre, b) 6 byg, 6 rdl, 34 rdl, c) naturalier, d) 400 rdl, e) 40 td ld og 16 td ld skov, hvorfra 15 fv bøgebrænde. Gl rummelig firlænget bindingsværkspgd, en stor toetages udbygning paa midten. 1870: Regul 2860 kr, netto 6332 kr. — 1913: 2. kl, 1931: 2. kl, 1946: 2. kl.
Pgd opført 1922.

1748—1824 var fader og søn sp her: 1748—78: **N. C. Bendz**, 1778—1824: **J. C. Bendz**. (Den sidste udgav en sognebeskrivelse).

12. 20. marts 1838–4. juni 60 (sp Tønning-T 4. juli 28): Provst **Jørgen Lindegaard Rohmann**, * 2. dec 97 Svendborg. Forældre: Skomager Andreas R og Margrethe Rasmussen. Postkontorist Svendborg 08–20, dsk jurist 17. Stud priv 21, c april 25 (l), provst Bjerge-Aasum herred 28. juli 55–23. april 60, r af Dbg 51, † 4. juni 60. ~[1] 3. sept 28 Kirstine Sophie Frederikke Lindgreen, * 18. juli 03 Svendborg, † 16. marts 36. Forældre: Rkp ved Sct Nicolai k, Svendborg, Frederik (Hans) Chr. L, † 1805, og Anna Cathrine Hviding. ~[2] 3. nov 37 Cathrine Louise Gøtzsche, * 7. juni 11 Jyderup, † 31. okt 85. Forældre: Sp i Jyderup-H Hans Philip G, † 29, og Petronella Christiane Geisler. – 2. hustrus brødre: Faarevejle, Ærøskøbing, Gierslev, Finnerup, Fensmark-R. Stamt 39. Datter ~ Strodtmann, Aarslev-H.

Provst R var sogneraadsfmd og amtsraadsmedlem 42–54, var en meget anset, myndig og betydelig embedsmand. Han var tillige meget kundskabsrig, især en dygtig historiker, om hans skarpe stilling til den grundtvigske vækkelse, se foran.

E II, 681, S: II, 818. DBL XIX, 619.

Hjælpepræst hos provst Rohmann

1859—60: C. C. Eriksen, se Volstrup-H.

13. 17. aug 1860–23. jan 83 (sp V Vested 15. febr 48): **Carl Vilhelm Hundrup**, * 4. april 07 Slagelse. Forældre: Hospitalslæge Andreas H og Anna Marie Hundrup. Stud Slagelse 25, c jan 33 (h), lærer Efterslægtssselsk sk og Wærnske institut, Kbhvn, ord kat Nyborg 15. maj 41, afsk 23. jan 83, † 11. juli 88. ~ 10. april 48 Sofie Beate Jacobine Nyholm, * 7. maj 22 Helsinge, † 19. marts 93. Faderen: Sp i Nyborg, † 59, se der. Stamt 61. – Broder: Personalhistorikeren, overlærer H, Roskilde († 79).

Pastor H var en fredens mand, positiv over for de vakte, men ikke nogen kraftig natur. Han blev i V Vedsted 1848 truet med bøde og straf, hvis han ikke ville kundgøre oprørsregeringens bekendtgørelse. Han mindes her som »en fin mand«, der altid gik med høj hat og aldrig med træsko paa. Hans husbesøg var mange og meget korte. (»Goddag! Hvordan har De det? Hvordan har Deres mand det? Vil De hilse ham! Farvel!«)

14. 17. april 1883–27. dec 1912 (sp Sejling-S 25. sept 74): **Frederik Benedikt Møller**, * 8. juni 32 Breum. Faderen: Provst, stænderdeputeret Jens M, † 63, Grinderslev-G, se der. Stud Viborg 51, c 57[2] (h_1), huslærer Ellingegaard, Højby, Odsherred, hjpr Grinderslev-G 10. sept 58, kkp Herfølge-Sædder 11. april 64, r af Dbg 08, afsk 27. dec 12, dbm 12, † 1. sept 14. ~ 14. maj 62 Jacobine Caroline Augusta Bartholdy, * 28. april 37 Kbhvn, † 8. aug 17. Forældre: Postkontrollør Mary Thøger Christian B og Margrethe Juliane Bohn. – Sønner: Brabrand-Aa, Ejby-ND og Egebæksvang. Brødre: Kølstrup-A, Tyregod-V og Birkerød. Søster ~ Scharling, Randers. Stamt 60 D.

Skrev nogle smaastykker i kirkebladet, udg sm m Th. Elmquist: »Herrens aar«, en aargang prædikener, 07: Salmer og sange til bryllup og begravelse, samt afskedsprædiken i Grinderslev 64, og tale ved konfirmation i Grinderslev 64.

Pastor *Frederik Møller* hørte til den generation af grundtvigske præster, hvis forkyndelse var stærkt præget af den paavirkning de havde faaet direkte fra Grundtvig selv, og om hvilken Ricard skal have sagt, at »aldrig har Danmark set bedre præster end dette grundtvigske præstekuld, der forenede en fuldttonende evangelisk forkyndelse med en vaagen sans for alle ædle menneskelige og folkelige værdier, saaledes som det ret kunne tiltale danske sind«.

Der var 6 sønner, der alle studerede, og 3 døtre i Breum pgd i Salling hos den ansete provst *Jens Møller* (se Grinderslev-G). Frederik M var et skærsommerbarn, og han blev et solskinsmenneske. I Viborg fandt han *V. J. Hoff*, der blev hans ven for livet. Den præst, som i hans studentertid fik størst betydning for ham, var *Blædel;* i Vartov var han kun een gang. Han »bevarede troen og lysten til at arbejde for Vorherre« gennem hele sin studentertid, studiet »gav mig nok en del kundskaber, men aabnede ikke hjertets øje for skriftens rigdom, og gav mig ikke nogen forstaaelse af kirkens udvikling gennem tiderne, ja, ikke engang af, hvad kirken egentlig var og som følge deraf ingen forstaaelse af kirkens stilling i nutiden«. Som huslærer i Odsherred havde han en rig tid (se Højby, II, 288), i Faarevejle pgd traf han lærerinde Jacobine Bartholdy, der blev hans brud, og jævnligt prædikede han i Højby kirke, ligesom han kom til de vaktes møder. Saa blev han hjælpepræst hos sin fader, og man saa det særsyn i præstehistorien, at en præst (Jens Møller) gennem

21 aar havde sine 3 sønner som hjælpepræster, hver i 7 aar. Om M's gerning siden i Herfølge, (se II, s 589 f) og i Sejling-S, se der. Han oplevede en ikke ringe vækkelse i Grinderslev, og megen hjælpsomhed mødte ham og hans forældre, da Breum pgd brændte 1859. De 10 aar i Herfølge var saare lykkelige. Jordbunden var beredt ved den gamle pastor *Willemoes* virksomhed, og skønt politiske stridigheder kunne kaste skygger over arbejdet, laa der lys og velsignelse over M's præstegerning; han var den førende grundtvigske præst paa egnen og havde mange venner. I Sejling stod M som samlingspunktet for grundtvigske kredse paa Silkeborgegnen. Der var meget stor kkg, folk kom fra flere nabosogne, og M arbejdede paa at føre de 4 ret forskellige grundtvigske kredse paa egnen sammen til een. Der var festlige fællessammenkomster, og *Hostrup* var ofte med. 1877 deltog M efter opfordring fra *V. J. Hoff* og *L. Schrøder* i toget til Norge efter indbydelse fra Gausdalhøjskolefolkene, og han boede hos Bjørnsons nabo, den prægtige odelsbonde, *Per Bø,* og han prædikede om søndagen i sognekirken, hvor Bjørnson var tilhører. I Herfølge havde han kunnet mærke en vis modstand fra lægfolkets side. Noget tilsvarende mærkede han ikke i Sejling, hvorimod han mærkede modstand fra nabopræsten i Gødvad. Møller virkede her næsten som valgmenighedspræst for egnen. Det var derfor en stor overgang for ham at komme til Rønninge (se foran). Men forfængelighed laa ikke for M. Han kunne nok gøre sig gældende, men han søgte ikke sit eget. »Han bør vokse, jeg forringes,« disse ord gjorde han til sine, og han lærte smukt den kunst at dale. Mange af de bedste i pastoratet, især i Rolfsted, søgte til valgmenighederne, men »den sjældne glans, der var over hans ansigt og ranke skikkelse, tabte sig ikke, blev snarere stærkere med aarene«. Var Sejling-tiden højsommeren for ham, kan Rønninge-tiden sammenlignes med september med høj, klar luft og frugtens fremadskridende modning. Hans arbejde her er omtalt foran, han fik meget sat i gang, og især fik han de sangglade fynboere til at synge. Der blev dannet en centralforening for hele Fyn med M som fmd og lærer *Hindse-Nielsen* som dirigent. Festerne skulle være gode folkefester med foredrag, men uden dans. Nogle steder gav de 2 koncerter, hvoraf den ene i kirken, hvor M holdt en lille opbyggelig tale i frakke fra prædikestolen. – En stor dag havde de, da Fyns forsamlingshus i Odense blev indviet 1900. Forfatteren *Peder R. Møller* havde digtet en kantate, som prof *Johs. Bartholdy* havde sat musik til og selv dirigerede. – Senere sluttede man sig sammen med centralforeningen for jyske sangforeninger, hvor *H. Nutzhorn,* Askov, var fmd, og man gav koncerter ud over landet. Maalet var Kbhvn. M skriver: »Jeg havde ikke troet, at vi kunne naa det; det var for fordringsfuldt; men stemningen blandt sangerne var stor, og da vi henvendte os til flere indflydelsesrige mænd, navnlig blandt journalisterne, og de blev begejstrede, gik jeg med, skønt ikke uden ængstelse. Vi kunne formentlig møde med 1200 sangere; jeg tænkte, at en del intelligente folk kunne forstaa, at vi ikke mødte som kunstnere, men som jævne landboere, der kunne synge med friske stemmer, naturligt og kønt, og i den henseende blev jeg ikke skuffet. Koncerten blev tilfældigvis holdt paa min 80 aars fødselsdag 1912 i raadhussalen, der var propfuld. Her blev der, som vi plejede, ogsaa holdt foredrag, denne gang af daværende konsejlspræsident *Klaus Berntsen,* fornævnte *Nutzhorn, Hindse-Nielsen* og mig som dem, der havde fortjeneste af folkesangen. Jeg maatte frem og takke, og det blev sagt, at det var første gang, at en præst talte i raadhushallen. Senere holdt vi fest med koncert i Tivoli og i Kongens have, alt særdeles vellykket. Københavnerne viste sig umaadeligt elskværdige, gæstfri og forstaaende. Jeg havde megen glæde af dette arbejde og blev udnævnt til æresmedlem af den fynske centralforening.«

1890 fik han sammen med *Th. Elmquist* i Flødstrup oprettet et konvent *(Helms,* Skellerup, *Kragh,* Gudbjerg, *Brahm,* Seden, *Kaae,* Kværndrup, *Lorenzen,* Nr Lyndelse, *Emil Koch,* Odense – senere kom *Karl Povlsen,* Ryslinge, *J. Fog,* Espe, *Wille,* Sdr Broby, med) som han havde megen glæde af. Han fyldte godt pladsen som dets formand og forstod at forene modsætningerne. – Han blev sit syn paa valgmenigheden tro. Den havde hans kærlighed, men han fandt, at de unge kom for let til det, som deres fædre havde kæmpet for. Og han advarede mod farerne: at det »mere blev form end fylde, at man mere hyggede sig indadtil end arbejdede for at blive en surdejg i sognet«. De menneskelige interesser kom let for meget i forgrunden, saa at den kristne bekendelse kun sjældent hørtes, og det var ikke sangens dage som i den første tid. Valgmenigheden var hans oprindelige ideal, men han kunne erklære, at »nu tror jeg, at der kan leves et sundt og kraftigt liv i sognemenigheden, og at der ikke er stor forskel paa den og valgmenigheden, navnlig nu, da vi har faaet den megen frihed.« Han var ogsaa friskolens varme ven. – Den gamle pgd i Rønninge, hvis ældste dele stammede fra svenskekrigens tid, med alle dens krinkelkroge, store stuer og klinede vægge, rummede usigelig megen hygge. Det daglige liv var præget af arbejdsmod og nøjsomhed. Her blev familiens festdage, ligetil guldbrylluppet, fejret, 50 aars præstejubilæet og 25 aaret i Rønninge fejredes 1908; efter gudstjenesten var der folkemøde i toften, forfatteren *Peder R. Møller* havde skrevet en sang til M, og *Karl Povlsen,* Ryslinge, talte om M som den ideale sognepræst. – To ting prægede særligt præstegaardslivet: musikken og morgenandagten. M og hans hustru spillede hver dag firehændigt alle musikkens mestre, Haydn, Mozart, Beethoven, Schubert, men især de danske; den halve time hver dag ved flyglet var en kilde for dem til fornyelse. Morgenandagten var en af »pillerne« i hjemmets liv, ogsaa med megen sang. Da M en gang ved et møde talte om »den *gode aand* fra Ryslinge«, svarede Karl Povlsen med at tale om »den *rene tone* i den Møllerske slægt«. Den tone blev slaaet an ved morgenandagten og fandt ogsaa udtryk i aftensangen.

Og stille sov M hen en septemberdag, medens hans børn sang »Sov sødt barnlille, lig

rolig og stille, saa sødelig sov, som fuglen i skov...« Og paa Grundtvigs fødselsdag, 8. sept, blev han begravet paa Frederiksberg kirkegaard hos sin moder og sine to søstre...

Pastor Møller nedskrev inden sin død sit livs hændelser for sine børn. De er udgivet og kommenteret af personalhistorikeren *Hans Degen*. Man gribes af den rigdom af kulturhistorie, der strømmer læseren i møde med en levende og interesseret og – det er af betydning for selve »handlingen« – musikalsk begavet student som den centrale, men aldrig paatrængende figur, en Hostrupsk student.

»En gammel præst fortæller« gaar tilbage til saa fjerne tider, at han oplevede, at hans far, der var provst i Salling, blev uvenner med degnen, fordi der blev nedlagt forbud mod følgende to »kirkelige« traditioner: Degnen maatte holde op med at tøjre sine køer paa kirkegaarden, hvor gravene mest laa som græsbevoksede tuer, og der blev sat en stopper for, at samme degn under den meget langvarige konfirmation – den varede gerne fra kl 9 til kl 15 – havde brød og øl og brændevin staaende parat paa borde med bænke i vaabenhuset til dem, der ikke ville forsømme legemets behov for at overvære den langsommelige katekisation.

Man oplever de stærke indtryk Treaarskrigen gjorde i den akademiske verden, faar et glimt af studenterforeningen i Boldhusgade, hvor man ikke kendte til at hente foredragsholdere udefra, og oplever indgaaende det nordiske studentertog i 1856, og gennem det alt sammen væves tidsbilleder og betydelige og kendte personer i og omkring datidens pgd.

Selv blev Frederik Møller et aktivt led i vennekæden omkring *Grundtvig* i den halve snes aar, han var præst i Herfølge. Beretningen stopper dog efter at han et aar har været huslærer paa Ellingegaard i Odsherred og har haft sin gang i flere af egnens pgd, og derefter bliver kapellan i sit barndomssogn. Midt i krigens begivenheder i 1864 kom udnævnelsen til Herfølge.

Der er mange episoder, som er gengivet kort og knapt som her om da F. B. Møller overværede *Søren Kierkegaards* begravelse: »I Frue kirke stod hans kiste, hans broder holdt knælende en gribende bøn for ham, ved graven stod hans søstersøn, en medicinsk kandidat Lund frem og protesterede mod, at folkekirken havde begravet ham, skønt han havde erklæret, at han ikke ville begraves med dens skikke og af dens præster. Lund blev mulkteret derfor.«

Møllers kristelige udvikling gik gennem Kierkegaard over Blædel til Grundtvig. Som »Møller i Sejling« blev han meget kendt. Siden kom han til Rønninge, men om aarene disse steder hører vi ikke i den indtil nu trykte beretning. M's erindringer strækker sig over hele hans præstetid, og resten vil blive trykt som et bind II. Møller begyndte først at skrive, da han var over firs.

A. Bartholdy Møller, Brabrand, i »Minder fra gl gr hjem«, VI, 88 f. Nekrologer i dagspressen. Hans Degen: En gammel præst fortæller, F. B. Møllers optegnelser fra hans liv 1832—64, 1953.

15. 15. april 1913–24. juni 1921 (rkp Tirsted-S-V 31. juli 09): **Oscar W. H. Geismar,** fl t Kerteminde valgmgh, se sp Christiansborg slotskirke.

16. 30. sept 1921 (kkp Højby 31. maj 16): **Anders Jensen,** * 6. sept 91 Aarhus. Forældre: Hovedkasserer i murerforbundet Jens J og Marie Andersen. Stud Mtrp 10, c 16^1 (h_1). ~ 27. marts 18 Elisabeth Andersen, * 15. okt 88 Stenstrup, Højby sogn, Odsherred. Forældre: Gdjr Niels A og Maren Dorthea Stampe.

Litt: Jac. Madsen, s 51—53, J. C. Bendz: Efterretn om T og R sogne, 1820. Om den gamle pgd, se H. Zangenberg og Hakon Spiid: Gamle præstegaarde, 1932, s 75, Jeppe Hansen: Om foredragsforeningen i Rønninge, Hist aarb f Od og Assens amter, 1930, s 249 f, smst 1918 (H. C. Larsen om runestenen i Rønninge), Højskolebl, 1906, sp 1095 f, Kr. A. Lange: Den danske friskole, I, 1933, s 220 f, Lars Frederiksen: Friskolebevægelsen i 1852 og flg aar, 1888, s 62 f, A. Ankerstrøm: Den danske friskole, 1952, Fr. Nygaard: Kristenliv i Danmark, s 382, Hist aarb f Od og Assens amter, 1918 (runestenen), Povl Hansen: Mine minders bog.

SØNDER NÆRAA

(Aarslev var annex til 1857)

Sønder Næraa sogn, 1506 ha, er ret højtliggende, Ibjerg banke mod nord, sandmuldet jord, en del skov. Byerne Sdr N med valgmenighedskirke og friskole, Tarup, Ore.

Det kirkelige liv. Indtil udskillelsen af Aarslev hørte embedet til de største paa Fyn. Sdr Næraa er et sogn, hvor der gn aarene har været en del kirkelig liv, saavel gr som IM præget. Men 1824 klagede provsten over pastor *M. F. Ribers* (sp her 1818–26) »forsømmelighed og uefterrettelighed«. Den østfynske vækkelse havde faaet et brændpunkt i Allerup-Davinde, hvor *Kr. Madsen,* Bregnør, havde en kreds af nidkære venner, og derfra bredte vækkelsen sig ogsaa til Sdr Næraa. Tømrer *Ole Godfred,* der var vakt ved Kr. Madsen, boede i flere aar i Sdr Næraa; han var en dygtig lægmandstaler. Lægprædikanterne fra Kerteminde kom hertil, og den unge, trosvarme c theol *Fr. Helwegs* bibellæsninger i Sdr Højrup vakte ogsaa flere mennesker i Sdr Næraa. Hos disse var der ikke saa lidt lovvæsen, og de kunne ikke siges at være præget af den frimodige kristne barneglæde. Den gamle pastor *Hasselager* forstod ikke meget af det nyvakte. Og da han trak sig tilbage, tog, efter hvad der siges, sognets formaaende sognefoged, *Niels Knudsen,* affære. Han havde hørt en kapellan, *Koefoed,* tale i Marslev kirke. Da den »lille« og unge præst var kommet paa prædikestolen, stod han en stund og kunne ikke faa ordene frem. Saa udbrød han: »Herre, du ser, at jeg ikke er kommet herop af mig selv, men man har nødet mig herop, og jeg beder derfor nu dig, at du vil give mig, hvad jeg skal sige.« Saa holdt han en frisk og god prædiken... »Ham kan vi bruge,« tænkte sog-

nefoged Niels Knudsen, og Koefoed blev sognepræst her. Af og til gik det ham i Sdr Næraa som det var gaaet i Marslev, og der var ogsaa nogle, der snart blev færdige med ham. Men des flere blev sjæleglade ved hans redelige forkyndelse, især de vakte i sognet. Han hjalp dem til befæstelse i troen, han fik nye med, og de lovbundne kom han til hjælp ved sin stærke forkyndelse af syndernes forladelse. Der blev et frisk og glad menighedsliv i Sdr Næraa, og fra nabosognene strømmede folk til. En særlig indflydelse havde K paa konfirmanderne og de unge. Han talte for dem, fortalte, læste op, sang med dem. Hver uge samlede han store skarer af unge i pgd, og det kom til at sætte spor længe efter. Kofoed var blevet vakt 1851 i Ryslinge sognekirke ved at høre *Vilhelm Birkedal,* han blev gift med en søsterdatter af Birkedals hustru, og han rejste med Vilh. Birkedal til Trondhjem og Stiklestad. Han var Birkedals lærling, og man saa her det særsyn, at han ligefrem tilskyndede sine sogneboere til at løse sognebaand til Birkedal. Da pastor Koefoed rejste og afløstes af pastor *Selmer,* som stod ganske fremmed over for livet i sognet, besluttede de grundtvigske i Sdr Næraa at danne en *valgmenighed* som filial til Ryslinge (se videre om valgmgh nedenfor). I 1839 havde man faaet en lærer *Felding* († 1879) til Sdr Næraa. Hans datter blev gift med eftermanden, lærer *Rasmus Nielsen,* lærer her 1880–1914. Felding trampede Balles lærebog ind i børnene, og han besvarede klager med Per Degns ord: »Saaledes haver jeg min lærdom annammet, og saaledes vil jeg give ham fra mig igen«. Forældrene, særligt de vakte, var imod skoletvangen, der paabød at sende børnene »til aandløse lærere«, og 3 djærve kvinder, den ene gift med gdjr *Lars Tambo,* begyndte en friskole i Tambos storstue efter at have faaet anvist en lærer af Kr. Kold, en af hans bedste medarbejdere: Povelsen-Dahl. De begyndte med 17 børn, læreren fik ingen løn, men kost og logi hos forældrene. Og samme aar byggede man en friskole i Tarup og antog en af Kolds elever, den 18-aarige *Hans Christensen,* som lærer. Det blev efterhaanden en stor skole. Blandt de skiftende lærere (som var meget forskellige, om én hedder det, at »skrive dansk kunne han ikke, og regnekunsten var han heller ingen mester i, men han kunne fortælle bibel- og Danmarkshistorie med stor inderlighed og kristelig sans«) huskes især *Kr. Kirk* (lærer her 1875–1911) og hans hustru. I hans tid knyttedes en efterskole til friskolen. – Over en trediedel af sognets beboere sluttede sig til valgmenigheden.

Pastor Koefoed (»lille Koefoed«, som han gerne kaldtes) hørte vel ikke til de store aander, men ved sin hjertelighed havde han faaet mange venner, og kredsen holdt sammen. Han var en folkelig og ydmyg mand, og virkede som »Birkedals kapellan« for den nordlige del af den store Ryslingskreds. – Nogle af de vakte gik over til IM. Den flittige kolportør, *N. B. Grønbech,* boede i mange aar i Sdr Næraa, indtil han 1880 rejste til Amerika, hvor han blev præst for danske dér. Han var en saare trofast sjæl (R. Volf i IMtid, 1881, s 624) og leder af IMs venner her. Der blev holdt mange møder i hjemmene og aflagt mange besøg, og der blev et livskraftigt IMsamfund, som var kirketro og arbejdsivrigt. Præsterne *Skydsgaard* og *Carl Christensen* sluttede sig til IM, og der blev meget god kkg i sognekirken. 1902 bosatte pastor Skydsgaards fader, indremiss *P. Skydsgaard* (* 1841, † 1921) sig her, han virkede ved mange møder, en ydmyg, taknemmelig og kærlig mand, der var velset, hvor han kom frem. Han fik en god gerning her sammen med sin søn. IMs venner er dog i mindretal, men der er ikke faa kirkesøgende uden retningspræg.

Pastor Carl Christensen, som var kendt for sit friske humør og afgjorte forkyndelse, fik en god gerning her. Hans skildring af fynboerne (side 16 f her) har sin rod i erfaringer fra Sdr Næraa: »Det er svært at gøre IM's arbejde paa Fyn«. Fynboen har alle barnets egenskaber: det milde, glade livssyn, venlighed uden smaalig beregning, tillidsfuldhed og sans for det skønne og festlige. De kan være i høj grad interesserede, og det kan afføde stor kkg og glædeligt store flokke til ungdomsmøder o lign. Carl Christensen var iøvrigt glad for at være her og havde stor tilslutning. Pastor *Gjerulff* var ikke retningspræget. Ogsaa han samlede mange, en saare velvillig og hjertelig præst, en sognepræst af den gamle type. – De kirkelige forhold præges stadigt af, at en trediedel af beboerne tilhører valgmgh. Forholdet mellem sogne- og valgmgh er forøvrigt godt, hvilket i det ydre har vist sig i, at man i strenge vintre har holdt gudstjeneste skiftevis i hver af kirkerne, ligesom valgmenighedpsræsten har vikarieret for sp under sygdom. – Det siger næsten sig selv, at sognemenigheden ikke er grundtvigsk, og da der foruden friskole og efterskole er en ret stor grundtvigsk ungdomsforening og ungdomskreds, har det næsten kun været tidligere konfirmander, der er kommet til ungdomsmøde i pgd. Der er en ret stor KFUK spejdertrop. Til menighedsmøder i skolen og sommermøder i præstegaardshaven har der været god tilslutning, og menigheden har vist megen offervilje ved indsamlinger. Der er en trofast kvindekreds for DMS, stiftet af pastorinde Skydsgaard. Pastor *Lund* havde nær tilknytning til Brødremenigheden i Christiansfeld, hvor han blev begravet. Han holdt ungdomsmøder i pgd med stor tilslutning og indkaldte mange fremmede talere til møder og gudstjenester her.

1913 oplyses: Meget god kkg, gode forhold. 1922: Meget god kkg, intet samfundsliv af betydning, KFUM og K, 400 til valgmgh, stor velvilje. 1931: Kkg 15 pct, særdeles gode forhold, megen kirkelig interesse, ØM, DMS, ungdomsmøder i pgd. 1942: Kkg 5 pct, gode forhold, stadig og god kkg, ungdomskreds, 400 til valgmgh. 1950: Kkg 4 pct, gode forhold, fh (valgmgh), DMS, ungdomsforening, friskole, 400 til valgmgh. 1954: do.

Sønder Næraa kirke (Sct Michael) ligger ret højt, er interessant. Oprindelig af fraadsten, kun skibet bevaret, smukke udvendige blindinger, pilastre og frise paa muren. Sidst i den romanske tid er taarnet opført af tynde munkesten. Taarnets sider springer 1 m frem foran skibets, i taarnets underrum og overrum en række nicher. Paa reformationstiden er taarnet gjort lavere, saa taget kun er lidt højere end skibets; stor spidsbue ind til skibet.

Samtidig er det gl kor brudt ned og et nyt opført i skibets bredde. Hvælvinger. Stort, hvælvet kapel mod syd, oven paa dette er kirkens andet og nuv taarn bygget. Vaabenhus. Interessante kalkmalerier fra c 1225 med gejstlige og krigere og smuk bort paa skibets vægge. Alterbillede fra 1919 (A. Dorph: Bethania, kopi), udskaaren prædikestol fra 1634, romansk font ved hvis side staar Thorvaldsens Kristus i gibs. Smukke ligsten. 160 sd.

J. Helms: Tufstenskirker, s 109. Nørlund og Lind: Romanske kalkmalerier, s 275. Magn. Petersen: Kalkmalerier, s 59. Mackeprang: Døbefonte, s 50 og 111. »Fylla«, 1874, nr 17.

Folketal: 1850: 729, 1901: 920, 1921: 1027, 1950: 1088.
Altergæster: 1922: 578, 1934: 306, 1942: 208, 1950: 290, 1953: 150.
Menighedsraad: 1922: 2 IM, 2 gr, 3 u p, 1934: 2 gr, 5 u p, 1953: 1 IM, 6 u p.
Kommunevalg: 1943: Soc 59 (1), rad 127 (2), venstre 186 (4), u p 107 (2), 1954: Soc 93 (1), rad 114 (2), venstre 215 (4), BF 79 (2).

Sognepræst

Indt: 1857: a) 91 rug, 119 byg, 70 havre, b) 20 rdl, 3 byg, c) 54 sn æg, mælk m m, d) 180 rdl, e) 48 td l. Gl firlænget pgd med stor gaardsplads. 1870: Regul: 2300 kr, netto 3488 kr, 1913: 2 kl, 1946: 3 kl.
Smuk gl pgd fra 1775.

1774—1826 var fader og søn sp her: 1774—1818: P. Riber, 1818—26: M. Riber.

16. 13. dec 1826–2. okt 57 (sp Rold-V 24. dec 17): **Andreas Kjerulf Hasselager,** * 13. april 83 Linaa. Forældre: Gdjr Jens H og Inger Christine Glahn af Alling-T. Stud Randers 01, c juli 06 (1), adjunkt Nyborg, afsk 2. okt 57, † 17. sept 59. ~ 26. febr 39 Inger Else Margrethe Felding, * 1. april 06 her, † 13. april 1895. Forældre: Degn her Hans Christopher F og Christence Christine Jansen.

17. 23. dec 1857–1. juli 72 (hjpr Jelling-Hover 56): **H. J. H. Koefoed,** fl t Hesselager, se der.

18. 25. sept 1872–7. juni 80 (lærer, Kbhvn): **F. Selmer,** fl t Aversi-T, se der.

19. 11. aug 1880–5. febr 89 (sp Nyord 30. nov 76): **N. H. Jørgensen,** fl t Marvede-H, se der.

20. 25. april 1889–4. april 95 (kkp Skive-R 30. aug 87): **C. C. V. Hansen,** fl t Herrested, se der.

21. 14. juni 1895–1. juli 1901 (sp Hals 24. des 88): **N. C. Møller,** fl t Saltum-H, se der.

22. 24. aug 1901–16. juli 13 (sp Naur-S 23. febr 97): **J. C. P. Skydsgaard,** fl t Vindinge, se der.

23. 5. nov 1913–15. aug 22 (sp Vive-R 3. okt 08): **Carl Christensen,** * 30. marts 74 Horsens. Forældre: Læderhdlr Michael Revsgaard C og Mette Johanne Crone. Stud Horsens 93, c 99[1] (1), lærer Blaagaards seminar og flere skoler, Kbhvn, hjpr Horsens 31. maj 01, rkp Vor Frelsers k, Horsens, 21. dec 04, afsk 15. aug 22, forretningsfører Santalmissionen 22–33, † 14. juli 52. ~ 27. aug 01 Margrethe Elisabeth Lassen, * 25. okt 69 Grindsted, † 3. febr 45. Forældre: Distriktslæge Henrik Carl Alex. L og Anne Cathrine Andersen. – Hustrus broder: Nimb Lassen, Lidemark-B. Brodersøn: Ulsted. Broderdøtre ~ Rydder, Kerteminde, og Andersen, rkp Sct Markus k, Aalborg.

BM Blaa kors hovedbest, fmd Kr pressebur 30—46, medarb andagtsbogen »Tag og læs« (1905).

Udg 18: Christian Student, 19: Dit unge mandskab, 20: Provins-Peter, 23: Bag ploven, 24: Paa den første dag i ugen, 26: Morgenvagt, 27: Alvor og smil, 29: Fadervor, 29: Maanedsroser, fort, 30: Medudg Hvor skal vi gaa hen? Kronikker i Kr dagbl, 30: Blaa Kors bogen, 31: Helligdage, 35: Salmetoner, 37: Gennem ild og vand (Blaa kors) m m.

En ganske forunderlig præsteskæbne sluttede, da pastor *Carl Christensen* lukkede sine øjne. – Han voksede op i et ret velstillet hjem i Horsens, men det var blottet for kristelig forstaaelse. Gennem den højkirkelige pastor *Skou,* den grundtvigske pastor *J. V. Malling* og den indremissionske pastor *Chr. Gad* mødte han kristendommen. Han blev saaledes straks kendt med alle 3 kirkelige retninger; han tog sit stade i KFUM og IM, men altid broderlig aaben over for de andre. Han var en begavet og livlig student, blev aktivt medlem af Studenterhjemmet, og i sine bøger har han festligt skildret sin rige studentertid.

Da han skulle opgive **sit** bibelord, opgav han Joh. 5, 24: »Den som hører mit ord og tror ... *har* et evigt liv og er gaaet over fra døden til livet« – og han tilføjede: I disse ord: *har* og *er gaaet over* møder jeg *hele* evangeliet«.

Christian Student mødte med stor og ungdommelig forventning, men blev dog ikke skuffet; for Studenterhjemmet blev — siger han udtrykkelig — hans »ungdoms lyse slot«; han var begejstret for foreningslokalerne og samværet med de andre; hvor var det storartet! »De stod og ventede paa ham, de kristne studenter, og lukkede ham ind i deres kreds, saa selvfølgeligt og herligt.« Og møderne, naar de store aander brødes, eller naar ordet blev forkyndt, tænk at være med her! Og efter de store møder, »der altid sluttede med bøn, var der gerne selskabeligt nattesæde med kaffe og tobak i lokalerne. Og her var fest! Her kunne en oldnordisk bersærkergang gaa i gang til citater af »Kong Lear« eller sagaerne; her kunne synges inderlige Heise-sange i en tobaksrøg, der næsten skjulte ansigterne. Her kunne holdes bogauktion med forunderlige spørgsmaal til auktionarius, og hele biblioteker af muggen litteratur kunne erhverves for en slik. Her snublede man over lange piber og drøftede problemer, masede sammen i sofahjørner, og ørenlyd var en sjælden ting. Men gerne endte det hele i en stilfærdig aftenandagt langt over midnat.«

Man kan læse videre om studentens festlige aar i Studenterhjemmet i Carl Christensens: Christian Student og Dit unge mandskab, to bøger, der ligefrem dufter af et glad og vaagent ungdomsliv. Han samler det i disse ord: »Vi blev bevarede og vi fik de rigtige venner.« Ved de store diskussioner erfarede han, at kloge tanker og skøn moral bygger ingen bro over afgrunden mellem fritænkeri og kristendom. Men det er herligt for unge studenter at se, hvor liden grund den kristne menighed har til at krybe i skjul for videnskaben, og at livssyn og livsopfattelse til sidst ikke beror paa andet end det personlige valg for eller imod Gud.

Han var tillige søndagsskolelærer, og som kandidat rejste han i Tyskland og Schweiz for at studere KFUM og kristelig studentervægelse. Provst Helweg-Larsen stod ham særligt nær. Som formand for studenterhjemmets foredragsudvalg drog han rundt til landets gymnasier. Paa studenterhjemmet var han den glade »Folmer sanger«, han kendte baade den store spøg og den store alvor. Ved Gentofteulykken 1897 var han i ulykkestoget og paadrog sig et chok, da han rullede 40 alen under en jernbanevogn. Hans præsteaar i Horsens var en overordentlig lykkelig tid. Med pastor *Oluf Olesen* (den senere biskop) stod han i enestaaende samarbejde. Deres humor og alvor stemte godt sammen, og menighedslivet blomstrede. Her blev C. C optaget ogsaa af redningsarbejde og var til sin død en nidkær Blaa Kors arbejder. I Østhimmerland var han en meget søgt IM's prædikant, utrolig flittig, altid oplagt og med smil i øjet. Hans

prædikener huskedes (Den synd, som er en af de allerfarligste og mindst paaagtede, er slet ikke nævnt ved navn i skriften: Overfladiskhed!). Han skaanede ikke sig selv, og nu kom mindelserne fra Gentofteulykken, en lamhed begyndte at angribe hans ben. Han maatte søge til et mindre embede, bort fra den lovende begyndelse i Vive; han fik en god og velsignet gerning i Sdr Næraa. Men saa blev der sat uigenkaldeligt stop for hans præstegerning. Lamheden tog overhaand, og kun 48 aar gl maatte denne levende og virksomme mand søge sin afsked. Han fik en virksomhed i Santalmissionens tjeneste, han arbejdede stadigt for Blaa Kors, og især kom han til at virke med sin pen. Tidligt saa han betydningen af lødigt kristeligt stof i dagspressen, og som formand for *Kristeligt Pressebureau* kom han til at øve en meget værdifuld indsats. Hans forunderlige humør, (som dog ofte dækkede over et tungt og lidende sind), hans smaa artikler under mærket »Kammeraten«, i alt dette gav han sig selv. I Kristeligt Dagblad repræsenterede han de ældre i det interessante ordskifte 1930 med Thomas Mollerup: Hvor skal vi gaa hen? Se II, 379. Han var fyldt med historier, ikke mindst fra Horsenstiden og samarbejdet med O. Olesen; han havde et sundt og friskt blik, og det var en opbyggelse at besøge denne haardt prøvede mand: »Det sømmer sig ikke for et Guds barn at klage«. Saa lyste hans blik bag brilleglassene. Han glædede sig over Guds riges fremgang og fulgte levende med i alt, hvad der skete. En udmærket støtte havde han i sin fine og dygtige hustru. Hendes død var et haardt slag for ham. De sidste 7 aar var svære og ensomme. »Han var i Guds esse, og han maatte kæmpe«. »Før saa mig arme synder hjem« var hans sidste ord, da han blev kørt fra sit hjem paa den sidste tur til Diakonissestiftelsen.

Kr dagbl 15. juli 52 og 19. juli 52, Santalposten 1. aug 52, Poul Hartling og Johs. Müller: Sursum corda, 1942, s 32, 37—38, 42, 57, 60, 87, 186, Blaa Kors 1. aug 52, Jul Steen: Et liv under Guds naade, II, 1931, s 575.

24. 23. jan 1923–6. aug 29 (sp Fraugde 30. juni 09): **Axel Jens Peter Holbech Gjerulff,** * 16. nov 72 Kbhvn. Forældre: Manufakturhandler, gross Ingjald Ole Tønder Lange G og Anna Ludovica Holbech. Stud Mtrp 91, c 98^2 (l), hjpr Sct Knuds k, Odense 16. juni 99, kkp smst 15. dec 00, † 6. aug 29. ~ 10. april 02 Helga Lund, * 13. nov 79 Frberg, † 31. maj 46. Forældre: Direktør (A/S Carl Lunds fabr), konsul Carl L og Hulda Francisca Lassen.

BM Od amts plejehjemsf, fmd Odense præstekonvent, kredsfmd præsteforeningen 19, kass dennes hjælpefond.

Udg stamtavle over slægten G. Skrev talrige artikler.

Pastor G var københavner i god forstand, lysvaagen, hurtig i sine indre og ydre bevægelser, livligt passiarende og velvilligt smilende, altid med en god historie paa læberne. Han færdedes gerne i sine sogne, flittig til husbesøg, en ordensmand med alle sine ting. Han vidste nøje besked med alle i sognet, og samlede mange af alle retninger om sin ikke retningsprægede forkyndelse. Det bedste ved ham var hans fromme barnesind, som han beholdt til det sidste. Han var ØMs gode ven, og for Præsteforeningens hjælpefond gjorde han et stort og uegennyttigt arbejde. Paa Præsteforeningens repræsentantmøde huskedes han for sine rappe replikker (som ogsaa kunne være skarpe) og sine resolutionsforslag. Han havde stor kærlighed til Præsteforeningens arbejde. Tilsyneladende var han kraftig, men han havde et svagt helbred. Han døde pludseligt af hjerteslag.

Paul Nedergaard: Præsteforeningens hist, 1946, s 103, 129, 131, Carl Christensen i Kr dagbl 7. aug 29, Præstef blad 1929, s 399.

25. 21. maj 1930–22. maj 37 (rkp Nykøbing-L-E 8. juni 25): **J. H. Lund,** fl t Ørsted-Orte, se der.

26. 18. sept 1937–31. marts 54 (sp Helnæs 27. nov 29): **Johannes Heinrich Wilms,** * 5. febr 91 Odense. Forældre: Portner Peter Martin Villiam W og Inger Lauridsen. Stud Odense 09, c 18^2 (h_2), sp Fjaltring-T 20. nov 18, afsk 31. marts 54. ~ 4. jan 19 Julie Petrine Andrea Weishaupt, * 28. febr 93 Krarup. Forældre: Skomagermester Christian Frederik W og Johanne Dorthea Nielsen.

27. 15. juni 1954 (kkp Herning 9. sept 49): **Hans Frede Rasmussen,** * 19. jan 20 Røgind, Viborg amt. Forældre: Gdjr Rasmus Peter R og Jensine Petrea Pedersen. Dim Rønde 41, c 48^1 (l-107). Lærer Rønde kursus 42–43, hjpr Hellerup 14. maj 48. ~ 27. juli 51 Kirsten Schildt, * 25. marts 27 Skrydstrup. Forældre: Savskærer Emil Marius Christian S og Dagny Skou.

Udg 51 (privattryk): Moderne poesi og kristendom.

Litt: Jac. Madsen, s 48—50, Højskolebl, 1897, sp 467 f (om pastor Koefoed), Holger Begtrup: Dansk menighedsliv i gr kredse, III, 1932, s 120 f, A. Ankerstrøm: Den danske friskole, Johs. Jensen: Den danske friskole 1852—1952, Martin Rasmussen: Træk af Sdr Næraa, Friskolens hist, Carl Christensen i »Det nye aar«, 1929, s 107 f, Fr. Nygaard: Kristenliv i Danmark, s 381, Degne og degnekaar i Sdr N, Fyns aarbøger, II, 1942—46, s 60 f (Otto Andersen), Holger Steen: Sdr N friskole, Dansk ungdom, 1907—08, s 561—65.

SØNDER NÆRAA VALGMENIGHED

(Anerkendt 28. marts 1882)

Om det aandelige røre, der var baggrunden for denne valgmenigheds oprettelse, se foran s 175. Da pastor Koefoed rejste herfra, anmodede hans menighed her om at faa pastor Jens Schjørring udnævnt til sp, men ministeriet udnævnte pastor Selmer, der slet ikke forstod Grundtvig. I løbet af et aars tid var Koefoeds kreds splittet for alle vinde (nogle søgte til ham i Hesselager, andre gik til Birkedal eller til Helveg i Odense). Man gjorde gennem dette aar et forsøg paa at give pastor Selmer en chance. Da det ikke lykkedes, besluttede Koefoeds venner at danne en fri menighedskreds som en slags anneks til Ryslinge,

da Ryslinge laa lovligt langt borte til stadig kkg. Deltagerne var kun 19, saa de maatte »laane« en mand fra Sødinge. Hans Hansen, for at fylde den snes, som loven krævede til oprettelse af en selvstændig valgmenighed. Det var absolut ikke rige gaardmænd, men ganske jævne, smaat stillede bønder, der bar valgmenigheden frem her. De havde ikke store midler, men nøjedes med at bygge et beskedent kirkehus, som biskop *Engelstoft* indviede 10. jan 1875. Den lille kreds havde samlet de 5000 kr, som kirken kostede, »smedien« blev den spottende kaldt. *Vilhelm Birkedal* kunne ikke faa tid til at komme ret ofte, han sendte sin kapellan, *Laur. Nyegaard,* og da denne 1878 blev sognepræst i Aadum, fik Birkedal sin ven, sognepræsten i Ryslinge, *C. N. Lorenzen,* til at prædike i Sdr Næraa. Der var tale om at bede ham om at blive selvstændig valgmenighedspræst her, men da han havde sagt nej til den store kreds i Vejstrup, mente man ikke at kunne byde ham den mindre kreds her. Han kunne kun komme hveranden søndag, og kredsen ville gerne have gudstjeneste hver søndag. Man besluttede saa at bygge en præstebolig og faa en selvstændig præst hertil, og 7 aar efter den lille kirkes indvielse blev pastor *Frederik Nygård* anerkendt som valgmenighedens præst. Han havde været lærer paa Ryslinge højskole, var altsaa kendt paa egnen og havde vundet et navn som foredragsholder og grundtvigsk ordfører. Han sagde ja uden hensyn til lønnen (»Giv mig, hvad I kan,« sagde han) og snart voksede kredsen. Den fik en god støtte, da valgmenighedskredsen i Odense 1883 sluttede sig til Nygård, og de to kredse holdt sammen om fælles præst til 1905. Friskolelærer *Kr. Kirk* og gdjr *N. P. Lindø,* der var en politisk og kirkelig fører i sognet, blev Nygårds gode støtter. Nygårds virksomhed med mund og pen naaede vidt ud, og han fik mange gode talere hertil. Hvert efteraar holdtes et større 2 dages møde. Han fik en stor del af sin løn i naturalier, først 1925 gik man over til ren pengeløn. Han ledede de store vennemøder i Odense og friskolens store fastelavnsmøder. Hans død var et stort tab for de to kredse. Der var en stærk fællesfølelse. Efterhaanden betjente N ogsaa smaa kredse i Stige og Kappendrup. Livet i mgh her var ikke en lukket kreds. Her var aabne døre, og det har der været siden. Pastor *Clausen* tog fast bopæl i Odense, mens han om sommeren boede i Sdr Næraa, hvis kirke blev udvidet 1891. Udvidelsen skyldtes især friskolelærer *Vilh. Pedersen,* Langeskov, der skænkede et større beløb, som han havde arvet, dertil. Selv levede han meget nøjsomt, og *Lars Murer* udførte det meste af arbejdet uden vederlag. Begge disse trofaste venner i kredsen efterlod arv til kirken. Kredsene voksede, og i 1905 besluttede man, at kredsene skulle have hver sin præst. Begge kredse ville gerne beholde Joh. Clausen, der var meget afholdt, men han valgte at blive i Odense, og saa kom pastor *Lorenzen* (søn af fornævnte pastor L) til Sdr Næraa. Han havde ogsaa været højskolelærer i Ryslinge, og han fik sin gerning her i 32 aar, en jævn og rolig tid med stille vækst. Nogle brydninger kunne der komme, f eks da man vedtog at ombygge kirken. Nogle mente, at omkostningerne ville blive for store, andre syntes, at man ikke burde ændre den kirke, der var overleveret af fædrene, men 8. nov 1931 kunne biskop Rud indvi den nye smukke kirke. Meget af den gamle offervilje og arbejdslyst kom da for dagen.

Der har gennem aarene været et nært samarbejde mellem valgmenigheden og egnens *friskoler. Klaus Berntsen,* der var friskolelærer i Højby, var valgmenighedens første kirkesanger og afløstes af *Kr. Kirk,* der virkede fra 1875 til 1911, derefter friskolelærer *J. P. Frandsen,* her, til 1935, derefter forstander *Svend Busk,* Aarslev havebrugsskole, med støtte af friskolelærer Frede Petersen hustru, Grethe P, der nu leder sangen. Fru *Alfrede Rasmussen* har været organist siden 1905.

Valgmenigheden har nu c 800 medlemmer fra Sdr Næraa, Rolfsted, Sdr Højrup-Aa, Søllinge, Allerup-D, Ellinge og Nr Lyndelse-H. Formænd har været gdjr *Jørgen Hansen,* Rolfsted, og forsøgsleder *N. A. Hansen,* Aarslev; formand nu er forstander *H. Bagge,* Aarslev forsøgsgaard. De maanedlige menighedsmøder holdes i friskolens sal. Hver sommer er der fælles møde med Odense valgmenighed, skiftevis i Sdr Næraa valgmenighedspræstegaardshave og i en have i Hjallese. Der holdes ogsaa smaa møder rundt om i kredsen; der holdes ungdomsmøder i pgd, under krigen afløst af et ungdomsarbejde i forsamlingshuset gennem »Sdr Næraa ungdomskreds«.

Sdr Næraa valgmenighedskirke blev opført 1874 af røde mursten i korsform med fladt, gibset loft, taarnet med spir tilføjedes 1891. Altertavle af C. Dalsgaard: Jesus fremstilles i templet. Kirken blev udvidet 1931 (arkitekt Mindedal Rasmussen, Ollerup) for c 40.000 kr, et kor blev føjet til, fik romanske hvælvinger og blyindfattede ruder, nyt inventar. Døbefont fra 1945. Orgel fra 1918. 1951 skænkede kunstsmed Hans Rasmussen og hustru, Alfrede (kirkens organist) et meget smukt altergitter af smedejern med forgyldte kristne symboler. Kirkegaard nord for kirken. Ligkapel fra 1952. Præstegaardens have gaar i et med kirkepladsen.

Valgmenighedspræster

1. 28. nov 1882–29. aug 97 (sp Frøslev-M 8. nov 78): **Frederik Sextus Otto Alfred Petersen Nygård,** * 1. maj 45 Holbæk. Forældre: Justitsrd, borgmester og byfoged, lic jur Christian Poulsen Norbom Petersen og Emilia Scavenia Ringsted. Stedfader: Ejer af Aldershvile, prokurator, ex jur Knud Otto Vilh. Nygård. Stud Mtrp 64, c 70[2] (1), førstelærer Ryslinge højsk 70, højskoleforst Sønderholm 72, rkp Karby-R-H 24. juni 75, † 29. aug 97. ~[1] 27. okt 71 Elise Henriette Christiansen, * 25. marts Taarnby, † 9. jan 86. Forældre: Toldkontrollør Christian C og Anna Barbara Jensen. – ~[2] 18. okt 87 Øllegaard Mathilde Refslund, * 13. maj 65 Gestrup ved Toftlund. Forældre: Christian R og Edel Petersen. Søn: Red, c theol Johs. N, Middelfart.

Skrev 65 opbyggelige smaastykker i IMtid, kirkelige og folkelige artikler i »Fylla«. Højskolebl, Dsk kirketid og talrige dagbl, medud Historisk maanedskrift. — Udg 78: Thomas Thaarup og »Høstgildet«, 80: Det Schouboeske institut og Grundtvigs lærervirksomhed dér, 82: Grundtvigs stilling til udtrædelse af statskirken og kalkbrænderiforsamlingerne, 82: Redegørelse for det kirkelige vennemøde i Askov 1881, 83: P. K. Algreens og provst J. K. Sørensens levnedsløb, den kirkelige vækkelseshist paa Mors, 83: En lejlighedsbetragtning ved Grundt-

vigs 100 aars dag, 86: Efterslægtselsk og Edv. Storm, 89: Det kirkelige vennemøde i Odense, 92: Luthers venner, nutidsskitzer fra Vesttyskland og Elsass, 93: Mellem protestanter og katolikker, 93: Frederik Sneedorff, 95: Kr. Kold, I—II, 97: Kristenliv i Danmark gn 100 aar, 1741—1840, med gudelige forsamlingers hist, I, 97: Jac. Chr. Lindberg.

Da N's forældre skiltes, medens han var barn, og moderen giftede sig med prokurator Nygård, fik drengen hans efternavn og voksede op paa Aldershvile. Som student var han ivrig tilhører hos *Frimodt* og IMs tilhænger. Senere søgte han *P. Rørdam* i Lyngby og hørte *Grundtvig* i Vartov, og i Ryslinge gik han over til grundtvigianismen under *Vilh. Birkedals* paavirkning. Højskolen i Sønderholm gik ikke saa godt. N søgte nu præsteembede og blev nabo til *Rasmus Lund,* frimenighedspræsten paa Mors (se der), som han støttede meget ivrigt. N var særligt gode venner med *Ludvig Schrøder.* Det var N, der var ophavsmand til den saakaldte »Askov-adresse«, og der blev fremsat en række kirkelige frihedskrav (som følge af udviklingen paa Mors, især retten til at tage ukonfirmerede børn til alters). Midt under det stærke røre efter Askovmødet, flyttede N til Sdr Næraa, hvor han begyndte under meget smaa forhold. Han var en dygtig og meget afholdt præst. Kredsen voksede (se ovf), og han var tillige meget optaget af boglig syssel. Han var en flittig samler af stof fra arkiver og mundtlige meddelere, og selvom hans store værk om kristenliv i Danmark gn 100 aar kun naaede at skildre den fynske vækkelse, har han ydet bidrag af blivende værd til de gudelige forsamlingers historie. Hans arbejder er værdifulde kilder til Fyns aandelige livs historie 1740–1840. Han havde en stor evne til at faa folk til at fortælle og til at opspore nyt stof. Der herskede et smukt tillidsforhold mellem ham og menigheden.

N og hans hustru holdt af at rejse. Flere gange var de i udlandet, sidst en rejse i Italien. Der blev ellers levet nøjsomt og spartansk. N havde 11 børn, og de havde en lykkelig barndom. Søndagen var ugens festdag, da spiste en fattig kone med ved bordet, da fyldtes den rummelige kirkestald med heste, folk kom kørende langvejs fra, og efter gudstjenesten samledes de fjernere boende kirkegængere til kaffe hos præsten, her kom bl a komponisten Thorvald Aagaards fader, den brede, fuldskæggede *Anders Hansen* fra Rolfsted, *Morten Eskesen* og *Marius Kristensen,* Askov, for ikke at tale om den særprægede »*lille Ole*« fra Mors. – Pastor N var ikke »folkelig« i det ydre, han var ikke dus med hvemsomhelst, og han gik ikke i træsko. Hans nærmeste præstevenner var *Boisen,* Kerteminde, *Rs. Pedersen,* Vejstrup, og *S. Lassen,* Asperup, de kom her ofte. N bevarede sin barnetro til det sidste. Han døde efter et heftigt angreb af blindtarmsbetændelse, og endnu da dødskampen var begyndt, kunne han selv bekende troen og begynde paa salmen: »Guds fred er mer end englevagt«.

Poul Boisen: Minder om F. N, 1897, Højskolebl, 1898, sp 161 f, 641 f, 677 f, 705 f, 737 f, 801 f, 839 f m m, Dsk kirketid, 1897, s 599, DBL XVII, s 291 (Fr. Nørgaard), Johs. Nygård i »Præstegaardsliv«, III, 1951, s 63 f, Stig Bredstrup: J. H. Monrad, 1927, s 189.

2. 27. dec 1897–20. nov 1905 (rkp Budolfi k, Aalborg, 14. juni 89): **J. P. W. Clausen,** fl t Odense valgmgh, se Kbhvns valgmgh.

3. 20. nov 1905–17. sept 37 (sp Aadum 1. juni 97): **Hans Joakim Evald Knudsen Lorenzen,** * 6. juni 69 Gislev. Faderen: Sp i Nr Lyndelse-H, † 05, se der (stamt 9). Stud Birkerød 87, c 94[1] (h_1), højskolel Ryslinge, hjpr Harte-B 27. nov 96, afsk 17. sept 37, † 11. jan 53. ~ 4. nov 97 Karen Windfeld Hansen, * 5. april 75 Svaneke, † 25. febr 46. Forældre: Belysningsdirektør i Kbhvn Ib W-H og Maria Kirstine Hansen.

Pastor L var gennem sin fader nær knyttet til egnen, og det var hans fader en glæde kort før sin død at se sin søn knyttet til valgmenigheden her. L havde 32 lykkelige og gode aar i Sdr Næraa, en rolig og harmonisk tid med glad samling om kirken og dens gudstjenester. L's besindige væsen og solide forkyndelse virkede samlende; paa bedste maade førte han traditionerne videre. Han var en meget sympatisk skikkelse og elsket i Sdr Næraa. Efter sin afsked tog han til Kbhvn, hvor han sluttede sig til Vartov. Et særsyn var det, at en datter af sognepræsten, Skydsgaard, der sluttede sig til IM, blev gift med valgmenighedspræst Ls søn, højesteretsdommer Aage Lorenzen.

4. 5. okt 1937 (sp Flødstrup-U 22. maj 29): **Clemens Benjamin Barfod-Petersen,** * 13. dec 92 Søby, Ærø. Faderen: Sp Værum-Ø, † 99, se der. Stud Randers 11, c 18[1] (h_2), hjpr hos rkp, Kolding, 1. marts 19, sp Lindknud 21. maj 19. ~ 5. aug 19 Asta Dalsgård, * 8. aug 96 Askov. Faderen: Sp Egense, se der. Stamt 5 (Barfod).

BM KS 98 og DdU, Sydøstjyll t 29, BM KS's hovedbest, 46.

Litt: A. Højmark og Uffe Hansen: De grundtv fri- og valgmenigheder, I, 1944, s 195 f, Holger Begtrup: Dsk mghliv i gr kredse, III, 1932, s 129 f, Højskolebladet, 1900, sp 119, smst 1950, sp 311 f og 323 f.

NØRRE LYNDELSE—HØJBY

Nørre Lyndelse sogn, 2325 ha, er højtliggende og bakket, frugtbart, en del mose. Byerne Nr L med fh og friskole, Dømmestrup, Lumby, Freltofte. Hg Dømmestrup. Bystævner i Nr L og Dømmestrup.

Højby sogn, 874 ha, er ret fladt, frugtbart. Byen H med friskole, fh, bystævne og mindeplads (fra 1919) for kendte danske.

Indtil midten af det 19. aarhundrede var beboerne saa godt som uberørte af alle aandelige strømninger, og selv den stærke fynske lægmandsbevægelse satte kun faa spor her. Dog var der i Højby fire mænd, en væver, en hørhegler og to skrædere, samt en gaardmandsfamilie, der var paavirkede af lægprædikanternes vidnesbyrd, men de førte en ret stilfærdig tilværelse. Den ene skræder havde den fejl, at han blev hidsig, naar han mødte modsigelse. Naar hans venner bebrejdede ham det, svarede han undskyldende: »Ja, jeg blev jo »nikker««« — han mente nidkær. For disse lægfolk blev det en glædelig begivenhed, da den fromme pastor Agerbek blev kaldet til sognepræst for Espe og Vantinge. Smaakaarsfolk gik da næsten hver søndag de mange mil frem og tilbage for at overvære hans forkyndelse, og det var en glæde at høre dem synge hans

smukke salme: »Uforsagt, vær paa vagt, Jesus haver det alt fuldbragt«. Man fortalte, at denne salme havde Agerbek skrevet paa en tid, da hans kone led af anfægtelser. Det var denne præst, om hvem Kristen Kold fortalte, at hans mor, der ellers ikke syntes om præster, udbrød: »Ja, saadan skulle alle præster være; saa var det værd at gaa i kirke.«

Senere bosatte gaardmændene Lars Jensen og Anders Knudsen sig i Ellekær, Højby sogn. De kom fra Vejstrupegnen, hvor de var blevet aandelig vakt ved lægprædikanten Johan Nielsen af Skaarupøre, og disse mænd fik en ret betydelig indflydelse i sognet. Anders Knudsen blev saaledes medlem af sogneforstanderskabet; han var en mand, som kunne bruge baade mund og pen. Præsten og læreren var rationalister, og det var hele den øvrige bef ogsaa, for saa vidt den overhovedet havde nogen mening om aandelige begreber.

Nørre Lyndelse-Højby blev dog et af de pastorater, der fik en meget levende, aandelig historie, baaret af betydelige præster og lægfolk. Det er vanskeligt at begrænse det store stof til dette værks snævre rammer. Men disse fynske sogne skal dog behandles ekstra fyldigt. Den fynske vækkelse blev her ført frem ved lægprædikanten *Niels Johansen* (se I, 406). Han nedsatte sig som væver i Højby 1840 efter at have været soldat i Helsingør. Niels Johansen (* 1815 i Agedrup, † 1899) blev grebet af vækkelsen, da han var 16 aar. Han kom til at tjene hos P. Larsen-Skræppenborg, der paavirkede ham i grundtvigsk retning. Senere blev han stærkt paavirket af Søren Kierkegaards skrifter, og 1837 udgav han i Odense en bog: »Herrens ord i de sidste verdens dage«, der skaffede ham en proces paa halsen; han idømtes en bøde paa 150 rdl og 4 aars censur for forsmædelse af gejstlige og den verdslige øvrighed, og bogen blev konfiskeret saa grundigt, at det har været umuligt at finde et ekspl af den. Bøden blev betalt af dronning Caroline Amalie og »hendes engelske herskaber«. Da N. J kom til Højby, begyndte han en ivrig prædikantvirksomhed, og han udgav flere skarpe skrifter. Omkr 1850 flyttede han til Værløse, og 1853 var han med i Ordrup til at stifte foreningen for IM.

De fleste af de vakte blev gr, og naar pastoratet som helhed blev gr præget, skyldtes det især *Vilhelm Birkedal,* som 1849 kom til Ryslinge. Men det aandelige vaarbrud i sognene skyldtes ogsaa pastor *Rambusch,* der kom hertil 1852 som kapellan, (se s 185). Han bragte nye toner ind i kirkerne, der fyldtes, medens kkg havde været ringe i pastor *Mules* tid. Rambusch udgav 15 af sine prædikener samt sin afskedsprædiken. Han var en vækkende forkynder, paavirket af *Kr. Kold,* modig og nidkær. Han fik de unge til at søge Kolds højskole, og een af de vakte unge, *Didrik Johansen,* begyndte 1859 en friskole i Højby. Didrik Johansen var født 1840 i Nr Lyndelse, søn af en fattig indsidder. Læreren i Nr Lyndelse, *Kongstad,* var af den gamle skole med terperi og tamp, ikke mindst i religionstimerne. Det stemte ikke med Didriks syn. Pastor Rambusch fik interesse for ham, forærede ham et par støvler og lod ham gaa rundt og sælge sine prædikener. Didrik kom senere ud at tjene, og Rambusch ville have ham paa seminarium, men han blev altsaa elev hos Kold, og friskolen begyndte beskedent i en tofagsstue hos sognefoged *Niels Rasmussen,* Højby. Skolen gik godt, med liv og lyst. Men det nyvakte liv fik trange kaar, da pastor Rambusch var rejst 1858 og den ny sognepræst, *B. G. Scheving,* var modstander af grundtvigianismen og af friskolen. Scheving blev en af anførerne paa Fyn i kampen mod friskolerne, og brydningerne var nok stærkere her end i de fleste andre fynske sogne. Kkg svandt ind, og friskolens venner løste sognebaand til pastor *Koefoed* i Sdr Næraa. Sognebaandsløserne blev udstødt af bylauget, og ingen andre ville indbyde dem til gilde. Da en af byens ansete mænd, Niels Hansen, ikke ville være med til dette, blev ogsaa han udstødt. Og da han selv indbød til gilde, kom der ikke een. Denne krigstilstand medførte tilbagegang i friskolens elevtal. Da provst *Hansen,* Fraugde, holdt visitats i friskolen, talte han om farisæeren og tolderen, saaledes at det ikke var til at misforstaa, at friskolebørnenes forældre var farisæere, og de kogte af harme. Kr. Kold blev betænkelig ved denne strid. Han raadede Didrik Johansen til at rejse, og 1862 blev *Klaus Berntsen* ansat som friskolelærer i Højby. Han kendte fra sin barndom i Søllinge remseriet og tampen. Saa mødte han Birkedal og Kold, blev elev hos Kold, og skønt lønnen var lille og der stadigt var kamp med myndighederne og en del af beboerne, blev friskolen i Højby efterhaanden anerkendt og der blev ro. Til sidst sejrede Klaus B stort. 1869 byggede han for egen regning en ny skole, og alle sognets børn, paa nær en halv snes, søgte hans skole. Klaus Berntsens offentlige karriere begyndte 1867, da han talte ved den store amtsskyttefest ved Egeskov.

Ogsaa i Nr Lyndelse begyndte en friskolebevægelse. Nogle familier sendte, paavirket af Birkedal og Kold, deres børn i friskole i Højby eller Palleshave. Hos gdjr *Mads Andersen,* Dømmestrup, blev der holdt et møde, som førte til oprettelsen af Nr Lyndelse friskole 1873. Den begyndte med 9 børn i høker Jørgen Larsens storstue. Den første lærer var en jysk bondekarl, *Søren Mortensen* fra Vrigsted. Han havde forberedt sig hos Klaus Berntsen i Højby, boede hos en gdjr og fik kosten der. Skolen blomstrede, men S. M blev syg og døde kort efter. Den næste friskolelærer, *Anders Jensen,* en husmandssøn fra Revninge, elev af Jens Lund, Vejstrup, fik bygget ny skole. Han holdt aftenskole, lørdagsmøder og ivrede for skyttesagen. Pastor Scheving modarbejdede ogsaa denne friskole efter evne.

1877 blev *Johs. Clausen* sognepræst her efter Scheving. Der mærkedes nu en afgørende forandring. Kirkerne fyldtes igen, og sognebaandsløsningen til grundtvigske nabosogne ophørte faktisk. Men Johs. Clausen, der baade før og efter sin Nr Lyndelse-tid var friskoleven, stillede sig kritisk over for friskolerne her. Han fandt, at børnene lærte for lidt og blev fortørnet over, at forældrene ikke kunne tage hans syn med godt humør. Klaus Berntsen angreb ham, og Johs. Clausen fik nogle bevægede aar i Nr L. Hans søn, der blev sp i Brahetrolleborg, skriver om hans komme hertil: »Pgd blev gjort i orden. Den var nemlig i en temmelig slem forfatning efter formanden, islændingen, pastor Scheving, om hvem der gik en hel del ikke særlig smigrende historier. Præstegaarden var ikke gammel, den var bygget efter en ildebrand i halvtredserne, et

rigelig stort og meget langt stuehus med tegltag, men daarligt indrettet og daarligt vedligeholdt, bl a var kælderen, som laa under tiendestuen, hvor bønderne, naar de leverede tiendekorn, blev beværtede med kaffe, øl og brændevin, navnlig det sidste til overmaal, i tidens løb blevet benyttet som affaldsmødding og var blevet fuld lige til randen. Mange, mange vognlæs maatte køres væk, før den var tom. Og jorden fra haven, som skraanede ned mod stuehuset, var i tidens løb skyllet ned, saa den dækkede fuldstændig den af tilhugne kampesten satte grund, saa ogsaa der maatte køres mange læs bort. Men da mine forældre flyttede ind, blev det en rar og hyggelig bolig, og haven, som min fader havde omlagt og udvidet, stor og smuk.

Befolkn i sognet var blevet afvænnet fra at gaa i kirke. Men i de 7 aar, fader var præst der, var kirken næsten altid fuldt besat. Mange af de gamle venner fra Ryslinge fulgte med derhen, især fra Heden, Vantinge, Gestelev og Aarslev. (Johs. Clausens mindebog, 1942, s 32.)

Johs. Clausen var *Vilh. Becks* nære ven og havde sammen med ham stiftet Kirkelig forening for IM 1861 i Stenlille (se II, s 411 f). Men i Ryslinge var han blevet stærkt paavirket af *Vilh. Birkedal.* Clausen havde let ved at blive betaget, naar han mødte en ny aandsretning, hvor han mente at kunne finde noget rent og godt, men sikkert er det, at det bærende i ham var af en egen soliditet, sig selv ligt til enhver tid. Birkedal og Clausen prædikede i hinandens kirker. 1874 traadte Johs. C ud af IMs bestyrelse og oprettede en særlig fynsk kirkelig forening, der skulle omfatte alle retninger og virke for kærlighedsgerninger blandt de troende, for ydre mission og for ansættelse af danske præster i Amerika. Clausen betegnede sine aar i Ryslinge som sine lykkeligste. Han hjalp Vilh. Birkedal, holdt møder og bibellæsninger bl Birkedals venner (f eks i Ferritslev), men besværligheder med indtægt og avling fik ham til at søge Nr Lyndelse, der kun laa 10 km fra Ryslinge. Han var altsaa vel kendt her. Johs. C var taler ved møder og folkefester rundt om paa Fyn. Der blev holdt mange møder, men i al den megen fynske tale og sang om fædrelandet og Sønderjyllands genvinding fandt Clausen kun ord, ord! Der skete intet. Saa var det, at han ved et møde tog bladet fra munden (1879): »Det er jo løgn med alle disse taler om fædrelandet, naar der ikke bliver gjort noget for dets forsvar.« Mødet holdtes paa Isteddagen i en skov tæt ved Nr Lyndelse, og C havde lige læst Ibsens »Brand«: »Pløj allerførst i havet ned / jert pral om fædres herlighed, / ej dværg blir mandshøj, skønt han har / en Goliat til oldefar«. C's nabo, læge *Johan Meyer,* og hans svoger, senere krigsminister *V. H. O. Madsen,* var med i de dage, og sammen med dem begyndte C nu en ivrig agitation i tale og skrift for Danmarks forsvar. Han var medstifter af forsvarsforeningen af 1879. Nægtes kan det ikke, at denne voldsomme forsvarsagitation svækkede noget af hans præstegerning her. –

Birkedal ansaa ham for at være »en ærlig kristen, uegennyttig og opsat paa at sætte mange praktiske foretagender i gang, men hans udholdenhed holdt ikke altid trit med hans foretagsomhed, et stemningsmenneske med mange svingninger«. 1881 skrev Clausen om Askovmødet og præstefrihed, 1884 tog han initiativ til kirkemødet i Odense, hvor man modsatte sig præstefriheden, som Askovmødet havde krævet. Clausen var en urolig sjæl. Han blev her kun i 7 aar. – Hans efterfølger her blev hans efterfølger i Ryslinge, *C. N. Lorenzen.* Han var en ægte og rodfæstet grundtvigianer. Som kapellan i Gislev blev han stærkt grebet af Birkedal, folk flokkedes om Lorenzens prædikestol i Gislev, og med sit vennesæle væsen drog han mange unge til. Han blev ikke sp i Gislev, men da han blev sp i Ryslinge, løste 50 familier fra Gislev-E sognebaand til ham. Han var som Johs. Clausen ivrig forsvarsven og varmt optaget af Sønderjylland. Han talte ved mange fester og møder, han var ogsaa vel kendt, da han kom til Nr Lyndelse, hvor han øvede en solid og dybtgaaende præstegerning. Han var friskolens ven og en skattet taler ved de store friskolemøder i Odense. Han holdt meget paaskønnede kirkehist foredrag paa Ryslinge højskole, ogsaa som sp i Nr Lyndelse; han holdt ugentlige fasteprædikener, ugentlige bibellæsninger i sognenes skoler, var ikke alene vel hjemme i kirkehistorie, men ogsaa i missionshistorie og Gl test. Santalmissionen havde i ham en trofast støtte. Om sommeren holdt han store møder paa plænen i Nr Lyndelse præstegaardshave, og der blev lyttet, naar han, *Møller,* Rønninge, *Kaae,* Kværndrup, eller *S. Lassen,* Asperup, talte.

De følgende præster har alle været grundtvigske, og det aandelige liv har været præget af friskolerne, møderne i forsamlingshusene og i det store og hele af grundtvigsk livssyn. Der er ogsaa en lille IMkreds i Nr L, i flere aar ledet af snedker *Madsen.* Livet rører sig ikke saa stærkt som for et par menneskealdre siden, men der er en trofast kirkekreds og megen velvilje. Saavel kommunelærere som friskolelærere deltager flittigt i ungdomsarbejdet.

Blandt lægfolk nævnes sygeplejerske, frk *Anna Jensen* (* 1876), der fik dronningens hæderstegn som sygeplejerske; hun var medstifter af KFUK, og gdjr *Hans Karlshøj* (* 1884) og hustru, Højby. Blandt lærerne: *Joh. Chr. Kongstad* (* 1808 i Bredstrup, lærer i Nr L 1833–78, † 83), *Emil Petersen* (* 1848 i Revninge, lærer i Nr L 1878–1920, modtog det Benzon-Gersdorffske legat for god tjeneste i skolen), *Morten Mortensen* (* 1886 i Stige, lærer i Nr L 1920–52), *Jens Chr. Andersen* (* 1924 i Slagelse, lærer i Nr L 52).

En ægte fynbo

Klaus Berntsen (* 1844, † 1927) blev 1861 friskolelærer i Højby, hvor han virkede, indtil han 1881 blev højskoleforst i Særslev (se der). Han er begravet paa Højby kirkegaard. Han var født i Søllinge sogn, og tidligt besluttedes det, at han skulle være lærer. Han og hans slægt var sognebaandsløsere til **Vilh. Birkedal,** og de delte ganske Birkedals syn. 1859—60 var Klaus B elev paa **Jens Schjørrings** højskole i Sødinge ved Ringe, og han kom her under stærk paavirkning af **Morten Eskesen** og Kr. Appel. Selv ønskede Klaus B at blive præst, men hjemmets kaar var for smaa til, at der kunne blive raad til studier. Friskolelærer **Kr. Appel,**

Ryslinge, mente, at han skulle være friskolelærer, og Klaus B, der ikke var noget eksamensmenneske, tilbragte et aar hos **Kr. Kold** i Dalby, og det blev bestemmende for hans udvikling. Han betragtede hele sit liv Kr. Kold som sin lærefader, og til sin død blev han ikke træt af at forkynde Kr. Kolds skoletanker. Efter Kr. Kolds raad blev Klaus B friskolelærer i Højby, knapt 18 aar gl. Friskolen havde bestaaet nogle aar, men et lærerskifte var nødvendigt; i løbet af faa aar fik Klaus B elevtallet op fra 10 til 80. Han begyndte under ringe kaar, skolen havde intet lokale, læreren gik paa omgang i hjemmene, og hans pengeløn var 150 rdl aarligt. Han mødte skarp modstand. De konservative bønder udelukkede de forældre, hvis børn gik i friskolen, af bylavet, og pastor Scheving, der ikke stod venligt over for vækkelsen eller over for grundtvigianerne, generede friskolen paa flere maader. Klaus B har nogle lidet smigrende bemærkninger om ham i sine erindringer. Men den unge friskolelærer gik paa med frejdigt mod og godt humør, han havde fortrinlige evner som lærer, og han vandt børnenes og forældrenes hjerter. Snart blev hans evner taget i brug paa anden maade, han blev sogneraadsfmd 1870, og fra 1866 kastede han sig ind i skyttesagen som han mere end nogen anden bidrog til at gøre til en folkesag paa Fyn. Dertil kom hans voksende deltagelse i det politiske liv og den muntre guerillakrig, han paa forskellige omraader førte med de embedsmænd, der hængte ved bureaukratiske traditioner og ville hindre de nyopdukkede demokratiske bevægelser. 1870 stillede han sig ved folketingsvalget i Kertemindekredsen, men blev ikke valgt; han agiterede kraftigt for det forenede venstre, og det skyldtes ikke mindst hans eminente agitation, at flere af de fynske kredse gik tabt for højre. 1873—80 var han folketingsmand i Bogensekredsen, og 1886—1926 repræsenterede han Assenskredsen. Hans politiske virksomhed falder uden for dette pastorats historie. Her skal blot nævnes, at han var indenrigsminister 1908—09, konsejlspræsident og forsvarsminister 1910—13, forsvarsminister 1920—22 og derefter minister uden portefølje til 1924. Klaus B var i sine friskolelæreraar og senere en meget yndet folkelig foredragsholder ved politiske møder, skole- og skyttemøder og paa højskolerne. Han havde en særlig evne til at vinde en folkelig forsamlings øre; med alvor og ægte fynsk lune rev han tilhørerne med, bidsk og lun var han i replikken; paa Fyn gjorde han ikke blot et stort arbejde for det kommunale selvstyre (han fik oprettet sogneraadsforeninger i Odense og Assens amter), men ogsaa for folkeoplysningen i Kr. Kolds aand. Sin kristentro holdt han fast ved til det sidste, og i friskolebevægelsen paa Fyn er han et af de førende navne. Med rette har befolkningen i Højby indrettet en mindepark for ham.

Oscar Geismar tegner flg festlige profil af Klaus Berntsen i »Mennesker jeg mødte«, 1944, s 14 f:

Man skal have oplevet »systemskiftet«s snart forglemte dage for at forstaa den stemning af blaaøjet forhaabningsfuldhed, som dengang fyldte sindene. I de dulgteste kroge sad ganske vist en og anden sortseer, som mente, at Majestæten passende kunne give takketoget samme svar, som Frederik VI's adjudant Schrødersee mente at have hørt selve Vorherre give, da man højtideligholdt tabet af Norge med en takkegudstjeneste: Ingen aarsag! Men disse skumlere overdøvedes ganske af hurraraabene og de vajende bøgegrenes sus. Som et lille lykkeland laa Danmark i aandens sollys og skinnede.

Systemskiftets egentlige lykkemand er og bliver **Klaus Berntsen,** holdt tilbage i sin selvudfoldelse ved den kranke skæbne, som mødte forligets mænd, men i stand til at staa ventetiden ud med godt humør, fordi ingen og intet kan hindre en fynbo i at smile. Sjællænderen Andersen og fynboen Berntsen udgør tilsammen disse løfterige dages dobbeltskikkelse.

Saa man Klaus Berntsen i hans velmagtstid — og den holdt sig næsten til hans død — var det allermest hans muntre frodighed og lyse lune, som vederkvægede. Duften af min søn Jakob er som duften af en hvedemark, Jahve har velsignet, siger Isak, og uden at man kunne gøre rede for sammenhængen, dukkede dette skriftsted engang imellem op i sindet, naar man saa ham paa en talerstol, beherskende forsamlingen med baade smil og taarer. Den danske guldalders straalende romantik var med friskolen som mellemled bleven indpodet i denne fynske bondekarl, og frugterne smagte baade af roden og af podekvisten. Fyen er humlehavernes og æblegaardenes, sangenes og drømmenes frodige ø, og som J. C. Christensen var Jylland, var Klaus Berntsen Fyn, et mindre kongerige ganske vist, men, som en anden fynbo, Paludan-Müller, siger det: mit elskte fødeland, saa kært for mig som for en jøde Jødeland. Men denne ærkeromantiske Klaus B lod sig ikke af sit flyvelystne sind lokke bort fra virkeligheden. Dér gjaldt det om at bo, men med drømmene i behold.

Men ville man lære for alvor at skatte Klaus B, skulle man se ham ved et folkeligt møde. Hans styrke var den, at han uden nogen slags hæmning havde hjertet paa læben, og dette hjerte var saa ægte, at dets rørelser uundgaaeligt smittede af. Kom han til en »død« egn, mødte ogsaa det hold frem, som ikke i en menneskealder havde formørket en kirkedør med deres skygge, og i kraft af sin primitive medmenneskelighed herskede han suverænt over dem, saalænge ordet lød. Bestod Grundtvigs danske gerning i at forvandle almuen til folk, bød Klaus B paa dette omraade sin læremester al den bistand, han evnede.

Rygtet fortæller, at Edvard Lehmann engang, mens han med benene dinglende over en bordkant rablede et foredrag af sig, blev standset af en tilstedeværende sagkyndig med ordene: Det er ikke rigtigt, hvad De der siger, professor Lehmann. Et øjeblik kneb det for den bedaarende improvisator, og svagt mumlende kom det: Er det ikke rigtigt? Men saa lød det med sejrrig suffisance: Hvorfor skal det ogsaa altsammen være rigtigt? Edv. Lehmann vidste godt nok, hvad han selv sagde. Det rigtige er een ting, og det sande noget andet. En hel serie af rigtigheder kan sammenlagt udgøre et bjerg af usandhed, naar den forstaaelse mangler, som ene ejes af den, der har øre for aand, og en urigtighed fremført med aand kan blive en dyb sandhed. Dette er anekdotens inderste hemmelighed. I dette sidste, lad os sige: mytologiske plan laa Klaus Berntsens historiske foredrag. »Hvor véd De egentlig alt det fra om Sokrates' mor?« spurgte dr Moltesen ham engang, men svaret kom omgaaende: »Det vé' man nu.« Hans foredrag om Platon handlede egentlig om Kristen Kold. Men alligevel eller netop derfor tjente denne mytologiske tale sit folkeopvækkende formaal bedre end mange folkeuniversitetsforedrag, og kun yderst faa af tilhørerne følte siden trang til at ombytte Klaus B's billede af Sokrates' mor med den rigtige historieskrivnings tomme plade.

Var Klaus B i funktion, udstrømmede der fra ham en stærkt virkende charme. Han var en udpræget drillepind, men gjorde aldrig fortræd med sine ord. Med ham i stuen var man i vennevold. Og det smil, hvormed mere lærde personer iagttog ham, var lunt af sympati. Engang, medens Lehmann sad i Lund, indbød F. C. Krarup ham til middag i Sorø, og som et yderligere trækplaster bemærkede han paa indbydelsen: De kan samme dag naa at høre Klaus B holde foredrag om Sokrates. I taksigelsesbrevet stod der: Ja saamænd! Men det havde været endnu bedre at høre Sokrates holde foredrag om Klaus B. Den mangestedsnærværende Lehmann hørte ogsaa det grundtvigske vennelag til, i alt fald saa vidt, at han baade kendte og elskede tonefaldet. Hos ham var det nationalliberalt udstafferet, men hos Klaus B havde det sin rigtige klang. Det var synd, at den nye grundlov ikke fik lov at bære hans navn; men ogsaa uden denne udmærkelse kendtes han videnom som den store folkeelsker og menneskeven. En fynsk Aladdin var han, »velskabt og sund og kløgtig, stærk og dristig«, og fordi han vovede sig til at tale lige lukt ud af sit eget varme hjerte, naaede han at finde saa stort og saa lunt et hjerterum ogsaa hos folk som af afstamning og politik stod ham fjernt.

Fynsk landboliv og fynsk friskoleliv

Et interessant indblik i folke- og kulturliv i et vaagent fynsk sogn gives i **Klaus Berntsens** erindringer (1921, s 77 f). De skal citeres udførligt:

En god mil syd for Odense ved landevejen til Svendborg ligger landsbyen Højby i en frugtbar egn. Navnet kommer af byens høje beliggenhed syd for et bakkestrøg, det saakaldte »Uglebjerg«. Det er en ældgammel landsby, i hvis nærhed der blev fundet en del urner ved gennemgravningen under anlæget af »Sydfynske jernbane«.

Tidligere var Højby sogns beboere under »Hollufgaard«, men dennes ejer, kammerherre Albrecht Kristoffer v. Heinen, opnaaede under 25. maj 1803 kongelig bevilling til paa visse nærmere betingelser at bortsælge sit bøndergods til sognets beboere, der saaledes blev ejendomsbesiddere paa billige vilkaar.

Ved valget til den grundlovgivende rigsdag i 1848 blev Højby valgstedet for Odense amts 2. kreds, hvor gaardejer Cornelius Petersen valgtes ved kaaring.

Midt i byen laa bystævnet, hvor hver gaardmand havde sin sten at sidde paa, naar der holdtes stævne. I stenene var forbogstaverne til deres navne indhugget. Da »Sydfynske jernbane« blev anlagt, faldt linien midt i bystævnet, men banens bestyrelse opførte til gengæld ved siden af vejen, der danner hovedgaden, en smuk indhegnet forhøjning med flagstang i midten. Vedligeholdelsen af pladsen er nu overtaget af byens kvinder.

Indtil aaret 1867 holdt Højbys sogns beboere deres gamle »Sct Knuds gildeslag« i hævd med de fra middelalderen nedarvede skikke, der blev mig meddelt af en gammel spillemand, der kaldtes »Blinde-Anders«. Naar f eks en ny mand eller et nyt ægtepar havde overtaget en ejendom i byen, maatte vedkommende senest 8 dage efter give et gilde, det saakaldte »indgangs-« eller »igangsgilde« for at blive optaget i lauget. Ved en saadan fest mødte baade kvinder og mænd, ældre og yngre, og efter at der var kaldt til bords, og man havde nydt i rigeligt maal af gammelt øl, smørrebrød og brændevin, som ifølge laugets love var den kost, der skulle serveres, blev der omsider slaaet til lyd, hvorefter oldermanden rejste sig og holdt følgende udenadlærte tale, som man kaldte: »at holde lyd«:

»I godtfolk! I forlade mig, at jeg tager Eder saa hastig af med Eders snak og tale, men med Guds hjælp skal I snart igen komme til Eders øl og glæde uden mindste hinder af mig i nogen maade. Men det er nu engang saaledes, at hvor Guds gaver bliver uddelt paa jorden, hvad enten det sker her eller andre steder, bør vi ikke forglemme at takke Gud derfor. Han har selv lovet og sagt os, at hvor to eller flere er forsamlet i hans navn, vil han være midt iblandt dem. Med den tillid og fortrøstning, at Gud Fader ogsaa er her til stede, vil vi først og fremmest bede for de ting, som kunne vorde os mest fornødent, nemlig først og fremmest for Guds hellige ord:

»O, du gode Gud i himmelen, tag aldrig dit saliggørende ord fra os, men lad det stedse bo rent og uforfalsket iblandt os fra nu af og indtil verdens ende!«

Gud har selv befalet os, at vi skulle bede for konger og fyrste samt for de øvrigheder, som er anbetroet den verdslige regering:

»O, du gode Gud! giv dem alle din kraft og bistand, at de maa kunne styre land og rige, saa at vi undersaatter maa nyde fred og ro, saa længe vore dage skal vare.«

Vi vil ej heller forglemme at bede for vor ærede sognepræst og degn, som er vore sjælesørgere:

»O, du gode Gud! Gid at de maa lære dit ord rent og ret, saa at vi med dem og de med os maatte blive blandt de udvalgte paa den yderste dag!«

Og saa bør vi heller ikke glemme at bede for dem, som er paa deres lovlige og retfærdige rejser: »O, du gode Gud! Lad dem komme, hvor hen de ville, med helt skib og holden rejse!«

Apostelen Paulus har givet os en agtværdig formaning, idet han siger: »Lader Kristi ord bo rigelig iblandt Eder, saa I lære hverandre, synge aandelige salmer og lovsange for Herren i Eders hjerter!«

Lader os da skønt i megen ufuldkommenhed synge en lovsang, som kan være tækkelig for Herren.«

Derefter istemte forsamlingen denne salme:

Bo hos os, o Gud, i naade
med dit rene frelsens ord,
lad din aande de hyrder raade,
som skal lede her din hjord,
gør vor konge stærk og stor,
sæt hans land i fred og flor,
lad hans raad af visdoms kilde
øse kraft og øse snille.

»Aarsagen, hvorfor vi her er forsamlede i aften, er jo allerede enhver af Eder bekendt. Det er ellers denne, at den gode dannemand, gdjr Peder Hansen tillige med hans dannekvinde, Ane Petersen, i aften giver deres »igang« for at blive optaget i Eders laug, hvorfor jeg nu tilspørger Eder, I ærede dannemænd og dannekvinder, om I vil optage dem her i lauget?«

Forsamlingen istemte i kor: »Ja, ja,« hvorefter der fortsattes: »Her er i denne anledning givet en tønde øl, smørrebrød og nogle flasker brændevin. Er det godt, som er os givet, da lad os nyde det med glæde, men skulle nogen have skellig aarsag til at sætte mangel derpaa, da er denne dannemand, Peder Hansen, med sin hustru villig til straks at oprette samme, hellere dette end at høre klager derover enten nu eller siden, hvor faa eller flere af Eder kunne vorde forsamlede. Men for at være desto vissere derpaa, saa vil jeg tilspørge I ærede dannemænd og kvinder, om samme kan være svar værd?«

Fra forsamlingen svaredes atter i kor:

»Øllet er godt, øllet er godt!«

»Ja, er det godt, som er os givet, da lad os takke Gud derfor. Snak og tale er ingen forbudt, men kiv og trætte volder fortræd. Derfor, hvad enten I gaar ud eller ind, haver den almægtige Gud i hu og sind! Taler hverandre viselig til, thi efter en god tiltale følger et godt gensvar! Skulle fremmede gæstebrødre være her tilstede, da lad dem se de sæder og skikke hos os, som kunne tjene dem til et godt eksempel, saa at de hellere maatte ønske at være vore gildesbrødre end vore gæstebrødre.

Jeg haver nu intet videre for Eder at forrette uden det, at jeg beder vor »skuesbroder« om at tage nøje vare paa de ting, som er ham anbetroet, saa at ingen skal have nogen billig aarsag til at klage over ham i nogen maade.

Til slutning vil jeg ønske, at Gud Faders kærlighed og Vor Herre Jesu Kristi fred maa være og forblive over Eder alle. Vær hermed i Herrens fred. Amen!«

Alle de yngre, mænd og kvinder, i forsamlingen rejste sig derpaa og gav haanden til den nye mand og hans hustru med de ord: »Velkommen i vort laug!« Derefter gik de rundt i kredsen og gav hinanden haanden, idet de sagde: »Stat i Guds fred!« Men til de gamle og svagelige, der havde lov til at blive siddende paa deres plads, gav man haandslag med de ord: »Sid i Guds fred!«

Sidste gang denne gamle skik »at holde lyd« blev fulgt i Højby, var, som sagt, i aaret 1867, da gdjr Hans Mortensen søn, Peder Hansen, var bleven gift med gdjr Peder Larsens datter, Ane Pedersdatter.

Det var store gilder, der blev holdt i de tider; nogle varede i flere dage, men for at udgifterne ikke skulle blive for store, var der i byloven fastsat visse regler for, hvad hvert enkelt medlem af lauget i forhold til sit hartkorn skulle yde af smør, kød, æg, brød, øl samt høns og ænder, der altsammen gik under navnet »føring« (foræring), hvorfor den første gildesdag blev kaldt »føringsdag«.

En skaffer og en kogekone forestod ordningen, bistaaet af nogle koner (»foregangskoner«) og unge piger, der sørgede for opvartningen, og en del karle, der stod for skænken, og som tillige havde det hverv et par aftner før gildet skulle staa, at møde i gildesgaarden for at skære tobak. Cigarer var der paa den tid ikke tale om paa landet, men derimod blev der indkøbt flere pund hollandsk tobak i ruller, og naar disse ruller var skaaret, blev indholdet, som kaldtes »rulletobak«, puttet i smaa trætønder og fordelt i de forskellige værelser. De ældre mænd mødte som regel med store sølvbeslaaede merskumspiber med sølvkæde. Oprindelig blev der kun drukket øl og brændevin, men i sidste halvdel af det 19. aarh begyndte de mest velhavende bønder at lade skænke vin, som dog var af tarveligste slags, skønt flaskerne var forsynede med store spraglede etiketter. Alle drak paa omgang af samme glas. Syltetøjet blev nydt af én og samme ske bordet rundt. »Skafferen« havde et vanskeligt hverv at røgte. Gæsterne maatte han opsøge én for én og føre til bords. Det var ofte et besværligt arbejde, der tog over en time, da bønderne med en art falsk beskedenhed opholdt sig i have, stald eller i toften saa langt fra stuehuset som muligt, men Gud naade ham, dersom han tog fejl; thi den, der ikke blev sat paa den plads, som han efter sit hartkorn havde ret til, mistede ikke blot sin appetit, men kom han senere i enrum med »skafferen« fik denne sit glatte lag. Præsten, læreren og købmanden samt de nærmeste af familien var selvskrevne til at sidde til højbords, alle de andre rangerede som sagt efter hartkorn; det var ikke skik, at kvinder og mænd sad ved samme bord, og det var derfor dobbelt besværligt for »skafferen« at faa kvinderne ordnet efter »rang«.

Naar alle omsider var samlede, og »foregangskonerne« havde sat suppen frem, holdt »skafferen« en kort bordbøn:

I Jesu navn gaa vi til bords
at spise, drikke paa dit ord,
dig Gud til ære os til gavn,
saa faar vi mad i Jesu navn.

Velsign os Gud Fader,
Velsign os Guds Søn,
Velsign os Gud Helligaand.
Amen.

Barselsgilderne var som regel usædvanlig muntre. Sjældent holdt moderen selv sit barn over daaben, man overdrog dette hverv til den rigeste kvindelige slægtning, der som gudmoder ville give den største faddergave. Før moderen fik lov til at gaa ind i kirken, modtoges hun i vaabenhuset af præsten, der holdt en tale, hvormed han »indledede« hende i kirken. Efter daaben var der stort maaltid i gaarden, og dagen sluttede med dans, lystighed og kortspil til den lyse morgen.

En af ungdommens største fornøjelser om vinteren var fastelavnsgilderne. Man kendte ikke til ungdomsforeninger, skytteforeninger, aftenskole eller gymnastikforeninger. Fastelavns mandag var en fridag, og sognets ungdom var paa støvlerne fra den tidlige morgen. Byens karle laante deres husbonds heste, paa hvilke de, pyntede i de utroligste kostumer, med en »konge« og »dronning« i spidsen, red fra gaard til gaard og samlede bidrag til gildet om aftenen, hvor det gik lystigt til med drik og dans til dagen brød frem. Børnene gik med maske for ansigtet og sang for dørene:

Somme elsker pigerne, for de er som en blomme,
men vi elsker konerne, for de gi'r noget i vor lomme.

I det gamle Højby bylaug fandtes der spirer til de nu saa kendte andelsforetagender. Bønderne brugte den gang altid tjære til vognsmørelse, men da det var for dyrt og besværligt for den enkelte at hente sin tjære i Odense, købte bylauget i fællig en tønde, og naar oldermanden havde afhentet den, kaldte byhornet til stævne, hvor hver mand mødte med sin tjærekande og fik sin part tildelt. Efter uddelingen holdt man om aftenen en lille sammenkomst, som kaldtes »tjæregilde«. Bylauget var ogsaa fælles om en tyr og en orne, og naar der aarligt »holdtes skifte« om, hvem der skulle opstalde disse dyr, tog man anledning til at holde et »tyre-« eller »ornegilde«.

I sognet var der almindelig velstand; de kommunale udgifter og skatter var lave. Bef var jævn og arbejdsom. Jorderne var tidlig merglet og drænet, og da de var af god »bonitet«, gav de en rig høst. Gaarde og huse var næsten alle opførte af bindingsværk, med rødmalede stolper og hvidkalkede vægge. Ved hver gaard fandtes en smuk have, hvor der avledes frugt og humle.

Der herskede megen overtro mellem bønderne. I sygdomstilfælde henvendte man sig næsten aldrig til en læge, hverken for dyr eller mennesker. Den hele praksis blev besørget af en »klog« kone ved navn Marie Daniels i Odense. Hun nærede et grundmuret had til de »hellige« og generede sig ikke for, naar hun blev hentet til syge dyr, at komme med hentydninger til, at uheldet nok skyldtes en »hellig« enke, der sad inde med en af de større gaarde. Troen paa spøgelser var ogsaa meget almindelig, og det hændte ikke sjælden, at man efter et dødsfald hørte fortælle, at »kirkelammet« forud havde vist sig.

Kirkelivet. Der indtraf en begivenhed, som gav højbyerne andet at tænke paa end gilder og spøgelser: Deres sognepræst, H. C. Mule, havde i en lang aarrække prædiket for tomme stole; nu var han gammel og maatte holde kapellan. I nogle aar havde han en søn som hjælpepræst, men kort efter Treaarskrigen blev denne kaldt til præst i Sønderjylland, og i 1852 blev pastor **Edvard Vilh. Aug. Rambusch** kapellan i hans sted, hvilken stilling han beklædte i henved syv aar. Med denne mand begyndte et nyt afsnit i Højby sogns historie. Han var en nidkær og alvorlig præst, som først under paavirkning af pastor Vilhelm Birkedal havde fundet hvile i kristendommen. Det var en mand, som ikke var bange for at træde skarpt op, naar han troede sandheden krævede det. Undertiden gik han ind i Lyndelse og Højby kroer og talte stamgæsterne alvorligt til, saa de bluedes og lidt efter lidt fjernede sig. I sine gløddende taler revsede han vantro og synd, og ofte gik han ind til den enkelte i sognet eller kaldte flere til sig og talte indtrængende med dem, inden han tog dem til alters. Han var ikke bange for at sige fra prædikestolen, at Lyndelse sogns beboere var blandt de ugudeligste i hele verden. Højbyerne tog han mere lempeligt paa. Han agtede deres hæderlige vandel og godgørenhed mod fattige. Han priste deres jævnhed og det gode forhold, der var mellem gaardmændene og deres tjenestefolk, men revsede dog deres mangel paa tro og deres selvgodhed. Hans tale var i begyndelsen som en rullende torden, men efterhaanden klang den mildt om naade og frelse ved Jesu Kristi forsoningsdød. Lidt efter lidt blev kkg i de to sogne større end nogensinde før. Folk maatte hver søndag derhen for at høre den »hellige« præst, og selv om de paa hjemvejen, hvad man ofte fik lejlighed til at høre, bandte og skældte over ham, mødte de dog atter næste søndag.

Hver jule- og helligtrekongersaften holdt han gudstjeneste, og ved disse lejligheder blev kirken pyntet med grantræer og lys, hvad menigheden aldrig før havde set. Vennerne hjalp til dermed, og selv var han meget virksom og munter under disse forberedelser. Til brug ved gudstjenesten havde man endnu den saakaldte »Evangelisk kristelig salmebog«, som udmærkede sig ved, at den hverken var evangelisk eller kristelig. Rambusch lod derfor flere gode salmer trykke til højtiden. Senere fik han »Konvent salmebogen« indført, og under præstefruens ledelse ved klaveret indøvede han med sognets ungdom nye melodier, som først blev lært og sunget i den hyggelige kapellanbolig »Lillevang«. Det varede ikke længe, før disse nye salmer lød ikke blot i kirken, men i mange hjem. Selv kunne han ikke synge, derimod var hans tale meget velklingende, klar og letfattelig, selv for den mindst udviklede — uden dog at være trættende for de viderekomne tilhørere. Skolerne besøgte han jævnlig og formanede børnene indtrængende til fromhed og flid. Ved eksaminerne uddelte han gode bøger til opmuntring og belønning for de flittigste elever, men de dovne var han ikke blid imod. Ved forberedelse til konfirmation tog han undervisningen meget alvorligt, sagtens mere strengt, end man nu til dags ville synes om; hvert aar blev flere vist tilbage. Mange af hans konfirmander, der aldrig før havde hørt et levende ord om kristendom, har fortalt mig, at de blev saa stærkt grebne af hans indtrængende vidnesbyrd, at de paa deres gamle dage følte sig i dyb gæld til ham.

Mellem de ældre fik han dog sine bedste venner. Højskole og friskole var endnu paa den tid ukendt dér paa egnen, men inden Rambusch forlod sin menighed for at overtage sit nye embede i Sønder Omme, stiftede han bekendtskab med Kristen Kold og fik en af sine konfirmander ud paa hans skole. Denne elev var **Didrik Johansen**, som senere blev friskolelærer i Højby, (se s 180).

Friskolen. 1858 kom Didrik Johansen paa Kolds skole i Dalby. Hans husbond kørte for ham derud, og pastor Rambusch ledsagede ham, blandt andet ogsaa for personlig at lære Kold at kende. Den vinter havde Kold flere elever end nogensinde før, nemlig 19 fra Fyn og 1 fra Møen, næsten alle fra kristeligt vakte hjem. Poulsen-Dahl var hans medhjælper; han havde det mindre taknemmelige arbejde ved siden af den selvbevidste mester at skulle give eleverne smag for praktiske kundskaber, men hans milde færd ved siden af den stærke Kold virkede velgørende.

Den følgende sommer blev Didrik hos Kold for at hjælpe ham med friskolen i Dalby. I ferien rejste han til Højby for at besøge sin husbond og madmoder, og han fortalte da, hvorledes det gik i Kolds skole, og at hans lyst nu stod til selv at blive friskolelærer, hvortil han efter Kolds mening var vel egnet. Hans husbonds lille datter, Kristiane, der sad og lyttede, udbrød da: »Hør far, saa vil jeg ikke i skole, før Didrik kommer hjem og holder skole for mig.«

Det var første gang, der blev talt om en eventuel friskole i Højby. Tre à fire andre familier, der var paavirket af Rambusch, havde hvert et barn, og da de, særlig af religiøse grunde, nødig ville lade deres børn undervise i almueskolen, talte de senere med Hans Larsen og hustru om, at de gerne ville være med at oprette en friskole. Da Didrik vendte tilbage til Dalby og fortalte dette til Kold, rejste denne kort tid efter til Højby for at undersøge forholdene. Følgen blev, at det ikke blot blev fastslaaet, at Didrik i efteraaret 1859 skulle begynde sin virksomhed dér, men 8 unge karle drog i vinteren 1858—59 fra Højby til Kolds skole, og dermed var der dannet en fast lille garde om en friskole i Højby.

Saa begyndte Didrik da sin virksomhed, en gerning, han fortsatte i 40 aar; de første 3 aar i Højby og senere i Lille Egede ved Korsør. Forholdene i det ellers rige Højby var knebne til at begynde med. En lille 2 fags stue blev lejet i et hus, som tilhørte sognefoged Niels Rasmussen. Gulvet var

af ler; et tarveligt umalet bord af poppeltræ, en stol og to lange bænke blev skolens første bohave. Læreren skulle have kost og bolig skiftevis et aar ad gangen hos forældrene, og 25 rdl i halvaarlig løn, men »bliver det for meget,« sagde Kold, »skaffer jeg det manglende, saa Didrik kommer ikke til at trænge.«

Skolevirksomheden gik godt trods Didriks ungdom og delvise umodenhed. Elevantallet var kun ringe, saa der var god tid for ham til selvarbejde. Hjemmene paavirkede børnene i skolens aand; de fulgte derfor undervisningen med iver, og snart var alle sikre paa, at mage til skole fandtes ikke i Danmark. Ja, endog Didriks unoder efterlignede børnene. Han var saaledes kommen i vane med at svinge overkroppen frem og tilbage i takt med sangene, som han spillede til, og snart gjorde børnene det samme. Det blev set fra vejen, og folk morede sig derover. En spasmager ytrede: »Den skole falder snart, den rokker allerede svært.«

Da Kold havde hørt om den bitre kamp, der var rejst imod friskolen i Højby, mente han, det var bedst, at Didrik kom et andet sted hen. Han havde jo ogsaa for kort tid siden været en fattig tjenestedreng dér i byen, og dette faldt navnlig ikke i de rige bønders smag. Hvor haardt det end var for Didrik at skilles fra sine kære elever og deres forældre, og for dem at give afkald paa ham, gav begge parter dog omsider efter for Kolds ønske, dog kun paa det vilkaar, at jeg kom i hans sted. Gennem to møder, jeg havde overværet i skolen, havde de faaet lidt kendskab til mig og indtryk af min kærlighed til friskolesagen. I november 1861 modtog jeg saa dette brev fra Kold:

Kære Berntsen!

De bedes beskikke Deres hus for straks efter nytaar at overtage ledelsen af friskolen i Højby, hvor til vakre børn og en opvakt friskolekreds venter paa Dem. Deres hengivne

Kr. Kold.

Jeg opholdt mig dengang hos lærer Appel i Ryslinge og blev ikke lidt overrasket ved at modtage Kolds brev. Jeg var baade angst og betænkelig ved at begynde paa egen haand i en saa ung alder, knap 18 aar gammel, men Appel, der var en modig mand, opmuntrede mig af al kraft til at vove forsøget, uden at nogen af os anede, hvilken kampplads, jeg blev stillet paa. Jeg raadførte mig dernæst med min mor og mine brødre; de mente: at turde Kold betro mig pladsen, turde jeg vel ogsaa modtage den, og mor føjede trøsterigt til, at »det jo ikke var noget giftermaal«. Nogle dage efter fik jeg et langt brev fra Didrik Johansen, der forklarede mig, hvorfor han skulle flytte, men at han paa ingen maade ville forlade Højby, hvis jeg nægtede at afløse ham.

Helligtrekongersdag 1862 mødte jeg hos gdjr Hans Knudsen, hvor jeg det første aar skulle have kost og bolig; om lønnen var der derimod ikke truffet nogen aftale. Det blev en streng vinter det aar; der fandtes ingen kakkelovn i det gæsteværelse, som blev overladt mig, og da der i det hus, hvor jeg skulle holde skole, ikke var noget lærerværelse, maatte jeg om aftenen forberede mig til min gerning i den stue, hvor familien og tjenestefolkene sad. Da aaret var omme, flyttede jeg hen i en anden gaard, og saaledes drog jeg rundt fra gaard til gaard i syv aar. Paa den maade lærte jeg ganske vist friskolekredsen godt at kende i de daglige folder. Hvert sted blev jeg modtaget med den største venlighed og kom til at staa i et fortroligt forhold til hver enkelt familie.

Skønt det var velstaaende gaardmænd, der i forbindelse med nogle husmænd bar skolen økonomisk, gav de mig kun en ringe løn; i de første 4 mdr modtog jeg kun 9 rdl maanedlig; for det næste halvaar blev lønnen 75 rdl, men det var jo heller ikke lønnen, som friskolelærerne saa paa i de tider, nej, vi var alle stærkt optaget af de nye ideer om folkets selvstyre paa skolens omraade.

— Det blev en lang kamptid for mig i Højby baade med de stedlige myndigheder og med størstedelen af sognets beboere, førend friskoletanken vandt almindelig anerkendelse. Som nævnt s 180 havde stedets provst paa en ret forargelig maade tilkendegivet sin uvilje mod undervisningen, saa det ikke kunne ventes at opnaa forstaaelse fra hans side, men til alt held for mig kom daværende overskoledirektør, provst K. H. With til Fyn for at holde visitats i Ryslinge. Birkedal og Appel indbød ham da til at aflægge et besøg i friskolen dér. Som Appels gamle elev blev jeg anmodet om at være tilstede; da jeg havde hørt saa meget godt om With, tog jeg med glæde mod indbydelsen. Han var søn af en fattig skomager i Odense, oprindelig seminarist fra Skaarup og en tid huslærer i Svinninge pgd, hvor han skrev sit smukke digt »Bjerregaarden« i fynsk mundart. Senere blev With akademiker og arbejdede sig op til at blive en fremragende skolemand, hvis virksomhed blev saa almindelig skattet, at han ansaas for værdig til at beklæde embedet som overskoledirektør, en stilling, som kultusminister Monrad forud havde beklædt. Embedet nedlagdes iøvrigt ved Withs afgang. Han gjorde den dag et betydeligt indtryk paa mig ved sin ro og sin noble personlighed.

Efter visitatsen henvendte han nogle ord til hjælpelæreren ved den offentlige skole, som var leder den dag, da den egentlige lærer var alt andet end afholdsmand og derfor ude af stand til at fungere. With anerkendte den dygtighed, hvormed hjælpelæreren havde undervist i flere fag, men tilføjede: »Jeg har savnet hjertelighed i Deres religionsundervisning.« Læreren rettede sig og svarede lidt bittert: »Deres Højværdighed! Jeg kan ikke ved enhver lejlighed, allermindst ved en eksamen, stille mit hjerte til offentlig skue.« Hertil bemærkede With: »Har man hjerte for en sag, saa vil det altid skinne igennem, uden at man behøver at gøre sig umage derfor.« Kort efter visiterede han i Kerteminde, og da den daværende skolekommission spurgte, om han ikke ville holde eksamen, svarede han, at det havde han ingen ret til, med mindre der forelaa en indbydelse, da han betragtede friskolen som et privat hjem, der kun var undergivet kommissionens tilsyn. Da et af dens medlemmer, grosserer Prøvensen, beklagede dette og udtalte, at Kerteminde friskole i særlig grad trængte til at ses paa fingrene, svarede With: »Ja, det kan jeg jo ikke sige noget til; jeg har kun set en eneste friskole, og det var i Ryslinge, hvor jeg forleden dag efter indbydelse overværede undervisningen, og af den fik jeg saa godt et indtryk, at jeg sagde til mig selv: Gud give, at undervisningen i de offentlige skoler blev ledet paa samme maade.«

Gennem et referat af denne samtale i ugebladet »Dannebrog«, erfarede jeg, hvorledes friskolerne i følge lovgivningen var stillet overfor skolemyndighederne. I den anledning sammenkaldte jeg de forældre, hvis børn jeg underviste. Vi blev enige om, at dersom provst Hansen oftere kaldte mine elever til overhøring, skulle en af børnenes fædre spørge provsten, med hvilken hjemmel han forlangte den. Til at stille forespørgslen valgtes gdjr Anders Knudsen, der var den mest veltalende blandt dem. Han var tillige sogneraadsmedlem og saa lovkyndig, at han kunne skrive dokumenter for folk.

Hen paa sommeren kom der tilsigelse fra provsten om, at friskolebørnene skulle møde en bestemt dag til overhøring i sognets offentlige skole. Jeg mødte til den fastsatte tid med mine elever og deres fædre. Da vi var kommet til sæde, traadte provsten fulgt af skolekommissionen og sognets lærere ind i klassen. Provsten spurgte mig straks om, hvilket afsnit i lærebogen, jeg havde gennemgaaet med børnene i det sidste halvaar, hvortil jeg svarede, at jeg ikke lagde nogen lærebog til grund for min religionsundervisning, men fortalte bibelhistorie og knyttede dertil nogle skriftsprog. Mere blev der ikke talt om den ting, thi saa rejste Anders Knudsen sig og spurgte, hvor i dansk lovgivning det var paabudt, at han skulle møde ved en ekstraordinær eksamen som denne. Anders Knudsen havde ikke kunnet finde noget lovbud herom.

Provsten drog vejret dybt og svarede, at han længe havde ventet et saadant spørgsmaal. Han havde ogsaa haft i sinde at forespørge ministeriet om, hvad han skulle svare, hvis det blev stillet. Nu da spørgsmaalet endelig var rejst, skulle han lade det gaa videre, men forøvrigt maatte han sige, at han hverken i lovene eller i ministerielle skrivelser havde fundet nogen hjemmel for sin optræden. Da han imidlertid var folkekirkens tilsynsmand, og da forældrene, der havde børn i friskolen, ikke var udtraadt af folkekirken, selv om de havde løst sognebaand, følte han sig moralsk forpligtet til at undersøge, hvorledes friskolebørnene var undervist, særlig i religion. Anders Knudsen takkede for oplysningen, men tilføjede, at han, efter hvad der forrige aar var passeret ved en lignende lejlighed som denne, ikke mere ville tillade provsten at eksaminere sine børn, hvorefter han kaldte paa dem og forlod skolen. Provsten blev øjensynlig hidsig, men han fik ikke anledning til at udgyde sig, thi de øvrige fædre kaldte nu ogsaa paa deres rollinger, og alle gik ud af klassen. Jeg blev den sidste

paa skansen, men før jeg naaede døren, standsede provsten mig og spurgte, hvorledes det gik til, at jeg havde flere børn i friskolen end det antal, præsten havde opgivet paa den liste, der var ham forelagt. Hertil svarede jeg, at præsten ikke havde vist mig den af ham affattede liste, og at jeg saaledes ikke kunne have noget ansvar for dens rigtighed. Provsten vendte sig da til pastor Scheving med de ord: »Jeg paalægger Dem, hr pastor, at føre nøje tilsyn med disse mennesker, thi naar de saa strengt holder sig til lovens ord, bør skolekommissionen fremtidig gøre ligesaa. De skal herefter mulktere ethvert barn, der forlader den offentlige skole, indtil der for kommissionen foreligger skriftlig meddelelse om, at forældre eller værge i henhold til lov af 2. maj 1855 selv sørger for barnets undervisning.« Provsten vendte sig derefter til mig med de ord: »De, som synes at kende loven saa nøje, bør ogsaa vide, hvad der er Deres pligt i saa henseende.« Jeg gjorde da provsten opmærksom paa, at han i overensstemmelse med loven maatte klage til forældrene, som alene havde ansvaret for deres børns undervisning. Jeg stod kun til ansvar overfor forældrene, men ikke for Hs Højærværdighed.

Provsten indsendte efter denne begivenhed til kultusministeriet en beretning om det passerede og spurgte om, hvorledes han fremtidig havde at forholde sig overfor spørgsmaalet om visitats i friskolerne. D. G. Monrad svarede, at saalænge der ikke forelaa nogen klage fra den stedlige skolekommission, havde de overordnede myndigheder intet tilsyn at føre med saadanne skoler, kun i de tilfælde, hvor en kommission fandt sig foranlediget til at kræve børnene, forsaavidt den ikke fandt dem tilstrækkelig undervist, tilbage til den offentlige skole, kunne de paagældende børns forældre indanke et saadant paalæg for vedkommende skoledirektion, hvis skøn i saa tilfælde var afgørende.

Nogle maaneder efter anmeldte biskop Engelstoft for kommissionen, at han agtede at holde visitats i Højby, men tilføjede, at de i friskolen underviste børn ikke skulle tilsiges til at møde, med mindre forældrene eller skolens lærer udtalte ønske herom. Da jeg fik dette at vide, enedes jeg med forældrene om, at vi gerne ville møde, for at biskoppen kunne faa et personligt kendskab til vor virksomhed. Jeg stillede derfor med mine elever og deres fædre den fastsatte dag i den offentlige skole. Biskoppen opgav de fag, som han ønskede, at jeg skulle tale med børnene om. Da overhøringen var endt, spurgte han, om forældrene ønskede at høre, hvilket indtryk han havde faaet af børnenes kundskaber, og da Anders Knudsen svarede, at det ville de meget gerne høre, udtalte biskoppen, at i de allerfleste fag fandt han børnene vel undervist; kun i grammatik og hovedregning stod de mindre godt, og idet han henvendte sig til mig personlig, sagde han: »De er jo en ung mand og kan let indhente det manglende i disse fag. Mit indtryk af Dem er, at De har gode anlæg for lærergerningen, og at De sikkert er en fremadstræbende mand, men da det herude paa landet kan være vanskeligt for Dem at faa adgang til biblioteker og deslige, saa tilbyder jeg Dem at komme ind til mig i Odense. Jeg har et stort bibliotek, og naar De blot vil opgive, hvilke bøger, De ønsker, skal jeg sørge for, at De faar dem. Jeg ønsker Guds velsignelse over Dem og haaber, at De maa faa glæde af det arbejde, De saa smukt har begyndt.« Disse udtalelser af biskoppen var en lige saa stor overraskelse for skolekommissionen, som de var en opmuntring for mig, og fra den dag turde jeg betragte biskoppen som en velynder.

Pastor Scheving var dog stadig generende og ubehagelig i sin optræden ved eksaminerne. Naar han overhørte børnene, vakte han snarere deres tvivl end styrkede deres tro. Som eksempel herpaa vil jeg nævne nogle episoder fra mine første læreraar. En dag forlangte han, at børnene skulle nævne et af Jesu mirakler. De fortalte da, hvorledes det gik til dengang, Jesus stillede stormen paa havet. Præsten spurgte, om de nu troede, at det var et virkeligt mirakel, der skete. Paa dette spørgsmaal svarede de et bestemt ja. Præsten spurgte dernæst, om det dog ikke kunne tænkes, at der forelaa et lignende tilfælde som det, der saa ofte finder sted paa Norges fjorde, hvor en kastevind i et nu kan bringe vandet i oprør, men saa snart dennes virkning er forbi, bliver det blikstille paany. Hvorledes kunne apostlene være sikre paa, at et saadant tilfælde ikke forelaa? En af drengene svarede, at det kunne de, fordi flere af apostlene var fiskere og derfor var godt kendte med forholdene paa Genezaret sø. Præsten var godt tilfreds med svaret, men ved hans spørgsmaal var der dog maaske for første gang kastet en tvivl ind i børnenes sjæle. — — —

For at friskolerne kunne blive fritaget for den slags andelige manøvrer, henvendte jeg mig sammen med Kristian Appel og andre friskolelærere til folketingsmændene Sofus Høgsbro, Jens Jensen af Trunderup og fl andre rigsdagsmænd med anmodning om hjælp til en bedre ordning, og ved deres bistand blev der gennemført en lov, der udkom 30. september 1864, og den gav os ret til at vælge en hvilkensomhelst af folkekirkens præster til at foretage overhøringen i religion og bibelhist. Vedkommende skulle saa bagefter udstede vidnesbyrd om resultatet. Loven indeholdt tillige den bestemmelse, at naar der i en friskole var ti elever, kunne man kræve eksamen afholdt paa selve friskolen i stedet for som hidtil at møde til overhøring i byens kommuneskole, og friskolens lærer fik tillige ret til selv at eksaminere eleverne.

Henved 14 dage efter, at loven var stadfæstet af kongen, mødte jeg efter tilsigelse med mine elever til overhøring i Højby offentlige skole, og da pastor Scheving kom ind og ville til at begynde at eksaminere børnene i religion, overrakte jeg ham en attest fra pastor Kofoed i Sdr Næraa. Han havde nogle dage forud overværet undervisningen i bibelhistorie hos mig og derefter paa en navnefortegnelse over eleverne attesteret, at han fandt dem forsvarlig oplyst. Pastor Scheving saa med synlig forbavselse paa attesten og gav den straks tilbage med en bemærkning om, at da han ikke kendte den lov, i henhold til hvilken attesten var udstedt, kunne han ikke tage hensyn til indholdet. Jeg gemte saa attesten i min lomme, men tog skolekommissionens medlemmer og de tilstedeværende forældre til vidne paa, at præsten som formand havde nægtet at modtage en i henhold til lov udstedt attest, og samtidig nedlagde jeg indsigelse mod, at pastor Scheving oftere eksaminerede mine elever i religion, da jeg endnu aldrig før havde hørt, at man kunne unddrage sig fra at respektere en lov under paaskud af, at man ikke kendte den. Dette fik jeg sagt saa eftertrykkeligt og under forældrenes bifald, at Scheving faldt til føje og indskrænkede sig til at overhøre børnene i de andre fag. Da han var færdig hermed, bad han om at faa lov til at se Kofoeds attest endnu engang, og idet han vedlagde den til eksamensprotokollen, ytrede han, at da den var udstedt af en af folkekirkens præster, maatte den være gyldig, uagtet den lov, der var citeret, endnu ikke var Højby skolekommission bekendt.

Da jeg i fire aar havde ledet Højby friskole under de forannævnte vanskelige forhold, søgte jeg Kold, forklarede ham, hvorledes sagerne stod, og spurgte, om jeg maatte indbyde til et offentligt møde i friskolen med ham som taler. Det var jo da muligt, at nogle udenfor friskolekredsen ville komme tilstede, saa vi maaske kunne faa brudt den mur, der skilte os. Kold gik villig ind herpaa, men til mødet udeblev alle modstandere. Han begyndte sin tale med at sige:

»Der er mennesker, som tror paa, hvad de kalder en indskydelse. Det gør jeg ogsaa, og naar jeg faar en saadan, er det for mig som en profeti om, hvad der vil ske i fremtiden. Da min søster og jeg i dag kom gaaende hertil og fik øje paa dette lille hus, hvor I holder friskole, sagde hun spøgende: »Se her har vi jo højskolen«. De ord slog ned i mig og jeg svarede: »Ja, søster, der sagde du mere, end du selv ved. Jeg spaar, at denne friskole snart vil vokse sig stor, og at Berntsen en gang i tiden skal blive højskolemand.« Kold holdt derefter et foredrag over den begivenhed i Israels historie, hvor profeten Elisa en morgen ser sig omringet af fjendtlige soldater, som syrerkongen havde udsendt for at fange ham. Da hans dreng saa de mange fjender, udbrød han: »Ak, herre, hvad skal vi gøre?« Profeten svarede: »Frygt ikke, thi der er flere med os end med dem,« og Elisa bad Vorherre om at aabne drengens øjne, at han maatte se. Vorherre hørte hans bøn, og drengen saa, at bjerget var fuldt af ildheste og ildvogne rundt omkring Elisa. Kold tog heraf anledning til at trøste friskolens venner og bad dem være sikre paa, at selvom det for menneskelige øje ofte kan se sort ud, saa vi gruer for fremtiden, maa vi aldrig glemme, at der er en Gud til, som gerne staar englevagt om os og aabner udvej dér, hvor vi ingen øjner.

Jeg anede ikke, at Kolds profeti saa hurtigt, som tilfældet blev, skulle gaa i opfyldelse. Kolds møde blev holdt i slutningen af juli maaned, men da jeg nogle uger senere efter endt sommerferie kom ned til min skole, mødte jeg ved indgangen en lille 10-

aarig pige ved navn Marie, datter af sognefoged Niels Rasmussen, som var en af friskolens modstandere. Hun hilste hjemme fra og spurgte til min forundring, om hun maatte faa lov til at gaa i skole hos mig hveranden dag, indtil efteraarseksamen skulle afholdes, da hendes far ikke ville udmelde hende af almueskolen, før han var sikker paa, at hun ville blive glad ved at gaa i min skole; men, sagde hun, det bliver jeg nok: »Sig bare ja!« Med glæde aabnede jeg døren for hende, og hun mødte frejdig hveranden dag i 6 uger, medens hun tre gange om ugen maatte gaa op i den anden skole.

Den første sommer jeg boede i Højby, saa jeg Frederik den Syvende, der med sin gemalinde, grevinde Danner, foretog en køretur ad landevejen mellem Odense og Svendborg. Fra den tid, kongen som kronprins opholdt sig i Odense, gik der mange historier om ham, ikke blot om det liv, han førte paa slottet, men især om hans udflugter omkring paa øen. Ved alle ildebrande i omegnen af Odense mødte han ridende eller kørende med sin adjutant, ritmester Würtzen. Hans passion for flammerne førte ham ogsaa engang til Højby, hvis beboere han vandt ved sin jævne og muntre færd; navnlig morede det dem, at han var taget ind i en bondegaard og havde bedt om et krus hjemmebrygget gammeltøl, der var berømt for sin velsmag og oplivende egenskab. Bondens kone ejede intet krus, men tog sin trebenede, brune ølpotte med »stjært« (haandtag), gik ned i kælderen og tappede af den bedste tønde. Kronprinsen tog saa med højre haand om »stjærten« og med venstre haand om pottens ene ben og drak med velbehag, saa det klukkede i ham, hvorefter han gav potten til sin adjudant og bød ham drikke resten, hvad denne ikke lod sig sige to gange.

I anledning af kongens køretur til Svendborg, var der bygget æresporte i alle de byer, han passerede, saaledes ogsaa i Højby ud for den første gaard, »Bankegaarden«. Fra sogn til sogn eskorteredes han af bønderne, ridende paa deres store, kraftige heste, medens konerne og pigerne mødte i højtidsdragt med kurve fulde af blomster, som de strøede paa vejene eller kastede ind i kongens vogn. I spidsen for toget kørte stiftamtmanden, og da Højby-pigerne saa hans hvide fjerbusk, troede de, at det var majestæten, og overvældede ham med blomster, indtil sognefogeden gjorde dem opmærksom paa fejltagelsen. Omsider holdt kongens vogn ved æresporten. Jeg stod ganske tæt ved og kunne betragte denne ejendommelige monark, der fremfor nogen anden var elsket af den jævne befolkning. Han var overmaade svær med en vejrbidt, blussende hudfarve. Han og grevinden fyldte hver tomme plads i vognen. Han smilede og nikkede venligt til alle sider, da hjertelig hurraraab bruste ham i møde. Sognepræst Scheving traadte hen til vognen for paa beboernes vegne at byde ham velkommen. Præsten indledede sin tale omtrent saaledes: »Deres Majestæt! Naar beboerne paa denne egn i dag hilser Deres Majestæt med høje gemalinde hjerteligt velkommen, gør jeg opmærksom paa, at beboernes kærlighed til landets konge ikke alene er et udslag af dyb taknemmelighed for den grundlov, som kongen gav sit folk den 5. juni 1849, men den er allerede grundlagt ved en tidligere begivenhed, nemlig fra den dag, da Deres Majestæt som kronprins for flere aar siden var til stede ved en ildebrand her i Højby.« Ved mindet herom smilte kongen og tog militærisk til garderhuen, som han den dag bar.

Da rigsdagen i anledning af Vilhelm Birkedals afskedigelse begyndte at arbejde paa en lov om valgmenigheder, udsendte 6 biskopper en adresse mod planen til underskrift i sognene. I den anledning indbød pastor Scheving højbyerne til et møde i almueskolen. Sagen laa mig varmt paa sinde; jeg havde jo siden min konfirmation været blandt Birkedals sognebaandsløsere. Da det rygtedes i byen, at jeg ville møde op og deltage i diskussionen, anede beboerne, at der ville blive en ordentlig holmgang, og hele skolen blev da ogsaa fyldt til sidste plads. Pastor Scheving holdt en lang tale, hvori han rettede angreb paa den grundtvigske retning og paastod, at den ville opløse folkekirken. Med stærke farver skildrede han det virvar, som ville afstedkommes, hvis forslaget om valgmenigheder blev ophøjet til lov, ligesom han paastod, at en saadan lov var ganske overflødig, maaske med undtagelse af enkelte steder paa Jyllands heder, hvor der var milevid afstand mellem kirkerne. Da Scheving havde endt sit foredrag, spurgte han, om nogle af hans venner ville tale eller rette spørgsmaal til ham. Alle tav; mange rettede deres øjne paa mig, men da jeg ikke turde regne mig til præstens vennekreds, tav ogsaa jeg, indtil præsten sagde, at naar ingen ønskede at tale, kunne man straks skride til at underskrive adressen. Jeg bad nu om ordet, men præsten svarede i en uhøflig tone: »Jeg har ikke haft bud efter Dem; De kan gaa hjem.« For denne smukke anvisning takkede jeg, men gjorde opmærksom paa, at der var sket offentlig indbydelse til mødet baade i kirken og i kroen. »I kroen?« udbrød præsten fornærmet. Jeg oplyste ham da om, at sogneraadsmedlem Lars Rasmussen, som var tilstede, for faa dage siden, da han opkrævede tiendepenge paa kroen, havde meddelt, at der her i dag ville blive forhandlet en sag, som angik folkekirken og dens medlemmer, og da jeg var bosiddende i sognet og hørte til folkekirken, maatte jeg fastholde min ret til baade at være tilstede og at deltage i forhandlingen. Pastoren afbrød mig med den bemærkning, at han kun ville give dem, der tilhørte hans menighed, lov til at føre ordet; men nu forlangte flere af beboerne, at jeg skulle have lov til at tale, da de ønskede sagen belyst fra mere end én side. Endelig maatte præsten bøje sig, men forlangte, at jeg skulle fatte mig kort, hvortil jeg svarede, at det jo var en stor sag, hvorom talen her drejede sig, hvilket præsten selv havde aflagt vidnesbyrd om i sit lange foredrag, og derfor maatte jeg have fornøden tid til at klarlægge min opfattelse.

Først bebrejdede jeg ham, at han kom her og ville overtale menigheden til at underskrive en adresse mod et lovforslag, hvis indhold ingen kendte. Det havde været hans pligt først at gøre forsamlingen bekendt med ordlyden. Da præsten mumlede noget om, at han havde glemt forslaget hjemme, trøstede jeg ham med, at jeg til gengæld havde husket det, da det jo var derom, kampen drejede sig. Derefter oplæste jeg lovforslaget, hvis korte indhold gik ud paa at tillade 20 familiefædre, enker eller andre personer med husstand for deres egne penge at opføre en kirkebygning eller et bedehus samt at lønne en præst, der havde taget teologisk embedseksamen. En saadan valgmenighed agtede myndighederne at anerkende som et led i den danske folkekirke, men medlemmerne maatte som hidtil betale tiende til den præst, de løste sognebaand fra, og til den statskirke, som de ikke mere benyttede. Pastor Schevings hentydning til, at en saadan lov maaske kunne finde anvendelse for befolkningen paa de jyske heder, protesterede jeg imod. Vi behøvede ingenlunde at vende tanken saa langt bort, nej, vi maatte helst blive hjemme i Højby, som vi kendte bedst, og se, hvorledes de kirkelige forhold dér havde udviklet sig. Det var jo en kendt sag, at da pastor Rambusch for faa aar siden holdt gudstjeneste her, var kirken søndag efter søndag saa stuvende fuld, at der for alvor var tale om en henvendelse til kirkeejeren for at faa den udvidet. Nu har forholdene desværre forandret sig derhen, at der kun var gudstjeneste én eller to gange om maaneden. Adskillige søndage benyttede man endogsaa »messefald«, naar præsten og degnen havde staaet ved kirkegaardsporten for at spejde efter, om der dog ikke skulle komme tre—fire kirkegængere. Grunden til dette forhold var ikke den, at beboerne levede et ugudeligt levned og helst ville være fri for at høre Guds ord, men skylden maatte udelukkende søges hos præsten. Jeg kunne derfor næppe tro, at nogen ville forarges over eller lægge hindringer i vejen for, at en snes familier her fandt anledning til at benytte en lov, der forøvrigt ville paaføre dem store udgifter. Endvidere gjorde jeg opmærksom paa, at enhver, der underskrev adressen, tilkendegav derved sin mistillid til kongen og regeringen, som havde udnævnt biskop Kierkegaard til minister, for at han med sin autoritet kunne lægge et lod i vægtskaalen til denne sags fremme.

Man hørte paa mig med stor opmærksomhed. Til ærgrelse for præsten spurgte en af mine ivrigste modstandere, gdjr Knud Rasmussen, »Lindeskovgaard«, om der ikke var mulighed for at gennemføre en lov, hvorefter alle, som hverken brød sig om kirke eller præst, kunne blive fritaget for at betale tiende. Pastor Scheving afbrød ham bebrejdende: »De spøger, Knud,« hvortil Knud svarede, at det var sgu hans ramme alvor. Da forhandlingen var sluttet, opfordrede præsten syv gange til at underskrive adressen, men ikke een mand rejste sig. Saa forlod han mødet i vrede og som en slagen mand. Han var som sædvanlig til hest, men da han gik ud ad døren, opdagede en af bønderne, at han havde tabt sin ene spore, og manden udbrød da under forsamlingens munterhed, at præsten gjorde

klogt i at tage begge sporer paa, naar han næste gang red til Højby for at diskutere. Mødet førte til, at et flertal af beboerne fik lov til at faa pastor, dr Helveg fra Odense som prædikant i Højby kirke to gange om maaneden. Jeg fungerede i den tid som hans kirkesanger.

Anno 1869, da jeg fyldte de 25, blev for mig et indholdsrigt aar. Mit hidtidige skolelokale kunne ikke rumme de mange elever, der efterhaanden søgte dertil, hvorfor det blev nødvendigt at faa opført en ny bygning. I den tæt bebyggede landsby var det meget vanskeligt for mig at faa et stykke jord til byggegrund og have, men efter flere forgæves forsøg kom gdjr Niels Hansen en dag til min store glæde og tilbød mig en grund tæt ved hovedgaden, ikke langt fra kommuneskolen. Uagtet højbyerne gennemgaaende var velstaaende, turde de dog ikke danne et selskab, der i forening kunne købe grunden og opføre de nødvendige bygninger. Jeg maatte altsaa selv anvende min lille arv og laane resten. Dog gav gaardmændene mig grundstenene og besørgede al kørsel og haandlanger-arbejde. Tegningen til husene lavede jeg selv, da jeg i nogle aar havde anvendt min sommerferie til kursus i bygningstegning paa Teknisk selskabs skole i Kbhvn. Mandag den 19. juli 1869 blev skolen indviet under stor tilslutning. Birkedal holdt indvielsestalen. Han begyndte med at sige, at ligesom det var skik og brug i kirken at oplæse teksten af den hellige skrift, saaledes fandt han det naturligt, naar man samledes i skolen eller ved folkemøder, at vælge teksten af folkets skrifter. I dagens anledning havde han da valgt Ingemanns smukke digt om Nøkken. Om denne tekst talte han saa som den store folkevækker han var. Jeg kan ikke nøjagtig gengive hans ord, men deres indhold glemmer jeg aldrig. Han sagde blandt andet, at Nøkken, der sad ved elven og slog harpen i længsel, var en allegori paa det længselsfulde i menneskehjertet, levningen af Gudsbilledet i os, der higer efter fred og glæde, og det var jo disse følelser, Vorherre ville fremme i os; derfor maatte børneskolen altid tage sigte paa gennem undervisningen at fremkalde og nære denne længsel i de smaa barnesjæle.

Efter sangen »Er lyset for de lærde blot« talte min gamle lærer fra Sødinge, pastor Schjørring, om kong David, der som ung blev taget fra sin faders gaard og siden slog jætten Goliath. Saaledes var hans ven Klaus Berntsen jo ogsaa en bondedreng, der havde faaet lyst og mod til at gaa ud blandt folket for at kæmpe for sand oplysning og for at slaa et slag mod jætterne. Senere talte pastor Kofoed fra Sdr Næraa, kredsens folketingsmand, gdjr Cornelius Petersen og en af mine medelever hos Kold, friskolelærer Hans Nielsen. De ønskede alle held over min gerning. Til slut takkede jeg de mange, som havde hjulpet mig til at rejse bygningen og gjort indvielsesdagen til en uforglemmelig højtid for mig.«

Højby sogns skolehistorie er interessant. Lærer Fr. Joh. Ring, Højby, har foretaget nogle uddrag af »Bidrag til Højby sogns historie«, samlet af friskolelærer Frovin Jensen (1879—1952), friskolelærer i Højby 1917—43. Af et efterladt, ufuldført manuskript:

— — — »Efter at kammerherre von Heinen i 1821 havde maattet sælge Hollufgaard, gik kaldsretten over til biskoppen. — Biskop Plum kalder 4. jan 1827 Niels Larsen, * 1799, tidligere Skibhusene og Bogense, til skolelærer og kirkesanger, han er dimiteret fra Skaarup, bliver indsat af pastor Andresen. Han var lærer her i 44 aar til sin død 1870, og hans lærertid blev præget af kampen om friskolen. Lærer N. Larsen indførte »den indbyrdes undervisning« 1828; 1830 bliver der anskaffet værk om den. 1829 en gymnastikplads anskaffet. Amtsprovsten prøver kort før Larsens ankomst børnene, men prøven falder ringe ud. Ved pastor Mules første besøg i skolen (1832) fandtes den at være »i særdeles god orden, og børnene syntes vel oplyste«. — Ved eksamen findes børnene med færdighed at kunne læse, øvet i skjønskrivning og ortografi, oplyst i kristendommens hovedlærdomme«. Der var da 88 børn i skolen. I 1844 indberetter provsten, at »i Højby skole stod undervisningen som sædvanlig paa et særdeles godt trin«. I 1859 faar Larsen, paa foranledning af provsten, følgende udtalelse fra sogneforstanderskabet: »Efterdi det nu er 36 aar siden vores meget ærede skolelærer nød den i dette fag ommeldte undervisning, gaar det efter omstændigheder godt frem i saa henseende, da han efter bedste evne og skjøn meddeler børnene gymnastikundervisning det bedste han har lært«. (Det var i disse aar, ministeriets cirkulære kom — om at flytte borde og bænke ud af skolestuen, saa man kunne gymnasticere.)

Larsen blev, vistnok fra sogneforstanderskabets oprettelse 1842, sekretær ved dettes møder og røgtedede dette hverv til 1858. Fra 1866 maatte han holde hjælpelærer. I 1870 nævnes det i præstens embedsbog, at »skolegangen ej er saa god som før.«

1849 blev L valgmand (landstingsvalgene).

Jeg har hørt flere gamle folk, der i sin tid har gaaet i skole hos L, fortælle om ham. Alle er enige om, at L var »haard«. En fortæller: »Han var s'mænd en hel god lærer, men det kan jo godt være, der vankede lidt vel meget med tæsk. Men vi var ogsaa tit no'ne utogne knæjte; vi drillede ham. Naar vi skraalede for højt ved pryglene, kom madam Larsen i døren og sagde: Aa, Larsen, kom, jeg ville gerne tale med dig! — Længe kunne han magte os, men til sidst, naar vi tog fat med en haand i bænken og en i bordkanten, saa kunne han ikke slæve os ud paa gulvet; den første, der viste os det, var M. L . . .« En anden (en gl kone): »Larsen slog drengen; han var haardest ved de fattige«. Men der er enighed om, at han var en dygtig lærer. Han led ikke sladder. »Det bruger vi ikke her.« Naar nogen skulle sidde efter, kunne han sige: Er der ingen, der vil bede godt for dem? — og var der det, slap de. Men »vi fik aldrig historier«.

Friskolelæreren som sogneraadsformand

Efter N. Larsens død, 1870, blev **Hans Møller**, dengang andenlærer i Kværndrup, af bispen kaldet til Højby (19. jan 1871). For hans indstilling var Klaus Berntsen, som dengang netop var valgt ind i sogneraadet og straks blev dets formand, meget ivrig. I »Erindringer I« siger Klaus B: »Blandt de første handlinger, som skulle øves i sogneraadet, var pudsigt nok den at foretage indstilling mellem ansøgerne til skolelærerembedet, som var ledigt. Ved skæbnens tilskikkelse blev det saaledes friskolelæreren, der nu kom til at bestemme, hvem der skulle indstilles til lærer i statsskolen.«

Men det gik ikke saa godt som ventet. En ældre mand, der gik i skole hos Møller i Kværndrup, men nu i mange aar har boet i Højby, fortalte saaledes: Møller har givet mig mange tæsk og trukket mig i ørerne, saa jeg synes, jeg kan mærke det endnu. Saa vi drenge ham paa vejen for at besøge hans kæreste (han skal have haft 35), saa skulle vi nok fjerne os ud over markerne. —

Det maatte blive let at gaa sejrrig ud af eventuelle stridigheder med en saadan konkurrent. Og som saadan benævnes han netop af Klaus B i sogneraadsprotokollen, der i de nærmeste aar efter 1870 paa et stort antal sider beretter om en vældig krig mellem Møller og Klaus Berntsen — som det i virkeligheden var. Den drejede sig om højtidsoffer og accidenser fra sognebaandsløserne her i sognet; Møller anslog tabet til ca. 70 rdl for aaret 1871 og anmodede sogneraadet om at foranledige, at dette blev erstattet ham. Sogneraadet svarer, at det ikke mener sig forpligtet til at erstatte saadant tab af kommunens kasse. Møller gaar nu til amtet og henviser til, at han formentlig har lovgivningen paa sin side m h t erstatning. Han foreslaar, at summen tages af »den rige skolekasse« i Højby; det ville være behageligere for ham, end hvis den blev taget af kommunekassen, da »dette utvivlsomt vil blive benyttet som et kraftigt agitationsmiddel mod mig og min virksomhed«. Pastor Scheving attesterer, at Møllers opgivelse af accidensernes størrelse maa anses for passende; provst Hansen, Fraugde, tør ikke sige noget herom.

Møller er blevet saa vred, at han skriver »Klaus« i stedet for Klaus Berntsen, hvad der giver denne en foreløbig sejr over ham i erklæringen, der nu indsendes til amtet, og hvori »formodes, at hr Møller muligen har sigtet til sogneraadets formand, hvis fornavn er Klaus og hvis fulde navn er Klaus Berntsen, og at han maaske i bitterhed over denne konkurrent i skolevæsenets tjeneste her i sognet har tænkt at kunne smykke sin sag lidt ved at kaste sig over en enkelt person, han muligen har et skævt øje til, hvorved han rigtignok rent har glemt, at det ikke er en enkelt person, men Højby sogneraad, han i denne sag forhandler med«. Og sogneraadet maa nu bede amtet drage omsorg for, at Møller faar en alvorlig irettesættelse for utilbørlig skrivemaade og utilladelig optræden — thi saaledes betragter sogneraadet sagen — »tilmed da Møller indtager en stilling, hvor han gerne skulle opdrage andre til høflighed og gode sæder«. Amtet svarer, at sogneraadet ganske vist ikke har forstaaet en nærmere

betegnet lov, men maa ændre sin »upassende affattelsesmaade« og skrive et nyt andragende uden personnavne i stedet for sogneraadets. —

I et nyt svar til amtet, der fylder 5 tætskrevne foliosider, erklærer sogneraadet sig paany: Møller vidste, at der var mange sognebaandsløsere i sognet, og at accidenserne ventelig ville synke, men mener amtsraadet, at sognets kasse skal erstatte, da foreslaar det, at amtet fastsætter, hvad en gaardmand m familie, en husmand m do og hvad tjenestetyende bør ofre til højtiderne og ved kirkelige forretninger. Sluttelig: Hr. Møller kunne spare sig at antyde, hvilken kasse erstatningen skulle tages af, thi »det fremgaar jo tydeligt af lov af 4. april 1855, § 6 . . . at den skal udredes af kommunens kasse«(!!)

Men, slutter aktstykket, dette skal sogneraadet ikke bruge som noget »agitationsmiddel« mod hr Møller; »thi sogneraadet anser hverken hr Møller eller hans paaberaabte virksomhed af den betydning, at vi i mindste maade kan være fristede til at bruge noget som helst agitationsmiddel mod denne eller hin.« — Amtet ved aabenbart ikke, hvad det skal; men efter en opgivelse af Møller om, at han plejer at faa 1 rdl af gaardmænd, 2 mark af husmænd, anmodes sogneraadet om at sammenkalde beboerne i sognet »for at erfare, hvor meget hver enkelt ofrer til lærer Møller«. Ja, det var jo ogsaa en udvej! Og det er en fornøjelse for sogneraadet at kunne sende amtet en liste, hvor kun 2 gaardmænd figurerer med 1 rdl, medens resten kun giver 2 à 3 mark, somme endda kun 1. Af husmændene gives højest 1 mark 8 skilling. Og deraf vil amtet kunne skønne, hvor upaalidelige anvisninger hr Møller giver til løsningen af det omtvistede spørgsmaal«. — Omsider — hen i aaret 1873 — afgør amtet, at Møller skal have 60 rdl af kommunekassen.

Men enden er ikke endda! Sogneraadet synes, at de 60 rdl er for meget og søger nu til ministeriet med en redegørelse for, at Møller højst kan tilkomme 40 rdl. Indenrigsministeriet holder imidlertid med amtet, og sognet maa give Møller de 60 rdl; men summen skal fastsættes hvert aar for sig.

Jeg har saa udførlig gjort rede for stridens gang for at vise, at hvad Møller ikke var i Kværndrup, det maatte han blive i Højby, nemlig upopulær, idet han jo havde angrebet sognets kasse.

Det maa vistnok efter denne holmgang være gaaet op for de to hovedparter i striden, at det tjente dem bedst at holde fred. Da der næste gang af lærer Møller bliver forlangt for høj godtgørelse, gaar han ved et besøg hos Klaus Berntsen ind paa at nedsætte sin fordring noget, mod at hans begrundelse bliver indført i protokollen, hvad »sogneraadet« dog ikke fandt »passende«, men hvis indhold var det, at aftalen gjaldt kun for denne gang. Siden ses det dog ikke, at »offerstriden« er blusset op.

En anden sag kom imidlertid frem, som vel i sogneraadsprotokollen ikke just efterlod sig saa skarpe indtryk, men som sikkert er gaaet langt dybere. De to parters forhold i den nys nævnte strid maatte nødvendigvis i folks øjne give Møller et skær af rethaveri og pengegridskhed og af, at det mere var sine egne økonomiske forhold end sit skolearbejde, han dreves af; mens Klaus Berntsen som den — selvfølgelige — vogter af sognets pengekasse og ved sin dygtige ledelse af friskolen og ved hele sit betagende væsen, ungdom og klogskab og friskhed i et, vandt terræn for sig selv og for sin skole. Skoleprotokollen for Højby friskole viser netop i disse aar en stor opgang i børnetal. At dette maatte medføre et tilsvarende lille antal børn i den offentlige skole er klart, men det fremgaar ogsaa stærkt af en skrivelse fra skoledirektionen til sogneraadet: »Det har tildraget sig ministeriets opmærksomhed, at der er saa faa børn i Højby skole, hvorfor man forespørger sogneraadet, om der er noget til hinder for, at man i hvert fald i vinterhalvaaret ordner skolegangen saaledes, at begge klasser søger skolen daglig under eet, saa de derved faar en forøget skolegang; men naturligvis er det frivilligt«. Skolekommissionen spørges og svarer, at det er en udmærket tanke (i kommissionen sidder pastor Scheving, gdjr Hans Larsen og gdjr Jørgen Pedersen), at den skal anbefale forældre og husbonder, som sikkert »med megen glæde« vil gaa ind paa planen; om børnene tales der ikke. Lærer Møllers svar gaar ud paa, at han allerede i sin tid i Højby har praktiseret tanken, idet efter hans tilskyndelse mange børn har søgt skolen daglig, navnlig om vinteren, og han vil ogsaa i fremtiden opmuntre til det samme. Sogneraadet svarer, at »man selvfølgelig ikke kunne have noget imod den antydede ordning at erindre«. Skoledirektionen svarer saa blot tilbage, at den i nytaarsindberetningen udbeder sig meddelelse om, af hvor mange børn og hvor længe denne adgang til forøget undervisning er bleven benyttet. Denne indberetning er ikke kommen mig for øje, men det varsler ikke godt, naar der faa aar senere i sogneraadets protokol tales om »de talrige ulovlige forsømmelser« i Højby skole.

Møller døde i juli 1886.

I oktober 1886 kaldes nr 2 paa sogneraadets indstilling (man havde gjort visse erfaringer i sin tid ved at kalde nr 1, Møller) — **Hans Sørensen**, lærer i Emborg i Jylland. Han var født 1858 i Højbjerggaard, Vedtofte sogn, dimitteret fra Gedved 1880, været lærer i Emborg i Ry sogn. Han søgte, er det mig fortalt, pladsen som skolebestyrer ved Nørregades friskole i Odense, men P. Møller blev den foretrukne, og han havnede saa her i Højby — ved den offentlige skole. — Han kom i et ganske andet forhold til sogneraadet og sognets folk end hans forgænger. Han blev sogneraadets sekretær i mange aar, og siden mejeriets revisor i over 25 aar. Han blev antaget for at nære grundtvigske sympatier, og en følge deraf var, at nogle familier, der ventelig mere paa grund af den stærke strøm til friskolen end paa grund af overbevisning havde deres børn i nævnte skole — ogsaa paa grund af, at friskolen var inde i nogle svage aar dengang (se herom senere). Sørensen var i mange aar anset som en dygtig lærer, men vel navnlig svaghed i hans senere aar gjorde, at denne anseelse maatte dale.

I 1894 opkom der stærk formodning om, at smitsom sygdom (tyfus) blandt skolebørnene mulig havde sin oprindelse i skolens beliggenhed tæt op ad kirkegaarden og brønden ikke langt fra, og en kemisk undersøgelse af brøndvandet syntes at bekræfte formodningen. Dette gav stødet til, at en ny skole blev opført i 1895.

H. Sørensen tog sin afsked 1. okt 1917. (Han døde i Kbhvn 3. juledag samme aar.)

Efter H. Sørensens afsked blev **Frands Johan Sørensen Ring** kaldet som lærer og kirkesanger. Fr. Joh. Ring er søn af seminarielærer Marius Sørensen, Jelling, og født 1889, kom paa Jelling seminarium og tog lærereksamen 1910. Sin første lærergerning havde han paa Ryslinge højskole.

Lærer Ring har været formand for værgeraadet (børneværnet), medlem af menighedsraadet og dets formand i to perioder, medlem af sogneraadet 1944—50, naturfrednings-repræsentant og fmd for biblioteket. Fmd for sognets ungdomsf (DdU) i dens første 8 aar. Har gennem 30 aar samlet forældrekredsen til en ugentlig aftenskole (højskole) med foredrag (historisk, folkelig, kirkelig litteratur, højtlæsning).

Er fader til klokkespillet i Sct Knuds kirke i Odense, idet han i 1934 i anledning af Kingo-festen gennem fynske aviser slog til lyd for at hædre Kingos minde med et »sangværk« med Kingo-melodier (Nu rinder solen op, Aleneste Gud i himmerig, Jesus, dine dybe vunder og vægterversene). Vinhandler, konsul Th. Andersen, Odense vinkompagni, greb ideen og skænkede de fornødne midler.

Fra 1923 til dato medlem af »Fynske musikantere«, det af komponisten Thorvald Aagaard stiftede amatørorkester, hvis formaal er at fremføre god, særlig klassisk musik, fortrinsvis paa landet.

Har skrevet en biografi af komponisten Thorvald Aagaard — Mennesket — musikeren, udkom 1954.

Enelærer til april 1950, da der indførtes en intermistisk ordning efter 1937-loven, som vedvarer endnu paa grund af tidernes ugunst. Søgte afsked i 1955.

Friskolen i Højby gik ind omkring aarhundredskiftet, men genrejstes i 1909; skarpe tunger sagde, at den rejstes af daværende sogneraadsformand Hans Laurits Hansen — Klaus Berntsen-elev og gl ungkarl — og fru lærer Sørensen, som havde sine meningers mod.

Frovin Jensen var friskolelærer 1917—43. Han og lærer Ring kendte hinanden fra tidligere. R havde været »prøveklud« for Frovin Jensen, som for saa mange andre i seminarieskolen i Jelling. Ingen af dem kendte dengang til fortidens strid her i sognet, men de var fra første færd enige om: Vi vil kappes, ikke kives, og den linje holdt de — trods muggeri hos yderliggaaende i begge lejre — til Frovin Jensens afgang i 1943.

1899 blev **Jørgen Nielsen** lærer i Nr Lyndelse. Jørgen Nielsen (* 1858, † 1944) var en af de betydeligste friskolelærere og staar som et mellemled mellem første kuld af Grundtvigs lærlinge og nutiden. Han var født i Søllinge, og hans hjem sluttede sig til Vilh. Birkedal. Han gik i Tarup friskole (Søllinge sogn), kom paa Askov, Testrup og Vallekilde høj-

skoler og blev grebet af de stærke personligheder, der var lærere der. Han læste meget, var stærkt optaget af **N. J. Termansens** foredrag, og 1889 blev han friskolelærer i Nr Lyndelse, hvor han virkede til 1927. Skønt han var ugift, kom han til at betyde overordentlig meget for børnene. Naar man sad i hans »bogstue«, erfarede man, hvor nøje han var hjemme i historien og vort folks aandsliv. Hans hukommelse var berømt og han ejede en særlig glæde over naturen. Han forstod at fortælle sagaer, saa folk lyttede, og ved siden af sin lærergerning var han en god folkelig skribent, han skrev f eks om politikerne **Anders Tange** og **N. J. Termansen**, om **Kr. Kold** og **Sofus Høgsbro** og **Harald Holm**. Med forkærlighed skrev han om dem, der paa rigsdagen havde virket for de grundtvigske frihedstanker. Han var som et levende leksikon, hvad Fyns folkelige, kirkelige og politiske historie angik. 1936 udsendte han sine erindringer, der slutter med en drøm om et møde med Grundtvig i Vartov kirke, hvor han takker Grundtvig for, hvad han havde betydet for ham. Han var en beskeden, blufærdig, næsten undselig natur, venlig i samtale, men han kunne ogsaa kritisere. At tie stille følte han som utroskab.

Komponisten *Carl Nielsen* blev født 1865 i Nr Lyndelse († 1931) som søn af en mand, Niels Maler, der vist kun i ringe grad ernærede sig som maler, men mest var kendt som spillemand (to onkler var dygtige landsbymusikanter). Carl N har i sine erindringer levende fortalt om sin barndom paa Fyn. Han var den 7. i en børneflok paa 12. De havde megen respekt for deres strenge og kølige fader, som dog nok kunne tø op i et muntert lag og var en udmærket fortæller med aabent blik for sine medmenneskers humoristiske sider og med god evne til at karakterisere folk, evner som C. N tog i arv fra ham. Moderen var en tapper slider med »et aabent sind for tilværelsen i dens bredde og dybde«. Som 8–9 aarig kom C. N ud at tjene som hyrdedreng. Se under Nørre Søby-H (s 196), hvor han en tid havde sit hjem. Lærer *Emil Petersen* i Nr Lyndelse kom til at betyde meget for ham. Han opdagede drengens musikalske evner; han kunne spille alt muligt efter gehør, og som 7–8 aarig lavede han sig af træstykker en slags klaviatur, hvorpaa han spillede: »Den gang jeg drog af sted«. Læreren kom forbi og hørte det. Han gav drengen den første undervisning i violinspil, og senere overtog lærer *Hansen,* Stenløse, hans musikundervisning. Lærer Hansen var leder af egnens musikforening, »Brage«, hvor bønder og lærere og musikanter (ikke præster, som man kan læse det – »Brage« spillede nemlig ogsaa til dans paa kroerne) dyrkede musikken med klassiske værker paa repertoiret. Carl N blev snart en dygtig musiker, men de fortvivlede pengesorger medførte, at han som 14-aarig maatte tage plads hos en landkøbmand ved Nyborg. Han var meget ulykkelig derover. 1883 drog han i al hemmelighed til Kbhvn og forelagde *N. W. Gade* en nyligt komponeret strygerkvartet. Gade ytrede sig meget faamælt, men ved velynderes hjælp kunne C. N kort efter komme paa musikkonservatoriet, og dermed begyndte hans egentlige kunstnerbane. 1933 rejstes en mindesten over ham i Nr Lyndelse i sydvesthjørnet af præstegaardshaven, ved hans hustru, billedhuggerinde Anne-Marie Nielsen. (Carl Nielsen: »Min fynske barndom, 1927, DBL XVII, 27 f.)

1920 oplyses: Kkg 8 og 4 pct, 35 pct af befolkningen i Højby til valgmgh, overv gr præg, lidt IM i Nr L, 1930: Kkg 8–10 og 5–6 pct, gr præg, KS (50), DdU (100), ret kirkelig befolkning, 1942: Kkg 5 pct, den kirkelige bevægelse fra Johs. Clausens tid spores endnu, foredragsf, 4 fh, 2 DdU, 24 fam t valgmgh, 1954: Kkg 5 og 4 pct, almindelige folkekirkelige forhold i begge sogne med gr præg. Nogle familier i Nr L til IM (trofaste kirkegængere) 3 foredragsf, sdsk (IM), 2 DdU, 30 fam t valgmgh, ret udpræget klasseforskel, stort alderdomshjem i Nr L.

Nr Lyndelse kirke er oprindelig romansk af granit, senere ombygget skib og kor ud i eet, taarnet har 4 renæssancegavle af form som kirkens øvrige gavle. Gotiske hvælvinger. Altertavle fra c 1825, (Jesus som 12 aarig i templet), romansk font med med mærkelige figurer, prædikestol fra 1577. Smuk dør, smuk ligsten. Spor af kalkmalerier. Nyrestaureret, 280 sd.

Mackeprang: Døbefonte, s 127—34.

Højby kirke er af mursten, fra den senere middelalder, senere ombyggedes koret i skibets bredde, og der tilføjedes taarn, vaabenhus mod syd og kapel mod nord. Alt med renæssancegavle. Pudset tøndehvælving, dekoreret med stjerner paa blaa bund. Altertavle fra 1937 (Anna Munch: Jesus velsigner børnene). Den gl altertavle fra 1853 (Nedtagelsen af korset) flyttet til taarnrummet). Prædikestol fra 1578, romansk font, gravkapellet inddraget i kirken 1908. Nyrestaureret. 140 sd.

Mackeprang, s 31, 108, 110.

Altergæster: 1922: 730 og 280, 1934: 495 og 192, 1942: 450 og 175, 1950: 461 og 84, 1954: 413 og 58.
Folketal: 1850: 1281 og 401, 1901: 1326 og 489, 1921: 1473 og 564, 1950: 1476 og 661.
Menighedsraad: 1918: 1 IM, 12 gr, 1930: 1 IM, 8 gr, 4 u p, 1942: 7 gr, 3 soc, 2 u p, 1953: 1 IM, 6 gr, 4 soc, 2 u p.
Kommunevalg: 1943: Nr L: Soc 147 (2), rad 175 (2), kons 71 (1), venstre 263 (4). H: Soc 74 (2), rad 25 (0), venstre 124 (4), skoleliste 53 (1). 1954: Nr L: Soc 139 (2), rad 208 (3), venstre 324 (4). H: Soc 66 (1), rad 31 (0), venstre 185 (5).

Sognepræst

Indt 1857: a) 116 rug, 153 byg, 126 havre, b) 31 rdl, 24 rdl, c) 1 sn æg og 1 maal mælk af hver gaard, 7 lpd ost, 32 kyllinger, d) 400 rdl, e) 75 td ld, lidt skov. Gl firlænget pgd, stor gaardsplads med 2 store lindetræer. — 1870: Regul 2980 kr, netto 6204 kr. — 1913: 1. kl, 1931: 2. kl, 1946: 3. kl.
Pgd opført 1861 (efter brand 5. maj 61).

11. 4. maj 1832–10. april 59 (sp Røsnæs 3. marts 19): **Ulrik Christian Mule,** * 5. april 75 Nr Broby. Forældre: Sp i Nr Broby (af Nr Broby) Johannes Mikkelsen M, † 1787 og Margrethe Kirstine Ulriksdt Melbye. Stud Odense 93, c juli 98 (h), adjunkt Fredericia og senere Nyborg, afsk 10. april 59, † 7. maj 60. ~ 1. maj 17 Laurine Meyer, * 29. febr 96 Odense, † 2. dec 68. Forældre: Vagtmester Lars M og Anna Cathrine Ottesen. – Søn: Hundslund.

Pastor M var en dygtig sprogmand og historiker. Som præst konservativ og af den gamle skole fra Fr. VI's tid, paavirket af rationalismen. Ringe kirkegang, se iøvrigt s 180.

N 402, E II, 313, S II, 421.

Hjælpepræst hos pastor Mule

1849—52: Sønnen **C. L. E. Mule,** se Hundslund.
1852—58: **E. V. A. Rambusch,** se Vindinge.

12. 18. juni 1859–4. juli 77 (sp Kollerup-V 7. aug 46): **Benedict Gudmundsen Scheving,** * 12. april 07 Haga, Islands vesteramt. Forældre: Sysselmand i Bardastrand, senere kbmd paa Flatø Gudmundur Bjarnason S og Halldora Benedictsdottir. Stud Bessestad 28, c juli 33 (l), volontør paa Sjællands bispekontor, sp

Rømø 9. febr 36, sp Horsens-Hammer 25. okt 40 (men betragtet ikke som kaldet), † 4. juli 77. ~ 11. nov 36 Caroline Vilhelmine Henriette Neumann, * 30. okt 18 Kbhvn, † 26. nov 02. Forældre: Kclrd, postmester og gæstgiver i Ribe Peter Gotfred N og Martha Marie Jensen.

Pastor S var præget af sin islandske æt og af sin volontørtid hos biskop J. P. Mynster. Udpræget embedsmand. Klaus Berntsen omtaler ham ret nedsættende, men de var ogsaa kontraster. Om S og hans kamp med friskolerne, se foran.

E II, s 43, S III, s 40.

Hjælpepræst hos pastor Scheving

1874—77: **S. Ploug-Rasmussen**, se Saksild-N.

13. 24. sept 1877–13. febr 85 (sp Ryslinge 8. jan 66): **Johs. C. E. Clausen,** fl t sp Sct Peders k, Slagelse, se Vonsild-D.

14. 21. april 1885–11. aug 1905 (sp Ryslinge 26. nov 77): **Claus Nicolai Lorenzen,** * 27. juli 35 Løgumkloster. Forældre: Gdjr, postholder Volle L og Kirstine Nicolaysen. Stud Flensborg 56, c 63[1] (l), hjpr Gislev-E 5. okt 63, † 11. aug 05. ~[1] 30. juni 65 Joachimine Marie Knudsen, * 27. aug 37 Agernæs, † 3. april 74. Faderen: Sp i Gislev-E, provst K, † 77, se der. ~[2] 24. sept 75 Agathe Johanne Birkedal, * 12. jan 46 Ryslinge, † 15. jan 84. Faderen: Valgmenighedspræst Vilh. B, † 92, Ryslinge, se der. – Sønner: Valgmenighedspræst, Sdr Næraa og kunsthistoriker Vilh L. Stamt 9.

Pastor L var sønderjyde, og det prægede ham. Hans fromme moder delte præsterne i to slags: Præster og Vorherres præster. Til de første regnede hun rationalisterne. Tidligt ville L være »Vorherres præst«, og han blev privat undervist af sin fætter, pastor *Madsen,* Frederiksstad. Paa universitetet syntes han bedst om *Fr. Hammerich.* En øjensygdom afbrød en tid hans studier. I Gislev blev han stærkt grundtvigsk grebet. Om hans store gerning der og i Ryslinge, se der, og foran s 182. Han var friskolens og højskolens varme fortaler, og som sp i Ryslinge virkede han som en slags hjælpepræst for Vilh. Birkedal. Han var i Nr Lyndelse en meget flittig sognepræst, han havde ikke de store ydre gaver, men en egen hjertevarme, og han viste bl a ved sine bibellæsninger, hvor vel bevandret han var i skriften. Den saakaldte bibelkritik havde han ikke meget til overs for. Han var meget afholdt, og han blev flittigt benyttet som taler i grundtvigske kredse. Han døde paa en ferierejse til Snekkersten.

Jørgen Nielsen: C. N. L, træk af hans liv, og taler ved hans jordefærd. Nekrologer i dagspressen.

Hjælpepræst hos pastor Lorenzen

1903—05: **J. H. Mølgaard**, se Fejø.

15. 22. nov 1905–4. marts 20 (sp Marvede-H 28. maj 94): **Jens Peter Møller,** * 16. maj 46 Dannemarre. Faderen: Provst M, Stenløse-F, † 85, se der. Stud Viborg 65, c 72[2] (h_1), uord medhj Vandborg-F 72, hjpr smst 5. marts 73, do Dybe-R 76, sp Nr Felding-T 3. marts 78, sp Sejling-S 27. aug 83, † 4. marts 20. ~ 1. sept 74 Marie Kirstine Nielsen, * 15. jan 50 Ringkøbing, † 27. aug 16. Forældre: Kordegn, lærer Anders N og Sofie Iversen. – Dt ~ biskop A. Rosendal, Roskilde. Broder: Frimenighedspræst Klim. Stamt 61 F.

Pastor M kom de forskellige steder, hvor han var præst, til at fortsætte, hvad betydelige grundtvigske præster havde begyndt. Det gjaldt baade i Sejling-S, Marvede-H og Nr Lyndelse-H. Han var en ualmindelig frisk og from mand, udmærket til at holde troende mennesker vaagne, – og det er jo ogsaa en evne –, til at trøste og til at sige sandheden uden at støde bort. »Men han følte selv, at der manglede en tone, den vækkende, i hans forkyndelse, ja, han følte det saa stærkt, at han ville, at det skulle siges efter hans død. Og dog ved jeg fra meget paalidelig kilde, at alvorlige vestjyske kristne sagde, at han talte vækkende. Endnu lyder det i mit øre, hvad jeg hørte for 25 aar siden i Ringkøbing: »Ja, a er nu vakt ved at høre Møller i Vandborg«. (N. Clausen Bagge).

Friskolelærer *Jørgen Nielsen* skriver: »Da pastor J. P. Møller gik bort, mistede den danske menighed en af sine bedste præster. Særlig indenfor den grundtvigske retning vil han blive savnet; thi han har i de sidste 20–30 aar været en af vore ypperste ordførere, som det altid var en glæde at høre. Han har virket til stor velsignelse for de forskellige kredse, hvis præst han har været. I Jylland, hvor hans virksomhed faldt i hans ungdoms- og første manddomsaar, har man heller ikke endnu glemt den ungdomsfriske præst, som saa varmt og ægte-evangelisk forkyndte det som glædesbudskab om syndens frelse ved Vorherre Jesus Kristus. En del af hans menighed fra de dage hører til den kreds, som nu i mange aar har sluttet sig til frimenighedspræst Morten Larsen i Holstebro. Han vandt sig mange venner overalt.

Første gang jeg hørte Møller var ved det kirkelige vennemøde i Kbhvn 1905. Han holdt, idet han gik ud fra Selma Lagerløfs skønne fortælling om Jesus som tolvaarsdreng i templet – som han fortalte – et udmærket kristeligt foredrag, der gjorde et dybt indtryk paa den store forsamling. Da jeg havde hørt hans tale, tænkte jeg i mit stille sind: gid vi dog maatte faa ham til præst i Nr Lyndelse. Jeg fik mit ønske opfyldt. Lyndelse sognekald var dengang ledigt. Møller søgte det og fik det.

Den 21. jan 1906 holdt han for en stor masse mennesker sin tiltrædelsesprædiken, den tog tilhørerne stærkt. De følte, at de her stod overfor en mand med en dyb kristelig erfaring, en mand, som havde et ord at bringe, som det var værd at laane øre. En ung præst, som hørte ham den dag, udbrød: »Det bliver en fryd at gaa i kirke i Nr Lyndelse«. Og han fik ret. Folk i Lyndelse og Højby var gennem mange var godt vant, idet mænd som Johs. Clausen og C. N. Lorenzen havde været sognepræster her. Men de blev ikke skuffet ved at faa Møller til disse mænds afløser.

Pastor Møllers prædikener var korte, indholdsrige og meget ejendommelige. Et troende vidnesbyrd baaret frem af en varm og inderlig tro. Staaende fuldt ud paa trosordets grund kastede han lys over de største og dybeste spørgsmaal, som vedrørte liv og død, mens han tillige fremsatte mange ejendommelige og mærkelige tanker om det menneskelige liv i

dets almindelighed. Hans prædikener var til stor opbyggelse for alle, som hørte ham, naar de da havde et opladt øre at høre med. Opvækkelsesprædikant troede han ikke selv, han havde evne til at være. Han egnede sig ikke til at tale til dem, der stod udenfor den vaagne menighed, sagde han, og han mente heller ikke, at han kunne vække de døde eller sovende kristne op. Men han havde en forunderlig evne til at tale til levende mennesker. I sin jævne og ægte evangeliske tale kunne han fremføre mange sandheder, og alle kunne faa fat paa, hvad han sagde, hans tale var nemlig altid simpel og letfattelig. Derfor trængte hans ord sig ogsaa ind i tilhørernes hjerter og sind. Som en god prøve paa hans prædiken kan bl a læses den prædiken, han holdt ved et konvent i Søndersø den 9. sept 1919, og som findes meddelt i »Menighedsbladet« (28. marts 1920) under overskriften: Liv og død. Jeg skal intet uddrag gøre af den men nøjes med at henvise til den. Sjælden holdt han en prædiken uden at han kom ind paa at tale om livet hinsides. Om de levendes liv paa den anden side graven kunne han ud fra de faa og sparsomme oplysninger, som den hellige skrift giver os, tale saa indtrængende og smukt som næsten ingen anden. »Saadan noget har vi aldrig hørt før« – kunne man høre folk udbryde. Ja, at »helgen her og helgen hisset er i samme menighed« – at troende mennesker vil faa alle gaader løst i herlighedslandet her oventil – ja, derom kunne han tale dybt og dejligt, saa at hans tilhørere ikke glemte det. At han da ogsaa var særlig skikket til at tale ved dødsbaarer, er ikke til at undres over. »Jordelivet er kun en kort stund. Det er kun en liden stund, saa skal vi mødes med den bortgangne i de gyldne sale, hvor det hele skal lægges frem, og intet skal skjules, der hvor der er straalende glæde og evig ungdom«.

Som faa kunne han ogsaa tale med dem, der laa paa dødslejet, tale trøstende og opbyggeligt. En kone sagde engang: »Ja, det ville ikke være svært at dø, naar pastor Møller sad ved siden«. Denne udtalelse blev fremdraget af talerne (lærer Ring) ved Møllers begravelse den 11. marts.

Al pastor Møllers tale baade i kirken og uden for den var saa ægte folkelig og, som sagt, saa letfattelig, saa den aldrig gik over hovedet paa hans tilhørere. Han kunne heller ikke udstaa prædikener, som var saa filosofiske (eller teologiske) saa højttravende, at folk ikke kunne, eller i alt fald vanskeligt kunne fatte meningen. Hvad en taler havde paa hjerte, maatte han ogsaa være i stand til at sige uden omsvøb og uden udtværing. Han havde, som det blev bemærket engang, et sjældent herredømme over sit modersmaal.

Udenfor kirken holdt Møller hver vinter bibellæsninger og foredrag i begge sine sognes skoler. Især vil mange mindes med glæde den række foredrag, han holdt om Otto Funcke den første vinter, han var her i Nr Lyndelse.

Af og til tog han ogsaa ud i andre kredse her paa Fyn og talte ved kirkelige møder og ved skolemøder, eller han holdt foredrag i et eller andet af de fynske forsamlingshuse. Denne virksomhed tiltalte ham; han havde lyst til at komme i berøring med folk; den lethed og livlighed, hvormed han kunne tale med enhver, gjorde, at han straks blev kendt med dem, han besøgte. Han blev da ogsaa altid, hvor han kom hen, modtaget med glæde, og man hørte ham gerne.

Her hjemme i Nr Lyndelse talte han altid ved vore efteraarsmøder i friskolens forsamlingshus, og han havde mange gode ting at byde forsamlingen. Hvor var det fornøjeligt, at høre ham her og se ham færdes muntert og livligt blandt folk.

Som tilsynsmand her ved friskolen var han stedse liberal og elskværdig. Det var derfor ogsaa i grunden en festdag, naar han holdt eksamen her. Han var i sandhed en frisindet mand, enten det saa gjaldt skolen eller det var de kirkelige friskolekrav, talen var om. Han stillede sig altid paa frihedsmændenes side.

Pastor Møller var en sjælden og god mand. Jævn og bramfri i al sin færd, en hader af alt opstyltet væsen. »Skab Dem dog ikke«, sagde han, hvis han mødte den slags paa sin vej. Elskværdig og nem at komme til for alle. Intet som helst, der smagte af velærværdigheden, ligesom alt det salvelsesfulde laa langt borte fra ham. Naar han bød os sit hjertelige »velkommen«, da følte vi straks, at det var ment, og vi fandt os straks vel tilmode og fri i hans hus. Han søgte heller aldrig, ved sammenkomsterne, enten hos ham selv eller hos andre, som præst, som den mest erfarne eller som den mest oplyste af de tilstedeværende, at beherske samtalen. Han gav sine gode bidrag til denne, men havde altid god tid til at høre, hvad andre sagde. Derfor blev et samvær med Møller saa tvangfrit og fornøjeligt.

Hans liv i hjemmet var lykkeligt og skønt. Hans trofaste hustru, fru Marie Møller, der i 42 aar delte samlivet med ham, var ham en stor støtte og en god hjælper. De havde en stor børneflok, ialt 10, hvoraf de 2 er gaaet bort. –

Møller døde 4. marts 1920. Under stor deltagelse fandt hans jordefærd sted 11. marts. Der blev holdt smukke mindetaler over ham af hans broder, frimenighedspræst Søren Anton Møller, hans svigersøn, pastor Axel Rosendal, provst Schmidt og lærer Ring.

Hvad pastor Møller har været som præst, som hjælper og trøster for mange i Guds menighed, vil længe blive mindet. Hans ægte, alvorlige og vægtige kristelige vidnesbyrd vil sent blive glemt.«

Pastor M's søn, bankdirektør M, Slagelse, skriver:

I Sejling lykkedes det ham at samle præsterne af alle retninger til konvent, hvilket vakte forbavselse over hele landet og var til stor glæde og berigelse for deltagerne, der efter at den alvorlige del var overstaaet, morede sig over hans mange morsomme præstehistorier.

Han stod i et udmærket forhold til sine sognebørn, der var i besiddelse af lune som han selv. I Sejling fødtes yderligere 3 børn, saa tallet nu var 10, som han senere i livet benævnte med »uafsættelige« varer.

Det var en slem overgang for ham at komme til Marvede, der i kirkelig henseende var en ret død egn, men ved sin ligefremme maade at omgaas menigheden paa og gennem sin let

forstaaelige forkyndelse fyldtes hans kirker efter kort tids forløb. Den spøgefulde maade han omgikkes jyderne paa, blev tit misforstaaet, saa folk troede, han gjorde nar ad dem. I Nr Lyndelse kom jeg kun paa besøg og henviser til ovenst af Jørgen Nielsen.

»Højskolebladet« 1920, spalte 713—17. (Jørgen Nielsen). (N. Clausen-Bagge: Grundtvigske banebrydere, 1941, s 77 f).

16. 19. juli 1920–27. sept 48 (sp Guldager 19. maj 11): **Georg Qvistgaard,** * 19. okt 78 Korsør. Forældre: Møller, kgl vejer og maaler Ernst Frederik Ludvig Carl Q af Haraldsted-A og Laura Louise Andersen. Stud Sorø 96, c 02^1 (1), vikar Korsør komm skolevæsen, huslærer hos grev Moltke, Espe, realskolelærer Magleby, Møn 06, afsk 27. sept 48, † 10. marts 50. ~ 21. juli 11 Inger Margrethe Reimert, * 27. juli 90 Stensved. Forældre: Dyrlæge i Stensved Peter Vald. Ferd. R og Anne Petersen.

Oprindelig var Q nærmest centrumsmand (under Guldagertiden en periode medredaktør af »Kirken og Hjemmet«). Efterhaanden mere i grundtvigsk retning, hvilken udvikling forstærkedes med aarene, saaledes at Q tilsidst stod helt som grundtvigianer; men iøvrigt ikke skarp i sin stillingtagen til de kirkelige retninger. Dette gav sig bl a udslag i, at det ikke kom til noget brud med de indremissionske kredse hverken i Guldager eller Nr Lyndelse-Højby. Tværtimod var mange indremissionske sognebørn blandt Q's mest trofaste kirkegængere. – I det hele taget samlede Q ved sin jævne og letforstaaelige forkyndelse altid en ret stor menighed i kirkerne.

Arbejdet i menighederne foregik altid paa en yderst stilfærdig og beskeden maade. Navnlig arbejdet for ungdommen, hvor Q's tidligere lærergerning kom ham til nytte, optog ham meget. Paa en forstaaende og frisindet maade samledes gamle konfirmander og sognenes øvrige ungdom i stort tal i præstegaardens stuer og mødesal til tale, oplæsning, sang, sanglege og kaffebord, ligesom Q søgte at holde ungdommen sammen om gode glæder ved de aarlige cykleudflugter til Fyns smukke egne. Ligeledes afholdtes 2 aarlige altergange for ungdommen. – I mange aar hjalp Q fængselshjælpen, bl a som værge for afsporede unge. Navnlig i den politiløse tid under besættelsen gav han et stort og vistnok paaskønnet arbejde.

Rustet til det øvrige arbejde i de udstrakte sogne var Q ved sit personlige kendskab til hver fastboende familie. Navnlig indtil helbredet i de senere aar svigtede en del, var Q ofte paa fod- eller cykleture rundt i sognene, paa besøg hos nytilflyttede, syge og gamle osv. Hans evne til at bringe disse sidste hjælp og trøst tales der endnu om, idet mennesker ved Q's sygebesøg ofte fik en hjælp til at dø frimodigt.

Hver sommer afholdtes i den store gamle præstegaardshave et havemøde med indkaldte talere. Kaffebord under gaardspladsens to store valnøddetræer. – I de tidligere aar bibellæsninger i sognenes skoler.

Nr Lyndelse og Højby ligger i en egn præget af kendte gamle valgmenigheder. Samarbejdet med disses præster foregik næsten gnidningsløst, og sognebaandsløsning den ene eller den anden vej var næsten ukendt i disse aar.

Udadtil virkede Q aldrig. Arbejdet i sognene optog ham helt.

Han havde et ret skrøbeligt helbred, hvilket i nogen grad hæmmede hans færden i pastoratet. Han var en god prædikant, velbegavet. Fru Q var meget afholdt i befolkningen.

17. 20. jan 1949 (sp Nørholm 10. juni 43): **Arne Andreas Mailand,** * 6. jan 11 Værum. Forældre: Lærer Jens Ingvard Ernst M og Elle Mikkelsen. Stud Statens kursus 30, c 38^2 (h_1), lærer Lollands højskole 38, medarbejder kordegn Kofoeds skole 39, hjpr Vrejlev-H 2. sept 41, do Taars, Vendsyssel 42. ~ 25. juni 42 Agnete Hune, * 29. juni 17 Voldum. Forældre: Lærer Peder Jensen H og Magdalene Fog Nielsen, (søster til O. Fog Nielsen, Middelfart).

Litt: Jac. Madsen, s 55—56, 66, Om Niels Johansen, DBL XII, 47, E. Petersen: Uddrag af Nr L kirkebog, aarb f Od og A amter 1920, Om Højby friskole, se »Fylla« 1869, nr 25. Fr. Nygaard: Kristenliv, jvf iøvrigt litteraturhenvisninger under sognebeskrivelsen. Medd fra lærer Ring, præsterne Qvistgaard og Mailand.

NØRRE SØBY—HEDEN

Nørre Søby sogn, 1335 ha, højtliggende, overvejende fladt, sandmuldet jord, en del skov, Søby sø. Byen: Nørre Søby med fri- og efterskole, fh.

Hg Søbygaard er siden 1933 taget i brug som statsungdomsfængsel for mænd, fængselsinspektør er cand theol et mag E. C. A. Hansen, c 150 fanger fra 16 til 24 aar.

Heden sogn, i Salling herred, Svendborg amt, 770 ha, som hovedsognet. Byen: Heden med bystævne. Et voldsted findes syd for byen.

Det kirkelige liv. Pastoratets kirkelige historie præges af, at der siden 1839 kun har været 4 sognepræster, og alle uden særligt partipræg. Der har ikke været vækkelser eller særlige begivenheder. I tilknytning til de grundtvigske, der har sluttet sig til Ryslinge, virker friskolen og efterskolen. Ryslinge og Sdr Næraa valgmgh har haft en del sbl – men friskolen har lige saa mange sognekirkelige som valg- og frimenighedsfolk.

Friskolen er grundlagt af maleren Jens Nielsen. Ejes – ikke af en kreds – men af forstanderen Thorvald Hansen. Den har altid været i privateje. Efterskolen er nedlagt.

Komponisten Carl Nielsen blev konfirmeret i Heden kirke. Hans mor begravet paa Nr Søby kirkegaard. Relief af Anne Marie Carl Nielsen: Kristus opvækker Lazarus, skænket kirken af kunstnerinden.

Forholdene opgives iøvrigt som almindelige paa Midtfyn.

1915 oplyses: Kkg ikke særligt god, intet særligt, 60 sbl, 1927: Kkg 8 og 15 pct, 2 selskabelige ungdomsf, 80 sbl, 1939: Kkg 5 pct, intet særligt, 100 sbl, 1950: Kkg 5 pct, forholdene som almindeligt paa Midtfyn, velvilje, ret interesseret befolkning, friskole, DdU, c 100 sbl.

Nørre Søby kirke er opført af mursten, i gotisk stil, i sengotisk tid er det lave taarn med kamgavle i nord-syd tilføjet, kirken er blevet overhvælvet,

vaabenhus mod syd. Koret er mærkeligt, idet det er bredere og højere end skibet, har afskaarne østhjørner og valmgavl. Under koret har der været gravkapel. Dets indre har fladt loft. Trefløjet altertavle fra 16. aarhundrede med delvis oprindelige malerier. Prædikestol fra 1655 med himmel, i bruskbarokstil. Smukke ligsten. Granitfont, tilflyttet fra Allerup 1920, 125 sd.

Hist aarb f Od og Assens amter VIII, 1935, s 63.

Heden kirke er opført af mursten i sengotisk tid, langhustype med tresidet afslutning mod øst. Korpartiet er hvælvet, skibet har fladt loft. Uanseligt bindingsværkstaarn blev nedbrudt 1887 og erstattet med et taarn af gule mursten, vaabenhus i taarnet. Smukt udskaaren altertavle fra c 1675, i midten A. Dorph: Jesus stiger ud af graven. Ny prædikestol. Romansk font. 100 sd.

Mackeprang: Døbefonte, s 111.

Altergæster: 1922: 385 og 200, 1934: 380 og 210, 1942: 140 og 115, 1950: 100 og 75.
Folketal: 1850: 398 og 309, 1901: 547 og 350, 1921: 690 og 404, 1950: 757 og 398.
Menighedsraad: 1922: 5 gr, 7 u p, 1930: 12 u p, 1949: 3 gr, 9 u p.
Kommunevalg: 1943: Nr Søby: Rad 92 (2), kons 62 (1), venstre 151 (3), arb 51 (1). Heden: Rad 89 (3), venstre 73 (2). 1950: Nr Søby: Soc 36 (0), rad 92 (2), kons 21 (0), venstre 163 (4), u p 63 (1). Heden: Soc 19 (0), rad 59 (2), venstre 84 (2), borgerl fællesl 29 (1).

Sognepræst

Indt 1857: a) 52 rug, 57 byg, 59 havre, b) 3 rug, 3 byg, 3 havre, 50 rdl, c) 1 sn æg af hver gaard, og 1 maal mælk do, d) 230 rdl, e) 60 tdl ld. — 1870: Regul 2220 kr, netto 6164 kr. — 1913: 3. kl, 1931: 2. kl, 1946: 3. kl.
Pgd fra 1735. Opført efter brand.

1666—1705 var fader og søn sp her: **And. J. Lundt** 1666—1706, og succ **Jørgen A. Lundt**, † 1705 af kopper.

17. 5. marts 1839–31. maj 85: **Frederik Jørgen Briand de Crévecoeur,** * 31. okt 08 Krumstrup. Forældre: Birkedommer, proprietær, tiende- landvæsens- og forligskommissær Isaac B de C og Maren Ane Margrethe Borgen af Langaa-Ø. Stud Odense 28, c maj 36 (h), huslærer hos grev Bille-Brahe og efter dennes indstilling udnævnt hertil, afsk 31. jan 85, † 27. febr 97. ~ 11. marts 41 Petrea Augusta Sexta Klem, * 6. aug 21 Kbhvn, † 8. sept 96. Forældre: Oberstløjtnant Peter Henrik Wolff K og Birgitte Marie Hermann.

En fin og elskelig skikkelse.

Pastor Fr. Briand de Crevecoeur nævnes i Carl Nielsens »Min fynske barndom«: Da jeg nærmede mig konfirmationsalderen, gik jeg sammen med en del drenge og piger til forberedelse hos den gamle, fine pastor Briand. Jeg hørte næppe, hvad han sagde, og lærte vist ingenting, for jeg kunne ikke faa mine øjne fra hans skikkelse, de bragte mig ind i en skønnere verden« osv.

18. 14. april 1885–30. nov 1914 (sp Torslev-L 4. maj 76): **Ludvig Peter Marius Christian Wittrup,** * 15. jan 41 Humlebæk. Forældre: Bøssemager, musiklærer i Odense Jens Frederik W og Laura Antomine Kirstine Møller af Agri-E (søster til provstinde Weiss, Sønderhaa-H). Stud Odense 59, c 66^2 (l), huslærer Ferslev pgd (hos provst Aleth Hansen) huslærer paa Hindsgavl, ord kat Aalborg 31. jan 72, † 30. nov 14. ~ 6. aug 72 Lucia Vilhelmine Fjeldsted, * 6. aug 43 Kbhvn, † 1. okt 25. Forældre: Sadelmager Johan Henrik F og Frederikke Marie Soltau. – Fætre: Mou og Ørsted, Fyn.

Pastor W var fmd for sygekassen her 99—05 og for sygeplejeforeningen, skrev prædikener i Nordslesvigsk søndagsblad, en artikel i Teologisk tidsskrift 96 og udgav sm m arkivar A. Thiset Nyt dsk adelsleksikon (04). Han var meget musikalsk, spillede fra sin barndom violin, og havde forbindelse med flere musikfolk, f eks Henrik Rung, etrd Weiss og Johanne Stockmarr.

19. 30. marts 1915–19. maj 43 (sp Tæbring-O 13. jan 09): **Victor Robert Harder,** * 16. juni 73 Fredericia. Forældre: Murermester Peder Jacob H og Judith Deleuran. Stud Fredericia 91, c 00^2 (h_2), kommunelærer Kbhvn, hjpr Horne, Fyn 11. sept 03, kst kkp smst 1. jan 07, † 19. maj 43. ~[1] 12. aug 04 Minna Hansen, * 3. juli 81 Kbhvn, † 29. jan 09. Forældre: Kasserer i Bikuben Lars Vilh. Løgsdorf H og Nancy Deissner. ~[2] 11. april 12 Ellen Prior, * 28. jan 70 Kbhvn. Forældre: Kgl hofboghandler Peter Vilhelm P af Nors-T og Anna Marie Wørmer. – 1. hustrus broder: Vor Frue-Sct Jørgensbjerg, Roskilde.

Provst M. P. Madsen skriver: H var en djærv og virksom præst, ret særpræget. Han fik en god præstegerning. En ven af H skriver:

Ens første indtryk af pastor Harder var, at man stod over for en personlighed, en myndig mand, der syntes at se tværs igennem en. Han var elskværdig, men aabnede sig ikke for en. Men kom man ind bag det noget barske ydre, mødte man et hjertevarmt menneske, der var dybt taknemmelig for enhver venlighed, der vistes ham.

Pastor Harder var redelig i al sin færd. Hans tale var ja-ja eller nej-nej, og hans ja eller nej efterlod sig ingen tvivl. Men tog han fejl, var han stor nok til at ville lade sig sige.

Hans danske sindelag var ubestrideligt, og under krigen gjorde han et stort arbejde for at styrke den aandelige modstand hos sine sognebørn.

Som præst samlede pastor Harder en ret stor menighed til gudstjenesterne, ligesom han gjorde et stort arbejde blandt sine sognebørn. Veltalende var han. Hans prædikener gik, som han sagde, ud paa at forkynde Guds kærlighed og naade for derpaa at vise vejen. Ofte citerede han Ingemann: »Viljen ser Vorherre paa«.

Kirkernes ydre og udsmykning optog ham stærkt, præstetavlen i Nr Søby og nummertavlerne i Nr Søby og Heden kirker vidner om hans store evner som billedskærer. Præstegaarden, der var dømt til nedrivning, blev under hans røgt en af landets kønneste præstegaarde. Han var ivrig havemand og holdt haven meget smukt.

Hele det sidste aar, han levede, var han syg. Men sejg, som han var, holdt han ud til det sidste, saa han oplevede aldrig den sorg at skulle flytte bort fra sit smukke hjem i Nr Søby med den dejlige have, der gaar lige ned til Søby Søgaard sø. *H. O. S.*

20. 25. sept 1943 (hjpr Glostrup 25. juni 42): **Aage Rasmus Gottschalck Rasmussen,** * 3. sept 16 Odense. Forældre: Faktor Niels Christian R og Anna Kirstine Mortensen. Stud Odense 36, c 42^1 (l). ~ 10. april 43 Anne Lise Hemmingsen, * 4. juni 19 Kbhvn. Forældre: Kogemester Søren H og Kirsten Marie Gertrud Johansen.

Litteraturanmeldelser i Kr Dagbl 44—51, fast kronikør ved Berlingske Aftenavis, artikler og kronikker i forskellige blade og tidsskrifter.

Litt: Fynsk Hjemstavn V, 1932, s 31, Jac. Madsen, s 59—62, 264.

Lunde-Skam-Skovby herreders provsti

Lunde herred, 127 kvadratkm, langs vestsiden af Odense fjord op til Kattegat er lavtliggende og fladt, en del af herredet hører til »Sletten«. Frugtbart, skovfattigt.

Skam herred, 123 kvadratkm, det mindste i amtet, og det nordligste paa Fyn, ved Kattegat er frugtbart, skovrigt, lavtliggende og fladt, den sydlige del hører til »Sletten«. Øen Æbelø.

Skovby herred, 222 kvadratkm, langs Kattegat (Lillebælt) er lavtliggende og fladt mod nord, bakket mod syd, kun ret frugtbart, en del skov.

»Sletten« strækker sig fra Odense fjord til over mod aasene ved Gyldensten og kendetegnes ved sin skovfattigdom og sine mange levende hegn. Landskabeligt er egnen kedsommelig. Ogsaa dialekten gaar lige ud ad landevejen, »Slettesproget« kan virke uforstaaeligt for den, der kommer østfra, det forandrer a til ai, e til ei, o til oi eller ou, og har ikke den fynske lille stigning i tonefaldet tilsidst, men sproget er ikke slæbende eller udtværet. — **Otterup** er Slettens hovedstad, — en almindelig stationsby. 3—4 km vest for Otterup staar **Glavendrup**-stenen, det berømteste mindesmærke i sin art i Danmark og bærende den rigeste runeindskrift; men det fremragende mindesmærke med dets skibssætning og to gravhøje er til en vis grad blevet skæmmet ved rejsning af nogle moderne mindesmærker over stedet uvedkommende personer og begivenheder, lige fra Ansgar til Klaus Berntsen og Zahle foruden et genforeningsmonument. Hertil kommer et rødmalet uskønt forsamlingshus som er bygget klods op ad skibssætningen og et anlæg med en mægtig gymnastikplads, helt dækket af et bræddegulv, indrammet af 12 flagstænger . . . »Pesttjørnen« i Skamby mindede om den sorte døds rædsler. Tjørnen faldt i stormen 1933. Skamby blev slemt medtaget i svenskekrigens tid. Dallund slot med park og sø er en behagelig afveksling i det ensformige landskab, og i Søndersø ses den berømte »sulelade«, der viser gammel byggeskik. Slettens nordgrænse langs Kattegat er lige som en lineal, et særsyn paa Fyn, hvor kysten ellers er stærkt indskaaret. Flere steder er der inddæmmet land. Skoven ved Einsiedelsborg har pragtfuld egebevoksning. Hofmansgave ligger som et torneroseslot i sin storslaaede park med sjældne træer og dejlig udsigt over den lavvandede fjord. Enebærodde rækker en mager milelang arm over mod Hindsholm . . . mellem Otterup og Bogense begynder landskabet at skifte karakter, »Sletten« løfter sig op mod Guldbjerghøjlandet, hvor bakker med mærkelige navne som »Kattebjerg« og »Hjortebjerg« aabner vide udsigter mod nord over Gyldenstens skove, Kattegat og Æbelø til Jylland. Kommer man fra Odense er landskabet kedsommeligt. Skovby har haft megen humledyrkning. Befolkningen er lys, nordisk, her finder man virkelig »Slettens pige«: Hvor bøgen kranser land og sø, som uskyld slettens pige . . .« (Chr. Wilster), (Achton Friis: Danm store øer I, 1936, s 32 f). Baade under Grevens fejde, da Bogense by maatte udrede 300 lod sølv, og Rugaard blev stormet og plyndret og herremanden paa Oregaard blev skudt, og under Svenskekrigene led Nordfyn meget. (Vedel Simonsen).

Det kirkelige liv. Nordfyn hører til de mindst vækkelsesprægede egne i stiftet. Der var lidt vækkelse enkelte steder i pietismens tid; den kom vestfra, fra brødremenigheden i Christiansfeld, hvor brødremenigheden 1773 var blevet anlagt som hjemsted for arbejdet i Danmark, og 1776 kom den herrnhutiske udsending, broder *Børge Pihl* (* 1716 i Malmø) til Nordfyn og boede hos pastor *L. L. Balslev* i Guldbjerg. Balslev var en from mand, og det var første gang han var i forbindelse med brødremenigheden. Pihls møder var godt besøgt, og der opstod en vækkelse. 1778 flyttede Balslev til Haarslev, hvor samarbejdet fortsattes. Pastor *J. F. Boesen* i Vigerslev indledede et lignende samarbejde med brødremenigheden, og omkring 1800 kunne man jævnligt se baade, fyldt med folk, sejle over bæltet, medens sangen tonede ud over vandet. Efter nogle dages ophold i Christiansfeld sejlede fynboerne tilbage, styrket i troen og ivrige efter at vidne om deres tro. Midt i rationalismens blomstring foregik der her et arbejde for positiv kristendom. Præsterne *Balslev,* Haarslev, *Boesen,* Vigerslev, *Knudsen,* Nr Næraa samt *Boesen,* Faaborg og *Clausen,* Sønderby, sluttede sig dertil og dannede »det fynske selskab«, som dels holdt gudelige forsamlinger, dels trykte en mængde traktater og bøger til uddeling eller salg. Den lille brødremenigheds arbejde havde op til 1850 større indflydelse paa Fyn end man som regel tænker paa. Ogsaa den østfynske vækkelse havde forbindelse med den. 1839 ansloges brødremenighedens venner paa Fyn til 450, fordelt paa 48 steder, 1846 var der 610, fordelt paa 74 steder. Og de var meget virksomme. Foruden disse var der mange stilfærdige fromme; »Det fynske selskab«s præster samledes til bedemøde hver lørdag kl 18, hvor man bad om Guds riges fremme her og paa missionsmarken.

Da de gamle troende døde, sygnede troslivet hen. Der var ingen unge til at fortsætte, og Nordfyn blev saa godt som uberørt af den senere østfynske vækkelse. I sin skildring af befolkningen paa Nordfyn, siger højskoleforstander *Rasmus Nielsen,* Særslev (1907), at det aandelige liv har væsentlig »været knyttet til præsterne og kirken, og i de egne, hvor man havde held til at faa en dygtig og handlekraftig præst, opblomsterede ogsaa et aandens liv, lyst eller mindre lyst efter forkyndelsens art«. Carlsen-Skiødt skriver: »I saa henseende har visse dele af vort land haft ualmindelig uheld med sig, og til disse hører »Sletten«. Det lader til, at kirkens tjenere der i tidligere tid lod sig nøje med at leve som embedsmænd, der kun stod i forretningsforbindelse og ikke i levende forbindelse med menigheden. Og dette affødte selvfølgeligt sløvhed og ligegyndighed«.

Omkring 1850 vakte »*Stige-sagen*« i Lumby stor opsigt (se Lumby), den førte ikke til et varigt livsrøre, og de grundtvigske søgte til valgmenigheden, og en friskole voksede sig

Kirkelig statistik

	Folketal 1950	Kkg %	Altergæster 1926	%	1942	%	1953	%	Mh	Fh	Fri-skoler	Menighedsraad 1953 IM	Gr	Soc	u p
Norup	1101	5	270	23	216	20	180	24		1					6
Hasmark		3					90								6
Skeby	1138	3	250	26	93	10	72	7	1			5 venstre, 3 soc,			
Otterup	1885	6	270	18	387	21	370	20	1			1 kirk liste			
Østrup	584	6	140	27	187	35	187	35		1		1			5
Hjadstrup	909	3 -4	291	31	258	27	306	33		1		2 venstre, 2 soc, 1 rad		kons, valg	
Lunde	885	6	292	36	276	34	220	22		1					6
Lumby	3070	5	600	27	309	12	200	9		3	1				14
Stige		2					75								
Allesø	489	5	155	30	119	24	100	20		1					6
Næsbyh. Broby	2565	2—5	143	10	110	5	385	15		1					13
Krogsbølle	1379	5	600	49	414	30	621	44	1			1	2	1	3
Nr Næraa	667	4	300	47	196	29	154	26		2		1			11
Bederslev	311	5	250	71	210	67	86	28		2					
Klinte	703	5—6	300	40	286	38	520	74		2					6
Grindløse	607	5—6	300	49	345	57	242	40	1	1		1			5
Uggerslev	633	5—6	210	40	191	31	224	35		1					6
Nr Højrup	262	4—5	102	39	63	25	87	33							6
Skamby	1176	4	500	42	420	38	394	33				2 venstre, 1 rad,		kons, soc	
Bogense	3133	2—3	500	18	924	31	972	30	1			1		4	4
Skovby	1292	2—4	441	33	220	18	283	22		1					6
Ore	801	2—4	210	31			256	32		1					6
Guldbjerg	293	8	350	43	161	57	172	57		1					6
Nr Sandager	501	6			112	22	217	43		1					6
Ejlby	255		152	58	110	40	89	34		1					
Melby	332		230	60	100	33	164	50	1	1		3	3	1	5 polit
Særslev	1485	6	700	50	743	51	651	45	1			2	3		2
Haarslev	1930	4—6	676	35	675	35	1175	62	1	1		2	3	2	
Vigerslev	1815	5	450	26			450	25				1			6
Veflinge	1463	4	366	23	280	19	416	28		1		1	2		4
Søndersø	1396	4	400	31	260	20	219	15		1				1	6

ret stor. Norup har haft ansete grundtvigske præster som *Th. Rørdam* og *C. Spleis*. I Krogsbølle har der været en del mærkbart aandeligt liv, baade grundtvigsk og IM's. I Vigerslev var der vækkelse paa pastor Boesens tid omkring 1800, og dens spor kan følges til nutiden. *P. Larsen-Skræppenborg* kom her ofte og talte. 1882 oprettedes *Særslev højskole* med *Klaus Berntsen* som forstander. Baade han og højskoleforstander *Rasmus Nielsen* har betydet meget paa egnen. Særslev blev midtpunkt i egnens grundtvigske liv, præsterne *Knud Christensen, S. Konstantin-Hansen* og *Kaj Fønss-Jørgensen* tog virksomt del deri.

Pastor *S. T. Balslev,* Søndersø, Vilh. Birkedals svigersøn var en af egnens ledende grundtvigske præster.

En kort tid, 1948–50, drev c polit *Rich. Syberg* en højskole paa hg Kørup, Krogsbølle.

Indre Mission mærkes ikke meget. I Otterup er der et IMsmf, hvor indremissionær *H. C. Vandt* virkede i mange aar. Indremissionær *Hans Chr. Beck* har holdt mange møder, i Krogsbølle er der et IMsmf, som kan føres tilbage til de møder *Johan Nielsen,* Skaarupør, holdt her omkring 1850. IM havde 1918–22 ansat en særlig andenpræst i Grindløse, *Riis,* hvilket skærpede modsætningerne. Haarslev og Grindløse havde i sin tid særlig forbindelse med Christiansfeld. 1912–17 betjentes IM i Haarslev særlig af pastor J. C. Olsen, Fredericia (se Hyllested-V-H). Den vestfynske vækkelse spores ogsaa i Særslev og Ore. *Anders Larsen,* Gamborg, talte ofte her. I Maderup byggedes et missionshus, og her virkede indremissionær *Søren Beck*. I Veflinge og Ejby-M har der ogsaa været noget IM's liv. For arbejdet blandt de unge virkede en datter af pastor Prætorius, Fjelsted, frk *Anna Prætorius,* i mange aar som KFUK-kredssekretær i Bogense, hvor der ogsaa er en lille IM's kreds. Der er missionshuse i Skeby-O, Grindløse, Krogsbølle, Bogense Haarslev, Maderup og Ejlby.

Kredssekretær, frk *Anna Sophie Prætorius,* Bogense, der har betydet saa meget for ungdomsarbejdet paa egnen fortæller:

I aarene 1922–23 kom der efterhaanden mere liv i ungdomsarbejdet paa Nordfyn. Det begyndte med fastelavnsmøderne i Bogense, hvor mange kendte talere fik ordet – hvor rammerne i missionshuset sprængtes, saa det maatte holdes paa hotellet for overfyldte sale. I en del aar før havde lærerinde, frk *Lindhardt* gjort et stort arbejde blandt unge kvinder i hjemmet, KFUK havde overtaget.

I 1924 blev jeg antaget som distriktssekretær med bopæl i Bogense og skulle ved møder rundt i sognene og i Bogense prøve at

faa samarbejde mellem foreningerne. At det kom, skyldes ogsaa de store sommer- og vinterlejre for KFUM og KFUK – lederkursus og udflugter. – I de første aar var sognepræst *A. Jørgensen,* Ejlby-Melby en meget stor hjælp. Det blev meget rige arbejdsaar, foreningerne voksede og bar frugt. Samtidig kom en del præster til Nordfyn, der bistod i arbejdet. Der var pastor *Vilstrup* i Guldbjerg, pastor *Fich* i Skovby, pastor *Kaj Jørgensen* i Særslev, pastor *Fønss-Jørgensen* i Uggerslev og flere. Altid var de rede til at hjælpe og det ikke alene med at tale ved mindre møder, men ogsaa ved de store.

Det var ikke alene begejstring der gav liv i arbejdet, men der skete dette, at mange unge kom til levende tro paa Gud.«

Blandt provstiets *præster* skal iøvrigt nævnes den meget ansete amtsprovst *P. V. Lütken,* der 1791–1844 var sp i Lumby. Om amtsprovst Lütken se s 210. Han skrev til præsterne, at de skulle gaa varsomt frem over for forsamlingsfolkene, thi »de holdt sig til den Augsburgske konfession, medens det ikke var sikkert, at alle provstiets præster gjorde dette«. I Østrup-Hjadstrup var konsistorialraad *S. P. Lassen* sp 1818–77, efterfulgt af lic theol *T. V. L. Hansen,* der var sp her 1877–1909, to højt ansete og virksomme præster. Den begavede og livlige provst *Fog,* Bogense, hørte ogsaa til Fyns betydelige præster. Iøvrigt præges provstiets præstehistorie i særlig grad af de to betydelige præsteslægter *Balslev* og *Boesen.* I Haarslev sad slægten *Balslev* i 4 led 1778–1903, da provst B flyttede til Lumby, i Ejlby-M, Vigerslev, Søndersø og Skamby møder vi ogsaa slægten Balslev, og i Vigerslev og Veflinge har slægten Boesen siddet i 3 led.

De største embeder i ældre tid var Særslev og Skeby-O. Indtil klassedelingens indførelse blev præsterne som regel siddende i embederne. Fra Lumby og Vigerslev er ingen præst forflyttet siden reformationen, fra Skamby (1943) og Særslev (1936) er kun een præst forflyttet siden reformationen. Fra Østrup-H flyttede ingen i aarene 1624–1914, kun 2 er forflyttet fra Skeby-O og Søndersø. Derimod er mange forflyttet fra Uggerslev-NH, Nr Næraa-B, Allesø-N, Lunde, Guldbjerg-NS (3 til Haarslev) og Norup. Kun een er forflyttet (1822) fra Bogense.

Embedsændringer: Hjadstrup udskiltes fra Østrup 1904, Skovby udskiltes fra Bogense 1902 og fik 1906 Ore (tidligere under Brænderup) som anneks, Veflinge var anneks til Vigerslev til 1840.

Paa *Langesø,* Vigerslev sogn, har lensbaron *Berner-Schilden-Holsten* jævnligt ladet afholde kirkelige møder. Her har ogsaa været holdt bispemøde.

Provstiet rummer nogle af landets mindste sogne. 5 sogne har under 500 indbyggere: Bederslev, Nr Højrup, Guldbjerg, Ejlby, Melby.

Menighedsraadene er kun lidt retningsprægede: 1953 oplyses: Lunde herred: 2 IM, 3 gr, 4 soc, 64 u p. Politisk præget i Skeby-O og Lunde (valg 1953). Skam herred: 7 IM, 13 gr, 3 soc, 27 u p. (Polit i Skamby). Skovby herred: 10 IM, 11 gr, 8 soc, 52 u p.

Altergangsprocenten var:

Lunde herred: 1926: 25,7, 1942: 20,9, 1954: 20,5.
Skam herred: 1926: 47,1, 1942: 39,4, 1954: 39,1.
Skovby herred: 1926: 37,1, 1942: 31,3, 1954: 36,9.

Politisk har flg partier formandsposten i kommunalbestyrelserne, (1950): Radikale: Krogsbølle, Nr Næraa-B, Uggerslev-NH, Bogense, Ore, konservative: Allesø-N, Vigerslev, Veflinge, venstre: Norup, Skeby, Otterup, Østrup, Hjadstrup, Lunde, Lumby, Klinte, Grindløse, Skamby, Skovby, Guldbjerg-NS, Ejlby-M, Særslev, Haarslev, Søndersø.

Provster

18. juli 1844–27. dec 82: **C. H. Hald,** Lumby.
1. febr 1883–19. dec 93: **C. J. H. Fog,** Bogense-Skovby.
22. jan 1894–25. sept 1921: **L. N. V. Balslev,** Haarslev, fl t Lumby.
20. april 1922–5. dec 34: **N. C. A. Niclasen,** Norup.
1. april 1935: **N. Thomsen,** Søndersø.

Den fynske humleegn, søndagsbl 1893, s 308 f, Chr. Vestergaard: Fra Sletten, smst 1897, s 232 f, 340 f, Christine Reimer i Hist aarb f Od og Assens amter 1913—16, s 174—86.

Lunde herred

NORUP

(Med filialkirke i Hasmark).

Norup sogn, 2371 ha, er det nordligste i herredet, ved Odense fjord, med den 6 km lange enebærodde, der er stenet og delvis lyngbevokset, ud mod Hindsholm. Iøvrigt lavtliggende og fladt, sandmuldet jord. Byerne: N, Hasmark, Egense med fh. Traktørsteder ved fjorden.

Hg **Hofmansgave** skal efter hofjægermester N. O. Hofman-Bangs død 1951 være videnskabeligt plante-forædlingsinstitut under landbohøjskolen. Allerede 1845 oprettedes en af landets første landbrugsskoler paa Hofmansgave (af **N. E. Hofman-Bang,** † 1886), den blev drevet for godsejerens regning og under hans ledelse. Han interesserede sig meget for husmændenes kaar og udgav flere bøger om landbrug. N. O. Hofman-Bang overtog gaarden i 1929; hans søstre er forfatterinden Inge Hofman-Bang, der har været meget virksom i Israelsmissionen, og kunstnerinden Ellen Hofman-Bang (altertavler i Sct Peders k, Randers og Otterup).

Det kirkelige liv. Det er som om de aandelige strømninger er gaaet uden om Nordfyn i 19. aarhundrede. Sognet her er typisk nordfynsk, og der er tilsyneladende ringe aandelig

eller kirkelig interesse. 1840–44 var en søn af stamhusbesidder N. E. Hofman-Bang, Hofmannsgave sp her, men han flyttede snart herfra (se Lunde). 1873–79 virkede pastor *Th. Rørdam* her. Ved hans tiltrædelse blev der skrevet: Han hedder Rørdam, og vi tror han kan røre op i dammen. Der blev ogsaa lidt røre, og endnu 1894 var der folk, der takkede ham for deres kirkelige vækkelse (Clausen-Bagge: Gr banebrydere, 1941, s 73).

Han var en dygtig prædikant og samlede kirken fuld af folk, men han klager i Liberdaticus over, at »befolkningen i sognet ikke kan slutte sig til hans vennekreds . . . de synes endnu ikke skikkede til Guds rige«. Han indbød folk til at komme over i præstegaarden efter gudstjenesten til salmesang og drøftelse af aandelige emner. Han holdt møder i nabosogne, bl a i Krogsbølle. Saa kom pastor *Spleis* hertil 1880. Paa den tid skulle man lede efter en grundtvigsk præst i provstiet her. Han havde staaet i en meget rig gerning i Jylland, og Norup kirke var fyldt, naar han talte, ogsaa af en del udensogns. Han var meget afholdt, og selv de sognefolk, som ikke satte pris paa ham som præst, havde agtelse for hans retsindighed og de respekterede ogsaa, at han paa en tid, da næsten alle præster var højremænd, var venstremand. Man valgte ham da ogsaa her til sogneraadsformand. Han stod valgmenighedspræst *Fr. Nygård,* S Næraa, nær. Den fri skole havde en varm ven i ham. Se videre under Egebjerg, II, s 299. Pastor *Thomsen* var IM's præst, men samlede ikke mange. Kirken i Hasmark blev opført paa initiativ af stamhusbesidder Hofman-Bang. Da pastor *Olsen* kom hertil, var sporene efter Rørdam og Spleis i sognet faktisk udslettede, befolkningen i Norup syntes upaavirkede af den grundtvigske forkyndelse. Der var rejst en lille friskole, som ophørte af mangel paa tilgang. Pastor Olsen holdt foredrag i forsamlingshuset, som byggedes her i hans tid, og han holdt bibellæsninger i et par gaarde. Hofjægermester *Hofman-Bang,* der var en hjertelig kristen, var en god støtte for præsten, H.-B læste NT paa græsk, og hans datter, Inge, ledede en sdsk. I Hasmark var der enkelte baptister. Pastor Olsen var en svag mand og maatte flytte til et lettere embede. Provst *Niclassen,* som var her i saa mange aar, var en fin, stilfærdig præst, som skriver, at befolkningen var venlig men ikke meget kirkelig og faktisk uden retningspræg. Der var en lille, trofast kirkekreds, men de aandelige interesser ikke fremtrædende. Pastor *Gamborg Andersen* skriver: »Der er kun saare liden trang til at høre Guds ord eller til menighedsfællesskab, og endnu gælder pastor Rørdams karakteristik: Befolkningen kom os i møde med venlighed, men det var min store sorg, at den var mest optaget af verdslige handeler og lader sig nøje med en udvortes gudsfrygt i rationalistisk aand, der slaar sig til ro med egen skikkelighed og en sparsom benyttelse af Herrens naademidler«. Jvf hvad biskop Jacob Madsen skrev 4. maj 1595: »Jeg talte fra prædikestolen og vaar fortørnet, da der var for fo folck i kirken. De kom en effter anden truntende. Holder ond kirkens sæder«.

1904 oplyses: Kkg ret god efter Slettens forhold, intet aandeligt særpræg, nogle baptister i H, 1922: Intet særligt, ungdomsf (100), 1934: Kkg 4,5 pct, ringe aandelig interesse og aandelig sans, 1942: Kkg 2–3 pct, nordfynske forhold, ringe kirkelig interesse, velvilje, ingen retningspræg, DdU, 1954: Kkg 5 og 3 pct, flink befolkning, intet retningspræg, 1 fh, 2 sale, 3 hoteller, mange sommerhuse ved H strand, mange husmænd.

Norup kirke var oprindeligt romansk, af granit. Sidst i middelalderen er det meste af denne kirke revet ned, murene genopførtes af kvadre, det svære taarn og vaabenhuset mod syd tilføjedes. Der er spor af en apsis. Skibet er gotisk hvælvet, koret har fladt loft. Altertavle og prædikestol er rige renæssancearbejder fra c 1660, tarveligt alterbillede fra 1817 (Nadveren). Senromansk font af gullandsk kalksten. Stolestaderne fra c 1650, paa flere af dem ses bøndernes navne. Krucifix i skibet. Gravsten. 180 sd.

Mackeprang: Døbefonte, s 413.

Hasmark kirke, indviet 1892, arkitekt E. Schwanenflygel, er opført i romansk stil, bestaar af skib med korrunding og taarn. Paa alteret et forgyldt kors. Døbefont, se nedenfor, 120 sd.

I Egense har der ligget en kirke, som blev nedbrudt efter klemmebrev af 1555. Kalkstensfonten overførtes til Hasmark kirke 1892.

Altergæster: 1922: 160 og 150, 1934: 100 og 100, 1942: 118 og 98, 1953: 180 og 90.
Folketal: 1850: 843, 1901: 1078, 1921: 1163, 1950: 1101.
Menighedsraad: Opgives som u p hvert aar, undtagen 1926 og 1930, da det opgives som politisk (6 rad, 6 venstre, alle kirkelige).
Kommunevalg: 1943: Soc 80 (1), rad 108 (2), venstre 284 (6), 1954: Soc 109 (2), rad 121 (2), venstre 206 (4), u p 79 (1).

Sognepræst

Indt 1857: a) 47 rug, 65 byg, 46 havre, b) 3 byg, 25 rdl, 13 rdl, c) smør, gæs, ost, m m, d) 155 rdl, e) 36 rd ld. — 1870: Regul 1760 kr, netto 3940 kr. — 1913: 2. kl, 1946: 3. kl.
Gl pgd fra 1635.

17. 31. jan 1845–1854 (hjpr Lumby 25. febr 41): **Christian Søtoft,** * 27. febr 14 Nyborg. Forældre: Kbmd Jens Ostenfeld S og Anna Christine Aarsleff. Stud Nyborg 32, c maj 38 (h), † 30. april 54. ~ 26. juli 45 Vilhelmine Marie Lütken, * 4. juli 24 her, † 18. marts 92. Forældre: Sp i Karleby-H-NØ, † 66, se der (af Lumby), sp her 1821–25.

18. 29. juli 1854–12. sept 68 (adjunkt Randers 47): **H. A. L. Hansen,** fl t Hatting-T, se der.

19. 10. dec 1868–11. marts 73 (Jelstrup-L 16. juni 59): **C. G. Svelmøe,** fl t Allesø-N, se der.

20. 7. juni 1873–20. nov 79 (hjpr Reerslev-R 17. aug 68): **Th. L. Rørdam,** fl t Vejlø-VE, se Gamtofte.

21. 2. febr 1880–31. maj 88 (sp Torning-Lysgaard 18. juni 73): **C. O. S. Spleis,** fl t Grevinge, se der.

22. 4. aug 1888–21. okt 96: **T. G. Thomsen,** fl t rkp Randers, se der.

23. 24. dec 1896–22. aug 1904 (sp Skelund-V 18. april 90): **H. V. Olsen,** fl t Alrø, se der.

24. 10. nov 1904–5. dec 34 (sp Helgenæs 26. jan 97): Provst **Nicolai Christian Adolph Niclassen,** * 7. nov 64 Kbhvn. Forældre: Bødkermester Jesper N og Bertha Frederikke Christensen. Stud Reykjavik 85, c 91^2 (l), lærer Kbhvn, ord kat Helligaands k, Kbhvn 6. marts 93, provst Lunde-Skam-Skovby herr 20. april 22, r af Dbg 32, afsk 5. dec 34, † 27. marts 48.

~ 25. nov 97 Signe Nathalie Jensen, * 14. aug 74 Kbhvn, † 28. dec 40. Forældre: Detailhdlr Anders J og Johanne Jensen.

Provst N var en dygtig og anset præst. Han faldt godt til blandt fynboerne og deltog i sognets folkelige liv, var fmd for foredragsforeningen og værgeraadet, fik oprettet sygeplejef og husflidsf, en praktisk og interesseret mand. 1898–1904 medarb ved Aarhus Amtstidende. I det paa mange maader vanskelige sogn gjorde han en trofast gerning gennem de mange aar; dengang som nu var det vanskeligt at samle folk i kirken; men han var agtet og respekteret, ogsaa hans noget aristokratiske præg faldt i traad med det, man dengang ventede at finde hos præsten – og provsten. Han ansaas ikke for særlig veltalende i kirken, men var skattet som en underholdende fortæller ved sammenkomster og lign. Embedssager – saavel sognets som provstiets – interesserede ham, og han var en dygtig administrator. Han viste her en redelighed og retlinethed, som ofte blev sat paa prøve under de intriger, som jævnlig blev iværksat fra forskellig side i Norup. Hans minde lever her stadigt, æret og respekteret.

25. 5. juni 1935–29. sept 44: **S. Gamborg Andersen,** fl t Ø Starup-VN, se der.

26. 27. febr 1945–30. nov 47 (hjpr Sct Peders k, Randers 4. dec 44): **S. Skovmand,** fl t Kjellerup valgmgh, se der.

27. 1. april 1948 (hjpr Christiansborg slotskirke 27. jan 42): **Søren Alfred Herman Nielsen,** * 28. dec 09 Kolind. Forældre: Konstruktør Martin Marinus N og Ane Kathrine Pedersen. Stud Randers 28, c 41[1] (h_1). ~ 13. aug 39 læge Grete Münster, * 3. dec 11 Aarhus. Forældre: Godsejer Harald Gutzon M og Julie Elise Møller.

Litt: Jac. Madsen, s 106—07, Om Hofmansgave, se Tidsskr f naturvidenskab 1823, s 205 f, Ugeskr f landmænd 1881 og 1882.

SKEBY—OTTERUP

(Med filialkirke i Gerskov).

Skeby sogn, 1632 ha, langs vestsiden af Odense fjord, er lavtliggende og fladt, frugtbart. Ved inddæmning er indvundet store arealer. Byerne: S, Ørreslev, Hessum, Ølund, Gerskov, ladepladsen Klintebjerg med børnehjem.

Ved Ølund skal der i katolsk tid have ligget et kapel.

Otterup sogn, 1359 ha, som hovedsognet. Byerne: O (1432 indb), med jernbanest, realskole, teknisk skole, mh, hotel, geværfabrik m m, Hjorslev, Jydby, hg Nislevgd (udstykket, i hovedbygningen er børnehjem) og Ørreslevgd.

Det kirkelige liv. Fra pastoratets præstehistorie kan nævnes flg:

Før reformationen har Hjadstrup været anneks til Skeby. Det vides ikke, hvem der har været præster i Otterup. Men da klostrene i Odense havde megen jord i sognet, er det antagelig blevet betjent ved rejsende præster fra Odense.

I Ølund havde Odense kloster en gaard og flere arealer (Vicarii jorder). Antagelig har en katolsk præst boet der og ført tilsyn med godset, og der er saa blevet bygget et kapel, og der har været en kirkegaard. Efter reformationen blev Hjadstrup anneks til Østrup, og Otterup blev anneks til Skeby.

I 1590 nævner Jacob Madsen som præst i Skeby-Otterup hr Poul Roed, 56 aar († 9. nov 1602). Jacob Madsen omtaler ham som en god præst, dog synes han ved visitatsen i 1602, at der kunne trænges til en medhjælper.

I 1598 var præstegaarden brændt. Biskoppen lod foretage en indsamling for at hjælpe præsten med at opføre den ny præstegaard.

1624—1665: Hr Jørgen Hansen. Hans bedstefader var præsten Laurids Jespersen i Espe, der havde fem sønner, der alle blev fynske præster. I svenskekrigens tid var præstegaarden besat af svenske tropper. De huserede slemt, skød gennem vinduerne og pinte den unge præst med tommelskruer, saa han mistede begge tommelfingre og senere erstattede dem med et par tutter af taft. Jørgen Hansen efterfulgtes af sin søn, **Hans Jørgensen,** der blev kapellan hos sin fader 1659. Han blev i 1684 provst. De første kirkebøger i Skeby sogn har han paabegyndt 1663. Han var en berømt prædikant og var lærd og velstuderet. Især kastede han sig over geografi og stjernekyndighed (astrologi). Han mente, som mange andre, at man kunne læse et menneskes skæbne af stjernerne, og indførte gerne ved et barns fødsel under hvilken stjerne, det var født. Han døde 1708, og han var ved sin død en meget velstaaende mand, der ejede flere gaarde og kunne laane penge ud.

1741—1808 var fader og søn sp her: 1741—92: Ude J. Høst, 1794—1812: Peter Høst.

Der har ikke været meget kirkeligt liv.

Sognene har ikke oplevet vækkelser eller større kirkelige begivenheder. Omkring 1880 begyndte fynske indremissionærer at holde møder her, og der begyndte en søndagsskole i et privat hjem i Otterup, ledet af baneformand *Andersen.* Men da han flyttede, standsede den. Pastor *Lorentzen* var historiker, og pastor *Leunbach,* der var højkirkelig, var medlem af DMS's bestyrelse en tid; han skrev imod bibelkritikken. Pastor *Lose* holdt møder i private hjem og medvirkede ved oprettelsen af en søndagsskole i Klintebjerg. Pastor *Iversen* var nærmest grundtvigsk, han virkede for opførelsen af Gerskov kirke. 1908 kom indremissionær, sønderjyden *H. C. Vandt* (* 63) til Otterup, hvor han blev til sin død 1931. Begyndelsen var trang, og der var ikke megen forstaaelse for hans virksomhed. Han lejede en sal og holdt møder der. Salen havde været brugt som restauration, men IM's venner paa egnen hjalp med at faa den indrettet, og 12. juni 1908 kunne pastor *P. L. Lange,* Odense, indvie Otterup missionssal. Der blev øvet et regelmæssigt IM's arbejde, men tilslutningen var ringe, fru *Vandt* ledede en søndagskole og møder for unge piger, 1922 blev der stiftet KFUM og K med boghandler *Hansen* og hans frue som ledere. De flyttede senere, og andre traadte til. Efterhaanden blev der et lille IMsamfund. Det store flertal er ikke retningspræget eller ukirkeligt. En tid var der en KS kreds, ledet af boghandler Madsen.

1922 oplyses: IMsmf, KS, gennemgaaende kirkelig interesseret befolkning, 1930: Kkg 7 og 10 pct, lidt IM, intet særligt, 1939: Kkg 7–3–10 pct, 2 IMsmf (læge Holm O, kbmd P. C. Nielsen, Klintebjerg) spejdere, 1946: Kkg 6–4–8 pct, mange ukirkelige ellers som sidst, 1950: Kkg 5–6 og 2–3 og 6 pct, mange ukirkelige, 2 IMsmf (urmager Ravn, O, gdjr E. Jørgensen, Klintebjerg). Mange statshuse og smaahjem, optagelseshjem i O, 1954: Kkg 3 og 6 pct.

Skeby kirke sandsynligvis bygget i midten af det 12. aarh, bestod oprindelig af kor og skib opført af raa kløvet kamp, men med tilhugne sten i hjørnerne. I slutningen af den katolske tid, maaske 1450—52 er koret nedrevet, og kirken forlænget ca 9 m. Den østlige del af forlængelsen indrettedes til kor og dækkedes af en lav krydshvælving, medens den øvrige del af kirken har træloft. De gamle romanske vinduer er erstattet med store stilløse. Østgavlen afsluttes med en kamgavl med blindinger. Den meget gamle klokke hang oprindelig i et trætaarn, der i 1594 var faldet sammen, saa klokken maatte anbringes inde i kirken. 1595 byggede Niels Skinkel til Gerskovgaard et taarn med kamgavle og tagryggen i retningen nord-syd. I 1599 tilbyggede samme Niels Skinkel et lille hvælvet kapel til begravelse for sig og sin slægt. Indtil 1731 benyttedes den katolske altertavle: Et stort billede af jomfru Anna, de søfarendes helgen, paa den ene fløj en munk, Bedolf, og paa den anden St Katharina. 1731 skænkede Chr. Sehestedt til Nislevgaard kirken et krucifix, og det stod, til kirken i 1863 fik sin nuværende altertavle malet paa lærred og forestillende Jesus i Gethsemane. I væggene flere gravsten. 80 sd.

Gerskov filialkirke. Arbejdet med at faa bygget en kirke i Gerskov, Skeby, var allerede begyndt i 1904 men det trak ud, saa kirken blev først indviet 20. dec 1925. Arkitekt var N. P. Jensen, Odense. — Byggesummen blev 57.923,60 kr. (Deri indbefattet 4.400 kr indbetalt i stiftsmidlerne). — Altertavlen er malet af frk Ellen Hofman Bang. »Opstandelsen«. Kirken er bygget af en slags kalksandsten. Den har taarn. – –

Otterup kirke. Antagelig bygget omkr 1150 af tilhugne kampesten med profileret sokkel. I det 15. aarh er den nedbrudt omtrent til grunden og opført paa ny af de gamle materialer, saa vidt de rakte. Samtidig er taarnet bygget. Loftet er sengotiske hvælvinger, og hvælvingen i taarnet er højere end de andre hvælvinger. Der kan spores en maaske senere ombygning af koret med rundbuer, ligesom ogsaa den østligste bue i skibet, korbuen er ommuret til en rundbue samtidig med, at kirkens vægge udvendig støttedes med fire svære piller. Kor, taarn og skib har samme bredde. Vaabenhuset blev i 1650 omtrent nedrevet og opført med renæssancegavle. Indtil 1638 var der en kirkelade. Alterkalken skænkede Hans Mule, Nislevgaard, i 1578; men den blev 1687 »omgjort og forbedret« dog med bevarelse af det gamle krucifix. Prædikestolen skænkedes 1616 af Johan Friis, Ørritslevgaard. Den er smukt skaaret, og i felterne ses Johan Friis' og hans hustrus fædrene og mødrene vaaben.

Altertavlen var indtil 1718 Korsfæstelsen. Apostle paa fløjene. 1718 skænkede Chr. Sehested en ny altertavle malet paa lærred af R. Coffre. 1863 anbragtes en ny altertavle malet paa lærred af Schrøder forestillende Jesus i Gethsemane, og denne tavle erstattedes 1951 af en ny trefløjet tavle malet af Ellen Hofman-Bang, forestillende Jesu genkomst: To mænd arbejder osv. Døbefonten er af granit, romansk, smukt hugne rankemotiver, fod af mørk granit. Daabsfad fra 1686, disk og daabskande fra 1718, sølvstager fra 1710, messinglysekrone fra 1735. Alle disse ting skænket af Chr. Sehestedt. Stolestaderne med smukt snitværk, flere med aarstal og navne. 1696 indrettede Christoffer Sehestedt sit gravkapel i taarnet. 1914 flyttedes kisterne til et paa taarnets nordside bygget nyt kapel, og hvælvingen inddroges i kirkerummet, hvor det gav plads til det i 1924 installerede orgel. 300 sd.

Altergæster: 1922: 250 og 270, 1930: 300 og 270, 1942: 93 og 163 og 224, 1953: 72 og 303 og 67.

Folketal: 1850: 673 og 607, 1901: 764 og 1008, 1921: 939 og 1514, 1950: 1138 og 1885.

Menighedsraad: 1922: 3 IM, 4 gr, 6 u p, 1930: 2 IM, 1 gr, 10 u p, 1942: 2 kons, 4 venstre, 4 rad, 3 soc, valg i O, 1953: 1 kons, 5 venstre, 4 rad, 3 soc, 1 kirk liste, valg i O.

Kommunevalg: 1943: Skeby: Soc 70 (1), rad 296 (4), venstre 225 (4). Otterup: Soc 166(2), rad 411 (4), kons 140 (1), venstre 143 (2). 1954: Skeby: Soc 115 (2), rad 203 (3), venstre 224 (4). Otterup: Soc 331 (3), rad 281 (3), kons 102 (1), venstre 266 (2).

Sognepræst

Indt 1870: Regul 2560 kr, netto 6082 kr. — 1913: 1. kl, 1931: 2. kl, 1946: 2. kl.
Pgd opført 1854.

12. 29. april 1812–6. april 51 (rkp Dalum-Sanderum 27. marts 01): **Hans Christian Frølich Hansen,** * 22. nov 70 K Saaby. Forældre: Degn Andreas H og Karen Olesdt Saxtorph af Mejrup. Stud Roskilde 88, c maj 94 (h), r af Dbg 51, † 6. april 51. ~ 23. okt 01 Ingeborg Petronelle Andresen, * 80, † 9. juni 52. Forældre: Sp i Søllinge-H Peter A, † 02, og Mette Hedvig Ebbesen. – Søn: Fraugde. Hustrus broder: Keldby. Søster ~ Ibsen, Fraugde.

Pastor H var den første, der førte pastoratets kirkebøger skematisk, men hans haandskrift er jasket og ubetydelig. Var stor haveelsker og anlagde og udvidede den store præstegaardshave.

Hjælpepræst hos pastor Frølich Hansen

1843—44: **C. C. Lorentzen,** se sp nr 14 her.
1844–51: **J. F. B. Langhoff,** se Højbjerg-E.

13. 8. juli 1851–30. marts 60 (sp Ølgod-S 11. marts 37): **Jens Henrik Brandt,** * 23. jan 03 Odense. Forældre: Farver Christian B og Mariane Lihme. Stud Odense 20, c okt 28 (l), sp Grindsted-G 12. okt 32, † 30. marts 60. ~ 1. febr 33 Elise Kirstine Tommerup, * 7. juli 05 Drejø, † 5. april 81. Forældre: Sp i Stenstrup-L, Peter T, † 36, og Nicoline Christiane Fog af Stenstrup-L. – Hustrus broder: S Vissing-V. Stamt 27 (Fabricius).

B var en sand polyhistor. Naar han fik fat paa en bog, ligemeget hvilken, hvilede han ikke, før den var gennemlæst. Meget retskaffen og velvillig, men distræt og glemsom, (W III, 68).

Brandt var en sær, men velvillig mand, der var meget optaget af studier, især kemi. Allerede som dreng havde han været en særling. I sine tidligere to præstekald, havde han ombygget præstegaardene, og det mentes, at naar han søgte Skeby, var det fordi præstegaarden var forfalden og trængte til ombygning. 1854 ombyggede han den. Han satte mange penge til ved sit byggeri. Han var en høj og muskelstærk mand. I sine sidste aar maatte han, da han var blevet meget distræt og mange gange glemte sine forretninger, tage kapellan. I fasten 1860 blev han sindssyg, kom til Vordingborg og døde der efter kun 8 dages ophold. (Ad. Lassen: Breve fra S. P. Lassen 1885, s 15).

Hjælpepræst hos pastor Brandt

1858–60: **S. S. Brummer,** se Egtved-Ø.
1860: **R. Balslev,** se Vigerslev.

14. 25. juni 1860–23. juli 83 (sp Nr Næraa-B 26. aug 44): **Carl Christian Lorentzen,** * 5. juni 17 Landet, Taasinge. Forældre: Lærer Frederik Chr. L og Birthe Christine Lund. Stud Nyborg 35, c nov 40 (l), hjpr Skeby-O 7. aug 43, † 23. juli 83. ~ 14. maj 45 Henriette Maria Cloos, * 5. aug 21 Taasinge, † 4. maj 05. Forældre: Skovrider Jacob C og Marie Sophie Kall. – Dt ~ Møller, Nr Aaby-I.

L var en praktisk, dygtig mand, der med iver deltog i det kommunale arbejde, var i flere aar sogneraadsformand. Han solgte det meste jord fra præstegaarden. Historiker.

Se Aug. Fr. Schmidt: Præsten og historikeren C. C. L, i Sønderj aarb 1937, s 111 f.

15. 24. sept 1883–17. okt 87 (sp Kolding 12. maj 73): **H. C. v. Leunbach,** fl t Tranekær, se biskopper over Lolland-Falster.

16. 5. jan 1888–19. febr 1907 (sp Christiansted, Dsk Vestindien 11. juli 81): **Emil Valde-**

mar Lose, * 7. aug 34 Kbhvn. Forældre: Snedkermester Jørgen L og Oline Margrethe Johannsen. Stud Mtrp 55, c 61² (h_1), kommunelærer Kbhvn, var antaget som missionær i Grønland 66, men da han ikke kunne komme i virksomhed, opgav han, sp Frederikssted 17. aug 66, sp Sct Thomas–Sct Jan 31. aug 71, afsk 19. febr 07, † 24. okt 16. ~¹ 11. nov 64 Francisca Louise Elise Tegner, * 21. okt 37 Trondhjem, † 18. april 83. Forældre: Portrætmaler, litograf Christian Martin T og Mette Wiborg. ~² 27. april 85 Jane Marie Louise O'Maley, * 12. dec 57 Christianssted, † 20. aug 21. Forældre: Bankdirektør i Demerara Michael Roland O'M og Axeline Amalie Hansen. – Datterdt ~ Landert, rkp Nykøbing–Rørvig.

Skrev mange artikler paa dansk og engelsk, udgav den til 1917 brugte salmebog i Dsk Vestindien, samt 87: The Lutheran church in the West Indies, 90: Kort oversigt over den dsk luth missions historie paa Sct Croix, 00: Hist fortæll om Skeby-Otterup sogne.

Pastor Lose var en særpræget personlighed. Stærk og myndig prælat, anset og respekteret. Han var en flittig historieforsker, skrev afhandlinger i Rørdams kirkehistoriske samlinger. I Skeby kastede han sig over lokalhistorie, og han har gennemgaaet alt, hvad der findes af arkivalier fra sognene her. Sine undersøgelser har han nedfældet i sin bog: Historiske fortællinger fra Skeby Otterup sogne. Hans stofmængde har været overvældende, og han har ikke formaaet at gøre sin bog klar og overskuelig.

Han havde god støtte i sin 2. hustru, der var af negerslægt (hendes tipoldemor var ren neger). Hun var meget smuk, et fint og ejegodt menneske, der kunne finde undskyldninger for alt hvad folk lavede, hun var baade bestemt og beskeden, hendes yndlingssalme var: »Bryd frem mit hjertes trang at lindre.« Hun supplerede smukt sin mand. Pastor L var en betydelig personlighed og en dygtig taler, men han kunne blive haard som flint. Det gjorde indtryk, da han nægtede en gammel mand nadveren, fordi denne mand som ung havde øvet voldtægt og faaet sin straf derfor. En nabopræst tog ham saa til alters. Men befolkningen i pastoratet satte pastor Lose højt og »kirkerne var fyldte, selvom han tordnede og lynede, naar det passede ham.« Han blev angrebet i den stedlige »Socialdemokrat,« men han behandlede alle ens, og ingen gik uhjulpet fra hans dør. Han havde formue, – midler og sind til at hjælpe. Meget af hans »herskesyge« og aristokratiske væsen skyldtes maaske, at »negrene i Vestindien laa i støvet for ham.« Men saa druknede en søn juleaften 1895 ved Island. Det slog L i grus. Han blev helt anderledes, blid og ydmyg og udarbejdede en lille bog: »Hvorfor er vi her i verden?« Han besøgte regelmæssigt hvert aar hver eneste hus og gaard i det udstrakte pastorat. (Efter Jutta Andersen-Kjær).

17. 10. okt 1907–14. dec 36 (sp Raabjerg 16. febr 95): **Charles Jens Emanuel Iversen,** * 25. nov 66 Jerup. Forældre: Lærer Nicolai Emanuel I og Amalie Jensen. Stud priv 88, c 93² (h_2), hjælpelærer hos sin fader i Jerup, vikar Skagens skolevæsen, afsk 14. dec 36, † 3. nov 43. ~ 2. jan 96 Dagmar Sofie Kirstine Frantzen, * 18. april 74 Abildgaard, Tolne, † 16. juli 26. Forældre: Proprietær Lars Chr. F og Ane Marie Knudsen.

Pastor Iversen var ingen god prædikant, og da han var helt umusikalsk, var hans messe ikke smuk. Han var flittig til husbesøg og vandt sig mange venner. Han var ikke retningspræget. Han havde en egen evne til at tale med folk om deres daglige bekymringer og derfra føre talen hen paa kristendommen. Han var praktisk dygtig landmand og havde derfor ogsaa en særlig forstaaelse af sine omgivelsers forhold. Han var et redeligt menneske og trofast mod sine sognebørn, hvis forhold han fra hjem til hjem kendte ud og ind, og han var altid rede til at hjælpe. Han havde en stærk hukommelse og udpræget jysk lune, en egen underfundighed, naar han fortalte om sine oplevelser. Hans sidste aar var svære, idet han blev blind. (Sv. J). Han mistede en søn, der døde i en ung alder som teologisk kandidat.

18. 24. marts 1937 (sp Sal-G 12. okt 23): **Jens Harald Madsen,** * 19. jan 97 Gern. Forældre: Lærer Troels M og Jensine Jensen. Stud Døcker 17, c 23² (h_1). ~ 23. april 24 Frida Harryeth Kallesøe, * 1. sept 96 Rønde. Forældre: Lærer i Ikast Anders Peter Kristian K og Juliane Kristine Pedersen.

Herredsrepr Kirkesagens venner 30—37 og fra 48, fmd Klintebjerg børnehjem, fmd Sønderj forening for Otterup og omegn. Var stationsleder i Hedwigenkrog, Ditmarsken 47 ved den danske bespisning af børn i Sydslesvig.

Litt: Jac. Madsen, s 107—110, Pastor E. V. Loses ovenn bog om Skeby-O, Khst saml 4 R III, 428 f, »Hjemme« 1910, s 844, J. C. A. Carlsen-Skiødt: Det aandelige liv i Odense og paa Nordfyn, 1933, s 153—56. Meddelelser fra realskolebestyrer Sv. Jensen, Otterup.

ØSTRUP

(Hjadstrup var anneks til 1. sept 1904).

Østrup sogn, 1134 ha, langs Odense fjord, er lavtliggende og fladt, flere smaaskove, frugtbart. Øen Viggelsø. Byerne: Ø med fh fra 1906 og Dagstrup. Hg Østrupgaard.

Det kirkelige liv. Indtil Hjadstrup blev udskilt, hørte embedet til de store. Den gamle, nu nedbrændte præstegaard var en ren idyl med sin store park og et stort jordtilliggende af Fyns bedste jord. Præsterne blev her længe, 1818–1909 var her kun to sognepræster, siden 1909 har her været 6. Sognet er lille, og præget af noget afsides beliggenhed, befolkningen har et gammeldags præg og indtil omkr 1900 kunne sporene fra hoveritjenesten under herregaarden mærkes. De gamle traditioner holdtes længe i hævd (f eks med stort fælles høstgilde i forsamlingshuset, hvor præsten talte). Hofjægermester *Holger Møller* († 1917), Østrupgaard, der var gift med en Rørdam, og meget musikalsk, var præsten en god støtte. Der var lige op til mod vore dage patriarkalske forhold mellem præst og menighed, men egentligt

kirkeligt liv har der ikke været meget af. Den gamle konsistorialraad *Lassen,* der var her i 59 aar, var rationalist; hans hustru, der var datter af den fynske vækkelses ven, provst *Boesen,* Vigerslev, holdt andagter i præstegaarden efter Gossners »skatkiste,« men det syntes Lassen ikke om. Paa sine gamle dage blev han mere positiv, men grundtvigianismen kunne han ikke med. Hans efterfølger, lic *Th. Hansen,* var en lærd mand, en enestaaende talsmand for menighedsplejearb (se ndf). Han var en betydelig præst og gjorde et godt arbejde i sognene. Han samlede børnene til sdsk i kirken, et arbejde, der blev fortsat til 1914. Indremissionær *Hans Chr. Beck* kom hertil og holdt møder i 80'erne. Der blev en lille IM-kreds, hvis leder var toldopsynsmand *Rasmussen* og hustru. De gik rundt og indbød til møderne, og der kunne komme ret store forsamlinger. Der kom samtalemøder i gang. Fru *Rasmussen,* der var blevet omvendt i Horne i Vendsyssel, samlede ogsaa de unge, og dette arbejde bar frugt i en KFUK, der senere lededes af kbmd *Nielsen,* Klintebjerg. Gdjr *Em. Jørgensen,* Østrup, gjorde et arbejde blandt de unge mænd, kredsen herfra har senere især samlet sig om missionshuset i Klintebjerg, (paa sognegrænsen) indviet 1919 af pastor *V. Kold.* Der er dog kun faa IM's folk. De fleste er uden retningspræg, og nogen vækkelse har der ikke været. Pastor *Okkels* var grundtvigsk, men der har ikke været særlig sangbund for grundtvigsk forkyndelse. Der er gode, rolige forhold, uden særpræg. Befolkningen er velvillig, og præstens er velkomne i alle hjem.

1909 oplyses: Kkg ikke særligt god, der trænges til vækkelse og samling, 1914: Stigende kkg, men noget ujævn, ugentl ungdomsmøder, 1922: Intet særligt, ungdomsf, enkelte IM, 1934: Kkg 4 pct, jævne forhold, en del gldags gudsfrygt, 1942: Kkg 4 pct, gode forhold, uden særpræg, 1954: Kkg 6,4 pct, intet særligt, gode forhold.

Østrup kirke bestaar af skib, opført af mursten i senromansk tid, lavt, sengotisk taarn med pyramidetag, ombygget 1827, vaabenhus mod vest og kapel mod nord. Skibet er efter reformationen forlænget med 2 fag mod øst. Gotiske hvælvinger. Rokokoaltertavle med maleri af C. Faber fra 1863 (Nadveren), alterkalk fra 1580, prædikestol fra c 1625, romansk font med kors og buer. Malmlysekrone, flere ligsten. 150 sd.

Mackeprang: Døbefonte, s 135.

Altergæster: 1926: 140, 1934: 125, 1953: 187.
Folketal: 1850: 501, 1901: 557, 1921: 523, 1950: 584.
Menighedsraad: 1906: U p, 1922: 1 IM, 4 gr, 1 u p, 1926 flg: 1 IM, 5 u p.
Kommunevalg: 1943: Soc 40 (1), kons 45 (1), venstre 94 (3), rad 45 (1). 1954: Soc 72 (2), rad 55 (1), kons 38 (1), venstre 113 (3).

Sognepræst

Indt 1857: a) 49 rug, 90 byg, 63 havre, b) 70 rdl, 18 byg, c) 18 sn æg, mælk, smør etc, d) 400 rdl, 60 td ld. Firlænget stor pgd fra 1661, 97 fag, deraf 37 beboelse. — 1870: Regul 2940 kr, netto: 5946 kr. — 1913 flg: 3. kl.

Pgd brændt 1943, ny opført. — I haven en dam med ø og bro. Ved dammen anlagde lic Th. Hansen en mindegang med sten, hvorpaa er indhugget navnene paa alle sognepræster her siden reformationen, fredlyst 1897.

14. 9. sept 1818–29. jan 77 (hjpr Lumby 24. okt 10): Konsistorialraad **Søren Peter Lassen,** * 10. april 85 Trondhjem. Forældre. Kbmd, senere forpagter paa Berg, Jens Andreas L og Anne Dorthea Wedege. Stud Trondhjem 01, c juni 06 (h), konsistorialraad 60, afsk 29. jan 77, † 23. sept 77. ~[1] 12. okt 21 Joachimine Ulriche Boesen, * 3. juni 95 Vigerslev, † 30. maj 32. Forældre: Provst Jens Fred. B, † 39, Vigerslev-Veflinge, og Cathrine Ewald af Hviding. ~[2] 13. april 37 Mathea Christine Christensen, * 4. marts 09 Lunde, † 5. april 98. Forældre: Sp i Lunde Hans C, † 29, og Regine Marie Lambech. – Sønner: Asperup-R, Vejlø-VE og Ørting-F. Døtre ~ Gudme, Ormslev-K, og Enkebølle, Tanderup. Søstre ~ Balslev, Haarslev og Boesen, Odder. Stamt 12.

Konsistorialraad *Lassen* var i flere aar præstestandens senior, han blev 92 aar. Han var vokset op i Norge. Han var en fattig student, og da han blev kandidat, fik han plads som huslærer hos amtsprovst *Lütken,* Lumby, der sendte en karet (+ en vogn til hans bagage) til Odense for at hente ham, og kusken undredes over, at hele kandidatens bagage kun var en beskeden vadsæk. Medens Lassen var hjpr i Lumby, gjorde han en rejse til Kbhvn, men pengene slap op, og han maatte henvende sig til en slægtning af amtsprovsten om et laan:

> Med tomme pung til København at rejse
> det samme er som i et dyb at dejse . . .
> Da jeg just nu er stedt i denne vaande,
> saa gaa mig, kære ven, med hjælp til haande,
> laan mig hvad De vil, jo mer des bedre,
> til gengæld skal jeg vist Dem altid hædre . . .

Han fik laanet, og en kvittering fra 1817 viser, at han betalte det smukt tilbage. Han var en charmant og hensynsfuld personlighed, men i mange aar udpræget rationalist. Hans første hustru var til gengæld udpræget pietist, havde været i Christiansfeld en tid og var stærkt paavirket af brødremenigheden; han holdt ikke af hendes mange andagter. Han havde faktisk altid pengesorger, og naar det var særlig slemt, kunne hans lyse sind formørkes. Der var 13 børn i præstegaarden; der levedes et muntert liv, og til tider kunne L slaa sig løs og holde rigtig gilde. Men et brev fra 1863, da han var 78 aar, viser hans økonomiske misere. Han røg pibe lige til han døde og befandt sig bedst hjemme i sin præstegaard. Han tog aldrig til Norge. Over for børnene kunne han i de yngre aar være streng og som barn af rationalismen holdt han af at formane: »Kun flid og dyd er vejen til hæder!« – men han var en stor børneven, over for de yngre børn var han mere mild. Jævnlig blev der holdt bal, og julen var især festlig. Men selskabsmand var L ikke. Paa sine gamle dage kom han bort fra rationalismen; han var ikke et tørt forstandsmenneske, snarere romantiker, han mindedes med begejstring *Henrik Steffens'* forelæsninger, og var meget glad, da han hos *Zeuthen* i Skamby præstegaard traf Steffens. Hans reoler var fyldte med guldaldertidens litteratur, og han var ivrigt med i en læsekreds for præster. Det var i denne læsekreds han skrev de ord, der stadig gælder for alle læsekredsmedlemmer) til den forsømmelige præst i Klinte-G om uorden i cirkulationen.

> Du høre skal min røst med torden
> saa snart du volder mig uorden
> i læsepakkens jævne vals . . .

Han var forøvrigt meget musikalsk, messede meget smukt, og var medlem af Musikforeningen. Tillige var han meget sprogkyndig, yndede de klassiske sprog, mestrede til sin død latin, og da han var 82 aar, begyndte han at lære italiensk. Han var helt igennem barn af sin tid, men paa visse punkter ogsaa forud, f eks arbejdede han virksomt imod den hærgende tuberkulose i sognet, og han søgte at faa beboerne til at afskaffe de mange upersonlige -sen-navne, og hjalp dem til ny navne. Jubilæumsfesten 1860 var ret storslaaet, 4 basunblæsere musicerede i haven. Biskoppen prædikede i kirken og udtalte sig med megen anerkendelse om ham. De sidste aar var Lassen svag. Han ønskede, at han maatte dø i præstegaarden og derfra føres til den kirke, hvor han havde tjent saa mange aar. Det ønske kom til at gaa i opfyldelse.

Provst Adolf Lassen har i sine optegnelser og i indledningen til S. P. Lassens breve fortalt om sin fader konsistorialraad L. Slægten stammer fra Sønderjylland, men S. P. Lassens oldefader, bedstefader og fader boede i Norge. Oldefaderen skal have haft store rensdyrhjorde i Lapmarken. Faderen ejede gaarden Berg ved Trondhjem og blev senere købmand i Trondhjem. Forældrene døde tidligt, og han kom i huset hos sin søster, der var gift med rektor Holst, Trondhjem. Som skoledreng skulle han være med til at synge ved gudstjenesterne paa øen Munkholm, men han fik andre til at tage turen i sit sted. Han holdt til det sidste forbindelse med sin norske slægt, og hans søster besøgte ham i Østrup, ofte sendte han i onde tider madvarer til Norge. Engang skulle han give en erklæring til toldvæsenet om en pakkes indhold og han skrev:

God gammel ost
er nordmands kost.
At der er ost i kassen
attesterer Lassen.

Han glemte aldrig at han var trønder, havde til sin død norsk tonefald og brugte flere norske ord. Efter embedseksamen ville han hjem til Norge, men havde ingen penge til billetten. Han blev saa huslærer hos amtsprovst Lütken. Lassens livlighed og selskabelige evner gjorde ham velset paa egnens herregaarde; han var musikalsk, spillede paa fløjte og ledede en musikalsk forening i Lumby.

Paa Østrupgaard boede hr Elias Møller, som havde giftet sig til gaarden. Han fik oprettet et stamhus, og da han døde, overgik godset til hans brodersøn, Jørgen Møller, søn af en urmager i Diernæs. Denne urmager havde lavet et ur, som stod i havestuen i Østrup præstegaard, og naar Jørgen Møller kom i præstegaarden, var han altid optaget af om uret var i orden. Østrup-Hjadstrup sognekald hørte under godset og ejeren havde kaldsretten. Stamhusbesidder Møller udnævnte L til det store embede. Den firlængede fynske gaard stod uforandret i alle de aar han var her. Paa en egebjælke i vestre længe stod 1660. Der var to porte, en ud til vejen (gadeporten), en ud til marken, løkkerne (løkkeporten). Gaardspladsen var meget stor og ujævn stenbrolagt. Møddingen tog en del af pladsen. Midt i gaarden var der et dueslag, og ved siderne stod store brændestabler. Bygningerne var fint holdt.

Havestuen var meget stor (»Salen«). Haven var stor og delt i en forhave og en baghave. L drev selv den store præstegaard. I 3 aar boede han her som ugift. Fru L's fader, provst Boesen, var jo pietist, og børnene var pietistisk opdraget. L var livlig, optaget af digtekunst (endnu paa sine gamle dage citerede han lange stykker af Ewald, Baggesen og især af Oehlenschläger) han passede næppe ind i den Boesen'ske familie, og det var ikke helt velset, at han forlovede sig med datteren. Men han sluttede sig hurtigt til familien og det blev vel ikke uden indflydelse paa hans kristendomssyn, som i de første aar var rationalistisk. Der var stadig forbindelse med Vigerslev præstegaard, hvor L stiftede nært venskab med C. J. Brandt, der opholdt sig hos bedsteforældrene i Vigerslev. »Onkel Lassen« var populær der. Børneflokken i Østrup præstegaard voksede; efter sin første hustrus død giftede L sig paany, og der var ialt 15 børn. L var rask og bevægelig; han gav sig ikke meget af med børnene, stod sent op og gik sent i seng. Den meste tid tilbragte han som ældre i studereværelset. Han forberedte sig meget grundigt til Gudstjenesterne. Han var veltalende, talte uden manuskript og havde en smuk form, og præget af en understrøm af varme. Der var ret god kirkegang uden at der dog var noget fremtrædende kirkeliv i sognet. Haardfør som han var udholdt han kulden i de iskolde kirker om vinteren. Turen til Hjadstrup var ofte slem. Hans overtøj var en »Chenille«, en kappe med slag og en lodden hue, som han trak ned over ørerne, og tykke, norske vanter. Om sommeren gik han i en hjemmegjort blaa frakke, senere fik han en brun frakke, men navnlig hans hovedbeklædning var ejendommelig, en sort hat med ganske smal skygge paa siderne og bred skygge i nakken og foran, hattepulden var af klæde, samlet foroven i en knop. Aldrig er lignende hovedbeklædning set i Østrup, men den klædte ham godt.

L's barndoms- og ungdomstid faldt i rationalismens dage, og han var som de fleste andre paavirket deraf. Universitetslærerne havde kun ringe eller slet ingen interesse for positiv kristendom. Men L var ikke uimodtagelig hverken for Henrik Steffens forelæsninger, som han hørte med begejstring eller for Steffens slægtning, pastor Zeuthens (Skamby) forkyndelse. Rationalismen sporedes til det sidste hos L. Men ved begravelsen blev det udtalt, at L som gammel mand havde fortalt om sin kamp for at komme til troen paa Kristus som Guds søn. Han var anset som præst og som prædikant. Hans prædiken talte mest til følelse og vilje, hans form var hjertelig, hans stemme smuk. Han sang gerne og hørte gerne andre synge.

Han kom ikke meget ud i sognene. »Lad rejse, lad rejse, hvo hjemme keder sig. Jeg siger tak for mig.« Dermed udtrykte han noget af den tilfredshed han følte ved at være hjemme, omgivet af slægt og menighed. Lange rejser foretog han ikke. Han kendte alle beboerne. Tilflyttere skulle jo melde sig hos præsten. Og efterhaanden havde han konfirmeret eller viet alle de fastboende. I fastetiden holdt han hver onsdag eftermiddagsfastegudstjeneste (der var ikke lys i kirkerne). Han havde meget at bestille som sogneraadsformand og formand for fattigvæsenet. De fattige fik ikke penge, men naturalier to gange om aaret, og uddelingen fandt sted i præstegaarden. I dagene forinden blev der samlet korn, mel, flæsk osv, og præstegaarden var paa uddelingsdagen fyldt af ventende folk. Præstefruen uddelte smør og flæsk i køkkenet, præsten og 2 fattigforstandere uddelte korn, mel og lign i loen. Først i den sidste tid blev det forandret til uddeling af penge.

L var meget optaget af læsning, dels af avisen, dels af klassikere. Nyere litteratur læste han ikke. Han var dygtig i latin og læste stadig i sine gamle teologiske værker. I en læsekreds som han ledede, var der nyere teologi. »Han opholdt sig mest i sit værelse og om sommeren i sit lille »skovhus«, 5 minutter fra præstegaarden, en pavillon med sofa, bord og reol. Her fik han bragt sin mad hen og kunne tilbringe hele dagen der lige til aften. Han levede et meget ensomt liv. Han kunne være tung i sindet, men som oftest var han munter og glad. Han havde sine bekymringer for udkommet, og han ville gerne hjælpe sine mange børn frem. Han havde sikkert sine svære tider, selvom han efter aftensmaaltidet kunne spøge med børnene og citere klassikere. Naar de andre gik i seng, gik han til sit værelse og sad i mange timer og læste ved et tællelys. Som ældre spillede han jævnligt whist med kapellanen om aftenen. Gevinsterne lagde han i en kasse til konfirmationshjælp. Kun meget sjældent tog han ud. Det var en stor begivenhed, naar han skulle besøge børnene. Men han var meget gæstfri, navnlig familien paa Østrupgaard og hans hustrus familie kom her ofte. Han drev selv jorden, men gav sig ikke meget af dermed, upraktisk som han var. En avlskarl ledede arbejdet, og dennes kone hjalp i præstegaarden. Kvinderne, pigerne og husmændene blev gamle i gaarde her. De mange folk havde det godt.

Fru L overtog et stort hjem og 7 stedbørn. Hun kom heller ikke meget ud, undtagen til bryllupper, begravelser osv. Ved bryllupper pyntede hun gerne bruden. Der blev ikke holdt møder, men hun hjalp mange i stilhed ved køkkendøren. Der var et godt forhold mellem de mange hel- og halvsøskende. Men de økonomiske forhold gjorde, at der altid maatte spares. Fru L maatte slide med slagtning, faareklipning, frugtplukning, lysestøbning, smørkærning, bagning, ølbrygning, vask, rengøring. Til hjælp var

der 3 piger. Hvert efteraar blev der holdt »gaasegilde« eller pølsegilde med al slags slagtemad, rødvin og punsch. Bagefter blev der spillet »l'hombre« hele aftenen hos herrerne — medens damerne passiarede og spiste syltetøj, arrangeret paa assietter paa en bakke med et glas koldt vand, hvori man satte skeerne, hvormed der spistes af mere end én. Bortset fra slagtetiden fik man altid saltmad. Fru Ls ældste søster, »tante Hanne«, boede i pgd og var til megen hjælp. Fru L udøvede et stort arbejde — men saadan var jo alle præstekoners lod den gang. Børnene gik i skole paa Østrupgaard sammen med flere andre børn hos en lærerinde, senere kom der en huslærer, den første var Ivar de Hemmer Gudme, senere provst i Ormslev, en dygtig, men hidsig lærer. Klø hørte til dagens orden, og drengene fik ømme rygge og blaa øjne. Til sidst gik de 3 drenge til deres fader og klagede og de aar huskedes som en ond drøm. Drengene græd, da huslæreren forlovede sig med deres søster. Han var en god ægtemand, og da han blev kapellan her, blev han meget afholdt. Han blev 1859 forstander for en landbrugsskole i Lumby. Men i Østrup satte han ikke særlige spor. Hans efterfølger som kapellan, Enkebølle, var hans modsætning. Han havde efter sin embedseksamen været lærer i Kbhvn og oversat en del tyske bøger. Han sang smukt og havde sans for smuk udstyrelse af sit værelse. Han var ikke saa mandig som Gudme, men venlig (»for os drenge var det at gaa i skole hos ham som at komme i himmerig«). Han var en dygtig lærer og ville ogsaa gerne være noget for drengene uden for skoletiden. Han havde i Kbhvn hørt til Blædels menighed, men sluttede sig senere til grundtvigianismen. Han var en udmærket prædikant og kkg voksede i Østrup, men han havde det ikke let sammen med pastor Lassen. De to præster var meget forskellige, og Enkebølle var partimand (IM), da han kom og havde tilbøjelighed til »at udskille en særlig flok« i menigheden. Da Enkebølle blev svigersøn, blev forholdet rigtig godt.

Lassens 50 aars jubilæum var en stor fest. Biskop Engelstoft, mange præster og næsten hele familien var her. Om formiddagen prædikede L, om eftermiddagen kom sognets folk, de fik vin og kage i et telt i haven. Den blinde Rasmus Andersen havde digtet en sang (»Du højtidsdag paa slettens flade«) og pastor Enkebølle havde ogsaa skrevet en sang (»Der er en stad udi Norges land«) og biskoppen bragte udnævnelsen til konsistorialraad. 2 dage efter blev datteren, Marie, gift med Gudme, saa det var anstrengende dage for den gamle præst. (Han selv sagde: »dyre dage«.) Jubilæet, bryllupsfest, medgift, sønnernes læsning tog haardt paa pengepungen, og de økonomiske bekymringer tyngede haardt.

L gav ogsaa gode raad mod tuberkulose (en enke skulle samle 16—18 gule snegle (ikke sorte), udmase dem i godt varmt vand og tage det om morgenen paa fastende hjerte og fortsætte dermed til bedring indtraadte). Enken kom sig efter denne kur, og L mente, at snegleslimen virkede styrkende og helbredende.

Som »gammel knark« lærte han flere salmer udenad, og det lettede sindet«, f eks: »Far verden far vel«, »Naar i den største nød vi staa«.

Hans sunde humør lyser gennem et fødselsdagsbrev til sønnen Søren: Her sidder alle disse kvindemennesker og sye og strikke, en af dem vist paa en uldtrøje til mig... De vil med pokkers vold og magt have, at jeg skal skrive til dig, og jeg svarer, at jeg kan jo ikke have noget at skrive til dig om, da vi nylig har talt sammen, og jeg er aldeles udtømt for materier. »Men det er da hans fødselsdag, saa du maa gratulere ham,« siger de. Det behøver jeg ikke, for det ved han, at jeg gør i mit stille sind, uden at det er nødvendigt at male nogle linier op derom. Men det er dog et faderhjertes oprigtige bøn for sin elskede søn.

Ls breve til sine børn er en faders jævne dagligdags formaninger og hilsner og smaanyheder. Under Asperup-R og Vejlø-V-E og Ormslev-K er citeret brudstykker som karakteriserer hans breve. Hans raad om forkyndelsen møder vi i et brev af 13. okt 68 til sønnen Søren: »I din prædiken vil jeg raade dig til ikke at tale om dig selv, hvortil du let fristes, men du skal betragte dig i lighed med Timotheus«. I brev 1870 til sønnen Frederik hedder det: »En rigtig opbyggelig prædiken maa have følgende dele: Først dogmatisk indhold, som øses af teksten, men ikke udtværet i en lang selvbehagelig udvikling. Dernæst moral, hvor livspligten klart og tydeligt fremsættes, flydende af første del, fremdeles paranætisk, formanende til at følge pligtbuddet i livet, og endelig: talende til følelsen, saa at tilhørerne føle sig rørte ved det indtrængende foredrag. Dette sidste anser jeg for det vigtigste ved en god prædiken. Du ser, at jeg stiller dig et højt maal, men bekender oprigtigt, at det kun sjældent er lykkedes mig selv at naa det...«

Til præsten i Lunde (Heiberg), der havde sat fedtpletter i et teologisk tidsskrift, skrev han:

> Angaaende de fedtepletter,
> da maa man vide, at blandt retter,
> som nydes i november tit,
> er brød, besmurt med gaasefedt.
> Nu kan det meget gerne være,
> at Lunde-præst har villet tære
> det fedtebrød, han holdt i haand,
> imens han med begærlig aand
> nød maanedsskriftet.
> Vilst du lekturen ej beplette,
> da skalst du suul til side sætte...

Ad. Lassen: Breve fra S. P. L. til hans børn, 1885, Fyns aarbøger II, se 942—46.

Hjælpepræst hos konsistorialraad Lassen

1856—60: **I. de Hemmer Gudme**, se Ormslev-K.
1860—66: **N. V. Enkebølle**, se Tanderup (svigersøn).
1866—70: **J. E. Balslev**, se Engum.
1870—76: **S. Holm**, se Skjoldborg-K.
1876—77: Sønnen **S. C. C. Lassen**, se Asperup-R.

15. 19. april 1877–16. marts 1909 (rkp Vor Frue k, Aarhus, sp Aaby 29. nov 69): Lic theol **Theodor Vilhelm Laurentius Hansen,** * 11. marts 38 Slagelse. Forældre: Sadelmager og vognfabrikant Frands Møller H og Kirstine Løvstrøm. Stud Sorø 56, huslærer, lærer Slagelse, c 63[1] (1), deltog som officersaspirant i krigen 1864, fungerede som slotspræst hos kong Georg af Grækenland i Athen, tillige præst ved en lille tysk evangelisk mgh i Athen. Da den lille danske hofmenighed opløstes, søgte han afsked nytaar 1866 som hofpræst og virkede en tid som tysk præst. 1866 rejste han til Palæstina og blev afløst af en tyskfødt præst. Over de ioniske øer kom han til Rom, hvor han studerede arkæologi, hvilket førte til hans disputats, lic theol 68 (Khst fra Roms katakomber), r af Dbg 98, afsk 16. marts 09, † 28. juni 14. ~ 20. maj 69 Dorothea Sofia Schwensen, * 8. jan 45 Hørup, Als, † 14. aug 18. Faderen: Sp i Hørup, Als, se der. – Datter ~ stiftsprovst H. Hoffmeyer, Frederiksberg. Dattersøn: Biskop, dr Skat Hoffmeyer, Aarhus. Hustrus fastre ~ biskop Jørgen Hansen, Als-Ærø, og Fangel, Notmark.

Fik 1876 overdraget af det sydøstjyske konvent at organisere Stefansforeningen i Aarhus, hvis sekr han var i en aarrække.

Skrev afhandlinger om oldkirken og om nutidskirkeforhold i danske, svenske og tyske teologiske tidsskrifter. Udg 68—69: Græske forhold, I—II, 76: Om diakongerningen i vort folk, 84: Fra frelserens ungdom. Samtaler og skildringer af livet i Palæstina, 01: Fra Stefansforeningens første 25 aar, efterlod manuskr om sine ungdomsminder.

Skønt lic Theodor Hansen havde sine egne meninger og aldrig var bange for at tone rent flag, havde han aldrig hjerte til at saare eller til at være overlegen over for andre. Og han havde en mærkelig aandelig bevægelighed til at forstaa og villighed til at respektere andres anskuelser. Han forstod at slaa bro mellem mennesker og mellem meninger og at ære mennesker paa rette maade. Ovre i Østrup, hvor han var præst i over tredive aar, havde han ved sin have anlagt en lille lund, i hvilken han rejste mindestene for alle sine forgængere i embedet. Theodor Hansen hørte til præsterne med den klassiske og den humane dannelse.

Hans ophold i Athen blev i saa henseende af indgribende betydning. Livlig og begavet, som han var, kom han i forbindelse med mange forskellige mennesker og mange forskellige religiøse, politiske og videnskabelige anskuelser. Da han tilmed var en dygtig sprogmand, fik han rigt udbytte af opholdet dernede, og han talte altid gerne om Athen og om kong Georg. Vistnok de sidste offentlige udtalelser, han fremkom med, vedrørte hans forhold til kong Georg. De stod her i Berl Tid, og fremkom den gang kongen var bleven myrdet. Men Theodor H hørte dernæst til de arbejdende foregangsmænd indenfor præstestanden. Han har næppe nogensinde været nogen fremragende taler, men han har været en enestaaende dygtig talsmand for menighedsarbejdet. Nu er vi alle saa klare over, at en menighed maa arbejde. Men da han var ung, var sligt nyt og fremmed. Naar de kristne kærlighedsgerninger er komne saa vidt frem, naar menigheden dog i nogen maade har lært at tjene. skyldes det blandt andre ogsaa den unge Aarhus-præst og senere den gamle Østrup-præst, lic theol Theodor Hansen. Allerede i 1876 slog han til lyd for diakonien og fik da, sammen med mænd som Vahl og Johannes Clausen, Stefansforeningen stiftet. Denne forening, som bl a har baaret diakonsagen frem, har gennem aarene udrettet et stort og omfattende, men stille arbejde. Den har givet impulser til menighedspleje, til oprettelse af sømandshjem, til arbejde for ædrueligheden, til sygepleje og til meget andet, og næsten alle vegne var Theodor Hansen en af hovedmændene, naar tankerne blev sendt ud. Dog var diakonsagen hans kæreste sag, og stor var hans sorg, da diakonanstalten i Nyborg, som han havde fulgt fra den første dag, blev lukket. Saa meget desto større blev hans glæde, da Stefansforeningen for et par aar siden tog sagen op paany og aabnede den nuværende diakonskole her i hovedstaden. (Berl. tid 29. juni 14.)

Biskop Branner skriver (1876) til kultusminister Engelstoft, at lic Hansen »lider af philantropisk polypragmosyne«. Lic Th. Hansen var en pioner inden for sit specielle felt, en præst med videre horisont end de fleste. En from og beskeden mand, der var meget agtet i sine sogne.

(Khst saml, 6 r, II, 1945, s 232, KLfN, II, 345, DBL, IX, 298, Univprogr, 1868. Alfred Th. Jørgensen. Af menighedsplejens hist i Danm, 1927, s 20, 22.

Hjælpepræst hos lic Hansen

1899—1905: **A. H. Becher,** se rkp Assens.

17. 17. juli 1909–6. april 14 (rkp Vissenbjerg 15. nov 04): **S. C. T. Hjorth,** fl t Hylleholt, se der.

18. 21. juli 1914–27. april 22 (kkp Humble 3. okt 11): **A. Okkels,** fl t Brørup, se der.

19. 22. okt 1922–7. juli 35 (sp Kolind-E-S 4. aug 18): **Jens Peter Jensen,** * 14. juli 67 Oense, Ølsted. Forældre: Gdjr Peder Therkildsen J og Kirstine Nielsen. Stud Horsens 88, c 95^2 (h_1), højskolelærer Vestbirk, realskolel Aarhus, sp Vinding-V 8. juni 04, afsk 7. juli 35, † 23. juli 44. ~ 9. dec 14 Anne Juul, * 14. aug 70 Stouby. Forældre: Husmand Niels J og Maren Momme (hvis oldefader var sp i Stouby-H).

20. 29. febr 1936–16. marts 43 (hjpr Sønderup-S 27. febr 36): **V. Gadegaard Pedersen,** fl t Sdr. Jernløse-S, se der.

21. 13. marts 1943 (sekr KFUM, Odense 42): **Poul Pedersen,** * 20. marts 09 Kbhvn. Forældre: Kommunel Jørgen P og Helga Holm. Stud Sct Jørgens gymn 28, c 42^2 (h-73). ~ Bodil Kirstine Nielsen, * 5. april 1912. Fader: fabrikant Niels Nielsen, V Aaby.

Litt: Jac. Madsen, s 100—01, Khst saml, 4. r, II, 1891—93, s 704—20, Hist. tidsskr, 1840, s 417—66, Th. Hansen: Min mindegang ved Ø pgd, trykt som manuskript 1895, pastor Søren Lassen: Optegnelser fra Ø, Fynsk hjemstavn, II, 1942—46, s 355 f.

HJADSTRUP

(Udskilt fra Østrup 1. sept 1904)

Hjadstrup sogn, 1267 ha, er fladt og frugtbart, skovløst. Byerne H, Bladstrup, Gyrup, Kappendrup stationsby (247 indb) med fh fra 1883, Emmelev, Brandsby.

Paa Emmelev mark har der været en hellig kilde, som søgtes Sct Hans nat indtil omkr 1850.

Det kirkelige liv. Under henvisning til omtalen af Østrup skal her tilføjes, at friskolel *Hagbarth,* Norup, begyndte at holde grundtvigske møder fra 1883 i Kappendrup fh, og der blev en lille grundtvigsk kreds, som senere dannede Kappendrup kirkelige forening, der har ladet afholde regelmæssige gudstjenester ved valgmenighedspræsten fra Odense hver 2. maaned. I 80'erne begyndte der ogsaa IM-møder i Kappendrup fh og i private hjem. Tidligere havde mormonerne agiteret her og faaet overtalt en familie til at rejse til Utah. Sognet hører til »Sletten« og er blevet regnet til de »døde sogne«, kkg var meget ringe indtil udskillelsen, ofte kun 1 pct af bef. Lærer *H. C. A. Vestergaard* (fader til provst V, Ørsted, Jyll) fik indkaldt fremmede talere, baade valgmenighedspræsten i Odense og IMmiss *Hans Chr. Beck,* og der kunne samles ikke faa til disse møder. Men nogen vækkelse har der aldrig været. Det kan dog ikke siges, at sognet er uden aandelig interesse, tilslutningen til nævnte møder viser det; 1910 begyndte pastor *Lindegaard* en sdsk (sm m lærerinde, frk *Steffensen),* der 1915 flyttede til Kappendrup. 1914 stiftedes en KFUK med frk Steffensen som leder, senere ledet af frk *Kirstine Andersen;* 1922 oprettedes en KFUM, ledet af gartner *Carl Larsen,* senere af gdjr *Gjaldbæk Nielsen.* I flere aar ledede handelsmd *H. P. Edlefsen* ugentlige samtalemøder i hjemmene. Der er smaa forhold, men de troende lægfolk af IM har altid arbejdet i nær tilknytning til kirke og sognepræst. Pastor Lindegaard, der var en alvorlig mand, nærmest KC, prægede det kirkelige liv i en menneskealder. Han blev her trofast, upaavirket af den ringe kkg.

1926 oplyses: Kkg 5 pct, rolige forhold, IM

(25), sdsk (35), KFUM og K (10 og 20), 5 fam sbl. 1934: Kkg 3–4 pct, IM (25, gdjr Mar. Hansen), KFUM og K (13 og 13), 3 fam sbl. 1942: Kkg 5 pct, en del trofaste kirkegængere, megen ligegyldighed, velvilje, IM (20), KFUM og K. 1950: Kkg 4 pct, velvilje, nogle faa trofaste kkg, Santalkreds, sdsk (30), ledet af sp, mdl forældre- og børnegudstj i kirken, gdjr Aksel Jørgensen, Bederslev, er fmd for »Kirkelig forening f Kappendrup og omegn«, KFUM (16) og K (10), enk IM, spejdere. 1954: Velvilje, nogenlunde tilslutning til gudstj og møder, u p, kirkeblad.

Hjadstrup kirke (Sct Michael) har romansk skib og kor af granit, senere er det anselige taarn bygget med blindingsprydede kamgavle. Gotiske hvælvinger. Rokokkoaltertavle fra 1771 med maleri af korsfæstelsen. Prædikestol fra 1913, himmel fra 1575, alterpanel fra c 1570, romansk font. Klokke fra 1466. 180 sd. Orgel fra 1953.

Mackeprang: Døbefonte, s 110.

Altergæster: 1922: 350, 1934: 280, 1942: 258, 1950: 216, 1953: 306.
Folketal: 1850: 610, 1901: 778, 1921: 936, 1950: 909.
Menighedsraad: 1922: 2 IM, 4 gr, 1934: 1 IM, 2 gr, 3 u p, 1953: 1 IM, 3 gr, 2 u p.
Kommunevalg: 1943: Soc 75 (1), rad 118 (3), kons 39 (0), venstre 187 (3). 1954: Soc 52 (1), rad 85 (1), venstre 285 (5).

Sognepræst

1913 flg: 3. kl. — Pgd opført 1905

1. 22. nov 1904–23. juli 35 (hjpr Frederiksberg k 5. aug 96): **Erik Peter Lindegaard,** * 2. sept 65 Svendborg. Forældre: Feldbereder Claus Chr. L og Gertrud Marie Wivel. Stud priv 83, c theol 94^2 (h_1), lærer Kbhvn, afsk 23. juli 35, † 15. nov 39, ~ 3. nov 96 Elise Marie Larpent, * 27. juni 62 Kbhvn. Forældre: Professor, skolebestyrer, c polit August Herman Villerme L og Johanne Marie Schneekloth (søster til pastor S, Sundby, Kbhvn).

Provst *Emil Steenvinkel,* Søborg, skriver:

Pastor L var udpræget fynbo, fra et velstaaende borgerhjem. Der var ikke meget aandeligt liv i Svendborg paa Lindegaards tid som ung; men gennem bekendtskab med den initiativrige provst Wilkens Hjorth i Nyborg var den unge Lindegaard blevet grebet af lysten til at læse til præst. Han aftjente sin værnepligt i Kbhvn, gennemgik officersskolen paa Frederiksberg, blev permitteret som sekondløjtnant ved 1. regiment og læste saa – efter studentereksamen til præst, men stadig stod han som løjtnant i forstærkningen.

Han læste meget grundigt og flittigt. Han var min religionslærer paa Schneekloths latin- og realskole ligesom hans elskelige og smukke hustru *Elise Marie Larpent* (datter af skolens medstifter) var min regnelærerinde. Han omfattede mig med megen kærlighed, da mine forældre var hans gode venner fra ungdomsaarene. Saa længe han var præst ved Frederiksberg kirke, kom han regelmæssigt *hver* fredag eftermiddag og læste sin prædiken højt for min mormor, hvis dybe kristenlivserfaringer han satte meget pris paa. Prædikenen var skrevet først i kladde, siden i renskrift. Han kom, med det tætklippede haar og den skarpe profil, rank, spændstig, maaske lidt ranglet. Han tog trappetrinene 3 ad gangen – hans ben var meget lange. – Hans sprog var syngende uforfalsket svendborgsk. Han satte sig overfor den gamle kvinde, skrøbelig af legeme, men stærk af aand. Hun lyttede roligt efter, og saa kom det uvægerligt: »Naa, fru Olsen, hvad mener De saa«? »Ikke saa ringe; men det samme kunne siges med *meget* færre ord!« »Ja, saa stryger vi lidt, klipper en hæl.« – »Ja, og en taa.« – Saa tog han en blyant og stregede ind og satte klammer. »Altid kun sige en ting, *een* gang og saa sige det med fynd og klem.« »Ja. De har ret. Jeg skal beflitte mig.« Men saa var det salmerne. »Jeg har ikke øre – eller stemme i livet.« Og saa valgte de to salmer sammen til søndagsbrug i kirken. Jeg oplevede engang – det maa have været i 1904, – kort før L's kaldelse til Hjadstrup, at min mormor ved et af de ugentlige fredagsbesøg kom til at spørge pastor L ud om »retningerne.« »Jeg forstaar,« sagde min mormor, – »at De ikke er missionsmand.« – »Nej, jeg har aldrig været eenøjet.« – »Og De er heller ikke grundtvigianer.« – »Nej, det kan jeg ikke blive af den simple grund, at »Vorherre« (saadan hed det altid i L's mund) »Vorherre« kan ikke have sat sig hen og dikteret trosbekendelsen ned og tampet den ind i disciplenes hjerter og hukommelse. Den snak om »det lille ord af vor Herres mund« tror jeg ikke paa, nej, men Grundtvigs salmer, det er noget andet.« – – – »Men hvad er De saa, pastor L, naar De ikke er missionspræst eller grundtvigianer?« – »Jeg hører nærmest til »tredje retning,« ja, man kan sige, jeg *hælder* til centralpartiet. Men rettere, jeg hører ikke rigtig hjemme i nogen retning.« – – –

»Det er ikke godt, naar en præst »hælder«, sagde mormor. »Af en præst venter man, at han skal finde sig et staasted, og staa der med hele hjertet og paa begge sine ben.« »Ja, ja, fru O! Jeg mener nu: Enighed i det væsentlige, frihed i det uvæsentlige; men frem for alt maa kærligheden ikke mangle.« At denne samtale er husket af mig saa nøje, kommer af, at pastor L selv i sin begravelsestale 12. nov 1904 over min mormor citerede den.

Jeg var kun en 12 aars dreng, dengang da pastor L kom med »Alterens sakramente« en søndag formiddag. Han var i ornat, en rank og frisk og smuk præsteskikkelse. Saa hed det stadig paa klingende fynsk maal: »Saa lille fru O, nu skulle vi se at gøre os rede til den store rejse.« Han gik ind i stuen til min mormor, og døren blev lukket.

Mor kom med 2 malmstager med tændte lys og gik ind i mormors stue. Jeg hørte mor synge for derinde, og Lindegaard brummede med og slog takt med foden. Saa gik døren op, og han kom ud med berettesættet. Jeg rejste mig og bukkede for min religionslærer. »Ved du hvad, E?« sagde han til mig med varme og smil paa mund. »Der skal nogle til det bedste! Du skulle se, om »Vorherre« kunne bruge dig som sin tjener engang. Jeg mener rent ud. Du skulle læse til præst. Der kan du hver dag gøre et menneske glad.« Jeg rystede paa hovedet. Jeg havde andre og mere højtflyvende planer. Men et sædekorn var saaet, et sædekorn, som, da det kom op, forandrede hele mit liv. Pastor L kom paa afskedsbesøg, da kaldelsen til Hjadstrup paa Fyn forelaa. Det maa have været sidst i nov 1904. Han bredte kalds-

brevet ud med kongens navnetræk og segl og for første gang saa jeg en »biskops kaldsbrev.« Han skrev i min mors stambog med sin faste haandskrift og med henblik paa den nylig stedfundne begravelse af min mormor:

»Din moder har lukket sit øje i.
Hun maatte i jordlin svøbes.
Nej, ingen synder gaar hus forbi
for savnets tungeste melodi.
Tror du, at liv kan købes?
Ak, al den vaande, som dybest skar,
de sukke, som ej kan tælles,
det tunge farvel, som ej faar svar.
Det har vi alle til fælles.
Hun var mig en moderlig kvinde,
jeg ved Guds naade haaber engang
i himmerig atter at finde.«

Pastor L drog til *Hjadstrup* med de lyseste forhaabninger. Københavnernes hjerter havde han ikke kunnet naa ind til. Men hans kære fynboer skulle nok forstaa det redelige budskab, han havde at bringe, mente han. Han søgte aldrig fra Hjadstrup, før han i 1935 søgte sin afsked og tog ophold paa Frederiksberg igen. Han talte kun saa lidt om Hjadstruptiden, skønt han var den 1. sognepræst efter udskillelsen i 1904 fra Østrup.

Præsteboligen var nyopført i hans tid. Den var, som han selv, ret beskeden. Men »*landet laa tungt*,« som han skrev til min mor, »selvfølgelig er fejlen min. Jeg prædiker tungt, langsommeligt og kedeligt, kan ikke gaa i andre folks træsko! Er det da underligt, at de *er faa*, som til stadighed søger Guds hus, og ungdommen kan jeg slet ikke faa tag i. Men atter: min er fejlen. Løjtnanten kommer op i mig og saa skælder jeg ud paa mandskabet! Og det bør en præst ikke gøre. Man betragter mig som en aristokrat. Jeg har maattet døje en del for min politiske overbevisning. Jeg er gammel konservativ Estrupianer. Men jeg havde da den glæde, at man tog mit lille bonmot til forsvarsmærket af 1908 »Danmarks forsvar, Danmarks bestaaen.« En lille nydannet »samfundskreds« af IM-venner i Hjadstrup er mærkværdigvis min bedste støtte. Kernetropperne om søndagen. De kan ofre, og de kan bede. Men ellers er meget her ved en »ørkenvandring« at ligne – hvis største kamel er Deres demokratiske ven og præst fra de gamle dage, E. L.«

Post script: Naar vor tid er ude her i Hj, flytter vi nok tilbage til Frederiksberg. Det er og bliver dog de gamle emeritis aandehul med vandringer i Frederik VI's have og i Søndermarken; men endnu er det saatid her, og det er mit livs stadige trøst, at »den, som saar sæden med taarer, skal engang høste med fryderaab.«

Mon ikke et saadant privatbrev fortæller mere om den første sognepræst til Hjadstrup end en senere kaldsbroders bedømmelse af en, som havde det ydmygste præstehjerte og det barnlige sind, der troede saa lidt om sig selv, men *alt* godt om spirekraften i Herrens ord. De ældre i Hjadstrup har ikke glemt pastor Lindegaard.

2. 14. febr 1936–19. aug 50: **R. Jensen**, fl t Nordrup-F, se der.

3. 7. dec 1950 (hjpr Kingos k, Kbhvn 8. dec 49): **Niels Hendrik Seedorff-Rasmussen**, * 16. marts 23 Kbhvn. Forældre: Filialdirektør Valdemar Thorvald Rasmussen og Inger Marie Seedorff. Stud Østersøg 42, c 49[1] (1-85). ~ 25. juni 49 Karen Julie Anna Friis, * 7. aug 19 Kbhvn. Forældre: Oberst Oscar F og Alberta Louise Gottlieb.

Litt: Jac. Madsen, s 101—02, Hist aarb f Odense og Assens a 1916, s 454, Carlsen-Skiødt: Aandeligt liv i Odense og paa Nordfyn, 1933, s 156—57, se iøvr under Østrup.

LUNDE

(Lunde sogn var i den katolske tid anneks til Skamby).

Lunde sogn, 1728 ha, er fladt, frugtbart og skovløst. Byerne: Vester og Øster Lunde, Tostrup, Beldringe, Fremmelev.

Det kirkelige liv er som ellers paa »Sletten.« Der har ikke været nogen vækkelsesbevægelse hverken grundtvigsk eller IM. Der er et forsamlingshus i L, hvor der holdes folkelige foredrag; ogsaa indremissionsmøder er tidligere holdt her. I en gaardejers have er der holdt sommermøder. Præsterne har alle stillet sig velvilligt til lægmandsarbejdet. Der er intet særligt arbejde i gang, men »der er en lille folkekirkelig stamme, som elsker deres kirke og samles der,« skriver Carlsen-Skiødt. Provst Smith stillede sig forstaaende over for forsamlingsfolkene, og IM's venner fra nabosognene søgte til kirke hos ham. Pastor *Petersen* siges at have staaet IM nær. Pastor *Larsen* var en veltalende prædikant, som mgh gerne hørte. Det kirkelige liv har gn aarene været samlet om gudstjenesterne. Kun ganske ringe lægmandsvirksomhed.

1926 oplyses: Kkg 6–8 pct, jævne forhold uden stærke modsætninger, 1934: Kkg 5–6 pct, ellers som før, 1942: Kkg 6 pct, gode, rolige forhold, hørelyst, ærbødighed for kirken, 1 menighedssal, hvor der holdes mgh- og ungdomsmøder, foredragsf, (sp), enkelte sbl, 1954: Kkg 4 pct, gode, rolige, noget gammeldags forhold, overvejende u p, gymnastikf, enkelte sbl.

I de senere aar er der holdt nogle ungdomsmøder og sdsk, ledet af en lille IM-kreds, gdjr And. Madsen.

Lunde kirke er anselig og smuk, oprindelig romansk, af granitkvadre, skib og kor er ældst. Allerede i romansk tid er skibet forlænget mod vest og kirken er overhvælvet. Sidst i middelalderen er opført taarn af røde munkesten med blindingsprydede kamgavle, taarnrummet danner umiddelbar forlængelse af skibet, men er ved en mur skilt fra til vaabenhus. Nogle kalkmalerier, der fandtes 1884, er atter overhvidtede. Altertavlens midtparti fra c 1450 med udskaaren forgyldt fremstilling af korsfæstelsen. (Egetræ). Romansk font. Prædikestolens ældste dele fra c 1575. Restaureret 1938. 185 sd.

Magn. Petersen: Kalkmal, s 60, Mackeprang: Døbefonte, s 135, 136, Jac. Madsen, s 103.

Altergæster: 1922: 320, 1934: 262, 1942: 276, 1953: 220. Folketal: 1850: 616, 1901: 762, 1921: 754, 1950: 885.

Menighedsraad: 1922: 3 gr, 3 u p, 1934: 1 gr, 1 rad, 4 u p, 1953: 2 venstre, 2 kons, 1 rad, 1 soc, valg.
Kommunevalg: 1943: Soc 56 (1), rad 66 (2), kons 117 (3), venstre 136 (3). 1954: Soc 78 (2), rad 65 (1), kons 94 (2), venstre 163 (4).

Sognepræst

Indt 1857: a) 49 rug, 100 byg, 58 havre, b) 92 rdl, 6 byg, c) 40 sn æg, mælk m m, d) 120 rdl, e) 72 td ld. Stor gl pgd, en del af stuehuset nyt. Haven ved en lille aa, lige ved kirken. — 1870: Regul 2080 kr, netto 5426 kr. — 1913: 2. kl, 1931 flg: 3. kl.
Pgd opført 1929, den gl pgd brændte 1931.

21. 7. nov 1844–29. jan 68 (sp Norup 17. dec 40): **Ove Malling Hofman Bang,** * 8. jan 08 Bistrup. Forældre: Stamhusbesidder Hofmansgave, etrd Niels Hofman Bang og Charlotte Malling (dt af statsminister Ove M). Stud priv 27, c april 36 (h), hjpr Lumby 13. april 39, † 29. jan 68 ~ 10. febr 41 Mathea Urne Bodom, * 26. febr 09 Frederikshald, Norge, † 6. dec 91. Forældre: Sp i Vestby, Agershus stift, Thomas B og Marie Elisabeth Bang. – Søn: Vitten-H-H.

H.-B var meget afholdt og virkede baade til sogneboernes aandelige og praktiske vel. Beboerne rejste en mindesten for ham.

22. 2. maj 1868–2. april 75 sp Strandby-F 10. okt 57): Provst **C. N. Smith,** fl t Korup-U, se der.

23. 28. juni 1875–31. dec 90 (sp Sulsted-A 14. juli 63): **Jacob Georg Thaning,** * 24. maj 16 Ejstrup, Harte. Forældre: Apoteker i Kbhvn, senere toldkontrollør i Aalborg Jens Iischow T og Marie Christiane Dein. Stud Aalborg 35, c jan 41 (h), lærer, huslærer hos grev Ahlefeldt, Blegholm, Langeland, hjpr Simmerbølle 10. juni 47, vik Drejø 56, sp Frederikshavn 9. maj 57, afsk 31. dec 90, † 1. febr 93. ~[1] 23. okt 52 Emilie Augusta Marie Seyer, * 25. juni 32 Rudkøbing, † 23. dec 61. Forældre: Kbmd Mads Peter S og Johanne Cathrine Rasmussen. ~[2] 27. okt 65 Anna Dorothea Winde, * 5. nov 36 Burholt, † 18. april 23. Forældre: Johan Frederik Christopher W til Burholt og Anne Cathrine Høgsted. – Sønner: Ord kat Frederiks k, Kbhvn, sp Hobro-S og Maglegaards sogn. (Præstegaardsliv II, 1950, s 42). Stamt 87.

Jacob Georg Thaning var en betydelig præst. De forældre, der sendte deres børn til friskolen i Bladstrup, tilhørende Hjadstrup sogn, gik til gudstjeneste i Lunde kirke i Thanings tid. Kirkegangen var god. Han fortæller i kaldsbogen, at han søgte at vække menighedens interesse for Ydre Mission. En række vintre holdt han bibellæsninger i skolen samt foredrag om kirkehistorien og missionshistorien ligesom nogle fastegudstjenester foranstaltedes. Efterhaanden svandt besøget ved begge dele ind, og Thaning finder grunden deri, at der byggedes flere forsamlingshuse på »Sletten,« hvortil man søgte »da fynboerne holde af det ny!« I kaldsbogen skriver han bl a flg smukke afskedsord: »Jeg holdt afskedsprædiken om »Den gode hyrde«, Ham være lov og pris, der »agtede mig værdig til at forkynde hans livsalige evangelium for mine medforløste brødre og søstre«.

24. 23. marts 1891–14. marts 10 (sp Understed-K 20. april 82): **Frants Ludvig Petersen,** * 22. april 50 Kbhvn. Forældre: Slotsgartner ved Rosenborg Carl Ludwig P og Henriette Christine Christensen. Stud v Westens inst 67, c 74[2] (h_1), lærer Kbhvn, ord kat og førstelærer Nakskov 15. okt 77, † 14. marts 10. ~ 15. nov 82 Charlotte Kirstine Agathe Hammer, * 29. juni 50 Store Frederikslund, Kindertofte, † 15. dec 17. Forældre: Gartner Ezechiel H og Caroline Ludovica Ernestine Voetmann.

Pastor P var fmd for hjælpekassen m m, røgtede sit embede med stor samvittighedsfuldhed, havde flere tillidshverv, døde ganske pludseligt af apopleksi (Fyns stiftstid 15. marts 10).

25. 15. juli 1910–23. jan 36 (sp Egense 29. maj 02): **Mads Larsen,** * 8. jan 66 Vor Frue landsogn, Odense. Forældre: Gdjr Christen L og Kirsten Marie Jørgensen. Stud Odense 83, c 89[2] (l), hjpr Korsør-T 20. nov 90, sp Femø 27. juli 95, afsk 23. jan 36, † 19. nov 44. ~ 19. okt 91 Ingeborg Ernesta Kallenbach, * 19. okt 71 Kbhvn, † 6. aug 33. Forældre: Slotsorganist ved Christiansborg slots kirke, komponist og sanglærer Carl Meinig K af Mern og Emilie Caroline Sidenius af Brænderup-Ore. Stamt 80.

Pastor L skrev prædikener i IMtid, og i Kirken og hjemmet, var kredsfmd for Santalmissionen.

26. 23. nov 1936–15. okt 45: **V. Pedersen** (Sannerum), fl t Ørsted-O, se der.

27. 8. marts 1946 (hjpr Fredens k, Kbhvn 1. juli 40, kkp smst 19. aug 43): **Ebbe Thestrup Pedersen,** * 13. marts 14 Ikast. Forældre: Indremissionær Rasmus P og Kristine Thestrup. Stud Ribe 33, c 39[2] (l), manuduktør, undervisningsassistent ved det teologiske fakultet. ~ 5. maj 41 Elna Grue, * 22. febr 16 Folding. Forældre: Gdjr Christian G og Else Marie Petrea Lund.

Skrev afhandl i Teologisk tidsskrift og i Præsteforeningens blad, Troen hos Luther, »Troen«, Teol oratoriums forlag 47, artikler i Ill religionsleksikon.

LUMBY

(Med filialkirke i Stige).

Lumby sogn, 2337 ha, efter store inddæmninger 1944 antagelig større, ved Odense fjord, er lavtliggende og fladt, frugtbart, ved Odense kanal, der gaar gennem store enge. Den sydlige del af sognet grænser op til Odense og har forstadspræg. Byerne: Lumby med fh, Taarup, Dalskov. Forstæderne: Anderup med fh og Stige (798 indb) med havn, friskole, fh fra 1895, kro m m, Sletten landevej (Odense–Bogense-vejen) er for en del tæt bebygget (308 indb). Mange gartnerier, fiskere i Stige. Stærkt splittet. Mange arb paa Odense skibsværft og i Odense. Stige er med sin tulipanmarker blevet et stykke fynsk Holland. Næppe noget sogn i Danmark har saa mange gartnerier og drivhuse.

Det kirkelige liv. Ingen sp er forflyttet siden reformationen, og 8 af sognepræsterne har været provster. Det betydeligste navn i præsterækken er amtsprovst *P. V. Lütken,* sp her 1791–1844. Han gjorde sig meget fortjent af amtets skole- og fattigvæsen, og virkede efter statsbankerotten ivrigt for industriens og hus-

flidens fremgang, oprettede drejls- og damaskvæveri. Han var lige til sin død kraftig og livlig, ualmindelig agtet.

Han betegnes af Fr. Nygård som den betydningsfuldeste af de fynske amtsprovster, der virkede samtidigt med biskopperne Hansen og Plum. Han var jævnaldrende med Plum.

Amtsprovst Lütken var en praktisk anlagt natur, stærkt besjælet af interesse for skole- og fattigvæsnet, som han ikke sparede umage og flid paa at faa bragt i god orden i sit distrikt. Men i kristelig henseende var ogsaa han erklæret rationalist. Og selv om der er en del overdrevent i den dom, han senere fik for at »tilhøre med liv og sjæl fortidens, sin samtids skrankeløseste rationalisme,« (Fr. Barfod i Dsk gejstligh, 1. aarg 1848, s 172), kan det dog ikke nægtes, at han stod uden dybere forstaaelse af de dybere kristelige rørelser i sin samtid. Men han stod dog forstaaende over for de vakte (se s 197) og han var en ualmindelig agtet mand.

P. V. Lütken karakteriserer sig selv som amtsprovst temmelig nøje i et brev fra sine senere aar, hvori han skriver: »Viljen er bedre end evnen. Direktionen har kun 4 kald at besætte. Kirkeejere og de største lodsejere er verdens fyrster. – Paa salig Plum havde mine ord nogen vægt; om de vil have det paa den med saa megen lethed virkende og gennemskuende Faber véd jeg ej endnu og frygter, at han har faaet lejlighed til mere at blive gjort opmærksom paa min svage end paa min gode side. (Provins-arkivet i Odense. Kjølstrup præste-arkiv. Brev af 25. febr 1836 fra P. V. Lütken til pastor Friis.)

Sin største kærlighed havde amtsprovst Lütken sikkert til børneundervisningen i almueskolen. Han besad da ogsaa en sjælden god forstand paa denne.

Vi faar at høre herom, naar han f eks i en omgangsskrivelse af 17. jan 1825 skriver om læsningen af bibelhistorien: »Jeg maa her erindre, at det er uret at spilde børnenes tid og kraft med at lade dem ordret memorere saa lange og saa lidet dertil af forfatterne indrettede bibelhistorier som ovennævnte Tobiæ eller Maccabæerne. Er dette maaske end nødvendigt med de første bibelhistorier, indtil barnet faar dristighed til af den ordrette remse selv at samle indholdet, saa er det aldeles unødvendigt med de følgende. Ogsaa her gælder den sandhed, som saa ofte glemmes, og som man synes mere og mere at fjerne sig fra, at *vi i skolen ej skal give barnet alt, hvad det skal bruge i livet; men vække dets eftertanke, skærpe dets dømmekraft og styrke dets moralske følelse.*« –

Om anvendelsen af Luthers katekismus til udenadslæsning for de ganske smaa børn, som han har fundet i enkelte skoler, siger han, at »et nemmere middel til at betage barnet læse- og lærelyst og vænne det til at anse, hvad det læser, for noget, det ej skal forstaa, men blot opremse, kan vel vanskelig udfindes.« Og han minder om det udtryk i skoleanordningen § 24 om Luthers katekismus, at den skal *gennemgaas* med de smaa børn. –

Morsomt nok er det at se i samme rundskrivelse den faderlige myndighed, hvormed amtsprovsten henvender sig til »de nyligt ansatte præster og seminarister« i amtet. Han bringer dem i erindring biskop Plums »ypperlige haandbog for lærere og opsynsmænd i skoler«, en bog, som de »sørgeligt« nok ikke kender. Han revser lærerne, fordi de lader »de levnede« eksemplarer af Plums »Anders Kærbye« være overgivet til skimmel og forraadnelse. Og med bidende myndighed tager han sig af den udvortes orden i skolerne. »Overalt«, skriver han, »anbefales inventariets, skolebøgers, hylders og deslige tings renselse én gang om maaneden fra støv og muggenhed, ligesom ogsaa skolernes rengørelse, da disse nu ej sjældent frembyde et væmmeligt syn. – Et sted til huer, hatte, skidne træskoer osv er højst nødvendigt. Afvaskede vinduer vil ogsaa fri læreren fra alt for tidligt mørke i skolen og altsaa fritage ham for det at lade sit ur gaa halve timer for fast.« (Skoleprotokollen i Nr Næraa.)

Han efterfulgtes af den strenge, men dygtige provst *Hald.* I hans tid her opstod den saakaldte **Stige-sag,** der blev kendt over hele landet. I aaret 1850 tog en fra Amerika hjemvendt baptist, *Frederik Rymkjær,* bopæl i Stige. Han begyndte at holde forsamlinger i lighed med de gudelige forsamlinger. Han fik en del tilhængere, og der blev noget røre. Hans ord gjorde indtryk paa den ansete gaardejer *Mads Andersen,* Stige, og hans voksne sønner, Anders og Jens, saa at de kom i tvivl om barnedaabens gyldighed. Provst Hald havde tilsyneladende ikke interesse hverken for de gudelige forsamlinger eller for baptisternes møder. Og den nyvakte familie (Mads Andersens) henvendte sig 1851 til *Vilhelm Birkedal* i Ryslinge og pastor, mag *Viborg* i Rynkeby for at faa klarhed over spørgsmaalet. De bad disse to præster om at komme til Lumby og tale ved en gudstjeneste om barnedaaben. De to præster skrev saa til provst Hald og bad om tilladelse til at holde en gudstjeneste i Lumby kirke 24. juni 1851. Til denne gudstjeneste ønskede de ogsaa provstens nærværelse og bistand. Provsten svarede imidlertid, at ligesom han ikke kunne billige eller tilstede en optræden i kirken som den foreslaaede, saa fandt han det i det hele taget ønskeligt at virke ene og uforstyrret i sin menighed i det paagældende øjemed. Skulle derimod forholdene forandre sig, saa at han følte trang til de herrers velvillige assistance, skulle han tillade sig at benytte det gode tilbud, idet han iøvrigt anbefalede sig til de herrers vedvarende velvilje og brodersind. – Da de to præster ikke kunne faa lov til at benytte kirken, besluttede de efter Mads Andersens indbydelse at holde et møde i hans gaard. Ved landemodet i Odense traf provsten de to præster og sagde til dem, at »det ikke gik an, at de to betragtede hele Fyn som deres sogn,« hvortil præsterne svarede, at de fastholdt deres berettigelse til at holde mødet, hvortil provsten svarede, at saa maatte højere autoriteter afgøret sagen. Mødet blev trods provstens protest, holdt i Mads Andersens lade, *Birkedal* og *Viborg* talte kraftigt imod baptismen, og det blev ikke uden virkning, men provsten indsendte en klage til biskoppen (Gad) over de to præsters indgreb i hans embedsomraade og forlangte, at biskoppen skulle afkræve dem et løfte om ikke tiere at blande sig i hans embedsforhold. Birkedal

svarede, at han *borgerligt* havde ret til som gæst at komme til en mand, der indbød ham til at tale i en forsamling, som hans vært lod afholde, og *kirkeligt* havde han ikke blot ret, men *pligt* til, iflg sin embedsed, at bekæmpe falsk lærdom. Han og Viborg havde da heller ikke trængt sig ind i provstens embedsomraade, men blot talt i en privat mands hus. Viborg skrev omtrent ligesaadan. Biskoppen sendte de to svar til erklæring hos de to præsters provster (Engelberth og Heiberg), og begge disse provster udtalte sig imod »det af præsterne Birkedal og Viborg foretagne skridt.« Biskop Gad holdt med provsterne, og sagen gik til ministeriet. Kultusministeriets svar er »uhyre karakteristisk« (Carlsen-Skiødt): Da 3 provster havde misbilliget, at to præster var taget til Lumby for at tale Guds ord i et privat hjem for at vejlede folk angaaende deres daab, kunne ministeren (Madvig) jo ikke gaa imod provsterne, hvis aarsag ministeriet saa sig foranlediget til at udtale, at »man ikke kan billige sognepræsterne Birkedals og Viborgs optræden i foreliggende sag,« men paa den anden side blev det ikke forbudt præsterne at holde møder i andre sogne. Denne vage kendelse tog præsterne roligt til efterretning. Birkedal skriver i sine erindringer: »I den sag stod biskop *Gad* os haardt imod, og jeg ved, at han selv i sin sidste tid med stor sorg og harme saa paa den egenraadighed (som han kaldte det), at to præster i hans stift i et privat hus talte imod en kirkefjendtlig retning, som baptismen er.«

Sagen vakte stor opsigt og fremkaldte en vidtløftig forhandling. Det var klart, at dette sammenstød mellem den gamle statskirkelige betragtning af præstens eneret som aandelig formynder i sit sogn og de ny demokratiske folkekirkelige krav om fri præstelig virksomhed krævede en ny lovgivning efter tidens frihedskrav. Det blev Stige-sagen, som gjorde spørgsmaalet om sognebaandets løsning saa brændende, at regeringen maatte tage sagen op. Den følgende kultusminister *(A. S. Ørsted)* nedsatte en kirkekommission, hvis betænkning den følgende kultusminister *(C. C. Hall)* syltede i ministeriets arkiver, men Hall udarbejdede lovforslaget om sognebaandsløsning, der blev underskrevet af kongen 4. april 1855. Stigesagen fik saaledes kirkehistorisk betydning som anledning til at man begyndte paa en kirkelig frihedslovgivning. Birkedal og Viborg udgav forøvrigt deres taler ved Stige-mødet ... med titlen: »Skal præsten være sognepave eller menighedens tjener?« Selv en grundkonservativ mand som dr *A. G. Rudelbach,* Slagelse, tog de to præsters parti og mindede om, at »loven er til for menneskets skyld og ikke mennesket for lovens.«

Det røre, der var blevet vakt i Stige, døde dog hen, og uden egentlig forbindelse dermed stiftede en af Kr. Kolds elever, *Hans Nielsen, friskolen i Stige.* Friskolelærer *Hans Nielsen* var en ejendommelig skikkelse blandt de fynske friskolelærere. Han stammede fra et fattigt hjem i Tørresø. Da han hørte at børnene maatte høre paa raa og ugudelig tale, fik han lyst til at blive lærer for at lære børnene noget godt. Han var en kort tid hos Kr. Kold, og 1862 begyndte han at holde skole i en stue hos gdjr Jens Madsen, Stige, for nogle faa børn, og samtidig passede han sit haandværk som snedker. 1868 købte han en ejendom i Anderup, hvor han og hans kone sled i det, medens han samtidig passede friskolen, hvor han følte arbejdet som et kald. Men han havde adskillige sammenstød med provst Hald. »Her er for lidt kubikindhold,« sagde provsten, da han besøgte friskolen. »Det kan godt være,« svarede den mundrappe Hans Nielsen, »vi forstaar os ikke paa kubikkerne!« De var tit uenige om religiøse og dogmatiske synspunkter, og Hans Nielsens jævne udlægning paa syngende fynsk forfærdede provsten. Hans Nielsens nøjsomhed og flid blev almindelig anerkendt. Naar skolen var forbi, drog han og hans Maren ud for at bjerge hø, og medens han kørte trillebøren, lød deres glade sang: »Vi kører frem gennem straalefryd.« Om vinteren tog de til Ludvig Helvegs bibellæsninger i Odense og de sluttede sig til ham. 1900 trak han sig tilbage fra friskolen, som havde faaet en ny bygning, men husmandsbruget drev han til sin død 1912.

Provst Hald var skarp modstander af Kr. Kold og hans skole i Dalby. Det lykkedes Kr. Kolds modstandere at faa oprettet en landbrugsskole i Lumby og det var meningen, at den skulle virke som en modsætning til Kolds skole. Lumby-skolen fik dog aldrig videre betydning, skønt der blev ofret mange penge paa den af staten og Odense amts skoleraad. Mange aar senere fik Klaus Berntsen den opgave (som amtsraadsmedlem) at sælge Lumbyskolen med dens tilbehør. De mænd, der stiftede skolen, drømte næppe om, at det skulle blive en af Kr. Kolds elever, der skrinlagde deres mislykkede værk. (Klaus Berntsens erindringer 1921, s 63). Friskolekredsen fik tilknytning til Odense valgmenighed, og der er stadigt en del sognebaandsløsere væsentlig af friskolekredsens folk.

I sognets vestlige del, omkring Taarup, holdtes 1880 nogle møder hos gdjr *Mads Jørgensen,* der tidligere havde været forpagter hos præsten Hans Agerbech. Mads Jørgensens søn, Andreas Madsen, oprettede senere en lille friskole (Elholm) paa sognegrænsen mellem Lumby og Allesø.

Efter den strenge og embedsmyndigt prægede provst *Hald* kom den milde og folkekære pastor *Urban Hansen.* Han var (som Hald) fra Odense, og hans og hans hustrus vennesæle færd i sognet blev i høj grad paaskønnet. Kirkegangen var til daglig jævnt god, ved højtiderne var kirken overfyldt. Da folketallet voksede i Stige, blev der trang til en kirke der, og ved pastor Urban Hansens arbejde blev der bygget kirke 1886.

Omkr 1890 samledes en lille flok, som kaldtes »de hellige« til smaa møder i hjemmene. I Anderup var der en mand »Hellig Mads,« i Taarup var der en mand »Hellig Jakob,« som vist var grundtvigske, de virkede i det stille for deres tro. Provst *Balslev* var en anselig prælatskikkelse, der var velkendt med fynboerne, afholdt og anset. Pastor *Leth* indførte regelmæssige ungdomsmøder i præstegaarden og stiftede en santalkreds med mdl møder i præstegaarden.

Sognet har ogsaa været præget af dygtige lærere, den gamle førstelærer *Westergaard*

var meget afholdt, han efterfulgtes af sin svigersøn, den dygtige og afholdte lærer *Thomsen,* en lærerinde, frk *Hanne Pedersen,* var højskolepaavirket, hun ledede en pogeskole i Taarup. Da hun blev gift med møllebygger *A. C. Andersen* i Taarup, fortsatte hun sit arbejde blandt sognets børn.

Stige blev atter i 1940'erne omtalt over hele landet – i en skolesag. Førstelærer *Johannes Hansen* († 1954) blev angrebet af tuberkulose, men overvandt sygdommen og blev erklæret smittefri, men da han ville genoptage sin skolegerning, nægtede en stor del af forældrene at sende deres børn i skole, idet de trods lægeerklæringen frygtede smittefare. Sagen syntes en overgang at være gaaet fuldstændig i haardknude, og daværende undervisningsminister Hartvig Frisch saa ingen anden udvej end en afskedigelse under saa milde former som muligt. Da greb Danmarks Lærerforening ind, og stillede sig ved lærer Hansens side. Han skulle ikke vige for en opfanatiseret lokal stemning. Mange dramatiske momenter rummede sagen. Ejendommelige situationer, som aldrig er kommet til offentlighedens kundskab, opstod, men midt i de bevægede begivenheder stod først og fremmest Danmarks Lærerforenings formand, førstelærer *Niels Nielsen,* fast og afgjort paa det retsstandpunkt, som til sidst sejrede. Lærer Hansen vendte tilbage til sin skole, og det gik lykkeligt.

Ved hans begravelse udtalte pastor *Poul Petersen,* Østrup, bl a:

– »Vi, der lærte lærerhjemmet i Stige at kende, lærte at sætte pris paa dette hjem. Vi syntes, at han havde fortjent en række lyse og gode aar som oprejsning for de bitre og smertefulde dage, han havde haft. Det var strengt at høre, at en ny sygdom skulle ramme ham og gøre en ende paa hans liv.

Det tristeste og mest nedslaaende minde om en mand er, at der ingenting blev staaende efter ham. Men der staar lyse, smukke minder efter lærer Hansen. Han var et menneske, der fik den lykke at sætte præg paa sit liv og sin gerning.

Vi vil mindes ham for hans ubestikkelige hæderlighed og retfærdighed. Det var en prøvelse for ham, at hans liv skulle bæres frem for øjnene af mange mennesker. Og hvis han ikke havde haft saa meget rigt og godt i sin karakter, var det endt i den dybeste tragedie for ham.«

Det lykkedes ham i langt højere grad end man havde ventet at formidle mellem modsætningerne i forældre- og skolekredse.

Sognet har fostret to husmandsførere, **Lars Hansen** (* 1857, † 1940) husmand i Anderup, flittig pennefører, foregangsmand i husmandsbevægelsen paa Fyn, hans optegnelser ses i »Den fynske husmand,« 1. juli 36, og **Julius Eriksen** (* 1867, † 1919) i Stige.

1921 oplyses: Kkg god i L, mindre god i Stige. Folkekirkelighed præger de aandelige forhold, 2 fh, 2 friskoler, c 200 sbl til Odense valgmgh fra ældre tid, 1930: Kkg 10 og 7 pct, 3 fh, uden særpræg, 100 sbl, 1942: Kkg 8 og 3 pct, sognemgh uden særpræg, 3 fh, 2 friskoler, 109 sbl til Odense valgmgh, hvis præst holder gudstj i L kirke, 1950: Kkg 7 og 5 pct, splittethed paa grund af valgmgh og Odense nærhed, men vaagnende forstaaelse af disse mangler samt bestræbelse for at samle sognets beboere i kulturelt samarbejde. Sognemgh uden særpræg, ungdomsm, børnegudstj, 3 fh, 1 friskole, 189 sbl til valgmgh, 1954: Kkg 5 og 2 pct, uden særpræg, ungdomsm i pgd, børnegudstj, 144 sbl til Odense valgmgh.

Lumby kirke (Sct Katharina) er oprindelig romansk, af kamp, senere ombygget af munkesten og forsynet med romansk apsis. Kamgavlet taarn, lille vaabenhus mod nord. Kor og taarn har gotiske hvælvinger, mens skibets hvælvinger er styrtet ned og erstattet af fladt gibsloft. Altertavle fra 1856 (F. Storck: Den velsignende Kristus), rokokkoprædikestol, granitfont, gotisk krucifix, klokker fra 14. aarh, og 1491. 250 sd. Nyt orgel. Ligkapel.

Stige kirke, opført 1886, arkitekt Haugsted, byggesum 22.000 kr, af røde mursten, er en korskirke, bestaar af skib, kor, apsis og taarn med spir mod sydøst. Fladt, dekoreret bjælkeloft. Altertavle af A. Dorph: Jesus vandrer paa søen, alabastfont. 200 sd. Ligkapel fra 1894. nyt orgel.

Altergæster: 1920: 600, 1934: 380, 1942: 230 og 79, 1953: 200 og 75.
Folketal: 1850: 1733, 1901: 1798, 1921: 2158, 1950: 3070.
Menighedsraad: 1920: 1 gr, 6 u p, 1934: 3 gr, 3 soc, 7 u p, 1942: 1 gr, 4 soc, 9 u p, 1949: 5 soc, 9 u p (KC), 1953: 14 u p.
Kommunevalg: 1943: Soc 319 (3), rad 130 (1), kons 180 (2), venstre 289 (3), 1954: Soc 574 (4), rad 166 (1), kons 148 (1), venstre 443 (3).

Sognepræst

Indt 1857: a) 66 rug, 164 byg, 67 havre, 56 rdl, b) af hver mensalgaard (over 5 td hartk): 2 td havre, 4 gæs, 2 høns m m, d) 330 rdl, e) 70 td ld. — 1870: Regul 2860 kr, netto 5894 kr. — 1913: 1. kl, 1931: 1. kl, 1946: 2. kl.

Pgd fra 1735 og 1804 afløstes 1952 af en ny præstebolig.

11. 9. sept 1844–27. dec 82 (sp Lunde 16. okt 40): Provst **Christian Holger Hald,** * 18. febr 05 Odense. Forældre: Prokurist Hans Peter H og Mathea Basse. Stud Odense 23, c jan 28 (1), adjunkt Odense, sp Norup 14. juli 30, provst Lunde-Skam-Skovby herr 18. juli 44, r af Dbg 60, Dbm ved sit 50 aars jubilæum 80, afsk 27. dec 82, † 20. dec 87. ~ 7. nov 29 Abigael Christensen, * 1. maj 10 Frijsenborg, † 8. okt 80. Forældre: Forpagter Frederik C og Bodil Kirstine Dahl.

Provst Hald, der havde alle sine præsteembeder her i provstiet, var udpræget embedsmand uden forstaaelse for det nye, der brød frem i tiden, se ovf. Han var en nidkær provst, helt igennem af den gamle skole, samvittighedsfuld og punktlig, skarp modstander af grundtvigianismen.

12. 10. marts 1883–20. jan 1903 (Dsk sømandspræst Hull 22. jan 73): **Christian Urban Hansen,** * 16. dec 44 Odense. Forældre: Raadmand, kbmd, sparekassedirektør Hans Urban H og Christine Mariane Kingo. Stud Odense 63, c 71^2 (h_1), † 20. jan 03. ~ 18. juli 73 Antonie Bruun, * 26. dec 48 Assens, † 27. april 34. Forældre: Kbmd, svensk-norsk vicekonsul Bertel B og Margrethe Sophie Frederikke Brasch.

Pastor Urban Hansen var provst Halds modsætning. Han var en mild og folkelig mand, en ægte fynbo. Han stod fra sin ungdom Vilhelm Birkedal nær og var 1871 engageret til at være Birkedals kapellan, men ministeriet lod hans ansøgning ubesvaret, hvorefter ansøgningen efter længere tids forgæves venten blev taget tilbage. H fik saa en meget paaskønnet gerning i Hull, og her i Lumby skabte han og hans hustru en meget venlig indstilling over

for kirken. Han var harmonisk og hjertelig i al sin færd, hvilket passede godt med befolkningens gammeldags folkekirkelige indstilling. Han gjorde et stort arbejde for opførelsen af kirken i Stige. Han blev meget savnet, da han døde, beboerne rejste en smuk mindesten over ham. Maleri af ham og sølvkrans findes i begge kirker.

13. 28. marts 1903–25. sept 21 (sp Haarslev 27. dec 84): Provst **Lauritz Nicolai Vilhelm Balslev,** * 6. aug 50 Haarslev. Faderen: Sp i Haarslev (af Haarslev) J. B. C, † 85, se der. Stud Haderslev læreres skole 69, c 75^2 (h_1), uord medhj Brændekilde-B, hjpr Øster Egesborg 3. april 77, do Haarslev 6. sept 80, provst Lunde-Skam-Skovby herr 22. jan 94, r af Dbg 00, afsk 25. sept 21, Dbm 21, † 16. april 23. ~ 14. okt 80 Ingeborg Dorph, * 17. juni 55 Ø Egesborg, † 91, se der. – Sønner: Vor Frue k, Aarhus og Nebsager-B. Brødre: Paarup, Sulsted-A, Tiset. Søster ~ Klausen, Soderup-KE. Stamt 4 (Balslev). Hustrus søstre ~ Thygesen, Odder og Brix, Skødstrup. Broder: Førslev. Stamt 32. (Dorph).

Fmd. Tiendeafløsningskomm i Fyns stift.

Udg foruden enkelte lejlighedstaler 83: Kristelig ledsager, 2. opl 86, oversat til svensk og tysk, 85: Udg sm m provst John Hansen: En lille huspostille og sm m M. E. Mathiesen: 100 sange til brug ved foredragsmøder, 15: Ligbrænding.

Det vakte forbavselse og nogen fortrydelse, at B 1903 søgte bort fra Haarslev, hvor hans slægt havde været sp siden 1778 i 3 led med 4 præster. Det var heller ikke med let hjerte han forlod Haarslev, men hensynet til børnenes skolegang blev det afgørende. – Han var en smuk mand af anselig, næsten herkulisk størrelse, en dertil svarende venlig stentorstemme, der dog i almindelighed var mild og blød med en venlig fynsk klang, en stor arbejdsevne og administrativ dygtighed, som der blev god brug for i hans forskellige embeder, blandt venner et bredt og djærvt lune, – og endelig en barnlig, gammeldags tro (Slægten B, 1939, s 103). Han var en frisk og myndig prædikant, der havde god kirkegang, en førende skikkelse hvor han kom, præget af gudsfrygt og kærlighed til konge og fædreland. Han tilhørte nærmest KC, men var ikke snæver partimand. Provst *John Hansen,* Gislev, var hans ven, og de udgav sammen en lille huspostille, der især tog sigte paa jævne mennesker og udmærker sig ved sund enfold og velgørende varme. Han udgav ogsaa en meget læst lille andagtsbog. Som emeritus virkede han som hjpr (i Herlufsmagle.) Se iøvr under Haarslev.

Fr. Barfod: Et livs erindringer, 1938, s 144, 146. KLfN, I, 206.

14. 13. jan 1922–1. april 42 (sp Østbirk-Y 5. sept 08): **Annus Marinus Nielsen Leth,** * 17. dec 72 Aarhus. Forældre: Kbmd Lars Nielsen L og Johanne Frederiksen. Stud Mtrp 92, c 98^2 (h_1), hjpr Sdr Stenderup 11. jan 99, kkp Hvirring-H 21. aug 03, afsk 1. april 42. ~ 23. okt 00 Astrid Valborg Bennetzen, * 21. maj 75 Kolding, † 26. april 23. Forældre: Overretssagfører Hans Chr. B og Therese Marie Joh. Reimers (søster til fru Grove-Rasmussen, Sct Hans k, Odense).

BM Fyns stifts menighedsraadsforening 34—42.

Udg 09: Fjordby præstegaard, fortælling, 26: Ruth Dybe, fortælling, 41: Pastor Jonas C. Olsen, hans forhold til »svogeren Søren Kierkegaard og hans præstegerning«, 2 kronikker i Kr Dbl, 44: Mindeskrift om livlæge Joachim Dietrich Brandis, Leths hustrus oldefader. Flere kronikker og artikler.

15. 4. aug 1942 (sp Ørslevkloster-Ø 11. marts 32): **Karl Povl Larsen,** * 14. aug 02 Sundby, Kbhvn. Forældre: Maskinmester Hans Henrik L og Anna Marie Frederikke Wendt. Stud Frborg 20, c 26^2 (h_1), sekretær KFUM, Haderslev 27. ~ 12. sept 32 Maren Clemensen, * 25. jan 95 Hylke, Seest sogn. Forældre: Rentier Johannes Nikolaj C og Lene Hansen Møller.

Litt: Jac. Madsen, s 103—06, Vilh. Birkedal: Pers erindringer, II, 1890, s 94 f, Holger Begtrup: Dsk menighedsliv i grundtvigske kredse, III, 1932, s 76 f, Carlsen-Skiødt: Aandeligt liv i Odense og paa Nordfyn, 1933, s 149 f, Dsk kirketid, 1851, m m, Christine Reimers: Nordfynsk bondeliv i mands minde, Om Stige, se Verdens-speilet 1908—09, s 893: Et fynsk stykke Holland, Om Stige friskole, se Højskolebl 1912, sp 691 f, Skat Arildsen i Personalhists tid, 1939, s 187 f, Fr. Nygaard: Kristenliv, s 155 f.

ALLESØ—NÆSBYHOVEDBROBY

(Med filialkirke i Næsby).

Allesø sogn, 836 ha, er fladt, frugtbart og skovløst. Ved A begynder »Sletten.« Byen: A med fh fra 1936.

Næsbyhovedbroby sogn, 1442 ha, er aflangt fra SØ til NV, danner en højderyg, der skraaner mod enge mod syd og mod en dalsænkning mod nord, udgaaende fra Odense fjord. En del mose. Den idylliske kløft Spurvelund. Frugtbart, lidt skov. Mange i smaa kaar. Præges af Odenses nærhed. Byerne: Næsbyhovedbroby med fh fra 1900, Kirkendrup, Næsby, Skovhøjrup, Søhus, Næsby er forstad til Odense.

I Vimose er gjort betydelige oldtidsfund.

Det kirkelige liv. Allesø-N er i flere indberetninger blevet henregnet til »de døde sogne« med ringe kirkeligt liv og interesse. Indtil 1844 havde der været enkelte uheldige præster, den sidste fik vist henstilling om at søge afsked, da man »ikke havde altfor tryg tillid til hans ædruelighed« (W. I, 81). Der har været afholdt baade IM's og grundtvigske møder i forsamlingshusene, men uden større tilslutning, enkelte IM i N, nogle sognebaandsløsere til Odense valgmgh. I den del af N sogn, som grænser op til Odense, har der i senere aar været stærk bebyggelse, der er 1723 indb i N stationsby.

Blandt kendte lægfolk kan nævnes pastoratets historiker, folketingsmand *R. Chr. Sørensen,* Allesø, og proprietær *Valdemar Jespersen,* N, † 33, medlem af KC's Landsstyrelse 1919–31, medlem af det kirkepolitiske udvalg af 1928, valgt af menighedsraadene.

Endvidere førstelærer *Jens Møller* (* 77 i Lumby, lærer i Næsbyhovedbroby 13), medlem af menighedsraadet og fmd for værgeraadet, og friskolelærerinde, fru Karen M. Kobbeltved, * Lose (* 76, dt af pastor Lose, Skeby-O, lærerinde i Næsbyhovedbroby 21), fmd for menighedsraadet i N.

1907 oplyses: Kkg ret god i A, ringe i N, ringe aandelig sans, intet særpræg, 6 sbl, 1922: Kkg 7 og 3 pct, mange søger nabokirker, rolige forhold, næsten intet bevidst menighedsliv, velvilje, 11 fam sbl, 1934: Kkg 4 og 2 pct, meget lidt bevidst kristenliv, lidt IM i N 55 sbl, 1942: Kkg 6–5–2,5 pct, 50 sbl, enkelte baptister, sp læser med konf i N, 1950: Kkg 6–5–1,5 pct, 50 sbl, enkelte baptister. Mange i smaa kaar, 1954: Kkg 5–6–1,5 pct. Rolige forhold (i N for rolige), sdsk, FDF, 2 fh, 40 sbl.

Allesø kirke er sengotisk, af mursten, bestaar af skib, taarn og vaabenhus mod syd, blindingsprydede kamgavle. Skib og taarnrum er hvælvede, koret har fladt loft. Restaureret 1914. Altertavle (Tony Muller: Jesus velsigner børnene) fra 1914. Det zinkkrucifix, der tidligere stod paa altret, hænger nu paa sideveggen. Prædikestol og stolestader fra 1914. Romansk font, klokke fra 1453. Series pastorum, skænket 1914 af folketingsmd Sørensen-Allesø. 120 sd.

Næsbyhovedbroby kirke er smuk. Oprindelig tidliggotisk af mursten, saa ombygget, bestaar af skib og taarn med smukke, blindingsprydede kamgavle, lille vaabenhus mod syd. Skibet har fladt loft, kor og taarnrum er hvælvede. Sengotisk fløjaltertavle med korsfæstelsen i midten, prædikestol fra 1577, smuk romansk font med figurer, krucifix fra 1660, skænket af grevinde Danner. 135 sd.

Mackeprang: Døbefonte, s 54, 124, 126—28.

Næsby filialkirke, indviet 6. dec 1942, opf af mursten, arkitekt Brücker. Byggesum 240.000 kr. Glasmaleri (Opstandelsen) ved Georg Poulsen fra 1951. 250 sd.

Altergæster: 1922: 255 og 245, 1934: 58 og 93, 1942: 119 og 110, 1950: 35 og 70 og 135, 1953: 100 og 250 og 135.
Folketal: 1850: 404 og 693, 1901: 425 og 773, 1921: 469 og 1008, 1950: 489 og 2565.
Menighedsraad opgives gn alle aarene som u p.
Kommunevalg: 1943: Soc 265 (4), rad 194 (2), kons 205 (3), venstre 178 (2), 1954: Soc 585 (5), rad 91 og 75 (1), kons 277 (3), venstre 228 (2).

Sognepræst

Indt 1857: a) 60 rug, 196 byg, 65 havre, b) 325 rdl, 16 byg, c) naturalier, d) 300 rdl, e) 75 td ld, stor firlænget bindingsværkspgd. — 1870: Regul 2200 kr, netto 5564 kr. — 1913: 1. kl, 1931: 2. kl, 1946: 2. kl.

Pgd var under den sidste del af besættelsen beslaglagt og belagt med tyske flygtninge. Den var derefter saa medtaget, at der 1947 maatte købes en ny pgd, opført 1935.

21. 9. dec 1848–16. dec 72 (sp Guldbjerg-NS 17. maj 36): **Even Christoffer Meldal,** * 14. juni 04 Kbhvn. Forældre: Sp i Kallehave Carsten Nicolai M, † 33, og Ambrosia Paludan Hoelfeldt. Stud Vordingborg 22, c apr 27 (l), ord kat Bogense-S 16. april 30, r af Dbg 64, † 16. dec 72. ~ 4. marts 42 Elisabeth Barfoed, * 7. febr 16 Avernakø, † 13. april 57. Forældre: Sp i Jordløse-H Thomas B, † 45 (stamt 5) og Christine Quist. – Datter ~ Balslev, Tiset. Broder: Taars, Lolland. Stamt 86 (Nyholm). Gl norsk præsteslægt.

22. 11. marts 1873–4. nov 82 (sp Norup 10. dec 68): **Christian Gustav Svelmøe,** * 27. marts 21 Søndersø. Forældre: Lærer Carl Jacob S og Ane Margrethe Elisabeth Petersen. Stud Odense 38, c apr 44 (h), hjpr Støvring-M 27. jan 49, vikar Sct Nicolai k, Svendborg 50, hjpr Nyborg 30. marts 52, sp Jelstrup-L 10. juni 59, † 4. nov 82. ~ 27. april 54 Rudolphine Alexandrine Sophie Edsberg, * 22. okt 18 Middelfart, † c 90. Faderen: Sp Søndersø, † 71, se der.

Hjælpepræst hos pastor Svelmøe

1882: **V. E. Simonsen,** se Niløse.

23. 9. jan 1883–20. okt 1906 (sp Tømmerup 19. maj 77): **Johan Peter Jørgen Engholm,** * 20. jan 35 Kbhvn. Forældre: Kolonibestyrer i Grønland, senere skibsinventariehdlr i Kbhvn Johan Peter E og Charlotte Mariane Hansen. Stud Brgdssk C 52, lærer Schneekl skole og Brgdssk C, c 60[1] (h_1), hjpr Ørslev-S 4. sept 60, do Tømmerup 1. juni 67, kst sp Christiansø 26. nov 67, sp Torslev-S 5. maj 74, afsk 20. okt 06, † 3. sept 10. ~ 28. maj 61 Ane Marie Sophie Frederikke Wille, * 27. marts 35 Kbhvn, † 2. okt 12. Forældre: Krigsraad, lærer Hans Jørgen W (søn af stiftsprovst W, Trondhjem, † 08) og Ane Margrethe Hansen. – Broder: Skamby.

Udg 65: Et skrift imod baptisterne om barnedaaben, oversat: Schade: Hvad fattes mig endnu? og Jonas Ramus: Naadens aandelige markedstid, oversat og bearbejdet flere religiøse smaaskrifter 61—67, skrev artikler i IMtid, og i Kirkeligt maanedsblad.

24. 18. jan 1907–13. juni 22 (sp Agersø 21. nov 92): **Hans Carl Adam Julius Gjerding,** * 18. maj 61 Kbhvn. Forældre: Assistent ved DSB, løjtnant Ove Jacob Frits G og Caroline Marie Theodora Bech. Stud Viborg 80, huslærer, c 90[1] (h_2), ord kat Trinitatis k, Kbhvn 18. april 90, † 13. juni 22. ~ 18. dec 94 Gerda Mygdal, * 1. juni 63 Sø-Torup, Braaby. Forældre: Apoteker Oluf M og Eleonora Dorthea Ulstrup. – Faster ~ Müller, Gadstrup-S. Hustrus farbroder: Mygdal, Dover-V.

Pastor G var fmd for hjælpekasse og værgeraad, en dygtig og afholdt præst. Skrev nogle prædikener i Skelskør avis. Især mindes han for sin vennesæle, værdige optræden, for samvittighedsfuldhed i sin gerning. Han og hans udmærkede hustru havde et smukt og gæstfrit hjem. Mens han var her, var han uden særligt retningspræg.

25. 18. okt 1922–14. okt 35 (sp Sandby 16. aug 09): **Oskar Ernst Villiam Denker,** * 12. juni 70 Kbhvn. Forældre: Fuldmægtig i magistratens 4. afd, c polyt Frands Vilhelm Ferdinand D og Agnes Louise Feilberg af Frederikssted. Stud Mtrp 88, c 99[1] (h_2), huslærer Gunderuplund 99, Lilliendal 01, hjpr Karlby-V 15. nov 02–05, vikar flere steder, hjpr Store Magleby-D 08, afsk 14. okt 35, † 6. okt 47. ~ 18. nov 09 Ida Marie Jutta Baumann, * 28. maj 85 Store Magleby. Faderen: Sp Store Magleby-D, † 16, se der. Stamt 28 (Feilberg).

Pastor Denker sluttede sig af hele sit hjerte til Kirkeligt Centrum. Han var en kultiveret mand, han elskede folkekirken, men havde en lidt ejendommelig natur og mødte forskellige vanskeligheder. Som prædikant samlede han ikke mange.

26. 6. febr 1936–1. okt 1941 (sp Langaa-Ø 19. juni 27): **N. P. Hansen,** fl t Gudbjerg, se der.

27. 30. jan 1942 (hjpr Sjørslev-A 23. okt 40): **Erik Knudsen,** * 6. nov 14 Kbhvn. Faderen: Sp Holme-T, se der. Stud Aarhus 33, c 39[2] (l). ~ 12. maj 41 Ida Kirstine Leth Pedersen, * 10. okt 14 Aarhus. Forældre: Lærer, c mag Anders Peter Leth P og Petra Pedersen.

Litt: Jac. Madsen, s 44, 98—100, R. C. Sørensen-Allesø: En fynsk sognekommune gn tiderne, 1916, om Næsbyhoved slot, se Iversen i Almennyttige samlinger, XXVII, 1793, s 132 f.

Skam herred

KROGSBØLLE

Krogsbølle sogn, 3645 ha, det nordligste paa Fyn, omgives af Kattegat og Næraa strand. Lavtliggende, overvejende fladt, en del smaaøer er nu landfaste, temmelig skovrigt, naturskønt, sand- og lermuldet jord. Byerne: K med mh fra 1901, Agernæs, Tørresø, Baardesø med fh fra 1884, Gundstrup, Gyngstrup, hg Egebjerggaard (tidl Einsiedelsborg) og Kørup.

Sognet udgjorde oprindeligt 3 sogne: *Hundstrup, Kørup* og *Agernæs,* og det har en ejendommelig sogne- og kirkehistorie, hvor baade sognets natur og herremandsnykker har spillet ind. Sognet bestod oprindelig af flere øer, er langstrakt, det deles af den lange, nu inddæmmede vig, og at byerne har været adskilt mærkes f eks ved, at der til for faa aar siden taltes forskellig dialekt i de forskellige byer.

Sognet har iøvrigt fra oldtiden været noget for sig selv, idet det laa uden for det egentlige Fyns fastland og bestod som nævnt af flere øer: Tørres-ø, Baardes-ø, Jørgens-ø, men ved inddæmningen 1781 er de nu alle eet med Fyn, hver af de tidligere øer har dog sit særpræg.

Yderst mod havet ligger Agernæs fælled, kaldet »Flyvesandet,« gammel havbund med lave klitter ud mod havet. Storskoven ved Einsidelborg skal have bredt sig langs hele Næraa strand; her er endnu smuk egebevoksning og her er store hejrekolonier. Kysten langs Kattegat er snorlige.

Ved store udstykninger fra hg Egebjerggaard bygges der 1953–55 en hel ny by, kaldet Egeby, tæt ved Storskov og Flyvesandet. En anden udstykning fra hg Kørup paagaar fra 1955. Ved udstykningerne bliver der mere end 30 nye husmandsbrug i sognet.

Ved klemmebrev af 1555 blev Kørup kirke befalet nedbrudt, og beboerne henvistes til Agernæs kirke, hvortil Hundstrup var anneks. Sidst i 16. aarhundrede lod **Mouritz Podebusk** til Kørup en ny statelig kirke opføre tæt op til gaarden Kørup, efter at han havde faaet tilladelse til at nedbryde Agernæs kirke. Den ny kirke (Hellig trefoldighedskirke) blev indviet 1602, og Hundstrup blev dens anneks, medens der indrettedes et bedehus i Agernæs; dette omdannedes 1787 til hospital. 1633—43 hører man tale om, at **Henrik Podebusk** ønskede at faa Hundstrup kirke nedlagt og anvende materialer derfra til reparation af Agernæs kirke, som altsaa paa den tid ikke kan have været nedrevet. Endnu 1706 stod der betydelige rester af den. 1676 var der planer om at nedrive Nr Næraa kirke, og beboerne skulle henvises til Kørup kirke, hvortil Nørre Højrup, som da var anneks til Nr Næraa, saa skulle henlægges. Ved reskript af 1781 blev Kørup kirke nedlagt, og de i kirken begravede medlemmer af slægten Podebusk blev overført til Rygen, hvor familiens stamsæde var. Hundstrup kirke kaldes siden 1781 **Krogsbølle** kirke, efter at byen Hundstrup var nedbrændt og derefter genopbygget under navnet Krogsbølle.

Byen *Tørresø* henvistes til Agernæs kirke, saalænge den eksisterede, senere til Kørup paa den anden side af vandet. Saa længe der ikke var kirke i Kørup, henvistes folk derfra til Nr Næraa eller Hundstrup, men sognekirken var i Agernæs hinsides vandet. Derfor alle disse planer om nedrivning og opbygning af kirker. – Men hertil kommer herremandsnykkerne. Kørup gl kirke blev vist revet ned, fordi Kørup by opslugtes af herregaarden Kørup. Mouritz Podebusk, der var en ambitiøs herre, byggede sit renæssanceslot, hg Kørup, som staar endnu, og da han ikke var tilfreds med at være henvist til Hundstrup kirke, opførte han den store kirke (Kørup), men han døde inden indvielsen 1602. Saa forfaldt Hundstrup og Agernæs kirker, og i den økonomiske nedgangstid efter svenskekrigen forfaldt ogsaa den imponerende Kørup kirke (Fyns anseligste landsbykirke).

1781 var et betydningsfuldt aar for sognet. Tiderne var nu bedre. Grev *Joakim Moltke* købte de to gaarde (baronier). Han var reformivrig og handlekraftig. Han begyndte 1781 inddæmningen, der afsluttedes 1795 af *Ulrich Roepstorff,* (der rejste en mindesten i Agernæs over Moltke for inddæmningen af c 1300 td ld). Alt dette fik kirkelig betydning, idet sognene nu fandt det leje, hvori Krogsbølle sogn er i dag. Kørup kirke blev brudt ned og stenene derfra anvendtes til anlæg af en vej mellem de to herregaarde uden at nogen protesterede (det var i rationalismens tid) og bedehuset i Agernæs blev som nævnt hospital (alderdomshjem for godsets folk). Agernæs sogn lagdes under det nye Krogsbølle sogn, og kirken (hidtil Hundstrup), der blev centralt beliggende, udvidedes, fik sit særprægede taarn og et krucifix fra Kørup kirke overførtes hertil. Præstegaarden forblev i Agernæs til 1894, meget upraktiskt beliggende.

Ligesom sognet har særegne naturforhold, har det ofte haft særegne *kirkelige* forhold. Der var i gamle dage ofte vanskeligheder for præsten, (som boede i Agernæs) ved at komme over vandet ved vintertid til Kørup kirke, og præsten *Hans Gjødesen,* (sp her 1674–1713) klagede over den livsfarlige kirkevej; engang brast isen under hans køretøj, hest og vogn blev i isen, og præsten maatte gennem vand, is og mudder redde sig i land. For at raade bod paa dette blev det simple bedehus (af bindingsværk, med straatag) opført 1738, i Agernæs, og her blev der holdt gudstjeneste til 1787. Degnen i Gyngstrup skulle holde daglig andagt for beboerne der fra Mikkelsdag til paaske; der var en retssag mod degnen *Hans Struch* (1712–36), fordi han ikke holdt disse andagter. – Under svenskekrigen døjede sognet meget. Vedel Simonsen fortæller oprørende eksempler derpaa. Præsten *Gjøde Hansen* (1634–74) klagede over den ligegyldighed og forsømmelighed, som herren til Einsidelsborg viste over for kirken.

1831–44 var den kendte provst *H. J. E. Knudsen* (se Gislev-E) sp her. I aaret 1850 skrev pastor *West:* »Beboerne her har fordums haft ord for uregerlighed og ligegyldighed over for deres børns undervisning. Heri er sket en fremgang til det bedre, som er kendelig, om det maa indrømmes, at »Sletten«s beboere overhovedet hører til de mindst dannede og har de mindste aandelige interesser af Fyns vakte beboere. Tilbøjelighed til svir og drik er endnu kun altfor almindelig, ligesom der fødes mange uægte børn. Ogsaa kirke- og skolegang lader endnu meget tilbage at ønske. Derimod maa beboerne nu kaldes en fredelig, arbejdsom og tarvelig

slægt, blandt hvilke egentlige forbrydelser og grovere lovovertrædelser er meget sjældne.« I Hertz' Efterretninger 1857 hedder at »beboerne almindelig staar noget tilbage i kulturfremskridt for det øvrige Fyn.«

Omkr 1850 drev mormonerne en ivrig propaganda uden større resultater, omtrent samtidigt fik opvækkelsen indpas, især gennem unge mænd, der havde været soldater i Odense og der havde mødt den fynske vækkelse. Lærer *Lars Christensen,* Tørresø, var en alvorligt troende mand. Han begyndte 1850 at samle folk hver søndag til andagt i skolen, og her nedlagdes spirer til de følgende aars trosliv i sognet. 1853 gav pastor *Wendelboe* lærer Christensen tilladelse til at lade afholde gudelige forsamlinger ved lægprædikanten, skrædder *Rasmus Jørgensen,* Birkum. Nu samledes der ikke faa mennesker i Tørresø skole. Senere kom lægprædikanten *Johan Nielsen,* Skaarupør. Han reparerede folks ure om dagen og indbød samtidigt til de møder, han holdt i skolen om aftenen. *Rasmus Nielsen* fra Ejby (se pag 28) kom her ogsaa, og da lærer Christensen døde, holdtes møderne hos gdjr *Markvard Christensen,* Baardesø. Pastor Wendelboe havde stor kirkegang, han var Vilh. Birkedals ven, medlem af det grundtvigske konvent, og ved en Hellig 3 kongersgudstjeneste 1882 slog han til lyd for Santalmissionen (Birkedal var fmd for den dsk santalkomité) og Santalmissionen fik efterhaanden en stor plads i befolkningens hjerter, især i pastor Withs tid. Pastor *Th. Rørdam* kom her ofte i den tid han var i Norup, hans grundtvigske præg og stærke forkyndelse af daaben virkede til at bremse baptisterne, som i 70–80'erne drev en del propaganda her.

Sognet var som helhed præget af afsides beliggenhed og af gammeldags forhold, indtil de kirkelige retninger holdt deres indtog. I 1870'erne begyndte *Kr. Anker* en lille friskole i »Lillebro.« Han var født 1848, søn af en fordrukken herregaardsdaglejer i sognet her, men blev aandelig vakt, paavirket baade af *Kr. Kold* og *Th. Rørdam,* Norup. Han kom senere paa Askov, rejste 1881 til USA, hvor han blev præst og forstander for præsteskolen i Elk Horn, Des Moines. Han besøgte Krogsbølle flere gange og døde 1929 og mindes som en »dyb tænker og taler af rang.«

Pastor *Carstensen* havde ikke noget med de grundtvigske at gøre. 1903 oprettedes en *friskole* i Baardesø, og en del familier løste sognebaand til Odense valgmenighed. I spidsen for de grundtvigske stod gdjr *Chr. Pedersen,* Baardesø, og fru *Marie Andersen,* en ejendommelig og fremragende kvinde, der som gift gaardmandskone tog paa højskole hos Thomas Bredsdorff i Roskilde. Hun var ivrig for kvindesagen og afholdssagen. I det hele gik grundtvigianismen og afholdssagen haand i haand her, dog ikke uden en vis indbyrdes rivalisering, fordi nogle lagde mest vægt paa det ene, andre paa det andet. I de første c 30 aar var den grundtvigske *ungdomsforening* en stærk faktor i sognet med støtte hos vaagne lægfolk og hos friskolelærerinderne. Der blev gennem dem vakt interesse for gymnastik- og skyttesag og andet folkeligt liv. Men i 1920-erne gled foreningen ud af DdU, og meget af det gamle grundtvigske præg forsvandt. De grundtvigske opførte et fh, hvor der blev holdt gode foredragsmøder. Valgmenighedspræsten fra Odense kom her jævnlgt og holdt gudstjeneste. Meget af dette er senere stagneret. I friskolen virkede 1912–46 frk *Marie Berthelsen* som lærerinde († 1950) et dygtigt og retlinet menneske, myndig i sin undervisning, en dyb kristen, der med aarene sluttede sig varmt til santalmissionsarbejdet og til sognepræsten. De grundtvigske havde lidt svært ved at forstaa, at hun ogsaa gik til IM's møder. Da hun tog sin afsked, gik friskolen ind.

Indre Mission kom til sognet 1885, da *Hans Chr. Beck* holdt sit første møde her hos gdjr *Knud Rasmussen,* Tørresø. 1889 begyndte søndagsskolen i Baardesø, senere flyttet til Tørresø og Gyngstrup skoler. 1890 stiftedes en DMS kreds med 25 medl. Pastor *Carstensen* stillede sig i begyndelsen ret venligt over for IM, men IM udviklede sig meget selvstændigt, baaret oppe af de indremissionærer, der kom her og talte, og af en lille virksom kreds. 30. nov 1900 indviede *Vilhelm Beck* missionshuset. Det var en stor dag for IM paa egnen. Her blev holdt mange møder og gjort et flittigt arbejde. 1906 stiftedes KFUM og KFUK. IM's ledere var murer *Hans Rasmussen,* Krogsbølle, kbmd *Hans Hansen,* Tørresø, syerske *Stine Rasmussen,* Baardesø. Pastor Carstensen kom i alvorligt misforhold til menigheden (s ndf), og han maatte have kapellan, først pastor *Balslev* og senere Carstensens søn. Balslev arbejdede sm m IM og pastor *Thomsen,* Norup, som ofte talte her. Desuden kom her stadigt en række indremissionærer, især *Søren Beck, Martin Rasmussen, Chr. Henriksen, Mads Lind* og *H. C. Vandt, J. Skydsgaard* samt kmhr *Barner.* I aarene op til 1. verdenskrig afholdtes store missionsmøder i sognet, hvor navnlig bymiss *Olaf Myltoft* fra København fik afgørende betydning for mange unge i sognet. Der var mange prægtige medlemmer, bl a kbmd *Hans Hansen,* Tørresø, som trofast passede baade sin butik, sit arbejde paa Einsiedelsborg og sin gerning i IM. Han og hans hustru virkede ved deres færd og frimodige vidnesbyrd som en prædiken for os alle ... praktisk kristendom af høj karat. Desuden de to ældre piger, *Lone Larsen* og *Stine Egman,* som gjorde et godt arbejde i sdsk, og mejerist, senere mekaniker *Anders Andersen,* som i over 50 aar gjorde et uegennyttigt arbejde blandt de unge. (Lærer H. C. Jensen.)

IMsamfundet udviklede sig som nævnt ret selvstændigt, da pastor Carstensen ikke deltog. Da han tog afsked, ønskede IM pastor *Im. Bang* (senere Haslev) hertil, men pastor *A. With* blev udnævnt. Alligevel sluttede IM godt op om pastor With, da han kom, og With deltog f eks i DMS-kredsen. Forholdet kølnedes dog, da W ikke helt gik ind for IM's synspunkter, og 1911 kom det til et brud i anledning af en lærerindstilling, hvor IM følte sig svigtet af With. Han dannede saa sin egen kreds og tog et energisk arbejde op for Santalmissionen. Santalkredsen blev Withs gode støtte, og pastor Withs og hans frues uslukkelige kærlighed til denne sag medførte, at der ikke blot samledes mange penge, men Krogsbølle sogn fik en smuk plads blandt landets santalkredse.

– IMskredsen gik noget tilbage. Der kom færre missionærbesøg, og der blev holdt færre møder, efterhaanden som lederne blev gamle eller døde... Kløften mellem pastor With og IM uddybedes yderligere, da IM for at sætte nyt liv i arbejdet (især ved indremissionær Rasch's initiativ) fik ansat en IM's andenpræst, pastor *P. Samuel Riis* i Klinte 1918. Han skulle holde regelmæssige gudstjenester i Krogsbølle. – Og skønt pastor With tog sagen med stor ydmyghed, kneb det dog at tøjle bitterheden. Det var en trist tid. Og det var kun en ringe trøst, at flere af underskriverne paa den ny ordning, trak deres underskrifter tilbage. Pastor Riis var en livfuld og dygtig taler, men af en natur helt modsat Withs, saa et forlig kunne ikke etableres. Riis' efterfølger, pastor *A. N. Jørgensen,* Ejlby, var mere stilfærdig, og i 1920'erne ophørte ordningen. Flere af IM erkendte, at den ikke burde have været sat i gang, og efterhaanden sluttede de fleste af IM op om pastor With, og hans sidste aar var gode og rolige. With fortsatte sit arbejde for Santalmissionen, der blev ført videre af hans efterfølgere. Og 1936 var forholdene saaledes, at man kunne foretage en enstemmig indstilling til præsteembedet.

Sognets lærere: I *Gyngstrup* var *P. Nielsen Gunner* lærer til 1860, en ivrig landmand, mere dygtig som landmand end som lærer. Han efterfulgtes af sin hjælpelærer *Mathias Hansen,* lærer her til 1895, en punktlig lærer, dygtig organist (K kirke var en af de første landsbykirker paa Fyn, der fik orgel) og sogneraadsfmd. Han var født i Visby ved Tønder. 1895–1917 var *Knud Mar. Jacobsen* lærer her, meget afholdt, deltog med iver i meget af sognets liv (sygeplejef, brugsforening osv). Han afløstes 1917 af lærer *H. C. Jensen* (* 79 paa Taasinge), en anset lærer, med øboens lune smil. Han var lærer i Tørresø til 1911, da han blev førstelærer i Lunde, men 1917 kom han tilbage til Krogsbølle sogn, som han var blevet knyttet til med mange venskabsbaand. 1944 afløstes den gamle hyggelige skole i Gyngstrup af centralskolen i Krogsbølle. H. C. J var saa førstelærer her til sin afgang 1947. Hans store interesse ved siden af skolen har været lokalhistoriske studier, hans grundige studier (arkiverne paa Egebjerggaard, kommunearkiv osv) og hans foredragsvirksomhed gav ham et skattet navn i disse egne, en frisk og naturlig lærer, afholdt af børn og forældre, virksom i menighedsraad, provstiudvalg og i bestyrelsen for Religionslærerforeningen.

I *Tørresø* har der været flg lærere: 1844–65: *Lars Christensen,* en fremragende og god mand, om hans forbindelse med vækkelsesbevægelsen, se foran, 1865–1900: *A. G. Heilmann,* flittig, lidt ængstelig natur... »alt skulle gaa med det gode«. Efter en lærer Rasmussen (»over for hvem, der var grund til indskriden«) kom *H. C. Jensen* her 1906–11 (se ovf) 1911–35: *Hans Thorsen,* stille, beskeden og hjertelig, i hans tid gik en del elever over til friskolen. 1935–44: *O. Himmelstrup* (* 08 i Egaa), flyttet til centralskolen i Krogsbølle 1944, førstelærer dér efter H. C. Jensens afsked, fra 1950 tillige leder af præliminærkursus.

Der er siden 1900 forskoler i Baardesø og Gyngstrup, siden 1944 tillige i Agernæs.

1948–51 forsøgte cand polit *Richard Syberg,* tidligere lærer paa Gerlev idrætsskole, at lede en *højskole* paa Kørups hovedbygning. Her skulle det nordiske være hovedsagen. Der var en festlig indvielse 5. dec 48. Der blev holdt aabent hus for egnens folk, og de strømmede til, altid fuldt hus. Man saa det særsyn, at paa Nordfyn, hvor interessen for højskolen ellers ikke er overvældende, kunne man samles til den art møder. Men skolen maatte desværre lukkes, fordi den var for dyr i drift, og der var for faa elever. Men den savnes.

Væsentlige forbedringer var det, da præstegaarden 1894 flyttedes til Krogsbølle, og da centralskolen oprettedes 1944. Den gamle præstegaard blev brugt som arbejderboliger, til den brændte 1952.

Centralskolen benyttes til talrige møder og kursus. Skolens lærere leder fra 1948 en FDF, støtter præstens ungdomsmøder. Halvaarlige stævner sm m præsterne i Nr Næraa og Klinte.

Der har i de senere aar været ret god samling om kirken. De forskellige retninger staar mindre skarpt, præsten mødes med velvilje. Krogsbølle sogn er et af de mest aandeligt vaagne paa Nordfyn, af byerne er vel Gyngstrup og Agernæs mindst kirkelige.

Der er lidt *sektvæsen,* nogle Russell'ianere, som tager afstand fra Jehovas Vidner, hvorfra de er udgaaet. Trosbrødre fra andre egne samles med dem her til sommermøder (leder: Slusemøller Axel Christensen); deres forhold til sognemenigheden er det bedst tænkelige. Desuden nogle aktive Jehovas Vidner, som ikke synes at have nogen fremgang.

1907 oplyses: Kkg kun nogenlunde, dog mange altergæster, IM mest virksom, men flertallet u p, 1922: IM (murer Hans Rasmussen), fh (hmd H. Knudsen, Baardesø) DdU (75), 10 fam til valgmgh, splittede forhold, en del grundtvigske, ret stor IMsmf, kirkelig interesse, 1930: Kkg 4–5 pct, splittede forhold, en del IM (hmd E. Poulsen, Tørresø), KFUM og K, santalkreds, nogen offervilje, en del grundtvigske, megen ligegyldighed, friskole, 1942: Kkg 5 pct, godt sted at være præst, forholdsvis gode forhold, IM (30, hmd, E. Poulsen) ungdomsf, 9 fam til Odense valgmgh, hvis præst holder regelmæssig gudstj paa egnen, 1954: Kkg 5 pct, velvilje, en trofast kreds af stadige kkg, IM (30, hmd E. Poulsen, Tørresø), 2 YM kredse, 2 smaa sdsk, mdl børnegudstj, FDF, ungdomsm i pgd, 9 fam til Odense valgmgh. Børnehjemmet Egebjerggaard, forstanderinde, frk Bessie Fischer, en del husmænd. 1952 er startet en FPF-kreds (Friv pigeforbund) ved fru Tove Zeuthen, og en kvindekreds for Korshæren (ved forskolelærerinde, fru Hansen, Agernæs).

Krogsbølle kirke (Sct Nicolaus), meget stor, er oprindelig romansk af granit, den vestlige del er gotisk, ombygget i den senere middelalder og forlænget, vaabenhuset (mod syd, nu ligkapel) er sengotisk. Indgang i taarnrummet, der har fladt loft, skib og kor er gotisk hvælvede. Kirken er gennemrestaureret i klassicistisk stil omkr 1840 (arkitekt J. P. Jacobsen), taarn (med afbrudt pyramidetag, hvorom en firkantet træoverbygning, afsluttet med en lille kuppel), vinduer og altertavle bærer tydeligt præg deraf. (Kirken minder om de kirker, der paa samme tid byggedes i Smaaland »Tegnérkirkerne«). Smukke vasæ sacræ fra 1592. Altertavle fra 1840 med maleri af fremstillingen i templet. Prædikestol fra 1841. Smuk enkel romansk font. Sen-

middelalderlig krucifix fra Kørup kirke. Klokke fra 1420 og 1821. 250 sd. Orgel fra 1840.

Mackeprang: Døbefonte, s 110.

Altergæster: 1907: 500, 1926: 600, 1938: 415, 1953: 621.
Folketal: 1850: 1059, 1901: 1177, 1921: 1237, 1950: 1379.
Menighedsraad: 1906: 1 IM, 1 gr, 2 u p, 1922: 2 IM, 2 gr, 3 u p, 1943: do, 1953: 1 IM, 2 gr, 1 soc, 3 u p.
Kommunevalg: 1943: Soc 177 (3), rad 237 (4), kons 79 (1), venstre 205 (3), 1954: Soc 189 (3), rad 229 (4), kons 56 (0), venstre 255 (4), rf 45 (0).

Sognepræst

Indt 1857: a) 63 rug, 124 byg, 84 havre, b) 124 rdl, 6 byg, c) 23 sn æg, 430 kd mælk, 96 læs tørv, 8 læs bøgebrænde, d) 280 rdl, e) 66 td ld. Firlænget pgd i Agernæs, opført c 1790, hele gaarden 100 fag, meget smuk have. — 1870: Regul 2260 kr, netto 4276 kr. — 1913: 3. kl, 1931: 2. kl, 1946: 3. kl.
Pgd i Krogsbølle, opført 1894.

Præsterne var i slægt med hinanden her 1589—1785: Provst **Laur. Jørgensen Lunde** (1589—1634, laa i strid med herremanden, den raa og voldsomme Henrik Podebusk), hans enke giftede sig med eftermanden: **Gjøde Hansen** (1634—76, led under svenskekrigen), der efterfulgtes af sin søn, **Hans Gjødesen** (1676—1713, klagede over den farlige kirkevej, se foran). Han efterfulgtes af sin søn: **Knud Hansen** (1713—57), hvis datter blev gift med eftermanden **Poul Jensen Rosengaard** (1757—85).

11. 20. juli 1844–19. aug 53 (sp Nr Næraa-B 26. juli 36): **E. H. West,** fl t Næstved, se Vallø.

12. 29. okt 53–15. nov 85 (sp Ballum 27. dec 33): **Peter August Wendelboe,** * 9. maj 07 Sorø. Forældre: Kancellird, distriktlæge i Sorø Søren W og Maren Kirstine Faber. Stud Sorø 26, tog 31 særskilt eksamen i hebraisk »cum laude«, c juli 32 (1), adjunkt Sorø 32, r af Dbg 83, afsk 15. nov 85, † 25. dec 92. ~ 23. marts 34 Elise Marie Weisner, * 30. jan 07 Kbhvn, † 15. dec 88. Forældre: Skoleforstander, c theol Niels Nielsen W og Elisabeth Cathrine Lange. – Søster ~ Høyberg, Sneum-T. Hustrus broder: Gosmer-H.

Pastor W mindedes som en myndig mand. Han havde meget stor kirkegang, og var overordentlig anset, skal have været medlem af det grundtvigske konvent, men var i sin form højkirkelig. Da han fyldte 70 aar, ansøgte beboerne om at maatte beholde ham og henviste som begrundelse derfor til den store kirkegang og hans trofaste menighed. Der foreligger fra hans haand bidrag om teologiske og sociale spørgsmaal i Dsk kirketidende og Fædrelandet, ligesom han i »Fyns stiftstidende« skrev en længere afhandling om foreningsvæsenet (E S III, 576, Fyns stiftstidende 27. dec 92). Se iøvrigt foran.

13. 15. jan 1886–9. jan 1907 (sp Nr Nissum 11. febr 76): **Christian Matthæus Carstensen,** * 28. juni 39 Christiansø. Forældre: Sp i Sennels, † 56, se der. Stud Haderslev 57, c 64[1] (h_1), kst inspektør og førstelærer Hjørring real- og borgerskole, huslærer hos skovrider Oppermann, Nyrup, hjpr Dalum-Sanderum 28. april 66, do Bøvling-F 69, sp Venø 19. okt 69, afsk 9. jan 07, † 13. jan 19. ~[1] 22. jan 70 Sarah Elisabeth Thomsen, * 19. okt 41 Gamtofte, † 18. marts 94. Faderen: Sp i Gamtofte, † 57, se der. ~[2] 19. april 95 Henriette Christiane Arine Thaarup, * 23. dec 64 Holstebro, † 20. april 49. Forældre: Vejbetjent Christen T og Christophine Adamine Elisabeth Crone. – Søn: Birket. Faders og moders fætter: Riis-Lowson, Vestervig-A.

Skrev prædikener i IMtid og udgav 80: Kortfattet udlægning af Thessalonikerbrevene. Var sogneraadsfmd paa Venø.

Flere af pastor C's forfædre har været præster i Sønderjylland, og slægten kan føres tilbage til Anders Sørensen Vedel og Hans Tausen.

Pastor C kom hertil fra det aandeligt bevægede Nr Nissum, hvor hans eftermand, den lille initiativrige Ad. L. Hansen, gik helt ind i IM's arbejde og var en velmenende mand. Udtalelserne om C er meget forskellige, men hans gerning i Krogsbølle blev ikke lykkelig. Lærer H. C. Jensen, som kendte ham særligt godt og samarbejdede med ham, skriver bl a: »Da jeg 1905 søgte embede i Krogsbølle sogn, kom jeg ogsaa til sognepræsten, som jeg paa min rundtur havde hørt saa meget om, mest beklagende. Da jeg saa ham, var min første tanke: Her maa foreligge en fejltagelse. Jeg saa en høj, smuk mand med kraftigt graat haar og store kønne øjne. Venlig, værdig, uden gnist af »velærværdig«. Besøget blev et rart minde. Da jeg var udnævnt, lagde min gode ven »den store provst« *Balslev* sin haand paa min skulder og sagde: »Og saa til sidst! lille Jensen, vil De nu love mig at være god ved den gamle pastor Carstensen?« Det lovede jeg, og jeg tør sige, at min hustru og jeg holdt det. Vi fik et godt samarbejde.

Da *L. C. Balslev* blev kapellan her, var det nok, fordi man ønskede en bedre prædikant og en mand, der ville samarbejde med IM. Saa blev sønnen kapellan. Han og hans hustru boede først i præstegaarden, men det gik ikke. Det unge præstepar boede saa i et gammelt hus i Gyngstrup, senere i eget hus, og de levede i stor fattigdom. Han var en god mand. (Se Birket).

»Som prædikant var den gamle C temmelig ringe. Men han udførte altertjenesten smukt. Skønt C kun ønskede at faa lov at leve i fred og ro, mødte han dog modvilje, og der blev klaget til biskoppen, bl a over, at han var saa upræcis. Biskop Stein aflagde en gang uanmeldt besøg i kirken, og da der var gaaet ti minutter over tiden, spurgte han lærer Heilmann: »Hvornaar begynder egentlig gudstjenesten her?« – Læreren, der ikke kendte biskoppen, svarede lidt overlegent: »Naar præsten kommer.« Men den dag var præsten lovligt undskyldt, thi han var blevet kaldt til hjemmedaab lige før gudstjenesten. Agernæs pgd laa ogsaa saa langt fra kirken, at det kunne undskyldes, om han kom for sent (H. C. Jensen). Pastor C havde venner i Krogsbølle, som han til sin død stod i nær forbindelse med.

Hjælpepræst hos pastor Carstensen

1894—96: **L. C. Balslev,** se Skibet.
1897—1907: (Sønnen): **J. F. Carstensen,** se Birket.

14. 2. april 1907–31. juli 36 (sp Nørbæk-S-L 25. juni 97): **August With,** * 2. nov 69 Randers. Forældre: Skatteopkræver Frederik Jensen W og Johanne Fr. Dorthea Gebel. Stud priv 89, c 95[1] (1), manuduktør, lærer De forenede kirkeskoler, afsk 31. juli 36, † 16. okt 46. ~ 29. marts 98 Elisabeth Christine Andersen, * 16. sept 77 Kbhvn. Forældre: Partikulier Rasmus A og Ane Cathrine Hansen.

Medlem Fyns komité for Santalmissionen 11—13, medlem af direktionen for Fyns gejstlige enkekasse 29—33 og 36—37. BM Kirkeligt centrum Fyns stift 1932—37.

Udg 24: Korset, langfredagsprædiken.

Pastor W udøvede sin præstegerning under ordet: »Et menneske kan slet intet tage af sig selv, uden at det gives ham ovenfra« og han søgte at skabe samarbejde i det splittede sogn ud fra ordet: »Lad os tragte efter det, som tjener til fred og indbyrdes opbyggelse.«

W's fader var oprindelig farver i Randers, men da han maatte med i krigen 1864, blev farveriet lukket. Der var ingen understøttelse til soldaternes familie, og derfor var kaarene meget smaa. Senere kom faderen i politiets tjeneste og blev politibetjent i Valby for til sidst at blive skatteopkræver paa Frederiksberg. W voksede altsaa op i Kbhvn; da han blev student, læste han arabisk, sm m senere professor J. C. Jacobsen og G. Howardy, men opgav dette studium. Hans bedste ven var senere rektor Ingvar Mogensen (Aabenraa); han søgte i kirke hos Paulli og Ussing og var iøvrigt gymnast og akademisk skytte. Hele hans udvikling pegede mod præstegerningen. – Nørbæk præstegaard laa nær ved Skalsaaens store enge; de tre sogne var ligesom smaa enheder hver for sig, skilte ved hedebakker og dale. Der var ikke varme i kirkerne, da han kom. Befolkningen var nogenlunde kirkelig, uden retningspræg; til bibellæsning i Læsten skole kunne der samles 94 (af 233 indb). Uden for gudstjenester og bibellæsninger var der intet bevidst menighedsliv, konservative, nøjsomme og flittige var folk der, og trofaste. – Befolkningen i Krogsbølle var ikke forbeholdne som jyderne, men aabne og meddelsomme. Lensgrevinden paa Einsiedelsborg var menighedsraadets fmd; i naadensaaret boede W i skovridergaarden og lensgrevens kusk kørte ham hver søndag til kirke. IM havde 1 medlem i i menighedsraadet, og IM ønskede jo en anden som præst her. De var fortrydelige over, at W blev udnævnt, og i Kr Dbl søgte IM's talsmand, endnu før W's indsættelse, at lægge sten i vejen for ham. De grundtvigske sluttede sig jo til valgmenigheden i Odense, saa der var megen splittelse, og man stod temmelig skarpt over for hinanden. IM begyndte dog straks et samarbejde med W, og der blev holdt store fælles basarer for DMS. Men alligevel kom der et brud, (se foran). Bruddet kom i anledning af en lærerindstilling 1911, og alle IM's folk meldte sig ud af den DMSkreds, som W var fmd for. Det blev en svær tid for W, men han fik »luft under vingerne« til at tage et selvstændigt arbejde op, nemlig for Santalmissionen, som stod hans hjerte særligt nær. Der blev en stærk og trofast Santalkreds med møder hver 14. dag i præstegaarden og aarsfest i haven. I løbet af 25 aar indsendte den c 21.000 kr, og 3 gange holdtes Santalmissionens kredsforbundsmøde i Krogsbølle. De fleste Santalmissionærer har talt her. – Senere bedredes forholdet til IM, i 1918 samledes c 40 hver uge til bibelkursus i pgd (stuen oplystes af karbidlamper), og adskillige af IM deltog Der afsluttedes med altergang.

Des haardere virkede det slag for W, at IM, efter tilskyndelse af sømandsmissionær V. Rasch, lod sig overtale til at støtte ansættelsen af en særlig IM-andenpræst (se foran). W var meget bedrøvet over denne ordning. Derefter havde W atter samarbejde med IM, og de bitre følelser forsvandt efterhaanden. – W havde nogle af sine bedste timer hos konfirmanderne og udarbejdede manuskript til en hel vinters undervisning. Han skrev flere kronikker i »Fyens stiftstidende« og »Fyns tidende«, skrev »Søndagstanker« i »Otterup avis«, og han udgav sin prædiken (»Korset«), der havde faaet 1. præmie af »Legat for evg-luth læres udbredelse.« Det kan tilføjes at W var et energisk medlem af udvalget 1929 angaaende rutebil til K. – W fik værdifulde gaver ved sølvbryllup, 25 aars fest og afsked. »Alt vendte sig til det gode« og han mindes i K som en flittig, stille, samvittighedsfuld og sagtmodig præst, der sammen med sin hustru havde god kontakt med befolkningen. I sine senere aar var han stærkt grebet af Oxford bevægelsen, der baade prægede hans forkyndelse og hans færd. Ogsaa efter sin afsked fulgte han nøje sognets ve og vel.

15. 11. jan 1937–24. juni 49 (sp Rø 8. maj 33): **J. E. Clausen,** fl t Snesere, se der.

16. 18. okt 1949 (kkp Helligaands k, Kbhvn 22. juni 46): **Mogens Vilhelm Zeuthen,** * 26. febr 18 Kbhvn. Forældre: Civilingeniør Vilhelm Bagger Z af Sct Michaelis k, Fredericia (IM's fmd) og Margarete Kønigsfeldt af Maglebye-Stevns. Stud Mtrp 36, c 43[2] (1-87). Studierejse i Ungarn 38–39, hjpr Maribo 7. dec 44. ~ 22. febr 47 Tove Abrahamsen, * 13. aug 16 Lyngby. Forældre: Trafikkontrollør Abraham Peder A og Ellen Elisabeth van der Aa. Kühle. – Farbroder: Vamdrup. Fætre: Rkp Maria k, Kbhvn, og kkp Rødby-R. Stamt 98. Hustrus moders fætter: Sejerslev.

Fru Z er beskæftigelsesterapeut og var 1946 leder af »Red Barnet«s hjælpearbejde i Ungarn (har den ungarske fortjenstorden og Røde Kors medalje), er medlem af landsudvalget for Frivilligt pigeforbund af 1952.

Litt: Jac. Madsen, s 114—15, Fra archiv og mus I, 1899—1902, s 109—34: Hvorledes en hekseproces kom i gang, Khst saml 4 r V, Trap IV, 478 f, Carlsen-Skiødt: Aandeligt i Odense og paa Nordfyn, 1933, s 158 f, Anne Sofie Riising: Egebjerggaard, en fynsk herregaards saga, maskinskreven 1945, Fynsk hjemstavn I—III, s 116, Medd fra førstelærer H. C. Jensen og pastor With og pastor Zeuthen.

NØRRE NÆRAA—BEDERSLEV

(Bederslev var anneks til Uggerslev indtil 1789. Nr Højrup, der nu er anneks til Uggerslev, var anneks til Nr Næraa indtil 1795).

Nørre Næraa sogn, 1306 ha, ved Næraa strand, mest jævne jorder, enkelte bakker, sand- og lermuldet jord, en større skov, »Dalskoven«, en del mose. Byerne: Nr Næraa, fh (tilligere gymnastiksal ved skolen, som nu er nedlagt til fordel for centralskolen i Roerslev), Roerslev med fh, Bredstrup, Ringe.

Bederslev sogn, 779 ha, er noget bakket, tildels sandet, nogen plantage. Byerne: Beders-

lev med forskole og gymnastiksal, som fra 1908 bruges som fh, og Vellinge med fh fra 1904.

Det kirkelige liv har ikke været præget af vækkelser eller særlige begivenheder. Forholdene er som ellers paa egnen. I 80'erne begyndte IM et arbejde, og der blev et lille IM smf i Nr N i tilknytning til IM i nabosognene. Ogsaa senere missionsuger, samtalemøder og sdsk (ophørt 1940). 1918–22 gudstj hveranden søndag ved IM's andenpræst i Grindløse. Forskole i Nr N og B, centralskole i Roerslev fra 1939. Der er ogsaa enkelte grundtvigske, og valgmenighedspræsten fra Odense har prædiket hveranden maaned i B kirke gn en aarrække (træder i stedet for den ordinære gudstjeneste). Der har gn aarene været smaa, trofaste kredse af kirkegængere i begge sogne.

Lærere i Nr Næraa: *Tejsen* fra 1865 til 1914, opvokset hos pastor Strøm i Marslev. Veteran fra 1864. Grundtvigsk. *L. A. Larsen:* 1914–1951, enelærer til 1939, derefter førstelærer paa centralskolen. Tillige sogneraadsfmd og i c 20 aar medlem af menighedsraadet. Nærmest IM i begyndelsen. Startede Sudan-missionskredsen, senere kirk centrum. Medlem af sogneraadet og fmd for sygeplejeforeningen m m.

1926 oplyses: Kkg 6–8 og 8–10 pct, 3 fh, IM (gdjr H. P. Jørgensen, N. N) 2 KS (sp og partikulier B. Jørgensen), 1935: Kkg 6 og 8 pct, folkekirkelige forhold, uden partipræg, gode arbejdsmuligheder, valgmghspræsten fra Odense prædiker hveranden maaned. Ungdomsf, IM kreds, 1943: Kkg 5 og 7 pct, smaa trofaste kredse af kkg, velvilje, YMkredse, kirkeblad, IM (18), 1950: Kkg 4 og 5 pct, alm velvilje, hørelyst, men de fleste er kun sjældent kirkegængere, ringe partiskel, 2 santalkredse, sudankreds, ungdomsm i pgd, aftenhøjskoler, 10 fam til IM, (ingen særlige møder, ungdomsf, kirkeblad, FDF, valgmghspræsten i Odense prædiker hveranden maaned i B kirke for Kirkelig forening for Kappendrup og omegn, (fmd gdjr Aksel Jørgensen, B). Udpræget landbefolkning, 1954: Kkg 3 og 5 pct, enkelte IM, en del gr prægede.

Nørre Næraa kirkes skib og kor er fra romansk tid af granitkvadre, senere har kirken faaet kamgavle og det svære taarn. Nyere vaabenhus mod syd. Restaureret 1885, da bl a taarnet blev oversprøjtet med cement. Altertavle med maleri af de hellige 3 konger i ny ramme fra 1937 ved H. G. Skovgaard, ny prædikestol, romansk font, runesten fra 9. aarh. 160 sd. Gravsten. Lysekrone (tidligere i Holmens kirke).

Bederslev kirke er gl, men ommuret 1886–87 med røde mursten uden om en lille kirke af raa kamp med taarn og bindingsværk (Sct Nicolaus). Kirken bestaar af skib, kor og taarn. alt med kamgavle. Nyt alterbillede af Boisen (Gethsemane), ny prædikestol. Tidligere aaben begravelse ved siden af alteret. En del stolegavle fra 1640 smukt udskaaret. Romansk font, omhugget 1806, smukt korsstingsaltertæppe (blaat med stjerner). 100 sd.

Mackeprang: Døbefonte, s 111.

Altergæster: 1926: 300 og 150, 1934: 250 og 175, 1942: 196 og 210, 1953: 154 og 86.
Folketal: 1850: 529 og 299, 1901: 567 og 305, 1921: 643 og 348, 1950: 667 og 311.
Menighedsraad: 1922: 3 IM, 5 gr, 4 u p, 1934: 4 IM, 4 n gr, 4 u p, 1953: 1 IM, 11 u p.
Kommunevalg: 1943: Soc 89 (2), rad 157 (4), venstre 241 (5), 1954: Soc 111 (2), rad 148 (3), venstre 245 (6).

Sognepræst

Indt 1857: a) 70 rug, 155 byg, 82 havre, b) 68 rdl, 3 byg, c) 60 brød, 60 sn æg, 2 maal mælk af hver gaard i Nr N, d) 200 rdl, e) 43 td ld. Gl firlænget bindingsværkspgd. — 1870: Regul 2260 kr, netto 4276 kr. — 1913: 3. kl, 1931: 2. kl, 1946: 3. kl.
Pgd opført 1898.

1642–88 var fader og 2 sønner af slægten **Sommer** sp her, den sidstes enke blev gift med eftermanden, provst **Joh. L. Struck** (sp her 1688–1723) der efterfulgtes af sin søn, provst **Hans Struck** (sp her 1723–50). Han døde »af alteration over at en købmand fra Odense kom for at gøre udlæg i hans bo« (W II, 494). Han efterfulgtes af **Hans Knudsen** (sp her 1750–91), der efterfulgtes af sin søn **Knud Knudsen** (1791–1817), der efterfulgtes af sin søn **H. J. E. Knudsen** (sp her 1818–31, flyttede til Krogsbølle, se Gislev-E). Ogsaa pastor **E. H. West** (1836–44) flyttede til Krogsbølle, se Vallø.

17. 26. aug 1844–25. juni 60 (hjpr Skeby-O 7. sept 43): **C. C. Lorentzen,** fl t Skeby-O, se der.

18. 10. sept 1860–12. juni 71 (sp Sal-G 22. april 37): **Clemens (Clemming) Christian Fog Paludan,** * 2. marts 03 Korsør. Forældre: Jstrd, postmester, overtelegrafbestyrer Holger Frederik P af Kalundborg og Dorthea Cathrine Schytte. Stud Nyborg 22, c juli 33 (h), hjpr Gern-S 12. okt 34, afsk 12. juni 71, død som sindssyg paa Aarhus sindssygeanstalt 28. jan 73. ~ 1. maj 38 Lovise Thura, * 8. okt 93 Gern, † 11. nov 75. Forældre: Sp i Gern-S Ferdinand T, † 36, og Karen Grønbech. Se stamt 65.

Hjælpepræst hos pastor Paludan

1866–71: **C. C. S. Cederfeld de Simonsen,** se Tyrsted-U.

19. 27. aug 1871–26. nov 84 (adjunkt Odense 58): **Christian Peter Bagger Christensen,** * 17. febr 28 Faaborg. Forældre: Kbmd Chr. Peter C og Clara Charlotte Petersen. Blev holdt til studeringerne af grev Bille Brahe, Brahesminde. Stud Odense 45, c nov 50 (l), timelærer Aalborg 54, adjunkt smst 55, afsk 26. nov 84, † 25. juni 05. ~ 6. aug 73 Anna Petra Jensine Ditlevine Voss, * 18. maj 55 Faaborg. Forældre: Kbmd Hans Ditlev V og Marie Stokkebye.

Var næsten blind. Hans hustru maatte læse for ham.

Pastor C havde flere hjælpepræster, der hver kun var her kort tid, bl a: C. F. Grønning (se Karlby-V), V. E. Brummer (se Verninge), G. A. Schneekloth (se sp Sundby k, Kbhvn).

20. 29. jan 1885–20. aug 97: **J. E. Madsen,** fl t Egense, se der.

(3. nov 97 var J. Motzfeldt udn til sp her, men renoncerede, se Ibsker-S).

21. 16. dec 1897–31. okt 1931 (sp Rø 2. nov 91): **Peter Christian Julius Mørck,** * 13. nov 65 Asaa. Forældre: Kbmd, landbruger Frederik Vilhelm Phaff M og Ane Amalie Jacobsen. Stud Aalb 85, c 90^2 (h_T), uord medhj Flade-G, afsk 31. okt 31, † 2. april 34. ~ 9. sept 92 Laura Henriette Marie Mørck, * 19. juni 71 Kbhvn, † 15. aug 98. Forældre: Grosserer Carl Philip Julius M og Laura Hansen.

Fmd sygekassen og sygeplejeforeningen her, næstfmd egnens demokratiske forening, skrev artikler i dagbl om kirkelige og humane emner, holdt hyppigt foredrag i Fyns foredragsforeninger.

Pastor M var en veltalende og gemytlig mand, jævn, god til at tale med folk. Hans prædikener var temmelig lange. Han plantede selv mange træer omkr pgd. Var en folkelig og afholdt præst, især i begyndelsen.

22. 4. febr 1932–27. febr 35: **J. M. Jensen,** fl t V Vedsted, se der.

23. 10. juli 1935–12. maj 48 (hjpr Orø 30. april 34): **O. Lethan,** fl t rkp Aalholm k, Kbhvn, se der.

24. 6. sept 1948 (kst sp Hersom-B-K 27. maj 47): **Gudmund Værge,** * 20. aug 19 Tyregod. Forældre: Lærer Karl Vilhelm Pedersen V og Eli Kristensen. Stud Sorø 39, c 46[1] (1-115). ~ 6. april 44 Eva Ravnholt Mortensen, * 30. jan 15 Lindeballe. Forældre: Lærer Rasmus M og Signe Ravnholt. – Broder: Kkp Hammel-S-V. Søster ~ Heinsen, dsk præst Sydslesvig (Husum).

Litt: Jac. Madsen, s 117—18, 122.

UGGERSLEV—NØRRE HØJRUP

Uggerslev sogn, 850 ha, er fladt og overvejende frugtbart. Byerne: U, Slevstrup, hg Uggerslevgaard. En del husmænd.

Nørre Højrup sogn, 419 ha, er noget bakket, frugtbart. Byen Nr H (gaardmandsby). Nørre H var anneks til Nr Næraa indtil 1795.

Det kirkelige liv. Omkring 1870 holdt IM's rejsepræst Jeansson, som boede i Odense, møder hos gdjr *Jeppe Pedersen* i Nr Højrup. Jeppe P var grundtvigsk, men han ville gerne aabne sit hjem for IM's møder. Der kom en del til disse møder, flere blev vakt, og der blev et lille IMsmf. Iøvrigt intet særligt, forholdene er som ellers paa Nordfyn, ingen særlige vækkelser eller begivenheder. Der er et par smaa IM smf, som pastor *Fønss-Jørgensen,* der tilsluttede sig IM, samarbejdede med. Ikke meget aandeligt liv, smaa sogne uden egentlig særpræg.

1924 oplyses: Stillestaaende forhold, kro med stor sal, 1 fh, 1931: Ikke meget bevidst liv, pigemøder i pgd, foredragsf (lærer Johnsen), 1942: Som ellers paa egnen, santalkreds og ungdomsm i pgd, foredragsf, 1950: En del gldags kirkelighed, men ogsaa en del ukirkelige, FDF, kirkeblad. Mange statshuse, en del gamle, 1954: Kkg 5-6 pct, bibelt og sdsk i pgd, 2 santalkr.

Uggerslev kirke bestaar af skib og kor, som er romanske, opført af raa kamp, sengotisk vaabenhus mod nord og et lille taarn (fra 1754) med pyramidetag. Altertavle (Gethsemane) alterstager fra 1595, prædikestol fra 1603, romansk font af kalksten med dyrefigurer. 150 sd.

Mackeprang: Døbefonte, s 390—93, 413.

Nørre Højrup kirke er lille, bestaar af skib, vaabenhus mod nord og taarn, alt af munkesten fra sengotisk tid. Skibets vestdel er ældst. Gotiske hvælvinger. Altertavle fra 1846 (Gethsemane), tarvelig prædikestol, romansk font. 69 sd.

Altergæster: 1923: 202 og 95, 1934: 190 og 98, 1942: 191 og 63, 1953: 190 og 79.

Folketal: 1850: 377 og 193, 1901: 465 og 250, 1921: 524 og 274, 1950: 633 og 262.

Menighedsraad: 1922: 1 IM, 9 n gr, 2 u p, 1934: 6 venstre, 4 rad, 1 soc, 1 u p, 1950: 12 u p, 1953: 3 IM, 9 u p.

Kommunevalg: 1943: Soc 71 (2), rad 170 (4), kons 46 (1), venstre 146 (4), 1954: Soc 95 (2), rad 163 (4), venstre 214 (5).

Sognepræst

Indt 1857: a) 24 rug, 62 byg, 50 havre, b) 55 rdl, 8 byg, c) 48 brød, 39 sn æg, 78 kyllinger m m, d) 160 rdl, e) 62 td ld. Bindingsværkspgd fra 1667, ialt 99 fag. — 1870: Regul 1640 kr, netto 5274 kr. — 1913 flg: 3. kl.
Pgd opført 1925.

17. 1. april 1841–9. juni 58: **M. N. Worm,** fl t Søndersø, se der.

18. 25. aug 1858–21. sept 62 (adjunkt Viborg 47): **Lauritz Bartholomæus von Spreckelsen,** * 30. nov 18 Aalborg. Forældre: Kbmd Thomas von S og Cathrine Frederikke Deichmann af Boddum-Y. Stud Aalborg 37, c 4. maj 43 (*1), † 21. sept 62. ~ 9. nov 55 Auguste Vilhelmine Lorentzen, * 3. maj 34 Kbhvn, † 3. april 11. Forældre: Lærer ved Sct Petri skole Peter Johann L og Augusta Catahrine Jørgensen. – Fætter: Borup-K.

19. 16. dec 1862–28. jan 74 (ord kat Ringkøbing 1. april 56): **H. Ussing,** f t Skamby, se der.

20. 24. april 1874–29. nov 88 (sp Askø 17. febr 66): **Niels Sehested,** * 28. jan 14 Refstrup, Gadbjerg. Forældre: Kaptajn, proprietær Jens S til Testrup ved Horsens og Martha Cathrine Kjær. Stud priv 37, c 50[1] (h_2), huslærer, kommunel Kbhvn, hjpr Skørping-F 16. nov 61, vikar Ousted-T 64, afsk 29. nov 88, † 17. jan 99. ~ 8. maj 66 Sophie Caroline Augusta Petersen, * 6. nov 41 Sorø, † 21. juni 20. Forældre: Farver Jens P og Anne Cathrine Wiuff. – Datter ~ Thorbjørnsen, kat Helsingør, senere skoledir Frederiksberg. Hustrus broder: Matematikeren, prof, dr Julius Petersen.

Adelsaarbogen, 1911, s 474, Harald Balslev fortæller morsomt om et besøg hos S i den lille uanselige Uggerslev præstegaard, S var en venlig og ligefrem mand (Præstegaardsliv II, 1950, s 42).

21. 11. febr 1889–18. aug 1924 (hjpr Ølstykke 14. nov 87): **Laurits Vilhelm Fog,** * 20. juli 54 Kbhvn. Faderen: Provst, Bogense-S, † 01, se der. Gartnerlærling Rosenborg have, havebrugskandidat 75. Stud priv 81, lærer flere skoler Kbhvn, c 87[2] (h_2). Var 03 udn til sp Marstal, men renoncerede, afsk 18. aug 24, † 6. sept 29. ~ 25. okt 92 Elna Johanne Milling, * 14. nov 67 Aalborg. Forældre: Grosserer, sparekassedirektør Amaldus Waldemar M og Johanne Sigismunda Birgitte Krag (søster til Krag, Guldbjerg-NS). – Farbroder: Biskop F, Sjællands stift. Slægt, se stamt 31.

Kredsfmd Præsteforeningen 1902—19, BM Præsteforeningen 07—13, 18—20, BM i Odense amt i Kr forening til børns redning, fmd og medstifter Uggerslev sognebibliotek 91, BM Fyns stifts gejstlige enkekasse 14—18.

Skrev talrige artikler i Præsteforeningens blad, Fra Bethesda, Kirkebladet, Kirken og hjemmet, Sæd og høst m m.

Pastor Fog betegnede sig selv som tilhørende KC; han var meget interesseret i præsternes embeds- og lønningsforhold og gjorde et godt arbejde i præsteforeningen for at bedre præsternes kaar. Særligt tog han sig af forflyttelsesforholdene; selv søgte han i mange aar forgæves andet embede. Han klagede over mangel paa forstaaelse for præsternes forhold og holdt paa, at præsternes dannelsesniveau ikke maatte sænkes. Han nedlagde sit mandat

i præsteforeningens bestyrelse i anledning af divergens om en ret skarp artikel han skrev i Præsteforeningens blad om »Vore forhold og kirkens tarv,« men kom dog snart ind igen i bestyrelsen, hvor man vanskeligt kunne undvære hans sagkundskab og klare linjer. Han gik endeligt ud af bestyrelsen ved det afgørende valg 1919. Hans navn vil altid være knyttet til Præsteforeningens historie som et af præstestandens virksomme forkæmpere. Han nævnes ogsaa bl de præster, der var særligt havebrugskyndige.

Paul Nedergaard: Præsteforeningens historie 1946, s 50, 53—68, 73, 76, 80, 82, 89, 100, 108, 110, Præstef blad 1929, s 449, Johs. Tholle: Præstegaardshaverne (Fællesraadet for Havekultur og landskabsgartneri nr 7, 1955).

22. 29. nov 1924–1. marts 29 (dsk sømandspræst Newcastle 13. sept 19): **K. V. A. Grøn,** fl t De gamles by, Kbhvn, se der.

23. 17. sept 1929–19. juni 39 (sp Tullebølle 1. dec 20): **Georg Johannes Fønss-Jørgensen,** * 18. dec 74 Pjedsted. Faderen: Sp Herslev, † 26, se der. Stud Fredericia 93, c 01^1 (h_2), huslærer paa Kalø, hjpr Vivild-V 29. maj 04, navneforandring til Fønss-J 06, sp Hanning 2. marts 09, † 19. juni 39. ~ 6. juli 15 Anna Marie Petrine Schousboe, * 30. nov 84 Gadbjerg. Faderen: Sp Flødstrup-U, † 04, se der. – Søn: Ejby-ND. Broder: Egen, slægt, se stamt 32 (Fønss). Hustrus broder: Apostel k, Kbhvn, slægt, se stamt 77 (Schousboe).

Kredsfmd Santalmiss, næstfmd i kredsfbd for KFUM og K.

Pastor F.-J arbejdede nidkært for IM og KFUM og K paa egnen. Han hørte ikke til dem, der trængte sig frem eller kunne vise store resultater, men ingen var i tvivl om hans standpunkt og redelige vilje til at arbejde for Guds rige. (DnA 1940, s 86).

Pastor Fønss-J hørte udadtil til de »stille i landet«, men han fik en rig gerning og var utrættelig i sine husbesøg saa at sige hver dag. De gamle og de syge havde i ham en sjælesørger som de holdt af. I kirken traadte denne ydmyghed ogsaa stærkt frem, han greb mennesker ved sin inderlige forkyndelse, langt mere end ved retoriske præstationer. Jeg husker selv hvordan navnlig Johannestekster lød saa legemliggjort i hans forkyndelse, der var over ham noget uendeligt mildt og kærligt.

Fra Hanningtiden har jeg et enkelt vidnesbyrd fra forstander Voigt, Løvstrupgaard børnehjem, der i jubilæumshæftet »40 aar paa Løvstrupgaard« skriver: »Saa maa jeg nævne den ydmyge, beskedne, fine pastor Fønss-Jørgensen, hvis sindelag bød ham at sætte sig nederst, men til hvem det sikkert paa den store dag vil lyde: Ven, sæt dig højere op.«

1921 rejste han til Tullebølle paa Langeland, hvor han ligeledes havde en god præstetid. Her blev hans interesse for Santalmissionen vakt og han var en tid kredsformand for Santalmissionen paa Langeland, ligesom han var med til at udsende Aksel Kristiansen til missionær fra Tullebølle kirke. Naar han efter 8 lykkelige aar rejste til Uggerslev-Nr Højrup 1929, var det udelukkende af hensyn til børnenes skolegang. Han holdt dog stadig forbindelsen med Langeland vedlige, og skrev til sin død prædikener til »Langelands avis.«

Hvad der før er skrevet om hans forkyndelse og færden gælder ogsaa Uggerslevtiden, dog var jordbunden her noget haardere end de andre steder. Alligevel fik han lov til ogsaa her at pløje Guds fure og strø Guds sæd, selvom han ikke altid fik frugten at se. Det vidner omtalen i liber daticus for Uggerslev-Nr Højrup om, og det er mange mennesker i dag med til at bekræfte. Han vandt sig en stadig voksende venneskare, og da han efter et par maaneders sygdom i 1939 afgik ved døden, fulgte en vældig skare deres præst til graven. Paa hans grav tæt ved kirken paa Uggerslev kirkegaard staar der bl a striftstedet: Mine tider er i din haand (Salme 31, 16), og nedenunder: Menighederne satte i taknemlighed dette minde. Et vidnesbyrd om denne taknemlighed er, at der den dag i dag næsten altid staar friske blomster paa graven. (Bent Fønss-J).

24. 12. okt 1939–24. sept 47: **W. K. Reiss,** fl t Korup-U, se der.

25. 28. dec 1947 (hjpr Luther k, Kbhvn 23. jan 47): **Anders Peter Arne Kristensen Skov,** * 23. april 05 Lyby. Forældre: Snedkermester Kristen Jensen S og Ane Marie Jensen. Stud Døcker 30, c 44^2 (h-63). ~ 13. maj 40 Gerda Agnete Christensen, * 31. aug 13 Kbhvn. Forældre: Bager Thorwald August Christian C og og Anna Maria Bernhardine Anderberg.

Litt: Jac. Madsen, s 118—19, 121—22, Fynsk hjemstavn II, 170, III, 41.

SKAMBY

Skamby sogn, 2060 ha, fladt, meget frugtbart. Byerne: S med jernbanest, Torup, Glavendrup, Stensby, Ullerup, Rostrup, Bolmerod, Bare-Brøndstrup. Trævarefabrik.

Ved Glavendrup findes en fredlyst runesten, opstillet 1864 paa den saakaldte Rævehøj vest for resterne af en skibssætning fra oldtiden. 1894 anbragtes runestenen paa toppen af en mindre forhøjning for enden af skibssætningen. 1915 byggedes en træhal med 500 sd, og der anlagdes en festplads, her er holdt større møder (se s 195).

Det kirkelige liv. Fra reformationen til 1943 er ingen præst forflyttet fra Skamby. Præsten Jacob Knudsen blev 1543 dræbt i pgd, præsten Mag. Henrik Hansen, † 1658, var søn af biskop dr Hans Michelsen. Da Skamby pgd brændte, byggede biskoppen den store smukke pgd, der stod til 1853. 1696 var der en sag her, idet sognepræsten i Søndersø, Krag, der forrettede tjeneste for den syge sognepræst i Skamby, Lehrmann, kom til at give et hold nadvergæster fransk brændevin i stedet for kirkevin. Krag fik en bøde paa 6 rdl, og degnen blev suspenderet. 1743–91 var den betydelige *Niels H. Zeuthen* sp her, kendt som pietist, hans søn (svoger til Henrik Steffens) var senere sp her i 47 aar, se ndf, navnet Zeuthen er saaledes særligt knyttet til dette embede.

Det kirkelige liv har været som ellers paa egnen, sognet betegnes som et typisk »Slettensogn« (hvad kkg angaar: 3–4 pct), med en velstillet gaardmandsklasse, der er konservativ og venstrepræget, en kraftig og selvbevidst husmandsklasse, samt en lille stationsby med nogle arbejdere. Man har her faste politiske standpunkter. Der er en del nedarvet sognekirkelighed uden særligt partipræg. I den ene ende af sognet er der nogle faa IM's folk, ligesom enkelte familier er grundtvigske. En lille friskole blev flyttet til sognet omkr 1905, men blev nedlagt omkr 1925. Gdjr Jeppe Bendtsen fik skolen oprettet. Han var en levende og kristendomsbekendende mand, sognebaandsløser til Odense valgmgh. I slutningen af pastor Engholms tid holdtes regelm gudstj ved indkaldte grundtvigske præster. Santalkredsen oprettedes omkr 1935. – Her som andre steder savnes de unge. Pastor G. Jørgensen og hustru gjorde et stort arbejde for ungdommen, og de blev meget afholdte i sognet.

Sognets lærere: 1825–53: *Niels Arctander Larsen,* søn af forgængeren (Anders Larsen, lærer her 1792–1825), 1853–72: C phil *Johs. Chr. Brøns,* der flyttede hertil fra Lumby p gr a uoverensstemmelse med provst Hald, Lumby. 1873–1916: *Hans Jørgen Nielsen* (andenlærer fra 1865), en meget fremragende lærer, der satte mange spor i sognet, 1916–45: *Kr. Kudahl,* 1945 f: *R. Engholm.*

1907 oplyses: Ret god kkg, i de sidste aar har højskolefolk agiteret svært, 9 fam sbl (grundtvigske) samles til særlige gudstjenester, men sognets øvrige befolkning kommer der ikke, 1922: Kkg 6 pct. KS (40, sp), DdU, enk IM, mest gldags kirkelighed u p, 1930: Gldags pietet, kkg 3–4 pct, IM (20), en del grundtvigske, 1942: Kkg 6 pct, gode forhold, velvilje, ikke stærke modsætninger, u p, 1950: Kkg 3–4 pct, jævne forhold, ingen interesse for kirkeligt arbejde ved siden af gudstjenesten, børnegudstjeneste, 1954: Kkg 3–4 pct, alm folkekirkelige, u p, enk IM, ungdomsm i pgd, sdsk, kirkeblad. De politiske skel præger i nogen grad, selvom man i det daglige forliges godt. God lille Santalkreds.

Skamby kirke (Sct Nicolaus) ligger højt, anselig korskirke (en af de største paa Fyn) med ukalkede mure, bestaar af skib og kor fra romansk tid af granitkvadre, senere opført taarn med blindingsprydede kamgavle, to korsfløje (nu gravkapeller) med blindingsprydede kamgavle, tarveligt vaabenhus mod nord (nu ligkapel). Hvælvet. Alteret er prydet med et godt krucifix af Claus Berg. I sdr korsarm hænger den gl. Altertavle (Korsfæstelsen), alterpanel fra det 16. aarh med de oprindelige farver, alterkalk fra 1618, renæssanceprædikestol fra c 1600 med evangelisterne. Romansk font med frise. »Skriftestol« (prædikestol) i nordre korsarm. Smukt epitafium. 250 sd. Gravmæler for udenrigsminister, baron Blixen-Finecke († 1873) og for geografen, prof H. P. Stensby († 1920, * her i sognet). Prinsesse Augusta Charlotte af Hessen (søster til Chr. IX's dronning, Louise) er begravet her. Hun var gift med kirkeejeren, baron Blixen-Finecke, Dallund.

Mackeprang: Døbefonte, s 135—37.

Altergæster: 1926: 500, 1934: 375, 1942: 420, 1950: 439, 1953: 394.

Folketal: 1850: 887, 1901: 1054, 1921: 1205, 1950: 1176.

Menighedsraad: 1906: Venstre, 1922: 7 gr, (u p), 1934: 4 n gr, 1 soc, 2 u p, 1949: 2 venstre, 2 kons, 1 rad, 2 soc, valg.

Kommunevalg: 1943: Soc 116 (2), rad 117 (3), kons 151 (3), venstre 142 (3), 1954: Soc 145 (3), rad 111 (2), kons 145 (3), venstre 175 (3).

Sognepræst

Indt 1857: a) 72 rug, 138 byg, 88 havre, b) 183 rdl, 2 byg, c) 32 brød, (hvorfor sp holder 3 sædeprædikener om foraaret), 66 sn æg, 132 kyllinger, 2 maal mælk af hveranden gaard, d) 2—300 rdl, e) 72 td ld.
— 1870: Regul 2960 kr, netto 5274 kr.
— 1913: 2. kl, 1946: 3. kl.
Pgd opført 1853.

15. 12. okt 1804–12. juni 51 (sp Kullerup-R 26. febr 96): Konsistorialraad **Frederik Bagger Zeuthen,** * 10. nov 67 her. Forældre: Sp her (af Allested-V) Niels Henriksen Z, † 1791 og Anna Sophie Henriksdt Topp. Stud Nyborg 85, c okt 90 (1), konsistorialraad 46, † 12. juni 51. ~ 26. okt 96 Marie Magdalene Steffens, * 19. aug 78 Trondhjem, † 10. marts 50. Forældre: Overkirurg Henrik S og Susanne Kirstine Bang. – Søn: Sct Michaelis k, Fredericia, dt ~ Knudsen, Gislev-E, og Helms, Esbønderup-N. Søster ~ Engberg, Kullerup-R. Hustrus broder: Professor Henrik Steffens. Stamt 98 (Zeuthen). Stamt 4 A (Bang).

Z's fader var en alvorlig præst af pietistisk retning; selv var han ogsaa pietistisk præget. Han var en mand, der var kyndig paa mange omraader og havde en ikke ringe bogsamling. Guldalderlitteraturen, tyske og engelske værker blev læst med interesse, og undertiden kom Henrik Steffens og andre af tidens skønaander paa besøg. Skamby pgd var i de aar et kulturcentrum, men tillige var Z en »jævn, aaben, jovial, retsindig og velvillig natur«, afholdt og respekteret i sognet, hvor han efterhaanden havde døbt, konfirmeret eller viet alle beboerne, en sognefader i den tids patriarkalske stil.

Fra Zeuthens tid fortælles flg:

Da kirkeejeren i 1840'erne skulle have en søn døbt, var Frederik den Syvende til stede og skulle holde barnet over daaben. I den anledning forærede baronen et orgel til kirken. Den daværende lærer var imidlertid en meget maadelig organist, og en søndag kort efter sagde den meget myndige sognepræst: »Vil De straks høre op; De forstyrrer, sandt for Herren, hele menigheden!«

Litt: Saml t Fyns hist og topogr IV, 1867, s 285 f, dr Fr. Zeuthen: Min udenlandsreise, s 11 f, Johs. Gøtzsche: Frederik Z, et livsbillede, 1927, s 10.

Hjælpepræst hos pastor Zeuthen

1849—51 (dattersønnen): **F. B. Helms,** se Viskinde-A.

16. 20. sept 1851–11. april 60 (sp Asfærg-F 13. marts 35): **Christian Sommerfeldt,** * 26. juni 96 Randers. Forældre: Overlærer Hans Nic. S af Randers og Nicoline Marie Bredal. Stud Randers 15, c okt 21 (1), lærer, ord kat Helliggaands k, Kbhvn 30. juli 24, tillige præst Harboes enkekloster 25, † 11. april 60. ~ Vilhelmine Johanne Holm, * 9. sept 02 Kbhvn, † 4. aug 80. Forældre: Provst ved Holmens k, dr theol Anders Krag, afsk 48, † 51, og Anna Marie Krøyer.

17. 15. juni 1860–21. nov 73 (sp Feldballe-H 17. aug 47): **Christian Carl Ludvig Hansen,** * 27. jan 03 Augustenborg. Forældre: Kammerlakaj (hos hertuginde Lovise Augusta) og hstr Anne Sophie Elisabeth Ebeling. Stud priv 22, c juli 27 (1), ord kat Skanderborg-S-S 13. aug 30, sp Føvling-Holsted 16. aug 36, afsk 21. nov 73, † 7. sept 86. ~ 18. april 31 Severine Elisabeth Ebeling, * 4. sept 02 Aarhus, † 20. marts 64. Forældre: Organist Carl Emil Ulrik Marius E og Anna Sophie Ingerslev af Beder-M. – Hu-

strus søster ~ Skovgaard, Ormslev-K. Stamt 62 (Ingerslev).

Skrev en del historiske afhandlinger paa dansk og tysk. E I, 568, S: I, 672.

18. 28. jan 1874–4. jan 81 (sp Uggerslev-NH 26. dec 62): **Harald Ussing,** * 14. april 23 Ribe. Forældre: Hospitalsforstander, overretsprokurator Theodosius U og Elisabeth Cathrine Rothmann Kaalund. Stud. Ribe 41, c okt 46 (l), ord kat Ringkøbing-R 1. april 56, † 4. jan 81. ~ 8. aug 56 Louise Nicolette Cohn, * 25. okt 27 Ringkøbing, † 27. nov 91. Forældre: Kbmd i Hamborg Samuel C og Frederikke Lovise Bjerrum. – Broder: Gern-S. Fætre: Skelskør og Ørbæk. Fætters søn: Stiftsprovst, dr Henry U, Kbhvn. Hustrus søster ~ Schousboe, Høje Taastrup. – Stamt 90.

19. 18. marts 1881–15. okt 1907 (sp Christianssted 2. febr 78): **Theodor Johannes Andreas Engholm,** * 16. febr 37 kolonien Sukkertoppen, Grønland. Forældre: Kolonibestyrer, senere skibsekviperingshdlr i Kbhvn Johan Peter E og Charlotte Mariane Hansen. Stud Brgdssk C 56, c juni 61 (h_1), lærer Det kgl Døvstummeinstitut, 2. ord kat Garnisons k, Kbhvn 12. marts 64, sp Frederikssted, Sct Croix 29. dec 71, afsk 15. okt 07, † 17. aug 10. ~ 23. maj 63 Laura Eilertsen, * 3. okt 34 Stavanger, † 1. marts 97. Forældre: Skibsfører Jonas E og Else Cathrine Poulsen. – Broder: Allesø-N.

Pastor E tilbragte meget af sin tid med engelske studier og kom kun i forbindelse med faa af beboerne. Skrev afh i Teol Tidsskr. Hans to døtre gik senere over til Romerkirken.

20. 24. dec 1907–19. juni 35 (sp Elling 2. okt 97): **Henrik Peter Julius Pedersen,** * 24. juni 65 Levring. Forældre: Skrædder Hendrik P og Dorthea Kristine Møller. Stud priv 86, c 92^2 (l), hjpr Ryslinge valgmgh 6. febr 93, afsk 19. juni 35, † 28. sept 51. ~ 17. maj 94 Karen Marie Brandt, * 6. sept 66 Maare, Herrested. Forældre: Inspektør ved Den fri udstilling, fh møller Niels Peter B og Ane Sofie Nielsen. – Søn: Højskoleforstander, c theol Arne Brandt P, Vraa.

Rejsepræst for KS 98 til 27, kredsfmd KS 98 til 33.

Pastor P voksede op i et hjem, der afgjort hørte til Indre Mission. Men pastor Fr. Bruun, Levning, der forberedte ham til artium, fik stor indflydelse paa ham, og da P blev student, fandt han sin plads i Vartov og blev grundtvigsk. Han var et fint, hjertens godt menneske; han samlede ikke nogen stor menighed; alle respekterede ham.

21. 19. nov 1935–27. aug 43 (friskolelærer Aarslev 19–27): **G. Jørgensen,** fl t Fakse, se der.

22. 20. dec 1943 (hjpr Hesselager 9. maj 42): **Jørgen Balslev,** * 16. maj 14 Nørre Ørslev. Faderen: Provst, Soderup-KE, † 38, se der. Stud Roskilde 34, c 41^2 (h_1). ~ 12. sept 42 Catharina Lykkegaard, * 3. okt 14 Kbhvn. Faderen: Missionær i Kina, sidst sp Nr Felding-T, se der. – Brødre: Brylle, Stenløse-F. Stamt 4.

Litt: Jac. Madsen, s 123–24, K. Hansen: Beretn om S sogn i Saml t Fyns hist og top IV, 1869, 249 f og s 315, Hist aarb f Od og Assens amter 1916, s 459 f, Rasmus Rask om Glavendrupstenen i Ny Minerva, 1808, s 271 f, Rs. Nielsen i Dsk Ungdom 1905–06, s 178 f, Om fastelavnsgilder i S, se Fynsk hjemstavn II, 41, Christine Reimer: Nogle hist minder fra Nordfyn (Wisbechs almanak, 1912), Medd fra førstelærer R. Engholm.

KLINTE—GRINDLØSE

Klinte sogn, 1679 ha, ved Kattegat og Næraa strand, en halvø, der mod nordøst ender i Nørreby hals ved indløbet til Næraa strand, lavtliggende, noget bakket, frugtbart undtagen langs stranden. En del land er vundet ved inddæmning. Byerne: K, Nørreby med fh fra 1893 (fornyet 1935), Jersore.

Vide udsigter over inddæmmede arealer og over havet. Bakket ved Kattegat.

Til sognet hører Æbelø, 207 ha, der benyttes som dyrehave, skov, mange daadyr, stor kristtjørn, flere mindre øer: Dræet, Ejlinge, Æbelholm, Lindø.

Grindløse sogn, 1599 ha, er lavtliggende og fladt, mod syd noget bakket, sandmuldet jord. Byerne: G med sognegaard fra 1955 og mh fra 1896, Engeldrup, Vesterby, V Egense, hg Jerstrup.

Ved foden af Klinte kirkebakke har der været en hellig kilde.

Det kirkelige liv. Biskop Ramus skrev 1734, at »menigheden er slet oplyst, en del fordi der ingen skoler er i de to sogne, og at læreren er gammel og skrøbelig«. Præsten, *Jørgen Poulsen,* maatte bøde 6 rdl, fordi han havde gentaget spørgsmaalet om forsagelse ved en daab. – Der var meget lidt kirkeligt liv, da brødremenighedens udsendinge sidst i 18. aarhundrede fik forbindelse med sognene her. Der blev nogen vækkelse, og flere, bl a lærer *Lund,* Nørreby, gik den lange vej til Vigerslev for at høre provst *Boesen.* I 1860'erne kom IM's udsending, *Peder Pedersen,* til Grindløse og holdt møder i den gamle skole. IM's kendte rejsepræst, *Jeansson,* som boede i Odense, holdt omkring 1870 møder hos gdjr *Jeppe Pedersen,* Nr Højrup. Jeppe P var grundtvigsk, men han ville gerne aabne sit hjem for IM's møder. Der kom ikke faa fra Klinte og Grindløse til disse møder, og en del af det IM's liv, der findes her, kan føres tilbage til Jeanssons møder. Hans stærke og afgjorte forkyndelse gjorde indtryk, og blandt de nyvakte var husmand *Jens Christensen,* Grindløse, og hans hustru. Snart blev der i Grindløse en lille kreds, som samledes til bøn og læsning af Guds ord, og man søgte forbindelse med de faa troende familier i nabosognene. De vakte søgte i 70'erne til kirke hos provst *Smith* i Lunde. Jens Christensens hustru, *Marie,* var meget ivrig til at vidne, hun døde tidligt efter et svært sygeleje, og hendes dødsleje var meget smukt ... hun syntes, at »Jesus satte en sejrskrone paa hendes hovede«. Hendes to børn blev trofaste IM's venner. Gaardbestyrer *Chr. Henriksen,* senere indremissionær, Maderup, kom jævnligt hertil og holdt møder, senere kom indremissionær *Hans Chr. Beck* og *Martin Rasmussen* og den gamle kurvemager *Hans Jørgensen* fra Bræn-

derup og talte, ligesom herregaardsmissionær *Christensen,* Odense, holdt møder paa Jerstrup. Præsterne var ikke meget venlige over disse møder, men der blev dog givet tilladelse til at holde dem i skolerne; man mødte mest modvilje hos præsten, hvis man ville gaa til alters uden for de store foraars- og efteraarsaltergange. IM voksede dog sin stille vækst, i Nørreby blev der holdt mange møder, her var gdjr *Peter Nielsens* gaard midtpunktet i arbejdet. Tidligt begyndte man at holde samtalemøder i hjemmene, i begyndelsen var sadelmager *Chr. P. Christensen,* V Egense, den ledende. Han havde stor bibelkundskab. Han begyndte 1891 en søndagsskole i V Egense og var medlem af det første menighedsraad her. Efterhaanden følte man trang til et fælles samlingssted, og ved hjælp af gaver fra IM's venner i Nordfyn kunne pastor *Ipsen,* Assens, i efteraaret 1896 indvie missionshuset i Grindløse. Her holdtes nu møder af mange slags, men samtalemøderne vedblev i hjemmene, især hos *J. P. Knudsen,* Grindløse og *Jørgen Henriksen,* V Egense. 1890 var der ogsaa begyndt en søndagsskole i Grindløse med *J. P. Knudsen* og skrædder *Hans Jensen* som ledere. Kinamissionæren *Henrik Knudsen* (død som sp i Neksø, se I, 551), havde sit hjem i Grindløse. Omkring 1890 stiftedes KFUM (fmd gdjr Johs. Jørgensen) og KFUK (fmd Theodore Hansen). Paa Kragelund møllegaard holdtes hvert aar et stort ungdomsmøde for hele Nordfyn. Siden 1926 har der hver sommer været holdt sommerlejr for KFUK i Bogense-kredsen paa Møllegaarden. Indre Mission savnede en præst, som man kunne samles om, og ved hjælp af »Dansk kirkefond« blev pastor *Riis* ansat som IM's andenpræst her 1918. Han prædikede ogsaa i flere af egnens kirker og virkede i hele Nordfyn som »Dansk kirkefond«s udsending. Men da han rejste 1922, ophørte ordningen. Den havde i nogen tid bidraget til at skærpe modsætningerne inden for egnens kirkelige liv. Indre Mission lod sig i de flg aar betjene ved indkaldte præster. – Kirkegangen har som regel ikke været god. Klinte kirke ligger uheldigt. Flertallet af beboerne er uden partipræg eller ukirkelige.

1913 oplyses: Kkg ringe, kun liden kirkelig interesse. Lille IMkreds i G, 1926: Kkg 5 pct, lille IMkreds (gdjr J. Henriksen), smaa KFUM og K, 1935: Kkg 8–10 pct, alle retninger, overv u p, smaa IMkredse, ungdomsm i pgd, DMS, 1942: Kkg 5–6 pct, ungdomsm i pgd, bibellæsn i skolerne, lille trofast kreds af kkg, 2 smaa IMkredse (hmd K. P. Pedersen, K, frk Signe Henriksen, V Egense) kirkeblad, 3 fh, 1954: Kkg 5–6 pct, K: en del gldags kirkelighed, nærmest uberørt af vækkelsesretninger, G: Trofast kreds af kkg men mange helt ukirkelige. Velbesøgte ungdomsmøder i pgd, KFUM og K, 2 sdsk, FDF, 2 smaa IMkredse (hmd H. P. Pedersen, K, gdjr Johs. Jørgensen, G), kirkeblad, 1 mgh, 3 fh.

Klinte kirke, i en udkant af pastoratet, bestaar af skib, kor, lavt og bredt taarn, to kapeller samt vaabenhus. Af den oprindelige romanske granitkirke er kun korte undermure tilbage, resten er bygget i den senere middelalder. Hvælvinger. Tarvelig altertavle og prædikestol fra 1781. Romansk font med frise. 200 sd.

Mackeprang: Døbefonte, s 135, 140.

Grindløse kirke bestaar af skib og kor fra romansk tid af granitkvadre (skibet senere delvis ombygget), svært taarn, alt ukalket. Vaabenhuset mod nord blev revet ned 1806. Altertavle fra c 1850 med maleri af C. Faber (Opstandelsen), smukt udskaaren prædikestol fra c 1625, romansk font med frise, stolestader fra 17. aarh. 175 sd. Smuk senmiddelalderlig kirkegaardsportal.

Mackeprang: Døbefonte, s 135.

Altergæster: 1922: 500 og 500, 1934: 230 og 476, 1942: 286 og 345, 1950: 520 og 242.

Folketal: 1850: 615 og 596, 1901: 715 og 606, 1921: 743 og 683, 1950: 703 og 607.

Menighedsraad: 1922: 2 IM, 2 gr, 8 u p, 1934: 3 IM, 9 u p, 1953: 1 IM, 11 gr eller u p.

Kommunevalg: 1943: Klinte: Soc 37 (1), rad 92 (2), kons 12 (0), venstre 145 (3), u p 52 (1), 1954: Soc 45 (1), rad 89 (2), venstre 212 (4), 1943: Grindløse: Soc 62 (1), rad 59 (1), kons 38 (1), venstre 137 (4), 1954: Soc 51 (1), rad 46 (1), kons 45 (1), venstre 158 (4).

Sognepræst

Indt 1857: a) 86 rug, 156 byg, 95 havre, b) 9 byg, 50 rdl, c) naturalier, d) 250 rdl, e) 38 td ld og 4 td ld eng. Gl pgd. — 1870: Regul 1640 kr, netto 6020 kr. — 1913: 1. kl, 1931: 2. kl, 1946: 3. kl.
Pgd opført 1924. I et hjørne af pastoratet.

Ingen præst er forflyttet herfra i tiden fra reformationen til 1948.

12. 17. maj 1836–20. maj 66 (sp Nr Næraa-B 21. sept 31): **Thomas Mainwering Arthur Arctander,** * 30. sept 97 Kbhvn. Forældre: Konferensraad, amtmand over Frederiksborg amt Hans Nicolai A og Birgitte Frederiksdt. Brammer. Stud Frborg 14, c jan 23 (h), prløjtnant i livkorpset, sp Snejbjerg-T 31. dec 23, † 20. maj 66. ~[1] 24 Anna Brammer, * 00 Nørhaa, † 27. juni 30. Forældre: Sp i Strø Bolle Frederik Plum B, † 15, og Sophie Hedvig Calberg. ~[2] 9. sept 31 Amalie Fjelstrup, * 19. juni 11, † 19. sept 92. Forældre: Jstrd Søren August F til Sindinggaard og Ida Hedvig Cecilie Schmidt.

13. 18. aug 1866–6. febr 82 (sp Ølby-A-F 25. marts 48): **Henrik Peter Christian Tram,** * 23. marts 10 Astrup, Grinderslev. Forældre: Kmrd, proprietær Christian Albert T og Caroline Bonne. Stud Viborg 29, c maj 36 (h), hjpr Bregninge-Søby, Ærø, do Marstal 40, ord kat Ærøskøbing 3. maj 40, afsk 6. febr 82, † 91. ~ 23. marts 41 Ursula Tetens Ottesen, * 13. febr 23 Nørholm, † 1. april 76. Forældre: Sp i Bregninge-Søby Laurits O, † 39, og Marie Tetens (sønnedt af biskop T, Viborg, † 05). – Sønner: Snøde-S og Ubby.

14. 20. april 1882–16. sept 1912 (sp Bølling-S 24. marts 76): **Frederik Petersen Vincens Gottlieb,** * 21. juni 41 Hviding. Faderen: Sp i Øster Linnet, † 67, se der. Stud priv 61, c 68[1] (h_1), kst sp Ø Linnet 27. juli 68, Skast-Hjerpsted 6. april 69, afsk efter ansøgning 1. nov 74 (»fordi de politiske forhold i Tønder amt blev mit danske hjerte mere og mere utaalelige, og jeg navnlig som skoleinspektør umuligt kunne være med til at udrydde det danske modersmaal i skolerne«), afsk 16. sept 12, † 14. jan 30. ~ 27. okt 69 Dorthea Marie Fjeldgaard, * 7. sept 48 Thisted, † 9. marts 01. Forældre: Kmrd, fuldmægtig Ole Chr. F og Flora Frederikke Ovesen. – Søn: Kettinge-B, se stamt 37.

Hjælpepræst hos pastor Gottlieb

28. jan 1908—1. okt 12 **Alfred Westh,** * 9. jan 73 Nyker. Forældre: Kbmd, gdjr Jørgen Theodor W og Martine Kristine Ipsen. Stud Rønne 91, c 01[1] (h_2), lærer Rønne, † 15. maj 14 i Rønne. Ugift.

15. 20. dec 1912–11. okt 33 (sp Tømmerby-L 11. aug 97): **William Peter Hansen Kærup,** * 12. sept 66 Kbhvn. Forældre: Sømand Peder Hansen og Neel Hansen. Stud Brgdssk K 85, c 92[2] (h_2), hjpr Hjarup 30. nov 93, navneforandring fra Hansen til Kærup 1924, afsk 11. okt 33, † 28. jan 41. ~ 1. okt 97 Anna Medea Hincheli, * 17. dec 69 Viemose, Kallehave, † 33. Forældre: Gdjr Josef Jakob H og Maren Kirstine Rasmussen. – Sønner: Korsløkke sogn, Odense, og hjpr Sorø.

Pastor K var en meget jævn, stilfærdig mand, vel ikke af de store prædikanter. Han skildres som manden med den stærke tro og det lyse sind. Som præst og forkynder var han vidtfavnende. Hans prædiken var teksttro, hvilende paa vor kirkes bekendelse. Hans forkyndelses undertone var adventsbudskabet: Se, den *sagtmodige* konge og frelser! En haabets prædiken. Han tog hjertelig del i sine sognebørns liv og virke. »Glædede sig med de glade, græd med de grædende«. Hans tro og lyse sind bar ham over mange skuffelser i præstegerningen. Som menneske var han den barnlige og ubekymrede, der troede paa, at det gode i menneskelivet ville sejre. Han holdt af sang, kunst og ikke mindst teater.

Sammen med sin hustru skabte han et gæstfrit præstehjem, hvor der altid var »aabent hus« saavel for sognets folk som for hjemmets egne børn. Han havde vilje til altid at undskylde mennesker, men blev derfor ofte misforstaaet. I Klinte kirkes rummelige vaabenhus er indmuret stene med inskription af tidligere præsters navne og virketid. Paa den sten, der bærer W. P. K's navn, er der efter eget ønske – indprentet henvisning til 1. Kor 13, 13. »Saa bliver da tro, haab og kærlighed«.

16. 27. jan 1934–23. juli 48 (hjpr Solbjerg k, Frberg 31. jan 33): **T. R. Schou,** fl t Kværndrup, se der.

17. 15. nov 1948–11. nov 53 (hjpr Kragskovhede statsfængsel 3. jan 47): **P. Hansen,** fl t Ryslinge frimenighed, se der.

18. 2. marts 1954: **Knud Grønning Kjærgaard,** * 15. april 14 Taars, Vendsyssel. Faderen: Provst, Vor Frelsers k, Esbjerg, se der. Stud Esbjerg 32, cand pharm 42, c theol 53[1] (1-89). ~ 12. aug 46 Inger Lund, * 12. dec 13 Esbjerg. Forældre: Overlærer Aage Anton Cornelius Vilhelm L og Marie Theresia Zøylner.

Andenpræst

(Ansat af Dansk kirkefond).

13. juli 1918–28. marts 22: **P. S. P. Riis,** fl t Vandborg-F, se Pjedsted.

Litt: Jac. Madsen, s 119—21, P. E. Jensen: Nogle træk af G sogns historie, Hist aarb f Od og Assens amter, 1915, smst 1916 (om den hellige kilde i K), Khst saml 4 r V, 761 f, H. Hansen: Æbelø, aarb f Od og Assens amter 1916, Sophus Michaelis: Æbelø, 1895, Carlsen-Skiødt: Aandeligt liv i Odense og paa Nordfyn, 1933, s 165 f, Achton Friis: Danmarks store øer, Nye danske magazin, 1806, s 157 f, (om en tiendeforening her af aar 1604), Fynsk Hjemstavn I, 173.

Skovby herred

BOGENSE

(Skovby var anneks til 30. dec 1902).

Bogense købstad ligger i en frugtbar, flad, temmelig skovløs egn, ved Kattegat. »Venlig og rødtaget, hyggelig og stille klynger den sig til bakken ved havet med sit uforholdsmæssigt store torv, indrammet af jævne smaahuse og klippede træer«, byens gamle Adelgade løber parallelt med bybækken, som stilfærdigt risler bag haverne. Et par smukke renæssancegaarde og det gamle raadhus (fra 1847) fanger især blikket. Det er senere afløst af et nyt ved nordenden af Østergade.

Byens navn var oprindeligt Bognæs, et bøgeklædt næs, mod syd kranset af en (nu inddæmmet) bred bugt. Stedet hørte under Harridslevgaard, der 1231 var i kongens eje. Det er antagelig fra denne borg, at byen blev anlagt paa sydskraaningen af den lave bakke, paa hvis vestlige pynt den gamle kirke nu rejser sit høje spir, et vidt synligt sømærke. Byen havde købstadsret 1288, og 1327 nævnes den blandt det gods, som den svenske prins Erik Valdemarssøn gjorde krav paa som sin mødrenearv, hvilket ogsaa tildømtes ham. Byen havde et skib i sit signet, og søfart var hovederhvervet. Der var et »Vor Frue gilde« 1480, og øst for byen omtales 1517 et til Sct Jørgensgaarden hørende kapel. Derimod er overleveringen om et Sct Anna kloster næppe rigtig. I 16. aarhundrede var byen forholdsvis anselig ved siden af Fyns andre smaa købstæder; under Grevens fejde tog byen del i oprøret, men de kgl tropper fik byen til at falde til føje, og den maatte bøde 300 lod sølv. 1536 maatte den udrede 2000 gylden. Mærkelig for Bogense i det 15.—17. aarhundrede var den bydel, »de Bogense herremænd«, hvis herregaard skal have ligget i Adelgade. Ildebrande hærgede, svenskekrigen var helt ødelæggende, 66 gaarde laa øde, og de to gader, hvorved de laa, blev pløjejord. Byen sank ned til at blive Fyns mindste købstad. 1672 var der 438 indb, 1769 430 indb. Den lignede efterhaanden mere en landsby end en købstad. Den drev nogen handel og haandværk, medens norske skippere opkøbte korn og fødevarer. Bogense gulerødder (»Bogense rosiner«) var kendt over hele Fyn. Først med jernbaneanlægget 1883 begyndte en opkomst, men anlægget af Odense-Middelfart banen havde skadet byen. Banen til Odense har dog vist været til større fordel for Odense end for Bogense. Bogense er stadig Fyns mindste købstad. En bogenseborger skriver: »Byen er saa lille, at man gerne ved, hvad naboen skal have til middag, den er hyggelig, alle kender alle og hilser paa alle, og indtræffer der et dødsfald sørger vi alle. Der er i det hele stor hjælpsomhed og sammenhold indbyrdes og ikke megen fattigdom.« Byen fik omkring 1930 sit nye store sygehus. Flere milde stiftelser.

Et glimt af forholdene i 1873 faas i flg:

Klaus Berntsen fortæller i sine erindringer s 197 om et bevæget vælgermøde i Bogense, at »en herre med guldbriller« afbrød ham. Denne herre var distriktslæge Trautner, som nu ønskede at vide, om jeg tillod, at han gik med guldbriller, og spurgte mig om mit forhold til socialismen og om jeg mente, at vælgerne var modne til selvstyre. Jeg svarede, at

guldbrillerne formentlig var hans egne, og hvis han var bange for socialismen, ville jeg anbefale ham at støtte kravet om almindelig valgret, fordi jeg mente, at naar enhver hæderlig mand faar lige borgerlig og politisk ret med de herrer med guldbriller, saa berøver man dem den jordbund for socialisme, som »højre« nu har beredt ved den privilegerede valgret. Sognepræst Fog eksaminerede mig om skole- og undervisningsspørgsmaal, og da jeg havde svaret, opfordrede han mig til at bede om forladelse for mine udtalelser, hvortil jeg bemærkede, at præsten glemte, at i dag stod han ikke paa prædikestolen, hvor ingen kunne sige ham imod; i dag stod han her end ikke som embedsmand, men som almindelig vælger ligesom enhver anden mand, og her maatte han taale at høre meninger, der ikke stemmede med hans egne; jeg kunne derfor ikke føje pastor Fog i hans ønske; de dage er forbi, da vi lægmænd skulle kysse præsten paa haanden og sige »far«.

Efterhaanden blev der en del uro og jeg formanede mine meningsfæller til at forholde sig rolige, idet jeg tilføjede, at da jeg var en fremmed mand i kredsen, havde enhver af de tilstedeværende ret til at erfare, hvad jeg mente om de politiske forhold. Jeg sluttede med at sige, at mine meningsfæller kunne være trygge for, at saa længe mine modstandere havde lyst til at spørge, skulle jeg nok svare. Paa ægte slættebomaal raabte nu en stemme: »Ja, lad os bare være roli'e, for haj kaaj Dæj'me konfirmejre dem«.

Det kirkelige liv. Bogense er med sin ringe udstrækning et overkommeligt embede. Vanskeligere var det, indtil Skovby blev udskilt.

Vedel Simonsen fortæller, at borgerne 1581 klagede over præsten *Hans Jespersøn,* fordi han ikke selv stod foran alteret pinsedag, og ved hans død begærede man »en mere rolig og fredelig mand«. Efterfølgeren blev 1589 suspenderet for usædelighed, men blev dog til 1616. Biskop Jacob Madsen maatte 1590 »holde dom« over sognepræsten, Niels Mule, og kapellanen maatte love »at afstaa fra drukkenskab«. Det hele saa dengang temmelig ringe ud. – Der har i det store og hele ikke været meget kirkeligt liv. Uden at det i særlig grad har præget byen, skal nævnes flg: Sidst i 18. aarhundrede kom brødremenighedens udsendinge hertil. Der blev nogen vækkelse, og flere af de vakte tog til møder i Christiansfeld, men dette liv døde hen i rationalismens tid. Biskop *Faber* skriver intet om de kirkelige forhold her, da han 1834 var paa visitats, men biskop *Engelstoft* skriver 1860: »Præsten staar i bedste forhold til mgh. Ingen sekter. Ingen vækkelse.« – Præsterne var højkirkelige og kkg var ikke god. Omkr 1880 begyndte indremiss *Hans Chr. Beck* at holde møder i skolen. Der kom ogsaa andre lægprædikanter, f eks hans broder, *Søren Beck,* men Hans Chr. Beck var den, der satte de dybeste spor. Hans møder førte til, at nogle troende familier begyndte at samles til bøn og bibelsamtale i hjemmene og gdjr *Jens Hansen,* Næsby (der da boede i Bogense) og gdjr *Niels Rasmussen* fra Haarslev var de troende til megen hjælp. Kort efter flyttede toldkrydsassistent *Reimers* hertil, han og hans hustru var nidkære troende mennesker, og de satte sig i spidsen for arbejdet for at faa bygget et missionshus, som 14. sept 1899 blev indviet af pastor *Hasle,* dengang i Marstal efter en gudstjeneste, hvor provst *Fog* og pastor *Blichfeldt,* Fjelsted, talte. Pastor *Willer,* Endelave, og *Hans Chr. Beck* talte i missionshuset, der var overfyldt. Samme aar flyttede indremissionær *Anders Bertelsen* til byen, senere har missionærerne *Hans Rasmussen* († 13 her), *Andersen, Martin Madsen, L. P. Laursen, R. Stage* og *Rud. Bechmann* virket her. Miss *Simmelsgaard* var meget for de gamle. Han satte fester i gang for de gamle i mgh. Indremissionær *N. N. Topholm* (* 1862, † 1945) var missionær i Bogense i 16 aar, altid ivrigt optaget, altid oplevede han noget. Paa sin cykle kørte han dag ud og dag ind rundt i hele Vestfyn, optaget af at vidne om sin frelser. Ligesom Lars Hansen, Vildbjerg, var han ustandseligt paa færde. Topholm var uddannet i Breklum og øvede i nogle aar præstetjeneste blandt danske i Ny Zealand. 1905 blev han indremissionær, virkede i Grejsdalen og i Bramminge og kom 1919 til Bogense. Han tog afsked som missionær 1935. IM er nu i tilbagegang og tæller kun faa.

Børnegudstjenesten blev begyndt 1897, en tid var der en KFUM, KFUK blev stiftet 1899 og har drevet et virksomt arbejde. KFUK har haft sit eget hjem, 1924 blev frk *Anna Prætorius* (dt af pastor P i Fjelsted), ansat som KFUK-sekretær og 1925 som kredssekretær for Nordfyn, hvor hun til op i 1940'erne gjorde et betydningsfuldt arbejde for de unge, og bl a samlede dem til større møder i Bogense, afholdt ungdomskursus i Bogense og ungdomsuger i de forskellige sogne. Dette arbejde nu hensygnende.

I menighedsarbejdet har desuden mænd som dommer *Gad,* apoteker *Fabricius* (* 1877, † 1943), kredslæge *Hakon Børresen* og stadsskoleinspektør *Th. Jensen,* lærer *Aage V. Holm* (* 77, var organist i mange aar og medl af menighedsraad og fmd for Arbejdernes Oplysningsarbejde), gjort et godt arbejde.

Grundtvigianernes tal har ikke været stort, men de har været trofaste kirkegængere. Det samme gjaldt en kreds af KC, som i 20'erne blev ledet af overlærer *P. Christensen,* medl af KC's landsstyrelse 1921–26. Sekter har man praktisk talt ikke mærket. Flertallet er uden partipræg, og man har ønsket at præsten skulle være præst for alle. Kirkegangen er ikke særligt god, bedst ved aftensgudstjenester.

1924 oplyses: Kkg ikke særlig god, 2–3 pct, de aandelige forhold er rolige og jævne, meget velvillig og hjælpsom befolkning, nogle IM, gr og KC, DMSkreds, 1930: Nærmest daarlig kkg, roligt, gammeldags kirkelighed, lille IMkreds. Godt sted at være præst, 1935: Ikke meget liv, død folkekirkelighed, men gode arbejdsmuligheder, IMkreds (indremiss Laursen), KFUK, 1943: Kkg 3–4 pct, bedst om eftm om vinteren, KFUM og K, IM (lærerinde, frk Lindhardt), 1950: Almindelige folkekirkelige forhold, megen død ligegyldighed og kristen uvidenhed, sdsk, IM, mgh, 1954: Kkg 2–3 pct, som i fynske købstæder, kirkeblad, IMsmf (indremiss B. Bechmann), mh, sdsk.

Bogense kirke (Sct Nicolaus), ved Strandbrinken, er hvidkalket, og bestaar af skib og kor fra romansk tid, korsarme mod nord og syd fra sidst i middelalderen af munkesten med blindingsprydede kamgavle, sengotisk anseligt taarn, med højt, ottekantet, spaantækt spir, et lille vaabenhus ved søndre korsarm fra 1857, et lille ligkapel fra 1874 ved nordre korsarm. Kirken er udvendigt 41,5 m lang, skibet er 10,5 m bredt. Kirken ligger udsat for vind og vejr og er ofte restaureret. Anselig udskaaren altertavle fra 1588, i midten et maleri (Gethsemane) fra 1828. Prædikestol med søjler og udskaarne bibelske scener, fra 1604. Romansk granitfont med løvværksranke. Udm orgel fra 1863, senere udvidet.

Smukke malmlysekroner fra 1654 og 1705, stort middelalderligt krucifix. Flere gravsten og mindesmærker. 470 sd. Nyrestaureret. Inventaret nymalet i smukke farver 1954.

Mackeprang: Døbefonte, s 2, 140. Hist aarb f Od og Assens amter, 1921.

Folketal: 1850: 1497 og 1168 (Skovby), 1901: 2168 og 1282, 1921: 2852, 1950: 3133.
Altergæster: 1922: 400, 1934: 572, 1938: 924, 1950: 900, 1953: 972.
Menighedsraad: 1922: 1 IM, 1 gr, 3 soc, 3 u p, 1934: 1 gr, 1 IM, 3 soc, 3 u p, 1949: 1 IM, 5 soc, 3 u p, 1953: 5 borg (1 IM), 4 soc.
Kommunevalg: 1943: Soc 675 (5), rad 168 (1), kons 309 (3), venstre 250 (2), 1954: Soc 903 (6), rad 175 (1), kons 312 (3), venstre 172 (1).

Sognepræst

Indt 1857: a) 109 rug, 120 byg, 107 havre, b) 70 rdl, 6 byg, c) 50 sn æg, 1 maal mælk af hver gaard (24 rdl), d) 960 rdl, e) 25 td ld. — 1870: Regul 3020 kr, netto 5944 kr. — 1913: 2. kl, 1931: 1. kl, 1946: 2. kl. Pgd fra 1853.

17. 2. okt 1822–29. april 52 (lærer landkadetakademiet): Konsistorialassessor **Hans Jacob Fich,** * 5. okt 84 Aasum. Forældre: Farver Hans Carl F og Johanne Cathrine Boye. Stud Odense 02, c apr 10 (l), konsistorialassessor 49, † 29. april 52. ~ 27. maj 25 Lucie Elise Hertz, * 18. marts 00 Butterup, † 3. juli 83. Forældre: Biskop i Ribe, dr theol Jens Michael Hertz, † 25, og Christiane Sophie Koch af Horbelev-F. – Hustrus broder: Vor Frue-Sct Jørgensbjerg, Roskilde.

Udg 31: Tale paa kong Fr. VI's fødselsdag 28. jan 31.

Konsistorialassessor Fich var overordentlig afholdt og anset gn de 30 aar, han virkede i Bogense, en flittig og nidkær præst, han udgav nogle smaaskrifter. I kirkemuren ses en ligsten med portrætrelief af ham.

Fru Elise Fich, f Hertz var livlig og særdeles velbegavet. Hun efterlod sig i manuskript et »Characteristisk Slægtsregister over Familien Hertz, Fich og flere . . .« (begyndt 1863), hvoraf et afsnit under titel »Domprovsten i Roskilde« er udgivet som 10. bind af værket »Memoirer og Breve«.

E I, 434, S I, 474.

Hjælpepræst hos konsistorialassessor Fich 1847—52: M. T. H. Hertz, se Hasle-R.

18. 22. juli 1852–14. sept 64 (ord kat Helsingør 23. sept 35): **Frantz Christian Jürgensen,** * 10. maj 04 Kbhvn. Forældre: Kbmd Chr. J og Johanne Blicher af Søllerød. Stud priv 22, c jan 30 (h), premierløjtnant i livkorpset, overlærer Søetatens drengeskole 32 (var 35 udn t sp S-N Onsild, men renoncerede), † 14. sept 64. ~ 35 Frederikke Elisabeth Marie von Michaelsen, * 18. sept 10, † 97. Forældre: Generalmajor Gustav Joachim von M og Bodil Marie Blicher af Søllerød.

19. 24. nov 1864–28. aug 72 (sp Adelby, Flensborg provsti 4. nov 50): **Hans Christian Lassen,** * 2. juli 08 Felsted. Forældre: Farver Hans Hansen L og Dorthea Hansen. Stud priv 31, c juli 36 (*l), rkp Nykøbing-L-E 13. nov 42, r af Dbg 62, fordrevet af tyskerne 64, † 28. aug 72. ~ 2. juli 44 Nielsine Andrea Elisabeth Poulsen, * 10. okt 26 Nykøbing, Mors, † 12. dec 98. Forældre: Kbmd, hospitalsforstander Niels Kjeldgaard P og Mette Marie Vestergaard. – Søn: Højesteretsjustitiarius N. L († 23).

20. 5. marts 1873–14. dec 1901 (sp Ebeltoft-D 12. marts 64): Provst **Carl Jacob Henrik Fog,** * 5. juni 23 Stege. Forældre: Kpt, stadsvejermester i Kbhvn Laurits F og Christine Bothilde Birgitte Munthe af Morgenstjerne. Stud Mtrp 41, huslærer hos overstaldmester Greve Danneskiold-Samsøe, med hvem han 1847 opholdt sig ½ aar i England, c juli 46 (l), lærer Kbhvn, lærer Søetatens drengeskole 50, overlærer smst 53, sp Mejrup-førstelærer Holstebro 26. nov 55 (ord sm m sin senere svigerfader Groth), provst Lunde-Skam-Skovby herr 1. febr 83–19. dec 93, r af Dbg 88, Dbm 93, † 14. dec 01. ~[1] 26. sept 51 Marie Cathrine Drejer, * 27. juni 32 Kbhvn, † 10. febr 64. Forældre: Professor, dr med hofmedicus Joachim Lund D (af Kragerø, Norge) og Henriette Conradine Løfler. ~[2] 17. maj 65 Petrine Bolette Groth, * 12. maj 39 Kbhvn, † 18. jan 15. Forældre: Sp Holstebro-H, † 80, se der. – Søn: Uggerslev-NH. Datter ~ Møller, Karleby-H. Broder: Biskop B. J. F, slægt se stamt 31. 2. hustrus kusiner ~ biskopperne Fr. Nielsen, Aarhus og C. Møller, Aalborg.

Stillede sig 64 i Holstebro til valget til rigsraadets folketing.

Udg en række ligtaler, samt 52: Kortfattet dsk sproglære for Søetatens drengeskole, 62: Kortfattet sproglære, 73: Afskedsprædiken i Ebeltoft-D. Tale ved biskop B. J. Fogs jordefærd. Skrev en hist skildring af Mormonerne i Nyt teol tidsskr 51, flere artikler om kirke- og skoleforhold, mange prædikener og artikler i kirk blade, samt 78: (anonymt): En præst af den gamle skole, (78), 80: En juleferie paa landet, samt mange sange.

»Carl Fog var en rigt begavet mand, livlig og spændstig af natur med stor virkelyst og levende interesse for livets forskellige rørelser. Hans studentertid faldt ogsaa sammen med en livlig periode i forrige aarhundredes midte, og han var til de første store studentermøder. I sin virksomhed som sognepræst var Fog skattet som en nidkær og dygtig ordets forkynder, og med aabent hjerte og aaben haand søgte han efter evne at lindre baade aandelig og timelig trang. Hjælpsom og villig kom han som fungerende provst i det bedste forhold til provstiets præster og lærere – et forhold, der ved flere lejligheder gav sig et smukt udtryk. Selv i den fremrykkede alder bevarede Fog sin aandelige og legemlige kraft og virksomhedstrang, og det var først i indeværende aar, at han tog en kapellan til medhjælp. Fog besad en poetisk aare, hvorom en række digte og lejlighedssange vidner, og han er ogsaa paa anden maade optraadt som forfatter dels ved udgivelsen af flere smaaskrifter og dels ved artikler i dagspressen om forskellige, navnlig kirkelige emner«. (Bogense avis 16. dec 01). Sørgedigt smst af O. Sommer, sp Veflinge. »Han var en ualmindelig dygtig og pligtopfyldende embedsmand, men ved siden heraf var han en ualmindelig menneskekærlig mand, der omfattede alle med stor venlighed, og aldrig dømte nogen haardt eller ukærligt. Provst Fog var et lyst og klart hoved, der lige til sin sidste time omfattede alt, hvad der angik det danske kirke- og menighedsliv, med hele sin sjæls kærlighed; han stagnerede aldrig og var til sin død præget af den ideale tid, i hvilken hans udvikling var foregaaet.« (Fyns stiftstid, 18. dec 01, se ogsaa for 16. og 20. dec).

Hjælpepræst hos provst Fog

1901—02: **N. P. Nielsen,** fl t sp Skovby-(O), se Longelse-F.

21. 15. jan 1903–3. april 24 (sp Bælum-S 14. april 91): Provst **Richard Lauritz Jürgensen,** * 22. marts 54 Kbhvn. Forældre: Vinhdlr, løjtnant, forretningsfører i kreaturforsikringen for Danmark, klasselotterikollektør Hans Ludvig J og Johanne Birgitte Jacobsen. Stud Haderslev læreres skole 72, c 79[1] (h_1), lærer Fredericia latinskole 80, do Schneekloths skole, Kbhvn 82, ord kat Faaborg-D 4. sept 84, provst Hellum-Hindsted herr 21. nov 92, afsk 3. april 24, † 7. sept 35. ~ 14. april 85 Thuride Christine Westergaard, * 2. febr 63 Flensborg. Forældre: Intendant i hæren Anders Werner W og Ingeborg Sophie Christine Demant. – Farbroder: Frederikssund-O.

Provst J var en bred og værdig skikkelse, en højkirkelig mand af den gamle skole, mild og elskværdig, en forstaaende provst og sognepræst, hyggelig; han kunne fortælle en god historie og var præget af en egen aristokratisk værdighed. Redelig og stilfærdig, men ingen stor prædikant, samlede ikke mange. (Nekrologer i dagspressen).

22. 12. aug 1924–28. april 34 (rkp Kloster k, Horsens 11. juli 21): **Erik Bohn-Jespersen,** * 25. juli 75 Rønne. Forældre: Bygningsinspektør, landmaaler Christian Jesper Jacob Peder J og Thora Alvilda Erichsen. Stud Rønne 93, c 00[2] (h_1), huslærer, Langeland, ord medhj og seminarielærer Jakobshavn, Grønland 11. april 04, Egedesminde 06, førstepræst 07, Umanak 07, Julianehaab 10, afsk paa grund af sygdom 28. april 34. Navneforandring til Bohn-Jespersen 1940. ~[1] 11. maj 04 Martha Christine Kofoed, * 15. jan 79 Olsker, † 6. juni 05. Forældre: Sygehusinspektør Matthias K og Emilie Lind. ~[2] 3. juli 10 Gudrun Clara Marie Larsen, * 1. marts 85 Kbhvn. Forældre: Manufakturhandler Peter Heinrich L og Louise Ingrid Vilhelmine Petersen.

Skrev artikler om Grønland og: Blade af en gl præsts erindringer, Dsk jagttidende, 1942, s 128 f, 137 f, 152 f.

23. 2. aug 1934 (rkp Ringsted-B 18. maj 28): **Aksel Rasmussen,** * 12. jan 96 Kbhvn. Forældre: Skibsfører Anders R og Christiane Hansine Cathinka Krogh. Stud Frberg 16, c 22[1] (h_1), sp Gunslev 14. marts 22. ~ 28. april 22 Carla Erminia Maria Olsson, * 24. dec 98 Kbhvn. Forældre: Fabriksfmd Carl Otto O og Marie Beuse. – Tvillingbroder: Jelling.

Ordineret kateket

(Embedet oprettet 1813).

5. 22. juli 1846—3. okt 50: **Johan Georg Ochsner,** * 28. juli 13 Helsingør. Forældre: Tømrermester Georg O og Anna Cecilie Horndahl. Stud Helsingør 32, c juli 38 (h), † 3. okt 50. ~ 19. nov 46 Jacobine Conradine Margr. Willinger, * 22. dec 1815 Helsingør, † 21 dec 72. Forældre: Proviantforp W og Bolette Meier. — Broder: Sal-G.

6. 31. dec 1850—1. jan 54: **C. P. Ussing,** fl t Rømø, se Gern-S.

7. 20. marts 1854—28. april 66: **Jens Carl Brøchner,** * 18. marts 17 Gangsted. Forældre: Sp der, Hans B (af Raarup), † 39, og Anna Sophie Møller. Stud Hors 36, c apr 41 (h), afsk 28. april 66, † 28. aug 66. Ugift. — Broder: Vandborg-F. »Begavet og nidkær, nød alles agtelse og kærlighed (W I, 184).

8. 24. juli 1866—19. dec 73 (hjpr Østrup-Hjadstrup 14. juni 60): **N. A. V. Enkebølle,** fl t Toksværd, se Tanderup.

Embedet derefter ubesat, nedlagt 22. juli 1878.

Litt: Jac. Madsen, s 270—78, Literis Mando, B byes og Skovby herreds topografi og hist fra sagntiden til nutiden, udg af S. H. Clausen, 1859—60 (særtryk af B avis), Saml t Fyns hist, IX, s 289 f (A. Crone: De B herremænd), Idon Møller: Hist bidrag om B, 1885 (særtryk af B avis), T. Trautner: B havns hist, 1874 (B avis), Hist aarb f Od og Assens amter, 1915 (S. Jørgensen: B i gl dage), jvf smst 1916, Fynske byer og deres mænd, 1917, Trap: Danmark, IV, 1923, s 354 f, L. Blauenfeldt: IMs hist, 1912, s 97, Carlsen-Skiødt: Aandeligt liv i Odense og Nordfyn, 1933, s 179 f, Christine Reimers: B (Søndagsbl, 1906, s 121 f), Ill tid 1916—17, s 111, Daniel Bruun: Danm, land og folk, IV, 1922, s 120 f, Chr. Heilskov: Dsk provins topografi, 1920, s 253 f, Hist aarb f Od og Assens amter, 1935 (en gl herres erindringer fra Bogense-egnen).

SKOVBY—ORE

(Skovby udskilt fra Bogense 30. dec 1902 som selvstændigt pastorat. Ore blev udskilt fra Brænderup 1. jan 1906 og lagt som anneks til Skovby).

Skovby sogn, 2587 ha, er overvejende fladt og frugtbart, sandjord mod sydvest. Langs Baaring vig. Lidt skov. Byerne S, Eskildstrup, Kærby, Tofte med fh fra 1888, Skaarup, Harridslev, Kassemose stationsby. Hg Harridslevgaard.

Ore sogn, 1434 ha, lavtliggende og fladt, langs Baaring vig, sandet jord, en del skov. Nyhaveskoven ved stranden er søgt udflugtssted. Byerne O, Ørbæk, Skaastrup, med fh fra 1893, Mejlskov med jernbanest. Hg Oregaard og Hugget.

Det kirkelige liv. Under henvisning til Bogense og Brænderup kan oplyses, at der var nogen vækkelse i Ore sogn i 1870'erne. Gdjr *Anders Pedersen,* Ørbæk, blev vakt ved en prædiken af Vilh. Beck om den tabte penning, han var da kun 16 aar. Senere blev hans forældre omvendt, ligesom *Mads Hansen,* der senere blev præst i Amerika. De virkede stilfærdigt og nidkært for deres tro. Særlig betydning fik dog den i hele Vestfyn velkendte kolportør *Peder Pedersen* (den ældre), der gik rundt og solgte bøger og holdt møder i hjemmene, den gamle kurvemager *Hans Jørgensen,* Bro, samt den betydelige og aandeligt veludrustede *Chr. Christoffersen,* Bro, der 1884–92 var folketingsmd i Bogensekredsen. Han talte ofte ved de gudelige forsamlinger paa egnen. I Ørbæk, Ore sogn, boede to gaardmænd, *Morten Rasmussen* og *Peder Andersen.* Deres hjem var altid aabent for IM's venner, og i deres stuer blev der holdt mange møder. Der blev saaledes et lille IMs samfund, og i 80'erne kom indremiss Hans Chr. Beck og Søren Beck her, møderne blev holdt i Skovby, Eskildstrup og hos gdjr *Chr. Madsen,* Fjederløkken. Der blev ogsaa stiftet en KFUM, som dog maatte ophøre, fordi dens medlemmer rejste fra sognet. Pastor *N. P. Nielsen* var n KC i samarbejde med IM. Han mindes endnu af de ældre med tak. Der er stadig en lille IMs kreds, men den har været i tilbagegang eller stilstand gennem de senere aar. Der er iøvrigt ikke noget særligt kirkeligt liv, bef er

velvillig, men ikke stærkt kirkeligt interesseret. Førstelærer *S. Wedege Blicher Pedersen* (* 68, lærer i Ore 00–38) tog virksomt del i menighedsraad og det folkelige liv (Sønderj forening, Bogense musæum, fjerkræavlerorg, fmd f Husflidssagen og f brugsforeningen), førstelærer *Ole J. C. Grønlund* (* 71 i Brylle, lærer i Skovby 15–41) var virksom i menighedsraad, husflidssag, værgeraad og venstres vælgerforening.

1926 oplyses: Kkg 8–10 pct, uden særpræg, lidt IM, 1935: Kkg 6 og 8 pct, lidt IM, jævn hørelyst, ingen specielle aandelige bevægelser. 1943: Kkg 4–5 pct, rolige forhold uden særpræg, bibellæsn i skolerne, 2 missionskredse, lidt IM. 1951: Kkg 4 pct, folkekirkelige forhold, uden særpræg, lidt IM, sdsk, foredragsf i O, ungdomsf, 2 gymnastikf, velvilje. Udstrakt pastorat. 1954: Kkg 2–4 pct. Ellers som før.

Skovby kirke (Sct Mortens?) er en anselig herredskirke. Romansk kor med apsis samt skib, opført af hugne kvadre. I sengotisk tid er skibet forlænget mod vest af munkesten og lidt senere er det kamgavlede, blindingsprydede taarn opført, samtidigt vaabenhus mod syd og kapel mod nord — alt med smukke blindinger. Hvælvinger. Den tidligere alterbordsforside (maleri af Treenigheden) hænger nu i skibet. Altertavle fra 1853 (C. Faber: Opstandelsen). En relikvieæske fra altret er fjernet til Nationalmusæet. Bruskbarokprædikestol fra 1650 med Christus og evangelisterne. Romansk font med bølgeranke og figurer. Senmiddelalderlige klokker. Flere ligsten. 400 sd. Meget smuk middelalderlig kirkegaardsportal. I kirken malerier af Kingo, Brorson og Grundtvig.

Mackeprang: Døbefonte, s 31, 52, 108, 140—41. Om alterkalken, se »Søndagslæsning«, 1895—96, s 39.

Ore kirke, ved sognets sydgrænse, bestaar af skib og kor af munkesten fra den senere middelalder, senere forlænget, samt lille, slankt taarn, kapel mod nord, vaabenhus mod syd, alt af munkesten og med blindingsprydede kamgavle. Altertavlen er en pompøs søjleopbygning fra senrenæssancen (c 1625) med moderne midtermaleri (Korsfæstelsen). Prædikestolen har haft udskaarne vaaben i felterne. Lille tarvelig, romansk font, lille sengotisk krucifix, flere ligsten, 200 sd. Muret munkestensport i kirkegaardens kampestensdige.

Folketal: 1901: 1282 og 583; 1921: 1353 og 688; 1950: 1292 og 801.
Altergæster: 1922: 141 og 210; 1934: 300 og 200; 1942: 220 og 200; 1953: 283 og 256.
Menighedsraad: 1922: 3 IM, 10 u p (gr), 1934: u p, 1953: 12 u p.
Kommunevalg: 1943: Skovby: Soc 102 (2), rad 131 (2), kons og venstre 318 (7). — Ore: Soc 60 (1), rad 130 (4), venstre 180 (4). — 1954: Skovby: Soc 116 (2), rad 188 (3), venstre 318 (6). — Ore: Soc 64 (1), rad 161 (4), venstre 185 (4).

Sognepræst

(1913: 2. kl, 1946: 3. kl, pgd opført 1903)

1. 30. dec 1902–17. maj 19 (hjpr Bogense-Skovby 23. febr 01): **N. P. Nielsen,** fl t Longelse-F, se der.

2. 14. nov 1919–30. okt 22 (sp Torsted-H 26. maj 13): **C. F. J. Kaarsbo,** fl t Paarup, se der.

3. 14. febr 1923–3. okt 38 (sp Durup-T 15. nov 11): **Otto Theodor Fich,** * 13. jan 70 Kbhvn. Faderen: Sp Karlebo, † 01, se der. Stud Frborg 88, c 95^2 (h_1), hjpr K Saaby-K 12. decbr 95, kkp Lading-Faarup-Sabro 23. nov 00, afsk 4. okt 01, fri virksomhed i USA, dels paa en fabrik i Boston, dels som hjælper for den danske præst dér, rejste tilbage til Danmark 09, vikar flere steder, afsk 3. okt 38. ~ 27. marts 12 Thora Christiane Edel Holme, * 16. marts 79 Sjelle, † 5. marts 44. Faderen: Sp Dreslette, † 14, se der. Brødre: Løgstør-L, Romdrup-K. Faders farbroder: Bogense-Skovby. Hustrus broder: Melby. – Se stamt 15 (Brorson).

Skrev talrige artikler og indlæg i Præstef blad og i dagspressen.

4. 13. jan 1939–10. febr 55 (hjpr Simon Peters k, Kbhvn 18. jan 37): **H. I. O. Felter,** fl t stiftsprovst, Maribo, se der.

5. 14. juni 1955 (hjpr Middelfart 25. aug 53): **Gunnar Hansen,** * 25. juli 22 Strarup, Gislev. Forældre: Gdjr Hans Peder H og Signe Dagmar Jørgensen. Stud Nyborg 44, c Aarhus dec 52 (h-72).

Litt: Jac. Madsen, s 20, 279—80, 282—83, Vedel Simonsen i Annaler f nord oldk, 1836, s 114 f, Fynsk hjemstavn, VII, 1934: Træk af landsbyforhold i O, smst V 1933 (sagn fra O), Carlsen-Skiødt: Aandeligt liv i Vestfyn, 1930, s 183, samme: Aandeligt liv i Odense og paa Nordfyn, 1933, s 148 f, Hist aarb f Od og Assens amter, 1924 (Minder fra S sogn, af Martine Hansen).

GULDBJERG—NR SANDAGER

Guldbjerg sogn udmærker sig egentlig mere ved sit form end ved sit størrelse (570 ha). Klemt inde mellem sine to store naboer – Særslev og Skovby – begynder det yderst ved Lundsgaard, fortsættende over Reveldrup og Kolshave indtil det på midten, hvor kirken ligger, er ret smalt, men atter udvidende sig over Guldbjerg. Nordskov og Smidstrup. Her fra fortsætter man i det næsten tre gange saa store Nr Sandager sogn (1495 ha).

Medens Guldbjerg er noget bakket og frugtbart, præget af bøndergaarde, er Nr Sandager overvejende fladt, domineret af herregaardene og de mange smaakaarshjem, saavel befolknings- som landskabsmæssigt et interessant sogn, rigt paa forskelligheder.

Ved »Slettens Landevej« ligger den smukke gamle herregaard, Gyldensteen, omgivet af park og voldgrave med skoven (231 ha) som en oase i denne ellers saa skovfattige egn. Længere mod øst har vi Sandagergaard med kirken bagved, ensomt omgivet af mark og skov. Efter at have passeret Tjentved naar man hovedbyen Nr Esterbølle, til hvilken ogsaa en del bøndergaarde hører. Landsskabsmæssig maa sognets nordlige del fremhæves, hvor vi har den store inddæmning og den nu landfaste »Langø«, der med sin plantage er et fredfyldt og uberørt sted med et rigt dyreliv.

Endelig kan nævnes for begge sognes vedkommende en sjælden istidsdannelse, den vældige aas, der strækker sig fra Guldbjerg kirke gennem begge sogne og er med til at give landskabet sit karakteristiske udseende.

Achton Friis skildrer egnen her: »Allerede ved Skamby ser jeg »Sletten« løfte sig til et »bjerg«,

og længere vestpaa møder jeg Guldbjerghøjlandet med banker med mærkelige navne og vide udsigter mod nord over Gyldensteens skove, Kattegat og Ærbelø til Jyllandskysten. Kommer man hertil fra Odense, kan landskabet vest for Skamby virke mærkeligt øde og trist, ingen skove, kun spredte hegn og fuldstændig aabne, dyrkede agre. Kun faa boliger ses mellem de langt fra hinanden liggende landsbyer. Dette landskabs kedsommelighed kulminerer nær Bogense. Til gengæld er kysten, trods sin lavhed og fuldkomne fladhed, ofte af overraskende skønhed. Lav er den sandelig — det fik folkene i den lille samling huse, »Kræmmerkrog«, at mærke under stormfloden 1921, da havet væltede 2 km ind i landet, beboerne maatte redde sig op paa lofterne, og mange kreaturer druknede. Ved den lille hyggelige by, Smidstrup, hæver sig nogle høje, aabne banker, men efter dette spontane udbrud af højhedsvanvid synes landskabet at have overanstrengt sig og lægger sig atter til hvile mod Gyldensteen. Fra Gyldensteen og vest om Langø plantage er landet som et billard, Amager er et alpelandskab sammenlignet med denne flade. Modsætningsvis til den grimme plantage er et par store kanaler af fortrinlig virkning; de fremhæver landskabets skønhed. (Danm store øer, I, 1936, s 50 f.)

Slægten *Guldberg* (stamt 101) stammer fra præsten Hans Olufsen (Fangel) her, † 1672. Slægten *Huitfeldt* stammer fra Reveldrup. – Provst *Laur. Balslev,* der var sp her 1756–78, og hans hustru var pietister, og de arbejdede ihærdigt paa at vække de sløve sognebørn. 1776 kom broder *Pihl* fra Brødremenigheden hertil og boede hos B i Kolshave præstegaard. En af B's sønner skriver: »Pihls og mine forældres hjerter flød sammen i inderlig kærlighed. Og denne broder besøgte os ofte til velsignelse for store og smaa.« Det liv, der (maaske) opstod, døde dog hen i rationalismens tid, og 1844 skrev biskop *Faber,* at »kirkegangen næsten er uddød her.« Der har senere været meget lidt aandeligt liv.

En venlig og gæstfri befolkning, men kun med ringe kirkelig interesse, dog en del trofaste kirkegængere i begge sogne. Overvejende uden særlig retningspræg. Vækkelserne er i det store og hele gaaet udenom, dog har der været lidt Indre Mission med tilknytning til nabosognene. Der har været afholdt en del IM's møder hos gdjr H. P. Hansen, Kolshave, og tømrer N. J. Jørgensen, Nr Esterbølle, ofte med god tilslutning, ligesom der har været gudstjenester i kirken ved indkaldte talere.

Sognenes forskelligheder hæmmer en del et samlende kirkeligt arbejde, hertil bidrager nok ogsaa at herregaardens beliggenhed har skabt et befolkningsmæssigt tomrum mellem de to sognes beboere. Et noget vanskeligt, men absolut ikke uinteressant sted.

Nogle enkelte IMfamilier har mest sluttet sig til IM i Særslev sogn. Lensgrevinde Agnes Bernstorff, f komtesse Krag-Juel-Vind-Frijs (* 91) har deltaget i menigheden og menighedsraadets arbejde. Præsteembedet stod ledigt 1923–28 paa grund af sammenlægningsplaner.

1922 oplyses: Rolige forhold, intet særligt, ikke god kkg, 1931: Kkg 8 og 10 pct, næsten intet retningspræg, 1943: Kkg 8 og 4 pct, velvilje, ringe forstaaelse for nadverens menighedsskabende betydning, 1950 og 54: Kkg 8 og 6 pct, en del trofaste kkg, men megen aandelig død og ligegyldighed. Fra gl tid stærke modsætninger ml de to sogne, ungdomsm i pgd, børnegudstj, kirkeblad. Velstand i G, mange fattige i Nr Sandager. 2 fh.

Guldbjerg kirke er smuk og velholdt, ligger højt som et vartegn for egnen. Kirkebakken er beplantet og fredet. Kirken bestaar af skib uden særligt kor, og taarn med blindingsprydede kamgavle, sengotisk og af munkesten. Rester ses af en ældre romansk granitkirke. Senere er tilføjet vaabenhus mod syd og materialhus mod øst. Krydshvælvinger. Udskaaren, barok altertavle fra c 1700, maleri i midtfeltet, korsfæstelsen, prædikestol fra 1648 med evangelisterne og adelsvaaben, muret, pudset døbefont fra c 1800, klokke fra 1507. 100 sd. Anselig murstensportal i kirkegaardsdiget. Kirken ligger paa en bakke med smuk udsigt over havet til Jylland.

Nørre Sandager kirke er smuk og velholdt. Den ligger skjult bag Sandagergaard og skoven. Den har talrige udbygninger, er opført overvejende af mursten i middelalderen, der ses rester af ældre, romansk granitkirke. Det blindingsprydede, kamgavlede taarn er lavt og har skibets bredde, nyere vaabenhus vest for taarnet, nord og syd for koret er to korsarmsagtige kapeller, det søndre er nu materialhus, koret har een, skibet to krydshvælvinger. Den gamle altertavle flyttet til Særslev. Alteret er et simpelt nyt træbord, hvorover et maleri (korsfæstelsen). Prædikestol i empirestil. Egetræsdøbefont fra c 1700, kummen hviler paa en statuette af Johs. Døber, klokke fra 1492. Til nordkapellet fører en smuk smedet dør, her marmorkister og andre kister af slægten fra Gyldensteen. 200 sd. Nr S kirke ligger ensomt (uden nogen landsby) nær Sandagergaard.

Jac. Madsen, s 286—88.

Folketal: 1850: 185 og 584, 1901: 259 og 514, 1921: 271 og 544, 1950: 293 og 501.

Altergæster: 1922: 150 og 150, 1934: 145 og 114, 1942: 161 og 112, 1953: 172 og 217.

Menighedsraad: Gn aarene opgivet som u p.

Kommunevalg: 1943: Soc 62 (1), rad 143 (4), kons 39 (1), venstre 103 (2), u p 35 (1), 1954: Soc 99 (2), rad 101 (2), venstre 211 (5).

Sognepræst

Indt 1857: a) 51 rug, 62 byg, 54 havre, b) 88 rdl, c) 32 sn æg, 56 kyllinger, 1 maal mælk af hver gaard, 8 td ld skov, d) 180 rdl, e) 65 td ld. Pgd i Kolshave, gl stærk egebindingsværksgaard, med en høj skraaning ned til gaarden, ingen skraaning til haven. — 1870: Regul 1980 kr, netto 4114 kr. — 1913 flg: 3. kl. Under embedsledigheden fra 1923—28 paa grund af sammenlægningsplanen brændte det gamle stuehus i pgd i Kolshave. I 1930 byggede man da en ny præstebolig i Smidstrup paa grænsen mellem de to sogne. Det er en velindrettet bolig, ikke for stor og med en smuk beliggenhed paa et højt sted hvorfra der er en dejlig udsigt over vandet helt til Jylland. Det maa anses at være en fordel at bo midt imellem sognene selv om der er et par km til hver af kirkerne. Af den gamle pgd er der kun een længe tilbage, den er indrettet til forpagterbolig, en ny lade er bygget (ca 19 td ld).

19. 2. febr 1849–8. juli 74: **W. Blauenfeldt,** fl t Lundforlund-G, se der.

20. 25. sept 1874–13. sept 80 adjunkt Slesvig domkirke 31. juli 55–30. juni 62): **V. T. Johansen,** fl t Tranderup, se der.

21. 22. nov 1880–31. dec 1904 (sp Kragelund-F 15. aug 73): **Johan Frederik Sigismund Møsting Krag,** * 27. dec 35 Ringsted. Forældre: Amtsforvalter i Aalborg, etatsraad, kmjunker Georg Andreas K og Margrethe Reinholdine Elisabeth von Krogh. Stud Sorø 55, c 61^2 (h_1), huslærer hos provst, dr F. V. Andersen, Nordrup, og paa Klintholm, hjpr Saltum-Hune 11. nov 68, afsk 31. dec 04, † 12. sept 12. ~[1] 23. juli 74 Mary Elisa Kabell, * 17. okt 36 Viborg, † 20. febr 89. Forældre: Boghdlr, senere ejer af Kærgaard, Balle, Peder Christoffer K og Eline Rebekka Buchwaldt. ~[2] 26. okt 92 Anne Knudsen, * 23. maj 67 Grindløse, † 8. juli 33. Forældre gdjr Andreas K og Mette Kirstine Hansen. – Søsterdt ~ Fog, Uggerslev-NH.

Pastor Krag var af gammel embedsslægt. Gennem sin moder, der var norsk, fattede han

særlig interesse for Norge og norsk kultur, men var tillige særdeles velbevandret i baade klassisk og datidens litteratur og havde indgaaende kendskab til flere fremmede sprog. Ved konventerne morede det ham at føre samtaler paa latin med kollegerne. Han var en mand af den gamle skole, retlinet og lærd. Tillige var han hjælpsom og forstaaende og i besiddelse af en del humor. Han var saaledes velegnet til sin præstegerning og blev da ogsaa agtet og afholdt af menigheden, hvad han modtog mange beviser for. Til sidst var han næsten blind.

Pastor Krag huskes som en fin, nobel personlighed. Han var ikke en »folkelig« skikkelse, men af den stuelærde type, ikke en stor prædikant, men ægte og hjertevarm.

22. 28. marts 1905–26. nov 23 (sp Ejstrup 28. sept 95): **Ferdinand Erichsen Norlander,** * 24. febr 67 Kbhvn. Forældre: Inkassator ved gasværkerne, fhv kbmd Hans Marinus N og Anna Jørgine Erichsen. Stud Brgdssk K 86, studerede i Berlin og Tübingen, opholdt sig en tid i USA, Skotland og England, c 95[1] (1), kommunel Kbhvn, afsk 26. nov 23, † 18. marts 40. ~ 6. juli 93 Caroline Dorthea Elwers, * 31. dec 58 Tikøb, † 15. maj 40. Forældre: Tømrermester Michael E og Anna Pettersson.

Stillede sig ved folketingsvalget i Assenskredsen (højre) 13.

Udg 99: Prædikener af C. A. Klein, sp Ikast.

Pastor N var som ung en »flot bohemetype« og senere »mere en officerstype end præstetype«. Overordentlig veltalende og begavet, et udpræget følelsesmenneske, i enhver henseende særpræget. (P. C.).

Embedet ubesat.

23. 3. april 1928–11. juli 38: **Harald Vilstrup,** fl t Herslev-G, se der.

24. 24. jan 1939–18. juli 47: **A. H. Poulsen,** fl t Biersted, se der.

25. 1. nov 1947–16. dec 53 (hjpr Birkerød 21. marts 45): **K. Kjær Jørgensen,** fl t K Helsinge-D (se her II, 217 og 771).

26. 21. april 1954 (hjpr Sct Nicolai k, Kolding 1. nov 52): **Helge Lundin,** * 3. sept 26 Randers. Forældre: Snedkersvend Andreas L og Gerda Poulsen. Stud Randers 45, c Aarhus dec 50 (l-113), vikar ved Aarhus komm skolevæsen. ~ 1. juli 50 Ellen Dorethe Wandt, * 29. dec 28 Ørum, Viborg amt. Forældre: Malerm Eli W og Ane Cathrine Frederiksen.

EJLBY—MELBY

Ejlby sogn, 523 ha, er fladt og frugtbart og skovløst. Byerne: E med fh fra 1897, Ejlby-Lunde, Kile.

Melby sogn, 561 ha, som hovedsognet, dog et bakkedrag mod øst. Byerne M med fh fra 1898, mh fra 1909, Jullerup med jernbanest, Laadne-Brøndstrup.

Skønt sognene er ganske smaa og embedet ikke har hørt til de store paa Fyn, er indtil 1936 kun to præster forflyttet herfra siden reformationen. Fra 1643 til 1797 var præsterne i familie med hinanden: Laur. Madsen Trøstrup (sp her 1643—64), hvis enke blev gift med provst Rasmus Madsen Kværndrup (1664—91), efterfulgt af sønnen Laurids Rasmussen Thrane, † 6. febr 1692 (ord 4. okt 1691 af Th. Kingo), og hvis datter blev gift med Erik Jacob-Hvid (1692—1728), der efterfulgtes af sin søn Erik Hansen Hvid (Arensbach) (1773—97). Slægten Hvid sad her altsaa i tre slægtled. Om den sidste skriver biskop Tønne Bloch 1787: »Præsten Erik H prædikede fortræffeligt, men degnen, Barfod, sang og læste jammerligen, katekiserede dog nogenlunde«.

1824–34 var *Laur. Nic. Balslev* sp her. Han havde forbindelse med brødremenigheden og vækkelsen paa Fyn, og hans fader udtalte sin glæde over, at hans sønner var blevet »bevaret for vantroens gift«. B blev bortrevet af en heftig sygdom i en ung alder, og hans broder i Haarslev har beskrevet begravelsen, hvor kirken var ganske fuld og »jeg tvivler om, at nogen med flere taarer er ledsaget til sin grav«. Balslev var en »levende præst«, som var til velsignelse, men sporene efter ham mærkedes kun ret kort tid. 1860 klagede biskop *Engelstoft* over, at de unge svarede saa trevent og over, at de slet ingen salmer havde lært. Pastor *Heilmann* var modstander af lægmandsarbejdet og af IM, da der i 70'erne og 80'erne blev holdt gudelige møder hos gdjr *Andreas Knudsen* og hos gdjr *Hans Chr. Iversen* og i E skole. Andreas Knudsen var lederen, og tilslutningen var god. Fynske indremissionærer kom omkr 1900 og holdt møder hos gdjr *P. Andersen,* men da han flyttede, ophørte møderne. Vækkelsen i Særslev mærkedes ogsaa i Melby. Der var omkr 1870 en sypige, Maren, i Melby, som blev omvendt og som blev til ikke ringe velsignelse. Hun talte alvorligt med folk om deres frelse, bl a med sin tidligere husbonds datter, Johanne, som blev omvendt og giftede sig med *Albrekt Larsen* (f i Skovby), og deres hjem blev samlingsstedet for IM i Melby. En søster til Albrekt Larsen var gift med gdjr Christf. Nielsen, der ogsaa blev en af de førende i IM her. Maren sypiges spor kan følges helt ned til nutiden. »Gud brugte den i verdens øjne saa ringe til store ting.« I Melby blev der i 80'erne holdt IMs møder hos gdjr *Albrekt Larsen* og *Chrf. Nielsen* af missionærerne *Hans Chr. Beck, Martin Rasmussen, C. Henriksen* og *Skydsgaard,* og der blev et IMs smf, hvis leder var Albrekt Larsen. Han begyndte 1890 en søndagsskole, ført videre af gdjr *N. Nielsen* og frk. *Sine Pedersen.* Et missionshus blev 1909 indviet af pastor *Ingomar Petersen,* Tommerup, pengene var indsamlet dertil her og i nabosognene. Pastor *Jørgensen* sluttede sig til IM, og trods megen legemlig skrøbelighed arbejdede han ihærdigt. Han fik stiftet en KFUK i Melby. Efter hans bortrejse har gdjr *Ejnar Krogh* ledet IM.

Men IM har kun udgjort en lille del af befolkningen og er i øjeblikket ganske faatallig. Flertallet har faaet sit præg fra Særslev højskole, især ved Klaus Berntsen og Rasmus Nielsen. Der er en del gammeldags kirkelighed og bef er meget velvillig. Mest gaardejere.

Lærer *A. Fr. Jensen* (* 84, lærer i Melby 12–50) har virket i menighedsraad, fmd for brugsforening og sognebibliotek, medl af sogneraadet, fmd for værgeraadet. Han har haft stor betydning for det kirkelige og folkelige liv, særligt som fmd for foredragsforeningen.

1912 oplyses: Kun jævnt god kkg, lidt IM, ellers u p. 1921: Ikke meget liv, lidt IM, daarlig kkg, 2 meget brugte fh. Der er planer om, at M skal være anneks til Skamby, E til Nr Sandager, men menighedsraadet har sat sig derimod. 1931: Kkg 15 og 12 pct, gode forhold, hørelyst, velbesøgte ungdomsmøder i pgd, KFUK i M (15). 1942: Kkg 7 og 10 pct, passiv, men særdeles velvillig bef, IM (20), KFUM og K. 1950: Kkg 8 og 9,4 pct, stillestaaende i E, kirkelig interesse i M, IM (10), godt besøgte ungdomsm, sdsk i E (25), smaa forhold, gldags kirkelighed. Mange legater til folk i sognet. 1954: 15 til 40 i hver kirke alm søndage. Præget af lille folketal.

Ejby kirke (Sct Ursula) bestaar af skib og kor, hvis ældste dele er romanske, af kamp, lavt taarn af samme bredde som skibet og lille sengotisk vaabenhus mod syd af munkesten. Sengotiske hvælvinger. Altertavle fra 1781 med malede ornamenter. Tarvelig udskaaren prædikestol fra 1609. Romansk font med bølgeranke og figurer. Ligsten. 80 sd. Sengotisk kirkegaardsportal. Kirken sm rest 1929.

Mackeprang: Døbefonte, s 52, 67, 140, 299, 301, 302.

Melby kirke (Hl 3 konger) er romansk: skib og kor med apsis, kor og apsis af hugne kvadre, skibet mod øst af hugne kvadre, mod vest af raa kvadre. Sengotiske er det kamgavlede blindingsprydede taarn og vaabenhuset mod nord. Hvælvinger. Altertavlen ny, prædikestol, romansk font med bølgeranke og figurer. 100 sd. Rest 1929.

Mackeprang: Døbefonte, s 51, 140, 299, 301—302.

Folketal: 1850: 279 og 317, 1901: 277 og 325, 1921: 260 og 382, 1950: 255 og 332.
Altergæster: 1921: 100 og 200, 1926: 152 og 230, 1934: 135 og 150, 1942: 110 og 100, 1953: 89 og 164.
Menighedsraad: 1918: Politisk valgt, 1930: 2 IM, 10 u p (gr), 1942: 2 n IM, 4 gr, 1 soc, 4 u p, 1949: 2 IM, 9 n gr, 1 soc, valg i E, 1953: 3 IM, 3 gr, 1 soc, 2 rad, 3 v (n gr).
Kommunevalg: 1943: Soc 36 (1), rad 135 (5), kons 25 (0), venstre 103 (3). 1954: Soc 41 (1), rad 64 (2), kons 18 (0), venstre 124 (5), u p 46 (1).

Sognepræst

Indt: 1857: a) 49 rug, 84 byg, 52 havre, b) 12 rdl, 6 rdl, 75 arbejdsdage, c) 36 sn æg, 2 gæs, 1 maal mælk af hver gaard, d) 130 rdl, e) 45 td l. Firlænget pgd, 100 fag, stuehuset mod nord, gl bindingsværk. 1870: regul: 1780 kr, netto: 4192 kr. — 1913 flg: 3. kl. Pgd opført 1924.

16. 19. juni 1847–29. aug 88: **Rasmus Christian Heilmann,** * 31. aug 17 Margaard, Vigerslev. Forældre: Forpagter paa Gyldensteen Mathias Vilhelm H og Valborg Dreyer (af Østrup-H). Stud priv 38, c april 45 (h) (kaldet hertil efter indstilling af grev Bernstorff, Gyldensteen), † 29. aug 88 paa besøg i Sverige. ~ 17. nov 47 Adolphine Vilhelmine Charlotte Utke, * 27. juni 16 Brolykke, Viby, † 2. maj 00. Forældre: Krigsraad, landinspektør, propr Johan Fred. U og Sophie Hedvig Heilmann. – Broder: Aaby-Biersted. Hustrus søster ~ Heilmann, Bjerreby. Søsterdøtre ~ Schiøler, Herstedøster-V, og Larsen, Vinkel-R.

H var som ung ivrig fægter, hele sit liv jæger, sportsmand og friluftsmenneske, en slank sportstype, dygtig landmand, ubetydelig som taler, uden partipræg. Som ung reddede han en kold vintermorgen en gl skomager fra at drukne i Peblingesøen. Som student var han temmelig uberørt af religiøse spørgsmaal, men en alvorlig tyfus, der bragte ham døden nær, medførte, at han blev teolog. Han var som præst imod alle kirkelige skillelinier og »baase«. Han stod altid i godt forhold til menigheden. (Slægten Heilmann, s 344 f, Bogense avis 30. aug 88).

17. 21. nov 1888–8. aug 1912 (sp V Hornum-H-F 12. juni 78): **Rasmus Vilhelm Aagaard,** * 28. april 42 Strandby, Haarby. Forældre: Lærer i Stenstrup Hans A og Vilh. Cathrine Lehn. Stud Odense 62, deltog i krigen 64, sekondløjtnant i fodfolket 67, c 69[2] (h_1), hjpr V Skerninge-U 27. jan 70, do Baarse-B 29. juni 72, kkp Storring-S-G 28. maj 74, EM 76, † 8. aug 12. ~[1] 4. nov 74 Anna Hertha Camilla Dagmar Mønster, * 19. okt 51 Slagelse, † 13. april 86. Forældre: Adjunkt i Slagelse, c theol Carl Chr. M og Julie Hansine Borgen. ~[2] 12. nov 89 Vilhelmine Marie Rasmussen, * 1. okt 56 Frederikssund, † 27. febr 38. Forældre: Kbmd Edvard R og Christine Marie Nicoline Ravn. – Fætter: Lehn, Hørby. Kusine ~ Schiøler, Herstedøster-V. 1. hustrus fætter: Borgen, Lejrskov-J.

Pastor Aagaard havde tungt ved at prædike og behøvede meget forudgaaende arbejde, hvorfor formen kunne være noget stiv. Han var centrumsmand. En stille hjemmets mand. Havde levende interesse for træer og planter.

Hjælpepræst hos pastor Aagaard

1910—12: **A. N. B. Wied,** se Herslev.

18. 4. dec 1912–17. nov 21 (sp Gødvad-B 21. jan 03): **Valdemar Julius Bülow,** * 11. dec 64 Randers. Forældre: Ritmester, postmester i Hjørring Christen Mathias Ludvig B og Nicolette Pauline Ivare Nyegaard. Stud priv 84, c 92[2] (nc), hjpr Harridslev-A 31. dec 92, do Brænderup-O 00, afsk 17. nov 21, † 18. aug 32. ~ 18. juli 93 Anna Rasmine Marie Larsen, * 20. jan 65 Ejby, Vends herred, † 18. febr 41. Forældre: Gdjr, murermester Jørgen L og Maren Nielsen. – Fætter: Nr Ørslev-S, stamt 19.

Red »Sygeplejen«, udg af Centralf f Sygeplejevirksomh u f Kbhvn, skrev præd og julebetragtninger til flere blade.

Pastor B var en dygtig taler, som befolkningen havde stor sympati for, men han havde vanskelige hjemlige forhold og søgte tidligt sin afsked.

Soranerbladet, 1932, s 82—83.

19. 15. okt 1922–18. jan 36 (sp Tørring-Heldum 11. april 17): **A. N. Jørgensen,** fl t Kauslunde, se der.

Ledigt.

20. 22. dec 1939: **Sigfred Georg Eilgaard,** * 18. sept 14 Kbhvn. Forældre: Maskinarbejder Hans Peter Petersen og Ingeborg Emilie Larsen. Stud Ø Brgds sk 33, c 39[2] (1). Navneforandring 44. ~ 5. aug 39 Ursula Spillner, * 4. marts 16 Berlin. Faderen: Rektor Albert S.

39: Sekr Komiteen for landflygtige ikke-ariske kristne, kst præst ved straffelejren, Faarhus, 48—49. Red fælles kirkeblad for 12 nordfynske sogne. Fmd »Norden« for Bogense og omegn 47.

Kst sognepræst

16. juni 1948—1. sept 49: **A. B. J. Bernsted,** se kkp Holbæk (bd II, 231 og 770).

Litt: Jac. Madsen, s 288—90, Carlsen-Skiødt: Aandeligt liv i Odense og paa Nordfyn, 1933, s 185 f, Om L. Balslevs sygdom og død, se Harald Balslev. Fra fynske præstegaarde, 1944, s 59 f.

SÆRSLEV

Særslev sogn, 2526 ha, er ret højtliggende, overvejende fladt, og frugtbart, dog sandmuldet mod vest. Byerne S, Hemmerslev, Sdr Esterbølle, Maderup med mh fra 1889, Moderup, Toderup, Slagstrup, Svendstrup, Askeby, Kosterslev. Ved galgehøjen vest for kirken har der været en hellig kilde, »Møkilde« (hvor en jomfru blev stævnet og myrdet).

Det kirkelige liv. Særslev sognekald var et af de højst lønnede paa Fyn, indtil 1936 er ingen præst forflyttet herfra siden reformationen, og indtil 1920 var alle de sognepræster, der var udnævnt hertil siden 1854 over 50 aar, da de kom hertil.

Særslev er et af de nordfynske sogne, hvor de kristelige livsrørelser stærkest har gjort sig gældende. Den gamle pastor *Sidenius* var her i 50 aar, han var rationalist, en vittig og sarkastisk mand, men vellidt og agtet. Kirkelivet var stille og gammeldags. Hans forgænger, *Peder Jacob Aabye,* var her i 61 aar (der var 1743–1854 kun to sognepræster her), han betegnes af Wiberg som »vittig og djærv, en vældig jæger, højst original; en uendelig mængde fortællinger haves om ham« (W., III, 251).

Efter 1850 skete der forandring. Brødremenighedens virksomhed mærkedes, og efter krigen 1864 var det, som om mange vaagnede op efter rationalismens dødvande. Spisegilder, drik og kortspil havde raadet. Nu begyndte baade IM og grundtvigianismen at faa indflydelse i nogle af hjemmene. Sognepræsterne har siden 1875 stillede sig velvilligt over for disse bevægelser, de medvirkede ved deres møder, ogsaa naar de hørte til en anden retning end mødearrangøren. – En gl hellig skræder fra Veflinge gik rundt og solgte tøj o lign omkr 1860, han var paavirket af provst *J. F. Boesens* pietistiske forkyndelse, og han missionerede ivrigt, hvor han kom. Efter 1864 kom indremiss *Peder Pedersen* (den ældre) fra Brenderup og holdt møde i Haarslev skole, hvor en gammel rokkedrejer fra Maderup blev grebet af ordet; han fik Peder Pedersen til at holde møder i Særslev skole; selv gik han rundt og indbød, og ved det første møde blev en ung mand, *Niels Hansen,* vakt. Han havde tidligere været en af de muntreste ved gilderne og været fuld af løjer. Nu brød han med dette, og med sin gode sangstemme sang han aandelige sange og prægede møderne dermed. Der blev et lille IMs samfund. Men Peder Pedersen, der var noget skarp, vakte ogsaa modstand. Der blev sagt mange onde og usande ting om ham. Det bidrog dog kun til, at IMs venner sluttede sig tættere sammen. IMs liv bredte sig, og der blev holdt mange møder. Pastor *Johs Clausen* talte saaledes ved et møde paa Kvisthøj i Sdr Esterbølle. Mødet blev holdt i gaardspladsen, og talerstolen var en vogn. Da Clausen var færdig, gik pastor *Hassager* op paa vognen og talte over ordet: »Hver blive i sit kald« ... han var ellers en godmodig mand, men han var vred over dette nye, som han ikke forstod. Han opfordrede sine sognebørn til ikke at høre efter de fremmede røster og bad Clausen om fremtidigt ikke at komme og forstyrre hans pastorat. En anden taler, som jævnligt kom her, var »den lille svensker«, miss *Olaf Olsson* (miss 1866–1911, † 1911). Han havde nogle aar bopæl her og var kolportør for IM. En tid maatte han udtræde af IM paa grund af forbindelse med metodisterne, men indtraadte igen i IMs tjeneste. Fr. Zeuthen kaldte ham en »stille, fin, nobel karakter, hvis rene og skønne liv var Gud til ære«. Flere forsamlinger blev holdt hos gdjr *Søren Jacobsen,* Moderup, hvis datter blev gift med indremiss *Chr. Henriksen* (Odense), der holdt mange møder her, samt hos gdjr *Anders Jørgensen,* Hemmerslev, og møller *H. P. Hansen,* Maderup. Skræder *Anders Jensen,* Hemmerslev, var især til megen velsignelse. Han var redskab til flere unges omvendelse. Pastor *Hassager* blev meget forundret, da de troende ville gaa til alters flere gange end ved de to store altergange foraar og efteraar. Ligesaa vakte det opsigt, at troslivet fik saa megen magt, at de gængse »omgangsgilder« fra 1866 maatte ophøre. Det skete, da der var budt til gilde hos gdjr *Mads Jensen,* Maderup, i hvis gaard flere af de unge var omvendte. Den dag, gildet skulle holdes, kom det første nr af IMtidende til gaarden. Det blev læst højt for gæsterne, saa fulgte salmesang og aandelig samtale. Dans blev der intet af, og gilderne hørte op. IM bredte sig til nabosognene, men Særslev vedblev at være midtpunktet. Det var en rig tid. I 80'erne var gdjr *Laur. Pedersens* gaard i Maderup samlingsstedet, allerede tidligere var der holdt møder paa hans gaard, Stævnsbogaard. En søndagsskole blev begyndt 1885, og der kom flere børn, end storstuen kunne rumme. Man følte snart trang til at faa et fælles mødested, og ved smaa og store gaver lykkedes det at faa rejst Maderup missionshus, indviet 5. juli 89 af pastor *Ipsen,* Assens. Ved siden af missionshuset opførtes en missionærbolig, og 1891 flyttede den betydelige indremiss *Søren Beck* ind. Han fik megen betydning, senere kom kom missionærerne *A. Bertelsen, H. C. Vandt,* derefter var der i lang tid ingen missionærer, indtil missionær *H. Schärfe* blev ansat her 1931. Han var her nogle faa aar og afløstes af indremiss *Horsfeld Jeppesen.* 1942 kom *Alfr. Lund Thorsen,* der flyttede til Aarhus 1949, nu *Ejler Eriksen.*

Siden 1885 har man samlet de unge til særlige møder, og der har i mange aar været KFUM og K. I missionshuset er der holdt talrige møder og i Maderupgaards skov har der 1. søndag i august i flere aar været afholdt et større sommermøde, senere er det henlagt til gdjr *L. Pedersens* have. Der er en god IMskreds, i de senere aar ledet af gdjr *Rs. Rasmussen,* Moderup, nu af gdjr *J. J. Pedersen,* Askeby. Kredsen har gennem aarene været udpræget kirketro.

IMs helliggørelsesmøder har flere gange været holdt her med stor tilslutning.

Særslev har også været midtpunkt for egnens *grundtvigske* liv. Efter 1864 voksede en ret betydelig grundtvigsk kreds frem, støttet af de grundtvigske præster paa egnen, især *Melbye,* Asperup, og *Leth,* Middelfart. Gdjr *Knud Jensen* (* 1842, † 1922) var den førende i kredsen. Han satte sig i spidsen for at faa

oprettet en højskole her, grundlagt paa aktier, tegnet blandt bef. Fra 3. maj 1882, da den aabnedes, til 31. okt 89 var *Klaus Berntsen* dens forstander (se særligt under Nr Lyndelse-H, hvor han til da var en anset friskolelærer, pag 181 f, her). Han var allerede 1873 blevet folketingsmd (i Bogensekredsen) og virkede som saadan til 1884, da han frivillig trak sig tilbage, og han havde vundet et landskendt navn ved sine indlæg i forsvarsdebatten og ved organisationen af Husmandskreditforeningen for østifterne. Da »visnepolitikken« blev indført, mistede Kl. B begejstringen for rigsdagsarbejdet, og højskolearbejdet i Særslev optog ham. Samtidig gjorde han et arbejde for skytte- og gymnastiksagen, han talte ved politiske og folkelige møder. Han blev en meget brugt foredragsholder. Næst Chr. Berg kunne ingen som han vinde en folkelig forsamlings øren, og som folketaler havde han næppe sin lige i evnen til ved alvor og skæmt at rive tilhørerne med. 1886–1904 var han sogneraadsformand i Særslev, medlem af Odense amtsraad 1881–87 og 1898–1908. Han var en dygtig og initiativrig kommunalmand og virkede til megen gavn for kommunen. Han fik oprettet sogneraadsforeninger i Odense og Assens amter, var fmd for Odense amts sogneraadsforening 1892–1920 og fmd for de danske skytteforeninger 1910–22. Han var en af hovedmændene for, at Bogensebanen blev anlagt, var i flere aar redaktør af »Friskolens tidende«. 1886 blev han atter folketingsmand (i Assenskredsen), hvor han blev genvalgt til 1926, da han trak sig tilbage. Og fra 1886 øgedes hans indflydelse i dansk politik, men det ligger efter hans tid som højskoleforstander her og hører hjemme i dansk politisk hist. Han satte spor i Særslev sogn. Sit faste stade i grundtvigsk, frisindet kristendom hævdede han overalt, ogsaa paa højskolen, men politikken kom til at optage ham saa meget, at han 1889 fratraadte skolen, og til 1892 lededes højskolen af *Hans Christensen,* der tidligere havde været seminarielærer i Gedved. Fra 1892 til 1928 lededes højskolen af *Rasmus Nielsen* (* 1863 i Lisbjerg); med denne betydelige højskolemand fik Særslev højskole en god plads i højskoleverdenen. Rasmus Nielsen havde været paa Testrup højskole, senere paa Askov, blev 89 højskolelærer i Voldby. Han drev Særslev højskole godt frem, købte den 1906. Han var helt rodfæstet i højskolearbejde; historie og litteratur var hans hovedfag, han var en søgt foredragsholder og deltog meget i egnens aandelige liv. Højskolen blev midtpunkt i dette liv, og han stod i levende kontakt med »Sletteboerne«. Som fortæller og oplæser var han fremragende, og egnens historie kender han som faa. Han brugte ogsaa flittigt sin pen, var 1902–08 medudgiver og red af »Dansk ungdom«, 1924–30 red af »Bavnen«, friskolernes blad, udgav flere folkelige fortællinger, bl a »Sommer-skygger« (08), »To historier« (09), »Landsbyfolk« (11), »Søren skovfoged« (12), »Kongsbjergfolkene« (26), »Skovmøllen« (34), samt digtsamlingen »Landsbysang« (08) og en levnedstegning af landstingsmand Niels Rasmussen (29). 1928 bortforpagtede han højskolen til *Magne Kjærgaard,* som drev den (Rasmus Nielsen virkede stadigt som lærer) til 1938, da skolen blev solgt til *Carl Jensen,* der driver den som efterskole. Rasmus Nielsens 90 aarsdag fejredes med en fest, hvor bl a 150 gl elever overrakte ham en mindemappe. Han øver stadig indflydelse i sognet, hans hustru er værtinde paa Særslev afholdshotel, hvor han bor.

Rasmus Nielsen siger i en samtale med »Fyns tidende: »Nordfynboerne modtog mig med deres tillid. De har været modtagelige for, hvad jeg har haft at byde ... De har i trange tider støttet mig med raad og daad. Havde de ikke udvist den sympati og hjælpsomhed overfor mig og mit arbejde,, havde jeg aldrig kunnet drive højskole.« Rasmus Nielsens virksomhed har dog ingenlunde været begrænset til Nordfyn. Han har haft en meget omfattende virksomhed som foredragsholder og forfatter. Om sine foredragsrejser fortæller han selv livfuldt: »Som foredragsholder har jeg berejst hele landet, lige fra Skagen til Gedser og fra Esbjerg til Bornholm. Denne min virksomhed faldt hovedsagelig før bilernes tid. Det kunne derfor undertiden falde besværligt at komme fra det ene sted til det andet. For mig gik det i reglen uden større uheld. Jeg er kun kørt løbsk een gang og en anden gang væltet. Saa jeg har sjælden været i den »yderste livsfare«, som Blicher siger. Det interessante ved dette omflakkende liv var, at man traf sammen med saa mange aandsinteresserede og udmærkede mennesker. Ellers maa jeg sige, at denne del af en højskolelærers virksomhed faldt mig besærlig. .... Bevares vel — jeg har intet at klage over. Altid og alle vegne blev jeg godt og venligt modtaget. Og folk kunne jo ikke gøre for, at jeg følte mig frygtelig forpint ved at skulle optræde i en mig helt ukendt forsamling.«

Endnu ses der jævnligt artikler fra hans haand i dagblade, og han talte ved sidste efteraarsmøde paa Særslev højskole. Af hvad han i tidens løb har skrevet, af historiske bøger og artikler, noveller, digte osv, er der i hvert fald en enkelt frembringelse, der, skønt den er helt fra hans ungdom — fra hans højskoletid i Voldby — har bevaret sin friskhed og rimeligvis vil leve videre i slægt efter slægt: den lille, vidunderlig stemningsmættede foraarsvise i folkevisedragt: »Vaaren er i luften«, som i tidens løb har fristet den ene tonedigter efter den anden, saa vi nu har 4 melodier at vælge imellen i melodisamlingerne til højskolesangbøgerne. (Højskolebl, 1954, s 7.)

Præsterne i Særslev har været grundtvigske siden 1893, og de stod alle i nært samarbejde med højskolen. *Kaj Jørgensen* mindes med stor veneration, en ydmyg og følsom mand, han lærte forbavsende hurtigt alle sognets beboere at kende, var altid rede til at hjælpe. Han var meget musikalsk og øvede en god gerning med sin musik og sit kendskab til salmesang. Ogsaa Indre Mission satte pris paa ham. Præsterne var ofte lærere ved højskolen, og de talte ved de større møder der. Særligt efteraarsmøderne samlede mange fra hele omegnen.

Særslev er et godt sted for en præst. Der er rolige og fordragelige forhold. Baade IM og grundtvigske kan mødes i kirken sammen med en flok ikke retningsprægede kirkegængere. Den grundtvigske ungdomsforening samles paa efterskolen. Kirken er bindeleddet mellem fraktionerne. Bibelkredse i præstegaarden og i hjemmene.

Bl folkeskolens lærere: *Niels Chr. Jensen* (* 42) lærer i Maderup 1867–1908, organist til 93 ved S kirke, *Niels Jensen* (* 66), førstelærer og organist i Særslev 1893–1933, *Laurits Andersen,* førstelærer og organist fra 1934 i S.

1920 opgives: Kkg nogenledes. Der er mh og højskole, begge temmelig udprægede, kun faa sognebaandsløsere, 1926: Rolige forhold, hørelyst, IM (50), KS (100), DdU (50), 1934: Kkg 9 pct, velvilje, gode forhold, IM (50), DdU

(64), hørelyst, 1943: Kkg 6 pct, gode, rolige forhold, godt arbejdssted, IM (50), en gr kreds, DdU, KFUM og K, 1954: Kkg 6 pct, gode rolige forhold, IM (60), gdjr J. J. Pedersen, Askeby, velvilje, en gr kreds, afholdssal i S, efterskole (15), 2 sdsk, ret gode sociale forhold, dog en del fattige. Efterskole (Carl Jensen), 2 sdsk, KFUM og K, kirkeblad.

Særslev kirke (Sct. Nicolaus) bestaar af skib og kor, som er romanske af granitkvadre, senere er af munkesten tilføjet taarn samt vaabenhus mod syd, begge med blindingsprydede kamgavle. Hvælvinger. Romansk granitalterbord. Altertavle som tavlen i Guldbjerg fra c 1760 med maleri af korsfæstelsen. Ny egetræs prædikestol 1952 tegnet af H. G. Skovgaard, billedskærerarbejdet udført af Luchau Nielsen: 6 felter med Abraham, Isak, Moses, David, Jesu daab, opstandelsen, den gode hyrde. Romansk font som den i Melby, med bølgeranke og løvefigurer. Ligsten. 300 sd. Kirken restaureret 1894. Pladsen foran kirken er i nyeste tid forskønnet; der er mindelund og parkeringsplads. 1894 erstattedes kirkens blytag med tegl og stræbepillerne mod nord fjernedes.

Mackeprang: Døbefonte, s 67, 140, 299, 301—02.

Folketal: 1850: 1138, 1901: 1266, 1921: 1421, 1950: 1485.
Altergæster: 1915: 741, 1920: 541, 1926: 700, 1938: 760, 1953: 651.
Menighedsraad: 1918: Alle retn, 1926: 1 IM, 5 n gr, 1 u p, 1934: 1 IM, 4 n gr, 1 soc, 1 C, 1949: 1 IM, 4 gr, 2 u p, 1953: 2 IM, 3 gr, 2 u p.
Kommunevalg: 1943: Soc 109 (2), rad 173 (3), kons 76 (1), venstre 261 (5), 1954: Soc 145 (2), rad 154 (3), kons 63 (1), venstre 292 (5).

Sognepræst

Indt 1857: a) 104 rug, 140 byg, 106 havre, b) 113 rdl, 44 arbejdsdage, c) 60 sn æg, 2 maal mælk af hver gaard, d) 320 rdl, e) 80 td ld. — 1870: Regul 3280 kr, netto 7886 kr. — 1913: 1. kl, 1931: 2. kl, 1946: 3. kl. Pgd opført 1805.

1697—1743 var fader og søn sp her: **Chr. B. J. Bircherod** (1697—1729, ~ med formandens datter) og **Hans B. C. Bircherod** 1729—43.

9. 4. maj 1804–6. marts 54 (hjpr Særslev 19. marts 02): **Benjamin Sidenius,** * 18. april 74 Nr Vedby. Forældre: Provst Isak Abrahamsen S, † 1780, Nr Vedby-NA og Margrethe Anna Hincheldey. Stud Nyk 93, c juli 98 (h), hjpr S Kirkeby-SA 30. aug 99, r af Dbg 49, † 6. marts 54. ~ 3. okt 04 Christiane Holm, * 4. juli 78, † 12. juni 44. Faderen: Kbmd Chr. H. – Søn: Brenderup-O. Datter ~ Balslev, Ejlby-M. Broder: Ø Ulslev-G. Søster ~ Pontoppidan, Lundum-H og Flindt, Torslunde-I. Stamt 80.

Mindedes som »vittig og sarkastisk«. (W III, 251).

Hjælpepræst hos pastor Sidenius

1850—51: **J. C. L. Winther,** se Gimlinge.
1851—54: **L. C. D. Heilmann,** se Aaby-Biersted.

10. 14. juni 1854–13. maj 57 (sp Sejerslev-Ejerslev-Jørsby 17. marts 38): **Frederik Haugaard,** * 13. maj 94 Als, Østjylland. Forældre: Sp der Thøger Lassen H, † 31, og Birgitte Dorthea Braem af Tømmerby-L. Stud Viborg 15, c jan 21 (h). Sp Søndbjerg-Odby-Jegindø 10. sept 23, † 13. maj 57. ~ 21. nov 23 Hansine Petræa Elisabeth Bendix, * 10. febr 06 Vestervig, † 13. juni 51. Forældre: Provst i Vestervig-A Peter Christian B, † 33, og Abelone Cathrine Jørgensen. – Hustrus søster ~ Fritz, Brændekilde-B.

Pastor H havde heftige stridigheder paa Mors, se Sejerslev-E-J.

11. 1. aug 1857–8. dec 75 (sp Laastrup-S 30. jan 41): **Carl Hassager,** * 3. jan 98 Vejerslev. Forældre: Sp i Vejerslev-A-T Hans Henrik H, † 34, og Christiane Meyer af Vellev. Stud Randers 16, c apr 26 (h). Sp Nr Felding-T 5. juni 29, † 8. dec 75. ~ 4. maj 31 Dorothea Hansine Hørning, * 25. sept 14 Sevel, † 14. okt 97. Forældre: Sp i Sevel Rasmus H, † 31, og Marie Sophie Mehl. ~ Hustrus brødre: Borum-L, og Lille Hedinge-H. Se foran.

Mens svigerfaderen, pastor Hørning i Sevel, var rationalist, hvis efterladte prædikener ved oprydningen i anledning af provst Bøttchers afrejse i 1886 blev brændt under suppekedlen. var Carl Hassager Mynsters discipel. Han var efter sigende et stille, venligt menneske, men en noget tør prædikant. (Modstander af IM). Hans hustru var langt den betydeligste, baade hvad begavelse og menneskelighed angik. De havde et fornemt, herskabeligt hjem. Efter hans død købte hun Bredegade nr 13 paa Frederiksberg og boede her til sin død. Efter indbyrdes aftale skænkede fru H 1888 stedet og deres midler (120,000 kr) og den store bogsamling til et studenterkollegium (med fribolig + et aarligt pengebeløb) for 10 studenter, fortrinsvis fra de sogne, hvor han og hun var født, eller havde været præstefolk. Hassagers Kollegium indgik 1951 som selvstændigt led i »4. majkollegiet«, der opførtes samme sted. (Kollegiet indviet 1900). Selv var fru Hassager mærkelig nok meget juridisk interesseret og fulgte paa sine gamle dage professor Matzens forelæsninger paa universitetet, ligesom hun havde ønsket ham som Efor for kollegiet, hvad han dog ikke ønskede, saa det blev i stedet professor M. C. Gertz. Ægteparret Hassager ligger begravet paa Frederiksberg kirkegaard. (Villads Christensen, delvis).

DBL IX, 416 f, Om hans svigerfader i Sevel og om Hassagers forlovelse og bryllup, se: Villads Christensen i Kr Dbl 16. dec 1949.

12. 28. febr 1876–31. dec 92 (sp Nordby, Samsø 9. aug 67): **Joachim Vilhelm Krøyer,** * 29. maj 21 Maribo. Forældre: Kbmd Johan Groth K (broder til provstinde Holm, Holmens k, Kbhvn) og Julie Frederikke Marie Listoe (Listov) af Døllefjelde-M. Blev opdraget hos sin faster og dennes mand, J. V. Holm, sp Fraugde. Stud Odense 39, c okt 44 (l), hjpr Fraugde 11. juni 46, do Søndersø 2. maj 55, sp Randerup ved Tønder 26. nov 57, afsat af tyskerne 20. maj 67, r af Dbg 92, afsk 31. dec 92, † 27. marts 13. ~ 4. sept 58 Laura Fahnøe, * 1. aug 35 Brændekildegaard, † c 1920. Forældre: Proprietær Holger Chr. F og Edel Olivia Steensen (søster til pastorinde Mau, Farum-V). – Fætter: Listov, Dalby-T.

Forstander Rasmus Nielsen fortæller:

Denne præst har jeg kun hørt prædike en gang. Om han havde uddannet sig efter Bastholms: Den gejstlige talekunst, som jeg laante af ham, kan jeg ikke sige. Folk fortalte, at han aldrig gik ud uden paraply. Det kunne jo blive regn. Man kunne aldrig vide. Han fraraadede sin eftermand at rejse flagstang. Man kunne let ved flagning komme til at støde an. Han var altsaa en meget forsigtig mand.

13. 27. marts 1893–29. sept 1908 (sp Hurup 31. marts 88): **Knud Christensen,** * 1. jan 36 Drostvadhus, Resen. Forældre: Indsidder Christen Pedersen og Dorthe Knudsdatter. Lærereksamen Ranum 58, medhjælper hos Lars

Bjørnbak, højskoleforstander, Viby, lærer og kirkesanger i Resen 59–63. Stud priv 66, c 71[2] (h_1), uord medhj Fredericia, hjpr Skyum-H 10. aug 72, sp Snedsted-Nørhaa 5. maj 74, † 29. sept 08. ~[1] 17. juni 73 Henriette Vilhelmine Hesse, * 3. sept 49 Kbhvn, † 2. april 75. Forældre: Oboist Lars Chr. Henrik H og Oline Franzine Vilhelmine Lange. ~[2] 23. maj 77 Angelica Vilhelmine Petersen, * 10. jan 54 Nyborg, † 22. aug 18. Forældre: Materialskriver Peter P og Claudine Vilhelmine Clemmensen.

Forstander Rasmus Nielsen skriver i mindeblade om K. C:

»Efter konfirmationen tjente han sit brød ved at undervise nogle smaabørn om vinteren og ved at deltage i alt forefaldende landbrugsarbejde om sommeren. Og denne sysselsættelse førte for det begavede unge menneske til, at han kom paa Ranum seminarium i aaret 1856.« »Han har fortalt mig, at han hos en mand fik lovning paa 300 rigsdaler til sin uddannelse, men brugte kun den halve sum.«

Han var ellers en meget stilfærdig mand. Han gik sine daglige spadsereture for at besøge folk i deres hjem, særlig gamle og syge. Og selv om han ikke sagde mange ord ved saadanne lejligheder, saa virkede han ved sin nærværelse baade opmuntrende og beroligende. Han var en meget pligtopfyldende mand. En vinter havde han været paa rejse. Da han naaede Odense fik han besked om, at der paa grund af snefald var togstandsning paa Nordfynske bane. Han gik da ad den snelagte landevej de 21 kilometer fra Odense til Særslev en søndag morgen og mødte kl 10 til gudstjeneste i kirken. Han var en ualmindelig mild, rolig og elskværdig mand, der absolut nødig ville fornærme nogen. Der skulle meget til at bringe ham i affekt. Men blev han ophidset kunne han med stor skarphed tage bladet fra munden. Endskønt han var grundtvigsk indstillet, kom han ualmindelig godt ud af det med missionsfolkene, og deltog i deres møder i missionshuset. Engang ved en saadan lejlighed holdt den bekendte pastor Moe en af sine voldsomme taler, hvori han paa det hensynsløseste angreb og fordømte andre kirkelige retninger. – Da Moe havde sluttet, rejste pastor Christensen sig og sagde: »Saa vidt jeg har forstaaet, er kristendommens aand en kærlighedens og fordragelighedens aand. Hvis dette er rigtigt, saa er det ikke kristendom, der er talt her i aften, thi i denne tale var der hverken kærlighed eller fordragelighed.«

Saaledes lød hans ord, som han selv har gengivet dem til mig. Men de blev sagt med den uforstyrrelige ro, der altid prægede baade hans tale og optræden.

Pastor C virkede ikke ved særlig udprægede aandens gaver, men mest ved sin personlighed, der aabenbarede den jævne troværdighed og besindige overvejelse i hele hans færd. Naar han fremtraadte i en forsamling, enten det saa var som prædikant eller foredragsholder, fik tilhørerne altid det bestemte indtryk, at her havde de en mand for sig, der ærligt og redeligt forsøgte at leve efter det, han lærte. Foruden sin præstelige virksomhed holdt han i de otte maaneder om aaret et ugentlig foredrag for eleverne paa Særslev højskole, ligesom han ogsaa til andre tider til elevmøder, efteraarsmøder og andre møder førte ordet paa samme sted. Ligeledes deltog han ogsaa i adskillige møder, som indremissionsfolkene lod afholde i deres missionshus her i sognet. Han var ikke de skarpt afstukne standpunkters mand. Hans udpræget fredelige sindelag gjorde det muligt for ham at færdes blandt mennesker af temmelig vidt forskellig anskuelse. Af den grund var han ogsaa velset hos IM's tilhængere i Særslev sogn. Hans milde øjne saa det bedste hos anderledes tænkende, hans sindige ord mæglede helst, hvis der var udsigt til en udbrydende strid. Kun i politisk henseende gjorde han altid sit standpunkt bestemt gældende. Og han var, saa længe jeg har kendt ham, radikal venstremand. Paa valgdagen traadte han op som ordførende stiller for nævnte partis kandidater. Og ved saadanne lejligheder kunne ordene af hans mund være noget hvassere, end folk ellers var vant til at høre fra ham. Men ogsaa udenfor sognet færdedes pastor C hyppigt som foredragsholder. Han rejste baade paa Fyn og i Jylland og vedblev dermed op i sin alderdom.

Rasmus Nielsen: Sognepræst Knud C, mindeblade, samlet og udgivet af hans hustru, Søndagsbl 8. nov 08.

14. 11. jan 1909–11. april 19 (sp Torsted 8. sept 00): **Sigurd Konstantin-Hansen,** * 19. febr 50 Kbhvn. Forældre: Vicedirektør ved Kunstakademiet, historiemaleren, etrd Carl Chr. Constantin Hansen og Magdalene Barbara Køhke. Stud Schneekl sk 68, udstillede paa Charlottenborg, dyrkede malerkunsten 68–78, c 82[2] (h_1), uord medhj Marvede-H, sp og lærer Venø 6. febr 83, vice pastor Jernved 24. juni 85, sp Velling 19. nov 95, afsk 11. april 19, † 28. juli 38. ~ 25. febr 83 Maren Andersen, * 12. nov 57 Avernakø, † 8. okt 38. Forældre: Husmd Rasmus A og Anna Cathrine Andersdatter. – Dattersøn: Laursen Vig, Karrebæk. Kusine ~ Langballe, Junget-T. Faster ~ Thisted, Tømmerup.

Medl udvalget for Kalkuttamissionen, af censurkomiteen for Grundtvigsmonumentet. Skrev talrige artikler i kirkelige blade.

Udg 90: Ordet og livet, 95: Om kirkens frihed, 07: Hyrdebrevene fra Paulus, 09: Johs. aabenbaring, 26: Den nye pagts skrifter, forsynet med oplysninger.

Ribe stifts aarb 1952, s 97.

Om pastor Sigurd Konstantin-Hansen (han stavede sit efternavn med K og ikke med C) skriver forstander Rasmus Nielsen: Han var af naturen en fuldstændig modsætning til pastor Christensen. Denne var jyde, hin københavner, søn af den store kunstmaler Constantin Hansen. Pastor Konstantin-Hansen var af et iltert temperament. Derfor hændte det ogsaa at han undertiden forløb sig. Han var udpræget grundtvigianer. Og da han meget stejlt hævdede dette standpunkt overfor IM's tilhængere, lærte disse aldrig at forstaa ham rigtigt. Som ganske ung havde han været kunstmaler, endogsaa udstillet paa Charlottenborg, men efter at han var blevet præst, lagde han fuldstændig maleriet paa hylden.

Han lagde sig Herrens bud til Josva paa sinde, at han skulle granske de guddommelige ord baade dag og nat. Dette førte til, at han tog sig for at oversætte Det nye Testamente fra grundsproget. Dette arbejde optog ham stærkt ved siden af hans præstegerning i man-

ge aar. Bogen udkom i 1926. Og den er efter min mening skrevet i et ualmindeligt let læseligt og godt dansk sprog. – Hvorvidt dette sprog rammer grundtekstens ord nøjagtigt, er jeg ikke i stand til at dømme om. –

Konstantin-Hansen var en dygtig prædikant. Hans prædikener var omhyggeligt udarbejdede. Han var bibelkyndig som få og forstod bedre end de fleste paa indgaaende maade at fortolke teksten. Pastor Konstantin-Hansen kom ikke meget i besøg hos folk. Og endskønt han var en højt kultiveret mand, saa havde han den svaghed ikke at kunne kende mennesker. Dette generede ham meget. Thi det var hans højeste ønske at være noget for sin menighed. Og var der sygdom eller nød paa færde, og han fik kendskab derom, saa var det ham en glæde at yde baade trøst og rundelig hjælp. Han var en redelig, retskaffen og sandhedskærlig mand. Han hørte i sandhed til de ædles æt, som heldigvis aldrig dør ud.

Pastor N. Clausen-Bagge skriver, at K.-H »er en af de mest virkeligt grundtvigske sognepræster jeg har truffet paa«. Han var ikke blot lærerig – han var aldeles uden eftersnak – men han var ad sine egne veje fundet frem til et kristendomssyn, der laa meget nær op ad Grundtvigs. K.-H var ikke grundtvigsk i den ofte negativt brugte form: ikke IM; ganske vist havde han en tid været drøjt i kast med IM (paa Venø, hvor han var selve A. Busch's efterfølger; – senere mødtes K.-H og Busch venskabeligt). Han følte sig bedre hjemme i de grundtvigske sogne, hvor han senere blev præst. For ham var kirkelig frihed en hjertesag. Helst ville han vist have været frimenighedspræst. Hans skrift om kirkelig frihed 1895 indbragte ham fra kultusministeren den besked, at han ikke kunne vente at blive forflyttet til et større embede. (Han fik dog det store embede i Særslev, men af en anden minister). Frihedstanken og daabspagten var det bærende i hans syn. Om sin daab fortæller han: Grundtvig havde givet Elise Stampe det raad at hun skulle se at komme daaben rigtig nær, helst blive fadder; thi det ville betyde en mægtig fornyelse i daabspagten for hende. Hun kom kort efter til at bære et barn til døbefonten og oplevede fornyelsen der. Det barn, hun bar var Sig. Konstantin-Hansen; hun havde ved daaben svaret for ham, og hun blev hans værdifuldeste hjælp i ungdommens brydningsaar til at fastholde sin daab. – »Hun er det mest kristne menneske, jeg har kendt«. – Grundtvig gav ogsaa K.-H en inderlig kærlighed til bibelens aandelige værdier, og det førte ham til arbejdet med det store værk om den ny pagts skrifter.

Den gamle mand med det smukke hvide skæg, var saare gæstfri, og hvor han forstod at glæde sig over sin hustru og sit hjem. Kunstner og maler var han ogsaa. Et interessant selvportræt viser en ung mand paa Lyø strand, faldet i uventet fangenskab, som viste sig at blive den store frigørelse.

I sine sidste aar boede han i Sorø og blev en kær gæst paa Liselund, altid optaget af frihedstanken og af det kristne fællesskab.

N. Clausen-Bagge i Højskolebl 1938, s 507—08.

15. 17. april 1920–2. maj 26 (sp Sennels 6. febr 12): **Jacob Peter Ravn,** * 24. juli 67 Kærsholm mark, Torning. Forældre: Husmd Chresten Nielsen R og Jensine Marie Bang Jakobsen. Stud priv, c 02^1 (h_1), højskoleforstander Vivild 03, † 2. maj 26. ~ 27. okt 03 Marie Magdalene Iversen, * 27. dec 67 Kolding. Forældre: Skomagermester Ole I og Hedevig Johanne Grundstrøm.

I barndomshjemmet levede mindet om St. St. Blicher. Ravns moder havde som yngre været med til »bindestuer«, og hendes fader havde i sin ungdom tjent hos Blicher. Var det end smaat i hjemmet, droges sønnens lyst mod bogen. Dog kom han efter sin konfirmation ud at tjene, men senere skaffedes udveje, saa han kom i Silkeborg realskole, hvor hans lyst til studeringen stimuleredes af seminarieforstander Vinther, der øvede stor indflydelse paa ham. Pastor Ravn var kirkelig medarbejder ved Landmandstidende.

Pastor Ravn havde tidligere været højskoleforstander i Vivild. Som højskolemand maatte han ofte ud at holde foredrag. Han cyklede, naar det kunne lade sig gøre. Men en vinternat havde han paa hjemvejen saa stærk modvind, at han maatte gaa og trække cyklen. Den nat fik han en forfrysning i den venstre arm. Denne hang af den grund baade kold og død ved hans side. Pastor Ravn var baade i sin virksomhed som i hele sin væremaade en jævn og ligefrem mand med en udpræget sans for humor. Endogsaa da han var meget syg, kunne hans udprægede jyske lune give sig udslag i en humørfyldt bemærkning. Han vandt i en særlig grad menighedens hengivenhed og beundring ved den heroiske maade, hvorpaa han bar sine lidelser. –

Han blev paa Odense amts sygehus underkastet en meget farlig operation. Han kom ganske vist derefter hjem og overtog sin gerning. Men det skete under daglig lidelse. Aldrig hørte man ham klage eller beklage sig. Kort før sin bortgang steg han, dødelig syg, som han var, op af sengen for at konfirmere de børn, der havde gaaet til konfirmationsforberedelse hos ham. Han sad i en stod oppe i kirkens kor og forrettede tjenesten. Børnene samledes omkring ham. Der var aandeløs stilhed i kirken den dag, kun afbrudt af en dæmpet hulken.

De, der overværede denne konfirmation glemmer det aldrig. Naar jeg mindes pastor Ravn, og den heltemodige maade, hvorpaa han bar sin smertefulde sygdoms byrde, saa falder ordene om, at Guds kraft fuldkommes i menneskelig skrøbelighed, mig i tankerne.

(Rasmus Nielsen).

16. 27. juli 1927–6. jan 36 (sp Nr Omme 29. febr 16): **P. H. Kaj (Fønss)-Jørgensen,** fl t Egen, Als, se der.

17. 7. sept 1936 (sp Saksild-N 19. marts 30): **Simon Peter Simonsen,** * 26. marts 91 Helnæs. Forældre: Gdjr Niels S og Ane Marie Hansen. Højskolelærer Krabbesholm og lærer ved forberedelsesskole til flere seminarier dim v kgl bevilling 24, c 30^1 (1). ~ 10. aug 30 Marie Henriette Maschek, * 18. aug 10 Wien. Forældre: Inkassator Heinrich M og Maria M.

Herredsrepræs Kirkesagens venner.

Litt: Jac. Madsen, side 290—92, Rasmus Nielsen:

Særslev højskole 1882—1907, Højskolebl 1932, s 271 f, Bavnen, 1933, s 937 f, Carlsen-Skiødt: Aandeligt liv i Odense og paa Nordfyn, 1933, s 189 f, Dansk samvirke, 1910, s 1 f, Dansk ungdom, 1906—07, s 186 f, (Svenskerne i Særslev sogn, efter Vedel Simonsen), Meddelelser fra højskoleforst Rasmus Nielsen.

HAARSLEV

(Med filialkirke i Padesø).

Haarslev sogn, 3600 ha, et udstrakt sogn, lavtliggende mod vest, højere mod øst, smaabakket mod sydøst, ellers fladt, sand- og lermuldet jord. En del skov. Byerne: H med mh fra 1908, fh fra 1894, Farsbølle, Ejlskov, Holse, Nymark, Hjortebjerg, Skovsgaarde, Gamby med jernbanest, Vierne, Hindevad. Flere større gaarde.

Pgd laa i Farsbølle, indtil den brændte 1645.

Den gamle præstegaard, der 1920 blev solgt til nedbrydning, medens jorden blev udstykket, var en typisk, firlænget, straatækt pgd, med en smuk vej, kranset af havens lindetræer, ind til porten. Stuehuset laa mod nord, sydlængen langs kirkegaardsdiget, og den anselige kirke rejste sit taarn lige over pgd's lave længer. Omtrent alle præsterne indtil 1903 drev jorden (93 td ld) selv. Der var stort folkehold, mange kreaturer og meget fjerkræ. Foruden korn dyrkedes i udstrakt grad boghvede og ærter. Den 1½ td ld store have laa vest og nord for gaarden. Her var »Christian Winthers gang« (ikke opkaldt efter digteren, men efter en huslærer, der blev provst i Gimlinge, en søn af læreren i Hindevad). Skønt det lange stuehus havde mange værelser, havde præsterne deres studereværelse i vestre længe lige op til stuehuset. Der var stor gæstfrihed, mange børn og unge, og der var god brug for alle rummene. Pgd laa smukt midt i H by, ved en byplads, der indrammedes af kirke og pgd i øst, til de andre sider kro, skole og smedie.

1688–99 var *Jørgen Carstens* sp i Haarslev. Han var gift med *Thomas Kingos* steddatter, Mette Worm, og denne Kingos »svigersøn« kom til at spille en betydelig, om end ikke altid heldig, rolle paa Fyn. Han var et godt hovede, en drabelig disputator, tog magistergraden i en alder af 22 aar. Han blev præst i Brenderup, hvor han ægtede enken (Mette Worm) paa kaldet, blev provst, men hans vittige, rappe tunge skaffede ham uvenner. Han blev ogsaa uvenner med fruen paa Oregaard (da han »nægtede at begrave hendes hund christeligen paa kirkegaarden«), og han maatte paa kgl befaling bytte embede med præsten i Haarslev. Han var en »skrap prædikant«, og folk fra Brenderup, ogsaa hans fjender, tog til Haarslev for at høre ham. Han var yndet her, og skønt hans hustru døde, og han giftede sig igen, stod han stadigt Kingo nær; ofte kom Kingo kørende til Haarslev pgd, hvor han disputerede med præsten og legede med sin lille datterdatter. I Haarslev kirke viede Kingo en af sine steddøtre (til pastor Skov, Fejø).

I Haarslev pgd sad præsteslægten *Balslev* i aarene 1778–1903, og alle nulevende præster af slægten Balslev stammer fra Haarslev. 4 af slægten var sp i Tommerup-Brylle 1713–1800, og mange af slægten har været præster i Nordfyn.

Den første Balslev i Haarslev var præstesøn fra Tommerup-B, *Lauritz Luja Jensen B* (* 1722, sp her 1778, † 1792). Han kom hertil fra Guldbjerg-NS, og havde som ung i flere aar været hos konferensraadinde Brandt som hovmester for hendes to sønner, hvoraf den ene var den fra sin tragiske skæbne saa vel kendte Enevold Brandt.

Om Lauritz Balslev vides ikke meget. Enevold Brandts henrettelse gjorde et dybt indtryk paa ham. Hans søn, *Rasmus,* har i et brev beskrevet sit barndomshjem og fortalt om sine »fromme og kristelige forældres omhu for at opdrage deres børn i tugt og Herrens formanelse«, og om, hvordan hans fromme moder ofte talte med ham om vor frelser og hans kærlighed, og »disse samtaler havde den velsignede følge, at jeg allerede som barn følte en inderlig kærlighed til Jesus og kunne ofte i barnlig fortrolighed udøse mit hjerte for ham«. 1774 kom brødremenighedens udsending, *Pihl,* til Guldbjerg pgd, og der opstod et hjerteligt venskabsforhold mellem Pihl og Laur. Balslev. Der blev holdt flere møder. Provst *Boesen* i Vigerslev og *Laur. Balslev* i Haarslev var de eneste af egnens præster, der stod velvilligt over for brødremenighedens arbejde her, og de vakte søgte til deres kirker. Man finder brødremenighedens noget sødladne stil i et brev fra 1789; han var iøvrigt en myndig embedsmand.

Lauritz Balslev døde 1792, og han efterfulgtes af sin søn, *Rasmus Balslev,* (* 1762, † 1840). Han var fra dreng fortrolig med brødremenigheden og som student søgte han forbindelse med brødremenigheden i Kbhvn, og blev ven med forstanderen, *Stolpe;* hans venner var teologer, der senere blev præster i nærheden af Christiansfeld. Windekilde i Vilstrup var hans særlige ven.

Rasmus Balslev var hele sit liv, bortset fra studietiden (som han tilendebragte med smukt laud) knyttet til Haarslev. Som præst og forfatter blev han kendt viden om. 1783 blev han degn i Haarslev, og da hans fader tog afsked 1789, blev han sp her, og virkede her til sin død 1840. 1839 blev han konsistorialraad. Hans første hustru var præstedatter fra Vilstrup (Windekilde, † 1796), hans anden hustru var præstedatter fra Tyrstrup-H (Lautrup, † 1833). Alle hans 5 sønner blev præster. Han var stifter af et *brodersamfund til udgivelse af gudelige skrifter,* samfundet udgav »Evangelisk magazin for sandheds-elskere« 1801–06, »Christeligt maanedsskrift« 1807–09, samt en mængde traktater. Det virkede ogsaa som bibelselskab og udbredte tusinder af eksemplarer af den hellige skrift (i forbindelse med det britiske bibelselskab). Han udgav selv foruden flere prædikener: 1800: Betragtninger over Christendommen, blandet med fortællinger (oversat til islandsk), 1800: Nytaarsgave for Christne, 1803: De unge vandrere paa skjel-

vejen, et ord til erindring for confirmantere, oversat til tysk, 06: Opbyggelige betragtninger for syge, oversat til tysk, flere oplag, 20: Forsøg til morgen- og aftenbønner paa skolerne, 35: i »Chr kirketidende« nogle »Bemærkninger om skriftens lære om syndernes forladelse for Kristi skyld.« En haandskreven levnedsberetning fra hans haand blev trykt 1882. Han skriver her, at han tiltraadte sit embede »med frygt, skønt han ved studiet havde erhvervet sig gode kundskaber. Mangen een med mindre kundskaber kan ofte være et meget dueligere redskab i Herrens haand.« Han fortæller om sin nære forbindelse med brødremenigheden og glæder sig over, at hans gerning i Haarslev ikke har været frugtesløs: »Trods den ligegyldighed og det jordiske sind, hvoraf mængden er henreven, har jeg saavel ved konfirmandernes undervisning som ved prædiken og andre lejligheder bemærket mange beviser paa ordets kraft til at røre hjerterne. Men hvad mig selv angaar, da føler jeg dybt mine mange mangler og fejl...« Han beskrives som »en lille, men velskabt mand af et saare venligt og behageligt udseende, med et udtryk fuldt af glæde, fred og kærlighed, hvorfor man ogsaa indgød os alle, der nærmede sig ham, en vis tillid, forenet med højagtelse og ærefrygt« (E. Mau: Jubellæreren Rs. B, 1845). »Hans patriarkalske præstetype var i brødremenighedens aand; det hjertelige, det enfoldige, det økumenisk fredelige« (DBL). Harald Balslev har i bogen »Fra fynske præstegaarde« aftrykt en række smukke breve fra B til sine sønner. Han følger dem med levende interesse, anbefaler dem at disputere paa latin visse tider 2–3 gange om ugen, thi »denne færdighed i de lærdes sprog er meget at anbefale.« Han fortæller om høsten og om salg af boghvede, og han skriver (1820): »Glædeligt er det at see, at *Grundtvig* høres med saadant bifald, og endnu glædeligere er det mig at see, at I ogsaa hører ham med behag, thi dette styrker min overbevisning om, at I have smag for de gamle bibelsandheder, som Grundtvig med saa stor kraft forkynder. Mærkeligt er det, at der fra Danmarks yderste grænser, København (Grundtvig) og Kiel (Harms), hæve sig to stærke stemmer imod vantroens magt.« – Han skriver ogsaa om en mangeaarig proces, der ærgrede ham (men som han vandt). Han fortæller om sine præstevenner, især *Boesen* i Vigerslev... Begge Balslevs hustruer var fromme kvinder, der var udmærkede støtter i hans præstegerning. Forbindelsen med brødremenigheden blev stadigt holdt vedlige. Og der holdtes en del møder i sognet. En af hans døtre skrev en dagbog i 20'erne og 30'erne, om besøgene hos historikeren Vedel Simonsen, der boede i Veflinge paa Elvedgaard og om de mange smaa og store begivenheder i Haarslev pgd. 13. nov 1839 var der stor fest i anledning af Rs. B's 50 aars jubilæum, han fulgtes til kirken af biskop, provst og mange præster; den store kirke var overfyldt, og selv holdt han en smuk prædiken, der vidnede om Guds godhed mod ham gennem de mange aar. Han døde stille, efter at have mindet sine børn om Jakobs ord: »Se, jeg dør, men Gud skal være med eder«. Og medens kirkeklokkerne ringede juledags formiddag, netop paa den tid han saa ofte var gaaet over i kirken, døde han.

Han nød stor respekt i sit sogn. Meget smuk er en lille beretning om, hvorledes han trøstede en ung moder, der havde mistet sit barn, med beretningen om hyrden, der bærer lammet hjem. – Da det meste af Haarslev by brændte 1833, hed det sig, at det var præsten, der standsede branden...

Han efterfulgtes af sin søn, *Johan Chr. Balslev,* der kom hertil fra Uggerslev. Han havde været gift med en datter af provst *J. F. Boesen,* Vigerslev, brødremenighedens trofaste ven. Hans anden hustru var ham ogsaa en god støtte. Der var ialt 10 børn, saa atter var der en stor børneflok i Haarslev pgd. Hans fader, Rasmus B havde staaet i den rationalistiske tid som forkynder af »de gamle bibelsandheder«, ganske upaavirket af tidens strømninger, og denne konservatisme tog sønnen i arv. Han var i det hele en meget konservativ natur. Frederik Hammerich var i sin tid hans elev og han skildrer Joh. C. Balslev som ung student: »Trods hans ungdom laa der alvor i hele hans væsen og tillige noget trofast og gammeldags. Han gik med støvler og kvaster over benklæderne som den gang ellers kun brugtes af gamle folk, saa at den velkendte teolog, Hornemann, engang paa en forelæsning henviste til Balslevs støvler som et mønster for de andre studiosi, der var saa nymodens.« (Fr. Hammerich: Et levnedsløb, I, 66). Joh. C. B overtog ikke blot sin faders embede, men ogsaa hans syn og tro. Faderen var en mere udadgaaende missionerende natur (ligesom J. F. Boesen). Johan B holdt sig til sit sogn og til sin prædikestol. Den sognekirkelige betragtning, som Morten Pontoppidan senere gjorde gældende, prægede hans præstegerning. Han var tilbageholdende med at tale direkte om sin kristendom. Der var ikke husandagt eller bordbøn, som der sikkert havde været i hans faders tid. Der var gammeldags fromhed og en vid human kultur. En stor højtid var hundredarsdagen 9. sept 1878 for den første Balslevs kaldelse til Haarslev. Slægten med dens præster var samlet. Der var gudstjeneste, hvor Joh. C. B prædikede, og stor festmiddag med mange taler. (Han og hans sønner stiftede da et legat paa 2000 kr til trængende enker i sognet). Ogsaa Johs. B holdt 50 aars præstejubilæum her, og fra 20. maj 83 var han landets ældste fungerende præst til sin afgang. Lige som sin fader havde han i sine sidste aar 2 sønner efter hinanden som hjælpepræster. »Han var en forstandig og betænksom mand, i besiddelse af stor beskedenhed og sindets ligevægt. Ingen har vist nok angret at have søgt hans raad, og næppe har nogen hørt ham tale ondt om noget menneske, men paa en kærlig maade kunne han sige folk sandheden og staa fast paa sin overbevisning. Det er upaatvivleligt alles tanker, der blev udtalt ved hans grav, at han var en israelit, i hvem der ikke var svig.« (R. Balslev, i slægten B, 1939, s 33).

I Johan Balslevs tid kom Indre Mission til sognet. Den gamle *Lars Væver* i Hjortebjerg holdt smaa forsamlinger baade her og i nabosognene, medens hans bysbarn, træskomand *Niels Rasmussen* havde en særlig evne til at

tale med den enkelte om Guds rige. Flere af de vakte her tog til Asperup for at høre pastor *Mads Melbye,* hvis forkyndelse var mere levende end Balslevs. 1880 talte indremissionær *Hans Chr. Beck* i Skovsgaarde skole, hvor der var kommet mange. Der kom nu fremgang i IM's kreds, gdjr *Niels Mikkelsen,* Hjortebjerg og tømrer *Chr. Hansen* var de førende. Den gamle kurvemager *Hans Jørgensen* fra Bro, Brenderup, var en meget elsket taler i IM-kredsen, han »gik omkring og indbød til kongesønnens bryllup.«

Den unge pastor *Laur. N. V. Balslev* blev 1880 kapellan hos sin fader. Han holdt stærkt besøgte bibellæsninger, og sammen med indremissionær *H. C. Vandt* talte han ved møder hos frk *Maaløe,* Aagaarde. *Laur. N. V. Balslev* blev 1884 sin faders efterfølger, og dermed den 4. præst af slægten B i Haarslev. Han var »en smuk mand af anselig, næsten herkulisk størrelse, med en dertil svarende stentorstemme, der dog i almindelighed var mild og blød med en venlig fynsk klang, en stor arbejdsevne og administrativ dygtighed, som han fik god brug for som provst i det store provsti. Han havde »et bredt og djærvt lune og en barnlig gammeldags tro.« Hans hustru af slægten Dorph, var af gammel, kultiveret slægt, en udmærket hustru og moder for den store børneflok paa 10 børn, der voksede op i præstegaarden. – Det vakte nogen forbavselse og fortrydelse, at han 1903 søgte til Lumby. Det var heller ikke med let hjerte, han forlod Haarslev, men hensynet til børnenes skolegang blev det afgørende.

1903 blev derfor et afgørende vendepunkt i sognets kirkelige historie. Da nu den sidste indehaver af embedet med navnet Balslev selv havde søgt bort derfra, var det ikke uforståeligt, at ministeriet tænkte, at der nu maatte ske en forandring, skønt mange af de ældre i sognet ønskede traditionen fortsat, og der var en Balslev blandt ansøgerne.

Mange i Haarslev beklagede, at slægten Balslev forsvandt herfra. Den ny præst, *Rosenberg,* var af en anden type, og han søgte straks om at faa en anden præstegaard. Den gamle præstegaard var ogsaa mærket af tidens tand, men det gjorde alligevel ondt i flere hjerter i slægten, da præstegaarden blev nedlagt 1903 og senere revet ned. 1907 samledes for sidste gang mange af slægten til pastorinde Balslevs begravelse, og de tænkte paa, hvor alt var forandret. Det meste af den gamle præstegaards bygninger stod endnu, men afsat fra sin tidligere værdighed... dog et minde om de henfarne tider. (1928 mødtes slægten til afsløring af Balslev-stenen i byen Balslev, hvor stamfaderen var født 1656, og pastor *S. T. Balslev,* Søndersø, mindede de unge om Salomons ord: Min søn, glem ikke din faders bud og bevar din moders lov).

Pastor *Rosenberg* stillede sig køligt over for Indre Mission, som provst Balslev havde samarbejdet med. Lige til 1917 lod IM afholde særlige gudstjenester i kirken, i mange aar ved pastor *J. C. Olsen,* Fredericia (se Hyllested-V-H). 1908 blev et missionshus indviet i nærheden af H by. Her blev holdt mange møder, missionsuger, søndagsskole osv og fra 1909 var der KFUM og K. Lærer *Damsbo,* Skovsgaarde, var i mange aar KFUM's afholdte leder. Fra 1890 hørte de saakaldte Hjortebjergsmøder til egnens mest besøgte sommer-friluftsmøder, ogsaa i Skovgaarde skole blev der holdt mange missionsmøder.

Pastor *Magnusson* sluttede sig til IM. Kirken blev fyldt, og M overtog ledelsen af IM's arbejde, medens hans hustru ledede KFUK. Trods sin islandske oprindelse følte M sig hjemme i Danmark. Der var noget roligt, smukt og rent over hans færd, som greb mennesker. Senere er IM blevet ledet af bl a gdjr *Rs. Rasmussen.* Flertallet i sognet er uden partipræg. Der er nogle grundtvigske, men modsætningeren er ikke store. Forholdene er nu som ellers paa egnen. Førstelærer *J. S. Jensen* (* 87, lærer i H 1917) har øvet en indsats som fmd for menighedsraadet, sogneraadsmedlem og fmd for sygeplejeforening og brugsforening.

1917 oplyses: Kkg ret god, en lille, men meget virksom IMkreds, et grundtvigsk fh, 1926: Ret god kkg, IMsmf, intet særligt, 1934: Kkg 7 pct, rolige forhold, ikke stærke modsætninger, gode efter nordfynske forhold, IM, KFUM og K, 1943: Kkg 6 og 4 pct, IMsmf, foredragsf, (sp), 1954: Gode, rolige forhold, IMsmf, (gdjr R. J. Rasmussen, Hjortebjerg), sdsk, 1 fh.

Haarslev kirke (Sct Markus) har bestaaet af romansk skib og kor med apsis af granitkvadre. Korrundingen er senere brudt ned, og koret forlænget mod vest. I sengotisk tid er opført slankt, blindingssmykket, kamgavlet taarn, vaabenhus mod syd og kapel mod nord, væsentlig af munkesten. Ved østgavlen et lille udspring, der vist har været underdel for et lille messeklokketaarn. Krydshvælvinger. De østre partier af murene staar rensede, det øvrige er kalket. Altertavle fra 1845 (Bebudelsen). Udskaaren højrenæssanceprædikestol, romansk font. Kirken restaureret 1946. 280 sd.

Padesø filialkirke er opført 1881, arkitekt Haugsted, indviet 20. juni 81, bygget af røde mursten som korskirke med spir. Bjælkeloft. Altertavle fra 1902. (A. Dorph: Jesus vandrer paa søen), sandstensfont. 250 sd.

Til Padesø distrikt hører 220 m fra H sogn, 440 fra Veflinge, 296 fra Vissenbjerg. Sognepræsterne i disse 3 pastorater har hver 20 gudstjenester aarligt i P kirke.

Folketal: 1850: 1647, 1901: 1798, 1921: 1936, 1950: 1938.
Altergæster: 1930: 676, 1942: 675, 1950: 875 og 300.
Menighedsraad: 1916: 2 IM, 2 u p, 1926: 3 IM, 4 u p (gr), 1938: 2 IM, 5 gr, 1953: 2 IM, 3 gr, 2 soc.
Kommunevalg: 1943: Soc 130 (2), rad 91 (1), kons 106 (1), venstre 347 (4), u p 160 (3), 1954: Soc 250 (3), rad 132 (1), kons og venstre 425 (6), u p 73 (1).

Sognepræst

Indt 1857: a) 93 rug, 88 byg, 93 havre, 50 boghvede, b) 83 rdl, 2 byg, 60 arbejdsdage, c) naturalier, d) 380 rdl, e) 93 td ld. Pgd gl egebindingsværk, fire sammenbyggede længer, ialt 134 fag. — 1870: Regul 2840 kr, netto 5284 kr. — 1913: 2. kl, 1946: 3. kl. Pgd opført 1903.

Kun 2 præster er forflyttet herfra siden reformationen, 1758 og 1903.

18. 13. febr 1841–24. sept 84 (sp Uggerslev-NH 17. aug 31): **Johan Christian Balslev,** * 28. maj 98 her. Forældre: Formanden, konsistorialraad Rasmus B, † 40, af Tommerup-B og Anna Salome Lautrup af Tyrstrup-H. Stud Odense 17, c juli 22 (l), manuduktør med bopæl i Haarslev pgd (dimitterede bl a sin broder Vilhelm til universitetet), hjpr Haarslev 6. dec 26, r af Dbg 76, afsk 24. sept 84, forblev boende i H pgd til sin død 18. nov 85. ~[1] 11. maj

32 Martine Henriette Boesen, * 1. marts 08 Vigerslev, † 18. juli 40. Forældre: Provst Jens Frederik B, † 39 (af Vigerslev-Veflinge), Vigerslev-Veflinge og Cathrine Ewald af Hviding. ~[2] 5. maj 43 Pouline Erasmine Dorothea (Doris) Krüger, * 22. aug 11 Odense, † 21. april 07. Forældre: Apoteker i Odense Frederik Theodor K og Christiane Louise Lassen (af Kværndrup). – Sønner: Paarup, Sulsted-A, Tiset, Lumby. Datter ~ Klausen, Soderup-KE. Brødre: Ejlby-M, biskop C. F. B, Ribe, Nr Broby. Stamt 4 (Balslev) og 12 (Boesen). Se foran.

Hjælpepræst hos pastor Balslev: (Sønnerne)
1872—80: **T. C. Balslev**, se Tiset.
1880—84: **L. N. V. Balslev**, sp her.

19. 27. dec 1884–28. marts 1903 (hjpr her 6. sept 80): Provst **Lauritz Nicolaj Vilhelm Balslev**, provst Lunde-Skam-Skovby herr 22. jan 94, fl t Lumby, se der.

J. C. Balslev, sp Vor Frue k, Aarhus, søn af provst L. N. V. Balslev, skriver:

»Min fødestavn er Haarslev, 1 mil fra Bogense. Og jeg har en næsten generende god hukommelse, der gaar tilbage til 3 aars-alderen, da mine forældre boede i den lille kapellanbolig i Haarslev, jvf Chr. Richardts vers om kapellaner (citeret i dette værk, bd II, s 567, sp 2) Richardts profeti om kapellaniet som vej til provsti opfyldtes 1894, og fader var den 4. i rækken af Balslev'er i Haarslev. Han var en frisk og myndig prædikant, der samlede store skarer om sin forkyndelse – det var før den tid, da radiogudstjenesterne ødelagde kirkegangen.

Fra mine drengeaar mindes jeg den store kirke i Haarslev altid vel besøgt af en god og lyttende forsamling, der sang levende med paa salmerne (der var heldigvis intet orgel), og som blev i kirken til udgangsbønnen var bedt efter daab og altergang. Kirkegangen holdt sig ogsaa efter at far var blevet provst og maatte tilbringe megen tid ved skrivebordet. En mindre kreds af den moderate fynske Indre Mission kom stadigt i kirke, og de var mine forældres gode venner. Vore piger i pgd (de blev der gerne i mange aar) tilhørte som regel IM, men de holdt ogsaa meget af Grundtvigs salmer ... jeg husker vor gamle kokkepige, som rørte i gryden og samtidig sang: I al sin glans nu straaler solen.

De fleste kirkegængere tilhørte det gamle kirkefolk uden retningspræg. Fra mange hjem kom regelmæssigt 1 à 2 i kirke hver søndag, og naturligvis mange flere ved højtiderne.

Fader var meget konsekvent i sin opdragelse. Vi blev efterhaanden en stor børneflok. Det var yderst sjældent han anvendte korporlig straf. Hans stærke stemme og kraftige karakter var nok til at skaffe lydighed. Som regel var han kammeratlig og spøgefuld over for os børn. Han havde et bredt og djærvt lune og vi omfattede ham med stor kærlighed og respekt. Moder virkede mindre gn det hun udrettede, end ved det hun var. Hun var af en sjælden renhed i sindet og med en aldrig svigtende takt, vistnok som en arv fra hendes fader, pastor Dorph, Ø Egesborg, se der. Dorph var barndomsven af Vilhelm Birkedal og ven med flere fremtrædende nationalliberale (C. C. Hall, D. G. Monrad m fl). Monrad skal engang have sagt, at hvis man ville bruge ordet hellig om noget menneske, da maatte det være om Dorph.

Mit hjem var præget af gudsfrygt og af kærlighed til folk og fædreland, maaske tillige af en vis ringeagt for alt spidsborgerligt og materialistisk og med ærbødighed for aandelige og evige værdier. Det var et hjem, som gav sine børn en aandelig arv, en rigdom, der ikke kan maales i penge.

20. 8. juli 1903–4. aug 17 (sp Kollerup-V 2. jan 93): **Gotfred Moritz Peter Rosenberg**, * 31. maj 57 Bogense. Forældre: Malermester i Langaa Moritz Jacoby R og Emilie Kalisch (begge af mosaisk trosbekendelse), døbt sm m sine forældre og søskende 71. Stud Haderslev læreres skole 75, c 81[1] (l), kommunelærer Frederiksberg, ord kat Sct Pauls k, Kbhvn 9. nov 81, rkp smst 29. okt 83, afsk 4. aug 17, † 18. okt 34. ~ 27. okt 85 Birgitte Cathrine Müller, * 11. juni 64 Bjerring, † 25. jan 32. Faderen: Sp i Kippinge-B, † 96, se der. Stamt 60 A. (Müller).

Skrev flere artikler, bl a om socialisme og krd, om menighedsraad etc, Forretningsfører Børnenes pleje, Odense 18—30. Se foran.

21. 27. nov 1917–27. maj 34 (sp Breining 7. nov 15): **Magnus Thordur Magnusson**, * 18. maj 64 Hraundal, Isafjord syssel, Island. Forældre: Kbmd paa Isafjord Magnus Jochumsson (broder til digteren, sognepræst Matthias J, Akureyri) og Sigridur Bjørnsdottir. Stud priv 85, c 91[2] (h_1), uord medhj Sæby 91, rejste for KFUM og Magdalenehjemmet 93–95, sp Nr Omme-Breining 8. febr 95, afsk 27. maj 34, † 6. okt 35. ~ 7. maj 95 Sigfrede Emiline Theodora Kragh, * 22. april 61 Kbhvn. Forældre: Overkanoner Jens Emil Theodor K og Trine Gotfredine Rødtjer.

Udg 92: Sm m pastor C. Asschenfeldt-Hansen: Herrens røst, prædiken i smaatræk fra livets erfaring.
BM Dansk-islandsk kirkesag.

Pastor M bevarede kærligheden til sin islandske fødestavn til sin død, og var en smuk repræsentant for Island i den danske præstestand. Tidligt sluttede han sig til IM. En kort tid som kandidat opholdt han sig hos pastor Asschenfeldt-Hansen, som paa flere maader fik betydning for ham. Sine bedste præsteaar havde han i Vestjylland. I Haarslev arbejdede han sammen med IM og KFUM og var en IM's præst af den solide type, almindelig agtet og anset. (R).

DnA 1937, s 92.

22. 23. okt 1934: **Lars Kristian Andreasen**, * 18. maj 01 Smidstrup, Vejle amt. Forældre: Lærer, bankbestyrer Andreas Peter A og Ane Kathrine Christiansen. Stud Statens kursus 22. Stud jur til 30, c theol 33[2] (h_2). ~ 25. jan 35 Bodil Kring, * 10. april 13 Aale. Faderen: Sp Stege, † 26. se der.

Litt: Jac. Madsen, s 284—85, L. C. Balslev og Birgitte Balslev: Stamtavle over Haarslevgrenen af slægten Balslev, 1939, Harald Balslev: Fra fynske præstegaarde, 1944, Christine Reimer: Nordfynsk bondeliv, s 814 f, Carlsen-Skiødt: Aandeligt liv i Odense og paa Nordfyn, 1933, s 197 f, Om svenskerne i H sogn, se Morskabslæsning f d dsk almue, 1839, s 346 f, om skolerne i H sogn, se Folkeskolen 1909, s 97.

VIGERSLEV

(Med kapel ved Langesø).

Vigerslev sogn, 3845 ha, er udstrakt, aflangt fra nord til syd, højtliggende, bakket, smukke dale med aaløb mellem bakkerne, flere kilder og smaasøer, sandet jord, en del skov. Meget spredt bebyggelse. Naturskønt. Byerne: V, Keldeby, Farstrup med jernbanest, Rude, Tværskov, Bredbjerg, Morud, med fh fra 1892, og jernbanest, Taagerod, Elverod, Langesø, hg Langesø og Margaard, flere større gaarde.

Ved Taagerod har der været en hellig kilde.

Det kirkelige liv. Veflinge var anneks til 1840. Ingen præster er forflyttet fra Vigerslev sognekald siden reformationen. Indtil 1808 var der et embede som rkp Vigerslev-Veflinge. Biskop Jacob Madsen roste forholdene og pastor *Simon Hoff* († 1622) meget, men V var ogsaa det første sted, hvor Jac. Madsen visiterede. 1688–1742 var fader og søn sp her: *Chr. Holm* (1688–1714) og *Anders Holm* (1714–42). Efterfølgeren, *Chr. Westergaard,* blev kendt for sine mange processer. Een præsteslægt er især knyttet til Vigerslev og Veflinge: *Boesen.*

1785–88 var *Ludvig Mortensen Boesen* sp her. Hans fader, *Morten B,* var rkp i Kerteminde og stærkt påvirket af pietismen (han flyttede til Ebeltoft), Ludvig B var kun 9 aar, da faderen døde. Han maatte studere under trange kaar. Som student underviste han for 24 skilling om ugen, 1760 blev han informator paa Vajsenhuset, hvor han jævnligt prædikede. Vajsenhuset var samlingssted for Kbhvns pietister *(Enevold Ewald,* som døde 1754, digteren Johs. Ewalds fader, var den første præst, der i Kbhvn prædikede pietistisk). Dette gav anledning til, at B blev kabinetsprædikant hos statsminister, grev Schulins enke. Hun var ivrig pietist og samlede mange gæster baade i Kbhvn og paa sit gods Frederiksdal. B fik her en betydende tilhørerkreds, og han udgav et opbyggelsesskrift i ægte pietistisk stil. 1764 blev han sp i Rynkeby-R, kaldet af grevindens svoger, kammerherre *Juel,* Lundsgaard. Boesen blev en af Kertemindeegnens mest søgte præster og sjælesørgere. Hans arbejde blev kendt langt ud over Fyn, og dette gav anledning til, at han af baron *Holsten,* Langesø, blev kaldet til Vigerslev. Baronessen og hendes døtre var »stærkt religiøst grebne«, de ønskede meget en pietistisk forkyndelse her. Da han 22. s e trin 1785 blev indsat her, sluttede han sin prædiken saaledes: »Nu er jeg kaldet og sat til at være eders præst, og jeg vil udbede mig naade til at forkynde eder den dyrebareste af alle sandheder, at Jesus Kristus er kommet til verden for at gøre syndere salige.« Han talte klart og afgjort, og folk strømmede til kirke. Han døde ganske pludseligt 28. marts 1788 midt under konfirmationen i Vigerslev kirke, lige efter at have sagt til børnene, at »retfærdiggørelse er, at en synder formedelst troen paa Jesu fortjeneste af naade anses af Gud, som om han ikke havde syndet«. Han blev kun 54 aar. Han omtales som »et udvalgt redskab for Herren«.

Meddelelsen om hans død gjorde et saadant indtryk paa kongen, at han udnævnte Ludvig Boesens kun 23-aarige søn, *Jens Frederik Boesen,* til sp her. Han blev her til sin død 1839. Han var gift med en datter af den pietistiske pastor *Ewald,* Hviding, blev provst her 1791, fik rang med amtsprovster 1815, hans døtre blev gift med *J. F. Balslev,* Haarslev, *S. P. Lassen,* Østrup-H, og *P. J. Boesen,* Odder. Provst *J. F. Boesen* fulgte nøje i sin faders aandelige fodspor, han var en from og nidkær kristen, og i den rationalistiske tid var han (som Balslev, Haarslev) et levende vidne om den gamle tro. Hans forkyndelse om synd og naade greb mange, og fra hele egnen strømmede de vakte til kirke i Vigerslev. Hans dattersøn, pastor *C. J. Brandt,* Vartov, fortæller om de lange vognrækker, fyldte med syngende mennesker, som prægede vejene til Vigerslev om søndagene ved kirketid, især om sommeren. Blandt de udensogns kirkegængere var lægprædikanterne *P. Larsen-Skræppenborg,* Brylle, og *Anders Larsen,* Gamborg. En af de mere kendte ordførere i den fynske vækkelse, *Lars Pedersen Møller,* boede i Vigerslev. Han vakte en del røre i 1830'erne, især paa Langeland og var flittigt virkende i Vigerslev. Brødremenighedens missionærer kom her meget ofte og blev altid gæstfrit modtaget i Vigerslev pgd. Provst B udgav flere smaahefter, bl a en lille bog, som er tilegnet Vigerslev og Veflinge menigheder: »Gudelige raad og formaninger til sand gudfrygtigheds fremme«, hvor overskrifterne f eks er »Kend og fortryd dine fejl!«, »Tro paa Jesus Kristus!«, »Glem ikke, at du er døbt!« – korte fingerpeg! Søndag eftm holdt B katekisationer, som besøgtes af mange fra hele egnen. Jævn og tilnærmelig var han ikke. Børnene skulle sige »De« til ham og kysse ham paa haanden (Provst A. A. J. Lassen). Hans spor mærkedes mange aar efter, bl a hos hans konfirmander. Han havde ganske særlige evner til at indprente de unge kristendom. De faa vakte fynske præster, som sluttede sig til herrnhutismen, mødtes ofte her, og han var medudgiver af deres tidsskrift: »Evangelisk magasin for sandhedselskere«, 1801–06, og »Christeligt maanedsskrift« ,1807–09 (sm m Rs. Balslev, Haarslev). Menigheden rejste et smukt mindesmærke over ham. Biskop *Faber* skrev 1834: »Provst B er en særdeles brav og værdig præst, aldeles gennemtrængt af sand kærlighed, hvilket er afpræget i hans ansigt og hans hele færd.«

Da biskop *Engelstoft* visiterede 1857, var der tydelig tilbagegang.. Biskoppen skriver, at der »var næsten ingen i kirke, hvorover jeg skændte. Pastor *Lunds* prædiken var en lejlighedstale, kunstig tænkt, uden kraft, saa hans ellers roste prædikener staar mig meget tvivlsom.« Da biskop Engelstoft 1868 var paa visitats her, var forholdene lidt lysere: »I sognet er der nogen opvækkelse af den gamle skole, som bevarer Boesens minde. Pastor *Roth* prædiker hver 3. søndag i Taagerod skole og søges der endog af udensogns.« 1870 blev Langesø slotskapel opført af gehejmekonferensraad, baron Holsten, Langesø, efter opfordring af pastor Roth. Pastor *Roth* var meget afholdt, præget af sine præsteaar i Sønderjylland.

Der var dog altsaa lidt trosliv tilbage, og det vides, at der under skiftende kaar er holdt

forsamlinger af de troende familier i sognet. I 70'erne holdtes der møder i Farstrup og paa Damstedet i Bredbjerg, her kom indremiss *Søren Beck,* og da Morud fh blev bygget, holdtes der jævnligt missionsmøder der. Da biskop *Stein* var paa visitats her 1896 skrev han, at »drikfældigheden ikke var slem«, men kirkebøgerne gav ham anledning til at skrive, at »usædelighed var stærkt udbredt«. Pastor *Balslev* var en konservativ mand, en klog og tankeklar prædikant. Han holdt bibellæsninger i skolerne og samlede mange. Pastor *Ebbesen* samlede børnene til børnegudstjenester. 1913 blev børnegudstjenesterne henlagt til hjemmene i Bredbjerg, med *S. P. Jørgensen,* Damstedet, som leder. Ogsaa i Morud er der en sdsk. Ungdomsmøder i KFUMs aand lededes fra 1922 af havebrugskandidat *Poul Hansen,* Rude Dalgaard. Der er ogsaa gjort et arbejde for ydre mission, især DMS og for Santalmissionen. Pastor *Eyermann* var meget afholdt.

Paa **Langesø** har lensbaron, kmhr H. Berner-Schilder-Holsten og hustru, f Knuth, øvet en mangesidet kulturel indsats, der ogsaa omfatter det kirkelige omraade. Slottets festsal aabnedes jævnligt for kirkelige møder, her er bl a holdt bispemøde. Her skal nævnes det lille »teologiske hof«, der holdes paa Langesø, de teologisk sommerstævner, som især lensbaronessen er sjælen i. Langesø er blevet et af arnestederne for dansk-svensk teologisk samarbejde. Det er teologisk oratorium, som præger stævnerne, og det er gediegne ting, der udgaar herfra, f eks foredragene 1952 om nadveren, ved pastor Sv. Aa. Nielsen, Haslev, professor N. H. Søe og docent, dr Harald Riesenfeldt, Uppsala.

Lensbaronen har i mange aar været sogneraadsformand og virksomt medlem af Fyns hist samfund. I imponerende store hefter har han skildret livet paa Langesø (i korrespondance og breve) og slægtens historie.

Han er lokalhistoriker om en hals, og hans omraader er vidtstrakte — allerede hans godser, Langesø, Clausholm og tidligere til dels Holstenshus, spænder over mange lokaliteter, men for ham angiver de ingenlunde begrænsninger. Han er tillige kulturhistoriker, ogsaa det intensivt. Han er ivrig i fynsk museumsvirke, har deltaget i red af »Danske herregaarde« og i lokalhistoriske foreningers trivsel. Han møder til partipolitiske drøftelser, han deltager i kommunalpolitisk liv, sidder endvidere i bank-ledelse, og kirkelige interesser udgør en bred mark paa Langesø. Alt dette afføder meget. Det erfares ,at der forberedes et præstekonvent — javel, saa holdes det paa Langesø, og deltagerne er velkomne gæster og fotograferes. Blot menigheds- og kirke-interesser bevirker stort rykind og meget liv paa slottet — men udgør bare en bagatel i den store helhed. Spejderlejre afholdes ogsaa.

Forfatteren **Anthon Andersen** (* 1856, † 1911) er født i V sogn og begravet paa V kirkegaard. Han blev 1876 seminarist fra Skaarup og blev samme aar enelærer i V sogn, hvor han virkede til sin død. Han var en alsidigt interesseret mand, lærte sig selv tysk, fransk og latin og dyrkede musik og botanik. 1885 udgav han: »Fra planternes verden«, der røber stor botanisk viden. Kulturhistorisk interesse har hans skildringer af de forskellige planters anvendelse gennem tiderne. Hans »Nordfyns Flora« i Botanisk tidsskrift 1910 er en af de bedste danske lokal-floraer. Men A kastede sig ogsaa over litterærhistoriske emner, udg 1887 en bog om historikeren Vedel Simonsen, og 96 en række smaa biografier af danske forfatterinder i det 19. aarhundrede. 1890 debuterede han som skønlitterær forfatter med digtsamlingen: »Fra de stille skove«, derefter fulgte: 91: Paa frieri, et lille sangspil, 94: Skuffede haab, fortællinger, 01: Fyn, digte, 01: »Linda«, fortælling om en kvindeskæbne, 04: »Juledæmring«, fortællinger (oversat til tysk), 05: Kaj Rosenfeldt, roman. Hans produktion er folkelig og underholdende. En tid var han formand for folkelig forfatterforening. (Hans P. Lunde i Højskolebl, 23. juni 1911, jvf »Folkeskolen« 6. juli 1911.)

Fra Vigerslev sogn stammer to kendte husmandsførere: **Emil Rasmussen,** (* 1870), der voksede op i et fattigt lejehus under Langesø; hans lærer var forfatteren Anthon Andersen. Han fik et lille landbrug, kom i sogneraadet og blev ivrig agitator for husmandssagen. Han var i mange aar fmd for De samvirkende husmandsforeninger i Fyns stift (til 1920) var medstifter af og fmd for Fyns husmandsskole, 1913—20 var han folketingsmd (radikal) og har været meget aktiv i udstykningen af herregaarde og præstegaarde.

Hans L. Skov (* 1870) jævnaldrende med Emil Rasmussen, ogsaa opvokset i et daglejerhjem under Langesø, 10 aar gl ud at tjene, kom paa højskole, overtog en ejendom i Farstrup, blev sogneraadsmedlem, fmd for sognets husmandsforning, 1920—40 fmd for Fyns samv husmandsforeninger og for husmandsskolen i Odense. Han var fynske husmænds kaarede leder, en samarbejdets mand. Ogsaa virksom ved udstykningen.

Da biskop *John Ammundsen* 1943 tog sin afsked, tog han bopæl i Morud.

1926 oplyses: Kkg 5 pct, gammeldags forhold, lille IMkreds, KFUM og K, foredrags- og ungdomsf, 3 fam t Odense valgmgh. 1954: Kkg 5 pct, gldags forhold, lille IMkreds, ungdoms- og foredragsf, 3 fam t valgmgh.

Vigerslev kirke er en stor korskirke, hvor resterne af den romanske granitkirke ses. Kirken er stærkt ombygget i reformationstiden. I sengotisk tid er opført det ret spinkle taarn med pyramidetag og vaabenhus mod syd. Kirken er overhvælvet, dog har taarnrummet fladt loft. Den er skifertækt og har moderne vinduer. Empirealtertavle med søjler og kopi af Carl Bloch: Opstandelsen. Udskaaren senrenæssanceprædikestol fra 1655, ny metaldøbefont med evangelistsymboler. Smukt sengotisk krucifix. Stor ligsten. Store malerier af Luther og Chr. III. 300 sd.

Langesø skovkapel, i den vestlige ende af Langesø dyrehave, er opført 1870, arkitekt Haugsted. Det er opført af røde mursten i gotisk stil, bestaar af skib med fri tagstol, overhvælvet kor samt et lille spir. Altertavle af V. U. Tornøe: Jesus og synderinden, glasmalerier i koret, udskaaren egetræsprædikestol, kirkegaard, anlagt 1921. 100 sd.

Folketal: 1850: 1380, 1901: 1436, 1921: 1707, 1950: 1815.
Menighedsraad er gn aarene angivet: 1 IM, 6 u p.
Kommunevalg: 1943: Soc 142 (2), rad 139 (2), kons 207 (3), venstre 248 (4). 1954: Soc 142 (2), rad 173 (2), kons 190 (3), venstre 307 (3).

Sognepræst

Indt: 1857: a) 89 rug, 88 byg, 86 havre, b) 6 byg, 68 rdl, c) naturalier, d) 300 rdl, e) 80 td l. — 1870: regul: 2680 kr, netto: 5432 kr, 1913: 1. kl, 1931. 2. kl, 1946: 3. kl. — Pgd opført 1844.

17. 24. jan 1840–28. dec 64: **Caspar Woller Vorndran Lund,** * 20. jan 09 Kbhvn Forældre: Kontrollør i enkekassen Ditlev Andreas L og Marie Vorndran. Stud Brgdssk K 28, c juli 34 (l), † 28. dec 64. ~ 29. juni 40 Nicoline Henriette Adler, * 19. nov 18 Kbhvn. Forældre: Gross Niels A og Anna Charlotte Christine Engel.

L omtales som en begavet præst og dygtig jurist. Virksom i kommunale sager. Menigheden rejste ham et smukt mindesmærke (W III). Se iøvrigt foran.

18. 18. marts 1865–24. aug 86 (sp Varnæs 5. sept 50): **Henrik Roth,** * 6. jan 12 Ærøskøbing. Forældre: Kbmd, senere mægler Andreas Henrik R og Petra Cornelia Thunboe af Rise, Ærø. Lærereksamen Skaarup 31, huslærer Harridsbogd ved Bogense. Stud priv 35, c jan 42 (*1), lærer Melchiors skole, Kbhvn, ord kat Frederikshavn 28. dec 33, sp Asserballe 11. april 49, afsat af tyskerne 28. okt 64, r af Dbg 82, † 24. aug 86. ~ 30. april 45 Marthe Vilhelmine Augusta Thiisen, * 18. sept 20

Kbhvn, † 13. sept 08. Forældre: Skibskaptajn Vilhelm T og Ane Sophie Griimlund.

Vandt 47 to præmier af det evangelisk-kristelige prædikelegat; har skrevet art i Fædrelandet, Christelig samler, ugebladet »Freja«, Ugeskrift for den evangeliske kirke i Danmark og Første beretn fra Bibelselskabet for hertugdømmet Slesvig samt udg Svar paa nogle »modbemærkninger« i hr professor og seminarieforstander Jensens tidsskrift for almueskole- og seminarievæsenet, 2. hefte (43), To prædikener (46), En prædiken om sandhedens og edens hellighed (49), Undervisnings-foredrag over christendommens hovedstykker (53), Lazareth-erindringer fra sidste krig (64), Tale og præd v Langesø skovkapels indv 6. nov 70 (71).

Henrik Roth viste tidlig lærelyst og usædvanlig hurtig nemme, men da faderen, som havde været købmand, var yderst fattig, kunne hans tørst efter kundskaber kun tilfredsstilles derved, at han ved den derværende sognepræst, senere provst i Broager, Steffensens hjælp kom paa Skaarup seminarium.

Som huslærer tog han frejdig fat paa latin og græsk og var efter 3 aars forløb saa heldig at finde en ædel velgører i pastor J. C. E. T. Mau. Han tog den unge seminarist i sit hus og underviste ham. Da R blev student maatte han straks søge plads som lærer, men da han ogsaa ved anden eksamen opnaaede en god første karakter, fik han snart Regensen. I nogen tid var han huslærer hos baron Bretton paa Helsingør Ladegaard.

Saa blev han c theol. I Varnæs henlevede han 13 lykkelige aar i en dansk menighed, som med kærlighed sluttede sig til ham. Han udgav et par pædagogiske smaaskrifter, og var bl a vicepræsident for Bibelselskabet for hertugdømmet Slesvig (57). Under krigen blev R i febr tilligemed sin nabopræst og ven Mørk Hansen i Felsted arresteret »als der spionage verdächtig«, fængslet i en kælder i Graasten og senere i tugthuset i Flensborg, men han kunne takke den humane og næsten dansksindede hannoveraner, general v Goeben, som netop var i kvarter hos ham, for en langt blidere medfart end den, der blev Mørk Hansen og andre til del. Atter blev han slæbt til Flensborg i slutningen af juni, da Als skulle tages, men sad dengang med provsterne Feilberg og Mørk-Hansen i filialbankens vagtstue og blev efter faa dages forløb givet fri. Fra den tid af blev der indrettet lazaret for haardtsaarede i Varnæs pgd, og præsten fik lov til at besøge og trøste de danske soldater, hvorom han senere udgav en smuk beretning.

Ogsaa i Vigerslev har han ved sine rige gaver, sin livlige aand og sit kærlige, ægte folkelige sind vundet menighedens tillid og kærlighed. Da han af omsorg for den del af sognet, som ligger ved Langesø, en hel mil fra kirken, frivillig paatog sig at holde gudstjeneste i en skole og senere formaaede godsejeren, baron Holsten, til at bygge et kapel i skoven ved den yndige Langesø, hvor der nu holdes gudstjeneste hver anden søndag, blev denne opofrelse paaskønnet med, at kongen personlig prydede R med ridderkorset. Han var en brav, dansk mand, og han hang med sit hele hjerte ved Slesvig, hvis underkuelse var hans daglige sorg. Han underskrev adressen om forholdene i Slesvig til biskop Martensen.

E S, II, 845, Nationaltidende 29. aug 86, Mørk-Hansen: Ved Henrik Roths jordefærd, 1886 (Nordslesvig søndagsblads krkedel 7. nov 86), H F, II, 401—02. Se iøvrigt foran.

19. 23. nov 1886–31. dec 1907 (sp Gangsted-S 10. juli 72): **Rasmus Balslev**, * 21. aug 31 Ejlby. Forældre: Sp i Ejlby-M Lauritz Nicolai B (af Haarslev), † 34, og Gjertrud Kirstine Eccardine Sidenius af Særslev. Stud Odense 50, c jan 56 (1), huslærer V Aaby pgd, hjpr Skeby-O 18. jan 60, do Dreslette 2. juli 60, rkp Kattrup-Ø-T 13. sept 62, r af Dbg 99, afsk 31. dec 07, † 23. juli 15. ~ 27. sept 73 Marie (Maja) Søltoft, * 14. sept 46 Tyrrestrup, † 22. febr 23 (Hauch-Fausbøll, opgiver 22. marts 23). Forældre: Godsejer Ole Johan S og Henriette Christine Emilie Fischer. – Sønner: Sorø, Soderup-KE, og læge B, Frederiksværk (Tanganyika). Døtre ~ biskopperne Ammundsen, Lolland-F, og Haderslev. – Slægt, se stamt 4.

Udg 74: Indien, skildret efter en missionærs erfaringer.

Pastor Rasmus B var baade i det ydre og i det indre af en fin, gammeldags præstetype. Han havde en dyb, klangfuld stemme, og der var noget smukt og stilfuldt og meget vindende over hele hans fremtræden. I Gangsted-S voldtes der ham adskillige vanskeligheder af yderliggaaende grundtvigske og venstrepolitiske kredse, og man maatte unde ham at komme til det roligere Vigerslev, hvor den gammeldags kirkelighed gav ham bedre arbejdskaar.

»Han blev af alle her regnet for en klog og god mand. Som prædikant var han fremragende, han messede rent og smukt og gjorde i det hele sit til, at gudstjenesten blev opbyggelig og højtidelig. Hjemmet i pgd, hvor han sammen med sin hustru opdrog 8 børn, var et smukt eksempel for alle hjem i sognet.« (L. P. M. Haugegaard, jvf Slægten B, 1939, s 122.) Se iøvrigt foran.

20. 27. april 1908–17. okt 09 (sp Kollerup-H 24. nov 97): **Frederik Ferdinand Eyermann**, * 29. dec 64 Visby ved Tønder. Faderen: Sp i Torsager-B, † 73, se der. Stud Mtrp 84, stud med, underlæge i hæren, c theol 94[1] (h_1), hjpr Stadager-NK 27. juli 95, † 17. okt 09. ~[1] 3. nov 94 Ane Cecilie Ottonia Müller, * 1. aug 64 Asserballe, † 3. marts 02. Faderen: Sp i Stadager-NK, † 98, se der. ~[2] 6. dec 03 Caroline Mathilde Fledelius, * 9. jan 77 Nyborg. Forældre: Stabssergent, senere lærer Johan Gotfred F og Petrine Margrethe Andersen. – 1. hustrus broder: Paul Müller, Sct Lukas stiftelsen. 2. hustrus broder: Ringkøbing-R.

Pastor Eyermann, som i godt en halv snes aar var sognepræst i Kollerup-H, havde i den tid forstaaet at gøre sig afholdt her; han havde mange venner, og mange saa op til ham for hans frejdige syn paa livet og hans vindende maade at tage folk paa.

Alle syntes godt om pastor Eyermann som menneske og mange – om ikke alle– syntes godt om ham som præst, han havde en tilforladelig og selvstændig maade at forkynde det glade budskab paa, og mange følte, der stod en mand bag hans tilsyneladende lette maade at tage livet paa, bundende ogsaa i hans tro. Fjerritslev by maa være pastor Eyermann stor tak skyldig for hans ihærdige arbejde for at skaffe byen sin egen kirke; det skyldes i høj

grad dette arbejde, at kirken allerede blev rejst i pastor Eyermanns tid.

Man glædede sig over, at pastor Eyermann blev forflyttet fra Kollerup til et i økonomisk henseende bedre embede; men man havde ikke ventet, at han saa hurtigt skulle kaldes bort fra dette. (Fjerritslev avis 22. okt 1909.)

Pastor E havde i Fjerritslev et nært samarbejde med apoteker *Lassen* (senere Svendborg). Fru Lassen udtaler bl a:

»Det skulle næppe være svært at fortælle noget om en saa stor og elskelig personlighed; hvor var han dog en glad kristen; hvor har jeg ofte beundret ham, at han kunne bevare sit gode smil trods sine sikkert mange økonomiske vanskeligheder, og gjaldt det at afse noget af det lidet, han havde, saa var hans pung og hjerte altid aabent og rede til at give. Hvordan han var som præst vil alle vi, der har siddet under hans prædikestol, kunne bevidne, at hans tale var klar og myndig, og over hele hans skikkelse var der noget martialsk.«

I Vigerslev mindes E som en sympatisk, livsglad og elskværdig personlighed, der i den korte tid, det forundtes ham at leve paa egnen, blev vel lidt og agtet af alle, baade som præst og menneske.

Efter at have oplevet et stærkt religiøst gennembrud kastede E sig som ung over teologien og blev sognepræst. Efter omtrent et halvt aars forløb i Vigerslev begyndte den høje, smukke mand at føle smerter og kendelig afmagres, men stærk, som han var, mente han, at det intet betød og søgte ikke lægehjælp.

For henved 6 uger siden blev pastor E's yngste barn døbt, og den dag faldt han sammen for alteret i Langesø skovkapel. Kræfterne var brugt, og dagen efter rejste han til Kbhvn, hvor han straks blev indlagt paa Frederiks hospital. Den formentlige mavekathar viste sig at være en ondartet betændelse i mavesækken.

Sidste søndag førtes E efter eget ønske hjem for at se sine børn endnu en gang, og i forgaars morges udaandede han stille i det hjem, han havde haabet at leve længe og lykkeligt i. (Fyens stiftstid 19. okt 1909.)

21. 4. marts 1910–8. maj 29 (sp Blære- E 7. marts 01): **Hans Hansen Ebbesen**, * 24. juni 71 Sødal, Harte. Forældre: Gdjr Anders E og Gjertrud Hansen. Stud priv 90, c 96[1] (l). Kommunelærer Kbhvn, hjpr Errindlev-O 16. april 98, † 8. maj 29. ~ 23. maj 01 Anna Marie Jessen, * 2. febr 71 Lilballe, Eltang. Forældre: Gdjr Stephan Petersen J og Inger Marie Lind.

Pastor E var en stilfærdig og nidkær præst, ikke udpræget partimand, arbejdede sm m IM, og var især interesseret i søndagsskolearbejdet.

22. 12. sept 1929 (rkp Vissenbjerg 16. maj 28): **Jens Hugo Daniel Rasmussen**, * 2. febr 98 Viborg. Forældre: Forretningsfører Daniel R og Maren Thomsen. Stud Kolding 16, c 23[1] (h_1), hjpr Thurø 14. april 23.

Litt: Jac. Madsen, s 280—81, Fr. Nygård: Kristenliv i Danmark, 1897, s 382, J. F. Boesen: V sogn, 1831, manuskr i Nationalmus, Nord tidsskr f oldk, III, s 180, Hist aarb f Odense og Assens amter, 1916, Carlsen-Skiødt: Aandeligt liv i Odense og paa Nordfyn, 1933, s 202 f, Axel Garboe i »Præstegaardsliv«, IV, 1952, s 69 f.

VEFLINGE

(Anneks til Vigerslev indtil 1840)

Veflinge sogn, 2886 ha, er ret udstrakt, naturskønt, ret højtliggende mod syd, lavt mod nord, randen af »Sletten«, smaabakket, ret frugtbart. En del skov. Byerne V med fh fra 1893, »Hellig trefoldigheds hospital« med friboliger, Tevringe, Sasserod, Væde, Stillebæk, hg Rugaard og Elvedgaard, fl større gaarde.

Elvedgaard har været i Braheslægtens besiddelse — ejedes af Otto Brahe (Thychos fader). Han døde 1571. Hans enke rejste prædikestolen i Veflinge kirke 1572. Sønnen Axel B overtog Elvedgaard og var lensmand paa Rugaard. Bisattes under koret i Veflinge kirke (i krypt). Flyttedes 1937 ud paa kirkegaarden. Inden sin død lod han udføre et epitafium, hugget i sten. Fremtræder som et memento mori. Axel og hans tvende hustruer er fremstillede i relief som skeletter. De træder døden under fod (mumie med timeglas). Indmuret i nordre korvæg.

Axel B oprettede et legat. Indestaar som 1. prioritet i Elvedgaard og udbetales stadig med 1750 kr aarlig til sognets trængende. Ogsaa Hellig trefoldigheds hospital er skænket af Axel B. (Nu een beboer). Afløst af et pengelegat.

Elvedgaard ejedes af historikeren, konferensraad Laur. S. Vedel Simonsen (* 1780, † 1858). Han blev opdraget i forskellige præstegaarde, blev dr med, begejstret tilhænger af Henrich Steffens og af Schellings filosofi. Fra 1806 begyndte han at dyrke historie, og da han forgæves havde søgt en stilling i gehejmearkivet (men fik en understøttelse til at studere selvvalgte dele af fædrelandets historie), overdroges det ham at samle stof til Fyns historie. Han berejste Fyn og udgav sit kendte værk om Fyn under grevens fejde. Han udgav ogsaa andre historiske værker, om oldtidsfund, borgruiner, om nytten af topografiske arbejder (som blev stærkt kritiseret), forskellige digte etc. Fra 1840 udgav han en række store historiske værker, Bidrag til danske slottes historie, Bidrag til Odense ældre historie, Hagenskovs slots historie, Elvedgaards historie, Skildringer af fynske adelsslægter m m, mest materialesamlinger. Han boede i alle disse aar paa Elvedgaard, hvor han havde meget store sorger: hans hustru svigtede ham, hans eneste barn, en 17-aarig søn, skød sig. For Veflinge sogn gjorde han meget. Han skænkede sognet en ny skole, et sognebibliotek, et hospital og øvede stor godgørenhed. Elvedgaards have udstyrede han med lysthuse i forskellige stilarter, støtter og inskriptioner i tidens aand. (Anthon Andersen: Historikeren V.S, 1887, Hist aarb f Od og Assens amter, II, 1920, 401 f, Fynske aarbøger, I, 1939, s 11 f, Hist tidsskr, 9. rk, V, G. L. Wad: Fra Fyns fortid, I—III, DBL, XXV, 232 f).

Rugaard er oprettet af dronning Margrethe som sæde for lensmanden. Byggedes i forbindelse med anlægget af Rugaards landevej. Her overnattede kongen og hans følge under rejser.

Det kirkelige liv. Under henvisning til foranstaaende om Vigerslev og tiden før 1840 (især præsterne Boesen) skal tilføjes, at provst J. F. Boesens søn, *Ulrik B,* som var den første sognepræst i Veflinge, var en stilfærdig mand, som fulgte i sin faders spor, uden dog at naa ham i indflydelse og betydning. B havde været hjpr her hos sin fader. Han blev sp her, hvilket muliggjordes ved Vedel Simonsens godhed for familien Boesen, idet han skænkede 5000 rdl til opførelse af en pgd i Veflinge paa betingelse af, at U. Boesen fik embedet. Hans fader havde samlet Veflinge kirke fuld, men kkg tog af. Kort efter krigen 1864 kom indremiss *Peder Pedersen* (den ældre) hertil og holdt møder paa Lille Hedegaard, hvis ejer, *Anders Petersen,* var en alvorlig, troende mand. Han var en tilflytter, paavirket af Kertemindevækkelsen. Der var ogsaa en troende væver i Stillebæk, om hvem man spottende sagde, at »han kunne sagtens, for han behøvede bare at hænge en tom gryde uden

for sin dør om aftenen, saa fyldte Vorherre den for ham til næste morgen«. Pastor Ulrik Boesen arbejdede som sin fader meget sammen med Brødremenighedens emissærer, som ofte kom her, og det samme gjorde lærer *Mads Lund,* Veflinge (f i Branderup, Sønderjylland, lærer her 1800–47). Der har været tre lærere af navnet Lund i Veflinge. De følgende præster siden U. Boesen har ikke haft forbindelse med IM. Fra 1880 kom indremiss jævnligt hertil og holdt møder. Fra 1890 var der samtalemøder, ledet af skrædder *Anders Jensen* i Maderup, der fra Maderup gik den lange vej hertil. Møder her i sognet blev holdt hos skomager *H. C. Madsen* og væver *Niels Hansen Andersen,* Veflinge, der senere blev ledere. Gdjr *Hans Marius Madsen,* Veflinge, begyndte en søndagsskole, som gik ind, men blev genoplivet 1947 Væver Andersen ledede ogsaa møder for unge piger, og omkr 1920 stiftedes en KFUK. Sekretær Høgh Nielsen fik stiftet en KFUM. Der holdes stadigt missionsmøder rundt om i hjemmene. Leder har gn flere aar været smedemester *A. Hansen,* Stillebæk. – Førstelærer *H. J. Nielsen* (* 72, lærer her 07) øvede en god gerning i skole og kirke, i menighedsraad og værgeraad. Flertallet u p.

1914 oplyses: Jævnt god kkg, ingen fremtrædende retning, lidt IM. 1926: Kkg 6–7 pct, rolige, gammeldags forhold, ungdomsm i pgd, lidt IM. 1935: Kkg 4 pct, rolige, gammeldags forhold, lille IMkreds. 1943: Kkg 4 pct, nordfynske forhold, lidt IM. 1954: Kkg 4 pct, en del trofaste kkg, velvilje, lille IMkreds (25), KFUM og K (fælles, 20), sdsk (25).

Sp præd iker 20 gange aarligt i Padesø kirke, hvortil en del af sognet er henlagt. Se under Haarslev. Sp bestyrer mange legater.

Veflinge kirke ligger højt og smukt med smuk udsigt. Den oprindelige kirke er uden tvivl bygget paa et meget tidligt tidspunkt. Sagkyndiges formodning om, at der skulle have været hedensk offersted paa pladsen hår endnu ikke kunnet verificeres. Den romanske kirke er fuldstændig ombygget (næsten nedrevet). Kirken fremtræder i dag som rent gotisk med fladbuede vinduer, høje hvælvinger, kor i samme højde og bredde som skibet. Korets gulv ca. ½ m over skibets. Krypten under koret er nu tom. Kirken bestaar af skib, hvor de ældste romanske dele ses (koret er revet ned og skibet forlænget mod øst, koret havde apsis), svært taarn med gravkapel, vaabenhus mod syd, alt sengotisk og af munkesten. Renæssancealtertavle fra først i 17. aarh med maleri fra 1871 (A. Dorph: Den opstandne Kristus), enkelt prædikestol fra 1572, ny døbefont, gotisk krucifix, flere ligsten. 150 sd. I taarnrummet er friherre v Holstens kapel. I to store marmorsarkofager hviler den første friherre til friherreskabet Holstenshus, baron Adam Christopher v Holsten, † 1801, og hans hustru, † 1794. Flere mindre kister. Smukt skib, udskaaret og skænket af pastor Sommer. (Jac. Madsen, s 281—82).

Folketal: 1850: 1539; 1901: 1468; 1921: 1581; 1950: 1469.

Altergæster: 1922: 425; 1934: 341; 1940: 280; 1953: 416.

Menighedsraad: 1914: 1 IM, 3 u p, 1926: 2 IM, 5 u p, 1934: 2 IM, 1 gr, 4 u p; 1953: 1 IM, 2 gr, 4 u p. (Ved præstevalg deltager 2 fra Padesø i præsteindst.)

Kommunevalg: 1943: Soc 118 (2), rad 135 (2), kons 115 (2), venstre 223 (3); 1954: Soc 146 (2), rad 148 (2), kons 119 (2), venstre 202 (3).

Sognepræst

Indt: 1857: a) 49 rug, 53 byg, 50 havre, b) 45 rdl, c) 30 sn æg m m, d) 350 rdl, e) 40 td ld. — 1870: Regul 1720 kr, netto 3722 kr. 1913: 3. kl. 1931 2. kl. 1946: 3. kl. Pgd opført 1836.

1. 24. jan 1840–28. jan 67 (hjpr Vigerslev-Veflinge 22. maj 38): **Ulrik Boesen,** * 7. jan 05 Vigerslev. Forældre: Provst Jens Frederik B, † 39 (af Vigerslev-Veflinge), Vigerslev-Veflinge, og Cathrine Ewald af Hviding. Stud priv 25, c juli 37 (nc), † 28. jan 67. ~ 7. juli 43 Frederikke Caroline Lovise Rasmussen, * 12. maj 17 Sparretorn, Føns, † 20. okt 89. Forældre: Forpagter Ludvig Julian R og Caroline Hald. – Sønnesøn: Anholt. Søstre ~ S. P. Lassen, Østrup-H, Balslev, Haarslev, Boesen, Odder. Søstersøn: C. J. Brandt, Vartov. Slægt, se stamt 12. Se foran.

Pastor B var en ædel skikkelse af megen kultur. Han ville i sin ungdom være kunstner, men bøjede sig for sin faders ønske og blev præst. Adskillige miniaturetegninger især af familiens medlemmer, foreligger fra hans haand.

2. 6. april 1867–26. marts 74 (sp Øster Løgum 11. dec 50, afsat af tyskerne 64): **O. Binzer,** fl t Sct Jørgens-S, Svendborg, se der.

3. 10. juni 1874–10. nov 88 (sp Blære-E 16. okt 65): **Christian Mathiesen Weylandt,** * 1. jan 20 Kbhvn. Forældre: Graver ved Holmens k, tidligere skipper i flaaden Cornelius Mathiesen W og Maren Møller Steenberg. Stud Mtrp 39, c juli 46 (nc), huslærer Staarupgd v Skive 41, do Alling Skovgaard v Viborg 46–53, hjpr Dronninglund 8. okt 53, do Glud-H 14. dec 56, afsk 10. nov 88, † 13. juli 92. ~ 23. juni 58 Emilie Frederikke Jürgensen, * 10. nov 28 Kbhvn, † 29. jan 95. Faderen: Sp i Højen-J, † 51, se der. – Søster ~ Aagaard, S Kirkeby-SA. Hustrus farbrødre: Emmerlev, Hesselager og Engom.

Dygtig landmand, men ret maadelig som prædikant. Smaat stillet, nøjeregnende i pengesager.

4. 11. febr 1889–16. maj 93 (overlærer Frederiksberg 77): **F. Dorph,** fl t Førslev, se der.

5. 27. juli 1893–16. maj 1914 (sp Grindsted-G 13. nov 86): **Carl Otto Frederik Sommer,** * 19. nov 56 Slesvig. Forældre: Ritmester, kgl landmaaler Carl Wilhelm S og Cæcilie Christiane Marie Høckendorff. Stud Haderslev læreres sk 75, lærer Kjær & Lyngbyes sk 76–80, v West inst 77–79, huslærer paa Tammestrup v Horsens 81–82, paa Boelsgaard i Thy 82–83, deltog som marinesoldat og senere overkonstabel med korvetten Dagmar i togt til Middelhavet, Vestindien og Haiti 83–84, c 86[2] (h_2), uord medhj Knebel-R 3. aug 86, M f D R 07, † 16. maj 14 Odense. ~ 17. juni 90 Hornstrup Meta Jacobine Andrea Caroline Lebech, * 1. aug 61 N Hakstedv Flensborg, † 30. maj 29 Dalum. Forældre: Førstelærer Ludvig Volrad Klausen L og Johanne Helene Jannsen. – Stamt 82. – Søn: Krummerup-F. Hustrus broder: Holbæk-TM.

Censor i religion ved Odense seminarium.

Udg 80: Vil han vinde? novelle, 91: Vort opbrud fra byen Slesvig i febr 1864, 99: En hedens helt, 03: Soldaterliv i gamle dage (fork udg af oberst S. C. Barths livserindr), 05: Paa de store oceaner, 06: Under fransk fribytterflag, 11: Drivende vrag. — Livserindr i man offentliggj delv i Flensborg avis 07, i Schleswiger Nachrichten 08, samt in extenso i Bogense avis 19.

Pastor S var en særpræget mand, der i sin barndom og ungdom havde set og oplevet mere end de fleste. Han var født i byen Slesvig i aarene mellem krigene og oplevede her den voksende spænding mellem dansk og tysk, der

endte med krigen i 64 og familiens flugt til Kbhvn. Her kom han ganske naturligt i Haderslev læreres sk, hvor han bl a gik i klasse med forfatteren *Karl Gjellerup,* overkammerherre *Oscar Oxholm,* ingeniør *Alexander Foss,* etatsraad *Georg Bestle* og som sidekammerat havde sin senere nabopræst *Gotfr. Rosenberg,* Haarslev.

Hans barndomshjem var præget af gammel kultur og stærk interesse for litteratur, musik og teater. Baade faderen og moderen »var skrivende«, og sidstnævnte deltog med en pjece i Clara Raphael-fejden. I hjemmet opholdt sig »tanten«, moderens ungdomsveninde, forfatterinden *Louise Bjørnsen* af Kongsted. Som ældste søn skulle pastor S være student, skønt han ikke havde synderlig lyst til bogen. Hans hu stod til søen; han var friluftsmenneske og sportsmand, hans farbror var flaadens admiral, selv ville han til koffardis.

Efterhaanden blev han dog student, og tilskyndet navnlig af sin moder og »tante« og af sin slægts fortid begyndte han at læse til præst. I aarene 79–81 boede han paa Valkendorfs kollegium, hvor han bl a boede sammen med forfatteren *Herman Bang,* som han afskyede, og sin senere svoger, provst *Johs. Lebech,* Holbæk. Jævnsides studiet underviste han i flere skoler og privat (bl a sin senere eftermand her), og senere var han i to aar huslærer i Jylland.

Derpaa var han til søs et par aar som værnepligtig i marinen, og først i 84 kunne han genoptage sit studium. Da han var blevet kandidat, tilbød kultusminister *Sthyr,* der kendte hans lyst til søen, ham Vaagø pgd (hvor hans eftermand her kom fra), der længe havde staaet ubesat. Pastor S sagde først ja, men fik senere betænkeligheder og tilbød ministeriet at tage et andet embede, der havde staaet længe ledigt, og det blev de udstrakte hedesogne Grindsted og Grene.

Her fik pastor S sine første præsteaar, og skønt langt fra havet befandt han sig godt i den fattige, barske og uvejsomme hedenatur; han elskede at vandre og helst ad ubanede stier. Medens han var her, brændte pgd (1887) og en ny blev opført; ligeledes gennemførte han opførelsen af en ny kirke i Grene (indv 91) og var virksom for opførelsen af missionshuset Pella i Grindsted (indv 91). Ogsaa københavnske friskolebørns ferieophold paa landet fik han organiseret.

Pastor S forestod selv pgd's drift og ogsaa i det praktiske satte hans gerning spor her, idet han inspirerede stærkt til hedens opdyrkning (Frodeslund plantage m v) og medvirkede ved oprettelsen af mergelbanen.

Efter syv aars forløb kom pastor S hertil, men skønt han efterhaanden faldt godt til, savnede han ofte sine første menigheder. Pastor S, der var uden retningspræg, var en dygtig prædikant, hvis minde stadig lever her saavel som i Grindsted-G. Som personlighed var han omstridt; han sagde sin mening aabent, ærligt og uindpakket og kunne derved støde mange; ogsaa hans alsidige interesser udenfor præstegerningen bidrog hertil. Saaledes tog han fra ungdommen af og helt til sine sidste aar ofte i sine ferier hyre i skibe i indenrigs- og Østersøfart. Dertil var han en meget benyttet foredragsholder og en dygtig husflidsmand; i sine sidste aar skar han saaledes et kirkeskib, orlogsfregatten »Bed og Arbejd«, der i 1910 ophængtes i Veflinge kirke.

Allerede i studenteraarene begyndte pastor S sin litterære virksomhed, der foruden ovennævnte bøger omfatter mangfoldige fortællinger i almanakker og tidsskr, talrige kirke- og profanhistoriske samt folkloristiske art i blade og Folkeoplysningsselsk skrifter (flere af fortællingerne er oversatte til tysk i folkeoplysningsskriftet »Das Land«); ogsaa mange lejlighedsdigte skyldes ham. Pastor S var en skarp iagttager; han hentede oftest sine emner fra søen og historien, og en anmelder skrev om ham, at han i mangt og meget mindede om kaptajn *Marryat.*

Baade pastor S og hans kone var fødte i Sydslesvig, og de bevarede livet igennem en stærk kærlighed til denne landsdel, som de som børn var blevet fordrevet fra. Fru S stemte i 1920 i sit fødesogn i 2. zone. (Otto S.)

Menigheden rejste et minde over dem.

Sommer var en original, lidet præstelig i klæder og optræden. Udmærket som prædikant, men hans levned svarede næppe til hans prædikener. Man sagde om ham, at naar han var nede af prædikestolen, burde han ikke have lov at komme op paa den, men naar han var paa den, burde han ikke have lov at komme ned. Sommer var meget interesseret i det sømandsliv, han som værnepligtig havde lært at kende. Sejlede med smaaskippere fra Bogense i sine ferier. Skildres som et udpræget mandfolk, stor og kraftig. Daarlig økonom. Modsætningsfyldt, rimeligvis lidet lykkelig. Nogle efterladte optegnelser i en bog her lader ane, at han maaske tog sin præstegerning mere alvorlig, end folk var klar over. Maaske lidt af en forsinket renæssancetype. (H. V. Bacher).

Litt: Ovenst livserindr, Maagen, Esbjerg 1951, Kolding folkebl 26. juni 54, M. Hamann: Fynsk landmandsliv. Roman 1905 (pastor Hans Galle, s 70 f), Zakarias Nielsen: Minder og spredte træk af mit liv, bd 2, 1911, s 227, John M. Møller: Slaugs herred, 1914, s 101, 191 og 239, Palle Rosenkrantz: Junkerdrømme, 1918, s 129 f, Karl Larsen: Den gamle historie, roman 1920 (stud theol Hans Christopher Hammer, s 139 f), Evald Tang Kristensen: Minder og oplevelser, bd 3, 1925, s 476 f, bd 4, 1927, s 359, H. C. Larsen: Hedens domkirke, 1948, s 40.

6. 24. sept 1914–10. april 34 (sp Vaagø 20. febr 93): **Carl Julius Joseph Johannes Johansen,** * 3. juli 67 Kbhvn. Forældre: Møbelfabrikant Jon Isak J og Josephine Antonie Christensen. Stud Mtrp 84, c 91[2] (h_1), † 10. april 34. ~[1] 6. april 93 Johanne Olsen, * 26. sept 70 Torshavn, † 7. jan 15. Forældre: Justitsraad, landstingsmd, sysselmd Clement O og Susanne Petersen. ~ [2] 28. sept 17 lærerinde Karen Alethe Lystrup, * 4. febr 79 Bandholm. Forældre: Materialforvalter Christian Theodor L og Emma Theodora Olsen.

Pastor Johansen stod som prædikant paa linie med Sommer. (Begge efter deres prædikener snarest centrumspræster.) Den første, Johansen begravede i Veflinge, var hans egen kone, Johanne Olsen. Pastor Johansen blev afholdt af den færøske bef, idet han hurtigt lærte at forstaa dens levevilkaar, der var saa vidt forskellige fra de københavnske, hvor J var født og opdraget. Bef, der for en stor del var fi-

skere, maatte daglig kæmpe med naturen, hvilket selvsagt paavirkede sindelaget og indstillingen. J lærte hurtigt at forstaa og tale det færøske sprog, selv om kirkesproget officielt var dansk. I sit embede maatte J ofte sejle med de færøske baade, og han gjorde det gerne og altid uden frygt, uanset, at en fejlmanøvre ofte kunne være skæbnesvanger.

J stiftede paa stedet en afdeling af Blaa Kors og var fmd herfor indtil sin bortrejse. J, der var meget fodboldinteresseret, formaaede tillige at interessere de unge paa Færøerne for fodbold og stiftede en fodboldklub i Midvaag og var selv aktiv spiller.

Efter de mange aar paa Færøerne blev J præst i Veflinge. J var i al sin færd liberal og omfattede alle sine sognebørn med lige interesse, uanset de paagældendes stilling i samfundet. Ogsaa her stiftede J en fodboldklub og spillede selv fodbold med de unge, hvis interesser og problemer altid havde hans levende interesse. J omtales ofte endnu, over 20 aar efter sin død, med ærbødighed og hengivenhed af bef i Veflinge og Padesø sogne. – Menigheden har rejst et mindesmærke over ham. (Carl Sørensen, c jur, kommunaldirektør, Gladsakse.)

7. 6. aug 1934–7. jan 41 (sp Roslev-R 19. juli 28): **Im. F. Petersen,** fl t Taastrup Nykirke, se der.

8. 7. juni 1941–19. april 47: **Aug. Thomsen,** fl t Guldager, se der.

9. 15. sept 1947 (kredssekr KFUM og K, Lemvig, 42): **Hans Villum Bacher,** * 27. jan 15 Store Magleby, Amager. Forældre: Gdjr Crilles Villum B og Anna Hansine Andersen. Stud Brgdssk V 33, c 40[1] (l), hjpr Maglegaard sogn 22. april 41. ~ 14. juni 41 Inga Alice Jansen Raagaard, * 8. maj 18 Kbhvn. Forældre: Prokurist Jan Jansen R og Alice Madsen. – Broder: Hasle-R.

Litt: Se under Vigerslev. Achton Friis: Danm store øer II, 80 f.

SØNDERSØ

Søndersø sogn, 2815 ha, er noget højtliggende og bakket, ret frugtbart, en del skov. Den lille Dallund sø. Byerne S (608 indb) med fh fra 1889, Ørridslev, Vedby, Serup, Dallund slot (nu rekreationshjem).

Det kirkelige liv er jo ikke stærkt paa »Sletten«. Der har i Søndersø været rolige, folkekirkelige forhold, og kkg har været jævn. Der kan ikke berettes om vækkelser eller særlige begivenheder. Søndersø er et sted, hvor præsterne bliver. Der har kun været 14 præster i de 420 aar siden reformationen, og kun to er forflyttet herfra, den sidste 1826. Pastor *Worm,* der var her i 38 aar, var meget afholdt.

Pastor *Sofus Balslev,* der var her i 40 aar, er nok den betydeligste præst, der har virket her, en præst af gammel grundtvigsk støbning. Han havde en anset position i sognet og paa egnen. Han holdt møder og foredrag i forsamlingshuset. Ud over kirkens gudstjenester har der ikke været særligt kirkeligt arbejde i gang. Forsamlingshuset har, siden det blev bygget 1889, været midtpunkt i det folkeligtoplysende liv, men er ogsaa brugt til fester, gymnastik etc. Der er ganske enkelte IMfolk, som har holdt nogle møder i private hjem. Som helhed er sognet uden retningspræg, maaske med lidt grundtvigsk anstrøg. Megen velvilje. Stor foredragsforening.

1926 oplyses: Kkg 6–7 pct, gode forhold, uden partipræg. 1935: Kkg 4 pct, gode forhold, u p, verdslig ungdomsf. 1943: do. 1950: Kkg 4 pct, gldags kirkelighed, gode arbejdsmuligheder, højskolehjem i S, foredragsf (225), enkelte IM. 1954: Kkg 4 pct, ikke retningsprægget, enk IM og gr.

Søndersø kirke, smuk, velholdt korskirke, bestaar af skib og kor, korsarme mod nord og syd, de tre sidste med smukke kamgavle, taarn med pyramidetag (fra c 1750) og vaabenhus mod nord. Rester af den oprindelige romanske kirke ses. Kor og korsarme er stribede, opført af skiftende kvadre og kalkede munkesten. Hvælvinger. Nyt alter og alterbillede.

Den gl altertavle havde stort maleri af korsfæstelsen. Senrenæssancepræd ikestol med statuetter af Kristus og 3 evangelister, smuk, romansk font med relieffer og figurer. Udskaaren pulpitur og stolestader. Kalkmalerier fra den sidste katolske tid i nordre sidekapel. 250 sd.

Mackeprang: Døbefonte, s 49, 54, 124, 126—29. Hist aarb f Od og Assens amter, 1937 (E. Lund: Kalkmalerier i S kirke).

Folketal: 1850: 885; 1901: 1207; 1921: 1285; 1950: 1396.
Altergæster: 1922: 450; 1934: 280; 1942: 260; 1953: 219.
Menighedsraad: 1922: 1 IM, 4 n gr, 2 u p; 1934: 2 IM, 5 n gr; 1949: 7 kirkelige, u p; 1953: 6 kirkelige, 1 soc.
Kommunevalg: 1943: Soc 66 (1), rad 145 (2), kons 196 (4), venstre 231 (4); 1954: Soc 104 (1), rad 167 (3), kons 124 (2), venstre 271 (5).

Sognepræst

Indt: 1857: a) 67 rug, 76 byg, 77 havre, b) 68 rdl, c) naturalier, d) 120 rdl, e) 132 td l (forp svarer 230 byg). — 1870: regul: 2580 kr, netto: 5414 kr. 1913: 1. kl. 1931: 2. kl. 1946: 3. kl.
Den gamle firlængede pgd var meget vidtløftig, 130 fag, ny pgd fra 1939.

11. 21. marts 1827–26. marts 58 (ord kat Helsingør 3. okt 21): **Johan Henrik Edsberg,** * 10. maj 84 Brenderup. Forældre: Sp i Brenderup-Ore Rasmus Hansen E og Johanne Margrethe Thomasdt Trojel af Vissenbjerg. Stud Odense 02, c april 06 (h), ord kat Middelfart 18. juni 13, afsk 20. marts 58, † 27. juli 71. ~ 27. febr 10 Bodil Kirstine Baar, * 19. juni 79 Kbhvn, † 19. juni 45 (enke e handelsbetj Chr. Bay). Forældre: Tømmersvend Christen Sørensen B og Birthe Cathrine Christensdatter. Datter ~ Svelmøe, Allesø-N. Brødre: Pjedsted og Svallerup.

Udg 1817: Tvende prædikener, 35: Christus hos aanderne i forvaring, 1. Pt. 3, 18—20 (se Nord Kirketid 1835, sp 167 f, 198 f, 225 f, 244 f, 281 f. Skrev afh om tvungen skolegang i »Kbhvns skilderie« 1819.

Rationalistisk, konservativ.

Hjælpepræst hos pastor Edsberg

1855—57: **J. V. Krøyer,** se Særslev.
1857—58: **K. T. Storm,** fl t hjpr Ryslinge valgmgh.

12. 9. juni 1858–14. dec 91 (sp Uggerslev-

NH 1. april 41): **Mogens Nielsen Worm,** * 2. april 14 Nyborg. Faderen: Sp i Flødstrup-U, † 51, se der. Stud Nyborg 31, c maj 36 (l), huslærer hos grev Petersdorff, r af Dbg 91, afsk 14. dec 91, † 12. april 94. ~ 16. okt 41 Marie Kierstine Friis, * 19. okt 12 Odense, † 12. okt 01. Forældre: Kbmd Christen Rottbøll F af Marslev-B og Cathrine Friis af Skellerup-E. – Søster ~ Schmidt, Lyngaa-S. Hustrus fætter: Skyum-H. Kusine ~ Friis, Kølstrup.

Meget afholdt, fik store gaver fra mgh ved sit 50 aars jubilæum 1891. Var i mange aar sogneraadsfmd og fmd f valgbestyrelsen i Odense amts 6. kreds.

13. 29. febr 1892–4. marts 1932 (sp Dejberg-Hanning 22. nov 80): **Sofus Theodor Balslev,** * 28. marts 50 Hammer. Faderen: Sp (af Haarslev) i Nr Broby, † 82, se der. Stud Odense 70, c 76[1] (l), lærer Grundtvigs højskole, Lyngby, 76, hjpr Jelling-H 2. nov 77, r af Dbg 21, dbm 27, afsk 4. marts 32, † 13. juni 36. ~[1] 20. juni 78 Nanna Ingeborg Birkedal, * 25. marts 54 Ryslinge, † 26. marts 86. Faderen: Valgmenighedspræst i Ryslinge Vilhelm B, se der. ~ [2] 16. maj 94 Anna Kirstine Plesner, * 15. marts 67 Vedersø, † 1. jan 45. Faderen: Sp Vedersø, † 92 (af Humble), se Vedersø. – Søn: Bramminge. Brødre: Biskop B, Odense, og sp Borup-K. Se stamt 4. 1. hustrus broder: Sct Catharinæ k, Ribe. Søstre ~ Bredsdorff, Torkildstrup-L, Lorensen, Nr Lyndelse-H, Nyegaard, Gimlinge. Stamt 9. 2. hustrus broder: Vrensted-T. Stamt 66.

Sogneraadsfmd 85—91 og 98—13, medlem Ringkøbing amtsraad 90—91, medl af Det kirkelige udvalg 04—07, valgt sm m Morten Larsen af de grundtvigske, af præstelønningsudvalget 13, fmd Det Balslevske familielegat, medl præstegaardskommissionen i Lunde-Skam-Skovby herr. Fmd tiendeafløsningskommissionen i Fyns stift, primus motor til oprettelsen af Landsforeningen af menighedsraad og fmd for denne til 1922, æresmedl 22, folketingskandidat i Højrupkredsen 10 og 13.

Udg 20: Opraab til menighedsraadene. Nedskrev sine erindringer, som går til Dejbjergtiden.

Pastor B var en høj, statelig skikkelse. Hans stortformede ansigt var smukt og aabent og præget af lyst lune og alvorlig aand. Og det indre hos ham svarede i eminent grad dertil, ligesom ogsaa den forkyndelse han fremførte, stod i fuldkommen harmoni med hele hans væsen. Naar han prædikede, var det ikke et letflydende ordstrøm, der fandt vej over hans læber, men en vel gennemtænkt og troværdig tale uden blomstrende ordvalg af nogen art. Han gentog ofte en bestemt tanke, som tilhørerne efter hans mening burde lægge sig paa sinde. Og den hagede sig fast. – Han var aarvaagen og lydhør over for hvad værdifuldt, der rørte sig i tidens menigheds- og folkeliv, og rede til at yde sin indsats til dets fremme. – Han forenede en humørfyldt sans med en klar erkendelse af aandslivets mange foreteelser. Intet menneskeligt var ham fremmed. Derfor søgte han ogsaa vederkvægelse i digtning og kunst (var en stor kender af Holberg, som han ofte citerede). Men alt sentimentalt, overspændt og opstyltet væsen var ham forhadt. Han var en livsfrodig natur, hvori det kulturelement, han havde arvet efter sin slægt, forenedes med en særegen evne til let at kunne sætte sig ind i en befolknings tankegang, og han var til megen velsignelse. (Rasmus Nielsen i Slægten B, s 229–30).

Pastor B var fra sin ungdom grundtvigsk indstillet – af den gamle type uden det løbske. Han kom meget i Vilhelm Birkedals hjem og fandt sin brud der. Gennem 55 aar tjente han som præst, og ikke blot i kirken, men overalt, hvor han færdedes, bar han Kristus med. Sine bedste præsteaar havde han i Dejbjerg, men han var ogsaa glad for sin gerning i Søndersø. Han var et alsidigt menneske og havde mange interesser, en lysende intelligens, og hans gudstro gennemtrængte det hele. Han og hans brødre maatte forlade Haderslev skole ved tyskernes indrykning 1864, og rige studenteraar tilbragte han med kammerater, der blev hans venner for livet (Karl Povlsen, Brücker, Joh. Borup og Fr. Rønning). Han hørte Grundtvig i Vartov og var med til Grundtvigs begravelse. Hos Grundtvig havde han sit staasted, men ogsaa Martensen betød meget for ham. Daabens pagt stod for ham urokkeligt fast. Hans prædiken var fyldt med inspiration. Han revsede sjældent, men gjorde han det, skete det med myndighed, og det bed sig fast. Han var bundsolid og ægte i sit væsen og i sin forkyndelse. Med sit friske væsen kunne han fortælle mange muntre træk. Det var altid dejligt at komme hjem til far og høre far synge om elven, der, selv om den er strid, maa sit løb forandre, standse og give tid. Han kendte baade livets strenghed og vejen til glædens kilder. Hans beskedne tale ved Balslevfesten glemmer vi ikke. Ved konventerne var han den ældste, men frisk og sprudlende. (Vilh. Balslev.)

Sin største indsats ydede han nok udadtil i menighedsraadsforeningen, men ogsaa i det kommunale arbejde deltog han med dygtighed. Han blev i sit embede ud over aldersgrænsen til sit 82. aar. Helt op i den høje alderdom fulgte han levende med, og »vi har aldrig truffet et menneske, der var saa lidt i familie med døden som far.«

(Vilh. B), Højskolebl, 1936, s 408 f, Menighedsraadenes blad, 1936, juli, Thyra Jensen: Fra gamle pgd, 1930, s 196, Even Marstrand: Johan Borup og hans kreds, s 82–86.

14. 16. juni 1932 (sp Skallerup-V 5. jan 26): Provst **Niels Thomsen,** * 27. maj 99 Kysing, Saksild. Forældre: Førstelærer Thomas T og Kirstine Pedersen. Stud Aalborg 18, c 24[1] (l), rkp Hjørring 23. april 24, provst Lunde-Skam-Skovby herr 1. april 35, r af Dbg 47. ~ 18. juni 24 Benedicte West, * 1. aug 03 Czezewo, Polen. Forældre: Skovrider L. H. W og Hanna P. Borries.

BM Fyns stifts menighedsraadsforening.

Litt: Jac. Madsen, s 292—93, N. M. Elling: S skole, Hist aarb f Od og Assens amter, 1924, do: Præsterne i S, smst 1924, do: Degneliv i S, smst 1931.

Baag herreds provsti

Baag herred, 355 km², langs Lillebælt med halvøen Helnæs og øerne Baagø, Torø, Bastholm og Egholm. Meget bakket mod nordøst, hvor Fyns højeste punkt, Frøbjerg Bavnehøj naar 131 m. Sydligere ligger Møllebjerg, 102 m, og Øxnebjerg, 84 m. Omkr Assens er der mere lavt. Der er ikke meget samlet skov.

Fra Glamsbjerg over Øxnebjerg til Helnæsbugten skifter landskabet karakter, det bliver mere sydfynsk, det smalle bælt bliver bredt, og fra højderne ved Aarup falder landskabet roligt og langsomt med smaabølget terræn ned mod Lillebælt, hvor den lille hyggelige by, Assens, dukker frem med sine røde tage. Selve Assens-egnen er ret kedelig, landskabeligt set, men her er frugtbart, og gaardene er meget velholdte. Her finder flere interessante gamle huse, sulelader og rundbygninger og prægtige gamle gaarde (f eks i Gamtofte, Turup, Gummerup, Køng). I Gummerup fødtes digteren **Ambrosius Stub**, og en mindesten er rejst for ham 1905. Højderne inde i landet rummer nogle af Fyns mest storslaaede landskaber, især Øxnebjerg, hvor det store slag slod, da Johan Rantzau 11. juni 1535 slog lybækkerne, som under skin af at kæmpe for Chr. II søgte at blive herrer i Danmark. Der er en prægtig udsigt over bæltet og fladerne mod syd og vest. — Om Fyns storhedstid taler de rige fund f eks i Kraghul mose ved Flemløse og runestenen i Flemløse. Flemløse ligger højt med vid udsigt og smukke gaarde. — En introduktion til Helnæs-landskabets særpræg faar man ved Sønderby klint med sine stejle fald mod vandet. Sagnet siger, at den 2 km lange S-formede tange, Langøre, blev lavet af Karl Gustavs soldater. Den er lige akkurat saa bred, at vejen kan være paa den.

»Helnæs er et slag lige i synet paa dem, der kommer fra den fynske herregaardsidyl,« landskabet er næste nordjysk. Mellem store klinter staar bankerne ud til veststranden. Her er frisk og ramsalt, og smuk udsigt ind til højderne paa Fyn. Her er bakket, og mellem bakkerne ligger Helnæs by lavt og lunt med sine ejendommelige gamle gaarde og vældige stendiger. Den ypperste gaard er Ellebæksgaarden fra 1777. Byen er som en forglemt idyl. Den ligger i hesteskoform langs dalens østside. Mod vest er en stor lavning, gammel havbund. Paa Helnæs er ogsaa en runesten fra c 825. Faa steder er dialekten saa syngende og højtklingende som her. (Achton Friis: Danmarks store øer, I).

To digtere har særlig betydning til Baag herred, **Ambrosius Stub** og **Chr. Richardt**, der var sp i Ørsted.

Det kirkelige liv. Som baggrund for de flg sognebeskrivelser skal gives et tilbageblik paa tiden før 1849, der rummer adskillig menighedshistorie af interesse. Baade grevens fejde og svenskekrigene var meget haarde ved disse egne. Sidst i 16. aarhundrede, da hekseprocesserne hærgede landet, blev 3 kvinder levende brændt paa bakken ved Gamtofte kirke, fordi fruen paa Løgismose, *Anna Hardenberg,* mente sig forgjort. Fra ortodoksiens tid stammer den opbyggelsesbog, som præsten i Flemløse, *Gregers Pedersøn,* udgav 1664: »Teologiske perler om den sande tro«, men af større betydning blev den bønnebog, som præsten i Sandager, *Hans Jacob Hvalsøe,* udgav 1700: »De bedendes aandelige kæde«. Den blev læst af menigmand over hele Vestfyn, og har kunnet findes i gamle bogsamlinger lige op til vore dage. Det er en række bønner, inddelt i 41 led, der knytter sig til paragrafferne i Jesper Brochmands dogmatik.

Saa kom *pietismen.* Fyns præster synes ikke at have interesseret sig synderligt for den ny bevægelse. De var optaget af disputer, selskabsliv og embedsforretninger. Det var kun ganske faa præster, der sluttede sig til pietismen! Pastor *Henrik Monrad,* Ørsted, udgav 1749 en pietistisk bog: »Salve i Gilead eller Guds børns kors og trøst« med spørgsmaalet, om der ingen var til at læge »min datters brøst«, og pastor *Kragelund,* Helnæs, udgav 1766: »Vidnesbyrd om Jesu lidelse«. – Men det blev især *Brødremenigheden,* som kom til at præge. Over hele Vestfyn, fra Ejlby ved Bogense og til syd for Assens møder man Brødremenighedens spor. Og det blev sagt, at der var faa steder i landet, hvor bevægelsen greb saa dybt i hjerterne som her.

Lige siden omkr 1740 har det pietistiske trosliv haft sin særlige tilknytning til *Dreslette* egnen. Ejeren af »Frederiksgave«, Sønderby sogn, major *Frantz von Dewitz,* havde kaldsret til Dreslette, Sønderby og Helnæs sognekald. Og han var interesseret i at faa pietistiske præster hertil. Lederen af hele det pietistiske røre i samarbejde med Brødremenigheden var pastor *Jørgen Hansen Mygind,* Dreslette (* 1707, sp Dreslette 1733, † 1781). Hans forkyndelse fremkaldte en vækkelse. 1739 blev *Niels P. Basse* sognepræst i Sønderby, en aandeligt grebet mand – Myginds nære ven og kampfælle. Der blev en vækkelse i Sønderby som følge af pastor Basses nidkære virksomhed. 1737 kom en ung kandidat, *Christopher Wederkinck,* til Helnæs som huslærer. Han sluttede sig straks til Mygind og Basse og begyndte et vækkelsesarbejde paa Helnæs. Næste aar blev han sognepræst paa Helnæs, hvorfra han 1767 flyttede til Sønderby som Basses eftermand. (W døde 1790.) Da biskop *Tønne Bloch* 1789 holdt visitats i Sønderby, skrev han, at han var meget vel fornøjet med kirken, menigheden og ungdommen, pastor W var da næsten blind. Men foranlediget ved, at »en fremmelig udsending fra Christiansfeldt, *Jacob Wagner,* holdt lønlige forsamlinger i menigheden, talte jeg til dem over ordet 1. Joh 4, 1: I elskede, troe ikke enhver aand, men prøver aanderne, om de er af Gud!«

Trods megen modstand og ligegyldighed, baade hos herremændene og de fattige, uvidende bønder (1743 skrev pastor *Bøtcher,* Haarby: »Den gemene mands genie er servil, saasom han fødes i trældom, opfostres i trældom og dør i trældom«), trods drik, slagsmaal og usædelighed, blev der dog efterhaanden smaa kredse af troende mennesker. Det aande-

lige røre paa Assens-egnen blev kendt ud over Fyn, og 1744 skrev generalkirkeinspektionskollegiet til biskop *Chr. Ramus* i Odense og bad om en indberetning, »da det er kommet os for øre, hvorledes der hist og her i Fyn skal holdes herrnhutiske samlinger af en del præster indbyrdes, som skal have herrnhutiske pricipia«. Biskop Ramus elskede fred; han svarede besindigt – og ved en visitats samme aar i Dreslette fandt han ungdommen vel oplyst og »ellers hørtes ingen klage i nogen maade«. Kirkekollegiet stillede saa sagen i bero. Men da pastor Mygind et halvt aar senere ansøgte kongen om tilladelse til at rejse til Herrnhaag (en aflæggermgh af Herrnhut) mod, at hans nabopræst, Basse, passede hans embede, fik han til svar, at hans embede »ville blive besat med en anden præst, hvis han rejste«.

Kollisionen mellem Herrnhuterne og myndighederne

Ganske interessant er den beretning, som den 2. dec 1744 indsendtes af biskop C. Rasmus.

Biskoppen skriver heri først om Jørgen Mygind:

»Da han nu sidst afvigte mandag den 30. passato indfandt sig hos mig, har jeg først konfereret med ham om det forsæt at ville rejse til Herrnhaag, og hvad han formente derved at kunne udrette til oplysning i hans saligheds sag og hans sjælebedste, gik hans svar der udpaa, at det var saa i hans hjerte, at han skulle rejse derhen for at tale med brødrene. Og da han fandt mangel og fattelse hos sig selv paa adskillige dyrebare naadens gaver og virkninger, som der tales om i Guds ord, nemlig et liv i Christo, en fred, som overgaar al forstand og andet deslige, mente han at finde oplysning om dette i Herrnhaag iblandt brødrene, hos hvilke han holdt for, at Guds aands kraft teede sig mere i hjerterne end hos andre.

Da jeg nu foreholdt ham, at saadanne naadesgaver og virkninger burde ikke søges paa visse steder i en eller anden vis forsamling, men da Gud og vor Frelsere havde lovet at give enhver troende sjæl, som i aand og andagt bede ham derom, sin naades gaver og aandelige velsignelse, saa kunne han lige saa vel her som anden steds forsikre sig om Guds naadige bønhørelse i den sag, og erholde saa meget, som Gud selv ville forunde ham og saa at være ham tjenligt, og var det ikke at tvivle paa, at naar han lod sig nøje med Guds naade og ved Guds aands bistand søgte at komme den naadesgave, som var ham meddelt, til at brænde hos ham, ville Gud selv styrke og forøge ham i det gode.

Men paa disse og andre forestillinger af Guds ord blev dog hans svar, at det var saa i hans hjerte, at han kunne finde opbyggelse ved samtale med de brødre, som han saa inderlig elskede.

Hvorpaa jeg da fordrede af ham forklaring over den før ommeldte skrivemaade; og erklærede han derpaa, at han havde skrevet dette i sit hjertes enfoldighed og mente intet andet dermed end, at han i stilhed ville bie paa Guds time i haab, at Gud selv skulle opvække saadan lejlighed, hvorved han og andre kunne gives frihed til omgængelse med de saakaldte brødre enten at rejse over til dem eller dem kunne gives frihed ubehindret at komme herover, da han havde hørt, at de havde søgt Hans Majestæts protektion og frihed til at nedsætte sig i Hans Majestæts riger og lande, hvor de ville, og ubehindret have deres egne forsamlinger, hvortil han haabede, at Gud selv skulle aabne døren ved at bøje Hans Majestæts hjerte til at bønhøre dem.

Dette er den forklaring, jeg af bemeldte præst haver erholdt og tror jeg nok, at denne enfoldige mand haver ikke haft anden mening med denne sin skrivemaade. Men om de, der dirigerer det herrnhutiske væsen, har andre vidt udseende politiske hensigter, maa jeg overlade til dem at dømme, som har dybere indsigt i deslige ting end jeg.

Dette har jeg dog længe med forundring anset, hvorledes dette broderskab med saa megen møje og umage søger i alle verdens hjørner at gøre sig proselytter og tilhængere, saa at ingen munkeorden under pavedømmet har kunnet arbejde mere paa at udbrede og formere sig end disse gøre, saa at de alle vegne ligesom fortsætter deres hvervninger med største iver i Hans Majestæts riger og lande, hvor de baade har deres missionarier og fører en vidtløftig korrespondance.

Og da jeg herved finder anledning, kan jeg ikke efterlade underdanigst at aabne mine tanker om dette væsen til Deres Ekscellences nøjere overvejelse. Saa vidt jeg har kunnet erfare saa vel af skrifter som af samtale med dem, som iblandt os ere indtagne af de herrnhutiske principiis, finder jeg, at de alle paastaar at følge den sande evangeliske lærdom, som haves i den lutherske kirke, og antage ej alene den hellige skrift, men endog vor kirkes symboliske bøger til deres lærdoms grund. Jeg tilstaar gerne, at de anfører de dyrebareste skrifters sprog, hvorudi de himmelske og af Gud selv og aabenbarede sandheder til salighed indbefattes. Men dette kan jeg ikke begribe, at de saa ganske renoncerer paa den menneskelige fornuft, at de aldeles vil udelukke endog den ved Guds ord og aand oplyst fra troens sager, og saa aldeles forkaster Guds lov, at de vil ikke høre den læres eller prædikes i Kristi kirke.

Gud er mit vidne, at ingen kan have mere afsky for kættermageri og samvittighedstvang end jeg haver, og derfore langt fra mig, at jeg vil dømme eller fordømme de herrnhutiske principia, som jeg denne dag ikke har kunnet faaet den rette og fuldkomne oplysning om, men saa vidt jeg har kunnet begribe af deres tilhængere, saa vidt de har villet udtale sig med, tage de fejl derudi, at de vil have lys i sjælen og dog ganske udelukke fornuften, som dog er den sjælens egenskab, der skal imodtage oplysningen, og de vil have naade i hjertet, til dragelse, ledelse og førelse som de kalde det, og dog ganske udelukke Guds lov, som dog er den eneste regel og rettesnor, hvorefter vi skal føres og ledes til Guds behagelige viljes efterlevelse. Da de dog nu vil anses for oplyste mennesker og Guds folk fremfor andre, ser jeg ikke, de kan aldeles være fri for et slags enthusiastisk og fanatisk væsen, og hvorledes det kan bestaa med vores Frelsers Jesu Christi og hans hellige apostlers lærdom, der langtfra ikke udelukker fornuften eller forkaster Guds lov, men saaledes concilierer troen med fornuften, at den første skal optænde, oplyse og rette den sidste, og naaden med loven, at den første skal virke og udrette i sjælen en fyrighed og villighed til at efterleve den sidste, det ser jeg ikke, og naar mennesker skal excedere fornuften og folk skal sætte Guds lov til side og være sig [selv] en lov, vil vel ikke følge anden frugt enten i Kristi kirke eller det menneskelige societet end forværrelse, og kan jeg ikke anse de mange fraterniter, societeter og sekter, som tid efter anden har oprejst sig i den protestantiske kirke end som farlige aspekter, hvoraf man maa prognosticere en forestaaende revolution. Thi naar der ved saadan væsen plantes had, foragt, misundelse og mistanke i hjerterne endog iblandt mænd og hustruer, forældre og børn, søstre og brødre, husbonder og tjenere, saa at enhver kan drage til sit parti, saa kan vel ikke andet end være, naar et eller andet parti maatte finde en forvoven og dumdristig anfører, hvilket Gud naadeligen afværge.

Jeg understaar mig ikke med større vidtløftighed at opholde Deres Ekscellence, men af inderste hjerte ønsker, at den gode Gud, som saa naadig har opfyldt Hans Majestæts hjerte med saa alvorlig, kristelig og højst priselig nidkærhed til den sande Guds frygt og kundskab, at forfremme og forøge og den sande kristen lærdom at befordre i Hans Majestæts riger og lande, vil desuden fremdeles velsigne, styrke og opholde Hans Majestæt og overgyde Hans Majestæt med al aandelig og legemlig velsignelse, at Kristi kirke og alle Hans Majestæts undersatter maa finde beskærmelse under Hans Majestæts saa retfærdige, milde og priselige regimente. Den allerhøjeste Gud styrke og velsigne Deres Ekscellence som et trofast redskab til at befordre Guds ære, Kristi kirkes opbyggelse og alle retsindiges gavn og bedste. Det ønsker af hjertet og med største soumission forblivende etc.

C. Ramus.«

Der er ingen tvivl om, at Jørgen Myginds ansøgning den 9. sept 1744 om at maatte rejse med familie til Herrnhaag (Herrens hegn) med det hosliggende Marienborn (Mariekilde) har bidraget sit baade til det kongelige reskript af 20. november 1744, hvori det blev forordnet, at ingen, som under noget slags navn har opholdt sig i Herrnhut, Marieborn eller andre saadanne mistænkte steder, eller der har været opdraget eller studeret, maa antages til

noget som helst embede i kongens riger og lande, og til reskriptet af 29. januar 1745, hvori man, for at forebygge disse udvandringer, bestemte, at alle, som rejste ud af Danmark og Norge for at begive sig til de herrnhutiske menigheder, skulle have deres efterladte midler og ejendomme samt arv og andre rettigheder forbrudte.

Ved disse reskripter afbrødes al forbindelse mellem den danske statskirke og herrnhuterne. Grev Zinzendorf følte sig dybt krænket herover og skrev til Christian den Sjette et brev, hvori det hedder: »Der kan intet være til hinder for, at en monark forbyder sine undersaatter besøget af visse stænder — vi føler os ogsaa selv besværede ved disse udvandringer til Herrnhut, men Deres Majestæt har ikke blot givet denne erklæring, men derved tillige fordømt de uskyldige — . . . Naar først jeg er borte, som altid har villet slutte mig til en protestantisk specialkirke som den lutherske er, da vil der nok opstaa andre, som ville vide at tæmme det teologiske tyranni, der saa stærkt har forsyndet sig og endnu forsynder sig ved at udstøde dem, der med oprigtighed ville tjene Guds børn.«

Det herrnhutiske røre i det vestlige Fyn standsedes ikke ved disse to reskripter, der i grunden, teoretisk set, ingen forskel gjorde paa Brødremenigheden og almindelig sværmere.

Men biskop C. Ramus, som fik nok at gøre med sine urolige vestfynske præster, forstod i det praktiske at styre bevægelsen med ikke ringe aandelig dygtighed og klogskab, parret med mildhed. (Fr. Nygård, s 31 f).

Pastor *Mygind,* Dreslette, lod sig ikke standse, selvom han ikke fik lov til at rejse. Han oprettede en skole for drenge i sin pgd, hvor 4 lærere underviste, pastor *Basse* havde en lignende skole i sin pgd med 2 lærerinder, der var uddannet paa Brødremenighedens skole i Marieborn. Det var dels præstens egne børn, dels nogle forældreløse børn fra Kbhvn og Jylland, der boede i præstegaardene, som fik undervisning. Men biskop *Ramus* skrev til de to præster, at han »paa embeds vegne maatte anmode dem om at skille sig af med de antagne skolemestre uden ophold« og »igen antage saadanne, som uden mistanke om særsindethed og egne meninger i religionen kunne i gudsfrygt og sande Guds kundskaber oplære og undervise de unge«. Det ville de to præster ikke gaa ind paa, da de formente, at de nævnte lærere var »gode lutheranere, som bekendte sig til den augsburgske konfession ikke med munden alene, men af ganske hjerte«. Biskoppen indberettede sagen til kirkekollegiet, der fastslog, at denne undervisning maatte ophøre.

Biskop C. Ramus slutter sin indberetning saaledes: »Jeg tror gerne, at disse tvende præster, som enfoldige og ellers skikkelige og ustraffede mænd er redelige intentionerede. Jeg tvivler ikke heller paa, at de antagne læremestre er saaledes underrettede paa de steder, hvor de er kommen fra, at de ved eksamen eller prøvelse ikke skulle udlade sig med noget, som kunne synes aabenbar stridigt mod vor kirkes symboliske bøger, men jeg frygter derfor, at andre, mere dybsindige, der véd bedre at holde bag bjerget(?) end disse tvende mænd, skal misbruge deres enfoldighed og lettroenhed til at befordre deres vidt udseende hensigter med, og ved at faa de smaa umyndige børn, fra deres spæde ungdom af, oplærte i deres meninger paa den allerfineste maade, uformærket, indføre et schisma i kirken.«

Resolutionen paa denne indberetning, som faldt den 9. dec, var undertegnet af den ny konge, Frederik den Femte, og kontrasigneret af J. L. Holstein.

Kongen holdt sig til biskop Ramus frygt for, at der ved et saadan oplærelse af de smaa børn i de herrnhutiske menigheder let »uformærket kunne indføres et schisma i kirken«. Og derfor hedder det:

»Paa det saadan farlighed i tide kan forebygges, have vi allernaadigst fundet for godt, ved denne vores allernaadigste befaling, at deklarere og derhen at ekstendere forberørte kongelig allernaadigste forordning af den 29. jan anno 1745, at ligesom det er vore undersaatter i begge riger under høj straf forbuden at rejse ud til foranførte herrnhutiske meningheder, saa skal det ligeledes hermed strængeligen og under vilkaarlig og høj straf, som vi selv ville diktere, være forbuden at nogen af vore undersaatter i begge vore riger maa understaa sig at forskrive, antage eller holde folk, være sig mands- eller kvindepersoner, fra nogen af de herrnhutiske menigheder, hverken til at undervise børn eller hvad anden prætext det end være maatte, hvorfore vi og herved ville have dig alvorlig anbefalet, at se denne vores allernaadigste befalings indhold stricte og med allerunderdanigst hørsommelighed efterlevet, og at paalægge din underhavende gejstlighed, provster og præster udi det dig allernaadigst anbetroede stift at have nøje indseende ikke alene med dette, men end og dermed, at ikke noget sted nogen slags saadan indretning af skole eller andet gøres af en eller anden, som kan have sin af seminario.«

Denne resolution oplæste biskop C. Ramus i »Odense konventhus« den 12. april 1747 og samme aar ved landemodet for Lolland-Falster.

Frederik den Femtes resolution af 9. dec 1746 blev ligeledes meddelt til de andre biskopper i landet. I den form, hvori disse modtog den, hed det i indledningen: »Omendskønt vores elskelige, kære Herre Fader, salig og højlovlig ihukommelse . . . haver forbudet . . ., saa have vi dog med mishag maattet fornemme, at der findes nogle af vore undersaatter, endog iblandt præsteskabet, som have foreskrevet skolemestre fra de herrnhutiske menigheder.« (H. F. Rørdam: Khst saml, I, 5 r, II, s 114.)

Men dermed gav Frederik den Femte tilkende, at han ville fortsætte Christian den Sjettes maade at styre kirken paa, i det mindste udad til. Statskirkens udvortes ensformighed skulle holdes i hævd i enhver henseende. Statskirken skulle nemlig ogsaa for fremtiden være en af de hovedstøtter, som den kongelige enevoldsmagt hvilede paa. (Fr. Nygård, s 51).

Saa maatte undervisningen ophøre, men *Dreslette* pgd vedblev at være hovedsamlingsstedet for det aandelige røre i Baag herred. – Flere troende teologiske kandidater og lægmænd fra Christiansfeld deltog i arbejdet, bl a *Ulrik Saltum,* der var her 1747–50, og *Niels P. Kragelund,* (1750–52), der blev sp paa Helnæs 1766 og døde 1787. Da pastor *Mygind* stadig havde vanskeligheder med myndighederne, tog han sin afsked 1778 og flyttede til Stepping, hvor hans søn var præst. En anden af hans sønner, *Johan M* var 1768–1804 sp i Flemløse, der nu blev Herrnhutismens brændpunkt i egnen, en 3. søn blev sp i Nr Aaby-I, og en datter blev medhjælper i Christiansfeld. Pastor *Basses* datter har i et brev skildret hjemmet i Sønderby pgd og den dybe fromhed, som prægede dagliglivet der. En meget nidkær præst var ogsaa *Peter Kryssing Clausen,* som 1788–1804 var sp i Sønderby, derefter i Flemløse til 1828. Hans gerning bar frugt, ogsaa i tilknytning til Christiansfeld. *Herrnhutismens* borgerlige stilling blev grundforandret ved kgl kabinetsordre af 2. nov 1771 da de fra at være et forfulgt parti blev et anerkendt trossamfund. Langt hen i det 19. aarhundrede kom missionærerne fra Christiansfeld hertil, selvom krigen 1864 forandrede forholdene. Endnu omkr 1900 boede en brødremenighedsmissionær *Johansen* i Aarup. Efter 1920 er der atter knyttet forbindelser med brødremenigheden.

Vestfyn havde sin aandelige besøgelsestid i det 18. aarhundrede, da brødremenigheden fik indgang her. Men *rationalismen* fulgte lige efter og gjorde marken gold for det ny aarhundredes kristendom. Professor (biskop) *Peder Madsen* betegnede ved sine teologiske tesammenkomster Baag herred som »det døde hav« paa Fyn. Denne dom var dog maaske lidt for summarisk, men da sønderjyden *Jørgen*

Kirkelig statistik

	Folketal 1950	Kkg % 1953	Altergæster 1926	%	1942	%	1953	%	Mh	Fh	Menighedsraad 1953 IM	Gr	Soc	u p	Valg
Assens	5053	2	1653	35	1031	22	1100	22	1		2	2	4	3	valg
Kærum	1446		643	46	300	21			1		1		1	5	
Baagø	220	2 (30)	139	60	154	70	55	25						6	
Gamtofte	1239	5	600	51	369	29	695	53	1	1			2	5	valg
Søby	398		231	56	229	56				1	} 1	4	1	6	
Turup	689		208	28	231	31				1					
Barløse	849	5—6	350	40	218	26	325	39		1	2		2	2	
Sandager	461	3	269	61	150	33					}		1	11	
Holevad	307	2	157	49	50	15									
Tanderup	595	7	250	41	225	37	230	40		1				6	
Kerte	1022	4	350	30	300	28	351	35		1	1		2	4	
Skydebjerg	1800		840	53	500	30	342	19	1		2	2	1	8	
Ørsted	765	5	350	45	256	33				1	} 2		2	9	
Orte	1175	5	560	45	228	19				1					
Søllested	435	3,9	320	37	150	32	106	24			}				valg
Vedtofte	338	4,2			125	37	52	15		1			2	10	
Køng	2837	10—8	1000	40	825	31	1080	38	1	2	3	7	3		valg
Flemløse	1485	5	1000	63	720	50	431	29	1	1	2			5	valg
Haarby	2503	5	1400	63	1200	50	841	34	1	2	1	3	1	3	
Dreslette	1321	12—15	1065	91	997	79	1288	90	1	1	3	4			
Sønderby	929	4—5	290	37	225	23	260	28			1		2	3	valg
Helnæs	472	13	541	96	402	80	250	53		1	1			5	
	Ialt 26336	Gnsn 5,4	Gnsn	51	Gnsn	37	Gnsn	36	8	16	22	22	25	91	

Fog fra Vodder, rejste til Fyn 1834 for at møde nogle af de vakte, som han havde læst om i *J. C. Lindbergs* »Kirketidende«, gik han i land i Assens, men han »fandt ingen hellige« paa Assensegnen, først i Tommerup og hos P. Larsen, Skræppenborg, mødte han det aandelige liv, han søgte efter. Han var grundtvigsk præget. – Ejendommeligt er det, at det *grundtvigske* livssyn, som ellers har vundet saa stærkt frem paa Fyn, kun i ringe grad har formaaet at præge Baag herred. Det er det eneste herred, som ikke faar et særligt kapitel i Holger Begtrups skildringer fra menighedsliv i grundtvigske kredse paa Fyn. Her er ingen valg- eller frimenigheder. *P. Larsen-Skræppenborg* har holdt nogle møder, men egentligt grundtvigsk menighedsliv har der været meget lidt af. Mest har der været i Køng sogn, hvor *Niels Kierkegaard* 1877 oprettede en højskole, der under skiftende kaar har bestaaet til i dag, men den blev aldrig stor. Pastor *Th. Rørdam,* Gamtofte, var en betydelig grundtvigsk prædikant, og senere har der været grundtvigske præster som f eks *K. Bjerre,* Skydebjerg, *Pontoppidan-Thyssen* i Køng og *Tolderlund-Hansen,* Sandager; præsterne i Tanderup har som regel ogsaa været grundtvigske.

Derimod blev der i flere sogne noget *IM's* liv og noget deraf kan ofte føres tilbage til vækkelsen i 18. aarhundrede. Midt i rationalismens tørreste tid sad der en præst som *Jens Hornsyld* i Assens (sp der 1808–20), der forkyndte den gamle kristendom. Men det var dog i *Dreslette* sogn, hvor troslivet klarest overvintrede, og hvor det har været stærkest til vore dage (se Dreslette). Rundt om var der enkelte lægfolk, ved hvem vækkelsen levede stille videre, og da IM i 70'erne og 80'erne rigtigt tog fat, var jordbunden disse steder beredt. Det var især indremissionær *Hans Chr. Beck,* som fik betydning. I over 40 aar kom han til møder i kirker og i hjemmene, i haver og skove, og rundt om blev der smaa IM's smf. Indremissionærerne *Jens Holt, P. Skydsgaard, Mads Lind, Chr. Henriksen, Martin Rasmussen* o fl var ogsaa flittigt med til at forkynde ordet og besøge hjemmene. Præsterne viste ikke større forstaaelse for IM. Den førende IM's præst var pastor *O. C. Ipsen,* Assens (sp der 1885–97) og fra hele egnen strømmede folk til Assens kirke for at høre hans levende forkyndelse. Hans smaa bøger blev ogsaa flittigt læst. Ogsaa provst *C. F. Hansen,* Assens, sluttede sig til IM. Pastor *J. M. Møller,* Kærum, sluttede sig ogsaa til IM. Præsterne i Dreslette stod venligt over for IM, siden 1918 har der været IM's præster der (*S. Madsen, K. F. Brøndbjerg* og *A. J. Sørensen).* I Assens var *Søren Beck* en tid indremissionær. Der er ialt 8 missionshuse i herredet, flere end i noget andet herred paa Fyn (Assens, Køng, Dreslette, Flemløse, Gamtofte, Haarby, Kærum, Skydebjerg).

Blandt kendte præster, der har virket, skal desuden nævnes provsterne *Schaldemose* og *Beyer,* Assens, konsistorialraad *Seidelin,* Dreslette, provst *Nic. Bøgh,* Gamtofte, pastor *P. A. Holm,* Gamtofte, provst *Tobiesen,* Flemløse, digteren *Chr. Richardt,* Ørsted. Professor, theol *K. E. Løgstrup,* Aarhus, har været sp i Sandager-H.

I det sidste slægtled er der kommet flere tidehvervspræster til Vestfyn, deres forkyndelse er vanskelig at forstaa for de fleste lægfolk. De har ikke vundet mange tilhængere for deres teologi, men personligt har de vundet venner.

Fra alle embederne er der sket forflyttelser

siden reformationen, skønt der her var nogle af landets bedst lønnede embeder (Gamtofte, Flemløse, Assens-K, Skydebjerg-O, Køng), men der er ogsaa en række smaa embeder med hyppige forflyttelser (Helnæs, Sandager-H, Tanderup, Sønderby, Søby-T, Baagø).

Alterbesøget er gaaet ned fra 51 pct i 1926 til 37 pct i 1942, til 36 pct i 1953 (men 7 sogne mangler).

Menighedsraadene tæller 22 IM, 22 gr, 25 soc, 91 u p. Tallene stemmer ikke helt med tallene side 36, da præsterne har rettet dem senere. (1930: 21 IM, 33 gr, 3 soc, 100 u p). Fri- og efterskole i Glamsbjerg.

Baagø udskiltes fra Assens 1861, Kærum udskiltes fra Assens 1886, Orte, der tidligere var anneks til Skydebjerg, lagdes 1930 som anneks til Ørsted.

Iøvrigt henvises til de enkelte sognebeskrivelser.

Baag herreds præstekonvent er af meget gammel dato. Som regel har provsten været formand.

Man samles 2 gange om aaret – om sommeren i en pgd, hvor alle præster med koner deltager – om vinteren paa et hotel i Assens, hvor ogsaa herredets lærere og lærerinder er med. En præst (om vinteren ogsaa en lærer) indleder over et aktuelt emne – bagefter forhandling og kaffe.

Pastor *Fechtenburg,* Søby, fortæller om de mange gode sammenkomster med pastor *Holme,* Dreslette og *N. C. Knudsen, Assens,* som alle stod hinanden nær, trods aldersforskelle.

Politisk har flg partier formandsposten i kommunalbestyrelserne:

Socialdemokrater i Assens.
Radikale i Søllested-V.
Konservative i Sønderby.
Venstre i Baagø, Søby-T, Sandager-H, Tanderup, Kerte, Skydebjerg-Orte, Ørsted, Køng, Haarby, Dreslette, Helnæs.
U p eller **bf** i Kærum, Gamtofte, Flemløse, Barløse.

Klaus Berntsen var folketingsmand i Assens-kredsen 1886—1926.

Provster

(Baag-Vends herreder udgjorde eet provsti til 10. maj 1861).

Provst for Baag-Vends herreder:

10. maj 1837–10. maj 61: **V. P. Seidelin,** Dreslette.

Provst for Baag herred:

10. maj 1861–6. nov 62: **V. P. Seidelin,** Dreslette.

6. nov 1862–18. maj 81: **N. Seidelin Bøgh,** Gamtofte.

19. febr 1881—14. jan 1911: **L. E. L. Tobiesen,** Flemløse.

14. jan 1911–8. febr 20: **I. H. Beyer,** Assens.

1. nov 1920–26. jan 28: **T. R. Sparre-Petersen,** Gamtofte.

25. maj 1928–20. aug 36: **C. F. Hansen,** Assens.

1. okt 1936–9. jan 44: **A. Blume,** Barløse.

25. marts 1944–29. sept 51: **K. Jensen,** Flemløse.

24. okt 1951: **C. Bruun-Mogensen,** Haarby.

ASSENS KØBSTAD

(Baagø udskiltes 1861, Kærum udskiltes 1886).

Assens ligger ved en lille bugt af Lillebælt og er vistnok blevet anlagt som by (Asnæs) nord for Kærum aa. Hvornaar den blev købstad vides ikke, men den er sandsynligvis skabt paa een gang, klart opbygget som den er i sin oprindelige kerne, med midtakse i Østergade og torvet. Byens arkiv blev bortført af svenskerne 1658. Ligesom andre smaa fynske byer laa A »til kongens fadebur«. (Kongen oppebar direkte skat herfra). 1396 mødtes dronning Margrethe og Erik af Pommern her til forhandling med de holstenske grever. Byen var i middelalderen befæstet; et minde derom var strandporten (i Strandgade), der stod til 1859. Byen fører et lam med korsfane i sit signet, og havde betydning som overfartssted til Jylland, hvilket dog ogsaa kunne medføre ulemper; troppers overføring, gæsteri o lign. Den anselige kirke staar tilbage som eneste minde om middelalderen, men der var en lang række stiftelser for fattige og syge, bl a Helligaandshuset, hvor provsten i Tofte (Gamtofte) var forstander, c 1500—30 var der et karmeliterkloster, maaske har der ogsaa været et Sct Gertruds kloster. Grevens fejde var haard mod byen, dagen efter slaget ved Øxnebjerg 1535 blev byen stormet og plyndret, og byens befæstning med ringmure og porttaarne blev delvis revet ned. 1628 fik byen atter en befæstning og den rejste sig, men saa kom svenskekrigen og atter blev byen plyndret og brandskattet 30. jan 1658. Nu kom der en nedgangsperiode, 1672 var der kun 1072 indb, husene forfaldt, havnen sandede til. I 19. aarhundrede begyndte en ny opgang, og særligt voksede byen efter at banen var aabnet 1884, anlægget af den store sukkerfabrik og bedre havneforhold gavnede byen meget, og efter genforeningen er der etableret ny forbindelse med Sønderjylland.

I Assens mødtes 1548 Chr. III med Chr. II, da denne overførtes fra Sønderborg til Kalundborg. I Assens fødtes søhelten **Peter Willemoes** 1783. Under den tyske besættelse var der flere episoder her. Navnlig var der stor ophidselse 29. aug 1943, da byen modtog forholdsordre med krav om vaabenaflevering uden modstand. General Hannekens opraab vakte uro, men afvæbningen foregik uden kamp. (Vilh. la Cour: Danmark under besættelsen, I, 398).

Byen har bevaret sit gamle, hyggelige præg, en del bindingsværksgaarde fra storhedstiden før 1658, med udkraget øvre stokværk er i behold, P. Willemoes' fødested er en anselig renæssancegaard.

Det kirkelige liv. Assens var i middelalderen sæde for den ene af Fyns provster, der benævntes efter sit præbende Tofte (Gamtofte). Af provsterne var især *Hans Hansen* Chr. II's haandgangne mand. Han blev kendt for sin strid med biskop Jens Andersen Beldenak. 2 gange var H kongens sendebud i Rom, og han fulgte ham i landflygtigheden. Han døde i udlandet som protestant. Prioren paa karmeliterklostret, dr theol *Morten Pedersøn* var en berømt prædikant.

Assens var det sted paa Fyn, hvor man først sluttede sig til reformationen. Allerede 1528 var reformationen en fuldbyrdet kendsgerning her. Evangeliet blev prædiket af *Peder Laurenssen,* og den første lutherske sognepræst *Christen Clausen* imødegik tidligt papisterne med et skrift, der havde den besværlige titel: »En føye forklaring og beuisning aff skrifften oc de hellige forfædres ord oc eksempel att den hellige stadt egteskaff tilstedis oc icke forbyd præsters som pafven i lang tid har gjort.«

Blandt præsterne i Assens kan nævnes *Hans Michelsen* (1615), der 1616 blev Fyns biskop, professor *P. C. Steenvinkel* (sp her 1782–99) der var en anset taler og pædagog, provst, dr *C. C. L. Birch* (1800–08), der var agtet som sjælesørger og ven, *Jens Hornsyld* (1808–20),

en mærkelig og højt begavet mand, en af de faa bibeltro præster i den rationalistiske tid; han samlede mange om sin forkyndelse og var søgt som sjælesørger. Hans konfirmandforberedelsesbog og hans betragtninger over bibelen var meget læste. I sine senere aar var han grundtvigsk. (Se under Gamtofte. Han døde 1840). Pastor *Blædel,* som var her i 31 aar (N. G. Blædels fader) var en lærd og anset personlighed, der efterhaanden blev temmelig glemsom, efter hvad hans kapellan *Ad. Bülow* fortæller. *Bülow* samlede en ret stor kreds. (Det var her, at N. G. Blædel opfordrede B til absolut ikke at bruge manuskript paa prædikestolen, men tale frit). Mellem familierne *Blædel, Plum* og *Hornemann* var der nært venskab. Bülow holdt bibellæsninger i byen og i Kærum, hvorfra han fik et smukt stueur som afskedsgave. Pastor *Schaldemose,* der var her i 26 aar, var af Mynsters skole, en gammeldags højkirkelig mand. I hans tid kom Indre Mission til Assens. Der har vist aldrig været nogen egentlig vækkelse her i byen. Ved missionshusets 25 aars fest 1918 skrev indremissionær *Kjær* her i byen i en oversigt over kirkelivet gn aarene: »Ser vi paa Guds riges gang her i Assens, har det været de ringe tings dag,« Zach. 4, 10). Omkr 1880 samledes en lille flok IM's folk i trikotagehdlr *Talleruphuus'* hjem, hvor man læste Ludvig Harms prædikener og sang Brorsons salmer.

Indremissionær *Hans Chr. Beck* kom meget til Assens og Assensegnen. I Assens var det smaat med troslivet. Da sognekaldet 1886 blev ledigt, skrev nogle venner i Assens til pastor Vilh. Beck, om han dog ikke kunne hjælpe dem til at faa en troende præst. Og de fik da omgaaende et af pastor Becks karakteristiske breve, der lød saadan, hverken mere eller mindre: »*Jeg er stadig paa jagt efter en præst til Assens. Vilh. Beck.*«

Det var da pastor Vilh. Beck, der tilskyndede pastor *O. C. Ipsen* til at søge Assens. Men H. Chr. Beck fik ogsaa noget med denne sag at gøre. Under vakancen var han derude og holdt møde og boede da hos de omtalte venner. Disse havde ivrigt bedet til Gud om at faa en troende præst og derved ogsaa tænkt paa Ipsen. Men da der kom flere og flere ansøgere, og det trak ud med besættelsen, kom det til at knibe for disse venner at holde ud og bede i tro. Da kom H. C. Beck og sagde: »I maa sandelig ikke give op, venner, men hænge i. Tænk, om pastor Ipsen kunne komme til at staa her i denne dejlige kirke og forkynde Guds ord, hvilken velsignelse kunne det dog ikke blive for Assens. Og hvad ville det ikke kunne komme til at betyde for Indre Missions arbejde her paa Fyn.« Pastor Ipsen var den gang medlem baade af DMS's og IM's bestyrelser.

Flere aar efter fortalte pastor Ipsen en aften i en lille kreds om sine vanskeligheder med de stærke jyder i Øster Snede, hvor han kom fra. Disse var meget tro til at komme i kirke, men derimod kom de kun sjældent til en bibellæsning i skolen eller til missionsmøde uden for kirken, ligesom de kunne staa stift paa deres særmeninger. »Men da de fik at vide, at jeg søgte Assens,« sagde Ipsen, »kom der flere af dem op til mig og bad, om jeg dog ikke ville tage min ansøgning tilbage og blive og bære over med dem en tid endnu. Dette gjorde mig jo godt, dog min ansøgning kunne jeg ikke tage tilbage, den var indsendt under bøn til Gud, og nu maatte det staa i hans haand, om jeg skulle rejse eller blive.«

Pastor O. C. Ipsen blev til megen velsignelse for Assens og for mange i omegnen! Og hvor blev han til hjælp for IM's gerning paa Fyn og for indremissionærerne! Dette sidste kom især frem under den brøndumske krig i Sønder Broby, hvor Ipsen skrev et saadant forsvar for indremissionærerne, at det skaffede ham det, der kaldes »en næse« fra biskoppen.

Det var derfor ikke underligt, at indremissionærerne paa Fyn, hvis tal nu var vokset fra 3 til 8, alle kom til at sætte pastor Ipsen meget højt. Her var en præst og tilmed en meget dygtig præst, som det aldrig kunne falde ind at sige om indremissionærerne: »De er jo ikke til at holde ud at høre paa«, tværtimod sagde han dér i 80'erne: »Det liv, der er vakt i Danmark i vore dage, skal præsterne ikke rose sig af, thi det er vakt ved lægfolket.«

Satte pastor Ipsen dybe spor paa Fyn baade ved tale og skrift, saa gjorde H. Chr. Beck det ikke mindre. Eftersom aarene gik, kom dette mere og mere frem.

Indremissionærerne *Jens Holt, Chr. Henriksen* og *Martin Rasmussen* kom ogsaa jævnligt og holdt møder. Man lejede en sal i den bygning, hvor »Assens amts dagblad« senere fik trykkeri, en bagbygning paa Østergade. Der blev nogen vækst i IM-kredsen, og især voksede den, da pastor *O.C.Ipsen* kom hertil. Hveranden søndag eftermiddag holdt han møde i missionssalen, der var fyldt til sidste plads. Tre aar efter sin ankomst hertil begyndte han at arbejde paa at faa rejst et missionshus. Postmester *Bonnevie,* amtsforvalter *Holst,* og kbmd *Plum* var med i komiteen for at faa det bygget, senere kom distriktslæge *Krag* (hvis 3 døtre blev gift med præster) og boghandler *Høgh* til. 21. sept 1893 kunne *Vilhelm Beck* indvi missionshuset efter en gudstjeneste i kirken. Der var mange mennesker samlet i Assens den dag om Guds ord. Ogsaa *Hans Chr. Beck* og pastor *Ipsen* talte. Ipsen betød meget for IM paa Vestfyn og var medvirkende til, at de store sommermøder i Højsholt skov ved Tommerup fik saa stor en tilslutning. Aaret efter flyttede indremissionær *Søren Beck* hertil, og han var en nidkær leder af IM. KFUK begyndte allerede 1884 hos graver *Rasmussens* syge datter, men da pastor Ipsen kom hertil, flyttedes den til konfirmandstuen i pgd, KFUM blev stiftet kort efter pastor Ipsens komme hertil paa opfordring af 4 unge mænd fra byen. Kateket *C. A. Jensen* begyndte 1876 en søndagsskole i den gamle borgerskole, indmeldt 1880 under IM. Det er en af landets ældste søndagsskoler. Senere flyttede den til missionssalen. Lærerinde, frk *Schaarup* ledede den lige til 1916, da pastorinde *Becker* overtog den. 1896 holdtes IM's efteraarsmøde her (ligesaa 1932), og 1890 holdt DMS sit store sommermøde her. 1925 fik KFUM egen bygning i Damgade, indviet af *Olfert Ricard* efter en gudstjeneste, der samlede stuvende fuld kirke.

Provst *Beyer* var en solid og dygtig præst, der sluttede sig til KC, men stod venligt over for IM.

Provst *C. F. Hansen* sluttede sig til IM, han var en betydelig prædikant. I det hele omtaler ældre folk aarene 1920–35 med glæde. »Man mindes med glæde og tak de to statelige og repræsentative præster, *C. F. Hansen* og *A. H. Becker,* der udfyldte hinanden paa saa god en maade, at der vist vanskelig fandtes sidestykke dertil« skrives der fra Assens. Der var god kkg hos dem begge. Hverken provst C. F. Hansen eller pastor Becker var udprægede retningsmænd. De deltog gerne i alt IM's og andet kristeligt arbejde i byen, og »det var troen og ikke forstanden, der havde det afgørende ord« (Søren Jørgensen). Fru pastorinde Becker ledede søndagsskolen »som blomstrede« og pastor Becker ledede ungdomsarbejdet og var knyttet til »Blaa Kors«. Provst C. F. Hansen kunne ofte føle sig trykket af at han syntes, at han fik saa lidt ud af sin præstegerning. Han kunne f eks udbryde: »Der er jo ikke en kat, der bryder sig om, hvad jeg siger.« Endnu længe efter disse to præsters bortgang, kunne man høre folk sige: »Saadan to præster faar Assens vist aldrig mere.« (Søren J).

I kapellaniet afløste *N. C. Knudsen K. G. Knudsen.* N. C. Knudsen stod IM nær og fik god kontakt med byen. *Haslund* vandt sig en smuk position ved sin forkyndelse og smukke færd. Blandt indremissionærerne skal nævnes *N. C. Jepsen* (1904–10. Pastor Carl Christensen har i DnA 1949, s 72 fortalt om et bevæget møde i Assens missionshus, hvor Jepsen ledede), *M. Kjær, T. Christensen, Aage H. Lund, Hjalmar Jensen.*

Ingeniør *Nielsen,* sukkerfabrikken, betød meget i byens kirkeliv, desuden fiskehdlr *Søren Jørgensen,* som har ydet bidrag til denne oversigt.

IM har været ledet af skræddermester *Sørensen* († 1946), Østergade, ligesom banefmd *Jørgensen* († 1938), var en af IM's gode støtter. Der har ogsaa været en god, virksom kreds af KC.

Præsteskiftet 1936 betød en afgørende forandring. Pastor *Knud Hansen* var »tidehvervspræget og grundtvigianer« og havde forbindelse med andre kredse end provst C. F. Hansen. Ogsaa pastor *Diderichsen* stod Tidehverv nær. Begge tog afsked i en ung alder for at overgaa til lærervirksomhed. Pastor Knud Hansen skriver (Kr Dbl 4. febr 53). – »I Assens, det sidste sted jeg var præst, var det svært for mig at komme i kontakt med ungdommen. De unge ville godt efterkomme indbydelser til pgd; men det var, som om de var benovede ved at sige deres mening til præsten, og naar man bare staar og prædiker og prædiker i kirken, og de unge ikke vil sige noget, saa ved man ikke, hvad de tænker. Jeg tænkte derfor paa at komme til et gymnasium eller et seminarium. Flere gange havde jeg talt med provsten i Lejrskov om det, og en dag kom han og sagde, at nu var der en mulighed for mig til at komme til Jelling seminarium, hvor et embede som lærer i religion blev ledigt.«

Forøvrigt bemærker pastor Knud Hansen til karakteristikken »tidehvervspræget grundtvigianer«: – »Jeg ved ikke, om jeg med rette kan betegnes som saadan, men jeg tror da, at Tidehverv er den største indsats i dansk kirkeliv siden Grundtvig og Kierkegaard, fordi den har gjort op med den selvoptagne fromhed, en tilbøjelighed til at tro paa sin egen omvendelse i stedet for at tro paa Gud.«

1912 oplyses: God kkg, ikke lidt bevidst kristeligt liv, en del IM, YM-kredse, Blaa Kors osv, 1926: Kkg 8 pct, rolige forhold, en del kirkeligt arbejde af IM og KC, 1934: Kkg 7 pct, gode forhold, en del kirkeligt arbejde af IM og KC, 1943: Kkg 2,5 pct, en del kirkeligt arbejde af IM og KC, smaa KFUM og K, 1950: Kkg 2,5 pct, KC og IM-kreds, smaa KFUM og K, sdsk (100), kirkeblad, mange gamle, 1954: Kkg 2 pct, stilfærdige folkekirkelige forhold (venlig ligegyldighed), IMsmf, samtalemøder (30–35), off IM-møder (40–50), smaa KFUM og K, sdsk. (100). Blaa Kors.

Af trossamfund uden for folkekirken kan nævnes, at der er enkelte katolikker med kirke fra 1925. Præsten bor i Odense. Enkelte af andre trossamfund.

Assens kirke (Vor Frue), den næststørste paa Fyn (udv 59 m lang 20 m bred, 20 m høj), bestaar af et treskibet langhus uden særligt kor, mod øst tresidet afsluttet med kamgavle foroven. Langhuset, der er 8 fag, er smukt og harmonisk, den vestre del er ældst. Opført i den senere middelalder af munkesten. Kirken er overhvælvet, midtskibets høje hvælv bæres af svære ottekantede piller. Det ret lave taarn mod vest, bestaar af en firkantet underbygning, hvorover et ottekantet taarn med meget høje spidsbuede vinduer og øverst et spir. Paa kirkens østende har der været et lille spir, som blev revet ned i 19. aarhundrede. To middelalderlige tilbygninger mod nord med blindingsprydede kamgavle. Det ene er ligkapel, det andet rummer konfirmandsal. Kirken restaureret noget haardhændet 1881—84 (arkitekt C. Lendorf), da det indre fik lette kalkdekorationer. Anselig bruskbarokaltertavle fra 17. aarhundrede, med tarvelige malerier (Nadveren, Jesu daab) fra 1826, alterstager fra 1577, samtidig prædikestol, rigt udskaaren med bibelske relieffer. Broncefont fra 1910 i koret, en daabsengel af Jerichau (* i Assens 1816). Orgel i gotisk stil fra 1856, et interessant, stort gotisk alterskab, smuk lysekrone fra 1657, flere epitafier og ligsten, gravkapel i sydvestlige sideskib. Kirkens indre fik sin nuværende skikkelse ved en stor restauration 1943—44. (Arkitekt Axel Jacobsen), uheldig dekoration og gl kalkpuds fjernedes m m, lys og festlig, daarlige lydforhold bedredes. Højttaleranlæg. 2 klokker, den ene omstøbt 1592. 400 sd.

Khst saml, 1903—05, s 607 f.

Folketal: 1850: 2963, 1901: 4665, 1921: 4674, 1950: 5053.
Altergæster: 1922: 1700, 1930: 1500, 1938: 1031, 1953: 1100.
Menighedsraadsvalg: 1914: 3 IM, 1 gr, 5 u p, 1926: Alle retninger, 1938: 3 IM, 1 gr, 2 KC, 4 u p, 1953: 2 IM, 2 gr, 3 borg fællesl, 4 soc, valg.
Byraadsvalg: 1943: 1176 (7), rad 80 (0), kons 649 (4), venstre 316 (2), 1954: Soc 1390 (8), rad 173 (1), kons 541 (3), venstre 283 (1).

Sognepræst

Indt 1857: a) 184 byg, af A og Baagø, 55 rug, 110 byg, 72 havre af Kærum, b) 17 byg, 75 rdl, c) 5 oste, 16 sn æg, 48 kyllinger, 16 lam, d) 1300 rdl, e) 17 td ld.
God pgd fra 1848. — 1870: Regul 5000 kr. netto 6476 kr. — 1913: 1. kl, 1946: 2. kl.
Ny præstebolig opført 1950.

19. 14. nov 1828–10. sept 59 (sp Stubbekøbing-M 10. april 16): Konsistorialassessor **Verner Ludvig Blædel,** * 6. maj 83 Kbhvn. Forældre: Skrædermester Paulus B og Cecilie Sandahl. Stud priv 98, c juli 04 (1), lærer sø-kadetakademiet 07, konsistorialassessor 14, afsk 10. sept 59, † 29. marts 62. ~ 1. maj 07 Anna Elisabeth Dons, * 25. maj 85 Sct Croix, † 4. okt 55. Forældre: Skifteforvalter, c theol

et jur Claudius Andreas D og Bolette Catharine Frantzen. – Sønner: Keldby, Garnisons k, Kbhvn og Lomborg-R. Døtre ~ Plum, Taarnby, og Hornemann, Sct Jørgens-S.

Udg tale ved mindefesten 6. juli 1851.

Stamtavlen fra 1901 oplyser, at »han var en meget samvittighedsfuld embedsmand og begavet prædikant, som endnu mindes med stor taknemmelighed og kærlighed af sine menigheder. Han var beskeden og fordringsløs, men kundskabsrig og flittig, hvilket han bl a viste ved selv at undervise sine børn og forberede enkelte af dem til artium.«

E S I, 177. Barfod: Falsters gejstl II, 16—18.

Hjælpepræst hos pastor Blædel

1852—59: **F. A. H. Bülow,** se Hjortshøj-E-E.

20. 26. aug 1859–26. juni 85 (sp Søby-T 22. aug 37): **Mathias Christian Schaldemose,** * 30. okt 10 Søby, Baag herred. Forældre: Sp i Undløse-S Niels S, † 46, og Elisabeth Kirstine Selmer af Gamtofte. (Stamt 66). Stud Nyborg 29, c apr 34 (1), huslærer hos lensgreve Petersdorff, sp Søby-T (som sin faders efterfølger og kaldet efter beboernes derom indgivne ansøgning), † 26. juni 85. ~[1] 14. maj 38 Cordelia Emilie Antonie Bülow, * 10. maj 12 Svendborg, † 2. juni 51. Forældre: Bataillonskommandør ved fynske landeværnsregiment, major Adam Gottlob Josva B og Anne Margrethe Eilersen. ~[2] 21. nov 52 hendes søster Charlotte Vilhelmine Sophie Bülow, * 28. maj 07 Svendborg, † 29. april 82. – Broderdøtre ~ Holck, Nakskov-B og Holck, Brønshøj. Stamt 77.

Provst Tobiesen udtalte ved S's jordefærd, at han »med sjælden kærlighed, troskab og ærlighed havde forkyndt Guds ord, og pligttro røgtet sit kald, og billedlig talt i vort kirkeskib været en del af den ballast, der holdt paa ret køl.« (Assens avis 3. juli 85).

Hjælpepræst hos pastor Schaldemose

1881—85: **H. H. H. Lützhøft,** se Sct Knuds k, Odense.

21. 31. dec 1885–4. febr 97 (sp Øster Snede 26. nov 77): **Ole Carl Ipsen,** * 15. aug 31 Rønne. Forældre: Etatsraad, overtoldinspektør for Østifterne Lars I og Abelone Angel Heiberg. Stud priv 49, c 56[1] (1), rejste i Tyskland, Frankrig og Italien, hjpr Gelsted-R 12. aug 59, sp Hjerpsted ved Tønder 29. dec 62, afsat af tyskerne 67, sp Nordby, Fanø 31. aug 67, sp Hjerm 21. nov 74, r af Dbg 96, † 4. febr 97. ~ 19. juni 61 Juliane Marie Krag, * 14. sept 24 Gelsted, † 4. sept 03. Faderen: Sp Gelsted-R, † 64, se der. – Hustrus søster ~ Assens, Græsted-M. Farbroder: Dreslette. Broderdøtre ~ Krarup, Ikast, Hansen, Sct Hans k, Odense, og Dam, Tersløse-S, stamt 51.

BM Kirkelig forening for IM i Danmark 81, BM DMS 84, medlem af forretningsudvalget for opførelse af præsternes kirke i Kbhvn (Kristkirken, Kbhvn) 93.

Udg 74: Fra Gethsemane til Golgata, Jesu lidelseshist, 2. opl, 00, 81: Har du Jesus om bord? 84: De helliges taalmodighed og tro, vejledn t Johs aabenbaring, 85: Gaa hen og forkynd Guds rige, vidnesbyrd fra IM's møder, 87: Kort udsigt over dsk mission i Sydindien, 88: De tre trosartikler med Luthers forklaringer udlagt, 2. opl 97, 88: Den antikristelige tid og menighedens bevarelse, 89: Daabens og alterens sakramente med Luthers forklaring, 90: De ti bud og Fadervor med Luthers forklaring, 2. opl 92, 92: Et sennepskorn, et forsvar for IM, 92: Vor herre Jesu Christi tilkommelse, 94: Kirken og arbejderspørgsmaalet; oversat Genesis, Kristi bjergprædiken og Thiersch: Den kr børneopdragelse. Skrev talrige artikler, især i IMtidende.

Pastor O. C. Ipsen stod fra sin ungdom af Vilhelm Beck nær. Men da Ipsen var student, var der ikke meget, der tydede paa, at han skulle blive en af IM's førende præster i Danmark. Vilhelm Beck skrev i Kr Dbl 9. febr 97: »Omtrent hver dag var vi sammen som studenter, studerede sammen, spadserede sammen og disputerede sammen. Ipsen følte sig nemlig i høj grad tiltrukken af den rationaliserende teologiske professor Clausens forelæsninger, medens dennes maade at behandle de kristelige dogmer og at bortforklare Herrens ord og undere paa, kunne bringe mig i fyr og flamme. Men Ipsens stille, rolige, venlige sind kunne taale alt af mig, og herved som og fornemmeligt ved den ham ejendommelige godmodige humor afvæbnede han altid min ilterhed, saa der, trods alle vore disputer, aldrig blev saa meget som et saar i vort venskab. I vore ferier var vi altid sammen i mine forældres hjem, hvor han var elsket som en søn.« Endvidere: »Det var under hans ophold i Nordby paa Fanø, at han kom i levende berørelse med den indre mission og efterhaanden smeltede helt sammen med den. – I Øster Snede fik han lejlighed til at gøre nøje bekendtskab med »de stærke jyder«, som sognet er fuldt af, med hvilke han dog med sit venlige rolige væsen kom taaleligere ud af det, end maaske nogen anden præst, som har været ansat der. – Assens forefandt han i temmelig aandelig død tilstand, og det liv, som nu findes der, tilskrive vennerne der væsentligt hans trofaste arbejde«.

Ipsen var med til at give IM dens *kirkelige* præg. Han var bornholmer, og hans moder af norsk æt, og der var klippenatur i ham. Ipsen holdt sin tiltrædelsesprædiken her, (Mt 25, 14–30) og den dag blev en skelsættende begivenhed i byens kirkehistorie. Byens honoratiores indbød ham til middag. Hans smukke, rolige skikkelse gjorde indtryk paa dem, og der blev holdt smukke velkomsttaler, men Ipsen svarede, at han ikke kunne gøre gengæld og betonede, at »hvis man i Assens ønskede en rigtig præst, skulle de ikke ønske ham i verdslig skikkelse eller ved verdslige selskaber.« Han sagde det, saa det gjorde indtryk. Folk strømmede til kirke, og kirken var fyldt de 12 aar han var her. En tid var han anfaldet af svære anfægtelser, og han var paa nippet til at søge sin afsked, men der blev igen lys i hans sind, og den svære tid blev til velsignelse. Han holdt paa, at man »kun bliver omvendt een gang, men Guds børn skal opleve flere vækkelser.« Han var bange for, at de troende skulle falde i søvn. Der var ikke vækkelse i Assens i hans tid, men hans forkyndelse var af den art, der egnede sig til at opdrage troende mennesker. Han mente, at de trængte til at opleve friere sammenkomster. Det havde han stærkt levet i i de jyske samfund. Derfor fik han bygget missionshus her, og derfor satte han friluftsmøder i gang. Han var en varm ven af lægprædikanter og af indremissionærerne. »Du maa være frisk,« sagde han til Hans Chr. Beck, da han en gang fandt hans tale for mat. Han kunne retlede, og han fore-

trak altid den levende aandens kraft for en klar disposition og korrekt sprog. Navnlig ved samtalemøder var han enestaaende. Han kunne faa samtalen i gang, holde den til emnet, og et fint øre havde han for, hvad der var ægte. Hans dybe indblik i menneskers sind gjorde ham særligt egnet til at tale med syge og spørgende, og sige dem det rette ord i rette tid. Meget ofte tog han ud og talte ved IM's møder, og ved det store Tommerup-møde var han fast taler.

I Indre Missions bestyrelse havde han megen autoritet; ved de store forhandlingsmøder tog han kun sjældent ordet, men naar han fandt, at nu skulle der siges noget, talte han med vægt, og der blev lyttet. Da *Vilhelm Beck* 1892 var i udlandet, tog Ipsen ordet ved IM's aarsmøde i Odense i anledning af en kritik som (senere biskop) *Skat Rørdam* havde fremsat over IM... (det var nærmest en slags ligtale over IM). Lunt og godmodigt gjorde Ipsen Rørdam opmærksom paa, at før der kan holdes ligtale, maa der foreligge en dødsattest. »Men!!! Indre Mission er spillevende, og jeg vil meget advare imod at man holder ligtaler over den«... Der var som bekendt ikke mange, der kunne »magte Vilhelm Beck«, men Ipsen kunne paa sin gode maade sige ham sandheden, og det efterlod ingen brod, selvom det kunne gaa varmt til, som f eks ved et sommermøde i Sorø, hvor man drøftede spørgsmaalet om syndernes forladelse i nadveren. I sin ligtale over Ipsen i Garnisons kirke sagde Vilhelm Beck: »Han kunne taale saa mange urimeligheder af os og bære vore skrøbeligheder saa velsignet let og kunne slukke den urene ild hos os, naar den blussede op.«

Ipsen var en meget læst forfatter. Af hans bøger er nok en populær fortolkning af Johannes Aabenbaring den betydeligste.

Hans forklaring til Luthers katekismus indeholder en ypperlig hjælp for lægfolk til at blive hjemme i den evangelisk-lutherske lære.

De, der ønsker at stifte bekendtskab med hans evne til, paa en grundig og saglig maade, at forsvare lægmandsbevægelsen i kirken, kan læse derom i Den Indre Missions Historie side 312–16.

I IM's arkiv ligger et aktstykke, som pastor Ipsen skrev i anledning af det uberettigede angreb, der blev gjort paa de fynske indremissionærer af pastor Brøndum, Sdr Broby.

Da den skrivelse blev læst op i IM's bestyrelse, sad formanden, provst Zeuthen, og saa noget misfornøjet ud.

»Hvad er der i vejen med dig, Frederik, er du ikke tilfreds med skrivelsen?« spurgte Vilh. Beck.

»Jo,« lød Zeuthens svar, »jeg ærgrer mig over, at jeg ikke kan gøre Ipsen det efter.«

Hans Chr. Beck skriver: »Det var tilvisse en interessant bestyrelse, vi arbejdede under i IM's første aar. Vi tænker os Anders Stubkjær siddende midt imellem disse præster, – han, der i saa høj grad kunne goutere alle de mange dybsindige og kloge ord med en passende blanding af gode vittigheder, saa forstaar enhver at man fik ikke let folk til at tro, at kristendom gør folk kedelige.«

Pastor Ipsen var saa dejlig fri for al sentimentalitet. I et bestyrelsesmøde fortalte provst Blume, at han havde hørt et gribende foredrag af en akademisk dannet lægmand, der havde »taget« ham saadan, at »taarerne randt ham ned ad kinderne.«

Pastor Ipsen, der sad og røg af sin merskumspibe, bemærkede til Blume:

»Ja, hvor skulle de ellers løbe hen?«

Dermed var Blume »paa jorden« igen.

Som bekendt syslede Ipsen meget med de »sidste ting«. Men han var altid ædruelig i sine betragtninger. En indremissionær disputerede en gang med ham og søgte at overbevise ham om, at hans opfattelse paa væsentlige punkter var forkert.

»Ja, det kan saamænd godt være,« sagde Ipsen, »nu faar vi se.«

Der var det, der altid stod fast for ham og hvorfra ingen kunne rokke ham. Men i de dunkle og tvivlsomme ting var han uhyre frisindet og medgørlig.

Naar andre tabte ligevægten i sindet, var han saa velgørende rolig.

Han var en fredens mand, men altid var han kampberedt, hvor det var hans Herres og Frelsers ære og sjæles frelse, det gjaldt.

Paa en rejse til København den 1. febr 1897 blev han ramt af et apoplektisk anfald paa dampfærgen over Store Bælt. Den 5. febr døde han.

Efter hans død gav hans hustru ham det vidnesbyrd, at han kom altid til hende med fred. (Hans Chr. Beck).

I DBL omtaler biskop V. Schousboe ham som en af IM's dygtigste og bedste repræsentanter.

Litt: J. M. Møller: Til minde om O. C. Ipsen, 1897, Louis Blauenfeldt: Præsten O. C. I, 1919, Hans Chr. Beck i DnA 1917, s 82—89, IM's historie, 1912, s 312—16, 145, DBL XI, 220—21, IM's tidende 1897, Kr Dbl 6., 9. og 12. febr 97, Assens avis 5. og 12. febr 97, H. G. A. Jørgensen: Ribebispen G. Koch, 1930, s 169.

22. 6. maj 1897–8. febr 1920 (sp Ærøskøbing 1. aug 85): Provst **Ingvard Hansen Beyer,** * 24. juni 53 Aasgaard, Skadst sogn ved Tønder. Forældre: Proprietær, kirkeværge Claus B og Agathe Hansen. Stud Ribe 73, c 79[1] (1), i udlandet, lærer Brgdssk C og for elever paa DMS, provst Baag herred 14. jan 11, r af Dbg 13, † 8. febr 20. Ugift. – Søstre ~ Wiberg, Bregninge, Ærø og Hanssen, Tved. Brodersøn: Rinkenæs.

Fmd Baag herreds konvent, medlem af udvalget for ØM, BM Santalmissionen, fmd Assens kommunale hjælpekasse. Rejste 09 i Palæstina.

Udg 97: Afskedsprædiken i Ærøskøbing.

Provst B deltog som kandidat i teologsammenkomsterne hos dr Skat Rørdam (bl a sm m Bartholdy (senere Skibby) og Wegener (senere biskop).

Provst Beyer var en dygtig præst og provst, som fik mange venner i sit sogn og i sit provsti. Han var en af stifterne af Kirkeligt Centrum, idet han sammen med provst Kløvborg indbød til det konvent, som 1899 holdtes i Bregninge pgd, Taasinge, og som førte til stiftelsen af KC. Han var medlem af KC's landsstyrelse i mange aar. Sammen med sine venner, præsterne *Møllgaard,* Vissenbjerg og *Barsøe,* Odense, ønskede han et irenisk forhold til vækkelsesretningerne, og denne ireniske holdning prægede hans gerning i Assens. Sammen med provst *Tobiesen* talte han ved det første

større KCmøde i Odense nov 1899 om det for dem begge saa typiske emne: »Sognepræstens gerning, dens forudsætninger og midler.« – Provst B var ogsaa med i Østerlandsmissionens arbejde fra dens første tid, og da dr Fox Maule blev udsendt 1901 holdt han den tale, som blev husket og som karakteriserer hans eget syn saa smukt:

Han gik ud fra Herrens ord til Abraham: »Gaa ud fra dit land og fra din slægt og fra din faders hus til det land, som jeg vil vise dig!« Paa den maade fører Herren ofte mennesker, at han siger: Tag nu dette første skridt, saa skal jeg siden vise dig videre. Vi mennesker vil saa gerne paa forhaand have fuldt lys over hele vejen; men Herren siger: Nej! ikke saaledes. – Hvorfor? – For at øve os i lydighed, for at vi ikke skal gaa efter egne beregninger, men gaa *hans* veje. De er altid fulde af velsignelse. Saadan var de for Abraham; og saadan er de for enhver, der vil gaa i lydighed. –

Det var ham en stor glæde i 1909 sammen med pastor *Vilh. Sørensen,* Husby, pastor, greve *Moltke* og pastor *F. F. Munck* at besøge ØM's missionsmark i Syrien. Provst B døde i sit hjem i Sønderjylland, da han var nede til afstemningen 1920.

Gjesing-Pedersen: Kirkeligt Centrum 1899—1949, s 40—44, 45, 49, 51, 53, 119, C. Siegumfeldt: Østerlandsmissionen, 1923—27, I, s 79, 92, II, 99 og 175, Nekrologer i dagspressen og i ØM's blad. Marie Rørdam: Tilbageblik, 1911, s 277.

23. 9. juni 1920–20. aug 36, sp Sct Hans–Sct Olai, Hjørring 3. sept 15): Provst **Christian Frederik Hansen,** * 27. april 71 Sir. Forældre: Lærer, folketingsmand Hans Jørgen H og Ludovika Frederikke Henriette Gundelach. Stud Viborg 90, c 97² (h_1), lærer Kjær og Lyngbyes skole, Kbhvn, hjpr Horne, Fyn 23. aug 98, sp Horne-A 1. juli 03, sp Andst 23. marts 10, provst Baag herred 25. maj 28, r af Dbg 36, afsk 20. aug 36, † 17. maj 40. ~ 2. nov 99 Yelva Sophie Camilla Schmidt, * 30. dec 73 Holstebro, † 6. okt 45. Forældre: Tobaksfabrikant Martin S og Maren Simonsen Thorager.

BM Haslev gymnasium.

Provst C. F. H oplevede 11. juli 97 (lige efter at være blevet cand theol) jernbaneulykken ved Gentofte og befandt sig i den næstsidste vogn i det tog, som blev paakørt bagfra. Vognen knustes og mange i den blev dræbt, men han slap uskadt. Som præst sluttede han sig afgjort til IM, især medens han var i Jylland. I Horne stod han midt i det stærke trosliv som en afholdt og meget benyttet leder, i Andst blev blev han kaldt Koldingegnens »anden Carl Moe«. For Indre og Ydre Mission gjorde han et stort arbejde, og han var en søgt taler. Han var en høj repræsentativ skikkelse, havde en smuk sangstemme og var en betydelig prædikant. I Assens stod han klart som IM's forkynder, men blev med aarene mindre retningspræget (se foran). Han var meget afholdt og anset her. Som provst viste han betydelige administrations- og forhandlingsevne. I sine senere aar var han svag, og sygdom tvang ham til at søge afsked fra den gerning han elskede saa højt.

Kr Dbl 18. maj 40, Assens avis 18. maj 40, DnA 1941, s 83.

24. 14. dec 1936–8. sept 45 (sp Durup-T 17. jan 25): **Knud Theodor Hansen,** * 9. maj 98 Etterup, Rørup. Forældre: Gdjr Hans Jørgen H og Anna Dorthea Jørgensen. Stud Odense 18, c 24² (1), afsk som sp Assens 8. sept 45, kst seminarielærer Jelling 44, fast ansat 45, højskoleforstander Askov 53. ~¹ 22. jan 25 Sofie Nielsen, * 22. febr 96 Ulstrup. ~² 2. april 47 c mag Ellen Grønlund, * 28. marts 12 Kbhvn. Forældre: Ingeniør Nidolph G og Oda Jensen.

Medudg 34: Sangbogen Salme og sang, 35: Oxfordismen eller evangeliet, 42: Forkyndelsen i Kaj Munks forfatterskab, 48: Den kristne troslære, 2. udg, 54: Søren Kierkegaard, ideens digter. Skrev artikler i Tidehverv, Højskolebladet m m. Se Kr Dbl 4. febr 53.

Kst sp 1945—46: **A. K. Rørbæk Madsen,** se Mesinge-V.

25. 16. marts 1946 (sp Hyllested-R 9. juli 33): **Tage Sadolin,** * 7. sept 02 Foulum, Tjele. Forældre: Provst Kippinge-B, se der. Stud Nyk F 20, c 26² (h_1), hjpr Thise 28. marts 27, sp Oddense-O 3. dec 27. ~ 22. febr 28 Eva Andersen, * 18. maj 05 Thisted. Forældre: Toldkontrollør i Padborg Georg A og Ida Schou. Slægt se stamt 74.

Udg 25: Lille min jomfru, digte, 34: Sommerens vagabonder, digte, 36: Til cirklen brydes, roman, 42: Den dyre leg, roman, 44: Dr Albanis papirer, roman, 47: Den, Gud giver et embede, roman.

Ordineret kateket

Et embede som sognekapellan for Assens-Kærum, oprettet 1555, blev nedlagt 1809, hvorefter der oprettedes et embede som ord kateket, han skulle undervise i skolen. Lønnen var 1857: 300 rdl, offer: 2—300 rdl, 62 rdl fra skolen, 50 td byg, samt bolig.

5. 12. marts 1841—14. jan 51: **C. M. Schou,** se Vor Frue k, Aalborg.

6. 25. marts 1851—1. nov 52: **C. L. C. Gloerfeldt,** se Køge-Ø.

7. 4. marts 1853—8. dec 60: **S. Ochsner,** se Sal-G.

8. 18. febr 1861—6. febr 69 (hjpr Nr Jernløse-K 58): **J. J. Erlandsen,** se Vestenskov.

9. 12. jan 1870—4. nov 72: **Julius Christopher Vilhelm Schousboe,** * 4. juli 36 Vejle. Faderen: Sp Landet, Taasinge, † 85, se der. Stud Viborg 54, c 60² (h_1), lærer Assens, † 4. nov 72. ~ 27. maj 70 Claudine Pløyen, * 23. marts 37 Thorshavn, † 21. april 05. Forældre: Kammerherre, amtmand i Holbæk amt Christian P og Anna Theodora Manthey. Stamt 77.

Jul. S døde af tuberkulose. Han var som ung student ivrigt medlem af studenterklubben »Æsteticum«, der drøftede nye bøger, skrev digte, holdt foredrag osv. Han havde et rigt lune, men var i grunden et tungt sind, der mærkedes som en dunkel grund, over hvilken lysstraalerne virkede des mere oplivende. Han var meget elsket af sine venner. (Johs. Borch: C. F. Borch, s 88).

10. 29. jan 1873—1. dec 75: **H. M. Ruhweder,** se Helgenæs.

11. (kst): 12. juni 1876—29. nov 81: **C. A. Jensen,** se Vallekilde-H.

Embedet nedlagt 28. april 1882.

Kaldskapellan

(Oprettet 31. dec 1885, men først besat 1891).

1. 23. marts 1891–17. maj 95 (hjpr Hjørring 15. okt 88): **K. G. Knudsen,** fl t Lem-V, se sp Nykøbing-Rørvig.

2. 27. juli 1895–1. jan 1903 (hjpr Marvede-H 2. marts 92): **N. C. Knudsen,** rkp her.

Embedet nedlagt 1. jan 1903.

Residerende kapellan

(Oprettet 1. jan 1903).

1. 1. jan 1903–6. juni 12 (kkp her 27. juli 95): **N. C. Knudsen,** fl t sp Næstved, se der.

2. 24. aug 1912–1. april 16 (hjpr Kolding 22. sept 06): **Knud Haslund,** * 1. nov 77 Odense. Forældre: Læge Adam Vilhelm Balthazar H og Hedevig Elisabeth Petrine Hein (datterdt af Andresen, Keldby, † 56). Stud Odense 97 c 02[1] (h_1), hjpr Taulov 12. dec 03–05, † 1. april 16. Ugift. – Moster ~ Brandt, Taulov.

Pastor H var enestaaende afholdt baade i Kolding og i Assens. Ved sin noble færd og sin solide forkyndelse og stilfærdige evne til at tale med mennesker fik han kontakt med mange. Hans død var en stor sorg i mange hjem her. (Nekrologer i dagspressen).

3. 13. juli 1916–10. marts 34 (sp Vitten-H-H 13. maj 10): **Andreas Holm Becker,** * 18. dec 72 Randers. Forældre: Sagfører Richard B og Mathea Holm. Stud Randers 91, c 98[1] (h_1), rejse til England, hjpr Østrup-Hjadstrup 19. juli 99, kkp Korsør-T 18. marts 05, afsk 10. marts 34, † 16. aug 35. ~ 31. okt 99 Jenny Poulsen, * 17. nov 73 Randers. Forældre: Sagfører Niels P og Olivia Augusta Marie Albrethsen.

Pastor B kom til Assens fra Vitten, hvor han havde 6 gode aar med meget arbejde, men det tog paa hans kræfter og hans hjerte, og derfor søgte han til Assens, hvor han fik en velsignet præstegerning. Med sit fine væsen, sit lune blink i øjenkrogen, med sit gode sind og præg af kultur forstod pastor B at gøre sig gældende, altid imødekommende og venlig, en god taler og en ydmyg kirkens tjener. Paa ham passede ordet »from«, thi han levede sit liv med Gud. Hans haar blev sølvhvidt, men han var ung i sind. Han stod IM nær (DnA 1937, s 89–90). Fru Jenny Becker er forfatterinde til flere bøger: »Lise Bjørner«, »Den gamle Stremoneser«, »Liv«, »Slægten paa Bjørnsbo« (om gamle slægtsgaarde), fortsat i »Klintholm«, samt Lykkefuglen«, »Et fristed«, »Julesne«, en samling fortællinger. Desuden talrige noveller og skitser og var paa flere maader en meget virksom præstekone.

Embedet nedlagt 1. aug 1934.

Kaldskapellan

(Oprettet 1. aug 1934).

1. 20. nov 1934–24. okt 38: **Børge Krag Diderichsen,** * 13. nov 06 Kbhvn. Forældre: Dommer i Næstved Paul Kristian D og Agnes Krag af Søborg-G. Stud Hrlf 24, c 31[1] (l), studierejse, timelærer Det kgl døvstummeinst 34, manuduktør, afsk 24. okt 38, assistent Teologisk laboratorium 39, manud, undervisningsassistent Kbhvns universitet 45, lærer universitetets folkeoplysning. Lektor i dansk ved Kiels universitet 50. ~[1] 15. april 32 Kirsten Bache, * 3. marts 09 Kbhvn. Forældre: ORsagfører Ditlev Gothardt Monrad B og Ellen Fenger. ~[2] 4. nov 44 Susanne Voigt, * 10. maj 10 Zehdenick. Forældre: Teglværksejer Paul V og Anna Fischer.

Fmd Danmarks kr studenterfbd 28—29, næstfmd Teologisk forening 45—50, BM Venstres studenter 44, BM Hovedstadens venstre 45—49. Studiekredssekretær i venstres ungdom, Kbhvn.

Udg 41: Paulus Romanus, 49: Vort kulturelle ansvar, skrev i festskrift til professor Oskar Andersen om Efterfølgelse og ægteskab i Lk evg. Skrev flere afhandlinger og artikler.

2. 26. febr 1939 (kredssekretær KFUM, Rønne 36): **Olaf Frede Kure,** * 27. april 98 Rø. Forældre: Lærer Hans Georg K og Margrethe Nielsen. Stud Rønne 17, c 26[1] (h_1), sekretær KFUM. Vejle 27, huslærer Tenerife 32–33. Ugift.

Litt foruden ovennævnte: Jac. Madsen, s 300—309, P. B. Hansen: Oplysn om A, 1855, Saml t Fyns hist og top I, 181 f, og III, 101 f og 193 f, S. H. Clausen: A og omegns aarbog, 1865, John M. Møller: Smaating fra A, Khst saml 5 r II, 607 f, W. Norvin i De dsk byerhverv, 04, Danske byer og deres mænd, XXI, 1917, H. Mathiassen i Fynske byer og deres mænd, 1917, Hist aarb f Od og Assens amter, 1916 og 1932, Carlsen-Skiødt: Det aandelige liv paa Vestfyn, 1930, s 194 f, Trap: Danmark, IV, 1923, s 374 f, Hjemliv og trosliv, IV, 1935, s 21 f, Niels Chr. Nielsen: Hans Chr. Beck, 1924, s 45 f.

KÆRUM

(Udskilt fra Assens 31. dec 1885 fra naadensaarets udløb 26. juni 1886, reelt udskilt 1887).

Kærum sogn, 1744 ha, ved Lillebælt med halvøen Øret og den 65 ha store ø, Torø. Sognet er højtliggende og bakket mod øst og sænker sig mod kysten, frugtbart og naturskønt. Byerne: Kærum, Mejlby, Nordby, Ebberup (315 indb) med mh fra 1914, jernbanest, Saltofte, Torøhuse fiskerleje (247 indb).

Det kirkelige liv. Der var allerede i 70'erne en del trosliv i Ebberup. Hos landpost *Hans Jørgensen* blev der holdt børnegudstjeneste og møder for unge, men da kredsen voksede, flyttedes møderne til skolen og senere til en logebygning ved jernbanen. Træskomand *Rasmus Thorsen* var en god støtte. Der blev et friskt og vaagent IM's samfund. Pastor *Lützhøft,* der efter at have været kapellan i Assens siden 1881 blev sp her 1887, blev senere et fremtrædende medlem af Kirkeligt Centrum. Han prægede paa flere maader kirkelivet ved sin betydelige personlighed, og han støttede IM's kredsen efter evne. I Thorøhuse begyndte der IM møder hos gdjr *Niels Nielsen* 1885 (en ung pige var druknet i Lillebælt lige før det første møde), hvor indremissionær *Chr. Henriksen* talte, og der var særligt mange med til mødet. Pastor *Lützhøft* hjalp med at ordne de følgende møder, som blev fortsat i flere aar. Pastor *John M. Møller* var gammeldags IM's mand, han begyndte en søndagsskole i Thorøhuse, senere fortsat af lærerinde, frk. *Østerby,* Assens, og lærer *Lynge,* der fra 1904 var lærer der. Mere rigt udfoldede samfundslivet sig i den østlige del af sognet med Ebberup som centrum. Ønsket om et missionshus blev efterhaanden brændende. Ved et møde i 1913 hos gdjr *And. Chr. Jørgensen,* Ebberup, blev der straks tegnet 4000 kr, en ældre mand skænkede 1000 kr, og da missionshuset indviedes 13. febr 1914, kunne det gældfrit tilskødes IM. Her er holdt mange møder og fester for børn,

unge og ældre, og der er vist megen offervilje til Indre og Ydre Mission. Gdjr *And. Chr. Jørgensen* var i mange aar IM's leder. Pastor *Tvenge* stillede sig velvilligt, IM levede sit eget liv og søgte kirken. Flertallet af befolkningen er uden kirkeligt partipræg, velvilje, men mange ligegyldige.

Blandt *lærerne* kan nævnes: I Kærum:

1885–1905: *P. H. Madsen,* 1905–45: *Lars Pedersen,* en betydelig personlighed, frisindet og med klar formulering af sine standpunkter. Prægede som lærer en hel generation i sognet. 1945 f: *Hans D. Petersen* (1889–1915 havde Kærum vandrelærer sm m Ebberup).

Lærere i Ebberup: 1809–56: *Mads Pedersen,* blev Dbm, dygtig, men mere frygtet end elsket. 1856–1900: *C. C. Schmidt.* Med ham kom en ny pædagogisk indstilling. Remseriets tid var forbi, han mødte børnene med forstaaelse. Han efterfulgtes af sin søn *Johs. Fenger Schmidt* 1900–39, var ugift, videreførte faderens gode tradition, 1939–47: *Rs. H. Jeppesen,* fl t Odense, 1947 f: *C. Sander Christensen.*

Lærere i Thorøhuse: Bl a 1904–32: *J. P. R. J. Lynge,* sluttede sig til IM og gjorde et arbejde for IM paa egnen. 1932 f: *L. P. Pedersen,* f i Dreslette, historisk interesseret, virksom i Vestfyns hjemstavnsforening, fmd f Foredragsforeningen i Saltofte og omegn.

1926 oplyses: Kkg 8–9 pct, lille IMsmf (20 fam, fmd lærer Lynge) ikke faa unge i kirke, 1935: Lille IMsmf (25 fam) ellers u p, 1943: Lidt IM, kirkeblad, 1953: Ret god kkg, 1 mgh, jævne forhold, gode.

Kærum kirke (Sct Laurentius), ligger højt, med smuk udsigt, koret har smukke blindinger og pilastre, skibet har rundbuefrise. Kirkens ældste dele er af fraadsten fra romansk tid. Koret er forlænget mod øst, skibet er forlænget mod vest, og kirken har i sengotisk tid faaet taarn af munkesten med blindingsgavle og pinakelprydede trappetinder. Sengotiske krydshvælvinger. Kirken hovedrestaureret 1891—94. Renæssancealtertavle fra c 1590 med malerier fra 1893 (P. Møller) af Jesu daab og Nadveren, gotisk alterkalk, renæssanceprædikestol fra 1616, romansk granitfont med figurer. Stort sengotisk krucifix. Over alteret et orgel fra 1843. 180 sd. Rester af en senmiddelalderlig kirkelade.

J. Helms: Danske tufstenskirker, s 108, Mackeprang: Døbefonte, s 140, 299.

Folketal: 1850: 1108, 1901: 1437, 1921: 1400, 1950: 1446.
Altergæster: 1922: 750, 1930: 640, 1942: 300.
Menighedsraad: 1904: 1 IM, 2 gr, 1 u p, 1922: 3 IM, 2 gr, 2 u p, 1934: 3 IM, 4 ikke IM, 1949: 1 IM, 1 soc, 5 u p, 1953: 1 IM, 6 u p.
Kommunevalg: 1943: Soc 202 (4), u p 330 (5), 1954: Soc 297 (4), Ebberupl: 164 (2), Saltoftel: 140 (2), Thorøhusl: 75 (1).

Sognepræst

(1913: 3. kl, 1931: 2. kl, 1946: 3. kl).
Pgd opført 1887.

1. 6. aug 1887–19. okt 91 (hjpr Assens-Kærum 25. nov 81, kst sp Kærum 26. juni 86): **H. H. H. Lützhøft,** fl t sp Sct Pauls k, Kbhvn, se stiftsprovster, Odense.

2. 12. jan 1892–31. marts 1911 (sp Brylle 19. aug 80): **John Madsen Møller,** * 25. nov 47 Vejgaard, Vorbasse. Forældre: Gdjr, sognefoged Wulf Christopher Møller Johnsen og Else Kirstine Sørensdatter. Stud priv 68, c 73^1 (h_1), huslærer Bøgelund, Dalby, Rodstenseje og Vejrupgd, hjpr Verninge 18. nov 78, afsk 31. marts 11, † 16. jan 17. ~ 2. febr 87 Sophie Christine Meier, * 24. aug 55 Skaarup, † 8. juli 41. Faderen: Sp Verninge, † 99, se der. – Hustrus broder: Kerteminde-D. Fætter: Møller, Gyrstinge-F.

Udg 92: Afskedsprædiken i Brylle, 97: Til minde om pastor O. C. Ipsen, Assens, 00: Til minde om pastor I. N. Meier, Verninge (i Nordslesvigsk søndagsbl) skrev flere præd i IM tidende og Nordslesvigsk søndagsbl, flere afhandlinger i Khst saml, bl a om afladsbreve til Kærum kirke (5 r I) om Vorbasse sogns historie (5 r I), og i Fra Archiv og musæum: Om bogtrykkerne Brandt, Odense, historiske oplysninger om Kærum sogn (udk i særtryk), i Saml t jysk hist og top: Om præsten W. C. Müller, i Vejle ams hist aarb: Om provst Jac. Holm, Højen, i Personalhist tidsskr om slægten Tronier, i Ribe amts hist aarb om den jyske hede, talrige andre afhandlinger af historisk art, 14: Om Slaugs herred.

Pastor Møller var en ejendommelig skikkelse, præget af sin rod i Vestjylland, noget kantet, original og meget energisk, »en forening af det 17. aarhundredes ortodoksi og moderat moderne Indre Mission« (H. Hansen). Hans styrke var korte, aforistiske udtalelser. (»Jeg kan ikke lide de unge præster, som staar paa prædikestolen og har saa let ved at dø«). Som præst arbejdede han sammen med IM, og han havde en ikke ringe menighed, især i de første aar. Han var meget flittig til at komme rundt i sit sogn. Hans fritid optoges af historiske studier, lokalhistorie var hans store interesse, og hans arbejder paa dette omraade var bygget paa grundige studier. Han var en mand med ikke ringe viden paa mange felter, en præst, som satte spor.

Uordineret medhjælper hos pastor Møller 1904—06: H. Hansen, se Thise.

3. 13. juli 1911–13. aug 30 (kkp Humble 28. nov 05): **Mads Marius Madsen Tvenge,** * 1. marts 74 Rastrup, Marslev. Forældre: Gdjr Niels Madsen og Birthe Kirstine Hansen. Stud Odense 92, c 98^1 (h_1), vikar Odense katedralskole, hjpr Slaglille-B 1. dec 99, navneforandring til Tvenge 02, † 13. aug 30. ~ 5. april 07 Frederikke Caroline Petersen, * 9. aug 77 Kbhvn. Forældre: Fabrikant Jens Johansen P og Sofie Hansen (søster til Gorm H, Vemmetofte).

Pastor *Tvenge* var grundtvigsk. Han følte sig stærkt knyttet til menigheden i Humble og havde der en stor ungdomskreds. Ved hans baare udtalte lærer Pedersen, Kærum bl a:

Vi, der arbejder i skolen, har en tak at bringe pastor Tvenge. Som skolens tilsynsmand interesserede han sig ikke blot for religionsundervisningen, men for alle skolens fag. Derfor havde han ogsaa forstaaelse for vort arbejde i skolen.

Men først og fremmest vil jeg gerne gøre mig til tolk for menigheden, naar jeg udtaler en tak for den alvorlige trofaste og redelige forkyndelse pastor Tvenge nu i 19 aar har givet os i Kærum kirke. Det var ikke noget tillært, han bragte os, men kun hvad han selv havde oplevet, og det var ham magtpaaliggende, at vi heller ikke skulle slaa os til taals med at vide besked, men at vi kunne faa den levende tro, der kan bære oppe baade i liv og død, den tro han selv levede paa og derfor ogsaa kunne dø paa. Jeg tror, vi kan sige om pastor Tvenge, at han var en ydmyg mand;

der var et ord, han tit nævnede i sin prædiken, et ord, der udtrykte hans forhold overfor Gud, det var tolderens bøn: Gud, vær mig synder naadig! og saa vist som Gud staar den hoffærdige imod, men giver den ydmyge naade, tør vi tro, at Gud vil være ham en naadig dommer.

Hjælpepræst hos pastor Tvenge
1930: P. Petersen, se Skydebjerg.

4. 10. aug 1931 (kkp Sevel 27. jan 29): **Jens Erner Steensen Jeppesen,** * 5. dec 03 Skovby. Forældre: Gdjr Christian J og Olga Steensen. Stud Odense 22, c 28[1] (h_1). Ugift.

Litt: Jac. Madsen, s 309—10, Pastor J. M. Møllers afhandlinger, se ovf, Carlsen-Skiødt: Aandeligt liv i Vestfyn, 1930, s 200 f, Medd fra pastor H. Hansen og lærer L. P. Pedersen, Thorøhuse.

BAAGØ

(Udskilt fra Assens 28. okt 1861).

Baagø sogn bestaar 1) af øen *Baagø,* der er omtrent firkantet, lavtliggende og flad med ret store moser, frugtbart, undtagen mod sydvest, meget smuk udsigt til Fyn, 2) øen *Brandsø,* 204 ha, lav og flad, hørte indtil 1916 kirkeligt til Husby, hvortil den stadigt hører i kommunal henseende, 3) den lille ubeboede ø *Egholm.* Kun een by: paa Baagø.

Baagø hørte indtil 1916 under grevskabet Wedellsborg, Husby, og alle beboerne havde gaard eller hus i fæste. I den ældste tid hørte Baagø vist kirkeligt under Husby, hvor et parti af kirkegaarden var forbeholdt Baagøboerne.

Den eneste gang Baagø vist nævnes i Danmarkshistorien var da general Torstensson 1644 forgæves forsøgte at trænge over til Fyn, medens han havde kvarter i Haderslev. Torstensson satte 300 i land paa Bogø. Af disse kom ingen tilbage, idet en fregat borttog deres baade. Nogle blev ihjelslagne, andre blev taget til fange. — Carl Gustav søgte ikke at berøre øen 1653.

Baagø er skovløs, men har mange træer i haverne. En del af jorden er strandenge, moser og fælleder. Vindskibelige og bjergsomme »raske i slavet« er beboerne. Der er ingen fattiggaard. Kan en gammel ikke klare sig, tager familien sig af ham. Under stormfloden 1872 var den lave ø oversvømmet og i flere døgn delt i 3 dele af vandet. — B by er præget af hygge, orden og velstand. Pynteligt og sirligt alle vegne. Haverne veksler med stendiger og klippede hække.

Brandsø er ganske flad og der er en stor mose, hvis vide flader er begroet med lyng, der staar i meterhøje buske med helt træagtige grene. Carl Gustav passerede over Brandsø 1658, en lille høj hedder endnu Svenskehøjen.

(Achton Fris: De danskes land, 1943, s 197 f.

Det kirkelige liv. Medens Baagø hørte under Assens, var der i flere henseender vanskelige forhold. Kun sjældent kom præsterne herover, og ofte maatte ligene staa længe, før de kunne komme i jorden. Børnenes konfirmationsforberedelse var ogsaa vanskelig, især i slemme vintre, og alle disse vanskeligheder havde til følge, at Baagø blev udskilt som selvstændigt sognekald. Der blev indtil 1861 holdt Gudstjeneste 12 gange aarligt i skolen. Det var (ifig biskop Engelstoft) især provst *Seidelin,* Dreslette, der var virksom for at faa en kirke og præst paa Baagø. Og det var en meget stor festdag, Allehelgens dag, 1861, da biskoppen samtidigt indviede den ny kirke og ordinerede øens første sognepræst, *Kjødt.* Man ved ikke med bestemthed, om det var greven paa Wedellsborg eller beboerne, der lod kirken bygge, men selvom greven antagelig har ydet sit bidrag, optraadte sogneforstanderskabet som kirkeejer ved afleveringssynet før indvielsen, skønt greven ellers ejede de fleste af egnens kirker; kirken ejes stadigt af kommunen. Indtil 1903 var der ikke varme i kirken, hvorfor kirkegangen var ringe om vinteren.

Sognepræsten skulle tillige være skolelærer. Det var næppe heldigt, og flere af præsterne har følt skoletimerne som en klods om benet. Det var i lange tider ogsaa besværligt at være lærer her, idet man om sommeren indførte drenge fra Assens til at passe kreaturer paa Baagø, og det var ikke de bedste drenge, der blev sendt herover, ligesom man ikke kan paastaa, at de led af kundskabstørst eller særlig trang til at gaa i skole. Dette gav anledning til hyppige stridigheder mellem præst og sogneraad, præsten ønskede en mere forsvarlig undervisning af »kodrengene«, medens sogneraadet hellere saa dem vogte kreaturerne. De sidste rester af dette system bortfaldt først 1923.

Den kombinerede skole og præstebolig 1861 var en gammel bindingsværksbygning, som 1888 afløstes af den nye skole i forbindelse med et lille hus, som greven 1883 havde ladet opføre som bolig til en jagtbetjent, men som sogneraadet købte til præstebolig. Pastor *Krohn* havde her præparander, der skulle optages paa seminarium, til hjælp i skolen, (at de ikke var helt almindelige kan man læse om i »Præstegaardsliv« II, 150). Da pastor *Krohn* rejste herfra, indsendte han sin afskedsprædiken her til »IM's tidende« med et ledsagende privat brev til Vilhelm Beck med en forklaring om, hvorfor den var saa streng. Og ganske forfærdet blev Krohn, da den blev offentliggjort under overskriften: »Til en dorsk og sovende menighed«. Dermed var kirkelivet paa Baagø offentligt stemplet. Men det kom ikke til at skade det gode forhold mellem Krohn og Baagøboerne; han besøgte jævnligt senere Baagø og mødte den gamle venlighed, ja, samtlige hjem ansøgte 1902 forgæves om at faa hans søn til præst her. 1941 blev præsten førstelærer og der blev ansat en lærerinde, hvorved præsten aflastedes for en del skoletimer, og der blev indrettet 2 klasseværelser. – Det kirkelige liv kan ikke siges at være stærkt. Her er præg af, at man bor paa en lille ø, nær op til hinanden, og der kan let opstaa smaa eller større tvistigheder, medens man til gengæld staar sammen over for fælles fare eller fordel. Kirkelivet er uden partipræg. Et sommermøde i præstegaardshaven har hvert aar samlet mange.

Brandsø, der ejes af Wedellsborg, lagdes kirkeligt under Baagø, fordi beboerne havde en lang og besværlig kirkevej til Husby, de maatte klare sig selv, man sagde om dem, at de

kun kom i kirke 4 gange: Naar de blev døbt, konfirmeret, viet og begravet. (Lidt overdrevet var det nok). Pastor *Vilhelm Sørensen*, Husby, tog ofte til Brandsø og holdt gudstjeneste. Der er siden 1916 blevet holdt gudstjeneste i Brandsø skole 12 gange aarligt. Konfirmander fra Brandsø bor hos præsten, naar de forberedes.

I det hele ganske jævne, men særprægede forhold, ikke megen kirkelig interesse, og ingen større kirkelige begivenheder.

1917 oplyses: Ret god kkg, stedets afskaarethed giver smaa forhold. En foredragsforening benytter skolen. Velstillet og tjenstvillig befolkning. Præsten har 30 skoletimer ugentligt, en adskillelse mellem lærer- og præstegerning er forgæves forsøgt, 1925: Kkg 12 pct, (50 pct paa Brandsø), gammeldags forhold, ukirkelig ungdomsforening. Præsten er lærer, organist og kirkesanger, 1935: Kkg 12 og 36 pct, almindelige, folkekirkelige forhold, intet særligt, 1943: Kkg 8 og 25 pct, gammeldags forhold, selskabelig ungdomsf, 1950: Kkg 2 og 15 pct, uden partipræg, ringe kirkelig interesse, stor kirkelig interesse paa Brandsø, altergang 6 søndage om aaret, sp holder foredragsmøder om vinteren. Lærerinden er siden 1941 organist, præsten er kirkesanger og førstelærer, 1954: Kkg 2 og 30 pct, sdsk, ungdomsf, konf fra Brandsø bor i pgd, medens de forberedes.

Baagø kirke, indviet 3. nov 1861, bygget af tømrermester Madsen, Assens, er opført af gule sten for 5000 rdl, bestaar af skib med synligt, fladt kasettetagværk, gulvet er ved alteret hævet 3 trin, samt taarn, hvor der er vaabenhus, den første tid sprøjtehus, taarnet har 4 gavle, hvorover et spir. Kirken var fra begyndelsen meget spartansk udstyret. Pastor Poulsen, der gjorde meget for præsteboligens forbedring og kirkens forskønnelse, fik anskaffet tæpper og løbere, 3 lysekroner, 1929 fik man ved hjælp af Lundholms legat det enkle trækors paa altret afløst af et smukt krucifix, 1930 blev spiret ombygget. 125 sd.

Folketal: 1850: (Baagø alene): 238, 1901: 207, 1921: (med Brandsø): 257, 1950: 220.
Altergæster: 1922: 100, 1934: 169, 1942: 154, 1953: 39 og 16.
Menighedsraad: U p gennem alle aarene.
Kommunevalg: 1943: Særliste (Soc) 30 (1), fællesl (venstre) 54 (4), 1954: U p I 51 (4), U p II 12 (1).

Sognepræst

(Tillige førstelærer (17 ugentlige timer) og kirkesanger. 3. kl, pgd, lille lærerbolig fra 1883).

1. 25. okt 1861–8. juli 71: **C. H. Kjødt**, fl t Dragstrup-S, se Lille Lyngby-Ø.

2. 27. aug 1871–9. juni 75 (kordegn og førstelærer, Assens 65): **N. Clausen**, fl t Astrup-R-S, se Hvedstrup-F.

3. 13. sept 1875–22. jan 80: **C. J. M. Krohn**, fl t Bedsted-G, se Vestervig-A.

4. 22. marts 1880–23. maj 84: **J. S. Voldum**, fl t Elsted-E, se Hjembæk-S.

5. 26. nov 1884–8. maj 1902: **Niels Peter Helm Oscar Petersen**, * 15. juni 50 Søndersø. Forældre: Lærer i Bred, Vissenbjerg, Jens Adolph P og Caroline Vilh. Petersen. Stud Odense 69, lærer Brgdssk C, c 81[1] (nc), † 8. maj 02. ~ 12. febr 85 Carolina Maria Pettersson, * 11. aug 51 Karlshamn, Sverige, † 15. febr 14. Forældre: Opsynsmand ved fattiganstalten, Odense Johan P og Inga Svendsdotter.

En flittig og stilfærdig mand, stor børneven; havde ikke selv børn.

6. 14. juli 1902–13. juni 17: **C. Modeweg-Hansen**, fl t Ørbæk, se der.

7. 1. nov 1917–9. april 20: **J. F. Fenger**, fl t Blære-E, se Glud-H.

8. 28. juli 1920–3. aug 22 (hjpr Sct Thomas k, Frberg 1. aug 04): **A. S. Kayser**, fl t Falslev-V, se der.

9. 14. maj 1923–8. aug 32 (sp Sal-G 13. maj 10): **Anders Poulsen**, * 21. marts 77 Hvorslev. Forældre: Husmd Christen P og Karen Marie Ane Cathrine Christensdatter. Lærereksamen Jelling 98, højskolelærer Vinding, lærer Harboøre. Stud priv 03, c 09[2] (l), afsk 8. aug 32. ~ 10. juli 10 Ellen Fog, * 16. sept 83 Øls. Faderen: Sp Espe-V, † 39, se der. – Hustrus søster ~ Schovsbo, Vemmetofte. Stamt 31.

10. 21. nov 1932–22. marts 37: **K. Eskildsen**, fl t Ø Tørslev, se V Vedsted.

11. 14. nov 1937–2. juli 43: **K. O. Kinch**, fl t Tæbring-O-R, se der.

12. 20. okt 1943–1. dec 48 (hjpr Tranekær 43): **H. Bundgaard**, fl t Venge, se der.

13. 24. marts 1949 (hjpr Apostel k, Kbhvn 29. april 48): **Thorvald Jørgen Andersen Jørgensen**, * 18. sept 03 Vemmeløse. Faderen: Gdjr. Stud Statens kursus 24, c 28[2] (h_2), manud, kordegn Grundtvigs k, Kbhvn 34. ~ Gerda Mortensen, * 25. maj 04 Hyllested. Faderen: Gdjr.

GAMTOFTE

Gamtofte sogn, 2863 ha, langs Lillebælt, er højtliggende og bakket mod øst, med meget smuk udsigt over bæltet, skraaner jævnt mod kysten, frugtbart, naturskønt og skovrigt. Flere smaasøer. Byerne: Gamtofte, Vistorp, Voldbro, med fh fra 1910, Egerup, Hestholm, Grimstrup, Lundager, Aborg med mh fra 1905, Øksnebjerg huse, hg Brahesborg og Vilhelmsborg, flere større gaarde.

Det kirkelige liv. Gamtofte var tidligere et af de bedst lønnede præsteembeder paa Fyn, og indtil 1928 er ingen sp forflyttet herfra siden reformationen. I middelalderen var G præbende til den ene af Fyns 2 provster, der som regel boede her. Og til lang tid efter reformationen holdtes der herredsting ved G kirke, ligesom herredets rettersted var ved G kirkebakke. 1738–91 var provst *David Seidelin* sp her, en af Fyns mest kendte præster; han skænkede 500 rdl, senere forhøjet til 800 rdl, til de fattige og 200 rdl til oprettelse af en præsteenkekasse i Baag herred. 1809–35 var *Gomme Jac. Brandt* sp her. Han fik *Hans Agerbech* (senere sp Ø Hæsinge-H) til huslærer for sin søn, (der senere blev præst i Ollerup-K og en af Fyns førende grundtvigske præster). Den unge huslærer fandt dog ikke tilstrækkelig aandelig føde i Brandts prædikener og søgte til pastor *Hornsyld* i Assens,

der forøvrigt ofte kom hos Brandts. Agerbech holdt af at høre Hornsyld synge de gamle salmer med sin klare røst og lyttede gerne til hans dybsindige tale om den hellige skrift. Det var noget helt andet end man ellers hørte her i rationalismens tid. Vartovpræsten *C. J. Brandt* var forøvrigt Brandts brodersøn. Flere drenge fra sognet gik i skole hos Agerbech, som havde en hel lille friskole i pgd, og sønnen siger, at Agerbech »med sin frie aand evnede at give de unge syn for svundne tiders herlighed og højhed.« Men der var ofte smalhans i huset, idet der var mange børn, 3 af sønnerne studerede og blev præster (i Ollerup-K, Børglum-F og Krummerup-F).

En række betydelige præster virkede i Gamtofte i sidste halvdel af 19. aarhundrede. Provst *Nic. Seidelin Bøgh* var af guldaldertidens type, Mynsters discipel, han havde 15 børn og der var et fornøjeligt præstegaardsliv, pastor *P. A. Holm* var en særpræget, begavet mand, flittig forfatter og deltager i tidens debat, *Thomas Rørdam* var en af sin tids førende grundtvigske ordførere med mund og pen, en levende personlighed, pastor *la Cour* var svag den meste tid han var her, men hans kapellan, *P. M. Dam,* fik betydning i sognet for Indre Mission.

Før IM i 80'erne kom til sognet, var der i den østlige del noget trosliv, der kan føres helt tilbage til pietismens og herrnhutismens dage og havde forbindelse med vækkelsen i Dreslette og Sønderby (se der). En gammel troende boelsmand i Vedstaarup havde to sønner, *Mads* og *Lars Pedersen,* der boede i Gamtofte, og hos hvem der blev holdt gudelige forsamlinger i 60–70'erne. Lars P's søn blev skrædder i Lundager og ledede i mange aar en DMSkreds. Paa gaarden Tokkelund var der ogsaa i 70'erne en troende familie, som blev omtalt som »hellige,« fordi børnene derfra ikke maatte gaa til dans.

I den vestlige del af sognet stammer troslivet væsentligt fra IM's arbejde her i 80'erne. Husmand *Mads Hansen,* Aborg, og hans hustru blev vakt ved at høre pastor *Ipsen,* Assens, og naar Mads H kom hjem fra sit arbejde paa Brahesborg, kunne han med et mildt smil aflægge mangt et godt vidnesbyrd om sin tro. Samtidigt blev to unge fiskere fra Aborg vakt, brødrene *Søren* og *Jørgen Jørgensen.* De stammede fra Husby sogn, og sammen med en ung skomager *Peder Jørgensen,* Aborg, læste de Guds ord; det var den første spire til KFUM her. Paa gaarden »Kærsminde« i Aborg blev der et samlingssted for IM hos gdjr *Anders Hansen* og hans hustru. Anders Hansen var blevet vakt ved vidnesbyrd af en ung troende tjenestepige paa gaarden, *Mette Hansen* fra Egerup. Der blev holdt mange møder paa »Kærsminde«, indremissionærerne *Hans Chr. Beck, Søren Beck, Andersen,* Staurby og *Rs. Nielsen,* Ørbæk, og kapellanen i Gelsted, *Krarup,* kom her ofte; livet voksede, og der blev et arbejdende IMsmf, men det var først, da pastor *Dam* kom hertil som kapellan, at livet ret kom til udfoldelse. Han fik kirken samlet fuld, og hans kortvarige gerning her var til megen velsignelse. I hans tid blev søndagsskolen begyndt, og der blev bygget missionshus i Aborg.

Senere har livet udfoldet sig mere stille, møller *J. Hansen,* Aborg, har ledet IM, og der har ogsaa været en KSkreds, ledet af lærer *Thuesen.* Mange er kirkelige, og mange har en lang kirkevej.

1922 oplyses: Gode, rolige forhold, hørelyst, lidt IM, mh og fh, 1926: Kkg 8 pct, som i 1922, præsten samler de unge, 1935: Kkg 10 pct, lille IMkreds, intet særligt, 2 DMSkredse, 1943: Kkg 4 pct, stor ligegyldighed, IM, (30, sp), udstrakt og besværligt pastorat, 1953: Kkg 5 pct, 200 af beboerne gaar jævnligt i kirke, heraf er c 50 trofaste, det store flertal er venligt, men uinteresseret, mest ukirkelige navnkristne. Lille IMkreds (25, gdjr Plough-Sørensen, Aborg), bibellæsninger, hjemmenes aften i pgd, kirkeblad, sdsk (30), YMkredse. Velstillet befolkning, ret skarpe sociale skel, faa fattige. Sognet deles vest-øst af hg Brahesborg. Store afstande.

Gamtofte kirke (Vor Frue). Skib og korets vestfag er romanske af granitkvadre. Koret er i sengotisk tid udvidet mod øst af stenene fra en tidligere apsis. Flere af stenene med figurer. Stort tilmuret østvindue, koret har 2 hvælvinger, skibet 3, taarnet har skibets bredde og blindingsprydede gavle i nord-syd, vaabenhus mod syd med renæssanceagtig gavl, det er delt i 2 rum, i det ene hviler provst David Seidelin og hustru, det andet er vaabenhus. Kapel mod nord fra 1770. Renæssancealtertavle med maleri af nadveren, kalk og disk fra c 1650, renæssanceprædikestol fra 1597, romansk font, sengotisk krucifix fra 1482 i skibet. Orgel fra 1845. Klokker fra 1395 og 1491. Kapellet er skilt fra kirken med et smukt smedejernsgitter, her hviler i sandstens kister medlemmer af slægterne Rantzau og Raben. 250 sd.

Gamtofte kirke og præstegaard blev ramt af bombeskade natten 15.—16. maj 1944 kl 0,40, da en engelsk bombemaskine faldt ned mellem kirken og præstegaarden. Kirken molesteredes, præstegaarden ødelagdes, pastorinde Finnerup blev saaret, 2 gaarde brændte.

Folketal: 1850: 1299, 1901: 1240, 1921: 1158, 1950: 1239.
Altergæster: 1922: 650, 1934: 600, 1942: 369, 1953: 695.
Menighedsraad: 1922: 2 IM, 5 u p, 1934: 2 IM, 2 gr, 2 u p, 1953: 2 soc, 5 u p, valg.
Kommunevalg: 1943: Soc 113 (2), venstre 93 (2), u p 160 (3), u p 93 (2), 1950: Soc 160 (3), fællesl 227 (4), u p 61 (2).

Sognepræst

Indt 1857: a) 70 rug, 129 byg, 79 havre, b) 56 rdl, c) 1 snes æg og 1 maal mælk af hver gaard, d) 350 rdl, e) 94 td ld. Gl, solid pgd med stor kvist, firlænget, bindingsværk. — 1870: Regul 3220 kr, netto 7420 kr. — 1913: 2. kl, 1931: 2. kl, 1946: 3. kl.
Pgd som blev opført 1908 blev ødelagt ved bombardement 1944 (se ovf). Ny pgd fra 1945.

13. 22. marts 1836–12. febr 57 (sp Allested-V 13. dec 26): **Thomas Hvalsøe Thomsen,** * 31. marts 86 Allerup. Forældre: Sp i Vejlby, Fyn Hans T, † 18, og Sara Hvalsøe. Stud Schouboes institut, Kbhvn 03, c juli 07 (h), hjpr Vejlby, Fyn 6. sept 11, † 12. febr 57. ~ 27. april 28 Adamine Frederikke Schaumburg, * 28. dec 99 Kerteminde, † 28. dec 70. Forældre: Kpt Joachim Heinrich S og Anna Elisabeth Meyer. – Datter ~ Carstensen, Krogsbølle. Datterdøtre ~ Holck, Nakskov og Holck, Brønshøj.

Hjælpepræst hos pastor Thomsen

23. febr 1853—8. sept 55: **Lauritz Enevold Bolwig,** * 1819 Karensdal, Pjedsted. Forældre: Proprietær, krigsraad Jens Geert B og Cathrine Margrethe Christiane Dau. Stud Fredericia 39, c 49² (hi), † 8. sept 55. — Broder: Fanefjord. Søster ~ Aagaard, Gjellerup-Sunds.

11. okt 1855—21. maj 57: **A. F. C. Ussing,** se Skelskør.

14. 28. juni 1857–18. maj 80 (sp Skamstrup-F 2. sept 35): Provst **Nicolai Seidelin Bøgh,** * 16. sept 05 Præstø. Forældre: Amtsprovst Mathias Frederik Georg B, Herfølge-Sædder, † 31, (af Kerteminde-D) og Victorine Juliane Fog af Stenstrup-L. (Stamt 31). Stud Roskilde 24, c juli 30 (h), hjpr Kundby 4. maj 32, provst Baag herred 6. nov 62, † 18. maj 80. ~ 25. nov 35 Charlotte Dons, * 22. febr 16 Kbhvn, † 4. aug 88. Forældre: Fuldmægtig i den alm enkekasse Poul D og Henriette Smith. – Søster ~ Tauber, Ejby-ND. Hustrus søster ~ N. G. Blædel, Garnisons k, Kbhvn. Døtre ~ Tobiesen, Flemløse, og Obelitz, Varde. Sønner: Forfatterne Frederik B og Nicolai B. Stamt 20.

Provst Nic. Seidelin Bøgh var en af Fyns mest ansete gejstlige. Han førte stort hus, var en kultiveret og dygtig præst og provst, højkirkelig og af den gamle skole. Han skabte respekt om kirken og øvede i de 23 aar han var her, megen indflydelse.

15. 23. aug 1880–2. maj 1892 (sp Dalum 30. juni 69): **Peter Alberg Holm,** * 24. maj 23 Kirkjuteyg. Forældre: Sp paa Nordstrømø Niels Lassen H, † 39, og Johanne Jonsson (Helle). Stud Brgdssk K 41, c nov 47 (l), adjunkt Aarhus 49, do Roskilde 55, sp Vetterslev-H 15. okt 62, † 2. maj 92. ~[1] 9. aug 51 Petra Conradine Stæger, * 19. marts 31 Kbhvn, † 30. nov 69. Forældre: Etrd, finanshovedkasserer Rasmus Carl S og Sophie Therese Alberg. ~[2] 23. april 72 Anna Fenger, * 3. marts 37 Slotsbjergby, † 13. sept 12. Faderen: Sp P. A. F, Vor Frelsers k, Kbhvn, † 78, se der. – Datter ~ Malling, valgmgh, Odder. 2. hustrus farbrødre: Høje Taastrup, Hyllested-V-H og Hvedstrup-F. Slægt se stamt 29.

Udg 56: Skildringer og sagn fra Færøerne, 2. udg 60, 57: Bibelske sæder og skikke, efter engelsk, 58: En christelig trøstebog mod sygdom og død, ledsaget af en melodibog med 10 melodier, 63: Prædiken ved kong Fr. VII's død, 64: Michael R. Wiehe, 65: Trøsteprædiken for forældre, der har mistet deres barn, 66: Prædiken ved missionsmødet i Slagelse, 66: Se det Guds lam, henvisninger til Jesus Christus, 71: Psalmer og sange til brug ved konfirmationsforberedelse, 71: Udvalg af Kingos salmer, 80: Afskedsprædiken i Dalum, 84: Et gensvar i anledning af C. Møllers: »Den kr daab«, 86: Betragtninger over daaben. — Efter hans død udkom 93: P. A. Holms digte. Skrev mange artikler og afhandlinger i Naturhist tidsskr, Tidsskr f populær fremstilling af naturvidenskab, Budstikken, Teol tidsskr, Dsk Kirketidende, Fædrelandet, Berl tid, m m.

Pastor P. A. Holm var, skønt teolog, lærer i naturhistorie (og religion), naturhistorien havde hans store interesse; hans kærlighed til Færøerne gav sig udslag i talrige foredrag rundt om i landet, og hans skildringer derfra betegnes som fremragende. Pastor Anger, Gyrstinge, der var IM's ven skrev til Johs. Clausen 1864 om pastor Holm: »Holm i Vetterslev er en hjertelig mand, men temmelig kedelig og forfærdelig grundtvigsk. Tænk Dem, jeg stakkels upolitiske og ugrundtvigske menneske maatte sidde og høre ham forelæse Grundtvigs »Paaskelilje« (J. Kj. Carlsen: Johs. Clausen 1933, s 51). Senere nærmede han sig IM.

Han var en begavet og meget kundskabsrig mand, der vidste besked paa en mængde omraader og havde mange interesser, flittig med sin pen, hvilket hans mange skrifter og artikler viser. Noget selvstændigt studium drev han ikke, men han fulgte godt med paa mange omraader. Som menneske var han elskværdig, jævn og bramfri. Han var meget afholdt i Gamtofte og havde rigtig god kirkegang, støttede IM og deltog jævnligt i møderne.

(Nationaltid 3. maj 92, Assens avis 4. maj 92, Khst saml 6 r V, 221).

16. 29. juli 1892–30. okt 94 (sp Vejlø-VE 20. nov 79): **Thomas Ludvig Rørdam,** * 11. maj 36 Harboøre. Faderen: Sp i Undløse-S, † 84, se der. Stud Roskilde 54, c 61[2] (l), oprettede 63 en privatskole i Stege (i forb med F. E. Bojsen), var 66–67 i Italien, hjpr Reerslev-R 17. aug 68, sp Norup 12. juni 73, r af Dbg 94, † 30. okt 94. ~ 22. juli 63 Clara Sophie Clausen, * 13. juli 39 Gimlinge, † 20. juni 20. Faderen: Sp Boeslunde, † 51, se der. – Broder: Fanefjord, se stamt 73. Hustrus slægt, se stamt 21.

Udg 74: Vennebrev til »Grundtvigianerne« i »det forenede venstre«, 75: Løs tiendebaandet. Et bidrag t spørgsmaalet om præsternes lønning, 85: Tør vi tage os selv til rette, 87: Folkekirken og dens stilling i øjeblikket (3. opl) og Troens vækst gennem Herrens arbejde, foredrag, 90: Nogle tanker om grundtvigianismen og Indre Mission, 91: Løventhals missionssyn og forhold til Santalmissionen, 92: Til papisterne og til dem, der drages mod papismen, 94: Den hellige-katholske kirke og den romersk kath kirke, svar til hr pater Lange. Efter R's død udkom dagbogsoptegnelser (96). Red af kirkebladet 77—93, derefter medred till m Th. Elmquist, Medarb »Budstikken«, talrige artikler og taler. Efter hans død udkom 00: En tale holdt i tankerne.

Provst Th. Elmquist skriver:

»Det var i aaret 1868, at jeg første gang mødte Thomas Rørdam, en aften i november i hans onkel Frederik Barfods hjem paa Frederiksberg. Jeg havde hørt om hans brystsvaghed i ungdomsaarene og om hans rejse af helbredshensyn til Italien. Jeg troede i ham at skulle finde en bleg, mager og hulkindet mand, og saa saa jeg en kraftig, livsglad og sund skikkelse, der aldeles ikke bar noget spor af brystsyge. Sagen var den, at der netop nogle aar i forvejen var indtraadt et vidunderligt omslag i hans tilstand, hvorved brystsygen syntes helt forsvundet. Som jeg hin aften saa ham, var han fuld af kraft og livsglæde. Ja, livsglad var han, indtil den sidste sygdom kuede hans kraft og tog hans livsmod. Og dog kunne han endnu under sit sidste lange sygeleje stundom være spøgefuld og livlig, thi et fond af ægte humor boede i hans sjæl forenet med inderlig kristentro og et sjældent elskværdigt og vindende væsen. – Da jeg senere blev præst i Ry ved Himmelbjerget, besøgte han mig og holdt et møde for santalmissionen i min kirke, der greb baade mig og mange andre dybte. Alle blev vi ogsaa i høj grad tiltalte af hans elskværdige, hjertevarme væsen, hans muntre skæmt, hans aabne øjne for naturen, og hans udmærkede evne til at give sig i lag med alle og enhver og opfange ejendommelige smaatræk hos de forskellige. Der havde netop i hine aar arbejdet sig en strømning frem i menigheden, der gik ud paa at hidføre et venligere forhold mellem de forskellige kirkelige retninger, særligt den grundtvigske og den indre missionske. Dette var netop noget, der laa for Rørdam med sit store fond af hjertelighed, og da jeg fuldt ud kunne samstemme med ham heri, blev »Kirkebladet« som af sig selv talsmand for denne ireniske (fredsstiftende) retning. Af den ovenomtalte strømning i menighedslivet udsprang netop paa samme tid »Be-

thesdamøderne«, hvori Rørdam som bekendt var en ivrig deltager. I disse aar saa jeg Rørdam jævnligere. Jeg mindes, hvor oplivende og fornøjelig han var under et besøg af os begge 1884 hos Birkedal, ligeledes paa vor rejse til missionsmødet i Göteborg og vort besøg ved Trollhättan i 1885. Han kunne fortælle en anekdote overordentlig morsomt, stundom end og være helt overgiven. »Man ryster dog aldrig drengen af ærmet!«, sagde han. Men i disse aar lærte jeg ogsaa Rørdam at kende fra den side, der for mig er og bliver den største ved hans personlighed, nemlig som *prædikant*. Der var i hans prædiken ligesom en sammensmeltning af hans farbroder Peter Rørdam og hans morbroder Birkedals ejendommelighed, uden at jeg dog derfor vil sige, at han ejede den førstes psykologiske blik eller den sidstes betagende billedrigdom. Der var ogsaa noget, der kunne minde om F. E. Boisen, hvem Rørdam tidligere havde hørt meget. Jeg hører ellers ikke til dem, der bliver let bevæget, men naar jeg hørte Thomas Rørdam prædike i hans krafts dage, kunne jeg ikke holde taarerne tilbage. Han kunne rigtigt »gribe folk om hjertet!« Selv var han tit meget bevæget, naar han forkyndte evangeliet. Der var en smeltende klang i hans forkyndelse, og saa havde han en rigdom af eksempler og smaahistorier i sin prædiken, sunde, selvoplevede træk ude fra livet, om hvilke tilhørerne maatte sige: »Ja, saaledes er det gaaet til!« Jeg ved ingen, jeg i den grad kan betegne som en *ægte grundtvigsk opvækkelsesprædikant* som Rørdam« (Kirkebladet 1. nov 94, 15. nov 94). Under Harboørestriden 1893 »optraadte R dog som forsvarer for de fritænkeriske journalisters sandhedskærlighed«, skriver Carl Moe (Oplevelser, 1926, s 134), men Carl Moe regnede Rørdam blandt »de gode grundtvigianere«.

R var en irenisk natur, som navnlig ved sine artikler i »Kirkebladet« stræbte efter at tilvejebringe forstaaelse mellem grundtvigianismen og IM. Han var en betydelig prædikant, santalmissionens varme ven. Hans artikel i Budstikken 1864 om, hvad kirkeklokken fortalte og hans skrift 1874, der ville advare de grundtvigske i det forenede venstre imod en falsk alliance, blev meget læst, og det var en artikel af ham (Dsk Kirketidende 1878, nr 10), der vakte en langvarig fejde om Bjørnstjerne Bjørnsons stilling til kristendommen. Biskop G. Koch mindedes R som »et af vore bedste bindeled mellem IM og grundtvigianismen. (H. G. A. Jørgensen: G. Koch, 1930, s 138).

N. Clausen-Bagge skriver:

Han var ikke oprindelig grundtvigsk, men blev taget af menighedslivet i Vartov, ikke blot af sangen – som man alle vegne læser om –, men ogsaa af sakramentsfællesskabet, glæden, den indbyrdes kærlighed. Og af bønnen; ingen andre steder havde han saaledes kunnet mærke, at han var i en bedende forsamling.

Saa sluttede han sig til her og slap aldrig det centrale, hvorimod han senere svingede i konservativ retning kirkepolitisk. Sakramentordet var for ham »Livets kilde«; men vi maa »bøje os ærbødigt« for Herrens bog.

For ham var grundtvigianerne endnu i 72 »en sluttet fanevagt om den gamle kristentro og daab, om ordet af Herrens mund og det apostolske vidnesbyrd«. Saaledes skrev han i 90. Men den politiske alliance, mange grundtvigske gik med til, var ham – ligesom Birkedal, Leth og O. Møller – meget imod, kompagniskabet med Brandesianismen naturligvis endnu mere. Splittelse blev uundgaaelig.

Derimod virkede han i de senere aar for et bedre forhold mellem »retningerne« og deltog meget i Bethesdamøderne. Skønt anlagt for diskussion, ja polemik, ville han stifte fred. Provst Nørregaard (Grenaa) har fortalt et karakteristisk træk fra et af disse møder. Vilh. Beck var paa vej til talerstolen, da det lød advarende til ham fra Rørdam: »Beck, Beck, hvad gør du nu?« Han svarede: »Jeg skal op at vande paradisets blomster!« og talte som saa ofte, meget evangelisk.

En anden gang, efter en missionshus-indvielse, talte han for et hjerteligere forhold mellem de to lejre og fik det karakteristiske svar af Beck: »Ja, naar I bliver sorteret!«

IM kunne han ikke gaa over til; men naar mange grundtvigske præster havde ophørt med at forkynde omvendelse, var det godt, at andre gjorde det. Man skulle ikke tale blot som til troende.

Sin rigeste tid fik han som sognepræst i Norup paa Fyn (73–79). En gammel dame har nedskrevet nogle interessante erindringer om ham. Hun fortæller, at hendes fader efter indsættelses-gudstjenesten sagde: »Han hedder Rørdam; jeg tror ogsaa, det bliver en, som nok kan røre op i dammen.« Og det kunne han. Carlsen-Skiødt skriver, at der dengang var »særdeles god tilslutning til søndagsgudstjenesterne«, blev talt i pgd og holdt »gudelige møder« i andre sogne. Han virkede ogsaa for den Ydre Mission.

Hvor længe der var mange tydelige spor efter ham, ved jeg ikke; men i 94 blev der skrevet: »Mange paa Norup-egnen takker ham den dag i dag for deres kristelige vækkelse . . .«

En søster har fortalt, at Rørdam under sin sidste sygdom paa spørgsmaalet, om han gerne ville gaa hjem, svarede: »Ja, med et højt fryderaab.« (Grundtvigske banebrydere I, 72 f).

Stiftsprovst, dr Henry Ussing skriver:

Kultusminister Jacob Scavenius var en betydelig og begavet politiker, men manglede flere personlige betingelser for at være den danske kirkes øverste styrer. Og da han i den tids hidsige valgkampagne havde udtalt sig stærkt imod andre partier som nedbrydende respekten for religion og ægteskab, udsendte en ellers ubekendt lægmand (Ingemann-Petersen), som personlig havde kendskab til et pinligt forhold i ministerens privatliv, en forarget forespørgsel til ham om, hvorledes *han* kunne optræde som moralens vogter. Partiblade stemplede det naturligvis som infam politisk forfølgelse, men for mange alvorlige mennesker laa spørgsmaalet her meget dybere. Det var kirkens ære, det gjaldt, og det i en tid, da kristendom og kirke stadig blev offentlig smædet som hykleri. Den bekendte præst, Thomas Rørdam, gjorde sig til talsmand for den om sig gribende forargelse ved at udsende en pjece om folkekirkelige forhold. Og da der fra anden side kun svaredes med tavshed, medens mangfoldige, som delte forargelsen, holdt

sig tilbage, følte jeg mig alvorligt drevet til at stille mig ved Th. Rørdams side.

Litt: Højskolebladet 1894, sp 1389—92, 1895, sp 577—84, 609—16, Til minde om pastor Th. R, 1895, Th. R's dagbogsoptegnelser udg 1896 (af C. R), DBL XX, 450 (Fr. Nielsen), H. F I 244—46. Se iøvrigt dette værk I, 268, 454, II 48, 134, 163, R. Volf: Erindringer, s 113, N. Clausen-Bagge: Grundtvigske banebrydere I, 1941, s 72 f, Henry Ussing: Min livsgerning I, 64.

17. 26. febr 1895–26. dec 1905 (sp Helligkors k, Kbhvn 8. jan 90): **Peter David la Cour,** * 17. sept 47 Kongsgaard, Helgenæs. Faderen: Sp Helgenæs, † 82, se der. Stud Aarhus 67, c 73[1] (h_1), lærer Aarhus kommuneskole og prædikant Aarhus fattiggaard, ord kat Skanderborg-S-S 15. nov 75, sp Sundby k, Kbhvn 12. april 83, † 26. dec 05. ~ 26. maj 74 Anna Erichgine Maria Emborg, * 31. maj 50 Grenaa, † 21. nov 22. Forældre: Kbmd Jens Carl E af Dybe-R og Clara Christine Møller. – Hustrus søstersøn Rald, Hillerød-NH. Slægt, se stamt 22.

Den tid, pastor la Cour helst dvælede ved, var præsteaarene i Sundby. Han passede godt i det kvarter, medens han følte sig knapt saa godt hjemme paa Nørrebro (se I 88), hvor man havde regnet med, at Jul. Friis-Hansen skulle have været Helligkorskirkens sognepræst. Han blev ogsaa kun 5 aar ved Helligkors kirke. I Gamtofte fandt han sig godt hjemme, han var en velstillet, behagelig og elskværdig mand, som nød tillid fra alle sider. Han var de sidste 3 aar præget af sygdom, og hans sygdom blev des føleligere, fordi han hidtil havde været rask og meget virksom. Han udgav et foredrag om menighedspleje for syge.

Hjælpepræst hos pastor la Cour
28. nov 1903—23. nov 08: P. M. Dam, se Tersløse-S.

18. 8. maj 1906–26. jan 28 (sp Them 19. okt 91): Provst **Thorvald Rasmus Sparre-Petersen,** * 1. sept 54 Borup, Sjælland. Forældre: Lærer i Ejby Rasmus P og Ane Kirstine Sparre. Lærereksamen Jonstrup 74, huslærer Humlebæk. Stud priv 78, c 84[1] (h_1), sp Alsted-Bjergby 10. maj 84, provst Tyrsting-Vrads herreder 24. dec 94, navneforandr til Sparre-Petersen 13, provst Baag herred 1. nov 20, r af Dbg 27, afsk 26. jan 28, † 29. nov 32. ~[1] 20. aug 84 Marie Petrine Larsine Christensen, * 27. febr 60 Asnæs, Aarby, † 16. jan 93. Forældre: Skovrider Niels C og Petra Larsine Larsen. ~[2] 4. april 94 Johanne Dorthea Cæcilie Davidsen, * 12. maj 69 Them, † 1942. Forældre: Gdjr, sognefoged Peder D og Erasmine Zacho. – Søn: Torrild-V.

Provst Sparre-Petersens søn, pastor Th. Sparre-Petersen, Torrild skriver:

Far havde først taget lærereksamen (fra Jonstrup seminarium), før han begyndte at studere til præst. Han var derfor 30 aar, da han i 1884 fik sit første kald i Alsted og Bjergby paa Mors. (Om hans præstegerning der har jeg ingen oplysninger).

I 1891 blev han forflyttet til Them ved Silkeborg. Forholdene i Them var paa den tid endnu præget af de brydninger, der i pastor Falkenskjolds tid havde været mellem de grundtvigske og de gammeldags-kirkelige. (Se herom: A. Bobjerg: Det grundtvigske livsrøre paa Silkeborg-egnen). Far var selv nærmest »højkirkelig«, og den store kirkegang fra hans nærmeste forgængeres tid fortsattes næsten uformindsket. I hans tid blev den ny kirke i Brande bygget og indviet (1900). Them kirke, som dengang ejedes af fru Petersen, Rye kro, blev restaureret i 1903. Tiden i Them var rige og virksomme aar. Foruden det store sogn havde far (fra 1894) ogsaa provstegerningen at passe, og med den fulgte jo dengang tilsynet med alle herredernes skoler.

I 1906, da far endnu stod i sin fulde manddomskraft, blev han forflyttet til Gamtofte, og det blev her han og hans anden hustru, Johanne Davidsen, kom til at øve deres største indsats i 22 aar.

Fars forkyndelse var præget af to ting: 1. Den religionsundervisning, han havde faaet hjemme hos sin far i Ejby skole ved Køge, og 2. Professor P. Madsens forelæsninger over NT og den kristelige troslære. Han var konservativ i kirkelige henseender, men stillede sig forstaaende over for vækkelsesretningerne, baade IM og de grundtvigske.

Far lagde megen vægt paa husbesøg og førte regelmæssig dagbog over dem. Ligeledes holdt han regelmæssige bibellæsninger og ungdomsmøder, baade i Voldbro og Aborg, og særlig de sidste havde altid god tilslutning. Om sommeren holdtes de i pgd's have, eller ogsaa foretoges en udflugt til kendte steder i omegnen, ofte til Sønderjylland.

Far var ualmindelig musikalsk. Han spillede baade orgel og klaver og havde – særlig i sine unge dage – en smuk sangstemme. Han fik oprettet en sangforening i sognet, som senere blev optaget i den store sammenslutning af fynske sangkor, og det endte med, at han blev fmd for disse sangkor fra 1914–28.

Min mor var en værdifuld støtte for min far i hans præstegerning. Hun levede mere med i de nye vækkelsesbevægelser og i Ydre Mission. Hun holdt møder for kvinder rundt om i hjemmene, hvor det særlig var hedningemissionen, Østerlands- og Israelsmissionen, der drøftedes. Senere blev det Kirkens Korshærs arbejde, der fik hendes største interesse.

Mine forældre lagde megen vægt paa altergangen. I de senere aar gik de til alters hver søndag. I begyndelsen vakte det en del misbilligelse i sognet; men efterhaanden førte det til, at der blev regelmæssig altergang hele aaret, tit med meget stor tilslutning.

Far tog ikke sin afsked, da han den 1. sept 1924 fyldte 70. Dels var der dengang præstemangel, dels følte han sig endnu ikke gammel eller aflægs, dels var de yngste af den store børneflok endnu uforsørgede. Han fortsatte derfor til 1. april 1928, og mine forældre flyttede saa til Sorø, hvor de fik lov at leve sammen endnu i 4 ar. Far var virksom næsten til det sidste. Han prædikede ofte i Sorø kirke, og var vakancepræst i omegnens sogne, saaledes i længere tid i Lynge.

Far blev af sine efterfølgere i Gamtofte ofte indbudt til at prædike i sin gamle kirke, og kirken var altid fyldt ved disse gudstjenester, ligesom der ogsaa blev meget stor altergang. Mor blev ligeledes ved med at holde forbindelsen vedlige med sine kvindekredse i Voldbro og Aborg lige til sin død.

19. 26. maj 1928–20. nov 35 (sp Jelstrup-M 19. april 24): **E. J. Strøbech,** fl t 2. rkp Brønshøj, se sp Utterslev, Kbhvn.

20. 3. marts 1936–27. juli 43 (sp Hvidbjerg-

L 22. febr 32): **H. C. H. J. Leibølle,** fl t Bedsted-G, se der.

21. 4. nov 1943–23. febr 51 (sekretær KFUM, Herning 41): **Villy Finnerup,** * 15. april 14 Sdr Gørding. Forældre: Pakhusmester Holger Thomsen F og Else Marie Nielsen. Stud Ribe 33, c 40[1] (l), præst ved Diakonissestiftelsen, Frederiksberg 23. febr 51. ~. 22. aug 41 Erna Hansen, * 7. febr 15 Gredstedbro. Forældre: Mejeribestyrer Simon H og Petra Hansine Holt.

Fmd Odense amts KFUM og K.

22. 5. juli 1951 (Dansk præst Flensborg 12. okt 45): **Otto Marius Warncke,** * 25. april 05 Arnitlund, Vedsted. Forældre: Landmand Christian W og Marie Cathrine Hansen. Tømrer til 28. Stud Skindergades kursus 30, c 36[2] (l), sp Næsborg-K 23. marts 37. ~ 22. jan 33 Agnes Pedersen, * 20. dec 01 Hornstrup. Forældre: Proprietær Hans Peder P og Anna Marie Elisabeth Lauritsen. – Broder: Ullerup. Søster ~ Bang-Møller, rkp Ansgar k, Kbhvn. Hustrus broder: Sommersted.

Udg 46: Daaben, en vejledning til forældre, med sideløbende dansk og tysk tekst.

Tilsynsførende ved opførelse af DKU's præsteboliger og kirkesale i Sydslesvig 1946—49. — Amtssekretær DKU.

Litt: Jac. Madsen, s 318—19, Carlsen-Skiødt i Hist aarb f Od og Assens amter 1926. Samme: Aandeligt liv paa Vestfyn, 1930, s 181 f.

SØBY—TURUP

Søby sogn, 923 ha, er højtliggende og stærkt bakket, Skovsbjerg er 97 m, muldsandet jord. Skovløst. Byerne: Kirkesøby og Sø-søby, Tylle, hg Skovgaarde (udstykket).

Ved Øksnebjerg stod 11. juni 1535 det bekendte slag, hvor Chr. III's feltherre, Johan Rantzau overvandt Lybeckernes hær under greven Johan af Hoya, som faldt i slaget. — Ved Skovgaarde har der været en berømt kilde, Guldkilde.

Turup sogn, 1067 ha, er højtliggende og bakket, sand- og lermuldet jord. Sognene adskilles af Gamtofte sogn, hvilket gør embedet besværligt, idet der er store afstande.

Det kirkelige liv. 1809–59 var først fader, saa søn af slægten *Schaldemose,* sp her. Omkr 1850–60 var der en kone, Johanne Larsen, som blev vakt ved at høre *P. Larsen-Skræppenborg,* og væver Gorm Larsen og husmand Rasmus Hansen, alle i Turup sogn, sluttede sig til. Senere blev der lidt røre, medens pastor *Mathiesen* var her. Det var noget helt nyt paa Vestfyn, at han holdt bibellæsninger i skolerne, og der kom mange, ogsaa fra nabosognene. Man begyndte at gaa til alters uden for de faste foraars- og efteraarsaltergange, hvilket ogsaa var et særsyn; navnlig i Turup kom der mange i kirke, og pastor M's forkyndelse førte flere til tro. En troende kvinde, *Gertrud Petersen,* som 1888 flyttede fra Odense til Turup, fik en del indflydelse ved sin stilfærdige færd og mest ved sit inderlige bønsliv. Der var en lille vækkelse omkr 1900, da 15–20 mennesker blev omvendt, flere af disse flyttede senere fra sognet, men det lille IMsmf holdt sine møder, jævnligt med besøg af indremissionærer, ligesom der af og til blev holdt missionsuge eller møde i skolen eller forsamlingshuset. Kredsen holdt mærkeligt nok ikke søndagskole, men børnene søgte sdsk i Barløse og i Aborg. Pastor *Fechtenburg,* som var her i 35 aar, havde i begyndelsen helt fyldte kirker; med aarene sløjede det noget af, men kkg var hele hans tid ret god. Han tilhørte nærmest KC og arbejdede i forstaaelse med alle retninger i sognet. Fra Langeland var han kendt med IM. Pastor *Vang* var grundtvigsk, medens pastor *Fredbo-Nielsen* og hans virksomme hustru var præget af Eliaskirkens arbejdsmaade. Der er en god, fast kreds om kirken, men der savnes et kirkeligt samlingssted uden for kirken i Turup. Sognene har faktisk ingen forbindelse med hinanden.

1926 oplyses: Kkg 8 og 7 pct, lille IMkreds i T, mghssmf (sp), 1 fh, 1935: Kkg 12 og 6,5 pct, gode forhold i S, hørelyst og velvilje, T mangler et mødested, IM (tømrer Pedersen) bibellæsninger, ungdomsarbejde, 1943: Kkg 12 og 8 pct, gode arbejdsmuligheder, velvilje, santalkreds, kirkeblad, sdsk, 2 IMsmf (tømrer Pedersen, T, gdjr Holst, S), 1950: Kkg 8 og 5 pct, jævnt gode forhold, fredelige, ingen partibrydninger, DdU, kirkeblad. S sogn ret velstillet, T en del mindrebemidlede, 1954: Gode forhold, lille IMsmf (Petersen, Kilden, S, fru J. Heering, T), DdU, kirkeblad, 2 fh.

Søby kirke er smuk og stilren, bestaar af et langhus, opført i den senere middelalder af kamp; i sengotisk tid er koret revet ned, og skibet forlænget mod øst. 4 krydshvælvinger. Sengotisk taarn med gavle i nord-syd, vaabenhus mod nord. Altertavle fra 17. aarhundrede (Julenat), sølvkalk fra 1709. Prædikestol fra samme tid som altertavlen, romansk font, daabsfad fra 1675. Kirken nyrestaureret. 160 sd.

Mackeprang: Døbefonte, s 132—33.

Turup kirke bestaar af langhus, hvis ældste del er romansk af kamp. Det oprindelige kor med apsis er revet ned, og skibet forlænget mod øst. Tre krydshvælvinger. Taarnet har samme bredde som skibet, og gavle i nord-syd. Vaabenhus af munkesten mod nord (nu ligkapel), hovedindgang i taarnet. Renæssancealtertavle fra 17. aarhundrede med maleri fra 1906: Anker Lund: Jesus paa vejen til Emmaus. Renæssanceprædikestol med himmel fra 1592. Egetræsfont fra 1592. En paabegyndt granitfont ses i kirkegaardsmuren. Stort, sengotisk krucifix i skibet. Nyrestaureret. 120 sd.

Folketal: 1850: 405 og 680, 1901: 378 og 707, 1921: 407 og 705, 1950: 398 og 689.
Altergæster: 1922: 225 og 240, 1934: 215 og 185, 1942: 229 og 231, 1947: 416 og 248.
Menighedsraad: 1922: 3 IM, 1 gr, 8 u p, 1934: 2 IM, 6 gr, 4 u p, 1953: 4 IM, 4 gr, 4 u p.
Kommunevalg: 1943: Soc 135 (2), rad 98 (2), venstre 250 (5), 1954: Soc 163 (3), rad 105 (2), venstre I 104 (2), venstre II 159 (2).

Sognepræst

Indt 1857: a) 40 rug, 70 byg, 66 havre, b) 5 byg, 4 havre, 50 rdl, c) naturalier, d) 250—300 rdl, e) 50 td ld. — Gl, ubekvem pgd. — 1870: Regul 1900 kr, netto: 3980 kr. — 1913: 3. kl, 1931: 2. kl, 1946: 3. kl.
Pgd opført 1883.

13. 22. aug 1837–26. aug 59: **M. C. Schaldemose** (søn af forgængeren, Niels S, der var sp

her 1809–37, fl t Undløse-S) fl t Assens-Kærum, se der.

14. 31. okt 1859–16. juni 76 (ord kat Præstø-S 31. dec 50): **Oluf Christian Thoring Flagstad,** * 23. juli 14 Kbhvn. Forældre: Bankassistent Mogens F og Charlotte Ane Marie Thoring. Stud Mtrp 31, c juli 37 (h), afsk 16. juni 76, † 27. maj 94. ~[1] 4. nov 43 Frederikke Christiane van Mehren, * 8. okt 12 Helsingør, † 31. jan 54. Forældre: Kbmd Frederik v M og Frederikke Christiane Sprunck. ~[2] 18. april 55 Johanne Kirstine Jensen, * 27. jan 36 Nykøbing Falster, † 14. juni 19. Forældre: Skomager Johannes J og Johanne Ulrikke Stephensen. – Brodersøn. Haverslev-S.

15. 8. sept 1876–1. febr 83 (sp Skarrild-Arnborg 29. maj 73): **T. D. F. Mathiesen,** fl t Haraldsted-A, se der.

16. 5. april 1883–15. okt 94 (hjpr Haslund-Ø 23. okt 76): **F. L. R. le Sage de Fontenay,** fl t Skrøbelev, se der.

17. 12. jan 1895–3. dec 1929 (hjpr Snøde-S 17. marts 91): **Johan Anton Fechtenburg,** * 13. dec 65 Sct Thomas. Forældre: Kbmd Jes Hansen F og Anna Amalie Løvengreen. Stud Schneekl sk 84, c 90[2] (h_1), afsk 3. dec 29, r af Dbg 30, † 15. april 47. ~ 1. sept 03 Ida Hedevig Ingerslev, * 11. april 62 Kbhvn, † 29. marts 28. Faderen: Sp Hørby, † 14, se der. – Hustrus broder: Valgmgh Odense, slægt, se stamt 46.

Pastor F voksede op paa Frederiksberg, hvor hans fader overtog en købmandsforretning, da sønnen var 5 aar. Hos præsterne *Ewaldsen* og *Glahn,* Frederiksberg, gik han i kirke og fik sit kristendomssyn og lyst til at blive præst. Som kandidat arbejdede han med stenografi og i en sdsk paa Diakonissestiftelsen. Med stor interesse tog han fat paa præstegerningen. Han havde let ved at prædike, skrev de første aar hele sin prædiken, senere nøjedes han med en udførlig disposition. Paa Langeland, hvor han var glad for at være, arbejdede han sm m IM. Som sognepræst ønskede han ikke at slutte sig til nogen retning, han ville helst være præst for alle i sognene; han regnede sig selv nærmest til KC, skønt han efter sit bryllup kom i nær forbindelse med grundtvigske kredse og især med Odense valgmgh. Han havde dog ogsaa meget samarbejde med IM her. Han kørte de første 10–12 aar rundt i sognene med 2 fine Frederiksborgheste, som hans fader havde givet ham, senere fik han jumbe, cykle og til sidst bil. Han tog meget ud til folk, og kirkegangen var rigtig god. Han fik mange venner her, men den besværlige anneksvej og den ringe indtægt gjorde, at han i flere aar søgte herfra uden dog at opnaa forflyttelse. Han var glad for befolkningen, en kultiveret og interesseret mand. Han gjorde et stort arbejde i Odense amts plejehjemsforening, som tog meget af hans fritid; han var medlem af værgeraadet, og optaget af vanskeligt stillede børn, og for Ydre Mission, navnlig santalmissionen og ØM virkede han flittigt. Han ville gerne vække missionsinteresse i sine sogne. Paa en tur for plejehjemsforeningen stødte han i sin bil sammen med toget ved Særslev og paadrog sig skade, saa han længe maatte ligge paa sygehuset i Odense, hvorefter han tog sin afsked, 64 aar gl.

18. 17. marts 1930–9. okt 33 (hjpr Vejlby ved Aarhus 15. juli 29): **J. A. P. Vang,** fl t rkp Sct Stefans k, Kbhvn, se Fraugde.

19. 24. jan 1934–24. nov 42 (hjpr Elias k, Kbhvn 10. sept 31): **K. A. Fredbo-Nielsen,** fl t kkp Advents k, Kbhvn, se sp der.

20. 6. april 1943–5. nov 49: **Christen Pedersen Christensen,** * 21. aug 95 Vedtofte. Forældre: Gdjr Niels Julius C og Ane Kathrine Knudsen. Landmand. Stud Statens kursus 26, c 42[2] (h-71), afsk 5. nov 49.

21. 9. marts 1950 (kkp Horne 20. aug 40): **Kristen Kloppenborg Kristensen,** * 22. juni 12 Vandborg. Forældre: Lærer Niels K og Kathrine Kloppenborg. Stud Haslev 33, c 39[2] (h_2), soldaterhjemsleder. ~ 29. nov 40 Signe Lorentzen, * 4. april 16 Aarhus.

Litt: Jac. Madsen, 312—15, Carlsen-Skiødt i Hist aarb f Od og Assens amter 1933.

BARLØSE

Barløse sogn, 1674 ha, er højtliggende og bakket, frugtbart, en del skov. Byerne: B, B-Torp, Bæringe, Myllerup, Kaslunde. Flere større gaarde.

Maleren Dankvart Dreyer levede sine sidste aar i B, døde 1852.

Sognepræsten i Barløse, provst Hans Andersen (fra 1641 til 1675), (paa provst Andersens ligsten i Barløse kirke staar, foruden de almindelige data: »Morere ut vivas; beatus qvi ita vivat ut in dies moriatur et qvi ita moritur ut æternum vivat« (Dø, for at du kan leve, salig den, der lever saaledes, at han daglig dør, og som dør saaledes, at han kan leve evig). Denne indskrift, der er forfattet af provst Andersen selv, siger maaske noget om hans liv og gerning. Ligstenen er vistnok forfærdiget 5 aar før hans død). Han har i sin kirkebog ret udførligt fortalt om, hvorledes først svenskerne, og senere de »allierte, kejserlige, pollacker och brandenborger« hærgede dette sogn og dræbte mange. Ved pgd's plyndring forsvandt bl a den ældste kirkebog, der gik tilbage til 1641.

Ved svenskernes første indfald 30. jan 1658, »blev her i Barløse sogn dræbt adskillige mænd,

Ogsaa de allierede, — der vel kom som hjælpetropper for Danmark — gik frem paa samme maade.

Provsten skriver herom: »Af de allierte blev dræbte og ihjelslagne Mads Skomager i Bæring, Peder Rasmussen i Puge Mølle; Niels Nielsen i Barløsetaarup blev pint af de kejserlige og straks døde«.

Provst Andersen med familie tilligemed flere af sognets beboere maatte flygte til Assens, hvor de opholdt sig i 5 uger, og da provsten kom tilbage, fandt han det »sørgeligt i pgd; mine bøger, breve og andet borttaget og en del sønderrevet . . .«

Foruden dem, som blev dræbte, bortførte baade svenskerne og de allierede en mængde unge mænd, som de tvang til at gøre krigstjeneste i hærene i udlandet, og de fleste af disse kom aldrig mere tilbage til Danmark. Fra Fyn skal der paa denne maade være bortført flere tusind mænd.

Men hermed var nøden og krigens rædsler ikke til ende. Provsten meddeler videre i den gamle kirkebog: »Siden den 7. dec 1659 ere mange døde af frost, kulde og hunger, saa og af den hitzige sygdom, som straks angik; efter at de allierte kom her af landet ere mange bortdøde, som her efter findes antegnede.«

Næsten hver dag maatte provsten begrave nogen, og undertiden flere paa samme dag; fastelavns søndag 1660 begravedes seks personer. Ved flere af de

døde er i kirkebogen tilføjet »som døde af hunger«. Denne korte tilføjelse viser os nødens forfærdelighed.

Ogsaa provst Andersens hustru, Anne Andersdatter, døde og blev begravet 27. febr 60 i kirken. Fra dec 1659 til juni 1660 er i Barløse kirkebog indført 116 dødsfald — en fjerdedel af sognets indbyggere.

Det kirkelige liv. Kun een præst er forflyttet herfra siden reformationen (1833).

I den rationalistiske tid var der sørgelige forhold i Barløse. 1833 blev pastor **Peder Sørensen** forflyttet fra Hedensted til Barløse. Degnen i Barløse, Jochumsen som havde været her i 17 aar, kom hurtigt i et spændt forhold til præsten; i selve kirkebogen oplyses, at der »jævnligt var slagsmaal mellem præst og degn i kirken under gudstjenesten«. Dette skal dog næppe tages for bogstaveligt, da provsterettens protokoller intet oplyser derom. 1836 kom biskop **Faber** hertil for at mægle, men det mislykkedes. Ved gudstjenesten var en talrig menighed forsamlet, og biskoppen betydede degnen, at han burde læse kirkebønnen staaende midt i kordøren og paa anstændig maade. Pastor Sørensens prædiken varede en time, og biskoppen skriver: »Jeg skulle formene, at menigheden føres sikrere frem i Guds kundskab ved et kortere, mere sammentrængt foredrag.« Biskoppen tilføjer: »Sluttelig kan jeg ikke tilbageholde min bedrøvelse over det ukærlige forhold, som oftere har fundet sted mellem sognepræsten og menighedens medlemmer. For saa vidt saadant kan have sin grund tillige i ukærlighed fra sognepræstens side, haaber jeg at denne for fremtiden bortfalder... Den maade, hvorpaa han dadlede en forseelse af læreren i kirken, viser, hvor megen opmærksomhed og selverkendelse, der endnu behøves, for at det skønne maal kan naas og pryde lærdommen med et smukt eksempel, først derved virke kirke og skole til sand velsignelse... Dette er vor pligt som gejstlige, mod menigheden, mod fødeland og konge, mod vor mester og lærer, Jesus Kristus, mod Gud, alkærlighedens kilde.

Denne biskoppens indførsel i embedsbogen har pastor Sørensen forsynet med følgende kraftige efterskrift: »Det sidste vaas og hjernespind i fornævnte biskops erklæring fra ordene »Sluttelig... al alkærlighedens kilde«, støtter sig kun paa øretuderi og bagvaskelse, som biskoppen med største villighed har laant øre til. Derfor paa grund af, at biskoppen her har fremført uhjemlede fornærmelser imod mig, støttede paa usandheder og aabenbar løgn, saa vedstaar jeg, at biskoppen lyver, indtil han beviser sin paastand.« P. Sørensen.

Stridighederne var begyndt 30. nov 1835, da propr **Dinsen, Barløsegaard**, i pgd opfordrede lærer Jochumsen til at bede præsten om forladelse, hvorefter Jochumsen klagede til herredsfogeden i Assens. Derpå fulgte en række aarelange processer; i et indlæg af 8. dec 35 skrev propr Dinsen, at »man ved ikke, hvem det er, som har sagt usandhed, præsten, præstens madame eller degnen,« hvorefter han anklagede dem alle 3. Nogle mænd klagede over, at degnen læste indgangsbønnen i en skødesløs stilling, og præsten erklærede, at det ikke var noget tab for kirken, hvis degnen blev borte. Senere sendte 6 mænd i Barløse en klage til biskoppen paa 8 foliosider: »Fri os fra alt ondt, som Barløse kirkesanger og lærer foranlediger ved sin forargelige færd.« Læreren anlagde sag mod de 6 mænd og de svarede med ikke mindre end 19 klagepunkter. Præsten blev anklaget med 20 klagepunkter (han lyver, er herskesyg, slaar konfirmanderne, har ikke menighedens agtelse...) efterhaanden havde præsten 3 processer om gæs (der tilhørte ham, men var optaget af naboer), 1 proces om en brønd og 5 injurieprocesser. Ved landemoderettens dom 21. jan 1844 blev baade præst og degn dømt fra deres embeder, efter at de havde været suspenderet i lange tider. Højesteret nedsatte straffen til bøder, men forholdet var ødelagt, og pastor Sørensen og lærer Jochumsen søgte saa begge afsked og fik pension. Gennem 8—9 aar havde disse forargelige tilstande raadet. Nabopræster passede i hele denne tid præsteembedet.

For det aandelige liv var disse aar en gold tid, og den ny præst, pastor **Møller**, blev modtaget med stor venlighed; i løbet af kort tid faldt der ro over sindene, men der var alligevel saar, som først sent blev lægt.

Der har siden den tid været rolige kirkelige forhold uden større begivenheder eller vækkelser. Barløse var et af de sogne paa Vestfyn, hvor der tidligt var lidt trosliv. Den unge tømrer *Lars Gormsen,* som vistnok havde faaet sin vækkelse gn *Kr. Madsen,* Bregnør, eller gn emissærer fra Christiansfeld, var en af de første, som holdt smaa møder, med oplæsning af Luthers prædikener eller Hvalsøes »Aandelige bedekæde«. Som meget gammel mand sagde han: »Jeg har tjent min frelser i 70 aar, og jeg har aldrig fortrudt det.« Han søgte forbindelse med de troende paa Middelfartegnen, især *Anders Larsen,* Gamborg, fik sin broder, *Morten,* med, og i over 70 aar var deres gaard samlingsstedet for de troende i sognet. 1888 blev der begyndt en søndagsskole, som fortsattes, da gdjr *Ole Nielsen* overtog *gaarden,* ligesom der blev holdt ungdomsmøder. Fra den ældste vækkelsestid kan ogsaa nævnes *Erik Jørgensen,* Stuegaarden, som efter svære kampe kom til tro. Han havde været spillemand ved gilderne, men nu blev violinen hængt bort; hans to brødre, *Hans* og *Rasmus Simonsen,* kom ogsaa med, og de blev samfundets tro støtter. Præsterne viste ikke disse forsamlingsfolk nogen interesse. Pastor *Møller* var imod dem, og da han engang i kirken udtalte sin glæde over, at »vi heldigvis var fri for Kertemindesekten her i sognet,« sagde Lars Gormsen: »Det skal præsten nu ikke være saa sikker paa!« Senere talte pastor Møller jævnligt direkte imod »de hellige«. Det lille samfund fik tidligt forbindelse med IM, og indremissionærerne *Hans Chr. Beck, Ole Nielsen, Rasmus Christiansen* og *Martin Rasmussen* kom her ofte og holdt møder paa Gormsens gaard. Se iøvrigt under præsterne.

1926 oplyses: Intet særligt, 1 fh, 1935: God kkg, lille IMkreds, enkelte katolikker, 1943: do, 1950: Kkg 6 pct, en del trofaste kkg, mange ukirkelige. Lille IM kreds (gdjr Im. Nielsen, B), ungdomsm og kvindemøder i pgd, sdsk, KFUM og K (12 og 15), FDF, 1 fh, mange arbejdere, 1954: Kkg 5–6 pct, alm, folkekirk forhold, lille IMkreds (20), sdsk, KFUM og K (15 og 20).

Barløse kirke ligger højt med vid udsigt, bestaar nu af langhus (kor og apsis er revet ned i sengotisk tid, da kirken ombyggedes), østgavlen blindingsprydet, svære støttepiller, 4 krydshvælvinger i langhuset, sengotisk taarn af skibets bredde. Paa taarnets nordside en bindingsværkskvist, vaabenhus mod nord. Ny altertavle (Bethania), smukke malmstager fra 16. aarh, renæssancepræ dikestol med himmel. Som font bruges et muret cylindrisk fodstykke til daabsfadet. Ligsten. 250 sd.

Folketal: 1850: 675; 1901: 855; 1921: 878; 1950: 849.
Altergæster: 1922: 400; 1934: 307; 1942: 218; 1953: 325.
Menighedsraad: 1914: 1 IM, 3 u p; 1922: 1 IM, 5 u p; 1934: do; 1953: 2 IM, 2 soc, 2 u p.
Kommunevalg: 1943: Soc 80 (2), u p 233 (5); 1954: Soc 115 (2), u p I 83 (2), u p II 147 (3).

Sognepræst

Indt 1857: a) 44 rug, 89 byg, 49 havre, b) 32 rdl, 5 rug, c) 20 sn æg, 1 maal mælk af hver gaard m m, d) 170 rdl, e) 152 td ld, 7 td ld skov. — 1870: Regul 2340 kr, netto 5434 kr. — 1913 flg: 3. kl.
Pgd fra 1859 (efter brand).

15. 14. okt 1844–13. april 80 (sp Veerst-B-(Vorbasse) 22. juli 29): **Hans Martvig Møller,** * 25. sept 01 Nykøbing F. Forældre: Garver og sadelmager Frederik Hartvig M og Birte Kirstine Rager. Stud Nyk 20, c april 25 (h),

† 13. april 80. ~1 14. maj 30 Andresine Karense Müller, * 19. dec 05 Nyborg, † 4. dec 30. Forældre: Kbmd Andreas M og Caroline Sophie Wolck. ~2 12. okt 39 Sophie Jacobine Janssen, * 23. maj 10 Vonsbæk, † 7. jan 60. Faderen: Sp Gl Haderslev, † 54, se der. – Søn: Følleslev-S. Datter ~ Brorson, Gudme-B. 1. hustrus søster ~ Garde, Veggerby-B. Datters søn: Olfert Ricard, Garnisons k, Kbhvn.

Olfert Ricard omtalte jævnligt livet i den hyggelige pgd, hvor han kom enkelte gange som lille dreng. Der herskede gammeldags, patriarkalske forhold, uden retningspræg eller møder. Den gamle præst, der i de senere aar var svag, var som en fader for sine sognebørn, og præstegaardshaven var et Eldorado for de københavnske drenge.

Hjælpepræst hos pastor Møller

1875—79: **H. H. Møller** (søn af M), se Følleslev-S.
1879—80: **F. V. H. Hansen**, se valgmgh, Balle, Bredsten.

16. 19. juli 1880–9. sept 91 (sp Resen-H 22. aug 65): **Christian Johan Lodberg Vilstrup**, * 18. april 17 Vorbasse. Faderen: Konsistorialraad V, Borris-F, † 71, se der. Stud Brgdssk C 37, c juli 43 (h), hjpr Borris-F 30. nov 44, sp Bølling-S 18. juli 56, † 9. sept 91. ~1 27. juli 53 Julie Jansen, * 16. okt 27 Hobro, † 13. sept 67. Forældre: Kancellird, herredsfoged i Bølling-Nr Horne herr Hans Billeschou J og Elise Juliane Høm. ~2 28. dec 69 Caroline Tørsleff, * 23. nov 45 Assens, † 19. febr 11. Forældre: Førstelærer i Assens, translatør Lauritz Chr. T og Severine Hansine Petrine Steenberg af Viby-Tiset, stamt 83. – Brødre: Bjerregrav-Aa og Borris-F, stamt 52 (Krarup).

Provst Tobiesen fremhævede ved Vs begravelse, »hvorledes det navnlig var mildheden og kærligheden, der særprægede denne stille mand i hans stille gerning«. (Fyens avis 18. sept 91.)

Pastor Vilstrups datter, Elna Vilstrup, skriver:

I min ungdom kom jeg meget til Borris, hvor min farbror var provst, og efter gudstjenesten fortalte han flere af sognebeboerne, at jeg var Christians datter. — Min fader havde været kapellan hos sin fader C. N. Vilstrup, i Borris, og senere præst i nabosognet, Bølling, saa han var sammenlevet med bef. — De kom da hen og talte venligt med mig og spurgte interesseret til deres gamle præst. Der var et patriarkalsk forhold mellem præstedynastiet i Borris og de brave vestjyder.

Min fader var en velvoksen mand, i de senere aar stærkt skaldet med snehvidt haar og skæg. Han havde en rolig og værdig fremtræden og indgød respekt, skønt han selv var meget beskeden og lidet fremtrædende.

Han tilhørte den højkirkelige retning, hængte sig ikke i theologiske spidsfindigheder; men »modtog Guds rige som et lille barn«. Han var meget afholdt af sine menigheder. Det var hans jævne, elskelige væsen og hans milde, forstaaende opfattelse, der vandt ham venner. Han var ikke nogen glødende, næppe veltalende prædikant; men han messede meget smukt for alteret. I Resen og Humlum var han noget trykket af en indremissionsk bevægelse i dele af menigheden, og det gjorde ham noget ufri i sin forkyndelse. I Barløse hos de venlige fynboere fandt han sig bedre hjemme og gav sig mere frit hen i det kærlighedens budskab, han havde at bringe. Han udførte sin kirketjeneste paa en højtidelig og værdig maade.

Sine prædikener udarbejdede han omhyggeligt og skrev dem ind i en lille bog med sin sirlige gotiske haandskrift. Lørdag eftermiddag og aften var det forbudt at lave støj paa gangen udenfor studereværelset.

Studerekammeret, som vi kaldte det, var meget spartansk udstyret. Der var intet gulvtæppe. Til højre for døren stod en hyggelig brændeovn. Ved væggen en gammel pult, hvis mange smaa skuffer under klappen var meget interessante at kigge i. Midterskuffen var fuld af værktøj og gammelt skrammel, jern- og læderstumper, søm, hestesko m m. Den nederste skuffe var med skydelaag over tre rum. Til venstre for døren stod en reol og »den lange grønne puf«. Det var en trækasse med trælaag, saa lang som en seng med en hømadras ovenpaa. Den tjente fader til chaiselongue, og naar der var mange gæster, kunne et barn sove nede i den og en anden paa madrassen paa gulvet.

Faders skrivebord var et almindeligt, firkantet, malet bord med en skuffe. Skrivebordsstolen var en halvrund træstol, som snedkeren havde lavet, med rækværk og en flad pude paa sædet. Skriveunderlaget var to stykker læder, som skomageren havde syet sammen paa de tre sider. Blækhuset saa ud til at være af brændt ler med en marmoreret glasur. Der var to huller oveni det, og fidusen ved det var, at naar man satte en prop i det ene hul, kom blækket op i det andet. Penneskaftet havde fader lavet sig af et kasseret parasolskaft, som længe havde ligget i skrammelskuffen og ventet paa sin mission. Det var af haardt, udskaaret træ og havde et hul foroven til snoren til at bære parasollen i. Desuden laa der paa bordet en stang lak og en rød og blaa blyant, de to eneste ting, fader ønskede sig til jul.

Han var en meget nøjsom mand; men lod sig sommetider udnytte. Han kunne daarligt sige nej.

Vi havde lidt af avlingen til pgd i Barløse, hvorfor vi havde en karl, der ogsaa var kusk. Han havde faaet fader med til at give ham et liberi, en blaa frakke med blanke knapper og kasket med sølvsnore. Senere ønskede han sig tillige en rød vest, han havde set hos en gammel kusk fra Wedellsborg; men faders penge havde ærinde mange steder, — han havde 12 børn, deraf 9 at forsørge — saa det kunne for engangs skyld ikke bevilges. — Moders henstilling virkede —. Men saa købte Per Kristian den selv. Det var et pragtstykke af karmoirødt klæde med sølvsnore i kanterne og sølvknapper med den Wedell-Wedellsborgske grevekrone. Nu kunne han rigtig konkurrere med nabopræsternes kuske, naar de kom sammen til præstekonventerne.

Hjemme var fader hyggelig og jævn, aldrig i daarligt humør, heller ikke overgiven. Om aftenen læste han gerne højt for os af Dickens, Bjørnson, Ingemann og andre forfattere. Han kunne deltage livligt i samtale, men som oftest sad han stille og hørte efter, f eks ved præstekonventerne, naar hedsporer af forskellige retninger sloges drabeligt. — Pludselig kunne han da sige det forløsende ord og vinde anerkendelse.

Han elskede musik. Baade hans første og anden hustru var meget musikalske, spillede og sang. Han selv var ikke musikudøvende, men havde en smuk sangstemme og sang gerne salmer og fædrelandssange; han digtede ogsaa enkelte salmer, som optoges i kirkelige tidsskrifter.

Naar hans søster kom paa besøg sang de Schuberts duetter, og undertiden kom nabopræsten, digteren Chr. Richardt til og akkompagnerede dem (med sine lange flade fingre). Saa sad fader og lyttede, stille begejstret.

Fader elskede den store have i Barløse, hvor han altid færdedes med en foldekniv, hvormed han beskar vildskud o l. — Han plantede mange frugttræer i haven, og da granskoven var ved at gaa ud, plantede han bøge som underskov, og der er nu høj bøgeskov. — Der var en bænk i haven, som hed »Faders bænk«. Den var meget karakteristisk for ham. Den bestod af to pæle med et bræt over; men den stod paa et idyllisk sted i et indhug i et buskads. Der var altid lunt og megen sol. Lige overfor den stod en frønnet gammel vandpost, omgivet af caprifolier. I buskadset klukkede nattergalen.

Fader og moder var meget gæstfri, og om sommeren var der altid liv og glade dage i pgd.

Naar gæstekamrene var belagt, trak vi snore paa loftet, hvorpaa vi med tæpper skildrede værelser af. Der sov man paa en madras; man kunne ganske vist risikere at blive trukket ud paa loftet i madrasstropperne, som stak udenfor tæppet. Saadant skete mest, naar mine brødre i ferien kom hjem fra Herlufsholm med deres kammerater.

Fader talte ikke meget om sin ungdom. Han blev tidligt sendt til Kbhvn i Borgerdydsskolen paa Christianshavn, hvor hans onkel, Niels Bygum Krarup, var bestyrer, og far blev, som den jyde, han var, i begyndelsen skive for de andre drenges vid. Han

fortalte, at han engang var kommen til at sige: »Hvem æ de si bows?«, og den udtalelse levede længe.

Han var kun hjemme i sommerferierne, og da gik turen i reglen med smakke til Aarhus og derefter med dagvogn eller diligence til Borris. Da han var bleven kandidat, red han til Ribe og prædikede for Dimis hos bispen. Derefter blev han kapellan i Borris og gift med Julie Jansen. Hans løn var 200 daler og en offerdag. Han sagde, at han aldrig havde været rigere. Føden fik de dog mest ved gaver fra menigheden, det saakaldte »Send« og ved jagt og fiskeri i Skjern aa. I sine unge dage var fader baade jæger og fisker. Han havde en lidt læderet tommelfinger, som han havde faaet ved brug af bøssen.

Naar han var i stadsen var han nok en smuk, ung mand i blaa kjole med blanke knapper. — Hans første hustru døde i Resen 1867, smittet med difteritis af et barn fra sognet, som hun plejede. I ægteskabet var der tre efterlevende sønner.

I 1869 giftede fader sig med min moder, en veninde af hans første hustru, Caroline Tørsleff, der sin ungdom (23 aar) og svaghed til trods trøstig gik i gang med den store landhusholdning med folkehold og med opdragelsen af sine tre stedsønner, som hun altid betragtede som sine egne. Hun fik selv 10 børn, hvoraf 9 efterlevede, 5 sønner og 4 døtre.

I Resen ældte hun selv sit smør, støbte lys, bagte rugbrød og bryggede øl, al ære værd for en translatørdatter fra Assens, men helt lyst saa hun ikke altid paa vanskelighederne, thi hun havde egentlig et tungt sind.

Efter en gigtfeber taalte moder ikke saa godt det karske klima i Resen, og lykkeligt var det for begge parter, at fader blev forflyttet til Barløse paa Fyn, hvor han kun havde een kirke og ikke skulle køre de lange ture mellem kirkerne i Resen og Humlum. Fader led af blæresten og taalte daarligt at køre. Af denne grund maatte han ogsaa afslaa at modtage et provsteembede, som medførte lange visitatsrejser.

Sine lykkeligste aar levede han nok i Barløse, hvor alle kirkelige retninger samledes om ham og havde tillid og kærlighed til ham.

Fader gennemgik nogen tid før sin død en blæreoperation og blev aldrig siden rigtig rask.

Den 9. september 1891 døde han saa efter at have sammenkaldt sine børn og paalagt dem at holde sammen om moder, idet han sammenlignede os med et risknippe, hvori de enkelte ris er lette at knække, men som er stærkt, naar det er bundet sammen.

Faders kiste stod blomstersmykket paa den grønne plæne; og paa begravelsesdagen kom sognebørnene og bar deres gamle præst gennem haven opad den stejle vej til kirkegaarden, som han selv havde vandret saa ofte til kirken med den smukke udsigt over Lillebælt til Jylland og Sønderjylland. Han ligger begravet i hjørnet ind til haven.

17. 12. jan 1892–23. okt 1916 (sp Nr Sundby-H 31. maj 80): **Niels Orten Mathias Bøving,** * 22. okt 38 Kbhvn. Forældre: Etrd, hovedbogholder i Nationalbanken Frants Johan Gerhard B og Nicoline Vilhelmine Gerhardine Knudsen. Stud von Westens inst 57, c 64 (1), deltog i krigen 64 ved 18. regiment, huslærer, institutbest i Sæby, ord kat Faaborg-D 20. juli 70, EM II 76, afsk 23. okt 16, † 17. febr 23. ~[1] 13. april 68 Ottilia Louise Augusta Giede, * 20. okt 38 Kbhvn, † 26. marts 99. Forældre: Vinhandler (firma: Waagepetersen) Frederik Chr. G og Hilda Louise Schmelling. ~[2] 26. juli 04 Johanne Marie Nielsen, * 1. okt 62 Asaa, † 11. marts 37. Forældre: Husmand, snedker Niels Chr. Jacobsen og Ane Marie Jørgensen. – Datter ~ Højbjerg, Ringe. Faders fætter: Egtved-Ødsted.

B mindes som en elskværdig og hyggelig mand med fin sans for humor.

Slægten indvandret fra Tyskland for ca 200 aar siden. Stamtavlen peger mod Sydeuropa. – B var med i 1864. Det prægede hans sind for livet. Som ung kandidat satte han sammen med sin højtbegavede hustru en privatskole i gang i Sæby blandt vendelboerne. I ti aar var han kateket i Faaborg og i 12 aar sp i Nr Sundby. Fra 1892 sp i Barløse, hvor han efter mgh gentagne opfordring fortsatte tjenesten til sin høje alderdom.

B var en betydelig prædikant af den skole, der gaar under Mynsters og Martensens navne. Ogsaa Monrad satte han højt. Hans prædiken var omhyggelig forberedt, egentlig en bibellæsning, udpræget luthersk. Kingo, Brorson og Grundtvig var hans mestersangere. Der var god kkg, hvor B var præst. Den græske bibeltekst blev daglig dyrket. Som prædikant og som menneske var B en israelit, i hvem der ikke var svig. Han blev trofast ved med bibellæsninger. I hjemmet var morgen- og aftenandagt for hele huset en selvfølge. Ved bordet blev der talt om historie og litteratur. Præsten læste stadig Shakespeare og Dickens, Goethe og Schiller paa originalsprogene ved siden af danske klassiske, især Oehlenschläger. Fruen talte flydende fransk. Hjemmet var højkultiveret.

Især smaafolk og de gamle eller syge laa stadig Barløsepræsten og hans hustru paa sinde. I fritimerne gjaldt det haven. B var en nidkær havemand, elsker af blomster og kyndig i planteavl. Haven i Barløse var en seværdighed. (Carl Højbjerg).

18. 23. febr 1917–9. jan 44 (kkp Faaborg-D 14. nov 13): Provst **Alf Blume,** * 14. sept 78 Vistoft. Faderen: Provst, Tikøb, † 09, se der, stamt 41. Stud Frborg 97, c 02[2] (1), sekr KFUM, Herning, 03, hjpr Ø Hæsinge-H 2. juni 04, ord kat Helligaands k, Kbhvn, 10. marts 08, provst Baag herred 1. okt 36, † 9. jan 44. ~ 26. juni 16 Inger Johanne Sofie Baden, * 13. aug 93 Kbhvn. Forældre: Bogbindermester Jacob B og Laura Henriette Dorthea Petersen. – Hustrus farbroder: Hvilsted.

Provst Blumes fader og farfader var ogsaa provster.

Provstinde Inger Blume skriver: » Vi kom til Faaborg i december maaned 1913 og var der i godt tre aar. Det blev tre rige aar, men aar med meget arbejde, da min mand næsten var alene om arbejdet det meste af tiden. Stiftprovst Barsøe rejste til Aalborg kort efter, at vi var kommet til Faaborg, og sognepræst Melbye var syg i flere lange perioder. Vi unge præstefolk blev meget hjerteligt modtaget og fik navnlig inden for embedsstanden mange venner, hvis venskab varede livet ud.

I april 1917 rejste vi saa til Barløse.

Højdepunktet i præstegerningen laa for min mand altid i gudstjenesten; han er blevet kaldt en oratorisk begavelse, men han lagde ogsaa et meget stort arbejde i sin prædiken, han forberedte sig grundigt og lærte sin prædiken saaledes, at han aldrig havde manuskript med paa prædikestolen. En matematiker sagde engang, at man sad saa trygt og hørte paa provst Blume, hans tale var som en matematisk opgave bygget rigtigt op, og man vidste, at den gik op med det rigtige facit. En anden gang skrev en journalist fra et blad i Assens, som en række søndage tog rundt i omegnen og hørte de forskellige præster, i sin artikel: »Det har været en rig stund i Herrens hus, og vi har mærket, at provsten er en fin teolog: et af de dybeste afsnit i vor

bibel blev doceret, og vi kunne ønske, at provstiets præster havde overværet denne gudstjeneste, som var en sjælden rig oplevelse«.

En af hans store interesser var personalhistorie; han førte omhyggeligt sin Kirkelig haandbog, lægestaten m fl, saa de altid var à jour. Min mand var meget musikalsk og spillede selv med stor musikalsk forstaaelse baade klaver og orgel. Han havde derhos en meget smuk tenorstemme, som han under studieaarene i Kbhvn havde faaet uddannet hos Lincke. Lincke prøvede gentagne gange at faa ham til at opgive at være præst og i stedet blive operasanger, men det kunne han ikke tænke sig.

Han gik meget op i sin provstegerning, og *Øllgaard* sagde ved jordfæstelsen, at de i Barløse skulle vide, at han var en meget dygtig provst, som man satte højt i ministeriet. Dér vidste man, at de sager, der kom fra Blume altid var i orden. Det er blevet sagt om hans fader, at der var ligesom to Blumer, og det kunne med nogen ret siges ogsaa om min mand; han kunne virke streng, men lærte man ham rigtig at kende, vidste man, han havde et følsomt sind med stor menneskelig indsigt og forstaaelse. Han kunne blive irriteret over smaating, men virkelige sorger eller skuffelse tog han med stor sindsligevægt.

De sidste 15 aar led han af sukkersyge, og en tiltagende døvhed gjorde, at han de senere aar ikke gik saa meget ud i sognet som tidligere, men i stedet blev et stille stuemenneske. Jeg ved, at man i Barløse mindes ham som den fine noble mand, han var.«

19. 21. april 1944 (rejsesekr Dsk forenet Sudanmission 40): **Alfred Laursen,** * 18. dec 06 Fjeldsø. Forældre: Husmd Paul Stenild L og Ane Hedvig Nielsen. Stud Rønde 33, c 40^1 (h_2). ~ 18. aug 40 Valborg Madsen Hansen, * 2. dec 04 Flensborg. Forældre: Kbmd i Skærbæk Hans Frederik H og Elna Madsen.

Litt: Jac Madsen, s 237—28, R. V. Jensen: En mindekrans, i Aarb f Od og Assens amter, 1914, Carlsen-Skiødt: Aandeligt liv i Vestfyn, 1930, s 92, 108, 176, samme i Hist aarb f Od og Assens amter, 1925, smst 1933 (En degn i B).

SANDAGER—HOLEVAD

Sandager sogn, 1070 ha, ved Lillebælt (med Emtekær nor), er ret højtliggende og bakket, sandet jord, de mere lavtliggende og flade dele af sognet er frugtbare. Byerne: Sandager, Torup, Stubberup og Næs.

Holevad sogn, 603 ha, er ret højtliggende, sandmuldet jord. Byerne Holevad, Smerup, Mygind og Karup.

Holevad, der maaske har haft Turup som anneks, blev anneks til Sandager 1571. Den første lutherske præst, Laurits Nielsen, maatte, iflg Wiberg, »bo i en svinesti af mangel paa anden plads«. Præsten **Hans Boesen Arnou** døde 16. jan 1658, og skønt præsten laa lig, plyndrede svenskerne pgd 30. jan 1658, saa at »der ikke fandtes det ringeste klædebon, hvori enken og hendes 5 faderløse børn kunne hylle deres legemer.« Sønnen, **Niels Hansen,** (der blev sp her 1676—84), »blev af svenskerne 1658 truet til at vise dem faderens pengegemmested; han viste dem op i kirketaarnet, slog døren der i laas og løb af alle kræfter til Assens, hvor han gav sig i latinskole«.

Niels Hansens enke blev gift med eftermanden, mag **Hans Jacobsen Hvalsøe,** der var sp her 1684—1712, en lærd mand, stor hebræer; han var forfatter til den paa Fyn meget udbredte bønnebog: »**De bedendes aandelige kjæde**«. Hans søn, **Jacob Hansen Hvalsøe,** var sp her til 1752; alle præster havde da været i slægt med hinanden siden 1635.

Det kirkelige liv. Medens der indtil 1829 kun havde været 13 sp her siden reformationen, og ingen af dem var forflyttet herfra, har der siden 1829 været 12 sognepræster, hvoraf de 8 er blevet forflyttet.

Det kirkelige liv har i disse to smaa sogne været meget stille, og i lange perioder har kkg været ringe. Pastor *Løve* var grundtvigsk. indstillet. Stærkest har kkg været i pastor *Tolderlund-Hansens* tid og i pastor *Magles* tid. T-H var rejsepræst for KS 98 og virksom for ØM, og skønt han rejste meget, fik han tid til at passe sine sogne omhyggeligt og der blev noget liv. Ogsaa fra andre sogne kom folk i kirke her. Han saa meget lyst paa forholdene her. Pastor *Eggert* skriver, at T-H's »straalende beretning om de herligheder og fordele, ogsaa m h t skoleforhold«, som han gav embedet, fik pastor Eggert til at søge hertil, men han blev skuffet, og ønskede straks at tage sin udnævnelse tilbage, men han blev »med tungt hjerte«, han »følte sig aldrig hjemme i præstegaarden, en lang grim kasse«; men han blev snart glad for befolkningen, som havde noget »mildt, venligt og stemningsbetonet over sig«; kkg var ret god i S, men E kom i modsætning til læreren der, »en dygtig lærer, men regeresyg; man sagde, at jeg var for lemfældig med ham, men bedre gik det ikke under min eftermand, som forsøgte at optræde med myndighed«. »Havde dette forhold til læreren ikke gjort saa stor fortræd, kunne aarene her have været gode. Vi fik flere venner i S-H, men jeg fandt ikke samme trofasthed hos fynboerne som hos jyderne.« Ofte gik E »i krigens aar op i bakkerne og saa over Lillebælt til Sønderjylland, som var med i krigens rædsler«. Paa kirkegaarden fik han rejst en flagstang, som kunne ses i Sønderjylland, en gl sønderjyde i sognet skænkede flaget, og det blev hejst ved genforeningen. Lige efter genforeningen søgte E til Sønderjylland. – Pastor *Alsson* blev syg og maatte holde kapellan. Præsterne *Løgstrup* og *Skjerbæk* sluttede sig til Tidehverv.

Lærere i S: 1828–78: Lærer *Krejberg.* Hans hjælpelærer, *Gorm Madsen,* en selvstuderet mand, var en dygtig matematiker. 1878–1915: *P. Madsen Jensen.* 1915–44: *N. Nielsen.* Siden 1948: *H. A. Hvidkjær Hansen.*

1915 oplyses: God kkg, gode forhold, ingen partipræg, megen velvilje, vel besøgte ungdomsmøder, ØMkreds; 1926: Kkg 17 og 7 pct, gr ungdomsf, hørelyst, bedst i S; 1934: Kkg 12 og 8 pct, velvilje, hørelyst, menighedsm og ungdomsm ved sp, 1 fh; 1942: Kkg 5 og 3 pct, intet særpræg, kirkeblad; 1950: Kkg 5 og 3 pct, intet særpræg, 4 sbl; 1954: Kkg 3 og 2 pct, idrætsf.

Sandager kirke er lille, men pæn, navnlig udefra. Den bestaar af skib og kor, hvor de ældste, romanske dele ses, kamgavlet taarn med et lille spir (brændt 1897), vaabenhus mod nord af munkesten. Skibet har 3 sengotiske krydshvælvinger, renæssancealtertavle med kopi af Carl Bloch: Jesus og børnene, renæssancepr ædikestol fra 1626, romansk font, sølvkalk fra 1669. 150 sd. Ligsten. Krucifix. Rest 1942.

Mackeprang: Døbefonte, s 24, 132—34.

Holevad kirke (Sct Nicolaus) har romansk kor og skib af raa kamp, koret er udvidet mod øst, skibet har to krydshvælv. Sengotisk taarn af skibets bredde med gavle i nord-syd Vaabenhus mod syd. Renæssancealtertavle med maleri af H. Irik: Jesus og børnene, alterstager fra 1686, sølvkalk fra 1706, renæssancepr ædikestol fra 1619, romansk firkantet font. Krucifix. 100 sd. Sentmiddelalderlig, tildels ombygget kirkelade i kirkegaardsmuren.

Mackeprang: Døbefonte, s 132.

Folketal: 1850: 378 og 301, 1901: 342 og 317, 1921: 432 og 292; 1950: 461 og 304.
Menighedsraad: 1906: 2 gr, 2 u p; 1922: 1 IM, 11 n gr; 1934: 2 IM, 2 gr, 2 soc, 6 u p; 1953: 1 soc, 11 u p.
Altergæster: 1922: 225 og 100; 1926: 296 og 157; 1934: 150 ; 1953: ??
Kommunevalg: 1943: Soc 106 (2), rad 55 (1), BF 163 (4); 1954: Soc 81 (2), u p 88 (2), u p 153 (3).

Sognepræst

Indt: 1857: a) 54 rug, 94 byg, 57 havre, b) 63 rdl, c) 23 brød, 30 snese æg, 1 maal mælk af hver gaard, 2 rejser hvorsomhelst paa Fyn, d) 250 rdl, e) 40 td l. — Firlænget, gl bindingsværksprædestegaard, 100 fag. 1870: regul: 1840 kr, netto: 4758 kr. — 1913 flg: 3. kl. Pgd opført 1897, omb 1948

15. 10. sept 1836–24. nov 50 (sp Ølby-A-F 31. dec 29): **A. M. Barfoed,** fl t Allerup-D, se der.

16. 14. jan 1851–21. april 58 (ord kat Assens-K 12 marts 41): **C. M. Schou,** se sp Vor Frue k, Aalborg.

17. 15. juli 1858–18. aug 66 (vicep Jernved 3. april 47): **A. L. Løve,** fl t Fuglse-K, se der.

18. 14. nov 1866–19. dec 78 (sp Vindum 12. maj 53): **Christian Frederik Bartholin Halvorsen,** * 25. aug 10 Kbhvn. Forældre: Skrædermester Frederik Bartholin H og Ane Kirstine Meyer. Stud Nyborg 29, c nov 36 (h), ord degn Rømø 4. dec 47, afsk 19. dec 78, † 4. marts 91. ~ 7. okt 53 Constance Henriette Alexandrine Voigt, * 27. juli 16, † 28. jan 89. Forældre: Forpagter af Pæregaard under Tranekær Johan Sünckenberg V og Mariane Wadsted. – Hustrus broder: Kristrup-H.

19. 21. marts 1879–31. marts 1904 (sp Turø 9. marts 72): **Johan Georg Madelung,** * 21. okt 31 Højagergaard, Slangerup. Forældre: Ejer af Eskemosegaard i Birkerød Peter Vilhelm M (broder: Sjørring-T) og Birgitte Eleonora Nielsen. Stud von Westens inst 51, c 57^2 (h_1), kommunelærer Kbhvn, afsk 31. marts 04, † 22. juni 09. ~[1] 23. dec 62 Jutta Hansine Cecilie Benzon, * 12. nov 34 Kbhvn, † 21. jan 69. ~[2] 14. maj 73 Tonny Emma Haralde Benzon, * 7. okt 40, † 7. jan 27. Døtre af kammerjunker, kpt Hans B og Cecilie Martha Wichmann.

20. 1. juni 1904–13. dec 15 (sp Vejlby-H 9. marts 97): **L. N. V. Tolderlund-Hansen,** fl t Balslev-E, se Fjelstrup.

21. 13. april 1916–4. juli 21 (sp Nørup-Randbøl 18. jan 09): **K. H. P. Eggert,** fl t Nybøl, se der.

22. 23. febr 1922–19. juni 30 (rkp Vissenbjerg 28. juni 20): **Emil Hobro Alsson,** * 11. jan 72 Gudmundtorp, Skaane. Stud Helsingborg 92, lektor N Orleans coll, c 18^1 (h_1), afsk 19. juni 30, † 23. febr 35. ~ 21. april 21 Rebekka Kielland Brandt, * 11. sept 88 Veggerløse. Faderen: Provst, Veggerløse, † 33, se der.

Et ejendommeligt, men rigt liv levede pastor A. Han ville som ung være skovrider i Sverige; men da hans fader nægtede ham hjælp dertil, rejste han til USA, var lærer, blev syg (TB) og rejste hjem. Han mindes som præst for sine korte, koncise prædikener. Havde stor retfærdighedssans, et skarpt juridisk blik og en særpræget humor. Han kunne være meget for de gamle og de syge, og de unge kedede sig ikke, naar han førte ordet. Han var kunstinteresseret og holdt af at male malerier. De sidste aar præget af sygdom.

Hjælpepræst hos pastor Alsson

1926—27: **H. H. Magle,** se sp Tønder.
1927—28: **Asger Nyholm,** * 3. aug 01 Kbhvn. Forældre: Professor ved Landbohøjskolen Holger Vilhelm N af Frørup og Thora Laura Vilhelmine Strandgaard. Stud Frberg 19, c 26^2 (l), cand mag 33 (historie), lærer Hellerup, seminarielærer Ribe 34, dr. theol 47 (Religion og politik, D. G. Monrad), seminarieforst Tønder 47. ~ 17. juli 33 Ingeborg Lomholt, * 30. sept 02 Middelgrundsfortet. Forældre: Direktør i Hærens tekniske korps, oberstløjtnant Niels Ebbesen L og Clara Emilie Fogh Hansen af Herrested. Slægt, se stamt 61. — Hustrus farbroder: Dannemarre-T.
1928—30: **A. M. Hedeager,** se Mejrup.

23. 1. dec 1930–1. nov 35: **H. W. Rasmussen,** fl t rkp Rødovre, se Hou.

24. 14. febr 1936–8. juni 43: Dr theol **K. E. C. Løgstrup,** fl t prof theol, Aarhus, se der.

25. 29. sept 1943: **Thorkild Oluf Skjerbæk,** * 13. juni 18 Frederiksberg. Forældre: Overinspektør for børneforsorgen Oluf Peter Jensen S og Karen Mathilde Storch. Stud Schneekl sk 36, c 43^1 (l-96). ~ 6. marts 43 Esther Salling, * 6. juli 18 Kbhvn. Forældre: Fabrikant Andreas Thomsen S og Carla Esther S.

TANDERUP

Tanderup sogn, 1564 ha, grænser ud til Lillebælt, bakkede, sandmuldede jorder, som skraaner fra højderne mod øst ned mod bæltet. En del skov. Byerne T med sognegaard (fh), Haare, Hjorte, Emtekær, Nakke.

Det kirkelige liv. Tanderup sogn har vist altid hørt til de stille i Vestfyn. Der har ikke været nogen vækkelser eller særlige kirkelige begivenheder. Provst *Tobiesen* er nok den betydeligste præst, der har været her i det sidste aarhundrede. Han havde god kkg og holdt vel besøgte bibellæsninger. Senere sløjede kkg og interessen noget af. Flere af præsterne har i de senere aar været grundtvigske. Der er flere grundtvigske, enkelte IM, men som helhed har sognet ikke videre retningspræg. Der er endnu en del gammeldags gudsfrygt, og der har i flere aar været en ret stor kreds af KS. Godt sted at være præst.

Præsteembedet stod ubesat 1925–27 p gr a sammenlægningsplaner. I den tid var den grundtvigske præst fra USA, *A. Bobjerg,* konstitueret i embedet.

1926 oplyses: Kkg 5 pct, KS (gdjr R. Christensen, Mosebo), gr ungdomsf; 1935: Kkg 10

pct, velvilje, KS (106, sp), lidt IM; 1943: Kkg 10 pct, KS (sp), DUS, gode forhold, ikke meget retningspræg, ungdomsf; 1950: Kkg 7 pct, gode forhold, godt sted at være præst, nærmest gr præg, 1 fh (egtl en sognegaard), KS (100, sp), velbesøgte ungdomsm i pgd; 1954: Kkg 4 pct, en del gammeldags kirkelighed, velvilje, arbejdsmuligheder, KS (80, sp), velbes ungdomsm.

Digteren **Viggo Barfoed** (»Ærbødigst«), * 1895, † 1948, hvis fader var præst her 1897—1904, har i et digt paa 56 vers (»Især for slægt og venner«, 1945) skildret Tanderup:

Tanderup — et lille samfund,
lagt tilside i en krog,
som et levn fra fordums dage
— saa at sige: under laag.
Ingen støj og larm fra verden,
langt fra købstad, langt fra tog.

Endnu ingen frihedsfakkel
var paa disse egne tændt,
Wedellsborske fæstebønder
de var ikke spor forvænt,
men de stemte, som de ville:
Vi har frihed nutildaws!
Var der rigsdagsvalg i Assens,
saa holdt ingen sig tilbaws.
De var ærkemoderate,
og de stemte kun paa Klaus!

Tanderupperen var munter, med godt humør, men der var klasseforskel! Præstekonen hun var frue, degnekonen var madam! Runde var de og tilfredse af den gode mad, de fik,

men forsømte heller ikke
sjælens føde, for de gik
ofte pænt og fromt i kirke
efter gammel sæd og skik.

Præstens have var »haven over alle haver. Den dag idag kan jeg sidde og blive helt romantisk-rørstrømsk ved at tænke paa den.« Det er klart, at her var barndommens paradisets have i den muntre kreds af søskende, fætre og venner, der »glade kom for at dele præstegaardens relative fattigdom«.

Der var ikke mange penge,
men jeg roligt dog kan sige,
der var ingen, der led nød.
Der var æg, spinat og kørvel,
tykmælk og rabarbergrød.
Hele sommeren hver søndag
mindst een hane fandt sin død!

Her var »Danmarks første friluftsscene« (hvad der næppe er bekendt). De unge og gæsterne spillede »med stort talent« de muntre stykker, præsten havde skrevet som student. Her blev V. B »en udtalt, men passiv ven af sport«, og det skyldtes især de taarer han maatte udgyde paa kroketpladsen, »hvor enhver kan slaa ens kugle flere snese alen bort«. — Ærlig talt var pgd en gammel, faldefærdig spøgelsefyldt gaard. Paa »det vidt berømte das, stort og rummeligt og prægtigt som en sal i et palads« havde Stabells drenge

med en Rafaels teknik
malet Odin, Hejmdal, Freja,
Balder, Loke, Thor og Frigg,
og de frydede vort øje ...

Senere ledte V. B forgæves efter kuntsværkerne paa dette minderige sted:

Brættet og de skønne fresker
er for alle vinde spredt,
pastor Tollestrup har ikke
haft ret megen pietet!

Her læste V. B »Blæksprutten« med de mange viser og rim. Her begyndte han selv sin berømmelige bane som rimsmed. Her oplevede han soldaterindkvartering med saa megen hurlumhej, at bispevisitatsen bagefter »jo faldt lidt igennem«, efter dette eventyr,

selvom det var en af kongens
eksministre, gamle Sthyr.

Der var dejlig i Tanderup:

Skulle børnene bestemme,
var vi altid blevet der,
men den raske præst paa fyrre
gik og tog sig det lidt nær,
at der var saa tyst i Haare,
Hjorte, Nakke, Emtekær.

Hele sognet var saa stille,
vel det stilleste paa Fyn,
selv et bryllup var saa sjældent,
at det var et drømmesyn ...
Derfor tænkte far omsider:
Nej, nu maa jeg væk herfra!
Dette driverliv er nærmest
til at blive tosset a'.

Tanderup kirke bestaar af skib, opført i sengotisk tid af skiftende kvadre og munkesten, rester af den romanske kirke, der havde apsis, ses. 4 krydshvælvinger. Desuden sengotisk taarn med blindingprydede kamgavle. Vaabenhus ved taarnets sydside af munkesten med høj blindingsprydet kamgavl. Renæssancealtertavle fra 1601 med maleri, kopi efter Carl Bloch: Emmaus. Renæssanceprædikestol fra 17. aarh, romansk font med figurer, klokker fra 1443 og 1489. Ligsten. 250 sd.

Jac. Madsens visitatsbog, s 354, Mackeprang: Dø-befonte, s 110, 134.

Folketal: 1850: 607; 1901: 663; 1921: 601; 1950: 595.
Altergæster: 1922: 300; 1934: 250; 1953: 230.
Menighedsraad: 1922: Gr præget; 1934: 1 IM, 5 gr; 1953: 6 u p.
Kommunevalg: 1943: Soc 58 (1), rad 33 (1), kons 43 (1), venstre 148 (4); 1954: Kons 27 (0), venstre 127 (4), u p 123 (3).

Sognepræst

Indt: 1857: a) 46 rug, 83 byg, 44 havre, b) 65 rdl, c) 40 sn æg, 80 kd mælk m m, d) 200 rdl, e) 88 td l, 6 td l skov. Stor firlænget egebindingsværkspgd, 128 fag, 4 td l have, fin frugt. Enkesæde 6 td l. — 1870: regul: 1960 kr, netto 4290 kr. 1913 flg: 3. kl. — Pgd opført 1880 og 1907.

16. 3. juni 1847–8. sept 76 (sp Kerte 11. juni 40): **Ferdinand Baumann,** * 6. juni 04 Kbhvn. Forældre: Krigsrd, toldbetjent Johan Raymund B og Elisabeth Jørgensen. Stud Hrlf 26, c maj 33 (h), adjunkt Vordingborg 33, afsk 8. sept 76, † 3. febr 77. ~ 16. maj 34 Emilie Kraft, * 30. juli 05 Kbhvn, † 5. dec 94. Forældre: Pakhusforvalter Christen Simon K og Johanne Dorthea Lund. – Søn: Højelse-L.

17. 20. jan 1877–12. april 83 (rkp Sct Mikkels k, Slagelse, sp Hejninge 24. april 74): Provst **L. E. L. Tobiesen,** provst Baag herred 19. febr 81, fl t Flemløse, se der.

18. 6. 7. 1883–21. febr 84 (sp Toksværd 19. dec 73): **Niels Adolf Villiam Enkebølle,** * 27. sept 29 Munkebjergby. Forældre: Kammerraad, senere kasserer ved Sorø akademi Jens Peter E og Else Larsen. Stud Sorø 49, c 57² (h_2), lærer Kbhvn, hjpr Østrup-Hjadstrup 14. juni 60, ord kat Bogense 24. juli 66, † 21. febr 84. ~ 26. aug 66 Emilie Andrea Georgia Lassen, * 15. sept 43 Østrup, † 17. febr 97. Faderen: Sp Østrup-H. – Hustrus brødre: Asperup-R, Vejlø-VE, Ørting-F. Søster ~ Gudme, Ormslev-K, stamt 12.

Oversatte Kurtz: Kirkehist og Nissens samtaler over den bibelske hist. Rejste et par gange i udlandet.

Pastor E var en stilfærdig mand, havde en god indgang her, men døde hurtigt efter sin indsættelse, 54 aar gl.

Konsistorialraad S. P. Lassen, Østrup, skrev om E (1860): E behager mig meget, baade som menneske og daglig omgangsfælle. Han

arbejder flittigt om dagen, dels med børnene, dels med udarbejdelse af prædiken, dels med andre videnskabelige sysler og gør dette med lyst og duelighed. Hans prædiken gjorde et godt indtryk paa tilhørerne, og børnene holder af ham. Han tilbringer en times tid om dagen og aftentiden i vor familiekreds og amuserer os snart med interessante fortællinger fra sin tyske rejse, snart med sang, som han gør meget smukt. Han er dertil uden fordringer og finder sig vel i vort simple, tarvelige liv, han er ret en mand efter vort ønske, Gud lade det blive saaledes ved.

Det gode forhold vedblev og L anbefalede E ganske særligt til embedet i Bogense, hvilke han ogsaa fik. Et brev af 14. sept 1866 fra L til E, viser L's hjertelige følelser over for E.

Ad. Lassen: Breve fra S. P. Lassen til hans børn, 1881.

19. 1. maj 1884–18. marts 97 (sp Rødding-L-P 26. marts 74): **Torjus Vilhelm Stabell,** * 6. febr 32 Hinge. Forældre: Provst i Ormslev-K Johan Henrik S, † 46, og Marie Sørensen. Stud Aarhus 51, c 59[1] (h_1), huslærer, hjpr Jyllinge-G 13. maj 61, hjpr Arninge 64, skolebestyrer Lyngby 64, kst sp Nibe-V 68, hjpr Helligaands k, Kbhvn, 69, rkp Læsø 15. nov 69, † 18. marts 97. ~ 23. sept 64 Petrea Marie Tolstrup, * 11. jan 37 Hørning, † 4. dec 15. Forældre: Landmd Peter Andreas Holm T og Hylleborg Nicoline Cathrine Soele. – Søster ~ Meldal, Taars.

Skrev afh i Teol tidsskr, udg 69: Gode forsætter, nytaarsprædiken, 78—79: Til det danske kirkefolk, I—III, 91: Kongen som Herrens salvede, 96: En draabe i havet, 3 afhandlinger.

Pastor Stabell var en studerekammerets mand. Tilbragte meget af sin tid ved sit skrivebord og sine bøger. Han var interesseret i mange ting. Kkg var kun jævn.

20. 8. maj 1897–15. febr 1904 (sp Hyllested-R 7. juni 92): **H. U. M. Barfoed,** fl t Nr Tranders, se der.

21. 16. maj 1904–1. febr 10 (sp Galtrup-ØJ 22. febr 98): **B. V. Tollestrup,** fl t Selde-Aa, se Toksværd.

22. 2. maj 1910–12. maj 25 (sp Hvornum-S 28. marts 99): **Jes Hansen,** * 17. febr 63 Ørderup, Toftlund. Forældre: Lærer Knud H og Ane Marie Bergholt. Handelseks 84, stud priv 87, c 94[1] (h_1), † 12. maj 25. ~ 4. aug 14 Sophie Christine Elise Grove-Rasmussen, * 20. febr 70 Fol, † 9. aug 14. Faderen: Sp Sct Hans k, Odense, † 04, se der.

Ledigt 1925–27.

23. 10. dec 1927–17. sept 37 (sp Skodborg 22. okt 21): **Peter Løgstrup Bjerg,** * 5. april 70 Ødis. Forældre: Lærer Kristen Miltersen B og Anna Margrethe Løgstrup. Stud priv 92, c 00[1] (h_2), højskolelærer Karise, hjpr Tølløse-Aa 29. maj 01, sp Husby-SN 10. juni 10, sp Landet, Taasinge, 23. jan 16, afsk 17. sept 37, † 8. marts 47. ~ 27. okt 10 Christine Marie Rønne, * 6. juli 74 Neksø. Forældre: Kpt Hans Petersen R og Jørgine Marie Lou.

Slægten Løgstrup, s 19.

24. 9. marts 1938–4. aug 50: **H. Monrad Nielsen,** fl t Nordborg, se der.

25. 30. nov 1950 (kst sp Dalby-S 50): **Knud Bornemann Nielsen,** * 18. nov 17 Mosbjerg. Forældre: Gdjr Alfred Julius N og Ottilie Annine Pedersen. Stud Aalborg 41, c 49[1] (1-89), hjpr Hersom-B-K 17. aug 49. ~ 4. juli 48 Birthe Elisabeth Høher, * 30. marts 24 Tversted. Faderen: Sp Bedsted, Sdjl, se der. – Hustrus søster ~ Ovesen, rkp Kattrup-Ø-T.

Litt: Jac. Madsen, 328—30, Hist aarbog f Od og Assens amter, 1913, Carlsen Skiødt: Aandeligt liv i Vestfyn, 1930, s 176, Fynsk hjemstavn, I (spøgeri i præstegaarden).

KERTE

Kerte sogn, 2494 ha, er meget naturskønt, bakket, skovrigt, med smukke udsigter over Vestfyn og Lillebælt. Dels sandet, dels frugtbar jord. Byerne: K med fh fra 1906, Hjerup, Ørsbjerg, Faurskov. Hg Billeskov.

Slaget, hvor Johan Rantzau angreb grev Christoffers tropper og sejrede over dem 20. marts 1535, stod ved Faurskov bakker. —
I Kerte skal der have været 2 hellige kilder.

Det kirkelige liv. Om de gamle præster i Kerte fortælles adskilligt, f eks om *Jørgen Strøyberg* (sp her 1709–27), der to gange paa særlig maade erfarede Guds forsyn – da en mand 3 gange stak ild paa pgd uden at den brændte, og da to soldater (sønner af en enke, der stjal lam, hvilket præsten bebrejdede hende) ville overfalde ham. – Apotekerslægten Strøyberg, der i 4 generationer har haft apotek i Aalborg og Assens, nedstammer fra ham. Indtil 1. verdenskrig var bef præget af gammeldags jævnhed og fromhed. Deri er der sket nogen forandring. Bef er moderat i livsanskuelse og velvillig overfor kirken, men lidet udpræget i nogen retning.

Omkring 1880 begyndte IM et arbejde. Brødrene *Johan* og *Peder Pedersen* fra Vejlby holdt møder i Kerte skole, og blandt de første vakte var den gamle smed i Hjerup, *Anders Christensen* og hans kone, senere kom flere familier med, især købmand *Madsen* i Ørsbjerg og lærer *Bramming,* Kerte. Den sidste var leder. Pastor *Hansen* var gn sin hustru nært knyttet til gr kredse. Han havde god kkg. Pastor *Otzen* var nærmest grundtvigsk, og i hans tid var der nogen grundtvigsk paavirkning. Hans datter blev gift med pastor *Haugaard* der var sp her 1913–48. Pastor *Ohlmann* var IM, deltog i IM's møder og støttede IM. Senere blev de faste IMs møder indstillet, men der holdtes af og til IM's møder hos *Hans Hansen,* Hjerup, eller paa Skovgaarden i Kerte. Pastor *Haugaard* var nærmest KC; i 20'erne dannedes en KS-kreds, som holdt en del gudstjenester og møder med grundtvigske talere, men kredsen ophørte snart. Pastor Haugaard ordnede fastegudstjenester med prædikanter af forskellig retning. Der er gode, rolige forhold med samling om kirken. Lærer *Vigild,* som i 43 aar var lærer her, var en god støtte i arbejdet. Der er ikke faa ukirkelige i sognet.

En lille kreds samles regelmæssigt i K eller

i Hjerup. Kkg har kun været ret jævn siden pastor Hansens tid.

Førstelærer i Kerte: 1830–69: *J. P. Schøtt,* 1869–1907: *C. B. Bramming,* 1907–43 (anden-lærer her fra 99): *H. J. Vigild,* afholdt, havde megen frivillig aftenundervisning, 1943 f: *Emil Aalbæk.* Andenlærerne har stadig skiftet, nu: *Jens H. Nielsen,* fra 53.

1926 oplyses: Jævnt gode forhold, KS, lille IMkreds, ungdomsm i pgd. 1935: Jævnt god kkg, sognekirkelig og velvillig bef, lidt IM. 1943: Jævnt sognekirkelige forhold, ikke meget retningsvæsen, foredrags- og ungdomsf, lidt IM. 1954: Kkg 4 pct, mange ukirkelige, bibel- og Santalkreds, IMkreds. Adskillige velstillede gaardmænd, en del arbejdere. Kirkebl.

Kerte kirke bestaar af: 1) skib, hvis vestlige del er den oprindelige, romanske kampestenskirke. I sengotisk tid er kor og apsis revet ned, og skibet forlænget med 2 fag mod øst, skibet har 5 krydshvælvinger; 2) en krydshvælvet korsfløj mod syd af kvadre og munkesten med kamtakket blindingsprydet gavl; 3) vaabenhus ved korsfløjens vestside; 4) det ejendommeligt placerede taarn ligger 16 m sydvest for skibet, er af munkesten med blindingsprydede kamgavle. Prædikestol og altertavle (maleri fra 1883 af Anker Lund: Jesus og børnene) er nyere arbejder, muret font fra 1930, ligsten, klokke fra 17. aarh, orgel fra 1882. 180 sd. Restaureret 1930.

Om taarnet fig sagn: Man begyndte at bygge ved skibets vestende, men en trold fra Barløse ødelagde byggeriet ved stenkast. Efter en klog kones raad lod man to hvide okser anvise et bedre sted ved at trække en vogn med byggemateriale derhen, hvor det passede dem. Taarnet, hvis placering 16 m fra kirken og langt fra dennes akse er uden parallel i Danmark, er muligvis oprindelig beregnet paa forsvar. Den egentlige grund til, at det ikke fik den tradionelle plads, er vel nok, at fundamenterne ikke kunne anbringes solidt nok her, hvor der er flydesand i grunden.

Folketal: 1850: 974; 1901: 1014; 1921: 1148; 1950: 1022.
Altergæster: 1922: 350; 1934: 300; 1942: 300; 1953: 351.
Menighedsraad: 1922: 1 IM, 2 gr, 3 u p; 1934: og flg: 7 sognekirkelige; 1953: 1 IM, 2 soc, 4 u p.
Kommunevalg: 1943: Soc 106 (2), venstre 270 (5); 1954: Soc 146 (2), venstre 232 (4), u p 57 (1).

Sognepræst

Indt: 1057: a) 51 rug, 93 byg, 61 havre, b) 25 rdl, 3 byg, c) naturalier, d) 300 rdl, e) 30 td l, smukt beliggende egebindingsværkspgd, 92 fag. — 1870: regul: 1580 kr, netto 3310 kr. 1913: 3 kl; 1931: 2. kl. 1946: 3. kl. — Pgd opført 1914 (østre længe er en ualm velbevaret egebindingsværkbygning fra c 1700).

18. 24. juli 1847–7. dec 74 (hjpr Borup 2. nov 39): **Carl Magnus Christian Høgh,** * 3. aug 11 Helnæs. Faderen: Sp i Gamborg, † 56, se der. (Sp her 1811–18). Stud priv 30, c juli 36 (h), † 7. dec 74. ~ 3. febr 38 Anne Lovise Cathrine Bork, * 5. sept 07 Borup, † 23. april 78. Forældre: Sp i Borup, konsistorialraad Ole B, † 46, og Else Høegh. – Søster ~ Sundbye, Sønderholm-F. Hustrus broder: Udby, Fyn. Søster ~ Ascanius, Vejlby, Fyn.

Pastor Høgh synes at have været været en fredsommelig mand. For at undgaa vanskeligheder med den aabenbart noget kantede lærer Schøtt gav han høje karakterer ved eksamen og undlod i flere aar at visitere skolen af frygt for at blive overøst med ukvemsord af læreren i børnenes nærværelse. Da Schøtts undervisning var meget mangelfuld, maatte han antage en hjælpelærer, som viste sig at være dygtig, men med hvem han hurtigt kom paa kant og ville afskedige. Spændingen omkring Schøtt blev efterhaanden saa stærk, at hans forhold blev undersøgt af en provsteret, hvilket resulterede i, at skoledirektionen (25. maj 1857) efter kirkeministeriets anmodning tildelte Schøtt en »fortjent irettesættelse for hans hovmodige og trodsige adfærd saavel imod sognepræsten som imod den over ham (altsaa Schøtt!) nedsatte provsteret.« Desuden idømtes han en pengemulkt paa 10 rdl til skolefonden samt »udsigt til afsættelse ved *første* begrundede klage.«

Skolestriden, som blev gennemført af skolekommissionens læge medlemmer, vel uden begejstring fra den rare Høgh, tog sikkert paa dennes kræfter; et fotografi taget faa aar før hans død viser ham som en mærket mand.

19. 19. april 1875–16. nov 83 (sp Gjesing-N 3. jan 68): **Carl Nicolai Hansen,** * 1. dec 18 (Wiberg og Elvius opgiver 1819, men baade kirkebog og liber daticus: 1818) Birkerød. Forældre: Skovfoged Laurits H og Dorthea Marie Skovgaard. Stud priv 41, c 48^1 (h_2), hjpr Sct Jørgens-S 19. jan 51, do Bregninge-B 13. maj 54, do Svendborg, Sct Nicolai k, 54, rkp Tikøb-H-H 1. febr 61, afsk 16. nov 83, † 3. juli 84. ~ 16. juli 56 Jensine Dorthea Lange, * 14. nov 26 Bredstrup, † 15. juni 80. Forældre: Propr Jens L og Margrethe Dorthea Bredsdorff, se stamt 14. – Hustrus broder: Rkp Nyborg. Søstre ~ Kragh, Guldbjerg-NS, og Brandt, Ollerup-K.

H huskes som en dygtig præst og en kvik prædikant, der godt kunne sige ubehagelige sandheder. Han havde særdeles god kkg. Han omtales som »nidkær, men paaholdende«.

20. 19. jan 1884–29. aug 01 (hjpr Birkerød 15. okt 78): **E. Otzen,** fl t Keldby, se der.

21. 5. nov 1901–27. maj 13 (sp Snejbjerg-T 7. okt 98): **A. E. C. Ohlmann,** fl t rkp Frihavns k, Kbhvn, se der.

22. 15. okt 1913–27. jan 48 (hjpr Gylling 12): **Christian Anton Larsen Haugaard,** * 27. jan 78 Taarup, Lumby Forældre: Gdjr Anders Larsen H og Karen Kirstine Pedersen. Stud Odense 95, studerede en tid jura, c theol 03^2 (h_1), huslærer, hjpr Odder 15. maj 07, senere hjpr Lyngaa-S, Jyderup-H og Gylling, afsk 27. jan 48. ~ 18. marts 19 Frederikke Marie Otzen, * 13. juni 92 her i Kerte. Faderen: Sp her, senere Keldby, † 07, se der. – Hustrus broder: Jersie-KS. Søster ~ Bugge, Høve frimgh.

Fru H er præstefrue i 11. led, se stamt, s 5.

23. 25. juni 1948 (rkp Vig-NA 11. juli 38): **Knud Aarup,** * 24. dec 01 Græsted. Forældre: Bankdirektør Christian Aa og Alma Fich. Stud Hrlf 19, c 25^2 (h_1). Studieophold i Strasbourg, sekr Dsk KFUM, Paris, 26, kst kkp Vig-NA 30. juni 40, kkp smst 27. aug 31. ~ 4. sept 30 Bodil Andersen, * 22. juni 00 Skødstrup. Forældre: Dyrlæge Hans A. og Kirsten Laursen.

Fmd Odsherred foredragsudvalg 42—48 (Odsherreds sognesamvirke), do »Norden« Aarup-Gelsted afd 53.

Udg 39: Kirken med de seks præstegaarde, 43: En billedskærer forkynder, 51: Mod Frankrigs himmel, de gotiske katedraler i Frankrig.

Officier d'academie 52.

Litt: Jac. Madsen, s 325—26, Carlsen-Skiødt i Fynsk hjemstavn, aarg X 1937, samme i Aandeligt liv i Vestfyn, 1930, s 175, Sagn om kirketaarne i K, Fynsk hjemstavn, I, 188, Medd fra lærer Jens H. Nielsen, K, og pastor K. Aarup.

SKYDEBJERG

(Orte var anneks til 8. april 1930. Filialkirke i Aarup)

Skydebjerg sogn, 1263 ha, er højtliggende og meget bakket (Ornehøj 96 m), jorden af blandet kvalitet, lidt skov. Byerne S, stationsbyen *Aarup* (1153 indb) med amtssygehus fra 1914, mh fra 1898, ungdomshjem fra 1908, talrige butikker m m samt byen Taarup. – Enkelte større gaarde.

(Sagnet har, vel paa grund af sognets navn, gjort denne egn til skueplads for begivenheden, da Palnatoke skød æblet af sønnens hovede).

Det kirkelige liv. Indtil Orte fraskiltes, hørte dette embede til de store og besværlige paa Fyn. Men kun 2 præster er forflyttet herfra siden reformationen, den sidste 1867. 2 af præsterne i 18. aarh kom hertil fra Grønland, *Peder Andersen Welling* (sp her 1751–61), der skrev grønlandsk i kirkebogen, og *Niels Rask* (1761–81), der forligedes saa daarligt med sin hustru, at en mulkt blev stillet ham i udsigt. 1782–94 var den lærde prof *Peter Clod* sp her, han blev senere domprovst i Roskilde. 1794–99 var *Hans Ad. Agerbech,* fader til den kendte præst i Ø Hæsinge, Hans Agerbech, sp her. Derefter var prof Clods broder, *Chr. Clod,* sp her i 54 aar til 1853. Pastor *Balslev* var en fin og trofast natur med god forstaaelse af bonden. Han var en stor Holberg-kender og havde et eget lune. Præget af Balle og Mynster.

Agronomen *Knud Frantzen* aabnede 1868 en *landbrugsskole* i Aarup (det var egentlig den 1865 grundlagte højskole i Kauslunde, der flyttedes hertil), men den maatte lukke allerede 1869.

Aarup er sognets hovedby, og IM's liv har væsentlig samlet sig her. Der har fra ældre tid været forbindelse med Christiansfeld, og lige til omkring 1900 boede emissær *Johansen* i Aarup, hvorfra han virkede. Og endnu en tid efter 1900 levede der gamle folk, som var børn af den gamle fynske vækkelse, og de talte med begejstring om deres læremester, *Kr. Madsen,* Bregnør (pastor H. Hansen nævner en 90-aarig mand og en lidt yngre skrædder, hvis barnlige tro prægede dem, saa præsten glædede sig derved). Omkring 1885 var der lidt IM's røre her i sognet. Det skyldtes særligt en klejnsmed *Steenbergs* ihærdige arbejde. Han rejste senere til Amerika. Blandt dem, der sluttede sig til, var kbmd *P. Petersens* hustru, *Esmine,* der i mange aar var den ledende i IMs arbejde i Aarup. Hun begyndte en børnegudstjeneste og KFUK, ligesom hun ordnede møder med indkaldte præster og indremissionærer som talere. Pastor *Gleerup* stillede sig velvilligt over for hendes arbejde. I begyndelsen holdtes møderne i kbmd *Petersens* ejendom, men der blev snart for lidt plads, hvorefter man flyttede hen i gæstgivergaardens sal. Her blev ogsaa for lidt plads, og man begyndte at arbejde paa at faa bygget et missionshus. Det var en stor festdag, da *Vilhelm Beck* 1898 kunne indvi missonshuset i Aarup. Senere blev der stiftet KFUM, Blaa Kors og 2 DMSkredse, og missionshuset har gn aarene været samlingsstedet for IM. Portør L. Hansen, Aa, var i flere aar leder. I Aa har indremiss *Kr. Nielsen Kristensen* virket.

Der er ogsaa en del grundtvigske i sognet. Pastor *K. Bjerre* var højskolemand og grundtvigsk; han og hans hustru gjorde et stort arbejde, og der var i længere tid en kreds af KS, 98, ledet af skræddermester *Clausen Bruun,* samt en grundtvigsk ungdomsf.

Flertallet er uden partipræg, og der er mange ganske ukirkelige. Bef er velvillig, kkg har været svingende, bedst i Aa.

Ejendommeligt er det, at *lærerne* i Skydebjerg gn 130 aar var i slægt med hinanden paa spindesiden. 1803 blev lærer *Christiansen* ansat her, hans enke giftede sig med eftermanden, *Jørgen Nielsen,* og deres datter, Karen Margrethe, ægtede 1847 sønderjyden *Hans Eiler Nøjesen,* der blev lærer her 1851 og virkede til 1898. Hans datter, Christine, giftede sig med efterfølgeren, *Niels Chr. Pedersen,* der var lærer her til 1933.

1916 oplyses. God kkg, lidt IM, intet særligt. Orte sogn skal foreløbigt betjenes af sp i Ørsted; 1926: Kkg 10 og 12 pct, velvillig bef uden særligt retningspræg, KS (sp), stor foredragsforening i Aarup, gr ungdomsf, lidt IM (forretningsfører K. Rasmussen, Aa), KFUM og K, 1935: Kkg 6 og 8 pct, jævnt gode, IM (portør L. Hansen, Aa), KS, gr ungdomsforening. Stationsbyen er kirkeligt interesseret; 1943: Kkg 5 pct, velvilje, IM (portør L. Hansen, KFUM og K (20); 1950: Alm forhold, IM (portør L. Østermark), KFUM og K, sdsk; 1954: Kkg 3 pct, alm forh, IM (skrædder P. Hansen), idrætsf, centralskole 1954.

Tuberkulosehospital i Aarup (60 patienter), gudstjeneste dér hver 14. dag.

Et lille glimt fra et møde i Aarup. »Solstraalen fortæller fra Aarup«. Saaledes hed et lille mindeskrift, som overkammerherre Oxholm udsendte til alle deltagere i et latinermøde i Aarup. Man mærker, hvor glad han har været særligt for dette møde, hvor saa mange unge latinere kom til afklaring i deres gudsforhold. Det hedder heri: »I skulle bare have set jer selv ankomme til Aarup, saadan en bunke baade høj- og velværdige, høj- og velbaarne, unge, gamle, tykke, tynde, lokker og skaller, men alle glade og alle øjensynlig i en gennemsnitsalder af 18 aar. Man genfinder veteranerne fra Rønde og Ry og finder sig nye venner. Bibelkredsene var mødets kraftcentraler. Latinerne sad og laa omkring paa sengene i realskolens klasseværelser, og i midten sad eller stod han, der skulle række dem drikken fra de levende vandstrømme. Det var, som steg der lovsange op fra bibelens blade. Udflugterne til Frøbjerg Bavnehøj og Wedellsborg var morsomme og uforglemmelige oplevelser. Al den støv, al den hede, al den mismod: »Mon vi dog ikke snart er der? osv.« Som de menneskebørn svedte! Og al den mængde kærnemælk, de kunne sluge! Og som de kunne fotografere hinanden. Selv hovedbedækninger var blevet til fælles ejendom. Studenterhuerne var landede paa latinerhovederne og omvendt. Jeg kom til at elske de fynske alper, pyntede som de var med latinere paa rad over kammen. En forbavsende flora her oppe. Højest oppe blomstrede »plantus chocolatus« og »panis bollatus« i massevis. Vi fik et friskt pust fra Lillebælt, saa de badendes manchetter fløj omkring, og »onklerne« maatte løbe efter dem. Hvor gamle ridder Litle fra Ivernæs eller Hannibal Sehested ville have moret sig, om de havde gaaet sig en tur den dag. Om det saa var en af »velærværdighederne« sprang han buk. Jeg formoder da, det var en af præsterne, skønt jeg intet havde at holde mig til, hverken ornat eller briller. Nej, hvor var det festligt, da hele slotskapellet var fyldt med unge, og sangen steg brusende op imellem de gamle mure, medens den jyske præst bad for den fynske herremand og hans hus, hvis gæster vi var. Hvor

var der meget skæmt om spørgsmaalskassen i skoven omkring den delfiske trebener. Og saa holdt Gud sin broprædiken paa Erholm slot. De unge trak i gaasegang op og randede kanalen. Saa kom alle de unge komtesser og frøkener med fade fulde af meloner og anden herlighed. Der blev en sammenstimlen paa den gamle kinesiske bro, og saa skulle der naturligvis fotograferes: »Se saa lidt venlig ud!« og i det samme brast den gamle skrøbelige, overlæssede bro under vægten af de fremtrængende skarer, og der laa de i den dybe mudrede kanal og plaskede rundt. Ingen ulykke skete! Ingen blev saaret! Men det mindede os alle om, at man ikke kan lide paa menneskeværk, men altid paa Gud, som er mægtig til at bevare. Broen paa Erholm blev den bedste prædiken under hele Aarup-mødet, thi den holdt Gud selv uden menneskers hjælp. Om altergangen i Aarup lyse, venlige kirke om søndagen kun dette. Stille bøn, inderlig bøn, fred i hjerterne, bøjede hoveder, bøjede knæ og over alt dette bøjede vor Herre Jesus sig ned og lyste sin fred. Alle vil vi huske pastor Buschs friluftsmøde paa Erholms slotsterrazze, da han satte os stævne hist oppe paa de hvide bænke. Ja, maatte Aarup-mødet blive et led af Herrens store sejrstog i vort folk.« — (Emil Steenvinkel: Overkammerherre Oxholm, 1931, s 119 f.)

Skydebjerg kirke bestaar af skib, hvor rester af den oprindelige romanske kvaderstenskirke ses mod vest. Koret og en del af nordmuren blev revet ned i 1850'erne, og kirken udvidet mod øst (mursten). Sengotisk taarn med blindingsgavle. Kirken har fladt, pudset loft. Renæssancealtertavle fra c 1625 med nyt maleri (Hyrderne paa marken; Jesus og børnene). Renæssanceprædikestol fra c 1625. Romansk font. Krucifix. Epitafium. Kirken restaureret 1948. 200 sd.

Aarup kirke er indviet 8. nov 1903 paa den tidligere anlagte kirkegaard paa en høj bakkeskraaning vest for byen. Arkitekt: N. P. Jensen. Byggesum: 24.000 kr. Rundbuestil, af røde mursten, bestaar af skib og kor og taarn med spir. Tøndehvælving, dekoreret.

Folketal: 1850: 677 og 1233 (Orte); 1901: 1445 og 1242; 1921: 1554 og 1251: 1950: 1800.
Altergæster: 1922: 300 og 540 (Aarup); 1934: 185 og 395; 1942: 150 og 350; 1953: 72 og 270.
Menighedsraad: 1916: Alle retninger; 1930: 1 IM, 2 gr, 10 u p; 1953: 2 IM, 2 gr, 2 højkirk, 1 soc, 6 u p.
Kommunevalg (Skydebjerg-Orte): 1943: Soc 197 (2), rad 134 (1), kons 200 (2), venstre 392 (5), u p 109 (1); 1954: Soc 326 (3), rad 99 (1), venstre 203 (2), u p 300 (3), Harupl 181 (1).

Sognepræst

Indt 1857: 54 rug, 115 byg, 51 havre, b) 50 rd, c) naturalier, d) 350 rdl, e) 60 td ld. Solid firlænget egebindingsværkspgd. — 1870: Regul 2280 kr, netto 4850 kr. — 1913: 1. kl, 1931: 2. kl, 1946: 3. kl.
Gl pgd fra 1722.

13. 22. nov 1799–4. dec 53 (præst ved Ribe hospital 23. dec 96): **Christian Clod,** * 18. okt 68 Fredericia. Forældre: Provst ved Trinitatis k, Fredericia, Marcus Pedersen C, † 1786, og Mette Elisabeth Valentinsdatter Wichmann. Stud Fredericia 87, c jan 93 (1), † 4. dec 53. ~ 9. juni 97 Bodil Elisabeth Catharine Basballe, * 18. maj 67 Fredericia, † 3. marts 38. Forældre: Ritmester Abraham Rasmussen B af Gamtofte og Karen Thomsen. – Brødre: Domprovst, Roskilde dk (sp her 1782–94), og Krogsbølle. Søstre ~ Kirkebye, Brøndum-VN, og Haahr, Spjellerup-S.

Hjælpepræst hos pastor Clod

1839—50: **H. S. Ipsen,** se Gimming-L.

14. 20. marts 1854–18. juni 67 (sp Hammer-Horsens 30. jan 41): **R. V. Balslev,** fl t Nr Broby, se der.

15. 31. aug 1867–18. nov 81 (sp Nim-U 14. dec 55): **Lauritz Christian Bendz Fog,** * 8. jan 15 Juelsberg, Aunslev. Forældre: Ejer af Risinge Chr. Fred. F og Ane Elisabeth Kirstine Bendz. Stud Nyborg 32, c nov 37 (h), hjpr Rynkeby-R 11. aug 43, do Gudbjerg 45, do Horne 47, rkp Kattrup-Ø-T 19. marts 49, † 18. nov 81. ~ 28. sept 49 Johanne Cecilie Elisabeth Larsen, * 28. sept 21 Kbhvn, † 1. febr 97. Forældre: Urtekræmmer, rodemester Asmus L og Birgitte Helene Eegholm. – Søster ~ Engelsted, Ørum- D. Fætre: Bøgh, Gamtofte, og Tommerup, S Vissing-V.

16. 14. febr 1882–20. dec 1916 (sp Vrove-R 9. juni 75): **Johannes Theodor Gleerup,** * 10. juli 39 Føns. Forældre: Sp i Føns-Ø Matthias G, † 41, og Nicoline Hansen. Stud Odense 58, c 65[1] (1), lærer Hindholm højsk 65, hjpr Paarup 10. jan 68, afsk 20. dec 16, † 20. aug 20. ~ 18. maj 70 sin kusine Sophie Amalie Gleerup, * 22. febr 47 Holstebro, † 14. febr 19. Forældre: Jstrd, distriktslæge Mouritz G og Marie Sophie Schmidt. – Broder: Udby, Fyn.

Udg 75: Afskedsprædiken i Paarup.

Pastor Gleerup, der i de sidste aar var svag, var en stilfærdig mand af gammel kultur og gudsfrygt De 3 aar paa Hindholm højskole huskede han med glæde og han fik inspiration derfra. Han var af den gamle skole. Kkg svigtede noget tilsidst Han stod velvilligt over for de aandelige rørelser, selv om han nærmest var uden partipræg.

Hjælpepræst hos pastor Gleerup

1901—06: **J. F. L. Wittrup,** se Ørsted, Fyn.
1906—14: **H. Hansen,** se Thise.

17. 29. marts 1918–9. dec 29 (sp Pedersborg-K 26. sept 99–30. jan 09, højskoleforstander Kerteminde 13): **Gravers Kristian Jacobsen Kokholm Bjerre,** * 3. dec 59 Sdr Kokholm, Tørring. Forældre: Gjdr og kbmd Jacob Pedersen B og Ane Christensen. Stud Sorø 80, c 87[1] (h_1), hjpr Marvede-H 26. april 87–31. okt 88, ejer og forstander Sorø højskole 88–00, tillige frimenighedspræst i Høve 95–98, afsk 9. dec 29, † 14. juni 37. ~ 8. aug 93 Karen Marie Elisabeth Møller, * 1. juni 74 Undløse. Forældre: Forpagter Andreas Birch M og Karen Marie Jensen. – Broder: Kultusminister, provst B, Ø-V Hassing.

Folketingsmd Nykøb F 03—06, kongevalgt landstingsmd 20.—28. sept 07, red Dsk folketidende 09, tillige lærer Kærehave husmandsskole 12, BM hovedbest f Danm afholdsf 89—01, BM Dsk fredsforening 99—05, fmd Odense amts værgeraadsf 26—30, Var 03 medl af det interparlamentariske raad.

Udg 06: Mellem himmel og jord, 4 foredrag, 19: Saadan kan verden blive, om samfundets naturlove, Medudg 93: Haandbog i dsk litteratur f folkehøjsk. Skrev fra 91 søndagstanker til 22 blade, medarb Sorø amtstidende, skrev talrige artikler og opbyggelige stykker, holdt flere tusinde foredrag i foredrags-, afholds- og andre foreninger.

Udg 1910 som manuskript akterne i sagen, der førte til afskedigelsen 1909.

I Sorø havde der siden 1883 været et højskolearbejde i gang i lejede lokaler, men det gik kun smaat og under en del modstand. Saa bad man K Bjerre træde til. Fru Jutta Bojsen Møller, der boede sammen med sin mand i nærheden, blev husmoder. Og nu blev der en jævn, stille vækst. B følte sig dog draget mod præstegerningen. Hele sit liv stod han med sit hjerte baade i højskolens og kirkens tjeneste. Han var en søgt foredragsholder og rejste over hele landet. Hans brede, folkelige form og

alsidige viden gjorde ham velskikket dertil. Han oplevede megen modgang. I en lille bog gav han akterne og omtalen af de mærkelige og tragiske omstændigheder ved nedlæggelsen af embedet 1909, og rigsdagsmandat. Men han rejste sig igen og fik en god højskole- og præstegerning. Han bevarede sin tro og sit lyse syn. Hans ven fra 1879, red *Hans Jensen,* Slagelse, skrev en smuk mindeartikel om ham i Sorø amtstidende og mindede om hans trofaste sind i lyse og mørke tider. »Rigest udfoldede hans evner sig i præstegerningen.« Højskolebladet omtalte ham kun ganske kort ved hans død. Han var en af de talere, man gerne lyttede til, levende, inspirerende og kundskabsrig, vel forankret i grundtvigsk livssyn. Hans »Søndagstanker« var folkeligt-kristelige, blev meget læst, og i mange skuffer har man kunnet finde udklip af dem. Jævne læsere fandt trøst og opmuntring deri. I dansk historie, især litteraturhistorie, var han særligt hjemme.

Litt: Slægten Bjerre fra Sir, Soransk tidsskr, V 2, 200, Højskolebladet, 1937, s 399, Soranerbl, aarg 22, s 52—53, Sorø amtstidende 15. juni 37.

18. 6. sept 1930 (hjpr Kærum 30): **Peter Petersen,** * 10. febr 01 Kegnæs. Forældre: Kbmd Jørgen P og Marie Cathrine Margrethe Hangen. Stud priv 22, c 28^2 (h_1), hjpr Hellevad-E 17. maj 29. ~ 3. april 31 Elfriede Christine Jensen, * 3. juli 09 Øst Jeypoore, Indien. Faderen: Sp Notmark se der (senere igen missionær i Indien).

Fmd Plejehjemsf i Odense amt 44.

Litt: Jac. Madsen, s 333—34, Aarb f Dsk kulturhist, 1898, side 186 f, Carlsen-Skiødt: Aandeligt liv i Vestfyn, 1930, s 159, H. Zangenberg og H. Spliid: Gl dsk pgd, 1932, s 83, Hist aarb f Odense og Assens amter, VI, 1933, s 70 f, Fynsk hjemstavn, I—III, s 16 (spøgeri i pgd), IV, s 64 (genfærdet i S pgd).

ØRSTED—ORTE

(Orte, der tidligere var anneks til Skydebjerg, lagdes 8. april 1930 som anneks til Ørsted, fra 1916 var Orte midlertidigt betjent af sp i Ørsted)

Ørsted sogn, 1910 ha, er højtliggende og bakket (Brentebjerg 110 m), leret og grusblandet jord. En del skov. Naturskønt. Byerne: Ø med fh, Højbjerg, Nyrup, Grimsbjerg. Hg Krengerup.

Orte sogn, 2128 ha, er højtliggende og meget bakket, Fyns højeste punkt, Frøbjerg Bavnehøj (117 m) i sognet; en del skov. Byerne: O, Frøbjerg med fh, Hestbjerg Ladegaard.

Paa Frøbjerg Bavnehøj en 14 ha stor mindeplads, anlagt 1912. 29. aug 1954 indviedes her i overværelse af kongeparret en mindelund for besættelsestidens ofre i Fyns stift (326 faldne). Monumentet ved arkitekt H. G. Skovgaard og billedhugger Gottfred Eichhoff.

Det kirkelige liv. Svenskerne huserede frygteligt her 1658. Præsten *Hans Jørgensen* blev hængt op ved hovedhaarene under loftsbjælken, og en del af hans graa haar, som blev rykket af, blev hængende paa stedet (W. III, 682). 1733–68 var *Henrik M. Monrad* sp her; han var ivrig pietist og udgav en bog 1749: »Salve i Gilead eller Guds børns kors og trøst« (se side 250). Der var maaske lidt pietistisk røre i sognet, men kilderne tier derom. I mange aar prægedes kirkelivet af konsistorialraad *Jens Arreboe Hviid,* der var sp her i 59 aar, fra 1788 til 1847, og blev 87 aar gl. Han var »ikke meget begavet, men agtet og afholdt, var præstestandens senior; blev paa een nat næsten ganske blind« (BDG, I, 213).

Pastor *Lassen* var grundtvigsk, og han vakte lidt røre. Det mest kendte navn i Ørsteds præstehistorie er *Chr. Richardt.* Hans gerning skal omtales nærmere. Hans børn omtalte Ørsted pgd som »deres barndoms paradis«. Paa den tid vedligeholdtes endnu gammel sæd og skik. I pgd var der stort folkehold; der blev brygget, bagt og slagtet. I den dejlige have stod den store pil, som Chr. R skrev sit smukke digt, »Mit piletræ«, om. Der var fiskedamme, anlagt af formanden, den løjerlige, men saare praktiske *Dreyer.* Folk sagde om Dreyer, at han »kunne gøre alle ting undtagen lige at prædike«. Han var en vældig lystfisker og drog milevidt omkring til fiskepladser, siddende med sine venner i en baad, anbragt paa en vogn. Han havde ogsaa efterladt sig nogle smaa, morsomme lysthuse med besynderlige, kulørte ruder. Chr. Richardt gik (skønt københavner) med sit digtersind, sin fine, stilfærdige kultur og sunde livsglæde, fuldt op i præstegaardslivet her. Hver dag spillede han paa klaveret af musikkens største mestre for familie og venner – som oftest indledede han med nogle forklaringer før hvert musikstykke. Han spillede som en kunstner, der lagde sit stof tilrette, og undertiden sang han dertil med sin lille, tynde stemme. Børnene fra omegnens fornemme hjem, især fra Erholm og Brahesborg, kom her ofte, og mange af C. R's digte for børn stammer fra denne tid (f eks det gribende digt: »En faders fortælling«). Da en skolebestyrerinde i Odense bad C. R om at skrive et lille vers til at staa foran i en Danmarksgeografi, begyndte han sit store digt »Vort land« (udk 1889). Præstegerningen, der »nødvendigvis maa hakke en mands arbejdstid i smaastykker«, optog ham meget. Han kom dertil som en ydmyget (men ikke bitter mand) efter skuffelsen som højskoleforstander i Tune; han var meget samvittighedsfuld i sin gerning her. Men kontorius (»folkekirkens organisme under skytshelgenerne Sct Contorius og Sct Cirkularius' voksende indflydelse«) var ham dybt imod, og provst *Tobiesen* fortæller om de kvaler, den samvittighedsfulde Richardt havde med at udregne kapitelstaksterne retfærdigt. Skulle han *sælge* korn, blev kornet af købmanden opfattet som en næsten usælgelig vare. Skulle han *købe* korn, kunne det næppe opvejes med guld! Provst Tobiesen skriver (J. Kj. Carlsen: Chr. R, s 142): »Det er ganske vist, at Chr. R's digtergerning var efter vore forhold stor og indgribende, men hans præstegerning var stille og yd-

myg. Han var præst af hjertet, men selvfølgelig fastholdt han, at han, af hensyn til sin præstegerning, ikke havde ret til at forsømme den ham, som han udtrykte det, »af Gud givne digtergave, den være nu stor eller lille«. Dette dobbelte forhold voldte ham megen kamp, men det gav hans venner anledning til at foreholde ham, at han jo netop gennem sin digtergerning ogsaa udøvede præstegerning. Hans karakter var klar og usammensat, men det samme kunne ikke siges om hans personlige udvikling. »Gennem kamp og vaande var han ført til en tilegnelse af kristendommens sandhed, som netop var af udpræget personlig art.« (Provst Tobiesens udtalelser fremkom som en slags kommentar til Georg Brandes' paastand om, at C. R »kun tvungen af økonomiske omstændigheder gik ind i præstestillingen«.) Det hændte et par gange, naar C. R blev taget til alters af provst Tobiesen, at han forlangte at skrifte først. »Han kunne sidde i sofaen og græde som et barn, saa overvunden af anger var han.« Saa vidende og forstaaende var Tobiesen, at han mente det rigtigt at afværge disse skriftemaal... To konfirmander saa ham engang gaa op og ned i Ørsted pgds haves nøddeallé, standsede og sagde til dem: »Ja, I ser op til mig, og I tror jeg er saadan en god mand, men I maa vide, at jeg har været et forfærdeligt menneske...« Men Gud var med ham, saa »Stav der blev af sivet; *Han* gav min villen livet«. Provst Tobiesen ansaa ham for at være »et af de ydmygste mennesker, jeg har kendt«. Han lod aldrig skinne igennem, at han var »mere end almindelig landsbypræst«. Derfor satte hans embedsbrødre ham ogsaa højt.

Ved Baag herreds konvents møder paa Aubecks hotel i Assens var han en af dem, der i det stille betød meget. Han var ikke uden humor. Da hotelværten, som ofte overværede konventerne, fordi de interesserede ham, engang begejstret havde hørt en præst tale imod tyskerne og imod alle germanismer og foreslaaet, at man i dansk skulle afskaffe den tyske forstavelse be-, rejste C. R sig og sagde tørt: »Jeg ved, at vor vært er glad for at høre paa os, men jeg gad se hans ansigt, hvis vi afskaffede at betale og nøjes med at tale.« — En anden konventsdeltager fortæller om hans spydigt-talende udseende under en selvglad præsts udviklinger om »de 7 sygebesøg, han samme dag havde aflagt.«

Han havde et fint blik for det naturlige og ægte; derfor var han en fortrinlig sjælesørger, og han var meget rundhaandet til at give, hvor han fandt nød. Han *levede* sin kristendom. Men han kunne ogsaa blive vred. Han kunne i Ørsted give en konfirmand en lussing, da han under overhøringen saa, at konfirmanderne lod salmebogen gaa opslaaet fra den ene til den anden. Han kunne være indesluttet og morgentavs, men han kunne ogsaa være sprudlende vittig, lave ordspil og løjer, saa gæsterne vred sig af latter. Hans hustru (f Hammerich) var med sit lyse, energiske sind en enestaaende god og praktisk hjælp for ham, hun værnede om hans arbejdsfred, kæk og aaben, og var hans fine kritiker. I flere aar led C. R af svimmelhed, saa han ikke uden ængstelse kunne forrette sin tjeneste, og flere gange var han i Norge eller Schwiez for sit helbred, bl a 1884, hvorfra hans smukke rejsebrev til hustruen stammer. Medens han var i Ørsted udgav han 1878 det berømte drama: »*Drot og marsk*«, hvortil hans ven, *P. Heise*, satte musik, 78: »Halvhundrede digte«, 79: »Billedtekster«, 80: »Kantater og digte«, 84: »Vaar og høst«; en prædiken er trykt i Kristelig kalender for 1876 (1877), og fra disse aar stammer ogsaa hans gendigtning af Lenaus: Savonarola (1876). Se iøvrigt under Vemmetofte.

Fra ældre tid var der nogle faa troende familier, vist i tilknytning til Brødremenigheden. C. R var deres gode ven. Senere har der undertiden været IMs møder, som regel i samarbejde med sognepræsten, men der er kun ganske faa IM. Gdjr *Jens Graversen* har ledet en sdsk og en lille KFUM i Ørsted. Pastoratet er som helhed uden kirkeligt særpræg; der er rolige forhold, ingen større vækkelser eller kirkelige begivenheder. Præsterne har været uden særligt retningspræg. Pastor *Wittrup* skabte respekt om kirken ved sin virksomhed her gn et slægtled. Pastor *Lund* var nært knyttet til Brødremenigheden og arbejdede paa IMs linie.

1926 oplyses: Kkg 8 pct, intet særpræg, lille KFUK. 1935: Intet særpræg, KS (mejeribest Hansen, Ø), ungdomsf i O, enkelte IM, smaa KFUM og K. 1943: Kkg 5 pct, rolige forhold, som almindeligt paa Vestfyn, enkelte trofaste kkg, mange ukirkelige, ungdomsf, KS, velbesøgte ungdoms- og kvindemøder i pgd, lidt IM (20, gdjr J. Graversen), 1950: Kkg 5,5 og 5 pct, megen velvilje, smaa trofaste kredse af kkg, væsentlig grundtvigsk eller u p, mange ukirkelige, KS (15, mejeribest Hansen, Ø), smaa IMsmf (gdjr Kr. Graversen, Ø, fabrikant N. C. Sjøgaard, O), smaa KFUM og K, sdsk, 8 Jehovas vidner. 1954: Kkg 5 pct, rolige forhold, smaa IMsmf, flere gr eller u p, mange ukirkelige.

Ø sogn er velstillet, O sogn har mange fattige; spredt bebyggelse. – Sp læser med konfirmander i O.

Ørsted kirke (Sct Jørgen). Skib og kor er romanske af kamp, sengotiske hvælvinger, taarnet er af munkesten med blindingsgavle i nord-syd, taarnrummet af kapel med fladt loft (for den Rantzauske familie, 11 kister). Vaabenhus mod syd. Smuk renæssancealtertavle fra c 1625 med maleri af Th. Wegener (Bjergprædikenen), renæssanceprædikestol fra 1598, romansk granitfont, stort sengotisk krucifix, smuk præste- og degnestol, epitafium og ligsten. Ved skibets syddør en runesten fra 1160 (med Samson og løven). 150 sd.

Jac. Madsens visitatsbog, s 356, Mackeprang: Døbefonte, s 110, 118, 134.

Orte kirke (Sct Nicolaus). Ældst er taarnet, fra sidst i middelalderen, af munkesten, skibet er ombygget 1848—51 af mursten paa granitsokkel. Middelalderlig altertavle, sammensat af 2 gotiske alterskabe (øverst Sct Anna, jomfru Maria og barnet — nederst: Jesus paa korset med apostle). Krucifix fra c 1200. Gl katolsk bispefigur. Renæssanceprædikestol fra 1625. Romansk granitfont. Skibet har tøndehvælving. 225 sd.

Folketal: 1850: 515; 1901: 734: 1921: 769; 1950: 765 og 1175.

Altergæster: 1922: 360; 1934: 250 og 277; 1942: 256 og 228; 1950: 217 og 241.

Menighedsraad: 1922: U p; 1934: 2 IM, 11 u p; 1953: 2 IM, 2 soc, 9 u p.

Kommunevalg (Ørsted alene): 1950: Soc 73 (1), rad 92 (2), venstre 227 (4).

Orte sogn hører kommunalt til Skydebjerg.

Sognepræst

Indt: 1857: a) 55 rug, 117 byg, 79 havre, b) 62 rdl, c) 192 kd mælk, 64 sn æg, d) 300 rdl, e) 86 td l og 20 td l skov. Smukt beliggende, stærk egebindingsværkspgd. — 1870: regul: 2580 kr, netto: 6586 kr. 1913: 3. kl. 1931: 1. kl. 1946: 2. kl. — Pgd opført 1889. Mindesten for Chr. Richardt.

14. 15. dec 1847–7. juni 76 (sp Nors-T 12. maj 41): **Jørgen Gantzel Blicher Dreyer,** * 6. nov 00 Assens. Forældre: Kbmd Jørgen Chr. D og Caroline Dorthea Møller. Stud Rosk 19, c nov 24 (h), hjpr Sønderby 2. juni 28, sp Gøl 5. nov 30, sp Torslev-S 15. aug 34, † 7. juni 76. ~ 26. maj 31 Henriette Sophie Tilemann, * 13. jan 09 Viborg, † 17. dec 76. Forældre: Amtsprovst Johan Nicolai T, † 28, Assens-K, og Edle Margrethe Høst. – Hustrus broder: Egtved. (Se foran).

Skrev i Halds Tidsskr f Landøkonomi: Erfaringer fra mit landliv i Ø Han herred og om denne egns landbrug. Skrev 46 i Alm dsk Landbotidende om vore dyrearter og om folkelivet i Thy. Skrev sørgedigt om sin svigerfader i Fyns stifts avis 1828.

ES I, 392.

Hjælpepræst hos pastor Dreyer

1868—76: **S. C. C. Lassen,** se Asperup-R.

15. 16. okt 1876–11. aug 86 (kkp Store Heddinge 2. sept 72): **E. Chr. Richardt,** fl t Vemmetofte, se der.

16. 20. okt 1886–4. dec 1905 (sp Søllested-V 29. nov 81): **Vilhelm Truels Petersen Hagens,** * 10. juni 33 Horsens. Forældre: Overlæge i hæren Thiel Jacob Petersen og Dorthea Cathrine Christine Knoph. Stud Mtrp 52, stud polyt 52–54, c theol 60[1] (l), navneforandring til Hagens 87, lærer Søetatens drengeskole 62, overlærer smst 67–68, sp Naur-S 11. juli 73, afsk 4. dec 05, † 7. jan 18. ~ 29. juli 64 Harriet Charlotte Hagen, * 18. juni 33 Kbhvn, † 16. dec 20. Forældre: Grosserer, senere propr Peter Munck H og Charlotte Fred. Søbøtker.

Skrev nogle eventyr i Nordisk maanedsskr, 1876. (»Min ven, skoven«, »Makrellen«). — Underskrev Askov-adressen.

Pastor H var en flittig mand, en dygtig prædikant, statelig af udseende (han medbragte gerne paa besøg sin lange pibe og sin tobakspung, røg nødigt cigarer), en hyggelig og elskværdig mand.

17. 20. marts 1906–17. jan 37 (hjpr Skydebjerg-O 21. sept 01): **Jens Frederik Ludvig Wittrup,** * 23. marts 71 Assens. Forældre: Skoleinspektør der Carl Frederik Vilhelm W og Marie Fred. Rønning. Stud priv 91, c 98[2] (h_2), uord medhj Harring-S og Lemvig, † 17. jan 37. ~ 20. nov 03 Fanny Marie Larsen, * 25. okt 79 Odense. Forældre: Instrumentmager Vilhelm L og Kristine Dinsen. – Farbroder: Nr Søby-H. Farfaders broder: Vejle-H.

Fmd hjælpekasse, værgeraad og sygeplejef i Ørsted.

Pastor W havde sin egentlige præstegerning her paa egnen gn 36 aar. Der var over hans skikkelse noget ærværdigt, noget som kastede højtid over gudstjenesten. Faa præster messede saa smukt som han. Han kom hurtigt i god kontakt med bef. Hans færd var jævn og usnobbet. Han gjorde et betydeligt arbejde for ungdommen (en af hans konfirmander mindedes ham særlig smukt – Fyns tidende 28. jan 37), og han tog livligt del i sognets anliggender. Ejendommeligt nok fik han Orte, det sogn han havde som anneks i sine unge aar, som anneks i sine sidste aar. I Fyns tidende minder en af beboerne der (sprøjtekonsulent N. P. E. Pedersen) om W's evner som taler og oplæser ved de gamles julefester og sommersammenkomster, om hans sjældne evne til at trøste og gøre glad. Han var en meget omhyggelig mand med sine prædikenforberedelser og prædikede i et formfuldt sprog. Han døde efter en operation paa Middelfart sygehus. (Nekrologer i Fyns tidende, Assens avis m m.)

18. 22. maj 1937–24. maj 45 (sp Sdr Næraa 21. maj 30): **Jacob Hansen Lund,** * 19. aug 92 Tirslund. Forældre: Gdjr Christian Jacobsen L og Martha Marie Lund. Missionseksamen fra Brødremenighedens skole, Niesky Herrnhut, 14, rejsesekr for Brødremenigheden 14, præst og lærer i Christiansfeld 19, studerede en tid ved Kbhvns univ, tillægsprøve ved Kbhvns univ 25, rkp Nykøbing-L-E 8. juni 25, † 24. maj 45. ~ 14. dec 18 Ellen Enemark, * 1. juni 94 Terp, Øster Linnet. Forældre: Gdjr Jens Asmussen E og Jensine Lund

Pastor Lund var sønderjyde, og det prægede ham. I de unge aar kom han til landbruget, men kunne ikke tilfredsstilles derved. Tidlig vaktes han til personlig kristentro og følte kald til at drage ud som missionær. Han kom i forbindelse med Brødremenigheden i Christiansfeld og fik sin uddannelsen paa Brødremenighedens missionsskole i Niesky i aarene 1910–14. I disse aar havde han en svær sygdomsperiode med operation for mellemørebetændelse, og efter endt uddannelse maatte han se den kendsgerning i øjnene, at han af helbredsgrunde ikke kunne udsendes til missionsmarken i Afrika.

Fra 1914 til 1919 virkede Jacob L i Brødremenighedens tjeneste som diasporaarbejder (rejseprædikant) med Nordslesvig som virkeomraade og fra 1919 til 1924 som dansk præst i Christiansfeld. Det sidste aar var han enepræst og prædikede da paa begge sprog. I disse aar var Jacob Lund tillige religionslærer ved Christiansfeld realskole.

Da Brødremenigheden endnu havde hældning til tyskheden, søgte pastor Lund efter et aars studium ved Kbhvns univ over i folkekirken, hvor han fik en række rige arbejdsaar.

I de sidste aar maatte pastor Lund kæmpe med et vaklende helbred, og en tid maatte han holde hjælpepræst. Ogsaa den tyske besættelse sled haardt paa sindet, og glæden over befrielsen var overvældende. Den 24. maj 1945, kort efter at han havde set en søn vende hjem fra tysk koncentrationslejr, slog kræfterne ikke mere til. En hjertelammelse gjorde brat ende paa et virksomt liv.

Pastor Lund var som sønderjyde dansk i sind, en nidkær præst, en vennesæl mand og en benaadet forkynder. Fyns tidende skrev ved hans død, at han var »en markant personlighed inden for den fynske gejstlighed«. Han havde ikke gaaet den sædvanlige vej til en dansk prædikestol, men om hans adkomst til den kunne der ikke være tvivl.

I det ydre var pastor Lund en prælattype, men i hele sin færd jævn og ligetil. Han var et redeligt og pligtopfyldende menneske, en meget dygtig og veltalende prædikant, der gerne

ville samle alle retninger. »Han sled sig faktisk op i det store pastorat. Pietistisk præget, som han var, fandt han særligt sine venner i IM, som satte stor pris paa ham, hvorimod han maaske havde lidt vanskeligere ved at komme i forbindelse med andre kredse i sognene.« (VS).

Hjælpepræst hos pastor Lund 1942—43: P. Christensen, se Staby.

19. 15. okt 1945–17. sept 54 (sp Lunde 23. nov 36): **Viggo Pedersen Sannerum,** * 5. marts 05 Sanderum. Forældre: Sognefoged og propr Hans Pedersen og Karen Mouritzen. Boghandlermedhj 21–27. Stud Akad kursus 30, c 36^2 (h_1), navneforandring til Sannerum 1947, afsk 17. sept 54. ~ 12. dec 36 Jenny Rigmor Nielsen, * 13. okt 00 Roskilde. Forældre: Slotsgartner Niels Peter N og Astrid Margrethe Jensen. – Mormoders søster ~ med Kr. Kold.

Religionslærer Aarup realskole 47—48, sogneraadsmedlem i Ø 50, tillige kommunesekretær.

20. 16. febr 1955 (fast hjpr Hjørring 26. febr 51): **Niels Adam Sven Kolte,** * 10. jan 14 Odense. Forældre: Civilingeniør Johannes Martin K og Laura Johanne Kathrine Poulsen. Stud Schneekl sk 34, stud mag, forskellig praktisk virksomhed, c theol 49^2 (l-99), hjpr Hjørring 12. dec 49. ~ 28. aug 39 Martha Tourlin Jensen, * 25. marts 18 Turø. Forældre: Skibsfører Martin J og Laura Jensen.

Litt: Jac. Madsen, s 330—31, 334—35, Carlsen-Skiødt: Aandeligt liv i Vestfyn, 1930, s 62, 160, J. Kj. Carlsen: Chr. Richardt, 1928, s 33 f, 91 f, 136 f, Hist aarb f Od og Assens amter, VIII, 1931, s 177, IX, 1936, s 175, Fynsk hjemstavn, IV, s 65 f (Chr. Richardt og Fyn).

SØLLESTED—VEDTOFTE

Søllested sogn, 1147 ha, højtliggende og bakket, frugtbart og skovrigt, en del mose. Byerne S med fh fra 1888, Bukkerup.

Vedtofte sogn, 942 ha, som hovedsognet. Byerne V, Mellemballe, Uglebjerg, en del af Hesle (resten i Turup sogn). Hg Brahesholm.

Præstehistorien her viser, at præsterne ikke altid har haft det saa let. Den første evangeliske præst, *Jens Michelsøn,* skal være blevet dræbt ved, at et træ faldt ned over ham. Da bønderne klagede over, at præsten *Laur Gorm* (sp her 1565–1626) (iflg Treschow skal han være død 1589 efter at have været præst her i 63 aar) altid holdt sidsttjeneste i Vedtofte, svarede biskoppen: »Er de lige brødre, skal de lige kaal søbe.« – *Chr. L. Fuglevig* (sp her 1652–85) var rig og skænkede alterkalken til S kirke. – *Hans Faber* (1705–24) havde »en lang og fortrædelig proces« med kirkepatronen om tienden. Mag *Morten Caspar Wolfsburg* (1724–29) var lærd. Som barn skulle han overhøres af biskop Thomas Kingo, men »da han begyndte at tale græsk, æolisk og andre dialekter, skal hans lærde fader, der da var præst i Fjelsted-H, have sagt: »Simpliciter mi fili, ut intelligat episcopus!« Han var »dog ikke saa rar, som han var lærd; hos ham var store, ja de største naturens gaver, men som ved liderlighed kvaltes i ham«. Paa sit yderste begærede han at blive begravet i kirkeporten for, at »alle kunne træde paa ham«. Hans kone bragte ham gode midler, men han efterlod hende i armod. Han havde tidligere været præst paa Avernakø, hvorfra han rømmede 1717 uden varsel, men han fik senere kongens tilgivelse for den ulovlige bortrejse. I Søllested indviklede han sig i en vidtløftig strid med professor Trellund om forstaaelsen af 2. Kor 5, 19. – 1729–84 var fader og søn, *Plesner,* sp her (den ældre Plesner var gift med en datter af Hans Faber, som tidligere havde været sp her). Pastor *C. F. Rieffestahl* (1791–1837) var rationalist, og det prægede paa flere maader sognet. Pastor *Seidelin* var skilt fra sin første hustru og gift igen, og pastor *Fjord,* der var her i saa mange aar, var en mærkelig skikkelse, som mødte adskillige vanskeligheder her. Forgæves søgte han bort, og hans sidste tid var tragisk.

Det kirkelige liv har været »meget afdæmpet«. *Carlsen-Skiødt* betegner den aandelige jordbund som »meget vanskelig«. Omkr 1875 boede der en gdjr *Peder Madsen* i S, han og hans kone blev kaldt »hellige«; de indkaldte engang imellem indremissionærer til møder i deres hjem, og dette arbejde blev fortsat af sognefoged *Hans Esbjerg.* En gr ungdomsforening. Mange ligegyldige. Men der har ogsaa gn aarene været en lille, trofast kreds af kirkegængere. Førstelærer *Meldgaard,* S, er en af egnens grundtvigske lærere og bl a virksom for Køng højskole.

1926 oplyses: Ringe kirkegang, intet særligt. 1935: Kkg 6 og 7 pct, vanskelige forhold. 1947: 4–5 pct, lille trofast kirkekreds, mange ligegyldige. 1950: Kkg 5–6 pct, gr ungdomsf (100), børnegudstj, rolige forhold. 1954: Kkg 3,9 og 4,2 pct. Trofast kreds af kkg. Gr ungdomsf (100).

Søllested kirke. Skib og størstedelen af koret er romansk af kamp. Senere er koret forlænget mod øst af munkesten, hvælvinger, ingen korbue. Sengotisk taarn af munkesten med blindingskamgavle i nord-syd. Vaabenhus mod syd. Ny altertavle (Gethsemane), alterkalk fra 1676. Smuk renæssanceprædikestol fra c 1575. Smuk romansk granitfont. 110 sd.

Mackeprang: Døbefonte, s 132.

Vedtofte kirke. Skib og kor er romanske af kamp. Sengotiske hvælvinger. Senmiddelalderligt taarn af munkesten med pinakelprydede blindingskamgavle i nord-syd. Vaabenhus mod syd, senmiddelalderligt. Ny altertavle (Emmaus). Renæssanceprædikestol fra c 1625. Smuk romansk granitfont. Klokke fra c 1425. Flere ligsten. Over kirkedøren en trætavle med et vers, maaske af Ambrosius Stub, som opholdt sig paa Brahesholm. 150 sd.

Mackeprang: Døbefonte, s 132, Uldall: Kirkeklokker, s 165, D Atl, VI, 653.

Folketal: 1850: 384 og 293; 1901: 456 og 384; 1921: 472 og 388; 1950: 435 og 338.
Altergæster: 1922: Ialt c 300; 1938: 148 og 126; 1953: 106 og 52.
Menighedsraad: 1922: 1 IM, 11 u p (gr); 1934: 12 u p; 1953: 2 soc, 10 u p (valg i S).
Kommunevalg: 1943: Soc 130 (2), rad 65 (2), kons 24 (0), venstre 155 (5), u p 22 (0); 1954: Soc 38 (1), rad 114 (3), borgerl 139 (4), upol arbejderl 37 (1).

Sognepræst

Indt: 1857: a) 35 rug, 86 byg, 52 havre, b) 4 rug, 6 byg, 0 havre, 11 rdl, c) 68 sn æg m m, d) 250 rdl, e) 58 td l. Ny toetages pgd. — 1870: regul: 2040 kr., netto: 2964 kr. 1913 flg: 3. kl. — Pgd fra 1856.

15. 22. aug 1837–18. nov 60 (hjpr her 28. juli 36): **Iver Jacob Seidelin,** * 25. aug 10 Dreslette. Faderen: Konsistorialrd, provst S, Dreslette, se der. Stud priv 29, c apr 35 (h) afsk 18. nov 60, † 28. maj 92. ~[1] 47 Henriette Hildebrandt, skilt. ~[2] 12. sept 65 Maria Rooth, * c 1817 Helsingborg, † 26. dec 75 i Stockholm. Forældre: Grosserer, dansk konsul i Helsingborg Carl Henric R og Jeanette Ulrika Hjelm, stamt 79.

16. 31. jan 1861–3. aug 67: **Th. Rohde,** fl t Solbjerg-S, se Finderup.

17. 22. nov 1867–19. juli 81 (sp Hammer-Horsens 26. april 54): **Carl Vilhelm Gjellebøl,** * 5. juni 18 Vust. Faderen: Sp Stenløse-F, † 70, se der. Stud Odense 37, c jan 42 (*l), hjpr Dalum-S 11. aug 43, do Haarby 24. april 45, † 19. juli 81. ~ 6. aug 54 Rebekka Edvardine Dürendal, * 5. april 18 Bamble, Aggershus stift, † 9. sept 81. Forældre: Provst i Bamble Poul D, † 1827, og Catarine Gjellebøl.

Udg 52: Prædikener.

E S I, 552.

18. 29. nov 1881–20. okt 86 (sp Naur-S 11. juli 73): **V. T. Petersen (Hagens),** fl t Ørsted, Fyn, se der.

19. 28. dec 1886–28. febr 1918: **Jesper Jørgen Fjord,** * 15. aug 60 Kbhvn. Forældre: Præsident i det kgl landhusholdningsselskab, forsøgsleder paa Landbohøjskolen, docent Niels Johannes Fjord og Hansine Christine Magdalene Claudevitz. Stud Schneekl sk 84[1] (l), lærer og manuduktør, afsk 28. febr 16, † 8. juli 18 (Suicidium). – Ugift.

Senior i Studenterforeningen 85.

Skrev flere artikler og afhandlinger, i Dagbladet 92 om polemikken ml katolikker og protestanter, i »Fra Bethesda« om præsteløftet, »i Politiken om folkekirken, i Kr dbl om Ifversen-sagen, samt talrige andre artikler om kirkelige og politiske emner. Udg 03: Folkekirkens frihed og Ifversen-sagen, 04: Hvad er den evg luth kirke?, der foranledigede en svarafhandling af H. Matzen i Teol tidsskrift.

Biskop G. Koch omtaler »en overordentlig nervøsitet hos den dygtige student J. J. Fjord«. (H. G. A. Jørgensen: G. Koch, 1930, s 47.)

Pastor F sad inde med stor viden. Han var en særpræget, dybt alvorlig mand, der stod med beundring over for Romerkirkens fasthed og autoritet. Han var ogsaa en ensom mand. En mand med overbevisning. I sin lille bog om Ifversen-sagen søger han at bevise, at fraskiltes vielse er en overtrædelse baade af Guds og menneskers love. I sin bog om folkekirkens frihed fremfører han en harmfyldt klage over, at staten i reformationstiden greb ind og berøvede Romerkirken dens magt over sjælene og tog parti for Luther. Pastor F kunne til tider være utrættelig i sine udfald mod reformationen og især imod Chr. III (»en forbryder, der foretog et statskup og begik edsbrud«). Reformationen var »en række aabenbare kæltringstreger«. Baade professor Henning Matzen (Teol tidsskrift) og pastor A. C. Kaae, Kværdrup (Prf bl) tog skarpt til genmæle mod Fjords »papistiske« syn. H. Ostenfeld svarede, at hvis man ville benytte F's metoder, burde alle førere i gennembrudstiden skildres som lovbrydere og skurke.

20. 1. juli 1918–7. marts 42 (sp Sønderup-S 22. okt 09): **Frithiof Anthon Frølund Høst,** * 25. okt 74 Svaneke. Forældre: Sagfører Niels Peter Nielsen H og Augusta Thomasine Anthon. Stud Rønne 93, c 00[2] (h_2), højskolelærer flere steder, hjpr Holeby-B 2. marts 07, afsk 7. marts 42. ~ 3. juni 10 Elisabeth Birgitte Müller, * 18. juni 83 Vallensgaard, Aaker. Forældre: Propr Johannes Georg M og Anine Kirstine Kofoed. – Datter ~ Fønss-Jørgensen, Ejby-ND.

21. 15. juni 1942–28. nov 45 (hjpr Asserballe 1. maj 40): **V. Gregersen,** fl t Bornholms østre valgmgh, se der.

22. 4. marts 1946 (sp V-Ø Vandet 15. dec 37): **Hans Emil Nicolai Skytte,** * 13. juli 12 Rudkøbing. Forældre: Carl Emil Petersen S og Marie Cecilie Petersen. Stud Esbjerg 30, c 36[2] (h_2). ~ 16. marts 37 Ella Kathrine Marie Andersen, * 25. jan 08 Magleby. Forældre: Boelsmd Frederik A og Ane Margrethe Hansen.

Litt: Jac Madsen, s 310—11. Wibergs præstehist, II. Carlsen-Skiødt: Aandeligt liv i Vestfyn, 1930. Hist aarb f Od og Assens amter, 1934 (Daabskjolen fra S).

KØNG

(med filialkirke i Glamsbjerg)

Køng sogn, 2529 ha, er højtliggende og bakket med flere smukke udsigter, frugtbart og skovrigt. Byerne Køng, Gummerup og stationsbyen *Glamsbjerg* (1151 ind, samt 318 indb i Glamsdalen by), disse 3 byer næsten sammenbygget. Alle slags handlende samt flere fabrikker i Glamsbjerg, bl a smelteostfabrikken Kavli (140 arb). Desuden byerne Højrup og Holte. Hg Søholm.

Digteren **Ambrosius Stub** er f i Gummerup 1705. Mindesten.

Det kirkelige og folkelige liv. Køng var 1687–1727 anneks til Verninge i Odense herred. 1775–1870 var her kun 2 sognepræster, *Ivar Seidelin,* afsk 1820, og *C. Storch,* og 1871–1917 var fader og søn, *Colding,* sp her. Kun een præst er forflyttet herfra siden reformationen, *Pontoppidan Thyssen* (1923).

Køng sogn var for 100 aar siden et ganske almindeligt fynsk landsogn uden særligt præg. Men omkr 1875–85 skete de begivenheder, som ændrede sognets aandelige og materielle struktur. *Jernbanen* (1884) skabte stationsbyen Glamsbjerg, der blev et midtpunkt for et ikke ringe aandeligt og kommercielt-industrielt liv. Folkehøjskolen blev rejst her (1877), og den kom til at betyde meget for egnen, saa at sognet i det store og hele fik grundtvigsk præg, og samtidigt begyndte et nidkært IM-arbejde. (»Det var vaarbrud i al sin friskhed.« Carlsen-Skiødt.) IM fik bygget missionshus, som blev samlingsted for IM.

Folkehøjskolen i Glamsbjerg blev grundlagt af *Niels Kierkegaard* († 1923).

Hans slægt var der krummer i. Hans fader var en fattig husmandssøn fra Rind ved Herning. Han blev postkører og forelskede sig i en datter af sognets rigeste mand, og datteren, Grethe, erklærede at selv om hendes forældre ville forbande hende, ville hun gifte sig med ham. Forældrene svarede, at hun godt kunne gifte sig, men saa ville hjemmet fremtidigt være lukket for dem. De skulle forvises fra sognet, og faderen købte et hedeareal til dem i Haderup sogn, og i det »jordhus« de fik stablet op, blev sønnen, Niels, født. Et par aar efter døde hans moder i barselseng en iskold vinternat. Niels kom til at tjene hos en brav bonde i Hodsager. Det var denne bonde, som, da Niels i skolen blev uretfærdigt beskyldt for at have stjaalet et penalhus (og skønt han trods klø ikke ville tilstaa, at han havde taget det) midt om natten kørte til herredsfogeden i Holstebro og krævede, at den høje embedsmand straks skulle køre med til Hodsager og holde forhør. Herredsfogeden kendte sine folk og tog med, og næste morgen var Niels renset for beskyldningen. Disse barndomsoplevelser kom til at præge Niels, der tog navn efter gaarden i Hodsager, Kirkegaard (og pyntede derpaa ved at tilføje det lille e). Han var en ejendommeligt begavet, meget naiv ung mand, blottet for jydens handelslyst, men ivrig efter at læse. 17 aar gl kom han paa Staby højskole og boede hos pastor **Sørensen** der; her mødte han megen personlig venlighed. Han blev vinterlærer og vandrede rundt i Husby sogn og underviste. Han var opfyldt af en fantastisk trang til at digte, og aaret efter slog han sig ned i Ringkøbing; uden paa døren satte han skiltet: »N. Kierkegaard, digter.« Det gik dog ikke med digteriet, men en velynder skaffede ham 100 rdl fra dronning Caroline Amalie til et ophold paa Emdrupborg højskole. Han fik forbindelse med P. A. Rosenbergs fader, dr Carl **Rosenberg**, som i sit blad, »Dansk ugeblad« optog nogle af K's digte og fortællinger under mærket »En rigtig jyde«, og dr R skrev om K og bad bladets læsere skaffe ham penge til at komme paa seminarium. Der kom saa mange penge, at K et par aar efter kunne forlade Blaagaards seminarium med en pæn karakter. (Den danske stil, om kirkeklokker, skrev han i 24 vers og fik ug, men derefter blev det forordnet, at eksamensstile ikke maattte skrives paa vers.) Han var nu højskolelærer et par aar; han blev forlovet med en smuk ung pige, **Signe Skyum**, og de var enige om, at livet ikke var værd at leve, uden at de fik deres egen højskole. Der var ingen højskoler ledige, men paa Danmarkskortet fandt de, at der ingen højskoler var i Sydvestfyn. De kendte intet til fynboerne, men syntes, at fynboerne nok kunne trænge til en højskole dér,, og de fandt, at **Køng** var det rette sted at begynde. De lejede en stue hos en hjulmand i Køng, Kierkegaard var da 21 aar (1877), Danmarks yngste højskoleleder, i Danmarks mest beskedne højskolelokaler. Han mødte baade ringagt og modstand, men med jysk sejghed kæmpede han for sin idé. Det lød som en ren fabel, da han ytrede ønske om at rejse et højskolebygning, men eventyret blev til virkelighed. Han blev ven med maler **Andersen** i Køng. De tegnede sammen et rids, og opførelsen ville koste 20.000 kr. Niels Kierkegaard ejede ikke een øre, men maleren sagde: »Dem kan du laane af mig; jeg kan vel altid faa dem tilbage.« Det var den største overraskelse K var ude for i sit liv.

Skolen blev bygget i Glamsbjerg, og Køng højskole blev snart en af landets kendte højskoler. Maleren fik sine penge tilbage, og Niels Kierkegaards og hans hustrus stærke personligheder bar skolen, som han ledede til 1919, da han solgte den. Der var da c 70–80 elever paa hvert hold. Skolen samlede mange til sine møder, og de unge elever fik et præg med for livet. De beundrede ham. Han holdt ogsaa en masse foredrag rundt om i landet og skrev en række folkelige smaabøger, der ligesom hans ugeblad, »For hjemmet og ungdommen«, blev læst i mange hjem. Hans søn, præst ved Unitarernes menighed i Kbhvn, *Thorvald Kierkegaard,* som har fortalt den mærkelige saga om denne jyske bondedreng, siger, at han »gik gennem livet med en uslukkelig tro paa det godes sejr«.

Senere er højskolen bl a ledet af *Arthur Petersen* (~ med Helga Bruun, datter af pastor Fr. Bruun, Levring), en sprudlende, levende højskolemand, senere leder af den liberale højskole paa Breidablik; fru Helga Petersen, † 54, var et sjældent menneske med et lyst sind. Hun læste op af Bjørnson og Selma Lagerløf, saa det huskedes, og var sin mands rolige og stærke medhjælper. Senere kom *Olaf Skov* (* 1882), en af den danske højskoles gode og solide mænd, paavirket af Holger Begtrup og Th. Bredsdorff, ikke en flammende taler, men en fin og jævn forkynder med stor kærlighed til hjemstavn og gammel bondekultur. Han var en af de førende, da den smukke hjemstavsgaard i Gummerup blev rejst. Skolen ledes nu af forstander *Arne Winther* (c 35 elever).

Køng højskole førte det grundtvigske liv ind i sognet, og i nær tilknytning til højskolen skabtes den store *friskole,* som senere tillige fik en *efterskole.* Blandt friskolens ledere skal især nævnes forstander *P. J. Skriver* (* 1875 i Ørsted ved Randers, † 1946). Han havde lærereksamen fra Silkeborg og var forstander for Glamsbjerg fri- og efterskole 1904–44. 1909 oprettede han i tilknytning dertil et præliminærkursus. Han var en af de førende grundtvigske lægmænd paa Fyn, formand for KS-kredsen i Køng sogn, formand for Odense amts Gymnastik- og skytteforening, formand for De danske ungdomsforeninger 1928–31 og for De dansk gymnastikforeninger 1929–43. Han var tillige ministeriets tilsynsførende ved de private efterskoler, samt en tid fmd for Assenskredsens radikale venstre.

Der har ogsaa været et ret stærkt *IMs trosliv* i Køng sogn. Omkr 1870 var der meget lidt liv i sognet. Der var vist kun 2 mænd, som blev kaldt »hellige«, gdjr *Niels Petersen,* Hillerup (kaldet »Hillerupmaleren«, fordi han havde været maler), som var en foregangsmand, hvad landbrug angik, samt den ugifte *Hans Smed* i Holte. Han gik rundt i hjemmene og drev mission, men hans fremtræden var noget stødende, og der var ikke megen fremgang. Saa begyndte han at faa indremissionærer hertil, og især *Hans Chr. Beck* og *P. Blomberg* kunne samle mange i gæstgivergaardens sal. Det var i 80'erne disse møder begyndte, nogle møder blev ved præstens velvilje holdt i kirken, og ved et møde her blev gdjr *Hans Jacobsen,* Langbygaard, vakt. Hans hustru var i forvejen omvendt, og deres gaard blev nu midtpunkt i IMs liv her. Der blev holdt møder i massevis, folk ville gerne høre, senere brugte man forsamlingshuset og friskolens sal. Der blev holdt sdsk, samtalemøder og missionsuger, DMSmøder og KFUM og K. Kredsen voksede til omkr 100 medl. Saa skænkede *Hans Jacobsen* en byggegrund til et missionshus, og 30. sept 1909 blev missionshuset indviet ved en stor fest, hvor kammerherre *S. Barner,* pastor *Ingomar Petersen,* Tommerup, og sognepræsten talte. Den stille, ydmyge Hans Jacobsen var i mange aar IMs højt ansete leder. Senere har IM været ledet af skomager *H. P. Jørgensen* († 1952, 80 aar gl). I 30 aar ledede han søndagsskolen, og i hans gæstfri hjem samledes mange. Hans søn, kbmd *Johs. Jør-*

gensen, har ogsaa været en god støtte i IM. En tid holdt IM særlige gudstjenester ved indkaldt præst (i 1930'erne).

Der var i den første tid ret skarpe modsætninger mellem det grundtvigske liv og IM. I pastor *Joh. Coldings* tid skete den store vækst. Der blev bygget ny pgd, kirke og missionshus i Glamsbjerg og friskolen blev oprettet. Pastor *Erik Pontoppidan Thyssen* samlede mange og virkede godt til at bygge bro mellem retningerne. – Skellene mærkes nu mindre end før; hver arbejder for sig, men alle kan mødes i kirken. Sognet er i de senere aar blevet præget af den voksende arbejderbefolkning i og omkr Glamsbjerg. Bef er meget velvillig og aandeligt vaagen.

I Glamsdalen bor billedhuggeren **Kaj Nielsen** (* 1910), der har haft udstillinger paa Køng højskole, hvis forstander, Winther, er meget kunstinteresseret.

1917 oplyses: Meget god kkg, IM og gr, men flertallet u p, i menighedsraadet er de forskellige retninger i godt samarbejde. 1926: Kkg 10 og 5–6 pct, ret skarpe modsætninger, IM (100), KS (150), DdU (213), KFUM og K (26 og 25), sdsk. 1935: Kkg 10 og 5 pct, IM (kbmd J. C. Jensen), KS (100, forst Skriver), DdU m m. 1943: Kkg 10 og 8 pct, forskellen ml retningerne mindre, IM (kbmd Johs. Jørgensen), KFUM (10) og K (20), DdU (125), sdsk, friskole, højskole, YMkredse. 1950: Kkg 10 og 8 pct, gode forhold, hørelyst, menigheds- og ungdomsm, gamlemøder i mh, IM (40–50, gdjr Laur. Hansen, Holte), 2 fh, DdU (130), højskole (30 elever), FDF, sdsk, YMkredse, friskole m m. 1954: Kkg 10 og 8 pct, som i 1950, (IMs fmd: kbmd Johs. Jørgensen), DdU (150), FDF, ny hovedskole 1954 i Glamsbjerg.

Køng kirke. Korets vestfag og skibet er romanske, af kamp. I gotisk tid er koret forlænget mod øst af mursten, østgavlen har blindinger, koret har 2, skibet 3 krydshvælvinger. I sengotisk tid er opført en korsfløj mod nord med kamgavl og 2 krydshvælv. Omtrent samtidigt er taarnet bygget med blindings- og pinakelprydede kamgavle. Vaabenhus mod syd. Spor af kalkmalerier. Udskaaren altertavle fra c 1625 med senere maleri af hyrdernes tilbedelse. Sølvkalk fra 1683. Renæssanceprædikestol fra 1620, rest 1953. Romansk gullandsk kalkstensfont. Gotisk degnestol. Ligsten. 350 sd.

Mackeprang: Døbefonte, s 382 og 413.

Glamsbjerg filialkirke, indv 24. marts 1912, arkitekt N. P. Jensen, byggesum: 35.000 kr, er en korskirke med halvrund korafslutning og taarn med pyramidespir. Opført af røde mursten med glaserede tegl. Det indre overhvælvet. 260 sd.

Folketal: 1850: 1388; 1901: 1957; 1921: 2460; 1950: 2837.
Altergæsterne: 1922: Ialt 1260; 1942: Ialt 825; 1953: 560 og 520.
Menighedsraad: 1922: 3 IM, 9 n gr, 2 u p; 1934: 3 IM, 2 gr, 4 soc, 5 u p; 1953: 3 IM, 7 gr, 3 soc (valg).
Kommunevalg: 1943: Soc 404 (4), rad 191 (1), kons 90 (0), venstre 484 (4); 1954: Soc 413 (3), rad 149 (1), venstre 489 (4), borgerliste i G 174 (1).

Sognepræst

Indt: 1870: regul: 2460 kr, netto: 5090 kr. 1913: 1. kl, 1946: 2. kl. — Pgd opført 1894.

14. 26. juli 1820–21. nov 1870 (hjpr her 9. april 17): Konsistorialraad **Christian Storch,** * 23. marts 80 Balslev. Forældre: Sp i Husby, Fyn, Hannibal S, † 1797, og Ingeborg Pauline Bruun. Stud Odense 99, c april 07 (nc), hjpr Værslev-J 3. juli 16, konsistorialraad 66, † 21. nov 70. ~ 17. nov 30 Karen Mathilde Gøtzsche, * 13. aug 06 Jyderup, † 15. jan 83. Forældre: Sp i Jyderup-H, Hans Philip G, † 29, og Petronelle Christiane Geisler. – Søn: Gierslev. Sønnedt ~ Kragh, Skelskør. Hustrus brødre: Faarevejle, Ærøskøbing, Gierslev, Finderup, Fensmark-R. Søstre ~ Rohmann, Rønninge-R, Bang, Haarby, og Bache, Græsted-M, stamt 39.

Konsistrd Storch var en aristokratisk, kulturpræget type, en præst af den gamle skole. Hans mangeaarige gerning her førte med sig, at han efterhaanden havde døbt, konfirmeret eller viet de fleste i sognet, hvor han var som en fader. Der var højtid over hans gudstjeneste og færden i sognet, naar han spadserede rundt med sit hvide halsbind og værdige fremtræden. Han døde som Danmarks ældste fungerende præst, over 90 aar gl.

Hjælpepræst hos konsistrd Storch 1861—70: C. F. F. Strodtmann, se Aarslev-H.

15. 21. febr 1871–12. juni 86 (sp Kobberup-F-G 4. april 56): Provst **Peter Andreas Colding,** * 17. marts 13 Kbhvn. Forældre: Skibsfører (til Ostindien), senere ejer af Nygaard i Brøndbyøster Andreas Chr. C og Anna Sophie Fønss af Udesundby-O. Stud Aalborg 32, c maj 43 (h), hjpr Højelse-L 8 nov 43, sp Anholt 3. nov 45, provst Fjends herred 11. jan 64, † 12. juni 86. ~ 2. dec 45 Emilie Wilhelmine Fred. Redsted, * 12. aug 19 Kbhvn, † 5. aug 10. Forældre: Oberstløjtnant, udskrivningschef i Aalborg Johan Frederik R og Anne Kirstine Bolette Qvist. – Fætre: Colding, Raklev, Smith, Korup-U, Smith, Skelskør, Fønss, Vejlby, Fyn. Hustrus søster ~ Thestrup, Jungshoved, Thestrup, Kolind-E-S. Broder: Lerup-T.

Provst C var i mange aar sogneraadsfmd. Han var »elsket af sine sognebørn« (Fyens stiftstid 17. juni 86). Han var højkirkelig, men stod meget velvilligt over for det frembrydende liv i sognet.

Provst Colding var en ærlig, mild og myndig mand med et aabent, frejdigt sind, der aldrig gav sig ud for mere, end han var. Han kendte sine grænser, og indenfor dem arbejdede han som den, der er sig bevidst at vide, hvad han vil, og at ville, hvad han ansaa for det rette; hans forkyndelse var jævn og tilforladelig, han var meget afholdt saavel i menighederne som blandt kolleger. Han var en dygtig landmand, der selv drev præstegaardene de steder, han havde embede. I Køng dog kun delvis. Han var saaledes økonomisk situeret, at han og hans hustru kunne udvise udstrakt gæstfrihed i den store, gamle Køng pgd, der altid stod aaben for familie, venner og egnens folk. Deres grave er paa Køng kirkegaard.

16. 15. sept 1886–27. marts 1917 (sp Hvidbjerg-Ø-L 5. nov 77): **Johan Frederik Andreas Colding,** * 10. nov 46 Anholt. Søn af forgængeren. Stud Viborg 67, c 75^2 (h_2), uord medhj N Næraa-B 75, afsk 27. marts 17, r af Dbg 17, † 7. okt 23. ~ 24. maj 78 her med Sophie Emilie Primon, * 15. juni 49 Nyborg, † 10. juli 26. Forældre: Bogholder ved DSB i Aarhus Rudolph Moritz P og Sophie Henriette Schalburg. – Datter ~ Dreiøe, Nykøbing F

Fr. Colding ville oprindelig have været landmand, men studerede teologi efter forældrenes

udtrykkelige ønske. Som sp i de tre udstrakte Vesterhavs-sogne fik han en anspændende og rigt bevæget præstetid. Strandinger var hyppige, redningsstationerne blev først senere oprettet, og store forlis blandt fiskerne kaldte paa menneskelig forstaaelse og evangeliets trøst. Hans hustru var ham en god støtte. Fr. Colding havde smaa tanker om sin formaaen, en ydmyg tjener for evangeliet, udadtil en mand med holdning uden gejstlig præg, i omgængelse en mand af sjælden overbærenhed og taalmodighed. Efter menighedens ønske fulgte han sin far i embedet i Køng. Der var altid folk under hans prædikestol. Foruden den ham fra Thy velkendte IM var der en aandelig bevæget kreds, der samlede sig om højskolen og senere Glamsbjerg friskole. Han havde sine vurderinger, men saa helst paa dem mindre som modsætninger end som medstridere for den ene sandhed. 1912 havde han den glæde, at stationsbyen fik sin egen kirke. Menigheden opfordrede ham i 1917 til at fortsætte, men han følte, at kræfterne ikke slog til. Paa hans grav satte menigheden en granitsten, hvorpaa der staar: »Jeg agter ikke at vide noget iblandt Eder uden Jesus Kristus og ham korsfæstet.«

17. 23. juli 1917–20. juni 23 (hjpr Bornholms valgmgh 18. april 10): **Erik Pontoppidan Thyssen,** fl t sp Ansgar k, Odense, se Gl Haderslev.

18. 17. okt 1923–25. sept 41 (sp Lem-Ø 29. jan 15): **Jørgen Frederik Valdemar Mikkelsen Kelstrup,** * 9. sept 76 Hornstrup. Forældre: Lærer Niels Mikkelsen K og Magdalene Henrikke Bender. Stud Odense 96, c 02^{1} (l), hjpr N Vedby-NA 27. sept 02, sp Sdr Felding 7. jan 08, afsk 25. sept 41, † 2. okt 43. ~[1] 7. april 08 Ellen Margrethe Baggesen Schmidt, * 8. juni 81 Kringel-Hovgaard, Oure, † 9. marts 13. ~[2] 7. april 20 Magda Baggesen Schmidt, * 14. juli 78, Oure, † dec 50, begge døtre af proprietær Heinrich Chr. S og Johanne Thomine Riese Nielsen. – Broder: Beder-M. Brodersønner: Malt-F og Everdrup. Stamt 49.

Fmd Baag herreds præstekonvent.

Pastor K var født i Jylland, men fik sine bedste barndomsaar i *Aasum* skole ved Odense under meget jævne, men lykkelige kaar. 1890 kom han i Odense latinskole, blev student i 1896 og paabegyndte derefter med stor energi sit teologiske studium i Kbhvn. Under opholdet her faldt det ham naturligt – som opvokset i et grundtvigsk hjem – at gaa ind i Kbhvns højskoleforening, som havde en udmærket leder i folketingsmd *Harald Holm.* Tilknytning til denne forening bidrog yderligere til at give ham livsholdning.

Straks efter embedseksamen blev K præst. K var altid en overordentlig flittig mand, og hans udvikling gik jævnt og sikkert ad rolige baner. Da han i Jylland mødte Indre Mission, blev han derved kun yderligere befæstet i sit grundtvigske stade; men da han var en meget frisindet mand, gav han aldrig aarsag til alvorlige gnidninger.

K gik meget alvorligt op i sin gerning. Han begyndte tidligt paa ugen at udarbejde sin prædiken, som blev nedskrevet meget omhyggeligt, og hans forkyndelse var redelig og vederhæftig. Det var ham en hjertesag ogsaa paa anden maade at være noget for de mennesker, hvis præst han var, og det hjalp ham, at han var saare jævn og ligetil i sin hele færd, hvorfor det faldt ham let og naturligt at tale med mennesker, ogsaa ved sygesengen. Han fremhævede som et af maalene for en landsbypræst: dog i *nogen* maade at naa frem til – som kvinden i Sunam – »at bo midt i sit folk.«

I K's pgd fandt man aabne døre, og han var ogsaa en hjælpsom mand med en aaben haand. Han betragtede med sympati det folkelige oplysningsarbejde, som udgik fra Køng folkehøjskole, og han gav gerne sit bidrag dertil. Han var en ægte natur, fremmed for alt blændværk og en god dansk mand. *(Halvor K).*

19. 30. jan 1942 (rkp Højdevangs k, Kbhvn 8. febr 39): **Jørgen Frankov-Petersen,** * 5. nov 10 Guderup, Egen, Als. Forældre: Kbmd Jørgen Petersen og Marie Margrethe Frandsen. Stud Statens kurs 29, c 34^{2} (l), hjpr Rødovre 1. okt 34, kkp Højdevangs k, Kbhvn 19. april 35. ~ 4. okt 35 Maria Kirstine Frees, * 17. juni 13 Holme. Forældre: Førstelærer Peter F og Anna Grau.

Litt: Jac. Madsen 331—32, Carlsen-Skiødt: Aandeligt liv i Vestfyn, 1930, s 183, P. J. Skriver i Fynske byer og deres mænd, 1917, P. Jensen: Bidrag t Baag herreds hist, i Fra Od amt V 1936, s 705 f, Højskolebl 1902, sp 1415, Poul Hansen om Niels Kierkegaard, i Berl tid 13. jan 52, Ernst Mentze i Berl tid 5. okt 52, (om Kaj Nielsen), Højskolebl, 1952, s 283 (om højskolens 75 aars fest), Dsk folketid, 1902, s 365 f (om højskolen), Niels Kierkegaard: Dagens liv paa en højskole, i »Det ny aarhundrede, 1903—04, s 24—35, Om Ambrosius Stub og Gummerup, se »Hjemmet«, 1905, s 273, H. J. Dinesen i Hist aarb f Od og Assens amter 1925, VIII, 1934, s 56.

FLEMLØSE

Flemløse sogn, 2509 ha, højtliggende og bakket, tildels lette jorder. Næsten skovløst. Byerne: F med mh fra 1902, jernbanest (260 indb i F by), Voldtofte, Høed, Dærup. Flere større gaarde.

Ved Voldtofte har der været et kapel, udgravet 1914. To af de ældste danske runestene er fra F; i sognet er gjort flere betydningsfulde oldtidsfund. En stor del af F by brændte 8. marts 1883, hvorefter byens gamle stensatte bystævne blev fjernet.

Det kirkelige liv. Præsteembedet hørte før klasseinddelingen til de store paa Fyn, og fra reformationen til 1923 er ingen præst forflyttet herfra. – Den herrnhutiske vækkelse fra Christiansfeld prægede kirkelivet fra sidst i det 18. aarhundrede, og spor deraf holdt sig, til Indre Mission satte ind her. En søn af pietisternes fører i Baag herred, pastor *Mygind,* Dreslette, (se s 294), *Johan Mygind,* blev sp i Flemløse 1768. Nu blev Flemløse pgd hovedsamlingsstedet for egnens herrnhutisme. M var til sin død 1804 virksom for pietismen; han fik udsendinge fra Christiansfeld til at holde forsamlinger her, og der blev – midt i ratio-

nalismens tid – et lille smf af troende mennesker. Hans efterfølger, *Peter Kryssing Clausen* (sp her 1804–28) der havde været kapellan hos den herrnhutiske pastor Wederkinch, Sønderby, var ogsaa herrnhutisk sindet, og disse to præsters forkyndelse var ikke uden frugt. Her var »en lille oase i rationalismens ørken«. En af de førende lægmænd, fæstegaardmand *Peder Pedersen,* Kallehavegaard, Dærup, tog efter pastor Clausens død jævnligt i kirke hos *Boesen* i Vigerslev, hvor de vaktes samlingssted jo var i 1830'erne. P. Pedersens stedsøn, *Peder Nielsen* og hans hustru, som var datter af gdjr *Rs. Christensen,* Nellemose i Haarby (der ofte var taler ved lægmandsforsamlinger), og hans to søstre var grebne af evangeliet, men pastor *Kaalund* (sp her 1839–42) stillede sig ganske uforstaaende over for de vakte. – Denne ældre vækkelse i Flemløse sogn ebbede ud, og der var kun ganske faa troende mennesker, da IM i 1860'erne begyndte sit arbejde, men der var dog spor fra den gamle tid til at bygge videre på. Den første indremissionær, som holdt møde her, var vistnok den ældre *P. Pedersen* fra Bro ved Brænderup. Hans møder i F skole samlede mange. Der blev ogsaa holdt møder paa Kallehavegaard. Senere kom *Hans Chr. Beck, Jens Holt* og *Jac. Jensen,* Holsted; det var især i Dærup IM slog rod. Pastor *Esbensen* stod køligt over for dette lægmandsarbejde.

Det betydeligste navn i Flemløse præstehistorie er provst *Tobiesen.* Han var i vide kredse en overordentlig anset mand, en prælat, af aand en kæmpe, men ikke legemlig stærk. Ved sit trofaste og dybtgaaende arbejde gennem en menneskealder her fik han folk vænnet til at gaa i kirke, og han skabte en kirkelig tradition i sognet, som var værdifuld for efterfølgerne. Baade som prædikant og som kirkemand ragede T op over de allerfleste. Med hævdelse af fuld personlig selvstændighed viste han forstaaelse for IM's arbejde, og paa flere maader støttede han det ved sin autoritet. Han modtog gæstfrit indremissionærerne i F pgd, han aabnede gerne kirken for IM's talere, hans lødige samtaler og vægtige slutningsord lyttede man gerne til.

For IMkredsen blev skolestuen snart for lille til møderne. Lederen af IM, snedker *Chr. Hansen,* foreslog saa at købe den gamle skole ved Stævnebro til nedbrydning og derefter at opføre et missionshus. Provst *Tobiesen* var betænkelig ved denne plan – med den motivering, at det gjaldt om at samle saa mange som muligt, og dertil var kirken bedst egnet, fordi folk var vant til at komme der. Flere delte provstens syn, men IM's flertal ville gerne have missionshus. Der blev købt en grund paa pgd's jord, og 1902 kunne missionshuset indvies, (med den klausul, at hvis forbindelsen mellem IM og den danske folkekirke afbrydes, skal huset nedbrydes og grunden tilbagegives præsteembedet). Som husmoder i missionshuset antoges frk *Karen Jensen,* der kom til at betyde en del i sognet; hun holdt pogeskole og syskole og ledede en søndagsskole i Dærup. Snedker *Hansen* ledede IM til sin død, en vel udrustet og aandelig mand. Provst Tobiesen fortalte, at Hansen ofte besøgte ham lørdag aften, og deres lange, alvorlige samtaler betragtede provsten efterhaanden »som hørende med til søndagsforberedelsen«.

Større vækkelser har der ikke været, IM tæller en lille kreds i sognet. Børnegudstjenesten er flyttet til kirken. Missionsmøderne har gerne samlet flere, naar de holdes i hjemmene end i missionshuset, og der har været nogen tilbagegang, saa samtalemøderne blev indstillet. Kirkegangen svandt ogsaa en del ind efter provst Tobiesens tid.

Der har gennem aarene været rolige kirkelige forhold. Flemløse er i særlig grad et gaardsogn med kønne, gamle slægtsgaarde. Pastor *O. Bertelsen* havde god kkg, han og provst *K. Jensen* holdt bibellæsninger og ungdomsmøder og Bertelsen fik oprettet en santalkreds.

I 20'erne købte befolkningen F kro og omdannede den til fh med afholdsrestauration, og sp blev medlem af bestyrelsen. Der har altid været indbyrdes fordragelighed ml de kirkelige lejre i sognet, – men det kirkelige initiativ har faktisk altid ligget hos IM. Efterkrigstidens materialisme har sat sine spor i sognet.

IM's leder har i de senere aar været stationsmester *Chr. Lauridsen* († 1954), derefter tømrer *H. Madsen,* Dærup, nu fru *Carla Koch.*

Ved missionshusets 50 aars fest 1952, hvor pastor *Poul J. Sørensen,* fh Vejle, talte, hyldede man hædersgæsten, gdjr *P. Andersen,* Dærup, som var med til at rejse missionshuset, og som gn alle aarene havde været IM's trofaste støtte.

Den betydende mand i sognet (ogsaa i kirkelivet) var i mange aar landstingsmand *Rasmus Rasmussen,* gdjr i Flemløse.

1917 oplyses: God kkg, KC fremherskende, lille IMkreds, 1926: Kkg 10–15 pct, gode forhold, ungdomsm i pgd, IM (bmd J. Jørgensen, F), overv u p, 1935: Kkg 5–6 pct, ret gode forhold, kredse for DMS og Santalmiss, bibellæsn i skolerne, KFUM (25) DdU, 1943: Kkg 5 pct, ingen skarpe modsætninger, mange ukirkelige, velvilje, en lille flok trofaste kkg, YMkredse, IMsmf (bmd H. Madsen, Stimose), DdU, 1949: Kkg 3–4 pct, stillestaaende forhold, velvilje, IMsmf, en lille flok trofaste kkg, FDF, DdU, 1954: Kkg 5 pct, trofast kreds, mange ukirkelige, bibell i skolerne, ungdomsm, Santalmøder, sangkor i pgd, IMsmf (30), DdU (145), sdsk.

Flemløse kirke. Skibet og den vestlige del af koret er romanske, af fraadsten med romansk buefrise. I sengotisk tid er koret forlænget mod øst kamp, gavlen er blindingsprydet og med kamtakker. Koret har 2, skibet 3 krydshvælvinger. Sengotisk taarn med blindingsprydede gavle i nord-syd. Sengotisk vaabenhus mod nord af munkesten. Renæssancealtertavle fra c 1625. Restaureret 1924. Altertavlen fik sine gamle farver. Renæssancepræ-dikestol fra 1599. Til minde om provst Karl Jensen er der 1952 opstillet en ny døbefont udført af billedhugger Robert Lund-Jensen, Odense. Fonten har to relieffer: Kristus velsigner de smaa børn, og Kristus, som staar op af graven. Middelalderlig rigt jernbeslaaet egetræsdør. Ligsten. 350 sd. Middelalderlig kirkelade. Series pastorrum fra 1924. Smukt kirkegaardsdige fra 1924.

Folketal: 1850: 1144, 1901: 1428, 1921: 1592, 1950: 1405. Altergæster: 1922: 900, 1934: 856, 1942: 720, 1953: 431.
Menighedsraad: 1916: 1 IM, 3 KC, 1926: 1 IM, 6 u p, 1934: do, 1949: 3 n IM, 1 KC, 3 u p, valg, 1953: 2 IM, 5 u p, valg.
Kommunevalg: 1943: Soc 106 (2), borgerl fællesl 406 (6), u p 63 (1), 1954: Soc 172 (2), borgerl fællesl 389 (6), u p 84 (1).

Sognepræst

Indt 1870: Regul 2920 kr, netto 7128 kr. — 1913: 2. kl, 1946: 3. kl.
Pgd opført 1886.

16. 28. maj 1845–23. jan 83 (sp Langaa-Ø 3. juni 25): **Johan Riber Esbensen,** * 30. marts 98 Brahetrolleborg seminarium. Forældre: Lærer i Tandslet Andreas E og Cathrine Marie Lucie Dyring. Stud priv 18, c jan 23 (l), afsk 23. jan 83, † 30. nov 85. ~ 26. maj 26 Lovise Caroline Ellefsen, * 22. jan 04 Kbhvn, † 4. jan 71. Forældre: Havnekontrollør, krigsassessor Johannes E og Maren Margrethe Mohr. – Hustrus søster ~ Spleth, Brorstrup-R.

17. 12. april 1883–26. april 1917 (sp Tanderup 20. jan 77): Provst **Leopold Ernst Ludvig Tobiesen,** * 8. dec 41 Hodde. Faderen: Stiftsprovst T, (af Vindinge), † 93, Dannemarre-T, se der. Stud Ribe 59, c 65^2 (h_1), lærer Kbhvn, hjpr K Stillinge 12. sept 68, rkp Sct Mikkels k, Slagelse-sp Hejninge 24. april 74, provst Baag herred 19. febr 81–14. jan 1911, (fader og søn var da samtidigt fungerende provster – et enestaaende tilfælde i præstehistorien), r af Dbg 88, Dbm 06, afsk 26. april 17, K II af Dbg 17, † 27. april 29. ~ 19. juni 70 Marie Achton Bøgh, * 29. okt 45 Skamstrup, † 5. juni 25. Faderen: Provst, Gamtofte, † 88, se der. Stamt 20. – Datter ~ Brix, Ærøskøbing. Faster ~ Lange, Helnæs. Hustrus søster ~ Obelitz, Varde. Brodersøn: Vemmetofte.

Medl af Det kirkelige udvalg 1903—07, (valgt af KC), medl af komiteen til opførelse af præsternes kirke i Kbhvn. Ledende senior i Studenterforeningen 68—69. BM Kirkeligt Centrum 1899—1903.

Skrev nogle politiske artikler i »Fædrelandet« 78, samt taler og prædikener i Sædemanden, Nordslesvigsk søndagsblad, Kirken og Hjemmet m m.

Stiftsprovst **H. Lützhøft** skriver (Dsk Kirkeliv 1929, s 162 f):

»Naar provst Tobiesen blev en saa *kendt* mand i vor kirke og derhos en saa *anerkendt* mand, skyldes det ikke et udstrakt forfatterskab, – det er desværre kun overmaade lidt, der foreligger fra hans haand. Ejheller traadte han frem som prædikant eller foredragsholder omkring i landet, – han holdt sig tværtimod helst tilbage, blev helst indenfor sine sognegrænser og sit provsti, og foretrak en landsbypræsts stille virksomhed fremfor de mere prominente stillinger indenfor kirken, afslog som bekendt flere gange de bispesæder, der blev ham tilbudt, og som han uden tvivl ville have udfyldt fortrinligt. Men det skyldtes, at naar han ved given lejlighed traadte frem i tale og skrift, saa var det altid med en saadan vægt, en saadan klarhed og kraft, at hans ord trængte igennem og gav genlyd, fordi han sagde netop det, der her skulle siges og saaledes, som det skulle siges. Derfor fik han den store betydning først og fremmest indenfor sin snævrere kreds, men ogsaa for mange mennesker i vide kredse. Havde man en gang hørt ham, glemte man ham ikke, men ønskede at høre ham igen. Han var med andre ord en personlighed af høj aandelig rang, baaret af den danske folkekirkes aand og derhos i høj grad selvstændig og særpræget.

Fremfor alt var han *præsten,* ogsaa af gammel præsteslægt, den ottende i rækken fra fader til søn. (Hans fader var den bekendte stiftsprovst C. L. Tobiesen i Lolland-Falsters stift, en meget ejendommelig og kraftig personlighed, hvem han synes at have lignet meget).

Han var et rigt udrustet menneske, havde en meget klar forstand, en usædvanlig evne til at gennemskue en sag og slaa ned paa kærnen, en ligesaa sjælden evne til at give sin tanke det præcise og træffende udtryk; han besad en naturlig veltalenhed, forstod at udvikle og fremstille sine tanker paa en – ofte glimrende maade, aldrig svulstigt, men altid baaret af overbevisningens kraft og personlighedens varme. I en diskussion var han fortrinlig, altid livlig, aldrig kedelig, tværtimod baaret af aand, kendskab, vid og humor, brillant i repliken.

Hans naturlige evner i disse retninger havde faaet en rig udvikling ved hans livlige og stærkt interesserede deltagelse i det bevægede kirkelige og nationale liv, der udfoldede sig i hans studentertid i hovedstadens kirkelige, akademiske og nationalt interesserede kredse, under paavirkning af de betydelige personligheder, der førte an i halvtredsernes slutning og tresernes begyndelse; til adskillige af disse kom han i personligt forhold. Tillige havde han den lykke at leve i en kreds af vaagne og dygtige jævnaldrende, blandt hvilke mange senere skulle faa en indflydelsesrig og betydningsfuld gerning i vor kirke og vort folk. Der er her ikke plads til at nævne mange navne; lad mig nøjes med blandt de ældre at nævne H. N. Clausen, Ploug og Hald, blandt de yngre: Chr. Richardt, P. Madsen – der til det sidste var hans fortrolige ven –, L. Schrøder, Nørregaard, Schousboe. Paa hans væg hang paa hædersplads billeder af Mynster, Martensen, Grundtvig og H. N. Clausen. Disse konstellationer viser, hvor langt han var fra ensidighed, og hvor, i bedste forstand, frisindet og rummelig han var, forstaaende for alt virkelig godt, med en vid horisont og en høj himmel. Hans kristelige og kirkelige stade og maal var fast og sikkert og kan betegnes efter den retning, som navnene: Mynster, Martensen og P. Madsen betegner; altsaa det centrale i vor kirkes liv og udvikling: den lutherske arv, det folkekirkelige syn med varm tro og dyb rod i den hellige skrift. – Folkekirken, dens liv, frihed og selvstændighed i dyb tilknytning til folkets liv blev hans livs og arbejdes maal.

Hans sogn, hans prædikestol og kirke, hans præstegaard, var hans »Rhodus«; der var fremfor alt hans gerning. Og den blev udført saaledes, at der voksede aandeligt liv og skabtes menigheder om ham, hvor han færdedes. Han var en fortrinlig prædikant; selv gennemtrængt af evangeliets varme og kraft forstod han at lade dets lys falde ind over det dybeste i personligheden og udfolde sig over alle livsforhold, – det hele, fulde evangelium.

Men ikke mindre rig var han i samtale. Han forstod den kunst at forvandle alt, hvad samtalen end drejede sig om, til guld, naar han rørte ved det. Men ofte gik det jo saaledes, at det efterhaanden blev ham, der talte; thi han havde meget at give af sine personlige oplevelser, indre og ydre, kundskaber og erfaringer. Ikke saaledes, at han usurperede samtalen, men fordi vi andre følte, at hos ham havde vi noget at lære. I saadanne samtaler fik mangen

en yngre præst sine mest frugtbare timer i pastoralteologi og det af den mest personlige art, der ofte ogsaa kunne blive til sjælesørgervirksomhed, uden at dette just blev direkte – endsige paagaaende – tilsigtet. I hans studereværelse hentede mange af hans sognefolk, mange af hans embedsbrødre, provstiets lærere, hans venner, baade impulser, belæring, trøst og vejledning, som var egnet til at bære frugt.

Derhen søgte ogsaa adskillige af vor kirkes betydelige mænd, for ved samtaler med ham at søge vanskelige spørgsmaal klaret. Derfra udgik gennem breve mange raad og megen paavirkning, ogsaa megen kærlighed. Det var nok værd at læse disse breve; men han var en fjende af den indiskretion, der drives gennem offentliggørelse af private breve, og han har gjort, hvad han formaaede, for at det ikke skulle ske med hans korrespondance.

Han kunne som provst og som stærkt interesseret i hele vor kirkes liv ikke undlade at deltage i det mere offentlige kirkelige liv – ved landemoder, større kirkelige møder, menighedsraadenes fællesmøder o l. Naar han da følte sig foranlediget til at tage ordet, hørtes han altid med den største opmærksomhed, og hans bidrag i en forhandling var altid betydningsfuldt, ofte afgørende.

Eksempler herpaa vil man kunne finde i »Forhandlinger i det kirkelige udvalg af 1904«, af hvilket han var medlem, valgt af Kirkeligt Centrums præster. Hans indflydelse i dette udvalg var betydelig, ikke blot ved hans bidrag i salen, men endnu mere i udvalgene, navnlig i udvalget om kirkens forfatning. Hans udmærkede evne til at forhandle, den personlige sympati og tillid, han nød hos de andre medlemmer, ogsaa af de andre kirkelige retninger, hans *fortiter in re, svaviter in modo* var af væsentlig betydning til at samle et saa stort flertal om dette hovedforslag. – Det blev ham en sorg, at kun de lokale menighedsrepræsentationer, ikke den folkekirkelige fællesrepræsentation blev gennemført ved lov.

Præstegaardslivet, hjemmets liv med aabne døre og plads for mange, blev præget ikke blot af hans stærke personlighed, varme hjerteligheed, liv og lune, vid og humor, alvor og aandelige rigdom, men ikke mindst af hans elskelige hustru, *Marie,* f *Bøgh* (datter af provst Bøgh i Gamtofte). Hendes milde og stille, deltagende og kærlige personlighed var hjemmets stærke, omend stille magt; hun var fremfor alt for ham den trofaste, kærlige, meget forstaaende og kloge raadgiver og støtte, ikke mindst under hjemmets store sorg, da den eneste søn i en ung alder bortkaldtes.

Da han forlod Flemløse, efterlod han et stort savn. Ogsaa her i Odense blev hans hjem samlingsstedet for mange, stadig udgik der meget godt derfra og fra hans studereværelse. I kirken var han en trofast mand søndag efter søndag paa sin bestemte plads, saalænge hans kræfter tillod det. Derimod prædikede han nu kun meget sjælden; men naar det skete, var det med den gamle kraft og klarhed. Hans sidste prædiken (i St Knuds kirke og for en meget stor forsamling) handlede om Kristi opstandelse og vor opstandelse, – med en stærk understregning af *kødets* opstandelse. Det var dengang, da de »Rørdamske Umtriebe« var paa det højeste, og hans prædiken, der var baaret af stor varme og kraft, blev et personligt vidnesbyrd af stor virkning.

For ham var Kristi opstandelse mere og mere det, der ligesom samlede alt, og haabet om kødets opstandelse den virkelighed, den evige virkelighed, der lyste over hans livs fredelige aften. Dertil vendte han atter og atter tilbage i sine samtaler lige til det sidste.

Han levede med stor kærlighed i sine venners liv og i vor kirkes liv. Hans legemlige kraft nedbrødes, men hans aands klarhed og varme fortsattes til det sidste og fortsætter.

For os, der kendte ham, saa op til ham, var hans venner, er han og hans minde ikke en erindring blot, men en velsignelse af blivende betydning.

Han var en usædvanlig personlighed af aandelige dimensioner, som nu ikke kendes mere«.

»Han blev som præst en meget anset mand og afholdt prædikant. Skribentvirksomhed tiltrak ham ikke, men for kirkelige og kirkepolitiske drøftelser var han med sit lune og klare hoved i sjælden grad anlagt. Han var modstander af (og god ven med) Morten Larsen i det kirkelige udvalg.« (A. J. Rud). »Provst T var en af Kirkeligt Centrums kaarne førere, han var et lyst hovede. Det lagde sig for dagen i hans administration, i hans taler og paa tomandshaand, hvor ogsaa hans studentikose lune brød muntert igennem. I debatten skar han udenomssnakken bort, hentede sagens kærne frem og førte friskt og myndigt tilhørerne ind i beslutningens morgenrøde. I det kirkelige udvalg var han en af forgrundsfigurerne.« (A. Bjerre i Nat tid, 28. april 29).

Provst T's dattersøn, redaktør *Hans Brix,* Hillerød, skriver bl a om livet i Flemløse pgd: Mormor var blind, men trods blindheden beherskede hun hus og have. Hun havde altid nok at gøre og skaanede sig ikke. Flemløse pgd var vort feriehjem, saa langt minderne gaar tilbage. Om sommeren var pgd fyldt med gæster, og der kom mange visitter i dagens løb. Skulle mormor ud i sognet, maatte en af pigerne med. Overalt mærkede man, at folk holdt oprigtigt af hende. Hun var sirligheden selv; om søndagen med hvid kappe paa de hvide haar og med stivet forklæde over den sorte kjole. Hun saa ud, som en præstekone skulle se ud. Hun kunne spørge, om vi ikke syntes, at morfar saa »farlig« ud. Hans paaklædning var anledning til megen bekymring for hende, men menighed og venner havde forlængst forsonet sig med de mærkelige klædningsstykker, han plejede at iføre sig, (en falmet rødlilla overfrakke plejede at erstatte en jakke). Men han kunne *hævde* sig, ogsaa i det ydre, en kæmpeskikkelse, der bar det hvide hovede højt. Han havde rejsning! Og han kunne ogsaa gaa imod autoriteterne: Da kultusministeriet udsendte et cirkulære, som lidt mere tydeligt end saa mange andre cirkulærer, viste, at de ministerielle cirkulæreforfattere aldrig havde sat deres ben i en pgd eller skole. Det var det i sin tid herostratisk berømte cirkulære om, at der ved hver skole skulle »oprettes et udsalg af øl, mælk og lettere mousserende drikke«, da lød latteren gennem Flemløse pgd, og provsten svarede bl a: »Naar jeg læser et cirku-

lære som dette, maa jeg virkelig glæde mig over, at det nuværende ministerium ikke er i stand til at udrette noget som helst. (Det var en højremand, der skrev dette). I ministeriet mente man, at Baag herreds provst burde have en »næse« i den anledning. Men da hans fader, provsten i Dannemarre skrev endnu skarpere, lod man »næsen« blive i den ministerielle skuffe, – man vidste, at Dannemarre-provsten ikke modtog den slags tilrettevisninger, men omgaaende redresserede dem til ministeriet ... – »I havens bøgegang bliver søndagens prædiken til. Ikke noget med at sætte sig hen til skrivebordet lørdag eftermiddag. En præst skal leve med sin prædiken hele ugen igennem«, sagde provsten, og allerede om mandagen begyndte han, og en helstøbt prædiken kommer der ud af det.«

I de senere aar kom T mindre og mindre udenfor sognets enemærker, (fru T var blind), men hver sommer besøgte han *P. Madsen* paa Vedbygaard, og i Flemløse pgd kom sognets folk og venner fra hele landet. Der var harmoni mellem embedsmænd og jævne folk, og der blev ikke spurgt om titel eller stand. Man skulle gennem dagligstue eller spisestue for at komme ind i provstens stue. Nogle fandt det upraktisk, men provst T havde selv bygget huset saadan, at de, der skulle tale med præsten, først skulle passere *familiens, hjemmets kreds, »præsten er ikke en mand med kontor«* ... Naar der var eftermiddagstjeneste samledes man om det lange kaffebord i spisestuen, og ingen kunne føre en samtale som T. Han kendte alverdens mennesker og havde et væld af historier til at illustrere sine meninger med.

Da han holdt sin afskedsprædiken, sluttede denne myndige og betydelige mand med dette vers:

Har i dag jeg kære Gud
syndet imod dine bud,
vær mig naadig, vær mig god,
slet det ud for Jesu blod.

Under det maleri af provst T, som menigheden lod ophænge efter hans død i Flemløse kirke, er en marmortavle med hans og hans hustrus navne og denne træffende karakteristik:

Han svinged stærk og myndig ordets kerte,
Hun sognets ve og vel bar paa sit hjerte.

DBL XXIV, s 155—56 (A. J. Rud), J. Kj. Carlsen: Chr. Richardt, 1928, s 136 f, s 141 f, K. Gjesing-Pedersen: Kirkeligt Centrum 1899—1949, s 45, 47, 48, 51, 64, 75—77, 92, 120, 127, 132, 173, P. N i Præstef Blad, 1929, s 221, Nekrologer i dagspressen, F. Torm: Biskop Peder Madsen, 1924, s 33, 34, 202, Præstegaardsliv II.

18. 31. aug 1917–26. jan 23 (sp Vammen-L-B 7. jan 11): **O. Bertelsen,** fl t Fakse, se der.

19. 23. maj 1923–29. sept 51 (sp Øster-Vester Alling 25. nov 14): Provst **Karl Jensen,** * 20. dec 83 Verninge. Forældre: Husmd, snedkermester Hans Chr. J og Maren Dorthea Andersen. Stud Odense 01, c 08^2 (l), huslærer Vennerslund, hjpr Besser 29. nov 09, provst Baag herred 25. marts 44, r af Dbg 48, † 29. sept 51. ~ 1. juni 20 Ellen Margrethe Sylvest Hansen, * 19. sept 97 Odense. Forældre: Overpostbud Sylvest H og Ane Sofie Dupont. – Hustrus søster ~ Lundby, Hobro-S.

Kredsfmd DMS og KFUM og K 20—23, kredsfmd Santalmiss 34—45, do for Sydvestfyn 45, herredsrepræs Kirkesagens venner 34, fmd Baag herreds konvent 29, fmd Fyns stiftsudvalg under Kirkeligt forbund 36—46.

Skrev flere bladartikler og anmeldelser. (Var fast anmelder ved Fyns stiftstidende. Skrev en tid »Ugens Prædiken« i »Fyns tidende«.

En lille firskaaren mand, tætsluttet, med adrætte bevægelser og en udmærket fodgænger var provst Jensen. Han maatte studere under trange kaar. Forfatteren *Niels Jeppesen,* hans skolekammerat, mindes fra studentertiden »den lille højtidelige mand i akademisk skytteuniform« der vandt alle ved sin hjertelighed og sit fynske lune, flittig og pertentlig – en munter og alvorlig hostrupsk student. Pastor *Clausen* i *Verninge,* var hans faderlige ven; og under hans indflydelse og under indflydelse af sin bedstefader, der var af slægten Balslev valgte han teologien, skønt han en tid helst ville være officer. Bølgerne gik højt – men da J en dag kom til at hjælpe en mand, der var i tvivl om kristendommen, følte han, at Gud maaske alligevel kunne bruge ham som præst, og det blev han. Efter en kort huslærertid (»Herregaardstiden – i kjole og hvidt hver dag til middag«) fik han den lykke at blive kapellan hos den fine og erfarne provst Simonsen, Besser, hvis frue var saa sønderjysk interesseret. Faa kendte Sønderjylland og detaljerne fra de sønderjyske krige som provst J. I Ø Alling var retningsskellene skarpe. J stillede sig til raadighed for dem, der kaldte paa ham, og da IM kaldte oftest, endte det med, at de grundtvigske holdt særlig gudstjeneste hver maaned. Det havde J ikke noget imod. Hans frisind var ægte. Men han ville ikke vie fraskilte, og han krævede *nogen* udenadslæren i skolen, for at børnene kunne faa værdier med de kunne huske. I Ø Alling traf han sin hustru, der var privatlærerinde i V Alling. – Grundtvigianere og IM ville give brudegave hver for sig. Det skulle være sølvtøj. Pudsigt nok mødtes udvalgene i samme butik i Randers, og de blev dog enige om, at det skulle være samme mønster! I Jylland var J kredsfmd for DMS og han ledede en ØMkreds – han var studenterkammerat med Alfred Nielsen. – Ved ankomsten til Flemløse sagde provst Tobiesen: »Naar De fra begyndelsen tager klart sigte og saa forøvrigt holder af dem her i Flemløse, saa kan De faa en god præstegerning her.« J gjorde begge dele. Hans forkyndelse var Kristuscentret, hans forberedelse grundig, han kendte »lørdagsfortvivlelsen« – især var han paaskeprædikant. Han talte uden manuskript. Men sit sirlige manuskript havde han i lommen. Om vinteren holdt han bibellæsninger i sognets 4 skoler. Han var en blufærdig mand, som kun sjældent gav udtryk for stærke følelser. Men det betød ikke, at han ikke havde dem. Efter prædikenen efter 9. april 1940 brød han sammen i graad.

Hans hukommelse var fantastisk, navnlig for historie, og han vidste besked med de fleste sogne i Danmark.

Hans sprogkundskaber holdt han vedlige. Han førte flere op til latinprøve og læste hver dag i sit græske testamente. Han gik trofast ind, hvor andre havde arbejdet. Han fortsatte den Santalkreds, pastor Bertelsen havde stif-

tet. J var ordineret sammen med missionær Rosenlund, og gjorde et stort arbejde ved de aarlige basarer i præstegaardshaven. Han var virksom i herredskonventet, for kirkesagen, for børnene, for Sønderjysk forening, for bibliotekssagen, for kirkens og kirkegaardens udsmykning osv. En tid skrev han ugens prædiken i »Fyns tidende« og blev haardt angrebet af egnens tidehvervspræster for »løgn og vranglære«. Det blev til en stor diskussion. Tjenstvillig, trofast og ridderlig var han. Hans begrænsning laa i hans afgjorte standpunkter, som nok kunne hindre en *samt*ale, men man fik meget at vide, naar han talte. Smaasnak laa ikke for ham. Den mentalitet, som efter krigen gav sig udslag i mistænkeliggørelse og nedrakning ramte ogsaa ham, men han gik rank ud af denne prøvelse. Han var ubestikkelig redelig og en ægte from mand. Adskillige husker hans ord ved et Kirkeligt Centrums møde, hvor der blev spurgt om, hvordan man skulle forsvare kristendommen i nutiden – »forsvare kristendommen? ja hvordan forsvarer man en løve, der er sat i bur? Luk buret op, saa skal løven nok forsvare sig selv.«

Provst J døde pludseligt midt i sin gerning. Hans menighed skænkede aaret efter en smuk døbefont til kirken til minde om ham. Han selv udtalte, at det bærende i hans præstegerning var Paulus' ord: »Vi er sendebud i Kristi sted og vi beder i Kristi sted: Bliv forligte med Gud.«

Pastor Lundby udtalte ved hans begravelse: Jeg har aldrig truffet en præst, der var saa glad ved at være præst som han. Og han følte det tillige som en ære. Han var præst og ikke andet end præst. En flittig mand; en sikker mand. Ordet urokkelig faldt ham tit i munden. Han kendte ikke til tvivl.

20. 11. dec 1951: **Marius Petersen Lønborg,** * 15. nov 17 Visby ved Tønder. Forældre: Gdjr Chresten Mathiesen L og Kristine Kristiane Vang. Stud Tønder 36, lærereksamen Tønder 40, vinterlærer Lønborg 40, lærer Haarby 41, aarskursus i sang og musik paa Statens lærerhøjsk 43–44, kommunelærer Kbhvn 44–51, c 51[1] (1-113). ~ 15. juli 45 Marie Cathrine Petersen, * 18. jan 14, Snogbæk. Forældre: Smedemester Christen P og Christine Marie Hymøller.

Litt: Jac. Madsen, s 321—23, D. Atlas VI 657, L. Wimmer: Dsk runemindesmærker, III, nr 5—6, Carlsen-Skiødt i Hist aarb f Od og Assens amter, 1927, samme i Aandeligt liv i Vestfyn, 1930, s 185 f, Hist aarb f Od og Assens amter, IX, 1936, s 109, Hans Brix i Præstegaardsliv II, 1950, s 62 f.

HAARBY

(Med Løgismose kapel).

Haarby sogn, 3277 ha, er udstrakt, naturskønt og afvekslende. Fra H aadal hæver landskabet sig mod vest og øst til et bakket terræn, Møllebjerg er 72 m højt. En del skov. Sydgrænsen langs Helnæs bugt (Lillebælt). Byerne: H (en stor landsby, 991 indb, med mh fra 1913, 2 fh, apotek, fabrikker, rutebilstation og alle slags handlende. H by ligger smukt i en dal ved H aa med bakker til begge sider). Desuden Akkerup, Skallebjerg, Sarup, Strandby med fh fra 1897, og Nellemose.

Hg *Løgismose* blev 1944 købt af Niels Bukh og anvendt som gymnastikhøjskole, 1947 solgtes gaarden til godsejer Christfort.

I Haarby sogn fandt den store hekseproces sted, da godsejerfruen paa Løgismose, **Anne Hardenberg,** 1592 havde født en søn, som døde kort efter; moderen henfaldt i tungsind og man mente, at hun var »forgjort«, og sagen endte med, at 3 kvinder blev brændt som hekse 1596 paa Gamtofte kirkebakke. — 1633 var der i Haarby en sag, som ejeren af Løgismose, rigsmarsk **Anders Bille** rejste, fordi der ikke i Haarby kirke var særlige stolestader til ham og hans slægt. 1737 var der atter en sag om stolestaderne i H kirke, da nogle gaardmænd ikke ville nøjes med de pladser, som var dem anvist. Det var Haarbypræsten **Bøtcher,** som 1743 klagede over, at befolkningen var trællepræget og servil. Samme præst øvede forøvrigt haandfast kirketugt. Der foreligger fra 1748 en beretning om, hvordan han tog Povel Holm og hans hustru i Haarby alvorligt i skrifte og formanede ham til at lade sit slemme drikkeri og fylderi fare tillige med klammeri og slagsmaal, ligesom han foreholdt kvinden hendes uforligelighed med manden . . .

Svenskekrigen gik haardt ud over H sogn. Svenskerne afbrændte H pgd »med stok og stage, ganske til grunden«, og armoden var saa stor, at man først 1667 fik bygget en ny pgd som lagdes i Akkerup. 1922 flyttedes pgd tilbage til Haarby.

Det kirkelige liv. Fra reformationen til 1918 var her kun 13 sognepræster. Til gengæld var der hyppige præsteskifter indtil 1934. Præsterne *Bang* og *Beckmann* var her i mange aar, og der var rolige stilfærdige forhold. Nogen betydning for det aandelige liv i sognet havde lægprædikanten, gdjr *Rasmus Christensen,* Nellemose (* 1807, † 87), han blev som ganske ung vakt ved at høre herrnhutiske prædikanter; han stod i nær forbindelse med *P. Larsen-Skræppenborg, Anders Larsen,* Gamborg og med *Kr. Madsen,* Bregnør. Han var stærkt luthersk og bibelfast, men fulgte ikke P. Larsen-Skræppenborg over i det grundtvigske, og da IM kom til sognet, stillede han sig sammen med dem. Han holdt møder i sit hjem og rundt om paa Vestfyn, men især i Haarby og Dreslette. Tre mænd, som alle hed Hans Hansen, alle snedkere, var IM's ledere. Den ældste var snedker *Hans Hansen,* H mark, som holdt møder, – man samledes ved dækkede borde og holdt fællesmaaltid, hvor der blev sunget, bedet og prædiket. Omkring 1880 begyndte indremissionærerne at komme til sognet og holdt møder. Samlingsstedet var hos en tilflyttet mand, snedker *Hans Chr. Hansen,* og der blev efterhaanden et ret stort IMsmf. 1886 begyndte en børnegudstjeneste, som i mange aar blev ledet af snedker *Hans Jacob Hansen,* som tillige fik stiftet en KFUM 1891. Desuden var der Blaa Kors og flere ydremissionskredse, hvor der har været megen offervilje, arbejdet voksede, saa man fik brug for et samlingssted, og 1913 indviede *Carl Moe* det store mh i Haarby. Der blev flittigt samlet penge dertil; en af de mest trofaste, skomager *H. P. Jørgensen,* lavede sig en lille æske med to rum, eet til gaver til missionshuset, eet til de fattige. I mange aar tog han æsken med til samfunds-

møderne, og efterhaanden havde han faaet samlet en pæn lille sum.

En ret stor kreds af KC dannedes 1928. En levende grundtvigianisme findes i sognet, under paavirkning af Ryslinge (Povlsen, Rørdam). En grundtvigsk ungdomsforening har haft god tilslutning med lærer *J. Storch* († 54) som leder i mange aar. Storch var lærer og kirkesanger i H 1910–40. Lærer *Wigdal* (lærer i Strandby 1895–1936, † 53) var en ledende personlighed indenfor KC. Begge disse lærere deltog meget i det kirkelige liv og betød meget for sognet. Wigdal var medstifter af H sogns foredragsforening (1909), som stadigt virker livskraftigt. Lærer Wigdal har forberedt mange lærere til optagelse paa seminariet, og var en dygtig pædagog. Storch var stifter af en sangforening. Præsterne *Harboe, Beck* og *Ohrt* arbejdede (som nuv sp) paa den fælles kirkelige linje, god kkg og hørelyst.

1926 oplyses: Kkg 12 pct, lille IMsmf (bmd P. Pedersen, Strandby), KS (førstelærer J. Storch), KC (førstelærer Wigdal) ungdomsm og YMmøder i pgd, 1935: Kkg 12 pct, gode forhold, bibellæsn, ellers som 1926, 1943: Kkg 10 pct, gode forhold, hørelyst, ingen særlig modsætning ml retningerne, lille IMsmf (inkassator A. Ploug, H), KC (fh førstelærer Wigdael), gr ungdomsf, ungdomsm i pgd, bibellæsn, 1950: Kkg 5 pct, gode forhold, godt sted at være præst, IMsmf (70, gdjr Jørgen Larsen), KC (300, apoteker Thure), alle retn samles i kirken, gr ungdomsf (200), gule spejdere, FDF (30), KFUM (15) og K (20), sdsk (25), bibellæsn i 3 skoler, 1954: Som i 1950, kkg 5 pct, hørelyst, ingen modsætning ml retningerne, IM (70), KC (200; gdjr A. P. Aalud, Akkerup), KS (skoleinspektør S. Poulsen), gr ungdomsf (100), FDF (30), KFUM og K (15 og 20), sdsk (25). Centralskole fra 1952 med præliminærkursus i H.

Haarby kirke er nu en anselig korskirke. Skibet og korets vestfag er romanske af kamp, en apsis er revet ned, og koret er forlænget mod øst. Senere er opført svært taarn i skibets bredde med kamgavle i syd-nord, sengotisk er ogsaa nordre korsfløj, oprindelig kapel. 1876 blev den udvidet mod nord. Her er vaabenhus, lighus og materialrum. Søndre korsfløj opførtes 1856, da kirken blev restaureret, fik ny vinduer og østgavl. Altertavle fra 1855 (J. L. Lund: Gethsemane), sølvkalk fra 1661, renæssanceprædikestol fra 1618. Døbefont fra 1937, daabsfad fra 1570. I taarnrummet marmorkister med afdøde af slægten Trampe, flere ligsten. Kirken blev restaureret 1937, fik ny stole, nyt gulv og ny maling. 1943 blev rigsmarsk Anders Billes gravkapel under koret aabnet og istandsat. 500 sd. Orgel fra 1887, udvidet 1925.

Jak. Madsens visitatsbog, s 348.

Løgismose kapel er filialkirke, indrettet 1640 af A. Bille (nedlagt 1826). Nyt kapel er 1883 indrettet i sydvestfløjen af hovedbygningen til hg Løgismose. Det er skænket til staten og kan ikke nedlægges. Bestaar af skib med fladt loft og vaabenhus. Altertavle fra 1890. 125 sd. Orgel fra 1942. Gudstjeneste holdes hver anden søndag, sp i Haarby prædiker en gang maanedlig, sp i Dreslette en gang maanedlig.

Folketal: 1850: 1834, 1901: 2124, 1921: 2303, 1950: 2503.
Altergæster: 1912: 1550, 1922: 1366, 1932: 1405, 1942: 1200, 1953: 763 og 78.
Menighedsraad: 1904: 1 IM, 1 gr, 2 u p, 1914: 2 IM, 1 gr, 2 u p, 1926: 2 IM, 2 gr, 4 KC, 1938: do, 1953: 1 IM, 3 gr, 1 soc, 3 KC.
Kommunevalg: 1943: Soc 217 (2), rad 67 (0), kons 200 (2), venstre 389 (5), 1954: Soc 347 (3), rad 107 (0), kons 153 (1), venstre 556 (5).

Sognepræst

Indt 1870: Regul 2640 kr, netto 5770 kr. — 1913: flg 2. kl. Pgd i Akkerup var opført 1852, stor, grundmuret med straatag, 1 td ld have. 1922 opførtes en pgd i Haarby, med menighedssal.

10. 30. dec 1829–8. marts 65: **Lauritz Peter Bang,** * 28. april 02 Krarup. Faderen: Sp i Horne Jacob B, † 52, se der. Stud Odense 19, c juli 26 (l), † 8. marts 65. ~[1] 22. nov 30 Magdalene Elisabeth Smith, * 10. marts 11 Løgismose, † 5. juli 35. Forældre: Ejer af Løgismose (senere ejer af Mariendal ved Odense) Frederik Ludvig S og Nicoline Marie Brandt. ~[2] 20. jan 36 Sara Christine Gøtzsche, * 20. jan 16 Jyderup, † 1. april 00. Forældre: Sp i Jyderup-H Hans Philip G, † 29 og Petronelle Christiane Geisler. – Søn: Vollerslev-G. Datter ~ Heilmann, Aaby-B. Søster ~ Buhl, Lynge-U. 2. hustrus brødre: Faarevejle, Ærøskøbing, Gierslev, Finderup, Fensmark-R. Søstre ~ Storch, Køng-F, Rohmann, Rønninge-R og Bache, Græsted-M. Stamt 39.

Hjælpepræst hos pastor Bang

1845—54: **C. V. Gjellebøl,** se Søllested-V.
1855—65: Svigersønnen **L. C. Heilmann,** se Aaby-Biersted.

11. 14. juli 1865–15. sept 73 (sp Hoptrup 12. okt 61, afsat af tyskerne 64): **D. C. Møller,** fl t Fakse, se der.

12. 19. dec 1873–27. dec 82 (sp Marstal 22. dec 66): **Ove Steenberg,** * 24. dec 14 Hillerød. Forældre: Regimentsskriver Johan Frederik S og Henriette Jensine Grum. Stud Helsingør 33, c okt 38 (h), lærer Kbhvns fattigskoler 39, lærer Rønne borgerskole 44, ord kat Rønne-K 10. juli 49, sp Vrove-R 20. aug 55, sp Bodilsker-Neksø 4. maj 57, afsk 27. dec 82, † 10. marts 94. ~ 30. jan 50 Ingeborg Dorthea Marcher, * 5. april 20 Rønne, † 19. jan 08. Forældre: Oberst i Bornholms væbning Hans Peter M og Karen Elisabeth Sonne. Stamt 83.

13. 20. marts 1883–26. juni 1918 (ord kat og skoleinspektør, Viborg 30. aug 75): **Hans Peter Beckmann,** * 22. sept 45 Borød, Pedersborg. Forældre: Vævermester Peter Jacobsen B og Ellen Olsdatter. Stud Sorø 64, c 69[2] (l), huslærer Hjembæk pgd, lærer Kbhvn, afsk 26. juni 18, † 22. aug 33. ~ 31. maj 83 Asta Thusnelda Faber, * 20. jan 52 Aalborg, † 30. sept 30. Forældre: Dampskibsfører Mathias Jørgen F og Sophie Magdalene Mathiesen af K Helsinge-D. – Hustrus morbrødre: Gørlev-B og Reerslev-V. Moster ~ Begtrup, Birkerød. Stamt 7.

Som præst var B højkirkelig præget, forenet med den myndighed, embedet gav ham. Som prædikant var han jævn, nok noget tør, men ren i læren. I hans sidste aar løste flere familier sognebaand til Ryslinge. Han var tolerant over for anderledes tænkende. Som menneske var B aristokratisk (særligt hans kone), glad for selskabelighed. Han var et ordensmenneske, der passede, hvad han skulle, velbegavet og fredselskende.

Soransk tidsskrift IV, 2, s 127.

14. 30. okt 1918–15. sept 21 (sp Tørring-Hammer 6. april 12): **J. G. T. G. Harboe,** fl t Emmerlev-H, se Munkebjergby-B.

15. 6. jan 1922–28. nov 27 (2. rkp Budolfi k, Aalborg 14. aug 16): **J. V. Beck,** fl t Ringsted-B, se der.

16. 7. marts 1928–13. dec 33: **A. N. C. Ohrt,** fl t hjpr Kildevælds k, Kbhvn, se Helsinge-V.

17. 10. april 1934 (sp Hørby 19. juni 27): Provst **Christian Bruun-Mogensen,** * 3. dec 99 Vrove. Faderen: Sp Vinkel-R, † 38, se der. Stud Viborg 18, c 24^1 (h_1), kkp Køge-Ø 14. april 25, provst Baag herred 24. okt 51. ~ 10. aug 28 Ella Rønn Harris, * 19. maj 04 Hornstrup. Forældre: Grosserer i Kbhvn Carl Andreas Marius H og Ane Ingstrup Rønn.

Litt: Jac. Madsen, s 323—24, Carlsen-Skiødt i Hist aarb f Od og Assens amter, 1928, samme: Det aandelige liv paa Vestfyn, 1930, s 188 f, om Rs. Christensen se Chr. Lynge i »En lille julegave«, 1908, P. Jensen i Hist aarb f Od og Assens amter, 1936, s 705 f, (Fra Odense amt), Ill tid 1900—01, s 438 f, Fra Archiv og mus 1905—08, s 174 f, R. W. Winkel: Pastor P. Krag, 1924, s 19—20.

DRESLETTE

Dreslette sogn, 2364 ha, er mod øst noget bakket, skraaner ned mod Lillebælt og Helnæs bugt, kysten langs Aakrog bugt er en flad sandstrækning. Til sognet hører halvøen Agernæs. En del skov. Smuk udsigt fra kirken. Byerne: D, Brydegaard, Snave med mh fra 1889, og fh fra 1890, Skaarup, Strærup, Mullerød, fiskerlejet Brunshuse. Hg Flenstofte.

Det kirkelige liv. Dreslette sogn har gennem c 200 aar været præget af trosliv og paa flere maader været midtpunktet for aandeligt liv paa egnen. – Da Brødremenigheden i Danmark stiftedes 1739, og senere fik tilladelse til at grundlægge byen Christiansfeld, begyndte den et herrnhutisk missionsarbejde ud over hele landet, og midt i rationalismens tørre tid blev der nogle »oaser i ørkenen«, særligt paa Vestfyn og i Nordsjælland. Paa Vestfyn blev Dreslette og Vejlby især præget af dette arbejde, og begge steder er der til vore dage det stærkeste IM's trosliv paa Fyn.

Vækkelsen paa Vestfyn i det 18. aarhundrede kan følges fra Dreslette over Flemløse og Tommerup til Vigerslev mod nord og Faaborg mod syd. Og man sagde, at »der var sikkert faa steder i landet, hvor denne kristensdomsretning ikke blot har sat fantasien saa stærkt i bevægelse, men ogsaa grebet saa dybt ind i hjerterne som i Vestfyn«. Dreslette kirke og pgd var udgangspunkt og brændpunkt i alt dette i de aar *Jørgen Mygind* var sp her (1741–78). Under henvisning til den nærmere oversigt over vækkelsesliv i Baag herred, s 250 f, skal her blot anføres, at Jørgen Mygind var bevægelsens leder. Sammen med pastor *Basse* i Sønderby (se der) gjorde M et betydningsfuldt arbejde, men myndighederne gjorde efterhaanden M saa megen vanskelighed, at han blev træt og søgte afsked 1778 og flyttede til Stepping ved Christiansfeld, hvor hans ene søn var præst. Hans 2 andre sønner blev præster i Flemløse og Nr Aaby, og begge var levende forkyndere, som samlede mange af de opvakte i deres kirker.

1765 meddeles det (Nygård, s 66) at »i Dreslette er de fleste opvakte medens der endnu ikke var nogen vækkelse paa Helnæs.« Efter Jørgen Myginds bortrejse ophørte Dreslette pgd at være brændpunktet i den herrnhutiske vækkelse paa Vestfyn. Det flyttedes nu til sønnens pgd i Flemløse.

Der gaar en lige linje fra vækkelsen i Myginds tid til IM's vækkelse her. Smeden i Snave var sammen med sin kone troende mennesker og deres vækkelse stammede fra Myginds tid (smeden var født i 1758, † 1841). De havde to sønner, *Hans Smed* (* 1784, † 1873), smed i Dreslette, og *Peder Smed* (* 1799, † 1868), smed i Brydegaard. De var begge levende troende mennesker fra deres barndom og flittige kirkegængere.

Amtsprovst *V. P. Seidelin,* der var her i 52 aar, var en af sin tids betydeligste gejstlige (se ndf). Han havde i 17 aar en kapellan, *Jacobsen* (fader til prof theol J. C. J), hvis alvorlige forkyndelse var til megen velsignelse for disse to brødre. Ofte stod præsten længe efter gudstjenesten og talte (paa kirkegaarden eller paa hjemvejen) med kirkegængerne om Guds ord, og særligt talte han med de to smede. *Hans Smed* var altid ivrig efter at vidne om sin tro, ikke mindst for de unge tjenestekarle, der kom i smedjen. Broderen *Peder Smed,* rejste hvert aar ved paasketid til Christiansfeld og tilbragte nogle dage der for at bestyrkes i sin tro.

Peder Smed gik i sin fritid rundt og solgte Brødremenighedens skrifter, og brødre fra Christiansfeld holdt i 1860'erne møder paa en gaard i Strærup, (indtil omkr 1928 boede der i Dreslette en mand, som var født her, og som var »broder« i Christiansfeld. Han blev begravet her).

(Et oldebarn af Peder Smed, frk *Rasmine Pedersen,* senere gift med førstelærer *Jensen* var 1906–09 fmd for Dreslette KFUK).

Da Indre Mission begyndte sit arbejde her, sluttede de to brødre Hans og Peder Smed sig straks dertil. Det første IM's arbejde, der blev gjort paa Vestfyn, blev gjort af lægmænd. Den trosvarme kolportør, *Ole Nielsen* »lille Ole«, (se Sdr Højrup-Aa), der blev kendt i videre kredse for sit arbejde blandt soldaterne 1864, kom til sognet her temmelig tit, han vandrede rundt og solgte bøger og holdt smaa møder. Senere blev han indremissionær. Han døde 1881. Sammen med ham virkede *Mikkel Jensen,* der blev antaget som indremissionær 1865 og boede i Dreslette, hvor han døde og blev begravet 1891. *Vilhelm Beck* skrev, at han hørte ikke til IM's mest fremragende arbejdere, hvad begavelse til at forkynde ordet angik, men han var en bundalvorlig troende mand, nidkær til at bruge sin gave. (IM's tid 1892, s 11).

Rasmus Christensen, Nellemose, (se pag 293) holdt i 70'erne velbesøgte møder i hjemmene i Dreslette, flere blev omvendt. Senere blev Dreslette jævnlig besøgt af missionærer som *Hans Chr. Beck, Jens Holt,* Taulov, *Mar-*

tin Rasmussen og *P. Pedersen,* Bro, der holdt ilden vedlige i Vestfyns smaa samfund, og i Dreslette fandt de særlig lydhørhed.

Præsterne i Dreslette var betydelige mænd: Den myndige og ansete provst *Seidelin* stod uforstaaende over for troslivet. Han var rationalistisk præget, en førende og interessant skikkelse (se ndf). Pastor *Krag* stod med forstaaelse over for troslivet, og pastor *Holme* sluttede sig dertil og støttede IM efter evne. Efterhaanden var der blevet mange troende hjem, og Holme var en kær gæst i disse hjem. Kirken var fyldt, og navnlig var Dreslette kendt for sin gode kirkesang og sin store altergang. (Altergæsternes antal oversteg som regel folketallet). Og der var tillige mange hjemmeberettelser. Pastor Holme deltog saa vidt muligt i alle IM's møder og friluftsmøder, og som et ejendommeligt træk kan nævnes, at han hver vinter holdt bibellæsninger, skiftevis i missionshuseet og i forsamlingshuset for at faa saa mange som muligt med. Der var altid fuldt hus, men det var omtrent de samme mennesker, som kom begge steder. Pastor Holme tog ogsaa meget flittigt ud i sognet, stadigt færdedes han paa vejene, til fods eller til vogns. Dette bidrog ogsaa meget til at knytte befolkningen til kirken.

Indre Missions samfund voksede i disse aar en jævn og sund vækst. Da der kom flere, end man kunne rumme i hjemmene (særligt holdtes møderne paa »Enemærkegaard«) blev møderne flyttet til Snave gamle skole, indtil den nedlagdes 1885. 1880 begyndte den første børnegudstjeneste, ledet af »*Lille Karen fra Enemærket*«, *Karen Rasmussen,* † 1913. (Forf Kirstine Wormark har skrevet et lille hefte, som fortæller om, hvordan »lille Karen med det ene talent« lod sig bruge i Herrens tjeneste), 1886 stiftedes KFUM, den første leder var fisker *Hans Johansen,* Brunshuse, samme aar begyndte KFUK, ledet af lærerinde, frk *Lauritsen,* Snave, senere ledede *Mikkel Jensen* KFUK, derefter gdjr Niels Jørgensens hustru, *Karen J.* – – – Det varede ikke længe, før man følte trang til at bygge missionshus som samlingssted for arbejdet. 1889 blev missionshuset paa Snave mark indviet, og her er møderne blevet holdt siden. Næste aar blev der bygget forsamlingshus; nogle opfattede det som et modtræk til IM's arbejde. – Selvom IM er i mindretal blandt sognets befolkning, er det IM, der har det kirkelige initiativ og præger det kirkelige arbejde. Pastor *Berggreen* var grundtvigsk og flyttede ret hurtigt herfra. Med pastor *Sigurd Madsen* fik IM en solid og anset leder. Han tilbragte en række gode aar i Dreslette (»et dejligt sted, som jeg ser tilbage paa med stor tak til Gud og mennesker«), der var jævn og stille vækst, mange møder og meget arbejde i gang. Pastor *Brondbjerg* fortsatte dette arbejde paa den gamle linje. Der er god kirkegang og et vaagent trosliv, men ogsaa her trænges der til ny vækkelse. Tiden efter de to verdenskrige har sat sine spor og skabt materalisme og ligegyldighed i store kredse. Men Dreslette er et godt sted at være præst for en mand, der vil staa i samarbejde med IM. Ved menighedsraadsvalget 1953 fik IM 172 st, gr-soc: 179 st, hvorved IM mistede flertallet i raadet.

1910 oplyses: Meget god kkg, gode forhold, præget af IM. Kirken ligger uheldigt for sognet, 1922: Stor kkg, IM (fmd gdjr M. Madsen, Snave) KFUM (50) og K (62) DdU (60), gode forhold, 1934: Kkg 15 pct, Det kirkelige liv præget af IM, IMsmf (gdjr J. Jørgensen, D), KFUM (60) og K (50), 1943: Som 1934, IM's fmd gdjr Johs. Hansen, D, 2 sdsk, en del arbejde for YM, kirkeblad, 1947: Kkg 10 pct, gode kirkelige forhold, IM fremherskende, men ogsaa en del afgjort ukirkelighed, offervilje (4000 kr i kirkekollekter) IM (gdjr Johs. Hansen, D), KFUM (45) og K (52), møder f unge mænd, 1951: Kkg 12–15 pct, gode kirkelige forhold, præget af IM, men ogsaa ukirkelighed, 4 sdsk, KFUM (50) og K (50) kirkeblad, 1954: Som i 1951, gode forhold, kkg 12–15 pct, 4 sdsk, 4 samtalekredse, YMkredse, KFUM og K (50 og 50).

Sp prædiker hver anden maaned i Løgismose kapel, Haarby sogn, se der.

Dreslette kirke ligger højt, med smuk udsigt og er især karakteristisk ved sit ejendommelige taarn. Kirken nævnes første gang 1372, da Odensebispen, Erik Krabbe, gav den afladsprivilegium. Kirkens skib er romansk, af granit, murene stærkt fornyede, koret er ombygget i sengotisk tid. Koret har to, skibet tre krydshvælvinger. Kirken er en korskirke, søndre korsarm er sengotisk, og 1785—87 blev et vaabenhus mod nord revet ned, og der blev bygget en korsarm mod nord, og samtidigt blev taarnet, hvor hovedindgangen er, helt fornyet af mursten og foroven afsluttet med en lille platform og en lille overbygning med kuppel. Altertavlen og det over altret anbragte orgel er skænket kirken omkr 1787 af Niels Ryberg (se ndf). Altret har et maleri af P. Brünnich: Gethsemane. Samtidig hvidmalet og forgyldt prædikestol. Døbefontens kumme er romansk, foden og himlen fra 1787. Marmortavle over N. Ryberg i sdr korsfløj, hvor slægten er begravet. Paa kirkegaarden en smuk mindestøtte af Wiedewelt over hans 2. hustru. Smuk romansk granittympanon med figurer over kirkegaardsporten. Orgel. 450 sd. Litt se nef.

Konferensraad Niels **Ryberg**, Frederiksgave, Sønderby sogn, var en meget religiøs mand (se s 298). Han gjorde meget for kirkernes istandsættelse paa sit gods, ganske særligt kostede han paa Dreslette kirke, der »blev indrettet med en smag og elegance, som ikke giver nogen købstadskirke noget efter«, og han lod en ung mand uddanne paa Blaagaards seminarium i Kbhvn til at blive organist i D, hvor han dannede et kor paa 12 drenge, saa der blev særlig god kirkesang. (Nygård, s 67).

Folketal: 1850: 1089, 1901: 1305, 1921: 1171, 1950: 1321.
Altergæster: 1910: c 1100, 1922: 1065, 1934: 1072, 1942: 997, 1953: 1288.
Menighedsraad: 1920: 3 IM, 3 gr, 1 u p, 1934: 4 IM, 3 ikke IM, 1953: 3 IM, 4 n gr-soc, valg.
Kommunevalg: 1943: Soc 118 (2), rad 19 (0), kons 85 (1), venstre 330 (6), 1954: Venstre I 390, venstre II 46 (ialt 7), fællesl 156 (2).

Sognepræst

Indt 1857: a) 76 rug, 109 byg, 85 havre, b) landgilde af 16 huse, 3 byg, 32 rdl, 25 rdl, ref: 8 rug, 10 byg, 10 havre, 50 rdl, c) 1 maal mælk og 1 par kyllinger af hver gaard i sognet, 90 arbejdsdage m m, d) 250 rdl, e) 48 td ld, 11 td ld skov. Stor, firlænget egebindingsværkspgd, 128 fag, kvist paa stuehuset. Haven yder 50—60 td æbler. — 1870: Regul 2840 kr, netto 5040 kr. 1913: 2. kl, 1946: 3. kl.
Pgd opført 1920.

Svenskekrigen 1658—60 gik haardt ud over sognet. 1640—1778 var alle præsterne her i slægt med hinanden, **Jens Poulsen Gamtofte,** (hjpr her 1630, sp her 1640—74), der efter at være ordineret »blev hjemsendt for at studere bedre« havde en datter, Sidsel, som blev gift med eftermanden, **Hans Jensen Ravn** (sp her 1674—1705), der efterfulgtes af sin søn **Niels Hansen Ravn** (1705—41), der var »berømt for sine prædikener, dem han med behag forrettede«. Hans

datter Margrethe blev gift med eftermanden **Jørgen Mygind** (1741—78), herrnhutismens leder paa egnen (se foran). 1778—1885 var præsterne ogsaa i indbyrdes slægt, embedet gik i arv fra spindesiden, idet provst Seidelin var gift med en datter (Margrethe) af forstander, provst J. Jacobsen, sp her 1778—1809 og pastor C. Krag blev gift med provst Seidelins datter, se ndf. Provst Jacobsen udgav flere latinske disputatser. Fra reformationen til 1863 var der kun 11 sognepræster her. Siden 1863 har der været 6.

11. 16. juni 1809–3. jan 63: Amtsprovst, konsistorialraad, **Valentin Peter Seidelin,** * 30. april 1781 Køng. Forældre: Ivar S (af Gamtofte), sp Køng, Fyn, † 37, og Anna Marie Valentinsdatter Falsen. Stud priv 97, c juli 03 (egr), lærer i Dansk for prinsesse Charlotte Frederikke af Mecklenburg-Schwerin (der var forlovet med prins Chr. Frederik, senere Chr. VIII), sekretær hos prinsen 06, konsistorialraad 29, provst Baag-Vends herred 23. maj 37, Dbm 45, rang med biskopper 2. juni 59, (50 aars jub), afsk som provst i Vends herred 10. maj 61, afsk som provst i Baag herred 6. nov 62, † 3. jan 63. ~ 26. okt 09 Margrethe Dorthea Jacobsen, * 14. febr 87 her, † 29. marts 79. Forældre: Provst og sp her i Dreslette Jacob J, † 09, og Anna Margrethe Erichsen. – Søn: Søllested-V. Datter ~ eftermanden. Stamt 79.

Amtsprovst S var en af sin tids mest ansete gejstlige paa Fyn, han opnaaede da ogsaa den sjældne ære at faa rang med biskopper, (den samme ære overgik amtsprovst Lütken i Lumby). Han var barn af den rationalistiske tid, en myndig og særpræget prælat, der med interesse tog sig af skole- og fattigvæsen og kirkens embedssager, var sogneraadsforstander og foregangsmand m h t landbrug. Han var meget historisk interesseret og efterlod et manuskript (af 1830) med udførlig beskrivelse af Dreslette sogn, manuskriptet opbevares i landsarkivet i Odense, og uddrag deraf er trykt i Hist aarb f Odense og Assens amter, 1913–16, s 474–516 (ved John M. Møller). De 52 aar han virkede her, var et tidsskifte fra Fr. VI's tid den ny tid, men S hørte hjemme i den gamle tid. Han var en velhavende mand. Og det var antagelig hans færden i kongelige slotte som ung, der medførte, at han fandt Dreslette pgd for lavloftet, hvorfor han for egen regning byggede en prægtig bygning ved siden af pgd (»Aldershvile«, populært kaldet »Slottet« nu »Solhøj«) med udsigt over hele egnen til Lillebælt. Han havde ogsaa en egen specialitet, idet han egenhændigt lavede en del smukke møbler udelukkende af pap med et jernstel indeni. Det blev til magelige lænestole, ja til chatoller med hemmelige rum. – – – I et brev fra pinsen 1868 skriver S's dattersøn, pastor P. Krag, at man fra præstegaardshaven gik lige ind til bedstemors (fru Seidelins) have; hun var da 81 aar og havde levet alle sine dage i Dreslette; hun var oldemor, saa der var 4 generationer i pgd. Hun var levende og aandsfrisk og fortalte om et gammelt æbletræ, at dér plukkede hun 1804 dets første æbler. Hun boede i »Slottet«, hvor de unge drak kaffe (de kaldte det: »Oldemors kaffe«) og hørte om de gamle dage. – Der levedes et rigt og muntert liv i pgd, præget af velstand og guldaldertidens kultur og i selskabelig omgang med egnens herregaardsfamilier. Amtsprovst Seidelin blev omtrent 82 aar, og var som en fader for sit sogn til det sidste. (Fam Seidelin, s 31).

Hjælpepræst hos amtsprovst Seidelin
1843—60: **C. C. E. Jacobsen,** se Hvorslev-G.
1860—63: **R. Balslev,** se Vigerslev.

12. 10. marts 1863–15. nov 85 (sp Sdr Broby 10. april 35): **Christian Ernst Krag,** * 12. febr 04 Gelsted. Forældre: Sp i Gelsted-R Christian K, † 18, og Julie Marie Bendixen. Stud Odense 23, c apr 29 (h), huslærer paa Flenstofte, hjpr Tommerup-Brylle 4. jan 32, rkp Skovlænge-G-S 5. dec 34, r af Dbg 82 (50 aars jub), afsk 15. nov 85, † 5. nov 96. ~ 7. nov 35 Marie Margrethe Vilhelmine Seidelin, * 10. jan 14 her, † 22. juli 91, dt af forgængeren, se foran. – Søn: P. Krag, Sct Jacobsk, Kbhvn (se Søborg-G). Datter ~ Hansen, Ø Nykirke. Sønnedøtre ~ Hansen, Sct Hans k, Odense (søn af Hansen Ø Nykirke), Krarup, Ikast og Dam, Tersløse-S. Broderdøtre ~ Ipsen, Assens, og Assens, Græsted-M. Stamt 51.

Pastor *Chr. Krag* var en tæt skikkelse med et karakterfuldt hoved (som »en løve med sin kraftige manke«), en værdig præst af den gamle type med kindskæg og hvidt kalvekrøs, tillige en djærv og munter mand af Mynsters skole, en god prædikant og virksom præst i sit sogn, patriarkalsk i sit væsen og med et par stærke øjne, der kunne smile saa mildt. Han var afholdt af befolkningen og stod i samarbejde med det liv, der rørte sig. Hans søn, *P. Krag,* har ofte omtalt den kærlighed og forstaaelse han mødte hos sin fader. P. Krag kom her med sine ungdomsvenner, *Hans Hansen* (død ung som sp Ø Nykirke. »Hansen med det rare ansigt«, han var forlovet med P. Krags søster, der døde aaret efter brylluppet 1869, *Fr. Zeuthen,* der blev IM's fmd, dr *Johnsen* (hvis datter, *Ellen,* blev gift med miss E. V. Gøtzsche, Indien, se sp Rise, brødrene *Emil* og *Henrik Jespersen,* der blev præster i Baarse og Brahetrolleborg, samt ikke mindst P. Krags broder, *Mouritz,* der blev distriktslæge i Assens og en af de ledende lægmænd i kirkens arbejde, og hvis 3 døtre blev præstekoner. Det var et fornøjeligt præstegaardsliv, der levedes i den gamle Dreslette pgd, og hertil tyede børnene i deres ferier, da de blev voksne; P. Krag skriver om de gode timer han havde under faderens prædikestol. 1882 stiftede Chr. K et legat paa 1000 kr til fordel for D sogns fattige. Store gaver fik han af menigheden ved sit jubilæum og ved sølvbryllup. Efter sin afsked flyttede han ind paa »Slottet«. Han var aandsfrisk lige til det sidste; han blev 92 aar gl.

R. W. Winkel: P. Krag, s 9 f, 17 f, 87 f, Fyns stiftstid 6. nov 96, Assens avis 7. nov 96.

13. 13. febr 1886–16. marts 1910 (sp Sjelle-S 14. juni 77): **Jens Daniel Valdemar Holme,** * 24. dec 33 Ledreborg. Forældre: Forpagter paa Transbygaard, Tjæreby ved Skelskør Christen H og Lizette Jordy. Ved landvæsenet i 5 aar. Stud priv 58, c 65[1] (l), hjpr Haraldsted-A 26. febr 66–68, derefter hjpr Hammer-L, Rønnebæk-O, Ringsted, Kølstrup, kkp Humble 23. april 70 (var 76 udnævnt til Seden-Aa, men renoncerede), afsk 16. marts 10, † 6. marts 14. ~ 5. sept 72 Edel Sophie Hansen, * 4. okt 44 Stensgaard, Snøde, † 27. maj 22. Forældre: Forpagter Niels Chr. H og Ane Sophie Pedersdatter. – Søn: Melby. Dt ~ Fich, Skovby-O. Hustrus søster ~ Olesen, Brande. Søsterdt ~

Smith-Petersen, Esbønderup-N. Broderdt ~ Witt-Hansen, Malt-F.

Pastor Holme var en tung, alvorlig skikkelse. Han fandt sin plads mellem IM's venner, men han var en selvstændig natur. Han var en udmærket prædikant og havde stor kirkegang, var meget flittig med bibellæsninger og husbesøg (se foran); een af dem, der kom meget i pgd, sagde, at »hemmeligheden ved H's præstegerning var nok den, at man fik et meget stærkt indtryk af, at her var et præstehjem, hvor Guds aand raadede«. Pastor *Fechtenburg,* Søby, fortæller om det nære venskab ml ham, Holme og pastor N. C. Knudsen, Assens. De havde fælles aandelige sympatier og besøgte hinanden tit. De havde det hyggeligt, opbyggeligt og fornøjeligt sammen. Skønt Holme var meget ældre, fandt han sig helt hjemme i dette selskab. Den store storstue i D gl pgd var jævnligt ramme om møder og festligt samvær. Der levedes iøvrigt meget stille, fordi fru H næsten hele tiden var svag og levede meget isoleret. Pastor H's gerning var solid og gik i dybden. Da han tog sin afsked fik han som erstatning for det ridderkors, (som i den daværende radikale kultusminister, provst M. C. B. Nielsens ministertid ikke blev uddelt) en tilkendegivelse af »HM kongens allerhøjeste paaskønnelse af hans nidkære og utrættelige arbejde i kirkens tjeneste« (en udmærkelse, som vist ikke er blevet nogen anden sognepræst til del).

14. 6. juni 1910–18. juli 18 (sp Søby, Ærø 4. jan 05): **C. R. Berggreen,** fl t Horslunde-N, se der.

15. 30. okt 1918–6. febr 46 (sp Gjellerup 20. sept 09): **Sigurd Madsen,** * 22. febr 76 Øde Førslev. Faderen: Provst Hasle-S-L, † 16, se der. Stud Horsens 94, c 01^2 (l), huslærer, »Lauritzminde« ved Kolding, sekretær KFUM, Randers 02, tillige timelærer Randers statsskole, medhjælper hos generalsekretæren for KFUM i Danmark 05, afsk 6. febr 46, r af Dbg 46. ~ 28. sept 10 Ellen Marie Hauschultz, * 29. sept 79 Randers. Forældre: Overlærer ved Randers statsskole, c theol, premierløjtnant Rudolph Valdemar Alexander H og Cecilie Erhardine Lund.

Medarb De unges blad t 09, Medl af DMS's kredsfbd 10—18 og 19—38.

Oversat 15: Karl Fries: John Mott, udg 29: Mads Samuel Jørgensen.

16. 22. juni 1946–29. sept 50 (lektor Haslev haandværkerskole 44): **Kristen Flodgaard Brondbjerg,** * 4. aug 07 Staby. Forældre: Gdjr Morten Olesen B og Nielly Marie Nielsen. Stud Rønde 31, c 37^2 (l), lærer Haslev haandværkerskole 37, afsk som sp Dreslette 29. sept 50, seminarieforstander Haslev 50. ~ 22. okt 40 cand mag Inger Røboe Dam, * 10. jan 11 Rønne. Forældre. Bygmester Christian Andreas D og Anna Marie Vest. – Søster ~ Mejdahl, Næsborg-K. Hustrus broder: Dam, dsk præst Sydslesvig.

Sekretær De unge præsters konvent. Amtssekretær DKU til 50.

Medudg 43: Lærebog i haandværkerkorrespondance.

17. 25. jan 1951 (missionær under DMS i China Manchuriet 47): **Aksel Julius Sørensen,** * 8. marts 99 Egholt, Lejrskov. Forældre: Indremissionær Peder Hansen S og Maren Marie Ravn. Stud Ribe 18, c 24^2 (l), ord missionær i China 25, i Harbin 26, i Kwantien 27, i Antung-Kwantien 33, kkp Sct Matthæus k, Kbhvn 27. jan 42, afsk som kkp 15. april 47. ~ 18. marts 26 Helga Hoffmann Madsen, * 19. okt 95 Harboøre. Faderen: Sp, Voer, † 32, se der. – Broder: Harboøre-E. Hustrus broder: Aabenraa.

Medl Missionsraadet 33—39, sekretær 33—39.

Oversat 30: Landmanden Wu, udg 42: Yalu-missionen, oversat 42: Ninghsiang-patruljen. Skrev flere artikler om Ydre Mission.

Litt: Jac. Madsen, s 320—21, Fr. Nygård: Kristenliv i Danmark gn 100 aar, Den fynske opvækkelse, 1897, s 18 f, H. C. Petersen: D sogn, 1937, R. W. Winkel: P. Krag, 1924, Hist aarb f Od og Assens amter, 1913—16, s 474 f, A. Jensen: Spredte træk fra D, i Fynsk hjemstavn, VI, 1933, s 157 f, L. P. Pedersen: D kirke i Fynsk hjemstavn VI, 1933, s 81 f, Carlsen-Skiødt: Aandeligt liv i Vestfyn, 1930, s 67, 73, 120, 190 f samme i Hist aarb f Od og Assens amter 1930, Om D bylav se Hist aarb f Od og Assens amter VII, 1934, s 121, jvf smst VIII, 1935, s 133, smst IX, 1936, s 109, Om kirkens orgler, se Dsk kirkemusikertid 1953, s 43 f, Fyns stiftstid 22. marts 1953.

SØNDERBY

Sønderby sogn, 1543 ha, langs Lillebælt (her: S klint), er ret højtliggende og bakket, lermuldet jord, en del skov, S sø. Byerne S, Aa med badehotel, en del af Ebberup stationsby. Hg Frederiksgave.

En herregaard og kirke. Nær ved Frederiksgave ligger **Hagenskov** borgplads og »Gamle slotsbanke«, der menes at stamme fra det ældste Hagenskov. H slot brændte 1741 og blev ikke genopbygget. (Det blev stormet under Grevens fejde, Chr. II havde her en sammenkomst med Chr. III; Korfitz Ulfeld er født her 1606.) 1667 solgte Fr. III godset til amtmand Niels Banner, som kaldte det »Frederiksgave« og 1775 opførtes den nuværende hovedbygning. Godset ejedes 1707—64 af slægten **v. Dewitz.** Major Frantz v. Dewitz, der ejede godset til 1764, var pietist, og han var ivrig for at skaffe pietistiske præster til sognekaldene paa godset. Baade i Dreslette (Jørgen Mygind), i Sønderby (N. P. Basse) og paa Helnæs (C. Wederkinch) fik han ansat præster, som stod den herrnhutiske bevægelse nær. 1766 overgik Frederiksgave til konferensraad Niels **Ryberg** († 1804), der ogsaa var meget stærkt kirkeligt interesseret. Han satte godsets kirker meget smukt i stand, især Dreslette (se der) og virkede ivrigt for det kirkelige liv. Da hans søn mistede sin formue ved statsbankerotten, solgtes »Frederiksgave« 1824 til staten, og 1841—47 var her sommerresidens for kronprinsen (Fr. VII). 1854 solgtes godset til Wedellsborg, der 1883 oprettede godset som »Greve Carl Wedell-Wedellsborgs familiestiftelse« til støtte for trængende medlemmer af slægten Wedell-Wedellsborg.

Stormfloden 1872 gik haardt ud over sognet.

Det kirkelige liv. Helnæs udgjorde en del af Sønderby sogn, indtil Helnæs fik sin egen kirke 1619, hvorefter Helnæs var anneks til Sønderby indtil 1738.

1648—88 var den spøgefulde **Ditlev Johansen Monrad** sp her. Han væddede f eks med patronen paa Hagenskov, om han kunne tømme en sølvkande vin paa prædikestolen en søndag mod at faa sølvkanden. Han fik kanden. Han recommanderede ogsaa sin kone fra prædikestolen som et »duelighedens eksempel«. Da han i jan 1658 gik i kirken en søndag og uddelte nadveren, kom svenskerne ind og

ville med magt tage sølvkanden fra ham, og da han ikke ville slippe den, stak en soldat ham et stort hul i siden (Eptph, W III, 270).

Præstegaarden brændte 1740 og 1767.

Den fromme major *F. v. Dewitz* (se ovf) havde allerede fra 1741 faaet ansat pietistiske præster i Sønderby. Pastor *Gunder Wegerslev,* der 1731 udnævntes til successor for den 51 aarige pastor *Nic. Treven,* men 1735 flyttede til Store Magleby, var pietist. 1741–67 var *Niels Pedersøn Basse* sp her. Han var gift med en datter af den pietistiske raadmand Mathias Fibiger i Nyborg, og sammen med pastor *Jørgen Mygind,* Dreslette, var han fører for den pietistiske vækkelse paa Vestfyn. Under Dreslette omtales, hvorledes det blev forbudt ham og Mygind at holde privat skole med herrnhutiske lærere. Basse var født 1714 paa Drejø og blev successor her 1739. Der blev en del pietistisk bevægelse i nær tilknytning til Brødremenigheden. Et indtryk af det fromme hjemliv i Basses pgd faar man gennem et brev (trykt i »Nachrichten aus der Brüdergemeine«, 1824, hft 4, s 628 f), skrevet af hans datter *Gertrud Cathrine,* senere gift med en herrnhutisk broder, Marc Vaullaire. Hun døde 1823, 70 aar gl. Hun omtaler det »velsignede minde, som hendes forældre havde efterladt,« og skriver bl a:

Dem begge laa deres fem børns vel paa hjerte. Derfor søgte de paa en ægte evangelisk maade at opdrage os for Frelseren, og med megen omhu at bevare os for verden og for al omgang, som kunne blive farlig for os.

De fortalte mig ofte om Frelserens kærlighed, hvorledes han ogsaa havde erhvervet mig salighed ved sit liv, sin lidelse og død, og hvorledes jeg alt hernede kunne blive delagtig i denne. Dette gjorde et dybt indtryk paa mit hjerte. Jeg lærte tidlig den lykke at kende paa barnlig vis at omgaas med Frelseren. Og jeg mindes endnu mangen en salig time, som jeg tilbragte alene i mine forældres have med hjertets stille opløftelse til min usynlige ven eller med at synge aandelige sange.

Min faders opdragelsesmaade var ualmindelig mild og kærlig. Naar han ville give os irettesættelser, appellerede han sædvanligvis til vort eget omdømme og lod os saa meget som muligt være vore egne dommere. Denne behandlingsmaade gjorde, at vi paa det ømmeste elskede ham og gerne omhyggeligt undgik alt, hvad der kunne bedrøve ham.

Saaledes tilbragte jeg mine børneaar muntert og fornøjet. Jeg elskede Frelseren og bevaredes ved hans naade for letsind og forførelse.

Da jeg, som aarene tog til, lidt efter lidt mistede denne barnlige kærlighed til Frelseren og kunne indse, at jeg uden særlig guddommelig bistand let kunne miste helt den hidtil nydte salighed, anraabte jeg en aften, da jeg troede at befinde mig alene i en stue, Frelseren højt om, at han ville tage mig til sig, for at jeg ikke skulle gaa fortabt. Min fader, der uden at blive bemærket af mig havde hørt mig bede, trøstede mig med den forsikring, at Frelseren nok skulle vide at bevare mig, naar jeg barnlig holdt mig til ham.

Jo mer jeg i den følgende tid lærte verden og min indre fordærvethed at kende, desto mere følte jeg nødvendigheden af, at holde mig stille og for mig selv og at følge min faders gode lærdomme. Det fortrolige forhold, i hvilket jeg stod til ham, kom mig i saa henseende til gode. Saa ofte jeg henvendte mig aabent til ham med dette eller hint af, hvad der forekom mig betænkeligt, hjalp han mig kærligt til rette og viste mig sagen i sit sande lys.

Da jeg en gang bad ham om, at jeg maatte gaa til Brødremenigheden, hvilken mine forældre i mange aar havde staaet i kendskab til, sagde han i en meget betydningsfuld tone til mig: »Naar du en gang rigtigt forstaar, hvorfor du vil derhen, saa vil jeg lade dig gaa.« Dette svar forundrede mig. Dog gik jeg i det stille og lovede Frelseren ganske at overlade ham min førelse og ogsaa at lade ham raade for hint ønske.

Paa den tid, da jeg nød forberedelsesundervisning til den hellige nadver — det var i aaret 1766 — kom jeg i en stor indre forlegenhed. Jeg følte mig saa fremmed for Frelseren, at jeg troede, han ganske havde forladt mig. Men da jeg under mange taarer klagede ham mit hjertes nød, saa viste han sig for mig som forsoneren af mine synder, lod mig finde tilgivelse for disse hos sig og fornyede i mig den trøstefulde forsikring, at jeg var en af hans egne, og at han ville bevare mig hos sig til min sidste stund.

I samme aar drog jeg bort fra fædrenehuset til min ældre søster, hvis mand var præst i Bloustrød paa øen Sjælland. Afskeden, med min fader, der begyndte at skrante af vattersot, greb mig allerede meget. Men langt haardere traf mig næste aar budskabet om hans bortgang, og kun den trøst, jeg modtog fra oven, kunne holde mig oprejst midt i dette smertelige tab.

— — —

Til videre belysning af de mærkelige kaar, hvorunder hine dages herrnhutiske kristne levede, skal der her endnu meddeles et par blade af denne vestfynske præstedatters selvbiografi.

Hun fortsætter:

Nu drog ogsaa min moder til Bloustrød. Og da en af mine ældre søstre havde tilbøjelighed til at begive sig til en Brødremenighed, saa spurgte min moder mig, om jeg ikke havde det samme ønske? Dette spørgsmaal, som jeg ikke havde givet den ringeste anledning til, besvarede jeg af fuldt hjerte med et glad ja.

Derpaa gjorde vi nærmere bekendtskab med Brødre-Societetets arbejdere i Kbhvn, forebragte dem vor sag og fik 1768 tilladelse til at bo i en Brødremenighed, min søster i Zeist og jeg i Neuwied.

I juli rejste vi begge sammen med nogle personer af vor tankemaade med skib fra Helsingør til Amsterdam. En broder ledsagede os et stykke hen.

Vi havde næppe betraadt skibet, førend vi saa os udsat for de raa søfolks letsindige spot. Dette bevægede vor ledsager til at gaa med os ind i kahytten og til i en bøn og paa knæ at anbefale os til Vor Herres skærmende varetægt. Dette gjorde et stærkt indtryk paa søfolkene. Vi fik siden hen intet ubehageligt ord mere at høre af dem, og vor ledsager kunne nu des roligere forlade os.

I Kattegat blev vi overfaldne af saa heftig en storm, at enhver troede, vi skulle aldrig mere se land. Ved midnat kom kaptajnen ind i kahytten og erklærede, at, som det stod nu, var menneskehjælp forgæves. Gud alene kunne redde os. Jeg blev bange, men i mit indre lød det: »Frygt ikke, jeg Herren er med dig, der skal ikke falde et haar af eders hoved.« — Ja, sagde jeg til mig selv, du er hos os, som du fordum var hos dine disciple og hjalp dem, da de frygtede for at gaa under i stormvejret. Endelig tænkte jeg: Jeg har faaet tilladelse til at være i en menighed hernede, der er Frelserens, vil han nu tage mig op til den, der er heroven til, hvor meget lykkeligere vil jeg da være. Denne tanke beroligede mig fuldstændig, og aldrig i mit hele liv har jeg sporet Frelserens nærhed paa saa kraftig en maade, som i denne nat. Den følgende dag naaede vi lykkelig den svenske kyst og blev liggende for anker foran samme i fjorten dage paa grund af skibets udbedring. Kaptajnen tog sig af os med faderlig troskab og spadserede daglig en tur med os paa kysten.

Paa en af disse ture ytrede han en gang, at vi maatte vist have haft særdeles retskafne forældre og have nydt en god opdragelse af dem, siden vi i hin farefulde nat havde taget det saa stille og roligt, medens han og hans folk havde maattet gøre stærke anstrengelser for ikke at bryde ud i et fortvivlelsens skrig. — Jeg svarede dertil: »Naar man har faaet fred med sin Gud, frygter man ikke for at dø« — og han svarede atter: »De er lykkelige jomfruer!« (Fr. Nygård, s 58 f.)

Basse efterfulgtes af *Christopher Wederkinch,* der havde været den første sp paa Helnæs og var sp i Sønderby 1767–90. Han havde lige fra 1738, da han kom til Helnæs, sluttet sig til Jørgen Mygind og N. P. Basse og tog levende del i vækkelsesarbejdet. Da biskop *Tønne Bloch* holdt visitats i S kirke 5. juli 1789, skrev han i visitatsbogen: »Kirken, menigheden og ungdommen var jeg saare vel fornøjet med. C. Wederkinch har mistet sit syn. Jeg talte over 1. Joh. 4, 1: (»I elskede, tror ikke enhver aand, men prøver aanderne, om de er

af Gud, thi mange falske profeter er udgaaet i verden«), foranlediget af en fremmelig udsending fra Christiansfeld, *J. Wagner,* der holder i menigheden sine lønlige forsamlinger.« Efterfølgeren *P. Kryssing Clausen* (sp her 1790–1804), der flyttede til Flemløse, var ogsaa pietistisk og havde samarbejde med Brødremenigheden (se iøvr s 250–52).

Den gamle pietistiske vækkelse, som i Dreslette overvintrede gennem rationalismen og skød nye skud, da Indre Mission kom til sognet, synes i Sønderby sogn at være ebbet ud. De følgende præster var af andet syn. Ksstrd *Storch,* der var her i 37 aar, viste ikke de vakte interesse. Han var fra rationalismens tid, og var i sine sidste aar højkirkelig. Men 1866–68 var der lidt IMs vækkelse, foranlediget af kapellanen, pastor *Hansens* vækkende forkyndelse. Han var svigersøn af Krag, Dreslette, og svoger til pastor *P. Krag.* Pastor Hansens forkyndelse satte visse spor. Befolkningen ønskede ham til sp efter Storch, og henvendte sig i en adresse til ministeriet. Pastor *Ørsted* mærkede en udpræget uvilje hos pastor Hansens tilhængere. Pastor *C. Nielsen* var plaget af næringssorger, præsterne *Rasmussen* og *Meyer* var begge meget svage af helbred. Begge slutte sig nærmest til IM. Meyer holdt velbesøgte bibellæsninger, men da han engang kom ind paa at omtale omvendelse efter døden, blev der et brud mellem ham og IM i sognet. Pastor *Frantzen* var afgjort imod IM. Den lille missionskreds samledes hos boelsmd *Jacob Clausen,* der ogsaa ordnede møder og missionsuger og lejlighedsvis gudstjenester i kirken. Da missionshuset blev bygget i Ebberup 1914, søgte de fleste IMs venner dertil. Pastor *Frantzen* passede godt til de gildeglade fynboer, men præstegerningen passede egentlig ikke rigtig for ham.

Blandt dem, der har haft betydning i sognet, kan nævnes lærer *Ad. L. Leisner,* † 1908, en grundig og dygtig lærer, folkelig foregangsmand og taler. *Klaus Berntsen* havde nogle af sine bedste støtter her i de mange aar, han var folketingsmand i Assenskredsen, og han kom til at præge mange af gaardmandsstanden. Skovfoged *S. Rehmeyer,* † 54, deltog politisk i det konservative arbejde og var medl af menighedsraadet.

1922 oplyses: Ikke god kkg, ingen grundtvigske, enkelte IM (søger udensogns), 1926: Kkg 5–6 pct, lidt voksende, 5 fam IM, en del fromhed, men ikke mange kirkesøgende, 1934: Kkg 3–4 pct, 6 fam til IM, ingen gr, 1943: Kkg 4–5 pct, folkekirkelige forhold, en del velvilje, gl kirkelighed, kun lidt retningspræg, ungdomsm i pgd, KFUM og K i Ebberup. Enkelte IM, som søger Ebberup mh (gdjr P. Petersen, S mosemark), kirkeblad, sdsk i mh ledet af 2 lægfolk fra Sønderby, 1954: Kkg 4–5 pct, jævne, folkekirkelige forhold. Enkelte IM søger Ebberup mh (i Kærum sogn), kr ungdomsf, fælles med Kærum i Ebberup, børnegudstj. En del arbejdere og husmænd.

Sønderby kirke er lang og smal, skibets østligste fag og korets vestfag er romanske af raa kamp. Koret er i sengotisk tid udvidet mod øst og har 2 krydskvælvinger, skibet er udvidet mod vest og har 3 krydshvælvinger. Sengotisk er ogsaa taarnet, vaabenhuset mod syd fra 1842 og en korsfløj mod syd af munkesten. Renæssancealtertavle fra 1600 med maleri af Nadveren. Orgelet tidligere over alteret, nu paa pulpituret. Smuk alterkalk fra 1667, do oblatæske fra 1693. Smukt udskaaren renæssanceprædikestol fra c 1600 med himmel. Renæssancedøbefont af træ med himmel fra c 1600. Restaureret 1925, da alteret flyttedes lidt frem i koret. Smukke stolestader fra 1925, i taarnrummet slægten v. Dewitz' gravkapel med flere store kister. 250 sd. Orgel fra 1925.

Paa kirkegaarden monument for 24 krigere, der døde 1864 paa Frederiksgave lazaret.

Folketal: 1850: 643, 1901: 731, 1921: 787, 1950: 929.
Altergæster: 1922: 331, 1934: 225, 1953: 260.
Menighedsraad: 1922: 2 n IM, 4 u p, 1934: do, 1953: 1 IM, 1 soc, 2 venstre, 1 kons, 1 u p, valg.
Kommunevalg: 1943: Soc 99 (2), kons 73 (2), venstre 96 (3), u p 25 (0), 1954: Soc 142 (3), kons 82 (1), venstre 129 (3), u p 40 (0).

Sognepræst

Indt 1857: a) 46 rug, 112 byg, 51 havre, b) 70 rdl, 24 byg, c) naturalier, d) 220 rdl, e) 21 td ld. Solid firlænget egebindingsværkspgd fra 1767, velholdt, enkesæde, 5 td ld. — 1870: regul: 2200 kr, netto 5308 kr. — 1913: 3. kl, 1931: 2. kl, 1946: 3. kl.

17. 11. maj 1831–14. marts (sp Kerte 9. dec 18): Konsistorialraad **Frederik Ludvig Storch,** * 9. febr 83 Balslev. Forældre: Sp i Husby, Vends herred Hannibal Samuelsen S (af Balslev-E), † 1797) og Ingeborg Pauline Bruun. Stud Odense 99, c jan 06 (h), hjpr Tanderup 17. dec 17, ksstrd 67 (ved 50 aars jubil), † 14. marts 68. ~ 22. juni 21 Cathrine Margrethe Gleerup, * 18. dec 98 Husby, † 29. jan 88. Forældre: Sp i Føns-Ø Christopher G, † 37, og Sophie Amalie Hansen. – Brødre: Tanderup, Køng. Brodersøn: Gierslev. Søstre ~ Holm, Brændekilde-B, Kragh, Ø Starup-VN. Hustrus fætter: Føns-Ø. Fættersøn: Udby, Fyn, og Skydebjerg-O.

»Retskaffen, dygtig, meget afholdt. Stor haveelsker. (W III, 271).

Hjælpepræst hos ksstrd Storch

1863—64: **Knud Theodor Storm,** * 36, c 60² (l), senere en kort tid hjpr hos Vilh. Birkedal, boede i Nr Broby, senere i Holbæk, † 12, Khst saml 6 R V 184.
1866—68: **H. A. Hansen,** fl t Ø Nykirke, se der.

18. 12. sept 1868–30. aug 75 (sp Nr Løgum 24. sept 58, afsat af tyskerne 67): **S. V. Ørsted,** fl t Magleby-Holtug, se der.

19. 3. dec 1875–12. juni 86 (sp Butterup-T 10. dec 68): **C. J. Nielsen,** fl t Horne, Fyn, se der.

20. 20. aug 1886–8. sept 96 (sp Daugbjerg-M-S 30. aug 80): **Theodor Ludvig Marius Rasmussen,** * 23. nov 52 her i Sønderby. Forældre: Skolelærer Hans R og Bolette Frederikke Palludan af Sæby-H. Stud Odense 70, c 75² (l), lærer Kbhvns asylskole 75, huslærer hos grev Knuth, Store Grundet, hjpr Aversi-T 31. dec 77, † 8. sept 96. ~ 29. okt 78 Edith Camilla Bagger, * 31. maj 58 Varde, † 27. dec 28. Forældre: Etatsraad, borgmester, byfoged Jens Alfred Frederik B og Jensine Marie Cathrine Christensen. – Sønner: Kinamiss Johannes Rasmussen († 52) og fmd for Kbhvns Kirkefond, kontorchef i Østifternes kreditforening, Carl Rasmussen.

I Daugbjerg-M-S tog R fat med stor energi. Foruden at passe sine tre kirker, besøgte han flittigt skolerne, som han var stærkt interesseret i, og besøgte hjemmene. Han drev selv gaardens avling og var efter foreliggende med-

delelser afholdt og respekteret i sognene. Alt var jo primitivt og fattigt baade i hjemmene i almindelighed og i pgd; men befolkningen viste deres venlighed og paaskønnelse ved i stor stil at bringe gaver, – smør, ost og fjerkræ til præstegaarden.

De kolde køreture og kirker angreb hans helbred, saaledes at han maatte søge et mindre embede i et mildere klima, og han blev derefter i 1886 kaldet til sognepræst i sit fødesogn, Sønderby ved Assens, hvor han var til sin død i 1896. Ved sin indsættelse holdt han en tydelig programtale, hvor han gjorde det klart, hvad der var maalet for hans præstetjeneste, – at forkynde Jesus Kristus til omvendelse og frelse. Han fik en udmærket indgang i sognet og samlede mange til gudstjenesterne, holdt om vinteren bibellæsninger i skolen og ofte søndag eftermiddag møde i et hjem i den fjerneste del af sognet. Det fremgaar af foreliggende optegnelser samt af den tale, som hans provst – provst Tobiesen, Flemløse – holdt ved hans begravelse, at han var en dygtig præst, afholdt i sit sogn og blandt kolleger. Han holdt ofte foredrag i herredets konvent eller missionsforedrag og studerede til stadighed. Saa vidt vides var professor Peder Madsen den af universitetslærerne, der betød mest for ham under hans studium. Han var iøvrigt kyndig i kirkehistorie, saaledes at biskop Stein opfordrede ham til at søge et docentur: men skønt han havde lyst dertil, afstod han derfra bl a af hensyn til sin store børneflok. Og børnene fik derfor lov til at vokse op i Sønderby, hvor de fik et dejligt barndomshjem præget af gudsfrygt og nøjsomhed under ledelse af deres fars faste vilje og deres mors milde og kærlige omsorg. Der var et ret stort folkehold p gr af avlingen, og det kan siges med sandhed, at pgd var midtpunktet i sognet.

Han kan vist karakteriseres som en dygtig og myndig præst, der mødtes med tillid og ærbødighed; han var flittig til husbesøg, og hjemmet var altid aabent for sognets folk.

Det sidste aar var svært. Da laa han til sengs og var meget optaget af, hvordan det skulle gaa hans 6 børn.

Det ville have glædet ham at se, at de alle blev troende mennesker og fik betroet en tjeneste i menigheden, paa missionsmarken eller herhjemme. (Kontorchef *Carl R).*

21. 15. nov 1896–16. okt 1900 (sp Nylarsker 25. febr 84): **Henrik Albert Georg Meyer,** * 19. april 53 Himmelev. Forældre: Skolelærer og kantor ved Roskilde adelige jomfrukloster Victor Christian M og Caroline Marie Emilie Howen. Stud Roskilde 73, c 79^1 (h_1), huslærer hos baron Rosenørn-Lehn, hjpr Vejby-T 11. okt 80, † 16. okt 00. ~ 21. sept 87 Hilda Adelie Demofilia Amondsen, * 4. jan 59, † 17. sept 41. Forældre: Skibsfører Amond Emil A og Sophia Augusta Hartvig fra Buenos Aires.

Stilfærdighed og fred prægede M allerede fra de unge aar, man kunne næppe tænke sig ham i nogen anden gerning end præstens, som han passede saa godt til Han var meget afholdt og agtet, men naaede ikke at gøre nogen egentlig præstegerning her, da han hele tiden her var alvorlig syg (Tb cerebri). Assens avis 17.–22. okt 1900.

22. 20. dec 1900–2. nov 34 (missionær, Julianehaab, Grønland 11. maj 92): **Poul Moth Thestrup Engberg Frantzen,** * 22. dec 64 Rugstedgaard, Ødsted. Forældre: Landbrugsskoleforstander i Lumby Knud F og Henriette Laurine Engberg. Stud Viborg 86, c 92^1 (h_2), afsk 3. nov 34, † 6. nov 34. ~ 10. april 92 Henriette Juliane Elisabeth Lassen, * 26. juli 63 Viborg, † 29. maj 42. Forældre: Kbmd Hans Carl Chr. L af Tølløse-Aa og Marie Buchwaldt. – Hustrus morbroder: Sdr Højrup-Aa. Stamt 25.

Pastor F var en særpræget præsteskikkelse. Han var ganske usnobbet, ofte skarp i sine udtalelser og fik en del modstandere, især inden for IM, som han ikke kunne samarbejde med. Han søgte i mange aar forgæves bort herfra; hans præstetid i Grønland betragtede han som sine bedste præsteaar. Hans interesse var kunst, teater og litteratur. Han var vist ikke kommet paa sin rette hylde.

Han skrev en række skildringer fra livet i Grønland (Nationaltidende), skrev desuden flere bladartikler, samt et lille stridsskrift imod IM: »Hellige præster – lægprædikanter« (1906).

23. 5. juni 1935–21. dec 38: **H. B. Østergaard-Nielsen** fl t rkp Søndre sogn, Viborg, se sp der.

24. 22. april 1939 (hjpr Kapernaums k, Kbhvn 19. nov 37): **Andreas Christiansen Kien,** * 14. aug 12 Rørkær, Hostrup sogn ved Tønder. Forældre: Landmand Martin Christensen K og Caroline Christiansen. Stud Tønder 30, c 37^1 (l). ~ 22. maj 39 Aase Jacobsen, * 19. okt 16 Batavia. Forældre: Civilingeniør Jacob Rasmus J og exam pharm Ingeborg Anna Engelstoft af Vesterborg-B.

Litt: Jac. Madsen, s 299—300, Fr. Nygård: Kristenliv i Danmark, 1897, s 19 og 58 f, Carlsen-Skiødt i Hist aarb f Od og Assens amter V, 1931, s 3—48, samme i Aandeligt liv paa Vestfyn, 1930, s 77 og 203 f, Fynsk hjemstavn VI, 1933, s 171 f, (om stormfloden 1872), Jørgen Bloch: Den fynske gejstligheds historie II, 1. hefte, Trap, VI 1923, s 582 f, Vedel Simonsen: Bidrag til tidshistorien, 1842, s 11 f, (om Frederiksgave), »For hjemmet og ungdommen« 1896, s 372 f, (om Frederiksgave), Fynsk hjemstavn IX, s 78 (Kirkegangsskikke i S), Hist aarb f Od og Assens amter, VII, 1934 (gl begravelsesskikke i S), VIII, 1935, s 11 (Den stærke smed i S).

HELNÆS

Helnæs sogn, 1312 ha, bestaar af halvøen Helnæs, der kun ved en 1½ km lang landstrimmel er forbundet med halvøen Agernæs, der hører til Dreslette sogn. Jorderne er bakkede, flere steder klinter ved kysten; paa midten en tidligere havbugt, der er inddæmmet (»Maden«). Dels leret, dels gruset jord, lidt skov. I sognet Helnæs by med fh fra 1888. Se iøvr s 250.

Paa Helnæs landede Joh. Rantzau 1535 med de kgl tropper noget før slaget ved Øxnebjerg. — Rester af de saakaldte »Karl Gustavs skanser« ved sydkysten.

Det kirkelige liv. I den katolske tid hørte H til Dreslette, senere til Sønderby. 1618 fik H sin egen kirke og blev anneks til Sønderby, 1738 blev H selvstændigt pastorat. Præsteembedet var lille, og der var hyppigt præsteskifte. Den første sognepræst paa Helnæs *Christopher Espensen Wederkinch* (der havde Ludvig Holberg til privat-præceptor) var pietist og blev ligesom de pietistiske præster, *Jørgen Mygind,* Dreslette, og *N. Basse,* Sønderby, kaldet af den fromme godsejer, major *v. Dewitz,* Frederiksgave (se s 250 f). *Wederkinch* var fra sin studietid paavirket af pietismen, han var københavnsk borgersøn, havde en tid været huslærer, og var kun 26 aar gl, da han kom til Helnæs som sp. Han sluttede sig nær til Mygind og Basse, 1767 flyttede han til Sønderby, hvor han døde 1790. Han var virksom for pietismen og stod i nært samarbejde med brødremenigheden, men medens der blev vækkelse i Dreslette og Sønderby, var der endnu omkr 1765 ikke videre røre paa Helnæs. Hans datter samledes med andre vestfynske præstedøtre i Christiansfeld (Nygård, s 64). Foruden de brødremenighedsmissionærer der virkede her, kom der ogsaa til Vestfyn nogle pietistiske teologiske kandidater, *Ulrik Santum* og *Niels Chr. P. Kragelund.* Den sidste blev Wederkinchs efterfølger som sp paa Helnæs 1767, og han blev her til sin død 1787. Det var *Niels Ryberg* (s s 297) til Frederiksgave, der kaldede Kragelund hertil. Der blev nu noget pietistisk røre, og da Kragelund døde, blev Wederkinchs søn, *Matthias Wederkinch,* sp her, indtil han 1797 flyttede til Blidstrup. Ogsaa han var pietistisk. I sit vita ved ordinationen hos biskop *C. Ramus* sluttede han med disse ord: »Give Gud, at naar vi paa dommens dag skal stedes for vor tornekronede Jesus Kristus, jeg da maa kunne sige til dommeren: »Se, alle de, som du betroede mig til min omhu, er her i din haand, og ikke een af dem er gaaet tabt.« – Der var saaledes pietistiske præster paa Helnæs fra 1738 til 1797, og stedets afsondrede beliggenhed medførte, at rationalismen ikke saa hurtigt trængte ind. En gammel kvinde, (* 1838) kunne fortælle Carlsen-Skiødt, at hendes fader, gdjr *Chr. Jørgensen,* Helnæsgaard, gentagne gange rejste til møder i Christiansfeld, ligesom udsendinge fra Christiansfeld holdt møder paa Helnæsgaard. Omkr 1840–50 holdtes der møder paa Søgaard, og selvom troslivet var svagt, var det dog stadigt levende, og de troendes hjem havde nær forbindelse med hinanden. 1857 hedder det i Hertz »Efterretninger om gejstlige embeder« at »beboerne, alle selvejere er velstaaende og roses for kirkelig sans, flid, ædruelighed, velvilje og godgørenhed. De har som øboere deres særegne skikke, gaardmændene afgør på bystævnet under aaben himmel de kommunale anliggender.« Pastor *Dahlerup* var en nidkær forkynder, og han var en god støtte for det lille samfund først i 1880'erne. Der blev holdt samtalemøder i hjemmene, og kirken var fuld, naar Dahlerup prædikede.

Pastor *Ravn Jensen* var grundtvigsk og samlede de unge til grundtvigske ungdomsmøder, men der var stadigt en levende IMskreds, baaret af lægfolk, ofte med fremmede talere. Den lærde pastor *Howardy* stod uden for IM paa Helnæs, især efter at der 1903 var kommet et par unge IM's haandværkere hertil; den ene var blevet omvendt i Dreslette, den anden i Hamborg. De fik sat regelmæssige møder i gang ved præster og indremiss, de omdelte traktater (en strygejomfru lagde en tid traktater i vasketøjspakkerne), en søndagsskole blev oprettet 1921, 1922 stiftedes KFUK, 1925 KFUM og senere en DMSkreds. Pastor *S. P. Simonsen,* Særslev, der er født i Helnæs, skriver, at der i 90'erne var et forholdsvis rigt kirkeligt liv uden særligt retningspræg med mange kirkegængere og altergæster. Pastor *Ronæs* sluttede sig til IM. Pastor *Wilms* mødte gamle folk, som huskede, naar brødremenighedens folk gjorde ophold paa Helnæs paa vej til Dreslette. De holdt møder og gjorde husbesøg her. Størstedelen af kirkelivet pa Helnæs maa betegnes som »gammeldags gudsfrygte« uden særlig retningspræg. Der er nogle faa familier til grundtv og IM, og en del unge kan samles til ungdomsmøder. Alterbesøget har ogsaa været stort. Lærer *J. Runge* der var lærer her i 39 aar, (han efterfulgte sin fader, der havde været lærer her i 40 aar), betød meget for sognet ved sin kristendomsundervisning og ved sine mange husbesøg, især i aarene 1902–18, da pastor *Howardy* var her (»præsten kom kun sjældent ud fra sit studereværelse.«)

1918 oplyses: Kun ret god kkg, lidt IM og gr, flertallet u p, 1926: God kkg, ret stærke brydninger, ungdomsm i pgd, smaa KFUM og K, 1935: Kkg 15 pct, gode kirkelige forhold, ungdomsm i fh, 1942: Kkg 15 pct, gode kirkelige forhold, megen lydhørhed, ungdomsm i fh ved sp, IMsamtalekreds, gr kreds, kirkeblad, 1950: Kkg 13 pct, gode kirkelige forhold, IMkreds (fabrikant H. J. Boe), gr kreds (gdjr H. J. Simonsen), børnegudstj, idrætsf, 1954: Kkg 10–15 pct, gldags kirkelighed, gode forhold.

Helnæs kirke er opført af Jørgen Brahe 1617, bestaar af skib af raa kamp med blindingskamgavl mod øst, ret lavt taarn med blindingskamgavle i nord-syd, taarnet er opført af major F. v. Dewitz 1740. Barok altertavle med maleri fra 1885 (af Søren Lund), rokokkoprædikestol, alterstager, daabsfad og klokke skænket 1784 af Niels Ryberg (se s 297). Smuk sølvkalk fra 1618. Granitfont. 200 sd.

Folketal: 1850: 372, 1901: 490, 1921: 560, 1950: 472.
Altergæster: 1918: 150, 1926: 541, 1934: 472, 1942: 402, 1953: 255.
Menighedsraad: 1918: Gr (u p), 1926: 1 IM, 1 gr, 4 u p, 1938: 1 IM, 3 gr, 2 u p, 1949: 1 IM, 2 gr, 3 u p, 1953: 1 IM 5 u p.
Kommunevalg: 1943: Soc 73 (1), kons 31 (0), venstre 141 (4), 1954: Soc 60 (1), venstre 113 (3), u p 59 (1).

Sognepræst

Indt 1857: a) 38 rug, 42 byg, 39 havre, b) 96 rdl, c) 120 kd mælk, m m, d) 2—250 rdl, e) 13 td ld. Gammel, lille, daarlig bindingsværkspgd, 6 smaa simple værelser. — 1870: Regul 1060 kr, netto 1922 kr. — 1913: 3. kl, 1946: 3. kl.
Pgd opført 1860.

11. 3. april 1847–10. juni 59 (hjpr Ørsted, Fyn 31. aug 39): **J. C. Jacobsen,** fl t Søllerød, se der.

Wiberg fortæller, at J paa Helnæs væddede om, at han kunne faa alle 4 farver i et spil kort anbragt i een sætning, hvilket han gjorde paa flg maade: »Naar djævelen kommer ind ad disse RUDER og med sine KLØER griber fat i vore HJERTER, da maa vi raabe: »SPAR os« (W III, s 263).

12. 17. aug 1859–27. juni 77 (hjpr Ringe 14. juli 50): **Laurits Frants Salomon Joachim Lange,** * 22. okt 14 Ørbæklunde. Forældre: Justitsraad, godsejer Rasmus L og Laurentse Lindegaard. Stud Odense 34, c jan 40 (h), hjpr Vindinge 18. juli 44–49 (var 58 udn t sp Linnerup-H, men renoncerede, var 1875 udn til sp Kerte, men renoncerede), afsk 27. juni 77, † 10. aug 86. ~ 11. okt 53 Henriette Christiane Bechmann, f Tobiesen, * 9. dec 03 (hun ~[1] Jens Ludvig Bechmann, † 29, sp Suderø), † 6. juli 89. Faderen: Sp i Vindinge, † 49, se der. – Hustrus broder: Dannemarre-T. Brodersøn: Tobiesen, Flemløse.

13. 5. sept 1877–15. marts 83 (hjpr Magleby, Møn 24. april 74): **H. Dahlerup,** fl t Skørpinge-F, se Asnæs.

En datter, frk Marie Dahlerup skriver flg, som egentlig skulle have staaet under Asnæs, men beskrivelsen af Asnæs var trykt, da manuskriptet fremkom.

Som teologisk kandidat havde min far, pastor Dahlerup, været skolebestyrer for en lille skole i Stege, hvor han underviste 9 drenge i alderen fra 10 til 12 aar som forberedelse til deres optagelse paa latinskole.

I 1874 blev far hjælpepræst hos pastor Svend Rosing i Magleby paa Møn, en elskværdig og kundskabsrig mand, søn af den kendte danske sømandspræst i England. Med hans plejedatter blev far forlovet, og den 22. jan 1878 var brylluppet i Magleby kirke. Allerede den 5. sept 1877 var far imidlertid blevet kaldet til præst for Helnæs, og to dage efter deres bryllup ankom mine forældre til Helnæs, et yndigt og fredeligt sted, omend noget afsides. Det var ved en smal landtange forbundet med Fyn, og ved højvande og i stormfuldt vejr var denne tange ikke ufarlig at passere for køretøjer, da Helnæs i saadant vejr nærmest laa som en ø i havet. Det fortaltes da ogsaa, at et brudepar engang var druknet, da de kørte fra øen. Malere og turister har forlængst faaet øje for den idylliske ø.

Da far kom til Helnæs var der ingen forpagter, og far maatte selv overtage avlingen. Han havde, husker jeg, kun en karl og to piger, men beboerne har nok hjulpet mine forældre med raad og daad. For denne hjælp takkede far da ogsaa i sin afskedsprædiken, da han forlod Helnæs.

Fra Helnæs kom far til Skørpinge. Pgd dér var meget gammel og forfalden, og mor og vi børn maatte i den første tid indkvarteres i et lille hus i byen, medens far beboede et værelse i en af pgd's udlænger. Han førte selv tilsyn med opførelsen af den ny pgd, og da far var praktisk og tilmed havde faaet en dygtig mand til at bygge den ny pgd, blev denne da ogsaa baade hyggelig og velindrettet.

Far aflagde ofte sine sognebørn besøg og deres ve og vel paa ham altid stærkt paa hjerte. Jeg husker et eksempel herpaa, som jeg her vil nævne. – Da far en dag kom gaaende ved aaen ved Halkevad, traf han paa nogle børn, som han gav sig i snak med. De var i færd med at hjælpe deres ca 11-aarige bror, som var ude af stand til at bruge sine lemmer, der var ganske misdannede, med at komme ned til aaen, hvor han holdt af at sidde og tegne fugle og blomster. Paa spørgsmaalet om, hvordan han bar sig ad dermed, fik far til svar, at de blot gav deres bror en blyant i munden. Far fik en af hans tegninger at se og henledte kort derefter Ortopædisk Instituts opmærksomhed paa drengen med anmodning om, at han maatte blive hjulpet. – Jeg husker, at far ved konfirmationsforberedelsen altid ventede med at læse med denne dreng, indtil han havde læst med de øvrige børn, for at disse ikke skulle sidde og stirre paa den stakkels fyr, der ankom med sine bøger hængt paa den forkrøblede haand, bundet ind i et tørklæde.

Far var en god prædikant og han havde en smuk, omend ikke stor stemme og han messede kønt. Far var altid meget omhyggelig med forberedelsen til sine prædikener og syntes aldrig, de kunne blive gode nok. – I Asnæs havde der i længere tid under provst Hasle's sygdom ikke været særlig god kirkegang. Da far i 1891 kom dertil fra Skørpinge, blev det langt bedre, og endogsaa udensogns fra kom folk til fars kirke for at høre hans prædikener. – Ogsaa fars konfirmationer mindes jeg som meget smukke og højtidsfulde, og konfirmanderne glemte ham ikke. En dag kom saaledes en ung amerikansk præst og besøgte far, som i sin tid havde konfirmeret ham i Helnæs; og nu var han kommet til at tænke paa sin egen konfirmation og havde faaet lyst til at besøge far og tale med ham om svundne tider.

Far var ivrig højremand og i kirkelig henseende højkirkelig. Jeg tror nok, far kunne bedst med IM, han var svoger til gaardmiss R. B. Clausen.

Som jeg før nævnte var far en mand med praktiske evner, og han tog med interesse del i, hvad der foregik i hans sogn. I samarbejde med den stedlige læge i Asnæs fik far oprettet sygeplejehjælp i sognet, og da Odsherredsbanen, som skulle gaa gennem Asnæs by, blev anlagt, boede banens bygmester, professor Lütken, hos os og med ham drøftede far interesseret problemerne.

At far var en afholdt mand, baade som menneske og som præ;st, er der mange vidnesbyrd om; han var rettænkende og hans sognebørns forhold laa ham altid varmt paa hjerte.

Om fars sindelag giver hans afskedsprædiken i Skørpinge et godt billede:

»Og saa bringer jeg eder alle, gamle og unge, smaa og store, et kærligt farvel og en hjertelig tak for al velvilje, deltagelse og imødekommen ... Og som jeg nu beder eder: mindes mig i kærlighed, saa er det og min bøn: Slutter eder sammen om den ny, den kommende præst og hans forkyndelse, at han ved at mærke eders tilslutning kan finde ny lyst og kraft og frimodighed til sit arbejde. Og navnlig beder jeg eder, I ældre, hvem en husstand er betroet, holder eder flittigen til menighedens forsamling, selv om alt ikke ganske skulle være efter ønske, man gaar jo dog ikke i kirke for præstens skyld, men for sin egen og Guds skyld ...

14. 15. maj 1883–20. nov 90 (hjpr Stenstrup-L 26. juli 77): **F. C. L. Harboe,** fl t Sorterup-O, se der.

15. 3. febr 1891–30. aug 1902 (sp Gadbjerg-L 28. april 87): **N. Ravn Jensen,** fl t Toksværd, se Gylling.

16. 24. okt 1902–25. nov 18 (sp Torsted-H 24. febr 96): **G. Howardy,** fl t Sønderup-S, se der.

17. 9. maj 1919–6. aug 23 (hjpr Udby, Fyn 06, kordegn Sct Hans k, Odense 12): **C. J. Ronæs,** fl t Bjerringbro, se der.

18. 19. nov 1923–21. aug 29 (sp Daugbjerg-M-S 15. sept 18): **Martin Carl Rasmussen,** * 7. aug 80 Ikast. Forældre: Husmand Anders R og Sidsel Marie Jensen Tulstrup, lærereksamen Silkeborg 02, translatør i Engelsk og kommunelærer, Hjørring. Stud priv 13, c 16^2 (l), sp Gesten 23. febr 17, † 21. aug 29. ~ 17. juli 08 Henriette Jensen, * 12. juli 83 Taars. Forældre: Gdjr J og Jørgine Kristiane Christensen.

Studenter fra 1913 husker R, en ravjysk 33-aarig rus med fuldskæg, ivrig, diskuterende, flittig. Paa 3 aar tog han embedseksamen med laud. Han blev en virksom præst, havde sine egne meninger, kom let i kontakt med folk; især de unge var glade for ham. Han var noget for sig selv.

19. 27. nov 1929–18. sept 37 (sp Fjaltring-T 20. nov 18): **J. H Wilms,** fl t Sdr Næraa, se der.

20. 6. jan 1938 (hjpr Sct Markus k, Frberg 11. marts 33): **Aage Severin Jensen,** * 21. okt 05 Kbhvn. Forældre: Møbelfabrikant Jens Johannes J og Thora Dalhoff. Stud Ø Brgdssk 23, c 32^1 (h_2). ~ 6. juni 44 Margrethe Madsen, * 12. juni 12 Tommerup. Forældre: Mejeribestyrer Kornelius M og Marie Bruntse.

Litt: Om Wederkinch, se Patric, slægter (Hauch-Fausbøll), Fr. Nygård: Kristenliv i Danmark gn 100 aar, 1897, s 64, 66 og 67, Carlsen-Skiødt: i Hist aarb f Od og Assens amter, V, 1932, s 187 f, samme: Det aandelige liv i Vestfyn, 1930, s 204 f, G. Schovsbo i Hist aarb f Od og Assens amter, VI, 1937, s 90 f, P. Jensen: Bidrag til Baag herreds hist, smst 1932.

Vends herreds provsti

Vends herred, 301 kvadratkm, ved Lillebælt, Fyns nordvestligste herred, er meget frugtbart. Humleavlen har især hørt hjemme i Brenderup, Harndrup og Indslev sogne. Højtliggende og bakket mod sydøst. Spredte skove. Øerne: Fænø og Fænø kalv samt Brandsø (dog kun i verdslig henseende) hører til herredet. Lillebæltsbroen, der aabnedes 14. maj 1935, gaar fra Middelfart til Snoghøj.

Naturen. En tur rundt i herredet fører os til nogle af Fyns skønneste egne. Achton Friis skriver muntert om det urolige land, søndret af havarme, langs Lillebælts stride strøm, stærkt beslægtet med det nære Jyllands fjordskaarne kyst: »For længe siden maatte kloge folk have sagt sig selv, at det maatte gaa galt med denne flirt, som den lange Jyllandskarl drev med øpigen, her, hvor han bestandig vender sit mest forførende smil mod Fyns søde ansigt. Og nu har vi set det! Nu spænder Lillebæltsbroen sit yndefulde og stærke net over skellet. De to elskende er endelig kommet sammen. Og Fyn har mistet sin ø-dom.«

Kysten langs Lillebælt er blid og yndefuld, men ved Røjle klint er der barskt og frisk saltvandsluft. Udsigten fra Katrinebjerg bakke er en af de smukkeste paa Fyn, med hele Jyllandskysten, Fredericia, Lillebælt og Wedellsborgs skove mod syd. Fra Baaring bakker syd for vigen er der en ny og pragtfuld udsigt, men ikke saa rig og yndefuld som ved Røjle. Ved Fænø sund ligger Hindsgavl med resterne af den gamle kongeborg, der hæver sig som et fort over det lave engdrag. 1287 afbrændte Erik Glippings drabsmænd borgen, men 1295 var den bygget op, thi da mødtes Erik Menved og den norske kong Erik præstehader her. Svenskerne ødelagde borgen 1659. Udsigten fra Hindsgavls yndefulde park er dejlig, Kolding fjord og Fænø sund breder sig under bankerne, her naar Lillebæltslandskabets idyl sin kulmination, og lige nord for parken og skoven skærer banen sig igennem til broen. — Helt anderledes er kysten ved Gamborgfjords og Fønsskovhalvøen, kysten er nøgen. »Østersøens barskhed anes, og stemningen spejler sig i folkets sind og sagn« Achton Friis). Selv helt inde paa Svinø har man sagn om »havkvæg«, som kom fra Østersøen og græssede paa de ensomme gaardes strandmarker. Havkvæget hører hjemme i sagnets verden, mere reel er marsvinsjagten, en af de mærkeligste former for jagt her i landet. De smaa 2 m lange tandhvaler har gn aarhundreder søgt fra Østersøen gennem bæltet til Kattegat ved vintertid, og allerede omkr 1500 nævnes marsvinsjagten i Gamborg bugt som en betydelig indtægt for egnen. Dronning Christines regnskaber fra 1508—11 omtaler marsvinsflæsk, men et aarhundrede senere regnedes marsvin kun for fattigmands kost. Nu blev det tran man udvandt af marsvinene, benraderne blev brugt til gødning, og der var ikke nogen behagelig duft omkring slagtepladsen paa Marsvinebakken. Marsvinslauget, som omfattede 10 baade med ialt 30 mand, ophævedes 1892, og jagten varede fra Allehelgens dag til Kyndelmisse. Baadene drev marsvinene ind i bugten, hvor de blev slagtet. Det mindede om grindefangsten paa Færøerne. Jagterne ophørte i 90'erne, da man kunne faa tran paa billigere maade, men under krigene i 20. aarhundrede har de lejlighedsvis været genoptaget. De gamle marsvinsjægere er alle døde. — Fønsskovhalvøens lave landskab er temmelig barskt, mere maskulint end Hindsgavl og Fænø. Der er et rigt terræn, hvad vildt og fugleliv angaar, ved Sparretorn. Ved Wedellsborg er der lavt, omkring selve W raader ren idyl, maaske mest ved skovridergaarden Rørdam.

Landskabet fra Tybrind vig til Sønder Aaby vig rummer i en sum alle Fyns landskabelige yndigheder. Inde i landet er der frugtbare marker og levende hegn. Landskabet er uden særlig naturskønhed; turisten, som med bil eller bane farer gennem det, finder det smilende, men jævnt kedeligt indtil han skimter Lillebæltsbroens fine kniplingsværk over bæltet som den første hilsen fra hovedlandet Jylland. De store stationsbyer, Gelsted, Ejby, Nr Aaby og Strib præger til en vis grad. Strib har skiftet karakter efter aabningen af Lillebæltsbroen. Desuden den store stationsby Brenderup paa Bogense-banen.

Det kirkelige liv. De fleste af præsteembederne var i første del af 19. aarhundrede besat med rationalistiske præster, som tog sig flittigt af praktisk nyttige ting, mange af dem havde nær kontakt med befolkningen, de virkede med »sager« som skole, fattigvæsen, land- og havebrug, men kirkerne var omtrent tomme. Hertil kom, at præsterne var knyttet til herregaardene og ikke til bønderne. Selskaber, kortspil, koncerter o lign optog dem. Carlsen-Skiødt fortæller om en unavngiven vestfynsk præst, at han efter at have tilbragt natten i et saadant selskab, sagde til sin kusk, da han paa turen til annekset fik øje paa kirketaarnet: »Ti nu stille i 5 minutter, Peter; jeg skal lige have min prædiken lavet.« Andre steder blev der sendt en stafet hen i kirken for at se, om der var kommet nogen kirkegængere, og ofte kom han tilbage med den besked, at der ingen kirkegængere var.

Men der er ogsaa sogne og præster, hvor man kunne møde kirkeligt liv f eks samlede pastor *Nic. Faber,* som var sp i Middelfart 1826–30, og senere blev Fyns biskop, mange om sin levende forkyndelse.

Indre Mission. Det sogn, hvor der var mest kirkeligt røre, var *Vejlby,* og det blev ledet ind i IM, som stadigt præger kirkelivet i dette sogn. Man ved, at en gdjr *Bertel Andersen* i Vejlby i 1820'erne stod i brevveksling med *Kr. Madsen,* Bregnør, og at der var et lille samfund af troende mennesker, som stod i forbindelse med Christiansfeld. 1822 holdt *Kr. Madsen* forsamling i Vejlby. 1850–60 var der et lille samfund, som samledes til samtalemøder i hjemmene, og omkr 1863 boede kolportør *Peder Pedersen,* den ældre (senere i Bro) i Vejlby og holdt møder og solgte opbyggelige skrifter. Hans arbejde fik megen betydning for IM i sognet, og det nuværende trosliv kan føres tilbage til ham (se Vejlby). Senere har der været flere vækkelser i sognet, hvor der nu er 3 smukke missionshuse, og sognet er delt i 2 pastorater. Sognepræsten, provst *Fønss,* var uforstaaende overfor vækkelsen, men efter hans afgang har der været flere IM's præster.

Den ældste IM's vækkelse var dog i Gamborg. Den førende mand var gaardfæster *Anders Larsen,* Margaard, Gamborg († 1868). Han var nær ven af *Kr. Madsen,* Bregnør, og var en rigt udrustet personlighed. Der blev holdt mange møder i hans hjem, og selv rejste

Kirkelig statistik

	Folketal 1950	Kkg %	Altergæster 1926	%	1942	%	1953	%	Mh.	Fh.	Menighedsraad 1953 IM	Gr	Soc	u p	Valg
Middelfart	8753	4	2500	35	1916	24	1909	22	1		1	2	7	4 fris	valg
Kauslunde	1609	5	400	28	660	45	410	26	1	1	1	4	2		valg
Vejlby	1607	15	873	57	1193	77	1141	71	1	1	4	3			
Strib-R	2267	13—17	850	51	1150	61	1103	49	2		5	2	4	3	valg
Asperup	1486	3	624	40	445	31	210	14		1		7			
Roerslev	523	3	234	40	136	24	67	13		1	1	5			
Brenderup	2215	3	650	31	600	29	350	16	1	1	2		2	4	
Fjelsted	1072		380	38	338	32				1	2			5	
Harndrup	999		369	43	318	32				1	2		2	2	
Gelsted	2411	3	633	28	462	20	499	21	1	1	8 politiske				
Rørup	867	3	255	30	178	21	246	28			1	3	2		
Balslev	430	4	550	40	140	34	135	33		1	13 politiske				
Ejby	1572	2			180	23	220	14							
Nr. Aaby	2222	5	797	48	602	32	633	29	1	1	2	8	4		valg
Indslev	678	5	229	32	207	32	239	35							
Gamborg	580	5	300	62	215	40	201	35		1	Gr flertal				
Udby	624	5	200	33	135	21	275	44		1					
Føns	422	7—8	110	23	95	24	201	46		1				6	
Ørslev	452	6	100	22	66	14	93	20		1				6	
Husby	776	5	270	33	162	22	111	14		1	6 n				

han rundt over hele Fyn og holdt møder. Pastor *Høgh* i Gamborg var imod Anders Larsens virksomhed. Anders Larsen var *P. Larsen-Skræppenborgs* ven, de to holdt mange møder sammen, men skiltes senere, da P. Larsen-Skræppenborg blev grundtvigsk, medens Anders Larsen sluttede sig til IM. IM's livet i Gamborg ebbede ud, men senere blev der smaa IMsmf i Brenderup, hvor pastor *N. C. Hansen* gjorde et godt IM's arbejde, i Fjelsted-H, hvor provst *Blichfeldt* og pastor *Prætorius* arbejdede sm m IM, i Gelsted stod provst *Mollerup* meget forstaaende over for IM, og hans søn, den ildfulde *H. P. Mollerup* »bragte noget af en pinsetid« over sognene. I Nr Aaby-I og Kauslunde er der smaa virksomme IMkredse. Blandt indremissionærer, der har virket her, kan nævnes: *Peder Pedersen,* Bro, *Hans Chr. Beck,* Odense, *Jens Holt,* Taulov, *Fr. Høll,* Taulov, *Martin Rasmussen.*

IM har siden 1890'erne haft en kreds i Middelfart. 1915 blev der ansat en særlig IM's andenpræst, støttet af Dansk Kirkefond, meget imod provst C. Knudsens ønske. Da stillingen ændredes til rkp, blev det aftalen, at rkp skulle være af IM's retning. *H. Hoffmeyer,* Kauslunde, der senere blev stiftsprovst paa Frederiksberg sluttede sig n til IM. Præsterne i Vejlby, provst *J. A. Heiberg,* provst *J. Vibe-Petersen* og pastor *M. Hansen* og *J. Skjødt,* var ligesom pastor *A. N. Jørgensen,* Kauslunde, aktive i IM's arbejde paa egnen. De store IM's og ungdomsmøder i Kongebroskoven ved Middelfart har samlet mange. Der er missionshuse i: Vejlby, Strib, Røjle skov, Middelfart, Brenderup, Gelsted, Nr Aaby, Kauslunde.

Medens det **grundtvigske** livssyn fandt god jordbund paa Østfyn fra Hindsholm til Svendborg sund, havde det svært ved at vinde indgang paa Vestfyn, hvor »rationalismen raadede og folk i det hele var mindre opvakte« (H. Begtrup). Men i aarhundredets midte kom der en præst hertil, som blev talsmand for Grundtvigs kirkelige og folkelige syn, *Mads Melbye,* Asperup-R. Hans fader havde været sp i Middelfart; *Ludvig Helveg* og *C. J. Brandt* var hans bedste ungdomsvenner. Han arbejdede en tid sammen med *Anders Larsen,* Gamborg, men det kom til et brud. Mads Melbye prægede med sin forkyndelse store dele af Vestfyn. I modsætning til sin ven, *Vilhelm Birkedal,* saa han lyst paa »Bondevennerne«s politik. Han fik gode støtter i sine sogne, friskolelærer *Rasmus Knudsen,* senere gdjr i Baaring, og *Niels Hansen,* Baaring, var medarbejdere. Melbye var i de første aar vækkelsesprædikant; men han naaede ikke at faa fællesskabet i menigheden saa stærkt frem, som han gerne ville. Da han døde 1879, blev hans svigersøn, *Søren Lassen,* hans efterfølger, en klog og ærlig mand af ægte grundtvigsk støbning, men han fik heller ikke skabt den sammenslutning, som kunne bære et frit menighedsliv. Han afløstes 1920 af *Hans Øllgaard,* der senere blev Fyns biskop. Der har siden 1845 været grundtvigske præster i Asperup. *Andreas Leth,* der 1870–95 var sp i Middelfart, var en dygtig og veltalende grundtvigsk præst. Folk strømmede til, men selve menighedslivet fik heller ikke her noget fast præg. Pastor *O. Fog-Nielsen,* Middelfart, var en af egnens ledende grundtvigske præster.

I Gelsted-R har der været en række betydelige grundtvigske præster, sønderjyden, provst *K. Karstensen, N. F. S. G. G. Birkedal Barfod, Th. Knudsen, Terkel Terkelsen, B. Moestrup,* ligesaa i Nr Aaby-I (provst *G. Schovsbo* og pastor *K. Andersen,* der fik ansat Danmarks første kvindelige hjælpepræst, *Edith Brenneche Petersen,* der dog nærmest arbejdede paa IM's linje). Af mere kendte grundtvigske præster kan desuden nævnes *Tolderlund-Hansen,* Balslev, *Hertel,* Brenderup, og i Gamtofte *Chr. Møller,* der blev biskop i Aalborg, og *P. Ja-*

kobsen der var en søgt foredragsholder. Der er gr efterskoler i Brenderup, Nr Aaby, Vesterdal højskole i Gamborg-U. Planer om højskole i Asperup-R. Provst*Conrad Knudsen* var nærmest grundtvigsk.

Blandt højkirkelige præster kan nævnes provst *C. F. Møller,* Nr Aaby-I, og provst *C. Gleerup,* Udby, der var præst her i ikke mindre end 34 aar.

Pastor *Vilh. Sørensen,* Husby, var en af sin tids mest missionskyndige præster, medstifter af ØM, en betydelig personlighed.

Megen opsigte vakte det, da pastor *M. C. Jensen,* Fjelsted-H 1893 gik over til Romerkirken.

Fra Vejlby, hvor *Johs. Clausens* fader var præst, og hvor Johs. Clausen en tid var hjpr, udgik den kirkehistoriske fælles missionsrejse 1865, som han foretog i Jylland sm m Vilhelm Beck, og som fik saa afgørende betydning for IM's udvikling i Danmark.

Siden foreningen »Norden« 1922 overtog »*Hindsgavl slot*«, har der her været et samlingssted for fællesnordisk arbejde, og tillige er slottet blevet benyttet til møder af mange slags, ogsaa studentermøder og kirkelige møder. Mange kendte kirkemænd har talt paa Hindsgavl, som er en ideel ramme om mindre møder. Jævnligt har de kirkelige møder været forbundet med gudstjenester i Middelfart kirke.

Vends herreds præstekonvent har samlet præsterne 2 gange aarligt til gudstjeneste med altergang. Forhandling og samvær i pgd efter tur. Ved 100 aars jubilæet, som holdtes i Asperup, prædikede provst Øllgaard og biskop Rud var med. Det raader over et Kalentelegat, som nu gaar paa omgang mellem præsterne. Konventets mødeform er ændret i de senere aar.

Provstiet har rummet nogle af Fyns største præsteembeder (Vejlby, Nr Aaby-I og Asperup-R), og ogsaa nogle af de mindste (Kauslunde, Føns-Ø og Gamborg og Udby). Dette er nu ændret ved klassedelingen. Fra Gelsted-R er kun een præst forflyttet siden reformationen, (1953), fra Asperup-R: 2 (1619 og 1938), fra Fjelsted-H: 2 (1659 og 1901), fra Nr Aaby-I: 2 (1837 og 1931).

Alterbesøget er gaaet ned fra 37 pct i 1926 til 31 pct i 1942 og 29 pct i 1953.

Embedsændringer. Kauslunde var anneks til Middelfart til 1866. Ore lagdes som anneks fra Brenderup 1906 til Skovby, Udby sognekald nedlagdes 1925. Strib-Røjleskov udskiltes fra Vejlby 1918.

I menighedsraadene er der 1953: 21 IM, c 52 gr, 23 soc, 21 politiske, 4 frisindede, 26 u p, (1930: 31 IM, 65 gr, 17 soc, 25 u p).

Politisk har flg partier formandsposten i *kommunalbestyrelserne* (1950).

Socialdem i Middelfart, Kauslunde og Gamborg.

Radikale: Asperup-R, Brenderup, Rørup, Balslev-E, Udby, Føns-Ø.

Konservative: Husby.

Venstre: Vejlby-Strib-Røjleskov, Fjelsted-H, Gelsted, Nr Aaby, Indslev.

Litt: A. R. Idum: Kalentegodset til Vends herreds provsti, Hist aarb f Odense og Assens amter, 1919, Folkeminder fra Vends herred, smst 1933, s 27 f, Herremandsvælde og stavsbaand i Vestfyn, smst 1933, s 59 f, Holger Fr. Rørdam: Om Vends herreds præstekalente i Khst saml, 1884—86, s 461 f.

Provster

(Vends og Baag herreder var eet provsti til 10. maj 1861).

31. marts 1862–26. juni 76: **H. L. Basse Fønss,** Middelfart, senere Vejlby.

(Kst 19. juli 1876) 23. maj 1879–1. april 1910: **C. Gleerup,** Udby.

1. juni 1910–16. juli 25: **C. Knudsen,** Middelfart.

15. jan 1926–12. okt 31: **G. F. P. H. Schovsbo,** Nr Aaby-I.

2. april 1932–20. juni 38: **H. B. L. Øllgaard,** Asperup-R.

23. sept 1938: **R. Fauerskov Laursen,** Fjelsted-H.

MIDDELFART

Middelfart købstad ligger smukt ved Lillebælt, der her er ganske smalt og bugter sig i store buer mellem de skovbevoksede kyster. Fra Lillebæltsbroen er der en storslaaet udsigt ned over byen, der ligger paa ret fladt terræn. Byen er oprindelig en landevejsby, formet omkring den i øst-vest-gaaende Adelgade, men et nyt byggeri begyndte ud mod den i 1865 opførte banegaard nord for byen. Opførelsen af Lillebæltsbroen vendte op og ned paa hovedtilførselsvejene, da bane og hovedvej lagdes syd om byen, og omkring den ny banegaard fra 1935 er der i nyeste tid bygget en del. Ned til det gamle overfartssted, Kongebroen, fører Kongebrovejen. Mod øst er der anlagt en haveby.

Middelfarts historie kendes langt tilbage. Byens navn, Mæthælfar, kommer af, at her var det midterste af de 3 overfartssteder til Jylland (Strib, Middelfart og Fønsøre). Her satte de jyske bønder efter den flygtende Knud den Hellige; her laa vist paa Valdemar IIs tid en kongeborg. Skibsfarten var det bærende erhverv, byen har et skib i sit gamle segl. Byen er nok begyndt som et lille fiskerleje, 1287 blev den afbrændt af kongemorderne, 1296 forhandlede Erik Menved her med den norske kong Erik Præstehader, 1359 blev 3 jyske adelsmænd, deriblandt Niels Bugge til Hald, myrdet her af nogle fiskere paa tilbagevejen fra Slagelse, hvor de havde forhandlet forgæves med Valdemar Atterdag. Mistanken for mordet faldt paa kongen, men han fralagde sig højtideligt skylden. Beboerne af de huse i Vestergade, hvor morderne boede, blev idømt »blodpenge«, de saakaldte »Buggepenge« aarligt, en skat, der først ophævedes 1874, en gade i kvarteret bærer stadig navnet »Buggesgade«. Christian II opholdt sig ofte her som gæst hos borgmester Oluf Bang. Da han havde modtaget den jyske adels opsigelsesbrev 22. jan 1523, boede han her en maaned.

I krigstider var byen truet, saaledes under Grevens fejde, da den maatte udrede store løsepenge; under Svenskekrigen, da de allierede tropper gik over til Fyn her nov 1659, og 8. maj 1848 bombarderede prøjserne byen, skønt den var aaben og forsvarsløs. Under den tyske besættelse 1940—45 kom det ofte til episoder i byen eller ved broen.

Middelfart har i lang tid hørt til de mindre blandt Fyns byer. 1672 var der kun 756 indb. Fredericias anlæggelse 1651 havde ført til oprettelsen af et nyt færgested ved Strib. Det medførte nedgang, hertil kom ildebrande og epidemiske sygdomme, 1735 var byen saa fattig, at den ikke kunne lønne byfogeden og byskriveren. Byens jorder kom under Hindsgavl. En bitter skuffelse oplevede byen, da banegaarden 1865 lagdes uden for byen, og Strib blev overfartssted til Jylland. Den nordvestfynske bane gavnede heller ikke byen. De store stationsbyer langs hovedbanen har hæmmet byens fremgang, og dens opland er kun lille. Anlægget af det store sindssygehospital 1888 har været til gavn for byen, ligesaa anlæg af fabrikker (kabelfabrik, jernstøberi m m), især har det nye bane- og broanlæg gavnet byen. Efter 1900 begyndte væksten. Folketallet er 5-doblet siden 1850 og omtrent fordoblet siden 1901. Her kommer mange turister. Byen købte Hindsgavls jorder, som lukkede for udviklingen mod syd. Hindsgavlmøderne drager ogsaa folk til Middelfart.

Byen har haft et Helligtrekongers kapel mod øst ved vejen. Latinskolen nedlagdes 1739. Der var i 18. aarh 3 byporte, Vesterport blev brudt ned 1813. Marsvinslauget er omtalt s 304.

Middelfart landdistrikt, 887 ha, bestaar af halvøen Hindsgavl odde med hg **Hindsgavl**, samt øen **Fænø**, 395 ha, megen skov, naturskønt.

Ved stranden har været en hellig kilde, der besøgtes endnu i 19. aarhundrede. I gamle dage fejredes midsommer her.

Det kirkelige liv. Kauslunde var anneks til 1866. Der har været flere betydelige præster i Middelfart. Den første lutherske præst, mag *Peder Olufsen Bang,* var søn af byens ansete borgmester (Oluf Bang Chr. II's nære ven). Han efterfulgtes af sin søn, *Ole Pedersen Bang,* der var saa lærd, at folk klagede over, at de »fandt ham ubegribelig i ord og tale«. 1637–42 var den ansete mag *Erik Monrad* sp her. Han blev senere biskop i Ribe og dr theol. – 1704–14 var *Mads Pedersen Rostoch* sp her; han var forfatter til den meget yndede katekismusforklaring: »Den enfoldige børnelærdoms usvigelige mælk«, 1763–75 var *Tønne Bloch* sp her, han blev senere Fyns biskop, 1795–1826 var *Thor Melbye* sp her, han begyndte at udgive en fynsk præstehistorie, fik rang med Kbhvns sognepræster. (Han var fader til Mads M, sp Asperup-R). 1826–30 var dr theol *Nic. Faber* sp her, han blev senere Fyns biskop. Han havde stor kkg, holdt bibellæsninger for at modarbejde separatisme og var meget virksom for skolen. Han var en flittig forfatter. I kirkestriden 1825 stod han imod Grundtvig.

Efter 1837 blev der en del kirkeligt liv omkr pastor *Albert Leth.* Han samlede mange; han var en af Grundtvigs disciple. Provst *Fønss* var aristokratisk højkirkelig, pastor *Tolderlund* var en jævn, stilfærdig præst af Mynsters type. Et omslag skete, da Albert Leths søn, *Andreas Leth,* efter beboernes indtrængende opfordring blev sp her 1870. Baade Tolderlund og Leth havde virket i Sønderjylland og var optaget deraf. Store skarer fra by og egn samledes om Leths ejendommelige og hjertevarme forkyndelse. Han var frihedsmand, afgjort grundtvigsk, en søgt taler over hele Fyn og Sydjylland, en ægte dansk mand. Da *Bjørnson* ved det grundtvigske vennemøde 1872 udtalte sig om tyskernes magt, gjorde Leth kraftig indsigelse, og der blev en livlig debat. Leth begyndte de kirkelige møder, som stadigt holdes 2 gange aarligt her. Og hvad der opstod af grundtvigsk liv, skyldes ham.

Provst *Conrad Knudsen* fik stiftet Middelfart højskoleforening, hvis udmærkede fmd han var. Han afløstes af overlærer *Jørgensen.* Foreningen har ogsaa et ungdomsarbejde i gang. I hans tid begyndte byen at vokse fra provinsbyens stille idyl til at blive en moderne arbejderby. Socialdemokraterne fik flertal, de var velvillige, men ukirkelige. Samtidig begyndte *Indre mission* sit arbejde. Der havde nok tidligere været møder i forbindelse med Brødremenigheden og med IM, ligesom indremissionærer jævnligt talte her. En af veteranerne i Fyns IM, kolportør *Peder Pedersen* († 1879) virkede en aarrække i Middelfart ved husbesøg og samtaler. Der blev et lille virksomt IM samfund her i 1890'erne, missionshuset i Østergade blev indviet 1896 (nedrevet 1955), her holdtes samtalemøder, missionsuger, ungdomsmøder og søndagsskole. Den ledende mand var trikotagehdl *Lauritzen,* en besindig og støt mand. *Indre Mission* fik 1915 ansat en andenpræst ved Dansk kirkefonds hjælp. Provst *Knudsen* og det store flertal i byen var imod denne ordning. Følgen var, at kun IMs venner benyttede andenpræsten, og det ændrede ikke stillingen, at andenpræsten 1921 blev kaldskapellan og senere residerende kapellan. Pastor *Carljohan Jacobsen* gjorde et godt arbejde for IM paa egnen; pastor *Johannes Larsen* havde med sin impulsive natur og sine rige evner vanskeligt ved samarbejde med sognepræsten, men han samlede mange i kirken om sin aktuelle og særprægede forkyndelse. Senere er der blevet mere roligt. IM kredsen har siden 1921 udgivet et kirkeblad, som uddeles i hele byen og redigeres af rkp. Uden nogen skriftlig aftale derom har man ved alle senere præstevalg hidtil fulgt den regel, at IMs medlemmer i menighedsraadet vælger rkp, medens de øvrige medlemmer vælger sp. Hver præst har sit arbejde. 1921 fik KFUM og K sin egen bygning. Hver sommer afholdes det store ungdomsmøde i Kongebroskoven, som har samlet tusinder af unge fra Vestfyn, i de senere aar dog kun 5–600 fra byen og nærmeste opland.

Pastor *O. Fog-Nielsen* kom hertil efter opfordring. Han tog straks et ungdomsarbejde op i Højskoleforeningen og samlede en ungdomsafdeling paa mere end 100. Han havde en sjælden evne til at tale til unge og til konfirmander. Han blev fmd for Højskoleforeningen, og da denne blev husvild, fik han med støtte fra folk paa egnen rejst *Vestfyns forsamlingshus* som et nyt samlingssted for arbejdet. I de senere aar var pastor Fog-Nielsen svag, og det hæmmede denne nidkære og vennesæle præsts gerning.

Inden for IM har værkfører *Christiansen* († 1944), snedkermester *Henrik Petersen* († 1940), skræddermester *H. P. Godskesen* († 1942) og plejer *Johs. Pedersen* († 1942) gjort et godt arbejde. De var ikke udadtil saa fremtrædende, men virkede stilfærdigt og fik paa den maade betydning. IM har været ledet af grosserer *Støvring* og gartner *Viggo Jensen* og *J. Hedelund Jørgensen* i forb med rkp. KFUM's kredssekretær *J. Høgh Nielsen,* boede her.

De fleste i byen er uden kirkeligt særpræg. De, der har kirkelig interesse, samler sig enten om Højskoleforeningen eller IM, men der er ikke mere noget særlig skarpt skel mellem disse kredse. Menighedsraadsvalget 1953 var

bevæget. Der var ikke mindre end 4 lister: Soc, IM, fri liste, venstre-kons. Resultat se ndf.

Middelfart er et godt sted at være præst. Der er ogsaa megen materialisme og ligegyldighed. De store møder paa Hindsgavl med ofte meget kendte navne som talere (jævnligt er der gudstjeneste i Middelfart kirke i forbindelse med kirkelige møder) har dog ikke i nævneværdig grad præget byens kirkeliv.

1910 holdtes i Middelfart det i sin tid saa omtalte møde (IMs efteraarsmøde), hvor pastor *H. N. Dreiøe* (senere stiftsprovst i Nykøbing F) i anledning af et foredrag af stiftsprovst, dr *Fr. Zeuthen* om tro og viden, spurgte: »Vil IM bevare samarbejdet med yngre præster af nyere teologisk retning?«

Folkeligt og politisk har **Carl Slengerik** (* 1859, † 1923), der var Middelfartkredsens folketingsmand fra 1901, været med til at præge. Han havde siddet i fængsel i provisorieaarene for sin deltagelse i riffelbevægelsen, blev senere red (1897—1903) af Fyens venstreblad, var udpræget radikal, slagfærdig, den fødte agitator, nøje inde i alle politiske finesser; med særlig forkærlighed tog han kampen op mod Klaus Berntsen, og deres debatter var meget yndede. Han bidrog meget til at gøre kredsens flertal radikaltsindet. En mindesten over ham er rejst ved Kongebroskoven. Det radikale arbejde er ført videre af redaktøren af Middelfart venstreblad, c theol **Johs. Nygård** (søn af valgmenighedspræsten i Sdr Næraa) i samarbejde med Slengeriks efterfølger som kredsens folketingsmand, **Oluf Steen.**

Forfatterinden **Charlotte Eilersgaard** (* 1858, † 1922) var gift med red Jac. Eilersgaard, »Middelfart avis«, virksom i Dansk kvindesamfund, en stilfærdig og kultiveret forfatterinde, boede i mange aar i M og havde en del betydning her.

Den gamle banegaard er 1955 overtaget af Danmarks **fiskerhøjskole**, der er flyttet hertil fra Esbjerg.

1926 oplyses: Kkg 10 pct, IM (snedker Andersen), KFUM (35) og K (75), Højskoleforening (overlærer Jørgensen), lidt pinsebevægelse. KFUMs kredssekretær, Høgh Nielsen, bor i M. 1934: Kkg 5–10 pct, IM (grosserer Støvring), KFUM og K, Højskolef (sp). 1942: Kkg 6 pct, IM (grosserer Støvring), KFUM og K, Højskolef (260, sp), YMkredse, kirkeblad, enkelte adventister, pinsebev og metodister. 1950: Kkg 5 pct, mange kirkefremmede, megen ukirkelig velvilje, IM (gartner Viggo Jensen), KFUM og K, Højskolef (250, sp), YMkredse, ellers som før. 1954: Kkg 4 pct, 2 gudstj hver helligdag, IM (typograf J. Hedelund Jørgensen), bibelkredse, 2 YMkredse, sømandshj, Blaa Kors, Korshæren, Unge hjems kreds, KFUM og K med fælles bygning, M- og K-spejdere, sdsk, gr kreds med højskoleforening (230, sp), kirkeblad, enkelte adventister, baptister, pinsemission.

Sp er tillige præst ved sindssygehospitalet, i hvis kirkesal der er gudstjeneste hveranden søndag. Stort amtssygehus.

Efter hvad meget gamle bysbørn kan berette, saa udgjorde **Middelfart skolevæsen** et broget og splittet billede for 3/4 aarhundrede siden, og det samme resultat kommer man til ved at studere den ældste skolekommissionsprotokol, som gaar tilbage til tiden omkr 1864.

Kortelig fortalt var forholdet dette, at indtil slutningen af halvfemserne modtog Middelfart bys skoleelever undervisning i seks forskellige skoler, og i ikke ringe grad var børnene samtidig hermed sorteret efter forældrenes økonomiske kaar. Saaledes kan en gammel middelfartdame levende fortælle, hvor svært det kunne være for et pigebarn fra et respektabelt sømandshjem at bjærge sig i byens fineste private pigeskole, hvor det ikke var evnerne, men faderens stand og stilling, der blev taget hensyn til.

Saa vidt man forstaar, var det ikke skolens bestyrerinde eller hendes medhjælpere, der satte skel mellem børnene, men pigebørnene var fra ganske smaa indstillet paa at rynke paa næsen af alt, der ikke var fint — det laa i luften.

Som nævnt havde Middelfart købstad seks forskellige børneskoler i aarene op til aarhundredskiftet. Tre af skolerne var kommunale, resten private sk. Der var efter den tids pædagogiske opfattelse særundervisning for drenge og piger, ligesom den offentlige skole var delt i friskoler, hvor ingen skolepenge blev erlagt, og en betalingsskole (realskolen). Sidstnævnte skole var fælles for begge køn.

Realskolens leder benævnedes: overlærer, en titel som dog først blev almindelig paa et ret sent tidspunkt, hvorimod ikke-betalingsskolens leder maatte nøjes med betegnelsen: førstelærer.

Tre aarstal maa især nævnes, naar Middelfart kommunale skolevæsens ydre rammer omtales, nemlig 1897, 1908 og 1952.

I aaret 1897 blev den »graa bygning« i Grønnegade taget i brug til undervisning. Herom hedder det i skolens aarsberetning:

»Fredag den 21. maj 1897 begyndte undervisningen i den ny skolebygning, der bortset fra nogle faa ulemper har vist sig at være et stort fremskridt og en vinding for vort skolevæsen.«

Det næste store skridt fremad skete i 1908, da den »røde skolebygning«, der er beliggende paa hjørnet af Grønnegade og Søndergade, blev indviet. Herved fik skolevæsenet yderligere 14 normalklasser og desuden en række særlokaler.

Men ikke mindst 1952 blev en milepæl i byens kommunale skolevæsens historie, idet »Østre skole« var saa vidt færdig, at næsten halvdelen af byens skolesøgende børn kunne faa undervisning her. Hertil kan dog føjes, at medens udviklingen gennem mange aar var gaaet i retning af at samle byens skolevæsen, saa var den sidst nævnte reform et skridt i modsat retning.

Naar saa endelig en projekteret — mindre udvidelse af »Vestre skole« har fundet sted, vil den ydre ramme (om byens kommunale skolevæsen) formentlig være bragt i orden for en overskuelig fremtid.

Foruden de tre nævnte aarstal bør der peges paa et fjerde: 11. marts 1904, da byraadet besluttede at indføre den mellemskoleordning, som Alménskoleloven af 24. april havde aabnet mulighed for.

Ved det offentlige skolevæsen har i aarenes løb virket ikke saa faa skoleledere. Man træffer her paa forskellige betegnelser for disse: Førstelærer, skolebestyrer, overlærer, skoleinspektør og endelig stadsskoleinspektør.

Af andre skoleledere kan nævnes overlærer Fürst, der ligeledes virkede ved realskolen — kun i 7 aar. I en gammel beretning siges, at han da — aar 1900 — fandt sig foranlediget til at ansøge om afsked.

Efter at Fürst var fratraadt har byens offentlige skolevæsen haft følgende ledere:

Overlærer J. P. C. Jørgensen, ansat 1903.
Overlærer Niels Jensen, ansat 1929.
Skoleinspektør S. Grimstrup, ansat 1948.

Sidstnævnte blev 4 aar senere udnævnt til stadsskoleinspektør, og som saadan leder af det samlede skolevæsen.

Da byens skolevæsen deltes, derved at Østre skole blev taget i brug, ansattes E. Blaabjerg som inspektør for denne skole.

Middelfart kirke har lagt beslag paa flere af skolens lærere. Kordegn Petersen virkede her fra c 1860. Hans efterfølger som kordegn var lærer J. P. Jørgensen, som igen efterfulgtes af lærer K. Keldbjerg. Da sidstnævnte ønskede at fratræde for helt at overgaa til skolevæsenet, ansattes en kordegn, der ikke har forbindelse med skolen. I en aarrække havde kirken tillige et kantorembede, som blev beklædt af lærer P. Hornelund.

Middelfart kirke (Sct Nicolaus), nær Lillebælt, er opført af røde munkesten i sengotisk tid. Dog er koret romansk. Kirken er c 40 m lang, treskibet, med korsarm mod syd (nu ligkapel), sakristi mod nord, anselig taarn, alt med blindingsprydede trappegavle, taarnet med gavle og to smaa kvistgavle. Et lille spir over kirkens østende. Hvælvingerne hviler paa ottekantede, svære piller ned gennem kirken. Ogsaa efter reformationen er der arbejdet med

kirken. Svære støttepiller støtter nordmuren. Vaabenhus mod syd med renæssancegavl fra 1667. Rigt udskaaren bruskbarokaltertavle fra c 1650. Maleri af Eckersberg (Lk. 9, 48) skænket af Chr. VIII. Alterstager fra 1564. Højrenæssanceprædikestol fra 1596 med nytest relieffer. Stolestader fra renæssancetiden, de to øverste særligt anselige, med Chr. IV's navnetræk. Døbefonten skænket 1844, en lille marmorengel af Bissen. Smukke lysekroner, talrige ligsten og mindesmærker. 450 sd. Kirken restaureret 1949. Malerier af præsterne Albert Leth, Andreas Leth og provst Conrad Knudsen.

I sindssygehospitalets kirke, opf 1888, er der 250 sd.

Folketal: 1850: 1633 og 245 i landdistr, 1901: 4469 og 235, 1921: 6840 og 235, 1950: ialt 8753.
Altergæster: 1922: 2000, 1934: 2300, 1942: 1916, 1953: 1909.
Menighedsraad: 1922: 4 IM, 9 gr og soc, 1934: 4 IM, 4 valgt af højskoleforeningen, 5 soc, 1949: 2 IM, 3 gr, 7 soc, 2 rad, valg, 1953: 2 gr, 4 frisind, 1 IM, 7 soc, valg.
Kommunevalg: 1943: Soc 1512 (7), rad 749 (3), kons 492 (2), venstre 201 (1), 1954: Soc 2022 (7), rad 540 (2), kons 428 (1), venstre 317 (1), rf 304 (1), komm 410 (1).

Sognepræst

Indt 1857: a) 32 rug, 215 byg, 48 havre, b) 21 byg, 14 rdl, 20 rdl, 200 rdl, 15 rdl, 20 byg, c) naturalier (6 skp ærter, lam, gæs, mælk osv), d) 900 rdl, e) 15 td ld. En gaard paa Søndergade købt til pgd 1852 for 5000 rdl, nyrestaureret for 700 rdl. 21 fag grundmur til gaden. — 1870: Regul 3440 kr, netto 5768 kr. — 1913: 1. kl, 1946: 2. kl. Pgd fra 1905.

20. 17. juni 1837–9. okt 49 (rkp Ribe domkirke-sp Seem 8. okt 30): **Albert Leth,** * 26. dec 95 Klarskov, Marslev. Forældre: Godsinspektør og gdjr Peder L og Kirsten Rasmussen. Stud Odense 13, c jan 18 (1), adjunkt Nyborg 18, ord kat Ærøskøbing 14. febr 23, † 9. okt 49. ~ 7. okt 20 Mathea Christiane Eilschou, * 4. maj 93 Odense, † 3. juli 74. Forældre: Sæbesyder Andreas Lauridsen E og Anna Lachendorph. – Søn, se ndf.

Stænderdeputeret for Østifternes 7. købstadsdistrikt 47, mdl af den grundlovgivende rigsdagsforsamling (Middelfart 48.

Udgav flere prædikener og lejlighedstaler, samt 43: Kristelig huspostil, 3. opl 55.

Pastor L var »en særdeles begavet taler, besad en aaben og frisindet karakter. Varm fædrelandsven. Mange herlige egenskaber smykkede hans hele offentlige liv. Men hans livs egentlige blomst, kærligheden, udfoldede sig dog yndigst i den huslige kreds« (Selmer: Nekrol II, 541 f). Som politiker stod han paa venstre fløj. Som præst hørte han til Grundtvigs disciple. Han var en begavet mand med et varmt hjerte for danskhed og for de fattige. I ligtalen over ham blev det sagt, at »medens andre maatte kæmpe med egenkærligheden, maatte han kæmpe med kærligheden, at den ikke skulle blive til svaghed.« Han havde stor kirkegang og var en meget veltalende mand. Hans huspostil var meget udbredt paa Fyn.

A. J. Rud i DBL, XIV, 278, Fyns stifts avis 19. okt 49, E II, 128, S II, 191.

21. 23. dec 1849–16. okt 65 (rkp Aarhus domkirke 13. juli 39): **H. L. Basse Fønss,** provst Vends herr 31. marts 62, fl t Vejlby, Fyn, se der.

Hjælpepræst hos provst Fønss

1856—61: **G. G. W. Berggren,** se Ø Skerninge-H.
1862—65: **C. Høyrup,** se Humble

22. 7. dec 1866–1. nov 69 (sp Starup-G 12. jan 52, afsat af tyskerne 64): **Julius Ferdinand Tolderlund,** * 15. aug 15 Kbhvn. Forældre: Fuldmægtig, senere forpagter af Sorø Ladegaard Albrecht Christopher T og Sara Christensen. Stud Sorø 32, c jan 38 (1), adjunkt Sorø 39, præst Sct Thomas-Sct Jan 25. febr 43, tillige missionarius ordinatus smst 43, var 51 udn til sp Eskris, Flensborg provsti, men blev straks efter udnævnt til Starup-G, † 1. nov 69. ~ 10. april 43 Thora Alvilda Sigrid Reumert, * 28. dec 16 Kbhvn, † 4. nov 89. Forældre: Forvalter ved det kgl klædeoplag Alex. Balthasar R og Sophie Christiane Rosenbeck. – Søstersøn: Tolderlund-Hansen, Fjelstrup. Hustrus broder: Sorterup-O, slægt, se der. Stamt 69 A.

Pastor T var stærkt national interesseret og fulgte Sønderjyllands skæbne med dyb interesse. Han udgav 66: »Nationalitet og Christendom – og det danske folk« en lille bog paa 32 sider til overvejelse og selvforstaaelse. Den efterfulgtes af en række indlæg i »Folkets Avis«, »Dagbladet«, »Flyvende Post« m m. Han skrev i »Dsk Kirketid om salmebogen i Dansk Vestindien og udg 50 nogle salmer, oversat til engelsk, til brug for menigheden i Dansk Vestindien. I »Budstikken« VIII, 19 f, findes et foredrag om Johannes Døber, holdt af T i Haderslev provstis præstekonvent. Baade Dansk Vestindien og gerningen i Starup prægede ham. Hans treaarige gerning i Middelfart kom ikke til at sætte dybere spor.

Pastor T hjalp dr P. R. Volf i Sct Johannes sogn paa Nørrebro 1865–66, var en stilfærdig og nidkær præst (P. R. Volf: Erindringer, 1926, s 67, 73).

E S III, 449.

23. 18. jan 1870–31. dec 94 (sp Ulsø-ØE 10. juni 63): **Andreas Peter Martin Leth,** * 1. febr 22 Nyborg. Faderen: Sp her, se nr 20 her. Stud Ribe 38. Stud filol, c theol maj 43 (1), skolebestyrer Middelfart 43, adjunkt Ribe 45, diakon Aabenraa 25. aug 50, kompastor Aabenraa 2. juli 52, r af Dbg 92, afsk 31. dec 94, † 6. marts 05. ~ 24. juni 46 Margrethe Regine Thorup, * 24. juni 20 Ribe, † 20. juni 14. Forældre: Professor, rektor, dr phil Peter Nicolai T og Frederikke Dorthea Abrahamowitz.

Skrev talrige artikler i Dsk kirketidende, Højskolebl, jule- og nytaarsbetragtninger i mange blade. Udg 51: Prædiken om trosfrihed, 51: 100 salmer til kirkeligt brug, 2. opl, 66: Tillæg til den Pontoppidanske salmebog, beregnet paa sønderjyske menigheder, 200 salmer, 81: Nødværge mod dr T. Skat Rørdam, 83: Johs. evang, opbyggeligt udlagt, 85: Galaterbrevet, udlagt for bibellæsere, 00: 25 prædikener, 01: Den anden død, et indlæg i et af tidens brændende spørgsmaal, 05: Mine sidste prædikener. Udg flere lejlighedstaler og enkeltprædikener. — Nr 647 i Den danske Salmebog (1953) er oversat af L.

Andreas Leth studerede filologi et par aar, før han kom til klarhed over sit religiøse standpunkt. Han skrev pludseligt hjem til sin fader i Middelfart, at nu ville han være præst, men faderen havde ikke raad til at betale for ham i Kbhvn. Trods legemlig svaghed læste han saa hjemme hos sin fader uden at høre forelæsninger, og til sine jævnaldrendes forundring fik han en smuk eksamen. Han blev saa forstander for en privat drengeskole i Middelfart, men kom snart efter til Ribe som adjunkt. Han læste meget og fulgte ivrigt med i tidens politiske og folkelige begivenheder. Hans djærve ord mod alt konservativt kunne nok

forskrække hans hustru, der var fra et fint, konservativt hjem... Han kunne ikke forsone sig med den maade, undervisningen skulle drives paa. Han talte i sit hjem om det utiltalende ved »drengevidenskabeligheden«, og det frastødte ham at skulle være »bøddel« og øve »dressur«. Saa begyndte han at søge præsteembede. En tid ville han til Grønland for at fortsætte Hans Egedes gerning, men hans helbred hindrede ham i at rejse dertil. I stedet fik han sin første præstegerning i *Aabenraa*. Der var stærke brydninger mellem dansk og tysk, mellem kristentro og ligegyldighed. Han udgav hefter med danske salmer til brug ved gudstjenesten, og skønt nogle var forargede over, at der stod Aabenraa og ikke Apenrade paa titelbladet, blev hefterne brugt baade af de danske og tyske, som samlede sig om hans forkyndelse. Der var en levende menighed, som for en del var paavirket af Herrnhuterne. Allerede her mødte man hos ham den energi og store veltalenhed, som senere gav ham tilnavnet »Nordens gyldenmund«. Frihedsmand var han af hele sit hjerte. Etatsraad *Spandets* lovforslag om trosfrihed (se I, s 10) tiltalte ham meget, og han fremførte sine tanker om trosfrihed fra prædikestolen (i en prædiken om Jesus, der stiller stormen paa søen), saa det vakte forargelse. Hans aabne frihedstale satte spor i Aabenraa og dannede efter kyndiges udsagn grundlaget for Aabenraa frimenighed. Hans veltalenhed huskedes længe i Sønderjylland. Og hans arbejde med at skaffe danske salmer til sønderjyske menigheder var af varig betydning. (Se nærmere under Aabenraa og H. F. Petersen: Fra sydslesvigske præstegaarde, 1938, s 136 f). Fra kampen i Aabenraa kom L til det idylliske, lidt døde *Ulsø* paa Sjælland. Her drog han Sydsjælland rundt sammen med sin ven, *C. J. Brandt* i Rønnebæk, og holdt talrige møder, hvor de talte om kristelig og kirkelig frihed. Ulsø kirke fyldtes med folk fra hele egnen, og L blev en af egnens mest søgte grundtvigske talere. Efter stærk opfordring fra borgerne i Middelfart kom han 1870 hertil; han vandt hurtigt byens venskab og agtelse, og folk strømmede til kirke fra byen og hele egnen. Han blev til megen velsignelse i Nordvestfyn. Han sluttede sig kirkeligt nær til Grundtvig og var stadig en varm frihedstalsmand. Mange kendte folk besøgte ham, men der var eet besøg, som han selv omtalte med særlig glæde, nemlig da Vilhelm Beck boede 3 dage i præstegaarden og hver dag talte for store forsamlinger i kirken. Fru Leth undrede sig over, at Beck »ikke var grundtvigianer. De egner Dem dog ganske dertil«, hvortil Beck svarede: »Nej, jeg er ikke grundtvigianer, men jeg har mange af mine bedste venner der.« (Minder fra gl gr hjem, IV, 1924, s 142). L skrev mange salmer og sange, men han var for beskeden til at drage dem frem (f eks hans smukke svanesang: »Hvor alt dog er tyst, nu lider det mod kvæld«). Den tvungne konfirmation trykkede ham, men han kendte sine konfirmander nøje, og gjorde meget for dem. Det var ham en stor anfægtelse at vie fraskilte. Som taler var han fremragende. Ofte formede indholdet af hans tale sig som rene fyndord. Alt i hans prædiken var virkelighedstro, ikke blot stemning, thi han havde to virkelige kilder at øse af: Bibelordet og menneskehjertet. I en vis forstand kunne man kalde hans prædikener for bibellæsninger, fordi de altid holdt sig nøje til teksten og med sjælden skarpsyn drog selv de fineste nuancer frem. I den grad levede og aandede han i bibelordet, som var hans daglige brød. Paa samme tid vidnede hans prædikener om dyb forstaaelse for alt det, der rører sig i menneskehjertet midt i den levende nutid... Grundtonen i hans forkyndelse var lov og tak til Gud for syndernes forladelse og evigt liv i Kristus for syndige mennesker, frelsen fra synd og død i Jesu navn. Saadan lød hans forkyndelse i kirken, i forsamlingshuse, ved vennemøder og ved friluftsmøder. Af disse holdt han særligt mange paa Vestfyn og i Sydjylland.

Arbejdet for kirkelig frihed optog ham stærkt. I begyndelsen af 1881 holdt han en række møder, hvor han talte for at fortsætte det kirkelige frihedsarbejde, som var begyndt med lovene om sognebaandsløsning og valgmenigheder. Han ønskede daabs- og konfirmationstvangen ophævet. Det første af disse møder holdtes i Fredericia febr 1881 under stor tilstrømning. Senere talte han i Ryslinge, Vejle, Middelfart, Kbhvn, Ubberup, Aarhus, Kolding osv. Den nærmeste frugt af denne rejse var det store møde paa Askov aug 1881, som vedtog den saakaldte *Askovadresse,* og da den blev angrebet fra flere sider værgede L den med mund og pen i »Nødværge mod dr Skat Rørdam«. Skat Rørdam omtalte i sin brevveksling med Otto Møller L's frihedsforedrag, som offentliggjordes i »Dsk kirketidende« 1881, nr 19 som »en bedrøvelig forestilling« og tilføjer: »L er jo en meget veltalende mand, skønt aabenbart mindre velskikket til at holde belærende foredrag end til at prædike«. (»Brevvekslingen II, brev af 9. maj 81).

Vilhelm Birkedal sammenstillede L med *P. Rørdam,* med hvem han trods ydre ulighed havde den lighed, at de forstod i særlig grad at paavirke deres tilhørere. Man skulle ikke ved sit første møde med L ane, at der i denne uanselige skikkelse gemte sig en fylde af aandsindhold og en fremragende dygtighed som ordets forkynder. Bibelkyndig som faa var han i stand til at afvinde den hellige skrift nye og overraskende blik i naadens dybder, ligesom han havde et omfattende syn for menneskehjertets trang og rørelser, og over for verdens tomhed forstod han at stille horoskopet for de forskellige livsvandringer og livsmaal. Det var formelig en nydelse at sidde som tilhører og lytte til hans dybe og klare udviklinger. P. Rørdams form gjorde langtfra modersmaalet fyldest. L var en mester i at behandle vort tungemaal korrekt. Rørdam talte i spring, L talte med organisk sammenhæng, og uden at indskudte noter standsede talens regelrette strøm. Begge havde en mægtig og velsignelsesrig virkning til at føre videre og til at lade en hellig engrisling gaa over sædekornet i hjertet. Hos R var der fuldt op af udtalelser, der havde ærinde til det personlige hos et menneske. Hos L var der ikke saadanne personlige henvendelser. Der savnedes stundom den hage, der kunne og skulle tage fat i personen i dennes enkelthed, og skønhedsindtrykket blev det herskende hos *dem.*

N. Clausen-Bagge skriver:

Da Leth blev sognepræst i Ulsø varede det ikke længe, inden han maatte tale mange andre steder, og hans egne kirker blev stopfulde.

I disse aar sluttedes der personligt venskab mellem familierne Leth og Grundtvig, og fru Leth, som ikke før havde regnet sig for grundtvigsk, blev det efterhaanden i en sjælden grad.

Ogsaa som sognepræst i Middelfart fik han megen betydning og samlede mangfoldige baade fra byen og omegnen; ja, hans indflydelse mærkedes rundt paa Fyn og i det sydlige Jylland.

Med stor kraft var han ogsaa her med i kampen for kirkelig frihed, gennem Askovmødet i 81 osv. Nogle af dette mødes frihedskrav er jo blevet opfyldt, andre – som fritagelse fra symboltvang – ikke. Sit eget præsteløfte var han nu i sin tid sluppet let fra. Ordinator havde nemlig ikke villet modtage det; »for det kan hverken De eller jeg holde,« sagde han (!!). Men der var fremdeles tvang, som maatte bekæmpes, gejstligt regimente og tomme former. Han undrede sig tit over, at en biskop havde sagt til ham: »Tomme former har ogsaa deres betydning.«

Da blindheden truede ham, lærte han meget af bibelen udenad for »som hamsteren at have forraad til mørketiden«. Han tog afsked med de ord: »Vi ses i Paradiset«.

Pastor *Johs. Mølgaard* (konfirmeret af Leth) skriver:

»Leth havde i sine yngre dage læst noget sanskrit og fulgte ivrigt de gammeltestamentlige forskninger. »Jeg bliver ved at læse hebraisk til min dødsdag,« ytrede han engang til mig. Han var en af de faa ældre, der med glæde fulgte de nye forskninger paa dette omraade, fordi de efter hans mening ville bidrage i høj grad til at fremhæve det religiøse indhold i Det gamle Testamente. At han lige saa ivrigt granskede sit nye Testamente, turde være en selvfølge; det hørte med til hans daglige brød at læse det i grundsproget... I 1874 udtalte han sig mod »det forenede venstre«, og i 1886 skriver han i »Højskolebladet« i anledning af de provisoriske love, at sligt hører til de ting, der kunne volde ham søvnløse nætter. Men iøvrigt var han slet ikke politiker af fag; han deltog vistnok næsten aldrig i politiske møder, men fulgte kun med i stilhed. 1886 opfordrede det fynske venstre ham til at blive landstingsmand, hvilket han afslog, blandt andet vel paa grund af skrøbeligt helbred.« »Efter at have taget afsked blev han en tid lang ved med at forkynde evangeliet som en art fripræst i Vartov, Frederikskirken og Immanuelskirken og var til stor glæde for mange. Desuden holdt han efter opfordringer bibellæsninger i private hjem, ligesom han ofte havde studentersammenkomster i sit eget hjem, men i 1901 tog han atter bolig i Middelfart. »Det første indtryk, man fik, naar man talte med den lille livlige mand, var, at man her stod overfor et meget ejendommeligt og betydeligt menneske, klartseende og rig paa tanker og tillige saare velgørende frisk og naturlig. Han skyede alt skaberi og al usandhed og søgte altid kernen bag skallerne. Han hadede tomme former, hvoraf han fandt mange i folkekirken... I adskillige aar havde han lidt af graa stær i øjnene og var tilsidst næsten helt blind; men han bar det med taalmod og gudhengivenhed.«

Maleri af L i Middelfart kirke. V. Birkedal: Personlige oplevelser II, s 208 f, Højskolebl, 1905, sp 326, 360, J. H. Mølgaard i 1906, sp 721 f, 753 f, 841 f, 899 f, H. P. B. Barfod: Minder fra gl gr hjem, IV, 1924, s 133—46, DBL XIV, s 279 (A. J. Rud og Fr. Nielsen), Middelfart venstreblad 7. marts, 10. marts, 13. marts, (sørgedigt) og 17. marts 1905, N. Clausen-Bagge: Grundtvigske banebrydere I, 1941, s 40 f, Stig Bredstrup, J. H. Monrad, 1927, s 100, 186, J. P. Bang: Gyllingpræsten Otto Møller, 1931, s 81, 149.

24. 14. marts 1895–16. juli 1925 (kkp Hillerød-NH 29. okt 87): Provst **Conrad Knudsen,** * 30. aug 57 Hjortvad i den sønderjyske del af Kalvslund sogn. Forældre: Gdjr Poul K og Lene Johanne Hansdatter. Stud priv 82, c 87^2 (1), provst Vends herred 1. juni 10, r af Dbg 21, afsk 16. juli 25, † 11. aug 27. ~ 25. april 89 Anna Louise Berg, * 22. jan 45 Kbhvn, † 18. jan 37. Forældre: Filologen, rektor ved Frederiksborg statsskole Carl B og Emilie Clementze Marcher.

Provst K arbejdede ved landvæsenet hjemme hos sin fader, indtil han 1876–77 blev vinterlærer i sit fødesogn. Han var derefter 2 vintre paa Askov højskole, indtil han 1879 begyndte at læse til studentereksamen. Hans forældre betød meget for ham. Det ses af de taler han holdt ved deres begravelse i Kalvslund, og som han udgav (de eneste bøger han udgav, over hans moder 1899 og over hans fader 1907). Ogsaa *Ludvig Schrøder* og Askov var med til at præge den vaagne og begavede unge mand, som under smaa kaar læste og fik smukke eksaminer. Han blev en solid og dygtig præst, grundtvigsk af grundsyn, men ikke udpræget partimand. I Middelfart fik han en god position, agtet af alle og meget benyttet som præst. Han var en saare flittig mand, »han kendte hver sjæl i sit rige«. Kirkegangen var ikke som i Leths tid, og der var flere gnidninger med IMkredsen. Provstegerningen optog ham meget. Lærere og præster satte pris paa ham. Han var en ordensmand, meget sirlig med sine protokoller og embedssager – orden og præcision prægede hans væremaade og embedsførelse. I 30 aar var han Middelfarts sognepræst, een af de præster, der har virket her længst. I hans tid skete byens store vækst, alene kabelfabrikkens oprettelse tilførte byen hundreder af arbejdere.

Middelfart venstreblad 12. aug 27, Danske byer og deres mænd IV, s 21.

25. 20. nov 1925–17. aug 38 (sp Hejls 15. febr 11): **Olav Fog-Nielsen,** * 26. febr 75 Sprove, Damsholte. Forældre: Skolebestyrer af Magleby private realskole, Møn, Carl N og Henriette Beate Dorthea Fog. Stud priv 94, c 00^2 (h_2), lærer Magleby private realskole, kkp Dover-Venge 3. marts 06, afsk 17. aug 38, r af Dbg 39, † 31. maj 44. ~ 31. juli 03 Anna Vilhelmine Borch, * 20. jan 79 Kolding, † 13. dec 51. Forældre: Lærer, c theol Andreas Geert Geelmuyden B og Mathilde Sophie Jordahn. – Søn: Brenderup. Dt ~ højskoleforst Johs. Terkelsen, Ry. Hustrus søster ~ Madsen, Faaborg-D. Faders fætre: Næstelsø-M og Randlev-B.

Fmd Kirkeligt samfund 1898 i Sydøstjylland 23—26, BM Centralforen af sygeplejevirksomheder uden for Kbhvn 21—27, i forretningsudv smst 25, rejsepræst for KS 98, fmd Vestfyns forsamlingshus 30.

Efter at Fog-Nielsen havde taget embedseksamen blev han lærer ved sin faders skole.

Som den retlinede, samvittighedsfulde mand han saa udpræget var helt fra sin tidlige ungdom, havde han betydelige pædagogiske evner og gaver til at vinde sine elevers fortrolighed og blive dem en god vejleder og støtte. Disse skoleaar kom til at udvikle og præge ham i hele hans præstegerning med stor forstaaelse for og kærlighed til ungdomsarbejdet, som han gjorde en god indsats i hvert sted, hvor han fik sin præstegerning. Helt til sine sidste aar, da han som emeritus blev nær nabo til sin svigersøns Ry højskole, blev han skønt nedbrudt af gigt og ofte i haard lidelse en trofast og skattet medarbejder her til det sidste. – Sin præstegerning øvede han sammen med sin hustru Anna Borch, som blev en præstekone, som man maa ønske hende, fint kultiveret og stilfærdig i al sin fremtræden, fyldende sin plads som moder i hjemmet og i saa høj grad gæstfri til at aabne det for deres menighed. Hun blev sin mand en uvurderlig medhjælp gennem de mange præsteaar og vil blive husket i deres menigheder i saa nær tilknytning til ham. Hjemmet blev af saa stor betydning for hans præstegerning og blev hvert sted en god anbefaling og støtte for dem. Han var en samvittighedsfuld arbejder baade med sin forkyndelse og med sin sognegerning. Han vil blive husket som tilforladelig og værdig i al sin tjeneste og rede altid for enhver, der søgte til ham, uden at retningsskel betød nogen hindring. (Provst M. P. Madsen).

En nær slægtning af pastor Fog-Nielsen skriver: Pastor Fog-Nielsens fader var af bondeslægt, moderen af præsteslægt. Pastor *Jespersen*, Magleby, betød meget for ham, og som student gik han i kirke i Vartov og fulgte *J. H. Monrad* til Frederikskirken. Han var medlem af en lille teologisk klub, hvor *H. N. Dreiøe* (se Nykøb F), *S. A. Becker* (se Ølstykke), *Benj. Balslev* (se Soderup-E), *Arne Møller* (se Kølstrup) og *Th. Skat Rørdam* (se Ryslinge frimgh) og pastor *K. Holmer* var med og tillige akademisk skytte. I Dover-Venge havde han et udmærket samarbejde med alle de kirkelige retninger. I Hejls havde han nok sine bedste præsteaar. I dette grænsesogn var der en vaagen befolkning, kirkeligt, nationalt og politisk. Alle kunne samles i kirken. Der var meget god kkg, og Fog N fik især sit arbejde bl de grundtvigske, blev fmd for KS, holdt mange møder for KS rundt om i Jylland og Sønderjylland. Ved genforeningen prædikede han i Hjerpsted, og det var ham en glæde efter opfordring fra sin vært at køre i dansk præstekjole gennem hele sognet. Pastor F. N var en skattet religionslærer ved gymnasiet i Kolding. Samtidig gjorde han et stort arbejde for sygeplejeforeningen, især for en pensionsordning for de ældre sygeplejersker, og han talte ved de gudstjenester, der holdtes i forbindelse med de aarlige delegeretmøder efter formanden, dr Jacoby's ønske. Pastor F. N var efterhaanden kommet ind i meget udensogns arbejde, men beboerne i Hejls var ikke utilfredse dermed. De forærede ham endda en god kørepels til de mange rejser. Menigheden gav ham ogsaa ved frivillig selvbeskatning et særtilskud. I Hejlsminde, hvor der voksede en hel by op, langt fra kirken begyndte F. N at holde gudstjenester. – F. N søgte til Middelfart efter opfordring af dyrlæge *Møller*, der var medlem af menighedsraadet i Middelfart. Han fik meget at bestille her, mange kirkelige handlinger, arbejdet paa sindssygehospitalet optog ham meget, og hver 14. dag holdt han andagt paa amtssygehusets sygestuer. Han ledede ogsaa ungdomsarbejdet i foredragsforeningen (sang, megen sang, foredrag, oplæsning) og der kom ca 100. 1932 blev den meget flittige præst syg, men 1935 gik det atter bedre og han kunne passe sit embede, men 1937 blev han atter syg og maatte tage sin afsked og flyttede til sin datter i Ry. Det var en gigtsygdom, som pinte F. N, og døden kom som en befrielse efter svære lidelser. I de sidste aar kunne han slet ikke gaa eller færdes.

Hjælpepræst hos pastor Fog-Nielsen

1934—35: **N. V. Fæster-Nielsen**, se Vorup.
1937—38: **N. Lund**, se Arnborg.

28. 3. dec 1938 (sp Voldum-R 10. dec 32): **Erik Staffeldt**, * 18. okt 05 Kbhvn. Forældre: Overretssagfører Carl Bernhard S og Laura Johanne Rindom af Sct Johannes k, Kbhvn. Stud Ordrup gymn 25, c 32^2 (h_1). ~ 7. febr 33 Anna Marie Margrethe Brix, * 4. sept 12 Frederiksberg. Forældre: Fabrikejer Hans Helmuth Christian Lüttichau B og Anna Marie Margrethe Børgesen. – Søster ~ Thaning, rkp Gentofte. – Pastor E. Staffeldt er valgt til frimenighedspræst Aagaard, Ø Starup aug 55.

Hjælpepræst hos pastor Staffeldt

1946—47: **J. Madsen**, se Saltum-A.
1948—49: **T. J. Bertelsen**, se Nr. Nebel-L.
1949—51: **B. A. Krag**, se Brøndum-H.
1951—52: **H. B. Mandøe**, se kkp Sønderborg.
1952—53: **L. F. Rasmussen**, se Kvong-L.
1953—55: **G. Hansen**, se Skovby-O.

25. juni 1955: **Niels Flemming Lygaard Sørensen**, * 22. maj 25 Frederiksberg. Forældre: Afdelingschef Peter Arthur S og Ebba Ragnhild Juliette Sofie Jansen. Stud St kursus 45, lærer Nr Ørslev ungdsskole 47, flere lærervikariater, c Aarhus dec 53 (l-95). ~ 13. juli 52 Ester Graa Jensen, * 19. dec 22 Ans, Grønbæk. Forældre: Murermester Jens Jakob J og Mette Graa.

BM Aarhus Studenterkreds 50—51, BM Aarhus Studenternes kursusvirksomhed 50—51.

Et embede som rkp Middelfart-Kauslunde nedlagdes 1812, hvorefter der oprettedes et embede som ord kateket, der stod ubesat efter 1821.

Hjælpepræst og kommunelærer, Middelfart

1. 14. juni 1904—1. april 08: **P. M. Munck**, fl t rkp Høje Taastrup, se rkp Krist k, Kbhvn.
2. 18. maj 1908—13. febr 14: **J. Maarbjerg**, fl t Herslev, se Vallekilde-H.
3. 2. juni 1915—20. aug 17: **J. A. M. H. J. Vindel**, fl t Snedsted, se Starup-G.

Andenpræst

(Ansat af Dansk kirkefond og IM i Middelfart)

1. 31. maj 1915–30. sept 21 (kkp Ikast 12. april 11): **C. G. C. A. Jacobsen**, fl t sp Toftlund, se Skrydstrup.

Kaldskapellan

(Oprettet 3. sept 1921).

1. 3. sept 1921–2. aug 24 (sp Hejnsvig 27. febr 18): **Johs. Larsen**, rkp her.

Embedet nedlagt 2. aug 1924.

Residerende kapellan

(Oprettet 2. aug 1924, 3. kl, embedsbolig købt 1946).

1. 2. aug 1924–28. dec 30 (kkp her 3. sept 21): **Johs. Larsen,** fl t hjpr Kildevælds k, Kbhvn, se sp Hellerup.

2. 3. marts 1931–6. april 33 (andenpræst Sct Lukas stiftelse, Hellerup 20. aug 27): **G. F. Kinch,** fl t Strib-R, se Brønderslev-S.

3. 13. juli 1933–14. dec 45 (sp Gislum-V 10. febr 28): **Johs. I. Hansen,** fl t Skaarup, se der.

4. 1. maj 1946–20. nov 54 (sp Simmerbølle 1. marts 41): **C. R. Baun,** fl t Sct Hans-Sct O, Hjørring, se der.

5. 25. marts 1955 (sp Buerup 25. nov 48): **Niels Emil Jensen,** * 18. marts 14 Nakskov. Forældre: Fyrbøder Ole Peter J og Marentine Hansen. Stud Nakskov 32, c 39^2 (h_2), hjpr Ballerup-M 15. nov 39, kkp Slagelse 26. maj 43. ~ 30. april 46 Elisabeth Vognsen, * 30. april 16 Korsør. Forældre: Regnskabsfører Hans V og Anne Marie Hansen.

Litt: Jac. Madsen, s 343–50, C. Behrendt: M gn 100 aar, do: Fra det gl Middelfart, 1938 f, Saml t Fyns hist III, 183 f, Khst saml 3 r V, 475 f, 4 r, IV, 171 f, Danske byer og deres mænd, XXI 1917, Fynske byer og deres mænd, 1917, Holger Begtrup: Dsk mghliv i gr kredse, III, 1932, s 163 f, Carlsen-Skiødt: Det aandelige liv paa Vestfyn, 1930, s 138 f, Bluhmes beskr af M købstad 1795 (Almennyttige saml XXX), Claudius Madsen i Wisbecks almanak 1878, C. Klitgaard: Optegnelser fra M (Hist aarb f Od og Assens amter, 1913—16, s 219 f, Charlotte Eilersgaard i Søndagsbl, 1909—10, s 217 f, Heilskovs Dsk provinsbibliografi, s 263—64, Traps Danmark, IV, 1923, s 363 f, S. H. Clausen: Ved Lillebælt eller Middelfart sunds historie, 1867, Daniel Bruun: Danmark, land og folk, IV, 1922, Fyn, s 125 f, G. Schovsbo: Middelfart kirke og gejstlighed, Hist aarb f Od og Assens amter 1937, s 40 f, Fyns aarbøger II, 1942—46 (V. Lorenzen om en M præst).

KAUSLUNDE

Kauslunde sogn, 1760 ha, af aflang timeglasform, grænser ud til Gamborg fjord med noget bratte jorder ved kysten, er fladt, frugtbart og skovløst. Den vestlige del præges af Middelfarts nærhed. Byerne: K med fh fra 1886, mh fra 1892, Skrillinge, Svenstrup, Voldby, K jernbanestation ligger i Gamborg sogn.

Det kirkelige liv. Kauslunde var anneks til Middelfart til 1866, da der oprettedes et embede som vicepastor i Kauslunde. 1895 omdannedes embedet til sognekald.

Kauslunde sogn har været præget af spændingen mellem gr og IM. Der har været skiftende grundtvigske og IM's præster, et par af dem var landskendte: *Hoffmeyer* og *Rud.* Nu maa sognet siges at være væsentligt grundtvigsk. *Mads Melbye* i Asperup, hvis forkyndelse prægede hele egnen, fik betydning ogsaa i Kauslunde. Ligeledes har de grundtvigske præster i Middelfart, hvortil Kauslunde var anneks, spillet en rolle i sognets kirkeliv, navnlig *Andreas Leth.* 1864–66 drev pastor *Rasmus Prip* (se Svendborg), der var fordrevet fra Sønderjylland, en lille højskole paa en gaard i Kauslunde.

Der har ogsaa været IM's bevægelse, først ledet af en sadelmager *Mads Andersen* (fra Vejlby sogn), som 1870 bosatte sig her. Han var en af Mads Melbyes konfirmander. Allerede 1861 var der et IM's møde i Kustrup, hvor *Anders Larsen,* Gamborg, talte. Provst *Stützer* var imod IM og forbød dem at bruge kirken til IM's gudstjenester. Man lejede saa forsamlingshuset, 1886 dannedes en søndagsskole, 1890 en DMSkreds. Provst *Heiberg* i Vejlby støttede IM her, og pastor *H. Hoffmeyer* sluttede sig til IM. Han fik stiftet en KFUK. Ledere af IM var gdjr *Peder Nielsen,* Skrillinge, der var meget virksom og senere blev præst i USA, og *Mads Andersen,* der døde 1890 og testamenterede 3000 kr til et missionshus. Missionshuset blev indviet 1891 af *Vilhelm Beck.* Skomager *Berthelsen,* K, var leder til sin død 1926, derefter gdjr *Brandt,* Svendstrup. Indre Mission har dog aldrig spillet nogen betydende rolle i sognets liv. Talmæssigt har de kun været faa, men det har bevirket en vis spænding, at sognet ligger lige op ad det IMprægede Vejlby sogn; en del af IM her er kommet derfra, og flere søger stadigt deres aandelige næring i Vejlby.

Biskop *Ruds* præstetid her var med til at understrege sognets folkeligt-grundtvigske præg, og han fik mange venner ved sin jævne optræden. Der blev dannet en kreds af KS, som senere lededes af gdjr *H. Mortensen,* Skrillinge. Pastor *Kjærgaards* tunge, ædruelige forkyndelse samlede ikke mange, men den grundtvigske kreds og IM fortsatte deres arbejde hver for sig. Pastor *Rasmussen* var selv fynbo; hans præstetid betød en opblomstring i kirkegang og alterbesøg, han var grundtvigsk og folkelig; man hørte ham gerne baade i kirken og ved foredrag. Saa skete det 1936, at den af IM som nr 2 indstillede pastor *A. N. Jørgensen* blev udnævnt. Det maatte skabe uro. Det siddende menighedsraad gik som protest, og andre traadte til. Naar kirkebesøget alligevel holdt, skyldtes det sikkert pastor Jørgensens stilfærdige sunde, menneskelige forkyndelse og hans vennesæle væsen, som bevirkede, at man ogsaa fra grundtvigsk side lærte at skatte ham som menneske og som præst. Pastor *Dam Kristensen* er grundtvigsk og fmd for KSkredsen. KS og DdU arbejder sammen og har fællesmøder nu og da.

Kirken har dybe rødder i befolkningen, hvilket godtgøres gang paa gang. Der er jævnt god kirkegang, men sognets geografiske struktur (som et timeglas med kirken beliggende i det smalle forbindelsespunkt) bevirker, at kirkegangen er meget afhængig af vejret.

1926 oplyses: Kkg svingende, IMsmf, KS, en del fabriksarbejdere, 1935: Som i 1926, 1942: Kkg 8 pct, gode forhold, ¼ af beboerne i forstad, IMsmf (gdjr Niels J. Hansen, Voldby, 35 fam), KS (50, gdjr H. Mortensen), KFUM og K, DdU, 1950: Kkg 5 pct, gode forhold, overv gr præg, velvilje, IM, 35 fam (gdjr N. J. Hansen), KS (50 fam, sp) KFUM og K, DdU, kirkeblad. Nytofte forstad (524 indb) til Middelfart, beboerne der har tilknytning til Middelfart. Mange arbejdere, 1954: Kkg 5 pct, stor

interesse for kirken, der trods alt staar som det samlende midtpunkt, ¼ af beboerne bor i forstad til Middelfart og har tilknytning dertil. Mh og IM (35 fam), KS (50 fam), fh, DdU (140), KFUM og K, (35), sdsk, kirkeblad udg af IM.

Kauslunde kirke. Den ældste del er romansk, af kamp; senere er skibet forlænget mod øst, koret er ombygget af mursten, skibet er forhøjet, taarn, vaabenhus mod syd, delt i 2 afdelinger. Blindingsprydede kamgavle. Kapel mod nord. Udskaaren altertavle med evangelisterne som kyriatider, i midten et maleri af Kristus. Udskaaren prædikestol fra 1590, granitfont, kapellet er familiebegravelse for Hindsgavl. Restaureret 1918. Klokke fra 1438. 160 sd. (Jacob Madsen, s 350).

Folketal: 1850: 969, 1901: 1131, 1921: 1372, 1950: 1609.
Altergæster: 1922: 500, 1934: 496, 1942: 660, 1950: 488, 1953: 410.
Menighedsraad: 1922 flg: 3 IM, 4 gr, 1950: 2 IM, 5 gr, valg, 1953: 4 gr, 1 IM, 2 soc, valg.
Kommunevalg: 1943: Soc 167 (2), rad 148 (2), kons 34 (0), venstre 269 (4), u p 82 (1), 1954: Soc 321 (4), rad 183 (2), venstre 269 (3).

Vicepastor

Indt 1870: Netto 2264 kr.

1. 7. dec 1866–2. dec 75 (hjpr Middelfart-Kauslunde 6. april 62): **C. Høyrup,** fl t S Kirkeby-SA, se Humble.

2. 7. sept 1876–10. sept 79 (hjpr Vejlby, Fyn 7. febr 73): **H. G. S. Sabroe,** fl t Balslev-E, se Tranekær.

3. 13. nov 1879–21. marts 90 (hjpr Taulov 8. juni 74): **O. V. Stützer,** fl t Vorning-K-H, se der.

4. 27. juni 1890–7. marts 95: **H. Hoffmeyer,** fl t Langaa-Ø, se sp Frederiksberg k.

Sognepræst

(Embedet oprettet 14. marts 1895. — 1913: 3. kl, 1931: 2. kl, 1946: 3. kl. Pgd opført 1922).

1. 7. marts 1896–1. jan 1902: **A. J. Rud,** fl t sp Ansgar k, Odense, se Fyns biskopper.

2. 27. febr 1902–27. aug 29 (sp Givskud 17. sept 95): **Peder Christensen Kjærgaard,** * 19. nov 64 Rørgaard, Smollerup. Forældre: Gdjr Jens Chr. Christensen K og Ane Margrethe Pedersen. Stud Viborg 86, c 94[1] (h_1), hjpr Ønslev-E 17. april 94, afsk 27. aug 29, † 30. jan 41. ~ 24. okt 95 Vibeke Christiane Ringsted, * 17. febr 60 Kbhvn, † 3. febr 48. Forældre: Artillerikpt Peter Jensen R og Anna Nielsine Holm.

Pastor K var en elskelig mand, pertentlig til det yderste i alle forhold. Hans forkyndelse var ikke med de store ord, som let fængede, men den var sand og ægte. Hans jyske, tunge natur var ikke let tilgængelig for fynboerne. Han var meget respekteret.

3. 4. febr 1930–12. okt 35 (sp Torstrup-H 6. nov 20): **H. M. Rasmussen,** fl t Ønslev-E, se der.

4. 18. jan 1936–22. april 44 (sp Ejlby-M 15. okt 22): **Arthur Nicolai Jørgensen,** * 17. sept 90 Odense. Forældre: Kbmd Lars Chr. J og Johanne Andersen. Stud Odense 09, c 16[2] (h_1), uord medhj Tved, Mols, sp Tørring-Heldum 11. april 17, afsk 22. april 44, † 4. juni 45. ~ 23. maj 17 Johanne Langvardt, * 25. febr 90 Aarhus. Forældre: Fabrikant P. H. L og Christiane Jørgensen. – Søn: Dsk præst, Sydslesvig.

Kredsfmd KFUM og K i Nordvestfyn 25—31, mdl Stiftsudvalget for Kirkeligt Forbund 1933.

Fra Tørring i Jylland flyttede J som ung præst til Ejlby og Melby paa Nordfyn, hvor han foruden at passe sit sogn gjorde et stort arbejde paa egnen og ikke mindst i de unges foreninger. Hans mange rejser var vel nok skyld i den astmalidelse, han der paadrog sig, og som blev ham en stor hindring i hans arbejde resten af hans liv. Da det kneb for ham at prædike to gange om søndagen, søgte han Kauslunde sognekald 1936, da det blev ledigt, og fik det.

Pastor Jørgensen havde en stor virketrang. Der var højtid over hans gudstjenester, og de var som regel godt besøgt. Hans prædikener var aktuelle og nutidige.

Om sommeren lod han afholde møder i præstegaardshaven under god tilslutning fra alle kredse; og om vinteren aabnede han og hans hustru deres gæstfrie hjem, hvor pastor Jørgensen holdt bibeltime, og fruen serverede kaffe til alle deltagerne. Disse bibeltimer samlede fuldt hus, men desværre maatte de afbrydes paa grund af pastor Jørgensens sygdom. Flere gange var han syg i længere perioder, saa andre maatte overtage hans pligter, men som en sagde ved hans begravelse: »Selv om pastor Jørgensen ikke var med, saa var han alligevel med; thi han var med i tankerne og skulle nok holde sig underrettet om, hvordan det gik.«

Da sygdommen i de senere aar tog til, og han ikke selv syntes, han kunne passe embedet forsvarligt, besluttede han sig til at tage sin afsked. Med stor selvovervindelse trodsede han sygdommen og holdt sin afskedsprædiken, som sent vil glemmes, og det var med sorg, menigheden maatte sige farvel til deres afholdte præst.

Til hans begravelse blev der samlet 1000 kr. ind til en mindesten fra menigheden i Kauslunde. (IM-Tidende).

Pastor J blev ordineret i Tørring kirke 1917 ved biskop Gabriel Koch. Det var en stor højtidelighed for Tørring og Heldum sogne. Præst og menighed blev den dag knyttet stærkt sammen, og det blev nogle lykkelige og velsignede aar med den oplyste og kirkeligt interesserede menighed, selve ordinationsdagen staar for dem, der endnu er tilbage, som et af de skønneste minder. Hans liv og hans arbejde har udelukkende været viet hans gerning. Da han har haft smaa sogne at virke i, har han i vid udstrækning haft tid og lejlighed til at virke som taler ved en mængde kristelige møder paa de egne, hvor han har været ansat, indtil sygdom hindrede ham deri. Særlig det kristelige ungdomsarbejde har haft hans interesse.

Trods modstand ved udnævnelsen til Kauslunde, blev det fra den første til den sidste dag en taknemmelig opgave at være præst i dette sogn. I 1938 kom menighedsraadet med en pengegave fra menigheden til et ophold i Italien, da de ville gøre alt for at hjælpe deres præst, hvis helbred stadig var svigtende.

Der var et ord han ofte brugte i sin forkyndelse. »Min naade er dig nok, thi kraften fuldkommes i magtesløshed.« (Johanne J).

Hjælpepræst hos pastor Jørgensen

1940—42: **J. H. B. Abiltrup,** se kkp Gørding-V.
1942—44: **C. E. J. F. Nielsen,** se Ullits-F.

5. 30. aug 1944 (sp Lidemark-B 6. juli 39): **Alfred Kristian Dam Kristensen,** * 4. sept 10

Sæby, Harre herred. Forældre: Lærer Kristen K og Kirsten Marie Andersen Dam. Stud Statens kursus 31, c 38^2 (h_2). ~ 14. aug 39 Helga Kirstine Elmgaard, * 5. jan 12 Vrenderup, Ribe amt. Forældre: Lærer Otto Peter E og Bodil Marie Nielsen. – Søster ~ Jensen, Øse-N.

VEJLBY

Vejlby sogn, 2282 ha, mellem Lillebælt og Baaring vig, naturskønt, ret bakket, sand- og lermuldet jord, en del mose, lidt skov. Byerne: V med mh fra 1883, Kustrup, med aandssvagehjem for kvinder (tidligere fattiggaard), Avlby, Stavrby, Røjle.

Det kirkelige liv. Strib-Røjleskov udskiltes 1918, og indtil da var pastoratet meget udstrakt og omfattede hele halvøen mellem Lillebælt og Baaring vig med hovedoverfartsstedet til Jylland, dampfærgehavnen i Strib. I den tid, der var 3 kirker, var embedet meget besværligt. Embedet var et af de højest lønnede paa Fyn, og fra reformationen til 1888 er ingen præst forflyttet herfra.

Vejlby er det sogn i Vends herred, hvor Indre Mission stærkest har faaet fodfæste. Troslivet kan spores lang tid tilbage. *Kr. Madsen,* Bregnør, stod 1821 i brevveksling med en troende mand i V sogn, *Bertel Andersen,* og der var da et lille samfund af troende mennesker i sognet, som stod i forbindelse med Brødremenigheden. Pastor *Ascanius,* der var meget afholdt, var meget nidkær og dygtig. Medens han var her, skete den historiske begivenhed, at præstegaarden i Vejlby blev den danske overkommandos hovedkvarter 1849, og her holdtes 4. juli 1849 krigsraadet om Fredericiaslaget. – Pastor *Clausen, Johs. Clausens* fader, var ligesom Vilh. Becks fader rationalist, men han fik paa sine gamle dage et andet syn og blev IM's gode ven. *Johs. Clausen,* der en kort tid var hans kapellan, vakte en ikke ringe bevægelse ved sin vækkende forkyndelse. Kirken blev fuld, og Johs. Clausen holdt mange møder rundt om i det store sogn. Vilhelm Beck kom hertil, og fra Vejlby udgik oktober 1865 Becks og Clausens store missionsrejse til Jylland.

Den bærende lægmand i menighedsarbejdet var kolportør *Peder Pedersen* (den ældre), der boede en aarrække i V, og senere flyttede til Bro. Han havde oprindelig været grænsegendarm i Sønderjylland, og da han blev omvendt, meldte han sig i 1862 til DMS's skole for at blive hedningemissionær. Han var der dog kun kort tid, thi samme aar blev han antaget som kolportør af IM med bopæl i Vejlby. Han gik flittigt rundt og solgte bøger, han aflagde et troværdigt vidnesbyrd og holdt smaa møder. Hans arbejde fik betydning i Vejlby, hvor to gaardmænd, *Niels Olsen,* Staurby, og *Niels Jørgensen,* Aulby, blev vakt og i mange aar stod som ledere af samfundet. Det liv, der blev vakt ved pastor Johs. Clausens forkyndelse, svandt ikke hen, men den lille troende kreds maatte atter leve sit eget liv. Provst *Fønss* lagde ingen hindringer i vejen for det, men han holdt sig udenfor. IMkredsen samledes til møde hver 14. dag i de troendes hjem, og undertiden kom der fremmede talere. Ingen af de lokale ledere talte offentligt, men omkring 1872 begyndte en tjenestekarl i Røjleskov, *Gottlieb B. Christiansen,* at tale ved offentlige møder i sognet. Han var en dygtig taler, der vakte interesse. Han rejste senere til Amerika, hvor han blev præst og 1896 formand for »Den forenede dsk evg luth kirke i Amerika«, (se s 316). *P. Nielsen* fra Skrillinge (han blev ogsaa senere præst i Amerika) og *Mads Andersen* fra Kauslunde talte ogsaa her, og ved møderne var der stadigt bøn om vækkelse over sognet. Fra dette smf udgik missionær i Indien under DMS: *Peder Andersen* (* 1835, † 1914 som kordegn ved Sct Stefans k, Kbhvn). Hans forældre var troende gaardmandsfolk, hos hvem der blev holdt en del møder. Han kom paa missionsskolen 1862, og blev udsendt til Indien 1865, hvor han virkede til 1879, da han maatte rejse hjem paa grund af sin hustrus sygdom. Hans udsendelse medvirkede til at vække interesse for Ydre Mission.

Provst **M. Weber,** Haslev, (hjpr her 1876—79) har (Nationaltid okt 1925) fortalt om sin præstetid i Vejlby:

Det var et sogn med et stærkt Indre Missions liv. Den første vækkelse var vist nærmest kommen ved **Johannes Clausens** virksomhed, medens han var medhjælper hos sin fader, sognepræsten i Vejlby. Den senere, store vækkelse kom først efter min tid.

Det kristelige liv der i sognet var i den gammelpietistiske strenge stil. Der holdtes talrige forsamlinger, som det den gang kaldtes. De holdtes i hjemmene. (Missionshuse fandtes endnu ikke paa landet). Det var altid fremmede talere, og der blev kun sunget efter Brorsons salmebog. Kærligheden til forsamlingerne holdt dog ikke missionsfolkene fra kirken; de betragtede det som en pligt at gaa der hver helligdag. Den gang var der kun een kirke i det store sogn; nu er sognet delt, og der er tre kirker. Men da afstandene var saa store, prædikede jeg første søndag hver maaned i Strib gamle banegaards 3. klasses ventesal og sidste søndag i en dertil indrettet lade paa Stutterigaarden, begge steder om eftermiddagen; daab og altergang kunne jo ikke finde sted her. Vejlby kirke var meget rummelig. Orgel var der ikke; i reglen stod sognets fire skolelærere i en lang stol midt i kirken og ledede kirkesangen.

De to førere for missionsfolkene var gaardfæster **Niels Olsen** i Staurby og sognefoged **Niels Jørgensen** i Aulby, et par aandelig meget udviklede mænd, som jeg kom til at sætte megen pris paa, og som stillede sig i et venligt forhold til den unge kapellan, skønt jeg ikke tilhørte deres retning.

De havde en overordentlig magt over alle deres meningsfæller. Da der f eks en gang kom en fremmed taler af de saakaldte møllerianere (eller bornholmere) og holdt møde i en gaard, kom de to mænd selv til stede, men ingen andre, saa der var tomhed i stuen; det var blevet alle missionsfolkene tilkendegivet, at de ikke burde komme til et saadant møde. Ved IM's forsamlinger var stuerne altid fulde. Selv talte de to førere aldrig.

Et punkt, der spillede en stor rolle i Vejlby, var læren om, at gudsbilledet var fuldstændig tabt. Jeg husker, at en ung tjenestekarl (senere bekendt præst i Amerika) en aften i en samtale med mig i de skarpeste udtryk erklærede, at alt, hvad der af naturen var i et menneske af kærlighed og andre gode følelser, var ondt. Det gjorde et uhyggeligt indtryk paa os. Med denne opfattelse hang det ogsaa sammen, at man i Vejlby følte den største afsky for grundtvigianismen. Derfor kom det til et brud mellem Johannes Clausen og hans gamle venner i Vejlby, da han som sognepræst i Ryslinge blev stærkt paavirket af **Birkedal.** Fjendskabet mod grundtvigianismen gav sig ofte til kende, særlig vel, fordi man havde to betydelige grundtvigske nabopræster, **Melbye** i Asperup og **Leth** i Middelfart.

Man søgte at undgaa at synge Grundtvigs salmer. Da de to førere en gang var ovre i Fredericia til et møde for Ydre Mission, gik de ude paa gangen og røg deres piber, medens der inde i salen blev sunget »Den signede dag med fryd vi ser«. Denne gamle dagvise ville de ikke synge, fordi Grundtvig havde bearbejdet den. Som et andet eksempel vil jeg anføre, at da jeg en søndag skulle døbe en bødkers barn, istemmede kirkesangeren 3. vers af »Herre, Jesus, som du bød« i stedet for »Herren strækker ud sin arm«, som vi plejede at synge før daaben. Denne sidste ville bødkeren ikke have sunget ved sit barns daab. Disse to ting, læren om det tabte gudsbillede og afskyen for den grundtvigske retning, var stærkt fremme i Vejlby; hertil kom naturligvis den pietistiske »fordømmelse« af de saakaldte »mellemting«.

Trods de vanskeligheder, som denne stærke pietisme af og til kunne berede den unge, uerfarne kapellan, havde jeg tre gode aar i Vejlby. Jeg lærte meget iblandt disse alvorlige kristne, hvis liv var et vidnesbyrd om deres tro. Jeg mindes saaledes en ældre mand, Mads Skærsliber, der i ca 17 aar havde ligget sammenbøjet af gigt, saa at arme og ben var stærkt krogede. Hans øjne lyste af fred og glæde, naar man kom ind til ham i hans fattige hjem; aldrig hørtes en klage, men altid en tak til Jesus for hans store naade.

Bønnen om vækkelse blev forunderligt opfyldt. I foraaret 1882 blev en ung gaardmandsdatter omvendt, og dette blev begyndelsen til et stærkt røre, der greb baade unge og gamle. Der kom store skarer til møderne; i Staurby regnede man, at halvdelen af beboerne blev omvendt, i det hele »blev den aandelige høst i V sogn anslaaet til c 200 unge og ældre ved vækkelsen 1882–83.« Den ældste, der blev omvendt, var den 82-aarige *Hans Thomsen,* Aulby. Han blev et lykkeligt Guds barn, der med stor frimodighed vidnede om sin tro. Det stærke trosliv vakte ønsket om at faa bygget et missionshus. I løbet af ganske kort tid var midlerne bragt til veje, og allerede 12. juni 1883 kunne *Vilhelm Beck* indvi V missionshus, det første mh, der blev bygget paa Fyn. Troslivet voksede i de flg aar saa stærkt, at man 1889 maatte udvide missionshuset, saa det kunne rumme 500 mennesker. De mænd, som talte ved de møder, hvor vækkelsen brød frem, var missionær *Hans Chr. Beck,* Odense, missionær *Petersen,* Christiansfeld og saa de venner fra Taulov, som fik betydning her: *Jens Holt, Frederik Høll,* og *Jacob Jensen,* som senere bosatte sig i Vejlby. Der var i det hele nær forbindelse mellem IM i Vejlby og i Taulov.

I Vejlby var der en gammel original som blev kaldt Per Underlig. Man vidste ikke besked om hans alder eller herkomst. Indremissionær Hans Chr. Beck fortæller om Per Underlig, at han gik rundt med gudelige smaaskrifter i den ene ende af en tværsæk, i den anden laa mellemmadderne, som gode venner havde givet ham. Han var en livsglad, gammel mand, og det havde sin dybe grund i hans barnlige tro paa Herren.

»Jeg bringer glæde alle vegne, hvor jeg kommer,« plejede han at sige; »thi er folk ikke glade, naar jeg kommer til dem, og heller ikke mens jeg er hos dem, saa bliver de det, naar jeg gaar.« Rigtigheden heraf vil vist ingen kunne bestride.

Han var ret en bønnens mand. Det var ikke just altid til udelt glæde, naar han skulle dele sovekammer med gaardens folk.

Naar han holdt andagt med hele familien, før de gik til hvile, saa var det ret vidtløftigt. Undertiden paa rim. Det kunne trække længe ud, saa det kneb med at ligge paa knæ saa længe. De gamle Hellige holdt som oftest knælende bøn, ogsaa naar de holdt fælles bøn.

Engang han holdt en saadan andagt hos Niels Olsen i Staurby, tjente der en dreng, som hed Gottlieb. Det laa Per paa sinde, at denne dreng ogsaa maatte give Jesu sit hjerte. Som han nævnede alle de andre ved navn, ville han ogsaa nævne drengens navn, men dette ikke almindelige navn kunne han ikke finde paa; han fik det galt vendt, saa han kaldte ham for »Levgodt« i stedet for Gottlieb. Den livlige dreng kunne ikke bevare alvoren, men brast i latter og løb ud. Den samme dreng er siden blevet en kendt præst i Amerika. Mon ikke Pers bøn har været medvirkende hertil? —

Naar saa Per var kommet i seng, var han dermed ikke færdig med at bede. Medens de andre ville sove, var Per endnu fuld af tak og bøn.

Der var mange, han i dagens løb havde truffet, og der skulle bedes for dem alle sammen. I timevis kunne han ligge i bøn og samtale med sin himmelske Fader.

Han havde ogsaa sin ejendommelige maade at vidne om Herren paa.

Der fortælles, at en politibetjent en dag mødte Per med sækken over nakken. Betjenten troede, at det var en, der gik rundt og tiggede, hvorfor han tiltalte ham og sagde:

»Tigger du?«

»Ja,« svarede Per, »baade til dig og til mig.«

»Det maa du ikke,« lød betjentens svar.

»Jo, jeg tigger Gud om, at vi begge maa blive salige.«

»Hvad har du i din pose?«

»Mad,« svarede Per, »baade til dig og til mig.«

Da posen saa blev undersøgt, viste det sig, at der var gudelige smaaskrifter i den ene ende af posen og mellemmad i den anden. Per benyttede saa lejligheden til at give betjenten et skrift.

I Vejlby var Johs. Clausen kapellan, denne mødte en dag Per paa sin vandring i sognet. Præsten spurgte Per:

»Hvor skal du hen i dag?«

»Ja,« svarede Per, »dersom jeg ikke kommer i himmerigs sal, saa vil jeg gerne ned til Per Dall.« Det var en mand i sognet.

Vejene var glatte, og det gav præsten anledning til at sige til den gamle:

»Det er vanskelig for en gammel mand at gaa, pas paa, at du ikke falder.«

»Aa,« svarede Per, »naar Herren faar sin tilbørlige pris, saa lader han ikke en gammel mand falde om paa glat is.« —

Da de saa skiltes, siger Per Underlig til præsten: »Naa, farvel, hr pastor, og hils vor mo'er (præstens kone). Jeg vil ikke kalde hende frue, hun kan være forfængelig nok endda, hils var mo'er, og Gud velsigne hvert trin, hun tager paa denne jord. Og hils de smaa (præstens børn) fra Per Underlig, at de maa være skjult i Jesu vunder.«

Der havde gamle Per fundet et dejligt skjulested, og der fandt han ogsaa ly og læ for dødens storme.

1885 kom provst *Heiberg* hertil. Han var her kun i 3 aar. Han stillede sig midt i IM og var samfundet til stor støtte. Der var i hans tid stor kirke- og altergang, det aandelige liv befæstedes og fik et kirkeligt præg. Da provst Heiberg holdt sin afskedsprædiken sagde han, at han »fra begyndelsen havde villet tage sin plads blandt de mennesker, der ville tjene Herren, kende hans røst og følge ham«. Det fik ogsaa betydning, at de 2 brødre, *Johannes* og *Peder Pedersen* begyndte at tale ved møderne. 1887 og 1888 blev de antaget som indremissionærer, og i mange aar var Vestfyn deres særlige arbejdsmark. To andre indremissionærer er udgaaet fra Vejlby, *Hans Rasmussen Andersen,* Staurby, antaget 1891, og *Peder Frandsen Jørgensen,* hvis fader var gdjr i Vejlby og skænkede grunden til V missionshus 1883.

Den stærke vækkelse vakte ogsaa modstand. Man skrev i aviserne derom, provst *Fønss* holdt en skarp prædiken ud fra ordene: »Dømmer ikke«, (omtalt i IMtidende 1883, s 424). Men det stærkeste udslag af modstanden var dog en længere skrivelse, som en del mænd i sognet indsendte til biskop *Monrad,* som da var Middelfartskredsens folketingsmand med krav om intet mindre end at ministeriet »ad lovens vej skulle udvirke, at IM's arbejde blev forbudt her i landet«, men de IMfjendtlige Vejlbyfolk blev noget skuffede, da D. G. Monrad svarede

med at udtrykke sin glæde over vækkelsen i sognet.

Pastor *Larsen* sluttede sig ikke til IM, og arbejdet blev nu i mange aar ledet af lægfolk, særligt af de i sognet ansatte indremissionærer. Missionshuset var samlingspunktet, og der blev holdt mange samtalemøder, missionsmøder, møder for KFUM og K, sdsk, og Ydremissionsmøder. Man bad om en ny vækkelse, og 1896–97 gik atter en vækkelse hen over sognet. Den begyndte i julen 1896, og selvom den ikke var saa omfattende som vækkelsen 1883, blev c 50 ny lagt til samfundet, og medlemstallet i de unges foreninger steg fra 20 til 70. Siden 1914 har der været IM's præster i Vejlby. Provst *Vibe Petersen* fik kirkegangen sat meget op; han blev IM's leder. Der var ikke større vækkelse, men en stilfærdig vækst. Krigen 1914–18 og den spanske syge bragte alvor over sindene. De unge sluttede stærkt op om kirke og missionshus, og flere gange holdt IM helliggørelsesmøde her. Det betød nyt liv i samfundet. En række gode medhjælpere bar arbejdet: Husmd *Hans Larsen* og gdjr *Jørgen Nielsen,* Staurby, boelsmd *Svend Olsen,* Vejlby skov og førstelærer *Nielsen,* Vejlby. Offerviljen var meget stor til IM's og YM's arbejde. Der blev bygget smukke missionshuse i Strib og Røjleskov, saa sognet havde 3 mh. Arbejdet fortsattes paa samme linje under flg præster, *M. Hansen* og *J. J. Skjødt;* gdjr *A. Jeppesen* og gdjr *Emil Sørensen* har været blandt de bærende i IM i de senere aar. IM præger det kirkelige liv. Der er gode, sunde forhold, men der trænges her, som andre steder, til ny vækkelse. Lærer *Poul Graversen,* Vejlby, er kredsfmd for KFUM og K's kredsforbund i Odense amt.

Skolevæsenet. Skoleloven 1814 medførte, at sognet foruden Vejlby skole fik skoler i Røjle-Taarup og Staurby, 1863 tilkom V Skov skole og 1900 Strib skole. Fra 1954 samler den ny skole i Aulby børnene fra den sydlige del af kommunen samt fra friskolen i Kustrup. Den ny skole i Bøgelund vil samle børnene fra den nordlige del (Røjle-Taarup og Vejlby). Blandt lærerne i Vejlby kan nævnes: 1848–98: *P. V. Abel,* (søn af provst A, Dalum), 1894–1908: *H. C. Nielsen,* fl t Odense, 1908–12: *N. L. Grubbe* fl t Dalby v Borup, 1912–47: *A. R. Nielsen,* der virkede meget for husflidssagen. Fra 1947: *Hans Hansen,* der 1923 blev lærer i Vejlby Skov, overflyttet 1954 til den ny Aulby hovedskole. Lærer H, der er fra Dreslette, er virksom i børnebiblioteksagen og for fredssagen.

I *Staurby:* 1838–60: *J. D. A. Gang,* 1860–96: *Søren Frederiksen.* Skolen ombygget 1865. 1896–36: Lærer *Hansen Larsen,* 1936–54: *Erik A. Petersen,* overflyttet til Aulby hovedskole, da skolen i Staurby nedlagdes.

I *Røjle-Taarup:* 1815–56: *Henr. Cronberg,* f her i Vejlby, hvor hans fader var degn, meget musikalsk, ivrig landmand, holdt hjælpelærere. 1857–1900: *P. S. Borum,* en meget dygtig lærer, blev Dbm, 1900–15: *Andr. M. Nørregaard,* »en lærer af Guds naade« (Provst Gleerup), fik Benzon-Gersdorffs præmie for særlig flid. 1915–54: *P. G. J. Hornbeck,* ledede aftenskole og sangkor.

I *Vejlby Skov* (opr 1863): 1863–79: *P. Krogh,* fl t Svindinge, mindes som meget streng. 1879–1922: *Poul Rasmussen,* 5 af hans 8 sønner blev lærere. 1923–47: *Hans Hansen,* se ovf 1947 f: *P. G. Graversen,* virksom i KFUM og K.

I *Strib:* 1900–22: *Hans Therkildsen,* meget musikalsk. 1922 f: *P. O. Poulsen,* i hans tid er skolen vokset meget. (11 klasser).

Desuden flere andre lærere og lærerinder.

1914 oplyses: Kkg svingende, bedst i V, IM fremherskende, ringe kirkelig interesse i Strib. Sognet er fra gl tid aandeligt bevæget, 1926: Kkg 15–20 pct, IM (sp), KS 98 (overportør Jørgensen, Strib), KFUM og K, sdsk, gr ungdomsf, 1935: Som 1926, 1942: Kkg 15 pct, meget gode forhold, IM præger, (gdjr Em. Sørensen) KFUM (60) og K (50) 5 DMSkredse, 1 fh, 1950: Kkg 15 pct, ellers som 1942, gode forhold, 1954: 15 pct, gode, folkekirkelige, IM præger sognet, KFUM og K (70 og 60), 2 sdsk, 5 DMS, gr ungdomsf, friskole, centralskole 1954.

Vejlby kirke er oprindelig romansk af kamp. I gotisk tid er skibet forlænget mod øst, koret har faaet blindingsprydet kamgavl, skibet er forhøjet, kirken er overhvælvet, taarn, vaabenhus mod syd, tilbygning mod nord af mursten. Altertavle fra reformationstiden genopsat 1925. Den tidligere var en renæssancealtertavle fra 1637 med maleri af bebudelsen, udskaaren renæssanceprædikestol, granitfont med rigt udskaaren himmel. Sengotisk krucifix i koret. Ligsten. Mindetavle over faldne krigere. Kirken smukt restaureret 1924. 350 sd.

Folketal: 1850: 1868, 1901: 2244, 1921: 1530 (Strib-R udskilt 1918), 1950: 1607.
Altergæster: 1922: 1050, 1934: 789, 1942: 1193, 1950: 1250, 1953: 1141.
Menighedsraad: 1914 flg: 4 IM, 3 u p (gr).
Kommunevalg: (Vejlby-Strib-Røjleskov er een kommune: 1943: Soc 359 (3), rad 484 (4), kons 241 (2), venstre 401 (3), 1954: Soc 480 (3), rad 503 (3), 167 (2), venstre 573 (3).

Sognepræst

Indt 1857: a) 180 rug, 221 byg, 183 havre, b) 45 rdl, c) naturalier, d) 400 rdl, e) 27 td ld. Rummelig, bekvem pgd, bygget til forskellige tider og derfor meget uensartet. — 1870: Regul 3780 kr, netto 8650 kr. — 1913: 1. kl, 1931: 2. kl, 1946: 3. kl.
Pgd opført 1898.

19. 3. juni 1818–26. febr 57 (adjunkt Randers 13, tillige hjpr smst 13): **Henrik Christian Ascanius,** * 9. febr 88 Lund, Mors. Forældre: Godsejer til Eskær Saxo Johs. A og Martzen Marie Erling. Stud Randers 05, c apr 11 (l), † 26. febr 57. ~ 12. okt 18 Anna Johanne Bork, * 97 Borup, † 20. april 60. Forældre: Sp i Borup, konsistorialraad Ole B, † 46, og Else Høgh af Skedsmo, Norge. – Hustrus broder: Udby, Fyn. Søster ~ Høgh, Kerte.

Wiberg omtaler A som »en herlig og dygtig mand« (W III 500). Se foran.

20. 21. maj 1857–13. juli 65 (sp Bogø 15. marts 44): **Nicolai Edinger Balle Clausen,** * 6. dec 01 Stubbekøbing. Forældre: Sp i Assens-Kærum, dr theol Johannes C (af Svanninge), † 21, og Anna Lucie Fog af Faaborg-D. Stud Hrlfh 20, c nov 25 (l), sp Adslev-M 8. okt 28, † 13. juli 65. ~ 28. april 29 Johanne Frederikke Schjødte, * 28. dec 07 Kbhvn, † 18. dec 61. Forældre: Hof- og slotspræst i Kbhvn. Søren S og Karen Røhme Pay. – Søn: Vonsild-D. Datter ~ Boberg, Astrup-R-A.

Pastor C var, skønt opkaldt efter biskop Balle, præget af rationalismen, men mod slutningen af hans liv skete der øjensynlig en forandring i hans livssyn, hvilket fremgaar af en

optegnelse om ham i liber daticus af hans søn, Johs. Clausen: »Min kære fader døde efter at have lidt af periodiske underlivssmerter i et halvt aar. Efter min faders eget vidnesbyrd havde Herren i sin naade i de senere aar af hans liv givet ham et andet syn for Guds rige og hans præstegerning, end det, som han havde medbragt fra den rationalismens og vantroens tid, hvori han var opvokset. Her i (Vejlby) menighed blev Guds børn, de troende, hans kæreste venner, og dem samledes han gerne med i sit hjem. Kort før hans død samledes flere hundrede sjæle i præstegaarden for at opbygge hverandre ved Guds ord, fælles bøn og sang. Vor Herres og Frelsers store naade hvilede i rigt maal over min kære faders sidste dage. I fælles tro og inderlig kærlighed levede han sammen med os her i præstegaarden. Paa sit dødsleje bekendte han sin synd og sin faste tro paa Guds naade i Kristus, og glad i Herren sov han hen . . .« Under krigen 1864 var der stor indkvartering af officerer i præstegaarden, bl a var general Max Müller, som førte hæren under tilbagetoget fra Dannevirke, indkvarteret her, og en ritmester, Bülow Munk blev forlovet og senere gift med C's yngste datter. Johs. Clausen fortæller om sin faders godhed mod landevejens folk, som ofte kom her forbi. Han fortæller ogsaa om Per Underlig, som gik ved to stokke, og gerne talte paa rim. Johs. Clausen omtaler som et velsignet minde, at Per Underlig en gang paa Johs. C's daabsdag tog ham i sine arme og velsignede ham . . .

(H. C. Frydendahl: Pastor J. C. Clausen, 1942, s 8—9, jvf J. Kj. Carlsen: Johs. Clausen, grænsepræsten, 1933).

Hjælpepræst hos pastor Clausen

1864—65: **Sønnen Johs. Clausen**, se Vonsild-D.

21. 16. okt 1865–27. dec 84 (sp Middelfart-K 23. dec 49): Provst **Holger Lorentz Basse Fønss**, * 8. nov 07 Feldballe. Forældre: Sp i Feldballe-N Hans F, † 16, og Sara Marie Fabricius, dt af biskop Otto F, Vor Frelsers k, Kbhvn. Stud Aarhus 24, c juli 29 (l), adjunkt Aarhus 30, rkp Aarhus domkirke 13. juli 39, provst Vends herred 31. marts 62–26. juni 76, r af Dbg 74, afsk 27. dec 84, † 15. okt 94. ~ 2. febr 34 Laura Sophie Frederikke Schumacher, * 14. nov 12 Aarhus, † 19. sept 77. Forældre: Kancelliraad, herredsfoged i Vor-Nim herred Jens Leegaard S og Anne Kirstine Borchsenius. – Sønner: Melby og forfatteren, c th Otto Fønss. Døtre ~ Guldberg, Bringstrup-S og Jørgensen, Herslev. Sønnesønner: Fønss-Jørgensen, Uggerslev-NH, og Egen, og operasangerne Johs. og Aage F og skuespilleren Olaf F. Broder: Grundfør-S. Stamt 32.

Udg 49: I daarer og senhjertede til at tro. Prædiken.

Provst Fønss, der var i slægt med familien Basse Fønss paa Hindsgavl, (kammerherre Niels Basse F, † 1858, var søn af hans bedstefaders brodersøn) var en aristokratisk præstetype af Mynsters stil. Han var velstillet, en værdig prælat. IM havde han ikke samarbejde med. I de senere aar var han svag. E S I, 530.

Hjælpepræst hos provst Fønss

1873—76: **H. G. S. Sabroe**, se Tranekær.
1876—79: **M. Weber**, se Haslev-F.
1879—84: **A. C. Bock**, se Horne, Fyn.

22. 28. marts 1885–1. nov 88 (sp Aulum-H 13. nov 79): Provst **J. A. Heiberg**, fl t sp Vor Frue k, Odense, se sp Sct Mariæ k, Helsingør.

23. 26. jan 1889–31. marts 1914 (sp V-Ø Vandet 20. okt 79): **Jens Edvard Vilhelm Larsen**, * 7. okt 37 Maribo. Forældre: Prokurator, redaktør Jens Christian L og Cæcilie Marie Thomsen. Stud Nykøbing F 57, c 64[1] (h_2), lærer Kbhvn, hjpr Ø-V Assels 30. april 69, do Nors-T 71, sp Skagen 27. sept 73, afsk 31. marts 14, † 20. okt 15. ~ 23. juli 69 Anna Christine Berg, * 25. aug 45 Kbhvn, † 14. sept 05. Forældre: Maskinfabrikant, smedemester Peter Ferdinand B og Marie Christine Beck. – Datter ~ Stærmose Andersen, Vonsild-D. Søstersøn: Jensen, Lyngaa-S.

Pastor L studerede som ung en tid engelsk og havde sammen med translatør Hyllested en polemik med dr Fistaine om hans engelske forelæsninger over Byron. Pastor L skrev digte i Dsk kirketidende, Budstikken og dagbladet »Dannebrog«. Han var fmd for værgeraadet her.

Hjælpepræst hos pastor Larsen

1912—14: **A. Stærmose Andersen**, se Vonsild-D.

24. 12. aug 1914–15. juni 21 (sp Hygum-H 10. nov 00–12. juni 13, red Kristeligt Dagblad 13–14): Provst **J. Vibe Petersen**, fl t Rødding, se der.

25. 19. sept 1921–20. aug 34 (sp Lyngaa-S 24. aug 12): **Mathias Hansen**, * 9. maj 67 Maribo. Forældre: Forligsmægler Eggert Christoffer H og Ida Mathea Eller (søster til Edv. E, sp Bregninge-B). Stud Nyk F 85, c 92[1] (h_1), uord medhj Græsted-M 92, lærer Nr Nissum seminarium og højskole 93, sp Klovborg-T-G 26. juni 95, sp Sejerslev 26. maj 04, afsk 20. aug 34, † 14. sept 45. ~ 12. nov 95 Helga Marie Hvidberg, * 7. jan 67 Viby ved Roskilde. Forældre: Lærer Kristian Valdemar H og Marie Sophie Frederikke Kann. – Søn: Skibet. Datter ~ Steinrud, Nyborg. Fætre: Hansen, Idestrup, Friis-Hansen, Kbhvns Kirkefond.

Kredsfmd DMS 29—34, mdl IM's børnegudstjeneste-udvalg 22—34.

Pastor H mindes med kærlighed og ærbødighed; han havde sin faste plads blandt IM's venner, hvor han gjorde et solidt arbejde. En redelig og dygtig mand, en alvorlig prædikant med et ægte præstehjerte, hvem sognets aandelige vel laa meget paa sinde.

En søn skriver:

I Fyns stifts arkiv ligger et maskinskr hefte paa c 25 kvartsider, som indeholder »Minder« nedskr af min far i 1944, da far allerede var en del svækket af hjertelidelse. Heftet indeholder nærmest kun glimt fra de forsk sogne, fra barndoms- og ungdomstid og fra de sidste aar i Gentofte og Hellerup, hvor far havde den lykke at blive meget brugt som prædikant og leder af bibelkredse. – Min far bevarede lige til det sidste sin sans for humor, som man netop bemærker gennem flere af de ting, som far endnu har husket og faaet med i sine minder. – Han vedblev ogsaa at være ungdommelig af sind, maaske hænger det sammen med de mange børn, vi var i vort hjem, og hvis forhold, han stadig levede sig ind i. Naar man tænker paa dette og endnu mere paa fars naturglæde – som ung præst var han energisk fisker og

jæger –, paa han stærke fædrelandsfølelse, hans frisindethed og et udpræget romantisk islæt, hans i forhold til sin tid frie bibelsyn, kan man nok spørge: hvorfor gik hans virke ikke snarere efter grundtvigske baner end IM's? Vi børn har ikke mødt nogen aandelig tvang, her som i opdragelsen kunne far vente i respekt for det menneskelige og i ærbødig afstand fra mennesket, dette staar saa stærkt ved siden af den energi og alvor han lagde ind i sin forkyndelse – og sjælesørgergerning, – men hænger maaske sammen med visheden om, at hvad der skal gro, skal virkes af Guds kærlighed. Far har i sine minder selv peget paa den indflydelse, der har været bestemmende for ham, idet han som student kom sammen med sin fætter Julius Friis Hansen og var med i studenterhjemmets første virke og fandt en hjælp mod tidens aandsradikalisme. Men dertil maa sikkert ogsaa føjes, noget, som jeg er kommet til at tænke paa, fordi jeg har været præst paa Lolland, min faders fødeø, at han har ikke i sin barndom eller gymnasietid haft lejlighed til at komme i berøring med et menighedsliv eller hjemliv af udpræget art. – Fru H har staaet trofast og hjælpende ved siden af H i hjem og gerning, om end af et helt andet gemyt, saa dog i samme forstaaelse af Gud og menneske. (B. Hvidberg-Hansen).

26. 12. dec 1934 (sp Hygum-H 11. febr 28): **Jens Jensen Skjødt,** * 26. dec 98 Hevring, Ørsted, Jylland. Forældre: Kbmd Søren Vægter S og Dorthea Kathrine Skriver. Stud Randers 19, c 26[1] (h_1), sekretær KFUM, Randers 26. – ~ 19. juni 28 Ella Hornbech Faarup, * 30. april 07 Randers. Forældre: Grosserer Johannes F og Rigmor Hornbech.

BM kredsfbd f DMS og KFUM og K 29—34, BM Dsk Sømandskirke i fremmede havne 35, medlem af Forretningsudvalget 45, fmd 52—53. BM Fyns stifts menighedsraadsforening 46, fmd 50.

Litt: Jac. Madsen, s 351—52, Carlsen-Skiødt: Aandeligt liv i Vestfyn, 1930, s 120—22, 131 f, L. Blauenfeldt: IM's historie, 1912, s 91, 97 og 100, Om Per Underlig, se Det nye aar, 1926, s 86, f, Saml t Fyns hist og top, 1884, s 161 f, (en gl bylov for Vejlby), Medd fra provst J. Vibe Petersen. Arne Rosted: Strib, en død by vaagner til live (B. T. 4. aug. 55).

STRIB—RØJLESKOV

(Udskilt fra Vejlby 8. febr 1918).

Strib-Røjleskov sogne, 1232 ha, er den nordlige del af halvøen mellem Lillebælt og Baaring vig. Højtliggende og bakket, stejle klinter ved en del af kysten, en del skov. Meget naturskønt. Byerne: Strib (1570 indb) med mh, Røjleskov med mh. Hg Billeshave (udstykket, statsungdomshjem). Husholdningsskole (50 elever).

Strib, der tidligere har haft stor betydning som færge- og postforbindelse i overfarten fra Fyn til Fredericia, har siden Lillebæltsbroens indvielse 1935 i nogen grad skiftet karakter. Indtil DSB's færgeforbindelse oprettedes 1865, samledes overfarten om færgegaarden, der blev afbrændt af tyskerne 1849, men genopført. 1898 blev der aabnet badehotel i hovedbygningen. Dampfærgerne og DSB's personale prægede byen. Folketallet er dog ikke gaaet ned i Strib siden 1935, men tværtimod steget. Der er kommet mange pensionister til det naturskønne sted, og befolkningen er uensartet som i stationsbyer. Men det kan ikke nægtes, at Strib, der tidligere var et brændpunkt i trafikken, sank ned i en dvaletilværelse. DSB's færgehavn blev solgt til A. P. Møller og Esso-Benzin. I 1955 er havneomraadet atter solgt til en fabrik for elementhuse. Banen er nedlagt, men sporene ligger der stadigt og bruges til tunge forsendelser. Fra det private færgeleje er der overfart til Fredericia 12 gange dagligt. Der kommer mange turister og sommergæster og landliggere. Røjleskov har spredt bebyggelse.

Om det kirkelige liv henvises til Vejlby indtil 1918. Kirkelivet i Strib har ogsaa faaet sit præg ved de mange pensionerende præster, som har taget bopæl her. Provst emer. *Vibe Petersen,* der har været sp i Vejlby, boede her og var fmd for IM's samfund nogle aar. Fra den tid han var sp her, stammer de to missionshuse, hvorom IM's arbejde samler sig med møder for alle aldre. En kreds af grundtvigske samlede sig i KS. I de senere aar er retningsskellet blevet mindre skarpt. Flertallet er uden partipræg. IM's arbejde kan føres tilbage til vækkelsen i 1880'erne.

Der er god kkg, stor trofasthed mod kirken og gode forhold, adskillige medarbejdere. Der er kredse for DMS, Armenierne, Sudanmiss, Sømandsmiss og en fælleskirkelig kvindekreds (bibeltime, kulturelle foredrag) FDF.

Blandt dem, der har arbejdet her, skal nævnes (foruden skotøjsfabrikant *A. Jensen* († 1936, se DnA, 1937, s 103): Indremissionær *P. Hansen Sørensen,* Strib († 1936). Der kunne til tider være noget indelukket og tungt over ham, men de, som hørte hans vidnesbyrd, saa vel som de, der kendte ham fra de steder – Egholdt, Skanderup, Agerbæk, Grindsted, Faaborg, Strib – hvor han havde haft sin gerning, var aldrig i tvivl om, hvad han ville de mennesker, han fik med at gøre. En af hans sønner – pastor Aksel Julius Sørensen skriver blandt andet følgende om sin fader: »– Hvor skylder jeg dog Gud tak for far og mor og det barndomshjem, som de gav os – rigt paa minder. Der lærte vi at bede i enrum og fællesskab og at elske Guds rige. Far og mor gav sig af hele deres hjerte hen i arbejdet for sjæles frelse. Fra min tidligste barndom husker jeg hvor glade, hjertenslykkelige de var, naar det lykkedes for Gud at faa et menneske omvendt.« (DnA, 1938, s 54).

Af de pens præster, der har taget bopæl i Strib, har pastor *E. Kiilerich* (fh Skærbæk) ledet sdsk og pastor *Sigurd Madsen* (fh Dreslette) har ledet DMS kredsen. Pastor *Poul Sørensen* (fh Vejle) bor i S og er IM's rejsesekretær. Sekretæren for Dansk Sømandskirke har boet her i flere aar.

Landstingsmand **P. Nielsen Petersen,** Røjle, (f 1886, d 1953) var en af de lærdeste, der er udgaaet af bondestanden. Han var bondesøn fra Skrillinge, kom som ung paa Særslev højskole og erhvervede ved selvstudium en viden ud over det sædvanlige. Han læste de store klassiske digtere og kunne citere store dele af deres værker udenad. Ofte tog han sit udgangspunkt hos digterne, naar han skulle tale. Hans indsigt, parret med formfuldendt veltalenhed, kunne bringe tanken hen paa de gamle højskolefolks »løftende« fremstilling. Han var af parti ra-

dikal, men udogmatisk. Det viste han baade i sit kommunale arbejde og paa rigsdagen. Han tog sin selvstændige stilling til sagerne. Han døde brat lige efter at han havde holdt sit livs »største tale« i landstinget som de radikales ordfører ved 1. behandling af grundlovsforslaget. Han ejede en gaard i Røjle fra 1913, var i mange aar sogneraadsmedlem i Vejlby-Strib, amtsraadsmedlem, skoledirektionsmedlem, landstingsmand fra 1940, og havde iøvrigt talrige tillidshverv. (Nekrologer i dagspressen, Højskolebladet 27. marts 53).

1922 oplyses: IM og gr, stærk retningsbrydning, 1927: IM (fabrikant A. Jensen) KS (30), KFUM og K, 1931: Kkg 5–7 pct, afhængig af vejret i R, 2 mh med alm IM's arbejde, KS (42, depotarbejder K. V. Sørensen), 1935: Kkg 12 og 10 pct, IM (fabrikant A. Jensen), indremissionær M. P. Madsen, 1939: 150 og 50 i kirke alm søndage, IM (provst J. Vibe Petersen, S, gdjr C. Østergaard, R) KFUM og K, kirkeblad, 1943: Kkg 15 pct, gode forhold, megen kirkelighed bl de tilflyttede pensionister. Ellers som sidst, 1947: Kkg 15 pct, vanskeligt at samle de unge, IM smf (100, kbmd Borre, S, gdjr C. Østergaard, R), ellers som før, 1951: Kkg 15 pct, stor trofasthed mod kirken, IM (100, boghandler Pedersen Hansen, S, parcellist Karl Nielsen, R), 2 sdsk, 2 KFUM og K, kirkeblad, 1954: Kkg 13 og 17 pct, gode forhold. Der flyttes meget, og det skaber nogen uro i S. 2 IM-smf (90 og 50) 2 sdsk, FDF, 2 KFUM og K.

Strib kirke, indviet 30. april 1911, arkitekt N. P. Jensen, Odense, er en korskirke med taarn, opført af kalksten. Altertavle af V. Tetens: Den rige yngling. 150 sd.

Røjleskov kirke, indviet 20. dec 1914, arkitekt N. P. Jensen, Odense, bestaar af skib og taarn, opført af kalksten paa granitsokkel. Altertavlen er kopi af Carl Bloch: Opstandelsen. 150 sd.

Folketal: 1921: Ialt 1667, 1950: Ialt 2267.
Altergæster: 1922: 300 og 150, 1934: 700 og 350, 1950: 811 og 274, 1953: 739 og 364.
Menighedsraad: 1922: 2 IM, 2 gr, 3 u p, 1934: 4 IM, 2 soc, 7 u p, 1950: 5 IM, 2 gr, 4 soc, 3 u p, 1953: do, valg i R.
Kommunevalg: Strib-R hører under Vejlby kommune, se Vejlby.

Sognepræst

(2. kl, præstebolig fra 1919).

1. 24. juni 1918–1. febr 31 (kkp Jesus k, Valby 27. nov 12): **P. A. V. Hermann,** fl t Sorterup-O, se der.

2. 6. april 1933–16. sept 48 (rkp Middelfart 3. marts 31): **G. F. Kinch,** fl t Brønderslev-S, se der.

3. 21. febr 1949 (rkp Gerlev-D 25. febr 36): **Paul Frederik Tiedemann,** * 7. marts 08 Stenhøj, Ø Løgum. Forældre: Gdjr Frederik Hansen T og Pauline Branderup. Stud Aabenraa 27, c 35^1 (h_2), hjpr Kastrup, Amager 8. febr 35. ~ 23. okt 36 Britta Marie Herling, * 22. nov 10 Veggerslev. Forældre: Sp Karlslunde-K, † 31, se der.

ASPERUP—ROERSLEV

Asperup sogn, 1787 ha, ved Baaring vig, er meget frugtbart. Midt gennem sognet gaar et bakkedrag, Baaring bakker, med vid udsigt. Baaring skov er søgt udflugtssted. Byerne: A, sammenbygget med Baaring, med fh, Kærby, Vedelshave. Roerslev sogn, 730 ha, er bakket og frugtbart, skovløst. Byerne: R og Blanke. I sognet har der været en hellig kilde.

Filosoffen **Rasmus Nielsen** blev født i R 1809; ved hans fødested er 1909 rejst en mindesten med indskriften: »Aabenbaringens virkelighed er aandsvirkelighed, virkelighed for aanden.«
Sagnet lader en kæmpe, ridder Ranke, være begravet i Blanke (»Ride ride Ranke, fra Baaring og til Blanke . . .«).

Det kirkelige liv. (1701–21 var *Hans Mygind* sp her. Hans søn, der blev sp i Dreslette, var pietismens førstemand i Vestfyn). Der var ikke meget kirkeligt liv i pastoratet i 1. halvdel af 19. aarhundrede, skønt sognepræst *Jørgen L. Brandt* (sp her 1837–44), skildres som en »meget værdig og vakker mand, der med fyrig nidkærhed forbandt rosværdig flid og eksemplarisk orden« (BDG 177).

Men 1845 blev *Mads Melbye* sp i Asperup. Han blev en af de førende grundtvigske præster paa Fyn. Han var godt kendt med egnen, idet hans fader havde været sp i Middelfart og hans moder var præstedatter fra Gamborg. Han var en udmærket talsmand for Grundtvigs livssyn i kristelig og folkelig retning, en ægte folkelig mand. Blandt hans bedste støtter var friskolelærer, senere gdjr i Baaring *Rasmus Knudsen,* en af Kr. Kolds dygtige disciple, og *Niels Hansen* i Baaring. Mads Melbye var i sine første præsteaar vækkelsesprædikant. Senere blev hans forkyndelse »et barneglad vidnesbyrd om naadens evangelium«. Saa længe han levede, samlede han en trofast kreds af tilhørere i sine kirker, og han gjorde, hvad han kunne, for at de skulle slutte op om menighedslivet. Han var veltalende i folkelig stil, og de opvakte bønder i Vends herred lyttede gerne til ham i kirken og ved offentlige møder. – Pgd stod gæstfrit aaben. Samlivet mellem M og hans hustru var smukt; han vaagede med den ømmeste omhu over hende. Mange udensogns kom her, og han havde sognebaandsløsere fra fjerne sogne. Han holdt ugentlige bibellæsninger, og kirkerne var fyldte. En særlig gave havde han i at kunne tale til børn og unge, især til konfirmanderne, saa de blev præget deraf. Han fik stiftet et »Dansk samfund«, væsentlig for de unge, med taler og megen sang. I pgd var der mange gæster, megen skæmt og sang. Om søndagen var stuerne fulde af kirkegængere, der samledes om de lange borde med mægtige julekager og masser af tvebakker til kaffen. Ofte var her fremmede talere: *F. Bojsen, P. Larsen-Skræppenborg, Vilh. Birkedal, L. Helveg, N. J. Termansen* o fl. Og om sommeren var der møder i præstegaardshaven. Han var ogsaa flittig til at besøge gamle og syge. Livet blomstrede, men *H. Begtrup* tilføjer: »Underligt nok naaede han ikke at faa fællesskabet saa stærkt frem, som han ønskede, og dette var ham en sorg i hans ellers saa livsglade virksomhed.« Begtrup anker iøvrigt over, at man ikke paa Vestfyn oprettede den *valg-*

menighed (vist med Leth, Middelfart, som præst) som der var optræk til, men altsaa ikke tilstrækkelig jordbund for.

Der har kun været 4 præster, alle grundtvigske, i Asperup siden 1845. Mads Melbye efterfulgtes af sin svigersøn, den kloge og ærlige *Søren Lassen,* (sp her 1879–1920), som efterhaanden blev som en fader for pastoratet, hvor han tilsidst havde døbt, konfirmeret eller viet de fleste af beboerne. Han var hyggelig at gæste, men trods hans solide forkyndelse og flittige færd rundt om i sognene, kom der heller ikke i hans lange embedstid »den sammenslutning, som kan bære et frit menighedsliv« (H. Begtrup). Han efterfulgtes af provst *H. Øllgaard,* der blev Fyns biskop 1938.

Der har i de senere aar været tale om at rejse en højskole ved Baaring.

Indre Mission har kun været faatallig i pastoratet; men der har dog gennem aarene været en lille IMkreds. Indremissionær *Hans Chr. Beck* holdt møder her, og enkelte af dem, der var vakt med Mads Melbyes vækkende forkyndelse, sluttede sig til IM. Hans Chr. Beck skildrer en af typerne i denne kreds:

En af veteranerne paa Fyn gik altid under navnet: »Niels Sjællænder.« Han levede i mange aar i Asperup sogn paa Vestfyn; der lærte jeg ham at kende.

Han var født 1822 i Kirkesyv sogn paa Sjælland. Hans fader døde, da Niels kun var tre aar gammel. Moderen giftede sig igen med en gaardmand, som ikke duede til ret meget. Den lille fyr maatte ud at tjene, da han var ni aar gammel.

I 1845 blev Niels soldat, og krigen, der udbrød, havde til følge, at han blev i tjenesten til 1850. Han var artillerist, soldat med liv og lyst og var med ved Bov, Flensborg, Mysunde og Isted.

I paasken laa han i kvarter i en lille by paa Vestfyn, som hedder Blanke. Her kom han paaskedag i samtale med en troende kvinde, der benyttede lejligheden til at vidne for ham om den korsfæstede og opstandne Jesus Kristus.

Hun tillod sig ogsaa at forelægge ham et samvittighedsspørgsmaal, nemlig: hvad soldaten tænkte paa under slaget? »Aa,« svarede Niels, »det gælder bare om at holde sig lystig og ikke tabe modet.«

»Men hvis I saa bliver skudt?« spurgte konen videre. Det kunne Niels ikke svare paa; thi det havde han egentlig ikke tænkt saa alvorligt over. Det var ham ikke behageligt at faa disse nærgaaende og dog saa kærlige spørgsmaal forelagte.

Det slog ham, hvor forfærdeligt det maatte være at faa en kugle i hjertet og saaledes i en lynende fart blive sendt ind i evigheden, uden at være forberedt pa det. Da konen nok forstod, at Niels ikke var ganske ligegyldig for, hvad hun havde sagt til ham, bad hun ham tage imod en bog, som hun ville bede ham læse flittig i.

Det gjorde Niels med tak! Denne lille, mærkelige bog — »Hjertespejlet« — læste Niels flittigt og grundigt, indtil det gik ganske op for ham, at han var en syndens og djævelens træl.

Niels fik lidt efter lidt øjnene op for Guds store naade i Kristus Jesus, vor Frelser. Han fik sine fødder styret ind paa fredens vej og blev et alvorligt og glad Guds barn.

Det jublede i hans sjæl.

> Det er en yndig, salig vej,
> som jeg maa vandre paa,
> om hele verden siger nej,
> det kan ej være saa.
> Saa er dog Jesu blod og saar
> en daglig aarsag, at jeg faar
> en overvættes salighed
> i tid og evighed.

Efter tjenesten blev han paa Fyn og tjente en aarrække hos pastor Melbye i Asperup.

Han var en belæst mand. Det var en fornøjelse at faa en samtale med ham; thi han kunne tale med om mange ting, baade liv og lære, Guds rige vedrørende.

Han havde i sin tid talt ved begravelser. Der var altid en underlig frejdighed i den gamles hjerte. Uagtet han levede i trange kaar lige til det sidste, saa hørte jeg ham aldrig klage.

Der tales saa ofte om, hvor herligt det er at se unge glade og frejdige i deres tro, og det vil jeg for mit vedkommende gerne skrive under paa; men endnu skønnere, synes jeg, det er at se en gammel mand som Niels Sjællænder, der helt op i de 80 kan bevare det lykkelige barnesind.

Han talte ofte om det herlige haab, hvortil vi er genfødte. Vel vidste han, at døden er vor fjende; men han havde erfaret det mange, mange gange siden hin første paaskedag, da den troende kone havde vidnet for ham om den opstandne Frelser, at Kristus havde vundet en fuldkommen sejr over alle vore fjender, ogsaa over døden.

Han gjorde bestandig gældende, at det maatte være en glæde, naar et troende menneske efter et langt og ofte trangt liv bliver kaldt bort, Derfor læste man ogsaa ved hans død følgende ikke ganske almindelige avertissement:

»Efter vedkommendes eget ønske skal jeg meddele slægt og venner det glædens budskab, at Niels Larsen (Sjællænder) dags morgen er afgaaet ved døden, 84½ aar gammel.

F, den 23. marts 1907. (Underskrift).«

(DnA 1927, s 109 f).

IM's leder i Kauslunde, *Mads Andersen,* hentede sin hustru fra en gaard i Blanke. Gdjr *H. Jørgensen,* Udshøj, har i de senere aar været leder af IMkredsen. – Retningsskellene har ikke været udprægede. I en aarrække var lederen af IM i Brenderup sognebaandsløser til den grundtvigske pastor Melbye, Asperup.

Proprietær **N. G. Munk**, Roerslev († 1953) var en førende mand paa egnen, fmd for Vestfyns frøavlerforening og Nr Aaby realskole. Baade han, hans fader, bedstefader og oldefader var BM i Middelfart bank.

1920 oplyses: God kkg, ikke særlig retningspræget, ungdomsf i begge sogne, 1926: Gode forhold, gr præg, IMsmf (hjulmand O. Christensen, Baaring) 2 kredse af KS (arkitekt Andersen, Baaring, og gdjr V. Rosendal, R), 1935: Gode forhold, IM (gdjr H. Jørgensen, Udshøj), 2 kredse af KS, 2 fh, 1943: som 1935, regelmæssige ungdomsmøder, 1950: Kkg 3 pct, gode forhold, præget af gr, højskoleplaner, 1 fh, 1 fssal, gr ungdomsf, kirkeblad, IM (gdjr H. Jørgensen, Udshøj), 1954: Kkg 3 pct, gode forhold, præget af gr.

Asperup kirke (Vor Frue) er i sine ældste dele romansk af kamp, sidst i middelalderen er kirken forlænget mod vest, koret er udvidet, taarn, vaabenhus mod syd, gotiske hvælvinger. Rigt udskaaren altertavle fra 1641 med maleri (kopi af A. Dorph: Jesus i Bethania), en korsfæstelsesgruppe i topstykket. Prædikestol fra 1580, senere dekoreret i samme stil som altertavlen. Granitfont med messingfad fra 1618. Krucifixgruppe fra Claus Bergs værksted. Klokker fra 1596 og 1598. 250 sd.

Khst saml II, 107, Mackeprang: Døbefonte, s 52, 141 -42.

Roerslev kirke (Sct Peder) er i sine ældste dele som A kirke romansk af kamp. Senere er kirken forlænget mod øst og vest og gotisk overhvælvet. Smukt sengotisk vaabenhus mod syd med blindinger paa alle 3 sider. Taarn mod vest af mursten, med spaantækt spir, opført 1762. Udskaaren altertavle med gamle malerier og katolske helgenfigurer. Udskaaren prædikestol fra 1590. Romansk font. Restaureret 1922. 135 sd. Taarnrummet er adskilt fra kirken ved en gitterdør og er gravkapel for ejere af Hindsgavl (6 marmorkister). Klokke fra 1442.

Mackeprang: Døbefonte, s 134.

Folketal: 1850: 1285 og 427, 1901: 1526 og 543, 1921: 1540 og 581, 1950: 1486 og 523.

Altergæster: 1922: 730 og 208, 1934: 591 og 204, 1942: 445 og 136, 1950: 308 og 97, 1953: 210 og 67.

Menighedsraad: 1920: 2 IM, 11 gr (u p), 1934: do, 1949: do, 1953: A: 7 polit (gr), R: 5 gr, 1 IM.

Kommunevalg: 1943: Soc 148 (1), rad 446 (6), venstre 309 (4), 1954: Soc 172 (2), rad 457 (5), venstre 340 (4).

Sognepræst

Indt 1857: a) 72 rug, 166 byg, 91 havre, b) 22 byg, 40 rdl, c) 40 sn æg, 300 kd mælk, 4 lange og 4 korte kørsler m m, d) 400 rdl, e) 62 td ld. Firlænget gl pgd, stuehuset 25 fag, smaa værelser, velholdt. — 1870: Regul 3240 kr, netto 7402 kr. — 1913: 1. kl, 1931: 2. kl, 1946: 3. kl. Pgd opført 1885.

18. 20. febr 1845–31. jan 79 (hjpr Vejlø-VE 11. april 44): **Mads Maaløe Melbye,** * 18. april 17 Middelfart. Forældre: Thor M, † 29, sp Middelfart-K og Caroline Christine Frederikke Maaløe af Gamborg. Stud Odense 35, c juli 40 (1), hovmester for arvingen til Hindsgavl, opholdt sig som saadan en tid i Kiel, timelærer i Flensborg, huslærer paa Gavnø og hjpr Vejlø, kaldet til Asperup efter indstilling af kammerherre Fønss paa Hindsgavl, † 31. jan 79. ~ 17. okt 45 sin søsterdatter Elisabeth Antoinette Louise Hansen, * 18. febr 22 Kbhvn, † 14. febr 03. Forældre: Overretsprokurator Carl Møller H og Viveke Margrethe Melbye. – Søn: As-K. Datter ~ med eftermanden. Søster ~ Bork, Udby, Fyn. Stamt 57. Hustrus brødre: Hammer-Lundby og Hatting-Torsted.

Udgav flere skrifter, bl a 43: Augustins bekendelse, 45: Den gode hyrde, prædiken, 49: To taler over faldne krigere, flere prædikener, skrev i Dsk Kirketid, DMS blad, Budstikken, Luthers levned m m, hans mest kendte skrift er: Fortællinger af kirkehistorien, (3. oplag 1877—78).

Mads Melbye var kun 12 aar, da hans fader døde, men i Odense tog biskop *Faber* sig af ham. Melbye var klassekammerat med *Ludvig Helveg,* og da han 1835 rejste til Kbhvn for at begynde sit studium, traf han paa smakken *C. J. Brandt.* Disse tre blev venner for livet. Ofte havde M det strengt i studentertiden. Men han havde ogsaa lystige timer, en tid deltog han i selskabslivet, saa det gik ud over læsningen. Men han tog sig sammen og fik en smuk eksamen. *Brandt* og *Helveg* betød meget for ham, og han hørte vel ogsaa Grundtvig, men det blev professor *Chr. Flor* i Kiel, som førte ham til grundtvigianismen. Melbye talte flere gange for danske i Flensborg, og i Kiel hørte han *Claus Harms.* – I Vejlø tog han fat med iver paa »at forkynde det levende Guds ord, som fyldte mit eget hjerte med en saa unævnelig fred og glæde, at det ligesom vil strømme over læberne, om alle andre dog ogsaa vil komme og smage den fred«. Kammerherre *Fønss,* Hindsgavl, anbefalede ham til Vejlø med disse ord: »M har en levende tro, en inderlig kærlighed og glødende iver for de ting, der hører til Guds rige.« – 1845 kom M til Asperup, og her blev han i 34 aar. Skønt opholdet paa Sjælland kun var saa kort, fik det betydning for ham paa flere maader. Mange tilhørere flokkedes der om hans forkyndelse, blandt dem var den unge fru *Toft* til Rønnebæksholm. (Hun blev Grundtvigs anden hustru. Venskabet mellem fru Toft og Mads Melbye førte til brevveksling), ligesom han sluttede nært venskab med lic *Emil Clausen* i Boeslunde.

Som glødende optaget af det nye grundtvigske liv arbejdede Mads Melbye de første 10 aar i Asperup som vækkelsesprædikant i samarbejde med de pietistiske kredse, især med *Anders Larsen,* Gamborg. Men da han ikke ville svigte sine grundtvigske venner, kom det til et brud. Selv siger han, at han følte det som en befrielse »at slippe ud af pietismens klemme ind i menighedens moderarme«. Modtageligheden var utvivlsomt stærkest i Asperup. Om Roerslev sagde han: »R er ikke dødt, men det sover!« Han talte djærvt, mildt og hjerteligt, blev let bevæget men var ogsaa behersket (N. Clausen-Bagge). En særlig evne havde han til at indflette ord og iagttagelser, som andre havde ladet ligge! 1860 fortalte han i »Dansk Kirketidende« at han havde faaet mod til at indføre trosbekendelsen ved gudstjenesten, men ved alteret udelod han forsagelsen«. Han var sin tro bekendt og taalte ikke, at det hellige blev spottet. Ved et selskab paa Hindsgavl rejste han sig engang og talte saa myndigt, at al spot forstummede, og han fik tak for sit vidnesbyrd. – Han var god til samtale, men ville ikke kaldes »sjælesørger«. (Jeg kan jo ikke engang sørge for min egen sjæl, vi har kun een sjælesørger. Det er Helligaanden«). Han havde ondt ved at sidde stille, gik helst op og ned ad gulvet. Det lykkedes ham at faa sang og samtale ind i hjemmene i stedet for kortspil og dans. Han var enestaaende til at læse med konfirmander. Det var i hans kirke, at det skete, at en lille pukkelrygget konfirmand der var paa fattigvæsenet valgte at fremsige dette vers: »Saa er vi alle kongebørn, skønt fattige og ringe.« Det gjorde stærkt indtryk paa menigheden (Cl.-B, s 45). Hans bibellæsninger var kendt viden om. Den dansk-amerikanske præst *R. Andersen* skriver: »For at faa plads ved M's bibellæsninger gjaldt det om at komme i god tid, thi folk strømmede dertil i store skarer til fods, og den ene vogn kom kørende efter den anden fra begge sogne og langvejs fra. Kirken var fuldt pakket lige fra alteret til vaabenhuset.« Han holdt ogsaa ungdomsmøder og større møder med fremmede talere (se foran). Altid forkyndte han evangeliet »uden at gaa paa akkord med synden«. (Fr. Melbye). En kvinde skrev:

Han fik paa barnesæde tit
os sat ved Herrens fod.
Der kom vi til at aande frit;
der steg det faldne mod.
Han kunne finde guldkorn smaa
selv paa den alfar vej,
hvor de i støvet nedtraadt laa,
af andre ænset ej . . .

Det motto, som han levede efter var: »Først min gerning. Saa mit embede, saa mit hjem.« Hjemmet med de mange børn og unge var festligt og hyggeligt. Her førte han an med sang og med at fortælle, helst bibelhistorie. Men han fik ogsaa tid til lidt litterært arbejde vist efter tilskyndelse fra *Emil Clausen.* Hans kirkehistoriske fortællinger, som udkom første gang i hefter 1855–60, naaede flere oplag og blev læst meget i Danmark og Norge. *Otto Møller* skriver til Skat Rørdam (Brevveksl I, s 56, brev af 3. febr 63): »Melbyes kirkehistorie staar for mig som mønster paa en læsebog. Med sin vidtløftighed er den langt anvendeligere og frugtbarere end Kalkars.« Selv dømte M beskedent derom.

Frihedsmand var M baade kirkeligt og politisk. Han stod ved sin ven *Vilhelm Birkedals* side i 1866 og 1874, deltog i *Cornelius Appels* ordination i Askov 1874, og fik 1877 ved højesteret en bøde derfor paa 100 kr og part i sagens omkostninger. Han lagde vægt paa det

folkelige i pagt med det kristelige. Han regnede med »personlige folkeengle«, jvf steder i Gl test, og støttede J. F. Fengers missionsarbejde.

»Han havde et godt hovede, men hjertet raadede dog mere end forstanden over hans handlinger« (H. Begtrup). Næppe nogen anden af Grundtvigs disciple har saa levende tilegnet sig Grundtvigs syn paa folkeligheden. Han havde tro paa en levende forening af folkelig selvstyre og kristelig fremgang.

Hans sidste sygdomsdage var præget af tak. »Jeg er saa glad, thi jeg tror alle mine synders naadige forladelse«, sagde han, og døden kom stille, efter at han i nogle dage havde nynnet paa »Sov sødt, barnlille . . .« Vilhelm Birkedal talte over ham ved begravelsen.

Vilhelm Birkedal giver en særlig fyldig karakteristik af Mads Melbye (15 sider) »min usigeligt kære og savnede ven«. Han betegner ham som **»Hedningekristen** af reneste vand i god betydning; en **»nordiskkristen** i modsætning til den, der har præg af det **jødekristelige.**

Som prædikant var M i høj grad ejendommelig; jævn og dyb, varm og dog behersket. Jeg spurgte ham engang om, hvorledes han kunne paa sin prædikestol beherske sig saaledes, at han aldrig lod sig overvælde af sit eget vidnesbyrd, selv naar det var varmest. Han svarede: »Følelsens overmagt har jeg affundet mig med under udarbejdelsen af min prædiken hjemme.« Han var ikke særlig begavet med selvstændig poetisk vingeflugt, men var i høj grad modtagelig for poesiens syner, og jeg har næppe kendt nogen, der saaledes kunne lade sig løfte, ja, i lang tid leve af og i et stort eller blødt digterisk udtryk, især fra Grundtvigs harpeslag. Hvad han som forkynder brugte af syner, billeder og lignelser var hentet fra bibelen, fra folkesagn, danske ordsprog og salmer. Og saa indgaaet var han med sit folks naturejendommelighed, at han ikke sjældent benyttede sig af Nordens gude- og sindbilledsprog som underlag for sin kristne tanke. Der var dem, som ikke ret kunne billige dette . . . — Men i det hele vidnede hans forkyndelse om, at han talte ud af dyb livserfaring baade om synd og naade, og derfor ogsaa om en omgang med Gud i tro og bøn, der maaske ikke er almindelig.

Han var, hvad man kan kalde en **grundtvigianer** tilbunds. Han var mest af alle de Grundtvigs disciple, som jeg kender, saa at sige en **født** grundtvigianer. Mens de fleste af os andre mer eller mindre, men altid har maattet igennem kortere eller længere kampe og overvejelser for at tilegne sig vor lærefaders mange og omfattende syner og kristelige paavisninger, saa sprang, saa at sige, hver af Grundtvig udtalt ny tanke, ligesom bladet i skoven, ud ved første pust fra dennes aand og pen. Det var her ikke blind og trælbaaren sværgen til mesterens ord; nej, knoppen laa der svøbt i sit lette hylster, rede til at udfolde sig i lyset ved den første luftning, medens den laa mere tilbagetrængt hos os andre. Den grundtvigske betragtning af **menneskelivet og folkelivet** fandt man i kraft af hans nordiske grundnatur som den, der fuldt kunne forstaa og bruge den. Som præst gjorde den grundfaste kirketanke ham til en sjælden troværdig vejleder. Der var en fasthed og sikkerhed i hans forkyndelse, en klar og gennemsigtig tilrettelægning af hvert enkelt vidnesbyrds momenter, og en tilhører, der tilbunds forstod sig paa, hvad en prædiken skulle være, sagde engang til mig efter at vi havde hørt M prædike: »Hvad siger du? **Det var tøj, som kan holde!**«

M sagde engang til mig: »Jeg er ikke tænker; og jeg har kun haft 2 egne oprindelige tanker i mit liv.« Ja, ganske vist, han var ingen systematisk tænker. Systemets snørliv har aldrig trykket ham, men alligevel var han en livstænker, og jeg har ikke kendt mange, hos hvem et frisk tankeliv sprudlede som hos ham. Det ligefrem myldrede med levende tankeskud og oprindelige lysglimt . . . det var usige. ligt velgørende og forfriskende at samtale med ham og tage et bad i hans tankestrøm. Han kunne ikke godt sidde stille i sofaen med een; han maatte staa op eller vandre op og ned ad gulvet, ja, stundom beklagede han, at han paa prædikestolen havde saa snæver plads . . . Et saare komisk optrin var jeg medspiller i under et vennemøde i Kbhvn, hvor han, **Leth,** Middelfart og jeg boede hos Grundtvig. Vi sov alle tre i samme værelse, men inden vi gav os til at sove, kom vi, vistnok paa M's initiativ ind paa et for os interessant spørgsmaal. Melbye kunne ikke blive i sengen, han stod op og tog sine strømper paa, livligt deltagende i underholdningen. Maanen skinnede ind paa hans hvide talar og aabenbarede to M'er paa hans strømper. De mindede mig om Mads Madsens ord til Grethe i »Kærlighed uden strømper«: »Erindrer du den tid, da to latinske M'er du syede paa mit tøj?« Senere maatte han tit høre for dette med denne nattevandring og de to latinske M'er.

Hans navn var Mads Maaløe Melbye, og han plejede gerne at sige, at hans livsløsen var indbefattet i de 3 M'er: Mild, Munter, Modig . . . **Mild** var han. Der var altid solskin i hans følge. **Munter** var han tilgavns, fuld af lyse tanker og lune. Men hans **modighed** havde en begrænsning. Han var modig til at bekende sin kristentro blandt venner og fjender og gav her aldrig en tomme over for verden. Han var ogsaa modig over for folkelige modstandere og firede aldrig for dem. Derimod var han ikke ret staalsat over for det menige folk. Her ømmede han sig ved at træde fuldt støt og alvorligt op, naar disses ordførere forløb sig eller syndede mod kærlighed, retfærdighed og sjælsadel. Han lod dem ikke noksom føle, at her kunne de ikke gøre regning paa ham. Det kom af hans bløde folkesind, der hindrede ham i at se helt klart paa den ufærd, hans elskede »folk« kunne gøre sig skyldig i. Selv hvor han saa det, nænnede han ikke at slaa til . . .

Han var en mageløs familiefader og husbond, ikke blot saaledes, at han i kærlighed var omhyggelig for hustrus og børns velvære i timelig henseende. Ikke mindst var han nidkær for at meddele dem af aandens gaver . . . han havde ikke ro paa sig, før han fik samlet sin husstand om sig, især i aftenstunden, og han kunne da med levende røst meddele, hvad der havde grebet ham eller udvidet hans blik for Guds førelse, for livets gang og historiens erfaringer. Det kan være, at han ogsaa her var mere sædemand end høstmand.«

Anders Stubkjær fortæller i sine erindringer, at han blev saaret under Fredericiaslaget 6. juli 1849 og blev af lægen sendt over til Fyn.

»Da jeg kom til Strib, traf jeg pastor Melbye fra Asperup. Han sad paa sin hest og var længselsfuld efter, saa hurtigt som muligt, at erfare udfaldet af slaget.

»Aa, kære Stubkjær, er du saaret?« spurgte han.

»Ja,« svarede jeg, »men det er ikke farligt, hr pastor, Gud er en sikker skytte.«

»Skal jeg ikke skrive hjem for dig?« spurgte han videre.

»Nej, mange tak, det kan jeg godt selv gøre.«

Saa greb han i lommen og spurgte: »Vil du ingen penge have?«

»Nej, hr pastor, mange tak, jeg har det tilstrækkeligt med penge.«

»Alle ting tjener dem til gode, som elsker Gud« (Rom. 8, 28).

Det var en lykkelig rejse til Assens. Der fandt jeg en uforglemmelig præsteenke og datter, og der traf jeg sammen med den forviste provst Boesen. Da jeg var færdig paa hospitalet og skulle rejse til armeen igen, lagde jeg vejen om ad pastor Melbye. Som jeg kom ind i præstens stue, sad han og læste en epistelprædiken af Morten Luthers prædikenbog sammen med sin familie. Han ønskede saa mange velsignelser over mig og gav mig et godt foder, og saa rejste jeg videre til krigsskuepladsen. —

Litt: Ludvig Schrøder: Mads M, 1879, Højskolebl, 1879, s 81 f, Dsk kirketid 1879, s 395 f, N. Clausen-Bagge: Grundtvigske banebrydere, s 43 f, V. Birkedal: Personlige oplevelser II, 1890, s 134 f, KLfN III, 216, Jørgen Nielsen i KS's julebog, 1929, DBL XV, 463, ES II 351, Anders Stubkjær: Nogle oplevelser, 3. opl 1921, s 77—78.

19. 15. maj 1879–11. aug 1920 (hjpr Oure-V 78): **Søren Carl Christian Lassen,** * 2. febr 41 Østrup. Faderen: Konsistorialrd, sp i Østrup-Hjadstrup, † 77, se der. Stud Odense 60, c 67[1] (1), huslærer Marslev pgd, hjpr Ørsted, Fyn 20. nov 68, do Østrup-H 76, r af Dbg 11, afsk 11. aug 20, † 11. april 22. ~ 28. okt 79 Karen Julie Frederikke Elisabeth Melbye, * 29. nov 46 Asperup, † 2. april 02. Faderen: Forgængeren her, Mads M. Melbye. – Brødre: Vejlø-VE og Ørting-

F. Søstre ~ Gudme, Ormslev-K og Enkebølle, Tanderup. Stamt 12 (Boesen).

Konsistorialrd S. P. Lassen beretter i et brev febr 1868, om sin søn S. C. C. Lassens fødsel: Det var i den 2. time i det 2. døgn i den 2. maaned i det 4. decennium i faderens 2. ægteskab med sin 2. kone, at der kom til verden deres 2. barn, en kraftig skraalhals, som ogsaa vrælte højt, da han blev døbt og heller ikke siden har talt i skægget. Denne hersens skraalhals vokste heldigen op med sundhed og aands- og legemskraft til forældrenes store glæde. Denne vidtløftigt beskrevne, nu ikke mere skraalhals, men med højere løftet stemme lærer, prædikant og taler, begynder nu sit 28. aar ...

Under henvisning til s 320 tilføjes, at L fortsatte sin svigerfaders gerning med troskab og dygtighed. Han var en mand, som alle havde tillid til, men han naaede ikke sin svigerfader i aandsfylde og veltalenhed. Han var ægte grundtvigsk frihedsmand, underskrev Askovadressen og var hyppig gæst ved grundtvigske møder, men holdt sig ellers stille hjemme i sine sogne. Han var afholdt, fik ved sit 25-aars jubilæum her et smukt maleri af Asperup kirke og pgd med Skamlingsbanken i baggrunden, karakteristisk for L's eget syn. L havde mange sognebaandsløsere fra egnen. Hans hustru levede hele sit liv i Asperup pgd.

Middelfart venstreblad 6. juni 1904, 12. april 22, jvf Middelfart avis s d. Breve fra S. P. Lassen til hans børn, udg 1885.

20. 6. dec 1920–20. juni 38 (kkp Sct Knuds k, Odense 11. sept 16): **H. B. L. Øllgaard,** provst Vends herred 2. april 32, fl t biskop Fyns stift, se der.

21. 21. nov 1938 (sp Aasted-S 12. okt 32): **Kaj Fabritius Winde Thaning,** * 4. juni 04 Ø Nykirke. Faderen: Sp Hobro-S, † 33, se der. Stud Randers 22, c 29^2 (l), manud, uord medhj Vridsløselille statsfængsel, højskolel Grundtvigs højskole, Lyngby 30. ~ 28. aug 31 Laura Marie Skat Rørdam, * 1. nov 08 Frederiksberg. Faderen: Frimenighedspræst, Ryslinge, † 39, se der. – Søster ~ Riemann, Lindknud, slægt, se stamt 87. Hustrus slægt, se stamt 73.

Litt: Holger Begtrup: Dsk menighedsliv i gr kredse, III, 1932, s 164 f, A. R. Idum: Præsterne i Asperup, Hist aarb f Od og Assens amter, 1923, Carlsen-Skiødt: Aandeligt liv i Vestfyn, 1930, s 115 og 153, Fr. Melbye i Minder fra gl grundtvigske hjem IV, 1924, s 88—105. Knud Hansen (om kirkegangen i A-R), Højskolebladet 1955, s 380.

BRENDERUP

(Ore var anneks til 1. jan 1906, nu anneks til Skovby)

Brenderup sogn, ved Baaring vig, er ret højtliggende og bakket, dog lavere ved kysten, en smuk skovbevokset dalsænkning gaar gennem sognet fra syd til nord. Frugtbart og skovrigt. Byerne: Brenderup (460 indb) med fh fra 1894, jernbanest og butikker, Skovs-Højrup, Aa-Højrup, Bro med mh fra 1884, Fyllested, Køstrup, en del af Holse. Hg Kærsgaard.

Brenderup sogn var midtpunkt for den fynske humleavl, der blev indført omkr 1700 af fru Anna Trolle Bille til Kærsgaard. Hun sendte 1700—02 nogle fæstebønder til Tyskland for at lære humledyrkning. Avlen var dog i mange aar i stærk tilbagegang, nu helt ophørt.

Det kirkelige liv. Brenderup var eget pastorat til 1628, da det blev anneks til Ore i Skovby herred, men 1632 blev Brenderup hovedsognet. Fra 1906 er Brenderup atter uden anneks. Af præsterne i ældre tid kan nævnes provst, mag *Matthias Andersen Hviid,* der var sp her 1632–60; han døde, medens han deltog i stændernes møde i Kbhvn 1660. Han havde retssag med Erik Bille til Kærsgaard, der ville have ham afsat (fordi han ikke ville finde sig i, at Erik Bille brugte noget af pgd's jord og tog boghvedetienden fra ham), ligesom Erik Bille stævnede ham for at have taget skænk for begravelse. Provsten fik dog ved dom ret. 1699–1761 var *Anders Lauritsen Hviid* sp her. Han havde store familiesorger, som han bar med »philosophisk rolighed«, en søn bortspillede en herregaard til 30,000 rdl, en datter dræbte sammen med sin elsker sin mand, sognepræst Johan Hornemann, Kerteminde. Den morgen hun blev henrettet, stod faderen inden for et vindue i Odense for at se hende blive ført til retterstedet »spisende ganske gemytligt sit øllebrød« (Vedel Simonsen: Elvedgaard III, 15, Wiberg I, 216). – *Rasmus Edsberg* (sp her 1762–90) fik præmie for sit arbejde med at plante levende hegn. 1793–1837 var nordmanden *Holger F. Wessel-Brown* sp her. Han var rationalist, lidet veltalende. Han huskedes som en meget korpulent mand, og det sagdes, at han var rig. Bispinde Marie Rørdam har i sine erindringer morsomt skildret hans datter, der var gift med pastor *Fahnøe,* Sønderup-N (se her, II 448). *Laurits Dahl* (sp her 1837–47) huskedes som »en særdeles brav mand« (BDG I 206).

Der var residerende kapellan i pastoratet fra 1646 til 1807. En af kapellanerne, *Preben Saxtorph,* var søn af den herrnhutiske Peder S, sp Sct Nicolai k, Kbhvn. Han besøgte 1790 Brødremenigheden og virkede for herrnhutisk vækkelse, men han var her kun eet aar (1790–91).

Brenderup har i det sidste aarh hørt til de mere levende sogne i Nordvestfyn. Baade landeveje og jernbaner mødes her, saa at B geografisk ligger centralt. Flertallet af beboerne er uden retningspræg. Der har været en del grundtvigsk liv. De fleste præster siden 1888 har været grundtvigske. Pastor *Hertel* var en betydelig personlighed, men han var legemligt svag, og han samlede ikke nogen stor menighed. Hans hustru var meget virksom. Landskendt blev pastor Hertel for sit arbejde for Santalmissionen. Pastor *N. C. Hansen* var IM's mand og havde god kkg. Siden 1922 har præsterne været nærmest grundtvigske. – IM i sognet er af ret gammel dato. En gdjr *Anders Pedersen* blev 1872 vakt ved at høre Vilh. Beck; hans søster havde da i flere aar været et troende menneske. En mand, *Mads Chr. Hansen,* som senere blev præst i USA, sluttede sig ogsaa til IM, og der blev en lille IM

kreds. To mænd fik særlig betydning for IM i sognet: den paa hele Vestfyn velkendte IMs kolportør, *Peder Pedersen* den ældre, der boede i Bro, og som gik rundt og solgte gudelige smaaskrifter og holdt møder i hjemmene, og »den gamle kurvemager«, *Hans Jørgensen,* der ogsaa boede i Bro, og som hjalp Peder Pedersen i arbejdet. Hans Jørgensen var en ejendommelig skikkelse, et barnligt fromt menneske. Han kunne ikke læse, men ved andres hjælp lærte han store dele af Ny test udenad. Han var en frimodig natur og kunne faa indgang »baade hos greven og husmanden«, og allevegne »indbød han til kongesønnens bryllup«. Disse to gjorde i al stilfærdighed et flittigt arbejde, og 1884 kunne missionshuset »Siloam« indvies, nær Holse station. Her er IMs arbejde fortsat gn aarene, og her blev den agtede og afholdte *Chr. Christoffersen,* Bro, en værdifuld støtte. Han var født 1827 og døde 1914, en betydelig og aandelig vel udrustet mand, folketingsmand i Bogensekredsen 1884–92 og indehaver af mange tillidshverv. Han var en afgjort kristen, vakt ved pastor *Melbye* i Asperup, og som et vidnesbyrd om, at retningsskellene ikke var særlig skarpe, saa man det særsyn, at IMs leder her var sognebaandsløser til den førende grundtvigske præst paa egnen, Han ledede IMs arbejdet sammen med sine gode venner i Skovs-Højrup, boelsmd *Niels Hansen* og skrædder *Peder Mikkelsen,* som begge ogsaa undertiden talte ved IMs møder. Niels Hansen var i mange aar fmd for DMS kredsen og meget varm for ydre mission. Han var ikke egentlig taler, men han havde et troværdigt vidnesbyrd at bringe.

Pastor *Hertel* brød straks med IM kredsen og havde ikke samarbejde med den. Han stiftedede 1891 en frivillig menighedspleje, som gjorde et godt arbejde i sognet og ogsaa uddelte blade. Det vakte nogen forundring, at Brenderup 1909 fik en sognepræst af IMs retning, *N. C. Hansen.* Han var selv fynbo, og der blev fremgang i kirkegangen og i det kirkelige liv. Han var en rolig og besindig mand, og forholdet mellem de kirkelige retninger var fredeligt. Fru Hertel, som blev boende her, var ægte grundtvigsk, men virksom for aandeligt liv, saa at folk kaldte hende »missionsk«. Hun var en personlighed, der ogsaa var en støtte for pastor Hansen.

I de senere aar har arbejdet gaaet sin rolige gang uden større begivenheder. Der blev dannet en kreds af KS, som samlede de grundtvigske, men ophørte i 30'erne, og IM har gjort sit arbejde ud fra missionshuset, i flere aar under ledelse af gdjr *J. H. Jørgensen,* Bro skov.

Brenderup sogns skoler. Den første skole i Brenderup blev oprettet 1711 af Anna Trolle til Kærsgaard, der aaret efter stiftede et legat paa 400 rdl, hvis renter hvert aar udbetales til førstel ved Brenderup skole. Denne skole var indtil 1828 den eneste skole i Brenderup, men dette aar oprettedes Frederiksminde skole i den nordlige del af sognet, der saa blev inddelt i to skoledistrikter.

Den første lærer ved Brenderup skole, der er oplysninger om, var *Poul Andersen.* Blev 1868 kaldet til enel ved Br skole, efter at have været andenl ved Frederiksminde skole i 7 aar. Han døde 1905.

1889 opførtes en ny skolebygning, og der blev oprettet et andenl-embede. 1906 ansattes lærer *Christian Krabek* som førstel ved skolen. Han havde været andenl ved skolen et par aar. Lærer Krabek var ansat her til 1945. Han var i mange aar meddeler til »Middelfart Venstreblad«, et arbejde, som han varetog med megen interesse.

1918 oprettedes forskoler i begge skoledistrikter.

1945 kaldedes lærer *Thorvald Larsen* til førstel ved Br skole efter at have været andenl ved Frederiksminde skole fra 1928.

I efteraaret 1953 paabegyndtes opførelsen af en ny skole og to ny lærerboliger i Brenderup, og man regner med at tage de ny lokaler i brug efter sommerferien 1955.

Den første lærer ved Frederiksminde skole var *Hans Gregersen,* han var lærer der i 23 aar og døde 1851, kun 53 aar gammel. Hans efterfølger var sønderjyden *Claus Winther,* der kaldedes til enelærer ved skolen i foraaret 1851. Lærer Winther var en dygtig lærer og en flink og omgængelig mand, der nød megen agtelse i sognet.

Efter lærer Winther, som tog sin afsked 1885, fulgte lærer *Lars Mikkelsen,* der havde været andenl ved skolen i 3 aar. Han tog i 1895 navnet *Kelstrup.* Om ham hedder det, at han var en meget dygtig og energisk lærer, som hævede skolen op blandt de bedste af den tids landsbyskoler.

I 1892 nedlagdes den gamle skole, og den rummelige og smukt beliggende fattiggaard omdannedes til skole.

Efter lærer Kelstrups død 1920 kaldedes den nuværende førstel *Carl Harald Jacobsen.*

1909 oplyses: Kkg ret ordentlig efter egnens forhold, velvillig bef, lidt IM, en del gr. 1915: God kkg, de aandelige forhold ikke særligt partiprægede, god og virksom lille IM kreds, en del gr sognebaandsløsere til Asperup. 1926: God kkg, IM og gr, KFUM og K, Santalkreds, ØM, 3 sbl til nabopræst. 1935: Kkg 8 pct af de voksne, gammeldags kirkelighed, ikke meget bevidst liv, nogle IM, KFUM og K, sognet stærkt politisk delt. 1942: Kkg 7 pct, rolige forhold, velvilje, ungdomsf (sp), eftersk, lidt IM. 1950: Kkg 3 pct, IMsmf, KFUM og K, efterskole for piger, rolige forhold, velvilje. 1954: Kkg 3 pct, IMsmf, KFUM og K, sdsk.

Brenderup kirke (Sct Peder) har romansk kor og skib af granitkvadre. Oprindelig har der været apsis. Senere i middelalderen er kirken overhvælvet, har faaet vaabenhus mod syd (nu ligkapel) og taarn med smukke blindingsprydede kamgavle. Rigt udskaaren renæssanceprædikestol fra 1602. Romansk font med smukke relieffer. Senkatolsk krucifix (kapellet). Store ligsten. Restaureret 1950. 250 sd, orgel fra 1952.

Mackeprang: Døbefonte, s 132–34.

Folketal: 1850: 1728 (og 478 i Ore); 1901: 1807 og 583; 1921: 2071; 1950: 2215.

Altergæster: 1915: 800; 1922: 562; 1934: 618; 1955: 350.

Menighedsraad: 1906: 1 IM, 1 gr, 2 u p, 2 u p; 1922: 2 IM, 2 gr, 4 u p: 1934: 4 venstre, 2 rad, 2 soc; 1950: 2 IM, 2 soc, 4 u p; 1953: do.

Kommunevalg: 1943: Soc 142 (1), rad 367 (4), kons 97 (1), venstre 313 (3); 1954: Soc 287 (2), rad 303 (3), kons 117 (1), venstre 367 (3).

Sognepræst

Indt 1870: regul: 2660 kr, netto: 4974 kr, 1913: 1. kl, 1931 og 1946: 2. kl. Pgd opført 1937.
Indtil 1915 er ingen præst siden reformationen forflyttet herfra.

14. 12. maj 1847–12. jan 66 (sp Ejlby-M 19. dec 34): **Christopher Arent Holm Sidenius,** * 13. aug 05 Særslev. Faderen: Sp der, † 54, se der. Stud priv 25, c juli 32 (h), afsk 12. jan 66, † 5. aug 80. ~[1] 15. juli (ell 19. aug) 35 Emma Adelaide Ramus, * 14. dec 04 Nykøbing F, † 4. dec 37. Forældre: Amtsforvalter der, kmrrd Frants R og Mary Helene Hinchel-dey. ~[2] 18. dec 40 Petra Holm, * 2. marts 19 Maribo, † 11. juli 59. Faderen: Kbmd Peter H. – Søster ~ Balslev, Ejlby-M. Fætter: Østofte. Stamt 80.

Se Aarb f Od og Assens amter, XIII, 1925, s 634.

15. 17. marts 1866–14. nov 87 (skolelærer i Hjelmsømagle, Sneslev 43): **John David Bertram Koefoed,** * 20. marts 16 Aversi. Forældre: Sp i Aversi-T, mag Hans K, † 46, og Christine Sophie Munk. Stud Rosk 34, c juli 40 (nc) og jan 41 (h), afsk 14. nov 87, † 24. maj 05. ~ 2. okt 43 Christiane Thielsen, * 29. april 19 Kbhvn, † 23. juni 90. Forældre: Silke- og klædehdlr Evald Finck T og Julie Vilhelmine Fæster. – Broder: Værum-Ø. Søstersøn: Cederfeld de Simonsen, Tyrsted-U.

Se Hist aarb f Od og Assens amter, XIII, 1925, s 634.

16. 16. marts 1888–10. marts 1909 (sp Sdr Vissing-V 4. juni 84): **Ludvig Vilhelm Hertel,** * 27. marts 44 Moltrup. Faderen: Sp i Moltrup-B, † 72, se der. Stud Haderslev 64 (med modenhedsbevis, men uden eksamen, da tyskerne havde lukket skolen), huslærer paa Svenstrup, c 72[1] (h_1), kommunelærer Kolding, hjpr Tversted-U-B 25. aug 73, do Tranebjerg, Seest, Holeby-B og Hunseby, sp Vejerslev-B 10. juli 79, † 10. marts 09. ~ 27. nov 79 Thomine Ludovica Husum, * 10. marts 42 Tranderup, † 9. jan 19. Faderen: Sp Tranebjerg, † 79, se der. – Adoptivdt ~ Eller, N Vium-H. Hustrus morbroder: Vilh. Birkedal, Ryslinge. Broder: Rkp Thisted. Søster ~ Juul, Ø Hæsinge-H. Brodersønner: Vammen-L-B og Nr Tranders.

Stiftede Koldingkomiteen for Santalmissionen, der opløstes 77, hvorefter han sm m Vilh. Birkedal og Th. Rørdam dannede Den dsk komité for Santalmissionen. Var dennes sekr til 82. Underskrev den lille Askovadresse. Overbragte sm m pastor Ingerslev, Barrit, 83 en adresse til biskop Lind, Aalborg, om valgmgh paa Mors.

Udg tidsskriftet »Dahkvala« (1880—95) og redigerede »Santhal-posten. Udg 84 »Den nordiske Santhalmission, den lille haandbog: »Før og nu, Guds gerninger i Santhalistan i 25 aar« (1892) og »Santhalmissionsbevægelsen i Danmark, I« (1903). Udg desuden: 77: Indisk hjemmemission bl santalerne, 81: Fostbroderskabet, fra folkevækkelsen i Sønderjylland, 90: Missionær Løventhal og Santalmissionen, et genmæle, 95: To mærkedage i Haderslev, 97: Hans Vilh. Hertel, sp, Moltrup-B, bidrag til den sønderjyske folkevækkelses hist, 97: Mindeblad til konfirmander, 98: Til medlemmer af den dsk Santalmissionskomité, 01: Santalmiss overfor Danmark og Nordamerika, samt 86: L Husum, et mindeskrift. Meddelte bidrag til Santalmissionens jubilæumsskrift, 92, skrev talrige artikler i Dsk kirketid, Højskolebl og andre bl. Efter hans død udgav hans hustru: Minder fra hjemmet med skildring af L. V. H (1910).

Pastor Hertels helbred var ofte vaklende. I de 21 aar han var præst i Brenderup, var han aldrig rigtig stærk, og i de sidste aar maatte han holde kapellan. Pastor H tilhørte den grundtvigske retning og var en alvorlig mand. At han ikke skabte sig nogen stor menighed, der sluttede sig om hans forkyndelse, skyldes vistnok det, at han ikke havde noget rigtigt tag paa at omgaas og tale med folk. Sine meninger og opfattelser kunne han ofte fremsætte paa en noget stejl maade, og dette bidrog til, at hans sognebørn nu og da misforstod ham og holdt sig tilbage; men der er ikke tvivl om, at pastor H ville det gode, og havde han været mere praktisk og mere ligetil, ville han have været en af vore betydeligste præster, thi han ville noget og han besad et rigt sjæleliv. Pastor H var sønderjyde, og sønderjyderne havde ingen bedre eller mere varmtfølende ven end han. Baade i tale og skrift har han udført et arbejde, der var større end de fleste andres. Endnu vil hans ældre sognebørn f eks erindre, hvorledes han straks, han kom, efter en gudstjeneste, der faldt paa en af vore mindedage fra sidste krig, tog menigheden med sig ud bag kirken til en krigergrav og holdt en mindetale, som maatte gribe enhver dansk og virkelig ogsaa greb alle, saa det endnu mindes. Endelig skal endnu tilføjes, at pastor H ogsaa interesserede sig for menighedsplejen, og han har æren for, at Brenderup sogn gn mange aar har haft en sygeplejerske til hjælp, særlig for de fattige. (Bogense avis, 11. marts 09.) Medens han i 1876 var kapellan i Seest ved Kolding, deltog han i de første møder, som miss H. P. Børresen holdt i denne egn. Han fik væsentlig indflydelse paa, at Børresen vendte tilbage til Danmark efter et ophold i England, og blev medstifter af den første nordiske sammenslutning til støtte for Santalmissionen. Bekendtskabet med Børresen udviklede sig snart til et varmt venskab, han blev Børresens rejsefælle i Danmark og Norge, og Santhalmissionens historieskriver. Desuden vil man især i Højskolebladet finde ham paa vagt imod de angreb, som i tidernes løb blev rettet mod Santalmissionen. Som taler og skribent kunne han være stærkt personlig. Dette var ikke fri for at vække anstød, men det bidrog ogsaa sit til at sætte liv og farve i hans stil.

Hertel var i saare mange henseender, baade legemlig og aandelig, en stærk modsætning til sin formand her i Brenderup, pastor Koefoed. Han var, da han kom hertil, i sin kraftigste alder, først i fyrrerne, men han var legemlig svag i visse henseender, tiltrods for hans høje, svære skikkelse og tilsyneladende sunde ansigtsfarve, og han var stærkt nervøs, hvorfor han da ogsaa nogen tid efter sin ankomst her til Brenderup foretog en rekreationsrejse til Norge. Om denne rejse med ophold i nogle uger hjalp paa hans helbred, véd jeg ikke, men jeg mindes, at pastor H hjembragte fra rejsen et par smukke gule køreheste, guldbrandsdølere, et par dejlige smaa dyr, som han havde megen glæde af, da de kunne løbe stærkt og var meget udholdende. Pastor H havde i modsætning til sin formand ikke den mindste indsigt i eller lyst til landbrug, og han forpagtede omtrent straks præstegaardens jord ud. Pastor H's forkyndelse var nærmest præget af Grundtvig, men da han havde et heftigt og uroligt sind, blev hans forkyndelse ofte paavirket heraf, og undertiden kunne han komme med udtalelser, som en eller anden af tilhørerne »tog til sig« og blev fornærmet over. Hans hustru, som var en præstedatter fra Samsø og beslægtet med Vilhelm Birkedal, var en meget sindsligevægtig, rar og gudfrygtig præstekone, som sikkert havde en meget god indflydelse paa sin mand, ogsaa naar han blev vred, og det blev han temmelig ofte, eller i al fald i daarlig

humør, da hans helbred aar efter aar blev ringere og hans økonomiske stilling til stadighed var daarlig. Men det skal siges om pastor Hertel, at han gerne ville fremme noget godt i sine sogne, bl a sygeplejen, og mange gode møder med betydelige talere blev ved hans foranstaltning afholdte her i sognet, dels i kirken og forsamlingshuset eller i pgd. Hans interesse og arbejde for Santalmissionen er landskendt, og han var altid villig til, næsten over evne, at bringe økonomiske ofre for de sager, som han fik kærlighed til. Pastor H var et stuemenneske, som skrev meget og har forfattet adskillige bøger om Santalmissionen og om sønderjyske forhold. Han var en begejstret fædrelandsven, og han følte dyb smerte over, at Sønderjylland, hvor han var født, var i fremmed vold. Hver eneste søndag, naar han efter prædikenen bad den sædvanlige kirkebøn, sluttede han altid denne med at udtale ønske om, »at Gud i sin time ville opfylde vort folkehaab: at hvad Danmark var, maatte det atter blive, thi end er fædrenes aand i live«. Den sønderjyske sag kunne pastor H sikkert ofre hver skilling til, han ejede, hvis han derved kunne have faaet Sønderjylland tilbage til moderlandet, og havde han oplevet verdenskrigen og genforeningen af en stor del af det omstridte land med moderlandet, ville dette have været ham en meget stor glæde. Helbredet blev det stadig daarligere med. — Menigheden rejste en mindestøtte paa hans grav. (R. F. Hansen).

Johs. Schrøder i Højskolebl, 26. marts 09 f. Taler ver pastor H's begravelse, 09. Fam Hertel, s 18. P. Oldenburg: Den nordiske Santalmission, 1900—25. H. F. Jørgensen: Evangeliet bl santalerne, 1920. DBL, X, 178. R. Volf: Erindringer, 1926, s 69.

Hjælpepræst hos pastor Hertel

1904—09: **P. B. Eller,** se Nr Vium-H.

17. 11. juni 1909–12. maj 15 (sp Apostel k, Kbhvn, 5. april 05): **N. C. Hansen,** fl t Bodilsker-N, se der.

18. 12. okt 1915–30. juni 22 (sp Hee-N 10. okt 00): **Jørgen Hansen Jensen,** * 8. april 66 Nøttrup, Raarup. Forældre: Gdjr Rasmus J og Kirstine Marie Jørgensen. Stud Horsens 85, c 90^1 (h_1), huslærer Lundforlundgaard, sp Vedersø 11. april 92, † 30. juni 22. ~ 15. nov 04 Karen Christensen, * 8. sept 80 Uhe Ringive. Forældre: Konsejlspræsident, sidst kirkeminister Jens Christian C, tidligere lærer i Hee, og Karen Kirstine Pedersen.

Pastor Jensen var ikke nogen stor prædikant, men han var ærlig – bange for at udtrykke stærkere følelser, end han kunne staa ved. Det kunne maaske virke lidt tørt i forkyndelsen; men man fik indtryk af, at hans prædikener var udarbejdet med megen omhyggelighed, og man kunne altid være sikker paa at faa en grundig og troværdig udlægning af søndags-evangeliet. Jeg maatte ved at høre hans prædikener komme til at tænke paa de ord: »En troværdig tale, værd at annamme, at Jesus Kristus kom til verden for at frelse syndere.«

Pastor Jensen var en ydmyg mand overfor den Herre, han tjente, en god og omhyggelig præst overfor syge og bedrøvede mennesker.

Han var i sin forkyndelse ikke retningspræget, men skulle han sættes i »baas«, blev han vist regnet for tredie retningsmand, højkirkelig. Der ville jeg stille ham. (Skrevet af en beboer i B sogn).

Lærer Storgaard Pedersen, Hee, skrev ved J's død: Betegnende for J er det, at han 1915 i embedsbogen i Hee skrev: »Jeg har altsaa været sognepræst her i 15 aar. Maatte det ikke have været helt forgævet.« – Han var nemlig en ydmyg mand over for den Herre, han tjente, en tro tjener, en god, omhyggelig præst for syge og bedrøvede. – Man kunne altid være forvisset om at faa en grundig og troværdig udlægning af søndags-evangeliet.« Han havde god kkg i Brenderup. Kirkeligt tilhørte han nærmest KC, var iøvrigt levende interesseret i samfundsforhold og kirkeliv Han døde efter en lang, smertefuld sygdom og efterlod 7 børn, hvoraf 6 ukonfirmerede. Til det sidste haabede han at blive rask.

19. 20. okt 1922–2. okt 30 (sp Tim-M 14. aug 13): **V. O. Bartholdy Møller,** fl t Egebækssvang, se der.

20. 8. jan 1931–6. nov 39: **L. B. S. Tranæs,** fl t Vitten-H-H, se der.

21. 17. febr 1940 (sp Brøndum-H 3. nov 30): **Helge Fog-Nielsen,** * 27. juni 04 Magleby, Møen. Faderen: Sp Middelfart, † 44. Stud Kolding 22, c 28^2 (h_1), lærer Grundtvigs højskole. ~ 7. juli 31 Johanne Bennetzen, * 8. sept 09 Gram. Forældre: Gdjr, sogneraadsfmd Einar B og Mette Margrethe Petersen.

Fmd Studenterkredsen 28—29.

Litt: Jac. Madsen, s 368—70, Hist tidsskr, 4. r, III, 216, Christine Reimers: Om humleavl og om Nordfyensk bondeliv, Dsk studier 1915, s 64 f, 174, Khst saml, 2. r, VI, 764 f, 3. r, V, 609 f, 4. r, III, 140 f, Carlsen-Skiødt: Aandeligt liv paa Vestfyn, 1930, s 148—49, Fr. Nygård: Kristenliv i gn 100 aar, 1897, s 170, A. R. Idum: B præstehistorie, Hist aarb f Odense og Assens amter, II, s 633 f, R. F. Hansen: Præstehistorie fra B (i lokale blade).

FJELSTED—HARNDRUP

Fjelsted sogn, 1917 ha, er især mod sydøst højtliggende og bakket. Frugtbart, nogen skov. Byerne Fjelsted, med fh fra 1884, Fjellerup, Sletterod.

Harndrup sogn, 887 ha, bakket og ret højtliggende, en del skov, sandmuldet jord. Byerne Harndrup, med fh fra 1900, og en del af Graderup.

Det kirkelige liv. Harndrup synes at have været selvstændigt pastorat i det 17. aarh. Ingen præst er forflyttet herfra i aarene 1683 til 1894. – Sognene er alm fynske landsogne, flertallet u p. Præsterne *Galthen* og *Langøe* var jævne stilfærdige mænd, og der var ikke særligt kristeligt liv. Pastor *Ammundsen,* fader til biskopperne A (biskop John. A er født her) var ikke retningsmand, men en alvorlig og indtrængende forkynder af evangeliet om synd og naade. Han boede i det lille Vesevæverhus i Fjellerup, og hans gerning medførte en vækkelse, hvorved flere af IM's senere støtter i sognet blev omvendt, f eks *Lars Andersen,* smed *Hans Pedersen, Just Christensen* o fl. I pastor *Vesterboes* tid fik IM yderligere fodfæste. Han støttede vækkelsen, og 1881 fik han en kapellan, *M. C. Jensen,* der havde været missionær i Santalistan; der blev sagt om ham, at »han var en nidkær sjælesørger, de helliges ven, og at han ikke var en lejetjener« (Carlsen-Skiødt, s 150). I hans tid blev der be-

gyndt en søndagsskole, 1885, i Harndrup, men denne holdt op, da den gamle skole, hvor sdsk blev holdt, blev solgt. Troslivet voksede sundt og jævnt, og det vakte opsigt og sorg, da den samvittighedsfulde og noget tunge pastor *M. C. Jensen* 1893 tog sin afsked og gik over til Romerkirken. Hans efterfølger, provst *Blichfeldt*, var ogsaa IMs mand, en begavet og anset prædikant. Søndagsskolen flyttedes til pgd, og her var den indtil den omkr 1926 blev flyttet til Harndrup møllegaard. Den stærkt lutherske pastor *Prætorius* var en af IM's førere paa egnen. Han havde flere vanskeligheder her, men der var et godt, arbejdende IMsamfund. 1895 var der blevet indrettet en mødesal i præstegaarden, og den blev flittigt benyttet til møder. Pastor P's datter, frk *Anna Prætorius*, gjorde et stort arbejde for KFUK i hele Nordvestfyn. Der kunne samles op til 800 til ungdomsmøder i præstegaardshaven. Søndagsskolen lededes af pottemager *Rath*, *Anders Nielsen* og *Peder Jensen*. *Peder Jensen* († 35) var en af DMSs trofaste og nidkære hjemmearbejdere; i 30 aar var han knyttet til DMSs arbejde paa Fyn. Han boede i Harndrup og virkede tillige som indremiss. Han var en meget benyttet prædikant i IMs kredse paa Fyn. Pastor *H. R. Hansen*, Odense, udtalte ved hans baare: »Jeg kunne godt lide at høre ham, for han talte troværdigt. Hans troværdige tale vil tale til dem, han levede sammen med i dette sogn, længe efter hans død« (Kr dbl, 30. marts 35). Senere har gdjr *Rasmus Hansen* og gdjr *C. Hansen*, H Møllegaard (hvor der har været et samlingssted for IMs venner) og gartner *H. Poulsen*, F, ledet IMs arbejde.

Et omslag skete med præsteskiftet 1925, idet sp har haft tilknytning til Tidehvervsbevægelsen.

Flertallet i sognene er uden særligt retningspræg. En del er ganske ukirkelige. Lærer *E. Brunse*, † 1953, virkede her i 25 aar, aktiv baade i menighedsraad (var kirkeværge), bibliotek, brugsforening og foredragsforening.

1922 oplyses: Velvillig bef, IMsmf, KFUM og K, sdsk, foredragsf, KS. 1931: Kkg 7 og 9 pct, en del trofaste kirkegængere, fraregnet IM. Intet partipræg, mindre IMkredse, 2 fh, mange absolut ukirkelige. 1935: Kkg 5 og 6 pct, ret velvillig bef, ret trange kirkelige forhold. Fraregnet IM intet partipræg, nogen gldags kirkelighed, mange aldeles ukirkelige, vanskelige arbejdskaar. Mindre IMkredse, 2 fh. 1954: Jævne, folkekirkelige forhold, H stationsbypræget. Mindre IMsmf, fælles KFUM og K, 2 fh. Mange arbejdere og mindre gaarde.

Fjelsted kirke (Sct Laurentius) har romansk skib og kor af hugne kvadre. Senere er kirken overhvælvet, har faaet vaabenhus mod syd og taarn mod vest: Ny tilbygning mod nord. Altertavlen er en ret rigt udskaaren træopsats fra 17. aarh, samtidig udskaaren prædikestol pg præste- og degnestol. Korvæggene beklædt med højt panel. Romansk font. Middelalderligt krucifix. Koret restaureret 1937. 215 sd. Anselig sengotisk kirkegaardsportal.

Mackeprang: Døbefonte, s 134.

Harndrup kirke (Sct Anna), paa en bakke, har romansk skib og kor af munkesten. Senere er skibet forlænget mod vest og afsluttet med en smuk, blindingsprydet kamgavl. Senere igen er opført vaabenhus mod syd, over dette er der i 19. aarhundrede opført et tarveligt taarn. Bjælkeloft. Altertavle og prædikestol fra 17. aarh. Romansk font. Smuk jernbeslaaet egetræsdør. Kirken restaureret 1892 og 1954, (genindv 7. nov 54). Flere ligsten. 225 sd.

Folketal: 1850: 1056 og 776, 1901: 954 og 737, 1921: 1023 og 856, 1950: 1072 og 999.

Altergæster: 1922: 360 og 254, 1934: 410 og 395, 1950: 350 og 300.

Menighedsraad: 1922: 3 IM, 7 gr, 2 u p, 1934: 3 IM, 9 u p, 1949: F: 2 IM: 5 ikke IM, H: 2 soc, 2 rad, 2 venstre (deraf 2 n IM), 1953: do.

Kommunevalg: 1943: Soc 155 (1), rad 251 (3), kons 74 (0), venstre 379 (5), 1954: Soc 229 (2), rad 292 (3), kons 89 (1), venstre 355 (3).

Sognepræst

Indt 1870: Regul 2620 kr, netto 5542 kr, 1914 flg: 2. kl. Pgd i Fjellerup, opført 1927.

14. 16. okt 1838–17. sept 50 (sp Gloslunde-G 28. maj 24): **Eggert Rasmussen Galthen,** * 17. jan 84 Kbhvn. Forældre: Hørkræmmer Lauritz G og Johanne Iversen. Stud Kbhvn 03, c apr 10 (h), hjpr Fakse 20. febr 18, ord kat Nakskov-B 15. juni 18, vicepastor Sandby 22. nov 20, † 17. sept 50. ~ 21. juli 18 Lovise Sophie Frederikke Mehl, f Wøldike, * 28. sept 78 Helsingør. (~[1] M. R. Mehl, sp Præstø-S † 1812), † 7. jan 57. Forældre: Sp i Store Hedinge Andreas Wøldike, † 36, (stamt 97) og Anna Hedvig Olesdt Jacobsen (hun var datter af fiskemester J, Rungsted og som ung genstand for digteren Johannes Ewalds kærlighed).

»Agtværdig og godmodig; ansaas for den corpulenteste præst i Fyn«. (W I, 367).

15. 26. nov 1850–10. dec 73 (sp Dejbjerg-Hanning 27. sept 36): **Severin Clemens Langøe,** * 26. marts 93 Kbhvn. Forældre: Skibskpt Tønnes Sørensen L, og Christine Clemensen. Stud Schoubues institut, Kbhvn 11, c juli 24 (h), ord kat Ringkøbing-R 15. aug 27, afsk 10. dec 73, † 1. maj 76. ~ 19. marts 31 Johanne Margrethe Smith, * 4. febr 07 Lemvig, † 9. april 92. Forældre: Skomager S og Ane Marie Hausgaard.

Hjælpepræst hos pastor Langøe

1863–65: **K. H. J. Dahl,** se Keldby.
1866—73: **P. Ammundsen,** se Pjedsted.

16. 24. febr 1874–23. jan 83 (sp Torslev-S 10. juli 65): **Iver Christian Theodor Vesterboe,** * 2. aug 16. Forældre: Sp i Gyrstinge-F Martin V, † 17, og Frederikke Christine Falckenthal. Stud Rosk 34, institutbest Lyngby 35, c nov 43 (h), lærer Opfostringshuset, ord kat Odense 24. sept 55, afsk 23. jan 83, † 28. sept 86. ~ 10. nov 55 sin kusine Elise Ivare Frederikke Cæcilie Ibsen, * 1. maj 18 Mørup, Fjenneslev, † 15. april 91. Forældre: Godsejer, senere sp i Lyngby P. D. Ibsen, † 55 og Dorthea Elisabeth Falckenthal, se Lyngby. – Broder: Flade-D. Hustrus brodersøn: Ibsen, Allested-V.

Hjælpepræst hos pastor Vesterboe

1881–83: **M. C. Jensen,** sp her.

17. 7. april 1883–19. dec 93 (hjpr her 1. okt 81): **Mads Christian Jensen,** * 5. sept 48 Sødinge, Ringe. Forældre: Gdjr Jens Madsen og Kirsten Hansdatter. Stud priv (Triers kursus) 72, c 77[2] (h_1), missionær Santalistan 78–81, afsk 19. dec 93, † 5. sept 13. ~ 17. sept 77 Sara Marie Jensen, * 12. sept 58 Sødinge, Ringe. Forældre: Gdjr Jens Jørgen Rasmussen og Ane Cathrine Diderikke Jensdatter.

Udg 95: Aabent brev til mine venner i folkekirken

(om hans overgang til Romerkirken), 95: Hvem har ret, strøtanker i brevform.

Mads J gik paa Triers kursus bl a sm m (senere pastor) *Jul. Steen* og den senere politiker *J. K.* (Je Kaa) *Lauridsen*. Steen omtaler Mads Jensen som en grublernatur. Som præst var Mads Jensen meget afholdt og han havde en velsignet præstegerning, væsentligt i tilslutning til IM. Han søgte sin afsked for at gaa over i Romerkirken. Kirkerne var overfyldte ved hans afskedsprædiken, og sagen vakte megen opsigt. Han skrev flere smaaskrifter for at begrunde sit standpunkt. Det var med tungt hjerte, han opgav sin præstegerning, thi sjældent har man set et saadant tillidsforhold mellem præst og menighed som her, og det var med sorg man gav afkald paa sin præst, som havde faaet embedet efter beboernes opfordring. Hans store kærlighed var Santalmissionen. Han stod Børresen og Skrefsrud nær, og var glad for at være deres medarbejder. Sygdom tvang ham til at rejse hjem. Alle, som kendte ham, gav ham det vidnesbyrd, at han var en meget alvorlig mand, en ærlig sjæl og en trofast arbejder i kirken. Han følte sig efterhaanden stærkt draget mod Romerkirken og han maatte konvertere. En række studier bragte ham den katolske kirke nær, saa hans samvittighed forbød ham at beholde sit embede. Han søgte afsked uden pension, blev fæster af en lille landejendom i Svindinge sogn 94–01, hvorefter han af biskop J. v. Euch blev ansat som kateket og lærer ved den katolske skole i Helsingør, en beskeden stilling med en ringe løn. Her blev han til sin død.

Kirken og hjemmet 1913, s 601, L. V. Hertel: Santalmissionen gn 25 aar, 1892, Jul. Steen: Et liv under Guds naade I, 1931, s 28.

18. 13. marts 1894–11. jan 1901 (sp Storring-S-G 6. maj 90): Provst **M. F. K. Blichfeldt,** fl t Skibby, se der.

19. 12. marts 1901–12. sept 24 (sp Sevel 13. april 86): **Carl Valdemar Prætorius,** * 23. okt 52 Sct Thomas. Forældre: Kbmd Carl Stephan Heinrich P af Tødsø-E og Sophie Christine Walløe. Stud Hrlf 72, c 78[1] (1), huslærer hos lensgreve Bille-Brahe-Selby, rejse til Schweiz og Italien, hjpr Ørting-F 5. sept 81, do Vellev 84, afsk 12. sept 24, † 26. febr 28. ~[1] 12. okt 88 Johanne Marie Bruun, * 20. juli 62 Bruunshaab ved Viborg, † 11. juni 01. Forældre: Fabrikejer Bertel B til Bruunshaab og Engel Marie Reinholdine Bruun. ~[2] 2. aug 07 Meta Sophie Poulsen, * 25. sept 60 Ensted, † 11. dec 40. Faderen: Provst, † 07, Karleby-H-NØ, se der. – 1. hustrus søster ~ Larsen, Mørke. Kusiner ~ Hertz, Finderup og Carstensen, Vartov. Næstsøskendebarn: Bruun, Langaa-T-V. 2. hustrus broder: Dalum. Stamt 69.

Pastor P's forældre havde med undtagelse af hans fader alle været præster siden 1589. Stamfaderen var sp i Højst. C. V. P havde i Sevel en rig præstegerning (se der). Sognet var præget af verdslighed og gilder, men P kom med nye toner om synd og fortabelse og forkyndte, at uden hellighed kunne ingen blive salig. Ordet ramte, og der blev vækkelse og der blev et ret stort IMsmf. Paa samme linie arbejdede P i Fjelsted-H.

Det var under meget svære forhold forflyttelsen skete. – Fru P laa dødssyg i sit barndomshjem Bruunshaab ved Viborg og døde kort efter indsættelsen. Dertil kom, at afskeden fra det gamle sogn var saa usigelig svær paa begge sider, og forholdene i det nye saare vanskelige. I begyndelsen var kirkebesøget godt, men ret hurtigt tog det af, pastor P's stærke, personlige forkyndelse ramte, men da et par aar var gaaet, fyldtes kirkerne lidt efter lidt igen. Det var en stor glæde hver søndag at komme i de fyldte kirker.

Pastor P var en særpræget missionsmand, stærkt luthersk. Det kunne være vanskeligt, især for de yngre at følge ham. Han skrev i »Annekset« nogle meget specielle artikler om den kristne fuldkommenhed. IM satte ham meget højt, baade i Sevel og her. Han var en stor dogmatiker og latiner og ville gerne diskutere.

Pastor Prætorius datter Anna fortæller:

»Der var stadig vanskeligheder, men i 1914 kom det der gjorde, at de sidste 10 aar blev saa lykkelige. Der begyndtes et ungdomsarbejde, en frøken *Mariane Hansen* og landmand *Nielsen* tog det op og arbejdet voksede sin stille vækst. I 8 aar fik jeg lov at arbejde videre med min fader som hjælper og det var rige aar. Foreningerne voksede – min fader holdt altid bibeltime ved fællesmøderne hveranden uge – hvor over hundrede unge samledes. De store ungdomsstævner der hvert aar holdtes i den gamle have med c 800 deltagere fra Nordfyn glemmes ikke. Midt i det stod min fader, trods sin nær forestaaende afsked.

En DMSkreds var begyndt med *P. Jensen*. Ligesaa en Sudan kreds, hvor min fader var levende og interesseret med. En søndagsskole holdtes hver søndag, med tre trofaste mænd som ledere: en skolemand, en maler og P. Jensen.

Trods alt var det svært at sige farvel til menigheden i Fjelsted-Harndrup, der trofast har staaet og staar i kærlighed og trofasthed overfor min fader.

Han skrev flere prædikener i IMtidende.

DnA 1929, s 77, Kr Dbl 29. febr 28.

20. 26. febr 1925 (sp Kvong-L 2. dec 21): Provst **Richard Fauerskov Laursen,** * 24. dec 95 Odense. Forældre: Handelsgartner Rasmus L og Johanne Martine Rasmussen. Stud Odense 14, c 20[2] (1), hjpr Hodde-T 19. marts 21, provst Vends herred 23. sept 38, r af Dbg 49. ~ 9. febr 22 Marie Probst, * 28. marts 93 Odense. Forældre: Barbermester Niels Emil P og hustru, f Andersen.

BM Præsteforeningen 38, medlem amtsskoledirektionen Assens amt 38—50.

Litt: Jac. Madsen, s 20, 366—68, Carlsen-Skiødt: Aandeligt liv paa Vestfyn, 1933, s 149, Om den gl præstegaard, se H. Zangenberg og Hakon Spliid: Gl dsk præstegaarde, 1932, s 79, Kirken og hjemmet, 1913, s 601 f.

GELSTED—RØRUP

Gelsted sogn, 2327 ha, er især mod syd bakket, sandmuldet eller frugtbar jord. Lidt skov. Byerne: G (646 indb), en større stationsby med mh fra 1889, fh fra 1892, skolehjem for forsømte drenge (opf 1872, det tidligere Kingstrup børnehjem). – Byerne: G torp, Lunge, Kingstrup, Hønnerup. Flere større gaarde.

Rørup sogn, 2170 ha, er højtliggende og bakket, »de fynske alper« grusblandet jord, en del skov. Byerne: R, Etterup, Hækkebølle, Aalsbo, Dybmose. Hg Erholm og Søndergaarde. (Stamhus). Gribsvad kro.

Det kirkelige liv. Kun een præst er forflyttet herfra siden reformationen (1953). Pgd er brændt fire gange, 2 gange i provst, mag *Mikkel Pedersen Arctanders* tid (1633–54) som følge af hans kemiske eksperimenter (man har fundet rester af hans laboratorium), samt 1771 og 1819. – Samme præsteslægt var her i 100 aar (1764–1864, ja, egentlig fra 1725). Provst *Peder Caspersen Meyer* (sp her 1725–64) havde en datter, som blev gift med eftermanden, *Mourits Gotthold Christensen Krag* (af Middelfart-K), som var sp her 1764–97, denne efterfulgtes af sin søn, *Christian Krag,* sp her 1797–1818. Han efterfulgtes af sin søn, *Mouritz Gotthold Krag,* der var sp her til 1864, se ndf. Pastor M. G. Krag bekæmpede Mormonerne energisk omkring 1850.

Der har flere gange været aandeligt røre i dette store pastorat. Intet sted paa Fyn var der stærkere modstand mod indførelsen af Den evangelisk-kristelige salmebog end i Gelsted. Man søgte kancelliet om at blive fri for den, men endeligt fik pastor Krag nogle af sognemændene til at tage imod bogen. De fleste af bønderne tog den gamle salmebog med, og menigheden sang samtidigt af den gamle og den ny salmebog, hvilket var til forstyrrelse for gudstjenestens andagt. I mange aar ville adskillige ikke bruge den ny salmebog i kirken. Om fromhedslivet her i det 18. aarhundrede vidner iøvrigt en lille opbyggelig bog »Enkens skærv«, skrevet af Kirsten Jensdatter, Hækkebølle, Rørup sogn. (1718).

Det fortælles, at der omkring 1850 var en lægmand fra Hønnerup, som gik rundt paa sygebesøg og spurgte de syge, om de var beredt til at dø. Kapellanen, pastor *O. C. Ipsen,* blev en af IM's førere paa Fyn. Den milde provst *K. Karstensen,* en ægte sønderjyde, var nærmest grundtvigsk. 1865–70 holdt *Peder Christensen,* Balslev (indremissionær 1869–74, senere grundtvigsk ordfører og folketaler) nogle møder med en kraftig vækkelsesforkyndelse, som vakte en del røre, og blandt dem, der omvendte sig, var stationsforstander *Blæshøj,* som gik paa husbesøg eller fremlagde traktater i jernbanestationens ventesal. Han fik indremissionær *Hans Chr. Beck* til at holde møder i skolen, og der var overfyldt ved disse møder. Der blev et lille IMsmf, og provst *Mollerup* stillede sig velvilligt over for IM-kredsen. Der blev bygget missionshus, hvor der blev holdt mange møder, sdsk, ungdomsmøder osv. Banevogter *Hans Larsen* ledede arbejdet, og provstinde *Mollerup* fik stiftet en KFUK. Provst Mollerups søn, *H. P. Mollerup* der som teologisk student 1888–89 opholdt sig i pgd holdt møder, som vakte røre.

Pastor **H. J. Mygind** fortæller:

Den unge student **H. P. Mollerup** var nyligt blevet omvendt og havde virksomt taget del i gaardmissionær R. B. Clausens missionsarbejde blandt de elendigst stillede i Kbhvn. H. P. Mollerup var nu nødt til at forlægge sin virksomhed fra Gaasegade med de mange forhutlede sjæle til pgd i Gelsted for at passe sine studier.

Da studenten nu kom hjem til pgd, lagde hans familie snart mærke til, at han kunne synge og var blevet meget interesseret baade i sang og musik.

Hvor godt det saa gik med studierne, forlyder der ikke noget om. Men han har selv fortalt, at da hans fader bebrejdede ham, at han var optaget af saa mange andre ting, svarede han: »Jeg vil hellere have 2. karakter til eksamen og naa til himlen, end have 1. karakter og gaa til helvede.« Og selv derhjemme, hvor ingen kom og trak ham bort fra bøgerne, fik han snart saadanne interesser, som nok hørte med til at være præst, men ikke egentlig til det teologiske studium.

Det var missionæren i ham, der ikke kunne holde sig roligt hjemme, saa han snart begyndte at spekulere paa at **holde møder** for de skikkelige fynboer. Hans far, provsten, fik det ordnet saaledes, at skolen ved Gelsted station blev overladt ham. Det var i sommeren 1888. Der blev snart stor tilstrømning til disse sammenkomster, og hans vækkende tale gjorde stærkt indtryk paa mange. Provsten var næsten altid med; men det var studenten, der tog ordet.

Da læreren ved skolen ikke ville have møderne dér mere, hvilket provsten blev meget utilfreds med, fortsatte man i fattiggaarden. Alle døre blev lukket op, saa der blev et ret stort lokale, og dette var tæt pakket af tilhørere. Det var her, fortæller en af hans søstre, at mødet engang blev afbrudt paa en mærkelig maade. Pludselig hørte man høj hvinen og skrigen. Landboerne vidste, hvad det betød; men søsterens forlovede (teologisk kandidat, tidligere docent ved Polyteknisk Læreanstalt, Th. Thomsen), der var københavner, blev helt forskrækket over de mærkelige lyde. Hun maatte saa forklare ham, at fordi hendes broder havde talt saa længe, var grisene ude i fattiggaardens svinesti blevet sultne. Bestyreren rejste sig saa for at gaa ud og fodre dem; og københavneren fik saa den besked, at »nu kommer der nok ro i lejren.« —

Hvad virkning havde saa studentens prædikener? Den foran omtalte søster forstod, at det var rigtigt, som der blev talt; og hendes forlovede, som vist allerede paa det tidspunkt var udnævnt til sognepræst i Norup, var glad ved at være med. De yngre søstre blev grebet af forkyndelsen og besluttede at ville være rigtige kristne ligesom deres broder. Blandt andre kan nævnes to døtre fra proprietærgaarden Hønneruplund i Gelsted sogn. Den ene af dem, Agnes Bendz, kom senere til København og blev en ivrig medarbejder ved Frihavnskirken og en af menighedssamfundets ledere.

Der var andre, som ikke straks kunne bøje sig for den alvorlige forkyndelse. Blandt dem kan nævnes en yngre dame, der, ligesom de foran omtalte, kom i Gelsted pgd. Ved den tid skrev H. P. Mollerup sin første vækkelsessang:

O sig, hvor findes paa jord den skat,
som hjertet med fred kan eje?
Thi lykkens blomster en vinternat
kan visne paa mine veje.

Og omkvædet, som giver svar paa spørgsmaalet, skrev han ind i den unge dames poesibog:

»Paa knæ maa du ned
i ydmyghed.
ja, knæle saa dybt, at kun eet du véd:
at Jesus døde i synderes sted.
Saa faar du fred.«

Og sangen fortsætter med den ængstede sjæls indvending:

Nej, Jesus kan ikke hjælpe mig;
thi Ham har jeg altid sveget;
og hver gang verden har tilbudt sig,
har tankeløst med jeg leget.

Men saa kommer evangeliets opmuntrende svar i det næste omkvæd:

»Din Gud er dig god —
i Jesu blod
bortskylles din synd som i dybest flod,
og hjertet smiler sin Gud imod
ved Jesu fod.«

Efterhaanden som vækkelsen bredte sig, var der flere, som opgav deres kritik og blev søgende kristne. Særlig blev mange unge stærkt grebne. Det kunne være en hel flok, der om aftenen gik syngende hjem. Særlig yndet var sangen: »Jesus alene mit hjerte skal eje.«

Og selv om Fyn var vidt forskellig fra Gaasegade, kunne spotten dog ogsaa melde sig, saa der var unge fyre, som sang. »Hvor salig er den lille flok, studenten kendes ved.«

Det blev ogsaa daarligt optaget, da han en søndag prædikede i kirken og benyttede lejligheden til at paatale, at der blev gjort høstarbejde paa den dag.

En lille sang, som dog ikke egner sig til at synges, er rimeligvis skrevet allerede paa denne tid:

Leve i sus og dus,
være sin egen Gud,
glemme alt i en rus,
kort som et stjerneskud,
det er der nok der ville;
men hjertet — er aldrig stille.

Knæle ved korset ned,
sænke sin sjæl i Gud,
leve i ydmyghed,
holde til enden ud,
det er der faa der ville;
men hjertet — er blevet stille.

Der holdtes nu ogsaa møder i skolen i annekset Rørup. En gang var tilstrømningen saa stor, at de maatte gaa over i kirken og fortsætte, skønt der ikke var nogen belysning. Ogsaa her var det studenten der talte. Faderen forstod, at det var den unge, Gud ville bruge; saa han selv sluttede blot. Hjemturen var lidt lang; men ogsaa her gik det med sang, levende og livligt som sædvanlig.

— — —

Saa var denne »læseferie« forbi. I Gelsted blev H. P. Mollerup savnet. Men der var nu en hel flok af troende kristne, som snart efter fik bygget et missionshus. —

Muligvis vil nogen spørge: »Var der nu rigtig bund i den nyomvendte students forkyndelse, saa han kunne vejlede vakte sjæle til fred og frelse?« Det var maaske noget senere, han forstod, at det er evangeliet syndere trænger til at høre. Ved den tid han blev præst, havde han fuld klarhed derover.

Men selv om H. P. Mollerup ogsaa under sit ophold i Gelsted var meget alvorlig, lidt tung og mørk, saa var der liv i sangen, naar han førte an.

Da H. P. M 1889 rejste til Kbhvn for at læse til eksamen, blev han meget savnet her. Han var grebet af Kristus. Det ses af hans sang, som han ogsaa skrev her: »Trygt paa Jesusklippens toppe . . .« Han var discipel af *P. Krag* og blev kapellan hos P. Krag ved Sct Jakobs kirke. P. Krags farfader havde været sp i Gelsted (Chr. Krag). Provst Mollerups kapellan *O. Krarup,* var gift med en broderdatter af P. Krag, saa slægten Krag havde tilknytning til Gelsted lige til omkr 1900. Krarup var ogsaa IM's mand og gjorde et godt arbejde paa IM's linie. IM's arbejde blev efter *Hans Larsen* ledet af træhandler *Chr. Rasmussen* († 1928), senere af gdjr *Weng Madsen.* Indremissionær *Kr. Nielsen Kristensen* († 1915), virkede en aarrække i Gelsted, senere indremissionær *Thorv. Larsen* og *K. Stage.*

Den meget aktive og historisk kyndige pastor *Birkedal Barfod* var grundtvigianer, medens pastor *Th. Knudsen* var uden retningspræg. Pastor *T. Terkelsen* var ægte, folkelig grundtvigianer, og i samme spor virkede pastor *B. Moestrup.*

Selvom der har været en del IM's arbejde, er pastoratet dog overvejende grundtvigsk præget. Forsamlingshusene blev bygget som samlingssteder om foredrag og folkeoplysning. Der har været lydhørhed for grundtvigsk forkyndelse. Som helhed er sognene ikke stærkt retningsprægede, flertallet er uden egentligt partipræg, og en del er ganske ukirkelige. Megen velvilje.

En mand, som skal nævnes særligt, er *Hans Jørgen Jørgensen,* Munkgaarde, Etterup, Rørup sogn. Gaardejer, medlem af provstiudvalget til sin død 1946. Formand for Rørup menighedsraad gennem mange aar. Sogneraadsformand og meget historisk interesseret med megen kirkelig sans, en kraftfuld personlighed, som øvede megen indflydelse, hvor han kom. Hans mange udadvendte beskæftigelser forhindrede ikke, at han først og fremmest var en hjemmets mand, som betød meget for sin hustru og sine 3 børn. – Førstelærer *P. K. Nielsen* († 1954) var lærer i Rørup i 43 aar. Han var en dygtig lærer og meget optaget af sin gerning som organist. Han blev meget savnet. Husmandspioneren *A. C. Nielsen* († 1953) boede i Gelsted.

Højskoleforstander *Knud Hansen,* Askov, der har været præst i Assens, er født i Etterup, Rørup sogn. Han skriver:

– »Mine forældre var meget interesserede grundtvigianere. De var sognebaandsløsere til Mads Melbye i Asperup. Alle i Vestfyn, som var lidt grundtvigske, valfartede til Asperup, hvor der stadig er en levende, grundtvigsk menighed, selv om grundtvigianismen ikke er det samme i dag som dengang.

Fynboerne paa den egn er ikke skarpe i religiøs henseende, men er fine mennesker.

Fordi en der ovre er lidt afstikkende, bliver han ikke sat uden for samfundet. De holder af at lege med ordet, holder af anekdoten, og som Carl Nielsen sagde, saa er endog muldvarpene paa Fyn musikalske. Jeg har været præst i Salling, og sallingboerne er meget gæstfrie; men der er forskel paa jysk og fynsk gæstfrihed. Naar jeg kommer ind i en fynsk gaard, føler jeg, at nu er jeg hjemme, er i vennelag uden fare for at blive misforstaaet. (Kr Dbl 4. febr 53).

1916 oplyses: Ret god kkg, den grundtvigske retning mest fremtrædende, 1926: Gode forhold, lille IMkreds, en del gr prægede, 1935: God kkg, gode forhold, mindre IMkreds, en del gr prægede, ogsaa mange uden forbindelse med kirken, 1943: Som 1935, 1954: Kkg 3 pct, jævne forhold, velvilje, lille IMkreds, (gdjr Knudsen, Hønnerup), sdsk, kr ungdomsf, mange fattige.

Gelsted kirke (Sct Nicolaus) er oprindelig romansk af tilhuggen kamp og har haft apsis. Senere er koret ommuret, kirken er blevet overhvælvet, har faaet taarn og vaabenhus mod syd. Renæssancealtertavle med nyere madonnabillede, smukt udskaaren prædikestol med bibelske relieffer fra c 1600, romansk font med figurer. Stort epitafium, mindetavler, sengotisk krucifix. Kirken restaureret 1950. Korets og skibets tag af skifer og bly erstattedes med tegl.

Rørup kirke (Sct Morten) bestaar af et senmiddelalderligt langhus af munkesten, (rester af den oprindelige romanske kirke). Taarnet har spaantækket spir, taarnrummet er vaabenhus. Taarnet opført 1755. Tilbygning mod nord fra 1846. Altertavle fra c 1750, bestaar af en stor, udsvajfet bræddeflage med paamalede rokokkoornamenter og maleri. Præ-

dikestol med søjler og udskaaren fyldinger, et fint renæssancearbejde fra c 1575, rest 1908. Herskabsstol fra 18. aarh. Moderne font. Ligsten. 250 sd.

Den gamle font i Erholms have. Mackeprang, s 54, 126—28, Hist aarb f Od og Assens amter, 1933, s 359 f.

Folketal: 1850: 1033 og 726, 1901: 1782 og 829, 1921: 2259 og 824, 1950: 2411 og 867.

Altergæster: 1922: Ialt 800, 1934: 578 og 185, 1950: 499 og 246.

Menighedsraad: 1914: 3 IM, 7 gr, 1926: 4 IM, 7 gr, 3 u p, 1938: 2 IM, 7 gr, 2 soc, 2 rad, 1 u p, 1949: Politisk, 1953: G: 8 polit, R: 3 gr, 1 IM, 2 soc.

Kommunevalg: Gelsted: 1943: Soc 328 (3), rad 256 (2), kons 59 (0), venstre 267 (3), 1954: Soc 419 (4), rad 190 (1), kons 28 (0), venstre 291 (3), u p 170 (1), Rørup: 1943: Soc 56 (1), rad 156 (3), kons 37 (0), venstre 117 (3), 1954: Soc 116 (2), rad 145 (2), venstre 101 (2), u p 56 (1).

Sognepræst

Indt 1857: a) 85 rug, 177 byg, 95 havre, b) 138 rdl, c) naturalier, d) 400 rdl, e)76 td ld. Firlænget, grundmuret pgd, stuehuset mod syd, 18 fag. 1870: Regul 3208 kr, netto 6668 kr. — 1913: 1. kl, 1931: 1. kl, 1946: 2. kl. Pgd brændt ved lynild 1819. Pgd opført 1905.

13. 20. okt 1819–21. juni 64 (adjunkt Nakskov 17): **Mourits Gotthold Krag,** * 5. okt 94 her. Forældre: Sp her Christian K, † 18, og Juliane Marie Bendixen. Stud Nyborg 12, c jan 16 (1), † 21. juni 64. ~[1] 27. sept 19 Maren Dorph, * 1. aug 00 Nakskov, † 1. okt 24. Forældre: Kbmd Hans Trap D og Margrethe Reimer. ~[2] 9. sept 25 Anna Dorthea Albinus, * 5. april 01 Assens, † 6. maj 92. Faderen: Apoteker Johan Daniel A. – Søn: Farstrup-L. Datter ~ Ipsen, Assens, og Assens, Græsted-M. Broder: Dreslette. Brodersøn: P. Krag, Søborg-G. Stamt 51.

Landstingsmd for 6. kreds 54.

Udg 28: Tale ved Gelsted skoles indvielse, E II 53, S: II, 87.

Begavet og nidkær, W I 431.

Hjælpepræst hos pastor Krag

1859—62: **O. C. Ipsen,** se Assens-Kærum.

14. 12. sept 1864–1. nov 82 (sp Broager 6. dec 57): Provst **Kristen Karstensen,** * 25. april 09 Kær, Ulkebøl. Forældre: Boelsmand Karsten Davidsen og Marie Hansdatter. Stud Ribe 31, c juli 36 (1), huslærer hos stiftamtmand, grev Knuth, Kbhvn, sp Dybbøl 28. april 39. (var afsat af den saakaldte provisoriske regering 1848–49), provst Sønderborg provsti (og kst provst Aabenraa provsti) 28. maj 57, r af Dbg 59, afsat af tyskerne 64, † 1. nov 82. ~ 31. maj 39 Emma Jensine Kieldsen, * 10. sept 11 Kbhvn, † 21. sept 76. Forældre: Urmager i Randers Jens K og Helene Lundgreen. – Sønner: Sp Lille Hedinge-H og politikeren, red Asger K.

Udg 49: Smaadigte, 51: Gamle og nye sange til brug for skolen og livet. Flere digte i blade og tidsskrifter (Berl Tid, Nord Ugeskr, Fædrelandet), bl a til biskop S. Tetens 50 aars jubilæum og til generalløjtn Bülows 50 aars jubilæum. Skrev forord til Luthers lille katekismus efter Nissens samtaler.

K fik som barn undervisning i Ulkebøl pgd hos provst Clausen. K blev en af de mest afholdte præster i Sønderjylland. Ganske karakteristisk lød generalsuperintendent Callisens ord 1839: »I Düppel indførte jeg under min visitation en ny ret tiltalende (wacker), med fortræffelige digtergaver udstyret, *men* helt dansk uddannet mand, Kr. Karstensen«. Callisen var ivrig for at hindre danskuddannede kandidater i at faa embede i Sønderjylland. Karstensen var som alsisk bondesøn nøje kendt med befolkningen. Paa den ene side søgte han at faa folk til at læse danske bøger og til at holde af deres hjemstavn, paa den anden side haabede den fredelige mand lige op til 1848, at dansk og tysk kunne leve sammen i broderlig forstaaelse. Under krigen 1848–50 blev han afsat, og 18. febr 49 holdtes i Dybbøl sogn afstemning om ny præst. Men ikke een afgav stemme. Man ville beholde K. Alligevel blev en pastor Axelsen indsat i stedet for den forjagne K. Men aaret efter kunne K vende tilbage. Der var megen gæring og uro og harme over oprørerne. Selve krigens gru oplevede han paa nærmeste hold baade i Dybbøl og i Broager. Faa har i digte saa smukt som K givet udtryk for det brede folks følelser. Kort efter Istedslaget udsendte K sin sang: »Længe nok har jeg bondepige været« (Berl tid 24. sept 50), en af de sange, der blev mest sunget om det danske modersmaal. K samlede danske sange til brug i skole og hjem ved festlige lag og ydede paa den maade en værdifuld pionerindsats for den danske sang i Sønderjylland. Som præst var han anset for sin retlinede karakter og han var en vækkende forkynder. Som provst var han varmhjertet og myndig. Paaskedag 1864 blev han fængslet af tyskerne og sat i Flensborg arrest. Kort tid efter blev han udvist fra den egn, han elskede, og hvor han følte sig saa hjemme. Snart efter blev han præst i Gelsted, hvor han fik en god gerning, en mild og klog mand, som nærmest virkede i Grundtvigs aand. Hans tanker kredsede ofte om det tabte land; f eks skrev han i Gelsted den skønne sang om genforeningsforventning: »Jeg spørger solen, naar dagen gryr« (som mærkeligt nok er næsten glemt). Han skrev ogsaa muntre viser, som f eks den alsiske drikkevise: »Gui owten, I drenge!« Et muntert vidnesbyrd om sig selv gav han i en sang, hvori det hedder:

»Af en klotte føl kan bli en hest,
af en snotte dreng kan bli en præst.«

Sønderj aarb 1913, s 267 og 1924, s 29 f, Sønderjyll hist, IV, s 187, 364, 370, 466, Vilh. Andersen: Ill dsk litteraturhist IV, 1925, s 497, DBL XII, 1927, s 350, E S II, 14.

Hjælpepræst hos provst Karstensen

1869—82: Sønnen **J. F. K. Karstensen,** se Lille Hedinge-H.

15. 23. jan 1883–4. aug 1900 (sp Houlberg-G 6. april 78): Provst **Janus Severinus Mollerup,** * 20. okt 24 Aarhus. Faderen: Provst i Harridslev-A, † 62, se der. Stud Aarhus 44, c juli 51 (1), adjunkt Roskilde 55, do Aarhus 55 (byttede med P. A. Holm, senere sp Gamtofte) s aa, hjpr Harridslev-A 21. febr 62, sp Ljørslev-Ø 27. dec 62, sp Tæbring-O-R 23. april 70, provst Lysgaard-Hids Houlbjerg herr 31. maj 78, † 4. aug 00. ~[1] 18. aug 55 sin kusine Johanne Marie Georgine Høyer, * 28. marts 30 Haderslev, † 22. sept 60. Forældre: Jstrd, byfoged i Hobro, herredsfoged Erik H og Margrethe Grotum Berg Stougaard. ~[2] 28. juli 63 Anna Kirstine Hagemann, * 27. maj 43 Viborg, † 15. april 78. Faderen: Sp i Støvring-M, † 58, se der. ~[3] 5. sept 83 hendes søster Johanne Agathe Hagemann, * 6. okt 54 Støvring, † 18. jan 33. – Sønner: Frihavns k, Kbhvn og V Frue k,

Odense. Døtre ~ Thomsen, rkp Randers og Mygind, kkp Helligkors k, (Korshæren). 2. og 3. hustrus broder: Sct Peders k, Slagelse. Søster ~ Paludan-Müller, Hillerød-NH. Morbroder: Dahl, Sejerslev-E-J.

Provst M var en dygtig og anset præst, elskværdig og afholdt, han var en betydelig prædikant, paa flere maader en særpræget personlighed. Hans 3. hustru deltog som præsteenke i Frihavns menighedsliv, og nærmede sig i de sidste aar pinsemissionen, se iøvr ovf.

Hjælpepræst hos provst Mollerup

1895—1900: **O. V. Krarup,** se Ikast.

16. 27. dec 1900–26. juli 16 (sp Jørlunde 2. febr 84): **Nikolaj Frederik Severin Grundtvig Støte Birkedal Barfod,** * 16. marts 48 Kbhvn. Forældre: Historikeren, arkivfuldmægtig, mdl af den grundlovgivende rigsforsamling, c phil Povl Frederik B af Fakse og Emilie Birkedal (søster til Vilh. B, Ryslinge). Stud Schneekl sk 76, c 73[2] (h_1), oprettede 73 Frederiksberg højere pigeskole, uord medhj Vartov 75, hjpr Reerslev-R 17. nov 77, sp Flade-D 30. marts 81, afsk 26. juni 16, † 14. jan 28. ~ 26. juli 74 Anna Marie Barfred, * 18. juli 50 Køge, † 26. Forældre: Kbmd Adolf Andreas B og Margrethe Winge. – Søn: Forfatteren Thorkil B. Farbrødre: Vaabensted-E, L Lyngby-Ø, Tommerup. Se stamt 5.

Udg 71: Malte Konrad Bruun, en biografisk skildring, 79: 4 foredrag imod Adventismen, 81: Luther og Grundtvig, Kristelig lærebog til brug i skolen og ved konfirmandundervisningen, 2. opl 98, 12: Den taalsomme folkekirke, 12: Den borgerlige indretning, skrev talrige afhandlinger og bladartikler.

Fmd Sønderjysk forening for Frederikssundegnen til 00, Medstifter og BM Centralf af sygeplejevirksomheder ıı f Kbhvn 09, fmd Sønderjysk forening for Aarup og omegn, Medstifter og BM Kirkeligt landsforbund 11.

Pastor B var en saare aktiv og interesseret mand. Han havde slægten Barfods historiske interesser, var udpræget konservativ, og altid optaget af »sager«. Han var levende med i sygeplejesagen, i den sønderjyske sag og skønt grundtvigsk indstillet ivrig for Kirkeligt forbund, for hvilket han holdt mange møder paa Fyn og i Jylland, og han skrev mange artikler derom. I denne sag stod han helt paa Ussings side. Til gengæld var han forud for sin tid, da han ønskede en kvindelig teolog, Rigmor Larsen, som hjælpepræst 34 aar, før kvinder fik adgang til præsteembede. En stor sag paatog han sig 1909, da han var utilfreds med, at Præsteforeningen ikke ville protestere mod tiendeloven af 1903, der efter hans mening berøvede præstestanden 500.000 kr om aaret. Loven fikserede en fast kapitalstakst paa et tidspunkt, da kornprisen var meget lav, hvilket medførte, at præsterne fik meget mindre i løn, end hvis de havde faaet løn efter aarets kapitalstakst. Da Præsteforeningen ikke ville rejse sag, rejste B sag paa fynske præsters vegne imod ministeriet og førte sagen lige til højesteret, hvor dommen af 15. april 1912 gav ministeriet ret og gik B imod. B følte, at han i hvert fald moralsk havde retten paa sin side; han fandt, at der var gjort kirken bitter uret og henviste bl a til, at skolelærernes lønningslov ikke havde haft tilbagevirkende, skadegørende indflydelse for de lærere, der var ansat før lovens vedtagelse. Pastor B førte denne sag med stor dygtighed og kraft og burde i højere grad have haft sine kollegers støtte. Men juridisk var der ikke noget at gøre. Han ville *værne kirken.*

B led af et svagt helbred, flere gange maatte han søge kurophold i udlandet. Han maatte søge fra Mors, fordi han ikke kunne taale klimaet der.

Hjælpepræst hos pastor Barfod

28. april 1914—31. juli 14: **L. Blang,** se Pedersker.

17. 22. dec 1916–9. okt 22 (sp Børglum-F 31. juli 09): **Thorvald Kristian Knudsen,** * 27. jan 73 Indslev-Taarup, Indslev. Forældre: Lærer Hans Jensen K og Karen Kirstine Andersen Mygindsdatter. Stud priv 92, c 98[1] (1), kommunelærer Kbhvn, hjpr Karleby-H 30. dec 98, sømandspræst Hull-Grimsby 8. marts 01, † 9. dec 22. ~ 16. aug 01 Hansine Møller, * 20. febr 75 Nr Onsild. Forældre: Sparekassebogholder Jens Christensen M af Jyllinge-G og Laura Thorgunna Hasselriis. – Datter ~ Højsgaard, Skaade. Søstre ~ Plesner, Buderup-G og Larsen, Enghave k, Kbhvn.

Pastor K fik det smukkeste eftermæle her efter den korte tid han havde været her, en flittig og nidkær præst, der havde betydelig kirkegang. Han holdt mange friluftsmøder rundt om i sognene. Han stod uden for de kirkelige partier. Som sømandspræst gjorde han et godt arbejde, og han blev interesseret i engelsk kirkeliv.

18. 16. maj 1923–29. maj 42 (sp Jetsmark 10. jan 13): **Terkel Terkelsen,** * 22. maj 72 Nysogn, Holmsland. Forældre: Gdjr Jakob T og Maren Kathrine Jensen. Vinterlærer Houvig 86–87, i smedelære. Stud Viborg 94, c 00[1] (h_2), uord medhj Langaa-T-V 00, hjpr Brabrand-Aa 1. dec 00, sp Vinding-B-V 20. dec 04, afsk 29. maj 42, r af Dbg 42, † 9. okt 46. ~ 6. aug 01 Kirstine Petrine Jensen, * 31. okt 74 Studsgaard, Snejbjerg. Forældre: Gdjr, skatteraadsfmd, amtsraadsmdl Peder Chr. J og Erikke Jensen.

BM Pleje- og børnehjemsf for Aarhus stifts sydl del 06—13, fmd for Venstrevælgerf for Skanderborg amts 3. valgkreds 07—13, BM Præstef 20—26 og 30—42, Kasserer for samme 34—42, mdl af Præstef's forretningsudv 39—42, og af Præstef's hjælpefond 30—42, Præstef's repræsentant i Statsfunktionærernes laanef 30—34, kredsfmd for Præstef i Hjørring amt 19—23 og Assens amt siden 29, BM Fyns stifts værgeraadsf 29—33, BM Gelsted ungdomshjem (opdragelsesanstalt) siden 25, fmd siden 32, BM Dansk Jødemission i Jerusalem 29—37, BM Sønderjysk foren for Aarup og omegn 38—42, fmd for Kirkelig samfund i Hjørring amt 20—23, rejsepræst for Kirkelig samfund af 1898 19—23. Har været fmd for Sygeplejef i Brabrand, Vinding-Bryrup, Jetsmark og Gelsted, samt for værgeraadene de sidste tre steder og for ungdomsf og foredragsf i Vinding-Bryrup og i Jetsmark.

Pastor T bar til sin død præg af at være vestjyde; stolt var han af at være fra Holmsland; udadtil havde han ikke meget pastoralt præg; vestjyden og smeden lod sig ikke skjule, hvad han heller ikke ønskede; han var heller ikke bange for at gaa »med herredets mest slidte hat«, lagde i det hele taget ikke spor af vægt paa det ydre og han morede sig, naar man drillede ham med det.

Grundtvigsk var han til bunds, i grundtvigske kredse havde han sine venner, og talløse foredrag har han holdt rundt om i forsamlings-

husene og i KSkredsene. Han voksede op i kirkeligt vaagne kredse, og han var kun 14 aar, da han blev vinterlærer i kommunen. Præsterne paa Holmsland, *F. A. Nielsen* og *Valeur*, støttede den opvakte unge mand, og dem tænkte han tilbage paa med tak.

Han var en flittig og vaagen mand. Han var altid præst i store og vidtstrakte embeder, hvor han gjorde god fyldest. Der var ingen kunstig højtidelighed eller dikkedarer ved ham; han var jævn og folkelig, jævn som prædikant og jævn og nøjsom i sin færd. Som mange vestjyder var han interesseret i offentlige hverv og sager, og han holdt meget af at rejse og se sig om. Han virkede for KS, for sygeplejesag, for Sønderjysk forening, for jødemissionen i Jerusalem, for børnesagen, var ogsaa en tid politisk interesseret (venstremand), men af alle opgaver ud over sine sogne var han nok mest interesseret i Præsteforeningen. Her var han en god kollega, en flittig og samvittighedsfuld kasserer og forretningsudvalgsmedlem; han deltog med stor interesse i de nordiske præstemøder og ledede en rejse rundt i Finland for de c 65 danske præster, som deltog i præstemødet i Helsingfors 1932. I Præsteforeningens blad skrev han, at »af alle de foreninger, hvoraf jeg i aarenes løb er blevet medlem, er Præsteforeningen den, der staar mit hjerte nærmest.« (Prf bl 1946, s 868, vistnok den sidste artikel han skrev). Han havde en storartet hukommelse og et klart blik for, hvad der kunne gavne præsternes sag og stod i saa henseende pastor Birke nær. Han var et ualmindeligt hyggeligt menneske (»et skjønne minnisk'«) at arbejde sammen med, han havde sit eget lune og et lyst smil bag brillerne. Og han havde stor kærlighed til den danske folkekirke. Han døjede i flere aar med et daarligt ben, men til det sidste kom han meget rundt. Han døde ganske pludseligt af et hjerteslag lige før Præsteforeningens 50 aars fest, som han havde glædet sig til og været med til at forberede.

Præsteforeningens blad 1946, s 888, Præsteforeningens historie, 1946, Fyns tidende 10. okt 46.

19. 14. okt 1942–30. dec 53 (sp Marvede-H 30. juli 37): **B. Moestrup,** fl t Elling, se der.

20. 30. april 1954 (kkp Ordrup 1. juli 48): **Frede Christen Bøss,** * 2. jan 24 Mejrup. Forældre: Sp Sct Johannes k, Aarhus, († 53), se der. Stud Odense 41, c 47^2 (1-116), sekr KFUM Frberg 44, hjpr Ordrup 13. dec 47. ~ 1. febr 47 Ellen Margrethe Blom-Hanssen, * 27. maj 23 Frederiksberg. Forældre: Kordegn ved Sct Markus k, Frederiksberg Oscar B.-H og Birthe Kirstine Rasmussen. – Hustrus søster ~ Borregaard, rkp Anna k, Kbhvn. Faders fætter: Haderup.

BM Yngre præsters forbund 48, fmd Kr akad forening 53—54, BM Den kr gymnasialtbev i Kbhvn 53—54.

Litt: Jac. Madsen, s 363—66, Hist aarb f Od og Assens amter 1917 og 1933, P. Larsen om G i Fynske byer og deres mænd, 1917, Carlsen-Skiødt: Aandeligt liv paa Vestfyn, 1933, s 157 f, H. J. Mygind: H. P. Mollerup, 1944, s 6 f, Fynsk hjemstavn, VIII, s 121. Et manuskript fra 1797 med beskrivelse af G sogn og for den evang kirke i Danmark IV, 1854, s 114 f, VII, 1856, s 129 f, H. P. Mollerup i Studenterhjemmets julebog 1923.

BALSLEV—EJBY

Balslev sogn, 824 ha, er frugtbart, skovløst og bakket. Byerne: B med fh, Mosegaard.

Ejby sogn, 851 ha, som hovedsognet, en del mose. Kun een landsby, stationsbyen Ejby (1118 indb i stationsbyen, der er sammenbygget med Gl Ejby (231 indb). Alle slags handlende. E sogn præges af stationsbyen med industriarbejdere. Alderdomshjem i E for 4 kommuner. Folke- og realskole i E.

Præsteslægten **Balslev** stammer fra Balslev by. Gdjr Anders Rasmussen, der blev ruineret under den svenske krig 1658 og i armod maatte forlade gaarden med hustru og 3 smaa børn, havde en søn, Rasmus Anderssøn, der døde 1718 og var amtsforvalter i Odense og Ruggaards amter i 30 aar. Hans søn pastor Jens Balslev, † 1761, var sp i Tommerup-Brylle. Se stamt 4. En kreds af beboerne her samt fra sogne, hvor der havde været præster af slægten, rejste en sten for Anders Rasmussen og Rasmus Anderssøn, og omkring den mange mindre sten for dem af efterkommerne, der havde været præster. Ved denne lejlighed talte det ældste gejstlige medlem af slægten, pastor **Sophus Balslev,** Søndersø (talen er i sin helhed meddelt i Præstehistoriske samlinger, 1929 hft 1).

Maleren Jens Juel er vistnok født i Balslev skole 1745. Biskop A. J. Ruds fødegaard ligger ved Balslev gamle præstegaard.

Den betydeligste præst her i det 18. aarhundrede var **Peder Andersen Stockemark,** sp her 1725—41, flyttet til stiftsprovstiet i Ribe, hvor han efterfulgte Hans Ad. Brorson. Stockemark var en smuk repræsentant for pietismen, højt begavet og brændende i aanden. I hans tid kom forordningen 1736 om konfirmationen, som sikkert er blevet samvittighedsfuldt efterlevet. I sine første aar her udgav han »Tvende opbyggelige traktater om Himmelske betragtninger og om troens liv« (oversat fra engelsk efter Rich. Baxter). Den lille bog var beregnet til at have som »en liden tanke-seddel i lommen, til erindring for for Guds børn paa deres pilgrims vej.« Wiberg oplyser, at »de medlemmer af menigheden, som dansede eller spillede kort, stod ilde anskrevet hos S.« – · — To præster af slægten **Storch** har været sp her: 1742—56: **Samuel Edvardsen Storch,** der var født i Norge. Han var en udmærket fløjtespiller, men glemsom i embedssager. Han prædikede meget længe, vendte som regel timeglasset 2 gange, før han sagde Amen, men trods hans stærke mæle blev hans norske maal ringe forstaaet. Hans søn **Hannibal Samuelsen Storch** (sp her 1764—93, flyttet til Husby), var en elskelig mand, der satte gode spor. Han var kun 21 aar gammel, da han blev sp her. Af hans 11 børn blev 3 præster her paa egnen: i Kerte, Sønderby og Køng. Der var forbindelse med Brødremenigheden i Christiansfeld. I Khst saml 4 r, I, s 401 fortælles om et besøg, som Eskild Sørensen 1798 fra Balslev sogn aflagde i Christiansfeld, men han følte sig frastødt (de var saa »frimurere«).

Pastor *Selchier* omtales rosende af biskopperne Faber og Engelstoft. Selchier ledede med dygtighed kommunens styre til 1859, da sygdom tvang ham til at nedlægge formandsskabet. Hans kapellan, *Grove-Rasmussen* var IM's og Ydre Missions ven. En postille af ham, »Guds fred« bruges endnu af ældre i sognet. Pastor *Meinert Thomsen* ydede en betydelig indsats i sogneraadet, hvor han var formand. I hans tid begyndte IM et arbejde her. IM's kolportør, *Peder Christensen,* boede i Balslev 1869–74 og holdt møder og solgte opbyggelige skrifter. Han sluttede sig derefter til grundtvigianismen og traadte ud af IM's tjeneste. Direkte spor af hans virksomhed findes ikke mere. En familie i Balslev havde i mange aar forbindelse med Brødremenigheden i Christiansfeld. Provst *Sabroe* havde god kirkegang, ogsaa fra nabosognene og var en betydelig præst. Hans motto var: »Guds naade, min

trøst, hans vilje – min lyst!« Han udgav et par opbyggelsesbøger. Pastor *Andersen* var en stilfærdig mand, meget afholdt. *Barsøe* huskes endnu med ærbødighed og tak. Med ham begyndte en ny tid med en vækkelse og nyt liv, der afløste den »gldags-kirkelige« aand under forgængerne. *Tolderlund-Hansen* var en dygtig prædikant (»den fødte taler«) baade ved folkelige fester og i menigheden, hans organisationstalent gjorde ham til selvskreven fmd for Kirkeligt smf i amtet og for den forenede sygeplejevirksomhed. I hans tid holdtes de store KS-møder for de vestfynske sogne paa Ejby gæstgivergaard med dertil knyttede altergangsgudstjenester i Ejby kirke. Han var tillige utrættelig som rejsepræst for Østerlandsmissionen. Men folk klagede over at han »var jo aldrig hjemme.« – Nogle faa IM's venner i Ejby søgte i stilfærdighed at gøre et IM's arbejde med møder i en sal og enkelte gudstjenester i kirken. Der er kun faa IM's folk, leder har været graver A. J. Andersen. Kirkegangen var god i Tolderlund-Hansens tid, (dog mange udensogns) men gik tilbage i Jacobsens tid. Der var en del diskussion om pgd's flytning 1935 til Ejby (som pastor Jacobsen ønskede). I Balslev var man imod planen. Pastor, dr *H. Høirup* gjorde et stort arbejde for Ejby kirkes forskønnelse.

Ejby sogn fik i aarenes løb mere og mere karakter af at være hovedsognet, og det fandtes upraktisk, at pgd laa i Balslev. Efter langvarig kamp mellem sognene blev præsteboligen 1935 flyttet til Ejby, hvor beboerne havde indsamlet en væsentlig del af grundens købesum. I dette sogn har der siden været almindelig glæde over pgd's beliggenhed, lige ved Ejby kirke.

Forskellen mellem de to sogne uddybes. Balslev er udpræget landsogn med et ret stærkt folkeligt liv omkring forsamlingshuset, maaske ikke helt uden forbindelse med Peder Christensens virken og i nogen kontakt med Vesterdal højskole. Ejby er en ret stærkt voksende stationsby med flere fabrikker og mange arbejdere, hvis ledere er positivt indstillet overfor kirken. Siden Ejby fh 1915 blev omdannet til teknisk skole, savnes et samlingssted for møder og foredrag.

1915 oplyses: Kkg ikke god, især ustadig i E, kun meget lidt bevidst kristeligt liv. Stationsbyen ukirkelig, ingen fremtrædende kirkelig retning, enkelte IM og gr, velvilje, 1921: Kkg 15–20 pct i B, 10 pct i E, gode aandelige forhold, et godt sted at være præst, baade med opmuntring og opgaver. Ejby har i de sidste aar været samlingssted for kirkeligt liv paa egnen med afholdelse af større møder, 2 KS kredse, ØM, sygeplejef, 1935: Kkg 5 og 4 pct, rolige forhold, gr ungdomsf, en del kirkeligt liv, overv grundtvigsk, lidt IM, 1943: Kkg 4 og 3 pct, velvillig befolkning, u p, IM i E (20) DdU, fh, 1950: Kkg 4 pct, almindelige, folkekirkelige forhold, IM i E (fh graver A. J. Andersen) DdU (69), 1954: Kkg 4 og 2 pct, bibelkreds i E, DdU, Centralskole 1954.

Balslev kirke. Skib og kor er romanske af tilhuggen kamp, senere er kirken delvis ombygget i gotisk tid, har faaet hvælvinger og taarn af mursten. Vaabenhus mod syd af røde mursten med kamgavl og fladt loft. Udskaaren altertavle som i Kauslunde, rester af en ældre altertavle. Udskaaren renæssanceprædikestol fra c 1625, romansk font. Orglet skænket 1892 af pastor M. Andersen til minde om hans hustru. Gotisk krucifix over korbuen. Det blev 1952 indsendt til restauration paa Nationalmuseet, som har insisteret paa at beholde det imod at overlade B kirke et andet krucifix. Menighedsraadet er fast besluttet paa at faa det gamle krucifix tilbage. Kirken restaureret 1916. 150 sd.

Mackeprang: Døbefonte, s 132.

Ejby kirke har senmiddelalderligt taarn af kamp og mursten, med kamgavle. 1842 blev kirken ombygget i tarvelig skikkelse, fik fladt gibset loft og en tarvelig altertavle med billede af Jesus og børnene. Kirkens bygmester var gdjr og murer i Ejby Jørgen Larsen (* 1818, † 76). De gamle kvaderstensmure blev helt brudt ned. Den ny kirke havde intet kor, men var en trist rektangulær kirkesal, i hvis østparti stod et yderst tarvelig alter. 1938 blev kirken helt ændret, (arkitekt Axel Jacobsen, Odense). Der blev som baggrund for alteret opført en bred niche (indvendig apsis), det ny alterbord, knæfald, samt stolestaderne fik smukke farver, prædikestolen er fra renæssancetiden, den blev ligesom knæfald og korstole betrukket med oksespalt; taarnrummet (vaabenhus) fik gulvet sænket i plan med kirken, blev klinkelagt og fik smuk egetræsdør til skibet. Kirken genindviedes 11. sept 38, og 26. nov 39 indviedes den ny, smukke altertavle i 3 fløje (Niels Lindberg: Vandringen til Emmaus. Den opstandne som den der »hos os er hjemme«, med dansk landskab og danske typer). Et kirkeskib indviedes 14. april 40, søndagen efter den tyske besættelse. 1942 ophængtes et smukt krucifix (Gunnar Hansen) over døbefonten. Krucifixet er af valnøddetræ fra Stege pgd. Til altertavlen og krucifix blev givet store anonyme gaver. Orgelet er skænket 1892 af pastor M. Andersen. Romansk font. 150 sd.

Henning Høirup: Ejby kirke, et festskrift, 1942, samme: Den danske baggrund, kronik i Fyns tid 13. sept 38, samme: Vandringen til Emmaus, smst 3. dec 39, samme: E kirkes krucifix, smst 5. juli 42.

Folketal: 1850: 388 og 455, 1901: 445 og 1076, 1921: 487 og 1316, 1950: 430 og 1572.
Altergæster: 1921: 250 og 550, 1930: 185 og 202, 1942: 140 og 180, 1950: 152 og 319, 1953: 135 og 220.
Menighedsraad: 1920: Gr flertal, 1930: 1 IM, 3 gr, 9 u p, 1938: 5 soc, 2 venstre, 2 rad, 4 kirkelige (heraf 2 gr), 1949: 5 soc, 4 venstre, 4 rad, 1953: Politisk.
Kommunevalg: 1943: Soc 259 (3), rad 289 (3), venstre 213 (2), u p 111 (1), 1954: Soc 391 (3), rad 221 (2), venstre 277 (3), borgerl 131 (1).

Sognepræst

Indt 1870: Regul 2140 kr, netto 3796 kr. — 1913: 1. kl, 1931: 2. kl, 1946: 3. kl. — Den gamle pgd i Balslev var opført 1865, meget stor, smuk udsigt over Lillebælt til Skamlingsbanken og Sønderjylland.
Ny pgd i Ejby fra 1935.

18. 4. jan 1832–8. okt 63 (sp Skarrild-Arnborg 29. sept 24): **Hans Herman Selchier,** * 11. juni 99. Forældre: Kpt, sidst amtsforvalter i Assens Hans S og Margrethe Elisabeth Lange. Stud Rosk 18, c apr 24 (h), † 8. okt 63. ~1 22 Gustave (Justa) Juliane Marie Hansen (skilt 27). ~2 1830 Christine Vilstrup, * 24. aug 09 Borris, † 1869. Faderen: Konsistorialrd, sp Borris-F, † 71, se der. – Hustrus brødre: Barløse, Bjerregrav-Aa, og Borris-F. Søster ~ Brandt, Storring-S-G. Datter ~ Grove-Rasmussen, Sct Hans k, Odense. Stamt 52.

Biskop Faber glædede sig 1841 over den »særdeles vel underviste konfirmerede ungdom« (pastor S fungerede ikke i kirken ved visitatsen, da hans hustru s d fik en datter), biskop Engelstoft omtaler S's »praktiske og kristelige forkyndelse«, og at »alt bar præg af en nøjagtig og omhyggelig sjælesørgers virksomhed i en hengiven menighed.« Pastor S indrettede en Liber daticus, kaldets anden embedsbog. Fra pgd styrede han sognefor-

standerskabet med stor dygtighed, bl a ses, at man herfra har sendt meget tøj og proviant som frivillige gaver til syge og saarede i krigen 1848–50. S var i det sidste aar svag.

Hjælpepræst hos pastor Selchier

1862—63: **A. C. L. Grove-Rasmussen,** se sp Vor Frue k, Odense.

19. 8. jan 1864–25. juni 79 (sp Mariemagdalene-K 7. dec 48): **Andreas Evald Meinert Thomsen,** * 6. juli 11 Hjordkær. Faderen: Provst, † 63, Nordborg, se der. Stud Brgds sk, C 30, c juli 36 (h) og maj 37 (l), adjunkt Aarhus 45, afsk 25. juni 79, † 4. okt 86. ~ 7. aug 46 Catharine Nicoline Adelaide Nissen, * 9. febr 16 Aabenraa, † 3. okt 90. Forældre: Kbmd Nicolai N og Ingeborg Cathrine Lorenzen. – Søster ~ Bech, Tranebjerg.

Pastor Meinert Thomsen blev indsat her 17. april 1864, dagen før Dybbølslaget. Det var svære dage for T og hans hustru, der begge var dansksindede sønderjyder. Han opførte en ny pgd. Biskop Engelstoft omtaler ham rosende (omhu, nidkærhed, samvittighedsfuld embedsførelse). Han indførte i Selchiers embedsbog en række værdifulde historiske oplysninger om præster her siden reformationen. De sidste aar led han meget af gigt og maatte tage sin afsked paa grund af sygdom.

20. 10. sept 1879–1. april 86 (vicepastor Kauslunde 7. febr 76): **H. G. S. Sabroe,** fl t Magleby, Langeland, se Tranekær.

21. 12. juni 1886–3. april 1900 (2. ord kat Sct Johannes k, Kbhvn 24. dec 83, tillige præst ved Ladegaarden): **Morten Andersen,** * 16. febr 33 Vilslev. Forældre: Gdjr, sognefoged Anders Sørensen og Gunder Mortensdatter. Ved landvæsenet til 1856, paa Rødding højskole, deltog i krigen 64. Stud priv 67, lærer Kbhvn, c 83^2 (nc), (50 aar gl), † 3. april 00. ~[1] 25. maj 87 gæstgiverske i gæstgivergaarden Knapstedgaard, Kbhvn, Anna Caroline Lauritzen, f Pedersen, * 24. maj 35 Kbhvn, (enke e urtekræmmer Anton Henrik Thorvald Lauritzen), † 8. febr 91. Forældre: Hørkræmmer Hans P og Anna Caroline Nissen. ~[2] 11. nov 94 Mariane Rasmussen, * 9. febr 69 Haarby. Forældre: Gdjr i Gelsted Rasmus N og Karen Marie Larsen.

Pastor A fortæller i sine omhyggelige noter, at han paa Sankelmarksdagen, 6. febr 1864 »laa og læste i Steins »Rene matematik« og i Ciceros taler, da der pludseligt kom ordre, at hans regiment skulle opholde østrigerne, der havde indhentet bagtroppen af vor fra Dannevirkestillingen flygtende hær.« Den kundskabstørstende soldat stak begge bøger ind paa brystet, og de reddede hans liv. Under fægtningen blev han ramt, netop hvor bøgerne sad. Han mistede bevidstheden, blev fundet af prøjserne og ført som fange til Wittenberg. Herfra lykkedes det ham ved en dramatisk flugt at komme til Lübeck (ikke over Rusland, som det oplyses i HF I, 61); med et svensk skib kom han til Malmø og hjem for atter at melde sig i hæren.

I en fremrykket alder tog denne vaskeægte vestjyde efter krigens afslutning fat paa læsningen, og medens han var student og lærer, tog han sig tid til at stille sig som folketingskandidat imod Jens Busk i Ribe amts 3. kreds. Han blev dog ikke politiker. Men efter mange aars slid blev han præst. Han var en jævn og ligefrem mand, biskop Stein betegnede hans forkyndelse som »alvorlig og kærlig«. Han bevarede som præst en stærk interesse for landbrug og husdyravl, og drev med iver præstegaardsjorden. Han var ogsaa meget godgørende. Hans første hustru var overordentlig afholdt i sognene. Beboerne i Balslev rejste 3 æresporte mellem præstegaarden og kirken ved hendes begravelse, og beboerne i Ejby gav en sølvkrans. Efter hendes ønske oprettede A et legat paa 600 kr for trængende i sognet som mindelegat over hende, og selv skænkede han til minde om hende orgel til begge kirker, og paa begge orgler satte han indskriften: (forsvundet i Ejby).

Velsignelse lad tone ned,
o Gud nu til din menighed,
ja, sign du nu, o Jesus sød os alle ret i liv og død.

Hans anden hustru var ham til stor hjælp, da han i sine sidste aar var lammet efter et apoplektisk tilfælde 1897.

Middelfart avis 4. april 00, Middelfart venstreblad 5. og 7. april 00.

Hjælpepræst hos pastor Andersen

1897–98: **O. Pedersen,** se Louns-A.
1898–1900: **H. M. M. Kelstrup,** se Beder-M.

22. 28. juli 1900–30. aug 15 (sp Mejrup-førstelærer Holstebro 7. dec 83): **Dines Jørgen Barsøe,** * 17. dec 50 Kvistrup, Øsby. Forældre: Gdjr Nis Jensen B og Marie Kirstine Jørgensen, Egholm. Ved landvæsenet. Paa Tønder seminarium. Stud priv 77, c 83^1 (h_1), afsk 30. aug 15, † 22. jan 33. – Ugift.

Pastor B stammede fra den sønderjyske præsteslægt B, som i flere led var præster i Fjelstrup til 1661. Det anstrengende embede i Mejrup sled saadan paa ham, at han maatte søge længere ophold i Bayern og Bøhmen for at komme til kræfter. Saa søgte han hertil, og var fra 1910 formand for Vends herreds præstekonvent. Han sad inde med betydelig personalhistorisk viden og har tilført embedsbogen værdifulde oplysninger. Flere af hans prædikener er trykt i Nordslesvigsk søndagsblad. Skrev ogsaa i andre sønderjyske blade. Han var højt anskrevet blandt sine kolleger. Biskop Balslev omtaler ham som »den varme og dygtige sognepræst« med et »godt og levende vidnesbyrd«.

23. 13. dec 1915–29. juli 21 (sp Sandager-H 1. juni 04): **L. N. V. Tolderlund-Hansen,** fl t Fjelstrup, se der (kst der 20).

Adjunkt G. Tolderlund-Hansen fortæller i »Præstegaardsliv«, at intet præstebarn kunne ønske sig mere stemningsfulde omgivelser end den dejlige gamle Balslev pgd, en ønskedrøm for romantiske sjæle, men fyldt med rotter ... Min far staar for mig som et af de flittigste mennesker jeg har kendt. Morgenmand var han ganske vist ikke, til gengæld slukkedes hans lys i stuen først ud paa natten. Jeg husker hans brede ryg ved skrivebordet, han førte en uhyre korrespondance. Naar han arbejdede, var han sammenbidt og alvorlig og maatte ikke forstyrres. Men var han sammen med os, blomstrede hans medfødte lune. Som personlighed var han bred og folkelig, elskede at tale med mennesker, yderst slagfærdig. Han forstod ikke mennesker, der ikke forstod spøg. Han kunne mange historier, og han fortalte dem godt. Ungdommen flokkedes om ham ... Der var mange gæster (bl a J. C. Christensen, der imponerede os ved at staa op kl 5 om morgenen og ved at ryge næsten ½ kasse ci-

garer). Flest kom der fra sognet. Der var bibellæsninger, IMkredse, møder for gamle og unge, og der kom mange. Hans kalender var tæt overbroderet flere maaneder frem i tiden. I disse aar var det mest ØM, der optog ham. Ejner Prip og T.-H var ungdomsvenner; med to store gule trækasser med lysbilleder rejste T.-H over hele landet og talte om ØM. Naar han ikke rejste, tog han rundt i sognet. Han kunne ikke cykle, da han havde et stift ben (efter som ung at have brækket benet to gange). Han kørte rundt i gig eller jumbe. — Af dyb overbevisning var han grundtvigianer — en af Guds riges grundtvigianere, der havde godt samarbejde med IM.

Kst sp 1920—21: **N. H. B. Gohr**, se Frørup.

24. 13. dec 1921–22. nov 37 (sp Ørre-S 11. dec 14): **Jacob Jacobsen,** * 30. okt 70 Harre. Forældre: Gdjr Jens J og Bodil Jacobsen. Ved landvæsenet. Stud Nørrebro 94, realskolebestyrer Skagen, c 06^2 (h_2), højskolelærer Vraa. Skolebestyrer Thurø 08, hjpr Nørresundby-H 13, afsk 22. nov 37, † 14. okt 39. ~ 24. juli 10 Nielsine Nielsen, * 15. juni 81 Thurø, † 24. juni 52. Forældre: Kbmd Rasmus Jørgen N og Mary Jacobsen, f Mogensen.

Pastor J var en meget jævn mand. Han havde et daarligt organ og kirkegangen svandt ind, især i Balslev (man var imod præstegaardsflytning). Han holdt møder i sit hjem, indtil hans hustrus sygdom (leddegigt) standsede det. Han var en ensom mand, velvillig og præget af sin jyske rod.

25. 10. marts 1938–14. aug 51 hjpr Nyborg statsfængsel 23. juni 34): Dr theol **H. N. Høirup,** fl t stiftsprovst Viborg, se der.

26. 31. dec 51 (præst ved Horsens statsfængsel 16. dec 40): **Agnar Kristian Nielsen,** * 1. juli 02 Give. Forældre: Tømmerhdlr Jens N og Ane Kirstine Baltsersen. Stud Vejle 20, c 26^2 (h_1), sekretær KFUM, Kolding 29, hjpr Nyborg statsfængsel 26. aug 29, sp Marslev-B 24. april 34. ~ 30. okt 28 Ellen Valborg Andersson, * 3. maj 02 Frberg. Forældre: Handelsgartner Gottfred A og Emma Cathrine Mathilde Sophie Hansen.

Litt: Jac. Madsen, s 357—59, G. Tolderlund-Hansen i »Præstegaardsliv« III, 1951, s 156 f, Hansine Sørensens optegnelser fra E sogn (ved Aug. F. Schmidt) i Hist aarb f Od og Assens amter 1936, s 686 f, Fynske byer og deres mænd 1917, Carlsen-Skiødt: Aandeligt liv i Vestfyn, 1933, s 151, 154, Dr H. N. Høirups ovenn skrifter med biografier af hele præsterækken.

NØRRE AABY—INDSLEV

Nørre Aaby sogn, 1081 ha, er ret bakket og frugtbart, præges af den store stationsby (1564 indb), med alle slags handlende, fabrikker etc. Desuden byerne: Bylderup med fh fra 1883, Gadstrup, Brangstrup. Soc forskelle.

Indslev sogn, 1116 ha, er bakket og frugtbart. Begge sogne er skovløse. Byerne: I, Bubel, I-Taarup, Vejrup.

Indtil jernbanen kom hertil i 1865, var Nr Aaby-Indslev et af de stille og gammeldags pastorater uden noget særligt præg. Præsteembedet var et af Fyns bedst lønnede. 1636–1736 havde samme slægt været præster her i 3 led. 1812–37 var den kendte provst *David Seidelin Birch* sp her. Kirkegangen var ikke særlig god i pastor *Holbergs* tid. Han var en betydelig mand. Der var enkelte vakte, som søgte til kirke hos *Mads Melbye* i Asperup. Pastor *Krebs* og provst *Møller* var højkirkelige. Omkring 1880 kom lægmanden *Frederik Holst* til Nr Aaby fra Svendborg og holdt gudelige forsamlinger. Der kom mange til hans møder, som blev holdt hos humlehandler *Jens Absalonsen.* Han havde 5 søskende, der alle blev troende mennesker. Jens Absalonsen, der blev en meget gammel mand, var til sin død et flittig vidne om sin tro. Gdjr *Hans Larsen,* Lille Margaard, der var vakt ved pastor Melbye, hørte ogsaa til dem, der spottende blev kaldt »de hellige«. En ung smed, *Iver Marius Hansen,* der var født i Nr Aaby, blev en god hjælper for Jens Absalonsen, de indkaldte missionærer til at tale: *Hans Chr. Beck, Jens Holt, Frederik Høll,* o fl. 1881 besøgte Jens A pastor *Krebs* sammen med smed Iver M. Hansen, for at tale med ham om møderne. Præsten var venlig, men betænkelig »ved disse ulærde mænds ide«. Dog lovede han at bekendtgøre den første børnegudstjeneste (der skulle holdes i forsamlingshuset) i kirken, imod at han selv maatte være til stede og »udøve kritisk censur«. Pastor Krebs ønskede efter den første børnegudstjeneste disse lægfolk hjerteligt Guds velsignelse til arbejdet, og 1931 kunne den holde sin festlige 50 aars fest. Der blev jævnligt holdt offentlige møder i forsamlingshuset, og efter *Hans Chr. Becks* opfordring tog man fat paa at faa bygget et missionshus. Allerede første aften tegnedes 1200 kr, og samme aar, 1883, kunne pastor *O. C. Ipsen,* Assens, indvie Nr Aaby mh. 1900 begyndte KFUK, 1902 KFUM, og DMSkredse har der været i mange aar. Der har ikke været særlige vækkelser her, men stille vækst i IM's arbejde. Jens Absalonsen, banebryderen, var »et brændende og skinnende lys«. Han glædede sig, da missionshuset maatte udvides 1907. Iver M. Hansen blev senere en kendt dansk præst i Chicago.

Ingen af præsterne har været IM's mænd, men de har stillet sig velvilligt over for IM's arbejde. Pastor *Julius Ifversen,* der en kort tid var kapellan hos pastor Krebs, virkede i IM's retning. Siden 1909 har præsterne været grundtvigsk præget. Befolkningen og kirkelivet er væsentlig uden partipræg, maaske for en del med grundtvigsk farve.

Det grundtvigske liv har især samlet sig om *Nr Aaby fri- og efterskole.* Og her var en leder, som fik stor betydning, ikke blot lokalt, men ud i hele landets grundtvigske ungdomsarbejde, *Olaf Nielsen.*

Olaf Nielsen (* 1864 i Aalsrode v Grenaa, † 1944) kom som ung paa Mellerup højskole, hvor forstander Jens Bek betød meget for ham, senere kom han paa Askov, var en kort tid højskolelærer, og kom 1886, 22 aar gl til Nr Aaby som friskolelærer, og her blev han til sin død. Han knyttede en efterskole til friskolen, og begge skoler blev nogle af de største i sin art her i landet. -- Det kendtes snart,

at der hertil var kommet en mand, der havde noget at bringe ungdommen. Allerede 1887 fik han stiftet en ungdomsforening, der fik god tilslutning. 1894 fik han nogle fynske ungdomsforeninger med samme formaal som hans egen sluttet sammen i »De sammensluttede fynske ungdomsforeninger«. I Sydøstjylland dannedes en lignende sammenslutning under ledelse af pastor **M. H. Ring**, Taps, og 1903 blev disse sluttet sammen under navnet »**De danske ungdomsforeninger**«, som fra begyndelsen havde 3500 medlemmer. Olaf Nielsen blev formand og var formand for DdU til 1924, da var der 45.000 medlemmer. 1902 begyndte han sm m forstander Rasmus Nielsen, Særslev, at udgive bladet »Dansk ungdom« som senere blev overtaget af DdU. Olaf Nielsen fik stor betydning i folkeligt dansk ungdomsarbejde. I sine velmagtsdage kunne han tale, ikke blødsødent eller moraliserende, saa de unge lyttede. Han forstod at »tale sandt om smaat og stort og jævnt om alt det høje«. Han var »et levende menneske, besjælet af Guds aand« (pastor Kr. Andersen), og derfor blev hans gerning til velsignelse. Han var en god vejleder for unge, søgende mennesker. Som skolemand betød han ogsaa meget, især var han dygtig til at fortælle bibel- og Danmarkshistorie. Han ledede sin efterskole i højskolens aand og blev aldrig træt af at fremhæve, at efterskolens vigtigste opgave er den aandelige paavirkning. I de senere aar var han syg, men vedblev at være den lyse, glade mand, fast forankret i sin daabspagt og i sin tro.

Fri- og efterskolen ledes nu af forstander *Hans Hansen*.

Nr Aaby præges af stationsbyen, Indslev er rent landsogn. IM har været ledet af kbmd *Madsen*, Nr Aaby og banenæstfmd *K. A. Kristensen*. Der er c 70, der slutter sig til IM's smf. Til tider har der været indremissionær her, (K. Andersen, Johs. Pedersen, J. Thunbo). Der er en del grundtvigske og en kreds af KS. En fri gr menighedskreds har i en aarrække afholdt 6 aarlige gudstjenester ved pastor E. Spur, Husby i Nr Aaby kirke, senere en gang mdl (i forstaaelse med sp) ved den ordinære gudstjeneste (ophørt 1954).

Nr Aaby-I var det første sogn paa Fyn, der fik *kvindelig* præst, da pastor Kr. Andersen antog c theol *Edith Brenneche Petersen* som hjpr.

Iøvrigt er forholdene almindelige, folkekirkelige som i andre landsogne med en større stationsby. Der er mange ukirkelige, men megen velvilje og god hørelyst.

1917 oplyses: Meget god kkg, bedst i Nr Aaby, overvejende gr liv, lidt IM, 1926: God kkg, KS (50, sp), IM, KFUM og K (sekretær Andersen), 1935: God kkg, gode forhold, 2 KS kredse, DdU, IMsmf, 1942: Kkg 6 og 5 pct, IM og gr, KS, kirkeblad, sale i Nr Aaby benyttes som fh, 1950: Kkg 5 pct, IM og KFUM og K (20 og 20), DdU (62), velvilje. Ret stor social forskel, flere større gaarde, mange arbejdere i Nr Aaby, 1954: Kkg 5 pct, velvilje, mange ukirkelige, IM (70, banenæstfmd K. A. Kristensen, indremissionær J. Thunbo), sdsk, KFUM og K (20 og 20), flere sale, gr ungdomsf (62), friskole, efterskole.

Nørre Aaby kirke er smuk og anselig. Den har bevaret sit romanske skib af kampesten, koret er senere ombygget, og samtidigt er tilføjet vaabenhus mod syd (kamgavle) og anseligt taarn mod vest med slanke blindinger og smaa murspir. Krydshvælvinger. Ny altertavle (kopi af Carl Bloch: Gethsemane), korpaneler fra renæssancetiden. Bruskbarok-prædikestol fra 1649, trædøbefont fra 1656 med udskaarne evangeliststatuetter og himmel, udskaarne stolestaderygge fra 1598. Rigt udskaaren epitafium. Sm gl kirkedør. Alt træværket restaureret og malet under Nationalmuseets tilsyn. 170 sd.

Indslev kirke (Sct Dionysius) er en velbevaret romansk murstenskirke, korets 3 sider prydet med lisener og rundbuefrise. Sidst i middelalderen er tilbygget vaabenhus mod syd og taarn mod vest med slanke blindingsgavle. Skib og kor har gotiske hvælvinger, koret har bjælkeloft. Alterbillede (Gravlæggelsen) er en italiensk kopi (efter Fra Bartolomeo), paa hver side basrelief i egetræ af indtoget og gangen til Golgata. Prædikestol fra c 1650, bruskbarok. Romansk font med frise og kors. Dør med rigt beslag. 182 sd.

Mackeprang: Døbefonte, s 58, 108, 133—34.

Folketal: 1850: 553 og 615, 1901: 1110 og 722, 1921: 1651 og 665, 1950: 2222 og 678.

Altergæster: 1922: 1034 og 203, 1934: 612 og 195, 1942: 602 og 203, 1950: 633 og 239.

Menighedsraad: 1920: 2 IM, 9 n gr, 1 soc, 1930: 2 IM, 2 soc, 9 gr, 1938: 4 IM, 2 soc, 7 gr, 1949: 2 IM, 4 soc, 8 gr, valg i Nr Aaby.

Kommunevalg: Nr Aaby: 1943: Soc 339 (4), rad 254 (2), kons 89 (1), venstre 233 (2), 1954: Soc 477 (4), rad 218 (2), venstre 306 (3), borgerl 94 (0), Indslev: 1943: Soc 31 (0), rad 108 (3), venstre 161 (4), 1954: Soc 59 (1), rad 68 (2), venstre 164 (4).

Sognepræst

Indt 1870: Regul 3420 kr, netto 8026 kr. — 1913: 1. kl, 1946: 2. kl. Den gl pgd, opf 1676, var en stor egebindingsværksgd, rummelig. 60 td ld jord, 3½ td ld have. Ny pgd fra 1938.

15. 2. okt 1838–1. okt 1850 (sp Andst-Gesten 28. maj 34): **Jørgen Winge**, * 30. okt 79 Vejle. Forældre: Guldsmed Mathias W og Marie Nielsen. Stud Fred 00, c juli 05 (1), sp Brorstrup-R-H 21. aug 12, † 1. okt 50. ~ 29. okt 12 Christine Frich, * 21. maj 95 Voldbjerg, Ringk amt, † 22. marts 67. Forældre: Møller og proprietær Johan Joachim F og Marie Magdalene Kjerulff.

16. 10. dec 1850–12. april 72 (sp Skaarup 17. aug 42): **Diderik August Holberg**, * 16. sept 04 Sorø. Forældre: Byfogedfuldmægtig Hans Hoffmann H og Frederikke Bech. Stud Vordingborg 22, c jan 27 (1), huslærer hos amtsforvalteren, Vejle, ord kat Roskilde 11. april 32, seminarieforstander Skaarup 8. dec 35 (tillige sp der 42), afsk 12. april 72, † 7. april 83. ~ 21. aug 38 Henriette Sophie Worsaae, * 29. juni 18 Vejle, † 28. dec 89. Forældre: Jstrd, amtsforvalter Jens W og Margrethe Elisabeth Bertelsen af Torrild-V. – Søn: Retshistorikeren, dr jur Ludvig H. Sønnesøn: Forfatteren Kai H. Søsterdt ~ Meier, Verninge. Hustrus broder: Arkæologen, kultusminister, professor, kmhr, museumsdir J. J. A. Worsaae.

Landstingsmd (Fyns 6. kreds) 49—52 og 53—55.

Udg 46: Udvikling af Balles lærebog, 47: Bibelske fortællinger til brug i almenskolen med flg vejledning.

Pastor H var en klog og kultiveret mand. Han havde vanskelige kaar i Skaarup; myndighedernes indgreb fordrev ham derfra. Paa rigsdagen var han modstander af den reviderede grundlov. Se under Skaarup.

E S I, 821, V. Eberling. Rigsdagens medlemmer 1849—1949, I, s 216, Fr. Barfods rigsdagskalender I, 202, Schurmann: Skaarup sem 1853, s 54.

17. 29. juni 1872–31. dec 93 (sp Koldby 28. nov 55): **Hans Peter Thostrup Krebs**, * 1. april 14 Rudkøbing. Forældre: Sp i Idestrup Johan Christopher Ambrosius K, † 48 og Johanne Cathrine Christiane Hoskiær. Stud Vrdbg 32, c juli 37 (nc) og apr 39 (h), hjpr Karleby-H-NØ 24. jan 40, vik Skovlænge-G-S 42, hjpr Aastrup, Falster 14. dec 43, rkp Tirsted-S-V 20. juli 44, r af Dbg 90, afsk 31. dec 93, † 11. febr 95. ~ 29. nov 44 Johanne Louise Wichfeld, * 21.

juni 13 Engestofte, † 4. jan 79. Forældre: Kmhr, oberstløjtnant, stamhusbesidder Henning W og Anna Henriette Maria Braes.

Pastor K var en stilfærdig og venlig mand (se ovf); han udgav et foredrag om den nordiske folkehøjskole samt et par taler. Hans fine og højtbegavede hustru var forfatterinde og udg bl a 64: I mørkningen, fortællinger for ungdommen, 66: Pennetegninger fra forskellige tidsaldre, samt en føljeton i »Dagstelegrafen«: »Kontrasterne«, skrev om dronning Elisabeth i »Blade fra danske kvinder« 72: Flere afhandlinger om opdragelse, fortællinger m m især i Loll-F stiftstidende (under mærket J. L. K). Hun mindedes i Nr Aaby og især paa Lolland for sin ægte dannelse og hjertensgodhed, der ogsaa ytrede sig over for nødlidende. Som forfatterinde havde hun et agtet navn.«

Middelfart avis 13. febr 95, Loll-F stiftstid 8. jan 79.

Hjælpepræst hos pastor Krebs

1889—90: Jul. Ifversen, se Bregninge-B.
1890—93: M. Plesner, se Buderup-G.

18. 13. marts 1894–22. juni 1909 (sp Tønning-T 24. jan 84): Provst **Carl Ferdinand Møller,** * 11. nov 49 Troense. Forældre: Skibsbygger Christen Rasmussen M og Mette Marie Storm. Stud Odense 70, c 76[2] (h_1), hjpr og seminarielærer Skaarup 1. juni 77, provst Tyrsting-Vrads herr 26. sept 89, † 22. juni 09. ~ 18. juli 77 Cecilie Jacobine Lorentzen, * 11. juli 50 N Næraa, † 7. maj 23. Faderen: Sp i Skeby-O, † 83, se der. – Søn: Departementschef Andreas M, statsministeriet, † 54.

Departementschef *Andreas Møller* fortæller bl a: Nr Aaby pgd laa for sig selv i det frodige fynske landskab. Det var en af de virkelig store, dejlige, gamle præstegaarde, firlænget, med straatag og en vældig gaardsplads. Af rotter var der en overflod, da vi kom dertil; vi og vore hunde dræbte over 200 den første vinter. Far var noget af en foregangsmand med hensyn til staldenes indretning; hans praktiske sans hjalp ham meget. Stuehuset var meget stort, i en sidefløj ud til laden lavede han en sommerspisestue, hvor han selv malede billederne paa væggene. Finere møbler var ikke i præstegaarden, men smag og hygge; ingen uhyggelige, ubenyttede stadsstuer, men et indtagende befolket hjem, altid i mønsterværdig orden. Desuden var der den storslaaede have, 3½ td ld, med 2 tulipantræer, store linde, en dam, en bæk langs haven og en yndig eng. Far drev selv avlingen, og der var stort folkehold... Vi levede i et hjem, hvor pengene var smaa (embedet var svært beklippet til pension), og man lærte at regne med smaapengene. Far var en høj, kraftig mand, mørkhaaret, med kort, lidt tilspidset fuldskæg. Bispens tjener sagde, at han »ser saa brøsig ud« i messeskrud for altret. Nå, brøsig var han ikke, men der var respekt om ham: Et stykke mandfolk, mere kraft end smidighed, alvorlig, men mild og menneskelig i forkyndelsen. Der var praktisk haandværkersans i ham. Som skibsbyggersøn kendte han skibe ud og ind (sejlskibe) og kunne selv bygge dem. Han byggede os dejlige skibe, der kunne sejle, og i Tønning byggede han en baad, hvori vi sejlede paa søerne. Han havde ogsaa kunstnerisk sans, baade som maler og billedhugger. Mor var stilfærdig, blid og yndig, med megen indre styrke. Hun holdt det store hjem i mønsterværdig orden, og der var meget at gøre i hus og have og køkkenhave, hvor hun lagde et stort arbejde. Hun var efter min mening en ideel præstekone. Mere er der maaske ikke at sige om den ting. Vi 5 børn maatte hjælpe til, og der var et herligt friluftsliv.

Jeg synes, at jeg maa sige, at der var interesse for kirkerne og god kirkegang. Far skrev ikke sine prædikener, noterede kun hovedpunkterne op og talte saa frit. Det giver en levende tale, og jeg tror, at han talte godt. Fuldkommen naturligt, godt sprog, aldrig sødladen, ikke særligt »populært« sprog, men dog vist letfatteligt. Han hørte nærmest til de højkirkelige. I Nr Aaby blev der gjort forsøg paa at presse far til mere indremissionsk tale, men det afviste han heldigvis. Han skulle nok selv bestemme, hvordan han skulle mene og tale. Populær i den forstand, at han blev »dus« med folk gjorde han sig ikke, men jeg tror, at kontakten var god nok mellem præstens og beboerne. Jeg tror, de var baade respekterede og afholdte. Det har nok for fars vedkommende betydet en del, at han selv drev avlingen, og mors gode hjerte var velkendt. Jeg tror, at besøgene hos syge og gamle har bragt mange hjælp og trøst. Derimod var der meget lidt af kirkelige møder og den slags, som en senere tid og nogle præster maaske ogsaa har været for ivrige efter. Der var en vis fornem blufærdighed i baade fars og mors tale og væsen. Der blev sunget en morgensalme med os børn, i gamle dage læste mor som oftest ved skoletidens begyndelse et kapitel af Gl test højt, og der blev bedt bordbøn til middag, men der blev ikke »prædiket« i hjemmet, hverken paa den ene eller den anden maade. Man var ikke »dusbroder« med Vorherre. Det at vi børn sædvanligvis gik i kirke om søndagen, faldt helt naturligt... en enkelt gang kunne far godt lide at slappe af ved et spil Whist, men det var sjældent. Selskabelighed i byernes forstand var der ikke. Kun faa gange var der stedlige gæster til selskab... vil man spørge om litteraturens og musikkens stilling i dette hjem, er der intet særligt at bemærke. Baade far og mor havde gode sangstemmer, mor kunne spille, og vi lærte mange salmer og sange, men ud over det havde vi ikke musikkens glæder. Og et litterært hjem eller en videnskabsmands værksted var det ikke... men selvom der ikke foregik produktivt arbejde af litterær eller videnskabelig karakter, saa er det alligevel givet, at det var et kulturhjem vi levede i... (Præstegaardsliv, IV, 1952, s 138–55).

Døden kom brat til provst M. Han havde af og til været besværet af aandenød og daarligt hjerte. Pludselig en morgen fik han et ildebefindende, der gik over til bevidstløshed og endte med døden samme dag. (Middelfart avis 24. juni 1909).

19. 20. okt 1909–16. febr 17 (sp Dalbyneder-O 23. jan 02): **Jens Lauridsen Jensen,** * 23. juni 57 Hviding, Sdj. Forældre: Gdjr Laurids Hansen J og Birthe Maria Hansen. Stud priv 78, c 85[1] (h_2), sp Norderøerne 6. nov 85, sp Taps 2. marts 91, afsk 16. febr 17, † 8. marts 21. ~

4. juni 86 Mette Christine Vodder, * 10. marts 58 Hviding, † 26. dec 32. Forældre: Gdjr Hans Nielsen V og Dorothea Hansen.

Pastor Jensen var præget af sin barndom i Sønderjylland. Han var landmand til sit 17. aar. Han var en stille, fredselskende mand, velvillig overfor IM, en jævn prædikant og flittig præst (Hj og Tr XV, 130).

20. 21. juni 1917–12. okt 31 (sp Hillerslev 7. sept 09): Provst **G. F. P. H. Schovsbo,** provst Vends herred 15. jan 26, fl t Vemmetofte, se der.

21. 22. marts 1932–5. okt 53 (sp Lunde-O 26. juli 21): **Kristian Andersen,** * 21. april 84 Sødinge, Ringe. Forældre: Gdjr Hans A og Ane Rasmine Hansen. Lærereksamen Vordingborg 05, theol embedseksamen ved Grand view college, Des Moines, USA, 10. Dsk præst i Ruskin, Nebr 10, i Brush, Col 12, i Askov, Minn, 15–19, kst sp Øland 26. okt 19, sp smst 20, afsk 5. okt 53. ~ 15. marts 11 Gudrun Østergaard, * 7. nov 88 Støvring. Forældre: Højskoleforstander i Støvring, senere dansk præst i USA Kristian Ø og Maren Kirstine Svendsen.

Hjælpepræst hos pastor Andersen

1944—45: **P. S. K. Jørgensen,** se Børglum.
1948—51: **Edith M. Brenneche Petersen,** se kkp Fredens k, Odense.

22. 16. febr 1954 (sp Sdr Broby 22. jan 36): **Gunnar Anders Omby,** * 30. nov 08 Kbhvn. Forældre:Brandmester Axel Emil Olsen og Anna Marie Gudmundssen-Vestre. Stud statens kurs 29, c 35^2 (h_1). Navneforandring fra Olsen til Omby 38. ~ 28. febr 36 Ella Gunhild Marie Larsen, * 10. sept 09 Kbhvn. Forældre: Pakhusfmd Hans Aage L og Maren Nielsen.

Litt: Jac. Madsen, s 355—57, Vedel Simonsen: Bidrag til Nr Aaby sogns hist i Hist aarb f Od og Assens amter 1920, Carlsen-Skiødt: Aandeligt liv paa Vestfyn, 1933, s 144 f, Om Olaf Nielsen: Højskolebladet 1944, s 449 f, Dansk Ungdom 1944, Jens Marinus Jensen: De danske ungdomsforeninger 1903—53, 1952. Provst Schovsbo har ret udførligt skrevet pastoratets kirkehistorie (haandskrevet manuskript, findes i sogneraadets arkiv), samt i Hist aarb f Od og Assens amter 1920, 1922, 1924.

GAMBORG

Gamborg sogn, 727 ha, ved Gamborg fjord, er ret højtliggende og bølgeformet. Frugtbart og skovløst, sandet paa Svinø, der er forbundet med sognet ved 2 dæmninger. Byerne: G med fh fra 1892, Kauslunde stationsby.

Paa en bakke vest for G har kongeborgen Gamborg ligget. Den blev nedbrudt efter Valdemar Atterdags tid.
1880 rejstes paa den gamle bystævneplads 8 sten omkr et asketræ i G by (paa pastor Nyeborgs initiativ).
Om marsvinfangsten i Gamborg fjord, se pag 304.

1654 var der tale om at lægge de to smaa sogne, Gamborg og Udby sammen; men det skete først 1925.

Gamborg sogn hørte til de smaa embeder i folketal, men indtægten var dog saadan, at ingen præst blev forflyttet derfra fra reformationen til 1896. Medens pastor *Høgh* var sp her, var der et hjem i sognet, som (se ndf) blev midtpunkt i det gudelige forsamlingsliv, og hvor man praktisk søgte at gennemføre kristendommen, »en lille oase i den store ørken« (Fr. Nygård), nemlig hos *Anders Larsen,* Margaard, (* 1801, † 68). Han var blevet vakt ved et besøg hos pastor Salling, Vonsild, og var begyndt at holde forsamlinger i Gamborg i skarp strid med pastor *Høgh. Anders Larsen,* der 1825 fæstede sin fødegaard, var en stille mand, mild af natur, men stærk i sin overbevisning. Undertiden noget stivsindet. Han betragtede sit hjem som sin fæstning, han havde 15 børn, som han selv læste med. De gik ikke i almueskolen, men mødte til eksamen der og blev regnet blandt de bedste. De hjalp til i den veldrevne gaards drift. De blev oplært grundigt i Pontoppidans lærebog, og i et langt brev til biskop Plum forklarede Anders L, hvorfor han foretrak den for Balles lærebog (som han fandt var »en slet og ringe bog« med »falske og farlige lærdomme«, f eks naar Balle hævder, at den almindelige fordærvelse skyldes, at mennesker ikke bruger deres forstand til sund eftertanke; nej, fordærvelsen bestaar i, at forstanden er blevet formørket ved syndefaldet . . .). Der blev arbejdet flittigt paa Margaard; der blev sunget af Kingos salmer til morgen; der blev bedet til og fra bords, og bogen »Børns gudelige bordlæsning« blev slidt. Den evg kristelige salmebog var Anders L en pestilens. Han havde forbindelse med Herrnhut og brugte hver dag bibelske »mannakorn« fra Herrnhut. For at vænne sine folk af med at bruge daarlige ord brugte han, (ligesom flere andre vakte), Erik Pontoppidans »Onde ord, som fordærver gode sæder« til skræk og advarsel. Han læste ogsaa Luthers skrifter og var i det hele en belæst mand og en rigt udrustet personlighed. Han kom tidligt i forbindelse med *P. Larsen-Skræppenborg,* men da denne blev grundtvigsk, brød han med ham. Om Anders Larsens: P. Larsen-Skræppenborgs møde med det sydvestsjællandske brodersamfund, se her II, s 474. Efter tilskyndelse fra *Kr. Madsen* vovede Anders L og P. L-Skræppenborg sig ud i andre sogne for at holde forsamlinger. De naaede ogsaa til Sydfyn, hvor de arbejdede sm m *Johan Nielsen,* Skaarupøre. De rejste ogsaa til Jylland. Paa den rejse skulle *Kr. Madsen* have været med, men han blev syg i Middelfart og maatte rejse hjem. Paa deres missionsrejse i Jylland havde de mange glædelige oplevelser. Der blev i Gamborg en lille kreds af opvakte. 1853–58 var Anders Larsen folketingsmd i Middelfartkredsen. Som rigsdagsmd udgav han i Kbhvn 2 smaa velskrevne pjecer om »Kirkestriden i Danmark« 1855 og 57 (striden drejer sig væsentlig om »det mundtlige og det skrevne ord«, om daab og omvendelse, han gik her imod sin ven, P. Larsen-Skræppenborg, der regnede det for »overtro at anse bibelbogen for Guds ord.« A. L svarer: »Den ganske hellige skrift er indblæst af Gud.« Han fortæller ogsaa i et lille skrift, at hans første opvækkelse fik han 1820 ved at høre pastor Salling i Vonsild, men

han kom først igennem til fuld trosvished ved et møde, som *Kr. Madsen,* Bregnør, holdt i Gamborg. – Kr. M havde faaet forbindelse med Gamborg, da han 1822 var til bryllup hos den troende gdjr *Bertel Andersen* i Vejlby (se der), og hvor han talte til gæsterne; et par dage efter holdt han, juledag, forsamling i Gamborg. Anders L og Kr. Madsen stod derefter i stadig forbindelse med hinanden. – Pastor *Høgh* var, som sagt, meget imod Anders Larsens virksomhed. Det blev paastaaet, at han ikke undsaa sig for »at lure ved vinduerne«, naar der blev holdt møde i hjemmene. 1827 anklagede pastor H Anders L og skrædder *Anders Hansen,* Gamborg, for ulovlige møder og oplyste, at ogsaa et herrnhutisk sendebud, *F. Lund,* havde talt her. De paagældende fik efter kancelliets resolution 22. dec 27 en »alvorlig paamindelse om at afholde sig fra gudelige forsamlinger«. 16. febr 1828 meddelte biskop *Plum* kancelliet, at han havde modtaget et forsvarsskrift fra *Anders Larsen,* og dette indeholdt efter biskoppens mening ærerørige angreb paa sognepræsten; biskoppen henstillede derfor til en skærpelse af kancelliets resolution. – Forholdet mellem pastor Høgh og Anders Larsen vedblev at være skarpt. 15. febr 1839 sendte præsten en ny, lang klage til biskoppen over det »forargelige« i denne »sekts optræden og forkyndelse«; især var det L's taler over afdøde (naar lig skulle udbæres fra hjemmene), der vakte pastor Høghs harme. Provsten, *Seidelin,* foreslog, at man skulle forbyde lægmænd at tale ved ligudbærelse. Biskop *Faber* fik sagen sendt til erklæring hos biskopperne, men man fik der til svar, at et sådant forbud meget vanskeligt kunne overholdes, da talerne blev holdt i private hjem.

Fra ca 1790 til ca 1870 var der livlig forbindelse mellem Christiansfeld og Vestfyn, og Gamborg var et af de sogne, der længst vedligeholdt denne forbindelse. Endnu 1870 kom her emissærer og holdt møder. Det satte et vist præg paa befolkningens levevis, et forhold, som pastor *Melbye,* Asperup, henviser til i et brev til Ludvig Helveg, da denne tænkte paa at søge til Gamborg. (Khst saml 4 r, I, 401). Pastor *Nyeborg* skriver 1890, at »endnu den dag i dag har denne menighed sit særlige præg af en i vore tider ikke saa ganske almindelig justitia civilis, stilfærdighed, tarvelighed og ærbarhed. Sviren og banden er ukendt, og uægte fødsler saare sjældne«. Pastor N skrev iøvrigt interessant i Khst saml om forbindelsen mellem Christiansfeld og Vestfyn (se ndf).

Efter Anders Larsens død blev der efterhaanden aandelig stilstand. Flere af de vakte sluttede sig til den levende grundtvigske forkyndelse i Middelfart og Asperup, og sognet fik grundtvigsk præg. Pastor *Chr. Møller,* der blev biskop i Aalborg, var en betydelig grundtvigsk præst. Han »hvilede ud« her nogle aar efter sin anstrengende gerning i Kbhvn. Særlig betydning fik pastor *P. Jakobsen,* der var en skattet foredragsholder i vide kredse.

G sogn er præget af, at de bosiddende i landdistriktet har været paa højskole – det hører saa at sige med til deres »opdragelse«. Sognet er ret konservativt, familierne er stærkt indgiftede i hinanden. Hele egnen bærer præg af at man har været fæstebønder under Wedellsborg til 1916. Der er kun ganske faa IM-folk i sognet.

1926 oplyses: Kkg 10 pct, grundtvigsk præg, KS (24 fam, sp), DdU (50) se videre s 343.

Skolevæsenet i Gamborg. Grevskabet Wedellsborg oprettede den første skole i Gamborg 1742 i degneboligen fra 1736, og den afløstes 1852 af en skolebygning, hvor det gamle præste-enkesæde laa. Der vedblev at være lærebolig, da man 1889 byggede ny skolestue. Efter en lynbrand i 1926 byggedes 1927 en ny lærerbolig, men skolestuen reddedes. — 1922 oprettedes en forskole midt imellem Gamborg kirkeby og Kavslunde stationsby.
1953 indgik Gamborg kommune og Kavslunde kommune i et skoleforbund, og der indsendtes til undervisningsministeriet plan om en fællesskole.

Lærere. 1849—88: **Christian August Petersen.** Skriver paa Wedellsborg, seminarist fra Skaarup, lærer i Nørre Sundby. Grev Carl Wedell ansatte P i Gamborg skole 1849.
1888—1925: **J. C. Hasseriis,** 1925 f: **Ejnar Tarp.**

Gamborg kirkes skib og kor er romansk af kamp. I den senere middelalder er skibet forlænget mod vest, og der er tilføjet taarn samt vaabenhus (nu ligkapel) mod syd. Gotiske hvælvinger. Altertavle fra 1825 med maleri (kopi: C. Bloch: Nedtagelsen af korset), prædikestol fra ca 1825, begge uden kunstnerisk værdi. 136 sd. Sandstensfont fra 1950 (Carl Bjerring: Jesus velsigner børnene).

Altergæster. 1922: 300; 1930: 238.
Folketal. 1850: 289, 1901: 285, 1921: 479.
Menighedsraad: 6 n gr siden 1916.

Sognepræst

Indt 1857: a) 70 rug, 191 byg, 45 havre, b) 30 rdl, 25 rdl, c) naturalier, d) 60 rdl, e) 55 td ld. Gl, simpel pgd. 1870: Regul 2270 kr, netto 4460 kr. — 1913 flg: 3. kl. Pgd opf 1858.

13. 26. aug 1818–19. jan 56 (sp Kerte 28. juni 11): **Johan Frederik Høgh,** * 14. maj 75 Odense. Forældre: Kbmd Magnus H og Maren Ibsen. Stud Odense 92 c okt 00 (h), sp Helnæs 27. febr 04. † 19. jan 56. ~ 3. juni 07 Ellen Pauline Lange, * 76 Kbhvn, † 20. juni 38.
Søn: Kerte, dt ~ Sundbye, Sønderholm-F.
Pastor H var rationalist, dygtig embedsmand, men skarpt i konflikt med den gudelige vækkelses folk, se ovf.

Hjælpepræst hos pastor Høgh

1853—56: C. P. Sundbye, se Sønderholm-F.

14. 8. jan 1857–30. jan 77 (sp Veggerby-B 20. jan 30): **Magdalus Catharus Brorson,** * 28. febr 00 Sæby. Forældre: etrd, byskriver i Aalborg Rasmus Bundesen B (sønnesøn af biskop Hans Ad. B, Ribe) og Cathrine Marie Ferslev. Stud Aalborg 19, c nov 24 (h), rkp Nykøbing-L-E 20. april 25, sp Flade-G 13. maj 29, r af Dbg 75 ved sit 50 aars jubilæum, afsk 30. jan 77, † 23. april 78. ~ 7. sept 41 Mathilde Margrethe Fangel, * 7. sept 15 Vildmosegaard, Mou, † 4. april 84. Forældre: Forpagter, kystbefalingsmd Jens F af Nordborg og Marie Rehders. Søn: Vindinge. Stamt 15.

Hjælpepræst hos pastor Brorson

1871—76: Sønnen: **R. B. Brorson,** se Vindinge.

15. 19. april 1877–23. april 91 (sp Voer-E 4. marts 71): **Peter Severin Nyeborg,** * 9. sept 34 Thisted. Forældre: Tysk konsul, nordamerikansk konsularagent, ex jur Jens N og Gjertrud Marie Gundorph af Ølby-A-F. Stud Randers 51, c 56[1] (l), i Frankrig og Tyskland, ad-

junkt Sorø 57, rejste 68–69 i Italien, Tyrkiet, Grækenland, Palæstina, Ægypten, afsk 23. april 91, † 11. maj 06. ~[1] 12. nov 64 Augusta Hansine Hagen, * 14. aug 43 Kbhvn, † 30. nov 65. Forældre: Sekretær ex jur. Albert Peter Bartholin H og Anna Sophie Frederikke Nielsen. ~[2] 5. juli 71 hendes søster Ida Oline Bützow, f Hagen, * 30. dec 36 Kbhvn (enke e vekselerer Will. B), † 30. aug 11. Fætter: Stenmagle-S, morbroder: Gundorph, Tranderup.

Skrev bidrag til Teol tidsskr, Ugebl f d dsk folkekirke m m. Udg 81: Om skilsmisse og vielse. Udarbejdede samlinger til G sogns historie. Skrev i Khst saml 4. r I, 401 f om forbindelsen ml Vestfyn og Christiansfeld. Stiftede 91 pastorinde Ida Nyeborgs legat (500 kr) til fordel for trængende i G sogn.

Pastor N havde ved arv og giftermaal erhvervet sig en betydelig formue. Gamle folk husker, at han selv sagde, at han havde »en for en præst ganske uanstændig formue«. Han var en statelig og myndig mand, prædikede jævnt og let forstaaeligt og fortalte ofte i kirken og i konfirmandstuen om sine udenlandsrejser. Før sin bortrejse lod han bekoste, at alle sognets voksne bosiddende blev fotograferet enkeltvis, og billederne blev samlet i et stort album (nu i præstegaardens arkiv). Han tog tidligt sin afsked, da han havde et svageligt helbred.

Pastor N var som ung formand for højres arbejder- og vælgerforening i 1. kreds. I Voer var han medstifter af og formand for Rougsø herreds landboforening.

16. 10. juli 1891–27. febr 96 (sp Sct. Pauls k Kbhvn 27. aug 83): **C. V. V. Møller** fl t sp Sct. Peders k, Slagelse, se biskopper i Aalborg.

17. 30. april 1896–20. nov 1910 (sp i Darum-Bramminge 10. nov 91): **Peder Jakobsen,** * 4. juni 55 Keldbjerggaard, Bjergby, Mors. Forældre: Gdjr Jakob Mikkelsen og Anne Poulsdatter Nørgaard. Stud priv 74, c 81[1] (1), huslærer og uord medhj Marvede-H, hjpr Munkebo 2. jan 82, kkp Hyllested-V-H 7. april 83, sp Hjortlund-K 28. juli 86, † 20. nov 10. ~ 19. juni 83 Charlotte Magd. Louise Alborg Lauritzen, * 10. jan 58 Præstø, † 27. febr 29. Forældre: Skibsfører, senere grosserer i Kbhvn Ferdinand Theodor L og Elisabeth Kirstine Weber. Dt ~ Dorf, New York.

Skrev biografi af pastor P. A. Ingerslev, Barrit (i Højskolebl). Udg 88: Børnenes ret, i anl af et foredrag af provst Tobiesen, udg 89: Elsk din næste, prædiken i Vejle.

»Pastor J tilhørte den grundtvigske retning, men han har udfoldet store bestræbelser for at forlige de forskellige kirkelige retninger og faa indført et virksomt samarbejde mellem dem, og han gik her i spidsen med et godt eksempel. Som foredragsholder var pastor J kendt og skattet over det ganske land, og han var altid rede til at komme, naar man kaldte paa ham. Man saa den stærkt interesserede præst ved alle kirkelige og andre offentlige sammenkomster, og så sent som i fredags overværede han det kirkelige møde i Middelfart.« (Middelfart Avis 22. nov 10). »Det var umuligt at komme til at faa noget virkeligt kendskab til ham uden at komme til at holde af ham. Det var ikke hans jævne væsen eller hans hjælpsomme sindelags skyld, skønt det var egenskaber, alle fandt og satte stor pris paa hos pastor J. Nej, det, der gav ham hans ejendommelighed, var det præg af redelighed og sanddruhed, der lyste ud saavel af hans personlighed, hans gode, rare øjne som af hans tale. Det var ikke saaledes hos ham, at hans færd og væsen viste een vej og hans tale en anden. Endnu mindre var det således, at hans ord var tillærte talemaader og tillærte meninger. Hans tale havde den ægte klang, enhver tale faar, der bæres frem af en dyb og stærk overbevisning – dyb og stærk, fordi den sikkert var dyrt købt under megen sjælevaade. Han havde som alle redelige naturer maattet tjene længe og kæmpe haardt for det aandelige guld, han gennem sit lange liv fik i eje. Men saa var det til gengæld ogsaa hans eget. Det gav hans personlighed og hans tale en værdi, der under ret beskedne og jævne former rakte ud over det almindelige. Han var et menneske, hvis færd og tale viste den største respekt for aand og liv, og omvendt kan det sikkert med fuld sandhed siges, at han var en af de præster, der hos de mennesker, han fik indflydelse paa, skabte nogen forstaaelse af, hvad sandt og ægte kristenliv er. Han har gennem sit menneskeliv og sin præstegerning været en trøstens og velsignelsens budbringer til mange mennesker.«

Pastor J blev syg paa G prædikestol, saa gudstjenesten maatte afbrydes, og han døde samme aften af hjertekrampe. Han var meget afholdt, jævn og beskeden; lidt tungsindig, hvilket prægede hans forkyndelse. Menigheden rejste en sten paa hans grav.

(Middelfart Venstrebl 21. nov 10). Søndagsbl 1. jan 11. Højskolebl 1911, sp 26.

18. 24. febr 1911–21. febr 25 (sp Vadum 22. nov 01): **C. I. J. Karstoft,** se nedenfor under Gamborg-Udby.

Embedet sammenlagt med Udby 21. febr 1925.

Litt: Jac. Madsen, s 352–53, Fr. Nygård: Kristenliv i Danmark i 100 aar, 1897, s 357 f, 385 f, Holger Begtrup: Dsk menighedsliv i gr kredse, III, 1930, s 33 og 164 f, N. Mortensen: Præstehistorien i G sogn, Hist aarb f Od og Assens amter, V, 1931, s 64 f, P. Bylund: Fra de gudelige forsamlingers tid i G sogn, i Fynsk hjemstavn, 1933, s 105 f, J. Hasseriis: En provsteretssag fra 1685 i G, Hist aarb f Od og Assens amter, 1933, s 292 f, Carlsen-Skiødt: Aandeligt liv paa Vestfyn, 1933, s 80, 151, 153, Khst saml 4. r I, 401 f.

UDBY

Udby sogn, 1308 ha, ved Gamborg fjord, er ret højtliggende og bakket, frugtbart, lidt skov. Byerne: U med pigehjem for forsømte piger (opf 1880), Ronæs og ladepladsen Ronæsbro, Viby.

Viby var i gamle dage et selvstændigt sogn. kirken blev nedbrudt iflg klemmebrev af 1555, og sognefolket henvist til Udby kirke, hvortil Viby var anneks. Stedet, hvor kirken stod, kaldes endnu Viby kirketoft, og skeletter er opgravet her. Pladsen er siden 1890 fredet og indhegnet.

Det kirkelige liv har ikke været særlig stærkt i Udby sogn. Der har ikke været særlige vækkelser eller begivenheder. Ved visitatsen 22. juni 1860 bemærkede biskoppen: Ret god forsamling til stede. De unge svarede lidet. Ved den nyansatte hjpr's friske kræfter haaber jeg, at alt snart atter kan komme til det punkt som i den gamle sognepræst Holms velmagtsdage. Provst Gleerup, der var højkirkelig, prægede kirkelivet gennem en menneskealder.

Vesterdal højskole er oprettet 1896 af forstander *Gaarde,* hvis søn, *Richard Gaarde,* overtog den 1936. Forstander Gaarde er en betydelig foredragsholder, og skolen bruges mere og mere til »8 dage paa højskole« o lign. Elevtallet er desværre kun lille, men skolen betyder en del paa egnen. Betydelige mænd har været her som talere, og især har *skolekredsen,* hvis fmd er gdjr *Peter Jespersen,* Højbogaard, været af værdi, idet den har skabt god kontakt mellem højskolen og befolkningen. Efteraarsmøderne i september samler en stor og interesseret skare, og der er forbindelse med Udby sogns DdU. Skolens kursus er godt besøgt (2–300 aarligt).

Den i IM's kredse kendte bibelkursusleder, *Hans Graversen,* var i 90'erne en tid lærer paa højskolen (Hj og Tr XVIII, 46).

1922 oplyses: Ringe kkg, fh, IM-kreds, KS (50).

Udby kirke. Skib og kor er romansk af kamp, senere er tilføjet taarn mod vest og vaabenhus mod syd af mursten. Skib og kor har fladt gibsloft. Altertavle som i Gamborg med billede (Emmaus); den gl altertavle (Gethsemane) hænger i taarnrummet), renæssanceprædikestol med evangelistfigurer fra c 1625, granitfont med figurer. 200 sd.

Mackeprang: Døbefonte, s 132, A. R. Idum i Hist aarb f Odense og Assens amter 1923, Jac. Madsen, s 354.

Folketal: 1850: 551; 1901: 642; 1921: 596.
Altergæster: 1922: 264.
Menighedsraad: u p.

Sognepræst

Indt 1870. Regul: 2480 kr, netto: 4410 kr. — 1913: 3. kl. Gl stor præstegaard i Ronæs, 1 td l have, 36 td l jord.

15. 9. dec 1831–3. sept 60 (sp Helnæs 25. marts 29). **Claus Holm,** * 22. jan 96 Gislev, Forældre: Birkedommer paa Trolleborg Hans Otto H og Margrethe Christine Lang. Stud Odense 17, c juli 24 (l), † 3. sept 60. ~ 15. maj 30 Elisabeth Regensdorff, * 14. jan 05 Hamburg, † 22. febr 76. Forældre: Grosserer Encke R og Margrethe Henderson. Søn: Skjoldborg-K, dt ~ Moth, Vinding-B-V og Otto Møller Gylling.

J. P. Bang: Gyllingpræsten Otto Møller, 1931, s 24—65.

Hjælpepræst hos pastor Holm

1859—60: **H. C. Utke,** se Tjæreby-A.

16. 25. nov 1860–21. nov 74. (sp Søllinge-H 27 jan 52): **Ove Henrik Bork,** * 21. juni 05 Gødvad. Forældre: Konsistorialrd, sp i Borup Ole B, † 46, og Else Høegh. Stud Randers 24, c okt 29 (nc) og juli 30 (h), sp Hem-S 29. dec 38, sp Alrø 14. okt 44, afsk 21. nov 74, † 22 juli 78. ~ 5. maj 39 Thora Sophie Dorthea Melbye, * 25. nov 10, † 18. marts 79. Forældre: Sp i Middelfart-K Thor M, † 29, og Caroline Christine Maaløe af Gamborg. – Søster ~ Høgh, Kerte. Hustrus broder: Asperup-R, slægt se der, stamt 57.

Pastor B var i slægt med pastor Høgh, Gamborg, der forfulgte de opvakte paa egnen, og selv var han udpræget konservativ, af rationalistisk tilsnit. I Søllinge havde han adskillige skærmydsler med den frembrydende Grundtvigianisme. Klaus Berntsen fortæller i sine erindringer derom: Enhver konfirmand skulle kunne katekismen udenad, og den, der ikke kunne den, slog han, saa blodet flød fra næse og mund. Men i 1918 hørte Klaus Berntsen ved et besøg i Udby, at pastor Bork i 70'erne ikke taalte noget ondt ord om Klaus Berntsen, »han var en af mine bedste og kæreste konfirmander«. Det var en lille erstatning for de lidelser, Bork havde voldt Klaus B som dreng. (Klaus B erindringer, 1921, s 39) (se Søllinge-H). Her i Udby havde han ringe kirkegang og levede mest i sin præstegaard uden nærmere kontakt med befolkningen.

Forøvrigt huskes Bork her som »betydelig skrap«. (»I kan lige saa godt gaa hjem, for I er nogle idioter allesammen«, var tonen i konfirmandstuen. Men biskop Engelstoft glædede sig 1864 ved visitatsen over, »at alt nu er i god tilstand og fremgang under den nye sognepræsts samvittighedsfulde varetægt.«

17. 11. febr 1875–16. nov 1912: Provst **Christopher Gleerup,** * 3. okt 35 Føns. Forældre: Sp i Føns-Ø Mathias Friederich G, † 41, og Nicoline Hansen. Stud Odense 54, c 62[1] (l-egr-l), huslærer Storgaarden ved Ringsted 62–69, provst Vends herred 23. maj 79–1. april 1910, r af dbg 88, † 16. nov 12. ~ 14. nov 85 Brigitte (Gitte) Emilie Gleerup (hans kusine), * 8. aug 45 Flensborg, † 3. sept 32. Forældre: Grosserer i Kbhvn Abraham G af Hygum-H og Bothilde Christine Bramsløv. – Plejedt ~ Ronæs, Bjerringbro. Broder: Skydebjerg-O.

Provst G, der var sp her i 37 aar, var nært knyttet til egnen. Hans fader var præst i Føns-Ø, hvor denne efterfulgte sin farbroder. Som kandidat drev G teologiske studier i Paarup og Føns 1869–75, og efter beboernes næsten eenstemmige andragende blev han udnævnt til sp i Udby. Han var en kundskabsrig mand, havde et ikke ringe talent som maler. Han malede lige til sin høje alderdom. Han hørte til den gamle skole, vennesæl og let at samarbejde med (Middelfart Avis 16. nov 12).

Han var typen paa den gode embedsmand, altid venlig, aldrig nedladende, aldrig højærværdig, altid oprigtig, hyggelig og munter at tale med. Skønt han ud fra sin konservative natur sikkert inderst inde var imod meget af det ny, der kom frem, lagde han sikkert sig i sin egenskab af provst aldrig paa tværs af udviklingen. Dertil var han for human i sin form og for klog. Han havde et sjældent sind til at kunne undvære for at give til andre. (Middelf venstrebl 16. nov 12).

Pastor M. Poulsen skriver: Provst G var høj, rank, statelig, altid klædt i ulastelig diplomatfrakke med hvidt slips. Hans ansigt med de skarpe, milde øjne, det hvide haar og kindskæg, var præget af kultur, han var i sit

ydre et eksempel paa den gamle, højkirkelige præstetype, en nobel skikkelse, og dog saa jævn i al sin færd. Gennem mange aar var han svag (bronchitis og astma), hvorfor han i længere perioder maatte holde sig hjemme. Præstegaarden var gammel, idyllisk, bindingsværk, hvidskurede gulve, dagligstue i hele husets bredde, efter vore begreber spartansk møbleret. Aldrig vil jeg glemme aftenerne i Ronæs præstegaard! Hvilken hygge og idyl! Kl c 21 banker det paa kapellanens dør: »Nu venter provsten Dem til et parti skak.« Han var en fin skakspiller, og det fornøjede ham at indvi mig i skakspillets hemmeligheder. Imens sad den øvrige familie om petroleumslampen med deres haandarbejde; en skaal fin frugt blev sat frem, eller der blev spillet paa klaveret, og musikken fyldte de lavloftede stuer med de svære egebjælker med en uforlignelig stemning.

Provst G var en mand med gennemført orden i kirkebøger og embedskorrespondance. Aldrig blandede han sig i kapellanens arbejde. Men det undrede mig, at vi kun saare sjældent drøftede kirkelige eller aandelige spørgsmaal. Muligvis skyldtes det en form for aandelig taktfuldhed hos provsten. Efter min tiltrædelsesprædiken, bad han om mit manuskript, og nogle dage efter sagde han efter nogle venlige ord: »De har ikke tilstrækkeligt betonet evangeliets *positive* side.« Det blev en paamindelse for livet. Og heri laa maaske provstens eget syn. Engang spurgte han mig om, hvilken bøn i Fadervor, jeg havde sværest ved at bede. Jeg tænkte uvilkaarligt paa den 3. bøn. »Nej,« sagde provsten, »jeg tænker paa den 5. bøn, for jeg synes ikke, at jeg har nogen fjender.« Det havde han heller ikke; hans ireniske, taktfulde personlighed kunne ikke støde nogen. Jeg mindes det gamle provstepar med den gammeldags, fine kultur med taknemmelighed. Alt var præget af stil. Søndag morgen holdt provstens smukke ekvipage med kusk i livré for døren og kørte kapellanen fra Ronæs til Udby kirke. Provst G skabte respekt om kirken i de mange aar, han var her.

Hjælpepræst hos provst Gleerup

1906—12: **C. J. Ronæs,** se Bjerringbro.
1912: **M. Poulsen,** se Karrebæk.

18. 17. marts 1913–20. april 23 (sp Damsholte 26. april 02): **Ejler Thomsen Hagerup,** * 27. juli 54 Store Solt. Forældre: Sp i Store Solt ved Flensborg, lic theol Eiler Henning H, † 63 (se her II, 698) og Betzy Lauritze Thomsen. Stud Sorø 74, c 81[1] (l), hjpr Stokkemarke 12. sept 81, sp Balling-V 8. aug 83, sp Ringive-Give 27. dec 93, afsk 20. april 23, † 16. aug 27. ~ 27. april 87 Kirstine Frederikke Caroline Asmussen, * 17. jan 63 Kiel, † 3. febr 50. Forældre: Kpt, stationsforstander i Lystrup, kgl klasselotterikollektør Michael Ludvig A og Dorthea Marie Elisabeth Wahl. Dt ~ Keiding, Købelev.

Pastor H var af gammel præste- og embedsmandsslægt, og fra sin fader, der var en anset præst i Sydslesvig, havde han arvet fremtrædende karaktertræk: en aldrig svigtende sans for, hvad ret er, for ære og tillige en aandelig blufærdighed og tilbageholdenhed, som gjorde, at man skulle kende ham godt for at værdsætte hans sjældent fine og redelige karakter. Hans kirkelige stade blev det grundtvigske, dog med aaben sans for værdier fra anden side. Sin dybeste paavirkning modtog han nok fra sin meget betydelige moder, der først døde 1921, 87 aar gl, og som skabte et saare velsignet hjem for sine børn (se N. A. Jensen: Tre slægtled, 1936). Som præst færdedes H flittig og beskeden blandt sine sognebørn; hans vidnesbyrd var troværdigt, ægte bibelsk tale, uden oratorisk kraft, men baaret af bunden varme. Og een ting kunne han som faa andre: Bede i menighedens forsamling paa en saadan maade, at tilhørerne droges med ind i det hellige. Hans lykkeligste præstetid var nok aarene i Ringive, hvor han følte sig hjemme, hans sværeste præsteaar var i Damsholte, hvorfra han søgte til Udby for at faa bedre arbejdskaar. Han var en af de stille i landet. Kom meget sammen med pastor Idum. Føns pgd laa kun 1 kvarters gang fra Udby. Under hele sin præstetid havde han, der ikke var særlig praktisk, en utrættelig støtte i sin fromme, kærlige hustru. Han har skrevet en prædiken i E. Quistgaards samling af julepræ dikener. »Os er en evig frelser født«, og 1922 skrev han: Spredte træk af søster Annas liv og virken, samlet af E. T. H. (om sin moster, menighedssygeplejersken Anna Thomsen). (Jørgen Keiding).

Slesvigske kvinders julehefte 1943 (om H's store hjælpsomhed).

Embedet sammenlagt med Gamborg.

GAMBORG—UDBY

(Embedet oprettet 21. febr 1925).

Under henvisning til foranstaaende skal fra aarene efter 1925 oplyses:

1930: Kkg 9 og 4 pct, grundtvigsk præg, KS, DdU, 1939: Intet særligt, kirkeblad, DdU, gr præg, 1950: Kkg 5–6 pct, G grundtvigsk farvet kirkelighed i landsognet, udpræget kirkefremmedhed i Kauslunde stationsby, U: stigende interesse, stor lydhørhed. KS i G (gdjr Johs. Andersen) i godt samarbejde med sp, ungdomsmøder i pgd (70), 2 DdU, 2 fabrikker og en del arbejdere i stationsbyen. FDF siden 1950 (45). 1954: Kkg, 5 pct, gode forhold, velvilje, overvejende grundtvigsk, kirkefremmedhed i stationsbyen, KS (gdjr Johs. Andersen), ungdomsm i pgd (70). FDF (sp), Vesterdal højskole (20 elever, forstander Gaarde), aktiv højskolekreds ordner gode møder, folkeuniversitetsforedrag m m paa højskolen, DdU i U, 2 fabrikker, U pigehjem.

I mange aar har der været en levende ungdomsforening under DdU. Til mdl ungdomsmøder kommer der 60–110 unge i pgd, hvoraf 75 pct fra Udby. Kirkegangsprocenten er højst i Udby. Vesterdal højskole har præget i god retning.

Pastor *Karstoft* var meget afholdt i Gamborg, men det kneb lidt med kontakten i Ud-

by, hvilket dog ikke var K's skyld. Det skyldtes utilfredshed i Udby med at være blevet anneks. Man ønskede sin egen præst. Karstoft havde iøvrigt særlige evner til at tale med syge og gamle. Pastor *H. Andersen* kom i misforhold til de fleste af beboerne, saa provst og biskop maatte træde mæglende til.

Da pastor Andersen tog afsked med menighederne, rettede han ingen tak til menigheden i G kirke, men udtalte temmelig bitre ord om resultatet af sit arbejde, hvorimod han i Udby takkede menigheden varmt (Natt apr 45).

Folketal: 1950: 500 og 624.
Altergæster: 1934: 232 og 104, 1924: 215 og 135; 1950: 229 og 324, 1953: 201 og 275.
Menighedsraad: 1930: 1 IM, 6 n gr, 5 u p, 1936: Gr flertal, 1953: Gr flertal.
Kommunevalg: 1943: Gamborg: Soc 60 (1), rad 79 (2), venstre 111 (2), 1954: Soc 98 (2), rad 68 (1), venstre 115 (2). — Udby: 1943: Soc 33 (1), rad 111 (3), venstre 111 (3), 1954: Soc 34 (0), rad 118 (3), venstre 139 (4).

Sognepræst

Indt 2. kl, pgd i G opført 1858.

1. 21. febr 1925–29. juli 1932 (sp i Gamborg 24. febr 11): **Christian Immanuel Jeppesen Karstoft,** * 25. juli 62 Omvraa, Sdr Omme. Forældre: Gdjr Jacob Jeppesen og Else Marie Jensdatter. Stud Døcker 84, c 91[1] (l), navneforandring fra Jeppesen til K, hjpr Hjørring 21. aug 91, sp Nr Snede-Ejstrup 16. aug 93, sp Vadum 22. febr 01, afsk 29. juli 32. † 20. sept 53. ~ 18. okt 93 Johanne Kirstine Dagmar Kristensen, * 23. april 72 Hoven. Forældre: Lærer, højskoleforstander Kristen K og Karen Marie Jensdatter. – Søn: Stouby-H. Dt ~ Barfod, Højer. Hustrus broder: Engum. Søster ~ Mouridsen, Lejrskov-J.

Fmd Sygeplejeforeningen i G-U.

Pastor K's søn, sp J. Chr. K, skriver:

Med faa ord at give et billede af min far som præst og menneske kan vist gøres klarest ved kort og godt at sige, at han som præst var menneske og som menneske præst.

Da han i 1862 kom til verden i sin fødegaard »Omvraa« i Sdr Omme sogn, havde hans slægt boet paa den i mere end 200 aar. Som lille dreng mistede han sin mor saa tidligt, at han kun lige kunne huske hende, og da han i konfirmationsalderen mistede sin far, var der kun ringe udsigt til, at han skulle faa sin tidlige drøm om at blive præst opfyldt.

Da han var 9 aar gammel, havde han dristet sig til at tale med sin far om det. Han erindrede tydeligt, at han maatte have været helt rød i hovedet, da han en aften i soveværelset, hvor han efter sin mors død sov hos sin far, vovede sig frem med sit spørgsmaal om at blive præst – da lampen var slukket.

Hans far afviste ikke ligefrem hans ønske, men sagde meget nøgternt til ham, at han jo først kunne se at blive degn! Foreløbig var der imidlertid ikke megen udsigt til nogen af delene. Han maatte nøjes med at passe sin fars store faareflokke paa heden – og prædike for dem.

Da han, som sagt, 14 aar gl havde mistet sin far, stod han alene i verden med 2000 rigsdaler som sin fædrene arv. Som ganske ung kom han paa Hoven skole ved Tarm, hvor degnen – der mange aar senere blev hans svigerfar – forberedte ham til seminariet. Siden blev han biskolelærer i sit fødesogn, og det lykkedes ham virkelig ogsaa senere at komme til København, hvor han i 1891 blev cand theol. Samme aar begyndte han sin præstegerning.

Han var alle dage præget af det grundtvigske syn paa livet, baade kristeligt, menneskeligt og folkeligt, ligesom det ogsaa nationalt var af betydning for ham, at han var født netop den 25. juli – datoen for Istedslaget, som hans far var med i, og som saaret saa Læssøe falde af hesten ved et krat paa Isted hede.

Selv havde han aftjent sin værnepligt, og det stred ikke imod hans kristendom: Man skal kæmpe for alt, hvad man har kært, sagde han.

I sin præstegerning betød han maaske – som det blev sagt ved hans begravelse paa Gamborg kirkegaard – mest paa tomandshaand ved en sygeseng.

Sine prædikener udarbejdede han altid skriftligt og meget omhyggeligt. Det er en stor fejltagelse, sagde han, hvis man tror, at man bedre kan finde det rette udtryk, naar man staar og skal bruge det, end naar man sidder i ro og har tid til at lede efter det!

Med sin søndagstekst stred han ofte sin Jakobskamp en lørdag nat, til fuglene begyndte at synge.

Aarenes tal gjorde ham ikke affældig, træt eller sløv. En af sit livs største oplevelser havde han, da han den 17. dec 1950 var med til at ordinere sin sønnesøn i Helligaandskirken i Flensborg. Ved festen bagefter i Borgerforeningen rejste han sig og mindede om de gamle profetiske ord, at de gamle skal drømme drømme, og de unge skal se syner. Det er jo ellers de unge, der drømmer drømme, og de gamle, der ser syner, sagde han; men her, hvor min sønnesøn som præst i 3. generation er blevet indviet til at øve dansk præstegerning i de egne, hvor min far kæmpede og blev saaret i slaget for 100 aar siden – her er det virkelig gaaet efter de gamle profetiske ord, det er de gamles drømme, der gaar i opfyldelse, og de unge, der ser synerne. –

Det var i anledning af den tale, at den danske førstepræst, provst Westergaard-Jacobsen, i Sydslesvig, der sad i nærheden af mig, sagde: Nu behøver vi andre ikke at sige noget; her er sagt det, der skulle siges! – Da var min far i sit 89. aar, men saa levende og aandsfrisk som nogensinde, udrustet med en enestaaende hukommelse, der snarere tog til end af.

Kunne der maaske for folk, der ikke kendte ham, være noget formelt og faamælt, tilbagetrukket og tilknappet over hans fremtræden, saa dækkede det kun over hans store ydmyghed og varme hjerte.

2. 30. dec 1932–9. dec 45 (sp Glenstrup 5. jan 29): **H. Andersen,** fl t Rind, se der.

3. 14. marts 1946 (kkp Helligaands k, Kbhvn 28. febr 42): **Thorkild Sinding Stamer,** * 5. nov 12 Bredsten. Forældre: Læge Otto Harald Benedictus S og Laura Malvina Elisabeth Sinding. Stud Vejle 31, c 41[1] (hl), hjpr Helligaands k, Kbhvn 19. sept 41. ~ 27. juni 41 Ebba Christensen, * 17. jan 16 Kbhvn. Foræl-

dre: Vekselleder Georg Alfred C og Ebba Jensen.

Sekretær Udv f fritidsklubber 42—46. BM. Ungdomsringen til 44.

Litt: A. R. Idum: En forsvunden kirke i Udby. Hist aarb f Odense og Assens amter 1922. Ill Tidende, 1859--60, s 266 (om indvundet landareal).

FØNS—ØRSLEV

Føns sogn, 1438 ha, bestaar af 2 halvøer, der skyder sig ud i Lillebælt, en større, *Fønsskov,* og en mindre, *Aalehoved,* samt en nu inddæmmet fjordarm, mellem halvøerne. Kirkebyen ligger inde paa Fyn ved Fønsskovhalvøens begyndelse. Øst for Føns er der høje lyng- og granklædte sandbanker. En del skov. Smukt. God badestrand. Byerne F med fh fra 1908, Rud og Fønsskov. Hg. Sparretorn. Flere større gaarde.

Ørslev sogn, 1914 ha, ved Lillebælt, er mod øst bakket, mod vest mere fladt, en del skov, den lille smukke sø, Hylken mølledam. Byerne Ørslev med fh fra 1894, Ellesø, Tellerup. Hg. Tybrind.

Fra Fønsskov var det sydligste overfartssted til Jylland (til Stenderup hage) fra Fønsøre. Jakob Madsens visitatsbog antyder, at Føns skal have været købstad. Dette er højst tvivlsomt, men nogen betydning har færgestedet jo haft. Fønsskov var skovklædt til ind i det 17 aarh. Her er barskt og bart i forhold til den smilende Hindsgavl halvø. »Det lave landskab er mere maskulint end Hindsgavl og Fænø« (Achton Friis).

Ved Tybrind vig led danske tropper et nederlag mod svenskerne 30. jan 1658.

Fra gammel tid har disse sogne hørt til de »døde sogne«, især har kirkelivet været ringe i Ørslev, hvor der til tider faktisk ingen kirkegang har været. De to sogne har ingen forbindelse med hinanden. Indtil omkr. 1900 var der en del gammeldags fromhed. Pastor *Vilhelm Sørensen* blev landskendt som missionskyndig. Han fik begyndt en børnegudstjeneste i konfirmandstuen. Selve begyndelsen skete ved en gudstjeneste i kirken 19. jan 1890, hvor sekretær *Mads Lind* og pastor *Vilh. Sørensen* talte. Denne børnegudstjeneste lededes i nogle aar af gartner *Carlsen-Skiødt,* der var gartner paa Tybrind (senere kendt som forfatter, folketingsmand m m), men den maatte standse, da Carlsen-Skiødt rejste herfra. Pastor Vilhlem Sørensen holdt skovmøder for Ydre Mission i Tybrind skov og kvindemøder for ydre mission i pgd, men dette ophørte, da han flyttede. Gdjr. *Søren Olsen* og hans hustru var i mange aar trofaste IM-venner. I deres gaard blev der holdt møder; hjemmet var aabent for IMs venner, og der blev ofret meget til IM og YM.

Efter 1900 er sognene blevet radikalt præget; det kirkelige liv er nærmest blevet grundtvigsk med foredragsforening og ungdomsmøder. I det hele er der saare lidet kirkeligt særpræg og ikke megen kirkelig interesse. I Ørslev har der ikke været noget særligt kirkeligt arbejde i gang. Om pastor *Idum,* se ndf.

1909 oplyses: Kkg ret god i F, meget ringe i Ø, enkelte IM og gr. 1926: Væsentlig gr præg, 4 fam til IM, foredragsf. 1935: Ringe kkg og altergang, alm vestfynske forhold, 2 fh, væsentligt gr præg. 1943: Kkg 4 og 4,6 pct, ikke megen interesse, om vinteren mdl gudstj i Fønsskov skole, bibellæsninger i skolerne, børnegudstj, 2 DdU (70 og 100). 1950: Kkg 8 og 5 pct, uden retningspræg, velvilje, aftenhøjskole, store afstande vanskeliggør arbejdet, FDF, om vinteren mdl gudstj i Fønsskov skole, en del fiskere og arbejdere, meget langstrakt pastorat (19 km). 1953: Kkg 7–8 og 6 pct, nogen trofasthed, megen ligegyldighed, u p, store afstande, FDF.

Føns kirke (tidligere Oddesund kirke, Sct Anna). Skib og kor er oprindelig romanske af kamp. Senere er murene udbedret med mursten, taarn er opført med gavle omtrent som Nr Aaby, vaabenhus mod syd med smukke blindinger. Hvælvinger. Altertavle med sen-katolsk gruppe (Maria, Anna og Jesusbarnet) fra c 1500, øverst et gl krucifix. Prædikestol fra 1683 dekoreret med evangelistfigurer. Romansk font. Ligsten. Orgel fra 1917. 100 sd.

(Mackeprang: Døbefonte, s 134) (jvf ndf).

Ørslev kirke (Vor Frue). Skibet er romansk, af munkesten uden sokkel. Skib og kor maaske ombygget senere, taarn med blindingsprydede kamgavle, vaabenhus mod syd, hvælvinger, ny altertavle som i Gamborg med maleri (kopi af Carl Bloch: Jesus med barnet), ny, enkel prædikestol, romansk font. Over korbuen et lille krucifix. Orgel fra 1917. Klokke fra 1426. 125 sd.

Uldall: Kirkeklokker, s 81 f.

Folketal: 1850: 533 og 409, 1901: 488 og 461, 1921: 475 og 454, 1950: 422 og 452.

Altergæster: 1892: 462 og 365, 1902: 364 og 185, 1912: 264 og 169, 1922: 175 og 116, 1938: 81 og 46, 1950: 191 og 85, 1953: 201 og 93.

Menighedsraad: 1920: F n gr, Ø: u p, 1930: 4 gr, 3 venstre, 3 rad, 2 soc, 1938: 12 u p, 1949: 12 u p, 1953: 12 u p.

Kommunevalg: 1943: Soc 103 (2), rad 92 (2), venstre 143 (4), u p 35 (1), 1954: Soc 79 (2), rad 142 (3), venstre 188 (5).

Sognepræst

Indt 1870: Regul: 2380 kr, netto: 4274 kr. — Smuk egebindingsværkspgd fra 1818. 1913 flg: 3. kl. Pgd opført 1941.

(1803—37 var **Christopher Gleerup** sp her, efterfulgt af sin brodersøn **Mathias G** 1838—41).

12. 20. febr 1842–11. febr 64 (sp Sdr Felding-Assing 16. okt 40): **Christian Radoor,** * 3. april 01 Vodder. Forældre: Sp i Brøns Hans R (af Rejsby), † 36, og Marie Elisabeth Outzen. Stud Ribe 23, c juli 29 (nc), hjpr Eltang-SV 2. okt 29, do Hvejsel-Givskud 30, do Føns-Ø, † 11. febr 64. ~ 8. sept 41 Sophie Marie Storm, f Møller, * 4. febr 02, enke e Fred. Storm. † 40, sp Kerte.

13. 6. maj 1864–9. juni 75 (sp Husby, Flensborg amt 14. jan 59, afsat af tyskerne 15. marts 64): **J. H. Nissen,** fl t Vissenbjerg, se der.

14. 30. aug 1875–24. jan 82 (sp Farstrup-L 10. aug 63): **F. C. D. Olsen,** fl t Vesterborg-Birket, se der.

15. 29. marts 1882–21. marts 90 (sp Taanum-H 11. marts 76): **A. H. Vilhelm Sørensen,** fl t Husby, se der.

16. 5. juni 1890–31. dec 1908 (sp Sdr Onsild 22. febr 73): **Hans Ahrendt Barfoed,** * 25.

nov 34 Ølby. Faderen: Sp i Allerup-D, † 83, se der. Stud Odense 55, c 61[2] (h_1), huslærer Pedersborg pgd, lærer Vordingborg realskole 66, hjpr Gern-S 15. jan 71, afsk 31. dec 08, † 6. nov 10. ~[1] 21. sept 86 Elisabeth Gjessing, * 14. juli 64 Sdr Onsild, † 12. dec 90. Faderen sp i Sdr-Nr Onsild, † 72, se der. ~[2] 4. aug 96 Marie Kirstine Benzon Hansen, * 25. maj 64 Gelsted, † 9. marts 50. Forældre: Lærer Lorentz Peter Benzon H og Sophie Jensen. Stamt 5.

»Pastor B blev i sin ungdom stærkt grebet af den grundtvigske bevægelse. I de atten aar, han var præst i Føns og Ørslev, vandt han sig mange venner ved sin overordentlig redelige, noble og hjælpsomme færd. I Føns var han slet ikke retningsmand, en elskelig mand, men højst aparte og distræt. Sygdom og nervøsitet hindrede ham ofte i at passe sin gerning saa godt, som han gerne ville. For et par aar siden tog pastor B sin afsked, og i sommer lod han sig for nervøsitet indlægge paa sindssygeanstalt, hvor han nu er død. Han vil, som det gode, sanddru og redelige menneske han var, blive længe mindet af sine gamle menigheder« (Middelfart Venstrebl 7. nov 10).

17. 25. marts 1909–20. juni 38 (sp Idum 21. dec 97): **Anders Rasmus Idum,** * 26. juni 68 Tømmestrup, Højrup v Store Hedinge. Forældre: Fyrassistent ved Stevns fyr Hans Mortensen Hansen og Kirsten Hansen. Stud Hrlf 88, c 94[1] (h_1)manud, medhj hos sin fader paa fyret, navneforandring fra Hansen til Idum 09, afsk 20. juni 38, † 14. sept 41. ~ 22. juni 98 Gudrun Margrethe Smith, * 23. febr 74 Dragør. Forældre: Dampskibsfører Jens Lassen Birket S og Alma Eleonora Schmidt.

Bm Odense amts historiske samfund. Skrev en række historiske afhandlinger og udgav 1939 biskop Jacob Madsen Vejles visitatsbog.

Pastor I var fra sine unge aar grundtvigsk paavirket, baade af pastor Boisen, Højrup, og af lærerne paa Herlufsholm, især overlærer Petersen (se II, s 542). Idum holdt meget af sin skole, og sammen med 3 klassekammerater, som særligt følte sig knyttet til hinanden, kom han til Herlufsholm paa Trolledagen, naar han kunne. Han studerede under smaa kaar, og i tiden indtil han fik embede, var han manuduktør og hjalp i ferierne sin fader paa fyret. Han var en begavet og interesseret mand, optaget af astronomi, tegnede smukt og drev historiske studier. Saa kom han til Idum. Og her havde han sine bedste præsteaar. Retningerne stod skarpt over for hinanden (det var i Harboøre-kampaarene), men han fik en god ven og støtte i Morten Larsen i Holstebro. Efterhaanden mildnedes retningsskellene. I ville, skønt grundtvigsk indstillet, ikke sættes i baas, men være sognepræst for alle. IM stod da ogsaa meget venligt i de sidste aar. I og hans hustru følte sig godt hjemme i Idum, skønt ingen af dem var jyder. Indtægterne var smaa, præstegaarden var fugtig og fuld af rotter. Men beboerne hjalp med stor kærlighed. Og han følte sig saa knyttet til sognet, at han tog navn efter det.

Ganske anderledes var der i Føns-Ø. Her var naturen blid og skøn, befolkningen var rar, men ukirkelig og meget lettere af sind end jyderne. Kirkegangen var ikke god, lige meget hvem der prædikede, og det kunne nok tynge ham, at han saa saa liden frugt af sin gerning. Men han beklagede sig ikke. Han var en beskeden og trofast natur, meget samvittighedsfuld med sine gudstjenester. Selvom han var meget sløj, ville han ikke svigte dem trods lange afstande, og ferie tog han næsten aldrig. Han var i besiddelse af en stille humor, som især kom til udfoldelse i præstekonventet, hvor han følte sig godt hjemme. Han var i det hele en særpræget mand. Her fik han tid til at dyrke sine interesser, især historie, og provst Schovsbo, Nr Aaby, der ogsaa var historisk interesseret, var hans nære ven ligesom pastor Hagerup i Udby, hvis pgd laa saa nær ved Føns. Han havde megen glæde af sit historiske arbejde og samarbejdet i amtets historiske samfund. Efter sin afsked var han svagelig. Han led af blærekræft, men bar sine lidelser med stor taalmodighed.

18. 3. okt 1938–6. marts 45: Mag art **V. Riisager,** fl t Harridslev-R, se Sct Peders k, Randers.

19. 10. aug 1945 (hjpr Hellerup 9. nov 42): **Johannes Christian Jørgensen,** * 17. jan 11 Kolding. Forældre: Opsynsmand ved de off slagtehuse Villads Peter J og Anna Margrethe Christiansen. Stud Kolding, c 37[2] (h_1), kordegn Lindevangs k, Frberg 37, sekretær KFUM, Sundby 38, sekretær KFUM Hellerup 42–45. ~ 5. nov 37 Helga Larsen, * 12. sept 10 Skanderborg. Forældre: Overportør Jens L og Marie Kirstine Larsen.

Fmd Sønderjysk forening f Nr Aaby og omegn 45.

Litt: Jac. Madsen, s 359—61, A. R. Idum: Føns-Ørslev kirkers historie, Hist aarb f Odense og Assens amter, 1919, samme: Præsterne i Føns-Ørslev, smst 1917, Carlsen-Skiødt: Aandeligt liv paa Vestfyn, 1930, s 154 f, Hist aarb f Odense og Assens amter, 1921, s 662 f (om Fønsøre).

HUSBY

Husby sogn, 2238 ha, bestaar af halvøen Iversnæs i Lillebælt. Mod øst højtliggende og bakket. En del skov. Ret frugtbart. Til sognet hører i kommunal henseende øen Brandsø (240 ha), der kirkeligt hører under Baagø.

Byerne Husby med fh (skænket af lensgreve Wedell) fra 1905 og 1945, Sdr Aaby, Hygind. Grevskabet Wedellsborg, midt paa halvøen, præger sognet.

I kapellet paa Wedellsborg blev der holdt gudstjeneste fra 1706, indtil de bortfaldt ved kgl res af 1. juni 1921.

Det kirkelige liv. Fra den ældre præstehistorie kan noteres, at 3 præster efter hinanden (1682—1742) her var mag (dr phil). Mag **Broder Riisbrigh,** der var sp her 1682—1709, og blev kendt for sin strid med grev Wedell, som behandlede ham slet. Biskop Thomas Kingo afsatte midlertidigt mag Riisbrigh formedelst denne strid, hvorfor R stævnede Kingo for højesteret. Mag Riisbrigh vandt sin sag med glans ved højesteretsdom af 10. maj 1702. Efterfølgeren, mag **Erik Jensen Faber,** giftede sig med »en slegfreddatter af grev Wedell«, og da mag Fa-

ber døde 1715, giftede hun sig med eftermanden, mag **Rasmus Rosing**, der var her til 1742 og fik 14 børn med hende. 1764—78 var den kendte pietist **Villads Gabrielsen Borchsenius** sp her. Han blev meget omtalt, da han 1777 fik sin »Moralske katekismus« forbudt. Denne var et stort læredigt, især om nadveren, og en samling aandelige sange. B var jo ivrig pietist, og sognets aandelige vel laa ham stærkt paa sinde, men jordbunden var haard. Han klagede over »den nulevende slægts uagtsomhed, glemsomhed og forvorpne gemytbeskaffenhed«. Han var iøvrigt en god fædrelandsven . . . og talte om »sin reneste kærlighed til sit højtelskede fædreland«. Han skrev en del salmer og sange, der udkom efter hans død. Det var ham en stor sorg og ydmygelse, at hans katekismus blev forbudt og konfiskeret, fordi biskop **Ramus** i den fandt udtryk, som »stred mod den kristelige religions lærdomme«. Landsbyskolen var meget ringe i hans tid. Han klagede over, at »man til alle retsindiges græmmelse ansætter lærere, som er egennyttige, nedrige og for Guds sag ubekymrede.« Hans datter, Hanne, var moder til digteren **Chr. Winther**.

Senere synes rationalismen at have præget sognet, der lige til vore dage »har hørt til de aandeligt stille paa Vestfyn« (Carlsen-Skiødt). Omkring 1860–70 var der nogle familier, der sluttede sig til forsamlingsfolkene, f eks fisker *Hans Jørgensen* og den retlinede fisker *Peder Christiansen*, der var veteran fra slaget ved Helgoland 1864. Den fromme og stille lensgrevinde *Maria Wedell* medvirkede ved kristelige møder paa Wedellsborg avlsgaard, hvor lægmænd talte, og hun selv var ofte tilstede. Ved hendes begravelse blev det sagt, at »hun var iblandt eder som den, der tjener«. Pastor Schiødte var en ejendommelig og særpræget mand, hvis minde levede længe efter hans død. Det grundtvigske liv i sognet kan spores tilbage til omkr 1880. Folkedigteren *Lars Clausen*, der var væver paa Wedellsborg, betød en del for det folkelige liv.

Den mest kendte præst i præsterækken er pastor *Vilhelm Sørensen*, der var her i 21 aar. Han var især anset som YM-kender og missionsteoretiker. Han gjorde et trofast arbejde paa at vække interesse for YM, holdt møder derom og talte YMs sag ved mange lejligheder. Befolkningens flertal er uden særpræg. I de senere aar har der været overvejende grundtvigsk folkeligt og kirkeligt liv. Der er ingen tvivl om, at det, der har betydet mest i denne henseende, er, at sognet fra 1884 og derefter i 42 aar havde en betydelig grundtvigsk lærer, *K. Th. Jensen* (født i Thy). Han blev indgiftet i sognet og tog sig levende af det folkelige liv, idet han stiftede og i mange aar ledede en foredragsforening. Ogsaa hans undervisning af børnene var meget levende og dygtig.

1921 oplyses: God kkg, 10 pct, dog afhængig af vejret, gode forhold, hørelyst, god ungdomsbevægelse og Ym-kreds, ogsaa interesse for Santalmissionen. 1926: Kkg 8 pct, velvilje, ungdomsm i pgd, børnegudstj, verdslig ungdomsf, YM. 1935: Kkg 9 pct, overv gr præg, ungdomsm i pgd, velvilje, DdU. 1942: Kkg 6 pct, gode, rolige forhold, overv gr præg, foredragsf (sp), DdU (200). 1950: Kkg 5 pct, gode, rolige forhold, velvilje, overv gr præg, DdU (100). Sognet er præget af de mange arbejdere under Wedellsborg, der har vanskeligt ved at assimilere sig med sognets liv, og er ukirkelige. 1954: Kkg 5 pct, gode, rolige forhold, overv gr præg, DdU (100).

Husby kirke ligger mellem Husby og Sdr Aaby, er en anselig korskirke. Det oprindelige kor, som var romansk, er revet ned og opført i skibets bredde. Der er rester af den oprindelige romanske kirke. Kirken er også forlænget mod vest; af de to korsarme er den sydlige vist sengotisk, den nordlige fra c 1675. Det ejendommelige, svære taarn, der opr havde sadeltag, er ombygget 1735 i barok stil. Det er af skibets bredde, murene prydes med høje pilastre, og foroven er der et højt, smukt løgspir med laterne. Indgang gn det fladloftede taarnrum, kirken iøvrigt gotisk hvælvet. Stor udskaaren, gotisk altertavle (i midten gangen til Golgata), stor gotisk prædikestol, romansk front med figurer. Nordkapellet er gravplads for greverne fra Wedellsborg (7 marmorkister m m), sydkapellet er ogsaa gravplads. Kapellerne er skilt fra kirken ved smedejernsgitre. 300 sd.

Mackeprang: Døbefonte, s 132. A. R. Idum i Hist aarbog f Odense og Assens amter 1927.

Folketal: 1850: 860, 1901: 876, 1921: 810, 1950: 776.
Altergæster: 1920: 480, 1926: 270, 1938: 178, 1950: 104, 1953: 111.
Menighedsråd: Gn alle aarene: u p (gr).
Kommunevalg: 1943: Soc 62 (1), rad 68 (1), kons 72 (2), venstre 135 (3), 1954: Soc 71 (1), rad 32 (0), kons 52 (1), venstre 142 (4), u p 42 (1).

Sognepræst

Indt 1857: a) 42 rug, 111 byg, 48 havre, b) 22 rdl, 70 rdl, c) naturalier, d) 220—250 rdl, e) 87 td 1 og en skovlod. Stor firlænget bindingsværks pgd i **Sdr Aaby**, stuehuset 26 fag. — 1870: Regul: 2560 kr, netto: 6398 kr. — 1913: 2. kl, 1931: 3. kl, pgd i **Sdr Aaby**, opført 1875.

17. 9. april 1834–4. jan 75 (sp Kvong-L 11. april 28): **Mogens Schiødte**, * 19. okt 98 i Snøde. Forældre: sp i Snøde-S Mathias S, † 03, og Frederikke Lovise Schmidt. Stud Nyborg 17, c juli 26 (1), var 53 udn t sp i Smidstrup-S, men renoncerede, afsk 4. jan 75, † 29. juni 80. ~ 18. dec 28 Henrica Dorothea Caroline Bendz, * 4. okt 00 Odense, † 16. marts 70. Forældre: Etrd, borgmester i Odense Lauritz Martin B og Regine Christence Bang. – Broder: Stiftsprovst, Viborg. Fætters sønner: Rkp Aarhus dk, og St-L Fuglede. Dattersøn: Schiødte, Vor Frue k, Svendborg. Hustrus søstersøn: Rasmussen, Stenstrup-L. Søsterdatter ~ Hoskjær, Kalundborg. (Se ovf).

Pastor Schiødte var en præst af den gamle herskabstype. Han drev selv avlingen til den over 100 tdr land store præstegaard. (Jorden bortsolgt 1875 efter præstegaardens brand, paa nær 20 tdr land). Han var en passioneret rytter, der ofte tog den 40 km lange tur til Odense til hest. Han var veltalende og havde en saa stor talerstemme, at han — naar han paa kirkegaarden talte ved begravelser — kunne høres helt ned i Sdr Aaby, der ligger over 1 km fra kirken! (I den tid kom kisterne ikke ind i kirken).

18. 18. marts 1875–25. nov 89 (sp Dragstrup-S 8. juli 71): **K. H. Kjødt**, fl t Lyngby-Ø, se der.

19. 21. marts 1890–15. nov 1911 (sp **Fons-Ø** 29. marts 82): **Anders Herman Vilhelm Sørensen**, * 27. juni 40 Randers. Forældre: Kammerrd, strandkontrollør ved Hevringholm strand Caspar Verner Andreas Moltke S og Albertine Ida Frederikke Winding. Stud Randers 58, c 65[1] (1), skolebestyrer for en pigeskole paa Frederiksberg 65–76, tillige hjpr Frederiksberg k, 29. dec 68, 1. kkp Frederiksberg-H 16. juni 69, sp Taanum-H 11. marts 76, r af dbg 98, † 15. nov 11. ~ 15. aug 65 Charlotte Amalie Cecilie Friis, * 30. maj 23 Viborg, † 9. febr 08. Forældre: Sp i Kalundborg Immanuel F, † 41, og Margrethe Hemmine Petersen.

Fmd Østerlandsmissionen fra dens stiftelse 98, medlem af Santalmiss forretningsudv 00, vicepræsident ved det nordiske missionsmøde i Oslo 02, suppleant til det kirkelige udvalg 03. Holdt talrige foredrag om YM ved større og mindre møder, fik fra det teologiske fakultet opfordring 2 gange til at holde missionshistoriske forelæsninger ved universitetet, rejste 09 til Syrien.

Udg bl a: 96: Vor tids missionsforventninger og missionsresultater, 00: China og missionærerne, 02: Den lutherske kirkeafdelings hedningemissionsarbejde i nutiden, red fra 99 Nordisk missions tidsskrift (sm m F. F. Munck, se Ordrup), skrev deri bl a 96 om missionsiver, 00 om angrebene paa missionen i China, 00 om forholdet ml mission og civilisation, 01 om Raimundus Lullus, 02 om missionen bl muhammedanere og Islams religiøse værd, 02 om de nordiske kirker har særlige forudsætninger for og opgaver i missionsarbejdet, udg 11: Missionens motiv, maal og midler (tilegnet biskop, dr Peder Madsen, uden hvis tilskyndelse, denne bog ikke var skrevet).

Desuden talrige artikler og afhandlinger i Dsk missionsblad, Santalposten og ØMs blad, medarbejder KLfN.

Pastor *Vilhelm Sørensen* var kendt som en god præst i sine sogne. Men kendt i videre kredse blev han, da han 1891–96 offentliggjorde en række missions- og religionshistoriske afhandlinger i det af *Jens Vahl* redigerede »Nordisk missions tidsskrift«, og hans bog om missionsforventninger og missionsresultater vakte opsigt. Han gav her en kølig og kyndig oversigt over stillingen paa de forskellige missionsmarker, idet han bestemt tog afstand fra »den falske idealisme«, som hidtil havde været fremtrædende i missionslitteraturen. I adskillige kredse blev han derfor ildeset som en »missionskritiker«, der ville slukke missionens hellige ild. Men der var andre, særligt af det yngre slægtled, som netop ved hans redelige ædruelige og dog varmtfølte fremstilling blev vundet for missionens sag. Efter Jens Vahls død blev han hovedredaktør af Nordisk missions tidsskrift og offentliggjorde her en række afhandlinger af blivende værdi. Flere af dem udkom i særtryk. Disse afhandlinger tillige med hans mange foredrag i alle egne af landet (ogsaa i Norge og Sverige) skaffede ham efterhaanden anerkendelse som Danmarks, ja, Nordens ypperste kender af missionen. I sin sidste bog om missionens motiv, maal og midler (en forelæsningsrække) giver han paa een gang en overkommelig og indholdsrig fremstilling af den evangeliske missionslære, med benyttelse af det store materiale, som Edinburgh-konferencen lige havde forelagt. – Hans store indsigt i mission kom ogsaa praktisk missionsarbejde til gode, især i Østerlandsmissionen, hvor han var *Ejnar Prips* faderlige ven. ØM var hans hjertebarn, og han indsatte den som sin universalarving. (L. Bergmann).

Som præst havde han ikke rigtig evne til at komme i kontakt med jævne mennesker. Han kunne være noget ironisk og sarkastisk. Og folk af alle samfundslag kunne blive ofre for hans lidt bidske ironi.

Stiftsprovst *R. Volf* skrev: En trang til at vide klar besked om historiske forhold førte ham tidligt ind i historiske studier, som efterhaanden formede sig til et specielt studium af missionshistorien. Han har særlig søgt at vinde klarhed over missionsarbejdets betingelser og beskaffenhed. Han har ved disse studier arbejdet sig frem til en grundighed i behandlingen af missionshistorien, som har gjort ham til Danmarks mest ansete forfatter paa dette omraade i nyeste tid. (Biogr lex).

Provst *F. F. Munck* skriver: S stod i livlig forbindelse med udenlandske missionskyndige. Og som et talende bevis for, at hans betydning anerkendtes ogsaa uden for vort lands grænser, er det nok værd at pege paa, at han af udvalget for Edinburghkonferencen var anmodet om at indtræde i dens første kommission, der skulle udarbejde beretningen om verdensmissionen i sin helhed. Han øvede her ikke ringe indflydelse, og det fortjener at kendes, at hans indlæg paa flere punkter blev af betydning for beretningens endelige form. Mange er de foredrag han har holdt, men særligt glædede det ham at tale til de unge i KFUM og til studenter, og den studerende ungdoms sammenslutning for Ydre Mission havde en varm ven i ham. Det var ham en stor glæde at foretage en inspektionsrejse (ved Carlsbergfondens støtte) 1909 til Kalamundistriktet i Syrien og ved selvsyn lære ØM's arbejdsvilkaar og muhammedanismen at kende. (Nord miss tidsskr 1911, 13. aarg, s 245 f).

Pastor *Chr. Siegumfeldt* skriver, at noget af det betydningsfuldeste *Ejnar Prip* fik lykke til, før han rejste til Syrien, var at vinde pastor Vilh.' Sørensen for sagen. Vilh. S havde netop begyndt sin kamp for et mere redeligt missionssyn, og derved faaet flere toneangivende missionsvenner imod sig. Man havde haft tilbøjelighed til at fremstille YM i et vist romantisk skær, som et arbejde, der gik frem i stormskridt, men Vilh. S paaviste, at det var smaa begyndelser, der var gjort, og i stedet for at give menigheden urigtige forestillinger om stillingen, skulle man lære den at se nøgternt og sandt paa sagen, som den var, og væbne sig med taalmodighed og tro. Og skønt Ejnar Prips planer syntes at være romantiske og lidet gennemtænkte, og skønt Vilh. S skrev til Prips fader, at »ingen mission rent teoretisk laa ham fjernere end muhammedanermissionen,« blev Prips besøg 29. nov 97 i Sdr Aaby pgd, af en saadan betydning, at Vilh. S »maatte vende op og ned paa alle mine teorier for at kunne være med. Og Deres søn har tvunget mig til det, fordi det er mig en trang at være med, hvor jeg ser den rette missionsaand.« Pastor Vilh. S holdt aaret efter udsendelsestalen for Prip ud fra ordene: »Jeg ved, at naar jeg kommer til eder, skal jeg komme med Kristi velsignelses fylde« (Rm. 15), og han blev fmd for ØM, selvom han var bange for, at det personlige skulle spille for stor en rolle i forhold til sagen, da »vi jo ikke har et missionsarbejde at tale om, men kun en missionær, en person ... det *personlige* kommer ofte til at spille for stor en rolle, og dette er den værste gift for en missionsvirksomhed.« Dette syn var vel ensidigt, men det gjorde opmærksom paa en fare, som man var paa post over for ... Det fik største betydning for Prip og ØM, at man havde Vilh. S som førstemand, da der 1900 var tale om, at erhverve en stor ejendom paa Karmel som bopæl for Prip, men Vilh. S holdt paa, at vestjordanlandet ikke egnede sig til missionsmark, og han fik lagt missionen over til beduinerne i Østjordanlandet,

en tanke, som ogsaa tiltalte dr. *Fox Maule,* som 1900 meldte sig til ØM's tjeneste og blev Prips nære medarbejder gn en menneskealder. Vilh. S henviste ved en gudstjeneste i Vor Frelsers k i Kbhvn 1901 til den kristne troskæmpe, der i middelalderens mørkeste tid tog muhammedanermissionen op, Raymundus Lullus, og som sagde, at der var ingen anden vej at gaa end den, som Kristus og apostlene tog op i Østerland: »Ved kærlighed, bøn, taarer og opofrelse af vort eget liv«. Da dr Fox Maule udsendtes, talte Vilh. S ud fra ordet: »Gud ske tak, som altid fører os i sejrstog som Kristi overvundne« (2. Kor. 2). Og hans slutningsord til dr Fox Maule og hans hustru var Ordsp. 3, 17: »Den himmelske visdoms veje er yndige veje, og alle dens stier er fred«. (Vilh. S havde en særlig evne til at finde tekster).

Der blev et specielt hjerteforhold mellem Prip og Vilh. S. Prip sendte 1902 Vilh. S som gave en brevpresser, der forestillede en kamel og skrev: »Jeg vil glæde mig ved at vide den paa Deres bord. Det er i stedet for et fotografi af mig. Maatte jeg blot i visse stykker svare til billedet, i nøjsomhed og udholdenhed, og maatte jeg ved Guds naade blive et »ørkenens skib«, ladet med evangeliets gode budskab til ørkenens sønner.« Brevvekslingen mellem Prip og Vilh. S er saare værdifuld at læse.

Der kunne komme vanskeligheder (som f eks da Prip ordinerede missionær *Olaf Høyer* og blev angrebet derfor), men Vilh. S tog Prip myndigt i forsvar, saa kritikken forstummede, eller i forskellige forhandlinger om overtagelse af pastor Stuart Crawfords arbejde i Nebk, eller skuffelsen over den unge, trosivrige Kabban, der gled bort og døde i det ukendte, forholdet til den irske mission osv, men alt dette hører hjemme i ØM's historie. Vilh. S fulgte udviklingen med levende interesse og hans vise raad var af afgørende værdi.

... Paa sin rejse til Syrien 1909 ledsagedes Vilh. S af fru Prips farbroder, pastor, greve *Moltke,* Søborg, samt af provst *Beyer,* Assens og pastor *F. F. Munck.* Ved ØM's 10 aars jubilæum havde Vilh. S faaet en adresse og en pengegave, tænkt anvendt til denne rejse. De var i Jerusalem og andre steder, men 22 dage boede de i Deratije, hos *Prips* og dr *Fox Maules,* hvor selve *Abdel Kadir* aflagde dem et besøg. Alt dette var en stor begivenhed for ØM's missionærer og ikke mindre for Vilh. S, der var meget glad ved sine indtryk.

Da Vilh. S naaede støvets aar, var han endnu livlig, flittig og mobil. Han havde nok haft kapellan, men væsentlig for at hellige sig YM og arbejdet med Edinburghkonferencen, som optog ham meget. Men da han (paa rejse til en søsters begravelse i Vivild) kom til at vente flere timer paa en landstation, blev han meget forpint og fik nervechok sidst i 1910, som førte til den apopleksi, der lagde ham i graven efter flere maaneders sygeleje. Til det sidste tænkte han paa ØM, hans pgd var ØM's hjem til hans død. Hans navn havde kastet glans over dette landsogn, mange kendte mænd var kommet hertil som gæster i pgd, undertiden ogsaa som talere ved møder. Han var i sit sogn en saare samvittighedsfuld præst og sjælesørger.

Chr. Siegumfeldt: Mindeblade om pastor Vilh. S, 1912, samme i ØM's historie, I—II, 1923—27, L. Bergmann: Missionsvidenskaben paa universitetet, 1918, s 12 f, samme i Nord miss tidsskr, 1941, s 5 f, DBL XXIII, s 335 f, L. Tvilstedgaard: ØM efter 15 aar, 1914, ØM gn 40 aar, 1938, J. Juul Sørensen: Endnu et skridt fremad i ØM's hist, 1943, s 87 f, F. Torm: Biskop Peder Madsen, 1924, s 155.

Maleri af Vilh. S ophængt paa Frederiksborg 1916.

Hjælpepræst hos pastor Vilh. Sørensen

1910—11: **P. Holger Petersen,** se rkp Trinitatis k, Fredericia-sp Vejlby.

20. 21. juni 1912–4. juli 21 (sp Karlby-V 14. juni 05): **C. P. E. Wolf,** fl t Vodder, se der.

21. 30. jan 1921–30. jan 30 (kkp Christians k, Kbhvn 6. maj 19): **J. V. Petersen,** fl t Fausing-A, se sp Sct Nicolai k, Svendborg.

22. 25. maj 1930: **Erik Høyrup Spur,** * 25. okt 90 Fjaltring. Faderen: Sp Lyderslev-F, † 13, se der, journalist Østsjæll folkebl, højskolelærer Roskilde 14–21, do højskolen ved Flensborg fjord 21–25, imm v kgl res 25, c 30^1 (h_1). ~ 8. juli 30 Åsta Munck, * 14. febr 06 Middelfart. Faderen: Rkp Krist k, Kbhvn, se der. Stamt 29 og 84.

BM Grundtvig-museet i Udby 33, kredsfmd DdU 35, folketingskand Middelfart 45 (rf).

Udg 18: Sangbogen: Viser og sange, 38: Kirke og gudstjeneste, 44: Indledning til Lars Clausens viser og vers, 49: Ti dansk-svensk sanglege, 50: Tre foregangsmænd i ungdomsforeningerne, Medarb Højskolebl.

Litt: Jac. Madsen, s 361—63, R. J. Jensen: Fra hoveriets dage, Hist aarb f Od og Assens amter, 1913, Carlsen-Skiødt: Aandeligt liv i Vestfyn, 1930, s 155 f, A. R. Idum i Hist aarb f Od og Assens amter 1927, Fynsk hjemstavn, 1933 (om herremandsvælde paa Vestfyn).

SVENDBORG AMT

Svendborg amt, 1667 kvadratkm, har 149671 indb (1950). Amtet omfatter foruden Sydfyn de større øer Taasinge, Langeland og Ærø, samt de mindre øer Thurø, Siø, Strynø, Strynø kalv, Halmø, Birkholm, Store Egholm, Hjortø, Drejø, Skarø, Avernakø, Bjørnø, Lyø og Ilumø samt nogle ubeboede holme. Kysten er temmelig regelmæssig undtagen mod sydvest, hvor halvøen Horneland skyder sig ud mellem Helnæs bugt og Faaborg fjord i Lillebælt.

Naar man kalder Fyn for »*Danmarks have*«, frodig og velplejet, passer dette udtryk nok i særlig grad paa Svendborg amt. Frugtbarheden er maaske lidt mindre end i Odense amt, men til gengæld er amtet mange steder betagende naturskønt; landskabet er mere kuperet og afvekslende. De mange frugtplantager breder sig mellem markerne med den rige høst af korn og af roer. De smukke landsbyer, de svære hvide kirketaarne, de velbyggede gaarde, de mange gamle herregaarde, de levende hegn og det stadige udkig til blaanende bælter og sunde giver Sydfyn sin særlige charme, og henved en femtedel af arealet er dækket af større eller mindre skove.

En tur rundt i amtet er fuld af overraskelser, hvad naturskønhed angaar. Kommer vi fra Assens til *Faaborg* møder vi de mægtige bakkedrag, udløbere af de fynske alper, ved *Jordløse,* og fra *Trebjerg* ved *Haastrup* (128 m) er en af de smukkeste udsigter paa Fyn. Man kommer fra den ene yderlighed til den anden, naar man ad vejens bløde fald, kører ned til fiskerlejet *Falsled,* paa ganske flad strand. *Hornelands* højder med den ejendommelige kirke ses overalt. *Svanninge* bakker er desværre dækket af naaleskov, men her er udsigt over Faaborg, Horneland og vandet. *Dyreborg strand* er en af de mest idylliske i amtet. Vejen fra *Vester Hæsinge* til *Nr Broby* fører gennem et lunefuldt bakkeland, med moser og kær i lavningerne, et sjældent syn paa Fyn. Syrenbuskene blomstrer tæt her i juni. Helt eventyrlig er *Brobyværk* vandmølle og kro ved Odense aa, som faar tilløb fra søerne ved Brahetrolleborg og Ringe. Ved *Nr Broby* er aaen allerede ret anselig. Den løber gennem brede, yndefulde enge. Men Nr Broby selv er en almindelig stationsby i modsætning til den nærliggende kønne, gamle fynske by, *Vøjstrup,* med sine gamle gaarde og velplejede haver. Egnen har været kendt for sine storke. De er nu kun faa.

De fynske alpers højdedrag rækker langt mod syd. Fra bakketoppene ved *Diernæs* ser man ud over land og hav, marker, søer og skove. Fra *Holstenshus* dyrehave er der atter en fremragende udsigt. Men højdepunktet i skønhed naas nok i denne egn ved *Brahetrolleborg,* som ligger gemt i en ring af skove og omgivet af 3 søer, hvoraf *Brændegaards sø* maaske er Fyns skønneste, medens *Arreskov sø* er Fyns største. Der er gamle stendiger langs vejene, dækket af slaaen, tjørn, brombær og roser eller kaprifolier.

Svendborgegnen er herregaardenes land. Om dem fortælles der lidt senere. Her er *Ollerup* med sine skoler. Landskabet nord for Svendborg er ensformigt frodigt, men længere nordpaa er der afvekslende bakkeland, der kulminerer i *Gudbjerg* (113 m). Fra *Kværndrup* kirkegaard med de bratte skrænter er der en typisk fynsk udsigt over gamle straatækte gaarde og vide enge. De gamle sagn om kirkelammet m m lever her endnu, og her huserede svenskerne 1658 som i Svanninge. I den store landsby *Ringe* mødes landeveje og baner. Og tæt ved ligger *Ryslinge* med sin højskole og valgmenighedskirke. *Svendborg* ligger gemt bag bakker, men er ved at kravle op over højderne. Den travle by med de smalle gader ligger ved sundet. Og ovre fra Taasinge kigger *Bregninge* kirkespir frem bag skovklædte bakker. Fra Bregninge kirketaarn er vel Fyns mest afvekslende udsigt: Svendborg by, sundet, kysterne og øerne danner et panorama, som man ikke ser mage til i Danmark. Men syd for kirkebakken sænker Taasinge sig og øen er mod syd temmelig flad. Vejen fra Svendborg til Nyborg fører gennem *Skaarup* med seminariet og *Vejstrup* ogsaa med valgmenighedskirke og højskole. Vejen gaar gennem en perlerad af kirkebyer. Gang paa gang dukker gamle herregaarde frem af parker og skove. Broholmfundene fortæller om Fyns oldtid. Vejen fra *Hesselager* til *Tiselholt* er køn, især mellem *Lundeborg* og *Elsehoved* ... med »de brede bøge nær salten Østerstrand«. Og egnen ved *Nyborg* aabner nye og frodige udsigter og dejlige bindingsværksgaarde. Vildsvinene ved *Ravnholt* er nok et besøg værd. Fra Ravnholt til *Ørbæk* passerer vi gennem skovrigt, afvekslende landskab med mange kildevæld og pragtfulde smaasøer, til vi naar *Frørup*. Søerne ligger paa række, forbi herregaarden *Lykkesholm,* et sted, som rummer en egen romantik. Og saa naar vi over *Holckenhavn* til *Nyborg* ved fjorden, med færgerne, Nyborg Strand og det travle trafikliv. *Langeland* og *Ærø* og de mindre øer berettes der om i sognebeskrivelserne.

Thorkild Gravlund giver en farverig skildring af Sydfyn (Dansk Bygd III, 1930, s 127 f):

Danmarks bedste jord findes — efter hartkorn — i Østsjælland, men Danmarks frodigste egne maa vi vist til Sydfyn for at se. Vel er der steder, hvor sæden folder lige saa godt eller bedre — men hvor er landet yppigt og yndigt som derned ad Svendborg til?

Sjælland har større skove og Lolland stærkere muld, men Sydfyn har de fagreste haver og hegn.

Den fynske luft er diset som mættet af grøde, og der er stille, vinden suser saa mildelig, skønt landet ligger fladt og aabent mod havet.

Blæsten, vor raske strandblæst, faar ikke lov til at komme derind mellem haverne. Hegnene binder den, og saa lægger den sig roligt under de løvede hække.

Alt er hegnet paa Fyn. Mens sjællænderne næsten ingenting hegner, knapt haverne, saa hegner fynboerne hvad hegnes kan. De klipper tjørnehække milelangt hvert aar, og de fletter risgærder om alle deres marker, eller gjorde det for faa aar tilbage. I den sidste tid er det gaaet slemt nedad med deres gamle hegning. Det nye landbrug lader jo haant om flettede risgærder, men fynboen tager ogsaa hensyn til, hvad der ikke netop tjenes penge ved og holder endnu sine steder de gamle gærder vedlige.

Det er ikke for nyttens skyld at der sættes først et risgærde og indenfor det en tjørnehæk om en almindelig havremark — som jeg husker et sted fra Langeland, det vil kunne ses flere steder.

Det er ikke noget let arbejde at vinde et risgærde op af tjørnegrene, og megen tid gaar med at drage vidjeris om hvert et agerskifte, men det skal saa være, naar ret skal være, det fynske sind kræver hegning.

Den vide slagne markflade, som sjællænderne ynder, er fynboen imod. Et øde, som jyden roligt kunne glædes i, ville næsten kendes som spøgelserædsel paa Fyn.

Her er markerne nøgne, hvis ikke hegnenes bohave bliver sat derind til hygge og pryd.

Hverken bakke eller dal faar lov at drage sig frit i sit eget fald, men bindes ind i de linjerette gærder, som bygger tavl ved tavl.

En luftskipper maa kunne blive vildfarende af at se ned paa alle disse fynske indelukker. Den der færdes ad landeveje faar sjældent overblik. Sydfyn har faa udsigtssteder, og hegnene skygger. Man maa op i et kirketaarn for at se langt.

Der ses en jævn jordflade, faldende mod kysterne, tynget af løv, hvorimellem agrenes bræmmer lyser, tavlet af tykke grønne hegn og smalle gullige veje, bastet og bundet af de lige linjer, kun fjordens kyster drager sig frit. Derude i det solskinnende hav gaar hvide sejlere over mod taageblændede øer. Havet vugger silkeblødt mellem soldiserede kyster, hvor de fjerneste linjer svinder i den ventede kvæld, og bag Valdemars slot gaar Lungebugten dybt ind mellem digre skove.

Slottet og Svendborg by hæver sig rødligt mod den blege sommerhimmel, men landsbyerne hviler i løndom bag stive mure af buske og træer, hygger sig stille i dis af tung grøde.

— Endnu mere frodig tung end Taasinge synes Ærø. Jeg mindes det nordlige Fynshoveds skarpe og vilde kyst, naar jeg færdes her mellem disse skælmske bølgevange i mild sommerdis. Landet er yppigt og rigt klædt, og den kælne indskærskyst smyger sig om de bugnende højdedrag. Ærø er den fejreste ø i den sydfynske klynge.

— Der er en egen søndagsfred over det fynske land og ikke mindst over de sydfynske egne.

Mellem hegntavlede marker og haver og bindingsværkstavlede mure gaar hjemboende folk og sysler trygt med deres arbejde. Den fremmede der kommer ad disse veje kender sig fremmed, skønt han møder venligt folk — men de har ikke megen tid til overs for den fremmede og er ingenlunde nysgerrige efter at vide, hvor han kommer fra, og hvor han skal hen. Første gang man kommer ind i en fynsk landsby, kan det være som at dumpe ind i en anden mands stue, hvor man ikke er kendt og ikke finder den man søger. Der er tyst. Bag hegnene lyder klingre røster, døre aabnes, fodtrin høres — men hvor er folkene? De skøtter hvad de skal — og alle vegne skaber de hygge og hjemfred.

Man er hjertelig til overs, hvis man ikke netop er en hjertelig velkommen gæst.

Det kan være en grund til at fynboen længe har holdt sine gamle bylav.

Fra gammel tid havde hver landsby sit bylav der styredes af en aarligt skiftende oldermand. Det kendes paa Fyn endnu, og mange steder ses ogsaa den stenring, bystævnen, hvor lavsmændene samledes, naar oldermandens horn kaldte til stævne.

Dette stensæde var landsbyens fælleshjem. Et enkelt sted i Sydfyn, Heden, er den et helt lille løvdækket lønligt bo, som fremmede ikke opdager uden at de bliver vist dertil.

En gammel fynsk friskolelærer, Rasmus Hansen, skildrer i sin smukke, alt for lidt kendte bog: Gamle Minder (s 8) sin fødeby Gudmes stævne saaledes:

»Efter de gamles sagn var stævnen ikke alene et helligt sted, men den var ogsaa et kønt sted. I en stor runddel var nedgravet niogtyve stene, der rigtignok ikke var tilhuggede, men dog valgte, saa de gav et mageligt sæde. Midt i denne runddel var sat to andre stene, hvoraf den ene var lidt højere end den anden. Den første var oldermandens sæde, og den anden var den mands, der skulle være oldermand det følgende aar. Derimod var de ni og tyve sæder til alle de øvrige bymænd. Der skal desuden have staaet en stor gammel ask imellem hver to stene hele rundingen om, og endda en til mellem de to sæder i midten.«

Gudme mænd blev tvunget til at ødelægge deres stævne for at give plads til en skole, og de mente at ret og skel derved slappedes.

Oplysningen steg.

Bylavet er flere steder blevet oplyst og opløst ved forsamlingshusenes bygning. Nyere tiders fremskridt og ikke mindst det grundtvigske har faret haardt frem mod de gamle bylav, hvor fynboerne dyrkede deres hyggelige fællig og øvede den forhandlingsevne, som de førte med sig i vort politiske liv.

Men stadig spores lavene i de fynske landsbyer. Ikke blot staar vel nogle lønligt ved magt endnu med samling paa gammel vis — ogsaa i nutidskaar gør de sig gældende. Der er noget ejendommeligt sluttet vennesælt over mange fynske foretagender. Det er det gamle lav der gaar igen.

Brugsforeningen holder lavsgilde, naar overskuddet skal deles. Madkurve medbringes. Drikkevarer faas den dag til indkøbsprisen. Saa bliver der spillet og danset. Forskellen mellem nyt og gammelt er den, at husmændene kommer med. Før var det gaardmændene alene der holdt raad.

Naar noget nyt sker, maa lavet samles.

Da det elektriske lys første gang tændes i byen indbyder byraadet til fælles kaffebord i gymnastikhuset.

Ved aarhundredskiftet samledes bymændene i en landsby nytaarsaften i skolen til fest. Ved midnat gik de alle op i kirketaarnet og ringede det ny aarhundrede ind med kirkeklokken. Et digt med alle deltagernes navne hængtes til minde herom ind i vaabenhuset.

At digtet ikke staar maal med tanken faar være. Dette lavs ydmygt stolte hilsen til aarhundredet er værd at mindes i kirkens ly som en fællesbøn.

Saaledes bad de gamle dagligt paa en lille sydfynsk ø: »Herre giv os og vore børn brødet saa godt som vi til denne dag have nydt det«. (Tommerup: Drejø sogn, 1833, s 61).

Det er lavsbønnen. Hver for sig og dog alle sammen beder om det samme.

— Eftertiden har ofte dømt de gamle lav som raa drikkegilder og set bort fra at i fælliget var folkets sjæl. Det rene hjemgode sindelag, som i aarhundreder var dyrket og værnet i oldermandslavet, lod sig ikke altid føre uskadt over i forsamlingshuset.

Har fynboen særlige evner for at danne lav, saa har de ogsaa haft gode vilkaar for det.

Næppe noget sted i landet er der færre tilflyttede fra andre egne end i de fynske landsbyer. Maaske skal vi helt ned i Sydslesvig i Angel, for at finde noget lignende, at landsdelen saa lidet har taget mod andre landsdeles folk.

Det støttede de fynske lav og den fynske lavshu, at de næsten altid var sig selv.

Omend de glemte at opstille oldermand og kastede byhornet bort, saa var de alligevel lavet, en ligelig hjemmevant flok.

Der kan i Vestsjælland siges: Mellem Korsør og Slagelse er hverandet menneske en langelænder, og det kendes paa at de planter pil om markerne.

Vel er det vildt overdrevet, men det lader sig høre.

Noget tilsvarende kunne ikke lyde paa Fyn.

Men fynboer træffes allevegne rundt om deres ø, ordsproget siger at fynboer (ærøboer) og graaspurve træffes allevegne.

Maaske dog ikke bosat altfor langt fra hjemegnen.

I Amerika er der mange af alle folkefærd. Ja, men hvis der var saa godt at være i Amerika, siger en sydfynsk øbo, skulle vi saamænd snart finde derover.

Han valgte nu at blive hjemme og pløje.

Sjællandske karle og piger søger tjeneste paa Fyn, men fæster ikke tit bo derovre.

Fynboerne gør ikke gengæld paa den maade, at de sender tjenestefolk, men de søger ofte ledende stillinger — og bliver der.

— »Naar isen kan bære en krage kan den ogsaa bære en Strynøbo,« siger ordsproget. Det kunne godt gælde den store ø med. Snildhed og vovemod til at vinde over paa den modsatte kyst kendetegner ofte fynboen.

Men aldrig glemmer de den dybe sandhed at »Drejø ligger midt i verden« — lige langt fra Svendborg, Ærøskøbing og Faaborg.

Drejø kan ogsaa gælde for Fyn. Og øen vil altid blive ved at være verdens midtpunkt, hvor langt saa fynboen farer.

Derfor har ærøboer og turøboer (som fanøboer) ogsaa det ord paa sig blandt søfolk, at de nødigt farer under fremmed flag og ikke lærer andet sprog end deres eget.

Ærø har sin egen stilling til Sønderjylland, de laa i sin tid i lav sammen. Det kendes paa Ærøs uklippede hække, der kan ligne Angels. Det kendtes ogsaa ved grænseafstemningen i 1920. Ikke mindre end fjorten ærøeske lav (foreninger, byraad o l) sendte telegrafiske hilsener til Flensborg. »Landsmænd og fæller, stem jer i morgen hjem til jer moder og hejs atter gamle Dannebrog paa jer flaade. Marstal Skipperforening.« (Flensborg Avis 14. marts 20).

Den sydfynske flaade binder stærke baand og knytter kyster sammen, men taler ikke andet sprog end sit eget.

Fynboens evne for at rejse lav og derudfra føre mellemfolkelig samfærd har givet lyd i vort folkeliv — og ikke mindst i flaaden.

Et gammelt sjællandsk ord skæmter med den fynske kraft til at vinde frem: »Hvor Fanden ikke selv kan være, sender han en ærøbo«. Det stammer vel fra en skipperhistorie, som er glemt, og skal tydes i retning af vildt vovemod. Fanden er i folkemunde ikke den bibelske djævel, men en stærk trold, og hans ligemand skulle saa være ærøboen.

Brødet var i overtro en helligdom. Ikke blot saaledes at der var synd ved at spilde det, men det havde en værnekraft i sig, svarende til at det gav livskraft.

Paa Strynø maatte der nytaarsaften ligge et helt, uskaaret brød paa bordet. Ved siden af stod et tændt lys. Med det hellige brød og lyset skulle det nye aar mødes.

Fra Langeland kendes den skik at mærke brødet med et slag af den flade haand, inden det sidste brød sattes ind i bagerovnen, saaledes at haandens aftryk stod i brøddejgen. Og dette brød skulle gemmes til sidst — for saa tog høgen ikke kyllingerne.

Samme gamle kone (f 1780) som foretog dette havde en tordenkile — en flintøkse — i sin seng, for saa ville lynet ikke slaa ned i hendes hus.

Det er overtro, og det er ældgammel hedendom, men det er tillige troen paa helligdom.

Man kan finde overtroen meningsløs, eller man kan synes den er køn. Der er altid sammenhæng i dens tankegang, og tydning i hver en ting. Vi kan se ned paa den ovenfra eller granske den fra grunden, hver efter sit skøn og tykke.

Folkeligt — for os alle — er der sket dette, at vi har mistet folketroen og med den fulgte en egen trang til helligdom.

Nu er der næppe ringere gudstro end i gamle dage, men der er mindre af helg.

Der kan være et eget helg over en folkesamling. Det kendes sjældent. — Alligevel mødte jeg det engang paa Sydfyn.

Aldrig gav jeg penge bedre ud end da jeg blev indmeldt som livsvarigt medlem i »Strynø Majtræ og Flagforening«. Og det kostede bare en krone.

Paa Strynø bygade staar en høj flagstang, det er majstangen eller majtræet.

Maaske har det engang været et løvet træ, et majtræ. Men snarest har her staaet en kroget egepæl, en kag, hvor tinget holdtes.

Paa Lyø, Avernakø og vistnok Korshavn staar der eller har staaet majtræ, flag eller pæl. Ligesaa i Nordby paa Samsø.

Paa Stevns, i byer nord for Storehedinge, findes ogsaa lavets flagstang, med navnet madbænken.

Denne kag, egepælen, kan føres helt tilbage til offerstedet, til gudestøtten. Offerblod kan være rundet her. Loven blev sat ved bysens krogede kag, bøder blev idømt, trætte stillet. Hævn hæmmedes eller gaves fri paa dette sted, men er ikke øvet her, thi stedet var helligt. Der skulle være helg hvor folkesamling skete paa tinge.

Strynø majtræ har dybe rødder. Nu staar her en flagstang, men før kun en pæl. Navnet kag findes endnu paa Lolland, i Thoreby, hvor man nævner byens træ »Midsommertræet«s sted »op til Gadekaven«. Midsommertræet prydes med kranse ved Sankt Hans. Paa majtræet hejses flaget alle højtidsdage.

Det nævnes i loven, for Strynø majtræ har sin trykte lov: »Foreningens flag skal hejses paa majtræet nytaarsdag, første og anden paaskedag, første og anden pinsedag, første og anden juledag, af bestyrelsen.

Flaget hejses frit paa et af medlemmernes forlovelses-, bryllups- og begravelsesdag. Ønsker et medlem at flaget skal vaje for hans kones kirkegang betales 50 øre til foreningens kasse.« Ligeledes skal der flages grundlovsdagen (det vedtoges 1892) og ved ungdomsgilder, hvor mindst otte deltagere tilhører foreningen (vedtaget 1893) — medlem kan enhver mand her paa øen med uplettet rygte blive ved at give en krone. Som udenbysboende er man passivt medlem uden stemmeret. Her er det for en gangs skyld en ære at staa i en forening, hvor flaget skøttes saa vel. Skønnest synes det, at manden har ret til at kræve øens flag hejst ved sin kones kirkegang efter barnefødsel. Da vajer flaget for livssejren.

Strynø majlav er et gammelt sømands- og bondelav, der er nutidigt udstyret som forening med trykte love, styrelse, generalforsamling og alt det parlamentariske fag henhørende. Men ældgamle skikke er overført i moderne forretnings-foreningskancellisprog.

Forfatteren **Jesper Ewald**, hvis fader, forfatteren **Carl Ewald** en tid boede i godsforvalterboligen i Lundeborg, giver et stemningsbillede fra disse egne:

Landskabet er smukt, ødansk paa en finere maade end Sjælland, fordi naturen har gjort sig større umage med at arrangere kontrastvirkninger mellem bakke og dal, sletter, marker og lunde, og herregaardene ligger tættere, baade storgodserne og de smaa gaarde, hvor fætre eller yngre sønner drev landbrug, med tilskud fra lenskapitalen. De var sunde bønder, disse godsbesiddere. Jeg naaede vist lige at opleve baronen til Hesselagergaard, Blixen-Finecke, »kongens fætter«, som han blev kaldt. Han gik klædt som en stodder og rejste paa tredie klasse med toget — for at »være blandt mennesker«. Saadan kan høj kultur ogsaa ytre sig. Efter ham fulgte en Dons, han teede sig til gengæld som en virkelig herre.

Omkring aarhundredskiftet malte Fritz Syberg og Johannes Larsen dette landskab, naar tøbruddet var i gang, saa farverne begyndte at pible, naar fuglene lettede, og skære, blaanende toner, iskolde, men forjættende, syntes at gøre himlen højere. Ved vintertid var naturen som sammensat af fotografiske negativer. Man havde det foran sig som man har en film for øjet, holder den mod lyset og prøver paa at drømme sig til et billede.

Det var sandt foraar, naar lystkutterne fra Svendborg og Nyborg begyndte at vise sig i Storebælt og lagde til ved molen. De fik velkomst baade paa kroen hos gæstgiver Peter Erik Randrup Hansen og hos befolkningen. Et aar mødte jeg første gang maleren Niels Hansen, som senere blev min ven — han var purung. Saa, mange, mange aar efter spiste vi aal paa kroen i Lundeborg, Randrup Hansen levede endnu, og han stirrede paa mig:

— Var det ikke dig, dit afskum, som smurte Nielsen fra Ringe i tjære, da han var drukken, og senere rullede ham i fjer?

— Jeg er ked af det, kromand, men det var ikke mig, svarede jeg sandhedskærligt.

Det var en vældig kro, for Lundeborg har været noget engang. Længe, længe før 1900. Den laa endnu i min barndom og lyste og larmede i sommernatten, naar storbønder og prangere holdt stævne og drak hinanden paa pelsen, handlede, fortrød, sloges. Ja, vist var jeg nærværende, da Nielsen fra Ringe blev smurt i tjære og rullet i fjer. Men det var ikke mig . . .

I min ungdom vendte jeg tilbage til egnen, en tiefemten kilometer fra Lundeborg, og som gæst paa en herregaard. Da saa jeg landet under en ny synsvinkel, i smoking og med cigaret efter middagen, spadserende i sommerens glasklare aftenlys.

Og saa kom jeg igen, for binder noget, mærkes af og til et ryk i rebet. Jeg kørte min vogn ad de aldrig glemte veje og saa paa de fynske herregaarde, paa kirkerne, som engang var godsbesiddernes ejendom og som gerne ligger lunt i vejsvinget, troskyldigt rodede sammen til et hele af alskens stilarter. Udstykningen efter lensafløsningen har sat sit præg nu, men skønt landsbyerne har faaet forstæder og mange statslaans-husmandsbrug er klistret paa landskabet — der er en del tilbage af min barndoms Østfyn. (Politiken 15. marts 53).

Herregaardene og de gamle borge. Af gamle voldsteder kan nævnes det anselige anlæg *Ørkil,* Tved sogn, som skal være bygget af Valdemar Sejr, men som faldt i holstenernes vold og blev ødelagt under Grevens fejde. Imponerende ved sin høje beliggenhed var ogsaa *Søbygaard* paa Ærø, øens middelalderlige hovedborg. Højt placeret er ogsaa *Tranekær* paa Langeland. Ved flere gaarde findes gamle voldsteder, ved *Arreskov* endog to, ligesaa ved *Nakkebølle:* Andre voldsteder ses f eks i Vantinge, Ellested, Søllinge og Øksendrup. Af de middelalderlige borge er ikke meget tilbage. Der ses rester af det gamle Cistercienserabbedi i *Brahetrolleborg,* men gaarden er opført lang tid senere. Bedre bevaret er *Nyborg slot,* hvor der blev holdt Danehof. Svenskerne var haarde ved det. Nu staar kun hovedfløjen tilbage. Middelaldermure ses ogsaa i *Tranekær slot.*

Stærkt sammenstykkede m h t byggetid og stil er de herregaarde, som stammer fra tiden efter Grevens fejde, f eks *Rygaard* (Langaa sogn), der er den ældste. *Hesselagergaard* er en anselig renæssancegaard, som er smukt istandsat, mere uheldigt er *Egeskov* (Kværndrup) restaureret, men det er endnu et romantisk slot, der rejser sig lige op af voldgravens vand. Samtidig er den mindre *Nakkebølle* (Aastrup) fra 1559, *Ørbæklunde* er fra 1593 (?). *Hvedholm* (Horne) er desværre helt ombygget. Fra 16. aarh er ogsaa *Sandholt* (S-Lyndelse) et anseligt, firfløjet anlæg. Livfuld og afvekslende er *Holckenhavn,* Ulfeldtslægtens gamle ejendom ved Nyborg fjord, Ellen Marsvin har rejst den anselige vestfløj. Fra Chr. IV's tid er *Lykkesholm* (Ellested), *Julskov, Fjellebro* (Krarup), *Ravnholt* (Herrested). Chr. IV sørgede for sin søn, Valdemar Christian, til hvem han i stedet for det gamle Kærstrup byggede *Valdemars slot* (Bregninge, Taasinge), en enlænget, meget anselig bygning, der omformedes af Niels Juel, dens høje mørke tag ses videnom. *Broholm* (Gudme) er ogsaa præget af renæssancen, ligesom *Brobygaard* (Sdr Broby) og *Skjoldemose* (Stenstrup).

Til disse grundmurede gaarde slutter sig enkelte bindingsværksgaarde fra renæssancetiden, f eks *Steensgaard* (Svanninge). I lang tid blev der ikke bygget betydeligere herregaarde. Men midt i 18. aarh byggedes *Hvidkilde* (Egense), medens nyklassicismens banebrydende bygning er *Glorup* (Svindinge), med reminiscenser fra Bregentved.

Kirkerne i amtet. De romanske kirker af raa kamp dominerer, og man sporer paavirkning fra Sønderjylland. Men paa de sydfynske øer finder vi smukke kvaderstenskirker (paavirket fra Angel), f eks *Rise, Landet, Magleby, Skrøbelev* og *Longelse* med smukke granitskulpturer. Mærkeligst mellem de sydfynske markstenskirker er øens eneste rundkirke, *Horne,* der dog er stærkt omdannet i sengotisk tid. Fraadsten møder vi i *Skaarup.* Ret hyppige er de senromanske murstenskirker paa Nyborgegnen, f eks den sirligt dekorerede *Aunslev,* den stærkt ombyggede *Skellerup,* samt *Frørup* og *Hellerup,* og ovre mod vest: *Øster Hæsinge.* Til denne gruppe hører ogsaa de gamle købstadskirker hvoraf *Sct Nicolai* i *Svendborg* er smukkest, desuden *Vor Frue, Svendborg,* og *Rudkøbing.*

Gotikken har man kunnet møde i *Brahetrolleborg,* hvor klosterkirken blev bygget c 1300, men den er berøvet sine sideskibe og uheldigt istandsat. Rationalismens tid sammen med den økonomiske elendighed under Fr. VI berøvede Fyn *Graabrødrekirken* i *Svendborg,* en af Fyns interessanteste kirker. Den blev revet ned 1828. Sengotisk er den smukke kirke i *Nyborg.* Den gamle *Sct Nicolai kirke* i *Faaborg* blev revet ned; kun klokketaarnet staar endnu. Faaborg *Helligaands kirke* er ret jævn, hørte til det i 1477 stiftede Helligaandskloster. Sengotikken møder vi i mange landsbykirker, hvor de romanske kirker er bygget om, forlænget eller ændret i sengotisk tid. Karakteristisk er ogsaa i dette amt de svære taarne og mange sirlige murdekorationer og hvælvinger. Ejendommeligt for Sydfyn er det, at renæssancestilen har faaet lov til at sætte præg paa hele kirker og ikke blot paa nogle adelige gravkapeller. Da Chrf. Valkendorff til Glorup 1571–80 ombyggede *Svindinge* kirke, fik den gotisk præg, men da *Hesselager* kirke blev ombygget 1559, fik den renæssancegavle, som Hesselagergaard. De »vælske gavle« ser vi ogsaa f eks i *Horne, Rudkøbing, Tryggelev, Fodslette.*

Mindre interessante er kirkerne fra det 17. aarhundrede, *Thurø,* fra 1745 er *Søby* paa Ærø og fra 1758 er *Ærøskøbing,* en smuk nyere kirkebygning.

Der er nedlagt 2 kirker (Hjulby ved Nyborg, og Findstrup i Diernæs).

Kalkmalerier ses ikke mange steder, her skal kun nævnes *Gudme, Langaa* og *Bregninge* paa Ærø.

De romanske døbefonte fortæller om forbindelse med Nørre- og Sønderjylland, nogle af de smukkeste skulpturer ses i *Hillerslev, Sdr Broby* og *Ellinge.*

Af træinventaret fra den senere middelalder er der grund til som en fynsk ejendommelighed at nævne de smukke jernbundne døre, ofte med snørklede indskrifter. Mange af disse døre er fjernet, sengotiske skabe ses i *Faaborg,* sengotiske prædikestole i *Ullerslev, Thurø,* korstole i *Faaborg,* degnestole i *Gudme* og *Bjerreby.* Der er en del prægtige senkatolske altertavler og krucifixer *(Bjerreby, Bregninge, Ærø, Nr Broby, Brudager, Gudme, Frørup, Gudbjerg, Haastrup, Jordløse, Lindelse, Rise, Skaarup, Tranderup* og *Vindinge).* Biskop *Jacob Madsen* hadede de papistiske tavler med deres »jodutter«, og det er ikke med hans gode vilje, at der findes en del god katolsk kunst i Sydfyn.

Renæssancetidens snedkere har skabt en del god kirkekunst, f eks de fine prædikestole i *Sandholt-Lyndelse* og *Frørup.* Den store døbefont i *Nyborg* er ogsaa gjort af en mester. – Bruskbarokkens ypperste monument er det overdaadigt udstyrede kapel paa *Holckenhavn.*

En mængde ligsten og epitafier findes, ofte meget kunstfærdige. Et af de ældste gravminder ses paa Taasinge i *Bregninge:* en kisteformet gravsten med runeindskrift. Gravkapeller, flere med marmorkister findes i *Diernæs, Aastrup, Hillerslev, Haastrup, Aunslev* og *Tranekær.* Det smukkeste findes i *Ringe* med monumenter af Wiedewelt.

Fuglsbølle er den eneste kullede kirke (har haft taarn).

Omkring 1850–80 blev flere af kisterne meget haardhændet restaureret og overpudset med cement, saa deres bygningshistorie blev skjult. Efter 1920 har man enkelte steder søgt at rette paa dette. Tillige er mange kirker i de sidste aar smukt restaureret og inventaret er renset eller malet op med de gamle farver.

Efter 1849 er følgende kirker opført: 1852: Lunde, 1866: Ryslinge valgmgh, 1873: Hov, 1875: Vejstrup valgmgh, 1881: Ristinge, 1883: Taarup, 1883: Hjulby, 1885: Kædeby, 1888: Bøjden bedehus, 1894: Ommel, 1896: Lundeborg, 1897: Dyreborg bedehus, 1899. Skarø kapel, 1906: Bjerreby (omb), 1912: Bagenkop, 1932: Falsled, 1945: Fredens k, Svendborg (indviet kirkegaardskapel).

Om det kirkelige liv henvises til sognebeskrivelserne for at undgaa gentagelser. Flertallet er uden retningspræg. Indre Mission har smaa kredse i købstæderne og i enkelte landsogne. *Nyborg Strand* er mødested for hele landet. En særlig skildring er givet af *grundtvigsk liv* paa Sydfyn. I sin smukke bog om »Det grundtvigske Sydfyn« (1942) fortæller red *Martin Pedersen* (f 1894 i Eskildstrup, Søllinge, Klaus Berntsens fødeby, søn af Karl Povlsens ven, gdjr N. C. P, der var nært knyttet til Ryslinge valgmgh, Dalum landbrugsskole og Fyns Tid, Martin P gik i Ryslinge friskole, elev paa Ryslinge, journalist fra 1914, fra 1920 red af Langelands Avis, fra 1938 Berlingske Tidendes Jyllandsredaktør) om det grundtvigske liv paa Fyn og begynder med den spøgefulde historie (som ganske vist er fra Jylland) om købmanden, der kunne fastslaa om de i hans forretning indkommende bondevogne tilhørte grundtvigianere eller bjørnbakkere. Hvis hjulene peb og ikke var smurt, tilhørte vognen en grundtvigianer, thi grundtvigianerne var saa optaget af aandelige sager, at de ikke huskede paa noget saa jordbundent som at smøre sine vognhjul. – De vakte bønder paa Fyn var saa bjergtaget af alt det nye, at *Karl Povlsen* som ung præst i Ryslinge vakte forargelse ved at sige, at »de grundtvigske bønder i praktisk dygtighed stod noget tilbage for deres ikke-grundtvigske standsfæller«. Man var optaget af at drøfte Birkedals og Povlsens prædikener, og man hentede sit samtalestof fra valgmenigheden, medens man gik ved plejl eller plov, hvor de grundtvigske sange lød langt ud over markerne. Men der var ogsaa førende grundtvigianere, som var førende paa landbrugets omraade, f eks *Thyge Hansen,* Ferritslev, og 1909 kunne *Klaus Berntsen* ved det store møde i Grundtvigs hus paa Birkedals 100 aarsdag med stolthed fastslaa, at det var mænd fra valgmenighederne, der ikke blot stod i spidsen for det aandelige liv, men ogsaa for de timelige foretagender paa Fyn. – De litterære skildringer gaar fra den ene yderlighed til den anden. *Johan Skjoldborgs* »Bjerregaarden« (1902) viser grundtvigianismens 2. slægtled (i Jylland) som praktisk dygtigt, men uden egentlig tilknytning til 1. slægtled, de indvundne værdier omsættes i politik i amtsraad og paa rigsdagen. *Marius Møller* har hentet sine typer fra Fyn, men med en ideologi, der staar egentlig grundtvigianisme fjernt. Bedst og finest faar man et billede af den fynske virkelighed ved at studere det enkelte *hjems* væsen og stræben, dets blufærdighed for det dybeste; der tales ikke meget om trossager, om det synger man. Troen møder man i levende liv og interessen for børnene. I grundtvigske kredse er daabsordet grundlaget. Og her har *friskolen* spillet en stor rolle. *Kr. Kold* var bygmesteren, og det var jævne folk, der tog fat. I dybere forstand var *Vilhelm Birkedal* bygmesteren, han, der tog Kr. Kold som huslærer og lod ham holde skolen i Ryslinge præstegaard for halvvoksne drenge og med sin forkyndelse skabte hele baggrunden. Kold kunne møde Birkedals højtsvungne tale med sit skeptiske: »Aa ja, saamænd«, og han beholdt sine ben paa jorden. Omkring 1910 stod friskolerne paa deres højeste. Da var der 54 friskoler paa Fyn. Mange af dem er senere lukket eller blevet smaa. Kun »Sletten« og Assensegnen var uden friskoler. *Laurs Rasmussens* friskoleseminarium i Ryslinge, 1902–05, betød meget og opretholdt den gamle aand. Og friskolepioneren *Klaus Berntsen* gjorde som minister meget for friskolen. Friskolens udgangspunkt var hjemmets liv og livssyn, kærnen var fortælling af bibelhistorie og Danmarkshistorie i karakterdannende øjemed: Stadigt fremhævedes de store personligheder, der sejrede over mørket. Dertil kom den megen sang. Kold indblæste de gamle friskolelærere aand og begejstring, saa de, som Povl Hansen siger, vakte hunger efter kundskab og livsvisdom, en levende undervisningsmaade, hvor det skulle komme indefra, fortalt saa børnene oplevede det hele. Friskolen skulle være ganske uafhængig af alt eksamenssystem, den var jævnhedens symbol, læreren var hjemmenes ven og kære gæst, og han byggede bro videre til det folkelige oplysningsarbejde og foredragene i forsamlingshusene.

Friskolens glans forsvandt i tiden efter verdenskrig nr. 1, stat og kommune fik overvældende indflydelse og det gik samtidig tilbage med forsamlingshusenes oplysende betydning. Friskolen maa ses i forbindelse med det folkelige aandsliv, der udviklede sig under Grundtvigs og Kolds førerskab. For de mange friskoleelever kom *højskolen* i deres ungdom til at betyde noget ganske afgørende, især højskolen i Ryslinge.

Paa vejen mellem skole og kirke hentede den jævne befolkning i grundtvigske kredse deres aandelige næring ved *folkemøderne.* Her traf man beslutninger af aandelig og timelig art, og hvert møde understregede fællesskabet. *Højskolerne* førte an med deres efteraarsmøder (der var »som jødernes løvsalsfester«), her kunne samles tusinder, især fra valgmenigheds- og friskolekredse, 3–4 dage i træk, *friskolernes møder* samlede ogsaa mange. Indholdet var det bedste fri- og højskolen kunne byde paa med dens bedste folk som talere og med vidt udsyn i kultur-, kunst- og menighedshistorie. *Samværet* ved disse møder i flere dage var maaske det mest betydende for fællesskabet. Nær op ad disse store møder laa *foredrags- og ungdomsforeningernes* møder, som regel ledet af friskolelærere, præget af det kristelige og det nationale. Grundtonen var

altid den samme. Og det kunne videre føre til, at rent faglige møder (mejerigeneralforsamlinger eller svineavlsmøder o lign) begyndtes og sluttedes med højskolens sange, eller paa programmet havde ogsaa foredrag i højskolestil.

Grundlovsfesterne hørte ogsaa med til de betydende folkemøder, her samledes man i tusindvis uden hensyn til politiske partiskel, thi al partipolitik var udelukket fra højskolens grundlovsfester. Her lød samlingstaler af samme indhold, som dem vi hørte efter 9. april 1940.

Skytteforeningerne stod højskolen nær. *Mads Hansens* sange og senere *Th. Aagaards* melodier lød her, fædrelandskærlighed var det bærende. Gymnastikken blev mere og mere fremtrædende. Delingsførerskolerne fik stor betydning. Navne som *Jens Ovesen,* Ryslinge, og *Niels Bukh,* Ollerup, blev de førende. Den fynske kappestrid kunne her rigtigt udfolde sig.

Meget af det opretholdes stadigt, men de faglige foreninger og foredrag har mange steder faaet overtaget, i landbrugs- og gymnastikforeninger osv.

Ud af alt dette opstod ogsaa nogle af Danmarks førende politikere, her skal blot nævnes mænd som landstingsmand *Jørgen Pedersen* fra Nr Lyndelse (d 1920), *Klaus Berntsen* fra Søllinge (d 1927) og *Erik Eriksen* (f 1902) fra Ringe.

I Svendborg amts hist aarb er der fortalt af Johs. Tholle om haver og havebrug (Aarg 1926, s 90 f), Alb. Thomsen: Fra svenskekrigens tid (1926, s 1 f, 1927–28, s 96 f), om Indskrifter paa genforeningsstene (1928).

Sunds herred

Sunds herred, 284 kvadratkm, omfatter Sydøstfyn, Thurø, Taasinge med 3 pastorater og Drejø pastorat, der bestaar af flere øer, samt Strynø. Frugtbart, skovrigt og naturskønt, (se s 350).

Sunds herred har ikke blot sit særpræg ved sin blide naturskønhed, som drager mange turister hertil, men ogsa derved, at det er det herred, som omfatter flest *ø-sogne* i Danmark. 6 af provstiets pastorater ligger uden for Fyns fastland. *Svendborg* ligger midt i dette ørige, og alle vandveje og landeveje peger mod Svendborg. Den fynske del af herredet har form af et hjerte, med *Kværndrup* længst mod nord helt op mod *Ringe,* og *Skaarup* længst mod øst, og her imellem kiler *Gudbjerg* og *Brudager* sogne sig ind. Symmetrisk vest og øst for Svendborg ligger ved landevejene de kendte skolebyer, *Ollerup* med højskole og gymnastikhøjskole, *Skaarup* med seminarium og landbrugsskole. Kysten langs *Thurø* og *Taasinge* er een smilende idyl, hvor de tre kirker i *Svendborg* (Sct Jørgens hvide kirke lige ved sundet) særligt fanger blikket. Her er *Johannes Jørgensens* barndomsegn . . . den gamle, lille, stille stad i det gamle, lille, stille Danmark«, som det hedder i legendesproget i Johs. J's indledning paa tysk til »Romersk mosaik«. Hans fader var en Thurøskipper, som flyttede hen i et hus, som morfaderen, en velstillet smed, havde bygget ved »Liebfrauenkirche« med de skønne klokker, som ringede, medens drengen læste Longfellows »Gyldne legende« eller Martensens etik, hvis han da ikke gik og drømte langs sundet. Nu er Johannes Jørgensen byens æresborger.

Kirkeligt hører Sunds herred næppe til de mest levende i Danmark, men 3 betydningsfulde bevægelser har dog haft deres vugge i dette provsti. 1) Først den *østfynske vækkelse* i 1. halvdel af 19. aarhundrede. *Ole Svane* og *Rasmus Klink* havde begge deres første virksomhed i Svendborg, knyttet til betydelige hjem i byen (f eks kbmd *Hans Caspar Brandt* og kbmd *Niels Larsen).* Ole Svane blev kaldt »vækkelsens bedstefader«, men han flyttede til Kerteminde, og der foldede vækkelsen sig først rigtig ud. (Se nærmere s 21 f og s 122 f). Lægprædikanten *Johan Nielsen,* Skaarupøre, blev vækkelsens ledende skikkelse, men i 1870-erne var der ikke meget liv.

Pastor **Carl Moe,** som var kapellan i Stenstrup-L 1873—77 skriver i sine »Oplevelser« s 41—43 (1926), at døden rugede over hele Sydfyn (og tilføjer »og det gør den vel for størstedelen endnu«). »Præsterne i omegnen fra Svendborg til Faaborg holdt jævnligt konventer skiftevis i deres hjem. Der blev holdt en prædiken, for hvilken den fungerende præst ved middagsbordet uvægerligt blev takket »fordi han havde opbygget os«. Siden var der forhandling om et teologisk emne eller om præsters embedshandlinger, »men aldrig taltes der om Guds rige, hverken om Indre eller Ydre Mission eller om den aandelige tilstand i sognene, hvor der i virkeligheden var uhyre dødt. Selskabsliv med proprietæren og baronen florerede; hovedsagen var et veldækket bord, og naar maden var spist og nogle skaaltaler holdt, tilbragtes hele resten af aftenen ved kortbordene. Ingensinde hørte jeg nogen tale om alvorlige ting; det hele var saa tomt og kedsommeligt . . . Det er altid de verdslige og uomvendte præsters skyld, naar død og ugudelighed hersker i sognene, og saare trist er det, naar det med sandhed kan siges om visse præstekonventer, hvad en troende kone paa Fanø for mange aar siden sagde om et konvent i Nordby: »Først gaar de i kirke og prædiker og synger salmer; saa gaar de hjem og æder og drikker som gaser og skranner (griner) ad det hele.« Jeg maatte, da jeg nogle aar senere hørte denne udtalelse, mindes et sydfynsk konvent, der holdtes paa Drejø. Der var en del, ogsaa ældre præster med, som under sejlturen derover i smukt vejr fra Svendborg, gjorde et vældigt spektakel, raabte og grinede, saa jeg skammede mig derover og undredes paa, hvad skibets besætning mon tænkte.«

2) 1898 blev *Ejnar Prip,* en præstesøn fra Svendborg, udsendt til Syrien, og dermed begyndte *Østerlandsmissionen,* fra Vor Frue kirke i Svendborg, og ØM blev efterhaanden et af den danske kirkes betydningsfulde missionsarbejder med kredse og venner over hele landet.

3) 1899 stod *Kirkeligt Centrums* vugge i *Bregninge præstegaard,* hvor provst *Kløvborg* blev KC's fader. – – Naar hertil lægges den betydning, som højskolen i *Ollerup,* gymnastikhøjskolen i Ollerup og *Skaarup* seminarium har haft for tusinder af danske unge, kan det nok siges, at Sunds herred har rummet kildespring af aandelig værdi for hele landet. I *Ollerup* har der været holdt mange store landsmøder for gymnasiaster, studenter, Oxfordvenner osv.

Den ældre vækkelse var knyttet til Herrnhuterne; de vakte i Svendborg var herrnhutisk prægede, men *Ole Svane* tog afstand fra dem, ægte luthersk som han var. Fromhedslivet gaar langt tilbage, *H. Caspar Brandt,* der var født 1753, fortæller, at hans fader »tidligt holdt ham til bøn og sang morgen, middag og aften.« Den mand, som fik størst betydning, var lægprædikanten *Johan Nielsen,* Skaarupøre (* 1789). Han holdt forsamlinger over hele Sydfyn og vakte et ikke ringe røre. *Anders Nørgaard* skriver (i Det 9. danske hjemstavnsstævne 1932, s 154 f), at det, der præger egnen nordøst for Svendborg ubetinget er den aandelige bevægelse omkring 1830, et led af den almindelige gudelige forsamlingsbevægelse, der hist og her skød frem i rationalismens tid. Det var maaske, naar man ser nærmere til, en opdukning af et dybere lag af folkelig fromhed under den rationalistiske overflade.

Udgangspunktet for hele bevægelsen var et møde 1826 i Galdbjerg, Gudme sogn, hvor arbejdsmand og spillemand *Johan Nielsen,* Skaarupøre, fik sin vækkelse. Hans ven og kollega som spillemand, *Hans Mikkelsen,* boede i Galdbjerg, (se under Skaarup). Johan Nielsen var en af forløberne for IM, men hans virksomhed var en torn i øjet paa den myndige amtsprovst *Wedel,* Skaarup. Det er lærerigt at læse om, hvorledes den jævne Joh. Nielsen tog kampen op mod uforstaaende eller uduelige præster og uheldige herredsfogeder, der brugte konventikelforordningen af 1741 mod ham. Over for herredsfogeden i Rudkøbing godtgjorde Joh. N, at herredsfogeden slet ikke kendte Fr. VI's forordning af 1824, der havde mildnet paa forordningen af 1741. Dronning *Caroline Amalie* tog dog vækkelsens lægfolk i forsvar. Da forfølgelserne ophørte, kaldte Johan Nielsen sig »indenrigsmissionær«. Men senere deltes den sydfynske vækkelse i to strømme som saa mange andre steder, – en grundtvigsk og en indremissionsk. Det skete, da gdjr *Christen Hansen,* Vejstrup, brød med *Johan Nielsen* (angaaende synet paa daab og omvendelse). *Chr. Hansen* blev fører for den grundtvigske bevægelse, som førte til dannelsen af *Vejstrup valgmenighed* lige nord for Skaarup, og som stadig har mange tilhængere i den nordøstlige del af Sunds herred og har regelmæssige gudstjenester i Sct Nicolai kirke i Svendborg. Et betydningsfuldt brændpunkt i Sunds herred fik grundtvigianismen i *Ollerup,* hvor pastor *Brandt* sad i to menneskealdre som en høvding for alt grundtvigsk liv i Sydfyn. Han var ogsaa friskolens ven, og digteren *Mads Hansens* opvækkelse skete under hans indflydelse. Førende grundtvigske præster var tillige den gamle *Bredsdorff,* Sct Jørgens-S, pastor *Birk,* smst, provst *Clausen,* Ollerup og *Høgsbro* i Bjerreby.

Indre Mission har haft vanskeligt ved rigtigt at vinde ind. Svendborg blev lige til omkr 1880 betegnet som »en død by«. En maler *Olsen* havde omkr 1840–50 søgt at være talsmand for en pietistisk retning, men ikke vundet tilslutning. 1878 dannede byens præster en fælles bymission og indrettede menighedshuset »Bethel«. Her arbejdede *Ejnar Prip* blandt byens ungdom i 90'erne. *Indre Mission* begyndte sit selvstændige arbejde ved samme tid og byggede missionshus 1895. Af præsterne har særligt *F. L. Høeg* og *N. M. Randkær* sluttet sig til IM. – Bortset fra Svendborg by, hvor der er et virksomt IM's arbejde i gang, er der ikke stærke spor af IM i provstiet. Pastor *Carl Høyrup,* Stenstrup var en virksom IM's præst.

Strynø oplevede en opvaagnen, da *Gunner Engberg* blev sp der. Man saa det særsyn, at han 2 gange blev Strynøs sognepræst, og ind imellem havde *Sv. Rehling* og *Axel Busch* været her, ledende mænd fra KFUM og sømandsmissionen. Her er altergangsprocenten høj.

Det store flertal af befolkningen er uden særligt partipræg, nærmest KC. Der er en del gammeldags kirkelighed, megen velvilje ogsaa i sogne, hvor den kirkelige interesse er ringe. Mod nord mærkes valgmenighederne ret stærkt og der er en del sognebaandsløsere. Nutiden med dens stærke turisme og dens hele udadvendthed sætter ogsaa sit præg. Men der er ikke ringe trofasthed mod kirken de fleste steder ... mange »stille i landet.«

Præsterne bliver her længe. 5 af de nuværende præster har (1955) været her i over 25 aar: *Dalgaard,* Svendborg, *Juul Sørensen,* Bregninge, *Herskind,* Thurø, *Blum,* Drejø, *Jakobsen,* Ø Skerninge, (forgængeren, *Øhlenschlæger* var der i 29 aar). *Brandt* var 60 aar i Ollerup, hans efterfølger, provst *Clausen* 32 aar. Provst *Rasmussen,* Stenstrup, var der i 55 aar, hans efterfølger i 27 aar. Provst *Kløvborg* var i Bregninge i 37 aar, og hans efterfølger har været der siden 1928. Pastor *Schram* var paa Thurø i 39 aar, hans efterfølger har været der siden 1928. Provst *Wedel* var i Skaarup i 50 aar. Prof, dr *Schurmann* var smst i 40 aar, pastor *Sørensen* smst i 29 aar, konsistorialraad *C. J. Bredsdorff* var i Sct Jørgens-S i 45 aar osv. – Man finder faa steder et provsti, hvor præsterne er blevet saa mange aar. Men der er ogsaa embeder med ret hyppige præsteskifter (Egense, Kværndrup, Landet). Fra Skaarup, Sct Jørgens-S og Ø Skerninge-H er kun en præst fra hvert embede forflyttet siden reformationen. – Lønmæssigt var Stenstrup-L det største embede. Saa længe sp i Skaarup tillige var seminarieforstander, sad her en række af landets betydeligste præster *(Wedel, Schurmann, Skouboe).* Blandt præsterne kan iøvrigt nævnes salmedigteren *J. E. Heilmann,* Bjerreby, børnesagsforkæmperen *A. C. Kaae,* Kværndrup, provst *Olrik,* Sct Jørgens-S og præsterne *R. Prip* og *H. F. Helms,* Svendborg.

Sunds herreds præstekonvent

blev stiftet i 1834 og har siden da uafbrudt virket. Forhandlingsprotokollerne med referater for de første 100 aars konventer gik tabt ved Ollerup pgd's brand natten mellem 10. og 11. marts 1935. – Som regel er provsten fmd.

Kirkelig statistik

	Folketal 1950	Kkg %	Altergæster 1926	%	1942	%	1953	%	Mh	Fh	Menighedsraad 1953 IM	Gr	Soc	u p	Valg
Svendborg:															
Vor Frue	11133	god	1380	15	2419	24	2264	20	1		3	1	6	5	
Sct Nicolai ..	4932	3—8	1348	25	1045	21	1105	22			2	1	1	6	valg
Sct Jørgens ..	3660	2—3	500	28	617	20	744	21		1	1	5 n	3		
Sørup	3344	½—1	400	20	177	9	385	11				5 n	4		
Skaarup	2212	3	500	25	376	19	442	20		1	3 v, 1 rad, 2 soc, 1 kons, 1 u p				
Tved	1198	3—4	200	16	275	25	326	27		1	7 polit				
Egense	1135	2,5	200	18	115	11	150	13		1				7	
Ø Skerninge..	502	3	180	33	130	25	130	26		1				6	
Hundstrup ..	796	3	142	17	165	20	130	16						6	
Ollerup	1158	5	500	41			674	27		1		7			
Kirkeby	1359	3	420	26						1		3	3	1	
Stenstrup	1995	3—4	902	48	500	26	400	20		1	4	1	1	7	valg
Lunde	823	4—5	404	48	300	29	225	27		1					
Kværndrup ..	1988	2—4	300	17	325	18	500	25						7	
Thurø	1605	god	500	30			500	31			2 v, 2 soc, 3 kons				
Bregninge ..	2128	4	600	37	802	42	617	29						8	
Landet	1077	2	100	10	68	7	112	11		1				7	
Bjerreby	1403	2,5	202	14	325	23	200	14		1				7	
Drejø	470	4—6	259	49	179	34	121	26		4				6	
Strynø	527	10	845	121	570	100	474	89						6	

Altergangsprocenten er gaaet ned fra 31 i 1926 til 27 i 1942 og til 25 i 1953.

I menighedsraadene er der 1953: 10 IM, 23 gr, 22 soc, 83 u p, 17 politiske. (1930: 11 IM, 32 gr, 15 soc, 90 u p).

Der er missionshus i Svendborg, det eneste i provstiet.

Politisk har flg partier formandsposten i kommunalbestyrelserne (1950).

Socialdemokrater i Kirkeby og Bregninge.
Konservative i Svendborg, Stenstrup og Thurø.
Venstre i Skaarup, Tved, Egense, Ø Skerninge, Hundstrup, Ollerup, Kværndrup, Landet, Bjerreby, Strynø.
U p i Lunde og Drejø.

Provster

25. nov 1837–2. aug 50: **J. A. Lassen,** Kværndrup.

16. juni 1851–10. maj 54: **P. E. Hall,** Vor Frue k, Svendborg, fl t Frederiksberg-H.

25. aug 1854–31. aug 89: **L. F. F. Rasmussen,** Stenstrup-L.

1. okt 1889–31. dec 1900: **G. G. W. Bergreen,** Ø Skerninge-H.

1. jan 1901–14. nov 16: **C. M. Olrik,** Sct Jørgens-S.

2. febr 1917–8. marts 28: **A. Kløvborg,** Bregninge.

25. maj 1928–17. juni 37: **V. P. B. Clausen,** Ollerup-K.

27. aug 1937–12. marts 48: **C. C. Wegener,** Kværndrup, fl t Christiansborg slots k, Kbhvn.

17. april 1948: **J. J. N. Juul Sørensen,** Bregninge.

SVENDBORG KØBSTAD

Svendborg ligger særdeles smukt, dels paa det lave terræn ved havnen, dels op ad de høje bakker, som omgiver byen i en halvbue, og hvorfra der er herlig udsigt over byen og Svendborgsund med Taasinge og Thurø. Byen er ejendommelig bygget, der er flere smalle, krogede gader, nogle er ret stejle. De fleste gamle huse er forsvundet efter brand 1749, men de middelalderlige gadenavne er bevaret: Bagergade (smukke gl huse; her er Johs Jørgensen født), Kyseborgstræde, Kattesundet, Skattergade, Kullinggade, Ramsherred, Hulgade osv. Byen er i de senere aar vokset mod sydvest og nordøst. 1931 blev Sct Jørgens–Sørup indlemmet i Svendborg kommune. Byens profil beherskes af kirketaarnene, Vor Frue kirke paa den gamle bydels højeste punkt, 22 m over sundet, og noget lavere: Sct Nicolai og ude mod vest Sct Jørgens hvide kirke lige ved sundet.

Byens historie gaar langt tilbage. 1955 fandtes ved Vor Frue kirke en ca 3000 aar gammel helleristning med skib og sol, der saaledes minder om solkulten i broncealderen. Sagnet har knyttet byen til Svend Tveskæg eller til Svend Grathe; men navnet kommer antagelig fra en borg, **Swineburgh,** som nævnes 1229, da Valdemar Sejr skænkede Sydfyn med borgene S og Foburgh som medgift til sin svigerdatter Eleonora. Antagelig har der ligget et fiskerleje her, før borgen blev bygget. Byen blev kaldt Svineborg i middelalderen, og dens privilegier blev flere gange bekræftet. Navnet »Svin« stammer maaske fra en ældre lokalitet. Andre mener, at byens oprindelige navn var Sundborg. Svineborg laa muligvis, hvor Vor Frue kirke nu ligger. Som kong Abels arvelod led den meget under broderkrigene, da den blev indtaget af Erik Plovpenning 1247 og af Christoffer I 1253, da borgen skal være blevet ødelagt. Byen blev befæstet med volde og taarne, den blev pantsat af Marsk Stigs folk. 1302 behandledes ærkebiskop Jens Grands sag paa et danehof her, 1348 indløste Valdemar Atterdag byen fra de holstenske grever. 1389 blev byen stormet og afbrændt af Hanseaternes flaade i dronning Margrethes krig mod den svenske kong Albrecht.

Dronning Christine gæstede ofte S paa sine rejser til Tranekær.

Skattergade minder om Skattertaarnet, et af befæstningens taarne. Byens ældste signet viser en bymur, flankeret af taarne.

Som Fyns næststørste by har S haft betydning for hele Sydfyn. Byen levede af handel og sildefiskeri i middelalderen, og borgerne samledes i gilder, Sct Knuds gilde, Sct Gertruds, Sct Anna gilder m m, og om byens gode haandværk minder f eks de smukke røgelseskar, som saas i mange af egnens kirker (fra mester Jacob Røds værksted), forsynet med runer.

Kirkerne prægede byen. 1236 grundlagde Valdemar Sejrs drost, da høvedsmand i Svendborg, **Astrad Frakki**, (der selv tog graabrødrekutten i Roskilde), Svendborg **Graabrødrekloster** ved stranden, hvor nu banegaarden ligger. Det var et ret anseligt kloster. Kirken indviedes 1361. Det blev nedlagt c 1533 og blev hospital, vestfløjen blev latinskole, og klosterkirken skulle være sognekirke. Den var sydfløjen af det firfløjede kloster, 42 m lang, bestod af skib og kor og med kamgavle og en meget smuk portal mod vest. Den kom dog ikke til at tjene som sognekirke, men blev benyttet til ugedagsgudstjeneste, begravelser etc, indtil den desværre blev revet ned 1828. Latinskolen ophævedes 1740, men bygningen blev først revet ned 1875. Desuden var der de to **sognekirker**, samt Sct **Jørgens gaard** sydvest for byen ved sundet med kirke og hospital for spedalske. Nord for byen laa **Ørkils slot**, som blev ødelagt under grevens fejde. Byens borgere tog parti for Chr. II, og de hadede Ørkils slot (i Tved sogn) som hørte under Odense bispestol. Præsten **Hans Gaas** opnaaede at faa forlig med Johan Rantzaus landsknægte og med Chr. III. **Johan Rantzaus** soldater plyndrede alligevel byen, og Chr. III paalagde den en skat paa 4000 gylden. Svenskekrigen 1658 efterlod 138 huse øde, og byen var blevet brandskattet med 100.000 rdl. (Natten ml 5. og 6. febr passerede den svenske hær S og drog over Taasinge til Langeland). Pest og brande hærgede, og byen kom i nedgang. 1672 var der kun c 1000 indb. 1808 havde byen en længere indkvartering af spanske tropper. Men i den følgende tid begyndte opgangen. Byens gode beliggenhed og havnen gavnede den, kornhandel og skibsfart voksede, 1876 kom banen til Odense, 1897 til Nyborg, 1916 til Faaborg (nu nedlagt). Senere kom rutebilerne, turisterne søgte hertil, store industrier byggedes op, og Svendborg er nu en driftig og foretagsom by i god udvikling.

Under den tyske besættelse var Svendborg flere gange skueplads for bevægede begivenheder, »Svendborg avis« og »Svendborg amtstidende« ødelagdes ved schalburgtage, flere store skibe sænkedes, bl a sænkede sabotører 3 tyske krigsskibe i havnen 10. juni 44.

H. C. Andersen, der 1830 besøgte pastor Heber i Vor Frue gamle præstegaard, har i »Kun en spillemand« givet et yndefuldt billede af S. Senere har **Johs. Jørgensen** givet intime billeder fra den hyggelige by.

Johs. Jørgensen mindes Svendborg saaledes (Mit Livs Legende. Den røde Stjerne, 1916, s 24 f):

»I Københavns taagede vinter og sølede gader blev da Svendborg, som jeg var rejst fra, sommerlandet, solskinslandet, lykkelandet. Da det første foraar kom, foraaret 1883, gik jeg i de klare majaftener ensom ved Kalvebodstrand og længtes hjem til udsigten over Svendborg sund med Taasinges lange, lave skovkamme og Bregninge kirke. Jeg forstod det saa godt, da jeg siden hos Jean Paul læste om hin uimodstaaelige **Kuhreigen**, der kalder os tilbage til »Barndommens solbeskinnede alper«. Min svundne barndom ovre i den lille by stod netop saaledes for mig — som et fjernt og tabt land; skinnende og dragende laa det i horisonten, let og fint og skønt som sommerskyer, og min fod skulle aldrig betræde det mere ...

Saadan lærte jeg at længes. Naar jeg i de — ak, altfor korte! — sommerferier atter var hjemme, saa var alle trængsler glemt, saa var alt atter lys, lykke, fred. Jeg var hjemme — og hjemmet det var hele det vide land om Svendborg, det var først og fremmest skovene — fra »Tankefuld« og »Engene« og Skovsbo bakker i syd til »Store Have« og »Troldeskoven« og »Forriderbakkerne« mod nord, »Græsholmene« og »Margrethelund« mod vest. Helst gik mine søstre og jeg til »Græsholmene« — dér kom aldrig et menneske — vi havde hele den store skov for os selv, flakkede om de lange sommereftermiddage over sletterne, paa engene, gennem krattet, i moserne derinde og kom sent hjem til huset i Fruestræde, belæssede med store bundter af sødtduftende mjødurt og kaprifol og pragtstjærner og tjærenellike og gøgeurt og gøgelilje og ordnede det altsammen til buketter paa det store gamle bord ovre i vaskehuset og ville ikke vaske vore hænder bagefter, fordi de lugtede saa godt af blomsterne og alt det grønne ...

Hjemmet, det var skovene — og hjemmet, det var haven ... Den gamle, gammeldags have langs bager Prisholms og karetmager Mikkelsens baghuse (op ad Prisholms væg havde fader sat en vinstok, som groede og blev stor, fordi den havde sydsol og desuden varme inde fra bagerovnen) ... Den gamle have med de to store frugttræer, en abild og et pæretræ, som kun bar hvert andet aar, men saa bar det ogsaa frugter saa store og saa safttunge, at en af dem faldt ned i hovedet paa moder og knækkede hendes nakkekam ... Den gamle have med lysthuset nede ved den rislende bæk — »Springsbæk« hed den, og bredere end man kunne springe over den, var den heller ikke — og det andet lysthus oppe under hyldetræet, hvis fine, hvidgule blomsterkroner altid overdryssede den grønne bordplade ... At sidde i den have, i det lysthus, en eftermiddag i rosentiden, naar baade mosroser og provinsroser og Gloire de Dijon og Maréchal Niel blomstrede, og kaffebordet var dækket under hylden — sidde dér og drikke af de kendte tynde porcellænskopper med de smaa fine gammeldags guldblomster paa — genkende den ejendommelige smag, som kaffe kun havde hjemme, rundt om mig sé de ansigter, der havde været om mig, saa langt tilbage jeg kunne huske ... Aa, hele denne ferielykke, der var dyb og ren og stille som den blaa himmel over de gamle træer og de røde tage rundtom — den og længslen efter den blev en grundtone i mit liv, maaske den dybeste — det blev den hjemvé, som førte mig tilbage fra selv de vildeste veje. Aldrig har jeg vist følt mig lykkelig udenfor hin gamle provinshave — og kun, hvor jeg genfinder den, er jeg rigtig hjemme ...«

Man undte Johannes J at vende hjem (1953) til den by og den hjemstavn, som han har besunget smukkere og mere inderligt end maaske nogen anden dansk digter har sunget om sin barndomsegn:

Der staar derhjemme i Svendborg
i stuen et gammelt chatol
med klap af blank mahogni
og perlemors nøgleskjold.

Det gemmer lidt gammelt sølvtøj:
gafler og skeer paa rad,
de slebne, fine krystalglas,
porcelæns asietter og fad.

Det gemmer damask til bordet,
foldet i stive læg,
det gemmer fra gamle dage
et sølvforgyldt hovedvandsæg.

Et hovedvandsæg som et hjerte —
og bryder jeg hjertet itu,
da aabner det sig og aander
en vellugt, jeg kender endnu ...

Saadan skrev Johannes Jørgensen i den optakt til digtsamlingen »Brig Marie af Svendborg«, der blev til i dagene 12.—15. januar 1925 i Assisi — en digtsamling, der aander den dybeste kærlighed til hjemmet, til faderen, moderen og søstrene i barndomshjemmet i Fruestræde ... Længere henne i digtsamlingen læser man:

Det er en solskinsdag for længe siden.
Der blomstrer blomster, og der summer bier,
og fra vor nabos snedkerværksted hører
jeg svendene, som fløjter over høvlen.

Jeg var en dreng, og moder du var ung!
Jeg ser dig endnu, blaa i bomuldskjolen,
du smiler — og jeg løber dig i møde —
du dækker aftenbordet nede i haven.

Men barndomstiden var en dag til ende, og drengen var blevet stor og rejste fra sit barndomshjem. Det gjorde ondt — saa ondt, at han aldrig kunne glemme det.

Der kom en dag, din dreng blev altfor stor.
Han blev en boglærd — skulle læse mere.
Da rejste drengen fra sit barndomshjem —
og det var ude med hans lykke paa jorden.

Og ogsaa med din, du stakkels lille mor!
din lidelse de lange aar begyndte
den dag, du fulgte mig til banegaarden —
og først nu aner jeg, hvad du har lidt.

Svendborg fejrede 700 aars jubilæum i sommeren 1953.

Svendborg havde indtil omkr aarhundredskiftet usædvanligt *mange skoler*. Bortset fra gymnasiet og de 3 kommuneskoler alle private og mere eller mindre paavirket af friskolebevægelsen. De fleste af disse skoler er nu nedlagt.

Der er nu statsskole med gymnasium siden 1909 (oprettet 1872 som privat realskole). Desuden Ida Holsts realskole. Haahrs privatskole, navigationsskole fra 1852, Indre Missions sømandshøjskole fra 1906. Stort amtssygehus fra 1891. Julemærkesanatoriet Ørkilshus fra 1914 (50 børn), stort alderdomshjem m m. I de senere aar er opf raadhus, svømmehal, stadion.

Hvad der har rørt sig i S af folkeligt liv har altid været fælles for byen og har ikke taget hensyn til sognegrænserne. **Borgerforeningen,** som stiftedes 1851, har været et naturligt samlingssted med egen bygning og teater fra 1897. 1857 stiftedes **Industriforeningen, 1880 Haandværkerforeningen,** 1855 kom der **sangforening, musikforening** m m, **skyttelaug** med skyttefester 3. pinsedag, **soldaterforeninger, kunstforening** m m. Det zoologiske museum (1935) er enestaaende i sin art. 1937 skænkede sagfører **Lacoppidan-Petersen** en biblioteksbygning. Digteren **Johannes Jørgensen** er byens æresborger og har æresbolig. For Svendborg bys anden berømte søn, billedhuggeren **Kai Nielsen** (* 1882, † 1924) er rejst Kai Nielsen-museet 1940.

Byens folketal: 1850: 4556, 1901: 11543, 1921: 14210, 1950: 23069.

Kommunevalg: 1943: Soc 4737 (9), rad 320 (0), kons 2969 (6), venstre 886 (2), 1954: Soc 5584 (9), rad 190 (0), kons 2791 (5), venstre 1761 (3), rf 181 (0), komm 163 (0).

(Der tales spøgefuldt om tobaksregimet i S. Den socialdemokratiske leder er cigarsorterer Ferdinand Jensen og den konservative leder er cigarfabrikant E. Halberg).

Det kirkelige liv har ogsaa udviklet sig fælles for byen og uden stærkere hensyn til sognegrænser.

Den første lutherske præst ved Vor Frue kirke var fornævnte mag. *Hans Gaas,* der havde været prior ved Graabrødre kloster og 1521 var i Wittenberg for at studere. Han beholdt priorembedets indkomster og klostersølvet, var en udmærket mand. Under Grevens fejde optraadte han meget modigt. Han fik svendborgerne til at afvise lybækkerne og overtalte dem til at tage parti for Christian III. Han blev 1549 biskop i Trondheim. Præsten *Chr. Clausen Schrock* var ligeledes en betydelig mand ved reformationen, han var med til at underskrive kirkeordinansen. Han var den første lutherske præst ved Sct Nicolai her 1537, flyttede 1549 til Vor Frue k, blev provst og døde 1572. – Det synes at have staaet smaat til med religiøsiteten i Svendborg i sidste halvdel af 17. aarhundrede. Raadhusprotokollen indeholder for aarene 1694–1700 nogle særdeles alvorlige formaninger med hensyn til at søge gudstjeneste, vise gudsfrygt og indbyrdes forligelse. Da Gregers Hjort 1762 blev *forfremmet* til sognepræst i Rudkøbing, udtalte han i sin afskedsprædiken i Vor Frue, at »naar 2 à 3 mænd ikke havde været i menigheden, maatte han have gaaet om med pose og stav og betlet for brød«. Morgenen efter fandt man ophængt en pose og en stav paa præstegaardens port. 1762–94 var *Laur. P. Nœraae* sp ved Vor Frue, en lærd orientalist og oldgransker, han udgav Blochs fynske gejstlighed«.

Medens Laur. Næraae var sp her, var her en del herrnhutisk røre og en flok, der blev kaldt »hellige«. Og den mand, som blev kaldt »den fynske vækkelses bedstefader«, *Ole Svane,* flyttede hertil fra København, hvor han ivrigt havde været med blandt de opvakte og især havde han hørt provst *Jac. Hviid,* Vor Frue k, Kbhvn, en hjertelig prædikant i gammel luthersk stil.

Kredsen af opvakte var lille, men det er interessant at læse om livet blandt disse folk. Fr. Nygård fortæller:

Vistnok ved det lag 1780 flyttede O. H. Svane for bestandigt bort fra København. Med denne flytning gik det saaledes til. Svane gik en dag paa gaden. Da hørte han med ét en røst, som sagde til ham: »Drag du nu til Fyn, thi der har jeg levnet mig 7,000 mænd, som ikke havde bøjet knæ for Baal. Dem skal du være et redskab til at frelse.« »Hvordan,« svarede Svane, »skulle jeg kunne blive et redskab til at vinde saa mange — det kan jeg ikke — og saa drage til Fyn — det hul — jeg som er vant til at færdes i de store byer, i København, i Berlin — jeg skulle gaa til saadan et hul som Fyn — nej, det kan jeg ikke.«

Svane kom ved denne kaldelse i en ængstelig, urolig spænding. Men samtidig meddelte hans mester ham, at han gennem skomagernes oldermand, Holst, havde faaet bud om, at skomager Niels Møller i Svendborg søgte en troende svend. I sin vaande gik Svane hen til to gamle »søstre« i troen, hvor han ofte kom. De styrkede ham i hans kald, og mente, at budet fra Svendborg var et tydeligt vink om, hvor han skulle rejse hen.

Svane bestemte sig da til, første dag ske kunne, at tage til Svendborg ad søvejen. Han tog afsked med de to gamle »søstre«. Men kort før afrejsens tid rejste der sig saa stærk en storm, at skipperen ikke turde gaa til søs. Næste dag indfandt Svane sig da atter hos de to gamle. De blev glade ved at se ham og fortalte, at da de troede, han var paa søen i det stærke uvejr, havde de bedt for ham hele natten, at han ikke skulle gaa under. Men dernæst fortalte de ham, at de havde været saa kede af paa afskedsdagen at have forsømt at give ham et skriftsprog med. De havde nemlig for nogen tid siden »faaet« et saadant, som de ikke vidste, hvem de skulle give. Det var nu gaaet op for dem, at det maatte være Svane, der skulle have det. Han skulle da tage imod det. Skriftsproget var dette: »Se, jeg har stillet for dig en aabnet dør, og ingen kan lukke den; thi du har en liden kraft, dog har du bevaret mit ord og ikke fornægtet mit navn. Se, jeg lader komme nogle af Satans synagoge, som sige sig selv at være jøder og ere det ikke, men lyve. Se, jeg vil gøre, at de skulle komme og tilbede for dine fødder og kende, at jeg har elsket dig. Efterdi du har bevaret mit ord om taalmodighed, vil jeg og bevare dig for fristelsens stund, som skal komme over ganske jorderige at friste dem, som bo paa jorden.« (Joh. Aab. kap. 3, v 8 flg).

Dette ord i forbindelse med det, hvormed han paa gaden havde faaet sit kald blev som to ledestjerner for ham i hans følgende kristenliv.

Under sejladsen til Svendborg udtalte skipperen sin forundring til Svane over, at en saa rask og kraftig svend som han ville forlade København for at tage plads i saadan en lille by som Svendborg, hvor tilmed »det hellige rak« fyldte en del af byen. Og skipperen gav da tilbedste adskillige krøniker om »de hellige« i Svendborg. Bl a fortalte han, hvordan de satte sig hen og bad, og imedens svedes vællingen eller grøden kogte i asken. Svane lod skipperen tale ud. Da han var færdig, sagde Svane til ham: »I ved jo, at Gud er hellig — og der kan ingen komme til Gud, uden at han er hellig. Men sæt nu ogsaa, at man kunne komme ind, hvor Gud var, uden hellighed. Hvad skulle man dog der, naar man bestandig gik og bandede og havde kun lyst til, hvad der er daarligt, og hvad Gud ikke ville give én lov til.« — — Saaledes blev Svane ved med i sin hjertelige enfoldighed at aflægge sit frimodige vidnesbyrd i skipperens og søfolkenes paahør, og det saadan, at det gjorde indtryk paa flere af dem.

I Svendborg tog han plads hos skomagermester Niels Møller, der jo havde lyst efter en troende svend. Paa dennes værksted var der flere læredrenge. Svanes stærke natur ville undertiden gøre

sig gældende. Han kunne da være haard, navnlig overfor disse drenge. De maatte dengang jævnligt arbejde til ud paa natten. Drengenes arbejde var bl a at skære pløkke. Naar saa søvnen kom over dem silde om aftenen og de begyndte at nikke over arbejdet, kunne Svane godt tage en støvle og kaste dem i hovedet.

Om søndagen skulle drengene altid i kirke. Ved hjemkomsten hørte Svane dem efter i prædikenen.

Skomager Niels Møller i Svendborg stod ligesom de fleste af »de opvakte« i byen i den tid under den herrnhutiske paavirkning.

Men Svane havde allerede den gang taget bestemt afstand fra »Brødremenigheden«. Dels havde han under provst Hviids prædikestol i København i adskillige aar taget imod megen luthersk oplysning over sit kristenliv, dels var han gennem forskellige tyske opbyggelsesbøger baade i luthersk og pietistisk stil gjort opmærksom paa herrnhutismens aandelige skævheder.

Hvad Svane havde særligt imod sin mester Niels Møllers kristelige anskuelse, det var, at efter denne stod man i fare for at synde imod naaden. N. Møller mente nemlig, at en kristen, som ved Kristi blod havde sine synders forladelse, kunne tage del i omtrent, hvad det skulle være — det var ikke fri for, at hans mening var, en kristen kunne ikke synde. Gentagne gange advarede Svane ham derfor imod at falde i hovmod og søgte at vise ham, at den gamle natur hos et kristenmenneske er af samme beskaffenhed som hos et verdensmenneske.

Der kom saa et særligt tilfælde, hvor Svane fik lejlighed til for alvor at lægge sin mester dette paa sinde. Flere af de opvakte brugte »Fredskysset«. En gang kom Niels Møller hjem fra et selskab og fortalte med en vis begejstring, at der havde været en mand til stede, som endog havde kysset syv fruentimmer. Da Svane hørte dette, bebrejdede han ham, at han kunne prise en saadan færd. Men denne ville paastaa, at det var den levende sandhed i manden, som havde drevet ham dertil. »Det kan godt være,« sagde Svane, »thi den genfødte natur hos en kristen kan blive saa stærk, at man uskadt og i sandhed kan naa en saadan fuldkommenhed. Det nægter jeg ikke. Men lige saa vist er det, at den gamle natur i os har en stor magt, og passer vi ikke paa, saa gaar det galt.«

Den iblandt de opvakte, som O. H. Svane, al den tid han var i Svendborg, havde mest glæde og styrke af at omgaas, var købmd **Hans Caspar Brandt** (bedstefader til C. J. Brandt, Vartov).

Denne betydelige og ansete kristelige personlighed var født i Svendborg den 29. aug 1753. H. C. Brandt blev af sin fader »tidlig anholdt til bøn og sang, morgen, middag og aften.«

1789 ægtede Hans Caspar Brandt, der imidlertid havde nedsat sig som købmand i Svendborg, Maria Schultz, dog ikke uden ængstelse for, at det skulle være ham »til hinder paa hans fremgang til saligheden.« Han fik to sønner og to døtre med hende, som, da de vokste til, alle blev sendt til opdragelsesanstalten i Christiansfeld.

Den agtede og ansete borger i Svendborg, der siden hen blev kirkeværge for sin sognekirke, Nikolaj kirke, var nemlig knyttet med stærke kærlighedsbaand til herrnhuterne fra sine tidlige ungdomsaar. Han kunne endogsaa udtale, at han altid havde befundet, at han ingen religiøse selskaber havde fundet, der havde været saa nær de første kristne menigheder som de herrnhutiske. Men samtidig maatte han ogsaa oplyse, at han var intet udvortes medlem af »Brødremenigheden«, men at han »som Peder siger«, var rede til at bekende det haab, som var i ham og bekende det frit, at han i et og alt havde del med alle dem, »som hænger ved Herren og ere een aand med ham,« og at han derved fandt sig saa vel baade dag og nat. — —

Da O. H. Svane kom til Svendborg, varede det ikke længe, inden han stiftede bekendtskab med Caspar Brandt. Denne oplyser om, at Svane i over 30 aar besøgte ham »næsten alle søndag aftener.« Købmand Brandt blev snart »menighedens vært« i Svendborg. Ogsaa i hans hus holdtes der gudelige forsamlinger. Paa »Salen« i hans bolig stod et lille positiv, hvormed han ledede salmesangen, »skønt hans kraftige hænder kendelig var mere skikkede til at holde paa roret end lege med orgel.«

Der var ét, som Caspar Brandt og Svane aldrig kunne blive enige om, og det var forholdet til herrnhuterne. Svane var nemlig, som tidligere meddelt, imod Brødremenighederne.

Blandt de opvakte, som Svane særligt havde omgang med i Svendborg, hørte ogsaa skomagermester M. Lindegaard og farver Top.

Det varede ikke længe, efter at Svane var flyttet til Svendborg, før han begyndte sin stille missionerende kærlighedsgerning der. Gennem samtaler baade med venner og modstandere forstod han paa en vis sokratisk maade at give sin friske kristentro tilkende.

Men navnlig ved sine sygebesøg spredte han mange steder en rig velsignelse og glæde. Som manden med den store kristelige erfaring kunne han ofte skænke den syge, ved hvis seng han stod, en stor trøst.

Hver søndag i kirken mærkede Svane sig de syge, som der blev bedet for fra prædikestolen. Han søgte dem saa i ugens løb op i deres hjem.

Omkring ved aaret 1790 havde en ung mand, **Rasmus Klink**, fra Kerteminde taget plads som snedkersvend i Svendborg.

R. Klink var født 1766. Han var en smuk og lystig svend med et stort livsmod. Snedkerarbejdet gik rask fra haanden for ham. Han bestilte saa meget som to og var derfor altid godt beslaaet med penge.

Det var en »Store-bededag«. De unge haandværkere og handelsbetjente i byen skulle have bal om aftenen. Rasmus Klink var selvskreven til at være baldirektør. Ved tidligere lejligheder havde han, som selv var en ivrig danser, vist sine gode gaver i denne retning. Sammen med to andre unge mennesker skulle han sørge for det nødvendige til festen. Paa den tid var det skik, at mændene saa vidt muligt, skulle møde paa »Store-bededagen« i sorte klæder. Flot, som den unge snedkersvend var, havde han til hin dag anskaffet sig et sæt overordentlig fine sorte klædesklæder. Om festdagsmorgenen, da Rasmus Klink var trukket i de ny klæder, gik han ene frem og tilbage i snedkerværkstedet. Han saa gentagende op og ned ad sig, beundrende sin nye dragt, og med stort velbehag sagde han til sig selv, »at nu var han ovenpaa — han kunne faa flotte klæder — ja, sluttede han, »jeg kan faa alt, hvad jeg vil.« — Men da lød der i det samme en stærk røst, som sagde til ham: **»Der er dog ét, du ikke kan købe dig — det er et rent hjerte.«**

Som lynslaaet af denne røst reves den unge mand pludselig ud af sine stolte drømme. Han kastede sig paa knæ ved siden af høvlebænken og udgød sit hjerte i bøn og paakaldelse til Gud. Som han laa der, kom hans mesters hustru ind paa værkstedet. Da hun blev øje- og ørenvidne til, hvorledes Rasmus Klink havde det, gik hun straks bort igen.

Ud paa eftermiddagen kom hans to kammerater for at hente ham til balsalen. Men hvor blev de forbavsede, da de traf et helt andet menneske i ham. I stedet for den gemytlige, muntre fyr mødte de et underlig alvorligt, stille begejstret menneske. Nej, nu ville Klink ikke med dem til dansen. Men derimod gav han sig til at prædike med fynd og klem for dem og vidnede om, hvordan han nu var tilsinds. Og han udbrød med følgende vers af Kingos salme: »Du, Frelser, fandt din hjord udi en slet fortvivlet vaade:«

»Nu véd jeg vej til himmerig,
den bør jeg aldrig dølge,
det er, o søde Jesus, dig,
jeg vil dig ogsaa følge.«

Men da han saa føjede til, at herefter var det hans agt at trine al verdens lyst under fod, saa sagde den ene af kammeraterne til den anden: Nu har vi faaet nok af det vrøvl, lad os gaa. Og de forlod ham da. Men snart kom det ud i byen, at Rasmus Klink var gaaet fra forstanden. Han var bleven set i værkstedet liggende paa knæ og tilbede høvlebænken.

Denne historie kom ogsaa købmd Hans Caspar Brandt for øre. Han tvivlede nok straks paa, om det hang rigtig sammen, og gik derfor hen for at tale med Klink.

Brandt lod, som om han kom for at faa Klink til at lave sig en ny trappe til sine reoler. Han kunne jo komme paa søndag og sætte den op. Nej, det kunne R. Klink ikke. Ja, saa kunne han da vel komme den næste søndag, sagde Brandt med mildt lune. Nej, han ville slet ikke arbejde mere om søndagen. Hvor det dog kunne være? Da fik den unge mand luft og brød ud i salmeverset:

»Nu véd jeg vej til himmerig,
den bør jeg aldrig dølge,
det er, o søde Jesus, dig,
jeg vil dig ogsaa følge.«

Og nu kunne den kristelige købmand glad ønske ham velsignelse til, at han var kommen paa den

gode side. Brandt bad Rasmus Klink komme hjem og besøge sig, saa kunne de tale videre sammen. Og Klink blev nu snart en kær gæst ikke blot i købmand Brandts hjem, men i de opvaktes kreds i det hele taget. Særligt sluttedes der i de aar et kristeligt trosvenskab imellem snedkersvenden Rasmus Klink og den seks og tyve aar ældre skomagersvend O. H. Svane, et venskab, som i tidens løb voksede sig inderligere og stærkere. Men Klink maatte stadig se op til Svane, ikke blot som en ældre broder, men tillige som den, der havde faaet den store naadegave.

Medens Svane var i Svendborg, blev han bekendt med den norske opvækkelsesprædikant **Hans Nielsen Hauge.**

Sandsynligvis har dette møde fundet sted i Svendborg 1804. Thi paa den tid var Hauge i Danmark, nærmest for at gøre en rundrejse i Jylland og Fyn til de opvakte og for at formane til omvendelse. Han begyndte i Horsens, drog derfra langs østkysten til Christiansfeld, og rejste saa tilbage over Faaborg gennem Fyn og Sjælland.

Svane og H. N. Hauge kunne ikke falde sammen i kristelige anskuelser. Formodentlig har den første ikke kunnet billige den sidstes altfor stærke iver efter at fremkalde »omvendelsens frugter«.

Da Svane var naaet fire aar over »støvets aar«, følte han sig en del aflægs og syntes, at han nu trængte til hvile. Han søgte da 1814 om at faa en plads i Graabrødrehospitalet i Odense. Her var der frit alderdomsophold foruden til kvinder tillige til tyve mænd fra Fyn. Men hele indretningen saa vel som forplejningen var den gang meget primitiv og tarvelig, omtrent som til de ringeste almisselemmer nu til dags.

I det samme aar blev Rasmus Klink, der var vendt tilbage til Kerteminde som snedkermester, pludselig ramt af en haard sygdom. Og da han troede, han snart skulle dø, og trængte til trøst, sendte han en vogn fra Kerteminde til Svendborg for at hente sin gamle ven og sjælesørger, Svane, til sig. Denne fulgte ogsaa med vognen. Da Svane kom ind til Klinks sygeleje, laa denne omtrent bevidstløs hen og kunne tilsyneladende intet forstaa af, hvad der blev talt til ham. Men da Svanes ord lød om »Jesu dyrebare blod«, begyndte Klink at komme til live igen. Og omsider blev han da ogsaa fuldstændig helbredet.

Nu fik Svane bud fra hospitalsforstanderen i Odense, at der var tilstaaet ham en plads i Graabrødrehospital. Men Rasmus Klink bad ham om at opgive denne plads og i stedet for at tage i huset hos sig, saa ville han og hans hustru for det kristelige trosvenskabs skyld sørge for ham og pleje ham paa hans gamle dage.

Dette kærlige tilbud tog Svane imod. Og fra 1814 og i elleve aar indtil sin død havde han nu sit ophold i Kerteminde. Der og i omegnen kom han snart til at gaa under navnet »**den gamle Svane**«.

I selve **Svendborg** købstad betragtedes kbmd **Brandt** gennem en lang række af aar som hovedet for de opvakte. Men det ser ud, som om deres kreds kun var meget lille, ligesom ogsaa, at den væsentlig bestod af smaa haandværkere. Der var to skomagere, M. Lindegaard og Svendsen, som regnedes med til denne kreds. Iøvrigt søgte de opvakte fra landet, naar de kom til Svendborg, særligt kbmd Brandts selskab.

I disses tal var en ung teologisk kandidat, **Christian Frederik Rønne**, søn af præsten B. F. Rønne i Lyngby. C. F. Rønne var to aar huslærer paa Broholm. (Han blev senere sp Høve og IM's formand). Den unge mand savnede det kristelige samfundsliv i høj grad. Men han havde dog to kristelige venner, som han kunne ty til. Den ene var kapellan Johan Joachim Rantzou i Gudme; den anden var gamle kbmd Brandt i Svendborg. C. F. Rønne hørte derimod fra alle sider spotten over den gudelige forsamlingsbevægelse, og han mødte den paa tryk i Hempels avis fra Odense. Dette bragte ham til under mærket »Ø. ø.« at indrykke et forsvar for de fynske lægmænds ret til at vidne om deres tro.

I Svendborg var de faa opvakte genstand for en del spot. En aften, den 9. marts 1832, fandt der ligefrem et pøbeloptrin sted imod dem.

Kbmd Brandt skildrer dette optrin i følgende brev, den 17. marts 1832, til prins Christian som da var Fyns stifts guvernør:

»Forlad mig allernaadigst, at jeg paa fleres vegne henvender mig til Deres kgl. Højhed angaaende et oprør og rebellion, som en stor del af byens indvaanere, ældre og yngre, et tal af næsten 200, foretog sig om aftenen kl. 7 den 9. dennes ved at bestorme en fattig mands bolig, hvor han sidder til leje. Hans navn er Mathias Lindegaard, skomagermester. Benævnte stormende indvaanere gjorde ikke alene alarm for den svage og fattige mands bolig, men og slog en del af hans vinduesruder ind, som og paa gaden mishandlede tvende personer med næve- og stokkeslag, hvoraf den ene var en fattig mand fra landet, der blev saa skammeligt slaget og i samme blev forfulgt til justitsraad og byfoged Nellemans dør, hvor da rebellerne maatte standse. Paa alt dette kan føres vidner, naar forlanges.

»Aarsagen til oprøret skal være denne, at det rasende folk formente, at der skulle holdes en religiøs forsamling, denne, der dog ikke var bestemt, langt mindre derpaa begyndt. Husets personer var 3, hertil var indkommen 6, hvoraf jeg var den ene.

Vi sad i stilhed og talede med hverandre. Følgelig kunne det ej gøre nogen opsigt. Men disse smaa sammenkomster, hvorudi der undertiden bliver sunget en kort salme, læst en prædiken (alt i autoriserede bøger), som ogsaa i fortrolighed talet sammen, til opbyggelse efter den hellige skrifts indhold og opfordring, dette haver nogle gange været dem til byrde, som vandre i et ugudeligt levnet og usædeligt væsen, dette, vi dog alle ved vor daab og højtidelige konfirmation have frasagt os.

»Angaaende de religiøse forsamlinger, der hist og her have været holdte i landet haver Deres kgl Højhed allernaadigst udvirket en kancelliskrivelse under 7. september 1824, som melder, at vedkommende ikke bør forfare saa haardt imod de folk, som med flid lægger vind paa al sædelig orden og gudsfrygt, at disse folk skulle undertrykkes af enhver nedrig, som ovenmeldt, vil Deres kgl Højhed aldrig tillade.

»Det har behaget det høje kgl kancelli i benævnte skrivelse at benævne de sædelige folk som sværmere, sekteriske og forskruede. Disse navne har vist ikke deres opkomst i kancelliet, men vel fra visse usædelige folk her i Fyn. Det var at ønske, at de, som kaldes med uforskyldte øgenavne maatte af retskafne lærere eksamineres mundtlig eller skriftlig om deres trosbekendelse og levnet, da skulle det befindes, at deres trosbekendelse og frugterne deraf ere ganske overensstemmende med den danske statsreligion i vort lykkelige Danmark.«

Amtmanden i Svendborg ledsagede dette brev med en skrivelse til prinsen, hvoraf vi faa at vide, at de to bondemænd vare fra det nordlige Fyn, og at der hos Albechs enke i Svendborg var bleven holdt en sammenkomst, hvor skomagersvend Svendsen fungerede som taler for nogle »bønder fra omegnen og andre ubekendte personer«. Amtmanden slutter med at henstille, at der maa tildeles saavel den gamle kbmd Brandt som ovennævnte skomagersvend m fl en alvorlig irettesættelse.

Men i stedet herfor tog prins Christian sig saaledes af denne sag, at han under 15. maj 1832 gav amtmanden en paamindelse, hvori det hedder, at »slig gade-uorden og ethvert brud paa husfreden altid bliver en overtrædelse af loven, som øvrigheden dels maa advare imod, dels forebygge ved fordoblet aarvaagenhed saavel mod de personer, som udøve uordner, som mod de individer, der foranlediger dem«.

Siden den tid havde de opvakte i Svendborg fred for den art angreb.

I første halvdel af forrige aarhundrede maatte begge kirker være fælles om én organist, hvis embede tilmed var forbundet med stadsmusikantertjenesten. I Nicolai kirke maatte man derfor begynde gudstjenesten kl 9 og overlade organisten kl 10 til Vor Frue. Den betydeligste af disse fællesorganister var Gregers Hiort Simonsen († 1843), der blev stamfader til den musikalsk begavede slægt, der blandt sine medlemmer tæller Niels Juel Simonsen og Erik Tuxen.

Sognepræsten ved Vor Frue kirke, *Carl V. Heber* var rationalist, og ved Sct Nicolai kirke var der stadig præsteskifter. Den lille vakte kreds forsattes uden samarbejde med præsterne hos kbmd *Brandt,* og den kendte lægmand, *Johan Nielsen,* Skaarupøre, kom her jævnligt. Ellers var det en kirkelig »død tid« i Svendborg. De rettroende præster ville ikke tale sammen med lægmændene, kun *J. S. Brandt,* der 1838 blev sp i Ollerup-K, *turde* tale sammen med Johan Nielsen. Provst *Hall* var en betydelig præst med megen autoritet.

1863 holdtes det 4. store alm Ydre Missionsmøde i Svendborg, 1876 holdt IM første gang sit sommermøde her, hvor *Vilhelm Beck* prædikede under stor tilstrømning i Frue kirke, og hvor man glædede sig over igen at se pastor *Johs. Clausen,* der var udtraadt af IM's bestyrelse 1872. Senere har der været mange aarsmøder, baade for IM- og YM-selskaber m m.

En enlig svale for IM var maler *Larsen,* som trofast aflagde sit vidnesbyrd, samlede de faa troende mennesker og søgte til kirke hos *Brandt* i Ollerup eller hos *Vilh. Birkedal* i Ryslinge.

3 præster af navnet *Prip* har virket her: *Rasmus Prip* var byens sp, hans broder *Laurids* var kateket, og hans søn *Ejnar* var hjpr.

1878 dannede byens to sognepræster, *R. Prip* og *Emil Warburg* hver en menighedskreds og paa R. Prips initiativ købtes 1889 en ejendom, Bagergade 71, der fik navnet »*Bethel*« og blev det første menighedshus i byen. Der blev holdt møder, foredrag, søndagsskole og bibellæsninger, og her begyndte R. Prips søn *Ejnar Prip* et lovende ungdomsarbejde, som han ledede, indtil han rejste til Syrien.

Svendborg har ogsaa sin plads i dansk *Ydre Missions* historie, idet Pathanmissionens grundlægger *Marie Holst* har haft betydelig tilknytning til Svendborg. Efter uddannelsen paa Diakonissestiftelsen virkede hun nemlig i nogen tid ved menighedsplejen her i byen. Først herefter blev hun uddannet som læge for som dr med 1896 at drage ud paa missionsmarken. Men ogsaa paa anden vis har hun haft betydning for det kirkelige liv i byen. *Ejnar Prip* fik nemlig sin egentlige tilskyndelse til at gaa ud som missionær, da han engang hørte Marie Holst fortælle om sit missionskald og om sin forberedelse dertil ved at studere medicin i England.

10. marts 1898 udsendtes *Ejnar Prip* ved en gudstjeneste i Frue kirke, og dermed begyndte *Østerlandsmissionen,* hvis vugge altsaa stod her. (Se her s 349).

Den *grundtvigske* kreds sluttede sig 1873 til Vejstrup valgmenighed og valgmenighedspræsten der, har gennem en aarrække holdt særlige gudstjenester i Sct Nicolai kirke.

Johannes Jørgensen har givet en lille skildring af kirkelivet i Svendborg i 1880'erne, der dog maa siges i nogen grad at være farvet af hans romersk-katolske standpunkt.

Ud over mit barndomshjem ringede tre gange daglig Vor Frue klokker, og forbi vore vinduer gik søndag formiddag folk til og fra kirke. Hvor tidt var jeg ikke med gamle Maren ude at »strø« paa gaden, naar en eller anden kirkelig handling skulle foregaa — blomster og grønt, naar der strøedes til bryllup, men sand og buxbomkviste, naar der strøedes til lig . . .

Religiøst »liv« i moderne forstand kendte Svendborg den gang ikke. Vi havde »i Frue« pastor Prip, der boede henne for enden af gaden i sin smukke, gulkalkede, rosenomrankede præstegaard — vi havde »i Nicolai« pastor Warburg, om hvem det hed sig, at han »prædikede saa inderligt«, og som uartige drenge raabte efter paa gaden, fordi han var tynd og lang og altid gik med opsmøgede benklæder . . . Men vi havde ingen IM og intet højskolehjem — kun familien Bang sagdes at være »grundtvigianere« — det viste sig ved, at de rejste sig op i deres stol i kirken, naar trosbekendelsen blev læst. Ellers havde Svendborg sin gode gamle sømands-religion som bestod i at være et ærligt og hæderligt menneske, tro paa Vorherre, gaa i kirke til højtiderne og til alters én gang om aaret sammen med mutter. Naar fader og moder kom hjem fra denne aarlige altergang, stod de gerne et øjeblik stille lige inden for vor gadedør, og moder tog fader om halsen og kyssede ham midt i skægget. »Til lykke og velsignelse, lille far!« Og fader saa til gadedøren — sæt nogen havde sét det . . .

Thi de var forlegne, de gamle, vejrbidte ulke. De havde følelser — men de ansaa det for uanstændigt at tale derom.

Det var Hjemmets religion. Saa kom skolens. Den stærkeste paavirkning fik jeg straks, i pogeklassen, som med moderlig myndighed lededes af en lærerinde. Ind under jul lod hun os lære julesalmerne udenad, og de, som havde stemme, lærte at synge dem. Her fik jeg mit første indtryk af religiøs poesi, og saa stærkt var det, at da jeg en gang blev hørt i »Julen har bragt velsignet bud«, overvældede bevægelsen mig, og jeg gik i staa ved linjen: »Dans, lille barn, paa moders skød, en dejlig dag er oprunden.« De julesalmer fulgte os skolen igennem, og endnu fyrretyve aar efter kan jeg høre hr Kaspersen synge for i »Det kimer nu til julefest«. — — —

(Mit livs legende« 1. bog. Den røde stjerne, 1916, s 29 f).

Indre Mission kom til Svendborg i 1880'erne, men først i okt 1895 blev missionshuset »Siloam«, Dronningholmsvej, indviet af Vilhelm Beck. De mænd, som bar IM frem, var missionær *Martin Rasmussen,* kaptajn *Nielsen,* tilskærer *Jørgensen,* snedkermestrene *A. Larsen* og *Fruergaard,* fattiggaardsbestyrer *H. Jakobsen* o a.

1897 oprettedes »Siloamsforeningen« til støtte for missionshuset.

1886 kom indremissionær *Martin Rasmussen* hertil, senere *Kr. Pedersen, And. Mathiesen, Martin Madsen, O. Helgason,* som var her en længere aarrække, og i de senere aar *J. Høegh-Nielsen* og *H. Schärfe,* som alle har gjort et godt arbejde for IM, men den, der kom til at betyde mest, var *Vilhelm Rasch.*

Vilhelm Rasch (* 1866, † 1939) var fra Thisted, gik til søs, tog styrmandseksamen 1886, gik paa langfart, blev 1893 lærer ved Aalborg navigationsskole og blev 1897 antaget som indremissionær. Samtidig var der begyndt et arbejde for Sømandsmissionen, og 1899 stiftede han »Broderkredsen paa havet« og Sømandsbiblioteket. 1906—21 var han forstander for »Verdens eneste sømandshøjskole« i Svendborg, som han selv havde taget initiativet til. 1905 stiftedes Indenlandsk sømandsmission, hvis sekretær han blev og var til sin død. Han udgav flere smaaskrifter, og var især en skattet taler, en mand med en forbløffende energi; hans kærlighed til IM og sømandsmissionen var uomtvistelig, men han kunne være haard og voldsom, ja hensynsløs, og dog stod han i godt samarbejde med mange. Men præster var han ikke altid lige venlig imod. Hans gerning satte spor, og han var en af sin tids betydelige kirkelige lægmænd. Han lagde alle kræfter i, og han tog naturligt styret, hvor han var med; han fik rejst en række sømandshjem, en robust pionerskikkelse, et barsk ydre, men dog en barnlig sjæl. I Svendborg tog han virksomt del i kirkelivet, naar tiden tillod ham det. 1921 flyttede han til Aarhus og afløstes her af **L. Nielsen** (d 39).

Sømandsskolen har været til megen velsignelse her, nu ledet af forstander **Bollerup Sørensen.**

1913 fik KFUM eget hjem i en gammel postgaard, kort efter KFUK.

Herregaardsmissionær *A. F. Rath* virkede her 1907–19.

Pastor Høeg skriver: »Jeg kom til Svendborg som en hund i et spil kegler. Der var paa den tid (1910) intet menighedsraad, og folk var saa uinteresserede, at de ikke engang havde valgt et udvalg til at vælge præst. Saa sendte IM en deputation til ministeren og bad om at faa en IM's præst udnævnt. Et saadant fænomen var ikke før set i Svendborg, saa ministeren mente, at det var paa tide, at man fik en saadan at se her. IM forelagde ham 5

ansøgere, hvoriblandt han kunne vælge, og saa fæstede han altsaa sin opmærksomhed ved mig. Jeg kom da som »en skrækkelig missionspræst« til det fredelige Svendborg, til den skønne Sct Nicolai kirke, som man var stolt af, men ikke gik i. Man gik i »byens kirke«, Vor Frue kirke, hvor der var en højt begavet og veltalende sognepræst (Helms) som kunne samle alle, saa man faktisk ikke behøvede mere end een kirke i byen. De første aar var meget svære. For ikke at gøre byen uret, maa jeg indrømme, at jeg kort efter min ankomst ordnede en missionsuge, som de ikke kunne tage. Det var velment, men uklogt af mig. Jeg følte det i de flg aar, som om jeg i kirken talte til en kold mur, og i byen følte jeg mig som fremmed. En trofast støtte havde jeg i indremissionær *A. Mathiesen,* og saa var der nogle faa venner, der boede meget spredt, og de fleste i Frue sogn. Sømandsmissionær *V. Rasch* stod i de første aar med megen kritik over for mig, og han holdt fast ved at søge Frue kirke. Kirkegangen i Sct Nicolai var sløj, og jeg blev mere og mere modløs. Saa kom præsteskiftet ved Frue kirke 1915, og til Frue kirke kom en grundtvigsk præst (Schiødte) som dog ikke kunne holde sammen paa menigheden, og det kom Sct Nicolai til gode. Jeg kom til at sætte megen pris paa min kollega ved Frue kirke, en reel og rettænkende mand. Vi havde hver sin hjord at vogte, og der var ingen rivninger. Imidlertid ønskede baade min hustru og jeg at komme bort. Jeg søgte flere embeder og tilsidst kunne jeg ikke holde uvisheden ud, men sagde til Gud, at jeg ville tage det som et tegn fra Gud, hvis jeg ikke fik et bestemt embede. Jeg fik det ikke og forstod, at jeg skulle blive, saa at jeg endog derved fik klarhed over, at jeg ikke skulle søge tilbage til Ikast, da menighedsraadet der 1917 lovede mig en eenstemmig indstilling. Jeg forstod at min plads var i Svendborg, og fra 1917 lysnede det. Jeg naaede at holde familiealtergang i hjem, hvor man skarpt havde været imod mig, og selvom kirkegangen gik i bølgegang, fyldtes kirken efterhaanden. – Vi »Nicolaiter«, som vi kaldtes, holdt paa, at der burde være menighedsraadsvalg hver gang, for at man kunne være sikker paa, at mandaterne var rigtigt fordelt. I Frue sogn holdt de paa fredsvalg, og vi plejede at sige, at i Frue sogn holdt de fred ved valgene og sloges bagefter, men i Nicolai sloges vi ved valgene og holdt fred bagefter. – Efterhaanden tog dog arbejderne flertallet, og IM fik kun ganske faa mandater. Hver sommer havde vi en god menighedsraadsskovtur. – Respekt fik jeg; nej det ord er ikke nok, ærbødighed fik jeg for vort (meget broget sammensatte) menighedsraad ved en lejlighed, der angik mig privat. Pinsemissionen kom til byen, og min hustru, der altid søgte efter det bedste i det nyeste, og var en lidt urolig aand, blev overbevist om, at voksendaaben var den eneste rette daab. Hun blev gendøbt af en af pinsemissionens kinamissionærer uden at jeg vidste derom. Hun indsaa bagefter, at det var en fejl af hende, og hun mente ikke, at hun dermed var traadt ud af folkekirken. Jeg forelagde sagen for menighedsraadet, idet jeg henviste til Paulus ord om, at »den, der ikke kan forestaa sit eget hus, kan heller ikke forestaa Guds menighed,« og derfor følte jeg mig nødsaget til at lægge mit embede i deres hænder, og de maatte afgøre, om jeg skulle søge min afsked. Saa gik jeg, og senere meddelte de, at de eenstemmigt bad mig om at blive. Og da jeg saa forelagde dem min hustrus begæring om tilladelse til at søge nadverbordet, svarede de eenstemmigt ja, skønt jeg havde meddelt dem kirkens regler derom.

Samme glæde havde jeg ikke af de to menighedsraads fælles kirkegaardsbestyrelse, f eks var det ikke opbyggeligt, da det blev vedtaget at bygge Svendborg krematorium. En længere strid havde vi ogsaa med byraadet om der skulle være hegn eller mur langs gaden ved Nicolai kirke. Heldigvis blev vi fri for muren, der ville virke trykkende paa den i forvejen lavtliggende kirke. Derimod havde vi byraadets støtte i Blaa Kors arbejde ... De grundtvigske mærkede vi ikke meget til ud over deres gudstjenester i kirken. Det stærkeste træk i byens kirkeliv er IM, som ikke er meget talstærk, men som har gjort et maalbevidst vækkende arbejde gennem mange aar, samlet om missionshuset Siloam.«

I præsterne *Randkærs* og *Clemens Sørensens* tid, blev der atter god kirkegang. Begge arbejdede nærmest i tilslutning til IM, Randkær gjorde et stort arbejde for Blaa Kors, og den djærve Clemens Sørensen fik en stærk indgang og blev meget afholdt.

Kirkeligt Centrum har haft en kreds ledet af skolebestyrer *M. Lund* og urmager *Chr. F. Poulsen.*

Fælles for byen: Mh, Siloam, IM samfund (100). Sømandshøjskole (54, forst: L. Bollerup Sørensen). En afdeling af Vejstrup valgmgh m gudstj i Sct Nicolai k, (60, møbelhdl P. Lund, Gerritsg 40), kreds af KC (65, skolebest M. Lund, Sømærket, Egense), LYM, KFUM og K med egne bygninger. Et arbejde for gamle i hele byen gøres ud fra »Bethel«; her er ogsaa et ungdomsarbejde. FDF (170). – Ved en nyordning af den kirkelige betjening af centralsygehuset (i Sct Nicolai sogn) har 11 af byens og omegnens præster faaet hver en afdeling betroet. Arbejdet tilrettelægges af sp ved Sct Nicolai kirke.

Blandt *førende lægfolk* i menighedslivet kan nævnes: Maler *Thorbensen* († 1926, 88 aar gl), der var privat missionær her og var til megen velsignelse. Han indforskrev Nordslesvigsk søndagsblad og uddelte det i hjemmene og til søfolkene paa havnen. Han uddelte ogsaa opbyggelige skrifter og traktater til syge paa sygehuset og i hjemmene og holdt andagt for dem. Han uddelte bøsser til »Bethel«s drift og tog initiativ til de gamles julefest i »Bethel« og ordnede hver sommer skovtur for byens gamle, et arbejde, der blev fortsat af frk *Anna Ottosen,* d 38, og *Petra Ottosen,* d 45. – Missionær *Martin Rasmussen* satte dybe spor i arbejdet. Han stiftede KFUM og K og han samlede mange i »Siloam«, men derved sattes skel mellem »Bethel« og »Siloam«. Han var dygtig til at organisere, men noget diktatorisk. Han døde 1923.

Desuden maa nævnes apoteker *J. A. Lassen,* († 1945), menighedsraadsforeningens utrættelige formand og forkæmper, en af de førende

lægfolk i byen, mangeaarig kasserer i egnens DMS kredsforening, organist *W. Bolø,* som har ledet det kristelige arbejde blandt blinde med stor iver og initiativrigdom, kbmd *M. P. Andersen,* YM's gode ven og ivrige forkæmper. – 1921 var der en stor missionsudstilling i Svendborg, ledet af præsterne C. Høyrup, Stenstrup og Eilert Morthensen, DMS. 1939 talte lægemissionær Niels Nielsen, Kina, der havde været 99 dage i kinesiske røveres fangenskab, her under overordentlig tilslutning.

1942 blev Svendborg midlertidig garnisonsby, og samtidig optog KFUM et soldatermissionsarbejde med egen barak som soldaterhjem.

Der er holdt søndagsskole i en privat skole i Græsholmene, foredrag og møder i Hallindeskov skole.

Der er mange *kirkelige organisationer.* Svendborg bymission holder til i »Bethel«, der er selvejende og ledes af en bestyrelse. En ØM kreds holder til der og kaldes »Bethelkredsen«. En anden ØM kreds stiftedes i Sct Nicolai sogn 1937. – IM har sit hjemsted i »Siloam«, med 6 bibelkredse og c 225 medlemmer. Der er 3 Sudankredse, Blaa Kors blev stiftet 1908, og Blaa Kors' svendehjem var en selvejende institution, men nu ophørt, LYM stiftedes 1919, Kirkeligt Centrum 1925. Højskoleforeningen stiftedes 1917 (70 medl), KFUM og K stiftedes 1891 og har egne bygninger, FDF fra 1937, 4 sdsk.

I »Bethel« er der drevet bymission efter Harald Steins tanker, i »Siloam« fik Vilhelm Becks IM til huse. I dag er der en blomstrende FDF i Bethel (fmd pastor Dalgaard) og i »Siloam« øves et forgrenet IM's arbejde.

Trossamfund uden for folkekirken. Metodisterne holdt deres første møde 1860 ved nordmanden Martin Nielsen. Menigheden stiftedes 1862, søndagsskolen 1867. Der er metodistkirke, Sct Johanneskirke (indv 1882) med egen præst (H. K. Bhutho), romersk-katolsk kirke, Sct Knuds kirke, er indrettet 1887 i en tidligere cikoriefabrik ved havnen, egen præst (N. T. Hansen), baptistmenighed 1897, baptistkirken »Bethania« fra 1908 med egen præst (Chr. Damkier), alle uden større tilslutning. Evangelieforsamlingen (Pinsemissionen) har lejet lokale i Frue sogn, menigheden stiftet 1926, 43 medl, leder: Trikotagehdl K. Friis. Frelsens Hær har egen bygning fra 1894 (Sct Nicolai sogn).

VOR FRUE KIRKE

Vor Frue kirke ligger højt paa en bakke, er en anselig korskirke, en murstensbygning, der nu bestaar af skib, kor med hævet gulv, to korsarme, taarn, sakristi og ligkapel (mod syd, tidligere vaabenhus). Rester af den senromanske kirke er skibets mure, det oprindelige kor er revet ned og skibet forlænget; skibet har 4 hvælvinger, korsfløjene hver 2. Taarnet har spir med svunget pyramidetag, hvorover 2 lanterner. Kirken blev 1884 haardhændet hovedrestaureret (prof Ove Petersen), saa mange spor af kirkens bygningshistorie udslettedes. Kirken fremtræder nu i spidsbuestil, de gamle udskaarne, lukkede egetræsstole erstattedes med stole af fyrretræ. Samtidig planeredes kirkebakken og en stentrappe blev ført op til kirken fra Fruestræde. En anden stentrappe er 1920 fra torvet ført op til kirken (gave fra generalkonsul P. H. Wessel til kommunen). Altertavlen er i højrenæssancestil med 4 søjler og senere maleri af Eckersberg (Gethsemane), skænket af Chr. VIII. Rigt udskaaren prædikestol fra 1597 med senere apostelfigurer, marmordøbefont fra 1889, orgel fra 1887. Smukt altertæppe, skænket af byens damer 1907. 1930 blev kirken dekoreret af maler Borre, (tidligere dekorationer fra 1856 og 1895), samme aar skænkedes en syvarmet lysestage, 1935 skænkede sognepræst Schiødte en lysekrone til koret, og spiret fik kobbertag bekostet af Knud Jølver. Taarnrummet er vaabenhus. Flere gravsten og mindesmærker. Middelalderlig klokke, den mindste (Stormklokken) fra 1505. 500 sd. Klokkespil 1947, skænket af konsul Th. Andersen, Odense.

F. Uldall: Kirkeklokker, s 117, 119, Aarb f nord oldk, 1905, s 53, Turistf aarb, 1949.

Fredens kirke, kapellet paa østre kirkegaard, er opført 1930 (arkitekt Andreas Jensen). For 5000 kr foretoges nogle forandringer, hvorefter det blev indviet som filialkirke til Vor Frue k 2. dec 1945. Alterbord med gennemsigtigt trækors, tegnet af Andreas Jensen og billedhugger E. Cohrt, der ogsaa har udført de gammeltestamentlige motiver til alterbordet.

Kapellet paa den gamle kirkegaard, opført 1895, arkitekt Magdahl Nielsen, indrettedes 1932 som kapelkrematorium. 1938 opførtes en urnegaard og 1951 anlagdes en urnelund, begge udformet af arkitekt Andreas Jensen. Kapelsalen restaureret og forandret 1955 af arkitekterne Andreas Jensen og N. M. Nielsen.

1915 oplyses: God kkg, der har tidl været en del sbl til Vejstrup valgmgh, menighedskreds (KC) med mghhus, IMkreds med mh. 1926: Det sognekirkelige arbejde udgaar fra menighedshuset »Bethel«, YM kredse, KFUM og K, IM, en del sektvæsen. 1934: Kkg 2 pct, ikke meget aandeligt liv, lille IMsmf, faa gr, nogle KC. 1943: Kkg 4 pct, velvilje, ikke meget bevidst liv, IMsmf (120, sp), 2 sdsk, Mh (sp), mghhus (rkp), KFUM og K med egne bygninger. 1950: God kkg, velbesøgte bibellæsn i kirken, IM (70, indremiss Høgh-Nielsen), mghhus (rkp), ellers som før. Udstrakt pastorat, mange arbejdere og søfolk. 1954: God kkg, »Vor Frue bibelskole« i kirkens sakristi med god tilslutning fra 1954, velvillig bef, ikke meget bev liv, KFUK, spejdere, stor FDF, KFUMs sociale hjem, YM-kredse, 2 sdsk, 1 mh (»Siloam«), mghhus (»Bethel«, fmd rkp), 43 til valgmgh, frikirkel kredse uden større tilslutning.

Folketal: 1921: 8902; 1950: 11133.
Altergæster: 1922: 1380; 1934: 925; 1942: 2419; 1953: 1935 og 329.
Menighedsraad: 1914: 3 IM, 2 gr, 4 C; 1926: 3 IM, 2 gr, 4 C, 6 soc; 1953: 3 IM, 1 gr, 5 C, 6 soc.

Sognepræst

Indt: 1857: a) 86 rug, 152 byg, 116 havre (herunder Skaarup kongetiende, hvormed embedet er beneficeret), b) 130 rdl, naturalier, c) 1100 rdl, d) 3 td l embedsjord. Stor tegltækt, toetagers pgd med sidehus og en lille have. — 1870: regul: 3220 kr, netto: 5166 kr. — 1913 flg: 1. kl. — Ny pgd fra 1936.

13. 23. dec 1839–10. maj 54 (1. ord kat Holmens k, Kbhvn 35): **P. E. Hall,** fl t Karlebo, se sp Frederiksberg-Hvidovre.

14. 27. sept 1854–28. marts 61 (sp Ulsø-ØE 31. marts 47): **S. Wulff,** fl t Rorup-G, se der.

Pastor W var døbt jøde, en ualmindelig elskværdig og livlig mand og en meget dygtig taler. Han

færdedes utrætteligt rundt i det store sogn, tog del i det politiske liv som nationalliberal. Han var meget optaget af guldaldertidens digtekunst og var selv en poetisk natur. Da han var svag af helbred, søgte han herfra til det lille embede i Rorup. Biskop Martensen satte ham højt.

15. 9. juni 1861–22. jan 70 (rkp Aarhus domkirke 2. marts 50): **Troels F. P. Smith,** fl t Skelskør, se der.

16. 7. juli 1870–31. marts 1905 (sp Egense 24. jan 66): **Rasmus Prip,** * 4. nov 28 Fredericia. Forældre: Skibstømrermester Jørgen P og Anne Lausine Thim. Stud Fredericia 47, c 54[1] (1), lærer Søetatens drengesk 56, tillige lærer Brgdssk og Mariboes skole, sp Nykirke, Flensborg provsti 9. juni 58, dansk præst Slesvig-Eckernførde 62, tillige garnisons præst, afsat af tyskerne 64, feltpræst under krigen, boede i Middelfart, beskæftiget med oversættelser og oprettede en lille højskole i Kauslunde, r af Dbg 64, Dbm 95, afsk 31. marts 05, † 2. juni 16. ~ 16. april 56 Sophie Frederikke Høyberg, * 19. febr 35 Højbjerg, † 19. jan 97. Forældre: Sp i Sneum-T Lars Jacob Nørager H, † 36, og Caroline Vilhelmine Wendelboe. – Søn: Ejnar Prip, miss, Syrien. Datter ~ provst Olsen, Lynge-B. Sønnesøn: Seden-Aa. Broder: Orø.

Pastor Rasmus Prip voksede op i smaa kaar. Han oplevede krigen i sin fødeby, deltog selv som frivillig 1850, 1861–64 var han tillige garnisonspræst i Slesvig indtil krigens udbrud. Atter ramte krigen ham, og han maatte forlade sin pgd. Han var en glødende fædrelandsven og dygtig præst og blev 1862 dansk præst i Slesvig, hvor han holdt sin tiltrædelsesprædiken i Gottorp slotskirke. Garnisonsskolen voksede, og han var meget interesseret i de unges oplæring i dansk. Han var tillige dansk præst i Eckernførde. Det var bevægede tider, og det var ikke altid lette forhold. 1864 blev Prip feltpræst ved Hegermann-Lindencrones korps i Vendsyssel og paa Fyn. Hans interesse for ungdom fik ham til at holde en lille højskole i en bondestue i Kauslunde, indtil han blev præst i Egense. – Rasmus Prip var sp i Svendborg i 35 aar, og med sin elskværdighed, fromhed og praktiske sans kom han til at præge byens kirkeliv. Han var »Svendborgs præst«. Han var af gammeldags myndighed, han gennemførte praktisk at faa dannet menighedskreds, fik »Bethel« indrettet som central for det sognekirkelige arbejde sm med pastor *Warburg,* og han fik det sociale menighedsarbejde sat i gang. I »Bethel« holdt han mange møder og en stærkt paaskønnet børnegudstjeneste. Ved sin bramfri usnobbede fremtræden og ved sit naturlige lune vandt han mange venner i denne sømandsby. Hans kærlighed til Sønderjylland forblev usvækket. Paa hans initiativ drog soldaterforeningerne og byens borgere i procession gennem byen Kristi himmelfartsdag fra torvet til krigergravene. Og denne tradition er fortsat. Kun een gang, under krigen, blev den sædvane brudt, at en af byens præster taler til den store forsamling. – Med Rasmus Prip begyndte et nyt menighedsliv i byen, og hans søn, *Ejnar Prip,* gjorde, som hans kapellan, et udmærket ungdomsarbejde, og han fik mange venner her. Lige til nutiden har Østerlandsmissionen haft trofaste støtter i Svendborg. 1896 foretog Rasmus Prip en rejse til Palæstina (for penge som menigheden gav ham ved hans 25 aars jubilæum) og besøgte *L. Schneller* paa det tyske Vajsenhus ved Jerusalem. Det blev ordnet saaledes, at Ejnar Prip blev Schnellers gæst de første aar, han var missionær. Karakteristisk er Ejnar Prips moders brev, da hun fik at vide, at hendes søn ville drage ud: »Det har i mange aar været min daglige bøn til Gud, at een af mine egne maatte komme til at tjene Gud paa missionsmarken. Nu er den bøn hørt, og valget er faldet paa dig.« Rasmus Prip fulgte ØM's udvikling med stor interesse og glædede sig over, at udsendelsen skete fra Frue kirke her. Senere blev han æresmedlem af ØM's udvalg. Hans navn er uløseligt knyttet til Svendborg, og en mindetavle i kirken minder hver søndag kirkegængerne om denne nidkære præst.

Prips barnebarn, øjenlæge Henrik Møller har i sognets menighedsblad (juli 1954) fortalt minder om pastor Rasmus Prip:

»De fleste vil kunne huske Vor Frue pgd, som med sin have indtog det areal, hvor nu raadhuset og en del af Wiggers' gaard ligger; men kun den ældre generation vil have et tydeligt minde om pastor Rasmus Prip, som i aarene 1870–1905 var sognepræst i Vor Frue sogn.

Pastor Prip stammede fra Fredericia, hvor faderen var baadebygger. Han fødtes 1828 som det ældste af syv børn, og kaarene var meget smaa. Studeringer maatte betragtes som ganske udelukkede. I 1840 blev imidlertid dr H. C. Rørdam (fader til biskop Skat Rørdam) præst i Fredericia. Han havde brug for en dreng, som kunne være vejviser for ham, og han fik i friskolen anvist Rasmus Prip, som nu, 12 aar gammel, var skolens duks. Dette bekendtskab førte til, at dr. Rørdam med aldrig svigtende interesse tog sig af Prips uddannelse. Han skaffede hjælp til bøger og klæder. Ogsaa i Kbhvn blev der gjort udvej for studier. Hans hustru blev ham en trofast medhjælper i hans præstegerning. Der var i ægteskabet ialt 12 børn, som nu alle er døde.

Pastor Rasmus Prip var for saa vidt en lærd mand, som han kunne tale og skrive latin. Samtidig var han et menneske, der kunne tale paa lige fod med sine medmennesker, høj som lav. Han var i besiddelse af en myndighed, som gjorde ham til det naturlige midtpunkt i en kreds; men det var ikke, fordi han ønskede at være midtpunkt. Tværtimod havde han evnen til at samle mennesker med forskellige forudsætninger, saa at hver fik lejlighed til at fremføre, hvad der laa ham paa hjerte, og ingen følte sig tilovers. Han og hans hustru ofrede megen tid paa husbesøg og samtaler med mennesker. Dette styrkede hans menneskekundskab, som atter satte sit præg paa hans prækener. Jeg har erindring om fulde kirker, hvor ogsaa pladsen i gangene kunne være optaget. Han indledte sine prækener med den paulinske hilsen: »Naade være med eder og fred fra Gud, vor fader, og den Herre Jesus Kristus.« Jeg hører endnu hans ejendommelige udtale af denne hilsen. Hans »d«er var meget haarde, næsten som et »t«. Det har mulig hængt sammen med, at han havde præket saa meget paa tysk.

Af offentlige hverv beklædte pastor Prip, saa vidt jeg ved, ingen. Hans præstegerning optog ham helt. Han erhvervede »Bethel« og indrettede under ledelse af en diakonisse (søster Grethe, søster Bodil) vuggestue, systue, husholdningskursus og værksted for kurvefletning. Materialet kom fra Holmen, hvor der vist endnu findes et piletræ fra hine dage. Han var en af de første i landet – i hvert fald den første paa disse egne – der slog til lyd for kolonihaver. Der bestod et nært venskab mellem Prip og amtmand, greve Brockenhuus-Schack, hos hvem Prip altid mødte forstaaelse, naar det gjaldt om at komme trængende til hjælp. Prip indførte koralblæsning fra kirketaarnet paa kirkeaarets tre store helligdage. Endelig skal nævnes, at det var ham, der satte soldaterfesten paa Kristi himmelfartsdag i system. Han havde jo minder nok fra vore to krige. Før hans tid havde en ældre dame, frk. Lind eller Lehn, passet soldatergravene og sammen med andre damer sørget for flagsmykningen til Kristi himmelfartsdag. Prip talte ved gravene, og hans musikalske børneflok sang 4-stemmigt »Slumrer sødt« og »Kongernes konge«. Dette var vist i 1887. Aaret efter kom Vaabenbrødrene med, byens musikkorps med direktør Petersen i spidsen, borgerskolens kor og processionen fra torvet. –

Til forstaaelse af hans personlighed maatte man kende noget til hjemlivet i pgd. Der var i bedste forstand tale om et hjem. Jeg har hørt ham bruge ordet fra Johs. ev 10: »De skal gaa ind og gaa ud og finde føde« med anvendelse paa, hvad der karakteriserede et hjem: frihed til at gaa ind og gaa ud. Næring for alle aandelige længsler. Hans fødselsdag, den 4. nov, var en festdag, der plejede at samle alle husets børn, svigerbørn og ofte en del børnebørn. Man satte noget ind paa at komme, og man mærkede ved disse lejligheder det store sammenhold i familien og børnenes kærlighed til og ærbødighed for deres far. Naar nogle af de ord, som jeg mindes i forbindelse med ham, har bidt sig fast i mig, er det, fordi de ligesom udsprang af hans og hans hustrus liv. Naar han i menneskelig svære stunder kunne sige: »Lad os altid vente det bedste af Ham, som vil det bedste«, saa havde baade han og hans hustru vist dette ords bærekraft, naar de – undertiden med korte mellemrum – maatte se døden gøre lyst i børneflokken. Da den yngste søn døde, 21 aar gammel, efter syv aars kamp med tuberkulosen, havde han, saa ung han var, været til trøst for mange, som besøgte ham under hans sygdom. Til nogle, som bagefter ville trøste hans forældre, og som sagde: »Det var godt, at han døde«, svarede Prip: »Det var ikke godt, at han døde, men det var godt, at han døde, som han døde.« Paa sønnens gravsten kom til at staa: »Jeg dør kun for evigt at leve«. De seks gravsten paa familiegravstedet er nu fjernede og erstattede med en enkelt sten, hvorpaa staar de ord, som oprindelig stod paa Prips egen grav. De, der kendte familien og vidste lidt om deres historie, som hvilede i gravstedet, kunne læse sig til megen opbyggelse paa de seks tavler, der hver bar en personligt præget indskrift.

Den, der som undertegnede har haft den lykke ikke blot at lære det Prip'ske hjem at kende, men at »gaa ind og gaa ud i det og finde føde«, har modtaget værdier for livet. Jeg hører endnu pastor Prip citere den 110. Davids salme: »Han drikker af bækken ved vejen, derfor løfter han hovedet højt«. Man kan løfte hovedet højt af flere grunde. Eftertrykket skal her lægges paa »derfor«. Hans rankhed, hans myndighed og frimodighed, som var erhvervet gennem livets haarde kampe, var parret med en dyb ydmyghed. Han vidste, hvor han havde sin kraft fra. Det skjulte han ikke. Derfor blev baade hans ord og hans liv en præken.«

Hjælpepræst hos pastor Prip:

1895—98: sønnen: **Ejnar Prip,** se missionærer i ØM, I, 595—96.
1898—1903: **L. A. Troensegaard-Hansen,** se Graasten.
1903—04: **Aa. Gottlieb,** se Kettinge-B.
1904—05: **J. J. Volf,** se rkp Sct Mikkels k, Slagelse, sp Hejninge.

17. 27. okt 1905–20. april 1915 (sp Faaborg-D 29. nov 95): **Henrik Frederik Helms,** * 31. aug 57 Ringsted. Faderen: Sp i Viskinde-A, † 00, se der. Stud Brgdssk C 75, c 81[1] (l), lærer Brgdssk C, manud. Rejser til Paris, kkp Nykøbing-Systofte 14. okt 86, rkp smst 4. marts 90, r af Dbg 11, afsk 20. april 15, Dbm 40, † 17. marts 45. ~[1] 12. okt 83 Caroline Christiane Agathe Svendsen, * 31. maj 59 Kbhvn, † 3. juni 25. Faderen: Sp Store-L Fuglede, † 84, se der. ~[2] 17. juli 26 Ellen Eline Juliane Brandt, * 9. juli 85 Stenmagle, † 22. sept 46. Fader: Proprietær. Stamt 42.

Medarb Loll-F stiftstid 86—97, medred »Kirken og Hjemmet«, skrev mange afhandlinger, bl a om Adam Homo i Studenterhjemmets julebog 08, afskedsprædiken i Nykøbing 96.

Søn: Lektor, dr phil, c theol Poul H, Sorø. Broder: Nautrup-V. Fætter: Borris-F. Kusine ~ Keiding, Bregninge-B.

Pastor Helms blev ligesom Prip »byens præst«, en veltalende og begavet mand, der samlede mange i kirken. Han var højkirkelig og sluttede sig til Kirkeligt Centrum, hvor han betød en del. En frisindet, kultiveret mand. Saaledes mindes han i Svendborg. Hans søn, lektor, dr phil *Poul Helms,* Sorø, skriver:

»Min fader var – som altsaa ogsaa jeg – af gammel præsteslægt, idet baade hans fader og hans farfader var præster. Det var derfor sikkert mere af familietradition end af nogen stærkere personlig tilbøjelighed, at han studerede teologi. Oprindelig havde han heller ikke tænkt sig at blive præst, men lærer som hans onkel, den bekendte Johannes H, fra hvis skole, Brgdssk paa Christianshavn (nu Helgolandsgade), han 1875 blev student.

Nogen stærkere interesse for teologi fik han aldrig, end mindre nogen tilbøjelighed til en kritisk og selvstændig prøvelse, der kunne have begrundet en stærkere personlig opfattelse. Han var og blev traditionens mand, men uden lidenskab herfor, og han følte aldrig nogen forargelse over min udvikling, der førte mig længere og længere bort fra den ortodokse kirkelære. Men han havde en vidunderlig smidighed, naar han stod overfor andre opfattelser. Jeg husker, at han engang i Teologisk forening (dengang Ny teol f), hvor jeg var formand 1908–09, tog ordet og begej-

strede alle tilstedeværende med sine baade klare og frisindede udtalelser. Men disse var inspireret af øjeblikket og ikke udtryk for nogen dybere interesse eller overbevisning om de nyere synsmaaders værdi eller betydning. Overhovedet havde fader en udpræget tilbøjelighed til at komme paa talefod med sine omgivelser, hvad der i hans præstetid efter min mening ofte gjorde ham for afhængig af andre retninger som f eks IM, som han egentlig stod ret fjernt.

Allerede 1876 blev fader lærer ved Brgdssk hos sin onkel, Johannes Helms, og det var vistnok hans tanke at fortsætte med lærervirksomheden, hvor fransk blev hans hovedfag, som to gange bragte ham til Paris (1882 og 1885). Om faders evner som lærer kan jeg ikke sige meget, men han fik flere hengivne elever, bl. a. Olfert Ricard. Han har sikkert været livlig og underholdende, men vist også hidsig og utaalmodig. Det var han i hvert fald, da han læste med mig 1896–97, inden jeg kom til Herlufsholm.

I det lange løb blev han og Johs. Helms vist lidt kede af hinanden; i hvert fald spurgte J. H ham en dag, om han ikke ville være præst. Dette fik fader til at søge kapellani i Nykøbing F. Her faldt han godt til og satte stor pris paa sognepræsten, den gamle pastor Haar, ligesom han havde en ret høj stjerne hos biskop Monrad, som han 1887 var med til at bære ind paa hans seng, da han var død i sin stue.

Da Haar døde 1889, søgte menigheden at faa fader til sognepræst, men det blev Kemp, og saa ville fader være sognepræst et andet sted. Han maatte imidlertid søge længe, idet biskop Sthyr efter hans mening ikke i tilstrækkelig grad indfriede løfter om støtte.

Endelig 1895 udnævntes han til sognepræst i Faaborg, og her blev han til 1905, da han kom til Svendborg. I 1915 søgte han sin afsked, da personlige forhold havde svækket hans nerver. Af menigheden fik han gaver (ogsaa i Faaborg, da han forlod den) og en smuk adresse, som jeg i øjeblikket har. (Nu Svendborg museum). Jeg tror nok, at han var værdsat i sine forskellige menigheder. Han havde i almindelighed godt kirkebesøg, og han skrev ogsaa prædikener og sommetider foredrag til blade og hefter. Han havde en lyrisk aare og kunne skrive gode lejlighedssange uden dog at være egentlig digter. Hans evner i denne retning blev stærkt udnyttet af frimurerne, da han efter sin afsked sluttede sig til dem og flyttede til Kbhvn, og han steg meget højt i graderne.

Indtil han blev 70, underviste han i fransk og latin i Bagsværd og Lyngby samt en del privat. Han drev ogsaa studier, navnlig i fransk kirkehistorie, og jeg har liggende et afsluttet arbejde om den franske kirke under revolutionen og Napoleon, som det dog ikke lykkedes ham at faa trykt. Det er et livfuldt og paa en maade dygtigt arbejde uden større originalitet eller egentlige kildestudier, men med betydeligt kendskab til den franske litteratur om emnet. Min videnskabelige virksomhed fulgte han med interesse, men teologiske studier indlod han sig aldrig paa.«

18. 14. sept 1915–18. okt 35 (sp Egense 7. okt 10): **Niels Magnus Schiødte,** * 4. nov 69 Assens. Forældre: Toldkontrollør i Odense Malthe Bruun Nygaard Jensen og Louise Regine Sophie Schiødte af Husby-W. Stud Sorø 89, navneforandring til Schiødte 91, c 95^1 (h_1), uord medhj Slemminge-F, lærer Kbhvn, hjpr Faarevejle-D 15. okt 97, sp Vammen-L-B 21. april 03, afsk 18. okt 35, † 12. juli 39. ~ 26. nov 97 Dagmar Alfride Ovine Frederiksen, * 23. febr 68 Kbhvn, † 6. febr 35. Forældre: Togfører ved DSB Carl Christian Andreas F og Alvilda Franciska Knack. – Hustrus broder: Rkp Gethsemane k, Kbhvn.

»Med pastor S er en ejendommelig skikkelse gaaet bort. Der boede en utrolig vitalitet i hans spinkle skikkelse. Han var en impulsiv debattør og et varmthjertet menneske, der aldrig tog i betænkning at forsvare den sag, han gik ind for med liv og sjæl. Som taler var fremragende, og hans viden var paa mange omraader polyhistorisk. Her i byen kom han snart ind i mange foreninger. Han var en ivrig forkæmper for den sønderjyske sag og indtil 1929 fast taler ved krigergravene, i mange aar sad han som formand for hjælpekassen. Han var i bestyrelsen for »Bethel« og havde endnu en række hverv, saaledes var han lærer i religion ved gymnasiet – en gerning, som han omfattede med megen interesse. Pastor S vil efterlade mindet om et stort menneske og en sandhedssøgende og kæmpende aand, der aldrig mistede sin vitalitet.« (Svendborg Amtstidende 14. juli 39).

»*Svendborg Avis*« samme dato betegner ham som værende »nærmest retningsløs« i sin forkyndelse i kirken,« men uden for kirken tog han ved lejlighed bestemt standpunkt for det grundtvigske kirkesyn«. De patriarkalske forhold var forbi, men »det faldt ham naturligt at fortsætte det gamle menighedsarbejde under de ændrede forhold ... han var altid travlt paa færde ogsaa hverdagene. Med noget blandede følelser maatte han og andre maaske mindes hans taler ved krigergravene paa kirkegaarden Kr. himmelfartsdag, i alt fald den sidste, som satte et noget brat punktum for den gamle sædvane, at det altid var Vor Frue kirkes præst, som talte der ... Saa mange aar efter vil det ikke saare nogen at minde om pastor S's sidste tale, der ikke faldt i god jord hos alle. Der var nogle patriotiske, nationale, ja, rent ud militære vendinger i den. (Det var i afrustningspolitikkens dage). Paa en indvending svarede pastor S, at han fastholdt sine velovervejede udtryk. Tiden har for saa vidt givet pastor S ret, som de samme ord nu næppe ville falde nogen for brystet. Men tildragelsen gav anledning til den meget tiltalende ordning, at egnens præster nu skiftes til at tale ved denne smukke højtid«. (Svendborg avis 14. juli 39).

S var den sidste præst, der boede i den gamle Vor Frue præstebolig i Ramsherred, der blev nedrevet, for at der kunne skabes plads til byens nye raadhus. Saavel af denne som af personlige grunde (hustruens død) søgte S sin afsked. Efterfølgeren pastor Randkær blev saaledes den første, der flyttede ind i den nye udmærkede præstebolig i Kedelsmedstræde 4, opført 1936 efter tegning af arkitekt Andreas Jensen.

Pastor Schiødte var sognepræst i Vor Frue sogn i tyve aar, og endnu tyve aar efter hans afgang er mindet om ham levende hos mange. Historierne om ham er legio, men det er vanskeligt at sondre mellem virkeligheden og de vandrelegender, som i tidens løb er blevet forbundet med hans person. To eksempler skal anføres, men med alt muligt forbehold. Det fortælles, at S en dag var paa besøg paa sygehuset, hvor en kvindelig patient klagede over, at det kunstige ben, lægerne havde forsynet hende med, var for langt. »Det skal vi nok ordne«, lød præstens svar — og dagen efter stillede han med en lille sav ude ved sygesengen og savede »benet« til. Og saa den om den gamle motorbaad, som pastor S ejede, men som var saa svær at starte. Da startsvinget engang slog ham grimt over armen, skal han eksplosivt have udbrudt til en tilskuer: »Bander De!« — »Næh« — lød det lidt nølende svar. »Saa køb bare en motorbaad, saa skal De nok faa det lært!« lød det fra S.

Pastor S var, som pastor Høeg skriver (s 364) en reel og rettænkende mand. Han var grundtvigsk og kom fra det nærliggende Egense. Skønt han var flittig og veltalende, svandt kirkegangen ind. Der var ikke rigtig sangbund for hans forkyndelse.

19. 10. febr 1936–27. okt 45 (sp Ansgar k, Kbhvn, 9. aug 33): **N. P. N. M. Randkær,** fl t sp Sundby k, Kbhvn, se der.

20. 16. marts 1946–23. juni 53 (dsk præst Vancouver, Canada, 18. okt 35): **Clemens Christian Sørensen,** * 17. febr 99 Havdrup. Forældre: Fabrikant Niels Madsen S og Maren Sørensen. Styrmand under Den grønlandske handel 22–26, fisker i Vancouver 26–27. Stud Rønde 29, c 35^2 (h_1), † 23. juni 53. ~ 22. juli 35 Karen Scheibel, * 11. juni 02 Kbhn, † 14. jan 55. Forældre: Kontorchef i krigsministeriet Alfred S og Marie Ryder.

Medstifter og sekr West Canadas danske alderdomshjem 38—45, red »Fædrenes kirke« 34—45, medl af DKUs repræsentantskab, BM Dsk sømandskirke i fr havne 49, fmd Svendborg børneasyl.

Udg 38: Mod strøm og vejr, 2. opl, 49: Nordpaa og vesterud. Breve i DKU's blad.

Pastor Clemens Sørensen havde fra sin barndom ønsket at komme til søs. Der var noget af en eventyrer i ham, og i adskillige aar i ungdommen sejlede han som styrmand, inden for den grønlandske handel. Senere var han et aars tid fisker i Vancouver paa Canadas vestkyst, men blev saa 1929 – 30 aar gammel – student og seks aar efter teologisk kandidat.

De følgende aar var pastor Clemens S ansat under Dansk kirke i udlandet som præst i Vancouver. Han havde kun regnet med at være i denne stilling i fem aar, men krigen hindrede hans hjemrejse, og først i 1945 vendte han derfor tilbage til Danmark.

I Vancouver udførte pastor Clemens S et betydeligt arbejde. Han samlede menigheden, og det hører med til hans fortjenester, at der byggedes en dansk kirke i byen. Den blev opført som en dansk landsbykirke og er formodentlig den vestligste, danske kirke i verden. Krigens aar var vanskelige for pastor C. S. Forbindelsen til moderlandet var brudt, men med sit praktiske haandelag og aldrig svigtende humør klarede han sig igennem.

Kirken i Vancouver blev indviet den 15. aug 1937, men menighedens historie gaar tilbage til 1928, da den første danske præst, pastor Fauerholdt, blev indsat som præst for de danske i Vancouver den 24. juni. Dengang samledes man i den nærliggende norske kirkes undersal til møder og gudstjeneste, den norske kirke ligger kun et par hundrede meter fra den danske kirke, men det viste sig naturligvis snart at være utilfredsstillende i det lange løb ikke at have sit eget kirkerum, og i 1937 blev saa den nuværende kirke rejst i typisk dansk landsbykirkestil med plads til et par hundrede mennesker.

Det var pastor C. S, der var sjælen i det arbejde. I 10 aar fik han lov til at virke som Dansk kirke i udlandets udsending, og det er vist ikke for meget sagt, at han har efterladt sig et ualmindeligt smukt minde i denne menighed. Han var en »nice« mand, var der en der sagde om ham. Ikke mindst under besættelsen, hvor forbindelsen med Danmark blev afbrudt, blev han til hjælp for mange danske i Vancouver. Han kendte selv emigrantens vanskelige kaar, idet han allerede var kommet til Vancouver i slutningen af tyverne.

I Svendborg fik han en rig gerning, ikke mindst paa sømandshjemmet. Det var maaske ikke altid saa let for ham at indordne sig under de hjemlige kirkeforhold.

Pastor C. S havde en søens friskhed over sig. Han var en charmerende fortæller og en foredragsholder, der forstod at holde sin forsamling i aande. Hans bøger er i bedste forstand underholdende, og hans trykte breve fra aarene i Canada er festlig læsning. Søen og dens folk glemte han aldrig, og mere end en gang benyttede han sin sommerferie til atter at tage hyre som styrmand.

Med sin djærve færd og muntre replik var pastor C. S afholdt, hvor han kom frem, og meddelelsen om hans død fremkaldte beklagelse overalt. Han samlede en stor menighed, hvor man havde lært at kende ham som en alvorlig forkynder og ihærdig sjælesørger.

Gennem flere aar led han af en tiltagende hjertesvaghed, som lagde ham i graven, kun 54 aar gammel.

Menighedsraadets formand, forretningsfører *Hans Lysemose,* skriver om Clemens Sørensen: »I ham havde vi en hjertevarm og kærlig sognepræst, en virkelig ordets forkynder, der gik helt og fuldt op i sin gerning. Enhver kunne tale med ham om, hvad der laa ham paa hjerte. Gudstjenesterne var en stor berigelse søndag efter søndag. Vi følte alle den kærlighed, der laa bag ordene »kære menighed«, der blev sagt hver gang, han stod paa prædikestolen. Fra den sidste gudstjeneste, han fik lov at holde i Vor Frue kirke, er der en sætning, der altid vil huskes, ordene »naar aand rører støv«. Hos ham havde aand rørt støv«.

I det fremmede som herhjemme stod navnene *Karen og Clemens* altid side om side. De fulgtes næsten ogsaa i døden, idet den prægtige og livssprudlende Karen »Clemens« Sørensen afgik ved døden 14. jan 1955.

Hjælpepræst hos pastor Clemens Sørensen

22. okt 1952: **Arne Søgaard Jensen,** * 8. dec 17 Lomborg. Forældre: Gdjr Niels Søgaard J og Ottomine Sørine Martine Olsen. Stud Rønde 40, c 51^2 (h-52). ~ 10. okt 46 Elsa Mary Møller, * 10. okt 19 Skovby, Framlev herr. Forældre: Jens M og Karen Marie Christoffersen.
Udn til sp Haraldsted-A 16. febr 1954.

21. 17. okt 1953 (sp Haraldsted-A 30. nov 44): Dr theol **Jørgen Niels Ole Larsen,** * 24.

aug 13 Kbhvn. Forældre: Kurvemagermester Arnold L og Jutta Beck. Stud Eftersl sk 32, c 38[2] (1), sp Roager 24. okt 38, dr theol 45. ~ 29. nov 38 Inger Margrethe Leth Kjær, * 9. dec 13 Taarnby. Forældre: Gaardforpagter Hans K og Anna Leth.

Næstfmd Det samlede studenterraad 35—36, BM Kirkeligt forbund 45, medl DKUs amtskomité 49—53.

Udg 45: H. N. Clausen, hans liv og gerning, disputats, 46: Sønderjyllands kirkehistorie, skrev om den nordslesvigske landsbykunstner Jes Lind i Ribe stifts aarb, 45: om Roager kirke i Hejselbjerg Paulsen: Den nordslesvigske kirke, 45: om bisperækken i Ribe: »Ribe bispesæde 948—1948«, »Samleren«, s 259 f, om Knud Lavard i »Roskildebogen«, 50 p 17 ff. Desuden mange artikler og mindre afhandlinger.

Kaldskapellan

(oprettet 15. juli 1921)

1. 17. okt 1921–26. febr 25: **K. Rydder,** fl t rkp Kloster k, Horsens, se Kerteminde.
2. 23. okt 1925–14. febr 28: **P. A. P. Dalgaard,** rkp her.

Embedet nedlagt.

Residerende kapellan

(oprettet 14. febr 1928)

1. 14. febr 1928 (kkp her 23. okt 25): **Peder Agger Pedersen Dalgaard,** * 6. juni 89 Tørring ved Lemvig. Forældre: Gdjr Andreas Pedersen og Maren Dalgaard. Stud Th. Langs skole, Silkeborg, 14, c 25[1] (h_2) ~ 6. juni 32 Marie Edith Emma Scheins, * 8. okt 90 Liege, Belgien. Forældre: Civilingeniør, bjergværksejer Eduard S og Paula Graffeweg.

Sekretær KFUM, Svendborg, 28—31, fmd KFUK smst 47, fmd menighedshuset »Bethel« 35, næstfmd FDF, Svendborg, 37, arresthuspræst, medstifter af Kirkelig filmsforening, næstfmd i KFUMs sociale arbejde for arbejdsløse i Svendborg, forestaar de gamles udflugt hvert aar til Christiansminde og deres julebespisning.

SCT NICOLAI KIRKE

Sct Nicolai kirke er den interessanteste kirke i Svendborg. Den ligger lavt ved en af hovedgaderne og er præget af den fra Lübeck domkirke udgaaede arkitektur (Eutin, Altenkrempe og Mølnn kirker) og indviet til Sct Nicolaus af Myra, de søfarendes og peblinges beskytter. Den er antagelig opført omkr 1220 i senromansk stil. Maaske har der her ligget en ældre kirke. Man har fundet spor af en apsis. Maaske har man begyndt at opføre kirken af kamp og med apsis og er derefter gaaet over til at bygge af mursten og uden apsis. Den er bygget som en treskibet basilika med sakristi nord for koret og taarn med laternespir (39,5 m højt), begge fra den senere middelalder. Korets mure er dekoreret med lisener, buer og mønstre, nordportalen (tilmuret) er meget smuk. Koret har samme højde som skibet og er dets direkte fortsættelse. Kirken var hvidkalket indtil den store resturation 1892—94 (H. Storck og Magdahl-Nielsen), da den baade udvendigt og indvendigt blev befriet for alt det hvide puds og staar nu ud- og indvendigt med de rene mursten og fuger. Samtidigt fik spir og sideskibe kobbertag. — Kirkens indre er alvorligt og noget tungt. Midt- og sideskibene har kvadratiske hvælvinger, midtskibet har ribbehvælv. Lave arkadebuer til sideskibene. Hvælvingerne aftager i højde mod øst for hvert fag, saa kirken synes at være længere. Koret hæver sig 4 trin over midtskibet og er omtrent lige saa langt som skibet. Mod øst 3 slanke vinduer... med glasmalerier af Kræsten Iversen, svarende til det af Joakim Skovgaard komponerede alter, paa hvis forside ses lammet, paa superfrontalet Jesus og apostlene og derover et krucifix. Glasmalerierne viser den sejrende Kristus i midterruden. Altret er rigt udskaaret og forgyldt. Den gamle altertavle (Opstandelsen), skænket af Chr. VIII, hænger i skibet. Smuk prædikestol fra 1585. Romansk font (stod tidligere i sdr sideskib). I korbuen et stort middelalderligt krucifix. Smukke lysekroner. I taarnrummet, der er vaabenhus, hænger et maleri af præsten Lacoppidan, Landet, Taasinge, med hustru og 12 børn, omtalt af H. C. Andersen i »Kun en spillemand«. Orgel fra 1894, ombygget 1934. Flere gravsten. Klokke fra 1512 af Fastenove, samtidig lille klokke til timeslag. 440 faste sd. Spirets fløjstang fornyet 1951.

Vald. Vaaben: Sct N kirke, 1916, Knud Jølver: Sct N kirke, 1942 og 53, Francis Beckett: Danm kunst, I, 1924 Alfr. Kamphausen: Die Baudenkmaler der deutschen Kolonisation in Ostholstein, 1938, Vilh. Lorenzen: Sct N kirke, i Svendborg amts hist aarb, 1911, Johan Plesner: Lübeck og Danmark ved aar 1200, Scandia IX, 1936, s 131 f, Uldall: Kirkeklokker, s 253, 258, 286, Ældre nord arkitektur, 3. r, bl 8, Mackeprang: Døbefonte, s 2.

1927 opl: 5 pct, nogenlunde, 30 fam sbl, 1943: 3—4 pct, ikke meget aandeligt liv, ingen mghlokaler i sognet, bibellæsn i det lille sakristi, børnegudstj ved sp, 79 til valgmgh, 1954: 110 til 300 i kirke, ikke megen kirk interesse, YM kredse, møder for gamle, kirkeblad. Centralsygehus m fødeafd (stort kirkebogsarbejde).

Folketal: 1921: 5308, 1950: 4932.
Altergæster: 1922: 1600; 1934: 1350; 1942: 1045; 1953: 1105.
Menighedsraad: 1922: 4 IM, 3 C, 1 gr, 3 soc; 1934: 2 IM, 1 gr, 5 C, 3 arb; 1953: 2 IM, 1 gr, 1 soc, 6 C, valg.

Sognepræst

(Thurø var anneks til 3. febr 1860).

Indt 1857: a) 17 rug, 92 byg, b) 7 rug, 7 byg, 70 rdl, c) huslejehjælp 28 rdl, mælk og ost fra Thurø, d) 800 rld, e) 76.000 kvadratalen jord. Ny pgd fra 1854, en af de smukkeste gaarde i byen. 1870: regul: 1980 kr, netto: 3440 kr. 1913: 2. kl. 1931: 1. kl. 1946: 2. kl. pgd fra 1897.

23. 30. okt 1846–4. jan 59 (sp Sortebrødre k, Viborg, 15. dec 43): Lic theol **Anton Frederik Silfverberg,** * 26. juni 08 Kbhvn. Forældre: Guldsmed Jacob Martin S og Juliane Vilhelmine Charlotte Carlsen. Stud Brgdssk K 25, c jan 30 (1*), lærer Brgdssk og landkadetakademiet, lic theol 35, ord kat Skanderborg-S-S 15. nov 36, † 4. jan 59. ~ 28. juli 37 Augusta Caroline Damkier, * 4. jan 16 Kbhvn, † 14. marts 97. Forældre: Overretsprokurator Jacob Georg D og Anna Marie Dein.

Pastor S var en lærd mand. Absolverede teologisk embedseksamen med »Laudabilis, specimen scriptum egregia laude dignum«. Han blev alumne paa Borchs kollegium og udgav et par afhandlinger – »Disquisitio de disciplina arcani« (1830) og »Disquisitio de hæresi Collyridiana«. Han ernærede sig som lærer, navnlig i geografi, og udgav: »Lærebog i den matematiske geografi« (1833) og »Omrids af geografien«, 2. udg (1840). Han tog licentiatgraden med en afhandling »Historia Monasterii Lerinensis usqve ad annum DCCXXXI enarrata«, anmeldt i Teol tidsskr, bd I, s 211–12, og i Jahrbuch f wissensch Chrit, 1836, II, 94–96, og af E. W. Kolthoff i Teol stud u krit 1838, IV, 1100–01. Skrev andre anm.

E. III, 173, S. III, 176.

Pastor vicarius 50—52: **C. G. Svelmøe**, se Allesø-N.

24. 15. april 1859–10. marts 1886 (rkp Asminderød-G 22. juli 51): **Emil Frederik Vilhelm Warburg**, * 18. maj 17 Kbhvn. Forældre: Strømpefabrikant Ludvig Christian W og Maren Schou. Stud Mtrp 34, c juni 40 (1), adjunkt ved den videnskabelige realskole, Aarhus, 43–49, † 10. marts 86. – Ugift. Broder: Holmens provst.

Medudg 47: Dsk læsebog for de lavere klasser, 67: Mit forhold ved en selvmorders højtidelige begravelse.

W helligede udelukkende sine evner i sit kald, uegennyttig som faa. Han gav meget bort. Var en legemligt svag mand, men sparede aldrig sig selv. Han var en elskelig og nidkær sjælesørger. (Svendb amtstid 15. maj 86. Sørgedigte smst.)

25. 14. maj 1886–15. febr 1910 (sp Hjortlund-K 2. juni 81): **Jesper Carl Lorentz Jespersen**, * 1. aug 48 Kbhvn. Forældre: Jstrd, herredsfoged Jens Bloch J og Georgine Mimi Christine Bahnson. Stud Randers 67, stud philol, c theol 74[1] (1), hjpr Faarevejle 2. sept 74, afsk 15. febr 10, † 7. aug 14. ~ 18. maj 77 Anna Quistgaard, * 7. okt 49 Kalundborg, † 26. febr 30. Forældre: Borgmester, byfoged Jørgen Mauritz Q og Christine Jensine Knæckenborg. – Halvbroder: Prof Otto J. Søskendebørn: Brahetrolleborg-K, Baarse-B, krigsminister Bahnson og fru Raaschou, Espe-V. Se stamt 11.

Allerede som kapellan blev J i en fugtig bolig angrebet af leddegigt. En baderejse, som menigheden gav ham penge til, gjorde kun ringe virkning; i løbet af et aar blev han dog saa rask, at han kunne overtage embedet i Hjortlund, hvor han kom sig godt og levede 5 lykkelige aar, elsket af menigheden. Da han havde været ½ aar i Svendborg, fik han et nyt anfald af gigten, og her gik det med faa aars mellemrum ned ad bakke med helbredet, men glæden over sin gerning gav ham mod og kraft til at arbejde trods store lidelser. Tilsidst kunne han kun gaa ved krykker og køre i rullevogn og maatte have en kapellan til hjælp, men sin prædikegerning opgav han ikke og kom ved hjælp af sine krykker op paa prædikestolen omtrent lige til han den 10. april 1910 holdt sin afskedsprædiken, som han maatte holde siddende i sin rullestol i koret. Trods sin svære sygdom var han altid glad, altid fuld af tak, og de sidste ord, han sagde, før feberen omtaagede hans tanker, var de ord af Davids salme: »Min sjæl, lov Herren og alt, hvad som i mig er, love hans hellige navn. Min sjæl, lov Herren og glem ikke alle hans velgerninger. – Ja, jeg har levet 66 lykkelige aar.« En stor skat ejede han i evnen til at komponere skakproblemer. Lænket, som han tit var, til sin sofa havde han rig lejlighed til at udvikle denne evne, og den blev ham en kilde til stor glæde. Naar han arbejdede paa et problem, glemte han smerter og alt uden om sig. Han stod i forbindelse med skakverdenen hele jorden over, var meget anset og vandt præmier i over 100 problemturneringer. Ogsaa for denne gave takkede han Gud og sagde tit, naar han havde glemt lidelserne, men fik held til at lave et godt problem, at Gud mildnede luften for det klippede lam. Ved hans død skrev J. Johansen i Svendborg amtstid for 10. aug 14 bl a:

Et frejdigt sind, saa let til glæde stemt;
vi, der ham kendte, har det ej forglemt,
hvordan, naar ham en lindringsstund blev givet,
han som et barn sig frydede ved livet.

Se ogsaa Svendborg amtstid for 7. aug 14 og sørgedigt af Carl M i samme for 11. aug 14. Svendborg avis 7. og 14. aug 14. H. F II, 202.

Hjælpepræst hos pastor Jespersen

1903—09: **A. Gottlieb**, se Kettinge.

26. 11. april 1910–14. maj 34 (sp Ikast 4. jan 98): **Frederik Ludvig Høeg**, * 27. juli 64 Nødebo. Forældre: Lærer Carl Emil H og Anna Christine Budde. Stud Frborg 82, c 89[1] (1), hjpr Glostrup 6. juni 89, sp Gaitrup-ØJ 29. april 92, afsk 14. maj 34. ~ 17. maj 93 Jesda Antoinette Ostenfeld, * 18. jan 70 Kbhvn, † 25. maj 41. Forældre: Proprietær Jens Carl O og Johanne Antoinette Skovgaard. – Datter ~ Kragbøll, Skævinge-LL. Hustrus fætter: Biskop Ostenfeld. Stamt 64.

Udg 08: Vor tro, kortfattet lærebog.
Se Hjemliv og trosliv XIV, 134.

27. 12. dec 1934 (sp Fausing-A 30. jan 30): **Johannes Vilhelm Petersen**, * 3. nov 91 Kbhvn. Forældre: Kontorchef Peter Theodor P og Anna Hulda Elise Michelsen. Stud Mtrp 10, c 18[2] (h_2), kkp Christians k, Kbhvn, 6. maj 19, sp Husby 20. okt 21. ~[1] 15. okt 19 Anna Johanne Selma Seerup, * 3. juli 91 Kbhvn, † 10. okt 33. Forældre: Barbermester Johan Adolf S og Karoline Marie Due. ~[2] 2. nov 34 Dorthea Clemensen, * 15. aug 96 Aarhus. Forældre: Rentier Johannes Nicolai C og Lene Hansen Møller. – Broder: Taastrup Nykirke. 1. Hustrus søster ~ Windeballe Vallensved.

Kredsfmd Præsteforeningen 33—34, do IMs børnegudstjenester 39.

Ordineret kateket i Svendborg

Embedet oprettet 1831 med tjeneste ved begge byens kirker. Løn: 300 rdl, huslejegodtgørelse 100 rdl, offer og acc 258 rdl, 3 fv bøgebrænde, 20 rdl.

2. 31. maj 1840—13. maj 49 (hjpr Vor Frue k, Svendborg, 39): **Georg Tønnes Wedel**, * 9. jan 11 Torup. Forældre: Sp i Helsinge-V, provst Johan Peter W, † 40, og Marie Cathrine Plum. Stud Frborg 32, c april 37 (h). — † 13. maj 49 i Ollerup kirke, hvor han netop forrettede gudstjeneste. ~ Madsine Charlotte Hald, † 18. dec 48. — Brødre: Himmelev og Bringstrup-S. Stamt 94.

3. 30. juli 1849—4. juli 59: **J. C. Chievitz**, fl t sp Faaborg-D, se der.

4. 27. april 1860—1. juli 65 (hjpr Emmerlev 58): **J. G. C. Wulff**, fl t Graasten-A, se Vodder-Rozger.

5. 16. okt 1865—22. april 73 (hjpr Fjelsted-H 63): **K. H. J. Dahl**, fl t Skorup-T, se Keldby.

7. 1. sept 1873—15. sept 76: **L. Prip**, fl t Ærøskøbing, se Ørø.

Embedet nedlagt 14. maj 1877.

Litt: Jac. Madsen, s 187—97, Fr. Nygård: Kristenliv i Danm, 1897, s 151 f, Holger Begtrup: Dsk mgh-liv i gr kredse, III, 1932, s 34 f, H. F. Petersen: Fra sydslesvigske pgd, 1938, s 171 f, Chr. Siegumfeldt: ØMs historie, And. Nørgaard: Vejstrup valgmgh og dens forhistorie, Dsk kirketid, 1889, s 189 f, Rudelbach: Teol maanedsskr, VII, s 125 og 131, jvf Nordisk kirketid, 1834, s 628, K. Rønne: Sognepræst C. F. Rønne, 1892, s 16, Louis Blauenfeldt: IMs hist, 1912, T. P. Lund: S købstad, 1869—93, 1894, Khst saml, 4. r, II, s 554 f, H. Jørgensen: Beskr af S og omegn, 1878, L. V. M. Schrum: S's hist, udg af S.

Briksø, 1905, Johs. Olsen: S bys hist, 1919, Danske byer og deres mænd, X, 1917, Johs. Olsen i Sydfyns tid, 1920—22, Johs. Jørgensen: Mit livs legende, I, Den røde stjerne, s 20 f, Chr. Heilskov: Dsk provinsbibliografi, 1920, s 426 f, Traps Danm, IV, 1923, s 592 f, Daniel Bruun: Danm, land og folk, IV, 1922, s Fyn, s 196 f, Svendborg amts hist aarb, 1924 (Hauch Fausbøll: Nogle træk vedrørende de kirkelige forhold i S i slutningen af det 17. aarh).

SCT JØRGENS—SØRUP

(Indlemmet i Svendborg købstad 1. april 1931).

Sct Jørgens sogn ligger meget smukt ved Svendborg sund, bakkede jorder, som skraaner mod sundet, en del smaaskove. Omtrent hele sognet er forstadsmæssigt bebygget.

I middelalderen laa her Sct Jørgens hospital for spedalske, endnu er der her et Sct Jørgens hospital med plads til 8 klosterdamer.

Sørup sogn, 963 ha, er højtliggende og bakket og frugtbart, Sørup sø, smukt og frodigt. Byerne Sørup med fh fra 1896, Røskebølle, Ny Pasop er forstadsbebygget og sammenbygget med Svendborg by, ligesaa Belvederekvarteret.

I Sørup var der en friskole, senere højskole, oprettet 1889, nedlagt 1908, dens forstander var Hans Gundesen, (se s 375).

Af pastoratets kirkehist kan nævnes, at 1556–92 var *Jacob Sørensen* sp her. Han var sin egen svigersøns svigersøn i 2. ægteskab. Under svenskekrigen 1658–60 blev Sørup sogn ødelagt, saa der kun var ganske faa huse tilbage, og der var ikke gudstjeneste i 3 aar. – Sognene har iøvrigt gennem aarene ikke været præget af vækkelser eller større kirkelige begivenheder.

1808–53 prægedes kirkelivet af konsistorialraad *Bredsdorff* og hans hustru, et elskeligt og gæstfrit præstepar. De havde deres skønne hjem i den gamle præstegaard, der laa længere nede ved sundet end den ny pgd. Han var en klog og temmelig lærd mand af den gamle skole. I hans tid søgte de gudelige forsamlinger at vinde indpas, bl a holdtes der en forsamling paa gaarden Skovsbo 1834, hvor en tjenestekarl fra Skaarup, Hans Jørgen Hansen, ledede sangen og læste en prædiken og talte om »den rette vej til himlen«, men forsamlingerne blev ikke fortsat, og de efterlod ikke spor. Pastor *Horneman* var af samme type, en fin og højkirkelig mand. Hans kapellan, *C. L. Nissen,* var en varmhjertet grundtvigsk præst, der samlede en del om sin livfulde forkyndelse.

Efter 1875 begyndte den stærke udvikling, der i løbet af et par menneskealdre tidoblede sognenes indbyggertal og forvandlede hele den sydlige del af pastoratet til forstad, overvejende med villabebyggelse. Kirkelivet var svagt, især i Sørup sogn, præsterne *Binzer* og *Olrik* var nærmest højkirkelige, siden 1917 har der været grundtvigske sognepræster. Den kirkelige interesse har været stigende i Sct J; pastor *Birk* holdt store ungdomsmøder i præstegaardshaven. Den grundtvigske retning er mest fremtrædende, men der er i det store og hele ikke meget retningspræg.

Pastor Birk var grundtvigsk. Han drog en væsentlig del af tidligere valgmenighedsmedlemmer ind i sognemenigheden igen, og han fik en god kirkegang, hvad han i Sct Jørgens i høj grad havde, lige til han tog sin afsked, mens det i Sørup ogsaa i længden for ham viste sig at være vanskeligt at overvinde en nedarvet ukirkelighed. Men siges skal det, at Sørup kirke ligger meget uheldigt i den yderste udkant af sognet, omgivet af sø og herregaardsjorder. Han gjorde et stort arbejde for ungdommen, og der dannedes en forening under De danske ungdomsforeninger, som i mange aar gik fortrinligt.

Han rejste meget som taler og prædikant og gjorde saaledes et stort arbejde. I hans tid begyndte misforholdet at gøre sig gældende mellem den store pgd og have og park paa den ene side og embedets indtægter paa den anden; og forfaldt end paa en maade parken, saa skaanede han den dog med en vis pietetsfølelse, saa den fik et ejendommeligt malerisk præg af storslaaet natur, som – paa en maade desværre – maatte vige, da kommunen ved dræning og andet arbejde gjorde den til det gode og sunde og ogsaa i sin nuværende skikkelse meget smukke anlæg det er.

1916 oplyses: Pastoratet uberørt af aandelige strømninger, ikke god kkg, ringest i Sørup. 1926: Udmærket kkg i Sct J, intet retningspræg, DdU (100, sp), fh. 1934: Udm kkg i Sct J (kirken for lille), DdU (75), hørelyst i Sct J, ret gode forhold i S. 1943: Kkg 4–5 og 1 pct, ungdomsm i pgd, regelmæssige gudstj paa alderdomshjemmet og i aldersrenteboligernes sal. Mange velstillede, mange villaer langs sundet, mange gode arbejderhjem. 1954: Kkg 2–3 og ½–1 pct, alm velvilje, fortrinlig afdeling i Svendborg af Kr-socialdem forening. God, kirkelig kreds i Sct J, voksende i S, ungdomsm, velbesøgte menighedsmøder.

Sct Jørgens kirke var oprindeligt ikke sognekirke, men klosterkirke og er vist den eneste bevarede oprindelige Sct Jørgens kirke (den i Roskilde var vist ikke oprindelig klosterkirke). Meget tyder paa, at kirken er opført af Franciskaner munke, der 1246 kom til Svendborg. Kirken byggedes oprindelig for beboerne paa Sct Jørgensgaards hospital og havde nær forbindelse med den i 1828 nedrevne Graabrødre kirke i Svendborg. Kirken forfaldt, og den nuværende kirke stammer i hovedsagen fra 1372. 1594—99 lod Erik Hardenberg den istandsætte, den fik hvælvinger og en ny muret prædikestol af »blaa sten« m m. Kirken er atter restaureret 1636 og 1877—78 (arkitekt, prof Vilh. Dahlerup), da den overpudsedes med cement og blev stærkt moderniseret. Kirken staar nu næsten ribbet for alt, hvad der kunne fortælle om dens bygningshistorie, bestaar af skib med tresidet afslutning og taarn mod vest fra tiden omkr 1575 (tidligere med bindingsværksgavle). Hovedindgangens portal, vinduerne og stræbepillerne stammer fra den haardhændede sidste restauration. Alt træværk er nyt. Kirkens indre virker kryptagtigt, fordi der er lavt til hvælvingerne. Taarnrummet har bjælkeloft. Alterbilledet er kopi af Carl Blochs Christus, Ensolator (kopi fra 1899 af C. E. Lund), alterstager fra 1594, middelalderlig gullandsk kalkstensfont. Klokke fra 1424 med relief af Sct Jørgen og dragen. 110 sd. Ligsten. Kirken tænkes fuldstændig restaureret og udvidet i nær fremtid (arkitekt E. Mindedahl-Rasmussen, som har givet en oversigt over kirkens bygningshistorie).

Uldall: Kirkeklokker, s 79.

M h t **Sct Jørgens kloster** kan oplyses, at ved menighedens køb af den store klosterhave vest for kirkegaarden til udvidelse af denne blev ved samme lejlighed en lille trekant taget fra præsteembedets nuværende strandgrund og lagt til klostrets gaardsplads, saa denne nu har omtrent rette vinkler. Den store kastanie, som Johannes Jørgensen omtaler, staar derved nu paa klostrets gaardsplads. Et meget stort granitkar, c 1 m langt, 75 cm bredt og 1 m dybt er nu — desværre — blevet gravet ned i jorden tæt ved træet. Gamle træledninger for vand fra kilden til klostret er ogsaa nu forsvundet. Pgd, dens have, parken, klostret, kirken og kirkegaarden danner nu en meget smuk samlet enhed og helhed. (J. Fog).

Sørup kirke ligger smukt ved S sø (højt stendige til søen), men ret ensomt, bestaar af skib og kor, taarn samt vaabenhus mod syd. Opført i middelalderen af kamp og mursten, senere overpudset med cement 1865—74 ved en restauration, der var ret haardhændet. Altertavle. Alterbilledet er en kopi af en italiensk maler. Prædikestol med smaa, snoede søjler, romansk font. Slægten Lehns gravkapel var i taarnet indtil 1915, derefter er det vaabenhus. 200 sd.

Mackeprang: Døbefonte, s 114.

Folketal: 1850: 300 og 521; 1901: 1837 og 1672; 1921: 1837 og 1970; 1950: 3660 og 3344 (stærkt stigende).
Altergæster: 1922: 500 og 300; 1934: 600 og 200; 1953: 744 og 385.
Menighedsraad: 1914: 7 n gr, 1 IM, 3 u p; 1926: 5 gr, 1 IM, 11 u p; 1938: 9 gr, 1 IM, 6 soc; 1953: Sct J: 5 n gr, 1 IM, 3 soc; S: 5 n gr, 4 soc.

Pastor **Bredsdorff** har efterladt en beretning om Sct J pgds historie. Den anføres her, som et af mange eksempler paa en gl, dansk pgds historie:

I de ældste tider boede præsten i Sørup ved den østre ende af søen og til præsteembedet laa desuden 2 mindre boelssteder, det ene øst for søen, det andet tæt vest for kirken. Men 1546, da Peder Hørre blev præst, maatte han flytte til Sct Jørgens hospital, hvor præsten siden boede, hvorimod han erholdt en aarlig afgift af præstegaarden ligesom af de andre tvende præsteembedet tilhørende boelssteder. Imidlertid erhvervede ejeren af Hvidkilde, som kirkepatron, sig en slags forhaandsret til disse boelssteder, og beboerne maatte gøre hoveri til Hvidkilde.

I aaret 1643 havde ejeren af Hvidkilde, Filip Giøe, ved et mageskifte med kongen erholdt de til præsteembedet tilhørende boelssteder, hvorefter han afbrød det ene af dem. Men præsten Rasmus Hansen formaaede ham dog siden til at oprette det tab, som han derved maatte lide, idet F. Giøe som vederlag for præsteembedets forhenværende ejendomme i Sørup overlod ham de fire stykker, som siden har tilhørt præstekaldet, nemlig: 1. Lunden med tilhørende vænger; 2. Høje Bøge; 3. Bontved; 4. Fruens vænge med dertil hørende ? (skove ?) Imidlertid havde præsten til beboelse ikkun nogle værelser i Sct Jørgens hospital, eller som vare tilbygte til hospitalet. Denne præstebolig opbrændte tillige med hospitalet 1638, men blev atter bygget sammen med hospitalet. I 1690 siger hr Mogens Bug, at den endnu var nagelfast med hospitalets huse. Men da den atter brændte tilligemed hospitalet i 1712, blev den af præsten hr Herman Weigner opbygt for sig selv, som endnu kan ses deraf, at der paa en portkammer over en forhenværende bagport, hvor nu hestestalden er, findes præstens og hans hustrus navn saaledes: H W 1713 A C L. Det er Herman Weigner og Anne Christiane Lihme. Stuehuset var maaske ogsaa opbygt af ham, men formedelst den fugtige og løse grund, hvorpaa det stod, fandtes det allerede ved hans død 1735 saa forfalden og saa nedsunken i grunden, at eftermanden, hr Peder Duus, maatte i aaret 1736 aldeles nedbryde stuehuset og opbygge det fra grunden af, ved hvilken lejlighed formodentlig ogsaa frugthaven blev anlagt og et lidet springvand, som i lang tid var midt i haven.

I aaret 1773 blev den til værelser indrettede længde i haven, som følger parallelt med den østre længde, der indeslutter gaarden, bygget af daværende sognepræst, hr J. H. Krarup, som opbygte den liden kornlade paa gaden parallelt med vestlængden. Han tilbygte og eet fag ved den østre ende af stuehuset og indrettede en altan i gavlen. Men da denne beskadigede huset, var den siden nedtaget. Han udvidede haven mod stranden og indrettede et springvand ved stranden, som gik 9 alen højt. Dette var allerede forfaldet ved min embedstiltrædelse, og jeg har ikke faaet formue til at istandsætte det eller, hvad jeg hellere ønskede, at indlede vandet til brug i huset.

Derimod er i min tid den næsten faldefærdige præstegaard sat i god beboelig stand ligesom ogsaa haven, som før var meget liden, er udvidet og betydelig forbedret, da deri er indlemmet den frugthave, som før tilhørte det afbrudte hus.

Præstegaardens avling, der, som ovenfor sagt, blev i aaret 1647 ved mageskifte tillagt embedet, bestod af adskillige for sig selv indhegnede smaastykker, hvoraf ingen laa tæt ved pgd og de yderste mere en en kvart mill derfra. Adgang til den nærmeste var ved en gangsti i nærheden af stranden igennem haven, men en temmelig lang kørevej. Ved udskiftningen af Kogtved bys jorder i 1811 blev derfor pgds jorder taget med under udskiftningsforretningen, nogle dele deraf blev afstaaede, og andre derfor vederlagte, hvorved den hele avling fik en bedre beliggenhed i nærheden af pgd.

Til pgd ligger tre smaa skove, som allerede fandtes i de indhegninger, der ved mageskiftet af 1647 kom til pgd, nemlig Lunden, Høje bøge og Fruens skov af hvilke de to første ligger indesluttede indenfor avlingens nuværende grænser, den tredie derimod i en afstand af ?? alen fra pgds yderste grænser i nærheden af teglværket. Heraf har præsten det fornødne, saavel til brændsel som til bygnings- og andet gavntømmer. Men (paa grund af) denne beliggenhed saa nær ved stranden var især de to førstnævnte meget udsatte for at ødelægges ved skovtyverier. Allerede i aaret 1572 nævnes Lunden i et dokument og siges at være ilde forhugget. I slutningen af hr Krarups embedstid, ligesom i naadensaaret 1792, imedens den syge hr Thune levede og i det første aar af hr Barfoeds embedstid blev Lunden aldeles afhugget ved skovtyverier paa nogle faa træer nær og alle bøgene i Høje bøge mistede deres top.

Men ved forvalter Haas' aarvaagenhed blev nogle af de værste skovtyve engang, da de mindst ventede det, omringede i skoven og indbragt i den nærmeste arrest paa Hvidkilde. Da disse blev afstraffede, ophørte skovtyverierne i mange aar. Derved opvokste Lunden paany og stod i en herlig stand indtil den strenge vinter 1829—30.

I denne vinter blev atter 300 unge bøge afsavede og bortstjålne. Næste vinter, 1830—31, blev ligeledes 700 unge bøge stjaalne og nu sidste vinter, 1831—32, 200 stk. Naar dette tyveri endnu i nogle aar fortsætter vil disse smaa skove, især Lunden, igen blive totalt ødelagt. Præsten og kirkepatronen har begge gjort, hvad der staar i deres magt for at forhindre denne uorden, men forgæves. Man har derfor søgt højere assistance, men hidtil uden frugt. Hvad der i denne henseende(?) er corresponderet med vedkommende autoriteter vil her være indført som bilag, ligesom og, hvad der kan tjene til at oplyse pgds avlinger, tilstand og de forandringer, som dermed foregik ved udskiftningen.

Ang Sct Jørgens pgd kan iøvrigt oplyses:
En stor lind, som nu staar paa plænen i parken, var den ene af de to linde, som stod ved indgangen til pgds stuehus, det, som pastor Bredsdorff omtaler, og nogle store grundsten ligger endnu ved træets rod. Foruden en stor del korrespondance fra pastor Bredsdorffs tid findes en del skrivelser fra pastor Hornemanns tid. Han byggede det ny (nuværende) stuehus og laante bl a 6000 rdl i statsmidlerne dertil. Ved restaureringen af bygningen i 1938 fandtes en sten indmuret (findes nu i konfirmandstuens vestgavl) med aarstallet 1859 samt et navn. Bygningen er opført af »Flensborg-sten« og navnet er aabenbart en teglværksarbejders, da tal og navn er indridset i det vaade ler. Ca 1860 er bygningen opført. Den er i nyklassisk stil og er arkitektonisk en af de forholdsvis faa gode bygninger i Svendborg. Dens beliggenhed er overmaade velvalgt paa fast bund ovenfor sumpet jord. Haven synes anlagt af en betydelig havearkitekt, der har forstaaet af udnytte skovgrupper og perspektiv ud over sundet mellem dem. Hovedlinierne i dette anlæg er bevaret ved kommunens overtagelse af parken i 1938.

I det indre var bygningen meget upraktisk, men efter istandsættelsen i 1939 kunne en søn af provst Olrik efter at have set sit tidligere barndomshjem sige, at fra at have været Danmarks maaske mest upraktiske og mest uhaandterlige pgd var den nu maaske blevet den bedste og mest praktiske.

I provst Olriks og pastor Birks embedstid var der ikke blevet gjort noget væsentligt ved bygningen, der ved pastor Birks fratræden var i en saadan

stand, at det havde været paatænkt at faa den afhændet til kommunen, til hvem menighedsraadet havde solgt avlsjorden og avlsbygn. Ved pastor Fogs embedstiltrædelse, da jorden — 10 td l (byggemodne grunde) — var afhændet til kommunen for 100.000 kr, var ordningen blevet en saadan, at pgd skulle blive ved embedet (planen om opførelse af en mindre bolig havde man opgivet). Af parken, der oprindelig havde været paa ca 4 td l, afstodes vederlagsfrit ca 3 td l til kommunen, der har anlagt en smuk park med stor hensyntagen til det oprindelige anlæg.

Ved opførelsen af det nye stuehus i 1859—60 fjernedes ikke den gamle pgd. Avlsbygningerne flyttedes i 1874 op nord for nuværende stuehus. De smukke gamle bindingsværksbygninger er det meningen at fjerne, for at de skal give plads til villaer. Da de er opført 1874 kunne de staa mangfoldige aar endnu og ville man istandsætte dem til anvendelse for kulturelt arbejde, ville tillige derved arkitektoniske værdier kunne bevares for byen.

Sognepræst

Indt 1857: a) 75 rug, 102 byg, 87 havre b) 250 rdl, 27 lpd brød, 50 sn æg, mælk, 10 fv bøgebrænde, d) 150 rdl, e) 53 td l og 19 td skov. Meget stor gl pgd, lige ved sundet, meget stor have med springvand. 1870: regul: 2560 kr, netto: 5482 kr. 1913: 1 kl. 1931: 1. kl. 1946: 2. kl.

Pgd fra 1859, moderniseret 1938.

16. 15. jan 1808–15. dec 53 (sp Egense 12. febr 02): Konsistorialraad **Christian Johan Bredsdorff,** * 6. dec 65 Ollerup. Forældre: Sp i V Skerninge-U Thomas Mortensen B, † 1790, af Lunde-O, og Cathrine Stoud Balslev af Tommerup-B. Stud Slagelse 82, c philol 87 (1), c theol maj 89 (h), sp Strynø 5. april 93, r af Dbg 40, konsistorialrd 43, † 15. dec 53. ~ 3. juni 97 Ulrikke Antoinette Schlegel (enke e pageinformator Chr. Hornemann), * 11. nov 66 Kbhvn, † 20. maj 50. Forældre: Jstrd, prof i hist Johan Heinrich S og Augusta Amalie von Jessen. – Broder: V. Skerninge-U. Brodersøn smst. – Stamt 14.

Ksstrd B havde et smukt og meget gæstfrit hjem. Skønt der ikke var børn i ægteskabet, samledes unge og gamle af slægten her ofte, og for efterslægten hvilede der en egen glans over minderne fra Sct Jørgens pgd. B og hans hustru prægede helt livet her. Samtidens aviser fortæller om den store fest ved 50 aars jubilæet 1843, med højtid i kirken, kantate, taler af biskop *Faber* og provst *Lassen*, og til sidst besteg den gamle B prædikestolen og takkede Gud for den naade, der var blevet ham til del at kunne forkynde Guds ord i saa mange aar og at hans hustru trofast havde staaet ved hans side, og et af plejebørnene takkede ham senere, fordi han ikke blot havde lært de unge »at se den eviges herlighed i bølgernes vuggen og stjernernes skin, men ogsaa indplantet troen i deres hjerter«. Ved guldbrylluppet 1847 mødtes beboere og venner fra nær og fjern; atter var der stor fest i kirken og præstegaardshaven, en dejlig sommeraften ved sundet, med mange sange. Et afsnit af Sct Jørgens præstehistorie sluttede med hans død. Kort efter blev pgd revet ned og en ny opført længere oppe i haven. (Harald Balslev, s 110–14.)

Bredsdorff var tillige forligelseskommissær i baroniet Lehn. Han udg 1790 en afhandling om emnet: Quo sensu Jesu in NT dicitur filius Dei. Han skrev i »Minerva« om den bedste indretning af en ABC og i Fyns landemodes vidensk forhandlinger (I. 1816, s 31–40) offentliggjordes hans foredrag: »Hvorvidt kunne de saakaldte conventer eller religionslæreres periodiske sammenkomster være nyttige?« (E. I, 199, S. I, 233.)

Hjælpepræst hos konsistorialraad Bredsdorff

1843—50: **G. C. Graae,** se Søllested.
1851—53: **C. N. Hansen,** se Kerte.

17. 20. marts 1854–10. jan 74 (sp Durup-T 9. jan 35): **August Ferdinand Horneman,** * 13. maj 03 Kbhvn. Forældre: Kclrd, kommunitetsforvalter, løjtnant Wilken H og Lovise Nathalie Wiehe. Stud Brgdssk, K 22, c april 27 (h), rkp Vraa-Emb-Serridslev 4. juni 31, afsk 10. jan 74, † 19. maj 78. ~ 14. sept 31 Pouline Claudine Blædel, * 15. aug 07 Kbhvn, † 4. jan 84. Faderen: Konsistorialassessor W. B, sp Assens-K, † 62, se der. – Hustrus brødre: Garnisons k, Kbhvn, og As-K.

Kun meget faa husker pastor H. Fru Rasmussen, født i Brydegaarden, har hele sit liv boet som nabo til pgd. Hun, der nu er 80 aar, oplyser, at pastor H elskede at komme i kontakt med befolkningen, og det baade fattige og rige. Hun, der kun var ca 1 aar, da han døde, har faaet fortalt, at han, der elskede børn, en dag i et eller andet ærinde kom over i Brydegaarden og der tog den lille pige op til sig, men i det samme løb der en taar vand fra hende og ned af hans bukseben, hvad han tog med humør. Han var, mener fru R fra omtale i hendes barndom at vide, afholdt i sine sogne. (Johs. F.)

Hjælpepræst hos pastor Hornemann

1867—74: **C. L. Nissen,** se Rise, Ærø.

18. 27. marts 1874–2. maj 97 (sp Veflinge 6. april 67): **Otto Binzer,** * 20. marts 23 Horsens. Forældre: Kpt, kompagnichef, overtoldbetjent Carl Ludvig B og Maren Christine Schmidt. Stud Horsens 40, c juli 45 (1), lærer Bohrs skole, von Westens institut, søetatens drengeskole, overlærer 50, sp Ø Løgum 11. dec 50, afsat af tyskerne 64, r af Dbg 97, afsk 2. maj 97, † 25. sept 05. ~ 5. dec 50 Christiane Charlotte Erslew, * 26. marts 26 Faurgaard, Odder, † 21. april 78. Forældre: Kclrd, arkivar i kultusministeriet, udgiver af Erslews alm forfatterleksikon Thomas Hansen E og Sara Christine Gylding. – Bs bedstefader kom til Danmark fra Hessen og blev den danske generalstabs skaber.

Medd prædikener i Kochs huspostil.

Pastor Binzer skildres som en velmenende mand, der meget var et hjemmemenneske, men han var afholdt og kom i forbindelse med sognets folk. Hans frue havde meget stor interesse for haven og udførte selv med støtte af en havemand store arbejder, især var hun interesseret i at skabe meget krævende stenpartier efter tidens smag. Skovbunden i de tre smaa lunde i parken fyldtes med den herligste foraarsflora og plæner med vintergæk, krokus og meget andet. Haven med sin beliggenhed ned mod sundet, med sine kilder og væld, sin jordbund, vekslende fra ler til muld, til sand, dynd og mose og en vegation passende dertil, var et vidunder.

I pastor Binzers tid gik vækkelserne, for saa vidt de berørte egnen, henover hans sogne. Især fik metodisterne indflydelse og i 1880'erne

kunne der opføres en metodistkirke i Svendborg. – Især i Sørup blev der efterhaanden en stærk tilslutning til Vejstrup valgmenighed. Hertil bidrog ikke mindst Sørup friskole, der senere udvidedes til tillige at være højskole, og hvis forstander, Hans Gundesen, øvede en del indflydelse. Men politiske og andre brydninger i valgmgh splittede for en del denne, og dens tilslutning fra Svendborg og ikke mindst fra Sørup mindskedes meget betydeligt efterhaanden, og da pastor Birk i 1916 kom hertil som præst, sluttede de fleste grundtvigske sig til ham.

Pastor Bs søns datter skriver:

Det skønne Sct Jørgens præstekald var det sidste sted min farfar var præst. Jeg mindes den gamle mand, naar han vandrede ensom og stille rundt i den smukke have, der gennem Lunden med kilderne strakte sig ned til Svendborg sund, eller naar han gennem laagen gik forbi det lave kloster til kirken søndag form. Med et smil om munden gik han rundt i sognet og paa sin lune maade havde han altid lidt godt at traktere børnene med, naar han mødte dem, men indladende det var han ikke paa sine gamle dage. – Han virkede saa ensom paa os børn – han talte sjældent med os – og ensom var han bleven efter farmors død – hun som laa paa den lille kirkegaard, hun der havde været sjælen i hans liv og i hans gerning – aandfuld og varmhjertet, som alle mindedes hende. De to begyndte ovre i Sønderjylland i Øster-Løgum ved Aabenraa, men han blev afskediget 1864 af magthaverne. Menigheden sendte en deputation til civilkommissærerne for at beholde ham, men til trods derfor blev han jaget bort, kun efterladende mindet om en lykkelig tid. Saa kom aarene i Veflinge paa Fyn og til slut de mange aar i Sct Jørgens ved Svendborg. Farfar døde i Ribe, hvor hans eneste søn var læge, og dertil flyttede han, da han i 1897 tog sin afsked. Hans prædikener, hvoraf jeg kun kender saa faa, vidnede om en dybt tænkende og varmt følende personlighed. (Anna Binzer.)

Hjælpepræst hos pastor Binzer

1890—93: **P. Nielsen** (Eskelund), se Tørring-Heldum.
1893—98: **J. I. Soetmann**, se sp Vor Frue k, Aalborg.

19. 20. juni 1897–14. nov 1916 (sp Egense 13. marts 84): Provst **Christian Magnus Olrik**, * 29. april 48 Tikøb. Forældre: Provst i Tikøb-H-H Christian Magnus O, † 28. nov 47, og Anna Birgitte Maria Wulfsberg. Stud Frborg 66, c 72^2 (l), huslærer hos konsejlspræsident J. Estrup 72, hjpr Viskinde-A 20. okt 75, do K Helsinge-D, provst Sunds herred 1. jan 01, r af Dbg 11, † 14. nov 16. ~[1] 26. maj 76 Johanne Annine Cathrine Schougaard, * 21. juni 51 Kbhvn, † 21. dec 80. Forældre: Manufakturhandler Hans Jens Peter S og Jensine Marie Bolette Flensburg. ~[2] 4. maj 86 Engel Marie Frederikke Sørensen, * 2. nov 57 Horsens, † 30. april 45. Forældre: C theol Ludvig Hemmer S og Marie Sofie Frederikke Bagger. – Datter ~ Kjer, rkp Holbæk – sp Merløse. Broder: K Stillinge. Fætter: Dalby-S. – Stamt 63.

Fmd Sunds herreds præstekonvent og fmd De forenede menighedsraad i provstiet. BM Svendborg realskole, tilsynsførende ved Ollerup højskole, fmd Sygeplejeforeningen her.

Provst Olrik skildres som den højtbegavede, noble, fine, aristokratiske mand, en type paa den i god forstand fornemme højremand, der kunne kaste en fin højtidsstemning over en skoleeksamen, anset og agtet som han var. I berøring med sognets befolkning kom han ikke meget. Der levedes i pgd et meget fint familieliv. Baade hans og hans hustrus søster boede i pgd og havde hver sin gerning, den ene som lærerinde for børnene, den anden stod for husførelsen.

Han havde ikke dårlig kkg i Sct Jørgens, men Sørup sogns nedarvede ringe kirkelighed gjorde sig ogsaa gældende under ham.

Færdedes han nu og da til fods uden for pgd, hilstes han med ærbødighed og besvarede hilsener med venlighed, men han gav sig ikke i samtale med dem, han mødte paa sin vej, heller ikke med naboer.

Hjælpepræst hos provst Olrik

1915—16: **Tage Kjer**, se rkp Holbæk, sp Merløse.

20. 19. marts 1917–28. maj 38 (sp Harte-B 28. aug 06): **Hans Jørgen Birk**, * 17. maj 68 Dollerup, Skanderup sogn v Lunderskov. Forældre: Gdjr, teglværksdirektør i Lunderskov, fhv. lærer Christen B og Hedvig Hermansen. Stud Birkerød 88, c 94^2 (h_1), højskolelærer Kvissel 95, sp Ørre-S 6. april 01, afsk 28. maj 38, r af Dbg 39, † 23. jan 41. ~ 16. okt 96 Sidsel Katrine Buch, * 8. nov 73 Nørgaardlund, Skanderup. Forældre: Proprietær Peter Roed Andersen B og Johanne Buch.

Fmd Sydfyns DdU til 28, derefter æresmedlem. BU Sydfyns sygeplejeforening.

Pastor H. J. Birk stammede fra et gammelt grundtvigsk hjem. Hans fader var lærer i Skanderup sogn, en livfuld og dygtig skolemester, men han maatte tage sin afsked paa grund af sygdom 1876 og blev derefter gaardejer i Nagbøl, tæt ved Skanderup pgd; han var præget af Kr. Kold og hørte til Askov højskoles første venner. Da pastor Carl Moe kom til Skanderup, blev lærer Birk hans afgjorte modstander. »Nagbøl Birk«, som han kaldtes, løste sognebaand til pastor Richter, Vejen.

Man forstaar, at en søn, som udgik fra dette hjem, maatte slutte sig til grundtvigianismen. Efter nogle aar som højskolelærer, giftede H. J. Birk sig med Sidsel Buch, af den paa Skanderupegnen meget udbredte slægt Buch (de 6 første præster efter reformationen i Skanderup hed Buch) og han havde i Ørre nogle lykkelige præsteaar. Saa blev han præst paa sin barndoms egn i Harte-B, han blev en meget benyttet foredragsholder (Aug. F. Schmidt betegner ham som »en af de bedste foredragsholdere jeg kender blandt præster«), han deltog i egnens politiske liv og skrev flittigt i Kolding folkeblad. *Anders Nørgaard*, som blev valgmenighedspræst i Skanderup, var hans nære ven, og Birk talte ved Skanderup valgmenigheds kirkes indvielse. De to stod sammen i en egn, der var præget af stærke aandelige modsætninger og af den nære grænse. Nogenlunde samtidigt flyttede de begge til Sydfyn. Birk var dybt rodfæstet i det grundtvigske, men fordragelig over for anderledes tænkende, frisindet og baaret af

en sund, ægte fromhed. Præst var han helt igennem. Han blev en kendt og afholdt skikkelse paa Sydfyn, især gjorde han et stort arbejde for ungdomsforeningerne. De store møder i den skønne Sct Jørgens præstegaardshave vil sent glemmes. Han var naturligt veltalende, talte jævnt uden ydre virkemidler, havde store kundskaber og mange interesser, især sygeplejesagen og meteorologi (han passede Meteorologisk instituts station i Sydfyn).

Anders Nørgaard skriver om Bs skoleaar paa den grundtvigsk prægede Birkerød skole og fortsætter: »B havde store evner som præst. Hans forkyndelse var klar og baaret af varme. Han forstod mennesker, og derfor forstod de ham. Folk hørte ham gerne. Ikke underligt, at han ogsaa blev en af de foredragsholdere, der tiest blev kaldt paa ... det var en velsignet dansk og kristen gerning han fik lov at øve. Mange vil sige ham tak for den.« Han holdt af at rejse, rejste f eks flere gange med A. P. Møllers baade, var i Palæstina og Ægypten. Fyns tidende skriver: B oplevede i Sct Jørgens sogn og i Sydfyn en popularitet, som gennem mange aar var enestaaende, og han havde den lykke at se menighedslivet udvikle sig og blomstre. Det skyldes ikke, at han paa nogen maade var mode- eller sensationsprædikant. Han øvede sin præstegerning alene ud fra den aandelige grundvold, der var blevet nedfældet i hans sind i barneaarene. Bærekraften var hans frisind, parret med en naturlig trang og evne til at forkynde evangeliet ... altid mildt og kærligt.

Ved hans begravelse talte hans studenterkammerat og ven gennem livet, biskop *Rud,* ud fra ordene om Paulus' afsked med de ældste fra Efesus og omtalte, at B ville fra de unge aar tjene Jesus og holde fast ved ham. Han elskede kirken og dens historie var ham værdifuld. Han var en mand af ja-ja, nej-nej, og man vidste altid, hvor man havde ham. Han blev tro mod sin barndoms idealer. Pastor *Johs. Fog* talte ud fra salmen »Aldrig er jeg uden vaade«. Birk havde som Kingo et stemningsbevæget sind, – det som gør et menneske rigt og fattigt paa samme tid. Menighederne her lyttede med udbytte til hans tale, maaske ikke mindst, naar han gav udtryk for det, som Grundtvig har sagt: Ja, i hans hjerte fra taarernes dal du bygger en trappe til himmerigs sal. – *Margrethe Dahlerup-Petersen* skrev: »B forstod mennesker, medfølende og usnobbet, og som han fulgte menneskene, saadan fulgte han naturen i al dens forskelligartethed. At staa paa verandaen i Sct Jørgens pgd og lytte til B, mens man nød den overdaadige skønhed, haven, sundet, Taasinge, – det var en oplevelse ... B oplevede altid noget, fordi hans øjne var oplukkede og hans sind saa følsomt ...« Pastor *I. Sveistrup* skrev om hans arbejde for sygeplejesagen. hans nidkærhed og forhandlingsvilje, og tilføjer, at B var afholdt i sine sogne og mindes, at B engang havde talt i Gudbjerg forsamlingshus om emnet taknemmelighed. Det var netop taknemmelighed, der prægede pastor Birk.

Kun tre gange søgte B embede, og han fik hver gang, hvad han søgte.

Pastor Birks sidste prædiken, 1. s i advent 1940, er trykt i Svendborg avis. Den slutter: Herre, lad det ny kirkeaar blive rigt paa velsignelser midt i den verden, der ligger i det onde. Lad dit ord fremdeles faa lov at leve iblandt os, dit sande, dybe, stærke og kærlige ord ... ogsaa i dette kirkehus. Ingen stænge døren for det, ingen lukke sit hjerte for dig, Herre. Amen, i Jesu navn, amen! Og til sidst blev sunget sl 422: I Herrens hus er godt at bo ...

21. 27. sept 1938 (rkp Søndre sogns k, Viborg, 21. nov 27): **Johannes Fog,** * 24. aug 95 Fredericia. Forældre: Redaktør Claus Andreas F og Anne Pedersen. Stud Ribe 16, c 23^2 (1), lærer Samfundet og hjemmet for vanføre 18–20, lærer Danebod højskole 23, kkp Islands brygge, Kbhvn, 13. juni 24, rkp smst 31. marts 26. ~ 17. okt 27 Margrethe Kornerup, * 2. april 86 Kbhvn. Forældre: Skibsinspektør ved Burmeister & Wain Ludvig Ferdinand K og Hilda Tønnesen. – Faster ~ ovenn forstander Hans Gundesen, Sørup.

Fmd Foreningen for forsamlingshusenes rette brug 34. Fmd amtsbestyrelsen af sygeplejevirksomheder i Danmark.

Udg 35: Kirkelige brydninger i nutiden. Skrev fl artikler, især om forsamlingshusenes rette brug.

Hjælpepræst hos pastor Fog

1945—46: **P. M. S. Andersen,** se rkp Ansgar k, Aalborg.
1947—48: **P. B. Fønss-Jørgensen,** se Ejby-ND.
1950—51: **P. I. Lange,** kkp her.

Kaldskapellan

(Oprettet 9. marts 1951).

1. 9. marts 51–1. sept 53 (hjpr her 27. maj 50): **P. I. Lange,** fl t Tolne-H, se der.

2. 9. dec 1953: **Thomas Erik Hee Andersen,** * 30. jan 28 Herlufsholm. Faderen: Stiftsprovst Maribo, se der (af Stadager-N-K). Stud Hrlf 46, c 52^2 (1-105). ~ 12. juli 52 Marie Louise Jørgensen, * 13. juli 27 Nakskov. Forældre: Proprietær Christian Carl J og Fritze Caja Elisabeth Hertz.

Litt: Jac. Madsen, s 201—04, C. T. Engelstoft i Saml t Fyns hist og topografi, 1861, s 1—44, og smst 1881, s 125—32, Louise Leth om Sct J kirkeklokke i Hist aarb f Svendb amt, 1913, s 87—105, Fr. Nygaard: Kristenliv i Danm gn 100 aar, 1897, s 398, Harald Balslev: Fra fynske pgd, 1944, s 110—14, Khst saml, 3. r, I, 549 f.

SKAARUP

(Tved var anneks til 1842. Sp var tillige seminarieforstander til 1894.)

Skaarup sogn, 2758 ha, er ret højtliggende og bakket, grænser ud til Svendborg sund. Frugtbart. Skovrigt. Naturskønt. – Byerne Skaarup (795 indb) med jernbanest, statsseminarium, landbrugsskole (nu husholdningsskole), Øster Aaby, Holmdrup med børnehjemmet Petersminde, Aabyskov, Skaarupøre. Hg Gl og Ny Klingstrup, flere større gaarde.

Det kirkelige liv udfoldede sig uden særlige kendte begivenheder indtil omkr 1800. Fra

1794–1842 prægedes det ganske af den meget betydelige amtsprovst, dr phil *P. A. Wedel.* Han fik rang med biskopper 1835. Særlig fortjeneste indlagde han sig ved at oprette seminariet her 1803. Han var i besiddelse af en enorm arbejdskraft; han besørgede i flere aar ganske alene hele seminarieundervisningen og vedblev, indtil han 1835 trak sig tilbage som forstander, at undervise i ret stort omfang. Han hentede her sit forbillede i biskop *Boisens* seminarium i Vesterborg, og Skaarup seminarium vandt et godt navn. Det søgtes især af bondesønner. W var en ypperlig økonom og forstod at holde seminariets udgifter nede paa et minumum. Han var en meget myndig mand og bar næppe med uret navnet »Paven i Skaarup«. Han havde flere skarpe sammenstød med autoriteterne, f eks 1812 med biskop *Plum,* og 1826 en kamp om »den indbyrdes undervisning«, som han var modstander af, og han maatte lide den tort, at amtsprovst *P. H. Mønster,* Ringsted, blev sendt til Skaarup for at inspicere seminariets tilstand paa dette omraade. Wedel var udpræget rationalist, og da den fynske vækkelse kom til sognet, skal han endog have opfordret seminarieeleverne til at forstyrre møderne.

Fhv gymnastikinspektør Peder M. Trap har givet følgende skolehistoriske skildring af de første amtsprovsters virksomhed (Folkeskolen 15. april 1952):

Udnævnelsen af de nye amtsprovster ud over de første ni begyndte 1808, idet sognepræsten for Rønne og Sct Knuds menigheder blev ansat som amtsprovst for Bornholms amt. Et par aar senere ansøgte grev Ahlefeldt Laurvig om, »at en egen amtsprovst, der tillige skulle vedblive at være sognepræst, maatte ansættes paa Langeland«. Der henvistes til, at det urolige vand mellem Vemmenæs og Langeland kunne gøre det vanskeligt at komme overtil øen, og at det vidtløftige district i Fyen, over hvilket amtsprovsten i Svendborg bør have tilsyn, lader formode, at denne amtsprovst ei kan tilse skolevæsenet paa Langeland saa ofte og med den sikkerhed, som sagens vigtighed og hans embede fordrer« I februar 1811 blev andragendet imødekommet, og det blev bestemt, at skoledirektionen skulle bestaa af greven og amtsprovsten.

Ved udnævnelsen af amtsprovster var der kun faa af de hidtidige herredsprovster, der kom i betragtning. De fleste af de nye embedsmænd var mellem 35 og 55 aar gamle.

Amtsprovsterne kastede sig med energi ud i arbejdet paa at forbedre skolevæsenet i deres distrikter; men flere optraadte over for lærerne og de stedlige myndigheder med en nidkærhed, som just ikke var egnet til at gøre dem populære.

I det hele hørte amtsprovsterne til de mest fremragende af den tids gejstlige. Fire af dem opnaaede at blive biskopper.

En hovedopgave for amtsprovsterne var dygtiggørelsen af lærerne. Foruden biskop Boisen virkede Hammond (Brøndbyvester), Wedel (Skaarup), Flemmer (Besser paa Samsø) og Krarup (Borris) som seminarieforstandere, men de afholdt tillige som andre amtsprovster kursus for de ikke seminarieuddannede skolelærere.

Endvidere virkede amtsprovsterne for den tids nye skoletanker, bl a indførelse af undervisning i gymnastik og indbyrdes undervisning.

Da Wedel 1811 foreslog at gøre gymnastik obligatorisk for landsbyskolerne, blev han kraftigt støttet af Mønster, der endog foreslog, at der ved hver skole burde opføres et hus til gymnastisk brug. Med en enkelt undtagelse — amtsprovst Bøgh i Præstø amt — støttede de daværende amtsprovster Wedels forslag. Resultatet blev som bekendt, at anordningen af 1814 gjorde gymnastik obligatorisk for drengene ved de skoler, hvis lærere havde faaet uddannelse i faget.

I kirkelig retning hørte de fleste af amtsprovsterne til tidens rationalistiske retning; men der var dog nogle, som holdt fast ved den gamle kristentro.

Amtsprovst Wedel hævdede, at det var præsternes opgave at gøre sognebørnene »til gode og lykkelige mennesker paa jorden, saa vil himlen aabne sig selv for dem, saa behøver de ikke blod eller saar o d, som dumhed og sværmeri og ugudelighed have foreskrevet til syndsforladelse og salighed«. Han kom i skarp strid med lederen af den sydfynske vækkelse, lægprædikanten Johan Nielsen fra Skaarupøre.

Omkring 1830 var der et ikke ringe vækkelsesrøre i Skaarup sogn. Dens store fremgang skyldtes især en jævn husmand, *Johan Nielsen,* der kom til at betyde næsten lige saa meget for Sydfyn, som *Kr. Madsen,* Bregnør, kom til at betyde for Kertemindeegnen.

Johan Nielsen (* 1789, † 1867) var husmandssøn fra Øksendrup, og provst *Conrad,* Langaa, forstod at forberede ham som konfirmand, saa han blev vakt »uden dog til gavns at gribe troen«. 1817 bosatte han sig i Skaarupør. For at hjælpe paa sine smaa indtægter ernærede han, der var meget musikalsk, sig som spillemand, og sammen med en ven, *Hans Mikkelsen,* der ogsaa var spillemand, kom han engang, 1826, til en helligforsamling i Galdbjerg, Gudme sogn, hvor *Anders Larsen,* Gamborg, og *P. Larsen-Skræppenborg* talte. Nu blev han klart omvendt, og snart efter blev han leder af den gudelige vækkelse i Sydfyn, under skarp modstand fra amtsprovst Wedel. Ja, hele livsrøret, der gav egnen et kirkeligtfolkeligt præg, begyndte med dette møde i Galdbjerg. – Johan Nielsen bad de to talere fra mødet om at komme til Skaarup, hvad de gerne ville, men de paalagde ham at melde til Wedel, at de ville holde forsamling her. Johan Nielsen fortæller selv derom saaledes:

»Da tiden kom,« skriver Johan Nielsen selv, »at jeg skulle til provsten, tabte jeg al min frimodighed og kom i en saadan forlegenhed med mig selv, at jeg vidste intet raad; thi folk havde jeg indbudt til forsamlingen, og de to mænd, som havde lovet at komme og tale Guds ord, vidste jeg, holdt deres løfte, saa jeg ogsaa skulle holde mit løfte. Faa afbud til dem var mig ikke muligt. Endelig fandt jeg paa den udflugt, at jeg kunne skrive anmeldelsen til provsten, hvilket jeg da ogsaa gjorde og tilsendte ham brevet om fredagen. Dette hjalp imidlertid ikke; thi jeg fik brev igen, at jeg skulle komme op til ham om lørdagen, saa jeg igen var i samme forlegenhed.

Jeg gjorde mig da færdig til at gaa, men jeg gik ud og ind. Min kone spurgte, hvorfor jeg ikke gik. Jeg sagde hende ikke aarsagen, men blev ved at tigge og bede Vorherre, at han dog ville styrke mig og give mig frimodighed, da det var hans ærinde jeg skulle gaa. — Som jeg da kom ind, laa en bog opladt paa bordet, og mine øjne faldt da paa de ord, som Jesus siger hos Matth. 10, 27—28: »Hvad jeg siger eder i mørket, det taler i lyset, og hvad jeg siger eder i øret, det prædiker paa tagene, og frygter ikke« osv. — Da jeg saa disse ord, fik jeg med det samme en saadan frimodighed, at jeg straks gik.

Da jeg kom op til ham, tog han meget venligt imod mig og indvendte den gang ikke noget imod forsamlingen, hvoraf jeg ellers fik nok siden. Men da jeg kom til at bruge udtrykket »de hellige«, svarede provsten, at det var kun snak med de hellige. Thi der var ingen hellige uden Gud. Jeg sagde da, at jeg nødig ville bedrages i den saa vigtige sag og især af ham, som skulle være min sjælesørger. Derfor bad jeg ham ikke sige mig andet, end hvad han mente. Hertil svarede han mig, at det var hans hjertens mening, at der ingen mennesker vare hellige. Jeg spurgte ham, hvorledes han da forstod den tredie artikel, naar han læste den i sin alterbog, hvor der staar: »Jeg tror paa den Helligaand, den hellige almindelige kirke, som er hellige menneskers samfund«; er det løgn, hvad der staar i artiklen, hvorfor bruger De den da, naar De døber børn?

Da jeg svarede ham saaledes, blev han saaledes, at alle hans lemmer rystede. Og skælvende svarede han: »Vi tro, at vi skulle blive hellige en gang«. Jeg svarede da: »Det er jo rent forkert; thi jeg

tror, at jeg er bleven det for længe siden.« Derpaa spurgte han mig, hvornaar jeg troede, jeg blev det. Det tror jeg, jeg blev i daaben, da jeg blev betegnet med det hellige korses tegn baade paa mit ansigt og paa mit bryst. Blev jeg det ikke den gang, saa bliver jeg det aldrig, og blev Deres Højærværdighed det ikke den gang, De blev døbt, saa bliver De det aldrig. Dertil svarede han: »Ja, min kære mand. Vi skulle jo være det, men vi ere saa svage.«

Saaledes endte den første samtale, jeg havde med amtsprovsten derom. Men siden efter fik jeg mange haarde kampe med ham desangaaende, da jeg selv begyndte at holde forsamlinger, hvilket først skete et aarstid derefter. Thi da jeg ved Guds naade blev mere befæstet i troen, og jeg saa verdens ugudelighed med et andet øjesyn, end jeg i forvejen havde kunnet se det, kunne jeg ikke tie dertil, men begyndte at formane mine medmennesker til omvendelse, hvilket gjorde opsigt. Da blev amtsprovsten en haard modstander, og jeg fik mangen en haard strid med ham.«

I de første aar indskrænkede Johan Nielsen sin virksomhed som gudelig forsamlingsholder til de nærmeste sogne, men lidt efter lidt udvidedes den til længere borte liggende egne.

Udenfor sit lille kønne hus i Skaarupør havde han udsigt til Langeland. En dag syntes han at høre en stemme i sit hjerte sige: »Der skal du over til det land at tale Guds ord; thi der er et folk, som vil høre ordet og modtage det.« —

Fra foraaret til pinsen 1831 kunne Johan Nielsen ikke faa Langeland ud af sine tanker. I bøn og samtale med Vorherre bar han disse tanker frem. Da kom lørdag før pinse Lars Pedersen Møller, en forsamlingstaler fra Odensegnen, til ham og ville have ham med til Langeland. De faa gamle troende i Svendborg havde kaldt Langeland og Rudkøbing »det lille Tyrki« og mente, det var underligt, om evangeliet kunne finde indgang dér. Men Johan Nielsen tog dog derover med Lars Møller i sit følge. — Joh. Nielsen virkede til megen velsignelse paa Langeland, men ogsaa under haard modstand. (Se videre under Langeland.) (Fr. Nygård, s 394 f.)

Provst Wedel kunne ikke binde munden paa den kloge og kraftige husmand, der blev en hjertelig ordfører for troens sag, og husmanden var en bedre taler end provsten. For sin virksomhed kom Johan N under forfølgelse, en tid var han arresteret i Rudkøbing, og 3 gange blev han idømt pengebøder. Men ved hans guldbryllup 1865 talte prof *Schurmann*, den næstfølgende sognepræst i Skaarup, hjertelige ord til ham: »Herren har visselig brugt dig som et redskab til at fremme og befæste hans rige paa jorden. Du har i krafts, kærligheds og sindigheds aand ikke villet adsprede, men samle, og trofast har du holdt ved Herrens naademidler . . .«

Johan Nielsen fik roligere kaar under Wedels efterfølger, pastor *Holberg*. Seminariedirektionen forbitrede Holberg tilværelsen saa meget, at han søgte herfra.

Professor *Schurmann* var her i 40 aar som sp og seminarieforstander, en af de betydeligste seminarieledere Danmark har haft. Som præst var han Mynsters discipel, en dygtig prædikant, en imponerende personlighed. Meget af præstetjenesten maatte han overlade til kapellaner (se iøvrigt nedenfor). Hans spor kendtes længe efter. Prof S var Johan Nielsens gode ven, og der opstod et hjerteligt og fortroligt forhold imellem dem. Prof S hjalp ogsaa Johan N praktisk og økonomisk. Blandt kapellanerne fik *H. Petersen* især betydning. Ved hans enfoldige, hjertevarme forkyndelse blev f eks *N. C. Dalhoff*, der var huslærer paa Broholm, ført til personlig tro. (N. C. Dalhoff, 1943, s 25.) Pastor *Skouboe* var her saa kort tid, at han næppe lærte sognets befolkning at kende.

Vækkelsen ved Johan Nielsen ebbede ud efter hans død, men den bar frugt, idet gdjr *Christen Hansen*, Vejstrup, blev betaget af hans tale. Chr. Hansen blev senere grundtvigsk og skiltes i vrede fra Johan Nielsen, da denne ikke ville anerkende Grundtvig. Chr. Hansens syn og virksomhed var en af aarsagerne til oprettelsen af Vejstrup valgmenighed lige nord for Skaarup. Hertil har de fleste grundtvigske i Skaarup senere sluttet sig (se Vejstrup valgmgh). *Rasmus Pedersen*, som var valgmenighedens første præst, var gaardmandssøn fra Holmdrup, Skaarup sogn.

Wedel og *Schurmann* havde indprentet bef en dyb respekt for embedet. »I Wedels tid tog folk hatten af, naar de gik forbi pgd.«

Pastor *Sørensen* var en dygtig præst og leder af Skaarup foredragsforening. Men i hans tid opstod der en svær splittelse, som gik dybt, helt ind i hjemmene, og store vanskeligheder, da han lod sig skille fra sin sindssyge hustru og giftede sig igen, skønt hans første hustru levede (som sindssyg). Kristeligt dagblad førte en meget skarp kampagne og krævede hans afsked. De i menigheden, der fandt hans 2. ægteskab forargeligt, sluttede sig til hans modstandere, og en tid var en af seminarielærerne, der var teolog, tillige præst her. Denne sag voldte megen vanskelighed. De fleste vendte dog tilbage til ham senere, og menigheden rejste en sten paa hans grav. Pastor *H. C. Rørdam* holdt foredragsmøder og stiftede en santalkreds med 35 medl. Foredragsforeningen voksede til 250 medl. 1918 oprettedes en friskole i Øster Aaby. Bef er velvillig, uden kirkeligt særpræg. Der er i sognet 21 legater, hvis renter uddeles ved juletid.

Orientalisten, prof, dr theol & phil **Johs. Pedersen** er lærersøn fra Skaarup (* 1883).

Statsseminariet er oprettet 1803 og begyndte i præstegaardens østlænge, ledet af amtsprovst **Wedel**, † 1842. 1836 fik det egen bygning midt i S by, senere er det meget udvidet med sidefløje osv. 1895 opførtes forstanderbolig. Til seminariet knyttedes 1839 en seminarieskole (eller organistskole), hvor byskolens 2 yngste klasser undervistes, indtil byskolen overgik til staten som øvelsesskole for seminariet.

Efter 1894 har der været flg forstandere:

1894—1915: Lic theol **John F. L. Klingemann** (* 1859, † 1915), c theol 82, lærer Mariboes skole, fik 89 univ guldmedaille: for en afhandling om følelsernes betydning for religionen, en Schleiermacherstudie, fik han licentiatgraden. Han var lærer og filosof og deltog ivrigt i studenterlivet. I Skaarup fortsatte han seminariets traditioner, men med mere berøring med universitetet end med den bredere folkelighed. Han var med til at stifte Dsk seminarieforening, var dens fmd 1905—14. Han var kendt for sin klare intelligens, saltet med satire, en retlinjet karakter, næppe en fører, men meget respekteret af elever og lærere. (DBL XII.)

1915—29: Dr phil **Eduard Larsen** (* 1860, † 1946), c theol 84, dr phil 91 (Thomas Hobbes filosofi), manuduktør til filosofikum og lærer ved en række københavnske skoler, var ivrigt med blandt radikale studenter, medstifter af den radikale klub, var folketingsmand (radikal) i Kertemindekredsen 09—18; paa rigsdagen var han meget brugt, især i skolespørgsmaal. Han skrev talrige artikler, var redaktør af Studentersamfundets oplysende smaaskrifter og flittig deltager i politiske og filosofiske debatter. Hans udnævnelse til seminarieforstander (af den radikale kultusminister Kejser-Nielsen) vakte en storm af harme i kirkelige kredse, hvor han blev angrebet for sin ukirkelige indstilling. Han var en pædagogisk begavelse, som straks fængede sine tilhørere, naar han besteg et kateder, og hans interesse for eleverne gjorde ham meget afholdt blandt dem. (DBL XIV.)

1930—50: **Th. C. P. Egebæk** (* 1883), lærereksamen Silkeborg 04, lærer Vejen 04, Viborg 06, seminarielærer Haderslev 20. Her BM »Norden«s Svendborg afd, medl af seminariekommissionen, red »Sløjdbladet«.

1950: **G. Schmidt Nielsen** (* 1905), lærereksamen Vinthers sem 26, c mag 34, seminarielærer Jonstrup 35 (fysik, matematik), medl af seminarieudvalget 47, forf af lærebøger i matematik.

Blandt seminariets lærere skal nævnes den kendte botaniker **Emil Rostrup** (lærer her 1858—83), musikeren **J. H. M. Tofte** (gift med en af de sønderjyske piger fra Bøffelkobbel) var sang- og musiklærer 1863—1917. Komponisten **Oluf Ring** (* 1884, † 1946), lærer her 1929, fra 1934 overdirigent for Fyns central arbejdersangkor og vicedirigent i Fyns folkekor. Han gjorde et overordentligt arbejde i den kirkelige og folkelige musiks tjeneste med udgangspunkt i **Th. Laub** og **Carl Nielsen**. Han udgav melodibogen til Højskolesangbogen sammen med de to nævnte og Th. Aagaard, samt flere sangbøger, en klaverskole og især var hans sangudsendelser i statsradiofonien populære. — Dr theol **V. Schou-Pedersen** har virket som seminarielærer siden 1942.

Seminariets 150 aars dag 1953 fejredes ved en stor fest med 600 deltagere, indledet med festgudstj.

Skaarup landbrugsskole blev oprettet 1900 (i det hus, hvor **Emil Rostrup** boede) af Chr. Søndergaard med støtte af egnens beboere; senere ledet af **Claus Clausen** († 1953), der øvede en ret betydende, gavnlig indflydelse.

Omdannet 1937 til husholdningsskole.

Der har til stadighed været en konstant kkg i S kirke.

Bortset fra de 165 personer, der slutter sig til Vejstrup valgmgh, er det kirkelige retningspræg ikke særligt stærkt. Paa seminariet har der i perioder været holdt kristelige og folkelige møder, idet foredragsforeningen har holdt sine møder paa seminariet i godt samarbejde med dette.

1923 oplyses: Kkg 8–9 pct, elskværdig og velvillig bef. Godt sted at være præst. Friskole, 100 sbl, enkelte adventister, baptister og katolikker. Intet særligt retningspræg. 1935: Kkg 5 pct, gode, rolige forhold, 2 fh. 1942: Intet særpræg, børnegudstj, santalkreds, kirkelig foredragsf knyttet til seminariet. 1950: Kkg 5–6 pct, rolige, alm, folkekirkelige forhold. 160 sbl. Gudstj en gang mdl i Aabyskov fh, ungdomsm i pgd. 1954: Kkg 3 pct. Alm, folkekirkelige forh, uden retningspræg, gnsn 50–60 i kirke. Et bredere udsnit af bef end kkg-pct lader formode, er jævnlige kirkegængere. Ungdomsmøder i pgd, mdl familiegudstj, statsseminarium med øvelsesskole, 165 sbl til Vejstrup valgmgh, 3 til Ryslinge frimgh, bapt, advent, Jeh vidner. 1 fh. Børnegudstj. Husholdningsskole (fru Anna Clausen, 73 el), friskole, kirkeblad. Gudstj en gang mdl i Aabyskov fh.

Skaarup kirke (Johs. døber). Kun skibet staar tilbage af den oprindelige romanske kirke, udvendigt prydet med lisener og buer. Senere er koret brudt ned og et nyt opført i skibets bredde af kamp, og skibet er forlænget mod vest og kirken er blevet overhvælvet. Senmiddelalderligt taarn med pyramidetag (fra 1803, tidligere var der kamgavle), tarvelig udbygning mod nord fra 1754, senmiddelalderligt vaabenhus mod syd. Smukt udskaaren, katolsk fløjaltertavle med korsfæstelsen i midten, rest 1929, daabsfad fra 1694, romansk font med relieffer. Udskaaren prædikestol fra c 1625. Renæssancestolestader, rokokkoorgel fra 1755, helt fornyet 1929, hvad orgelværket angaar. Lysekrone fra 1701. Malede ruder i koret. 3 klokker, hvoraf den største fra middelalderen. Ved korets nordside et sakristi fra 1862, her stod tidligere et kapel for slægten Valchendorff. 250 sd. Kirkelade (nu ligkapel). Kirken hovedrestaureret 1954—55. Kirken nævnes i et pavebrev fra Avignon 1319.

J. Helms: Tufstenskirker, s 110, R. Nyerup: Skildringer IV, s 30, Mackeprang: Døbefonte, s 48, 122, 142.

Folketal: 1850: 1707; 1901: 1868; 1921: 2024; 1950: 2212.
Altergæster: 1922: 450; 1934: 385; 1942: 376; 1953: 442.
Menighedsraad: 1 gr, resten u p gn alle aarene.
Kommunevalg: 1943: Soc 190 (2), rad 73 (1), kons 33 (0), venstre 468 (6), rf 41 (0). 1954: Soc 236 (2), rad 70 (0), venstre 519 (6), lokall 141 (1).

Sognepræst

Indt 1857: a) 83 rug, 72 byg, 117 havre, b) 74 rdl, c) naturalier, d) 400 rdl, e) 50 td l. — Løn som seminarieforst: 400 rdl. Endv 50 læs brænde. Stor gl egebindingsværkspgd i 4 længer. — 1870: regul: 2880 kr, netto: 4838 kr. — 1913 flg: 2. kl.
Pgd opført 1862.

12. 17. aug 1842–10. dec 50 (kst seminarieforstander her 35): **D. A. Holberg,** fl t Nr Aaby-I, se der.

13. 25. marts 1851–31. aug 91 (rkp Vor Frue k, Aalborg, sp Sdr Tranders 18. dec 46): Professor, dr theol **Jens Christopher Schurmann,** * 16. juni 12 Sollerup ved Faaborg. Forældre: Forpagter, godsbestyrer ved stamhuset Sandholt, senere ejer af Rynkebygaard Johannes Nicolai S af Frørup og Jacobine Caroline Hasnau. Stud Nyborg 30, c okt 35 (egr), manuduktør, notar teol embedseksamen, professor 59, r af Dbg 62, Dbm 69, dr theol h c 79, KII af Dbg 91, afsk 31. aug 91, † 10. dec 91. ~ 28. april 47 sin kusine Cathrine Marie Jensen, * 2. sept 19 Tornby, † 23. febr 89. Forældre: Sp i K Saaby-K Christian J, † 46, og Cathrine Marie Schurmann. – Slægten S er en gl præsteslægt, bl a med 3 slægtled som præster i Frørup.

Medl af den grundlovgivende rigsforsamling 48 (Aalborg), medl af det snævrere seksmands grundlovsudvalg, medl af kirkekommissionen 68. Sogneraadsfmd her i 18 aar.

I anledning af hans 40 aars jubilæum her 1891 stiftede seminariets lærere og elever et mindelegat for ham paa 1500 kr til fordel for trængende seminarieelever.

Udg de aarlige seminarieprogrammer, flere pjecer og afhandlinger, bl a om Valckendorff'erne, samt: S seminarium 1803–53, 82: Valckendorff'erne paa Klingstrup 1530—1880, 91: Endnu et ord om skolelærereksamen og vor læreruddannelse.

Prof, dr S var en imponerende personlighed, en statelig og repræsentativ prælatskikkelse. Som ung tog han del i studenternes politiske og nationale liv, blev 1840 sm m *Monrad* og *Ploug* medl af det d a stiftede og senere ophævede Studentersamfund. Skønt han ikke kunne følge den spekulative teologi, vurderede han Martensen højt. Han var en dygtig teolog, men hørte ogsaa andre forelæsninger (hos Paul M. Møller, A. S. Ørsted osv) og fulgte levende med i alt, hvad der angik universitetet og studenterlivet. Han kom ogsaa J. P. Mynster nær, og i selskabet »Lyceum«, hvor der ikke blot var latinske disputereøvelser, men ogsaa social tilnærmelse mellem kandidater af de forskellige fakulteter, deltog han med iver. I Aalborg kom han i nært forhold til biskop *Fogtmann,* som viste ham interesse, og i rigsforsamlingen spillede han en fremtrædende rolle. Efter kultusminister *Madvigs* opfordring kom han til Skaarup, hvor han blev resten af sit liv og fik stor betydning. Hans grundige viden og klare hjerne gjorde ham til en fortrinlig lærer. Med sin fornemme harmonisk kølige personlighed og sin stringente

form øvede han stor indflydelse paa eleverne. Seminarister fra Skaarup blev kendt for deres gode form, og de elskede ham. Selv satte han sin gerning højt, saa hverken tilbud om Ribe bispestol 1867 eller om at blive kultusminister eller landstingsmand kunne lokke ham.

Han var en mester i det danske sprog, og hans kærlighed til latin svækkedes aldrig. Han var uhyre nøjsom, levede spartansk og forstod at hjælpe fattige elever. Han havde en enestaaende hukommelse, kendte næsten bibelen udenad. Sit læresystem dikterede han for eleverne, og denne »Schurmanns dogmatik« (et meget dygtigt arbejde, der fik aandelig betydning for mange lærere) gik i afskrift fra haand til haand. Den høje, ranke mand med det smukke, aandfulde ansigt gjorde indtryk paa de unge sind. Han var en frisindet mand med respekt for individualitetens ret. Som præst var han Mynsters discipel, hans prædikener var vel udarbejdede paa evangeliets grund. Beboerne hørte ham gerne, og de forstod, hvad han sagde. I det daglige var han stille og ikke meddelsom, noget indesluttet. Der var en ridderlig finhed over ham, han forstod at vise smaa venligheder. Han regnedes for en af samtidens betydeligste seminarieforstandere.

Han anerkendte Johan Nielsens vækkergerning og stod venligt over for de vakte. Som teolog var han ortodoks, meget forskellig fra den rationalistiske provst Wedel. »Bef var meget imponerede af S, men egentligt aandeligt liv skabte han ikke i sognet.« (H. C. Rørdam.)

Lærerne og samfundet, I, 1913, IV, 1914, C. F. Skouboe: Til minde om J. C. S, 1892, Fyens stiftstid 11. dec 91, Ill tid 10. jan 92, A. F. Kriegers dagbøger 1848—80, I, 1920, s 107, IV, 1921, s 54, Skaarup seminariums aarsskrifter og elevskrift 1922—23, DBL, XXI, 438, Autobiografi i univ festskr 1879, Joakim Larsen i Biogr leks.

Hjælpepræst hos professor, dr Schurmann

1851—55: **J. F. Engberg,** se St Tostrup-U.
1856—60: **A. F. K. Vilstrup,** se Bjerregrav-Aa.
1860—71: **H. F. H. J. Petersen,** se Aunslev-B.
1871—77: **C. F. Sorterup,** se K Stillinge.
1877—84: **C. F. Møller,** se Nr Aaby-I.
1884—92: **C. A. Brøndum,** se Flødstrup-U.

14. 1. sept 1892–31. marts 94 (rkp Nyborg 15. jan 80): **Christian Frederik Skouboe,** * 9. april 48 K Saaby. Forældre: Læge Jens S af Vigsnæs og Laura Dorthea Marie Kamman. Stud Nyk F 66, c 73[2] (1), lærer Eftersl sk 74, overlærer i Kolding 75, † 31. marts 94. ~ 19. maj 75 Eleonore (Nora) Axeline Marie Kristine Nielsen, * 9. april 50 Kallehave, † 3. okt 28. Faderen: Provst Kallehave, † 84, se der. – Hustrus brødre: Magleby, Møn, og kultusminister, provst N, Vemmelev-H. Søster ~ Øhlenschlæger, Sørbymagle-K.

Byraadsmedl i Nyborg, medl af Eksamenskommissionen for lærere og lærerinder og censor v lærereksamen 89.

Udg 78: Friskole eller statsskole? 92: Til minde om prof, dr J. C. Schurmann. Skrev flere afhandlinger og artikler.

Som ung deltog S med liv og lyst i studenterlivet og var kendt for sin slagfærdighed og alsidige dannelse. Som præst var han meget veltalende. Som skolemand havde han ry for strenghed, men han var her afholdt paa grund af sin mildhed og fasthed paa samme tid. Det blev ham, som sammen med professor K. Kroman kom til at gaa i spidsen for gennemførelsen af de strengere regler ved de praktiske prøver. Den energi, hvormed han her gik frem, vakte uvilje og bladpolemik, men blev senere højt anerkendt som nødvendig for at højne de i tidens løb noget slappede fordringer ved lærereksamen.

I Nyborg lagdes spiren til den gigtsygdom, som han kom til at lide af i mange aar. I lange tider maatte han lede arbejdet, siddende i en stol. 1893 blev han opereret, senere kom der lungebetændelse, som lagde den virksomme mand i graven, kun 46 aar gl.

Fyens stiftstid 2. april 94, Nyborg avis 2. april 94, Ill tid 22. april 94. Taler ved Fr. Skouboes jordefærd, 94.

Hjælpepræst hos pastor Skouboe

1892—94: **H. E. D. Wegener,** se Radsted.

1894 ophævedes forbindelsen mellem sognekaldet og stillingen som seminarieforstander, og de flg præster var alene sp.

15. 31. aug 1894–5. sept 1923 (sp Sebber-A 17. okt 88): **Søren Martin Sørensen,** * 11. april 63 Roskilde. Faderen: Stiftsprovst i Aarhus, † 03, se der. Stud Aarhus 82, lærer Brgdssk C, c 88[1] (1), † 5. sept 23. ~[1] 7. dec 88 Marie Pouline Cecilie Dohn, * 3. nov 52 Roskilde, ægteskabet opløst 20. marts 06 paa grund af hendes sindssygdom, † 1917. Forældre: Adjunkt Peter Christian D og Nielsine Cecilie Mogensen. ~[2] 15. juni 06 Marie Dorthea Langkilde Lauesen, * 27. dec 77 Boltinggaard. Forældre: Proprietær Hans Enevoldsen L og Kirsten Sofie Petrea Langkilde. – Datter ~ Berthelin, Haverslev-S. Brødre: Greve-K og Sct Nicolai k, Vejle. 2. hustrus broder: Aarslev-H.

Pastor S var en flittig præst, der havde megen forbindelse med sit sogn og var afholdt. Han var en klog og belæst mand, der gjorde et stort arbejde ved sine prædikener, som han holdt med myndighed og veltalenhed. Han hørte hjemme i KC og deltog ikke i IMs arbejde. Han havde arvet sin faders humor, kunne fortælle fornøjeligt. Han var udholdende og omsorgsfuld for sin stakkels sindssyge første hustru. Med sin anden hustru levede han i et lykkeligt samliv. Han blev viet 2. gang af sin ven, Morten Pontoppidan. Han elskede sin gerning i sit sogn. Den modstand han mødte paa grund af sine private forhold, bar han med taalmodig udholdenhed og han ville ikke vige, fordi han mente, at han trods alt havde ret. Da han laa for døden, sendte han sin menighed denne hilsen: »Sig dem, at jeg dør i troen paa syndernes forladelse«.

Ordineret medhjælper

8. marts 1909—12. febr 16: **J. C. Knudsen,** se Bylderup.

16. 27. dec 1923–11. aug 45 (sp Eltang-SV 20. nov 16): **Hans Christian Rørdam,** * 11. aug 75 Åker, Jönköping len, Sverige. Forældre: Landbruger, senere inspektør ved Landbohøjskolen Georg R af Hammer-L og Ida Dorothea Thune. Stud Frberg 97, c 03[1] (h_1), lærer Den dsk højskole, Nysted, Nebraska, USA, 03, dsk præst Chicago 13. juni 04, sp Agri-E 28. nov 11, afsk 11. aug 45, † 30. jan 48. ~[1] 19. juni 03 Marien Bardenfleth, * 16. okt 76 Torstedlund, Aarestrup, † 19. jan 18. Forældre: Komman-

dør, lodsinspektør i Helsingør, fideikommisbesidder Gottfried Vilhelm Christian Ingolf B og Oline Sandholt. ~2 6. marts 19 Randi Schousboe, * 22. sept 93 Landet, † 28. april 47. Faderen: Sp Landet, Taasinge, † 19, se der. – Farbrødre: Biskop T. Skat-R og dr H. F. R, Lyngby. Stamt 73. 1. hustrus søster ~ Bojsen, sp Højerup – rkp St Hedinge. 2. hustrus søster ~ Rützau, sp Sct Mortens k, Randers.

Pastor H. C. Rørdam valgte præstegerningen, først fordi det laa ham i blodet som medlem af slægten Rørdam, saa fordi det blev ham en hjertets trang at blive en ordets forkynder. Sygdom forsinkede hans studier. Hverken fra lærere eller kammerater fik han særligt indgribende paavirkning. Mest betød Marie Bardenfleth, der blev hans hustru. Efter embedseksamen var han paa Askov højskole, hvor Ludvig Schrøder, som formand for Udvalget for arbejdet bl danske i USA, var interesseret i at faa danske teologer til Amerika. R og hans unge hustru kom saa til Nysted, Nebraska, som højskolelærer. Pastor A. Dorf var forstander, en dygtig og initiativrig mand, der med liv og lyst kæmpede for danskhedens bevarelse mellem landsmændene i det fjerne Vesten. De ydre forhold var meget ringe; Rørdams boede i »en cigarkasse«, et lille bitte træhus, der var iskoldt om vinteren og som en bagerovn om sommeren. Maden tog de med i sengen, da den ellers bundfrøs. Højskolen havde for faa elever, og R kunne ikke komme ud af det med en norsk medlærer. Bef, som mest bestod af folk fra Lolland, var prægtig og havde slidt sig frem til relativ velstand. Men R og hans hustru følte det som en befrielse, da de i foraaret 1904 modtog kaldet til at blive præstefolk i den danske Trinitatis menighed i Chicago. De tilbragte 7 lykkelige aar i den myldrende verdensby. Menigheden var en frimenighed, der var vant til at klare sine sager selv. Den bestod af c 200 familier fra alle egne i Danmark, og skønt den hørte til det grundtvigske kirkesamfund, var den ikke stærkt grundtvigsk, snarere gammeldags-luthersk med trofast vedhængen ved dansk kirkeskik. F eks holdt man ikke af at faa indført nye salmemelodier, og rent galt blev det, da de yngre ønskede den brøstfældige, uanselige trækirke afløst af en stenkirke. Der blev holdt stormende møder om kirkesagen, men 16. dec 1906 blev den smukke stenkirke i gotisk stil indviet, og da var glæden stor. R sled vældigt med at skaffe penge. Mghlivet var som i en dansk bymgh, dog med den forskel, at kirken var centrum for mghs kristelige og kulturelle liv i langt højere grad end i Danmark. Det var et stort og mangesidet arbejde, der skulle gøres. Menigheden var spredt over et areal som Fyn. Det gjaldt om at holde sammen paa den og faa nye til. Mange kirkelige handlinger foregik i hjemmene. Mange mærkelige oplevelser fulgte med. Da fru Rørdams helbred blev vaklende, og da yngre stillede krav om en gudstjeneste paa engelsk, besluttede R at rejse hjem til Danmark.

Præstegerningen i Agri-Egens blev ikke uden vanskeligheder. Mange af beboerne havde ønsket en præst af IM, men den ikke-missionske del havde ved folketingsmand Niels Neergaards bistand faaet Rs udnævnelse gennemført. Det kan ikke siges, at modtagelsen var hjertelig. Den ældgamle pgd var i ussel stand, gulve manglede i halvdelen af stuehuset. Alt var forfaldent og snavset. Udenomsbekvemmelighederne trodsede enhver beskrivelse. Trods provstesyn (forgængeren var fattig og havde ikke raad til at reparere) var pgd afleveret i faktisk ubeboelig stand, og Rørdam maatte søge laan i stiftsmidlerne til en nødtørftig restauration. Bef var stærkt præget af pastor A. Buschs IM vækkelsesforkyndelse i det nærliggende Feldballe. Der var et stort IM samfund, som ikke kunne tænke sig andet end IMs forkyndelse. Hans forgænger var blevet omvendt her, og man haabede det samme maatte ske med Rørdam. Paa det punkt skuffede han dem, men lidt efter lidt kom han dog i et ret venskabeligt forhold med en del af dem; men end ikke fru R, der ejede sjældne evner til at omgaas mennesker, kunne overvinde IMs mistro. Med den øvrige bef kom R snart i hjerteligt forhold. En santalkreds og en foredragsforening samlede mange. Og kkg voksede lidt efter lidt.

Naar R søgte fra Agri, skyldtes det trang til at virke paa et sted, hvor der kunne ventes mere sangbund for hans forkyndelse. Flytningen til Eltang var besværlig og den nedbrød fru Rs helbred. Flere i hendes slægt var død af tuberkulose. Hun blev angrebet af denne sygdom i januar 1917 og aaret efter døde hun paa Vejlefjord sanatorium fra sin mand og 4 smaa børn.

Bef i Eltang-S-V var af en anden støbning end paa Mols. Der var et ret stort IM samfund, som straks mødte R med tillid og der blev et godt samarbejde. Desuden var der en stor kreds af grundtvigske, men der var gennemgaaende fordragelighed. Kirke, missions- og forsamlingshus kunne samarbejde i forstaaelse. Vanskeligheden var, at pgd ikke laa ved nogen af pastoratets 3 kirker. Den laa smukt, med udsigt over Kolding fjord, men upraktisk. Det var ogsaa en vanskelighed, at R, der ikke havde megen forstand paa landbrug, selv maatte drive pgd, og med underskud. Arbejdet med drengene paa skolehjemmet Landerupgaard til konfirmation, og arbejdet i amtets plejehjemsforening tog megen tid. En god hjælp havde R i sin 2. hustru. Skønt de var glade for at være i Eltang, blev de trætte af besværlighederne med landbruget og søgte bort.

Fynboerne var igen en helt ny befolkningstype at arbejde iblandt. De var præget af den smilende, frodige natur. De modtog de nye præstefolk med stor venlighed. Den monumentale pgd blev sat smukt i stand. Kirkens inventar, som var meget forfaldent, blev fornyet eller restaureret. En sogneindsamling bragte en del af midlerne. Men bortset fra højtiderne var man ikke interesseret i at gaa i kirke. R groede fast i Skaarup, fik mange venner, og der blev holdt nogle møder og sammenkomster. Han stod paa en god fod med valgmenigheden, men det var et tab for sognemenigheden, at flere af de bedste gik til valgmenigheden. Seminariet spillede en ret stor rolle i S by. Men for kirke og menighed betød det ikke stort. De fleste lærere havde ikke interesse for kirken, og eleverne sagde: »Vi faar

dogmatik nok paa seminariet, derfor kommer vi ikke i kirken, før vi bliver betalt for det.« Pastor R havde en god gerning i Skaarup og blev der til aldersgrænsen tvang ham derfra. Det var ham altid en glæde at forkynde det glade budskab om frelsen i Jesus Kristus. (Forkortet gengivelse af pastor Rs egen selvbiografi.)

Pastor Johs. Bugge, Lynge, der var lærer ved seminariet 1916–28, skriver om sit samarbejde med R i de første 5 aar, R var her:

Pastor R fulgte efter en mand, som var hans modsætning saa at sige helt igennem. Forgængeren blev i aarenes løb efter megen strid usædvanlig afholdt og oplevede ved sin sidste gudstjeneste i Skaarup at se de sidste af sine bitre modstandere blandt kirkegængerne; og det var ikke en afskedsprædiken; hans død indtraf kort efter. Rørdam havde i den første tid vanskeligt ved at finde sig til rette i Skaarup. Men det er mit indtryk, at der i aarenes løb udviklede sig et godt forhold mellem ham og bef. Han var en enspændernatur, aristokratisk (slægtsarven), noget af en grandseigneur, men hans økonomi stod i misforhold dertil. Hans interesser var ikke teologiske, men æstetiske: litteratur og kunst, og paa disse omraader var han vel bevandret. Han var receptiv, ikke produktiv, med afgjort indlevelsesevne. Det kristelige var en tilkæmpet arv; han var en mand i strid med sig selv, evangeliets spænding mellem synd, skyld og naade var hans livs inderste. Han kæmpede ensomt, ihvertfald som jeg kendte ham. Han havde vanskeligt ved at aabne sig for andre, men mod sine venner var han en saare trofast ven.

17. 14. dec 1945 (rkp Middelfart 13. juli 33): **Johannes Ingvard Hansen,** * 15. juli 00 Odense. Forældre: Murermester i Hammel Christian Peter H og Petra Julie Marie Christensen. Stud Sorø 19, c 25^2 (1), sekr KFUM, Svendborg, 25, sp Gislum-V 10. febr 28. ~ 27. marts 28 Edith Lydia Nielsen, * 16. juni 02 Aarhus. Forældre: Snedkermester Mads Sophus N og Kirsten Larsen.

Medl kredsbest KFUM og K 33—46, do DMS 35—45, BM Kirkesagens venner paa landet 38, kredsfmd IM Svendborg og omegn 47, medl af repræsentantskabet for Kbhvns kirkesag 1943, fmd Skaarup foredragsforening 46.

Litt: Jac Madsen, s 198—99, Holger Begtrup: Dsk menighedsliv i gr kredse, III, 1932, s 34 f, Fr. Nygård: Kristenliv i Danmark gn 100 aar, 1897, s 395 f, Træk af Johan Nielsens liv, 1867, Nord kirketid, 1834, Louis Blauenfeldt: IMs tid, 1912, s 31 og 91, Rs Hansen: Sagn fra S, i Fynsk hjemstavn, V, 1932, s 156 f, G. Strøm: Bidrag t S sogns præste- og degnehist i 16. aarh, Saml t Fyns hist og top, I, 78 f, Skaarup seminariums aarsprogrammer og festskrifter, Louis P. Jensen (lærer i Øksendrup): En sydøstfynsk lokalhistorie, Sagn fra S, Fynsk hjemstavn, V, 1932, s 136 (»Spillemanden fra Skaarupøre«).

TVED

Tved sogn, 1566 ha, er højtliggende og bakket, kirken 3 km fra Svendborg, hvis nærhed præger. Byerne Tved med fh fra 1902, og Heldager. Hg Bjørnemose.

Tæt nord for Svendborg laa borgen Ørkil i T sogn. Den skal have været opført af Valdemar Sejr og beherskede sundet. Under Grevens fejde blev den stormet og ødelagt.

Tved kirke skulle have været nedbrudt iflg kongebrev af 1554 og beboerne henvist til Vor Frue k, Svendborg, men efter beboernes ønske blev ordren taget tilbage og T lagdes som anneks til Skaarup, men det var selvstændigt pastorat 1591—1603, saa var det anneks til Skaarup 1603—80 og atter selvstændigt 1680—96, saa atter anneks til Skaarup til 1738, da det blev selvstændigt til 1812, hvorpaa det atter var anneks til Skaarup til 1842, hvorefter det siden har været selvstændigt.

Udover disse omskiftelser viser sognets kirkehistorie intet særligt af interesse. Der har ingen vækkelser været. *Johan Nielsen,* Skaarupør, holdt enkelte møder her, og 1864 talte *Vilhelm Beck* her efter indbydelse af sin gode ven, pastor Lawaetz, der var kapellan i Egense. Pastor *Suhr,* der var præst her lige fra 1824 til 1879, var »en sogneherre af den gamle skole«. Hvis folk ikke rejste sig i kirken, naar den gamle, hvidhaarede præst kom op ad kirkegulvet, stillede han sig foran dem, der blev siddende, og satte stokken haardt i gulvet. Han levede meget isoleret i pgd, og fruen var meget fornem. Kirken var smaat besøgt, men da *Otto Moe* blev kapellan, fyldtes kirken. »Hans ord gik til marv og ben.« Dette gjorde ikke noget skaar i forholdet til pastor Suhr. Men der blev ingen vækkelse, ejheller noget IMs samfund. Trods sin strenge prædiken var Moe værdsat af folk, og de gav ham en stor afskedsgave. Senere har der været stille, kkg svag. En mand, der betød meget, var førstelærer *P. Frederiksen* († 1936), lærer her 1895–1936. Hans stærke pligtfølelse og hans fædrelandskærlighed prægede ham.

1909 oplyses: Ringe kkg, intet særligt. 1926: Ungdomsf (125), fh, 40 sbl. 1935: Kkg 3,5 pct, 50 sbl, intet særligt. 1943: Kkg 4 pct, meget lidt aandeligt liv, noget forstadspræg, velvilje, 50 sbl. 1950: Kkg 3–4 pct, ikke meget aandeligt liv, ungdomsm i pgd (30), børnegudstj, santalkr (20), kirkeblad, bibellæsn, 50 sbl. Ret stor forskel paa bypræget arbejderstand og alm landbef. 1954: Kkg 3–4 pct. Velv bef, ikke meget aandelig aktivitet, 156 indb i forstad, børnekreds for santalm i pgd, kirkeblad, bibellæsn.

Tved kirke er en korskirke. Af den romanske kirke af kamp og fraadsten er skibets mure tilbage. Senere er koret udvidet, de to korsarme er opført med blindingsprydede gavle, og der er bygget taarn og hvælvinger. Altertavle fra c 1625, prædikestol fra 1707, romansk font med figurer, messingdaabsfad fra 1618. Interessant kapel (en seværdighed) i den sydlige korsarm, smuk smedejernsdør, stort epitafium, statuer, 7 kister. Det nordlige kapel er skilt fra kirken ved et træsprinkelværk. 200 sd.

P. Frederiksen: Det adelige gravkapel i T, 1910, Mackeprang: Døbefonte, s 48, 122, 142 og 119.

Folketal: 1850: 872; 1901: 1173; 1921: 1178; 1950: 1198.
Altergæster: 1922: 200; 1934: 171; 1942: 275; 1953: 326.
Menighedsraad: Gn alle aarene u p (polit).
Kommunevalg: 1943: Soc 166 (3), fællesl 293 (4); 1954: Soc 204 (2), u p 221 (4), u p 70 (1), u p 50 (0).

Sognepræst

Indt 1857: a) 53 rug, 74 byg, 68 havre. Der førtes proces herom, da tiendeyderne ikke ville betale den forhøjede tiende. b) 30 rdl, c) naturalier, d) 200 rdl, e) 48 td l. Firlænget pgd af svært egebindingsværk, opf 1752, stuehuset 58 alen langt. — 1870: regul: 1720 kr, netto: 3184 kr. — 1913: 3. kl. 1931. 2. kl. 1946: 3. kl. — Stadigt den gl pgd, fredet i kl B.

9. 7. aug 1842–15. juni 79 (rkp Skaarup-Tved 17. marts 24): **Carl Emil Suhr,** * 15. okt 95 Kbhvn. Forældre: Gross Ole Berndt S og Dorthea Bechmann. Stud priv 14, c april 20 (h), r af Dbg 74, † 15. juni 79. ~ 6. maj 25 Mette Andrea Rasmine Kirketerp, * 23. febr 95 Kbhvn, † 26. dec 81. Forældre: Gross Hans K og Mette Collstrup. – Hustrus halvbrødre: Greve-K og Raarup.

Oprettede et legat paa 4000 kr for trængende i T sogn, og et legat paa 12.000 kr for trængende præstedøtre, især fra Sunds herred.

Hjælpepræst hos pastor Suhr

1859—68: **R. Danæus,** se Harridslev-A.
1868—75: **J. Andersen,** se sp her.
1875—79: **O. F. Moe,** se Sdr Bjert.

10. 10. sept 1879–29. okt 93 (sp Brande 20. sept 75): **Jørgen Andersen,** * 8. nov 42 Birkende. Forældre: Gdjr Anders A og Kirsten Hansdatter. Stud priv 61, c 67^2 (l), hjpr her 17. aug 68, † 29. okt 93. ~ 29. sept 68 Johanne Petrine Jensen, * 7. maj 42 Svendborg, † 20. marts 05. Forældre: Prokurator, kæmner Niels J og Ane Møller.

Udg afskedsprædiken i Brande 79.

Pastor A var en meget stilfærdig, kærlig og sagtmodig mand. Det stille, rolige ord var er naturgave hos ham og grundlaget i hans forkyndelse var Guds kærlighed til mennesker i Jesus Kristus. Han kom tilbage hertil efter beboernes ønske og var meget afholdt.

11. 1. febr 1894–17. jan 1909 (kkp Marstal 27. jan 88): **Johannes Terkel Michael Hanssen,** * 9. april 50 Løgtvedgaard, Viskinde. Forældre: Proprietær, senere direktør i Østifternes kreditforening Jens Chr. H og Louise Thorkilde Vilhelmine Gram. Stud Brgdssk K 69, c 75^2 (h_1), huslærer, hjpr Hvidbjerg-L 4. febr 81, do Vejby-T 84, † 17. jan 09. ~ 7. nov 94 Kirstine Beyer, * 25. maj 60 Aasgaard ved Tønder, † 30. juli 33. Forældre: Proprietær Claus B og Agathe Hansen.

Pastor H var ingen fremragende prædikant, men hjertensgod og pligtopfyldende, flittig til at besøge syge, meget godgørende og tillige en nationalt interesseret mand, især varm for Sønderjylland.

12. 23. april 1909–19. dec 17 (sp Drejø 3. sept 01): **J. C. E. A. Kromayer,** fl t Janderup-B, se Tjæreby.

13. 8. maj 1918–18. aug 36 (sp V. Tørslev-S 15. marts 13): **Aksel Valdemar Engell,** * 22. dec 74 Dalby. Forældre: Lærer Paul Christian E og Ida Emilie Fich. Stud priv 98, sekondløjtnant i fodfolket, c 04^2 (h_1), hjpr Raarup 3. dec 04, do Holme-T 06–10, gdjr i Vejlby, Fyn, 10–13, afsk 18. aug 36. ~ 27. nov 06 Edel Maria Amalie Nielsen, * 5. maj 77 Ravnholt, Ellested, † 5. maj 44. Forældre: Gartner Carl Emil N og Magdalene Marthine Hansine Hansen.

14. 1. febr 1937: **Verner Gustav Thorvald Schroll,** * 30. dec 07 Odense. Forældre: Læge Gustav Frederik S og Johanne Elisabeth Gøtzsche (dt af biskop G, Ribe). Stud Odense 27, c 36^1 (h_2). ~ 18. nov 34 Else Marie Foss, * 11. febr 12 Odense. Forældre: Fabrikant Peter Josua Emanuel F og Astrid Jørgensen. – Søster ~ Høirup, stiftsprovst, Viborg.

Sogneraadsmdl 50. Sogneraadsfmd 54. Religionslærer Svendborg gymnasium 46.

Litt: Jac. Madsen, s 199—200, Fr. Nygård: Kristenliv i Danm gn 100 aar, 1897, Præsten Otto Moe, 1933.

EGENSE

Egense sogn, 2143 ha, er naturskønt, bakket mod nord, en del skov, Hvidkilde sø. Grænser ud til Svendborg sund. Byerne Egense, Skovsbo, Skovsbostrand, Fiskop, Rantzausminde. Hg Hvidkilde, hovedsædet for baroniet Lehn, og Lehnskov.

»Et nemt lille pastorat, hvor man helst ikke skal være for længe,« skriver en af de præster, der har været her. Egense er det pastorat i Sunds herred, bortset fra øerne, hvor der har været hyppigst præsteskifte i de sidste 100 aar. Der har i den tid været 11 præster (og en af dem var her dog i 29 aar) samt en hjælpepræst. Stedet betegnes som et godt sted at være præst, selv om der ikke har været stærkt kirkeligt liv.

Forsamlingsbevægelsen mærkedes her, da en husmand fra Hundstrup, »*den hellige Johan*«, født i Egense, i 1829 holdt forsamling i en gaard i Egense. Der var kommet mange af bønderne, som var fæstere under Hvidkilde, men kammerherren paa Hvidkilde blev vred, da han hørte om denne forsamling. Han lod sin rideknægt ride hen og knuse alle vinduerne i gaarden, hvor de var samlet ,medens folkene i herregaardens køkken drøftede, hvem der skulle betale disse ruder, kammerherren eller bonden. – *Johan Nielsen,* Skaarupøre, holdt møder her. Om hans møde i kirken sm m pastor *Brandt,* Ollerup, se Ollerup.

I en haandskreven bog med levnedsoptegnelser (bogen findes i privat eje) fortæller gdjr *Hans Knudsen,* Skovsbo, Egense sogn, følgende om den kristelige vækkelse i midten af sidste aarhundrede: »Naar jeg nu har opskrevet foranførte minder fra mit lange levnedsløb, saa er der nogle minder af disse, der lige som en traad gaar igennem dem alle, og det er disse, som jeg gerne med faa ord ønsker at have lov at fremdrage noget nærmere. Det første stammer fra min allerførste ungdom, fra min skoletid. Paa den tid udgik der en kristelig vækkelse over mit fødeland, og den naaede ogsaa til vor egn. Den udgik fra den lille og uanselige fiskerby Kerteminde. Atter var det som i vor Herres jordiske dage, hvor han ikke brugte de store og højlærde til at forkynde frelsergerningen, men opsøgte de smaa bl folket. Jeg husker endnu mange af deres navne, som med iver drog rundt og prædikede

Guds ord alle vegne, hvor de ville oplukke deres huse for dem. Mine forældres hus var et af de første her paa egnen, som tog imod disse lægprædikanter, som vedblev at være velkomne gæster i vort hus. Spot og forfølgelse fulgte med alle vegne, men det kunne ikke hindre Guds ord i at trænge frem. Engang der var saadan en forsamling i mine forældres hus, mødte kammerherren paa Hvidkilde, som min fader var fæster under, og ville nægte ham at have saa mange mennesker i sit hus. Der var mange i førstningen, som fulgte med af nysgerrighed, og som ogsaa faldt fra som avner for vinden. Men det var disse prædikanters tale, der greb mig i min unge alder. Hvor har jeg tit, naar der var forsamling og samtale mellem dem, siddet maaske ubemærket og lyttet til deres samtale, og det blev dybt indprentet hos mig. Og det var disse minder, som jeg ligesom har levet paa i mit senere liv og takket Gud for at jeg fik lov at opleve dem.«

Omkr 1870 virkede den ejendommelige kolportør, *Ole Nielsen* (»Lille Ole«), her med møder og husbesøg (se Sdr Højrup-Aarslev).

Pastor *Smith* var rationalistisk indstillet, men hans kapellan, *Lawaetz*, var Vilhelm Becks ven, og han fik *Vilhelm Beck* til at prædike her 1864. Pastor *Prip* var en levende forkynder, vækkelsens ven. *R. L. Balslev* sluttede sig til vækkelsen og holdt møder sm m *Johs. Clausen*. Han havde en lykkelig præstetid her og fik ikke ringe indgang. Pastor *Olrik* var en betydelig prædikant af højkirkelig indstilling. Efter aarhundredskiftet har sognet den meste tid haft grundtvigske præster. *Schiødte* var med til at stifte sognets ungdomsforening (DdU) den 14. marts 1912 og var foreningens formand. *Marstrand, Balslev* og *Dalsgård* blev benyttet som foredragsholdere ved foreningens møder. *Larsen* var med til at stifte foredragsforeningen den 13. november 1902, og præsterne har været foreningens formænd siden da. Pastor *Larsen* startede sygeplejeforeningen 14. sept 1905. Schiødte var med til at stifte sognets elektricitetsforening. Han var grundtvigsk, højremand, stærkt national, begyndte næsten altid sine prædikener med et aktuelt emne, en særpræget mand.

J. C. Balslev blev meget benyttet til foredrag, han tog sig især af de unge og samlede dem i en stor DdU, der ogsaa var kirkesøgende og jævnligt holdt særlige stærkt besøgte ungdomsgudstjenester. Der har været skiftende kkg. Man kan sige, at der er mange kirkegængere, men kun faa kommer hver søndag, og trods al befolkningens venlighed er det ikke let at faa den aandeligt i tale.

1915 oplyses: Kkg ret god, kun 2 familier til IM, en del grundtvigsk paavirkede. 1926: Kkg 6–7 pct, velvilje, intet særpræg, enkelte gr, foredragsf (sp), DdU (125). 1935: Kkg 4–5 pct, rolige forhold, ikke megen kirkelig interesse, KS for 3 sogne, DdU (170). 1943: Kkg 3,8 pct, præget af, at kirken ligger i den nordlige del af sognet og af, at sognet ligger nær ved Svendborg. KS, DdU (160), enk gr. 1950: Kkg 1,5 pct, alm, folkekirkel forh, ikke megen interesse, velvilje, DdU (150). 1954: 2,5 pct, præget af Svendborgs nærhed. DdU (120). Iøvr som hidtil.

Egense kirke ligger højt, bestaar af skib og kor ud i et, taarn og lille udbygning mod nord. Kirken er stærkt restaureret 1861—62, og den oprindelige bygning er skjult under hvidtet cementpuds. Altertavle fra 1617 med et ældre maleri (Korsfæstelsen) og et nyere af Jerndorff: Jesus mellem 2 soldater. Smuk renæssanceprædikestol fra c 1575. Smuk romansk font. Taarnrummet er vaabenhus. Gravsten. 200 sd. Kirken har et skib, »Kandace«, der er skænket af sømandsforeningen i 1888 og vedligeholdes af samme forening stadigvæk. Kirkens kor blev restaureret 1951 (nyt alter og knæfald, munkestens gulv i koret, (munkesten) op til prædikestolen). Gravstene i vaabenhuset er over 1) Eiler († 1563) og Anne Rønnow († 1543) (afbildet i Troels Lund XXIV, 178) og 2) Bent Norby til Lehnskov († 1565). Endvidere en mindetavle over faldne fra sognet i treaarskrigen 1848—51 og en mindetavle over to fra 1940—45.

Svendb amtstid 3. febr 88. Mackeprang, s 4, 117, 119—20.

Folketal: 1850: 887; 1901: 1035; 1921: 1080; 1950: 1135.
Altergæster: 1922: 200; 1934: 170; 1942: 115; 1953: 150.
Menighedsraad: 1914: 4 n gr; 1922: 4 gr, 3 u p; 1934: 2 gr, 5 u p; 1949: 1 gr, 6 u p; 1953: 7 u p.
Kommunevalg: 1943: Soc 65 (1), rad 48 (0), venstre 232 (4), u p 107 (2); 1954: Soc 94 (1), kons 53 (1), rad 82 (1), venstre 310 (5), u p 50 (0).

Sognepræst

Indt: 1857: a) 59 rug, 60 byg, 58 havre, b) 104 rdl, c) 72 sn æg, 2 maal mælk af hver gaard, 16.000 tørv, d) 215 rdl. e) 50 td l. Egebindingsværkpgd, opført efter brand 1786, firlænget, god. Tegltag. — 1870: regul: 1980 kr, netto: 2754 kr. — 1913: 3. kl, 1931: 2. kl. 1946: 3. kl.

Miss Ejnar Prip er født i E pgd 1868. Pgd fredet i kl A (se Politiken: Hvem byggede hvad?)

13. 17. maj 1836–17. nov 65: **Ole Aarestrup Smith,** * 22. juni 00 Kregme. Forældre: Sp i Kregme-V Peder Mathiesen S, † 09, og Christiane Frederikke Elisabeth Smith. Stud Odense 20, c april 26 (h), afsk 17. nov 65, † 6. april 82. ~ 2. dec 42 Mariane Smith, * 2. dec 21, † 3. juni 76. Forældre: Kbmd i Frederikssund Søren S og Helene Sophie Bagger. Søster ~ Jensen, Ø Skerninge-H.

Hjælpepræst hos pastor Smith

1862—65: **H. C. S. Lawaetz,** se Ulkebøl.

14. 24. jan 1866–7. april 70 (sp Nykirke, Flensborg provsti, 9. juni 58, afsat af tyskerne 64): **R. Prip,** fl t sp Vor Frue k, Svendborg, se der.

15. 18. juni 1870–3. marts 76 (hjpr Horne 5. okt 63): **R. L. Balslev,** fl t Paarup, se der.

16. 4. maj 1876–10. jan 84 (sp Gislum-V 29. sept 68): **M. C. V. Christensen,** fl t Arninge, se der.

17. 13. marts 1884–20. juni 97 (hjpr K Helsinge-D 22. nov 75): **C. M. Olrik,** fl t Sct Jørgens-S, se der.

18. 20. aug 1897–29. marts 1902 (sp Nr Næraa-B 29. jan 85): **Johannes Eduard Madsen,** * 12. maj 54 Tønder. Forældre: Kbmd Carl Bertel M og Anna Margrethe Hansen. Stud Ribe 72, c 79[2] (l), lærer Kbhvn, † 29. marts 02. ~ 2. dec 85 Alma Dorothea Hedvig Engelhardt, * 1. marts 58 Flensborg, † 2. nov 26. Forældre: Arkæologen, sekr i Det kgl nord oldskriftsselskab, professor, dr phil Conrad Chr. E og Laura Dorthea Ellinor Petersen.

Pastor M var syg i længere tid. Ved hans begravelse fremhævede provst Olrik hans store omsorg for syge og lidende i mgh.

19. 29. maj 1902–15. juli 10 (sp Femø 27. juli 95): **M. Larsen,** fl t Lunde, Fyn, se der.

20. 7. okt 1910–14. sept 15 (sp Vammen-L-B 21. april 03): **N. M. Schiødte,** fl t sp Vor Frue k, Svendborg, se der.

21. 31. dec 1915–25. aug 18 (kkp Højby 20. dec 12): **E. N. Marstrand,** fl t Venge, se valgmgh Osted-A.

22. 23. dec 1918–19. maj 23 (kkp Skive-R 22. marts 17): **J. C. Balslev,** fl t sp Vor Frue k, Aarhus, se der.

23. 5. nov 1923–27. marts 40 (højskoleforst Sorø 00): **Anders Due Dalsgård,** * 18. marts 70 Redsted. Faderen: Sp Ødum-H, † 04, se der. Stud Brgdssk C 87, c 93[2] (h_1), højskolelærer Askov 94, afsk 27. marts 40. ~ 10. sept 95 Dorthea Margrethe Jørgensen, * 1. marts 71 Allerslev, † 5. aug 41. Faderen: Gaardfæster Jørgensen, Skovly, Kragevig ved Præstø. – Dt ~ Barfod-Petersen, valgmgh Sdr Næraa.

Fmd Svendborg amts plejehjemsf 24—40, medred Folkehøjskolens sangbog.

24. 3. juli 1940 (hjpr Sct Mortens k, Randers, 39): **Matthias Matthesen,** * 20. juli 10 Hundslev, Notmark. Forældre: Telefoncentralbestyrer Christian Lorensen M og Anna Kirstine Brodersen. Stud Sønderborg 30, c 38[1] (h_1), hjpr Brylle 26. okt 38. ~ 7. juli 39 Marie Margarete Jensen, * 1. nov 10 Øst Jeypore, Indien. Faderen: Sp Notmark, se der. – Hustrus søster ~ Petersen, Skydebjerg.

Fmd Svendborg amts plejehjemsf 41. Oprettet E sognebibliotek 41.

Litt: Jac. Madsen, s 211—12, Fr. Nygård: Kristenliv i Danm gn 100 aar, 1897, s 386, Louis Blauenfeldt: IMs hist, 1912, s 91.

ØSTER SKERNINGE—HUNDSTRUP

Øster Skerninge sogn, 959 ha, er bakket og frugtbart, grænser ud til Lillebælt. Mod nord Ollerup sø. Lidt skov. Naturskønt. Byerne Ø S (delt i Sømark og Aamark), med fh fra 1883, og Ballen.

Hundstrup sogn, i Salling herred (Ø Skerninge og Hundstrup adskilles fra hinanden af V Skerninge og Ollerup), er højtliggende og bakket, frugtbart og skovrigt. Byerne: H, Gundestrup, Mynderup. Hg Langeskov, Flintholm.

Skønt præsteembedet her er ret besværligt med *meget* store afstande, da 2 sogne adskiller hovedsogn og anneks, er kun een præst forflyttet herfra siden reformationen (1755). Der har ikke været vækkelser eller særlige kirkelige begivenheder. Ollerup (med højskolen), som ligger ganske nær ved Ø S, har været med til at paavirke, men ellers har her været rolige, folkekirkelige forhold uden egentlig partipræg, maaske med lidt grundtvigsk farve. Præsterne har ikke været partimænd. Fader og søn, præsterne *Jensen,* var sp her 1829–85, begge meget afholdte. Begge havde som unge været hjpr her. Provst *Berggreen* var en betydelig mand. Pastor *Øhlenschlægers* mangeaarige virke her var præget af hans KC indstilling og kærlighed til folkekirken. Det fremhæves, at alle præsterne har været særdeles omhyggelige med deres embedsgerning, hvad bl a ses af kirkebøgerne. Med deres pligtopfyldenhed har de gjort det let for efterfølgeren. Forholdene har været jævnt gode, og der har til stadighed været smaa, trofaste kirkekredse. Der har i de senere aar været en ØM kreds. Kun ganske faa sognebaandsløsere og kun ganske faa IM.

Digteren **Mads Hansen** (* 1834 paa Sterregaard i Hundstrup, † 80, begravet i H) var en ægte fynsk bonde. 1877 overtog han sin faders gaard efter at have bestyret den en tid. Hans mormoder indførte den fantasifulde dreng i folkevisernes og eventyrenes verden, og tidligt læste han selv meget. Da han havde en smuk haandskrift, blev han 14 aar gl sekretær for sogneforstanderen; det gav ham et indblik i praktisk jura, saa han ofte blev benyttet til at hjælpe med at skrive skøder, testamenter osv. Han var meget musikalsk og spillede ved gilderne, men han følte sig frastødt af den støjende tone og tog kampen op mod de aandløse fornøjelser ved at stifte en sangforening (hvor der ogsaa blev holdt foredrag) og en læseforening. Sorgen over at miste sin ungdoms elskede og skuffelsen over Danmarks nederlag 1864 gav ham stødet til det aandelige gennembrud han har skildret i digtet »Opvaavni«; nu gik den rigdom, der findes i digtningens verden, op for ham, især Ingemanns og H. C. Andersens værker gjorde indtryk paa ham. Med ukueligt haab til Danmarks fremtid kastede han sig ud i arbejdet for skyttesagen og skrev en række sange (I vor barndom vi hørte kartovernes brag; Til vaaben, brødre, tag bøssen fat); de betød mere for sagen end mange taler. En lignende folkeopdragende betydning fik han ved sit arbejde for højskolen, og han helmede ikke, før han 1868 sm m **Anton Nielsen** kunne aabne en højskole i V Skerninge. Samtidig skrev han sine sange. Til en faneindvielse i sin skyttekreds skrev han sangen til Nordens kvinde (Vi har sagt det saa tit, og du ved det saa godt . . .). 1867 udgav han et bind sange (ved ungkarl M. H) med lovsange til Fyn og med den sang, der fremfor alle blev den fynske og den danske bondes sang: »Jeg er en simpel bondemand, saa jævn og ligefrem«. Senere fulgte flere hefter med sange, men ingen vandt yndest som de første. Mads H skrev ogsaa skuespil; han vedblev at være bonde, udg Husmandsbogen (1873) og Gaardmandsbogen (1877) med broderlige vink til at faa noget ud af bedriften, og tillige banede han ogsaa vej for husflidsforeningerne. Han ville, at de unge skulle udnytte fritiden, og hele hans liv var viet arbejde for bondestandens højnelse.

Friskolelærer Kr. Thomsen skriver:

Som fuldblods og fuldtro fynbo var Mads Hansen selv som et forvarsel om den frodighed og forandring, der fryder ægte fynboere. Det hører med til at kendetegne fynboerne og er vel et betydeligt kendetegn, at de tiltales af tonernes og farvernes og formernes afvekslende og samvirkende spil. De tiltrækkes gerne af og sysler gerne med at faa stemning og harmoni i stand. Mads Hansens sans for naturens skønhed var nok dels medfødt og dels opøvet. I hjemegnen, Sterregaardens omgivelser, var der rigelig næring for drengens og ynglingens skønhedstrang. Han »fødtes op ved fuglesang« her »hvor fuglene bygge i løvhækkens ly og flyve hver morgen med sang over sky«. Her kunne han gaa »ad ensom sti« med sin sorg, da den unge pige, som han havde glædet sig til at blive gift med, var død. »Sorgen maatte fly«, og »Hjertet fik ro«, saa han igen kunne synge »Blandt blomster vi bo, og altid paa lykken vi tro«.

Hvad lykken egentlig er, og hvor trøsten er at finde, naar den synes at fly, fik han hjælp til at fatte hos pastor Brandt. Han gav ham eller viste ham hen til det trøstens ord, som han trængte til i sin nød. Derfor sang han:

> Et kærligt ord er det bedste jeg ved,
> næst troens salige glæde.
> Hvor begge bo under samme tag,
> er lykken rigtig til stede.

Han tilegnede sig Grundtvigs syn paa det menneskelige og det kristelige og paa det levende, frie, mundtlige aandsbaarne ords betydning. Selv evnede han bedst at bruge og tjene det ved samtale og sang i vennelag, og hans forkyndelse lagde han ind i sin færd. Han fik mere øvelse i og havde nok

ogsaa mere anlæg for at bruge sin pen end at bruge sin mund til at meddele af det, der voksede i hans indre. Hans skriftlige sprogbrug blev tidlig let og klar.

Naar det lider ad enden med vinteren, og vi hører en lille fugl synge sin simple sang, bliver vi glade, fordi vi forstaar, at vaaren stunder til. Den lille »slidentid« varsler med sin sang endnu midt i dødens tid flittigt om vaaren. En saadan folkelig vaarsanger var Mads Hansen. Han fornam aandens vaar i sit eget hjerte og sang derom paa sit fynske maal. Takkesangen og lovsangen til skaberen lød igennem alle de lyde, han lyttede til paa sin vandring dag efter dag, syntes han.

Om moerni da fløjer di fovle u me saj,
som om di for nattero vil takke,
aa gaar je ner ve bækki en avtenstun igjen,
da æ de, som bøllerne ku snakke.

Mads Hansen ville være med til at føre den jævne mand og kvinde op paa de høje steder, hvor de vide, skønne udsigter findes. Han ville være med til at rense og lutre folkelivet og hæve det op i aandens lys, og som løftestang ville han bruge sangen. Saa skrev han sine sange til skytteforeningernes og sangernes fester. Han fik evner til at styrke den danske bonde til ny og herlig id ved de sange, han gav ham at synge. Der var opmuntring i dem.

Og jeg kan se et lys i tidens nat,
der varsler om, at der er guld i jorden —
i folkets hjerte er der gemt en skat
til rejsning af et frit og mægtigt Norden.

Hans liv og gerning fik den største betydning for hans egen egn og egen stand, som han selv ønskede det; men den voksede ogsaa ud over hans tid og hans omgangskreds. Den »Opvaavni«, han sang om og haabede paa, kom og kommer aar efter aar i naturen, og den skal komme i slægt efter slægt, hvor en sund ungdom vokser op.

Jævnt og rigtigt har en ven fra samme egn, Anders Jessen, Mynderup, sagt, hvad Mads Hansen var.

En vaarsanger var han som lærken den graa,
bebuder for liv, der i dvale laa,
for en kraft, som laa skjult derude hos folket,
som bøndernes skjald har i sang han det tolket!

Hans nærmeste ven og medsanger, Peder R. Møller, siger om ham:

Du har lært os sang bag ploven,
lært os, arbejd gør ej træl,
adlet var du selv fra oven,
frigjort var din ædle sjæl.

(Fyns tid 21. nov 43.)

Peder R. Møller: M. H, 1881, Lars Bækhøj i Højskolebl 3. aug 34, L. Schrøder: Den nord folkehøjskole, 1905, s 282 f, DBL, IX, 254 f, Svendb amts hist aarb, 1922.

1926 oplyses: Alm, KS i Ø S, 2 DdU. 1935: Kkg 6 og 3 pct af de voksne, en mindre kreds af kirkegængere i hvert sogn, men ellers er de fleste uden egtl forbindelse med kirken, særligt gælder dette ungdommen. Store arbejdsmuligheder for præsten, kirkeblad, privat sal i H. 1943: Kkg 4 og 3 pct, kun lidt aandeligt liv, flittig, maadeholden bef, forsk møder, DdU. 1950: Kkg 3 pct, jævnt gode efter sydfynske forhold, mghmøder, bibelkr, enk IM, børnegudstj, kirkeblad, verdslig ungdomsf, 6 fam sbl. Sp læser med konf i H en gang ugentl. 75 pct af bef er landbrugere. 1954: 3 pct, alm forhold, lille kreds af trofaste kkg, velvillig og ret offervillig bef, ØM (sp), mghmøder, bibelkreds, børnegudstj, enk IM, fh i Ø S, skal være led i en sognegaard. Privat sal i H. Nogle Jeh vidner.

Øster Skerninge kirke (Sct Morten) bestaar af skib og kor ud i et, nyt taarn fra 1874, materialhus (før vaabenhus) mod nord. Den middelalderlige kirke er 1866—74 helt overpudset med cement og der er indsat store, spidsbuede vinduer. Hvælvinger. Moderne altertavle i gotisk stil (A. Dorph: Jesus vandrer paa søen), renæssanceprædikestol fra 1594, romansk font. Ligsten. Orgel fra 1939. 1 klokke. 150 sd.

Mackeprang, s 114.

Hundstrup kirke bestaar af romansk skib af kamp, koret er brudt ned og skibet forlænget mod øst og overhvælvet, taarn mod vest, her er vaabenhus, 1858 opførtes korsfløje mod nord og syd (et vaabenhus og et kapel blev revet ned), 1873 blev kirken cementpudset. Altertavle til 1935: Jesus og synderinden, i ramme fra 1885. Fra 1935: Maleri af Jesus paa korset, ny ramme. Prædikestol med fyldinger fra 1566. Romansk font. 2 klokker. 200 sd.

Mackeprang, s 35, 134—35.

Folketal: 1850: 480 og 547; 1901: 512 og 680; 1921: 545 og 841; 1950: 502 og 792.

Altergæster: 1922: 200 og 180; 1934: 128 og 152; 1953: 130 og 130.

Menighedsraad: 1922: 11 n gr, 1 u p; 1934 flg: Gr flertal; 1953: u p og gr.

Kommunevalg: 1943: Ø Skerninge: Soc 28 (1), kons 27 (0), venstre 147 (4), u p 68 (2); Hundstrup: Soc 63 (1), kons 33 (0), venstre 144 (4), husm 84 (2). — 1954: Ø S: Soc 35 (1), kons 34 (1), venstre 133 (4), u p 54 (1); H: Soc 106 (2), rad 46 (1), kons 47 (1), venstre 160 (3).

Sognepræst

Indt 1870: Regul 2660 kr, netto 6214 kr. — 1913: 1. kl. 1931: 2. kl. 1946: 3. kl. — Pgd opf 1765 efter brand. Udsigt over Ollerup sø.

1755—1815 var fader og søn sp her, **Fred. C. Struck** 1755—95, **Hans S** 1795—1815.

14. 13. marts 1829–5. okt 63 (sp Strynø 24. okt 16): **Jens Christian Jensen,** * 8. nov 84 Rise. Forældre: Lærer Hans (Johan) Chr. J og Elisabeth Bindesbøll. Stud Nyborg 04, c juni 08 (h), hjpr her 19. aug 14, afsk 5. okt 63, † 25. maj 65. ~ Maria Magd Smith, * 26. okt 98 Kregme, † 7. jan 68. Forældre: Sp i Kregme-V, provst Peder Mathiesen S, † 09, og Christiane Fred. Elisabeth Smith. – Søn: Efterfølgeren. Hustrus broder: Egense.

Hjælpepræst hos pastor Jensen

1850—57: Sønnen: **J. P. Jensen,** se ndf.
1858—63: **R. Balslev,** se Paarup.

15. 8. jan 1864–24. nov 85 (sp Rær-H-V 19. nov 57): **Johan Peder Jensen,** * 23. april 17 Strynø. Faderen: Forgængeren her. Stud Nyborg 37, c april 43 (h), husl, hjpr her 9. sept 50, † 24. nov 85. ~[1] 23. juni 54 Charlotte Fred. Lovise Bülow, * 23. okt 20 Assens, † 12. marts 58. Forældre: Oberst, toldkasserer Fred. Chr. Møsting B og Frederikke Marie Elisabeth Bentsen. ~[2] 11. okt 59 Ane Marie Sqvorup, * 9. nov 35 Thisted, † 6. juni 13. Forældre: Klejnsmed Anders Simonsen S og Ane Cathrine Jensdatter Thorsted. – Dt ~ Ingomar Petersen, Tommerup.

En trofast, bramfri forkynder af ordet, afholdt og agtet af alle. En varm ven af frihed. Udg 61 et lille indlæg om daaben. (Svendborg avis 25. nov 85.)

16. 5. nov 1886–31. dec 1900 (sp Lemvig-N 27. nov 75): Provst **Gottfred Georg Wolfgang Berggreen,** * 24. sept 29 Kbhvn. Forældre: Komponisten, organist ved Trinitatis k, Kbhvn, prof, dr phil Andreas Peter B og Dorthea Fred. Wettergreen. Stud priv 47, c 54[1] (h_1), lærer Kbhvn, klokker og lærer i Middelfart 57, hjpr smst 15. maj 58, sp Aventoft, Slesvig 7. sept 61, afsat af tyskerne 64, kst sp Nordborg 64, bortvist af tyskerne s a, kst sp Vindblæs-Dalbyover 66, sp Nr Nissum 17. dec 70, provst

Skodborg-Vandfuld-Ulfborg herr 31. dec 75, provst Sunds herr 1. okt 89, r af Dbg 92, afsk 31. dec 00, † 11. febr 03. ~[1] 22. juli 54 Thecla Francisca Carstens, * 5. okt 30 Frederiks, † 26. april 66. Forældre: Sp Tyrstrup-H Frederik Carl C, † 68, og Emma Vilhelmine Amalie Stribolt. ~[2] 5. juli 67 Anna Augusta Hansen, * 1. maj 39 Svaneke, † 27. juli 01. Forældre: Russisk vicekonsul, kbmd Herman Jørgen H og Margrethe Marie Holst.

Provst C. M. Olrik omtalte ved jordefærden provst B som en mand af den gamle skole. Hans liv var præget af at være sandheden tro i kærlighed og for sine menigheder havde han et faderligt hjerte. (Svendb avis 16. febr 03).

17. 15. marts 1901–28. aug 30 (sp Lading-F-S 31. juli 94): **Vilhelm John Matthias Øhlenschlæger,** * 26. dec 61 Ring. Faderen: Sp Sørbymagle-K, † 92, se der. Stud Hrlf 81, c 87[2] (l), hjpr V Aaby-Aa 20. marts 88, do Sct Knuds k, Odense, 9. jan 90, afsk 28. aug 30, † 31. marts 38. ~ 20. jan 90 Emilie Fred. Thomsen, * 20. jan 64 Kbhvn, † 21. febr 48. Forældre: Musikinstrumentmager Ferdinand Emil T og Andrea Marie Træter. – Dt ~ J. J. Volf, Slagelse. Morfader: Gad, Kettinge-B.

Fmd Plejehjemsf Svendb amt 17—24, kredsfmd Præstef 97—01, medstifter KC,

Medudg 95: Et kirkeaar i prædikener over de nye tekster, prædikener af danske præster. Medudg 98 og 35: Tekster til lejlighedstavler.

Biskop H. Stein satte megen pris paa den unge, livlige og praktiske pastor Ø, da han var i Odense, hvor Ø stod i nært samarbejde med *Emil Koch* og *P. Barsøe*. I Ø Skerninge var han en rigtig sognepræst, som kendte hvert hjem og varmt tog del i sorg og glæde i hjemmene. Han øvede en trofast forbedergerning for sine sognebørn. Han stod med hele sit hjerte i KC og øvede i Plejehjemssagen en betydelig indsats. Den prædikensamling, han udgav sm m P. Barsøe, repræsenterede KCs forkyndelse.

Gjesing-Pedersen: Kirkeligt centrum 1899—1949, s 38, 132, 173.

18. 8. dec 1930: **Niels Ove Marker Jakobsen,** * 21. jan 00 Greve. Forældre: Gdjr Hans Peder J og Rasmine Mathilde Markersen. Stud Statens kurs 25, c 30[2] (h_1). ~ 16. april 31 Anna Alvilda Rasmussen, * 18. april 01 Radsted. Forældre: Engfoged Peder R og Maren Christiane Frederiksen.

Litt: Jac. Madsen, s 213, 245—46.

OLLERUP—KIRKEBY

Ollerup sogn, 1435 ha, er højtliggende og bakket, lermuldet jord. En del skov, Ollerup sø og Hvidkilde sø. Naturskønt. Byerne: Ollerup (679 indb) med friskole fra 1867, folkehøjskole, senere fri lærerskole, haandværkerskole, gymnastikhøjskole, fh fra 1885, børnehjemmet »Brandts minde« fra 1874, plejeforeningens optagelseshjem. Staagerup, Knarrebjerg. Hg Nielstrup.

Kirkeby sogn, 1727 ha, er højtliggende og bakket og skovrigt som Ollerup, dels lerjord, dels sandet jord. Byerne: Kirkeby (spredt bebygget) med fh fra 1892, Dongs-Højrup, Raarud, Slæbæk, Egebjerg med friskole fra 1874 og fh fra 1875. Mange arbejdere. Store teglværker.

Kirkeby og Lunde var tidligere eet pastorat, 1541 lagdes det under Sct Nicolai k i Svendborg, 1637 blev Kirkeby anneks til Ollerup, medens Lunde lagdes under Stenstrup.

Ollerup har i det sidste aarhundrede været et af de aandelige brændpunkter paa Sydfyn. Det skyldes dels pastor *Brandts* mangeaarige virke, dels de store skoler, *højskolen* og *gymnastikhøjskolen,* som begge har samlet tusinder af unge fra hele landet, baade til store møder og til daglig undervisning.

1753–73 var *Thomas Mortensen Bredsdorff* sp her (flyttet til V Skerninge). Han byggede 1761 den gamle, arkitektonisk meget smukke pgd og satte over døren dette vers:

Gud i naade selv afvende
al ulykke og fortræd
som kan møde eller hænde
dette hus og vaanested.

Pgd stod til marts 1935, da den brændte. Den var ramme om et rigt præstegaardsliv. *Thomas Bredsdorff* havde 5 børn. To af hans sønner blev præster, og hans sønnesøn *Thomas Christian B* var sp her 1821–38, da han flyttede til Vissenbjerg. Begge var kendt som ansete og dygtige præster.

1838 blev *J. S. Brandt* sp her; han blev her til 1898, altsaa i 60 aar. Han sluttede sig til den gudelige bevægelse paa egnen; dennes leder, *Johan Nielsen,* Skaarupøre, henvendte sig til den ny præst og spurgte, om han maatte holde forsamlinger her. Det blev indledningen til et langt og godt samarbejde. Brandt og Johan Nielsen holdt møder baade her og i nabosogne, i kirker, i skoler, i fri luft eller paa gaardene. B kom til at sætte pris paa Johan Nielsens bibelske tale, der altid lagde trosordet til grund, og han glædede sig over J. N's diskussioner med præsterne, der som oftest var hans modstandere; men de kom, trods deres teologi, tilkort over for Johan Ns rige kristelige erfaring. Et møde i Egense kirke omkr 1840 kom til at staa for dem i særlig glans. Der var propfuldt, der havde samme dag været skovauktion, og en del havde taget sig en taar over tørsten. Brandt talte fra prædikestolen. Nielsen fra kordøren. Brandt havde taget et tændt lys med paa prædikestolen i den ellers mørke kirke. Der var fuldstændig stilhed, medens den unge præst talte, staaende med lyset i haanden. – Brandt satte ogsaa pris paa Johan N som en »sand rottejæger« over for »baptister, mormoner og lignende ukræ«, som agiterede paa egnen. Øvrighedens og præsternes forfølgelse af Johan N smertede Brandt meget, og kraftigt tog Brandt til orde mod de rygter, der gik om »udskejelser« ved de helliges forsamlinger. Brandt var den eneste præst paa egnen, der ville arbejde sammen med »de hellige«, og i en tid var han nærmest

pietisk. Fra hele omegnen søgte man til hans kirker, og han havde en sjælden evne til at hjælpe anfægtede mennesker. En af hans konfirmander, red *Hans Egebjerg,* skriver, at han derved knyttede mennesker til sig paa egen forunderlig vis, skønt han ikke i sit ydre var en mand, der havde det, der skaffer, hvad man kalder popularitet. Klarhed og aandsmyndighed prægede ham.

Efter faa aars forløb blev Brandt mere og mere afgjort grundtvigianer. Han blev en lærefader for sine sognebørn, helt fra Vejstrup kom man til hans kirke. Begtrup skriver: »Han havde afgørende indflydelse paa det kristelige liv omkring sig. Det kan derfor ikke undre nogen, at der i en vis forstand blev et mere konservativt præg over kirkelivet her end i Vejstrup, fordi det var en kgl ansat præst og ikke en af menigheden frit valgt ordfører, der ledede menigheden. Skylden herfor skal dog ikke lægges paa Brandt, der, med al sin myndighed, var en af de mest frisindede grundtvigske præster, vi har haft. For dem, der ikke sværmer for fri menighedsdannelser, maa det vel snarest staa som om kristenlivet fik næsten ideale kaar under hans usædvanligt lange arbejdstid.« (Dsk mgh liv, III, 159.) – Han var selv digterisk begavet og dyrkede poesi. Bondedigteren *Mads Hansen,* der boede i hans nærhed, fik sin kristelige opvækkelse ved at høre Brandt; det samme gjaldt digteren, gdjr *Peder R. Møller,* der blev gift med en af Brandts døtre.

Da *Mads Hansen* 1868 fik rejst en højskole i V Skerninge sammen med sin ven, forfatteren *Anton Nielsen,* blev *Brandt* hans gode støtte, ligesom Brandt støttede friskolerne. I Egebjerg var Kolds lærling, *Jørgen Pedersen,* i mange aar en udmærket lærer.

Blandt Brandts kapellaner skal særligt nævnes *Enevold Terkelsen.* Da han kom hertil, blev han hurtigt sat i sving. »Han er saa at sige styrtet paa hovedet i vandet og har ikke andet at gøre end at svømme. Og han kan, for han er kommet i sit rette element. Med andre ord: Han var præst, og i det aar, han opholdt sig i Ollerup – folk dernede mente siden, at han var der i flere aar – gik han med selvforglemmende iver op i sin præstegerning. Han oplevede sandheden i, hvad gamle Niels Træskomand engang havde sagt til ham. Niels Træskomand boede ved højre side af vejen mellem møllen og højskolen i Vrigsted, en god og klog gammel mand, som Enevold Terkelsen tit talte med. En dag havde studenten da ogsaa talt med den gamle om, at han tit var ængstelig ved tanken om at skulle være præst; han sagde, at han var bange for at spille fallit. Da havde Niels Træskomand ganske roligt sagt: »Jeg tror nu, at den, der ikke tiltager sig selv æren for det, han udretter, han spiller aldrig fallit«.

Selv nu, da arbejdet tilsyneladende gik strygende for ham, kunne han godt ængstes ved lignende tanker: Ja, nu gaar det, saa længe alting er nyt, baade tekster og mennesker. I aar gaar det, men hvordan vil det gaa til næste aar – og næste igen – og det næste, naar jeg stadig skal prædike over den samme tekst til de samme mennesker? Vil jeg saa ikke gaa i staa indvendig – vil mit forraad ikke snart slippe op? Ogsaa i Olleruptiden kunne han af og til pines af den slags spørgsmaal, og tilsidst maatte han »skrifte« for gamle pastor Brandt. Nogen bedre skriftefader kunne han ikke have fundet. Den gamle præst svarede lige saa roligt som den gamle træskomand: »Jamen, kære Terkelsen, vi tror jo paa den Helligaand. – Gud ske lov, at en præst ikke skal nøjes med at tage af sit eget, men har evige kilder at øse af!« (Frede T: Enevold T, s 87 f).

Da han skulle flytte herfra, glædede det ham, at 5 mand fra Kirkeby, kom og bad ham blive. »Det glædede mig, at det var folk af *alle retninger,* for Kirkeby er et blandet sogn.« Ordføreren var friskolelærer *Jørgen Pedersen.* Terkelsen vandt en stor vennekreds i Ollerup og Kirkeby.

Skolerne kom til at sætte sit præg paa Ollerup. Brandt stod til det sidste som egnens grundtvigske høvding. Det kunne dog mærkes, at det aandelige tyngdepunkt i grundtvigsk liv paa Svendborgegnen lidt efter lidt flyttedes til Vejstrup, og denne udvikling fortsatte under præsterne *Pontoppidan* og provst *Clausen.* Begge var gode grundtvigske præster. Provst Clausens udnævnelse gav anledning til en del bladpolemik med kritik af, at en saa ung mand fik dette embede, men kritikken forstummede snart. Clausen blev en god arvtager af Brandts gerning; han fik et nært samarbejde med højskolerne og var pastoratet en virksom og samvittighedsfuld sognepræst. Ollerup blev en skoleby ligesom Haslev.

Ollerup folkehøjskole. 1882 købte **Anton Nielsen** Himmerigsgaarden i Ollerup og flyttede sin og **Mads Hansens** højskole fra V Skerninge hertil. Om Mads Hansen se under Ø Skerninge-H (s 385).

Anton Nielsen (* 1827, † 97) var fra Fuglebjergegnen, kom paa Jonstrup seminarium, 1850 lærer i Roneshøj, Gierslev sogn, 1858 i Munkebjergby, hvor han gn Ernst Trier blev grebet af højskoletanken og grundtvigsk aandsliv. Et aar deltog han i undervisningen paa Vallekilde, og 1868 blev han forstander for Mads Hansens højskole i V Skerninge. 1882 flyttede han højskolen til Ollerup. Hans urolige natur fik ham 1884 til at sælge højskolen til (senere landstingsmand) **N. Johansen.** Anton Nielsen flyttede til Kbhvn, men han længtes efter landlivet og flyttede 1886 tilbage til Ollerup som lærer ved sin gamle skole. 1895 flyttede han til Ø Skerninge, hvor han blev til sin død. Han er begravet i Ollerup. Hans navn blev især kendt som forfatter af en række fortællinger om bondeliv, med varmtfølte skildringer og realistisk gengivelse af bondens væsen og tale. Han var en af de førende i den saakaldte skolelærerlitteratur, og hans produktion er meget omfattende. Han skrev ogsaa en biografi af sin fader, en bog om højskolebevægelsen i 60'erne samt mange digte. Ved Ollerup højskole er rejst en mindesten over ham.

Litt: Ejnar Skovrup: A. N, 1928, Oskar Thyregod i »Lærerne og samfundet«, I, 1913, s 453 f, Henrik Pontoppidan i Politiken 9. marts 97, P. M. Andersen i Fynske aarbøger V. 3, s 481 f. DBL, XVII, 19.

N. Johansen antog den unge seminarielærer **J. P. Kristensen-Randers** som forstander, og under hans ledelse blev Ollerup højskole en af landets store og ansete højskoler.

J. P. Kristensen-Randers (* 1854 i Floes ved Randers, † 1926) voksede op i et smaakaarshjem, der var præget af IM. Tidligt studerede han bibelen, og tidligt kom han ud at tjene. Men hans hu stod til bogen, han kom paa Gedved seminarium, tog lærereksamen 1875 var biskolelærer i Hvingel, Hee sogn, 75—78, hvor han holdt aftenmøder med tale og sang for unge og ældre. 78—84 var han seminarielærer i Gedved, men han var mere interesseret i højskole-

arbejde og kom saa til Ollerup 1884. 1894 købte han højskolen. Med stor dygtighed, kraft og munterhed ledede han sin højskole. Hans foredrag var præget af klarhed, nu og da kunne det mærkes, at han var søn af en smed. Han holdt mange foredrag rundt om i landet, udg 83: »Nogle kirkehistoriske oplysninger«, 91: »Herrens bøn og den kr menigheds historie«. Han var medl af amtsraadet 88—10. I hans tid blev højskolen om sommeren benyttet til kristelige gymnasiast- og studentermøder, og mange akademikere har rige minder fra disse møder, de fik her et indtryk af, hvad højskole er og tillige af Kristensen-Randers' brede, djærve personlighed. Han byggede hovedbygningen 1894, oprettede 91 en haandværkerafdeling under ledelse af arkitekt **Daniel Rasmussen**. En gl vejrmølle tilkøbtes 1901 og blev omdannet til elevboliger og udsigtstaarn. En mindesten for K-R er rejst ved højskolen. — **Lars Bækhøj** skriver bl a om Kristensen-Randers:

18 aar gammel kom han paa Gedved seminarium og blev der stærkt paavirket af forst P. Bojsen og de to meget betydelige lærere Martin Kristensen og Niels Lindberg. Ogsaa den milde, myndige og sangglade fru Ingeborg Bojsen mindedes han med stor taknemlighed.

Efter en kort lærergerning vendte han tilbage til seminariet som lærer. Han blev i den tid nær knyttet til Bojsen-familien og dybt indlevet i den aand, der bar arbejdet paa seminariet og folkehøjskolen, han blev derved velegnet til at hjælpe dansk ungdom til at leve et liv efter det ideal, der foresvævede Gedvedfolkene: Det, som Bojsens datter, fru Astrid Hostrup, i sine to erindringsbøger betegner med Grundtvigs verselinier: »Et jævnt og muntert virksomt liv paa jord«.

Han blev saa forstander for Ollerup folkehøjskole, og ægtede Nanna Berg, en datter af politikeren C. Berg. Hun bragte ham ligesom et pust fra en videre verden end den, han havde lært at kende i Gedved; og sammen skabte de to rigt begavede og varmhjertede mennesker et skolehjem, der kom til at betyde øget liv og glæde for tusinder af unge. Fru Nanna døde i 1908; og Kristensen-Randers ægtede senere Gunild Ingemann.

Kristensen-Randers ejede den første betingelse for at blive en god lærer. Han holdt af mennesker, især var det hans glæde at færdes med ungdom. Han havde ikke nogen ærgerrighed i retning af at paatrykke dem en særlig livsopfattelse; men han ville gerne give dem syn for det, han selv havde fundet sin største glæde i. Han havde en udmærket hukommelse og derved forstod han en saadan, der gemte det gode og værdifulde og lod det grimme og ligegyldige glide bort.

Han var glad ved at arbejde med kundskabsstof. Det var ham en fornøjelse at inddele det i paragraffer, hovedpunkter og underafdelinger, saa det blev let at overse og fastholde. Efter hovedforedragene fik eleverne gerne udleveret et kvartark, hvorpaa foredragets indhold var gengivet i korte punkter. Det kunne saa de elever, der ønskede det, skrive af i deres hefter. Mange gjorde det og var glade for det senere.

Han havde let ved at tale. Ordene faldt i reglen i korte, klare sætninger, der ofte ledsagedes af et slag med haanden i katederet, der kunne minde om smedens hammerslag i ambolten. Hans vigtigste foredragsemner var bibel-, kirke- og verdenshistorie; men han talte ogsaa om samfundslære og litteraturhistorie.

Gennem sine foredrag fremlagde han sit syn paa livets og historiens gang. Hans livsanskuelse var enkel og letforstaaelig. Hovedlinien deri var denne: Verden er skabt og styres af en almægtig og alkærlig Gud; og den, der tror paa ham, skal erfare, at »alle ting samvirker til gode for den, der elsker Gud«.

Hans foredrag var ikke baaret af nogen tung alvor, men var ofte festlige og muntre, af og til oplivedes de ved morsomme anekdoter. En gang imellem samlede han alle eleverne en aften i privatlejligheden. Naar siddepladserne var fyldt, satte de unge sig paa gulvet i kontoret og dagligstuen. Kristensen-Randers stod da i døren mellem de to rum, saa de kunne se ham fra begge stuer; og saa fortalte han historier, hvad han var en mester i. Rejseoplevelser, historiske anekdoter, træk om mærkelige personer, alt fremført med straalende vid eller stilfærdigt lune. Paa saadanne aftener virkede hans milde elskværdighed betagende paa mange og bøjede hjerterne imod ham.

I sin daglige omgang med mennesker var han saare retsindig og i samklang dermed venlig og forstaaende i sine domme om andre mennesker. Under et billede af ham, der en gang var i handelen, lod han sætte dette vers:

> Til dommerens sæde kun han har ret
> der døde som frelser for Adams æt.
> Os mennesker hjælpe Guds egen aand
> til ydmygt at tjene med mund og haand.

Ved mindefesten efter hans død i 1926 udtalte hans arbejdsfælle og nabo, Alfred Povlsen, Ryslinge: »Det slaar ikke fejl, at tusinder af unge mænd og kvinder, der fra dag til dag har levet med ham under samme tag, ikke blot i ham bevarer mindet om et veltalende og indholdsrigt menneske, men over alt andet det uudslettelige billede af en mand, der bragte lys og varme og glad budskab med sig, hvor han kom!« Der er rejst en mindesten i O for ham.

Højskolebl 1954, s 346 f, samt 1904, sp 1053, 1201 f i 1909, sp 513, 1926, sp 295, 297 f, 323 f. Erindringer i »Tilskueren« 1917 og i O højskoles aarsskrift 1917, 1918, 1926, 1928, DBL XIII, 341.

1914 solgte han højskolen til **Lars Bækhøj** (men vedblev at virke ved skolen) og **Niels Bukh**, der oprettede en delingsførerskole i tilknytning til højskolen.

Lars Bækhøj (* 1876 i Torup paa Mors) gik i friskole hos børnebogsforfatteren **Morten Jensen**, men udvandrede 1889 sammen med sine forældre til Argentina, hvor han var landmand, faarehyrde og mejerist. 1897 vendte han hjem til Danmark, kom paa Vallekilde højskole, men rejste atter 1899 til Argentina, kom hjem 1901 og uddannede sig til en lærergerning ved et toaars ophold paa Askov højskole. 1903—05 var han lærer paa Ollerup højskole, og sluttede venskab med Kristensen-Randers, men 1906 rejste han atter til Argentina som lærer for danske børn i Tandil. Han arbejdede ogsaa med de unge, og han drømte om at rejse en højskole for danske i Argentina, men forholdene førte med sig, at han 1911 rejste til Danmark og blev igen højskolelærer i Ollerup. Sammen med sin svoger, **Niels Bukh**, købte han Ollerup højskole og blev eneejer, da Niels Bukh 1920 byggede gymnastikhøjskolen. Bækhøj var en udmærket højskoleleder, skolen var stærkt besøgt. 1916 sagde han nej til at blive højskoleforstander i Argentina, men 1923, 1933 og 1946 var han paa foredragsrejser i Argentina, og han har stadigt bevaret forbindelsen med danske i Argentina, og blev efterhaanden en af de mest Argentina-kyndige i Danmark.

Han har bl a skrevet »Argentinas historie«, 1910, »Danske i Argentina«, 1948, samt om Henrik Ibsens digtning m m. 1916—45 var han medl af Ollerup menighedsraad, 1921—46 af best for Fyns menighedsraadsforening, har været fmd Dsk-argentinsk forening og for Foreningen af danske folkehøjskoler og landbrugsskoler 1929—43. 1937 trak han sig tilbage som højskoleforst, men virkede som lærer ved skolen til 1949.

Litt: Ollerup højskoles aarsskrift, 1917, 1922 m m, Dansk Udsyn 1927, s 14 f, DBL, IV, 420.

Han afløstes som højskoleforst af sin svigersøn, c theol **Tage Haastrup-Petersen**, der havde været lærer ved højskolen siden 1927 (* 1901 i Odense).

1949 omdannedes højskolen til at være fri lærerskole i forbindelse med højskolen under ledelse af c theol **Jørgen Bøgh** (* 17 Frberg, højskolelærer i Askov 43). 1952 opstod der en splittelse, som medførte, at forstander **Bøgh** og flere af skolens bestyrelse trak sig tilbage, idet disse ønskede, at skolen ogsaa skulle virke som seminarium og uddanne folkeskolelærere. Flertallet ønskede imidlertid, at den fri lærerskole skulle uddanne frit, og fra 1953 er pastor **H. Bredsdorff**, tidl frimenighedspræst i Trængstrup (* 1902, søn af højskoleforstander B, Roskilde) forstander for den fri lærer-skole i Ollerup.

Blandt lærerne kan nævnes **Anton Mikkelsen** (* 88 i Hørning, † 53), han var husmandssøn, gik i Kr. Højmarks friskole i Kolt, og forældrene tog drengen med til møder. Han tog lærereksamen i Ranum 1911, blev andenlærer i Torring ved Odder, hvor han arbejdede med stamtavler og Danmarks historie. Han blev lærer ved Klank efterskole og 1920 friskolelærer i Søllinge. Som lærer ved den fri lærerskole i Ollerup kom han helt paa sin rette hylde. Han var en søger og en samler med stor viden, et fint og ærligt menneske. (Højskolebl 1953, s 43.)

Haandværkerskolen kan føres tilbage til 1891, da Kristensen-Randers bad **Daniel Rasmussen** komme til Ollerup for at oprette en haandværkerafdeling i lighed med, hvad der var ved Vallekilde og enkelte andre højskoler. **Daniel Rasmussen** (* 1865 i Sdr Vilstrup v Kolding, † 54) var haandværkersøn. Før han kom i lære, tjente han i nogle aar hos egnens bønder, som det var skik i de tider, at smaafolks børn sattes til at passe kvæget i bøndergaardene.

Nov 1883 blev han elev paa Vallekilde højskoles haandværkerafdeling. Højskolen lededes den gang af Ernst Trier, der øvede en meget stor indflydelse paa sine elever. Daniel Rasmussen modtog ogsaa her indtryk, der prægede ham for hele livet.

Haandværkerafdelingen var oprettet og lededes af Andreas Bentsen. Han havde i sin tidlige ungdom lært tømrerhaandværket; og var derefter gaaet paa Blaagaards seminarium og havde taget lærereksamen. Her havde Ernst Trier, der den gang var lærer paa Blaagaard, truffet ham og havde siden faaet ham ansat som lærer ved sin højskole, hvor han saa havde taget fat paa at undervise unge haandværkere i fagtegning ved siden af, at de deltog i den almindelige højskoleundervisning. Bentsen havde ligesom Trier stor indflydelse paa eleverne; og Daniel Rasmussen følte sig stærkt tiltalt af denne forening af fagtegning og højskoleundervisning.

I den følgende sommer deltog han i flere af de bygningsarbejder, som Bentsen lod udføre rundt om i landet. Han var saaledes med ved opførelsen af Balle valgmenighedskirke, hvor han lærte flere udmærkede mennesker at kende. Han deltog ogsaa i udførelsen af arbejdet paa Hvilan højskole i Skåne og lærte der at kende nogle af den svenske højskoles folk.

Senere blev han elev paa Askov højskole, hvor han ved siden af, at han deltog i undervisningen, hjalp den senere professor Poul la Cour med tegneundervisning. Om sommeren arbejdede han sammen med andre danske haandværkssvende ved byggearbejder i Hamborg.

Gennem la Cour, Askov, kom han i forbindelse med dennes broder, J. C. la Cour, der var først for Lyngby landboskole, og han blev en tid knyttet til denne skole. Daniel Rasmussen blev hele sit liv ved at bevare de to brødre la Cour i den taknemmeligste erindring og omtalte dem altid med den dybeste hengivenhed.

Mens han var i Lyngby, kom der 1891 tilbud fra Kristensen-Randers i Ollerup. Det var en saadan gerning Daniel Rasmussen allerhelst ønskede sig.

I efteraaret 1891 holdt han bryllup med sin forlovede Thyra, som havde ventet trofast paa ham i 8 aar. Hun havde været elev paa Vallekilde højskole ligesom han, saa de var begge indlevet i den luft og tone, som de ønskede maatte komme til at raade i hjemmet, som nu stod nogenlunde færdigt til indflytning.

Der var plads til 25 elever, der skulle bo og spise paa skolen og have al deres undervisning der, undtagen foredragene, som haandværkereleverne skulle have fælles med højskolens elever i dennes foredragssal. Haandværkerskolen blev altsaa en lille afsluttet enhed for sig, der skabte mulighed for et inderligere samliv mellem værtsfolk og elever end der kunne være paa den store skole; og dette har præget Ollerup haandværkerskole.

Daniel Rasmussen har været en ypperlig lærer for de c 1000 elever, der har været paa skolen i de 41 aar, den har bestaaet. Ikke alene har der været sørget for, at de har faaet en enestaaende god fagundervisning; men der er ogsaa vaaget over, at de har faaet det mest mulige udbytte af den del af undervisningen, de skulle have paa den egentlige folkehøjskole. Og Thyra har forstaaet i en sjælden grad at gøre det hyggeligt og hjemligt for den flok, hun havde under sit værn.

I 1932 blev der bygget en ny og stor skole, der kan rumme c 100 elever. Den er en selvstændig skole, uafhængig af folkehøjskolen; men ledes dog saa vidt muligt i samme aand som denne. Den ledes af Daniel Rasmussen søn, arkitekt **Ejnar Mindedal Rasmussen**.

Ved Daniel Rasmussens begravelse blev der sagt, at hans liv har været noget af et eventyr; og der er noget rigtigt heri, for saa vidt, som det ikke er mange mennesker beskaaret at leve et saa smukt og harmonisk liv som det, Thyra og Daniel Rasmussen har levet. Af deres to sønner lever kun den ene, men en flok af sunde og kraftige børnebørn fortsætter slægten. (Lars Bækhøj i Højskolebl, 1954, s 128 f.)

Gymnastikhøjskolen grundlagdes 1920 af **Niels Bukh** (* 1880 i Snejbjerg, † 1950). 16 aar gl stak han til søs, men 18 aar gl besluttede han at blive landmand, besøgte høj- og landbrugssk og forpagtede 1902 Strandgaarden ved Lammefjord. Tidligt tog han del i skyttearbejde og var blevet delingsfører, 1908 rejste han til Kbhvn for at uddanne sig til gymnastiklærer. 1912 tog han lærereksamen i Vordingborg, og samme aar valgtes han til leder af det danske gymnastikhold ved de olympiske lege i Stockholm. Hans navn blev nu kendt og faa aar efter var det verdenskendt. Han kom til Ollerup 1914, og 1920 stod hans gymnastikhøjskole færdig, hvis man da kan bruge dette udtryk om noget, der har været i stadig vækst. I smagfulde og imponerende omgivelser blev skabt en ramme, som er enestaaende. Men hovedsagen var selve arbejdet: Bukhs betydning for dansk idræt og gymnastik. Han udformede sit eget system, som vandt indpas videnom, det udmærker sig ved energisk arbejdstempo. Principperne har han klarlagt i sin bog »Primitiv gymnastik«, der er oversat paa mange sprog.

Alle idrætsgrene dyrkedes under hans ledelse, og eleverne kom efterhaanden fra hele jordkloden. Jævnligt samlede Bukh sine dygtigste elever og drog til andre lande med dem for at give opvisninger. Een rejse gik endog til Japan (1931) over Rusland og hjem over Canada. Hans evne til at virkeliggøre sine planer beroede paa hans personligheds styrke. Som taler og skribent havde han ikke særlige evner. Han var den fødte fører, en handlingens mand. Kritik mødte han ogsaa, men tillige beundring. Han gjorde dansk gymnastik til en verdensartikel af levende værdi. Det var ungdommen og Danmark, der fyldte Bukh til hans sidste timer. Den tyske besættelse ramte Ollerup haardt. Gymnastikhøjskolen blev beslaglagt af tyskerne, og Bukh maatte flytte den til Løgismose. Men værre var det, at Bukh blev mistænkt for at være unational. Nazist var han aldrig; han var ivrig antikommunist, han var bange for hadet, og hans tillid til mennesker i forbindelse med hans politiske naivitet, fik ham til at tro, at Hitler ikke havde interesser ud over Tyskland, og at Hitler virkelig kunne samle og begejstre tysk ungdom. Efter den ganske misforstaaede ydmygelse af Niels Bukh ved befrielsen 1945, hjalp gamle koncentrationsfanger og gamle modstandsfolk og frihedskæmpere ham med at oprette de ødelæggelser tyskerne havde øvet paa hans skønne skole. — Uden for skolen havde Bukh megen modstand og en egen begrænsning at slaas med. Det fik han at mærke i sit forsøg paa at ændre formen for frivilligt dansk ungdomsarbejde. Han var ukuelig, energisk, stædig, men fuld af tillid og tro. Han byggede »Nordens Olympos«. Paa forsiden af hans bog ses billedet af en ung mand, lysende af vilje og livmod; med begge hænder løfter han en spade mod morgensolen. Den spade satte Niels Bukh i jorden og brød ny mark. Han kunne være haard som flint og mild som et barn. Det kastede dyb skygge over hans sidste aar, at der blev rejst tvivl om hans nationale holdning. Hans kærlighed til Danmark og dansk ungdom var ægte nok, og i sine to sidste aar søgte han at rette sin position op. Som leder var han fremragende og sikker; der var fest over hans undervisning og — spænding. Og denne stærke, selvhjulpne mand skjulte ikke, at han bøjede knæ for sin frelser og kendte bønnens og takkens vej til Gud. Han var fællesskabets mand. Og hvad han byggede, blev præget af ham: Stadigt bedre og skønnere! Sin sidste rejse med et gymnastikhold foretog han til Sydslesvig paa hjemvejen fra en Frankrigstur. Trods sygdom holdt han sig oppe med jernvilje. Over 1500 gamle elever fulgte ham til hans grav, og over hans baare laa den Dannebrogsfane, hans første elever havde givet ham.

Litt: Rask-Nielsen: Niels Bukh, 1951. Højskolebl 1952, s 45. Nekrologer i dagspressen. Flensted-Jensen: Med N. B. jorden rundt 1932. Tilskueren febr 32, DBL IV, 3487.

Gymnastikhøjskolen er ført videre af forstander, theol **Jørgen Broegaard** (der er fra Langeland) og **Arne Mortensen**.

Egebjerg friskole. To brødre, **Niels** og **Rasmus Hansen**, Egebjerg, var grebet af friskoletanken. De tog 1863 til Kr Kold for at faa et raad, og **Kr Kold** anbefalede dem en af sine dygtigste elever, **Knud Rasmussen**. Han kom hertil, blev modtaget med aabne arme af sognefoged Hans Nielsens og boede der i 10 maaneder til han blev indkaldt til krigstjeneste. Friskolen fik snart 25 børn, der samledes

hos en gartner i byen. Knud R fortalte bibel- og Danmarkshistorie, pastor Brandt laante ham Saxos Danmarks krønike og støttede ham. Knud R fik forbindelse med Mads Hansen og hans læseselskab og hans sangforening, ligesom han fik nær forbindelse med Chr Hansen og Knudsen i Vejstrup. Efter krigen blev han friskolelærer i Søderup i Ringe sogn, se der, og blev en af Danmarks førende friskolelærere.

Friskolel **Jørgen Pedersen** (* i Skibet, Vejle amt, 1841, † 1921) var først landmand, kom saa i væverlære, og 1864 kom han paa **Kr. Kolds** skole i Dalum. Han blev grebet af Kold, og efter en kort tid som friskolelærer i Revninge, kom han til Egebjerg 1867 som friskolelærer, og her blev han i 46 aar og fik stor betydning. Da han begyndte her, ejede han kun 3 bøger: Tangs bibelhistorie, Fr. Barfods fortællinger af fædrelandets historie og Erslevs geografi. Skolestuen var et omdannet huggehus. Først 1874 blev der bygget skole. J. P. var en glimrende fortæller. **Grønvald Nielsen,** som gik i skole her, mindes kun 2 dage, der var sørgmodige i hans skoletid, og det var 2 dage, da snevejr hindrede ham i at komme. Ogsaa red **Hans R. Egebjerg** omtaler sin skolegang her med glæde. I 26 aar var J. P fmd for amtets skytteforening, i mange aar var han sogneraadsfmd og i 17 aar fmd for Svendborg amts sogneraadsforening. Han var paa flere felter en fører i Svendborg amt.

En ejendommelig personlighed, der har virket i Ollerup i mange aar, var lærer og kirkesanger **Kristen Baltsersen** (1857—1934), han blev undertiden kaldt Danmarks morsomste degn; og han havde en sjælden evne til at sprede munterhed og glæde om sig, saa betegnelsen var ikke helt uden berettigelse.

Baltsersen var født i Trige sogn ved Aarhus i et husmandshj. Han kom paa Gedved Seminarium, der da lededes af forst **Peter Bojsen,** broder til højskoleforstanderen og politikeren Frede Bojsen, ved siden af seminarievirksomheden holdtes der dengang ogsaa højskole i Gedved. Her tog Baltsersen lærereksamen i 1880. Han var i de følgende aar lærer flere steder, indtil han i 1891 blev kaldet til lærer og kirkesanger i Ollerup. Han var i 1883 blevet gift med Jensine Munch fra Gedvedegnen, hun afgik 1953 ved døden i Ollerup 92 aar gl. De to, Baltsersen og »Mowr«, som han kaldte hende, blev med aarene som en del af Ollerup sogns eget liv.

Baltsersen var ligesom Kristensen-Randers stærkt præget af grundtvigske skole. og menighedstanker, saadan som disse havde faaet liv og form i forstander P. Bojsens særprægede personlighed. De mest fremtrædende træk hos denne ungdomsopdrager kan vist betegnes ved ordene: foretagsomhed, jævnhed, munterhed og fromhed.

Baltsersen havde betydelige evner som oplæser. I mange aar havde han en ugentlig oplæsningstime for eleverne paa Folkehøjskolen. Hans evner laa bedst for de morsomme ting. Og saa snart eleverne saa ham træde ind ad døren med sit: Hallo, hallo! som han ofte hilste flokken med, smilede hele skaren og glædede sig.

Han var ikke alene en munter mand; men det var, som der i hans sind sprang en kilde med sprudlende livsglæde. Derfor var det ogsaa saaledes, at man næsten ikke kunne holde en familiesammenkomst i sognet, uden at han og hans kone var med. Og næsten altid havde han en bog i lommen, hvorfra han paa et passende tidspunkt gav en historie til bedste.

Han var en meget dygtig og frisk børnelærer; og han blev ved med at samle mange af børnene ogsaa efter deres konfirmation til aftenskole og ungdomsmøder. Ogsaa udenfor sognets grænser var han kendt og elsket som oplæser og som et frisk og levende menneske.

Han var blevet kaldet af pastor Brandt og kom til at øve den største del af sin gerning i provst Clausens tid. Han gik med dyb alvor op i sin gerning i kirken; og hans smaa taler i hjemmene, naar afdøde skulle bæres ud og føres til kirkegaarden, var meget skattede. Bag munterheden og friskheden var han et fromt og ydmygt menneske. (Lars Bækhøj).

Ved siden af skolerne gjorde kirken sit arbejde. Flertallet af befolkningen er u p. Navnlig i Ollerup har skolerne sat sit præg. 1936 holdtes et Oxfordstævne i Ollerup.

1926 oplyses: God kkg, overv gr, KS, 3 fh, skolerne præger, 1934: Ret god kkg, gode forhold, 2 friskoler, den ene med eftersk, 1942: Jævnt god kkg, O sogn præges af skolerne, K sogn af teglværksindustri, velvilje, 10 fam t valgmgh, 1954: Kkg 5 og 3 pct, rolige forhold, 2 fh, 2 friskoler, 10 fam t valgmgh. Store afstande. Der læses med konfirmander i K.

Ollerup kirke (Sct Oluf) er smuk og velholdt, bestaar af skib og kor ud i eet, kamgavlet taarn samt vaabenhus mod syd. 1870 er kirken overpudset med cement og fik store spidsbuede jernvinduer. Taarnet ombygget 1892. Hvælvinger. Taarnrummet (tidligere gravkapel) har gulvet hævet 7 trin. Ny altertavle (af Bertha Dorph) Julenat, (se s 393). Det gl maleri hænger i taarnet. Renæssancepræ dikestol fra 1606. Provstinde Clausen har udskaaret ny altertavleramme, siderne paa prædikestolen, orgelbalustraden m m, romansk font. Gravsten. 200 sd. Nyt orgel.

Mackeprang: Døbefonte, s 114—15.

Kirkeby kirke har romansk skib og kor af kamp, taarn med gavle i nord-syd og vaabenhus mod syd, alt med kamgavle. Taarnet genopført 1891. Gotiske hvælvinger. Nyt alter, dekoreret 1921 af Johs. Kragh, der ogsaa har tegnet den ny prædikestol. Romansk font. 200 sd. En kirkelade blev nedbrudt omkr 1895.

Mackeprang: Døbefonte, s 125.

Folketal. 1850: 664 og 677; 1901: 919 og 1239; 1921: 1211 og 1454; 1950: 1158 og 1359.

Altergæster: 1922: 500 og 400; 1934: 417 og 332; 1950: 335 og 291.

Menighedsraad: 1922: n gr, 1934: 9 n gr, 5 u p, 1949: O: 7 n gr, K: 7 u p, 1953: O: 7 gr, K: 3 gr, 3 soc, 1 u p.

Kommunevalg: 1943: Soc 402 (4), rad 187 (2), venstre 479 (5), 1954: Ollerup: Soc 106 (1), rad 113 (2), kons 15 (0), venstre 205 (3), u p 101 (1). Kirkeby: Soc 340 (5), rad 31 (0), venstre 367 (4).

Sognepræst

Indt 1857: a) 71 rug, 75 byg, 92 havre, b) 4 rug, 6 byg, 4 havre, 112 rdl, c) 42 brød, 42 sn æg, mælk m m, d) 300 rdl, e) 54 td ld. God gl pgd. 1870: Regul 2460 kr, netto 5046 kr. — 1913: 1. kl, 1931: 1. kl, 1946: 2. kl. Pgd opført efter brand 1935.

15. 25. sept 1838–15. dec 1898: **Jens Sophus Brandt,** * 3. jan 12 Gamtofte. Forældre: Sp i Gamtofte Gomme Jacob B, † 35, og Christiane Sophie Magdalene Haasum af Gerrild-H. Stud priv 29, c maj 36[1] (1), huslærer hos pastor Bredsdorff, Sct Jørgens-S, r af Dbg 88, Dbm 98, † 15. dec 98. ~[1] 28. dec 38 Margrethe Eline Lange, * 30. sept 12 Østedgaard, Bredstrup, † 17. jan 1865. Forældre: Proprietær Jens L og Margrethe Dorthea Bredsdorff (sønnedt af Thomas B. V Skerninge, der var sp her 1773–90, og hvis søn var sp i Sct Jørgens-S). Stamt 54. ~[2] 12. sept 1867 Alberta Christine Petrea Eilskov, * 12. maj 1837 Odense, † 1. marts 1919. Forældre: Kclrd, inspektør ved Odense tugthus Peter E og Edel Christine Nielsen. – Sønnedt ~ provst Clausen her. Broder: Krummerup-F. Søster ~ Møller, Bregninge, Taasinge. 2. hustrus fætter: Leth, Middelfart-K.

J. S. Brandt havde haft præsten *Hans Agerbek* som huslærer, og han kendte fra sin barndom den mærkelige, pietistiske pastor *Hornsyld,* Assens, der sang de gamle salmer til glæde for B, der var meget musikalsk. Hans fader forberedte ham til studentereksamen. Han blev kandidat, og efter et par fornøjelige aar som huslærer kaldte patronen ham til Ollerup-K, hvor han blev i 60 aar. Han havde en rationalistisk periode som ung, men som præst i Ollerup sluttede han sig til den gudelige vækkelse og var de første aar pietist i nært samarbejde med *Johan Nielsen,* Skaarupøre.

Han var den eneste præst paa egnen, der havde samarbejde med »de hellige«, og folk kom i kirke her langvejsfra. Det varede dog ikke længe, før B sluttede sig til de gr, og han fik mange sbl. Ollerup blev centrum for den grundtvigske bevægelse i Sydfyn. Han støttede varmt de to friskoler i pastoratet og var en velset gæst ved friskolemøderne. B blev straks knyttet til højskolen, da den flyttedes til Ollerup; han var *Mads Hansens* ven og tog selv del i skyttesagen. Han talte ved skyttefester og andre folkelige møder. Ollerup *børnehjem* skylder ham sin oprettelse. Han var aandeligt frisindet, det kom bl a frem i hans konfirmandundervisning, han var en udmærket fortæller, men han krævede stilhed og opmærksomhed. Han forstod paa en egen maade at knytte konfirmanderne til sig. Han var en poetisk natur med aabent øje for alt smukt i natur og folkeliv og kunstens verden. Han skrev digte og sange, og hans tale var baaret af denne poetiske understrøm. Han udgav næsten intet – kun nogle lejlighedstaler (bl a over Mads Hansen) og en lille bog »Den nationale sag og verdensrigerne«, 1882. – Som 87-aarig fungerende præst prædikede han selv ved sit 60-aars jubilæum i Ollerup kirke.

Holger Begtrup fortæller om det mærkelige indtryk han fik, da han hørte B tale i Odense, »forunderligt aandsbaarent om forholdet ml vor kristne tro og den videnskabelige oplysning om universet«. Senere besøgte Begtrup Ollerup præstegaard, Brandt var da næsten blind; men det mærkedes ikke, da han med enestaaende hukommelse ordret fremsagde lange bibeltekster uden bog. Man maatte beundre hans logiske evne til at bygge et foredrag op klart og sammenhængende uden skriftlige optegnelser. I sine stuer færdedes han frit og talte med fin humor til sine gæster, som han ikke kunne se, men kende paa røsten. Hans musikalske sans omfattede hele den klassiske tonekunst, men han var ogsaa glad ved god, folkelig sang.«

Birkedal kalder Brandt »en mester Ole Vind i sin kreds, med stærke aandskræfter og dygtigt tankeliv«. Brandt tog Vilh. Birkedal til alters sammen med venner i Ryslinge 1865. Birkedal skildrer ham som student saaledes:

> Stærk var han, bidende derhos,
> mens skarp han bød mig kamp og trods.

Bredfolkelig blev han aldrig.

Til pastor *E. Terkelsen* sagde han, at han »havde døbt og konfirmeret hele pastoratet 3 gange og begravet det to.« Terkelsen omtaler ham som en ydmyg mand (i sin mindetale over ham): »Den sande ydmyghed kan meget godt forenes med ægte selvhævdelse og en viss sand selvvurdering. I det hele forholder ydmyghed sig ikke saa meget til mennesker som til Gud. Og over for Gud var han ydmyg som faa jeg har kendt.« Med aarene blev B mildere uden at miste sit lune. Desuden var han en stor naturven, ivrig jæger og sportsmand. Endnu i 70 aarsalderen skød han ræven i løb og svang sig paa skøjter over søens is. Han var tillige en praktisk og socialt interesseret mand. Gennem 30 aar styrede han myndigt sognets kommunalforstanderskab og sogneraad. I 50 aar klarede han præstegerningen alene, og fra højskolens oprettelse og faktisk til sin død holdt han foredrag paa højskolen (»de eneste foredrag, der nu i vore dage ville passe paa en grundtvigsk højskole«, skrev Anders Nielsen). I de sidste aar maatte han holde kapellan, fordi han efterhaanden mistede sit syn. Han var en god læremester for de unge kapellaner; den dejlige gamle præstegaard og have, nær søen og sundet midt i en opvakt og levende befolkning, med en blomstrende højskole, var et lærested, som man ikke glemte«.

Jakob E. Lange skriver om B (der var hans onkel): »Hvem der som jeg kom til at kende pastor B, blev ikke alene optaget af hans særprægede personlighed, men af hans udviklingsevne. B sagde engang: »De har nok haft samme præst her i Ollerup i 60 aar, men de har egentlig haft 3 – og den sidste er den bedste. Han begyndte i Fr VIs tid, endnu rationalistisk præget, selvsikker og højkirkelig. Saa blev han pietist og forsamlingernes ven, og saa udfoldede han sig til sidst saa rigt i grundtvigsk aand med en mangesidet humanistisk indstilling ... En række pludselige dødsfald i slægten omkr 1848–50 ydmygede den stolte og begavede præst, og han fik lært at sige. »Bøj mig, dan mig, som du vil – jeg er, hvad du gør mig til.«

Førstelærer Kr. Thomsen skriver i Fyns Tidende 21. nov 1943:

> Hvor fynske Alper skraaner ned
> mod Østersøens vove,
> og landet som et blomsterbed
> sig slynger mellem skove,
> hvor Alpekæden giver ly,
> naar det fra Norden stormer,
> der ligger ret en venlig by
> paa bakkens bølgeformer.

Denne by er senere blevet meget mere kendt, end den var, da dette vers blev skrevet af byens daværende præst, **Jens Sophus Brandt**, som blev præst i Ollerup 1838; men denne præst blev af Gud velsignet, saa hans vidnesbyrd og forkyndelse blev til den største velsignelse for de mange, der lyttede til det, han havde at bringe i de mange aar, han fik lov og kraft til at leve og tjene i menigheden.

Nogle tunge oplevelser bøjede ham i aarene 1848–49 dybere i knæ, end han tidligere havde været; men til gengæld fik han ogsaa hjælp til at rejse sig igen og staa fastere end før, saa han selv kunne være med til at rejse og støtte mange ved sit ords vægt. Det var flere pludselige dødsfald blandt hans aller nærmeste, der virkede saa stærkt paa ham, saa han siger:

> Da lærte jeg bede,
> som ingensinde før,
> og efter Gud at lede
> og banke paa hans dør.

Om bønhørelsen kunne han bagefter sige:

> Og Herren gav mig en gerning at røgte
> ved Aanden og ordet i kirken paa jord,
> han gav mig langt mer end jeg bad og jeg søgte,
> han gav mig at tale sit frelsende ord.

Pastor Brandt tilegnede og tilsluttede sig Grundtvigs oplysning om ordet ved badet og ved bordet som et ord af Herrens egen mund og som den grundvold, hvorpaa den levende menighed kunne opbygges. Efter dette aandelige gennembrud fulgte en vaartid baade i kristelig og folkelig henseende for pastor Brandt og hans menighed. Folk strømmede fra nær og fjern til hans kirke, ikke blot fra hans egne sogne, men ogsaa fra nabosognene. Han fik mange sognebaandsløsere. Hver søndag, naar der havde været sidsteprædiken, var præstegaarden samlingssted for de mange, som søgte aandelig vejledning hos pastor Brandt, og det blev en

stor og rig virksomhed, han kom til at udøve som sjælesørger, ikke alene i sin sognemenighed, men ogsaa udenfor. Paa Langhøjs mølle i Lunde sogn samledes han tit med sine venner i Stenstrup-Lunde. I et lille digt til »Min menighed i Lunde-Stenstrup« skriver han:

Hav tak for varme, lys og fred,
hav tak for aandens glæde,
hav tak for Jesu kærlighed,
du lille samfundskæde.

I Oure kirke prædikede han efter opfordring fra venner i Oure—Vejstrup og med sognepræstens billigelse i nogle aaringer en gang om maaneden og var saaledes med til at lægge grund til Vejstrup valgmenighed. Han blev ogsaa en søgt foredragsholder ved folkelige møder. Da Mads Hansen fik sin sangforening stiftet, talte pastor Brandt tit ved dens sammenkomster, og da Vester Skerninge højskole kom i gang, holdt han foredrag paa den en gang om ugen. Ligeledes talte han ved møder i friskolerne i Ollerup, Egebjerg og Vester Skerninge. For børnehjemmet, der blev oprettet i Ollerup, var han en virksom støtte, hvad dets navn »Brandts Minde« vidner om.

Pastor Brandt havde et aabent øre og et vaagent øje for alt skønt og fint i folkelivet som i naturens og kunstens verden, og han kunne ogsaa finde udtryk for sine tanker i versform; men det var ikke det værdifuldeste hos ham. Han blev især til velsignelse ved sit varme vidnesbyrd om den velsignelse, han selv havde modtaget til og i sin tjeneste i Guds menighed, og dette varme vidnesbyrd hjalp til at aabne for digteraaren hos den mand, som blev Sydfyns folkelige vaardigter, Mads Hansen.

Litt: Frede Terkelsen: Enevold Terkelsen, I, 1944, s 80 f, Holger Begtrup: Dsk menighedsliv i gr kredse, III, 1932, s 158 f, Fr. Nygård: Kristenliv i Danmark gn 100 aar, 1897, s 414 f, Hans R Egebjerg i Højskolebladet 23. sept 1898, Nekrologer i Svendborgbladene, Jakob E. Lange: Erindringer, 1938, Vilh. Birkedal: Personlige oplevelser II, 162, 172.

Hjælpepræst hos pastor Brandt:

1891—92: **E. Terkelsen,** se valgmgh Herning.
1892—94: **A. T. Garde,** se Fuglse-K.
1894—97: **B. V. Tollestrup,** se Toksværd.
1897—99: **C. Iversen,** se Herslev.

16. 1. marts 1899–14. febr 1905 (sp Storvorde-S 11. nov 1893): **H. P. Pontoppidan,** fl t Spjellerup-S, se der.

17. 22. maj 1905–17. juni 37 (hjpr Bøvling-Lemvig valgmgh 14. febr 01): Provst **Viggo Peter Balslev Clausen,** * 27. maj 1871 Tjørnelunde, Finderup. Faderen: Sp Soderup-KE, † 1897, se der. Stud Viborg 90, c 97[2] (h_2), lærer Vældegaard skole Gentofte 1897, højskolel Vallekilde 99, provst Sunds herred 25. maj 28, afsk 17. juni 37, † 31. juli 37. ~ 29. april 03 Ingeborg Laura Margrethe Brandt, * 13. jan 1882 Khbvn. Forældre: Oberstløjtn Jacob Frederik B af Ollerup og Benedicte Sørensen. – Søn: Tølløse. Søster ~ Helms, Gesten. Stamt 4.

BM Belønnings- og forsørgelsesf f tyende paa Fyn 14, tilsynsførende ved skolerne i Ollerup, medl amtsskoledirektionen Svendborg amt 35.

Skrev artikler og afh i højskolernes aarsskrifter og i tidsskr f dsk folkeoplysning.

Provst Viggo Clausen var et fint og elskeligt menneske, stilfærdig og beskeden i sin fremtræden, men ellers en statelig præsteskikkelse. Hans ansigtstræk var smukke, men lidt bløde, bevægelserne lidt tunge, men beherskede og velafpassede og gav udtryk for en ædel, gammel præstegaardskultur, som han var en ypperlig repræsentant for.

Hans moder var af den bekendte Balslev-slægt. I sin ungdom var han foruden med sine to fætre (se ndf) kammerat med **Thomas Bredsdorff,** senere forstander for Roskilde højskole, og den lidt ældre **H. J. Lorenzen,** der blev valgmenighedspræst i Sdr Næraa paa Fyn, som disse unge var han stærkt præget af grundtvigsk menigheds- og folkeliv.

Han havde megen sans for skønhed, saavel i naturen som i billedkunst, sang og musik. Han havde en levende sans for humor; han var glad ved at være mellem ungdom og saa paa dens færden med venlig forstaaelse.

Han var ikke egentlig veltalende; men hans sprog var smukt og stemmen tiltalende. Han undgik helst stærke ord og udtryk; og saavel paa prædikestolen som i samtale gjorde hans tale et tilforladeligt og troværdigt indtryk.

Hans prædikener var ikke præget af det aktuelle. Det var sjældent, at han omtalte stedfundne usædvanlige begivenheder, eller at han anførte udtryk fra bøger, han havde læst, og det var endnu sjældnere, at han gengav træk fra personlige oplevelser.

Han holdt sig i reglen ret nøje til evangelieteksterne, og han sigtede almindeligvis ikke paa at anvende disse paa nutidsforhold. For ham var evangelierne paa en maade tidløse og derfor egentlig altid aktuelle. Han talte ud af og om det evige liv, som dette liv har været levet gennem tiderne og leves den dag i dag.

I Ollerup højskoles aarsskrift for 1924 har han skrevet en artikel med overskriften »Den hellige Trefoldighed«. Et lille afsnit af artiklen lyder saaledes: »Jesu sidste samtale med hans venner før hans død er gennemtrængt af dette: kærlighed. Guds kærlighed. Jesu kærlighed. Disciplenes kærlighed. Det er ogsaa dette, der er det inderste i hans bøn, den ypperstepræstelige bøn (Johs. 17); det bølger og lever i den fra først til sidst. Han beder for apostlene, for menigheden, »at de maa være eet, ligesom du, Fader, i mig og jeg i dig, at ogsaa de maa være eet i os — og den kærlighed, som du har givet mig, har jeg givet dem, for at de skal være eet, ligesom vi er eet, jeg i dem og du i mig, for at de maa være fuldkommede til eet — for at den kærlighed, hvormed du har elsket mig, skal være i dem og jeg i dem.«

Det var dette vidnesbyrd om Guds kærlighed til mennesker, baaret frem med en stilfærdig inderlighed og hjertevarme, der var grundtonen i hans forkyndelse. Foruden den inderlighed og varme, der prægede hans tale, havde han den egenskab, at der altid var højtid over hans gudstjenester, han var ikke højtidelig eller salvelsesfuld; men der udstraalede ligesom højtid fra ham, der havde sin rod i den grebethed, hvormed han udførte sin tjeneste. Saa snart han traadte ind i kirken, saa forplantede denne højtid sig til menigheden; og der blev gudstjeneste. Til gudstjenestens højtid og festlighed bidrog det ogsaa, at han forstod at vælge indholdsrige og festlige salmer.

Fra Ollerup til annekset, Kirkeby, er der en besværlig vej op over de høje Egebjerg banker; men provst Clausen ænsede ikke stort disse besværligheder. I de første aar kørte han i hestevogn, senere i bil. Han var selv kusk og senere chauffør. I en af de haarde isvintre var vejen op over bakkerne meget glat. Og da bilen skulle op over den sidste bakkeknude, gled den, rutschede baglæns, kom i grøften og væltede om paa siden. Provsten, som ikke havde taget skade, kravlede ud af den bildør, der vendte opad, søgte til en telefon, fik fat i en anden bil og naaede frem til sin gudstjeneste med en ringe forsinkelse. Han var trofast i tjenesten. Gerningen skulle gøres, kaldet røgtes.

Som formand for menighedsraadene var han omhyggelig for, at love og regler blev overholdte, protokollerne førte og behørigt underskrevne. Iøvrigt var han en dygtig og hensynsfuld leder af raadenes forhandlinger. Meningsforskelligheder blev i reglen overvundet, fordi der altid blev gaaet aabent og redeligt til værks, og her var formanden et udmærket eksempel til efterfølgelse.

Paa samme stilfærdige hensynsfulde maade øvede han sin provstegerning og sit hverv som statens tilsynsførende ved ungdomsskolerne her i Ollerup. Han var derfor altid en velkommen gæst, hvor han kom frem.

Under provst Clausens tjenestetid fik Ollerup kirke en ny altertavle og et nyt orgel. Altertavlen er malet af fru Bertha Dorph. Maleriet forestiller den første julenat i Bethlehem. Midt i billedet ses jomfru Maria med Jesusbarnet i sit skød. Tilhøjre for hende ses Josef, delvis i skygge, tilvenstre en ældre kvinde og i baggrunden hyrderne. Midlerne til disse fornyelser blev fremskaffet ved to store indsamlinger midt i 1920'erne. Ved disse indsamlinger gik præstefamilien i spidsen og var blandt de største bidragydere, hvilket lettede indsamlingen meget. Hertil maa føjes, at fru provstinde Clausen, der har betydelige kunstneriske evner som malerinde og udskærer, har udskaaret den brede ramme om alterbilledet og ligeledes en indfatning

af orgelfacaden ud imod kirken. Hun har ogsaa forsynet præstestolen og kirkens dør fra vaabenhuset ind til kirkerummet med smukke udtryksfulde bibelske billeder.

At præstegaardens stuer med dette skønhedselskende præstepar var usædvanlig hyggelige, og at menighedens medlemmer gerne samledes der, er let forstaaeligt. Det var derfor en stor sorg for saavel præstefolkene som mengheden, da den gamle præstegaard brændte i 1935. Og det var en glæde, at det lykkedes arkitekten, Mindedal Rasmussen, at holde den nye bygning saa nær til den gamle præstegaards stil som muligt.

Der var stor sorg i menigheden, da provst Clausen efter 32 aars trofast gerning gik bort. Der var vel ikke sket noget i retning af nye vækkelser i hans tid. Men det liv, der var vakt i pastor Brandts tid, var fortsat; og de sognebaandsløsere, der da havde sluttet sig til menigheden i Ollerup, var i det store og hele fastholdt. Provst Clausen havde under sin sidste sygdom søgt sin afsked. Der var noget symbolsk i, at han døde just den dag, da hans tjenestetid udløb. (Lars Bækhøj).

Provst Cs søn, pastor Thorkild C, skriver:

»Min far er født i Tjørnelunde paa Sjælland, men i femaarsalderen kom han til Thy, hvor faderen Kristen Josephsen Clausen var præst først i Tømmerby og senere i Hunstrup i Hanherred. Det gode grundtvigske hjem med den store børneflok, der var 9 børn, og den særprægede egn kom til at sætte sit præg paa ham. Da han var en halv snes aar gammel, blev han sendt i skole i Odense og kom til at bo hos morbroderen pastor **Rasmus Balslev** i Tarup præstegaard, dennes sønner **Harald, Lars Christian og Thorvald** (Vartov) blev hans venner for livet. Senere kom han til Viborg, hvor han tog studentereksamen 1890, der var 14 paa holdet, hvoraf de 8 blev præster. I studenteraarene i København blev han optaget af tidens aandelige bevægelser, hvad der bl a satte sig spor i en levende interesse for litteratur, en interesse der holdt sig gennem aarene og satte spor ved artikler, afhandlinger og foredrag, særlig interesserede han sig i de senere aar for Holberg. En anden interesse, der blev vakt i de unge aar og fulgte ham gennem livet, var interessen for astronomi, denne interesse understøttedes af en god matematisk sans og begavelse. Efter et par aar som højskolelærer bl a paa Vallekilde blev min far kapellan hos valgmenighedspræst Nielsen i Bøvling og Lemvig; men da embedet som sognepræst i Ollerup og Kirkeby blev ledigt i 1905, søgte han det, bl a fordi hans og hans hustrus slægt (Bredsdorff og J. S. Brandt) havde været præster der i mangfoldige aar. Han fik embedet som en af de første, der blev valgt efter menighedsraadsloven, men da han var ret ung og embedet temmelig stort, rejste der sig en del kritik blandt andre præster over udnævnelsen; men det viste sig, at han var i stand til at bestride embedet, og som aarene gik, faldt han ualmindelig godt til i den ret forskelligartede befolkning i Ollerup og Kirkeby.

I Kirkeby var der en udpræget arbejderbefolkning omkring teglværkerne ved siden af en gammel bondebefolkning i O og K og højskolerne i Ollerup. Ved sin redelige og personlige forkyndelse, der var præget af et grundtvigsk livssyn, formaaede han at samle en ret stor og trofast menighed af alle samfundslag. Hans redelighed og retsindighed, venlighed og samtidig myndighed gjorde ham afholdt af de fleste. Disse egenskaber i forbindelse med en udpræget ordenssans og grundighed kom ham ogsaa til gode, da han i 1928 blev provst for Sunds herreds provsti; og da det var ham en lidenskab at skabe fred, var han ofte i stand til at forene modstridende parter i de sager han havde med at gøre.

Fra sin ungdom havde han ogsaa stor interesse for kunst, baade billedknust og musik, dette satte frugt i gennemgribende restaurering af kirkerne i O og K. Her havde han god hjælp i sin hustru, der udførte store billedskærerarbejder til Ollerup k. Musikinteressen gav sig udslag i anskaffelse af særdeles gode orgler til begge kirker og indførelse af en bedre kirkesang bl a ved indførelse af laubske melodier. — Skolen havde hans store kærlighed, hvilket baade gjorde sig gældende i forholdet til de lokale skoler, højskolerne i Ollerup og provstiets skoler i den tid han var provst og medlem af Svendborg amts skoledirektion. Faa aar før han døde, brændte den gamle, smukke præstegaard i O, og da han i høj grad var en hjemmets mand, gjorde det et dybt og smerteligt indtryk paa ham og slog hans kraft ned; men det lykkedes ham dog inden sin død at være med til at faa rejst en smuk præstegaard paa den gamles tomt.«

Med **Ollerup præstegaard,** som nedbrændte 1935, forsvandt ikke blot en af landets ældste og smukkeste præstegaarde, men et hjem udslettedes, hvor fin, gammel dansk præstegaardskultur i en sjælden grad var bevaret til nutiden. Den aand og stil, som herskede i stuerne bag de lave bindingsværksmure, fik sin ganske særlige underbygning af den kendsgerning, at traditionerne holdt sig inden for en og samme slægt, som siden husets opførelse med smaa afbrydelser havde boet der.

Den nuværende indehaver af præsteembedet, provst Viggo Clausen kom til gaarden i 1906, men hans kone fru Ingeborg Clausen færdedes der allerede som lille pige hos sin farfader, pastor Jens Sofus Brandt, som havde Ollerupembedet i 60 aar. Pastor Brandt var indgift i Bredsdorff-slægten, som tæller to præster i Ollerup, hvoraf den første hr. Thomas Bredsdorff opførte det nu brændte stuehus i 1761.

Om opførelsen berettede en gammel inskription, som aabenbart ikke har tænkt paa ildebrand:

Hr. Thomas Bredsdorff mig af grunden lod opbygge,
da forrige stuehus ej længer kunde staae.
Gid præster maa i mig boe roelig og trygge,
indtil af ælde jeg omsider skal forgaae.

Dette vers beretter om en tidligere bygning, og ved en gravning for nogle aar tilbage fandt man ikke blot dennes fundament, men tillige fundamenterne af et endnu ældre hus, der viser, at præstegaardens historie sandsynligvis gaar helt tilbage til den katolske tid.

Den, der har aflagt besøg hos provst Clausens, glemmer aldrig indtrykkene fra det gamle hjem. Sommer saavel som vinter var gaarden og dens omgivelser det rene eventyr.

Om vinteren laa sneen paa de toppede brosten og de bikubeformede brændestabler inde i den firlængede gaard. Indendørs knitrede ilden paa brændeknuderne i de gamle smedejernsovne med bibelske billeder og kobbertromler. Vinduerne var fyldt af hyacinter og potteplanter, væggene dækket af kobberstik og malede familieportrætter, alle møblerne var reneste empire eller Louis seize.

I dagligstuen stod klaveret, og her holdt provstefruen ofte musikaftener, hvor der spilledes trioer af Mozart eller blev sunget Schubert. Gennem en dør kiggede man ned i præstens studereværelse: Gulvet var med brede, hvidskurede fyrreplanker, væggene skjultes af bogreoler fulde af rygge med gamle guldsnit — et sted hang provstens pibebræt med alle de lange piber — og ved skrivebordet sad provsten selv ganske uforstyrret og skrev paa sin prædiken. Af og til hævede han hovedet og lyttede til musiken.

Eller om sommeren: Saa foregik det i den dejlige have, hvor hvert træ var en botanisk seværdighed. Teen serveredes ude paa plænen, og gennem nøddegangen saa man over præstegaardsdiget de bugnende, gule agre, sænkningen med mosen og paa den anden side horisontlinien af den bløde, sydfynske bjergkæde.

Fru Ingeborg Clausen, som var den kvindelige bærer af alle hjemmets traditioner, dyrkede ikke musiken som eneste kunstart. Hun har meget talent som maler, men er især en dygtig træskærerinde. Ollerup kirke, som ilden ikke naaede til trods for, at den ligger ganske tæt op til præstegaarden, bærer adskillige vidnesbyrd herom. (Nationaltidende marts 1935).

18. 5. okt 1937 (rkp Hans Tausens k, Kbhvn 8. april 1932): **Niels Hansen,** * 15. aug 1893 V Nykirke, Ribe amt. Forældre: Gjdr Ludvig H og Kirstine Marie Petersen. Stud Ribe 14, c 20^2 (1), sp Staby 19. febr 21. ~ 11. maj 21 Maja Iversen, * 24. dec 1897 Møborg. Faderen: Sp Aarestrup-H, † 1927, se der.

Litt: Foruden den litt, som er nævnt ovenfor: Jac. Madsen, s 204—05 og 209—10. Holger Begtrup: Dsk menighedsliv i gr kredse III, s 46 f, 158 f. Harald Balslev: Fra fynske præstegaarde 1944, s 87, 119. Khst saml 4 r III, 154 f, Svendborg amts hist aarb 1917, s 148 f. Peder R. Møller i Højskolebl 1894,

591 f, do 1911, sp 917 f, smst 1952, sp 299 f, 303 f, 407 f. Skolernes aarsskrifter. K. A. Lange: Den danske friskole I 1933, s 206 f. Om overtro i Kirkeby, se Fynsk Hjemstavn II, s 5.

STENSTRUP—LUNDE

Stenstrup sogn, 2484 ha, er lavt liggende omgivet af højder, smuk udsigt over Sydfyn fra Rødme bakker, en del stenet og gruset jord. Skovrigt. Byerne Stenstrup (756 indb) med friskole (opr 1856 i Lunde), fh fra 1916, 4 teglværker, jernbanest m m, Hundtofte, Ll Løjtved, Rødme, Løgskov m mh 1890–1942. Hg Skjoldemose, Løjtved og Kroghenlund. Et privat hvilehjem »Egebjerghus«.

I Kildeløkken ved S en kilde, der har været en søgt sundhedskilde.

Lunde sogn, 1787 ha, som hovedsognet. Byerne Lunde med fh fra 1908, Høje Bobjerg.

Lunde var anneks til Kirkeby til 1637. I kommunal henseende blev Lunde adskilt fra Stenstrup 1908.

Det kirkelige liv. Der har siden 1536 kun været 13 sognepræster her. Embedet hørte til de største paa Fyn. 1817–36 var *P. Tommerup* sp her. Han var præget af tidens rationalisme, udgav flere smaaskrifter og var en alsidigt interesseret mand. I 53 aar var provst *Rasmussen* derefter sp her til 1889. I hans tid gik den gudelige forsamlingsbevægelse over Sydfyn. *Johan Nielsen,* Skaarupøre, holdt ogsaa møder her, men vækkelse mærkedes ikke. Den senere grundtvigske bevægelse fik enkelte tilhængere, og friskolen, der oprettedes allerede 1856, lededes i mange aar af friskolelærer *Peder Olsen Sibast* (* 1837, † 1915). Efter en pause genaabnedes skolen 1914 i den nuvær bygning.

To af provst Rasmussens kapellaner blev senere kendte i IM, *Carl Moe* og *G. A. Olsen,* der blev redaktør af Kr Dgbl. *Carl Moe* siger selv, at han ikke var omvendt, da han var præst, »men jeg prædikede rigtigt nok«. Han giver i sine »Oplevelser« (s 41 f) et temmeligt mørkt billede af forholdene omkr 1875: »Provst R var en meget venlig mand, hensynsfuld og forstaaende. Men noget aandeligt liv var der ikke hverken i præstegaarden eller i sognet. Noget stort savn følte jeg ikke, da jeg ikke var vant til andet og heller ikke havde ret meget selv; men jeg undrede mig over det liv, der levedes, og følte mig til tider trykket deraf. Der taltes aldrig om kristendom«. Moe giver et bidsk billede af præstekonventerne (se s 356), og fortsætter: »Der var kun nogle ganske faa troende mennesker blandt de mindrestillede, ellers rugede døden i sandhed over Stenstrup og Lunde sogne. Da jeg havde god tid, gik jeg meget omkring i sognene og besøgte alle uden forskel, ikke saaledes, at »jeg begyndte med grisen og endte med Jesus«. Det kunne jeg ikke, for noget helt nøje kendskab havde jeg ikke til nogen af dem. Men jeg talte dog lidt med mange mennesker, især syge og fattige. Paa den maade fik jeg ofte stof til mine prædikener og holdt livet nogenlunde frisk, hvortil ogsaa bidrog, at provsten havde en svigersøn, som var kaptajn og meget ugudelig. Sammenstødene med ham bragte mig i krigshumør, hvad ogsaa kunne mærkes i mine prædikener ... Folk ville nok høre mig. Der var i regelen ganske godt kirkebesøg, maaske ogsaa som følge af mine mange husbesøg. Folk sagde, at »det var svært at forstaa provsten, men kapellanens prædiken var saa letfattelig«. I skolen holdt jeg bibellæsning om vinteren og foredrag om hedningemissionen, og engang imellem møder i et eller andet hus, hvor jeg kunne faa lokale. Med indre mission var jeg endnu ikke kommet i berøring, og Vilh. Beck kendte jeg ikke. Det missionske, der var i mig, havde jeg fra Frimodts paavirkning ... I de 3 aar jeg var der, var jeg smaat aflagt. Jeg fik 1200 kr aarligt, deraf gik 100 kr til husleje. Jeg var gift og havde to børn. Jeg ville egentlig gerne blive; men da provsten, som var meget velstaaende, nægtede at give mig 100 kr mere om aaret, søgte jeg bort, og som eneste ansøger fik jeg Harboøre. Skilsmissen fra præstegaarden og sognene var uden taarer, men en stor opmuntring for mig var det, da jeg kom ud af Stenstrup kirke efter afskedsprædikenen, at jeg mødte en gammel kone, som trykkede mig i haanden og sagde: »Ja, ja, pastor Moe, bliv De nu ved at prædike, hvor De kommer hen, som De har prædiket her, saa skal Gud nok være med Dem ... «

Pastor *Brandt,* Ollerup, kom her ofte (paa Langhøjs mølle i Lunde), ja han skrev et digt til »min menighed« i Lunde-Stenstrup, (se s 393).

Pastor *Mohr* var en meget stilfærdig præsteskikkelse. Han havde været *Steins* kapellan ved Sct Matthæus kirke siden dens indvielse, og da Stein i marts 1889 blev Fyns biskop, fulgte Mohr ham til Fyn og blev udnævnt til Stenstrup dec samme aar. Stein satte megen pris paa Mohr. Det kirkelige liv havde udviklet sig saaledes, at de fleste grundtvigske havde løst sognebaand til valgmenighed, og den lille kreds af IMs venner (ledet af lærer *Frederiksen,* Løgeskov. Han forlod sognet 1898 og blev indremiss; hans søn er sp i Sæby), fik 1890 indviet et missionshus i Løgeskov under ledelse af gdjr Mads Chr. Larsen, Bækgaard. Senere har førstelærer *Mouritzen,* S, gdjr *P. Larsen,* Lundtofte, og kbmd *Johs. Pedersen,* S, været IM's ledere. Missionshuset laa i en udkant af sognet, indtil Snarup i Krarup sogn, og det var folk paa begge sider af sognegrænsen, der stod sammen om missionehuset. I begyndelsen af dette aarhundrede tog vækkelsen af og livet stagnerede, og nu er Løgeskov en af de mindre kirkelige dele af sognet. Missionshuset blev solgt i 1942.

Der har været meget lidt bevidst aandeligt liv. Pastor *Høyrup* var IMs præst. Der blev rigtig god kirkegang i Stenstrup, og der var ogsaa smaa tilløb til vækkelse. Der blev arbejdet ihærdigt med missionsuger og møder af forskellig art, talere som *E. Prip, L. P.*

Larsen og prof *O. Hallesby* talte her. Der blev oprettet KFUM og K.

Høyrup bevarede nidkærheden til det sidste; men han kunne dog ved sin afgang bl a karakterisere de aandelige forhold i pastoratet, saaledes: »Her har i 27 aar lydt en klar indremissions forkyndelse; men der er ikke kommet ret meget ud af det.« Det slægtled, som i pastor Høyrups første præsteaar blev berørt af vækkelsen, og som nu er gamle eller døde, bevarede selv livet, men af næste slægtled gik kun i enkelte tilfælde i fædrenes spor. I Høyrups senere aar var der ikke regelmæssige samfundsmøder og ikke ret meget samfundsliv.

1926 oplyses: Kkg 12–14 pct, IMsmf (80), KFUM (20) og K (30), 29 sbl t valgm, 11 t frimgh, kun lidet liv. 1935: Kkg 12 pct, meget lidt bevidst liv, IM (100), KFUM (15) og K (25), 2 fh. 1943: Kkg 5 og 6 pct, KFUM og K, 18 sbl t frimgh, 10 t valgm. 1954: Kkg 3–4 og 4–5 pct, IMsmf (25; gdjr Chr. Nielsen, Nyholm, L), kirkeblad, KFUM og K, 12 sbl t frimgh, 8 t valgm. Mange teglværksarbejdere.

Stenstrup kirke (Sct Nicolaus) siges i Dsk atlas at være bygget 1372, da der udstedtes afladsbrev til den. Skibet er ældst; vist rest af en romansk kirke, senere forlænget mod øst, alt af kamp; der tilføjedes kor af mursten, taarn omtrent i skibets højde, her er vaabenhus i stedet for det ældre, der ligger mod nord. Kirken blev 1877 overpudset med cement, men er nu hvidkalket. Rokokko altertavle med maleri, skænket 1919: Kopi af Niels Skovgaard: Den gode hyrde (originalen i Bøvling valgm k). Smukt udskaaret prædikestol med relieffer fra 1619. Bronceret jernfont 1840—1939. Den originale granitdøbefont, som i c 100 aar havde staaet i herregaarden Løjtveds have, blev i 1939 tilbagegivet kirken af Løjtveds daværende ejer godsejer A. P. Andersen. Alterstager fra 1601. Marmorrelief over provst Rasmussen, † 1889. 250 sd.

H. Fr. Rørdam: Hist kildeskr, II, s 524 f.

Lunde kirke er opført 1852 (arkitekt Nebelong) i stedet for en lille kirke med taarn. Kirken bestaar af skib og kor, taarn med spir og vaabenhus. Højt hvælvet træloft. Den gl altertavle med maleri af Gethsemane. Ny prædikestol og døbefont. Kirken opført paa initiativ af provst Rasmussen og med støtte af gehejmekonferensraad, grev Preben Bille Brahe til Egeskov. Lunde kirke gennemgik i 1937—38 en større restaurering og fik i 1939 en ny altertavle: en kopi af Niels Skovgaards alterbillede »Den gode hyrde« i Rigshospitalets kirke. Kopien er udført af provstinde Clausen, Ollerup, som ogsaa har tegnet og udskaaret rammen om alterbilledet. Det gamle alterbillede, »Jesus i Getsemane«, er ophængt paa kirkens nordvæg. Kirkens 100 aars dag fejredes 1952 ved en festgudstjeneste, hvor stiftets biskop talte. 300 sd.

Folketal: 1850: 1288 og 810; 1901: 1679 og 810; 1921: 1887 og 841; 1950: 1995 og 823.
Altergæster: 1922: 700 og 400; 1934: 815 og 428: 1942: 500 og 300, 1953: 400 og 225.
Menighedsraad: 1913: 2 IM, 2 gr, 4 u p; 1926: 6 IM, 2 gr, 5 u p, 1934: do, 1953: 4 IM, 1 gr, 7 u p, 1 soc.
Kommunevalg: 1943: Stenstrup: Soc 316 (4), fællesl 311 (4), haandværkerl 32 (0), husm 113 (1), 1954: Soc 454 (4), kons 119 (1), venstre 380 (4). Lunde: 1943: Soc 48 (1), kons 93 (2), venstre 78 (2), u p 54 (1), 1954: Soc 78 (1), rad 65 (1), kons 94 (2), venstre 163 (4).

Sognepræst

Ind 1857: a) 95 rug, 84 byg, 193 havre, b) 100 rdl, c) 24 brød, 48 sn æg, 1000 kd mælk, 12 gæs m m, d) 550 rdl, e) 104 td ld samt en lille skov. Højtliggende, 50 al lang grundmuret pgd fra 1841. — 1870: Regul 3660 kr, netto 8776 kr. — 1913: 1. kl, 1931: 1. kl, 1946: 2. kl. Pgd fra 1841. Enkesæde (yder 342 kr. aarligt).

10. 30. aug 1836–31. aug 89 (huslærer paa Egeskov hos grev Bille Brahe): Provst **Ludvig August Frederik Rasmussen,** * 28. aug 08 Jordløse. Forældre: Sp i Jordløse-H Johan Frederik Kurrelbaum R, † 18, og Bolette Sophie Bendz. Stud Odense 25, c april 30 (1), provst Sunds herred 25. aug 54, r af Dbg 69, Dbm 86, † 31. ang 89. ~ 19. april 37 Simonine Elisabeth Ploug, * 13. okt 10 Faaborg, † 3. okt 71. Forældre: Kgl agent, kbmd, borgerkpt Simon Hempel P og Elisabeth Christine Wamberg af Gudbjerg. – Broder: Ho-O. Søster ~ Hoskiær, Kalundborg.

Provst R fik bygget ny pgd i S og ny kirke i L. *Carl Moe* har ovenfor fortalt om ham. Professor *Schurmann,* Skaarup, omtalte ved begravelsen provst R som en »trofast søgende, der ikke blev staaende ved den udvikling, han i sin ungdom havde faaet, men glædede sig over, hvad godt der kom frem i nyere tid«, og skildrede R som »stille, bramfri, med trofast vennesind«. Pastor *F. C. L. Harboe* talte ogsaa over R og mindede om »det milde, kærlige sind, der laa dybest i provsten, selv naar denne mange gange havde at kæmpe med en heftig, opbrusende natur«. Svendborg avis (6. sept 89) skriver, at »R var af den gamle skole, men selvom det nye ikke havde hans sympati, fornægtede han aldrig sit gode hjertelag over for sognefolket, selv naar de gik veje, han ikke syntes om. I stilhed gjorde han meget godt«. Stiftsprovst R. Volf omtaler provst R som elskværdig; Volfs søster boede hos provst R. (R. Volf: Erindringer, s 35, 53).

Hjælpepræst hos provst Rasmussen

1871—73: **L. Prip,** se Orø.
1873—77: **Carl Moe,** se Skanderup.
1877—83: **F. C. L. Harboe,** se Sorterup-O.
1883—88: **G. A. Olsen,** se Lynge-VB.
1889—89: **P. Nielsen (Eskelund),** se Tørring, Heldum.

11. 22. nov 1889–27. nov 1912 (rkp Sct Matthæus k, Kbhvn, 25. okt 80): **Johan Jacob Mohr,** * 5. juli 38 Kbhvn. Forældre: Kgl kapelmusikus Johan Ludvig M og Karoline Olivia Busck. Stud Mtrp 56, c 62² (1), lærer Kbhvn, præst ved Kbhvns sygehjem 19. febr 70–89, kst kkp Frederiksberg k 1. maj 76, afsk 27. nov 12, † 28. maj 20. ~ 23. okt 63 sin kusine Louise Marie Sophie Ahrensen, * 7. aug 37 Kbhvn, † 18. juli 09. Forældre: Professor, dr med Arnold Andreas Bul A og Nelly Marie Busck. – Sønner: Store Magleby og rkp Aarhus dk. Moders og svigermoders fætter: Gunni Busck, Brøndbyvester. Fætter: Mohr, Værslev-J.

Udg 72: Hvorledes vi under alverdens nød skal søge Herrens hjælp, prædiken, 89: Afskedsprædiken i Sct Matthæus kirke.

Pastor Mohr var en meget stilfærdig mand, from og kærlig. Biskop Stein ønskede ham til medarbejder ved Sct Matthæus kirke, da han havde vist megen interesse for menighedspleje og diakoni, og der udviklede sig et eksemplarisk samarbejde mellem Stein og Mohr paa Vesterbro, hvor ogsaa deres hustruer tog flittigt del i fattigarbejdet. Mohr fulgte Stein til Fyns stift, hvor han i 23 aar fik en god gerning, agtet og respekteret, ikke retningsmand, men kirkens mand. Han havde taget interesse for musik i arv efter sin fader.

12. 30. maj 1913–29. nov 40 (sp Voer 30. dec 01): **Carl Høyrup,** * 17. nov 70 Kauslunde.

Faderen: Sp Humble, † 01, se der. Stud Odense 89, c 95_1 (l), lærer Fredericia, uord medhj Humble 96, lærer Rudkøbing, hjpr Præstø-S 30. sept 97, kkp Holbæk-M 29. okt 00, afsk 29. nov 40, † 3. nov 51. ~ 6. sept 05 Laura Larsen, * 18. juli 83 Vesterø, Læsø, † 3. sept 45. Forældre: Fyrmester ved Nr Lyngvig fyr Poul Anton L og Lucie Lorentzen Faldt.

Kredsfmd DMS og medl af direkt f Fyns gejstl enkekasse til 40.

Udg 06: I kongens følge, 31: For Guds ansigt, bibeltime.

Pastor Carl Høyrup blev tidligt grebet af IM, og som præst i Præstø og Holbæk sluttede han sig klart til IMs venner. Han var ung og nidkær og prædikede med fynd og klem: Folk skulle omvende sig! De kunne ikke lade være med at høre »den tossede præst«, og der blev røre, hvor han var. (Se under Holbæk II, 222.) I Voer forlangte de ligefrem, trods kultusminister J. C. Christensens vægring, at faa ham til præst, og han blev meget elsket i Vendsyssel, hvor han fik en rig gerning, med fulde kirker, meget liv, og over hele Nordjylland var den smukke, veltalende prædikant en søgt taler. Han var en tid optaget af Rusland, men især blev han glødende afholdsmand, »hader af alkohol«, en af Blaa Kors' mest benyttede talere. Han havde en stor arbejdskraft, han lærte menigheden nye sange, han satte folk i gang. I Voer havde han sine bedste aar. I Stenstrup var forholdene anderledes, men der blev vakt noget aandeligt røre. Han blev brugt som taler mange steder. Han havde sine meningers mod. Hans styrke var ensidigheden, ikke mangfoldigheden eller rummeligheden. Han var en energisk kredsfmd i DMS. Han var gennem alle aarene en betydende kraft for IMs samfund paa Sydfyn. Haven blev brugt til mange møder, og mange IMs stævner ledede han. En god støtte havde han i sin hustru. De to var værd at kende, men allerbedst var det at sidde under hans prædikestol. Han blev maaske mindre skarp og mere afklaret med aarene, men lødigheden, kaldet til omvendelse og til at følge frelseren, blev ikke svækket, en ægte Kristus-prædikant. Han var en af de præster, der altid var i offensiven.

Nekrologer i dagspressen, Th. Bekker, Skaarup, i Kristeligt dagblad m m.)

13. 1. marts 1941 (sp Tryggelev-F 16. nov 33): **Adolf Christian Gettrup,** * 12. nov 96 Kbhvn. Forældre: Bogholder Niels Lars Marinus Jensen og Else Marie Gettrup, f Dyhrberg. Stud Frberg gymn 15, c 22^2 (l), sekr KFUMs centralforening, Kbhvn, 24. ~ 22. okt 31 Else Endorph Petersen, * 5. juni 06 Hellerup. Forældre: Hovedbogholder i Sparekassen f Kbhvn og omegn Ejnar Carl P og Agnes Elisabeth Henriette Endorph.

BM KFUM og Ks fællesbest 30, medl forretningsudvalget 32, kredsfmd KFUM 36—43, landsfmd f KFUM i Danmark 43—50, medl ungdomsorganisationernes fællesraad 46—50, KFUMs verdensstyrelse 47—50, herredsrepræs Kirkesagens venner 38—41.

Litt: Jac Madsen, s 205 og 208—09, Fr. Nygård: Kristenliv i Danmark gn 100 aar, 1897, Carl Moe: Oplevelser, 1926, Sct Matthæus kirke 1880—1945, 1945, Khst saml 1893—95, s 154—70.

KVÆRNDRUP

Kværndrup sogn, 3117 ha, er ret højtliggende og bakket, frugtbart, skovrigt, anlægget Bakkelunden og Karlsmose.

Kværndrup by ligger, hvor landevejene Nyborg–Bøjden og Odense–Svendborg krydses, en ret stor stationsby (695 indb) med fh fra 1892 paa det gamle bystævnes plads, mh fra 1921, markedsplads for Egeskov marked, desuden byerne Egeskov, Trunderup, Gultved. Stamhuset *Egeskov,* en af Danmarks ejendommeligste herregaarde, fra c 1550, opført i en lille sø, meget smuk park, ejedes af slægten Bille-Brahe til 1882, nu af grev Ahlefeldt-Laurvig-Bille. Ejendommelige ege i skoven.

Egeskov marked er af middelalderlig oprindelse, 1805 henlagdes det til Egeskov marker, 1910 til Kværndrup (holdes i sept).

1788–1825 var den fortræffelige *Rasmus Lassen* sp i Kværndrup (han efterfulgtes af sin søn, provst Jørgen Lassen). Han var præstesøn fra Hejls. Allerede til studentereksamen opgav han hele Gl test paa grundsproget. Som student var han i 6 aar hovmester for gehejmeraad Henrik Billes børn i Odense, og medens han havde denne stilling, rejste han til Kbhvn og tog theol embedseksamen 1781 med bedste karakter.

I sine kandidataar underviste han ikke blot i skolerne, men han var ogsaa optaget af herrnhuternes evangeliske hedningemissionsarbejde. 1788 oversatte han saaledes Spangenbergs bog om de evangeliske brødres missioner iblandt hedningerne.

Da Kværndrup sognekald blev ledigt 1788, kaldtes Rasmus Lassen dertil af den daværende kirkepatron, førnævnte stiftamtmand Bille.

I det billede, hans søn har givet af »denne baade som præst og menneske sjældne mand«, hedder det:

»En barnlig, levende tro paa Gud og paa hans naades og herligheds aabenbaring i Kristus Jesus og deraf flydende inderlig kærlighed til Gud og Frelseren og ligeledes en inderlig menneskekærlighed besjælede min salig fader. Og i denne troens og kærlighedens aand vandrede og virkede han hernede. Denne aand lyste ud af hans øjne og aabenbarede sig baade i hans ord og gerning.

Hans embede som præst og sjælesørger udførte han som med duelighed saa med den største samvittighedsfuldhed. Og de sørgende og lidende i menigheden var han til trøst og hjælp, naar og hvor han kunne det.

Da han var kundskabsrig som faa og fuld af aand som færre, var det en lyst og glæde at høre ham tale om litterære genstande, især om saadanne, som nærmere vedrørte den præstelige gerning.

Han var en sand Herrens tjener, som der og blev vidnet ved hans grav; men som saadan gav han Herren æren for alt og vandrede bramfri og ydmygt hernede, dybt erkendende sine fejl og skrøbeligheder og byggende alt sit haab om frelse og salighed her og hisset ikke paa sig selv eller egen fortjeneste, men alene paa Guds naade og barmhjertighed i Kristus og dens tilegnelse i troen. Sandhed var ham hellig og dyrebar frem for alt. Derfor kæm-

pede han som en modig stridsmand for den af ham erkendte sandhed.

Og da han havde fundet fred og hvile for sin sjæl i den evangeliske sandhed, saa ikke alene forkyndte han den af sit hjertes fylde offentlig i kirke og skole og privat i sin menigheds hjem, men ogsaa ellers mod dem, som sagde imod. Da kæmpede han kraftigt med ordets vaaben, men i al sin iver og fyrighed dog saaledes, at det var aabenbart, at han ikke førte sine egne, men Herrens krige, og at kærlighed til modstanderne ikke forlod ham, naar han antog, at fornægteren af en ham dyrebar sandhed ellers var en brav mand og mente det ærligt. (Og han tog gerne saavidt muligt alt i den bedste mening.) Deraf kom det da, at han selv blandt saadanne modstandere, han ivrigt havde bekæmpet, vedblev at have venner, som højagtede og elskede ham.

Et eksempel blandt mange være det mig tilladt at anføre. Biskop, dr theol Frederik Plum, hæderlig bekendt som en dygtig filolog og grundlærd mand, og tillige retsindig og godlidende, havde, da han var ærkerationalist, medens min fader var streng ortodoks, oftere været i den alvorligste ordstrid med min fader om adskillige vigtige punkter i teologien. Men desuagtet bevaredes ogsaa paa biskoppens side altid en inderlig velvilje og venskab mod denne hans stridbare præst.«

Et betegnende replikskifte er gengivet i Fynsk hjemstavn mellem Rasmus Lassen og hans ungdomsven, stiftsprovst H. G. Clausen. Det viser Lassens forstaaelse for vækkelsen.

Da biskop Plum nogle aar efter R. Lassens død visiterede i Kværndrup, rakte han efter endt tjeneste sønnen, som var bleven faderens eftermand, haand og mund for altret, omfavnede ham venligt og ytrede ved denne lejlighed bl a til ham, at han aldrig havde kendt en større menneskeven end hans salig fader og føjede til: »Han var vistnok ikke fjende af et eneste menneske paa jorden.«

»Som guldet prøves i ilden« – saaledes fortsætter sønnen faderens biografi – »saa prøves og troen i modgangens skole. Og tunge sorger havde rammet ham. Jeg vil her ikke tale om næringssorger, der kan være tunge nok, og som i mange aar ikke vare fremmede for ham, men om saadanne sorger, som gaar dybere til hjertet. Saaledes mistede han efter et aars lykkeligt ægteskab sin ungdoms hustru, som efter traditionen skal have været meget smuk og elskværdig. Saaledes mistede han sin anden kone, som han ogsaa elskede ømt, og som efter kyndiges vidnesbyrd var ligesaa god og forstandig som smuk, ligesom den første efter en barselseng. Og saaledes begravede han endnu før hendes død et aar (det var 1798) fem børn, hvoraf de tre døde i samme maaned af en hidsig feber. Dybt nedbøjede disse tab hans kærlige hjerte. Og da han paa trinitatis søndag straks efter at have mistet de kære smaa læste for altret apostlens ord i dagens epistel: O, rigdoms dyb baade paa Guds visdom og kundskab, hvor uransagelige ere hans domme og hans veje usporlige, brast han i graad og kunne ikke læse videre, men forvandt dog efterhaanden ved religionens trøst og levende tro paa forsynet og dets vise og kærlige styrelse denne som sine øvrige sorger. Og jeg har kun kendt ham som en livsglad og munter mand.

Han følte sig ogsaa lykkelig i saa mange henseender og skønnede med et taknemmeligt hjerte paa Herrens godhed imod ham, ja følte det dybt med hin gamle pagts fromme, at han som en synder for Gud ikke fortjente den uendelige miskundhed, Herren havde vist imod ham.

Som denne min fader elskede alt, hvad der var sandt og godt, saaledes havde han og en levende sans for det skønne, og i særdeleshed da for det skønne i naturen. Derom bar bl a hans smukke have vidnesbyrd, som han efterhaanden havde dannet til en af de smukkeste præstegaardshaver i Fyn, og som han hvert aar indtil sin død forskønnede med et eller andet nyt og smagfuldt anlæg. Haven havde han prydet med mange lysthuse, som havde hver sit navn, f eks »Perspektivet«, »Maanehytten«, »Karenshøj«, »Fredsdalen«, Trylle-bakken«, »Svalingen«, og hvor – paa et i dem ophængt og malet bræt – var skrevet ikke alene lysthusets navn, men ogsaa et passende tankesprog eller vers. Ogsaa en lille og simpel eremithytte var rejst i et træbuskads, i hvilken fandtes tilligemed skrivematerialer en bog med rene blade til, at de besøgende deri kunne skrive et eller andet passende.«

Da den teologiske professor Jens Møller besøgte præsten Rasmus Lassen, sad han i »Tankehytten« i haven og skrev i »tankebogen« »hurtigt, men oprigtigt, som følelsen tilsagde« ham:

Her fandt jeg, hvad i barndoms vaar
min sjæl forlysted, hvad der kvæged
mit hjerte sødt i manddoms aar:
En hyrde god, med tro, som læged
hvert skæbnens saar, en skøn natur,
som taler højt om Herrens veje,
som bygger fast en kobbermur
dybt i samvittighedens leje,
tilfredshed, haab og kærlighed.
Giv dertil, Gud, din bedste fred!

Rasmus Lassen sørgede ogsaa for, at kirkegaarden blev prydet med adskillige smukke monumenter paa gravene, hvilke monumenter var af forskellig form. Til inskriptionerne derpaa leverede han koncepterne, som med megen nøjagtighed paaskreves af en hjulmand der i byen, der tillige drev malerprofessionen. »Paa den mod kirkegaarden vendte side af de gamle, ærværdige asketræer, som omgav den, vare tavler opslaaede med passende inskriptioner, der mindede om døden, dommen og opstandelsen, om kristnes tro og haab, og som læstes med opbyggelse af kirkegængerne om søndagen før og efter tjenesten, og vel og af mange forbirejsende, der skulle op at se den smukke kirkegaard.« Professor Sibbern omtaler dem i anden del af sin Gabrielis.

Paa kirkegaardsportens udside havde Lassen skrevet:

Her i dødens have hviler
fader, moder, ømme ven,
barnet, som saa venlig smiler,
bæres kold og bleg herhen.
Bitre død, du skaaner ej,
tung og trang er livets vej;
men hver sorg, hver klage svinder,
naar i Jesus ro vi finder.

Og paa den side af porten, der vendte ind mod kirkegaarden, havde han skrevet:

Snart for evighed vi møde
alle vore kære døde.

R. Lassen vandt i aarenes løb en stor indflydelse paa sin sognemenighed. Som vidnesbyrd herom tjente foruden meget andet den anselige bibelforening, han i nogle aar fik bragt i stand.

Paa konfirmationsdagen uddelte han Ny testamenter blandt konfirmanderne. Foran i et af disse har han selv skrevet følgende:

»Dette vor Herres og Frelsers Jesu Kristi ny test — denne uskattelige bog — er bleven skænket dig, kære unge medkristne, paa denne allervigtigste dag, du endnu har oplevet, paa den dag nemlig, da du ved et helligt løfte har fornyet din daabspagt og baade med mund og haand forpligtet dig til den ubrødeligste troskab og lydighed mod Gud og Forløseren i dit hele tilkommende liv. Til samvittighedsfuldt at holde denne dyre ed, hvorpaa dit timelige og aandelige vel beror, vil du finde det kraftigste middel i en flittig og andagtsfuld brug af denne dyrebare bog. O, lad den da ingenlunde henligge ubrugt hos dig; men efter den himmelske givers kærlige hensigt stedse for fremtiden være din sikre ledestjerne igennem dette saa kort forsvindende liv til en salig evighed og dens herlige indhold, din daglige sjæleføde med barnlig tro paa dette livsens ords evige sandhed og guddommelighed. Glem derhos aldrig at bede Gud: at han ved sin gode aand vil give dig naade til en værdig anvendelse heraf i din hele vandel, — da skal du visselig aldrig nogensinde gaa trøstesløs fra denne hellige kilde; men jo tiere du læser, jo dybere du indprenter dig dette velsignede ord og tager det vel til hjerte, jo stærkere vil du blive til at imodstaa alle fristelser til troløshed mod Herren, ja desto lykkeligere vil du føle dig under alle livets mødende omstændigheder, og ved dine dages ende skal du og føre troens ende herfra, som er din udødelige sjæls evige salighed; hvilket er dens højeste ønske, der med et inderligt rørt og bevæget hjerte i vor hele kære menigheds navn gav dig denne hellige bog til ejendom paa din saa vigtige konfirmationsdag.«

Præsten Rasmus Lassen i Kværndrup var aabenbart en af de faa virkeligt kristne præster paa Fyn. Han saa mildt til den herrnhutiske vækkelse, navnlig deres iver for hedningemission. Og da forsamlingsbevægelsen naaede Kværndrup, bar han over med dens skrøbeligheder.

Hans søn, provst *J. A. Lassen,* havde samme indstilling som faderen. Han var dygtig og afholdt. Pastor *E. Mau* fortæller i sin selvbiografi om ham og skildrer ham som en fin og munter mand. Pastor *Feilberg* var ganske forskellig fra provst Lassen. Feilberg fik vanskelige kaar her. Hans søn, Ludvig Feilberg, fortæller om, hvorledes bølgerne gik højt, særlig omkring kredsen i Trunderup. Han havde ogsaa svære stridigheder med sogneraadsmedlemmerne, og levede paa en spændt fod med flere af beboerne. Meget af dette skyldtes hans varme interesse for fattigvæsenet, som sogneraadet var knapt saa interesseret i. Feilberg blev sikkert ofte misforstaaet, f eks var han pinligt grundig, i skudsmaalsbøgerne skrev han lange levnedsbeskrivelser, og folk holdt hverken af disse skudsmaal eller af at skulle vente saa længe, medens han skrev dem. Hans omstændelige stræben efter nøjagtighed var sikkert vel ment. Konfirmanderne satte ham højt, og friskolen kom han efterhaanden paa en god fod med, men han kunne holde mærkelige eksaminer, f eks holdt han en gang eksamen lige til midnat. Fru Feilberg var lys og elskelig, en begejstret naturelsker.

Herregaarden har præget sognet. Bønderne maatte gøre hoveri, saa de fik ikke tid til at passe deres fæstegaarde. De var fattige og fortrykte, og statsbankerotten 1813 lagde yderligere et tryk over forholdene. Et af de bærende hjem i sognet var gdjr *Jens Jensens,* Nørremosegaard, Trunderup. Fra dette gode, fynske bondehjem skal der gives en nærmere skildring. En datter af *Jens Jensen, Sara Højvang,* har fortalt om forholdene her i gamle dage. Hendes oldefader, *Jørgen Jørgensen,* en haard og nævenyttig hestehandler, ægtede enken Anne Knudsdatter i Trunderup og havde tillige landevejskro. De var hoverifri og blev velstillede. Deres eneste søn, *Hans Jørgensen,* arvede gaarden og forøgede velstanden ved kornhandel. Han blev sogneforstander. Han var børneven, men ikke religiøs. Hans hustru, *Kirsten Pedersdatter,* var en from kvinde. Da der blev begyndt med gudelige forsamlinger, gik hun til dem og kom senere i forbindelse med præsten *Hans Agerbek* i Espe, som hun holdt meget af. Hun var streng, alvorlig, men meget retsindig. Hun gav ikke sine børn nogen blid opdragelse. Deres datter, *Ane Hansdatter* (* 1818, † 97) ægtede gaardfæster *Jens Jensen* (* 1812, † 1906), Nørremosegaard. Den gamle gaard, som laa i Trunderup, hvor friskolen nu ligger, var sammenbygget med to andre gaarde, saa de 3 stuehuse dannede een linie, hvis lofter kun var adskilt ved risfletninger, men i 1840'erne fik han efter aftale med greven gaarden flyttet ud til Nørremose, og 1868 blev den købt til selveje for 10.000 kr. Der blev maaske ikke i hendes hjem set mildt til, at den rige selvejerdatter flyttede ud som kone paa en fæstegaard, men *Jens Jensen* og hans hustru blev to af tidens betydeligste bønderfolk paa Fyn. De plantede selv den smukke have (en ask er historisk, da den er taget af en hængeask i Grundtvigs have), man vævede, man lavede lys, brød og øl; alt var gjort af egne produkter, og børnene maatte slide. Degnen i Kværndrup var en fhv underofficer, hvis fornemste undervisningsmiddel var et reb med knuder i. Til ham ville de ikke betro deres børn, og da de i »Nordisk kirketidende« havde læst noget om, at etrd *Spandet* havde krævet, at loven gav forældre ret til at læse med deres børn, begyndte Ane Jensen omkr 1850 selv at tage fat sammen med sin mand.

Dette er Danmarks allerførste friskole og fortjener lidt nærmere omtale. Jens Jensen underviste i bibelhistorie efter L. C. Müllers bibelhistorie, og hans kone brugte en lille bibelhistorie (vist ved C. J. Brandt), der begyndte med nogle vers: »Kommer smaa med kinden rød / en paa skammel, en paa skød . . .« og navnlig i de lange mørkninger blev der fortalt bibelhistorie og Danmarkshistorie og sunget mange salmer og sange. Da *Kr. Kold* 1851 begyndte sin skole i Ryslinge, fik han hurtigt forbindelse med Jens Jensens, han hjalp med undervisningen en gang om ugen sammen med sin medhjælper, *Poulsen Dal.* En dag spurgte Kold fru Jensen om, hvordan det gik med bibelhistorien. »Det gaar ikke saa godt,« svarede hun, »for vi er kommet til lidelseshistorien, og naar jeg fortæller den, kan jeg ikke lade være med at græde, og saa græder børnene med.« Det var rigtigt efter Kolds hjerte: »Det er godt, at hjerterne gribes. Kan De faa børnene til rigtigt at le eller græde, saa er

det tegn paa, at de følger med. Bliv ved med det!« Der kom snart andre børn til, og da der var børn fra 4 familier, begyndte fællesundervisningen i Jens Jensens storstue. De skolepligtige børn skulle jo møde til eksamen i Kværndrup skole. Det gik godt med overhøringen. Men pastor Feilberg forlangte, at de skulle kunne Balles lærebog udenad for at blive konfirmeret derefter. Der blev en lille ordstrid. Pastor Feilberg var ellers ikke uvillig mod undervisningen hos Jens Jensens. Snart efter sluttede børnene fra andre familier sig til, og der blev indrettet en skolestue paa Trunderupgaard 1856 hos gdjr *Rasmus Hansen* med *Poulsen Dal* som den første friskolelærer. Senere blev skolestuen flyttet til Lundsgaard inde i landsbyen Trunderup hos *Henrik Lundsgaard,* der var gift med Jens Jensens søster. Poulsen Dal maatte tilbage til Ryslinge, og *Niels Jørgensen* blev lærer et aars tid. Derefter: *Mads Hansen,* som 1859 maatte møde til bispevisitats i Kværndrup. Under krigen 1864 brugtes skolestuen til lazaret. Borde og bænke og bøger blev smidt ud paa legepladsen, men Jens Jensen kørte alle sagerne hjem til sig, og skolen fortsattes hos hans nabo, *Jens Hansen,* hvor den forblev, indtil der 1868 blev bygget en lille friskole, som senere igen flyttedes til Trunderup by, hvor den fik gode lokaler. Sønderjyden *Peder Juler* var nu lærer. Pastor Feilberg fik et venligere syn paa den mundtlige fri undervisning. Sara Højvang fortæller morsomt om hans eksamen. Han var »en mærkelig mand, men egentlig godmodig. Som børn kunne vi godt lide ham«. Det blev meget værre for dem under hans efterfølger, der var skarp modstander af friskolen.

Friskolen kom som en *spontan udvikling* i selve folket; og naar det er blevet sagt, at skolen i Trunderup var en *hjemskole* indtil 1856, maa der regnes fra den dag undervisningen begyndte, selv om det var i et privat hjem, men flertallet af børnene var fra andre hjem (A. Ankerstrøm). 1882 blev Niels Kjær friskolens lærer, han blev her i 17½ aar, og kom fra Han herred. En ny skole opførtes 1882. Det var næsten kun sognebaandsløsere til Ryslinge, der bar skolen.

Friskolen var oprettet som en menighedsskole: »Oplysning paa grundlag af fædrelandskærlighed og kristentro«. Niels Kjær holdt aftenskole, lørdagsmøder med sang, oplæsning osv. Her kom den ungdom, der var kommet i gymnastik- og skytteforeningen, og det var et tab for den nære forbindelse, da skytteforeningen flyttede sine sammenkomster hen i det store ny forsamlingshus. Skyttefester, høst- og julefester knyttede dog sammen. 1898 byggedes den ny friskolebygning i Trunderup by, og aaret efter flyttede Niels Kjær til Ryslinge. Han var en af typerne paa de gamle friskolelærere; den levende fortælling var hans styrke. – Efter hans afrejse kom nogle urolige aar, hvor der var brydninger og hyppigt lærerskifte. 1909 blev *Jes K. Jessen* lærer og derefter har der været ro. Han afløstes 1945 af Helge Egelund Rasmussen.

– – –

Den gudelige vækkelse fra Kerteminde naaede Kværndrup i 40'erne. Lægprædikanterne vakte hos *Jens Jensen* og hans hustru stor forfærdelse over, at de havde danset som unge, og de forvandt det ikke i mange aar. Fru J vaagede nøje over, at hendes børn ikke lærte at danse, men da *Vilhelm Birkedal* og *Kr. Kold* fra Ryslinge kom til at præge dem, fik de et friere syn. Ved de unges sammenkomster mødtes egnens unge friskolelærere, f eks Appel i Ryslinge og Klaus Berntsen, Højby, og de havde det muntert. 2. juledag samledes ungdommen fast hos Jens Jensens. Og det lykkedes ved deres guldbryllup at faa dem til at danse brudedansen, skønt fru J »var ikke dristig ved det«. – – – Der var fejl og snæversind hos de gamle lægprædikanter, men de vakte trang til at høre Guds ord og leve derefter. Jens Jensens hjem viser det. – Engang overnattede *P. Larsen-Skræppenborg* hos Jens Jensen. Børnene glemte hans prædiken, men de glemte aldrig, at han om morgenen tidligt, før nogen var staaet op, laa og sang med sin kraftige røst: »Vorherre han er en konge stor og troner i himmerige. Dog mellem de kristne smaa paa jord, usynlig han er tillige.« Og jublende kom omkvædet igen og igen: »Men vor fader i det høje, han lever.«

Vilhelm Birkedals komme til Ryslinge 1849 betød en helt ny tid for mange af de vakte. Nu tog *Jens Jensens* regelmæssigt til Ryslinge, de løste sognebaand til Vilh. Birkedal, og børnene blev konfirmeret hos ham. Efter Birkedals afskedigelse 1865 holdtes netop hos *Jens Jensen* paa Nørremosegaard det møde, hvor man bad Birkedal fortsætte som præst, og kort efter begyndte Birkedals gudstjenester i Ryslinge præstegaards lade og senere i Boltinggaards lade. Jens J var en af de ivrigste i arbejdet med opførelsen af Nazaretkirken i Ryslinge, og i mange aar kørte en vognfuld fra Nørremose til Ryslinge hver søndag. – Fru Jensen var efter et besøg 1860 meget optaget af, at ogsaa *piger* kunne komme paa højskole. Hun fortalte morsomt om sit besøg hos *Grundtvig,* der faldt i dybe tanker ved denne idé, der var helt ny for ham. Piben, som han ellers passede nøje, gik ud. Endelig hævede Grundtvig sit hovede og sagde med stor bestemthed: »Konen har ret; pigerne bør ogsaa paa højskole.« Aaret efter begyndte *Jens Schjørring* i Sødinge den lille højskole for piger, hvor Jens Jensens datter, Kirstine, var den første elev. *Morten Eskesen* var timelærer ved skolen. Han omtaler senere fru Ane Jensen som den, hos hvem »tanken om pigehøjskolen først opstod«, endnu før Kold fik pigeskole om sommeren. I Ane Jensens hjem havde den fynske friskole et af sine første og friskeste kildevæld. Et vidnesbyrd om hendes friske sind er flg: 1858 skrev *F. E. Bojsen* i »Budstikken« et vemodigt »Farvel til sommeren« med al dens liv og varme og fuglesang og beklagede, at vi nu gik mod den mørke kolde vinter, et billede paa døden. Kort efter stod i »Budstikken« et usædvanlig levende stykke: »Velkommen til vinteren«, underskrevet »En bondekone i Fyn«, som ogsaa priser sommeren, men byder vinteren velkommen med de dejlige lange aftener, hvor ægtefællerne med børn og tyende har tid til lovsang og samtale, og med den dejlige jul og paasken, som begge hører vinteren til, og artiklen slutter med Grundtvigs vers: »Kom i den sidste nattevagt . . .«

Dette indlæg var skrevet af Ane Jensen. Hendes kristenliv var rigt og inderligt og gled naturligt i grundtvigsk retning. Hun hjalp sin mand saa langt frem paa kristelig grund, som han naaede, og stor var hendes betydning for børnene og de unge. Hun døde stille uden sygdom. *Jens Jensen* blev omtrent 96 aar gl, en grundig og rettænkende mand, ret slagfærdig. Han holdt ikke lange taler, men fulgte fast og ufortrødent en jævnt fremadskridende frihedsvej, rolig og værdig. Der blev lyttet, naar han tog ordet. Han havde en lang række tillidshverv, var folketingsmand i 24 aar, medlem af rigsraadet i 8 aar, landstingsmand i 8 aar, indtil han trak sig tilbage 1886, 74 aar gl. I flere aar sad han i folketingssalen ved Grundtvigs side. Om søndagen var han i Vartov; han boede i Kbhvn sm m *N. J. Termansen* og *J. Jørgensen,* Bjerregaard, og kom meget hos *Sofus Høgsbro.* Han var en af dansk bondestands smukkeste skikkelser i det offentlige liv.

Gdjr *Jakob Westergaard,* Fjellerup ved Ryslinge, var gift med Jens Jensens barnebarn. Han fortæller (Højskolebl 1952, s 279), at ved hans bryllup i Klaus Berntsens fødegaard i Eskildstrup 1911 var Kl. B, der paa det tidspunkt var konsejlspræsident, til stede, og han udtalte da – i overværelse af mænd som højskoleforstanderne Thomas Bredsdorff, Anders Vedel, pastor Karl Povlsen og friskolelærer Peder Pedersen, Søllinge, og Vilhelm Birkedals to døtre, enkefru Bredsdorff og enkefru Speyer, at »bruden maatte betragtes som datter af Danmarks første friskolebarn, idet hun som 6-aarig kom i Danmarks første friskole, der var oprettet i hendes hjem«.

Pastor *Rottbøll* var imod det grundtvigske liv paa egnen, en fornem embedsmand. Pastor *Petersen* var her saa kort tid, at han ikke naaede at sætte dybere spor. Han var en dygtig præst. Man mindes især, at han altid færdedes til hest rundt i sognet. Pastor *Wøldike* var en stilfærdig og elskværdig mand; selvom han var meget optaget af frugtavlen, blev han sognet en god præst.

Det grundtvigske liv bredte sig, og man sluttede sig til Ryslinge. Præsterne skiftede ret ofte, men *Birkedal* og *Karl Povlsen* havde sine trofaste venner i Kværndrup.

Forholdene inden for sognemenigheden var ikke altid saa lette. Den betydeligste af præsterne var pastor *Kaae,* der var grundtvigsk, men mest kendt som børneven, i flere aar fmd for De dsk plejehjemsforeninger. Han var ogsaa interesseret i folkekirkens organisation. Medens han var her, var han en tid medlem af præsteforeningens bestyrelse; han virkede for dannelse af menighedsforeninger (som Stefansforeningen i Aarhus), en god prædikant. Han havde god kkg. Han udgav her menighedsraadenes blad. I hans tid kom IM til sognet. Der havde ganske vist været flere IMs møder, men der var kun enkelte IMs venner. Pastor *Valerius* havde vanskelige forhold, men han havde ogsaa mange venner; han var en særpræget personlighed. Menighedslivet splittedes. Der var 80 familier, som sluttede sig til Ryslinge, og IM indrettede sit selvstændige arbejde ud fra en privat missionssal, ledet gn 30 aar af manufakturhdlr *E. Hasle Hansen* († 1954, 55 aar gl). Han havde som ung arbejdet i KFUM og i herregaardsmissionen. Han sled trofast med sdsk, ungdomsmøder, samtalemøder, missionsuger osv, men IM udgjorde kun et faatal. Desuden oprettedes en grundtvigsk KS kreds med gdjr *L. Lund* som leder. Senere er der blevet mere rolige forhold, men retningsskellene er stadigt tydelige. Flertallet er almindeligt folkekirkelige, og der er en del velvilje over for kirken. Blandt lærerne har lærer *Haurbach Jensen,* Egeskov, gjort et godt arbejde i menighedsraadet.

Ved Kværndrup afsløredes 1906 et mindesmærke for oberstløjtnant *Edv. Nielsen* († 1899), skyttesagens forkæmper. 1865 stiftede han de samlede skytteforeninger under Svendborg amt. Han blev alvorligt saaret i Istedslaget.

1906 oplyses: Kkg 8 pct, en del gr, enk IM, velvilje, selvstændig og interesseret bef. 1922: Noget vanskelige forhold, splittelse, IM og gr, DdU, friskole. 1931: Vanskelige og splittede forhold, kkg 3–5 pct, 200 sbl t Ryslinge, IM smf. 1942: 4 pct, noget splittede forhold, dog nærmest alm folkekirkelige, velvilje, friskole, kirkeblad, ungdoms- og foredragsf, 125 sbl t valgmgh, 60 til frimgh. 1950: Kkg 2–4 pct, noget splittede, alm. folkekirkelige, ungdomsm i pgd, kvindekr f Santalmiss, sdsk (20), friskole m ungdomskr, 177 sbl t valgm, 60 t frimgh. Mange arbejdere. 1954: 2–4 pct, jævne, folkekirkelige forh, noget splittede, kirkeblad, sdsk, friskole, 177 + 60 sbl.

Kværndrup kirke (Sct Michael) ligger paa en høj bakke, hvis top er kranset af store asketræer. Kirken er anselig og smuk, udv 39 m lang, bestaar af skib og kor, taarn over koret mod øst, to korsarme mod nord og syd, samt vaabenhus mod syd. Den er oprindelig romansk, af kamp, skibet er forlænget mod vest, og tilbygningerne er sengotiske af mursten. Der er 5 krydshvælvinger i skibet, 1 i koret. Taarnet over koret (skibets vestgavl staar lige paa bakkens rand) er delvis ombygget 1889. Alle gavle har kamtakker og blindinger. Altertavle fra 1865 (Johs. Jensen: Jesus og børnene) i gotisk ramme, alterkalk fra 1602, rigt udskaaren prædikestol i renæssancestil, sandstensfont fra 1865 (den gl font i Kerteminde valgmgh kirke, en anden staar ved indkørslen til Egeskov). Lysekrone fra 1696. Sydkorsarmen (Ulfelds kapel) er skilt fra kirken ved et tralværk, her 7 gravsten, epitafium, flere grave. Flere kister i hvælvinger under kapellet. I den nordlige korsarm er flere præster begravet, her Series pastorum i sten. Den gl kirkegaard ligger i terrasser omkring kirken, her gotisk gravkapel for ejerne af Egeskov. Kirken restaureret 1865. 300 sd.

Mackeprang: Døbefonte, s 35.

Folketal: 1850: 1010; 1901: 1521; 1921: 1781; 1950: 1988.
Altergæster: 1906: 500; 1922: 364; 1934: 280; 1942: 325; 1950: 596; 1953: 500.
Menighedsraad: 1914: 1 IM, 3 gr, 3 u p, 1926: 1 IM, 4 gr, 3 u p; 1938: 1 valgm, 2 soc, 4 u p; 1950: 7 u p; 1953: 7 folkekirk.
Kommunevalg: 1943: Soc 154 (1), rad 80 (1), venstre 269 (3), u p 117 (1), u p 157 (1); 1954: Soc 168 (2), rad 178 (2), kons 74 (0), venstre 317 (4), rf 78 (1).

Sognepræst

Indt 1870: regul: 2380 kr, netto: 3606 kr. 1913: 2 kl. 1946: 3. kl. Pgd opført 1868.

14. 12. aug 1825–2. aug 50: Provst **J. A. Lassen,** søn af forgængeren, provst her 25. nov 37, fl t Tølløse-Aa, se der.

15. 8. okt 1850–26. april 64 (sp Husby-Sdr N 12. nov 43): **Ludvig Feilberg,** * 21. maj 03 Lindholm ved Slangerup. Forældre: Kmrd, proprietær, prokurator og landvæsenskommis-

sær Christian Peter F og Johanne Nicoline Møller. Stud Frborg 20, c april 28 (h), hjpr Glostrup 16. jan 29, sp Skagen 22. febr 33, afsk 26. april 64, † 4. febr 70. ~ 24. okt 33 Karen Johanne Schouboe, * 23. dec 03 Vallensbæk, † 26. maj 87. Forældre: Sp i Glostrup, amtsprovst Niels S, † 31 (af Bøvling-F) og Anna Niese. – Søn: Filosoffen Ludvig F. Stamt 28.

Stiftsprovst R. Volf omtaler i sine erindringer (s 25) pastor L. F som en ejendommelig mand; hans hustru var en begavet og filosofisk interesseret kvinde, der gerne ville tale om alvorlige emner. Han udgav tale ved Skagens kirkes indvielse 1841, afskedsprædiken i Skagen 1844 og i Husby-SN 1850.

ES, I, 454.

16. 12. juli 1864–14. juni 71 (sp Brodersby-Torsted, Gottorp provsti, 16. jan 58, afsat af tyskerne 64): **Christian Friis Rottbøll,** * 16. april 22 Kbhvn. Forældre: Gehejmekffrd Christian Michael R, højesteretsjustitiarius, og Nielsine Petrine Jensine Casparine Frederikke Sehested Berregaard. Stud Hrlf 40, c april 45 (l), rejste i Tyskland, Italien og Frankrig, assistent ved det Classenske bibliotek, † 14. juni 71. ~ 6. april 58 Louise Emilie Bangert, * 2. aug 14 Kbhvn, † 30. okt 71. Forældre: Etrd, sekretær i ordenskapitlet Conrad Caspar B og Christiane Eleonore Green.

Den højtdannede og fornemme pastor R fandt sig ikke tilpas i den gamle pgd. Han fik bygget en ny og førte et aristokratisk liv. – Han var en myndig personlighed af den gamle skole. Han fik kirken smukt restaureret. Overfor det grundtvigske frihedsrøre stod han afvisende. Han fik stiftet syge- og begravelseskasse for husmænd. Stiftede store legater.

17. 27. aug 1871–26. okt 78 (hjpr Skaarup 8. nov 60, tillige seminarielærer): **H. F. H. J. Petersen,** fl t Gudbjerg, se Aunslev-B.

Medl her af præstelønningskommissionen.

18. 10. jan 1879–2. april 87 (sp Ø Hornum 24. aug 60): **Jeremias Wøldike,** * 5. juni 19 Faaborg. Faderen: Sp i Taarnby, † 50, se der. Stud Vordingborg 38, c okt 43 (h), huslærer paa Møn, hjpr Nysted-H 17. juni 47, do V Ulslev 48, do Skelby-Gedesby 49–59, † 2. april 87. ~[1] 14. sept 54 sin kusine Georgine Cathrine Holst, * 18. maj 24 Hjertebjerg, † 29. marts 59. Faderen: Sp i Elmelunde, † 72, se der. ~[2] 5. april 76 sin kusine Elise Marie Møller Holst, * 23. sept 33 Errindlev, † 14. marts 08. Faderen: Sp i Magleby-Holtug, † 62, se der. Stamt 88 (Trojel). – Broder: Brahetrolleborg-K. 2. hustrus broder: Kippinge-B. (Ws 2 hustruer var kusiner). Stamt 97.

Pastor W. blev landskendt som frugtavler. Hans fader var meget optaget af landbrug og havedyrkning, især frugtavl. Da en storm ødelagde nogle af faderens bedste frugttræer, og sønnen saa faderens sorg derover, begyndte han at opelske nye frugttræer. Han lærte af degnen at pode, uden at faderen vidste det, og han var kun 12 aar gl, da han avlede æbler af træer, han selv havde podet. Paa sine ture i Sydsjællands skove mødte han en skovfoged, der viste ham et vildt æbletræ med smukke røde æbler. Dette formeredes og forædledes af den unge Jerem W og blev meget skattet under navnet skovfogedæblet. Som præst var han ivrig frugtavler. I Ø Hornum anlagde han en anselig frugtplantage, og i Kværndrup var han en landskendt frugtavler. Langvejs fra skrev man efter podekviste fra ham, han deltog i udstillinger, var medstifter af den første gartnerforening, og blev (skønt ikke gartner) dens første æresmedlem. Han skrev nogle smaa bidrag i »Dsk havetidende« og i Bredsteds Pomologi, ellers udgav han intet, men hans manuskripter findes i Alm dsk gartnerforenings arkiv. Som præst var W nidkær og elsket. Han var saa overbevist om, at han skulle dø, at han selv indførte sin egen død i kirkebogen – vist et enestaaende tilfælde.

Gartnertidende, 1887, s 65, Hist aarb f Præstø amt, XV, 1926, s 88 f. Fra Himmerland og Kær herred, VI, 1929, s 430 f, DBL XXVI, 372.

19. 23. juni 1887–28. marts 1906 (rkp Tikøb-H-H 23. maj 79): **A. C. Kaae,** fl t Tikøb, se der.

Hjælpepræst hos pastor Kaae

1900—04: **J. H. S. Seidelin,** se Voldum-R.

20. 10. juli 1906–16. maj 33 (sp Sunds 6. jan 99): **Emil Georg Ludvig Valerius,** * 11. maj 70 Usserød. Forældre: Maskinmester paa den militære klædefabrik Peder Ludvig V og Sidse Kirstine Pedersen. Stud Birkerød 89, c 94[2] (h_1), lærer Kbhvn, afsk 16. maj 33, † 5. jan 41. ~ 1. marts 99 Anna Margrethe Henrichsen, * 22. sept 70 Vindum. Forældre: Melhandler i Kbhvn Rasmus H og Eleonora Thorsen. – Hustrus fætter: Egeløv, Aars-H.

Fru V fortæller: »Det føltes som at komme »fra ørkenen til Kanaans land«, da V kom fra Sunds til Kværndrup, »men kanaanitterne er endnu i landet,« sagde en kollega spøgefuldt. Vi mødte modstand. Den modstand, som enhver personlighed, der virker i det praktiske liv, maa finde sig i, havde mest en episodisk karakter, men fik ham dog til at tænke paa forflyttelse. Pligtopfyldelse og religiøst frisind var karaktertrækkene i hans embedsførelse og fremtræden, og det skortede ikke paa agtelse eller hengivenhed. Han vandt venner og modstandere. Han var særpræget, retfærdig og sandhedskærlig. En præsts stilling i en egn, hvor der fra gammel tid er stærke aandelige rørelser med stærke modsætninger, er ikke let.« Han skrev enkelte smaastykker i »Kirken og hjemmet«.

21. 25. aug 1933–12. marts 48 (sp Skibet 4. nov 21): Provst **C. C. Wegener,** provst her 27. aug 37, fl t sp Christiansborg slots k, Kbhvn, se der.

22. 23. juli 1948 (sp Klinte-G 27. jan 34): **Tage Ryberg Schou,** * 21. aug 07 Frederiksberg. Forældre: Detailhdlr Christian Ryberg Brünniche S og Marie Rasmussen. Stud Frberg gymn 26, c 33[1] (l), hjpr Solbjerg k, Frberg, 30. jan 33. ~ 8. febr 42 Agnes Grubbe, * 15. april 05 Kbhvn. Forældre: Toldkasserer Jochum Hansen G og Agathe Sommer.

Litt: Jac Madsen, s 206—07, Gamle grundtvigske hjem, I, 10 f, Fr. Nygård: Kristenliv gn 100 aar, 1897, s 80 f, Anker Ankerstrøm: Den dsk friskoles hist, jvf Højskolebl, 1952, s 279 f og 317 f, H. C. Frydendahl: Fra K sogn, 1943. — Om skyttefester i K, se Ill tid, 1867—68, s 11, om skovbrug i K i gl dage, se Aarb f dsk kulturhist, 1896, s 56—106, om byled og

hyrdehuse i K, se Hist aarb f Svendborg amt, 1910, s 3—26.

Provst J. A. Lassen har efterladt udførlige topografiske skildringer om K sogn, omtalt i Fynske aarb, 1933, s 61, i samme aarb 1934 gives billeder fra K pgds historie, s 144, 161.
Lars Frederiksen: Friskolebevægelsen i 1852 og de flg aar (1885).

THURØ

(Anneks til Bregninge til 1639, derefter til Sct Nikolai k, Svendborg til 1860)

Thurø sogn, 739 ha, bestaar af øen Thurø, der er forbundet med Fyn ved en dæmning siden 1935. Meget naturskønt. Den temmelig regelmæssigt rektangelformede ø deles af en lang smal bugt, T bugt, der skærer sig ind fra vest. En del skov.

Thurø har været sæde for en række dampskibs- og sejlskibsrederier, nu er der kun faa tilbage, og øen beboes af mange nuværende eller tidligere skibsførere og søfolk og folk, der driver frugtplantager. Der er en del villaer og sommerbeboere, megen lystsejlads. Adskillige kunstnere har følt sig hjemme paa Thurø, f eks maleren Niels Hansen og forfatterne Karin Michaëlis og Tom Kristensen. Det lille museum, et simpelt træskur, rummer værker af Anne Marie Carl Nielsen, Niels Hansen, Hagedorn Olsen og flere kendte kunstnere. »Museumsdirektøren«, *Walentin*, er maler og har været sømand og har sejlet over hele jordkloden.

Den fede og velplejede ø har form som et spisebord i hesteskoform. Den nordre del er skovløs og bakket, den søndre del er mod øst ganske lav, men hæver sig mod vest. Her er 2 skove. Byen ligger paa den nordlige del, temmelig spredt. Den gamle del af byen er meget smuk, med smaa, kønne huse, frodige træer og blomster. Fra »Kirkebakken« er der prægtig udsigt til Fyn og Langeland. Alt her er idyl og tryghed og velplejethed. Men man savner maaske lidt friskhed, lidt barskhed. — Ellen Marsvin fik Thurø med i handelen, da hun købte Kærstrup paa Taasinge. Den gang var øen næsten dækket af skov, og tusinder af svin levede af olden i skoven. Bønderne var ikke glade, da hun byggede en hovgaard, »Marsvinsholm«. Sagnet siger, at hun tabte øen i spil med sin svigersøn, Chr. IV, men fik lov til at beholde den, til hun havde høstet udsæd. Hun besaaede markerne med tjørn og beholdt øen. Nu er de mange tjørnebuske forsvundet. C. T. Engelstoft skriver, at Ellen Marsvin opførte mange slags bygninger »saa vel til Guds ære som til beboelse for herskabet«. Hun nedrev kapellet paa Thurø og opførte kirken, se ndf.
Hos Saxo sættes Thurø i forbindelse med sagnhistoriens kong Helge, der paa et af sine togter kom til øen og voldtog Thora, som af hævn tilførte ham, da han en anden gang landede her, hans egen datter Yrsa, der blev moder til Rolf Krake. — I 14. aarh var øen pantsat til holsteneme. Da var her meget raavildt. 1810 gik øen over til selveje, og ved en fest til minde derom 19. nov 1910 rejstes en mindesten paa majstangens plads i T by. Det var skipperne selv, som købte deres ø fri fra godset Bjørnemose.

»Et besøg hos Thurø-skippere er noget ud over det sædvanlige. De har sejlet paa alle verdens have, fra Labrador til Sydishavet, fra Sibirien til Sydamerika og ikke mindst paa Kina. De har noget at fortælle, og de kan spinde en ende. Skibenes navne blev kendingsnavne for mændene, og skipperne bærer med hæder navne som »Poseidon«, »Anna«, »Garibaldi« eller hvad, de nu hed, de gamle stoute skuder, som nu maaske ligger paa havets bund. De sirlige villaer rummer minder og fine ting fra fjerne egne. Som unge tog alle til søs, og naar der var gaaet 25–30 aar, overtog de jorden herhjemme, en landmand regnes ikke meget, hvis han ikke har været tilsøs i 25–30 aar. De fleste skibe er bygget paa egne værfter i ly af høje bøge og duftende hyld ved det blaa sund. Skibenes og mandskabets bedrifter er øens liv. Og i krigsaar har der været store penge at tjene, selvom det ikke var uden farer.

Det kan ikke nægtes, at der i senere aar har været nogen tilbagegang i smaaskibsfarten og at billedet har ændret sig siden 1920-erne«. (E. Mentze.)

Ja, de ydre forhold har været i hastig ændring. Under verdenskrigen 14–18 gik en mængde af skibene ned, Thurø havde i 1914 en flaade paa ca 90 skibe, træskibe, tremastede skonnerter hver med en besætning paa 6–8 mand, for største parten bygget og bemandet paa Thurø. I krigen blev de torpederede eller solgt. Efter krigen købte man saa et par store jernskibe, men dermed forgik herligheden.

Billedet har ændret sig, den gamle type uddør, men afløses af en ny slægt med mange dygtige, unge folk. Sognet faar derved stationsbypræg til skade for det aandelige liv.

Thurø var anneks til Sct Nicolai k i Svendborg til 3. febr 1860, da det blev eget sognekald. Det kirkelige liv har ikke været præget af større vækkelser eller begivenheder. Der har gennem aarene været gode kirkelige forhold under almindelige folkekirkelige former. Der har været en del gammeldags fromhed. De fleste af præsterne har været uden partipræg. Pastor *Sørensen* var ivrig for vækkelse, og han arbejdede for ydre mission. Pastor *Winther* var en betydelig prædikant og præst, men især har kirkelivet været præget af, at der siden 1888 kun har været 2 sp, *Schram* og *Herskind*. Rolige, stilfærdige er forholdene; i de senere aar har der været menighedsmøder, pigemøder og en ØMkreds.

Pastor Chr. **Bartholdy**, der var hjælpepræst her 1916—18, skriver, at biskop Ostenfeld meddelte ham, at »han havde en plads til mig, nemlig som kapellan hos pastor Schram paa Thurø. Det tiltalte mig, for jeg kendte hans navn fra min fader, de havde gaaet i skole sammen i Roskilde, og jeg vidste saa meget, at han var en levende mand. Ostenfeld sagde om ham: »Hvad man saa ellers vil sige om Schram, eet er vist, han har baaret sin sygdom som en kristen mand.« Det skulle jeg komme til at sande. Han var nemlig svag, havde været det fra sin ungdom. Af natur var han munter og fornøjelig, kunne være straalende morsom. Men var nogle dage gaaede saadan, saa man ham en morgen liste tavs og forpint om, eller han blev liggende i sengen. »Vor muntre ven er borte,« sagde hans kone. Disse pinefulde anfald kunne komme, naar det skulle være, derfor maatte man altid være parat til med kort varsel at tage en gudstjeneste, en begravelse, som han ellers selv efter planen skulle have haft. Men jeg har aldrig kendt nogen, der midt i sin smerte saadan slettede sig selv ud. Sygdom har ellers en grim magt til at gøre mennesker selvoptagne og egenkærlige. Hvad har vi ikke alle lidt under syges vidtløftige sygdomsberetninger! Schram talte aldrig om sin sygdom. Var den ovre, saa var den ovre, og han kastede sig med lyst ind i dagens gerning og interesser. Det blev ordnet saadan, at jeg skulle præ-

dike de to søndage af tre. Jeg havde altsaa den hvile og glæde hver tredie søndag at være fri og i stedet høre min sognepræst. Han lagde et vældigt arbejde i prædikenen. Begyndte om mandagen efter at han havde prædiket, skrev og rettede og læste, og talte med mig om teksten i det uendelige. Nu var det jo givet, at jeg ikke kunne bruge saa megen tid, som han brugte, men det lærte mig alligevel noget om, at man kan ikke anvende for meget arbejde paa en prædiken, arbejde og bøn. Schram havde været præst paa øen i næsten 30 aar. Hans store prædikenforberedelse hang noget sammen med, at han nødig ville gentage sig selv. Han lærte mig ærbødighed for gudstjenesten og ærbødighed for tilhørerne.

Fru Schram var et yndigt menneske og en god præstekone. Hun havde i sin ungdom været en fejret skønhed i det gode selskab i Roskilde. Hendes mand fortalte mig, at engang ved en større fest var en af hendes samtidige og beundrere staaet op og havde udbragt et leve for hende. Bordfællerne, et ret udsøgt selskab, der ikke kendte baggrunden, mente, skaalen blev udbragt for hendes fornemheds skyld. Hvem kunne vide, hvilken comtesse, der skjulte sig bag denne præstefrues skikkelse. Derfor hørte man hvisken hen ad bordet, efterhaanden som talen for hende skred frem: »Hvor er hun født? Hvad er hun født?« Denne hvisken blev efterhaanden saa højrøstet og nærgaaende, at Schram rejste sig halvt op og kundgjorde med høj røst: »Min kone er født Madsen!« Hun var nemlig datter af en købmand Madsen i Roskilde.

Det andet, han lærte mig, var at elske Thurø og de mennesker, der boede der. Samme aften, som jeg var kommen om eftermiddagen, kom førstelærer Klemmensen paa besøg, og jeg sad og hørte paa deres samtale, der drejede sig om øen og dens forhold og folk og familier paa øen. Jeg sad og tænkte: hvor smaat! Jeg kom fra hovedstaden, hvor aandslivet rørte sig. Denne ø, tænkte jeg, skal det nu være min verden? At den var pastor Schrams verden, opdagede jeg snart. Men senere, da jeg selv blev sognepræst, har jeg angret den forlorne overlegenhed. Schram var netop helt og holdent sognepræst, der levede og aandede for og døde for sin ø.

De havde ingen børn, og derfor var en kapellan i huset velkommen. De havde det paa mange maader ensomt. Nu er der bro til Thurø, dengang ikke. Paa grund af præstens svaghed tog de saa godt som aldrig ud. Han kunne ikke taale fremmed mad. Præstekonventer var det længe siden, de havde deltaget i. Som yngre maa de dog have gjort det, for han gav mig af og til tips m h t min fremtid. Et af dem lød: »Bær Dem ad som jeg. Naar jeg mangler stok eller min paraply er gaaet til, saa byder jeg bare et præstekonvent sammen her i præstegaarden. Saa kan man være vis paa, naar de er sejlet hver til sit, saa staar der et par paraplyer i gangen efter dem, saa har jeg til de kommende aar!«

De 30 aar paa en ø havde præget ham. Han var levende, ville have folk omvendt, men han havde sine egne ideer. De var ikke fri for at være lidt sære i mine øjne. Han holdt f eks ikke af fremmede talere i kirken eller overhovedet paa hans ø. Han mente, det var skadeligt for sognefolkene at høre mere end een. Endnu mindre kunne han lide møder med to talere. Saa sammenligner folk bare de to mænd, sagde han, og glemmer ordet. IM samfund fandtes ikke paa øen, og Schram ville ogsaa have staaet fremmed over for det. Hans troende venner var hans venner, og dem holdt han bibelkreds med. Han ville ikke have mig med. Men jeg tror nok, det var ham selv, der talte det meste ved de møder i hjemmene. Han sagde, at jeg kunne selv se at finde nogle til en bibelkreds. Det viste sig da ogsaa, at der rundt paa øen sad en del troende eller søgende mennesker, der var taknemmelige for at samles til bibelsamtale. Men Schram havde ikke den interesse for dem, som han havde for dem, der var blevet omvendt ved ham.

Der var nemlig en kreds, navnlig af kvinder, der ved Schrams prædiken var blevet vakt. At det fortrinsvis var kvinder, hang sammen med øens ejendommelighed dengang, at den fortrinsvis var beboet af søfolk. Thurinerne, som de kaldes, var et søfarende folk. Der var nogle bønder og nogle fiskere. Men søfolkene prægede øen. Før den første verdenskrig ejede thurinerne 90 sejlskibe, de tremastede skonnerter, som tre skibsværfter paa øen byggede, og som var glimrende skibe, beundrede over hele verden. Thurøbund, som vigen mellem øens to bukseben kaldes, er en ypperlig havn. Naar en ung thuriner havde sejlet nogle aar, og det var, hvad alle øens drenge drømte om, saa gik han i land den nødvendige tid og tog styrmandseksamen i Svendborg. Naar han saa havde sejlet nogle aar som styrmand, kom tiden, da han ville sætte foden under eget bord, det vil her sige paa eget dæk. Saa slog familien sig sammen og købte skibsparter, en ny skonnert blev bygget, og den unge styrmand blev kaptajn og stiftede hjem. Hvor samtalen i et almindeligt sogn i Danmark drejer sig om gaard og besætning og avl, drejede den sig paa Thurø om tremastede skonnerter og skibsparter og fragter. Konfirmationen var altid palmesøndag, og kun den ene gang om aaret, for de nykonfirmerede drenge skulle ud at sejle. Skibene var saa i søen til hen imod jul, da de kom hjem for at blive til paaske. Men følgen heraf var, at mændene ikke var hjemme, da Guds aand begyndte at røre ved hjerterne. Det var hustruerne, der blev vakt. De kom ved aftenstid, i mørkningen som Nikodemus, listende op i præstegaarden for at søge hjælp hos præsten. Schram blev aldrig træt af at fortælle om de tider, da dette skete. Adskillige af dem kom til troen.

Men følgen blev stor forvirring i hjemmet, naar manden kom hjem og mærkede, hvad der var sket med konen. Det blev tit til stor vrede paa mandens side. Der var mænd, som truede konen med prygl, hvis hun læste i bibelen. Og præsten fik deres vrede at føle. Han brugte at sige: »Der er to sladderhuller paa Thurø. Det ene er Gambet, det andet er Sct Petersborg!« Naar skipperne var hjemme, samledes de ved Gambet, skibsbroen ved Thurøbund, hvor skibene laa og overvintrede. Naar de sejlede, mødtes en stor del af dem i Ruslands daværende hovedstad, hvortil deres fragter regelmæssigt førte dem. Derovre, langt fra hjemmet, kunne en skipper da risikere at høre: »Naa, nu er din kone ogsaa begyndt at rende i præstegaarden!« Ikke underligt, om han blev sur, og der var til konen i en god mening, naar han kom hjem.

Da jeg kom til øen i 1916, var den egentlige vækkelsestid dog forbi, og der var faldet ro over gemytterne, for mændene havde jo opdaget, at konen ikke var blevet ringere, og baade sognepræst og kapellan færdedes frit ud og ind i de hjem. Nu var thurinerne i forvejen meget gæstfri, som fynboer er. Man havde en fornemmelse af, at kaffekanden altid stod paa snur. Standsede man udenfor et hus, kom husmoderen snart til syne: »Kom indenfor og faa kaffen!« Kaffen var altid med den bestemte artikel. Og saa var det lige meget, hvad tid det var. Kom ind og faa formiddagskaffen, kom ind og faa eftermiddagskaffen, kom ind og faa aftenkaffen.

Dertil kom, at der var en stor kirkegang. Øen havde dengang 1600 indbyggere, og der var fuldt i kirken, som pastor Schram havde faaet udvidet. Der var sikkert 200 mennesker i kirke hver søndag. Jeg har tit været taknemmelig over at faa lov at begynde min præstegerning paa Thurø med den festlig fyldte kirke. Derfra skulle jeg komme til sogne, hvor det er hændt mig, at der slet ingen kom til gudstjeneste. Godt, at jeg begyndte saadan. Og hvilken sang! Fynboerne er sangglade, thurinerne ikke mindst. Deres tale er jo sang, uden anelse af stød. Høre dem ved pinsetid synge »I al sin glans nu straaler solen!« Særlig tog vist linierne:

i sommernattens korte svale
slaar højt fredskovens nattergale,

dem, for en af skovene paa Grasten hed Fredskoven, og der var nattergale.

Min fader sagde, at kapellantiden kan lignes ved forlovelsestiden. Man har alle glæderne ved at være præst, men ikke tjenestens sorger.

Der er noget om det. For den unge præst var velkommen overalt, og hvad der var af misfornøjelse og kritik faldt paa den gamle præst. Jeg syntes, det var saadan en interessant del af Danmark, jeg var kommen til. Det var morsomt at faa søfolkene til at fortælle om de fremmede lande, de havde set. Det var afvekslende fra det hjemlige bondesogn at høre om skibsparter og tremastede skonnerter. Og det var dejligt, at der var mennesker, man kunne tale med om Jesus.

Der var nu ellers hjem, hvor de havde det svært nok, mens jeg var der. Da krigen brød ud i 1914, blev skibene hjemme i lang tid. Det har været et stolt syn at se hele flaaden paa 90 skibe ligge for anker i Thurøbund. Men snart viste det sig, at der blev brug for skibe, som aldrig før. Saa da jeg kom to aar hen i krigen, var de alle ude. Og de tjente vældigt med penge. Særlig de, som sejlede props til England. Props var tømmer fra Finland og Sverige, som under normale forhold brugtes til afstivning i de engelske kulgruber. Et skib kunne tjene

hele sin værdi ind paa een rejse, saa det gav bonus til skibspartejerne. Men saa indledte tyskerne den uindskrænkede U-baadskrig. Det var egentlig ikke saa mange menneskeliv, der gik tabt. En sømandsbefolkningen er vant til, at der drukner nogen. Sognepræsten fortalte mig, at i tidligere tider ringede rederne til ham, for at han skulle gaa ud og meddele et hjem, naar en fader eller en søn var druknet. Men han havde efter nogle aars forløb nægtet at gøre det. Han holdt paa, hvad der vist er ganske rigtigt, at man kan ikke bringe trøst, heller ikke trøst fra Gud til det menneske, man lige har givet et budskab, som er et bedøvende slag. Desuden blev følgen af denne tjeneste, at naar præsten ellers ville besøge et hjem, tabte konen, hvad hun stod med i hænderne, af skræk over at se præsten nærme sig hendes hus.

Det svære bestod i de aar, jeg var der, mest i, at mange skibe blev torpederet. Og selv om mandskabet reddedes, var det bedrøveligt at se en kaptajn, som nylig var sejlet hjemmefra paa sit stolte skib, komme listende hjem med en sextant under armen, det eneste, han kunne redde. Men saa var der yderligere det, at en del skibe gik i engelsk og amerikansk fart og slet ikke kom hjem i de fire aar, krigen varede. Der er hjem, jeg er kommen en del i de to aar, jeg var der, men manden har jeg aldrig set.

Hvor var disse hustruer at beundre. Alt skulle de ordne, være baade far og mor. De var tro mod deres hjem og deres mand, om utroskab hørtes saa godt som aldrig. En skipperkone fortalte mig, at da hun holdt sølvbryllup, talte hun op, hvor længe hendes mand og hun havde været sammen. Det blev sammenlagt i 25 aar 3½ aar.

Pastor Schram beundrede og elskede thurinerne. Men somme tider sagde han ogsaa: »Thurinerne er sære.« Hvad han mente med det, lærte jeg ogsaa at forstaa lidt af. Øen var deres verden. Det var et meget lukket samfund. Fremmede blev altid ved at være fremmede. »Hvem bor i den næste gaard?« kunne jeg spørge. Og svaret lød: »Det er en lollik.« »Hvor længe har han boet her?« »I 20 aar.« I tyve aar havde han boet paa øen, men han var stadigvæk kun en lollik. I visse henseender var de indelukkede. Man kunne ikke faa noget at vide om dem. Der var jo nemlig det minus ved at færdes mellem søfolk, kun naar de var hjemme og saa at sige holdt ferie, at man ikke vidste, hvordan de var, naar de var ude, hvem der var dygtige søfolk, og hvem der var mindre dygtige. Det ved man noget om i et bondesogn. Endvidere havde man somme tider den mistanke, at adskillige af dem ikke var saa tro mod deres kone, som de ventede og ogsaa kunne regne med, konen var mod dem. Livet i havnebyerne er bekendt, det er, som det er. Men derom var deres læber forseglede. De havde kendingsnavne efter deres skib, men man hørte aldrig »Vera«-Petersen udtale sig om »Garibaldi«-Sørensens sømandsskab.

Der var næppe noget hjem, hvor der ikke hang et stort forstørret fotografi af en, der var bleven paa søen. Spurgte man, hvem det var, fik man en lang fortælling om forlis og druknedød. Og tit i tilgift en mærkelig historie om, hvordan en moder vaagner midt i natten og siger: »Nu er Søren død.« Eller et spejl slog en revne i samme øjeblik eller et ansigt saas i vindusruden. Nogle vil vel kalde det overtro. Men det var virkelige oplevelser, som der aldeles ingen grund var til at tvivle om. En menneskesjæl kan meddele sig til en anden ad veje, vi ikke kender.

Som ung tegnede jeg noget, baade landskaber og personer. Jeg ville gerne have blevet ved med det, men opdagede snart, at der gik for megen tid med det. Det kunne ikke forliges med at være præst. Men i stedet hændte det, at naar jeg kom hjem fra husbesøg, skrev jeg lidt op. Jeg vil slutte disse minder med saadan et par snapshots. De giver maaske lidt af særheden og lidt af det gammeldags, som ogsaa prægede denne lille skønne ø, Thurø.

Besøg hos Julius Basse og hans kone Birgitte, 12. marts 1918, et par ældre folk.

Birgitte klager over braa i benene, dvs uro i benene, naar hun er kommen i seng om aftenen. De er da vel ikke nervøs, siger jeg. »Nej, hun er sgutte nervøs, den høne!« siger Julius. — Talen kommer paa tyskerne, der gaar saadan frem for tiden. Julius tager ordet: »Jamen sikke dov den kejser Vilhelm! At han ska ha lov at slaa saa mange tusije mennesker ihjæi! Naar jeg gaar hen og slaar en paa kassi, saa blir jeg sat i hullet jo! Men at han ska ha lov til at jøre saadan! Men at saadan en kan komme i himli og blir taet imo der — nej, det tror j'itte, det jør han itte. Nej, jeg vild' itte være kejser Velhelm, nej det ville j'itte!«

»Nu faar de forresten snart smør, det jør de. Naar Japaneri kommer! Det er en farlig en til at slaas. Han tror, at naar han dør den ene dav, saa er han hjemme den næste.«

»Hvad tror han?«

»Han tror, at naar han dør i dav, saa er han hjemme i morgen. Det er hans tro jo! — — Det sir de. Jeg ve' itte, jeg har aldrig talte med en japaner.«

Samtale med Niels Pytr.

»Var præsti saa oppe paaskemorgen og se solen danse? Præsti husker nok, jeg talte om det til Dem engang?«

Nej, det var jeg ikke.

»Men dou, husker præsti det itte? At jeg ba' præsti lægge mærke etter det? Ok Gu' det har jeg erfaret saa mange gange jo! At solen danser paaskemorgen! Vi ka se, hun straaler i alle farver, blaa og gule og alle slags jo. Og flammerne danser inde i hende.«

»Det er dou et bevis paa Gu's kraft, mener jeg. Jeg talte til ham ne'e i gaardi om det den anden dau. — Ka det dou ha noue at betv'e? sa han. Uh, jeg ka blive saa vre', at si saadan nouet! Er det ikke Gu's kraft, at han viser os saa tydeligt!«

»Ja, hvis det var juledau! Det ve' De jo nok, hr pastor, det er den 25. dec, det er det alti' jo. Den er fast jo! Men paasken flytter sig jo! — — — Er det saa itte ty'eligt, at det er Gu's kraft me' det dansje?«

Gamle Martha, en troende enke.

»Ja, som jeg dou har det godt! Er der dou nouen, der har det saa godt, som jeg har det? Jeg si'r smæj til mig sæl, naar jeg er kommen i seng om evteni og ligger og tænker over paa saverne, saa si'r jeg til mig sæl: jeg ku dou ønske, at kongen og dronningen var lissaa tilfre's, som jeg er! — For jeg har alt, hvad jeg behøvver. Og saa kan der dou itte tænkes nouen, der har det be're, end jeg har det!«

Det er nu snart 30 aar siden. Jeg tænker ikke, nogen kan blive fornærmet over disse optegnelser. Vist var de ejendommelige. Nu er de døde. Nogle af dem døde i Herren. Skibene er ikke mere. Sejlskibenes tid er omme. Ingen flaade har mere hjemme paa Thurø. Mange af søfolkene er flyttet derfra. Nu er der mest bønder tilbage og saa om sommeren turisterne. Det aandelige røre, som pastor Schram var Guds redskab til, spores nu kun svagt. Det var ikke forplantningsdygtigt, hvor saa aarsagen ligger. (DnA, 1948, s 75 f.)

1922 oplyses: Udmærket kkg, børnegudstj, pigemøder, gode forhold, mildt i alle retninger. 1935: Kkg 10–20 pct, gode forhold, børnegudstj, ØM, pigemøder, mghmøder. 1943: Kkg 8 pct, alm folkekirk forhold, ØM, mghmøder (100–150) ved sp. 1950: God kkg, gode forhold, ØM, mghmøder. 1954: God kkg, gode folkekirk forhold, mghmøder ved sp (100–170), ØM (sp).

Thurø kirke (Trefoldighedskirke), paa en lille bakke, er opført af Ellen Marsvin 1639—40 af kamp i stedet for et lille kapel paa øens nordside. Kirken bestaar af skib samt et i 1905 tilbygget kor, og vaabenhus mod syd. Et lille spir over skibets vestgavl. Fladt bjælkeloft. Katolsk fløjaltertavle fra c 1500 med relieffer af korsfæstelsen og lidelseshistorien. Altertavlen er erhvervet 1828 fra Graabrødre k i Svendborg. Ejendommelig prædikestol udskaaren i gotisk stil og smukt krucifix, begge fra Graabrødre kirke i Svendborg (maaske fra Claus Bergs værksted). Smukke stolegavle. 300 sd. Granitfont fra 1905.

Kirkegaarden ligger smukt i terrasser ned mod sundet (»Danmarks skønneste skipperkirkegaard«). Her hviler digteren **Valdemar Rørdam.** Paa hans gravsten læses:

Skabt til at mindes, hvad de andre glemte,
skabt til at samle, hvad han selv har tabt.
Stumme sinds talsmand. Ensom altfornemmer.
Blind seer — dertil var han dømt og skabt.

Lidt borte derfra hviler **Karin Michaelis** tæt ved maleren **Niels Hansens** grav.

Kirkens 300 aars dag fejredes med en stor fest 25. maj 1940.

N tidsskr f oldk, I, 197 f, F. Beckett: Altertavler, s 45 f og 154, Tom Kristensen i »Politiken« 20. maj 51, Thorlacius-Ussing: Claus Berg, s 68, Nyt ill ugeblad, 1873, s 203—04.

Folketal: 1850: 800; 1901: 1548; 1921: 1672; 1950: 1605.
Altergæster: 1922: 500; 1934: 600; 1953: 500.
Menighedsraad: 1922: 1 gr, 6 u p; 1934: 1 IM, 1 gr, 5 u p; 1950: valg: 1 soc, 1 venstre, 5 kons; 1953: 2 soc, 2 venstre, 3 kons.
Kommunevalg: 1943: Soc 213 (2), kons 311 (3), venstre 158 (2); 1954: Soc 240 (2), kons 246 (3), venstre 197 (2).

Sognepræst

Indt 1870: regul: 1440 kr, netto: 974. Pgd fra 1827, udvidet 1860. 1913: 3. kl. 1946: 3. kl. Pgd opført 1925.
Sp var den første tid tillige førstelærer.

1. 3. febr 1860–9. april 70: **L. C. Sørensen,** fl t Ulsø-ØE, derefter stiftsprovst i Viborg, se Keldby.

2. 25. juni 1870–20. okt 71 (hjpr Ø Hæsinge-H 22. jan 66): **Axel Vilhelm Bay,** * 10. aug 35 Fredericia. Forældre: Skibsfører, senere ejer af Ludvigsholm, Harlev, Theodor B og Magdalene Elise Brøchner af Gangsted-S. Stud Aarhus 54, c 59^2 (l), † 20. okt 71. ~ 22. sept 70 Margrethe Elisabeth Lund, * 28. juni 42 Kbhvn, † 9. okt 16. Forældre: Kfrrd, højesteretsassessor Johan Christian L af Tommerup-B og Elise Nicoline Baumann.

Pastor B var en betydelig præst. Han havde været hjpr hos Hans Agerbek og var præget af Agerbeks fromhed. Han og Agerbek udfyldte hinanden saa godt. (Se her, s 461). Han døde af tuberkulose. Han var nær ven af pastor *C. F. Borch* (Randlev B), der skildrer ham som »en saare kær og trofast ven. Med sin stille, alvorlige natur, som var paavirket i en bestemt kristelig retning, var han vel skikket til at virke dæmpende paa mit livlige, let bevægelige temperament. Hans trofasthed fik han lejlighed til at bevise, da jeg laa ½ aar paa Frederiks hospital og han kom dagligt 3 timer til min sygeseng.« Hans enke var i mange aar medbestyrerinde af comtesse Moltkes skole paa Østerbro, Kbhvn. I Dansk landbotidende 20. dec 1871 har Borch under titlen »Vinter-solskin« tegner et smukt billede af Axel Bay.

Johs. Borch: Den jyske slægt Borch, II, 74.

3. 9. marts 1872–21. marts 79: **J. G. Madelung,** fl t Sandager-H, se der.

4. 14. juli 1879–29. marts 82 (hjpr Gamtofte 8. jan 77): **C. R. Madsen,** fl t Bregninge, Taasinge, se Aaker.

5. 10. juni 1882–31. jan 88 (hjpr Nr Søby-H 13. okt 79): **T. C. Winther,** fl t Nykøbing-L-E, se sp Korsør-T.

6. 10. juli 1888–31. dec 1927: **Valdemar Lauritz Schram,** * 17. juli 58 Roskilde. Forældre: Konsul, kbmd Peder Angel S og Ane Dorthea Nielsen. Stud Rosk 77, c 87^2 (l), manud, lærer Frberg, † 31. dec 27. ~ 21. juni 88 Anna Julie Hansine Madsen, * 24. marts 58 Roskilde, † 9. febr 32. Forældre: Kbmd Niels M og Emilie Eleonora Birgitte Dubiger.

Pastor Schram og hans hustru var begge fra velstaaende købmandsgaarde i Roskilde. Derfor havde S raad til at blive siddende i det lille embede hele sit liv. Øen passede ham, fordi han havde været svagelig al sin tid; der var sundt og skønt, kun een kirke og ikke store afstande. Han var højkirkelig, men med en hældning til IM og en vis reservation overfor KC. S ville nemlig have folk omvendt. Og et par gange i hans tid var der tilløb til vækkelse. Men de, som kom til en levende tro, var mest skipperkoner, mændene var ikke hjemme. Derved kom der noget svagt og forknyt over det aandelige liv. Da S kom til øen, var befolkningen helt gammeldags kirkelig. Særlig søfolkene gik altid i kirke. Men inden han døde, maatte han opleve, at kirkegangen svækkedes.

Pastor S og hustru var et par fint dannede mennesker. I en aarrække havde de unge piger i huset, til dels fra hele Norden. Det bødede lidt paa deres barnløshed. Naar han ikke var syg og forpint, hvad der hyppigt indtraf, var han meget fornøjelig, og han gik med liv og lyst op i øens interesser. Navnlig lagde han et stort arbejde i at faa kirken restaureret. Men menneskers frelse laa ham mest paa sinde. (Chr. Bartholdy.) Se iøvrigt ovf.

Hjælpepræst hos pastor Schram

1914—16: **Aage Lange,** se Brylle.
1916—18: **C. Bartholdy,** se Haslev-F.
1919—23: **H. K. Thorsager,** se Aaker.
1923—28: **J. H. D. Rasmussen,** se Vigerslev.

7. 27. marts 1928 (sp Røsnæs 11. okt 16): **Erik Lorentz Peter Herskind,** * 17. marts 89 Kbhvn. Forældre: Overpolitibetjent Erik Peter H og Elise Bayer. Stud Kbhvn 07, c 14^1 (h_2), lærer Kbhvn, ord kat Frederiks k, Kbhvn, 29. maj 14. ~ 14. aug 15 Emilie Marie Paaby, * 30. jan 91 Kbhvn. Forældre: Murermester L. P og Paula Paaby.

Litt: C. T. Engelstoft: Hist-stat beskr af T, i Hist tidsskr, 3 r, I, 331 f, T. M. Michelsen: Hist og statist opl om T, 1910, C. M. Hansen: T, i »Tiden«, 1912—13, s 525 f, Achton Friis: De danskes land, I, 63 f, E. Mentze i Berl tid 2. sept 50, Tom Kristensen i »Politiken« 20. maj 51, De tusinde hjem, 1910, s 260 f, Svendborg amtstid 27. april 1940 og 27. maj 1940 (kirkens 300 aars fest).

TAASINGE

Taasinge, 6963 ha, har form som en uregelmæssig firkant, hvor Lunkebugten paa østsiden danner en dyb indskæring og danner halvøen Vemmenæs. Svendborg sund skiller øen fra Fyn, men ved Vindeby naar Taasinge ganske tæt ind paa Fyns fastland, lige over for Svendborg by.

Hele den nordlige del af Taasinge er en storformet banke, der naar sin kulmination ved Bregninge kirke (74 m) med storslaaet udsigt over Sydfyn, Svendborg, Sundet, øerne og skovene og ud mod havet. Frugtbart og skovrigt.

Folketallet har været i tilbagegang: 1850: 4351 og 1921: 4000, men er 1950 vokset til 4608, væsentlig paa grund af tilvæksten i Vindeby, der har faaet forstadskarakter.

Taasinge var tidligt beboet. I Knytlingesaga nævnes øen som Thorslund. Det romantisk

klingende »Thors eng«, jvf Thurø: »Thors ø«, er senere tiders opfindelse som forklaring paa navnet. Øen var pantsat til grev *Gert,* men kom i dronning Margrethes eje og derefter under Fyns bispestol. Senere har 3 berømte kvinder ejet øen: *Ellen Marsvin,* Chr. IVs svigermoder, hendes datter, *Kristine Munk,* og hendes datter, fru *Ebbe Ulfeld,* her kaldet frk Hedvig. Derpaa ejedes øen af Corfitz Ulfeld, efter hvis flugt øen blev konfiskeret, og 1678 købte søhelten *Niels Juel* en del af øen for sine prisepenge efter slaget i Køge bugt. Han købte efterhaanden hele øen og samlede den til et stamhus for slægten Juel, hvis navn her ændredes til *Juel-Brockdorff.* I løbet af det 19. aarh er det meste af jorden købt til selveje af beboerne, med undtagelse af stamparcellen ved Valdemars slot og 1440 td l skov. Det er nu adskillige aar siden, at smeden i Troense, der var den eneste, der selv ejede sin smedie og en stump have, med rette kunne hævde: »Mig og saa baronen, vi ejer hele øen!«

Et par km SV for Valdemars slot laa det gamle **Kærstrup** slot, hvis firkantede borgbanke og rester af voldgrave ses endnu. Her boede bispens fogeder og lensmænd. Bispen **Jens Andersen Beldenak** har siddet paa Kærstrup og raadet bredt og haardt over sin bedrift. Chr. IV nedbrød Kærstrup 1630 og opførte et lille renæssanceslot. **Valdemars slot** opførtes delvis af materiale fra Kærstrup, og det fik navn efter Kristine Munks søn med Chr. IV **Valdemar** Christian, men da baade han, **Ebbe Ulfeld** og hans broder **Corfitz** deltog i den skaanske krig paa svensk side, blev fornævnte frk Hedvig enebesidder af godset, og denne lebendige dame satte det meste overstyr. Hendes dundrende fester og blodrige temperament viste godt nok, at hun var Chr. IV's datter. Tiden 1658—64, da hun boede her, er det mørke punkt i Taasinges historie. Hun var nu ikke ene om at lave ulykker. Thi 1658—59 huserede svenskerne med baal og mord og plyndringer, og de ødelagde slottet. Ebbe Ulfeld blev dømt som landsforrædder, og først da **Niels Juel** overtog godset, blev der fremgang. Han ombyggede slottet helt. Hans søn, kmhr **Niels Juel,** som ejede godset 1714—66, var i sine sidste aar meget fremskridtsvenlig, men hans iver efter forbedringer paa land- og havebrugets omraade skaffede ham blandt bønderne navnet »den gale Juel«. Han lod uddele gratis frugttræer til bønderne, men de huggede roden af træerne, før de plantede dem, for »den slags narrestreger var man ikke vant til her.« Saa samlede han de genstridige i slottets flisesal, hvor de hver fik en god dragt klø og derefter nye planter at plante. Nogle aar efter havde de ekstra rige indtægter af deres frugthaver! 1742—52 var **Ambrosius Stub** skriver paa Valdemars slot. Han stod i en vis yndest hos sin høje patron, men han tog sig efterhaanden saa mange friheder (bl a ved i versform at sige kammerherren drøje sandheder; Landet kirkebog viser Ambrosius Stub udlagt som barnefader 1753), at kammerherren en skønne dag lod et par forklædte karle slæbe ham bort fra Taasinge. Paa vejen fra Valdemars slot til Bregninge staar ved Pederskov en mægtig eg, »Ambrosius-egen«, hvorunder Ambrosius skal have yndet at sidde.

Romantikken møder vi ogsaa ved Landet kirke, hvor Elvira Madigans og grev Sparres grav findes (se s 411). Syd-Taasinge er fladt og frodigt uden særlig romantik.

Taasinge rummer: galgebakken, der er omkredset af uhyggelige sagn. Byen *Stjovl* med sit henrivende gadekær, *Ventepose vandmølle* og den vidunderligt stille *Vornæs skov.* Men turisten regner nok udsigten fra Bregninge kirketaarn som det bedste. Den er storslaaet, men der findes andre lige saa skønne udsigtspunkter i Danmark. Taasinge har Danmarks smukkeste by, *Troense,* og særligt smuk virker den, naar man har maattet passere de moderne murermesterudfoldelser i Vindeby. Intet sted finder man en saa ejendommelig og velbevaret landsby som *Troense.* Skønne, stilrene bindingsværkshuse, ofte med morsomme fremspring og udbygninger ... over 50, med yndefulde haver og blomster i massevis, og sundets blinkende blaa vande lige nedenfor. Troense gamle skole er særligt smuk ... og udenfor lyser de hvide sejlere og de hastende dampere.

Befolkningen er blandet. Flertallet er landbrugere, men der er ogsaa haandværkere, handlende, tilflyttere, forstadsbeboere og endeligt mange søfolk og skippere, Troense er en gammel skipperby. Turister præger meget i de senere aar. Og fra Svendborg rækker byen sine arme ud over Taasinge. Mange er paa en eller anden maade knyttet til Svendborg.

Allerede *Adam af Bremens* beskrivelse fra omkr aar 1000 af øboerne her viser, at det var djærve folk, og ikke forkuede trælle, der boede paa de fynske øer. Adam af Bremen undrer sig over, at en mand hellere lod sig halshugge, end han lod sig forsmædeligt piske, og han studser over, at »graad og klagemaal, som i vore øjne er gode tegn paa sønderknuselse, blandt disse folk var en vederstyggelse, og at man ikke fandt det mandigt at fælde taarer, hverken over egne synder eller over kære afdøde«, – han fandt mandfolk her i de smaa isolerede øsamfund. Vikingernes land.

Venlige og fredelige er taasingerne, men man skal ikke glemme, at her stod man for nogle aarhundreder siden og spejdede ud mod Venderne, der kom fra syd og hærgede. Her maatte man neje sig for svenskernes hære.

Bag venligheden er der fasthed og karakter. Man ved, hvad man vil. *Kirkeligt* er Taasinge et land uden større vækkelser eller begivenheder. I kirkehistorien har øen kun en beskeden plads. Salmedigteren *J. E. Heilmann* sad i Bjerreby og skrev sine stilfærdige sange. Retningsliv er der ikke meget af. Det er karakteristisk, at *Kirkeligt Centrum* en vinterdag i 1899 blev stiftet i Bregninge pgd hos den milde og folkekirkelige provst Kløvborg. Ingen yderligheder, nær centrum! saaledes har kirkelivet formet sig, maaske ikke med overvældende kirkegang, men med stille, trofast folkekirkelighed, jævnsides med almindelig materialisme. Ungdomsarbejdet har været organiseret i een fælles DdU for hele øen, samlet i det store fælles forsamlingshus i Landet. (Lundby), Den blev stiftet 1887 som fælles folkelig ungdomsforening og søgte snart forbindelse med DdU. – Taasinge er delt i 3 pastorater: Bregninge, Landet og Bjerreby.

BREGNINGE

Bregninge sogn, 2017 ha, det nordligste paa øen, bestaar hovedsagelig af den store banke som udgør øens nordlige del. Sandmuldet jord, en del skov. Meget naturskønt. Byerne: Bregninge, Knudsbølle, Bukkehave mølle, Bjernemark, Vindeby (684 indb)med færge til Svendborg og forstadsbebyggelse, Gl.-Nyby (det meste brændte 1916), samt ladepladsen *Troense*

(658 indb) med dampskibsbro, hotel m m. Hg Valdemars slot.

Thurø hørte til Bregninge til 1639. Ved kgl res af 20. aug 1575 lagdes Bregninge som anneks til Landet, »fordi B skal være et fast ringe sogn.« 1738 blev Bregninge atter selvstændigt sognekald. Præstegaarden laa i Nyby, men brændte 1745.

Det kirkelige liv. Fra gammel tid har der, især hos sømandsstanden i Troense, været god tilknytning til kirken. Der kan ikke paavises perioder med særlig vækkelser eller med særlig tilbagegang og stilstand. Forholdet til Valdemars slot og tilknytningen til søen har præget befolkningen til efter aarhundredskiftet. Efter fæsteforholdets opløsning og med de moderne samfærdselsmidler forsvinder øpræget, som tidligere gjorde sig stærkt gældende. I 64 aar, siden 1891, har der kun været 2 sp. Provst *Kløvborg* var en af lederne i Kirkeligt Centrum, hvis første møde holdtes i B pgd 1899 (se s 356). Siden 1930 er en helt ny by vokset op i Vindeby, præget af Svendborg. – Her er gode, folkelige forhold, uden retningspræg. Blandt dem, der har haft betydning i sognet, skal nævnes lærer *C. G. Høgstrøm,* († 1933), Bregninge, sognest omhyggelige historiker, samt lærerinde, frk *Marie Møller,* Troense († 39), der med stor iver virkede for Ydre Mission og ved sin gode skolegerning var med til at præge befolkningen i Troense.

Der har siden 1880 været holdt regelmæssig gudstjeneste i Valdemar slots kapel (om sommeren).

1934 indviedes *Troense kirkesal,* selvejende. Her holdes regelmæssig gudstjeneste om vinteren og iøvrigt bruges kirkesalen som menighedshus til møder, bibellæsninger osv.

Gennem aarene er der holdt regelmæssige møder for unge og ældre i pgd, 2 YMkredse (ØM, DMS) FDF fra 1939, sdsk (40), kirkebl.

1931 oplyses: Kkg 7–8 pct, gode, folkekirkekelige forhold med god samling om kirke og pgd, mgh- og ungdomsm i pgd, 2 YMkredse fælles for ØM og DMS, 2 sykredse, bibellæsn, 1950: Kkg 4 pct, som 1931. Fælles DdU for hele øen (500), 1954: Kkg 4 pct. Intet retningspræg, gode, folkekirkelige forhold, regelmæssige mgh- og ungdomsm i pgd og Troense kirkesal, bibellæsninger forsk steder, ØM, FDF, kirkeblad, DdU (300, fælles for øen), sdsk (30), Centralskole 1955.

Bregninge kirke (Sct Andreas), paa bakkens højeste punkt, med storslaaet udsigt, er i det ydre en moderne bygning, men den er dog i sine ældste dele, skib og kor, fra romansk tid opført af kamp med hugne hjørnekvadre. Taarnet er tilføjet i sengotisk tid af røde munkesten og samtidig er kirken overhvælvet. Omkr 1575 opførte Jac. Rosenkrantz en overhvælvet fløj mod syd (den »ny kirke«, nærmest bestemt for Thurøboere), der aabner sig ind til skibet med 2 brede buer. Nyere vaabenhus ved sydfløjens vestende. Mod nord er der gravkapel i hele skibets længde for slægten Juel, dette kapel er uden forbindelse med kirken og opført i 18. aarh. — 1793 blev taarnets øverste del erstattet med en 8-kantet træbygning med en altan øverst. — Ved en stor restauration 1882—83 (arkitekt Hansen, Odense) blev kirken haardhændet ændret. En skal af røde mursten muredes op om den gamle hvidkalkede kampestenskirke, koret blev fornyet, taarnets altan erstattedes med et 8-kantet spir, fra hvis laterne man kan nyde udsigten. Altertavlen blev fornyet og fik 1906 maleri af A. Dorph: »Den samarit kvinde.« Alterkalk fra 1687 skænket af Niels Juel. Udskaaren renæssanceprædikestol fra 1621. Romansk granitfont. 2 gravsten fra 1376 i vaabenhuset samt en runesten fra 12. aarh. 1949—50 blev kirkens indre restaureret; der installeredes elektrisk varme, cementtrinene op til koret erstattedes med trin af gule mursten, træværket om alteret blev beskaaret, alt træværk i kirken fik smukke farver afstemt efter prædikestolen, der blev ført tilbage til sin tidligere farvelægning. Kristusfiguren, som i mange aar havde været anbragt over lydhimlen, blev undersøgt og viste sig at være rest af et krucifix fra c 1250. Det blev smukt istandsat. 250 sd.

Mackeprang, s 44, 115, 120, Bregninge kirkeblad dec 1950. Jac. Madsen, s 214.

De mange, som kommer for at nyde udsigten (30—40.000 aarligt), betaler en lille afgift for at bestige taarnet. Derved indbringes saa mange penge, at der er skaffet midler til kirkens forskønnelse. Der er planer om at restaurere kirkens ydre, saaledes at den føres tilbage til sin oprindelige sumkke skikkelse.

Valdemars slots kapel er indrettet af Niels Juel og indviet af biskop Thomas Kingo 3. okt 1687. Det findes i slottets sydlige del. Efter at have været nedlagt fra 1847 blev det smukt istandsat og genindviet 16. dec 1880. 200 sd.

Folketal: 1850: 1914, 1901: 1749, 1921: 1602, 1950: 2128.
Altergæster: 1922: 600, 1932: 585, 1942: 771, 1950: gnsn 772 (5 aar), 1953: 617.
Menighedsraad: Gn alle aarene: U p (folkekirk).
Kommunevalg: 1943: Soc 401 (4), rad 83 (1), kons 241 (2), venstre 177 (2). (Indtil 1943 havde kons-venstre flertal), 1954: Soc 478 (4), rad 100 (1), kons 259 (2), venstre 193 (2).

Sognepræst

Indt 1857: a) 46 rug, 86 byg, 68 havre, b) 10 rdl, 67 rdl, c) mælk, 4 fv bøgebrænde m m, d) 400 rdl, e) 66 td ld. — Gl skrøbelig og ubekvem pgd med stor have og megen frugt. — 1870: Regul 1840 kr, netto 4878 kr. — 1913: 2. kl, 1931: 2. kl, 1946: 3. kl.
Pgd opført 1876, sm udsigt.

1799—1845 var **Chr. J. Krarup** (af Sct Jørgens-S) sp her, en elskelig og gæstfri mand. Han fik 1793 sin faders embede i Sct Jørgens-S tilbudt, men afslog det, da »han endnu en stund ville nyde sin frihed«.

11. 10. juni 1845–9. marts 54 (ord kat Kerteminde-D 2. juni 43): **Johan Ludvig Møller,** * 3. sept 07 Kbhvn. Forældre: Sekretær i højesteret, notar ved det jurid fakultet Carl Johan M og Vilhelmine Lovise Schmidt. Stud Kbhvn 28, c jan 35 (h), hjpr Sct Jørgens-S 16. okt 40, † 9. marts 54. ~ 10. aug 43 Frederikke Charlotte Vilhelmine Brandt, * 10. nov 15 Gamtofte, † 14. april 61. Forældre: Sp i Gamtofte Gomme Jacob B og Christiane Magdalene Haasum af Gerrild-H. – Hustrus brødre: Børglum-F, Ollerup-K og Krummerup-F.

Pastor M var digter og udgav som student en »Kogebog paa vers« (1830, 2. forbedrede udgave samme aar), 1842 udg han »Religiøse vers i anledn af evangelierne paa højtider og søndage«. Digte af ham kan læses i F. J. Hansens: »Læsning for den fine verden« (1829).

Pastor M havde kort før sin død gjort et lille skrift færdigt til udgivelse. Det udkom i 1855 med titlen: »Præstens besøg hos menigheden« og er et vidnesbyrd om en flittig og nidkær præsts arbejde.

E II, 401, S II, 493.

12. 2. juni 1854–2. aug 65 (ord kat Roskilde dk 24. jan 48): **C. A. Olivarius,** fl t Frederiksund-O, se Aagerup-K.

O var som ung lærer ved Slagelse latinskole, og havde der bl a Vilhelm Beck som elev. Becks triste erindringer om sin meget haarde lærer har han berettet i sine erindringer, s 6.

13. 24. nov 1865–19. april 75 (sp Eskris, Flensborg provsti 12. jan 52, afsat af tyskerne

64): **Hans Johannes Gustav Bock,** * 22. maj 18 Flensborg. Forældre: Kbmd Joachim Friederich B og Sophie Caroline Vilhelmine Petermann. Stud Mtrp 38, c jan 43 (1), sp Sterup, Flensborg provsti 24. sept 50, † 19. april 75. ~ 2. aug 49 Eugenia Bernhardine Hansen, * 22. sept 23 Kristianssand, † 23. marts 99. Forældre: Kbmd Jacob H og Marie Bloch.

Pastor B reorganiserede i de sidste aar her som sogneraadsformand med kraftig haand mange af kommunens forskellige forhold.

14. 17. juli 1875–24. jan 82 (lærer Kbhvn): **H. C. D. Müller,** fl t Ledøje-S, se Herfølge-S.

Pastor M deltog stærkt i politik, var 66 folketingskand i Kværndrupkredsen mod Sofus Høgsbro, folketingsmd, i Middelfart 69–72 (højre) og søgte 72 forgæves valg. Havde studeret kirkeret og kirkeorganisation i Tyskland og Schweiz og specialist i spm om forholdet mel stat og kirke. Meget virksom ogsaa i sociale spm. Var fader til lægemissionær, dr *Chr. Frimodt-Møller,* Indien; f her 1877.

15. 29. marts 1882–2. marts 91 (sp Thurø 14. juli 79): **C. R. Madsen,** fl t Aaker, se der.

16. 11. maj 1891–8. marts 1928 (sp Guldager 16. april 86): Provst **Anders Kløvborg,** * 6. jan 56 Thisted. Forældre: Kbmd Anders Andersen K og Jacobine Thomsen. Lærereksamen (Jelling) 74. Stud priv 75, studerede 75–77 matematik, c th 82^2 (1), lærer Kbhvn, hjpr Jelling-H 29. maj 84, i Guldager tillige hjpr Jerne-S-Esbjerg, provst Sunds herr 1. febr 17, r af Dbg 26, afsk 8. marts 28, † 24. febr 43. ~ 30. april 89 Marie Othonia Breinholt, * 6. febr 68 Boddum Bisgaard, † 13. nov 50. Forældre: Proprietær, dampskibsekspeditør og bankraadsfmd i Esbjerg Poul Stokholm B og Birgitte Gjøe Carstensen af Boddum-Y.

Efter at 5 præster i 45 aar ret hurtigt havde afløst hinanden, begyndte med Anders Kløvborgs komme til Bregninge en præstegerning, der strakte sig over 37 aar, og som fik stor betydning for sognets befolkning ved sin lødighed og inderlighed. K fortæller i sine erindringer (der foreligger i manuskript til slægt og nærmeste vennekreds): »Med inderlig tak til Gud kan jeg sige, at jeg er blevet sparet for de indre kampe om, hvordan min stilling til kirken og kirkens Herre skulle være, thi det stod fra min barndom fast for mig, trods al menneskers fornægtelse og vantro, at kirken og kirkens Herre ville jeg tilhøre.« – »I begyndelsen af 1877 skete der et vendepunkt i mit studium og derigennem i mit liv. Da jeg gik i Store Kongensgade med den derværende latinskole som maal, idet jeg her havde en af mine undervisningstimer, lød det i mig: »Nu kan du skynde dig med at blive cand mag i matematik, og saa kan du bagefter studere teologi, saa du kan blive præst.« Men inden jeg var kommen ind i skolen, var jeg klar over, at ville jeg være teolog, maatte jeg helst begynde herpaa straks. Og jeg fattede beslutningen om straks at forandre studiet til teologi. – Og aldrig nogensinde i mit liv har jeg fortrudt denne beslutning, som den gang blev fattet i Store Kongensgade. Det har været mit livs lykke, at jeg fik lov til at blive præst.«

K havde ingen specialitet, der tog hans tid og kræfter. Han har ikke udgivet bøger, han tragtede ikke efter bestyrelsesmandater. Hans menighed var ham nok. Med trofasthed og iver var han præst for de mennesker, der boede om ham. Det er ikke et eftermæle, der pranger med stærke ord, men et, der lever i stilfærdig taknemlighed hos alle. Udtrykket »det centrale« egner sig godt til at skildre K som personlighed og som præst. Det er ikke tilfældigt, at det blev i Bregninge pgd, »Kirkeligt Centrum« stiftedes.

En af K's konfirmander (nuv red Hans Hansen) skrev ved K's død: »Provst K har gennem sin konfirmandforberedelse, der var meget grundig og saa omfattende, som den begrænsede tid muliggjorde det, øvet en indflydelse ogsaa i karakterdannende henseende, som vanskelig kan overvurderes. Han gav os troens eksempel, viste os vejen og vandrede det første stykke med os ad den.«

Fru K var sin mand en udmærket støtte, og endnu i mange aar efter afskeden fra Bregninge stod det gæstfri hjem (i Odense) aabent for den store venneflok. J. J. S.

Svendborgbladene 25. februar 43. K. Gjesing-Pedersen i Kirkeligt Centrum 1899—1949. 1949. S 40—47.

17. 30. juli 1928 (sekretær Østerlandsmissionen 24): Provst **Jens Juul Nissen-Juul Sørensen,** * 24. marts 97 Mariager. Forældre: Kordegn og lærer i Skelskør Jens Actor Steffen S og Anna Dagmar Nissen-Juul. Stud Sorø 15, c 21^2 (1), hjpr og kordegn Lyngby 9. sept 21–1. april 24, sekretær ØM 24–34, provst Sunds herred 17. april 48. R af Dbg 54. ~ 27. okt. 21 Ellen Malmstrøm, * 1. okt. 98 Kbhvn. Forældre: Handelsrejsende Carl Julius M og Clara Mørch.

BM Østerlandsmiss 30, medl af forretningsudv 33, BM Landsfor af menighedsraad 39, red ØM's blad 49. Udg 43: Endnu et skridt fremad i ØM's historie.

LANDET

Landet sogn, 1914 ha, det midterste paa Taasinge, er lavtliggende og fladt, sand- og lermuldet jord, Vornæs skov. I sognet L kirke og byerne: Lundby (i daglig tale kaldes sognet: Lundby) med fh fra 1887, Melby, Nr Vornæs, Sdr Vornæs, Strammelse, Bækkehave.

Paa Lundby mark har der staaet et Sct Olafs kapel med en hellig kilde. I kapellet var et Sct Olafs billede, der blev baaret om paa marken, naar kornet var saaet.

Bregninge var anneks 1575—1738. Samme præsteslægt har i 3 led været præster her: 1649—79: Provst **Jens Mogensen Haasum,** hvis søn, mag **Peder Jensen Lucoppidan** var sp her 1679—1717, der afløstes af sin søn **Niels Pedersen Lucoppidan** 1717—30. Hans enke, **Karen Hansdatter Rask** giftede sig med eftermanden mag **Matthæus Reutze** (sp her 1730—38) og med dennes eftermand **Chr. Henriksen Morsing** († 1760). 1866—1910 var fader og søn af præsteslægten **Schousboe** sp her se ndf.

Under henvisning til foranstaaende oversigt over Taasinge, skal her tilføjes, at Taasinges ungdomsforening samles i Lundby fh. Der har ikke været meget kirkeligt liv. Sang- og afholdsforening. Kirkegangen har i mands minde ikke været god.

1915 oplyses: Kkg ikke god, foredragsf, stor DdU, ikke meget liv, 1921: Kkg er nu ret god, op mod 10 pct, forholdene er gr prægede, og det vil være heldigt om sp vil tage et arbejde op i DdU, 1931: Kkg nogenlunde, ellers som hidtil, 1943: Kkg 1–2 pct, ringe, rolige, DdU (450) for hele øen, 1954: Kkg 2 pct. folkekirkelige forhold, santalkreds, FDF, DdU (550) fælles for hele øen. Centralskole for L og Bjerreby 54.

Landet kirke (Sct Jørgen) anses for at være øens ældste kirke (fra c 1150 ?). Koret med apsis og skibet er romanske af kamp med relieffer, karakteristisk portal med relieffer, meget smuk. Omkr 1530 er kirken forlænget mod vest, taarn fra 1634, vaabenhus mod syd. Alterbillede i empireramme fra 16. aarh: Korsfæstelsen, alterkalk fra 1667, renæssanceprædikestol fra 1619, romansk font. Malmlysekrone fra c 1700. 200 sd.

1831 nedtoges en gl skrøbelig altertavle m maadelig dannede figurer i helt ophøjet arbejde og erstattedes med et maleri af korsfæstelsen, som befandtes i slotskapellet, hvor det tilforn skal have dannet altertavlen. Billedet siges at være en kopi af et alterbillede fra Lybæk. Alterkalken fra 1667 er givet af pastor Haasum. Oblatæske givet af hr Peder Jensen, 1692. To store malmlysestager givet af pastor Haasum 1650.

1944 blev 2 engelske flyvere begravet paa Landet kirkegaard.

Folketal: 1850: 1041, 1901: 992, 1921: 978, 1950: 1077.
Altergæster: 1920: 200, 1934: 100, 1943: 68, 1950: 125, 1953: 112.
Menighedsraad: 1920: U p (gr), 1934: 2 soc, 5 u p, 1953: 7 u p.
Kommunevalg: 1943: Soc 119 (3), rad 60 (1), venstre 215 (5), 1954: Soc 134 (3), rad 68 (1), venstre 228 (5).

Sognepræst

Indt 1857: a) 84 rug, 71 byg, 92 havre, b) 20 rdl, c) naturalier, d) 150 rdl, e) 87 td ld samt skov. Grundmuret, tegltækt pgd fra 1855 med stor gaardsplads, udbygningerne egebindingsværk. — 1870: Regul 2340 kr, netto 4774 kr. — 1913: 2. kl, 1946: 3. kl.

12. 1. dec 1809–31. marts 54: Konsistorialraad **Frederik Christian Lund,** * 8. marts 80 Kbhvn. Forældre: Raadmand og brygger Carl Conrad L og Fred. Christiane Trane. Stud Brgdssk K 96, c okt 00 (l), huslærer Nørholm ved Varde og senere paa Valdemars slot, konsistrd 36, † 31. marts 54. ~[1] 29. juli 09 Cæcilie Marie Cathrine Cramer, * 17. marts 83 Flensborg, † 21. april 15. Forældre: Kbmd C og Helene Kall. ~[2] 19 hendes søster Mette Marie Margrethe Cramer, * 7. april 95 Flensborg, † 13. juni 25. ~[3] 27 Nicoline Caroline Simonsen, * 17. okt 97 Svendborg, † 6. nov 77. Forældre: Kpt, stadsmusikant og chef for borgervæbningen Gregers S og Elisabeth Mossin. – Søn: Tryggelev-F.

Ksstrd Lund efterlod sig en udførlig beskrivelse over Taasinge (109 sider).

Hans søn Fr. Vilh. Lund skrev 1886:

»I dette sit embede som sp i 40 aar udviklede L en nidkærhed og virksomhed, som under vor kære Herres styrelse har været til velsignelse for mange mennesker. I sognet var meget forfaldent. – Skolevæsenet, fattigvæsenet, sædeligheden, orden og rationel arbejdsomhed søgte han af al magt at fremme. – Han var en usædvanlig god kateket – og de offentlige, talrigt besøgte katekisationer i kirken havde stor indflydelse– dog maa det indrømmes, at de ikke kunne vedligeholdes uden en myndighed, som ikke taales i vore dage. Han var en gerne hørt prædikant, som udarbejdede sine prædikener med megen flid og omhu. – De blev holdt med alvor og varme – og gik væsentligt ud paa helliggørelsen.

I aaret 1840 blev han blind. Det var for ham de første aar et meget tungt kors; men alt som aarene gik, og det vel vedblev at være mørkt for ham i verden, blev det lysere derved, at han lærte bedre at se lys i Herrens lys. – Fra 1840 til 1854 havde han kapellan; men han vedblev bestandigt selv at tage del i gerningen og give raad, hvilket var ham let, da han var i besiddelse af sin fulde aandsklarhed til det sidste!«

E II, 162.

Hjælpepræst hos ksstrd Lund

1840—46: Sønnen **F. V. Lund,** se Tryggelev-F.
1846—54: **L. C. Krarup,** se Tunø.

13. 24. juni 1854–14. april 66 (ord kat Aarhus 16. maj 40): **J. P. C. Lyngbye,** fl t Alsted-F, se der.

14. 25. juni 1866–30. jan 77 (sp Oddense-O 6. jan 42): Dr phil **Peter Sølling Schousboe,** * 27. sept 07 Torstrup. Forældre: Sp i Skibet Vilhelm Carl S, † 37, og Christine Margrethe Sølling. Stud Aarhus 25, c okt 30 (l), institutbest Vejle 30, ord kat Vejle-H 21. jan 35, dr phil i Kiel 42 (De methodi catecheticae), afsk 30. jan 77, † 12. nov 87. ~ 23. april 35 Juliane Regine Reddelien, * 25. dec 10 Aarhus, † 22. jan 51. Forældre: Apoteker Heinrich Nicolaus Christopher R og Maren Holbech. ~[2] 27. sept 52 Cæcilie Caroline Ring, * 4. nov 14 Skive, † 4. marts 99. Forældre: Kbmd, møller Carl Vilh. R og Rasmine Pouline Kirstine Harder. – Søn: Se ndf og ord kat Assens. Brødre: Andst-G og Høje Taastrup. Søster ~ Riber, Raarup. 2. hustrus søstre ~ Rønne, Ulsted og Wittrup, Vejle-H. Stamt 77.

Pastor, dr S var som ung videnskabeligt indstillet og blev 1842 dr phil. Han ledede et lille videnskabeligt institut i Vejle. Medens han var præst i Oddense, publicerede han flere indlæg i Viborg Stiftstidende, og senere i »Sædemanden«. I Landet var han saa optaget af sin præstegerning og af sine 12 børns opdragelse, at han ikke fik tid til videnskabeligt arbejde. Han var omkr 60 aar, da han kom hertil. Han skrev en del lejlighedssange.

15. 28. april 1877–31. dec 1910 (adjunkt Herlufsholm 66): **Vilhelm Carl Christian Schousboe,** * 21. febr 39 Vejle, søn af forgængeren. Stud Viborg 57, c 64[2] (h_2), uord medhj her 73–74, afsk 31. dec 10, † 7. sept 19. ~ 31. juli 77 Hanne Sophie Magdalene Bayer, * 14. februar 53 Kalundborg, † 14. nov 30. Forældre: Apoteker Carl Adolph B og Sophie Hedvig Larsen. – Døtre ~ Rützou, Randers og Rørdam, Skaarup. Stamt 77.

I modsætning til sin fader var V. C. S aldeles uvidenskabelig. Som student virkede han som lærer, og lærergerningen interesserede ham saa meget, at han søgte embede som adjunkt paa Herlufsholm. Her havde han en del forbindelse med Skat Rørdam i Rønnebæk. Han kom til Landet, efter at 208 af sognets 211 husstande havde søgt om at faa ham udnævnt til sin faders efterfølger. Han havde som ung været med i en teologisk klub, hvor Fr. Zeuthen var den førende, men som præst var han de første aar udpræget grundtvigsk. Senere sluttede

han sig til KC. Ungdomsaarene i Sydsjælland stod i særlig glans for ham, og han søgte flere gange embede i Sydsjælland, naar de indsnævrede forhold i Landet trykkede ham. Men han blev her til sin afgang. Han var en jævn, myndig og venlig mand. Hans anlæg gik i praktisk retning baade som lærer og som præst. Han var en »almindelig sognepræst«, en god praktisk raadgiver, og afholdt i sognet. Aaret rundt var han paa farten i sognet i alt slags vejr, rede til at hjælpe.

(Overlæge Fr. Schousboe, Hobro).

Pastor S havde to store og meget sjældne egenskaber, der gør, at mindet om ham vil bevares længe. Han var en uegennyttig mand og en mand, der absolut ikke kendte til frygt, naar det gjaldt kamp for, hvad han ansaa for ret. Han viste det første allerede som ganske ung mand, da han afbrød sin lærergerning paa Herlufsholm for at blive uord medhj hos sin fader. Denne afbrydelse blev ganske vist kun eet aar, men dette kunne han jo ikke forudse, han satte under alle omstændigheder sin stilling ind paa at komme sin fader til hjælp. Han slog imidlertid ved denne kortvarige virksomhed saa godt rod i den lille ø's befolkning, at en deputation, da faderen trak sig tilbage fra embedet, søgte foretræde hos kongen for at anmode om at faa ham til præst og afleverede en ansøgning herom, der var underskrevet af næsten alle sognets beboere (med husstande). – Noget ganske uhørt. Hans hjælpsomme vennesæle væsen, der jo sikkert var det, folk følte sig tiltrukket af hos den unge kapellan, fornægtede sig ikke, da man havde faaet ham til sognepræst. Mange af sine embedshandlinger saasom vielse, daab og begravelse foretog han, der saavist ikke var nogen krøsus og havde stor familie at forsørge, uden vederlag. Det var endvidere en præst der baade ville og kunne trøste. Hans stadige husbesøg i alskens vejr vidner herom, de gik til sognets yderste grænser, naar han vidste, at en eller anden trængte til hans hjælp. Hans frygtløshed, naar talen var om at handle, som han ansaa for ret, stod sin prøve ved flg begivenhed: I juli 1889 gik den svenske officer Sixten Sparre og hans veninde, artisten, Elvira Madigan i døden sammen i Nørreskov i hans pastorat. Pastor S skulle derfor kaste jord paa dem paa Landet kirkegaard, men han lod det ikke blive ved den pligtmæssige jordpaakastelse og det ligeledes pligtmæssige fadervor, men han talte ved begravelsen over selvmorderne, ikke for paa nogen vis at stille sig i opposition til den kristelige opfattelse paa dette punkt, at selvmord er en stor synd, hvilken opfattelse han jo fuldtud delte, men fordi begivenheden havde gjort et meget stort indtryk paa ham og han har vel ikke talt meget om disse to stakkels, ham ganske ukendte, mennesker ud over i alvorlige ord at overgive dem til Guds barmhjertighed, men han talte om det kristne medansvar for alt, hvad der sker af synd og forbrydelse i verden ud fra ordene: »Dømmer ikke, at I ikke skulle dømmes« og »Den iblandt eder, som er ren, kaste den første sten«. Han blev (vistnok paa foranledning af Indre Mission [min tilføjelse]) stævnet for Landemodet, men hans forsvarstale her bevirkede, at han blev pure frifunden. (En søn, T. S.).

Blandt de ældste paa Taasinge lever sikkert endnu mindet om pastor S som den uforsagte og hjælsomme præst, en mand man trygt kunne stole paa, maaske nok myndig men sanddru, jævn og venlig i al sin færd.

Hans søn (T. S) tilføjer: Jeg var over 30, da min fader døde, og jeg mener nøgternt at kunne sige, at den myndighed min far uomtvisteligt havde, mindre hængte sammen med hans kald og mere med den myndighed, der altid følger en stærk og sanddru karakter.

16. 5. maj 1911–12. okt 15 (sp Vesterbølle-Østerbølle 23. jan 02): **R. Jørgensen**, fl t Højelse-L, se der.

17. 23. jan 1916–22. okt 21 (sp Husby-SN 10. juni 10): **P. L. Bjerg**, fl t Skodborg, se Tanderup.

18. 1. febr 1922–16.juli 47 (sp Søllinge-H 11. okt 16): **Niels Lauritz Nielsen**, * 15. juli 77 Vorbjerg, Underup sogn. Forældre: Gdjr Frands Peder N og Ane Kirstine Svendsen. Stud Horsens 02, c 08[1] (l), kkp Hvirring-H 29. april 10, rkp Hjørring 21. okt 13, afsk 16. juli 47. ~ 17. maj 22 Karen Marie Madsen, * 26. marts 96 Kbhvn. Forældre: Overportør Hans Peter M og Caroline Jørgensen.

19. 11. nov 1947 (hjpr Sct Nicolai k, Vejle 27. april 46): **Ejnar Flemming Madsen**, * 9. juni 18 Kværndrup. Forældre: Lærer Jens Christian M og Johanne Lydia Hansen. Stud Odense 38, c 46[1] (h-66). ~ 1. juli 45 Emmy Margrethe Jakobsen, * 31. jan 21 Odense. Forældre: Kbmd Thorvald J og Marie Gertrud Mogensen.

Litt: Jac. Madsen, s 214—15, Hist aarb f Svb amt, 1916, s 106, F. C. Lund: Beretn om øen Thorsing 1823.

BJERREBY

Bjerreby sogn, det sydligste paa Taasinge, 3032 ha, er lavtliggende og fladt med undtagelse af B bakke (27 m), halvøen Vemmenæs mod øst med overfart til Rudkøbing. Frugtbart, skovrigt. Byerne: B med fh fra 1912, Stjovl, Vaarø, Hellev, Søby, Gesinge, Skovballe, Vemmenæs.

Vemmenæs færgegaard blev afbrændt af svenskerne 1658. Pgd laa i Vaarø til 1897. Fra Skovballe gik tidligere færge til Ærø og videre til Holsten, en i sin tid ikke ubetydelig rute.

Fra Skovballe udskibningssted ser man ud over alle øerne i Drejø sogn, og mod syd ligger »Maanen«, udt »Mon«et, et uendeligt græsstæppe, (der ender ude i Vaarø knude), et uudskiftet stykke jord, anvendes til fællesgræsning.

Det kirkelige liv. Under henvisning til oversigten s 406 kan her tilføjes, at ingen vækkelser eller særlige begivenheder har præget sognet. Den kirkelige interesse har gennemgaaende været svag. Pastor *Heilmann* var en from og stilfærdig mand, hvad hans smukke sange viser. Pastor *Høgsbro* var ualmindelig afholdt. Forholdene har været rolige (altfor rolige!), befolkningen er velvillig, men lidet interesseret. Der har gn de 100 aar været et godt forhold

ml præst og befolkning, i ældre tid præget af en mere uselvstændig befolknings forhold over for deres »hyrde« (det aristokratisk prægede Heilmann og Høgsbro), pastor *Holger Larsen* var ogsaa af embedsmandstypen, han var københavner. Menneskeligt faldt han ikke til her.

Det kirkelige liv har været præget af en lille trofast kreds omkring søndagsgudstjenesten og lejlighedsvise menighedsmøder, jfr med de regelmæssige folkelige og kristelige møder, som betyder en oplivning af en gammel foredragsforening under besættelsen og tiden derefter. Men foruden den lille kreds har ogsaa mange vist deres forbindelse med kirken ved de kirkelige højtider, saadan at de allerfleste hjem i sognet dog har denne forbindelse, et forhold der tit negligeres af vækkelsesindstillede, men som dog har sine dybe rødder i den gammeldags gudsfrygt, som præger mange mennesker, og som har faaet lov til at leve mere uanfægtet her end steder, hvor vækkelsens vejr er gaaet over egnen og efterladt en varm eller halvvarm kreds, samtidig med at den har gjort de andre kirkefremmede. Ogsaa denne gammeldags gudsfrygt er et led i billedet af det kirkelige liv. Der har været enkelte tilflyttere af udpræget grundtvigsk eller indremissionsk retning, men de har følt sig mere eller mindre isolerede. Ingen sekterisk bevægelse har gjort sig gældende, men der har været enkelte tilflyttere med frikirkeligt tilhørsforhold.

En meget særpræget skikkelse var gdjr **Søren Lolk**, Vejlegaarden, († 1933). Han saa det som sit maal at genoplive den gamle bondekultur, fordi han mente, at alt det moderne var til skade for befolkningen, han gik selv klædt i folkedragt. Han holdt folkelige møder paa sin gaard, hvor mange af tidens store, især fra radikale og socialdemokratiske lejre laante hans talerstol. Hans indstilling og formaal havde ogsaa et religiøst sigte, men han stod udenfor folkekirken. Hans virke har ikke efterladt sig kendelige spor.

1922 oplyses: Kkg ikke god, kun liden aandelig interesse, nogle faa afgjort til IM, de fleste regner sig for grundtvigske, 1 fh, som bruges til alt muligt, gode økonomiske forhold. Langstrakt pastorat, afsides, 1931: Kkg meget varierende, meget ensartet befolkning, 1943: Kkg 2,5 pct, ringe aandelig interesse, regelmæssige folkelige og kristelige møder, gr ungdomsf for hele øen, kirkeblad, 1950: do, 1954: Kkg 2,5 pct, ingen retninger, rolige forhold, kirkeblad, børnegudstj, regelm folkelige og kr møder i fh, centralskole 1955.

Bjerreby kirke er ombygget og nyindviet 9. dec 1906. Den gamle romanske kirke var af kamp med sengotisk kor og taarn. Den ny kirke rykkedes 12 m mod vest, opført af røde mursten (arkit J. Vilh. Petersen). Skibet har tøndehvælving, taarn med kobbertækt spir. Korsfløj. Det gl inventar er bevaret. Katolsk fløjaltertavle fra 15. aarh, smukt rest 1951, romansk font. Paa væggen en senkatolsk sidealtertavle med en karakteristisk bispefigur (Sct Morten af Tours fra 1536). Over korbuen et smukt krucifix fra c 1525, rest 1953, 300 sd. Tre smukke genstande er fjernet til Nationalmuseet: det ældste glasmaleri i Danmark (Sct Morten), en madonnafigur og et kirkeskib.

Mackeprang: Døbefonte, s 31, 114, 119, Jac. Madsen, s 215. Fra Nationalmuseets arbejdsmark, 1951 (om altertavlen).

Faa steder udfolder **Achton Friis** sin harme over, at gamle kirker er erstattet med nye som i sin beskrivelse fra Bjerreby. Han skriver bl a: Det var ganske unødvendigt at rive den gl kirke ned. Den var solid nok til, at en restaurering kunne have bjerget den. Men nu blev den altsaa jævnet med jorden af nogle foretagsomme folk. Og den har givet plads for et højst uhyggeligt monstrum af højrøde mursten — et slags forsamlingshus med taarn, der er en fornærmelse mod al god smag. De pragtfulde gamle sokkelsten har man anvendt til soklen i den ny bygning, men spredt rundt omkring, og mellemrummene er udfyldt med den almindelige kostaldsstensætning med cementfugning ... kirkens indre er som det ydre rædsomt. Det falder godt i traad med alt det øvrige herinde, at det tarvelige træværk er bemalet med den blaagrønne farve, som er almindelig anvendt paa køkkeninventar. Andagtsvækkende er denne lade ingenlunde. (De danskes land I, 1943, s 76). Hertil maa bemærkes, at inventaret er smukt restaureret 1951, saa kirken er blevet en smukkere ramme om den prægtige altertavle.

Folketal: 1850: 1369, 1901: 1303, 1921: 1420, 1950: 1403.
Altergæster: 1922: 202, 1934: 272, 1942: 325, 1953: 200.
Menighedsraad: Opgives som u p gn alle aarene, 1953: 2 soc, 5 u p.
Kommunevalg: 1943: Soc 123 (2), venstre 278 (5), u p 62 (1), u p 69 (1), 1954: Soc 118 (2), venstre 236 (4), u p 187 (3), u p 33 (0).

Sognepræst

Indt 1857: a) 114 rug, 91 byg, 132 havre, b) 70 rdl, c) 3 fv brænde, d) 230 rdl, e) 68 td ld. Stor firlænget egebindingsværkspgd opf 1669 i Vaarø. 1870: Regul 2640 kr, netto 5760 kr. — 1913: 2. kl, 1931: 2. kl, 1946: 3. kl. Pgd opført i B 1897.

15. 10. dec 1840–4. juni 79 (sp Maarslet 22. nov 36): **Johan Ernst Heilmann,** * 17. jan 10 Odense. Forældre: Byskriver i Varde, herredsskriver i Ø-V Horne herr Johan Ernst H af Kerteminde-D og Cathrine Vilhelmine Geelmuyden Fleischer. Stud Ribe 27, c juli 34 (l), huslærer Rathlousdal, hjpr Gosmer-H 16. juli 36, † 4. juni 79. ~ 3. okt 36 Petrea Caroline Arendtine Utke, døbt 27. juli 10 Viby, Fyn † 23. febr 87. Forældre: Landinspektør, ejer af Broløkke, krigsraad Johan Frederik U og Sophie Hedvig Heilmann. – Hustrus søstre: ~ Heilmann, Ejlby-M og Lehn, Mesinge.

Pastor Heilmann var litterært interesseret, en rig og levende personlighed, aristokratisk præget. Han udg 1851 et dramatisk digt i 3 akter: »Axel Porse«, i Berl Tid 1852 finder vi digte af ham i nr 63, 64, 72 og 73, samt en novelle »Et rusaar« i nr 71–81 og 83–88.

Pastor H skrev ogsaa salmer. Salme nr 168 (O Jesus tag mig med dig op ...) i Salmebog for kirke og hjem, en salme, som mange savner i Den nye danske Salmebog. Den handler om forklarelsen paa bjerget og har været til trøst for mange bedrøvede. (Den sorg, som var et bjerg, er nu en liden dværg). Han skrev ogsaa Taasinges »nationalsang« »Omflydt af blanke sunde«.

ES, I, 748.

16. 15. sept 1879–9. febr 93 (sp Farup 3. aug 68): **Sabinus Høgsbro,** * 15. juli 19 Rødding. Forældre: Amtsprovst, dr phil Hans Høxbroe, † 28, Rødding-Skrave, og Karen Christine Marie Arentzen (af S Vissing-V). Stud Ribe 38, c okt 43 (h), hjpr S Vissing-V (hos sin morfader) 28. dec 44, do Todbjerg-M 47, sp Højst 19. juli 50, afsat af tyskerne 67, afsk 9. febr 93, † 13. okt 97. ~[1] 19. nov 50 Christence Kirstine Müller, * 12. maj 21 Bevtoft, † 6. juni 55. Forældre: Sp i Gram Diderik M, † 45, og Marie Dorthea Wiborg. ~[2] 28. dec 67 Hansine Henriette Andrea Bay, * 15. febr 35 Vissenbjerg, † 7. dec 92. Forældre: Møller, fhv skibsfører Niels

Hanssen B og Ane Marie Jørgensen. – Brødre: Nr Felding-T og politikeren, c th Sofus H. Søster ~ Langhorn, Herredskirke-LL. Broderdøtre ~ Kelstrup, Beder-M, Fog-Petersen, Odense, og Østergaard, Torstrup-H. Brodersøns søn: Biskop, dr H, Lolland-Falster. Stamt 85 (Sølling). 1. hustrus brødre: Hygum-H og Voldum-R. 2. hustrus fætters søn: Bay, Torstrup-H.

Pastor H var meget afholdt i Sønderjylland. Ved afskeden fra Højst gav beboerne ham et guldur med kæde. Baade i Døstrup og i Skærbæk ønskede man ham til præst 1865 og 1866. En datter, fru Inga Christensen, f Høgsbro, pianistinde i New York, har i sine erindringer levende skildret sine forældre og livet i Farup og Bjerreby præstegaarde. (Inga Høgsbro Christensen: Inga – play, N York, 1953, jvf Berl Tidende 23. april 53).

Litt: Sofus H's slægt, s 25.

17. 6. maj 1893–25. aug 1902 (sp Drejø 4. juli 87): **S. N. T. Hansen,** fl t Sdr Kirkeby-SA, se der.

18. 11. nov 1902–4. aug 22 (sp Ø Hæsinge-Hillerslev 19. okt 98): **Johannes Malta-Müller,** * 24. febr 53 Randers. Faderen: Sp Kippinge-B, † 96, se der. Stud Nykøb 72, ass i Østifternes kreditf, c 79[2] (h_2), huslærer paa Klintholm, hjpr Skjolde 17. dec 80, (den sidste, som biskop Brammer ordinerede), kkp Herfølge-Sædder 28. juli 83–85, hjpr Aarhus dk 85–91, vik flere steder, sp Grundfør-S 13. aug 92, navneforandring til Malta-Müller 05, afsk 4. aug 22, † 13. april 32. ~ 15. juli 85 Ida Mathilde Beate Schrøder, * 8. dec 61 Kbhvn, † 19. dec 49. Forældre: Kontorchef i Østifternes kreditf Carl Valdemar S og Charlotte Johanne Ulrikke von Schoultz. – Søster ~ Rosenberg, Haarslev. Fætre: Haagen-Müller, Vejby-T, og Müller, Hatting. Stamt 60.

Kredsfmd Præsteforeningen 99—17.

Skrev flere artikler.

Pastor Malta-Müller var interesseret i administrative forhold og gjorde et godt arbejde i Præsteforeningen; især var han interesseret i, at der kunne blive bedre forflyttelsesforhold for præsterne. Kirkeligt tilhørte han K C.

19. 2. nov 1922–5. jan 37 (rkp Godthaabs k, Frederiksberg 1. dec 14): **Holger Larsen,** * 23. nov 79 Kbhvn. Forældre: Handskefabrikant Carl Frederik L og Henriette Marie Larsen. Stud Østersøg gymn 97, c 04[1] (h_1), sekretær KFUM, Horsens, klokker Ordrup 06 till lærer Ordrup gymnasium, rkp Vissenbjerg 30. okt 09, afsk 5. jan 37, † 1. juli 47. ~ 25. aug 10 Betty Johanne Andersen, * 20. april 86 Kbhvn, † juli 54. Forældre: Grosserer Emil Vilhelm Johannes A og Antoinette Jensine Jensen.

Pastor Holger Larsen var fra sin tidligste ungdom nær knyttet til Olfert Ricard og den kristne ungdomsbevægelse. Fra sine drengeaar deltog han i KFUM, og som præst var han ofte deltager eller bibelkredsleder ved studenter- og gymnasiastmøder. I disse kredse følte han sig hjemme. Han var en alvorlig, forsigtigt prøvende natur, allerede i sine unge aar ret gammel af sind, erfaren af tale og væsen, men en usvigelig trofast ven. Han kunne godt føle sig skuffet ved de ikke saa lette kaar i Bjerreby, men han lagde ydmygt sin gerning i sin herres hænder. Han ville kun tjene og hjælpe mennesker til Gud.

20. 20. juli 1937 (hjpr Christiansborg slots kirke 18. jan 36): **Gunnar Pedersen,** * 13. maj 10 Nakskov. Forældre: Forretningsbestyrer Lars Peder P og Helga Drewsen. Stud Nakskov 28, c 36[1] (l). ~ 14. maj 38 Gudrun Margrethe Dethlefsen, * 11. maj 17 Holstebro. Forældre: Kgl vejer og maaler Christian Poul Kay D og Anna Marie Kirstine Andersen Stubkjær.

BM Dsk kirkesang 41, red For kirke og teologi 45—49, Medl af Komm til revision af bønnebogen i salmebogen 51. Medl af Bispekollegiets liturgiske udvalg 53.

Udg 40: Den dsk kirkes gudstjeneste, højmessen, 41: Den dsk kirkes gudstjeneste, 43: Medudg af forslag til dsk højmesseliturgi (Dsk kirkesang), 46: Roskilde-passionen, 47: Morgen- og aftensang. (Teol oratorium), 48: Bibelske salmer.

DREJØ

Drejø sogn, ialt 822 ha, bestaar af en række øer: *Drejø,* 412 ha, 268 indb, *Skarø,* 189 ha, 113 indb, *Hjortø,* 89 ha, 37 indb, Birkholm, 96 ha, 52 indb, hver med fh, samt en række smaa, ubeboede holme (Flæskeholm, Græsholm, Grydholm, Vibeøen, Mejlholm, Hjelmshoved, Odden osv).

Øerne har tidligere været dækket af skov og blev i middelalderen benyttet af kongerne til jagt. Paa den vestlige del af Drejø har der ligget nogle skanser, opført mod englænderne 1808. Drejø hørte tidligere under Egeskov, men kom 1766 under Hvedholm, Skarø hørte under baroniet Lehn, Hjortø under Valdemars slot, Birkholm under Tranekær.

Intet pastorat i Danmark er sammensat af øer som Drejø sogn.

Drejø er den største, den bestaar af en mindre del mod vest »Skoven« med øens højeste punkt, 16,6 m, og en væsentlig større østlig del, forbundet ved en ganske smal, lav landtange. Drejø by var indtil den store brand 23. juni 1942 en af landets mærkeligste gamle landsbyer, bestaaende af gamle bindingsværksgaarde og huse, der laa ind imellem hverandre i labyrintisk forvirring og idyl. Paa grund af den stærke sammenbygning i den gamle Drejø by, var der kun meget smaa haver til huse og gaarde. Efter branden er kun et hjørne af den gamle by bevaret. De fleste gaarde er blevet flyttet ud paa deres jorder og en del nye huse er opført paa den gamle bys plads, dog med langt friere og mere spredt beliggenhed, end bygningerne havde før branden. Jorderne er lave og frugtbare. Skønt der er gode diger, brød stormfloden nov 1872 gennem digerne og oversvømmede 4 syvendedele af Drejø og hele Birkholm, ligesom Hjortø næsten var overskyllet.

Befolkningen udgør et lille øsamfund, som ikke er uden selvfølelse. Da provst **Bøgh** i 1820'erne besøgte øen, mødte han en gammel kone, som sagde: »Ja, far! een mil til Taasinge! een mil til Ærø! og een mil til Fyn! Herregud dog! at Drejø er lagt saadan midt i verden!« Denne følelse er ikke ganske forsvundet. Man kan træffe folk, der taler lidt nedsættende om »øboerne« paa de smaa øer omkring Drejøs »fastland«. Disse beboere, som nu er landmænd, var i 100 aar et sejlende folk. Man har lyse og mørke minder fra havet, som snart var ven, snart fjende. — I gamle dage blev der holdt et utal af gilder, griseslagtningen først i november med paafølgende sejlads til Faaborg (man sejlede i flok og følge, mændene i »weebowser«, vide bukser, med den dyrebare last til Faaborg marked, og øboflæsket var efterspurgt i Faaborg. Trods megen daglig sparsommelighed blev der holdt gilde ved de utroligste lejligheder (Æregilder eller ærøl paa aarsdagen for

jordefærd el lign, bryllups- og barselgilder, kirkegangsgilde, naar en kone holdt sin første kirkegang efter en fødsel, oldermandsgilde ved tiltrædelse af oldermandsembedet, som besattes hver majdag, oldermanden var leder af de møder, som afgjorde byens anliggender, og hos ham opbevaredes byens tromme. Endnu holdes oldermandsgilder hvert aar. Gaardmændene holder deres oldermandsgilde askeonsdag, husmændene holder deres oldermandsgilde paa kyndelmissedagen. (Aldermand = oldermand). Der var tyregilder hos den mand, hvor øens tyr var i eetaarig pension, pumpegilder for dem, der var fælles om en pumpe osv. Mange af disse gilder holdtes i hævd til efter 1900. Værst var det næsten ved barsler, hvor alle konerne kom med risengrød, sødsuppe el lign i massevis, (13 spande risengrød paa en dag til een kone) og barselstuer, der minder om Holbergs. En Drejøkone, der havde været til gilde i Vestjylland, undrede sig over vestjydernes »alvor og stive ansigter«. Her var det anderledes, her lo man, raabte og op morede sig med fynsk temperament.

Man har længe holdt ved gamle skikke. Ældre optegnelser skildrer befolkningen som brillant, gæstfri og venlig, men utilbøjelig over alt nyt: »Det er nu saa vor skik«. Pastor **P. Tommerups** beskrivelse fra 1825 viser at man var fattige den gang »vi binder vore sko med aaleskind, mens fynboerne brasker sig med sølvspænder«. Jacob Hansen var den eneste, der havde prydet sin stue med et ur, »og hos ham forsamledes man, naar timen var inde, for med forundring at høre dette konstværk slaa«. De »kloge mænd« og de »kloge koner« havde en ikke ringe betydning, og overtro var der meget af lige op til vore dage. Livet i dag former sig efter andre linjer. De sidste 40 aar har ændret meget. Man har biler og cykler, man kommer rundt i verden, man har traktor, radio og bal i forsamlingshuset. En ny slægt er vokset op.

Skarø ligger længst mod nord; fra sin blæksprutteliguende krop sender den 2 halvøer som arme mod nord og øst, her er lavt og fladt, ingen skov, kun træer i haverne og popler langs vejen. Først omkring 1900 blev de sidste beboere selvejere, tidligere hørte øen under Hvidkilde. Byens huse ligger smukt om det lille gadekær, køretøjer ses sjældent, øen er kun 2 km lang. Fh.

Hjortø ligger øst for Drejø ind mod Taasinge. Byen hærgedes 1917 af ildebrand, 1915 fik de 37 indbyggere sig et flot forsamlingshus, hvor fester og skytteforeningens sammenkomster kan foregaa. Digerne rundt om den lave, flade ø er imponerende. Øens højeste punkt er 4,6 m, — udsigten fra digerne er storslaaet.

Birkholm ligger længst mod syd, flad som en præsenterbakke med nogle huse midt paa. Man kalder beboerne »Drejø sogns franskmænd«. De forstaar at holde fest smukt og — hyppigt. Øens højeste punkt er 2 m, og længe huskedes stormfloden 1872 her. Alt forsvandt i vandet. 1874 var der atter oversvømmelse, og samme aar brændte næsten alle husene. Det var svære aar. Ogsaa her er et smukt forsamlingshus.

I en beretning fra 1857 (Hertz) oplyses, at der da kun var skole paa Drejø. De andre 3 øer havde omgangsskole om sommeren, besørget af læreren paa Drejø. Skolevæsenet stod for omorganisation. Der fandtes intet fattigvæsen, kun 1 person fik understøttelse. Det paapeges, at det var uheldigt, at de 4 øer henhørte under 4 forskellige jurisdiktioner. Gaardene var smaa, hver højst 16 td ld.

Kirkeligt hørte Drejø under Ærøskøbing til 1535, da øen fik egen kirke og præst. 2 af øens præster er druknet under overrejse: 1747 druknede præsten *Oluf Tønder* med hustru og 4 Drejøboere, 1799 druknede præsten *Preben Lihme*. 1826–36 var *Niels Behr Christensen* sp her, han blev sindssyg. De mest kendte præster i præsterækken er kirkehistorikeren *Adam Fabricius*, der har forfattet en udførlig beskrivelse af øerne her, og *C. de Thurah*, der havde været rigsdagsmand, han var en flittig forfatter (se Hesselager). Chr. de Thurah synes at have været en af de betydeligste præster i nyere tid. Han var grundtvigianer, tidligere højskolelærer. Han indrettede i den gamle Drejø pgd en udmærket forsamlingssal, i hvilken han holdt baade kristelige og folkelige foredrag. Han havde nogen digterisk evne. I en af hans svigersøn Hjorth som manuskript udgivet skildring af Thurah's liv findes en del smukke digte af Thurah trykt.

Det kirkelige liv har været meget stilfærdigt. Det var i mange aar fast skik at gaa i kirke, og kirkegangsprocenten har været høj. Birkholmerne faar amtsstøtte til en maanedlig kirketur. Præsten maa tilbringe meget af sin tid i baad, undtagen i vintren, naar isen lægger bro mellem øerne. Der har været mange haarde ture at tage gennem aarene. De ubehageligste ture til øerne i sognet forekommer i isvintre, naar man maa gaa over isen fra Drejø til de andre øer. Naar isforhold og vejrforhold er ugunstige, kan færden være ret anstrengende. Om sommeren er der holdt møder ude paa øerne i læ af digerne med den blaa himmelhvælving foroven og det blaa vand til alle sider. Og her møder folk mand af hus. Befolkningen er meget venlig over for kirken. Et godt sted at være præst. Præget af gammel gudsfrygt, som svinder mere og mere, efterhaanden som de gamle dør.

1909 oplyses: God kkg, en del gammeldags fromhed, agtelse for kirken, men uden for en mindre ikke partipræget kreds er der kun sparsomme ytringer af kristeligt trosliv. Den fjerneste ø ligger en mil borte, forbindelsen er i aaben baad, og det er ofte vanskeligt at faa en baad, 1918: Kkg 15–20 pct, megen velvilje og hørelyst, øforhold, 1922: God kkg, kirkeligsindet befolkning u p, men paa flere maader præget af den afsides beliggenhed, 1931: Kkg 10 pct, gammeldags velvilje, kirkeligsindet befolkning, ingen kirkelige retninger, eet fh paa hver ø, 1939: Kkg 7 pct, nogen gammeldags kirkelighed, iøvrigt kun svagt menighedsliv, vel besøgte ungdomsm i pgd, ungdomsf, overv u p, ØMkreds, 1954: Kkg 4 og 6 pct, kun svagt menighedsliv, overv u p, velbesøgte ungdomsm i pgd. Ungdomsf, ØM.

Væsentlig landmænd og fiskere. Rutebaad kan benyttes til Skarø og Hjortø. Ellers befordring pr motorbaad. Der prædikes 2 gange mdl paa Skarø.

Drejø kirke er oprindeligt et kapel, opført af kamp af øens 13 gaardmænd aar 1535. Omkr 1625 blev det udvidet med et overhvælvet kor i skibets bredde og med kamgavl. Desuden opførtes taarnet med blindingsprydede kamgavle og et vaabenhus mod syd og skibet overhvælvedes. Hvælvingerne er overkalket med svag gullig farve. Kirken er restaureret flere gange, 1875 blev den overpudset med cement. Renæssancealtertavle med et krucifix og et maleri af Jesus med brødet og vinen. Udskaaren renæssanceprædikestol. Romansk font med et bispehovede. 200 sd. Modelskib ophængt 1925.

Skarø kirke er indviet 20. maj 1900, arkitekt N. Jacobsen, opført af røde mursten, 90 sd. I liber daticus for Drejø pastorat staar der folio 7: »Ved visitatsen i juni 1920 resolverede biskoppen, at »Skarø bedehus« herefter skal kaldes »Skarø kirke«. Dette er ogsaa sket, bygningen kaldes nu altid »Skarø kirke« og er ogsaa i besiddelse af alt, hvad der hører til en kirke: Alter, døbefont, kirkeklokke, kirkegaard, saaledes at alle kirkelige handlinger udføres i den og har været udført i den, siden den blev indviet. Skarø kirke er meget prunkløs. Alteret er en trætavle med et udskaaret kors med 4 lige lange

arme og indskriften: »Ved dette tegn skal du sejre«. Kirken har fladt bjælkeloft.

Folketal: 1850: 590, 1901: 623, 1921: 535, 1950: 470.
Altergæster: 1922: 276 og 20, 1938: 107 og 32, 1950: 134 og 17, 1953: 111 og 10.
Menighedsraad: U p.
Kommunevalg: 1943 og 1954: Lokallister u p.

Sognepræst

Indt 1857: a) 11 rug, 186 byg, 8 havre, b) 63 rdl, c) 10 lpd brød, 26 sn æg, 7 pd aal m m, d) 130 rdl, e) 12 td ld. Stor, rummelig pgd opført c 1800, fine kirsebærtræer. — 1870: Regul 1980 kr, netto 3400 kr. — 1913 flg: 3. kl.
Pgd opført efter brand 1943.

19. 5. nov 1836–11. nov 56 (hjpr her 7. sept 32): **Carsten Johannsen,** * 14. dec 00 Niebøl ved Tønder. Faderen: Rebslagerm Johann Nissen. Stud Flensborg 25, stud Kbhvn 27, c okt 31 (nc), † 11. nov 56. ~ 31. jan 39 Margrethe Dorothea Carstens, * 21. juni 17 Ærø, † 13. nov 62. Forældre: Etrd, landfoged paa Ærø Peter Bugislaus C og Magite Dorothea Tilemann.

Pastor vicarius: 56—57: **J. G. Thaning,** se Lunde.

20. 17. febr 1857–29. jan 64 (sp Frederikshavn 1. maj 51): **H. A. Bøhmer,** fl t Majbølle, se der.

21. 18. april 1864–28. okt 74 (sp Bjørnsholm-M og seminarieforstander Ranum 31. marts 59): **A. C. Fabricius,** fl t Holme-T, se der.

22. 21. dec 1874–20. jan 79 (hjpr Skelund-V 9. nov 70): **P. Ottosen,** fl t Hem-H-D, se Gosmer-H.

23. 7. marts 1879–27. april 87 (lærer Hindholm højskole): **C. H. de Thurah,** fl t Hesselager, se der.

24. 4. juli 1887–6. maj 93 (huslærer Brahetrolleborg 82): **S. N. T. Hansen,** fl t Bjerreby, se Sdr Kirkeby-SA.

25. 7. juli 1893–1. juli 1901 (sp Dollerup-F-R 31. jan 88): **G. V. Bischoff,** fl t Lille Hedinge-H, se der.

26. 3. sept 1901–23. april 09 (hjpr Ordrup 29. jan 98): **J. C. E. A. Kromayer,** fl t Tved, Sunds herr, se Tjæreby.

27. 17. juli 1909–28. sept 18 (hjpr Jersie-KS 12. febr 01): **E. T. Kragh,** fl t Skelskør, se der.

28. 14. sept 1919–20. febr 22 (sp Raabjerg 9. maj 16): **M. T. Berg,** fl t Redsted-H se der.

29. 31. maj 1922 (hjpr Rise 23. dec 19): **Mogens Blum,** * 22. aug 93 Kbhvn F. Forældre: Amtsforvalter i Svendborg Hans Ludvig Rudolph B og Louise Vermehren. Stud Rønne 10, c 18[2] (1), lærer Store Kongensg borger- og realskole, Kbhvn. ~ 12. sept 38 Cecilie Margrete Folmer, * 4. okt 02 Marstal. Forældre: Skibsfører Peter Hansen F og Hansine Eleonora Folmer. – Moders søster ~ Huusom, sp Kildevælds k, Kbhvn.

Litt: P. Tommerup: Topogr over D sogn, 1823, A. C. Fabricius: D sogns beskrivelse, Saml t Fyns hist I, 130 f, Fynske patriot selsk tidsskr I, 1811, s 66 f, Dsk folketid 1908, s 214 f, (beskr af D), H. Zangenberg og Hakon Spliid: Gamle præstegaarde, 1932, s 87, Hertz: Gejstl efterr Fyns stift, 1857, s 25—26, Achton Friis: De danskes land, I, 1943, s 90—123, Jac. Madsen, s 186, Fynsk Hjemstavn XII, 1939, s 132, (om skoleforhold paa Hjortø).

STRYNØ

Strynø sogn, 583 ha, bestaar af øerne Strynø (493 ha, 512 indb) og Strynø kalv, 45 ha, 15 indb, samt nogle ubeboede holme. Ganske lavt ved kysten, højere inde paa øerne, (højeste punkt 10 m), lermuldet jord, diger paa S kalv.

Strynø ligger midtvejs mellem Rudkøbing og Marstal. Achton Friis fandt øen »flad, kedsommelig og gudsforladt«, »de gamle huse saa kummerlige ud, her fattes næsten ganske det indtryk af skønhed som følger med orden og nethed. Et lille majtræ findes, men ikke med stensætning som andre steder. Der er en ungdomsforening, som holder traditionerne vedlige. Beboerne er ved at glemme de haarde kaar de levede under, da Strynø hørte under Tranekær. Overalt ser man poppelhegn og snorlige veje, kun et par anselige gaarde ligger mod øst. Strynø by beherskes af en moderne toetages skole . . . « Andre finder dog øen smuk og idyllisk.

Førstelærer *P. G. Jeppesen,* som var her i mange aar, samlede adskillige træk til øens historie. Strynø var krongods til 1753, da den kom under Tranekær. 1664 oplystes det, at ingen af gaardene kunne avle mere end eet læs hø, og de 34 familier paa øen var meget fattige. Udskiftningen fandt sted 1811, gaardene laa tæt sammenbyggede paa øens midte. Der var et virvar af smøger, indkørsler, møddinger. Kun sjældent bestod en gaard af mere end een længe; der var ikke brug for mere. Stuerne var trange og lavloftede, i stedet for ure ridsede man en skure i vinduet, der angav middagstiden, køkken kendtes ikke; man kogte maden i stuen eller under bryggersets aabne skorsten. Her var øltønder, bagerovn, og her boede gæssene. Om efteraaret blev heste og kreaturer sluppet løs paa markerne, »sluppen i avre«. Søfart og fiskeri var hovednæringsveje ved siden af landbruget. De unge for til søs, før de kom hjem og overtog gaarden. Egentlig sømandsbefolkning var det ikke. Der blev drevet en del smugleri, da Als hørte til Slesvig.

Alt dette er ændret i det 19. aarhundrede. Strynø er blevet moderne præget, men folketallet er i tilbagegang. Strynøbonden kæmper tappert paa de 15–30 td ld, der hører til hans gaard. Gæstfrihed og venlighed præger befolkningen. »Fred og idyl, ingen tog eller sporvogne forstyrrer øen, her er kun 6 biler, og den gamle sognefoged, *Niels M. Nielsen,* der i henved 50 aar har været øens politimyndighed, fortæller, at kriminaliteten er ganske ringe. Man sover for uaflaasede døre«. Og sognefogden tilføjer med stolthed, at det i 1804 oplyses, at man fra Strynø kunne sælge korn, et særsyn i tider, hvor man mange steder kun havde korn til selvforsyning. Markerne er frugtbare og kvægbestanden »brillerer«. Der er ingen kro, men et afholdshjem.

Gudsforladt kan Strynø heller ikke kaldes, hvis der dermed menes, at befolkningen er ukirkelig. Tværtimod har der gennem mange aar været stor kirkegang, til tider har Strynø maaske haft den største kirkegangsprocent i Danmark. Næsten alle præsterne fortæller om den fulde kirke og den store lydhørhed. Og her er intet retningsvæsen.

Blandt dem, der har betydet meget, er sogneraadsfmd *Niels Larsen,* han ofrede store gaver, f eks til DMS, og var en sjælden har-

monisk kristen personlighed. Gammeldags gudsfrygt og kirkelig sans, forenet med velvilje og ærbødighed har gennem mange aar præget befolkningen. Læge *Scheel Madsen* var læge paa øen i 30 aar, søgte dertil af idealistiske grunde for rigtig at kunne gaa op i sin lægegerning og være noget for det enkelte, syge menneske. Han var utrættelig til at gøre sygebesøg. Han var en kristen personlighed, som maaske har betydet ligesaa meget kristeligt set som meget af præsternes arbejde. Han tog sin afsked 1942, døde 1953 og ligger begravet paa kirkegaarden her. Blandt øens præster skal nævnes pastor *D. N. Glahn*, der var her i over 30 aar, svoger til digteren Poul Martin Møller.

Stille og ubemærket laa Strynø, indtil øens navn kom i alle landets aviser, da KFUM's landskendte generalsekretær, *Gunner Engberg*, 1921 blev sognepræst her (se ndf). Han afløstes atter af en landskendt KFUM sekretær, *Svend Rehling*. Strynø blev et hvilested i KFUMføreres karriere. Efter Rehling kom sømandskirkens landskendte sekretær *A. Busch*, søn af DMS's formand. Og 1944 skete det i præstehistorien meget sjældne, at en præst søgte tilbage til sit tidligere sognekald: *Gunner Engberg* blev atter Strynøs sognepræst efter nogle flittige arbejdsaar i København. (Hans efterfølger, Sv. Rehling, søgte ogsaa tilbage til sit tidligere sognekald, Citadels kirken, fra Garnisons kirken). Nedenfor har Gunner Engberg fortalt om Strynøtiderne. Selvom der ogsaa var god kirkegang og havde været mindre vækkelser tidligere, betyder 1921 dog et vendepunkt i Strynøs kirkelige historie; der blomstrede nyt liv frem paa flere maader, ligesom Strynø fik besøg af kendte kirkemænd fra hele verden. Der kom et opsving, og er end meget faldet tilbage til de vante folder, maa det siges, Strynøs kirkeliv har faaet sit eget præg. Kirken har en god plads i sognet. Fra gammel tid er der en ØMkreds og en DMSkreds. Sømandskreds fra pastor Busch' tid, og ungdomsarbejdet har været i god vækst siden 1921. M og K spejdere.

Vi vil lade Gunner Engberg selv fortælle om Strynø (Strynø—København, tur—retur, Kbhvns Stiftsaarbog 1945—46, s 120 f).

Strynø har ingen anden skønhed end den, som maa tilkendes enhver frugtbar plet, der er omgivet af vand. Hvis man ikke holder af folk her (og af vejrliget, al slags, især blæst!), saa maa her være kedeligt. »Hvis du foreslaar mig at gaa en tur ned til møllen, saa skriger jeg!« sagde nylig en kone til sin mand. Møllevejen er nu ellers vor kønneste vej! Man kan jo snart de veje; der er een vej nord-syd og to og en halv øst-vest. Gaar man en tur, maa man uvægerligt samme vej hjem.

Men vi gaar ikke ture her paa øen. Vi pusler om hus og have, og gaar, naar vi har noget at gaa efter.

Paa denne lille plet havde vi »vort livs sommerdage«, sagde min hustru en gang.

Visselig havde familien hjemliv ogsaa i København, men far var ikke hjemme. Sekretærgerning er jo bl a aftenarbejde. En sekretærhustru kan desuden ikke være med i ret meget; præstekone er noget helt andet!

Ganske vist rejste jeg en del i Strynø-aarene, men her var dog ikke messefald nogen søndag i aarene 1921—25.

Vi købte Dickens' samlede værker, inden vi forlod København; nu skulle vi jo til at læse højt om aftenen; de ældste af de seks børn, vi kom herover med, var 9 og 8 aar gamle, og kunne jo altsaa høre paa, naar de smaa var lagt i seng. Hvilken aftenhygge! Vi fik nu aldrig lukket Dickens op saa lidt som nogen anden bog til højtlæsning. Sagen var den, at jeg skrev i stedet for at læse. Det var — ved siden af præstegerningen her — stadig KFUMaar med nationale og internationale forbindelser. Af en grund, som jeg ikke her skal anføre, var der den gang ikke noget land med en KFUM, som ikke kendte adressen Strynø. Statens biblioteksvæsen skrev ganske vist Færøerne paa et brev (Strømø?), et andet brev havde søgt Strynø i Holland, et tredje paa Balkan. Men Strynø staar i telegraf-haandbogen, saa det ene ord var adresse nok fra hver plet paa kloden.

Maaske skulle jeg være blevet havemand? Det havde været sundere. Efter ordinationen i Odense gik min fader, som drev et harmonisk vekselbrug mellem legemligt og aandeligt arbejde, ind i en butik og købte mig en bog om havebrug. Det gik imidlertid med den som med Dickens!

Trods disse minus for hjemlivet, havde vi nogle gode aar her. Jeg kan endnu se ti par træsko, af forskellig størrelse, staa paa rad i bryggerset! Nu staar der kun to par...

»Før sang de store, græd de smaa,
og livets brænding bruste paa!
Men vuggen standsed, huset tømtes...«

Børnenes breve maa erstatte deres nærværelse. Forbindelsen mellem KFUM-arbejdet er svækket; med det internationale er det jo helt afbrudt. Men jeg kan ogsaa nu, i hvert fald indtil videre, nøjes med meget mindre arbejde!

— »Naa, er du glad for, at du er her?« spurgte jeg i aftes min hustru, idet jeg lukkede den snedækkede havelaage. Vi var, i maaneskin og stille vejr, paa vej til et hjem, hvor vi sammen med seks unge familier skulle forberede vor anden »sogneaften« (landmændenes).

»Ja, jeg synes tidt, det er som en drøm,« fik jeg til svar.

Bag vor idylliske tilværelse her ligger jo imidlertid den tragedie eller komedie, at jeg følte mig — fysisk — slaaet ud i en alder af 60. Det er ingen alder i min slægt, — og for resten heller ikke her paa øen, hvor tolv procent af befolkningen er over 70.

Men min træthed var ikke til at komme udenom.

Saa blev Strynø sognekald pludselig ledigt, og jeg overgik til idyllen — paa et tidspunkt, da jeg netop helst i København ville have delt kampen med de unge og bekymringerne med de ældre.

Dette saar er ikke lægt, hvorfor man ikke her skal vente noget om aarene i hovedstaden, hverken de første eller de sidste.

Stort set, evighedsmæssigt bedømt tror jeg ikke paa, at placering med hensyn til stilling og sted har videre meget at sige; og navnlig tror jeg ikke paa, at vor selvbedømmelse angaaende nytte og indsats er paalidelig.

Tabet er maaske ikke stort, og kan man ikke komme til hægterne her, kan man det ingen steder.

At vi første gang kom til Strynø gik saaledes til:

Efter mange aars sekretærarbejde, der kulminerede under den forrige verdenskrig, efter en første rejse til USA, og en derpaa følgende millionindsamling til KFUM-bygninger og til Idrætsparken i Emdrup følte jeg mig noget udkørt. Jeg havde desuden længe fra kupévinduet kigget efter hver landsbykirke. Jeg husker, jeg en dag sagde: »Vi kan nu gøre et af to, enten blive i byen endnu et par aar og saa tage paa landet for altid, eller søge væk snart og saa komme tilbage om tre aar.«

Dette sidste havde jeg mest lyst til. Det gjaldt altsaa om at finde et sognekald saa lille, at man kunne være bekendt at rejse derfra efter faa aars forløb.

Kort tid efter kom jeg paa en talerrejse til Svendborg-Rudkøbing-Marstal. Ved aftenkaffen i et Rudkøbing-hjem spurgte man: »Skal De ikke være præst en gang?« Jeg fortalte, hvad jeg nylig havde sagt hjemme. »De kan jo søge Strynø,« bemærkede én; hans smil viste, at han ikke mente, det var noget for mig. »Hvor ligger Strynø?« »Lige her udenfor, 20 minutters sejlads paa vej til Marstal.«

Fra dækket saa jeg næste dag — det var i marts — en graa og vaad lille ø og spurgte om folketallet i sognet. »700,« svarede styrmanden.

Det var derefter ikke svært at gøre resonnementet op: »Paa saa lille et omraade maa man paa et halvt aar kunne blive bedre hjemme end i et tosogns pastorat i to aar. Det sogn kunne man vel forsvare at forlade efter tre aars forløb. Hvis min hustru vil, og Ricard (KFUM's formand) giver lov, saa søger jeg Strynø.«

Seks uger efter var jeg indstillet, udnævnt, ordi-

neret og i gang, — og fik, hændelsesvis, i den første uge næsten alt, hvad en præst kan komme ud for: Gudstjeneste, daab, altergang, bryllup og begravelse.

Vi følte os hjemme her fra den første dag. Saa meget betyder det at være barnefødt paa landet, selv om jeg havde været københavner fra mit ellevte aar. Jeg har altid følt landsbyliv ligesaa naturligt som byliv. Modsat en kollega, som sagde, han maatte af og til nærmeste by »for at føle fliser under fødderne.«

For os som for børnene blev Strynø paradiset! Ingen ville de børn andet end godt. Ingenting kunne de »komme til«, — udover den risiko, som skal følge sunde børns leg.

»Hvor er børnene?« kunne jeg undertiden spørge. »De er paa øen,« svarede moderen, — og det var tilstrækkeligt! Delvis for børnenes skyld fik vi samme foraar høns og gæs, et faar, som vi gik og flyttede paa græsplænerne, og en gris, der blev saa kraftig, at man kunne se tagspærrene paa det gamle udhus bevæge sig, naar grisen gnubbede sig; endvidere en hund, der maa være taget med damperen en dag, den havde faaet bank, thi den forsvandt sporløst, og endelig en ged, der findes omtalt i Traps Danmark IV, s 711!

Samme omhyggelige værk havde jeg iøvrigt søgt paa universitetsbiblioteket straks, jeg havde indgivet min ansøgning. Jeg fandt derigennem vej til en firehundredaarig formaning til en Strynø-præst om at »yde sognefolket al tro aandelig tjeneste baade inden kirken og uden.«

De ord blev min rettesnor.

Indenfor kirken: Strynø har maaske nok Danmarks rummeligste kirke i forhold til folkets folketal; i hvert fald som dette er nu (554). Hver juleaften — og den sommeraften, Ricard talte — var der nok over 500 i kirken, praktisk talt alle, som kunne gaa til kirken. Det er nok muligt, vi i hine aar kunne prale med landets bedste kirkesøgning.

En hovedgrund var i saa fald, at vi havde mange gudstjenester. I de 4½ aar, øen holdt os fast, var der hver søndag to gudstjenester, undtagen den maanedlige søndag, jeg havde eftermiddagstjeneste i Rudkøbing efter Arne Blering-Sørensens bortrejse derfra.

Det er ikke nogen selvfølge, at der er stor tilslutning omkring kirken paa en ø. Folk kan komme i uvane! Førstelæreren fortalte mig utrolige ting om ringe kirkebesøg faa aar, før vi kom. Men min formand i embedet havde, paa flere maader, lagt op til medvind for mig. Hans »lille flok« blev til et helt kirkefolk. Hans venner blev straks vore venner, altsaa den virkelige værdi af hine aars tjeneste her. Men udvortes set var ændringen betydelig. »Det var imponerende,« skrev en ven nu til jul, »at se 150 til børnegudstjeneste« (der var 126 børn i skolen). En septembersøndag, da fem venner fulgte mig herhjem fra Ryslinge-præstekursus — Thorkild Glahn præd kede, og jeg havde selv børnegudstjenesten om eftermiddagen, — regnede vi paa tilbagevejen ud, at 70 procent af øens befolkning havde været i kirke. Der var nu høstgudstjeneste den søndag, og denne er jo, Gud ske lov, altid velbesøgt paa landet. Den søndags kirkesøgning repræsenterede vor rekord.

Det ville iøvrigt være urigtigt at sige, at alle eller ethvert befolkningslag i lige grad søgte kirken.

Men kirken paa en lille ø har to særlige muligheder: Der er ingen afstande at tale om (som i en by); og der er ikke, og var navnlig den gang ikke, megen konkurrence (modsat i en by). Det skulle derfor været let at faa kirken gjort til centrum for, hvad godt der foregaar paa en ø.

— Kirkebesøget fik god støtte af det, som skete udenfor kirken, i præstegaard og have, som — med sin halve tønde land — er øens lystskov.

Vi styrtede os nu ikke ind i rækken af møder. Fra 17. april til grundlovsdag foretog jeg mig intet udover gudstjenester og husbesøg. Men 5. juni 1921 holdt vi havemøde. Jeg havde sagt i kirken, at hvis nogen ville tage en kage med til kaffen, maatte de gerne det. Vi fik mange kager tilovers! Siden har jeg altid vidst, at præstegaardsgæstfrihed skal give overskud. Dette bekræfter sig ogsaa nu.

Dagen efter mødte jeg en af øens gamle. Han takkede for »det dejlige møde i gaar« og fortalte saa, at sidste gang, han havde været med til saadan et møde, var i 1889 paa Langeland!!

»Dette er et taknemmeligt sted at arbejde!« tænkte jeg. Saa fortsatte vi. Hver torsdag aften i de følgende aar var der møde i præstegaardens store stuer; nu og da ogsaa andre dage. Hver anden gang for unge.

Der var den gang 59 unge piger paa øen og 39 unge mænd. De kom alle i præstegaarden, ikke lige regelmæssigt, men af og til, — undtagen een standhaftig ung mand! Ved en julefest efter gudstjeneste i kirken serverede vi kaffe for 121. (Mange unge var paa julebesøg i deres hjem).

Denne vor første jul stod her en kurv med 24 par kopper og et stort flag. »Fra øens unge« læste jeg paa kortet, — og fik svært ved at holde taarerne tilbage. (Ligesom hin langfredag, da der paa alteret stod en buket røde roser; »fra øens unge piger«).

Kaffekopper og flag var, hvad præstens trængte til, havde han forstaaet. Der holdtes jo ikke noget møde i præstegaarden uden kaffe. Heller ikke nu; men nu lyder den præstelige forskrift: »Kun een slags brød paa bordet!« — til husmoderens store misbilligelse; thi det er næppe før set paa øen.

Hver søndag morgen ved den første ringnings begyndelse stod jeg parat med flaget, — hvad jeg nu igen gør. Flagstangen er meget høj, og den staar i forhaven umiddelbart ved kirkepladsen med genforeningssstenen. Fest over søndagen er en hovedsag i landsbyen.

»Vi syntes jo, det blev sommer den gang,« sagde en af øens husmødre nylig.

Og her er vi ved et særligt kapitel.

Strynøs unge piger lukkede dørene op for os, — ganske uventet for mig, som kun var vant til unge mænd. Fortjenesten var heller ikke min undtagen for een idés skyld. Jeg havde allerede i Kbhvn sagt: »Der er ikke missionshus og ikke noget forsamlingshus. Møder maa holdes i pgd. Det er morsomt at lave til, men ikke morsomt at rydde op og gøre rent. Du maa give mig lov at bede om, at to af øens unge piger vil komme hver fredag morgen.«

Dette fungerede aldeles fuldkomment; de kom før 8 og var færdige kl 10; af og til fik kakkelovne eller vinduer sig en omgang, naar de syntes, det trængtes. Saa drak de »tikaffe« med os i præstens stue og sang morgensang med.

Disse pigers døtre staar nu omkring klaveret og indøver salmer til gudstjenesten, — lidt afveksling liver jo op. (Den gang søgte vi at lære folk en ny melodi hver maaned.) De lærer sange til møde- og festbrug. Pigerne og deres brødre er ogsaa i gang med oplæsninger, f eks har vi i vinter haft ni Kaj Munk-aftener for forskellige grupper af unge. I gamle dage sagde jeg selv det meste; nu maa opgaven være at faa de yngre til det. Fortrinlig lærerhjælp har brudt vej. Min opgave er at finde paa og at fordele rollerne.

Der skal ske noget paa et ensomt sted! Idealet er, at der ordnes saa tilpas meget, at man kan begynde at glæde sig til den næste begivenhed, naar man har snakket færdig om den forrige. Og hvad lavede vi ikke! Kulørte lamper i havens buske. Fyrværkeri. Havefest paa loftet — med grønne grene og lamper — da det en august-aften faldt i med regn.

Ja, det var bare KFUM om igen.

De daarlige trafikforhold nu henviser os til at klare os med egne kræfter.

I 1921—25 levede vi i sus og dus af »fremmedes besøg«. Præste- og sekretærkammerater, missionærer udefra, højskolefolk, udlændinge . . . i kirke eller have talte, lejlighedsvis, KFUM-folk fra flere lande og tre verdensdele. Udenfor hovedstaden tror jeg ikke, der var saa trafikeret en plet som Strynø! Det var jo i det internationales samarbejdes aar.

Vi oplevede noget, og vi søgte at fordrive det onde med det gode.

Men tilbage til pigerne: Der skulle jo gerne bygges noget op, som kunne staa, naar vi engang rejste. Om min eftermand kunne vi jo intet vide.

Der var flest piger paa øen og overfor det kirkelige var de de fremmeligste

Kunne der dannes en bibelkreds, som de selv ledede?

En søndag eftermiddag gik jeg hen i en gaard for at tale derom med den, der forekom os nærmest til at lede en saadan. Hun var ene hjemme; hun holdt vagt over en so, som skulle fare; til selskab havde hun sin bibel og »De Unges Blad«.

Bibelkredsen kom straks i gang.

Efter tilgangen af nogle nye konfirmander sagde jeg: »I maa dele kredsen. Lav én for de yngre.« Min hustru mente ikke, det ville gaa. »De er for unge.« De begyndte imidlertid. Da de saa efter mødet kom ned i køkkenet og hentede kaffen, og min hustru saa dem, sagde hun: »Jeg tror alligevel, det gaar.« Ja, det gik.

Kort før vor afrejse dannede de en KFUK, — for at have noget rygstød, hvis det engang skulle behøves.

Til en KFUM fandt jeg ikke folk nok. Det blev kun til nogle bibeltimer for nogle faa unge mænd.

Sammenkomster for mænd alene havde vi for resten ogsaa, og den kvinde, som engang sagde: »De prædiker altid for kort; ligesom man har sat sig tilrette, holder De op« (jeg tror nu ikke, det var nogen almindelig mening), — hun sagde forleden: »Det bedste var nu de møder for mødre.«

Dem husker jeg ikke — og disse erindringer henkastes iøvrigt uden nogen støtte i optegnelser eller breve.

— — —

En herlig ting maa endnu omtales: Konfirmanderne gaar et helt aar; — enhver kan se, hvilken chance det er. Og her er endda mere at fortælle:

Da jeg kom, sad konfirmanderne længst muligt borte fra prædikestol og døbefont og altertjeneste, nemlig i en krog oppe ved orgelet, for at hjælpe paa sangen. Saa afsides kunne jeg ikke have dem. Jeg foreslog forreste bænk, lige under prædikestolen. Derved opdagede jeg, at dette netop ogsaa var øens gamle skik; — og her kan man hver søndag se én af de ting, som næppe kan tænkes bedre: Mens kirkeklokken ringer, gaar jo folk ind, men konfirmanderne bliver staaende i vaabenhuset, indtil præsten kommer. Han hilser paa dem enkeltvis, og efter sidste bedeslag, idet præluiet begynder, følger konfirmanderne præsten op ad gulvet, pigerne til venstre, drengene til højre; de yngste forrest, thi den ældste skal sidde yderst. Saadan ser menigheden hver søndag sognets konfirmandhold komme ind og tage deres pladser øverst oppe. Der mangler aldrig nogen konfirmand uden i tilfælde af sygdom eller bortrejse.

At de unge sætter pris paa denne skik, bevises af, at paa konfirmationsdagen, naar konfirmanderne sidder hos deres forældre, træder næste hold an til samme skik!

Hertil er yderligere, under én af mine eftermænd, kommet dette, at kirkesangeren forbliver oppe ved orgelet, og konfirmanderne skiftes til at hjælpe præsten alterklæderne paa . . .

Strynø, der er et par ting, som dine sønner og døtre vil huske, hvor de saa i verden kommer hen.

— — —

Men jeg maa se at komme fra øen, især da vi jo skal dertil igen!

I aandelig forstand kom vi aldrig herfra. Sikkert er Strynøs navn nævnet i vort hjem hver uge igennem 19 mellemliggende aar. Dette skyldes vel især »Strandhuset«.

»Det er det dejligste, lille hus i verden,« hørte jeg sidste sommer en svigerdatter sige. Det var meget sagt for hendes feriemlnder knytter sig ellers til Schweiz' bjerge.

Nuvel, et husmandshus paa Strynøs nordstrand skulle i 1923 rives ned. Det købte vi. Ræsonnementet var dette: »Vore børn skal være landsbykøbenhavnere. Her kender de stald og lade i hveranden ejendom; her skal de hvert aar komme i ferie.«

Saa lavede vi laden til sovekammer og stalden til pigekammer med fire køjer og smækkede et karlekammer op paa loftet — og til »Strandhuset« kørte vi det første læs fra den store pgd, da vi flyttede.

I dette bitte bindingsværkshus med stokroser foran, kan tolv mennesker sove, uden at vi behøver at rede op i slagbænken! Her har moderen samlet børnene fra ind- og udlandet igennem alle mellemliggende aar. Denne aldrig afbrudte forbindelse med Strynø er maaske grunden til, at jeg sidder her og — i dette øjeblik hører klokken ringe vintersolen ned, den klokkeklang, som er mig kærest næstefter Kastelkirkens.

Men alt det derinde var det, vi ikke ville tale om.

For mig kunne opbruddet i august 1925 ikke være svært. Med to fingre havde jeg passet Strynø, med de andre ungdomsarbejdet, kredsforbundet, landsforbundet, verdensforbundet.

At rejse tilbage til hovedstadsarbejdet maatte for mig være en hjemkost. Min hustru havde det anderledes. Og børnene . . . intet kan erstatte børn landsbylivet! Vi havde nu syv, og i hvert fal de fire yngste mistede meget. En af dem, som den gang var 7 aar, fortæller, hvordan hun gik frem og tilbage foran udhuset og hadede Rehlings, som snart skulle rykke ind efter os!

Mange ting skete, arbejde og rejser, præstegerning, KFUM, radio, Finland, verdenskrig . . . Horserødlejr blev et lærerigt mellemspil. Men ikke hvile nok.

Strynø blev altsaa ledigt, og beslutningen blev taget ligesaa hurtigt og uhøjtideligt, som første gang. Jeg missionerer ikke for min anskuelse, men jeg forstaar ikke menneskers spørgen efter kald eller tegn fra Gud. Jeg har aldrig følt — og aldrig savnet — noget »kald« udover det ene: at tjene Herren. Men i grunden ligegyldigt i hvilken bestilling. Blot maa det jo være noget, jeg forstaar mig paa. Man kan have mere lyst til et sted end til et andet, men hvad véd vi?

En aprildag 44 gik vi — »vemodigt glade« i land paa øen med de 52 smaa gaarde og 174 hjem.

Havde den forandret sig? De, som var under konfirmationsalderen i 1925, kendte jeg i hvert fald ikke.

»Den lange weekend«, de besynderlige uvirkelighedens aar er ikke gaaet sporløst hen over noget sogns ungdom.

Men bef her kan ikke være mere forandret i de mellemliggende aar end præsten, — og forandringen kan ikke bevises at være en forbedring!

Paa forhaand kender vi jo familierne i hver gaard og i de allerfleste huse. Dette var jo en god hjælp til at faa fat igen.

En helt ny ting, vi begyndte i maj, lykkedes straks: Jeg længtes efter kastellets onsdag-aftener i kirken. Indtil de danske famil.er fik bud om at fraflytte Kastellet, var der andagt hver onsdag i kirken, — hvorhen de var blevet beordret 9. april om morgenen. Uden afbrydelse mødtes vi dér om onsdagen.

Kunne det samme ikke gøres herovre? En søndagsstund midt i ugen, lige efter aftenringningen. Vi fortsatte til oktober, og jeg gaar ud fra, disse andagter kan genoptages hvert aar. Vi var i fjor sommer fra 30 til 70. Men det er jo ikke tallet, det kommer an paa.

Om øen er forandret? Et og andet kan ikke siges. Men sikkert er, at vi fandt den samme ømme omsorg for øens rosenhave, kirkegaarden, den samme omhu for, at kirken kan være pæn. Jeg kan heller ikke tænke mig noget hjem paa øen, hvor præstefolkene ikke er velkomne.

Pgd er aaben. Jeg har altid forestillet mig en pgd dels som et privat hjem, dels som en »sognegaard«.

De fleste aftener er her dog stille. Naar jeg slutter nu, gaar jeg ind og læser højt — for een. Det er ikke Dickens, men Chesterton: Imens dufter det af stegte æbler fra kakkelovnen.

Iøvrigt synes jeg, at hver gang de unge forlader huset, efterlader de noget. Og jeg glæder mig til hver konfirmandtime.

Een — dyrebar — ting er ikke som i København: Folk kommer ikke og taler om, hvad der ligger dem paa sinde. Ikke som i træffet den i Kbhvn. Forhenværende konfirmander vil vel heller ikke »bare kigge ind«. Maaske er jeg dog ikke rigtig af øens egne? Eller maaske er den fne adgang til præstens stue ikke landsbyskik?

De kom heller ikke paa den maade, da vi sidst var her. Men den gang havde jeg ikke prøvet at være præst i byen.

Stuer, have, veje, huse — alt er kendt og kært. Ogsaa det gravsted, vi sikrede os, da vi sidst var her, lige indenfor kirkegaardsdiget, overskygget af træerne i præstegaardens have. En eller anden har plantet roser og buxbomhæk.

Denne idyl er mig ganske vist mindre om at gøre nu. Maaske ville jeg hellere, naar jeg faar kræfterne tilbage, have de sidste arbejdsaar — uden idyl — blandt danske i Canada eller Argentina. Hvorfor nævne saadanne tanker, som dog er hen i det blaa?

— I julen var det »for godt til at være sandt«, — hvis ellers dette ufromme ord har nogen gyldighed. Da fandt fem børn vejen hjem.

Og i sommerferien med besøg af børnebørn . . .

I haven under linden
er det, barnevognen staar.
Her er barnet, her er riget;
endnu higer det, som higed,
endnu flyver det, som fløj:
Fra den lille vogns kalesche
gransker et par klare øjne
nøddegangen, graastensdiget
og den lave lindehøj.

Den samme nøddegang, det samme stendige, de samme brede lindetræer som i vort livs sommerdage.

Sælsomt!

1920 oplyses: Kkg 10–15 pct, møder i pgd og skole, gode forhold, ingen fremtrædende retning, 1926: Kkg 30 pct, megen kirkelig sans, lidet retningspræg, ØM, DMS; KFUM (25), 1935: Kkg 25 pct, megen hørelyst, sdsk, ungdomsm, 1934: Kkg 25–30 pct, kirkelig befolk-

ning, sdsk, ungdomsm, sømandskr, velvilje, 1950: 15 pct, gode forhold, børnegudstj, ungdomsm, gamlemøder, M og K spejdere. Befolkningen bestaar af ret velstillede landmænd og fiskere i smaa kaar, 1954: Kkg 10 pct, gode forhold, velvillig, kirkelig befolkning, møder som hidtil.

Strynø kirke er opført 1867 i stedet for den gamle, lille, lave kirke fra c 1550, og som havde skib, kor, taarn og en lille tilbygning. Den nuværende kirke er af gule mursten, bestaar af skib og kor med tresidet afslutning og kamgavlet taarn mod vest. Vaabenhus i taarnet. Altertavlen er et maleri af forklarelsen paa bjerget. Renæssancepræd.kestol fra 1618. 275 sd. Teaktræsdør fra 1952, skænket af ØK (efter et besøg af prins Axel).

Folketal: 1850: 631, 1901: 750, 1921: 694, 1950: 527.
Altergæster: 1919: 300, 1923: 874, 1926: 845, 1930: 840, 1938: 662, 1942: 570, 1950: 714, 1953: 474.
Menighedsraad: U p.
Kommunevalg: 1943: Soc 43 (1), rad 91 (2), venstre 144 (4), 1954: Soc 58 (1), rad 39 (1), venstre 137 (4), u p 29 (1).

Sognepræst

Indt: a) 133 byg, b) 47 rdl, c) 59 lpd brød, 59 sn æg, 2 maal mælk af hvert kohold, d) 130 rdl, e) 26 td ld. Lille, lav gl trelænget pgd. — 1870: Regul 1820 kr, netto 4448 kr. — 1913 flg: 3. kl.
Pgd opført 1874.

21. 12. maj 1842–20. jan 73: **D. N. B. Glahn,** fl t Aastrup, Falster, se der.

22. 1. april 1873–23. juni 79 (hjpr Terslev-Ø 21. febr 62): **S. J. E. Juul,** fl t Øster Hæsinge-Hillerslev, se der.

23. 18. aug 1879–28. juli 87 (sp Ærøskøbing 15. sept 76): **L. Prip,** fl t Værum-Ø, se Orø.

24. 5. okt 1887–16. april 88 (hjpr Sæby-H 17. april 83): **Rasmus Arctander Matthiesen,** * 8. nov 51 Hindevad, Haarslev. Forældre: Lærer Peder M og Maren Ebbesdatter. Lærereksamen 71, lærer Assens, højskolelærer Ryslinge, lærer Kbhvn. Stud priv 77, c 83[1] (1), † 16. april 88. ~ 10. april 88 Anna Maltheline Blicher, * 19. sept 57 Kbhvn. Faderen: Sp Nr Broby, † 93, se der. – Hustrus søster ~ Clausen, Søllerød, (forfatterinden Jenny Blicher-Clausen, stamt 10).

Pastor M døde 6 dage efter sit bryllup. Ved flagning over hele øen blev han modtaget med sin brud, og om søndagen derefter forrettede han gudstjeneste og havde sine konfirmander til alters. Stor undren og sorg vakte dødsbudskabet et par dage efter. Allerede i Sæby havde han maattet søge helbredelse for tuberkulose og var rejst til Norge i haab om bedring. Lidt styrket vendte han hjem og virkede en kort tid som hjælpepræst i Nr Broby, hvor han fandt sin brud. Han naaede i den korte tid at blive afholdt paa Strynø. Han skrev i Bredsdorffs børneblad nogle »Smaabilleder fra Guds riges historie«. (Fyns Stiftstidende 24. april 88, Langelands Avis 19. april 88).

25. 16. juni 1888–23. febr 97: **L. Hendriksen,** fl t Skuldelev-S, se der.

26. 28. april 1897–28. febr 1908: **A. G. S. Prior,** fl t Sakskøbing, se der.

Udg afskedsprædiken her 1908.

27. 18. maj 1908–17. nov 15 (sp Fjaltring-T 11. maj 91): **J. P. Jensen,** fl t Karby, Mors, se der.

28. 28. febr 1916–23. dec 20 (hjpr Vor Frelsers k, Vejle 18. sept 11): **P. O. Westergaard,** fl t rkp Sct Hans k, Odense, se Vinkel-R.

29. 31. marts 1921–2. febr 25 (generalsekretær KFUM, sekretær 09): **Gunner Engberg,** afsk, generalsekretær KFUM, se her ndf.

30. 9. maj 1925–26. nov 30 (landssekretær KFUM 21): **Svend Rehling,** fl t sp Citadels k, Kbhvn, se der.

31. 20. febr 1931–24. febr 44 (dsk sømandspræst Hull-Grimsby 19–29, sekretær Sømandsmis i fremmede havne): **A. Busch,** fl t Mariager, se der.

32. 2. maj 1944–13. jan 48 (sp Citadels k, Kbhvn 8. febr 38): **Gunner Engberg,** * 12. nov 82 Hemmet. Faderen: Sp Hundslund, † 32 (af Store Tostrup-U). Stud Lyceum 01, c 09[1] (1), sekretær KFUM's Centralforening, Kbhvn 09, r af Dbg 19, sp Strynø 31. marts 21, afsk 2. febr 25, generalsekretær KFUM 25, 1. rkp Holmens k, Kbhvn 30. juni 32, Dbm 43, afsk 13. jan 48, † 22. marts 51. ~ 30. maj 11 Elisabeth Christensen, * 30. aug 87 Uldum, † 5. aug 53. Forældre: Gdjr Niels C og Anna Cathrine Christensen. – Datter ~ Arendt, Ugilt. Farbroder: Mosbjerg-B. Fastre ~ Riemann, Fakse. Kusiner ~ Brygmann, Fensmark-R og Pallesen, Aaby-V. Stamt 25.

Tidl Danmarks repræsentant i KFUM's Verdensforb, medl af en række best og udv indenfor ungdomsarb, fmd KFUM-spejderne, i krigsaarene armé-provstens sekretær og i Soldatermiss forretningsudv, medl Fællesbest KFUM og K, fmd KFUM's sem, næstfmd KFUM's missionskom té, medl Dansk-islandsk kirkeudv, samf Modersmaalet, medl Kirkeligt udv 28, Kirkelig konsulent f Statsrad ofonens programudv 28—46, næstfmd KFUM's Centralf 33, fmd 36, BM Nordisk sprogrøgt, feltpræst i Finland 44.

Har bl a skrevet 15: Paradisets Have, 17: Det kristne kammeratskab, 18: De unge aar, 19: Hylden blomstrer, 22: Søndag i hjemmet, 23: Den gode hyrde, 23: Den rige yngling, 24: Søndag i kirken, 25: Krd i ungdomsaarene, 26: Korset og kampen, 27: Dansk hjemliv, 28: Den nye kirk retning i dens angreb paa IM og KFUM, 28: Den kristne ungdomsbevægelse, 29: Olfert Ricards eftermæle, 30: Løft dit hoved, 1826—1926, et festskrift, 34: Oxford-bevægelsen, 44: KFUM gn 100 aar, 96 s, medudg, 24: Bækken ved vejen, red KFUM's maanedsblad, Kbhvn til 34, og julebogen »Jul« 13—21 og 25—34. Talrige art.kler og afhandlinger.

Udenl ordner: Fi Fr 4 (40).

Svend Rehling skriver:

Anden paaskedag 1951 under gudstjenesten i Strynø kirke blev *Gunner Engberg* begravet, uden at hans navn blev nævnt. Og det kan maaske være aandeligt rigtigt saadan. Ved paaskegudstjenesten nævner vi kun det navn, som er over alle navne, og takker for det haab, han ved sin opstandelse har skænket sine troende i liv og død.

Men dermed er ikke sagt, at vi ikke maa mindes vore førere, naar de er gaaet bort, og nævne deres navne med tak for, hvad de fik naade og lykke til at give vor bevægelse og os selv. Tværtimod er det paalagt os i Guds ord at komme vore vejledere i hu. Gunner Engberg har ofte selv i et af vore blade skrevet et smukt og kærligt mindeord om en medarbejder, hvis gerning var endt. Og nu er det altsaa ham selv, der har faaet lov at gaa til hvile.

For han var en *gave* til vor bevægelse. Han var egentlig født ind i en anden kreds, men blev tidligt af Gud ført ind i vor. Og dér blev han. Og øvede det længste dagværk, vistnok nogen af vore førere har kunnet se tilbage paa.

Han var præstesøn, født i Hemmet præstegaard, langt ude paa vesteregnen. Og livet

igennem var han præget af det hjem og den egn. Ofte har han i bevægede ord vedkendt sig sin store taknemmelighedsgæld til sin far, »lærd mand og jævn mand, landsbypræst og bonde«, flittig og nøjsom over al maade. Fra de tidligste barndomsaar var det grundtvigske sunget ind i ham, og det slap ham aldrig helt, selv om han ikke nogensinde i egentlig forstand blev grundtvigianer. »Jeg nævner *Grundtvigs* navn med den største hæder,« kunne han sige, »skønt – hvis jeg maa sige det saaledes – det har ikke været mig muligt at blive hans discipel paa de to afgørende punkter. Jeg tror, han tog fejl baade i den spids, han gav sin kirkelige anskuelse, og i den maade, hvorpaa han efterhaanden gjorde forholdet op mellem det kristelige og det menneskelige.« (Korset og kampen, s 62). Barndomsegnen med de flade hedestrækninger ud mod det barske hav voksede han aldrig fra. »Et sted mellem Brørup og Holsted, hvor landskabet bliver fladt, ser jeg ud af kupévinduet og siger. »Saa, nu er jeg hjemme.« Og hvert stationsnavn nord for Esbjerg har en egen klang.« (Hylden blomstrer, s 73). Engang vi skulle til forretningsudvalgsmøde i Thy, skiltes han fra os andre i Fredericia og gav afkald paa vort fornøjelige selskab for helt alene at gøre turen op langs vest og sidde og se ud paa de kære heder og tørvemoser.

Efter en kort tjenestetid som hjorddreng hos sin far blev han 10 aar gammel sendt til København for at gaa i realskole – med den motivering i et faderligt brev: »Du duer næppe andet end til at læse.« Og her var det saa, at Gud førte en dreng i matrosbluse ned i Bethesdas kælder, hvor han for første gang mødte KFUM og Olfert Ricard. Og det møde forandrede hans livs retning.

I september 1900 blev »Borgen« indviet, og aaret efter kunne G. E sætte studenterhuen paa sit i mere end een forstand lyse hoved. Og allerede i de første studenteraar tjente han sine sporer i ungdomsafdelingen (U i G, som den dengang kaldtes). Der gaar endnu frasagn om den lange række Bjørnson-aftener, hvormed han ganske og aldeles fortryllede drengene. En lille pjece fra de aar: »KFUM's arbejde blandt de ganske unge« med et foredrag af student Gunner Engberg vidner om, baade hvor ung han var – og hvor begejstret! Det kan ikke undre nogen, at en saadan grebethed maa have fænget i drengens sind. Og det kristelige sigte var tydeligt nok lige fra begyndelsen, selv om der vel nok var mere »idealisme« i hans ungdommelige tale, end man nu om stunder vil finde passende.

Han begyndte altsaa blandt drengene, og gennemløb alle graderne, indtil han – endda i to perioder – blev foreningens generalsekretær og endte som dens formand, og efterhaanden fik sæde i en række betydningsfulde udvalg og bestyrelser. Nogle steder var han formand eller næstformand, andre steder bare medlem, men alle stederne en slider, hvis dygtighed og idérigdom og aand og humør var en altid sprudlende kilde til inspiration og opmuntring og ny aktivitet for medarbejderne. Mange gange, naar en arbejdsdebat var ved at køre træt, var han som den engel, der fo'r ned og rørte vandene, saa der kom liv og bevægelse i tingene. Og det tør nok siges, at lagde han opgaver paa andre, saa skaanede han i sandhed ikke sig selv. Han var altid forrest, naar nogen skulle spændes for læsset, og ingen har i de aar hørt ham klage over arbejdets byrde. Det kunne ske, at Ricard skrev i et brev: »Vi arbejder, Gunner, men *lever* vi?« Men den, han skrev til, følte det anderledes – for ham *var* livet »sagerne eller sagen, vor fælles sag.« (Olfert Ricard, i 70-aaret for hans fødsel, s 153).

Og foruden det arbejde, der saaledes i bogstavelig forstand kom »vor fælles sag« til gode, blev der endda tid til et særpræget forfatterskab af et ikke ubetydeligt omfang, en frodig journalistik og en vidtforgrenet rejsevirksomhed, baade herhjemme, hvor der allevegne var bud efter ham, og til meget fjerne lande, hvor enten verdenskonferencer eller de kære landsmænd i det fremmede drog ham. Der gaar en linje fra den nøjsomme hedegaard i Hemmet til nybyggernes fattige farme paa de endeløse prærier – de folk forstod han med hjerte i deres kamp og slid og sejge danskhed og i deres kærlighed til kirken. Til det sidste fablede han om en afsluttende præstegerning et eller andet sted ude iblandt dem, hvor han selv ville ringe med klokken søndag morgen og skuffe sneen fra kirkens dør. Men det var jo kun drøm og søde fantasier. Sin præstegerning fik han herhjemme – tre steder: først (og sidst) paa Strynø og siden ved Holmens kirke og Kastelskirken i København. Hele den danske kirke tjente han i 18 aar som kirkelig konsulent for statsradiofoniens programudvalg.

Denne mand, som mere end nogen anden har prist *hjemlivet* (i tre bøger »Paradisets have«, »Hylden blomstrer« og »Dansk hjemliv« har han med stigende modenhed besunget det emne), kom mere end de fleste til at leve et *arbejdsliv* – vistnok ofte paa hjemmets bekostning. Den indsats af tusinder af timers slid, ved dag og nat, vil utvivlsomt fra alle sider blive agtet højt. Ogsaa fra *deres* side, som i de senere aar har fremført en meget haardhændet kritik af hans forkyndelse. Det spørgsmaal skal ikke drøftes her. Men det tør dog maaske antydes, at hans strenge kritikere ikke altid synes at have haft øje for den udviklingslinje, som kendetegner »den Engberg'ske forkyndelse«. Det kan vistnok ikke nægtes, at han i nogen maade begyndte i det romantiske og gerne fremholdt idealet for sine unge tilhørere (hvad vel heller ikke uden videre er nogen forsyndelse mod evangeliets tale); men det kan heller ikke nægtes, at den kristelige realisme og betoningen af det objektive, menneskets fortabthed og Guds gerning til vor frelse, mere og mere kom til udtryk i det budskab, han havde at bringe.

Det kan ikke med nogen rimelig ret kaldes en optimistisk forkyndelse, naar det i »Korset og kampen« (fra 1926) hedder: »Jeg kunne – lidt groft – udtrykke min frygt for uvirkeligt lyssyn saaledes: Overfor en ny teologi eller anskuelse spørger jeg straks: »Hvor er *Satan* i dette system?« Hvis *han* er bleven borte i taagen eller i solskinnet, saa er jeg færdig med tilliden til hin anskuelse. – Man kan holde begge sine øjne aabne, se baade lyst og mørkt,

– hvis man tillige ser *korset,* saa maa man *til syvende og sidst* ende i haab. En, to, tre, fire, fem, seks... det ser grufuldt ud. Men til syvende og sidst: Jesus sejrede!« (S 65, 70).

Det er ingen kunst for os, som gennem de mange aar stod Gunner Engberg nær i liv og gerning, at gøre opmærksom paa hans menneskelige fejl: hans domme om personer og forhold kunne være for hurtige og kategoriske, han havde en svaghed for overdrivelsen, som ved lejlighed kunne føre ham ud i uholdbare paastande, han lod sig ikke gerne raade, han sagde saa ofte »jeg« i de artikler, han skrev, at det gik visse folk paa nerverne, han sendte undertiden breve, som hellere maatte have været uskreven eller brændt. Og andet mere. Men ærligt talt, vi føler – nu bagefter – ingen trang til at give ham anmærkninger i protokollen. Man kan skylde et menneske saa meget, at man daarligt kan bekvemme sig til at snakke om dets fejl. Og navnlig da, naar man tydeligt kan se, at der ligger saa meget mere paa den anden vægtskaal. Og derom kan der ikke være spørgsmaal, at KFUM og KFUK i Danmark har en stor tak at sige Gunner Engberg. Og i vor bevægelses historie vil hans billede bestandig bevare sin æresplads.

Han havde *et mageløst initiativ,* altid drevet frem af troen paa, at det kan nytte noget. Det var ham, der fandt spejderbevægelsen i England og bragte idéen til Danmark. Det var ham, der under sikringsstyrkens indkaldelse meldte sig som sekretær hos arméprovsten og fik rejst i bunkevis af soldaterhjem og overalt gennemførte gudstjenester og andagter for de indkaldte. Det var ham, der greb øjeblikket og fik skaffet KFUM's Centralforening i København en idrætspark i den rette stund (bagefter kunne alle se, hvad den park var værd i arbejdet). Og det var ham, der fik idéen til, og med et kæmpeslid ledede den millionindsamling, som befriede Centralforeningen for tyngende prioriteter og lagde grunden under mindst tre foreninger »paa broerne«.

Han gjorde sig *hensynsløs ulejlighed for andre.* Alverden lagde opgaver paa hans bord, og han sagde ikke nogensinde nej, hvis han havde mulighed for at være andre til hjælp. Smaa ting og store ting, med samme glade tjenersind og offervilje. Nogle af os tænker, om det største maaske var, da han – trods alderen og forslidthed – meldte sig som feltpræst blandt de frivillige danske i Finlands vinterkrig. Den daad fik han det finske frihedskors for – og hængte det op paa kirkedøren paa Strynø!

Alle kan se, at han havde rige gaver for organisation, forenet med fremsyn og verdenshorizont, men det er ikke alle, der ved, at denne travle og paa mange maader udadvendte mands egentlige naadegave var *en utrættelig omsorg for de enkelte.* Hvad er der ikke udgaaet af smaa hilsner og paamindelser fra hans skrivebord (i sin første præstetid paa Strynø brugte han hele sin faste løn til porto, sagde han), og hvem kan tælle de samtaler, han gennem aarene har haft med alle slags mennesker, som søgte ham i en stille stund. Denne lange trofasthed mod den enkelte – om den kan gamle konfirmander vidne, og mange ensomme i de sogne, hvor han var præst. Og da han vel var sluppet ud af interneringen i Horserød-lejren, fik han sin gang i Vestre Fængsel blandt dem, som skulle styrkes til at lide eller dø.

Intet menneske kan undre sig over, at et saadant tempo i 50 aar kunne de legemlige kræfter ikke holde ud. Han havde i virkeligheden i bogstaveligste forstand slidt sig op. Han var i de sidste aar en syg mand, pint af svære legemlige lidelser og en overvældende træthed. »Jeg har mærket den komme krybende siden 1915, maaske siden 1904,« skrev han i et afskedsord til Kastels sogn i april 1944. »Paa langt sigt – og med indlagte oplevelser, ingen kunne forudse, har min arbejdsøkonomi ikke vist sig saa god. Men er der noget jeg ikke begærer, da er det medlidenhed.« Og saa citerer han de linjer: »Alle tab er til at bære. / Hjertet styrkes, mens det stønner. / Og til byrder blev vi skabt.«

Hans sidste aar bekræftede den vemodige sandhed, at overanstrengelsen er et martyrium – uden krone. Ingen på jorden roser en mand, fordi han har ødelagt sig selv ved overmenneskeligt slid. Men det kan være, de tænker anderledes om den ting i himlen.

Skærtorsdag aften fik han lov at lukke sine øjne. »Saa skal jeg hvile mig i rosensale, og dér evindelig, hos Gud i himmerig med Jesus tale,« staar der i en salme. Og den hvile under vi ham af et oprigtigt hjerte. Han trænger til den.

Hans grav er paa Strynø kirkegaard, nær ved det gamle kampestensdige, som skiller kirkegaard og præstegaard. Saa nær kirken, at man søndag morgen kan høre orglet spille derinde, og saa nær ved præstegaarden, at man en sommeraften kan høre nye slægters børn leg og synge i haven.

Jeg har i mange aar tænkt mig, at hvis det skulle falde i min lod at skrive et mindeord om Gunner Engberg, min ven og medarbejder fra ungdommens dage, saa skulle det begynde – eller slutte – med det ord om kong Ezekias fra 2. krønikebog 31, 21: *Alt, hvad han tog fat paa vedrørende tjenesten i Guds hus – det gjorde han af hele sit hjerte, og det lykkedes for ham.*

Nu skriver jeg det ord, med eftertanke paa hvert enkelt led, i mindet om hans lange arbejdsdag, fra han begyndte som student i »Borgen«, til han – opslidt i sin Herres tjeneste – søgte ly paa sin kære ø. Og med de øjne, jeg har, kan jeg ikke se rettere, end at det staar der med sandhed.

Vi, som vel skal arbejde videre et stykke tid endnu, takker ham – og takker Gud for ham. (Svend Rehling i Ungdomsarbejderen, maj 1951).

I Nationaltidende blev der bl a skrevet:

Gunner Engberg var ved siden af Olfert Ricard det mest kendte navn indenfor den kristne ungdomsbevægelse i Danmark, særlig indenfor KFUM, og langt uden for disse kredse var han en kendt skikkelse.

Han berejste i aarene 1910—40 utrætteligt landet paa kryds og tværs, talte og skrev, og ungdommen, og de ældre med, lyttede med iver overalt, hvor han kom frem. Hans bøger og hans utallige artikler i tidskrifter og dagblade gjorde yderligere hans navn kendt viden om i alle kredse af befolkningen.

En særpræget personlighed og en fængslende skikkelse var Gunner Engberg.

Det var nærmest ved et tilfælde, at Gunner Engberg kom i forbindelse med KFUM. Han blev sendt

til København for at gaa i skole dér (blev student fra Lyceum 1901). Det var i de dage, da KFUM i København saa at sige var den eneste ungdomsforening i hovedstaden, det eneste sted, hvor en dreng kunne tilbringe en friaften uden for hjemmet og gaden. Og da hans egentlige hjem jo ikke laa i København, og han ikke brød sig om gaden, opdagede Engberg KFUM's drengeafdeling, der dengang havde til huse i »Bethesda's kælder.

Og det blev Olfert Ricard, der her fik afgørende betydning for ham. Det varede ikke længe, inden Ricard »opdagede« Engberg og gjorde ham til leder af ungdomsafdelingen.

Gunner Engberg gik i sin gerning for saa vidt i Ricards fodspor, men medbragte ogsaa friske, selvstændige impulser. Hans arbejdsevne var enorm, ja eventyrlig, han sparede sig aldrig.

Under første verdenskrig var Engberg tillige sekretær for feltprovsten, kgl konfessionarius, provst **H. M. Fenger**. Man kan godt sige, at Gunner Engbergs helbred her led sin første alvorlige knæk, idet han tidlig og silde var paa færde landet over for at tilrettelægge KFUM-arbejdet for sikringsstyrken, var sjælen i rejsningen af KFUM's mange soldaterhjem osv.

Denne altomfattende og opslidende gerning bevirkede, at han i 1921 søgte og fik præsteembede paa landet — paa Strynø.

Der er ingen tvivl om, at Gunner Engberg paatog sig alt for meget arbejde. Men en mand med hans dynamiske karakter kunne simpelthen ikke lade være. I mange aar var han dansk KFUM's ledende repræsentant ved udenlandske konferencer. Han rejste uhyre meget, ogsaa i udlandet.

I 1944 vendte han tilbage til sit tidligere sognepræsteembede paa Strynø, hvor han var meget vellidt af befolkningen. I 1948 tog han sin afsked. Hans sidste aar formede sig ret tragisk, idet hans nerver nu og da svigtede.

Indenfor kirkelige lejre var meningen om Engberg til tider skiftende. Man kunne være uenig om hans arbejdsmetoder og arbejdssyn, maaske dog især med hensyn til hans sprogføring og forkyndelse, der paa en maade ogsaa var en ejendommelig blanding, præget af pæredanskhed og amerikansk slogans, af Bjørnsonsk optimisme, grundtvigsk lyssyn og indremissionsk mørksyn.

I det internationale KFUM-arbejde fik E en anset stilling — **John Mott** betroede ham flere nøgleposter. Herhjemme var f. eks. Gunner Engbergs virke i det kirkepolitiske udvalg et helt kapitel for sig.

Gunner Engbergs indsats i Statsradiofonien var en af de betydeligste bedrifter i Statsradiofoniens første aar. Han fik lagt en linje og han forstod behændigt at forhandle sig frem, saa baade Hartvig Frisch og Julius Bomholt fik respekt for ham. Han fik ikke alle sine ønsker gennemført, men han skabte respekt for kirken, og naar lejlighed gaves, var han ikke bange for at aflægge et vidnesbyrd om det, der er kirkens egentlige opgave. I Breidahl's og Ree's store værk om Statsradiofonien, 1940 har G. E skrevet en større afhandling II, 201—11 om radioen og kirken og klarlagt sine principper paa dette omraade.

Om Gunner Engberg som kollega skrev pastor **Erling Steenberg**:

Da Engberg i januar 1938 kom til Kastelskirken som sognepræst, fulgte menighedsraadet hans ønske og gjorde undertegnede til kapellan. Naturligvis staar de første præsteaar altid i en særlig glans for én, men jeg tvivler paa, at en ung præst kunne faa en mere festlig, hjertelig og forstaaende modtagelse end den, Engberg gav. Han var nemlig stor nok til at have en anden ved sin side, og selv om man snart opdagede, at det var umuligt at gaa i Engbergs tøj, virkede hans eksempel og uegennytte saa igangsættende og inspirerende, at de 7 aars samarbejde med ham hører til mine rigeste oplevelser. At det ikke var lige let i de aar, da overanstrengelse og intens medleven i vor nationale tragedie slet paa nerver og kræfter, ved enhver, der kendte Engberg personligt, men det glemmes snart, naar man ogsaa ved, at hjertet var lige varmt og fintfølende overfor en yngre kollega.

Det blivende indtryk er billedet af en virkelig stor og inspirerende personlighed.

Kinamissionær **Johannes Rasmussen** skriver i Kr Dagbl:

Det var blandt drengene i KFUM's ungdomsafdeling, han allerede som student tjente sine sporer. Et par aar var han saa mest student og tog sin eksamen for derpaa straks at vende tilbage til den sag og gerning, han viede alle sine bedste manddomsaar. Det var hos os, som sammen med ham skylder Olfert Ricard mere end nogen anden og blev sat igang af ham, ingen tvivl om at Gunner Engberg maatte blive Ricards afløser. Han blev det, og han førte KFUM videre gennem en lang aarrække med enestaaende dygtighed og blev en hjælp og inspiration, som naaede vidt ud i de aar. Men der er intet, jeg beundrer og glæder mig over i Gunner Engbergs gerning som hans trofasthed imod den sag, han tjente. Da han stod i højdepunktet af sit ungdomsarbejde og kunne være gaaet over i en af de ledende stillinger i den danske kirke, blev han i KFUM som sekretær. KFUM var da kommet i modvind, og han fik selv en part af kritikken. En mand, der giver sig selv saa uforbeholdent, undgaar ikke dette, og Gunner Engberg slet ikke. Han søgte aldrig at dække sig. Men at han den gang blev — det glemmer vi ham ikke.

Sin sidste betydelige indsats gjorde han i forbindelse med vinterkrigen i Finland og besættelsesaarene i Danmark. Allerede slidt og nærmende sig 60-aaret, rejste han som præst med Danmarks frivillige til broderlandet og kom hjem til et besat Danmark for at øve sjælesorg blandt krigens ofre.

De sidste aar blev trange og vemodige. Hans forrygende arbejdstempo var mere end hans sunde legeme kunne svare til, og gennem mange aar nægtede han sig den hvile, som var nødvendig. Men det er glemt i dag af de mange ud over landet, der takker Gud for Gunner Engbergs gerning. »Aldrig briste, skønt de brage rosenbaand fra ungdoms dage«.

Med en aldrig svigtende interesse fulgte fru Elisabeth Engberg sin mand i hans gerning i København og paa Strynø. I 1948 trak Gunner Engberg sig tilbage fra embedet paa Strynø. Ægteparret flyttede efter nogen tids forløb til København, hvor de bosatte sig i en lejlighed i Gammel Kloster. Om sommeren vendte hun tilbage til huset paa Strynø — det havde hun og hendes mand ejet i en lang aarrække, og i dets lavloftede stuer følte hun sig hjemme. Vennerne i Strynø menighed havde ikke glemt deres gamle præstefrue, og hun havde ikke glemt dem.

Spøgende kunne hun fortælle om den sten, menigheden paa Strynø allerede i Gunner Engbergs levetid rejste til minde om parrets første uforglemmelige periode i menigheden 1921—25. »Jeg kunne ikke lide at gaa ned til den, men hr og fru Rehling tog mig under armen — jeg skulle se den.« Nu staar den sten paa pastor Gunner Engbergs grav paa Strynø kirkegaard, lige ved laagen til præstegaardshaven. »Vi har altid holdt saa meget af det sted.«

Litt iøvrigt (foruden talrige nekrologer): Louis Petersen i »Dansk kirkeliv«, 1951, s 94 f, DBL VI, 322—23, Ill rel lex, I, 1949, s 420, Aage Nørfelt: Sognepræst A. Fibiger, 1938, s 66, 133, Henry Ussing: Menlivsgerning, II, 1939, s 118, 139. Holger Budde-Lund i Kr Dgb 12. nov 53, V. Kolthoff-Nielsen i KFUMs maanedsblad dec 53.

Kst sp 47—48: **R. L. E. Møller**, se rkp Nørre Sundby-H.

33. 26. april 1948–7. okt 1954 (hjpr Sct Lukas k, Frederiksberg 19. sept 46): **Boe Bojesen Bøgh**, * 2. jan 19 Vorgod. Faderen: Klosterpræst, Vemmetofte, se der. Stud Christianshavns gymn 38, c 46[1] (h-67). ~ 26. sept 46 Anni Larsen, * 9. juni 23 Kbhvn. Forældre: Ministerialbetjent Carl L og Eddy Kirsty Johanne Jacobsen. Stamt 20.

Flyttet til sp Ølstykke 7. okt 1954.

34. 15. jan 1955 (sp Olsker 41): **Otto Victor Moeslund**, * 5. febr 06 Iller, Grønbæk. Forældre: Gdjr Anders Jørgensen M og Jørgine Pedersen. Stud Rønde 32, c 38[1] (h_1), rejsesekretær børnehjemmet Bethlehem 38, hjpr Allinge–Olsker 40. ~ 31. marts 41 Mine Rigmor Sørensen, * 3. febr 07 Valby. Forældre: Snedkermester Andreas S og Karen Marie Methea Madsen.

Litt: Khst saml, 4. r, III, s 170 f, Saml t Fyns hist, I, 128 f, G. Begtrups beretn om S l Landhusholdningsselsk skr, VII, 1804, s 307 f, Achton Friis: De danskes land, I, 1943, s 56 f, Jac. Madsen, s 186.

Sallinge herreds provsti

Sallinge herred, 480 kvadratkm, er det største i Svendborg amt og omfatter den sydvestlige del af Fyn samt øerne Bjørnø, Avernakø, Lyø, Illumø m m.

Sallinge herred er ægte fynsk landskab, naturskønt, langs Lillebælt, med halvøen Horneland. Her er ret frugtbart og skovrigt. De fleste steder er der kuperet og afvekslende natur. Navnlig mod sydvest er der bakket og højtliggende, her de fynske alper, Trebjerg er 128 m. Mod øst og nord mere fladt. Faaborg-egnen og Svanninge bakker, Horneland med Bøjden og Dyreborg, Brahetrolleborg-egnen og øerne i Lillebælt hører til Fyns skønneste egne.

Under henvisning til amtsoversigten, s 351 f, hvor natur og historie er omtalt, skal her tilføjes: Herredet har navn efter landsbyen *Sallinge* i Hillerslev sogn, hvor birket var i ældre tid. Den gamle birkedommergaard ligger endnu midt i byen. Den højtliggende og anselige Hillerslev kirke var herredskirke og et naturligt samlende midtpunkt i herredet. Herfra kan man se de fleste af provstiets kirker.

Sin største kirkelige betydning havde Sallinge herred i middelalderen, da det store *Holme kloster* (nu Brahetrolleborg) stod i sin velmagt. I Faaborg var det yngre (velhavende) *Helligaandskloster*. som tog den første sygehusvirksomhed op paa disse egne. Fra disse tider har vi nu kun de to klosterkirker tilbage. Maaske har der ogsaa været et kloster i Horne (se der).

Efter reformationen har herredet ikke været skueplads for større kirkelige bevægelser. Det betyder ikke, at det kirkelige liv har staaet tilbage for andre egne paa Fyn. Sognene har levet mere eller mindre med i de skiftende tiders liv og har mere eller mindre lukket sig op baade for herrnhutisk, grundtvigsk og IMs arbejde.

Den herrnhutiske vækkelse i Dresletteegnen bredte sig til enkelte sogne i Sallinge herred. 1741 blev *Lauritz Lillelund* rkp i Faaborg, hvorfra han forflyttedes til Jordløse-H, hvor han døde 1773. Han var ivrig tilhænger af herrnhutismen (se under Jordløse-H), hvilket bragte ham i konflikt med autoriteterne. Naar sognene mellem Faaborg og Assens i dag er ret kirkelige, sammenlignet med andre sogne, stammer det fra den herrnhutiske bevægelse.

1834 blev *Hans Agerbek* præst i Espe-V, hvorfra han senere flyttede til Øster Hæsinge-H. De vakte kredse opdagede snart, at de i ham fik en forbundsfælle, og blandt sine embedsbrødre traadte han djærvt i skranken for sognebaandsløsning og ritualfrihed. Fra andre sogne strømmede folk til. Det var noget nyt, at en sognepræst deltog i eller holdt gudelige forsamlinger og tog lægfolk som sine medarbejdere. Der blev mere stille om hans navn, da han flyttede til Ø Hæsinge, men hans salmer blev kendt over hele landet.

1849 kom *Vilhelm Birkedal* til Ryslinge. Hans Agerbek stod over for Birkedal med samme sind som Johannes døberen stod over for Jesus. Han glædede sig over det liv, der udfoldede sig i Ryslinge. I Sallinge herred blev der ingen valgmenighed, men Ryslinge fik en ikke ringe tilslutning fra provstiets østlige og mellemste sogne; i Haastrup havde Ryslinge valgmenighed i mange aar et af sine særlige tilknytningssteder, hvilket dog ikke har sat blivende spor i det kirkelige liv der. Da *Torkild Rørdam* dannede Ryslinge frimenighed, fik han ikke ringe tilslutning fra Sallinge herred, hvilket dog maaske mere beroede paa personligé forbindelser end paa tilslutning til hans ideer. Tillige var der en politisk understrøm. Ogsaa valgmenighederne i Sdr Næraa, Vejstrup og Odense har nogen spredt tilknytning til provstiet. Med valgmenighedsbevægelsen fulgte oprettelsen af de mange friskoler, de fleste dog smaa, og de har ikke haft let ved at hævde sig, bortset fra Hjemly friskole i Hillerslev og friskolen i Nr Broby. – Det kan ikke nægtes, at valgmenighederne har draget mange af de hjem til sig, som kunne have øvet en god indflydelse i sognemenighederne, men paa den anden side har de dog ofte bevaret en forbindelse med sognemenighederne, f eks har mange valgmenighedsmedlemmer været virksomme menighedsraadsmedlemmer.

I Brahetrolleborg sogn var der seminarium 1794–1826, folkehøjskole 1889–1900, landbrugsskole fra 1907, pigespejdernes husholdningsskole fra 1922.

IM har aldrig haft større indgang i provstiet. Der er smaa kredse i næsten alle sogne, de gør et trofast arbejde, og er ofte blandt de mest trofaste kirkegængere. Der er kun 3 missionshuse i Faaborg, Horne og Sdr Broby. Paa hele strækningen fra Svendborg til Faaborg findes ikke eet missionshus, men mange forsamlingshuse.

Retningsskellene er ikke skarpe; flertallet er uden partipræg. Man holder sammen om kirkens gudstjeneste. Og i de senere aar har man ofret meget paa at restaurere eller smykke kirkerne. Fynboernes sans for nethed præger ogsaa deres kirker og kirkegaarde, et udtryk for stor pietet.

Præstehistorikeren *S. V. Wiberg* var præst i Jordløse-H til sin død 1882, og sad her i sin afsides pgd og gjorde et enormt arbejde for sin stands hist. Ellers er dette herred i gammel tid præget af, at bestemte slægter i mange aar sad i præstegaardene, slægten *Bredsdorff* i V Skerninge-U i 3 led, 1773–1848, slægten *Balslev* i Nr Broby i 2 led, 1860–82, slægten

Kirkelig statistik

	Folketal 1950	Kkg %	Altergæster 1926	%	1942	%	1953	%	Mh.	Fh.	Menighedsraad 1953 IM	Gr	Soc	u p	Valg
Faaborg	5118	1½	1500	32	1500	32	800	16	1		2	2	5	2	
Diernæs	1011	2	200	20	150	15	125	12		2			1	6	
V Aaby	1257		300	19	400	33				2	1			6	
Aastrup	668				200	30				1				6	
V Skerninge	1002	5	180	19	200	20	300	30		1				6	
Ulbølle	925	3	200	21	175	19	200	22		1				6	
Brahetrolleb.	2307	4—5	450	18	600	26	499	21		1				8	
Krarup	806	4—5	268	32	341	43	222	27		1				6	valg
Herringe	506	8	187	38	215	41	159	30		1	}				
Gestelev	631	6	228	35	310	50	196	31			2			10	
Espe	950	4	350	40	240	26				1	}				
Vantinge	356	6	150	45	110	32				1	2	2		8	
Allested	633	4,9	250	42	200	30	133	20		1				6	
Vejle	640	4,3	260	36	225	37	44	7		1				6	
Nr Broby	1732	God	1000	53	600	35	500	29		2	1	3	1	2	valg
Sdr Broby	1303	4—5	850	77	638	53	463	35	1	1	2			5	
Hillerslev	1240	4	650	47	328	25	302	24		1		7 n			
Ø Hæsinge	524	5	225	42	160	30	116	22		1		6 n			
V Hæsinge	1132	5	450	39	335	30	246	22		2	}				
Sh Lyndelse	387	7	250	60	182	45	146	36		1	1	4	2	6	
Jordløse	1176	5	565	50	430	37	230	20		2	1		1	5	
Haastrup	821	5	350	48	150	19	100	14		1		6			
Svanninge	2537	4	628	28	683	29	321	13		1	1	2	4	2	valg
Horne	2531	2—3	740	29	610	23	300	12	1	1	1	4 fs	2	1 fs	valg
Lyø	314	8	300	70	110	31	80	25						6	
Avernakø	296	7	204	66	176	52	105	35		2				6	

Leth i Svannninge i 2 led, 1794–1813 og 1835–73. Slægten Leth møder vi ogsaa i Horne og Herringe-G; paa Lyø sad slægten *Aaby* i 2 led, 1794–1817 og 1826–74. 3 præster blev biskopper: *Laub*, Brahetrolleborg-K (Viborg), *Balslev*, Nr Broby (Ribe), og *Balslev*, V Hæsinge-S-L (Odense). Blandt kendte præster, der har virket her, kan iøvrigt nævnes KCs fmd, *P. Barsøe*, Faaborg, DMSs fmd, *S. H. Sørensen*, Faaborg, dr phil *F. L. Østrup*, Horne, og pastor *J. C. Clausen*, Brahetrolleborg-K, der betød en del i det folkelige arbejde, især for skyttesagen.

Alterbesøget er gaaet ned fra 41 pct i 1926 til 32 pct i 1942 og til 23 pct i 1953 (2 pastorater mangler).

Menighedsraadene tæller 14 IM, 36 gr, 16 soc, 4 frisindede, 109 u p. (1930: 15 IM, 45 gr, 7 soc, 98 u p.)

Politisk har fig partier formandsposten i kommunalbestyrelserne (1950):

Socialdemokratiet: Ingen.
Radikale: Faaborg, Aastrup, Jordløse.
Konservative: V Aaby, Allested-V.
Venstre: Diernæs, V Skerninge, Ulbølle, Brahetrolleborg, Krarup, Gestelev, Espe, Vantinge, Nr Broby, Sdr Broby, Hillerslev, Ø Hæsinge, V Hæsinge-SL, Haastrup, Svanninge, Horne, Avernakø.
Udenfor partierne: Herringe, Lyø.

Provster

16. juni 1851–29. dec 61: **J. F. Leth,** Svanninge.

29. dec 1861–29. marts 67: **C. F. Balslev,** Nr Broby, fl t biskop, Ribe.

16. aug 1867–21. marts 79: **C. E. Thorup,** V Hæsinge-SL, fl t Ø Hæsinge-H, se Skuldelev-S.

24. febr 1880–5. aug 92: **M. T. Wøldike,** Brahetrolleborg-K.

1. okt 1892–14. marts 95: **L. N. Balslev,** fl t stiftsprovst, Odense, se Fyns biskopper.

8. nov 1895–17. febr 1925: **C. E. Skjerbek,** V Hæsinge-SL.

26. maj 1925–25. sept 46: **M. P. Madsen,** Faaborg-D.

15. okt 1946: **O. J. Lollesgaard,** Nr Broby.

FAABORG—DIERNÆS

Faaborg købstad ligger lavt ved Lillebælt med de fynske alper som baggrund. Fra bakkerne øst for byen er der prægtig udsigt over egnen. Byen ligger paa en fordums næsten omflydt holm, idet de nuværende engdrag, »Sundet«, øst for byen dannede en sø i forbindelse med bæltet (Faaborg bugt).

Faaborg nævnes allerede i Valdemars jordebog, og dens privilegier stadfæstedes 1251 og mange gange senere. Den var i middelalderen en ret anselig by, som 1377 havde sit Sct Knuds gilde. 1396 omtales et Helligaandshus, og 1477 stiftedes det ret anselige **Helligaands kloster** efter Augustins regel, underlagt Helligaandsklostrenes moderkloster ved Rom. Det fik mange privilegier, Helligaandsklostret i Nakskov lagdes under dets styrelse, og navnlig fik det en indbringende ret til at meddele aflad. Desuden var der meget jordegods, ogsaa paa Als. Ved reformationen nedlagdes klostret til fordel for hospitalet i Odense, bygningerne forsvandt, undtagen klosterkirken, som 1539 overlodes til sognemenigheden og stadigt bruges som sognekirke. Kon-

gen flk i stedet overladt den gamle kirke som blev brugt til kornlager. Senere blev den revet ned. Kun dens taarn, Sct Nicolai taarn, staar tilbage som stadens vagt- og klokketaarn. Øst for byen laa et Helligkors kapel med en kilde.

Byen var befæstet i middelalderen. Den smukke kamgavlede Vesterport er et karakteristisk minde derom. De andre porte er forsvundet. Under grevens fejde blev byen indtaget og afbrændt, og den led haardt under svenskekrigene, da den var besat af de svenske, som nedrev flere huse og brugte dem til befæstningsanlæg. Flere gange var der ildebrande eller pest, byens folketal sank til 1061 i 1801. I 18. aarh var der lidt opgang i handel og søfart, og flere smukke gamle toetages bindingsværksgaarde stammer fra denne tid og giver bybilledet sit særpræg. Navnlig er bybilledet smukt omkring Vesterport og Holmegade. Under krigen 1807—14 var her indkvarteret spanske tropper, og en træfning stod udfor Faaborg mellem danske og engelske skibe. Under de slesvigske krige passerede talrige danske Faaborg, hvor der var lazaret. Latinskolen ophævedes 1740.

I sidste halvdel af det 19. aarh begyndte fremgangen. 1884 blev der jernbaneforbindelse til Nyborg, 1906 til Odense, senere til Svendborg (1916), nu nedlagt. Flere dampskibsruter oprettedes, og genforeningen med Sønderjylland gjorde motorfærgeoverfarten Faaborg—Mommark til en ret betydelig indenrigsk forbindelse. Byen er vokset. Der er smukke lystanlæg (Voigts minde, Klinten, Langelinie). En af byens matadorer, etrd **Mads Rasmussen** (* 1856, † 1916) grundlagde 1889 den store konserves- og frugtvinfabrik her. Den sammensluttedes senere med Beauvais fabrikker, hvis leder Mads R blev. Han havde mange tillidshverv i byen, han skænkede byen Kai Nielsens »Ymers brønd« paa torvet, 1913, og 1910 skænkede han byen et musæum, som især indeholder værker af fynske kunstnere, musæumsbygningen indviedes 1915. Hjemstavnsmusæum i Holkegade (Den gamle gaard). — Der er desuden amtssygehus, alderdomshjem. Det mosaiske trossamfund har haft en synagoge, som 1914 overtoges af frimurerne. Enkelte fabrikker og større virksomheder (Fiona-Tapet). 1941 oprettedes et smukt folkebibliotek og 1937 et byhistorisk arkiv.

Under den tyske besættelse blev der 29. aug givet ordre til garnisonen (2. reg) at aflevere vaabnene. Tyske tropper besatte byens kirkegaard, hvorfra de kastede haandgranater ind blandt de danske befalingsmænd, der var samlet i kasernegaarden. 2 saaredes. Hele garnisonen afvæbnedes og interneredes. Om morgenen mellem kl 6 og 7 rykkede tyske tropper ind og besatte kasernen lige ved kirken. Der skulle være gudstjeneste kl 8, og det var en tyske vagttropper præst og mgh naaede frem til kirken, hvor en del havde samlet sig.

5. febr 1944 faldt en flyvemaskine med 5 canadiske flyvere ned umiddelbart nord for byen i »Sundet«s bløde bund; bombelasten eksploderede og foraarsagede betydelig ødelæggelse rundt i byen, bl a paa kirkens tag, vinduer og hvælvinger. Flyverne blev begravet fra den nye Assistens kgd (under tysk opsigt og adfærd), hvor deres grave nu danner et smukt anlæg.

Til Faaborg hører som landdistrikt den 152 ha store *Bjørnø* i Lillebælt (Faaborg fjord), langagtig, bakket, skovløs og frugtbar.

Diernæs sogn, 1861 ha, er bakket og højtliggende, langs Lillebælt, skovrigt og naturskønt. Byerne D med fh, Kalleko med Faaborg vandværk, plejehjem for kvindelige tuberkulose-rekonvalescenter, Katterød. – Stamhuset Holstenshus. – I sognet har der ligget en landsby, *Finstrup,* med en kirke, hvoraf rester afdækkedes 1871. Den var revet ned før 1525 og Finstrup var i middelalderen et selvstændigt sognekald.

Faaborg kirkehistorie frembyder ikke særlige begivenheder. Mod præsten *Just Ludvigsen* († 1690) blev der rejst klage for »forsømmelighed og slap bodsprædiken«. Præsten *Hans Bloch* (forflyttet 1736 til Sct Knuds kirke, Odense) havde 1717 slemme stridigheder med kapellanen, *Rauberg,* som ville have været sp her og »som maatte græde blod for den fremmede mand, som var kommet i embedet«. Der blev forlig 1718, men hele Blochs embedstid i Faaborg var »en samling uroligheder og præget af menighedens misfornøjelse« (W II, 514). *Lauritz Lillelund,* som var rkp her 1741–54, og flyttede til Jordløse-H, var fra Skarrild, tog i en sen alder eksamen. Han var ivrig tilhænger af herrnhutismen, og hans forkyndelse bragte ham i konflikt med de kirkelige autoriteter. Sognepræsten, *Matthias Scerup,* var ham imod. *Henrik Kannewurff,* som var præst her 1762–84, synes kun at huskes for sine kohandler. *Ulrik Boesen,* kapellan her 1794–1807, oprettede et institut, hvor unge mennesker blev oplært i de samme discipliner, som den nedlagte latinskole havde. Det betød en del i byen. *Peter Rosenstand Wøldike,* som var sp her 1813–27 huskes for sin interesse for frugtavl. Han var en tør prædikant af rationalistisk tilsnit.

Konsistorialraad *Hasle* var her i 32 aar; i sine unge aar noget rationalistisk, senere mere positiv, en højt anset og meget virksom præst. Hans efterfølger, *Joachim Chievitz,* var her i 30 aar, en stilfærdig og beskeden mand, der var afholdt. I hans tid begyndte IM saa smaat at arbejde her i byen, og der blev et lille IMs samfund.

Pastor *Fangel* var svag den meste tid han var her. Derefter kom nogle af KCs førende præster til Faaborg, *H. F. Hclms* og *P. Barsøe,* de betød meget i retning af at virke samlende og skabe respekt for kirken. I pastor *Helms'* tid havde IM saa megen fremgang, at man 1900 byggede missionshuset »Ebenezer« paa Vestergade, og her samledes IMs arbejde med mange møder, sdsk, KFUM og K. IMs foraarsmøde holdtes her 1902. 1905 kom indremiss *Mads Madsen* (* 1857, † 1925) hertil, og han gjorde et godt arbejde til 1925. Metodisterne byggede Vor Frelsers kirke 1898 i Priorens gade og har siden haft en lille menighed her (egen præst til 1930). *P. Barsøe* skriver om forholdene i hans tid: »Der var meget faa grundtvigske i de to sogne, og de, der var, kom jeg godt ud af det med. Jeg indførte som den første præst her at fremsige trosbekendelsen fra prædikestolen, hvilket ellers kun brugtes af grundtvigske præster den gang. Min gode medarbejder, kantor *Leth Rasmussen,* var grundtvigsk. Den eneste sognebaandsløser til Ryslinge var gdjr *Hans Poulsen,* Hanseodde. Han kom meget i D kirke. En anden udmærket grundtvigsk mand var gdjr *Chr. Madsen,* Lille Solbjerg, en god støtte i arbejdet. Der var en IMkreds omkring missionshuset, hvor der blev holdt mange møder. Missionær *Madsen* havde afløst den elskelige missionær *Skydsgaards* møder her i byen. Skydsgaard samlede ikke faa (han boede ikke her)), men der var i kredsen opstaaet vanskeligheder, ikke blot fordi IM tog en særstilling i byens kirkelige liv, men der var ogsaa indre vanskeligheder. Jeg talte jævnligt i sdsk og ved møderne i missionshuset, og IM blev trofaste kirkegængere, de deltog i menighedsmøderne i pgd og i andre møder jeg holdt. I IM var især den retskafne, solide murermester *Andersen* med familie de bærende i mange aar, fiskehandler *Johansen* (hvis søn

blev sp i Borris-F) og privatskolebestyrerinde, frk *Overgaard* var ogsaa trofaste IMs venner. – Men det store flertal af de kirkesøgende var uden partipræg; mange var ikke blot trofaste kirke- og nadvergæster, men deltog ogsaa i menighedsmøder, fattigpleje, bladuddeling, gamleskovture og adskillige var med i Santalkredsen. Det var ikke uden betydning, at en del af byens ledende personligheder flittigt søgte kirken, f eks borgmester *Skouenborg*, der var medlem af det kirkelige udvalg 1921, overlærer *Illum*, distriktslæge *Bisgaard*, hvis frue var virksom i menighedsraadet, kbmd *Vedel*, der var kirkeværge, kmbd *Spøhr* og kbmd *Jul. Andersen*. – I Diernæs sogn blev der holdt bibellæsninger og møder i hjemmene. Den gamle lærer *Henriksen* (hvis søn blev rkp ved Kbhvns domkirke) var en udmærket støtte og ligesaa lærerinde, frk *Petersen*, der samlede unge piger i sit hjem. Baron *Berner-Schilden-Holsten*, Holstenshus, og baronessen var regelmæssige kirkegængere, gartner *Rosenlund* og gdjr *Jens Vilhelmsen* var til megen hjælp for præsten. Det blev en stor hjælp, da der blev oprettet et kkp, og pastor *H. F. Jørgensen* og jeg havde et udmærket samarbejde i begge sogne. Vi begyndte at holde møder for de mange unge, der kom til session i Faaborg, og som ikke altid forstod at anvende deres fritid ret. De fik byens seværdigheder at se under kyndig vejledning og samledes senere i en hotelsal til foredrag og andagt. Disse møder fik stor tilslutning, og menigheden hjalp til. Der blev ogsaa i de aar stiftet en FDF, som gjorde et udmærket arbejde blandt byens drenge.«

Barsøes arbejde satte spor, som efterfølgerne fulgte. Pastor *Melbye* døjede med et svagt helbred. Han følte sig vist ikke saa hjemme her som i Gørding. Et opsving skete i pastor *S. H. Sørensens* tid. Han var IMs og DMSs ven og samlede ikke faa. Han samarbejdede med IM, men søgte ret hurtigt herfra. Provst *M. P. Madsen* skriver: »Faaborg-D var et ønskeembede, hvor der blev budt kirkens arbejde gode kaar, og hvor man blev modtaget med velvilje og tillid. De 3 dygtige forgængere havde beredt vej. Der var en stabil og ret god kirkegang, kredse for IM, YM, sømandsmiss. og et godt ungdomsarbejde, som præsterne *Zeuthen* og *Brusch* især havde virket i. Det kan dog ikke siges, at der var et stærkt aandeligt liv. I annekset var kkg ikke saa god, og det blev vel heller ikke betjent saa flittigt som byen. Indre Mission arbejdede efter de vante linier, men under ret stivnede former og var nærmest i tilbagegang. Grundtvigianere var der faktisk ikke. Kirkelivet var KC eller folkekirkeligt præget og fra KCs kredse fik præsterne den væsentlige støtte. Metodistmenigheden mærkedes ikke. I Faaborg er der udpræget folkekirkelige forhold; der kræves flittigt sognearbejde med husbesøg, og i D kom folk i kirke, naar præsten kom til dem.«

Murermester *Andersen* stod som leder af IM i mange aar. Der har som regel ogsaa været indremissionær i Byen: *A. M. J. Klink*, *Axel Jørgensen* og nu *Alfred Hansen*. IM har i de senere aar været ledet af fisker *Johansen*, Kildetoften, KFUM har egen bygning fra 1925. Desværre har KFUM været i tilbagegang i de senere aar. KFUK har i beskeden form virket med større trofasthed og sammenhold.

Kirkeligt Samfund (med ledere i Ollerup, V. Skerninge-U, Ø. Skerninge-H, V. Aaby) holdt i en aarrække aarlige fælles grundtvigske møder i Faaborg.

1914 opgives: God kkg, gode forhold, overv KC; IM og mh. 1920: Kkg god, flest KC, nogle IM, i D uden særpræg. 1926: Kkg 10 og 6 pct, IM (100), KFUM (25) og K (40), overv KC. 1935: God kkg, alm folkekirk forhold, mghpleje, YMkredse, IMsmf, M og K. 1943: Ret god og regelmæssig kkg, rolige forhold, mest præget af KC. 1950: Kkg 2 og 3 pct, velvilje, men udbredt ligegyldighed, almindelige byforhold, mghpleje, YMkredse, IM, sdsk, kirkebl, børnegudstj, M og K. 1954: 1½ og 2½ pct. Alm folkekirk forhold, u p. F: Velvillig ligegyldighed. Man anerkender kirken som kulturfaktor, men har ikke synligt eller dagligt meget brug for dens budskab. Præsterne er altid velkomne i hjemmene, et mghhus savnes. IMsmf og mh (50 indremiss Alfr. Hansen), smaa sdsk, KFUM (egen bygn) og K, FDF, spejdere, kirkebl, D: Nogen solid, gldags kirkeligh, samt velv og ligegyldigh, 2 fh, centralsk, planlagt. Jehov Vid og Metodistk i F. Alderdomshj, mange stiftelser, sygehus (155 pt), nogen bolignød.

Faaborg kirke, Helligaandskirken, ligger lidt afsides, ved Kirkestræde, har tilhørt det fornævnte Helligaandskloster, der laa nord for kirken. Kirken er anselig, sengotisk, opført af munkesten efter 1477. Bestaar af et tredelt skib (indv. 31 m langt, 20 m højt, 19 m bredt) og kor med tresidet afslutning. Koret er antagelig ældst. Man ser spor af de nedrevne klosterbygninger især på korets nordmur og ved det nordlige sideskib. Skibet har kamgavle mod øst og vest efter forskellige systemer; over skibets østende et lille spaantækt løgspir. Indvendig har skibet 4 hvælvinger; 8-kantede piller med høje buer deler kirken i de 3 skibe. Koret er temmelig langt og smalt. Ved en restauration 1858 blev det vestlige fag afskildret som vaabenhus. (Ligkapel og materialrum ved siderne). Altertavle (Marstrand: Emmaus) fra 1858, (skænket af agent Voigt i anl af hans guldbryllup), den gl smukke altertavle er fjernet til Nationalmuseet. Rigt sølvbeslaaet Chr. IV bibel paa alteret. Moderne, gotisk præd kestol. Senmiddelalderlige korstole paa begge sider i koret med baldakin og snitværk. Marmordøbefont fra 1838 med basrelief af Jesu daab (H. E. Freund), 4 malmlysekroner fra c. 1675. 1858 fjernedes en række pulpiturer. Mange ligsten m m. 500 sd. Ved kirkens 400 aars jubilæum som sognekirke 1939 blev den smukt restaureret, især koret (for frivillige gaver).

Vilh. Lorentzen: De dsk Helligaandsklostres bygningshist, s 28, Architekten XVI, s 359, Mackeprang, s 2, 112, K. F. Viborg: Om F kirke i »Dsk kunstbl«, 1837—38, sp 161 f. 169 f., J. Kornerup i Khsh. saml. 1903—05, s 209 f. Jubilæumsfestskr 1939.

Som klokketaarn tjener **Sct. Nicolai taarn** i Lille Taarngade fra den i 1550 nedlagte Sct. Nicolai kirke (31 m til spirets top).

Kirkegaarde ved fjorden, den ene var fra 1806; den anden fra 1885. Der er ogsaa en jødekirkegaard.

Diernæs kirke (Sct Ursula) bestaar af skib, taarn med pyramidespir mod vest og vaabenhus mod syd. Moderne cementpusning dækker murene, der er af kamp og munkesten. Taarnrummet er gravkapel. 1868—69 blev kirken delvis ombygget, østgavlen fik kamgavl, spiret forhøjedes. Trefløjet altertavle fra 1634 med malerier (Korsfæstelsen, Jesu Daab, Opstandelsen), kalk fra 1598, udskaaren renæssancepræd.kestol fra c 1625, romansk granitfont. Paa nordvæggen i skibet 4 helgenfigurer i Claus Bergs

stil. Gotisk krucifiks. 150 sd. Kirken er 1948 indvendig restaureret. Pulpituret i koret er taget ned.

Thorlacius-Ussing: Claus Berg, s 66, Kunstmusæets aarsskr II, 124, Mackeprang, s 111, Sagn om D kirke i »Morskabslæsning f d dsk almue«, 1840, s 767 f.

Folketal. 1850: 2328 og 84 (Bjørnø) og 778 (Diernæs); 1901: 4218 og 79 og 974; 1921: 4690 og 63 og 1015; 1950: 5058 og 60 og 1011.

Altergæster. 1922: 1400 og 200; 1934: 1600 og 125; 1950: 1932 og 126. 1953: 800 og 125.

Menighedsraad. 1914: KCflertal; 1922: 2 IM, 2 fris, 13 KC og u p. 1934: 3 IM, 4 soc, 10 KC. 1953: Faaborg: 2 IM, 2 KC, 5 soc, 2 gr. D: 1 soc, 5 u p.

Kommunevalg. 1953: F: S 1943 (5), R: 535 (2), K: 784 (4), U p 181 (0). D: S 100 (2), R 79 (1), K 42 (0), V 220 (4). 1954: F: S 1138 (5), R 548 (3), K 607 (3), V 171 (0), Rf 36 (0), Komm 33 (0). D: S 110 (1), R 55 (1), K 27 (0), V 234 (4), u p 55 (1).

Sognepræst

Indtægt 1857: a) 54 c byg, 164 rdl. b) 200 rdl. c) natural er, d) 1000 rdl. e) Ingen præstegaard eller embedsjord, 1870: Regul 2640 kr, netto 4458 n kr. — 1913: 1 kl. 1946: 2 kl. Præstegaard opført 1901.

18. 1. aug 1827–7. maj 59 (sp Holstebro-M 3. maj 19): Konsistorialraad **Christen Mikkelsen Hasle**, * 15. dec 1781 Hasle ved Aarhus. Faderen: Gdjr Mikkel Christensen. Stud Aarhus 03, c okt 06 (1*), lærer og insp Schouboes institut, Kbhvn, andenl Brøndbyvester seminarium 10, sp Holstebro alene 5. juli 15. Konsistorialraad 36, afsk 7. maj 59, † 20. nov 67. ~ 16 Conradine Frederikke van Deurs, * 1780, † 34. Forældre: Grosserer i Kbhvn, jstrd Jacob Christian van D og Henriette Johanne Dorothea de Ployart. – Hustrus søster ~ domprovst Hammond, Roskilde.

»Utrættelig virksom« (W I 332).

Hjælpepræst hos ksstrd Hasle:

1854—59: **J. J. C. Fjelstrup**, se Koldby.

19. 4. juli 1859–12. aug 89 (ord kat Svendborg 5. aug 49): **Joachim Christian Chievitz**, * 6. april 15 Grenaa. Forældre: Kpt, insp ved Brgdssk C, toldbetjent i Kbhvn Johan Henrik C og Witta Hedevig Møller. Stud Brgdssk K 33, c 40^2 (*1), lærer Kbhvn, afsk 12. aug 89, † 16. jan 93. ~ 12. sept 49 Mette Juliane Lund, * 8. nov 14 Kbhvn, † 18. febr 89. Forældre: Kbmd, direkt for fattigvæsenet Ole C og Karen Monberg. – Søn: Prof i anatomi dr J. H. C († 01), sønnesøn: prof i kirurgi, overlæge ved Finsens lysinstitut Ole C († 46). Broder: Forf Poul C. Fætter: Møller, Aarby. Hustrus søster ~ Hansen, Slaglille-B.

Pastor C var meget afholdt, hvilket viste sig flere gange, bl a ved hans jubilæum, hvor mgh indsamlede 1500 kr, som anvendtes til et legat med hans navn (1884). Han røgtede sit embede »paa en bramfri maade med dygtighed og nidkærhed og samvittighedsfuldhed.« (Faaborg avis 5 maj 84). Selv udtalte han, at han havde arbejdet i al skrøbelighed efter denne devise: »Lad os arbejde med stilhed for Herren«. Han længtes meget efter Faaborg efter sin afsked, og han blev mindet med stor kærlighed.

Faaborg avis 18 jan 93. HF I 173 jvr hans afskedsprædiken her, udg 89.

20. 13. nov 1889–27. aug 95 (sp Sønderholm-F 5. jan 82): **Holger Jørgen Fangel**, * 2. maj 50 Notmark. Faderen: Sp i Notmark, † 99, se der. Stud Odense 71, c 78^2 (1), hjpr Sdr sogn Viborg 3. jan 79–81, * 27. aug 95. ~ 13. maj 80 Magdalene Charlotte Jessen, * 13. maj 42 Majbüllegaard, Hørup sogn, Als, † 22. jan 40. Forældre: Propr Hans Heinrich J og Stephanie Sophie Schwensen af Hørup, Als. – Søstersøn: Clausen, Brylle. Farfaders broder: Fangel, Haunbjerg.

Pastor F var syg den meste tid, han var her, lidende af gigtfeber og dens følger. Han var en elskværdig og flittig præst, som i stilhed øvede megen godgørenhed. Sønderjylland havde hans særlige interesse. Faaborgbladene skriver, at gasbelysningsanlægget i F kirke blev bekostet af F. Pastor M. C. Jørgensen udtalte ved hans begravelse: »F var en ydmyg, troende kristen, der gerne ville, at alle i mgh skulle søge naaden i Kristus. Paa hans dødsleje dvælede hans tanker ved mgh, og i sin sidste stund bad han en bøn for den.« Hans gamle fader forrettede jordpaakastelsen. Hans fader havde fundet et kærligt hjem her hos sin søn. (Faaborg avis 27. aug og 31. aug 95, jvf Faaborg folketidende 27. aug 95).

21. 29. nov 1895–27. okt 1905 (rkp Nykøbing, Falster 4. marts 90): **H. F. Helms**, fl t sp Vor Frue k, Svendborg, se der.

22. 27. marts 1906–10. jan 14 (rkp Vor Frue k, Odense 18. juni 92): **P. Barsøe**, fl t stiftsprovst, Budolfi k, Aalborg, se der.

23. 5. maj 1914–23. maj 20 (sp Sdr Gørding-V 23. marts 06): **Eduard Frederik Peter Melbye**, * 28. aug 69 Kbhvn. Forældre: Manufakturhdlr Axel Viggo M (sønnesøn af Thor M, Middelfart-K) og Henriette Olivia Lund. Stud Mariboes sk 88, c 95^2 (1), lærer Kbhvn, lærer for prinserne Gustav, Aage og Axel, rkp Esbjerg 15. dec 96, afsk 22. maj 20, † 11. juni 23. ~ 7. juli 97 Louise Kirstine Weinschenck, * 22. nov 71 Halkær ved Nibe, Ejdrup sogn, Forældre: Kpt, propr Georg Frederik W og Anna Faurschou. Stamt 57. – Hustrus farfader: Skelby-G.

M var som ung meget optaget af lærergerning. Som præst var han overordentlig flittig, i Esbjerg tog han sig især af børnene, var fmd for Esbjerg børnehjem og Børnenes vel, ligesom han i Sdr Gørding var interesseret medlem af værgeraadet. Han arbejdede ogsaa for Santalmissionen og var næstfmd i Sydvestjysk præstekonvent. Han stod midt i det stærke aandelige i Vestjylland, støttet af en stor og levende menighed. Overgangen til Faaborg blev for ham i ret udpræget grad at skifte aandeligt klima, og det faldt ham ikke saa let. Som den grundige mand han var med al sin forberedelse, blev de mange lejlighedstaler og andre taler ham et byrdefuldt hverv. Han døjede meget her med sygdom i en snigende og smertefuld skikkelse. Den blev længe antaget for at være en nervesygdom, som det gjaldt om at gøre sig haard overfor. Da der endelig maatte skrides til operation, viste det sig at være en fremskreden cancer. Den tilsyneladende saa kraftige mand blev brudt ned i sine bedste aar af denne lidelse. Han mindes i Faaborg som en god præst. Fra alle sider havde man tillid til ham, og han søgte, trods sygdom redeligt at gøre fyldest i sin præstegerning.

Hjælpepræst hos pastor Melbye:

1917—18: **T. P. Ravn**, se sp Lindevang k, Frederiksberg.

24. 21. sept 1920–25. nov 27 (sp Vor Frelsers k, Aalborg 13. maj 10): **S. H. Sørensen,** fl t sp Brorsons k, Kbh, se der.

25. 8. marts 1928–25. sept 46 (sp Allested-V 11. dec 14): Provst **Mathias Peder Madsen,** * 26. sept 1876 Vissenbjerg. Forældre: Gdjr Hans M og Margrethe Nielsen. Stud Odense 95, c 01[1] (h_1). Huslærer hos en dsk familie i Dresden, uord medhj Vissenbjerg, hjpr Ingstrup-H-A 30. nov 04, sp Alling-T 8. febr 08, provst Sallinge herred 26. maj 25, afsk 25. sept 46. ~ 21. sept 05 Marie Sophie Frederikke Borch, * 31. aug 80 Kolding, † 5. april 46. Forældre: Lærer c theol Andreas Geert Geelmuyden B og Mathilde Sophie Jordan. – Søn: Seden-Aa, hustrus søster ~ Fog Nielsen, Middelfart. Hustrus faders fætre: Borch, Næstelsø-M, og Møller-Holst, Kippinge-B.

Bm Præsteforeningen og kasserer 21—28, kredsfmd Præsteforeningen Svendborg amt 19—46, medl direktionen f Lundegaards stiftelse, BM Svendborg amts plejehjemsforening, fmd Salling herreds enkekassekonvent 25—46.
Se Præsteforeningens historie, 1946.

Hjælpepræst hos provst Madsen:

1945—46: **J. M. Nielsen,** se rkp Vor Frelsers k, Vejle.

26. 17. marts 1947 (sp Eltang-SV 12. sept 24): **Johannes Schaarup,** * 1. okt 90 Obbekær. Faderen: Sp Obbekær, † 17. Stud Ribe 08, c 14[2] (h_1), lærer Jægerspris 14, sp Stadil 14. juni 19 ~ 10. juli 19 Ellen Fasting Hansen, * 18. okt 1894 Ribe. Faderen: Provst Sct Mariæ k, Helsingør, † 37, se der. – Farbroder: Ø Brønderslev-H.

Ordineret kateket

Med embedet var forbundet stillingen som lærer (senere overlærer) ved Faaborg bys skolevæsen. Da embedet 1907 blev omdannet til kkp, fik kkp forpligtelse til at undervise 15 t mer ugtl i folkeskolen. Efter den første kkps forflyttelse bortfaldt denne forpligtelse. Løn 1857: 350 rdl, 5 rug, 9 byg, 6 havre. Fribolig paa skolen. 1900: 1700 kr samt en offerdag.
Et embede som rkp nedlagdes 1803.

7. 3. juli 1848—29. juli 54: **A. P. Rohde,** fl t Vesterbølle-Ø, se Mariager.
8. 11. okt 1854—8. nov 63: **C. P. C. Høeg,** fl t Torup, se der.
9. 9. april 1863—2. maj 70: **C. Vadum,** fl t Hyllested-R, se der.
10. 20. juli 1870—31. maj 80: **N. O. M. Bøving,** fl t Nr Sundby-H, se Barløse.
11. 19. okt 1880—29. april 84 (2. ord kat Sct Johannes k, Kbhvn 3. juni 79): **C. Bruun,** fl t Vorde-F-R, se sp Esbjerg.
12. 4. sept 1884—14. april 91: **R. L. Jürgensen,** fl t Bælum-S, se Bogense.
13. 29. juni 1891—17. marts 96: **M. C. Jørgensen,** fl t Jordløse-H, se der.
14. 17. aug 1896—13. febr 1906: **H. C. Bang,** fl t Aunslev-B, se der.

Embedet nedlagt 11. juni 1907.

Kaldskapellan

(Oprettet 11. juni 1907, 4. kl).

1. 10. sept 1907–10. marts 13 (hjpr Gudbjerg 2. april 04): **H. F. Jørgensen,** fl t rkp Varde, se sp Frederikssund-O.

2. 14. nov 1913–23. febr 17 (ord kat Helliggaands k, Kbhvn 10. marts 08): **A. Blume,** fl t Barløse, se der.

3. 25. april 1917–11. april 19: **C. V. Fogh-Hansen,** fl t Langaa-Ø, se Dannemarre-T.

4. 14. nov 1919–9. juni 23: **A. H. Zeuthen,** fl t Sdr Felding, se Aulum-H.

5. 13. sept 1923–25. nov 28: **P. A. Brusch,** fl t Sevel, se Ørum-V-V.

6. 9. april 1929–24. okt 32: **G. H. Rasmussen,** fl t Ørslev-B, se der.

7. 28. jan 1933–4. juli 38: **P. B. Erritzøe,** fl t kkp Sct Hans k, Odense, se rkp Sct Andreas k, Kbhvn.

8. 8. okt 1938–19. jan 53 (hjpr Domkirken, Odense 16. sept 38): **J. H. Ebert,** fl t rkp Kloster k, Horsens.

9. 22. maj 1953 (missionær Santalmission 51): **Børge Immanuel Riisgaard,** * 28. febr 25 Esbjerg. Forældre: Sømandshjemsbestyrer, senere indremissionær Jens R og Nina Petersen. Stud Viborg 43, c 50[1] (l-114), ord sekretær Pathanmissionen 19. juni 50. ~ 28. jan 50 Ruth Ellinor Madsen, * 26. maj 30 Skads. Faderen: Sp Sønderborg, se der.

Litt: Skandinavisk Folkemagasin 1863, s 209 f, Jacob Madsen, s 228—36, 265—66, A. Schrøder: Medd om F, 1866, S. Jørgensen: Efterretn om F, 1877, Østifternes arkiv VIII, s 231 f, R. Holm: Det gl F, (tekst af Vilh. Lorentzen), 1919, Johs. Olsen: Artikler om F i F folketid 1921—22, Fynske aarb I, 1939, s 38 f, Daniel Bruun: Danmark, Land og folk IV, 1922, s 205 f, Trap IV, 1923, s 611 f, Fr Nygård: Kristenliv gn 100 aar, 1897, Carlsen-Skiødt: Det aandelige liv paa Vestfyn, 1930, s 69 f, Tom Petersen. Tegninger paa F, »Hver 14. dag« 1896, s 184—89, Khst saml 1903—05, s 200 f, 1911—13, s 798 f, Ill tid 1916—17, s 36 f, Chr. Heilskov: Dansk Provinstopografi, 1920, s 411—13.

VESTER AABY—AASTRUP

Vester Aaby sogn, 2203 ha, er højtliggende og bakket, frugtbart og skovrigt. Byerne: Vester Aaby fh fra 1886, genopført efter brand 1910, flere butikker, Pejrup. Sognet naar i en spids ned til Nakkebølle fjord, her udskibningsstedet Fjellebro. Hg Brændegaard. Brændegaard sø.

Aastrup sogn, 1230 ha, er højtliggende og bakket, grænser ud til Lillebælt, lidt skov. Byerne: Aastrup med fh fra 1893, Nab, hg Nakkebølle, Nakkebølle sanatorium, opf 1908.

Det kirkelige liv har været uden præg af vækkelser. Pastor *Krohn,* som var her i 49 aar, var afholdt. Valgmenighedsbevægelsen, som ellers fik saa megen indgang paa egnen (Ryslinge mod nord og Vejstrup mod øst), naaede ikke at trænge ind i disse sogne. Det kan tyde paa, at Krohn formaaede at samle sine sognebørn. Det kan ogsaa tyde paa, at der ikke var modtagelighed. Pastoratet er blevet betegnet som et af de »døde sogne« i Sydfyn. Der har ogsaa i mange aar været ringe kirkegang. I V Aaby var der en tid folk, som var modstandere af kristendom og kirke, og fra den side blev der rettet megen kritik mod kirken. Det skadede tilslutningen.

Pastor *Gøtzsche* havde svære vanskeligheder, se ndf. – 1919 blev der oprettet en kreds af KS 98 med møller *Aagaard* som formand, frk

Marie Hjortshøj og lærer *Mortensen* som bestyrelsesmedlemmer. Pastor *Dahl* var ikke medlem, men støttede KS. En grundtvigsk kreds i Aastrup lod 1909–11 afholde særlige gudstjenester ved pastor *Hammer,* Hillerslev. Om pastor *H. C. Andersen,* skriver *R. A. Nielsen,* Aastrup, bl a:

Hans milde, retsindige og sandhedskærlige væsen gjorde, at han havde lige let ved at omgaas gamle og unge, som ofte samledes i den store præstegaard, der næppe, hverken før eller siden, har været brugt i saa udstrakt grad, hvortil dog ogsaa fru Andersen bidrog væsentlig ved sin indtagende og venlige maade at omgaas beboerne paa. De syge, enten de nu laa i hjemmet eller paa sygehus blev heller ikke glemt af præsten, saavidt jeg ved, aflagde han hver uge besøg paa sygehuset i Faaborg, hvis der var sognebørn indlagt, og særlig under besættelsen var den 20 km lange cykletur i al slags vejr ikke nogen lille præstation af en mand i 50'erne. Jeg, der var nogle aar yngre, har engang i storm og modvind forsøgt at indhente ham paa en saadan sygehustur, hvilket dog ikke lykkedes, før vi naaede byen. – Besøgstiden skulle jo udnyttes.

I det hele taget var der en ualmindelig god kontakt mellem beboerne og præstens, der vel ogsaa som følge af deres landlige afstamning – begge gaardmandsbørn fra Holbækkanten – havde forudsætninger for at kunne komme paa talefod med de fleste.

I pastor *Andersens* tid blev holdt velbesøgte møder hver vinter i pgd, Pejrup og Aastrup fh og ungdomsmøder i pgd. Trofaste skarer sluttede op om disse møder. Ved advents- og fastegudstjenester talte fremmede præster, om sommeren var der møde i præstegaardshaven, og de gamle samledes hvert aar i præstegaardshaven efter gudstjeneste. Ogsaa her var der god tilslutning.

Indre Mission, ledet af gdjr *Jakob Aagaard,* V A, og *J. Madsen,* Aa, begyndte i Dahls tid et arbejde med møder, sdsk og enkelte gudstjenester ved fremmede præster, et arbejde, som ogsaa fortsattes i pastor Andersens tid. Men der er kun faa IM. Alt dette viser, at der dog er aandelige interesser hos en del af beboerne. KS' efteraarsmøder i V Aaby (fra 1934) samlede mange. Et legat (Anna og Hans Frederiksens legat), der var stiftet i 1934 paa 25000 kr, dels til vedligeholdelse af et gravsted, dels til et aarligt møde i V Aaby og i Faaborg, var en god hjælp til at afholde KS' møder. En del af legatet anvendtes ogsaa ved juletid til fattige. Friskole i Aastrup fra 1912, den ledende var oversygeplejerske, frk Hjortshøj, Nakkebølle sanatorium, til 1928. Den er lille og har ofte skiftet lærer. Gdjr *R. O. Hansen* har været en af de mest interesserede i egnens aandelige og kirkelige liv, en støtte for kirken.

1908 oplyses: Ringe kkg, ringe aandelig interesse, 3 fh, 1926: IM og KS, 2 DdU, 1935: Kkg 5 og 7 pct, IM, KS (sp), 1 DdU, friskole, 1943: Rolige forhold, lidt IM, og nogle gr, KS (40), DdU (300), kirkeblad, 1954: Jævnt gode, intet retningspræg, enk IM, KS (25, gdjr H. J. Jørgensen, V Aa), sdsk, 3 fh, DdU, friskole, kirkeblad, ikke store soc modsætn. Sanatorium i Aastrup (168 M), gudstjeneste hver 14. dag.

Vester Aaby kirke er en anselig korskirke. Den oprindelige kirke var romansk af kamp, med skib, kor og apsis. Sidst i middelalderen er kor og apsis revet ned og skibet forlænget mod øst; omkr 1590 opførtes taarnet, lidt ældre er nordfløjen, der var kapel. 1840—42 restaureredes kirken (indv 27. nov 42), et vaabenhus mod syd blev revet ned, den sydlige korsfløj opførtes og nordkapellet indrettedes som korsfløj. Sengotiske hvælvinger. Taarnrummet er vaabenhus. Altertavle af A. Thomsen fra 1840 (Simeon og Anna), kalk fra 1677. En jernfont afløstes 1925 af kirkens gamle granitfont. Ny prædikestol. Orgel fra 1898. Klokke fra 1501. 250 sd. Smukt smedejernsgitter ved alteret, skænket af legatstifteren H. Frederiksen, 1934.

Taler ved V A kirkes indvielse, 1842, med indled hist bemærkninger. Mackeprang, s 255.

Aastrup kirke er oprindelig romansk af kamp, senere er koret revet ned og skibet forlænget mod øst og vest. Taarn fra c 1550, vaabenhus mod nord. Kapel mod syd ved koret. Taarnet blev ommuret 1852 og fik renæssancegavle. Altertavle af J. Roed (Gethsemane), romansk font, ny prædikestol, flere gravsten. Taarnrummet skilt fra skibet ved et jerngitter, her flere kister og en mindetavle. 150 sd. Restaureret 1939.

Mackeprang, s 5, 25, 43—44, 125. Beckett: Herreborge, s 51.

Folketal: 1850: 942 og 518, 1901: 1083 og 584, 1921: 1205 og 813, 1950: 1257 og 668.
Altergæster: 1922: Ialt 300, 1943: 458 og 220, 1942: 400 og 200.
Menighedsraad: 1904: 1 IM, 3 gr, 1922: Gr flertal, 1934: 2 IM, 5 gr, 1 soc, 5 u p, 1953: 1 IM, 2 soc, 10 u p.
Kommunevalg: 1943: V Aaby: Soc 125 (2), rad 123 (2), kons 72 (1), venstre 227 (4), Aastrup: Soc 44 (1), rad 86 (1), kons 43 (1), venstre 104 (2), 1954: V Aaby: Soc 92 (1), rad 119 (2), venstre 195 (4), kons 92 (2), Aastrup: Soc 42 (1), rad 118 (2), kons 38 (0), venstre 113 (2).

Sognepræst

Indt 1857: a) 85 rug, 102 byg, 90 havre, b) 25 rdl, 48 rdl, c) naturalier, d) 300 rdl, e) 103 td ld. — 1870: Regul 2980 kr, netto 6910 kr. — 1913: 1. kl, 1931: 2. kl, 1946: 3. kl.
Pgd opført 1845.

13. 8. juni 1839–29. nov 88 (hjpr Ø Hæsinge-H 24. april 38): **Cæsius Crinitus Inopinatus Krohn,** * 9. sept 12 Nyborg. Forældre: Artillerimajor Johan Jacob K og Maren Rasmussen (Nielsen). Stud Brgdssk C 31, c maj 37 (*1), r af Dbg ved sit 50 aars jub 88, afsk 29. nov 88, † 16. dec 05, som Danmarks ældste præst. ~ 29. april 40 Louise Cathrine Caroline Astrup, * 11. juni 14 Kbhvn (opdraget hos grev Chr. E. Reventlow), † 14. maj 91. Forældre: Generalkrigskommissær, byfoged i Varde Haagen Christian A og Helene Caroline Floberg. – Søn: Vestervig-A. Sønnesøn: Lyngby. Datter ~ Hansen, Sdr Kirkeby-SA. Broder: Hem-H-D, Hustrus søster ~ Hansen, Brøndum-VN. Stamt 53.

Pastor K blev kaldet hertil efter indstilling af grev C. E. Reventlow. Han blev meget afholdt her, var en aristokratisk skikkelse. Han levede saa længe, at han saa sin sønnesøn blive ordineret 1903, saa man havde det sjældne tilfælde, at 3 slægtled af samme slægt leved samtidigt som præster. K var dybt bevæget, da han holdt afskedsprædiken her, hvor han baade havde holdt 50 aars jubilæum og guldbryllup. Han var da ganske aandsfrisk, og han mærkede med glæde, at beboerne skønnede paa deres gamle præst. Af hengivenhed for ham ansøgte beboerne om, at hans søn, der da var sp i V Ulslev, maatte blive hans eftermand. Dette ønske blev ikke opfyldt, og med sorg maatte K forlade V A præstegaard.

Faaborg folketid 24. april 88, Fyns stiftstid 26. april 98, G. Krohn i »Præstegaardsliv« II, 1950, s 144 f.

Hjælpepræst hos pastor Krohn

1888: **V. J. M. Øhlenschlæger**, se Ø Skerninge-H.

14. 26. marts 1889–30. maj 1908 (sp Hygum-H 28. marts 79): **Christian Carl Gøtzsche**, * 8. juli 35 Gierslev. Faderen: Sp Gierslev, † 57, se der. Stud Slagelse 52, c 58^2 (h_1), huslærer Nakskov 58, realskolelærer smst 62, vicepastor Ulbjerg-L 16. juni 74, † 30. maj 08. ~ 7. juni 67 Laura Caroline Sofie Petræa Barfoed, * 6. juni 40 Nakskov, † 3. jan 13. Forældre: Prokurator Georg Lauritz B (af Fakse, stamt 5) og Caroline Erasmine Margrethe Hochland. – Broder: Everdrup. Søster ~ Helms, Viskinde-A. Hustrus farbrødre: Vaabensted-E, L Lyngby-Ø og Tommerup. Stamt 39.

Et vidnesbyrd fra G's studeretid er givet af overlærer **F. W. Wiehe**, kst rektor (i Slagelse), som 1852 til »Rektor magnificus, og de berømmelige og hæderlige professorer« udstedte et testimonium om »den brave yngling, Carl Chr. Gøtzsche, søn af den hæderlige sognepræst i Gierslev«. Det hedder, at C. C. G, blev undervist i sit hjem til sit 13. aar. I begyndelsen af sin skolegang i Slagelse havde »skolens lærere ikke fattet synderligt haab om ham, og han syntes os ikke meget skikket til studeringer. Men skinnet bedrog, og det viste sig snart, at han besad evner, som ved omhyggelig uddannelse kunne blomstre frem og bære gode frugter, naar han blot laante et opmærksomt øre til dannelsen. Og det gjorde han med stor flid og stædighed, med saa stor beskedenhed og lydighed mod sine lærere, at det ikke er underligt, at han, som er begavet af naturen med gode aandsevner, i de omtalte videnskaber kunne bringe det saa vidt, at han, idet hans sjæls styrke lidt efter lidt voksede, kunne regnes blandt de bedste disciple. Der er i hans rolige og blide sind den største renhed i sæderne, og vi erindrer ikke, at han overhovedet har gjort noget der strid mod skoletugten eller overhovedet mod det hæderlige. Kun eet savner vi hos ham, nemlig evne og frihed til at udsige, hvad han mener. Men da han endnu er meget ung, kan man haabe, at aarene tillige med større selvtillid ogsaa vil bringe ham denne evne . . .«

Et vidnesbyrd om G som lærer: Medens de fleste skolemesterportrætter i litteraturen viser os pedanter eller tyranner, findes der dog hist og her lærerportrætter, tegnet med kærlig haand (f eks Blichers hr Søren i »En landsbydegns dagbog« og i Thomas Langes (»Eventyrets land«s forfatters) skildring af rektor F. C. Olsen, Viborg. Et venligt lærerbillede har Gustav Wied givet af pastor C. C. Gøtzsche som lærer i Nakskov. G var religionslærer, og han blev kaldt »Langhalm« paa grund af sin store højde, han var sine 3 alen høj, (medens hans kæreste var den mindste dame i Nakskov). I et brev af 1. juli 1899 skriver Gustav Wied til pastor Gøtzsche, at han har set et billede i »Hver 8. dag« af Gøtzsche (i en jubilæumsnot.ts). »Jeg kunne kende Deres ansigt, til trods for det store skæg De nu har . . . Jeg husker Dem og har altid husket Dem, fordi De, da jeg gik i Nakskov skole, var saa god og venlig imod mig. At De maa have haft en ualmindelig evne til at vinde et barnehjerte, fremgaar deraf, at jeg gik til Dem med mine digte. Jeg husker, at jeg havde skrevet et om een af vore hunde, som døde. Det viste jeg Dem, og De var venlig nok til at læse det. Saa klappede De mig paa kinden og sagde: Ja, det er jo nydeligt, min dreng, men skal vi være enige om, at foreløbig skal du hellere læse dine lektier og saa vente med at digte til senere! . . . Jeg beder Dem undskylde at jeg gør Dem ulejlighed med dette brev. Men jeg kunne ikke lade være med at fortælle Dem, at jeg endnu ofte mindes Dem, og jeg tror ikke, at De tager mig brevet ilde op, thi selv bliver jeg altid saa glad, naar gamle elever (ogsaa jeg har nemlig været lærer) mindes mig med kærlighed.« (Efter Johs. Brøndum-Nielsen: »Den elskede lærer«, Berlingske aften 1. febr 1944).

Adjunkt c theol *M. Gøtzsche* skriver om sin fader: – »Kort efter faders fødsel nedbrændte Gierslev pgd, og han stod under branden i sin vugge ovre paa kirkegaarden. Bedstefader i Gierslev var, saavidt jeg kan forstaa en noget alvorlig og streng og til tider noget stædig natur. Men han var paa sin maade en god og kærlig fader for sine 11 børn. Han var 23 aar ældre end bedstemoder (hans 2. hustru), som var en livlig og virksom natur og en udmærket moder og stedmoder. Hun døde i sit 86. aar i Vester Aaby pgd 1891.

Men farfaders broder var sognepræst i Finderup, ganske tæt ved Gierslev. De to brødre meget sammen og havde begge mange børn. Som skik og brug jo var dengang, blev præstebørn undervist i hjemmet mest af huslærere. Da fader blev født, var bedstefaders yngre halvbroder nogle aar huslærer i pgd for faders ældre søskende. Og hans moder, der levede som enke i Jyderup i 26 aar, holdt min fader over daaben. Da fader blev konfirmeret, gav »bedstemoder i Jyderup« ham oldefaders gamle sølvspindelur, en stor sjældenhed den gang. Uret findes stadigt i slægtens eje. Da fader var 12 aar, kom han i Slagelse latinskole, hvor han 1852 blev student. Om hans forhold dér i de 7 aar vidner et ovenstaaende testimonium. Den egentlige rektor var den kendte filolog Elberling. Og blandt lærerne var den senere kendte kultusminister, cand theol *Fischer*, der var en dygtig lærer og en interesseret ornitolog. Men ved siden af var han ivrig politiker. Naar fader og hans broder i hans ministertid kom til ham for at søge embeder, sagde han gerne: »Jeg skal nok huske jer, men I skal være rimelige«. –

Fader blev teol kandidat 1858, kort før han fyldte 23. Han sagde ofte senere, at han var blevet »presset frem«. Han boede en tid sammen med sin broder (sidst sp Everdrup), til denne fik Regensen. I 1853 rasede koleraen i København, men den undgik fader ved at tage til sit hjem.

Fader passede sine studier og forelæsninger flittigt og omhyggeligt. Mange teologer virkede dengang som lærere, inden de blev præster. Og fader fik da efter overstaaet eksamen en plads som huslærer i København. Det var hos en »kunstnerinde« ved navn Voigt. Det var et fornemt hus med megen selskabelighed. Der var ingen mand i huset, saa fader skulle ikke alene undervise børnene men ogsaa optræde som en slags husfader og vært. Og dette passede ham aldeles ikke med hans noget stilfærdige og tilbageholdende natur.

Derpaa kom fader ved nytaarstid 1859 til Nakskov, hvor han kom til at virke i over 15 aar. Først var han huslærer hos apoteker Pontoppidan i 3½ aar og fik her et særligt rosende vidnesbyrd for hans dygtighed som lærer for 3 drenge og for hans rosværdige »vandel«. Derefter virkede fader fra 1862–74 som lærer ved den kommunale realskole i Nakskov, og ogsaa for sin gerning dér modtog han rosende vidnesbyrd af skolemyndighederne. Gustav Wied og Peter Freuchen var hans elever. Begge omtalte de altid fader med stor kærlighed og taknemmelighed. – Efter nogle aars ophold i Nakskov lærte fader min moder at kende, de blev forlovede 1865 og gift 1867. De fik 9 børn (6 drenge og 3 piger), af hvilke to døde som smaa. – Fader havde aldrig opgivet tanken om at blive præst og havde i

aarenes løb ofte prædiket i kirkerne i Nakskov og omegn.

Fra hjemmet i Ulbjerg har jeg kun faa og taagede erindringer. Og først der begyndte jeg at faa lidt forstaaelse af faders præstegerning. Ret tidligt blev vi børn vænnet til at gaa med i kirke. Fader prædikede altid meget længe. Og jeg maa indrømme, at jeg ofte – særligt ved vintertid i den iskolde kirke – sad og ønskede, at han snart var færdig.

Baade i Ulbjerg og i Hygum havde fader mange gode venner. Dette viste sig mange gange, naar det kneb økonomisk for fader. Masser af naturalier fik moder foræret af de mere velhavende familier. Saaledes ofte 15–20 gæs paa en vinter. Fader drev selv jorden – c 30 td frugtbar jord – ved hjælp af en »avlskarl«. Og da vore heste var blevet gamle og trængte til afløsning, forærede hver af de to sogne os en god hest; og disse gjorde i mange aar god tjeneste under navnene Hygumøg og Hoveøg. – Adskillige gange laante fader ret store summer – lige op til 2000 kr – af en velhavende gaardmand. Alt dette lagde selvfølgeligt et tryk paa ham. Dertil kom, at moder, som fra sin ungdom havde lidt meget af melankoli og ogsaa var svækket af de mange barnefødsler, ikke altid var i stand til at varetage hjemmets interesser. – I kirkelig henseende hørte fader til den saakaldte »højkirkelige« retning, og derved fik han vanskeligheder til to sider. Mange af beboerne, som til dagligt var rare og velvillige, var »grundtvigianere« og sognebaandsløsere til valgmenigheden i Lemvig. Paa den anden side var der efterhaanden en stærk indre-missionsk bevægelse, som især skyldtes pastor Carl Moe paa Harboøre. Fader ville gerne være præst for alle. Men »missionsfolkene« kunne efterhaanden slet ikke bruge ham. De byggede saa et missionshus, i hvilket pastor Moe og indremissionærer, var hyppige talere. Disse besværlige forhold og stadig mere fortvivlede økonomiske besværligheder tvang fader til at begynde at søge andre embeder. I løbet af c 2 aar søgte han henved 40–50 gange uden resultat. Det var jo før menighedsraadenes tid, og forflyttelserne skete dog i nogen grad efter anciennitet. Endelig var fader i foraaret 1889 blevet den ældste ansøger til Vester Aaby-Aastrup og blev kaldet dertil. – Lemvigkredsens mangeaarige folketingsmand *Aabcrg* havde virket meget for at hjælpe fader til at faa andet og bedre kald. Hans broder, gaardejer Jens Aaberg og hustru, hørte til mine forældres mest trofaste venner i Hygum.

V. Aaby havde en pragtfuld stor have i Sydfyns dejlige natur. Det var i sandhed en vidunderlig oplevelse for os børn. Jeg husker endnu modtagelsen om aftenen udenfor præstegaarden med æresport og velkomsttale af sognefogeden. – Fader og hele familien blev modtaget med stor venlighed af befolkningen. Der var ingen udpræget kirkelige retninger, maaske bortset fra en mindre indremissionskreds, og kirkegangen var god. Det kostede penge for fader at faa børnene uddannet, saa fader var stadig i økonomiske vanskeligheder, hvilket sammen med moders periodiske stærke anfald af melankoli jo hvilede tungt paa ham, og det lagde et tryk over hjemmet. En søns sygdom var ogsaa en stor sorg for fader og bidrog til, at han trak sig mere eller mindre ind i sig selv og i sit studerekammer. Derved blev han efterhaanden fremmed for menighederne, særligt for de yngre, og kirkegangen tog noget af. Fader havde altid haft svært ved at udføre den del af præstegerningen, der bestod i husbesøg, navnligt sygebesøg. Selvfølgeligt kom han, naar der kom bud efter ham. Men hans tilbageholdenhed vakte en del misstemning. Dertil kom, at han – uden egentlig at være syg – dog heller ikke var særlig rask. Men alt i alt gik alting jævnt roligt. Biskop H. Stein skrev ved en visitats i V Aaby: »Pastor Gøtzsche prædikede »sandt og sundt«.

For min fader var det særligt tilfredsstillende, at min yngre broder var forpagter af præstegaardsjorden – 72 tdr land af Fyns bedste – de sidste 6 aar, fader levede. Fader var ikke uden godt kendskab til landvæsen, og daglig drøftede min broder og han praktiske spørgsmaal. Men saa kom i 1903 loven om foreløbig oprettelse af »Menighedsraad«. Og saa skete det, at ved et møde, hvor den ny lov og dens praktiske gennemførelse blev drøftet, at fader kom til at sige noget, som han senere ikke klart kunne huske, nemlig, at da man stod overfor noget nyt og uprøvet, saa kunne det maaske blive vanskeligt at finde tilstrækkeligt mange egnede til medlemmer af menighedsraadet. Han blev angrebet stærkt derfor, og en anonym modstander beskyldte i en avisartikel fader for at have udtalt en haan mod menigheden. Fader forsvarede sig i bladet og benægtede selvfølgeligt at have villet haane menigheden. Og han skrev: »at naar saa mange mener, at jeg har udtalt de ovennævnte ord, saa maa jeg vel have sagt det.« Men saa var spillet gaaende, og en agitation mod fader blev sat igang, især af yngre – i politik radikale – personer, som ikke var særligt kirkelig sindede. Fader lagde aldrig skjul paa sine konservative anskuelser i politik. De fleste ældre hørte til venstrepartiet.

Da kirkegangen stadig tog af, henvendte faders modstandere sig til adskillige af herredets præster med anmodning om, at de – i henhold til en ny bestemmelse – ville prædike i faders kirker et par gange om maaneden. Alle sagde de afgjort »nej« til denne anmodning. Men saa fandtes der endelig en præst, der uden i forvejen at høre faders mening – gik ind paa at lade sig bruge (Hammer i Hillerslev). Han skrev senere saa smukt til fader, at han ikke havde villet skade ham, men han mente, at det var godt, at ordet kom til at lyde »frit og mangfoldigt«. Kirkegangen hos fader blev mere og mere sparsom, medens pastor Hammers gudstjenester var godt besøgte.

Fader blev efterhaanden mere og mere svag og træt, og sidst i april 1908 maatte han gaa i seng for ikke at staa op mere. Sidste gang, han prædikede, var i Aastrup kirke. Han maatte bede menigheden, som den dag var ret talrig, om lov til at sidde ned i en stol foran alteret. Jeg kan endnu se ham for mig, siddende ned, mens han holdt sin sidste prædiken – med sin sædvanlige kraftige røst, ligesom hans smukke »messestemme« var uforan-

dret. Saa døde fader om morgenen den 30. maj 1908, mens lægen og moder og 6 af børnene var tilstede.«

Pastor G var en stille, tilbageholdende mand, der ikke tog del i offentligt liv ud over sit embede. »Faaborg avis« refererer fra hans begravelse (6. juni 08): »Set paa baggrund af det beklagelige forhold mellem en del af menigheden og dens præst, bestræbte provst Skjerbek og pastor Helms sig for ved baaren at lade menigheden se de indre kampe og den sorg, den gamle præst har haft og følt ved savnet af forstaaelse.« Han passede sin gerning pligtopfyldende og i alvor (Faaborg folketidende 1. juni 08, jvf HF I, 4.) Han var paa en maade en modsætning til pastor Krohn, jævn og ligefrem, men »maadelig som prædikant.«

15. 4. okt 1908–13. dec 25 (sp Vrensted-T 8. okt 1900): **Rasmus Anton Dahl,** * 1. jan 1856 Støvring. Forældre: Lærer Anders Jensen D og Marie Birgitte Jørgensen. Paa Jelling seminarium 73–75. Stud priv 77, c 82[1] (h_1) hjpr Vejlby-H 7. marts 83, sp Kolind-E-S 4. marts 84, sp Veerst-B 6. april 97, † 13. dec 25. ~[1] 20. okt 82 Johanne Kirstine Estrup, * 11. nov 54 Kbhvn, † 29. april 91. Forældre: Skræder Andreas Peter E og Maren Petrine Petersen. ~[2] 18. marts 97 Johanne Caroline Rudbeck, * 28. dec 1864 Overlade, † 9. jan 38. Forældre: Lærer Anders Jensen R og Jensine Juliane Henriette Stougaard. – Søn: Hørby, 2. hustrus farbroder: Ord kat Aalborg, † 1871, se der.

Pastor Dahl var en velbegavet mand, der i sine yngre aar havde læst en del, men hvis tid i hans senere levetid var saa optaget af præstegerningen og opdragelsen af hans børneflok, at der ikke blev megen tid tilovers til læsning. Han var en levende og umiddelbar natur, præget af en stor og ægte godhed overfor mennesker, han var i stand til at rumme mange i sine tanker og sit hjerte. Han kunne forløbe sig, men var selv meget ked af, naar dette var sket; hans optræden kunne være lidt kejtet og ubehændig, hvilket *kunne* volde ham vanskeligheder i forholdet til mennesker, mens de, der kendte hans hjertelag, smilte.

I sin forkyndelse stræbte han efter at være tro mod bibelordet og at skildre mennesket, som det er; han var sig selv ogsaa paa prædikestolen; han havde virkeligheden og det daglige liv kær og kunne i prædikener bruge fortræffelige eksempler, der var hentet fra jævne folks tale og færden. I sine sidste leveaar talte han meget om syndernes forladelse og om at opgive sig selv og sit eget og give sig hen i Guds vilje; et andet af hans emner var, at troen skulle skænke os evne til at »glæde os med de glade«, hvorved vi blev beredt til den store fællesglæde i Himmerig.

Pastor Dahl havde altid haft lyst til at besøge gamle mennesker og tale med dem. Samtidig var han en børneven. Som ældre gik han ofte gennem gaden i Vester Aaby med et barn fra byen i den ene haand og i den anden salmebogen eller en opbyggelsesbog, af hvilken han ville læse højt for en gammel mand eller kvinde. (A. P. Dahl).

Pastor Dahl var flere gange i England og meget interesseret i engelske forhold.

16. 11. april 1926–29. okt 47 (sp Vær-N 29. okt 14): **Hans Christian Andersen,** * 13. maj 79 Gislinge. Forældre: Folketingsmd, gdjr Hans Peder A og Ane Sophie Andersen. Stud priv 1900, c 06[2] (h^1), højskolelærer Vraa 06, do Kvissel 07, sp Blære-E 3. juni 10, valgmghpr Støvring 9. okt 12, afsk 29. okt 47, † 22. sept 55. ~ 22. okt 07 Anna Karen Helgogaard, * 19. okt 1880 Kundby (navneforandring 01), † 5. nov 51. Forældre: Gdjr, sognefoged Lars Jensen Nielsen og Maren Sophie Nielsen.

Under henvisning til karakteristikken s 429 tilføjes:

Pastor H. C. A var en jævn og elskværdig mand med mange interesser, ogsaa historie interesserede ham. Han var opvokset paa Sjælland og præget af det grundtvigske liv paa Holbækegnen, men var ikke stærkt retningspræget i de senere aar. Han var afholdt og gjorde et flittigt arbejde med mange møder og besøg. Efter sin afsked tog han bopæl paa Sjælland, og energisk og aktiv som han var, havde han sin tid godt optaget, bl a var han flere gange konstitueret som præst i forskellige embeder (1 aar i Soderup-KE). Han omkom 22. sept 55 ved en færdselsulykke. Han havde været paa besøg og ville netop stige ind i sin bil, der holdt ved vejkanten paa hovedvej 1 ved Kirkebjerg nær ved Roskilde. En stor militær-lastvogn kom susende, og dens fører opdagede for sent pastor A's holdende bil. Pastor A blev slynget ned paa vejen og døde kort efter uden at være kommet til bevidsthed. Dødsfaldet gjorde dybt indtryk paa egnen og der, hvor han havde været præst. Pastor A hørte til Anders Nørgaards venner, var en livfuld forkynder, der havde et rigt forraad af viden og erfaring at øse af, en jævn og bramfri mand, flittig til det sidste. Ved sin død var han vikar i Osted-A (Højskolebl 30. sept 55).

17. 19. marts 1948 (dsk sømandspræst Hamborg 1. sept 43): **Sophus Preben Boas,** * 27. juni 14 Søllerød. Forældre: Skoleinspektør Hans Frederik B, Holte, og Petra Swane. Stud Holte 34, c 43[1] (h_{00}). ~ 6. juni 43 Mette Vibeke Felbo, * 12. febr 17. Forældre: Hovedkasserer Immanuel F og Isabella Mathilde Jørgensen.

Litt: Rasmussen-Søkilde: Holstenshus og Nakkebølle med omligg sogne, 1875—78, Khst saml 2 r VI, 335 f, Aarb f dsk kulturhist 1894, s 177 f, W Würden-Pedersen: Gilder i det gl Aastrup, Fyns hjemst IV, 1913, s 44 f, Om 2 gamle originaler i Aa sogn (S Pedersen og N Nielsen), se Fyns hjemstavn VIII, 1937, s 185 f; Jac. Madsen, s s 224—28.

VESTER SKERNINGE—ULBØLLE

Vester Skerninge sogn, 1063 ha, er aflangt, naar ned til Lillebælt, skraaner mod Bæltet, frugtbart, lidt skov. Byen VS (579 indb) med friskole, fh fra 1903.

Ulbølle sogn, 1252 ha, som hovedsognet, skraaner mod Bæltet, byerne U med fh fra 1919, Strandhuse, hg Rødkilde.

Sognene oplevede bevægede dage 1808 under spaniolernes indkvartering og festlige dage 1840 ved et kongebesøg.

Pastoratets kulturelle liv har været præget af flere markante personligheder.

I V Skerninge grundlagde digteren *Mads Hansen* (mindesten her, se s 385) sammen med *Anton Nielsen* en folkehøjskole 1868. Den blev senere flyttet til Ollerup, se under Ollerup, s 388.

I Ulbølle boede musiker *Hans Hansen*, (* 1817, † 1878). Han skrev melodier til Mads Hansens sange, og som dirigent for V Skerninge sangforening virkede han meget for udbredelse af den gode folkesang. Paa hans mindesten i Ulbølle er et vers af Peder R Møller: »Skønt fordringsløs din tone klang, den gav dig dog blandt mestre rang.« Han ernærede sig som smed og som klog mand for dyrene (dyrlæge) og kaldtes »kursmed«.

Digteren **Peder R Møller** er ogsaa knyttet til V Skerninge. Han er født her 1848, døde 1926 og er begravet her. Han var gift med en datter af pastor Brandt, Ollerup, overtog 1874 sin fædrenegaard og var en efter sin tid ualmindelig oplyst bonde. Han drev sin gaard med stor dygtighed, havde mange tillidshverv og arbejdede for bondestandens oplysning og højnelse. Allerede 13 aar gl skrev han under Mads Hansens indflydelse et digt, som vakte opsigt. Efter Mads Hansens død 1880 fik han opfordring til at skrive en bog om ham. Den udkom 1881. i aarene derefter skrev P. R. M flere skuespil, der opførtes paa Folketeatret, andre skuespil blev meget yndet hos dilettanter. Stof og inspiration hentede han hos det fynske bondeliv, ligesom han ogsaa har skildret dette i mange fortællinger og i en roman »Sejr og Thora« (1920). Mest kendt blev hans sange, som han samlede i et bind »Hvor ageren grønnes« (1916), 1918 udsendte han en række historiske skildringer, »Slægt efter slægt«, der smukt taler om samfølelse med slægten.

Peder R Møller og hans hustru Marie var fra deres tidligste ungdom med i det livsrøre, som ved pastor Brandt og Mads Hansen var kommet i gang. Som fører i foreningslivet og som toneangivende blandt sin samtids sangere fortsatte Peder R Møller paa en smuk maade sine læremestres folkelige gerning, og som dygtig kritiker og skattet oplæser gav Marie Møller sit gode, stilfærdige bidrag i den gode retning i hjem og skole, den friskole, som hendes mand var formand for, og hvortil de sendte deres børn.

Peder R M blev ligesom pastor Brandt og Mads Hansen gennem tunge oplevelser og ved livets strenge alvor vakt til dybere livsforstaaelse.

Begivenhederne 1863—64, der kaldte det bedste frem hos de bedste mænd og kvinder i disse aar, virkede ogsaa stærkt paa Peder R. Møller. Han har selv fortalt derom. »Den dag, kongeskibet med Frederik den Syvendes lig ombord ventedes her forbi kysten, kørte jeg med mine forældre til Egebjerg. Da vi naaede op paa de fynske Alper, holdt vi stille og nød udsigten mod syd, ned over det lave land med strand og øer, et ualmindeligt skønt skue. Netop da kom »Slesvig« til syne mellem Skjoldnæs og Korshavn, og i det klare vejr kunne vi øjne flaget paa halv stang. Vi blev længe holdende og fulgte med blikket skibet, der gled langsomt forbi. Da gled en anden damper frem i modsat retning, ogsaa den havde flaget paa halv stang. Det var en damper med indkaldt mandskab paa vej til Dannevirke«. Dette indtryk forstærkedes den 18. april, da han gik hjemme bag harven og lyttede til larmen fra Dybbøl og følte den afløsende stilheds betydning. Folkets forladthedsfølelse gjorde ogsaa ham angst. Det, der holdt hans mod oppe og hjalp ham mest i ungdomsaarene, skønt han blev opgivet af lægerne, men ikke af Gud, thi han blev en gammel mand, det var vel nok, at han ville leve for noget mere end sig selv. Han stred ikke alene mod den død, der stadig truede ham selv i de mange lange aar, men han stred ogsaa mod den død, der truede hans folk.

Han gik i livets tjeneste og fik livskraft til at øge den sydfynske sangskat med lyse og lødige vers. Han var sangkær og delte gerne sin sangglæde med andre. Han siger derom:

Vi elsker sangen, Edens efterklang,
som Skaberen de faldne lod beholde,
da de med angersgraad paa kinder kolde
indvied synderslægtens pilgrimsgang.

Vor største kirke- og folkeskjald, Grundtvig, som disse tre gode mænd, der virkede saa sandt og stærkt i Syfyn, sluttede sig til i deres syn paa menneske -og folkelivet, har sagt, at »hvor Guds ord det lukkes ind, det lejrer sig og sjunger«. Det har ogsaa vist sig her. Den aandsbaarne forkyndesle fremkalder baade salmesangen og den folkelige sang, sangen til Guds pris og sangen til fædrelandets pris, og trøsten vi har til at ty til, naar »skyerne graaner, og Løvet falder« er, at »troende hjerter i vinterløbet føder den liflige vaar.«

(Kr. Thomsen i Fyns Tidende $^{21}/_{11}$ 43).

Litt: Mads Jepsen: Tre folkelige forfattere, 1910, s 50 f. Den nye litteratur, VII, 1929—30, s 281 f., DBL XVI, 438. E. Skovrup: P. R. M, Svendborg amts hist aarb 1927—28.

En tredie digter, **Mads Nielsen**, særligt de unges og KFUMs sanger, kom 1924 som cand pharm til V S apotek, blev 1931 apoteker der (flyttede 1943 til Kolding). Hans sange findes i »De unges sangbog« og i en række digtsamlinger. Sammen med sin hustru, Henriette, f Klingberg, var han en god støtte for præsten, trofast kirkegænger. Han var stifter og fmd for sognets folkebibliotek.

Mads Nielsens forgænger, apoteker **Sibbernsen**, var en mæcen, som bl a bekostede facsimile-udgaven af Chr. IIIs bibel og Kingos værker (med fortale af professor J. Oskar Andersen) og Peder Laales ordsprog. Apoteker A. E. Sibbernsen (* 1850 i Nyborg, † 1931) var ikke som alle andre og ville ikke være som alle andre. Og selv om han koketterede en del med sit væsen, var han en mand af djærv og dansk oprindelighed, levende og frodig op i sin høje alder, en mand, der passede daarligt ind i vor parlamentariske tid, snarere en renæssancetype, der i sit sind rummede de uforsonligste modsætninger. Det mest grovkornede og det sublime laa lige op til hinanden i hans væsen. Han kunne være som et voldsomt uvejr, aldeles ubehersket og i næste øjeblik smile sit elskeligste smil. Han var altid i ustadig ligevægt, og den ringeste anledning kunne foraarsage store udsving. En charmeur var han og vanskelig at omgaas i det daglige. Faderen, der var friser, var regimentsmusiker, senere arrestforvarer, moderen en degnedatter fra Fyn. Selv var han stolt af det frisiske blod.

Allerede i skolen vaktes hans kærlighed til det danske sprog og sansen for dets skønhed, med taknemlighed mindedes han den lærer, der lukkede poesiens dør op for ham, og endnu kunne han citere lange stykker af »Adam Homo«, »Aladdin« og Christian Winthers digte udenad.

Han kom til V Skerninge 1903. Gennem sit bysbarn, billedhuggeren professor Aarslev, kom han i forbindelse med mange kunstnere. Gennem disse kredse modtog han stærk og afgørende paavirkning og knyttedes fast til hovedstaden. Han følte sig som københavner og betragtede altid København som sin egen by. Det var ham derfor en stor sorg, at han maatte forlade den, for at blive landapoteker; men der var ingen anden vej til at blive selvstændig. Uden at ønske det var han kommet i apotekerlære. Saa blev han ved farmacien uden dog at have følelsen af at være kommet paa sin rette hylde. Man kunne ogsaa have undt ham en gerning, der bedre havde udløst den skønhedsdyrkelse og skaberglæde, der boede i ham. For kunstner var han, med et umiddelbart sind og et aabent øje for al skønhed i natur og kunst, og naar inspirationen var over ham, kunne han tale som en sprogets mester. Og saa skulle han dog i sin alderdom komme til at sætte sig en række varige mindesmærker i litteraturen. Han var 75 aar gammel, da han udgav Saxobogen, der med fuld føje bar titlen »Apoteker Sibbernsens Saxobog«. Overfor sig selv kunne han være smaalig og kneben, overfor de arbejder, der begejstrede ham, var han det aldrig. Da spurgte han ikke om, hvad det kostede. Der var kun eet, det skulle være rigtigt. Han kunne vælge og vrage, bestemme og kassere, han levede fuldstændig med sit værk. Meget besvær og mange udgifter gav det; men naar det var færdigt, var det, som det skulle være, rigtigt! Dette gælder baade de minder, han har sat sig i sin fødeby Nyborg og i Vester Skerninge, og det gælder den række af statelige bøger, han udgav, fra Saxobogen til den endnu ikke udkomne facsimileudgave af hans heltinde »Leonora Christines Jammersminde«.

Drivkraften i alle disse arbejder var hans kærlighed til det danske sprog, til vort land og dets minder. Vi havde faaet det fra vore fædre, det var hver mands pligt at give det endnu skønnere til den slægt, der fulgte.

Noget almindeligt menneske var han ikke. Han sagde selv, at en mand engang havde kaldt ham forbløffende. Og det var næsten, som han ikke kunne sige noget banalt og forslidt. Han v a r forbløffende.

Heller ikke hans levevis var helt almindelig. Han sov i et værelse uden lys og varme, redte selv seng og fejede gulv. Han ville være en selvhjulpen mand og havde en helt sygelig frygt for at gøre ulejlighed eller falde nogen til byrde.

Der var gammel urkraft i ham. Til det sidste færdedes han rank og spændstig paa vejene. Kun en maanedstid før sin død cyklede han en formiddag fra V. Skerninge til Svendborg og hjem. Dog kunne man i den senere tid nok mærke, at kræfterne tog af. Han kunne ikke skjule, hverken for andre eller sig selv, at han var ved at blive gammel, noget han, der aldrig havde været syg og sjælden træt, meget daarlig kunne gøre sig fortrolig med.

Hans frygt for, at han skulle blive sengeliggende og andre til besvær, kunne han have sparet sig. Han fik en død saa smuk og mild, som han selv havde ønsket det.

Selv mente han, at inden et aar var omme, var et menneske glemt. I V Skerninge og omegn vil mindet om den gamle apoteker endnu leve i mange Aar. (Mads Nielsen)

Centralsygeplejeforeningernes stifter og fmd gn en aarrække, læge Jacoby, var læge her i mange aar fra 1896. Han ønskede gudstjenester ved alle foreningers delegeretmøder og var en kirkelig mand. Han roste over for præsten sognets dygtige landmænd. Der var intet drikkeri, »men det er sjældent at træffe en ung pige over 17 aar, der er uberørt,« erklærede han med sorg. Den nyeste tid, med motorcykler, pengerigelighed, dans osv har ikke virket gavnligt paa ungdommen.

Lærer *Joachim C. Klindt* (lærer i V S 1861–1906), † 20, var sangforeningens mangeaarige dirigent og fmd for sygekassen i 29 aar. ~ med en datter af pastor Gjellebøl.

Det kirkelige liv. Vester Skerninges præstehistorie præges 1773–1848 af, at slægten *Bredsdorff* sad her som sognepræster i 3 slægtled. Den gamle smukke bindingsværkspræstegaard bærer i nordfløjen aarstallet 1662, og selv om dens indre er blevet modernisteret, staar den endnu som den har staaet i aarhundreder med minder om et rigt præstegaardsliv. *Thomas Mortensen Bredsdorff* (sp her 1773–90) var præstesøn fra Lunde-O, hans broder var sp i Ollerup, hans 2 sønner blev præster, den ene her, den anden i Sct Jørgens-S. Selv var han sp i Ollerup 1753–73. Han skildres som en retskaffen, noget stiv karakter, en streng ortodoks præst af den gamle skole. Han efterfulgtes af sin søn, *Morten Thomsen Bredsdorff* (sp her 1790–1834, provst 00). Han blev kapellan hos sin fader 1784 og var altsaa præst her i 50 aar. Han var alsidigt begavet, havde rejst meget, havde mange kundskaber, især i botanik, men først og fremmest var han en dygtig og agtet præst. Han var gift med en præstedatter fra Marstal, Ellen Horneman, hvis fader var udpræget pietist. Hun var meget musikalsk, og hendes sang, musik og slægtsinteresse var medvirkende til, at V Skerninge præstegaard blev et samlingssted for slægt og venner, et voksested for alvor og kristeligt liv, varm fædrelandskærlighed, natursans og uskyldig livsglæde. De mange, der kom her, fik et uforglemmeligt indtryk af et rigt og lykkeligt familieliv. Herom vidner bl a en gl stambog med en masse vers, mange af kendte personligheder (biskop Plum, Jens Baggesen, regensprovst prof A. C. Hviid, »Lindens fader«, osv). God plads var der ude og inde, haven var stor, og en stor bedrift hørte til præstegaarden, der ligger ved siden af kirken i den østlige ende af den anselige, langstrakte landsby. Der var 8 børn; om aftenen blev der holdt andagt for børnene og alle folkene; gammel luthersk kristendom prægede hjemmet. I 1820erne dukkede de gudelige forsamlinger op i sognet. Mange var imod dem, og man bad provsten om at forbyde dem. Han gik hen til en forsamling, satte sig stille og hørte paa, hvad der blev sagt, og da mødet sluttede, sagde han: »Her er intet at fortryde paa,« og derefter holdt han sin haand over forsamlingerne. Det var en klodsemager *Mads Nielsen,* som talte. Han boede her. »Den hellige Johan«, en husmand fra Hundstrup, talte her ogsaa (se under Egense). Bs dattersøn, botanikeren Johan Lange, havde sit andet hjem her, han boede her fast 1828–36, da provsten havde lovet at forberede ham til artium, som han fik med et smukt resultat, et vidnesbyrd om den gamle provst viden. Bs ældste søn, naturforskeren og sprogmanden *Jacob Horneman Bredsdorff* blev lektor i Sorø og døde ung. Hans anden søn, *Christian Horneman Bredsdorff,* blev hans efterfølger her og var sp her 1834–48, kapellan her 1828. Han købte 1840 V Skerninge kirke, som i mange aar var i familiens eje, og som derved undgik nabokirkernes sørgelige skæbne at blive overpudset med cement. Han var et hjertensgodt menneske og en udmærket præst. Han messede smukt, læste i den første tid sin prædiken op. En munter mand, der gerne legede med sine børn i aftenstunden (L. J. Böttiger). Han blev kun 46 aar gl, han døde ganske pludseligt 1848, 2 dage efter Chr. VIIIs død under et ophold hos sin ven, pastor *Brandt,* Ollerup, og dermed var Bredsdorff'ernes saga i V Skerninge sluttet. Af hans 6 børn blev en datter gift med provst C. F. Leth, Allerup-D, en anden med en søn af pastor Brandt, operasangeren Alexander Brandt, en søn blev c th, skolebestyrer i Kbhvn og kendt som børnebladsredaktør. En anden søn var den kendte landskabsmaler J. U. Bredsdorff.

Pastor *Cramer* faldt ikke rigtigt til her. I hans tid løste flere sognebaand til Brandt i Ollerup.

Af de flg præster var pastor *Gjellebøl* en betydelig mand og en dygtig højkirkelig præst; han havde god kirkegang, men i de flg aar svandt kirkegangen og den gamle, nedarvede gudsfrygt ind. Pastor *von Leunbach* var svag, (fru L stiftede en syforening for Santalmissionen), og pastor *Bøttiger,* der paa saa mange omraader var en interesseret mand, havde kun ringe kirkegang. En gr kreds indkaldte gr præster i hans tid. Pastor *Nellemann* skriver: »Det var rent udvortes en stor forandring at komme fra en ny præstegaard til en gammel, fyldt med rotter, fra en bakket jysk egn til en smilende fynsk egn uden banker og dale, fra jyder, der til at begynde med var meget forbeholdne, til aabne og smilende fynboer. Her var flere jordløse huse end i

Jylland og en masse meget dygtige haandværkere og forretningsfolk. Sognene var præget af, at der i mange aar havde været ældre præster, og det svage kirkelige liv stod maaske i forbindelse med, at folk her havde det for godt. Til at begynde med var der fuldt i kirke og ved møder i præstegaarden, men starten holdt ikke. Da det begyndte at gaa nedad med kirkegangen, var Ulbølle min trøst, ikke mindst fordi der her kom en del modne mænd i kirke. Senere blev det sogn min søndagssmerte, fordi der ofte kun kom ganske faa. Selv om det ikke var straalende i V Skerninge, kom der dog nogle, saa det var ikke saa nedslaaende der. Tilsvarende gik det med møderne i præstegaarden. Men folk var bestandig venlige og gæstfri, og vi kom til at føle os godt hjemme der. Der var i Ulbølle enkelte IMs folk (ingen i V S), men de satte ikke præg paa sognet. Derimod satte Ollerup højskole i nogen maade lidt præg, uden at man kan tale om virkeligt grundtvigske folk, ialtfald ikke i kirkeligt henseende. KSs møder i Sydfyn maatte ophøre. Ved et af møderne talte Morten Larsen fra Holstebro om omvendelse. Bagefter sagde jeg til ham: »Jeg tror ikke, at den tale smagte folk,« hvortil Morten L sagde: »Det tror jeg heller ikke, men det var derfor, jeg gjorde det.« Man holdt ikke af det alvorlige, der gik paa samvittigheden løs. Men man nød gerne en god tale æstetisk. En foredragsforening sov ogsaa ind. I pastor *Bøttigers* tid havde et grundtvigsk udvalg indkaldt grundtvigske præster til særlige gudstjenester. Det hørte op, for folk kom ikke i kirken. Det værste var, at der her manglede kirkegangstradition. Og fynboerne syntes langt mere retnings- individualistiske end jyderne. De var afvisende, naar man ikke var af deres retning, medens jyderne gik i kirke uanset præstens partifarve. Her har aldrig været nogen sognevækkelse. Der var enkelte sognebaandsløsere til Ollerup. IMfolkene, som lededes af gartner *Brønnum* (broder til sudanmissionæren), søgte mest forbindelse med den lille IMkreds i V Aaby. Konfirmandernes forældre kom faktisk ikke i kirke. Forstaaelsen har svigtet. Forskolelærerinde frk Christiane Hansen var meget dygtig og betød meget.

De mest særprægede folk, kirkeligt set, var i den grundtvigske kreds. Dens menneskelige ophav var *Morten Marcussen,* (se s 436), som i sine unge dage havde været kusk hos Grundtvig. Han blev en foregangsmand i Ulbølle ved at begynde et fællesmejeri paa sin gaard (købte altsaa mælk af andre landmænd og behandlede den). Senere oprettede sognets folk andelsmejeri. Men det var ogsaa ham, der begyndte friskolen. Den havde til huse i hans gaard, men fik senere egen bygning midt imellem de to kirkebyer. Stor blev hverken selve den grundtvigske kreds el friskolen, der dog havde en slags blomstring, da adskillige folk i min tid fra Ulbølle sendte deres børn til den for at undgaa Ulbølle hovedskole. De fleste er nu døde af den gamle kreds. KSkredsen maatte ogsaa ophøre.«

Kr. Thomsen, som en tid var friskolelærer her, fortæller: »Da Kr. Kold havde begyndt sin gerning, rygtedes det ogsaa her. Rundt om var der forældre, der beslutsomt tog et friskolearbejde op. Blandt dem var *Hans Nielsen* og hustru, *Maren Hansdatter,* Ulbølle, 1865. Deres datters svigersøn, mejerikonsulent *Magnus Skov,* har skrevet udførligt om dem i en slægtsbog, og her skal gives en skildring af et saadant fynsk friskolearbejde i det smaa og et friskolehjem:

Hans Nielsen var født i Brudager 1816, og hjemmet var Møllegaarden i Brudager Vænge. Slægten kaldes paaskeslægten efter hans farmoder, der var født og døbt paaskedag og regnes for slægtens stammoder. En livlig og vittig fortælleevne er et kendt udtryk for det særegne hos slægtens medlemmer. 1842 blev Hans Nielsen gift med Maren Hansdatter fra Kohavegaarden i Vejstrup. Hun var født 1820, og forældrene var den vidt kendte og agtede Hans Christensen og hans hustru, Anne Nielsdatter. Det fortælles om Maren, at hun havde arvet sin moders milde og godgørende sindelag tillige med sin faders retsindighed. Hans Christensen var i 1835 af sine standsfæller valgt til deres talsmand i Roskilde stænderforsamling, og i 1848 blev han medlem af den grundlovgivende rigsforsamling; men hans æresfølelse gjorde ham streng mod sine nærmeste, og det var hans hustru, der virkede mest til at hele bruddet mellem ham og sønnen Christen Hansen, da denne imod faderens vilje havde sluttet sig til de gudelige vakte paa egnen.

Hans Nielsen havde inden brylluppet købt gaarden Nygaard i Ulbølle, hvor han og hans hustru indrettede og prægede hjemmet, saa det blev et af de bedste paa egnen baade for de unge karle og piger, der kom i deres tjeneste, og for de 10 børn, de selv fik. Der skulle ikke hverken mærkes eller være skel mellem familie og tyende.

De to ældste børn kom til at gaa i kommuneskolen i Ulbølle by; men senere blev Lillemark skole bygget nærmere ved stranden og nærmere ved Nygaard, hvorfra børnene saa kom til at gaa i denne skole indtil aaret 1865, saa mange som var skolepligtige inden den tid.

Peter Hansen Nygaard, der blev redaktør af Fyns Tidende i mange aar, var den yngste fra Nygaard, der kom i Lillemarkskolen, og det blev for hans skyld, moderen tog den afgjorte beslutning, som hun dog nok havde tænkt paa og maaske ogsaa talt om tidligere, da der allerede i 9 aar havde været friskole i hendes broders gaard i Vejstrup. Peter Hansen Nygaard var født 1857. Da han første og sidste gang var til eksamen i Lillemarkskolen, sad han næstnederst, fortalte han ved Vester Skerninge friskoles jubilæumsfest. Provst Ramsing kom hen til ham og pegede paa ordet æg i hans læsebog og bad ham sige, hvad der stod. Det vidste han godt: men provsten kunne ikke faa ham til at sige det. Hans fader var til stede som medlem af skolekommissionen, og han beklagede sig til moderen, da de kom hjem, over, at deres dreng var den dummeste i skolen; men moderen vidste, at han var baade klog og dygtig nok, og da begge forældrene var enige om, at de ikke var tilfredse med undervisningsmaaden i skolen og maaske særlig med eksamensdagen, kørte de kort efter til Christen Kold paa Dalum højskole, hvor to af deres døtre opholdt sig. Der blev da truffet aftale med en ung mand, som hed **Peter Knudsen,** om, at han skulle være lærer for børnene paa Nygaard. Han havde været med i krigen 1864 og var derefter kommet paa Kolds højskole og blev som saa mange andre af hans elever tilskyndet til at blive friskolelærer. I de første aar var Hans Nielsen ene om at lønne læreren og give ham kost. Senere blev der flere om det.

Efterhaanden som børnene fra Nygaard naaede konfirmationsalderen, gik de alle, saa nær som den ældste søn, den lange vej til Ollerup, hvor de fik konfirmationsforberedelse og blev konfirmerede af pastor Brandt, som forældrene havde løst sognebaand til.

Hjemmet og skolen paa Nygaard var stærkt knyttet sammen og havde stærk tilknytning til det grundtvigske folke- og menighedsliv. De unge, der voksede op i hjemmet, kom med i og blev præget af egnens foreningsliv, som Mads Hansen ved den tid fik i gang og ledede. Det blev en ungdom med lyst til sang og læsning og med sans for dansk digtning. Baade sønnerne og døtrene kom med i sangforeningen, der oprettedes i 1859, og sønnerne sluttede sig ogsaa til skytteforeningen, der oprettedes 1863, og en tid havde skydebane paa gaardens mark. Ligeledes var de unge med til at spille diletantkomedie, hvortil Mads Hansen skrev smaastyk-

ker. Paa gaarden Lindholm i Vester Skerninge voksede i disse aar Peder R. Møller op. Han blev en del aar formand for baade sangforeningen og friskolen og skrev gode landbokomedier. Hans hustru var dygtig og skattet til højtlæsning ved baade unges og ældres sammenkomster.

Det blev skik paa Nygaard, at de af familien, der kunne, samledes hos og med Maren og Hans Nielsen ved de tre store kirkelige højtider: Jul, paaske og pinse, og det blev efterhaanden mange, naar børn, børnebørn og børnebørnsbørn kom og tit tillige havde nogle venner med. Ved disse sammenkomster blev der altid sunget salmer og gode folkelige sange.

Hans Nielsen var en myndig mand, der forstod at gøre sig gældende, hvor han kom. Han var medlem af sogneraadet i mange aar, og han var dyrskuedommer i en del aar. Gaardens marker gaar mod stranden, og han holdt meget af at sejle ud at pilke torsk, naar hans tid tillod det. Da han blev til aars, og kræfterne tog af, var det nær gaaet galt en gang. da han var kommen ud i haardt vejr. Heldigvis havde en nabo holdt øje med ham i sin kikkert, og han fik en af Hans Nielsens sønner med ud i en anden baad, og de fik ham bjærget, da hans kræfter var ved at være udtømte.

Hans hustru søgte at værne børnenes og de unges tanke- og aandsliv i hjemmet fra uren paavirkning. Tjenestefolkene maatte gerne være glade og fornøje sig paa en god maade; men der maatte ikke lyde banden eller grim snak i hjemmet. Det advarede hun strengt og indtrængende imod, hvis hun hørte det, enten det saa var gaardens egne folk, eller det var fremmede, der ikke vogtede deres tale.

I aaret 1894 blev Nygaard solgt, og det agtværdige ægtepar, der i over et halvt aarhundrede havde været de samlende og ledende i hjemmet, flyttede hen til en datter og hendes mand i nærheden, hvor traditionen med familiesammenkomsterne vedligeholdtes. Hans Nielsen blev 85 aar og døde 1901.

Oldemor, som hans hustru var og blev kaldt paa sine gamle dage, var ret en elskelig, from og stærk kvinde op i hendes høje alderdom, siger de, der har kendt hende. Hun blev med aarene noget tunghør, saa hun havde svært ved at følge en samtale; men hun blev ved med at være ualmindelig aandsfrisk og fulgte godt med i, hvad der angik kirke, skole og politik, og i samtaler lagde hun et sjældent klart og frisindet livssyn for dagen uden derfor at lægge skjul paa sin mening. Hun havde en udpræget slægtsfølelse.

I hendes sidste aar maatte hun benytte hørerør, naar der blev talt til hende; men endnu da hun hun fyldte 95 aar, var hun oven senge og over al forventning rask og aandsfrisk.

I hendes allersidste leveaar maatte hun dog ligge til sengs til stadighed uden at være egentlig syg, og der kom til sidst en tid, da hun bad til, at hun snart maatte faa lov til at dø. Med hendes gudhengivne sind gjorde hun sig fortrolig med døden og ventede den med fuld fortrøstning til daabspagtens naadegave.

Kort før hun døde, bad hun for sidste gang hendes nærmeste synge hendes kæreste salme, »Guds fred er mer end englevagt«, og da de havde sunget den, hviskede hun selv:

»Guds fred er over alt paa jord
Vorherres svar paa troens ord,
saa har vi tro, da skal med fred
vi indgaa til Guds herlighed.«

Den 11. april 1919 sov hun stille hen, omtrent 99 aar gammel, og blev begravet ved siden af sin mand paa Ulbølle kirkegaard.

Den første friskolelærer paa Nygaard, Peder Knudsen, afløstes af Jens Nielsen fra Vejstrup, som igen 1868 blev afløst af sin barndoms- og ungdomsven Morten Markussen.

Det nøje forbundne hjem- og skoleliv fra Nygaard blev paa bedste maade fortsat af Morten Markussen og hans hustru i gaarden »Fruens Lejde«, hvortil Maren og Hans Nielsen ogsaa flyttede, da de blev gamle.

Morten Markussen var født paa gaarden Oureløkke i Vejstrup 1847. Forældrene var Markus Mortensen og Anne Nielsdatter, som var søster til Christen Hansens hustru — navnene Markus Mortensen og Morten Markussen har skiftet i slægten og kendes tre hundrede aar tilbage i tiden.

Morten Markussen gik først i Vejstrup kommuneskole et par aar, indtil hans onkel, Christen Hansen, 1856 fik en friskole i gang i sin gaard med sin tidligere tjenestekarl Rasmus Hansen som en ypperlig lærer. Morten Markussen kom da til at gaa i skole hos ham, og efter eget ønske fik han lov til at blive ved, til han var 15 aar.

Hans største oplevelse i ungdomstiden, som han senere gerne ville fortælle om, var et kort ophold hos Grundtvig, hvor han havde tjeneste som kusk, medens den karl, der ellers havde denne bestilling, var paa manøvre. I denne tjeneste og ved et senere besøg efter fru Asta Grundtvigs indbydelse, kom han ikke alene til at kende og holde af Grundtvig og hans hustru og sønnen Frederik Lange Grundtvig, som gerne ville sidde paa bukken og tale med kusken paa køreturene, men han fik ogsaa lejlighed til at høre flere af de betydeligste ordførere fra den tid ved et par af vennemøderne, som var begyndt 1863.

Det var ved vennemødet 1865, Grundtvig sagde, at han ønskede, at Nordens aand maatte komme til at raade i skolen ligesom Herrens aand i kirken. Da talte Kold ved et aftenmøde, og Grundtvig kaldte ham hovedmanden for friskolen i Nordens aand hos os. Næste aar holdt Kold sin store vennemødetale den 11. september om sit liv og sin gerning efter Grundtvigs opfordring, og efter at Grundtvig havde præsenteret ham som »den menneskelige og folkelige oplysnings hovedmand paa Fyn«. Vennemøderne var til megen glæde og opmuntring for Grundtvig selv og de af hans venner, der kom med til dem. I »De kirkelige vennemøder 1—2« har fhv friskolelærer Jørgen Nielsen berettet om dem.

I vinteren 1867—68 var Morten Markussen elev paa Vejstrup højskole, og derfra kom han til Nygaard som lærer i den lille friskole. Fire aar efter blev han gift med en datter i hjemmet, Anne Hansen Nygaard, og saa blev friskolen flyttet med dem til deres hjem, gaarden »Fruens Lejde« i Ulbølle Langemark. Anne Hansen Nygaard var født 1846. Hun og hendes søster Sine Hansen Nygaard var i 1865 elever paa Kolds højskole i 3 maaneder. I de tre første aar efter brylluppet fortsatte Morten Markussen sin lærergerning og passede samtidig gaardens drift. Derefter drev han i mange aar mejeri og landbrug sammen. Han fik indrettet mejeri paa gaarden og opkøbte mælk dertil hos egnens landmænd. Hjemmet hos Anne og Morten Markussen var derfor et godt og eftertragtet lærested for unge tjenestefolk og tillige et godt hjem, da Anne Markussen ligesom hendes moder tog sig godt af de unge, saa de kunne føle sig hjemme, mens de tjente i gaarden. Der kom da ogsaa unge langvejs fra og fik tjeneste hos dem. Saaledes kom en brav jyde, Søren Mikkelsen, fra egnen vest for Horsens, og han blev paa egnen. Han og hans hustru kom til at bo i nærheden paa Søndergaard, og deres hjem blev velkendt paa egnen, da Søren Mikkelsen blev sogneraadsformand og mejeriformand. For nogle aar siden er de flyttet til Vester Skerninge, hvor de bor tæt ved friskolen, hvis undervisning Søren Mikkelsen fører tilsyn med.

Morten Markussen stod altid fra sin tidligste ungdom til sin høje alderdom midt i sit arbejde. Han var flittig baade i marken og i skolen og tog altid fat paa sit arbejde med godt humør Han var tillige utrættelig til at søge oplysning og give oplysning efter bedste evne og saaledes en vel forberedt og livlig lærer i skolestuen saavel som i marken. Hans elever fra friskolen siger om ham, at han fortalte godt for dem, og han havde ogsaa lyst og evne til at tale med dem i frikvarterene og om andet end skolesager. Han kunne le hjerteligt og glæde sig synligt over, hvad han og børnene fandt morsomt, og derfor havde han let ved at vinde deres fortrolighed, og han kunne nok faa dem til at lytte og lyde.

Pastor Brandt fra Ollerup kom og holdt eksamen og gav attest paa, at undervisningen kunne staa maal med den, der blev givet i den offentlige skole. Morten Markussen syntes dog selv, at han kunne for lidt; men medens han var paa Nygaard, kom han med til et af de høstmøder, som Kold holdt paa Dalum højskole i aarene 1865—60, og det hjalp svært paa humøret. Der kom han sammen med andre lærere og med præster og forældre, baade mænd og kvinder. Ikke mindst højskoleforstander Ernst Triers livfulde deltagelse i mødet satte præg paa det, og hans hjertelige latter virkede smittende og forfriskende. Kold selv var i aande fra morgen til aften i de fjorten dage, mødet varede. Han holdt ikke alene foredrag, men ogsaa bordtaler, og han tog ogsaa del i samtalerne, som ikke er det mindst værdifulde ved et saadant

samvær. Om disse høstmøder har Morten Eskesen fortalt i sin bog: »Samliv med Kold«.

For at faa undervisningen saa god og fyldig som mulig fik Morten Markussen i »Fruens Lejde« en lærerinde til hjælp i skolen. Den første, Kristine Kromann, fra Ollerup Skovmark, blev senere gift med friskolelærer J. P. Nielsen, der blev den første friskolelærer i Ollerup. Morten Markussen fik saa Dorte Sams til lærerinde i den sidste tid, mens han var lærer. Hun blev senere lærerinde paa Sjælland.

Morten Markussen læste meget, og det blev han ved med, efter at han havde holdt op med at være lærer. Han læste meget i bibelen, og han holdt flere tidsskrifter. Baade han og hans hustru holdt meget af sang, saa der blev tit sunget i hjemmet, naar der var tid og dejlighed dertil. De havde den glæde af deres egne børn, at de ogsaa gerne ville synge og holder sangen i ære. Det var fryd og fest, at de, da de selv fik familie og hjem dog var saa nær, at de alle let og tit kunne samles, og saa blev der sunget baade gamle og nye sange.

Den 1. juni 1927 flyttede Anne og Morten Markussen fra »Fruens Lejde«, som de havde solgt. De flyttede til Vester Skerninge, hvor de havde købt Peder R. Møllers bolig »Vesterled«, der var til salg efter hans død.

I tre generationer har der været dobbelt svogerskab i slægten.

Morten Markussen døde 1929. 3 dage efter døde hans hustrus broder, redaktør Peter Hansen Nygaard. Ved Morten Markussens begravelse paa Ulbølle kirkegaard talte provst Viggo Clausen, Ollerup, i kirken om den afdødes velsignelsesrige liv og gerning som landmand, lærer, ægtefælle og fader.

Hans enke levede til 1933. (Fyns Tidende).

Friskolen har nu c 20 elever; den har sin egen mødevirksomhed med gode foredragsholdere. Det er en afgrænset kreds, der samles der; men der er tegn paa, at man vil ud af isolationen.

Pastor **H. Mørch** skriver:

Hvis man ville spørge: »Er der da slet ikke noget tilbage af det rige aandelige liv, der blomstrede i Vester Skerninge og Ulbølle i Mads Hansens og Anton Nielsens, Hans Hansens og Peder R. Møllers dage?« kan man svare, at tilsyneladende præger det ikke sognene ret meget mere, men kommer man rundt i hjemmene og taler med de ældre, kan man ofte se dem med ærbødighed tage en gammel slidt digtsamling, et bind fortællinger ell skuespil eller en gammel prædikensamling ned fra hylden og læse i den, eller man kan møde mennesker, som selv har været med til uropførelsen af een af Peder R. Møllers amatørkomedier. Desuden synges der den dag i dag meget i begge sogne, og Højskolesangbogen findes og bruges flittigt rundt om i hjemmene.

Omtrent midt i Vester Skerninges lange hovedgade ligger paa nordsiden et langt straatækt hus med gavlen ud mod vejen, ligeoverfor paa vejens sydside staar en smuk bronzebuste af Mads Hansen. Det er det gamle forsamlingshus, som Mads Hansen fik opført. Det er forlængst afløst af et andet, som ligger længere nede i byen, men i Mads Hansens gamle hus lyder der den dag i dag ofte sang og musik. Her bor sognets 65aarige blinde organist, Magnus Jeppesen. Han er født paa dette sted og har altid boet der, bortset fra de aar han tilbragte paa Blindeinstituttet. Hans far var dagvognskusk, inden jernbanen mellem Svendborg og Faaborg blev anlagt.

Magnus Jeppesen er et varmhjertet og aandspræget menneske, kendt og elsket ikke blot i de to sogne, men i hele omegnen. Mange har som børn faaet undervisning i klaver eller violinspil og sang hos ham. Og hans gamle elever har ikke blot lært at spille, men ogsaa lært at holde af musik og af meget andet smukt og godt. Een gang om maaneden samles her en større eller mindre kreds til sangaften. Disse sangaftener begyndte under krigen i alsangens dage, men mens denne forlængst er holdt op i det øvrige land, lever den stadig ved Jeppesens sangaftener i Mads Hansens gamle forsamlingshus.

Vi har snart været igennem et meget stort antal af Højskolesangbogens 792 numre, og de gamle, tidligere lærte sange tages op paany, saa man stadig kan synge dem, dels paa gamle melodier, dels til Carl Nielsens, Thomas Laubs, Thorvald Aagaards og Oluf Rings melodier. Undertiden endda til melodier komponeret af Jeppesen selv. Her er ogsaa Mads Nielsens sange paa programmet, mange af dem er blevet sunget første gang paa dette sted.

Det er vanskeligt at skildre disse sangaftener. Den meste tid anvendes til sang, men der foregaar altid mere end selve sangen. Sangenes indhold bliver ogsaa drøftet og forklaret, og det hele er præget af Jeppesens varme livsglæde og ydmyge kristentro.

Det var gennem sangen, den gamle højskoles mænd i sin tid bragte aandeligt liv her i sognet, og der er den dag i dag noget af den gamle klang over sangen i Vester Skerninge og omegn.

Desuden lever noget af det samme aandelige liv videre i de gamle foreninger, der stiftedes i de gode gamle dage. Paa gymnastik- og skytteforeningens (Palnatokes) Fane kan den gamle indskrift endnu læses »Jeg har endnu mit bedste skud tilbage«. I Vester Skerninge ungdomsforening har skiftende bestyrelser gjort sig al mulig flid for ved foredragsrækker og amatørskuespil at fortsætte i fædrenes spor, men udviklingen gaar i en anden retning, og ret meget er der ikke tilbage af fædrenes aand. Det samme er tilfældet med Ulbølles ærværdige sangforening, som endnu for faa aar siden kunne samle en ret stor del af sognets befolkning til foredrag og møder. Nu er det næsten overalt dansen, der har afløst mødevirksomheden.

Men Magnus Jeppesens sangaftener fortsætter stadig.

Naar V Skerninge sogns historie skal skrives, er der endnu et navn, der bør nævnes, apoteker Sibbernsen. Han var Mads Nielsens forgænger som apoteker i sognet, og en tid var Mads Nielsen Sibbernsens medhjælper.

Paa altret i V Skerninge kirke ligger Christian III's bibel som en gave fra Sibbernsen, og ude paa kirkegaarden staar hans meget smukke ligkapel, som han lod bygge som en gave til sognet. Det er ogsaa ham, vi kan takke for de mange smukke mindesten, der er rejst for sognets gamle kendte mænd.

Det kirkelige liv blev af min forgænger i embedet, pastor J. Nellemann skildret i meget mørke farver. Sandt er det ogsaa, at der er meget, man kunne ønske bedre. Sognene hører ikke til de kirkeligt vaagne og har aldrig gjort det. Men her er dog nogen hørelyst og en god salmesang, og hvor er her dog mange virkelig gode hjem!

Forskelligt ungdomsarbejde (KFUK spejderkorps og FDF), som er begyndt i de senere aar, har samlet en del unge og mødt megen velvilje og forstaaende støtte rundt om i hjemmene. Det samme gælder et arbejde, der er begyndt i begge sogne for Den danske Sømandskirke i fremmede Havne. I det hele taget vil folk gerne støtte en god sag.

Den smukke gamle fredede men faldefærdige bindingsværks præstegaard gennemgik i 1952 en meget gennemgribende og kostbar restaurering under ledelse af arkitekt Engqvist fra Nationalmuseet. Som følge heraf er det nu blevet en af landets allerbedste og mest velindrettede præsteboliger, praktisk, rummelig, og dog billig at varme op og bebo. Det fortjener at bemærkes, at sognets beboere med glæde og interesse har fulgt dette arbejde. Man mærker, at de virkelig har sat en ære i at bevare de gamle kulturværdier og samtidig skaffe deres præst en god og tidssvarende bolig. Og man mærker ingen bitterhed over de mange penge, det har kostet.

I det store og hele er Egnen præget af jævn velstand. Vi har noget af Danmarks allerbedste agerjord. Befolkningen er præget af dygtighed, baade bønderne og byens mange haandværkere. Og saa er de iøvrigt glade og venlige fynboer. De er gode mod hinanden, og ingen faar lov at lide nød. Naturligvis kan man paa disse egne ikke vente at finde samme alvor og afgjorthed som i Vestjylland, men det bør man vist heller ikke gøre. Det er da en fejl at bebrejde fynboerne, at de ikke har jydernes natur og sikkert heller aldrig faar den. Naturligvis burde kirkegangen være større — men det kan jo da endelig ogsaa være præstens skyld —

I hvert fald bør det siges i sandhedens interesse, at ogsaa her finder man kristendom den dag i dag. Om man skal vente sig store vækkelser i smag med fortidens eller det hele vil gaa ad helt nye baner, kan ingen sige. Regner man efter statistikken, er kirkegangen sikkert lavere her end mange steder, men nogen er der dog altid.

1919 oplyses: Ringe kkg, KS, DdU, nærmest gr præget, lidt IM i U, mange aars tradition for ukirkelighed. Friskole. 1926: KS (60), DdU (200 og 70). 1935: Kkg 3 og 2 pct,

meget stille, velvilje, svingende kkg, KS, fælles for flere sogne (lærer Madsen, V S), 2 fh, DdU, enk IM i U. 1943: Kkg 2–3 pct, ungdommen søger ikke kirken og kun faa forældre. KS (lærer Winther), DdU, skarpe sociale skel. 1950: Kkg 5 og 3 pct, jævne gammeldags forhold, velvillig, men ikke særlig kirkelig befolkning, n gr, eller u p, 2 fh, friskole, DdU. 1954: 5 og 3 pct. Jævne gldags forhold, velvillig, men ikke særlig kirkelig befolkning, n gr eller u p, 2 fh, frisk, DdU.

Vester Skerninge kirke ligger smukt og fremtrædende paa sin kirkebakke og præger byen. Den er oprindelig romansk af kamp, men er helt ombygget i gotisk tid. Taarnet har blindingsprydede kamgavle i nord-syd, kirken bestaar iøvrigt af skib og vaabenhus mod syd. Overhvælvet. Det indre udstyr er ret fattigt. Altertavle af Eckersberg (Gethsemane), prædikestol fra c 1800, romansk font. 125 sd. Senmiddelalderlig kirkegaardsportal. Smukt anlagt kirkegaard.

Paa V Skerninge kirkegaard holdes en højtidelighed, hvortil der ikke findes mage i landet. Ved amtmand, kammerherre P. C. Schumachers grav mødes kommunekasserer og sogneraadsfmd Madsen med en del smaakaarsfolk, der faar uddelt c 2 kr hver. Den gamle amtmand, der døde 1817, efterlod sig et legat, der bestemte, at der hvert aar paa hans dødsdag den 8 maj skulle uddeles et legat til nødlidende. Efterhaanden er legatet skrumpet temmelig stærkt ind, men hvert aar samles man alligevel ved graven for at holde den smukke tradition i ære.

Ulbølle kirke ses viden om, ligger paa en bakke, er anselig, bestaar af skib, taarn mod nord, hvor der er vaabenhus, synes at være opført omkr 1525. Overhvælvet. Altertavle fra 1872 af Otto Bache (Jesus og børnene), alterkalk fra 1575, malmstager fra 1579, romansk font, rigt udskaaren renæssanceprædikestol fra 1650. Flere ligsten m m. 100 sd. Nyrestaureret. (Et hæsligt ligkapel ved kirken skæmmer kirken meget).

Aarb f Svendb amt 1917, Mackeprang, s 126, 128.

Folketal: 1850: 869 og 860, 1901: 936 og 966, 1921: 951 og 954, 1950: 1002 og 925.

Altergæster: 1930: 180 og 200, 1942: 200 og 175, 1953: 300 og 200.

Menighedsraad: 1922: 4 gr, 8 u p, 1934: 6 gr, 2 soc, 4 u p, 1953: 13 u p.

Kommunevalg: 1943: V Skerninge: Soc 109 (2), rad 55 (1), kons 67 (1), venstre 214 (3). Ulbølle: Soc 193 (3), rad 50 (1), kons og venstre 216 (3). 1954: V Skerninge: Soc 98 (1), rad 67 (1), kons 82 (1), venstre 203 (4). Ulbølle: Soc 197 (3), rad 34 (1), kons og venstre 213 (3), retsf 26 (10).

Sognepræst

Indt 1857: a) 75 rug, 120 byg, 98 havre, b) 73 rdl, c) naturalier, d) 300 rdl, e) 90 td l. 1870: Regul: 3120 kr, netto 7114 kr. 1913: 2 kl, 1946 3 kl. Gl pgd grundigt rest 1951—52.

16. 2. maj 1848–23. juli 60 (sp Vejlby-H 4. april 27): **Carl Cramer,** * 10. okt 96 Mern. Forældre: Sp i Mern dr phil Peter Christian C (søn af den kendte regnebogsudgiver, klokker v Frue k, Kbh) og Charlotte Maria Hequet. Stud Hrlf 14, c jan 25 (1), † 23. juli 60. ~ 10. okt 27 Mariane Elisabeth Holm, † 16. nov 95. – Broder: Tolstrup-S. Søster ~ Rostrup, Tornby-V.

Pastor Cramer var en godhjertet mand, men uden evner og desværre med en svaghed for snapsen. Pastor Bøttiger fortæller om stødende scener og postyr med husjomfruen og andre vanskeligheder. Flere familier løste sognebaand til Ollerup, og C's »interesse for menigheden sløvedes,« saa han nødtes til at holde kapellan. Kapellanen, der boede i Ulbølle, var ilde lidt af sognepræsten.« C var interesseret i skolevæsenet og besøgte ofte skolerne. 1850 konfirmerede han en stille, tilbageholdende husmandssøn, Hans Madsen, der paa Burmeister & Wain blev en af Danmarks mest kendte skibskonstruktører og brobyggere.

Hjælpepræst hos pastor Cramer

1857—61 **N. T. J. Jespersen,** se Abild (var folketingsmd 1855—59).

17. 29. sept 1860–8. okt 71 (sp Darum-Bramminge 19. juni 47): Provst **Verner Jaspar Andreas Ramsing,** * 10. dec 01 Ribe. Forældre: Prløjtn, hospitalsforst Peder R og Marie Susanne Ussing. Stud Ribe 21, c apr 28 (h), hjpr Andst-Gesten 16. jan 29, sp Ansager 14. maj 34, provst Gørding-Malt-Andst-Slaugs Herr 27. sept 52 (var 58 udn t Skelby-Gunderslev, men renoncerede), † 8. okt 71. ~ 16. jan 35 Anne Margrethe Borgen, * 3. nov 03 Lindbjerggaard, Ølgod, † 15. marts 92. Forældre: Major, hospitalsforst Christian Erhard B af Lyngaa-S og Anne Margrethe Birgitte Borgen af Holmsland.

Provst Ramsing var en streng skriftteolog, dygtig og agtet, en udmærket leder af sogneforstanderskab og sogneraad. Han fik her bygget fattiggaard 1864 og ny skole 1875. Medens han var i Jylland, skrev han bøger om Vestjyllands pottemageri og om Vestjyllands trængselstid. I V Skerninge satte man pris paa ham. Wiberg skriver, at han 68 fik en vinkande af beboerne.

Hjælpepræst for provst Ramsing

1870—71: **R. V. Aagaard,** se Ejlby-M.

18. 13. jan 1872–11. nov 85 (sp Præstø-S 10. juni 59): **Jacob Elisius Gjellebøl,** * 19. okt 72 Vust. Faderen: Sp i Stenløse-F, * 70, se der. Stud Horsens 34, c apr 39[1] (1) Lærer Det kgl Døvstummeinst, till kommunelærer Kbhvn, ord kat Store Hedinge 28. nov 49, sp Hellevad-Ø 7. sept 56, ord kat Helsingør 8. jan 57, afsk 11. nov 85, * 19. febr 90. ~ 19. maj 44 Laura Eleonora Dorthea Momme, † 2. juni 20 Gentofte, † 7. marts 63. Forældre: Bataillonskirurg, dr med Julius Didrik M af Stouby-H og Cornelia Christine Henriette Hansen. – Døtre ~ Gandil, Ø Hæsinge og Schousboe, Flødstrup-U. Datterdt ~ Pedersen, Sandby, og Helveg, Gerding-B.

Udg Udtog af verdenshist f borger- og almueskoler, 3 opl 61, 53: Den tusindaarige kamp, om Danmarks forhold til Tyskland, 61: Spildte ord paa Balle-Lars, 89: Missionen i Ostindien, 72: Afskedspræd i Præstø-S.

Pastor G var en meget nidkær præst i Præstø stod han i samarbejde med IM (IMs hist, s 111), han interesserede sig meget for ydre mission og for Sønderjylland. Landskendt blev han for sin bog »Spildte Guds ord paa Balle-Lars« (en morder fra Kallehave, overfor hvem han øvede sjælesorg i Præstø arrest, se II, 696).

Hjælpepræst hos pastor Gjellebøl

1883—85: **E. P. C. Vendt,** se Ulsø-ØE.

19. 15. febr 1886–24. jan 99 (sp Lidemark-B 22. marts 80): **J. H. von Leunbach,** fl t Hesselager, se der.

20. 12. april 1899–27. juni 1919 (sp Vistoft 11. aug 83): **Louis Johannes Bøttiger,** * 18.

okt 43 Kbhvn. Faderen: Sp i Lundum-H, † 95, se der. Stud Ribe 62, c 69[2] (h_1), huslærer Bjert pgd, hjpr Lundum-H 1. april 73, afsk 27. juni 19, † 6. juni 25. ~[1] 29. sept 74 Cecilie Cathrine Elise Jørgensen, * 18. marts 43, Alslev, † 14. aug 08. Faderen: Sp i Skanderup, † 85, se der. ~[2] sept 09 hendes søster Ida Marie Elisabeth Jørgensen, * 3. juni 47, Alslev, † 20. juni 23. - Hustrus farbrødre: S-N Bork, og Vinding-V. Fætter: Wolf, Vodder.

Udg 80: Genmæle mod dr. Hornemanns pjece, 82: Kirkegangskoners indledelse, 85: Stamt o slægten Wolf, 93: Ebeltoft og omegn til 1814; skrev en del artikler i blade og tidsskrifter, 1923: V Skerninge-U og omegns historie.

Pastor Bøttiger var from og gennemretsindig, men noget stejl. Han var konservativ og f ex meget imod menighedsraadenes indførelse. Men han kunne ogsaa gaa ud til en gammel stejl mand (kurvemager Sven Nielsen), der havde bedt B søge sin afsked, da han blev 70 aar (han blev her til sit 76 aar), hvilket havde fortørnet B meget, og blive forligt med ham. Kurvemager Nielsen var en af Anton Nielsens elever og havde i sin tid gaaet de 3 mil til Ryslinge for at høre Vilh Birkedal. Han stod ogsaa i spidsen for en kreds, der indkaldte fremmede præster. Folk respekterede Bøttiger, men kritiserede ham som prædikant. Han havde svært ved at prædike. Hans egentlige interesse var botanik (han blev teolog efter sin faders ønske). (J. Nellemann).

Pastor Bøttiger kaldes den dag i dag rundt i sognene »den gamle præst«. Han blev efter pastor Nellemanns tiltrædelse boende i et lille hus i sognet til sin død. Han og hans kone var meget afholdt og skal have været elskelige mennesker, der vist gjorde meget godt i det stille. Han var en ivrig forsker og samlede med stor flid oplysninger om sognenes og kirkernes og præsternes historie, gamle oldtidsminder og meget andet. Al den viden, han efterhaanden skaffede sig, har han samlet i en lille bog, han udgav om sognene og deres historie. Bogen er en ren skatkiste for en forsker, men den er vanskelig at finde sig tilrette i, da han slet ikke har haft evne til at ordne og tilrettelægge sit stof, og den er temmelig tør.

Hans samlermani har ogsaa præget præstegaardshaven, som dog nu er lagt helt om. Mange sjældne og generende ukrudtsplanter er den dag et vidnesbyrd om hans store interesse for botanik. Derimod samlede han vist ikke ret mange i kirkerne. Men folk holdt af ham, og han færdedes meget rundt i alle sit pastorats egne, dels for at søge fortidsminder, dels for at træffe sine sognebørn.

(H. Mørch).

Litt: Randers amts hist aarbog 1934.

21. 17. nov 1919–23. maj 46 (sp Rødding-L-P 4. sept 10): **Jørgen Wied Nellemann,** * 10. maj 76 Nykøbing F. Forældre: Kbmd, kirkeværge Frederik Mathiesen N og Charlotte Amalie Plambøck. Stud Nyk 94, c 00[2] (h_1), hjpr Vonsild-D 26. maj 02. Dsk præst USA (Manistee, Mich) sept 04 tillige medl af censurkomiteen for den dsk præsteskole i Des Moines, Io, samt red af kirkesamfundets ugeblad, afsk 23. maj 46. R af Dbg 46. ~ 25. aug 04 Inger Kirstine Christiansen, * 14. april 77 Nykøbing. Forældre: Kbmd Hans Jørgensen C og Clara Emilie Brehm.

22. 30. sept 1946 (Dsk sømandspræst Hull-Grimsby 21. aug 35): **Helmer Mørch,** * 5. april 02 Herlufsholm. Forældre: Lektor Aage M og Benedicte Andrea Holdt. Stud Hrlf 21, c 28[1] (h_1), hjpr Sct Mortens k, Næstved 1. marts 29, do Øde Førslev-S 30, sp Svindinge 17. jan 32, r af Dbg 46, Chr. Xs frihedsmed 45. ~ 1. maj 34 Inger Margrethe Frellesvig, * 14. aug 08 Kbhvn. Forældre: Afdelingschef Max F og Anna Elisabeth Biilmann.

Litt: Fr. Nygård: Kristenliv gn 100 aar, 1897, s 386 r, Harald Balslev: Fra fynske præstegaarde, 1944, s 95 f, Peder R. Møller: V Skerninge sangforening, i Svendb amts hist aarb 1918, S. Nielsen: Minder fra V Skerninge, i Fyns hjemst, 1937, s 42 f, om V Skerninge højskole, se Højskolebl, 1881, s 737 f, Vilh. Lorentzen: Kunst ved landevejen, ill tid 1910, s 601, Jac. Madsen, s 240—42, L. J. Bøttiger: V Skerninge og Ulbølle og omegn, 1924, udg af Svendb amts hist smf jvf Svendborg amts hist aarbog 1923, Fynsk Hjemstavn II.

BRAHETROLLEBORG—KRARUP

Brahetrolleborg sogn, 4639 ha, det største i herredet, er højtliggende og meget bakket, sand- og lermuldet jord, Fyns største skovareal findes her, flere smaasøer, naturskønt. Byerne Korinth (702 indb) med jernbanest, mange butikker etc, Spanget med tingsted til 1886 og arresthus fra 1871, og landbrugsskole, Haagerup, Brænde-Lydinge, Fleninge, Gerup, Fagsted, Nybygd, Grynderup, baroniet Brahetrolleborg, sognekirken er en fløj af B slot. Flere større gaarde. Stor arbejderbefolkning.

Krarup sogn, 1606 ha, er højtliggende og bakket og skovrigt, ler- og sandmuldet jord, en del mose. Byerne K med fh fra 1889, Snarup, Tange, Søfælde, Lydinge.

Indtil midten af 16 aarhundrede var B sogn delt i 2 sogne med kirker i Fleninge og Haagerup. 1555 udgik kongebrev om, at da Fleninge, Haagerup og Krarup »er ikke uden smaa sogne og ligge nær op ad Holme kloster, og den stund, der var munke udi fornævnte kloster, gjorde de tjeneste i fornævnte kirker, og samme sogne er ikke saa formuende, at de hver kunne holde en præst, skal Fleninge og Haagerup kirker nedbrydes.« Nedbrydningen skete efter 1569. Brahetrolleborg kirke blev derefter sognekirke. Krarup var selvstændigt sogn til 1555 og 1801–08.

Præstegaarden laa i Haagerup til 1935, da der opførtes en ny pgd i Korinth.

Cistercienserabbediet **Holmekloster** fik sine munke fra Herredsvad kloster i Skaane og menes grundlagt 1172. Det byggedes paa en lille holm mellem sø og aa og kaldtes »insula Dei«. Arkivet er gaaet tabt, og man ved ikke meget om klostrets historie, skønt det hørte til de fornemme abbedier. Ved reformationen kom klostret under kronen. Det blev pantsat og havde forskellige ejere, hed en tid Rantzausholm, indtil det 1668 overgik til fru Birgitte Trolle, der 1672 oprettede baroniet **Brahetrolleborg.** 1722 kom godset under kronen, og Fr

IV forlenede det til sin svoger, grev **Chr. Ditlev Reventlow**, og siden har B været i denne slægts eje. Grev **J. L. Reventlow** († 1801) var en human og dygtig godsejer, han lod bønderne brænde træhest, skampæl osv og gjorde et stort arbejde for folkeoplysningen og for skovvæsenet. Han var en af førerne i arbejdet for bondens frigørelse. Han indførte bl a et udmærket skolevæsen. **Jens Baggesen**, der hørte til grevens venner, kom her meget. Det var ham, der indførte navnet Korinth og andre klassiske navne (se her III, s 9).

1794 oprettede Grev R et *seminarium*, »Bernstorffsminde«, ved Brahetrolleborg som led i sit arbejde for at forbedre skolevæsenet. Dets første forstander var prof *J. F. Oest* († 1815), efterfulgt af prof *C. J. Heise* (se sp Birkerød, I 433), der var rationalist og ikke havde noget særligt behageligt væsen; han laa i strid med sognepræsten, konsistorialraad *Knap*. 1826 blev seminariet flyttet til Skaarup, se der. 1815–26 var litteraturhistorikeren, senere prof *N. M. Petersen*, andenlærer her. Bygningerne blev delvis revet ned, i et af sidehusene indrettedes 1867 et metodistkapel, der senere blev nedlagt.

1889 oprettedes *Brahetrolleborg folkehøjskole* som et modtræk mod de højskoler, der blev beskyldt for at drive venstrepolitik. Den var mere flot og straalende end højskoler ellers plejede at være, skolekredsens formand var en ung frisk, initiativrig forpagter *R. Christiansen*, Gislev, skolen blev indviet 4 april 1889 med stor højtidelighed, med sange af *Chr. Richardt* og *Nic. Bøgh*, taler af biskop *H. Stein* og provst *Wøldike*, *Jens Holder Vinther* var forstander, han var uddannet hos kpt Chr. Nielsen, Hindholm højskole. Morten Eskesen kom her ofte; der var i de første aar 35–50 elever. Man saa højskolen som et nyt Bernstorffsminde. Johs. Clausens søn, senere sp her, blev andenlærer 1889, og han gjorde meget for skolen. Alt tegnede godt, men i løbet af faa aar dalede elevtallet, forstander Vinther blev syg og døde 1901, 43 aar gl, hvorefter skolen blev lukket. Den havde været genstand for stærke lovord og for stærke angreb (»politisk«). Nu laa de store bygninger hen, indtil 1906, da 3 unge landbrugslærere, *P. Fenger*, *H. Sloth* og *Kr. Møller* købte den og begyndte en landbrugsskole, som snart under navnet *Korinth landbrugsskole* blev stor og anset. *P. Fenger* var forstander (* 1877), en dygtig lærer og foredragsholder, en myndig leder; han bortforpagtede skolen 1931, men vedblev som lærer til 1933, da han købte en gaard paa Langeland. *Møller* og *Sloth* var meget dygtige lærere. *Hans Sloth* († 1938) var en kirkelig interesseret mand, medlem af menighedsraadet og øvede en god indflydelse blandt ungdommen. Nuværende forstander er *Thomas Rosenstand* (* 1900, søn af Otto R, sp V Vedsted, forstander her siden 1931). Skolen har c 160 elever.

Det danske *pigespejderkorps* har paa flere maader haft tilknytning til Brahetrolleborg og har haft store lejre her. 1922 oprettedes pigespejderkorpsets husholdningsskole i Korinth. Spejderchefen, frk *Elisabeth Flagstad*, † 37, var en stor personlighed, der baade menneskeligt og kristeligt havde stor indflydelse paa de unge.

Niels Rasmussen-Søkilde (1837—1905), ejer af slægtsgaarden Søkilde i Fleninge, levede hele sit liv paa Søkilde, og samtidig var han en flittig historisk-topografisk forfatter. Han blev betegnet som en af sin tids »lærde bønder«, var som ung ven med Mads Hansen. Han drev sin gaard som en mønstergaard. Virkede for frugtavl og husflid, skrev om frugtavl, men især blev han kendt for sine udmærkede historiske arbejder fra B-egnen. Mindesten ved Søkilde 1937. (DBL XIX, 258, H. C. Frydendahl: N. Rasmussen, Søkilde, 1937).

Bernstorffsminde friskole stiftedes 1927. Skolekredsens formand er husmd Karl Konradsen. Købmand Rasmussen er skolens pioner og utrættelige forkæmper. Skolen begyndte som en forskole i et snedkerværksted og med Margrethe Hansen som lærerinde. Hun gav skolen en god start og betød meget for hjemmene og de 33 elever. Ret hurtigt maatte der foretages udvidelser, og for at opnaa statstilskud maatte skolen omdannes fra forskole til friskole. Foruden Margrethe Hansen har der været skiftende lærere (Højskolebl 1952, s 65). Laurits Andersen købte skolen i efteraaret 1944, men i slutningen af 40erne overtog skolekredsen igen ejendommen. Senere har sogneraadet vedtaget at inddrage det aarlige tilskud (1000 kr) til friskolen. Sogneraadsformanden udtalte, at »den ærlig talt er en torn i øjet paa de fleste i sognet«, og at den »ikke er nogen rigtig friskole, men en privatskole, der blev lavet i protest«. Friskolens folk tager bestemt afstand fra dette synspunkt. Skolen er ikke oprettet i protest, og den har sin faste position i befolkningen. Der er 74 elever, og den ledes nu af lærer Bjerge Christensen.

Det kirkelige liv. Sognekaldet her var et af de bedst lønnede paa Fyn, og indtil 1935 var præsterne over 50 aar, naar de blev udnævnt hertil. Der har været en række betydelige præster: 1801–44 var konsistorialraad *Børge H. Knap* sp her, en velhavende, godgørende og særdeles begavet mand. Han ejede Aalykkegaard ved Odense. Han var højt agtet, nærmest rationalist. Præstegaarden brændte 1819. Hans efterfølger, *Otto Laub*, blev biskop i Viborg; han var Mynsters discipel, men ven af de gudelige forsamlinger og grundtvigianismen. Han øvede en god indflydelse og var en irenisk, samlende kirkemand, en betydelig aandelig personlighed. Han støttede Martensen i striden, da Martensen nægtede at ordinere C. M. Kragballe (se As-K) og skrev et skrift til Vilh. Birkedal i anledning af hans bog om samvittighed og retfærdighed (L havde selv været sp i Ryslinge). L blev kaldet hertil efter indstilling af grev Reventlow; i begyndelsen var han ked af at være her, fordi forholdene var saa anderledes end i det levende Ryslinge, men han blev efterhaanden glad for at være her og følte sig godt hjemme. Pastor *Bagger* (Stiftsprovst dr. Fr. Zeuthens svigerfader), var en praktisk dygtig og barnligt from mand, som gn 22 aar øvede en god gerning her. Provst *Wøldike* var en meget betydelig mand, baade som præst og provst, en mand med mange kundskaber, meget anset. Der var ved hans død givet løfte om, at der skulle oprettes et embede som kkp i det store pastorat, men løftet blev ikke indfriet. I nogle aar var kkp i Horne forpligtet til at deltage i den kirkelige betjening af pastoratet her. Pastor *Jespersen* var en dygtig, solid sognepræst, irenisk, ikke retningspræget (s ndf). Pastor *Clausen*, som var her i saa mange aar, satte nok mere spor folkeligt end kirkeligt. Han var meget afholdt. Han stiftede 1910 Krarup ungdomsforening efter opfordring af forskolelærerinde *Maren Nielsen* som modtræk mod dans og drik. Foreningen blev stor og fik god indflydelse. Pastor Clausen selv fortæller (Mindebogen s 80 f):

Kirkegangen i Brahetrolleborg sogn var ikke, og har aldrig været synderlig stor i forhold til sognets befolkningstal. Det skyldes vel for en del den spredte bebyggelse. Kirken ligger ganske vist nogenlunde midt i sognet, men dens nærmeste omgivelser er slottet, parken og herregaardens tilliggende. Byerne ligger i udkanterne, saa mange af beboerne har over ½ mil til kirke. – Det er meget for en fynbo! Men den forholdsvis ringe kirkegang skyldes sikkert ogsaa, at der aldrig har været nogen aandelig vækkelse i sognet. Gammeldags kristendom, rationalistisk præget, maaske i nogen maade en eftervirkning af Grev Johan Ludvig Reventlows oplysningsværk. – Som et kuriosum kan jeg oplyse, at da jeg kom til sognet i 1889, var der endnu rester tilbage af den gamle skik, at folk sad i kirke efter hartkorn: Folk fra helgaardene øverst, nærmest herskabsstolen, husmænd og indsiddere nederst; forvildede en af disse sidste sig op mellem de første, undrede man sig over en saadan dristighed.

Den gamle skik med ombæren af »klingbeutlen« holdt sig indtil for faa aar siden. Nu er den gode gamle skik, at man ikke gaar i kirke uden at have en skilling med til sognets fattige og gamle saa godt som helt faldet bort.

Det var gammel skik, at sognepræsten ved nytaarstid meddelte fra prædikestolen, hvad der i aarets løb var lagt i kirkens bøsser. En gang meddelte jeg beløbet og føjede saa til: »Og saa er der lagt to bukseknapper, forunderligt, at nogen kan gøre det!« Nogle dage efter var jeg paa jagt med min gode ven Ludvig Lehn, skytte paa Brahetrolleborg, og da vi hos den gæstfri skovfoged sad ved kaffen, kom skovfogdens kone, min gamle elev fra højskolen, smilende ind og fortalte, at hendes lille pige, med hvem hun havde været i kirke den dag, da jeg afgav beretning om kirkeblokkens indhold, havde sagt til hende: »Mor, er det ikke ham med bukseknapperne?«

Noget var der dog altsaa hængt ved fra pigebarnets kirkegang.

Som vel de fleste steder her i landet har Brahetrolleborg sogn ogsaa haft besøg af sekterere, dog uden synderligt udbytte for disse.

I slutningen af halvfemserne optraadte her og i omegnen en »pastor« *Carstensen,* hvis hovednumre var forkyndelse af omvendelse efter døden og benægtelse af Djævelens eksistens. Begge dele kærkomne for folk, der tager det let med kristendommen.

Tilstrømningen til hr. Carstensens møder var i begyndelsen stor, men det varede ikke længe, før folk blev kede af ham, fordi han idelig bad om penge, og efter kort tids forløb var hele bevægelsen forduftet. Paa lignende vis gik det en del aar senere, da den saakaldte »Pinsebevægelse« kom hertil. En herre og en dame fra København – ikke mand og kone – holdt en del møder her og i Krarup, og det førte til nogle »omvendelser« og gendaab af 4–5 mennesker i Lydinge aa. Det skal have været en mærkelig forestilling. Men ogsaa her faldt folk fra, efterhaanden som der krævedes penge, og af de gendøbte vendte de fleste tilbage til den gamle kirke.«

Ingen kirkelige bevægelser, hverken af IM eller grundtvigsk art har præget sognene. De stærke aandelige rørelser i Ryslinge synes aldrig at have sat spor her. De faa sognebaandsløsere, der har været, har været tilflyttere udefra. Noget stærkt kirkeligt liv har der aldrig været i pastoratet. Derimod er der stærk politisk interesse. Herregaarden præger sognet. Der er store skove og et stort savværk med mange arbejdere. Modsætningen mellem rig og fattig har gjort sig gældende. Ved en stor fest 1933 fejredes 150-aarsdagen for de Reventlowske skolers bestaaen. Ved festgudstjenesten prædikede biskop Rud. 1938 fejredes en stor fest for bondestandens frigørelse 1788.

Blandt lærerne kan nævnes den musikalsk fint dannede, lunerige lærer *Helsing* i Grønderup, den korrekte, lidt tørre lærer *Fritz Jørgensen,* Haagerup, den livligt, veltalende lærer *Krag* i Gjerup, og lærer og organist *Gundorph Jørgensen,* en ret betydelig komponist.

1918 oplyses: Ret god kkg, intet retningspræg, befolkningen socialt meget forskelligartet. 1926: Kkg 2 pct, ikke udpræget, 2 fh, DdU (100), store afstande. 1935: Kkg 3 og 7 pct, DdU (100), intet særligt. Sp skal læse med konf i K. 1945: Kkg 4–5 og 7–8 pct, ikke udpræget, 2 DdU (200 og 100). 1950: Kkg 5 og 7 pct, gode forhold, velvilje, ingen kirkelig retning fremtrædende, ingen kirkelige brydninger, 2 fh, 2 DdU (100 og 100). 1954: Kkg 4–5 pct. Gode forhold, velvilje, ingen kirk retning fremtrædende, ingen kirk brydninger, 2 fh, 2 DdU (100 og 100), landbrugssk (160, forst Rosenstand), spejderskole (35, Fr. Jessen), centralskole fra 1954, 1 familie sbl.

Brahetrolleborg kirke (Sct Nicolai) er den nordlige fløj af B slot, bestaar nu af et højt skib, 30 m langt, og taarn med slankt spir (50 m), dækket af cementpuds og gør nu et moderne indtryk, men er dog rester af den gamle Holmeklosters kirke, bygget i tidlig gotisk tid af mursten, var oprindelig treskibet, nu kun eet skib. Hvornaar sideskibene forsvandt, vides ikke. Lavtsiddende, sengotiske hvælvinger. Kirken havde intet taarn. 1817 opførtes et lille vaabenhus, hvor taarnet staar, taarnet er bygget 1869. Ved en restauration 1817 mistede kirken det meste af sit gamle inventar, 1847 fornyedes kirkens indre, og ved den store restauration 1868—69 blev murene gjort 1,3 m lavere, og der indsattes store spidsbuede vinduer. Kirken er blevet ilde behandlet, den virker koldt, og inventaret er nyt. Altertavle fra 1848 (A. Thomsen: Nadveren), marmorfont med relieffer af Thorvalsen fra 1817 (den gl døbefont i V Aaby kirke). Uden for taarnrummet er vaabenhus, en smuk jernbeslaaet dør, hvorover et basrelief af Thorvaldsen (Maria med barnet). Flere ligsten og begravelser. 400 sd.

Løffler: Gravsten, s 20 og 39, Aarb f nord oldk 1887, s 73, L. Bobé i Fynske herregaarde.

Krarup kirke (Sct Morten) ligger paa en bakke. Af den gl romanske kirke af raa kamp er skib og kor delvis bevaret. Omkr 1775 blev den øverste del af koret brudt ned og et lille taarn opført her. Korsfløjen mod nord fra c 1775. Trappehus ved taarnet og vaabenhus mod vest. Altertavle (A. Thomsen: Opstandelsen) fra 1849, ny jernfont, ny prædikestol. 75 sd.

Folketal: 1850: 1666 og 490, 1901: 2104 og 701, 1921: 2608 og 828, 1950: 2307 og 806.

Altergæster: 1926: 450 og 268, 1934: 350 og 290, 1942: 600 og 341, 1953: 499 og 222.

Menighedsraad: 1922: 1 IM, 1 gr, 12 u p. 1934: 3 soc, 11 u p, 1953: 14 u p.

Kommunevalg. 1943: Brahetrolleborg: Soc 464 (5), rad 110 (1), kons 143 (1), venstre 288 (4). Krarup: Soc 43 (1), rad 44 (1), kons 28 (0), venstre 143 (4), u p: 73 (1). 1954: Brahetrolleborg: Soc 378 (5), rad 50 (0),

kons 149 (2), venstre 309 (4), komm 10 (0), haandv 38 (0). Krarup: S 24 (0), rad 52 (1), venstre 224 (4), u p 78 (2).

Sognepræst

Indtægt 1857: a) 150 rug, 184 byg, 154 havre, b) 49 rdl, naturalier, d) 450 rdl, e) 80 td l. Stor pgd fra 1820 i Haagerup, stor have. 1870: Regul 3520 kr, netto: 7848 kr. — 1913: 1 kl, 1931: 1 kl, 1946: 2 kl. Pgd opf i Korinth 1935.

13. 25. jan 1845–7. nov 54 (sp Ryslinge 31. okt 34): **H. O. C. Laub,** fl t biskop Viborg, se der. (Fru L døde 26. nov 54).

14. 24. febr 1855–1. marts 77 (sp Vissenbjerg 10. april 47): **Frederik Vilhelm Bagger,** * 5. jan 05 Slagelse. Forældre: Etrd, politimester, senere borgmester i Kbhvn Rasmus Langeland B og Frederikke Gjersing. Stud Mtrp 24, c april 29 (1), lærer søetatens drengeskole 30, overlærer 32, sp Tanderup 3. okt 34, afsk 1. marts 77, † 10. marts 84. ~[1] 16. sept 35 Sophie Charlotte Birch, * 25. sept 07 Vesterborg, † 18. nov 43. Faderen: Provst, Store Hedinge, † 54, se der. ~[2] 27. jan 46 Mariane Lovise Elisabeth Tofte, * 6. okt 08 Ribe, † 11. aug 48. Forældre: Kmrrd, toldforvalter Peter T og Mariane Køppen. ~[3] 4. jan 56 Eleonore Elisabeth Johanne Sophie Nyegaard, * 16. april 18 Næsborg, † 20. april 1900. Forældre: Lærer i Næsborg Christian Gottlieb Brorson N og Ingeborg Marie Engelstoft (der havde været ~[1] H. J. Naschou, rkp Middelfart-K, † 1797, ~[2] N. L. Thorning, sp Næsborg-S-O, † 1813 (stamt 26). – Søn: Klim-T-V. Datter ~ IMs fmd, provst Fr. Zeuthen, Fredericia. Fætter: Hjerk-H. 1. hustrus søstre ~ Scharling, Sdr Asminderup-G og Lund, Udby-Ø. 3. hustrus halvbroder: Biskop Engelstoft, Fyn.

Pastor B var en ordensmnad, praktisk dygtig, en from mand, som i alt satte sin lid til Gud. (Johs. Gøtzsche: Fr Zeuthen, 1927, s 80), se Vissenbjerg.

15. 11. maj 1877–8. dec 1900 (sp Skivum-G 26. april 61): Provst **Marcus Thomas Wøldike,** * 19. aug 26 Faaborg. Faderen: Sp Taarnby, † 50, se der. Stud Brgdssk K 43, c april 49 (1), accessit 45 (en sammenligning ml Koranen og evangelierne), lærer og uord medhj Taarnby, provst Aars Gislum herr 12. maj 71 (var 76 kaldet til Tersløse-S, men renoncerede), provst Sallinge herr 24. febr 80–5. aug 92, r af Dbg 88, † 8. dec 1900. ~ 16. aug 54 sin kusine Martha Thomelly Holst, * 18. sept 32 Majbølle, † 25. april 19. Faderen: Ksstrd, sp Magleby-Holtug, † 62, se der. – Broder: Kværndrup ~ hans hustrus søster. Hustrus broder: Kippinge-B. Søster ~ Borch, Randlev-B. Stamt 97.

Provst W var en smuk og værdig skikkelse med et mildt blik i øjenkrogen, han var en begavet og kundskabsrig mand, en sjældent nobel karakter, elskværdig og venlig. Han havde mange venner (Fyens stifttid 10 dec 1900). Han var højkirkelig og samlede en ikke lille menighed. Som provst var han meget anset. (Faaborg avis 11 dec 1900).

16. 27. april 1901–17. juli 18 (sp Horsens 14. dec 92): **Theodor Henrik Bloch Jespersen,** * 1. juli 48 Aarhus. Forældre: Jstrd, stiftsfysikus Jacob Wilh. J og Anna Marie Kirstine Bloch (dt af biskop, dr Jens B, Viborg, † 1830). Stud Mtrp 66, c 72[2] (1), opholdt sig 72–73 i Ems af helbredshensyn. Lærer Kbhvn særligt i Krebs sk, hjpr Kerteminde-D 7. jan 76, sp smst 23. febr 78, r af Dbg 01, afsk 18. juli 18, † 21. juli 27. ~ 12. dec 76 Anna Raaschou, * 18. juli 51 Kbhvn, † 3. marts 26. Forældre: Vinhdlr Frederik Vilh R og Christiane Frederikke Louise Tolstrup (hun ~[1] vinhdlr H. F. B. Munck). – Sønner: Brønshøj og Agri-E og direktør i Kbhvns magistrat, c th Fr. V. J. Broder: Baarse-B. Fætter: Jespersen, Sct Nicolai k, Svendborg. Kusine: ~ Faartoft, Nysted-H og Raaschou, Espe-V. Fætters søn: Nordrup-F, stamt 11. Hustrus broder: Ord kat Sct Stefans k, Kbhvn. Halvbroder: Munck, Herlufsholm. Morbroder: Tolstrup, andenpr Roskilde dk.

Pastor J var en betydelig og fremtrædende præst, som satte spor i sine sogne. Han var en mand, der ragede op mellem sine embedsbrødre og højt anset. Som baggrund herfor var han tillige en praktisk dygtig mand, der drev Haagerup præstegaard mønsterværdigt. Det gav ham anseelse i sognene. Familien var stor, og der blev levet et rigt præstegaardsliv i hjemmet (Provst M. P. Madsen).

Pastor J hørte i sin ungdom til den kreds, der samledes om pastor Rudolf Frimodt ved Sct Johannes k i Kbh, og det var Frimodt, der fik ham til at blive kapellan hos den syge pastor Krog i Kerteminde. De kirkelige myndigheder ansaa embedet i denne by for vanskeligt, særlig paa grund af forholdet til den grundtvigske valgmenighed, hvor den radikale N. Lindberg lige var blevet præst. J var udgaaet fra et nationalliberalt hjem og stod personlig grundtvigianismen fjernt; men han var en irenisk natur, der helst undgik strid. Og fra anden side fik han stor tilslutning, herunder ogsaa fra mennesker, der havde været grebet af vækkelsen paa dette sted i aarhundredets første halvdel. Da Krog efter kort tids forløb døde, havde J vundet sig en saadan position, at han trods sine unge aar blev Krogs efterfølger, fordi baade menigheden søgte om det, og biskoppen anbefalede det. I dette embede forblev han i 15 lykkelige aar.

Hans prædikener var altid omhyggelig gennemarbejdede, baaret af hans tro og hans ønske om at »drage mennesker til Gud«; paa eengang stilfærdige og varme. Et stort arbejde lagde han desuden i sine mange husbesøg.

I Horsens var det kirkelige liv stærkt præget af Indre Mission. Uden selv at være egentlig missionsmand gik J med glæde ind i samarbejdet med missionen. Han tog virksom del i de forskellige arbejdsgrene og kom i nært venskabsforhold særlig til pastor Olesen, den senere biskop. Samtidig søgte han ogsaa at være noget for den del af menigheden, der ikke hørte til Indre Mission. Men arbejdet var overmenneskelig stort; sognedelingen var endnu ikke gennemført, saa han var sognepræst for hele den store by, og det kontormæssige stillede store krav ved siden af den egentlige præstegerning. Da sygdom kom til, blev han nødt til – meget mod sit ønske – at søge bort allerede efter 8 aars forløb.

Men helbredet bedredes, og selv om kræfterne aldrig helt blev de gamle, kunne han dog varetage sit nye embede i Brahetrolleborg-Krarup helt til han gik af som 70-aarig. Hans virksomhed her fulgte samme linie som

i Kerteminde, beriget med det, han havde lært i Horsens. Han kom til at holde meget af disse sogne, og han og hans kone hyggede sig, skønt begge bymennesker i de landlige forhold og den skønne præstegaardshave, og i et hjemliv, hvor musik spillede en stor rolle.

Som pastor emer boede han paa Frederiksberg og havde her tilknytning til menighedsarbejdet i Sct Markus sogn og glæde af at kunne være til hjælp ogsaa for præster i andre sogne. (Vilh. J.) (Jul. Steen: Et liv under Guds naade II, 1931, s 63).

Hjælpepræst hos provst Wøldike og hos pastor Jespersen

1899—1918: **J. C. Clausen,** sp her.

17. 18. nov 1918–16. nov 34 (hjpr her 26. sept 99): **Jens Christian Clausen,** * 8. nov 64 Vejlby Faderen: Sp i Vonsild-D Johs. C, † 08, se der (af Vejlby). Stud priv 83, c 89[2] (nc), lærer Brahetrolleborg højskole 89, afsk 16. nov 34, r af Dbg 15, † 12. okt 41. ~ 3. april 1890 Antoinette Henriette Lovise Eegholdt, * 10. okt 1863 Hamborg, † 11. sept 47. Forældre: Grosserer Siegfried Bassewits E og Marie Kønitsch.

Fmd Svendb amts skytteforening, Bm Lundegaards stiftelse, Fyns st gejstlige enkekasse. Sogneraadsmedl her, fmd Hjælpekassen til 33, fmd værgeraadet. Tilsynsførende i Svendb amts plejehjemsforening.

Pastor C virkede her i pastoratet fra 1889 og til sin død 1941. Hans konfirmationsforberedelse, hans virksomhed i amtets historiske samfund (han var meget historisk interesseret), hans store arbejde i skyttesagen, hans udstrakte virksomhed som taler og oplæser, hans fornøjelige breve (fyldt med historier), hans fromme sindelag, alt dette gjorde ham kendt og afholdt ud over sognets grænser. I den lille »Sundforening«, der blev stiftet for at værne plante- og dyreliv ved Faaborgsund, deltog han ivrigt i møder og ture. Han var den sidste præst i lang ubrudt række præster i samme slægt, og han besad en stærk slægtsfølelse. C blev født, medens hans fader var feltpræst, og han voksede op i Ryslinge, hvor han gik til gymnastik og skydning i øvelseshuset, hvor han ogsaa hørte foredrag. Dette kom til at præge ham for livet. Skyttesagen blev en hjertesag for ham (Mads Hansens skyttesange sang han gerne), og mange foredrag kom han til at holde. Han kom ogsaa meget paa Ryslinge højskole og fik ogsaa der et præg for livet. Ferierne holdt han i den muntre præstegaard hos sin morfader, pastor *J. C. Petersen,* Gierslev. Han gik en tid i skole paa Herlufsholm, men blev syg og kom saa i Odense katedralskole, han boede hos pastor, dr *Ludvig Helveg* sammen med *Jak. Helms* (se sp Skellerup-E) og pastor *Emil Koch,* der var hjpr hos Helveg. C's fader var meget optaget af forsvarssagen, medens han var sp i Nr Lyndelse og rejste meget for denne sag. Da C af sin rektor blev fraraadet at gaa i katedralskolen, fordi han syntes, at han ikke var dygtig nok, kom han paa Gundorphs kursus i Kbhvn, hvorfra han blev student. Her mødte han sine venner for livet, *R. P. Rasmussen,* der blev præst i De gamles by, og *N. C. Knudsen,* der døde som sp i Næstved. Han deltog i studenterlivet, hørte *Carl Ploug* og *Hostrup* og var naturligvis ivrigt med i Akademisk skytteforening. Han blev forlovet, og hans brud havde været et aar i Ørslev præstegd hos Vilhelm Beck, hvorfor han jævnligt kom i den gæstfri Ørslve pgd. Han var medlem af en teologisk diskussionsklub (hvor bl a M. C. Jørgensen, † som sp Jordløse-H), N. C. Knudsen, M. Larsen (se sp Lunde), H. M. Erichsen (se sp Aaker, R. P. Rasmussen, Fr. Melbye (se sp As-K) var deltagere. Teologisk embedseksamen fik han med noget besvær – han havde deltaget i alt for meget ved siden af studierne, og blev saa soldat. Han holdt sin første prædiken 1890 i den lille Gudum kirke ved Slagelse for ganske faa tilhørere, han ville jo være præst. Men saa kom han til Brahetrolleborg højskole. Forstander *Vinther,* provst *Wøldike* og hans elskelige hustru og familien Søkilde modtog ham hjerteligt. Højskolen havde en særstilling blandt landets højskoler, fordi den havde politisk baggrund, men der blev ikke øvet noget tryk paa dens lærere. Faa dage efter C's ordination døde provst Wøldike, og i forventning om et lovet kkp blev C nu efter indtrængende andragende fra beboerne ansat som hjpr hos pastor *Jespersen,* en stilling han havde i 18 aar. Han gik straks ind i arbejdet for skyttesagen, og han deltog i dette arbejde med liv og sjæl i mange aar, deltog i mange stævner og var fmd til 1940. Da C blev sognepræst, ønskede han ikke at bo i den noget afsides liggende Haagerup pgd, som var stor, kold og upraktisk. Han fik lov til at bo i sin smukke private bolig i Korinth. C kom ikke lidt paa Brahetrolleborg, hvor han var en kær gæst hos greven, og han deltog gerne i jagterne. C havde 3 hovedinteresser, Det kristelige, det folkelige og det nationale. Han var meget søgt som foredragsholder. Han døde efter svære lidelser, og ved hans jordefærd lød mange gode ord om ham. Pastor *J. A. Rasmussen* mindedes det ord, som han fik af sin moder paa konfirmationsdagen i Nr Lyndelse: Mt 14, 30: Den synkende Peters bøn, »Herre, frels mig.« Overlæge *Hempel* omtalte ham som en straalende veltalende, lynende intelligent mand, han var ingen selvglad præst, førstelærer *P. M. Sørensen* bragte sognets tak og sagde bl a:

»At pastor Clausen tog sin stilling som sognepræst meget alvorligt, kan jeg nævne et eksempel paa. Han var jo fra sin barndom i Ryslinge og Nr Lyndelse vant til at se kirken fyldt til trængsel søndag efter søndag. Det var ham en hjertesorg, at det ikke lykkedes saa godt her; jeg husker en vintersøndag med daarligt vejr og slet føre, da var der ikke ret mange i kirke. Vi fulgtes ene to ud af kirken, da gudstjenesten var forbi. Pludselig standsede præsten, saa paa mig og sagde: »Tror De ikke, det er min skyld?« – »Nej, pastor Clausen, det tror jeg absolut ikke!« Saa randt Grundtvigs vers mig i hu, og jeg nævnte dem: »– – men pløj din fure, strø Guds sæd, er jorden dig for tør, saa græd; vil graaden kvæle røsten, saa tænk paa gyldenhøsten!« Saa kom taarerne i den kære gamle præsts øjne; han gav mig haanden og sagde tak. Det haandtryk er et af mine minder om afdøde; det glemmer jeg sent. Saaledes kunne mismod

undertiden faa magt over ham, og han kunne komme i tvivl om, hvorvidt hans gerning bar nogen frugt.« I kirken talte biskop *Rud* og nævnte især C's evne til at læse med konfirmander og at tale til de unge, hans varme fædrelandsind og sorgen, da han gammel og syg oplevede den tyske besættelse. Han kendte det kristne haab: »Sig, at jeg har mange haab, men eet overstraaler dem alle.« 1942 afsløredes en mindesten paa hans grav.

H. C. Frydendahl: Pastor J. Chr. C's mindebog, 1942, samme i Fynstid 14. okt 41, Svendb avis 14. okt 41, Dsk idræt, 16. okt 41, O. Helms: Strejfstog i Danmark 1941, s 22 f, 37 f, Hans R. Egebjerg: Svendb amts skytteforening gn 50 aar, 1910, s 216 f, Fynske aarbøger 1941, s 527 f.

18. 28. sept 1935 (sp Sdr Broby 8. jan 29): **Jens Anton Rasmussen,** * 9. dec 96 Esterbølle, Særslev. Forældre: Gdjr Lars Hansen R og Madsine Kirstine Steffensen. Stud Odense 15, c 21[1] (l), sp Østse-N 17. dec 21. ~ 1. marts 22 Mariane Hansen, * 23. marts 96 Vissenbjerg. Forældre: Gdjr Hans Peder H og Anna Nielsine Andersen. – Broder: Ønslev-E.

BM Lundegaards stiftelse.

Litt: Jac. Madsen, s 251—54, N. Rasmussen-Søkilde: Gl og ny minder fra B og omegn, 1070, samme: De Reventlowske skoler, 1883, J. C. Clausen i Hist aarb f Svendb amt, 1909 (om seminariet), N. Rasmussen-Søkilde: Trolleborg og dens beboere, 1894, C. F. Jørgensen: B sogns degne- og skolehist, 1874, jvf samme i Hist aarb f Svendb amt, 1915, Khst saml 4 r VI, 608 f, H. C. Frydendahl: Mindebogen om pastor Clausen, 1942, Kr. Møller: Den Reventlowske skole i 150 aar, 1933, Fynsk Hjemstavn, I 79, Om spøgeri i B, se Fynsk Hjemstavn, smst VI, 1933, s 74, Fynsk Hjemstavn III, 177 (om K slots oprindelse).

HERRINGE—GESTELEV

Herringe sogn, 1091 ha, er ret fladt og frugtbart, nogen skov. Byerne: Herringe, Rudme med fh fra 1885, jernbanest, hg Fjellebrø.

Gestelev sogn, 1097 ha, noget bakket, en del skov, sandmuldet jord. Byerne: Gestelev, Palleshave, hg Nordskov. Kommunal fh (omb 1952).

Herringe var anneks til Ringe til 1668, derefter selvstændigt sognekald. Gestelev, der var anneks til Sdr Højrup, Vinding herred, blev anneks 1846.

Præsteembedet hørte til de mindre paa Fyn, og medens præsterne i nabosognene som regel blev i embedet til deres afgang, er 19 af Herringes 26 sognepræster blevet forflyttet siden reformationen.

Den kristelige og folkelige vækkelse i 1840-erne berørte disse sogne. Der blev holdt flere gudelige forsamlinger af de vakte lægfolk. Forbindelse med herrnhuterne kan ogsaa spores. Et par familier, som er baptister i G sogn, kan vist føre deres vækkelse tilbage til den tid.

Men ellers er ogsaa her vendepunktet omkr 1849, da *Vilhelm Birkedal* kom til Ryslinge. Hans inspirerende forkyndelse drog mange til, ogsaa herfra, og det resulterede i et ikke ringe antal sognebaandsløsninger til Ryslinge (og Sdr Næraa valgmenigheder) samtidig med, at sognene til en vis grad fik et grundtvigsk præg, idet valgmenighedsfolkene kom til at præge ogsaa sognemenighedens folk. Efterhaanden blev bevægelsen statisk og mere eller mindre verdsliggjort. Den grundtvigske bevægelse førte til oprettelse af sognets *2 friskoler,* den ene stiftet i Rudme 1858 af gdjr *Hans Jørgensen* († 73), en af Vilh. Birkedals venner og sognebaandsløsere, i tilslutning til Kr. Kolds tanker.

Friskolerne. Det var gdjr *Hans Jørgensen* († 1873) og hustru i Rudme, som var aandelig vakt af *Johan Nielsen* og senere fandt vej til Vilhelm Birkedal, som i 1858 fik stiftet Rudme friskole. De henvendte sig til Kr. Appel i Ryslinge. Han anviste dem vestjyden *Morten Eskesen* (se s 34 her), der da var lærer paa Grundtvigs højskole »Marienlyst«. Han kom hertil som den første friskolelærer, en højst ejendommelig skikkelse; han begyndte med 12 børn, og skolen var deres store glæde. Det var pietistisk prægede folk, der stod bag friskolen. De var straks lidt betænkelige ved den glade menneskelighed i dette grundtvigske skoleliv. Sang og fortælling prægede skolen, og egnens grundtvigske præster hjalp til. Hver lørdag samlede Morten Eskesen de voksne til sang og fortælling, og ud af dette voksede en aftenskole. Pastor *Camradt* var kølig, men blev velvillig. Derimod saa han skævt til sognebaandsløserne, og da disse især fandtes blandt friskolens forældre, kunne der opstaa vanskeligheder (f eks om en troende mand, der sendte sine plejebørn i friskole, hvilket fattigforstanderskabet satte sig imod, men amtmanden støttede faderen). 1864 flyttede Morten Eskesen til Odense friskole efter Kolds raad. Han var Kolds tro discipel, en udmærket lærer, som børnene aldrig glemte. Morten Eskesen begyndte i Rudme sin virksomhed med at samle folkeviser efter mundtlig tradition. Den anden friskole oprettedes 1861 i Palleshave af Kr. Kolds elev, *Hans Jacobsen,* var først privatskole, senere overtaget af et grundtvigsk aktieselskab. Begge skoler har i tidens løb haft mange lærere. En af de ledende og toneangivende i friskolekredsene var Klaus Berntsens nære ven, gdjr *Anders Hansen Tange,* Gestelev (* 1839, † 83) som allerede fra dreng af var stærkt folkeligt og politisk interesseret. Han overværede som 12-aarig et stort politisk møde i Ringe, og fra da af var han politisk vakt. Han ville gerne læse, men som eneste søn maatte han overtage fædregaarden. Han sluttede sig varmt til Vilh. Birkedal og følte sig kristeligt hjemme i grundtvigske kredse. Han betød meget i sognet, var sogneraadsfmd, medstifter af »Fyns tidende« og folketingsmd i Nyborgkredsen i en aarrække, (venstre). I folketinget indtog han en ret fremskudt stilling som medlem af finansudvalget, og han holdt mange politiske møder paa Fyn, (en af Fyns »tre frihedshelte« blev han kaldt, Klaus Berntsen og Hans Madsen var de to andre). Hans slagfærdighed og ihærdighed gjorde ham velskikket som politisk agitator. Han døde af tuberkulose, kun 44 aar gl. Klaus Berntsen kalder ham »en af

de mest kundskabsrige bønder, der har haft sæde i folketinget«. (K. B's erindringer, 1921, s 47).

Senere har der været 2 andre folketingsmænd her fra pastoratet, gdjr *Jac. Jacobsen* († 1927), Herringe, og hofjægermester *Fr. Sporon-Fiedler* († 33), Nordskov, den sidste var højremand.

Der er c 175 sognebaandsløsere til valg- eller frimgh, og det kan ikke nægtes, at forholdene derved er noget splittede, og flere af de mere betydende slutter sig til menigheder andre steder.

Indre Mission har haft nogen indgang i begge sogne.

Pastor Kolpen skriver: »I 1953 er der i H 7 og i G 14 personer, der slutter sig til IM, de samles til »samtalemøder« (hvor ogsaa sp er inviteret og kommer), de er aktive i DMS arbejde. Kredsene er trofaste kirkegængere og meget offervillige. I G findes et KFUM spejderarbejde, ledet af gdjr Christian Larsen, c 30 drenge. En KFUK spejderbevægelse, ledet af sygeplejerske *Gudrun Hansen,* er døet hen. Søndagskoler findes ikke. Sognefoged *N. C. Mortensen,* H, † 38, gjorde et nidkært arbejde for IM og var ved at aabne sit hjem for møder, samt i Mghr en god medarbejder i kirken. I sin 25-aarige præstetid skabte *Leth* respekt om kirken, ikke mindst ved sine trofaste husbesøg (til fods – præcis som et urværk) og ved møder i pgd. Han var en stille, solid mand, en dybt alvorlig og meget kundskabsrig præst. Hans søster *Jensine* holdt i adskillige aar søndagsskole i pgd. Pastor *Brodersen* fortsatte Leths gerning udfra samme livssyn og var en stilfærdig, alvorlig forkynder. I hans tid blev pgd, efter at den gamle 3-længede gaard fra 1734 var brændt, i 1936, genrejst i smuk villastil og kirkerne udsmykkedes paa forskellig vis, paa Brodersens initiativ. Den ny pgd fik en smuk konfirmandstue til 60 mennesker, med fresker af C. L. Toft, Roskilde.

Den kirkelige interesse er fra gammel tid størst i H, hvor der trods splittelsen (i 1951 tilhørte af 506 indb 116 andre menigheder) samledes en efter fynske forhold god menighed, der var vant til at ofre (4–5000 kr aarligt i begge sogne). G har haft ord for at være ukirkelig (her i 1951 af 617 indb 67 til andre menigheder), men kirkebesøg og altergang er i stigen. Sognene maa siges at være præget af hjemmefødninger, mest G. H er grundtvigsk præget (hvad det saa vil sige), G savner et tydeligt præg.«

Palleshave børnehjem oprettedes som privat hjem af friskolelærer *Jørgen Johannesen,* blev overtaget 1935 af staten (under Østifternes aandssvageanstalter) og ledes af diakon *Harald Andersen. Aandssvagehjemmet* Bæklund i Gestelevlunde ledes af *Otto Jørgensen.*

1908 oplyses: Kkg noget vekslende i H, ret god i G, god hørelyst, megen god gl kristendom, 2 smaa IMkredse, 25 pct til valgmgh, gode forhold, 1926: Middelgod kkg, DMS i H, pigemøder, børnegudstj, 2 ungdomsf, mange sbl, 1935: Ret god kkg, splittede forhold p gr a valgmgh og frimgh, godt besøgte mghmøder i skolerne, velbesøgte ungdomsm i pgd, kirkeblad, enkelte IM i H, IMsmf i G (gdjr Kr. Kristensen) ungdomsm (100), interesse for YM, 1943: Kkg 10 og 7,5 pct, 130 sbl, 3 fam baptister, velvilje, H kirkelig interesseret, G n ukirkeligt, trofast kirkekreds, mghm i pgd, ungdomsm i pgd og fh, børnegudstj, kirkeblad, IM i G (snedker C. C. Christiansen) 2 fh, ungdomsf (130), 1950: IMsmf (hmd Gotfred Rasmussen) K spejdere, ellers som hidtil, 1954: Mghm i G, fh, DdU i H, ungdomsm, M-spejdere, gamlemøder i pgd, gnsn 42,8 og 38,8 pr gudstj, gode forhold, men præget af splittelser ml sognemgh og valg- og frimgh. Skellene bliver dog efterhaanden mindre. 30 og 20 pct, (116 og 67 og børn) af bef til valg- eller frimgh. En del ligegyldige, velvill, gæstfri befolkn, trofast kirk kreds, kirkeblad, IM smf (20, hmd M. Gotfred Rasmussen, Lundebakken pr Ringe), 2 friskoler, 2 fh.

Herringe kirke bestaar af skib og kor ud i eet, taarn mod vest og vaabenhus mod syd. Skibet er romansk, af kamp, senere er tilbygningerne opført. Koret blev revet ned 1850 og skibet forlængedes mod øst, overhvælvet. H kirkes altertavle fra 1850 af Zehngraff (Kristus) udskiftedes i 1946 med en af Hans Rasmussen i Faaborg udført kopi af Niels Skovgaards: Hyrden med det genfundne lam. Rigt udskaaren prædikestol (fra 1675) har været rigt farvesmykket i baroktidens stil, men er malet brun. Ogsaa den romanske døbefont med fine baandslyng har været malet i fine farver, hvoraf tydelige rester paa bagsiden. Flere ligsten og gravsten. Orgel fra 1941. 105 sd.

Saml t Fyns hist VII, s 9 f, Mackeprang, s 125.

Gestelev kirke bestaar af skib, taarn mod vest og vaabenhus (nu lighus) mod syd. Kirken er oprindelig romansk af kamp, men antagelig delvis ombygget i gotisk tid. Koret er brudt ned, og skibet forlænget. Indgang i taarnet. Kirken har haft 3 altertavler. Den ældste var gotisk, fra 16. aarh, smukt udskaaret med helgenfigurer (nu i Odense museum). Den anden er fra 1853 (Zehngraff: Gethsemane), hænger nu paa sydvæggen. Den tredie er fra 1942, en kopi af Carl Bloch: Jesus og Thomas (skænket af hofjægermesterinde Sporon-Fiedler), romansk font paa moderne fod, tarvelig prædikestol fra c 1575. 130 sd. Meget smuk dør fra c 1500 i vaabenhuset. Kirken har haft kamtakkede gavle, revet ned c 1850, men søges genopsat. Kirken trænger til restauration.

Mackeprang, s 38, 48, 108, 42, H-G kirkeblad, 1942, nr. 15.

Folketal: 1850: 400 og 539, 1901: 466 og 553, 1921: 489 og 644, 1950: 506 og 631.
Altergæster: 1922: 200 og 245, 1934: 150 og 191, 1950: 236 og 164, 1953: 159 og 196.
Menighedsraad: 1904: 1 IM, 1 gr, 6 u p, 1914, 4 IM, 4 gr, 4 u p, 1926: 2 IM, 2 gr, 8 u p, 1938: 2 IM, 2 gr, 8 u p, 1953: 2 IM, 10 u p.
Kommunevalg: 1943: H: Husm 35 (1), u p 163 (4), G: Rad 112 (3), kons 46 (1), venstre 107 (3), 1954: H: Rad 30 (0), venstre 87 (2), u p 112 (3). G: Soc 29 (1), rad 81 (2), kons 35 (1), venstre 110 (3).

Sognepræst

Indt 1857: a) 47 rug, 48 byg, 54 havre, b) 112 rdl, c) 17 brød, 31 sn æg, 280 kd mælk, 3 fv brænde, d) 230 rdl, e) 76 td ld. Firlænget, daarlig pgd. — 1870: Regul 2120 kr, netto 4934 kr. Ret stor, trelænget pgd, brændt 20. april 1936. — 1913: 2. kl, 1946: 3. kl. Pgd fra 1937.

20. 4. juni 1834–5. juli 52 (rkp Vissenbjerg 22. aug 27): **Johan Christian Hempel,** * 28. sept 98 Faaborg. Forældre: Kbmd og skipper Chr. Joh. H og Johanne Margrethe Munch. Stud Odense 19, c jan 25 (h), † 5. juli 52. ~ 7. dec 27 Anna Cathrine Hansen, * 5. jan 01 Boltinggaard, Ringe, † 9. april 63. Forældre: Kclrd,

Chr. H og Adamine Koch. – Hustrus broder: Espe-V.

Hempel siges at være en skikkelig mand, der var vellidt. I hans tid blev kirken istandsat, gravkapellet forsvandt og det snævre kor afløstes af det nuværende. Embedet øgedes med G sogn, saa det var til at leve paa. Men det kirkelige liv kunne præsten hverken øge eller nære, det sygnede mere og mere hen. (Martin P. Rudum).

21. 1. nov 1852–13. juli 69 (sp Endelave 1. dec 41): **Jørgen Christian Ludvig Camradt,** * 25. marts 07 Kbhvn. Forældre: Blomstermaler, medlem af Kunstakademiet Johannes Ludvig C og Marie Elisabeth Johanette Weise. Stud priv 25, stud med, c theol okt 31 (h), † 13. juli 69. ~ 15. april 42 Laura Elisabeth Henriette Rossing, * 20. jan 19 Stege, † 23. april 95. Forældre: Krigsassessor, forp paa Liselund Carl Vilhelm R og Anna Hedvig Petersen. – Søn: Radsted. Hustrus søster ~ Engelsted, Lundforlund-G.

Som ung kastede C sig med »liv og sjæl over medicinen, og paa Frederiks hospital deltog han i de syges behandling. Efter sin faders ønske slog han om og blev teolog i haab om senere at kunne tage fat paa sit yndlingsstudium.« Men han blev præst. (E. I, 197).

Camradt var sognets stærkeste mand, hvorom der stadig fortælles anekdoter. Han kom en dag ned i smedjen hvor sognets nye lærer stod og pralede af sine kræfter. Han kunne løfte en forhammer ud i vandret stilling. C tog lige saa stille et stort vognhjul og gjorde det samme med det. Saa havde læreren ikke mere at sige. I sogneforstanderskabet brugte han grov mund, hvis bønderne ikke makkede ret. En dag mødte han et medlem, der ikke ville skrive under paa en bestemt ting. C tog ham i armen — og det var haardt — trak ham op i pgd — og manden var villig til at skrive under paa det forlangte. Han var »en bøs modstander« af sognebaandsløsning, men ellers en velvillig mand.

Om C's forhold til den i hans tid grundlagte friskole fortæller Rudum: Kort efter at friskolen var kommet i gang gik Morten Eskesen op i pgd for at hilse paa C. Han fortæller selv, at han blev først noget køligt modtaget og C spurgte bl a hvilken lærebog han lagde til grund for kristendoms undervisningen.

»Jeg lægger ingen bog til grund.«

»Da maa De jo have en grund.«

»Ja, det følger af sig selv, at der maa være en grund.«

»Hvilken grund lægger De da?«

»Jeg lægger ingen grund.«

»De siger, der maa være en grund og De siger igen at De lægger ingen grund Hvorledes faar De de to ting til at falde sammen?«

»Det faar jeg ved. at blive ved den grund som er lagt: Jesus Kristus.«

»Ja det er godt nok; hvorledes bygger De paa den grund?«

»Ved at holde mig til hans ord, det ord, hvorved vi er kristnede!«

»Det er en altfor vag grund.«

»Da er det den grund, hvorpaa børnene er kristnede og som fadderne, hvis de skal træde i forældres sted, er paalagde at opdrage dem paa, opdrage dem i den kristelige børnelærdom, ligesom de ved daaben indpodedes i ham. Altsaa ved ordet i daaben er børnene indpodet i Kristus og ved den børnelærdom, der grunder sig paa dette ord, opdrages de til at blive i ham.«

»Vi er egentlig ganske enige,« sagde præsten omsider.

»Ja, sagde E, bare kan vi nu for det første være enige om, at vi lader hinanden sejle hver sin egen sø, saa skal tiden og især øvrigheden vise, hvor meget eller hvor lidt vi iøvrigt er enige om.«

Men Eskesen gik dog ikke, før han havde fortalt C at han mente at han, E, havde mere kristelig oplivelse og oplysning end C.

C skrev senere om friskolen (1859): I undervisningen er friskhed og liv, der nødvendigvis maa blive skolen til gavn. C lagde sig senere ud med friskolefolkene ved i anledning af en begravelse af et friskolebarn at formene Birkedal adgang til at tale ved graven. Saa hentede man jord fra graven, og B kastede jord paa udenfor kirkegaarden, mens C i kjole holdt tale ved den aabne grav, mens en mand højlydt anmodede graverkarlene om at lukke graven. C lovede dagen efter ikke oftere at optræde saadan. Peder Larsen Skræppenborg kaldte det skete »en skandale paa en kirkegaard af stedets præst ved en ligbegængelse« og sagen spurgtes viden om land og affødte bestemmelserne af 2. okt 1862 om sognebaandsløseres ret til brug af kirke og kirkegaarde.

(Delvis fra Rudums bog).

22. 26. okt 1869–7. marts 82 (sp Vejby-S 9. aug 60): **L. P. Bertelsen,** fl t Lindelse, se der.

23. 13. maj 1882–15. dec 92 (adjunkt Roskilde 69): **W. L. Nannestad,** fl t Ubby, se K Stillinge.

24. 17. marts 1893–15. april 1908 (kkp Humble 26. marts 88): **H. F. M. Koch,** fl t Glostrup, se der.

25. 17. juli 1908–15. maj 33 (sp Skørping-F 26. aug 98): **Laurits Balslev Leth,** * 8. maj 63 Jernved. Forældre: Grdjr c phil Jens Matthias L af Horne og Johanne Caroline Vilhelmine Christensen. Stud Odense 82, c 88[1] (l), hjpr Boddum-Y 19. sept 88, rkp Thisted – sp Skinnerup 6. maj 90, afsk 15. maj 33, † 4. aug 44. Ugift. Farbroder: Allerup-D, se der.

Pastor L. B. L var helt præget af, at han var af gammel præsteslægt. Han var en sjælden type, ualmindelig fin og nobel i al sin færd, upraktisk i jordiske sager, men i aandelige spørgsmaal en sjælden erfaren mand med en næsten overdrevet retfærdighedssans og angst for at saare. Tillige en meget grundig mand; hvad han paatog sig, blev besørget med orden og omhu til de mindste detailler. Han var præget af solide kundskaber og ægte luthersk i sit syn. Lige fra han som ung præst kom til Boddum-Y følte han sig knyttet til IM, skønt hans indstilling nærmest var højkirkelig. Fra L's tid i Thisted berettes en lille karakteristisk anekdote: L var som ung uhyre alvorlig og lo aldrig. En søndag var han til middag hos sp i Thisted, og denne fortalte da en historie, som alle lo ad af karsken bælg. L sad stiv og forstenet, uden et smil. Da man forlængst var færdig med at le, kom en pludselig til at betragte L og saa da hans mave bevæge sig i ustandselige smaahop og med eet spruttede der en befriende latter fra ham. Efter den tid kunne han le og fandt ikke mere, det var synd. Pastor *P. C. Nedergaard,* hans nære ven, skriver: »Jeg lærte L at kende 1899, da vi blev nabopræster i Østhimmerland, og det venskab holdt i 45 aar. I vore annekser, Frær og Blenstrup, var der en del udpræget ukirkelige, og man havde tilsyneladende ikke brug for en præst. Efter en eksamen i Frær fandt nogle af skolekommissionens medlemmer en gunstig lejlighed til at ville drille L, og de begyndte at spørge ham om, hvor Kain fik sin kone fra o lign. Lidt efter rejste L sig uden at besvare disse spørgsmaal og sagde: »Jeg har nyttigere ting at foretage mig end at besvare saadanne spørgsmaal. Der ligger en syg kone i gaarden her ved siden af. Nu gaar jeg ind til hende, farvel.« Hans fine, følsomme natur kunne lide under de spodske bemærkninger. Naar vi havde været ude paa husbesøg, mød-

tes vi ofte og drøftede forholdene. Og man mærkede, at for ham gjaldt det om, at evangeliet maatte virke med kraft til frelse under disse vanskelige forhold. Han tog gerne ud og talte ved missionsuger, og hans vederhæftige forkyndelse gjorde ofte dybt indtryk. Men naar han saa, at han skulle udensogns mere end 4–5 gange i en maaned, sagde han, nej, jeg skal passe mine sogne først. Engang blev han overfaldet af en snestorm paa en møderejse og kunne i 8 dage ikke komme frem. »Faldt tiden Dem ikke lang?« spurgte man ham. »Nej, jeg havde meget at bestille.« Ja, men hvad bestilte De dog? »Jeg øvede mig i taalmodighed.« Befolkningen i Skørping lærte efterhaanden at sætte pris paa ham. Ved en sammenkomst sagde en af de ledende: »Hvis der er 3 ærlige mennesker i verden, saa er vor præst een af dem.« Jeg vikarierede i vakancen efter hans forflyttelse i Frær. Skulle nogen mande sig op til kritik af ham efter hans bortrejse, kunne de ikke komme længere end til at sige: »Han var nu en *gammeldags* præst.« Dermed tænkte de paa hans afgjorte forkyndelse, paa hans fine optræden og hans ængstelse for at gøre noget forkert. De syntes, at det var noget, der hørte en svunden tid til. – Han var ugift, men havde i mange aar sin moder i huset, og til hans død boede hans to søstre, Johanne og Jensine L, hos ham. De havde et hyggeligt og gæstfrit hjem; meget nøjsomme var de; og der raadede en egen stilfærdig tone. L var en helstøbt præst af en type, man ikke træffer mange af, og en uendelig trofast ven. Pastor *Kolpen* skriver: Ved sine husbesøg, der var ganske regelmæssige, begyndte han straks at synge, læse i NT og bede med folk, maaske fordi han ikke vidste, hvad andet han skulle tale med dem om. Han var meget bange for at volde ulejlighed. Naar han saa folk ved et arbejde, gik han forbi uden at hilse, blot for ikke at forstyrre dem i arbejdet. Hans have var hans kærlighed, alle planter kendte han – ogsaa de latinske navne. Hans kirkebogsføring er en fryd for en efterfølger, baade m h t korrekthed og skriften, der er stor, fast og ligefrem skønskrift. Sine sidste aar tilbragte han dels i Brahetrolleborg, dels i H, hvor han døde, desværre stærkt præget af senilitet. Hans eftermæle maatte enhver præst ønske sig.« Provst M. P. Madsen skriver: »L kunne maaske synes lidt verdensfjern, og han vovede sig heller ikke ret langt ud i verdslige forhold. Fra hans ædle ansigt og fra hans tale og fremtræden lyste hjertets fromhed og renhed. Det laa nær at tænke paa »en israelit uden svig«. Han virkede i Herringe-G under vanskelige kaar med aldrig svigtende flid og troskab. At komme i hans præstegaard var at komme paa et fredlyst og fredfyldt sted. Det kan ikke være andet end at mange takker Gud for ham.«

26. 25. aug 1933–26. dec 50: **Friederich Brodersen,** * 15. jan 93 Ladelund, Sydslesvig. Forældre: Gdjr Peter B og Anna Botilla Petersen. Deltog i verdenskrigen 14–18, sekretær KFUM 21–28, dim v kgl resol 28, c 33[1] (h_2), † 26. dec 50. ~[1] 30. okt 21 Ane Thomsen, * 6. marts 80 Hinge, † 24. sept 31. Forældre: Murermester Laurits Peter T og Mette Marie Lauritsen. ~[2] 25. sept 33 hendes søster Laura Thomsen, * 26. okt 81 Hinge.

Medl KFUMs husflidsudvalg, kredsfmd DMS 35—45, redaktør af kirkebl for Sydfyn 34—42, udg et YMs blad 36—48.

Udg 45: DMSs kredsforbund i Svendb amt gn 25 aar, 46: Vækkelsen i Bylderup sogn, medr af et børneblad.

Pastor B var en hjertevarm og nidkær præst, præget af sønderjysk IM. Han fik under krigen et skudsaar i den ene lunge. Det svækkede hans helbred og var medvirkende til hans tidlige død. Han fulgte pastor Leths spor. Var meget interesseret og kyndig i sønderjysk kirkehistorie. (N.)

Stiftsprovst Kai Jensen skriver:

»For et par aar siden begravede jeg paa Fyn en af mine venner. Han var præst, en flittig og nidkær præst, der sled sig op. Livet tog haardt paa ham. Han var sønderjyde og havde været med i den første verdenskrig, hvor han fik et knæk, som han aldrig forvandt, en astma, der pinte ham, og som tvang ham til at sidde oppe nat efter nat, gispende efter luft. Meget andet maatte han bære paa, men jeg har aldrig hørt ham klage. Da han havde faaet skrevet sin juleaftensprædiken, blev han pludselig meget syg og maatte køres paa hospitalet med lungebetændelse. Kort før han døde, bad han sin hustru læse den 103. salme, hvor der staar: »Min sjæl! lov Herren og glem ikke alle hans velgerninger –! Det var ikke tilfældigt, at netop den salme skulle læses. For han hørte til dem, der forstod kunsten at takke.«

Brodersen var vokset op i Slesvig og præget af landsdelens pietisme, følelsesbetonet og noget snæver, men nidkær og med varm medfølelse for sine medmennesker, hvad enten de forstod ham eller ikke. Hans deltagelse i første verdenskrig mærkede ham legemligt og sjæleligt, og faa af hans taler manglede hentydninger til denne prøvelsens tid. Hans brændende ønske var at blive præst, hvilket lykkedes ham efter en tid som KFUM sekretær i Skjern. Det var et haardt slag for ham, da han i studietiden mistede sin første hustru, der omkom ved en brand. I 1933 kom han til H-G, hans første og eneste embede, paa en nr. 3 indstilling, hvad der vanskeliggjorde hans arbejde. Saa udpræget som han sluttede sig til IM, stødte han mange fra sig ved sin afgjorte forkyndelse. Han stiftede straks et kirkeblad, der stadig udkommer i 17 fynske sogne (redigeret af sp Lind, Svanninge). I 1936 mistede han alt sit bohave ved pgds brand, og samtidig begyndte asthmaen at slide hans skrøbelige helbred op. B var i besiddelse af jernenergi. Han samlede til møder i den smukke sal »Krypten«, som han gennemtrumfede i den nye pgd, fik skaffet orgel i H og 2 nye altertavler i kirkerne og m m. Hans kærlighed til DMS var stor, han var kredsformand for Sydfyn i mange aar og udgav ogsaa et børne-DMS-blad. Trods splittelsen, gr valg- og frimenighed, befandt han sig vel i H, mens han aldrig kom rigtig paa talefod med G. Trods lange sygdomsperioder rejste han sig ofte af sin seng hjemme eller paa Ringe sygehus, og tog ud og døbte et barn eller til anden kirkelig gerning. Selv sagde

han, at han ikke passede paa Fyn, men sognets beboere giver ham det vidnesbyrd, at han var en nidkær tjener, som man respekterede og egentlig holdt af, selv om man ikke altid billigede hans måde at sige tingene paa.

Hans ven, stiftsprovst Kai Jensen, Aarhus, sagde ved hans begravelse (2. jan 51) bl a: Naar kammeraterne i krigen skulle ud i stormangreb, kom de til B, der altid havde NT hos sig, for at høre ham nævne Jesu navn. B var hele sit liv en guds tjener og begærede ikke at være andet. Han stolede ikke paa sig selv, men paa Guds ords magt og myndighed. Ved sin første hustrus baare sagde B: »Saa skal du have tak, kære Gud, fordi du har hende, og vi har dig.« Og K. J sluttede: Vi er ikke samlede til sørgefest, men for at takke for den gerning, som er sluttet, og for den uselviskhed, pastor B udviste i sin tjeneste. Han er ikke død, men gaaet forud. (W. K).

27. 31. maj 1951 (Førstepræst Grønland 19. april 47): **Carl Wagner Kolpen**, * 22. dec 14 Vejle. Forældre: Tandtekniker i Kalundborg Martin Carl K og Else Marie Sørensen. Stud Høng 32, c 39[1] (h_1). Lærer Holsteinsminde 39, dsk sømandspræst Antwerpen 12. aug 39, till kst sømandspræst i Gent 40–46, førstepræst og seminarielærer Godthaab, Grønland 1. april 47, førstepræst Julianehaab 49. ~ 9. sept 39 Ruth Hansen, * 11. juni 14 Kalundborg. Forældre: Politibetjent Viggo Theodor H og Karen Valborg Larsen. Broder: Orø.

BM Dsk understøttelsesforening i Belgien 41–46, medl af Røde Kors levnedsmiddelkomité for Belgien 42—46, Sekretær Frit Danmark i Belgien 44—45, sekretær KFUMs krigsfangehjælp i Belgien 44—46, sysselmand Julianehaab 49.

Skrev flere artikler og afhandlinger.

Dekoreret med: Dansk Røde Kors Mindetegn for krigsfangehjælp 1946, Kong Christian Xs Frihedsmedalje 1946, Belgisk orden: Croix Civique I classe 1948.

Deltog 1945 som dsk kirkes udsending i generalsynoden for Hervormde Kerk van Nederland i Amsterdam. Skrevet artikler om Grønland i dagspressen og kirkel art i Prf Bl.

Litt: Gamle gr hjem, I, 35, Klaus Berntsens Erindringer, 1921, s 47, Herringe-G sognes kirkebl, Hist aarb f Svendb amt 1920, Khst saml 4 r, I, s 481 f, 5 r III, s 28 f, Jørgen Nielsen: Anders Tange, 1907, Baunen, I, 1904, s 380 f, Jacob Madsen, s 175 - 76, 263—65, Kr. Lange: Den danske Friskole 1923 I, 225 f, Martin P. Rudum: Rudme friskole gn 50 aar, 1912.

ESPE—VANTINGE

Espe sogn, 1406 ha, er ret bakket, frugtbart, en del skov. Byerne Espe med fh fra 1890, jernbanest, og Findin.

Vantinge sogn, 718 ha, som hovedsognet. Byen V.

Det mest kendte navn i pastoratets præstehistorie i det 19. aarhundrede er præsten *Hans Agerbek**). Han var sp her 1834–41 og stammede paa mødrene side fra Hans Adolph Brorson. Han havde været huslærer hos pastor *Brandt* i Gamtofte, og den alvorlige pastor *Hornsyld*, Assens, havde ligesom Grundtvig betydet meget for ham (se Ø Hæsinge-H). Han kom til levende tro, og i kirkerne her samlede han store skarer; han stillede sig blandt de vakte. 1908 rejstes en mindesten for ham ved Espe pgd med Vilhelm Birkedals vers:

> En fader var han for de smaa
> og aabned dem sin kirkes laage,
> de stimled til fra nær og fjern,
> han stod for dem som skjold og værn,
> han aabned dem sit hus i trængsel,
> mens andre kasted dem i fængsel.

Om Agerbeks venskab med den sjællandske vækkelsespræst *J. P. Østrup*, er fortalt II, s 458. A var da hjpr i Vemmelev, og hans gerning der satte spor. Da han kom til Espe, vakte han straks opsigt blandt præsterne ved at træde djærvt i skranken for sognebaandsløsning og ritualfrihed. Men langt større betydning fik hans samarbejde med de vakte. Han stillede sig ved deres side, og han holdt selv forsamlinger her. De vakte mærkede paa hans første prædiken, at de havde faaet en forbundsfælle. Deres leder, husmd *Rasmus Knudsen*, Vantinge mark (Om Rasmus Knudsens besøg hos Otto Laub i Ryslinge, se under Ryslinge), bad ham allerede om at være med til deres møde den f!g søndag, og c theol *L. Hass* (der var huslærer i Skaarup, se sp Nibe-V) har i »Nordisk kirketidende« 1834 skildret dette møde; ikke alene huset, hvor mødet skulle holdes, men »hele byen var opfyldt af mennesker«. De kunne ikke være i huset, Agerbek lukkede saa V kirke op, kirken blev propfuld. A iførte sig sit ornat og talte. Fra den tid holdt han bibellæsninger i forening med sang eller oplæsning ved sidsttjenesterne, og der kom saa mange, at de knapt kunne rummes i kirken. Nu havde de vakte fundet en præst, der tog sit stade iblandt dem og paa en naturlig maade ledede forsamlingerne ind i kirken. Hele sommeren 1834 igennem holdt A disse møder i kirken, og møderne i de private hjem indstilledes. Han søgte at give de vakte, hvad de havde søgt ved forsamlingerne, og særlig betydning fik det, at han her ikke brugte Evg-kr salmebog, men Guldbergs salmebog og nogle sange, de vakte havde ladet trykke, især af Brorson. Fra nabosognene strømmede folk til.

I »Nordisk Kirketidende« for 1836 lod Agerbek indrykke et forsvar for de kristelig vakte bønder i Fyn. Efter hans mening maatte dette forsvar tages som et vidnesbyrd ikke helt uden vægt, eftersom han nu i to aar havde levet i snævert samliv med dem.

Fr. Nygård meddeler et brudstykke af denne smukke og interessante apologi, bygget pa ganske simple kendsgerninger.

»Da jeg i aaret 1834 blev kaldet til præst i Espe, er det ikke at undres over, at jeg kom hertil med de gladeste forhaabninger om de opvakte bønder, og Gud være lovet, mine forhaabninger ere ikke blevet skuffet. Det var mig slet ikke fremmed, at de, som ikke er af denne verden, kun var lidt kendte og meget miskendte af verden. Derimod var det mig paafaldende, at ogsaa alvorlige kristne udenfor bondestanden kun havde ringe tan-

*) Hans navn staves forskelligt i de forskellige kilder: Agerbech, Agerbek, (Wiberg, Elvius og DBL skriver Agerbek), Fr. Nygård: Agerbæk, talrige samtidige kilder: Agerbech.

ker om »de hellige«, som de her kaldes, og ansaa det ikke umagen værd at lære dem nøje at kende, ligesom de i almindelighed var dybt foragtede af de andre bønder, ogsaa af dem, der syntes at have lyst til Guds ord.

»Den eneste, som i mine menigheder holdt forsamlinger, var en fattig husmand. Om ham hørte jeg straks ved min ankomst hertil de forskelligste rygter. De opvakte roste ham, de andre havde meget at udsætte paa ham. Nogle sagde, at han var afsindig, andre, at han var en dagdriver, som forsømte sit arbejde for at prædike, andre beklagede ham som en ulykkelig tungsindig mand. Nu har jeg kendt denne mand i henved to aar og nøje givet agt paa hele hans levnet. Han har en god, sund forstand, men den er oplyst af Kristus; hvad den tænker, maa altsaa være daarskab for verden. Han er baade en flittig og duelig arbejder. Ofte har han arbejdet for mig selv til min tilfredshed. Men om søndagen arbejder han ikke, og da han har en stor familie, er han, uagtet sin flid, kun fattig — det kan verden ikke finde sig i. De, som ansaa ham for tungsindig, maa slet ikke have kendt hans sjæls tilstand. Jeg har set ham i meget trange kaar, under hvilke de fleste ville have forsaget; men ikke hørte jeg ham klage, altid var han barnlig glad i Herren, ligesaa vis paa, at Gud ville hjælpe ham, som om han havde haft sin kiste fuld af guldpenge, og hans haab blev heller ikke skuffet. Dog bemærkede jeg ogsaa straks, da jeg lærte ham at kende, at han har meget stærke følelser, som let kunne misledes. Dersom jeg havde vist mig kold og frastødende imod ham . . ., synes det mig rimeligt, at han ville komme i stor fristelse til at fatte ringeagt ikke alene for mig, men for hele præstestanden, til at stole for meget paa sine egne følelser og med al sin gode vilje baade selv blive en sværmer og drage andre med sig til sværmeri.

»Da jeg nu følte mig forpligtet til at sørge for deres opbyggelse, som følte trang til at anvende hele søndagen til andagt, bevægede ærbødighed for anordningerne mig til helst at vælge det opbyggelsesmiddel, som mest er anbefalet, nemlig at holde bibellæsning i kirken . . .

»Da jeg hele sommeren holdt bibellæsning, ophørte i den tid forsamlingerne i mine menigheder af sig selv . . .

»Mange af de opvakte bønder fra fremmede sogne kom til min bibellæsning. Efter at vi havde forladt kirken, talte jeg ofte med dem og fik nøjere underretning om deres tro, deres forsamlinger og deres hele færd. Alt hvad jeg hørte, glædede mig og bestyrkede mine gode tanker om dem. Derimod havde jeg den bedrøvelse, at mange af de andre i mine menigheder forargedes ved at se deres kirker saa meget besøgte af de hellige. Dels fornærmedes nogle over, at fremmede optog pladsen for dem i kirken, dels var mange saa forblindede, at de ansaa det for en stor skam, at deres kirker skulle være forsamlingssteder for de hellige, og deres præst, som de før syntes at ynde, skulle faa det for verden saa foragtede spottenavn: Den hellige præst. Denne fordom har jeg stræbt at bekæmpe baade ved mit forhold og ved samtaler. Endnu har jeg kun hos enkelte været heldig dermed. Dog skylder jeg mine godmodige sognefolk det vidnesbyrd, at de desuagtet have vist mig særdeles megen velvilje og tjenstagtighed, som jeg med taknemlighed paaskønner.

»Da vinteren nærmede sig, og dagene blev kortere, maatte jeg ophøre med bibellæsning i kirken. Savnet følte af de opvakte, hvis ringe tal begyndte at tiltage i mine menigheder. Man klagede over, at husandagten fattedes liv . . .

»Da forordningen af 13. jan 1741 tillader enhver ordentlig kaldet lærer at holde forsamlinger baade i sit eget og andres dertil bekvemme huse, ansaa jeg det i dette tilfælde for pligt at benytte denne frihed paa de søndagsaftener om vinteren, naar det var maanelyst, og holdt snart bibellæsning i min præstegaard, snart forsamling i andres huse, naar man bad mig derom.

»Snart læste og talte jeg selv i disse forsamlinger, snart tillod jeg andre, som havde lyst og dueli ghed dertil, at læse en prædiken og indskærpe dens lærdom med nogle hjertelige formaninger, hvilke ofte opbyggede mig selv saa meget, at jeg med fornyet kraft kunne tale til hjerterne. Det er ubeskriveligt, hvilket liv der undertiden kan være i en saadan forsamling, hvor ingen er nødt til at være blot en stum tilhører, men enhver, som vil, kan tage virksom del i den fælles opbyggelse. Vel er der kun faa, som havde gaver til at tale; men Kingos, Brorsons og andre salmer er de opvakte bønder saa fortrolige med, at de kan en mængde af dem udenad . . .

»Ved saadanne forsamlinger kan saare megen nytte stiftes. Naar de, som har været i kirke, siden efter Gudstjenesten i en forsamling hører en gudfrygtig bonde med egne ord indskærpe hovedindholdet af præstens prædiken saa simpelt og hjerteligt, at baade han selv og alle maatte leve derefter — hvor meget maa da ikke dette forstærke indtrykket af den prædiken, de har hørt i kirken?

»Saaledes har jeg flere gange i forsamlinger hørt en levende genlyd af det, som jeg har sagt i min prædiken eller katekisation . . . Megen opbyggelse har jeg selv og min familie haft i saadanne gudelige forsamlinger . . .

»Det falder mig nu ikke mere forunderligt, hvad en karl har fortalt mig om hans opvækkelse. Han havde før været en svirebroder, uagtet han var godt oplært, ja havde endog læst meget i NT. Det var ham ikke skjult, at han vandrede paa fordærvelsens vej, og han havde ofte det bitreste samvittighedsnag derover. Men den gamle syndevane var ham for mægtig. Han modstod den ikke. Da kom han en gang i en forsamling og hørte der en troende bonde saa tillidsfuldt fremsige to vers af en salme, at han fattede mod til at begynde den aandelige kamp, der var ham saa fornøden. Nu stred han mod sig selv og vandt sejr og blev siden en alvorlig kristen. Saa megen velsignelse havde han af de to salmevers, uagtet han nu ikke engang kan erindre, hvilke de var; men de kom fra et troende hjerte og hævede det med sig til frelseren, hvor det fandt hvile.«

H. Agerbek sluttede denne sin apologi med at sige: »I min stilling finder jeg det rigtigst selv at holde forsamlinger. Mene andre embedsbrødre, at en anden vej til opbyggelse for deres menigheder er bedre, da vælge de den. — Efter min anskuelse maa jeg handle saaledes som jeg gør; betragter nogen sagen fra en anden side, er det langt fra, jeg derfor miskender og dømmer ham.«

»**Kun** med hensyn til mig selv, og slet **ikke** til **nogen anden,** maa jeg sige, at dersom jeg med den overbevisning, jeg har om de opvakte, af menneskefrygt eller magelighed holdt mig tilbage fra dem og nægtede at sørge for deres opbyggelse ved forsamlinger, saa maatte jeg anvende paa mig selv, hvad man fortæller, at en jysk bonde skal have sagt, da han kørte forbi en mark, hvor et fugleskræmsel var oprejst, for at kyse ræven fra nogle faar: »Se der! der staar en præst! Se, hvor han staar og slaar ud med armene som præsten paa prædikestolen! Men om ræven tager et af hans faar efter det andet, det bryder han sig ikke det allermindste om, han flytter end ikke en fod for at frelse det!«

Den velfortjente tillid, som præsten Agerbek saaledes vandt hos det gudelige forsamlingsfolk, brugte han til paa mange maader kirkeligt at oplyse dem og kristeligt at vejlede dem, og blev derved et af de store redskaber til, at denne bevægelse holdtes i et sundt spor.

Agerbek hørte ikke til de store aander, men kunne jævnt sætte sig mellem almuefolk, og »hans ydmyge sind jævnede vejen for ham til den livsgerning, som altid vil mindes i Fyns kirkehistorie som en god haandsrækning til det menige folks kristelige fremgang.« (Begtrup). I sit hjem holdt han andagter for familie og husfolk. I mange aar havde han en avlskarl, *Mads Jørgensen,* en husmandssøn fra Vantinge, som var blevet vakt ved et møde hos Rasmus Knudsen. Han blev A's virkelige ven og senere præstegaardsforpagter hos ham i Øster Hæsinge, hvortil A flyttede 1841 (se videre under Ø Hæsinde-H). Pastor *Laub* i Brahetrolleborg kaldte ham »vor altid kærere nabo.« – Det kirkehistoriske øjeblik i hans præstegerning var her den søndag, da han stod paa Vantinge bygade mellem de mange mennesker og resolut lukkede kirken op for dem. Overalt paa Fyn omtalte de vakte ham

med beundring og kærlighed; nogle rejste 8–10 mil (fra Kerteminde og Assens) for at høre ham. Og det maa ikke glemmes, at da A kom hertil, var forfølgelsen af de vakte paa Fyn ikke hørt op, saa der skulle mod til at staa ved deres side. Hans artikel 1836 var ogsaa et varmt forsvar for de vakte. Juleaften og skærtorsdag aften samlede A hvem der ville komme, i pgd til særlige sammenkomster, og efter høsten samlede han sine folk til tak for høsten. Et foraar, medens han var i Espe, var det meget tørt. Han tillyste da en særlig gudstjeneste en fredag aften og bad om regn. Fra den tid til sin død holdt han hvert foraar paa en hverdag en »*sædeprædiken*«. Da han rejste fra Espe, var den tid forbi, da sognefolkene kastede sten mod kirkevinduerne, naar han holdt bibellæsning. »Enten var de blevet blødgjorte eller ogsaa var de sunket hen i en vis sløvhed,« tilføjer Fr. Nygård.

»Agerbek var en øm og alvorlig mand, skriver Vilh. Birkedal, der ikke tog det let eller løst med synd og naade, men dog aldrig talte i tordentoner; han gjorde grundig skilsmisse mellem verden og Guds rige, men han opgav nødigt haabet om den forstokkede synders omvendelse og frelse.« (Vilh. B's Personlige oplevelser II, s 104).

I pastor *P. F. Hansens* lange præstetid stagnerede vækkelsen, og meget af det liv, der var vakt, svandt hen. Nogle søgte hen til Agerbek i Ø Hæsinge, andre gik til Ryslinge. Hansen var født paa Boltinggaard i Ringe, hvor Birkedal maatte holde gudstjeneste, da Ryslinge kirke lukkedes for ham. De kirkelige forhold har senere udviklet sig roligt. Præsterne *Hansen* og *Raaschou* var rare og brave mænd af den gamle studerekammertype. De passede deres kirketjenester omhyggeligt, men saas sjældent i sognet. Befolkningen var paa den tid gammeldags og meget traditionstro. Men det kirkelige røre i Ryslinge skabte ogsaa bevægelse her. Johs. Clausen kom og talte her. En deltager i et møde skriver: »Jeg husker Clausen staaende paa en arbejdsvogn midt i en gaard, en lille, ilter mand i lang sort frakke og med en tobakspung hængende paa brystet. Han talte indtrængende om synd og naade og om sakramenternes betydning. Det gjorde indtryk. Folk lyttede . . .

Der har ikke været vækkelser eller særlige begivenheder. Præsterne *Fog* og *Rossel* var grundtvigske (de havde begge været præster i Ugilt) og havde god kirkegang. Menighedslivet fik en grundtvigsk farve, men flertallet er uden partipræg.

1916 oplyses: God kkg, ingen fremtrædende retning, 20 fam til Ryslinge, enkelte baptister, 1926: Kkg 10 og 12 pct, gode kirkelige forhold, 2 fh 20 fam til Ryslinge, 1935: Kkg 8 og 10 pct, jævnt gode kirkelige forhold, 17 fam t Ryslinge, 1943: Kkg 7 og 8 pct, rolige kirkelige forhold, 1953: Kkg 4 og 6 pct, rolige kirkelige forhold, 1 fam sbl, kirkeblad, enk baptister, 2 fh, ingen større klasseforskel.

Espe kirke. Af den romanske kirke af kamp er kun de vestlige partier tilbage. I sengotisk tid nedbrød man koret og rejste det nuværende skib, taarnet, med blindingsprydede kamgavle og vaabenhuset mod syd tilføjedes. Altertavle fra 1846 (Danquard Dreyer: Mariæ bebudelse), alterkalk fra 1667, ny font, tarvelig prædikestol, klokke fra 1500. 150 sd.
Uldall: Kirkeklokker, s 215, Fyns Hjemstavn II, 49.

Vantinge kirke er sengotisk, af mursten, bestaar af skib, kor, taarn og nyere vaabenhus mod syd. Taarnet er saa lavt, at dets rygning kun ligger 1 m over skibets. Skibet har fladt, pudset loft, koret er hvælvet. Altertavle (kopi af A. Dorph: Jesus i Bethania) i ramme fra 18. aarh. Tarvelig prædikestol. Meget stor og smuk granitfont. 75 sd.
Mackeprang: Døbefonte, s 112—13, Fynsk Hjemstavn III, s 33.

Folketal: 1850: 630 og 294, 1901: 666 og 285, 1921: 888 og 302, 1950: 950 og 356.
Altergæster: 1922: 450 og 150, 1930: 350 og 130, 1942: 240 og 110.
Menighedsraad: 1914: 4 gr, 1 n IM, 3 u p, 1926: 5 gr, 2 IM, 5 u p, 1938: 6 gr, 6 u p, 1953: 2 n IM, 2 n gr, 8 u p, (ikke valgt efter retn).
Kommunevalg: 1943: Espe: Soc 95 (1), rad 63 (1), kons 45 (1), venstre 170 (3), Haandv: 62 (1), Vantinge: Rad 35 (1), kons 35 (1), venstre 60 (3), 1954: Espe: Soc 68 (1), rad 56 (1), kons 44 (1), venstre 175 (3), Vantinge: Venstre 94 (3), rad 52 (2).

Sognepræst

Indt 1857: a) 83 rug, 78 byg, 82 havre, b) 5 byg, 130 rdl, c) naturalier, brød, mælk, æg, d) 290 rdl, e) 61 td ld. Grundmuret tegltækt pgd fra 1847.
1913: 2. kl, 1946: 3. kl

15. 30. sept 1841–21. jan 78 (rkp Skovlænge-Gurreby-Søllested 9. juni 35): **Peter Frederik Hansen,** * 20. maj 07 Boltinggaard, Ringe. Forældre: Kclrd, proprietær Christian H og Adamine Benedicte Koch. Stud Odense 25, c jan 31 (* h), hjpr Sdr Broby 19. april 33, † 21. jan 78. ~ 4. okt 38 Marie Svendsen, * 9. aug 17, Slagelse, † 29. aug 88. Forældre: Bommand og instrumentsliber Jørgen S og Charlotte Helene Plum. – Søster ~ Hempel, Herringe-G. Hustrus brodersøn: Violinisten, prof Anton Svendsen.

16. 27. april 1878–7. nov 90 (sp Bjerring-M 16. maj 66): **Niels Peter Raaschou,** * 23. aug 23 Holsteinborg. Faderen: Provst, † 73, Søborg-G, se der. Stud Frborg 41, c maj 48 (l), kommunelærer Kbhvn, ord kat Ribe 5. okt 57, † 7. nov 90. ~[1] 1. jan 64 Fanny Eline Annette Grundtvig, * 18. marts 41 Sakskøbing, † 4. dec 79. Forældre: Apoteker Friederich Theodor Wilhelm G af Haraldsted-A (stamt 38) og Fanny Eline Annette Schjerning. ~[2] 17. aug 83 Johanne Marie Jespersen, * 31. jan 56 Vandborg, † 9. april 34. Faderen: Sp Hundslund, † 71, se der. – Søster ~ Nielsen, Bøstrup. Farbrødre: Kvislemark-F og Øls-H-D. Faster ~ Winding, Himmelev. Søstersøn: Rektor Raaschou-Nielsen, Sorø. Stamt 94 (Vedel). 1. hustrus moster ~ stiftsprovst Boisen, Ribe.

En datter skriver: Som sognepræst i Bjerring, hvor fader med en avlskarls hjælp drev præstegaardens jord – han havde vist ikke meget begreb derom – var han afholdt, det var kun et lille embede, og børneflokken var efterhaanden stor (hans første hustru døde i barselseng fra 6 børn). Menigheden bad ham i en adresse om at blive. Men han drog over til Espe, hvor han vist var glad ved at være blandt de vaagne og livlige fynboer. Fader var »højkirkelig« – maaske med en hældning til IM, og helt passede det ham maaske ikke, at Espe laa saa nær Ryslinge, saa der var en del sognebaandsløsere. Fader var en stille og indesluttet mand, tiden tilbragte han delt mellem sygebesøg, havearbejde og studerekammerophold. Jeg kan ikke huske, han nogensinde er begyndt sin prædiken med andre ord

end: »Kære kristne venner«, angst som han var for følelsesmæssige udtryk. Han var det ærligste og retsindigste menneske jeg har kendt, og jeg ved han var baade respekteret og afholdt i sin menighed. Han var, hvad pastor Povlsen, Ryslinge, skrev i et brev til min stedmoder efter faders død »en israelit, i hvem der ikke fandtes svig«. Skolelæreren Riverts skrev dengang i min »stambog« – »hvor faders stille bramfri virken har spredt velsignelse i mange aar« – jeg har løsrevet det af sin sammenhæng for kortheds skyld. Som yngre samlede han paa kobberstik og havde en pæn lille samling. Vi børn syntes, det var fest, naar faders ungdomsven Jacob Helms, præst og kunsthistoriker, kom paa besøg fra Skellerup – og de to præster fik mapperne frem og med glæde og interesse gennemgik hvert blad. (Christiane Raaschou).

17. 20. febr 1891–20. sept 1916 (sp Øls-H 13. dec 80): **Johannes Fog,** * 2. april 46 Bannerslund, Elling. Forældre: Proprietær Jørgen Frederik F af Vellev og Caroline Sophie Gøtzsche. Stud Schneekl sk 66, c 73[1] (l), lærer Schneekloths skole 73, kkp Ugilt-Taars 27. nov 76, afsk 20. sept 16, † 5. juli 39. ~ 16. juni 77 Agnes Christiane Frederikke Rohde, * 9. okt 53 Kbhvn, † 11. jan 42. Forældre: Landskabsmaler Niels Frederik Martin R (stamt 70) og Johanne Emilie Caroline Brusch. – Døtre ~ Poulsen, Baagø og Schovsbo, Vemmetofte. Farbroder: Skjolde. Hustrus farbrødre: Thisted-T, Mariager og Finderup. Stamt 31.

Pastor Fogs forfædre havde i 7 slægtled været præster undtagen hans fader. Han var præget af sin slægt. I Jylland blev der stillet store krav til hans arbejdsevne. Ung og foretagsom var han, stærkt grundtvigsk paavirket. Han holdt af jyderne og af den jyske mentalitet og havde mange i kirke. I sine bedste aar blev han forflyttet til Fyn. Her var kaar og befolkning anderledes, men trods sin noget tunge natur fik han ved sin inderlige forkyndelsesmaade folk til at gaa i kirke, samtidig med at han paa alle maader søgte at komme i kontakt med de milde og venlige fynboere. Hans noble karakter, uegennyttige og personlige nøjsomhed huskes af dem, der kendte ham. Hans hustru var elskelig, og han fik den lykke at leve 25 aar efter sin afsked, omgivet af sin hustru og sine mange børn i et smukt familieliv. (Holger Fog).

18. 25. jan 1917–18. juni 42 (sp Ugilt 13. nov 11): **Jens Jacob Jacobsen Rossel,** * 16. dec 72 Borre. Forældre: Gdjr Jens Jacobsen og Birthe Cathrine Jensen. Stud Mariboes skole 95, c 02[2] (h_1), højskolelærer Kvissel 02, navneforandring 04, valgmenighedspræst Grimstrup-VN 29. juni 04, † 18. juni 42. ~ 27. dec 11 Dagmar Jørgensen, * 1. sept 91 Grimstrup. Forældre: Lærer Jørgen Christian J og Gunder Marie Langvad. – Søn: Tødsø-E.

Pastor R udførte gn 25 aar en trofast og solid præstegerning her. Han var jyde og havde jydens gode egenskaber, pligttro, stilfærdig, besindig og fast. Alle maatte respektere hans ægthed, som prægede hans virke og færd. Han levede med i alt i sine sogne, og samlede ikke faa om sin redelige forkyndelse; ikke mindst for konfirmanderne havde han betydning. (Provst M. P. Madsen).

Pastor Rossels præstegerning blev øvet paa tre forskellige steder: først fra 1907–11 som valgmenighedspræst i Grimstrup-Vester Nykirke ved Esbjerg, hvor der p gr a uoverensstemmelser mellem sognepræsten, Brandstrup, og en stor del af menighederne blev dannet en valgmenighedskreds, der dog kun bestod et kortere aaremaal. Pastor Rossel, der kom fra en stilling som lærer ved Kvissel højskole i Vendsyssel, blev afholdt og agtet blandt vestjyderne, som de andre steder, han kom, for sit stilfærdige, venlige og forstaaende væsen, sin redelige og klare forkyndelse, der bar præg af, at tankerne og budskabet var gennemlevet, gennemkæmpet og gennemtænkt; han var flittig i sin præstegerning, kom meget rundt i hjemmene og indbød jævnlig til folkelige og kristelige møder. Her i Grimstrup fandt han sin hustru, Dagmar Jørgensen, datter af lærer og sparekassebestyrer J. C. Jørgensen, Grimstrup, og hun blev ham en trofast og inspirerende støtte i gerningen. I 1911 flyttede Rossel til Ugilt i Vendsyssel og havde her 6 gode og rige aar, hvor de fik god indgang i sognet og vandt sig mange venner, og menighedslivet udfoldede sig sundt og ægte under pastor Rossels tro virke.

Efter 6 aars forløb søgte han embede sydpaa, væsentlig p gr af, at fru Rossel ikke ret kunne taale det noget barske nordjyske klima, og i marts 1917 slog familien sig ned i Espe-Vantinge paa Sydfyn, og her kom pastor Rossel til at lægge hovedparten af sin manddomsgerning. Der havde her fra tidligere været en del kirkeligt liv, og pastor Rossel kom i et godt og tillidsfuldt forhold til disse sogne, hvor de snart følte sig hørende hjemme og mødte megen venlighed, aabenhed og forstaaelse. Pastor Rossel levede aarvaagent med i sognets liv, var ihærdig med besøg hos syge og gamle og forstod at bringe trøst og vejledning, naar der var sorg og modgang i hjemmene; der blev holdt møder for unge og ældre, menighedsmøder og bibellæsning, om sommeren havemøder i den store, dejlige have, som pastor Rossel var overordentlig glad for og gjorde meget for at holde smuk og i orden. Den gode skov, der hører til embedet, omfattede han ogsaa med stor interesse. Igennem aarene var pastor Rossel formand for foredragsforeningen og ligeledes for skolekommissionen, og han gjorde her som paa andre felter et trofast og godt arbejde. Han opnaaede at holdt 25 aars jubilæum i Espe-Vantinge og var meget taknemlig over den paaskønnelse og hjertelighed, der her blev givet udtryk for fra menighedens side. Kun et halvt aar før han skulle være gaaet af for aldersgrænsen døde han 18. juni 1942 af en blodprop efter en blærestensoperation. Han havde frygtet for den dag, han skulle sige farvel til præstegerningen, som han hang ved med hele sit hjerte og flytte fra Espe pgd, som gennem aarene var blevet ham saa kær. Og han blev da kaldt bort endnu staaende i den gerning, som havde været hans livs indhold, og hvori han havde søgt at tjene Gud og mennesker med sit sunde stilfærdige varme, med sin retlinede, besindige færd, med sin rolige, kærlige myndighed og sin ydmyge tro.

J. J. Rossel, Tødsø.

Hjælpepræst hos pastor Rossel 1940: Sønnen **J. J. J. Rossel**, se Tødsø-E.

19. 12. okt 1942 (sp Fuglse-K 24. maj 37): **Carl Christoffer Fromholt Hansen**, * 21. juli 09 Tømmerby. Forældre: Lærer Henrik Fromholt H og Nielsine Rasmussen. Stud Aalborg 28, c 34^2 (l), manuduktør. ~ 2. jan 40 Inger Christoffersen, * 5. febr 15 Fuglse. Forældre: Gdjr Frederik C og Kristine Juul.

Litt: Jac. Madsen, s 254—56, Vedtægter for V bylaug i Danske vider og vedtægter, I, 422, P. Larsen: Af E sogns historie, ved H. C. Frydendahl i Fyns Hjemstavn, VI, 1933, s 17—23, H. Begtrup: Dansk menighedsliv i gr kredse, III, 1932, s 46 f, Fr. Nygård: Kristenliv gn 100 aar, 1897, s 402 f, Carlsen-Skiødt: Det aandelige liv paa Vestfyn, 1930, s 112 f.

ALLESTED—VEJLE

Allested sogn, 959 ha, højtliggende, ret fladt, frugtbart. Byerne: Allested (262 indb) med fh fra 1892, jernbanest, Gulfeldt (Radby).

Vejle sogn, 993 ha, som hovedsognet, en del mose, lidt skov. Byen: Vejle m fh.

Allested har fra gammel tid været storkenes by. Paa den gamle præstegaard var ca. 25 reder og rundt om paa gaardene og den gamle skole 2—3 paa hvert tag. Ved branden omkom mange af storkene. Paa den ny præstegaard var der fra 1909 til 1940 en beboet rede. Nu er storkene forsvundet, efter at et større moseareal er uddrænet.

Dr *Nic. Faber*, som senere blev Fyns biskop, var sp her 1820–26; han døjede her med økonomiske vanskeligheder og personlige sorger, men øvede alligevel en betydelig indsats som præst. Den aandelige tilstand i sognene var meget ringe, men han kæmpede tappert for at hæve menigheden i moralsk og kristelig henseende. Han var imod de private gudelige forsamlinger, som blev holdt her i sognene, og som modtræk holdt han flittigt bibellæsninger. (DBL VI, 510). Han udgav 1825: Tolv prædikener, et forsøg til sand kristendoms bestyrkelse mod tvivl og vildfarelser.

Udprægt midtfynske sogne med lette levevilkaar for de jordbesiddende. Man har i det store og hele slaaet sig til ro dermed, og de materielle interesser fik overvægt. Opposition mod kirken har der ikke været, blot den lod folk i fred med deres, saa ville man nok bruge den paa højtidsdage. Pastor *Potter* var rationalist. De folkelige og kirkelige bevægelser fik kun ringe indgang, enkelte, mest tilflyttede, sluttede sig til Ryslinge valgmgh. Før 1890 gik sp meget op i driften af den store præstegaard. Efter branden 14. april 1908 blev det meste af jord og skov bortsolgt. Pastor *Bay* var stift højkirkelig. Skønt pastor *Ibsen* tog sin gerning alvorligt, udrettede han ikke stort. Han tog afsked kun 59 aar gl. For provst *Madsen* var indgangen beredt derved, at ikke faa længtes efter samling om kirken. Hidtil havde man jævnligt haft gudstjenester ved fremmede præster. Dette hørte op efter 1914. Nu begyndte provst M med husbesøg og møder, og der var ret god tilslutning. Arbejdskaarene blev gode, kirkegangen voksede, og man ville gerne smykke kirkerne, og valgmenighedsfolkene blev præstens gode medarbejdere og venner.

Det kirkelige liv uden særpræg. Ingen vækkelser eller særlige kirkelige begivenheder. Overvejende grundtvigsk præg, flertallet u p, nogen sognebaandsløsning til Ryslinge. Ikke megen kirkeligt liv. Lidt mere i V end i A. I den opvoksende stationsby, Allested, nogle tilflyttere, som er kirkelige. Megen velvilje.

1914 oplyses: Kkg varierende, til tider ret god, til tider ringe, en del grundtvigske, enkelte IM, 1922: Uden særligt kirkelige præg, 13 fam sbl, 1943: Kkg 8 og 7,5 pct, rolige forhold, intet retningspræg, opvoksende stationsby, 1943: Kkg 6 pct, rolige forhold, nogen hørelyst, megen ligegyldighed, verdslig ungdomsf, mange smaahjem, 1950: Kkg 4 og 7 pct, rolige forhold, velvilje, ligegyldighed, men trofast kreds af kirkegængere, 4 sbl, 1954: 4,9 og 4,3 pct, udpræget velvilje, ligegyldighed, enkelte børnegudstj, verdslig ungdomsf, mange smaahjem i V.

Allested kirke er meget jævn, bestaar af skib, taarn og vaabenhus mod syd. Opført af mursten, i sengotisk tid er koret erstattet med det nuværende polygone, der er hvælvet, skibet har fladt, pudset loft. Altertavle fra 1899 (Kopi af Carl Bloch: Opstandelsen), smuk romansk font, prædikestol fra 1854, den gl altertavle paa sydvæggen. 100 sd. Orgel fra 1934. Skal restaureres. Kirkegaarden udvidet 1940. Mackeprang, s 135.

Vejle kirke er en smuk og anselig, sengotisk, af munkesten, bestaaende af skib, med smukt bjælkeloft og lavt, hvælvet kor med polygon afslutning, med slanke, spidsbuede vinduer, samt nord- og syddør, er opført under eet. Vinduerne er siden erstattet med andre, større, og de gamle døre tilmurede, ligesom der nu er fladt, pudset loft i skibet. Skibet er senere blevet udvidet mod vest, og denne tilbygning er gotisk hvælvet. Vestgavlen af munkesten har gotiske blindinger, nu dækket af taarnet, opført 1589, ommuret 1868. Vaabenhus i taarnet. Glasmaleri i koret. Ny prædikestol. Romansk font Anselig lysekrone fra 1819.

Det gamle alterbillede, Kristus paa korset, blev 1919 ombyttet med en kopi af Caravaggio's Kristi gravlæggelse (laant af Nationalmusæet). Begge billeder hænger nu i skibet, idet koret 1923 ved kgl bygningsinspektør Lehn-Petersen, Odense, blev restaureret, hvorved de opr 5 smalle vinduer afdækkedes, og ny alterskranke og -bord med et kors midt for, af fyrretræ, skænkedes kirken ved en indsamling. Orgel fra 1934 med facade og pulpitur, tegnet af arkitekt E. Mindedal Rasmussen, Ollerup. Kirkegaarden udvidet 1952. Mackeprang s 125.

Folketal: 1850: 418 og 457, 1901: 470 og 639, 1921: 585 og 712, 1950: 633 og 640.

Altergæster: 1922: 250 og 300, 1938: 250 og 250, 1953: 133 og 44.

Menighedsraad: 1914: 1 IM, 4 gr, 3 u p, 1926: u p, 1938: 1 IM, 11 u p, 1953: 12 u p.

Kommunevalg: 1943: Soc 124 (2), rad 155 (3), kons 128 (2), venstre 137 (2), 1954: Soc 211 (3), rad 96 (1), kons 149 (2), venstre 168 (3).

Sognepræst

Indtægt 1857: a) 65 rug, 70 byg, 70 havre, b) 30 rdl, c) 45 sn æg, mælk m m, d) 220 rdl, e) 82 td ld. Vidtløftig pgd fra 1734. 1870: Regul: 2140 kr. Netto: 4562 kr. 1913: 2. kl, 1946: 3. kl. Pgd opført efter brand 1909.

1658—61 var **Peder Bokkelmand** sp her. Hans eftermand, **Jacob Must**, giftede sig med hans enke, og hans anden hustru giftede sig med eftermanden

Henrik Zeuthen (sp her 1702—44), der efterfulgtes af sin søn: **Jens Zeuthen,** sp her 1744—63, efterfulgt af sin svigersøn **Bertel Holm,** sp her 1763—97 giftede sig med hans enke, saa præsterne her var i slægt med hinanden 1658—1797.

Præstegaarden er brændt 3 gange, 1688, 1744 (da pastor Zeuthen var lige ved at indebrænde), og 14. april 1908.

16. 8. juli 1836–9. marts 67 (missionær, Egedesminde, Grønland 27): **Thomas Potter,** * 17. nov 1800 Kbhvn. Forældre: Grosserer Thomas P og Inger Dorthea Hertz. Stud priv 20, c april 27 (h), afsk 9. marts 67, † 8. maj 79. ~ 10. nov 21 (22?) Ane Margrethe Budde, * 6. okt 99 Niløse, † 23. febr 75. Forældre: Sp i Rørby Robert B, † 40, og Petronella Kirstine Budde. – Hustrus broder: Sengeløse.

17. 22. maj 1867–13. dec 89 (sp Kliplev 9. dec 50, afsat af tyskerne 17. sept 64): **Henrik Anton Bay,** * 9. sept 15 Rudkøbing. Forældre: Kbmd Hans Henrik B og Sidsel Kristine Hansen. Stud Odense 36, c jan 43 (h), kst sp Ensted 50, afsk 13. dec 89, † 11. jan 92. ~ 30. maj 51 Junia Vilhelmine Pilegaard, * 16. juni 22 Rudkøbing, † 16. jan 99. Forældre: Kbmd, ejer af Skovsbo, Fuglsbølle, Jeppe Krogsgaard P og Johanne Hansen. – Broderdatter ~ Høgsbro, Bjerreby. Brodersøns søn: Torstrup-H.

Forfatterinden, fru Thyra Jensen, f Lauesgaard (~ F. E. B. Jensen, sp Vigsnæs) opholdt sig som ung pige 5 aar hos pastor Bays. Hun fortæller:

Allested gamle præstegaard var en straalende idyl. Pastor B (han var min bedstefaders broder), var meget velstillet, og præstegaarden var en verden for sig. B og hans hustru var et gammelt herskerpar i et vidunderligt, mægtigt rige. Alt skulle gaa efter en snor. Deres ønsker og fornødenheder var en grundlov i rang med, hvad ellers kun Gud krævede gennem samvittigheden. Den eneste adgang fra os til den, som jeg nu lærte at indse, uhyre farlige verden, var gennem den altid fast tillukkede port, der førte gennem staldbygningen ud til vejen, og hvor puddelhunden Trofast gøede vildt ad enhver ubekendt. Der var 3 indgange i den lange hovedbygning med sine 2 sidefløje, og turen over gaarden med de toppede brosten var en sand spidsrodsgang for den, der ville ind. Ud mod verden var der iøvrigt afgrænset med et højt palisadehegn. Al denne stængen og lukken var efter de gamle præstefolks mening den maade, hvorpaa de bedst opdrog og værnede den ungdom, der var dem betroet, og det var, foruden mig, husjomfruen, 3 piger og 2 karle. En røgter og en ældre havemand var selvfølgelig uden for deres omsorg; men til deres stadige forbavselse og fortørnelse viste dette kaserneagtige princip sig ofte utilstrækkeligt ... Hvordan var de nu som præstefolk? Jeg er bange for, at man med nutids maalestok vil sige, at det var de slet ikke. Saa vidt jeg erindrer, var kirkegangen ikke egentlig daarlig. Hver søndag under prædikenen brugte jeg som middel mod søvnighed at tælle, hvor mange gange B sagde: »Mine kristelige tilhørere!« Gæstfrihed og gavmildhed var der meget lidt af over for sognets folk. Om B paa sine spadsereture saa ind til de syge, ved jeg ikke, men fru B har kun een gang i de 5 aar, jeg var dem, besøgt en syg pige. Og dog stod der, tror jeg, en vis festivitas om dem, og de blev, børn som de var af en svunden tid, ingen skam for vor gamle, taalmodige folkekirke. Der var noget forunderligt vennesælt over pastor B. Naar han saa et barn, maatte han altid standse, smile og tale med det. Han drev den store avling saaledes, at han blev anset for at være vel nok sognets dygtigste landmand, og det gav respekt. Han fik jorden drænet og fik endda et dræningskort udarbejdet. At han var gift med en formuende herremandsdatter gjorde ikke respekten mindre. Naar hans straalende landauer med smukke heste og med livréklædt kusk kørte til Vejle, fulgtes den ærværdige præst paa bagsædet med mange velvillige blikke. – Ellers var der jo rebellerne, sognebaandsløserne til Ryslinge! Der gik en pinlig historie om en begravelse, hvor Vilh. Birkedal ogsaa var bedt om at tale. De to myndige præster havde »lignet to hanekyllinger over for hinanden ved graven.« De unge tog paa højskole; i hemmelighed længtes vi efter at lære dem at kende, men der var et gabende svælg mellem dem og os. Vi havde de dejlige mørkninger. Da blev der lukket op for den gamle porcellænskakkelovn, og de store brændeknuder var et glødende ildhav. Pastor Bay sad midt iblandt os, og ligesaa kedeligt han talte i kirken, hvor bibelens dejligste ord blev som stok og sten i hans mund, ligesaa livfuldt, pudsigt malende kunne han sidde og smaafortælle. Her hørte jeg første gang om hans fætter, Mads Lange, »kongen paa Bali«, og her fortalte han fra sin fødeø, Langeland, om Constance Leth og den unge Grundtvig. Om morgenen blev der holdt andagt. En morgen raadførte B sig med sin hustru, om han skulle læse et stykke af Paulus eller af Peter. Hun svarede: »Ja, maa jeg raade, saa læs i Paulus' breve, han er i modsætning til Peter altid den dannede mand.« B saa smilende paa hende: »Sæt paven i Rom havde hørt den bemærkning!« (Thyra Jensen: Fra gamle præstegaarde, 1930, s 60 f).

18. 1. marts 1890–28. juli 1914 (sp Snejbjerg-T 27. aug 83): **Peter Diderik Ibsen,** * 5. okt 54 Kbh. Forældre: Isenkræmmer Peter Johannes Ferd. I af Lyngby, og Eckardine Jac. Olavia Prior. Stud Brgssk C 72, c 79[1] (h_1), hjpr Ø Ulslev-G 19. jan 80, afsk 28. juli 14, † 29. juni 30. ~ 1. okt 90 Dagmar Agnes Norden Sølling, * 21. jan 53 Kbhvn, † c 1925. Forældre: Jstrd toldkontrollør, c jur Erik Norden S og Mathilde Erasmine Henriette Ammitzbøll. – Faster ~ Vesterboe, Fjelsted-H. Hustrus søster ~ Schøler, V-Ø Hassing.

I var personligt en godlidende og retsindig mand, men han var øjensynligt kommet paa en forkert plads ved at blive præst. Han var københavner og havde grumme lidt forstaaelse for landbefolkningen og evnede ikke at hævde sig (Provst M. P. Madsen). Han huskes som »underligt aandsfraværende« (man mente, at han havde forlæst sig som student. Han havde de bedste hensigter, men det blev kun til saa lidt med resultaterne. Han var temmelig ubehjælpsom, »han spiste og drak umaadeholdent«, men folk vidste, at han havde sukkersyge, som man forstod gav ham

en stadig sultfornemmelse, og man bar over med ham.« Han var en stor børneven, afholdt af sine konfirmander. Branden forvandt han aldrig, og i den ny præstegaard følte han sig ikke hjemme. Sukkersygen medførte, at han tog afsked i en alder af kun 59 aar. (F. P.).

19. 11. febr 1914–10. marts 28 (sp Alling-T 8. febr 08): Provst **M. P. Madsen**, provst Sallinge herred 26. maj 25, fl t sp Faaborg-D, se der.

20. 21. juni 1928 (rkp Thisted-sp Skinnerup 12. juli 25): **Franz Eduard Georg Polke**, * 2. juni 1900 Odense. Forældre: Konservesmester Georg Otto P og Anna Caroline Mathilde Larsen. Stud Odense 19, c 25^1 (h_1). ~ 21. juli 25 Stella Kaiser, * 21. juli 05 Slagelse. Faderen: Fabrikant K.

Litt: Svendb amts hist aarb 1916, Fra ark og mus. 2 ser, I, 132, Egeria, I, 1806, s 263 f, Erh. Quistgaard i Svendb amts hist aarb 1937, Fynsk hjemstavn, I 74.

NØRRE BROBY

Nørre Broby sogn, 3020 ha, er ret højtliggende og bakket, overvejende frugtbart, en del mose og skov. Byerne Nørre Broby (716 indb) med fh fra 1885, butikker, jernbanest, Vøjstrup, Vittinge, Staaby, hg Lundegaard, der ejes af »Lundegaards stiftelse« (ledet af Fyns biskop og stiftamtmand, provsten for Sallinge herred samt to præster i herredet), og som uddeler understøttelser til trængende i Fyns stift.

Sognets præstehistorie viser adskilligt af interesse. Kun een præst er forflyttet herfra siden reformationen, og han blev biskop (Balslev 1867). Provst, mag **Mikkel Hansen** (søn af biskop Hans Mikkelsen, Odense), sp her 1647—53, blev efterfulgt af mag **Henning Christensen Achton** (sp her 1653—77) der døjede meget under svenskekrigen. En af hans egne fordums tjenere, en avlskarl, gav sig i svensk tjeneste, og som hævn fordi præsten havde pryglet ham, da han havde hugget hovedet af alle præstens ænder, anviste han svenskerne alle præstens værdier, og præstegaarden blev grundigt plyndret, medens præstekonen gemte sig, og præsten maatte kæmpe med svenskerne, der ville have fat i præstens lille datter. (Bl f G I, s 398). Han efterfulgtes af Mikkel Hansens søn, mag **Claus Mikkelsen Mule**, sp her 1677—1712, der efterfulgtes af sin søn, **Mikkel Clausen**, sp her 1712—43, der atter efterfulgtes af sin søn, **Johannes Mikkelsen Mule**, sp her 1743—87. Eftermanden **Axel Breckling**, sp her 1787—97, giftede sig med formandens enke. Bortset fra tiden 1653—77 var der altsaa præster af samme slægt her 1647—1797, og samme slægt var her i 4 slægtled. Breckling efterfulgtes af **Andreas Ipsen**, sp her 1798—1829, og han efterfulgtes af sin søn **L. C. Ipsen**, sp her 1829—60, se ndf. Og 1860—82 var de to brødre **Balslev** sp her, hvoraf den første, lærebogsforfatteren, blev biskop i Ribe. Bestemte slægter, **Mule, Ipsen og Balslev**, har altsaa været særligt knyttet til dette embede. Om **Andreas Ipsen** har hans søn, pastor **H. S. Ipsen**, Gimming-L. skrevet. i Khst saml 4 r, IV, mest om den gamle præstegaard. der laa paa en skraaning ved Odense aa, fra haven var en pælebro langt ud i aaen, den store egebindingsværkspræstegaard var gammel og hyggelig; børnene blev opdraget strengt i lydighed og ærbødighed; »der var altid noget tvunget over os i faders nærhed«. I forberedte selv sine sønner til latinskolen og lagde især vægt paa latin og græsk, han var musikalsk, spillede violin. Præsten var ikke blot aandelig vejleder for beboerne, men ogsaa juridisk og praktisk søgte de raad hos »Vor Fa'er«, som de kaldte ham. Han drev selv den store avling og kom derved i kontakt med folk. Kirkebesøget var ualmindelig godt sammenlignet med den mangel paa kirkeligt liv, som fandtes de fleste steder paa egnen, og denne gode kirkegang vedblev under hans søn. Dagliglivet beskrives nøje; der var ikke megen selskabelighed ud over julen, 2. juledag holdtes et gilde med kortspil og dans. 1813 var der indkvartering i præstegaarden, og Napoleonskrigene mærkedes ogsaa her. 1818 brændte præstegaarden.

Begge præsterne Ipsen var rationalister, og samme aandsretning prægede skolerne. *L. C. Ipsen* var omhyggelig med, at der ikke kom fremmede prædikanter. En teologisk kandidat skal engang have prædiket her og anslaaet bibelske strenge om Kristus som frelseren. Den flg søndag tog sognepræsten skarpt til orde mod dette kætteri. Saadan var forholdene 1860! Efter hans død ønskede beboerne at faa hans broder, præsten i Gimming, til sognepræst. Blandt ansøgerne var pastor *E. Mau*, Skellerup, men man ville nødigt have ham, fordi man mente, at han hørte til »de hellige«, og over for kultusminister *D. G. Monrad* fremhævede man, at der »altid havde været god enighed i sognet«. Monrad mente, at noget aandeligt røre ikke ville være til skade, og man kunne have godt af at høre en anden forkyndelse, end man var vant til. Imidlertid meldte *C. F. Balslev* i sidste øjeblik sig som ansøger, og han fik embedet.

Med Balslev var rationalismens tid forbi her i sognet. Det hængte nu ogsaa sammen med, at der samtidigt kom en lærer hertil, som fik stor betydning: *Mads Jensen Lomholt* (* 1838, † 1928). Han var seminarist fra Jelling, præget af seminarieforstander, pastor *Svendsen*, og grebet af Grundtvig og Kr. Kold. Hans levende fortælling, uden udenadsremsen, gav skolen et helt nyt præg. Hans broder var faldet ved Dybbøl, og selv havde han oplevet 3-årskrigen på nært hold; han var meget fædrelandssindet, fik oprettet en skytteforeneng som samlingssted for de unge, han fik bygget forsamlingshus, hvor han ordnede mange foredrag med kendte mænd som talere, og der kom mange. Det gav befolkningen et videre udsyn. Da læreren i den anden del af sognet ikke ville følge Ls metoder oprettede man dér en friskole, og da L tog afsked, 70 aar gl, byggede bef en smuk skole til ham, hvor han holdt friskole, der blev stor og senere fik en efterskole om vinteren. Det aandelige liv, der brød frem ved dette arbejde, skabte forbindelse med Ryslinge og Sdr Næraa valgmenigheder, hvis præster ofte kom her og talte med god tilslutning. L var lærer i Vøjstrup 1860–1910. Med ham kom grundtvigianismen til sognet; han kom til at præge det folkelige og det aandelige liv. Han var tillige historisk interesseret og især ekspert i lokalhistorie.

Ændringen 1860 blev varig og præger den dag i dag. Pastor *Gad* interesserede sig meget for kirkens forskønnelse og skænkede flere smukke ting til den. Provst *P. G. Hansen*

var centrumsmand, en klog og myndig præsteskikkelse. Pastor *O. Pedersen* var en særpræget personlighed, der vil blive husket længe, han var grundtvigsk. Staaby friskole oprettedes 1886 (senere lukket), Lomholts friskole oprettedes 1910. Senere blev den ledet af hans datter og hendes mand, Mads Holmegaard, nu af J. P. Isen.

Der har ogsaa gn aarene været en lille IMs kreds, der har holdt møder i private hjem ved tilrejsende indremissionærer.

Det kirkelige liv er overvejende præget af gammeldags kirkelighed uden ret meget retningspræg. Sognet har omkr 1900 været noget paavirket af Ryslinge, og paavirkningen derfra virkede godt; der blev en tid holdt regelmæssige gudstjenester ved valgmenighedspræst Karl Povlsen. Nu mærkes dette ikke saa meget. Enkelte familier hører til valg- eller frimgh. Der er i dag god samling om kirken og god kirkegang De fleste af de familier, der slutter sig til IM, er tilflyttede. Endelig er der gammeldags stilfærdig kristendom uden særligt retningspræg. Der holdes ungdomsmøder i friskolen, og i Nr Broby skole er der landbrugsfaglig undervisning. Den enighed, som 1860 blev omtalt i sognet, viser sig som regel endnu, men der kan ogsaa vise sig skillelinjer, f eks i kommunale skolespørgsmaal.

1913 oplyses: Meget god kkg, en i aandelig henseende levende bef. Flertallet maa regnes til KC, men ogsaa et ret stort antal grundtvigske og en del sbl til Ryslinge. Nogle faa IM. 1926: Kkg 10 pct, grundtvigsk præg, enkelte IM, KS (skolebest Holmgaard), DdU (150), 10 fam t valgmgh, gode forhold. 1935: God kkg, nogle IMmøder, iøvr væs gr præget, KS, foredragsf (Rs. Andersen, Abildskov), DdU (150). 1943: God kkg, gode forhold, væs gr præget, enk IM, 10 fam t valg- eller frimgh, mødesal i pgd. 1954: Fra gammel tid god kkg, kirkeligt indstillet bef, gode forh, enk IM, sdsk idrætsf, 2 fh, kirkeblad, ungd- og skyttef, friskole, 10 fam til valgmgh og frimgh.

Nørre Broby kirke (Sct Nicolaus) er smuk og anselig. Den var oprindelig romansk, med apsis, af kamp. I sengotisk tid er murene forhøjet, der blev bygget taarn, skibet forlængedes, koret udvidedes, og et lille vaabenhus opført mod syd. Over koret var der tidligere et lille klokkespir. Gotiske hvælvinger. Koret er hævet 5 trin; under det er der begravelse. Meget smuk, sjælden, rigt udskaaret altertavle fra katolsk tid, et skabsparti fra 15. aarh. i midten korsfæstelsen, en predella med udskæringer (Herrens familie), alt sikkert fra Caus Bergs værksted. Smuk romansk font. Anselig alterkalk (med en indskrift om, at den er levning af altersølv fra præstegaardens brand 1818). Prædikestol fra c 1590, mindetavler, gravfaner, basrelief paa korets nordvæg i farvet keramik (A. Hassel: Lazarus' opvækkelse). Dette er som de 4 smukke lysekroner skænket af pastor Gad 1897. Kirken er restaureret 1925 (arkitekt Lehn-Petersen). 250 sd.

Beckett: Altertavler, s 91, Ussing: Claus Berg, s 37, O. J. Lollesgaard i Fyns tidende 18. juli 43. Victor Hermansen: N B kirke. 1954 (udg af Lundegaards stiftelse).

Folketal: 1850: 1094, 1901: 1374, 1921: 1848, 1950: 1732.
Altergæster: 1892: 1385, 1902: 1240, 1912: 890, 1922: 882, 1934: 850, 1942: 600, 1950: 500.
Menighedsraad: 1904: 2 gr, 2 u p, 1913: 2 gr, 2 u p, 1926: 5 gr, 2 u p, 1938: 4 gr, 1 IM, 2 u p, 1953: 3 gr, 1 IM, 1 arb, 2 u p, valg.
Kommunevalg: 1943: Soc 114 (1), rad 182 (2), venstre 407 (5), u p 70 (1), 1954: Soc 192 (2), rad 176 (2), venstre 403 (4), u p 82 (1).

Sognepræst

Indt 1857: a) 82 rug, 102 byg, 108 havre, b) 102 rdl, c) naturalier, d) 310 rdl, e) 81 td 1, deraf 16 td 1 skov. Stor firlænget pgd opført efter brand 1818 (nu fredet i kl B). 1870: Regul 3040 kr, netto: 6490 kr. 1913: 2. kl. 1946: 3. kl.

12. 22. april 1829–2. april 60: **Laurits Christian Ipsen,** * 31. marts 02 her. Forældre: Sp her 1798–1829 Andreas I, † 29, og Birgitte Christine Møller. Stud Odense 20, c juli 28 (1), † 24. april 60. ~[1] 28. april 36 Anna Maria Münster, * 1. april 17 Ølsted, † 15. nov 37. Faderen: Sp i Baarse-B, † 54, se der. (Stamt 59.) ~[2] 1841 Christine Nicoline Zeuthen, * 19. nov 18, † 2. okt 61. Forældre: Kgl skovfoged Peter Laurentius Z og Caroline Marie Rold. – Broder: Gimming-L. 1. hustrus brødre: Hundborg-J og Brønderslev-S.

I var rationalist, biskop Engelstoft var tilfreds og roste Is gode prædiken og messe. Ungdommen svarede særdeles godt, og I levede »i lykkelig samstemning med menigheden«. Se iøvrigt foran.

13. 5. juli 1860–29. marts 67 (stiftsprovst Ribe dk 2. april 50): Stiftsprovst **C. F. Balslev.** Provst Sallinge herred 29. dec 61 (fl t biskop, Ribe, se der).

Udg 1844: Bibelhistorie, 148 oplag, 49: Luthers katekismus med kort forklaring, 152 oplag, vist de mest solgte bøger, der er udkommet paa dansk. Udarbejdet nærmest til brug for hans egne børn.

14. 18. juni 1867–29. sept 82 (sp Skydebjerg-O 20. marts 54): formandens broder: **Rasmus Vilhelm Balslev,** * 30. juni 07 Haarslev. Forældre: Konsistorialraad Rasmus B, † 30, Haarslev (af Haarslev) og Anna Salome Lautrup af Tyrstrup-H. Stud priv 26, c okt 31 (h), hjpr hos sin fader i Haarslev 19. sept 32, sp Horsens-Hammer 30. jan 41, † 29. sept 82. ~ 9. juni 41 Nicoline Claudine Frederikke Meyer, * 28. sept 09 Løgumkloster, † 30. april 84. Forældre: Etrd, amtsforvalter i Haderslev Christian Fred. M og Abel Sofie Margrethe Henriette de Foss. – Sønner: Borup-K, biskop, Fyn, Søndersø. Sønnesøn: Bramminge. Brødre: Haarslev, Ejlby-M, biskop, Ribe, Strø. Stamt 4.

Trofast mod sine venner var B som faa. I stand til at bære deres sorger med dem; han var glad med de glade, og havde dertil en fin forstaaelse af bonden. Han havde et ejendommeligt lune, krydret med rigt kendskab til Holberg, hvorved han oplivede enhver sammenkomst med brødrene. Iøvrigt nøjsom, konservativ, stærkest præget af Balle og Mynster. Han døde 10 dage efter sit 50 aars jubilæum. Hans sidste dage er skildret i »Christelig samler« V, 3–7.

Slægten B, 1939, s 195, E S, I, 61.

Hjælpepræst hos pastor Balslev
1882: **O. G. Tram,** se Ubby.

15. 9. dec 1882–27. dec 89 (sp V Hæsinge-SL 22. marts 70): **Jens Mathias Blicher,** * 19. dec 22 Kbhvn. Forældre: Oberstløjtnant i artilleriet Gustav B af Søllerød og Maltheline Birgitte Engelsted. Stud Aarhus 39, c juli 47 (1), huslærer hos pastor Gunni Busck, Brøndbyvester, lærer Kbhvn (bl a Brgdssk K), lærer Søetatens pigeskole 50, overlærer 51, tillige ord kat Holmens k 25. juni 59, sp Durup-T 6. nov 61, afsk 27. dec 89, † 21. nov 93. ~ 24.

juli 56 Frederikke Severine Balle, * 25. maj 33 Nordborg, † 14. febr 10. Forældre: Distriktskirurg paa Als, krigsraad Johan Otto August B (søn af biskop N. E. B. Stamt 3) og Anna Johanne Thomsen. – Døtre: Forfatterinden Jenny Blicher Clausen, ~ Clausen, Søllerød, og Matthiesen, Strynø. Fætre: Engelsted, Svindinge, og Ørum-D. Næstsøskendebarn: Blicher, Brorstrup-R. Stamt 10.

Pastor B var svagelig og maatte holde kapellan, saa han kom ikke til at yde nogen indsats ud over de kirkelige handlinger. Hans datter, forfatterinden Jenny Blicher Clausen har fortalt om livet i den idylliske præstegaard. Ill tid 21. dec 1902.

Forfatterinden, fru Thyra Jensen, som opholdt sig i Allested pgd, fortæller poetisk i Fra gamle præstegaarde, s 140 f, om sit møde med præstedatteren, forfatterinden Jenny Blicher-Clausen:

En stor begivenhed var det at besøge de ny præstefolk, pastor Blichers i nabosognet Nørre Broby. Den yngste datter, frk Jenny — min jævnaldrende — var en meget smuk, elskværdig og begavet ung pige. Hun fik som tyveaarig i 1885 sin første digtsamling ud, vistnok paa Hempels forlag i Odense under mærket John Bentsen.

Første gang, en smuk sommerdag, jeg var gæst i hendes hjem, fik hun mig næsten øjeblikkeligt med ud paa en ensom spadseretur, der endte med en sejltur paa aaen, der snoede sig omkring den romantiske have.

Vi talte straks om hendes digtsamling, som jeg skamfuldt maatte ndrømme, jeg endnu ikke havde læst.

»Det er udmærket,« sagde hun, »for De maa tro, det er ubehageligt nu at se mine digte paa tryk og høre folks interesserede dom om dem, samtidig med, at jeg selv forlængst er vokset fra dem — — min hele verden er nu et andet og langt betydeligere digterisk arbejde. Saa snart vi har spist, gaar vi op paa mit værelse, saa skal jeg læse nogle brudstykker for Dem, som allerede er helt udarbejdet.«

I modsætning til andre unge piger i hine tider var hun af sin moder og lidt ældre, elskværdige søster tilsyneladende ganske fritaget for al husgerning og havde lov at gøre og lade, som hun havde lyst til. Vi forlod altsaa de andre i dagligstuen, og i hendes hyggelige værelse læste hun saa højt for mig brudstykker af dramaet »Olaf Trygvason«, der udkom i 1887 paa Reitzels forlag.

Da hun holdt op, saa vi paa hinanden med taarefyldte øjne, og jeg sagde begejstret: »Aah, det er fuldstændigt, som jeg selv har følt, men bare ikke har kunnet faaet det udtrykt. Hvor ville jeg være lykkelig, om noget af alt det, som min kæreste skal læse, og som vil tage saa lang tid, kunne overlades til mig, jeg skal jo dog engang paa en maade dele gerningen med ham — det venter man — hvorfor kan jeg saa ikke allerede hjælpe ham med at tage de halve studier og studere til præstekone.«

»Nej, hvor er De sød,« sagde hun kærligt og omfavnede mig, »De holder af bøger, det kan jeg mærke, og vil være omhyggelig med dem. — De maa laane alle mine bøger —« og hun samlede den aften og mange gange siden en stor pakke af sine kæreste, smukt indbundne bøger; der var Ibsen, Bjørnson, Chr. Richardt, Kaalund og fl.

Engang slog dog venskabet en revne, der aldrig helt blev klinket.

Der var, jeg husker ikke naar eller hvor, en litterær programfejde i klingende vers mellem Kaalund og Schandorph. Frk Jenny Blicher læste Kaalunds indlæg for mig, og vi var saa fuldstændig enige med ham i hans ideelle syn paa idé og virkelighed, jeg udtalte dog stærkt ønsket om ogsaa at høre Schandorphs indlæg, hvilket hun lidt heftigt erklærede, at man burde og skulle føle sig ganske ligegyldig overfor. Jeg blev ved mit, og hun blev ved sit, at »han fortjente kun ligegyldighed«.

Hjælpepræst hos pastor Blicher

1886—87: **R. A. Matthiesen**, se Strynø.
1888—89: **J. Kattrup**, se Svindinge.

16. 12. april 1890–29. sept 1900 (sp Højerup - rkp Store Hedinge 28. april 79): **Hans Schultz Gad**, * 19. febr 37 Estvad. Faderen: Provst, Kolding, † 74, se der. Stud Kolding 56, c 62[1] (1), huslærer hos provst Aleth Hansen, da i Grumtofte, hjpr hos sin fader i Kolding 21. april 65, sp Vejerslev-B 18. juli 73, † 29. sept 00. ~ 3. juni 74 Louise Grandjean Eiler, * 12. okt 37 Lejrskov, † 5. aug 93. Forældre: Provst Lejrskov-J Laurits E (af Lejrskov-J), † 45, og Dorthea Johanne Krarup af Vejle-H. – Faders brødre: Gaverslund, biskop, Fyn, Stouby-H, Darum-B. Søster ~ Müller, Voldum-R. Stamt 33.

Pastor G var en god og fin mand af den gamle skole. Fortrolig med Grundtvigs salmedigtning, historisk interesseret, gjorde en god indsats for kirkens udsmykning og stiftede et legat til kirkens belysning (Nr B kirkes lyselegat). Baade han og hans hustru døde i ret ung alder; han var svag den senere tid her. Ved hans begravelse sagde provst Skjerbek, at »han blandt sine embedsbrødre var som den rige mand til at sprede lys over de evige sandheder«.

Hjælpepræst hos pastor Gad

1900: **J. A. Filskov**, se Rye.

17. 1. dec 1900–27. marts 13 (sp Kvislemark-F 2. dec 84): Provst **Peter Guillamore Hansen**, * 11. sept 41 Serampoor, Indien. Forældre: Konferensrd, guvernør over de danske ostindiske besiddelser, folketingsmd Peder H og Harriet Maria Smyth. Stud Mtrp 59, c 66[2] (1), hjpr Greve-K 19. febr 67, kkp Lading-F-S 22. febr 73, sp Skæve 5. juni 76, provst Dronninglund herred – Læsø, 1. marts 78, r af Dbg 13, † 11. aug 30. ~ 6. nov 73 Olga Sophie Haxthausen, * 29. maj 50 Holgersdal, Levring, † 13. aug 36. Forældre: Kammerherre (adlet 1880) herredsfoged i Lysgaard-Hids herreder Holger Christian Ludvig H og Emma Ottilie Lillienskiold. – Faders halvbrødre: Nielsen, Skæve, og Nielsen, Glumsø-B.

Sogneraadsfmd i Skæve 78—83.

Udg 98: Den tredie retning, en stemme fra de »unævnelige«s lejr, 96: Randbemærkn til den ny oversættelse af NT, 24: Søren Kierkegaard og bibelen. Skrev talrige artikler og afhandlinger i Teol tidsskr, Præsteforeningens blad, Nationaltidende, Børnevenner og især i KCs blade, bl a Aabent brev til Morten Pontoppidan, Bør kirken opgive sin ret til at stifte ægteskaber? Sammenstilling af Arboe Rasmussens skrifter, Breve fra en gammel højremand m m.

Provst H var, som det fremgaar af foranstaaende, højkirkelig (centrumsmand) og højremand. Han var som ung kapellan hos pastor van Wylich, Greve (»Nøddebo præstegaard«). Han havde mange interesser, skrev om nationale, politiske, humane, moralske, kirkelige, kirkepolitiske og exegetisike emner og fulgte i det hele med stor interesse tidens rørelser. Han havde her visse vanskeliigheder med de grundtvigske, en del løste sognebaand til Ryslinge, og der blev holdt særlige gudstjenester ved indkaldte grundtvigske præster. En artikel af ham om omvendelse paa grundlag af NTs lære i Prf blad 1897 vakte et vist røre. Han var 1898–1900 kredsfmd i Præsteforeningen og interesseret i dens arbejde en tid. Han ønskede fred og enhed i kirken. Han deltog i det bevægede DMSmøde 1898 (hvor Vilh. Beck fremførte sin skarpe kritik) i Aalborg, og den splid, han overværede der, pinte ham

meget, saa han udgav sit lille skrift med kald til 3. retning om at organisere sig. Skriftet gav ikke den direkte impuls til dannelsen af KC 1899, men var et udtryk for de motiver, der førte til KCs dannelse: »En længsel, et drag efter enhed!« »Vi trænger til en centrumsretning, der kan virke medicerende og samlende«. Her møder vi første gang betegnelsen: »Centrum« for denne bevægelse. Det skulle være en irenisk retning og fæste blikket paa det centrale, med samarbejde baade med IM og grundtvigske, og bygge paa kirkens traditioner. Han ville gerne have haft prof *Henrik Scharling* i spidsen for dette arbejde, men han afviste, fordi »derved ville der blot blive skabt en ny kirkelig retning i lighed med de andre«. KC blev stiftet af andre mænd (se Bregninge, Taasinge), men provst P. G. H talte ved KCs møde i 1900 i Kbhvn, og han slog til lyd for, at KC skulle udsende et blad. I Nr Broby lykkedes det ikke denne irenisk indstillede præst at samle alle om kirken, hvilket var ham en skuffelse.

Præsteforeningens hist, 1946, s 23, 389, K. Gjesimg. Pedersen: KCs hist 1899—1949, s 30—38, 40, 49, 58, H. G. A. Jørgensen: Ribebispen G. Koch, 1930, s 164, nekrologer i dagspressen.

18. 21. juli 1913–17. sept 37 (sp Elling 27. marts 08): **Ole Pedersen,** * 15. marts 70 Syv sogn. Forældre: Gdjr Mads P og Sophie Dorthea Hansen. Stud Rosk 89, c 95^2 (h_1), højskolelærer Vrigsted 95, sp Haasum-R 2. april 02, afsk 17. sept 37, † 5. nov 40. ~ 20. maj 02 Elna Maltesen, * 12. maj 79 Vrigsted. Forældre: Højskoleforstander der Lorenz M og Gerhardine Marie Jørgensen.

Pastor Ole P var grundtvigsk, betød meget her, var kendt for sine korte og klare prædikener, hvori der altid var noget, der blev husket. Meget afholdt. (O. J. L.) Han skiftede klima, baade i fysisk og aandelig forstand, da han kom hertil fra Elling. Han glædede sig over Midtfyns natur og over sin pgd paa aabrinken med den store have. Han savnede maaske nok Nordjyllands aabne vidder, og havde faaet noget af jyden over sig. Fynbo blev han ikke. Han var stærkt præget af den grundtvigske højskole; hans hustru var af een af de gamle grundtvigske slægter. Hans forkyndelse var grundtvigsk, og samme præg var over han ungdomsarbejde. Han var flittig til husbesøg, især hos de gamle, som han glædede med salmer og sange. Naar han tog sin afsked, kun 67 aar gl, var det maaske, trods den venlighed han mødte, et udtryk for, at Fyn alligevel ikke var blevet for ham det, han havde ventet. (Provst M. P. Madsen.)

19. 17. jan 1938 (sp Givskud 17. aug 32): Provst **Oluf Johannes Lollesgaard,** * 14. maj 06 Assens. Forældre: Lektor i Nykøbing F, dr phil Johannes L og Agnes Secher. Stud Nyk F 25, c 31^2 (h_1), provst Sallinge herred 15. okt 46. R af Dbg 54. ~[1] 9. nov 32 Edith Winther Nørgaard, * 11. juli 10 Horsens, † 17. okt 51. Forældre: Skoleinspektør Kristian N og Karelia Winther. ~[2] 21. okt 52 Karen Margrethe Kirstine Niebuhr, * 3. febr 27 Taarnby. Forældre: Chauffør Hans Jørgen N og Maren Magdalene Frederiksen.

Medl af direktionen for »Lundegaards stiftelse«. Amtsrepræsentant »Red barnet«.

Litt: M. J. Lomholt Bidrag til N B sogns hist, 1918, Livet i en fynsk præstegaard (H. I. Ipsen), Khst saml, 4. r, IV, 1 f, Fra arkiv og mus, 2. serie, I, 1925, J. J. A. Worsaae i Annaler f nord oldk, 1849, s 392 f (om Nr Broby-fundet), Jac. Madsen, s 259—61.

SØNDER BRODY

Sønder Broby sogn, 2311 ha, er dels bakket, dels ret fladt, lerblandet jord, enge ved Odense aa, en del skov. Skoven paa Odensebakken har smuk udsigt og er søgt udflugtssted. Byerne: Sdr Broby med fh fra 1906, mh fra 1917 (flyttet hertil fra Tørringe, hvor det blev opført 1898), byen ligger ved Odense aa og er sammenbygget med stationsbyen *Brobyværk* (ialt 603 indb), Tørringe, Allerup, Ølsted, Ernebjerg. Hg Brobygaard (under grevskabet Muckadell).

Ved Sønder Broby anlagdes 1648 en vaabenfabrik, Brobyværket (navnet blev bevaret som stednavn, efter at fabrikken var nedlagt), der skulle forsyne hæren med vaaben uanset udenlandske leverancer, desuden lavede man spader, økser osv. Fabrikken blev ødelagt af svenskerne 1658 og ikke genopført. Fabrikken brugte udenlandsk arbejdskraft, som var en plage for byen.

Slægten Pontoppidan stammer fra Sdr Broby, idet ridefoged Erik Knudsen, † 1631, var fader til biskop Erik P, * her 1616.

Nordøst for Sdr Broby skal have staaet et kapel.

1760—1834 var fader og søn sp her: Christopher **Strøyberg,** sp her 1760—94, og Jørgen C. S, 1794—1834, den sidste var rationalistisk præget.

Pastor *Krag* var ven af de vakte, og der blev holdt nogle gudelige forsamlinger her. Pastor C. Krag fortæller (Hj og trosliv, XIV, 90) at efter den første storvask blev alt præstens vasketøj stjaalet. Fru K var utrøstelig, men præsten sagde: »Vær rolig, det kommer igen«, og det kom næste dag. Folk mente, at det var overtro, men Krag havde en ganske enfoldig tro paa Guds forsyn. Forholdene var her, som i nabosognene, uden præg af vækkelser eller særlige begivenheder. Pastor *Bryndums* præstetid blev ret bevæget, idet han gav anledning til den saakaldte »*fynske krig*«. Pastor B var selv ophavsmand til vækkelsen i sognet. Han holdt velbesøgte missionsmøder i en gaard, hvor der var en stor stue, og han indbød selv indremissionærer til at tale i sognet, ja ogsaa i kirken. Han kom dog i modsætningsforhold til IMs bestyrelse, især i anledning af en udtalelse af *Hans Chr. Beck* paa et møde, hvor Bryndum havde sagt nogle ord om, at indremissionærernes egentlige arbejde burde ligge paa »de døde egne«, hvortil Hans Chr. Beck svarede: »Der er nu mere end døde folk nok her i sognet.« Disse ord vakte Bryndums forargelse og vakte ogsaa modstand mod IM i sognet. *Vilhelm Beck* skrev i sin beretning om IM 1893, at forholdet til præsterne »har været godt, omend naturligvis meget forskellige efter disses forskellige stade... kun ganske faa har vist bestemt uvilje, saaledes en præst paa Fyn, som har opbudt alle sine evner til at fordrive IMs udsendinge fra sit sogn«. (IM tid, 1894, s 294 f.) Denne præst var Bryndum, om hvem hans provst (Balslev,

senere Fyns biskop) skrev, at han havde »et kolerisk temperement«. Bryndum følte sig nu besværet over indremissionærernes arbejde i sognet og klagede til den tilsynsførende med indremissionærerne i Fyns stift, pastor *O. C. Ipsen,* Assens, der var medlem af IMs bestyrelse, og krævede missionærernes virksomhed i Sdr B sogn standset inden 14 dage, da han ellers ville klage til biskoppen. Han forbød dem at holde offentligt bekendtgjorte møder i sognet. Da Ipsen ikke svarede tilfredsstillende, sendte B en klage til biskop *Stein,* især over indremissionær *Hans Chr. Beck.* Biskop Stein, der paa det tidspunkt ikke stod paa særlig venlig fod med IMs bestyrelse, afkrævede Ipsen en erklæring, som han afgav 11. okt 93, et meget indgaaende indlæg. – Nu tog Bryndums venner i Sdr Broby affære, og i januar 1894 holdt de et møde i Sdr B pgd, hvor 15 Sdr Broby-borgere var tilstede. 6 missionærer blev indkaldt til en forhandling i en skrivelse, der mere lignede en stævning end en indbydelse. Pastor Bryndum talte til dem ud fra ordet acta 17, 6: »Disse, som har bragt hele verden i oprør, er komne hid!«, hvorefter Hans Chr. Beck straks forlod mødet. Han fandt ingen grund til videre forhandling. Bryndum indsendte nu en ny klage, dog kun medunderskrevet af 9 beboere, og atter afkrævede Stein Ipsen en erklæring. Ipsen billigede missionærernes optræden, men foreslog privat Hans Chr. Beck foreløbig at holde sig fra Sdr Broby sogn, indtil bestyrelsen havde drøftet sagen nærmere. Bestyrelsen fandt ikke, at misisionærerne havde handlet ukorrekt og den støttede dem, men biskoppen, som var stødt over visse stiklerier i IMs tidende til biskopperne, krævede, at bestyrelsen skulle forbyde missionærerne at komme i Sdr B sogn. Bestyrelsen svarede i en skrivelse fra Aarhus 1894, at skønt man ikke kunne give pastor Bryndum ret, havde man givet indremissionærerne paalæg om ikke indtil videre at virke i Sdr B sogn. Sognet blev altsaa belagt med en slags IMs »interdikt«, det eneste sogn i Danmark, som har haft noget saadant. Men nu følte IMs venner, som boede her, og som lededes af gdjr Jørgen Jeppesen, sig brøstholdne, tilmed da Bryndum betragtede dem som sine bitre fjender og modstandere (han kaldte dem »forvildede« og advarede folk mod at komme i berøring med dem. IM tid, 1894, s 638). IMs bestyrelse hævede saa »interdiktet«, og man forhandlede med pastor Bryndum, der til sidst udpegede 2 indremissionærer, der kunne faa lov til at virke i hans sogn (den ene boede i Aalborg!) Dette var IM her ikke tilfreds med, og endeligt vedtog IMs bestyrelse 1897 »efter forgæves forhandlinger med pastor Bryndum«, at alle missionærer frit kunne arbejde her i sognet efter deres instruks. Herefter byggede IM et misisionshus, indviet af Fr. Zeuthen 1. juli 1898, da kirken var lukket for dem, og her holdt indremissionærerne saa møder samtidig med, at man ud fra dette øvede et IMs arbejde med sdsk, ungdomsmøder, missionsuger, samtalemøder osv. (IMtid, 1894, s 294 f, 488 f, 638, IMs hist, 1912, s 312 f.) Bryndum erkendte saa slaget som tabt.

IM fik i de aar en ret fremtrædende plads i sognets liv. Men flertallet var og er stadigt uden partipræg. Pastor *Wille* fik oprettet en foredragsforening; han ledede den og dækkede selv dens underskud, men den opløstes ved hans afgang. I pastor *Willes* lange præstetid var der gode rolige forhold. Han havde stor kkg og samlede alle paa tværs af de kirkelige retning om sin gode og varmhjertede forkyndelse. Han var afholdt og agtet i faktisk alle sognets hjem, uanset retning. Sognet er, som flere sogne paa egnen, aandeligt levende, og der er baade politisk og kirkelig interesse. Flertallet er grundtvigsk prægede eller u p.

1926 oplyses: Kkg 12 pct, mh og IMsmf (ledet af gdjr Jørgen Jeppesen), stor foredragsforening (125). 1935: Kkg 12 pct, gode forhold, hørelyst, IM (gdjr J. P. Jensen), KFUM og K, DdU. 1943: Kkg 6–8 pct, IM (gdjr J. P. Jensen), velbesøgte mghmøder i fh, ungdomsm i pgd, kirkeblad, DdU. 1950: Kkg 5–6 pct, gode forhold, IM (gdjr J. C. Nielsen), KFUM og K, fh, kirkeblad. Bef dels landmænd, dels arbejdere. 1954: Kkg 4–5 pct, en del ukirkelighed. Trofast kreds af kkg, mh og IM, KFUM og K, kirkeblad. Centralsk 1954.

Sdr Broby kirke ligger smukt ved Odense aa, er romansk, bestaar af skib og kor med apsis af kamp, senere er tilføjet taarn af munkesten og vaabenhus mod syd. Gotiske hvælvinger. Altertavle fra 1856 (N. Simonsen: Jesu daab). Den gl altertavle fra 1769 hænger i taarnet. Smuk romansk font med relieffer. Prædikestol fra c 1625. Smuk malmlysekrone, mindetavler, ligsten. 200 sd. Gravhvælving under koret.

Mackeprang, s 50, 54, 60, 126—30.

Folketal: 1850: 1010; 1901: 1092; 1921: 1121; 1950: 1303.
Altergæster: 1926: 850; 1934: 925; 1942: 638; 1953: 463.
Menighedsraad: 1922: 3 gr, 2 IM, 2 u p; 1934: 2 IM, 5 gr (u p); 1953: 2 IM, 5 u p (valg).
Kommunevalg: 1943: Soc 150 (3), rad 90 (1), BF 260 (5); 1954: Soc 197 (3), rad 97 (1), BF 304 (5).

Sognepræst

Indt 1857: a) 49 rug, 50 byg, 30 havre, b) 54 rdl, c) naturalier, d) 200 rdl, e) 83 td l. Stor gl pgd, brændt 1868. 1870: regul: 3160 kr, netto: 4758 kr. 1913: 2. kl. 1946: 3. kl. Pgd fra 1868.

12. — 10. april 1835–10. marts 63 (rkp Skovlænge-G-S 25. nov 34): **C. E. Krag,** fl t Dreslette, se der.

13. 27. maj 1863–30. jan 77 (sp Brøns 26. maj 52): **Christian Frederik Carl Emil Hjort,** * 31. aug 06 Frøslev. Forældre: Sp i Jerne-S Søren Spandet H, † 35, og Mechtilde Helene Hyphoff. Stud Ribe 26, c juli 33 (h), hjpr Nordby, Fanø, 23. dec 35, ord kat Frederikshavn 5. marts 39, sp Aastrup-S 14. okt 44, afsk 30. jan 77, † 28. juni 86. ~ 24. april 39 Anna Rosine Erasmine Randrup, * 18. sept 08 Nykøbing, Mors, † 28. dec 91. Forældre: Jstrd, stiftsfysikus i Ribe Hans Michael R og Agathe Vilhelmine Dorthea Hansen. – Broder: Røgen-S.

Udg 77: Lejlighedssange, en lille nytaarsgave.

14. 13. april 1877–7. febr 84 (sp Ørslevkloster-Ø 25. nov 69): Provst **C. P. Gad,** fl t Sengeløse, se der.

15. 9. april 1884–28. maj 1905 (sp Vandborg-F 14. jan 76): **Mathias Peder Bryndum,** * 22. marts 37 Kolding. Forældre: Overlærer, c theol Andreas B af Marvede-H og Anna Cathrine Maria Elisabeth Gravenhorst. Stud

Mtrp 57, c 63[1] (h_1), hjpr Gelsted-R 7. juni 63, do Udby, Fyn, og Egense og Gørlev-B 65, præst Viborg tugthus 72–75, afsk 28. maj 05, † 10. marts 26. ~ 3. sept 72 Petra Nicoline Alvilda Hertel, * 1. april 43 Strenghøjgaard, Uvelse, † 17. maj 20. Forældre: Proprietær Nicolai Andreas H og Vibeke Jacobine Christiane Hertel af Ballerup-M. – Brodersøn: Ullits-F. Fætter: Kastrup, Kongsted. Hustrus søster ~ Branner, Sct Pedersk, Slagelse. Fætter: Hertel, Brenderup-O. Stamt 25.

Om pastor Bryndum, se ovenfor. Han huskes som en stridbar mand, men hans præstegerning omtales med respekt.

16. 24. aug 1905–4. okt 28 (sp Jordløse-H 12. nov 97): **Niels Søren Emil Wille,** * 12. okt 63 Østergaard, Sir. Forældre: Gdjr August Friederich W og Johanne Marie Cathrine Thrige. Stud priv 84, c 91[1] (h_1), huslærer Skydebjerg pgd, sp Hjortlund-K 22. febr 92, afsk 4. okt 28, r af Dbg 28, † 10. juli 36. ~ 1. juli 92 Kristine Jørgensen Gaardhøje, * 6. dec 65 i Maabjerg, † 2. juni 47. Forældre: Gdjr Poul Jørgensen G og Johanne Sørensen.

Stifter og fmd Sdr B foredragsforening, BM og leder af Plejehjemsforeningen i Svendborg amt, fmd Sdr B læseforening.

Pastor Wille flyttede ikke ret langt, da han flyttede fra Jordløse til Sdr Broby. Han kom til at virke i herredet i 35 aar. Skønt han var af gammel, jysk slægt, blev han i høj grad fynboerne en afholdt præst, der kendte hvert et hjem. Han samlede, som foran nævnt, folk af alle retninger i kirken, skønt retningerne var ret fremtrædende. Han var en dygtig og varmhjertet forkynder, som der ogsaa jævnligt blev kaldt paa fra andre sogne til gudstjenester eller foredrag, og overalt paa Fyn var han en kærkommen gæst. Han tog mange praktiske opgaver op, i Jordløse fik han stiftet en sygeplejeforening og i Sdr Broby var han virksom baade for en læseforeninig, i foredragsforeningen, og et særligt arbejde lagde han i Plejehjemssagen. Han var en meget velhavende mand og førte større hus end almindeligt i egnens præstegaarde. Han og hans udmærkede hustru var udstrakt gæstfri. Der kom mange i deres hjem, og mange præstebrødre kom her. Der blev holdt et utal af konventer i præstegaarden, og W havde altid noget værdifuldt at bringe paa bane i forbindelse med præstegerningen. Paa ham passede det, at han var som »den gode husholder, der tog frem af sit gode forraad, nyt og gammelt«. (Provst M. P. Madsen.)

17. 8. jan 1929–28. sept 35 (sp Øsse-N 17. dec 21): **J. A. Rasmussen,** fl t Brahetrolleborg-K, se der.

18. 22. jan 1936–16. febr 54: **G. A. Omby,** fl t Nørre-Aaby, se der.

19. 17. juni 1954 (sp Ølstykke 15. febr 45): **Hans Peter Mathiesen,** * 14. marts 15 Maugstrup. Bagermester Hans Chr. M og Kirstine Jensen. Stud Haderslev 33, c 40[1] (h_1), rejsesekretær Dsk forenet Sudan-mission, ord 44, kst sp Højelse-L 44. ~ 6. sept 40 Hella Bodil Finderup, * 6. juli 20 Viemose, Kallehave. Forældre: Hotelejer Magnus F og Heloise Petersen. – Morbroder: Jensen, Notmark. Kusine ~ Petersen, Skydebjerg.

Kredsfmd Sudanmissionen til 54.

Litt: Jac. Madsen, s 258—59, Fra arkiv og mis, 2. serie, II, 92, Fra Fyns fortid, III (beskrivelse fra 1778).

ØSTER HÆSINGE—HILLERSLEV

Øster Hæsinge og Hillerslev var hver for sig selvstændige pastorater fra reformatioinen til 1620. Derefter var Hillerslev anneks til Ø Hæsinge til 21. marts 1903, da Hillerslev udskiltes som selvstændigt pastorat. De to sogne blev atter lagt sammen til eet pastorat 16. juni 1930, men med Hillerslev som hovedsogn. Embederne anføres her i kronologisk rækkefølge.

En række betydelige præster har været i dette embede, og gn mange aar var præsterne i slægt med hinanden. Præstene *Lillelund* i Jordløse og *Jørgen Hee* (sp i Ø Hæsinge-H 1737–71, tillige provst) var pietister, havde forbindelse med brødremenigheden og virkede for vækkelse, holdt bibellæsninger og forsamlinger, og sognene fik et vist præg deraf. Jørgen Hee var gift med formandens enke, og hans datter blev gift med eftermanden, provst *H. P. Bachmann* (sp her 1771–96), der ogsaa var ven af de vakte. Hans datter, Else Bachmann, blev gift med eftermanden, *Z. E. Svitzer* (1796–1838), der var afgjort rationalist, og han blev efterfulgt af sin søn, *Hans P. Svitzer,* der blev stiftsprovst i Odense (se der) efter at have været sp her 1838–41. Z. E. Svitzer havde i huset en dattersøn af pastor H. P. Bachmann, *Hans Agerbek,* hvis fader, Hans Adolph Agerbek (navnet viser, at hans fader har været pietist) var sp i Skydebjerg-O, † 1799. Hans Ad. A var ven med pastor Lillelund i Jordløse, saa den unge Hans Agerbek havde kendte pietister baade paa fædrene og mødrene side. Hans Agerbek blev sp her efter H. P. Svitzer 1841 og virkede her til sin død 1869 i denne pgd, hvor han følte sig hjemme og som fra gammel tid var ombølget af gudelige forsamlinger. Hans navn er det mest kendte i sognenes præstehistorie, se nedenfor. Han var gennem sin slægt knyttet nært til dette embede. Han var forsamlingsfolkenes ven (se Espe-V), og selvom der var mere stille om hans navn her end i Espe, strømmede forsamlingsfolkene til. Hans varme forkyndelse, hans godgørenhed og hans smukke hjemliv gjorde indtryk, han holdt her, som i Espe, hvert aar en »sædeprædiken« paa en hverdag i foraaret med bøn for høsten. Der var en kreds af vakte her. *Rasmus Ottosen, P. Larsen-Skræppenborg, Cornelius Petersen, Anders Madsen,* Gamborg, og *Joh. Nielsen,* Skaarupøre, havde holdt forsamlinger her, og de kom nu stadigt. Et nært venskab sluttede A med *Vilh. Birkedal,* og der var i de senere aar en ikke ringe paavirkning fra Ryslinge. Kkg var god, især i de første aar, og Agerbek var meget elsket. Hans efterfølger, provst *Thorup,* var mere højkirkelig end A, men han var ogsaa de vaktes ven. Hans datter, *Emilie Thorup,* skrev aandelige sange, hvoraf flere findes i IMs sangbog, saa der blev stadigt

skrevet kristelige sange i Ø Hæsinge pgd. Pastor *Juul* var gift med en søsterdatter af Vilh. Birkedal. Det aandelige liv ebbede noget ud, men der var en lille IMs kreds, samtidig med at flere af de grundtvigske løste sognebaand til Ryslinge. Den kirkelige interesse var levende i adskillige hjem, og da sognene blev adskilt 1903, betegnedes pastoratet som et godt sted at være præst. Lærer *Lund,* Ø H, var en god støtte for præsten. Lensgreve Albrecht Schaffalitzsky de Muckadell var trofast kirkegænger. – Frk *Anna Illum* stiftede et børnehjem, »*Hjemly*«, i Hillerslev. Da hun giftede sig, flyttede hun bort, og hjemmet stod tomt. 1889 var der nogle beboere, der gerne ville have en friskole her. De fik bestyreren af Ringe fortsættelseskursus, *Hansen-Brøndsted,* til at lede friskolen, og den voksede støt under hans ledelse. 1895 blev han friskolelærer i Gravvænge, Brudager sogn, se der. Han var en mand med et rigt indre liv og en dygtig lærer.

Folketallet var 1850: 600 og 1207; 1901: 523 og 1409.

Sognepræst

Indt 1857: a) 128 rug, 123 byg, 135 havre, b) 90 rdl, c) naturalier, d) 400 rdl, e) 67 td l. God pgd opført efter brand 1844. 1870: regul: 3220 kr, netto: 6462 kr.

14. 30. sept 1841–13. sept 69 (sp Espe-V 12. febr 34): **Hans Agerbek** (om navnets stavemaade se Espe-V), * 1. febr 98 Skydebjerg. Forældre: Sp i Skydebjerg-O Hans Adolph A, † 99 (af Snesere), og Helene Birthe Marie Bachmann af Ø Hæsinge-H. Stud priv 16, huslærer Gamtofte pgd, c juli 22 (1), hjpr Vemmelev-H 19. marts 23, rkp Thisted, sp Skinnerup 23. febr 27, sp Bredstrup 5. marts 30, r af Dbg 67, † 13. sept 69. ~ 20. april 27 Marie Frisenberg, * 6. febr 95 Gislingegaard, † 1. marts 54. Forældre: Proprietær Johannes F og Rigborg Suzanne Svitzer, søsterdatter af provst Svitzer her.

Udg 27: Fasteprædiken i Holmens kirke. 44: Seks prædikener. 49: Prædiken i Faaborg. 51: Prædiken ved vore krigeres hjemkomst. Præd i Fenger og Birkedal: »Vidnesbyrd fra Herrens hus« og i Damkiers saml af præd over epistlerne. Skrev flere art og afh (Om menneskets dybe trang til gudd fyldestgørelse over for synden, i Grundtvigs og Rudelbacks teol maanedsskr III, om pastor J. P. Østrup, i Nord kirketid 1833, s 670 f, om de opvakte bønder paa Fyn, smst 1836, s 216 f, 225 f. Nogle betragtninger fremsat i Sallinge herreds konvent 17. juli 1834, i Chr kirketid 1834, s 137 f, samt afh i Chr samler.

Baade A og hans hustru var knyttet til Ø Hæsinge pgd med slægtskabs baand. A var kun 1 aar gl, da hans fader døde; han kom i huset hos provst Svitzer her og blev opdraget sammen med dennes børn. Provsten var af dem, der mere tænkte paa hjernen end paa hjertet, og nogen dyb kristelig paavirkning fik A ikke her. Han gik et aar i Brgdssk, men blev dimitteret privat. Han blev student og tog fat paa teologien, vist uden synderlig lyst, men var ikke uden æstetisk interesse. Han spillede violin, og han lærte Oehlenschläger noget at kende. Da statsbankerotten berøvede ham hans lille formue, blev han huslærer hos pastor Brandt, Gamtofte, og her blev han kristelig vakt ved at høre og samtale med den ejendommelige Assens-præst Hornsyld. Denne sagde engang til den senere kong Christian den Ottende, da han ville udbede sig en udtalelse. »Saa skal dette være mit ønske og min bøn, at Deres kongelige Højhed maa blive i Deres daabspagt alle Deres livs dage.« Man forstaar, at en saadan præst kunne sætte en ung mand i gang (se Espe-V); og da han som student i Kbhvn søgte Grundtvig i Gs lille tarvelige hjem, klaredes hans tro, og den stille, tænksomme unge mand følte sig hjemme hos Grundtvig. Han stod ved Grundtvigs side i kirkekampen, og var allerede som ung kendt for at være meget distræt. Om hans betydningsfulde venskab med pastor *J. P. Østrup* og om hans kapellantid i Vemmelev, se I, 458. I disse aar gæstede han jævnligt sin plejefader, provst *Svitzer,* og her mødte han sin brud. De blev forlovet paa en meget fornøjelig maade (han skrev et ganske ubehjælpsomt brev, som hun resolut og klart besvarede), og hun blev ham en udmærket hustru. I Thisted oprettede han en privat skole. Kr. Kolds moder elskede ham, og han fik betydning for Kr. Kold. I Bredstrup mødte han for første gang forsamlingsfolkene. Her fik han engang besøg af en rokkedrejer *Jens Andersen,* en af de omvandrende vakte, der havde været i fængsel for sin uærbødige omtale af præsterne og lærebøgerne. Han traadte ind til A med disse ord: »Jeg troede, at jeg kom ind til en troende præst, men jeg ser, at det er den skinnende djævel.« Han havde nemlig set Agerbeks børn spille kegler i gaarden. Fru A tørnede heftigt sammen med denne stærke jyde, og »skønt hun var en robust natur, endte det med, at rokkedrejeren fik hende drejet, saa hendes vantro tankes ring blev opgivet; manden rørte hendes hjerte, saa dets dybe trang til naaden brød igennem« (Vilh. Birkedal). A kunne ikke med de stærke jyders skarpe domme, men saa kom P. Larsen-Skræppenborg paa besøg, hans stille og stærke vidnesbyrd gjorde indtryk paa A og han fik et andet syn. Da han kom til Espe-V, tog han klart sin plads blandt de vakte, skønt de da blev haardt forfulgt; en historisk begivenhed var det, da han 1834 aabnede kirken for dem (se Espe-V). Han tog sin avlskarl fra Espe med hertil som præstegaardsforpagter, *Mads Avlskarl* (Jørgensen), og han blev de vakte til god hjælp. Senere seminarieforstander *Svendsen,* Jelling, var nogle aar huslærer her. Han fortæller levende træk om livet i pgd. Fru A var lidt ilter og heftig, men en prægtig præstekone. A var helt igennem præget af sin tro og fromhed. Pastor *Bay,* hans kapellan, var betydelig, og de udfyldte hinanden saa godt. Efter sin hustrus død var A ensom, men hans venner, præsterne *Laub,* Brahetrolleborg, *Leth,* Horne, *E. Mau,* Skellerup, og *Vilh. Birkedal,* var ham til megen hjælp. Og et lyspunkt var det, da han fik nogle unge piger fra de nærliggende herregaarde at læse med. Han havde ogsaa den sorg, at 3 børn døde.

Efterhaanden som aarene gik sluttede A sig mere og mere til Grundtvig. Han var en stille, mild mand, utrættelig virksom i sine sogne. Gerne syslede han med digtning, og af hans sange er salmen: »Uforsagt, vær paa vagt«, der slutter med det vers, som alle kan udenad (Klokken slaar) sunget ind i den danske menighed og elsket af mange (se ndf).

Vilhelm Birkedal skriver: As navn er vel ukendt af mængden og faar aldrig en stor plads i krøniken, men det har en liflig klang iblandt de troende almuefolk, for hvem han i sin tid var en aandelig fader til stor velsignelse... han var en øm, tilbunds alvorlig mand, der ikke tog det let eller løst med synd og naade, men dog aldrig talte i de tordentoner, som ikke faa andre ogsaa i den tid ansaa for nødvendig til vækkelse. Han var en kærlig mand, som gjorde grundig skilsmisse mellem verden og Guds rige, men nødigt opgav han haabet selv om den mest forstokkede synders omvendelse. Han har fortalt om sin glæde, da Grundtvig gjorde ham opmærksom paa Herrens prædiken for aanderne, som var i forvaring, da han var i gru for mange de vantros skæbne efter døden. Han blev det grundtvigske kirkesyn tro til sin død. Han hørte ikke til de stærke i aanden og var i det stykke en modsætning til sin hustru, der var en sjælden kraftig natur. — — Der var blandt de vakte paa Fyn en skarp adskillelse mellem de pietistisk-herrnhutisk prægede og de grundtvigske. Men A kunne samle dem alle, skønt han ikke stak sin grundtvigske anskuelse under stolen. Her i Fyn var det endnu den mere bløde, bevægede pietisme, som den gang var oppe, mildere end den, han havde mødt i Bredstrup. Senere traadte A mere i baggrunden, der kom flere troende præster til Fyn, og hans før saa fyldte kirke blev mindre besøgt, men til sin død stod han som en højt elsket patriark iblandt os... A var en forunderlig barnesjæl og forbandt med barnlighed dybe indblik i naadens rige. Det kunne forbause os, naar han i en prædiken eller samtale kastede nyt lys over et skriftsted og derved aabnede uanede dybder i den guddommelige tanke. Han levede med sin bibel i fortrolig omgang og øste af dens væld tidlig og sildig. Jeg ved kun faa, der var saaledes inde i skriftens enkeltheder og i dens sammenhæng. Han sagde tit, at han ikke vidste, hvordan han skulle leve uden sin bibel. Daabspagten betød meget for ham. Han fortæller, at da han engang skulle fotograferes og maatte vente (et tomt og intetsigende øjeblik) foldede han sine hænder og bekendte sin daabspagt, alt forsvandt om ham, han stod ansigt til ansigt med sin Gud. — Han var ydmyg som faa. Jeg har set ham staa med blottet hoved paa veje og paa kirkegaarden for en indsidder, mens de talte sammen, efter at han havde forkyndt troen i kirken som Herrens herold. Den sidste dag, han levede, talte han om sin snare død, skønt han ikke var syg. Han sad i sine kæres kreds... »Jeg er gammel, og der er nu ikke mange, der vil følge mig til graven. Dog een ved jeg, der vil — Birkedal.« Kort efter sank han sammen, stammende ordet: »Jesus«. En mægtig skare fulgte ham til graven af alle samfundsklasser fra greven til de fattigste. Vilh. Birkedal talte over ham og skrev det vers, som staar paa mindestenen i Espe (se der).

Holger Begtrup skriver: Derinde sad nu den gamle førladne præst og følte sig ofte tung og træt. Men naar han fik en enkelt gæst, som kunne skønne paa hans dybsindige tanker, førtes der ofte en samtale paa tomands-haand, der blev til velsignelse for dem begge.

Herom har blandt andet den senere biskop **Laub**, der i ni aar var Agerbeks nabopræst i Haagerup, aflagt et kønt vidnesbyrd. — Han skriver allerede i 1846 i et brev til sin fortrolige ven Christian Mynster i Valløby: »— Min nabo, Agerbek, er en fortræffelig mand, fuld af varme for sit kald og bevæger sig, uagtet al sin distraktion og ængstelse i alt det verdslige, med stor sikkerhed i sin hjemlige sfære. Hvad kristendom og kristeligt liv er, det staar ham altid klart, derover har han tænkt og tænker idelig. Man kan næsten ikke komme til et dunkelt skriftsted, uden han har sin bestemte mening derom, som han og kan klare for. Men med alt det er han en eneboer, der gerne ser lidt ud i verden, men straks igen trækker sig tilbage med sit indsamlede forraad til sin hytte og den lille skare, som dér vil opsøge ham. Han læser gerne, ved godt, hvad han har læst, men tager kun deraf, hvad han selv kan bruge; det øvrige lader han ligge. Saaledes er det muligt, at han for øjeblikket intet ved om, at stænderne er i Roskilde —. Man skal saaledes ind med ham i hans eget, som i alt, hvad der er væsentligt, ogsaa er mit eget. Men deraf følger, at omgangen med ham er mere vederkvægende og bekræftende end opvækkende; og man maa selv være livlig og i stemning for at kunne have godt af ham. Sanne (Laubs hustru) var forleden med hos ham for at gøre bekendtskab med hans kone, og skønt hun ikke var hjemme, og jeg frygtede, at Sanne var trættet af vore samtaler, fortalte hun dog bagefter, at det havde været en dejlig aften, og at hun var blevet opbygget ved at se et menneske, »som lever alene for eet«.

I et brev fra 1849 kalder Laub Agerbek for »vor altid kærere nabo«. — Der kan ikke være tvivl om, at adskillige andre paa samme maade har fundet ind i Agerbeks studerekammer, og at den svækkede mand derved er blevet dem til velsignelse.

Hans hustru døde den 1. marts 1854 om morgenen. Da han kom fra hendes dødsleje, hvor han havde været helt opløst i graad, klædte han sig om for at køre til fastetjeneste i Hillerslev. Undervejs mødte han deres huslæge, dr Krohn, som spurgte, hvorledes hans kone havde det. »Jo tak,« svarede Agerbek, »nu har hun det godt, for nu er hun hjemme!«

Frimenighedspræst **N. Clausen-Bagge** skriver: 1864 skrev han »Et kortfattet bidrag til oplysning for lægfolk om det troens ord, som Herren selv har talt til os...« Maaske, siger han, kommer de grundtvigiske til at lide for deres trossyn. I saa fald vil det være ham »en ære og en glæde at dele deres skæbne«.

Megen betydning fik ogsaa hjemlivet, tarveligt, men gæstfrit, gavmildt og aandelig rigt, især efter at der var kommet troende tjenestefolk. Der øvedes ikke pres; men præget af kristendom var umiskendeligt og vindende. Præsten og »Mads avlskarl«s familieliv gik ofte næsten i eet.

1841 forflyttedes han til det nærliggende Ø Hæsinge (barndomshjemmet) og Hillerslev. Forsamlingsfolkene fulgte med, og en tid gik det væsentlig i det gamle spor. Men efterhaanden forandredes meget. Der kom med »48« nye strømninger — for øvrigt var Agerbek ogsaa varmt fædrelandskærlig — og forsamlingsfolkene trængte nu ikke saa meget til beskærmelse. Førerskabet gled efterhaanden over til Birkedal (i Ryslinge), som ledede videre frem, men i den samme aand, til glæde for Agerbek.

Han svækkedes og blev efterhaanden en noget ensom mand. »Mads avlskarl«s flyttede til en ejendom, de havde købt, og Agerbek mistede sin hustru og alle sine tre børn. I sine sidste aar havde han en god hjælpepræst, Axel Bay.

Den aandslivlige og dygtige hustru, der tit havde hjulpet manden, var som ældre ofte tungsindig og trængte nu til hans hjælp.

Et lille træk viser meget af hans tilstand i de senere aar. En besøgende dame fandt ham svækket; men da de kom ind paa aandelige emner, sagde han med varme: »Ja, om Guds rige kan jeg tale.« Det var, som om han kom til kræfter.

Han havde som ældre glæde af at undervise nogle unge piger. Naar han bad Fader vor, krummede han sig sammen; men naar han bekendte troen, saa han frimodigt op og bredte halvvejs armene ud. Thi, har han forklaret, i Fader vor maatte han arbejde paa at holde fast, hvad Faderen gav; men han var rig ved at eje alt i troens ord.

Han døde, som han havde ønsket, uden langt sygeleje. Efter et kort ildebefindende udbrød han: »Jesus har gjort alle ting vel!« og segnede om i Axel Bays arme. Denne sagde senere, at det havde været hans livs bekendelse. Ordene minder jo ogsaa om hans kendte salmelinie: »Jesus haver det alt fuldbragt.«

Der findes et malet billede af ham og to mindesmærker. Det bedste eftermæle er dog maaske Birkedals vers om faderen for »Guds smaa«: »Han aabned dem sit hus i trængsel, — mens andre kasted dem i fængsel«.

Da han blev begravet paa Øster Hæsinge kirkegaard, blev der ved hans baare udtalt følgende mindeord af Vilhelm Birkedal:

»Der var en tid, da Agerbeks navn lød med særegen velsignelse fra mund til mund i de troendes kreds i Fyn; det var dengang, da det ikke var saa let som nu at bekende Herrens navn, da de, der ville være kristne mere end af navn, forfulgtes paa alle maader. Da var der een kirke, hvorhen de fremfor alle stundede og flokkedes paa Herrens dage, der fik de et godt ord at høre, — det var den kirke, hvor denne mand, dengang i sin manddoms kraft, stod paa prædikestolen, ved døbefont og alter og forkyndte den troværdige tale, aldeles værd at modtage, at Kristus Jesus kom til verden at gøre syndere salige; — i andre kirker fik de tit onde ord —; da var der een præstegaard, hvor de troende blev modtagne som venner og brødre, og hvor de havde søde timer. Andre lukkede dem i fængsel, her blev de lukkede ind i hjerte og i hus; andre overgav dem til øvrighedens straf, her blev

de overgivne til Guds kærlighed. Det skal ikke glemmes, og naar den danske folkekirkes krønike skrives, da er der eet navn, som skal staa der i velsignet ihukommelse, det er Hans Agerbeks navn.«

Salmehistorikeren, pastor **Anders Malling** skriver om fru Agerbek (i IM tidende):

Det var ikke altid let for hende at holde naaden fast. Der kom tider, da hun under sygdoms tryk blev tungsindig og fuld af anfægtelser. Troens lampe brændte ikke klart. Hendes gode og kærlige mand hjalp hende og trøstede hende paa enhver maade. I flere aar søgte han at gøre hendes fødselsdag festlig ved at skrive en salme til hende. Til en af disse fødselsdage, antagelig sidst i fyrrerne, skrev han salmen »Uforsagt, vær paa vagt« med de to vers, hvori hans hustrus anfægtede træk afspejler sig:

Uforsagt, vær paa vagt!
Jesus haver det alt fuldbragt.
Har du kun olie i dit kar,
brænder end lampen ej lys og klar,
kan du ham møde med fryd.

Uforsagt, vær paa vagt!
Jesus haver det alt fuldbragt.
Han kan dig trøste i al din ve,
han er dig nær, skønt ej du kan se
Jesus, din trofaste ven.

En af Agerbeks biografer fortæller, at han blev meget bedrøvet over, at IMs forlag, som udgav et lille hefte med Agerbeks salmer, havde ændret teksten saaledes: »Brænder din lampe kun lys og klar«, og det er jo ogsaa at berøve den anfægtede sjæl trøsten af denne salme. Agerbeks tekst er jo desuden bibelsk. Men IM skal nu ikke have skyld for at have opfundet denne ændring. Salmen findes allerede i Rørdams Mern-festsalmer 1851—52 med følgende ændringer: »Brænder din lampe kun lys og klar« og »Nær han er dig, skønt ej du kan se«. I Lyngby-salmebogen 1856 blev det sidste endda ændret til »Han er dig nær, som Guds engle se«. Men om det nu er den trosstærke Peter Rørdam (eller maaske endda Grundtvig?), der har pillet ved denne salme, eller det er den lige saa trosstærke IM, saa er det dog galt at tage de trosfattige smaa smuler ud af vore ellers saa trosstærke salmer, og det er synd at udviske den anfægtede præstekones træk af disse vers.

Hun døde med fred. Men det var nogle aar senere, den 1 marts 1854. Anfægtelserne besøgte hende lejlighedsvis til det sidste. »Jeg har gjort alt, hvad jeg gjorde, dœarligt og slet, mon Gud kan være mig naadig?« sukkede hun. Hendes mand listede omkring dybt nedbøjet; han havde trøstet af al sin evne, men det hjalp ikke. Pastor Mau og pastor Birkedal kom paa besøg; ogsaa de forsøgte at stille hende Jesu usigelige naade for øje, men forgæves. Men lige da de skulle af sted, vendte den stærke Birkedal sig om og sagde til hende: »De ligner i dette øjeblik Josefs brødre, der stod og skælvede for ham som for den strenge, ubønhørlige dommer, og saa vidste de ikke, at hans hjerte brændte imod dem, og at han vendte sig om og græd over dem i sin kærlighed. Saaledes staar Jesus nu med sit hjerte brændende imod Dem, og han siger: »Hvor kan du nænne at tvivle om min kærlighed?« Da brast isdækket i hendes hjerte. Taarerne brød frem, og hun udbrød: »O, min Herre og søde Frelser!« Nogle faa dage efter tog Birkedal hende og Agerbek til alters, og kort efter gik hun bort i fred.

Kun slutningsverset »Klokken slaar« af Agerbeks salme kom med i Roskilde konvents nye salmebog 1855. Da en af Agerbeks kvindelige bekendte udtalte sin misbilligelse deraf, svarede Agerbek, at han følte det som en stor ære, at et vers var taget med. Men i det første tillæg 1873 kom hele salmen med og med den rette tekst.

Agerbek blev ene efter sin hustrus død. En af deres sønner var død som barn; en anden søn og en datter blev voksne, men saa døde ogsaa de. Og de aandelige børn, som Agerbek i sin manddom havde været som en fader for, var nu adskilt i stridende kirkelige retninger. Hvad under, at han mere og mere længtes efter landet bag forhænget. Jeg plukker et par vers ud af en af hans salmer:

O skønne land, som skjult i taagen dølger
din ynde og din rosenklædte strand
bag gravens mulm og dødens sorte bølger.
Jeg elsker dig, du er mit fædreland!

Der skal jeg se de forudgangne kære,
som gik herfra i Jesu Kristi tro,
og kom til ham for salige at være
og evig glade i hans rige bo!

I verden er jeg fremmed, ak, saa fremmed,
jeg løber vild i verdens travle færd!
Ak, hvor jeg længes efter fædrehjemmet
og efter ham, som er mit hjerte kær!

Paa det simple jernkors, som efter tidens mode først blev sat paa hans grav, blev skrevet ordet fra Filemon 7: »Vi have stor glæde og trøst af din kærlighed, efterdi de helliges hjerter ere blevne vederkvægede ved dig, broder.«

Litt: Stiftsprovst L. P. Svitzer: Præsten H. As minde, 1870, N. Rasmussen-Søkilde og S. Jørgensen: Ø H og H sogne, 1881, s 108, Fr. Nygård: Kristenliv gn 100 aar, 1897, s 413 f, samme: Kr. Kold, I, 1895, s 9 f, og i Danskeren, I, 1888—89, s 205 f, Vilh. Birkedal: Personlige oplevelser, II, 1891, s 104 f, J. Jensen-Hammer: Præsten H. A, 1909, jvf Hist aarb f Svendborg amt, 1909, s 123 f, DBL, I, 147 (L. Koch), udv af P. Hjorts breve, I, 400, II, 377 f, N. Clausen-Bagge: Grundtvigske banebrydere, ny samling, 1942, s 10 f, And. Malling i IM tid, s 772 f, DnA, 1914, s 104 f, E, I, 9, S, I, 8, KLfN, I, 37, Holger Begtrup: Dsk mghliv i gr kredse, III, 1932, s 46, R. Volf: Erindringer, 1926, s 54.

Hjælpepræst hos pastor Hans Agerbek

1866—69: **A. V. Bay**, se Thurø.

16. 12. jan 1870–21. marts 79 (sp V Hæsinge-SL 15. okt 62): Provst **C. E. Thorup**, provst Sallinge herr 16. aug, fl t Skuldelev- S, se der.

17. 23. juni 1879–21. dec 97 (sp Strynø 1. april 73): **Sofus Julius Emil Juul**, * 27. febr 26 Svallebølle, Bøstrup. Forældre: Kpt Niels Peter J og Stine Storm. Stud Vrdbg 46, c jan 55 (h_1), huslærer hos provst, dr F. V. Andersen, Nordrup, hjpr Terslev-Ø 21. febr 62, r af Dbg 96, afsk 21. dec 97, † 29. sept 16. ~ 28. okt 65 Charlotte Emilie Vilhelmine Laurentia Husum, * 10. jan 39 Tranderup, † 14. maj 05. Faderen: Sp i Tranebjerg, † 79, se der. – Hustrus broder: Rkp Thisted, sp Skinnerup. Søster ~ Hertel, Brenderup-O. Morbroder: Vilh. Birkedal. Brodersønner: Vammen-L-B og Nr Tranders. Fætter: Barfod, Gelsted-R. Stamt 9 (Birkedal).

18. 19. okt 1898–11. nov 1902 (sp Grundfør-S 13. aug 92): **J. Malta Müller**, fl t Bjerreby, se der.

Kaldskapellan i Ø Hæsinge-Hillerslev

(Oprettet 13. aug 1898, kkp boede i Hillerslev)

1. 16. dec 1898–21. marts 1903: **J. Jensen-Hammer**, sp Hillerslev, se Tølløse.

Embedet nedlagt 21. marts 1903.

ØSTER HÆSINGE ALENE

(Embedet oprettet 21. marts 1903)

19. 30. maj 1903–9. jan 07 (sp Tolne-H 9. maj 91): **Christian Frederik Gandil**, * 16. okt 55 Faaborg. Forældre: Læge Peter Johan G og Betty Marie Berg. Stud priv 79, c 85[1] (nc), huslærer Nr Lyndelse pgd, sp Raabjerg 20. juli 85, afsk 9. jan 07, † 16. nov 29. ~ 13. juni 63 Laura Eleonora Dorthea Momme Gjellebøl, * 4. marts 63 Præstø, † 27. maj 41. Faderen: Sp i V Skerninge-U, † 90, se der. – Hustrus søster ~ Schousboe, Flødstrup-U.

Pastor G var en lille og svagelig mand, men trofast og nidkær, afgjort IMs præst, han

havde sine bedste aar i Vendsyssel, hvor han stod i en paaskønnet præstegerning. Han tog afsked paa grund af svagelighed, og virkede senere som bymissionær i Kbhvn. Hans hustru var betydelig og var ham en god hjælp. »G var en meget stille mand. Han sad inde med en hel del, men han havde svært ved at faa det frem. En stille velgørende humor var han i besiddelse af.« IMs præster i Vendsyssel havde stor tillid til ham og valgte ham til fmd for deres konvent. (L. C. Münster i Hj og trosliv, VIII, 74.)

Hjælpepræst hos pastor Gandil

1904—07: **A. Blume**, se Barløse.

20. 2. april 1907–29. dec 22 (sp Helligsø-G 31. maj 99): **Jørgen Nielsen Hauglund**, * 29. marts 68 Skalbjerg, Vissenbjerg. Forældre: Husmd Mads Nielsen og Kirstine Knudsen. Stud Odense 87, c 92[2] (h_1), uord medhj Vallensbæk, lærer Kbhvn, ord kat Sct Johannes k, Kbhvn (Sct Andreas distrikt) 31. dec 95, navneforandring til Hauglund 06, † 29. dec 22. ~[1] 4. nov 96 Marie Henriette Eline Petersen, * 27. okt 69 Kbhvn, † 6. april 15. Forældre: Gross Jacob Vilh. P og Astrid Marie Caroline Kjer. ~[2] 17. juni 16 Elisabeth Kathrine Heiberg Jespersen, * 14. okt 86 Kbhvn. Forældre: Postmester i Assens Jacob Christian J og Helene Bruun. – 1. hustrus broder: Kommunelæge, dr R. Kjer-Petersen.

Udg 09: Christine fra Raavang, fortælling, 10: Tung er den lov, do, 11: Galnebær og myrter, 12: Her paa jord, 14: Det første, samt flere fortællinger og digte.

Var 20—21 kst sp Hviding, Sønderjylland.

Pastor H var en poetisk begavet natur, en god præst, afholdt af sin menighed.

Jørgen Hauglund fødtes paa Fyn, hvor hans forældre havde et husmandssted. Trods det, der var flere børn, sparede forældrene sammen, for at deres begavede søn kunne læse til præst. Jørgen H elskede sin præstegerning, kom hurtigt i kontakt med menigheden. Han var glad for sit samarbejde med pastor Steen. Thy var lige det sted, pastor H kunne udfolde sine rige præsteevner. Her var et rigt trosliv. En god prædikant var han, og kirkerne var fyldte søndag paa søndag; der var hjertevarme mellem præst og menighed. – Men klimaet var for haardt og H søgte til Ø Hæsinge, der var den diamentrale modsætning til Helligsø. Naturen var mild og smilende, og det samme var befolkningen. Jørgen Hauglund skabte en menighed her, men her var ikke det strenge, krævende aandsarbejde, som i Thy. Og for at fylde tiden ud, begyndte han at skrive, ikke aandelige bøger, men hyggelige romaner, som man holdt af at læse. – Her havde Jørgen H den tunge sorg at miste sin hustru, der gik bort fra 6 børn. Det var tunge aar, men senere giftede han sig, og atter blomstrede et lykkeligt familieliv og en børneflok op. – Præsten var velset overalt, og mange af menigheden blev præstefamiliens venner for livet. Ogsaa her forkyndte han ordet saadan, at man altid gik til sit hjem med tak til Gud.

Da genforeningen kom i 1920 opfordrede Fyns biskop pastor Hauglund til at modtage et kald i det genvundne land, og præsten, som allerede da var begyndt at faa daarligt hjerte, sagde ja paa den betingelse, at han maatte komme tilbage til Øster Hæsinge, om arbejdet syd paa blev for strengt. De rejste da alle til Hviding, men arbejdet var meget vanskeligt, befolkningen havde ventet med bryllupper og daab til de atter var kommet ind under Danmark, og paa næsten alle maader var arbejdet meget krævende, saa i 1921 tog han tilbage til Øster Hæsinge, hvor befolkningen var lykkelige over at faa deres kære præst igen. Det kneb med kræfterne, langsomt gik det ned ad bakke, indtil han stille gik bort lige efter julen 1922. Et stort savn for den menighed, der satte saa stor pris paa ham. (Fru L. Buch Andersen.)

Embedet stod derefter ledigt, midlertidigt sammenlagt med Hillerslev til den endelige sammenlægning 16. juni 1930.

1923–27 var sp i Svanninge kst sp her, 1927 –30: Kkp i Horne.

HILLERSLEV

(Embedet oprettet 21. marts 1903)

Sognepræst

3. kl. Pgd fra 1918.

1. 21. marts 1903–19. juni 09 (kkp Ø Hæsinge-Hillerslev 16. dec 98): **J. Jensen-Hammer**, fl t Jerne-S, se Tølløse.

Pastor Jensen-Hammer var en af de førende grundtvigske præster paa egnen, var en meget benyttet foredragsholder. Havde adskillige offentlige hverv.

2. 7. sept 1909–21. juni 17 (kkp Sæby-H 22. nov 05): **G. F. H. Schovsboe**, fl t Nr Aaby-I, se Vemmetofte.

3. 14. nov 1917–30. juli 30 (sp Skivum-G 22. aug 04): **Jens Peder Holtvig**, * 17. febr 68 Ørslevunderskov. Forældre: Lærer Jens Peter Jørgensen Hedegaard og Cathrine Wilhelmine Ulrikke Olsen. Stud priv 92, c 02[1] (h_2), hjpr Gudbjerg 22. jan 03, navneforandring fra Hedegaard til Holtvig 03, afsk 30. juli 30, † 25. sept 34. – Ugift.

Pastor H var en særpræget mand, der ikke var som egnens andre præster, blandt hvilke han i de 13 aar, han var her, stod som en ener. Han var en god og klar taler, der forberedte sin prædiken omhyggeligt, og han lagde værdighed og form over gudstjenesten. Uden for kirken lagde han, som var begavet med praktisk snilde, sin interesse i mange gøremaal, som man ellers kun sjældent ser præster virke med. Han fabrikerede karosserier til automobiler, tog patent paa en elektrisk varmetromle m m, han drev en del lægevirksomhed og var en tid søgt især af gigtpatienter. Han fik straks efter sin ankomst bygget en god pgd, hvor hans praktiske sans kom til nytte. Med ikke ringe privat bekostning fik han paa den magre sandmark anlagt en smuk og anselig have og plantede et godt læbælte. Hans søster styrede hus for ham. Efter hendes død var han meget ensom. (Provst M. P. Madsen.)

HILLERSLEV—ØSTER HÆSINGE

(Embedet oprettet 16. juni 1930)
1931: 1. kl. 1946: 2. kl. Pgd fra 1918.

Hillerslev sogn, 2521 ha, er højtliggende og bakket, ler- og sandmuldet jord, lidt skov. Byerne H (med Øvre H og Nedre H), Sallinge, Nybølle, med fh fra 1890, Højrup med jernbanestation. Hg Gelskov.

Ved Nybølle har der været en hellig kilde. Sallinge havde herredsting i middelalderen, retterstedet var ved Galgebakken, en høj bakke med smuk udsigt.

Øster Hæsinge sogn, 2046 ha, er højtliggende og bakket, ler- og sandmuldet jord, skovrigt og smukt. Arreskov sø. Byen Ø Hæsinge med fh fra 1907, Kistrup skovhuse. Hg Arreskov, hovedsæde i grevskabet Muckadell (Schaffalitzsky de M), smukt slot med park.

Kirkeminister *P. Dahl,* som for at spare penge var ivrig for sammenlægning af smaa præsteembeder, ønskede Ø Hæsinge-Hillerslev sammenlagt, hvilket ogsaa kunne være rimeligt. Hans henvendelse til menighedsraadene var imidlertid saa ubehændigt formet, at menighedsraadene sagde nej. Saa tog de kirkelige myndigheder, provst og biskop, sig af sagen, og ved forhandlinger med menighedsraadene opnaaedes en ordning, saa at denne sammenlægning betragtedes som den »mest vellykkede, maaske den eneste vellykkede af Dahls embedssammenlægninger«. Øster Hæsinge fik sikret, at pgd skulle bevares og beholdt sin egen præstelønningskasse, som Hillerslev menighedsraad ingen indflydelse har paa. Til den gode ordning medvirkede i fremtrædende grad gdjr *Hans Lauritz Hansen,* som i en menneskealder var menighedsraadsfmd og kirkeværge. Han var en god støtte for præst og menighedsliv, praktisk og dygtig. Han medvirkede ogsaa udmærket ved kirkeafløsningen fra grevskabet Muckadell (sammen med lensgreve Albrecht Schaffalitzsky de Muckadell og provst M. P. Madsen), saa der skete en næsten forbilledlig afløsning. Lensgreven viste stor godhed for sagen. Han og H. L. Hansen indskrev deres navn paa smukkeste maade i Ø Hæsinge sogns og kirkes historie.

Om det kirkelige liv i ældre tid, se foran. Sognene er tildels prægede af herregaardene. 1931 oplyses: Kkg 5 og 10 pct, lille IMsmf (fmd: bødker Skov), lille KS (lærer Appel, Nybølle), 46 til Ryslinge, friskole. Mange i smaa kaar. 1939 oplyses: Kkg 6 og 8 pct, lille IMsmf (tømrer H. J. Hansen, Vantinge), ungdomsf, 45 til valg- eller frimgh. 1950: Kkg 4 og 6 pct, ungdomsm og mghm, gudstj eller møder i Kistrup skole og i Ø Hæsinge gl pgd, hvor der nu er forpagterbolig og pogeskole, lille IMsmf (hmd Aage Hansen, Vantinge), 45 til valg- eller frimgh. Mange smaafolk. 1954: 4 og 5 pct. Ungdomsm og mghm, gudstj el møder i Kistrup skole og i Ø H gl pgd, 2 fh, lille IMsmf (hmd Aage Hansen, Vantinge, Ringe), ungdf, 45 til valg- eller frimgh, fri- og efterskole. Sp læser med konfirmander i Ø H gl pgd.

Hillerslev kirke er anselig, den gamle herredskirke, bestaar af skib, taarn og vaabenhus mod syd. Rester af den romanske kirke af kamp ses i skibet, senere er taarn og vaabenhus tilføjet, kirken er overhvælvet, blindingsprydede kamgavle. Senere er koret brudt ned og skibet forlænget mod øst. Restaureret 1874. Altertavle fra 1894 (baronesse Schaffalitzsky de Muckadell: Bjergprædikenen), smuk romansk font med figurer, rigt udskaaret prædikestol fra 1639, begravelse for Arreskovs ejere i taarnet, adskilt ved et smedejernsgitter, her flere kister. 250 sd. Rester af sengotiske kalkmalerier.

Mackeprang, s 54, 60, 124, 126, 128—29.

Øster Hæsinge kirke er oprindelig senromansk, af munkesten, bestaar af skib, taarn og vaabenhus mod syd. Koret blev brudt ned 1701, da ogsaa taarnet blev gjort lavere, medens skibets mure forhøjedes, og det forlængedes mod øst. Overhvælvet. Paa østenden et lille spir. Alterbillede fra 1816 (J. L. Lund: Emmaus). Orgel over alteret. Prædikestol fra 1562, romansk font, gravhvælving under koret. Flere ligsten m m. 200 sd.

Mackeprang, s 34, 108, 135, 137.

Paa kirkegaarden mindesten over Hans Agerbek (ved Niels Skovgaard), afsløret 1907.

Folketal: 1921: 1409 og 530; 1950: 1240 og 524.
Altergæster: 1934: 370 og 150; 1942: 328 og 160; 1953: 302 og 116.
Menighedsraad: 1930: 1 IM, 9 n gr, 3 u p; 1938: 9 n gr, 4 u p; 1953: 13 n gr.
Kommunevalg: 1943: Hillerslev: Soc 80 (1), rad 191 (3), kons 110 (2), venstre 119 (2). — Ø Hæsinge: Soc 36 (1), rad 44 (1), kons 30 (1), venstre 100 (3). — 1950: Hillerslev: Soc 106 (1), rad 168 (3), kons 61 (1), venstre (4). — Ø Hæsinge: Soc 29 (1), rad 69 (2), kons 22 (0), venstre 82 (2), u p 42 (1).

Sognepræst

1931: 1. kl. 1946: 2. kl. Pgd fra 1918.

1. 7. nov 1930 (kkp Horne 30. juli 27): **Gunner Bang Jespersen,** * 19. jan 01 Næsby-hovedbroby. Forældre: Proprietær Valdemar Ulrik Severin J og Ellen Sophie Jørgensen. Stud Odense 19, c 25^1 (1). ~ 1. marts 32 Esther Johanne Balslev, * 4. aug 08 Odense. Forældre: Malermester Peter Christian Vilhelm B og Marie Hansigne Hansen.

BM Lundegaards stiftelse. Herredsrepr DKU.

Litt: Hist aarb f Svendb amt, 1906, N. Rasmussen-Søkilde: H og Ø H sogne i ældre og nyere tid, 1881, samme: Trolleborgegnen, 1894, Jac. Madsen, s 249—50 og 249—50, se iøvr under Hans Agerbek, Fynsk hjemstavn, XI, s 32, XII, 95, Kr. Lange: Den danske friskole, I, 1933, s 243.

VESTER HÆSINGE—SANDHOLTS—LYNDELSE

Vester Hæsinge sogn, 1666 ha, er højtliggende og især mod syd bakket, lidt skov, sandmuldet jord. Byerne V H med fh fra 1892, Gl og Ny Stenderup med fh, Trente. (Ved T vandmølle har der været en hellig kilde.)

Sandholts-Lyndelse, 1034 ha, som hovedsognet, en del skov. Byen S-L med fh fra 1905. Hg Sandholt. Mange smaa hjem.

Det kirkelige liv. Der var 1745 noget herrnhutisk røre her. Degnen i V Hæsinge, *Peder Møller,* holdt gudelige forsamlinger, ikke blot for sognets folk, men ogsaa for udensogns

med »udlæggelse og forklaring af den hellige skrift«, og der kom mange. Han stod i nær forbindelse med brødremenigheden og pietisterne. Sognepræsten, provst *Nyekierk,* klagede til biskop *Ramus,* efter han havde advaret degnen flere gange, men degnen havde givet »et studsigt svar«. Biskoppen gav provsten medhold: »Det stred mod degnens ed og pligt, hvormed han havde bundet sig til at være sin sognepræst lydig og tillige var det imod plakaten af 13. jan 1741, hvorfor der blev tildelt degnen en alvorlig irettesættelse med paabud om at afholde sig fra slige forsamlinger og i stedet flittigen holde sig til undervisningen i skolen.«

Midt i det 19. aarhundrede mærkedes den fynske vækkelse her. Lægprædikanterne *P. Larsen-Skræppenborg* og *And. Larsen,* Gamborg, holdt forsamlinger, og der blev enkelte vakte, selv om der ogsaa var modstand. Der gik ogsaa en national bevægelse over sognene, 1866 stiftedes V H skytte- og gymnastikforening. Livet udviklede sig væsentligt i grundtvigsk retning. 1888 stiftedes foredragsforeningen, som har skaffet mange gode talere hertil, og samme aar opførtes fh i V H.

V Hæsinge friskole begyndte 1875, da 10 familier lejede et lokale og antog en ung mand, *A. Smidt* fra Fangel, til lærer. Et par aar efter afløstes han af *Rasmus Laursen* (fra Hvirring), der senere blev en skattet højskolelærer (sidst i Vinding). Han var da kun 19 aar, paavirket af pastor *Konradsen,* Hvirring, og friskolelærer *Kr. Appel,* Ryslinge. Han holdt ogsaa aftenskole. Hans historiefortælling og hans oplæsning kunne nok sætte humør i tilhørerne. 1882 drog han til Askov. Efter et par lærerskifter maatte friskolen saa lægge op uden at have faaet nogen bygning eller slaaet rigtig rod i befolkningen. 1899 kom to brødre hertil fra Hillerslev. De arbejdede for en friskole, og 1905 byggedes en lille skole med 11 elever og frk *Kirsten Sørensen* som lærerinde. Der blev vist megen offervilje. Provst Skjerbek var meget velvillig stemt og støttede den. Paa hans initiativ gav stamhusbesidder, frk Sperling, et godt aarligt beløb til den. Da frk Sørensen rejste til Amerika blev *Th. Olesen* friskolelærer, foreløbig 1½ aar og uden at være fast knyttet til stedet. 1915 overtog han skolen og ledede den til 1938, da han blev valgmenighedspræst i Aal (se sp Dybe-R). Skolen voksede, der blev holdt aftenskole, 1920–30 tillige efterskole. Alt i nært samarbejde med sognepræsten. Pastor *Schiøler* havde timer paa efterskolen. Th. Olesen solgte skolen til lærer *Wagner Jensen,* som 1946 drog til Kolt friskole. Skolekredsen var nu saa stærk, at den selv overtog skolen og antog frk *Helene Skovsted* som lærerinde. Hun afløstes 1950 af lærer *Henrik Helge.* Friskolen har afholdt mange folkelige og kristelige møder med god tilslutning. Fra 1955 er *Erling Pihl* skolens leder.

Der har gennem aarene været gode og rolige forhold. Blandt præsterne skal nævnes provst *Thorup,* der var IMs ven, men iøvrigt højkirkelig, provst *Balslev,* der blev Fyns biskop, og provst *Skjerbek,* der var en betydelig administrator. Befolkningen er velvillig, overvejende u p, ogsaa en del ukirkelige. Lærerne i *folkeskolen,* der sognemæssigt har betydet mere end friskolen, har været præsternes gode støtter. Lærer *K. Nielsen,* V Hæsinge, og lærer *Deibjerg* er sognets lokalhistorikere.

Blandt dem, der har betydet noget i sognene, skal nævnes godsejerske, frk *Sperling,* Sandholt, der gjorde meget for sine arbejdere, og som var meget interesseret i grundtvigsk folkeliv.

1925 oplyses: Jævnt god kkg. Flertallet grundtvigske eller u p, ikke stærkt partipræg, enkelte til valgmgh. 1935: Kkg 7 og 10 pct, gode forhold, megen kirkelig interesse, uden splittelse, gode ungdoms- og foredragsforeninger, 3 fh. 1943: Kkg 5 og 7 pct, rolige forhold, menigheds- og ungdomsm. Santalkreds, 2 ungdoms- og foredragsf. 1954: Kkg 5 og 7 pct, rolige, almindelige folkekirkelige forh, enk gr, overv u p, kirkeblad, friskole, mghsm, 2 ungdoms- og foredragsf, 4 fam t valg- eller frimenigheder. Mange smaa hjem. Ret godt sted at være præst. God forstaaelse for præstens gerning.

Vester Hæsinge kirke er oprindelig romansk, af kamp. Bestaar nu af skib, taarn (fra sengotisk tid) og vaabenhus mod nord. Koret er revet ned og skibet forlænget i sengotisk tid. Overhvælvet. Taarnet har blindingsprydede kamgavle. Vaabenhuset er fra 1893. Altertavle fra 1893 (J. Skovgaard: Den gode hyrde), romansk font, ny prædikestol, ligsten. Meget smuk. 250 sd.

Mackeprang, s 111.

Sandholts-Lyndelse kirke er oprindelig romansk, af kamp, bestaar af skib, sengotisk taarn med blindingsprydede kamgavle og vaabenhus mod syd. Vaabenhuset og skibet (mod øst) har svungne renæssancegavle. Koret er revet ned og skibet forlænget i sengotisk tid. Overhvælvet. Altertavle fra 1868 (H. Olrik: Jh. 8, 12), tidligere var der en lille renæssancetavle med alabastrelieffer. Rigt udskaaren prædikestol fra 1575, meget smuk romansk font, et par smukt udskaarne stolestader. 175 sd.

Mackeprang, s 125.

Folketal: 1850: 801 og 391; 1901: 1126 og 401; 1921: 1160 og 404; 1950: 1132 og 387.
Altergæster: 1926: 450 og 250; 1938: 277 og 169; 1953: 246 og 146.
Menighedsraad: 1926: U p; 1938: 3 gr, 12 u p; 1953: 1 IM, 2 soc, 4 n gr, 6 u p.
Kommunevalg: 1943: Soc 111 (2), rad 162 (2), venstre 204 (4), u p 80 (1); 1954: Soc 116 (2), rad 151 (2), venstre 317 (5), rf 45 (0), arb 81 (1).

Sognepræst

Indt 1870: regul: 2560 kr, netto: 4384 kr. 1913: 2. kl. 1946: 3. kl. — Bindingsværkspgd fra c 1715, smukt beliggende.

10. 10. sept 1823–16. juli 62 (ord. kat Faaborg-D 7. maj 13): **Claus Henrik Becher,** * 3. dec 82 Kolding. Forældre: Lærer Andreas B og Cathrine Jacobsen. Stud Kold 00, c apr 06 (h), r af Dbg 54, † 16. juli 62. ~ 30. dec 13 Cathrine Marie Sophie Bredsdorff, * 22. juli 87 V Skerninge, † 26. febr 47. Forældre: Provst Morten Thomsen B, † 41, V Skerninge-U (af V Skerninge-U) og Ellen Cathrine Horneman af Marstal. – Søn: Herfølge-S. Hustrus brødre: V Skerninge-U og Vissenbjerg. Søstre ~ Leth, Horne, og Møller, Dalby-S. Farbroder: Sct Jørgens-S. Stamt 14.

Hjælpepræst hos pastor Becher
1860—62: **J. C. Fjelstrup,** se Kolby.

11. 15. okt 1862-12. jan 70 (sp Vorde-F-R

26. maj 52): Provst **C. E. Thorup,** provst Sallinge herr 16. aug 67, fl t Ø Hæsinge-H, se Skuldelev-S.

12. 22. marts 1870–9. dec 82 (sp Durup-T 6. okt 61): **J. M. Blicher,** fl t Nr Broby, se der.

13. 8. febr 1883–14. marts 95 (sp Hvilsager-L 29. maj 77): Provst **L. N. Balslev,** provst Sallinge herr 1. okt 92, fl t stiftsprovst Sct Knuds k, Odense, se biskopper, Fyns stift.

14. 26. juni 1895–17. febr 1925 (sp Gimming-L 9. april 84): Provst **Carl Emil Skjerbek,** * 15. april 55 Grenaa. Forældre: Prløjtn, postmester Jørgen Laurits S og Nielsine Vilhelmine Sophie Olsen. Stud Aarhus 72, c 78[1] (h_1), hjpr Vellev 10. juli 79, provst Støvring-Galten herr 3. dec 91, provst Sallinge herr 8. nov 95, r af Dbg 00, † 17. febr 25. ~ 28. juli 03 Margrethe Obel, * 27. okt 77 Randers. Forældre: Apoteker, sparekassedirektør Jens Karmark O af Hillerslev-K og Nicolette Margrethe Køster. – Søn: Simmerbølle. Broder: Hem-S. Faster ~ Krarup, Sanderum. Moster ~ Køster, Gangsted-S.

Provst S var vokset op i kredse, der stod Grundtvig nær. Lærer Otto H. Bøgh, Nr Broby, skrev om hans skolesyn: »Det var i slægt med det grundtvigske og dog helt igennem præget af en selvstændig opfattelse.« Saaledes udvikledes hans kirkesyn sig ogsaa selvstændigt. Han arbejdede grundigt med sine prædikener, men skrev dem ikke. Han var en ejendommelig og rigt begavet mand. Ved konventerne saas han gerne paa tomandshaand med den ene efter den anden. Han blev efterhaanden den ældste i kredsen og blev som en fader for præsterne. Myndighed og kærlighed prægede ham. Lærer Bøgh skriver videre: »Hans tale havde den knappe form, der hos ham var et udtryk for, at han ikke ønskede at sige andet og mere, end han helt og fuldt kunne staa ved... Det er en ære for vor skole at have haft ham som tilsynsmand. Han havde et udstrakt kendskab til skolevæsenet og til de enkelte lærere i provstiet og stor kærlighed til skolens arbejde.«

Provst S var sp og tillige provst her i 30 aar og satte sit præg paa det kirkelige liv i en menneskealder. Som provst var han en klog og dygtig administrator. Det kom sognene til gode, da det var i denne tid de allerfleste kirketiendeafløsninger fandt sted, og tillige skete præstegaardenes overgang til menighederne. Her var brug for klart overblik og praktisk greb for at føre de mange nye ordninger ud i livet, saa det kunne blive til gavn for kirken. Han var en mand, som stillede faa personlige fordringer, hans egen pgd var en af de mest spartansk udstyrede i provstiet, medens andre pgde fik store forbedringer. Han var højt agtet og anset.

Pastor Th. Olesen, der stod ham nær, skriver: Provst S var en fin og stout mand, en ægte og ædel præstetype, rank af holdning, myndig, med ild i blikket, en markant personlighed.

Han var ikke udpræget »retningsmand«, men vidt favnende med forstaaelse og sympati for alt levende og sundt baade i folkeligt og kristeligt liv. Han var stærkt national, sønderjysk interesseret, ivrig »Flensborgmand« i genforeningsstriden. I sine senere aar tog han mere klart stade indenfor »det grundtvigske«, selv om han stadig var kritisk overfor yderliggaaende gr hedsporer. Hans forkyndelse var myndig, aandsbaaren og erfaringspræget. Hans prædikener gik baade i højden og i dybden. Mange talte han over hovedet. Han var for filosofisk, sagde man. (Mig talte han til hjertet mere end nogen anden præst, jeg har hørt.) Menighedslivet syntes mig ikke særlig rigt. Kkg og altergang laa ikke rigtig for fynboerne paa den kant. Der havde dog engang – ogsaa i de sogne – været lidt deltagelse i en »gudelig vækkelse«, som gik over Vestfyn. – Provst Skjerbek var agtet og respekteret af *alle,* forstaaet og elsket af faa, flest i Sdh L, tror jeg. – Sært at hans levende, mægtige forkyndelse ikke satte mere i gang, end den gjorde. – Skjerbek blev gift, efter at han var kommen til V H. De havde et smukt og hyggeligt hjem i den gl pgd, hvor 5 børn kom til verden og voksede til. Den yngste var kun 2 aar, da faderen døde. – Samlingssted for bef var pgd ikke, men de, der kom, fik altid en god modtagelse, og mangen god og lang samtale er der ført i provstens stærkt tobakstilrøgede stue. – Som taler og prædikant kom han ikke meget udenfor sine sognegrænser, men han gjorde en god indsats ved bibellæsninger, fastegudstjenester og ved høstfester saavel i V H friskole som Sdh-L forsamlingshus, foruden tjenesten i kirkerne.

I lærerkredse var han som provst baade agtet og afholdt, talte undertiden ved lærerkredsens møder i Faaborg. – Alt i alt: en beskeden, men solid og dybtgaaende præstegerning til Guds ære.

Jelma Olsen: Fra grundtvigske kredse, 1915, Th. Olesen i »Bavnen« 14. april 1955.

15. 23. aug 1925–18. dec 36: **G. Schiøler,** fl t Tølløse, se der. (Biskop Roskilde.)

16. 27. april 1937 (hjpr Følleslev-S 22. april 36): **Harald Nordholm,** * 5. juli 10 Aalborg. Forældre: Tilskærer Olaf N og Karen Vilhelmine Pettersson. Stud Aalborg 28, c 34[2] (h_1). ~ 8. juni 37 Rina Marie Larsen, * 29. aug 12 Esbønderup. Forældre: Gdjr L og Karen Ingeborg Rasmine Andersen.

Litt: Fr. Nygård: Kristenliv gn 100 aar, 1897, s 39 f, Jac. Madsen, s 247—48, Fra arkiv og mus, 2. serie, I, 87, Hist aarb f Svendborg amt, 1911, Th. Olesen i »Bavnen«, 1955, S L 213 f, 538 f.

JORDLØSE—HAASTRUP

Jordløse sogn, 2330 ha, er højtliggende og bakket, sandmuldet jord, grænser ud til Helnæs bugt. Søbo sø. En del skov. Naturskønt. Fra Fiskebakke smuk udsigt til Als. Byerne Jordløse med fh fra 1896, hospital (nedlagt), jernbanest, Trunderup. Hg Damsbo.

Haastrup sogn, 1679 ha, som hovedsognet, stærkt bakket, Trebjerg er 128 m, smukke udsigter over Helnæsbugten og Lillebælt, en del

skov. Byen Haastrup med friskole, fh fra 1906, mh 1940, jernbanest. Hg Østrupgaard.

Det kirkelige liv. Den i sin tid meget udbredte præsteslægt *Achton* nedstammer fra *Chr. Lauritsen,* der var sp her 1593–c 1628. *Laurits Munch,* som var sp her 1700–25, blev anset for at være »en stor troldmand«. Under hans eftermand, *Poul Jensen Thoring,* brændte pgd 1735 ved at nogle bortdragende gæster affyrede en æressalut ved udkørslen gennem porten. Pgd fra 1735 staar endnu som en af landets smukkeste gamle pgd.

1754–73 var *Laurits Lillelund* sp her. Han havde været kapellan i Faaborg og var kendt som en af herrnhutismens førere i Vestfyn. Der var i hans hjem »en inderlig fromhed«; han virkede sammen med de herrnhutiske præster i Baag herred og holdt bibellæsninger og forsamlinger. Hans anden hustru og hans datter flyttede efter hans død til Christiansfeld, hvor de følte sig hjemme, og hvor de blev begravet. Fru L havde mange ærgelser af, at eftermanden, *Peder Thorsager* (sp her 1773–98), der havde været degn her, ikke vilde udbetale hende pension, og hun skrev rørende breve derom til biskoppen. – Lillelund var ikke pietist i dette ords teologiske forstand (jvf hans strid med sognepræsten i Faaborg, Seerup), derimod udpræget herrnhutisk med udspring i den Ewaldske kreds i Kbhvn. Sporene af den herrnhutiske vækkelse er ikke forsvundet den dag i dag. Naar sognene fra Faaborg til Assens i dag er ret kirkelige i sammenligning med andre fynske sogne, stammer det tilbage fra den herrnhutiske bevægelse i 1750'erne. 1818–45 var *Thomas Barfoed* sp her. Han var præget af tidens oplysning, »almindelig agtet og elsket, ret god digter, forfattede bl a en »rotteballade« og en i sin tid kendt sang: »Du, som paa jorden ene blev tilbage«. Wiberg skriver, at een engang skrev til ham under flg adresse: »Til præsten uden strømper i byen uden jord.« (W, II, 37, BDG, I, 185.)

Det mest kendte navn i pastoratets historie er præstehistorikeren *S. V. Wiberg.* Han hævdede sig som præst ikke over det store flertal af egnens præster. Han udarbejdede sine prædikener omhyggeligt, var en samvittighedsfuld og sandhedskærlig mand. Saavel kirkeligt som politisk var han yderst konservativ, og der var dem, der mente, at han nok kunne have stillet sig mere imødekommende over for det frembrydende grundtvigske livssyn. Han blandede sig ikke i andres sager og følte sig ilde berørt, naar andre kom inden for det, som han mente var hans enemærker. Det var med oprigtig glæde, at han 1870 kunne skrive til en ven: »Der er kun een sognebaandsløser i J-H«, skønt bevægelsen fra Ryslinge ogsaa mærkedes her. Dette ændredes i de følgende aar. Wibergs efterfølger fortæller om Wiberg, at i hans tid faldt kirkebesøget, særlig i Haastrup, stærkt, og adskillige sluttede sig under friskolelærer *Nørrelunds* ledelse til Birkedals valgmenighed; ved Buchs tiltræden var 10 familier overgaaet til valgmenigheden, og siden Karl Povlsen var blevet medhjælper i Ryslinge, havde Buch ikke turdet hindre denne begavede prædikant at laane Haastrup kirke; denne valgmenighedsbevægelse og friskolebevægelse samt politisk radikalisme har skabt en afgang fra søndagens kirkebesøg, men »jeg har dog ved Guds naade hidtil kunnet samle om mig en lille flok, som trolig søger kirken«. Ryslinge valgmenighed havde en tid en slags anneks i Haastrup.

Pastor *Buch* hørte til de fordrevne sønderjyske præster. Han var næppe retningsmand, men han fik forbindelse med de nedarvede og hensmuldrende rester fra den herrnhutiske bevægelse, særlig i Jordløse synes der at være opstaaet megen kirkelighed uden synderlig retningspræg, mens Haastrup mere udviklede sig i grundtvigsk retning. Han prægede sognet i en menneskealder og uden at han var nogen stor aand kan sikkert en del af den udprægede kirkelighed i Jordløse til en vis grad tilskrives ham. I sine sidste aar fik han kapellan, *Overgaard,* som var stærkt præget af IM, og i de aar, han var her, fik han tilknytning bl a til nogle tilflyttere, og de dannede et lille IM samfund, som aldrig blev talmæssigt overvældende, men som ogsaa i dag samler en lille kreds. Gdjr *P. Søbye* har været formand, men lederen af deres møder har nærmest været lærer *Lund* (gennem c 25 aar). Pastor *Jørgensen* kom hertil fra Faaborg efter beboernes stærke ønske; var meget afholdt. Pastor *Wille* var en betydelig mand, gæstfri, med mange praktiske interesser, han fik bl a oprettet en sygeplejeforening. Han var velhavende. Der blev oprettet foredragsforening og bygget fh. I pastor *Sørensens* tid blev traaden fra Buchs tid taget op. God kkg. Forholdene er gennemgaaende gammeldags, uden stærkt retningspræg og uden skarpe skel. IM gør et arbejde, men der er flere med grundtvigsk præg og en del sognebaandsløsere er der kommet efterhaanden. Lærer *Mose,* H, var en god støtte for præsten. Siden 1922 har her været unge præster og hyppigt præsteskifte.

Indremissionær Hans Chr. Beck fortæller under overskriften »Veteraner paa Fyn«:

Iblandt de minder, jeg gemmer i mit hjerte fra min fynske periode, er ogsaa de forsamlinger, jeg holdt hos en stille mand i Jordløse ved Faaborg, Anders Pedersen. Endnu før jeg kom i IMs tjeneste, gjorde jeg et par aar i træk en rejse sammen med gamle venner til Voldtofte, Nellemose og Jordløse. Der kom ikke saa mange mennesker til møderne; men det var gode timer, jeg tilbragte i de gamles hjem.

De gamle forsamlingsfolk var ikke just saa paagaaende. Der skulle gives en lejlighed, for at de kunne faa munden lukket op; men gaves der en saadan, saa kunne de ogsaa vidne paa en meget slaaende maade.

Det hændte en dag, at Anders havde været i Haarby, eller hvor det nu var, han kom fra. Da han kørte op ad den lange bakke til Jordløse, ser han en mand, der gaar foran paa landevejen. Han bar frakken paa armen, thi sommersolen varmer stærkt. Da A. P naar ham, spørger denne: »Maa jeg køre med?«

»Prrr!« lød svaret, »ja, værsgod, sid op!«

Da de havde kørt lidt og vekslet nogle ord, saa sætter den fremmede mand en frygtelig ed paa.

»Prrr!« siger Anders, og idet hestene staar stille, siger han: »Du kommer til at staa af igen; thi ham vil jeg ikke køre for.«

Manden ser forbavset paa Anders og spørger: »Hvem mener du?«

»Satan,« lød svaret. »Jeg hører jo, at du og han har slaaet følgeskab, og for ham vil jeg ikke være kusk.«

Nu gik det op for synderen, hvad der var i vejen, og han gjorde en undskyldning. »Det mente han ikke noget ondt med.«

Ja, ja, saa kørte de videre. Men det varede ikke ret længe, saa gik naturen igen over optugtelsen, og der kom atter en væmmelig ed.

»Prrr!« lød det meget bestemt, og hestene stod atter stille. »Ja, jeg gør det nu ikke,« siger Anders Pedersen, »jeg har en gang for alle sat mig for, at den herre vil jeg hverken for lidt eller meget have noget som helst med at gøre, saa du kommer til at staa af.« Men stymperen blev helt ulykkelig og bad endnu en gang godt for sine trætte ben, og Anders gik ind paa at køre videre.

Der kom en hel samtale i gang imellem de to mennesker, der aldrig havde set hinanden før.

Det er naturligvis umuligt at referere en saadan samtale; men naar man har kendt Anders Pedersen, ved man, at den stakkels mand fik klar besked om, at uden at han fattede et andet sind og vendte om til Jesus Kristus, ville det gaa ham evigt ilde.

Da de naaede gyden, der førte ind til Anders Pedersens gaard, stod manden af vognen for at fortsætte rejsen til fods. Han trykkede sin kusk hjerteligt i haanden, og idet hans øjne fyldtes med taarer, forsikrede han, »at han aldrig skulle glemme den køretur.« (DnA, 1927, s 108 f.)

Foruden præstehistorikeren *Wiberg* har en anden historiker virket her, lærer *Søren Jørgensen,* som blev født i Haastrup 1838 og begravet smst 1903. Han voksede op i fattigdom, kom paa Skaarup seminarium, blev 1864 lærer i Kistrup, Ø Hæsinge sogn, hvor han virkede til 1902. Han var alsidigt interesseret, med stor selvtillid, kritisk og konservativ. Hjemstavnens historie havde hans store interesse, han skrev om Ørbæks historie, om Faaborg, Ø Hæsinge. Rasmussen-Søkilde (se s 440) vakte hans historiske interesse og han samarbejdede med ham. Fra 1881 var han bibliotekar og arkivar paa Hvedholm, ligesaa for Karen Brahes bibliotek i Odense. Han skrev en del i Khst saml, Hist tidsskr, Musæum og Fyens stiftstidende. Han var sogneraadsfmd 1889–92.

1922 oplyses: God kkg, 10 pct, gode aandelige forhold, velvilje, overv gr, 18 sbl, god hørelyst. 1934: Kkg 10–11 og 8–9 pct, hørelyst, mghmøder i pgd og i skolerne, IM (20), 2 ungdomsf, 60 sbl. 1943: Kkg 7–8 og 6 pct, gode forhold, overv u p, foredragsf, 3 fh, IM (15), sbl, kirkeblad. 1950: Kkg 6–7 og 5 pct, J: Gode, nærmest højkirkeligt præg, H: Gr præget, IM (12, sognefoged P. Sørensen), 40 sbl t Ryslinge frimgh. Velstillet bef, en del arbejdere. 1954: 5 pct, gode, J: nærmest højkirkeligt præg, H: Gr præget, IM kreds (12, sognefoged P. Søbye, J), gymnastikf, der virker i nogen grad som ungdomsf, friskole i H, 3 fh, 40 sbl t Ryslinge, frimgh, kirkeblad.

Jordløse kirke (Sct Jost) ligger højt med smuk udsigt, er anselig, er i sine ældste dele, skib og kor, romansk, af kamp. Senere er skibet forlænget mod vest, og der er tilføjet taarn (her vaabenhus) og kapel mod nord af kamp. Blindingsprydede kamgavle. Haardt restaureret 1850. Udskaaren, senkatolsk altertavle, sikkert fra Claus Bergs værksted med Marias himmelkroning i midten. Gotisk prædikestol fra 1850. Moderne font. Gravsten og indskrifter. 250 sd.

Ussing: Cl. Berg, s 26.

Haastrup kirke er ret stor: det indre er mørkt, bestaar af skib og taarn, samt vaabenhus mod syd. Ældst er skib og kor, af kamp, uden romanske enkeltheder. Senere er skibet forlænget mod vest og overhvælvet og taarnet er tilføjet. Tarvelig altertavle fra 1850, tarvelig prædikestol, moderne jernfont, alterkalk fra 1697. 200 sd. Store sarkofager i taarnrummet (Brahe).

Folketal: 1850: 836 og 629; 1901: 1054 og 634; 1921: 1130 og 721; 1950: 1176 og 821.

Altergæster: 1922: ialt 800; 1934: 600 og 225; 1942: 430 og 150; 1953: 230 og 100.

Menighedsraad: 1922: n gr; 1934: 5 gr, 1 IM, 6 u p; 1938: 1 IM, 9 gr, 3 u p; 1949: J: 1 soc, 6 u p; H: gr præget; 1953: J: 1 IM, 1 soc, 5 u p; H: 6 n gr.

Kommunevalg: 1943: J: Soc 75 (1), rad 220 (3), venstre 190 (3). H: Soc 54 (1), rad 36 (0), venstre 114 (2), u p 78 (1), u p 80 (1). — 1954: J: Soc 141 (2), rad 211 (3), venstre 205 (2). H: Soc 65 (1), venstre 171 (2), husm 131 (2).

Sognepræst

lndt 1857: a) 102 rug, 102 byg, 92 havre, b) 13 byg, 106 rdl, c) naturalier, 74 sn æg, 8 lpd ost m m, d) 270 rdl, e) 67 td l. Firlænget egebindingsværkspgd, 90 fag, højtliggende. 1870: regul: 2840 kr, netto: 5090 kr. 1913: 2. kl. 1946: 3. kl Pgd fra 1735, meget smuk og velholdt, restaureret 1950 for 250.000 kr. Fredet i kl A.

17. 3. okt 1845–9. juni 58 (ord kat Trinitatis k, Fredericia, 24. febr 44): **D. C. Hoskiær,** fl t Kalundborg, se der.

18. 7. okt 1858–27. maj 82 (sp Aarslev-H 21. sept 51): **Sophus Vilhelm Wiberg,** * 22. aug 11 Odense. Faderen: Rkp Sct Knuds k, Odense, † 56, se der. Blev opdraget paa Palsgaard hos kmjkrinde Reedtz. Stud Odense 28, c okt 32 (1), huslærer Einsiedelsborg 31, adjunkt Odense 32, sp V Nykirke-Faaborg 25. april 37, † 27. maj 82. ~ 9. maj 36 Vibeke Charlotte Holm, * 29. marts 12 Brændekilde, † 9. april 80. Forældre: Sp i Brændekilde-B Vilhelm H, † 38, og Vilhelmine Gottlobine Storch af Husby. – Søn: Silkeborg. Broder: Sdr Omme-H. Hustrus søstre ~ Teisen, Fanefjord, og Wessel-Brown, Sdr Højrup-G.

Udg 60: Ny gejstlig stat, 63: Stamtavle over fam Storch, samt 70—71: Personalhistoriske statistiske og genealogiske bidrag til en almindelig dansk præstehistorie, med register 73 og supplement 79.

S. V. Wiberg er den enkeltmand, som hidtil har ydet den største indsats, hvad præstehistorie angaar i Danmark. Beskedent fremtraadte hans imponerende livsværk under ovenstaaende titel, og det er den eneste danske præstehistorie, som er ført tilbage til reformationen. Moderne historikere kan let finde fejl og huller, og en ny »Wiberg« er under udarbejdelse; særligt tiden før 1700 kan siges at være mangelfuldt behandlet. Men hans værk vil altid kunne bruges som udgangspunkt for undersøgelser og er stadig en guldgrube for enhver, der interesserer sig for dette emne. For nærværende værk har »Wiberg« været til uvurderlig nytte. Den moderne historiker vil trods alt ikke kunne lade være med at beundre denne landsbypræst, som sad i en afsides liggende pgd, fjernt fra arkiver og biblioteker, og uden faglig uddannelse skabte dette store samleværk. Overalt var han paa spor efter nye oplysninger, og mange embedsbrødre ydede ham hjælp, f eks præstehistorikere som *A. Nielsen,* Skæve, biskop *Engelstoft,* pastor *Holten,* Skuldelev, provst *Meyn,* Rønne, pastor *Crone,* Herrested, provst *Fønss,* Vejlby, desuden fik han hjælp paa offentlige kontorer, i arkiver og hos faghistorikere. Navnlig har W reddet pastor A. Nielsens store samlinger fra undergang. Elvius skriver, at Wiberg havde ogsaa den sorg og skuffelse, at mange præster var ganske uinteresserede eller trak paa skuldrene, ligesom han ikke høstede nogen som helst offentlig anerkendelse, og personligt maatte han kæmpe

haardt for at føre dette uundværlige værk økonomisk igennem, bortset fra en ubetydelig statsunderstøttelse.

Han kom 4 aar gl til Palsgaard, hvor kammerjunkerinde Reedtz (moder til den senere udenrigsminister, gehejmekfrrd R, hvis enke blev gift med Grundtvig) selv underviste ham og tog sig af ham, indtil han, 10 aar gl, kom i skole. Hun understøttede ham som student og viste ham »altid sand moderlig kærlighed«. Da han blev kandidat, blev han adjunkt i Odense, hvad hans fader havde været, inden han blev præst.

W havde vidtstrakte og besværlige præsteembeder, som han passede samvittighedsfuldt; han var en præst af den gamle, konservative skole (se ovf). Gennem hele sin præstetid samlede han stof til præstehistorien.

Allerede 1830 havde c jur Wigfus Erichsen udgivet en »Geistlig stat eller fortegnelse over de candidater, der havde underkastet sig theologisk embedseksamen efter 7. maj 1788«. Den udkom i 3 udgaver; i de flg aar gjorde det personalhistoriske studium store fremskridt, rektor *Tauber,* kaptajn *Lengnick,* justitsraad *Selmer* og især *Erslew* (med sit forfatterleksikon) anvendte en nøjagtighed og omhu med detailler, som ikke før var kendt. Wiberg gik i disse forskeres spor og udgav 1860 sin »Gejstlige stat« med langt mere stof end forgængernes, og særlig fortjeneste indlagde W sig ved at udarbejde en pastoratsliste, hvor embederne er ordnet alfabetisk med fortegnelse over præsterne siden 1801. I fortalen skriver han: »I det haab, at en almindelig præsterække, selv om det blot er for indeværende aarhundrede, ville have interesse for mange, foretog jeg mig at udarbejde en saadan. Dette forsøg være da anbefalet til velvillig modtagelse og skaansom bedømmelse med det ønske, at vi ret snart fra en dueligere haand, med rigere kilder, maa modtage en lignende præsterække fra reformationstiden eller dog fra souverainitetens indførelse.«

W's værk vakte fortjent opmærksomhed, og han blev opfordret til at udvide sit arbejde og selv udgive en præstehistorie fra reformationstiden til vore dage. Lengnick stillede velvilligt sine store samlinger til raadighed. Forgæves søgte W at faa raadstuearkivar, dr *Olaf Nielsen* og præstehistorikeren, pastor *A. Nielsen,* Skæve, til medarbejdere. Han tog nu fat paa at samle stof til præstehistorien 1536–1868, og i 1860'erne sad han her i Jordløse pgd og gjorde et arbejde, der baade hvad omfang og kvalitet angaar er imponerende. Der »maatte jernflid og sporsans og kolossal arbejdsevne for at faa mod til at give sig i kast med saa kolossal en opgave«, skriver S. Elvius. Masser af tidsskrifter, bøger, manuskripter og samlinger maatte gennempløjes. W maatte skrive og spørge til alle sider, og mange var uvillige eller undlod at svare. Ofte følte han sig trykket over præsternes manglende interesse for deres stands historie. Ikke uden bitterhed skriver han: »Oplysningerne fra vore embedsbrødre er i reglen – for saa vidt de fremkomme – lidet tilfredsstillende. Thi sansen for det os saa kære studium er underligt nok kun liden iblandt dem. Men man maa jo trøste sig med, at absolut fuldstændighed ved arbejder af den natur og af et saa betydeligt omfang er uopnaaelig og umulig«. Professor *Hundrup* hjalp ham. I et brev til H skriver Wiberg en karakteristisk bemærkning: »Man kan just ikke sige, at opmuntringen er stor i vort fag. Vi maa nøjes med den indre tilfredsstillelse«, men han har ogsaa skrevet: »For mig, der bor saa temmelig isoleret, er dette arbejde en stor adspredelse og en sand vederkvægelse«.

Det kneb at finde en forlægger. Men da han opnaaede en lille statsunderstøttelse, overtog *Hempels* boghandel i Odense udgivelsen. Selv fik W aldrig økonomisk udbytte af sit store arbejde. Men han fik den glæde at se værket fuldført. Han skrev: »Jeg frygter, at uindviede i vort studium vil finde det sært og kedsommeligt, og at de lærde vil, trods min forbøn, se paa det med alt for kritiske blikke, og at det i hvert fald næppe vil finde tilstrækkelig afsætning for at kunne fuldendes; men det staar jo i Guds haand som alt andet, og jeg vil roligt finde mig deri«. Hans forlægger, Hempel, døde midt under udgivelsen, og det saa længe ud til, at værket skulle standse uden at blive fuldført. Skuffelsen tog paa W, men hans kærlige og kraftige hustru holdt modet oppe hos ham og værket blev ført til afslutning.

Han maatte faktisk, ene mand, klare opgaven uden virkelig offentlig støtte, og kun med ringe hjælp maatte han fortsætte. Anerkendelsen af hans værk kom for sent, efter hans død. Vurderingen af hans præstehistorie i eftertiden er meget positiv. *C. F. Bricka* skriver i Dsk biografisk leksikon: »Dommen over W's arbejde maa ubetinget blive gunstig. Thi det maa erindres, at det var nødvendigt at holde sig til forarbejder, hvis paalidelighed ikke altid kunne kontrolleres, ligesom kilderne, der tilmed ofte kun flyder sparsomt, tit er meget uklare, men W besad sammen med en jernflid og usædvanlig arbejdsevne en ikke ubetydelig kritisk sans og en i mange retninger fortræffelig kombinationsevne. Værket er et hovedværk i den genealogiske litteratur; det maa betragtes som grundlæggende og har fremfor alt givet stødet til, at saa overmaade mange nu sysler med genealogi og personalhistorie.« *Povl Engelstoft* skriver i DBL: »W bygger paa den ret betydelige presbyterologiske litteratur fra ældre tider og kan ikke med rette gøre krav paa navn af dansk præstehistories fader, men han er den første samler og behersker af hele Danmarks presbyterologi, og han naaede efter sin tids forudsætninger forbavsende dybt i kilderne. Bogen er nu for saa vidt forældet, som der vil kunne fremdrages uendeligt meget nyt stof, især fra arkiverne, der i W's tid ikke paa langt nær var saa velordnede og tilgængelige som nu, og den er i sit valg af de meddelte anekdoter ofte mere kuriøs end oplysende, men den danner en solid grundpille i dansk personalhistorisk litteratur, og den har sammen med Erslews forfatterleksikon været udgangspunkt for utallige arbejder i genealogien«.

I vinteren 1871 ramtes W af et ulykkestilfælde, idet han paa vej hjem fra et sygebesøg faldt og brækkede sit ben. Det saa en tid ud til, at han ikke skulle genvinde sit helbred, og i over et halvt aar maatte han holde sengen.

Andre sorger ramte ham, hans broder, der var distriktslæge i Glostrup, døde brat af apopleksi, hans anden broder, der var præst i Sdr Omne-H, blev sindssyg, men tungest for ham var tabet af hans trofaste hjælper og opmuntrer, hans hustru, 1880. Kampen for at holde præstehistoriens udgivelse i gang og skuffelserne, han mødte, tog ogsaa paa ham. Efter hans hustrus død tog kræfterne af. Han blev ensom. I et brev 1882 skriver han: »Jeg kan destoværre ikke melde om nogen væsentlig bedring; dog angriber kirketjenesten mig næppe saa meget i den senere tid. Jeg har nu besluttet at gaa af til næste aar, om jeg lever saa længe, og det vil jo være en passende tid, da jeg saa har været her i 25 aar«. Det naaede han altsaa ikke. Han døde stille i maj 1882.

Trykte samtidige anmeldelser af hans værk har ikke kunnet findes. Det gik ham som Jens Vejmand, hvis liv var fuldt af sten, men paa hans grav i døden, man gav ham ikke een. Wiberg havde viet sit liv til at mindes danske præster og redde deres navne og data fra forglemmelse. Men ikke eet kirkeligt blad omtalte hans død. Ikke een præst skrev om ham. *Elvius* skrev en smuk nekrolog i Ill tid. W skabte et af hovedværkerne i dansk parsonalhistorie og den hidtil eneste danske præstehistorie 1538–1868. Derfor skal hans navn nævnes med den største hæder i denne præstehistorie.

Søndagsposten 21. juli 78, S. Elvius i Ill tid 30. aug 68 og 11. juni 82, Paul Nedergaard i Præstehist saml I, 1933, s 9—13, DBL XXV, s 490—92.

19. 7. aug 1882–31. dec 95 (sp Nebsager-B 12. aug 64): **Edvard Magnus Buch,** * 25. okt 20 Korsør. Forældre: Kbmd, møller og jordbruger Andreas Højelse B og Sophie Hoffmeyer. Stud Brgdssk C 41, c jan 48 (l), lærer tysk-katolsk skole, Kbhvn, rektor Aabenraa realskole 50, sp Klægsbøl, Tønder provsti 22. april 57, sp Nr Haksted, Flensborg provsti 15. juni 60, afsat af tyskerne 64, afsk 31. dec 95, † 13. nov 00. ~ 11. maj 51 Emilie Caroline Mathilde Hamburger, * 7. maj 29 Kbhvn, † 25. jan 13. Forældre: Præst ved den tysk-reformerte kirke i Kbhvn Carl Ludwig Heinrich H og Sophie Wilhelmine Bode.

Om pastor Buch, se ovenfor. Han fik som nævnt betydning for det kirkelige liv her i pastoratet, var ikke retningsmand, men gjorde en god gerning, der endnu huskes.

Hjælpepræst hos pastor Buch
1895—96: J. N. Overgaard, se Hemmet-SV.

20. 17. marts 1896–24. aug 97 (ord kat Faaborg-D 29. juni 91): **Mads Christian Jørgensen,** * 16. jan 66 Dalum. Forældre: Bødker og husmand Jørgen Nielsen og Mette Cathrine Jørgensen. Stud Odense 83, c 88[2] (l), huslærer Kølstrup, † 24. aug 97. ~ 21. nov 91 Olga Henriette Christine Steenberg, * 9. juli 66 Kbhvn. Forældre: Grosserer Erik Viggo Alfred S og Anna Christine Schou.

J voksede op i smaa kaar, kom tidligt ud at tjene, men pastor Holm, Gamtofte, tog sig af ham og fik ham optaget i Odense katedralskole. Beboerne her ansøgte om at faa ham til præst; han var en bramfri og beskeden mand, nidkær som præst og havde mange venner her paa egnen. Han døde pludseligt af blindtarmsbetændelse.

Faaborg folketid 24. aug 97, Faaborg avis s d og 30. aug 97.

22. 12. nov 1897–24. aug 1905 (sp Hjortlund-K 22. febr 92): **N. S. E. Wille,** fl t Sdr Broby, se der

23. 22. nov 1905–16. juli 22 (sp Kragelund-F 30. aug 88): **Lauritz Christian Sørensen,** * 10. juli 62 Kbhvn. Forældre: Tjener Jens S og Sidse Marie Christensen. Stud priv 82, c 88[1] (l), † 16. juli 22. – Ugift.

Fmd J-H sygeplejef, og værgeraad. Udg en enkelt prædiken.

Pastor Sørensen var en rolig og besindig mand, uden større fagter af nogen slags, men vandt en forbavsende tillid og respekt hos folk. I nogen grad kan man vist sige, at han optog traaden fra Buch. Der var stor kirkegang i hvert fald i Jordløse, hans prædiken var almindelig gammeldags kirkelig uden retningspræg. Han var i besiddelse af et stilfærdigt lune. Hans billede er ved hans død blevet ophængt i baade Jordløse og Haastrup kirker, et udtryk for hans popularitet. En nidkær og begavet mand med stor menneskekundskab og rigt lune.

24. 25. okt 1922–23. sept 30: **V. R. L. Houmand,** fl t Herstedøster-V, se Ordrup.

25. 12. jan 1931–3. maj 35: **C. E. Thaning,** fl t kkp Davids k, Kbhvn, se rkp Gentofte.

26. 5. aug 1935–16. nov 42: **S. Dissing,** fl t Vrejlev-H, se der.

27. 25. marts 1943 (sp Tæbring-O-R 28. maj 36): **Peder Munch Madsen,** * 6. marts 11 Silkeborg. Faderen: Sp Aale-T, † 19, se der. Stud Nyk 30, c 36[1] (h-19). ~ 21. juni 36 Edith Harriet Petersen, * 17. febr 13 Kbhvn. Forældre: Vognmand Aage P og Harriet Grandjean. – Broder: Tranekær.

Fmd Studenterraadet 33-34.

SVANNINGE

(Med filialkirke i Falsled).

Svanninge sogn, 3581 ha, langs Horne bugt, er meget naturskønt. Højtliggende og bakket, fra Svanninge bakker prægtig udsigt, Lerbjerg er 126 m. Terrænet falder af mod kysten og er lavt ved Falsled. Ler- og sandmuldet jord. En del skov. Til sognet hører 3 øer: Illumø, Vigø og Horsehoved.

Byerne: Svanninge, Østerby med fh fra 1904, sognegaard, Millinge, fiskerlejet Falsled. Sandegyde m m er forstad til Faaborg, hg Stensgaard.

Achton Friis skriver: Svanninge bakker virker med sin tætte bevoksning mørkt og tungt, sammenlignet med det aabne terræn mod øst, et af de smukkeste steder paa Fyn. Med dets fattige bevoksning af lyng, gyvel og spredte skovfyr er der her et stykke oprindelig og ejendommelig natur, en god prøve paa, hvordan dette landskab har været, før gransoten naaede det. S bakker, dette storslagne højdedrag, burde i sin helhed have faaet lov til

at ligge uberørt som en modsætning til det fede bondeland . . . Selv Lerbjerg ligger begravet i tykke granskove, for bestandig berøvet sin udsigt og sin skønhed . . .

De tre øer er ganske smalle og lave, højest er Vigø med 15 m. Illumø har langs stranden en masse kæmpesten i hele volde, her er bart og barskt i modsætning til de andre smilende fynske øer. Den gamle Jens Hansen boede i en ægte gammel fynsk bondegaard (senere brændt); han var vel kendt med øens historie og fugleliv. Vigø strand er smukt bevokset med træer og buske, oppe paa sletten gaar kreaturerne i indhegnede marker, Horsehoved er blot et lavt, smalt sten- og sandrev«. (De danskes land, 1943, s 192 og 273).

Paa en mark ved S har der været en hellig kilde. »Sct Olufs kilde«. Karen Brahe til Østrupgaard oprettede 1728 et hospital i S, udvidet 1758 med bolig for fattige, er nu nedlagt og afløst af et legat.

Det kirkelige liv. 1775–94 var *Jacob Paulin Clausen* (oldefader til grænsepræsten, Johs. Clausen, Vonsild-D, Vilhelm Becks ven) sp her. Han »hældede til pietismen« (Wiberg) og skal have været paavirket af herrnhuterne, der havde ret stor indflydelse paa egnen. Han ordnede det betydelige bibliotek paa Hvedholm og var velstillet. Han efterlod sin søn der blev sp i Assens, en familiebibel, som stadigt har gaaet i arv fra søn til søn. Han skrev her en række bibelske sentenser og sluttede med skriftordet 1. Kor. 2, 2: »Jeg agtede mig ikke at vide noget andet iblandt eder uden Jesus Christus og ham korsfæstet«, et ord, der skal have været hans motto. (H. C. Frydendahl: pastor J. C. Clausens mindebog, 1942, s 5–6). Hans efterfølger var *Jens Mathias Leth,* sp her 1794–1813, præstesøn fra Dalum-S, gift med en datter af Rasmus Balslev i Haarslev. Hans ældste søn døde tidligt som c theol, hans anden søn blev sp i Horne, og hans yngste søn, *Johan Fr. Leth,* var sp i Svanninge 1835–73 og tillige provst. I mange aar var han provst for (og nabopræst til) sin ældre broder. Provst J. Fred. Leth forbedrede den smukke gamle pgd (fra 1768), som staar den dag i dag, og især udviklede han haven til noget i retning af en herregaardspark (c 6 td ld) med pavillon, damme, kanaler og broer osv. Naar børnene kom paa besøg fra Horne i Svanninge, »havde de en fornemmelse af noget fint baade ude og inde«, ja der blev spurgt, om »der ikke ogsaa var stillet spyttebakker op ude i haven.« Her var stille og fornemt, ingen børn. Provst L var højkirkelig og konservativ. Han prægede kirkelivet her i de 38 aar. Men der mærkedes dog baade grundtvigsk og IM's indflydelse, og dette mærkedes endnu mere under hans efterfølger, pastor *N. C. Kall Fogh,* der var en stilfærdig præst, en trofast sjælesørger uden retningspræg, afholdt af beboerne.

Pastor *Jensenius Johansen* kom hertil fra en paaskønnet præstegerning i Odense. Han var kendt som en ægte IM præst og en af Sønderjyllands forkæmpere og som en flittig forfatter, en ildfuld og kraftig natur. Men sygdom kom til. Han »var genstand for en stedse voksende hengivenhed fra menighedens side«, skriver L. Vesten, J var en smuk og særpræget præsteskikkelse. Pastor *A. C. Hansen* havde været præst i Asminderød-Fredensborg i dette pastorats storhedstid med de store kongebesøg; han var ikke retningspræget. I hans tid blev der bygget fh, og IM samledes til smaa møder. Pastor *Høy* var nærmest IM. Han skriver: »Som helhed var befolkningen grundtvigsk indstillet. Det udelukkede dog ikke, at IM havde en del tilhængere, der holdt møder i forsamlingshuset, sdsk, KFUM og K. Stor støtte havde vi af de udmærkede lærerfamilier, *Rasmussen,* Svanninge, *Lauritsen,* Millinge, *Mikkelsen* i Markskolen og *Bach,* Falsled. Der blev holdt gudstjenester i Falsled skole, og jeg arbejdede for at faa en kirke opført der. Det lykkedes saaledes, at F kirke blev indviet i det aar jeg rejste derfra (1932). Kirkegangen var meget god, befolkningen var venlig over for kirken. Der var mange møder og godt samarbejde«. Desuden en foredragsforening. Pastor *Høy* var en meget virksom mand, der gerne ville naa ud til alle i sognet og være hele sognets præst. I de senere aar har alt kirkeligt arbejde været i tilslutning til IM eller paa IM's initiativ. Stor FDF fra 1950.

Blandt sognets lærere skal her nævnes lærer Johs. Rasmussen, der 1953 tog afsked efter mere end 40 aars trofast gerning i skole og menighed i Svanninge. Han var en støtte for præsterne, en god dansk mand. (Tyskerne internerede ham i Frøslevlejren).

1915 oplyses: God kkg, gode forhold, ingen særlige retninger eller partier. 1922: Meget god kkg, en del IM, KFUM og K, gr ungdomsf. 1931: Kkg 6,2 pct, IMkreds, lidt sektvæsen. 1943: Kkg 5 og 8 pct, hørelyst, offervilje, gode forhold, de grundtvigske samler sig om fh, IM har initiativet. 1954: Kkg 4 pct, stillestaaende, IM (sp), fælles KFUM og K, kirkeblad, lidt sektvæsen, børnegudstj (50), FDF (35), lidt sektvæsen.

S er amtets største arbejdersogn bl landsogne. Faaborg sygehus' epidemiafd i sognet. En del er forstad til Faaborg, delvis villakvarter. Mange arbejdere og haandværkere (mange snedkere). Mange badegæster i Falsled. Sp er med til at bestyre 11 legater (ulønnet).

Svanninge kirke er en anselig korskirke (Sct Nicolaus), kendes fra 1476. Ældst er skibets vestparti, hvor der er rester af en romansk kirke af kamp. Senere i middelalderen er kirken ombygget af mursten, overhvælvet og forsynet med taarn og den nordre korsfløj. 1837 blev søndre korsfløj opført, og taarnet blev ombygget, det har nu 4 kamgavle og et højt spaantækt spir. Taarnrummet er vaabenhus. Altertavle med rester af et senkatolsk alterskab med korsfæstelsen i midten, prædikestol og døbefont af egetræ fra 1837. Orgel fra 1848. I taarnrummet et broncerelief af Thorvaldsen fra 1843 over præsten Hans Madsen, der under Grevens fejde 1535 bragte Johan Rantzau meddelelse før slaget ved Øxnebjerg. Flere ligsten. 350 sd.

Falsled kirke, indviet 17. april 1932, arkitekt Thorvald Nygaard, byggesum 35,000 kr, ligger smukt i den sydlige udkant af Falsled ved en plantage. Bestaar af skib, tresidet kor og præsteværelse, med bjælkeloft, opført af gule, haandstrøgne mursten. Rødt tegltag. Over indgangen et lille træspir. Alterbillede af Viggo Brandt (Den synkende Peter) lysekrone, kopi fra domkirken i Mainz. Smukt kirkeskib, en nøjagtig fuldrigger. 120 sd.

Folketal: 1850: 1504, 1901: 1933, 1921: 2202, 1950: 2537.
Altergæster: 1922: 662, 1930: 551, 1938: 475 og 115, 1953: 256 og 65.
Menighedsraad: 1922: 4 IM, 4 n gr, 1 u p, 1934: 2 IM, 2 gr, 2 soc, 2 u p, 1953: 1 IM, 1 gr, 4 soc, 2 KC. (Valg: Stemmetal: IM 110, gr 91, soc 260, KC 150).
Kommunevalg: 1943: Soc 462 (3), rad 129 (1), kons 250 (2), venstre 409 (3), 1954: Soc 499 (4), rad 77 (0), kons 228 (2), venstre 398 (3).

Gdjr **Jens Rasmussen Dahlkild,** S († 1855) var medl af den grundlovgivende rigsforsamling. Sogneraadsfmd **N. H. Enemærke** var virksom for alderdoms-

hjemmet, skytte- og gymnastiksagen, en solid haandværker.

Sognepræst

Indt 1857: a) 65 rug, 98 byg, 83 havre, b) 130 rdl, 2 byg, c) naturalier, d) 450 rdl, e) 191 td ld, 16 td hartkorn. — 1879: Regul 3440 kr, netto 7176 kr. — 1913: 1. kl, 1946: 2. kl.
Udm pgd fra 1768, rest 1933.

Kun een præst er forflyttet herfra siden reformationen (1775).

17. 23. jan 1835–18. marts 73 (ord kat Faaborg-D 26. maj 30): Provst **Johan Frederik Leth,** * 7. maj 03 her. Forældre: Sp her Jens Mathias L, † 13, og Salome Balslev af Haarslev. Stud Odense 22, c apr 28 (1), huslærer hos propr Fenger, Maegaard ved Svendborg, provst Sallinge herr 16. juni 51–29. dec 61, afsk 18. marts 73, † 1. okt 79. ~ 5. nov 30 Henrica Melskens, * 12. jan 09 Tørring, Vrads herr, † 11. april 79. Forældre: Kromand Johs. M og Inger Malene Nielsdatter. – Broder: Horne. Stamt 55.

Provst L var en aristokratisk og højkirkelig prælat af Mynsters kirkelige type. Under henvisning til omtalen ovf kan tilføjes, at han var en dygtig embedsmand, han fik kirken forskønnet og pgd forbedret og udvidet haven til at blive Danmarks største præstegaardshave. Han var overordentlig anset. Han var sognets første sogneraadsformand.

Slægten Balslev, s 279, Harald Balslev: Fra fynske præstegaarde, s 114 f, E II, 130, S II, 193.

18. 7. juni 1873–9. april 88 (sp Kornum-L-L 27. nov 64): **Nicolai Christopher Kall Fogh,** * 6. juli 20 Aalborg. Forældre: Sp i Nykøbing-Systofte Hector Frederik Jansen F, afsk 46, † 61, og Frederikke Marie Lovise Kall. Stud Aalb 38, c okt 43 (1), hjpr Varde 12 maj 47, past vic Ringgive-Give 54, sp smst 13. sept 55, † 9. april 88. ~[1] 6. juli 50 Camilla Augusta Lund, * 1. okt 26 Næsborg, † 10. juli 51. Forældre: Proprietær til Aalborg ladegaard Søren L og Elisabeth Holst af Næsborg-S-O. ~[2] 25. okt 54 Christence Petronelle Helms, * 15. okt 26 Varde, † 17. nov 18. Forældre: Apoteker, assessor pharm Rud. H og Mathilde Augusta Fridsch. – Fætter: Kall-Rasmussen, Butterup-T. 2. hustrus brodersøn: Gesten.

Pastor F blev (paa en æresport ved hans begravelse) af beboerne betegnet som »en sjælehyrde god, der raaded' paa sorgen og savnet bod«. Han var en stille og trofast natur, som samvittighedsfuldt passede sit embede. I sin fritid var han beskæftiget med enkelte grene af zoologi og botanik. (Faaborg avis 18. og 20. april 1888).

19. 21. juli 1888–14. marts 1902 (sp Vor Frue k, Odense 5. maj 74): **Jensenius Johansen,** * 7. okt 27 Nakskov.. Forældre: Lærer og kordegn Peter J og Lovise Carlsson Palmgreen. Var ved handelen, blev undervist af biskop Bindesbøll. Stud Nyk F 46, underofficer i krigen 1848–50, c 53[1] (1), huslærer hos kmhr Castenskiold, Lille Frederikslund, ord kat Vor Frelsers k, Kbhvn 10. sept 54, præst ved hospitalet, Haderslev og kolloboratør ved Haderslev latinskole 16. febr 60, vedblev efter 1864 at være dsk præst i Haderslev, men blev afsat af tyskerne og udvist 1870, kst sp Vor Frue k, Odense 71, r af Dbg 87, † 14. marts 02. ~ 19. okt 55 Thora Oldenburg, * 15. dec 36 Sorterup, † 23. maj 00. Forældre: Sp i Sorterup-O salmedigteren Theodor Vilhelm O, † 42, (stamt 71) og Louise Rothe. – Sønner: Militærforf, oberstl Jens J og kunsthistorikeren Peter J. Brødre: Tisted-B-D, Taarnby og Tranderup.

Fmd for overbestyrelsen for de sønderjyske foreninger, fmd »Dannebrog«, 51: oversat de Wette's fortolkning af Apostlenes Gerninger, 57: Oversat Hävernick's forelæsninger over det Gamle Test's theologie. Udg 57: Livet i Danmark, nogle kærminder til ungdommen, 60: Bespisningen i ørkenen, afskedsprædiken i Vor Frelsers kirke, Haderslev, 60: Vandringen til Emmaus, tiltrædelsesprædiken i Haderslev hospital, 64: Den ene og de mange, præd p nytaarsdag, 64: See nu op til himlen, præd p allehelgensdag, 65: Der skal blive een hjord og een hyrde, missionsforedrag, 65: Grave, grave guldæble, digte for børn (2. opl), 65: Velsignet være den, som kommer i Herrens navn, prædiken, 71: Lægprædikanten Christen Madsen (særtr af »Elias«), 84: Spurven og svalen og Om at fange mennesker, to foredrag, 88: Det saakaldte irvingianske apostolat set i Herrens og hans apostles lys, 89: Der kæmpes endnu derovre, tale v Dybbølslagets femogtyveaarsdag, 96: Ved afskedsfesten i norske skov ved Sorgenfri 23. juni 1896, 97: Om den ældre fynske opvækkelse, 99: Oplevelser i Sønderjylland 1860—71, m 1 bill, 02: Dansk nødværge mod den tyske stormflod (2. opl) med et mindeord over den afdøde forfatter af J. Jessen). Skrev talrige artikler i »Nordslesv søndagsblad«, »Elias«, »Sædemanden«, IM-tidende m m.

Hans egentlige navn var Jens Sinius J, men han skrev sig altid Jensenius J. Mange husker den lille ivrige »Jens Korporal« fra krigens tid. Under henvisning til J's betydningsfulde gerning i Haderslev (se der), skal her blot anføres, at han i Haderslev kom i forbindelse med de sønderjyske førere og blev en flittig deltager i deres arbejde for at bevare den danske nationalfølelse. Sammen med Gustav Johannsen o fl stiftede han (1866) en realskole i Haderslev og var i flere aar bestyrer af og førstelærer ved denne. Ogsaa efter 1864 vedblev han at være præst i Haderslev, skønt han selvfølgelig forekom de tyske myndigheder endog meget »misliebig«, J hørte til de præster, som 1867 aflagde ed til den prøjsiske konge og forsvarede senere denne handlings berettigelse. Han var med til at grundlægge *Indre Mission* i Sønderjylland, men i 1870 gjorde han sig skyldig i saa »grober Unfug«, at han blev afsat fra sit embede og udvist. Han nægtede nemlig at adlyde regeringens befaling om at bede for de tyske vaabens sejr. (Faaborg Folketid 14. marts 02). Om hans gerning i Odense, se side 51 f, her stod han midt i IM's arbejde.

Johansen havde en sjælden evne til at gøre sig afholdt af sine forskellige menigheder. Hans sognebørn giver ham alle det lov, at han var en ualmindelig elskværdig præst og en godgørende og hjælpsom mand. Ved hans jordefærd havde beboerne oprejst en æresport, hvorpaa bl a stod: »Tak for din velsignede gerning. Du bragte os trøst og glæde; du var mild og kærlig og derved vandt du vore hjerter.« (Faaborg Avis 21. marts 02). »Efter 1871 vedblev han hvert aar at rejse til Sønderjylland for at holde foredrag, indtil det blev forbudt. »Nordslesvigsk Søndagsblad«, der blev oprettet ved hans initiativ, støttede han stadig paa forskellig maade. Sine oplevelser i Sønderjylland skildrede han i en interessant lille bog, der viser hans uudslukkelige kærlighed til Sønderjylland. 1871 valgtes han til fmd for foreningen »Dannebrog«, hvor han virkede til sin død. Denne forening, hvis grundstamme er »Manden fra 48«, indsamlede hvert aar penge

til det kulturelle arbejde i Sønderjylland. J var en ildfuld og kraftig natur, han egnede sig fortrinlig til denne stilling. Han holdt den hellige ild brændende, stadig agtpaagivende over for, hvad der bød sig af nye muligheder. (Hans Lund).

J havde 1866 nogen blodspytning, 1878–79 var han paa Korsika for at styrke sine lunger. Det korsikanske folkeliv blev ham en kilde til et interessant studium, og han hjemsendte flere oversættelser af de ejendommelige improvisationer, dette letbevægelige folkefærd kunne fremsætte om deres sorger og glæder. Han følte sig overanstrengt i Odense og søgte hertil, og her fik han mange venner. Sønderjylland levede stadigt i hans hjerte, Gustav Johanssen stod ham særligt nær, han var G. J's skriftefader og udgav en smuk lille bog om ham. J gav sin søn det haabefulde navn Valdemar Atterdag J (c th, død som lektor i Hillerød).

Litt: J's egne erindringer, L. Vesten i Præstehist samlinger I 1933, s 150 f, Aage Dahl i Haderslev bys præstehistorie 1933, s 63 f, J. Jessen: Et mindeord om J. J, 1902, Sprogforeningens almanak 1903, s 88 f, Faaborg avis 21. marts 02, Hjørring amtstid 15. marts 02, DBL XII, 41 f.

20. 27. maj 1902–21. juli 15 (sp Asminderød-G og slotspræst Fredensborg 21. marts 79): **Andreas Christian Hansen,** * 29. dec 42 Billund, Jegerup, Sdrjl. Forældre: Gdjr Hans Trøllund H og Sindet Duborg. Stud Frborg 65, c 71² (h¹). Dsk sømandspræst Newcastle-Hartlepool 13. sept 72, rkp Asminderød-G 15. sept 76, r af Dbg 92, Gr Fr 5. 88, Chr. IX's mindemed 18, afsk 21. juli 15, † 26. nov 22. ~ 25. okt 72 Emilie Eleonora Hansine Catharina Friis, * 20. maj 48 Nykøbing S, † c 1920. Forældre: Boghandler og bogbinder Hans Frederik Johan F af Marslev-B og Christine Mortensen. – Hustrus broder: Munkebjergby-B.

Sognepræst A. C. Hansen i Svanninge var præget af de første præsteaar som sømandspræst i England og senere som mangeaarig slotspræst i Fredensborg, altid iført den lange, sorte engelske præstefrakke. Han havde oplevet de store Fredensborgdage, da det kunne hænde, at en charabanc svingede ind i Asminderød pgd, fyldt med prinser og prinsesser og midt i flokken kejseren af Rusland.

I Svanninge pgd's berømte, vidtstrakte have holdtes der ofte sommermøde, som samlede mange mennesker. Ved en af disse lejligheder sad præstefamilien inde i dagligstuen, før mødet skulle begynde, da en af præstedøtrene kom farende ind: »Der er mødt saa mange, at der ikke er bænke nok«. Da lød pastor Helms' (Svendborg) morsomme diskantstemme – han skulle være en af mødetalerne –: »Kommer folket til at sidde! Thi der er meget græs paa stedet.«

Der herskede en vis patriarkalsk stemning i Svanninge pgd, og den forplantede sig til søndagsgudstjenesten og ud over sognet. Aldrig var den værdige, aldrende præstefrue gladere, end naar hun med et lille pengebeløb i lommen kunne gaa ud til en eller anden syg og nødlidende familie og sprede lidt lys i mørket.

H. F. Jørgensen.

21. 20. dec 1915–4. april 32 (sp Marstal 15. sept 03): **Christian Theodor Høy,** * 20. marts 62 Dramstrup, Nr Jernløse. Forældre: Lærer Peter H og Maren Pedersen. Stud von Westens inst 82, c 88² (h_1), lærer Kbhvn, hjpr N Vedby-NA 24. okt 89, dsk sømandspræst Hamborg 13. april 93, afsk 4. april 32, r af Dbg 32, præst ved De samv Menighedsplejers sygehjem, Gentofte 33, † 30. dec 55. ~ 15. sept 76 Kirstine Marie Erichsen, * 15. jan 76 Løgumkloster. Forældre: Kreaturkommissær i Altona Iwer Ludwig E og Kristina Maria Toft.

Red i Hamborg: bladet »Kirkeklokke«, udg 01: Havets sønner, 13: Træk af Marstals historie, skrev flere artikler.

Pastor C. T. Høy stammede fra et lærerhjem, hvor gudsfrygt, nøjsomhed og retsind var grundpiller. Han ville gerne hjælpe. Derfor blev han sømandspræst.

Utrættelig gik han ombord paa skibene i havnen for at tale med søfolkene og indbyde dem til gudstjenester og møder eller til hyggelige sammenkomster i læsestuen, og naar pastor Høy siden den tid stadig vedblev at være afholdsmand, var det som følge af et løfte, han havde givet en ung sømand for at redde ham. Han skaffede Den danske Sømandskirke mange og trofaste venner, og blandt disse fandt han sin hustru, der blev ham en uvurderlig hjælp.

I sømandsbyen Marstal samlede han en stor og trofast menighed, og her maatte han ofte bringe tunge meddelelser og trøst til forliste søfolks efterladte.

Nogle af sine mange oplevelser fra den tid nedfældede han i et par smaa bøger.

I Svanninge samlede han med sin trosvarme og klare forkyndelse og sit milde og venlige væsen en stor tilhørerskare, og pgd blev udgangspunktet for et rigt ungdomsarbejde, ligesom der i den smukke præstegaardshave blev holdt mange møder, hvor betydelige mænd førte ordet. Ofte var pastor Høy paa tur rundt i det vidtstrakte sogn for paa sin forstaaende og stille maade at bringe trøst til gamle og syge. En hjertesag for ham var arbejdet paa at samle interesse og midler til opførelsen af en kirke i Falsled, og han havde den store glæde at se den lille, hyggelige kirke rejst og indviet, før han rejste herfra og tog bolig i Charlottenlund. Ogsaa her blev der ham i mange aar et arbejde betroet ved gudstjenester i Messiaskirken og ved hans og hans hustrus faste besøg paa menighedsplejens sygehjem. (Johs. Rasmussen, lærer, Svanninge).

Han var en repræsentativ præsteskikkelse, præget af god, dansk kultur, og en mand med mange interesser. Det var hans glæde at forkynde og at hjælpe.

22. 10. aug 1932 (sp Asaa-M 11. febr 21): **Gabriel Lind,** * 17. maj 92 Rynkeby. Faderen: Sp Skelby-Gunderslev, † 24, se der. Stud Sorø 10, c 15² (l), sekretær KFUM, Svendborg 16, sp Nyord 6. nov 18. ~ 10. juli 47 Kamma Iversen, * 20. marts 21 Lomborg. Forældre: Sogneraadsfmd Christian Frederik I og Ane Johanne Jensen.

Kredsfmd Blaa Kors 29—32, kredsfmd IM, Faaborg-kredsen 43—49, fmd Grænseforeningen, red Kirkeblad f en række sogne paa Fyn (9500 ekspl).

Litt: Harald Balslev: Fra fynske præstegaarde, 1944, Jac. Madsen, s 239—40, Fynsk hjemstavn II.

HORNE

(Med bedehuse i Bøjden og Dyreborg).

Horne sogn, 3862 ha, bestaar af den uregelmæssigt formede halvø Horneland mellem Helnæs bugt og Faaborg fjord. Højtliggende, bakket og meget naturskønt, jorden af blandet beskaffenhed. Flere steder bratte skrænter ved kysten. Skoven ved Dyreborg er søgt udflugtssted.

Byerne: Horne (delt i Kirkeballe, V og Nr Balle) med fh fra 1921, mh fra 1888, Bjerned, Bøjden med ladeplads og bro, Dyreborg fiskerleje. Hg Hvedholm, tidligere hovedsædet i grevskabet Brahesminde (Bille-Brahe), nu plejehjem for sindssyge (166 indb).

Ved Bøjden har der været en hellig kilde.

Om naturen her skriver Achton Friis: H kirke har en mageløs beliggenhed med een af denne egns skønneste udsigter, hvadenten man ser ud over den store, gamle landsby, som med sine bindingsværksgaarde og stendiger omringer kirken, eller man færdes i landsbyen og finder et af de smukkeste landsbybilleder i Danmark. De gamle kæmpehøje og stendysser minder om sangens ord: »Hvor oldtids kæmpegrave staa mellem æblegaard og humlehave . . .« det passer her. Morsomt er det at staa og nyde udsigten ude paa Knolden ved Dyreborg, den lille skaldede bakke, der kun er forbundet med land ved en smal navlestreng, ellers omflydt af vand. Her ser man hele den vestlige del af det sydfynske øhav. Dyreborg strand er malerisk skovklædt . . .

Præsteembedet hørte til de vellønnede, og kun een præst er forflyttet herfra siden reformationen (1938). Som regel var præsterne ældre, naar de kom hertil. Præsten *Hans Madsen,* som havde været præst i Svanninge, blev berømt, fordi han 1536 under Grevens fejde bragte bud til Johan Rantzau før slaget ved Øksnebjerg (se Svanninge). Hans søn, der blev hans efterfølger, var gift med en datter af biskop Jørgen Sadolin. 1721–84 var provst *Niels Terpager Seerup* sp her; han var en lærd og retsindig mand, en af de præster, der har virket længst tid i samme embede. Pastor *Bang,* som var her i 44 aar (1808–52) var en virksom mand, præget af rationalismen. Fra Christiansfeld mærkedes nogen paavirkning, og forsamlingsfolkene har ogsaa arbejdet her, men uden at sætte mærkbare spor. Pastor *Rambusch* var præget af Kold og Birkedal. Pastor *Leth* var en betydelig mand, grundtvigsk af indstilling. Der levedes i hans tid et rigt præstegaardsliv i Horne pgd, 1857 roses menigheden for god kirkegang (Hertz, s 51), Leth var flittig til at komme rundt i det store sogn. Om de flg præster, se ndf. I pastor *Madsens* tid indviedes bedehusene i Bøjden og Dyreborg. Der er lidt spredt IM, som samledes i hjemmene, indtil der 1888 blev bygget missionshus. I de senere aar har sognefoged *Jørgensen,* Horne (Stiagergd) været IM's leder: Lærer *J. Th. Hansen,* Horne († 1944) og lærer *Bekkerslev,* Bjerne († 1955), har øvet en indsats.

Der er ogsaa enkelte grundtvigske, ellers gammeldags kirkelighed; beboerne er i det hele ikke meget retningsprægede, kirkegangen har som regel været god. »Hvad der er af IM og gr er en gavnlig surdejg i den øvrige del« (dr Østrup). Pastor *Carl Lund* var en tung, alvorlig IMs præst, han søgte tilbage til Jylland, hvor han følte sig mere hjemme. Sognet er præget af, at der har været dygtige og betydelige præster, som ikke har været særligt retningsprægede.

1922 oplyses: Kkg 12–20 pct, godt sted for en virksom præst, rent landsogn uden stationsbyer, lidt IM, overv u p. 1927: Fra gl tid god kkg, mh, IM, KFUM og K, godt sted at være præst. 1935: Kkg 8–9 pct, overv gldags kirkelighed hos de ældre, ret god hørelyst, IM og KFUM og K, kkp afholder om vinteren kr møder sm m gymnastikforeningen, 3 verdslige ungdomsf. 1943: Kkg 4–6 pct, velvilje, IM (gdjr Moustgaard, Bøjden) mdl mghmøder ved begge præster om vinteren i fh, kirkeblad, KFUM og K. 1954: 2–3 pct, 50–100 i H kirke alm søndage, 6 pct i bedehusene, hvor der er gudstj hveranden søndag. Sognet er fra gl tid kirkeligt præget, den nedarvede kirkelighed er svindende. Ikke ringe ligegyldighed. En trofast, mindre menighed, IM, en del gr indstillede, KFUM og K, sdsk, mdl mghmøde om vinteren. Kirkeblad. Gudstj hver 14. dag paa Hvedholm.

Horne kirke ligger højt, med vid udsigt, er en af Fyns interessanteste kirker, en af landets 7 rundkirker, anselig og smuk. Rundkirken, 17 m i diameter, 10,5 m høj, med mure, der er 2,5 m tykke, er af kamp, har vist haft 2 etager, den øverste til forsvar. Rundkirken er tækket med bly og har kegletag. I rundkirken er der 4 ottekantede murpiller, der bærer hvælvingerne. Rundkirken er stærkt ændret i sengotisk tid. Mod øst er det oprindelige lille kor blevet afløst af en stor korbygning, der har kamgavle og et lille klokkespir. Mod nord er bygget et vaabenhus, mod vest en kort forlængelse, saa rundkirken staar midt i komplekset, og mod vest er bygget et anseligt taarn med 4 svungne renæssancegavle, hvorover et spir. Altertavlen er fra 1812 (Eckersberg: Jesus velsigner børnene), alterstager fra 1640, prædikestol fra 1812, marmordøbefont af Thorvaldsen. Pulpiturer i nordsiden af rundkirken samt under taarnet. Klokke fra 1556. Flere gravsten og minder. 600 sd.

K. F. Viborg i Khst saml II, 529, Løffler: Danm kirkebygn, s 259. H. Frölen: Nordens rundkyrkor, II, 28, Jac. Madsen, s 236—38, Mackeprang, s 2, III, III tid 1864—65, s 106, 1907—08, s 69.

Bedehusene i Bøjden og Dyreborg er opført 1888 og 1897. Gudstjeneste hver 14. dag i hvert af bedehusene.

Folketal: 1850: 2197, 1901: 2680, 1921: 2526, 1950: 2531.
Altergæster: 1921: 1135; 1926: 740, 1934: 598, 1942: 610, 1953: 300.
Menighedsraad: 1914: 2 IM, 1 gr, 3 u p, 1922: 2 IM, 6 u p, 1934: 1 IM, 1 soc, 6 u p, 1953: 1 IM, 4 frisindede, 2 soc, 1 u p, valg.
Kommunevalg: 1943: Soc 273 (3), rad 182 (2), kons 209 (2), venstre 308 (4), u p 46 (0), 1954: Soc 273 (2), rad 158 (2), kons 251 (3), venstre 300 (3), rf 70 (0).

Sognepræst

Indt 1857: a) 98 havre, 211 byg, 187 havre, b) 76 rdl m m, c) 120 sn æg, mælk m m, d) 620 rdl, e) 71 td ld. Pgd fra 1854. — 1870: Regul 4320 kr, netto 7508 kr. — 1913: 1. kl, 1946: 2. kl. — Den gamle pgd var fra 1854, en fløj fra middelalderen, historisk interessant, en del fra 1688. Pgd brændte 29. juli 1952. Efter branden kom ved oprydningen en svær kampestensmur tilsyne. Man mener, at det er rester af et kloster, som har staaet her, men som man ellers intet kender til. Den middelalderlige fløj var sammenbygget med gamle bindingsværkslænger.

10. 17. juni 1808–7. april 52 (sp Krarup 20. febr 01): Konsistorialraad **Jacob Bang,** * 26. dec 72 Sdr Vissing. Forældre: Gdjr Laurids B og Inger Sophie Cathrine Hviid. Stud Fredericia 91, c okt 97 (l), konsistrd 36, r af Dbg

51, † 7. april 52. ~ 10. juli 01 Abelone Margrethe Feilberg, * 28. sept 80 Kbhvn, † 17. juli 50. Forældre: Fuldmægtig i hof- og stadsretten Peter F og Anna Cathrine Holm. – Søn: Haarby. Datter ~ Buhl, Lynge-U. Stamt 28 (Feilberg).

Udg 1807: Hvad der skal opmuntre et folk, naar det ængstes af krigens rædsler, en prædiken. 17: Nødvendigheden af en autoriseret lærebog i de saakaldte almennyttige videnskaber i almueskolen. E I, 68, N 35.

Hjælpepræst hos ksstrd Bang

1847—49: **L. C. B. Fog,** se Skydebjerg-O.
1849—52: **E. V. R. Rambusch,** se Vindinge.

11. 15. juli 1852–6. maj 73 (sp Lille Hedinge-H 5. april 26): **Lars Balslev Leth,** * 14. dec 96 Svanninge. Forældre: Sp i Svanninge, Jens Mathias L † 13 (af Dalum-S og Salome Balslev af Haarslev. Stud Odense 14, c april 18 (l), lærer Brgds sk Kbhvn, ord kat Vejle-H 14. sept 25, afsk 6. maj 73, † 18. juni 85. ~ 30. dec 25 Johanne Henriette Jacobe Bredsdorff, * 9. maj 97 V Skerninge, † 31. jan 88. Forældre: Provst Morten Thomsen B, † 41, V Skerninge-U (af V Skerninge-U) og Ellen Cathrine Horneman af Marstal. – Søn: Allerup-D. Døtre ~ Teilmann, Bering valgmgh, Balslev, Paarup og Balslev, Strø. Broder: Svanninge. Sønnesønner: Herringe-G, Søborggaard og Ballerup-M. Sønnedt ~ Fønss-Jørgensen, Egen. Hustrus brødre: V Skerninge-U og Vissenbjerg. Søstre ~ Becher, V Hæsinge-SL, Møller, Dalby-S. Stamt 55 (Leth) og 14 (Bredsdorff).

L og hans hustru var begge af gamle fynske præsteslægter, og det prægede dem. L var ret lille af vækst, rask og rørig til over de 80, en aandelig levende og interesseret mand. Til hans alvorlige ansigt svarede et lidt tungt temperament, men han kunne ogsaa le hjerteligt og være munter. Som ung deltog han i den litterære fejde mellem Oehlenschläger og Baggesen, paa Baggesens side ligesom Grundtvig. Han sluttede sig til den grundtvigske retning og hørte til denne retnings vækkelsesprædikanter. Medens han var i Ll Hedinge (se II, 637–39) var der en ret stærk vækkelse, som han skildrer i sine erindringer (H. Begtrup: Dsk menighedsliv i gr kredse II), og folk strømmede til hans kirker fra hele Stevns. I Horne var han en nidkær og alvorlig præst, flittig til paa sin fod eller til hest at færdes rundt, og frimodigt aflagde han sit vidnesbyrd. Hans tale over den gamle greve paa Hvedholm indbragte ham en tak fra provst *Engelbreth,* Lyderslev, men den behagede ikke rigtig de fornemme, og det blev ikke betroet ham at tale ved mindestensafsløringen nogen tid efter. Hans hustru var et elskeligt menneske, mild, kærlig – og stærk, naar det gjaldt. Hendes svigersøn *Jørgen Teilmann* talte ved hendes baare om hendes varme fædrelandskærlighed og hendes sjælsstyrke, da kanonerne dundrede paa Als og begge hendes sønner var med der. En præst spurgte, om hun ikke var ængstelig for sine sønner, og hendes stærke svar var: »Nej, jeg ville have været mere bedrøvet, hvis de ikke havde været med!«

Præstegaardslivet i Horne pgd var præget af ungdom – der var 8 børn, af guldaldertidens kulturelle interesser og af sang og musik. Børnene havde kønne stemmer og musikalsk sans, og de mange gæster nød godt deraf, L var en aktiv natur. Han satte *Grundtvig* højt; i et hjerteligt brev til Grundtvig 1868 beklager han, at han ikke kunne komme med til aarets vennemøde og være med i »selskabet af kristne venner omkring den kære gamle ordets tjener« . . . »Der er kun faa af de mange, der siden trindt om have sluttet sig om Dem som aandelig bannerfører, – kun meget faa, ved jeg, der saa længe har gaaet sammen med Dem som jeg. Det var endnu i drengeaarene, – jeg mindes det saa godt, – at jeg studsede ved at høre den mægtige røst, der raabte det ud i den vantro tid: Hvi er Herrens ord forsvundet af hans hus? Og lige siden den tid har jeg stadigt og trofast fulgt Dem, Deres tale og skrift igennem de mange aar.« (Stener Grundtvig. Breve til og fra Grundtvig, II, 628).

L var en betydelig præst, meget paaskønnet af horneboerne. Han drev selv den store avling, var ivrig havemand. Han nedskrev sine erindringer ret udførligt og udtrykte sin taknemmelighed over sin gerning og sit hjem, og især over den trofaste hustru, den fromme, milde kvinde med det lyse syn, der delte livet med ham gn de mange aar. Præstefamilien i Horne kom meget sammen med egnens præster, især med broderen i nabosognet Svanninge, med fætrene Balslev i Haarslev og Nr Broby, med Vilh. Birkedal og Brandt i Ollerup. Men Birkedal omtaler ham ikke i sine erindringer.

Harald Balslev: Fra fynske præstegaarde, s 114 f, slægten Balslev 1939, s 245 f, E II, 130, S II, 195.

Hjælpepræst hos pastor Leth

1863—70: **R. Balslev,** se Paarup.
1870—73: **P. J. Pedersen,** se stiftsprovster, Ribe.

12. 1. aug 1873–17. marts 86 (sp Buderup-G-Aa 31. aug 67): **Hans Henrik Licht,** * 4. juni 14 Vordingborg. Forældre: Maskinbygger Christian Frederik Rask L og Anne Kirstine Kjær. Stud Vrdbg 33, c febr 41 (h), hjpr Vestervig-A 14. dec 43, ord kat Hobro-S 20. sept 47, sp Hundborg-J 18. febr 56, † 17. marts 86. ~ 29. juli 54 Annanie Elisa Cathrine Vogelius, * 5. nov 25 Hobro, † 18. jan 02. Forældre: Sp i Hobro-S Magnus V, † 47 (af Helligaands k, Kbhvn) og Martha Marie Gjern. – Datter ~ biskop Helgason, Island.

Folketingsmd Thisted 61—64.

Udg 78: Om dannelsen af et kirkefond i Horne.

Meget agtet og afholdt. Var virksom for at faa bedehusene rejst. (Faaborg avis 17. marts 86), (sørgedigt 20. marts 86).

Elberling: Den dsk rigsdag I 1849—1949, fru Agnes Bruun, f Licht, har i Fyns aarb II, 1942, s 101 f, givet et smukt billede af livet her i L's tid.

Hjælpepræst hos pastor Licht

1886: **H. P. Pontoppidan,** se Spjellerup-S.

13. 12. juni 1886–25. april 88 (sp Sønderby 3. dec 75): **Christian Jørgen Nielsen,** * 8. april 25 Spang, Ulkebøl. Forældre: Gdjr, senere kroejer Jacob N og Louise Cathrine Frost. Priv dim af biskop Jørgen Hansen 45, c 54^2 (h_2), kommunelærer Kbhvn, diakon Sønderborg 20. sept 59, afsat af tyskerne 64, hjpr Store Tostrup-Uggerløse 65, do Kundby 67, sp Butterup-T 10. dec 68, † 28. april 88. ~ 28. okt 55 Charlotte Georgine Ringsted, * 19. maj 24 Kbhvn, † 4. dec 99. Forældre: Inspektør ved

Vor Frue arbejdshus Peter R og Rebekka Eliane Scavenia Widerøe. – Datter ~ Madsen, Værslev. Dattersøn: Madsen, sp Maria k, Kbhvn. Hustrus søstersøn: Nygård, valgm S Næraa.

Udg 59: Kortfattet dsk retskrivningslære, 79: Kirkens aar, salmer og sange til alle aarets helligdage (fremkomne under udarbejdelse af prædikener gn mange aar).

Pastor N var en rank og smuk præsteskikkelse, ægte sønderjyde. Hans hjem blev 1864 ramt af en granat, uden at huset blev antændt, hvorefter han maatte sende sin familie bort. Han selv blev i Sønderborg, til han blev afsat. Ved udvisningen kom han i trykkende gæld, som fulgte ham hele livet (Faaborg avis 28. april 88.

Hjælpepræst hos pastor Nielsen

1887—88: **H. P. J. Madsen,** se Værslev.

14. 21. juli 1888–13. juni 1905 (sp Vaalse 2. sept 80): **Johan Philip Emil Madsen,** * 23. sept 31 Gammelgaard ved Vordingborg. Forældre: Gartner, senere gæstgiver Rasmus Chr. M og Sophie Cathrine Thorsen. Stud Nyk 50, c 57[1] (h_1), huslærer Englerup, lærer Ringsted borgerskole 59, sp Nors-T 26. febr 75, † 13. juni 05. ~ 29. juni 66 Amanda Elfriede Hørring, * 16. juli 37 Kbhvn, † 28. okt 04. Forældre: Urtekræmmer Frederik Barfred H og Laura Erslev. – Hustrus søster ~ Herskind, Tranebjerg.

Pastor M døde pludseligt af apopleksi. Han roses for sin ligefremhed og elskværdighed baade over for store og smaa (Faaborg avis og Faaborg folketid 14. og 19. juni 05).

Hjælpepræst hos pastor Madsen

1898—1903: **C. F. Hansen,** se sp Assens.
1903—05: **V. R. Harder,** kst kkp her, se Nr Søby-H.

15. 12. okt 1905–4. aug 22 (rkp Kolding 13. april 94): **Alfred Christian Bock,** * 19. sept 54 Kbhvn. Forældre: Kantor og klokker ved Sct Petri k, Josias Heinrich B og Johanne Cathrine Jensine Sørensen. Stud Mtrp 72, c 77[2] (l), lærer Brgdssk C, hjpr Vejlby, Fyn 2. maj 79, sp Lading-Faarup-Sabro 16. juli 85, afsk 4. aug 22, † 18. sept 24. ~ 4. sept 79 Ida Louise Mathilde Fick, * 15. sept 57 Kbhvn, † 25. marts 09. Forældre: Hovedkasserer ved Det kgl. Teater, kammerassessor Knud Benjamin F og Helene Louise Wolff.

Pastor B var en betydelig personlighed, myndig i god forstand, anset og afholdt.

Mindes man sognepræst *Bock* i Horne, er der særlig to ting, der har sat sig fast i ens erindring som karakteristisk for ham.

Det ene er bedepulten med knæskamlen inde i hans studereværelse. Det var Bock som den stilfærdige, fromme bønnens mand, der hermed stod en for øje. Det andet var bænken ved gavlen af den tidligere Hvedholm-godsforvalterbolig, hvor B som emeritus om sommeren havde sin yndlingsplads, fordi han dér kunne følge med, hvem der færdedes paa Hornevejen uden for haven, og faa lejlighed til en samtale med en og anden af sine gamle sognefolk.

Stille havde han gennem aarene vandret rundt i sit vidtstrakte sogn. Velforberedt gennem bøn havde han staaet søndag efter søndag paa prædikestolen i den ejendommelige Horne rundkirke og om eftermiddagen skiftevis i Dyreborg og Bøjden bedehus. Altid god at gæste for den, der søgte aandelig hjælp og trøst, saavel som for den, der trængte til at høste af hans rige præsteerfaring og brogede læsefrugter.

En søndag morgen, netop som datteren og han havde beredt sig til kirkegang, fandt hun ham siddende død i sin lænestol.

(H. F. Jørgensen).

16. 26. jan 1923–24. okt 32 (sp Vor Frue k, Aarhus 4. juni 07): Dr phil **Frederik Louis Jensen Østrup,** * 2. okt 62 Fredensborg. Forældre: Forstfunktionær Peter Louis Jensen og Ane Sophie Peterline Nielsen. Stud Frborg 81, navneforandring til Østrup 84, c 87[1] (l), ord kat Helligaands k, Kbhvn 29. april 87–15. okt 89 (tog afsked, da jeg snart fik at mærke, at det var vel ung en alder, hvori jeg var blevet præst, og at jeg egentlig ikke var aandeligt færdig til en saadan gerning). Univ guldmedaille 91 for en filosofisk afhandling om de vigtigste almene love for opdragelsen, som lader sig udlede af den nyere psykologi og etik, kst sp Læsø 18. maj 92 (enepræst i 3½ aar), dr phil 97 (et psykologisk bidrag til en lære om selvopdragelse), sp Sædder 7. aug 00, afsk 24. okt 32, r af Dbg 32. ~ 5. febr 19 Ebba Siersted, * 23. sept 89 Kjellerup. Forældre: Herredsfoged i Hammerum herred og byfoged i Herning Christian S og Dorothea Henriette Louise Lillienskjold. – Hustrus broder: Trige-Ø.

Censor ved skolelærereksamen 92—97 og 24—36, privatdocent ved pastoralsem 98—99, lærer ved Aarhus kvindeseminarium 15—17.

Udg 01: Gennem jorderig gaar himmelrøsten, 03: I trange tider, 04: Korset, 06: Om bønnen, 09: Alle vore skatte, 12: Aut lærebog i religion, 15: Hvor er vi? Hvad svarer evangeliet? 21: Hvis en Guds søn kom, hvordan maatte han saa være? 25: Kirken og tiden, hvorledes kan de finde hinanden? 32: Petrus, et skuespil, radiofoneret, 36: Den hellige Gral, 39: Om jødespørgsmaal fra et kristent standpunkt, 36 s, 40: Gennem sprinkelværkets rifter, 40: Genfremst af Gilgamesh-eposet, 48: Nebukadnezar, skuespil, 50: Jeg fandt kirkedøren aaben og gik ind, medudg 46: Saadan sagde Jesus, 182 s, medred 49—52: Tidsskr »Vaabenhuset«, art og afh i Dansk Kirkeliv 30, Præsteforen's blad, talrige blade m m, talrige radioforedrag.

Ø vaklede som student mellem naturvidenskab og teologi, men valgte teologien. Sin doktorafhandling skrev han om et af *Ludvig Feilberg* inspireret emne. 1898–99 studerede Ø i Jena, London, Paris og Italien og Ø har senere ofte været i udlandet. Fra *Morten Pontoppidan* fik han afgørende tilskyndelse til definitivt at blive præst og søgte embedet i Sædder. Ø blev en betydelig og skattet og særpræget prædikant. Videre ud blev han kendt gennem sine mange skrifter og radioforedrag. Det inderste sigte i hans tale og skrift kan siges at være tilegnelsen af evangeliet i den fuldeste frihed uden nogen dogmetvang, i tilknytning til franskmændene *Menegoz* og *Aug. Sabatier,* med en understregning af, at frelse og tro ikke er ensbetydende med frelse gennem bestemte trosmeninger, men dette samtidig i inderlig tillid til, at det vil lykkes ad denne vej at opdage, at dogmet netop er et udtryk for alt, hvad kirken tør tiltro Guds kærlighed, er en »fortættet form for lovsang«. Grundtvigske tanker og Karl Barths teologi har gn de senere aar haft voksende betydning for Ø.

Selvbiografi i univ progr nov 97, Kr Dbl 2. okt 42 og 2. okt 52, Nationaltid og Berl Tid s d, DBL XXVI, 600 (Jens Nørregaard), Ill nord rel lex, s 542.

17. 30. jan 1933–21. april 38 (sp Helligsø-G 12. jan 23): **Carl C. Lund,** fl t sp Lemvig-N, se der.

18. 24. aug 1938 (sp Lading 12. juni 24): **Harald Kristian Rasmussen,** * 24. dec 96 Majbølle. Forældre: Møller Jens Martin R og Sidsel Rasmussen. Stud Odense 15, c 21^2 (h_1), sekretær KFUM, Horsens 22. ~ 26. febr 31 Kirsten Cecilie Bang, * 30. juni 99 Faaborg. Forældre: Sp i Aunslev-B, † 33, se der. – Hustrus broder: Dybbøl.

BM KFUM's kredsbest, Aarhus amt 35—38.

Kaldskapellan

(Embedet blev oprettet 4. aug 1873. men skulle foreløbigt staa ubesat af hensyn til pastor Leths pensionering).

Kst 1906–09: **V. R. Harder,** se Nr Søby-H.

Kst 1909–13: **K. Stang,** se kkp her.

1. 27. dec 1913–31. maj 16: **K. Stang,** fl t Rørbæk-G-S, se Slemminge-F.

2. 4. dec 1916–19. juni 25 (hjpr Asminderød-G 10. febr 14): **S. T. Vestergaard,** fl t Nyord, se der.

3. 30. juli 1927–7. nov 30: **G. Bang Jespersen,** fl t Hillerslev-ØH, se der.

(Betjente tillige embedet som sp Ø Hæsinge).

4. 19. marts 1931–29. marts 40: **S. J. R. Gjetting,** fl t Følleslev-S, se der.

5. 20. aug 1940–9. marts 50: **K. Kloppenborg Kristensen,** fl t Søby-T, se der.

Embedet nedlagt 3. okt 50.

(Flere af kkp var forpligtede til at deltage i den kirkelige betjening af Brahetrolleborg k).

Litt foruden ovennævnte: Khst saml II, 529 f, Fra arkiv og mus 2. ser I, 175, Danske magazin 1873, s 334, Fynsk hjemstavn XII, 47, Achton Friis: De danskes land, 1943, s 277 f.

LYØ

Lyø sogn, 614 ha, er lavtliggende mod vest, højere mod øst, med to smukke dalstrøg, moser og en lille indsø. Skrænter og klinter mod vest. Mod nord et overdrev, »Revet«. Smukke dyssekamre, især »Klokkestenen«.

Lyø er kendt i Danmarks historie fra kong Valdemar Sejrs jagt, 1223, da han blev taget til fange af grev Henrik af Schwerin. Rasmussen Søkilde beretter, at kongen havde opslaaet sit telt paa den made, som nu hedder «kongens ma«, og under taflet gik det lystigt til omkring det svære egetræsbord, som endnu paavises paa øen (det bord er dog vist næppe mere end 200 aar gl). Efter taflet gik kongen til ro uden at ane nogen fare, mens greven sneg sig frem og overraskede selskabet. Kongen slap bort, og gemte sig bag en busk, hvor en hund røbede ham paa det sted, som nu kaldes »Grevens dyvelstykker«, kongen blev paa et skib ført til et slot ved Elben, hvor han var fange i halvtredie aar. Under kongens fangenskab mistede Danmark næsten alle sine provinser i Tyskland, og Danmark skulle udrede en løsesum 45.000 mark guld, alle dronningens smykker, klædninger af flamsk skarlagen til 100 riddere samt 150 heste. Løsesummen blev aldrig skaffet, og da der var betalt 26.000 mark, opgav greven sit krav, Danmark var blevet fattigt. Om denne beretning er rigtig, kan ikke siges, man har angivet som grund til grevens had, at kongen havde skændet grevens hustru. Men P. F. Suhm tager afstand derfra og paaviser politiske grunde til overfaldet. — Lyø var krongods i mange aar. Under grevens fejde slog Lyøboerne 2 gange Lybeckernes angreb paa øen tilbage. Under svenskekrigen 1658—60 blev Lyø haardt medtaget. Beboernes huse blev plyndret tilbunds. 1693 kom Lyø under Holstenshus, hvorunder bønderne var fæstere, til de i vore dage er blevet selvejere.

Lyø er en af de skønneste blandt Fyns mange øer. Udefra ser den maaske ikke saa indtagende ud, men kommer man i land, finder man her et rigt afvekslende landskab, hvor næsten alt i Danmarks natur er samlet paa een lille plet, undtagen hede og skov. Smukkest er øens eneste landsby. Den er ret stor, de gamle gaarde er vel bevarede, og hele byen er som een sammenhængende have, afbrudt af store gadekær. Bindingsværksgaardene under de skyggefulde træer og med de mange blomster, udsigten til kløfter og dale, kraftige pilehegn, ud over vandet... alt dette er et betagende syn. De kæmpemæssige sølvpopler, som her kaldes abeliner giver byens dens særpræg. Alt er velholdt, pudset og kalket, luget og renset. Befolkningen er fri og ugenert, gæstfri og venlig. I gammel tid var her megen overtro. Lyø birks tingbog fortæller meget om hekseri og trolddom. Troen paa Cyprianus var stærk. Lærer **R. Askholm,** som har været her i mange aar, kan fortælle derom. I gamle dage var sælhundene en plage for øens fiskere. Nu er de borte, og fiskeriet gaar sin rolige, støtte gang. Men de fleste er landbrugere, og her er mange gamle slægtsgaarde. »Perlen i det sydfynske arkipelag« er Lyø blevet kaldt. Den kendte maler C. Konstantin-Hansen kom meget paa Lyø. Hans søn, der blev præst i Særslev blev gift med en pige fra Avernakø.

Kirkelivet. 1817–20 var *J. C. Fangel* sp her, (senere Svanninge), en betydelig og dygtig præst. Kirken ligger midt paa øen, som en høne med sine kyllinger, og kirken har været øens samlingspunkt. »De kom i flok og følge fra alle gaarde og huse i deres søndagsklæder«, skriver pastor *Eriksen,* »de gamle skikke blev holdt i ære (kirkegangskone, omhyggelig altergangsforberedelse osv), søndagen blev holdt hellig, juleaften sad de hver med sit lys i haanden, tæt i alle stolestader og paa knæfaldet. Der var gammeldags ærbødighed for det hellige. Retningsvæsen kendtes ikke«. Pastor Eriksen var meget afholdt. Pastor *Abrahamsen* havde visse vanskeligheder (se ndf). Kirkegangen var god, i pastor *Clausens* tid indtil 40–50 pct. Konfirmanderne gik et helt aar. Og hertil føjer pastor C. P. Clausen, sit billede af kirkeforholdene: »En prægtig og stout befolkning, flittig og gudsfrygtig, med islæt af gammel fynsk vækkelse og rødder tilbage til Sønderjyllands pietisme, ganske uden sekttilbøjeligheder og uden retningspræg. Kirken var centrum i fromhedslivet. Man kunne synge, lytte, med aaben sans for god musik og gode ord. Der var gode skoleforhold, lærer *Askholm* betød meget i kirke og skole, han var tillige baade lægekyndig og kyndig i historie. – Selv paa hverdage kom der mange til møder i præstegaardshaven eller i præstegaardens samlingssal. Kingos salmebog blev brugt indtil omkr 1915. Der var naturligvis ogsaa skygger i dette lyse billede, men der blev levet et sundt kristent menneskeliv paa Lyø, og vi havde nogle dejlige aar der.« Befolkningen er kirkeligt uden retningspræg, hvad der holdes af møder (Ydre Mission, gamlemøder etc) bæres udelukkende af præsten, og der er intet særligt initiativ fra lægfolkets side. Men adskillige har været præstens gode støtter og hjælpere. Megen velvilje.

1911 oplyses: God kkg, trofast kirkekreds, gode forhold. 1922: God kkg, ungdomsmøder, ØM, intet retningspræg. 1931: Kkg 15 pct, kirkelig og velvillig befolkning uden partipræg. 1943: Kkg 10 pct, ellers som hidtil. 1954: Kkg 8 pct, kirkelig og velvillig befolkning uden retningspræg.

Lyø kirke er opført i senkatolsk tid af kamp med kamgavle af mursten, bestaar af skib, lavt taarn mod vest og vaabenhus ved taarnets sydside. Fladt, gibset loft. Ny altertavle med hvidmalet, sengotisk krucifix. Ny granitfont. Prædikestol fra 1617. Malmlysekrone fra 1753. Flere epitafier. 180 sd.

Folketal: 1850: 333, 1901, 339, 1921: 308, 1950: 314.
Altergæster: 1922: 250, 1934: 140, 1942: 110, 1953: 80.
Menighedsraad: u p.
Kommunevalg: 1943: Soc 55 (1), u p 138 (4), 1954: Soc 56 (1), u p 87 (3), u p 30 (1).

Sognepræst

Indt 1857: a) 23 rug, 109 byg, 23 havre, b) 30 rdl, c) 46 brød, 1 maal mælk af hver gaard, 46 kyllinger, 30 sn æg, d) 80 rdl, e) 49 td ld. Firlænget rummelig pgd. — 1870: Regul 1540 kr, netto 2483 kr. — 1913 flg: 3. kl.
Pgd fra 1881, dels ældre.

1632—1781 var alle præster i slægt med hinanden, eller blev gift med formandens enke eller datter. 1728—81 var **Niels Arctander Holm** sp her, han var en ualmindelig elsket præst, »begavet, et tro sendebud, en benaadet kristen. Morgen og aften kunne man finde ham paa knæ i bøn. Da han i sin høje alderdom ville tage sin afsked, bad beboerne ham blive«. (W II, 354).

14. 6. okt 1826–2. sept 74 (hjpr Gudme-B 31. maj 23): **Hans Aabye,** * 5. dec 97 Lyø. Forældre: Sp her Ditlev Christopher Aa (sp her 1794, † 1817) af Svanninge, og Anne Cathrine Johnsen. Stud Odense 17, c okt 22 (1), afsk 2. sept 74, † 1. aug 78. ~ 5. jan 27 Christiane Ulrikke Birgitte Qvist, * 15. okt 02 Svendborg, † 9. nov 61. Forældre Kbmd Christian Ludvig Q og Birgitte Cathrine Bech.

Pastor Hans Aabye var ingen ven af de gudelige forsamlinger. Da *P. Larsen-Skrœppenborg* i 30'erne kom til Lyø for at holde forsamling efter et ønske fra nogle af beboerne, blev Aabye vred og sagde: »Nej, lad det skarn blive borte og ikke komme her og gøre ufred paa min ø«. P. Larsen kom alligevel, men just med en svær tandpine. Præsten mødte ham, lige som han var kommet i land, gav ham en dygtig ørefigen . . . og tandpinen forsvandt.

»Det er ikke saadanne vaaben, De skal føre, hr pastor«, sagde P. Larsen roligt. Men præsten svarede: »Jeg ved nok, at I skarn ikke bryder jer om præsterne. men jeg er karantænekommissær, og mig skal I respektere.« (Fr. Nygård: Kristenliv gn 100 aar, 1897, s 389, jvf Nordisk kirketidende, 1834, s 740).

Pastor Aabye nød dog den dybeste respekt; alle hilste ham ærbødigt, naar han i sin lange sorte frakke, med silkekasket paa hovedet, merskumspibe og sølvknappet stok gik ned gennem byen. Da han fik kapellan, overlod han næsten hele arbejdet til ham, men omtrent hver aften spadserede han hen til kapellanen og underholdt sig med ham, ganske vist ikke om religiøse spørgsmaal, men om alt, hvad der laa for, især den dag, da posten kom – een gang om ugen. Han berettede fra sin skoletid og om sin ungdom, var fyldt med historier og fortalte dem godt. Han var en begavet mand, rationalist. Han fader havde været pagehovmester ved Chr. VII, men faldt i unaade ved Struensees fald og blev saa præst her. Om sin fader havde han meget at berette. Det undrede pastor Eriksen, at præsten spiste alene i det store studereværelse (»Dybestuen« hed den, fordi man gik et par trin ned dertil) og lod sig opvarte af sin kone og datter, (der senere blev gift med præstegaardsforpagteren, sønderjyden Peder Nissen). – Pastor Aabye var lidt af en konge paa Lyø. Han var sogneraadsfmd, havde efterhaanden døbt, konfirmeret eller viet de fleste her, og han var vant til, at alt ordnedes efter hans vilje. Fru Aa var stille og beskeden og beundrede sin mand. Da pastor Eriksen blev hans efterfølger, blev Aa efter aftale boende i pgd, hvor han var født. Aaret efter døde han. Det var, som om han ikke kunne taale at blive flyttet fra den gaard han elskede saa højt. Hans datter, Grethe Aa, gift med præstegaardsforpagter Nissen, her, blev meget gammel, † 1917, en kraftig og myndig kvinde, fortalte om spaniolernes besættelse her 1808 og om Peter Willemoes der gik paa jagt her, og om sin myndige fader. (H. M. Fenger: Erindringer, 1915, s 111).

Hjælpepræst hos pastor Aabye

1837—46: **R. J. Baggesen,** se Oure-V.
1859—60: **J. V. G. Lassen,** se Vindum.
1861—74: **C. C. Eriksen,** se Volstrup-H.

15. 21. nov 1874–13. marts 77 (hjpr her 23. maj 61): **C. C. Eriksen,** fl t Volstrup-H, se der.

16. 19. maj 1877–9. febr 86 (hjpr Hørby 7. febr 76): **S. F. von Haven,** fl t Stigsbjergby-M, se der.

17. 2. juli 1886–23. marts 90 (ord kat Sct Pauls k, Kbhvn 18. marts 85): **Niels Nielsen,** * 8. aug 53 Lisbjerg. Forældre: Gdjr Niels Jensen (Hjulmand) og Mette Rasmusdatter. Stud priv 78, c 84^2 (1), † 23. marts 90. Ugift.

Ved begravelsen fremhævedes den nidkærhed N havde udvist som præst her; han skaanede aldrig sig selv. Hans død vakte megen sorg. Han omtales med dyb veneration. Han holdt lange katekisationer med konfirmanderne og de unge (indtil 4 timer), og folk maatte ikke forlade kirken under katekisationen.

Faaborg avis 29. marts 90 og 24. marts 90.

18. 9. juni 1890–31. dec 1911 (sp Venø 2. april 87): **Mads Larsen Abrahamsen,** * 9. okt 60 Vang ved Thisted. Forældre: Lærer Andreas A og Ane Christensen. Stud priv 79, c 86^2 (h_2), afsk 31. dec 11, † 17. febr 44. ~ 29. nov 87 Elna Eugenie Hortense Schalbe, * 1. maj 66 Kbhvn, † 5. nov 43. Forældre: Restauratør Carl Christian S og Ida Amalie Storm.

Pastor A hørte nærmest til IM, en meget nidkær præst. Han var de sidste aar nervesvag. En tid var han sogneraadsfmd. Han øvede en god indflydelse, men havde en del vanskeligheder, især sogneraadsstridigheder, hvor han som sogneraadsfmd mødte stærk modstand. Der var kampe om magten, og det sled paa A's nerver. Der var ogsaa en strid ml pastor A og lærer Munk, der blev beskyldt for katoliserende tendenser. Læreren blev afskediget, og der gik dønninger efter denne kamp længe efter. Pastor A var en god præst, der var præget af samvittighedsfuldhed og alvor. Men han blev træt og søgte tidligt afsked. (C. P. C.).

19. 3. april 1912–15. jan 26 (hjpr Asminderød-G 1. nov 09): **C. P. Clausen,** fl t Sværdborg, se der.

20. 4. febr 1927 (adjunkt Johannes skolen, Kbhvn 21): **Christian Marius Qvist,** * 18. jan 90 Horslunde. Forældre: Gdjr Laurits Q og Mathilde Christensen. Stud Lang og Hjort 08, c 14^2 (h_1), cand mag 20, lærer Kbhvn. ~[1] 4. marts 27 Helga Hildebrand Hansen, * 2. april 02 Svaneke, † 16. sept 38. Forældre: Lærer Edvard H og Johanne Svendsen. ~[2] 6. aug 42 Anna Thinggaard, * 26. juni 12 Tvorup, Thy. Forældre: Gdjr Peder T og Kirstine Nielsen.

Litt: Saml t Fyns hist, I, 122 f, Rasmussen-Søkilde, Holstenshus og Nakkebølle, s 451 f, Vedel Simonsens opt om Lyø, man i Nationalmus, tildels efter optegnelser af pastor L. Boesen, Achton Friis: De danskes land, I, 1943, s 177—91, R. Askholm: Præsterne Aabye paa Lyø, Fyns hjemstavn IV, 1931, s 161 f, do Familiefester paa Lyø, smst V, 1932, s 113 f, 129 f, 145 f, do Fra armod til velstand paa Lyø, smst VIII, 1935, s 129 f, Om hekseri paa Lyø, se Fynsk hjemstavn VII, 1934, s 112, H. M. Fenger: Erindringer, 1925, s 109 f, (hvor der fortælles meget morsomt om pastor C. C. Eriksens bryllup 1866).

AVERNAKØ

Avernakø sogn, 599 ha, bestaar egentlig af 2 dele, en større vestlig, den egentlige *Avernakø,* og en mindre, østlig del, *Korshavn.* Ligesom Drejø, der ogsaa er delt i 2 dele, forbindes de to dele af Avernakø sogn med en smal (625 m lang) landtange (»Drejet«), nu asfalteret vej fra 1937, tidligere stod vejen under vand ved højvande. Saa maatte karlene bære pigerne over, naar de skulle hjem fra bal. Pudsige scener hændte ofte her. Her er tømmelig fladt, højest er der paa Korshavn (33 m), og jorden er frugtbar undtagen den nordlige del af Korshavn. Paa Avernakø byerne: A by og Munke, paa Korshavn: K by, begge byer har forsamlingshuse.

Oprindelig hed øen Arnakke, senere Auffuernakke, var i middelalderen dækket med skov og havde meget vildt. 1653 solgtes øen til Egeskov, senere til Hvedholm. Før stormfloden 1872, da øen mistede en del af sit areal, var der 100 td hartkorn. Ved stormfloden bortskylledes ogsaa tomten af et gl kapel, hvor man havde holdt gudstjeneste, før der blev bygget kirke. Et par gamle dysser og de saakaldte »højstene« paa Korshavn viser, at her har været tidligt bebygget.

A by er en meget hyggelig lille by med sit store gadekær, sine pilehegn og frodige haver. Nordude er »Majtræet«, om hvilket der hvert aar holdes fest. Munke by har ogsaa sit »Majtræ« og sit gadekær. Majtræet var tidligere byens offentlige stævne, hvor bymænden samledes, naar byhornet kaldte. Hver pinselørdag blev træet gravet op, tjæret, pyntet med kranse og atter rejst. Og saa blev der holdt fest. Men »Voldermissegildet« 1. maj er faldet bort. Der har været megen overtro og skræk for heksekunster. Men ellers er det lille øsamfund præget af en vis »moralsk renlighedssans« (Achton Friis). Man værner sig mod andres indblanding, smaatyverier o lign afgør man selv... (en mand, som stjal af hyttefadene, blev simpelthen »stillet uden for samfundet« en tid, til han selv bad om tilgivelse. Og da politimesteren i Faaborg fik nys om tyveriet, kendte ikke een noget dertil; paa Avernakø stjæler man ikke! Den sag var ordnet).

L. M. Vedel fortæller i sin »Indenlandsk rejse« (1804), at »her er ingen ræve, rotter, muldvarpe eller onde urter, et herligt land i flere henseender, og saa lidet det er, frugtbart«. Paa marken ved Munke fandt man 1685 6 skønne guldskaale, 2000 aar gamle.

En rigdom af fugle præger øerne her. Og luften dirrer af fuglesang om foraaret. Her er smukt og stille, fjernt fra jernbane og anden uro, men ogsaa paa Avernakø har den nye tid sat sit præg, baade med cementhuse, radio og moderne installationer. Folketallet er i stilstand, nærmest i tilbagegang. Kong Chr. X og dronning Alexandrine besøgte 14. juli 1923 øen (paa en uformel visit).

16. maj 1944 styrtede en Lancaster bombemaskine ned ved øen, hvorved besætningen paa 7 dræbtes. En drev i land og begravedes paa øen. Befolkningen havde derunder lejlighed til at møde den tyske værnemagt for første og eneste gang. Sympatitilkendegivelser overfor den engelske flyver fik tyskerne til at geraade i raseri og jordfæste den døde selv. Efter krigen er det ved engelsk mellemkomst blevet klarlagt, at den døde er Flight sergeant R. A. Tapp fra Brighton. Sognepræsten har ydet den assistance, der kunne skaffes fra øens side i identifikationen, og været i forbindelse med familien i Brighton, der har besøgt øen i 1949 og haft præstefamilien paa besøg i Brighton i 1952. Der er knyttet varme baand af venskab mellem øens folk og de efterladte i denne tragedie fra krigens dage. Mindesten paa graven.

Af præstehistorien: 1629 druknede præsten **Jacob Jørgensen** paa embedsrejse ved Korshavn rev.

1712 blev mag **Morten Caspar Wulfsburg** sp her. (Wiberg skriver I, 131, at »han forlod kaldet 1714, fik tilgivelse 1721, og det synes, som om der ingen præst var fra 1714—21«. Wulfsburg var imidlertid sp her til 1721, da han ved provsteret fradømtes embedet. Hans fader, der var præst i Alsted-F, var en velstuderet mand, men blev afsat p gr a misbrug af kirkedisciplinen og døde paa Avernakø 1718. M. C. W var født i Fjelsted pgd, hans fader var en streng mand, og drengen var svagelig, men talte allerede græsk som barn til biskop Kingo (se under Søllested-V), 13 aar gl tog han embedseksamen, stillede som frivillig til fædrelandets forsvar, var i Frankrig, tog magistergraden 1706, og 1712 kom han til Avernakø. Han giftede sig rigt, med en possementmagerenke. Han forlod Avernakø uden tilladelse for at rejse til Tyskland, hvor han ville besørge en ny oversættelse af Ny Test. Han opholdt sig ofte i udlandet, men var dog stadig præst paa Avernakø. I disse aar deltog han i den heftige polemik om kong Fr. IV's missionsbestræbelser sammen med sin ven, prof **Hans Bartholin,** han angreb missionærerne Ziegenbalg og Plütschau, og skrev, at det var mere hensigtsmæssigt om man »havde antaget rene dygtige og umistænkelige subjekter« som missionærer, og især angreb han den tyske hofpræst, Lütkens. Den teol prof H. Trellund tog til genmæle; polemikken standsede brat, da det 1718 ved kgl forordning blev forbudt at skrive nærgaaende imod missionskollegiet. Dette forbud hindrede dog ikke

W i at udgive et smagløst skrift i Tyskland mod prof Trellund. 1717 udgav W et leksikon til Ny Test, som blev heftigt angrebet af Københavns teologer for vildfarende lærdomme, man klagede til kongen, og selvom sagens udfald er ubekendt, blev Avernakø præsteembede frataget ham efter en provsteretsdom 1721. Medens W var paa Avernakø, havde han tillige en heftig polemik med prof Trellund om forstaaelsen af 2. Kor 5, 19. — W var en lidenskabelig polemiker. W's fravær fra Avernakø har været ret kortvarige, thi 1712—21 udviser tingbogen, at han mødte til alle de stævninger, hvor han var tilsagt. Hans kone ville overføre sit hjems store forhold til den lille A pgd, og det tog sig »højst naragtigt ud«. Hun levede i stadig ufred med manden, som undertiden maatte flygte fra pgd's »kiv og klammer, forargelse og Guds fortørnelse«. Beboerne holdt med præsten og vidnede til hans fordel. Han havde ogsaa ubehageligheder med degnen, Ole Lauridsen, som jævnligt udeblev fra kirken uden grund. Degnen blev beskyldt for slagsmaal og uhøviskhed mod kvinderne. W førte register over alle degnens udyder og anlagde sag, men degnen blev dog i sit embede til sin død 1731. Ved tinge anførte degnen ingen klage mod præsten, saa W har næppe gjort sig skyldig i nogen embedsforsømmelse. W's huslige forhold blev værre og værre, men hertil kom hans strid med biskop Worm om »observationes sacræ« i anledning af fornævnte leksikon, og den kom til at koste ham hans embede. W havde ogsaa venner, først og fremmest sognebeboerne, dernæst provsten (Wielandt) og slægten **Brahe** paa Hvedholm. Vidunderbarnet kom ikke til at holde, hvad barndommen lovede. (Khst saml 3 r IV, s 51 f, 4 r I, 621 f). W blev 1722 sp i Ølgod-S, 1724 i Søllested-V, se der.

Avernakøs kirkehistorie er iøvrigt meget stilfærdig. Pastor *Knudsen* prægede kirkelivet i henved 30 aar. Pastor *Møller* var en ung og meget livlig mand, gæstfri og selskabelig. Han samlede ungdommen i pgd, var meget musikalsk. Han og hans hustru blev meget afholdte. Ingen særlige vækkelser eller begivenheder er at notere. Der har gennem mange aar været en stilfærdig gudsfrygt, og kirkegangen har været god. Man har passet sin gudstjeneste og sine gilder, og om hverdagen har man slidt med jorden eller fiskeriet. Befolkningen er endnu noget gammeldags præget, meget velvillig og ganske uden retningspræg. Alt aktivt arbejde maa gøres af præsten.

Lærer *Lars Larsen* har haft stor betydning for øen. Han var lærer her fra 1895 til 1938, (f 1868). Han tilhører den gamle degnetype, som nu sjældent træffes mere, han har som skolelærer været med til at undervise, opdrage og paavirke den voksne befolkning paa øen af idag, – og det indrømmes overalt, været en udmærket, samvittighedsfuld og dygtig lærer. Som bondemand, – han drev skolelodden selv –, har han været en foregangsmand og mange nye ting indenfor landbrugets domæne har holdt sin indgang paa øen via skolelærerens indsats, f eks kan nævnes dyrkningen af roer. Han henlever fra 1. jan 1938 sit otium i en ejendom paa øen, som han har købt, interesseret i øens gamle slægters forhold o lign. Han har været medlem af sogneraadet.

1909 oplyses: Kkg 20–25 pct, gode forhold, ungdommen samlet i en ungdomsforening, er afholdende og kirkesøgende. Ingen rigtig fattige. Præsten har samlet de unge til ugentlige sammenkomster i pgd til musik og oplæsning; undertiden foredrag i skolen. Hver søndag har præsten holdt særlige gudstjenester i Korshavn. Ingen kirkelige retninger. 1926: Kkg 15 pct, meget rolige forhold, intet særligt. 1934: Kkg 8 pct, ØMkreds, velvilje. 1942: Kkg 10 pct, almindelige, folkelige forhold, sdsk i pgd, ungdomsm, kirkeblad. 1950. Kkg 7 pct, rolige, almindeligt folkekirkelige forhold, u p, velvilje. 1955: Kkg 5–6 pct, 2 fh, rolige, almindelige folkekirkelige, u p, velvillig, inaktivitet, kirkeblad, børnegudstj i kirken, idrætsforening.

Avernakø kirke blev opført efter reformationen af tømmer »som et ringe købstedshus«, 1630 blev den forlænget med grundmur og hvælving, og 1686 repareret, den var af kamp og havde intet taarn. 1876 blev den helt ombygget, den fik slankt taarn med kamgavle, rundbuede vinduer, hvælvinger og støttepiller langs skibet. Renæssancealtertavle og prædikestol (tarvelig), alterbillede af skattens mønt. Moderne jernfont. Kirken restaureret 1938. 135 sd.

Folketal: 1850: 333, 1901: 339, 1921: 308, 1950: 296.
Altergæster: 1922: 326, 1934: 200, 1942: 176, 1953: 165.
Menighedsraad: u p.
Kommunevalg: 1943: Soc 21 (0), u p 157 (5), 1954: Lokallister u p.

Sognepræst

Indt 1857: a) 20 rug, 43 byg, 24 havre, b) 20 rdl, c) 23 sn æg, 46 kyllinger, mælk af hver gaard, 23 sn aal, d) 120 rdl, e) 54 td ld. Lille, men net pgd fra 1846. — 1870: Regul 1400 kr, netto 3292 kr. — 1913 f: 3. kl. Pgd fra 1846.

22. 25. juli 1844–18. juli 58: **P. J. Budtz,** fl t Havrebjerg-G, sc Finderup.

23. 27. sept 1858–18. april 71: **Christian Adam Egede Grønbech,** * 30. marts 12 i Rø. Faderen: Sp i Nylarsker-Vestermarie, † 58, se der. Stud priv 31, c juli 42 (h), lærer Rønne, † 18. april 71. ~1 Hansine Maria Høyer, * 9. aug 17, † 13. jan 58. Forældre: Kinafarer Søren H og Christine Andersen. ~2 20. sept 59 Marie Clausen, * 2. maj 31 Ærøskøbing, † 19. marts 65. Forældre: Møller Otto Ludvig C og Maria Nissen. ~3 3. jan 67 Karen Kirstine Pedersen, * 4. marts 39 Kirkeby, Sunds herred, † 25. sept 30. Forældre: Smed Peder Nielsen og Ane Marie Jørgensdatter. – Broder: Endelave.

Pastor G mindes som »en skrap prædikant«, han var en af IM's første prædikanter paa Bornholm.

24. 16. juni 1871–15. nov 1900 (hjpr Egen, Als 11. jan 61): **Christian Knudsen,** * 17. april 28 Ketting, Als. Forældre: Kromand og kbmd Johan Peter K og Christine Margrethe Frost. Stud Odense 48, c 55^2 (1), huslærer hos pastor Fog, Skjolde, afsk 15. nov 00, † 6. nov 11. – Ugift.

Pastor K var hjpr hos biskop Hansen, Egen, og da han ikke efter 1864 ville søge embede i Sønderjylland under de nye magthavere, vedblev han nogle aar at virke som hjælpepræst i Egen, og samtidigt samlede han værdifulde bidrag til øen Als' præste- og personalhistorie, senere skænket til Det kgl. Bibliotek. – Otto Møller skriver i et brev til Skat Rørdam 1860: I paasken havde jeg besøg af c th C. Knudsen, der »med al sin tørhed, trevenhed og alsiskhed alligevel er en flink fyr med levende tro og kristelig forfarenhed«. (Khst saml 6 r IV, 254).

Han havde den fejl, at hans stemme var meget spæd og hæs, saa det var vanskeligt at følge med i hans prædiken. Men han var en elskværdig mand, venlig og godgørende mod smaafolk, tolerant og rettænkende. Han vandt menighedens agtelse og hengivenhed. Han havde sine smaa særheder. Han var meget bange for torden og ild. Alle aftener sad han ved et stearinlys i sit studerekammer, da han havde hørt, at en petroleumslampe kunne eksplodere.

Han var ivrig tobaksryger, men kun cigarer, dog ikke af de dyreste. Naar nogen kom ind til ham, kom han med en cigar i haanden: »Der, men du maa ikke tænde den, før du kommer uden for præstegaarden«.

Han var meget nærsynet. I en afstand paa 4–5 alen havde han svært ved at kende folk, men han kunne læse og skrive den fineste skrift, naar han blot fik den nær til øjnene, alt uden briller. Skønt han var ungkarl, var pgd et gæstfrit sted, da han i en del aar havde en brodersøn og dennes hustru boende hos sig. Menigheden lod ham male. Billedet hænger i kirken. (L. Larsen).

25. 15. jan 1901–26. okt 09: **V. C. G. Møller,** fl t Holeby-B, se der.

26. 9. febr 1910–15. aug 35 (skolebestyrer Helsinge 03): **Carl Christian Jensen,** * 12. dec 74 Karlebo overdrev. Forældre: Tømrer Hans Christian J og Agnete Magdalene Andersen. Stud Frborg 96, c 02^2 (h_1), † 15. aug 35. ~ 12. juni 10 Fanny Claudia Schmidt, * 10. febr 77 Hellebæk. Forældre: Bagermester August Frederik Ludvig S og Karen Sophie Olsen.

Pastor C. C. Jensen fik sin hele præstegerning paa dette snævert afgrænsede og noget afsides men smukke sted. Han var af fødsel nordsjællænder, men havde evnen til at leve sig ind i dette lille øsamfund; han forstod befolkningen og stod i alle forhold paa deres side. Derved vandt han dens fulde tillid og blev i udstrakt grad den, hvis raad de søgte i alle gøremaal af betydning. Han holdt sig udenfor det kommunale styre; men ligefuldt var det hans syn paa foreliggende sager, der blev spurgt om. Han blev Avernakø en god mand i mange ydre henseender. Selv var han en god økonom og forstod at ordne sine forhold praktisk, og det var ham meget at gøre at lære sit sogn det samme. Kirkekassen var den eneste i provstiet, som sammen med at have en altid velholdt kirke og kirkegaard fik kirkens beskedne indtægter til at slaa til uden paaligning. Præstegaarden og dens kønne frugtrige have holdt han altid i mønsterværdig stand og var et godt forbillede ogsaa i den retning. I sin præstegerning var han en jævn og redelig mand. Efter sydfynske forhold fandt gudstjenesten ret god og varig tilslutning. Han vil længe blive husket paa Avernakø. (M. P. Madsen).

Pastor J var en god prædikant, men han taalte ingen ved siden af sig. Ingen fremmede prædikanter ønskede han her. Der kom ikke mange i pgd. Han var meget økonomisk og ret velhavende efterhaanden. (L. Larsen).

27. 2. dec 1935–8. sept 42 (hjpr Allehelgens k, Kbhvn 1. april 35): **K. Kynde,** fl t rkp Nakskov-B, se rkp Luther k, Kbhvn.

28. 18. dec 1942–1. maj 46 (hjpr Kallehave 15. okt 41): **E. T. Jensen,** fl t Bornholms vestre valgmgh, se Ormslev-K.

29. 29. aug 1946 (førstepræst Grønland 38): **Knud Svejstrup Nielsen,** * 17. juni 12 Kbhvn. Forældre: Sporvejsfunktionær Niels Peter N og Rasmine Jørgine Jørgensen. Stud Schnekl sk 30, c 36^1 (h_1), præsteviet medhjælper Godthaab, Grønland 23. april 36, tillige seminarielærer, førstepræst Umanak 38, do Kutdligssat kulbrud 44. ~ 19. juli 36 Eva Hansen, født i Kbhvn. Forældre: Grosserer Axel Gunnar H og Petra Frederikke Olsen.

Skrev flere artikler om grønlandske emner, ligesom flere radioforedrag om samme emner.

Litt: Jac. Madsen, s 226, Khst saml 2. r V 639 f, 3. r IV, 51 f, 4. r I, 621, H. C. Frydendahl: Af A's jammersminde, Fyns hjemstavn IX, 1936, s 102 f, jvf smst, s 65 f, (A rundt), Rasmussen-Søkilde: Holstenshus og Nakkebølle og de omligg øer, s 411 f, Achton Friis: De danskes land, I, 1943, s 162 f, A. D. Jørgensen i Danske saml, 1871—72, s 376 f, Fynsk hjemstavn XII, 1939, s 137 f, (Fastelavn paa A), smst IX, 1939, s 120, 177 (om A's bylav), L. M. Vedel: Indenlandske rejser, 1798—1804, Vedel Simonsen, Fyn paa Grevens fejdes tid, C. T. Engelstoft: Saml t Fyns hist og topografi, pastor H. H. Bondo, der var sp 1819—44 skrev en del om A's historie.

Gudme—Vinding herreders provsti

Gudme-Vinding herreders provsti er det største paa Fyn, hvad antal af kirker og sognekald og udstrækning angaar, og bortset fra Odense købstad ogsaa størst, hvad folketal angaar. Provstiet omfatter den sydøstlige del af Fyn – fra Vejstrup nær ved Svendborg til Bovense, – nær ved Kerteminde.

Gudme herred, 244 kvadratkm, langs Storebælt, er højtliggende og bakket med ret frugtbar jord og spredt skov. Mange smukke herregaarde. Afvekslende og frodigt landskab.

Det kirkelige liv omtales nærmere under de enkelte sogne. Indtil omkring midten af 19. aarhundrede var herredet som andre fynske herreder. Saa kom *Vilh. Birkedal* til Ryslinge 1849. Og det medførte et omslag, som efterhaanden gav dette herred sit særlige præg, takket være kultusministeriets fatale fejlgreb baade overfor Birkedal og ved forbigaaelsen af pastor *Lorenzen,* som man ønskede til sp i Gislev. Dette var naturligvis kun ydre aarsager. Bagved laa det væsentlige: den stærke livsbevægelse, der var blevet vakt. Men meget tyder paa, at denne bevægelse ville være blevet inden for sognemenigheden, hvis autoriteterne havde baaret sig anderledes ad og vist mere forstaaelse for livet end for paragrafferne. Dette førte til oprettelse af de store valgmenigheder i Ryslinge og Vejstrup, og de mærkes i hvert eneste sogn. Der er hundreder af sognebaandsløsere til disse to valgmenigheder og til Ryslinge frimenighed. Det kan i sognemenighederne føles som amputation, at mange af de mest aandeligt vaagne slutter sig til en valgmenighed uden for sognemenighederne, og man har følt det som en splittelse, ja som en svækkelse af det sognekirkelige arbejde, selvom man nu har slaaet sig til ro med forholdene.

Valgmenighedernes rødder gaar tilbage til den fynske vækkelse. Baade *Ole Svanes* og *Kr. Madsens* virksomhed var forløbere og forberedte jordbunden for *Birkedals* og *Kr. Kolds* gerning i kirke og skole. **Ryslinge** blev det aandelige brændpunkt i Sydfyn. *Birkedals* personlighed virkede stærkt, og hans efterfølger, *Karl Povlsen,* var en personlighed, som evnede at holde sammen paa menigheden. Hertil kom Ryslinge højskole med *Alfred Povlsen* som forstander. Det var ikke underligt, at der kom særlig glans over navnet Ryslinge. Den beklagelige splittelse i Ryslinge valgmenighed da den meget afholdte *Thorkild Skat Rørdam* dannede frimenighed, omtales under Ryslinge. – **Vejstrup** valgmenighed (opr 1874) har ogsaa rødder tilbage til vækkelsen . . . i de gudelige forsamlingers tid. *Johan Nielsens* forkyndelse banede vej, den vaagne lægmand, *Kr. Hansen,* fandt ikke skolens undervisning forsvarlig, og hertil kom indflydelsen fra *Birkedal* og Ryslinge. Ogsaa her fik man betydelige personligheder som præster, *Rasmus Pedersen* og *Anders Nørgaard.* Navnet *Nørgaard* møder vi flere gange. Anders Nørgaards 2 sønner er nu præster i herredets to store valgmenigheder, Vejstrup og Ryslinge. Her kan man tale om valgmenighedsdynastiet *Nørgaard.* Højskolen i Vejstrup fik vel ikke samme betydning som den i Ryslinge, men i *Jens Lunds* forstandertid var den dog en af de betydende højskoler. – En anden højskole skal ogsaa nævnes, *Jens Schjørrings* i Sødinge, i Ringe. Den var ikke stor, men her modtog man for første gang piger som højskoleelever. – *Friskolerne* voksede frem som følge af Kr. Kolds arbejde og i valgmenighedernes spor.

Det stærke grundtvigske liv, som udfoldede sig i valgmenighederne, satte ogsaa sit præg i sognemenighederne, ja i en saadan grad, at hvad der er af aandeligt liv i hovedsagen er grundtvigsk farvet. Blandt sognepræsterne kan nævnes: Vilh. Becks ven, *Johs. Clausen,* der blev sp i Ryslinge, og her blev grebet af Birkedal, saa hans vej gled bort fra Indre Mission. *C. N. Lorenzen,* der ogsaa blev sp i Ryslinge, samlede i Ryslinge sognekirke en stor menighed trods naboskabet med valgmenigheden. Han var en af de førende grundtvigske præster paa egnen. Det var ham man havde ønsket til sp i Gislev, men det embede ansaas for at være for stort til saa ung en mand. I Gislev var sp i mange aar provst, og her sad betydelige mænd, konsistorialraad *Colding* i 45 aar, (»kongen i Gislev«), den ireniske provst *Knudsen,* IM's ven, provst *John Hansen* og præsteforeningens fmd, provst *Mogensen.* Kirkehistorikeren, pastor L. P. Fabricius, en af menighedsraadsforeningens ledere. I Ringe, hvor der ogsaa er mærkbart grundtvigsk liv, mindes man pastor *J. Kj. Carlsen* som en af egnens dygtigste grundtvigske præster, i Hesselager har der været kendte grundtvigske præster; *Kofoed, H. Carstensen* og *Juul-Nyholm.* Blandt de højkirkelige præster kan nævnes provsterne *Klein,* Gudme, *Skov* og *Kattrup,* Svindinge.

IM har haft ringe indgang. Der er kun 2 mh (Gislev, Ringe), og der har kun været faa IM's præster (provst *John Hansen, Bang,* Ringe, *Hoffmeyer,* Langaa-Ø, og *Svejstrup,* Gudbjerg).

Vinding herred, 263 kvadratkm, langs Storebælt, er ret højtliggende og bakket; det er det frugtbareste herred i amtet, spredte skove. Præges af købstaden Nyborg. Mange herregaarde.

Vinding herred er ikke præget af noget stærkt kirkeligt liv, det synes, som om væk-

Kirkelig statistik

	Folketal 1950	Kkg %	Altergæster 1926	%	1942	%	1953	%	Mh Fh Fri. skoler	Menighedsraad 1953 IM	Gr	Soc	u p	Valg	Sogne. baands. løsere
Ringe	4495	3	770	21	868	22	860	19	1 2	1	3	3	1		400
Ryslinge	1639		300	19	243	16	185	12	1	1	6 n				450
Gislev	1925	4	1000	41	536	27	337	18	1 3 1	13 politiske					450
Ellested	457	2—3			130	28	80	17							
Svindinge	768	3	250	30	280	36	150	20	1			1	5	valg	4 fam
Langaa	463	5	186	37	115	23	130	28	1		2 n	1	9		20
Øksendrup	465	5	174	35	140	28	118	25	1						
Hesselager	1808	3	462	25	273	15	203	11	1		1	1	5		30 fam
Oure	1193	4	175	15	202	17	194	16	1 1				12		300
Vejstrup	777	3	120	15	100	14	66	9	1				6		285
Gudme	1165	4—5	300	26	335	28	298	26	1 2				13		98
Brudager	476	4—5	150	28	100	19	37	8							54
Gudbjerg	1772	3	351	20	453	27	313	12	2 1			1	6		30 fam
Nyborg	11715	5	2586	26	2925	27	3000	25	1	3	3	7	2		
Hjulby	498	4					175	35				2	4		
Aunslev	1328	5	430	33	340	25	308	24	1				7		
Bovense	426	5	175	41	172	40	165	38	1				6		
Flødstrup	1180	3—5	224	21	268	23	275	23	1	Polit. n gr				v i U	45 fam
Ullerslev	1322	3—5	180	17	215	19	212	17	1 1						
Skellerup	624	2—5	250	30	144	24	135	22	1				6		30
Ellinge	595	1—5	340	56	141	23	90	15	1				6		
Kullerup	442		250	50	131	28	106	24	1				6		100
Refsvindinge	844		350	40	131	15	79	9	1				6		
Vindinge	1754		412	30	380	22	360	20	2				7		6 fam
Frørup	1555	3—4	510	32	350	22	285	18	1 2	2	10	gr	og	C	10 fam
Ørbæk	1054	3—4	250	30	468	47	300	30	1 1	1		2	3		
Herrested	1108	3—4	350	30	229	20	179	17	1				7		33
Søllinge	543	5	183	30	140	25	53	10	2 1	1			5		196
Hellerup	351	4	135	32	135	32	56	13	1				6		
Sdr. Højrup	633	5	260	43			98	15	1 1						26
Aarslev	841	5	350	46			216	25	1 1	1		3	8		67

kelserne nordfra og sydfra er gaaet uden om de fleste af sognene her. De gudelige forsamlinger mærkedes i Aarslev. Baade *Kr. Madsen, Johan Nielsen* og *P. Larsen-Skræppenborg* har holdt forsamlinger. Pastor *E. Mau,* Skellerup, stiftede i 50'erne en fynsk forening for IM, men den sluttedes sammen med Kirkelig forening for IM og fik ikke større betydning. Vækkelsen i Kerteminde havde en svag udløber til Ellinge, hvor *Rasmus Ottosen* talte og blev idømt bøde. Bevægelsen i Ryslinge kom ikke til at præge her. Fra en række sogne (se ovf) er der en del sognebaandsløsere, men som helhed har udviklingen været, som en præst skriver: »Folkekirkelig, rolig, alt for rolig.« Hverken grundtvigianisme eller IM har vundet større indgang. Der er nogle smaa grundtvigske kredse, enkelte friskole. Pastor *Mau* gjorde et arbejde for IM, og senere blev der nogle smaa IM's smf. Der er mh i Nyborg, Ørbæk, Frørup og Aarslev. Det største i Nyborg. *Nyborg* har ofte været samlingssted for større møder. Her var i sin tid en diakonskole; størst betydning udadtil fik *Nyborg Strand,* der blev et mødested for IM's venner i hele landet. Talrige opbyggelige, oplysende og samlende møder har været holdt her, tillige studentermøder og organisationsmøder. De store Nyborgmøder har været hovedpunktet i institutionens arbejde. Ofte har der været gudstjenester i Nyborg kirke i forbindelse med møder paa Nyborg Strand, men derudover har Nyborg Strand kun haft ringe betydning for det lokale kirkeliv.

Blandt de betydelige præster, som har virket her, kan nævnes *Hieronymus Laub* i Frørup, biskoppens fader, de vaktes ven; arkæologen, dr *J. Helms,* Skellerup-E, provst *Hjort,* Nyborg, Ydre Missions forkæmper, *Th. Løgstrup,* Nyborg, pastor *Kisbye,* Aunslev, en af de grundtvigske banebrydere paa Fyn; provst *Th. Elmquist,* Flødstrup, en af sin tids kirkelige ordførere, og pastor *Skydsgaard,* Vindinge, der var en af herredets faa IM's præster.

Det store flertal af befolkningen er uden særligt kirkeligt præg, og der er mange ligegyldige, men almindelig velvilje. Kirkegangen veksler fra 4 til 8 pct.

Altergangsprocenten er i Gudme herred gaaet ned fra 26 i 1926 til 23 i 1942, 17 pct i 1953. Det bemærkes, at altergæsterne i valg- og frimenigheden ikke er opgivet og derfor ikke medregnet i noget af disse tal. I Vinding herred fra 34 pct i 1926 til 26 i 1942, 20 pct i 1953. Nyborg Strand er ikke medregnet.

I **menighedsraadene** er mandatfordelingen saaledes 1953: Gudme herred: 2 IM, 12 gr, 6 soc, 57 u p, 13 politiske, (1930: 3 IM, 12 gr, 1

soc, 75 u p). Vinding herred: 8 IM, 13 gr, 14 soc, 89 u p, 14 politiske. (1930: 5 IM, 10 gr, 11 soc, c 100 u p).

Politisk har flg partier formandsposten i kommunalbestyrelserne: **Socialdemokrater:** Nyborg. **Radikale:** Ullerslev og Kullerup-R. **Konservative:** Hjulby. **Venstre:** i alle de andre kommuner. (1950).

Provster

22. aug 1837–27. marts 49: **F. S. Selmer,** Herrested.

8. sept 1849–23. okt 65: **H. P. Engelbreth,** Ørbæk.

23. okt 1865–9. juni 74: **A. C. Jungersen,** Skellerup-E.

31. juli 1874–15. marts 87: **P. V. Bendix,** Vindinge.

14. juli 1887–26. nov 1906: **B. C. W. L. Hjort,** Nyborg.

1. jan 1907–7. sept 11: **John Hansen,** Gislev-E.

27. nov 1911–10. aug 31: **J. Kattrup,** Svindinge.

3. okt 1931: **G. Bruun,** Hesselager.

Gudme herred

RINGE

Ringe sogn, 3455 ha, er udstrakt, højtliggende, noget bakket, jorden af blandet beskaffenhed, lidt skov. Sognet præges af den store stationsby, Ringe (2627 indb), hvor landevejene Odense-Svendborg og Assens-Nyborg, samt jernbanerne Odense-Svendborg og Nyborg-Faaborg krydses. Ringe er købstadsmæssigt bebygget med realskole, friskole fra 1874, aftenskole, præliminærkursus, købstadsordnet skolevæsen, 2 hoteller, biograf, mh, amtssygehus (80–100 patienter), flere fabrikker, mange butikker osv, desuden byerne: Rynkeby, Sødinge med friskole fra 1857, Kellerup, Brangstrup, Lombjerg, Volstrup, Boltinge, Bolteskov, Bøgehoved.

Herringe var anneks til 1668. Biskop **Ludvig Harboes** oldefader, Niels Poulsen H var sp her 1632—56. Hans efterfølger, dr theol **Hans Sørensen Leth,** led meget under svenskekrigen, han var berømt som teolog i ortodoksiens tid, blev kgl konfessionarius, (W II, 104). 1733—52 var **Jørgen Jørgensen Lundt** sp her, han var omtalt som en af landets bedste prædikanter. Hans datter blev gift med eftermanden, **Hans Hansen Lachendorph** (sp her 1752—1800), der efterfulgtes af sin søn **Jørgen Lundt Lachendorph** (sp her 1800—07).

Provst *Munch* (1835–57) var en myndig leder af sogneforstanderskabet. I hans tid mærkedes den gudelige forsamlingsbevægelse. Der blev holdt nogle gudelige forsamlinger, og enkelte blev vakt. Men det var dog først efter at *Vilh. Birkedal* 1849 var blevet præst i Ryslinge, at der blev rigtig røre i vandene. *Birkedals* forkyndelse og *Kr. Kolds* skolevirksomhed greb stærkt ind i sognets liv.

Sødinge friskole. 1857 henvendte brødrene, drejer *Lars Jørgen Jeppesen* og *Niels P. Jeppesen* samt gdjr *Hans Hansen,* Sødinge, sig til *Kr. Kold* og bad om hjælp til oprettelse af en friskole. En tid holdt Kr. Kold selv skole for 5–6 børn i Lars Jeppesens gamle hus, men saa overtog *Jens Schjørring* (der var hjælpepræst hos Birkedal fra 1857) skolen. Han fik sin meste løn i naturalier. Han var en ildfuld vækker, en levende fortæller. Skolen voksede. Den fik bedre lokaler, og da der var mere plads end friskolen behøvede, begyndte han at holde *højskole* for et lille hold karle fra Sødinge.

Pastor *Bloch* (1857–74) var en ret lærd mand, men tog ikke del i det gr røre.

Det var foreløbig hovedsagelig *Jens Schjørring,* som bar det grundtvigske liv. Han var Birkedals nære ven. Ved den lille højskole fik han hjælp af *Chr. Køster,* der døde som Grundtvigs hjælpepræst ved Vartov i en ung alder (se I, 136). Køster var huslærer hos Birkedal og en god hjælp for Schjørring. *Klaus Berntsen* var elev her 1859–60 og blev præget for livet. *Morten Eskesen* og *Kr. Appel,* Ryslinge, kom og underviste her. Det vakte opsigt, da Schjørring som den første af alle danske højskoleledere begyndte at optage unge piger som elever paa sin højskole, efter at *Jens Jensens* hustru i Trunderup (se Kværndrup, s 399). havde opfordret ham dertil. Schjørring ledede højskolen til 1864, da han blev sp i Hodde, og skolen blev lukket. Ryslinge højskole overtog dens arbejde. Men for adskillige af de unge karle fik den betydning.

En af disse karle var *Knud Rasmussen,* som blev friskolens leder, da Schjørring flyttede. Knud Rasmussen (* 1837, † 1920) var husmandssøn fra Sødinge, var som barn stille og bly. Han fandt kommuneskolen kedelig og haard. 1850 hørte han *Birkedal* prædike i Ringe. Aldrig havde han hørt kristendommen forkyndt saaledes. Han læste Birkedals prædikener og gik til Ryslinge for at høre Birkedal, og han deltog i de bibellæsninger, som Jens Schjørring holdt for voksne. Han løste sognebaand til Birkedal og kom paa Schjørrings højskole. Efter at have været soldat kom han som elev til *Kr. Kold,* der præsenterede Knud Rasmussen for pastor *J. L. Knudsen* med disse ord: »Her ser De en ung mand, der herefter skal lyse som en stjerne paa friskolens himmel.« Disse ord blev Knud R til megen ydmygelse. Han ville gerne paa seminarium, men Kold overtalte ham til at blive friskolelærer i Egebjerg paa Falster (se der), 1864 var han atter soldat, og blev derefter friskolelærer i Sødinge. Børnene var her mere urolige end paa Falster, og lønnen var kun lille. Han dyrkede et stykke jord og havde unge karle, der tænkte paa at blive lærere, som medhjælpere. Den mest kendte var *J. C. Christensen,* den senere

statsminister. 1869 knyttede Knud Rasmussen et børnehjem til skolen, 1871 fik han oprettet en brugsforening; han virkede for gymnastik- og skyttesag, for landbrugsfremskridt og holdt foredrag, men deltog ikke i politik. Som venstremand var han med til at oprette »Fyns Tidende«. 1891 flyttede han til Hindsholm, hvor han stadigt havde plejebørn. Han var en stilfærdig, rolig mand, uegennyttig og kundskabsrig, en meget dygtig lærer.

Baade præsterne *Bloch* og *Madsen* var politikere.

Pastor *Bloch* var en velvillig mand, havde været folketingsmand. Hans tid blev præget af, at mange løste sognebaand til Ryslinge og af røret omkring friskolen. Tiden var politisk bevæget. Helstatspolitikken og Sønderjylland optog folket meget. Ringe kro var som regel valplads for de stridende parter. *Kr. Appel* var sønderjyde og meget interesseret i disse møder. Dyrlæge *Jacobsen,* Ringe, som var en kraftig natur, optraadte her flere gange, (f eks da han tog hatten af Jens Schjørring, medens han talte fra en trappesten: »Naar De taler til dannede mennesker, maa De ikke have hat paa!« Engang hældte dyrlægen et glas vand ned ad ryggen paa Kr. Appel, mens han talte). Ofte blev der kastet sten efter Vilh. Birkedals vogn, naar han havde talt her. Her fik *Klaus Berntsen* sin første politiske erfaring.

Vilhelm Birkedal havde mange venner her. Adskillige fra Ringe sogn gik i kirke hos ham, og især var familien paa *Boltinggaard,* proprietær *Langkilde,* hans trofaste venner. Da Birkedal blev afskediget 1865 og maatte forlade Ryslinge kirke og pgd, fik han midlertidigt bopæl hons proprietær Langkildes, og i sommeren 1866 holdt Birkedal sine gudstjenester i Boltinggaards store kornlade, hvor der kom hundreder af mennesker.

Forbindelsen med Ryslinge blev trofast holdt vedlige, og mange løste sognebaand dertil. 1873 oprettede *Laurs Rasmussen* (* 1849 i Ry, † 1919) som var seminarist fra Blaagaards seminarium, en friskole i *Ringe.* Den blev en af landets største friskoler; senere oprettede han et fortsættelseskursus og en 2-aarsuddannelsesskole for friskolelærere. Han stiftede »*Dansk friskoleforening*« 1886 og var dens fmd til 1915, han satte kursus for friskolelærere i gang, skaffede statsstøtte til friskolerne, var leder af de store friskolemøder i Ringe og i Odense, og var i mange aar føreren inden for friskolebevægelser. Et mindesmærke er rejst for ham i Ringe. Senere er friskolen ledet af *P. Birkelund* (1915–37) siden 1940 af *Karl Hedemann.* Den ny fri- og efterskole indviedes 20. sept 1955. Søndinge friskole: 1891–1924: Lærer *Rudum,* 1926–53: Lærer *Jensen,* derefter lærer *Sandal.*

Anlægget af jernbanerne og landevejene og opførelsen af amtssygehuset (1885) gjorde Ringe til et knudepunkt, en udvikling, som allerede var begyndt (1801 var der 930 indb i hele sognet, 1850: 1955). Folketallet er mere end fordoblet siden 1850. Det grundtvigske liv søgte dels til Ryslinge, dels har en større kreds sluttet sig til sognekirken. IM fik nogen indgang. Blandt dem, der arbejdede for IM, var smed *Engholm.*

Pastor *Bang* gjorde et arbejde for IM. Han var en meget stilfærdig mand, præget af fin, velgørende humor, han fik bygget missionshuset »Bethesda« 1909. Fra 1887 var der indremissionær i Ringe *(Johs. Pedersen, S. Baardsø, A. Dam).* KFUM og K's energiske kredssekretær *Blicher Hansen* boede en aarrække i Ringe. IM's leder var tandlæge *Kaaber* og værkfører *Madsen.* Kredssekretær for Odense amts kredsforbund i KFUM og K, frk *Agnethe Larsen* bor i Ringe. – Kirkespil er opført her 1950 og 1952 til fordel for kirkens udsmykning.

Pastor *J. Kj. Carlsen* var meget anset.

Der har gennem aarene været god kirkegang. Ringe sogn har en temmelig broget befolkning. Halvdelen bor i stationsbyen, der ligner andre stationsbyer; mange er tilflyttede, og her er mange jyder. En del har kun ringe kirkelig interesse. Ude i landsognet er der en del, der slutter sig til Ryslinge. Under indflydelse af *Birkedal* og *Karl Povlsen* er der ikke faa af de kirkelige, der er lydhøre for grundtvigsk forkyndelse. Der har været en del fællesskab med sognebaandsløserne, som her i mindre grad end ved andre valgmenigheder har isoleret sig fra sognets øvrige kirkelige liv. Brydningerne i Ryslinge 1925 gav stærkt genlyd i Ringe. Sognebaandsløserne delte sig i 2 lejre, hvoraf den ene gik ind i Rørdams frimenighed. Pastor *Carlsen,* der havde stor autoritet og havde en god evne til at samle, tog til orde i »Fyns Tidende« og bekæmpede efter evne Rørdams dogmatiske synspunkter. – IM og KFUM og K har kun haft ringe indgang, og væsenlig blandt tilflyttere. Flertallet er uden særligt retningspræg; mange er ganske ukirkelige, men der har gennem hele aarhundredet været en trofast kirkekreds. Et levende sted at være præst med en interessant og vaagen befolkning.

Blandt de mange kendte mænd fra Ringe kan nævnes: Gdjr *Hans Hansen,* Søndinge († 1909) en af friskolens bærere (Højskolebl 1909, sp 1845–48), gdjr *Lars Christensen* (* 1854, † 1927), en af Fyns betydeligste bønder. Alfred Povlsen kaldte ham »en af de rigtige tillidsmænd, der har ansvarsfølelse og ydmyghed og altid havde store forbilleder for øje«. Amtsskolekonsulent *Herluf Jepsen* var i mange aar menighedsraadsfmd, en meget anset skolemand. Adskillige politikere har Ringe fostret. Den konservative proprietær *A. C. D. Petersen* (* 1880), Forhaabningsholm, var folketingsmd 24–43, statsrevisor, havde mange tillidshverv, venstremanden *M. P. Tange* (* 1871, † 1943) var fra Mors, i mange aar landmand i Ringe og folketingsmand. Venstres nuværende leder, *Erik Eriksen* (* 1902 i Brangstrup) har siden 1928 drevet fødegaarden i Brangstrup, ejet den siden 1939, har været landbrugsminister 47–47 og statsminister 1950–53. (1927 blev han fmd for venstres ungdom i Midtfyn, og folketingsmd 1935). Gdjr *Niels Eriksen,* Kørbitzdal, Ringe, en kendt kvægopdrætter, folketingsmd (venstre) siden 1947, talrige tillidshverv.

1915 oplyses: God kkg, lidt IM, en del sbl, stationsbyforhold. 1926: Kkg 9 pct, interesseret befolkning, overv grundtv, smaa KFUM og K, lidt IM, enkelte adventister. 1939: c 100 i kirke ved alm gudstj, overv grundtv, 2 friskoler, 450 sbl. 1950: Kkg 3 pct, velv bef, IM (60,

værkfører Madsen) højskolef (130, salgsleder Karl Larsen), KFUM og K (27 og 30), 400 sbl. 1954: 3 pct, folkekirkelige, gode forhold, ingen større modsætninger. velv bef, 1 mh, IM-smf (værkfører Vilh. Madsen, R), højskolef (kbmd Sass Petersen), KFUM og K, sdsk, 2 friskoler, den ene med efterskole (forst Karl Hedemann), 400 sbl til Ryslinge, enk advent, voksende stationsby, flere fabriksvirksomheder, landbef aftager, mange møder af forskellig art i R for hele omegnen. By og land mødes. Alle samfundslag repr regelmæss. Gudstj paa sygehuset (100 pat).

Ringe konvent er stiftet i 1930'erne og samler sydfynske præster til møder 2 gange aarligt.

Ringe kirke er en anselig korskirke. Skib og kor er romansk af kamp. Skibet er senere forlænget, og i sengotisk tid er tilbygget de to korsarme mod nord og syd, vaabenhus mod syd. Taarnet er bygget over den tidligere korsarm, blev ombygget 1614, og fik 4 svungne renæssancegavle. Gotiske hvælvinger. Nyt alterbillede fra 1935, Ane E. Munch: Emmaus, i renæssanceramme; det gamle alterbillede (Gethsemane) flyttet ned til kirkens indgang. Middelalderlige alterstager og sølvalterstager fra 1744. Udskaaren prædikestol fra c 1625. Romansk font med fad fra 1656. Anseligt sandstensepitafium i ndr korsarm, under korsarmen er der begravelse; i sdr korsarm gravkapel for general Eickstedt, udstyret i nyklassisk stil med marmorsøjler, kuppelhvælving, marmorvægge osv (af Harsdorff og Wiedevelt), 3 marmorkister. Begge kapeller har smukke smedejernsdøre. Dele af det Thottske epitafium styrtede 1954 ned over sideskibets stolestader. 350 sd. Orgel.

Saml t Fyns hist VI, 172, Dsk atlas VI, 705, Mackeprang, s 111, Jac. Madsen, s 8, 173—74.

Folketal: 1850: 1955, 1901: 2855, 1921: 3679, 1950: 4495.
Altergæster: 1922: 960, 1934: 790, 1942: 868, 1953: 860.
Menighedsraad: 1922: 5 gr, 1 IM, 3 u p, 1934: 6 gr, 1 IM, 1 soc, 1 u p, 1953: 3 gr, 1 IM, 5 u p, (3 venstre, 3 soc, 1 rad, 1 kons).
Kommunevalg: 1943: Soc 563 (4), rad 281 (1), kons 159 (1), venstre 866 (5), (by- og landliste 1 + 4), 1954: Soc 806 (4), rad 231 (1), kons 153 (0), venstre 1008 (6).

Sognepræst

Indt 1857: a) 66 rug, 83 byg, 79 havre, b) 102 rdl, c) æg og mælk, gæs og kyllinger, d) 400 rdl, e) 50 td ld. — Firlænget, straatækt egebindingsværkspgd, opført efter brand 1751. — 1870: Regul 2580 kr, nettó 5186 kr. — 1913: 1. kl, 1946: 1. kl.
Pgd opført 1895.

17. 9. jan 1835–17. febr 57 (sp Klim-T-V 25. nov 25): Provst **Knud Munch,** * 31. dec 80 Kauslunde. Forældre: Ldmd Rasmus M og Maren Juul. Stud Viborg 01, c jan 06 (h), sp Vang 3. marts 19, provst Hanherrederne 25. nov 25, † 17. febr 57. ~ 14. april 19 Johanne Mette Kirstine Bentzon, * 97, † 30. juli 63. Forældre: Sp i Gladsakse-H Jens Winther B, † 23, og Marie Elisabeth Bay. – Hustrus broder: Provst B, Ringsted-B. Søstre ~ Schjerning, Trinitatis k, Fredericia, og Løchte, Ingstrup-H-A.

Provst Munch tilhørte den gamle tid og oplevede ikke at se friskole og højskole i sit sogn. Han var af den gamle skole, i sine senere aar præget af alderdom; han stod ret fremmed over for de gudelige forsamlinger og det nye. (se ovf).

18. 9. maj 1857–14. febr 74 (sp Grenaa-G 14. juni 55): **Frederik Christian Bloch,** * 30. marts 05 Kvong. Forældre: Sp i Nr Nebel-L Frederik B, † 44, og Ane Christine Haagen. Stud Ribe 23, c apr 30 (*l), leder af drengeinstitut i Middelfart, sp Kvong-L 11. juni 34, afsk 14. febr 74, † 14. april 79. ~ 17. okt 34 Emilie Frederikke Leerbech, * 15. dec 08 her i Ringe, † 31. marts 00. Forældre: Sp i Ringe (1807–34), † 34, og Johanne Frederikke Bergmann. – Brødre: Aal, Hasle-S-L. Fætter: Vig-NA. Stamt 11.

Pastor Bloch var en mand, der ragede en del op over egnens præster. Han var noget af en teolog. Han udgav 2 samlinger »Kirkelige lejlighedstaler, holdne for en landsbymenighed« (1838 og 1844). De blev smukt anmeldt i Teol tidsskr VIII, 408–09) og oversat til svensk. 46 udg han: Ti prædikener, og i Damkiers samling af prædikener over evangelierne har han to prædikener, den ene om den offentlige gudsdyrkelses nytte (s 155–69) og den anden om emnet: Kom enden ihu (s 255–65). Han udgav ogsaa en prædiken om drukkenskabens last (1839), anmeldte C. J. Boyes prædikener i tidsskr f litt og kritik, VI, 116–33, og skrev i Dsk kirketidende om ansøgninger og adresser fra menigheder om hvem de ønsker til præst (I, 601–07, 627–30). Fra sin fætter i Kerteminde (se Vig) kendte han den fynske vækkelse, og han var vel kendt med Ringe fra sin svigerfader. I hans tid bredte røret fra Ryslinge sig stærkt her i pastoratet; her blev friskole og højskole, og Birkedal prædikede her. Selv tog han ikke aktivt del i dette. Han var en tid folketingsmand i Grenaakredsen omkr 1855, men satte ikke særlige spor som politiker.

E, I, 150, ES I, 166, Eberling: Den dsk rigsdag 1849–1949.

19. 24. april 1874–31. dec 93 (sp Gødvad-B 5. marts 64): **Mathias Theodor Madsen,** (egtl Matzen, navneforandr 1858), * 30. aug 23 Hobro. Faderen: Provst, Hygum, Sønderjylland, se der, † 54. Stud Ribe 42, huslærer, c nov 50 (1), hjpr Jelling-H 20. marts 58, afsk 31. dec 93, † 25. april 04. ~ 24. juni 58 sin kusine Andrea Jacobine Matzen, * 14. maj 32 Ribe, † 19. jan 03. Forældre: Farver Mathias Christian M og Mette Sophie Lange. – Søster ~ Hjort, Røgen-S.

Landstingsmd 9. kreds 63.
Skrev artikler af politisk og kirkeligt indhold.

M var en frisindet mand, der havde mange venner i Ringe (Svendb folkebl 25. april 04). Da prøjserne 1864 gjorde en razzia i Jelling, blev M tillige med flere andre taget til fange og ført til Vejle for at gøre skansearbejde der. Efter et døgns forløb fik de lov til at vende tilbage. – 1878 idømtes M en bøde paa 80 kr, for at have ladet en lægmand prædike for sig langfredag. Var stadigt politisk interesseret, var f eks stiller for Sofus Høgsbro. Han var en folkelig mand, der samarbejdede med valgmenigheden i Ryslinge.

20. 28. febr 1894–15. dec 1914 (sp Vejby-S 11. okt 87): **C. F. G. Bang,** fl t Følleslev-S, se der.

21. 31. maj 1915–12. jan 37 (sp Ø Starup-VN 26. maj 02): **Jens Kjær Carlsen,** * 16. dec 66 Engum. Forældre: Boelsmd Søren Peter C og Christence Jensen Kjær. Stud Vejle 85, c 91^2 (1), manud, uord medhj Gudme-B og Vemmetofte, sp Tyregod-V 7. juli 93, r af Dbg 34, afsk 12. jan 37, † 2. april 51. ~ 17. okt 93 Marie Daugaard, * 28. febr 68 Hornstrup, † 11. maj 47. Forældre: Gdjr Niels Andersen D og Mette Marie Hansen.

Rejsepræst KS 98, medarb Vejle amts folkebl 94, do Sorø amtstidende 08—14, Fyns tidende 15, medlem af naturfredningsnævnet.

Udg 08: Vinterprædikener, 14: Vaarprædikener, 23: Sommerprædikener, 24—26: Ved kirkeporten, andagtsbog I-II, 27: Fra dødningehjem til de levendes land, 4 klass salmer af Grundtvig, 28: Chr. Richardt, 29: Brombær, digte, 33: Johannes Clausen, 135 s, 35: Barth-Grundtvig-Oxford, 79 s, 40: En underlig julenat, fortællinger, 41: Menneske først og kristen saa (Dansk kirkeliv), 45: Andre fugle smaa, som tale —, Digte, — afh i Dsk kirketid, KS julebog, Kirke og folk, »Luthers arv og Danm kirke« (Præstehjemmet).

Pastor C var en af de betydende grundtvigske præster paa Fyn. Han havde som ung været medhjælper hos digterpræsten *Chr. Richardt*, og det prægede ham. Selv var han til en vis grad ogsaa digterpræst; han var en kunstnernatur, som skrev digte, tegnede og malede og havde et aabent blik for alt, hvad der var smukt og kunne løfte sindet. Han tilbragte megen tid med pen i haand, skrev folkeligt-opbyggeligt, folk læste gerne hans smaa betragtninger. Værdifulde er desuden hans prædikensamlinger og hans biografier af Chr. Richardt og Johs. Clausen. Han var grundtvigsk, men retningspræget hos ham var ikke stærkt; han samarbejdede gerne med alle, var en kultiveret og irenisk natur. 2 gange var C i Sverige for at studere Schartaus vækkelse, og særlig glad var han for en rejse til Argentina 1915, da han holdt foredrag og gudstjenester for de danske der. Han var en god prædikant og afholdt som præst. Det var baade hyggeligt og inspirerende at være gæst i hans hjem med de mange malerier og bøger.

Typisk for J. Kj. Carlsen er hans smukke skildring af det lutherske *præstehjem* i »Luthers arv og Danmarks kirke« (1936), hvor han med indgaaende kendskab til kirke- og litteraturhistorie fortæller om danske præstehjem og foran i sin fremstilling sætter Kingos vers:

> Saa er sorg til glæde lænket,
> saa er bægeret iskænket
> i mit levneds *omgangs*-skaal . . .

Og han slutter: »Det er vort haab og maa være vor tro, at der ogsaa i kommende tider vil gaa lysende straaler ud fra stille, arbejdsfyldte præstegaarde til gavn for sammenhængen i vort folks aandsliv. Men en betingelse herfor maa det være, at der bliver mindre institutionsvæsen og mere stilhed, ikke klosterstilhed, men hjemstilhed omkring præsternes arbejde, end der nu er. Det er svært at leve et hjemliv i vore dage. Der er saa meget der spreder (radioen). Danske præster maa gaa imod tidens strøm, ikke lade sig imponere af den automatisk virkende »udvikling«, som i virkeligheden meget ofte er indvikling. De maa med bevidsthed arbejde for, at Nazaret-stilheden i Danmarks kristne hjem ikke skal blive en» saga blott«. (s 148).

Pastor P. Severinsen kaldte Carlsen »en stilkunstner«. Det ses i det smukke, rolige sprog i hans billedrige prædikener, praktisk kristendom (mange Grundtvig-citater). Han var ogsaa vel hjemme i salmebogen. I sin bog »Fra dødningehjem til de levendes land« giver han et overvældende indtryk af menneskekaar og Guds gerning, ogsaa med en paagaaende skildring af dødens alvor, i en gennemgang af Grundtvigs salmer: O kristelighed, At sige verden ret farvel, Velkommen igen, Guds engle smaa, I al sin glans nu straaler solen.

Bogen om Chr. Richardt er fint forstaaende skrevet. Bogen følger ikke tidsfølgen i Richardts liv, men tager forskellige sider af hans virke hver for sig. Pastor Carlsen var selv digter og udgav et par smaa, stilfærdige digtsamlinger, ligesom han skrev skønlitterære og opbyggelige smaastykker i julehefter osv.

Spørgsmaalet »Menneske først og saa kristen« optog ham hele livet. Han tog afstand baade fra Vilhelm Beck og Karl Barth og sluttede sig til Grundtvigs syn og citerer med tilslutning Kaj Munks ord i »Egelykke« (Hvo elsked fædreland, hvo elsked Gud, om ikke *først* han elskede en kvinde?). Man skal forstaa med hjertet og saa omvende sig. Og det menneskelige faar øget evne til at drage til Gud, naar det fremtræder med samlet magt i det folkelige. Den, der bor midt i sit folk, og elsker dets skatte af folkeminder, har et godt grundlag for at forstaa kendsgerningen: Guds riget! (Dsk kirkeliv, 1941, s 35 f).

Den lille bog om Barth-Grundtvig-Oxford indtager en særstilling i hans forfatterskab. Den viser, at han ikke har forstaaet meget af Barth, at han stod velvilligt kritisk over for Oxfordbevægelsen, og at han hos Grundtvig lagde stærk vægt paa dennes fremstilling af det menneskelige, det gudbilledlige og dermed forskellen paa dem, der drages mod Gud, og dem, der er ham imod, alt i anti-Barthsk interesse. Og han lader Luther være væsentlig enig med den saaledes fortolkede Grundtvig, (se N. H. Søe i Prf bl 1935, s 827 f).

Det var ikke som teolog, men som præst og opbyggelig forfatter J. Kj. Carlsen vandt sit navn. Han kendte ogsaa til vanskeligheder i sin gerning, han mindes som en redelig, værdig præsteskikkelse.

DBL IV, 528, Fyns tidende 16. dec 36, 3. april 51. Kr Dbl 3. april 51, Prf bl 1928, s 490.

22. 16. april 1937–15. juni 43 (sp Stiftsbjergby-M 24. sept 12–31. juli 14, derefter dsk præst i USA): **Carl Peter Højbjerg**, * 12. juni 73 Idum. Forældre: Lærer Iver Hansen H og Hansine Elisabeth Siersted. Stud Aalborg 92, c 98[1] (l), præst i Des Moines, Iowa, og lærer Grand View college 04, præst i Nysted, Nebraska 07, atter præst og lærer Des Moines 14, forstander Danebod højskole, Tyler, Minn 26, præst Nysted, Nebraska 31–36, kst sp Sct Mikkels k, Slagelse 36, afsk 15. juni 43, † 28. okt 53. ~ 16. juli 03 Hilda Giede Bøving, * 11. april 75 Faaborg. Faderen: Sp Barløse, † 23, se der.

Marie Nygaard, Vallekilde, skriver:

I sommeren 1911 var vi en lille flok danskamerikanere, der var med til mødet paa Liselund. Den sidste aften bad Niels Dael os om at tage en hilsen med »til en god ven i Amerika, han hedder Carl Peter Højbjerg« og Dael føjede til: »Jeg har rigtignok aldrig set ham, men jeg elsker den mand, for han er en uforbederlig idealist.«

Ja, idealist var H, han kendte ikke til at gaa paa akkord. En uforfærdet og retlinet stridsmand i kampen for aandelig frihed i kirke og skole. Tit stod han ene i kampen, der var kun faa, for forstod ham. Mange af vore udvandrede landsmænd var stærkt traditionsbundne

af gamle stive former. Men H gav ikke op, naar det gjaldt sandhed og ret, koste hvad det ville.

Det var ved en 8. septemberfest 1910 paa Nysted højskole, hvor H den gang var forstander, jeg første gang traf ham. Jeg fik straks indtryk af en ualmindelig levende og betydelig personlighed. Dette indtryk forstærkedes, da jeg aaret efter deltog i martsstævnet (en slags Liselundmøde) paa Nysted højskole. Her flokkedes danske fra mange egne af Amerika; nogle havde rejst i flere døgn for at være med til mødet.

Alle kom med forventningens glæde for at opleve fællesskabet som danske og som kristne. Og vi blev ikke skuffede. Snart var vi som en stor søskendeflok, der var kommet hjem i dette herlige vidtfavnende hjem, hvor vi alle færdedes som børn i huset, frit og naturligt. Det var som om alt, hvad der ellers kunne skille i livskaar og livssyn maatte vige for hjemfølelsen.

Der var mange gode og dygtige ordførere, men H's foredrag var dagens højdepunkt. Han havde hele forsamlingen i sin hule haand, naar han stod paa talerstolen. Man blev revet med af hans varme og stærke personlighed og hans dygtige behandling af emnet. – Hans viden og arbejdsevne var fænomenal. Der er vist faa eller ingen, der har haft større aandelig betydning for danske landsmænd i Amerika end H. Og det baade som præst og lærer og i sin vidtstrakte foredragsvirksomhed.

Ved den danske kirkes aarsmøde 1910 blev H indtrængende opfordret til at tage imod stillingen som forstander for Grand View College og dermed for præsteskolen; men han syntes ikke, at han paa dette tidspunkt kunne tage imod stillingen; der var meget, der knyttede ham til Nysted. Hans hustrus helbred var vaklende efter deres ældste lille søns død. Og i 1912 rejser de til Danmark.

Der kom atter bud efter H derovre fra. Men lægerne fraraadede rejsen til USA paa grund af fru H's sygdom.

I efteraaret 1912 blev H kaldet som sognepræst i Stiftsbjergby og Mørke. Kirken fyldtes søndag efter søndag af unge og ældre i al den tid, han var præst der.

Han begyndte straks at holde ugentlige møder i pgd. Der var ikke noget forsamlingshus i nærheden. Stuerne fyldtes til trængsel.

Men inden jul havde H for egen regning faaet een af udlængerne i Gunni Buscks gamle pgd lavet om til en dejlig mødesal, der straks fik navnet »torsdagssalen« og kunne rumme ca 200 mennesker.

Mange, som ellers ikke plejede at gaa i kirke eller til foredrag – ogsaa herregaardenes arbejdere – mødte op aften efter aften for at høre H's foredrag om Luther, Abraham Lincoln, dr Barnardo, Helen Keller og mange andre emner.

Der er mennesker, der endnu ca 40 aar efter mindes disse foredrag med stor glæde.

H havde med sin friske naturlige væremaade let ved at komme i kontakt med mennesker.

Præstegaarden stod aaben for alle, og det benyttede man sig af i meget høj grad.

H var, hvad man i dag ville kalde *kammerat* med de unge. De kom frit til ham med deres spørgsmaal og problemer, og de var flittige kirkegængere. – Flere unge kom cyklende søndag efter søndag helt fra Vallekilde for at høre Højbjerg.

I 1914 kom der for tredie gang bud efter H til Grand View College. Hans meget gode ven, pastor Thorvald Knudsen, der var forstander paa skolen, bad ham indtrængende om at blive lærer paa præsteskolen, og da aarsmødet samtidig sendte opfordring til ham, følte han, at han denne gang maatte tage imod valget.

Fra 1915 til 1926 var H forstander for Grand View College og udførte her et kæmpearbejde baade med mund og pen.

Det var til tider stormfulde aar.

I et brev 1923 skriver H: »Vi staar midt i striden om præsteløftet. I skulle vide, hvor højt bølgerne gaar. Det er festligt, men *farligt*. Jeg har venner ved min side, vi har lagt os ud med næsten hele præsteskabet. Det giver ogsaa dybe saar af og til, men vi sætter vort haab til Gud.«

I et andet brev skriver H i anledning af Morten Larsens artikel i (Højskolebladet nr. 12, 1926) »Lad os se os i spejl!« (Om Paulus' brev til menigheden i Filippi 1. kap 18. vers): »Jeg har en følelse af, at apostlens ord har gjort umaadelig fortræd. De har styrket den saakaldte religionsundervisning i statsskolen og den saakaldte prædiken i statskirken. For een sætning af en apostel kan gøre mere fortræd end 15 bind af en professor.«

I 1926 maatte H opgive sin gerning paa Grand View College og tog imod stillingen som forstander paa Danebod højskole i Tyler, Minnesota. Men højskolen var nede i en bølgedal, og efter 5 aars forløb rejste H atter tilbage til Nysted, der for ham altid – som han udtrykte det – havde været *glædens arbejdsmark,* og her forsøgte han nu i de følgende fem aar at samle folk paa højskolen til kortere eller længere ophold. Men folk var blevet fattige. Voldsomme ødelæggende sandstorme havde hærget store dele af Amerika, saa der flere steder ikke var levemuligheder. Mange maatte forlade deres farme og drage til andre egne. – I et brev skriver H: »Selv om der kun kommer 5–6, vil jeg dog prøve at holde menighedsskole.«

I efteraaret 1936 brød Højbjerg og hans hustru op fra Amerika og rejste til Danmark. Han søgte flere embeder.

I fem aar var han nu sognepræst i Ringe, hvor han gjorde et stort og dygtigt arbejde, indtil han faldt for aldersgrænsen. Saa flyttede det til Virum. Men H havde endnu kræfter til en længere foredragsrejse i Amerika og til besøg hos sine børn derovre. Nogle maaneder før sin død holdt H og hans hustru guldbryllup.

Han var den gang stærkt mærket af sygdommen, og den 28. okt døde han i Nysted, USA, kærlig plejet til det sidste af sin gode og trofaste hustru, der saa tappert havde staaet ved hans side i gode og onde dage.

(Højskolebl 16. april 54).

Den 5. juni 1954 blev der i Nysted, Nebraska, holdt en mindefest for den danske præst og højskolemand Carl Peter Højbjerg. Nysted kirke var smukt pyntet, og det store fremmøde var et vidnesbyrd om,

at H's gerning stadig mindes med taknemmelighed. Gudstjenesten i kirken var paa engelsk. Der blev talt af Harris Jespersen og Alfred Jensen. Harris Jespersen talte om H som den, der havde bygget sit liv paa tre grundsten: arbejde, kærlighed til dem der er i nød, og tro. Alfred Jensen talte om H's særlige betydning som lærer og forstander paa Grand View College i Des Moines: Da H kom til G V C i 1914, begyndte det 20. aarhundrede for skolen. Før den tid havde man mest læst og talt om de svundne tider og deres mænd. Med H kom man i stærk forbindelse ogsaa med nutiden. — Efter gudstjenesten i kirken samledes man en stund paa kirkegaarden ved H's grav, hvor man sang nogle af hans kæreste salmer. Dagen sluttede med en mindesammenkomst paa Nysted højskole, hvor der blev holdt taler og sunget sange. — En af talerne, pastor Howard Christensen sagde, at han aldrig havde set H, men havde lært at paaskønne hans arbejde, for hvorsomhelst han kom paa rejser i danske kredse i Amerika, var der altid nogen der fortalte om, hvad H havde betydet for dem. (Højskolebl).

Frede Terkelsen: Enevold Terkelsen II, 1944, s 15. DBL XI, 119, Menighedsbladet 1943, s 527.

23. 28. okt 1943 (Dsk præst Berlin 23. febr 31, legationspræst): **Helge Nikolai Blauenfeldt,** * 24. jan 04 Tamdrup. Faderen: Sp Tamdrup, † 28, se der (af Lundforlund-G). Stud Horsens 23, c 29^2 (h_1), kordegn Diakonissestiftelsen 25–29, lærer den internationale højskole, Helsingør 29. ~ 17. marts 31 Johanne Louise Glarbo Widding, * 20. maj 05 Altona. Faderen: Sp Taarbæk, † 36 (af Keldby), se der. – Farbroder: Jersie-KS. Hustrus morbroder: Prof theol Chr. Glarbo.

BM Fyns stiftskonvent 45, fmd Ringe konvent 46, BM Sydslesvigs udvalg, Svendb amt 49, medl landsudv f Buddhistmissionen 48, fmd Svendb amts komite for DKU 48, fmd Fyns stiftskonvent 49, medred Buddhistmissionens blad 48.

Fru Lis B er student fra Nyk F 22, c theol 29^2 (l), var assistent i Kr forening t børns redning 22—31, stiftsrepræs Buddhistmissionen 48, fmd Redningsarbejde for kvinder i Fyns stift 50, The Lutheran World Federation Comm VI, 50.

Litt: H. M. Henriksen: Ringe sogns historie og geografi, 1948, Pastor Hans Lerbech: Forsøg til en beskrivelse af R sogn, 1826, Søren Vasegaard: R, 1937, Svendb amts hist aarb 1911, 1918, 1920, Louis Blauenfeldt: IM's hist, 1912, s 115, Holger Begtrup: Dsk menighedsliv i gr kredse, III, 1932, 89 f, Klaus Berntsen: Erindringer, 1921, s 46 f, H. Begtrup: Kr. Kold, 1916, Fr. Nygaard: Kr. Kold, 1895, Khst saml 1891—93, s 481 f, J: En landsby i opkomst, Søndagsbl 1911—12, s 6—8, om Ringe friskole se »Fylla« 1875, s 196 f, A. Ankerstrøm: Den dsk friskole, 1952, jvf Højskolebl 1900, sp 1167 f, 1911, sp 1561 f, Kr. A. Lange: Den danske friskole, II, 1933, s 103 f, Povl Hansen: Et stykke dsk ungdomsliv i R, i midten af 19. aarhundrede, Fra Svendb amt 1911, s 69 f, Martin A. Pedersen: Det grundtvigske Sydfyn, 1942, s 152 f, Kr. A. Lange: Den danske friskole I, 1933, s 200 f, Povl Hansen: Marts 1848 i Sødinge, Svendb amts hist aarb II, 67 f, Johannes Jensen: Grundtvigsk friskole 1852—1953, Højskolebl 21. okt 1955.

RYSLINGE

Ryslinge sogn, 1488 ha, er højtliggende, jorderne skraaner ned mod Sallinge aa, bakker mod øst, ret frugtbart. En del skov. Byerne: Ryslinge (536 indb), med valgmenighedskirke, højskole, fh fra 1870, højskolehjem, jernbanest m m, Lørup med friskole, Fjellerup stationsby, hg Tøjstrup, og Krumstrup.

Ved Lørup laa i middelalderen et søgt valfartskapel, Sct Anna kapel, ved en hellig kilde.

Ellested var anneks til Ryslinge til 1625, da Gislev og Ryslinge lagdes sammen. 1642 blev Gislev og Ellested lagt sammen, og Herrested og Ryslinge forenedes, en ordning der kun varede 3 mdr, saa blev Ryslinge enkeltsognspastorat (se under Gislev-E).

Hvad der foreligger af interessant sogne- og menighedshistorie om Ryslinge, trykt eller skrevet, kunne fylde flere bind. Af dette store materiale kan her kun gengives uddrag, idet der dog søges givet et nogenlunde fyldigt billede. Opgaven at skildre Ryslinge ud fra dette mylder af oplysninger er her søgt løst saaledes at der skulle gives et billede baade af den historiske udvikling, glimt ind i menighedslivet og profiler af nogle typiske skikkelser i menighederne.

1793–1828 var *Andreas Philip Sevel* sp her. Han var en myndig mand, der sad de mange aar som aandelig fader for sit sogn. Han indprentede sognefolket god moral og havde usædvanlig sans for oplysning. Han var rationalist, og han prægede de storbønder, som gav tonen an i sognet. Den gudelige vækkelse fik ikke indgang her. Der var ingen »hellige«, og der blev ikke holdt gudelig forsamling i Ryslinge. Samme linje holdt den følgende sognepræst, Vilhelm Becks farbroder, *Ole Cosmus Beck,* sp her 1828–34. Han fik skolevæsenet ordnet og en skole opført midt i sognet. Men strid om skolen gjorde, at han søgte væk. Han oprettede 1834 det sognebibliotek, som bestaar endnu. Han fik bygget korsfløjen til kirken. 1834–45 var *Otto Laub* (den senere biskop i Viborg) sp i Ryslinge, hvorfra han flyttede til Brahetrolleborg-K. Han var en fint dannet mand, Mynsters discipel, ædel, from og konservativ. Men hans levende menneskesind var fri for al stiv fornemhed; hans hjerte var aabent for jævne mennesker. I den omfattende brevveksling, han efterlod ved sin død, (en af de værdifuldeste danske brevsamlinger), kan man læse om, hvilken flid han gjorde sig for at udbrede kristendommen her i sognet. I et brev til *Chr. Mynster* (brodersøn af biskoppen) omtaler han de gudelige forsamlinger (de er hverken »kirke« eller »husandagt«, og det rette moment af kirke mangler. Det er menighed uden præst, og det er baade deres ros og dadel). Laub fik besøg af lægprædikanten *Rasmus Knudsen* fra Vantinge, som L fik behag i, fordi han »udtalte sig imod min prædiken usigelig kærlighed«. Knudsen vidste nok, at der ingen opvakte var i Ryslinge; han talte i borgestuen for Laubs folk, hans ærinde var at faa L til at underskrive en ansøgning om at faa konventikelplakaten ophævet, og det gjorde han gerne. L dømte mildt om forsamlingsfolkene og kunne godt se, at de vakte lægfolk havde en gerning at gøre. Laub blev grebet af Rs. Knudsen og begyndte at holde bibellæsninger, men fik efter eget udsagn »ikke meget nytte deraf« – vist mest fordi han brugte Evangelisk-kr salmebog. Otto Laub var med til at berede jordbunden for det røre, som skulle komme.

Laub var den første præst her, der gik imod rationalismen og remseriet i skolen. *Fr. Winther,* der var en anset lærer i Ryslinge 1860–1900 skriver, at Laub længe efter blev omtalt

med stor kærlighed og han mindedes som en mand og som en ægte kristen personlighed. Hans spor maa ikke glemmes i omtalen af den følgende tid.

1845–48 var *Jacob Hvalsøe* sp her. Han var en dødsmærket mand, da han kom, skønt han kun var 43 aar gl. Han holdt hjpr R. J. Baggesen (se Oure-V), en hjertelig mand, ivrig pietist, der holdt glødende vækkelsesprædikener, han blev kaldt »lille Baggesen«, og trods sine udvortes pudsigheder var han ogsaa med til berede vej. –

Ryslinge er nok det landsogn i Danmark, der har haft flest præster siden 1849, skønt flere af dem har været her i mange aar. Der har været 7 sognepræster, 7 valgmenighedspræster, 9 hjælpepræster i valgmenigheden og 3 frimenighedspræster, ialt 26 forskellige præster.

Naar man vil forstaa sognets aandelige historie, maa man gøre sig klart, at bønderne allerede omkr 1800 blev selvejere og derefter fik statsbankerotten at føle. De fik tidligt sagerne i deres egen haand, blev maalbevidste, kritiske og selvstændige.

Den førende mand i sognet i 1. halvdel af 19. aarh var gdjr *Povl Hansen,* en sognekonge. Man rejste sig op, naar han kom, og hans mening var altid den afgørende (Johs. Monrad).

Under vakancen efter pastor Hvalsøe drømte en mand (fortæller lærer Winther), at der skulle komme en præst, der ville prædike kirken fyldt, og han saa ham saa livagtigt i drømmen, at da han senere saa Birkedal komme kørende med sit flyttelæs fra Nyborg raabte han: »Der kommer han.«

Ja, saa blev **Vilhelm Birkeda**l sognepræst i Ryslinge 1849, og dette sogn, hvor der ikke før havde været nogen stærk aandelig bevægelse, blev nu brændpunkt i et stærkt kirkeligt liv. Birkedal var den rigest begavede af Grundtvigs præstevenner. Hans hjertelige tro og hans stærke personlige stemningsliv henrev fynboerne. Der udbrød »et lykkeligt foraar« i Ryslinge. Laubs og Baggesens præstevirksomhed, men ogsaa den fynske vækkelse, (som selvom den ikke havde faaet indgang her, havde sat spor overalt i Øst- og Sydfyn), var baggrunden. Birkedal kunne støde de ledende i sognet ved sin vækkende tale (»O, du Ryslinge sogn, dine gode gerninger slaar vi en tyk streg over!«). Hans prædikensamlinger fra disse aar bærer vækkende titler: »Synd og naade« (1849). »Naadens sorg og sorgens naade« (1857). Heller ikke de enkelte pietister kunne lide hans tale mod udvortes lovvæsen. Men de maatte *alle* lytte til hans aandsbaarne ord. Snart begyndte folk fra andre sogne at søge hertil, saa Ryslinge-bønderne ærgrede sig over de mange udensogns, der fyldte de nyrestaurerede kirkestole. Birkedals komme til Ryslinge faldt sammen med gennemførelsen af folkefriheden ved Grundloven 1849, og tidligt var han med i arbejdet for at faa gennemført sognebaandsløsning. Det skete, da han var med i Stigesagen (se 209 f) 1851, hvor han ikke kunne faa lov til at tale i Lumby kirke. 1855 blev loven om sognebaandsløsning gennemført, og den kom til at spille en afgørende rolle for Birkedals mange venner og kirkelivet i Sydfyn. I hundredtal løste de sognebaand til ham, og de lod deres børn døbe og konfirmere i Ryslinge. B fik indført Grundtvigs salmer, og der blev en mægtig salmesang. Disse aar var nok højdepunktet i hans livsbane. Han havde en række udmærkede medarbejdere, *Fr. Larsen* og hans hustru, der var hans nærmeste naboer, *Tyge Hansen,* (se s 168), Ferritslev, *Jens Jensen* og hans hustru i Trunderup (se Kværndrup, s 399), *Kr. Hansen* i Vejstrup løste sognebaand og kørte den lange vej til Ryslinge. Den folkelige side af fælleslivet laa i grunden mere hos disse lægfolk end hos B selv, der trods al sin fædrelandskærlighed og veltalenhed ikke var egentlig »folkelig«. Men det blev der bødet paa, da **Kr. Kold** nogen tid slog sig ned i Ryslinge som huslærer for Birkedal 1849–50. 1851–52 havde Kold en højskole i Ryslinge, (se s 33 f og ndf). Disse to jævnbyrdige folkeførere boede ved siden af hinanden, og her groede friskoletankerne ret frem.

Hans Fr. Danielsen, Ryslinge, fortæller herom:

»Kr. Kold havde været lærer for Birkedals børn allerede medens han var i Sdr Omme og nu kom han til Ryslinge pgd og blev huslærer; men samtidig »løste« han ret ofte med konfirmander, som man den gang sagde. En gammel skaffer og tækkemand, *Hans Nielsen,* som tillige har været en af de første delingsførere for gymnastik her i Ryslinge, hvis øvelseshus var landets ældste fra 1870, var konfirmeret af Birkedal. Han fortalte i mine drengeaar omkring 1890 følgende i mit hjem. »Den første gang Kold kom ind i konfirmandstuen til os, var det første han gjorde at han tog sin snustobaksdaase op af lommen, pikkede paa den og tog sig en pris, hvorved han kom til at nyse ret voldsomt. Vi gav os allesammen til at le; men Kold sagde intet til dette. Næste gang gentog det samme sig, men latteren var mindre voldsom, og en skønne dag lo vi slet ikke. »Hvorfor ler I ikke i dag, børn?«, sagde Kold. »Vi trykkede os jo lidt for at svare«, sagde Hans Nielsen; men omsider kom det frem, at det var fordi det ikke var nyt længere: »Ja saadan gaar det« sagde Kold, og ud fra dette tog han det han talte om denne dag«. Dette træk er saa betegnende for hele Kolds væremaade. Han gik ud fra det, der optog folk og som de kendte. En egen maade at svare folk paa havde han ogsaa. Herremanden paa Tøjstrup mødte en søndag Kold og sagde til ham: »Ja vi kører korn ind i dag, Kold«. Hertil svarede Kold med spørgsmaalet: »Det er vel Deres eget korn«. »Ja det var det jo da«. »Ja saa har De lov til det; men vi kører nu Vorherres korn ind og han har givet os fri i dag«.

Om forholdet mellem Birkedal og Kold sagde Kold: »Birkedal løfter folk saa højt op (og saa viste han højt op med haanden) og saa risikerer de at falde ned igen; men jeg løfter dem blot en ganske lille smule og saa bliver de staaende«. Huset han købte i Ryslinge og flyttede ud i Nørremarksgyden paa dets jordlod er nu fredet til minde om Danmarks første højskole. Han rettede selv alle søm og rensede de raa sten, der var i det gamle hus.

Friskolen, som Kold begyndte, og som blev afløst af en i Lørup og en paa Krumstrup, fremstod her paa grund af, at daværende læ-

rer *Pedersen* i høj grad var drikfældig og uduelig. Somme tider havde han vikar, til andre tider ingen. Han blev af den grund afskediget 1860, ikke 50 aar gammel. 40 børn var da udmeldt af skolen«.

Mærkeligt var dette møde mellem de to saa dybt forskellige grundtvigske aandsarbejdere. Birkedal var romantiker, Kold var realist. Begge følte sig sikre i deres aandelige stade, og det gamle ord om, at »to store kan ikke rummes i een sæk« kom til at passe. Ofte tørnede de sammen. Men de paaskønnede hinandens gerning, og Birkedal glædede sig over friskolelærernes arbejde blandt de unge.

Blandt førerne i sognet var brødrene *Lars* og *Chr. Rasmussen,* den sidste var landstingsmand og Birkedals politiske modstander. Hans søn, *Lars Christiansen,* blev sogneraadsfmd, og som sin broder *Rasmus,* folketingsmand. De tilhørte en nobel og dygtig bondeslægt.

Birkedal talte meget ved store folkemøder. Ikke blot som præst, men ogsaa som folkelig taler havde han nok sine lykkeligste aar i den tid han var sognepræst. Det var i Fr. VII's dage. Den brydning mellem grundtvigsk aandsliv og den mere materielle politiske bevægelse, som man mødte andre steder, fandtes kun lidt paa Fyn, hvor grundtvigianismen havde faaet et forspring for politikken. Birkedal arbejdede for en aandelig højnelse af folkelivet, men samtidig fulgte han vaagent den politiske udvikling, især danskhedens sag i Sønderjylland. Han syntes, at hans ungdomsven, konsejlspræsiden *C. C. Hall,* var for eftergivende over for tyskerne. Birkedal holdt paa Ejdergrænsen, men da Hall med novemberfatningen 1863 tonede rent flag i Ejderpolitikken, følte Birkedal sig tilfreds. Det var et haardt slag, at Fr. VII døde, inden han fik underskrevet forfatningen, saa meget mere som Birkedal ansaa den ny konge for at være tysksindet. Saa kom 1864, og begivenhederne tyngede haardt paa B's danske sind. Han syntes at *D. G. Monrad* svigtede og viste for lidt tillid til den almægtige Gud. Da ingen andre traadte frem med dette syn, lod B sig overtale til at tage sæde i rigsraadets folketing 1864, og efterhaanden udviklede politikken sig saadan, at B maatte tage bladet fra munden. 4. sept 64 holdt han i Ryslinge en prædiken, som endte med, at B bad Gud om »at skænke kongen et dansk hjerte, hvis det er muligt«. Disse ord kom i fordrejet form myndighederne for øre, og man afkrævede B en redegørelse. Saa kom den tunge tid, 9. nov 64, da Danmark skulle underskrive den sørgelige fred. B tog ordet i rigsraadet og hævdede, at hverken kongen eller regeringen havde guddommelig eller menneskelig ret til at afstaa Sønderjylland til arvefjenden. – Efter fredens afslutning vedblev B at kæmpe for indre frihed i det lemlæstede fædreland, og han lod sig genvælge 1865. 2. sept 65 holdt han i rigsraadet en skarp tale imod ministeriet *Blume:* »Enten burde kongen have nedlagt sin krone eller ogsaa sat sig i spidsen for hæren og kæmpet en sidste kamp for Danmarks ære, ret og uafhængighed. Men ministeriet raadede ikke til nogen af disse veje. Hvad det raadede til, var det, jeg kalder det forsmædelige, var det, jeg kalder *pjalteri!*« Denne tale vakte stor harme hos ministeriet, der ansaa den for majestætsfornærmelse. Der var ganske vist ytringsfrihed i rigsraadet, men man kunne ramme B som embedsmand, og 20 dage efter, 22. sept 65, *blev B pludseligt afskediget som sognepræst.* At myndighederne var paa nakken af Birkedal mærkedes, da det blev nægtet hans kapellan, *Storm,* at prædike i vakancetiden efter B's afskedigelse.

Birkedal blev afskediget med pension, som var en tung byrde for sognepræsterne Johs. Clausen og C. Lorenzen, der samtidig foruden at betale til ham, havde ham som konkurrent i sognet. Faktisk bar sognekaldet ved denne ordning økonomisk valgmenighedspræstens løn.

Birkedals afskedigelse vakte det stærkeste røre. Af 120 bosiddende underskrev 108 en adresse om at beholde ham. Ryslinge ville absolut ikke af med sin præst. Straks ville man danne frimenighed, men B fraraadede enhver overilet handling. Han følte sig nøje knyttet til folkekirken og var betænkelig ved en udtræden (som han nylig havde fraraadet P. C. Tranberg, se I 520 f).

Birkedal rejste til Kbhvn, hvor rigsraadets folketing hædrede ham med at vælge ham til vicepræsident. Birkedal selv fortæller, at han gik op til *Grundtvig,* [der i »Dsk kirketidende« (1. oktober 1865) skrev en bemærkelsesværdig artikel: »Hvad kommer det præsten ved Vartov ved, at præsten i Ryslinge bliver afskediget?« hvor han spurgte, om myndighederne nu var rede til at »indrømme Birkedal og hans tilhørere ret til at benytte sognekirken til fuld gudstjeneste, naar den var ledig, da det ellers ville give stødet til almindelig udtrædelse af alle os, som føler, at vi ikke kan leve kristeligt og se gode dage i et samfund, hvor regeringen vil berøve menigheden en af sine bedste lærere . . .«] Grundtvig raadede *ikke* Birkedal til at træde ud af folkekirken, men han advarede myndighederne ved at antyde muligheden af en udtræden i større stil. Grundtvigs ord gav dog ikke Birkedal ro i sindet. Efter enkedronningens raad søgte han sin gamle ungdomslærer, biskop *Martensen.* Martensen (der ansaa Birkedal for »ungdommelig«) raadede B til at gøre kongen afbigt, vente et par aar og saa søge embede. Men B ville ikke gøre afbigt. B skriver: »Indtil dette øjeblik stod alt i svømmende dunkelhed for mig, men nu faldt en lystanke fra bispeloftet (maaske var den fra Gud selv) ned i mit hjerte, og jeg svarede med fuldstændig vished og klarhed: »Nu ved jeg, hvad jeg skal gøre. Jeg bliver ved med at prædike i min gamle kreds, bliver ved med at døbe, konfirmere, tage til alters og spørger ikke nogen om lov dertil, thi jeg har Vorherres fuldmagt og en menigheds kaldelse dertil . . .« Saa sank biskoppen ned i stolen og udbrød: »Gud, hvad skal vi da gøre?« »Ja, det maa blive biskoppens sag. Nu ved jeg, hvad *jeg* skal gøre,« svarede Birkedal.

Selvom denne fremstilling er fortegnet (Birkedal huskede forkert) maa det siges, at hvis Birkedal havde faaet lov til at beholde sit embede, var hele bevægelsen antagelig blevet inden for sognekirken. Det standpunkt, Birkedal indtog, gav derefter anledning til gennemførelsen af *valgmenighedsloven 1868.* Dette indsaa Grundtvig straks, da Birkedal efter samtalen med Martensen opsøgte ham: »Ja, det er det

rette: saa faar vi i en haandevending den frihed i folkekirken, vi ellers maatte kæmpe for i 30 aar!« Havde Martensen faaet sin vilje, var der antagelig blevet dannet en række grundtvigske menigheder uden for folkekirken.

Menigheden i Ryslinge sendte en deputation til Kbhvn. De fik ikke kongen i tale. Senere ansøgte de om, at B maatte bruge sognekirken, naar den var ledig; ligeledes forgæves. Da embedet blev opslaaet ledigt, søgte Birkedal det, men skønt der var kommet en ny minister, som var ham venligt stemt, fik han det ikke. Ministeren prøvede at faa *Vilhelm Beck* til at søge embedet, men han ville ikke. Ministeren og biskop Martensen overtalte saa Vilhelm Becks ven, *Johannes Clausen,* til at søge, og han fik embedet. Der var kun et par ansøgere.

Nu var Birkedal og hans venner lukket ude af Ryslinge kirke. Men Birkedal fastholdt, at han ville blive i folkekirken. 1. søndag efter Mikkelsdag 1865 holdt han under vældig tilstrømning konfirmation og afskedsprædiken. Derefter indrettede han en kirkesal i præstegaardens lade, og disse omgivelser forhøjede kun menighedens glæde ved gudstjenesten. Da pastor *Clausen* kom, maatte B forlade pgd, og foreløbig flyttede den fri menighed til Ringe sogn, hvor B boede hos proprietær *Langkilde,* Boltinggaard, og hele sommeren 1866 holdt han sine gudstjenester under stærk tilstrømning i Boltinggaards store lade. Da høsten skulle i hus, kunne han ikke blive ved der, og imens arbejdede man med stor iver paa at bygge »Nazaretkirken« syd for Ryslinge. Allerede 8. aug 1866 blev den indviet, og skønt det var regnvejr, kom der over 1000 mennesker, mange maatte staa udenfor. Birkedals nære venner, *F. E. Bojsen* og *Ludvig Helveg* talte, 25 præster var tilstede.

Alt dette vakte voldsomt røre rundt om i landet. *Peter Larsen-Skræppenborg* overvejede at danne en fri mgh i Dons med Birkedal som præst, et anneks til Ryslinge. Men nu tog regeringen fat. Konsejlspræsident, grev *Frijs,* overtalte biskop *P. C. Kierkegaard* til at blive kultusminister (den eneste biskop, som havde udtalt sig venligt om de fri menigheder), han udarbejdede et forslag om en valgmenighedslov (Sofus Høgsbro havde kort før indbragt et lignende, mere vidtgaaende forslag), og skønt biskop *Martensen* kæmpede imod dette, og biskopperne udsendte en erklæring, som paapegede de farer dette ville medføre for folkekirkens orden og enhed, blev det vedtaget i folketinget. Kierkegaard var en aandelig træt mand, der ikke kunne bære at staa i en kampstilling, han nedlagde sit embede og afløstes af provst *Aleth Hansen.* I den afgørende landstingsforhandling kunne han ikke klare sig, men grev *Frijs* greb ind (hærordning og kirkeforhold blev kædet sammen paa en mærkelig maade), gjorde det til et kabinetsspørgsmaal, og 15. maj 1868 blev valgmenighedsloven vedtaget (se nærmere I, 13). Kort efter blev Birkedal anerkendt som valgmenighedspræst og dermed havde han vundet sejr. Se videre ndf under valgmenigheden.

Birkedal har i sognets liber daticus udførligt og meget interessant skrevet om hele sagen, en fremstilling, som vist hidtil ikke har været offentliggjort.

Johannes Clausen blev indsat som sp i Ryslinge samme dag som Vilhelm Beck blev indsat som sp i Ørum-G. Clausen var paa forhaand, som Becks nære ven, indtaget imod det grundtvigske. (»Grundtvigianismen ligner et markedstelt, hvor der udenfor er anbragt pralende skilte med meddelelse om de store vilde dyr, som findes indenfor, men hvor besøgende sørgeligt skuffes ved at komme indenfor og kun finder papegøjer og abekatte«). (J. Kj. Carlsen: J. C, s 51). Men Clausen var som Birkedal stærkt optaget af Sønderjyllands tragiske skæbne. IM's fmd *Rønne* og *Vilh. Beck* havde fraraadet ham at søge hertil (Beck ville selv ikke søge og havde erklæret, at hvis han blev præst i Ryslinge, ville han straks arrangere sig med Birkedal om kirken, og nu skrev Beck til Clausen: »Tag straks hen og tal med Birkedal. Thi skal det blive til Guds riges fremme, maa du være i venlig forstaaelse med ham«. Clausen var ængstelig. Han turde ikke engang bede nogen af sognets beboere hente sine møbler i Odense. Der kom dog vogne og hjalp med transporten. Clausen skrev til Birkedal og tilbød ham kirke og pgd. »Jeg kan forstaa, at De ikke kan skrive broderligt til mig, men maa jeg det da ikke til Dem? Kirkelige modstandere er vi, men for mig staar det saadan, at jeg kommer til Ryslinge for at blive ydmyget ... jeg ved, hvor inderligt De elsker Deres frelser; jeg ved, at jeg er en stakkel ved siden af Dem, ja, ja, kære Birkedal, kan De nu ikke række mig broderhaand, een gang skal vi blive nødsaget dertil, naar vi af Guds naade mødes i Guds rige ... farvel, Gud velsigne Dem!« Birkedal svarede venligt, men kunne ikke tage imod Clausens tilbud, han syntes, at Clausen forstyrrede Vorherres kirkeorden og skilte en levende menighed fra deres præst.

Selv skriver Clausen i sin prædikensamling, at han den dag han skulle indsættes gik ud i marken ved et hegn, hvor han under stor ængstelse bad til Gud, at han dog ikke maatte fortrædige Birkedal, og i kirken udtalte han, at han ikke vidste, om han havde én eneste ven her. Det var den 16. febr 1866 han blev indsat af provst Jungersen. – *Lars Frederiksen* skrev i Dansk Folketidende: »Hvad den nye præst vil ved jeg ikke; kan han undvære os? Vi kan sagtens undvære ham; thi han er hverken kommet her af det gode eller til det onde.« Enkelte udtalte, at Birkedals administrative afskedigelse burde have bevirket at ingen præst burde have søgt embedet, saa regeringen havde været nødt til at genindsætte Birkedal.

I sin indsættelsesprædiken tiggede Clausen menigheden: »Vil I hjælpe mig? Man har sagt, at alle, der her har Herren kær, vil vende mig ryggen, men jeg har det ærlige haab, at der vil blive nogle faa, som vil støtte mig.« Baade Birkedal og Clausen led ved det. Clausen følte dybt for Birkedal, som maatte rykke ud af sin præstegaard, og det var svært for Birkedal at vænne sig til Clausens nærværelse. Det kom i de første aar til rivninger imellem dem. Clausen, som altid havde lyst til at paakalde offentlighedens interesse, skrev bladartikler og udgav smaaskrifter, hvori han angreb Birkedals syn og forsvarede sit eget. Der gik rygter om, at Birkedal under et skænderi havde vip-

pet Clausen ned i en grøft, og Clausen klagede til myndighederne over, at et medlem af B's menighed var valgt ind i bestyrelsen for fattigkassen. Clausens ømtaalige sind led under formentlige eller virkelige fornærmelser og tilsidesættelser. Birkedal skriver, at det var »tragikomisk at lægge mærke til, at de mange, der gik i kirke hos Clausen – og flere af dem var Birkedals gamle gode bekendte – ikke ville hilse paa Birkedal, naar de mødte ham paa vej fra kirke. Det var som om de havde en 4. trosartikel: Clausens venner er mine fjender og omvendt. – Det morede mig at tvinge disse folk til at hilse ved selv at tage hatten dybt af for dem.« – Fru Birkedal, som havde haft 17 lykkelige aar i Ryslinge pgd, havde særligt svært ved at taale de ny beboere der, men snart begyndte de to præstefruer dog at besøge hinanden. Clausen skrev marts 1866 til en ven paa Sjælland: »Begyndelsen her har været god. Mange har taget saare venligt imod mig«, langt bedre end jeg havde ventet. Kirken har været helt godt besøgt ... Birkedal ligger jo midt i sognet, saa jeg kan ikke komud til de fleste i sognet uden at gaa lige forbi hans hus og hans nye kirke. Han har ikke vist mig den mindste imødekommenhed i kirkelig henseende og hans tilhængere heller ikke.«

Men 4 aar senere skrev Clausen til samme mand: »Jeg lever nu under langt fredeligere forhold end tidligere. Mellem Birkedal og mig er der et personligt venligt forhold, og i menighederne er det ogsaa langt bedre. Hver menighed passer sig, og saa gaar jeg sammen med grundtvigianerne i saadanne ting, som jeg er enig med dem i. Det giver anledning til megen mistænksom snak, beskyldninger for grundtvigianisme. Men det bryder jeg mig ikke om. Der findes megen snæverhjertethed ogsaa blandt de troende. Den vil jeg ikke lade mig kommandere af. Forøvrigt er jeg lige saa lidt grundtevigianer nu som før.« – Clausen var de første aar i Ryslinge præget af IM's alvorstunge syn. Han var meget veltalende, og hans stemningsbevægede forkyndelse fik stor magt over tilhørerne. Brorsons og IM s sange paa iørefaldende melodier blev meget sunget.

Samværet med Birkedal forandrede efterhaanden Clausen. Hans forkyndelse fik andre toner. Birkedal selv skrev: »Efter mange rivninger kom vi i et virkeligt godt og venligt forhold til hinanden. Vi blev meget gode venner ... han havde været vant til at staa som en høvding for en stor kreds uden paa nært hold at have en anden forkynder, som ogsaa indtog en slags hovedstilling for sin kreds og tildels viste andre veje til troens sikkerhed end han. Han havde et ualmindeligt mesterskab i at holde taler og foredrag, altid slagfærdig og i stand til at udbrede sig veltalende over sin genstand ...« Med sit let bevægelige og modtagelig sind blev Clausen altsaa lidt efter lidt paavirket af Birkedals syn paa menneskelighed og kristendom. Clausen havde ikke søgt embedet for at bekæmpe Grundtvigianismen i dens egen lejr (som C. Hostrup mente). Ejheller for levebrødets skyld. Han havde søgt hertil, fordi han følte fra Gud, at han *skulle* til Ryslinge. Og efterhaanden kom de to præster her til at vise, at to betydelige præster godt kunne være i samme sogn og være medbejlere til samme sognefolk og næsten blive venner. Clausen kom ikke saa sjældent til Birkedal, men denne kunne vanskelig overvinde sig til at komme i sit gamle præstehjem. Det blev ved folkefester de mødtes, og det bragte en mildere luftning. Det var ikke blot udadtil, men ogsaa i tanker indadtil, at de mødtes, varme fædrelandsvenner, som de begge var. Første gang Birkedal kom i præstegaarden hos Clausen var 1870, da Clausen havde faaet den tanke at rejse et minde for Frederik VII og grundloven paa en plads, hvor fattighuset havde ligget. Der var uenighed, kommunen var imod, men Birkedal fandt tanken god. Det vakte opsigt, at de i fællesskab indbød til et møde i skolen, hvor planen blev vedtaget. Ved grundlovsfesten 1871, hvor mindesmærket afsløredes for Frederik VII, og hvor Clausen bød velkommen paa den af ham stiftede ny *højskole* (se ndf) i Ryslinge, talte Clausen for Birkedal og hans familie, som var med, og sagde: »Da jeg drog ind i Ryslinge prgd, var det som tagdryppet var taarer fra den familie, som maatte drage derfra. Længe kunne vi ikke mødes. Birkedal og hans venner vendte »det lodne« ud imod mig, og jeg og mine venner gjorde gengæld. Men det er bedre at vende det lodne *ud* end at vende det *ind,* og her har vi atter et bevis for, hvad friheden kan udrette. Da her skulle rejses et minde for frihedens giver, kunne vi mødes, og der var endnu meget mere vi kunne dele ...« Det føltes som solskin efter uvejr, at Birkedal og Clausen saaledes fandt hinanden. Men der sad dog adskillig bitterhed tilbage. (Se næste side).

Clausen var mere jævn og »folkelig« end Birkedal. De senere aar prædikede de undertiden i hinandens kirker, Birkedal holdt foredrag paa højskolen, og Clausen holdt bibellæsninger for Birkedals folk. I flere aar prædikede Clausen hver første søndag i maaneden to gange i sognekirken, for at de mange fra andre sogne, efter at have været i valgmenighedskirken kl 10, kunne komme i sognekirken kl 14. Det blev rige tider i Ryslinge. Ikke mange steder i landet kunne man se en saadan kirkefærd som her. – Clausen rejste i de første aar en del for IM, men delvis under Birkedals paavirkning traadte han 1874 ud af IMs bestyrelse. Saa oprettede han en kirkelig forening, der skulle omfatte alle retninger, og især virke for kærlighedsgerninger og for Ydre mission. Paa den tid havde IM planer om et arbejde blandt danske i Amerika; Beck overlod sagen til den fynske forening, hvorved sagen, som Beck skrev, blev »spillet over i Grundtvigianernes hænder«. Senere opstod der et brud, og den danske kirke i USA blev delt i to. – Clausen blev faktisk betaget af den aandsstrømning, der udgik fra Birkedal og hans kreds. En tid var han meget optaget af *Bjørnson.* Clausen mistede en lille søn, blev selv syg, og læste Bjørnsons »Arnljot Gelline«, skrev og takkede Bjørnson og fik et smukt brev som svar. – Clausen fulgte Birkedal til mødet i Askov 30. juli 1874, da Vilhelm Birkedal ordinerede *Cornelius Appel.* Clausen fik oprettet højskole og børnehjem her. Han solgte 100 td ld af præstegaardens jord. Meget blev forandret i Ryslinge i de 12 aar, Clausen var

sognepræst her. Eftertiden synes at vise, at det var godt, at netop han skulle hertil i 1865. Disse aar var baade de rigeste og de sværeste i Clausens bevægede præsteliv. Han søgte herfra, fordi han ikke var synderlig praktisk og havde besvær med sit landvæsen. Han flyttede til Nr Lyndelse (se s 179 f), kun 10 km fra Ryslinge. Mange af hans gamle venner søgte ham dér; han var en kendt og skattet taler ved større møder og folkefester over hele Fyn. Det var især Sønderjylland, der var hans kære emne. Pastor Joh. Clausen er begravet i Ryslinge.

De første højskoler i Ryslinge. Medens Kr. Kold var huslærer hos Birkedal, samlede han byens unge karle om aftenen til foredrag og oplæsning. Han kom i forbindelse med Grundtvigs venner, som arbejdede med højskoletankerne, og mænd som *P. K. Algreen* og *Ludv. Chr. Müller* fandt, at Kold burde begynde et højskolearbejde. I maj 1850 tog Kold ind til Grundtvig for at tale med ham derom. De var straks uenige. Kold ville have elever paa 14–17 aar, Grundtvig mente, at de skulle være mindst 18 aar. Kold mente, at Grundtvig kendte for lidt til bønderkarle paa 18 aar; thi »da er de allerede begyndt at lege kærester, ryge pibe og handle med ure, saa vi kan ikke faa dem beaandede«. (1866 erklærede Kold, at han havde haft elever baade over og under 18 aar, og kun de, der var over 18 aar, kunne han udrette noget med. Kold fik pengehjælp af Grundtvig og hans venner til at købe et hus paa Ryslinge mark, men da hans højskole skulle aabnes 1. nov 1851, var der kun een elev. I sin vaande bad han Gud om hjælp. Der kom 15, og Kold delte de jævne kaar med dem, talte med stor kraft til dem, men skolen ville ikke gaa. 1852 begyndte han en friskole i Dalby og 1853 flyttede han højskolen dertil.

Ganske uden forbindelse med denne højskole var den højskole, som pastor *Johannes Clausen* oprettede i Ryslinge 1866, se ndf. 1867 fik den sine egne bygninger paa ringerhusets grund. Den blev drevet i tilslutning til IM og som modtræk mod Birkedal. Den kom dog hurtigt i kontakt med Birkedal og hans kreds, og nu begyndte en stærk vækst, og højskolen gled over til valgmenigheden (se nedenfor).

Johs. Clausens syn paa Birkedal. *Johs. Clausen* har udførligt skildret de bevægede aar i Ryslinge i et skrift han udsendte 1891 som en slags kommentar til Vilh. Birkedals »Personlige oplevelser« 1890. Bitterheden var ikke glemt. Det hedder bl a:

»V. B omtaler de spændte forhold fra begyndelsen af mit komme. For at karakterisere disse anfører han historier, jeg saa tit har hørt ham mundtlig fortælle, men som synes mig at være af den natur, at de ikke burde have været draget frem for offentligheden. Saadanne historier, som at jeg og V. B skulle have været oppe at slaas o l, indser enhver, er det rene pjank. Han fortæller om en tydelig betegnet endnu levende mand i sognet, at han i sin uvilje over, at folk gik til valgmenighedskirken, skal have sagt om mig: han prædiker os F t m ind i himmerig. Den historie har jeg hørt mange gange; den blev selvfølgelig fortalt for at betegne, hvad det var for dødbidere og højest pietister, som jeg samlede om min forkyndelse til forskel fra »aandsfolket«, som V. B samlede i sin kirke. De fleste ville vist være enig med mig i, at det er underligt, at V. B har kunnet bekvemme sig til at overgive den historie til offentligheden. Hvad han iøvrigt anfører fra sin side for at vise det spændte forhold, f eks, at folk ikke ville tage hatten af for h o l, kunne jeg supplere ved mange meddelelser om, hvad jeg i lignende retning oplevede, men jeg modstaar fristelsen til at gøre dette. Om V. B derimod har gjort sit til at dæmpe ophidselsen, uviljen mod mig fra begyndelsen, anser jeg for tvivlsomt. Jeg kan i al fald anføre kendsgerninger i modsat retning. Aaret før mit komme til Ryslinge, traf jeg ved min hjemkomst fra krigen V. B i et præstekonvent i S Næraa pgd. Under indtrykket af mine meddelelser fra min gerning som feltpræst, erklærede han, at han hidtil havde troet, at jeg var en mørk pietist; men det saa han nu, at jeg ikke var — og aaret efter udtalte han i laden i Ryslinge som advarsel mod mig, at jeg var pietist af det reneste vand. Saaledes har man i al fald sagt mig; og det, at han nu siger om min forkyndelse den gang, at der gik »en pietisk tone gennem mit vidnesbyrd«, bestyrker rigtigheden af, at han virkelig har udtalt sig saaledes om mig. Jeg skal her ved denne lejlighed meddele, at V. B ved hint præstekonvent oplæste et skrift, hvori han advarede pastor Tranberg paa Bornholm mod at bryde med folkekirken — og aaret efter havde han selv brudt med denne, i al fald gjort et skridt, der foreløbigt maatte føre hertil. Men hvad jeg kan bevise ved vidnesbyrd fra endnu levende folk i Ryslinge, er dette, at V. B udtalte, at nu skulle det kendes, hvad der var avne, hvad hvede, da talen var om, hvem der ville følge ham ind i valgmenigheden. Gud ske lov, jeg fik dog ikke lutter avner, ogsaa jeg fik naade til at samle hvedekorn, ærlige, troende sjæle, ind i min menighedskreds; hvor mange — vil en gang blive opklaret. At saadanne, i øjeblikkets ophidselse maaske undskyldige, men dog højst ubetænksomme ord ud i en saa høj grad bevæget og ophidset befolkning ikke skulle gøre stillingen bedre for mig, er indlysende. Men sligt forklarer, at jeg blev genstand for en meget hensynsløs behandling ved flere lejligheder. Som eksempel herpaa skal jeg blot anføre følgende: I mellemtiden, inden valgmenigheden fik folkekirkelig anerkendelse, maatte jeg udføre kirkelige forretninger for den, saasom begravelser. Det er da hændet flere gange, at folk kom til mig og forlangte, at jeg ikke maatte tale ved graven, jeg tror endog, at de frabad sig, at jeg bad Fadervor, hvad jeg dog med sikkerhed kan huske. Det var virkelig ofte en tung gang for mig at gaa som med tilbunden mund ved slige lejligheder. Men naar V. B nu siger, at »personligt kulminerede min overdrevne og uberettigede kamplyst« overfor ham derved, at jeg forlangte af ham paa en ubehagelig maade, at han skulle opfordre medlemmer af sin menighed, der havde ladet sig vælge ind i bestyrelsen for »de fattiges kasse« i Ryslinge, til at træde ud af samme, da haaber jeg, at de allerfleste ville indrømme, at det anførte eksempel paa mine »mange nærgaaenheder« er valgt saare uheldigt for ham selv, naar de høre sammenhængen. Og denne er følgende: Naturligvis satte ikke et menneske af V. B's menighed sin fod i min sognekirke. Nogle erklærede endog højlydt, at de ikke ville komme der, med mindre de med magt blev slæbt derind. Altsaa ydede B's menighed ikke en skilling til min menigheds fattigbøsse, ind i hvilken der forøvrigt flød rigelige bidrag paa grund af den store tilstrømning fra andre sogne. Samme aar jeg kom, blev der en plads ledig i bestyrelsen, og jeg blev valgt ind i denne. Det følgende aar skulle der vælges en helt ny bestyrelse. Min menighed gik ud fra, at det ikke kunne falde valgmenigheden ind at ville være med til at vælge mænd til bestyrelsen af en kasse, til hvilken den ikke ydede det allermindste; derfor mødte meget faa af min menighed ved valget, medens valgmenigheden mødte i saa stort tal, at de kunne kaste mig ud af bestyrelsen; det var en ren overrumpling. I formel henseende fik jeg uret, da jeg klagede til øvrigheden, der afgjorde, at det var en sognekasse, til hvis bestyrelse alle sognets folk havde ret til at vælge. Den gang havde man imidlertid — ogsaa jeg — den forestilling, at »de fattiges kasse« var en menigheds, en kirkelig kasse; naar V. B's tilhængere nu var traadt ud af sognemenigheden og havde dannet en særegen menighed, troede jeg, at de havde tabt deres ret til at vælge i sager, der angik sognemenigheden. Afgørelsen slog det fast den gang, hvad der senere er noksom godtgjort, at »de fattiges kasse« slet ikke er en kirkelig menigheds-kasse. Praktiske følger fik denne afgørelse imidlertid slet ikke for min menighed; thi fra den stund anbragte jeg vor menigheds-kasse paa et træ uden for kirkegaarden, og i bøssen i kirken indkom der nu saa godt som intet. Jeg saa imidlertid slet ikke sagen fra den formelle side, mig op-

rørte det kun i højeste grad, at folk, der krævede sig anerkendt som selvstændigt menigheds-samfund, der i højeste toner raabte paa frihed, der klagede sig bittert over, at regeringen havde gjort et kødeligt, plumt indgreb i deres aandelige forhold, ikke kunne indse, at nu gjorde de sig skyldige heri og det paa langt mere haandgribelig, iøjnefaldende maade. De ville have frihed for sig, men de ville ikke unde os den; de ville selv regnes for en menighed, men min menighed ville de ikke anerkende som saadan, den var kun et sogn. Man tænke sig blot mig valgt ind i bestyrelsen for valgmenighedens kasse! Man huske paa, at her var forholdene rent undtagelsesvise; her stod overfor hinanden to menigheder med lige aandelig ret, samlede fra en stor kreds under ganske særegne forhold. Jeg kan ikke tro andet, end at de fleste ville indrømme, at her var et flagrant, aabent brud paa ægte frihedsfølelse og ædel tænkemaade. Da jeg gik til V. B for at rette ovenanførte opfordring til ham, var jeg derfor overbevist om, at han, som han skriver, umuligt kunne have haft med den historie at gøre; han kunne umuligt have handlet saa uædelt, saa stridende mod friheds og billigheds krav. Men jeg nægter ikke, at jeg blev højlig skuffet ved at erfare, at V. B ikke kunne indse eller føle det berettigede i min harme over hans menigheds adfærd. Som han beretter, kom det til et heftigt, personligt sammenstød mellem os — det eneste vi havde i ca 12 aar — og jeg sagde blandt andet: Nu kan De være saa stor, De være vil, og jeg kun saare lille i sammenligning med Dem; men det vil jeg sige Dem: jeg har ingensinde lagt Dem eller Deres menighed et haarsbred i vejen, og skal ingensinde gøre det, jeg véd, jeg er frisindet; men trænger De eller Deres menighed ind paa mine enemærker, da skal jeg vise, at jeg kan bide fra mig. Endnu den dag i dag kan jeg ikke se, at jeg ikke havde grund til at blive harmfuld over valgmenighedens optræden i denne sag, ej heller, at jeg led et nederlag i denne, skønt den formelle afgørelse gik mig imod. Se, det var det største, det eneste eksempel, V. B har kunnet anføre paa min kamplyst, min nærgaaenhed! Jeg synes virkeligt, at det meget mere vidner imod ham og hans evne til at bedømme ikke alene personer, men ogsaa en sag uhildet, retfærdigt.

Jeg skal anføre et andet eksempel paa V. B's optræden overfor mig. I Ryslinge friskole var jeg som sognepræst forpligtet til at holde eksamen. Jeg meddelte dette til læreren, som i stærke ord udtalte sig mod al eksamen og lod mig føle, at jeg efter hans mening hermed ville gøre mig vigtig og ved en slig eksamen muligt fortrædige skolen. Saa besluttede jeg at tage den sag paa en anden maade, saa de skulle faa at se, at jeg ikke var saa forhippet paa at komme til at holde eksamen, at dette ingenlunde var mig en behagelighed. Jeg lod maaneder gaa hen, fik saa forskellige forespørgsler, om jeg agtede at holde eksamen. Jeg lod svare: Ja, naar det er min lejlighed. Da jeg atter lod maaneder gaa hen, kom talen ud, at jeg saaledes ringeagtede friskolen, at jeg ikke engang ville holde eksamen i den. Endelig bestemte jeg en eksamensdag, paa hvilken en stor del af valgmenigheden var mødt. Stuen var propfuld; det skulle være en hel forestilling. Jeg nægter ikke, at jeg, en ung mand uden synderlig øvelse eller erfaring i, hvad der angik skolevæsen, og paa hvem den store forsamling visselig ikke saa med venlige øjne, ikke var saa lidt beklemt. Med tanken, jeg mindes det endnu: frit mod, Antonius! osv gik jeg ind. Lidt efter kom V. B ind og satte sig i en krog uden at hilse paa mig. Jeg begyndte med at udtale, at jeg syntes, at vi skulle tage denne historie, denne eksamen paa en saadan maade, at den var saa lidt generende som muligt for begge parter, og navnlig forekom det mig, at der ikke var nogen mening i, at jeg skulle holde eksamen i religion over en anden menigheds børn; dette maatte naturligt tilfalde dennes egen præst; derimod ville jeg nok holde eksamen i kundskabsfagene, dels fordi det var min pligt, dels fordi jeg nok kunne ønske at anstille en sammenligning mellem statsskolens præstationer og friskolens, hvilken jeg den gang slet ikke kendte. Henne fra sin krog raabte saa V. B, om jeg virkelig turde betro ham at holde eksamen i religon. Var det et kærligt, ædelt ord overfor mig, den unge, der dog var optraadt frisindet og hensynsfuldt overfor V. B og hans menighed?

Et andet eksempel paa, hvorledes man behandlede mig, skal ogsaa her anføres. Til Ryslinge kom der, saa vidt jeg mindes, 1869 en stor skare sønderjyder. Alene folk i valgmenigheden baade i og uden for sognet opfordredes til at tage mod disse gæster; jeg og mine venner var jo pietister, ufolkelige, om hvem det ikke kunne antages, at vi havde hjerte for vore brødre og søstre i Sønderjylland. Allerede dette, at man undlod at henvende sig til os, var i og for sig saarende, som om vi ikke var lige saa gode danske, som dem i valgmenigheden. Da man her imidlertid ikke kunne skaffe plads til saa mange gæster, skete der i det yderste øjeblig en henvendelse til mig, muligvis ogsaa til andre i min menighed, om at huse nogle sønderjyder. Jeg véd det, thi de have selv sagt mig, at disse sønderjyder, som var bibragte en hel anden forestilling, da de kom i vort hjem, blev overraskede ved at blive kærligt modtagne og hos os mærke varme overfor den sønderjyske sag. Jeg kørte dem over til Boltinggaard, hvor der var stort møde. Her udtalte den ene taler efter den anden sig haardt og haanligt om mig i sønderjydernes paahør, hvad der forøvrigt ogsaa forargede dem. Alt dette var V. B vidne til, han stoppede ikke munden paa disse talere. Det turde være ikke alene et vidnesbyrd om, at valgmenigheden behandlede mig lidet skaansomt, men ogsaa om, at V. B ikke gjorde noget i modsat retning. Naar han nu synes at ville bibringe folk den forestilling, at han var den imødekommende, jeg den kamplystne og nærgaaende, skal jeg oplyse, at han i 3 eller 4 aar ikke satte sin fod i mit hjem; dette var dog ikke saa imødekommende, da jeg mange gange kom i hans hjem. At han undlod dette fra begyndelsen, er forklarligt nok; men da han havde faaet sit eget hjem, syntes det mig dog underligt. Under alle omstændigheder har han virkelig ingen ret til udelukkende at lade skyggen falde paa mig, hvad angaar vort indbyrdes forhold under vor samvær i Ryslinge de første aar.

Jeg spørger: Mon V. B er særlig berettiget til at tale om andre. Han har dog visselig ikke været af de tavse, faamælte personligheder, hverken i tale eller skrift; hans »Personlige oplevelser« turde efter manges mening afgive tydelige vidnesbyrd i modsat retning. Og mon mange dog ikke ville mene det nærgaaende, underligt, naar han siger, at han tror at have kunnet se et mørke lægge sig over mit aasyn, naar jeg ved en eller anden lejlighed ikke havde kunnet komme til at tale? Det kan man virkelig kalde klarsyn. Om min forkyndelse, som han dog kun har hørt meget faa gange, siger han, at jeg ryster mine foredrag ud af ærmet, de er præget af hastværksarbejde og øjeblikkets umodenhed og famlen; de efterlader kun et forsvindende indtryk. Ja, det er vist, jeg takker Herren for, at han i reglen har gjort det saa let for mig at vidne, givet mig »som i søvne« tanker og ord til at bære disse. Med hensyn til forberedelse, da har jeg vel her noget nu og da at bebrejde mig — hvilken præst har ikke det? — men naar jeg siger V. B, at jeg fra min ungdom har, saavidt mine evner og kundskaber strakte, studeret omhyggeligt den tekst, jeg skulle tale over, og at jeg navnlig har anvendt endog megen flid paa at ordne og fremstille saa simpelt og klart som muligt mine tanker, at de kunne fattes, følges og samles af alle, uafhængigt af, hvad dannelsestrin, de stod paa, da vil han vel tro mig. Men jeg undrer mig unægtelig over, at han har villet sætte sig til dommer over mig i dette stykke, som han dog slet intet har kunnet vide om. Hvad ville han mon sige, hvis jeg satte mig til at kritisere en navngiven præsts prædikener i grundtvigsk retning, der evigt og altid kedsommeligt, aandløst og tanketomt drejede rundt om trosordet? Forøvrigt henskyder jeg mig angaaende mine prædikeners indhold og form og det indtryk, de havde gjort, om det har været forsvindende eller blivende, under mine tilhøreres og venners dom.

For mig — jeg ved ogsaa for andre — har det, at vi to præster i Ryslinge med vore menigheder efter den skarpe adskillelse kunne mødes i venlighed og samvirken i enkelte retninger, været et lille bebudende tegn paa, at det efterhaanden, trods forskellige anskuelser om biting, skulle lykkes at samle alle ærlige Guds børn sammen under fællestroen til forenet kamp mod Guds riges fjender, der kendeligt samle sig stærkt. Derfor har det gjort mig ondt, at han med sine skriverier ligesom har forstyrret noget af dette haab for mig; det har smertet mig, at han hvem jeg har betragtet som min ven, og hvem jeg ogsaa mener at have vist venskab, ikke alene da vi boede i nærheden af hverandre, men ogsaa senere, har kunnet og villet skrive om mig, som han har gjort; det viser aabenbart, at hans venskab overfor mig ikke har ligget synderligt dybt i hans hjerte. Netop i denne maaned, den 18. febr, for 25 aar siden, begyndte jeg min gerning i Ryslinge. Med tak til Herren for hans store naade imod mig under denne, med mindet i sjælen om en aandelig,

stærkt bevæget, men ogsaa saare frugtbar tid i mit liv og om mange dyrebare venner, af hvilke mange allerede er rejste hjem, ville jeg i stilhed, med mere fred og glæde have kunnet fejre denne mindedag, hvis V. B nu ikke var kommen og havde rippet op i det gamle, der helst maatte være glemt af mig og andre. Jeg tror ikke, at han hermed har gjort nogen god gerning. Havde han ikke skrevet, havde jeg visselig ikke taget til orde; men nu mente jeg at have grund og ret til at gøre dette, dels for at belyse valgmenigheden fra anden side, dels ogsaa for at redde min egen ære som dansk mand og kristen, hvor jeg syntes, jeg kunne gøre dette med sandhed.«

Pastor Johs. Clausens efterfølger, *C. N. Lorenzen,* havde været hjpr i Gislev. Medens han var der, blev først hans hustru og saa han selv stærkt grebet af Birkedal, og han tilegnede sig den grundtvigske opfattelse af trosordet, som ordet af Herrens egen mund, med en saadan styrke, at han senere omtaltes som den mest grundtvigske præst paa Fyn. Han var personligt uhyre vennesæl, og folk flokkedes om ham og hans forkyndelse, baade i kirke og ved folkemøder. Da ministeriet nægtede at udnævne ham til sognepræst i Gislev, og han kort efter blev sognepræst i Ryslinge, løste 50 familier fra Gislev sognebaand til ham. Han var ivrig for den sønderjyske sag og tillige arbejdede han energisk for friskolen. Han støttede stærkt friskolen i Ryslinge og talte jævnligt ved de store friskolemøder og var tilsynsmand ved flere friskoler paa egnen. Som sognepræst vandt han en stor vennekreds og stod i et frugtbart samarbejde baade med højskolen og med Birkedal. Han hjalp Birkedal i den store valgmenighed, hvis medlemmer boede spredt over henved 30 kvadratmil, og 1875 blev han gift med en datter af Birkedal. Der blev et velsignet samarbejde mellem sognemenighed og valgmenighed. Lorenzen var vel hjemme i skriften og i missionshistorien. Han holdt bibellæsninger og fastegudstjenester. Han havde »ikke de ydre fremragende evner, men han havde en særegen gave: hans varme hjerte« (Vilh. Birkedal). Ogsaa Lorenzen flyttede til Nr Lyndelse, hvor han blev Johs. Clausens efterfølger (se der).

1885 blev et betydningsfuldt aar, thi da flyttede baade *Vilhelm Birkedal* og pastor *Lorenzen* fra Ryslinge. Efter pastor Lorenzen kom pastor *Hjort* som sognepræst. Han var en fin og from mand (se nedenfor). Birkedal nævner ham ikke i sine erindringer. Kirkegangen gik noget tilbage i sognekirken, men en trofast kreds sluttede op om Hjort. Da provst *Gudmund Bruun* paa reformationsmindedagen 1936 indsatte pastor *O. J. Hansen* som sognepræst, karakteriserede han de 3 foregaaende sp med disse ord: »Den elskelige, kloge pastor *Hjort,* den milde pastor *Sørensen,* og om pastor *E. Nielsen* kan det siges, at han ikke kendte til menneskefrygt.« (H. F. Danielsen).

I de senere aar har der været et venligt forhold mellem sognemenighed og valg- og frimenighed, (se s 519). Sognet er i høj grad præget af, at der er 3 menigheder, samt af højskolen og friskolen.

Af *kommuneskolens lærere* skal nævnes *Fr. Winther* (lærer her 1860–1901). Hans fader og brødre var ogsaa lærere, og 5 af hans børn gik lærervejen. (Pastor Aage Winther, Søllinge-H var hans sønnesøn. Provst C. P. Winther, Frederiks kirke og pastor Juul-Nyholm, Hesselager, var ogsaa af slægten). Lærer Fr. Winther var lærer i Gislev holme, da han og hans kone en dag tog i kirke hos Vilh. Birkedal. Der vaktes hos dem et ønske om at faa en lærergerning, hvor Birkedal eller Brandt, Ollerup, var præst. Og da den drikfældige lærer i Ryslinge blev afskediget 1860, fik W embedet her. Man havde advaret ham og sagt, at Birkedal ikke var nem at samarbejde med. Men de fik et velsignet samarbejde, baade i de 5 aar Birkedal var sognepræst og senere. W var en meget dygtig kirkesanger. Skoleforholdene var vanskelige paa grund af den uheldige forgænger, og mange børn søgte friskole. De børn, der var tilbage, kunne intet. Men han fik sat skolen i god gænge. Pastor Hjort sagde, at han aldrig havde hørt nogen, der kunne fortælle bibelhistorie som Winther. Han begyndte hver skoledag med trosbekendelse og Fadervor, og børnene blev grundigt oplært i Balslevs lærebog, uden at han benyttede remsesystemet. Han lærte børnene at elske en række kærnesalmer, og han hjalp pastor Johs. Clausen med at holde julefest paa højskolen, senere holdtes festerne paa skolen, og tilsidst i øvelseshuset. Disse fester samlede mange, ligesom fastelavnsfesterne, hvor W gav kaffe og boller. Skolen voksede, og han havde god hjælp af sin hustru og sine dygtige børn, en datter var lærerinde her i 40 aar. W ledede ogsaa en sangforening, og sammen med pastor Hjort holdt han en vel besøgt aftenskole. Lærer Fr. Winther skrev en række optegnelser fra sognet, historisk interesseret som han var. Disse optegnelser er benyttet til denne fremstilling. Hans søn, lærer i Simmerbølle, *P. J. Winther,* afløste ham 1901, og han var om muligt endnu dygtigere end sin fader og øvede tillige en stor indsats i aftenskole og sangforening. Han døde 1923 og afløstes af lærer *Fr. Pedersen.*

1924 oplyses: God kkg, halvdelen af befolkningen slutter sig til valgmgh; foredragsforening. 1935: Kkg 5 pct, jævne og afdæmpede forhold i sognemgh. Møder holdes i højskolens gymnastiksal, interesseret og velvillig befolkning. 1943: God kkg efter forholdene, ellers som hidtil. 1950: Rolige forhold, men de mange kirkelige og skolemæssige skel fra gl tid er paa een gang en styrkelse og en svækkelse. Vanskeligt at arbejde paa noget nyt. Lille, men trofast mgh, de frie kredse har fra gl tid virket befrugtende paa sognemgh. Ungdomsm i pgd, 2 aftenskoler i pgd, 475 til valg- eller frimgh, reelt flere, man kan regne, at c halvdelen af beboerne slutter sig til de frie menigheder. Mange arbejdere. 1954: Sognemgh er grundtvigsk præget, med godt naboskab til valg- og frimgh. Kkg stigende. Meget faa, som aldrig gaar i kirke. Stor højskole (150 elever). Aftenskole og aftenhøjskole i pgd. 175 til valgmgh, 275 til frimgh, friskole. Flere fabrikker. Interesseret og vaagen arbejderstand.

I en aarrække holdtes de *videnskabelige præstekursus* paa Ryslinge højskole. Mange præster har gode minder herfra.

Ryslinge læseforening stiftedes 1836, fik egen bygning 1937. Pastor Aage Winther (se Søllinge-H) virkede en tid som bibliotekar.

Ryslinge kirke (Sct Nicolaus) er tildels overpudset med cement, skibet er romansk, af kamp, senere forlænget mod øst og forsynet med kor og taarn, hvor der er vaabenhus. Overhvælvet. Korsarm mod nord fra c 1844. Restaureret 1891. Tarvelig altertavle med maleri fra 1866 (Johs. Jensen: Gethsemane), udskaaren prædikestol fra 1685. Alterstager fra 1594. Romansk font. Apostelfigurer fra en i Claus Bergs stil udskaaren altertavle er 1920 opstillet ved et samme aar anskaffet orgel. 300 sd.

Folketal: 1850: 723, 1901: 1091, 1921: 1562, 1950: 1639. Altergæster: 1922: 400, 1934: 240, 1942: 243, 1950: 185. Menighedsraad: 1922: 4 af sognemgh, 3 af valgmgh, 1934: 5 af sognemgh, 2 af valgmgh, 1953: 1 IM, 6 n gr (deraf 2 arb).

Kommunevalg: 1943: Soc 162 (2), rad 185 (2), kons 97 (1), venstre 222 (2), 1954: Soc 206 (2), rad 142 (2), kons 88 (1), venstre 224 (2).

Sognepræst

Indt 1857: a) 34 rug, 34 byg, 42 havre, b) 28 rdl c) naturalier, d) 230 rdl, e) 112 td ld. — 1870: Regul: 2060 kr, netto 4224 kr. — 1913: 2. kl, 1946: 3. kl. Pgd fra 1842.

17. 8. febr 1849–22. sept 65 (sp Sdr Omme-Hoven 25. okt 40): **Vilhelm Birkedal,** afsk 22. sept 65, se Ryslinge valgmenighed ndf.

18. 8. jan 1866–24. sept 77 (hjpr Stenmagle-S 27. april 58): **Johs. Clausen,** fl t Nr Lyndelse-H, se Vonsild-D.

19. 26. nov 1877–21. april 85 (hjpr Gislev-E 5. okt 63): **C. N. Lorenzen,** fl t Nr Lyndelse-H, se der.

20. 6. juli 1885–4. juni 1924 (sp Vaagø 10. jan 79): **Søren Hansen Hjort,** * 9. okt 53 Aastrup ved Haderslev. Forældre: Gdjr Jens Hansen H og Ane Lehrskov. Stud Odense 73, c 78^2 (l), timelærer, afsk 4. juni 24, † 24. nov 28. ~ 7. febr 79 Anne Catharine Marie Bygebjerg, * 8. aug 54 Aastrup ved Haderslev, † 16. jan 28. Forældre: Teglværksejer Jens Iversen B og Maren Bonde Sartor. – Adoptivdatter ~ museumsinsp V. Thorlacius Ussing af Ørbæk.

Pastor H var en klog og dygtig præst. Han kom godt ud af det med Karl Povlsen, men følte sig jo nok noget trykket af naboskabet til valgmenigheden. Han formaaede at hævde sognemenighedens stilling overfor den almægtige valgmenighed ved sin besindighed og naturlige ro. Da han søgte andet embede, fik han i ministeriet det svar, at han ikke ville blive forflyttet, »vi skal ikke have andre i den hvepserede«. Han var en solid sønderjyde. (V. Thorlacius-Ussing i »Præstegaardsliv« III, 191).

Lærer Fr. Winther skriver: Ved midsommertid 1885 blev pastor *Hjort,* kaldet til Ryslinge. Det er altid forbunden med nogen ulempe ved ethvert præsteskifte, ikke mindst naar forholdene er som her. Da imødeser man med en vis spænding, hvordan fremtiden vil blive. Ventetiden var lang, og først den første søndag i okt blev pastor Hjort indsat. Men under alt dette har vi stor aarsag til at være taknemlige for at Vorherre under de skiftende tider og forhold har maget det saa godt, at vi altid har kunnet søge kirken, der indtil denne dag (1908) har været godt besøgt. Nej vi kan med sandhed sige: Vorherre har gjort alle ting vel. Nu gaar forholdene her saa fredeligt og godt at man kun kan glæde sig over at de tilstande som i Ryslinge og som af mange udenforstaaende betragtes som yderst vanskelige, dog er faldet saa godt sammen at det kun sjældent giver anledning til partikampe. – Det var ikke let at være sognepræst i Ryslinge. Brødrene *Povlsen* var myndige mænd. Deres ord var lov i valgmenigheden og der var et sammenhold ud over det almindelige. Hjort var ikke grundtvigsk, vel nærmest kirkelig centrumsmand. Han blev straks, da han kom hertil, ved forstanderskiftet paa højskolen spurgt om han ville overtage et arbejde der. En førende mand sagde i mit hjem: »Hvad skal manden gøre, siger han ja faar han klø, siger han nej, faar han ogsaa klø.« Han valgte at gaa sin egen vej: at røgte sin egen menighed og sit kald. Skønt flertallet af de udensogns sognebaandsløsere, før han kom, havde fulgt de foregaaende præster til Nr Lyndelse, eller løst sognebaand til valgmenigheden, var her dog i hele hans præstetid enkelte fra alle de omliggende sogne, der søgte Ryslinge sognekirke.

Bibellæsninger, fastegudstjenester, og ungdomsmøder holdt han mange aar. I de sidste aar var det ofte aktuelle emner han tog op. Ualmindelig klar i sin tanke var han; udmærket til at tale med syge og gamle. Slagfærdig i ord, som engang ved et forestaaende sogneraadsvalg, da han og lærer P. Thomsen paa højskolen stod og talte og var enige om, at det gjorde ikke noget om det blev sognemenighedsfolk eller valgmenighedsfolk der blev valgt ind og Hjort saa foreslaar 2 af sognemenigheden og 1 af valgmenigheden og Thomsen da udbryder: »Ja men saa faar I jo 2 og vi kun 1«. »Ja men er det dog ikke det vi lige har været enige om at det ikke gjorde noget«, sagde Hjort. Hjort var sønderjyde af fødsel. Hans broder var en af de første der blev udvist i Køllertiden. Da genforeningen kom 1920 satte han i værk at der blev indsamlet til et orgel, som genforeningsmonument i kirken med indskrift salme 126, 5: »De som saa med graad, skulle høste med frydesang.« Foran dette er det, at de ved samme lejlighed af Nationalmuseet da restaurerede Claus Berg'ske apostelfigurer er anbragt. Kort efter blev det 500 aar gamle krucifix restaureret. Ved hans 25 aars jubilæum blev en lysekrone til hans minde ophængt i kirken.

21. 13. sept 1924–28. sept 30 (sp Kastrup, Baarse herred 10. jan 07): **Knud Jacobsen Sørensen,** * 1. okt 66 Alling. Forældre: Gdjr Paul S og Dorthea Knudsen. Stud priv 88, c 95^1 (h_1), huslærer, lærer Hobro, uord medhj Alling-T, rkp Læsø 18. marts 99, † 28. sept 30. ~ 8. marts 00 Olga Anna Kristine Nielsen, * 22. jan 79 Kvivig, Færøerne, † c 1932. Adoptivfaderen: Sp i Næsby-T, † 23, se der.

Pastor S var en stilfærdig, jævn og mild mand. Han huskes for sit gode salmevalg, men han var ikke nogen god taler. Konfirmanderne satte ham højt.

22. 9. jan 1931–13. juni 36 (førstepræst Grønland (Egedesminde) 27): **E. Nielsen,** fl t Hals, se der.

23. 17. sept 1936: **Ove Jens Hansen,** * 21. sept 10 Maribo. Forældre: Maskinmester Andreas Theodor H og Marie Johanne Hansen. Stud Nakskov 29, c 35^2 (l). ~ 25. okt 36 Ellen Margrethe Jørgensen, * 10. febr 11 Kbhvn. Forældre: Skibstømrer Frederik Vilhelm J og Conradine Marie Caroline Amalie Madsen.

Litt: Se efter Ryslinge valg- og frimenigheder.

RYSLINGE VALGMENIGHED

(Anerkendt 1. aug 1868).

Valgmenighedskirken, Nazaretkirken, (fra 1925: Ryslinge frimenigheds kirke), den første valgmenighedskirke i Danmark, er indviet 8. aug 1866, bestod af et skib med kamgavle og et lille spir over vestgavlen. Senere fik den et lavt taarn med pyramidespir og der blev bygget 2 korsarme. 1898 blev kirken helt ændret (arkitekt C. Brummer), der tilbyggedes kor, taarnet forhøjedes og fik gavle i vest-øst. Kirken har tøndehvælving. Den runde korbue af kridtsten er dekoreret med kalkmalerier. Altertavle af C. Dalsgaard: Den hellige familie. Døbefont af bornholmsk granit. Ejendommelig prædikestol fra 1937 (udskaaret af kirkens organist, Emil Hansen, med billeder i de 5 fyldinger af den store nadver). Daabskande af svært kobber, udført af smed P. Skjold, Lørup, som ogsaa har smedet den kunstfærdige opgang til prædikestolen.

Om oprettelsen af valgmenigheden, se s 491 f.

1868–85: Vilhelm Birkedal.

Vilhelm Birkedal blev indsat i over 1000 menneskers nærværelse trods øsregn som valgmenighedspræst ved kirkens indvielse 8. aug 1866, (han talte om Bileam, der skulle forbande Israel: Vi maa klare os selv, hvor vi staar!) og under de nye kaar voksede kredsen stærkt ved tilgang fra talrige sogne i flere miles afstand. Den meget store tilslutning kunne nok virke svækkende paa fællesskabet og det fortrolige forhold mellem præsten og den enkelte, og man kom til at savne det sammenhold, som havde præget kredsen i de bevægede overgangsaar. Dertil kom, at det politiske kom til at spille en større rolle, end Birkedal havde ventet og ønsket. Ikke alle gik med af aandelige grunde, en del fandt her en lejlighed til at demonstrere mod regeringen og de forhadte provisorier. Birkedal oplevede skuffelser. Først fordi det nationale venstre, som han tilhørte, i 1870 sluttede sig til bondevennerne, og 1872 fik de flertal i folketinget. Bondevennerne var efter Birkedals mening »jætter« uden aandelig forstaaelse. Birkedal var en tro tjener i Herrens hus, men han kunne med sit bevægede sind ikke lade være med at tage del i fædrelandets borgerlige anliggender. Han mente at kunne forene danskhed og kristendom. Hans venner evnede ikke alle at drage det rette skel mellem folkets indre og ydre liv. De var optaget af kampen for menigmands ret, og der opstod brydninger om de politiske spørgsmaal. De fleste i menigheden sluttede sig til det forenede venstre, som *Sofus Høgsbro* havde været med til at danne, og de mente, at denne sammenslutning snart ville føre det folkelige styre til sejr. Birkedal udtalte ved flere møder sin kritik af dette, og der kom en misstemning mellem ham og en del af menigheden. Modsætningerne blev skarpere, da *Estrup* kom til magten og gjorde Københavns befæstning til »Danmarks livssag«. Deri kunne Birkedal følge Estrup, men han kunne ikke billige Estrups midler, provisorierne var i hans øjne en ulykke. Men han kastede hovedskylden paa venstre, »der af aandløse grunde satte sig imod et virksomt forsvar af Danmark«. Med dyb sorg saa han, at det højere aandsliv traadte i skyggen for den politiske strid, der i provisorieaarene optog sindene saa stærkt. Det kunne ikke trøste ham, at de trofast kom i kirken, for han var bange for, at de sad der med et delt sind. – Dernæst var det ham heller ingen glæde, at valgmenigheden samtidigt voksede udadtil. Han følte sig ikke mere glad eller tryg. Han blev nu ogsaa ældre; han kunne vanskeligt overkomme det store arbejde. Saa fik han en medhjælper 1883, *Karl Povlsen,* men 2 aar efter trak han sig tilbage. I sit sidste aar fik han en ny bekymring, da Karl Povlsens broder, *Alfred Povlsen,* overtog højskolen. Hans gerning faldt nemlig paa det folkelige omraade, hvor en fuldkommen harmoni ikke lod sig opretholde. Alfred Povlsen var en djærv ung mand, der frimodigt stillede sig paa venstres side i den politiske kamp, og skønt han satte Birkedal højt, ville han ikke stikke sin mening under stolen, men fik en fremskudt plads i venstre og i den saakaldte riffelbevægelse i 1885. Birkedal fandt alt dette næsten oprørsk. Da han mente at kunne overlade arbejdet til Karl Povlsen, flyttede han bort 1885, han var da 75 aar gammel.

1885–1918: Karl Povlsen.

Karl Povlsen blev nu enepræst. Han nærede en sønlig hengivenhed for Birkedal, og selvom de var forskellige, arbejdede de godt sammen. Povlsen blev saa bundet til Ryslinge, at han kunne sige nej til opfordringer til at blive Monrads efterfølger ved Frederikskirken og Hoffs efterfølger ved Vartov. Han erklærede ved en fest i menigheden: »Jeg kan sige som Nelson til sine officerer: Mærk Dem vel, mine herrer, ikke for alt i verden ville jeg være et andet sted end her.« Hans friske, lyse forkyndelse og hans indsats for salmesangen blev meget paaskønnet. Grundtvigs festsalmer var i brug, men Povlsen udgav 1887 et tillæg dertil med over 200 salmer. Ofte benyttede han salmevers til at belyse teksten, og han samlede træk alle vegne fra for at gøre evangeliet nutidigt. Han var en ydmyg mand, der ofte gav udtryk for sin egen ringhed. Menigheden levede et rigt liv med ham. Kredsen voksede stadigt. I sine yngre aar kørte Povlsen meget omkring og var selv kusk. Da han senere fik en øjensygdom, holdt han mest af at sidde bag i vognen og tænke over sin tale eller glæde sig over Fyns skønne natur. En stor naturelsker var han. Kirken blev ombygget og smykket. De ydre rammer forbedredes.

Martin Pedersen fortæller om *gudstjenesterne i Karl Povlsens tid* (Det grundtvigske Sydfyn, s 57 f): »Valgmenighedens tyngdepunkter laa i Ryslinge, Ringe, Herringe-G, Gislev-E, Søllinge-H, Ferritslev, Rolfsted, Kværndrup, Trunderup. Herfra kom mange højskoleelever, og højskoleeleverne kom i kirken. Hvert hjem skulle være repræsenteret hver helligdag i kirken aaret rundt. Kirken var fyldt, en bølgende menneskemasse, hoved ved hoved. Trangen til fællesskab om trosordet var hovedprincippet. Her sad alle de gamle friskolelærere, her var jævne folk af alle samfundsklasser, og hver havde sin bestemte plads. Karakteristisk var salmesangen under ledelse af friskolelærer *Kr. Skovrup* og organist *Thorvald Aagaard.* Paa de store helligdage var kirken overfyldt og sangen særlig stærk. – Et andet hovedtræk var menighedens modtagelighed, dens evne og trang til at lytte. Ikke i nogen anden kirke har jeg oplevet noget tilsvarende. Det var, som om ordet forvandlede sig til levende næring for

hver enkelt i den store forsamling. Karl Povlsens prædiken var klar i formen, vægtig af indhold, ofte dybt gribende. Som regel varede den en time. Ejendommelig nok nævnte han kun sjældent Grundtvig og hans værk. Efter daab og altergang mødtes menigheden ude paa kirkegaarden og tale længe og tvangfrit om dagens emner, indtil man søgte hen i de fyldte hestestalde for at køre hjem . . .

De to brødre, Alfred og Karl Povlsen klædte hinanden og de supplerede hinanden. Begge statelige af ydre og fornemme af væsen. Karl Povlsen havde i sin ungdom valgsproget: »Gaa paa!«, Alfred Povlsen havde valgsproget: »Staa fast!« Som præst kom Karl P dog mest til at forkynde: »Staa fast!« medens Alfred P som højskoleleder lærte de unge: »Gaa paa!« I deres samarbejde var der ingen mislyd. Morten Pontoppidan sammenlignede dem med to træer, hvis grene er flettet ind i hinanden.«

Kapellanerne *Juul-Nyholm* og *E. Andersen* var meget afholdte. H. F. Danielsen skriver, at det ikke er rigtigt, hvad der oplyses i »Dsk fri- og valgmenigheder«, at der var tale om at dele den store valgmenighed. Det, der maaske er grundlag for denne tanke, er, at pastor E. Andersen engang i halvt spøg sagde til kredsen i Haastrup, at de kunne jo bygge en kirke og gøre ham til valgmenighedspræst der. Karl Povlsen blev fortørnet, da han hørte dette og gav Andersen sin opsigelse 1906. Kapellanerne *Holger Petersen* og *Horstmann* var svogre. Da Horstmann blev ansat, sagde biskop Balslev til Karl Povlsen: »Men han er jo ikke grundtvigianer!«, hvortil Povlsen erklærede, at det gjorde ikke noget, blot han var dygtig som medarbejder. Da *Torkild Skat Rørdam* som ung kandidat hjalp Karl Povlsen, sagde Povlsen, at »det var en skam at putte saadan en dreng i en præstekjole«. Rørdam rejste saa nogle aar til udlandet, var præst i Kastrup, og blev paa Povlsens opfordring kapellan her.

1918 flg: Torkild Skat Rørdam. Menigheden deles.

Poulsen ønskede ham gerne til sin efterfølger. Rørdam havde ualmindelige evner som taler og sjælesørger, han var flittig og ihærdig, han havde et sprudlende lune og et ualmindelig rigt sind, charmerende og vindende. Han blev meget afholdt og hans menneskelige egenskaber betød meget for menigheden. Om hans gode hjerte og om hans distraktion kan der fortælles mange historier. Men trods alt dette blev han alligevel aarsag til den dybe splittelse og den bitre kamp, der førte til **menighedens deling 1921.** Rørdam havde fra sin studentertid et frisindet syn paa bibelen og læren, og han fremførte nu liberale udtalelser, der ikke kunne forenes med den grundtvigske anskuelse, men blev opfattet som unitariske. Blandt dem, der ville holde paa den gamle linje, var især friskolelærerne *Jørgen Nielsen,* Nr Lyndelse, og *P. Pedersen,* Søllinge, og tillige højskoleforstander *J. Monrad,* som havde afløst *Alfred Povlsen.* Det blev klart, at man ikke mere kunne holde sammen om Rørdam, og 1921 antog man *Thorvald Knudsen* som valgmenighedspræst, sideordnet med Rørdam. Omtrent trediedelen af menigheden sluttede sig til Knudsen, 22. søndag efter trinitatis deltes menigheden, og Knudsens kreds fik navnet »*Den grundtvigske valgmenighed*«.

Da Rørdam 1923–24 forgæves søgte at faa de folkekirkelige myndigheders tilladelse til at benytte et ændret daabsritual, endte det med, at han følte sig tvunget ud af folkekirken og dannede **Ryslinge frimenighed** 1925. Han ønskede »større ærlighed ved daaben«, og derfor ville han have tilspørgslen ændret: »Lad os, hver som vi kan for Guds ansigt, bekende vor tro.« Uden tilspørgsel paa hvert enkelt trosled fulgte præstens spørgsmaal: »Vil du døbes til, hvad Gud giver i den kristne tro?« Rørdam ønskede at bruge dette ritual, hvor barnets forældre var enige med ham, ellers ville han følge kirkens ritual. Men han ville ikke i kirkebogen anføre, efter hvilket ritual det enkelte barn var døbt. Sagen trak i langdrag, og der udspandt sig en saglig forhandling, hvor flere grundtvigske gik imod Rørdam. Han ville ikke afvente biskoppens og ministeriets svar, men benyttede sit ny ritual og maatte træde ud af folkekirken, fulgt af menighedens flertal. Det vakte megen opsigt og bl a skrev *Morten Pontoppidan* i sine erindringer (s 208) om, hvordan T. Skat Rørdam blev sat ud af Almindeligt præstekonvent paa grund af manglende rettroenhed.

Men der skulle komme yderligere splittelse. Efter at Rørdam var blevet frimenighedspræst, var der en del i hans menighed, der ikke ville følge ham, ialt 140. De dannede en valgmenighed, der officielt blev kaldt **Ryslinge valgmenighed,** mere privat blev den kaldt »de 140«. De valgte en gaardmandssøn fra Lørup i Ryslinge, c th *Hjalmar Jørgensen,* til præst, og denne kreds gjorde nu krav paa ejendomsretten til kirke, præstegaard osv. Dette medførte en bitter strid, som endte for domstolene, men kredsen tabte sagen, idet Rørdams frimenighed fik tilkendt ejendomsretten, medens Th. Knudsens grundtvigske valgmenighed fik uopsigelig brugsret til kirken paa lige fod med frimenigheden. Hjalmar Jørgensens valgmenighed opløstes og sluttede sig til Th. Knudsens valgmenighed. I den tid da der foruden frimenigheden var 2 valgmenigheder, benyttede den ene valgmenighed af og til sognekirken, og een gang maanedligt havde de fælles gudstjeneste.

Denne strid voldte megen fortræd og dyb smerte. Den var alvor for hver enkelt. De ville leve deres aandelige liv efter, hvad de ansaa for sandhed og ret. Det var ikke goldt rethaveri, men »en livets dyst«. Fri- og valgmenigheden kom da heller ikke til at føre et hensygnende liv som halve menigheder, men de levede begge et rigt liv og fik snart efter hver for sig lige saa mange medlemmer, som der var i hele menigheden, før den deltes.

En friskole, der efter splittelsen oprettedes 1939 i Lørup og støttedes af pastor Th. Knudsen, blev ophævet 1947. Dens lærer var *Sigurd Brandt.*

Til bedømmelse af begivenhederne er det interessant at se den grundtvigske biskop **Chr. Ludwigs** stilling (P. G. Lindhardt: Festskrift i anl af 400 aarsdagen i Aalborg stift 1955, s 229 f). Ludwigs skrev at Rørdams ritual udtrykte den tvetydighed, man fra grundtvigsk side altid havde bekæmpet, fordi det anvender daabspagtens ord til den mest oprørende

misbrug af det hellige navn, thi intet misbrug er alvorligere end det, der gør Herrens ord til et ord, man ikke kan stole paa. Havde Ryslinge valgmenighed ønsket et ritual uden tilspørgsel eller daabspagt, ville han støtte den af al magt, for det var reelt, men dette ritual var umuligt, med mindre de da i kirkebogen i hvert enkelt tilfælde gjordes en tilføjelse om daabsmaaden, saa at ingen kunne komme i tvivl og anfægtelse om, hvordan han var døbt. Men det ønskede man absolut ikke i Ryslinge, og Morten Larsen og Brücker (der 1922 traadte ud af folkekirken i protest mod kirkelovene), som var sagligt uenige med Rørdam, men kirkepolitisk støttede ham i kamp mod den nu fastlagte sognekirkelige lovgivning, angreb Ludwigs: de var enige med ham i sagen men fordrede ubetinget frihed for Rørdam til i folkekirken at følge sit ritual. Morten Larsen spurgte Ludwigs, om det var kirkeligt forsvarligt at opfordre staten til at forfølge en præst og hans kreds, fordi de bruger daabspagten paa en efter bispens mening uforsvarlig maade. Som spørgsmaalet var stillet, maatte Ludwigs naturligvis svare nej, men kernen i sagen var, at naar en menighed vil have et tvetydigt daabsritual autoriseret som en legitim kristen daabsform, saa er det den, der opfordrer tli forfølgelse ved at tvinge de »gammeldagstroende« til at anerkende det. Rørdam har ved at søge om ritualets godkendelse lagt afgørelsen i statens haand og kan ikke beklage sig, om den gaar ham imod; deri er der ingen forfølgelse, saa sandt som øvrigheden ikke bærer sværdet forgæves!

Brücker rettede et voldsomt angreb paa Ludwigs og de andre grundtvigske bisper; vel kunne han indrømme, at bisperne indtil videre maa vogte gældende lov, men de maa i alt fald lægge sig i selen for at faa en grundtvigsk-præget lovgivning. Drewsen-Christensen henviste til Grundtvigs ord, at præsterne kun kan forpligtes til at prædike efter bibelen efter bedste overbevisning og paa samme maade forvalte sakramenterne. Det er det, man nu vil i Ryslinge, og derfor er Rørdam i overensstemmelse med Grundtvigs krav. Ogsaa Rs. Anker-Møller kritiserede meget skarpt Ludwigs for at ville fremme »skinnet«, og N. P. Nielsen kunne vel støtte de grundtvigske bispers modstand mod Rørdam, for saa vidt kampen førtes med aandelige vaaben, og de samtidig slog et ordentligt slag for ritualfrihed. Saa godt som hele den frimenigheds-orienterede grundtvigianisme var i løbet af 1924 blevet Ludwigs' bestemte modstandere.

Morten Larsen opfattede Ludwigs som den, der i spidsen for de grundtvigske bisper var Rørdams hovedmodstander, men Ludwigs svarede, at han som biskop kun havde gjort det ene at meddele ministeriet, at han ikke ansaa Ryslinge-ritualet for egnet til godkendelse; det maatte han gøre, for en tjenestemand i folkekirken maa svare ordentligt og tydeligt, naar hans overordnede spørger ham. Uofficielt ville han sige, at ritualet gaar udover det grundtvigske krav om præstefrihed, for folkekirken er en borgerlig indretning, dvs at folket ved lov skal fastsætte kirkens grænser, som det er sket ved grundlovens § 3 og kirkelovene af 1922. Om disse love kan man mene, hvad man vil, men holdes skal de. Men ogsaa borgerlige ting hører til »Guds gode gerninger«. Ryslinge valgmenighed har spurgt, men da bør den ogsaa rette sig efter svaret — eller lade være at beklage sig over forfølgelse. Morten Larsens egentlige problem er imidlertid, hvordan man vil stille sig til Rørdam, hvis han bliver frimenighedspræst og ønsker at bruge sognekirkerne; nægtes det, er det udtryk for religionsforfølgelse. Dette ansaa Ludwigs for rent snak, men ialtfald har bispen efter loven ansvaret, og »det er ikke for spøg, en biskop lader sig indvie til sin gerning og aflægger bispeløftet«. Selv ville han i en saadan sag ubetinget følge sin samvittighed og tage ansvaret, ikke efter nogen andens parole, men kun i sin samvittighed bundet til evangeliet. Om fremtiden skulle han ikke tale, men i øjeblikket blot sige, at Ryslinge-ritualet ikke kan tillades uden gennemgribende lovændring. I folkekirken bliver man medlem ved daab, en valgmenighed hører til folkekriken, tillader man Ryslinge-ritualet, er der i hele folkekirken betingelsesløst — for enhver kan jo blive døbt i Ryslinge — indført en daab, som de gammeldagstroende ikke kan godkende.

Konflikten endte med Rørdams udtræden af folkekirken, og et par aar efter erklærede Ludwigs det for en ulykke; var Rørdam blevet, maatte der være fundet en ordning. Rørdam protesterede og forsvarede, at han havde hugget knuden over, og Ludwigs gentog, at var man i Ryslinge gaaet med paa at lade Rørdams daabshandlinger indføre i kirkebogen med særlig tilføjelse om daabsmaaden, var der ogsaa blevet fundet en ordning; men Rørdam svarede, at han og menigheden ikke havde kunnet gaa med til den nævnte tilføjelse, for da var det ene daabsritual blevet diskrimineret i forhold til det andet. Selv brugte han nu begge ritualer i flæng, og det var ham aldeles ubegribeligt, at Ludwigs kunne godkende eet ritual og forkaste det andet — man kunne dog vel ikke ud af selve ordlyden konstatere daabens kristelighed?

Hvad sagde nu andre grundtvigske paa Fyn, f eks nabopræsten Anders Nørgaard i Vejstrup?

Om forholdet mellem Ryslinge og Vejstrup i Torkild Skat Rørdams tid skriver pastor C. V. A. Ruth i bogen om Anders Nørgaard (s 65 f):

Ikke alene var Torkild Skat Rørdam i Ryslinge som Nørgaard medlem af det grundtvigske konvent, men Nørgaards og hans valgmenighed — landets ældste og største — grænsede op til hinanden paa strækningen mellem Nyborg og Svendborg. Det gjorde, at Nørgaard fik »Ryslingesagen« tættere ind paa livet end de fleste andre udenfor Ryslinge valgmenighed, og han omtaler den ret udførligt i sine erindringer.

Rørdam var et sjældent rigt udrustet menneske, hjertevarm, frodig, inspireret og inspirerende, og havde en overdaadighed af talenter i mange retninger — bl a til at tale og prædike — som af humor og af umiddelbar livsglæde, der rimede sig saa smukt med hans barnlige tro. En bajads var der i ham — det ville han formodentlige være den sidste til at nægte selv — men sandelig ogsaa en præst. Den, der kom ham paa nærmere hold, kunne vanskeligt undgaa at holde af ham. Det var ikke underligt, at Ryslinge valgmenighed ved Karl Povlsens død i 1918 gerne ville have denne mand, som allerede i nogle aar havde været hans medhjælper, til hans efterfølger. Han kunne betage ved sin tale, saa man maatte holde sig fast for ikke at faa grunden revet væk under sine fødder nu og da, ja maaske kunne han ogsaa selv undertiden have vanskeligheder ved at holde sig fast under sine inspirations vældende strøm. Han var følelsernes talsmand og i uvilkaarlig opposition til al læretradition — som saa mange af tredie grundtvigske slægtled, men blot stærkere end de fleste.

Selv om Nørgaard aldrig, som han selv skriver, var i tvivl om, at det var Rørdam en hjertesag at bringe dét frem, som han forkyndte, var han dog med sin natur og sit syn ført til at være hans **modpol.**

Ved »Det grundtvigske præstekonvent«s møde i sommeren 1917, som Nørgaard deltog i, var der diskussion om daaben, »ved hvilken lejlighed,« skriver han, »en præstekone talte ivrigt mod faddere, en anden præstekone talte mod vandet, men Rørdam talte til sidst mod ordet, ud fra den betragtning, at det alene var intentionen, det kom an paa, men alle ydre omstændigheder var ganske uvæsentlige.« Og ved Kerteminde valgmenigheds 50 aars jubilæum i januar 1919, hvor Rørdam var en af hovedtalerne, sagde han ud fra sagnet om Sankt Laurentius og trolden, at det altid var nødvendigt at have en trold til hjælp, hvor en kirke skulle opføres, men naar den var opført, skulle trolden manes ned, og dette udlagde han saaledes, at det grundtvigske syn paa menigheden og ordet var »den dogmatiske trold«, som nu skulle manes ned. »Nu«, skriver Nørgaard, »skulle denne gamle opfattelse vige for det »nye«, det »frie«. Med vældig patos og store gebærder blev det grundtvigske manet ned i dogmatismens skumle Hel, medens de Rørdamske narrestreger blev anvist plads i koret.«

Anders Nørgaard maatte ryste paa hovedet ad en saadan tale. Men den, der deraf har ladet eller lader sig forlede til at tro, at han ville være med til en forfølgelse af Rørdam, tager grundigt fejl. Dertil var hans kærlighed til frihed for ægte. Naturligvis kunne han ikke tage sin modpols forkyndelse i forsvar, men han forsvarede, saa længe han levede, hans frihed til at benytte sognekirkerne og var meget vred paa de præster og lægfolk, der ville lukke ham ude derfra. Og han tog offentlig til orde for indførelse af ritualfrihed i folkekirken, saa at hver menighed fik ret til at afgøre, hvilke ritualer for sakramente og kirkehandlinger, den ville benytte, hvor dens medlemmer samledes.

Nørgaard kunne heller ikke se anderledes, end at folk havde haft lejlighed nok til at lære Rørdams tankegange at kende, forinden de valgte ham til Karl Povlsens efterfølger. Allerede ved Ryslinge valgmenigheds 50 aars jubilæum i 1916 havde Nør-

gaard selv hørt Rørdam holde en tale, hvori man maatte have haft let ved at høre, at grundtonen i hans stemme i hvert fald ikke var grundtvigsk, hvad den saa end var. Og ved den lejlighed var saavel Karl Povlsen som broderen Alfred Povlsen, der var forstander for højskolen, tilstede, foruden saa godt som alle menighedens talrige medlemmer og en del repræsentanter for de øvrige fynske valgmenigheder. Da mange af disse folk ogsaa deltog i Kerteminde valgmenigheds foranomtalte jubilæum, forstaar Nørgaard egentlig ikke, at man i Ryslinge kan føle sig narret eller skuffet af Rørdam.

Hvordan kunne det gaa til, at den Rørdamske blæst kunne vælte saa meget af det gamle omkuld i grundtvigske kredse? Efter Nørgaards mening maatte det være et vidnesbyrd om, at meget af det, der syntes at være noget, var lidet rodfæstet, at mange kun havde et traditionelt forhold til det grundtvigske, og tillige om, hvor ringe det staar til blandt grundtvigianere med at høre, selv dér, hvor man skulle synes, de havde faaet nogen opdragelse dertil. Det er ikke blot i Ryslinge, for det samme kunne jo være sket alle steder, hvis blot forberedelsen var gaaet for sig i al stilfærdighed som dér, uden at den nye forkyndelse havde faaet noget kætterstempel.

Nørgaard nævner ikke her, men vidste det jo vel, at de allerfleste, som blev hos Rørdam efter spaltningen i valgmenighed og frimenighed i 1921, gjorde det **alene, fordi de holdt af ham** og ikke ville forlade ham nu, og ikke fordi de interesserede sig det mindste for hans teologi. — I andre forbindelser antyder han, at de fleste af hans egne kirkegængere og altergæster næppe heller interesserer sig meget for hans teologi. — Og naar saa Rørdam stillede folk frit, om de ville bruge det gamle daabsritual eller hans eget nye uden tilspørgsel, og saa godt som alle valgte det gamle, og nadverritualet altid var det »forordnede«, og hans hele gudstjeneste i alt øvrigt var yderst konservativ — ja, saa levedes der jo i Ryslinge for mennesker at se og høre et ligesaa virkeligt menighedsliv som hjemme i Vejstrup.

Nørgaard nægtede, saa længe striden stod paa, at tage imod sognebaandsløsere fra Rørdams menighed og talte nødigt om sagen. Han ville ikke have den fjerneste mistanke over sig for propaganda. De stod ogsaa personligt paa meget venlig fod med hinanden. Rørdam havde sommerhus ved stranden i nærheden af Vejstrup, og det gav ofte lejlighed til, at de mødtes. Efter delingen af hans menighed var der enkelte fra Vejstrup, som løste sognebaand til ham, og ligeledes nogle faa, der gik i modsat retning. Men ellers gik Ryslingestridens dønninger selvsagt langt ind over Nørgaards arbejdsmark, og den gav ham anledning til adskillig erfaring. Allevegne drøftedes den, her som over det hele Fyn; men kernen i sagen var for ham noget helt andet end det, som diskussionen sædvanlig drejede sig om. Den var: forkyndelsen — af »tro paa hvadsomhelst man kristendom vil nævne« — eller af troen paa menigheden og ordet.

1938 opstod der atter problemer, men denne gang var det strid med myndighederne, idet *Rørdam* ønskede at benytte folkekirkens kirker til sine kirkelige handlinger. Biskop *Rud* sagde nej, men 1939 aabnede biskop *Øllgaard* folkekirkens kirker for Rørdam. Paa den tid var Rørdam syg, blev opereret i København, vendte rask tilbage til Ryslinge, men blev kort efter dræbt ved en ulykke. Dermed var striden forbi.

Pastor *Rydal* forstod ved sin dygtige og menneskelige færd at skabe ro (se s 519). Menighedernes medlemmer er meget forskelligartede, spænder fra traditionel folkekirkelighed til stærk særprægethed. Men de fleste lever intenst med i menighedens liv. Hver kreds arbejder for sig, men med gensidig respekt. Valgmenigheden har c 1100 medl, og er delt i 17 hovedkredse, fordelt paa c 50 sogne, frimenigheden har c 1200 medl, fordelt paa 16 kredse i 52 sogne.

I valgmenigheden afløstes pastor *Th. Knudsen* af *Carl Hermansen* 1933.

Carl Hermansen skriver om Ryslingetiden: Der var ikke blot mange i kirke, men ogsaa altid mange unge, og hos baade unge og ældre var der ofte en fribaaren holdning, en personlig tilegnelse af evangeliet, saa jeg troede ikke meget paa talen om tredie generations svaghed i forhold til den store fortid, og i denne gamle kreds var det jo nu baade tredie og fjerde generation. Denne selvstændighed og personlige tilegnelse gav sig udtryk paa mange maader, jeg tænker ikke mindst paa de salmer, man valgte ved bryllupper eller begravelser. I de syv aar hørte jge aldrig nogensinde »Lyksalig« eller »Tænk naar engang« ved nogen begravelse. Det var »Stat op min sjæl i morgengry«, »Lovsynger Herren« eller »Med sorgen og klagen hold maade, du mindes den hellige daab«. Og næsten lige saa sjældent var det at faa »Jert hus skal I bygge« ved noget bryllup, den hvorom Laub sagde, at skulle han ønske sin værste fjende noget, skulle det være, at han blev tvunget til at høre »Jert hus skal —« lige saa ofte, som Laub havde været nødt til at spille den. Det kunne hænde, at en ung pige, der kom for at træffe aftale om bryllup, ønskede, at »Denne er dagen« skulle synges, og jeg husker en anden, der til et bryllup sent paa efteraaret ønskede sunget: »I al sin glans nu straaler solen«. Hun viste i hvert fald mere forstaaelse af denne salme end præsten, der sendte salmenumrene til pinsedag over til læreren med »I al sin glans«, NB. hvis det bliver regnvejr, synger vi »Kom regn af det høje«.

Det, som betinger en menighedssang, er dog først og fremmest, at man har noget at synge om, og det havde man i Ryslinge. Kredsen var ejheller en indelukket kreds, som havde nok i sig selv og nok i at dyrke sin egen fromhed, af partisnæverhed var der mærkelig lidt. Det var ganske typisk for hele denne kreds, at der altid var mange fremmede ved vore gudstjenester, adskillige blev stadige kirkegængere, uden at nogen af den grund følte sig foranlediget til at foreslaa dem at indmelde sig i valgmenigheden. I denne sammenhæng kan det nævnes, at der i Ryslinge sogn var en familie, der kunne siges at tilhøre Indre Mission, og denne familie tilhørte valgmenigheden. Det var vistnok et forhold, som vanskeligt kunne tænkes andre steder end netop i Ryslinge.

Naar sangen blev saa levende under den lave, mørke tøndehvælving i Nazaretkirken, er der en mand, hvis navn bør nævnes, nemlig **Thorvald Aagaard.**

Det var i det hele noget af det rige ved aarene i Ryslinge, at man kom paa nært hold af en række personligheder, der var fostrede af denne egn og denne menighed, og med hvem dette møde blev uforglemmeligt.

Da Thorvald Aagaard døde i det kolde og tidlige foraar 1937, slog den tanke mig: »Hvad du end siden skal opleve her i livet, hvilke mennesker du end vil møde, et menneske som Thorvald Aagaard møder du aldrig mere.« Jeg har ikke mødt et saadant menneske endnu, saa mine følelser fra den gang skal nok slaa til . . .

Noget, der var ejendommeligt for en præst paa landet, var det, valgmenighedspræstestillingen førte med sig, at have to præster som naboer. Nede i byen sognepræst **Ejnar Nielsen,** til hvem jeg lige fra førstningen havde et godt og kammeratligt forhold, skønt han om søndagen maatte se de store skarer af kirkegængere drage ad Nazaretkirken til — selv om han engang en søndag var lige ved at faa den halve valgmenighed tvangsindlagt hos sig, fordi man havde glemt at hejse bommen efter et forbipasseret tog, og kirkebilerne holdt og ventede i lange rækker — og de lovlydige fynboer ikke selv turde bemægtige sig sydfynske jernbaners haandsving. Pinligt kunne det jo være for ham, naar en fremmed bil rullede ind i præstegaarden, hvor han stod og huggede brænde, og bilisten bad om at tale med præsten. Jo, det var da ham. »Ja, men jeg mener da den rigtige præst.« Den slags tog han med det gode humør, som sjældent fattedes ham. Engang jeg ringede til ham og begyndte med at sige, at jeg egentlig havde en daarlig samvittighed, svarede han omgaaende: »Det skal De ikke være ked af, jeg har lige talt med en sagfører, han havde slet ingen.«

Mere spændende var det jo, hvordan det kunne gaa med min anden gejstlige nabo, **Torkild Skat Rørdam,** der som jeg boede i Hestehaveskoven — han nede i den gamle præstegaard, der i sin tid var blevet bygget til Vilh. Birkedal. Hans person og lære var det jo, der havde voldt den store splittelse godt et 10-aar forinden.

Nu nytter det jo ikke at forsøge paa at forestille sig, hvorledes historien havde set ud, saafremt dette

eller hint aldrig var sket, og dog kunne man ikke lade være med at tænke paa, hvordan det ville være gaaet Rørdam, saafremt han aldrig var kommet til Ryslinge, om han f eks var blevet i det københavnske forstadssogn, hvor han begyndte. Med sin store sociale forstaaelse, med den lidenskab, hvormed han kunne imødegaa uret, hvor han mente at finde den, ville han sikkert have gjort fyldest, og han ville næppe være kommet til at vække den opsigt og rejse den storm, der kom til at staa om ham i Ryslinge. Men nu kom han altsaa til Ryslinge som medhjælper for Karl Povlsen, og det var maaske nok Karl Povlsens — og Marie Povlsens fejl, at det blev saadan. Grundtvigsk havde man vist aldrig kunnet kalde Rørdam. Men han var jo søn af Sjællands biskop, og det var vel lidt af en fjer i hatten at faa saa fin en mands søn som kapellan, og med sit gaa-paa-mod var han maaske den af kapellanerne, der kunne hævde sig over for Marie Povlsen, der havde ord for at køre baade kapellanerne og manden i stramme tøjler. Man fortalte om hende, at hun altid fulgte Karl Povlsen til toget, naar han skulle rejse, ikke for den kærlige afskeds skyld, men for at paase, at han ikke købte billet til anden klasse, pengene skulle i banken og ikke ødes paa dyre rejser.

Sine teologiske særmeninger havde Rørdam vel ikke ligefrem holdt skjult i Povlsens tid. Hans prædiken undergik sikkert ikke store forandringer, men efter Povlsens død maatte bruddet komme, dels fordi Rørdam nu talte noget mere aabent, og dels fordi han, naar alt kom til alt, ikke passede i det fynske miljø. Bruddet voldte megen bitterhed, og dønningerne sporedes endnu, da jeg kom til Ryslinge. Min forgænger, som selv havde staaet midt i striden, havde ikke noget personligt forhold til Rørdam; jeg besluttede at gøre, hvad jeg kunne, for et godt naboforhold og mødte megen venlighed i den gamle præstegaard og hans udmærkede hustru, Charlotte, barnebarn af Vilhelm Birkedal. Naar alt kom til alt, var hun maaske den, som Ryslingestriden havde mærket med de dybeste furer, mens det sikkert nok passede for Rørdams landsknægtenatur at vælte alle keglerne.

Rørdam var et mærkeligt delt menneske. Hauch'erne og Rørdam'erne var aldrig gaaet op i en højere enhed hos ham. Til tider var det tydeligt, at det var gamle fru Hauchs aand, der spøgte i ham, og saa blev der ravage, til andre tider var det de fire hundrede aars præstegaardskultur, der slog igennem. Skønt den liberale teologi, som han havde forslugt sig paa — videnskabeligt anlæg var afgjort ikke hans styrke — nu har haabløst forældet, ansaa han den fremdeles for det sidste skrig — alt, hvad der var sket i den teologiske verden efter 1914, stod han i virkeligheden fremmed over for. Han ville gerne drøfte sin teologi, lykkedes det ham at komme ind paa den, blev det umuligt at komme hjem inden midnat, men lykkedes det at holde teologien udenfor, hvilket kunne være vanskeligt nok, for her mindede han grangiveligt om manden hos Dickens med Karl den Førstes hoved, kunne han være den hyggeligste og fornøjeligste vært, og en aften i den gamle præstegaard kunne være baade morsom og indholdsrig. Dobbeltheden, eller vel rettere splittelsen i hans karakter, gjorde sig gældende paa mange maader, f eks i hans forhold til penge; han kunne være grænseløs mistroisk, ogsaa uden grund, hvis han mente, at man var gaaet ham for nær, og han kunne være storslaaet uselvisk, naar det sind kom op i ham.

Hans død paa landevejen, hvor han fra en sidevej kørte lige ud paa hovedvejen foran en bil, var i grunden typisk for ham, hovedvejsskilte og den slags ænsede han aldrig, han buste lige paa. Det kostede ham mange stød i tidens løb, og det voldte da ogsaa hans død, som forøvrigt paa anden maade var typisk for ham. Et par dage før han kom ulykkeligt af dage, modtog jeg fra en politimester en forespørgsel om en ung mands forhold under konfirmationsforberedelsen. Ved eftersyn i kirkebogen viste det sig, at vedkommende var konfirmeret af Rørdam. Jeg lod forespørgslen ligge en dags tid og sendte den saa over til ham. Da Rørdam havde faaet den, steg han omgaaende paa cyklen og afsted for at trøste og tale med de forældre, hvis søn var kommet paa den forkerte side af loven, for saadan var han nu engang. Og den cykletur var det altsaa, der blev hans sidste. Jeg har sommetider spekuleret paa, hvordan det var gaaet, saafremt jeg havde omadresseret forespørgslen aldeles omgaaende — uden at komme til noget resultat. Tilværelsens store ting er jo ofte afhængige af de smaa bitte hændelser. Og en dreng paa afveje, og en præst, der ikke omgaaende ekspederer en attest, var altsaa hjul i det værk, der skulle faa hans klokke til at falde i slag. Og hans tid var sikkert inde. Det var begyndt at gøre sig gældende hos ham, og han egnede sig bestemt ikke til at blive gammel.

Men det var mig en stor glæde, og jeg takker ogsaa ham for det, at forholdet mellem de to kredse bedredes betydeligt, ogsaa saa meget, at da hans eftermand Tage Rydal tiltraadte, kunne jeg være med til i kirken at byde ham velkommen, ligesom jeg i vakancen udførte kirkelige handlinger for frimenighedens folk. At sammensmelte de to menigheder til een var ikke muligt; der var ogsaa saa mange i de to kredse tilsammen, at der rigeligt var brug for to præsters arbejde ... (Fra Thorshavn til Frederiksholms Kanal 1948, s 83 f).

Frimenighedens formand har været *Hans Jensen,* Trunderup, smed *P. Skjold,* Lørup, tømrer *P. Pedersen,* Espe. *Valgmenighedens formand* har været landstingsmand *Rasmus Jørgensen,* Ferritslev, gdjr *Vilh. Rasmussen,* Refsvindinge og gdjr *Rasmus Rasmussen,* Ryslinge.

Blandt *menighedens tjenere* skal nævnes: Komponisten, organist *Thorvald Aagaard* (* 1877 i Rolfsted, † 1937). Han ledede den mægtige menighedssang i valgmenigheden. Hans musik er baaret af danskhed og kristentro. Han gav den sydfynske folkesang større vingefang. Forstander *Damgaard Nielsen* skriver i Ryslingebogen 1937, at Danmark nok har ejet rigere udrustede komponister, men næppe nogen, hvis kunstnersind var stemt mere i pagt med det bedste i dansk aand, nationalt og kristeligt. Han var elev af *Carl Nielsen* og *Th. Laub,* blev organist her 1905, og hans indflydelse mærkedes snart. Hans dæmpede, fine orgelspil, hans sans for fællessang skabte en ny stemning. Fra 1907 ledede han det kendte amatørorkester »*Fynske musikanter*«, der under hans ledelse gav over 400 koncerter. Han følte sit kald svarende til højskolens og friskolens lederes kald og blev ved sin kunst en formidler af dansk kunst i grundtvigsk aandsværk, en folkelig toneskjald, inspireret af folkevisen. I melodien til »Lovsynger Herren« naar han maaske højest. Han var et ægte menneske, modig, uselvisk (Det gr Sydfyn, s 80).

Organist *Emil Hansen,* kendt som billedskærer, var frimenighedens organist. Nu er Th. Aagaards broderdøtre organister. Friskolelærer *Kr. Skovrup* var i mange aar kirkesanger til sin død 1951, nu er friskolelærer *Elmer,* Gislev, kirkesanger i valgmenigheden, friskolelærer *Christensen* kirkesanger i frimenigheden. – Tømrer *Hans Jørgensen* var først ringer ved sognekirken, blev saa ringer hos Birkedal og virkede til 1890. Hans søn, der er lærer i Fredericia, tog navnet Røsling og skrev en bog »Nynne«, der handler om hans barndom i Ryslinge. Hans Jørgensen var en ordknap og redelig mand, stærkt grebet af den grundtvigske bevægelse (Minder fra gl gr hjem, VII, 1927, s 73 f).

Mange modne og særprægede personligheder har haft deres aandelige hjem i Ryslinge. Her skal som et frit valgt eksempel fortælles om et ægtepar **Frederik** og **Johanne Larsen,** Ryslinge, efter N. Clausen Bagge i »Grundtvigske hjem« I, 1945, s 11 f:

Klaus Berntsen har fortalt, at Kold, medens han var huslærer hos Vilhelm Birkedal i Ryslinge, næsten daglig besøgte Frederik Larsens opvakte hustru for at tale med hende, og ofte har Berntsen i Kolds foredrag hørt ham sige: »Ja, det er, som hun sagde, Frederik Larsens kone i Ryslinge.« Han maa altsaa have fundet en sjælden dyb og oprindelig

livsforstaaelse hos hende. Engang, da han blev spurgt om forskellen mellem sin og de andre højskolemænds maade at undervise paa, svarede han, »at der blandt andet var den forskel, at medens akademikerne holdt foredrag om perser-krigene, holdt han foredrag om Frederik Larsens kone i Ryslinge«. Ytringen lyder lidt sarkastisk spøgende og skal naturligvis ikke tages helt bogstaveligt; men den viser unægtelig, at han har sat hende meget højt.

Jeg blev saa klar over, at den anden store mand i Ryslinge, Birkedal, ogsaa vurderede Frederik Larsens hjem meget højt.

Frederik Christian Larsen og Johanne Poulsdatter, som de kaldes i kirkebogen, var begge Ryslingere og af fynsk bondeæt; »bondearistokrat« (i ordets gode betydning) er hun blevet kaldt af et barnebarn. Han blev født 1804, hun 1811; de ægteviedes i Ryslinge kirke i 1834 og fik 1835 deres eneste barn, Lars Frederiksen. (Begtrup skriver, at der var flere børn!).

De fik et godt hjem i en gaard (opført 1811) nær ved Ryslinge kirke og pgd. En af bygningerne staar endnu, og nogle gode møbler ejes af efterslægten.

Hos en sønnesøn findes endnu en attest om hendes udskrivning af skolen 1825; den er forsynet med segl og underskrevet baade af præst og herredsfoged. Det bevidnes her, at hun har faaet ug for kundskab og ug for sædelighed (!). Finere kunne det jo ikke være. Intetsigende! tænker maaske nogle. Nej, ikke her; thi det viser, at egenskaber, der prægede hende i alderdommen: Bestemthed og klar, skarp tanke, allerede i den tidlige ungdom gjorde sig gældende. En af de ældste i Ryslinge kan endnu se hende for sig som en pæn kone med et bestemt væsen og et par kloge øjne; de kunne være straalende; men de kunne ogsaa være hvasse. Sønnesønnen mindes hende paa lignende maade: som en karakterfast og stærk personlighed, der lige til sin død fulgte levende med i alt kirkeligt og politisk.

Men skole-udmærkelsen kunne hun jo ikke leve paa, og den rationalistiske forkyndelse i kirken kunne ikke mætte den hungrende sjæl. Derfor maatte hun søge længe, før hun blev hjulpet til levende tro.

Sønnen Lars Frederiksen fortæller derom: »Hun har læst bibelen flere gange igennem for deri at finde et anker for sin tro. Da hun blev konfirmeret, græd hun hele dagen efter; for hun tænkte: Hvorledes skal jeg holde det, jeg dér har lovet? Hendes tvivl og grublerier har været mange. Naar hun læste i bibelen Jesu ord: »Ingen farer op til himmelen uden den, som for ned fra himmelen,« tænkte hun: »Ja, saa kan det jo ikke hjælpe, saa kan vi jo ikke komme til himmelen; for vi har jo aldrig været dér! Vi kan jo nok stole paa Jesus og tro paa ham; men komme til ham kan vi jo dog ikke!««

I trediverne kom pastor Laub, den senere biskop i Viborg, til Ryslinge, og nu lød der en meget bedre forkyndelse. Hjælpe hende til fred og klarhed kunne han dog ikke.

Hun spurgte ham engang: »Kan De sige mig, hvordan jeg skal blive salig?« »Men dertil svarede Laub blot disse ord: »Det véd jo alle mennesker; du kan jo høre mine prædikener!« Og dem hørte og hørte hun gennem flere aar, men forblev lige uoplyst, lige tvivlende og tung i sindet. Dengang hun dagen efter sin konfirmation gik med de tunge tanker, da lød det for hende: »Evangeliet er en Guds kraft til salighed for hver den, som tror.« Det trøstede hende i øjeblikket . . .«

Men hvor var dette evangelium, som kunne hjælpe hende? Hun kunne ikke finde det.

Pastor L. Nyegård meddeler i den store levnedsskildring af svigerfaderen, Birkedal, at hun som gammel kone har fortalt ham om sin søgen og om samtalen med Laub, der henviste til sine prædikener; men det var jo netop dem, der ikke slog til.

Efter den lange og ofte smertefulde søgen kom hjælpen omsider, livsaligt og afgørende. Lars Frederiksen skriver derom: »Hun har grundet meget og grædt mange taarer. Snart læste hun i bibelen, snart i Brorsons og Kingos salmer; men ingensteds fandt hun trøst og hvile. Saa kom kun i kirke 8. søndag efter trinitatis 1849, som hun da nu for øvrigt hver søndag gik i kirke. Men den søndag talte Birkedal om, at Jesus var ved ordet og i pagten, indpodet i os ved daaben; den, som kom ned fra himmelen og atter var faret til himmelen, var altsaa formedelst ordet, hvori han bor, i os. Saa kunne vi formedelst ham komme til himmelen. Nu fik min moder da at vide, hvor evangeliet var at finde, nemlig i ordet ved daaben og i daabens vande. Saa fik hun fred i sin sjæl.«

Den 8. søndag efter trinitatis 1849 blev altsaa en uforglemmelig dag. Da fik hun gennem den nylig ankomne Birkedals vidnesbyrd stødet til den store afgørelse, men ikke ved, at han viste hen til sin egen prædiken, nej, til daabens pagt. Paa lignende maade gik det mange andre dengang; dette er kun et særlig smukt og klart oplyst eksempel.

Hvorledes hendes mand har faaet del i den kristelige glæde paa daabstroens grund, véd jeg derimod intet om; men sandsynligvis er det sket lettere, mildt, men ogsaa inderligt. I alt fald, saadan blev han: stilfærdig, mild og inderlig from. Vel ikke saa begavet som hun, dog ingenlunde ubetydelig. Han var en dygtig landmand, var sognefoged og nævnes endnu i Ryslinge som en anset mand. Det maa han have været ogsaa i menigheden; thi han optoges i den grundtvigske sammenslutning, som dannedes paa Fyn i 1854, og som skulle værne om kirkelig frihed, staa paa vagt overfor frygtede reaktionære bestræbelser. I denne private kirkekommission var der baade præster og lægfolk.

I sit hjemliv var han hjertensgod. »Tak for al din fødselsglæde« fik navnet bedstefaders salme, fordi han ville have den brugt baade i sorg og i glæde. Børnebørnene hørte altid deres moder omtale ham som hjertevarm, mild og god. Han læste meget Luthers prædikener — i en ærværdig udgave —, naar sygdom bandt ham til hjemmet, baade søn- og hverdage.

Efter Birkedals og snart ogsaa Kolds komme til Ryslinge maa der være blevet levet et stærkt aandeligt liv i Frederik Larsens hjem. Som før nævnt, besøgte Kold det næsten daglig og modtog meget aandelig værdifuldt. Men sikkert har han ogsaa selv givet meget, især større sans for det menneskelige og folkelige liv paa Kristentroens grund.

Lars Frederiksen var naturligvis blandt Kolds første elever i Ryslinge, og undervisningen var med til at præge ham for hele livet, skønt de to ikke altid senere var enige. Efter 7 aars »pine og plage« i folkeskolen føltes det, som om han var kommet ind i en helt anden verden, og han glædede sig meget over Kolds undervisningsmaade.

Et interessant minde om venskabet mellem Kold og Johanne Larsen er bevaret i en fødselsdagshilsen fra hende 1892, hendes sidste leveaar, til Larsens datter, der ogsaa hed Johanne. Heri findes et digt af Kold om »Fader vor«.

»Mage til Birkedals forkyndelse af synd og naade var aldrig før hørt i Ryslinge. Den kunne være smeltende varm og blød, men ogsaa skærende skarp. Men man kom igen for at høre den mærkelige præst, og tilslutningen blev saa stor, at modstanden kunne synes at maatte blive kvalt.« Men Johanne Larsen forstod nok, at naar tilstrømningen blev saadan, var ikke alt ægte, og hun udbrød da paa sin rappe maade: »Ja, bliver de ikke hellige, saa bliver de da i det mindste skinhellige.«

Selv hørte hun til dem, der blev hjulpet til dyb fred i troen, og Birkedals svigersøn (en tid hans kapellan), som har kendt hende nøje, kalder hende »et i høj grad aandfuldt og aandsbevæget menneske«. Det er let at forstaa, at der maatte komme et nært og inderligt venskab imellem hende og Birkedal og megen forbindelse mellem de to hjem, der laa saa nær ved hinanden.

I breve, som Birkedal skrev til sit hjem, naar han var paa rejser, findes varme hilsener til Frederik Larsens.

Sønnen Uffe Birkedal fortæller om venskabet og besøgene hos Frederik Larsens: »Deres umiddelbare, fritstrømmende, ukunstlede væsen med et rigt lune, især hos hende, vederkvægede mangen gang præsten i hans hyppigt tunge sindsstemninger. Ogsaa vi mange smaafolk fra pgd fandt aabne døre og øren hos de to . . .« Engang havde han den berømte veltalende præst Fr. Boisen (kaldt »Budstikke-Boisen«) med sig; denne skulle prædike næste dag i kirken, og Johanne sagde da: »Nu maa De ikke prædike for godt, Boisen; for vi her vil jo da helst, at Birkedal skal være den skrappeste.« Uffe føjer til: »Hvor Boisen og fader dog lo!«

Birkedal har selv givet den smukkeste skildring af Frederik og Johanne Larsen i et digt, som findes i hans »En livs-førelse«. Da jeg i fjor læste digtet paa ny, sagde jeg til mig selv, at det maatte være Frederik og Johanne Larsen, kunne ikke være andre, hvad jeg ogsaa snart fik fuldgyldige beviser for.

Digtet hedder »En bondefamilie« og begynder saaledes:

»Jeg traf paa livets vandring sjælens adel
hos mangen mand og viv i bondedragt,

som stod »foruden frygt og uden dadel«
for livets perleskat paa højen vagt.
Men fremfor alle fandt i bondegaarden
jeg her et par, som aldrig glemmes kan,
ret af den gamle bonde - adels - orden:
En aandens kvinde og en hjertets mand.«

I dette første vers og især i den sidste linie er der allerede givet en god karakteristik. Det hedder lidt senere:

»Og kristne var de begge to fra grunden,
med barnetro paa fader, søn og aand,
med vidnesbyrdets klingre ord i munden
foruden bram de gik ved Jesu haand.
Forunderligt hun kunne slaa af marken
hver vantro snak, hver »kristen« snæverhed,
og for hans milde færd og blikke barken
om mangt et bryst umærkeligt bortgled.

I denne bondegaard jeg fik min gang;
hvor mange rige timer blev mig givet,
naar did jeg kom med barmen tung og trang.
Men dér saa strømmende mig mødte livet,
Vor Herres Jesu liv, — og hastig bort
blev jaget udenfor hver nattens ugle!
dér løfted klinken sig paa gaardens port
og vidste: Indenfor er sang af fugle!

Ja, vist jeg tror, at under præsten virken
de gav tit mere mig, end jeg gav dem;
thi deres lille kammer tit blev kirken,
hvor præsten blev til Herrens fred ført frem.
Umiddelbart, oprindeligt kom tanken
til dem, imens vi andre tit til den
»studere«, og ved denne sammensanken
dens duft i vor »studeren« vejre hen.

Forunderligt fandt kirkeordets lys
til deres hjerter vej med klare straale
og løste tanken med sit varme kys,
saa godt de kunne grænseskellet maale
imellem liv og død og finde selv
det uden læsning, hvortil vi maa stave, —
de fandt det paa oprindeligheds vej,
vi ofte som paa anden haand en gave.«

Frederik Larsen døde 1866; han var tidlig blevet alderdomssvag, og dertil kom svækkelse ogsaa af sjælsevnerne.

Sønnen **Lars Frederiksen**, (* 1835, † 93), som var blevet gift 1859, lærte her at værdsætte frihed. Han »forelskede sig i aandens verden« var paa Kolds højskole og paa Rødding højskole, og kom hjem til gaarden, hvor han begyndte som ivrig folkemindesamler. Han sendte sagn, remser, rim og ordsprog til Sv. Grundtvig i massevis (optaget i Gamle danske folkeminder 1857, nr 323—340). En masse sagn fra Ryslinge og R kirke samlede han. 1857 blev han friskolelærer i Baaring, hvor pastor Mads Melbye fik stor betydning for ham, men 1861 vendte han tilbage til fødegaarden, som han overtog 1866 og drev fint. Han blev sogneraadsfmd og var en af de virksomste ved opførelsen af Nazarethkirken. Han udgav flere bøger, 76: Fra folkehøjskolen, 78: Den folkelige bevægelse i Danmark, 80: Den kirkelige bevægelse i Ryslinge 1849—68, 81: Folkelivet i Danmark og Sønderjylland 1766—1866, 85: Friskolebevægelsen i 1852. Han skrev talrige artikler, helst om kristelige emner og kirkelig frihed, om Sønderjylland og om broderlandene, 1887 købte han Bredballegaard ved Vejle, men blev begravet i Ryslinge. Biskop Ostenfeld stod ham nær. L. F var dybt rodfæstet i menigheden. Han var med at vise vejen opad, en helstøbt grundtvigianer. (Birger Isaksen i »Fynske aarbøger« 1950, s 91 f).

Han deltog med stor iver i højskole- og friskolebevægelsen og levede stærkt med i menigheden. Da Birkedal i 1865 var blevet afskediget og menigheden ikke ville slippe den elskede præst, var Lars Frederiksen en af de virksomste i den bevægelse, der førte til dannelse af frimenighed — anerkendt som hørende til folkekirken (valgmenighed) ved lov 1868 — og til opførelse af kirke og præstebolig. Ved vennemødet 1866 bragte han en hilsen fra den frie kreds i Ryslinge. I 1883—1887 var han sogneraadsformand i Ryslinge.

I Svend Grundtvigs »Gamle danske minder« skyldes sagnsamlingen om Ryslinge Lars Frederiksen. Uffe Birkedal har kaldt den »et i sit slags aldeles ypperligt lille arbejde«.

Han skrev ogsaa en del optegnelser, som han imidlertid før sin død bad hustruen om at tilintetgøre. Desværre; thi de indeholdt vistnok adskilligt af familiehistorisk interesse. Men heldigvis har vi jo hans før citerede skildring af moderens søgen i ungdomstiden.

Fru Johanne Larsen døde 1892 i Bredballe. De løste sognebaand til Birkedals svigersøn, L. Nyegaard, der var sp i Ølsted.

Ryslinge Højskoles første historie er fortalt foran. Da Johannes Clausen rejste 1877, blev kpt **Rasmus Hansen** (* 1836, † 1901) dens forstander. Han var født i Kauslunde, tog lærereksamen i Jelling 60, studerede matematik og fysik i Kbhvn, deltog i krigen 1864 som løjtnant og det blev indvielsen til hans livsgerning. 3 aar var han i udlandet, var saa højskolelærer i Kauslunde, 1869—72 var han højskolelærer i Rødding, og Cornelius Appel blev ham en udmærket læremester. 1872 blev han højskolelærer i Ryslinge, 1877—84 var han forstander. Sammen med Birkedal og Johs. Clausen deltog han ivrigt i forsvarsbevægelsen og redigerede det stærkt nationale »Dansk Folkeblad«, som Birkedal udgav. 1884 oprettede han Vældegaard skole i Gentofte for unge piger sm med sin hustru og Ida Folke-Hansen. Her var han leder til 1897. Han udgav flere fortællinger og minder fra krigen. Paa hans gravsten i Gentofte staar efter hans ønske: »Han var med i 1864«. (Højskolebl 1901, sp 1257 f, 1902, sp 699 f, 1914, sp 879 f). Vilhelm Birkedal tog efter sin afsked ophold hos ham.

Allerede pastor Clausen havde antaget lærer **P. Thomsen** som højskolelærer. Thomsen havde været lærer paa Als, men blev fordrevet af tyskerne. Han vedblev som højskolelærer til omkr 1900 og var med til at sætte præg. Han var ikke enig med Clausen, men fik frie hænder til at arbejde; en dygtig, beskeden højskolemand.

1884 blev højskolen overtaget af **Alfred Povlsen**, broder til valgmenighedspræst **Karl Povlsen**. Alfred Povlsen (* 1852 i Randers, † 1934) havde lærereksamen og var 1877—84 lærer ved Lyngby landboskoles højskoleafdeling. I 43 aar stod han som leder af Ryslinge højskole. De første aar var stormfulde; hans deltagelse i riffelbevægelsen medførte, at statsunderstøttelsen blev frataget skolen, men elevtallet steg; nye, meget smukke bygninger blev rejst. Statelig, rank og værdig ledede han skolen, som blev en af landets største. Han var sjælen i det rige skoleliv i Ryslinge. Han hentede gerne sine emner fra verdenshistorien og lagde vægt paa det folkeopdragende i historien. Han belyste samfundsspørgsmaal og han kunne gribe de unge. Gerne deltog han i deres festlige samvær. Fra sin store, stilfulde stue saa han ud over de unge i skolegaarden. Mandigt og myndigt tog han ordet i drøftelsen af tidens spørgsmaal. Han indtog en førerstilling i den danske højskolebevægelse.

1903 blev **Johannes Monrad**, søn af J. H. Monrad, Frederiks kirke, lærer ved højskolen. 1917 blev han forstander, 1922 blev han ejer; han var forskellig fra Karl Povlsen. Det blev sagt, at han som højskolemand var præst og som præst var han højskolemand. Han var en dygtig højskoleleder og foredragsholder, men uvejret, som gik hen over Ryslinge, ramte ogsaa højskolen. Monrad »fik sine kegler slaaet over ende og maatte rejse dem andetsteds.« 1929 blev han præst i Kølstrup (se der, hvor der ogsaa er fortalt om hans højskolevirksomhed).

1929 blev **Gunnar Damgaard Nielsen** (* 1898 i Aaby, søn af højskoleforstander Carl N) højskoleforstander. Han blev cand mag 26, var højskolelærer i Askov og kom 1928 til Ryslinge, er fmd for Fynske folkekor og Dansk ungdomssamvirke i Svendborg amt. Skolen er gaaet stærkt frem i de sidste aar.

Gymnastiklærer **Jens Ovesen** (* 1874, † 1915) var en ungdomsfører i den store stil. Han gik som barn i Ringe friskole, tog som ung ivrigt del i skyttebevægelsen, blev delingsfører, og 1901 vandt hans hold fra Svendborg amt ærespræmie ved landsskyttestævnet i Kbhvn. Han blev gymnastiklærer paa Ryslinge højskole, oprettede en delingsførerskole, som snart blev en attraktion for skolen, og de afsluttende opvisninger samlede store skarer fra hele Sydfyn. Han gav ogsaa opvisninger i udlandet, var pioner for den Ling'ske gymnastik. Han døde ung, ramt af en lammelse. Paa hans mindesten staar: Ildhu og alvor. (Det gr Sydfyn, s 50.)

Højskolelærer **Alexander Højlund** var en god hjælp for Johs. Monrad og supplerede ham godt. I ældre tid kom **Morten Eskesen** her ofte.

Her under Ryslinge og omtalen af Ryslinge højskole kan det maaske være paa sin plads at omtale **højskolens problemer** i dag, set i: Lys fra Ryslinge, spec gn forstander **Damgaard-Nielsens** udtalelser, et stykke nutids-højskolehistorie.

Den tidligere afdelingschef i statsradiofonien, forstander, cand polit K. B. Andersen, Roskilde højskole (arbejderhøjskolen), satte spørgsmaalene under debat, da han ved et møde i Odense udtalte: I **Ryslinge** burde der opsættes en mindetavle med indskriften.» Her afsporede Kristen Kold den grundtvigske folkehøjskole!«

Dagens Nyheder aflagde et besøg paa selve »aastedet«, den midtfynske stationsby Ryslinge, tæt ved fhv statsminister Erik Eriksens hjemsted Ringe. I den idylliske lille by ligger stadig Kr. Kolds gamle skolebygning — fredet af Nationalmuseet, et valfartssted for interesserede pædagoger fra al verdens lande. I dag er det beskedne, lille hus, hvor Kold i 1851 begyndte sin højskole med 10 elever, boligen for et husmandssted paa fire td l. Den »nye«, store Ryslinge højskole — ogsaa kendt af mange studenter fra Studenterforeningens sommermøder dér i aarene efter krigen — ledes af forstander, cand mag Gunnar Damsgaard Nielsen. Han har ledet højskolen — der hører til Danmarks mest velbesøgte — i 25 aar.

— Hvad siger De til K. B. Andersens udtalelser?

— Det er historisk set delvis rigtigt, hvad K. B. Andersen siger, idet Kolds typedannende folkehøjskole blev forskellig fra »Grundtvigs Soerskole«. Men kun delvis. Grundtvig tilføjede nemlig altid, naar han skrev om højskoleideen: Det er livets prøve, der skal afgøre, hvordan den skal være. Og i 1855 udtalte Grundtvig om Kolds skole: »Den er den bedste af alle vore folkeskoler« ... saadan kaldtes de dengang. Det vi nu kalder folkeskolen, hed dengang almueskolen.

Sagen er nemlig, at enhver folkehøjskole, der gaar tilbunds i tingene, uvægerligt naar ned til livsanskuelsesgrundlaget. Ganske simpelt, fordi dens væsen ikke blot er samfundsdebat, men navnlig personlighedsdebat: Hvad er mit ærinde i livet? Det er mit indtryk, at andre i de sidste aar har erfaret det samme. En medborgerskole kan faa sin betydning. Det er der ikke tvivl om. Men ... den vil aldrig faa den dybdevirkning i folkets liv, som den Grundtvigsk-Koldske folkehøjskole har haft. Og hvad mere er: Den vil svigte den største opgave, som folkehøjskolen har i dag og til alle tider, nemlig at prøve at hjælpe det enkelte menneske i en forvirret og kaotisk tid til personlig afklaring, til et aandeligt staasted i tilværelsen. Og erfaringen gennem højskolens møde med ungdommen siger, at det netop er det, der er haardest brug for. Historiens erfaringer bekræfter det. Og brevskuffen gør det fra første til sidste brev ...

En højskolemand modtager i aarenes løb ikke saa faa breve fra tidligere elever. Og de siger en hel del om folkehøjskolens egentlige opgave — og hvad den naaede at udrette.

Det mest iøjnefaldende ved brevenes indhold som helhed er, at næsten ingen nævner det kundskabsmæssige udbytte. Brevene bekræfter med stor styrke og i rigt maal selve det geniale og almennyttige i Grundtvigs højskoletanker: ungdomstiden er »aandens skabertime«, eller for at sige det med mere dagligdags ord: den tid, da man maa søge at klare sig, hvad det er at være menneske.

En lærer, der underviser børn, tidligere Ryslingeelev skriver: »I kommer ofte til at betyde mere for mennesker og kommer til at præge dem stærkere gennem de tre eller fem korte maaneder, end vi børnelærere kan naa gennem syv aar!« Uden tvivl en betydelig overdrivelse, men er der nogen sandhed i de ord, er hemmeligheden just det med aandens skabertime, at den unge, der har været ude i livets prøve og maaske endog har »smagt blod« i en streng virkelighedens skole, er ganske særlig modtagelig for hjælp til afklaring af alt det, han ikke kan finde rede i.

— Kommer der stadig udlændinge hertil for at se Kolds gamle højskole herude paa Ryslinge mark?

— Ja, der kommer hvert aar mennesker fra alle klodens egne. Og det er iøvrigt et vidnesbyrd om, at højskoleideen i disse aar er paa vandring udover hele den vestlige kulturverden. Og det er jo ikke saa mærkeligt. Dens menneskesyn, der hviler paa arven fra Sinai, Adropolis og fra bjerget ved Genesareth sø, er — mener jeg — den aandelige forudsætning for demokratiet og indholdet af »menneskerettighedernes erklæring« af 1948. Det nordiske samarbejde mellem over 250 folkehøjskoler er i stærk vækst. En europæisk højskolebevægelse er ved at tage form. Og fra den nye folkeverden i Asien og Afrika banker mange unge hvert aar paa vore døre ...

— Nævn et par eksempler!

— Ja, lad mig nævne to. En af Ghandis »fostersønner«, den unge inder Babu Viyojanath, kom her til Ryslinge for tre aar siden. Han havde hørt fortælle om Grundtvig og Kold paa Tagores skole i Indien og var særlig blevet inspireret af et foredrag om folkehøjskolen af præsident Nehrus nære medarbejder — Rajendra Prasad. Hans maal er at rejse en folkehøjskole i sin hjemstat i Sydindien ...

Sidste sommer stod der en dag en mand og bankede paa ruden til mit kontor. Jeg gik ud i skolegaarden, og den, der havde banket, viste sig at være en halvblods neger fra Jamaica. Han sagde: Mit navn er Powell, og jeg begyndte med et par elever ligesom Chr. Kold, nu har jeg to hundrede i min ungdomsskole hjemme paa Jamaica ... (Max Lybeck Sørensen i Dagens Nyheder 16. jan 1955).

Ryslinge øvelseshus, opført 1871, var det første i sin art her i landet. Det blev ombygget 1922. Aftenskole hele aaret (c 130 elever).

Ryslinge friskole begyndte 1856 i en stue hos snedker **Chr. Møller,** Lørup mark, med 14 børn. Det kneb med pladsen, og børnene maatte sidde paa ligskamlerne. Senere flyttede de ud i laden. Den første lærer, **Justesen,** var her kun i 2 aar. Saa kom **Kr. Appel** her og var friskolelærer i 31 aar, 1858—89, da han fortrak (ligesom Birkedal) paa grund af sin indstilling til forsvarssagen. Som højskolelærerne **P. Thomsen** og **P. Andresen** og som pastor **Hjort** var **Appel** af det kuld unge, der forlod Sønderjylland paa grund af tyskernes optræden. Han var født i Bevtoft, ungdomsven af Morten Eskesen, og Eskesen gav ham lyst til at blive lærer. Han kom paa Jelling seminarium, hvor hans danskhed befæstedes. Saa kom han til Ryslinge som friskolelærer. Han følte sig hjemme her. 1870 rejstes en ny skolebygning. Han var kraftig, ildfuld, ikke blødsøden. Hans valgsprog var: »Den, der vil være noget, maa lære (lide) noget.« Han deltog i krigen 1864, beundrede Hans Kryger og var optaget af skyttesagen. Han holdt aftenskole med foredrag. Han fulgte Birkedal i den politiske strid, og da han rejste herfra 1889, tog han bopæl i Lyngby og virkede ved landbrugsskolen, men kunne ikke med forstander **la Cour,** hvorfor han flyttede til Holsted, hvor han oprettede en efterskole nær sit elskede Sønderjylland. — Efter Kr. Appel blev **Kr. Skovrup** friskolens leder paa Karl Povlsens opfordring. Han virkede ved friskolen 1889—1930 og fik megen betydning. Han havde som ung været paa Ryslinge højskole og var højskolelærer paa Bornholm, før han kom hertil. En ny friskole blev bygget 1889, da den gamle skole var Appels ejendom. Geografi, regning og skrivning var hans hovedfag, hans aftenskole med foredrag og oplæsning fik stor tilslutning. Han var kirkesanger i valgmenigheden. Han døde 1951, 91 aar gl. Da han trak sig tilbage, blev den anden friskole i Lørup oprettet, men den ophørte 1947. Efter Skovrup har der været flg friskolelærere i Ryslinge: 1930—37: **Harald Bredsdorff** (nu forstander for den fri lærerskole, Ollerup), 1937—40: **Aksel Larsen,** og fra 1941: **Vagn Christensen.** Skolen har c 90 børn i 4 klasser. Baade øvelseshuset og friskolen er i nyeste tid helt moderniseret, friskolen efter en lynbrand 1950.

Valgmenighedspræst

1. 1. aug 1868–29. juli 1885 (sp Ryslinge 8. febr 1849–22. sept 65): **Schøller Parelius Vilhelm Birkedal,** * 7. dec 09 Aalebækgaard, Borre. Forældre: Godsinspektør paa Nordfeld og forpagter Ludvig Harboe Birchedal og Agathe Johanne Husum af Vigersted-K. Stud Brgdssk C 29, c april 34 (h) og okt 34 (*1), huslærer hos provst Krarup, Gerlev, timelærer Kbhvn, ord kat Ringkøbing-R 31. jan 37, sp Sdr Omme-Hoven 25. okt 40, r af Dbg 56, afsk som sp Ryslinge 22. sept 65, afsk som valgmghpræst 29. juli 85, † 26. juli 92. ~ 4. april 37 Emilie Christiane Meyer, * 11. marts 15 Kbhvn, † 27. dec 89. Forældre: Urtekræmmer, kpt Johan Frederik M og Conradine Ditlevine Augusta Beyer. – Søn: Sct Catharinæ k, Ribe. Døtre ~ Bredsdorff, Torkilstrup-L, Lorenzen, Nr Lyndelse-H, Nyegaard, Gimlinge, og Balslev, Søndersø. (2 døtre var gift med norske præster.) Søstre ~ Rørdam, Undløse-S, Husum, Tranebjerg. Søstersøn: Barfod, Gelsted-R.

Moders broder: Tranebjerg. Datterdatter ~ Torkild Skat Rørdam, her. – Stamt 9.

Medlem af rigsraadets folketing 64 og 65.

Udg Dansk folkeblad.

Skrev art i og medd bidrag til Oehlenschlägers Prometheus III, s 284—88, Kjøbenhavnsposten f 1833—40, Nordisk ugeskr, Barfods poet læsebog, Oldenburgsg og Kierkegaards Nord tidsskr f theologi, Nord tidsskr f christelig theologie, Fædrelandet, Dansk kirketid, Christel folkeblad, Christelig samler, Dannebrog, Berl tid, Fortalen t 3. udg af H. I. Hvalsøes De bedendes aandel kjæde samt udg digte (35), Sørgetale over præsten Jørgen Bloch i Lønborg, Om stænderforhandlingerne i Roskilde ang sognebaandets løsning (39), Svar til Tidsskr f litt og kritik (39), Sandheden skal sejre (ang pastor Børresen i Næsby, 39), Nødtvunget svar t stiftsprovst Tryde (39), En stemme fra folket om Danmarks fortid, nutid og fremtid (42), Kirkeaaret, et bill paa den christel livsudvikl (43), Præd, holdt i Sdr Omme kirke v bispevisitatsen den 10. maj (43), Om baptistbørns daab (45), Præd v et skolelærermøde i Sdr Omme den 20. aug 1845 (46), Vidnesbyrd fra Herrens huus I—II (sam m J. F. Fenger, 47), Synd og naade I—II (48—49, 51, 4. opl 58, 5. opl 69, 6. udg 82), Afskedsprædiken holdt f Sdr Omme-Houen menigh (49), Pintsen idag som f aarh siden (50), Hvilket hjertepræg vil du bære? (50), Tvang eller frihed i folkekirken og udenfor? (51), Stridsord imod baptismen (51), Skal præsten være sognepave eller menighedens tjener? (sm m K. F. Viborg, 52), Det lille ord af Herrens mund og det store ord af mag Zeuthens pen (54), En fri kirkeforsamlings stemme i Kirkeforfatnings sagen (54), Digte (55), Rudelbach og Zeuthen i deres sidste optræden imod os (55), Alvorligt svar paa haard tiltale (55), Naadens sorg og sorgens naade (55—57), Samvittigh og retfærdigh. I anl af tremandssagen (56), Brudstykker af Synd og naade, v M. Sommer (56), Et gjensvar t biskop Laub (57), Kampen er staaende. Svar til biskop Martensen (57), Forsøg paa at organisere et nyt kirkel skin (sært af Fædrelandet, 58), Der skal være flugt i vor christendom (60), Daglig husandagt t oplysn og opbygg f troende I—II (2. gjennemsete opl 63, 4. gjennemsete opl 79), Igjennem fasten t paasken (63), Et livs-førelse I—II (63—64), Forsvar mod Martensens »Jeg veed ikke hvad« (64), Sendebrev t bornholmerne (64), Afskedspræd f Ryslinge (7 opl 65), Min første præd eft hjemkomsten (65), Kongen har dømt — folket skal dømme (66), Ved indv af Nazarethkirken i Ryslinge den 8. aug 1866 (66), Tale i Budolphi k i Aalborg den 14. okt 1868 (2 opl 68), Den hellige hist og troen I—II (2. opl 69), Vore fædres tro (2. opl 69), »Grundtvigianismen« og »det forenede venstre« (70), Herren gjør alle ting vel (70), En folkelig julegave t venner i Norden (I—II 72, III Danske syn og minder, 74, IV Nutidens spørgsmaal og et stykke af det danske folks levnedsløb, 75, V Et stykke af Danm fortids-krønike t behov f nutiden, 76, VI Danmarks stigen, fald og begyndende rejsning i midalderen, 77, VII Overg-tiden i Danm fra midalder t nyaarstid, 78, VIII Særligt og alment, 79, IX Nyt og gammelt, 80), Norden, Tyskland og Bjørnstjerne Bjørnson (72), Den danske folkekirke, »Grundtvigianerne« og pastor Blædel (2. opl 73), Slaget ved »katekismen« imell pastor Blædel og V. Birkedal (73), En enkeltmands adresse t regjering og rigsdag (2. opl 75), Den hellige hist og troen (3. opl 76), Kirkeklokkeklangen i d norske dal (4. opl 76, 6. opl 89, 9. opl 1900, 10. opl 06, 12. opl 13), De syv folkemenigheder i lyset af Herrens spaadomsord (77), Kristendommens aandsmagt. Et svar t herr prof, dr Lyng (78), Svar paa prof, dr Lyngs »tilsvar« (78), Danmark, Preussen og Pragerfredens paragraf 5 (79), Gudsordets hist t børnelærdom (79), Kontraindlæg imod dr Skat-Rørdam og andre (82), Noter t H. Martensens tekst om Grundtvig i hans »Af mit levnet« (83), Den kristne forsoningstro hævdet overfor O. Møller (84), Frits Boisen, en ven, skildret af en ven (84), Kristiansborg slottets brand, mere end en begivenhed (84), Afskeds-præd i Ryslinge valgmghs kirke (85), En varsels-røst i Danmarks skumring (86), Brændende spørgsmaal efter evne besvarede (87), Tale v Gammelmosegaard-fortets indvielse (87), De lukkede sunde. Tale v forsvarsmødet 9. maj 1885 (88), Personlige oplevelser i et langt liv I—II (90). Efter hans død udkom Livets ord og ordets liv. Præd (udg af L. Nyegaard og R. Hansen, 94), Daglig husandagt. I forkortet skikkelse (udg af L. Nyegaard, 5. opl 1900).

Sjællands præstehistorie har sin store V. B (Vilhelm Beck), og Fyns præstehistorie har sin store V. B (Vilhelm Birkedal) – begge sjællændere. Om Birkedals præstegerning i Ryslinge sogne- og valgmenighed er der fortalt ovenfor. Birkedals barndomshjem paa Møn var idyllisk, rent og fromt. Faderen var fuld af livslyst og digterstemning, moderen lærte børnene at elske naturen, og en morbroder gav børnene en poetisk undervisning, der aabnede børnenes øje for Holbergs vid og Oehlenschlægers digtning. Faderen døde, da V. B var 10 aar; efter konfirmationen kom B i skole i Aarhus og boede hos en ældre broder, der var læge. Moderen maatte i armod søge tilflugt hos en gift datter. Lægen i Aarhus satte V. B i apotekerlære, og da de kort efter flyttede til Kbhvn, kom V. B paa Kongs Salomons apotek. Men han var ked af det arbejde og forlod pladsen 6 dage efter. Han ville til Grækenland og tage del i den græske frihedskamp. Han gik op til lægen, dr. *H. B. Gram* for at faa hjælp til rejsen. Gram blev tiltalt af den kønne og opvakte dreng, han tog ham i huset hos sig, og ofte sad V. B paa hans skød, medens han fortalte og underviste den livlige dreng. Gram rejste til Amerika, men han fik professor, hoflæge *C. Fenger* til at tage sig af Birkedal og efterlod ham en lille kapital. V. B kom nu i Brgdssk, hvor han fik de senere præster *P. A. Fenger, J. C. Lindberg, Kalkar* og *L. C. Müller* til lærere. P. A. Fengers religionstimer fik stor betydning for ham. Han gik i klasse med den senere konsejlspræsident *C. C. Hall,* den senere politiker *Emil Fenger* og *J. V. Bloch,* der blev provst i Vig. Det gik ikke godt i skolen den første tid. V. B flygtede derfra og var hos slægtninge paa landet et par maaneder, men han kom tilbage og blev student.

Som student levede han et festligt liv i en kreds af studiefæller, der senere vandt et navn: *C. C. Hall, C. F. Allen, Frederik Barfod, D. G. Monrad, J. V. Bloch* m fl. Han gik i kirke hos *Mynster,* der var hans store forbillede, men teologien kedede ham (»ej en eneste gnist blev kastet mig i sjælen i de 4 aar forvist,« klager han i sin rimede selvbiografi). Bedst befandt han sig mellem vennerne, hvor glæde over dansk digtning og fædrelandsfølelse var det fremherskende. Det var romantikken og ikke politikken, der optog dem. Her grundfæstedes den ideelle, poetiske anskuelse af dansk folkeliv (modsat materialismen), som B fastholdt hele sit liv. Først i 1830'erne lærte B *Oehlenschläger* at kende. Birkedal blev af *D. G. Monrad* sendt op til O, for at O kunne afgive sin dom over Monrads drama: »Kong Saul«. O fik et godt indtryk af B, der ubegrænset beundrede den store digter. B kom nu ofte hos O, og O læste sine værker for ham. B omtaler O som sit livs »store velgører« i den tid. Ogsaa *Sibberns* forelæsninger fik betydning for B. – Martensen forberedte B til embedseksamen, som han fik med noget besvær, og samme aar forlovede han sig med den yndige *Emilie Meyer,* der blev ham en saa udmærket hustru.

Efter et par aar som lærer ville B giftes, og han blev kateket i *Ringkøbing.*

Birkedal skriver selv:

> Saa var jeg præst da — hvilken tanke!
> Skønt end dens dyb jeg fatted ej;
> mit hjerte maatte sælsomt banke,
> da for mig laa min præstevej.

Den vej, saa bred som ingen anden,
naar ej man kender aandens krav,
og magelig langs afgrundsranden
den skænker brød dig til din grav.

Hvor bred en vej — at staa og læse
hver søndag fire blade op,
og for hvert blad at snyde næse
og saa tilsidst at sige »Stop!«

Hvor er det let, naar aand er borte,
at ryste avner i et sold,
gaa ind og ud ad kirkens porte
og skrive i en »protokol«.

Du gjorde ingen sjæl urolig
for brødens gæld til himlens Gud,
og ingen fandt hans naades bolig
og slap af verdens fængsel ud.

Ja, bred er præstegernings-gangen,
men dog igen, hvor er den smal,
naar brat du hører klokkeklangen,
og du fornemmer Herrens kald.

Strid med dig selv og med din byrde,
og strid med aand om livets ord,
at du kan tro, du er en hyrde,
ej lejesvend i verdens gaard.

Og dog du ikke ville bytte,
for hvad i verden kaldes godt,
din plads i landsbykirkens hytte
for verdens største kongeslot.

Thi du har følt, hvad dybt kan bøje,
du har og følt, hvad rejse kan — —

Han var da Mynsters discipel. (»Mynster forstod ikke alene at berige tanken, men ogsaa at finde hjertet«). Baade Oehlenschläger og Mynsters paavirkning kunne spores i Bs senere forkyndelse. B havde et lykkeligt hjem i Ringkøbing. Han var tillige lærer, men det gik ikke saa godt; han manglede ligevægt til at kunne styre børnene. Og hans strenge prædikener om forsoningen, om synd og naade, vakte utilfreds hos byens rationalistiske borgere. Men i disse aar gjorde han et bekendtskab, der vendte ham fra Mynster til Grundtvig. Han fik forbindelse med pastor *Hassenfeldt* i Velling (se Ø Tørslev), som helt havde tilegnet sig Grundtvigs syn, og han talte stille og overbevisende derom. B havde nok som student hørt Grundtvig, men gennem indgående samtaler med Hassenfeldt kom han til klarhed over sandheden i Grundtvigs anskuelse. B har i »Dsk kirketidende« 1852 skildret pastor Hassenfeldt og samtidigt givet en redegørelse for sin egen udvikling i de aar. Han følte sig ogsaa tiltalt af Grundtvigs kamp for kirkelig frihed og frastødt af Mynsters mangel paa frisind. Da man i Roskilde stænderforsamling drøftede spørgsmaalet om sognebaandsløsning, skrev Birkedal et stridsskrift og paatalte med ungdommelig djærvhed Mynsters afvisende holdning. Mynster blev vred paa B, men Grundtvig hilste med glæde sin ny kampfælle. Dette var i 1839, og samme aar var B en rejse til »det hellige land i Sydvestsjælland«, hvor han fik forbindelse med de grundtvigske præster i det sydvestsjællandske konvent, især med sin gamle lærer, *P. A. Fenger*. – Indtægterne var smaa, og de maatte leve meget nøjsomt i Ringkøbing.

Saa blev B sognepræst i *Sdr Omme-Hoven*, et uhyre vidtstrakt hedekald med lille indtægt og en ussel præstegaard. De var glade for livet mellem de nøjsomme hedebønder, men det varede 6 aar, før han sporede kendelig vækkelse. Hans gribende veltalenhed vakte opmærksomhed, og fra fjerne egne kom folk til Sdr. Omme kirke. Fra Dons ved Kolding kom *P. Larsen-Skræppenborg* den lange vej med sin vogn fuld af kirkegængere, fra Læborg kom *N. J. Termansen*. Gode præstevenner fik B i præsterne *Svejstrup*, Nørup, *Svendsen*, Jelling og *Østergaard*, Sdr Felding, hvor *Kr. Kold* havde været huslærer. De dannede et konvent, og de førte kraftigt ordet for Grundtvigs kirkelige anskuelse. B fik en rig præstegerning, men samtidig gennemgik han en personlig svær tid. Han blev ramt af en blodsygdom, der plagede ham i mange aar, og den gjorde ham nedtrykt. Under dette kors blev han ført dybere ind i troen, som han vidner det i sin kendte sang. (Den danske salmebog, nr. 58).

Jeg saa ham som mand i den modnede sommer,
da synderen skjalv for den hellige dommer,
da hjertet slog tungt, og min isse var sænket,
mens dødstanken strengt havde livsmodet lænket.

Først da fik jeg kende hans salige naade,
først da løstes korsets, forargelsens gaade,
først da lærte hjertet at favne den byrde,
som han har mig rakt, den forbarmende hyrede . . .

Denne sang (fra 1858) er en gendigtning af en sang, skrevet af den vendsysselske lægprædikant *Jørgen Ottosen* (se Saltum-Hune), som 1842 besøgte Birkedal. Ogsaa *Erik Bøghs* »Feltjægeren« genkendes i dette digt.

Hans tale fik en alvorligere grundtone, den blev et inderligt vidnesbyrd om Guds naade mod en stakkels synder. Den prædiken gik jyderne til hjerte, menighedslivet groede frem. Fra den tid stammer hans prædikensamling: »Synd og naade«. Samtidigt tilegnede han sig yderligere Grundtvigs syn paa daabspagten og ordet. Og 1849 blev han saa sognepræst i Ryslinge, se videre ovf.

Da forholdene i Ryslinge udviklede sig som anført, og B var naaet op til de 75 aar, flyttede han fra Ryslinge til Vældegaard ved Gentofte, hvor hans gode venner fra Ryslinge, kpt *Rasmus Hansens*, havde oprettet en skole for unge piger. I salen dér holdt B gudstjeneste en gang om maaneden, og der kom en stor kreds. Ogsaa her tog B del i drøftelsen af kirkelige og nationale spørgsmaal. Han blev begravet i Ryslinge.

Vilhelm Birkedal var en frugtbar *forfatter*, (se ovf). Hans prædikensamlinger hører til de mest læste. Hans lejlighedsskrifter vakte altid opsigt. Hans digte viser hans fromme, alvorlige sind. Flere af dem er blevet menighedens eje, f eks: »Jeg saa ham som barn med det solrige øje«, og missionssalmen: »O Herre Krist, din stjerne staar«. – Hans fortælling: »Kirkeklokkeklangen i den norske dal« er blevet læst og oplæst tusinder af gange. I sine sidste aar fuldførte B sit værk: »Personlige oplevelser i et langt liv« i 3 bd, et af vor litteraturs værdifulde memoireværker, ikke mindst paa grund af de mange personlige og ofte meget træffende karakteristikker af samtidens aandelige førere, der her gives, selvom man stadigt maa huske, at de ses meget subjektivt – gennem Birkedals briller (se s 508). Vilhelm Birkedal fik umaadelig betydning baade for menighedslivet paa Fyn og for hele den kirkelige udvikling i Danmark. Sporene af hans inciterende personlighed vil kendes til sene tider.

Birkedal slutter sin store selvbiografi, »Personlige oplevelser« med disse ord:

»Og naar jeg nu paa faldrebet, »paa gravens rand«, sender denne bog ud i verden, sandsynligvis den sidste, et slags beskedent testamente ved mit jordiske livs snare afslutning, er der et haab, jeg, ihvordan den end vil blive modtaget, ikke kan og vil slippe: at man dog deri vil finde spor af den kærlighed, med hvilken jeg i et langt liv under al skrøbelighed, »under ondt rygte og godt rygte«, har stræbt at vie mine bedste kræfter for Danmark, dets folk og kirke, og saaledes ikke er ganske uværdig til det eftermæle, at jeg har været, om end en ringe, dog en trofast og ærlig søn af mit fædreland. Gud velsigne det med dets menighed og konge, og i sin naade give det en fremtid, som han har givet det en fortid og rige minder, først og fremmest en fremtid med samlingen af alle danske under Dannebroge – »Sønderjylland vundet, det er Danmarks maal«. – –

Naar man gennemgaar de forskellige bladartikler og skrifter, som omtaler Vilhelm Birkedal, er der kun enkelte der indlader sig paa en vurdering af hans gerning (om Vilhelm Beck er der talrige bedømmelser og karakteristikker). De fleste skildrer blot begivenhederne i hans liv og nævner hans forfatterskab. Johannes Clausen, om hvem det af mange siges, at han kom i venskab med Birkedal, bedømte ham bittert og kritisk i 1891. Foran er citeret et temmelig bedsk afsnit af hans skildring fra Ryslingetiden.

Om Birkedal som biograf og skildrer af sine samtidige skriver Johs. Clausen kritisk (i anledning af Birkedals »Personlige erindringer«, 1891):

Har V. B nu virkelig den for en biograf saare nødvendige evne roligt og uhildet at kunne fælde en billig og retfærdig dom over personligheder? Efter min og sikkert manges mening mangler han denne evne i en endog saare høj grad. Han er jo nemlig og har altid været en udpræget partimand; tilmed har han, som bekendt, indtaget en førerstilling i en kirkelig retning, der vel ikke saa meget nu, som da den stod paa sit højdepunkt — og fra den tid skriver sig jo de indtryk, ud fra hvilke han nu skriver — er kendt af alle udenfor den som meget ensidig og partihildet. Ensidighed findes vel hos alle partier og særlig hos deres førere; den grundtvigske retning har huset en saadan, visselig ikke mindre end andre. Dertil kommer, at V. B i en ganske særegen grad er en ordets mand, vel i god forstand, for saa vidt som han taler ud fra et varmt, ædelt hjerte; men han er en stor idealist, blind for mange praktiske forhold; han er ingen handlingens mand. Heraf følger, at han mangler betingelserne for at kunne bedømme mange personer retfærdigt, fordi disse maa ses ud fra de praktiske forhold, i hvilke de har virket. Man skulle ogsaa have troet, at særligt en mand som V. B ville have været varsom eller tilbageholdende med sin dom over andre personligheder, deres liv og virken, naar han havde kunnet eller villet betænke, hvilke haarde domme, der er overgaaede ham, ikke af personer just, men af historien, og det baade i folkelig og kirkelig henseende. Thi næppe har nogen mand i Danmark i vor tid oplevet bitrere og større skuffelser og ydmygelser end han, netop saa store, fordi virkeligheden kom til at staa i den grelleste modsætning til hans profeterende store, stærke og dristige ord. Af saadanne har ingen vel været dristigere end dette, at Vorherre ikke kunne undvære Danmark. Om han er ophavsmanden til dette ord, ved jeg ikke; men vist er det, at han har brugt det mange gange. Men han synes mere end de fleste at mangle selvkritik.

V. B er en varm, trofast ven; sine nærmeste venner, for største delen partivenner, skildrer han med de lyseste farver, blind mange gange for deres skrøbeligheder og mangler. Dette kan jo være kønt nok; men et sandt historisk billede kommer altsaa ikke frem ved hans skildring med ros og berømmelse ud over alle grænser; og skyggerne lægges desto mere over dem, der ikke hørte hans parti til. Denne ejendommelighed har han tilfælles med den hele grundtvigske retning, i al fald fra tidligere tid, hvilket har fremkaldt megen satire over den. I min ungdom hed det i en meddelelse i et blad om indvielsen af en grundtvigsk skole, at man enedes om, at hovedformaalet skulle være indbyrdes berømmelse. Naturligvis var det satire, men den var ikke uberettiget. Personlig har jeg mange gange i grundtvigske præstekredse, fra hvilke jeg forøvrigt har mange lyse minder om liv og friskhed, om at man var fri for alle, baade vel- og højærværdige stylter, været vidne til en indbyrdes lovprisning, som tit forargede mig og bragte mig dette ord i tanker: »Jeg vil ikke smigre noget menneske; thi jeg forstaar ikke at smigre, ellers skulle min Skaber om en føje stund rive mig bort« (Job 32, 21). Hovedparten af al denne berømmelse fik V. B. Naar jeg ikke sjælden har hørt ham her over for sige med lune: Ros mig kun, jeg gider gerne høre det! kunne det synes, at han blev uberørt, ikke tog skade heraf; hans »Personlige oplevelser« turde dog afgive tilstrækkelige vidnesbyrd om, at dette ikke er saa.

Det har utvivlsomt været pinligt ikke alene for adskillige personligheder, men ogsaa for deres slægt og venner at se de skildringer, V. B har givet af dem, hvorledes han fremdrager udtalelser af dem inden fire vægge, som de aldrig have drømt om, at særlig en mand, der kalder sig deres ven, kunne ville føre frem. Det synes virkelig i flere tilfælde at være en ligefrem krænkelse af privatlivet.

Af de forskellige skildringer af V. B vælges den, som svigersønnen *Laurids Nyegård* skriver i sin bog om Vilhelm Birkedal (II, 159 f) om B's senere aar:

> Sol i aftensvale
> lær mig den kunst at dale . . .

Denne Chr. Richardts bøn til livets sol havde Birkedal forlængst gjort til sin. Den synes særlig at have fulgt ham fra de tunge stridens aar efter hans afskedigelse. I det mindste har jeg første gang truffet den hos ham i en prædiken fra 1869, hvor den var hans tema. Han siger da, at »den tit underligt hvisker om mig og har haft en saadan magt over mig« (Livets ord og ordets liv, s 393). Lignende toner har hvisket om ham ogsaa før. Solnedgangens og efteraarets vemodstone laa Oehlenschlægers lyrik og Grundtvigs livssyn lige saa nær som daggryets og vaarens højsang. Ganske lignende tanker kommer til orde i 1869 som i afskedsprædikenen 1885, tanken om alt det meget indbildte i vore ungdomsdrømme og vor manddomsgerning, som skal dø, fordi det var ikke bedre værd; – »nedad og opad er den himmelske vækst,« saadan som »ungbirkens« i Jørgen Moes digt. Og nu var hans lange livsdags kamp endt med et »nederlag« for hans ungdomsdrøm, som han selv havde set den, at han skulle blive mærkesmand for et folk i kristelig rejsning og føre banneret sejrrig frem uden Thor Folesøns skæbne. Han havde lært, hvad alle saadanne mærkesmænd lærer, at sejren gaar kun igennem Thor Folesøns skæbne. »Sejrløse falder kæmper alle«. »Jeg har,« skrev han i 1836 til sin ungdoms brud, »ved min poetiske anskuelse udfordret verden til en stor kamp« – »jeg er ikke i stand til at gøre dig lykkelig paa nogen anden vej, enhver anden vil jeg være fremmed for.« Livet havde givet disse ord deres ret. Men »de smerter«, havde han tilføjet, »en dybere poetisk anskuelse fører med sig, er langt yndigere, langt rigere paa sand, hellig glæde end prosaistens største fryd«. Ogsaa det havde bekræftet sig for ham.

Disse »smerter« udelukkede ikke »et friskt og fyldigt liv her paa jorden«. Men de, som mente at have ham alene i hans stærke nyden af det skønne paa jorden, eller i hans sprudlende, muntre vid (hvoraf der, mærkelig nok, kom saa lidt frem i hans skrift), de tog fejl af ham. Der var et gammelt fotografi af ham, hvorpaa han sad med højst vemodige og modfaldne miner og med hovedet paa siden; om det sagde han halvt spøgende, men han mente det, at det »er mit indvendige billede«. Jeg drømte engang, at han sagde til mig, at jeg skulle hente hans »løndragt« – jeg gik for at gøre det og fandt – en haarsækskappe; da jeg fortalte ham dette, sagde han smilende: »Ja, det passer jo nok saa godt«. Har man kunnet sætte sig ind i den indsats, han gjorde i sin kamp for »forbilledet«, vil man kende ham i en bemærkning som denne. Han talte nok i sin ungdom om sin kristelige livsanskuelse som en »poetisk« anskuelse; men det var en saa vidt strakt brug af ordet »poesi«, at den omfattede enhver krævet selvhengivelse af personlig art for livshaabet i den verden, der ikke ses. Og hans »poetiske« forbillede var i livsudviklingen vokset op til herre- og frelserskikkelsen i Jesus Kristus efter Aandens tegning i troens ord.

Hans daglige liv i **hjemmet** var regelmæssigt og ensformigt. Mange samlede det gæstfri, men nøjsomme hjem med de aabne døre og de livfulde børn – ialt fjorten, hvoraf de tre døde som mindre. Men gæstfriheden bragte ham ikke ud af hans dags orden. Med mellemrum af spisetiderne, en times studium af »spekulativ teologi« (en lur) efter middagsbordet, en spadseretur og en dagligstuehvile i mørkningen og efter aftenbordet, sad han i sit kammer hele dagen, læste og skrev indtil henad midnat. Til tider rejste han og talte da meget. Men en nutids »foredragsholder«, der er ved at blive »professionel«, har han aldrig været. De gamle fra hans slægtled virkede mere ved vægten af deres ord end ved mængden af deres taler. Ofte hørte jeg ham sige, at han forstod ikke, hvorfra alle disse professionelle taler fik tilstrækkelig fond. Gentage det samme foredrag kunne han ikke. Hvad han sagde, maatte have en ny udarbejdelse, selv om han gentog emnet, for at faa nyt liv for ham selv og tilhørerne. Da Bjørnson rejste Norden rundt med sit foredrag: »Engifte og mangegifte«, beundrede han mere skuespilleren end taleren. Han havde den gamle dannelses respekt for baade oprindeligheden og udarbejdelsen i talen. Hoveddelen af sin kraft lagde han i sin hjemmegerning, baade i sin menighed og i sit studerekammer. Forkyndelsen søndag efter søndag i hans egen kirke var brændpunktet for hans tjeneste med ordet. Gennem den knyttedes et personligt forhold til hans tilhørere, der let gik over i en sjælepleje, hvis virkninger strakte sig dybt ind i de enkeltes livsforhold. i moderne forstand maaske ikke særlig stor »psykolog«, havde han et umiddelbart blik for, hvad en sjæl i det hele trængte til, og han fandt let baade det rammende ord, der slog, og det varme ord, der smeltede.

Rigt havde hjemmet været med de mange børn. Det havde været lydhørt over for mange andre krav end sine egne. Mange var de, som havde fundet hjælp paa mange maader indenfor dets døre. Birkedal ville ingen afvise, naar de trængte og han kunne hjælpe. Og hans fine, lidt tilbagetrukne hustru fulgte ham med hjertets villigste forstaaelse, værnede om ham og hans arbejde, var hans medarbejder i kærlighed mod andre og tog mange (ogsaa økonomiske) stød af for ham. I mine »Mindeblade om Vilh. Birkedal og hustru« har jeg givet en karakteristik af hende. Siden 1864 havde han holdt ti brudevielser for sine børn. Men sorger var der ogsaa oplevet i hjemmet. I det tidsrum døde tre svigersønner, en søn og tre døtre, alle gifte. Der var noget af Davids væsen over ham, naar han sørgede, inden døden kom, men ogsaa af Davids oprejsning, naar Guds vilje var sket med dem. Han var al tid som fader rede til at hjælpe uden afslag. Da en af døtrene blev enke og stod ene med sine tre sønner, skrev han til hende: »Hvis du vil og tror det bedst at kunne finde hygge og hvile for din sjæl hos dine forældre, da 1000 gange velkommen i Jesu navn med dine 3 gutter; vi agte det for en ære og lykke at kunne være Guds formyndere for dig og dine smaa . . .«

Mange af **de gamle venner** var døde paa vejen. Fr. Boisen var død i 1882. Hans sidste brev til Birkedal er skrevet med hans datter Idas haand. Det politiske skal ikke længere forbitre deres gamle venskab. Han har trukket sig ud af det, og han tror, at Birkedal i det hele maa billige hans søn Fredes færd. Mads Melbye gik bort allerede i 1879 og Ludvig Helveg i 1883. Helveg maatte paa grund af svækkelse, der ogsaa havde lammet hans aandelige evner, tage sin afsked i 1882. I dette aar havde han været præst i Odense i 25 aar. Ved en jubilæumsgudstjeneste i hospitalskirken talte Birkedal, A. Leth o a. Men intet erindrer jeg fra denne mere end, da Helveg traadte frem i korsdøren for selv at ville lyse velsignelse; han kunne ikke fuldføre den, og maatte lade sin medhjælper, E. Koch, gøre det, men det: »Ja, i vor Herres Jesu Kristi navn, amen!« han med sin egen hæse, inderlige røst og sit rent ud forklarede ansigt tilføjede, var mig mere værd end alt det andet.

Af ungdomsvennerne gik D. G. Monrad bort i 1887; men der havde i adskillige aar ikke været nærmere imellem dem. Hall kom han jo nærmere ved at flytte til Københavns nærhed. Men Hall var en syg og lammet mand allerede fra 1879 af. Paa den tid maa Birkedal have undladt at ytre sin deltagelse dermed.

Det var ellers ikke Birkedals vane at glemme gamle venner. Jeg tager et brev frem blandt adskillige andre, skrevet i slutningen af 1885 til C. Appel, Rødding. Appel havde været sjælesyg og lidt af voldsomme og vedvarende angster. »Jeg har hørt,« skrev Birkedal uopfordret til ham, »at De er i aandelig nød, og da jeg holder af Dem, navnlig fra den dag, jeg var med at vie Dem til præst i Kristi kirke, synes jeg at have nogen del i Dem.« Og han vil da søge at trøste ham, om Vorherre giver naade dertil. »Jeg kender af egen erfaring saadanne tunge tider, da mørket sænker sig over os. Og hvad det da er, hvortil jeg klamrer mig, saa godt jeg kan, er dette: Har du ikke fornemmelsen (følelsen) af, at Jesus er og bor i dig, saa er han for dig, har lidt og

stridt og blødt for dig – tro det trods alt, hvad dit eget hjerte tilhvisker dig. Han er større end dit hjerte og kender alle ting, kender ogsaa dette: at du vil ingen anden frelse end hans. Lad din sorg være din glæde, om end vemodig glæde; thi kan du sørge over, at han synes borte for dig, da er dog dette et vidnesbyrd om, at du ikke er et verdens barn; thi et saadant kender ikke den slags sorg . . .«

Men havde han mistet mange af de gamle venner fra ungdoms- og fra præstedagene, saa bragte dog Københavns nærhed ham ogsaa i hyppigere forbindelse med flere af de endnu levende, bl a Fr. Barfod, hans svoger, J. V. Bloch og P. Dorph, der som afskedigede præster boede i hovedstaden. Jeg kan ikke nægte mig her den fornøjelse at meddele følgende efter et brev til mig fra Fr. Barfod, der viser disse gamles storslaaede mangel paa snobbet forfængelighed: »P. Dorph var ude hos mig, kort før han døde. I samtalens løb faldt talen paa den hæder, der nylig var bleven vist mig og flere andre (mit billede skulle jo til Frederiksborg). Jeg fandt det latterligt [i marginen tilføjes: »demoraliserende«]; Per fandt det sørgeligt: det var at drage idealet ned; man havde ikke de store mænd, og saa ville man gøre de smaa til store, men derved stod man i fare for at stække deres vinger, i hvem der mulig kunne være mulighed for en højere flugt.« Naar de mødtes ude paa Vældegaard paa Birkedals aarsdag, den 7. november, fik vi andre et lille efterglimt at se af tolvmandslaget fra deres unge dage, hvori det vittige drilleri parredes med en dyb patos. Af yngre venner fra Vældegaardstiden skal jeg nævne digteren Zakarias Nielsen og præsten J. H. Monrad, C. J. Brandts efterfølger i Vartov. Birkedal havde straks løst sognebaand hertil og forblev her efter Brandts død i 1889, da valgmenigheden udskilte sig med Fr. Jungersen til præst.

Vilhelm Birkedal og tidens spørgsmaal.

Hvad der optog ham de senere aar . . . Der var først den politiske kamp. I aaret 1886 forsøgte Fr. Jungersen at samle den danske præstestand om en adresse til kongen for at advare mod de ødelæggende følger, som den søndersplittende partistrid førte med sig. Han henvendte sig til Birkedal; uden hans deltagelse ville han intet foretage. Efter at et udkast, Jungersen havde sendt Birkedal, var bleven betydelig omændret efter dennes krav, lovede Birkedal sin medvirkning. – Adressen blæste i hvert fald bort og fik ingen betydning.

Samme aar udgav Birkedal: »En varselsrøst i Danmarks skumring«, med ligelig tiltale til venstre og højre. »Mine udtalelser,« siger han, »baade til højre og venstre er udgaaet fra et grundsyn, saa det ene kan ikke skilles fra det andet.« »Hele den store flok, som trindt i landet sukker og længes efter frigørelse fra partivæsenets tyranni og forvrængelse, – det er mit parti, og jeg har kun villet give røst, hvad der rører sig skjult i alle disse sjæle.« Men han er ikke pessimist. Der er solrand om skyerne. »Min personlige stilling er som dens, der ser tordenskyen hænge over mit folks hoved, rede til at sende sit lyn, men som i østens horisont ogsaa ser en klar himmel, der lover en klar dag.

Kong Christian paaskønnede i høj grad Birkedals virksomhed for forsvarssagen. Efter det store forsvarsmøde i Kasino i 1885, hvor Birkedal talte, kaldte han ham »en sand patriot«. De talte aldrig sammen. Men naar kongen, f eks paa kirketure til Gentofte, kom Vældegaard forbi, tog han al tid hatten af ind mod Birkedals vinduer. Kong Kristian glemte let gammel vrede for Danmarks skyld.

– Dernæst var der kampen mod »nygrundtvigianismen«, der løb i to forskellige retninger. En, der saa afgjort satte »grundtvigsk bevægelse« imod »kirkelig anskuelse«, at denne sidste endelig bortkastedes (M. Pontoppidan); og en, som satte en teori om »det levende ord« saaledes paa spidsen, at al autoritet i skrift og fælleskirkelig bevidsthed tilsidesattes (V. Brücker). Her er det navnlig det bekendte møde paa Sagatun højskole i Norge i sommeren 1886, som er at mærke. Man ville paa dette møde foranledige en udjævnende forhanling mellem kristne og fritænkere. Det var, mente man fra nygrundtvigsk side, skriftteologien, som var de to parter imellem. Kunne man vise fritænkerne, at ogsaa kristne stod i frit forhold til skriften, ville den værste anstødssten være fjernet imellem dem. Og den fuldt forstaaede grundtvigianisme var netop en erkendelse af, at kristne stod i et frit og overlegent forhold til skriften, for ikke at tale om de kristelige dogmer. Mødte man i skriften noget, der stred imod, hvad man fandt rigtig, kunne man ogsaa med rette kalde det urigtig. Kristendommen hvilede i et levende forhold til trosordet, og trossikkerheden udsprang af hvert menneskes egne naturlige oplevelser og erfaringer, havde altsaa i virkeligheden samme grund i det, som hvad fritænkerne kaldte deres religiøse livsanskuelse.

Det lykkedes dog ikke at vinde fritænkerne for denne betragtning. Man anerkendte vel fra denne side dens »store værd for det praktiske liv« ved at »muliggøre samarbejde mellem folk af delte meninger«. Men man fandt dette trossyn »lige saa teologisk som skriftteologiens«. »Skal daabsbordet,« sagde man, »være afgørende for sandheden, saa er det ikke bedre faren end skriftteologien.« Trosordet »staar for samme undersøgelser som bibelen«. Og henviste man til troens og videns »særskilte slutningsmaader«, idet troen sammenlignedes med en mands forhold til en elsket kvinde, svarede fritænkerne, at saa er dette »rigtignok noget andet end fri forskning«.

Birkedal erklærede (Dsk Kirketid 1885, nr 40), at ved Sagatunmødet var det »længe forberedte og forudsete« brud mellem gammel- og nygrundtvigianisme traadt aabenlyst frem i dagens lys. Kløften er »saa gabende, at ingen bro kan slaas derover«. V. Ullmann havde paa Sagatunmødet erkendt, at Grundtvig ikke delte den betragtning, at kristne stod frit overfor skriften. Saa kunne da det forhold, hvori man stillede »ordet« overfor den heller ikke være Grundtvigs. Og Birkedal hævder, at man ikke kan skære et saadant stykke ud af Grundtvigs samlede anskuelse, uden at forvandle den til noget andet, end den er. »Vi staar,« skriver han, »endnu længere

fra hinanden end vi gamle Grundtvigs disciple staar fra ærlige, troende skriftteologer og skriftkristne«. »Slutter kres og staar fast, alle kristne mænd og kvinder, om vort aandelige Dannevirke, der vel ikke kan forsvare sig selv, men skal forsvares af alle dem, der er livets vaagne børn og ikke ville overgive det dyrebare arvegods til verdens behandling, som om skriften havde spillet fallit og boet skulle gives til pris for sønderssplittelse og forødelse.« »Vort aandelige Dannevirke« er skriften.

Imidlertid – solen forgyldte ogsaa her hans fjende. Da kirkestyrelsen i 1888 ville fratage Brücker anerkendelsen som præst for valgmenigheden i Aagaard paa grund netop af hans udtalelser om skriften, protesterede Birkedal. Her var endnu utilstrækkelig grund til at foretage et saadant skridt. »Saa længe troens grænse ikke overskrides... skal man vogte sig for at bruge saadanne heroiske modstandsmidler som at ville underbinde pulsaaren og standse blodomløbet i folkekirken.« Og denne grænse var ikke overtraadt.

En ung mand, der stod i et inderligt forhold til hans hjem og kaldte sig dets »plejebarn«, afdøde højskoleforstander *Jannik Lindbæk,* var bleven stærkt paavirket af hele denne nyere bevægelse. En præst, der stod Birkedal nær, nægtede at tage Lindbæk til alters og lukkede en stund sin husdør for ham, fordi han ikke ville kalde Kristus »Gud«, skønt han delte menighedens tro paa »Gud-Fader, Guds Søn og Helligaanden« og bekendte Kristus som »Gud Faders søn, menneskeslægtens hoved, vor frelser og forsoner«. Præsten gav Birkedal meddelelse om Lindbæks »frafald fra kristendommen«. I et brev gør Lindbæk Birkedal udførlig rede for det forefaldne og sit standpunkt. Han venter ikke, at denne skal være enig med ham, men haaber, at han vil kunne erkende ham som kristen og ikke vil støde ham udenfor Guds menighed. »Heller ikke tror jeg, at De nogensinde vil lukke Deres hjerte eller Deres dør for mig eller blot holde mindre af mig end før.« Hans hustru har meddelt mig, at paa et besøg de begge senere aflagde Birkedal, sagde denne, at han vistnok i det væsentligste var enig med den omtalte præst i de omstridte spørgsmaal, og at han troede, at Lindbæk her stod paa »en farlig vej«, »men« – føjede han til – »jeg kunne i hvert fald af denne grund aldrig lukke hverken mit hjerte eller min dør for dem.«

Vilhelm Birkedal og Vilhelm Beck.

Da »Kirkelig forening for indre mission« dannedes i 1853, saa han med betænkelighed paa, at den straks syntes at ville udelukke præsterne. Dog var det ejendommeligt for ham at forstaa, at dette kunne skyldes præsternes manglende tilbøjelighed til at »komme lægfolk i møde« og »evne til at iagttage tidens tarv udenfor vore egne kredse og vor særegne gerning«. Ja, han tilbageholdt ikke som sin mening, at »grundtvigske præster i alt for stor tillid til det objektive, vi har fundet i kirken, altfor meget har forsømt at komme det subjektive til hjælp hos dem, der endnu ikke har fundet fast kirkelig bund at staa paa«. Ligesom Birkedal i den gamle pietisme havde ikke blot i teori, men gennem sin egen gerning fundet et frugtbart udgangspunkt for den gammelgrundtvigske kirkelige anskuelse, saaledes ville han ogsaa nu stille den »indre mission« i et lignende forhold til denne; men han kunne ikke erkende dens kirkelige ret til at træde op mod den, end sige afløse den i udviklingen. Sligt stod for ham som et afgjort tilbageskridt. Slap den danske kirke sine egne traditioner, rejstes ruinerne alligevel ikke af gruset ved indkaldelse af fremmede arbejdsmaader. Som en udansk arbejdsmaade betragtede han IM, naar den ikke ville arbejde med det maal i sigte, som var rejst ved Grundtvig.

Hans præstesorg med hensyn til den »indre mission« blev snart afhjulpet, ikke mindst, da den kom under ledelse af Vilhelm Beck. Men da denne snart viste sig at ville gaa sine egne veje og lede bevægelsen imod grundtvigianismen, kunne Birkedal ikke bruge ham. Endnu i 1865 formanede Beck sin unge ven, Joh. Clausen, ved hans overtagelse af sognepræsteembedet i Ryslinge til »venlig samvirken« med Birkedal og hans menighed »om det, som I dog er enige om«; men da han gennem Clausens fremstillinger fik det syn, at Birkedal ikke fra sin side ville indlade sig paa et saadant forhold, fik piben en anden lyd, og han endte med at give Clausen det ord, at han skulle stile efter, at Birkedal og hans »afsondrede flok« tog sig en »udgangsbillet« ud af folkekirken.

Et sammenstød Birkedal paa anden haand havde med Beck i 1870 gjorde ikke forholdet bedre. Beck var sognepræst i Ørum ved Grenaa og havde en grundtvigsk degn, der tidligere havde været hjælpelærer i Ryslinge, ved navn *Justesen.* Denne bad Birkedal og Sveistrup, der netop da fulgtes ad paa en prædikerejse i Jylland, om at komme og prædike i Ørum kirke. Disse henviste Justesen til at forhandle med Beck derom, og denne gav saa Justesen »for ærligheds skyld« en uadresseret oplysning om sin stilling i sagen. Heri skriver Beck: »Vi tror ikke, at et saadant møde af en fra os afvigende og meget forskellig retning kan virke til gavn og fremvækst for det nye liv, ligesom det viser sig, at hvor disse retninger bliver blandede ind mellem hverandre, dér fortæres livet i ufrugtbar kævl og ukærlig dømmen. (Hvilket nu aldeles ikke havde vist sig i Ryslinge. Forf). Jeg tror, at livet er bedst tjent med, at disse to retninger arbejder hver for sig uden at fortrædige hinanden.«

Imidlertid mente han ikke at kunne nægte nogen præst at tale i folkekirkens kirker, »saa længe denne lader dem have bemyndigelse til at forrette præsteembedet«, og »følgelig staar Ørum kirke til fri afbenyttelse for de to nævnte præster, dersom de forlanger den af mig«. Men tilladelsen havde en betingelse. »Foruden dette,« skriver Beck, »er jeg præst i vor Herres menighed og særlig beskikket til at vogte denne lille menighedsafdeling her og pligtig til at modarbejde falsk lære. Da der nu efter mit syn paa kristendommen og min opfattelse af den evangelisk-lutherske læreform er meget falsk i den grundtvigske læreform, vil jeg kun tilstede kirkens afbenyttelse for grundtvigske præster paa vilkaar, at jeg selv er tilstede; og dersom der da bliver talt

noget, som jeg maa erkende for falsk, forbeholder jeg mig sluttelig at udtale mig bestemt derimod, og dermed vil mødet blive afsluttet.«

Selvfølgelig indlod de to præster sig ikke paa at anmode om kirkens brug efter dette. De ville dog ikke indfinde sig for dette selvbeskikkede kættertribunal.

I slutningen af 70'erne, da den gamle grundtvigianismes mænd af de yngre bevægelsesmænd anklagedes for manglende frisind og aandelig forbenelse, angrebes de fra anden kant for uvirksomhed overfor tidens mange kristelige »opgaver«, for her »intet at gøre«. Angrebene kom indefra dens egen midte. Joh. Clausen og Th. Rørdam drev stærkt paa denne kile i det grundtvigske præstekonvent paa Fyn. De vakte misstemning, ikke mindst hos L. Helveg, der drog dem frem paa vennemødet i 1879, – det samme, hvor Skat-Rørdam holdt sin tale om trosordets brug. Helveg indrømmede, at der var udrettet meget ved IM. Men »den er en anden strømning end den, der virker i vor kres«. Hver har sin virkemaade, og »om vore egne kærlighedsgerninger skal vi tale lavt eller slet ikke, men højt om vor Herres, der er groet i Gud-Faders hjerte«. Th. Rørdam svarede, at derfor maatte vi ikke glemme, at den apostolske forkyndelse aldrig har været uden den tone, at »ogsaa vi har et arbejde i Herrens vingaard,« og »de forskellige tider og forhold kan medføre, at snart den ene, snart den anden side maa ligefrem understreges og betones, men al tid maa de være der begge«. Birkedal var ikke tilstede ved mødet, men han skrev kort efter i anledning af denne forhandling et stykke om »Arbejdets deling«. Der er givet menigheden forskellige naadegaver til vækst i det fælles legeme (Ef. 4). Men »hver gavner legemet bedst ved at bruge sin enkelte evne«, dog ikke som undskyldning for dovenskab. Ikke til gunst for at gøre mindre, men for at gøre mere, end vi gør, ogsaa for den hele menighed, har jeg udtalt dette.« Vi kan yde de andre fuld anerkendelse, kan ogsaa lære af dem, men det lærte maa vi anvende paa vor maade. Et ligefremt samarbejde med en forskellig livsretning giver ingen gode frugter. – Og dette stykke indbragte ham en hjertelig tak i et brev fra den ham personlig ukendte IMs præst, P. E. Blume, baade for indholdets skyld, hvormed han samstemmede, og for dets milde, kærlige tone.

De saakaldte »Bethesdamøder« saa Birkedal nærmest paa som et fremstød af IM, og han bebrejdede de yngre, grundtvigske præster, som medvirkede ved dem (navnlig Th. Rørdam og Th. Elmquist, der sammen udgav »Kirkebladet«), at de derved rakte haand til »afslag paa vor grundbetragtning« (»menighedsudvikling« ctr »øjeblikkelig opvækkelse af de enkelte«). »Det ville gøre brud paa sammenhængen i mit liv, synes jeg, om jeg her kom til at slaa følge.« (Dsk Kirketid 1879, nr 37, jvf B's Personlige oplevelser III. 130). Han havde tillige en særlig grund til at afslaa opfordringen til at være medindbyder til dem. Og denne havde V. Beck givet, som kort forinden havde skrevet i prædikensamlingen »Fra livets kilde« at de, som lærte mulighed for omvendelse efter døden, »havde studeret paa Satans universitet og faaet deres fuldmagt fra løgnens fader«. Dette var jo sagt med henblik paa grundtvigianerne. Med en mand, der i saa flotte ord ærekrænkede andre kristne brødre, ville han ikke samvirke. Beck maatte først afgive en syndsbekendelse og bede om forladelse. Dette gav anledning til et ret pinligt optrin. Paa en overrejse med færgen over Lillebælt hilste en mand paa Birkedal midt i trængselen af passagerer. »Hvem er De?« spurgte han. »Beck!« blev der svaret. »Ja, hvad for en Beck?« – »Vilhelm Beck!« – »Naasaa,« sagde Birkedal og vendte ham ryggen. Da Birkedal fortalte derom, sagde han, at her var ikke stedet til at optage mellemværendet, og fraternisere udenom ville han ikke.

Efter opfordring deltog Birkedal i det opbyggelige slutningsmøde i Bethesda ved mødet 1887, hvor V. Beck talte fredsord. Men han fandt dem ikke fyldestgørende og skiftede ikke ord med Beck.

Dette blev dog ikke det sidste mellem disse to mænd. Th. Rørdam virkede stærkt for et personligt møde imellem dem i sit hjem. Et saadant møde kom aldrig i stand, men der fandt dog en brevveksel sted.

Under 3. okt 1887 skrev Beck til Birkedal:

»Kære pastor Birkedal!

Jeg maa have lov at kalde Dem saaledes, uagtet jeg véd, at jeg ikke er kær for Dem; thi det er sandhed, jeg skylder Dem saa meget fra mine første præsteaar, saa De al tid vil være mig en saare kær mand. Derfor har det gjort mig inderlig ondt at se den uvilje, hvormed De saa paa mig, saa ofte vi nu i mange aar tilfældig mødtes. Og jeg havde den inderligste lyst forleden i Betesda at bede Dem om Deres haand, men jeg frygtede at være Dem til besvær. Men jeg tør nok sige, at det er vor fælles frelser, der vi have, at jeg skriver dette til Dem. Det kan jo ikke gaa, at vi, som vil være sammen i himlen, ikke kunne være sammen paa jorden. Vi maa række hinanden broderhaand, før nogen af os gaar bort herfra.

Jeg véd, at jeg bærer skylden for den uvilje, De saa længe har næret overfor mig, nemlig den kolde, ukærlige erklæring, som jeg gav Justesen i Ørum til Dem, – meningen var god nok; jeg skrev det, netop fordi jeg nærede den dybeste højagtelse for Dem og ikke ville, at De skulle føres bag lyset ved at være indbudt af Justesen – men jeg burde have baaret mig anderledes ad, jeg burde have skrevet et aabent og kærligt brev til Dem. Mange aar er forløbet siden, og mange tusinde gange er solen gaaet ned siden – jeg beder Dem: glem dette, som Herren har glemt det i den syndsforladelse, som jeg ejer hos ham, hvori ogsaa denne synd er indesluttet. – Jeg véd, at der er andet, som De er vred paa mig for i mine skarpe udtalelser om dem, som lærer omvendelse efter døden. Det har aldrig været min mening, at disse skulle ramme Dem eller andre alvorlig troende mennesker, som deri søger en trøst overfor den pinlige tanke om den store fortabelse; jeg har dermed sigtet til krapylet, som samvittighedsløst prædiker dette fra tagene til at dysse verden i søvn med; jeg har været vidne til saa meget af dette uvæsen, og det har tilspidset mine ord. Men jeg har jo

for aar og dag siden udtalt dette baade offentlig i Aalborg i grundtvigianeres nærværelse og siden paa tryk i Missionstidende.

Derfor beder jeg nu indstændigt: lad nu alt det gamle være forbigangent imellem os, og alt blive nyt. Og lad mig en gang faa et mildt øje og en varm haand af Dem, som jeg i saa mange aar har længtes efter.

Deres broder og medtjener
Vilh. Beck.«

L. Nyegård skriver videre:

Det er mig ikke muligt at meddele Birkedals svar i sin helhed, da jeg kun er i besiddelse af en klade, og denne er skreven med en næsten ganske ulæselig haandskrift. Han forsikrer, at det gamle, personlige mellemværende ikke skal gøre mindste skaar i det broderskabsforhold, som Beck ønsker fremtidig skal finde sted imellem dem. Men der er »mere end det personlige, som staar uforsonet endnu mellem Dem og mig. De har gjort Dem skyldig i en forsyndelse mod ham, jeg véd, De mindst af alle vil bedrøve og krænke: Vorherre Jesus. Jeg skal ikke tale om Deres prædikener i det hele, hvori der er en blanding af store, skønne, varme udtalelser, og af uhyggelig, uevangeliske, uskønne og brutale udtalelser, som jeg i det mindste ikke kan finde stemmende med den klang, der lyder i evangeliets vel dybt alvorlige, men ædle og kærlige tale hos Herren og hans apostle ... Jeg kan sige, at jeg aldrig har næret eller ytret tvivl om, at De af hjertet er en kristen, om end jeg tit har tænkt om Dem, hvad De skrev om Brücker, at De er et Gudsbarn, men et uartigt barn, der ikke holder Deres tunge eller pen i tømme, baade naar De forkynder eller skriver om kristendom, og naar De bedømmer ting og personer saaledes, som det ikke er ret for Gud og mennesker.«

»Men hvad jeg, før jeg fuldtud kan være glad ved Dem og med fuld sandhed takke Gud for Dem, maa have Dem sagt og lagt Dem paa sinde, det skal jeg nu med al den kærlighed, mit hjerte rummer, udtale.

Vorherre Jesus siger: Hvad har I gjort mod en af disse mine mindste brødre, har I gjort mod mig. De har sagt om dem, der tror paa omvendelsen efter døden ... at de har »studeret osv«, og sagt dette om dem, som De jo nu efter Deres brev til mig og Deres sidste udtalelser (i Bethesda) erklærer for Guds børn, Vorherres smaa ... Har De aldrig tænkt paa, at efter hint Herrens ord har De gjort mod ham, hvad De ved Deres dom har gjort imod dem? De har givet en undskyldning i fjor for denne Deres udtalelse, men en undskyldning er ingen syndsbekendelse, og De har stillet Deres ord saaledes, at det i grunden ikke er en tilbagekaldelse, snarere en stadfæstelse af dem ... Det er dette, der skiller os ad, thi denne fornærmelse(?) maa og skal vi føle som tilføjet ikke blot os og vore personer, men Vorherre selv, og forsaavidt vi ogsaa har hans ære at hævde, kan og skal vi ikke paa hans ære lade sidde noget, der kun er et mellemværende mellem to menneskelige partier.« Det er den letteste sag af verden, siger han, at tilstaa sig at være synder i al almindelighed. Men det gælder om udtrykkelig at bede om forladelse for sin synd, uden at blinke til siden i undskyldende hensyn til andres synd.«

»Kære hr Beck! Jeg véd af erfaring, at der er en fare ved at indtage en fremskudt stilling i større eller mindre kredse som en høvding; det begynder med, at han fører an, men ender ikke sjældent med, at han selv bliver ført af sit parti. Der er en fristelse til, naar partiet gaar med i en eller flere udskejelser, da, for paa en maade at bevare sit førerskab, at bøje sig, hvor der ikke bør bøjes, slaa af paa idealet paa punkter, hvor det ikke bør ske.« Til sligt skal man kaste sin handske, selv om det koster bitre taarer, selv med fare for lidt efter lidt at komme til at staa helt ene. Han kunne selv tale med om dette og minder om den ydmygelse, som i de sidste tider er bleven Grundtvigs venner til del. Beck skal passe paa, at det ikke gaar IM paa samme maade, hvad der lettest sker, hvis førerne lader sig føre.

»Kan De nu, kære pastor Beck! taale at læse disse ord fra en gammel mand paa gravens bred, som inderlig gerne ville tage denne glæde med, naar han snart gaar bort, at den sidste skygge mellem ham og Dem kunne svinde. Det give Gud af sin naade! – forhaabentlig er alt nu afgjort mellem os til fred og forsoning. – Deres »broder og medtjener« Vilh. Birkedal.«

I sit svar takker Beck for det kærlige brev og sender sin hjerteligste tak for, at Birkedal tog »hans haand som en broders haand«. »Det er mig en saare stor glæde, som det har været mig en saare stor sorg at have saaret Dem, som jeg altid har set op til med ærbødighed og ville saa gerne staa i kærlighedspagt med.«

»Gerne ville jeg opfylde Deres ønske helt ud; om De vil betragte, hvad jeg her skriver, som saadant, véd jeg ikke, tvivler om det; men De vil jo ikke, at jeg for Deres eller nogens skyld skulle sige mere, end hvad jeg ærligt kan erkende som sandhed. – Jeg har sagt, at jeg ville ønske, jeg aldrig havde brugt de haarde ord i »Fra livets kilde«; men jeg har tilføjet, at jeg aldrig havde tænkt ved disse haarde ord paa de alvorlig troende brødre blandt grundtvigianerne, men kun havde sigtet til de letfærdige snakkere ... Hvad kan jeg sige mere? Det mener jeg, denne løse snak er en pestbyld i vor folkekirke. En almindelig bekendelse af, at jeg har syndet ved at bruge disse ord, ville blive taget til indtægt af disse løse personer og bestyrke deres løse snak. Det tør jeg ikke for Gud og sandheden og menneskenes frelse. Min syndsbekendelse i Betesda gjaldt ethvert haardt rammende ord, som jeg har saaret virkelig troende brødre med ... Kære, kære, gamle broder! Jeg ville saa gerne gøre alt for, at De kunne »takke Gud for mig« (som De skrev), ligesom jeg har takket Gud for Dem. Men jeg kan ikke, tør ikke synde mod sandheden, hvad der staar som sandhed for mig.

Tak for Deres mindelse om at passe paa, at ikke jeg, som leder andre, lader mig lede af dem. Der vil nok blive brug for denne mindelse. Endnu er der ingen brug for den. Endnu har jeg overtaget i IM og har ikke været fristet til at give køb. Naar jeg nu, dreven af

Guds aand og tidernes alvor, har offentlig rakt haand ud til broderskab med alle alvorlige, grundtvigske brødre, saa har det intet anstød gjort blandt missionens venner, fordi det er kommet saa jævnt, begrundet i min rolige, langsomme natur, der frier mig fra alle bratte overgange.

Endnu engang hjertelig tak! Gud velsigne sin menighed i Danmark og fri os for at staa ham i vejen, hvor han vil velsigne! og Gud velsigne Dem, kære, gamle! – Deres broder Vilh. Beck.«

Jeg véd ikke, om Birkedal har svaret herpaa. Fuldt tilfredsstillende og tillidvækkende fandt han ikke Becks »bekendelse«.

Vilhelm Birkedals livsaften.

Det er Vorherres dag,
det er Vorherres dag.
I gry jeg over engen gaar,
og kirkens morgenklokke slaar.
Hvor stille nær og fjernt,
hvor stille nær og fjernt!

Jeg knæler ned for Gud,
jeg knæler ned for Gud.
O, dæmring med din løndoms fred
Usete aander knæler med
og beder tyst med mig,
og beder tyst med mig.

Guds himmel nær og fjern,
Guds himmel nær og fjern!
Der er saa tyst, saa stille stort,
som aabned' Gud nu himlens port!
Det er Vorherres dag,
det er Vorherres dag!

I disse vers af ham med overskriften: »Søndagsmorgen« – i det tidligste fra 1865 (de findes paa bagsiden af en dette aar udstedt attest) – er den fineste grundklang i hans stemningsliv udtrykt. I denne søndagsmorgens fredfyldte og hellige forventning udenfor himmelens port i fællesbøn med usete aander gik han ikke blot søndag efter søndag ind ad den af Gud aabnede kirkedør, – i den laa hele hans livsdag, dens mange kampe medregnet. Men kirkehuset hernede var dog kun selv en port ind til den himmelske bolig, der endnu ventede paa at blive aabnet. Naar han stod paa sin prædikestol eller ved sit alter, stod han med øjet stirrende (han brugte jævnlig dette udtryk) opad: om Gud nu ogsaa ville oplukke sine portfløje for ham.

Han var en af de ældste af sit slægtled. Et virksomt slægtled, der havde sin stærke paavirkning af vor »guldalder«s forholdsvise sunde og vaagne romantik og højflugt i poetiske idealers verden.

Ganske instinktmæssig fornam han den nye tids fejl. Instinktet var dog for ham ikke en blind drift; det var den fine frugt af enhver virkelig karakterudvikling. Men han stod fremmed overfor den nye tids egenhed.

Kirkehistorikeren Fr. Hammerich sagde engang, at Vilh. Birkedals personlighed i paafaldende grad lignede Morten Luthers, ikke mindst i troshumøret. Danmark, føjede han til, har ikke haft ret mange mænd, dette kunne siges om. Denne humor befriede ham for aandelig usundhed og hjalp med til at holde ham ung i sindet. I hans senere aar – det var lige efter hans afskedsprædiken i 1885 – faldt der den ytring fra ham, at han syntes ikke, han kunne kende nogen forandring paa sig fra han var ung. Modsagt, svarede han, at det jo var godt, om andre kunne det. Hans egen fornemmelse kom kun af, at han i sjælden grad havde holdt sig ung. Han var bleven gammel, uden at være ældet. »Jo nærmere en ting er ved sit udspring, desto yngre er den ... jeg vil sørge, dersom jeg i morgen ikke er bleven yngre end i gaar –« disse mester Eckardts ord var ofte paa hans læber.

Men denne ungdom bevæger sig ikke henimod tiden, men henimod evigheden. Det er den, der har sin daglige fornyelse i hans ovennævnte søndagsmorgensbøn.

Den 4. april 1887 blev hans og hans hustrus guldbryllup fejret ved en fest paa Skydebanen, hvortil venner havde indbudt. En sum var indsamlet, hvorfor der skulle males et portræt af ham, som efter ægtefællernes død skulle skænkes til Frederiksborg slots museum. For hvad der blev til overs af den, skulle han og hans familie foretage en rejse til Norge. A. Jerndorff malede ham staaende paa prædikestolen i Vældegaard gymnastiksal, og den samme kunstner havde med hensyn til Norgesrejsen tegnet et billede af ham, ridende paa sit lange piberør til Norge, med hustru og børn og børnebørn bag efter sig. Rejsen gik ogsaa for sig samme sommer. Endnu i 1890 var han atter i Norge til sin næstældste datters sølvbryllup. Men da var hans hustru ikke med ham. Hun var død i julen 1889. Aldrig har jeg set en præst bruge jordskovlen, som han brugte den ved hendes bisættelse i Gentofte kirke. Han svang den bogstaveligt over sit hoved som et slagsværd imod alle verdens magter, mens han udtalte ordene: »og af jorden skal du igen opstaa.« Hendes grav er i Ryslinge.

I sommeren 1891 talte han for første gang i sit liv i sin daabskirke, Borre paa Møn. Hans tekst var 2. Kor 5, 9: »Vi beflitte os paa, hvad enten vi er hjemme eller ikke hjemme, at være Herren velbehagelige.« »Her i denne kirke,« sagde han, »sad jeg tit og hørte paa præstens prædiken, gamle Panums ord, der vel gik uforstaaet forbi mig, men dog gav mig en anelse om, hvad jeg var kaldet til.« For 40 aar siden havde den daværende præst nægtet ham at tale i den. »Nu er det sagtens sidste gang jeg staar paa min fødeøs grund, og mit hjerte banker imod eder – o, at vi alle, I og jeg, kunne finde hinanden igen i paradis- og himmerigshjemmet.« – Samme sommer talte han for sidste gang i sin gamle Nazaretkirke i Ryslinge, ved festen paa 25-aarsdagen efter dens indvielse. Her var teksten »de fire sejlture paa Genesarets sø«: den syndige Simon Peters kaldelse til menneskefisker i Guds rige (Luk 5); – stormen, der lagde sig paa Herrens ord (Matth 8); om end kun »som en storm i et glas vand« imod »de store stormtider i kristenheden«, dog »et vejr og en bølgegang, der truer vor baad i folkekirken«; – Herrens vandring paa havet (Joh 6) ikke som et »spøgelse«, men i ordets levende dragt: »det

er mig, frygter ikke;« – og endelig fortællingen i Joh 21 som et forvarsel paa Herrens genkomst, da Johannes ord skal lyde fra en millionfoldig røst fra række til række: »Det er Herren – det er Herren«.

Efter deltagelse i en familiefest i Jylland prædikede han atter nogle gange paa Vældegaard. Sidste gang han stod paa en talerstol var, da han 27. nov talte for Santalmissionen ved missionsugen i København om Matth 18, 2: det er barnets tro paa faderordet, der gør det til de voksne disciples forbillede.

Han angrebes af influenza. Paa sin 82-aarige fødselsdag sad han dog livlig og glad i kredsen af slægt og venner. Ind under jul tog sygdommen til. Kun sjældent kunne han gaa ud, og da altid støttet af andre. Kort før fastelavn nød han nadveren i sit hjem, betjent af J. H. Monrad. Dagen efter faldt han bevidstløs om i Bernstorffs park og sukkede, da han kom til sig selv: »Herre, gør med mig, hvad du vil, blot min sjæl maa blive frelst.« Nu maatte han gaa til sengs. Sygdommen viste sig at være mavekræft. Med stor taalmodighed gav han sig ind under plejen og kunne endnu spøge med sit gamle lune: »Vi taler saa meget om, hvor dejligt det er at komme i himmerig; og naar saa vi skal derind, gør vi alt, hvad vi kan, for at blive derfra.«

Efter at der var gaaet hul paa en stor og pinlig byld, blev han bedre og kom atter op en del af dagen. Men kræfterne svandt. Mange venner gæstede ham, men korte stunder ad gangen. Naturlig søvn kunne han ikke faa, og en ulidelig kvalme, der, mere end smerten, ledsagede sygdommen, hindrede ham i at tage mod føde. Midt i juli maaned blev det prøvet, om ikke en forandring af opholdssted kunne være gavnlig, og han tog da imod en gæstmild indbydelse fra Gunni Buscks enke, der boede paa et landsted i Vedbæk. Men kun i en 8–10 dage holdt han ud at være hjemmefra.

Saa kom den sidste dag. Han laa stille hen, men hans store, klare blik hvilede paa hans børn, hvoraf de fleste var samlede om hans leje. Han kunne kun vanskelig tale. Dog, da hans søn Uffe kom ind til ham, rejste han sig op og sagde med kraftig stemme, idet han tog om ham: »Korset, korset! Amen!« – summen af alt, hvad han havde prædiket. – En af hans døtre sagde om aftenen til ham: »Nu kommer Jesus snart, fader!« – »Ja, snart,« hviskede han. Ud paa natten fik han et heftigt opkastelsesanfald, hulkede derefter en lille stund, og sov saa ind.

»Naar jeg er død, skal I synge halleluja,« havde han engang i sygdomstiden sagt til de to døtre, der plejede ham daglig. Dette »halleluja« vil være hans bedste eftermæle. Men ved hans baare sagde yderligere V. J. Hoff: »Det er et langt, bevæget og saare indholdsrigt liv, som nu er afsluttet. Han har grebet dybt ind i hele den aandelig livsudvikling i Danmark i de sidste menneskealdre. Hans ord lød, varmt og vægtigt, med i mange af tidens kampe. Han var en ædel stridsmand. Alle, der kendte ham, selv om de ikke delte hans syn og mening, bøjede sig for den ridderlighed i sindet og den overbevisningens varme, der bar hans vidnesbyrd. I vanskelige og uklare tider var det velgørende at høre hans mandige og hjertevarme røst, agte paa hans aabne færd. For dette skylder vi ham en hjertelig tak.«

Hans og hans hustru støv hviler under Nazaretkirkens mur. Dér staar hans mindesten, og dér fortsættes hans gerning.

Litt: V. Birkedal: En livsførelse, I—II, 1863—64, do Personlige oplevelser, I—III, 1890—91, Laurids Nyegaard: V. B, en levnedstegning, 1896, do: V. B, hans liv og kamp, 1911—12, Karl Povlsen: V. B og Ryslinge, i Ryslingebogen, 1909, Holger Begtrup: Dsk menighedsliv i gr kredse, III, 1932, s 66 f, L. Helveg: Den dsk kirkes hist efter ref, II, 1883, L. Frederiksen: Den kirkelige bevægelse i Ryslinge 1849—68, 1880, Ill tid 10. april 87, DBL, III, 134 f, KLfN, I, 1900, s 327, Ill religionsleksikon, I, 1949, s 217, Johs. Monrad: V. B, 1919, talrige artikler i Ryslingebogen, Højskolebladet m m, N. Clausen-Bagge: Grundtvigske banebrydere, II, 1942, s 25 f, J. K. Jessen i KSs julebog 1949, Minder fra gl gr hjem, I, 61 f, Kr. Kold og Vilh. Birkedals konfirmander, XI, 32 f, Emil Steenvinkel: H. I. F. C. Matthiesen, 1934, s 75 f.

Hjælpepræst hos Vilhelm Birkedal

1857—64: **Jens Schjørring,** se Ørslev-B.
1864: **K. T. Storm,** se hjpr Sønderby.
1874—78: **Laurids Nyegaard,** se Gimlinge.
1882—85: **Karl Povlsen,** se ndf.

2. 29. juli 1885–15. maj 1918 (hjpr her 14. dec 82): **Karl Kristian Ludvig Povlsen,** * 13. jan 51 Randers. Forældre: Lærer og kantor Hans Christian Heinrich P og Mette Marie Stabell. Stud Randers 69, c 77^1 (h_1), seminarielærer Gedved 77, uord medhj Randers 79, hjpr Tørring-H 15. jan 80, † 15. maj 18. ~ 27. dec 78 Severine Marie Kirstine Jacobsen, * 14. okt 53 Randers, † 3. april 37. Forældre: Kbmd Steen Daniel J og Ane Severine Kirstine Møller.

BM Kirkeligt samfund 98, BM Løventhals mission, BM Dsk amerikansk mission. Fra 1883 lærer ved Ryslinge højskole (litteraturhist).

Udg 12—13: Tillæg til Grundtvigs festsalmer, I—III, 14: Emilie Birkedal Lange. 1920 udgav hans enke en prædikensamling af ham: »Paa dybet«.

Karl P var den ældste af 5 søskende, og han var kun 9 aar, da hans moder døde. I skolen fik især lærerne i dansk og historie betydning for ham. Efter præliminæreksamen kom han paa kontor, men arbejdet interesserede ham ikke. Saa betroede han sig til sin jævnaldrende ven, *Morten Pontoppidan,* der netop skulle være student. Pontoppidans fader, pastor *Dines P,* greb ind, og Karl Povlsen kom paa latinskole. Som student var han især optaget af professorerne *Rasmus Nielsen, Hans Brøchner* og *H. N. Clausen,* men mest lærte han i Vartov hos *Grundtvig.* Han var oplagt for kammeratskab og hans nærmeste venner var *Fr. Rønning, Johan Borup, Sofus Balslev* (Sønderso) og *Vilh. Hansen* (Nykøbing M). Hver uge var de sammen, og der var baade spøg og alvor. Stor betydning fik det for P og hans forlovede, at han en sommer opholdt sig hos *Vilhelm Birkedal,* der greb ham meget. Efter embedseksamen blev han gymnastiklærer; han var en daarlig religionslærer, men en udmærket gymnastiklærer. Der var altid noget militærisk rankt over ham. 1883 kom hans broder, *Alfred P,* til Ryslinge højskole, og omtrent samtidigt blev Karl P Birkedals medhjælper, hvorefter hele hans livsgerning faldt i Ryslinge. Om hans præstegerning her er fortalt ovenfor. De to brødre levede mange aar i godt samarbejde i valgmenighed og paa højskole, og livet blomstrede stærkt, efter at provi-

sorieaarenes vanskeligheder var overstaaet. Birkedal kunne næppe have faaet en bedre eftermand. Karl P var ligesom Birkedal gemytlig og stemningsbevæget, med hastige svingninger fra muntert vid og morsomme anekdoter og poetisk sans for billeder og citater til vemod og alvor. Han var en fortrinlig fortæller og en udmærket prædikant. Hans tale om »Kristendom og æstetik« paa det nordiske studentermøde i Sorø 1903 blev længe husket. Han talte saa fængende, at Nathan Søderblom nægtede at tale lige efter ham. I sit slægtled var han den grundtvigske præst paa Fyn, der naaede videst ud. Ligesom brødrene Ørsted satte de to brødre Povlsen spor. De var forskellige. Det ses i deres skildringer af deres barndomshjem. For Alfred P var mølleaaen og møllehjulet det, han huskede som et symbol paa de skiftende tider, og hospitalet mindede ham om død og forgængelighed, for for Karl Povlsen var mølledammens rolige vand med de stolte svaner et symbol paa skønhed og fred, men hospitalet var fyldt med rædsel. Hans senere taler var præget af, at han ville »aabne folks øjne for livets skønhed, uden at tilsløre rædslerne«. (Erik Appel.)

Sygebesøg overlod han som regel til sine kapellaner. Før han fik kapellan, hjalp pastor Kaae, Kværndrup, ham. Karl P øvede kirketugt, nægtede at døbe et barn, der var født udenfor ægteskab, og brudeparrene matte møde til alvorlig samtale før vielsen. Han sagde under sin sygdom, at det bedste minde, man kunne sætte over ham, var om de ville holde den store menighed samlet. Et ønske, der ikke gik i opfyldelse.

Karl P skriver selv om sin kaldelse til Ryslinge: »Ikke uden ængstelse sagde jeg ja, men da det mere og mere gik op for mig, at det var en fortsættelse af, hvad jeg ti aar i forvejen havde oplevet i Ryslinge, at traaden fra dengang blev spundet videre, kort sagt, at det ikke blot var mennesker, men Gud, der kaldte ad mig – saa blev mit svar et ja.«

Saadan gik det altsaa til, at Karl P kom til Ryslinge for ikke at forlade det før ved sin død. Birkedal overlod ham straks en meget betydelig del af præstegerningen i den vidtspredte menighed med medlemmer fra o 50 sogne. Det tog tid at komme rundt, der var hverken cykler eller biler til raadighed og kun sparsom togvej. Men ved sommertid var køreturene herlige, især til Haastrup, hvor valgmenigheden havde anneks. Fra et vindue i koret kunne man se over til Als og Sundeveds kyster, fortæller Karl Povlsen, og det blev aarsag til, at han indflettede en bøn for sønderjyderne i bønnen efter prædikenen. Et par aar efter ankomsten til Ryslinge var Karl Povlsen og hustru sammen med Brückner og hustru paa en Sønderjyllandstur, hvor de paa Dybbøl og dens omegn havde den unge H. P. Hanssen til fører.

Om sin præstevirksomhed skriver Karl Povlsen følgende:

»At valgmenighedspræstegerningen har sine fortrin og sine glæder er indlysende. Der er rig afveksling. Faren for at krybe ind i sit sneglehus er maaske mindre end for sognepræsten, hvis virkeplads i følge sagens natur er mere begrænset. Og det bedste ved en valgmenighed er, at her er baandet mellem præst og menighed og mellem menighedsmedlemmerne indbyrdet bundet i frihed. At valgmenighedspræsten ogsaa har sine sorger lige saa fuldt som sognepræsten, ikke blot personlige sorger, men præstesorger, sorger over skrøbeligheder og fald i menighedens og hans eget liv, er en selvfølge. Men dertil kommer, at det at være præst for en stor valgmenighed virker inspirerende. Præstens tid og kræfter bliver stærkt brugt, ofte paa lange ture til menighedens fjernere boende medlemmer, ikke altid i straalende sommervejr, ofte i mulm og mørke.«

Saa tog Birkedal sin afsked, og Karl Povlsen blev hans efterfølger. Det sidste Birkedal sagde til Karl Povlsen, faa dage før sin død, var disse ord: »Jeg siger, eller Gud siger til Dem, kære Povlsen, vogt mine faar«. Og hvordan var saa denne mand, der gennem en menneskealder var Ryslinge valgmenigheds præst og som sammen med sin bror fik saa stor indflydelse paa baade ældre og unge? Af ydre var han en rank og mandig skikkelse med en rolig fremtræden, hvorfra der udstraalede tryghed. Hans stemmes dybe klang understregede det sidste. Trods et med aarene voksende tungsind, eller maaske netop paa baggrund af det, kunne han være næsten overgiven livlig og fortælle med et lune, der var ganske uimodstaaaeligt. Gamle elever vil huske timer i foredragssalen, hvor han udfoldede sig som her nævnt.

Han holdt meget af sit studerekammer, hvor han hyggede sig med sine bøger, mens røgen fra den lange pibe bølgede om ham. Han arbejdede langsomt og omstændeligt og var meget samvittighedsfuld i sin forberedelse. Han tyngedes derunder ofte af en følelse af egen utilstrækkelighed.

Men naar søndagmorgen oprandt, naar kirkeklokken kimede, og folk kom kørende, cyklende og gaaende ad alle veje og fyldte den lavloftede kirke, da gav han sig hen i gudstjenesten, og den blev festlig, baaret af hans rige, varme og inderlige forkyndelse, ofte fremført i et farverigt sprog.

I hverdagen var han elskelig, og en spadseretur med ham var meget eftertragtet. Da kunne han som sin far fortælle, saa tingene blev ny og levende.

Karl Povlsen blev taget i brug ud over i sin egen kreds. Han talte ved flere nordiske studentermøder, herhjemme, i Oslo, Lund og Uppsala. Han var med til at stifte Kirkeligt Samfund af 1898 og talte ved dets møder.

Karl Povlsen var i sine senere aar ikke nogen stærk mand, det kneb med nattesøvn, og synet blev svækket. Det indvirkede til tider stærkt paa hans sindsligevægt. Han havde trofast hjælp i sin hustru og i sine kapellaner, blandt hvilke Torkild Skat Rørdam blev den sidste. Karl Povlsen skriver om dem:

»Mit samarbejde med de fleste af mine kapellaner har været mig til gensidig glæde og tilfredsstillelse. Min nuværende medhjælper er Torkild Skat Rørdam, som er gift med Birkedals datterdatter, Charlotte Lange, som næsten staar os nær som en datter. Jeg anser det for givet, at Torkild Rørdam bliver min eftermand som præst for valgmenigheden.« Og saadan blev det.

Fru Povlsen, hans hustru, skriver om ham:

»Han var nu fortrolig med at gaa hjem. En dag sagde han til sin broder: »Jeg har det saa godt og ligger og ser lige ind i Guds himmel.« Han ville gerne se gode venner af menigheden og takkede alle, der kom ind til ham. En nat saa han som i et

syn hele menigheden, bredte sine arme ud mod den og sagde med høj røst: Nu vil jeg tale til min menighed, men da hans stemme ellers var blevet svag, havde vi ondt ved i sammenhæng at høre den lille præken, han holdt, dog tilsidst hævede han atter stemmen, og med stærk røst sagde han: og saa endelig dette: elsker hverandre og hold godt sammen, sæt jer saa, jeg vil uddele brødet til jer. Saa bevægede han atter og atter haanden, som om han uddelte brødet til mange mennesker, idet han stadig sagde nadverordene, nævnede mange navne og lagde sig stille tilbage i sengen.«

»Den 15. maj, en yndig sommermorgen, mens fuglesangen lød ind ad de aabne vinduer, og alt i naturen vaagnede til nyt liv, blev hans livsgerning hernede afsluttet — stille sov han ind — uden et suk. Atter og atter vil dette hans sidste aandedrag lyde i mine øren til den dag kommer, da vi atter mødes i det »livsalige land, hvor glasset ej rinder med graad eller sand«. Om sin mands følelse overfor sin præstegerning skriver fru Povlsen: »Han havde ofte en næsten sygelig følelse af, at han ikke duede — at hans arbejde var saa ringe og mangelfuldt. Lige fra barn og op i de graanende dage har denne selvkritik været levende hos ham, ogsaa under hans sidste sygdom. Det var den, der ansporede ham over for alt, hvad han skulle udføre og ikke trangen til at stille sig selv i belysning. At være en Herrens tjener, om end i stor skrøbelighed, det prægede hans præstegerning, derom vidner ogsaa hans venner fra de unge dage, og hans menighed baade i Jylland og her gennem de 40 aar, han har været præst.«

Ved jordefærden udtalte **Alfred Povlsen:**

En af de sidste samtaler, jeg havde med min broder, var den 9. maj. Jeg fortalte ham da, at eleverne denne dags aften kom til skolen. Da han blev stærkt bevæget ved tanken om, at nu var hans arbejde ved højskolen forbi, og han spurgte mig, hvor længe han havde været lærer ved min skole, og jeg svarede 34 aar. Dertil bemærkede han: »Det arbejde har maaske været mit kæreste. Jeg synes med skam at sige, at jeg har været mere højskolelærer end præst.«

Nu vidste jeg, at min broder ville og skulle modsiges, og derfor svarede jeg: Skolen har dig usigelig meget at være taknemlig for, men det er ikke skolen, men kirken, som helt og udelt har haft dit hjerte og derfor det sted, hvor du har givet dit bedste. Gamle elever har bedt mig takke dig for foredragene, men hvad du gav dem i kirken, skriver de, var det bedste.«

»Den menneskelige og folkelige kristendomsforkyndelse er vel nok ved siden af salmesangen den nordiske menigheds ejendommeligste og rigeste bidrag til vore dages menighedsliv. Og det var paa det felt, min broder fyldte sin plads. Han var en lærenem og lærevillig discipel af vor eneste store kirkefader, og det forekommer mig, at der næppe var nogen af samtidens præster, som i den henseende kom forkyndelsesidealet nærmere. Hans tale var paa engang saa jævn og skøn og indholdsrig, at enfoldige og vise mennesker paa alle samfundstrin havde opbyggelse og glæde af at høre den.« (Højskolebladet 1952, s 518—20.)

Litt: Mindeblade om K. P (1918), fru K. Ps egne efterladte optegnelser, Breve fra K. P i Ryslingebogen, 1919, Jørgen Nielsen i Højskolebl, 1918, sp 897 f, 941 f, Ryslingebogen, 1909, Johan Borup og A. Vedel i Højskolebl, 1918, sp 605 f, 661 f, Oscar Geismar i Fyns venstreblad, 16. maj 18, A. J. Rud i Fyns tidende, 16. maj 18, DBL XVIII, 563 f, Menighedsbl, 1934, s 131 f, Højskolebl, 1934, s 897 f, Julebogen, 1937, Erik Appel i Højskolebl, 1952, s 468 f, 507 f, Om fru Povlsen, Højskolebl, 1937, s 240 f, Asger Højmark og Uffe Hansen: Danmarks fri- og valgmenigheder, I, 1944, s 162 f.

Hjælpepræster hos pastor Karl Povlsen

1893—97: **H. P. J. Pedersen,** se Skamby.
1898—1902: **K. P. H. Juul-Nyholm,** se Hesselager.
1902—08: **E. Andersen,** se Østerbølle.
1908—10: **P. Holger Petersen,** se rkp Trinitatis k, Fredericia — sp **Vejlby.**
1910—13: **P. E. Horstmann,** se stiftsprovster, Aalborg.
1913—18: **T. Skat Rørdam,** se ndf.

3. 25. aug 1918–5. febr 25 (hjpr her 16. sept 12): **Torkild Skat Rørdam,** se ndf, under frimenighedspræster.

4. 9. aug 1925–11. dec 26: **H. Jørgensen,** fl t Stadil, se Sørbymagle-K.

RYSLINGE GRUNDTVIGSKE VALGMENIGHED

(anerkendt 8. juli 1921)

fra 1926: **RYSLINGE VALGMENIGHED**

(5). 1. 8. juli 1921–12. okt 33 (højskoleforst Danebod højsk, Als 20): **Rasmus Thorvald Knudsen,** * 22. jan 70 Sødinge, Ringe. Forældre: Friskolelærer og børnehjemsbest, senere gdjr i Birkebjerg, Dalby, Fyn, Knud Rasmussen og Ane Marie Jensen. Paa højskole i Ryslinge og Vallekilde, udd som gartner, gartner i England 91–93, paa Askov udvidede højskole, studerede teologi i Kbhvn 96–98, rejste til USA 98, forst højskolen, Nysted, Nebraska 99, do. Tyler, Minn 03, tillige præst smst, forst f Grand view college, Des Moines, Iowa 12, højskoleforst Tyler 15–20, † 12. okt 33. ~ 21. aug 1900 Thora Vilstrup, * 7. nov 73 Borris. Faderen: Provst, Borris-F, * 08, se der (Stamt 52). – Søn: Rkp Fredericia. Datter ~ Dons Christensen, valgmgh, Askov.

Pastor Thorvald Knudsen var opvokset i friskolekredse her paa egnen, og han blev friskoletanken tro. Han havde udmærkede evner til at arbejde blandt ungdommen. Han samlede i USA mange elever om sig, var meget anset som præst og foredragsholder. Det var en sorg for de danske i USA, at han 1920 drog hjem til Danmark. Han fik en god stilling som præst i Ryslinge og var stadigt en meget søgt foredragsholder i højskole- og friskolekredse. Det var under meget vanskelige forhold han kom til Ryslinge, men han gjorde et godt arbejde for at føre menigheden ind i rolige og trygge forhold.

A. Nørgaard og Uffe Hansen: Dsk fri- og valgmenigheder, I, 1944, s 179. Højskolebl 1912, s 1017 f, do. 1921, s 1 1933, DBL XII, s 627 f.

(6). 2. 30. nov 1933–12. aug 40 (sp Værum-Ø 19. april 24): **Carl Hermansen,** fl t sp Sct Catharinæ k, Hjørring, se der.

(7). 3. 30. dec 1940–17. marts 51 (sp Lem-Ø 27. febr 33): **J. M. Lundby,** fl t sp Hobro-S, se der.

(8). 4. 26. juli 1951 (Dsk præst under DKU i Lyksborg, Sydslesvig 25. juli 46) **Frederik Bohnfeldt Nørgaard,** * 1. juli 17 Skanderup. Faderen: Valgmghpr Anders N, † 43 Vejstrup, se der. Stud Svendborg 36, c 43[3] (1-107), højskolel Uldum 43. ~ 28. juli 48 Ingrid Poula Fledelius, * 10. nov 13 Ikast. Faderen: Sp Ringkøbing, † 36, se der. – Broder: Valgmghpr Vejstrup. Hustrus broder: Torup. Søster ~ Christiansen, Tim-M.

RYSLINGE FRIMENIGHED

(Stiftet 1925)

1. 5. febr 1925–14. juli 39 (valgmenighedspræst her 25. aug 18): **Torkild Skat Rørdam,** * 29. febr 76 Rønnebæk. Faderen: Sjællands biskop, Skat R, † 09, se Sjællands biskopper. Stud Linnegades skole 94, c 01[2] (l), højskolel Ryslinge 02, udenlandsrejse 03–05 til Tyskland, Italien, England, rkp Taarnby (Kastrup) 12. aug 07, † 14. juli 39. ~ 12. nov 07 Charlotte Lange, * 22. juli 80 Ryslinge, † 1940. Forældre: Sognepræst i Sollien, Norge Johan L og Laura Birkedal, dt af Vilhelm B. (Stamt 9). – Datter ~ Thaning, Asperup-R. Broder: Seminarieforst R. Haderslev, se rkp Kattrup-Ø-T. Søstre ~ Welding, Helligaands k, Kbhvn og Clausen, Kbhvns valgmgh. Stamt 73.

Udg 41: Bibelen og nutidsmennesket, skrev 05 i Hibbert Journal om What was the lost end af St. Markus gospel?, om Tvivl (Ryslingebogen 13).

Torkild Skat R var opvokset som biskop Skat Rørdams søn i et hjem, der var præget af teologi og gammel præstegaardskultur. (Hans moder var datter af digteren Carsten Hauch).

Han studerede flittigt i udlandet; men han havde som højskolelærer her i Ryslinge gjort saadan et indtryk paa Karl Povlsen, at denne bad ham blive præst her. Om hans præstegerning og den splittelse, der opstod, er fortalt foran (særlig Carl Hermansens skildring). Det mærkelige ved R var i og for sig ikke hans teologiske standpunkt, som i det væsentlige var det samme som *F. C. Krarups,* og som han nærmere udformede i et ikke udgivet værk om »Peters evangelium og den kristne urtradition«. Men det mærkelige var, at han forkyndte denne teologi i en gammel grundtvigsk valgmenighed, og det vakte opsigt. Tillige var der det, at Krarup udtalte sig videnskabeligt, men Rørdam talte populært. Det oprindelige hos ham var en hjertelig medmenneskelighed, der greb folk stærk. De saa hos ham en praktisk kristendom, som de forstod at værdsætte. Han tog ud til syge og gamle i alt slags vejr og paa alle klokkeslæt. Man kunne møde hans høje skikkelse paa alle biveje, og det er symbolsk, at han døde efter en ulykke paa landevejen. Som forkynder var han, især i de første aar, – stærkt grebet af sit emne, han anskueliggjorde det ved ofte ret drastiske billeder, der aldrig var søgte, men kunne have en slagside mod det platte. Som fortolker af Ibsens dramaer var han fremragende (særlig af »Brand«). Her mærkede man maaske hans slægtskab med Hauch'erne. Hans optræden i kirken var præget af stor højtid og værdighed. »Denne bredt folkelige mand kunne her udfolde en kardinals grandezza, eller om man vil: 400 aars præstegaardskultur gjorde sig gældende.« Spaltningen i menigheden medførte megen sorg og bitterhed, men faa aar efter bruddet kunne man staa med gensidig agtelse og forstaaelse af samhørighed i de to kredse, der var af samme rod.

H. Fr. Danielsen skrev:

Den første vinter 1913 Rørdam var her, holdt han nogle bibellæsninger i forsamlingshuset. Ved en af disse talte han om Isaks ofring og udtalte da, at naar Abraham ville ofre sin søn til sin Gud, var det ikke, fordi Gud havde sagt, at han skulle; men fordi han saa, at de omboende ofrede deres børn til deres guder, saa skulle han ogsaa bringe sin Gud et offer. Sogneraadets formand tidligere friskolelærer *Niels Kjær* paatalte allerede da denne udlægning af skriften; men ellers hørte man ikke saa meget til Rørdams særmeninger før efter Povlsens død 1918.

Det var et stykke, han skrev i Ryslingebogen 1919, og en prædiken han lidt senere holdt, og som saa vidt jeg husker blev gengivet i »Fyns Tidende«, der bragte stormen og avisdebatten frem. Da han ogsaa begyndte at tale om forandring ved daabsritualet, sagde pastor Hjort derom: »Det er jo netop det, der skærer dybest, at det sker i en grundtvigsk menighed, der med Grundtvig hævder, at trosbekendelsen er Jesu egne ord, som han har lært sine venner.«

Den sidste gang, jeg talte med ham kort før hans død, sagde han: »Jeg er blevet en kætter for om jeg kunne hjælpe andre.« Adskillige i hans menighed fulgte ham om ikke fordi at de var enige med ham, men mere for hans menneskelige egenskaber. Han var ualmindelig til at tale med gamle og syge og det ikke blot med dem, der hørte til hans menighed, men selv til dem, der have staaet haardt imod. Paa sygehuset gik han fra seng til seng. – Helt valgfrit med hensyn til daabsritual var det ikke. Jeg kender et bestemt tilfælde, hvor faderen ville have sit barn døbt efter det samme ritual som hans andre børn. Han talte med Rørdam flere timer om det, da han anmeldte det til daab uden at faa et bestemt »ja«. Atter daabsdagens morgen fulgte en længere samtale, før Rørdam indvilligede. Han gik ikke ud af folkekirken. *Han blev sat ud.* Mange mente, at han besmittede kirken. I Søllinge og Gislev kirker maatte han ikke komme, naar nogle af hans menighed fra disse sogne skulle begraves, men maatte holde tale og jordpaakastelsen udenfor. – Se iøvrigt ovf.

(Carl Hermansen i DBL, XX, 451, Højskolebl 1939, s 490 f, Oscar Geismar i Kr Dbl 17. juli 39, Menighedsbladet, 1939, s 491 f, Fyens Venstreblad 15. og 19. juli 39), Henry Ussing: Min Livsgerning II, 1939, s 18.

2. 12. okt 1939–28. april 53 (sp Halk 14. jan 33): **Tage Rydal Kristensen,** * 3. nov 07 Bjergby. Forældre: Mejeribest Martin Laurits K og Inger Marie Gotfredsen. Stud Hjørring 25, c 31[1] (h_1), højskolelærer Rødding, † 28. april 53. ~ 14. maj 33 Marie Diez, * 7. sept 10 Laurbjerg. Forældre: Godsinspektør Henrik Jens Johannes D og Ellen Ewaldsen af Købelev. – Hustrus morbroder Ewaldsen, Nykøbing-Rørvig.

Pastor Rydal havde ligget til sengs nogle dage efter et hjerteanfald, men havde det meget bedre og kunne arbejde en smule. Saa meget mere uventet kom dødsfaldet, der indtraf, netop som det saa ud til, at Rydal snart kunne genoptage sin gerning.

For den store frimenighed paa Midtfyn kom budskabet om Rydals død som en smertelig overraskelse, man ikke saa snart vil forvinde. I de henved 14 aar, Tage Rydal kom til at virke i Ryslinge, var hans personlighed og hans arbejde ved Nazaretkirken, i det folkelige liv og i menighedslivet, blevet frimenighedens samlende midtpunkt. Han var en for-

kynder af format, hvis maal var vækkelse i baade folkelig og kristelig henseende.

Som forkynder var Rydal nøgtern, og han bestræbte sig aldrig paa at tilsløre svagheder. Da han i sin tid kom til Ryslinge, skulle han løfte en stor arv efter sin forgænger Skat Rørdam, men menigheden blev hurtigt klar over, at Rydal var en værdig arvtager.

Paa flere omraader lignede disse to mænd hinanden ogsaa i deres forkyndelse. De var begge to vækkere, og det folkelige islæt var hos dem begge et fremtrædende karaktertræk, men Rydal var som menneske og præst saa meget en personlighed, at man med rimelighed kan nævne ham uden i sammenhæng med andre, og i frimenighedens historie vil han staa som eneren Rydal.

Han nød stor agtelse paa hele egnen og i de vide kirkelige kredse landet over, hvor han var kendt.

Tage Rydals forstaaelse for det folkelige kom til udtryk paa flere forskellige felter. I betragtning af hans arbejde ved Rødding højskole, er det naturligt, at hans virke ogsaa rakte til Ryslinge folkehøjskole, hvor han havde sine faste timer, og hvor man satte umaadelig pris paa ham og hans gerning. Han var stærkt benyttet som oplæser rundt om i landet, og det repertoire, han saa dygtigt gengav, udvalgte han med høj kvalitet for øje.

Teatrets muligheder i opdragelsens tjeneste var han fuldt ud klar over, og han deltog selv med iver i bestræbelserne for at skaffe gode skuespil frem paa de smaa scener paa landet, idet han havde sæde i hovedbestyrelsen for andelsteatret.

Ogsaa som skribent gjorde han sig fordelagtigt bemærket. F. eks. skrev han ved friskolens 100 aars jubilæum i Ryslinge i fjor et skuespil »Livets skole«, der handlede om Kristen Kold, og som senere er udgivet. For resten fremstillede Rydal selv fortræffeligt Koldskikkelsen ved den lejlighed. Endvidere redigerede han menighedens blad, der ikke lignede de fleste andre smaa menighedsblade, og hvori hans originale og undertiden lidt skarpe pen boltrede sig.

(Fyns Tidende 30. april 53).

Pastor Rydal har til dette værk leveret værdifuldt stof om Ryslinge og var interesseret i præstehistorie. Han var en god ven og medarbejder. Sognepræst *O. J. Hansen* udtalte i Ryslinge sognekirke Store Bededag 1953 bl. a.: »Siden vi var samlet til gudstjeneste sidst, har vi modtaget budskabet om pastor Rydals død. Jeg vil gerne, at vi skal mindes ham *her* idag. Han var en af de mest særprægede og markante skikkelser i dansk kirkeliv idag. Han var et frodigt, rigt og levende menneske, der har øvet en meget stor indsats for at skabe *det* Ryslinge, som findes idag, eller som fandtes for faa dage siden, det Ryslinge, hvor tre menigheder og tre præster lærte at leve i gensidigt respekt for hinandens liv og arbejde. Pastor *Nørgaard* og jeg sørger dybt over vor usvigelige ven og broder.« Af disse ord ser man, at sognets menighedsliv, bl. a. ved pastor Rydals indsats, efterhaanden har faaet et andet præg end for nogle aar siden.

3. 1. dec 1953 (sp Klinte-G 15. nov 48): **Paul Hansen**, * 14. febr 20 Kbhvn. Forældre: Gdjr Karl H og Ida Andersen. Stud Birkerød 39, c 40^2 (1-93), huslærer Nybrogaard 40–42, uord medhj v Kbhvns fængsler 46, hjpr Kragskovhede straffelejr 3. jan 47, afsk som sp Klinte-G 11. nov 53 for at blive frimenighedspræst i Ryslinge. ~ 5. sept 44 Birthe Kirstine Winther Knudsen, * 28. okt 17 Askov. Forældre: Bestyrer Knud K og Anna Winther Hansen.

Sekretær Teologisk forening 42—44.

Litt: Se under Vilh. Birkedal og præsterne i sognemgh og valgmgh, især er benyttet: A. Højmark og Uffe Hansen: Danske fri. og valgmenigheder, 1943, Holger Begtrup: Dsk menighedsliv i gr kredse III, J. Kj Carlsen: Johs Clausen, 1943, Ryslingebogens forskellige aargange, Laubs breve, Povl Hansen om R i Fyns Tidende 17. april 34, L. Helwegs khst, L. Kochs khst: Fra Grundtvigianismens og IMs tid, 1898, s 128 f, P. G. Lindhardt: Den nordiske kirkes historie, 57 f, Louis Blauenfeldt: IMs hist, 1912, s 208 f, Taler ved C. N. Lorenzens begravelse, L. Frederiksen: Den kirkelige bevægelse i R, 1849—68, 1880, Carl Hermansen: Fra Thorshavn til Frederiksholm Kanal, 1948, s 82 f, Jac. Madsen, s 167—69, Roar Skovmand: Højskolen gn 100 aar, 1944, s 85 f, Svendb amts hist aarbog III, 37 f, Blade af en fynsk bondeslægts historie, Lars Frederiksen: Den kirkelige bevægelse i R, Svendb amts hist aarb III, 107 f, Johs. Clausens virke paa Fyn, Fynsk Hjemstavn, V, 1932, s 549, Medd fra pastor Tage Rydal, rentier Hans Fr. Danielsen, Ryslinge, lærer Fr. Winther, sognepræst O. J. Hansen o fl, K. M. Henriksen: R sogns historie 1955.

GISLEV—ELLESTED

Gislev sogn, 3367 ha, er højtliggende, bakket mod nord. Hører til Fyns højeste egne, mere fladt mod syd, ler- og sandmuldet jord, en del skov. Fjellerup sø. Byerne: Gislev (stor landsby, 536 indb, fh fra 1887, kro m m). Holme, med friskole og fh fra 1890, Sandager, Fjellerup, Ravndrup med mh fra 1902, en del af Lamdrup.

Ellested sogn (i Vinding herred), 1178 ha, højtliggende, stærkt bakket, frugtbart, en del skov. Byerne Ellested med fh fra 1906, Kullerup, Lindeskov, hg Lykkesholm.

Fra gammel tid var Ellested anneks til Ryslinge. Gislev og Herrested var enkeltsogns pastorater. Ved kgl res 21. jan 1625 blev Ellested anneks til Herrested, Ryslinge til Gislev, en ordning, der opretholdtes i 17 aar, idet ved kongelig res af 3. april 1642 blev Ellested anneks til Gislev, Herrested og Ryslinge forenedes. Men allerede juli 1642 blev ved kgl res Herrested og Ryslinge adskilt og blev enkeltsogns pastorater. (Altsaa: Ryslinge, som havde Ellested som anneks, krævede p gr a ringhed Gislev. Ryslinge mistede Ellested og beholdt ikke Gislev).

Gislev-Ellested hørte til de store embeder, og indtil 1887 er ingen sp forflyttet herfra siden reformationen.

Fra den ældre præstehistorie kan nævnes præsten **Jens Jespersen Stampe** (sp her 1631—42), der var gift med biskoppens broderdatter og ofte havde biskoppen som gæst, bl. a 5 gange til barnedaab. Det var hekseprocessernes tid, og præsten maatte bandsætte en kvinde i Sandager 3 søndage, fordi hun havde udøvet spøgeri paa kirkegaarden, hvor selve djævelen var mødt frem. Hun blev 1642 dømt til at brændes, men hængte sig i fængslet før eksekutio-

nen. Sønderjyden **Broder Brodersen Riisbrigh** var derefter sp i 32 aar til 1674. Han fik 12 børn, hvoraf de 7 døde før hans død. Krigen ødelagde meget, de fleste gaarde laa øde 1660 efter slaget ved Nyborg, og 1661 brændte præstegaarden, der 1659 var blevet plyndret af svenskerne. Da han døde, opstod der strid om embedsbesættelsen, idet herskabet paa Lykkesholm ville sætte deres huslærer ind, men **Hans Allesen Bunkeflod** blev udnævnt, hvorefter man skandaliserede ham, saa han fradømtes embedet. Han fik dog senere embede i Lunde. 1681—1719 var den betydelige mag. **Johan Madsen Faber** sp her, søn af en smed i Søllinge. Han var højt anskrevet hos biskop Kingo, der ordinerede en af hans 9 sønner i Gislev kirke. Folk kom fra andre sogne for at høre Faber, hans digteriske evner var yndede af herskabet paa Lykkesholm. En gæst, som 1706 besøgte Gislev præstegaaard, frydede sig over »de mange ure og et smukt bemalet orgelværk« i præstens stue, og »den hæderlige præst spilte selv paa det«. Fabers anden hustru var datter af borgmester Jacob Jørgensen i Faaborg, der var gift med den kendte »Karen borgmesters«, som efter mandens død drev stor handel (havde 7 skibe i søen). Faber havde ialt 18 børn. En af Fabers døtre blev gift med provst **Poul Rasmussen Haagerup**, der var sp her 1730—57. Hans eftermand, **Villads Krebs**, sad her i 42 aar til 1799. Han var gift 3 gange og »døde som rig enkemand«. Ved udskiftningen var han efter sigende temmelig stridbar; han fik sikret præsteembedet en stor og god gaard. Den næste præst sad her i 45 aar, fra 1799 til 1844, konsistorialraad **Johan Henrik Colding** (se Khst Saml 4 rk III 631 f jvf R. Volf Erindringer 1926, s 14). Han repræsenterede oplysningstiden i dens gode form, var den næsten enevældige embedsmand (»Kongen i Gislev« blev han kaldt, ligesom provst Wedel i Skaarup blev kaldt »paven i Skaarup«). Med fast haand ordnede han skolevæsenet 1805 og fattigvæsenet. Han taalte ingen forsømmelighed af børn eller tyende, traadte kraftigt op mod misbrug paa kroen og truede den med at faa berøvet dens bevilling. Mht de mange forordninger traadte han skarpt op imod myndighederne, han troede f. eks ikke paa den indbyrdes undervisning i skolen. I kirkebogen gav han sine sognebørn passende skudsmaal (»Stille og gudfrygtig med nogen hang til religiøs melankoli«. »En vittig og ordentlig kone«. »Han var en brav mand, uagtet han var hestepranger«. »Hun var i mange aar sognets jordemoder, men ueksamineret og lidet bedre end slet ingen«). Man siger, at han engang »bandt« en brændetyv under gudstjenesten, og at han i det hele kunne lidt mere end sit fadervor. Han var frygtet, beundret og kritiseret, men hans indflydelse var stor.

Han var i det hele embedsmanden, meget nøjagtig. Han ville ikke tiltræde herredskonventet, da hans embede »ved sognefolkets egenraadige nægtelse af gamle rettigheder« havde paaført ham et tab paa 300 rdl aarligt. Han var imod kirkelige reformer og imod Evangelisk-kr salmebog, som han kaldte »hverken evangelisk eller kristelig«. Han holdt sig for sig selv og var ved fuld aandskraft til det sidste. Han blev 80 aar. (Provst John Hansen i Khst saml 4 r IV, 355 f, BDG I 168).

To særlige begivenheder i dette pastorats historie i 19 aarh skal fremhæves: *Forfølgelsen af de vakte 1837–38* og den store *sognebaandsløsning* herfra 1877.

Forfølgelsen af de vakte fandt sted i konsistorialraad *Coldings* tid, men hverken han eller hans kapellan, *R. C. Lehn* (se sp Mesinge), ydede dem nogen støtte. Til gengæld talte *J. C. Lindberg* deres sag i mange spalter i »Nordisk kirketidende«. De vakte var her genstand for grovere behandling end noget andet sted paa Fyn. Pastor Chr. Bartholdy skriver under overskriften: »Det hellige Kram« (Det nye aar 1929, s 101 f):

I 1820'erne og 30'erne brændte der i Gislev sogn en ild, og de, der betjente sprøjterne, optraadte hverken moderat eller afdæmpet.

Løverdagen den 21 oktober 1837 var der samlet nogle faa troende venner hos Jørgen Jensen i Sandager, og de fornøjede sig med hverandre ved at høre en prædiken. Jørgen Jensens kone læste nemlig højt i biskop Herslebs prædikener.

Bedst som de sidder, hører de imidlertid folk udenfor, og pludselig lyder det derudefra: »Det er løgn, hvad du læser!« Manden gik ud og søgte at tage dem med ro. »Hør, lille børn, hvorfor gør I dog saadan spektakel? Se jer dog for, at I ikke kommer i forlegenhed.«

»De overøste ham da med gruelige eder og mange grove skældsord, og en, som havde en sprøjte med sig, løb til og sprøjtede ham flere gange med vand og dynd lige i ansigtet. Andre tog sten og kastede dem i vandrenden uden for huset for at overstænke ham med vand.« Samtidig tog de yderdøren af hængslerne, slæbte den op paa taget og lagde den over skorstenen. Og da manden trak sig tilbage ind i stuen, kastede de en sten ind ad vinduet. En dampede tobaksrøg ind, saa de snart ikke kunne være der. Da bonden igen forsøgte at tale urostifterne til rette, bandede de paa, de var ikke bange for at udrydde de hellige og lægge dem i vandrenden, at de kunne have dem at træde paa.

Til sidst vidste de arme folk ikke andet raad end at slukke lyset og gaa i seng. Men først ved midnatstid holdt larmen op.

Jørgen Jensen indgav en skriftlig klage til sognefogeden med navne paa en seks stykker af slubberterne. Han havde jo kendt dem, de fleste var hans bysbørn, men sognefogeden afviste klagen som sig uvedkommende, nu »da farens øjeblik var forbi«. Og lægge proces an var husmanden ikke lysten efter, hvor han saa selv skulle bekoste det hele, baade klagen paategnet og vidnerne indstævnet.

En klage, indgivet først til herredsfogeden og siden til amtet, blev derfor aldeles frugtesløs.

Følgen var, at det, de havde maattet døje den lørdag aften, kun blev børnestreger i sammenligning med, hvad der overgik hjemmet søndag den 6. maj 1838, og det ved højlys dag, kl 4 om eftermiddagen.

Der var da en lille forsamling paa ialt 11. De var kommet hjem fra kirke og havde bedt præsten om at være med, men han ville ikke.

De begyndte med at synge af Brorson: Troens rare klenodie salmen: »Jeg er den ene alvise, stærke Gud«. Hans Andersen fra Aarslev-Højrup mark bad saa en fri bøn om, at Gud nu ville give dem naade til at betragte hans hellige ord, for at ligesom det er liv og aand i sig selv, det da ogsaa maatte komme til aand og liv i deres hjerter — og sluttede med fadervor. Derefter blev sunget »Søde Jesus, vi er her paa dig og dit ord at høre.«

Mødets egentlige del bestod i oplæsning af en prædiken af Heinr. Müllers »Hjertespejl« over dagens evangelium. Men de naaede kun til de ord: »Min Gud, min Gud! hvi haver du forladt mig!« Da lød der en forskrækkelig støj med syngen og brølen og hurraraab, og da de saa til vinduerne, stimlede en stor flok mandspersoner til og satte næsen mod ruderne.

En af dem brækkede et vindu fra, og dermed var al fred forbi. De, der indefra forsøgte at lukke det, fik over fingrene. Og nu kom sprøjten i gang igen. Det var et bøsseløb, der var indrettet til det brug. Hans Sørensen, der stod nærmest, blev saa oversprøjtet, »saa der blev hverken reent eller tørt af ham hverken af klæder eller ansigt, ja selv hans mund, saa han maatte spytte ud og sige: det smagte hæsligt.« Konen i huset blev ikke sparet. »Hendes tøj blev saa oversølet af det skidne pølevand, at det snart var ubrugeligt.«

Der var ikke andet for, manden maatte ud og have vinduet i. Men de hældte vand og dynd over ham og ned i nakken, saa han ganske opgav det.

Nu gik angriberne kraftigere frem. De tiltvang sig adgang, og 8 mand høj trampede de ind i stuen med raabet: »I skal herudaf hver kæft saa nær som mand og kone her i huset,« det var Jørgen Hansen, byens smed, der var formand. »Det er en streng befaling, Jørgen,« sagde konen, »hvem har givet dig saadan fuldmagt? Jeg mener, det hører til at have politiet med, naar der gøres indførsel paa et hus.« »Politiet,« svarede han, »ja, vi er selv politi.« »De skal,« bandede han, »her ud af alle sammen, det hellige kram!«

Gæsterne, de fleste var fra Trunderup, turde ikke blive, men skyndte sig af sted forfulgt af en sværm. Kun to af dem blev, en pige og en ung kone fra byen. Men voldsmændene ville være sikker paa at have udryddet hele forsamlingen. Og da de to kvinder ikke turde komme ud til dem, de kom ikke, hvor meget de saa bankede paa døren, lod Jørgen Hansen hente et stykke stangjern i smedjen. Med det brækkede han døren op ind til det kammer, hvor den unge kone sad. Han brækkede dør og karm fra hinanden, saa splinterne røg, og ler og kalk faldt fra væggen. »Han slæbte derpaa den arme kone frem af kamret og gav hende desuden et voldsomt stød i ryggen, saa hun gik næsegrus hen over gulvet, uagtet min kone — saadan skri-

ver manden, i hvis hus det skete — advarede dem om at se til, hvad de gjorde, saa hjalp det dog ikke, endskønt hun bad dem betænke, at det var en frugtsommelig kone, de handlede med.

Da de havde ryddet huset og var gaaet, kom de endnu en gang tilbage, og Jørgen Hansen spurgte, hvad de nu var dem skyldige for det spektakel, de havde gjort, og for den skade, de havde anrettet?

Jørgen Jensen svarede naturligvis, at det var en behandling, der ikke kunne gøres god med penge, og at de ikke ansaa sig for berettigede til at tage nogen betaling. De krævede da hverandre til vidner paa, at de selv sagde, de skyldte dem intet. Dermed gik de. Denne gang blev nogle af urostifterne dog indkaldt for herredsfogeden, men vistnok ingen straffede.

I hvert tilfælde, første gang der blev klaget, svarede kancelliraad Bruun, herredsfoged for Sunds og Gudme herreder, at da de spektakler var kommet, fordi de havde gudelige forsamling, ville han raade dem til, at de lod de gudelige forsamlinger fare, saa fik de nok den fred i deres huse, som de ønskede.

J. C. Lindberg skrev skarpt, at det maatte kaldes »mageløst, at slige overfald ikke blev straffet af øvrigheden«. (Nord kirketid 1838, s 487 f). De vakte fortsatte alligevel deres møder og fik først rigtig fred, da grundloven gav forsamlingsfrihed.

Provst *Hans Knudsen* (sp 1844–77) var en anden type end Colding. Hans fædre, som var præster i Nordfyn, havde staaet som pietismens og troslivets venner under forfølgelserne og under rationalismen. Han kom straks i et venligt forhold til de vakte i Sandager, og han var en faderlig ven for *Vilhelm Birkedal*, hvad Birkedal paaskønnede bl a paa den maade, at han ikke ville modtage sognebaandsløsere fra Gislev-E, medens provst Knudsen var her.

Jens Schjørring, Birkedals medhjælper, prædikede her nogle gange og glædede sig over »den velsignelse, der er over provst K«.

1863 blev pastor *C. N. Lorenzen* hjælpepræst hos provst Knudsen. Han havde som student hørt Grundtvig, men ikke sluttet sig til Vartovkredsen; han var nærmest højkirkelig, da han kom hertil. Han blev forlovet og gift med provst Knudsens datter. Hun var grebet af Vilhelm Birkedal, og hun fik L til at høre Birkedal og tale med ham. Birkedal gjorde et vældigt indtryk paa L, som nu fik klarhed over, hvad grudtvigianisme var, og han tilegnede sig det grundtvigske syn i en saadan grad, at han blev kaldt »en af de mest afgjorte grundtvigske præster paa Fyn«. Han var veltalende og uhyre vennesæl, og folk strømmede til kirke, især sluttede »en skov af unge« op om ham med hengivenhed og varme. Han blev en yndet folketaler ved grundlovsfester og skovmøder og i forsamlingshusene. Han fik oprettet friskolen i Gislev. I friskolen var lærer *Ludvig Gammelgaard* en elskelig lærer. (Minder fra gl gr Hjem III 105), han var ivrig for forsvarssagen og den sønderjyske sag. Han var Birkedals discipel og ven. Da provst Knudsen døde 1877, ønskede befolkningen Lorenzen til sognepræst. Han havde været præst her i 14 aar. Men myndighederne gjorde her et skæbnesvangert fejlgreb, idet man fandt ham for ung til det store embede og udnævnte en anden. Samme aar blev Lorenzen sognepræst i Ryslinge, omgaaende løste over 50 familier sognebaand til ham, og det var de mest kirkeligt vaagne og interesserede, der gik ud af Gislev-E sognemgh. Det kunne ikke være andet, end at denne amputation af sognemenigheden virkede som en dyb splittelse, der mærkes den dag i dag i pastoratet. Lorenzens venner sluttede sig senere til Ryslinge valgmgh, og tallet paa sognebaandsløsere voksede i provst *von Spreckelsens* tid. Han kunne ikke falde til her, var vel ogsaa noget uelastisk; sognebaandsløsningen vakte hans bitterhed, og han søgte bort til et mindre embede, den første præst, der er flyttet herfra. Saa kom provst *John Hansen,* der var kendt fra Viby som en af IMs gode, solide vækkerrøster. Han var fra Hindsholm vel kendt med valgmenighedsbevægelsen. Der blev nu gjort et arbejde for IM! der blev bygget missionshus 1902, og i de 24 aar, provst H var her, blev der bygget en mgh op. De grundtvigske samlede sig i valgmenigheden, mens sognemenigheden blev præget af provst H, der havde god kirkegang og var meget anset. God støtte havde han i lærer *Fr. Thomsen,* der 1895 blev højskoleforst i Børkop. Indremiss *Hans Chr. Beck* kom her ofte, han boede her ½ aar, blev uddannet af John H og virkede med husbesøg og møder. John H kom uden illusioner om at kunne samle sognet igen, men ved sit venlige sind blev han en samlingens mand for sognemenigheden. Skønt han ikke var betydelig som prædikant, var man glad for hans grundkristelige forkyndelse. – Provst *Mogensen* fortsatte hans gerning. Mogensens administrative dygtighed og klare prædikener gjorde ham respekteret, og hvor der var nød paa færde, var han rede med hjælp. Provst Mogensen var fmd f Præsteforeningen, og pastor *Fabricius* indtog en ledende stilling i landsforeningen af menighedsraad.

Pastor, dr *L. P. Fabricius* skriver: »Midt i splittetheden stod sognemenigheden samlet, og intet sted kunne ordet falde varmere, end det lød her: »Det er *vor* kirke, det er *vor* præst!« Det var en lykkelig tid i Gislev. Fra begyndelsen stod jeg over for spørgsmaalet om at give frimenighedspræst *Torkild Rørdam* ret til at tale ved begravelser i kirken. Biskop *Rud* havde nægtet ham anerkendelse, og de klareste evangeliske vidnesbyrd om Kristi opstandelse havde han bestridt i paasken i Ringe kirke. Jeg tilbød ham da, mod et gentlemantilsagn om ikke at komme frem med ord eller forhold, som var illoyale mod sognemenigheden og dens trosgrundlag, at han maatte benytte kirkerne ved begravelser, men dette tilbud afviste han pure, og da han kun kunne tale under *mit* ansvar, maatte jeg derefter afvise ham, hvad der allerede i de første maaneder af min præstetid rejste megen polemik, men i en sjælden grad samlede sognets menighed, ligesom biskoppen ganske stillede sig ved min side. Kirkegangen var lige fra begyndelsen god, og nadverbesøget særdeles stort. Efter eftermiddagsgudstjenesten samledes adskillige til kaffe i præstegaarden. Det varede heller ikke længe, før vi begyndte at samle til ungdomsmøder i præstegaarden, et festligt havemøde var optakten, siden fulgte regelmæssigt møder hver torsdag aften, hveranden aften pigerne, hveranden aften karlene. Men et aar efter holdt vi møderne for begge køn samtidigt, selv om det kneb med pladsen. En ret stor kvindekreds for DMS samledes ogsaa i præstegaarden. – Meget offervillige var man,

naar det gjaldt at forskønne kirken. Intet blev lavet, før pengene forelaa, og selv om det drejede sig om mange tusinde kroner, blev menigheden meget glad for kirken, der paa en ny maade blev deres egen.' – Noget af det smerteligste var udstykningen af præstegaarden, en prægtig gammel helgaard med udmærket jord og bygninger, der kunne holde i menneskealdre. Blandt vore kæreste gæster var sognets lærere, med hvem der var et udmærket samarbejde; ogsaa friskolen gav os en venlig modtagelse ... I en af de middelalderlige munkesten, som laa i gulvet i den gamle præstegaard, sidder aftrykket af en springende hjorts klove ... hvor er den hjort nu? ... borte med blæsten! Men mærket, sporet, sidder tilbage. Saadan er vel al vor præstegerning. Som en flygtig vandringsmand gaar man forbi, bor en tid som gæst i præstegaarden og gaar videre. Men hver, der gik forbi, efterlod et spor, dybere eller svagere, men altid et spor. Saadan har nu nogle og tyve mand vandret gennem Gislev og Ellested sogne, og hver satte sit spor, og tilsammen har de været med til at danne sognets billede. Sporet staar der, men selv er de borte« ...

Flere betydelige fynske slægter stammer fra Gislev (Kier, Espersen, Berntsen). Klaus Berntsens fader var født i Ravndrup, hans moder i Sandager. En af landets kendte hesteavlere og førere i landbrugsorganisationer var gdjr **Peder Pedersen**, Gislev (* 1849, † 1921), fmd eller bestyrelsesmedl i mange landbrugsforenin, en meget anset mand (DBL VIII 186).

Under vakancen 1938–39 ordnedes ved biskoppens mellemkomst frimenighedspr T Rørdams forhold til Gislev k saadan, at han fik tilladelse til ved begravelser at benytte kirken, da frimgh var meget utilfreds med, at begravelser maatte foregaa fra fh eller som i Ellested i folks have eller i laden, og heri støttedes frimenigheden af kredse ogsaa indenfor sognemgh.

1911 oplyses: Ret god kkg, en trofast kreds om kirken, lidt IM, c 400 sbl, DMS kr. 1925: God kkg, bedst i G, IMsmf, 2 DMS, 400 sbl. 1935: Kkg 12 og 8–10 pct, trofast sognemgh i en befolkning, der er stærkt præget af valg- og frimgh i Ryslinge, 290 til valgmgh, 260 til frimgh, IM (husmd Langelund Nielsen, Sandager). 1943: Kkg 4–5 pct af sognemgh, alm folkek forhold, stærkt præget af valg- og frimgh, 200 til valgmgh, 200 til frimgh, IMsmf, politisk ungdomsf. 1955: Kkg 4 og 2–3 pct af sognemgh, alm sydøstfynske, folkekirkelige forhold med mere sans for det underholdende end for det kristent-kirkelige, iøvrigt livlig og venlig befolkning, 250 til valgmgh, 200 til frimgh, enkelte IM, kirkebl, sdsk, friskole, polit ungdomsf, centralskole i G fra 1943. Velstillet befolkning. En del arbejdere.

Gislev kirke (Sct Vilhelm) oprindelig romansk kvaderstenskirke med apsis. Omkr 1300 forlænges koret, og omkr 1500 opføres det kraftige taarn mod vest, og hvælvinger bygges i taarnrum og kor. Samtidig vaabenhus mod syd og kamgavle. I 1600-tallet bygges hvælv i skibet, og vaabenhuset nedbrydes, 1739 opføres nordfløjen. Kvaderstenene er frie, resten af væggene dækket af hydraulisk kalk, som siden 1920 er kalket.

Kalkmalerier fra henimod 1500 overkalkedes i aarhundredernes løb; de 12 i korets hvælvinger afdækkedes 1878 og restaureredes 1932 af Nationalmuseet sm med et nyfundet. Den gotiske altertavle fjernedes kort efter 1840 og brændte 1885; dens simple afløser, en slet kopi efter Eckersberg, afløstes 1930 af en smuk kopi af samme, udført af Hans Rasmussen, som ogsaa har tegnet rammen. Den rigt udskaarne prædikestol fra c 1575 flyttedes 1928 tilbage paa sin plads, og der opsattes paneler i skibet. Den gamle romanske font har en bladranke. Den ældste klokke er fra 1523. 1880 opsattes kakkelovnen, senere afløst af kalorifere, som 1932 erstattedes af varmeværk med fyrrum i den tidl gravkælder under alteret. Da fornyedes inventaret øst for korbuen.

L. P. Fabricius: Gislev k, 1929, Khst saml 3 r, II, 606, Pers hist tidsskr 2 r IV 142 og 6 r IV, s 84, Uldall: Kirkeklokker, s 207, Mackeprang, s 112.

Ellested kirke (Sct Nicolaus). Romansk kvaderstens kirke uden apsis. Skibet forlænget mod vest i middelalderen, hvortil 5 afladsbreve. Taarn i øst over alteret, antagelig fra Fr IIs tid. Den gamle romanske font har en bladranke. Senmiddelalderlig altertavle med de 12 apostle i sidefløjene fjernet 1857 og erstattet af malet korsfæstelsesbillede (af A. Dorph); samtidig indbygget hvælvinger, og vaabenhuset mod syd erstattet af et ved vestgavlen og opsat en tarvelig fyrretræs prædikestol, som 1937 afløstes af Slagelse Sct Peders kirkes prædikestol. Kakkelovn, senere kalorifere, erstattedes 1938 af varmeværk med fyrrum under vaabenhuset, hvori der ogsaa er indrettet præsteværelse. En romansk Kristusfigur af hvalrostand, burgundisk arbejde, fundet i præstegrav i koret 1938, er fjernet til Nationalmuseet. Da kirken ligger paa Kullerup mark, er den enkelte gange kaldt Kullerup kirke.

Folketal: 1850: 1440 og 329, 1901: 1852 og 426, 1921: 1955 og 483, 1950: 1925 og 457.
Altergæster: 1922: 1050 og 250, 1930: 835 og 225, 1938: 676 og 172, 1942: 536 og 130, 1953: 337 og 80.
Menighedsraad: 1922: 2 IM, 5 gr, 6 u p, 1934: alle retn, 1950: 13 kirkelige, 1953: 13 politiske.
Kommunevalg: 1943: S 196 (2), rad 233 (2), kons 205 (2), venstre 447 (5).
1954: Gislev: Soc 171 (2), rad 304 (3), kons 98 (1), venstre 394 (5).
Ellested: Soc 54 (2), venstre 97 (4), u p 34 (1), lokall 24 (0).

Sognepræst

Indt 1857: a) 100 rug, 106 byg, 151 havre, b) 123 rdl, c) naturalier, d) 350 rdl, e) 166 td l. Gl solid egebindingsværkspgd. — 1870: Regul 3920 kr, netto 8200 kr. — 1913: 1. kl, pgd 116 td ld, 27 td ld skov, 1931: 1. kl, 1946: 2. kl.
Pgd opført 1889.

14. 13. juni 1844–4. maj 77 (sp Krogsbølle 22. juli 31): Provst **Hans Joakim Evald Knudsen,** * 2. juli 92 N Næraa. Forældre: Sp i Nr Næraa-B Knud K, † 22, og Anna Christine Ewald af Hviding. Stud Odense 10, c okt 16 (1), sp Nr Næraa-B 14. jan 18 (sin faders eftermand), provst Lunde-Skam-Skovby herreder 27. aug 36, r af Dbg 68, † 4. maj 77. ~ 16. juli 18 Henriette Susanne Zeuthen, * 13. okt 98 Kullerup, † 2. sept 84. Faderen: Sp Skamby, † 51, se der. Stamt 98. – Datter ~ Lorenzen, Nr Lyndelse-H. Hustrus broder: Sct Michaelis k, Fredericia. Provst K var 6. led i en præsteslægt, der kun har virket paa Fyn.

Provst Ks moder var datter af den pietistiske præst Joachim Ewald, Hviding, og søster til den pietistiske pastor J. F. Boesens hustru i Vigerslev. Hans fader var fætter til digteren Johs. Ewald.

Provst Knudsen blev modtaget med velvilje her. Han var ikke nogen fremragende prædikant, men det var sand kristendom han forkyndte. Han var en stor børneven, i præstegaarden raadede en stille fredens aand, men sorgen var ofte til huse her. Han mistede alle sine 5 sønner som unge, ogsaa en ung datter mistede han, gift med hans kapellan. I sognet huskedes hendes sidste ord: »Er det saadan at dø – det er jo dejligt!« (se ndf). Det beror dog vist paa en fejl, naar det siges, at Birkedal skal have sagt, at man i Gislev præste-

gaard »bedre forstod at dø end at leve og væve livets røde roser ind i livets røde tæppe.«

Provst K og hans hustru levede et smukt, jordisk liv. Han døde stille efter at have læst Jerem. 30, 17: »Jeg vil læge deres brøst.« Vilhelm Birkedal talte over ham og sagde bl a: »Der er blevet en stor tom plads, et hul her paa egnen ved provst Ks død. Han var ikke en stor mand, men han var et stort menneske; han kan lignes ved »den stille husbond«, aandens stilhed prægede hans væsen, stille var han, i glæde og i sorg ... der var stille i stuen, da jeg for nogen tid siden bragte ham budskabet om hans sidste søns død i fremmed land (Rom). K foldede hænderne, og med et næsten forklaret smertens udtryk saa han gennem ruden opad, opad, derop i stilhedens land, hvor sønnen var gaaet hen ... der var blevet stille i hans faderhjerte. Han prædikede stille, nej, hans skikkelse prædikede, hans øjne, hans milde tale ... og naar vi gik fra ham, havde vi en følelse af, at en luftning af Guds naades fred havde mødt os. Han svigtede aldrig barnetroens banner, og har aldrig forkyndt anden kristendom end den gamle trofaste, der er jøderne en forargelse og grækerne en daarskab. Thi med al sin mildhed var han ingen slingrende mand, der bøjede sig for vejret hid og did. Han vidste, hvad han ville, stod fast paa sin vagtpost og lod sig ikke rokke« ... Den store gamle pgd, der var hvidkalket, den store gaardsplads og have, var en smuk ramme om provst Ks gerning. Der var god kirkegang, og han var afholdt.

Pastor *H. J. Lorenzen,* Sdr Næraa, skriver om provst K:

Hans tid var nøjagtigt inddelt paa samme maade hver dag. Han opholdt sig mest i sit studerevælse, men paa et bestemt klokkeslæt vandrede han sin eftermiddagstur, hvor jeg undertiden fik lov at følge ham. Jeg mindes endnu, hvor venligt de mødende folk saa til ham, og hvor ofte han standsede for at tale lidt med dem. Børnene, han mødte paa sin vej, kunne han ikke godt gaa forbi, men standsede for at faa en lille passiar med dem. Der var noget forunderligt mildt og elskeligt over ham og tillige noget ærværdigt med det snehvide haar og den sorte kalot, som han altid bar, naar han var inden døre. Han var ikke af dem, der tænkte de nye tanker og afmærkede de nye veje. Det man kalder »Veltalenhed«, havde han vist heller ikke meget af. Men hans tale var et troværdigt vidnesbyrd ud af den gamle kristentro og vel værd at annamme! Man følte at det, han havde at sige fra sin prædikestol, var ikke kristelige talemaader, men det, der bar hans eget liv baade i sorg og glæde. Rationalistisk præget havde han aldrig været. Baade hans far og morfar var, som før nævnt, paavirkede fra Christiansfeldt, og i deres, de fromme fædres spor, vandrede han. Det nye, der brød frem med den grundtvigske bevægelse, og for Fyns vedkommende med Vilhelm Birkedal, der 1849 var blevet sognepræst i nabosognet Ryslinge, forstod han ikke, han var jo af den gamle skole og vel nærmest Mynsters mand. De brydninger, som Birkedals afskedigelse i 1865 og derefter dannelsen af frimenigheden — den senere valgmenighed i Ryslinge — fremkaldte, gjorde ham ængstelig og pinte ham. »Birkedal er vor gamle prøvede ven og Johannes Clausen er ogsaa vor ven,« skriver han i et brev. Derfor gjorde det ham ondt, at de i flere aar stod som to bitre modstandere. Og hans syn ændredes næppe, skønt flere af hans børn paavirkedes afgjort i grundtvigsk retning, og da navnlig hans svigersøn, min far, der som nævnt i 1863 blev hans kapellan; han forstod sikkert ikke de grundtvigske friskolers berettigelse, da min far fik en saadan oprettet. Men det paavirkede ikke hjerteforholdet, hverken til min far eller Birkedal. I sin »Livsførelse« skildrer Birkedal sit første møde med ham med de ord:

»Paa Bededag til kirkefesten
jeg gik mig hen til nabobyen,
før end af provsten jeg paa Fyen
var indsat selv som sognepræsten!

Der gik jeg ind i præstens gaard,
en mand kom ud med hvide haar
hvorover sad kalottens hue,
han var saa sælsom mild at skue.«

Det venskab der blev knyttet mellem de to den bededag varede lige til den stund, da provst Knudsen 28 aar efter lukkede sine øjne. Gislev pgd blev et fredlyst sted, hvor skarpe modstandere, som f eks Birkedal og fru Knudsens broder, pastor Ludvig Zeuthen fra Fredericia, far til den senere formand for IM, stiftsprovst Fr. Zeuthen, kunne mødes i fred og fordragelighed. — Daglig morgenandagt holdtes der ikke i pgd. Men hver lørdag aften samledes præstefamilien, forpagterfamilien og præstens folk til en lille andagt, hvor der blev sunget salmer, og den gamle provst læste et stykke — formodentlig af en eller anden andagtsbog.

Min far, Claus Nikolaj Lorenzen, og min mor, Joakimine Marie Knudsen, boede de første aar af deres ægteskab i den gamle pgd, hvor vi, de tre ældste børn, er født, og den blev ved at være vort andet hjem, ogsaa efter at vi var flyttet ind i den nybyggede kapellanbolig lige syd for kirken. Naar vi færdedes i pgd, syntes vi, det var det dejligste sted i verden, hvor solen altid skinnede, og himlen altid var blaa. Saadan forekom det os, men saadan havde det jo ikke været, og saadan var det heller ikke den gang. Allerede det første aar i Gislev døde den næstældste søn Vilhelm af tuberkulose. Og saa mistede de i de følgende aar de tre sønner, der endnu var tilbage, af den samme sygdom, først Knud, der var theologisk student, saa Henrik og tilsidst Johannes, begge theologiske kandidater, og den sidste udset til at blive faderens medhjælper. Formodentlig forplantedes sygdommen fra den ene til den anden ved smitte, da man ikke den gang kendte dens smittefarlighed. Sanatorier fandtes jo heller ikke. De tre sønner døde i pgd, og Birkedal siger derom i sin fornævnte bog, at »de vandt i døden livets sejre«, og at »dødstimerne var husets smykke«. Da den sidste søn, Johannes, blev angrebet af sygdommen, blev han efter lægernes raad sendt til Rom for at tilbringe vinteren der. Da foraaret saa kom, og han glædede sig til at vende hjem, kom der heftige blodstyrtninger. Og saa segnede ogsaa han! Han blev kærligt plejet af de to danske malere, Læssøe og Vermehren, og han døde i Læssøes arme. Vermehren, der kendte Birkedal, skrev til ham og bad ham meddele de gamle forældre det saa skaansomt som muligt. Det var en tung gang at gaa og et tungt bud at bringe. »Jeg banked' saa sagte, saa sagte paa den gamle fars dør«, siger han i mindet derom. Som en tak for Læssøes kærlige pleje, og for ligesom at drage sønnens grav lidt nærmere til de andre grave paa Gislev kirkegaard, bestilte han det før nævnte maleri, af Læssøe, paa hvilket man ser Johannes' grav. I mange aar gik hans mor hver dag den stille gang hen til billedet og saa paa graven, ligesom hun gik op til de andre grave paa kirkegaarden. — Saa døde datteren, Susanne Knudsen, en yndefuld, levende og aandspræget ung pige. Da Birkedal, som holdt mindetalen over hende paa begravelsesdagen, saa hvordan taarerne randt stille ned ad hendes gamle fars kinder, afbrød han sin tale og sagde: »Ja, græd kun, min gamle ven. Hun var det værd!« — Saa til sidst i 1874 døde den yngste datter, min mor, af lungebetændelse fra sin mand og sine tre smaa børn. Hun døde langfredag. Jeg mindes, at da hun havde lukket sine øjne, kom hendes gamle far hen til os, tog os tre ind til sig og kyssede os og sagde: »Nu skal vi tænke paa, at hun døde paa en dejlig dag, den dag da Vorherre Jesus døde paa korset«. Ved hendes jordefærd talte Birkedal over ordet fra Johannes-evangeliet: »Men paasken, jødernes højtid, var nær«.

Nu kunne man jo have tænkt, at livet i den gamle pgd, hvor der af den store børneflok kun var to døtre tilbage, var blevet et liv uden sol og glæde efter de lange og bitre prøvelser. Men saadan forholdt det sig ikke. Livets tone derinde blev jo nok lidt mere stille og dæmpet, men det var dog som solen stadig skinnede mildt og varmt ind til de to gamle præstefolk og deres to døtre. Det fremgaar ogsaa af en lille pudsig ytring i et brev fra min bedstefar til hans hustrus søstersøn, præsten Jakob Helms i Skellerup, skrevet i aarene efter det sidste dødsfald. Han skriver der: »Vi har haft den glæde«, og saa fortsætter han næste dag: »Ja,

her blev jeg afbrudt i gaar. Og nu er det mig ganske umuligt at huske, hvad det er for en glæde, vi har haft. Men det er jo ikke saa underligt, og det gør jo ikke noget, for vi har jo saa meget at glædes over og takke Gud for«. Vi tre smaa børnebørn i kapellanboligen, lyste vel ogsaa lidt op for de to gamle. Og for os var der stadig solskin i den gamle pgd. Forøvrigt mindes jeg endnu tydeligt en aften, da vi skulle sove derovre i pgd. Jeg var kommet til sengs, men der var et eller andet, jeg var meget ulykkelig over, hvorfor jeg græd saa bitterlig. De andre søgte forgæves at trøste mig. Men saa kom min gamle bedstefar, han satte sig ved min seng og sang med sin lidt rystende stemme den lille sang: »Sov sødelig, sov blødelig, luk dine øjne til, Gud Fader udi Himmerig, din vogter være vil«, og da den var til ende, sov jeg trygt ind. — Men det, der levede dybest i de to gamles sind, fik nok sit udtryk i nogle ord, jeg hørte min bedstefar sige en aften i skumringen, da han og min bedstemor sad sammen i dagligstuen: »Det er dog dejlig at tænke paa, at vi har saa mange til at modtage os derovre paa den anden side!«

Han var rask og rørig til det sidste, prædikede af og til i kirken, hvor menigheden stadig samledes om den gamle præst — læste en gang imellem med konfirmanderne og gik sine ture, der ofte sluttede med et besøg hos os i kapellanboligen, navnlig naar bageren var kommet til kroen med friskt wienerbrød. Men saa kom tiden, da han fik hjemlov, næsten 85 aar gammel. Det havde været hans inderlige ønske, at han maatte lukke sine øjne i den gamle pgd. Men da han mærkede, at kræfterne svigtede, følte han det som sin pligt at søge sin afsked. Kort efter blev han imidlertid syg, og efter faa dages forløb sov han stille ind. Han kaldte en dag min far hen til sin seng og sagde til ham: »Du kan ikke tænke dig, hvor god Herren er imod mig. Alt hvad jeg beder om, giver han mig. Og nu i morges gjorde han det ord af Davids salmer saa levende for mig: Jeg vil læge alle eders brøst. Tænk, han vil læge alle mine brøst!« I sin tale over ham ved jordefærden sammenlignede Birkedal ham med Nathanael, ham i hvem der ikke fandtes svig og med »Den stille husbond«, om hvem der staar i Ingemanns sang om nadveren skærtorsdag aften:

> Den stille husbonds navn er forglemt,
> dog saligst ham blev hin dag,
> hin aften den evige verdens Frelser
> holdt nadver under hans tag.

Nu er der vel ingen mere i Gislev og Ellested sogne, der mindes ham og livet i den gamle pgd, der nu er ganske forsvundet. Og faa, der mindes min far, hans medhjælper i 14 aar. Det var en stor skuffelse for min far, at han ikke blev eftermand som sp i Gislev. Derimod blev han som nævnt sp i nabosognet Ryslinge, hvor han blev Johannes Clausens eftermand. Her løste 50 familier fra Gislev sognebaand til ham for efter hans forflyttelse til Nørre Lyndelse og Højby, et par mil derfra, at slutte sig til Ryslinge valgmgh. (Præstegaardsliv II 1950).

Hjælpepræst hos provst Knudsen

1863—77: **C. N. Lorenzen**, se Nr Lyndelse-H.

15. 10. aug 1877–24. juni 87 (sp Hellevad-Ø 12. sept 68): Provst **E. von Spreckelsen**, fl t Borup-K, se der.

16. 29. sept 1887–7. sept 1911 (sp Viby, Fyn 8. nov 78): Provst **John Hansen**, * 4. april 46 Jullingsholm, Sdr Omme. Forældre: Ejer af Langtved kro, Skrave sogn, Niels Theilgaard H og Christiane Johanne Vilstrup af Borris-F. Stud priv 67, c 72[1] (h_1), husl Vejen pgd, hjpr Hesselager 11. juli 73, hjpr Dalby-S 1. nov 75, provst Gudme-Vinding herr 1. jan 07, † 7. sept 11. ~ 18. okt 76 Louise Augusta Brummer, * 4. marts 51 Allerup, † 18. febr 29. Faderen: Sp Oddense-O, † 00, se der. – Kusine ~ Grove Rasmussen, Odense Sct Hans k. Hustrus broder: Verninge. Farbroder: Egtved.

Udg 79: Kirkeaaret, 87: Til Gud, overvejelser til opbyggelse, oversat 88: G. Warneck: Missionen og skolen, 93: Fadervor, 94: H. A. Brorson og hans brødre, 99: E. Murray: De helliges klenodie. Udg sm m provst L. N. V. Balslev: En lille huspostille, prædikener til alle aarets helligdage, og sm m pastor E. With: Brorsons salmer i udvalg.

Provst John Hansen var IMs ven, en glad og aaben natur. Han havde ved en artikel i IMs tid 1886 givet stødet til oprettelse af Herregaardsmissionen, og ved IMs aarsmøde 1887 holdt han en betydningsfuld tale om ungdomsarbejdet. I Viby var han afgjort vækkelsesprædikant, men sognet var præget af valgmenighedsbevægelsen, og han blev noget af et modsigelsens tegn. Hans efterfølger i Viby, senere biskop *Wegener*, kunne sige til Vibyfolkene: »Ja, dette taaler I at høre af mig, men af John Hansen havde I ikke taalt det«. Han blev en anset IMs præst paa Fyn, han indførte IM i Gislev-E, og der blev et lille IM's samfund. Skønt han ikke var nogen særlig betydelig prædikant, samlede han en ikke lille menighed; mange satte pris paa hans forkyndelse og hans gode hjerte, som nok undertiden blev misbrugt. Han fik en ung haandværker, *P. Christensen*, til at begynde at drive mission paa egnens herregaarde omkring 1888. En tid tænkte han ogsaa paa at faa oprettet en IMs højskole i Gislev. Han fik bygget den ny pgd her og fik gennemført flere praktiske forbedringer. Han skrev flere sange, bl a nr 21 (Kun een ting vil jeg begære) og nr 117 (Den bibelbog, som Gud har givet) i IMs sangbog. Han var meget vel hjemme i Brorsons salmer, og »bibelen var denne præsts store skat«, han var en ydmyg, hjertevindende og trofast præst, IMs tilsynsførende med missionærerne i Sydfyn. Han blev meget savnet, da han døde.

Kr Dbl 8. sept 1911, IM tid 24. sept 1911, IM hist 1912, s 246, Dsk Kirkeliv 1929, s 108 f, DBL, IX,236, Præstegaardsliv III, 192, Jul. Steen: Et liv under Guds naade, II, 1931, s 63.

Hjælpepræst hos provst John Hansen

1892—94: **F. K. G. Schepelern**, se stiftsprovster, Viborg.

17. 23. febr 1912–31. marts 26 (sp Astrup-T 9. april 94): Provst **Mogens Kristian Mogensen**, * 26. juli 60 Skerpendal, Tvis. Forældre: Gdjr Jens Christian M og Inger Dideriksen. Stud Viborg 79, c 85[1] (1), manud, studierejse i Tyskland, Schweiz og Italien, past vik rkp Vor Frue k, Odense 29. okt 87, sp Nimtofte-T 4. april 89, provst Hads-Ning herr 27. april 05, r af Dbg 17, † 31. marts 26. ~ 30. okt 89 Martha Johanne Balslev, * 28. sept 64 Horne. Faderen: Sp i Paarup, † 96, se der. – Søn: Seminarieforst, c theol, Ribe. Hustrus brødre: Skibet og Vartov, Kbhvn. Slægt, se Haarlev, stamt 4.

Medforstander Ask højskole 94—05, BM Den danske præsteforening 12—21, fmd 14—19 og red Præsteforeningens blad, fmd Det gejstlige brandsocietet, medl af det kirkelige udvalg 16 og af præstelønningskommissionen 18, fmd Svendborg amts plejehjemsforening.

Seminarieforst Sv. Mogensen, Ribe, skriver:

Provst M. K. Mogensen stammede fra en hedegaard i Tvis ved Holstebro. Arven fra hans hjem var – foruden en alvorlig kristentro – karakteregenskaber som nøjsomhed, solid pligtbevidsthed, frygtløs retsfølelse og nøgtern realitetssans. Som menneske hørte han iøvrigt ikke til dem, der gaar med træsko ind i folks hjerter. Med sin klare forstand var

han en hader af vrøvl og omsvøb, kunne ofte være barsk i sin holdning. En mand med kanter, men tillige en mand, man kunne lide paa, hvad bl a mangen jævn mand i hans menigheder kom til at erfare, naar der var brug for raad eller daad.

I sin studietid erhvervede M. K. Mogensen sig en ikke ringe videnskabelig ballast, der i kandidataarene suppleredes under en længere udenlandsrejse til Tyskland og Italien, med studieophold ved universiteterne i Gøttingen (A. Ritschl), Tübingen og Erlangen (Fr. v Frank). Som ung præst – i Odense og Nimtofte – fandt han sit staasted i indremissionsk menighedsliv, og hans forkyndelse bevarede stadig et præg heraf, selv om han aldrig blev egentlig retningsbestemt.

I Gislev, hvor der forefandtes et mindre IMsmf, talte han jævnlig i missionshuset og ledede i regelen møderne. Her var iøvrigt naboskabet til Ryslinge valgmgh en dominerende faktor i sognets kirkelige liv. Selv om han stod i et ganske venligt forhold til valgmghs medl, og flere af disse hyppigt sad under hans prædikestol, kunne det være bittert nok for ham som sognets præst, at en fjerdedel af hjemmene – for en stor dels vedkommende blandt de mest aandeligt vaagne i sognet – var uden for hans virkefelt.

Paa adskillige omraader uden for selve præstegerningen blev der gennem aarene lagt beslag paa M. K. Mogensens arbejdskraft. Fra de 18 aar i Astrup-Tulstrup kan nævnes hans betydning for Ask højskole, som han virksomt støttede i en kritisk tid, og hvor han siden i en aarrække var medforstander og lærer. I disse aar kom hans interesse for skole og undervisning og hans administrative evner ogsaa til deres ret i hvervet som provst for Hads og Ning herreder. Fra Gislev-tiden fortjener hans virksomhed som formand for Den danske Præsteforening en særlig omtale. I kraft af sin indsigt i lovgivning og administration og sit sikre skøn ydede han i mange tilfælde en anerkendt indsats som talsmand og raadgiver for sine embedsbrødre. Mere omstridt var hans bidrag til løsning af præstestandens lønningssag, som resulterede i lønningsloven af 1919. Mange kritiserede ham bittert for manglende kraft i varetagelsen af præsternes økonomiske interesser og for overdreven beskedenhed i kravene.

Meningerne herom har været delte.

Utvivlsomt var M. K. Mogensens holdning i den vigtige sag bestemt af et nøgternt skøn over det under de givne omstændigheder opnaaelige – en »protestpolitik« laa ham fjernt. Til en retfærdig bedømmelse af hans indsats maa det erindres, at de daværende politiske konstellationer næppe var gunstige for videregaaende krav m h t præstelønningerne.

Hertil kommer, at tanken om og drøftelsen af en mulig adskillelse mellem stat og kirke var langt stærkere fremme i disse aar end nogen sinde i de siden forløbne aar, og denne eventualitet maatte efter M. K. Mogensens opfattelse indebære, at præstelønningerne maatte »hvile i sig selv«, altsaa bero paa de forhaandenværende kirkelige midler.

At loven om udstykning af pgdjorderne kom til at slaa bunden ud af en saadan løsning, kunne næppe forudses i de aar, da lønningsloven af 1919 forberedtes.

Gennem manddomsaarene var M. K. Mogensen velsignet med et kraftigt helbred – hans børn mindes kun yderst sjældne tilfælde af sengeleje, og de gange, han har maattet forsømme en gudstjeneste, kan vist tælles paa de fem fingre. Men efter et alvorligt operativt indgreb i hans 66. aar ramte døden den tilsyneladende saa kraftige mand. Seks voksne sønner bar ham til graven.

Pastor, dr L. P. Fabricius skriver: »M's personlige forhold til hans fynske sogne var naturligvis paavirket af, at han var vestjyde, hvad der prægede ham helt igennem. Han var baade klog, stærk og karakterfast, og hans beslutninger kunne, i hvert fald i deres form, føles fremmedartede for fynboerne. »Ham trækker vi ikke i frakkeskøderne,« sagde de. Men selv om hans korte, klare maade at give besked paa, kunne synes dem haard, højagtede de ham som usvigelig raadgiver og hjælper. I de senere aar blev hans personlighed iøvrigt mildnet. Hans smukke familieliv og den solide, maalbevidste uddannelse, han gav sin store, dygtige børneflok, skabte baade agtelse og tillidsfuld hengivenhed i menigheden. – Ikke blot i den kirkelige administration, men ogsaa i skolernes styrelse kom hans dygtighed og klarhed sognene til gode. Kunne man være tilbageholdende med at henvende sig til ham i sager, der ikke var strengt nødvendige, saa kom man til gengæld med den dybeste tillid, naar det drejede sig om vigtige forhold, hvor man trængte til et klogt raad. – Hans forkyndelse var ubestikkelig grundkristelig, og personligt var han uhyre hjælpsom. Dette billede af en erfaren og kraftig personlighed levede videre i sognene«.

Provst Mogensen var fmd for præsteforen i de aar, da (som prof Lindhardt siger) præsten gik over fra at være uafhængig jorddrot til at blive en af menigheden ansat funktionær, »lønslave« – og da (som departementchef V. Holbøll sagde): det »alvorligste indgreb der nogen sinde er gjort over for kirken fra statsmagtens side, fandt sted«: loven om tvangsudstykning af pgdjordene 1919.

Provst M blev nok bedømt forkert af sine kolleger, der ønskede en skarpere kurs. Dr. L. Moltesen, der sad sammen med M i præstelønningskommissionen, sagde til Mogensens søn, Svend M: »Deres fader er blevet skammeligt behandlet af sine kolleger. Han kæmpede som en løve for præsternes sag«.

»Hjemmet prægedes af et frugtbart samspil mellem hans kraftige temperament og hans hustrus mildnende indflydelse. (Kaj Munk savnede i Nykøbing bispegaard »en Balslevs sunde hygge i hjemmet«. Fru M skabte hygge).

Provst v Spreckelsens søn var pgdsforpagter af den store pgd, en god og venlig mand. Fru Mogensen havde som ung besøgt provst Knudsen her. Trods de mange sognebaandsløsere samlede M en stor og trofast menighed. Forholdene var her præget af »gammeldags kristendom«, og enkelte IM, der havde en god støtte i provst M, der ofte gik den lange vej i mørke aftener til møder i menighedshuset Ogsaa i det grundtvigsk ledede »øvelseshus« blev han indbudt som taler – og

i den konservative vælgerforenings hus (Sv. M i Præstegaardsliv).

Præsteforeningens hist 1946, s 84—110, slægten Balslev 1939, s 39, Præsteforeningens blad 1926, s 169, Kr dbl 1. april 26.

18. 1. febr 1927–31. okt 38 (rkp Fredens k, Odense 20. juni 24): **L. P. Fabricius,** fl t sp Maglegaards sogn, Hellerup, se der.

Hjælpepræst hos pastor Fabricius

1934—36: **P. G. Lindhardt,** se teologiske professorer Aarhus.

19. 15. febr 1939 (sp Hjembæk-S 1. maj 25): **Carl Christian August Ørning,** * 18. juni 94 Frederiksberg. Forældre: Tømrermester Christopher Jensen og Karen Nielsen. Navneforandring. Stud Døckers kursus 16, c 21[1], kkp Højby 2. dec 21. ~ 24. juli 23 Margery Jeannette Vibe, * 2. dec 76 Eidsvold, Norge. Forældre: Oberstløjtnant, godsejer Wilhelm Knudsen og Jeannette Vibe.

BM Valdesermissionen.

Litt: Jac. Madsen, s 169—70, 176—77, Khst saml 4 r III, 461 f, C. Bartholdy i DnA 1929, 101 f, Nordisk kirketid 1837—38, L. P. Fabricius i Præstegaardsliv 1950, s 100 f, Klaus Berntsens erindringer 1921, s 1 f, Khst saml 1895—97, s 355 f, L. P. Fabricius i Hist aarb f Svendborg amt, XXII, 1929—30, s 1—108, Fynske aarbøger, II, 1942—64, s 573 (om E skole), Svend Mogensen i Præstegaardsliv IV, 1953, s 103 f, N. J. Lorenzen i Præstegaardsliv II, 1950, s 201 f.

SVINDINGE

Svindinge sogn, 2146 ha, ligger højt, omgivet af skove, bakket, ret frugtbart. Byerne: Svindinge med fh fra 1893, en del af Lamdrup, hg Glorup og Anhof. – Sognet var anneks til Ørbæk til 1555.

Svindinge sogn har holdt sig for sig selv. For 100 aar siden var der god kkg, men ingen vækkelser eller kirkelige begivenheder har sat præg. »Sognet er herregaardenes land«, skriver pastor Paul Fr. Busk, (1944). »Ingen grundtvigske eller IM's bevægelser har kunnet faa tag i befolkningen. Der er ikke her som i andre sogne en lille kerne af kirkegængere; enkelte tilflyttere er sognebaandsløsere til Ryslinge«. Folketallet er dalende.

1848–79 prægedes sognet kirkeligt af pastor *Biering,* som havde god kirkegang, og som var energisk i kommunale sager. Provst *Skou* indførte juleaftensgudstjenester og virkede for kirkesangen, og 1903–31 prægede provst *Kattrup,* der var centrumsmand, med sin personlighed kirkelivet. Saa fik sognet unge præster. Pastor *Mørch* var nærmest barthianer, medens pastor *Busk* var paavirket af Oxfordbevægelsen, fyldt med idéer og virksom. Hans død gjorde et stærkt indtryk. Han skrev: »Kirkegangen er jævnt god (eller jævnt daarlig). En god kristendomsundervisning har givet adskillige en solid ballast. Men der findes meget lidt bevidst trosliv, et aandeligt meget dødt sogn, kirkefremmethed parret med kirkevenlighed. Man er uvant med en forkyndelse, der opfordrer til bekendelse og taler tydeligt om fortabelsens mulighed. Det er haard jordbund, men ikke helt haabløs. Der kommer en lille kreds i kirke og til alters, til aftengudstjeneste, til ungdomsmøder. Gamlemøder og børnegudstjenester kan samle mange, husbesøg kan give anledning til gode samtaler, specielle andagter for de unge paa herregaardene, særlige bibeltimer i skolerne«. – KFUM-spejdere siden 1940, en kreds af Kirkesagens venner stiftet 1941.

1926 oplyses: Gldags befolkning, politisk ungdomsf, foredragsf, 1935: Kkg 4 pct, folkekirkelige forhold, nogen hørelyst, u p, 1943: Kkg 4 pct, ikke meget bevidst og bekendende trosliv, velvilje, kirkeblad, 8 til valgmgh. 1950: Kkg 4 pct, gldags folkekirkelige forhold, velvilje, ungdomsm i pgd. 1955: 3 pct, megen ligegyldighed, en lille, trofast kreds af kirkegængere, kirkeblad, idrætsforening, 4 fam sbl.

Svindinge kirke er anselig, meget smuk renæssancekirke, bygget 1571—78 af Chrf. Walkendorff, bestaar af skib med blindingsprydet kamgavl, taarn med spir og vaabenhus mod syd. Flade hvælvinger. Alterbord beklædt med sandsten med indskrifter, altertavle fra 1853 (kopi af Corregio: Julenat), den gl altertavle af sort marmor med alabastfigurer paa skibets nordvæg. Sandstensprædikestol med fin renæssanceornamentik. Romansk granitfont, degnestol fra 1582. Flere minder om Walkendorfferne, ligsten. 200 sd.

Folketal: 1850: 629, 1901: 823, 1921: 819, 1950: 768.
Altergæster: 1892: 578, 1902: 368, 1912: 351, 1922: 280, 1934: 171, 1942: 280, 1950: 214, 1953: 150.
Menighedsraad: 1922: 3 n gr, 3 u p, 1934: 1 gr, 5 u p, 1953: 1 soc, 5 u p.
Kommunevalg: 1943: Soc 65 (1), venstre 204 (5), u p 51 (1). 1954: Soc 74 (1), rad 56 (1), venstre 87 (3), u p 59 (1), u p 73 (1).

Sognepræst

Indt 1857: a) 85 rug, 97 byg, 108 havre, b) 88 rdl, 12 fv brænde, naturalier, d) 120 rdl, e) 120 td ld. Stor egebindingsværkspgd, meget stor gaardsplads, tildels brolagt. 1870: Regul 2860 kr, netto 5648 kr. 1913: 3. kl, 1946: 3. kl. — Pgd opført 1871.

Siden reformationen er kun 2 præster forflyttet herfra (1676 og 1935). 1781—1817 var nordmanden og forfatteren **Morten Anton Helm** sp her, 1817—48 var **Henrik Anton Brolund,** der havde egr til embedseksamen, sp her.

13. 21. april 1848–31. dec 79 (sp Langaa-Ø 18. juli 45): **Frederik Ferdinand Biering,** * 21. juni 13 Faarebæk, Nr Ørslev. Forældre: Landmd, senere insp paa Sorø amts fattig- og sygehus Frederik Christian B af Aastrup, Falster, og Marie Koch af Horbelev-F, (stamt 50). Stud Rosk 32, c maj 37 (h), † 31. dec 79. ~[1] 26. sept 45 Ane Severine Bertine Beck, * 15. aug 12 Slagelse, † 9. okt 58. Forældre: Brændevinsbrænder Niels B og Ingeborg Christiane Hansen. ~[2] 12. dec 60 Hansine Caroline Marie Dons, f Clausen, * 14. juli 30 Brudager (enke e forpagter Hans Dons, Mullerup), † 28. dec 12. Forældre: Landmd Mathias C og Magdalene Møller. – Sønner: Bogø og Dybbøl. Søsterdt ~ Koch, Damsholte. Fætre: Biering, Glenstrup og Vigersted-K. Stamt 8.

Pastor B øvede en lang og trofast gerning her i sognet, hvor han var sogneraadsfmd i 25 aar, indtil der blandt befolkningen under indflydelse af den grundtvigske bevægelse og

den almindelige frihedstrang blev sat en agitation i gang med krav om fornyelse af sognestyre, og det var ikke uden sorg, at B maatte give slip paa sit kommunale arbejde. Han var ellers elsket i sit sogn, gik flittigt paa besøg, var en dygtig prædikant, og det var da en selvfølge, at man gik i kirke fra saa godt som alle hjem. Ogsaa fra nabosogne kunne folk søge S kirke. Der var den gang et stilfærdigt, gammeldags fromhedsliv uden retningspræg. Han efterlod sig enke og 6 ukonfirmerede børn (Th. Biering).

14. 18. marts 1880–25. okt 90 (sp Skibby 18. jan 70): **Malte Jacob Peter Neergaard Engelsted,** * 23. dec 24 Kbhvn. Forældre: Kancelliraad, raadmd og byskriver i Aarhus Jacob Villads E og Else Susanne Neergaard. Stud Aarhus 41, c 47[1] (l), adjunkt Hrlf 51, sp Vilsted-V 25. okt 61, † 25. okt 90. ~ 26. maj 62 Vilhelmine (Helma) Adolfine Klingberg, * 31. dec 36 Antvorskov, † 26. dec 08. Forældre: Proprietær til Øbjerggaard Christian Ludvig K og Marie Augusta Dinesen. – Fætter: Ørum-D. Fætters søn: Oue-V.

Pastor E holdt sig udelukkende til sin præstegerning og blandede sig ikke i de politiske og kommunale stridigheder, som på den tid skabte uro og ogsaa mærkedes her. Han var en venlig og behagelig mand, men satte ikke i særlig grad præg paa sognet.

(Svendborg amts folkebl 28. okt 90, Patric slægter I, 86, Provst H. M. Fenger: Erindringer, 1925, s 144, 146).

15. 23. jan 1891–9. febr 1904 (sp Horsens 23. juni 84): Provst **Jens Carl Christian Skou,** * 31. dec 31 i Citadellet. Forældre: Stabshornblæser v Sjæll jægerkorps Andreas S og Christine Jensine Heilmann. Stud Brgd C 49, c 55[2] (h_1), ord kat Skanderborg-S-S 21. febr 63, sp Skanderborg-S-S 12. marts 70, provst Hjelmslev-Gern herr 14. maj 75–29. jan 78, r af Dbg 78, afsk 9. febr 04, † 3. okt 04. ~ 21. maj 58 Laura Birgitte Vilhelmine Dahlenborg, * 8. juli 33 Kbh, † 18. aug 05. Forældre: Kgl vognmester Jens Christian D og Emilie Lønholdt. – Moders fætter: Heilmann, Bjerreby.

Udg 69: Herrens tanker og menneskers tanker, tale ved missionsmødet i Horsens, 85: Prædikener til alle aarets søn- og helligdage over de nye tekster, 87: Sangen som opdragende magt i folkeskolen, 95: A. P. Berggreen: En levnedstegning. Flere lejlighedstaler.

Provst Skou var en betydelig præst. Hans prædikener blev holdt i et særdeles smukt sprog, fri for alle unødvendige vendinger, og de var præget af varme og inderlighed, saa det er forstaaeligt, at han samlede mange baade i Skanderborg og Horsens, hvorfra han søgte til Svindinge for at faa et lettere embede i sine sidste aar. Han havde selv prøvet sorg og lidelse. Derfor var han saa god til at trøste. Ikke faa unge, lovende mennesker hjalp han frem, og dagligt viste han og provstinden megen gæstfrihed. De var fine og elskværdige mennesker. Lærer *A. Poulsen,* som senere blev skoleinspektør i Roskilde, har tegnet et meget smukt billede af dette præstepar. Provsten var ogsaa stærkt optaget af den sønderjyske sag, men hans hovedinteresse ved siden af præstegerningen var *musikken,* som han havde taget i arv fra sin fader. Han var meget musikalsk, spillede smukt og komponerede selv; hver jul holdt han liturgisk gudstjeneste, han stiftede 1895 en sangforening i S. Han stod *A. P. Berggreen* nær, og havde særlige forudsætninger for at kunne skrive bogen om denne kendte kirkemusiker, pietetsfuldt og præget af beundring. Provst Skou ønskede en rigere udvikling af den danske kirkes liturgi og slog ofte til lyd for sangens betydning i kirke og i skole. Hans foredrag 1887 i Aarhus om sangen i folkeskolen er i saa henseende karakteristisk. Sine lykkeligste præsteaar havde han i Jylland, hvor han havde et navn som en af Jyllands bedste prædikanter. Hans forkyndelse var konservativ-evangelisk-tluthersk, hans prædiken var ofte digterisk farvet og viser tilknytning til Martensen og Fog.

Direktør for Carlsbergfondet, **V. Thorlacius-Ussing,** fortæller: Provst S var barnløs, men en stor børneven. Af udseende en helt Søren Kierkegaards type. Da jeg som lille dreng saa ham, greb jeg pludselig fat i hans store, let rødlige næse. Det var jo nærmest en skandale at tage en højærværdighed ved næsen . . . (Præstegaardsliv III, 191).

Til minde om provst J. C. C. S, 1905, L. Thane: Skanderborg hist, 1908, s 144, 150, 151—54, 164 f, 167, 171, Khst saml 6. r II, 1936—38, s 614, 617, 656, A. Poulsen: S kirke, med dens præster og degne 1894, DBL XXII, s 136 f, Svendborg avis 6.—7. okt 04, Svendborg folkebl 6. og 12. okt 04.

Hjælpepræst hos provst Skou

1903 04: **F. C. Sjelborg,** se Faarevejle.

16. 27. maj 1904–10. aug 31 (sp Skivum-G 1. april 90): Provst **Johannes Kattrup,** * 23. jan 63 Voldum. Faderen: Sp der, † 69, se der. Stud Mtrp 81, c 88[1] (h_2), hjpr Nr Broby 3. maj 88, provst Gudme-Vinding herr 27. nov 11, r af Dbg 27, afsk 10. aug 31, † 7. jan 33. ~ 17. juni 90 Christence Marie Quortrup, * 17. aug 65 Kbh, † 29. aug 27. Forældre: Snedkermester Michael Christian Q og Rasmine Hammer. – Farbroder: Tamdrup. Hustrus farbroder: Arninge.

Fmd Svendborg amts plejehjemsf 08—14, sogneraadsmedl i Svindinge, fmd hjælpekasse og sygeplejef, foredragsf og værgeraad, BM Provsteforen.

Provst Kattrup, der nærmest var højkirkelig, blev betegnet som en typisk dansk provst, repræsentativ og administrativ dygtig baade som provst og i sognets forskellige offentlige virksomheder. Han var en elskværdig mand, med naturlig myndighed, hyggelig i privat samvær, almindelig afholdt og respekteret. »Et skarpt hoved, jovial og gemytlig, ypperlig anekdotefortæller og dertil en mand med megen bonsens« (V. Thorlacius-Ussing, Svendborg avis 8. jan 33 m m, Præstegaardsliv III, s 192).

17. 17. jan 1932–35 (hjpr Øde Førslev-S 16. febr 29): **H. Mørch,** fl t dsk sømandspræst Hull, se V. Skerninge-U.

18. 13. dec 1935–10. juli 49: (Forbundssekr FDF 32, ord 33): **Paul Frederik Immanuel Nielsen Busk,** * 23. maj 08 Kbh. Forældre: Kordegn v Frederiksberg k Otto Peter Nielsen B og Minna Lassen. Stud Mtrp 26, c 32[2] (h_1), † 10. juli 49. ~ 11. maj 33 Gudrun Bojesen, * 1. marts 12 Kbh. Forældre: Børnelægen, overlæge Aage B og Margrethe Gottlieb. (Fru Gudrun Busk er ~[2] ingeniør Woldén, Göteborg).

Medl landsudv f Alverdens drenges dag 32—44, af FDF's missionsudvalg 42, fmd Kr forening f

børns redning 41, medstifter af Kirkelig billedcentral 41,

Red »Førerbladet« og »Drengelederen« 32—35, medred tidsskriftet »Nutid« 46—48, skrev om FDF i Dsk idræts bog 34, udg 42: Kirke og reklame. Skrev talrige artikler.

Paul Fr. Busk var vokset op i et alvorligt, kristent hjem og i et rigt menighedsliv paa Frederiksberg. Han var en levende personlighed. Han gik ind til sit arbejde med en ukuelig optimisme og tro, og han hørte til den gren af præster, der ønskede, at kirken skulle tale tidens sprog og leve med i tidens spørgsmaal. I 1942 udsendte han bogen »Kirke og reklame«, et arbejde der vakte nogen opsigt. Pastor B gik i sin bog ind for den opfattelse, at kirken burde tage den moderne reklame i sin tjeneste og anvende nye arbejdsmaader for at faa nutidsmennesket i tale. Støttet af en række mænd inden og uden for kirken førte pastor Busk flere af sine idéer ud i virkeligheden. Han startede bl a et kirkeligt billedbureau, som drog omsorg for, at landets menighedsblade fik bedre billedmateriale til raadighed.

Han naaede aldrig at se sine planer for religiøs film gennemført, men – grundig som han var – studerede han spørgsmaalet indgaaende bl a under en studierejse til England, hvor han besøgte J. Arthur Ranks filmorganisation.

Han døde i sit hjem i Svindinge efter, at han i et par perioder forgæves havde søgt helbredelse paa Finsensinstituttets røntgenafdeling.

Da pastor B fyldte 41 aar, skrev han i sit kirkeblad en tak til menigheden, og heri fremkom bl a flg linjer.

»Jeg, som ikke har været syg igennem mange aar, lærer gennem denne langvarige sygdom noget nyt, nemlig dette at kristendom er noget meget enkelt og primitivt. Jeg har lært under sygdommen, at der kun er et at gøre, at lægge sig i Guds evige arme. Det synes enkelt og let, men er dog meget svært, fordi vi mennesker ikke tror, at det er saa primitivt, og gerne med vore egne tanker og egen vilje vil bestemme over tingene og fremtiden. Jeg ligger jo og tænker paa jer og paa, at I ogsaa maatte lære: at være Guds trygge børn og ikke nogle trætte børn, der bærer paa det hele selv. Derfor vil jeg inderligt ønske, at I maa opleve dette simple, som baade I og jeg har brug for – at være baaret af Guds evige arme baade midt i hverdagens slid og i sygdom og alderdom, ensomhed og stilhed.

Dette blev pastor Busks sidste linjer til den menighed, der havde lært at sætte stor pris paa ham, og ikke mindst havde han faaet virkelig gang i ungdomsarbejdet i sognet (Kr Dbl 10. juli 49).

Pastor Paul Fr. Busk var ivrig, brændende, i de senere aar præget af Oxfordbevægelsen. Han forstod ikke ret denne landbefolkning, som var saa helt anderledes end Frederiksberg, hvor han var vokset op. I de første aar kunne han være uretfærdig i sin dom over sognet her. Men i aarenes løb kom han befolkningen nærmere, og de lærte at respektere hinanden. Det var tragisk, at han skulle dø, netop som han var ved at opnaa kontakt med sognet. Han blev syg paa en rejse til England, og under hans svære sygdom voksede hans tro, hans ydmyghed og hans forstaaelse af mennesker. Under hans sygdom viste beboerne en ganske enestaaende deltagelse. Ved hans begravelse blev der sagt: »Han var en stor, god dreng«, og denne karakteristik var træffende. Han havde en udmærket støtte i sin hustru. (G. Bruun).

Pastor Busk var et friskt og initiativrigt menneske, som havde nemt ved at komme i kontakt med folk. Hans forkyndelse, der var præget af KFUM og Oxford, ville nok i et bysogn have vundet større gehør, end den gjorde det i dette gammelkirkelige landsogn. Med sit ligefremme, glade og varmhjertede væsen var han afholdt af alle kredse i sognet. Menighedsraadet satte paa hans gravsten indskriften: Elsket og savnet. (d.)

19. 29. okt 1949 (hjpr Nyborg straffeanstalt 3. juni 46): **Jørgen Viggo Hofdahl,** * 26. maj 16 Fredericia. Forældre: Overlærer Carl Gustav H og Marie Kathrine Christoffersen. Stud Fredericia 35, c 44^2 (h). ~ 8. juli 44 Inger Gellert, * 25. maj 18 Fredericia. Forældre: Viceskoleinspektør Christian Clausen G og Kirstine Knudsen.

Litt: Jac. Madsen, 8, 162—65, L. Wedel: Indenlandsk rejse, I, 38 f, Ill tid 9. jan 98, A. Poulsen: S kirke med dens præster, degne og ejere, 1894, samme: Glorups ejere, 1895, Fynsk hjemstavn, april 1939, (P. Larsen: Minder fra S sogn).

LANGAA—ØKSENDRUP

(Langaa var anneks til Hesselager til 1553, Øksendrup var anneks til Frørup)

Langaa sogn, 1051 ha, er højtliggende og bakket, frugtbart og skovrigt. Byerne: L med fh fra 1901, Rygaard station, hg Rygaard (landets næstældste hg, fra c 1550). – Øksendrup sogn, 744 ha, som hovedsognet, vid udsigt fra Blissingehøj. Byerne: Ø med fh fra 1903 og jernbanest, Tangaa, Kongshøj med højspændingsværk.

Langaa-Ø har hørt til mindre embeder, hvorfra mange præster er forflyttet, medens de andre embeder paa egnen var slutembeder. Det kirkelige liv betegnes som stillestaaende gennem aarene, kirkegangen har under de fleste præster været temmelig ringe, dog med nogen opblussen i *Hoffmeyers* tid. Der har ikke været særlige kirkelige begivenheder eller vækkelser, befolkningen er uden retningspræg, velvillig; nogle er endnu præget af gammeldags gudsfrygt. Enkelte familier har løst sognebaand til valmgh, men der er ellers ikke mange egentlig grundtvigske. Her er almindelige, folkekirkelige forhold uden særpræg af nogen art. Lægprædikanten *Johan Nielsen,* Skaarupør, er f 1789 i Øksendrup sogn. Lærer *N. C. Jensen,* som i c 50 aar var lærer i L, satte sit præg i skole og kirke ved sin tro og kærlighed til Guds rige. Han indsam-

lede pengene til kirkens orgel. Foredragsforening med tilslutning af 1/5 af befolkningen. Lærer *Louis P. Jensen*, Ø, er lokalhistoriker. Lærer *Gilbæk*, L, har ogsaa været præstens gode støtte.

En karakteristisk ting i Østfyn er den gamle begravelsesskik. Er det en af de gamle, der skal begraves, bæres først kisten til graven, hvor jordpaakastelsen finder sted, og bagefter samles man saa i kirken. Under højtideligheden i kirken kastes graven til, hvorpaa man atter samles ved graven, naar sidste salme i kirken er sunget.

Skikken med at tage kisten med ind i kirken under højtideligheden vinder dog saa smaat indpas, navnlig dersom det er yngre mennesker eller tilflyttere, som skal begraves.

1913 oplyses: Kkg ringe, maaske bedst i Ø, gammeldags befolkning, 2 fh. 1921: Kkg ikke god, ikke meget liv, en del arbejdere. 1934: Kkg bedst i Ø, en del kirkelig interesse uden partipræg, vel besøgte ungdomsm i pgd, 5 fam sbl. 1943: Kkg 5 og 6 pct, rolige, folkekirkelige forhold, intet særligt. 1950: Kkg 5 og 4 pct, mdl ungdomsm og møder f gamle og børn i pgd, bibellæsn i pgd, børnegudstjeneste, gymnastikf, 2 fh. 1955: 5 pct, alm folkekirk, u p, velvilje, men ikke større interesse for kirkelivet, mdl møder i pgd for børn, unge og ældre, verdslig ungdomsf, 20 sbl. Gode soc forhold.

Langaa kirke er oprindelig romansk, af kamp, sengotisk er det lave, brede taarn og vaabenhuset (mod syd). Sengotiske dekorationer paa hvælvingsribberne. Kalkmalerier i korbuen. Altertavle fra 1933 (kopi af A. Dorph: Nicodemus, malet af H. Rasmussen, Faaborg). Den gamle altertavle fra c 1825 (Opstandelsen) hænger i taarnet. Rigt udskaaret prædikestol fra c 1630. Romansk font med relieffer. Smuk gravsten, anseligt epitafium, klokke fra 13. aarh, 120 sd. Orgel. Elektrisk varme 1948. Series pastorium fra 1553.

Magn. Petersen: Kalkmal s 67, Mackeprang, s 57, 112 og 114.

Øksendrup kirke er romansk, af kamp, i sengotisk tid er koret forlænget mod øst, og der er tilføjet vaabenhus mod syd og lavt taarn af skibets bredde og med blindingsgavle i nord-syd, senere forsynet med svær støttepille. Sengotiske hvælvinger. Alterbillede fra 1937 (kopi af A. Dorph: Gethsemane, malet af N. Lindberg, Nr Broby). Alterkalk fra 1699. Rigt udskaaret prædikestol fra c 1590. Romansk font. Sengotisk krucifix. Kirkeskib ophængt 1951. 170 sd. Middelalderlig kirkegaardsportal.

Mackeprang, s 34 og 11.

Folketal: 1850: 325 og 334, 1901: 461 og 418, 1921: 493 og 467, 1950: 463 og 465.
Altergæster: 1922: 226 og 242, 1934: 170 og 180, 1943: 115 og 140, 1950: 86 og 89, 1953: 130 og 118.
Menighedsraad: 1913: U p, 1922: U p, 1934: U p, 1953: 2 n gr, 1 soc, 9 u p.
Kommunevalg: 1943: Soc 94 (1), rad 78 (1), venstre 273 (5). 1954: Soc (1), rad (1), venstre (5).

Sognepræst

Indt 1857: a) 58 rug, 83 byg, 92 havre, b) 78 rdl, c) naturalier, d) 110 rdl, e) 45 td ld. 1870: Regul 1860 kr, netto 3830 kr. 1913: 3. kl, 1946: 3. kl.
Pgd opført 1854.

15. 27. juni 1848–17. febr 49: **Julius Benjamin Sorterup**, * 8. febr 15 Hjortespring, Herlev. Faderen: Gdjr, plejebarn af fru Petra Schansgaard. Stud v Westerns inst 32, c april 38 (1), lærer, Kbhvn, udenlands, arkivar ved det arkæol topograf arkiv, † 17. febr 49. ~ 10. maj 45 Anna Jeanette Caroline Nathalia Petersen, * 9. okt 26 Kbhvn, † 16. jan 56. Forældre: Skibsbygmester i søetaten Jacob Vilhelm P og Sophie Kirstine Petersen.

»Blid, sentimental, havde et barnligt gemyt, var et hjerteligt følelsesmenneske, godgørende og hjælpsom« (Selm nekrol saml II, 75, E, III, 203, S III, 216). Stor numismatiker. Faa havde paa den tid bedre kendskab til møntsaml. Han blev begravet, hvor ligkapellet nu staar. Gravstenen er indmuret i ligkapellet. DBL XXII, 317.

16. 17. april 1849–12. jan 63 (hjpr Frørup 24. jan 46): **Hans Jørgen Trojel Laub**, * 1. juni 17 Frørup. Forældre: Sp i Frørup Hieronymus L, † 48, og Lovise Frederikke Zinck. Stud Horsens 38, c okt 44 (l), † 12. jan 63. ~ 19. okt 50 Ernestine Deichmann Linnemann, * 13. febr 27 Vejle, † 20. sept 85. Forældre: Kmrd Thomas L og Caroline Mathilde Schjøtt. – Søn: Komponisten og kirkemusikeren Thomas L, * her 1852. Broder: Biskop Viborg (stamt 88). Søster ~ Zeuthen Sct Michaelis k, Fredericia. Hustrus fætter: Raklev.

Samvittighedsfuld sjælesørger. Meget afholdt. (»En herlig mand«, W, II, 284).

Hjælpepræst hos pastor Laub
1862—63: **H. D. Langballe**, se Udby, Tuse herr.

17. 19. april 1863–8. juli 82 (lærer Kbh): **C. L. F. Lakjer**, fl t Alsted-F, se der.

18. 15. sept 1882–1. dec 94 (sp Gødvad-B 8. juli 94): **J. L. Bang**, fl t Vollerslev-G, se der.

19. 7. marts 1895–1. sept 98 (vicepastor Kauslunde 29. juni 90): **H. Hoffmeyer**, afsk, sekretær Kbhvns IM, se sp Frederiksberg k.

20. 18. okt 1898–9. sept 1913 (sp Struer-G 22. jan 90): **A. C. Møller**, fl t rkp Vor Frue k, Odense, se der.

21. 23. jan 1914–29. nov 18 (sp Føvling 9. aug 07): **R. Helms**, fl t Gesten, se der.

22. 11. april 1919–19. okt 21 (rkp Faaborg-D 25. april 17): **C. V. Fogh-Hansen**, fl t Vammen-L-B, se Dannemarre-T.

23. 1. febr 1922–12. marts 26(rkp Vor Frelsers k, Aalborg 13. okt 18): **J. J. Volf**, fl t rkp Sct Mikkels k, Slagelse-sp Hejninge.

24. 19. juni 1927–6. febr 36: **N. P. Hansen**, fl t Allesø-N, se Gudbjerg.

25. 19. juni 1936–23. nov 48: **Anders Peter Frederiksen**, * 11. maj 97 Sdr Næraa. Forældre: Slagtermester Rasmus Peter F og Freja Caroline Amalie Christiansen. Lærereksamen Odense 18, lærer Ribe 20, stud priv 28, c 36[1] (h_1), kommunelærer Gladsakse 30–36, † 23. nov 48. ~ 30. juli 30 Dagmar Louise Larsen, * 1. juni 04 Ribe. Faderen: Ord kat og overlærer i Ribe, † 25, se Ribe dk. – Hustrus broder: Otto Larsen, Ø Ulslev-G.

Efter at pastor A. P. Frederiksen ved utrolig flid – samtidig med han passede sin lærergerning – havde taget sin teologiske embedseksamen, blev han kaldet til sp for Langaa – et kald som han med troskab og nidkærhed røgtede til sin død. – Som præst hørte han til den stoute myndige type, hvis væremaade uvilkaarligt aftvang sig respekt. Han var veltalende, og naar han gik paa prædikestolen, vidste enhver, at her sad man over for en mand, som altid var grundigt forberedt, og som aldrig gik paa akkord, men som ud fra sin faste

overbevisning tolkede ordet, saa alle maatte lytte. – I 12 aar var han en klog og forstaaende formand for skolekommissionen. Han ville gerne være ven med lærerne, og han kunne, da han selv havde været lærer, se, om et arbejde i skolen var opbygget fra bunden af. – Som privatmenneske var han en glad mand og kunne til tider være meget slagfærdig, hvad der vel for en del skyldtes det harmoniske familieliv, som levedes i pgd.

Kom han i hjem, hvor sorgen holdt til huse, kunne han altid finde trøstende ord, og kom han i festlige stunder af vidt forskellig art, holdt han altid smukke og velformede taler, hvorfor man gerne saa ham. –

Hans bratte død gjorde et dybt indtryk paa alle i hans menigheder, og mange bevarer et godt minde om ham (L. P. Jensen, lærer, Øksendrup).

Pastor F voksede op i smaa kaar og følte tidligt kald til at blive præst. Han gik i friskole, og friskolelærer Kirk havde stor indflydelse. Den energiske unge mand blev lærer, og han blev præst, en forstaaende og flittig præst, uden partipræg, en trofast ven af folkekirken. Han blev syg (apoplexi) foran alteret ved en begravelse, han sank sammen og døde natten efter af en hjerneblødning. Ved han begravelse talte provst G. Bruun: »F kendte ikke til at slaa af paa sin mening. Mange ville maaske anse ham for stivsindet eller stejl, men det var han slet ikke. Han havde den store drøm at se kirken fyldt, men det blev en skuffelse for ham. Som tiden gik, betød troens lydighed mere og mere for ham, og han prædikede ordet med myndighed«. (Svendborg avis 9. maj 47, 29. febr 48).

Han var centrumsmand, meget ortodoks i læren med islæt af pietisme, korrekt og dygtig, et godt menneske, samvittighedsfuld i alt og flittig, men kantet og vel stejl, naar han mente at have ret.

26. 27. marts 1949 (sp Nyord 22. sept 45): **Helmer Emil Severin Colstrup,** * 21. juni 18 Kbh. Forældre: Overpostbud Hjalmar Alexander C og Ingeborg Severine Sofie Nielsson. Stud Frberg 38, c 45[1] (h-74). ~ 11. nov 45 Karen Rasmussen, * 13. maj 23 Nyborg. Forældre: Postkontrollør Emil Rasmus Kristian R og Johanne Kirstine Jensen.

Litt: Danske vider og vedtægter, III, 228, Jac. Madsen, s 159—161, Louis P. Jensen (lærer i Ø): En sydøstfynsk lokalhistorie (bl a om Johan Nielsen).

HESSELAGER

Hesselager sogn, 2690 ha, langs Storebælt, bakket, skraaner mod kysten, hvor der er bratte skrænter, ret frugtbart, naturskønt, skovrigt. Byerne: H delt i kirkebyen og stationsbyen (ialt 882 indb), Vormark med fh fra 1897 og friskole, Boholt, Fiskeholt, Revsøre, Bøsøre, hg Hesselagergaard (en af landets ældste og ejendommeligste herregaarde, ejedes 1888–1904 af sp H. H. Møller, Følleslev, ~ med enken efter den tidligere ejer, i den sidste tid af hendes søn, Andreas Dons).

Hesselager drengehjem er oprettet 1920 af staten i den tidligere H kost- og realskole.
I nærheden af H ligger H-stenen eller Damestenen, den største eratiske blok i Danmark, 12,5 m høj over jorden.

Kun 2 præster er forflyttet fra Hesselager siden reformationen (1839 og 1920). Embedet hørte til de største paa Fyn. 1725–97 var fader og søn, Poul Jørgensen *Landt* og Herman Poulsen *Landt* sp her.

Den østfynske gudelige opvækkelse berørte H sogn; og lægprædikanter som *Johan Nielsen,* Skaarupør, og *P. Larsen Skræppenborg* var de førende læge talere. Her førte den dels til dannelsen af Vejstrup valgmgh 1875, dels til oprettelsen af en baptistmgh i Oure, og endelig til dannelsen af en evg luth frimgh (Grunnet) i Hesselager sogn. Alt, hvad der var af liv, sluttede sig dertil, saa det var ikke let at være præst her. De grundtvigske gik til Vejstrup. Den lille frimenighed spaltedes senere i 2 menigheder med hver sin præst og hver sin salmebog. Lederen var i mange aar en snedker *Hans Nielsen,* Vormark, som var en betydelig personlighed, vel bevandret i Søren Kierkegaard. Efter hans død 1927 sygnede kredsene hen, og de fleste er nu optaget i folkekirken. Dette røre udfoldede sig især i pastor *Koefoeds* tid. Han var en impulsiv mand, der satte sang- og sykredse i gang og vandt sig mange venner; trods splittelsen i sognet fik han lidt efter lidt kirkegang, der fortsattes under efterfølgeren.

Pastor *Koefoed* kom i en ret ung alder til dette store embede, hvor man ellers var vant til ældre præster. Han kom fra Sdr Næraa, hvor der var en aandeligt levende befolkning og stor kirkegang. Befolkningen i Hesselager var anderledes. Den stod i aandelig henseende langt tilbage, var præget af herregaard, sløvhed og ligegyldighed, fæsteforhold og hoveri. Mange var endnu fæstere til Hesselagergaard eller Broholm, og herskaberne var bestandig ude efter at faa mere i fæsteafgift og landgilde. Raahed og drukkenskab var hoveriets følger. Da Koefoed kom dertil, mærkede han, at der var ikke til at at prædike her som i Sdr Næraa, og han led derunder.

Vormark friskole ligger uden for sognets grænser, men er nøje knyttet hertil.

Pastor Kofoed kom til at tænke paa friskolen i Sdr Næraa og begyndte at overveje, om en friskolesag ikke kunne skaffe aandelig og menneskelig fremgang. Gdjr *Mads Jørgensen* paa Hesselager mark havde haft to sønner paa *Jens Schjørrings* højskole i Sødinge; disse sønner, *Jørgen* og *Jens Peder Madsen* var friske og opvakte mænd. Koefoed allierede sig med dem. Smeden *Adolf Vilsøe,* der blev meget gammel, følte sig tiltalt af Koefoeds forkyndelse, sognefoged *Iver Hansen* ligesaa, og en mand fra nabosognet, *Hans Mikkelsen,* der var sbl til Birkedal, sluttede sig ogsaa til. Men de, som kom til at betyde mest i friskolen, var arbejdsmand i Vormark *Hans Sandbæk* og hans hustru. Sandbæks fa-

der havde været lærer i Vormark, og selv gik han paa arbejde hos bønderne, en tro og paalidelig mand. Hans hustru, *Amalie*, var fra Vejstrup og præget af vækkelsen der, og hun kunne give Koefoed gode raad.

Læreren i Vormark var en troende mand, men han underviste gammeldags med lektieterperi. I Vormark var *Grunnets* frimenighed, absolut kirkefjendske; de holdt mange møder, og de afholdt sig fra drik og dans og kortspil. Ved begravelser ville man ikke gaa ind i kirken, men blev staaende udenfor, medens ligtalen blev holdt. Alt dette synes Hans og Amalie Sandbæk ikke om. Deres hus laa paa Gadejord i Vormark, og da der ikke kunne faas anden grund til en friskole, blev der bygget til Sandbæks hus, og ved hjælp af laan lykkedes det 1875 at faa *friskolen* rejst, skønt der var mange vanskeligheder med matrikelvæsenet, idet Sandbæk ikke havde lovformeligt skøde paa huset. Koefoed talte ved indvielsen, og venner fra Vejstrup var med. Den første friskolelærer var en af Triers elever fra Vallekilde, *Anders Jørgensen*, en udmærket mand, men han døde 2 aar senere af tuberkulose. Saa holdt friskolelærer *Niels Kristensen*, Ellerup (8 km fra Hesselager) friskole her 3 dage om ugen, indtil *Peder Mortensen* fra Hindsholm blev friskolelærer her. Han flyttede 3 aar senere til Langtved ved Kerteminde. Han fortæller om den støtte han havde i brødrene Madsen og om den lille pastor Koefoed: »Han kunne staa aldeles hjælpeløs paa sin prædikestol og kigge saa til den ene, saa til den anden side, men til tider var han i aande og kunne tale, saa det var en lyst at høre ham«. Friskolelæreren var ked af at skulle spise paa omgang hos forældrene.

1881 kom *Knud Larsen* hertil som friskolelærer. Der var da kun 12 børn i skolen, men nu voksede den. Der blev dannet en ny bestyrelse, og der blev gjort et arbejde for ungdommen. »Men der manglede øre for og deltagelse i, hvad der tjente til folkelivets fremme« (Knud Larsen). Der blev holdt aftenskole for de unge hver lørdag aften efter Morten Eskesens forbillede i Rudme. Til at begynde med mødte der saa mange, at de stod som sild i en tønde, men der blev en lille trofast flok paa 20–30 tilbage. Befolkningen stillede sig som helhed køligt eller uvenligt til friskolen. Men skolen voksede, snart var der 40 børn, en tid 60. Et godt samarbejde havde Knud Larsen med sogneraadsformand *Iver Hansen*, hvis medhjælper han blev, og sogneraadsmøderne holdtes i friskolen. Knud Larsen blev her i 25 aar, og han havde støtte hos de skiftende præster, selv om de ikke altid var enige med ham i friskolespørgsmaal.

Knud Larsen var en af de ejendommelige, gamle, fynske friskolelærere. Han var født i »Fuglsangsstedet« i Ringe, kom i forbindelse med **Morten Eskesen** og blev elev hos Kr. Kold i 1868. Kold lod ham hjælpe Klaus Berntsen i Højby friskole, derfra kom han en tid til Asperup og efter en tid som huslærer i Øksendrup og en tid som skoleleder i Nyborg (se der), hvor han traf sin hustru, blev han friskolelærer i Vindinge ved Nyborg. 1874 blev han friskolelærer ved Kolds skole i Dalum, men 1881 flyttede han til Vormark, hvor han boede i c 30 aar, og hvor mange yngre fri- og højskolelærere fik et stærkt indtryk af, hvad et lille friskolehjem kan betyde som midtpunkt i en vaagen kreds. Huset var gammelt, lønnen var lille, og de, der bar friskolen, var smaafolk. Hans hustru, en datter af lektor **Bredsdorff**, Sorø (som han havde truffet hos pastor Lange, Nyborg) var kommet fra et helt andet samfundslag, men hun var grebet af friskolebevægelsen og stod trofast ved hans side. Han virkede som bogbinder ved siden af friskolearbejdet, værktøjet lavede han selv. Han deltog flittigt i friskolens kursus, altid paa yderste fløj for at værne friskolens arv og særpræg. Da hans hustru døde 1906, holdt han op med skolen. Han var ogsaa blevet tunghør. En datter blev gift med forstander **Jacob E. Lange**, Dalum husmandsskole. Han flyttede dertil og virkede som højskolelærer. Dygtig til at fortælle og skildre Grundtvig og Kold. Altid levende optaget. Han døde 1929 og blev begravet i Hesselager.

Overarkivar, dr phil **Holger Hjelholt** (Svendborg avis 23. dec 46) har smukt fortalt om sin gamle friskolelærer, Knud Larsen og hans hustru »moster Hanne«. De folk, der hørte til valgmghskirken, blev kaldt »Fri-folk« — og deri laa noget stort — dette med fri folk. Noget lignende gjaldt friskolen. Og det var folketingsmand **Anders Tange**, der fik K. L til at blive friskolelærer. Dr Hjelholt fortæller udførligt om friskolens daglige arbejde. Det kunne nok knibe at holde styr paa de store drenge. Skoledagen begyndte og sluttede med sang. Uanselig, klædt i graat vadmelstøj, lille og firskaaren var Knud Larsen — men han forstod at fortælle, saa øjnene lyste og ordene huskedes, hvad enten det var historie, Topelius, eller digtere der var emnet den dag.

Senere er Vormark friskole blevet ledet bl a af *Peter Elmer, Carl Christensen, Karl Jakobsen* og *Otto Larsson*.

Nær forbindelse var der med Vejstrup valgmgh og især med *Anders Nørgaard*. Senere er der bygget en ny skole.

Pastor *de Thura* var en myndig kirkehyrde. Kirkegangen var god. Man havde stor respekt for ham. Men i pastor *Leunbachs* tid gik kirkegangen meget tilbage; han var syg, og samtidig udfoldede en brandes'iansk lærer paa kostskolen en ret paagaaende antikirkelig agitation. I pastor *Tommerups* tid blev det ikke bedre, kirken blev næsten tom, men han gjorde et godt arbejde som sjælesørger rundt om i hjemmene. Pastor *L. H. Carstensen* var en betydelig grundtvigsk teolog, noget tør som taler, han fik samlet en lille, stabil kreds af kirkegængere (c 50), som kom hver gang, men kredsen voksede ikke. Han søgte bort, da han mærkede, at han ikke kunne komme videre. I Ruths bog om A. Nørgaard hedder det s 64: I det nærliggende Hesselager sad, da Nørgaard kom til Vejstrup, en ejendommelig præst af et usædvanligt format. Det var *L. H. Carstensen*, som til hans sorg allerede i 1920 flyttede til Vartov som præst for den nystiftede valgmgh. Nørgaard skriver om denne, at han var udrustet med en redelighedssans, der gjorde ham angst for i sin gerning at bruge noget andet middel end ordets eget, og at Carstensen gav ham ret i hans bedømmelse af egnens aandelige liv – og med sjælden ydmyghed drog konsekvensen heraf. Engang sagde han til Nørgaard: »Ja, her er ikke meget aandeligt liv, men det, her er, maa helst samle sig om Vejstrup«, og han handlede derefter, saa uden uvilje – ja, tværtimod – paa, at folk fra hans sogn sluttede sig til valgmgh, og blev Nørgaard en villig hjælper ved gudstjenester og møder.

Hans efterfølger i embedet, *Juul Nyholm*, blev ligeledes Nørgaard en god ven og medarbejder. Han var en fynbo, som passede til stedet. Han tog folk med storm. Han havde fuld kirke og holdt vel besøgte ungdomsmøder. Han døde, før den første tids begejstring var

slukket, men nedgangen var allerede begyndt. Provst *G. Bruun* skriver: »Da jeg kom, nød jeg gavn af nyhedens interesse. Der var som regel c 300 i kirke, en del dog fra nabosogne, og ungdomsmøderne var vel besøgt i c 10 aar. Siden kom tilbagegangen. Der er relativt god kkg, men kun ringe deltagelse i møder ud over de gamles møde om sommeren. Et forsøg 1922 paa at starte en KFUM løb ud i sandet efter nogle aars forløb«.

Sognet er præget af respekt for kirken og velvilje mod præsten. Den bedste del af ungdommen slutter op om friskolen eller om gymnastik, idræt osv. Men de fleste søger deres »aandelige« næring i biografer, dansesale o lign, som i andre stationsbyer.

Hesselager kostskole oprettedes 1901 af den dygtige dansklærer og skolemand **Herman Bæk** (Bech) i forening med **C. V. Plockross.** Skolen blev indrettet ved læge Kabells villa, der blev rektorbolig. Bæk var en kølig, respektindgydende lærer med megen autoritet. Han var ubestrideligt dygtig, men kom ikke i nærmere forhold til ret mange af eleverne, hvoraf flere havde gaaet i grundtvigsk friskole og var vant til helt andre former. Bæk udgav her sin grammatik og »Danske læsestykker« og »Danske digtere«. Han flyttede til Ordrup, hvor han blev lærer. **Plockross** var meget elsket af drengene, munter og hjertelig, men han rejste efter 1½ aars forløb. Pastor **Leunbachs** datter var lærer i fransk. Bæks aandelige syn kan f eks ses deraf, at han nøje forklarede eleverne, at Georg Brandes forsøg paa at afkristne Danmark strandede paa, at det grundtvigske menighedsliv havde slaaet saa dybe rødder. Bæk var søn af den kendte grundtvigske pastor Bech, Tranebjerg, (se Minder fra gamle grundtvigske hjem, III, 1923). Blandt skolens lærere var ogsaa **Otto Schrøder,** der blev præst ved Blaagaards k, Kbh, en fortrinlig lærer i kunsthistorie.

Senere er skolen købt af staten og omdannet til ungdomshjem. Overarkivar, dr phil **H. Hjelholt** har i Svendborg avis 23. dec 1946 fortalt om skolen og om sin skoletid der sammen med **Jens Toftegaard** (nu direktør i »Bikuben«), begge var de fra Langaa og gik i Hesselager kostskole.

1912 oplyses: Ringe kkg, lidt grundtvigianisme, friskole, ikke meget liv. 1923: God kkg, kreds af KS, velbesøgte ungdomsm i pgd, mange uden kirkelig interesse. 1935: Kkg 10 pct, gode forhold, ikke stærkt partipræg, KFUK, 25 fam sbl, Grunnets frimgh, ungdomsm i pgd (100). 1943: Kkg 6–7 pct, alm østfynske forhold, velvilje, ikke meget mærkbart kirkeligt liv, biograf, baller og sport tager ungdommen, kirkeblad, enk t Grunnets frimgh, ungdomsm i pgd, M-spejdere (i kirkegangsprocenten er højtiderne medregnet undtagen 1950). 1950: Kkg 3 pct, alm folkekirkelige forhold, intet retningsvæsen, men ogsaa ringe interesse for kirkelivet, troskab og pietet over for folkekirken, 25 fam sbl, enk t Grunnets frimgh, friskole, friskoleungdomsf, børnegudstj, ungdomsm i pgd, lidt sektvæsen. 1955: 3 pct, alm folkek, kun faa kommer i kirke hver søndag, mange af og til, velvilje, intet retningsvæsen, 30 fam sbl, friskole, ungdomsf, børnegudstj, ungdomsm i pgd, centralskole 1955.

Sp læser m konf paa H skolehjem. Sp prædiker 15 gange aarligt i fiskerlejet Revsøre. En del arbejdere og fiskere.

Hesselager kirke er en smuk korskirke, anselig og interessant. Den er nu præget af renæssancetidens ændringer, var oprindelig romansk af kamp. I sengotisk tid er tilbygget lavt taarn og et lille vaabenhus. Koret er revet ned og udvidet til skibets bredde c 1550, den smukke renæssancegavl minder om Hesselagergaards. Lignende smukke gavle ses paa sakristiet mod nord og paa den store korsarm mod syd (fra 1598) og paa korsarmen mod nord (fra 1555). Kirken er overhvælvet. Altertavle med maleri af Carl Bloch (Opstandelsen), ligesom orgelet skænket af godsejer Dons. Rigt udskaaret prædikestol fra c 1650. I nordre korsarm hænger midtskabet af en sjælden trefløjet helgentavle, istandsat af Niels Hermansen. Romansk font, herskabsstol, mange gravminder og smukke monumenter. Den store klokke fra 1495. 350 sd. 3 ligsten er smukt restaureret 1950.

Senmiddelalderlig kirkelade paa kirkegaarden.

Wimmer: Runemindesm VIII, 209, Uldall: Kirkeklokker, s 199, Mackeprang, s 112, 114, Jac. Madsen, s 178—79.

Folketal: 1850: 1291, 1901: 1640, 1921: 1828, 1950: 1808.
Altergæster: 1922: 454, 1934: 396, 1942: 273, 1953: 203.
Menighedsraad: 1922: Gr flertal, 1934: 2 gr, 1 IM, 3 u p, 19503: 1 gr, 1 soc (gr), 5 u p.
Kommunevalg: 1943: Soc 210 (2), kons 38 (0), venstre 339 (4), u p 103 (1). 1954: Soc 256 (2), venstre 256 (2), u p 293 (3).

Sognepræst

Indt 1857 a) 110 rug, 112 byg, 147 havre, b) 47 rdl, 55 rdl, c) naturalier, d) 225 rdl, e) 70 td ld. Gl firlænget bindingsværkspgd, 4½ td ld have.
1870: Regul 3120 kr, netto 7812 kr. 1913: 1. kl, 1931: 2. kl, 1946: 3. kl.
Pgd opført 1872.

17. 23. marts 1843–1. juli 59 (sp Lyngby-A 6. sept 33): **Niels Sidenius,** * 14. maj 95 Øster Ulslev. Forældre: Sp der, provst Jacob S, † 20 (af N Vedby-NA) og Nicoline Beck. Stud Nyk 14, c 19[1] (1), rkp Tirsted-S-V 24. okt 21, vicepastor Vesterborg-B 8. aug 27, † 1. juli 59. ~ 7. nov 21 Cathrine Magdalene Sidenius, * 2. aug 98 Maribo, † 27. juli 57. Forældre: Kbmd Edvard S og Ingeborg Bredenberg. – Søn: Ærøskøbing. Broder: Gudbjerg. Stamt 80.

Hjælpepræst hos pastor Sidenius
1858—59: Sønnen **J. Sidenius,** se Ærøskøbing.

18. 7. sept 1859–12. april 72 (sp Oksenvad-Jels 27. marts 47): **Peter Jürgensen,** * 5. jan 02 Kolding. Forældre: Kordegn Peter J og Christine Sophie Buntzen. Stud Kold 21, c april 26 (1), sp Aggersø-Omø 1. aug 28 (ordineret ved Omø kirkes indvielse), sp Darum-Bramminge 14. marts 34, afsk 12. april 72, † 27. marts 76. ~ 8. sept 29 Sophie Conradine Brøndsted, * 26. juli 10 Hviding, † 22. marts 92. Forældre: Sp i Asminderød-G, provst Gert Johannes B, † 46, og Charlotte Hedvig Fridsch. – Brødre: Emmerlev og Højen-J. Hustrus broder: Skovlænge-G-S. Stamt 17.

19. 1. juli 1872–21. febr 87 (sp Sdr Næraa-Aarslev 23. dec 57): **Hans Jacob Hansen Koefoed,** * 9. marts 17 Kbhvn. Adoptivforældre: Gehejmekfrd, hr-assessor, generalauditør i søetaten Jacob K og Johanne Louise Rottbøll. Stud priv 36, c juli 42 (h), blev 43 ordineret for at virke som stiftskapellan i Fyns stift, hvor der var brug for ham (virkede som hjpr i Skellerup-E, Nr Aaby-I, Haarby, Gamtofte, Skamstrup-F, Jelling-H), afsk 21. febr 87, † 3. juli 99. ~ 11. juli 57 Minora Emilie Holm, * 16. marts 34 Lejbøllegaard, Bøstrup, † 3. juli 97. Forældre: Jstrd, byskriver i Roskilde Jørgen Nis H og Vilhelmine Augusta Meyer. – Hustrus moster ~ Vilh. Birkedal, Ryslinge.

Pastor *Koefoed* var fra sin ungdom af noget paavirket fra Christiansfeld, hvor han en kort tid havde opholdt sig. Han var som ung meget undselig og tilbageholdende. Da han skulle

holde dimisprædiken, betingede han sig, at kun censoren maatte være til stede, og da der alligevel kom nogle kandidater, sagde han kun nogle faa ord og trak sig tilbage. Hans faders venner fik ham til at tage ophold hos pastor *Falk*, Vindinge, for at han kunne blive afvænnet fra sin undselighed. Her traf han *Vilhelm Birkedal*, (som han i Jylland havde hørt omtale som »den hellige præst« i Sdr Omme), og der traf han *Kr. Kold*. Disse to fik stor betydning for Koefoed. Kolds syn paa skole og opdragelse og Birkedals kristendomssyn blev afgørende for Koefoeds indstilling, og prægede ham, da han blev præst. Han var lille af vækst, følte sig ogsaa aandeligt lille. Men hans troskyldighed og ydmyghed gjorde ham til smaafolks ven, og mange aar senere kunne man i Sdr Næraa og Hesselager træffe kvinder og mænd, der havde været hans konfirmander, og som mindedes ham med megen tak. Han var ikke særligt veltalende, og der var ikke megen sammenhæng i hans prædiken, men folk forstod ham, og i Sdr Næraa flokkedes de om ham. Vanskeligere var det i Hesselager. Men saa begyndte han at arbejde for en friskole, og derved fik han en kreds om sig (se foran).

Pastor *Koefoed* var en meget virksom og initiativrig mand, afgjort grundtvigsk. Om hans præstegerning her under de splittede forhold, se ovenfor.

»Man fortæller, det var den den gang formaaende sognefoged Niels Knudsen i S Næraa, der fik ham til Sdr Næraa. Han havde hørt kapellan Koefoed ved et kirkemøde i Marslev. Da den »lille« præst var kommet paa prædikestolen, stod han en stund og kunne ikke faa ordene fremført, da udbrød han: »Du ser det, vor Herre, jeg er ikke kommet herop af mig selv, men man har nødt mig herop, og jeg beder dig derfor nu at give mig, hvad jeg skal sige«. Og efter denne bøn fik Koefoed et friskt og godt kristeligt vidnesbyrd at bære frem. – »Ham kunne vi bruge«, sagde sognefogden fra S Næraa. Som det gik Koefoed ved hint møde, saaledes gik det ham af og til siden i hans første præstelige aar. Derfor var der ogsaa flere af sognefolkene, der snart blev færdige med ham. Men mange var de, der blev sjæleglade ved hans forkyndelse. S Næraa og de tilstødende sogne mod nord og vest havde faaet godt af den østfynske vækkelse. Flere forsamlingstalere, der var udgaaede fra »Kerteminde-sekten«, havde virket paa disse egne. Ved den unge, nidkære kandidat Fr. Helwegs bibellæsninger i S Højrup var adskillige sjæle vaagnede i kristelig forstand. Men der var hos flere af dem ikke saa lidt lovvæsen, og de stod tilbage i den frimodige, kristelige barneglæde. Her hjalp pastor Koefoed dem navnlig ved sit hjertelige vidnesbyrd om troen paa syndernes forladelse. – Saavel herved som ved det vaagnende friske og glade menighedsliv i S Næraa sognekirke droges bestandig flere og flere, ogsaa fra nabosognene til søndagsforsamlingen her. En meget stor indflydelse i aandelig henseende fik pastor Koefoed paa de unge og konfirmanderne. Han samlede dem en gang om ugen i sin pgd til aftenmøde. Atter her var det ikke blot sognets ungdom, men ogsaa ungdommen fra andre og mere fjernt liggende sogne, som gav regelmæssig møde. Han fortalte for dem, kristeligt og folkeligt, læste højt og sang med dem. – Pastor K fik sin kristelige vækkelse i Ryslinge sognekirke, ved en prædiken af V. Birkedal 1851, hvis tekst var: Alt eller intet i salighedens sag«. (F. N i Højskolebl 97, sp 467 ff). Foretog sammen med Vilh. Birkedal og en del andre rejse til Trondhjem og Stiklestad. – Underskrev Askov-adressen. Skrev artikler i Højskolebl. (Vilh. Birkedal: Pers oplevelser, III, 8, 19).

Hjælpepræst hos pastor Koefoed
1873–74: **John Hansen**, se Gislev-E.

20. 27. april 1887–16. nov 98 (sp Drejø 7. marts 79): **Christian Henrik de Thura,** * 9. juli 30 Ribe. Faderen: Sp i Tommerup, † 69, se der. Stud Ribe 47, c 56^2 (h_1), lærer og senere insp v dronning Caroline Amalies asylskole og lærer N. Zahles skole, i udlandet, insp og lærer Hindholm folkehøjsk 69, † 16. nov 98. ~ 16. juni 59 Thora Marie Frederikke Andersen, * 7. juni 36 Kbhvn, † 10. marts 11. Forældre: Chatolkass hos enkedronning Marie Sophie, etrd Frederik Andr. Christian A og Anna Marie Stoffel. – Datter ~ Tollestrup, Toksværd. Søsterdt ~ Røgind, Lundforlund-G.

Folketingsmand (Stege) 66–69, stemte imod den reviderede grundlov 1866.

Skrev lejlighedsdigte og -sange (under mærket Chr. Pedersen). Talrige artikler i Berl Tid, Fædrelandet, Grundtvigs: Danskeren, endvidere artikler i Dannebrog, Kirkelig Samler, Budstikken, Dansk kirketid, Lolland-Falsters stiftstid og Møens avis samt udg 52: Sarons rose, en dansk bearbejdelse af Salomons højsang, 53: Genklang af Zions harpetoner, 54: Jobs-kviden, en dansk bearbejdelse af Jobs bog, 55: Sang i Herrens forgaarde, halvhundrede aandelige kvad, 55: Rimbrev t Johs. forføreren alias dr Søren Kierkegaard, 55: Hvorfor netop saaledes? Præmisser i sagen C. H. Thurah contra dr S. Kierkegaard, 56: Mester Jakel, en dyrehavs-scene, gengivet efter virkeligheden, 57: De to ruiner, en dansk bearbejdelse af Prædikerens bog og klagesangene, 60: Udvalgte skrifter af Mathias Claudius, der Wandsbecker Bote, fordanskede, 62: Jonas, varslet og hedningefylden, 63: Biskop Martensens selvafsløring i tale v præstev 29. april 1863, 69: Dansk folkedigtning.

Pastor de T viste tidligt talent for tegning og musik, men han blev teolog. Han afsluttede sit studium paa en tid, da det var vanskeligt at faa præsteembede, saa han blev lærer i mange aar. Han var præget af fædrelandskærlighed og iver for ungdommen, og som religionslærer var han uforglemmelig.

Otto Møller omtaler en grundtvigsk klub, som *P. K. Algreen* stod for, og hvor C. H. de T var med og blev anset for »en stor digter, maaske Grundtvigs arvtager« (J. P. Bang: Otto Møller, s 36).

Paa Drejø virkede han for folkeoplysning ved foredrag og oplæsning. I Hesselager gjorde de religiøse og politiske brydninger, som havde gjort sig gældende i det sydøstlige Fyn, det vanskeligere for ham at kunne virke i fuld forstaaelse med denne kreds. »Han hørte til den kreds af studenter, som i halvtredsernes første aar hørte Grundtvig i Vartov, og som ogsaa jævnligt samledes om aftenen i P. K. Algreens hjem og tilbragte tiden med sang og tale. Vi kaldte denne vor klub for »Salonen«, som vistnok skulle forstaas ironisk, thi det var alt jævnt og tarveligt. Af disse salonmedlemmer kan jeg nævne brødrene Holger og Skat

Rørdam, og brødrene Jens og Peter Schjørring o fl. Christian Thurah var temmelig tidlig udviklet, og optraadte allerede som student som forfatter, hvilket ingen af os andre dristede sig til. I sit 23. aar udgav han sin første bog. Den bærer titlen: »Genklang af Zions harpetoner«, 50 aandelige kvad, og var tilegnet »den danske kirkeskjald, Nik. Fred. Sev. Grundtvig«. Denne titel m m ville i vor tid lyde lidt højttravende eller affekteret, men var det ikke dengang for Thurah, der havde den ejendommelighed at tage tonen lidt høj. Digtsamlingen gik dog temmelig sporløst sin vej, og ingen af disse sange er blevet bevarede i menigheden, som de var bestemt for. Men der er dog en aandelig sang af Chr. Thurah optaget i salmebogen: »Gak ud min sjæl, betragt med flid« (angivet i salmebogen som forfattet af Paul Gerhardt, bearbejdet af C. Kragballe), som vist bruges ikke saa lidt. – En gang i firserne føjede det sig saaledes, at jeg, som den gang rejste for hedningemissionen i Santalistan, kom til Drejø, hvor Thurah den gang var præst. Jeg fandt en yndig ø og et saare frugtbart land, der laa som en blomsterkrans i Østersøens vove; det var i rosentiden, jeg tilbragte nogle dage hos min gamle ven og hans elskværdige hustru og datter; jeg fandt en befolkning, som var lydhør og kun havde den fejl, at de alle var enige, og en pgd som Thurah med sin kunstsans og talent for dekoration havde gjort til et jordisk paradis. Chr. Thurah egnede sig udmærket til øpræst og var som en lille konge paa øen og almindelig afholdt. Det var vistnok den bedste tid af hans præstevirksomhed, han tilbragte der«. (Jens Schjørring i Højskolebl 12. maj 99).

Pastor de Thurah var en kultiveret og myndig præsteskikkelse, se iøvrigt slægten de Thurah, s 60 f.

DBL XXIV, 90, Fr. Hjort: Mindeskrift om C. H. de Thurah, 1915, KLfN, IV, 560, Berl tid 12. marts 16, L. C. Nielsen: Thurahs park, 1924, H. F, I, 372.

21. 24. jan 1899–24. aug 1903 (sp V Skerning-U 15. febr 86): **Jørgen Høegh von Leunbach,** * 27. jan 42 Kattrup. Faderen: Sp i Elmelunde, † 65, se der. Stud Horsens 62, c 69^2 (h_1), huslærer hos grev Ahlefeldt, Møllerup, hjpr Sværdborg 19. april 72, sp Hvilsted 22. juli 76, sp Lidemark-B 22. marts 80, † 24. aug 03. ~ 14. maj 73 Hørsholm Kassandra Vilhelmine Hjardemaal, * 19. okt 45 Vestindien, † 20. jan 25. Forældre: Plantageejer, kbmd Christian Mathias H og Frances Lucy Pinel. – Datter ~ Becker, Ølstykke. Broder: Biskop, Lolland-Falster.

Pastor v L søgte trods sin sygdom at virke efter evne, og han var ogsaa afholdt, men hans svigtende kræfter i forbindelse med tidsaanden medførte nedgang i kirkebesøget, se foran. Han var en repræsentativ og meget værdig mand, højkirkelig af indstilling (Svendborg amts folkebl og do amtstid 29. aug 03).

22. 26. nov 1903–5. juni 12 (sp Nr Tranders 21. nov 87): **Peter Tommerup,** * 9. okt 44 Ring. Faderen: Sp Sdr Vissing-V, † 88, se der. Stud Horsens 63, c 69^1 (h_1), huslærer Høje Taastrup pgd, hjpr Sdr Vissing-V 25. okt 71, sp Sejerø 4. juni 76, sp Toksværd 14. sept 83, † 5. juni 12. ~ 9. okt 72 Vilhelmine Marie Jensen, * 8. maj 47 Kbhvn, † 15. jan 30. Forældre: Kobbersmedemester Peter Vilhelm J og Vilhelmine Frederikke Bolette Blom. – Datter ~ Berthelsen, Starup-G. Morbroder: Fabricius, Holme-T. Moster ~ Trojel, Rynkeby-R. Hustrus søster ~ Aagaard, Aarby.

Pastor T var sogneraadsfmd paa Sejerø, og i Nr Tranders gjorde han et virksomt arbejde som fmd for plejehjemsf i amtet. Han skrev en del artikler om kirkelige forhold og om plejebørn. Det lykkedes ham ikke at faa oparbejdet kirkegangen her, men han var en samvittighedsfuld og flittig præst til at besøge gamle og syge. Som yngre var han praktisk anlagt, han fik som havneraadsfmd paa Sejerø sat den tilsandede havn i stand, og i Nr Tranders gjorde han forarbejdet til opførelsen af kirken i Vejgaard og naaede at nedlægge grundstenen til den.

23. 18. dec 1912–25. maj 20 (sp Sejling-S 15. aug 94): **L. H. Carstensen,** fl t Vartov valgmgh, Kbhvn, se der.

24. 30. sept 1920–19. marts 23 (sp Haarlev-H 20. dec 12): **Knud Hans Peter Juul-Nyholm,** * 25. juni 67 Sdr Højrup. Forældre: Lærer Rasmus Juul Hansen N og Kirsten Hansen. Stud priv 89, c 95^2 (h_1), lærer og foredragsholder, hjpr Ryslinge valgmgh 19. febr 98, sp Taars, Vennebjerg herr 28. jan 02, † 19. marts 23. ~ 10. sept 98 Bertha Charlotte Sofie Christensen, * 1. april 69 Kbhvn. Forældre: Insp Jens C og Ane Marie Hermansdatter. – Sønner: Tyregod-V og Gadbjerg-L. Datter ~ Hansen, Jebjerg-L. Broder: Valgmgh, Aulum. Fætter: Nyholm, Rigshospitalets k. Hustrus søster ~ Winther, Sdr Højrup-Aa.

Fru Juul-Nyholm skrev i en mindeartikel: »Knud Juul-Nyholm er født i juni, og midsommerens herlighed hilste hans fødsel. Maaske har naturen været med til at give ham det lyse sind, det aabne blik og den dybe, inderlige kærlighed til Guds store skaberværk, ikke mindst mennesket, som prægede hans tale i kirke og hjem. Hans forældre hørte til Birkedals menighed i Ryslinge og delte levende den grundtvigske anskuelse baade i kristelig og folkelig henseende, og det frisind blev ved at følge ham livet igennem.

Knud Juul-Nyholms andet barndomshjem blev nogle aar efter faderens død den dejlige »Lindegaard« ved Kingos Fraugde, og Kingos toner blev sunget ind i drengen. Ved et møde i Odense hørte han missionær Børresen, Santalmissionen, og blev saa betaget, at han besluttede at blive hedningemissionær. Dette ønske kom til at betyde meget for hele hans udvikling, uden at det dog naaede ud i sin fuldendelse, som han havde tænkt. Ofte citerede han: »Jeg være vil, o Jesus mild, hvor du mig helst vil have«. Og ofte var det, som Gud førte ham paa trods af hans egne ønsker. Men hvor han end var, vandt han sig venner ved sin dybe tro og sin sikre vished om, at der altid var noget godt i mennesker. Og troen paa det gode i mennesker overskyggede hans skepsis overfor ham.

Nogle gange var der bud efter ham til valgmenigheder, og det var strengt at sige nej, men han har ikke været helt sikker paa, at det var: »Hvor du mig helst vil have«.

Knud Juul-Nyholm naaede hjem til sin elskede fødeø. Hans hustru fulgte ham uegen-

nyttigt, hvor han blev kaldt. Hendes rige personlighed gjorde sit til, at han stod så helstøbt i troen paa Gud og mennesker«.

Om pastor Juul-N og frimgh paa Mors, se Aalborg stifts festskrift, 1955, s 50.

25. 7. juli 1923 (sp Svallerup 12. okt 18): Provst **Gudmund Bruun**, * 18. aug 91 Thorshavn. Faderen: Sp Christians k, Kbh, † 14, se der. Stud Brgd C 09, c 15^2 (l), lærer Classenske legatskoler m m 11–19, ord kat Trinitatis k, Kbh 15. sept 16, kst sp Vaagø og Østerø, Færøerne 17–18, provst Gudme-Vinding herr 3. okt 31, r af Dbg 41. ~ 15. okt 15 Edel Fenger Ehrenreich, * 7. dec 88 Gjesing. Forældre: Proprietær Christian E og Martha Helene Fenger. – Søster ~ Bille, Abild. Stamt 16.

BM Den færøske studenterforening 10—12, en tid fmd, æresmedl 35, BM Føroyingafelag 11—17, BM Holbæk amts plejehjemsf 20—23, BM Præsternes begravelseskasse 22—30, BM Fyns gejstlige konvent 32—41, fmd 39—41, medl Svendborg amts skoledir 36—50, fmd Tiendekomm i Fyns stift 45.

Oversat mange færøske salmer og sange, har paa færøsk udgivet fortællinger, prædikener m m, udg 39: Vallaraljod, 105 færøske salmer.

Hjælpepræst hos provst Bruun

1941—42: **V. E. P. Lindegaard,** se hjpr Dalum.
1942—44: **J. Balslev,** se Skamby.
1914—17: **R. L. E. Møller,** se rkp Nr Sundby-H.
1949—52: **O. C. R. Jonssen,** se kkp Korsløkke sogn, Odense.

Litt: Kr. Lange: Den dsk friskole, I, 1933, s 291 f. Minder fra Vormark friskole, 1925.

OURE—VEJSTRUP

(Med filialkirke i Lundeborg)

Oure sogn, 1581 ha, langs Storebælt, er bakket og skraaner mod kysten, hvor der er bratte skrænter. Smukt, skovrigt og ret frugtbart. Byerne: O m friskole og fh fra 1903, baptistkapel fra 1857, jernbanest, Albjerg, fiskerlejet Lundeborg (293 indb) med havn, søgt badested.

Vejstrup sogn, 932 ha, som hovedsognet, langs Storebælt. Byerne V (402 indb) m valgmghs-kirke og -præstebolig, fh, folkehøjskole, statspigehj oprettet 1906 i den tidl fattiggaard, jernbanest m m. Hg Tiselholt og Vejstrupgaard.

Det kirkelige liv. Et ret kraftigt liv har rørt sig i dette pastorat. 1791–1835 var *Frederik Bo Baggesen* præst her, en lille, rask og venlig mand,(han oplevede den sorg, at 4 af hans 13 børn druknede i byens gadekær – der var 7 gadekær i Oure – noget ret usædvanligt). I hans sidste tid kom den fynske lægmandsvækkelse til sognet.

Der var endnu ingen gudelig forsamling afholdt her 1832. Man kendte dem da kun af sære rygter, som verserede om dem. Der var en gaardmandssøn i Vejstrup, *Hans Andersen.* Han var den gang kun 19 aar gammel. Han havde en moster i Ellerup, Gudbjerg sogn. Samme steds flyttede en mand hen fra Marslev, som hørte til »de hellige«. Og da denne skulle have gudelig forsamling i sin gaard, ville den unge Hans Andersen nok med for at faa rede paa, hvad det egentlig var. Taleren var Lars Møller. Den unge maatte give ham ret i alt, hvad han talte, og forbavsedes over den dygtighed og varme, hvormed en saadan lægmand kunne fremsætte sine tanker. Men der gik nogen tid for Hans Andersen, og alt blev ved det gamle. Imidlertid fik han snart efter lyst til at gæste *Johan Nielsen* i Skaarup, og han kom nu i venlig forbindelse med denne.

I Vejstrup kirke prædikede i denne tid en søndag den unge teologiske kandidat *Ludvig Daniel Hass,* der var huslærer paa Magaard i Skaarup sogn (se sp Nibe-V). Der var mange samlede den søndag for at høre den unge kandidat, deriblandt Hans Andersen fra Vejstrup og enken fra Hjælmkilde i Skaarup, Johanne Margrethe Kongstad, hvis tjenestekarl, Hans Jørgen Hansen, allerede hørte til de opvakte. – Hass udtalte i sin prædiken, at naar man har gode dage, og alt gaar vel for én, taler man bestandig om Guds godhed; men naar man faar sorger og modgang, plejer man ikke at prise Gud for hans godhed. Og dog var det det, som det gjaldt om at gøre, hvis man ikke ville gaa den brede vej til Helvede. Ved dette vidnesbyrd blev baade Hans Andersen og enken hjulpet til rette. Nogen tid efter, i dec 1834, holdt enken paa Hjælmkilde bryllup med sin tjenestekarl, ovennævnte Hans Jørgen Hansen. Ved den lejlighed blev der holdt mange gudelige taler af *Johan Nielsen* fra Skaarupør, *Peter Larsen-Skræppenborg, Rasmus Nielsen* fra Bregnør m fl. Om aftenen var der aaben adgang for alle. Der indfandt sig saa en hel del unge fra Vejstrup for at modsige »de hellige«s taler. I spidsen for dem var den unge *Christen Hansen;* men han kom hin aften til kort. Siden blev han en af de betydeligste førere for den kristelige livsbevægelse i sin fødeegn.

Pastor *P. U. A. Riis* (1836–58) og pastor *P. Regoli* (1858–63) stod, saa vidt vides, uden for det liv, der nu bredte sig. Pastor Regoli stod dog velvilligt over for friskolen.

C. F. Tietgen blev viet 1855 i Vejstrup kirke til en datter af godsejer Jørgensen, Tiselholt, Tietgen hjalp siden til, at det ny slot i Rosenborg-stil blev bygget.

Vækkelsen, der opstod, delte sig i tre grene her i pastoratet, 1) dannelsen af en baptistmgh, i Oure 1855, 2) dannelsen af Vejstrup valgmgh 1875 og 3) sognemenigheden. Hertil kom friskolen. Baade baptister og valgmgh og friskole medførte problemer for sognepræst og kommuneskole.

Baptistmenigheden har ført en stille tilværelse, men den var dog en af de større menigheder (dens kapel fra 1857 er det ældste baptistkapel i Danmark). Dens stifter og første forstander var jyden, snedker *Jens Andreas Petersen.* Der er et stort monument over ham paa kirkegaarden. Baptistmgh har i ikke ringe grad været med til at præge pastoratet, f eks i forholdet til kommuneskolen. Spændingen mellem baptisterne og de folkekirkelige har til tider været betydelig. Omk 1860 klagede

degnen i Oure, *Mads Fr. Hansen,* til biskop *Engelstoft* over, at adskillige børn ikke blev døbt, hvorved han mistede daabsoffer. Han ville ogsaa vide, hvordan han skulle forholde sig med religionsundervisningen, idet han ikke ønskede baptistbørnene med. Biskoppen svarede, at han ikke kunne forlange betaling for kirkelige handlinger, som ikke fandt sted, og han anbefalede kraftigt, at baptistbørnene skulle deltage i religionsundervisningen, idet der derved blev givet anledning til at retlede dem. Der blev saa truffet den ordning med baptistforst, at børnene kom til denne undervisning, men læreren skulle tage skyldigt hensyn. Det fortælles nemlig, at læreren tidligere havde tvunget baptistbørnene til at læse daabsbefalingen højt. Baptistmgh hører nu under baptistmgh i Svendborg og tæller her i pastoratet c 60 medlemmer.

Om livet og baggrunden for dannelsen af **valgmenigheden** *i Vejstrup* kan fortælles: *Christen Hansen* er den, der fik størst kirkelig betydning her i pastoratet. Han var en foregangsmand paa landbrugets omraade. Han havde arvet sin faders karakterfasthed og arbejdsomhed, pastor *F. B. Baggesen* mente, at den opvakte dreng burde læse i stedet for at være tjenestekarl, men C. H ville være landmand som sin fader. Han blev lærling i det kgl landhusholdningsselskab, var en tid hos pastor *Bone Falk Rønne* i Lyngby, hvor han blev ret stærkt kristeligt paavirket, og efter et ophold i Jylland kom han hjem 1832 og vakte opsigt ved at indføre den amerikanske plov, ved at sætte gaarden i ny skik og indføre vekselbrug og sommerstaldfodring. – Men midt under dette travle arbejde blev han grebet af anfægtelser og kom i sjælenød efter at han havde været modstander af de vakte. Hans optegnelser fra de aar viser, hvorledes han tumlede med store spørgsmaal: Hvordan bliver jeg salig? Hvordan slipper jeg ud af min elendighed? Han læste i bibelen og gik i kirke saa meget, at hans forældre mente, at han ikke taalte saa meget bibellæsning. Paa den tid var vækkelsen paa egnen begyndt, men C. H hørte saa meget afskrækkende om de »hellige«, at han undgik dem. Engang kom han alligevel til gudelig forsamling, Brorsons salmer, som han ikke kendte, greb ham dybt, – og ligesaa en tale af *P. Larsen-Skræppenborg:* »Guds ord skal være dommer!« Han kom ogsaa til at lytte til *Johan Nielsens* forkyndelse, han kæmpede sig igennem til sjælefred. Baptisterne kom nu og gjorde et kraftigt arbejde her i sognene, og C. H var skarpt imod tvangsdaab af baptistbørn. Samtidig begyndte han at tvivle paa, om Johan Nielsens skarpe standpunkt kunne være det rigtige, og under indflydelse af P. Larsen-Skræppenborg begyndte han at faa syn for det grundtvigske. Det endte med, at han ved et møde, hvor Johan Nielsen var til stede, vidnede om, at det ord, der ved daaben lyder til os som Guds levende ord med aand og liv, er det bærende ord for et kristent menneske. Johan Nielsen skiltes nu fra ham i vrede., Johan Nielsen syntes ikke om Grundtvig. Senere mødtes Christen Hansen og Johan Nielsen dog igen som venner.

Nu kom et andet spørgsmaal i forgrunden for Chr. Hansen: *Forældrenes ansvar* for børnenes undervisning. Han talte med sin tjenestekarl, *Rasmus Hansen,* derom, og de rejste op til Dalby til *Kr. Kold* efter et besøg hos Jens Jensen, Trunderup, og det endte med, at *Rasmus Hansen,* der ikke havde anden uddannelse end et højskoleophold, begyndte at undervise Chr. Hansens børn i gaardens huggehus, – den første grundtvigske **friskole** her paa egnen.

Rasmus Hansen (* 1825, † 1883) var født i Gudme. Om hans egne erfaringer fra skole og kirke i Gudme, se Gudme-B. Han blev saaret i Treaarskrigen, fik flere gange opfordring til at komme paa seminarium. Men han havde faaet nok af lærere som barn. Saa kom han 1855 i tjeneste hos Chr. Hansen, som sendte den 30 aarige karl paa højskole hos Kr. Kold.

Han vandrede paa sin fod til Dalby. Han blev en af de fremragende Kold-disciple (Koldunger). Kold udvalgte med sikker sans de bedste elever til at blive friskolelærere. Og Rs. H var en af de bedste. Han blev friskolelærer i Vejstrup, og da biskop Engelstoft var paa visitats her 1860, var han tilfreds. Kredsen var vokset til 52 børn. 1860 blev friskolens bygning opført. Friskolen førte en frisk aandelig strømning ind i den gamle forsamlingsbevægelse. Det folkelige og det kristelige gik sundt haand i haand. Rs. Hansen var paa sin plads, en glimrende fortæller, vel hjemme i Dansk historie, guldalderlitteraturen, Grundtvig og bibelen. Han følte sig hjerteligt hjemme i Vejstrup valgmenighed. Mange vordende friskolelærere besøgte ham for at lære af ham. Han skrev minder fra krigen 1848—50 og »Gamle minder« og efterlod sig en række optegnelser, der dels er udgivet af Dansk Folkemindesamling, dels i »Fynsk hjemstavn«. Rasmus Hansen afløstes 1883 af sønderjyden Sigvald Hansen (seminarist fra Skaarup 1879) men der kom brydninger, og han begyndte da en friskole i Oure. Kredsen i Vejstrup opløstes, og de børn der ikke kom til Oure, kom i Øster Aaby friskole, oprettet 1878. Paa den maade blev den ene skole til to. —

Da pastor *Riis* holdt eksamen i C. H's storstue, viste det sig til hans forbavselse, at de 10 elever i denne friskole stod fuldt paa højde med den offentlige skoles børn. Friskolekredsen kunne ikke føle sig hjemme ved pastor Riis's forkyndelse. Pastor *Riis* var modstander af friskolen, pastor *Regoli* lod sin datter gaa der. Da *Vilhelm Birkedal* 1849 blev præst i Ryslinge, søgte man i kirke hos ham.

1863–73 blev pastor Fr. B. Baggesens søn, *R. J. Baggesen,* sp her. Skønt han var de vaktes ven og grundtvigsk, udviklede Chr. Hansen sig bort fra sognemenigheden. R. J. Baggesen havde været medhjælper hos Birkedal og var friskolens ven. 1863 var *Chr. Hansen,* der 1859 var blevet landstingsmand, til grundtvigsk vennemøde i København, og det fik stor betydning for ham. Selvom han nok var venlig stemt over sin sognepræst, der trods sine pudsigheder gerne ville berede vej for evangeliet, sluttede han sig til Birkedal, og hans maal var efter vennemødet at søge dannet en fri menighed med fællesskab om ordet og sakramenterne. Hver søndag kørte han med en vognfuld kirkegængere til Ryslinge, og han havde mange, lange samtaler med Birkedal. Andre søgte til *Brandt* i Ollerup der jævnligt prædikede i Oure kirke. Birkedals afskedigelse 1865 gjorde et voldsomt indtryk paa Chr. Hansen. Han sluttede sig straks til B's fri menighed, han løste sognebaand til valgmenigheden, men følte alligevel, at dette maatte være noget midlertidigt – der var for langt til Ryslinge. Han indsaa, at der maatte et solidere grundlag til for at skabe en selvstændig fri menighed i Vejstrup og kom derfor paa den tanke, at det ville være en god begyndelse,

hvis der kunne blive rejst en *folkelig højskole* paa kristelig grund midt iblandt dem. Han begyndte straks at virke for at faa bygget en højskole. Han havde 1864 hørt *Ludvig Schrøder* holde foredrag i København og ville egentlig gerne have haft ham til Vejstrup, Schrøder var i Oure for at se paa sagerne, pastor *Baggesen* tilbød ham at begynde en højskole i Oure pgd, men han foretrak Askov. C. H forhandlede med sin ven, skomagerm *P. Mouritzen,* Kbhvn, og fremhævede, at Svendborg amt vist var det eneste amt i Danmark, der ikke havde en højskole. (Ryslinge højskole kunne han ikke kalde en bondehøjskole, og »jeg tænker ikke, at den bliver mange vintre gammel«). – »Det vil være en lettelse for vor lille mgh at faa en højskole«. Skomageren henviste til c theol *C. M. Kragballe,* (se sp As-K), som mulig højskoleforstander; denne var ivrig grundtvigianer og frihedsmand, og havde nylig udtalt sig saa yderligtgaaende om præstens tro som vilkaar for sakramenternes rette virkning, at biskop Martensen havde nægtet at ordinere ham. *1867 blev højskolen saa* indviet med 25 elever og Kragballe som forstander. Chr. Hansen søgte at bringe Kragballe og Birkedal i forbindelse med hinanden, for at K maaske kunne blive Birkedals kapellan med bolig i Vejstrup. Men de to, Kragballe og Birkedal, syntes ikke om hinanden. Kragballe brugte skarpe ord om folkekrken, og Birkedal var imod at danne fri menigheder uden for folkekirken. Kragballe følte sig iøvrigt ikke tilpas blandt jævne bønder, og rejste et aar efter. Saa fik man den sønderjyske seminarist *L. B. Povlsen* fra Bovlund (se frimghpræster, Bovlund) til forstander. Nu gik skolen godt fremad, og Povlsen holdt kirkelige søndagsmøder. Men 1870 rejste han tilbage til Bovlund, hvor han blev frimenighedspræst. 1869 var den unge dygtige jyde *Jens Lund,* som var seminarist, blevet højskolens andenlærer. 1870 blev han dens forstander, en stilling han bevarede i 42 aar til 1912 (se nærmere under Vejstrup valgmgh) og han fik blivende betydning.

Nu opstod der en alvorlig strid. *Chr. Hansen* ville, at skolen skulle bane vej for en fri menighed, og at den skulle have sine døre aabne for hans kristne venner fra forsamlingsbevægelsen. For ham hørte oplysning og kristen forkyndelse sammen. Men *Jens Lund* og skolens bestyrelses flertal (hvor C. H's kloge broder *Niels Hansen,* var med), havde et andet syn. Det skulle være en borgerlig oplysning til gavn for hele folket uden hensyn til den enkeltes stilling til kristendommen. Fra begyndelsen var man enig om, at skolen ikke skulle være bidragydernes, men »tilhøre folket«. Skolen skulle ikke blot staa aaben for børn fra de vakte hjem. Skolen ville miste sit fri, aabne præg, naar den paa forhaand skulle være bundet til et bestemt kristendomssyn. *Kold* skal have sagt om Chr. Hansen, at »han byggede en skole i Vejstrup, men han mente en kirke.« Da Jens Lund kom, ville C. H have en ældre grundtvigsk præst til at bo paa skolen, og han skulle holde søndagsgudstjeneste i foredragssalen. Det satte Jens Lund og styrelsen sig imod, og i en meget skarp udtalelse meldte Chr. Hansen sig saa ud af styrelsen. Han var »nok præget af den skødesynd, som hedder raadelyst.« Saa talte pastor Baggesen hver søndag i Chr. Hansens havestue, men hans svage helbred tvang ham til snart efter at holde op.

I en aarrække prædikede pastor *Brandt,* Ollerup, (med sp's billigelse) her i kirkerne en gang om maaneden, indtil valgmgh stiftedes (se ndf).

Denne strid er et betydningsfuldt led i dansk folkehøjskoles historie, og den er for saa vidt stadigt brændende. Skal højskolen være en skole for hele folket? (som Grundtvig mente det), eller skal den være en skole, der har sit udgangspunkt i den kristelige vækkelse? (som Kold ønskede det). I første tilfælde øver den en Johannes Døber-gerning, i det andet tilfælde er den direkte kristelig. I Vejstrup bragte meningsudvekslingen en splittelse, som varede i nogle aar. Men den bragte Chr. Hansen til at arbejde mere ivrigt paa oprettelsen af en fri menighed. Han var medlem af menighedsraadet i Ryslinge valgmgh, og 1873 samlede han sognebaandsløsere i Vejstrup-kredsen til et møde i friskolen. Man var her enig om, at man ikke kunne blive ved med at støtte Ryslingekredsen, og *Chr. Hansen, Niels Hansen* og *Jens Lund* udtalte sig med megen varme for at man skulle bygge kirke i Vejstrup. Ved et stort møde kort efter paa højskolen viste der sig stemning for at bygge kirke, og uden at have nogen præst i sin midte, tog man fat. Striden om højskolen traadte ganske i baggrunden. Nu samlede man alle kræfter om kirkebygningen. Og saa blev Vejstrup valgmenighed stiftet 1875 (se videre under valgmenigheden).

Vilhelm Beck var 1865 indbudt af sp her til at prædike i Oure kirke. Han naaede dog ikke hertil, thi han kom fra Ærø og paa søvejen overfaldtes han af en voldsom storm, saa han blev forsinket. Denne storm omtaler V. Beck i en prædiken: »Kan du taale stormen« (Fra livets kilde, s 225–26).

Sognemenigheden. Pastor *R. J. Baggesen* (»Lille Baggesen«) stod meget højt i mindet for den ældste generation. Han har gjort et stærkt indtryk pa dem. »Han havde krukken med suppe under sin præstekjole«, sagde de, idet de hentydede til hans hjælpsomhed mod fattigfolk. Han lod sin ven *Brandt* i Ollerup komme over og prædike. Da han døde, blev han begravet af Brandt, der sagde: »Ved det grønne bord var han den mindste af os, i livet den største (ved sin ydmyghed)«.

Det var medvirkende til oprettelsen af valgmenigheden, at man efter Baggesen ønskede en bestemt præst (se s 541), men provst *F. Nielsen* blev udnævnt.

Provst *F. Nielsen* havde i Vendsyssel haft en betydelig gerning i kamp med sekter. Han var grundtvigsk. Her var han saa kort tid, at han ikke satte dybere spor. Valgmenighedsfolkene optraadte meget skarpt over for ham, ja de dannede kæde paa vejen ud for valgmenighedskirken for at spærre ham vejen til Vejstrup kirke, – ham havde man jo ikke haft bud efter.

Pastor *Saabye* var dygtig. Han var virksom for afholdssagen og skrev her sit store værk om sekterne i Danmark. Han holdt mange møder, men jo flere møder han holdt i skolen

(vist mod baptisterne), og jo mere han i konfirmandstuen talte mod de grundtvigskes vildfarelse, jo flere blev der. Hans afskedsprædiken findes trykt. Heri takker han bl a for en kirkegang, der har været bedre end i mange aar tilforn. Og videre siger han: »Værer ikke blot Guds hørere, hvormed I bedrage eder selv, men vorder ordets gørere.« Har da ordets udsæd baaret frugt i gerningens høst? Jeg tror det er tilfældet med nogle af eder, *jeg tror paa de helliges samfund* og tror paa det ogsaa i denne sognemenighed. Vi kende den dom, der er fældet om os, at alle de troende Guds børn af Oure og Vejstrup have løst sognebaand, og at kun den vantro part er bleven tilbage, men vi vide ogsaa, hvad værd man skal tillægge den slags domme, og hvad navn man skal give det sind og den betragtning, hvoraf de fremgaa. I modsætning til denne sekteriske betragtning og dom – og det er just et af sekternes kendemærker, at de anse sig selv for Guds sande børn og alle andre, som ikke høre til dem og deres lille parti, for verdens og djævelens børn – i modsætning hertil gentager jeg: Jeg tror paa de helliges samfund. Jeg tror, at det findes andre steder end i valg- og frimenigheder og i separatistiske samfund, jeg tror, at det ogsaa findes i vor sognemenighed. Jeg siger, at jeg tror paa det, thi det er et usynligt samfund, og det usynlige er genstand for tro . . .« Saa følger der noget om de ydre tegn, som kan findes for de helliges samfund, men de er dog alle tvetydige. Den væsentlige bestemmelse er, at det er »et troens liv, som er skjult med Kristus i Gud (Kol. 3, 3), og jeg tror paa et saadant liv ogsaa i vor sognemenighed.« I denne sammenhæng kan fortælles, med afdøde gamle baptistforstander, Emil Petersen, søn af baptistmenighedens stifter, som kilde, lidt om, hvor stor en rolle kravet om det rene nadverbord har betydet. Valgmenighedens »stifter«, *Chr. Hansen* opsummerer i sine erindringer det, man tabte, og det, man vandt ved valgmenighedens dannelse, saaledes: Man tabte en stor del af det intime fra forsamlingstiden, men man vandt, at man nu kunne bestemme, hvem man ville gaa til alters sammen med! Saa jeg tror saadan set, at Saabye har ramt situationen paa den tid rigtig. At det stadig ligger til grund for baptisternes opfattelse, vel i mere afdæmpet form, den dag i dag er jo naturligt. Men det ligger ogsaa i en noget karikeret form – eller mere sækulariseret, eller vel rettere moraliserende form – i forholdet mellem sognemenighed og valgmenighed. Man kan møde det fra valgmenighedsside under den form: Vi bør være bedre end de andre! Og fra anden side: De regner os ikke for gode nok til at være sammen med dem!

Pastor *Dag Monrad Møller skriver:* »Jeg har det indtryk, at »lille Baggesen« stod med et meget varmere skær i mindet end baade Nielsen og Saabye. Fra valgmenighedsside er han nok med anerkendelse af hans oprigtighed blevet vel nedladende omtalt. Han var ikke i det ydre veltalende; men han var efter de helt gamles udsagn alligevel afholdt som prædikant. Jeg har ogsaa det indtryk, at det for dem, der blev tilbage i sognekirken, betød en meget afgørende handling – for de bedste iblandt dem. Jeg har lagt flere af dem i graven. De vovede at gaa imod strømmen og deres sociale milieu og være trofaste mod deres gamle kirke og mod sognemenigheden – eller »folkekirken«, som det hedder her. Det prægede dem for livstid. De har ikke som valgmenighedsfolkene skrevet deres egen og deres præsters historie, men maa finde sig i disse noget nedladende karakteristikker. Som f eks »Lille Baggesen« – og ogsaa pastor *Berg,* som var en meget fin personlighed, der vel ikke var nogen »folkelig« mand; han var i allerhøjeste grad respekteret af sine sognebørn. For tiden ligger her en kone uhelbredelig hen og venter paa døden – det er Bergs konfirmandundervisening, der er med til at bære hende. Saadan og saadan sagde Berg om lidelse og elendighed! Berg staar stærkt i de ældres minde. Kirkegangen svandt ind – den største del af bønderne gik jo i valgmenigheden! – i Bergs tid. I begyndelsen af *Stubs* tid skal der have været nogen fremgang. Men da jeg kom, var der i al fald ikke noget at tabe af, hvad der fremdeles ikke er, ihvorvel procenten af den del, der er tilbage i sognemenigheden, ikke er værre end de fleste andre sløje steder paa disse kanter. Trods alt er der ikke saa lidt trofasthed og kærlighed til de gamle sognekirker og sognemenigheder. Den skarpeste modsætning i pastoratet i dag er mellem friskolerne og folkeskolerne i kommunen.«

De kirkelige forhold er altsaa komplicerede. I Oure tilhører 25 pct af skatteyderne valgmgh, 8 pct baptistmgh. I Vejstrup tilhører 33 pct valgmenigheden. Der er fra sognepræsternes side gjort et flittigt arbejde paa at holde sammen paa sognemenigheden. Der har været en vis vekselvirkning mellem sogne- og valgmenighed, og man har gensidigt lært af hinanden. Pastor Stub »søgte at holde ud under vanskelige kaar«. (Pastor Chr. Petersen, Gudme, ved Stubs 25 aars jubilæum 1937). Provst G. Bruun sagde ved Stubs afsked: »Uden at kunne samle menigheden i større tal i kirkerne, levede Stub sammen med den i det daglige liv«.

I sognets kirkehistorie maa sognemenighed, (væsentligt uden retningspræg), valgmenighed og baptistmenighed nævnes sideordnet som det, der har præget. Samspillet mellem disse kredse, deres præster og ledere har udgjort Oure-Vejstrups kirkelige udvikling.

Alle de gamle degne har enten været præstesønner, gift med præstedøtre eller for den sidste degns — Beck, død vist i 1834 — vedkommende teologisk kandidat. Den første »kirkesanger og skolelærer«, **Biilmann** — stamfader til de kendte af dette navn — var gift med »Lille Baggesen«s søster, Regine, der meget hurtigt blev enke, og først døde 1875. Lærerne i Oure har haft en ikke ringe betydning. Blandt kommuneskolens lærere skal nævnes: Lærer **Erling Brahm,** nu skoleinspektør i Tønder.

I Vejstrup boede sognefoged **Hans Christensen** (* 1781, † 1868), Kohavegaard, den første fynske bonde, der traadte ind i det offentlige liv. Han købte gaarden til selveje, var en meget dygtig landmand, han var den første bonde paa egnen, som merglede sin jord. 1827—48 var han sognefoged og lærte da sig selv at skrive. 1835—40 var han medlem af Øststifternes stænderforsamling, hvor han gjorde sig stærkt gældende. Han indgav 1838 det første andragende om tvungen afløsning af fæstevæsenet. Senere deltog han i 40'ernes bondebevægelse og blev 1846 fmd i distriktet her for bondevennernes selskab. Han gennemrejste Fyn for at vække bønderne politisk. 1848 valgtes han ind i den grundlovgivende rigsfor-

samling og deltog endnu 1855 og 1865–66 i valgkampene. I sine sidste aar virkede han for friskoler og højskoler og sluttede sig afgjort til den grundtvigske retning, han nød i sjælden grad fynske bønders tillid, var de fattiges ven, var en alvorlig og from mand, hvad man ser af de breve, han sendte hjem, præget af ansvarsbevidsthed og gudsfrygt. En mindesten over ham afsløredes paa 150 aars dagen for hans fødsel (1931). Hans slægt har i mange aar hørt til de førende i Sydfyn. Gennem 3 slægtled var familien repræsenteret paa rigsdagen, Sønnen **Chr. Hansen** (* 1811, † 1901), der 1837 overtog sine svigerforældres gaard, Rosagergaard paa Vejstrup mark, blev sognefoged og 1859—66 var landstingsmd. Hans broder, **Niels H, Oure** (* 1817, † 1906) var amtsraadsmedlem 1859—92 og landstingsmd 1870—78, og Chr. Hansens søn Andreas Rosager, var i mange aar sin egns rigsdagsmand (* 1850, † 1924, folketingsmd 90—09). Chr. Hansens søster, **Maren Hansdatter** (1820—1919) var moder til redaktør **P. H. Nygaard** (1857—1929), Fyns Tidende. Niels Hansens to døtre blev gift med to af lederne i Høve frimenighed paa Sjælland, gdjr **Rasmus Dinesen**, og gdjr **Johs. Feldthusen**, begge Høve. Begge disse var fra Sydfyn og havde faaet deres aandelige vækkelse i Vejstrup (se II, 476).

1912 oplyses: Kkg ret god i O, ringe i V, splittede forhold. 1926: Intet særligt i sognemgh. 1935: Kkg 5 og 4 pct, 25 og 33 pct af befolkningen slutter sig til valgmgh, i O er 8 pct af befolkningen baptister. 1943: Kkg 5 og 3 pct af sognemgh, i sognemgh almindelige folkekirkelige forhold. 1955: 4 og 3 pct af sognemgh, ungdomsskole. Præget af valgmgh og baptisterne. Alm folkekirkelige forhold i sognemgh, 2 fh, friskole, hovedskole 1956. Jehovas Vidner.

Oure kirke (Sct Michael) bestaar af skib af kamp fra romansk tid. I sengotisk tid er tilbygget svært taarn, koret er udvidet til skibets bredde. Skibet har bjælkeloft, kor og taarnrum hvælving. Taarnrummet er 1882 indrettet til vaabenhus i stedet for et vaabenhus, der blev revet ned. Efterreformatoriske kalkmalerier. Altertavlen er i nyeste tid komponeret som fløjaltertavle over midtfiguren i en senmiddelalderlig treenighedsgruppe. En altertavle fra 1847 af C. A. Zehngraf (Jesus med brødet og vinen), i vaabenhuset, prædikestol fra 1577, romansk font. Ligsten. 200 sd. Kirken er blevet gennemgribende restaureret 1941 og 1953 og er næsten »en hel lille katedral«. Orgel med 8 st.

Lundeborg kirke blev 1896 opført som bedehus, indviet 1917 som kirke, omdannet 1949 fra at ligne et missionshus til at ligne en kirke. Middelalderlig granitfont fra en nordfynsk kirke.

Vejstrup kirke bestaar af skib, hvis vestlige del er romansk af kamp, østpartiet er udvidet i sengotisk tid, omkr 1600 er opført et lille, smalt taarn, alt med kamgavle. Vaabenhus (ligkapel) mod syd. Skibet har bjælkeloft. Altertavle af Zehngraf (Korsfæstelsen), hænger nu paa sydvæggen. Altret prydes af et stort, sengotisk krucifix, flankeret af 2 middelalderlige figurer. Udskaaren prædikestol fra 1579, romansk font, klokke fra 1556. 225 sd. Hovedrestaureret 1941—42.

Mackeprang, s 112, 114.

Folketal: 1850: 899 og 575, 1901: 1157 og 711, 1921: 1149 og 739, 1950: 1193 og 777.
Altergæster: 1922: c 200, 1934: c 150, 1942: 202 og 50 og 50, 1950: 172 og 78 og 40, 1953: 160 og 66 og 34.
Menighedsraad: Folkekirkeligt.
Kommunevalg: 1943: S 152 (2), kons 49 (1), venstre 352 (6), lokall 68 (1), u p (1), 1954: Soc 219 (3), kons 74 (1), venstre I 169 (4), venstre II 132 (2), rf 119 (1), u p 50 (0), lokall 90 (1).

Sognepræst

Indt 1857: a) 87 rug, 78 byg, 131 havre, b) 104 rdl, c) naturalier, d) 350 rdl, e) 90 td ld. Gl firlænget egebindingsværkspgd, stor have. — 1870: Regul 2720 kr, netto 3900 kr. — 1913: 2. kl, 1946: 3. kl.
Pgd opført 1915.

13. 16. april 1836–31. marts 58 (rkp Sct Mikkels k, Slagelse-sp Hejninge 15. juni 18): **Peter Uldahl Andreas Riis**, * 27. febr 88 Keilsgaard ved Skanderborg. Forældre: Prokurator og forvalter ved universitetets gods i Jylland Niels R og Anna Gjesager. Stud Horsens 10, c juli 14 (1), lærer landkadetakademiet, afsk 31. marts 58, † 24. juni 64. ~ Mette Cathrine Hjernøe, * 24. april 90 Horsens, † 9. sept 55. Forældre: Kbmd Ole H og Ane Kirchhoff. – Søn: Harlev-F.

E II, 675.

Hjælpepræst hos pastor Riis
1847—56: Sønnen: **R. L. Riis**, se Harlev-F.
1856—58: **A. C. Hansen**, se Fuur.

14. 30. juni 1858–18. aug 63 (sp Daler 10. juli 49): **Paulli Domingo Regoli**, * 1. marts 17 Kbhvn. Forældre: Kbmd Paulli Dominici R (en indfødt italiener) og Hansine Dorthea Bang. Stud Kbhvn 34, c jan 40 (1), lærer Vajsenhuset, † 18. aug 63. ~ 25. sept 49 Fanny Garde, * 3. maj 20 Kbhvn, † efter 1891. Forældre: Kommandør i søetaten Hans Georg G og Dorthea Mechlenborg.

15. 31. okt 1863–3. juni 73 (sp Harte-B 5. maj 55): **Rasmus Johannes Baggesen**, * 2. okt 02 her. Forældre. Sp her Frederik Bo B, † 35, og Johanne Margrethe Bruun, seminarist 24. Stud priv 29, c maj 36 (nc), hjpr Lyø 28. okt 37, do Korup-U 46, do Ryslinge 47, sp Hirtsholmene 22. juli 49, † 3. juni 73. ~ 19. juli 48 Thomine Johanne Riise Stenfeldt, * 19. juli 00 Korup, † 6. marts 87. Forældre: Sp i Korup-U Peter August S, † 47, og Cathrine Marie Dall. – Broder: Vivild-V.

Pastor B var de gudelige forsamlingers ven, han var kendt under navnet »Lille Baggesen«, han havde sine ejendommeligheder, men han var en oprigtig præst, der selvom han ikke havde let ved at gøre sig gældende, virkede til velsignelse.

Paa Hirtsholmene havde han nær forbindelse med de vakte kredse i Vendsyssel, og i Harte stod han midt i det grundtvigske liv. Se iøvrigt s 536.

Et mindedigt af Jens Peder Lillesø lyder:

Han hørte ej til den kloge flok,
som løftes af folkevrimlen;
men Herrens naade den var ham nok
og hjemme var han i himlen.

Og hjemme var han i kirkens skød
hvor livet er hovedsagen,
og i ham brændte den rene glød,
som tændtes pinsedagen.

De verdenskloge lo ham ud
naar bedst han i aanden brændte;
men fromme hjerter fik englebud
hvor hovmod bort sig vendte.

Hvor var han fuld af Guds kærlighed,
hvor var han barnlig og lille
og derfor bøjer Guds folk sig ned
og takker med taarer milde.

16. 25. aug 1873–6. nov 78 (sp Aasted-S 27. juni 61): Provst **Frederik Nielsen**, * 3. juli 18 Astrup ved Hjørring. Forældre: Proprietær

Christen Christian N og Anna Marie Henriksen. Stud Aalborg 38, c okt 43 (l), huslærer paa Baggesvogn, Sindal sogn, till hjpr Sindal-A 1. maj 45, do Mosbjerg-H 11. nov 48, rkp Nykøbing-L-E 19. jan 51, sp Frøslev-M 24. april 55, provst Horns herred 5. marts 64, afsk 6. nov 78, † 11. maj 89. ~ 29. april 51 Thomine Elisabeth Nielsen, * 27. marts 22 Hjørring, † 7. juni 94. Forældre: Kbmd Poul Christian N og Anne Marie Bidstrup.

Udg 80: Vendsyssel og vendelboerne, 81: Minder, skrev flere artikler.

Provst N var en betydelig og frisindet mand. Han var vendelbo og betød meget i Vendsyssel i de aar, da mormonerne agiterede ivrigt, baptister holdt møder, og grundtvigianismen begyndte at arbejde sig frem. Han har i en lille bog levende skildret dette røre mellem de let bevægelige vendelboere. Han var en af de første grundtvigske præster i Vendsyssel. (Thomas Larsen: En gennembrudstid, 1917, s 11, 23, E II, 540).

Hjælpepræst hos provst Nielsen

1878: **S. C. C. Lassen,** se Asperup-R.

17. 9. april 1879–28. febr 84 (sp Nordby, Fanø 4. febr 75): **H. G. Saabye,** fl t Thoreby, se der.

(1884 var provst M. C. B. Nielsen udnævnt, men renoncerede, se Vemmelev-H).

18. 29. maj 1884–8. nov 1911 (ord kat og førstelærer Lemvig 2. sept 81): **Michael Andreas Berg,** * 3. juni 51 Hem. Forældre: Sp i Hem-S, † 55, se der (af V Aaby-Aa). Stud Aarhus 69, c 75[1] (h_1), i udlandet, huslærer hos hofjægermester Grevenkop-Castenskiold, St Frederikslund, afsk 8. nov 11, † 4. juli 17. ~ 19. nov 84 Christine Olivia Bohr, * 11. juli 47 Kbhvn, † 28. nov 21. Forældre: Professor, bestyrer af von Westens Institut, c theol Henrik Georg Chr. B og Caroline Lovise Augusta Rimestad. – Faster ~ Winstrup, Grejs-S. Hustrus farbrødre: Møgeltønder og Seest. Broder: Prof Chr. Bohr. Brodersønner: Professorerne Niels og Harald Bohr.

Udg 80: Thyge Brahes stjerne, skuespil i 5 akter, 91: Drossel og orgel, digte, 93: Et kirkeaar i sang, salmer til de nye tekster, 09: Rekruttens sange og præstens. Anonymt: Pereat Thyrsus, en opfordring til alle præster af Amethystus.

Pastor B blev efter sin faders død opdraget hos morbroderen, skovrider Oppermann, Brahetrolleborg, og var fra 1860 plejesøn af apoteker Aagaard, Aarhus. Rejste ofte i udlandet. En betydelig og fin mand, hvis spor kendtes længe efter, se ovf.

19. 24. april 1912–14. okt 38 (kkp Holbæk-M 1. aug 05): **Sophus Nicolai Stub,** * 20. okt 68 Helsingør. Forældre: Driftsbestyrer ved Gribskovbanen Christian Engelstoft S af Glostrup og Frederikke Marie Galle. Stud Lyceum 90, c 99[1] (h_2), hjpr Frederikssund-O 7. nov 01, afsk 14. okt 38. ~ 19. dec 01 Inger Petersen, * 7. nov 77 Kbhvn. Forældre: Fabrikant Rasmus Peter P og Bertha Petersen. – Søn: 2. rkp Frederiksberg k.

Efter endt skolegang paa Herlufsholm boede pastor Stub under sin studietid hos farfaderen, sognepræst i Glostrup. Opholdet her prægede for livet hans syn paa præstegerningen. De stærke brydninger, der i forrige aarhundrede førte til dannelsen af saavel valgmenighed som baptistmenighed i Vejstrup, havde for saa vidt fundet deres afklaring, da han kom hertil, men fornemmedes stadig som en dyb understrøm saavel i det kristelige liv som i det almindelige dagligliv. For sognemenigheden var dette særdeles mærkbart. Pastor Stubs forkyndelse var jævn, præget af et syn på forkyndelsen, der til tider kunne føles som noget forbigangent, men ogsaa kunne give sig ægte og følte udslag. Udenfor kirken færdedes han paa sin vanlige og elskværdige maade mellem alle sognebeboerne, og hans fredselskende væremaade var medvirkende til, at de gnidninger, der let opstaar i et saa forskelligartet sogn, blev undgaaet. En særlig glæde var det ham, da kapellet i Lundeborg blev taget i brug, saa at ogsaa denne del af menigheden, hvor han vel nok følte sig bedst hjemme, kunne have sit eget samlingssted. Ved hans 25-aars jubilæum 27. maj 1937 blev han fra alle sider takket for sit virke. (Erling Brahm).

20. 17. febr 1939 (kkp Sydstrømø 30. aug 34): **Dag Monrad Møller,** * 17. juni 06 Ry. Forældre: Sp Kølstrup, senere seminarieforstander, Haderslev, † 47, se Kølstrup. Stud Odense 24, c 31[2] (h_1), højskolelærer Vallekilde 33. – Ugift. Stamt 58 og 60 D.

BM Dansk-islandsk kirkesag. Skrev flere artikler. Medudg 53: Ugens tidebønner.

Litt: Sager fra Oure, se Fynsk Hjemstavn IV, 76, 124, 138, se iøvrigt under valgmenigheden.

VEJSTRUP VALGMENIGHED

(Anerkendt 5. marts 1875).

Under henvisn til skildringen s 536 af udviklingen i Oure-V før valgmenighedens dannelse skal her peges paa, at oprettelsen af denne valgmenighed skyldes dels den gudelige forsamlingsbevægelse, dels en enkelt mands indsats, Chr. Hansen, dels paavirkning fra Birkedal i Ryslinge.

Meget betegnende skriver Chr. Hansen, at der var den forskel, at Ryslinge valgmenighed blev dannet omkring en elsket præst, der var smidt ud af sit embede, men Vejstrup valgmenighed blev dannet af en fri kreds, der længtes efter menighedsfællesskab, men som slet ikke havde nogen præst i sin midte. Det er tiltalende, at her samlede man først menigheden, og derefter valgte man præsten.

Efter at man havde haft nogen diskussion om, hvor kirken skulle ligge, tog man fat. Byggeudvalget var lokale folk, *Chr. Hansen, Niels Hansen, P. Rasmussen,* Oure, *Morten Rasmussen,* Vejstrup, maltgører *Lars Pedersen,* Vejstrup. – 18. maj 1874 kørte *Chr. Hansen* det første læs kampesten til byggepladsen (»Jeg har aldrig været saa glad ved at køre til gilde, som jeg var ved at køre sten til kirken«, sagde han); menigheden byggede bog-

stavelig talt selv kirken. Man havde haabet at kunne tage den i brug 1874, men der kom frost og sinkede arbejdet, saa den først blev indviet 1875.

Samtidig arbejdede man paa at finde en præst. Først henvendte man sig til pastor *C. N. Lorenzen,* der var kapellan i Gislev. Da pastor *Baggesen* døde, havde man bedt om, at han maatte blive sp i Oure, men ministeriet ville ikke udnævne ham, da han søgte embedet (1873). Men nu 1874 sagde han nej til at blive valgmenighedspræst her, da provst *Knudsen* i Gislev havde brug for hans hjælp. Saa valgte man en gaardmandssøn fra nabosognet, Skaarup, *Rasmus Pedersen.* Man kendte dog ikke meget til ham her. Han var kapellan i Nordsjælland, og da man skrev til ham, svarede han, at det var hans »hjertens lyst« at blive valgmenighedspræst, men han undrede sig over, at de henvendte sig til ham, da de var gamle og erfarne i troen, medens han var ung i troen og i vækst. Han kom saa over og talte paa højskolen, og Birkedal, der havde været lidt betænkelig ved saa ung en mand, (Rs. P var dog 35 aar), blev beroliget. Rs. P købte nu ved vennernes hjælp selv en lille gaard til bolig; man ansaa det for et godt tegn paa den nye præsts folkelige sindelag, at han saadan tog sin bolig midt iblandt dem. Og saaledes kom han til at virke i de mange aar, som en ægte fynsk bondepræst, skønt der var mange bøger i hans stue. I oktober 1874 flyttede Rasmus Pedersen sammen med sin lille, lyse fru Signe ind i gaarden ved siden af sognekirken; og nu søgte man om anerkendelse, skønt Chr. Hansen helst ville have en frimenighed uden for statskirken. Rs. Pedersen prædikede hver søndag paa højskolen og laante sognekirken til daab og altergang. Der var 62 familier fordelt paa 9 sogne, med, men kredsen voksede snart. Kirken blev indviet palmesøndag 1875, biskop *Engelstoft* var ikke ven af valgmenigheder, men provst *Bendix* var saa betaget af tillidsforholdet mellem præst og mgh og dens offervilje, at han gav stærkt udtryk derfor. For Chr. Hansen var denne dag en særlig festdag. Nu havde han, 64 aar gl, endelig naaet sit maal. Han fulgte menigheden med usvækket interesse indtil sin høje alderdom. Endnu da han var 87 aar, kunne han pløje en td ld om dagen. 1877 fik menigheden egen kirkegaard. Pastor Rasmus Pedersen blev paa naturlig maade samlingspunktet i det fælles liv. Brydninger kunne ikke undgaas i en kreds, hvor saa mange selvstændige personligheder var med. Den politiske strid satte ogsaa sine spor. Men takket være den gode og i bedste forstand beskedne præst, fik dette ikke lov til at gøre fortræd i menighedens fællesskab om ordet og naademidlerne. Livet groede godt og jævnt, en lille gren naaede over til Rudkøbingegnen, hvor man samledes hos friskolelærer *Emanuel Pedersen,* Kadsebølle, Simmerbølle, og pastor Pedersen holdt regelmæssige gudstjenester i Simmerbølle. Da pastor Rs. Pedersen blev svag, tog han sin afsked, og menigheden havde nu nogle vanskelige aar med skiftende præster, *Laursen* og *Døcker,* der flyttede bort paa grund af indre vanskeligheder.

I sommeren 1917 rejste friskolelærer *Emanuel Pedersen* sammen med en ven til Skanderup og bad *Anders Nørgaard,* valgmenighedspræsten der, om at blive præst for valgmenigheden i Vejstrup. Der havde været strid om pastor Døcker, og det endte med at Døcker rejste. A. N forstod »at menighedslivet i Vejstrup var sygt, saa det forslog noget. Jeg tvivlede paa, at sygdommen kunne læges. Jeg syntes den maatte føre til døden. Et hus, der er splidagtigt med sig selv, kan ikke bestaa« (A. N, s 61). Men at komme til en gammel stor valgmenighed, hvis oprindelse skyldtes en stærk, aandelig vækkelse, og hvor ingen var med i kraft af opposition (som i Skanderup-Hjarup) var A. N's gamle længsel. Paa den anden side var A. N Skanderup-kredsens første præst, og grænsen drog ham. Længe trak han afgørelsen ud, men i december 1917 flyttede han saa til Vejstrup. Begyndelsen var svær, A. N kom dog til at elske Vejstrup valgmenighed »med en ømhed, næsten en elskers kærlighed«. I kirken mærkedes fællesskabet, trods spliden. Menigheden skulle have tid til at omstille sig, og efter de første 5 aar mente A. N, at de »egentlig ikke nogensinde havde været virkelig glade for hans maade at forkynde paa« (s 63). Men de var trygge ved at have ham til præst, og lidt efter lidt var krisen overvundet. Hans glæde kom især fra gudstjenesterne, men ogsaa fra sammenkomster i kredsene, friskolerne og hjemmene. »Her er *alligevel* godt at være, for her bliver i fattige, forkomne menneskesjæle noget til, som kun bliver til i fællesskab«. Han fik gode medarbejdere i pastor *Carstensen,* Hesselager, og dennes efterfølger, *Juul-Nyholm.* Ellers havde han ikke i de første aar forbindelse med egnens præster. Senere kom han i kontakt med *A. D. Dalsgård,* Egense, *H. C. Andersen,* V Aaby, og provst *Clausen,* Ollerup. Om forholdet til Ryslinge og *Torkild Skat Rørdam,* se s 500. Ryslingestridens dønninger naaede ogsaa til Vejstrup. Nørgaard ville ikke, mens striden stod paa, tage imod sognebaandsløsere fra Ryslinge. – I de følgende aar arbejdede A. N for Sønderjylland, for højskolen ved Flensborg Fjord, paa Liselund osv og udfoldede sit forfatterskab, senere virkede han ivrigt for kirkeskolen, men hovedsagen var arbejdet i Vejstrup, hans forkyndelse og virke blandt menighedens medlemmer. Det faldt ganske selvfølgeligt, at man valgte hans søn til at blive hans efterfølger 1943.

1909 blev der opført et menighedshus med konfirmandstue.

Børnehjemmet Pedersminde oprettedes 1890 af gdjr Peder Bertelsens enke til minde om hendes mand. Valgmenighedspræsten skal altid være dets fmd.

Friskolen er udførligt omtalt i »Friskolen gn 100 aar« ved A. Ankerstrøm, 1949, III, (s 72) og om dens fortsættelse i Oure Friskole, III, (s 54). *Rasmus Hansens* († 1883) efterfølger var *Sigvald Hansen* (II, 140) og *Kr. Jensen Elkjær* (II, 242, der 1945 afløstes af *Hans Larsen. Rasmus Hansen* var ivrig folkemindesamler.

Vejstrup højskoles historie indtil valgmenighedens oprettelse er omtalt foran. **Jens Lund** (1844—1922) var en betydelig højskolemand. Han var opvokset under fattige kaar i Virring ved Randers, men pastor **M. A. S. Lund** tog sig af ham, fik ham paa

Lyngby seminarium ved Grenaa, hvor han blev stærkt paavirket af Grundtvigs tanker, 1865—69 var han lærer i Drastrup ved Randers, hvor han søgte at virkeliggøre Grundtvigs tanker. Ved møder og sammenkomster talte han for større frihed paa skolens og kirkens omraade. Men snart blev han klar over, at hans plads var i højskolen. 1869 blev han lærer ved Vejstrup højskole, 1870 blev han forstander og var det til 1912. I ham fik Sydfyn en mandig og myndig talsmand for folkelig og kirkelig frihed. Vejstrup blev et af hovedstederne paa Fyn for den grundtvigske bevægelse. Han var en dygtig lærer, der hellere ville opdrage end behage. Hans helstøbte personlighed paavirkede eleverne, og mange søgte hans skole. Han var over hele landet en søgt foredragsholder. Han tog del i den politiske kamp paa **Chr. Bergs** side, var fmd for Grundlovsværneforeningen 1878—82 og arbejdede for **Edvard Brandes** valg paa Langeland. (1880). Han gik haardt imod provisorierne, var skattenægter og 1885—90 var V højskole udelukket fra statsunderstøttelse. Men venner ydede støtte i mange aar. Senere nærmede han sig det forhandlende venstre. Han var i mange aar fmd for V valgmgh, og 1904—07 medlem af det kirkelige udvalg, valgt af de grundtvigske. Skolen blomstrede i hans tid. — Hans efterfølger, **Thøger Dissing** (* 1864, † 38) som stammede fra Mors, havde ikke i sin ungdom været direkte i forbindelse med det kirkelige røre. Han kom til Vejstrup 1888, fik meget at gøre, historisk interesseret og stiftede »Gudbjerglund« (se Gudbjerg), han var Jens Lunds discipel, men ikke saa betydelig som Lund. Han maatte lide den tort at se skolen gaa nedad og fik ikke den paaskønnelse han fortjente. Han solgte 1927 højskolen til **P. Bukh,** der var her til 1931 (se valgmgh Bering), hvorefter skolen blev ungdomsskole. Fra 1922 var her kirkelig efterskole.

Gymnastiklærer **Vilhelm Kristensen** (* 1865, † 1949). Utrættet var hans virke for danske unges vel, for skol,e hjem og kirke og for vort søndre skel. Vilh. Kristensens indsats for Vejstrup højskole og Vejstrup ungdomsskole, der vel næppe havde eksisteret i dag uden hans indsats, var af stor betydning, en sten er rejst for ham i Gudbjerg.

Blandt de ledende skal endeligt nævnes Chr. Hansens søstersøn, gdjr **Niels Pedersen** (* 1851, † 1945), Møllegaarden i Gravvænge ved Vejstrup. I et livligt kapitel i Anders Uhrskovs bog »Friskolefolk« har han fortalt om sin barndom og ungdom, sin tunge skolegang i Brudager og sin glæde over at komme i Vejstrup friskole. Aldrig glemte han den dag 1860, da Kr. Kold besøgte friskolen og fortalte eventyret om Kejserens nye klæder. N. P blev konfirmeret af pastor Brandt, Ollerup, men fra 1875 sluttede han sig til Vejstrup valgmenighed. 1871 fik hans svoger, **Rasmus Kristensen,** Bleggaarden, oprettet en friskole i Gravvænge, og den blev midtpunkt for møder og skyttebevægelse.

Rasmus Kristensen betød meget i menigheden. Mange andre var med til at bære arbejdet, især skal nævnes menighedens formænd: **Christen Hansen** til hans død 1901, derefter højskoleforstander **Jens Lund** til 1908, sadelmager **Vilh. Lund** til 1921, friskolelærer **K. J. Elkjær** 1921—28, gdjr **Hans Kristensen** 1928—32, gdjr **Niels Jørgen Nielsen** 1932—45, friskolelærer **Elkjær** 1945—50, møbelhandler **P. Lund** fra 1950.

Første kirkesanger var højskolelærer **H. Andersen** 1875—91, saa friskolelærer **Lars Hansen** 1891—1916, friskolelærer **Thorvald Lund** 1916—19, højskolelærer **Kristian Nygaard** 1919—22, friskolelærer **K. Jensen Elkjær,** Oure og **P. Pedersen,** Ø Aaby i fællesskab fra 1923—50, siden da friskolelærerne **Hans Larsen,** Oure og **Erik Bruntse,** Ø Aaby.

Vejstrup valgmenighed har nu c 950 medlemmer fra 30 sogne, især fra Oure-V, Gudme-B, Langaa, Skaarup, Svendborg, Gudbjerg, Hesselager og Tved. Sct Nicolai kirke, Svendborg benyttes hver maaned. Præsteboligen er opført 1897. Valgmgh støtter (sammen med andre frie kredse) missionær *Olga Kaae's* arbejde blandt studenter i Bombay, Indien.

Vejstrup valgmenigheds kirke (Bethania kirke) er indviet palmesøndag 1875, arkitekt: Bygmester Hansen, Svendborg, af tilhuggen granit, som korskirke med taarn mod vest. Hovedindgang i taarnet. Altertavle af C. Dalsgaard (Jesus i Bethania), i smuk ramme fra 1921. Granitfont, ejendommelig lysekrone (3 ringe og en globus). Kirken er restaureret 1924 (prof Bidstrup), orgel fra 1924.

Valgmenighedspræst

1. 5. marts 1875–1. april 1902 (hjpr Slagslunde-G 12. sept 68): **Rasmus Pedersen,** * 9. april 39 Holmdrup, Skaarup. Forældre: Gdjr Peder Rasmussen og Karen Pedersdatter. Stud Odense 60, c 66[2] (1), huslærer hos læge Blicher, Middelfart, lærer Kbhvn, afsk 1. april 02, † 8. maj 18. ~ 12. nov 68 Marie Kathrine Andreassigne (Signe) Knudsen, * 23. marts 41 Frberg, † 27. dec 21. Forældre: Guldsmed Andreas K og Marie Cæcilie Olsen.

Pastor R. P var opvokset paa egnen og fortrolig med forholdene. Som student kom han i grundtvigske kredse, og i Middelfart havde han nær forbindelse med pastor Mads Melbye, Asperup. Ved sin jævne og solide færd vandt han menigheden her (se foran). Han gjorde intet krav paa ydre anseelse, men færdedes stilfærdigt som ordets tjener. Han havde ikke »den udfarende kraft« som findes hos veltalende præster. Han plejede særligt venskab med valgmenighedspræsterne *Boisen,* Kerteminde og *Fr. Nygård,* Sdr Næraa og talte i deres kredse. Landskendt blev han ikke, og han optraadte ikke som forfatter. Men hjemme i sin kreds gjorde han god fyldest. Han var en levende forkynder og en vederhæftig personlighed. Han studerede flittigt sin bibel, og saa havde han en sjælden kærlighed til blomster og botanik. Han hentede i sine taler mange billeder fra blomsternes verden, og hans have og stuer var fyldt med blomster. Dette faldt godt i traad med interesserne hos hans tilhørere her i det blomsterfyldte Sydfyn. Hans yndige lille hustru var meget elsket, og deres hjem var et kært tilholdssted for gamle og unge. Her blev leget, holdt muntre samtaler, talt opbyggeligt og især blev der sunget mange sange. Rs. P var en kæmpe af skikkelse, med et barnligt hjerte og en stor børneven. 1902 blev han, der ellers var saa rask, angrebet af en alvorlig underlivssygdom og maatte søge sin afsked. Han blev meget savnet i Vejstrup. Han flyttede til Svendborg, hvor han ofte fik besøg af sine venner fra Vejstrup.

Højskolebl 1918, s 805—12, H. Begtrup: Menighedsliv i gr kredse, III, 1932, s 152 f, A. Højmark og Uffe Hansen: De gr fri- og valgmgh I, 1944, s 219. R. Volf: Erindringer, 1926, s 25, 86.

2. 23. april 1902–15. nov 09 (hjpr Kbhvns valgmgh 27. maj 99): **L. J. Laursen,** fl t Kristrup, se der.

3. 24. jan 1910–24. juli 17 (hjpr Sct Markus k, Frederiksberg 3. juli 03): **A. B. Døcker,** fl t rkp Sct Johannes k, Kbhvn, se der.

4. 22. nov 1917–17. maj 43 (valgmghpræst Hjarup-Skanderup 15. april 10): **Anders Pedersen Nørgaard,** * 24. april 79 Alstrup, Hvetbo herred. Forældre: Gdjr Peder Christian N og Inger Vejby Christensen. Stud priv 00, c 05[1] (1), højskolelærer Vraa, hjpr Eltang-SV 31. dec 07, † 17. maj 42. ~ 1. sept 08 Helene Petrine Bohnfeldt, * 23. aug 84 Haderslev. Forældre: Gdjr og kreaturhdlr Frederik B og Petrine Nissen. – Sønner: Valgmghpr Ryslinge og efterfølgeren her.

Udg 1925: Vejstrup valgmenighed og dens forhistorie, 27—28: Udsyn over den kristne menigheds levnedsløb I—II, 29: Kirkemarken, 30: Mellem drøm og dag, 32: Mørkningstanker, 35—38: Grundtvigianismen, et historisk bidrag I—III, 36: Protestantismens

grundskade, 38: Vor kirkelige stilling (særtryk af »Dansk udsyn«), 39: Kun ved badet og ved bordet, 41: Grundtvig og Danmark, 43: En dansk kirkeskole (særtryk af »Dansk udsyn«), 43: Grundtvig og Danmark II (udgivet efter forfatterens død). Talrige artikler i Højskolebl, Svendborg avis, Liselundbogen, Højskolens aarsskrifter m m.

Fik ved bispevalget i Ribe stift 1939: 671 stemmer.

Anders Nørgaard og hans arbejde for »at fjerne visne kranse fra Grundtvigs grav« lærer man godt at kende gennem pastor *C. V. A. Ruths* bog: Valgmenighedspræsten *Anders Nørgaard.* Liv, kamp og tro, (1955). Den er lagt til grund for flg, og de i parentes anførte tal henviser til sidetal i denne bog, hvor man faar fyldigere besked.

A. N var i mange aar fast taler paa Liselund, og i ugen før jul 1924 hævdede han over for *Morten Larsen* og *Niels Dael* i overværelse af menighedsskolens elever, at det slægtled af grundtvigianere, som Morten L og Niels Dael tilhørte, havde gjort det vanskeligt for hans eget slægtled ved at fylde landet med deres prædikener, men forsømme at gøre gudstjenesterne ude i kredsene til det, de skulle være: *Samling om daab og nadver og fællesskabet,* der bygges derpaa. De havde været drabelige prædikanter, som havde prædiket kirkerne fulde, men prædiket folk væk fra det, der er den egentlige gudstjeneste, jvf Grundtvigs: »Selv bygger aanden kirke bedst, / trænger saa lidt til drot som præst, / ordet kun helliger huset . . .«

Dette, at den opstandne, levende Kristus ved sine indstiftelser taler til os med sin egen mund, var udgangspunktet for A. N's tale [1]) om nødvendigheden af en *fortsættelse af den lutherske reformation,* som kunne føre os bag om baade katolicismen og protestantismen til apostelkirkens tro, og [2]) om en kirkeskole, der skulle undervise ud fra det lys, Grundtvig havde faaet over denne tro (s 10–12). Her var hans svar paa spørgsmaalet: Hvorfor skal vi gaa i kirke? Spørgsmaalet: Hvad skal vi holde højskole for? besvarede han (sm m Aage Møller) med et: for at eleverne kan hjælpes til at leve i lydighed mod Guds kald til dem som mennesker og som danske.

A. N har nedskrevet nogle erindringer, beregnet paa hans nærmeste. De er præget af personlig redelighed og sund nøgternhed over for tingenes dimensioner. Han var vendelbo, vokset op i et aandeligt bevæget hjem i Alstrup, faderens slægt havde sans for sang og saga, moderen var en stærk personlighed, dybt religiøs. Selvom der ikke taltes direkte om religiøse emner, kom kristentroen til at sætte præg. I hjemmet skulle der spares, men det var samlingssted for de Alstrup-bønder, der interesserede sig for mere end det økonomiske. Det, der optog sindene i provisorietiden, var især den politiske kamp. Og vendelboerne kunne være helt revolutionære. Her lærte A. N frisind og retfærdighedssans at kende (hans søn S. A. N skriver i Liselundbogen, 1943: »Frisind førte han med sig. Jeg har aldrig truffet nogen, der elskede kristelig, folkelig og personlig frihed højere, og han gav frihed, fordi han selv stod fast«). A. N's første møde med grundtvigianismen skete i forbindelse med Stenum (senere Vraa) højskole og dens forstander, *Jørgen Terkelsen.* Skolegangen i Alstrup var svær for A. N, da andenlæreren brugte remser og tamp. Fra 10 aars alderen var A. N hyrdedreng, han fortæller baade om ansvaret, om besværet og om sin forelskelse i naturen. Konfirmationsforberedelsen i Ingstrup blev en skuffelse. Her var det atter terperi. – Sin første »lange« rejse fik han, da han kom paa (høj)skole i Bælum hos forstander *Villumsen.* Han havde faaet lyst til at læse, og paa præliminærkurset i Bælum tog han præliminæreksamen paa 11 maaneder, efter et uhyre slid. Saa tog han studentereksamen og studerede teologi, fordi han i sit hjem og paa Vraa højskole havde mødt noget, som gjorde stærkere indtryk paa ham, end han selv forstod: Oplevelsen af *ordets* herlighed (s 29). Han meldte sig som venstremand ind i »Studentersamfundet«, men følte sig ikke hjemme i den Brandesianske sfære. Men her lærte han flere af tidens store aander at kende. Tidligt var han medlem af studenterkredsen, gik i kirke hos *Jungersen* i valgmenigheden, og i studenterkredsen mødtes han med *Erik Appel, Johs. Monrad, Chr. Ludwigs, Fr. Nørgaard, Jakob Lykke* og *J. P. Bang,* men mener iøvrigt, at hans studentertid ikke faldt i en frugtbar tid; en gammel, udlevet realisme var ved at visne; det nye var ikke kendeligt. Den engelske bevægelse holdt sit indtog med Ricard, men »min sjæl droges ikke i den retning« (s 31). A. N's bondesundhed og skepsis lyser ud af hans ord. Og den bragte han med paa Regensen, hvor han boede et aar. Han befandt sig ikke vel der. De hostrupske traditioner var ikke noget for ham. Men her fandt han en særlig ven i sin kontubernal, *Jakob Lykke.* Det teologiske studium skuffede ham: »Naar jeg ser tilbage over de aar, jeg gik ved universitetet, er det med en vis bitterhed, fordi de i grunden intet gav af det, som kunne bevæge sind og hjerte, sætte noget i gang i een, hjælpe til rette med spørgsmaal,« (s 33). Det blev en uinteressant eksamenslæsning, men til sine dages ende forsvarede han alligevel det teologiske studium over for dem, som mente, at man ikke behøver al den studeren for at blive præst. Da han havde taget sin embedseksamen med Laud, puttede han kollegiehefterne i kakkelovnen og var nu en »fri« mand. Han blev højskolelærer i Vraa, prædikede jævnligt i valgmenigheden for *Jens Bertelsen* og oplevede her en frugtbar tid. Trods sin medfødte skepsis levede han med med liv og sjæl og lærte meget om sig selv og om andre mennesker. Paa Vraa højskole traf han den unge sønderjyske pige, *Helene Bohnfeldt,* som var elev paa højskolen. Hun blev hans hustru og hun kom til at betyde meget for ham gennem 37 aar. Han mødte nu Sønderjylland. Og hans søn siger (Liselundbogen, 1943, s 125), at der »var 3 steder, hvor man rigtigt kunne lære A. N at kende: [1]) i hjemmet og de faa menneskers kreds, [2]) paa Dybbøl eller Dannevirke, [3]) i menigheden, ved døbefont og nadverbord.« 1906 var han i Sønderjylland, og det gjorde varigt indtryk. Hans svigerfader var blevet udvist fra Sønderjylland af Køller for sit danske sindelag og tog bolig ved Kolding. Efter mange forgæves ansøgninger blev han kapellan i Eltang-Sdr Vilstrup, (se der), nær ved græn-

sen og Kolding. Han var der ikke lang tid, men det blev en løfterig foraarstid for ham. Han og hans hustru levede sig sammen med befolkningen, og han »fik lov at være præst i en grad, som maa kaldes usædvanlig i betragtning af, at han kun var 27 aar« (s 47).

Saa fik han opfordring til at blive præst for den nyoprettede valgmenighed i *Hjarup-Skanderup* (se der). I Hjarup laa der en gammel grundtvigsk bevægelse bagved, i Skanderup sluttede mange sig til valgmenigheden p gr af modsætning til Carl Moe og den strenge IMsbevægelse paa egnen. Ogsaa i Andst og i Seest fik han kredse. Han havde 3 kirker at prædike i, og menighedens medlemmer fik efterhaanden »smag paa, hvorledes fællesskabet i en fri kreds kan være noget værdifuldt«. Sønderjylland og grænsen hører med i billedet i disse aar, og ofte var A. N i Sønderjylland for at tale. IM betragtede »mig simpelthen som en lejesvend«, »mit arbejde blev betragtet som dødens tjeneste« (C. Moe) og valgmenigheden blev betragtet som »den rene ugudelighed« (s 53). Pastor Moe var personligt elskværdig overfor A. N, men han havde ikke den mindste tiltro til, at man i valgmgh ville leve et kristenliv. A. N havde forbindelse med *Brücker,* Aagaard, *Axel Helweg,* Askov, *Chr. Gad,* Veerst og især med *Aage Møller.* Aage Møller har i »Dansk tunge« 1943, nr. 3 tegnet et smukt billede af deres venskab.

Saa kom A. N til *Vejstrup.* Det var ikke saa let (se ovf). Ved A. N's død blev det sagt, at han først og sidst var *præst* (s 67), og de, der ville forstaa ham rigtigt, skulle se ham i hans menighed. Han elskede kirken. Han forberedte sine prædikener i kirken. Fra præsteboligens vinduer kunne man se hans store, tunge skikkelse derinde, paa ustandselig vandring, frem og tilbage. I gudstjenestens form var han konservativ. Nadverbordet var gudstjenestens midtpunkt.. A. N siger, at den største ros han fik, gav dr *Marius Kristensen* ham, da denne takkede A. N for hans gudstjenester i Askov, han tænkte ikke paa prædikenerne, men paa *altergangen.* Der havde aldrig i Askov været vidnet saadan ved alterbordet.

I *hjemmet* levedes der spartansk, næsten puritansk. A. N's tid var nøje inddelt og folk lærte at rette sig efter hans timeplan, han var ikke særlig elskværdig, hvis man kom uden for træffetiden. Efter morgenmad og morgensang tilbragte han sin tid med læsning og flittig forberedelse, ofte besøg, om aftenen ofte foredrag. Hans søn siger: »Jeg har aldrig hørt nogen bede som far. Morgen og aften bad han for alt, hvad der var ham kært, Danmark, menigheden her... derigennem førte han os ind i en forunderlig verden, ordets verden, hvor vi anede Guds nærhed« (s 70). Vanetravlheden kunne gøre ham urolig og rastløs. Sidde stille kunne han ikke. Men var der nogen, han var bange for at staa i vejen, var det børnene og de fattige i aanden. Han havde et voldsomt sind, der rummede store modsætninger. Han kunne elske inderligt, ømt. Han var angst for fremtiden, for sit folks skæbne, angst for sig selv, for sin synd. Han kunne bruse op og blive heftig, men bevarede altid sin sunde sans for tingenes størrelsesforhold. Han havde lune og humor... og bondens sans for penge. Aage Møller kalder ham for spøg paaholdende. Strengt sparsommelig i eget forbrug, men gavmild over for andre. Styrke og svaghed, fejl og fortrin havde han, men hans format var saadan, at det hævede ham over de andre. Hans hjem var virkelig et lykkeligt hjem. For børnene var fars vilje en ubrydelig lov, han var streng, men altid »far«. Han rejste gerne til udlandet. 1922 var han og hans hustru i Italien, og hans begejstring steg »til helt ujordiske højder«. Ellers havde han ikke megen sans for at holde ferie. Men han holdt af at se nye steder, tale med nye mennesker.

Det er forkert, naar nogle ansaa ham for at være en »dogmatiker«, der af iver for systematisk teologi havde lært Grundtvigs trossandheder og nu arbejdede paa en fejlfri rekonstruktion af »den rigtige grundtvigianisme« (s 73). Hans stærke, sejrsvisse forkyndelse var i virkeligheden overvunden angst, med et væld af kærlighedstrang, hunger efter skønhed og harmoni.

Om hans arbejde for skolen ved Flensborg fjord og med Aage Møller, se Rønshoved, Rinkenæs. Her foldede hans højskoletanker og sønderjyske interesse sig rigtigt ud. Om hans forargelse over den pompøse bispevielse 1923 og om sin lede ved hele væsenet med bispevisitatser osv kunne han give stærke udtryk. Hvem har givet biskoppen myndighed til at optræde i Kristi menigheds navn? Han er statens embedsmand. Han ville ikke finde sig i nogen uselvstændiggørelse af menighedens børn. Udtalelser oftest i denne retning laa bag ved venners opfordring til ham om at lade sig opstille som bispekandidat i Ribe 1939 (s 99). Om kampen om Liselund og Askov kan man læse i C. V. A. Ruths bog, s 100 f, og ligesaa A. N's kritik af Højskolebladet (et torv, hvor alle mulige fænomener drøftes: politik, samfundskundskab, kunst, livsanskuelser, menighed, højskole. Han savnede det klare ja og det klare nej, som »kunne faa forkyndelsen til at lyse«. Men modparten sejrede. Liselund, Askov og Højskolebladet blev for A. N nederlag, der betød noget (s 106). Til sit inderste var A. N overbevist om, at grundtvigianismens svaghed i vor tid skyldtes, at man ikke havde mod til at forkynde og havde ombyttet katederet med det runde bord, man var ifærd med at ombytte »livet« med »livlighed«, dvs interesserthed overfor tidens strømninger, ny tanker, spændende talere. Man glemte at forkynde det budskab, man havde faaet at give verden. »Uden et saadant – en »lære« – kan man ikke samle«, og de var da ogsaa blevet adspredte, splittede, forvirrede og svage, uden kraft og evne til at give. Og med livet i aandelig forstand mente A. N: Troslivet. (s 106).

Da mødte A. N Kirkeligt samfund, som delte hans syn. 1918 var KS blevet reorganiseret ved et møde i Odense, og en kreds af varmhjertede præster var i færd med at danne lokale kredse. Man ville vække og fremme menighedsfølelsen og kalde til forstaaelse af de aandelige værdier, som gn Grundtvig var skænket den danske menighed. A. N kunne dog ikke slaa følge hermed. »Form skaber aldrig liv!« Hvis man ville indvende, at valgmenighederne jo ogsaa er organisationer, oversaa man, at de var selvskabte, begyndt *inde-*

fra. Og A. N advarede med Holger Begtrups ord mod en »centrifugal kristendom, som har travlt med mange sager, men er uklar i det væsentlige.« Den dybe grundtvigske strøm blev ved sin mægtige vækst i bredden til et udflydende, lavvandet delta. Dette er et centralt billede i A. N's beskrivelse af grundtvigianismens udvikling. »Hvem skulle i alle disse brogede kredse vise vej til det væsentlige? Et menighedsliv!«. (Se A. N: Grundtvigianismen II, s 260). Alligevel prædikede A. N ved talrige KS møder og -gudstjenester. Et tilsvarende standpunkt indtog han over for De danske ungdomsforeninger.

Tiden efter verdenskrigen, 1920'erne, blev en bevæget tid i kirken. De unge indsaa, at verden laa i ruiner, at de gamle havde spillet fallit. De grundtvigske oplevede Ryslingestriden, og baade *Anne Marie Petersens* komme til Danmark 1926, og *Karl Nielsen,* der senere blev frimenighedspræst i Aagaard, skabte uro (s 111, 113). Anne Marie Petersen stod paa mange talerstole og forsvarede kristentroende inderes ret til at sige nej til at lade sig døbe, før de fik deres egen, virkelig indiske kirke og menighedsliv, og Karl Nielsen vakte i tale og skrift uro om »kirkelighed eller menighedsliv«. Han var enig med A. N i, at protestantismens opløsning var fuldstændig, men for ham var Grundtvig ogsaa protestant, og redningen kunne saa umuligt komme fra det grundtvigske. Efterhaanden gik han da ogsaa til angreb mod det dogmatiske snæversind, som A. N i hans øjne repræsenterede (s 113). – Om A. N's møde med Barthianerne er fortalt under Skellerup-E, s 571.

I 1930'erne udgav A. N sine store bøger om grundtvigianismen, selve hovedværket vakte ved sin tilsynekomst en umaadelig opsigt i den grundtvigske verden. Da anden del var udkommet, brød der en storm løs, mest af vrede, forbitrelse og forargelse; forsvarernes stemmer var nærved at drukne i larmen. Og det var vel egentlig ikke saa mærkeligt. A. N var selv forberedt paa at faa vredens skaaler over sig. Naar han paastod, at den grundtvigske retning i det store og hele var »afsporet«, og paaviste, hvad han opfattede som tendenser til »humanisme« eller »realisme« hos en række af andet slægtleds mest ansete mænd, kunne han ikke vente andet.

»Grundtvigianismen« mødte modstand, men ikke ligegyldighed. Den fandt ogsaa tilslutning. Naar A. N i disse aar og senere blev mismodig, søgte han ofte trøst og opmuntring hos en mand, hvis navn nødvendigt maa nævnes, selvom han ikke udadtil spillede nogen rolle i opgøret. Det var *Johan Clausen,* som var blevet Fr. Jungersens efterfølger i Københavns valgmenighed, A. N's aandelige hjemsted som student. De fandt hinanden i kampens aar, og han omtales ofte i A. N's breve til Aage Møller. Da Clausen gik af i 1931, ville han have haft A. N til sin efterfølger, men muldjords-realisten ville ikke til København igen. – Følgen blev, at de saakaldte grundtvigske »selvbesindelsesmøder« blev sat i gang, fra mange sider mødt med uvilje eller spot. Det første holdtes paa Kerteminde højskole okt 1936, det næste paa Snoghøj 1937: »Hvor langt er man i forkyndelsen kommet fra selve grundlaget?« Under dette arbejde voksede A. N's tanke om en *kirkeskole* frem, foranlediget ved, at *Niels Dael* 1942 tænkte paa at finde en afløser. Menighedsskolen paa Liselund maatte standse under den 2. verdenskrigs vanskeligheder. A. N foreslog Liselund omdannet til kirkeskole. Her var et sjældent grundlag: traditioner og ry og gode lokaler. Men *Niels Dael* ønskede, at skolen skulle fortsætte efter hans linje, og det blev et klart nej til A. N. Først efter A. N's død blev tanken delvis virkeliggjort, ved samarbejde mellem vidt forskellige kredse blandt hans venner. Forstanderinderne paa Snoghøj gymnastikskole, Jørgine Abildgaard og Anna Krogh, aabnede i 1948 deres døre for en kirke*højskole,* som under ledelse af *Aage Møller* og dr *Henning Høirup,* Ejby, forsøgte at kombinere en teologisk undervisning og folkelig oplysning, saa at baade teologer og lægfolk, akademikere og deltagere uden særlige intellektuelle forudsætninger, skulle kunne faa udbytte deraf. Efter to 5 maaneders kursus maatte man imidlertid standse p gr af manglende tilslutning.

Om A. N's forkyndelse skriver pastor Ruth med mange citater af hans prædikener (s 145 f). A. N's grundmyte var: »Ordet, som vandrer gennem tiderne og folkene, fra alle tings begyndelse til stalden i Bethlehem, Golgata, Gethsemane have og videre fra Jerusalem til verdens ende«. Ordet var Guds skaberord. Alt er blevet til ved det... reformationen maa fortsættes, til det atter bliver klart, at Herrens ord er kærlighedsordet, der møder os – mundtligt – ved Herrens indstiftelser.« Dette var, hvad han havde fundet som »det grundtvigske syn.« Han havde sit *KUN* at udraabe, støttet af Grundtvigs: »Kun ved badet og ved bordet hører vi Guds ord til *os.*« Hans angreb paa skriftteologien kunne medføre, at modstanderne ville lade A. N gøre skrift og trosord til modsætninger. Men A. N elskede skriften og kendte den: (»Skriften læst med øjne vaade, Herrens bog med barnetro«). Det var ham soleklart, at skriften var de første troendes vidnesbyrd om ordet. Naar A. N sagde sit »kun«, som i diskusionerne efterhaanden blev det altoverskyggende, da ville han forkynde det evige liv i Jesus Kristus. Mange hørte ikke ordet om det evige liv, men alene ordene »kun« og heller ikke ordet: Der kommer ingen til faderen *UDEN* ved mig. (S 159).

A. N kastede sig ud i kampen som dansk og som kristen. Han blandede ikke de to ting sammen, men han var heller ikke nogen af delene halvvejs. Da alsangsstævnerne 1940 gled over i danske selvbesindelsesmøder, begyndte han en talervirksomhed, hvis hovedemner man kan læse sig til i smaaskrifterne: »Grundtvig og Danmark.« Hans danskhed var præget af hans tro paa, at Gud har givet Danmark noget vi ikke maatte sætte til, en umistelig arv.

Paa en maade blev hans danskhed aarsag til hans død. Han havde i de senere maaneder et svagt hjerte. »Bjørnen var træt, hjertet var slidt op«. Hver uge holdt A. N foredrag paa Vejstrup pigehjem. En dag i maj 1943 tog en pige, der havde haft lidt rigelig med tyskerne at gøre, til genmæle mod A. N. Dette oprørte A. N. han blev vred, og det var medvirkende

til, at han paa hjemvejen fik et hjerteanfald. Han døde et par dage efter, og under umaadelig tilslutning, trods de vanskeligst tænkelige rejseforhold, blev han begravet 21. maj 1943. Hans ældste søn og *Aage Møller* talte. Ved graven udtalte *J. Th. Arnfred* sin egen og den danske kirkes tak og omtalte kirkens gæld til A. N. Han burde have været lærer ved et teologisk fakultet. Efterslægten staar i gæld til ham, fordi han vovede at gaa *imod strømmen*. (C. V. A. Ruth).

Pastor **Jacob Lykke**, Odder, skriver:

Det var et stort tab, den grundtvigske bevægelse led ved Anders Nørgaards bortgang. Og mange, som selv stod udenfor denne bevægelse, kom i aarenes løb ved hans vejledning til forstaaelse af Grundtvigs kirkesyn. For saa vidt som A. N i sine mange vægtige skrifter atter og atter vender tilbage til dette kirkesyn, der jo staar i nøje forbindelse med Grundtvigs ordsyn, vil hans hjælp jo ogsaa fremdeles være tilgængelig. Men hans levende og stærkt medlevende personlighed, der prægede baade hans indlæg i dagens kirkelige drøftelser og navnlig hans mundtlige vidnesbyrd, vil baade hans venner og hans modstandere komme til savne i en tid, hvor den danske menighed trænger saa haardt til baade lys og kraft.

Anders Nørgaard var ikke »født« grundtvigianer. Hvor langt man skal tilbage i hans livshistorie for at finde oprindelsen til hans grundtvigianisme er ikke saadan at sige for vist. Det var, efter hvad han selv en gang fortalte, »Hjortens Flugt«, der først vakte hans sans for poesiens underfulde verden. Hans søster laante ham det skønne digt for om muligt at give ham smag for lødigere læsning end de »Revuer«, hun saa ham sidde med. Da var han vel i 16—17 aars alderen. Fra den tid af stod hans hu til at studere, og viljefast og flittig, som han var og alle dage vedblev at være, gik han frem med stormskridt. Undertegnede, der var hans kontubernal paa Regensen, mindes godt den sluttede kraft, hvormed han drev sit teologiske studium, sikkerlig ikke først og fremmest for at blive færdig i en fart, men for at komme sandheden paa saa nært hold som muligt. Samtidig fulgte han med levende interesse den kamp mod kristendommen, som den allerede hensygnende Brandesianisme omkring aarhundredskiftet søgte at puste nyt liv i.

Det centrale i A. N's kirkelige syn var — som hos Grundtvig selv — en urokkelig overbevisning om, at kristenlivet, baade den enkeltes og menighedens, har sin eneste kilde i det levende ord af Vor Herres egen mund. Med dette som udgangspunkt blev han en af den grundtvigske retnings betydeligste kirkehistorikere og navnlig en af dens mest fremragende teologer. Naar han dog ikke stivnede i dogmatik (hvad adskillige ville hævde, at han gjorde), skyldtes det sikkert i høj grad den stilling, han var den lykkelige indehaver af, som valgmenighedspræst, først i Skanderup og siden, gennem de mange aar, i Vejstrup. Ganske vist kunne han til tider blive mismodig ved at betragte menighedslivet i de kredse, der stod ham nærmest. »Der er ebbe i kassen i de frie kredse«, sagde han engang for nogle aar siden, da vi mødtes paa en rejse. Og det var jo ikke pengekassen, han tænkte paa. Men menigheden, som han betød saa meget for, betød visselig ogsaa meget for ham, allermest ved at byde hans sjæl den forfriskelse fra livet selv, som sikrede ham imod at blive en kold og tør dogmatiker.

Han blev ikke biskop, ej heller »professor i Grundtvig«, saaledes som det ved lejlighed var stærkt paa tale. Det skal man ikke beklage, hverken for hans egen skyld eller for den danske kirkes skyld. Fra den plads, hvor han stod, som præst i en levende menighed, var han i virkeligheden i stand til frit at øve baade bispe- og professorgerning i vide kredse. I den kirkelige kamp, der, naar den føres med blanke vaaben, ingenlunde er blot af det onde, men tværtimod vel egentlig er uundværlig under vore jordiske vilkaar, var A. N snart »maalmand« i spillet, snart »midtermand i forreste linje« for den kirkelige retning, som han tilhørte. Han var eensidig. Men det gav ham styrke. Hans stærke fremhævelse af det objektive i kristendommen i forbindelse med hans tales djærvhed skaffede ham ørenlyd f eks hos adskillige unge »Barthianere«. Flere af dem kom under hans vejledning til at forstaa Grundtvigs kirke- og ordsyn. Derom blev der vidnet smukt nu ved hans død.

Man fik let ved samvær med A. N indtryk af, at han egentlig kun brød sig om at høre sig selv. Og saa opdagede man maaske siden, at han dog havde hørt, hvad de andre sagde — og huskede det, hvis det da var værd at huske! Og for resten maatte man jo indrømme, at man ingenlunde kedede sig ved at høre paa ham. Han vidste meget, havde oplevet ikke saa lidt og ejede et stort fond af nordjysk lune. Han kunne slaa haardt, hvad enten angrebet gjaldt »humanismen« eller den tyskfødte protestantiske skriftteologi. Men det var ikke snæversyn, der gjorde ham eensidig. Han søgte med flid at sætte sig ind i modpartens tankegang, før han slog til. Hans sprog var ikke journalistens eller den behændige folketalers. Med sin sønderjyske hustru delte han glæden over genforeningen og i det hele taget kærligheden til land og folk, en kærlighed, der især i disse sidste aar var forbundet baade med angst og med haab.

De, som kendte A. N paa nært hold, havde meget at fortælle om hans varme hjerte, hans vennesælhed og hyggen ved at være sammen med ham i hans gode, lykkelige hjem. Endnu midt i sin gerning, uden forudgaaende langt sygeleje, fik han en skøn død. Meget, som han vist havde haabet at opleve, ligger fremdeles i en usikker fremtid. Det gælder bl a den nye kirkeskole, som mange vel havde tænkt sig, han skulle — om ikke lede, saa dog præge. En stor personlig glæde ville det sikkert have været for ham, om han havde kunnet forudsé, at hans menighed i Vejstrup med en sjælden enstemmighed skulle samle sig om at bede hans søn overtage gerningen i Vejstrup efter ham.

Anders Nørgaards livsværk turde endnu længe komme til at bære frugt i dansk kirke- og folkeliv.

(Dansk Kirkeliv 1943, s 91 f).

Oscar Geismar skriver:

Med valgmenighedspræst Anders Nørgaard er en af den danske folkekirkes mest særprægede mænd gaaet bort. Han tillod sig den luksus at tænke sine tanker selv, og naar de syntes ham vel gennemtænkte, udtalte han dem med en hensynsløs aabenhjertighed, der af og til kunne forbløffe venner og forarge modstandere. Hertil kom saa, at hans personlighed virkede med en egen tung uflyttelighed, som gjorde det umuligt i en haandevending at smutte udenom ham. Hvor han stod, dér stod han, og der skulle usædvanlige armkræfter til for at flytte ham. Paa det kirkelige tavlebord findes der gesvindte folk, som med held varetager løberens rolle; der findes ogsaa sprælske gemytter, der som springere bringer afveksling i foretagendet; men intet af den slags bevægelighed laa for A. N. Han var og blev taarnet i spillet, solid som et helt lille Dovre og til at stole paa, naar det kneb.

Knibe gjorde det, nu mere end nogen sinde, derom var A. N forvisset lige til bunden af sin redelige sjæl, og det var ikke blot de sidste aaringers bitre oplevelser, som havde fyldt ham med mismod og angst. Længe, før den 9. april, medens mange, maaske allermest indenfor den grundtvigske lejr, mente, at den hellige grav var vel forvaret, udsendte han bog efter bog med det ene formaal at mane den kirkelige anskuelses tilhængere til selvbesindelse. En grundtvigsk opvækkelse var, hvad han ønskede at afstedkomme, og det en opvækkelse, som direkte tog sigte mod vennelagets grundtvigske arv. Han gik ud fra som givet, at protestantismen trængte til en gennemgribende reformation, om den fortvarende skulle fortsætte som livsbevægelse, og der var for ham ingen tvivl om, at ene den kirkelige anskuelse kunne tilføre den danske kirke det faste punkt, som den længe havde savnet, og dermed genrejse den til store bedrifter. Saa meget mere fortvivlende forekom det ham, at grundtvigianernes store flertal havde misrøgtet den fædrene arv. Naar saltet har mistet sin kraft, hvormed skal det da saltes?

Han havde store klagemaal at rejse mod sine egne folk. Han led ikke den sammenæltning af kristendom og udviklingstro, som for en menneskealder siden greb vidt om sig og indpodede mange af vennerne en halvhedensk optimisme, iklædt kristeligt skrud. Men i de senere aar blev det mere og mere overbevisningen om, at gudsordet ikke er at finde i bogen, men kun ved badet og bordet, som han utrættelig ivrede for. Han kunne gøre indtryk af at prædike grundtvigsk dogmatik og fik af og til sagt sin mening saa bogstavret efter »den gamle«s tungemaal, at mange slet ikke forstod ham, men for ham var det liv fra ende til anden, brændende, tragisk alvor. For ham var kristendom ikke forgudelse af bibelordet og endnu mindre moralske

kraftanstrengelser, men lydhørhed overfor Gud, naar han taler. Den klassiske situation for et kristent menneske var for ham det gamle: »Tal, Herre! Din tjener hører!«

A. N var sig bevidst, at denne forkyndelse, som udæskede modstandere og krænkede venner, var ilde hørt af mange, ogsaa indenfor grundtvigianernes kreds, men naar han var i aande, faldt det ham ikke ind at agte paa saadanne smaating. Naar han drog i leding, hørte han i udpræget grad til de svært bevæbnede. Han havde under indgaaende studier bl a af kirkens historie erhvervet sig en solid og mangfoldig viden, som øgede hans medfødte tunghed i bevægelserne. Naar han, hvad hyppigt skete, deltog i diskussioner, kunne han ved første ørenlyd gøre et ubevægeligt indtryk og smidighed blev aldrig hans sag. Men fik han tid til at finde og forme ordene, virkede de med megen vægt og kunne sætte sig fast i sindene til senere gennemtænkning.

At Anders Nørgaard var vendelbo maatte blive en given sag for alle dem, der blot en gang havde set ham og hørt ham. Han var stejl og stærk, i besiddelse af sine meningers mod, sen i vendingen, men endnu senere til at forlade et slag, før det var vundet. Og saa fik denne 100 procents jyde hele sin manddomsgerning paa det smilende Fyn. Erfaringen viser, at denne art af blodblanding kan være yderst heldbringende, og den var det i dette tilfælde. A. N holdt af sine trofaste Vejstrup-folk og de af ham. Der var en gang, hvor Københavns trak svært i ham, og der var saamænd en anden gang, hvor man søgte at anbringe denne enspænder, der oprigtigt hadede al administration, i en bispestol, men begge gange stod lykken ham bi. I Vejstrup var han, i Vejstrup blev han, og i Vejstrup har han nu lukket sine paa een gang muntre og melankolske øjne. Hans kreds vil savne ham dybt, og hele Danmark over er der mange, som ved A. N's død gribes af baade savn og sorg. Saa kantet og knortet, saa stejl og stærk, saa redelig og trofast, som han var, bliver der et tomt rum i den danske kirke, nu da han er død. (Mennesker jeg mødte, 1944, s 98 f).

Professor **P. G. Lindhardt** skrev ved A. N's død bl a: »Nørgaard havde hos Grundtvig fundet kristendommens hjerteblad afdækket paa en maade saa umiddelbart indlysende, at det slet ikke kunne være anderledes end, at han af hele sit hjerte maatte kæmpe for dette syn. Derfor vendte han sig bidsk og tungtbevæbnet mod al udflydende grundtvigianisme, som vel førte den gamles navn i munden, men ikke tog det saa nøje med »hjertet, hvorfra livet udgaar«: selve grundsynet paa menigheden, dens ord og sakramenter. Hans store 3-binds-værk »Grundtvigianismen« er en fremragende skildring af sit emne, bygget op paa intimt kendskab til alle kilder; det er tungt, formelt ikke vellykket, metodisk angribeligt, det vurderer jævnligt modstanderne helt uretfærdigt, det tager for lidt hensyn til tidsbaggrunden, men det er den nyere danske kirkehistories mest inspirerende værk, skrevet med brændende tro paa sagen; det blev en begivenhed i Danmarks kirke, da det udkom paa et tidspunkt, hvor de fleste havde glemt, hvad Grundtvig ville, og hvor man var ved at drukne ham i mindefester. Nørgaard ville ikke sætte monument paa Grundtvigs grav, men i stædig trods: plante foraarsblomst — som han udtrykte sig.« (Aarhus Amtstidende 20. maj 1943).

C. V. A. Ruth: Valgmenighedspræsten Anders Nørgaard, 1955, Højskolebl 1943, s 297 f (J. Th. Arnfred) og 302 f (Poul Engberg), s 300 (Niels Petersen) Kirkeligt samfunds julebog 1943, s 25 f (Aage Møller), Liselundbogen 1943 (S. A. Nørgaard og N. P. Nielsen), s 95 f, og 109 f, Dansk tunge (juni 1943 med adskillige bidrag red af Sune Andresen (Minder om A. N), Vendsyssel Tidende 11. febr 54, Præstef blad 1943, s 447, jvf smst s 581 f (C. V. A. Ruth) jvf smst s 645 (Niels Petersen), Menighedsbladet 1943, s 306 (J. Bukdahl), smst 1943, s 298 (Carl Hermansen), Det tredie standpunkt, 1943, 6. aarg, s 328 (Arne Sørensen), DBL XVII, s 332 (Fr. Nørgaard), Svendb avis 21. april 39 og 18. maj 43, Fyns tidende 22. april 39 og 18. dec 43, A. Højmark og Uffe Hansen: Gr fri- og valgmgh, I, 1944, s 220, H. Rosendal: Træk af danskhedens historie i Sønderjylland II, 1911, s 191 og 251, Carl Moe: Oplevelser, 1926, s 130 f, se iøvrigt ovf.

5. 23. aug 1943 (sp Uldum-L 25. aug 37): **Svend Aage Nørgaard,** * 26. juni 10 Skanderup, søn af forgængeren. Stud Svendborg 28, c 35² (1), højskolelærer Rønshoved 36. ~ 14. sept 37 Ingeborg Rasmussen.

Fmd Østfyns Grænseforening, B M Snoghøj Gymnastikhøjskole.

Udg mindetale over sin fader, valgmenighedspræst Anders Nørgaard, Liselundbogen 1943.

Skrev i »Nytaarsgave« i anledning af højskolens hundredaar om »Højskolen og de fri kredse«. Artikler i Svdbg Avis, Højskolebl, Bavnen, Dsk Tunge samt i talrige højskolers aarsskrifter.

Litt: Fr. Nygård: Kristenliv i Danmark gn 100 aar, 1897, s 398 f, Kr. A. Lange: Den danske friskole I, 1933, s 180 f, Anders Nørgaard: Vejstrup valgmgh og dens forhistorie, 1925, samme i Svendb aarb 1922, s 154 f, (om den gr bevægelse i Sydfyn for 100 aar siden), Holger Begtrup: Menighedsliv i gr kredse III, 1932, s 138 f, A. Højmark og Uffe Hansen: De gr fri- og valgmenigheder I, 1944, s 214 f, Anders Uhrskov: Friskolefolk I, 1933, s 180 f, 197 f, 208 f, 239 f, II, 1933, s 55, Vald. Bennike: Chr. Hansen, Vejstrup, 1900, Svendborg avis 12. jan 1931, Fyns tidende 11. jan 1931, Højskolebl 1900, sp 369 og 393, 1894, sp 1249 f, 1909, sp 473 f, 1911, sp 18 f, 1915, sp 569 f, 1917, sp 833 f og 887 f, 1922, sp 713 f, 1939, sp 221, 1945, sp 32 f, Vejstrup højskoles medlemsskrift, Hist aarb for Svendb amt, 1932 og 1934 (om friskolelærer Rasmus Hansen og om Hans Christensen), Louis Blauenfeldt: IM's hist, 1912, s 92, J. P. Sundbo: Vejstrup højskole (Dsk folkeblad, 1881, s 137). Fra det fæle Vejstrup (smst s 593 f), V højskole, (Tidens strøm, 1892—93, s 21 f). Gode bidrag til valgmenighedens første historie findes i flere slægtsbøger, f eks Vilh. Kristensen: Minder, 1943, samme: Gravvængeslægten, 1950, H. K. Rosager: Sognefoged Hans Christensen, Vejstrup og hans slægt, 1947, samme: Chr. Hansen, Vejstrup 1950, Thorvald Lund: Kohavegaardsslægten i Vejstrup, 1947, Niels Hansen, Langesminde, 1950.

GUDME—BRUDAGER

Gudme sogn, 1582 ha, er ret bakket, frugtbart og skovrigt. Gudme sø. Byerne: Gudme med 2 fh fra 1891 og 1922, jernbanest, Galdbjerg. Hg Broholm (Sehested) med en værdifuld oldsagssamling.

Brudager sogn, 974 ha, er ret fladt, stenede jorder, en del skov. Byen B med friskole fra 1860, fh fra 1896, Gravvænge med friskole fra 1875.

Det kirkelige liv har ikke været stærkt. 1821–23 var Indre Missions senere formand, *C. F. Rønne* (se Høve-F) huslærer paa Broholm. Han mødte her en lille kreds af vakte mennesker og undrede sig over, hvorledes de blev spottet og forfulgt, saa han skrev en artikel i Hempels avis i Odense til deres forsvar. *Johan Nielsen,* Skaarupør, kom her og talte til de »hellige«.

Da grundtvigianismen kom til at præge kirkelivet i Vejstrup, sluttede mange sig dertil med gdjr *Niels Petersen,* Gravvænge, i spidsen. Han fik bygget friskole, men forholdene blev efterhaanden temmelig splittede, idet mange af de førende søgte til Vejstrup. Pastor *Kjær* var en meget ringe præst. Kirkegangen i sognekirkerne blev minimal, provst *Klein* var svag i mange aar, og pastor *Bastrup* samlede kun en lille kreds. 1924–28, pastor *Selmers* (Nerenst) tid var ret urolig; han slut-

tede sig nærmest til IM og var en dygtig forkynder, men den tragiske sag imod ham, som endte med hans afskedigelse, medførte, at c 60 familier dannede en kirkelig forening, der blev betjent af en fremmed præst Dalsgård, Egense. (Blandt IM's støtter skal nævnes skrædderm Carl Magelund) (død 1943, DnA, 1945, s 89.)

Senere har der kirkeligt været rolige forhold. Politisk har hofjægermester *Sehesteds* forhold under den tyske besættelse optaget sindene en del. Der er stadig mange sognebaandsløsere til Vejstrup, men der er ogsaa trofaste kredse i sognekirkerne, og der kan komme en del til menighedsmøder, ungdoms- og gamlemøder. Iøvrigt er der en del standsforskel.

I Gudme kirke, der ligger centralt for egnen, har domprovst *C. A. Skovgaard-Petersen* holdt bibelskole (foredrag) med stor tilslutning, ligesom overretssagfører *E. Staal* talte til store forsamlinger i aarene 1931–35.

Friskolerne

Friskolelærer *Rasmus Hansen,* Vejstrup, var født 1825 i Gudme, hvor hans fader var skrædder og husmand. Vi hører om skoleforholdene i Gudme i hans barndom: Skolen var slem, det regnede med hug og tamp. En dag fik en dreng 14 slag tamp om formiddagen for sin lektie i lærebogen og 22 slag om eftermiddagen for sin regning. Han sank sammen paa gulvet, men læreren spjættede til ham med sin træsko, og saa krøb han op paa bænken. Biskoppen roste Rs. H ved visitatsen. Konfirmandforberedelsen hos pastor *Kjær* var ikke bedre end skolen. Præsten fortalte konfirmanderne om sin studentertid: »Det var, saagu, mange aar at læse og noget maatte vi jo more os med, saa de Djævels eksaminer kunne blive overstaaet. I kan tro, det var en glæde, da jeg kom hjem til mit bogskab efter at have taget attestats. Jeg tog den ene bog efter den anden og kylede dem hen i krogen, og til hver af dem sagde jeg: »Nu skulle F'anden læse i dig tiere.« Rasmus Hansen syntes ikke om det. Senere blev han karl i Gudme pgd, men aldrig havde han oplevet saa megen raahed, og karlen sagde med stolthed, at de brød sig ikke om det 6. bud. Man bandede allesammen: Præsten, madammen, børnene, pigerne.

Gravvænge friskole har sit udspring fra Vejstrup. Tanken udgik fra gdjr Rasmus Christensen, »Bleggaard«, der var gift med Marie Nielsen, hvis moder var søster til Chr. Hansen, Vejstrup. De kom hertil 1868 fra Orte og havde 2 børn, som de nødigt ville sætte i Brudager skole. De blev af Chr. Hansen henvist til *Lars Hansen,* der havde været privatlærer i Lundeborg, hvorfra han søgte til Vejstrup. Lars Hansen kom hertil. Han var en af Svendsens elever fra Jelling. Skolen begyndte beskedent i en husmands stue, 1875 byggedes friskolen. Lars H havde en særlig evne til at fortælle bibelhistore, om vinteren holdt han sang- og oplæsningsaftener; han var optaget af skytte- og gymnastiksagen, blev delingsfører, og skyttesagen gik stærkt frem. Han var en udmærket lærer. 1895 flyttede han til Svendborg. Hans efterfølger, *Hansen-Brøndsted* havde ledet Ringe fortsættelsesskole. Han var en dygtig skolemand, pastor *Bastrup* satte ham højt. 1908 flyttede han til »Hjemly« i Hillerslev og døde 1914.

(K. A. Lange: Den danske friskole, 1933.)

1924 oplyses: Ret god kkg, bedst i G. Flertallet u p, 24 husstande i G og 37 i B slutter sig til valgmgh i Vejstrup, som i over 60 aar har haft en fast kreds i B sogn. Mange herregaardsarbejdere. 1935: Kkg 5 og 10 pct, velvilje og hørelyst, ungdomsm i pgd, 320 til valgmgh. 1943: 45 (100) og 25 (45) i kirke, som overalt paa Sydfyn meget brogede forhold, 310 til valgmgh, men ogsaa trofaste kredse inden for sognemgh, stor bibelkreds, vel besøgte mghmøder, kirkeblad. 1955: Kkg 4–5 pct, gode forhold, velvilje, valgmgh præger især B, (98 og 154 sbl), ungdomsm i pgd, gamlemøder i pgd, bibelkreds, kirkeblad, FDF, Sudankreds. Velstillet landbefolkning, en del arbejdere. Stationsby i Gudme.

Gudmes kirkes ældste dele er romanske af kamp. Senere er koret revet ned, og skibet er forlænget mod øst (kamgavl), og kirken overhvælvedes. Anseligt og svært taarn med svære støttepiller og pyramidetag fra 19. aarhundrede. Vaabenhus mod syd med kamgavl, (her ligkapel) indgang gn taarnet. Kirken blev restaureret 1876—77, da der fandtes ejendommelige kalkmalerier fra 1693. Altertavle med korsfæstelsen i midten. Prædikestolen fra 1675, smukke sengotiske stole i koret fra Claus Bergs værksted. Lysekrone fra 1682, smukke mindetavler og mindesten. Kirken restaureret 1939. 150 sd. Gravkapel under koret.

Henry Petersen: G kirke og dens malerier, i Khst saml 3. r II, 577 f.

Brudager kirkes skib og kor er romanske af kamp. Taarnet er sengotisk, af skibets bredde med kamgavle. Yngre er vaabenhuset mod syd. Overhvælvet. Skibet har nu bjælkeloft. Enkelte sengotiske kalkmalerier i koret. Altertavle skænket 1919 af kmhr H. Sehested (kopi af Carl Bloch: Opstandelsen). Den gamle, senkatolske fløjaltertavle er i skibet. Prædikestol fra c 1600. Romansk font med relieffer. Klokke fra 15. aarh. 90 sd.

Mackeprang: Døbefonte, s 122, 124. Ved kirken et monument for kmhr N. Sehested.

Folketal: 1850: 692 og 498, 1901: 869 og 490, 1921: 1132 og 541, 1950: 1165 og 476.
Altergæster: 1922: 175 og 85, 1934: 250 og 100, 1942: 335 og 100, 1953: 298 og 37.
Menighedsraad: 1922: 3 valgm, 4 rad, 6 u p, 1934: 1 valgm, 12 u p, 1949: 2 IM, 1 gr, 2 soc, 8 u p, 1953: 13 u p.
Kommunevalg: 1943: Soc 145 (2), rad 55 (1), venstre 402 (8), 1954: Soc 195 (3), venstre I 186 (3), venstre II 199 (3), u p 121 (2).

Sognepræst

Indt 1857: a) 81 rug, 79 byg, 125 havre, b) 42 rdl, c) naturalier, d) 300 rdl, e) 65 td ld. Firlænget egebindingsværkspgd, 84 fag, fra 1804, smukt nær Gudme sø. — 1870: Regul 2540 kr, netto 4920 kr. — 1913: 2. kl, 1946: 3. kl.
Pgd opført efter brand 16. marts 1861.
Ingen præst er forflyttet herfra fra reformationen til 1939.

14. 3. okt 1832–16. okt 76: **Hans Magnus Kjær,** * 1. nov 01 Marslev. Forældre: Lærer Peter Bernhard K og Laurine Friis. Stud Odense 22, c april 29 (h), † 16. okt 76. ~ 10. aug 33 Hedvig Kirstine Friis, * 14. okt 11 Nyborg, † 19. dec 80. Forældre: Bager Hans F og Gjertrud Marie Andersen.

Hjælpepræst hos pastor Kjær

1868—75: **J. F. Balslev,** se Sulsted-A.
1875—76: **J. E. Lindberg,** se Hodde-T.

15. 16. jan 1877–19. juni 96 (sp V. Ulslev 20.

dec 70): Provst **Peter Klein**, * 1. okt 22 Kbhvn. Forældre: Jstrd, by- og herredsskriver i Stege Henrik Adolph Esajas K og Christiane Andrea Petrine Funder. Stud Mrtp 39, c juli 44 (h), huslærer paa Birkelse, sprog- og musiklærer i Randers, ord kat Rønne-K 29. okt 55, sp Aars-H 15. okt 62, provst Aars-Gislum herr 12. okt 68, † 19. juni 96. ~ 27. juli 52 Vilhelmine Grønning, * 19. juni 33 Skive, † 14. marts 12. Forældre: Gæstgiver Jens G og Ane Cathrine Domp.

Oversatte en række bøger (f eks fra tysk: Handelskommis'en som bogholder, rejsende, kasserer, i butik og paa lageret; fra engelsk: Er en praktisk filosofi mulig? (efter Hegel) m m.)

Provst K, der var broder til Kbhvns overpræsident, var en smuk, repræsentativ præsteskikkelse, meget musikalsk, han var kendt som en god taler og som et sympatisk menneske, jævn og naturlig. I mange aar led han af en underlivssygdom, der voldte ham store smerter, men som han bar med stor taalmodighed. (Svendborg avis 20. juni 96).

Hjælpepræst hos provst Klein 1895—96: O. Pedersen, se Nr Broby.

16. 19. aug 1896–16. febr 1924 (sp Haurum-S 4. juli 89): **Rudolf Leopold Bastrup**, * 26. juni 52 Kolding. Forældre: Kbmd Niels Wormslev B af Ø Nykirke-G og Cathrine Louise Giørtz af Nustrup. Stud Haderslev læreres skole 70, c 77[1] (l), lærer Kbhvn, i udlandet, hjpr Toreby 5. aug 80, sp Gaarslev 29. okt 83, afsk 16. febr 24, † 21. marts 30. ~ 29. april 84 Sophie Gyrithe Kofoed-Hansen, * 9. juni 52 Haderslev, † 15. april 99. Forældre: Stiftsprovst, Toreby, † 93, se der. Fætter: Krøyer, Taarnby. Hustrus søster ~ Strangen, Tranderup.

Pastor Bastrup var en begavet, kultiveret og kundskabsrig mand, et udpræget bymenneske, formfuldendt til det yderste, hensynsfuld, men reserveret. I sin teologi var han strengt luthersk; han var tillige vel bevandret i arkitektur, kunsthistorie, sprog og verdenshistorie. Hans prædikener var formfuldendte, omhyggelig lært udenad, inddelt i 3 faste led. Han gjorde sig megen umage med at komme i kontakt med folk, men det lykkedes kun i ringe grad. Han slog aldrig rigtigt an i Gudme. Hans stilfulde væsen passede ikke landboerne, ejheller hans akademiske præg. Han læste meget og tilbragte megen tid ved sine studier. Da han tog afsked, kunne det mærkes, at han var nedtrykt over, at hans gerning havde baaret saa ringe frugt. Som emeritus kastede han sig ind i studier af Karl Barth. Han skrev lange exerpter af Barths værker. Han savnede evne til at gøre sin store viden forstaaelig for jævne folk. (G. B).

17. 11. maj 1924–17. dec 28 (sp Sneum-T 21. maj 19): **Emil Peter Winkel Kjær Selmer** (navneforandring 30 til **Nerenst**), * 31. aug 87 Fredericia. Forældre: Postekspedient Niels Ølsted Jacob S og Anna Elise Nerenst. Stud Slomanns skole 06, c 15[2] (h_2), lærer Kbhvn, sekretær Blaa Kors, kst sp Feldballe-N 19. april 17, afsk efter provsteretssag og dom uden pension 17. dec 28, præst ved en fri mgh i Kbhvn 29–36. ~ 21. juli 17 Anna Petersen, * 3. febr 89 Skuldelev. Faderen: Rentier.

18. 17. april 1929–6. nov 39 (Dsk sømandspræst Newcastle 2. marts 25): **C. Petersen**, fl t Vig-NA, se der.

19. 26. febr 1940–16. marts 48 (sp Skelund-V 30. dec 32): **P. E. T. Andersen**, fl t rkp Varde, se Bedsted.

20. 20. juli 1948 (sekretær krigsfangehjælpen i Tyskland 46): **Christian Bakmann Christensen**, * 28. april 17 Flade ved Frederikshavn. Forældre: Gdjr Christian C og Birthe Marie Larsen. Stud Sorø 36, accessit 41, c 43[1] (l-103). Præst under DKU (i Bremen, Hamburg, Berlin) 43–45. ~ 31. juli 48 Maj Warfvinge, * 22. maj 18 Stockholm. Forældre: Læge Erik W og Ingrid Aurell.

Litt: Jac. Madsen, s 20, 165—67, Højskolebl 1910, sp 665 f, (om B friskoles jubilæum), Holger Begtrup: Gr menighedsliv, III, Kr. A. Lange: Den danske friskole I, 1933, s 239 f.

GUDBJERG

Gudbjerg sogn, 4385 ha, er udstrakt, aflangt fra nord til syd, højtliggende og bakket, (indtil 113 m), ret frugtbart, et skovbælte strækker sig fra nord til syd. Naturskønt, en del mose. – Byerne: Gudbjerg med fh fra 1891, Ellerup med friskole fra 1872, Brænderup, Lakkendrup, Brændeskov, Sejet. Hg Mullerup.

Svenskerne huserede slemt her i sognet 1658—60. (Aarb f Svendb amt 1912).

Tæt sydøst for G by, paa et mægtigt højdedrag, kronet af en gruppe fredede langdysser, og med herlig udsigt over det frodige landskab og over Storebælt til Langeland, anlagdes 1934 en minde- og mødeplads, **Gudbjerglund**, ordnet af gartner **Gram**, Svendborg, paa initiativ af højskoleforstander **Thøger Dissing**, Vejstrup. Pladsen er paa præstegaardens tidligere jord, og planerne opstod, da præstegaarden skulle udstykkes. Pladsen er 5½ td ld med festplads, boldplads, parkeringsplads m m, lige ved Nyborg—Svendborg landevej. Her er bl a en genforeningssten, en sten for Hans Christensen, Vejstrup (se der), for Grundtvig, for gymnastiklærer Vilhelm Kristensen, Vejstrup.

Pastor *Sveistrup* betegnede Gudbjerg som et ønskeembede hvad det ydre angik: Dejlig pgd, herlig natur, elskværdige mennesker, ret god kirkegang, og dog omtaler han, at der kan være vanskeligheder. Der kunne nok være mere kirkeligt liv.

Biskop *Wegeners* bedstefader, *H. C. Wegener,* var sp her 1800–31, en dygtig mand, præget af oplysningstiden, myndig og belærende. Hans søn var historikeren, gehejmearkivar Caspar W, født i G pgd. Medens Hans Chr. Wegener var sp her, begyndte den gudelige forsamlingsbevægelse at mærkes ogsaa her. Der var en lille kreds af opvakte, og *Johan Nielsen* fra Skaarupør kom og talte. Nogle af de vakte blev senere grundtvigske og sluttede sig til Vejstrup valgmgh, men samledes ellers her mest om friskolen, der blev oprettet 1866. Pastor *S. Poulsen,* der var hjpr 1868–73, var vækkelsesprædikant, paavirket af Rud. Frimodt. Han støttede de vakte og blev selv paavirket af dem. Men sognet blev som helhed ikke retningspræget. IM har haft enkelte ven-

ner, og de har holdt en del møder. Der har været dygtige præster, *Petersen, Kragh, Sveistup* og *Bang,* men de har ikke givet sognet særligt retningspræg. Livet har formet sig stille og roligt her, hvor skovene gør afstandene store. Pastor *Petersen* (1878–89) var en fornem officerstype, meget præcis. Beboerne var vrede over, at han flyttede herfra. Man var vant til at beholde sine præster i Gudbjerg. Pastor *Kragh* (1889–1908) var virkeligt sognets præst. Han havde ikke sin styrke i at prædike, en halslidelse generede ham meget, men han kendte hvert hjem i det store sogn. I en lille lommebog (som han læste meget i, naar han var syg), havde han opnoteret alle beboerne, ogsaa børn og tjenestefolk, i hver eneste husstand. Ingen begivenhed, glædelig eller sørgelig, undgik hans opmærksomhed. Trofast gik han de lange veje sommer og vinter for at besøge hjemmene. Hvert foraar og efteraar fik de gamle brevkort om, at nu kom præsten for at tage dem til alters (hvis de havde svært ved at komme i kirke). Det var højtidsdage i de smaa hjem. Fra pastor Petersens tid holdtes gudstjeneste i den afsides liggende Brændeskov skole hver maaned, og der var fuldt hus. Kragh holdt ogsaa møder i hg Mullerups folkestue for de mange tjenestefolk, arbejdere og husmænd. Kragh var grundtvigsk og havde paa Sjælland haft en førende stilling blandt de grundtvigske præster. Men kom der en missionær til Gudbjerg, tog Kragh sig af ham og indledede ofte ved missionsmøderne i hjemmene. Skønt beliggende midt imellem Ryslinge og Vejstrup, mærkedes disse valgmenigheders indflydelse meget lidt i hans tid. Da pastor *Sveistrup* var kommet hertil, sagde pastor Kragh en dag: »Hils smeden Johannes Hansen! han er min ven, for han er Herrens ven«. – Johannes Hansen var en af IMs ledere i sognet.

Ellerup friskole blev stiftet 1866. Friskolelærer **Niels Kristensen** (* 1842 i Brande sogn, † 1882) havde været paa Gedved seminarium, men havde ikke haft raad til at fuldføre læsningen. Han var elev hos Kr. Kold 1867—68, var en tid hos Klaus Berntsen i Højby friskole og var lærer et par steder, indtil han 1870 blev friskolelærer i Ellerup. Skolen holdtes afsides hos gdjr **Rasmus Kristensen,** der var stærkt præget af Birkedal og stod i forbindelse med Chr. Hansen, Vejstrup. Dennes søn, Peder Kristensen, blev friskolelærer i Ellerup 1866, men flyttede til Ferritslev friskole og Niels Kristensen blev hans eftermand 1870. Der blev 1872 bygget skole paa et mere centralt sted. Han var en dygtig og nidkær lærer. Den stave- og læsebog, han udgav 1879, vidner derom. Den var noget helt nyt paa ABC-bogens omraade, med mange billeder. Der blev arbejdet flittigt. Jaskeri taaltes ikke. N. K følte sig som hjemmenes tjener. Hans skole var en ordets skole, og han var en udmærket fortæller, en ægte frihedsmand. Hans skole gjorde stærkt indtryk paa nordmanden Andreas Austlid, Kolds biograf. N. K's ven, **Ernst Trier,** sad hos ham, da han døde. Han blev begravet i Vejstrup, og friskolekredsen har især sluttet sig til Vejstrup valgmgh.

Da pastor *Sveistrup* kom 1908, var der nogle grundtvigske, hvoraf enkelte sluttede sig til Vejstrup valgmgh. Der var nogle faa IMs folk, og saa var der en ikke lille flok kirkegængere uden retningspræg. Og saadan omtrent var det ogsaa 24 aar efter, da Sveistrup rejste herfra. Pastor Sveistrup var iøvrigt ligesom pastor Kragh en umaadelig flittig præst, initiativrig, altid paa færde; han var IMs mand og ivrig Blaa kors mand, men han var især sognepræst. Han gik flittigt paa husbesøg og var meget optaget af skolernes kristendomsundervisning; han holdt ogsaa gudstjenester i Brænderskov skole og undertiden møder i de andre skoler eller i hjemmene. Han begyndte en sdsk og en Blaa kors forening, som ophørte, da han rejste. Han dannede ikke nogen KFUM eller KFUK eller missionskredse, men der blev holdt kvindemøder i pgd, hvor der blev fortalt om ydre mission, og nogle gange var der stor YM-basar i præstegaardshaven. Konfirmandundervisningen gjorde han meget ud af, og han holdt møder for sine gamle konfirmander, men tilslutningen var ringe. Saa holdt han ungdomsgudstjenester, og de var vel besøgt. Flere gange var der kirkeuger.

Blandt dem, der deltog i sognets kirkelige liv var f eks etatsraadinde *Agnes Hansen,* f Hedemann, Mullerup (* 1858, † 1930), som en tid holdt møder for kvinder paa Mullerup. (Hendes datter hjalp i søndagsskolen i pgd, hun blev senere gift med baron Bille Brahe, Fraugdegaard.) Hendes mand, etatsraad *C. D. A. Hansen* (* 1843, † 1916), var apoteker og fabrikejer, især kendt som fremstiller af osteløbe, smørfarve og pepsinpræparater, som fandt udbredelse over hele jorden; en meget virksom og dygtig mand, meget rig; han købte Mullerup 1882, og er begravet i Gudbjerg. Blandt præstens støtter var tillige fornævnte smedemester *Johs. Hansen* og smedemester *Nic. Nielsen,* der var menighedsraadets fmd, sogneraadsfmd *Hans Jakobsen,* en meget trofast kirkegænger. Blandt de førende grundtvigske var gdjr, skatteraadsfmd *Lars J. Duelund.* – Lærer *Aage H. Enggaard* var afholdt, virkede for biblioteksagen († 1955).

I de senere aar har det kirkelige liv været roligt. Der er ikke partipræg og ikke megen kirkelig interesse, men velvilje.

Gdjr **Rasmus Christiansen** (* 1840, † 1928) betød en del paa egnen. Han var fra Ryslinge, blev højskolelærer i Ryslinge, købte 1881 Stjernegaarden i Gudbjerg og ejede den til 1910, var kendt som kvægopdrætter og banebrydende inden for fynsk kvægavl og for bekæmpelsen af kvægtuberkulosen. Han var en begavet og interesseret mand, havde mange tillidshverv og var i en aarrække folketingsmand (højre) i Nyborg, senere i Faaborgkredsen. Han er begravet i Gudbjerg.

1908 oplyses: Ret god kkg, ingen særlige retninger, gode forhold, velvilje. 1922: Kkg 5 pct, 30 fam og 15 pers til valgmgh, megen velvilje, men ikke meget kirkeligt liv. Flertallet gammeldags kirkelige. 1931: Kkg 3–4 pct, velvilje, ellers som hidtil. 1943: Kkg 2½–10 pct, ikke stærkt retningspræg, ØM, M-spejdere, ungdomsm i pgd, kirkeblad, 32 fam og 7 personer til valgmgh. 1955: Kkg 3 pct, ikke partipræg, ikke megen aandelig interesse, ungdomsm, K-spejdere, børnegudstj, kirkeblad, 30 fam og valgmgh, 2 baptister. Sp prædiker en gang maanedlig i Brændeskov skole. 2 fh, friskole, 30 fam sbl, 2 fam baptister.

Gudbjerg kirke: Skib og kor er romanske af granitkvadre, koret har haft apsis. Taarnet er sengotisk med kamgavle, vaabenhus mod syd, kirken er overhvælvet. Sakristi mod nord. Altertavle er en kopi af Francesco Francia: Jesu daab, malet 1860. Smuk renæssanceprædikestol. Romansk font med ornamenter. 250 sd.

Mackeprang, s 112.

Folketal: 1850: 1261, 1901: 1508, 1921: 1787, 1950: 1772.
Altergæster: 1922: 450, 1934: 480, 1942: 453, 1953: 313.
Menighedsraad: 1906: u p, 1922: 3 gr, 4 u p, 1934: 1 gr, 6 u p, 1953: 6 u p, 1 soc.
Kommunevalg: 1943: Soc 198 (2), kons 123 (1), u p 298 (4), husm 70 (0). 1954: Soc 173 (2), kons 152(2), venstre 251(4), u p 90 (1), husm 29 (0).

Sognepræst

Indt 1857: a) 49 rug, 55 byg, 91 havre, b) 80 rdl, c) naturalier, d) 255 rdl, e) 209 td l. — 1870: regul: 2880 kr, netto: 6990 kr, 1913: 2. kl, 1943: 3 kl.
Pgd opført efter brand 23. marts 1863. Enkesæde.

Indtil 1889 er ingen præst forflyttet herfra siden reformationen.

11. 16. okt 1846–31. dec 52 (sp Værslev-Jordløse 22. febr 35): **Isak Sidenius,** * 21. sept 93 Ø Ulslev. Forældre: Provst Jacob S (af Nr Vedby-NA), † 20, Ø Ulslev-G, og Nicoline Beck. Stud Nyk 14, c jan 20 (l), sp Ø Ulslev-G (sin faders efterfølger) 3. maj 20, † 31. dec 52. ~ 5. sept 20 Cathrine Elisabeth Møller, * 4. okt 97 Købelev, † 28. marts 66. Forældre: Biskop over Lolland-Falster stift, dr phil & theol Rasmus M, † 42 (stamt 60 C), og Bodil Marie Thaulow. – Datter ~ Møller, Vesterborg-B. Broder: Hesselager. Hustrus brødre: Toreby og digteren Poul Martin Møller. Søster ~ Bredsdorff, Vissenbjerg. – Stamt 80.

12. 8 april 1853–22. juli 78 (sp Aasted-S 31. juli 35): **Andreas Jørgen Bendtsen,** * 28. juli 99 Hillerød. Forældre: Rektor v Frborg statsskole, prof, mag Bendt B og Anne Henriette Dorothea Goss. Stud Frborg 18, c nov 24 (h), sp Torsted-H 27. maj 25, afsk 22. juli 78, † 9. okt 78. ~[1] 22. maj 26 Juliane Frederikke Christence Thomsen, * 22. maj 03 Hillerød, † 13. april 59. Forældre: Kbmd Frederik T og Andrea Julie Wegener. ~[2] 23. nov 60 Laura Hermandine Jensen, * 11. okt 39 Kbhvn, † 18. febr 01. Forældre: Bud i kultusministeriet Johan Erik J og Hermandine Frølich. – Brødre: Skelby-Gunderslev og Adslev-M. Broderdøtre ~ Høeg, Kregme-V, og Bekker, Finderup.

Hjælpepræst hos pastor Bendtsen

1868—73: **S. Poulsen,** se Jegindø.
1874—78: **P. C. J. M. F. Melbye,** se Stiftsbjergby-M.

13. 26. okt 1878–13. juni 89 (sp Kværndrup 27. aug 71): **H. F. H. J. Petersen,** fl t Aunslev-B, se der.

14. 2. sept 1889–18. maj 1908 (sp Kornerup-S 26. juni 76): **Jens Theodor Kragh,** * 19. jan 35 Højgaard, Gladsakse. Forældre: Proprietær, ejer af Bagsværd kro Hans Peter K og Johanne Petrea Schmauch. Stud Frborg 52, c 58[2] (l), kommunelærer Kbhvn, huslærer Ollerup pgd hos pastor Brandt, kkp Hyllested-V-H 31. maj 61, afsk 18. maj 08, † 15. nov 10. ~[1] 15. okt 63 Ellen Kathrine Lange, * 18. nov 32 Østedgaard, Bredstrup, † 4. juni 86. Forældre: Proprietær Jens L og Margrethe Dorthea Bredsdorff (stamt 14). ~[2] 18. juli 88 Marcelline Edle Ludovica Hertel, * 26. nov 52 Haarslev, † 21. aug 35. Faderen: Sp i Haarslev-T, † 72, se der. – Søn: Billedhuggeren Johs. K. 1. hustrus broder: Rkp, Nyborg. Søstre ~ Brandt, Ollerup-K, Hansen, Kerte, og Møller, hjpr Haarslev-T. Farbroder: Sdr Felding-A. Fætter: Brenderup.

Om pastor Kraghs flittige og betydningsfulde præstegerning her, se ovenfor. Hans ophold som ung i Ollerup pgd fik stor betydning for ham. Ikke blot fandt han der sin brud og blev svoger til pastor *Brandt,* men han blev stærkt grundtvigsk paavirket og kom i nær forbindelse med Vilh. Birkedal og Jens Schjørring. I Kornerup havde han grundtvigske sognebaandsløsere fra flere nabosogne og havde især forbindelse med Tune landbrugsskole. Her i Gudbjerg virkede han for opførelsen af forsamlingshuset og ledede mange gode møder, foredrag og sammenkomster der, han fik stiftet og var leder af sognets sygeplejeforening. Han var ingen stor taler, og der kunne være noget tilknappet over hans væsen. Men han havde en stærk og varm tro. Ofte indbød han til sammenkomster i pgd og præstegaardshaven, og det satte folk pris paa. Han talte sandt om smaat og stort og jævnt om alt det høje. Og længe vil man huske hans flittige husbesøg. Pastor *Karl Povlsen,* Ryslinge, sagde ved hans begravelse: »Han var en adelsmand, præget af aandens kraft. Stærkest følte jeg det, naar jeg saa hans ranke, skønne skikkelse med de lyse øjne og de faste træk. Tusinde fjed gik han for at bygge bro mellem menneskehjerter og Gud. Han rejste sin prædikestol i hjemmene, ofte for ti, oftest kun for een . . .«

Pastor Kraghs datter, fru Ellen Fischer, skriver: Jens Theodor Kragh boede i sin studietid paa Regensen. Allerede i sit første embede gjorde han sig bemærket, takket være hans stærke personlighed. Man fortæller saaledes, at ung, som han var, blev der sendt vogn efter ham fra Roskilde, da den gamle priorinde paa det adelige jomfrukloster ville tale med ham, da hun laa paa sit dødsleje. – Da K senere blev forflyttet til Kornerup-Svogerslev ved Roskilde, fyldtes om søndagen den lille kirke, ikke alene med sognets beboere, men især med sognebaandsløsere fra omegnen – helt fra Køge kom folk kørende søndag morgen – spændte hestene for vognen før solen stod op. – K, der hørte til den grundtvigske retning, følte sig stærkt knyttet til højskolerne, Birkedal i Ryslinge paa Fyn og især Ernst Trier paa Vallekilde, som han i disse aar sluttede et nært venskab med, var for ham som støttepiller i hans livsanskuelse. – De meget smaa indtægter i Kornerup kunne selv med den yderste nøjsomhed ikke føde en stadig voksende familie, og K maatte med blødende hjerte forlade sin store menighed og blev forflyttet til Gudbjerg i Sydfyn. – Det blev vanskelige tider – jorden var fed, men befolkningen tør. Havde K i Kornerup haft sin menighed fordelt i mange sogne, saa hørte her til gengæld de bedste af befolkningen henholdsvis til Ryslinge og Vejstrup valgmenigheder. Senere blev Karl Poulsen i Ryslinge og Pedersen i Vejstrup K's bedste venner mellem nabopræsterne, og valgmenighedsfolkene saas ofte i Gudbjerg kirke. – K gjorde et stort og opofrende arbejde i de 20 aar, han var i Gudbjerg – der var hos ham en blanding af myndighed og mildhed – den lige vej var altid hans. Med utrættelig iver søgte han at vække og samle sine træge sognebørn, og han vandt deres respekt og agtelse og efterhaanden kunne man sige, at de elskede og frygtede ham; overfor ham gjaldt ingen afvigelser, men han var til gengæld det faste holdepunkt, der al-

drig veg. Hans ranke skikkelse saas paa vejene aaret rundt – alle sognets børn og hunde kendte ham – hver gaard og hvert hus besøgte han, og naar han kom gennem porten, logrede hunden med halen, børnene kom løbende og konen tørrede hænderne i forklædet og gik ham i møde.

Sognets udstrækning var stor, men til de fjerneste marker naaede han. Naar kredsen var sluttet, begyndte han forfra, aar ud og aar ind. Dette skabte et fortroligt forhold mellem ham og hans menighed. Overalt var han velset – »Der kommer præsten«. – Mandag morgen skrev K sin prædiken til den næste søndag og arbejdede saa med den hele ugen. Lørdag aften var ingen støj i pgd tilladt. – K havde en aaben sans for kunst og musik, og han var ikke bange for ved møder i pgd at sætte fotografier op paa væggen og gøre dem til udgangspunkt for sit foredrag. –

Karl Poulsen har, efter K's død, skrevet om ham – ». . . .den eneste storhed han eftertragtede, var den, der bestaar i lydighed mod Guds bud og vilje.« – Om hans ydre skrev han: »Naar K en vinterdag kom gaaende op ad kirkegulvet med den aabenstaaende pels over ornatet, rank og statelig, trods alder og sygdom, var der noget, der fik en til at tænke paa de ordner i middelalderen, hvor munken og ridderen var forenet i een person.« –

Svndb folkebl 21. nov 10, Højskolebl 7. april 11.

Hjælpepræst hos pastor Kragh

1903—04: **J. P. Holtvig,** se Hillerslev.
1904—07: **H. F. Jørgensen,** se Frederikssund-O.

15. 24. sept 1908–19. aug 32 (sp Aasted-S 18. okt 95): **Immanuel Johannes Sveistrup,** * 19. febr 64 Højen. Faderen: Sp i Hvedstrup-F, † 72, se der. Stud Mtrp 81, c 89[1] (l), lærer Kbhvn, hjpr Vejen-L (hos sin farbroder) 2. nov 92, past vik Aasted-S 29. sept 93, afsk 19. aug 32, † 25. jan 48. ~ 5. dec 93 Caroline Laura Kruckow, * 30. aug 64 Lyngby, Randers amt, † 16. juni 39. Forældre: Kbmd Peder Feddersen K (af Hvam-H) og Karen Marie Lauritzen. – Farbroder: Vejen-L.

Kredsfmd Præsteforeningen 1904—08, kredsfmd Blaa kors 16—27, fmd Svendb amts sygeplejef.

Udg 43: Se, vi drager op til Jerusalem, prædiken ved S's 50 aarsjubilæum, skrev flere artikler.

Pastor S var som student huslærer hos pastor *Tørsleff,* Ugilt (se Ø Egesborg), hvor han fik stor kendskab og kærlighed til IM, og skønt rundet af grundtvigsk rod, blev han en nidkær IMs præst og Blaa kors-forkæmper. I Aasted fik han bygget mh. Han var en meget fornøjelig, venlig mand, præget ogsaa af alvor og iver for Guds riges sag, meget taknemmelig og kærlig. Han sled som sin forgænger her paa de lange veje, udsendte protester mod misbrug af spiritus, var altid levende, altid paa færde. Han anvendte megen tid paa konfirmandundervisningen, brugte Balslevs lærebog og den gamle konfirmationsordning. Og eksaminerne gjorde han til festdage i skolerne. Han virkede flittigt i værgeraadet, var fmd for sygeplejeforeningen og arbejdede sm m dr Jacobi, V Skerninge, energisk for sygeplejesagen. »Herren har ført mig,« slutter han sin beretning. Han følte sig altid under Guds førelse (se iøvrigt ovf). I sine sidste aar fik han en lille præstegerning i Dyssegaards sogn, Hellerup, hvor han tog bopæl, flittig til det sidste. (Hjemliv og trosliv, V, 135).

Pastor L. C. Münster skildrer S saaledes: »Han var en af de rene af hjertet. Han havde mange tanker, og ud skulle de alle. Alt var rent, ægte og kærligt ment. Ved sin store viden og enorme hukommelse gjorde han god fyldest i IMs konvent i Vendsyssel. (Hj og Tr, VIII, 76.)

Om pastor S kan siges det samme som om pastor Kragh: Hans styrke var ikke at prædike. Kkg var kun jævn, men han gav aldrig op. Han var utrættelig. Altid følte han sig som Herrens tjener. Han var saare tjenstvillig, mild og hjertelig. En moden mand i menigheden sagde: »Hvis jeg blev alvorlig syg og laa og skulle dø, er der ingen jeg hellere ville have hos mig end Sveistrup.« Dér havde han sin naadegave – pligttro, ydmyg, brændende i aanden. Han var den samme, hvad enten han var i præstekjole eller ej. Til enhver tid forsvarede han troen, ofte ret aggressivt, men aldrig stødende (f eks i jernbanekupeer). Han følte sig selv som den største synder, præget af inderlig taknemmelighed om Guds naade. Paa ham passede ordet 1. Tim. 1,15. (G. A.)

16. 28. nov 1932–21. juni 41 (rkp Sønderborg 17. dec 28): **H. O. C. Bang,** fl t Dybbøl, se der.

17. 1. okt 1941 (sp Allesø-N 6. febr 36): **Niels Peter Hansen,** * 17. febr 97 Frøbjerg, Orte. Forældre: Uddeler Hans Andersen H og Marie Larsen. Stud Døckers kursus 19, c 27[1] (l), sp Langaa-Ø 19. juni 27. ~ 16. maj 33 Inger Jenny Jensen, * 20. febr 12 Svendborg. Forældre: Kbmd Jens J og Anna Marie Madsen.

Litt: Jacob Madsen, s 180—82, Højskolebl, 1931, s 659 f, Fr. Nygård: Kristenliv i Danmark, 1897, Hist aarb f Svendb amt, 1912, Om hoveriet paa Mullerup, se Iversens Almennyttige saml, 1791, s 243 f, Kr. Lange: Den danske friskole, I, 1933, s 296 f, Max Kristensen: Brødrene Wegener fra Gudbjerg, Hist aarb f Svendb amt, 1932, s 148 f, Fyns hjemstavn, I, 172, Gudbjerg sogns historie, 1949.

Vinding herred

NYBORG KØBSTAD

(Med Hjulby som anneks)

Nyborg købstad ligger naturskønt ved det inderste af Nyborg fjord, omgivet af skove, paa terræn, der skraaner mod kysten. Fjorden beskyttes mod øst af den lange halvø Østerø, der ender i Knudshoved, hvor man nu er i gang med at skabe den ny DSB-forbindelse med Halskov ved Korsør.

Lidt historie.

Byens mærkelige signet kalder mindet frem om byens historie. Det viser to taarne med en bymur med port og murtinder, et skægget hovede, en maane og en stjerne. Byen er nemlig opstaaet omkring borgen **Nyborg slot**, som skal være rejst c 1170 af **Valdemar den Stores** søstersøn, hertug **Knud Prizlavsøn**. Lidt længere inde i landet laa en lille by, hvor Gammel kirke (Helge kirke) var midtpunktet. Efter aar 1200 begyndte man at anlægge byen ved borgen. Her var hjertet i Danmark, og tidligt var her et vigtigt færgested.

Nyborg var faktisk Danmarks hovedstad i middelalderen.

Stadsskoleinspektør Johs. Høirup, Nyborg, skriver bl a i »Folkeskolen«:

Man læser i flere danmarkshistorier, at Valdemar den Store i kampen mod vendernes plyndringer byggede borge til forsvar. Han byggede selv Valdemarsmuren, taarnet paa Sprogø og Vordingborg, Absalon byggede borgen ved Havn og Esbern Snare Kalundborg. Men kun enkelte fortæller, at hans søstersøn, hertug Knud, paa samme tid byggede Nyborg. Hans værk er det eneste, der er bevaret, og som man kan bese den dag i dag, mens de andre er forsvundne. Og dertil kommer, at Nyborg paa grund af sin centrale beliggenhed i riget, og fordi man kunne sejle dertil, i de følgende 200 aar, fra c 1200 til 1413, blev rigets hovedstad, det forfatningsmæssige centrum, hvor konge og stormænd mødtes til danehof (rigsmøde), hvor der blev givet love og afsagt domme.

Det var danehoftiden — første del af kampen mellem konge og stormænd. Byen bredte sig mod syd ned til fjorden, og terrænet syd for Ladegaardssøen, Avernakke dam og Svanedammen blev opfyldt og bebygget. Tre dæmninger forbandt byen med omegnen. Byens ældste privilegier er fra 1292, og er ofte senere bekræftet. Her blev f eks holdt det kendte møde 1256, da Christoffer I modtog **Jacob Erlandsen**, som kom fra møde i Vejle, med ordene: »I kommer sent, I okser!«

Erik Klipping, fik danehoffet 1276 paa Nyborg slot til at vælge sin lille 2-aarige søn, Erik, til konge, fordi de 3 forrige konger, Valdemar Sejrs sønner, var døde en voldsom død som unge. Flertallet fulgte kongen, endskønt marsk Stig Andersen Hvide protesterede, fordi det var gammel sæd og skik i Danmark først at vælge konge, naar den gamle var død. Allerede her er marsk Stig altsaa kongens modstander.

Stormændene tvang 1282 Erik Klipping til at underskrive Danmarks første haandfæstning (grundlov) paa Nyborg slot, og hans mordere blev dømt fredløse paa Nyborg slot pinsedag 1287 — begivenheder, der giver et klart billede af samfundsforholdene dengang og kampen mellem konge og stormænd.

Nyborg slot var dengang, hvad Christiansborg er nu. Det sted, hvor konge, lovgivningsmagt og højesteret mødtes!

Det var de jyske stormænd, der hidkaldte grev Gert den Kullede til at jage Christoffer II bort 1326, og man valgte hans 11-aarige søstersøn, hertug Valdemar, til konge med ham selv som formynder (regent). I haandfæstningen, som barnekongen og den kullede greve underskrev, fik grev Gert indsat en paragraf om, at Sønderjylland aldrig maatte forenes med Danmark, saaledes »at een er herre over begge«.

Dette danehof fandt naturligvis ogsaa sted paa Nyborg slot, og her udstedte barnekongen med alle de danske stormænds billigelse den 15. august 1326 et lensbrev, der gav grev Gert Sønderjylland som arveligt og frit fanelen.

Da Valdemar Atterdag blev konge, underskrev han ingen haandfæstning; men da han havde samlet riget, holdt han danehof paa Nyborg slot 1354, og der underskrev han og stormændene en haandfæstning, hvori der stod: »vort parlament, som kaldes danehof, skal holdes hvert aar ved Sct. Hansdag i Nyborg efter rigets gamle sædvane«.

Det var paa danehoffet paa Nyborg slot 1386, at den kullede greves sønnesøn, grev Gerhard, bøjede knæ for dronning Margrethe og hendes søn, kong Oluf, og modtog hertugdømmet som len. — Desværre var Margrethe saa optaget af at vinde Sverige, at hun lod Sønderjylland glide fra Danmark.

Da hun var død, prøvede Erik af Pommern at vinde Sønderjylland tilbage, men det mislykkedes. 1413 indbød han til danehof paa Nyborg slot, og her anklagede han de unge holstenske grever for at have ført krig mod ham, og danehoffets »retskyndige bisiddere og hele det kgl parlament« dømte, at »hertugdømmet er hjemfalden til Danmarks konge som forbrudt len«.

Dette blev det sidste danehof, og Nyborg ophørte at være Danmarks hovedstad, hvor kongen ifølge haandfæstningen skulle mødes med stormændene hvert aar.

Unionen mellem de 3 nordiske riger medførte mange møder, men de blev holdt i byerne ved Øresund, der laa nærmere Norge og Sverige, og de gamle danehoffer i Nyborg faldt helt bort.

Kongerne boede stadigvæk ofte paa det gamle danehofslot, f eks blev Christian II født der, ligeledes hans søster Elisabeth.

Under Frederik I foreslog rigsraadet, at Nyborg igen skulle være kongens residensstad i stedet for det oprørske Kbhvn, men kongen foretrak at bo paa Gottorp slot, hvor han havde boet som hertug.

Under **svenskekrigen** blev danehoffet haardt medtaget, og senere lod Frederik IV de 3 fløje nedbryde og førte murstenene til Odense for at opføre en ny hovedbygning paa Odense slot (det gamle Sct Hans kloster) af dem. Men den gamle kongefløj med danehofsalen og kongens værelser blev heldigvis staaende. Den blev ganske vist brugt som tøjhus for fæstningens garnison i de følgende 200 aar; men da garnisonen i 1913 blev taget fra Nyborg, blev slottet restaureret og staar nu med skyde- og skoldehuller, hemmeligheder og vægtergang som Danmarks ældste hus, i hvis stuer alle konger fra Valdemar den Store til Christian IV har boet.

I middelalderen var der flere Gilder (Sct Knud, Sct Gertrud, Vor Frue osv); stormænd byggede smukke gaarde, byen fik sin anselige kirke, men mærkeligt nok havde byen intet kloster. 1441 stiftedes **Korsbrødregaarden**, uden kirke, en slags filial til Johanitterklostret Antvorskov, men her var kun faa munke. Efter reformationen beholdt Antvorskov gaarden (Sct Hans gaarden). Der var en tid planer om opførelse af et Karmeliterkloster, men de blev ikke gennemført.

Paa reformationstiden døjede byen meget. **Chr. II** var født i Nyborg og havde mange venner blandt borgerne. Derfor lykkedes det ret let **Christoffer af Oldenburg** at blive herre i byen 1534, indtil **Johan Rantzau** efter slaget ved Øksnebjerg besatte byen (1535). Under kampene brændte næsten hele byen, ogsaa den fornævnte Gammel kirke. Under lybeckernes belejring led byen atter haardt, især den nordlige del, som ikke blev genopbygget. Efter Grevens fejde udvidedes byen mod øst (det nuv Østergadekvarter), og paa grund af byens vigtighed anlagdes der bastioner og volde (allerede 1446 omtales befæstningen) omkring hele den »nye« by. Nu voksede byen, og den gunstige beliggenhed ved den naturlige havn, samt overfarten til Korsør, var byen til megen gavn. Handel og industri blomstrede op, men Svenskekrigen, 1658—60, ødelagde frygteligt. Byen var i svenskernes vold, indtil den befriedes ved slaget her 14. nov 1659, mange huse blev ødelagt, og det gamle slot forvandt aldrig den medfart, det fik. Der anlagdes ny befæstninger, porte og voldgrave, og Fr. IV viste byen megen interesse. Men 1722 blev slottet opgivet; kun den vestre fløj er bevaret, et af de mærkeligste middelalder-minder i landet. Skønt byen havde været saa rig, at den kunne forstrække kongen med penge under svenskekrigen, og skønt **Peder Jensen Bredal** havde forsvaret sig tappert med sine 4 i fjorden indefrosne skibe, havde svenskerne fuldt herredømme her under det meste af krigen, og efter krigen kom en langvarig nedgangsperiode. 1769 var der kun 1451 indb. Dertil kom nogle store ildebrande, den største

1797. En episode indtraf under spaniernes kortvarige besøg her 9. nov 1808, da spaniernes heste slap løs og overfaldt nyborgernes heste, og de bed hverandre ihjel.

Af den gamle maleriske by med de smukke renæssancegaarde har krige og ildebrande kun levnet lidt. Foruden kirken, slottet og portene er der enkelte gamle gaarde tilbage. Efter branden 1797 rejstes byen i nyklassicismens stil. 1869 nedlagdes fæstningen, hvorefter det meste af voldene forsvandt; kun strækningen udenom slottet og slotssøen til den anselige landport er tilbage. Byen følte voldenes fald som en befrielse. Nu voksede den langt ud over voldenes ring. 1865 kom jernbanen, og dermed blev Nyborg et hovedpunkt i den indenrigske trafik. Den regelmæssige overfart til Korsør var indrettet 1634 og besørgedes af byens færgelav, der ophævedes 1856, da overfarten overtoges af postvæsenet. Fra 1828 besørgedes overfarten af dampskibe, 1883 aabnedes dampfærgetrafikken. Jernbane og dampfærge medførte en voldsom stigning i trafikken. Der aabnedes baner til Ringe og Svendborg, havnen uddybedes. Byen var garnisonsby til 1913. Latinskolen blev nedlagt 1739, men byen fik gymnasium med pigeskole i nyeste tid.

Nyborg er nu Fyns tredjestørste købstad, en by i fremdrift, præget af trafikken med tog, færger og biler. Af større institutioner kan nævnes statsfængslet, taget i brug 1913, Døvstummeskolen fra 1891, nu »Statens kostskole for døve«, sygehuset, Høstblomstsanatoriet fra 1913, Nyborg Strand fra 1912 m m.

Under den tyske besættelse var Nyborg flere gange skueplads for bevægede begivenheder. Jernbane og færgehavn var genstand for tyskernes særlige interesse; ret store styrker besatte byen under det meste af tiden 1940—45, talrige sabotager fandt sted, febr 1945 befriedes 20 fængslede patrioter fra statsfængslet under dramatiske omstændigheder, navnlig dagene omkring 29. august var bevægede. Der laa danske tropper paa Nyborg Strand, og det kom til kamp her natten til 29. august. Der blev kastet med haandgranater, og det store mødehus »Hermon« brændte. Under kampen faldt kaptajn Wesenberg og menig Jacobsen.

Det kirkelige liv. Blandt præsterne i ældre tider kan nævnes den lærde og ortodokse mag *Hans Clausen Mule* (sp her 1660–92), der var en velhavende mand, i 4 aar var mag *Frants Thestrup* adjungeret ham. Thestrup var kendt som en nidkær præst, han blev senere biskop i Aalborg; han var ivrig for katekisationer med de unge. Han blev gift med mag Mules datter. 1703–14 var biskop Hans Wandalls søn, *Johan Ernst Wandall,* sp her, han var magister og tillige provst. Han efterfulgtes af mag *Christopher Hansen Nyrop* (1714–20), der blev biskop i Christianssand, en alvorlig og myndig mand. Han var nordmand ligesom sin efterfølger, mag *Balthasar Sechmann,* der var sp her 1720–29 og blev stiftsprovst i Aalborg. Han afsluttede de lærde præsters række i Nyborg. Efter ham kom provst *Hans Frick* (sp her 1729–46). Paa hans tid var der noget pietistisk røre i Nyborg. Man samledes i hjemmene til smaa forsamlinger, og her fik sværmeren *Morten Støttrup* (* 1705 i Farsø) nogen indflydelse. Sammen med sin broder, Niels, var han under et ophold i Kbhvn blevet forført over byens store fordærv, og 1734 blev han grebet af Dippelsk separatisme. Han angreb barnedaab, absolution og hele præsteskabet, blev forvist fra Viborg, hvor han virkede, tog til Kbhvn, rejste rundt og blev under et ophold i Nyborg 1736 arresteret, og ved retten i Viborg blev han idømt fængsel og landsforvisning. Senere rejste brødrene til Herrnhut, men der blev de afvist som separatister, hvorefter de skal være rejst til Holland. I Nyborg havde Støttrupperne flere venner, og dette gav i en aarrække anledning til kirkelig strid. Provst *Frick* klagede til biskop *C. Ramus* over, at nogle folk, som var »henfaldet til de Støttrupske principper, paa 2. aar holdt sig fra nadverbordet«. Denne klage var dog vist egentligt rettet mod byens residerende kapellan, *Hans Lemming* (rkp her 1729–37, senere sp Sct Nicolai k, Kbhvn), der var ivrig pietist, og som hver søndag holdt forsamlinger i sit hjem efter gudstjenesten, og her kom en del af dem, der holdt sig fra nadverbordet. Provsten beskyldte ogsaa kapellanen for at have ændret ritualet. Der udspandt sig en længere brevveksling mellem biskoppen og Lemming; Lemming gav klagerne ret i, at der fandtes megen vrang lærdom i Nyborg, og det var en farligere vranglærdom end den paaankede, nemlig at »folk bildte sig ind at være gode kristne blot ved udvortes kirkegang uden levende alvorlig forbedring«. Biskoppen svarede dertil, at saadan kødelig tryghed vel fandtes alle steder, men det var ikke falsk lærdom. Sagen kom vist ikke videre, men i Kbhvn havde Lemming sympati hos regeringen, og han blev da ogsaa snart efter forfremmet.

Pietismen havde den følgende tid et ret stærkt indhold i Nyborg. Det var de residerende kapellaner, som var pietisternes førere her: *Peder Hansen Buch* (1737–42), som havde været lærer ved Vajsenhuset og senere flyttede til Ebeltoft, *Jens Mygind* (1742–58), broder til pietismens leder i Vestfyn, Jørgen Mygind, Dreslette, og især mag *Rud. Simonsen Heide* (1758–85), der var gift med en datter af kapellanen ved Vor Frue k, Kbhvn, Predbjørn Schjøtt, som sammen med stiftsprovst Henrik Gerner, Kbhvn, havde ladet sine døtre undervise af en herrnhutisk lærer. Heide og hans hustru virkede stærkt for Herrnhutismen, og efter hans død, 1785, flyttede hun til Christiansfeld. Der var flere, der blev vakt ved Heides prædikener. Gennem en herrnhut, »Niels Lunds levnedsløb« (Nachrichten aus der Brüder-gemeinde, 1881, 10. hefte), faar man udførligere besked om forholdene i Nyborgs pietistiske kredse paa den tid. Ogsaa en hospitalspræst, Bruun, omtales som pietist.

1750–1800 var den brave *Peder Schonning* sp her, 1785–1801 var hans søn rkp her; den følgende rkp, *Peter Thonboe* (1801–06), var elsket, han udgav en bibelhistorie, som blev udbredt i vide kredse.

1801–59 sad fader og søn, *Nyholm,* som sp her. Først *Christopher N* (1801–25), derefter sønnen, den lærde *Christopher N* (1825–59). De var begge rationalistisk prægede, men dygtige mænd, som arbejdede for byens skole- og fattigvæsen, den sidste ogsaa for byens forskønnelse. Pastor *Tolstrup* var afholdt; han huskedes især for sin smukke sangstemme, men var iøvrigt en flittig og nidkær præst. Pastor *Schaper* var en ejendommelig skikkelse. Kirkegangen var ikke stor, og der fortaltes mange historier om ham; han var rationalistisk. I hans tid begyndte Nyborg bys udvikling, og ogsaa kirkeligt blev Nyborg et samlingssted. Pastor *E. Mau* (da i det nærliggende Skellerup) fik 1860 indbudt til et stort DMS-møde i Nyborg, og det fik betydning, da DMS' ledelse blev nyorganiseret. Pastor *Brandt,* Ollerup, tilbød at lede en missionsskole, men der blev intet deraf. –

Der var to friskoler: 1) en drengeskole, ledet af c theol *H. H. Olivarius* (se sp Toksværd). Den oprettedes 1865, men O fratraadte 1872 og 2) en pigeskole, oprettet omtrent samtidig af fru *Jensen-Tusch*. Drengeskolen overtoges 1872 af den kendte friskolelærer *Knud Larsen* (se Hesselager, s 531), der ledede den i Grundtvigs-Kolds aand i nært samarbejde med pastor *Morten Lange,* der var stærkt interesseret i denne skole. Lange fik indflydelse paa Knud Larsen, der medvirkede ved soldatersammenkomster i Langes hjem, hvor man samledes om sang, samtale og oplæsning. I pastor Langes hjem fandt Knud Larsen sin hustru, *Hanne Bredsdorff.* 1874 flyttede Knud Larsen til Dalum friskole. – *Anna Gad* (der betød saa meget for den kendte grundtvigske pastor *Slamberg,* Støvring-M) var i flere aar lærerinde paa pigeskolen. Hun kom ofte hos pastor Lange og sluttede nært venskab med Hanne Bredsdorff. Lange og Anna Gad forstod at føre betydningsfulde samtaler, som fik de tilstedeværende til at lytte. Hun var en rig personlighed. (Højskolebl 1905, nr 15. Begtrup: Gr Hjem i 19. aarh. I, 1929, s 171 f).

Den præst, som i det sidste aarhundrede har sat dybest spor i Nyborg, er provst *W. Hjort.* Han var her i 37 aar til 1907. Han var en mand med initiativ. I hans tid blev menighedshjemmet bygget, Nørrevoldgade, 1891 (ejes af kirken), han fik opført Teknisk skole, og især skal det nævnes, at han stod bagved oprettelsen af *Diakonskolen* i Nyborg, oprettet af Stefansforeningen, hvis førende skikkelser var biskop *H. Stein,* provst *W. Hjort,* lic *Th. Hansen, Østrup, N. Dalhoff* o fl. Skolen oprettedes 1893 i forbindelse med et epileptikerhjem, og blandt forstanderne var *V. Schousboe* (1895–1905), der blev provst ved Mariakirken, Kbhvn. Staten overtog epileptikerhjemmet 1905, og diakonskolen maatte lukke. Striden mellem Vilhelm Beck og Stein om ordmission eller gerningsmission var nok een af grundene til, at IM ikke ville slutte op om diakonskolen. Provst Hjort stod ogsaa bag ved opførelsen af Realskolen og af kirkegaardskapellet 1872, og han fik opført Hjulby kirke 1883. Provst Hjort var ingen ven af Indre Mission. Han holdt paa den 14. artikel i den Augsburgske Confession og kunne ikke finde den mindste skriftbegrundelse for, at lægmænd forkyndte Guds ord offentligt. Alligevel gav han allerede i 1880'erne indremissionær *Hans Chr. Beck* lov til at holde møder i Nyborg, ja, han lod ham endog engang prædike i Hjulby kirke. (N. C. Nielsen: Hans Chr. Beck. 1924, s 43). Provst Hjort var med til ikke blot at præge byens kirkeliv (konservativt-højkirkeligt), men ogsaa byens borgerlige liv. 1889 holdtes DMS-aarsmøde her, og man drøftede planer om en mission i Kina, og her vedtoges det, at *Th. Løgstrup* (senere sp her) skulle være DMS-sekretær. 1905 holdtes IM's store sommermøde her. En række betydelige residerende kapellaner virkede sammen med provst Hjort: Pastor *Morten Lange,* der havde et anset navn i grundtvigske kredse (baade provst *Hjort* og pastor *Lange* havde været sognepræster i Sydslesvig og var blevet fordrevet af prøjserne), pastor *Chr. Sørensen,* der blev en af IM's førende præster i Kbhvn, *C. F. Skouboe,* der blev seminarieforstander i Skaarup; derefter var *N. V. Ravn* rkp her i 32 aar.

Pastor *Th. Løgstrup* var landskendt som DMS' sekretær. Hans historiske interesse førte til, at han fik den gamle, middelalderlige præstegaard ombygget, saa den kom til at fremtræde i al sin 500-aarige skønhed. Han omfattede ogsaa kirken med stor interesse, virksom og flittig var han, men kirkegangen var ikke god. Længst vil han her blive husket som den, der fik Nyborg-møderne i gang og knyttet til Nyborg Strand. Pastor *Falmer Nielsen* var en meget stilfærdig mand, som viste stor social interesse. Efter pastor *Ravn* kom den unge, friske, grundtvigske pastor *Balling,* hvis forkyndelse samlede en stor menighed fra byen og oplandet.

Pastor *Flintholm* skriver: »Træt og nerveslidt efter det meget arbejde i Aalborg kom jeg til Nyborg, hvor jeg trods krig og anden elendighed fik en række gode aar. Pastor *Balling* tog stødet af for mig de første 3 aar. Jeg erfarede snart, at Nyborg, hvad menighedsliv angaar, har lidt under at være en tjenestemandsby. De mange jernbane- og fængselsfolk flytter ofte, og det svækker. De naar knapt at blive hjemme, før de skal flytte. Et stærkt hjemmehørende, borgerligt samfund har svært ved at danne sig, og det samme gælder det kirkelige. Vi har »Nyborg Strand« med mange landskendte talere, men menigheden i Nyborg gør ikke megen brug af dette privilegium. Medens man i Aalborg kunne mærke IM overalt, træder denne retning – ligesom de grundtvigske – ikke stærkt i forgrunden. Der er god kirkegang, men væsentligt af folk uden retningspræg. Der er ogsaa trossamfund uden for folkekirken, men de mærkes ikke i det daglige. Katolikkerne er mest efterkommere af herregaardenes polakker. Byens idyl har været med til at præge karakteren hos indbyggerne, naar de blot er nogenlunde gamle i gaarde: Venlige, hjælpsomme, nemme at omgaas, naar man ikke presser paa, men tillukkede og tavse, naar man piller ved hjertesager. Besættelsen gik forholdsvis sporløst hen over byen, trods flere dramatiske begivenheder. Der kom intet aandeligt røre i dens kølvand. Den moralske slappelse mærkedes, men kun ret svagt. – Nyborg er ogsaa kirkeligt og aandeligt en gennemfartsby. Om Hjulby er det bedst at tie stille: Uhyre flinke, men uhyre ukirkelige folk. Kun begravelser kunne samle kirken, der er for stor til folketallet, fuld. Det er svært at lade være med at elske Nyborg, naar man er blevet kendt med den. Helheden kan synes uaandelig, men i mørket lyser alligevel mange stjerner.«

Nyborg har som nævnt i det sidste aarhundrede været præget af, at den er en gennemfartsby. Standsforskellene har, især i tidligere tid, været dybtgaaende. Der var et svælg mellem det højere og lavere borgerskab, mellem militære og civile, mellem bourgeoisi og arbejdere. Det prægede ogsaa kirkelivet. Indtil provst Hjorts afgang var kirken overklassens kirke. Efter den tid kom folkestyret til, ogsaa i kirken. Præsterne blev jævne mænd, og menighedsraadet kunne, bevidst eller ubevidst, synes at virke sådan, at »nu skulle de smaa have revanche«. Og det blev ikke altid de aan-

delige hensyn, der var afgørende. – Ogsaa inden for selve menighedslivet kunne spores en vis kamp om magten eller førerskabet. Der er baade smaa kredse af grundtvigianere og IMs folk i Nyborg. De grundtvigske samles i Højskoleforeningen og KS, i en del aar ledet af kordegn *Stærmose,* derefter af fængselslærer *Juhre.* Den grundtvigske kreds har faaet overladt gudstjenester hos de resp præster, en ordning der antageligt nu vil bortfalde.

Indre Mission var i en aarrække ledet af fængselsbetjent *P. Andersen,* senere af maskinarbejder *Brunshede.*

Indre Mission har haft en række indremissionærer, *Johs. Pedersen, A. N. Wammen, N. E. Asmussen, Martin Madsen, Alfred Hummelland, Ingv. Bach,* og har holdt sine møder i menighedshjemmet og i KFUK. Skoleinspektør, *Chr. Magelund* (* 1876, † 1954), var fmd for menighedsraadet og leder af Højskoleforeningen, tog afsked 1946. Stadsskoleinspektør *Johs. Høirup* (* 1877 i Sdr Højrup) virkede ved byens skolevæsen 1914–47 og har paa mange omraader øvet indflydelse, foruden i skolen kan nævnes hans arbejde i menighedsraadet, i biblioteksbestyrelsen, turistforeningen, Tuberkulosens Bekæmpelse, historisk samfund i amtet (udgav flere lokalhistoriske skrifter) og Danmarks Realskoleforening m m. Udg 48–49: Opdragelse og undervisning i Danmark I –II. Hans sønner er stiftamtmand H, Odense, og stiftsprovst, dr H, Viborg. – Forstander *Anders Hansen* (* 1867, † 1953) virkede ved Den kgl Døvstummeskole i Nyborg fra 1891 og som forstander 1909–37. Han havde studeret døvstummepædagogik i USA, Rusland, Tyskland m v. Han var meget berejst og sad inde med stor viden. Han deltog i menighedslivet og var forkæmper for afholdssagen. Hans søn, Olaf Friis-Hansen, er rektor paa Herlufsholm. Den senere forstander, cand theol *Asger Holm* ledede som fmd menighedsraadet i nogle aar med stor dygtighed, initiativ og kærlighed og gennemførte den store hovedistandsættelse af pgd i 1950–51. – Stadsskoleinspektør *Roed-Pedersen* er næstfmd i menighedsraadet.

En betydende mand i byens kommunale liv og i egnens politiske liv var borgmester, godsekspeditør *J. J. Bjerring* (* 1878 i Aabenraa, † 1940), medlem af byraadet fra 1913, borgmester 1936, folketingsmand (soc) 1918–39), medlem af statens lønningsraad, talrige lokale tillidshverv.

Menighedshjemmet ejes af kirken, og møderne ledes af præsterne.

Nyborg Strand, missionskursted og mødested, er oprettet 1912 (af det tidligere Nyborg badehotel) til brug for større møder (med indtil 1000 deltagere). Et dansk Keswick. Spisesalen har plads til c 800. Forsamlingsbygningen »Hermon« havde soverum og stor mødesal, og der indrettedes en kirkesal i tilslutning dertil. »Hermon« brændte 29. aug 1943, dog ikke kirkesalen, men er senere genopført. Kurhotellet er nu moderniseret. Kongresser og møder holdes her fra foraar til efteraar. Om vinteren har de Unge Hjem stævner med over 1000 deltagere.

Blandt stifterne var domprovst *C. Skovgaard-Petersen* og stiftsprovst *Henry Ussing.* Hovedmøderne har været de aarlige store *Nyborgmøder,* men der er holdt mange andre møder her: studenter- og gymnasiastmøder, børnesagsmøder, organisationsmøder, møder for unge hjem, LYM landsmøder, KFUM og K landsmøder, alm dansk præstekonvent, de unge præsters møder, Kirkens korshærsmøder, 1924 talte *Charles Inwood* her, 1934: Oxfordmøde for c 200 præster, 1941: DMS repræsentantmøde osv. Tusinder af mennesker har rige minder fra Nyborg Strand og Nyborg kirke. Ofte læser man skildringer derfra – man har »følt sig paa bjerget med Herren«. Nyborgmødernes formand er nu stiftsprovst *Kaj Jensen,* Aarhus. Ofte har der i forbindelse med de store møder været gudstjeneste og altergang i Nyborg kirke. Men derudover har Nyborg ikke kirkeligt været særligt præget af møderne paa Nyborg Strand, hvor kendte mænd og kvinder fra hele Norden har været talere eller gæster. Selvejende institution fra 1941. Den store mødesal er ombygget 1954.

Trossamfund uden for folkekirken mærkes meget lidt. Lille katolsk kirke med egen præst er indrettet 1911.

Der er enkelte adventister, baptisterne har en mødesal i Skolegade, adventisterne i Nr Voldgade. Enkelte Jehovas Vidner.

Hjulby sogn, 1014 ha, ved Storebælt, er frugtbart, smukt og skovrigt. Byen H med jernbanest.

Kirkegangen her har gennem aarene været ringe, og den kirkelige interesse har svaret dertil, dog bedre i de senere aar.

1923 oplyses: Ret god kkg, hørelyst, menighedsmøder i mghshjemmet, KFUM og K med egne bygninger fra 1920, KFUK. 1935: Kkg 8–10 pct, IMsmf (fængselsbetj P. Andersen), 125 medl, højskolef (400), kirkekreds (150). 1943: Kkg 8–10 pct, godt arbejde i de enkelte kredse, men ikke meget samarbejde, IM (125), højskole, KFUM og K. 1950: Kkg 5 og 4 pct, god kkg ved højmesserne i N, ikke god kkg i H, gode forhold, meget kredsarbejde i N, IM (125), højskolef, KFUM og K, gr ungdomsf, kirkeblad, sdsk, KS. 1955: 5 og 4 pct. God kkg i N, voksende i H. Gode forhold. Meget kredsarbejde. N præget af de talrige forflyttelser i en tjenestemandsby. Højskoleforening m eg bygn (200 medl.) IM, smf (125, maskinarb Brunhede, Ø Voldg). Indremissionær I. M. Bach. Ikke missionshus. Mghhjem ejes af kirken. KFUM samt KFUK m eg bygn. Alle grene af spejderbevægelser. Stort FDF-arb. Sdsk. Kirkeblad, baaret af sykreds af alle kirkelige lejre i fællesskab. Mindre grupper af sekter.

Nyborg kirke (Vor Frue k) er meget smuk og anselig, opført af mursten i gotisk stil, bestaar af et treskibet, seks fag langt langhus under eet tag, korsarme mod nord og syd og taarn mod vest. Kirken er udv 41 m lang og 30 m bred. De ældste dele stammer fra 1388, nemlig langhusets 4 vestfag, det øvrige er tilbygget senere. Østgavlen har kamtakker og et slankt, 8-kantet, lille klokkespir. Det anselige taarn mod vest er fra 1581 og kort efter opsattes det høje, slanke spir (hver landsbykirke paa Fyn maatte bidrage dertil med ½ daler), taarn med spir er 65 m højt. Kirken er ofte restaureret, sidst ret haardhændet 1870—71 (arkitekt V. Tvede), da det nordlige sideskib blev revet ned, og den nuværende nordre korsarm opførtes. Af de 2 kapeller ved sydsiden indrettedes søndre korsarm. Altertavle

i gotisk ramme fra 1834 med malerier, tildels af Eckersberg (i midten Bjergprædikenen), malmstager fra 1649, rigt udskaaren prædikestol fra 1653 med stor lydhimmel. En marmorfont fra 1876, er senere erstattet med den gamle romanske font. Stor, snedkret fontindfatning med himmel fra 1585. Anseligt gotisk krucifix. Orgel fra 1871 (delvis ombygget). 4 malmlysekroner, den ældste fra 1589. I korets høje, tredelte østvindue er 1896 indsat et stort glasmaleri (De hl 3 konger) af O. Momme og Olesen. Talrige ligsten, epitafier osv. 5 klokker, den ældste fra 1450. Vinfirmaet C. F. Schalburg har 1956 skænket et klokkespil, som nu skal installeres. 700 sd. 1928 fejredes kirkens 500 aars fest.

Th. Løgstrup: N kirke, 1923. Fr. Crone i Personalhist tidsskr 1883, s 33 f, 257 do, aaret 1884, 1885, 1887.

Hjulby kirke, lige ved H jernbanest, indviet 17. juni 1883 (arkit V. Tvede) af røde mursten, bestaar af skib, kor, taarn med spir, vaabenhus. Paa altret Thorvaldsens Kristus. Granitfont. 175 sd. Kirkens kor blev hærget af ildebrand jan 1954.

Folketal: 1850: 3059 og 464, 1901: 7790 og 284, 1921: 9507 og 419, 1950: 11705 (heraf 940 i landdistr) og 498. Landdistriktet, Aunslevdistriktet, blev indlemmet i N pastorat.

Altergæster: 1922: 1700 og 50, 1934: 2747 og 77, 1942: 2800 og 125, 1950: 800 (ialt 5155, hvoraf kun de 800 Nyborgs egtl mgh) og 175. For de foregaaende aar er ogsaa medregnet altergæster fra møder paa Nyborg Strand. 1953: 3000 (+ 3000 fra Nyborg Strand).

Menighedsraad: 1922: 3 IM, 4 gr, 10 soc, 4 u p, 1934: Nyborg: 8 soc, 3 gr, 2 IM, 2 KC, Hjulby: 2 soc, 4 u p, 1953: Nyborg: 7 soc, 3 IM, 3 gr, 2 u p, Hjulby: 2 soc, 4 n gr.

Kommunevalg: 1943: Nyborg: Soc 2070 (6), rad 262 (0), kons 1405 (5), venstre 251 (0), Dsk arbejdsmandsforb 637 (2). Hjulby: Soc 101 (2), kons 53 (1), venstre 70 (2). 1954: Nyborg: Soc 3257 (9), rad 334 (1), kons 823 (2), venstre 490 (1), rf 97 (0), komm 166 (0), Hjulby: Soc 116 (2), kons 58 (1), venstre 67 (2).

Sognepræst

Indt 1857: a) 28 rug, 47 byg, 43 havre, b) 400 rdl, 24 byg, 36 havre, c) 16 rdl, naturalier, d) 1000 rdl, sp tillige garnisonspræst, e) 51 td l., sp bor i en af ham privat opført smuk bolig i en 7 td l stor have, anlagt i engelsk stil i Præstens vænge. 1870: Regul 4180 kr, netto 6654 kr. — 1913 flg: 1. kl.

Nyborg pgd er opført c 1350 af røde munkesten, i 2 etager, havde oprindelig gavle i nord-syd. 1908 er huset ført tilbage til sin gamle skikkelse, 3 værelser fra dronning Margrethes tid staar under Nationalmuseets tilsyn, her er Margrethesalen i nederste etage, med bjælkeloft og røde, fugede munkestensvægge, spidsbuede vinduer og flade blindinger, et karakteristisk middelalderligt interiør. 1911 istandsattes den tøndehvælvede kælder. Huset har tilbygninger fra 1753. Fuldstændig moderniseret 1950—51. Fredet i kl a under Nationalmuseets styrelse.

(Th. Løgstrup i Architekten 1911—12, s 21 f, C. M. Smidt smst, 1908—09, s 35 f, Medd fra gl bygningers bevarelse II, 33 f).

19. 30. nov 1825–22. jan 59 (sp Helsinge-V 16. april 19): **Christopher Nyholm,** * 10. april 81 Odden. Forældre: Sp her 1801–25 Christopher N (af Slaglille-B), † 25, og Beate Jacobine Würnfeldt. Stud Rosk 99, c april 04 (egr), adj Nyk F 06, præst ved hærkontingentet i Frankrig 15, † 22. jan 59. ~ 25. aug 19 Jacobine Christiane Høyberg, * 1. juni 98 Frørup, † 21. febr 51. Forældre: Sp i Frørup Rasmus H, † 01, og Sophie Frederikke Nøragger af V Hæsinge-SL. – Datter ~ Hundrup, Rønninge-R. Broder: Højelse-L. Brodersøn: Frørup. Søster ~ Engberg, Svanninge. Hustrus broder: Sneum-T. – Stamt 61.

Pastor *Christopher Nyholm* var en alsidig begavelse, fik udmærkelse baade til studentereksamen og embedseksamen. Han var først adjunkt i Nykøbing F, og for at bøde paa den usle løn gav han privatundervisning i svømning og drev kornhandel. Senere var han i 3 aar med en troppeafdeling i Frankrig som feltpræst. Her reddede han en soldat fra at drukne og fik medaljen for ædel daad, og han foretog rejser til Italien, Schweiz, Tyskland og Belgien.

Han havde sans for naturskønhed. Her i Nyborg skabte han »Præstens vænge«, en yndig park med sjældne træer og blomster paa en del af præstegaardsjorden. Han stod i yndest hos Fyns guvernører, baade Christian VIII og Frederik VII har besøgt ham, mens de boede i Odense.

Han oprettede en forskønnelsesforening og fik lavet et anlæg i Teglværksskoven, der blev efterlignet paa Juelsberg og Holckenhavn. Han elskede Præstevænget. Saa snart sidste salme var sunget ved gudstjenesten, satte han sig op i den ventende vogn og kørte derud. Hjemmet var et gæstfrit arnested for munterhed, vid og intelligens. Han var en ven af frihed, fremskridt og skolevæsen. Efter hustruens død i 1851 tog aarene haardt paa den livsglade mand. 1856 holdt han sit 50 aars embedsjubilæum under megen deltagelse, men »gnisten« manglede. 1859 kom døden som en befrielse.

I hans tid blev kirken restaureret 2 gange. 1834 haardhændet og hjerteløst, men kirken fik dog den nuværende altertavle af C. F. Eckersberg. 1847 fik kirken sit udmærkede taarnur, og den gyldne kugle blev sat paa spirets fløjstang. 1857 fik kirken sit første varmeapparat, og arbejdet fortsatte i 1858 med restaurering af kirken.

Om N fremhæves hans kærlighed til naturen og interesse for haveanlæg. Var fmd for Forskønnelsesforeningen. Han var en elskelig skikkelse.

Litt: C. K. V. Nyholm: Optegnelser om slægten N, 1897, s 47 f.

Hjælpepræst hos pastor Nyholm
1825—59: **C. G. Svelmøe,** se Allesø-N.

20. 12. april 1859–3. sept 70 (sp Præstø-S 14. dec 44): **Christian Gottfried Schaper,** * 2. nov 08 Kbhvn. Forældre: Murermester Gottfried Diederich Christopher S og Nicoline Margrethe Harsdorff. Stud priv 26, c okt 31 (l), huslærer hos pastor C. J. Boye, Kbhvn, ord kat Hillerød-NH 25. juli 37, † 3. sept 70. ~ 19. sept 38 Emilie Charlotte Henriette Lassen, * 29. sept 12 Kbhvn, † 28. april 72. Forældre: Gehejmekonferensrd, højesteretsassessor Caspar Frederik L og Marie Severine Krutzfeldt.

Udg prædiken ved sørgegudstjenesten 1848 for Chr. VIII, medd præd til Damkiers postille, skrev flere artikler i »Almuevennen«.

Christian Gottfried Schaper var 1860 medindbyder til et stort møde, som Det danske missionsselskab holdt i Nyborg. Han talte om missionssagen for 2000 mennesker i kirken. Præstegaarden var meget forfalden, og 1862 rev han hele 1. sal, loft og tag ned og byggede det om i den skikkelse, det nu har.

I slutningen af hans embedstid blev der sat en større restaurering af kirken i gang 1870–71, men han døde, mens dette arbejde stod paa.

Pastor S var en ejendommelig skikkelse, en ener, præget af sin tyske oprindelse. Han stod køligt over for vækkelsesbevægelsen.

1865 fandt en daab sted i Nyborg kirke, hvor sognepræst S havde indtegnet en jødinde som gudmoder. Pastor Tolstrup forrettede daaben. Sagen blev indberettet, og S fik en bøde på 20 rdl, medens T fik en irettesættelse. Schaper havde indtegnet jødinden uden at gøre indsigelse, og Tolstrup forrettede daaben uden at vide, at hun var jødinde. Biskop Brammer i Aarhus var meget fortørnet herover og ville have rejst provsteretssag. (»Var skandalen sket i mit stift, ville jeg søge om tilladelse til at afholde en særlig kirkelig handling, hvor en anden gudmoder skulle give svarene, samtidig med at menigheden blev underrettet om det passerede«), men saa rigoristisk var biskop Engelstoft ikke.

(Khst saml 6. r V 184, 190), E. III, 34, S III, 26, R. Volf: Erindringer, 1926, s 69.

21. 12. nov 1870–31. dec 1907 (rkp Asminderød-G 12. jan 66): Provst **Bernth Christoph Wilkens Lind Hjort**, * 2. sept 30 Præstkær pgd. Forældre: Sp i Tømmerup Niels Schjørring H, † 42, og Karen Cathrine Lind. Stud Mtrp 48, c 54[1] (l), huslærer hos etrd Broberg, Kbhvn, adjunkt, Odense, 57, sp Lyksborg, Flensborg provsti 6. maj 59, sp Sct Michaelis k, Slesvig 20. febr 63, afsat af tyskerne 64, lærer Kbhvn, provst Gudme-Vinding herr 14. juli 87, r af Dbg 86, Dbm 95, afsk som provst 1. jan 07, afsk som sp 31. dec 07, † 11. dec 11. ~ 29. dec 57 Anna Sophie Mathilde Jacobsen, * 17. marts 33 Kbhvn, † 30. maj 19. Forældre: Galanterihdlr Vilhelm Carl J og Julie Marie Vilhelmine Nansen. – Søn: Skoledirektør i Kbhvn, c theol et jur Niels Hjort. Broder: Elmelunde. Brodersøn: Urlev-S. Broderdt ~ Hellemann, Gislum-V. Søster ~ Hunderup, Egeslevmagle. Moster ~ Lassen, Sværdborg. Hustrus søster ~ Krog, Kerteminde-D. Morbroder: Højelse-L. Fætre: Ernst Trier og forf P. Nansen. Kusine ~ Borup, Skamstrup-F.

Fmd i sogneraadet i Asminderød-G og for komitéen til opførelse af Humlebæk kirke, fmd for kom t opførelse af Hjulby kirke, f Nyborg asyl, Nyborg tekniske skole, Nyborg menighedspleje m m. Fmd Stefansforeningen 84, fmd Fyns stiftskonvent og foreningen »Effata« for døvstumme.

Skrev meget om kirkeforhold, sønderjyske forhold, udg en piece om pastor Jens Krog, Kerteminde (80), om diakonissesagen samt flg skrifter: N. G. Blædel, et livsbillede (81), 83: Biskop Martensen og de danske sprogreskripter. Talrige lejlighedstaler.

Provst *B. C. W. L. Hjort* var en meget virksom mand, fik bygget menighedshjem i teknisk skole, diakonskole, epileptikerhjem i byen. Han var fmd for Stefansforeningen og Fyns stiftskonvent, skrev artikler om sprogforhold og kirkeforhold i Sønderjylland. Han fjernede de gamle udbygninger ved pgd og udvidede haven. Han skaffede kirken marmordøbefont og glasmalerier i korets store vindue m m. Som skolekommissionsfmd fik han bygget 3 nye kommuneskoler, og han fik rejst den nye kirke i annekssognet Hjulby 1883. Assistentskirkegaarden blev udvidet, og ligkapel og graverbolig blev opført.

Provst W. Hjort var en prælatskikkelse af ret betydeligt format. Han var Rud. Frimodts ungdomsven. Han var i Sydslesvig en af de dygtige danske præster, som blev fordrevet. Han var netop sognepræst i den oprørske by, Slesvig. I Asminderød-G fik han i den korte tid, han var der, sat spor, baade i kommunalt og kirkeligt arbejde. Humlebæk kirke staar som vidnesbyrd om hans initiativ og evne til at faa sine planer gennemført. Hans idérigdom og arbejdslyst kom i høj grad Nyborg til gode, se foran. En række institutioner og bygninger minder derom. Foruden det fornævnte kan nævnes, at han 1873 fik rejst Nyborg børnehjem, 1881 Nyborg soldaterhjem, det første i sin art her i landet. Hans store arbejde for diakonsagen og ogsaa for epileptikere er omtalt. Den sønderjyske sag havde i ham en varm talsmand, og for Fyns præster betød han meget som fmd for Fyns stiftskonvent, hvor han repræsentativt og myndigt præsiderede i en aarrække. Længst ud var han kendt som Stefansforeningens virksomme fmd, et arbejde, hvor han kom til at staa biskop *H. Stein* særligt nær. Han var aristokrat; han deltog gerne i byens selskabsliv, hvor han var en af spidserne, ofte samledes han med kendte kunstnere, videnskabsmænd og andre personligheder fra hele landet. Og som garnisonspræst havde han megen forbindelse med officererne. Han omfattede byens soldater med stor kærlighed. Han spillede en rolle i hele byens kulturliv. Som provst var han baade respekteret og afholdt. En gammel lærer skrev i Nyborg avis (12. dec 11) om hans »milde og forstaaende visitatser. Han forstod at bedømme en skoles standpunkt«; børn og lærere glædede sig til hans komme: »Provsten kommer med solskin og ikke med uvejr.«

Provst H har selv anført grundsætningerne for sin præstegerning i en tale ved sit 25 aars jubilæum her i 1895: »En præst maa ikke vælge en lille kreds ud af menigheden og betragte de andre som klinten blandt hveden. Der er saa mange smaa partier, og det har ogsaa Paulus draget til felts imod. Man ser desværre mange steder, at en del af menigheden fordrer, at præsten skal prædike, som de ønsker, og saa hylder de ham til gengæld som profet. Jeg ønsker at staa frit i min menighed og at kunne sige: »Fri vil jeg leve, og fri vil jeg dø . . .«

Nyborg avis 12. dec 11, 13. dec 11, Patric slægter, I, 150, Fr. Torm: Biskop Peder Madsen, 1924, s 144, R. Volf: Erindringer, 1926, s 67.

Hjælpepræst hos provst Hjort

1904—08: **J. M. Roesen**, se sp Krist k, Kolding.

22. 20. feb 1908–18. juni 23 (sekretær i DMS 3. maj 90): **Jens Theodor Nikolai Løgstrup**, * 10. juni 53 Randers. Forældre: Overlærer Hans L og Maren Ussing. Stamt 90. Stud Randers 71, c 77[1] (l), lærer Neves skole, Kbhvn, hjpr Nr Vedby-NA 5. okt 77, sp Helligsø-G 5. aug 80–3. maj 90, r af Dbg 03, afsk 18. juni 23, † 20. aug 33. ~ 13. okt 80 Marie Larsen, * 26. aug 57 Aarhus, † 15. aug 41. Forældre: Skomagerm Lars L og Anna Caroline Dorthea Kirstine Liisberg. – Søn: Reerslev-R. Datter: ~ Balslev, Nebsager-B.

BM i DMS 86—98 og 07—08, medl af Britisk bibelselskab, medl komitéen for Kristkirkens opførelse Kbhvn.

Udg 85: Den nyere danske mission blandt tamulerne, 89: Nordisk missionshaandbog, 93: Nordiske missionærer, 94: Samvittigheden, et etisk forsøg, 97: Vor mission, 00: Missionslæsning, 05—07: Det danske missionsselskabs historie, 10: Verdensmissionskonferencen i Edinburgh, 12 Bed og arbejd, 18: Livets Gud og livets bud, 20: De hl 3 konger, 23: Nyborg kirke, 28: Det dsk bibelselskabs ordbog til Ny Test. — Skrev talrige artikler og indlæg, skrev rimede causerier med kirkernes og stationsbyernes navne, skrev eller oversatte missionssange, bl a IM-sangbog nr 139, 140, 143, 146, 154 og Den danske salmebog, nr 318.

Pastor Th. Løgstrup voksede op i et gudfrygtigt hjem, hvor ære, arbejde og pligt var de bærende begreber. Han bevarede sit liv igennem en trofast kærlighed til teologien, hvad hans bog fra 1894 vidner om (om samvittigheden). Hans livlige sjæl gjorde ham modtagelig for værdifulde indtryk, han var regensianer med liv og sjæl og skrev mange muntre viser, blev kapellan hos provst *Koch* i Nr Vedby, og han blev ordineret af biskop Monrad, om hvem han har fortalt personlige erindringer i Dsk kirkeliv, 1932. From og oprigtig havde han altid været, men hans personlige gennembrud skete først, da han blev præst i Helligsø-G. Der var vækkelse i pastoratet, og han var af fuldt hjerte med deri.

Imens fik han tid til at sætte sig ind i hedningemissionen, og hans første skrift derom udkom allerede 1885. Tidligt begyndte han at holde møder for DMS, 1886 blev han valgt ind i bestyrelsen, og snart blev han formandens, pastor *A. V. Holms* dygtige og betroede hjælper. I det svære kriseaar for DMS, 1889, var L sikkert den vigtigste bevægende kraft. Kredsordningen var ikke god, men L udarbejdede en helt ny plan for DMS-kredsene, og ved Fredericia-mødet gennemførtes den nye ordning, hvis resultat var, at mange af IMs samfund, der hidtil havde staaet DMS lidt fjernt, slog kreds om selskabet. L's gode ven, provst *Jens Vahl,* blev nu valgt til fmd for DMS, og L blev sekretær og rejsepræst, saa han maatte opgive sit embede i Helligsø. 1889 fik han dannet det nordiske missionsmødeudvalg med provst *Vahl* som fmd, og selv var han med i ledelsen deraf til 1912. Udvalget ordnede nordiske missionsmøder, hvor L var en af de bærende. L begyndte nu et omfattende rejseliv for DMS, fik organiseret missionskredse over hele landet og talte ved mange møder og gudstjenester. Han besøgte midtpunkterne for YM i England, Holland, Skotland, Tyskland, Schweiz, Norge og Sverige. Trods den tunghørighed, som fulgte ham livet igennem, arbejdede han med utrættet nidkærhed. Han satte en ære i at have talt i *alle* landets kirker, hvad han omtrent naaede, og som sekretær førte han DMS' store korrespondance. Han kendte alle missionærerne nøje, og med rørende hjertelag delte han deres sorger og glæder. Hans livshistorie i disse aar er DMS's historie. Stiftsprovst *H. Ussing* skriver: »Det siger sig selv, at arbejdet efterhaanden maatte vokse selv den virksomme sekretær over hovedet. Da pastor *A. Busch* blev DMS's formand, mærkedes det paa flere maader.« Der havde været visse brydninger mellem provst *Vahl* og L paa den ene side – og *Vilhelm Beck* paa den anden side. Dette førte til, at Beck udtraadte af bestyrelsen. Becks skarpe angreb paa L medførte, at L traadte ud af bestyrelsen 1898. Paa det pinlige DMSmøde i Aalborg 1898 mærkede L den uvilje, som herskede imod ham i de kredse, som fandt hans indflydelse for stor i DMS. Han havde slidt sig graa i DMSs tjeneste, men mødte nu utilfredshed og utaknemmelighed. Han fortsatte som sekretær til 1908. Han ville ikke herske, men tjene DMSs sag. Til sidst fandt han det rigtigst at forlade den post, hvor han havde nedlagt sine bedste kræfter. Vanskelighederne ved samarbejdet med pastor Busch var efterhaanden blevet for store. Men sin kærlighed til DMS bevarede L usvækket, og han blev ved med at holde møder for DMS. 1899 var han dsk missions repræsentant ved 100 aars missionsjubilæet i London, han deltog ogsaa i Edinburghkonferencen 1910.

Som sognepræst i Nyborg var han utrolig flittig. Han var en særpræget mand, ikke uden kanter. Han kæmpede ærligt og redeligt mod den ukirkelige tidsaand, men det lykkedes ham ikke at samle særligt mange. Han elskede sin kirke og præstegaard, her udfoldede han ret sin historiske sans, og det var ham en fryd at forevise og forklare. Han indlagde sig stor fortjeneste ved at være den, der fik Nyborgmøderne lagt til Nyborgstrand, og med stor interesse fulgte han møderne der. Han var en ejendommelig skikkelse, absolut ikke prælat eller aristokrat som sin forgænger. Det var ham svært at skulle tage afsked med præstegerningen 1923, da han blev 70. Gerne havde han fortsat, men i sit livs aften fik han et arbejde, som fyldte hans tid: Arbejdet med en dansk bibelordbog, hvoraf ordbogen til NT udkom 1928, og ordbogen til Gl Test havde han næsten færdig ved sin død. – Han var en tro, ydmyg og flittig tjener i Guds rige. Paa hans gravsten staar ordet: »En ordets tjener«.

Efter provst Hjorts fraflytning blev præstegaarden restaureret. Da den gl kapellanbolig blev fjernet, fandt man alt det middelalderlige, som Løgstrup interesserede sig meget for. Ligeledes ved kirkerestaureringen fra 1908–10 viste han stor interesse og fik Caspar Finckes skønne gitterport, der stod udenfor kirken, sat ind paa sin gamle plads ved opgangen til koret fra søndre sideskib. Han har studeret kirkens og præstegaardens historie og skrevet bøger om dem begge.

Pastor **Jul. Steen** omtaler L og hans fornøjelige og dog saa alvorlige hustru, blandt sine bedste venner. Morsomt fortæller Steen, at L engang besøgte biskop Fog for at tale med ham om den ny salmebog. Det endte med, at Fog sagde: Ja, om saa en engel fra himlen udgav en salmebog, ville der altid være en eller anden præst i Skive eller i Nibe, som havde sine indvendinger. Farvel, hr. pastor **Løgstør!**

Pastor **A. Fibiger** skriver:

Det var næsten lige meget, hvor man end rejste i vort land i den lille snes aar fra 1890 til 1908, da T. Løgstrup var sekretær for DMS: En lille gesvindt skikkelse kunne man altid være vis paa at møde. Det var Løgstrup, smuttende af sted med sin beskedne bagage. Kiggede man ind i en 3 kl kupé eller kahyt, saa man ham dér, ikke læsende eller dasende, men i fuld aktivitet med skriveblokken over knæet. Selv i Lillebæltfærgens tyve minutter undte han sig ikke ro. Og naar missionshotellet sov, fortalte vor kordegn Johannesen, der i de aar gjorde tjeneste dér, kom den utrættelige præst nenimod midnat ned fra sit værelse med en stabel breve og skrivelser og nikkede venligt til nattevagten: »Jeg skulle blot have min aftenpost ekspederet. Jeg smutter lige hen til postkassen med den.« Han var i sandhed en flittig mand.

Og vennesæl var han paa sin egen maade, naar han ilsomt kom stormende en i møde og med sine nasale stemme og sin halvaabne mund, — noget, der stod i forbindelse med hans tunghørighed — ivrigt bød en velkommen eller højrøstet udtrykte sin glæde over at mødes: »Det var da morsomt!«

En modig mand var han ogsaa. Pastor Asschenfeldt-Hansen fortæller, hvorledes han og Løgstrup som unge studenter boede paa Regensen. Ved et gilde en aften begyndte en student at synge en sjofel sang. Da rejste Løgstrup sig, gik med drø-

nende skridt hen over gulvet og slog døren i med et brag. Alle forstod, at det var en harmfyldt protest mod urenhedens aand. Ogsaa siden, siger han, har han været vidne til, at Løgstrup angreb bespotteligt væsen og urene skrifter.

Og som han kunne tænde ild i os, der den gang var unge. Det var ham, Gud brugte til at tænde DMS-kærligheden i tusinder af danske mænds og kvinders hjerter. Hvem har ikke hørt ham, belærende og indbydende udslynge sit fyndord: »Uden kendskab ingen kærlighed! Uden kærlighed intet kendskab!«

Det slog han fast, saa det sad.

Naar DMSs arkiv fra hin pionertid en gang skal gennemgranskes, vil Løgstrups klare tanke, varme kærlighed og myreflittige arbejde slaa os i møde fra hver en side.

Skuffelser blev han naturligvis ikke fri for, — nej, heller ikke han! Han var jo ogsaa kun »et menneske, lige vilkaar undergiven med os,« og ogsaa han maatte prøve omskiftelsernes stormkast. Hans indsigt, flid og dygtighed gjorde ham maaske mere selvraadig overfor bestyrelsen, end det tilkom en sekretær at være; men det gjorde os alligevel ondt, da han kom om paa den gale side af Vilh. Beck og rendte imod en magt og en vilje, der var ham for stærk. Det er kedeligt den slags, medens det staar paa, og bagefter synes vi, det var saa smaat, det, der skilte, i sammenligning med det, der bandt sammen, og som burde have kunnet bære over det altsammen. Der er en karakteristisk historie fra den tid. Spændingen mellem ham og Vilh. Beck var i udvikling. De to blev indkvarteret ved et møde samme steds. Det fik endda gaa, værre var det, at de skulle dele værelse. Det er urimeligt og urigtigt at byde de stakkels rejsefolk det, være sig præster eller indremissionærer. Det kan være galt nok at skulle være blandt fremmede hele dagen; men kan man saa ikke engang faa lov at være ene om aftenen —! Naa; men det tog man nu ikke saa nøje dengang. Nerverne var maaske heller ikke saa slidt. De kom kom altsaa op paa værelset og gik i seng. Sengene stod paa en langvæg, og hovederne vendte imod hinanden. Da de var kommet til ro, spurgte Vilh. Beck: »Sover De, Løgstrup?« »Nej, var der noget, De ville?« »Næh, jeg tænker kun paa, hvor dog mange ville blive forbavset, hvis de vidste, at vi to ligger og stikker hovederne sammen.«

Værre var det dog altsaa ikke endnu dengang, end at der kunne være rum for en spøg imellem dem; men værre blev det, da Løgstrup — som modtræk mod den begyndende syndfrihedslære — tog sig paa at forfatte en adresse med klage over, at dette sværmeri havde faaet indpas blandt nogle af indremissionærerne. At det netop var Løgstrup, der stod for den adresse, gjorde ikke Vilh. Beck mildere stemt, det kan vi, der var med ved aarsmødet i Roskilde 1897, nok huske. Og dog er der ingen tvivl om, at Løgstrup havde taget affære af kærlighed til det sunde livs bevarelse i IM.

— — —

Løgstrups historiske interesse drev ham ud paa de noksom kendte prædikerejser, hvor han søgte at naa rundt og prædike i alle Danmarks kirker. »Præsten med de 1200 kirker,« kaldte J. C. Christensen ham, og han naaede ogsaa rundt til de allerfleste. Kun nogle enkelte, stupide præster nægtede ham at faa lov at gøre tjeneste. Han havde beskrevet denne sin rundrejse i en slags rimkrønike, han en gang viste mig. Saa snart en kirke var indviet i København eller andet steds, kunne man i den nærmeste fremtid finde bekendtgjort: »Gudstjeneste for DMS ved pastor T. Løgstrup.« Altid var det DMS, han talte for og samlede ind til, ogsaa længe efter at hans direkte tjeneste under selskabet var hørt op. Hans levende og grundige bøger om DMS vidner om hans brændende kærlighed til denne guds rigssag.

Hans kærlighed til den danske kirke gav sig ogsaa et smukt udtryk deri, at han var den, der fik tanken om, at Danmarks præster burde forene sig om at rejse en kirke i København. Sammen med biskop V. Gøtzsche i Ribe udsendte han et opraab, som vandt saa god tilslutning, at Kristkirken paa Enghaveplads, den hvide kirke for den hvide Krist, blev rejst og indviet den 6. juni 1900. Saaledes har denne flittige mand ogsaa sat sig et skønt minde i det arbejde, der hedder Københavns Kirkesag, — en smukt blad i hans mindekrans.

Personlig var han uhyre nøjsom og beskeden, — og uhyre trofast. Det kan den, der skriver disse linjer, bevidne. Han vidste, at jeg samlede paa autografer, og sendte mig derfor af og til større eller mindre samlinger af breve, han mente kunne have interesse. Ja en gang hjembragte han endog fra en rejse til Herrnhut et egenhændigt brev fra Zinzendorf, som han gav mig! Med hvilken glæde foreviste han ikke sine gæster baade Nyborg kirke og den ældgamle præstegaaard. Begge havde han med stor pietet og megen historisk sans faaet ført tilbage til den oprindelige skikkelse.

Lad mig slutte med at citere nogle karakteristiske linjer, han sendte mig fra Nyborg, da han i 1923 var fyldt 70 aar, og jeg i et brev havde takket ham for et godt eksempel paa selvfornægtelse og tavshed uden bitterhed. Han skriver: »Hvis man vil bevare en god samvittighed, er der kun ét at gøre, nemlig at være lydig. Hans sag er jo tutind fold større end ens lille »jeg«, og kan lille »jeg« ikke forstaa dette, saa er »lille jeg« for stor i sig selv og en ussel tjener, der gaar den store Herre i vejen. Hvad gør det saa, at jeg tabte: Guds sag vandt!

Og det andet, De taler om: det at være trofast. Hvert kristent menneske har et ideal, han kan virkeliggøre, en af de straalende facetter af Gudsklenodiet. En gribes af et, en anden af et andet, det kommer kun an paa, at man lader sig gribe af det, Gud særligt har villet. Lige fra min drengetro af har det været saa stort for mig, at Gud er trofast. Og er Gud trofast, maa et Guds barn lære at være trofast. Og skal man være trofast, maa man være tro i det mindste. Ja, det er det hele: Gud er trofast!«

Ved hans jordefærd fra Odense domkirke fremhævede stiftsprovst Ussing med rette hans barnlige tro og lyse sind. Løgstrup havde en gang sagt, at om han selv maatte vælge sin gravskrift, skulle der blot staa det ene: »Ordets tjener.« Andet ville han ikke være, og det blev han af Guds naade.

Efter at DMSs formand, pastor A. Busch, havde udtalt: »Vi takker Gud for ham, for hans arbejde og for hans færd i sit hjem og i Guds menighed,« fremdrog pastor Magle nogle træk fra hans sygeleje. Pastor Løgstrup gik ydmygt ind under Guds dom baade med sit liv og med sin gerning, og han vidste sig intet andet til salighed end Jesus Kristus og ham korsfæstet. I den tro levede han, i den døde han, og ved den har han vundet livets krone. (Guds Vandringsmand II, s 137f).

Litt: Henry Ussing i Dsk kirkeliv, 1933, s 128 f, T. Løgstrup: Fam Løgstrup 1887, N. Bundgaard: DMSs hist I, 1935, s 156, 166 f, 178 f, 217—23, Louis Blauenfeldt: Provst Jens Vahl, 1918, s 159 f, Axel Beck: Vilhelm og Nina Beck, II, 1922, s 309 f, Vilh. Beck i IMs Tid, 1898, s 248 f, 259 f, og i Annekset, 1898, s 81 f, V Holm i Dsk missionsbl 1908, s 353 f, Kr dbl 4—7. aug 1908, Nekrologer i Kr dbl og DMSblad, DBL XV, s 92 f, (Lorenz Bergmann), Jul Steen: Et liv under Guds naade, II, 1931, s 24, 34, 49 og 51. Nord missions tidsskr, 1933, s 242, DnA 1934, s 102 f, KLfN III, s 124. Vilh. Becks Erindringer, s 153 f, Slægten Ussing, 1910, s 16, Henry Ussing: Min Livsgerning I, 75, 77, 86, 124, II 117, R. Volf: Erindringer, s 121. Johs. Gøtzsche: Fr. Zeuthen 1927, s 178.

23. 1. okt 1923–19. maj 32 (rkp Nykøbing-Systofte 13. nov 20): **Falmer Nielsen,** * 17. febr 1873 Tingsted. Forældre: Parcellist Niels Hansen (Meier) og Ane Pedersdatter. Stud Nykøb 92, c 99^1 (h_1), hjpr Randers 2. nov 99, sp Nørbæk-S-L 26. juni 07, sp Ulsted 3. febr 13, † 19. maj 32. ~ 10. febr 05 Anna Augusta Frederikke Lønborg, * 19. aug 79 Kbhvn, † 33. Forældre: Fotograf Adolph L og Conradine Hansen.

Pastor Falmer N var en redelig, meget stilfærdig og beskeden natur, en fin karakter og trofast sjælesørger. Især gjorde han et godt arbejde for fattige og lidende. Det blev sagt om ham, at naar han var præst paa landet, længtes han efter byen, og naar han var præst i byen, længtes han efter landet, og til det sidste stod hans hu mod en landsbypræstegaard. Han blev karakteriseret som »en lille taler, men et stort menneske«. Meget godgørende, efter sigende misbrugt af dem, der søgte hjælp. En juleaften forærede han juleaftensstegen til en fattig familie, og hans egen familie maatte

nøjes med duften deraf. En from og selvforglemmende præstetype.

Der var ingen »værdighed« ved F. N, præstemæssig set, han var ingen stor aand, ret umusikalsk, men han havde flere fortrin som sikrede ham venner: hans interesse for de medmennesker, der søgte ham og bad om hjælp. Hans prædikener var hjertelige og gjorde indtryk paa tilhørerne. Hans venlighed og hjælpsomhed var uden grænser, og han blev ikke sjældent narret af durkdrevne tiggere. Hans alt for tidlige bortgang bragte for dagen, hvad hans jævne, stilfærdige virke havde betydet for en stor del af hans menighed. Det blev fredelige, arbejdsrige aar for kirkelivet; de to præster – Balling havde afløst Ravn som kapellan, – arbejdede sammen i bedste forstaaelse. Falmer Nielsens hustru overlevede ham kun 1 aar. Begge ligger begravet paa Assistens kirkegaard.

DnA 1933, s 99, Kr Dbl 21. maj 32.

24. 22. aug 1932–4. nov 50 (1 rkp Vor Frue k, Aalborg–sp Sdr Tranders 29. okt 23): **Mads Christensen Flintholm,** * 22. april 82 Flintholm, Bregninge, Ærø. Forældre: Gdjr Hans Jørgensen og Maren Madsen. Stud Odense 03, c 09[2] (h_2). Sekretær KFUM i Holstebrokredsen 09, sp Venø 23. aug 10, navneforandring fra Jørgensen til Flintholm 11, andenpræst Boddum-Y 13. nov 14, sp Harring-S 13. dec 18, 2 rkp Vor Frue k, Aalborg 3. jan 22, afsk 4. nov 50. ~[1] 9. okt 10 Kristine Poulsen, * 13. juni 83 Odense, † 22. okt 30. Forældre: Bestyrer af Odense sømandshj Lars P og Signe Olsen. ~[2] hendes søster 17. juli 31 Esther Poulsen, * 21. febr. 95 Odense. – Søn: Jelstrup-M.

Bm Industrimiss i Armenien. Skrev flere digte og artikler.

25. 3. april 1951 (rkp Viborg domkirke 7. nov 44): **Johannes Steinrud,** * 24. marts 1900 Nøvling. Forældre: Lærer, fhv højskoleforst Nicolai Kristiansen og Nicoline Kristine Larsen Marcussen. Stud Aalborg 23, sekretær KFUMs soldatermiss 25–29 og 33–37, c 29[1] (h_2), kkp Holmens k Kbhvn 18. marts 29, kkp Citadels k 27. sept 33, navneforandring fra Kristiansen til Steinrud 40. Sp Torup 5. jan 38. ~ 12. juni 35 Rigmor Hvidberg-Hansen, * 30. april 09 Sejerslev. Faderen: Sp Vejlby, Fyn, † 45, se der. – Hustrus broder: Skibet.

Præst ved Kbhvns Militærhospital 29—38.
Herredsrepr Kirkesagens venner 39—44, fmd KC Viborg 45—51, kredsfmd ØM 45—51, kredsfmd Sanalmiss 49—51, fmd Viborg vuggestue og mghbørneh 51, fmd Viborg soldaterhj t 51, medl DKUs repræsentantskab.
Musikstuderende 29—34, medl af Dsk kirkesangs melodiudvalg 33—36.

Udg 47: Om at sige Gud tak. Musik til KFUMs 50 aars fests kantate. Udg noveller og afhandlinger.

Ordineret kateket

Et embede som rkp blev nedlagt 1806. Det omdannedes til et embede som ordineret kateket i Nyborg.

6. 28. maj 1848—19. juni 53: **J. C. Møller,** fl t Olskerå, se Aarby.
7. 6. dec 1853—31. maj 60: **J. C. V. Tolstrup,** rkp ner, se ndf. Embedet nedlagt 31. maj 1860.

Residerende kapellan

(Genoprettet 31. maj 1860).
(2. kl. Embedsbolig fra 1900).

28. 31. maj 1860–24. marts 66 (ord kat her 6. dec 53): **J. C. V. Tolstrup,** fl t andenpræst, Roskilde domkirke, se der.

29. 11. juni 1866–13. juli 75 (sp Rylskov, Flensborg provsti 15. april 62, afsat af tyskerne 64): **Morten Thomsen Lange,** * 16. maj 24 Østedgaard, Bredstrup. Forældre: Proprietær Jens L og Margrethe Dorthea Bredsdorff (sønnedt af Morten T. B, V Skerninge-U). Stud Odense 42, c okt 49[1] (1), institutbest Sorø 56, † 13. juli 75. ~ 25. juli 56 sin kusine Bodil Marie Bredsdorff, * 24. marts 32 Sorø, † 25. jan 71. Forældre: Prof, dr phil Jacob Hornemann B, Sorø, og Petrine Jacobine Møller (dt af biskop Rs. M), Lolland-F. – Søn: Botanikeren, forst Jac. E. Lange, Dalum. Stamt 54 og 14. Søstre ~ digteren Poul M. Møller, og Møller, Vesterborg-B, fætter: Horslunde-N

Pastor Lange deltog som frivillig i den 1. slesvigske krig og hentede her spiren til den tuberkulose, som lagde ham i graven efter lang tids sygdom. Han var en alvorlig præst. Skolen laa ham meget paa sinde. Ligesom sin moder, der dyrkede botanikken, syslede han gerne med botanik. Han skrev en del.

Han var gennem sin slægt nær knyttet til grundtvigske kredse, selv var han grundtvigsk, og han samlede mange her. Han deltog i Appels ordination i Askov, men døde før dommen faldt. Han har meddelt en prædiken til Brandt og Nielsen: »En aarg prædikener«.

Pastor Lange var ivrig friskoleven, stærkt optaget af de Kold'ske skoletanker og levende interesseret i, at forældrene kom til at faa ansvaret for deres børn. Her kom bl a den unge friskolelærer *Knud Larsen* (se foran s 531, 555). Lange udvidede Knud Larsens horisont og betød meget for ham, medens Knud Larsen bragte lange i nærmere forbindelse med det folkelige frihedsrøre. I Langes hjem fandt Knud Larsen ogsaa sin hustru, Hanne Bredsdorff, søster til pastor Langes afdøde hustru og husbestyrerinde hos præsten.

1874 var friskolelærernes fastelavnsmøde i Odense flyttet til Nyborg af hensyn til L. Han udgav 72 en pjece »Indlæg i Skolesagen« med skarpsindige bidrag til forstaaelse af den grundtvigske friskoles væsen. (Kr. A. Lange: Den danske friskole I 1933, 292 f, II, 79, 941, 97).

30. 20. sept 1875–21. nov 79 (hjpr Roskilde dk og præst Sct Hans hospital 31. maj 73): **S. Chr. Sørensen,** fl t rkp Garnisons k, Kbhvn, se sp der.

31. 15. jan 1880–31. sept 91: (kst skoleinsp Kolding 75): **C. F. Skouboe,** fl t seminarieforst Skaarup, sp smst 92, se der.

32. 30. okt 1891–11. okt 1923 (hjpr Vejle-H 31. maj 87): **Niels Valdemar Ravn,** * 25. jan jan 61 Hasle. Faderen: Provst († 12). Hjembæk-S, se der. Stud Schneekl sk 79, c 85[2] (1). Lærer Helsingør 85, afsk 11. okt 23, † 9. juni 25. ~ 31. maj 93 Jenny Andrea Severine Jensen, * 21. sept 73 Lysholt, † 5. marts 29. Forældre: Landstingsmd, gdjr Peter J og Petrine Marturine Jensen.

Ravns lange virke i Nyborg gjorde ham til en udpræget familiepræst, som vidste besked med de flestes slægtsforhold, saa man ofte nu kan tale med folk, der er døbt, konfirmeret og viet af ham, og derfor holder af at tale om ham som »deres egen præst.« Hans styrke var netop

besøg i hjemmene, derimod kunne han som prædikant godt virke trættende ved de ofte meget langstrakte prædikener og kirkelige handlinger, hvad der dog skyldtes hans pligtopfyldende sind overfor tjenesten, men som ogsaa som ofte resulterede i et meget faatalligt besøg. Hvor afholdt han var, fik han bevis paa ved sin afsked, hvor en talrig kreds af menigheden gav ham en rekreationsrejse til syden. Han tilhørte KC.

Tillige præst ved Den kgl døvstummeskole og ved Epileptikerhjemmet, Nyborg.

Udg nogle prædikener, har medd en prædiken i Barsøes og Øhlenschlægers postille.

Stiftede et legat for præsteenker og -døtre.

33. 22. jan 1924–12. juli 35 (2. kkp Sct Knuds k, Odense 30. aug 22): **E. L. Balling,** fl t sp Sct Stefans k, Kbh, se der.

34. 4. dec 1935–18. febr 54 (sp Sjørslev-A 23. nov 31): **Ferdinand Axel Emil Algreen-Jensen,** * 14. febr. 1900 Herning. Forældre: Læge Ferdinand Georg Emil J og Asta Eleonora Andersen. Stud Viborg 18, c 24[1] (h_2). 2. rkp Budolfi k, Aalborg 7. juli 24, rkp Ansgar k, Aalborg 20. jan 29, † 18. febr 54. ~ 28. aug 24 Emma Olga Stitz, * 28. juli 04 Hannover. Forældre: Ingeniør Lorenz S og Marie Strantz.

Pastor *Algreen-Jensens* gerning var præget af dyb menneskelighed og personlighed. Han var en omsorgsfuld præst og en meget dygtig prædikant. Hans budskab var det klare: evangeliet i livets ord fra frelseren til syndere paa jord, men aktuelt og praktisk belyst. Han var kendt for sine sociale interesser, – udviklet under en alvorligt troende moders kærlige hjemmeliv og en faders menneskelige indstilling. Derfor forstod han den arbejdsløses problemer og de fattiges kaar. Mange kom til ham for at faa raad, og ingen gik forgæves, ejheller uhjulpet, fra hans dør. – Han besøgte syge og gamle, trøstede de bedrøvede som ingen anden og fik ved Guds naade ogsaa lov at tænde troens lys for mangen en døende sjæl. Altid var han villig, naar der blev kaldt paa ham til møder, søndagsskole, festunderholdning og andagter, hvorimod han sjældent tog del i selskabslivet. Han tjente med flid sit sogn baade paa land og i by i aand og sandhed. Saaledes var gerningen hele hans liv, for den sled han sig op.

Som menneske var han ydmyg, taalmodig, trofast og stor, afholdt og agtet af venner, elsket og beundret som familiefader, virkende gennem sin personlighed og sit venlige rolige sindelag.

Hans store interesse var musikken – selv mestrede han violinen – og teologisk litteratur udfyldte oftest hans ledige stunder.

Indremissionær Ingvar Bach (som stod ham nær) skriver i Kr Dbl 6. marts 54:

Pastor Algreen Jensen var altid villig til at hjælpe os i det mangegrenede kristelige arbejde, der ogsaa er her i byen. Men mest vil vi savne ham som forkynderen af evangeliet i vor kirke. Han fulgte godt med i tidens rørelser, og derfor blev hans prædikener ogsaa i god forstand aktuelle. Han kendte ogsaa manden paa gaden, og tit blev en samtale med ham flettet ind i prædikenen. Men ikke det alene. Det var klart for alle, der lyttede, naar han prædikede, at der, ikke mindst i de senere aar, var kommet en mere moden og dyb tone i hans forkyndelse, som glædede os meget.

Skønt han var en lægesøn fra Herning med musikalsk anlæg og interesse for malerkunst og digtning, forstod han smaafolks kaar og tankegang og vandt sig mange venner blandt de socialt mindre velstillede. Hans prædiken var en bibelsk forkyndelse nærmest i slægt med IM, og denne retnings venner var hans trofaste tilhørere.

Han interesserede sig ikke for konventer og sammenkomster med tankemæssige drøftelser. Sin præstegerning udførte han pligtopfyldende og paa en frisindet maade, der skaffede ham agtelse.

Ogsaa i annekset Hjulby naaede han at komme i kontakt med mange og vandt sig venner.

Natten før sin 54-aarige fødselsdag ramtes han af en hjerneblødning, der medførte døden.

35. 3. juli 1954 (sp Haarslev-T 3. okt 47): **Thorvald Larsen,** * 1. dec 11 Sdr Hygum. Forældre: Kbmd Laurids L og Petra Wolfsberg. Stud Akad Kurs 34, lærer Købmandshøjsk »Købmandshvile«, Hørsholm 35–43 og 46–47, c 42[2] (h-56), sp Borre 10. juni 43–10. juli 46. ~ 20 juni 43 Beatrice Emilie Jane Egelund, * 20. febr 19 Kbh. Forældre: Fabrikant Ludvig Dannemann E og Ellen Marie Engel.

Fmd Elevforen »Købmandshvile« 43—49, lærer Civilundervisningen Gardehusarkasernen, Næstved 53—54.

FAST HJÆLPEPRÆST

(Embedet oprettet 6. marts 1956, med Hjulby som særlig opgave foruden byen).

1. juni 1956: **Arne Marius Pedersen,** * 10. juli 25 Grædstrup. Faderen: Aldersrentenyder Hans J. P. Stud Rønde 51, c 56[1] (l 81).

STATSFÆNGSLET I NYBORG

Statsfængslet i Nyborg er taget i brug 1913, har ca 400 mandsfanger, overvejende yngre Straffetid fra 5 maaneder til livstid. En særlig fløj anvendes som modtagelses- og isolationsafdeling for ungdomsfængslet, samt den lukkede fængselsafdeling, adskilt fra statsfængslet; men ungdomsfangerne har fælles kirkegang med statsfængslets fanger.

Den nuværende fængselskirke er indviet 1923. 1943 underkastedes den en gennemgribende restaurering, ved hvilken bl a »baasene« afskaffedes. Kirken har 350 sdpl, frivillig kirkegang, ca 40 pct. En gudstjeneste hver søndag. Lydhør menighed, et godt sted at være præst.

Fængselspræster

1. 30. maj 1913–22. aug 17 (dansk sømands præst Hamborg 24. okt 1907): **A. P. H. Teisler,** fl t Absalons k, Kbhvn, se sp Ordrup.

2. 17. dec. 1917–13. aug 21. (Sp Lundum-H 27. nov 12): **C. C. Kallenbach Pedersen,** fl Rise, Aabenraa provsti, se der.

3. 18. nov 1921–12. juli 27 (præst v Christianshavns straffeanstalt, Kbhvn 21. juli 1898) **Augustinus Herman Steenbuch,** * 7. febr 186[1] Odense. Forældre: Sp St Hans k, Odense, † 91 se der. Stud Od 84, c 90[1] (l), hjpr St Hans k Odense hos faderen 9. aug 90. Kkp Vording

borg 30. jan 92. (Var 99–1900 kst rkp Sct Matthæus k, Kbhvn). Præst v Christianshavns arrest 1901, r af Dbg 23. Afsk 12. juli 27, † 26. okt 36. ~ 20. sept 95 Ellen Elisabeth Benthin, * 11. juli 1872 Kbhvn. Forældre: Grosserer Christian Sophus Theodor B og Hilda Anna Mathilde Wulff. Søster ~ Jensen, Vallekilde-H.

Pastor S sluttede sig kirkeligt til KC og var i Kbhvn et interesseret mdl af KC's konvent. Han holdt stadig sin teologi vedlige. Men hans livsgerning faldt iblandt fanger, og han havde gode muligheder for at være dem til hjælp, menneskelig og forstaaende, alvorlig kristen som han var. Fru Ss forældre hørte til pastor Jul. Steens nærmeste venner, og pastor S var i sine yngre aar præget af pastor Ss syn og virkemaade. (Kr Dbl 27. okt. 36. Nationalt 27. okt 36. Nyborg avis 27. okt 36). Jul. Steen: Et liv under Guds naade II, 1913, s 5.

4. 14. okt 1927 (ord medhj Vridsløselille statsfængsel 1. juli 23): **Erik Hindse-Nielsen.** * 17. maj 1894 Ejby ved Odense. Forældre: Kantor ved Vor Frue k, Odense, førstelærer Hindse Nielsen og Petra Caroline Christiansen. Stud Odense 12, c 18^2 (h_2), hjpr Torup 29. juni 19, ord medhj Nyborg Statsfængsel 20. jan 21. Tillige præst ved ungdomsfængslet paa Søbygaard 33–45 og 54–55 og præst ved epileptikerhosp Nyborg 32–42. ~ 30. marts 1921 Karin Birch-Flindt, * 1. april 1894 Holbæk. Forældre: Driftsbestyrer Oscar F og Elise Birch.

Red fangeavisen: »Nær og Fjern«, red andagtsbogen for fanger: »Strenge dage«.

Ordinerede medhjælpere

1. 1921—23: **E. Hindse-Nielsen,** se ovenfor.
2. 1923—24: **K. Amby,** afsk, se fængselspræster, Kbhvn.
3. 1925—29: **E. F. Gad,** se sp Krist k, Kbhvn.
4. 1929—34: **A. K. Nielsen,** se Balslev-E.
5. 1934—38: **H. N. Høirup,** se stiftsprovster, Viborg.
6. 1938—42: **A. P. Eriksen,** se Bringstrup-S.
7. 1942—1946: **V. L. A. Olsen,** se statsfængslet, Horsens.

[Konstituerede ord medhj eller midlt ord medhj

1919—33: **S. T. Rambusch,** pastor emer, timelærer i fangeskolen og under vakancer deltaget i sjælesorgen (se Skallerup-V).

1942—43: og fra 23. april—31. okt 48 og fra 15. nov 49—31. dec 49: **E. Rischel,** sp Kullerup, se der.

1944—46: **C. Forman,** se hjpr Budolfi k, Aalborg.]

1946—49: **J. V. Hofdahl,** se Svindinge, Fyn.

1947 og 1. jan—31. okt 50: **P. P. J. Hansen,** se kkp Dalum.

1. juni 1951 (hjpr Haderslev Domk 27. jan 46): **Karl Johan Jensen,** * 17. sept 1913 Nykøbing F. Forældre Vognmand Carl Nicolaj J og Martha Madsen. Stud »Akademiet« Aarh 38, c Aarh juni 45 (h-70). ~ 2. sept 42 Grete Thuesen, * 11. marts 16 Hasseris, Aalb. Forældre: Rejseinspekt Sophus Emil T og Gudrun Harriet Østerbye.

Udg 49: Haderslev Marie k, 1247—1527, i festskriftet: »Slesvigs delte bispedømme«.

Litt: Johs. Høirup: Nyborg historie (Turistf Aarb 1940), samme: Danehof (Faglig læsning 1939), Danehofsskuespil om Erik Klipping 1939, Nyborg, Danehoffernes by 1950, L. Helveg: Den dsk kirkes hist, II, 1855, s 77 f, M. Lillelund: Danm khst, 1773, s 185 f, Fr. Nygård: Dsk kristenliv gn 100 aar, 1897, s 65, Th. Hansen: Stefansforeningens første 25 aar, 1901, Th. Løgstrup: N kirke, 1923, Fr. Crone i Fyns stiftstidende 1883, nr 124—26, og i Nyborg dagblad 1883, nr 1, 9, 42, 50, 76, H. F. Rørdam i Kbhst saml, 3 r V 159 f, smst 5 r I, 55 f, og 316 f, Ernst Petersen, Bogen om Nyborg, 1910, 2. udg 1918, Dsk byer og deres mænd, XXI, 1917, Trap, IV 1923, s 624—49, Daniel Bruun: Danmark, land og folk, 1922, IV, s 187 f, Chr. Heilskov: Dsk provinstopografi, 1920, s 418—21 (bibliografi), Hist aarb f Svendb amt 1910, s 27 f og 97 f og 1914, s 3 f, og 1924, s 3 f, Johannes Høirup, N, Danmarks gamle hovedst, Folkeskolen 1954, 250, Kr. Lange: Den danske friskole I, 1933, s 291 f, Axel Pontoppidan: N omkr midten af forr aarh, Hist aarb f Svendb amt 1935, bd 28.

AUNSLEV—BOVENSE

Aunslev sogn, 2719 ha, langs Sorebælt, noget bakket, frugtbart, en del skov. Byerne: Aunslev (delt i A-overby og A-nederby), med fh. Skalkendrup med pgd, Korkendrup, Regstrup, fiskerlejet Nordenhuse, hg Juelsberg. Dyrehavekvarteret, forstad til Nyborg, er indlemmet i Nyborg.

Til sognet hører den sandede halvø, der ender i Knudshoved. Her Slipshavn. Her bygger DSB forbindelse til Korsør (færgehavn, vej).

Bovense sogn, 719 ha, ved Storebælt, er ret fladt, frugtbart. Byen B.

Det kirkelige liv har gennem aarene været folkekirkeligt uden noget som helst tilløb til valg- eller frimenighed. Præsterne har ikke været retningsprægede, og der har ikke været særlige begivenheder eller vækkelser. Pastoratet kan staa som type paa de sogne, der uden retningspræg har bevaret et trofast kirkeligt liv, samlet om sognenes kirker.

Der har været god kirkegang, og befolkningen er meget venlig. Embedet var vist det største landsbykald paa Fyn 1870. Ingen præst er forflyttet herfra siden reformationen. Siden 1769 har her kun været 6 sognepræster *(Rs. Holst* 1765–1805, *J. K. Kisbye* 1806–44, sønnen *C. F. Kisbye* 1844–89, *H. Petersen* 1889–1905, *H. C. Bang* 1906–32 og *D. G. Frederichsen* siden 1932), – en gennemsnitsembedstid paa over 30 aar. Pastoratet synes gennem de skiftende tider at have hørt til de gode paa Østfyn, hvad kirkeligt liv angaar, selv om der ogsaa er mange ukirkelige. De ydre forhold er ogsaa tiltalende, smuk natur, central beliggenhed.

1922 oplyses: Ret god kkg, bedst i B, lidet retningsvæsen; 1930: De kirkesøgende hører mest til gaardmandsstanden, ingen IM, enkelte højskoleprægede, ret god ungdomsf; 1939: Kkg 5 og 10 pct, stigende kkg, velvillig befolkning, mange ukirkelige, ungdomsm i pgd, 2 fh; 1955: Kkg 5 pct, almindelige folkekirkelige forhold, velvilje, godt besøgte ungdomsm i pgd, børnegudstj, 2 fh.

Aunslev kirke (Sct Blasius). Skib og en del af koret er senromansk, af munkesten, senere er koret forlænget mod øst, kamgavl med ejendommelige blindinger og pinakler, anseligt taarn, i skibets bredde med gavlene i nord-syd. Gotiske hvælvinger. Restaureret 1912. Bruskbarok altertavle fra c 1650 med nyere tarveligt maleri (Gethsemane), store alterstager fra 1697, rigt udskaaren prædikestol fra 1577, romansk granitfont, krucifix, vaabenhus mod nord. Flere ligsten. Marmorkister i taarnrummet. 160 sd.

Mackeprang, s 111, 143. Aug. Thomsen i Hist aarb f Svendb amt 1925.

Bovense kirke. Skib og kor er romansk af kamp,

senere ombygget med munkesten, taarn med smukke blindingsprydede kamgavle, vaabenhus mod nord. Gotiske hvælvinger. Altertavle af A. Dorph: (Opstandelsen) fra 1894. Prædikestol fra c 1600, granitfont. Senmiddelalderlig kirkegaardsportal. 120 sd.

Mackeprang, s 134, 136. Aug. Thomsen i Hist aarb f Svendb amt 1925.

Ved A kirke: A hospital, en smuk lille barokbygning fra 1755.

Folketal: 1850: 1067 og 425, 1901: 1813 og 429, 1921: 2145 og 448, 1950: 1328 og 426.
Altergæster: 1922: 475 og 325, 1934: 325 og 200, 1942: 340 og 172, 1953: 308 og 165.
Menighedsraad: 1922: 1 gr, 2 soc, 10 u p, 1934: polit, 1953: polit, u p.
Kommunevalg: 1943: Soc 333 (4), rad 118 (1), kons 244 (2), venstre 502 (6), 1954: Soc 412 (4), rad 113 (1), kons 172 (2), venstre 578 (6), rf 37 (0).

Sognepræst

Indt 1857: a) 100 rug, 160 byg, 142 havre, b) 90 rdl, c) naturalier, d) 430 rdl, e) 98 td ld og 22 td ld skov. Stor firlænget egebindingsværkspgd i Skalkendrup, opført 1793, stor vandparti i haven med baad. 1870: Regul 3420 kr, netto 9394 kr, 1913: 1 kl 1931: 2 kl 1946: 3 kl. Pgd opført 1939. I den store have staar et trækors med de 5 aarstal for præstegaardens brande, den ene 1659, da svenskerne stak ild paa den.

1685—1750 var fader og søn sp her: Knud Olsen **Lerche** 1685—1711, og Oluf Knudsen **Lerche** 1711—50. Den sidste var »uvidende og førte en forargelig levemaade«. Da han 1738 kaldtes til undersøgelse i Kbhvn, fandtes hans svar og tanker elendige. Hans provst gav ham det skudsmaal, at ingen var saa »nachlassig som den Skalkendrup præst«, thi der tages jagten bedre i agt end embedets sager« (F hist I, 86, W I, 129).
Der var res kap her 1746—83.

14. 11. juli 1844–3. febr 89 (sp Avernakø 27. jan 44): **Conrad Frederik Kisbye,** * 22. aug 1811 her. Forældre: Forgængeren Jens Brand K, † 51, og Sophie Vilhelmine Lund. Stud Nyborg 32, c juli 37 (h) hjpr her 24. april 38, r af Dbg 88 (ved sit 50 aars jubilæum), † 3. febr 89. ~ 26. dec 41 Marie Dorthea Moritz, * 18. juli 19 Kbh, † 28. marts 83. Forældre: Bagermester Friederich Ludwig M og Marie Dorthea Petersen. Datter ~ Kragh, Skørpinge-F. Søsterdattersønner: Andersen, Sørbymagle k og Skifter Andersen, Odden.

Pastor Kisbye blev født i Aunslev; faderen var ikke rationalist; sønnen havde den lykke at vokse op i et gammeldags troende hjem, hvad han skønnede paa og omtalte i sin tiltrædelsesprædiken. Engang, da han som barn var til marked i Odense, købte han for sine penge et billede af Kristus med en kalk i haanden. Det glædede faderen, der forsynede billedet med en underskrift. Senere havde sønnen det hængende over sin skrivepult. Og det ville han have med sig i graven.

Han blev kaldet hertil efter indstilling af besidderen af Juelsberg, skønt han ½ aar før var kaldet til Avernakø.

Han var en meget levende præst og »nød i fuldeste maal menighedens højagtelse og kærlighed«. Han hørte, skriver hans svigersøn, til »de gamle grundtvigianere (af Birkedals type).« »Naar Kisbye talte,« sagde en mand i sognet, »følte vi, at det kom fra hjertet, og det gik til hjertet.« Ikke mindst satte man pris paa hans konfirmandundervisning. Han samlede mange i kirken og holdt om vinteren »meget søgte« bibellæsninger i præstegaarden. Hver Sct Hansdag holdtes et stærkt besøgt kristeligt møde i embedets skov ved Store Bælt.

Ved hans begravelse sagde provst Hjort bl a: »Han var jo med i den kristelige bevægelse, der i aarhundredets første halvdel saa mægtigt bidrog til aandslivets genoprejsning ...« »Du Aunslev-Bovense menighed! har du ret skønnet paa, at du i over 50 aar hver søndag har hørt et ret evangelium?« Han »tilraabte« den evangeliet om den korsfæstede frelser. Han var frisindet, men dybt alvorlig, en mand, der havde maatte kæmpe. Af den gamle skole, faderlig myndig, vel ikke altid alle tilpas, men til gavn, vist ikke mindst for unge.

Provst Hjort sammenlignede ham med sin ungdomsven *Frimodt.* »Ligesom denne var han altid rede til at vidne, og ligesom denne vidnede han altid med frimodighed og uden persons anseelse; der var hos dem begge noget af den hellige enfoldighed.« Begge forstod de ved det betroede at vinde andre talenter.

Til præstegerningen svarede hans færd i det gode hjem, hvor der lød bøn og sang. Pastor Meinert fortæller, at han gerne tog gæster ind i sin »hule« til samtale om Guds rige. Andre emner kunne drøftes; men man kom altid tilbage dertil; thi derom ville han »allerhelst« tale.

I konventet virkede han som et salt. »Naar han ved en saadan lejlighed mærkede eller følte, at frelsernavnet ligesom blev sat lidt i skygge eller ikke fik den tilbørlige ære, saa kunne heftigheden komme op i ham, og hans kinder blussede, naar han levende mindede om altid at give Gud hele æren.

Engang blev der i et konvent anket over, at »kæmpeskridt« (i »Op dog, Sion«) var for stærkt et ord. »Under denne samtale havde vor gamle ven siddet tavs og alvorlig, da han saa pludselig og paa sin karakteristiske maade ... gav sin mening til kende ...« Salmeudtrykket var godt, og hans nylig afdøde hustru havde oplevet rigtigheden deraf. Det var et kæmpeskridt at komme hjem til Herren. »Og vi følte saa ogsaa alle, at saadan var det.«

Pastor Kragh sagde i sin tale over Kisbye, at han blev til velsignelse for mange. Og om hans kirkelige stade: »... han lærte os at bygge paa vor vor Herres levende ord til sin menighed, troens, haabets og kærlighedens ord. Sæt dig paa barneskamlen ved døbefonten, fold dine hænder, og sig troen og Fader vor, og gaa til nadverbordet!«

Alle 3 præster talte om det frimodige vidnesbyrd i den sidste sygdoms tid, omtrent 8 dage. Da han led, bad han Jesus om at komme. Han nød nadveren sammen med sine kære, fik »en overordentlig dyb fred« og døde en søndag, medens solen skinnede ind, og menigheden samledes.

En kvinde, konfirmeret af Kisbye 1878, fortæller, at han havde i sin have et stort hvidt kors. Det var maaske synet af dette, der har givet Birkedal hans kendte verslinje: »Men korset stod skjult mellem løv i det fjerne«.

Kisbye messede ualmindelig smukt. Især virkede det gribende, naar han istemte: »O, du Guds lam!«

Ofte var han i Ryslinge og i Sønderjylland.

Vilhelm Birkedal skriver, at han »var uden stor naturbegavelse, men med et usi-

gelig blødt hjerte og med rige tanker af Guds naade.« Han havde 20 sognebaandsløsere. Han fik alle sine prædikener med i graven.

Han var ikke uden lune. Han viste den brune farve paa loftstapetet i studereværelset til sin kapellan med disse ord: »Det har kostet mig mange pund tobak at faa den farve frem.«

(V. Birkedal: Pers oplevelser, II, 162, Gr hjem i 19. aarh, I, 1929, s 102, N. Clausen-Bagge: Grundtvigske ordførere, I, s 97 f).

Hjælpepræst hos pastor Kisbye

1882—85: (svigersønnen) **B. A. Kragh**, se Skørpinge-F.

15. 13. juni 1889–12. okt 1905 (sp Gudbjerg 26. okt 78): **Harald Frithiof Henrik Julius Petersen,** * 3. jan 34 Kbh. Forældre: Sp i Allerslev, † 86, se der. Stud Mtrp 52, c 58² (l), lærer Kbh, hjpr og seminarielærer Skaarup 8. nov 60, sp Kværndrup 27. aug 71, afsk 12. okt 1905, r af Dbg 05, † 12. nov 16. ~ 26. juli 61 Frederikke Mariane Schepelern, * 22. nov 37 Kbhvn, † 23. aug 1921. Forældre: Generalløjtnant, kommandant i Kbh, Christian August S og Alexandrine Charlotte Flensborg. Hustrus fætter: Schepelern, Holmens k, Kbhvn.

Medl af den gejstl lønningskommission.

Provst Fenger omtaler i sine erindringer s 159 pastor Petersens som »prægtige, livlige og gæstfrie mennesker«. Ved Ps kraftige, hjertevarme forkyndelse blev f eks N. C. Dalhoff ført til kristentro, da Dalhoff var huslærer paa Broholm. (N. C. Dalhoff, 1943, s 25). En udmærket, alsidig og administrativt dygtig mand. Meget præcis, mødte paa klokkeslet og forlangte, at folk kom præcist. Han mindes som »en fin mand, der kørte med kusk«, baade han og hans hustru var »officersprægede«. Han havde en anselig bogsamling. Han havde næppe saa personlig tilknytning til befolkningen som forgængeren og efterfølgeren.

16. 13. febr 1906–5. aug 32 (ord kat Faaborg-D 17. aug 96): **Hans Christian Bang,** * 25. nov 65 Nørre Uttrup ved Nr Sundby. Forældre: Gdjr Hans Hansen B og Marie Kirstine Christensen. Stud Aalb 85, c 91¹ (l), kommunelærer Kbhvn, inspektør Borchs kollegium, afsk 5. aug 32, † 25. aug 33. ~ 18. dec 96 Emma Ida Amundsen, * 18. dec 66 Kbhvn, † 37. Forældre: Krigsraad, lods Carl Frederik A og Cecilie Frederikke Petersen. – Søn: Dybbøl. Datter ~ Rasmussen, Horne.

Pastor H. C. Bangs fader havde en mindre landejendom uden for Nørre Sundby. Han var en meget dygtig og flittig mand. Hans hustru var gaardmandsdatter fra Gug syd for Aalborg. Hjemmet var præget af gudsfrygt, flid og nøjsomhed. Pastor Oluf Bang, Dybbøl, skriver: »Under det teologiske studium i København var det særlig professor *Peder Madsen,* der for far – som for saa mange af den generation – kom til at betyde noget. Paa den første cykletur, far tog mig med paa, skulle vi absolut se Peder Madsens grav i Ruds Vedby. Efter embedseksamen fik far Borchs collegium og boede her bl a sammen med de senere professorer *Jacobsen* og *Bang,* samt *Ludvig Beck,* senere Flakkebjerg. Samtidig var far lærer ved forskellige kommuneskoler og ved Østre Borgerdydskole. Her lærte han min mor, Emma Amundsen, som ogsaa underviste ved skolen, at kende. 1896 fik min far embedet i Faaborg. Ved skolen i Faaborg gjorde far et dygtigt arbejde gennem de følgende 10 aar, men efterhaanden længtes han efter den egentlige præstegerning, og i 1906 søgte han Aunslev-Bovense og blev sognepræst dér i 26 aar. Her faldt fars egentlige manddomsgerning. Han var en flittig præst, for hvem tjenesten gik forud for alt. I løbet af det første aar havde han besøgt alle hjem i det temmelig store pastorat. Med de enkelte grundtvigske familier (efterslet fra de gudelige forsamlingers tid) og en enkelt tilflyttet indre-missionsk familie stod min far paa den bedste fod, men iøvrigt var hovedparten af sognenes beboere gammeldags-kirkelige, hvilket stemmede godt med fars centralt kirkelige indstilling. Far følte sig meget stærkt knyttet til sognet. Ferierejser og messefald kendtes ikke. Om vinteren holdt far bibellæsninger i skoler og private hjem, hjemmealtergang rundt i sognet, hvor de gamle fra nabolaget samledes, ungdomsmøder i pgd, om sommeren havemøde. Men det største og egentlige i præstegerningen var dog for far tjenesten i kirken. Alt teatralsk laa ham fjernt; jo mere far var personlig engageret, des mindre maatte det mærkes; maaske netop derfor bevarer vi et indtryk af naturlig og ægte respekt for tjenesten og for Ham, hvis tjener præsten er.

Vi havde et dejligt hjem i den gamle Skalkendrup pgd. Fars sunde sans og jernflid, baade i sognet og i den 3 tdr land store have, forenet med mors sans for alt det smukke i musikkens, bøgernes og naturens verden kunne ikke andet end give gode kaar for børneflokken. 1932 tog far sin afsked og flyttede til Aunslev Dyrehave ved Nyborg. Mine forældre hviler begge paa Aunslev kirkegaard; paa stenen over dem staar deres navne og skriftstedet: »Herren er min klippe.« *Oluf Bang.*

17. 21. nov 1932: **Ditlev Godtfred Frederichsen,** * 11. marts 02 Højelse. Forældre: Gdjr Carl Godtfred F og Anna Margrethe Jørgensen. Stud Statens kursus 26, c 32² (h_1). ~ 27. nov 32 Anna Benthea Carsson, * 17. dec 07 Tureby. Forældre: Inspektør Carl C og Bertha Marie Andersen.

Litt: Hist aarb f Svendborg amt, 1917 (om præsten Lerche), smst 1929—30, 1931, s 75 f (en selvejergaard i A), 1933: (Om præstegaarden i Skalkendrup, af Alb. Thomsen), Jac. Madsen, s 71—72.

FLØDSTRUP—ULLERSLEV

Flødstrup sogn, 2003 ha, langs Storebælt, er ret lavtliggende, bakket mod syd, frugtbart, en del skov. F sø. Byerne: Flødstrup, Mullerup, Langtved, med friskole fra 1870 og fh fra 1887, Kissendrup, hg Rørbæk og Risinge og Hannesborg.

Ullerslev sogn, 1340 ha, som hovedsognet, dog uden skov, nogen mose. Byen: Ullerslev (390 indb) med fh fra 1890, plovfabrik, jernbanest.

Mange statshuse i F. Mange arbejdere i U.

De kirkelige forhold kan betegnes som jævne. Sundt folkeligt og kr arb her og der, f eks en Porto-Novo kreds, mgh møder osv. Der er velv indstilling over for kirken og nogen gammeldags gudsfrygt. Intet særpræg. Naar man læser i liber daticus eller taler med ældre mennesker, faar man det indtryk, at saadan har det i grunden altid været.

En skildring af sognets kirkelige liv maa nærmest blive en skildring af præsterne, se ndf. – Provst *Ove Krarup* var en god præst, han huskes især som landøkonom; han var en foregangsmand i landbruget og naaede store resultater som landmand. I provst *Gottliebs* tid kom grundtvigianismen til sognet, og der blev bygget friskole i Langtved.

Pastor *Meinert* havde som ung været kapellan her i 4 aar til 1860. Han kom tilbage hertil 1877, men det blev en skuffelse. Tiderne var forandrede. Der var gaaet politik i sognefolket, og M kunne ikke følge dem. Han var højremand, og beboerne var venstremænd og derfor imod provisorierne og Estrup. M var nærmest IM; de grundtvigske udvandrede i stort tal og løste sognebaand til Kerteminde valgmenighed. Provst *Elmquist* var en kultiveret og betydelig mand, han udgav »Kirkebladet« 1883–1902, samt flere skrifter, var medlem af mange bestyrelser; han var nærmest grundtvigsk, men virkede for samarbejde mellem retningerne sammen med *Th. Rørdam* i Gamtofte. Hans bestræbelser naaede ikke store resultater. I Liber daticus har han udførligt skrevet om sin gerning her. Han var en god prædikant, samlede en ret stor kreds, men kom ikke til at føle sig hjemme her. Pastor *Schousboe* hældede først til pietismen, senere til grundtvigianismen, men grundtvigianismens folkelige side laa ham fjernt. Han var meget veltalende, og han sang med sin prægtige stemme evangeliet ind i folk. En af de stille i landet. Om de senere præster se ndf. Blandt betydende lægfolk nævnes lærer *Halvor Kelstrup*, F, lærer *P. Salling*, U.

1921 oplyses: Kkg kun jævn, tiltalende forhold, friskole, 20 fam til valgmgh, 3 fh, flertallet uden særpræg. 1927: Almindelige folkekirkelige forhold, 25 fam sbl. 1935: Kkg 8 og 6 pct, 2 fh, alm folkek forhold. 1943: Som sidst. 1950: Kkg 3–5 pct, 2 gymnastikf, sdsk, 2 fh, friskole, 30–40 fam t valgmgh. Nogen social forskel. 1955: 3–5 pct, alm folkek, intet retningspræg, dog overv grundtvigsk, 2 fh, friskole, 20 fam sbl, 2 foredragsf med god tilslutning.

Flødstrup kirke (Vor Frue). Skib, kor og apsis er romanske af kamp. Taarn og vaabenhus (mod syd) er sengotiske og har kamgavle. Overhvælvet. Altertavle fra 1865 (N. P. Holbech: Kristus). Den gl altertavle brændte 1865. Prædikestol fra 1606, romansk font. Sengotisk krucifix. Ligsten. Klokke fra 1525. 225 sd. Epitafium. Begravelse under koret.

Mackeprang, s 111, Uldall: Kirkeklokker, s 219, Jac. Madsen, s 80—81.

Ullerslev kirke. Skib, kor og apsis er romanske, af kamp, taarnet er sengotisk med kamgavle, vaabenhus mod syd, lille spir over skibets østgavl. Gotiske hvælvinger. Alterpanel fra 1584, altertavle kopi af Eckersbergs maleri i Vor Frue k, Svendborg (Gethsemane), i rammen rester af en ældre altertavle. Overdelen af prædikestolen er sengotisk med søjler og udskæringer. Krucifix fra c 1535. Klokke fra 1433. 175 sd.

Mackeprang, s 111, Uldall: Kirkeklokker, s 178.

Folketal: 1850: 943 og 838, 1901: 1047 og 935, 1921: 1071 og 1074, 1950: 1180 og 1322.

Altergæster: 1922: Ialt 400, 1934: 421 og 249, 1942: 268 og 215, 1953: 275 og 212.

Menighedsraad: 1922: 1 IM, 6 gr, 2 soc, 1 rad, 4 u p, 1934: 1 valgm, 13 politiske, 1953: 14 politiske, n gr, valg i U.

Kommunevalg: 1943: Fl: Soc 121 (2), rad 111 (2), venstre 246 (4), u p 65 (1). Ull: Soc 247 (3), rad 72 (1), venstre 157 (2), u p 72 (1). 1954: Fl: Soc 130 (2), rad 144 (2), venstre 318 (5). Ull: Soc 184 (2), rad 188 (2), venstre 233 (3).

Sognepræst

Indt 1857: a) 105 rug, 106 byg, 106 havre, b) 150 rdl, c) naturalier, d) 300 rdl, e) 72 td ld. Udm pgd fra 1852. — 1870: Regul 4000 kr, netto 5888 kr. — 1913: 1. kl, 1931: 1. kl, 1946: 2. kl. Pgd ombygget 1895.

14. 12. juli 1816–13. nov 51 (ord kat Nyborg 13. aug 13): **Niels Worm,** * 22. (eller 24.) juni 82 Engum. Forældre: organist Amdi W og Anna Cathrine Knudsen. Stud Viborg 01, c april 05 (h), lærer Nyborg, † 13. nov 51. ~ 20. marts 13 Henriette Christine Valentine Nielsen, * 16. juli 80, † 8. okt 72. Forældre: Toldinspektør i Hals Henrik N og Margrethe Dorthea Dahl. – Søn: Søndersø. Datter ~ Schmidt, Lyngaa-S.

15. 27. febr 1852–19. juni 62 (sp Ulfborg-Raasted 26. sept 37): Provst **Ove Thomas Nicolai Krarup,** * 19. dec 99 Aale. Forældre: Sp i Vivild-V Christian Nielsen K (af Vejrum), † 33 og Kirstine Thomsen. Stud Aarhus 18, c okt 23 (l), sp Naur-S 2. marts 25, provst Ulfborg m fl herr 27. dec 45, r af Dbg 45, tiendekommissær 31–53, † 19. juni 62. ~ 6. juni 26 Mathilde Susanne Tang, * 24. juni 05 Nr Vosborg, † 26. sept 99. Forældre: Kammerraad, godsejer til Nr Vosborg Niels Kjær T og Marie Cathrine Meinert (som blev ~[2] med biskop Conrad Koefoed, Ribe). – Søn: Aastrup, Falster. Dt ~ Harboe, Dybe-R. Stamt 52.

Provst K's fader var vel anskreven hos Fr. VI for sine forsøg og planer med at forbedre have- og landbrug, og provst K selv var en af sin tids førende landmænd. I Halds beskrivelse af Ringkøbing amt nævnes han som særlig dygtig og som en foregangsmand. Han havde sat sig grundigt ind i engelsk landbrug og var ihærdig for at gøre dansk landbrug delagtig i de engelske fremskridt. Han skrev en del, dels i »Ugeskrift for landmænd«, dels i »Ugeblad for den danske bonde«, og udgav 1861: »Bemærkninger om vort danske landbrug«, og 1862: »Om købstædernes skatteforhold, af en landmand.« Han ville netop til at udgive et blad »Den danske bonde«, da han døde. Han nød stor anseelse og var æresmedlem af Svendb amts landøkonomiske selskab.

I Fyns venstreblad 5. april 42 hedder det: Det var især Flødstrup-tiden, de sidste ti aar af hans liv, der gjorde provst K landskendt som landmand.

Hans far maa have været en ivrig dygtig landmand, det fremgaar bl a af L. N. Wedels »Indenlandske rejse« først paa 1800-tallet. Den omrejsende sjællandske præst siger om sin jyske kaldsfælle: »Hans kvæg og heste er store og trivelige, og avling til stedet drives med god fordel, haven er stor og har mange træ- og jordfrugter«. Om den samme brave præst hedder det andetsteds, at han sluttede en prædiken med ordene: »Og kære venner, have vi i dag talt om hør, næste søndag skal vi, om Gud vil, tale om hamp«.

Der kan ikke være tvivl om, at Ove Krarups interesse for landbruget er blevet grundlagt i hans hjem

i Aale pgd. Iøvrigt kom han tidlig hjemmefra, idet han i en aarrække opholdt sig som plejesøn hos en slægtning, rektor Thure Krarup i Aarhus.

Han blev først præst i Naur. Det var magre jorder, der hørte til pgd i Naur, og driften var noget forsømt, men den unge præst tog sig med megen iver af avlingen, og det lykkedes ham at drive gaarden op til en mønstergaard. Han indførte kartoffeldyrkning i sine sogne, hvor den nye rodurt vandt meget stor udbredelse. Og fra første færd var han inde paa, at de dyrkede jorder skulle give større udbytte, medens de udyrkede skulle lægges ind under kultur. »Med barnlig umiddelbarhed«, er der sagt om ham, »greb han det rette i de nye tanker«, og livet igennem var han forud for sin tid.

I 1837 flyttede Ove Krarup til Ulfborg. Præstegaardsjorden her var mere frugtbar end i Naur, og han fik den til at give mange fold. 1838 valgtes han til næstformand og siden til formand i Ringkøbing amts landøkonomiske selskab. I foreningens historie siges der om ham, at han var en ualmindelig energisk leder. Sommetider tog han kaal, roer, kartofler og gulerødder med til møderne for at vise, hvad en god jordbehandling, mergling og gødning kunne udrette. Men han havde for mange jern i ilden. Begrænsningens kunst savnede han, og det rolige overblik var ikke hans styrke.

Han var vistnok den første landbruger i Jylland, som brugte roer til fodring. Men hvad der især optog ham, var spørgsmaalet om engvanding. Han mente, at sure og sivgroede jordstykker kunne give saftigt græs, hvis de overrisledes med vand. Saa lod han pgd's ene eng — Støvleengen — overrisle, og til naboernes overraskelse gav den 40 læs hø imod tidligere kun 14. Og Krarup gik videre. Med Vestjyllands vandrige aaløb som grundlag fostrede han tanken om et vældigt system af vandingskanaler, der skulle overrisle vidtstrakte omraader. Det lykkedes ham at vinde Christian VIII for tanken, og som et første skridt gennemførtes en nivellering af Skernaadalen.

Opmuntret af det gode resultat af arbejdet med Støvleengen stiftede K et aktieselskab, der købte hedegaarden Nørre Søbygaard i egnen syd for Herning. Det var meningen at forvandle dens magre jorder til overrislingsenge, men det mislykkedes, og selskabet opløstes. K fik ogsaa dannet et »Aktieselskab til raa jorders opdyrkning i Ringkøbing amt«. Ved hjælp af 16 trækstude gik man i gang med at forvandle 600 tdr land mose ved Videbæk til agerjord. Heller ikke dette foretagende kunne føres igennem, der savnedes vel ogsaa pengemidler. Men ved sit fremsyn, sin dristighed og sin utrættelige iver blev Ove Krarup en forløber for Dalgas og hedeselskabet, der siden hen mægtede at gennemføre, hvad han ikke naaede.

I 1852 var K kaldet til sognepræst for Flødstrup og Ullerslev paa Fyn. Det var fin, muldet jord han nu fik at tumle med, og det varede ikke længe, før hans vidtskuende og dristige, stundom altfor dristige, forsøg spurgtes ud over det hele land.

Til Flødstrup pgd hørte dengang 72 td ld ager, 13 td ld skov og 2 td ld eng. Fra Jylland medførte provst Krarup baade heste og sortbroget kvæg. Han mente, at jordens ydeevne kunne sættes langt højere op, og han viste det i handling: i 1854 var der 8 køer i pgd, i 1862 30. Krarup dyrkede mest hvede, men desuden roer, gulerødder, kommen og raps. Om det ejendommelige landbrug i Flødstrup pgd fortæller Kristian Andersen i »Fynsk landsbyliv i gamle dage«:

»Malkekøerne blev ikke fodret, som vi bruger det her. Inde i fodergangen var muret en brønd, der var henimod tre alen dyb, heri blev foderet blandet, det bestod af hakkelse, fint skaarne roer og grut, det blev sat i støb med vand. Fodermesteren tog saa af brønden med en træøse og fyldte foderet i krybberne for køerne. Denne øse var som en træspand, hvorpaa der var sat et langt skaft. Bønderne brugte ikke kraftfoder dengang. Provstens køer var derfor anderledes velholdte, saa bedre ud og gav meget mere mælk end omegnens besætninger. Folk troede derfor, at den jyske race gav mere mælk end den fynske, det bevirkede, at en hel del gaardmænd i sognet købte sortbrogede kalve af Krarup«.

I en aarrække gik alt godt. Men saa slog Krarup ind paa nye, kostbare forsøg. Tre tørre somre efter hinanden fik ham til at tænke paa, om ikke det kunne lade sig gøre at vande jorden. I en fransk bog havde han læst om engelske vandingsanlæg. Og en søn af ham, der kom hjem fra Skotland, kunne fortælle om, hvordan man bar sig ad derovre.

Nu blev sagen taget op med stor grundighed. Gaardmændene hentede jernrør i læssevis i Nyborg. Fra en mose yderst paa Lodden blev vandet pumpet op i en mergelgrav, derfra gik det gennem rør til en komme inde i gaarden, og herfra op i en beholder paa staldloftet. Tre gange om dagen blev vandet brugt til at skylle stalden ren med. Gødningsvandet opsamledes i en muret kumme. Naar det skulle bruges, blev det pumpet op i en ny beholder, fortyndet med vand og pumpet ud i vandrette rør, der var forsynet med huller i oversiden; fra disse sprøjtede gødningsvandet i vejret og faldt ned over marken som en frugtbargørende regn.

Saadan berettes der om vandværket i »Meddelelser om familien Krarup«. Kristian Andersens fremstilling er en lille smule afvigende. Den gaar ud paa, at hovedledningen laa paa markens højeste strøg; fra denne udgik der sidelinjer, som yderst ude var forsynet med haner; naar de blev skruet fra og slanger sat til, flød vandet ud ved sin egen tyngde. Disse oplysninger har en særlig interesse, fordi en bror til Kr. Andersen i fem aar tjente som avlskarl hos provst Krarup.

Vandværket vakte stor opsigt, og fremmede strømmede til for at se det og faa et indtryk af hele bedriften. Men det blev en urimelig kostbar historie. Fra staten fik Krarup et laan paa 8000 rdl, og fra det Classenske Fideikommis et rentefrit laan paa 3000 rdl. Men statslaanet skulle jo afdrages og forrentes, og det var nær blevet præstens ruin.

I Juni 1862 fik Krarup besøg af 150 lollandske landmænd. Han havde i den sidste tid ikke følt sig rigtig rask, men alligevel var det ham en glæde at vise de fremmede omkring. Han forklarede alt paa sin sædvanlige livlige maade, fulgte lollænderne til Nyborg og tog afsked med dem der. Næste morgen underviste han sine konfirmander, men da han kom hjem, maatte han gaa til sengs, og den 19. juni 1862 døde han.

— Hvordan var nu Ove Krarup som præst og som menneske? Alle vidnesbyrd gaar ud paa, at han i begge egenskaber vandt ualmindelig yndest. Han var ikke nogen stor prædikant, men havde let ved at tale med folk, fordi han altid gav sig i snak med dem om det, de var optaget af, og han var ivrig for at komme omkring og se til sine sognebørn. »Han delte helst glæden med andre, men beholdt sorgen for sig selv«, hedder det i Tidsskrift for Landøkonomi 1862. »Krarup var ikke mindre præst, end han var landmand. Ja, han var langt mere præst, eller om man vil det, kristelig mand, end han var landmand... Skønt der jo var nogen, som stiklede paa hans landbrugsvirksomhed og mente, at han prædikede bedre over køer og kartofler, end over kristendom, saa nød han dog blandt præstestanden, ja blandt den bedste del af denne, høj agtelse og fuldkommen respekt som præst og provst«. Og om hans forhold til sine medarbejdere siger samme skribent: »Han kunne saaledes opdrage eller næsten inspirere sine avlskarle, at de, selv naar han i hele maaneder næppe kom i marken paa grund af provste- og andre forretninger, holdt alt i gang paa den mest fuldkomne rationelle maade. De troede ligefrem paa ham«.

Han har næppe hørt til nogen kirkelig retning, men Kristian Andersen nævner, at han i Flødstrup mest omgikkes grundtvigske nabopræster. Og et smukt vidnesbyrd om hans frisind har vi fra Ulfborgtiden. I 1839 udtalte 131 præster sig for Mynster og imod Grundtvig. Krarup fik henvendelse om at sætte sit navn under, men ville ikke. »Jeg deler«, siger han i kaldsbogen, »med de underskrevne herrer den inderligste taknemlighed mod biskop Mynster samt ønsket om ritualforbedringens heldigste udførelse — men jeg deltager nødig i det (ordet ulæseligt) angreb paa Grundtvig, hvis sjældne personlighed og høje fortjeneste jeg ønsker aldrig at glemme — og har derfor ikke underskrevet adressen«. Grundtvigs tanker om ungdomsoplysning har han ogsaa været med paa. I 1843 er han tillige med Tang, Vosborg, og den kendte vestjyde Ole Kirk, medindbyder til et møde i Ulfborg om at faa oprettet en »højere bondeskole«, noget som dog først blev virkeliggjort i 1852.

Aaben, munter og velvillig, beskeden og fri for forfængelighed, det er hovedtrækkene i det billede, man faar af Ove Krarup. Hans menighed gav da ogsaa udtryk for sin taknemlighed imod ham ved at rejse en sten paa hans grav paa Flødstrup kirkegaard. Olaf Andersen.

C. Krarup: Medd om fam K, 1915—33, s 32 f, Ugeskr f landmænd, 2 r IV, 1862, s 53 f, Tidsskr f Landøkonomi, 1862, s 303 f, DBL XIII, s 272 f, E II, 60, S II 98.

Hjælpepræst hos provst Krarup

1856—60: **A. E. Meinert**, se ndf.

16. 31. aug 1862–29. aug 77 (sp Vraa-E 8. april 53): Provst **Edvard Emil Gottlieb**, * 29. jan 06 Kbhvn. Forældre: Jstrd, havnekontrollør, kptløjtnant Vincens David G og Anna Dorthea Schrøder. Stud priv 25, c jan 32 (h), lærer Søetatens pigesk 33, ord kat Holmens k, 24. april 38, sp Olsker-Allinge 22. sept 46, provst Børglum-Hvetbo herr 8. jan 59, † 29. aug 77. ~ 31. dec 35 Charlotte Amalie Schnor, * 14. dec 09 Kbhvn, † 23. juli 75. Forældre: Magasinforvalter i flaaden Jacob Henrik S og Elisabeth Marie Frederiksen. – Søster ~ Mikkelsen, Dover-V. Fætter: Øster Linnet. Fætters søn: Klinte-G. Stamt 37.

Provst G var en kultiveret og værdig provst, højkirkelig, en embedsmand af den gamle skole.

17. 26. nov 1877–17. jan 89 (sp Ljørslev-Ø 25. juni 70): **Alfred Valdemar Meinert**, * 20. april 29 Kbhvn. Forældre: Grosserer, raadmd Nicolai Jonathan M og Mette Christine Tang. Stud Brgdssk C 47, c 54[1] (h_1), hjpr hos provst lic J. V. Bloch i Lønborg-E 30. dec 54 og fulgte med denne til Kerteminde-D og var der til 56, hjpr Flødstrup-U 19. april 56, ord kat Vor Frelsers k, Kbhvn 11. maj 60, rkp Nykøbing-L-E 26. aug 65, afsk 17. jan 89, var efter sin afsked hjpr ved Sct Johannes k, Kbhvn, kst præst Abel Cathrines stiftelse 96, r af Dbg 05, † 16. aug 10. ~ 25. maj 66 Ida Annina Mariane Larsen, * 13. okt 43 Randers, † 26. juni 97. Forældre: Sp i Nykøbing-L-E, † 79, se der. – Broder: St Tostrup-U. Fætre: Fenger, Hvedstrup-F, Krarup, Aastrup, Falster. Hustrus broder: Religionsfilosoffen, teologen og manuduktøren A. C. Larsen, † 14.

Udg 03: Se, hvilket menneske, betragtninger over lidelseshistorien, 05: Smaating, oplevelser og taler, skrev præd m m i Kirkebladet, Budstikken m m.

Pastor Meinert skriver: De første aar i Flødstrup var for mig en uforglemmelig tid, da jeg, uden at bære præsteembedets besvær med de verdslige forretninger, dem min kære ven og frænde, provst Krarup, villigen og gerne bar alene, blot levede for og gik op i besørgelsen af den egentlige præstegerning,« »Jeg havde søgt til Vor Frelsers kirke, for at komme til mine fædre by og for at komme til at arbejde sammen med Christianshavns daværende højtansete sognepræst, P. A. Fenger. I 5½ aar virkede vi sammen der og arbejdede i bedste forstaaelse for Guds riges fremme, idet vi ogsaa i flere aar holdt bibellæsninger sammen«, »De 11 aar, jeg virkede som præst paa Mors, hører til mine fejreste manddoms-aar og ere mig uforglemmelige, idet jeg med taknemlighed mindes Herrens velsignelse, som der var over mig og min gerning. Medens jeg var kateket paa Christianshavn, blev Flødstrup-U sognekald ledigt, og beboerne der ønskede da at faa mig, deres gamle præst, til deres sognepræst; de indgav derfor ansøgning derom, underskrevet af næsten alle familiefædrene i sognene. Dog kaldet var for stort og min anciennitet for lille, saa at ønsket ikke den gang kunne opfyldes. Men nu, da jeg var præst i Ljørslev, og Flødstrup-Ullerslev kald atter blev ledigt, fornyede beboerne der atter deres 15 aar tidligere ansøgning. Denne gang blev andragendet bevilget. Jeg kom derhen opfyldt af de største forventninger og forhaabninger om, hvad jeg der ville virke og udrette til Guds riges fremme, om at leve der til min død fuldtud til velsignelse for unge og gamle. Det blev ikke saaledes. Tiderne var onde, de politiske bølger gik højt og skilte ad, politik blandede sig i alt, selv i de religiøse og kirkelige forhold. Saa kom der misstemning og kulde mellem præst og menighed. Dertil kom, at jeg i disse aar angrebes af en tærende sygdom, nemlig sukkersyge, som ogsaa knugede mit sind og dybt nedbøjede mig«.

Mange løste sognebaand til valgmenigheden. Saa tog M sin afsked, kun 59 aar gammel. Pastor M fik som emeritus en gerning i Kbhvn. Han stiftede en række legater (et paa 700 kr til trængende i Ljørslev-Ø, et paa 10,000 kr til trængende i Abel Cathrines stiftelse, et paa 4000 kr til trængende i Bethlehems sogn, Kbhvn).

(A. E. Munch i Kirkebladet 1. maj 98) R. Volf: Erindringer, s 49.

18. 13. maj 1889–19. dec 98 (sp Gudum-L-S 21. maj 82): **T. J. A. Elmquist**, fl t sp Nakskov-B, se Hvedstrup-F.

19. 18. febr 1899–29. maj 1904 (sp Viskinde-A 8. febr 87): **Peter Sølling Schousboe**, * 9. febr 41 Ringive. Faderen: Provst, Andst-Gesten, † 81, se der. Stud Ribe 60, c 66[1] (h_1), hjpr Andst-G 7. dec 66, sp Gadbjerg-L 31. juli 76, † 29. maj 04. ~[1] 11. aug 75 Julie Davide Gjellebøl, * 11. nov 49 Kbhvn, † 24. aug 76. Faderen: Sp V Skerninge-U, † 90, se der. ~[2] 12. dec 80 Cathrine Christine Omøe, * 8. dec 44 Kalundborg, † 29. juni 09. Forældre: Mægler Ludvig O og Anne Margrethe Kirstine Bache. – Søn: Sp Apostel k, Kbhvn. Dt ~ Fønss-Jørgensen, Uggerslev-NH. Søster ~ Terkildsen, Hedensted-SD. Fætre: Biskop S, Aalborg og S, Landet, Taasinge. Stamt 77.

Udg sm m pastor J. Richter, Vejen: Sangbog for konfirmander.

Provst, dr phil Julius Schousboe, Apostelkirken, skriver:

Vort barndomshjem var præget af sang. Baade far og mor sang, og far havde en stor og smuk stemme. – Ved klaveret sang far Sankeys sange med os to søskende, da vi var smaa. Ved »Morgensangen«, hvor alle i huset var samlet, og hvor far læste af Hoffs andagtsbog, sang vi sange fra den »Konfirmationsbog«, min far udgav sammen med sin ungdomsven pastor Richter (Vejen). Denne sangbog er senere blevet udsendt paa ny af Fr. Schrøder.

Det var svært for min far, da han 1896 mistede sin sangstemme. Det ene stemmebaand maatte fjernes; men operationen lykkedes saa godt for professor Schmiegelov, at fars talestemme godt kunne høres i kirken, selv om den jo ikke havde sin gamle klang. – Nu fløjtede far melodierne ved morgensangen, og nu kom violinen mere frem. Med min søster ved klaveret spillede min far og jeg tostemmig violin, melodier, vi holdt af.

Min far tog sig meget af de syge og dem, der havde det smaat.

I Flødstrup boede »Hans Skomager«. Han kunne ikke gaa, men sad ved vinduet og arbejdede. Det var en oplevelse at komme ind til ham, der havde sin rod i den fynske vækkelse. Han var en glad kristen, der vidnede baade med sine ord og ved den maade, hvorpaa han bar sin sygdom. – Om søndagen blev

han i sin lille 4-hjulede vogn kørt op til kirken og ind i den for at være med til gudstjenesten.

Jeg husker, at min far engang, da jeg var en 13–14 aar, tog mig med ud til en syg kvinde, der næsten ikke kunne høre og lod mig sige højt ind i hendes øre verset: »Du, som freden mig forkynder . . .«. I Viskinde pgd holdt mor søndagsskole, mens far var i Aunsø.

Mine forældre var levende med i Santalmissionen, og vi havde ofte besøg af den ejendommelige grundtvigsk prægede indremissionær *Peder Larsen* (Abildøre), der talte meget om »de sidste tider«.

Min mor forestod sit store hus og den store smukke have i Flødstrup med megen dygtighed, og vort hjem var præget af stor gæstfrihed, med mange liggende gæster om sommeren (engang var vi 21). – Provst Leths i Allerup (L var fars ungdomsven) kom vi i Flødstruptiden meget sammen med.

Flødstruptiden fik en brat afslutning. Min far laa kun syg i en 14 dages tid og døde 30. maj 1904. – Han vidste, at han skulle dø, og han kunne dø. Han beredte sit hus og vidnede for dem, der kom til ham paa hans dødsleje. – Hans Rørdams sang: »Man siger, livet har bange kaar«, som vi ofte sang hjemme, betød meget for far i de sidste dage, og vi glemmer ikke hans frimodige vidnesbyrd: »Jesus lever, og jeg skal leve med ham«. – »Jeg rejser og ved, hvor rejsen gaar hen«. –

Provst *G. Schovsbo,* Vemmetofte, har i Flødstrup-U's sognes liber daticus udførligt omtalt pastor S, der var hans moders broder. Man ser heraf, at pastor S var en betydelig mand, der i sine unge aar hældede til pietismen, og senere blev vundet for det grundtvigske syn. Dog laa grundtvigianismens folkelige side ham alle dage fjernt. For ham var evangeliet og selve kristendommen det første og bedste. Med sin store veltalenhed ville han forkynde kristendommen ind i folk, og han havde en særegen evne til at give sig hen i forkyndelsen. Men især evnede han med sin smukke sangstemme at synge evangeliet ind i folk. Med sangen kunne han løfte folk op mod Gud. Han var en af de stille i landet, og præst var han helt igennem.

»Schousboe var ikke nogen særlig kundskabsrig mand, og han gav sig ikke af med omfattende, forskelligartet læsning. Men han havde i meget fremtrædende grad en hovedinteresse, den samme, som Herren priste Marie i Bethanien for, at hun havde. Schousboe fyldestgjorde ordsproget: »Bedre at vandre under én sol end under mange stjerner«. Man mærkede altid den personlige oplevelse og tilegnelse bagved hans ord; man skønnede, at manden talte, fordi han troede. Særlig lødige var hans taler ved skriftemaal og jordefærd. Schousboe var en missionerende natur. Den sol, han vandrede under, ville han ogsaa gerne have andre ind under. Det var ham en trang at drage dem, at hjælpe dem til den lykke, han selv havde fundet. Det laa for ham at være isbryder, at skaffe stemning. Til stor hjælp for ham her var det, at han ejede sangens gave. Iøvrigt mistede han, da han i nogle aar havde været præst i Viskinde ved Kalundborg, fuldstændig sin sangstemme efter en farlig operation paa stemmebaandene. Dette var et haardt slag for ham; det var som at faa sit bedste værksøj slaaet ud af haanden. Schousboe var i høj grad anlagt for samfundsliv, menighedsliv. Han elskede brødrene og samværet med dem. Og det gjorde ikke stort til sagen, enten de var grundtvigianere eller missionsfolk, naar han skønnede, at de var alvorlige kristne. Han fandt sig vistnok mest hjemme blandt sine »lyse« venner; men han befandt sig ogsaa vel blandt de »mørke«. (Chr. Balling, lærer i Sindeballe, i »Vægteren«, 1904, se 193 f.)

20. 2. sept 1904–8. april 21 (sp Nebsager-B 17. marts 92): **Chresten Alfred Brøndum,** * 8. april 55 Bjerne, Horne. Forældre: Lærer i Millinge, Svanninge, Jens Christensen B og Bolette Jensine Schmidt. Lærereksamen Skaarup 74. Stud priv 77, c 83^1 (h_1), hjpr Dannemarre-T 12. juni 83, do Skaarup 16. maj 84, tillige seminarielærer, afsk 8. april 21, † 1922. ~ 5. juli 83 kommunelærerinde Anna Christine Caroline Møller, * 24. okt 52 Roskilde, † 8. maj 19. Forældre: Kbmd Søren Peter M og Christine Marie Madsen Beck. – Søster ~ Schneekloth, sp Sundby k, Kbhvn. Pastor B var afholdt som seminarielærer. Hans fag var bibelhistorie, dansk geografi. (P. M. Trap i »Skorpionen«, 1955, s 10.)

21. 20. juli 1921–19. febr 29 (sp Aastrup-S 19. okt 17): **Holger Trautner,** * 16. juli 71 Bogense. Forældre: Læge, senere stiftsfysikus i Odense Theodor Martinus T og Sophie Amalie Thykjer. Stud priv 92, mag art (engelsk) i Kbhvn og i London. Sproglærer Kbhvn (Starckes skole) Frbg gymnasium, c 17^2 (h_2), afsk 19. febr 29, † 26. dec 29. ~ 24. april 03 tandlæge Dagmar Sørensen, * 21. febr 79 Faaborg. Forældre: Grosserer Carl S og Marie Hansen.

Lærer *Halvor Kelstrup* skriver:

Pastor *Holger Trautner* var en begavet og meget ejendommelig mand, hvis levnedsløb blev noget for sig – han var en fremragende sprogmand – men som lærer havde han ingen forbindelse med den kristne menighed. Herom sagde han meget aabent ved et større møde i Flødstrup sogn: »Jeg var fritænker den gang; men jeg tør tilføje, at jeg hørte til de *redelige fritænkere!*« Og engang betroede han en mand, at han havde ikke et eneste menneske at takke for, han blev kristen. Et Jesusord, som fik overvældende betydning for ham, var det velkendte fra Mt 11, 28: »Kom hid til mig –«. (Dette ord stod at læse i et smukt træskærerarbejde, ophængt i hans studereværelse). Han sagde engang: »Efter min omvendelse *maatte* jeg blive præst; men mit teologiske studium blev desværre meget forceret.«

T's prædiken var nedskrevet fra første til sidste ord, og *for intet at miste i klarhed* blev den oplæst, hvilket skete med stor kraft og varme. Ogsaa paa anden maade kunne han overraske paa prædikestolen, som naar han, hvis nogle salmevers var indlagt i prædikenen, undertiden foretrak *at synge* dem, med sin meget smukke sangstemme – frem for at citere dem.

T havde digterisk evne. Efter at han engang i en prædiken i Flødstrup havde fremsagt alle vers af: »Aldrig er jeg uden vaade,« sagde han: »Kingo blev ikke færdig, nu skal jeg afslutte!« – hvorefter han tilføjede 2 vers. *Som*

en rød traad gennem al hans forkyndelse gik en manende og ofte gentagen henvisning til 1. Kor. 13: Kærlighedens lovsang.

I sin første præstetid havde T tilknytning nærmest til Indre Mission, som han dog allerede i Jylland fjernede sig noget fra. I Flødstrup bevægede han sig derefter i et langsomt tempo over i den grundtvigske retning, som han nu blev en varm og begejstret tilhænger af, og samtidigt kastede han sig med iver over studiet af Grundtvigs skrifter.

Før T blev præst, var han benyttet en del som oversætter af engelsk litteratur. Han var en betydelig tænker og brugte megen tid, ogsaa som præst, til studiet af filosofiske skrifter, efterhaanden især Søren Kierkegaard – de praktiske ting i embedet var han mindre anlagt for. Han var en fremragende kender af vor egen litteratur og en ypperlig oplæser af den dramatiske, hvis komiske roller især laa for ham. (Han havde som ung forgæves søgt optagelse paa Det kgl Teaters elevskole).

T var en frisk og umiddelbar, djærv og impulsiv natur, som kunne sætte liv i et selskab, naar diskussionen kom i gang. Han var ellers saare jævn i al sin færd, befandt sig udmærket netop som landsbypræst og forsømte ingen lejlighed til forsøg paa nedbrydning af den usynlige skranke imellem præsten og »almindelige« mennesker. Saaledes kunne han i kaadhed tage brydetag med en mand ude paa græsplænen, og engang ved en skolefest i gymnastiksalen sprang han op paa bordet og løb sig en tur imellem de to lange rækker af kaffekopper – til baade munterhed og forfærdelse!

Efter 8 aars forløb maatte T forlade Flødstrup-U paa grund af sygdom. Han tog sin afsked og flyttede til Kerteminde, hvor han døde ½ aar efter.

Fru T tog uddannelse som tandlæge, før hendes mand blev præst, og hun praktiserede, mens hun var præstekone, baade i Jylland og paa Fyn. Hun fortsatte sin praksis nogle aar i Kerteminde efter sin mands død.

Oscar Geismar skriver:

De sidste maaneder af vor afdøde vens levetid var strenge at staa igennem for ham, og maaske ikke mindre for dem, der stod ham nærmest. Den flamme, der fortærede hans støv, var øjensynlig en gnist fra den lysets kilde, som vi kalder Gud. Og han var trofast mod den gerning som lysbringer, der saaledes var ham betroet. Der var mere natur end vilje i denne trofasthed, og netop derfor klædte den ham saa godt og bandt vore hjerter saa fast til ham. I en verden, hvor forkalkning, forstening og forfrysninger gør de fleste mennesker færdige og døde, gik han med sit hjerte som en stadig flydende og glødende hemmelighed, som han delte med Gud og med dem, der var af samme aand som han. Skulle han bo i noget, maatte han eje det i oplevelsens smeltede form og give det sit eget, fuldt originale udtryk.

De, der har det saadan, skal ikke vente sig nogen stor popularitet, og den blev da heller ikke ham til del. Det store flertal af menneskenes børn ynder de traditionelle former og de gængse skikke overholdte. Men mod alt dette færdigsyede væsen rejste Trautners sjæl sig til en munter og livslang kamp, der kostede ham meget, men indbragte ham mere. De mange forargedes og gik udenom, men et faatal genkendte i ham sit eget sind, saa oprigtighedens barnlige ildtegn paa hans pande og fandt, det klædte ham mageløst.

Ud i det rent ydre gik denne hans væsens trang til at skabe sig sit eget udtryk. Barnlig og vidaaben kom han den i møde, der traadte ind i hans stue, ganske uden svig, som han var, og man fornam hans velkomsthilsen som et virkeligt budskab fra menneskesjæl til menneskesjæl. Og begyndte samtalen, stred hans aand mandeligt med et genstridigt sprog for at faa netop *det* sagt, der brændte ham paa hjerte. Han baade valgte og vragede, mens han talte, og dermed fik hans ord ofte et famlende og dunkelt præg, men ligesaa ofte sagde de præcist, hvad de skulle, og sagde det paa en klar og uforglemmelig maade.

Med den brand, som var i ham, maatte han søge forløsning hos de store brændende sjæle, der formaar at udsige alt det, som vi andre ikke evner at give udtryk. Læste man et skønt digt for ham, tog han det til sig med en egen barnlig modtagelighed, en helt forslugen appetit, som skabte fællesskab; og lyttede man til hans egen udtryksfulde stemme, naar den gav versene mæle, forstod man, at den mand boede i de ord, som hans tunge udtalte. Af alle de store englændere, som hans studium gjorde ham fortrolig med, har næppe nogen staaet ham saa nær som selveste Shakespeare. Den samme blanding af djærv komik og af smertelig tragedie, som er livets sande grundmelodi.

Saa nogenlunde jævnaldrende, som vi var, maatte vi gennem de mange stadier, prøve og vrage de samme tankegange, han blot med sin naturs voldsomme udslag. Over studentersamfundets fattigmandsevangelium og missionens sortladne tale gik hans vej til Grundtvig. Hans urolige sjæl maatte hele kompasset rundt, men fandt tilsidst et staasted baade i liv og i død. Hvad der bandt ham til Grundtvig, var let at se. Med smertelig oprigtighed oplevede han synd og død som overmægtige modstandere og maatte derfor vrage al menneskelavet trøst og opbyggelse, kunne heller ikke nøjes med at betragte sin egen fromhed og dyd; kun eet ejede frelsende magt: Gud selv, der underfuld og lyslevende griber ind i menneskets skæbne og drejer den efter sin naadige vilje. Det var denne Gud, som han mødte i menigheden; derfor blev han der, da han først havde fundet den, og opbyggedes af dens lovsang og bekendelse.

Men ogsaa om det dybeste, ja netop om det dybeste, maatte han tale med sine egne ord. I de overleverede meningers og de færdigsyede klæders tidsalder er det i sandhed godt, at der findes nogle, som stadig ejer sandheden i oplevelsens glødende form og maa give den vidnesbyrd i ord, der baade famler og tøver, men saa ogsaa brænder igennem. Naar T talte om kristendom, skulle man nok fornemme, at det hverken var vane eller profession, men blodig og livsalig alvor. Egentlig laa forkyndelse ikke for hans stemme; saa meget troværdigere klang den, naar aanden nødte ham til at tale.

Mange fandt T sær og søgt; naar de skulle tale med ham, generedes de følelig af noget, som man kunne kalde dialektvanskelighed;

han talte altid sit eget sprog og kendte intet andet. Men for jer, der stod ham nærmest, eksisterede disse vanskeligheder ikke. (Oscar Geismar: Mennesker jeg mødte, 1944, s 93 f.)

22. 22. maj 1929–5. okt 37 (sp Lindknud 21. maj 19): **C. B. Barfod-Petersen,** fl t valgmgh Sdr Næraa, se der.

23. 31. jan 1938–13. dec 45 (sp Søllinge-H 10. okt 27): **Christian Paulsen Rudolph,** * 23. dec 00 Galsted, Agerskov. Forældre: Gdjr Peter Bertram R og Ingeborg Kirstine Wind. Stud Ribe 21, c 27^2 (h_1), afsk 13. dec 45, † 9. marts 47. ~ 21. nov 27 Julie Margrethe Ruth Bang, * 18. april 06 Græsted. Forældre: Gdjr Lars B og Augusta Henriette Larsen.

Pastor *Rudolph* blev af flere grunde en meget afholdt mand i Flødstrup-U. Han var en mild og vennesæl natur, forstaaende og imødekommende i al sin færd. Som skolens tilsynsmand var han meget frisindet, og som præst tog han i ydmyghed sin tjenergerning op.

4½ aar efter sin ankomst til Flødstrup maatte R tage orlov paa grund af sygdom. Hans inderlige ønske om at kunne genoptage sin præstegerning blev ikke opfyldt. Han blev mere og mere en syg mand og maatte forlade Flødstrup, hvorefter han bosatte sig i nabosognet Revninge. Her blev han lagt paa det sygeleje, som blev hans dødsleje; men ogsaa nu mødte besøgende kun det milde blik og det venlige smil – ingen suk eller klage – saa man fik et stærkt indtryk af et menneske, der havde gode reserver at ty til og øse af.

Halvor Kelstru.p

Kct sognepræst (under pastor Rudolphs sygodm) 1942—45: J. H. B. Abildtrup, se kkp Gørding-V.

24. 16. april 1946 (sp Lindknud 30. aug 29): **Knud Viggo Hansen,** * 19. febr 02 Ø Vedsted. Forældre: Gdjr Søren Olesen H og Hansine Grønnebæk. Stud Ribe 22, c 28^2 (h_1), højskolelærer Ask. ~ 14. okt 28 Valborg Johannessen, * 4. jan 98 Vedsted, Kær herred. Forældre: Børnehjemsforstander Jørgen J og Marie Mosbæk.

Litt: V. Woll: De første 8 evg præster i Fl-U, Fyns aarbøger I, s 127 f.

SKELLERUP—ELLINGE

Skellerup sogn, 1129 ha, er bakket og ret frugtbart. Byerne: Skellerup med fh fra 1933, Biskoptorup, Skovballe, en del af Saaderup. Hg Hindemae, Biskopstorp.

Ellinge sogn, 895 ha, er ret fladt, frugtbart, en del skov. Byerne: Ellinge med fh fra 1897, Paarup, Bækstrup.

1743–88 var den lærde *Otto Diderik Lütken* sp her. (Broder til søkapt Fr. L, der er kendt for sine »Hellige opmuntringer i mødefulde og tankefulde stunder«, og »En aldrende faders sidste ord til sin søn«). Selv var L forfatter til økonomiske og nautiske skrifter. Hans søn var den kendte amtsprovst L, Lumby. 1811–50 var *Niels Olivarius* sp her. Han var rationalist. I hans tid kom en udløber af Kerteminde-vækkelsen til at berøre sognene. Og her blev det til direkte forfølgelse. Først i 1824 holdt den unge *Rasmus Ottosen* fra Allerup (se s 163) sammen med en væver *Johannes Jensen* et møde i Ellinge. Pastor Olivarius ansaa det for et brud paa konventikelplakaten af 1741. Herredsfogeden kom og holdt forhør paa Ellinge kro. De anklagede sagde, at de havde i forvejen faaet sognepræstens tilladelse til at holde mødet, men de blev alligevel idømt bøder. Mens retten holdtes, var der en flok raa krogæster, som haanede de »hellige«, da de som vidner maatte vente i kælderstuen. Ja, man drev det saa vidt, at man med vold spærrede munden op paa dem og hældte brændevin i halsen paa dem. De fattige folk maatte betale bøderne, skønt pastor Olivarius ansøgte om benaadning for dem. *Sagen fik kirkehistorisk betydning,* derved, at da *Grundtvig* hørte om denne retssag, fik han øjnene op for, hvor ulykkeligt de troende lægfolk var stillet, naar de havde rationalistiske præster og søgte at hente opbyggelse i bibelen, Luthers skrifter og andre opbyggelsesbøger. Han paatalte det i »Theologisk maanedsskrift«, marts 1825, og da en københavnsk avis skrev, at »det var i sin gode orden, at lægprædikanter blev straffet som kvaksalvere, naar de gjorde indgreb i præsternes eneret som sjælesørgere«, blev Grundtvig saa vred, (skønt han egentlig ikke var nogen ven af de gudelige forsamlinger), at han truende svarede med at henvise til, hvorledes det ville gaa de vantro præster, som »aabenbart brød deres hellige ed« og dog »dristede sig til at forfølge de troende lægfolk«. Denne strid blev indledning til Grundtvigs store kirkekamp 1825. – Ogsaa *Bone Falk Rønne,* Lyngby, blev harmfuld over den behandling de troende lægfolk havde faaet i Ellinge, og han skrev et brev til guvernøren i Odense, prins *Christian* (Chr. VIII) og lagde et godt ord ind for lægfolket. Prinsen tog hensyn til Falk Rønnes brev, og henstillede til kancelliet, at man »vel burde forbyde større forsamlinger end forordningen af 1741 tillod, men at øvrigheden ikke maatte give sig af med at efterspore overtrædelse af forordningen uden særlig anmeldelse fra sognepræsten«, og »da ville det igen fra regeringens side være at tage i nøjeste overvejelse, om sognepræsten i sin menighed har handlet som det paaligger en retskaffen og oplyst sjælesørger.« Dette raad blev fulgt af kancelliet og dermed var der lagt en dæmper paa angiveriet, (ogsaa paa præsternes angiveri). Sagen fra Ellinge fik saaledes konsekvenser.

Der opstod dog ingen vækkelse i pastoratet. Ejheller da en af forsamlingsfolkenes mest trofaste venner, og et af de ivrigste medlemmer af det sydvestsjællandske broderkonvent, pastor *E. Mau,* 1850 blev udnævnt til Olivarius' efterfølger. E. Mau var utrolig flittig, han holdt forsamlinger og bibellæsninger, han gik paa besøg. Han var flittig med sin pen, udgav her et mindeskrift om J. F. Fenger, og samlede guldkorn til sit »Aandelige skatkammer«, han udgav »Kristelig samler« og en postille,

deltog i det nordiske kirkemøde i Norge 1859 og foranledigede det store DMSmøde afholdt i Nyborg 1860. Han virkede for vækkelse, men tilsyneladende uden større resultater. Saa flyttede han (den første forflyttelse herfra siden reformationen) og afløstes af den stilfærdige provst *Jungersen*. – Ved siden af E. Mau er dr *Jacob Helms* det mest kendte navn i pastoratets præsterække; dr Helms var sp her 1874–1906 og blev landskendt som kirkearkæolog. Han anvendte megen tid paa sine grundige forskninger. Han stod kirkeligt paa linie med *Fr. Nielsen* og *Skat Rørdam*. Han var velvillig over for den lille friskolekreds. Kkg var jævn, »en enkelt familie hørte til valgmgh, en enkelt familie var IM (1900, skriver pastor P. H. Petersen), resten var periodisk kirkesøgende eller ligegyldige. I Ellinge havde der gn 100 aar været gode, troende lærere, og det satte sit præg.« Forsamlingshuset blev brugt til gode foredrag, og det aandelige liv var nærmest grundtvigsk præget i Ellinge. Her var kkg bedst.

Pastor *C. J. Bang* skabte ved sin samvittighedsfulde præstegerning her i 22 aar respekt om kirkens arbejde (se nedf.)

Pastor *C. A. V. Ruth* skriver i bogen om Anders Nørgaard, s 119 f, om teologiske rørelser i egnens præsteskab i 1930'erne.

For mit vedkommende blev spørgsmaalet: hvad Grundtvig virkelig ville, og hvad »grundtvigianisme« egentlig er, brændende. Det samme gjaldt to af mine nabopræster paa Østfyn, *Ejner Rischel* og *Clemens Barfod-Petersen*. Vi tre havde i nogle vintermaaneder, skiftevis hos dem i Flødstrup og Kullerup og mig i Skellerup, læst og drøftet en møjsommelig bog, »Jesus«, af Bultmann, en af Tidehvervsbevægelsens tyske profeter, og havde vist alle følt, at jo mere tankemæssigt skarpt vi havde definеret troens væsen, des fjernere var vi kommet livet.

Af Barfod-Petersen fik jeg at vide, at der var en pastor *Nørgaard* i Vejstrup, om hvem man sagde, at han kun havde én tale: om Grundtvig og om, hvor langt grundtvigianerne havde fjernet sig fra ham. Dér kunne jeg faa besked! Og, for at gøre historien kort, Nørgaard kom og holdt fasteprædiken i min annekskirke i Ellinge den 1. marts 1934.

Det blev en kraftig prædiken om *korset*, om syndens og dødens kendsgerninger – og frelsens og det evige livs. Synd er ikke dit og dat, som mennesker kan finde paa, sagde Nørgaard, men synd er *vantro*. Og troen er heller ikke noget menneskelavet eller noget, man kan tage selv, men en gave, Gud giver den, der ikke kan nøjes med mindre. – Da jeg efter udgangsbønnen sagde Nørgaard tak for hans prædiken, spurgte jeg: »Er dette grundtvigianisme?« – »Ja,« svarede han. – Jeg: »Saa er jeg ogsaa grundtvigianer! Hvor kan man faa noget rigtigt at vide om grundtvigianismen?« – Nørgaard: »Vent! Jeg er ved at skrive en stor bog om den. Der kan De faa mere at vide.«

Der knytter sig det bemærkelsesværdige træk til denne gudstjeneste, at den blev et led i en missions- eller kirkeuge, som det lille stedlige IMsmf stod for. Jeg var kommet først med min fastegudstjeneste, men da missionsfolkene henvendte sig til mig om at faa kirken i den uge, indgik vi den handel, at hele ugen skulle averteres i deres navn, og at de skulle bekendtgøre i bladene, jeg fra prædikestolen: de og de missionspræster og indremissionærer prædiker de aftener og valgmenighedspræsten dén aften. Resultatet blev, at Nørgaard faktisk blev hovedtaleren i missionsugen, idet de øvrige gudstjenester var meget smaat besøgt, men kirken var fyldt til randen torsdag aften, der var Nørgaards!

I slutningen af oktober var Barfod-Petersens og vi inviteret til Vejstrup for at høre noget af værket om grundtvigianismen; vi skulle komme til aftensmad, for at der kunne blive saa megen tid til det som muligt. Da vi efter maaltidet kom ind i den store dagligstue, laa der paa bordet en vældig stak af gule folioark, beskrevet med stor skrift som alle Nørgaards manuskripter. Det var hele »Grundtvigianismen« I og dele af II. »Her er, hvad Grundtvig ville,« sagde Nørgaard og klappede stabelen, »nu skal De høre.« Og saa stillede han sig op ved et bogskab ved siden af bordet og læste staaende – det var nødvendigt for ham til et saa intenst arbejde – i timevis, bortset fra en nødvendig, men kort kaffepause, ark efter ark, som han lagde fra sig i en ny stak ovenpaa bogskabet. Han kærtegnede de gule blade baade ømt og stolt: det var hans livs hovedværk, der havde kostet et uhyre arbejde, og det opfyldte efter hans dybeste overbevisning et umaadeligt behov i tiden. – Og saa turde hans gamle, forsigtige forlag ikke tage det!

Der var meget mærkeligt og overordentlig meget interessant i det, Nørgaard læste. Bedst forstod jeg alt det, som grundtvigianismen gudskelov *ikke* var – –.

I november samledes Nørgaard med vor kollegiale trekant i Skellerup, og her drøftede vi afholdelsen af et møde mellem ham og alle de unge og yngre præstefamilier i Fyns stift, der var i nogenlunde samme situation som vi tre og vore hustruer: mere eller mindre prægede af Tidehvervs opgør og den barthske bevægelses tanker, og interesserede i den Grundtvig, som vi var blevet klar over i mangt og meget stod paa samme front som vi – i kamp mod »humanismen«, den evige rationalisme.

Vi blev enige om, at det ikke skulle være et diskussionsmøde, fordi en forhandling ville være meningsløs, saalænge deltagernes store part ikke havde virkeligt kendskab til emnet, som skulle forhandles. Det skulle være en »konfrontation« med Grundtvig, et *møde* med ham i nutiden, ved én, som ikke blot kendte hans arbejde tilbunds, men ogsaa stod i et levende forhold til hans syn og tanker. Og vi var klar over, at i henseende til dette dobbelte krav var Anders Nørgaard udenfor konkurrence. Vi kendte vore teologiske kammerater godt nok til at vide, at de, som vi selv, var ivrige efter at diskutere, og at der kunne blive lidt vrøvl, hvis vi ligefrem udelukkede diskussion. Men vi vidste ogsaa, at mange havde et virkeligt ønske om at faa reel oplysning om Grundtvig; her var en sag, som de følte var af vital interesse. Derfor maatte Nørgaard *tale*, og resten af tiden skulle saavidt muligt forbeholdes spørgsmaal og svar.

Han var ikke forvænnet med, at folk var interesserede i at lære om Grundtvig; derimod kendte han kun altfor godt til, at hans tilhørere, *før* han havde talt, havde forberedt sig til forsvar til sidste patron for deres egen mening om »den Gamle«, og at han i sit foredrag havde gendrevet denne deres mening med soleklare beviser – og saa kom de alligevel med dem, som om han ingenting havde sagt! Derfor sagde han lykkelig og taknemlig ja til vort forslag.

»Konfrontationen« gik af den 10. sept 1935 i Kullerup pgd. Næsten alle de indbudte, præster og præstekoner fra alle dele af Fyn, fra Langeland, Ærø og de mindre øer, var kommet og fyldte huset. Nørgaard var i straalende humør og talte oplagt fra kl 16 til 18½, og efter en spisepause var der spørgetime fra ca. 19½ til 22; da det i hovedsagen virkelig var spørgsmaal, der rettedes til ham, talte han ogsaa det meste af denne tid!

Det var klart, at man i hvert fald ikke kunne skubbe ham til side som en gammel mand, der ikke havde fulgt med. Dertil kunne for det første parterne følges ad for langt. Men han viste ogsaa, at han kendte alle forsamlingens teologiske profeter, havde prøvet deres tanker og taget stilling til dem. Hvad han sagde, kan man læse i den lille bog »Protestantismens grundskade«.

I indledningen til denne skriver Nørgaard: »Selv om vort møde [i Kullerup] ingenlunde kan gøre krav – og da heller ikke vil det – paa at være nogen stor kirkelig begivenhed, saa er det dog maaske varsel om noget, der *kan* faa en betydning af helt uoverskuelig rækkevidde, blot det rette møde kan komme i stand med [Grundtvigs syn].«

Man kan høre, at ordene er fyldt med det gladeste haab: Jeg er blevet skuffet saa tit, men *nu* vil maaske opfyldelsen komme!

Sagen var, at mødet i Kullerup forbløffende hurtigt havde givet impuls til lignende andre steder. Da bogen kom, var Nørgaard allerede i fuld gang med Grundtvig-konfrontationer over det hele land. – De blev da ogsaa indledningen til en endeløs strøm af konventer, studentermøder o l, hvorpaa han forkyndte og forklarede Grundtvigs kirkelige og folkelige syn. Strømmen vældede et par aars tid. Men saa tørrede den ind, og Anders Nørgaard sad tilbage med des dybere en skuffelse. –

Det var Grundtvigs kirkelige syn, der havde været hovedemnet ved konfrontationen i Kullerup. Aaret efter forsøgte vi os med en ny konfrontation – med Grundtvigs folkelige syn og med Aage Møller som hovedtaleren, Anders Nørgaard og daværende højskoleforstander Ejnar Skovrup, Kerteminde, som hjælpere. Den foregik hos sognepræst Peter Petersens i Skydebjerg. Ogsaa denne gang var den yngre gejstlighed i Fyns stift mødt op i stort tal, men irritationen var tydelig i forsamlingen. Vi fik klart at vide, at skulle der i fremtiden holdes konventer om Grundtvig, maatte det være med »upartisk« oplysning eller ogsaa med to indledere til en efterfølgende diskussion, den ene *for,* den anden *imod* Grundtvig. Man frabad sig »barnepiger« og »profeter« – – –.

I Saaderup har der været en *friskole* (st 1884), den havde de første aar til huse i en gaard, hvor man byggede et par fag til stuehuset til skolestue; senere i et nu nedrevet forsamlingshus, indtil der blev bygget skole i 1902. Den første lærer *Ole Jensen* holdt de 3 dage skole i *Saaderup friskole,* de andre 3 dage i Rosilde friskole (nu Refsvindinge); siden virkede han som højskolelærer i Frederiksborg (hos Begtrup). 4 flg lærere var der kun faa aar – foruden O. J nævnes *Peder Hansen,* senere forstander på Djursland højskole – sidst i Ølgod. *Jens Sørensen* kom med sit lange virke 1894–1932 til at præge friskolen mest. Foruden at være en fortrinlig lærer for børnene, samlede han ofte forældrene om aftenen til oplæsning og sang, og den aarlige udflugt blev en stor og god oplevelse. Skellerup-Saaderup foredragsforening mønstrer sine kærnetropper blandt friskolekredsen, som lærer Jens Sørensen ved hele sin gerning gav syn for mere end den haandgribelige dagligdag. I lærer S's tid var skolens elevtal relativt højt 40–50; ja en tid op imod 60, saa der en overgang holdtes lærerinde. (Helga Bakkegaard Andersen).

Flere fra friskolekredsen sluttede sig efterhaanden til valgmenigheden i Ryslinge, 2 pct af befolkningen.

Skellerup-E er to rolige sogne, saa langt tilbage, som man kan huske, uberørt af aandelige og kirkelige strømninger. Meget velvillig befolkning. Menighedsraadet har restaureret S kirke efter princippet, at det bedste ikke var for godt til Guds hus.

1922 oplyses: Kreds af KS (50), 2 ungdomsf, friskole, 8 fam sbl. 1931: Kkg ikke stabil, 7–9 pct, jævn gammeldags kirkelighed, IM (H. P. Eriksen, Bækstrup). Ungdomsm i pgd og i friskolen, KS (gdjr Jørgen Andersen, E), 32 sbl. 1943: Kkg 4 og 5 pct, lille kreds af kkg, ellers ligegyldighed, 3 fh, KS, (lærer Madsen, Refsvindinge), 20 sbl. 1955: Kkg 2–5 og 1–5 pct, rolige forhold in bonam et malam partem, KS, 2 fh.

Skellerup kirke (Sct Katharina) typisk fynsk med ret svært taarn, er romansk, af mursten, hvad skib (lille) og kor angaar, sengotiske er det svære taarn og det anselige vaabenhus mod syd. Gotiske hvælvinger. Den gamle gotiske altertavle med flere større figurer er blevet genopsat 1944. Indtil da var der altertavle (Opstandelsen) fra c 1825; et smukt knæfald fra 1737. En relikvie gemmes i et skab i altertavlen (Sct Katharinas kløvede hoved). Alterstager fra 1691. Trædøbefont i barokstil fra 1666. Smukt udskaaren prædikestol fra 1597. Malmlysekroner fra 18. aarh. Gravsten m m. Restaureret 1943. 120 sd.

Ellinge kirke, skib og kor er oprindelig romanske, af kamp. Senere er den ombygget, skibet er forlænget, der er bygget nyt kor. Det anselige taarn og vaabenhus mod syd er sengotiske. Altertavle fra c 1575, i midterste bue staar Thorvaldsens Kristus i gibs. Ny prædikestol med ældre relieffer. Mærkelig romansk sandstensfont med reliefsmykket ramme, af den gullandske mester Sighrafr. 130 sd. Sengotisk kirkegaardsportal. Kirken restaur 1930.

Jac. Helms: Tufstenskirker, s 106, Mackeprang, s 63, 372—78.

Folketal: 1850: 675 og 512, 1901: 689 og 507, 1921: 654 og 584, 1950: 624 og 595.

Altergæster: 1922: 293 og 385, 1934: 135 og 174, 1942: 144 og 141, 1953: 135 og 90.

Menighedsraad: 1922: 8 n gr, 1 IM, 3 u p, 1934: 1 soc, 11 u p, 1953: 12 u p.

Kommunevalg: 1943: Soc 108 (2), rad 137 (2), venstre 311 (5). 1954: Soc 133 (2), rad 106 (1), venstre 278 (5), u p 82 (1).

Sognepræst

Indt 1857: a) 65 rug, 127 byg, 63 havre, b) 69 rdl, c) 6 byg, 4 havre, naturalier, d) 300 rdl, e) 60 td ld. Pgd opført efter brand 1835. — 1870: Regul 2360 kr, netto 6010 kr. — 1913: 2. kl, 1946: 3. kl. Pgd fra 1835.

13. 31. maj 1811–2. maj 50 (hjpr Stenstrup-L 20. febr 01): **Niels Olivarius,** * 29. nov 74 (ikke 75, som opgivet hos Wiberg) Varde. Forældre: Sp i Ebeltoft-D Holger Nielsen O (af Aastrup-S), † 24, og Ellen Margrethe Johnsen. Stud Ribe 91, c juli 95 (h), huslærer, † 2. maj 50. ~ 16. okt 11 Regine Marie Bendz, * 30. jan 86 Rønninge, † 11. april 62. Forældre: Sp i Rønninge-R Johan Christopher B (af Rønninge-R), † 30, og Cathrine Maria Bang. – Hustrus broder: Søllinge-H.

Pastor O, som var rationalist, er omtalt ovf. Han har skrevet en oversættelse af Filippibrevet i Fallesens teol maanedsskrift XII, 236–54.

E II, 489, N 441.

Hjælpepræst hos pastor Olivarius

1847—50: **Jakob Kristian Staun,** * 4. marts 17, c okt 44 (h), † c 50.

14. 14. juli 1850–17. nov 63 (sp Haarslev-T 21. dec 34): **J. C. E. T. Mau,** fl t Farum-V, se der.

(Udgav her 58: Psalmer og aandelige sange til hver dag i aaret).

15. 15. febr 1864–9. juni 74 (sp Dejbjerg-Hanning 19. jan 51): Provst **Anders Christian Jungersen,** * 7. okt 17 Store Brøndum. Faderen: Sp i Bregninge-B, † 54, se der. Stud priv 33, c maj 39 (l), provst Nr Horne-Bølling-Hind herr 8. okt 55, provst Gudme-Vinding herr 23. okt 65, r af Dbg 69, † 9. juni 74. ~ 2. juli 51 Hedevig Ingeborg Bang, * 9. aug 21 Støvring, † 28. sept 06. Faderen: Sp Skævinge-G, † 51, se der. – Brødre: Ferslev-V og Kbhvns valgmgh. Brodersøn: Halsted-A – Stamt 48.

Provst Jungersen var dygtig og afholdt, højkirkelig. Provst J blev provst her samme aar, som *Vilhelm Birkedal* blev afskediget. Birkedal omtaler ham som en ædel mand. Han skulle som provst i embeds medfør indlede vakancen i Ryslinge. »Hans taarer faldt paa alterbogen, da han oplæste evangeliet i Ryslinge kirke. Han blev mig senere en trofast ven«, skriver Birkedal, og J »viste det højsind at rejse ind til ministeriet med Birkedals ansøgning og han anbefalede varmt, at B igen blev udnævnt til embedet.« Provst J var en fredens mand, en mild og elskelig personlighed, anset og respekteret. Om hans milde menneskelighed fortælles mange smukke træk.

(Vilh. Birkedal: Personl oplevelser, II, 1890, s 166, Khst saml 6 r V 184).

16. 25. sept 1874–10. okt 1906 (sp Janderup-B 2. jan 69): Dr phil **Jacob Helms,** * 14. marts 24 Sørbymagle. Faderen: Sp Esbønderup-N, † 57, se der. Stud Frborg 42, c 48^2 (h_1) og 49^2 (l), adjunkt Ribe 50, r af Dbg 70, dr phil h c 94, Dbm 04, † 10. okt 06. ~[1] 29. juli 51 Anna (Nanny) Cathrine Sophie Bang, * 3. juli 25 Kbhvn, † 8. aug 55. Forældre: Gehejmekfrrd, konsejlspræsident, højesteretsjustitarius, dr jur Peder Georg B (af Roskilde dk, stamt 4) og Marie Caroline Fribert. ~[2] 27. dec 56 hendes søster Ida Marie Sophie Bang, * 26. okt 35 Kbhvn, † 16. febr 22. – Søn: Borris-F. Brødre: Viskinde-A og forf, skolebest Johs. H. Brodersøn: Vor Frue k, Svendborg. Stamt 42.

Medl af Det kgl dsk selskab for fædrelandets historie og sprog 73. Foretog efter anmodning 73—74 en undersøgelse af samtlige kirker i Ribe amt. Medl komiteen til Ribe domkirkes restauration, medl dennes tilsyn. Rejste 87 i Holland for at studere kirker.

Har skrevet ikke faa større eller mindre art i tidsskr, tidender m. m. (deriblandt »Naar er Trondhjems domkirke opført?« i Nord tidskr, udg af den Letterstedtske foren 86, Vore raadhusarkiver i Fædrelandet 1880, nr. 61 og 86), til det af kultusministeriet udg folioværk »Sallinglands kirker, I, Rødding herreds kirker« (84), skr indledn om Nørrejyllands granitkirker saavel som den danske tekst til det franske resumé samt udg Tufstenskirkerne i omegnen af Ribe (aftr af Ny kirkehist saml, I, 59, hvortil sluttede sig »Fortsatte meddelelser om gamle kirkebygninger paa den jyske halvø« i samme II), Ribe domkirke, undersøgt og beskrevet, m 16 tvl og træsn (68—70), N. L. Høyen for V. Rothes domstol i sagen ang Rosk domk's alder og stil (71), Relieffet over den sydlige indgangsdør paa Slesvigs domkirke (af Danske magasin, 73), Mindeord over fru Marie Caroline Bang, f Fribert (75), Medd t Horsens byraad ang Horsens skolevæsen (82), Er det ved Ribe domkirkes istandsættelse kun det ældste, som fortjener at bevares? (88), Danske Tufstens-kirker (1—2, 95), Oplevelser i Ribe under krigen 1864, m illustr (af Fra Ribe amt, 04) og sammen med H. C. Amberg: Ribe domkirke, m illustr og 13 tvl (06)..

Pastor, dr Jacob Helms var en kundskabsrig mand, og meget mildt dømmende, en fin »ærværdig« personlighed. Som skribent altid gennemsyret af kærlighed til sit emne.

Dr J. Helms skriver i sin selvbiografi:

Ved siden af min lærergerning i Ribe kom den gamle domkirke her snart til at optage hele min interesse. Ligesom jeg under min skolegang i Frederiksborg stadig havde hørt slottet dér omtalt som »et udmærket gotisk mindesmærke«, saaledes hørte jeg nu i Ribe domkirken berømmet netop med disse samme ord. Hvorledes det forholdt sig hermed og med meget andet ved denne skønne og mærkelige kirke, maatte jeg have rede paa. For at faa det, skyede jeg ingen møje og ingen udgift, som jeg kun paa nogen maade kunne overkomme. Et kraftigt stød fremad fik min forskning ved en rejse i Tyskland, som jeg i sommeren 1853 fik lejlighed til at gøre, og paa hvilken jeg bl a blev bekendt med en ikke ringe del af de mærkeligste romanske kirker ved Rhinen, fra Køln af og helt op til Speier. Da jeg ikke kunne tvivle om, at jo de stilfulde arkitekturformer, som jeg havde lagt mærke til ved flere af Ribeegnens landsbykirker, maatte stamme fra domkirken, og da det derfor var sandsynligt, at der fra disse kirker maatte kune erholdes bidrag til at opklare et og andet spørgsmaal med hensyn til moderkirkens bygning, begyndte jeg i foraaret 1854 – mest til fods eller til hest – en omfattende og igennem flere aar fortsat undersøgelse af dem alle, idet jeg efterhaanden naaede længere og længere ud til alle sider. Ved denne tid kom jeg, der hidtil med dette mit studium havde staaet ganske alene, i forbindelse med professor N. L. Høyen. Med varm interesse og opmuntring kom han mig i møde, laante mig af sine bøger og forskaffede mig værker til laans fra bibliotekerne, ligesom han ogsaa stedse senere vedblev at staa mig kraftigt bi baade med raad og daad. Ved Høyens og Worsaaes anbefaling opnaaede jeg da nu ogsaa at faa en igennem en lang tid bibeholdt aarlig statsunderstøttelse

paa 200 rdl til fortsættelse af mine undersøgelser og studier, og herved blev jeg sat i stand til ikke alene at komme videre omkring imod nord og syd paa halvøen og paa vesterhavsøerne, men til ogsaa to gange igen at gøre rejser til Rhinen og de omliggende egne, saaledes at nu bl a ogsaa de berømte mindesmærker i Trier og Aachen blev mig bekendte med selvsyn. Ved mine undersøgelser af landsbykirkerne dels nær ved, dels længere borte fra Ribe, var det kommet til at vise sig, at der i løbet af tolvte og trettende aarhundrede var i et hidtil ikke anet omfang fra Rhinen, eller bestemtere: fra Eifel i nærheden af Andernach, blevet til den jyske halvø indført vulkansk og i form af store mursten tilhugget tuf til opførelse af kirkebygninger, ligesom ogsaa, at med de deraf opførte kirkers bygningsmaade stemmede i væsentlige henseender den i de ældste undersøgte granitkirker, hvorimod de mig hidtil bekendte østjyske kalktufkirker paa en let og kendelig maade pegede imod et andet udgangspunkt. Fremdeles var der derved blevet tilvejebragt forskellige værdifulde støttepunkter for alderbestemmelsen saavel af domkirkens ældre partier som og af en del af de mindre kirker selv. I et videre omfang end hidtil fik jeg i aarene 1862 og 63 lejlighed til at blive bekendt med kirker i den mellemste og sydlige del af Sønderjylland. Anledningen hertil var udgivelsen af J. P. Traps beskrivelse af Slesvig, til hvilken jeg leverede omtrent 50 kirkebeskrivelser. Under alt dette var dog Ribe domkirke vedbleven at være det midtpunkt, hvorom al min forskning kredsede. Det tog imidlertid meget lang tid at faa nogenlunde rede paa alle de mange her foreliggende spørgsmaal og at faa det indsamlede omfangsrige stof sigtet og ordnet paa den maade, som opgaven krævede. Og da nu dette endelig var sket. forelaa det vigtige spørgsmaal, hvorledes de betydelige midler skulle kunne bringes til veje, som værkets udgivelse krævede. Men her kom jeg ikke til at savne den kraftigste og mest imødekommende bistand. Med varm iver tog Høyen, Worsaae, P. G. Thorsen og allermest J. L. Ussing sig af sagen, og saaledes skete det, at i efteraaret 1867 vedtog det Kongelige danske videnskabernes selskab at understøtte udgivelsen med halvdelen af overslagssummen, og det næste aar gik ministeriet for kirke- og undervisningsvæsenet ind paa at tilskyde den anden halvdel. Saaledes opnaaede jeg da omsider, efter næste tyve aars arbejde derpaa, at komme til at se Ribe domkirke undersøgt og beskreven.« Dr Helms' arbejder anses for nogle af de betydeligste og værdifuldeste paa dette omraade i Danmark.

Direktør, dr M. Mackeprang skriver: H's næsten 20-aarige ophold i Ribe blev bestemmende for hans videnskabelige udvikling. Den skønne, gamle domkirke tog hans interesse fangen, og hans studier fik fastere bund under fødderne, da han kom i forbindelse med N. J. Høyen, hvem han efterhaanden kom til at staa meget nær. Deres første frugt var den smukke afhandling om tufstenskirker i omegnen af Ribe (Khst saml 1857–62, I–II), hvor han paaviste kirkernes afhængighed af domkirken. Hans hovedværk er bogen om Ribe domkirke, der stadig hævder sin plads som en af de ypperste monografier inden for vor kirkelige arkitekturhistorie, og som forf's næsten 20-aarige samliv med domkirken giver en egen charme. Han havde en fremragende andel i, at man til sidst opgav tanken om en stilkorrekt restaurering af Ribe domkirke. H var en sjælden fin og ærværdig personlighed. Han har givet en mængde betydningsfulde bidrag til forstaaelse af vore af naturen byggede kirker. Forresten medførte hans indledning til bogen om Nørrejyske kirker 1884 en langvarig polemik med arkitekturhistorikerne Løffler og V. Koch om kirkernes alder.

Dr J. Helms var en stilfærdig præst, venlig over for alle, baade IM og de grundtvigske. Kkg var ret jævn. Han var medlem af et grundtvisk konvent (**E. Koch**, Odense, **A. Rud**, **Johan Clausen**, Odense, **Lorenzen**, Nr Lyndelse, **Fog**, Espe, **Schousboe**, Flødstrup). Pastor **P. H. Petersen** fortæller flere træk fra disse konventer. Engang angreb dr H bibelkritikken (»Filistrene er over os!«) — Dr Helms holdt paa, at der kun maatte serveres lidt rødvin ved konventerne, for »naar vinen gaar ind, gaar viddet ud«. Engang talte han meget smukt om bønhørelse og helbredelse ved bøn. Det var ved dette konvent **Johan Clausen** raabte til **Emil Koch**, der kom for sent: »Du kan sætte dig ved siden af den anden kapellan« (P. H. Petersen). Koch saa ud over forsamlingen af sognepræster plus den ene unge kapellan, slog ud med haanden og udbrød: »Oh, du min kollega!« Da morede de sig alle, thi det var et aktuelt udtryk. En præst havde nemlig nyligt begyndt en ligtale over en kollega med disse ord, og J. H. Monrad havde skrevet en ualmindelig vittig artikel i Dsk kirketid med denne overskrift: »Oh, min kollega«, hvori han trøstede E. Koch, der havde faaet en næse af kultusminister **Sthyr**, fordi Koch havde paatalt, at Sthyr i aarevis holdt Fyns bispestol ledig til sig selv. — H befandt sig særlig godt i denne kreds, hvor han spillede en fremtrædende rolle.

H's søn, provst H, talte ved begravelsen over ordene: »Herre, jeg er ringere end al den miskundhed og trofasthed, du har vist din tjener«, et skriftord, som H ofte var vendt tilbage til og som viser ham som »en ydmyg Herrens tjener«. Hans særlige indsats i sognet laa paa sjælesorgens omraade. Ved sit milde sind, sin sandhedskærlige karakter, sin sans for humor og sin utrættelige omsorg for den enkelte vandt ham en stor plads i befolkningens hjerte. »Han kom altid i rette øjeblik, hvor der var trang for præstens besøg,« blev der sagt om ham. – I hans prædiken var forkyndelsen af syndernes forladelse det centrale.

Selvbiografi i Univ progr, 1894, M. Mackeprang i Architekten, IX, 53 f, Kunstbladet, 1898, s 239 f, V. Lorenzen i Ill tid 11. nov 06, Aug. Fr. Schmidt i Fra Ribe amt, 1936, DBL X, 6 f (M. Mackeprang), Højskolebl 1907, sp 287 f, Fam Helms, 1911, s 23, Aug. Fr. Schmidt i Dansk udsyn, 1941, s 394 f, KLfN, II, 389, nekrologer i dagspressen.

Hjælpepræst hos dr Helms

1899—1904: **P. H. Petersen**, se Sdr Jernløse-S.
1904—06: **A. C. Juhl**, se Grejs-S.

17. 9. jan 1907–14. febr 29 (sp Torstrup-H 24. sept 95): **Carl Julius Bang**, * 7. juli 60 Gjøddinggaard. Forældre, Forstraad, skovrider Frederik Andreas Christian B og Caroline Marie Jørgensen. Stud priv 80, c 86[1] (h_2), vicepastor Ulbjerg-L 20. aug 86, afsk 14. febr 29, † 19. jan 30. ~ 8. febr Gudrun Hall, * 3. juli 61 Kbhvn, † 30. april 42. Forældre: Løjtnant, red, senere fyrassistent ved Dueodde fyr, c phil Christian Emil H og Anna Margrethe Henchel. – Søn: Hjpr De gamles by,

Kbhvn. Søster ~ Winther, Frederiks k, Kbhvn. – Morbroder: Jørgensen, Herslev. Hustrus faders fætre: Konsejlspræsident C. C. Hall og Hall, Frederiksberg k.

En søn skriver: C. J. Bang tilhørte en forstmandsslægt. Hans hjem, som var præget af gammel kultur, streng pligttroskab og nøjsomhed, betød meget for hans udvikling. Skønt skrøbelig af helbred gennemførte han sit studium og blev 26 aar gammel vicepastor i Ulbjerg-Lynderup. Baade her, i Torstrup-Horne og i Skellerup-Ellinge var det stadig hans maal at være præst for alle i sognet, uanset retning og parti. Han var flittig til husbesøg, og hans milde, sagtmodige væsen lukkede alle døre op for ham. Han ejede baade alvor og lune. Ved sygesenge kunne han tale til ængstede og anfægtede mennesker med en kærlighed og myndighed, saa der faldt fred over sindet. Her havde han sin styrke, medens prædiketjenesten faldt ham sværere og kostede ham megen forberedelse. Sammen med sin hustru lukkede han præstegaarden op for menigheds- og ungdomsmøder, og her vekslede tale, sang og musikalsk underholdning; han spillede selv violin. Børn havde han let ved at tale til og omgaas, og han huskede og fulgte dem op i aarene. Hos de gamle var han en hyppig og velset gæst. Baade i Torstrup og Skellerup tog han initiativet til oprettelse af sygeplejeforeninger, drevet af sin udprægede medfølelse og ansvarsfølelse overfor de svage, som ogsaa gjorde sig gældende paa andre felter. I strids- og tvivlsspørgsmaal havde han svært ved hurtigt at tage standpunkt, da han var angst for at gøre nogen uret. Ikke alle forstod denne pinlige samvittighedsfuldhed, men hans retsind blev respekteret. Han elskede præstegerningen, og det var tungt for ham at tage afsked med den. Knapt et aar efter døde han i Odense efter et strengt sygeleje og blev begravet fra Sct Knuds kirke, hvor han en gang var blevet konfirmeret. Hans gamle menigheder fyldte den store kirke.

Han var en ganske almindelig folkekirkepræst, dog med sit personlige, menneskelige og elskelige særpræg. (Ejnar B.)

Pastor Bang var pligttro og redelig i al sin færd, ogsaa i sin forkyndelse. Hans menighed forstod, at der stod en mand bag forkyndelsen og søgte ham i tillid baade i kirke og præstegaard. Hans godgørenhed og hjælpsomhed huskes endnu. En aften fandt han en vagabond liggende i vejgrøften, det var koldt, og pastor Bang dækkede ham til med sin frakke, men fandt alligevel ikke ro, før karlen Niels fik »Lotte«, præstens kørehest, spændt for og manden ført i sikkerhed. Flittigt besøgte han syge og gamle i sognene, cyklede i al slags vejr, fulgt af sin trofaste følgesvend »Snap«, en hund af blandet race, men trofast ventende udenfor paa præsten. Naar pastor Bang kom, var det ligesom stuen blev større, han fortalte anekdoter, fik smilet frem, og snart drejede samtalen ind i de baner, Bang ønskede, og til slut tonede de gamle kendte salmer til trøst og opmuntring. Pastor Bang huskes endnu af mange i Skellerup-Ellinge sogne i kærlig erindring c 24 aar efter sin bortrejse (S. M. Sørensen, førstelærer, Skellerup.)

18. 8. juni 1929–25. april 38 (hjpr Terslev-Ø 2. april 28): **C. V. A. Ruth**, fl t Hvirring-H, se der.

19. 18. aug 1938 (kst sp Mariager 38): **Kaj Valdemar Skovsted**, * 9. juni 10 Odense. Forældre: Skotøjshdlr Rasmus Andersen S og Maren Madsen. Stud Odense 29, c 36[2] (h_1), hjpr Rudkøbing 3. aug 37. ~ 28. juni 41 Dorthea Eriksen, * 12. jan 17 Stenderup, Nybøl. Faderen: Sp Asserballe, † 41, se der.

Fmd Sønderjysk forening, Nordøstfyn, 49.

Litt: Holger Begtrup: Dsk menighedsliv i gr kredse, III, 1932, s 27, Fr. Nygård: Kristenliv gn 100 aar, 1897, Nanny Helms Rasmussen: Fra oldemors tid, med skildring i romanform af vækkelsens udløbere i Skellerup-E, Louis Blauenfeldt: IMs hist, 1912, s 49.

KULLERUP—REFSVINDINGE

Kullerup sogn, 870 ha, er bakket og frugtbart, lidt skov. Byen Kullerup med fh og en del af Saaderup. Hg Juulskov.

Refsvindinge sogn, 1079 ha, er højtliggende, stærkt bakket mod øst, gruset jord, lidt skov. Byen Refsvindinge med fh og friskole, jernbanest. Mange smaagaarde. Ikke megen fattigdom.

Kullerup og Refsvindinge sammenlagt 1555 (klemmebrevene), jfr Rørdam: Danske kirkelove, s 387 og 400.

Kullerup synes i den katolske tid at have hørt til Ryslinge, medens Refsvindinge en tid har været anneks til Vindinge. Blandt præsterne kan nævnes *Laur. Engberg* (sp her 1785–96), fra hvem de fleste af slægten Engberg stammer. Han blev dræbt ved en løbskkørsel. *Rs. Aagaard* (sp her 1804–28) var rationalist. *A. K. Damgaard* var Mynsters lærling og biskop Engelstofts særlige ven. Han var meget virksom baade i sine sogne og i kirkens administrative sager. Vækkelsen fra Kerteminde sporedes ogsaa her, særligt i Refsvindinge sogn. Udløbere af vækkelse mærkes dels i form af friskole, dels ved en relativt stor sognebaandsløsning, især fra friskolekredsen til valgmgh. Præsterne har været uden særligt partipræg; nu afdøde førstelærer *K. D. Madsen*, Refsvindinge, har ledet en KS kreds, og i R har der været en lille IMkreds, ledet af nu afdøde gdjr *Chr. Rasmussen*. Bef er velvillig, men kirkeligt og politisk delt (i R).

Om mødet mellem *Anders Nørgaard* og yngre fynske præster i 1935 i Kullerup pgd, se s 573.

Friskolen er oprettet i Vindinge sogn (fra 1865 med afbrydelser), fra 1887 særlig præget af friskolelærer **Ole Peter Jensen**, senere mangeaarige lærer ved Frederiksborg højskole. Fra 1898 ledet af **Ejnar Petersen**, senere forstander for Egaa efterskole ved Aarhus, i hvis lærertid skolen flyttede til Refsvindinge (1902). Fra 1922 ledet af **Johs. Garnæs Petersen**. I de sidste aar udvidet og moderniseret. Skolekredsen tæller over 50 familier fra Refsvindinge og omliggende sogne.

1926 oplyses: Kkg 5,5 og 4,5 pct, gammeldags, rolige forhold, overv UP. 1935: Kkg 3,5

pct, ret ujævn, almindelige forhold uden særlig hørelyst, 45 fam til valgmgh, 2 fh, alm velvilje. 1943: Kkg 3,5 pct, alm forhold, c 100 til valg- og frimgh, især i R, KS (50). 1954: Almindelig forhold, c 100 til valgmgh, især i R, friskole 2 fh.

Kullerup kirke (Sct Nicolaus). Skib og kor er romanske, af kamp. Sengotisk, svært taarn med blindingsgavle, vaabenhus mod syd. Gotiske hvælvinger. Altertavle fra 1604. 1907 fjernedes et billede, antag kopi (ikke god) af Eckersberg (Gethsemane), og det tidligere alterbillede (Golgata) kom i stedet. Renæssancepraedikestol med lydhimmel. Romansk font med figurer. Eckersbergbilledet hænger nu over over indgangen inde i kirken. Paa nordvæggen i koret en sort stentavle med gravskrift over sognepræsten Christen Lauritzen, Kullerup, (1670—1705) og hustru. I midtergangen (gulvet) mod vest en sandstenstavle over sognepræsten Lauritz (Andresen) Friborg (1757—85). I midtergangen mod øst en ligtavle over fornævntes svigerforældre, ejer af Juulskov cancelliassessor Kallager og hustru. Senmiddelalderligt triumfkors over korbuen. Rest af katolsk sidealter. Den store klokke fra 1589, støbt af Mat. Benni(n)ck (om denne se Kirkehist saml, 3 r, IV, s 204), har følgende inskription: »Dum trahor avdite voco vos gavdia vitæ« osv (jfr sammesteds s 182). Den lille klokke er fra 1782. Paa kirkegaarden op mod taarnets vestside fam Langkildes gravsted fra den tid den ejede Juulskov (1811—1918), benyttes ikke mere. 150 sd.

Mackeprang, s 137—39, 142, Jacob Madsen, s 87—88.

Refsvindinge kirke (Sct Dionysius). Skib og kor er romanske af tilhuggen kamp, senere delvis ombygget, skibet har renæssancegavl. Taarn med blindingsprydede kamgavle. Vaabenhus. Gotiske hvælvinger. Renæssancepraedikestol. Malmlysekrone fra 1737. Granitfont. Ligsten og epitafium. R kirke hører til den type kirker, om hvilke Mackeprang i »Vore landsbykirker« (1. udg, s 95) siger, at »hvælvingerne ofte giver de i sig selv ret lave kirkerum noget trykket, nærmest kælderagtigt«. Maleriet paa altertavlen fremstiller den lærende Kristus, meget stillestaaende, lidet værdifuldt. Udfor kirkens østgavl ligger en ligsten over den bekendte Friderich Bagger til Juulskov, † 1791, og paa gavlmuren derover er indsat en mindesten med en af ham selv forfattet levnedsbeskrivelse med omtale af hans udstrakte velgørenhed, der forøvrigt endnu i vore dage kommer mange til gode gennem hans stiftelser og legater. Op mod skibets nordside er et gravsted for familien Haastrup. En del af kirkens gamle udsmykning (deriblandt træskærerarbejder fra renæssancetiden) er bortsolgt i forrige aarh. Klokkerne fra 19. aarh. 150 sd.

Folketal: 1850: 481 og 710, 1901: 514 og 783, 1921: 498 og 888, 1950: 442 og 844.

Altergæster: 1922: 680 ialt, 1934: 176 og 241, 1942: 131 og 127, 1953: 106 og 79.

Menighedsraad: 1922: 2 IM, 3 rad, 7 u p, politisk valgt, 1953: u p.

Kommunevalg: 1943: Soc 84 (1), rad 120 (2), kons 51 (1), venstre 151 (3), u p 141 (2). 1954: Soc 110 (1), rad 81 (1), kons 62 (1), venstre 179 (3), Kullerupl 178 (3).

Sognepræst

Indt 1857: a) 64 rug, 87 byg, 92 havre, b) 75 rdl, c) naturalier, d) 386 rdl, e) 45 td l. Gl firlænget bindingsværkspgd, ialt 105 fag, forbedret 1856. 1870: Regul: 2400 kr, netto 4984 kr. 1913: 2. kl. 1946: 3. kl. Pgd opført 1902. — Af den oprindelige 4-længede bindingsværksgaard er nu kun det 1760 opførte stuehus (fra den nuv præsteboligs opførelse 1902 forpagterbolig, og efter opførelse af ny, udflyttet avlsgaard 1956, udl til alm beboelse) tilbage. Det er en ualmindelig smuk og stilren bygning med straatag og kvist midtfor paa begge sider af huset. Den er ofte afbildet (f eks paa omslaget til Turistforeningens aarbog 1940 om Østfyn) og er fredet.

14. 3. nov 1840–20. aug 55 (sp Bedsted-G 9. marts 27): **F. C. Fritz,** fl t Brændekilde-B, se der.

15. 10. nov 1855–29. jan 58 (sp Borbjerg 19. febr 39): **A. K. Damgaard,** fl t stiftsprovst Sct Knuds k, Odense, se der.

16. 30. marts 1858–1. april 84 (sp Øland 29. aug 49): **Hans Carl Ludvig Bagger,** * 6. okt 07 Flødstrup. Forældre, kmrd, toldinspektør i Korsør Andreas Christian B og Frederikke Crone af Flødstrup-U. Stud Nyborg 28, c jan 34 (h), ord kat Korsør-T 24. febr 43, afsk 1. april 84, † 25. okt 91. ~ 9. april 43 Amalie Frederikke Andrea Rambusch, * 30. dec 23 Korsør, † 15. juli 04. Forældre: Etatsraad, amtsforvalter Hartvig Heinrich R og Anna Vilhelmine Gjellerup af Korsør-T. – Hustrus broder: Vindinge. Søster ~ Schrader, Skallerup-V. Brodersøn: Rambusch, Skallerup-V.

H. C. L. Bagger. De oplysninger, der foreligger i embedsbogen vedrørende tidligere præster og præstegaarden, er indført af ham. C. Weltzer citerer i sin afhandling: Biskop P. C. Kierkegaard (Kirkehist saml, 6. række, 4. bd, s 454 f) denne karakteristik af Baggers forkyndelse efter visitatsen i Øland 9. juni 57: »Sognepræsten H. L. Carl Bagger prædikede efter Rom 3, 23—26 »om den christelige Retfærdighed«, en ganske dygtig lille udvikling (og ret godt holdt), men noget tør, mere dogmatisk end homiletisk, og atter mere system-dogmatisk end ret indtrængende og omfattende bibelsk«.

17. 4. juni 1884–27. juli 95 (sp Ørre-S 2. aug 78): **C. T. Trojel,** fl t Søllinge-H, se der.

18. 10. okt 1895–16. aug 1928 (vikar Laurbjerg-L 11. marts 90): **Nicolai Christian Stage,** * 27. maj 60 Frederiksberg. Forældre: Finanshovedkasserer Carl Sechmann S og Emilie Mathilde Plockross. Stud Schneekl sk 78, c 82[2] (1), accessit 88 (om forholdet ml Kants lære om det radikale onde og den kirkelige lære om arvesynden), manuduktør og lærer, rejste i udlandet 93–94, derefter hjpr Førslev, Vigerslev og Odder, afsk 16. aug 28, † 19. sept 38. ~ 12. nov 95 Cornelia Edma Wilhelmine Frølich, * 14. aug 59 Fontainebleau. Forældre: Maleren, etatsraad, professor Lorenz F og Carolina (Lina) Charlotta in de Betou.

Skrev 06 en artikelserie i »Kirken og Hjemmet« om Erasmus af Rotterdam og reformationen.

Nicolai Stage var opvokset paa Frederiksberg. Efter embedseksamen boede han paa Borchs kollegium, hvor han skrev den foran nævnte prisafhandling. Han virkede som lærer, bl a ved Borgerdydskolen paa Christianshavn, og derefter nogle aar som hjpr paa landet. Vistnok i 1893 rejste han sammen med Edv. Lehmann, den senere kendte religionshistoriker, til Berlin for at studere ved universitetet der. De havde i studenteraarene sluttet venskab, et venskab, der varede hele livet. De var nært forbundne i livssyn og iøvrigt begge meget begundret for deres vid og fortællekunst. Stages studieophold i Berlin blev afbrudt af en alvorlig sygdom, og rekonvalescensen tilbragte han i Italien, hvor han traf malerinden Edma Frølich, med hvem han blev forlovet. Aaret efter blev de gift. Kort forinden var Stage blevet udnævnt til sognepræst i Kullerup-Refsvindinge. Egentlig havde han tænkt at gaa den videnskabelige vej, til hvilken han syntes vel udrustet; han havde let ved at tilegne sig selv vanskeligt stof, havde en enestaaende hukommelse, en stor boglig viden, et særdeles grundigt kendskab til de klassiske sprog og beherskende de 3 hovedsprog. Dertil kom en klar og personlig fremstillingsform. Naar han alligevel valgte præstekaldet, skyldtes det bl a, at han efter at have virket som hjælpepræst følte sig tiltrukket af præstegerningen, at han

med ægteskab for øje maatte skaffe sig et sikkert udkomme, og at en landsbypræsts stilfærdige levevis passede godt for hans svagelige helbred.

I kirkelig henseende tilhørte Stage vel nærmest KC, men stod iøvrigt udenfor alle retninger og bevægelser, baade af tilbøjelighed og fordi hans kræfter ikke altid tillod ham mere end at varetage embedet. Hans teologiske anskuelser belyses bedst ved at anføre, at han var en flittig læser af F. C. Krarup og i teologiske og kirkelige spørgsmaal vist i regelen stemte overens med Edv. Lehmann. Som prædikant var han ukunstlet, »det agitatoriske ligger ikke for min stemme,« skriver han. Prædikerne holdt han uden manuskript eller forudgaaende notater, alene med støtte i sin fortrinlige hukommelse.

Han lagde megen vægt paa at besøge de gamle og syge i sognet og var med sit rolige væsen, sit venlige blink i øjet og sit uudtømmelige fond af historier vellidt af befolkningen.

68 aar gammel tog han sin afsked, og efter to aars ophold hos en søn i Marocco bosatte han sig i Charlottenlund, hvor han genoptog et i de yngre aar paabegyndt arbejde med en bog om Erasmus af Rotterdam, som han dog ikke naaede at fuldende før sin død i 1938. (K. S.)

19. 13. april 1929: **Ejner Rischel,** * 15. aug 00 Frederiksberg. Forældre: Civilingeniør Richard Thorvald Valdemar R og Mathilde Sophie Galle. Stud Hrlf 18, c 28^2 (1). ~ 8. maj 29 Gunnild Severinsen, * 31. maj 06 Tim. Faderen: Sp Bringstrup-S, † 39, se der. – Hustrus broder: Dollerup-F-R.

VINDINGE

Vindinge sogn, 3053 ha, er navnlig bakket mod syd, med vid udsigt over Storebælt, naturskønt og frugtbart; lige syd for Nyborg, grænser ud til Nyborg fjord og Storebælt, hvorfra Holckenhavn fjord gaar ind i sognet. En del skov. Byerne Vindinge med fh fra 1919, alderdomshjem med sal, menighedshus, indrettet 1916 i det tidligere hospital, Rosilde, Lamdrup med jernbanest, Sulkendrup, Kogsbølle med fh fra 1893, Dyrehave huse. Pilshusekvarteret (villaer) med 334 indb, er forstad til Nyborg.

Hg **Holckenhavn** (ejet af Ellen Marsvin, Kirstine Munk, Eleonora Kirstine Ulfeldt (Korfitz U opholdt sig her 1661—62), konfiskeret af kronen, 1672 opretted Eiler Holck baroniet Holckenhavn, senere i slægten Holck. Den ældste del af slottet er fra c 1580.) Landevejen Nyborg—Svendborg fører siden 1869 lige forbi Holckenhavn. Vejen gaar over en 280 m lang dæmning, der lukker H fjord.

Sct Mads kilde paa Kogsbølle mark blev i ældre tid meget søgt Sct Hans aften. Her holdtes marked. Ved kilden laa et lille kapel, nærmest kun et hus. Altertavlen fra kapellet hænger i V kirkes nordfløj.

Det kirkelige liv. 1616–1744 var præsterne i slægt med hinanden. *Nicolai Poulsen Wellejus* (sp her 1616–37) havde en datter, der blev gift med eftermanden, provst, mag *Hans Jensen Friis* (1637–70); hans datter blev gift med eftermanden, mag *Peder Friis Siegfriedsen* (1670–88), der blev kaldt til hoffet for at prædike, men væltede med vognen og blev dræbt. Hans datter blev gift med eftermanden, mag. *Johan Nielsen Wandal* (hvis moder var datter af biskop Wandal, Viborg). Han var sp her 1688–1722 (epitafium i kirken) og efterfulgtes af sin søn, *Peder Friis Johansen Wandal,* sp her 1722–44 (epitafium). – 1797–1849 var *Fred. H. Tobiesen* sp her (farfader til provst T, Flemløse). Han prægede kirkelivet i over 50 aar og fik det eftermæle, at han var »tro og nidkær, hans levned rent og pletfrit, rigt paa troens frugter, agtet og elsket, kraftig og velbegavet, omtales med megen respekt«. (Selm nekrol, II, 63, W, III, 588).

Den fynske vækkelse havde nogle udløbere her til sognet, og der blev en lille grundtvigsk kreds, som stiftede en *friskole* efter krigen 1864. Friskolelærer *Anders Klinkby* virkede her en kort tid. Saa flyttede han til Kolds skole i Dalby (se der). En murer, *Frederik Ottosen,* stillede to stuer til raadighed for skolen, der begyndte med en halv snes elever, sognefoged *Bendixen,* Rosilde, sluttede sig fra første færd op om skolen med raad og daad. 1869 kom den kendte friskolelærer *Knud Larsen* hertil, en af Kolds elever (født i Ringe sogn); han holdt ogsaa skole i Øksendrup og blev lærer 1872 ved drengefriskolen i Nyborg, hvor han fik forbindelse med pastor *Morten Lange,* senere blev han friskolelærer i Vormark, Hesselager sogn, se der. Pastor *Falck* støttede friskolen, bl a ved at sende sine egne børn i friskolen, hvad da var et særsyn. Pastor *Falck* var sammen med *Birkedal, Viborg* i Rynkeby, *Bloch* i Kerteminde og *Kr. Kold* medindbyder til det møde i Kerteminde 1856, hvor »Selskabet for den danske almueskole« blev stiftet. (Fyns avis, 1856, nr 271.) Det skulle virke for friskolen paa Fyn.

Bevægelsen omkring friskolen ebbede dog ud. Provst *Bendix* viste den ikke interesse. Provst Bendix var højkirkelig. Pastor *Rambusch* havde i sine unge dage, baade i Nr Lyndelse og i Sdr Omme staaet midt i de vaktes kreds og var en levende prædikant, men han var 66 aar, da han kom hertil, og havde ikke de samme kræfter som før. Pastor *Brorson* var ikke tilhænger af friskolen, der nu holdtes hos gdjr, snedker J. Milling. Ved en eksamen optraadte friskolelæreren saaledes over for pastor Brorson, at denne fandt anledning til at afbryde eksamen og forlade skolen sammen med skolekommissionen – fulgt paa vej af et dundrende hurra fra eleverne. Friskolelæreren fik senere en bøde for sin optræden – Vindinge sogneraad nægtede derefter friskolen det sædvanlige tilskud – og saa fortrak skolen til Refsvindinge kort efter aar 1900.

Pastor *Skydsgaard* gjorde et solidt arbejde (se nedenfor), ledede mange møder, men der kom ingen særlig vækkelse. Sognet har i de senere aar ikke været præget af stærkt aandeligt liv. Kirkelivet har været uden partipræg, der er rolige forhold. Kirken ligger ikke godt for sognet, og kkg har gennem mange aar været noget ujævn. Nyborgs nærhed præger den nordlige del af sognet.

1913 oplyses: Ikke stærkt aandeligt liv, velvillig befolkning, enkelte sbl til valgmgh. 1927: Kkg uregelmæssig, intet særligt.. 1935: Rolige forhold. Nogle fam t valg- eller frimgh, ungdomsm. 1943: do. 1954: Ret god kkg. Rolige forhold. UP. 6 fam t valgmgh. Ungdomsm, 2 fh.

Vindinge kirke (Sct Matthias eller Sct Nicolai) er en anselig og smuk kirke. Tidligere har her staaet et i 1181 indviet Sct Matthias kapel, men den nuv kirke er helt nybygget i gotisk stil. Bestaar af skib, kor, to korsarme og svært taarn, tilbygningerne har blindingsprydede kamgavle, taarnet har 4 kamgavle, koret har renæssancegavl. Sengotiske hvælvinger med enkelt ribbedekoration fra 1895, fjernet 1954, nu hvidkalket. Senkatolsk fløjaltertavle med korsfæstelsen i midten, smukt udskaarne figurer samtidige alterstager, i koret figurer af Moses(?) og Johs. Døber. Rigt udskaaren barokprædikestol. Døbefont af norsk marmor. I den nordlige korsarm et smukt sengotisk alterskab fra Sct Matthias kapel med helgenfigurer, og paa skibets sydvæg et krucifix, begge fra Claus Bergs værksted. Sydkapellet er ved et tralværk skilt fra skibet; her gravkapel for familien Holck (tidligere for Ulfeld'erne). 325 sd. Den sengotiske kirkelade med ejendommelige gavle var tidligere hospital, nu menighedshus. Den ligger paa kirkegaarden.

Fr. Beckett: Renæssancens og kunstens hist, s 28, Thorlacius-Ussing: Claus Berg, s 76.

Holckenhavn kapel benyttedes til regelmæssige gudstjeneste til c 1923. Det er indrettet 1637 af Ellen Marsvin i slottets vestfløj, har usædvanligt pragtfuldt inventar. Altertavlen er en rest af en senkatolsk altertavle fra c 1475 med relief af korsfæstelsen og en del smaa relieffer. Altersølv fra 1639. Malmstager fra 1635. Træfont i form af en engel. Prædikestol, stolestader, paneler og indgangsdør med meget rigt snitværk, især prædikestol med opgang, rygpanel og lydhimmel.

Fr. Beckett: Renæssancen og kunstens historie, s 20, Hist tidsskr, 3. r, I, 355, Blade, udg af foreningen af 3. dec 1900, pl 4, Chr. A. Jensen: Snedkere og billedsnidere, s 93, Fra arkiv og mus, V, 588, Danske herregaarde, II.

Folketal: 1850: 1272, 1901: 1346, 1921: 1364, 1950: 1754.
Altergæster: 1922: 415, 1934: 300, 1942: 380, 1953: 360.
Menighedsraad: 1913: 1 IM, 1 gr, 2 u p, 1922: U p, 1934: Polit, 1953: do, u p.
Kommunevalg: 1943: Soc 207 (3), rad 134 (1), kons 74 (1), venstre 329 (4), 1954: Soc 286 (3), rad 87 (1), venstre 425 (5).

Sognepræst

Indt 1857: a) 84 rug, 166 byg, 75 havre, b) 65 rdl, c) 2 maal mærk af hver gaard, æg, 12 fv brænde, d) 400 rdl, e) 49 td l. Ny pgd fra 1852. Firlænget, smuk gaard paa en banke, haven sænker sig ned mod en aa. — 1870: regul 3000 kr, netto 6134 kr. 1913: 2 kl. 1946: 3. kl.

Pgd fra 1852. Pladsen om pgd og kirke smukt reguleret 1938.

Ingen præst er forflyttet herfra siden reformationen.

16. 17. marts 1849–28. juli 69: **Hans Peter Falck,** * 17. marts 15 Kbhvn. Forældre: Bogbinder Jens Christian F og Inger Kirstine Petersen. Student v Westens inst 32, c nov 37 (h) og juli 38 (l), lærer Bredgades fattig skole, Kbhvn, 38, senere inspektør smst, † 28. juli 69. ~ 17. aug 41 Emilie Caroline Meiling, * 18. aug 19, † 25. april 93. Adoptivforældre: Malermester Jens Andreas M og Ane Sophie Pfeiffer.

Pastor F var fra sine unge dage knyttet til grundtvigske kredse i Kbhvn, og han sluttede sig her til forsamlingsfolkenes venner og til egnens grundtvigske præster. Der levedes et rigt og fornøjeligt liv i F's hjem. Der var 6 sønner og 6 døtre. Som foran omtalt støttede han friskolen. Han var en jævn og elskværdig mand, der samlede en ret stor menighed.

Pastor F oversatte 44 Matthesius': Luthers levned i 17 prædikener, 45—47: Heinrich Müllers grundige forklaring til søndagsevangelierne, 46: Richard Baxter: De helliges hvile, 47—48, Chr. Scriver: Opbyggelige lignelser og Gottholds tilfældige betragtninger, 48—49: Wilh. Hoffmann: Missionstimer, 32 foredrag om det evangeliske missionsværk. Alle disse oversættelser blev udgivet af »Foreningen til christelige opbyggelsesskrifter«, som Falck havde nær forbindelse med.

E S, I, 447.

17. 19. okt 1869–15. marts 87 (sp Vor Frue k, Aarhus, 28. marts 61): Provst **Peter Vincens Bendix,** * 14. marts 09 Viborg. Forældre: Borgerkpt, kbmd Ole Chr. B og Cathrine Marie Bregnholm. Stud Viborg 28, c maj 38 (*h), hjpr Kregme-V 16. maj 40, tillige institutbest i Frederiksværk fra 42, sp Højbjerg-E 2. dec 50, provst Lysgaard-Hids-Houlbjerg herr 25. febr 53, r af Dbg 67, provst Gudme-Vinding herr 31. juli 74, † 15. marts 87. ~ 18. okt 42 Julie Sofie Meyer, * 14. nov 15 Jægerspris, † 12. nov 00. Forældre: Inspektør paa Jægerspris, senere forpagter af Børglum kloster Johan Adolf M og Cecilie Birgitte Jacobsen.

Amtsraadsmedlem i Viborg amt 56 og 59, revisor af samtlige kommunale regnskaber i amtet til 67, forligskommissær i Lysgaard-Hids herr 57, fmd for tilsynskomiteen med Bøgildgaard drengehjem til 71. Fmd Husmandshoveriets afløsning i Vib amt 58—61.

Provst B var en fin, anset og dygtig embedsmand. Han var meget interesseret i administrative sager, var medlem af den komité, som blev nedsat for at undersøge Bøgildgaards forhold. Han var en dygtig taler, af Mynsters skole, anset og respekteret fra alle sider. (Fyns stiftstid 16. marts 87, Nyborg avis 21. marts 87, Khst saml, 6. r, V, 211.)

18. 8. juni 1887–9. marts 92 (sp Ø-V Assels 17. april 71): **Edvard Vilhelm August Rambusch,** * 4. okt 21 Korsør. Forældre: Etatsraad, amtsforvalter Hartvig Heinrich R og Alhed Marie Smith. Stud Slagelse 40, c jan 46 (h). Hjpr Mesinge 16. aug 47, do Horne 49, do Nr Lyndelse-H 52, sp Sdr Omme-H 19. nov 58, afsk 9. marts 92, † 14. dec 96. ~ 20. maj 56 Anna Olufine Posthuma Olufsen, * 19. sept 34 Sakskøbing, † 26. okt 13. Forældre: Kommissær Anders Jørgen O og Johanne Georgine Clausen. – Søn: Skallerup-V. Søstre ~ Bagger, Kullerup-R, og Schrader, Skallerup-V.

Udg enkelte prædikener (Prædiken i Horne 52, nytaarsprædiken i Nr Lyndelse 53, afskedsprædiken i Nr Lyndelse 59, tiltrædelses- og afskedsprædiken i Sdr Omme-H) samt 56: 15 prædikener. Skrev flere artikler.

Pastor R var som ung paavirket af Birkedal og Kr. Kold, modig og nidkær; han øvede en stærk paavirkning paa ungdommen og fik flere af dem til at blive elever hos Kold (se Nr Lyndelse-H). Paa Fyn havde han den kendte landstingsmd *Jørgen Pedersen* som konfirmand og i Sdr Omme, det vidtstrakte hedepastorat, hvor Vilh. Birkedal var sp 1840–49, havde han *J. C. Christensen* som konfirmand. Begge mindedes ham med glæde. J. C. Christensen omtaler ham som en »alvorlig og samvittighedsfuld præst, hans hustru var en smuk, velbegavet og livlig kvinde, som læste fremmede sprog med sine børn og havde en fremragende evne til at fortælle. Hun var »livet i huset frem for sin alvorlige mand.« J. C.

legede med præstens livlige og dygtige drenge, og han holdt forbindelse med familien gennem mange aar. – R var stærk nationalsindet, hvilket især mærkedes under krigen 1864. Da han holdt afskedsprædiken i Sdr Omme og Hoven (over ordet: »Jesus annammer syndere«) var kirkerne saa overfyldte, at mange maatte staa ude paa kirkegaardene, hvor de søgte at lytte til hans ord. Han var meget afholdt i sine sogne. Knapt saa levende var der i Ø-V Assels, men ogsaa her havde R en god gerning. Der var ikke megen kirkelig interesse, og hvad der var af trosliv, sluttede sig til frimenigheden. I Vindinge fik R kun faa aar at virke. Ogsaa her huskes han som en god og levende præst, ikke særligt partipræget, men sine grundtvigske idealer havde han i behold.

Kr. A. Lange: Den danske friskole, I, 1933, s 273, 274, J. C. Christensen: Fra min barndom og ungdom, 1925, s 100 f, Højskolebladet, 16. april 1897, Kirkebladet 15. febr 97.

Vikar

1889—91: **S. J. Boesen,** se Agedrup.

19. 15. juni 1892–28. marts 1913 (sp Hylke 11 aug 80): **Rasmus Bundesen Brorson,** * 13. juli 42 Kirketerp pgd. Faderen: Sp i Gamborg, † 78, se der (hvis oldefar var biskop H. A. B). Stud priv 62, c 71[1] (h_2), hjpr hos sin fader i Gamborg 30. sept 71, rkp Kattrup-Ø-T 23. okt 76, afsk 28. marts 13, † 26. juli 22. ~ 3. jan 77 Hedevig Elise Margrethe Møller, * 9. febr 51 Barløse. Faderen: Sp Barløse, † 80, se der. – Hustrus broder: Følleslev-S. Fætter: Kjødt, L Lyngby-Ø. Stamt 15.

Pastor Brorson var en dygtig prædikant og havde god kkg. Mange kom trofast hver søndag. Ved de store højtider havde han Vindinge sangforening til at synge ved orgelet. Biskop Balslev, der kom til en saadan gudstjeneste, udtalte bagefter, at han sjældent havde oplevet en mere stemningsfuld gudstjeneste. Fru Brorsons søstersøn, Olfert Ricard, talte flere gange her. Pastor B var anset og vellidt af sognets lærere, men hos friskolefolkene var han ikke velset. Han var et udpræget stemningsmenneske, vennesæl og gæstfri, men havde let til vrede. Pastor B var den sidste præst af H. A. Brorsons efterkommere.

20. 16. juli 1913–25. febr 38 (sp Sdr Næraa 24. aug 01): **Jørgen Christian Pedersen Skydsgaard,** * 15. febr 68 Vemb. Forældre: Indremissionær Peder Christensen S og Karen Jørgensen. Stud Fredericia 87, c 93[2] (h_1), hjpr Hejls 19. dec 94, do Harte-B 96, sp Naur-S 23. febr 97, afsk 25. febr 38, † 9. marts 48. ~ 26. okt 97 Anna Margrethe Buhl, * 26. okt 70 Fredericia, † 26. maj 29. Forældre: Kbmd, senere bestyrer af missionshotellet i Løngangsstræde, Kbhvn, Peter B og Johanne Marie Thøstesen. – Søn: Professor, dr theol S. Dt ~ Nielsen, Alsted- SD.

BM Odense amts plejehjemsforening.

Professor, dr theol K. E. Skydsgaard skriver:

Min far er opvokset i et indremissionsk hjem, idet bedstefar var indremissionær i Kolding. Bedstefar, som jeg tydeligt husker, var en meget mild mand, hvilket ogsaa prægede hans forkyndelse. Retningsmæssigt var far aldrig meget udpræget, og der er nok foregået en udvikling fra en mere indremissionsk til en efterhaanden mere »højkirkelig« indstilling hos ham. Som student hørte han P. Madsen og bevarede et stærkt indtryk af ham, ligesom hans teologi vel ogsaa i nogen maade var den P. Madsenske. Uden at have en udstrakt teologisk læsning bag sig, var far altid teologisk interesseret og altid optaget af en forstandig, klar udredning. Teologisk kritik laa ham egentligt fjernt. Han var alt andet end polemiker, men jeg husker diskussioner fra mit hjem, hvor bølgerne gik meget højt. Fra en mere ensidig indremission har man stundom bebrejdet far, at han ikke var mere udpræget, mere »vækkende« og »afgjort« i sin forkyndelse. Hertil svarede far en gang – vist nok med et citat af biskop Gøtzsche fra Ribe – og sagde det med megen vægt: »Jeg bruger den hammer, vor Herre har givet mig at slaa med.« Hans forkyndelse var meget velforberedt. Lørdag havde altid et andet præg i hjemmet end de andre dage, thi det var dagen til prædikenforberedelse. Far sad saa godt som hele dagen paa sit værelse og ville meget nødig forstyrres. Jeg ved, at hans forberedelse ofte var en kamp for ham selv. (Ogsaa salmevalget tog meget lang tid!) Hans prædikener var kloge, altid med et didaktisk indhold, godt byggede op og med et absolut klart sigte. Det var ikke omvendelsesprædikener, men prædikener til opbyggelse og inderliggørelse samt til oplysning. Men det var trods alt umiskendeligt, at far kom fra IM, selv om far f eks meget sjældent brugte du-tiltalen og meget sjældent, i hvert fald fra den tid, jeg kan huske, prædikede omvendelse paa indremissionsk vis.

Ikke mindst var far dygtig til de kirkelige lejlighedstaler. Jeg tror næsten, han paa dette punkt hævede sig op over de fleste andre. Han havde en evne til at forbinde det personlige med evangeliets forkyndelse. Der var et stærkt sjælesørgerisk element i disse taler, paa hvis udarbejdelse far anvendte megen flid. Saaledes var ogsaa selv smaa lejlighedstaler skriftligt udarbejdede. Det gjaldt baade begravelser og bryllupper, undertiden ogsaa taler ved fester i hjemmene.

Men i særdeleshed husker jeg far fra hans besøg i hjemmene. Det forekommer mig, at hans egentlige naadegave laa her. Som dreng kom jeg tit med ud, fordi jeg kørte hesten, og fik saaledes lejlighed til at komme med inden for, tit ogsaa i sygeværelset. Meget ofte samledes hele familien derinde, og jeg husker den stilhed og lydhørhed, naar far talte – ganske enkelt og altid personligt. Undertiden – og det var vel oftest – var far alene med den syge eller med den gamle, og jeg husker en hel del af de sange, han sang, ikke sjældent fra »Hjemlandstoner«.

Endnu et punkt maa nævnes: Far var – helt ud til sine sidste aar – medlem af et par præstekonventer. Det var morsomt at se, hvorledes far dels paa en meget dygtig og central maade kunne deltage i samtalen, dels i høj grad bidrog til saadanne sammenkomsters festlige og broderlige præg. Senere har flere af disse konventers medlemmer bekræftet dette over for mig.

Udadtil forekom far som en rolig velafbalanceret mand, men jeg ved, at der var svære

kampe i hans liv. Ved hans side stod min mor som en utrættelig og yndig præstekone, der helt forstod hans gerning og ofte, paa trods af yderst svagt helbred, virkede som et igangsættende og impulsivt element i hans arbejde. Aarene i Sdr Næraa var vel nok fars bedste. Jordbunden i Vindinge var afgjort haardere. Det var paa mange maader et vanskeligt sogn med megen personlig velvilje og enkelte familier, der helt ud forstod en præsts arbejde, men som ellers dels kom meget lidt i kirken, dels var stærkt materialistisk præget. Men jeg har *aldrig* hørt far beklage sig over sognet eller sige en *eneste* bitter bemærkning om kirkegang eller interesse. Som han var det over for enkeltpersoner – mild i sit omdømme – saaledes ogsaa over for sit sogn. At det pinte far i hans sind ved jeg gennem samtaler med far derom. Ligeledes kunne misforhold til enkelte personer nage ham.

Far var egentlig en temmelig tavs mand og talte ikke meget om sig selv og sit arbejde, kunne ofte virke noget indesluttet. Paa tomandshaand kunne han lukke sig op paa en smuk maade og var da en udmærket »samtaler«.

21. 14. juni 1938: **Otto Pedersen,** * 3. febr 03 Stoense. Forældre: Gdjr Martin Erasmi P og Constance Karentine Nielsen. Stud Svendborg 24, privatlærer Kbhvn, lærer Fr. Barfods mindeskole 31, højskolelærer Rødkilde 32–33, c 38^1 (h_2). ~ 2. juli 48 lærerinde Dagny Jørgensen, * 15. april 17 Hasmark, Norup. Forældre: Gdjr Peter J og Gerda Pedersen.

Litt: Fr. Nygård: Kristenliv gn 100 aar, 1897, Kr. A. Lange: Den dsk friskole, I, 1933, Jac. Madsen, s 89—91, Hist aarb f Svendborg amt, 1917, Fynsk hjemstavn, I, 79.

FRØRUP

(Med filialkirke i Taarup)

Frørup sogn, 2830 ha, er ret bakket, frugtbart, langs Storebælt, nogen skov. Byerne Frørup med fh fra 1889, mh fra 1896, jernbanest, Slude, Langæble, Taarup med fh fra 1890, Kongshøj. Flere større gaarde.

Paa Frørup mark findes **Regisses kilde,** hvorved der har været et kapel. Kilden var stærkt besøgt, især ved Sct Bothulfs messe (17. juni) og Sct Hans aften. Regisses kildemarked er omtalt af H. C. Andersen i »Kun en spillemand«. Endnu 1890 besøgtes kilden for sin lægedom. (Rasmus Hansen: Sct Hans aften og kilden ved Frørup, »Fylla«, 1872, nr. 44.)

Det kirkelige liv. Ingen præst er forflyttet herfra siden reformationen, og der har i de 420 aar siden ref kun været 15 sognepræster. Og en række af disse var i slægt med hinanden: 1625–70 var *Henrik Christensen Achton* sp her. Eftermanden, *Cort Arentsen* (1670–95), giftede sig med hans enke, og hans efterfølger, *Jens Henriksen Achton* (1695–1711), var søn af Henrik Achton. Jens Achtons enke giftede sig med efterfølgeren, *Laurits Henriksen Schurmann* (1711–45), der efterfulgtes af sin søn, *Jens Lauritsen Schurmann* (1746–95), der atter efterfulgtes af sin søn, *Gøde Jensen Schurmann* (1795–96). Professor J. Schurmann, Skaarup, var sønnesøn af Jens S.

Det mest fremtrædende navn i sognets præstehistorie er *Hieronymus Laub,* sp her 1801–48, fader til biskop L, Viborg, og stiftsprovst Fr. Zeuthens moder. Gennem de 47 år, han var her, blev han som en fader for sognet, en dygtig og anset præst, der havde et meget smukt præstehjem, præget af kultur, kristentro og nøjsom levevis, – der var 9 børn og megen ungdom. Laubs hjem var et varmt, gammeldagstroende hjem midt i rationalismens kolde tid. Laub var en enestaaende kærlig og god fader for sine børn; ikke produktiv, men vennesæl, venlig, fin, med en kultiveret smag, interesseret i teater, musik, poesi, meget imødekommende. Blandt hans venner var *K. L. Rahbek, Henrik Steffens* og *Otto Zinck,* der alle har omtalt ham i deres erindringer. Stiftsprovst Fr. Zeuthen skildrede L som et personligt udtryk for apostelens ord: »Uforskyldt af naade.« Han var en beskeden og ydmyg mand. Fr. Zeuthen skrev: »Han manglede praktisk dygtighed. Han sad oppe til langt ud paa natten og stod først op hen ad formiddagen. Han skrev næsten aldrig, fik det ene brev efter det andet uden at besvare det. Men han læste og læste. Mynster siger om ham i sine erindringer, at han »uden at være lærd havde lekture.« Laub stod biskop *J. P. Mynster* nær. Mynster nærede varme følelser for Laub, hvilket giver sig til kende i M's breve (»Breve fra I. P. Mynster, 1860«) f eks s 166–67, 212, 213, 218–19. 219: efter L's død til sønnen her: Deres fader var af mine faa tilbageblevne ungdomsvenner, som dem tidligst, saa den, ved hvem mit hjerte meest hængte. I mere end 60 aar har jeg været vant til, ved alle mine anliggender og foretagender, at henvende mine tanker til ham, og skønt vi var fjernede, var vi ikke adskilte. – M sendte L alt, hvad han udgav, besøgte L her. L var jo med sin stilfærdige levevis ikke helt almindelig: sendte hilsen til Oehlensläger, modtog hilsen fra Thorvaldsen! M slutter i 1843 et brev (s 213) saaledes: »Jeg elsker Dig af mit ganske, gamle, trofaste Hierte. Gud med Dig og Dine! Din egen gamle Mynster. – – Sat sapienti!« Anskaffelse af bøger var hans eneste luksus. Han var en rigere aand end sin meget mere kendte søn, biskoppen, og ikke saa konservativ som denne. – Naar han var sammen med venner og følte sig fri, var hans samtaler et spillende væld af aand og kundskaber. Hans sønner havde en næsten ubetinget fortrolighed til ham. Der var ved ham (som ved sønnen, der blev biskop) en forunderlig mildhed og renhed. – Han var forgældet. Naar terminen nærmede sig, var han trykket deraf, ellers ikke. »Ja, de mærkeligste personligheder skjuler sig ofte i en ubekendt krog af verden. Det passer paa adskillige af dem: Verden var dem ikke værd.« (Johs. Gøtzsche: Fr. Zeuthen, 1927, s 16 f). Paa Sludegaard, Frørup sogn, hvor ejeren, *Johan Haae* († 1857) var gift med Laubs datter, kom præstefamilien meget og fejrede herlige stunder. Præste-

gaardslivet her i H. Laubs tid er flere gange udførligt skildret, f eks af Johs. Schrøder i »Historisk maanedskrift«, 1886, s 65 f, i O. Zinck: »Den Laubske slægt«, minder fra Frørup pgd, 1902, og i den udførlige nekrolog i Selmers nekrol samlinger, II, 34.

Det er ikke store begivenheder eller vækkelser, der har præget sognets kirkeliv. De gudelige forsamlinger mærkedes, men kun i ringe grad, den grundtvigske bevægelse har gennem aarene haft nogle tilhængere, og forsamlingshusene blev rejst, for at man kunne samles om foredrag, gymnastik etc. De grundtvigske har væsentlig haft deres tilknytning i Ryslinge. I 1890'erne begyndte IM at holde nogle møder. Provst *S. V. Nyholm* skriver: »Der herskede megen aandelig død og verdslighed i F sogn, da jeg blev min faders kapellan dér. Der var enk grundtvigske og nogle faa missionsfolk, der samledes til opbyggelsesmøder. Jeg takker min Gud, at jeg efter et øjebliks usikkerhed maatte slutte mig til dem og høste velsignelse gennem dem.« (DnA, 1919, s 91). Der blev saa bygget et mh, og der har siden da været gjort et stilfærdigt IMs arbejde ud derfra, men kredsen er kun lille, ledet af gdjr P. Hansen, Studebakken.

Frørup er et sogn, hvor præster og lærere *bliver*. Der har kun været 4 sognepræster siden 1848, og der har i Frørup kun været 4 lærere siden 1848 (1848–78: H. Saul, 1879–1912: H. Lindhardt, 1913–51: H. Rasmussen, 1951: S. Lottrup). Og i Taarup har der kun været 5 lærere (1861–96: M. C. Jensen, 1896–1917: K. Hassum, 1917–52: J. E. Jensen, 1953–54: L. Y. Christensen, 1955: H. Eriksen). I Frederikshøj har der været 6 lærere siden 1879. (Distriktet sammenlagt med Frørup 1951).

En ejendommelig skikkelse, som vel nu er glemt, var pens lærer **M. C. Christensen** (* 1859 i Voer, † 1928), som boede i Frørup fra c 1900 til 1924 og døde paa Odense Graabrødre hospital. Hans hovedværk er en stor og virkelig værdifuld »Real- og Verbal-Psalme konkordans, I—II«, ialt 1414 store tæt trykte sider, udg 1907—09, et værk, han havde arbejdet paa siden 1894, en omhyggelig salmeordbog, hvor salmeordene er opstillet baade alfabetisk, efter tema og efter bibeltekst. Et meget nyttigt værk for salmeforskere, men desværre ikke videre kendt. Han var en ejendommelig skikkelse. Han havde været lærer, men hørte egentlig til i alle danske sogne. Han tilbragte en stor del af sin tid med at besøge danske præstegaarde, medførende en lille trækvogn (jvf K. Kold) med små skrifter, som han havde ladet trykke, om salmer, bibelord osv, ofte med lange, pietistisk farvede titler (f eks: »En Trøste-Skat, indeholdende Psalmer, Bønner og aandelige Sange til Brug i Hjemmene, særlig i Lønkamrene, baade i gode og onde Dage, Lykkens og Trængsels-Tider. Motto: Nutids-Spejl: Joel 3, 15, Fremtids-Spejl: Es 2, 4, 80 sider«). En lille, mager mand med brunligt skæg. Præster havde megen fornøjelse af at tale med denne mand, der var saa vel hjemme i salmebog, bibel og opbyggelsesbøger og personalia. Han elskede Luthers lille katekismus, en ortodoks vendelbo af streng kristendomstype. Han havde en lille pension fra lærertiden og kom vel til Frørup, fordi der var et ledigt hus her. Han drev lidt havebrug, og sad i yderst knebne økonomiske kaar. Men i præstegaardene, hvor han kom, fik han nogen hjælp. I Frørup forstod man ham ikke og ansaa ham for at være en særling. Han var ihvertfald en særpræget begavelse. Det viser hans salme-konkordans. Hans livsvej var knudret, men hans interesser og kristentro værnede ham mod at føle sig ulykkelig eller tilsidesat. Han var barnligt glad for at møde lidt venlighed og paaskønnelse, en from mand, men med et stridigt sind. Han havde et ret anseligt bibliotek.

Sognets præster har været uden partipræg, flertallet af beboerne ligeledes. Der er megen velvilje, og der har gn aarene været KFUM og K og kredse for DMS og Sudanmissionen.

1923 oplyses: God kkg, nogen IM, en del grundtvigske, 3 fam sbl, rolige forhold, 1935: Kkg 5 og 4 pct, rolige forhold, 10 fam sbl, 1943: Kkg 4 og 3 pct, rolige forhold, 10 fam sbl, 1954: Kkg 4 og 3 pct, rolige forhold, u p, lille IMkreds, 15 fam sbl, 2 fh.

Frørup kirke er smuk og velholdt, bestaar af et stort skib, hvis vestre del er romansk, af fraadsten og munkesten. I sengotisk tid er koret revet ned, og skibet forlænget, korgavl med blindinger og savskifter. Vaabenhus mod syd, taarn mod vest med hovedindgang og med gavle i nord-syd. Sengotiske hvælvinger. Udskaaren senkatolsk altertavle med korsfæstelsen i midten. Naar altertavlen lukkes, ses paa fløjene 8 malerier med motiver fra lidelseshistorien. Højrenæssanceprædikestol fra c 1580, romansk font, de øverste stolestader fra c 1612. 250 sd.

Mackeprang, s 29, Jac. Madsen, s 81—83.

Taarup kirke, opf 1883 (arkitekt J. Eckersberg), er af røde mursten, bestaar af skib og kor ud i eet, slankt taarn med spir mod vest (ombygget, minder om Nyborgs kirkespir). Tøndehvælving. Altertavle af F. C. Lund: Paaskemorgen, Johs. 20, 16. 200 sd.

Folketal: 1850: 1344, 1901: 1567, 1921: 1604, 1950: 1555.
Altergæster: 1922: 814 ialt, 1934: 234 og 208, 1942: 210 og 140, 1953: 158 og 127.
Menighedsraad: 1926: 10 u p (gr), 2 IM, 1938: 12 u p (gr), 1953: 10 u p (gr), 2 IM.
Kommunevalg: 1943: Soc 244 (3), rad 156 (2), venstre 374 (4), 1954: Soc 271 (3), rad 138 (1), venstre 434 (5).

Sognepræst

Indt 1857: a) 85 rug, 195 byg, 156 havre, b) 80 rdl, c) naturalier, d) 400 rdl, e) 80 td l. Stor egebindingsværks pgd, 121 fag, opf 1807, 1913: 2. kl, 1946: 3. kl.

12. 7. okt 1848–20. sept 76 (sp Jelling-H 25. apr 37, tillige seminarieforstander 41): **Peter Frederik Nielsen,** * 24. febr 02 Kbhvn. Forældre: Lærer i Særslev Johan Henrik N og Johanne Severine Ager. Stud Odense 20, c juli 26 (l), ord kat Slagelse 18. aug 30, † 20. sept 76. ~ 13. okt 37 Lucie Nicoline Fuglsang, * 13. marts 07 Slagelse, † 19. febr 92. Forældre: Sp Sct Mikkels k, Slagelse, konsistorialrd Niels Studsgaard F (af Holeby-B), † 32, og Anna Dorthea Kjerulff. – Datter ~ Blædel, kkp, Humble.

En betydelig og myndig præsteskikkelse, god prædikant, interesseret i skolevæsen, dygtig landmand. Om hans betydende virksomhed i Jelling, se Beretn fra Jelling seminarium.

Hjælpepræst hos pastor Nielsen

1872—76: **N. Høstmark Jørgensen,** se Marvede-H.

13. 8. jan 1877–12. nov 94 (sp Gunderup-N 9. marts 72): **Lars Christian Christopher Nyholm,** * 26. okt 21 Valløby-F, sp i Højelse-L, † 81, se der. Stud Mtrp 40, c juli 45 (h), huslærer Dalbyneder og Barrit pgd, hjpr Aagerup-K 28. nov 49, do Jersie-KS 51, do Klemensker 52, ord kat Nibe-V 4. dec 54, sp Hvilsager-L 17. aug 62, afsk 12. nov 94, † 23. nov 01. ~ 1. aug 57 Anna Nicolette Brodera Wibroe, * 25. jan 37 Aalborg, † 25. jan 15. Forældre: Kbmd, sv-norsk vicekonsul Johan Peter W og Jane Jacobine Winkel. – Søn: Holstebro-M. Dt ~ Gam, Aaby-V. Sønnesøn seminarieforst, Tønder (se hjpr Sandager-H). Sønnedt ~ Boserup, Kobberup-F. Søstersønner:

Gadstrup-S og biskop Sørensen, Aarhus. Søsterdt ~ Jensen, Harridslev-A. – Stamt 61.

Pastor Nyholms hjem i Frørup var et godt, kulturpræget hjem, hvor man interesseret fulgte med i tidens politiske, litterære og kirkelige begivenheder. Pastor N var en smuk og værdig præsteskikkelse, hvide whiskers og en myndig optræden. Han var konservativ – baade politisk og kirkeligt. Mynsters discipel, over for grundtvigianismen og Indre Mission stillede han sig venlig-køligt. Det var de højkirkelige tanker, der gjorde sig gældende i hjemmet og i præstegerningen, N var meget samvittighedsfuld, præget af sognebevidsthed, bundet til sognearbejdet, praktisk og administrativt dygtig. I Gunderup drev han selv avlingen. Sine sønner indprentede han ordet Zirach 4, 31: »Kæmp for sandheden indtil døden, og Herren skal stride for dig.« Fru N tog sig meget af sine børn og forstod at bevare deres fortrolighed. De tre sønner kom hver for sig til at betyde noget i dansk Ydre Mission: Professor ved landbohøjskolen, H. V. N, var fmd for ØM fra 1912, provst S. V. N, Holstebro, var fmd for ØM fra 1928, begge var E. Prips nære venner, og Johs. N var missionær i Kina under DMS, senere mangeaarig sekretær i DMS og red af DMS' blad.

Nyborg Avis 24. nov 01, N. Bundgaard i »I evangeliets tjeneste«, 1944, 17, C. K. V. Nyholm: Optegnelser om slægten N, 1897, s 123 f.

Hjælpepræst hos pastor Nyholm

1892—94: (sønnen): **S. V. Nyholm,** se Holstebro-M.

14. 8. feb 1895–23. nov 1923 (sp Astrup-S 4. juni 84): **Holger Viggo Frandsen,** * 6. maj 50 Gøl. Faderen: Sp i Haraldsted-A, † 90, se der. Stud Viborg 68, c 75-2 (h[1]), huslærer, lærer Kbhvn, afsk 23. nov 23, † 26. febr 26. ~ 23. marts 86 Anna Kirstine Fonnesbech, * 5. sept 58 Mylenberg, Rold, † 10. marts 48. Forældre: Proprietær, statsskovkasserer Carl Theodor F og Dorthea Meyer. – Kusine ~ Spleis, Egebjerg.

God prædikant, omhyggelig embedsmand. Han var meget myndig, kunne være noget bøs i sin optræden, men mange holdt af ham, og han var meget anset, en repræsentativ skikkelse.

15. 28. febr 1924 (sp Lading 19. sept 21): **Niels Hansen Bejsnap Gohr,** * 6. dec 94 Ølgod. Forældre: Landinspektør Tonnes G og Else Cathrine Christensen. Stud. Døcker 14, c 19-2 (h[1]), hjpr Balslev-E 20. aug 20. ~ 3. nov 21 Emma Lumholdt, * 14. okt 94 Aarslev. Forældre: Ekspeditionschef Vilhelm L og Johanne Møller. – Søster ~ Frederiksen, Kegnæs.

Litt: H. Rasmussen: F sogns historie, 1945. Stævnet i F, Fynsk hjemstavn XI, s 63 om fastelavnsfester i F, se smst VII, 1934, s 31 om Helligkilde i F, se smst IV, 79.

ØRBÆK

Ørbæk sogn, 1423 ha, er i midten højtliggende og bakket, mod syd en del skov. Frugtbart og smukt. Byerne Ørbæk (661 indb), en ret stor stationsby med fh fra 1903, mh fra 1906, flere butikker osv, Æble by. Hg Ørbæklunde.

Ved Ørbæk har der været en hellig kilde. Den kendte rigshovmester Povl Laksmand ejede omkr 1500 en stor gaard her (det nuværende Ørbæklunde).

Ørbæk ligger, hvor landeveje til 5 byer krydses, til Odense, Nyborg, Svendborg, Faaborg og Assens. Her var det fælles vadested over det ret brede vandløb, som Ørbæk aa nu er en rest af.

Ørbæk var et af de mindste sognekald paa F'yn i udstrækning, men det var vellønnet og blev betragtet som et ønskeembede. Sin idyl havde byen indtil 1897, da banen kom og skabte en interesseløs stationsby ved siden af den gamle, smukke landsby. Sin storhedstid havde præsteembedet, indtil det i 1913 ved et ministerielt pennestrøg blev deklasseret til at være et 3. klasses embede. Indtil 1935 var kun een præst forflyttet herfra siden reformationen (1799). Præstegaarden er af herregaardstypen, opført i 1770'erne af provst *Math Winther* (flere gange tegnet eller malet af kunstnere) med afvalmede gavle og en smuk kvist. Den velhavende provst *Engelbreht* forsynede den med tegltag og gule mure og forhøjede midtpartiet med en fuld etage på 3 fag – så smukt, at kyndige mænd som dr Vilh. Lorenzen og kgl bygningsinspektør Th. Havning vanskeligt ville tro, at der kun forelaa en ombygning og ikke et oprindeligt kunstnerisk projekt. Senere er der atter forandret, men præstegården paa den skraanende bakke lige ved den lidt højere liggende kirke er en af Danmarks interessanteste. Fra gaarden fører 5 granittrappetrin op til hoveddøren. Hele anlægget er præget af »holdning«. Den store, skønne have slutter med en runding, hvor 2 mægtige lindetræer danner en portal, der indrammer det smukke udsyn over Ørbæklundes marker og skove. Til gaarden hørte et ret stort jordareal, og her var altid folk nok til hjælp, i hus, have og mark. Vejvæsenet er i færd med at skamfere haven, men det er lykkedes fredningsnævnet at begrænse ødelæggelsen.

1589—1791 var præsterne her i slægt med hinanden. **Chr. Mortensen Hemmeth,** sp her 1589—1635, havde en datter, der blev gift med eftermanden, **Niels Clausen Juul** (1635—59), hvis datter blev gift med eftermanden, **Niels Mortensen Almontan** (1659—88). Hans enke blev gift med eftermanden, **Chr. Mich. Luja** (der holdt dimisprædiken paa latin), var sp her til 1710, han skænkede kirken en malmlysekrone og en vinkande i anledning af sit 2. bryllup. Hans enke blev gift med eftermanden, provst **Rasmus Pedersen Winther** (1710—67), en dygtig forretningsmand, stiv og tør, levede ikke godt sm m sin hustru. I Winthers slægtsbog (1934) fortælles bl a: At berede dødsdømte til døden kunne være strengt. Oprindelig var det skik, at præsten tog plads paa kærren hos fangen, naar denne førtes fra fængslet for at lade sit liv, og naar toget gjorde holdt, sang eller læste han for ham og fortalte om Gud og det evige liv. Et led i delikventens straf var knibning med gloende tænger. Den foregik paa turen fra arresten til rettersteret — kærren standsede op, og mestermanden traadte frem, bevæbnet med sin glo-ende tang og klemte den dybt ind i den ulykkeliges kød — en, to eller flere gange, som dommen nu lød. Det var en grufuld tortur, og den maatte præsten

bivaane for saa, naar bødlen gik bort, at prøve at trøste det mishandlede menneske. 1726 ledsagede sognepræsten i Ørbæk, Rasmus Winther, en morder fra cellen i Nyborg til retterstedet paa Hjulby mark. Sammen med en nabopræst red han ved siden af vognen, der transporterede fangen, og gentagne gange blev denne torteret, saa han sluttelig besvimede af smerte.

Var det underligt, at de gejstlige kviede sig ved at drage af, naar der kom bud om dødsdømte arrestanter? Han efterfulgtes af sin søn: **Mathias Rasmussen Winther,** sp her 1767—91. Han blev ogsaa provst, han benyttede sit slægtskab med fogeden paa Ørbæklunde til ved udskiftningen at udvide præstegaardens jorder paa herremandens og bøndernes bekostning. Til straf maatte han gaa igen, og med besvær manes i jorden. 1799—1834 var den velhavende **Villads Knudsen Lange,** søn af godsejeren paa Ørbæklunde, sp her. Han mindedes for sin godgørenhed mod fattige. 1834—36 var **Fr. W. Webster** sp her, en from mand, der vakte utilfredshed straks, fordi han ikke ville deltage i sognets gilder; men ved sin gerning blev han meget elsket. Han blev kun 30 aar.

Provst *Engelbreht* var meget anset, ogsaa han huskes for sin store godgørenhed. Vilhelm Birkedal har i Ryslinge pastorats Liber daticus skrevet meget interessant om sin afskedigelse og om provst Engelbrehts stilling under sagen. Pastor *Dahlerup* huskes især for sit arbejde for døvstumme. Han var en god præst for sognet i 20 aar og mindes med respekt. Om pastor *Ussing* fortælles der nærmere nedenfor. Han var højkirkelig med forstaaende indstilling over for IM. Størst betydning havde han som sjælesørger, stille og medfølende sad han ved de syges senge og var overalt en velset gæst. Med sin smukke sangstemme glædede han ofte de gamle og syge. Han samlede en lille, trofast menighed, men forholdene var ikke saa lette. Ryslinge øvede sin indflydelse, og der var nogle sognebaandsløsere dertil. Han holdt YMmøder og sommermøder i præstegaardshaven. Ofte kom der indremissionærer og talte, især *Lars Hansen* fra Vildbjerg og *Anders Stubkær,* der var fra U's gamle pastorat (Fousing). Indre Mission byggede mh 1906, og der var et godt lille IMsmf. Godsejer *Lange,* Ørbæklunde, og lærer *Krag* var iøvrigt Ussings venner og støtter. Pastor Ussing var en meget beskeden mand, der absolut ikke ville frem i rampelyset.

Ørbæks centrale beliggenhed har medført, at der som regel har boet en indremissionær her. Blandt missionærerne skal nævnes *Rasmus Nielsen,* 1891–1914, † 14, (der betød saa meget i Klitmøller i Thy. Han arbejdede godt sammen med pastor Ussing), *Thorvald Larsen* og *L. Larsen.*

Forholdene er rolige, folkekirkelige, menighedsmøder og ungdomsmøder holdes i pgd, der er en kirkelig foredragsforening, IMsmf, KFUM og K-spejdere. IM har været ledet af isenkræmmer *Andersen* og af missionærerne.

1926 oplyses: Kkg 6 pct, lille IMsmf (40), 40 sbl, rolige forhold, 1935: Kkg 6 pct, IM (30), ungdomsm i pgd, 40 sbl, 1943: Kkg 6,6 pct, DMS, kirkelig foredragsf, møder i pgd, IM (30), 25 sbl, 1955: Kkg 4 pct, rolige, folkekirkelige forhold, DMS, sdsk (30), ungdomsm og gamlemøder, mghmøder, IM (20), mh, fh, sømandskreds, DKU.

Ørbæk kirke ligger paa en bakke (Røverhøjen), var oprindelig romansk af kamp. Senere er kor og apsis revet ned og skibet forlænget mod øst, og der er tilbygget vaabenhus mod syd og taarn med blindingsprydede kamgavle (i nord-syd). Gotiske hvælvinger. Altertavle med tarveligt maleri fra 17. aarh og udskaarne apostelfigurer fra en ældre, katolsk altertavle. Smuk prædikestol fra 1597. Smuk romansk font med relieffer. Herskabsstol. I skibet et maleri (korsfæstelsen) og en madonnafigur, malmlysekroner fra 1709. Kirken restaureret 1932, da der fremdroges kalkmalerier. 200 sd.

Mackeprang, s 57, 112—14, 118, Jac. Madsen, s 83—85.

Folketal: 1850: 466, 1901: 699, 1921: 835, 1950: 1054.
Altergæster: 1922: 260, 1934: 260, 1942, 468, 1953: 300.
Menighedsraad: 1904: 2 IM, 2 gr, 1922: 1 IM, 1 gr, 4 u p, 1934: 1 IM, 1 rad, 4 u p, 1953: 1 IM, 1 rad, 1 venstre, 2 soc, 1 u p.
Kommunevalg: 1943: Soc 42 (0), rad 90 (2), venstre 276 (5), 1950: Soc 91 (1), rad 69 (1), venstre 227 (3), borgerl 117 (2).

Sognepræst

Indt 1857: a) 65 rug, 103 byg, 65 havre, b) 50 rdl, c) 1 maal mælk af hver gaard, 36 kyllinger m m, d) 180 rdl, e) 102 td l, 14 td l skov. — 1870: Regul 2640 kr, netto: 5996 kr. — 1913: flg: 3. kl.
Pgd, se ovf.

12. 25. okt 1836–11. juli 68 (sp Vinding-B-V 4. jan 28): Provst **Hans Peter Engelbreth,** * 30. marts 00 Lyderslev: Faderen: Provst, dr theol, Lyderslev-F, † 62, se der. Stud Rosk 17, c okt 22 (1) provst Gudme Vinding herr 8. juni 49–23. okt 65, afsk 11. juli 68, † 31. juli 68. ~ 28. okt 28 Margrethe Henriette Helmers, * 23. nov 06 (ikke 29. nov som hos W III, 672) Holsten, † 10. dec 85. Forældre: Forpagter paa Bonderup Johan Heinrich Gustav H og Catharina Dorothea Prien. – Søster ~ Rørdam, Hammer-L, og Fog, L Hedinge-H. Søstersøn: Biskop Skat Rørdam.

Provst E var en aristokratisk, højtdannet, elskværdig og velsitueret mand. Han ombyggede præstegaarden (se ovf), var godgørende, en dygtig provst og embedsmand af Mynsters type. Han nedlagde sit provsteembede, da Ryslingesagen kulminerede med Birkedals afskedigelse 1865.

Khst saml 6. r V, s 184.

Hjælpepræst hos provst Engelbreth
1863—68: **H. D. Langballe,** se Udby, Tuse herr.

13. 29. sept 1868–30.sept 88 (sp Vaalse 30. okt 60): **Harald Valdemar Dahlerup,** * 24. maj 15 Hillerød. Forældre: Hospitalsforstander, vejfiskal og postmester Hans D og Vilhelmine Marie Birch. Stud Frborg 33, c apr 38 (h) og juli 39 (1). Andenlærer Det kgl døvstummeinst 39–49, kst feltpræst 50–51, sp Ærøskøbing 8. juli 51, afsk 30. sept 88, † 2. febr 94. ~[1] 28. sept 43 Sophie Charlotte Laurenze Lorenzen, * 2. dec 17 Kbhvn, † 7. jan 45. Forældre: Grosserer Thomas Bendixen L og Marie Margrethe Fich. ~[2] 19. sept 51 Louise Borgen, * 11. juli 23 Kbhvn, † 26. april 19. Forældre: Grosserer, kæmner i Kbhvn, major i det borg artilleri David B og Vilhelmine Paludan. – Brødre: Ballerup-M og Ø Ulslev-G. Brodersøn: St-L Fuglede. – Stamt 23.

Skrev art og afh i Fædrelandet, Lolland-Falsters Stiftstid og Teol Tidsskr (93 og 94) og i Kalkars teol Tidsskr samt udg læsebog t br v den første sprogunderv i døvstumme-inst (49), fingersproget (49), har stiftet et legat for ældre, ugifte piger i Ærøskøbing og foranlediget dannelsen af en forening til understøttelse af ugifte præstedøtre i Gudme og Vinding herreder.

»Ifølge opfordring af daværende direktør for Det kgl døvstumme-institut i København, raad-

mand Th. Münter, søgte og fik D plads i aaret 1839 ved nævnte anstalt som andenlærer. Under udøvelsen af denne sin døvstummelærervirksomhed foretog han i aaret 1845 med statsunderstøttelse en 7 maaneders rejse til forskellige af udlandets mest bekendte døvstummeinstitutter og stiftede da ikke alene grundigt bekendtskab med den hidtil her i landet uprøvede talemetode, men blev tillige en ivrig tilhænger af denne. Ved sin hjemkomst fik han, efter at han havde ansøgt derom, tilladelse for et aar og senere for et til i et lejet lokale udenfor instituttet at undervise døvstumme børn efter talemetoden. Instituttets direktion bestemte derefter, at talemetodeundervisningen skulle foregaa paa selve anstalten og med et større antal børn end hidtil; men da ministeriet i aaret 1849 ikke mente det formaalstjenligt at følge direktionens forslag om at oprette en særlig anstalt for uegentlig døvstumme børn, som deri skulle oplæres efter talemetoden, og heller ikke ønskede forsøget fortsat med at undervise efter denne metode, saa ansøgte Dahlerup efter 10 aars tjeneste om sin afsked fra instituttet. Efter en kort tid at have arbejdet ivrigt for at faa oprettet en privat skole for døvstumme børn, aabnede han i marts 1850 sammen med daværende cand theol Duurloo i Sølvgade »Døvstummeskolen, grundet paa Talemethoden« – den senere Kellerske Anstalt – men allerede i juli maaned samme aar afsluttedes hans virken for døvstumme-undervisningens fremme, idet han efterkom en opfordring fra ministeriet om at afgaa til hæren som præst. Han var som præst i Ærøskøbing og Ørbæk anset og afholdt, stilfærdig og pligttro. Sine sidste aar levede han i København med bestandig usvækket interesse for de døvstumme og deres undervisning.«

(»o. b.« i Berl Tid 5. febr 94, jvf Nationaltidende 3. febr 94).

14. 17. dec 1888–23. jan 1917 (sp Ølby-A-F 16. febr 78): **Laurits Karl Kristian Ussing,** * 7. aug 45 Randers. Forældre: Adjunkt Niels U og Mette Margrethe Mammen. Stud Randers 64, c 71-1 (1), huslærer Tem pgd, kkp Hundstrup-Ø-H 28. okt 74, † 23. jan 17. ~ 25. juni 75 Gytha Kirstine Thorlacius, * 27. marts 47 Bjerregaard, Holmslands Klit, † 21. juni 25. Forældre: Toldassistent Børge T og Ane Kirstine Sørensen. – Sønner: Kkp Kollerup-H og direktør f Carlsbergfondet V. Thorlacius-Ussing. Fætre: Ussing, Gern-S, Ussing, Skamby, Ussing, Skelskør. Søstersøn: Løgstrup, Nyborg. Stamt 90.

Direktør V. Thorlacius-Ussing skriver: Allerede inden far blev student, blev han forældreløs, og hans ældste søster førte da i Randers hus for ham og vennen Poul la Cour, den senere kendte fysiker og højskolemand paa Askov, mens de i 1864 skrev deres latinske stil til studentereksamen, musicerede et østrigsk militærorkester udenfor vinduerne; de toner glemte far aldrig. Efter veloverstaaet embedseksamen i København og nogle aars virksomhed som huslærer i Midtjylland, hvor han traf mor, blev han i 1875 kapellan pro loco i Hundstrup. Den unge præst har aabenbart haft sine anfægtelser, thi i fars efterladenskaber laa der et langt, kærligt og opmuntrende brev fra biskop P. C. Kierkegaard i Aalborg — og til fars ordination forærede biskoppen ham et servietbaand af sølv med en indskrift paa græsk: »Bliv stærk!«

Har de aandelige kaar forekommet far usikre, var de timelige det ikke mindre: En yderst beskeden kapellanbolig og 1200 kr., hvoraf efterhaanden kapellanen, hans kone, to børn og hesten Betty skulle leve. Efter faa aars virksomhed brød far da ogsaa op og drog søndenfjords for at blive sognepræst i Ølby, Asp og Fousing ved Struer. Her faldt hans egentlige manddomsgerning i tre udstrakte sogne i en periode, hvor den store vækkelse — Indre Mission — spirede frem. Og dér brugte man sin præst, saa arbejdsmæssigt set har det for far været lykkelige aar, men private sorger indfandt sig i rigt maal. Præstegaarden laa naturskønt paa toppen af en bakke ud mod Kilen — en oprindelig vig af Limfjorden — men boligen var gammel, og vestenvinden blæste lige igennem den. Her sled min lille og spinkle mor i huset, og næsten regelmæssigt hvert halvandet aar forøgedes familien. I løbet af 14 aar satte hun — saa utroligt det lyder i vore øren — 10 børn i verden. Men vestenvinden var hård, og huset usundt; næsten lige saa regelmæssigt som børnene fødtes, tog en lungebetændelse dem efter et aars forløb, og da far og mor i august 1888 havde fulgt den femte lille barnekiste til Ølby kirkegaard, gav de op og søgte til mildere himmelstrøg.

Befolkningen i Ørbæk var en hel anden end Vestjyllands af den barske natur og haardhændede vækkelse prægede mennesker. Lyse og lette i sindet var fynboerne; var man ikke ligefrem doven eller forsømmelig, kom »Guds gaver« lige ind ad døren til en; selvom der nok i sognet ogsaa var smaafolk i økonomisk henseende, regulær fattigdom kendtes ikke undtagen hos de faa tilværelsens traditionelle havarister, der boede i »Familiehuset« (fynsk betegnelse af fattighuset).

I febr 1889 drog far til sit ny kald, og den 6. april fulgte mor og mine fire ældste søskende efter. Fem gårdmænd stillede hver en vogn i Nyborg, og saaledes kom familiens beskedne indbo let og billigt til sit ny bestemmelsessted. Fars regnskab udviser, at en flytning fra Struer til Nyborg for en familie paa seks medlemmer, en ged og diverse høns da kostede 55 kr 90 øre, deref alene 5 kr 95 øre for geden og hønsene.

Efter knap to aars forløb arriverede familiens yngste -- den, der skriver disse linier. Endnu dengang var der noget, der hed barselsvisitter, og fra nabopræstegaarden Vindinge kom da ogsaa fru Rambusch for at tage mig i øjesyn. Dommen faldt omgaaende: »Fru Ussing! Hvis den dreng ikke faar en amme, dør han. Jeg skal sende Dem én!« Som sagt saa gjort — det var jo ikke saa vanskeligt heller paa Fyn — og allerede i ét aars alderen var jeg saa vel ved magt, at jeg knap kunne røre mig for fedme. Senere blev jeg selvfølgelig frygtelig drillet af mine ældre søskende med Stine-Amme, der forøvrigt i en lang aarrække troligt kom at se til mig en gang om aaret. Min kloge og slagfærdige mor sagde saa ganske tørt: »Ja, det er fra hende, du har din letsindighed!« — Saa var den klaret!

Allerede mens jeg var lille, kom mine ældre søskende hjemmefra for at faa skoleuddannelse andetsteds — drengene paa Sorø — saa jeg i nogen grad voksede op som et enebarn under meget regelmæssige og ensformige forhold, henvist hovedsagelig til mine to da halvthundredaarige forældre, af hvilke jeg i det daglige ikke saa særlig meget til far udover ved maaltiderne og som ledsager paa hans daglige spadseretur; som den store naturelsker, han var, lærte han mig paa disse at bruge øjnene og være opmærksom paa smaatingene i naturen, forøvrigt var han ret faamælt og levede tilbagetrukkent i »studereværelset« i husets anden ende. Hvad »studeringerne« egl bestod i, er mig ikke rigtig klart; i de senere aar var det vist mest kirkelige blade — som »Dansk Missionsblad« og »Santhalposten« — far læste, men forøvrigt havde han et ret godt bibliotek med adskillige af Søren Kierkegaards bøger i originaludgaver, og Ibsens og Bjørnsons bøger havde der aabenbart altid været raad til trods de smaa kaar. Undertiden kom far en halv times tid ned om aftenen og læste lidt for familien, men klokken skulle ikke blive ret meget over 10, før han erklærede: »Nu skal vi i seng. Klokken gaar stærkt til 11.«

I saa meget højere grad var mor og jeg henvist til hinandens selskab, og hun forstod at vække ens interesser, livlig og intelligent, som hun var. Hendes livs store sorg var, at en stenrig morbroder, en ugift højesteretsprokurator i København, havde sagt nej til en anmodning om at tage hende i huset nogle aar, for at hun kunne gaa i den da nyoprettede frøken Zahles skole. Hun læste Ingemanns romaner og anden historisk litteratur for mig, og jeg kvitterede med at læse indianerromaner for hende; navnlig en, der hed »Den gule ulv«, maatte

mor døje adskillige gange. Men hvad der gjorde mest indtryk paa drengesindet var, naar hun fortalte af sin islandske slægts saga. Navnlig mindedes hun farmoderen, hvis navn hun bar, den begavede, energiske, men maaske lidt ekscentriske Gytha Howitz, datter af en Kina-farer, der efter at være gaaet i land blev indehaver af Stjernekroen paa Amager. Som nittenaarig havde hun fulgt sin mand til et sysselmands. (dvs herredfoged-) embede paa Island. Fra det frodige Amager til en gold egn paa sagaøen var springet enormt. Hun tog det kækt, færdedes til hest og satte sine børn i verden under yderst primitive forhold. Hun lærte islænderne at dyrke haveurter og modtog for sin indsats Det kgl Landhusholdningsselskabs medaille. Hun har skrevet sine højst interessante og levende erindringer fra deres ophold paa Island. Efter 14 aars ophold paa Island vendte de tilbage til Danmark, og min oldefar blev herredsfoged, senere ogsaa byfoged, i Ringkøbing, hvor de residerede i den smukke empire-borgmestergaard paa torvet ved siden af hotel Ringkøbing.

Byfogedens, der havde taget de islandske strabadser i stiv arm, gav nu partiet i Ringkøbing og det i den grad, at da kong Frederik VI var på sin vestkystrejse, tog han ikke ind hos grev Sponneck's, men hos mine oldeforældre, fordi »de havde mest sølvtøj«; han har siddet i den empire-skabssofa af mahogni, der endnu staar i min stue.

Deres ældste søn, Børge, mors fader, født paa Island, var en stilfærdig, svagelig og lidet energisk mand, der ikke drev det til mere end strandtoldbetjent paa Holmslands Klit med bolig paa Bjerregaard, hvorfra der var syv stive danske mile til kirke. Naar han skulle over at besøge sin svoger, der var præst i Sdr Bork, satte han sig paa sin islænder og forcerede Ringkøbing fjords daværende udløb lettere end en islandsk fos.

Men ogsaa med mormor kom der eventyr ind i familien. Hun var født Sørensen, og hendes fader havde rederi paa Fanø med syv skibe i søen, der for paa Østen og bl a hjembragte det ostindiske porcelæn, der var familiens daglige spisestel, men hvoraf nu kun faa rester er tilbage. Samme reder sad saa lunt inden døre, at hverken ild eller vand kunne skade ham, som han engang udtrykte det. »Men,« føjede mor til som en god morale, »inden et aar var alle syv skibe enten brændte eller forliste.«

Begge mors forældre døde tidligt, og hun kom i huset hos en fætter i Ribe, købmand og bankdirektør Theodor Bøggild, i hvis velhavende hus hun fik et lykkeligt hjem, indtil hendes bryllup stod der i 1875. Hun har været et livsglad og graciøst lille væsen, der elskede at danse; flere unge officerer forsøgte en gang paa Gram at danse hende træt; »men det lykkedes dem ikke,« føjede hun stolt til med et blink i øjet.

Om det og meget meget andet fortalte hun mig i lange vinteraftener i Ørbæk præstegaard. Folk forstaar i almindelighed ved præstegaardsliv en stadig ferietilstand — en permanent idyl præget enten af sommerferie eller jul. Og dog udgør disse to tidsrum jo kun en meget begrænset del af aaret. Den lange, mørke vinter kunne navnlig for ældre præstefolk, der sad og spinkede og sparede for at holde børnene frem, være trang nok. Gudelig kaffekomsammen i nutidens forstand kendtes ikke. Jeg husker, hvilket indtryk det gjorde paa mig, da mor engang, efter at jeg var kommet paa Sorø, i et brev skildrede mig den ensomhed, hun sad i: »Jeg maa ofte gaa hen og holde en længere tale til hunden — blot for at høre en menneskelig stemme,« skrev hun.

Med saa megen større forventning imødesaas da ferierne, hvor de ældre børn kom hjem, ofte fulgt af venner eller veninder, og hvor slægtninge og venner af familien om sommeren strømmede ind. I julen var vi som regel kun os selv. De sædvanlige forberedelser med bagning og slagtning skabte juleatmosfæren. Juleaften var i min barndom juletræet tændt i »den store stue«, og forskellige familier fra nabolaget, der ikke selv havde juletræ, kom med deres børn. Juleaftensgudstjeneste ved lys i kirken fandt kun sted, naar juleaften faldt paa en søndag. 1. juledag var den egentlige kirkelige julehøjtid og prægedes ligesom paaskedag og pinsedag af højtidsoffergang. Iført deres kisteklæder begyndte mændene, der sad til højre i kirken, efter prædikenen vandringen op til koret. Far stod for alteret, og en lang offersalme blev sunget af kvinderne. Mændene lagde deres gave paa alterets venstre side, gik indenom knæfaldet og bagom far, passerede degnestolen, hvor læreren fik sit offer, og tilbage til deres kirkestol. Pengene var indlagt i offerseddelen, der var paaskrevet ejendommens matrikelnr og ejerens navn. I løbet af julen blev saa offeret »løst op«, dvs matrikelsedlerne ordnet og beløbene behørigt noteret ned i den dertil indrettede protokol. At hjælpe far hermed var en betroet gerning, der honoreredes med 50 øre, foruden den interesse det havde at konstatere, at gdm Per Dit havde haft en god høst, eller gdm Per Dat var en fedthas.

Naar juleaften ikke faldt paa en søndag, var helligtrekongersaften den festligste i kirken med gudstjeneste ved lys, tændte juletræer i koret og en stor offergang til fordel for »Ydre Mission«. Men derefter »gik den kedsom vinter sin gang«, kun afbrudt af fastelavn, hvor sognets karle »red fastelavn«. I spidsen for optoget kørte en vogn med musikken og to karle udklædt som et fattigt gammelt ægtepar samt en karl udklædt som høj militær. Derefter fulgte de andre karle til hest, iført hvide skjorter og høje hatte; baade de selv og hestene var pyntet med kulørte baand. De to gamle steg af vognen og kom ind i gangen, hvor far, mor og vi andre overværede en længere tale af manden om deres fattigdom, der honoreredes af far med et pengebeløb. Imens havde husets kvindelige beboere budt vin og kager rundt til de beredne i gaarden, selvom sneen kunne ligge nok saa højt. Naar de gamle atter var kommet til vogns, kørtes der en æresrunde i gaarden, og med et rungende hurra drog man til næste gaard. Det indsamlede beløb brugtes til et stort fastelavnsgilde om aftenen paa kroen.

Fars fødselsdag den 7. august var en af havens store dage. Da var den som regel illumineret med kulørte lygter, aaben for alle og enhver, og til afslutning afbrændtes et fyrværkeri paa tørreplænen foran kastanien. Naar der var rund fødselsdag, bryllup eller sølvbryllup i familien, serveredes chokolade, kaffe og forfriskninger i det runde lysthus.

Den daglige røgt af den tre tønder land store have, som vi alle elskede, besørgedes af far og hans trofaste to hjælpere, Thomas og Anders, næsten medlemmer af familien. Det skete formedelst en daler om dagen paa egen kost. Thomas var oprindelig træskomand og boede lige overfor præstegaarden, da vi kom til Ørbæk. Men snart derefter flyttede han ind i det lille skovfogedhus i Risene skov, den ene af embedets to skove. Anders var husmand ude fra vejen til Sentved og Æble og kaldtes almindeligt »Anders Præst«; han havde nemlig som ganske ung været karl hos provst Engelbreth og haft liberi paa, naar provsten kørte ud. Derfra stammede sikkert Anders' sans for stilfuldheden; han blev senere formand i husmandsforeningen og imponerede mig en gang, han skulle paa husmandsrejse, ved at være iført høj hat. I de senere aar arbejdede han ikke saa meget i haven. Om vinteren arbejdede de i de to skove Risene og Elvid; far satte megen pris paa dem og de paa ham. Da far var død, mødte de op for at gøre ham den sidste tjeneste: at grave hans grav.

Det første tiaar, far var i Ørbæk, var endnu i provisorieaarenes dage, og præstens politiske stilling kunne derfor volde ham visse vanskeligheder. Far var højremand; men det, der bestemte hans stilling, var ikke almindelige politiske spørgsmaal, men forsvarssagen. For en varmhjertet patriot, som han var, maatte dette være det ene afgørende. Som mange, der havde oplevet 1864, havde han en næsten panisk skræk for preusserne, og længere tilbage havde slægten ogsaa et medlem hvilende i krigergraven i Fredericia. Baade mor og far indprentede os børn en stilfærdig, men ubegrænset kærlighed til vort land. Af fars fire sønnesønner, gjorde senere de tre, der var myndige, da ogsaa deres pligt i modstandsbevægelsen, mens den yngste, saasnart han var myndig, blev engelsk soldat. Det ville have glædet gamle »Præstefar« i hans himmel!

Men fars hele besindige færd gjorde det umuligt for ham at faa politiske fjender. En af hans bedste venner var den lokale læge — en hvidglødende radikal antimilitarist. I en lang aarrække havde far en aftale løbende med en fortræffelig gammel murer, Søren Klemmensen, der boede tæt ved præstegaarden. Han havde »lagt op« og sad som regel udenfor sit hus i solen og bakkede paa en lille pibe. Far fik altid en sludder med Søren, der var venstremand, og de aftalte saa ikke at tage til Nyborg til valg. Saa sparede de hver især billetten, og for venstre og højre gik det lige op.

Men først og sidst var far jo præsten og vigtigst hans gerning i kirke og menighed. Hvis han overhovedet kan anbringes i nogen kirkelig baas, var han vel højkirkelig med en forstaaende holdning overfor »Indre Mission«; han havde respekt for missionens offervilje og oprigtighed, hvor den var bedst, men dens overdrivelser og fordømmelser var

ham imod. Ikke saadan at forstaa, at far ikke sagde sin mening; det gjorde han rigtignok, ligeud og uden persons anseelse. Denne oprigtighed har alle dage, ja, i aarhundreder været karakteristisk for slægten lige fra Anders Sørensen Vedels uforfærdede ord i ligprædikenen over Frederik II, at »hvis Hans Naade havde holdt sig fra den skadelige drik, som nu over alverden gængs er, kunne han have levet mangen god dag videre.«

Far var ingen stor prædikant, men han var en stilfærdig og ærlig ordets forkynder. Der var hos ham en ganske konsekvent overensstemmelse mellem hans forkyndelse og hans livsførelse. Han spillede f eks aldrig kort, skønt han i sine unge aar havde været en dygtig l'hombre-spiller. Det var virkelig ikke, fordi han ansaa kortspil for »synd«, men naar det forargede nogle, skulle præsten ikke gøre det. Konsekvent forsøgte han ogsaa overfor sin egen familie at hævde en vis kirketugt.

Sjældent smukt var det ved altergang. Naar far med sit kønne, regelmæssige ansigt, iført den hvide messeskjorte og røde messehagel, værdigt, men dog inderligt messede nadverordene, var der en betagende højtid over handlingen, som ingen katolsk prælat kunne overtræffe. Af sektvæsen var der meget lidt, praktisk talt intet af betydning. Den besværligste af denne art var en kone fra nabolaget, der altid vandrede rundt med en taske fuld af gudelige traktater, og som ansaa det for sin opgave at overvaage præstens moral. Naar hun viste sig i gaardleddet, gjaldt det om i en fart at faa drejet nøglen om i hoveddøren for at frelse far fra en vældig gardinprædiken. En gang var det galt, for hun havde set præsten gaa ned ad gaden med sin lange pibe; det var en stor »synd«. Som regel hørte far sagtmodigt paa hende, men denne gang tog han offensiven: »Sig mig, min gode kone, drikker De ikke kaffe?« (Hun var en vældig kaffesøster). — »Jo-o« — Vist temmelig meget, og det er ogsaa en stor synd,« føjede far til; saa slap han for videre tiltale.

Selskabelighed i større omfang var der ikke tale om; den yndede far ikke, men befandt sig bedst i en snæver kreds. Gaardmændene i sognets østlige del, Rasmus Rasmussen, Rasmus Østergaard og navnlig Hans Hansen i Langemose stod far og mor særlig nær. Hans Hansens yngste søn blev præstegaardsforpagter, men døde desværre ret ung af tuberkulose. Familien blev dog ved forpagtningen, og endnu den dag i dag er der en nær forbindelse mellem Ørbæk præstegaard og Langemose, idet Hans Hansens sønnedatter er præstekone i Ørbæk.

Til de store begivenheder i præstegaarden hørte de dage, hvor der var bispevisitats eller konvent. Det første gik jo sjældent paa, vist to eller tre gange i de 28 aar. Konventerne derimod var hyppigere. Saa samledes herredets præster og deres voksne kvindelige paarørende tidligt paa dagen — sædvanligvis lidt over middag — i præstegaarden. Efter at have styrket sig ved et fælles kaffebord trak præsterne sig tilbage til fars studererværelse, hvor i dagens anledning hele hans batteri af lange piber var blevet renset. Mens tobaksrøgens graablaa taager drev hen under det lave loft, debatteredes teologiske og kirkelige spørgsmaal, hvorefter præsterne samledes med damer til et kort møde eller andagt. Dagen sluttede med en middag, hvorefter de herredsbrødre, der boede længst borte og havde mange mil at køre, snart brød op.

En dag efter nytaar 1917 kom min broder, præsten fra Fjerritslev, paa besøg, og en høne skulle lade livet. Da pigen ikke taalte »at se blod«, maatte far overtage eksekutionen. I det strenge vintervejr gled han paa skraaningen ned til huggehuset og slog et hul paa størrelse med en tøre paa højre haands tommelfinger. Skønt saaret blev renset ud og kom under lægebehandling, ville det dog ikke falde til ro og heles. Efter et par dages forløb sendte lægen far til Svendborg amtssygehus; de behandlede den »buldne finger« og sendte ham hjem med besked om at komme igen, hvis den ikke blev bedre. Det gjorde den ikke, og paa min fødselsdag den 9. januar tog far atter derned, og nu indlagde de ham. Da der de følgende dage var flere operationer, gik der nogle dage, før de tog det yderste led af tommelfingeren. Tilstanden svingede nu frem og tilbage i en uges tid; da mor laa til sengs af en svær forkølelse, tog jeg flere gange ned at se til far, og ved et besøg omkring den 20. var han nu og da ikke helt klar.

Nu og da havde far i løbet af natten 22.—23. jan været lidt urolig, men da jeg kom tidlig paa morgenen, laa han stille; feberen var nu høj, og vi vidste, hvor det bar hen. Hele formiddagen laa far rolig; et kvarter i tolv drog han sit sidste suk. Udenfor var det tindrende vintersol og sne. Da vi var flere i det lille eneværelse, havde vi lukket vinduet op; netop nu var solen kommet om bygningens hjørne og skinnede paa vinduet, der reflekterede den lige ned paa fars seng og hovede; han laa med» straalekrans om tinde« og med et forklaret udtryk. Alle stod vi længe betaget af øjeblikket og synet; saa slog klokken 12, og Svendborgs klokker satte i med at ringe. I den klare frostluft førtes deres klang fuldtonende ind til den gamle præsts dødsseng . . .

(Præstegaardsliv III 1951, s 172 f), jvf Børge-Thorlacius-Ussing: Pilefløjten ved mindedammen 1950. Se videre under Ølby-A-F.

15. 13. juni 1917–13. aug 30 (sp Baagø 14. juli 02): **Carl Modeweg-Hansen,** * 21. jan 65 Kbhvn. Forældre: Jstrd, ekspeditionssekr i den kgl staldetat, c jur Frederik Adolph Folmer Christian H og Augusta Caroline Smidt. Stud Mariboes skole 85, c 93[1] (h_2) i udlandet, lærer Kbhvn, studerede sløjd i Sverige, sløjdeksamen fra Axel Mikkelsens institut, Kbhvn 01, afsk 13. aug 30, † 23. aug 47. ~[1] 17. dec 97 Johanne Italiender Schou, * 9. nov 73 Kbhvn, † 23. aug 98. Forældre: Fotograf, løjtnant Ole Christian Rasmussen S og Asta Worla Minona Italiender. ~[2] 20. aug 02 Else Randbøl Møller, * 3. juli 80 Kbhvn. Forældre: Lodsinspektør i Dragør, kommandør Niels Christian Randbøll M og Hertha Hansine Aaris.

Pastor M-H var en elegant student, lidt af en bohemier som ung, udpræget københavner. Som kandidat kastede han sig især over sløjd og sløjdundervisning og blev saa præst. Som præst var han højkirkelig præget. Han var velvillig, noget tung, stærkt forandret efter et kraniebrud som følge af et ulykkestilfælde (vist ved at falde ud af en sporvogn). Hans udmærkede 2. hustru hjalp ham paa alle maader.

16. 18. marts 1931–16. febr 35: **R. P. Beyer,** fl t Rye-S, se der.

17. 5. juni 1935 (hjpr hos rkp Haslev-F 3. nov 33): **Bjørn Basbøll,** * 31. aug 07 Kbhvn. Forældre: Skibskpt H. O. C. B og Olga Landsvig. Stud Esbjerg 26, c 33[1] (h_2). ~[1] 10. april 34 Alice Bang, * 19. sept 08 Kbhvn, † 30. juli 35. ~[2] 16. okt 36 Karen Hansen, * 28. sept 14 Ørbæk. Forældre: Gdjr Lars H og Marie Frederiksen.

Herredsrepræs Kirkesagens venner 36, BM Svndb amts plejehjemsf 43, kredsfmd Præsteforeningen 46, kredsfmd Foreningen for børneforsorg i Svndb amt 49.

Litt: S. Jørgensen: Hist top efterretn om Ø sogn i Saml t Fyns hist, VI, 209f, Hist aarb f Svndb amt 1917, R. Nyerup: Magasin f reyseiagttagelser, III, 1823, s 171, Fr. Nygård: Kristenliv gn 100 aar, 1897, Georg Hansen: Præsten, 1946, s 131.

HERRESTED

(Med Ravnholt kapel)

Herrested sogn, 2564 ha, højtliggende, ret fladt, frugtbart, en del spredt skov. Byerne: Herrested med Sehesteds hospital (8 pl) og fh

fra 1925, Kragelund, Villumstrup, Maare, Maareskov, Kastel. Hg Ravnholt med Holmegaard og Sophienlund. Mange husmænd.

Herrested har maaske været købstad. V. Lorenzen omtaler det dunkle punkt om Herresteds købstadsprivilegium. Den meget store kirke kan tyde paa, at der har været noget særligt ved Herrested. Notorisk er det, at Christoffer II 1258 udstedte privilegium til Herrested, og senere konger har stadfæstet det. (Vilh. Lorenzen: Vore byer I, 1947, s 23—24.)

Ellested var anneks 1625–42, hvorefter Ryslinge var anneks i 3 maaneder (se under Gislev-E). Siden da har Herrested været et pastorat for sig selv. 1762–1825 var fader og søn sp her: *Fred. C. Friis* 1762–1807, *Chr. Fr. Friis* 1807–25. Om den sidste noterer Wiberg (I, 610): »Nidkær sjælehyrde«.

Kirkelivet har de sidste 100 aar været uden særpræg. De aandelige rørelser i nabosognene synes ikke at have berørt Herrested sogn i nævneværdig grad. Hverken grundtvigianismen i Ryslinge eller Indre Mission har haft videre indflydelse; af alle egnens sogne har Herrested det mindste antal sognebaandsløsere. En friskole blev forsøgt, men maatte opgives. Det kirkelige liv har til dato været samlet om sognekirken. Kirkegangen har været god, pastor *Crone* noterer 1881 c 100 i H kirke, c 30 i Ravnholt kapel. Til gengæld kan det maaske siges, at kirkelivet er noget stillestaaende. – Blandt præsterne maa især nævnes pastor *Crone,* der var her i 46 aar; om hans historiske arbejder og interesse, se ndf. *Birkedals* afskedigelse i Ryslinge 1865 vakte røre ogsaa her. Om godset Ravnholts stilling til det kirkelige liv kan fortælles, at kammerherre *Ove Sehested Juul* († 82) omfattede Birkedal med megen interesse. Da striden var paa sit højeste, kom Birkedal ofte paa Ravnholt og havde lange samtaler med kammerherren, men det kom til et brud, da Birkedal dannede valgmenighed. I rigsdagen holdt kammerherren (Rigstid 1866–67) en tale, hvori han erklærede, at tidspunkt og motiv til B's afskedigelse var forkerte. Han burde have været afskediget aaret før, da han bad sin (s 491 omtalte) bøn for kongen. »Men den menighed, der nu har fulgt denne martyr ud af folkekirken – thi den staar dog vel uden for folkekirken, naar den nu kommer og vil ind i folkekirken? – er den fulgt med ham af religiøse hensyn? – Nej! af politiske grunde er den fulgt med. Jeg gad nok spørge, om det er rigsdagens opgave at give religiøse love for urolige hoveder?« – Da *Johs. Clausen* aabnede sin højskole 1866 i Ryslinge som et slags modtræk mod valgmenigheden, tegnede Sehested Juul sig for betydelige aktier i den, men da skolen omkr 1870 søgte tilnærmelse til valgmenigheden, brød kammerherren al forbindelse med skolen og dermed med valgmenigheden. I rigsdagssamlingen 1871–72 udtalte han sig skarpt imod tilskud til højskolerne. Maaske har denne indstilling fra Ravnholts side været medvirkende til, at strømningerne fra Ryslinge ikke har vundet saadan indpas i Herrested som i de øvrige sogne. – Pastor *C. C. V. Hansen* var her 28 aar og samlede mange om sin hjertelige forkyndelse.

Der er gode, rolige forhold, megen velvilje, i præstegaarden er der holdt møder for gamle og unge.

1923 oplyses: Kkg 8–10 pct, flink befolkning, ingen brydninger, 12 fam sbl, 1935: Kkg 5–7 pct, rolige befolkning, folkekirkelige forhold, 18 sbl, 39 u f folkekirken, ukirkelig ungdomsf, 1955: Kkg 4 og 3 pct, 33 sbl, rolige, folkekirkelige forhold.

Herrested kirke ligger højt med smuk udsigt. Skib, kor og apsis er romanske, senere er tilføjet det meget anselige taarn med blindingsprydede kamgavle, et spir over korgavlen er fjernet i vore dage. Overhvælvet. 1880 blev kirken haardhændet restaureret, murene blev delvis cementpudsede, kor og apsis nyopførtes af tilhuggen kamp, og et kapel mod syd fjernedes. Taarnet har mod vest en rundbuet portal med søjler, taarnrummet er vaabenhus. Altertavle fra 1910 (Den samaritanske kvinde) i gotisk ramme. Tidligere var der et billede, malet paa kobber fra 1703. Indtil 1703 var der en høj altertavle med korsfæstelsen i midten. Smuk prædikestol fra 1594. Romansk font. Smukke stolestader fra 1594, sandstensepitafium, begravelser under koret. Paa det i 1880 nedrevne kors hvælvinger var der kalkmalerier. Klokke fra 1515. 300 sd.

Uldall: Kirkeklokker, s 218, Magn. Petersen: Kalkmal, s 67, Mackeprang, s 38, 66, 118.

Ravnholt kapel blev bygget, fordi den pietistiske geheimeraad Chr. Sehested ikke kunne taale turen til H kirke. Indviet 1. nov 1737, i slottets østfløj. Det blev ombygget 1869, har stort marmorkors paa alteret og orgel. 80 sd.

Khst saml 1, 316.

Folketal: 1950: 848, 1901: 1038, 1921: 1191, 1950: 1108.
Altergæster: 1922: 300, 1934: 339, 1942: 229, 1953: 179.
Menighedsraad: 1922: 1 IM, 1 gr, 5 u p, 1934: u p, 1953: 7 n KC.
Kommunevalg: 1943: Soc 59 (1), rad 96 (1), kons 85 (1), venstre 217 (4), 1954: Soc 115 (1), rad 87 (1), kons 60 (1), venstre 244 (3), komm 17 (0).

Sognepræst

Indt 1857: a) 59 rug, 75 byg, 98 havre, b) 160 rdl, c) naturalier, 30 læs brænde, 50 læs tørv, d) 350 rdl, e) 90 td ld, 20 td ld skov. Pgd opført efter brand okt 1843 (meget stor). — 1870: Regul 2900 kr, netto 7460 kr. — 1913: 2. kl, 1946: 3. kl.
Lille pgd fra 1925.

13. 4. maj 1825–27. marts 49 (sp Lunde 23. apr 23: Provst **Frederik Siegfried Selmer,** * 4. juli 87 Søllested. Forældre: Sp i Gamtofte Mathias S, † 08 (af Ø Snede) og Barbara Kirstine Plesner af Søllested-V. Blev undervist hjemme til 1804. Stud Nyborg 05, c juli 12 (1), huslærer, provst Gudme-Vinding herr 22. aug 37, † 27. marts 49. ~ 23. juli 23 Petrine Muhle, * 4. maj 94 Erholm, † 7. aug 45. Forældre: Forpagter Christian M og Gertrud Wiinholt. – Søster ~ Schaldemose, Undløse-S. – Stamt 66 (Plesner).

Provst S var amtsraadsmedlem her, en betydelig og dygtig mand, der virkede til velsignelse (Selm nekrol II, 203). En lykønskningstale af provst S til lærer Holck, Hesselager, da han blev Dbm, er trykt i Tidsskr f almueskolevæsenet 1839, s 50–52.

E III, 157, S III, 154, Khst saml I, 323—24, Lengnick: Plesner og Gøtzsche, s 10.

14. 16. maj 1849–15. jan 95 (adjunkt Odense 40): **Martin Anton Christian Crone,** * 20. sept 17 Odense. Forældre: Kbmd David Eberhard C, af Flødstrup-U, og Frederikke Caspara Briand. Stud Odense 34, c okt 39 (1), r af Dbg 90, afsk 15. jan 95, † 10. nov 03. ~ 12. maj 57 Sophie Kirstine Gnudtzmann, * 9. okt 34 Kbhvn, † 23. nov 03. Forældre: Hørkræmmer,

kpt i det borg infanteri Jens Frederik Gottlob G og Johanne Susanne Lütken. – Morbroder: N. Søby-H. Fætter: Møller, Karrebæk og Bagger, Kullerup-R. Hustrus broder: Vollerslev-G.

Pastor Crone havde i Odense Caspar Paludan-Müller til lærer i historie, hvad der blev af betydning for ham. 1843 antog Vedel Simonsen (se s 245) ham som sin medhjælper, og samtidig arbejdede C paa en historisk doktordisputats. I Odense begyndte han arbejdet med *Fyns historie*. 1849 blev han af kammerherre *O. Sehested-Juul* udnævnt til det store embede her. Han var den sidste præst, der blev udnævnt paa grundlag af adelige patronatsrettigheder. Han passede sit embede med stor troskab; indtil 1894 havde han ikke forsømt een gudstjeneste. Han stod i det bedste forhold til menigheden og var lige afholdt af høj og lav. Stor fortjeneste indlagde han sig ved at ordne arkivet paa Ravnholt, hvoraf han udgav en del. Hans arbejde her satte frugt i en række historiske værker, han udgav bl a statsminister J. O. Schack-Rathlous papirer (i Danske samlinger V og VI, 1869–71), Ove Juels dagbog (i Hist tidsskr 3. r III, 1862–64). Med særlig forkærlighed dyrkede han kirkehistorie. Allerede 1849 udgav han en afhandling om biskop Valdemar Knudsen i Slesvig, og samme aar (i Saml t Fyns hist og top I) Odense bispekrønike i katolicismens tid. Hans hovedværk er den fortjenstfulde udgave efter originalen i Odense bispearkiv af biskop Jacob Madsens visitatsbog (1853). Han var en flittig og elskelig skikkelse. Hans hustru døde faa dage efter hans død i Nyborg, hvor han tog bopæl efter sin afskedigelse.

Nyborgposten 12. nov 03, G. L. Wad: Fra Fyns fortid, I, 1916, s 204, H. J. Møller: Jac. Møller og hans slægt, DBL V 458 (Bjørn Kornerup) Biogr lex (H. F. Rørdam).

15. 4. apr 1895–3. jan 1923 (sp Sdr Næraa 25. apr 89): **Carl Christian Vilhelm Hansen,** * 5. marts 52 Tyrsted. Forældre: Indsidder Hans H og Else Marie Hansdatter. Kom ved understøttelse af grev Frijs paa Lyngby seminarium, tog lærereksamen der 72, højskolelærer Ask 72, lærer Maarslet 77–84. Stud priv 83, c 87[2] (h_1), kkp Skive-R 30. aug 87, † 3. jan 23. ~[1] 2. nov 77 Petrea Mikkelsen (Fogh), * 1. juli 56 Beder, † 25. marts 11. Forældre: Gdjr Mikkel Mikkelsen F og Karen Marie Pedersdatter. ~[2] 20. nov 19 Alma Ankersen, * 26. okt 79 Beder, † 12. juli 52. Forældre: Tømrer Niels Hansen A og Marie Sofie Fallesen. – Søn: Dannemarre-T.

Det blev ikke sunget ved hans vugge, at han skulle være præst; men da han havde gode evner, kom han paa seminariet i Lyngby og blev lærer 20 aar gammel, og han virkede som lærer i 11 aar.

Men efter en del overvejelser stod det en søndag helt klart for ham, at han ville være præst. Fra Maarslet skole gik han 2 gange om ugen til Aarhus for at faa undervisning til studentereksamen, og derefter studerede han 4 aar i København, hvor han blev kandidat 1887, 35 aar gammel.

Da han saa blev kaldekapellan i Skive, viste det sig, at han havde et budskab at bringe, saa folk lyttede. Ved afskedsprædikenen 2 aar efter kunne kirken langt fra rumme tilhørerne, hvorfor gudstjenesten flyttedes udenfor, og en vogn tjente som prædikestol.

Paa de 2 følgende virkefelter, Sdr Næraa og Herrested, fortsatte han sin flittige præstegerning i kirkerne og i hjemmene. I sin livfulde konfirmandundervisning fortalte og sang han, saa konfirmanderne blev præget deraf for hele livet.

Han var ingen udpræget retningsmand, men den omtalte afskedsprædiken var en kraftig appel til personlig kristendom, saa mange ville sige, at han prædikede i lighed med Indre Missions præster, og naar han ved et friluftsmøde valgte at fortælle om en af kirkens eller folkets store personligheder, saa han derved oplyste og vækkede sine tilhørere, for at de kunne finde den rette livets vej, ja, da ville mange sige, at han praktiserede grundtvigsk livsoplysning.

I al sin færd var han jævn og ligetil, og i det gæstfri præstehjem blev mennesker modtaget med ægte venlighed, og i dette hjem stod en præst og en præstekone, der i ord og gerning saaede god sæd i den ager, som var deres.

16. 15. aug 1923–27. okt 33 (hjpr Thurø 6. maj 19): **H. K. Thorsager,** fl t Aaker, se der.

17. 16. febr 1934 (hjpr Vissenbjerg 8. febr 33): **Johannes Christian Berg,** * 7. marts 06 Odense. Forældre: Bogholder Christian Madsen B og Maren Sofie Jørgensen. Stud Odense 24, c 31[1] (h_1). ~ 23. sept 37 Helga Elisabeth Pries Rasmussen, * 8. sept 12 Søllinge. Forældre: Godsforvalter paa Ravnholt Johannes R og Fanny Pries.

Skrev afh om Dalum kloster i Od-Assens amts hist aarb.

Litt: A. Crone: H præstehistorie i Khst saml, I 291 f.

SØLLINGE—HELLERUP

Søllinge sogn, 1043 ha, er højtliggende, ret fladt, frugtbart, lidt skov mod syd. Byerne Søllinge med fh og friskole fra 1881, Eskildstrup. Smukt bystævne ved S kirke.

Hellerup sogn, 920 ha, som hovedsognet. Hellerup kirke ligger ved hg Hellerup, byen Havndrup med fh fra 1888.

Ved klemmebrev af 1555 blev det bestemt, at Søllinge kirke skulle nedrives, og sognefolket søge til Hellerup. Planen blev ikke udført.

Ved siden af kirken ligger en gammel, straatækt skole, opført 1793 af daværende overhofmesterinde paa Ravnholt: **Lucie Charlotte Sehested Juul.** Denne skole er den eneste, sognet har haft — maaske siden der blev holdt skole i vaabenhuset — og skolen er stadig hovedskole for Søllinge. Paa forsiden af skolen staar: L C S I 1793. I 1950 skænkede Søllinge-Hellerup kommune et areal af skolehaven, der støder op til kirkegaarden, som en betydelig udvidelse af denne.

Den hæderlige og ustraffelige **Peder Knudsen Skydeberg,** som var sp her 1648—1701, udstod mange lidelser i krigens tid. Han blev overfaldet af svenske soldater paa vejen mellem Eskildstrup og Søllinge, udplyndret og afklædt og maatte paa bare fødder og med blottet hovede, iført nogle af fjendens gamle pjalter, gaa hjem til præstegaarden. Her overfaldt

de ham igen, kneb hans fingre med bøsseskruer, slog hans hovede med pistoler, truede ham med mord for at udforske det, han maaske aldrig ejede. (G 2/2 156, W III 267).

1767—1813 var fader og søn sp her: Peter Andresen 1767—1802, og Christopher O. A 1802—13. Præstegaarden brændte 22. marts 1813.

Det kirkelige liv har i de sidste 100 aar været præget af indflydelse fra Ryslinge og Sdr Næraa valgmenigheder. Pastoratet ligger mellem disse valgmenigheder. Adskillige har løst sognebaand dertil. Politikeren og friskolemanden *Klaus Berntsen* er født i Eskildstrup 1844. Hans forældre havde en gaard med lerklinede risvægge, og der var smaa kaar. Børnene kunne takke den »gode, gamle pastor *Bendz*«, en from luthersk kristen, for at de beholdt stamnavnet Berntsen. Bendz var interesseret i sognebeboernes oplysning og tillige i personalhistorie. Han forærede gode bøger til hvert hjem i pastoratet, Klaus Berntsen arvede efter sin fader Mallings »Store og gode gerninger« og biskop N. Fabers »Moralsk-kristelige lærebog«, den sidste med en længere dedikation af pastor Bendz paa titelbladet: »Gid denne rare, gudelige bogs læsning maatte bidrage til at aflægge alt ugudeligt væsen, forargelse og sabbatsovertrædelse, og styrke sjælen til at udøve sand kristendom, selvfornægtelse og verdensfornægtelse, patriotisme og menneskekærlighed.« Tillige var der en opfordring til at indmelde sig i maadeholdsselskabet, hvilket bymændene dog undlod at gøre. – Byens spillemand og Klaus Berntsens broder, Jens Christian, blev stærkt grebet af *Birkedal*, og det vakte opsigt, at de søgte kirkegang i et andet sogn og ikke mere ville deltage i gilder og dans. Og ganske forundret blev Jens Christians moder, da sønnen sang salmer ved sit arbejde. Klaus B arvede spillemandens violin. Pastor *Bork* var »rationalist, hidsig og haard; han pryglede sine konfirmander, saa de fleste flygtede til nabopræsterne.« Klaus B og hans broder maatte efter deres moders bestemte krav (faderen var død 1855) gaa til præst hos ham, og Klaus B skriver, at han »var saa bange for præsten, at jeg hverken kunne spise eller drikke de dage, jeg skulle til ham, og naar jeg naaede indkørslen til præstegaarden, listede jeg mig ganske stille ind i laden, hvor jeg saa indtrængende, som jeg kunne, bad Gud om hjælp.« Præsten kunne slaa, saa blodet flød fra næse og mund, og i sin vrede kunne han sige: »Jeg ville ønske, at jeg aldrig mere skulle læse med konfirmander. Gid I vil gaa til Ryslinge ad helvede til allesammen!« Var han en dag mild, kunne han sige: »Naar I bliver voksne, gør mig da ikke den sorg at løbe med de hellige til Birkedal.« Præsten vidste, at han kunne faa fornuftige svar hos Klaus og sagde en dag:»Hvad synes du Klaus, maa min taalmodighed dog ikke omsider briste? Herre Gud! jeg er jo dog kun et menneske!« Klaus Berntsen saa dog vist pastor Bork med for mørke briller. I Udby (se s 343) erklærede pastor Bork senere, at han ikke taalte, at der blev talt daarligt om Klaus B i hans nærværelse, skønt han og hans broder efter konfirmationen løste sognebaand til Birkedal. Senere løste hans moder ogsaa sognebaand, og hun fandt megen styrkelse i Ryslinge. (Se iøvrigt om Klaus B under Nr Lyndelse-H).

Det grundtvigske liv bredte sig, og snart opstod tanken of at faa en *friskole* oprettet. Den blev oprettet 1873, og i 47 aar, til 1920 virkede *Peder Pedersen* (* 1851, † 1933) som friskolelærer her. Han var en af Kr. Kolds sidste, personlige elever, en fortæller af høj kvalitet; han kunne fortælle om Gl test's patriarker, som om han havde kendt dem personligt, og Nye test's begivenheder fortalte han saa levende, at man skulle tro, at han selv havde oplevet dem. Fædrelandshistorie fortalte han efter Saxo med mange karakteriserende bemærkninger. Hans øjne stod fulde af taarer, naar han fortalte om bondens frigørelse. Ofte tiltalte han sine elever i ordsprogsform (»Hvad der er værd at gøre, er ogsaa godt«, »man kan sagtens være smuk, det er sværere at være dygtig, og allersværest er det at være god nok«). Hos ham kom det hele indefra; han var en af de bedste af »Kold-ungerne«; forældrenes nærmeste ven i sorg og glæde, og i sine taler kunne han ud fra sit nære kendskab til dem finde rammende udtryk. Han holdt ogsaa aftenskole og ugentlige møder for ældre, stod i spidsen for sognets foredragsvirksomhed og var forsanger ved alle festlige lejligheder. Han var føreren i sognets grundtvigske liv og sluttede sig nært til Ryslinge. Med sin personlighed var han med til at præge sognet. – Pastor *Haar* var nærmest grundtvigsk; han stod i et smukt forhold til Ryslinge og til friskolen, var en søgt foredragsholder i Fyns mange forsamlingehuse. Han holdt møder i præstegaardshaven med kendte talere; han fik oprettet et asyl og en lille missionsforening, der støttede DMS. – Pastor *Trojel* var en mild og elskelig mand, nærmest IM, og pastor *Frederiksen* var landskendt som KFUMs landssekretær og redaktør af De unges blad. Han mindes som en »rigtig« sognepræst, flittig til besøg. Kkg har været vekslende, til tider god, til tider ringe, se ndf. Kirkeligt er der ikke videre partipræg, bortset fra de grundtvigske, der slutter sig til valgmgh. Valgmenighedskredsene øver indflydelse, men *sognemenigheden* maa i denne forbindelse understreges. Pastor *Frederiksen*, der var sp her, medens Rørdam var i Ryslinge, mindes stadigt som »en rigtig sognepræst«, og pastor *Winther* øvede, trods svaghed, en god sognekirkelig gerning. Der er godt indbyrdes forhold, roligt, megen interesse for idræt og skyttesag. I de senere aar har der hver vinter været afholdt menighedsmøder i pgd med god tilslutning fra begge sogne.

Redaktør **Martin Pedersen** (* 1894), som har udgivet den smukke bog om »Det grundtvigske Sydfyn«, er født i Eskildstrup. Hans morbroder var den kendte grundtvigske pastor Kr. Nielsen, Jernved, der døde ung (se der). Hans fader, der var en dygtig landmand, var kirkeligt (og politisk) interesseret og stod **Karl Povlsen** og Dalum landbrugsskole nær. Martin gik i skole hos **Peder Pedersen** i Søllinge friskole, blev senere »Berl Tid«s Jyllandsredaktør i Aarhus. Han siger, at det er paavirkningen fra hjemmet, kirkegangen, møder og højskolebesøg, der blev bestemmende for hans udvikling. Og hans bog om Sydfyn er skrevet med den varme, som kærlighed til den grundtvigske bevægelse har fyldt ham med fra barndommen af.

Skønt Søllinge-Hellerup sogne ligger indeklemt mellem de tre meget menighedsbevidste grundtvigske kredse i Ryslinge og Sdr Næraa og saaledes maaske hører til de mest kirkeligt

splittede sogne i landet, (ca 830 mennesker fordelt paa 4 menigheder), maa det fremhæves, at der p t er overmaade god kirkegang i Søllinge (i hvert fald ikke under 7 pct af de til sognemenigheden hørende beboere), ligesom der vinteren igennem har kunnet holdes menighedsmøder i pgd med en mødeprocent paa over 10. Selv om forholdet til de frie kredse for det meste er gnidningsfrit, er det et vanskeligt pastorat at være præst i. Der er her brug for en frisindet mand med udpræget folkekirkelig holdning, der uden at svigte sine egne maa kunne bevæge sig ogsaa i de frie kredse. Vil man opgøre den samlede kirkegangsprocent medregnet dem, der søger til Ryslinge og Sdr Næraa, vil man antagelig kunne naa op paa 10 pct, et højt tal, der rimeligvis maa hidrøre fra beliggenheden ved det stærke grundtvigske aandscentrum i forrige aarhundrede.

Befolkningen lever i et sjældent udpræget landsbysamfund uden fabriks- og større erhvervsvirksomheder og viste siden sidste folketælling en nedgang paa knap 5 pct.

1916 oplyses: Ringe kkg, lille IMkreds, 60 fam til Ryslinge og Sdr Næraa valgmgh, 1926: Kkg 10 og 6 pct, velvilje, men ikke megen kirkelig interesse, 400 sbl, 1935: Kkg 5–8 pct, efter de splittede forhold god kkg, 200 sbl, 1943: 6 og 5 pct, rolige forhold, velvilje, 150 sbl, 1956: Kkg 7 og 4 pct, rolige forhold, velvilje, intet retningspræg i sognemgh, 3 fh, 166 til valgmgh, 30 til frimgh, godt indbyrdes forhold, husflidsskole, friskole, skyttesag, idrætsf, en del arbejdere.

Søllinge kirke (Vor Frue). Skib og kor er romanske, af kamp. Det brede taarn er usædvanlig lavt, har kamgavle, taarnrummet er siden 1863 vaabenhus (tidligere var det skolestue). Fladt, gipset loft med en oval i skib og kor. Efter flere ombygninger har det ydre faaet et klassicistisk præg. Altertavle med billede af den korsfæstede. Granitfont. Epitafier og præstetavler. Klokke fra 15. aarh, nyrestaureret. 150 sd. 1941 blev træværket malet efter de gamle farver.

Mackeprang, s 111.

Hellerup kirke, lige nordvest for hg H, ligger 57 m over havet. Skib, kor og apsis er romanske, af mursten. Det svære taarn er bredere end skibet, er vistnok sengotisk, har blindingsprydede kamgavle. Vest for taarnet et lille vaabenhus fra 1678. Forskelligartede hvælvinger, renæssancealtertavle med maleri af nadveren fra 1862, renæssanceprædikestol. Granitfont. Midelalderlige alterstager. Over indgangsdøren i taarnet figurer fra Claus Bergs værksted (krucifix, Marie og Johannes), 100 sd.

Mackeprang, s 112, Thorlacius-Ussing: Claus Berg, s 30.

Folketal: 1850: 467 og 246, 1901: 617 og 437, 1921: 619 og 420, 1950: 543 og 331.
Altergæster: 1922: 200 og 100, 1934: 150 og 130, 1942: 140 og 135, 1953: 53 og 56.
Menighedsraad: 1914: 2 valgm, 6 u p, 1926: 8 gr, 4 u p, 1934: 3 gr, 1 IM, 8 u p, 1953: 1 IM, 11 u p.
Kommunevalg: 1943: Soc 86 (1), rad 62 (1), kons 84 (1), venstre 186 (4), 1954: Soc 85 (1), rad 58 (1), kons 56 (1), venstre 190 (4).

Sognepræst

Indt: 1857: a) 41 rug, 59 byg, 62 havre, b) 75 rdl, c) 38 brød, 38 sn æg, 1 maal mælk af hver gaard, 4—6 fv brænde, 20 læs tørv, d) 220 rdl, e) 65 td l, 15 td l skov, herfra 10 fv brænde. — 1870: Regul 1980 kr, netto: 4466 kr. — 1913: flg: 3. kl.
God pgd fra 1814.

11. 13. sept 1813–5. nov. 51 (hjpr. Rudkøbing-S 23. marts 10): **Niels Christian Bendz,** * 10. aug 82 Rønninge. Forældre: Sp i Rønninge-R Johan Christopher B, † 30 (af Rønninge-R) og Cathrine Maria Bang. Stud Odense 01, c okt 08 (h) † 5. nov 51. ~ 9. okt 13 Frederikke Christiane Suhr, * 14. febr 82 (ikke 80, som Wiberg opgiver), † 30. dec 37. Forældre: Sp i Rudkøbing-S provst Niels Rudolph S, † 11 (af Købelev-V) og Lovise Friborg. – Søster ~ Olivarius, Skellerup-E. Hustrus broder: Hørby.

Pastor Bendz hørte til de præster, hvis kirke besøgtes af de opvakte. Det var dog vist ganske faa gange, de kom her. Man fandt ham »for enfoldig« (Nygård, s 350). Han stod vistnok i forbindelse med hernnhuterne. Hver dag tog han sig et mannakorn (skriftsted). Fra en norsk præst havde han faaet disse mannakorn. Det fortælles, at han en dag fik ordet Hebr 10, 36: I have taalmodighed behov ... Han forstod ikke, hvorfor han den dag særligt skulle have brug for taalmodighed, men inden aften fik han bud om, at hans eneste søn, der gik paa latinskole i Odense, pludseligt var død. Han gav nogle af sine konfirmander poser med mannakorn. Se iøvrigt ovf.

12. 27. jan 1852–25.nov 60 (sp Alrø 14. okt 44): **O. H. Bork,** fl t Udby, Fyn, se der.

13. 26. jan 1861–22. nov 75 (sp Pedersker 26. juni 48): **Cæsar August Bolbroe,** * 15. jan 08 Butterup. Faderen: Sp i Klemensker, † 56, se der. Stud Rønne 27, c jan 35 (h), huslærer, afsk 22. nov 75, † 13. aug 92. ~ 2. juli 49 Bolette Rasmussen, * 21. apr 04 Ormehøjgd, Rørup, † 1. okt 89. Forældre: Proprietær, landinspektør Mads R og Karen Sørensdatter. – Brødre: Rø og hjpr Klemensker.

14. 7. febr 1876–11. apr 82 (ord kat Holbæk-M 29. maj 67): **F. P. J. Dahl,** fl t Kallehave, se der.

15. 8. juli 1882–9. maj 95 (kkp Lyngby 25. maj 75): **Henrik Fuglslev Haar,** * 26. juni 47 Aarhus. Forældre: Overlæge i hæren Mourits Andreas H af Skødstrup-E og Charlotte Frederikke Fuglslev. Stud Aalborg 64, c 70^2 (1), lærer landbrugsskolen Lyngby 70, lærer Birkerød kostskole 72, † 9. maj 95. ~ 20. aug 75 Sofie Frederikke Krull-Carlsen, * 22. marts 52 Kbhvn, † 29. juni 29. Forældre: Smelter ved Den kgl mønt Johan Hendrik Krull og Julie Benze. Adopteret af institutsbestyrerinde, frk. Sophie Carlsen. – Søn: Seminarieforst, c th Helge Haar, Ribe. Farbroder: Todbjerg-M. Faster ~ Hammer, S-N Kongerslev.

En søn, civilingeniør K. V. Haar, skriver: Da min fader døde, var jeg kun 11 aar. Det vil derfor forstaas, at det kun er begrænset, hvad jeg direkte husker om ham og hans virke. Men det er saa heldigt, at jeg ejer en levnedsbeskrivelse, som far skrev under en langvarig sygdomsperiode faa aar før sin død. Dette er hovedsagelig min kilde til nedenstaaende.

Fars præstegerning begyndte 1875 i Lyngby, hvor han i 7 aar var kapellan hos Peter Rørdam. Dette blev vel nok hans lykkeligste tid. Han følte sig aandelig talt paa bølgelængde med Rørdam, saa op til ham og lærte utvivlsomt meget af denne betydelige og originale personlighed. Far delte Rørdams grundtvigske syn, men han var ikke ensidig, idet han forstod og ofte samvirkede ogsaa med Indre Mis-

sions folk. I sin studentertid kom han gennem flere aar hver søndag i Johanneskirken paa Nørrebro, hvor han hørte den kendte vækkelsesprædikant Frimodt. Far omtaler ham saaledes: »Han var en Johannes Døber-skikkelse, som beredte vejen for Kristus i mange hjerter.« Af naturen var far en glad sjæl »med blikket aabent for alt stort og skønt hernede.«

– I Lyngbytiden, hvor han stod i sin fulde manddomskraft, var han virksom og initiativrig og meget afholdt af menighederne baade i Lyngby og Taarbæk, hvilket han fik mange beviser paa. Far var en tid formand for den store arbejderforening, stiftede en læseforening samt en menighedsforening, hvilket den gang var noget helt nyt – selv i hovedstaden. Han holdt selv ofte folkelige og historisk-kristelige foredrag og forstod at skaffe mange gode talere ogsaa udefra. I grundtvigske kredse var der dengang liden interesse for *Ydre* Mission. Men det var ikke tilfældet med far, og han kritiserede de grundtvigske menigheder derfor. Baade i Lyngby og senere paa Fyn fik han hvert aar ved helligtrekonger-gudstjenesten afholdt indsamling til fordel for YM og holdt selv adskillige foredrag om f eks Børresen og Skrefsruds missionsarbejde. Kort før far kom til Lyngby, var han blevet gift, og mor blev ham baade dér og senere hen en trofast og virksom medhjælper og støtte i hans gerning, navnlig i menighedsarbejdet blandt syge og gamle. Mine forældre var gerne blevet i Lyngby, men da stillingen som kapellan ikke var pensionsberettiget, og børneflokken voksede, maatte far søge selvstændigt præsteembede. Resultatet blev, at han i 1882 blev kaldet til sognepræst for Søllinge og Hellerup menigheder paa Fyn. – Det var i flere henseender et vanskeligt sted. De politiske modsætninger i disse aar (provisorietiden) var meget store, og ikke mindst blandt de letbevægelige fynboer var striden haard mellem højre og venstre. Far var absolut ikke partimand og tog kun lidt del i politik. Dog følte han sig mest draget til venstre, omend han afskyede »visnepolitikken«. Saa var der naboskabet til den store valgmenighed i Ryslinge. Hertil var der mange sognebaandsløsere i hans sogne – og netop blandt de mest kristeligt vaagne. Far stod dog i et meget venskabeligt forhold til denne valgmenighed og dens præster, først Birkedal og senere Karl Povlsen, hvilken sidste han kom til at staa særligt nær. Det hændte ikke sjældent, at far kørte med en af sine »sognebaandsløsere« over til Ryslinge for at deltage i valgmenighedens gudstjenester. Højskolen i Ryslinge havde han stadig venskabelig forbindelse med. Far blev ogsaa her paa Fyn meget afholdt i sine sogne. Han havde et aabent hjerte for de smaa i samfundet og for børnene og fik oprettet et asyl særlig for landarbejdernes børn. Trods mange vanskeligheder med at skaffe penge, lykkedes det at faa bygget et lille hus i annekssognet til dette formaal og med bolig til en asylmor. Driftsomkostningerne blev for størstedelen fremskaffet ved en aarlig basar i præstegaardshaven. Her var det dog mor, der var den utrættelige og opfindsomme organisator. En lille hjælpekasse til hjælp for nødlidende i sognene blev ogsaa oprettet. Far blev ogsaa paa Fyn en søgt foredragsholder. Han havde et godt greb paa at holde et livligt, fængslende foredrag og paa at tegne biografier ud fra et kristeligt grundsyn. Men ligesom i Lyngby drog han omsorg for, at hans menigheder ogsaa fik andre røster at høre ved de have-, skov- og kirkemøder, som han fik arrangeret. Far interesserede sig meget for kirkesangens udvikling, og der blev holdt sangmøder i hjemmet for at lære menigheden nyere salmer og aandelige sange. Og da han baade i kirken og under sine bibellæsninger savnede adskillige værdifulde salmer i Roskilde konvents salmebog, fik han paa »eget forlag« udgivet et lille andet tillæg til denne. Det slog godt an og brugtes baade i skole og kirke i hans sogne, hvor det i mange aar gjorde god fyldest. Han dannede en menigheds- og en missionsforening, som støttede Det danske Missionsselskab. Desuden fik far, som i nogen maade var forud for sin tid, dannet et lille, uofficielt »menighedsraad« (medlemmerne var valgt af ham selv), med hvem han drøftede sognenes kirkelige forhold. Endelig samlede han en ikke lille kreds i et læseselskab, der holdt og fordelte 3–4 kirkelige blade. Far stod i et meget venskabeligt forhold til sine nabopræster, som han ofte havde samarbejde med. Jeg skal nævne nogle af disse: Hjorth i Ryslinge, Crone og senere Hansen i Herrested, Jørgensen i Sdr Næraa, og følgende, der boede lidt længere borte: Elmquist i Flødstrup (fars allerbedste præsteven), Møller i Rønninge, Emil Koch i Odense og Theodor Hansen i Østrup. Ogsaa selskabeligt var der meget samkvem mellem præstefamilierne. Jeg mindes ogsaa konventerne, hvor præstekonerne fulgte med. – I 1887 ramtes far af en alvorlig nyresygdom, der medførte krampetilfælde og besvimelser. Han blev da nødt til at holde kapellan og maatte søge lægehjælp med ret langvarige klinikophold. Sygdomsanfaldene blev efterhaanden hyppigere og medførte i 1892 en overhaandtagende melankoli, der bevirkede, at far maatte lade sig indlægge paa Middelfart sindssygeanstalt, hvor han tilbragte et helt aar. Her var det, at far – efter mors tilskyndelse – gav sig til at skrive sine førnævnte livserindringer, et arbejde, der optog ham og opmuntrede ham meget. Ja, man kan næsten sige, at det blev en helsebod for ham. For hans hustru og hans børn blev det en meget værdifuld arv. I foraaret 1893 kom far tilbage til Søllinge, glad igen og legemlig nogenlunde rask, men maatte dog vedblivende holde kapellan. De sidste 2 aar af hans liv var forholdsvis gode og lykkelige – og han kunne – omend kun delvis – passe sin gerning og var Gud taknemmelig derfor. Og saa oplevede han den glæde, kort før sin død, selv at kunne konfirmere sine to ældste børn i april 1895. Men allerede i maj ramtes han af et apoplektisk anfald, der efter 11 dages sygeleje endte hans liv. – Ved hans bisættelse talte hans trofaste medarbejder og kapellan under Middelfartopholdet, pastor Boesen, pastor Elmquist og – efter egen anmodning – pastor Karl Povlsen, Ryslinge. Det var en meget smuk højtidelighed med stor og kærlig deltagelse fra begge sognene og mange andre venner, nær og fjern. Karl Povlsen omtalte i sin tale (der ligesom de to førstnævntes foreligger trykt) far som

»den elskelige broder, den tro tjener og medarbejder i Herren« (Col. 4, 7) – og gav til slut »sin kære præstebroder« det smukke vidnesbyrd med henblik paa hans forhold til valgmenigheden: »Forfængelighed, selviskhed og ufrisindethed kendte han ikke, men han besad det skønne klenodie, som altid gør en sjæl stor: ydmygheden. Her var ikke noget, der hed »min menighed« og »din menighed«. Han kaldte det alt »Vor Herre Jesu Kristi menighed«, og valgmenighedspræsten og sognepræsten brødre og medarbejdere i den samme Herres tjeneste.« – Som et synligt vidnesbyrd om kærlighed og taknemmelighed satte fars sognebørn et smukt marmorkors paa hans grav.

H's nære ven, provst Elmquist skriver:

»I Aalborg udvikledes tidligt hos ham et levende kald til at blive præst. Aalborg by var nemlig den gang ikke saa lidt kristeligt bevæget, saavel ved den virksomhed, der udøvedes af de to dygtige præster, stiftsprovst Egede Glahn og hans medhjælper, pastor Dam, som ogsaa ved den indflydelse, som udgik fra stiftets udmærkede biskop, Peter Chr. Kierkegaard. Men endnu mere paavirkedes han dog efter sit eget sigende ved omgangen med en fætter, der bar samme navn som han selv, den unge sekondløjtnant Henrik Haar ... Paa den gamle Regens, hvor han boede, tilbragte jeg mange gode timer, dels med at dyrke hans yndlingsfag: kirkehistorien, sammen med ham, dels med mangen fornøjelig samtale i alvor og gammen. I begyndelsen søgte han sin aandelige opbyggelse i Johanneskirken paa Nørrebro hos den udmærkede vækkelsesprædikant Frimodt, men efterhaanden droges han til Vartov, og den grundtvigske kristendomsbetragtning med det bestemte fodfæste i »Troens ord« blev det, der først ret gav hans sjæl hvile. I Lyngby samarbejdede han med Peter Rørdam (se der). Lyngby sogn talte henved 5000 mennesker, saa her var nok at tage fat i. Haar var utrættelig i sin gerning. Skiftevis besørgede Rørdam og han tjenesten i Lyngby kirke og i Taarbæk skovkapel. Saa var der bibellæsninger, missionsforedrag o l at holde, syge, gamle og fattige at besøge o s fr. Ogsaa for asylgerningen, denne enkedronningens yndlingssag, var Haar virksom, og for »Lyngby Arbejderforening« var han en tid formand. Ligeledes sørgede Haar for ret jævnlig at faa gode, fremmede talere til Lyngby, for at menigheden kunne høre andre røster end de sædvanlige.« I Søllinge blev H »snart en søgt foredragsholder. Han havde et godt greb paa at holde et livligt og fængslende historisk foredrag, især paa at tegne biografier ud fra et kristeligt grundsyn. Han havde et forunderligt held til at kunne faa gode talere fat til de have-, skov, og kirkemøder, hvoraf han holdt saa mange. Et møde holdt han hver sommer i sin have for at støtte et lille asyl, som han fik oprettet i sine sogne, vistnok en frugt af det syn, han i Lyngby havde faaet for børneasylernes velsignelsesrige gerning. Asylet oprettedes udelukkende for de gaver, som indsamledes ved ovenomtalte møde. Og nidkær, som han var, for at faa folk i tale gennem forskellige midler og veje, fik han den gode idé af og til at samle de børn, som han forberedte til konfirmationen, i præstegaarden tilligemed deres forældre, for at tale baade til gamle og unge om konfirmationens betydning og hjemlivets velsignelse. I kirkerne lød hans kærlige, indtrængende røst baade vækkende og opbyggende, paa det jævne og hjertelige sprog, der var ham egent, og i hjemmene, ved sygesenge og dødslejer var han altid en velset gæst. En særlig smuk side ved hans virksomhed var hans forhold til valgmenighedsfolkene. Omkring ved et halvt hundrede familier i hans sogne havde sluttet sig til Ryslinge valgmenighed. Dette forhold, som for mangen en sognepræst kan frembyde fristelser til skinsyge eller bitterhed, tog Haar paa den kønneste og mest frisindede maade. Han viste sig fuldstændig ens overfor dem, der sluttede sig til hans egne kirker, og dem, der søgte valgmenigheden. Han blev derfor en oprigtig ven af valgmenigheden og dens præst, deltog i menighedens samfundsliv, glædede sig ved og med denne og holdt ofte møder sammen med den. Allerede i Lyngby havde han haft et ængsteligt tilfælde, en lammelse i musklerne i venstre side af ansigtet, som dog fortog sig. Men 1887 fik han en nyresygdom, der medførte besvimelser og krampe. – Værst var det, at sygdommen slog sig paa hans sind, saa han 1 aar maatte være paa Middelfart sindssygeanstalt. Her blev han rask igen og kunne atter optage sin gerning. De sidste 2 aar var forholdsvis lykkelige, og han kunne af og til prædike.«

Kirkebladet 1893, nr 8, Thorvald Elmquist: H. H, særtryk af Kirkebladet 1893 (En trofast Herrens tjener), Taler ved pastor H's jordefærd, 1895, To breve i H. F. Rørdam :Peter Rørdam, III, 1895, s 594 f, 554 f.

Hjælpepræst hos pastor Haar

1891—94: **S. J. Boesen,** se Agedrup.
1894—95: **C. F. V. Bruun-Rasmussen,** se Ramløse-A.

16. 27. juli 1895–9. juni 1916 (sp Kullerup-R 4. juni 84): **Christian Theodor Trojel,** * 9. marts 46 Kolding. Forældre: Overlærer ved Sorø akademi Frederik Christian T af Købelev og Margrethe Frederikke Augusta Mohr. Stud Sorø 63, c 70[2] (1), huslærer Karleby pgd, lærer Rødby og Taastrup, hjpr Rødby 29. aug 73, hjpr Holeby-B 25. maj 75, sp Ørre-S 2. aug 78, afsk 9. juni 16, † 12. jan 28. ~ 2. maj 79 sin kusine Anna Henriette Mackeprang, f 8. febr 51 Nakskov, † 23. april 47. Forældre: Kbmd Carl Emil M og Regine Sophie Trojel af Købelev. – Fætter: Skivholme-S. Farbroder: Nebbelunde-S og Tødsø-E. – Stamt 88.

Skrev prædikener i IM Tid og Nordslesv søndagsblad, oversat 00: Evangelisk bønnebog (efter den tyske: »Alles mit Gott«).

Pastor T tilhørte nærmest IM, men var ikke udpræget retningsmand. Han var en brav og mildt dømmende mand med mange interesser. Fra sin fader havde han arvet et stort sprognemme og sin interesse for undervisning. Som emeritus underviste han i latin paa Birkerød statsskole. Han var en stor børneven og forstod at underholde børn paa sin fornøjelige maade. Han var afholdt og respekteret, en kulturpræget og hjertensfrom mand. Han dødé efter at være blevet paakørt af et automobil. (Nationaltid 13. jan 28).

17. 11. okt 1916–1. febr 22 (rkp Hjørring

21. okt 13): **N. L. Nielsen,** fl t Landet, Taasinge, se der.

18. 6. maj 1922–4. dec 26 (sp Helligsø-G 25. april 14): **Edvard Marius Frederiksen,** * 30. jan 75 Marbjerg, Fløng. Forældre: Mejeriforpagter paa Sorø Store ladegaard Hans Albert F og Marie Mathilde Christophersen. Stud Sorø 93, c 00^1 (h_1), sekretær KFUM, Kolding 00, do Aarhus 02, hjpr Holstebro-M og sekr KFUM der 1. nov 04, generalskretær for KFUM i Danmark 07 (med bopæl i Aarhus), afsk 4. dec 26, landssekretær KFUM (Aarhus) 1. jan 27, forstander IMs Diakonhøjskole, Aarhus 35–42 (var kst sp Taarbæk 43–45). ~ 10. jan 17 Astrid Sørensen, * 29. dec 78 Nyborg. Faderen: Sp Garnisons k, Kbhvn, † 16, se der.

BM, KFUM og Ks landsstyrelse 14—27, red »De unges blad« 07—34. K. Thorkild Philipsen: Saadan levede jeg, 1949, s 36, 56.

19. 19. okt 1927–31. jan 38: **C. P. Rudolph,** fl t Flødstrup-U, se der.

20. 9. maj 1938–22. juli 53 (sp Vissenbjerg 25. juni 27–8. febr 34): **Aage Christian Winther,** * 10. marts 91 Hesselager. Forældre: Kbmd Jens Alfred Johannes W og Alfrida Kirstine Elisabeth Jensen. Stud Ø Brgdssk 10, c 18^2 (h_2), hjpr Rise, Ærø 10. aug 18, sp Agersø 4. nov 19, sp Rye-S 21. marts 23, afsk fra Vissenbjerg paa grund af sygdom (gigt), boede i Ryslinge, afsk fra Søllinge-H 22. juli 53, † 11. dec 54. ~ 15. sept 21 Kirsten Kathrine Johanne Bagger, * 8. dec 98 Enø, Karrebæk. Forældre: Gdjr Emil B og Anna Hansen.

BM Kirk Centrum 21—26, fmd Grænseforeningen i S-H 50.

Pastor *Aage Chr. Winther* var af fynsk lærerslægt. Som student tog han levende del i hovedstadens kirkelige og kulturelle liv, blev medlem af Studenterhjemmet og deltog bl a i studentermøderne. Han var som student livlig og munter med et vindende væsen.

I Rise paa Ærø høstede han sine første erfaringer som sjælesørger under epidemien »den spanske syge«. Han var utrættelig til at besøge de syge og gamle, hvad han blev ved at være hele sit liv. Sin kirkelige linie fandt han ogsaa straks: et frisindet centralt kirkeligt syn, der uden hensyn til »retninger« om fattede hele sognemenigheden. Paa øen Agersø færdedes han tidligt og silde omkring i sognet, ofte i aaben baad til Omø under vakance. Han havde en stor evne til at vinde sine medmennesker, og han holdt af dem – uden hensyn til fejl og mangler. Det gjorde ham forøvrigt tillige til en god oplæser og en god fortæller, baade mundtligt og skriftligt. Han har efterladt sig nogle folkelige smaafortællinger, som er trykt i Ringe 1955. I Agersø-tiden fandt han ogsaa sin hustru.

I Rye samlede han de unge og ældre til møder i præstegaarden, især bibeltimer, og arrangerede sommerture eller afholdt større folkemøder for alle i Ryegaards skove og ved Bramsnæs Vig, støttet udmærket af den grevelige familie paa Ryegaard, hvem han og hans hustru kom til at staa nær. Efterhaanden blev Winther tillige en skattet foredragsholder i omegnen.

Men hjemstavnen kaldte, og i 1927 kom han til Vissenbjerg sogn. Her var der brug for en virksom mand som Winther, der kunne naa hele sognet rundt med husbesøg, møder og bibellæsninger og forstaa at knytte mennesker af forskelligt syn til sognekirken. I sognets mange lærere fik han forstaaende medarbejdere og gode venner. Skolen havde hans store interesse. Han havde selv tidligere lejlighedsvis undervist, og han var gennem hele sin præstetid formand for de skiftende skolekommissioner. Foruden alt dette drev han selv det landbrug og skovbrug, der hørte til embedet.

Da indtraf noget for mennesker ufatteligt: den raske og virksomme præst blev angrebet af en svær gigtlidelse, som i stigende grad gjorde ham uarbejdsdygtig. Alt, hvad mennesker kunne gøre for ham, blev gjort. Foruden flere sygehusophold blev han ved beboernes offervilje sat i stand til at prøve en kur ved det berømte badested Pistyan i Czekoslovakiet. Alt var imidlertid forgæves, og i 1934, kun 43 aar gammel, maatte han søge sin afsked. De, der overværede hans afskedsgudstjeneste, vil aldrig glemme det. Kirken var overfyldt, og alle var dybt grebne. Siddende i en rullestol i kordøren prædikede den engang raske præst hørligt for alle og med baade inderlighed og kraft. Ikke et eneste ord af selvmedlidenhed kom over hans læber, men som saa ofte før vidnede han om Guds grænseløse kærlighed til os arme mennesker, takkede sine sognebørn for trofasthed og befalede dem Gud i vold.

Winther og hans hustru flyttede derefter til Ryslinge, hvor hans farfader havde været lærer. Her ledede han med stor interesse sognebiblioteket. Lænket til seng, sofa og rullestol boede han her i fire aar. Han fik da forbindelse med sygehuset i Ringe, hvis overlæge, dr Nannestad, foretog en operation i knæhaserne. Den og præstens enestaaende energi i forening førte til, at han atter fik sin førlighed saa meget tilbage, at han kunne gaa, køre bil og føre en pen, og i 1938 blev han enstemmigt indstillet til embedet som sognepræst for Søllinge-Hellerup, hvor han saa var, indtil han tog sin afsked – for anden gang! – i 1953 paa grund af svagelighed. Han købte et hus i Ryslinge, hvortil præstefolkene saa flyttede. Winther fik dog kun lov til at bo der et aar.

I de 15 aar i Søllinge-H var det den prøvede og erfarne præst, der – som altid før – var at finde omkring i hjemmene som sjælesørger for syge og gamle, men ogsaa til mangfoldige møder af kristelig og folkelig art, ogsaa under besættelsestiden. Fra prædikestolen i kirkerne havde han altid et ord ovenfra til sine medmennesker, et ord, der først var tilegnet af ham selv og prøvet i hans eget liv.

Søren Kierkegaard siger som bekendt et sted, at vi kun er redskaber i den Almægtiges haand. For Aage Winthers vedkommende kan det tilføjes, at han for os andre at se i stigende grad var et villigt og ydmygt redskab. Bedre eftermæle kan ingen præst ønske sig. (Ved H. H. Magle, Tønder, og fru Johanne Winther).

21. 8. dec 1953: **Johannes Johansen,** * 4. marts 25 Hørning. Forældre: Vognmand Frederik Marius J og Anne Margrethe Pedersen. Stud Aarhus 44, c Aarhus dec 51 (1-87), fg feltpræst Haderslev 52. ~ 12. jan 52 Ellen Kathrine Fangel, * 20. april 28 Linaa. Forældre:

Kreaturhdlr Magnus Laurits Jensen F og Alma Kathrine Christensen.

Skrev digte og kronikker (Jyllandsposten, Information).

Litt: Fr. Nygård: Kristenliv gn 100 aar, 1897, s 350, 353, Martin Pedersen, Det grundtvigske Sydfyn, 1942, s 10 og 30, Klaus Berntsen: Erindringer fra barndom og ungdom, 1921, s 36 f, Kr. Lange: Den danske friskole, 1933, I, s 219 og 266, Jac. Madsen, s 93—94.

SØNDER HØJRUP—AARSLEV

(Gestelev var anneks til 14. okt 1846, da det lagdes som anneks til Herringe. Aarslev, som var anneks til Sdr Næraa, blev anneks til Sdr Højrup, da der indtraadte vakance i Sdr Næraa-Aa 2. okt 1857)

Sdr Højrup sogn, 768 ha, er højtliggende og bakket, frugtbart og lidt skov. Byerne: Sdr Højrup (med børnehjem fra 1920), Pederstrup med jernbanest. I Sdr Højrup forsamlingshus bygget 1877, ombygget 1928.

Aarslev sogn, 736 ha, bakket mod syd, fladt mod nord, frugtbart, næsten skovløst. Byen: Aarslev med friskole, opf 1908 og havebrugsskole fra 1907–32, fh fra 1888 og mh fra 1909, jernbanest.

Svenskekrigen havde forarmet befolkningen. Her i pgd sad præsten *Erik Rasmussen Svitzer* som sp 1691–1742, han var gift 3 gange og havde 18 børn, og til 1782 finder vi efterkommere af ham i pgd, en datter blev gift med eftermanden, *Jørgen Rasmussen Lang* (sp her 1742–58), i hans tid indførtes konfirmationen, og den tvungne kirkegang i pietismens tid skaffede ham fyldte kirker. 1733 indførtes stavnsbaandet, der kom til at præge befolkningen som en ny trældom. Lang var præst her fra 1742, da han kaldedes som successor. Jørgen Langs datter var gift med *Peder Andersen Bruun,* der var sp her 1758–68 og efterfulgtes af *Johan Kisbye,* der var gift med en sønnedatter af Svitzer og sp her 1768–82. Han var den sidste præst, der blev begravet i kirken. Efterfølgeren *Lambert Kingo* døde samme aar han kom hertil (1782), var gift med en søster til formandens hustru. Han var næppe i slægt med Thomas Kingo, da hans faders fader ikke hed Kingo, 1782–91 var *Michael Leth* sp her, en ensom mand, ugift, han fik til opgave at skrive sognefolket i mandtal, og i hans tid begyndte bevægelsen for bondens frigørelse. Hidtil var præsterne blevet her til deres død. De flg 3 præster blev forflyttet: *Preben Saxtorph* (sp her 1791–1800) flyttede til Grevinge. Hans hustru var sindssyg. *Hans Mossin Schjøtt* (1800–13) havde været præst i Norge og flyttede til Verninge; han var interesseret i oldsager og fik udvirket, at præsterne skulle sende indberetninger om oldtidsfund. *P. M. Thestrup* (1813–21, se Tølløse-Aa). I stamtavlen over slægten T bemærkes, at han »stod paa ingen maade i noget som helst slægtsforhold til vore Thestrup'er«, hans fader var spækhøker og brændevinsbrænder og har antagelig været tjener hos en Thestrup. Han blev gift med stiftsamtmandens datter fra Ribe og blev senere provst. Han var præst her i de bevægede aar efter 1814.

Til de ældste spor af kirkeliv i sognefolket i det 19. aarhundrede kan henregnes overleveringen om, at 2 mænd fra Sdr H i aaret 1821 begav sig til København for at opsøge kong Fr. VI og overbragte ham en bøn om, at præsten i Kristrup, *Chr. Gyldendal* (brodersøn af den kendte boghandler S. Gyldendal, Kbhvn), maatte blive sognepræst i Sdr Højrup og Gestelev. Den ret usædvanlige audiens foregik paa den maade, at de to sendemænd opsøgte kongen i Frederiksberg have og fremførte deres ærinde. Kongen henviste dem til kancelliet, og Gyldendal blev udnævnt – han var sp her 1821–46, og betegnes af BDG som »en saare skikkelig mand og en særdeles dygtig landmand, der tog genpart endog af sine private skrivelser«. (BDG I, 146). Paa det kgl bibliotek findes 2 breve fra Gyldendal til mag J. C. Lindberg. I det ene takker han for de »særdeles skjønne og christelige sørgesange«, som L havde udgivet efter Gyldendals opfordring i anledning af Fr. VI's død, da han havde ondt ved at finde passende salmer til sørgehøjtideligheden i evg kr salmebog. Desværre havde Lindberg givet salmerne forkert adresse, saa Gyldendal fik dem først 8 dage efter højtidelighedens afholdelse. Men han fik alligevel nytte af sangene ved at uddele dem i skolerne og blandt konfirmandere og sognefolkene.

I Gyldendals tid berørte den fynske vækkelse pastoratet. *Kristen Madsen,* Bregnør, holdt sidst i 1820'erne forsamlinger hos gdjr *Peder Jensen,* Aarslev. Kr. Madsens søstersøn, *Mads Knudsen,* boede lige uden for sognegrænsen, i Højby. Og de gudelige forsamlinger fortsattes her til op i 1860'erne. Brorsons salmer eller sange af »Pilgrimsharpen« blev sunget, Luthers eller andres prædikener blev læst. De smaa, lave stuer var fyldt af folk, man samledes gerne søndag kl 16. Det var mest lokale mænd, der ledede disse møder, men *P. Larsen-Skræppenborg, Johan Nielsen,* Skaarupør, (der talte her sidste gang 1866, kort før sin død, sammen med pastor *Johs. Clausen,* Ryslinge), lægprædikanten *Rasmus Pedersen,* Birkum, kolportør *Jens Dyrholm* og flere andre kom her jævnligt. Den sidste tid holdtes møderne hos sognefoged *Niels Hansen,* Aarslev. En særlig fynsk forening for Indre Mission blev stiftet først i 50'erne (se s 32) og den havde sin formand boende i Aarslev, husmand *Mads Rasmussen.* Pastor Gyldendal stillede sig ikke direkte imod dette forsamlingsarbejde; men flere søgte til pastor *Hans Agerbech* i Espe. – I aaret 1838 holdt c theol *Fr. Helweg,* den senere stiftsprovst paa Lolland, en række bibellæsninger i Sdr Højrup kirke, og her mødte de vakte flittigt. Helweg var paa den tid huslærer paa gaarden Lammehave i Ringe sogn. Men ellers var det mest de lokale folk, der talte. Og den mand, der tiest var taler og stod som leder her lige til omkr 1865, var væver *Jens Hansen* († 1879, begr i Aarslev). Han var født ved Kerteminde, havde været kusk paa Lundsgaard, men en dag, da han ville undersøge en fuglerede højt oppe i et træ, faldt han ned og slog sig, saa han blev vanfør (krum), og derefter lærte han væverhaandværket. Han

boede i et hus lige ved grænsen mellem Sdr Højrup og Aarslev sogne. Han blev kaldt *Jens Væver;* han havde i sine unge dage ofte hørt *Kr. Madsen* og han havde levet ivrigt med i Kertemindevækkelsen. Han var en udmærket leder af forsamlingerne her, varm og inderlig i troen, og han blev til megen velsignelse. Lærer *Jørgensen,* Aarslev, sagde ved hans begravelse, at han var »en af pillerne i Guds menighed paa dette sted«. – En anden af de bærende i kredsen var hmd *Ole Nielsen* (»Lille Ole«), som boede i Aarslev indtil 1864, da han flyttede lige over sognegrænsen til Freltofte, men han vedblev at komme til møderne i Aarslev. Han var fra Vestfyn og havde sin vækkelse fra Christiansfeld. Han var meget luthersk i sin tale, fremhævede stadigt retfærdiggørelsen alene af tro (»den høje artikel« som han kaldte det) og »den uforskyldte naade i Jesus Kristus, fulgt af et helligt liv.« Ole Nielsen var en af IM's kolportører, og han var en af dem, som Vilhelm Beck og IM lod følge med hæren 1864. *Vilhelm Beck* skriver: »Jeg saa med forundring paa den lille uanselige mand, da han 1862 kom til Ubby og tilbød sin tjeneste, og jeg tænkte: Mon han kan udrette noget? Men jeg opdagede snart, at han ikke blot indeholdt noget, men meget!«. Ole N var en lille, livlig mand, en ydmyg sjæl, med en usædvanlig kristelig kundskab. »Der var en velgørende blanding af skarphed og mildhed over ham. Glæden og kærligheden lyste altid gennem selv hans skarpeste ord.«

I mange aar gik »Lille Ole« rundt med sin bogtaske, gjorde husbesøg, holdt møder og var en kær gæst i de vaktes hjem. Han døde 1881 og blev begravet i Nr Lyndelse.

Lærer *Peder Jørgensen* (* 1826, † 1915), blev lærer i Aarslev 1855. Han var den første lærer i Aarslev, da børnene hidtil havde gaaet i skole i Sdr Højrup. Han var en dygtig lærer, og han var en varmt troende kristen. Hans religionsundervisning fik betydning for mange af hans elever; han var utrættelig til at besøge gamle og syge, og om vinteren holdt han stærkt besøgte bibellæsninger i skolen. Han talte ogsaa ofte ved søndagsmøderne eller læste op af Vilhelm Becks prædikener. Han maatte i en alder af 55 aar tage sin afsked paa grund af sygdom og flyttede til Odense, men blev begravet i Aarslev. Venner og elever rejste en mindesten over ham med indskriften: »En Israelit, i hvem der ikke var svig.«

Gdjr *Kr. Madsen,* Bækkelund (* 1832, † 98), en oplyst og interesseret mand, ogsaa politisk interesseret, en kort tid folketingsmd. Han deltog i IM's aarsmøde 1885 i Skagen og protesterede imod at IM ikke maatte deltage i politik. Hans største interesse var arbejdet for IM, aabnede sit hjem for mange møder. Den store tærskelade paa gaarden fyldtes, naar *Anders Stubkjær, Jens Holt, Chr. Henriksen* eller pastor *Jeansson* talte. Her holdt Hans Chr. Beck et af sine allerførste møder som ung soldat.

De private forsamlinger ophørte, da pastor *Buchwaldt* kom hertil 1877. I hans forkyndelse fandt de gamle forsamlingsfolk de toner, som de kunne samles om.

Den *grundtvigske* bevægelse mærkedes ogsaa stærkt. Den kom hertil fra Ryslinge, og allerede 1858 kunne det noteres, at 5 af de 12 elever paa Jens Schjørrings højskole i Sødinge (se s 484) var gaardmandssønner fra Pederstrup. Mange tog herfra til Ryslinge for at høre Birkedal. Pastor *Wessel-Brown* (1847–74) kunne hverken samle IM eller de grundtvigske, flere løste sognebaand til Ryslinge. Pastor *Esmann* (1874–77) var kendt som digter (»Droslen slog i skov sin klare trille«, og salmen: »Fader milde, lad din rige naade«). Han var fmd for en komite, der tilrettelagde store kirkelige og folkelige møder, bl a i Hovgaardsskoven i Pederstrup, hvor f eks mænd som *Birkedal* og *Chr. Berg* talte. Det var folkefester, som samlede mange, og overskuddet gik til opførelse af forsamlingshuset.

Pastor Esmann følte sig ikke hjemme her, men søgte snart efter tilbage til Østsjælland, hvor han kom fra. Pastor *Buchwaldt* var her i 27 aar. Han havde ført en omskiftende tilværelse, før han slog sig til ro her. Han tilhørte IM og kunne komme med ret kraftige udfald mod menigheden fra prædikestolen (»Idag vil jeg begynde med de gamle, graahaarede skalke, der sidder nærmest ved prædikestolen, senere skal jeg komme ned til de unge« ... I Aarslev kirke skal han have vendt sig mod de ikke altfor ædruelighedsprægede med denne vending: »Og nu kommer jeg til dem med de røde næser!« B havde 7 børn, og der var meget liv i præstegaarden. Flertallet i sognene var grundtvigsk prægede, og mange løste sognebaand til Ryslinge. Han fandt ikke megen jordbund i Sdr Højrup, noget mere i Aarslev, som altid har været mere aandeligt interesseret. Blandt lærerne i Sdr Højrup skal nævnes lærer *Rasmus Juul Nyholm* (1866–76), en god grundtvigsk mand, hvis 2 sønner blev kendte grundtvigske præster (se Hesselager og valgmgh, Aulum) og lærer *L. P. Nielsen* (1876–88) († 1892), hvis søn er stadsskoleinspektør *J. Høirup,* Nyborg.

En særlig tildragelse fra 1877 skal nævnes:
Der var i Ryslinge valgmenighed nogle faa, som ikke kunne forlige sig med den tanke, at dette vort kødlegeme kunne opstaa, og som derfor kom paa kant med den ligefremme mening af ordlyden i leddet om »**kødets** opstandelse«. Igennem flere samtaler med hovedmanden iblandt dem, gdjr **Jørgen Nielsen,** Sdr Højrup, maatte det staa Birkedal klart, at der forelaa en nægtelse af dette led; det blev udtrykkeligt udtalt, at kød, der **forraadnede,** ikke kunne opstaa. Man kunne desuden ikke godt faa andet indtryk, end at dette hang sammen med nogle sværmeriske forestillinger om, at »kødet« var noget ondt, vi bar på, noget som i ingen som helst skikkelse hørte hjemme i Guds rige. Det hele var vist nærmest et udslag af en slags »aandighed« (spiritualisme) som ligger en vakt fynbo nær. Den nævnte mand havde det med syner, og han havde bl a set sig selv som opstanden og var da kun »et eneste gen nemsigtigt hjerte«. En anden mand iblandt dem betegner deres tankegang saaledes: Birkedal siger »Det er denne haand og disse mine øjne, der ska opstaa«: men de siger: »Det er et nyt legeme, e aandeligt legeme«. Dette lyder jo nok apostolisk men spørgsmaalet er jo, om det er det gamle kød legeme, der »aandeliggøres« i opstandelsen, eller om der dannes et helt nyt legeme, uden at Gud bruge det gamle legemes støv dertil. Dette med det »gen nemsigtige hjerte« synes jo ikke at kunne passe engang til lighed i skikkelse mellem det gamle o det ny legeme.
Det var ikke blot i Ryslinge, at disse ting vakte uro; det var ogsaa ude i menigheden. I menigheds raadet enedes man om, at nogle af dets medlemme — iblandt dem var den gamle, højtagtede **Tyge Han** sen i Ferritslev — skulle gaa ud og tale med Jør gen Nielsen. — De kom til samme opfattelse son Birkedal, at »**kødets** opstandelse« nægtedes, og de

var i det hele fuld samstemning mellem præsterne og den langt overvejende del af menigheden i denne sag.

Efter samraad med menighedsraadet sammenkaldte Birkedal saa til et almindeligt menighedsmøde en søndag eftermiddag i Jens Hansens (broder til Tyge H) gård i Eskildstrup.

Gaardsrummet var fuldt af folk. Birkedal stod i husdøren og talte om kødets opstandelse efter troens ord og den hellige skrift og den uadskillelige forbindelse mellem dette led af troen og Herrens bord. Det var her, at han strakte sin haand ud og sagde: »Det er denne min haand og disse mine øjne, som skal opstå og se mine kære.« Han meddelte forsamlingen alt, hvad der var forhandlet med Jørgen Nielsen og rettede til sidst det spørgsmaal til denne, om han fastholdt sine udtalelser. I stedet for Jørgen Nielsen traadte præsten for det sogn (**N. A. Buchwaldt** i Sdr Højrup), hvori han boede, frem og bad om ordet for at sige, at han, ved at tale med manden, havde faaet det indtryk, at han var forvirret og uklar og ikke mente noget, der stred mod troen. Ufortøvet spurgte Birkedal da: »Jørgen Nielsen! vedkender du dig dette?« Vi hørte et svagt »ja«, og, uden at betænke sig, rakte Birkedal ham da straks sin haand, som han modtog, og sagde: »Ja, saa rækker jeg dig broderhaand!«

Der var ikke saa faa i gaarden, som rystede paa hovedet og sagde: »Det gik Birkedal vist for let til.«

Men meget snart efter meldte de paagældende — tre familier var det — sig selv ud af valgmenigheden. Birkedal havde i den anledning atter en samtale med Jørgen Nielsen, hvori han (J. N) fastholdt sit forrige, at en opstandelse af kødet var umulig. Birkedal maatte opfatte det, som om han tog det »ja« tilbage, han havde givet i Jens Hansens gaard, og at sognepræstens forklaringer altsaa havde været mere velvillige end træffende. Men nu var han og de andre jo ikke længere medlemmer af Ryslinge valgmenighed, og Birkedals ansvar som præst for dem bortfalden, til stor lettelse for ham.

Men nu hændte det, at pastor Buchwaldt kort efter bad Birkedal om at tage sig og hustru til alters i Sdr Højrup kirke. Da Birkedal ved absolutionen vendte sig om fra alteret, saa han Jørgen Nielsen ligger dér, uden at nogen havde sagt ham, at han ville være der. Ingen vil dog vist kunne finde noget urimeligt i, at Birkedal ikke uden videre kunne gaa ind i situationen, der jo ikke vel kunne opfattes anderledes end som et forsøg paa at tvinge en præst til at handle mod sin overbevisning. Rimeligvis har Buchwaldt ikke kendt noget til Jørgen Nielsens sidste samtale med Birkedal, hvor Jørgen Nielsen atter havde vist sin »uklarhed«. Men Birkedal ville have slaaet sig paa munden, hvis han uden videre efter det tilgaaede havde taget ham til alters. Han gjorde nu dette, at han gik hen til ham og spurgte: »Tror du paa kødets opstandelse?« Atter sagde manden »ja« som i Jens Hansens gaard og blev saa betjent af Birkedal.

Det kan ikke nægtes, at Birkedal ved sit spørgsmaal lagde et tryk paa manden, som i øjeblikket maatte føles som »en moralsk tvang«.

En af de nævnte tre familier gik senere tilbage til Ryslinge valgmenighed, dog ikke i Birkedals tid; Jørgen Nielsen blev hos sin sognepræst, den tredie rejste til Amerika.

Lavrids Nyegaard: Vilhelm Birkedal 1912, II, 38 f.

Det grundtvigske liv i Aarslev samlede sig især om friskolen, der blev stiftet 1908 og har haft skiftende lærere, bl a *G. Jørgensen,* nu sp i Fakse, fra 1927 *Th. Sehested;* nu støttes friskolen halvt af sognekirkens folk og halvt af valgmghs medlemmer.

Pastor *Andersen* var en særpræget og paa sin vis dybt alvorlig natur. Han huskes bl a for sit barokke lune og undertiden ret kraftige skæmt. Han var en meget høj mand, almindelig anset. Pastor *Andersen* sluttede sig varmt til IM. Han begyndte med aarlige missionsuger, og han fik bygget det missionshus i Aarslev, som blev indviet 28. sept 1909. – IM har i de senere aar været ledet af gdjr *L. Larsen,* Lundegaard († 1930) og af gdjr *Chr. Hansen,* Aa, og gdjr *Hans Knold,* Aa. Men der er nu kun faa IM's tilhængere i Aarslev.

22. jan 1915 slog den gamle Sdr Højrup pgd's sidste time. I løbet af kort tid var hvert spor udslettet og kun en rygende ruinhob var tilbage af den gamle gaard, som i skiftende tider havde været det sted, hvortil hver mand i sognet før eller senere fik ærinde. Præstens stue med de mange bøger og hvor tobaksrøgen fra de lange piber havde givet stuen sin egen duft, stuerne, hvor familielivet havde udfoldet sig gennem aarhundreder, det store køkken, hvor der havde været travlhed og slid, alt var brændt!

Med pastor *H. Winther* kom ligesom en ny tid til Sdr Højrup. Ikke alene fik han en ny pgd, men præstens ret tilbagetrukne tilværelse ændredes ved Winthers hjertelige forsøg paa at komme i kontakt med sognenes befolkning. Sdr Højrup sogn var præget af de mange sognebaandsløsere til Ryslinge og Sdr Næraa valgmenigheder, i Aarslev var IM det mere prægende element. Dette medførte en vis balancekunst hos præsten, eller rettere: præsten skulle være en personlighed. Pastor Winther besad begge dele, hans kirkelige indstilling var nærmest grundtvigsk; »han var sine sogne en fortræffelig præst« (L. Hovgaard). I de senere aar har livet udviklet sig stilfærdigt. Foruden IM og grundtvigske er der mange ikke retningsprægede, sognemgh er nu faktisk uden retningspræg. Der er god forstaaelse mellem sognemenighed og valgmenighederne.

Tre unge mænd fra Sdr Højrup blev præster paa omtrent samme tid *(K. Juul-Nyholm,* pastor Winthers svoger, se Hesselager, *Jørgen Hovgaard,* se Bramminge, og *Karl Knudsen,* se Dallerup-L) og alle 3 er begravet paa Sdr Højrup kirkegaard.

1914 oplyses: Kkg bedst i Aa, fra gl tid stærk valgmenighedsbevægelse, c 200 sbl til Ryslinge og Sdr Næraa. Lille, virksom IM-kreds, velvilje. 1926: Kkg 10 pct, alle retninger, IM, en del sbl. 1935: Kkg 10 pct, lille IMkreds i Aa, 109 sbl. 1943: Kkg 7 og 8 pct, lille IMkreds, c 200 sbl, friskole. 1950: Kkg 4 og 7 pct, ingen skarpe retningsskel, nogen gldags kirkelighed, lille IMkreds, 33 og 71 sbl, friskole. 1955: 5 pct, velvilje, ingen skarpe retningsskel, nogen gldags kirkelighed, velbes ungdomsm, møder for gamle og »Aabent hus«-aftener i pgd, kirkeblad, 2 idrætsf, 1 mh, lille IM kreds (gdjr Hans Knold, Aa), 2 fh, 26+67 sbl t valgmgh, friskole. 1956: 7 og 6 pct, FDF (44), sudanpigekreds (24), 4 dagligstuekredse (60), møder for ældre (60), menighedsblad, IMkreds (9), sbl t valgmgh (30 og 70), 2 fh (moderniserede), 1 mh (benyttes ikke mere), ingen særlige politiske, sociale eller religiøse modsætningsforhold.

Sønder Højrup kirke er oprindelig romansk af kamp, senere er det ganske lave taarn opført (en overbygning af bindingsværk blev fjernet i 18. aarh). Taarnrummet er vaabenhus, skib og kor er hvælvede, altertavle af Anker Lund (Kristus velsignende). Koret har samme højde som skibet. Meget smuk prædikestol fra 1936, kopi af Vejlby prædikestol, granitfont. 100 sd.

Mackeprang, s 111, 108 og 132.

Aarslev kirke ligger højt, bestaar af gotisk skib af mursten, et lille vaabenhus mod syd og et lavt taarn med nyere pyramidetag. Hvælvinger. Renæssancealtertavle med kopi af Rubens: Nedtagelse af korset, prædikestol fra 1590, restaur 1910. Romansk font. Smukke stolestader. 150 sd.

Mackeprang, s 412.

Folketal: 1850: 420 og 476 (Aarslev, 539 i Gestelev), 1901: 564 og 631, 1921: 582 og 765, 1950: 633 og 841.
Altergæster: 1922: 240 og 246, 1934: 220 og 337, 1953: 98 og 216.
Menighedsraad: 1914: 1 IM, 7 n gr, 1926: 2 IM, 10 u p (gr), 1938: 1 IM, 3 gr, 8 u p, 1949: 1 IM, 11 u p, 1953: 1 IM, 3 soc, 8 u p.
Kommunevalg: 1943: Sdr Højrup: Soc 57 (1), rad 99 (3), venstre 103 (3). Aarslev: Venstre 133 (5), demokrater: 112 (2), u p 85 (2). 1950: Sdr Højrup: Soc 68 (1), rad 104 (3), venstre 122 (3). Aarslev: Soc 106 (2), rad 58 (1), venstre 170 (3), u p 52 (1).

Sognepræst

Indt 1857: a) 25 rug, 31 byg, 38 havre, b) 65 rdl, c) 21 brød, 21 sn æg, 1 maal mælk af hvert kohold m m, d) 100 rdl, e) 80 td ld. God egebindingsværkspgd. Indtægten er kun anført fra Sdr Højrup. — 1870: Regul 1400 kr, netto 5616 kr. — 1913: 2. kl, 1946: 3. kl. Den gamle, ret tarvelige egebindingsværkspgd brændte 22. jan 1915 som følge af, at en tankeløs tjenestekarl satte en brændende tændstik til pelsen af et føl, som han havde vasket i petroleum. En nabogaards udlænger brændte samtidigt. (Fyns tid 23. jan 15).

I Wibergs, Elvius og Hauch-Fausbølls præstehistorier regnes nummerordenen af sognepræster fra 1846. Her regnes der med alle sognepræster i Sdr Højrup siden reformationen, idet sp hele tiden har boet i Sdr Højrup, men blot skiftede anneks 1847 (1857).

17. 16. jan 1847–24. jan 74 (sp Helnæs 6. jan 38): **Peter Wessel-Brown,** * 24. juli 06 Brenderup. Forældre: Sp i Brenderup-O Holger Frederik W.-B, † 37, og Karen Solgaard Marstrand af Simmerbølle. Stud Odense 24, c juli 29 (h), hjpr Brenderup-O 23. dec 35, afsk 24. jan 74, † 12. maj 78. ~ 22. juni 41 Nielsine Elise Holm, * 7. maj 08 Brændekilde, † 27. marts 73. Forældre: Sp i Brændekilde-B Vilhelm H, † 38, og Vilhelmine Gottlobine Storch. – Søster ~ Fahnøe, Sønderup-N. Hustrus søstre ~ Teisen, Fanefjord og Wiberg, Jordløse-H.

Pastor Wessel-Brown blev anset for at være velhavende. Det var en lettelse, da sognene blev omlagt, og det nærliggende Aarslev blev anneks. Wiberg takker ham i forordet til sin præstehistorie for »mange oplysninger og curiosa«. Der var et myldrende liv i pgd, dagligt 15 mennesker, deraf 3 karle og 4 piger. W.-B var fmd for sogneraadet, »af den gamle skole, men tarvelig som prædikant«.

18. 18. april 1874–8. marts 77 (kkp Fakse 16. dec 65): **V. A. Esmann,** fl t Karise-A, se Hellested.

(1877 var S. R. Ostenfeld udnævnt, men renoncerede, se Skibby).

19. 2. juli 1877–20. aug 1904 (sp Rær-H-V 18. febr 73): **Niels Andreas Buchwaldt,** * 25. marts 35 Viborg. Forældre: Kbmd, stænderdeputeret Severin Andr. Morell B og Henriette Jul. Elisab. Høyer. Stud Viborg 54, c 60[1] (h_2), huslærer Jerslev pgd, hjpr Dronninglund 30. aug 61–26. nov 66, rejsepræst for Indre Mission 66–68, dsk sømandspræst i Kronstadt og Sct Petersborg 3. juni 68, sp Hirtsholmene 20. nov 68, afsk 20. aug 04, † 6. juli 17. ~ 29. okt 62 Valborg Wissing, * 1. nov 43 Skallerup, † 9. maj 21. Faderen: Sp Dronninglund, † 79, se der.

Som feltpræst 1864 kom *Johs. Clausen* til Dronninglund, hvor der var et lazaret. Han traf pastor B og bad ham om at tage et arbejde op for IM i Vendsyssel. B var ung og meget nidkær, og Johs. Clausen fandt, at han var netop manden til at være pioner for IM. Da der senere blev tale om, at IM skulle have en rejsepræst, ventede man, at Johs. Clausen skulle have denne stilling. Men han blev udnævnt til sp i Ryslinge, og Clausen henviste saa til B, der blev antaget, og med bopæl i Dronninglund tog han fat, efter at have holdt sin kendte afskedsprædiken (Hvad jeg har villet, trykt i IMtid 1867, s 129 f). Han rejste ud, som regel en maaned ad gangen, ofte ledsaget af sin gode ven, skrædder *Sixtus Nielsen,* Voer, (senere indremissionær). Præsten talte i kirkerne, skrædderen i skoler eller gaarde. Det var drøje ture i sne og storm og andet besvær. Men ved IM's aarsmøde 1867 blev arbejdet rost meget. Sixtus Nielsen blev senere grundtvigsk, rejste til USA og blev dansk præst der. Buchwaldt blev snart træt af rejsebesværlighederne. Der kom ogsaa kurrer paa traaden og nye synspunkter. Han blev løst fra IM, var en kort tid sømandspræst i Rusland, *Jeansson* afløste ham som rejsepræst. B bevarede sin kærlighed til IM, i Rær stod han midt i IM's arbejde, men han taalte ikke godt klimaet der. I Sdr Højrup var han i mange aar, trofast med i IM. Det gjorde indtryk, da han ved IM's 50-aarsfest 1911 i Stenlille rejste sig og takkede, fordi han var indbudt og derefter inderligt formanede sine yngre brødre til at bevare den indbyrdes broderkærlighed. »Det var ret en Johannes-røst« (L. Blauenfeldt). Se iøvrigt foran.

Louis Blauenfeldt: IM's hist, 1912, s 105—08, 113, 117, 523, Vilh. Becks erindringer, s 139, DnA 1919, s 49 f.

20. 8. nov 1904–26. febr 14 (sp Dollerup-F-R 7. okt 98): **F. A. Andersen,** fl t Struer-G, se Uge.

21. 16. juli 1914–24. aug 34 (sp Mou 26. maj 00): **Hans Winther,** * 8. febr 69 Fredenslund, Kattrup. Forældre: Gdjr Andreas W og Petrea Baastrup. Stud Horsens 88, lærer De Kellerske anstalter, Kbhvn, c 94[1] (h_1), † 24. aug 34. ~ 17. juli 00 Ingeborg Cecilia Jensine Christensen, * 3. juli 71 Kbhvn, † 10. maj 1938. Forældre: Inspektør Jens C og Ane Marie Hermansdatter. – Hustrus søster ~ Juul-Nyholm, Hesselager.

Pastor Winther var selv af jævn oprindelse, og han forstod at komme paa talefod med folk. Han var en udpræget personlighed, nærmest grundtvigsk, og forstod paa udmærket maade at forene modsætningerne i sognene. Han var en velkommen gæst i alle hjem, jovial, folkelig og jævn, og han kom flittigt, uanset om folk var kirkegængere eller ej besøgte han dem. Han sagde om sig selv, at han var bedre ved en sygeseng eller paa tomandshaand end i kirken, men der var dem, der fandt dette for beskedent, thi hans forkyndelse var betydelig, grundigt forberedt, klar, lidt akademisk i formen, præget af selvoplevelse. Præsteparret var velsete gæster ved fester i sognene – »W havde selskabsmandens talenter«. Han havde i det hele stor indfølingsevne og talte frit med folk, saa de følte sig utvungne i hans selskab. Nær forbindelse havde han med sin svoger, Juul-Nyholm, Winther begravede ham. Selv døde W ret pludseligt. Han var *meget* afholdt her i sognene. Embedssager, love og regler »blæste han paa«, han var lavkirkelig, passede godt til befolkningen.

22. 10. dec 1934–14. sept 49 (hjpr Ønslev-E 1. juli 33): **Eigil Georg Miland Petersen,** præst i Møgelkjærlejren 46, afsk her 49, se sp Torslunde.

23. 17. nov 1949–4. aug 53 (kst sp her 1. juli 47): **Erhard Henry Børge Jørgensen,** * 15. april

19 Kbhvn. Forældre: Remisearbejder Henry Charles Martin J og Valborg M. C. Jørgensen. Stud Chrhavns gymn 37, c 44^2 (l-109), afdelingsleder Kofoeds skole, Kbhvn 44, lærer statsungdomsfængslet Søbysøgaard 45, tillige præst der, afsk 4. aug 53, forstander Kofoeds skole, Kbhvn 1. sept 1953. ~ 5. juli 42 Ingrid Marie Pedersen, * 22. aug 15 Kbhvn. Forældre: Møbelsnedker Niels Jørgen P og Bolette Kirstine Pedersen.

24. 28. nov 1953 (hjpr Skjern 11. dec 51): **Ib Holger Windeløv**, * 25. maj 21 Aarhus. Forældre: Revisor Hans Holger W og Ingeborg Augusta Pedersen, revisorudd. Stud Rønde 44, c 51^2 (l-77). ~ 22. juni 47 Inga Nygaard Andersen, * 26. sept 23 Kolding. Forældre: Repræsentant Anders Nygaard A og Anna Margrete Nielsen.

Litt: Hist tidsskr 4 r V, s 253, Louis Blauenfeldt: IM's hist, 1912, s 226 og 540, Rasmus Hansen: Fra de gudelige forsamlingers tid, 1934, Holger Begtrup: Dsk mghliv i gr kredse, III, 1932, s 65, Jac. Madsen: s 50—51, Fr. Nygård: Kristenliv gn 100 aar, 1897, medd fra lokalhistorikeren Lars. Hovgaard, Skotterupgade 17, 4, N.

Langelands provsti

Langeland, 285 kvadratkm, er c 53 km lang, bredden indtil 9 km. Mod vest er kysten flad, mod øst høj og bakket. Kysten er lige – bortset fra Lindelse nor. Mod nord er der større bakker, mod syd mindre bakker, alle disse bakker er mere eller mindre skovbevoksede, og disse skove giver landskabet en egen skønhed. Som helhed er øen frugtbar.

Naturen er smilende frodig. Poetisk har man kaldt Langeland »en rosengren, kastet i havet«. Her skal vi cykle langsomt for at faa alle enkeltheder og udsigter med. Vi maa ogsaa have tid til at snakke med de venlige langelændere. Vejen fra Lohals over Hov til Frankeklint er een idyl. Landskabet er kuperet, smaa bakker, skove med prægtige bøge, fra klinten skuer man ud over havet, Fyns kyst ses helt fra Nyborg til Bregninge kirkebakke. *Grundtvigs* navn er knyttet til Egeløkke, *Oehlenschlägers* til Faarevejle. Slægten Steensen var fra Steensgaard, og her fødtes *Constance Steensen Leth.* Paa Snøde kro skrev *Kaj Munk* »Egeløkke«. *Vincents Steensen* (1592–1659) organiserede kampen mod svenskerne 1658 og faldt selv i kampen. Hans hustru var den heltemodige Anna Holck.

Man ser paa Steensgaard et billede af major *Podebusk,* gennemhullet af svenske pistolkugler, et minde om svenskernes hærgende og plyndrende færd paa Langeland 1658. Langelænderne kæmpede tappert imod fjenden. De gamle tingbøger fortæller om den frygtelige tilstand svenskerne efterlod Langeland i. –

Mellem Snøde og Stoense er der kedeligt. Men fra den uhyggeligt berømte »Blodager« nord for Stoense, hvor saa mange blev begravet i pestens onde tid under Valdemar Atterdag, er der en herlig udsigt over havet til begge sider. *Tranekær* er øens smukkeste landsby, bygget paa bakket terræn, ad hvilket den lange gade bugter sig op og ned, her er en rigdom af blomster i haverne og smukke gamle huse. Tranekær slot har haft en omskiftende skæbne. Kønt er slottet ikke; fra Tranekær er øen blevet behersket gennem aarhundreder af slægten *Ahlefeldt-Laurvigen.* Naar vi drager videre mod syd, kommer vi til bakken ved Frellesvig med udsigt over »Stengade sø«, nu en mose, og til store skove, bag hvilke havet blinker. Tullebølle by er næsten en km lang. Fra kirkegaarden er der atter en prægtig udsigt. En lille mand, som *Achton Friis* fandt ved sit lille hus paa kirkebakken, udbrød: »Naar jeg sitter her og kigger sydpaa ne' over landet, saa kan jeg ordentlig sitte og blie glad. Jeg synes ligefrem, at det er noget af det kønneste jeg har set.« Ogsaa ved Simmerbølle med den skønne gamle kirke, aabner der sig herlige udsigter. »Skrøbelev hede« er kendt for sit fugleliv. *Spodsbjerg* er berøvet sin naturskønhed ved moderne villabebyggelse, hotel og dampskibsbro, men selve stranden er smuk. Herovre mod øst ligger herregaarden *Faarevejle,* som *Oehlenschläger* besøgte paa sin berømte »Langelandsrejse« 1804, samtidig med, at Grundtvig opholdt sig paa Egeløkke. Baade hovedbygning og park er helt forandrede, saa det er umuligt at genfinde Oehlenschlägers poetiske stemning. Men skoven er der, den skov, hvor han sang Lessings pris. Det inderste af Lindelse nor er udtørret; fra Lindelse kirke ser man ud over et forblæst fjordlandskab. Kirkegaarden er usædvanlig smuk med sit kuperede terræn og frodige roser. Vest for en lang mosestrækning rejser sig *Ristinge* klint (30 m), (»som en brystfinne paa en kæmpeaal«). Ristingehalvøen er en lang banke med lave klinter ved kysten. Blandt Langelands mange smukke kirker er *Humble* vist den smukkeste. Tæt nord for kirken ligger den store langdysse, som kaldes »Kong Humbles grav«. Sagnkongen *Humble* boede maaske paa »Guldborg« og var vist en af vikingetidens høvdinge. Fra Guldborg bakke er der igen en herlig udsigt, til Marstals og Nakskovs kirkespir. Landevejen syd for Humble fører tæt forbi øens højeste punkt, *Skovlebjerg,* 46 m, med storslaaet udsigt over Sydlangeland. Her ser man første gang Østersøen og nu er det ikke mere idyllen, der raader. Landskabet er alvorligt, næsten barskt. Vid er udsigten fra *Fakkebjerg* (37 m) nede mod syd, over det flade land, med enkelte bakkeøer.

Et mundheld siger: Der er 1500 gaarde, 15 herregaarde og 15 bøller og 15 møller paa Langeland. *L. M. Wedel* beskyldte folkene her for ogsaa at være bøller: »Tyveri, løgn og bagtalelse gaar i svang her, og da alle kende hinanden giver disse egenskaber anledning til megen strid og fjendskab« (Wedels indenlandske reyse, 1799–1884). Wedel fandt dialekten langsom og slæbende, men han slutter sin Langelandskrivelse med disse poetiske ord: »Hermed ender jeg beskrivelsen af Langeland, et land, der formedelst sin skønhed maa tiltrække sig alles opmærksomhed. Herrens velsignelse svæve over landet. Fred og lykke være stedse hos indbyggerne. Jorden give rigelig afgrøde og med hver dag tiltage de *fornøjede indbyggeres munterhed og tilfredshed!!*« (de to udraabstegn er Wedels).

Befolkningen.

Folketypen adskiller sig ikke meget fra Fyns og de omliggende smaa øers type, lyse og ranke er langelænderne, mod syd menes der at være spor af vendisk islæt. Achton Friis fandt gæstfriheden større mod nord end mod syd.

Bagnkop har maaske været vendisk koloni, her er gamle djærve søfolk.

Thorkild Gravlund skrev i Dansk Folkekarakter, s 237 om langelænderne:

Fra Slagelse til Korsør er næsten hvert andet menneske en langelænder. Ja, ihvertfald er der mange, har jeg hørt en vestsjællænder paastaa. Det kendes paa, at der plantes pil paa skellene. Hvor der er pil, er de plantede af langelændere.

Og hvorfor rejser langelænderne? En af deres egne, en hjemmefødning, forklarer mig det saaledes: »Naar de kommer ud og ser, hvordan kornet gir (folder) andre steder, saa rejser de – og nogen rejser ogsaa uden at ha været ude før. Hjemme er udgifterne store... Kornet skal folde 22 – men der er vist ellers ikke saa meget ved at rejse bort. Det gaar jo tit ikke efter ønske, hvor jorderne er simple. Paa Lolland svarer de bedst til langelandske fordringer – i Jylland kan man let se, hvor jorden ikke er god, men paa Sjælland kan sæden staa og gro af selve frøkornet en tid og synes at staa godt, om ogsaa jorden ikke har kraft til at bære frem«.

Noget saadant mener en langelandsk bonde, og det passer sine steder, men som forklaring paa hvorfor langelænderne saa stærkt har søgt til Vestsjælland er det ikke udtømmende. Næppe heller: at man derved fra fæstere blev selvejere. Dette gode vurderer man temmelig koldsindigt. Som en gammel strynbo engang filosoferede: Man kan jo alligevel ikke ha jorden længer end paa livstid (enten man er fæster eller selvejer).

Hvad der ligger oprindeligt til grund for udvandring er en gaade, som psykologien endnu ikke har løst.

Mon fynboen ikke udvandrer mest indenlands?

Deres ejendommelige samfærdsevne kommer dem tilgode her. Med kredsinstinkt (forhandlingsans) kommer de til sjællænderen, med naturfølelse (rekordevne) til jyden.

Langeland og litteraturen.

Oehlenschläger, Grundtvig og *Kaj Munk* har spundet Langeland ind i dansk klassisk litteratur. Og digteren *Sophus Clausen* er født i Bøstrup (flyttede tidligt herfra).

Enhver nogenlunde kultiveret dansk kender (i hvert fald begyndelsen til) Oehlenschlägers »Langelandsrejse« og digterens poetiske vandring til den gamle stendysse:

Saa huldt til den venlige bøgeskov
det vinkte mig,
oh jord, hvor end aldrig den tunge plov
har furet dig.
De hulde smaablomster saa venligt stod
i dunkle ly,
de smilte saa inderligt ved min fod
mod himlens sky.

Smaablomster, ak! som det eder gaar
saa gaar det mig.
En stakkels poet som en kornblomst staar
og græmmer sig.
Det nærende korn kun i vejen han er.
hvad retter han ud?
Han hæver sit barnlige farveskær
kun fromt til Gud...

Digteren vandrede rundt ved Faarevejle og den lille fjord –

hvor bøgeskoven slipper
hist paa den grønne jord,
hvor faaret tørstigt tripper
ned mod den lille fjord,
hvor ingen mer kan sejle,
et gammelt taarn det ser.
Det kaldes Faarevejle
thi det mod vejlen ser.

Hvor dejlig er naturen, og hvor rolig
højt hvælver sig den grønne blomsterbolig,
svagt sommerfuglen spæde græs nedtynger,
og bækken risler, medens fuglen synger...

Saa befolkes Langeland i digterens fantasi med græske og nordiske guder:

Fra Olympen kommer Flora, muntre satyrer knækker nødder, faunerne danser, Artemis løber paa højen, den stille Mnemosyne dukker frem, oldtidens høvding og hans datter, den væne maar i sit jomfrubur, templet med rygende bukkeblod til Asa-Thor... alt dette bliver lyslevende for digteren paa hans vandringer gennem Langelands skove. (For det *store* gav Gud mig øre, – skønt selv ej kæmpe, tolker jeg bedrifter...).

Og hele Langeland samler digteren i disse linjer:

Den skønne ø, der, som en smækker gren
brudt af de store, danske rosenhække,
i vandet ligger fæstnet ved en sten,
mens idel knopper løvet rundt bedække...

Den tungsindige *Grundtvig* har andre strenge paa sin harpe. (Constance!). I digtet »Strandbakken ved Egeløkke« (1807) hedder det bittert:

Giftig er blomsternes duft,
død er i krydrede luft.
Alt udi tredie sommer
vandrer jeg sorgfuld paa ø.
Mellem de liflige blommer
lærte mit hjerte at dø...

Her fødtes digteren Grundtvig: I denne smeltedigel »fløj sponsen op af sig selv«. Paa dyssens mægtige sten slumrede han og saa syner – oldtiden blev levende:

Oh Langeland, du med dit tryllende Eden —
du øernes dronning og Dannemarks pryd
saa stedse jeg mindes med vemod og fryd.
paa dig hviler stenen, jeg hvilede paa
den sten, hvor de dejlige syner jeg saa...

1808 forlod Grundtvig Langeland.

Ogsaa *Kaj Munk* saa syner paa Langeland. *Kaj Munk* indleder »Egelykke« (1941 – Kaj Munk staver Egeløkke med y) med et stort hyldestdigt til Grundtvig.

Midt i en tid af praktiskhed, saa fjern
fra hans kærmindedag og stjernenætter,
en alt for praktisk tid af blod og jern
med angst og afmagt over Danmarks sletter
saa jeg hans syn som et, der stadig gjaldt,
der netop nu, alt andet sank og faldt,
stod op igen, ja, fast som fra de døde;
ej mer fra graven blot, fra himlen løde
hans ord om dødens grumme dragevælde...

Kaj Munk spotter dem, »der mener sig i pandens ring at kunne indeskanse verdensrummet« og fortsætter:

Naar deres facitliste bli'r forblummet —
naar regnemestrene, der sled saa trygt
som trælle smaa for deres egen kløgt,
omsider mærker, nu slaar bak maskinen,
de bygged til et evigt fremaddriv,
og helhesttrampen gennem skrig og hvinen
til blodigt pløre millioners liv,

og naar for alles medskyld alle bærer
vildfaren visdoms tunge straffespil,
maaske kan slægten da i helved lære
igen, at ogsaa himlen dog er til.

Han byggede sin tro paa ingenting.
Men i hans sind der mødtes haab og vaade
til tvekamp, som nær sprængte valens ring.
Nedknuget i afmægtighedens favn
kom til ham livet, selve livets gaade,
og nævnte sig med kærlighedens navn.

Fra da af var han skjald for livets naade.

Hvo elsked fædreland, hvo elsked Gud,
om ikke først han elskede en kvinde?
Al kærlighed paa jorden springer ud
af elskov, af en kærlighed til hende.
Konstance, dine brune øjnes spil
af underfundighed og aabenbarhed,
de sorte lokkers dans om pandens klarhed
og smilehullets løben fra og til,
de sikre fingres undere af snarhed,
det skift af stemmen til fortroligt drill
til tænksom alvor, kaad og klog og øm —
som aa i enge, snart en rolig strøm
og snart et rislevæld af pigelatter.
Konstance, langelandske herskerinde,
du lille fynske pige og veninde,
lidt fransk, mer dansk, men frem for alting kvinde,
jeg kysser lyset fra din kjoles søm.
Det lever jo, naar den har maattet svinde.

Og han, der med hvert ledemod og lems
isstivnen, men i glød hvert blodets kar,
fik øje for, hvem egentlig du var,
naar han, indtil han fyldte nær halvfems,
stod høvdingforrest i al aandskamps brand
som livets elsker, dødens hadingsmand,
en søn og helt, sit folks, sit jordehjems,
stod uden skjold, men med sin straalelanse,
saa kan jeg i hans hjertes varme sanse,
hvad ild der tændte den. Dit smil, Konstance. — —

Lidt historie.

Vil man studere Langelands historie, er Simmerbølle-præsten *V. Lütkens* store værk det bedste kildeskrift. Der kan man læse nærmere. Her skal blot anføres:

Navnet Langeland nævnes allerede c aar 900 i det angelsachsiske skrift »Periplus Otheri« og i Knytlingesaga. Vikinger drog ud herfra. Venderne hærgede. Øen var for det meste i kongernes besiddelse, men 1353 overlod Valdemar Atterdag Langeland til den sønderjyske hertug, vist som bytte med Ribe. 1355 angreb kongen øen, og 1358 blev borgen indtaget efter 14 dages belejring. 1457 blev øen overfaldet af svenske kapere, 1510 afslog beboerne lybeckernes angreb ved en krigslist, idet de mødte fjenden iført kvindekaaber. Fjenden tog flugten overfor denne »hjelmklædte« skare. Før reformationen var 135 gaarde paa øen kirkens gods, 300 gaarde var adelsgods, 85 var krongods (selvejere). Efter reformationen blev halvdelen krongods. Bønderne havde betydelige indtægter ved fiskeri (sildefiskeri) og hestehandel.

Langelænderne er berømte for deres tapre modstand mod *svenskerne 1658–60. Karl Gustav* kom over isen hertil 10. febr 1658 og drog straks videre, men efterlod en lille besætning. 16. febr 1658 erklærede Karl Gustav Langeland for at være Korfitz Ulfelds ejendom.

Efter freden i Roskilde 26. febr 1658 blev der liggende en svensk styrke herovre, idet det i fredsbetingelserne blev bestemt, at øen først skulle rømmes samtidig med, at Skaane blev overgivet til Sverige. Denne styrke laa her endnu, da krigen igen brød ud 7. aug samme aar, men den blev hugget ned eller taget til fange i den følgende maaned.

6. okt 1658 blev Rudkøbing angrebet af krigsskibet »Svanen« og 3 transportfartøjer, men angrebet blev afvist efter 3 dages kamp. Angrebet blev gentaget 17. okt samme aar af 2 orlogskibe og 17 skuder, men blev afvist. 3. eller 4. jan 1659 søgte svenskerne fra Taasinge at sætte over isen til Langeland, men blev slaaet tilbage.

7. febr 1659 forsøgte den svenske rigsadmiral Wrangel med 4 orlogsskibe og 18 skuder eller galioter at gøre landgang tæt ved Steensgaard, men blev slaaet tilbage. I kampen faldt bl a øens krigskommissær Vincents Steensen til Steensgaard. Ogsaa den næste dag, da der igen blev forsøgt landgang, baade ved Steensgaard og ved Strandby paa øens vestside, mislykkedes angrebet for svenskerne.

20. marts 1659 kom Wrangel igen med en større flaade, og det lykkedes ham, efter at være blevet slaaet tilbage den første dag, at komme i land den følgende. Forsvarerne, som hovedsagelig bestod af langelandske bønder, maatte saa opgive kampen, og Langeland var derefter besat af svenskerne indtil 19. nov samme aar, da de maatte overgive sig. (Chr. Kiilsgaard: Rudkøbing, I, 136 og flg).

Svenskerne straffede indbyggerne med plyndringer, tvangsarbejde paa fæstningsværker, indkvarteringer og skatter, og da de november 1659 forlod øen, laa mange gaarde øde, og c 1000 skal være døde af sult. Ogsaa under den store nordiske krig blev øen angrebet 1715, og 1808 besatte spanske tropper øen.

Under besættelsen 1940–45: Paa Sydlangeland strandede 4. maj 1945 en stor flydepram med c 1500 krigsfanger (800 russ, 700 franske soldater). – Russerne indkvarteredes i Rudkøbing kommuneskoler, franskm paa Sydlangeland i forsamlingshusene. – De blev til august 1945. – Protest mod jødeforfølgelserne opsloges paa kirkedøren. – Flere af øens præster var virksomme i modstandsbevægelsen.

Indtil 1681 havde øen sit eget landsting, og til 4. sept 1793 var øen et eget amt, Tranekær amt. Saa lagdes det under Svendborg, Rudkøbing dog først 1799.

Langelands berømteste sønner er brødrene *A. S.* og *H. C. Ørsted* (se Rudkøbing).

Kirkelivet indtil 1849: Pietismen synes aldrig at have faaet indgang blandt Langelands bef. (H. G. A. Jørgensen: Sognepræst og præstegaard, 1937, s 297). Der var omkr 1830 en del trosliv paa Langeland. 1837 kunne *Lars Møller*, Vigerslev, tale til over 100 i Longelse, og den østfynske vækkelse bredte sig til Langeland, da *Johan Nielsen*, Skaarupør, kom herover i 1837. Der maa have været længsel efter vækkelse, thi 7 langelændere spadserede over isen til Skaarupør og indbød Johan Nielsen til at komme og tale Guds ord. Han fulgte med dem tilbage og holdt forsamling i Peløkkegaard i Simmerbølle. Men da han sammen med gdjr *Hans Jørgen Hansen* fra Øster Aaby drog videre til andre møder paa Langeland, blev de to fynboer arresteret efter anmeldelse af sognepræsten i Tryggelev. Under forhøret kom det frem, at Johan Nielsen ved forsamlingen havde læst højt af Grundtvigs søndagsbog. Men det aandelige interesserede ikke herredsfogeden.

Han forviste de to »landstrygere« fra Langeland. Johan Nielsen kom dog igen, blev ogsaa flere gange arresteret, og først da han 1840 havde været i København og klaget til kongen, fik han lov at virke her i fred, (se iøvrigt nedenfor). Der blev en temmelig stor vækkelse. Flere af de vakte flyttede til Vestsjælland og bragte vækkelsen videre dertil (se II, 193). Blandt de vakte var skomagersvend **J. A. Hansen,** Rudkøbing (* 1806), som allerede var blevet grebet ved at læse Grundtvigs »Kirkens gjenmæle« 1825. Han læste flittigt Lindbergs skrifter og »Nordisk kirketidende« og optraadte som de vaktes pennefører. Han rejste senere til Slagelse og blev kendt som politiker. Han optraadte ikke i forsamlinger, men han blev redskab til, at den blinde **Jens Dyrholm** blev vakt (se II, 461). Jens Dyrholm var fra Horsens, men var efter et ophold paa blindeinstituttet kommet til Rudkøbing, hvor han ernærede sig ved at spinde og væve, men fik ogsaa understøttelse af fattigvæsenet. Under en sygdom vaktes hans længsel efter kristeligt liv, J. A. Hansen havde »ingen naadegaver til at tale om troen« men han havde en del opbyggelsesbøger, og dem læste han højt for sin blinde ven. Nu blev Jens Dyrholm en fast deltager i de gudelige forsamlinger. Men saa kom **baptisterne** til Langeland. De agiterede ivrigt, og september 1839 blev 8 gendøbt i Simmerbølle (se Simmerbølle). Jens Dyrholm lod sig gribe og blev gendøbt. Senere fortrød han det, og ved **F. E. Bojsens** hjælp vendte han tilbage til folkekirken. Han flyttede til Vemmelev. Gendøberbevægelsen vakte megen splid og opløsning blandt forsamlingsfolkene paa Langeland.

Provst **Ulrik Plesner,** Humble, en af stiftets betydeligste præster paa den tid, udgav 1832 et lille skrift, hvor man faar et interessant indblik i datidens sociale, folkelige og moralske forhold og af vækkelsesbevægelsen paa den tid. (Skriftet er her gengivet efter H. G. A. Jørgensens bog: »Sognepræst og præstegaard«, 1938, s 27 f). Provst Plesners skrift er nu yderst sjældent og findes muligvis udenfor »Det kgl. Bibliotek« kun i et enkelt eksemplar.

Det lille skrift med den lange titel: »Bidrag til at besvare spørgsmaalet om **valgret og valgbarhed** til de raadgivende stænderméder bør tilstaas geistlighed og bondestand i Danmark«, ved U. A. Plesner, præst i Humble, og med motto: **Magis rebus quam verbis placeat** (ɔ: maatte det vinde bifald, mere ved saglighed end ved ord), er et af de politiske smaaskrifter, som udkom i anledning af de kongelige anordninger (28. maj 1831) om indførelse af raadgivende stænderforsamlinger i Danmark. (Dr Hans Jensen: De danske stænderforsamlingers historie. I, s 186, note). Plesners skrift kan nærmest sidestilles med et lignende af professor F. C. Sibbern: Bemærkninger ved den kongelige anordning angaaende provinsialstænders indførelse osv, dog med den væsentlige forskel, at den gode professor i filosofien giver raad f eks om »Brændevinsbrænding i Jylland«, medens pastor Plesner udfra et nøje kendskab til forholdene skriver om den danske landalmues livsvilkaar i 1. halvdel af det 19. aarhundrede.

Naturligvis er ogsaa Plesners skrift i høj grad præget af tiden, hvori dette blev til. Alene dette, at der kunne være spørgsmaal om præsters og bønders valgret og valgbarhed er betegnende for datidens politiske mentalitet. Burde præsten have med saa jordiske forhold at gøre, og var bonden ikke altfor jordbunden til at have indsigt i fædrelandets anliggender?

Religiøst set var situationen denne, at rationalismen nu laa i sine sidste krampetrækninger indenfor de oplystes klasse, medens den derimod var i fuld gang med at sive ned og brede sig i samfundets lavere lag. Plesner skriver: »Hin overfladiske, irreligiøse Lære, som under Philosophiens tilløiede Navn en Tid udbredte sig iblandt de saakaldte Oplyste, har fundet Vejen til de lavere Folkeclasser, og man hører ikke sjælden blandt dem omhandlcs de al Religion og Moral angribende Sætninger, som før kun fandt Bifald i fornemme Kredse.« Iøvrigt var Menighedens store Flertal religiøst konservativ og uvilligt stemt mod enhver Forandring af Gudstjenesten. »Enhver Forandring i Liturgien«, skriver Plesner, »lig den preussiske vilde, om den paabødes, gjøre et saare ubehageligt Indtryk paa Folkets store Mængde«.

Med **moralen** var det kun daarlig bevendt paa det frugtbare Langeland, hvis bøgeskove, kæmpehøje og strande mod øst og vest kunne danne baggrund for Oehlenschlägers skønne strofer:

> Der er et yndigt land,
> det staar med brede bøge
> nær salten Østerstrand . . .

»Østerstrand« var og er den dag i dag det gængse ord for kysten ved Langelandsbæltet, og digteren kan vel paa sin Langelandsrejse (1804) have mærket sig dette ord. Plesner mener, at øens mange større og mindre herregaarde bærer en stor del af skylden for datidens løse sæder, der havde skaffet Langeland det lidet smigrende øgenavn: det lille Tyrki. Han skriver (s 95): . . . »Bonden finder det nødvendigt at tie, dersom en Herremand bryder hans Huusfred og saarer hans Hjertes bedre Følelser paa det bitreste«. Fremfor i hoveriet maa her søges en af de vigtigste grunde til den forbitrelse som bondestanden vedblev i lange tider at nære overfor godsejeren og hans nærmeste undergivne.

Ædrueligheden stod paa et lavt trin, og pastor Plesner mener, at der fra regeringens side bør tages kraftige forholdsregler mod »Pimpekroer og Smugskjænkerier«, der var taget til i antal, siden en strengere opsigt med ulovlig brændevinsbrænden havde indskrænket forbruget af brændevin hjemme i husene. Pimpekroerne, mener forfatteren, er ødelæggende for almuens moralitet, økonomi og sundhed, og regeringen burde efterspore og udrydde dem med samme flid som den ulovlige brændevinsbrænden.

De **sociale forhold** paa Langeland var prægede af en ret stærk standsdeling: Herregaarde af første og anden rang, derefter forpagtere, præster, møllere (»15 møller«), dernæst den egentlige bondestand, bestaaende af faa selvejere (»Ejendommere«), talrige fæstegaardmænd og endnu talrigere husmænd; tilsidst talrige indsiddere og daglejere, som boede i jordløse huse. I Kædeby f eks i Humble sogn var der 10 fæstegaarde under grevskabet Langeland, hver gaard med 70 tdr land, 14 husmandsmarker et stykke vej fra byen med 4—5 tdr land til hver, 5 fæstegaarde under herregaarden Hjortholm i nabosognet Fodslette samt 6 huse med en jordlod som grevskabets. Endelig 13 jordløse huse med en større eller mindre have. (Efter Hans Hansens »Dagbøger«).

For husmændene havde stavnsbaandets løsning og hoveriets afskaffelse været mere til skade end til gavn, idet de nu var henviste til at søge arbejde paa herre- og bøndergaarde. For at faa tag over hovedet maatte herregaardenes arbejdere underskrive strenge fæstebreve. Fæstehusmanden var endog undergivet herskabets hustugt, en husbondsret, som selv en mand som A. S. Ørsted mente uundværlig. Først husmandslovene af 5. maj 1848 ændrede disse utaalelige forhold.

Ringest stillet af alle var dog den egentlige landarbejder, hvis dagsarbejde Plesner skildrer saaledes: »En liden kleinbygget Mand gaaer om Morgenen ½ Miil til Arbeidsstedet, hvor han kaster en Flækgrøft (ɔ: bevokset med »Flæg«), som er 5 Alen bred foroven, ¾ Alen i Bunden, 2 Alen i perpendikulær Dybde. Græstørvet opsætter han ordentlig paa siderne af Grøften, og kaster 5½ Favn Grøft, altsaa 825 Cubikfod Jord, som han først maa grave løs og derefter bringe op paa Grøftens Sider. Om Aftenen gaaer han atter sin halve danske Miil hjem«.

Topfiguren for øens noget afsides samfund var grev **Fr. Ahlefeldt,** kaldet **»Generalen«** paa Tranekær († 1832). Plesner er ikke blind for hans gode egenskaber og anerkender, at greven har gjort meget for sine fæstebønder, navnlig ved hoveriets afløsning; men han dadler greven for hans grænseløse letsindighed i pengesager og for hans umoralske levnet, der virkede saa meget mere fordærveligt, som han i vide kredse var genstand for beundring.

Skønt **folkeoplysningen** mentes at staa forholdsvis højt paa Langeland, er Plesner dog klar over, at bønderne paa deres nuværende kulturstandpunkt endnu ikke er i stand til at træde frem paa tinge. »Det er kun lidet — skriver han — hvad Landalmuen i mange af Danmarks Egne veed om de nu saa hyppig forekommende Udtryk: Aristokratie og Demo-

kratie, Stænder og Constitutioner, Autokratie og Bureaukratie, Hierarkie og alle -kratier osv«. Stærkest i forgrunden i den offentlige debat er ordet »Constitution«; men Plesner har ikke nogen tro til, at »Constitutioner« kan løse de sociale spørgsmaal og navnlig ikke afskaffe arbejdsledighed og fattigdom. Mange var endog saa naive at tro, at der stak noget djævelskab under dette mystiske ord.

Forfatteren nærer forkærlighed for landalmuen. Han har kendt og elsket denne stand som barn og som yngling, og som mand har han levet og virket over to decennier i dens midte, og han har bestræbt sig for at forstaa dens stilling, tarv og trang. Hos den har han »ej alene fundet for sig Velvillie, Agtelse og Hengivenhed, men i Almindelighed et christeligere og mere retskaffent Væsen end hos mange af dem, som raabe høit over dens Feil. En hæderlig Bondestand er en vigtig Bestanddel af Staten, hvis høiere og lavere Borgerclasses Velfærd er fornemmelig grundet paa en gudfrygtig og velhavende Landalmues stigende Cultur«. Han harmes over, at selv den ringeste skriverdreng tror sig berettiget til at dutte enhver bondemand.

Forfatteren sætter kongedømmet højt.

Særlig kan den danske sognepræst prise sig lykkelig under kongedømmet, og intet land i Europa, end ikke det højtpriste Prøjsen, har givet gejstligheden saa gode kaar. »En saa talrig, oplyst og i nær Forbindelse med den store Folkemasse værende Stand« som sognepræsterne bør derfor have valgret og valgbarhed til en stænderforsamling, hvor det vil være deres pligt som kristne præster at tale de ringest stilledes sag.

Om det religiøse liv: Det religiøse røre paa Langeland stod paa sit højdepunkt paa den tid, da Plesner blev udnævnt til provst for Langeland (18. maj 1839).

Her først et kort tilbageblik, som bygger paa en afhandling i »Nordisk Kirke-Tidende 1838« af mag Jac. Chr. Lindberg, der — som han skriver — havde skaffet sig efterretninger fra »Præstestanden, Skolelærerstanden og Bondestanden« paa Langeland. Dernæst ogsaa efter et lille skrift: »Træk af Johan Nielsens liv« 1867, affattet af en af hovedmændene for bevægelsen, husmand og murermester Joh. Nielsen fra Skaarupør ved Svendborg.

Johan Nielsen fortæller, at en dag 1837 kom Lars Møller, Satrup mølle, til ham og bad ham følge med ham til Langeland. »Folket paa Langeland, skriver han, var et meget gæstfrit Folk, men i Henseende til Kristendom stode de saa langt tilbage, at det var, som om der skulde opbrydes ny Mark. Der var nogle gamle Troende i Svendborg, som kaldte Langeland og Rudkjøbing det lille Tyrki og meente, at det var underligt, om Evangeliet kunde faa Indgang der«.

Disse to mænd i forbindelse med ejeren af Peløkke (ɔ: Pigelykke) gaarden i Simmerbølle foranstaltede en del møder, der vandt stor tilslutning. Præsterne, navnlig sognepræsten for Simmerbølle, **Chr. J. Vind,** stillede sig velvilligt og forstaaende overfor bevægelsen, medens derimod herredsfoged **M. v. Schmidten** i Rudkøbing mente, at saadanne hellig-forsamlinger stred mod forordning af 13. jan 1741 og satte en formelig forfølgelse i scene, navnlig overfor den egentlige leder Johan Nielsen.

Trods forfølgelsen bredte røret sig syd paa, og navnlig blev der holdt mange forsamlinger i det store Humble sogn. Provst Plesner, der, som han selv skriver, var kendt med den jyske vækkelse allerede fra sin barndom (født i Raarup pgd, Bjerge herred, 26. jan 1782), stillede sig, omend i begyndelsen noget kritisk, saa dog i alt væsentligt forstaaende overfor røret. Saa ofte han havde lejlighed, indfandt han sig i forsamlingerne, hvor han selv tog ledelsen og lod det være sig magtpaaliggende, at bevægelsen holdtes indenfor den kirkelige ramme. Han har i Humble præsteembedes gamle embedsbog (**Liber daticus**) givet udførlige beretninger om disse møder, hvoraf nogle uddrag, som følger:

»Den 14de October (1838 om Eftm Kl. 4 kom Sognefogdens Karl, Peder Rasmussen, til mig i Præstegaarden og meldte, at de Hellige fra Fyen nu vare hos Morten Olsen ved Brandsbye og vilde holde Forsamling, og at der var mange Msker der... Jeg medgav den hurtigere Peter R nogle Linier til Bekjendtgiørelse for Morten Olsen og dem, der agtede idag at holde gudelig Forsamling i hans Huus og yttrede den Forventning, at de vilde agte de kgl Love... Denne Skrivelse bekjendtgjorde Budet, men som han siger, de udloe ham. Saa saare det var mig muligt, fulgte jeg efter og tog Skolelærer Rasmussen, som var hos mig, med til Huuset, hvor jeg kom Kl. 5½ og fandt en Del Msker samlede baade i og udenfor Huset og blev underrettet om, at Andagtstimerne nu var forbi... Jeg spurgte i Forsamlingen, hvo der havde bestyret Forretningen, og en mig aldeles fremmed Mand, som sagde, at han var Gaardbruger fra Skaarup Sogn i Fyen, erklærede, at det var ham... Jeg underrettede de Tilstedeværende om, at den holdte Forsamling ikke var lovlig, og formanede dem til at indrette deres Opbyggelses- og Andagtstimer i Overensstemmelse med Anordningerne, da de jo dog baade burde og vilde ære disse og vogte sig for at gøre det, der i sig selv gierne kunde være lovligt og godt, til noget ulovligt og utilbørligt, ved at udføre det på en lovstridig Maade. Jeg foreholdt baade Huuseieren og Manden fra Fyen, at de havde handlet imod en dem bekiendt Lov og viist saa vel mod Øvrigheden som mod mig som Præst en Ringeagt, der ikke var christelig... De erklærede at have feilet deri, paalagde en ung Person fra Simmerbølle, som vilde opløfte sin Røst imod mig, at tie, og lovede mig med Haand og Mund, herefter ikke at holde nogen gudelig Forsamling her i Sognet uden først at have talt med mig derom. Og da jeg sagde dem, at baade mit Huus og mit Hjerte skulde herefter, som før, være aabne for dem og Enhver, der i christelig Kjærlighed og Sømmelighed vilde komme til mig og tale med mig, takkede de derfor og lovede at besøge mig og høre paa mine Raad. Da Aftenen imidlertid var kommen, bad jeg Forsamlingen adskilles, hvilket de Fleste og gjorde strax; kun den unge Person fra Simmerbølle samlede Unge om sig i et Udhuus, hvor han talte til dem i Mørket. Hans Stemme hørte jeg, men ei hvad Ord; men Rasmussen bemærkede, at han talte om, at Nogle havde et jordisk, andre et himmelsk Kald, og at de Første forfølge de Sidste; men at Forfølgelse var nødvendig, om Guds Ord skulde faa Magt i Hjerterne. Han skal være en heel Ordgyder. Jeg tog da bort med gjentagen Forsikring fra Huuseieren M. O, at der ikke skulle skee videre Andagtsøvelse i Forsamling denne Gang.

Der skal iøvrigt have hersket Rolighed og Orden i Forsamlingen; dog vare noge tilstedeværende Qvinder ikke afsondrede fra Mændene, men alle stode i sluttede Masser i de smaa Værelser. De skal have sunget nogle Psalmer og læst eller hørt en Bøn. Sognefogden var i Rudkjøbing, saa at der ikke skete nogen Arrest, som de verdslige Anordninger ellers nu paalægger Sognefogden at gjøre ved slig Leilighed«...

Næste dag (15. okt 38) indsendtes til biskoppen den befalede indberetning om forsamlingen. »Den var, skriver Plesner, ikke mere graverende for de Paagjeldende end nødvendigt og indeholdt mit Ønske om, at den verdslige Arm maatte være rolig ved denne Leilighed, da der vist ikke er nogen Fare paafærde, hverken for Kirke eller Stat«.

Beskrivelsen giver i overensstemmelse med ovenstaaende en beretning om den afholdte forsamling og slutter saaledes: »Ogsaa dette her Forefaldne vidner i Forbindelse med, hvad der tildrager sig i andre Sogne, om de religiøse Interessers Oplivelse blandt Almuen. At Bevægelsen kan, næst Guds Hjælp, styres til det Gode: en mere levende Christendom, føler jeg mig overbevist om. At medvirke dertil efter Ævne og i Overensstemmelse ogsaa med de gjældende Love, som jeg kunde ønske forandrede, (hermed sigtes i første Linje til Forordning af 13. Jan 1741; jfr Cancelliskrivelse af 7. Sept 1824), skal være min Bestræbelse, ligesom det er min Pligt.

Med største Ærbødighed.

Plesner«.

»Næste Søndag (19. s e Tr 1838) blev der efter fuldendt Gudstjeneste i Humble Kirke nede i denne oplæst af mig den hele Forordning af 13. Jan 1741, hvorefter jeg med Henhold til Jac. 3, 1, Efes. 4, 11 og 1 Cor. 14, 40 talede nogle Ord til Menigheden om den oplæste Lovs Hensigt og tilføiede sluttelig, at hverken ønskede jeg for min Deel at standse Guds Ords Fremgang blandt mine Medmennesker, ei heller var jeg dertil opfordret af denne Lov; thi det maatte være Regjeringen kjært at have christelige, thi da havde den og lydige og troe Borgere. Vi alle, Menighed, Lærer, Øvrighed, maatte ønske, at Guds Ord boede rigeligen i vore Huse og Hjerter og bar overflødig Frugt. Iøvrigt tilbød jeg i Overensstemmelse med Anordningen min Tjeneste, om Nogen af min Menighed attraaede huuslig Andagtsøvelse under min Bestyrelse. — Plesner«.

1838. Religiøs forsamling i Hesselbjerg. »Dom XX p Tr (20. S e Tr). — Idag fandt jeg ved min Hjem-

komst i Præstegaarden to Mænd fra Fyen »den enes Navn var Lars Møller), som sagde mig, at de i Eftermiddag besøgte Gaardmand Anders Jørgensen i Hesselbjerg, i hvis Kones Broder de havde en Ven, med hvem de besøgte Familien her. De ventede, at der ved denne Leilighed vilde blive holdt en gudelig Forsamling. Jeg lovede at indfinde mig efter deres Ønske hos Anders Jørgensen og bestyre Foretagendet. Da jeg til bestemt Tid indfandt mig, vare en Del af Byens Folk, unge og gamle, o 50 Personer, samlede kun faa — 6 à 7 — Fruentimmer og et Par mig ubekjendte Mandfolk. Paa mit Spørgsmaal, om det var Værtens og hans tilstedeværende Gæsters Ønske, at der skulle holdes paa lovlig Maade i Overensstemmelse med Forordn 13. Jan 1741 en Samling der i huset til christelig Opbyggelse, da vilde jeg nu holde og styre en saadan, fik jeg Svaret: Ja, og ordnede de Tilstedeværende saa, at Mandfolk og Qvinder vare adskilte. Efter nogle indledende Ord oplæste jeg Efes 5 med specielt Hensyn til private Andagtsøvelser (V 19). Lars Møller havde iforveien adspurgt mig, om han maatte synge nogle Vers af en Psalme i Pontoppidans Psalmebog, hvilket jeg gierne tillod. Han istemte nu paa særegen Maade sin Sang, idet han først oplæste hver enkelt Strophe, og derpaa sang samme, hvorved han assisteredes af de ommeldte Fremmede, der var paa Besøg hos Anders Jørgensen.

En kort Bøn tillod jeg ham at holde; men han forlængede den, saa den blev et Slags Tale med indblandede Suk og Bønner, hvilket alt han fremførte med en ilende Tunge og uden at nogen Orden eller egentlig Tankegang var at spore deri. Paa Formaninger til Omvendelse og Tro, og paa Opfordringer til Huusandagt og Kirkegang, saavel som paa Virak til mig, lod han det ikke mangle, ogsaa talte han om Tro og gode Gerninger, Synd og Forsoning, samt Hellighed og Skinhellighed, men uklart og i forvirret Blanding; men nogen ukierlig uchristelig eller imod Confession stridende Yttring hørte jeg intet af hans Mund . . . Han sluttede med et eller to Vers og et ret vakkert Ønske for Husfolkene, Børnene især, de andre Tilstedeværende og Præsten i Særdeleshed, og takkede for den Rolighed og Opmærksomhed, som han havde bemærket; han bad og for Kongen og for al geistlig og verdslig Øvrighed.

Jeg tog derpaa Ordet, bad Tilhørerne optage de Sandheder, som de havde hørt af en læg Mand, med velvillige Hjerter. Jeg kunde ikke antage, at den nu holdte Andagtsøvelse kunde drage tilhørerne fra Kirken; jeg adlød derfor kun Lovens Bud, idet jeg formanede dem til ikke at forlade vore kirkelige Forsamlinger og bad dem selv skjønne, om ikke de talrige Forsamlinger holdtes paa en mere opbyggende Maade i Kirken end her. Derimod ønskede jeg, at mindre Forsamlinger, i hvilke Samtaler om Religionsanliggender kunde finde Sted, maatte vinde Yndest i Menigheden og Adgang til Husene, og til saadanne Sammenkomster tilbød jeg min Bistand. Jeg sluttede det Hele med Psalmen 232 af vor anordnede Psalmebog, (af Evang.-christ Psalmebog Nr 232: Min Gud! Du kaldte mig til Jesus Christi Rige osv), medens det endnu var lys Dag.

Nu fremtren Sognefogden og ville arrestere Lars Møller; men paa min gjentagne Forsikring om, at Forsamlingen var holdt med mit Samtykke og under min Beskyttelse, maatte han give Lars Møller fri. Dog modtog han en kjærlig Erindring af mig m H t den lange Bøn, men trøstede sig forresten med, at ogsaa Paulus var bleven kaldt en Spermalogos (Acta 17, 18). Efter en Times Tid kjørte Lars Møller med sit Selskab nordfra ud af Byen under Psalmers høit tonende Sang fra ham og Medreisende! Spise- eller Drikkevarer bleve ikke budte eller nydte i Forsamlingen. Den hele Forsamling varede fem eller høist sex Quarter.

Ved nu at have lært de fyenske Opvakte at kjende, er jeg bestyrket i min Mening om, at der, hvor Præsten kan og vil opfylde sin Pligt, er aldeles intet at befrygte af deres Fremtræden blandt Folket, naar Præsterne kun møde dem med Venskab, Oprigtighed og udvise aandelig Overlegenhed i Sagtmodighed og tillige baade vise dem den Agtelse, de fortjene, og foreholde dem de Farer for Sjelene, de selv ere udsatte for paa den Vei at vandre, og som de maaske føre andre paa. Den før ommeldte Broder til Anders Jørgensens Hustru skal betragte sig selv som omvendt og ført paa Frelsens Vei ved disse (L. Møller m fl), og gierne vilde han have sin Søster, Svoger o a fl førte derpaa ved samme Hjælp. — Plesner.

Okt 31: Gjort Indberetning til Provst og Bisp om den i Hesselbjerg holdte Forsamling«.

Den 17. Jan (1839) fortalte Skolelærer Knudsen af Kjædebye (J. Knudsen, Lærer, Ø Kædeby 1828—64) mig ved Kirken, hvor der var Liig, at der Aftenen i Forvejen fra omtrent Kl. 7 af havde været en saakaldt »hellig Forsamling« hos Andreas Stryenboes ved Helsned, der var talrigt besøgt og varede ud paa Aftenen. Smeden fra Simmerbølle og Fyenboen, Murermester Johan Nielsen (se foran) forestod Bønnen, Sangen og Læsningen. Senere er mig fortalt, at »Præsten fra Fyen« uddrog Forsamlingen længere [ud] paa Aftenen eller Natten. Samme Præst skal være en fattig Husmand fra Fyen, som søger sit Brød ad ommeldte Vei.«

»Søndagen den 3. Febr (1838) efter Gudstjenesten anmeldte de tvende Sognefogeder Hans Pedersen og Peder Hansen, at der 29. og 30. Jan havde været gudelige Forsamlinger, der første Dag i Hesselbjerg hos Anders Jørgensen, den anden Dag i Kjædebye hos Christian Skrædder. Sognefogederne meddelte mig denne Underretning i Sakristiet, hvor Sognets Skolelærere vare til Stede, i hvis Nærværelse de og bade mig at bidrage til at standse slige Forsamlinger. Til denne Begjæring maatte jeg naturligvis svare, at Forsamlingerne forsaavidt de vare Overtrædelser af de borgerlige Love, vare Øvrighedens og Politiets Magt undergivne, men at jeg ved flere Leiligheder og navnligen i Kirken efter fuldendt Gudstjeneste (20. S e Tr) forrige Aar havde undervist Menigheden om Lovens Bydende angaaende slige Forsamlinger, samt om, hvorledes de burde indrettes forat være saavel lovlige som opbyggelige, maatte være Sognefogederne bekjendt . . . Jeg indskrænkede mig til at anmelde for den geistlige Øvrighed, hvad mig befalet er at indberette, men føre at søge eller begjere den verdslige Øvrigsheds Bistand, tror jeg ikke endnu, at der er Anledning til for mig . . .

Andreas Nielsens Søn Claus anførte om den først afholdte Forsamling, som fandt Sted i hans Faders Gaard Mølgaard, at Johan Nielsen kom dertil om Aftenen den 16. Jan henimod 6 og forlangte Nattelogi der, hvilket man gjerne indrømmede ham. Paa de Gamles Begjering var han villig til at holde Andagtsøvelse med dem, og da denne Forretning begyndte, vare kun nogle Faa tilstede; men der samledes efterhaanden flere til, uden at enten de Gamle eller deres Børn havde dertil givet Anledning. Bortviste blev de kommende ikke, og saaledes blev Forsamlingen talrig. Johan Nielsen bestyrede Forsamlingen, der blev sungen af en Psalmebog (formodentlig Brorsons), oplæst og forklaret en Deel af Johannis Evang, samt holdt Bøn og Tale. Folk skiltes ad henad Kl. 10, og der passerede Intet uordentligt. Af Fruentimmer, som ikke hørte til Huset var 4 a 6 tilstede. Claus Andreasen vidste vel, at en Forordning om gudelige Selskaber og Forsamlinger var oplæst i Kirken; men han havde ikke hørt den oplæse og var derfor ubekjendt med den; men [han] kunde ikke formode, at Politiet havde noget imod en saadan rolig og fredelig Forsamling, da det taaltes, at Drikkegilder og Smugkroer (dette refererer sig til et Spillegilde, der i Vinter skal være holdt hos Christen Eriksen i Hesselbjerg og til en Pimpekro, som skal holdes hos Niels Botte i Kjædebye) fandt Sted, hvor Folk samledes til Svier og Uorden, ja til Slagsmaal, medens derimod alt gik sømmeligt til i deres Forsamling. Han syntes godt om Johan Nielsens Tale, men billigede ikke, at Lovens Bud overtraadtes, hverken af ham eller Andre . . .

Overensstemmende med, hvad her er indført om de »Helliges« Forsamlinger, har jeg idag (dvs. 6. Febr. 39) givet Indberetninger om disse til Biskoppen gennem Provsten, som befalet er, men tillige begjært, at min Anmeldelse ikke maatte betragtes som Klagemaal eller som Opfordring til verdslig Indblandelse i denne Sag, som jeg er overbevist om bedst bringes til tilbørlig Orden paa Kjerlighedens Vei, ved Underviisning og Formaning. Den 6. Febr 39. Pl.

Febr 16 1839: Anmeldelse Kl. 12 ved Andreas Nielsens Bud, at der samme Dag agtedes holdt Eft Kl 2 en gudelige Forsamling i hans Hus (dvs i Mølgaard, Møllevænge ved Helsned), hvortil den saakaldte Hellige, Fyenboen Johan Nielsen var arriveret. At møde til anførte Tid var mig ikke vel muligt, derfor tilskrev jeg Manden A. N med venlig Begjering og Formaning om at holde sig den her i Kirken oplæste Anordning om gudelige Forsamlinger efterretelig og i Særdeleshed følgende Punkter: Kun meget Faa maatte samles, Mænd og Qvinder hver for sig. Forsamlingen skilles ad inden Aften, fremmede og omreisende Personer maae ikke holde Taler . . . Næste Dag blev een eller to Fynboer ved Sognefogeden, uden Indblanding fra min Side, førte til Rudkjøbing som Arrestanter. Fredag Fmd iforvejen

skulde de have holdt en Forsamling i Lindelse og derfor være førte i Arrest... Lad dem kun fængsle vore Legemer, vare deres Ord.

En af de følgende Dage (dvs efter Søndagen den 24. Febr) anmeldte Sognefoged Peter Hansen for mig, at der havde fundet 3 gudelige Forsamlinger Sted bemeldte Søndag. Fra Kirken, hvor en talrig Menighed var forsamlet, gik en Deel, som Mange formener henhøre til de »Opvakte« til Kjædebye, holdt der Forsamling, først Andreas, Indsidder i Præstegaardens Gadehuus ib, dernæst hos Christian Madsen Skrædder. Henimod Aften drog man fra Kjædebye til Mølgaard og holdt der en Forsamling indtil ud paa Aftenen. Om der blev holdt fri Tale eller oplæst Prædiken af en Bog, vidste Referenten ikke. En Person, ved Navn Jørgen Slagter (Salmonsen) fra Rifbjerg, i Simmerbølle Sogn, forestod disse Forsamlinger, navnlig den sidste; men da han ikke kan synge, førte han sin ugifte Søster med sig, der i Forening med en ung Pige af Haugbølle forestod Sangen, og det hændte, at da disse en Gang ikke kunde finde Tonen paa Psalmen, loe de til hinanden, hvorfor Sognefogeden paa Morten Olsens Opfordring tiltalte dem og sagde: »I skulle dog ikke lee ad Guds Ord!« hvortil de strax og med Raskhed svarede: »Vi lee ikke ad Guds Ord, men glæde os over det i vore Hjerter.«

Marts 5. 1839 lod Claus Andreasen af Mølgaard mig melde, at der om Eftermiddagen Kl. 2—3 var gudelig Forsamling i hans Faders Gaard samt at man dertil ventede nogle Opvakte fra Fyen. Om Eftern besøgte disse Mænd mig og talte om deres religiøse Anskuelser og formentlige Forpligtelser til at opbygge deres Medmennesker, ogsaa i dette Sogn... Tiden tillod mig ikke at være tilstede i Forsamlingen i Mølgaard. Forsamlingen fandt Sted, den sædvanlige Fremgangsmaade fulgtes, og Peder Larsen Skræppenborg holdt Talen eller Bønnen. Da Forsamlingen var hævet, erklærede den tilstedeværende Sognefoged Fyenboerne, at han ifølge sine modtagne Ordres maatte bringe dem til Herredsfogeden. Men da denne har sagt, at naar de »Hellige« give deres Ord paa, at de til bestemt Tid ville selv godvilligen indstille sig hos ham, saa behøves ingen Arrest... Saa forbleve Fynboerne her indtil den 7., var i Kirke Onsdag den 6., holdt en for mig anmeldt Forsamling hos Anders Jørgensen i Hesselbjerg om Aftenen s D, tilbragte Torsdag Formiddagen hos mig i Præstegaarden og indstillede dem (sig) derefter for Herredsfogeden.

Den Ene af dem var den nævnte Peder Larsen af Skræppenborg, den Anden en Gaardmand af Gamborg (Gaardmand Anders Larsen paa Gamborg Mark, Jfr. L. Schrøder: O. P. H. Larsen, Odense, 1875. Samme: Peter Larsens Liv og Gerning, 1902) Begge, som det syntes, meget vakre Mænd, med hvem det glædede mig at tale, endskjønt jeg ikke deler alle deres Anskuelser. De vare langt mere rationelle og langt mindre fordømmende, end man udraaber dem for. Min Samtale med dem i flere Timer var religiøs, uden at det dog var mig muligt at bringe dem til det Punkt, som jeg ønskede, nemlig at indsee, at de saakaldte »naturlige Sjæle-Kræfter« hos Mennesket ikke ere saa depraverede og uskikkede til det Gode, som de Opvakte lære; samt at man handler urigtigt og utaknemmeligt ved at ringeagte dem; og tillige skades Kristendommens Sag ved ikke at opfordre Menneskene til deres Anvendelse ogsaa i Salighedens Sag. Men der hører meget til at overbevise en Pietist om, at han feiler, og det var mig ikke muligt at bringe dem til Erkjendese af, at de, naar de fordre, at Mennesket skal bede, altid bede og ikke videre end bede, fordi det ikke kan meer, om at Gud vil sende sin Helligaand i vore Hjerter, — da tillige have indrømmet de naturlige Sjelekræfters Værd og nyttige Virksomhed... Sandheden heraf vilde de ikke see, men viste iøvrigt meget mer Overlæg og Eftertanke i det Religiøse, og en inderligere, varmere Følelse for det aandelige [Ord], end man ellers pleier at træffe paa. De vare og villige til at erklære mig for deres Medtroende, naar jeg antog, at Gud har givet os til det evige Liv, og at dette Liv er i hans Søn, og at Sønnen, men ikke noget andet Navn paa Jorden, er given os til Frelse.

Jeg var, uden deres Vidende i Forsamlingen den 6. og fandt for min Deel ikke nogen Opbyggelse uden ved Sangen af et Par Opmuntringer: Sursum corda! som næsten alle kende og istemmede med et glædeligt Liv. Det Øvrige var den kjedelige Syngen efter Dictat, der bliver højst trættende, naar Salmen er lang, og de Syngende ikke vide at falde ind til rette Tid, ja ofte ikke i den rette Tone, fordi det er meget vanskeligere at holde Tonen paa denne Vlis, end naar der synges uno tenore. Der blev læst en Prædiken af Jesper Brockmand, holdt en lang Bøn med Opfordring til Synds-Erkjendelse og Fortrydelse, samt sunget flere af Brorsons Psalmer.

Manden fra Gamborg forestod Forsamlingen. Jeg talte aldeles Intet, men opholdt mig stille i den yderste Stue, hvor jeg indfandt mig strax efter at Forsamlingen var begyndt.

1839. Marts 22. eller 23.: Gudelig Forsamling. Det var enten 22. eller 23. Marts, at Claus Andreassen af Helsned mødte hos mig med en ung Person fra Rifbjerg i Simmerbølle ved Navn Jørgen Jørgensen og meldte, at der samme Dags Eftermiddag agtedes holdt en gudelig Forsamling i hans Faders Huus under b:mte Persons Styrelse... Efter at have udspurgt Jørgen Jørgensen (som var mødt op sammen med Claus Andreassen) om hans Tro og om den Grund, hvorpaa han byggede samme, erfarede jeg, at han var et uvidende Menneske... Jeg paamindede ham om det Ansvar, han derved paadrog sig baade for Gud og Mennesker. Han svarede, at han maatte gøre, hvad han ikke kunne undlade, og hvad hans Hjerte »af den Hellig Aands Drift« bød ham. Jeg talede ham til med Strenghed, dog i Kjerlighed og forbød ham at tale offentlig i den Forsamling, man nu vilde holde. Han gik bort med den Begjering, at jeg endog vilde høre ham, naar Aanden var over ham og at han oftere maatte komme til mig.

Skiærtorsdag den 28. Marts (1839) meldte Henrik Thomsen, at der næste Dag agtedes hos ham afholdt en gudelig Forsamling, hvilken Peder Larsen Skræppenborg skulle afholde. Denne fandt Sted. Et hundrede Mennesker eller lidt derover, synes at have været samlede, men ingen Uorden fandt Sted, saavidt jeg har kunnet erfare.

1839, den 30. Juli, lod Claus Andreassen af Helsned mig tilmelde ved Tjenestekarlen, at der i hans Faders Gaard agtes afholdt en gudelig Forsamling, som en Reisende fra Hamborg, hvis Navn han ikke vidste, skulde bestyre om Eftermiddagen Kl. 5. Jeg bad Budet paaminde sin Husbonde og Søn om, at gudelige Forsamlinger ikke maatte afholdes af omreisende Personer... Om Eftm Kl. 5,30 indfandt jeg mig, tillige med Cand. Theol. Schurmann (J. Chr. Schurmann, Seminarieforstander 1851) og min Søn Stud Theol Fr. P (Fr. Plesner, Sp Vedersø 1856—92) paa Stedet, hvor Andagtsøvelsen allerede var begyndt. De smaa Værelser vare opfyldte af Mennesker, og en Mængde stode udenfor, ialt 120 a 130 Personer, hvoriblandt mange Qvinder med smaa Børn. Hamborgeren, som jeg siden erfarede at være født i Fyen og hans Navn **Køhner**, stod i Gaarden tæt ved de udtagne Vinduer, saa at han kunde høres baade af dem, som vare inde og ude. Omgivelserne vare meget ubehagelige. Man stod paa en Mødding og havde en Svinesti med gryntende Svin tæt ved Siden, og en Deel Hunde løb om paa Pladsen; men alt dette synes ikke at blive bemærket af Tilhørerne, som stode andægtige, Mændene med blottede Hoveder og hørte paa Sang og Tale men Opmærksomhed. Der blev, paa den sædvanlige Vils sungen af Brorsons Psalmebog. Køhner holdt fri Bøn og Tale, som varede 1 Time og et Kvarter. Dens Indhold var gammelluthersk, tildels noget amsdorfisk (Nic. Amsdorf, gammelluthersk, tysk Teolog, † 1564), da Taleren for at ophøie Naaden nedsatte Menneskets egen Virksomhed og Gjerning, glemmende eller misforstaaende Pauli Ord, at Gud er den, som udretter i os baade at ville og at gjøre det Rette, og at altsaa vor Selvvirksomhed, naar den falder sammen med Guds Villie, ogsaa er hans Naadegave, og dog vor, ligesom enhver aandelig Gave, som tilegnes os, bliver baade Giverens og Tagerens.

Aug 5 (1839). Rasmus Madsen fra Simmerbølle besøgte mig og meldte, at han have havt Besøg af Køhner, og at denne var en Anabaptist, men ikke streng og ellers retsindig Kristen. Dog havde Præsten Mau advaret imod ham. Herom skrevet til Biskoppen samme Dag.

Aug 12.: Besøg af Hr. Vind og Hr. Fich, Simmerbølle. Fich berettede, at Købelen forfulgte Hamborgeren paa Skibsbroen med Huien og Skjeldsord, da han reiste herfra over Rudkjøbing. Køhner skal ellers ved en Kjerligheds Historie være foranledliget til at blive christnet. Tildragelsen begyndte i og ved Odense, de Elskede flygtede til Hamborg, og han antog den Elsktes Tro... Hans Forsøg paa at vinde Proselyter her paa Landet (og Ærø) har vel ikke ganske været uden Følger; dog har Ingen endnu (Udgang 1839) erklæret sig for ham her. Kun 3 eller høist 4 Personer vakle, men man tør haabe at see dem bevarede.«

Det religiøse Røre paa Langeland 1837—40, hvori der her er givet nogle Indblik, forsaavidt angaar

Humble og Plesners Berøring dermed, vakte Opmærksomhed ogsaa ud over Langeland, og efter Opdring af »Det kongelige danske Cancelli« affattede Plesner en meget udførlig Betænkning derom. Af denne foreligger nogle Uddrag i Vilh. Lütken: Langelands Historie. 1909. Slutningen af Provst Plesners vægtige Indlæg lyder:

»Ikke til Kamp imod Opvækkelsen lyder Tidens rette Kald, men imod en fælles Fjende, Sandhedens Fjende, Mørkets Magt i alle dens Proteusformer. Som det materielle Lys, der i brudte Straaler spiller med talrige Farver, kun er eet, saa og Aandens Lys. Det rene Lyspunkt i Christus er det ikke givet alle klart at skue. Men ogsaa de, som see igjennem Taageglasset, erkjender Sandheden for Sine og kalder dem til sin Hær i Ragnarokskampen. Og Sandhedens Venner forsmaa ikke Forbundet med Opvækkelsen, med Lysets Børn til Lysets Seir.

Naar da i Videnskabens Høisale og i Templernes Helligdom et renere christeligt Sandhedslys skinner til Aandens Udfrielse af Mørket, da skal der findes en tro og mægtig Bundsforvant i Opvækkelsen, i den Straale, som varmende og lysende trænger ind til Hyttens Beboere og derfra bringer en stor skare til høiere Lysets Egne.

Deres Tal er ikke lidet i Menighederne, hos hvilke et aandeligt Liv rører sig. End Flere er der, hvor Lysgnisten ligger skjult under det Støv og Aske, som i Materialismens og Indifferentismens Dage ere opdyngede ... Da opfyldes, hvad Paulus saae, og de Troende haabe: Christus lyser for sin hele Menighed.

Humble Præstegaard, i October 1839.

Plesner.«.

Ved et af de talrige forhør, som blev holdt paa Langeland af opvækkelsens nidkære modstander, herredsfoged M. v Schmidten i Rudkøbing, faldt den ytring, som senere ofte gentoges: »Derfor har vi kun vor halvhellige provst at takke.«

Flere andre interessante aktstykker foreligger fra det bevægede aar 1839 paa Langeland. I dagbladet »Fædrelandet« skriver sognepræst H. J. Drejer, Tryggelev (han blev provst Plesners efterfølger i Humble) et længere indlæg som kræver klarere formulering af forordningen af 13. jan 1741. Man ser her vanskelighederne set fra en sognepræsts side.

Han skriver bl a:

»Anordningen, saaledes som den nu bestaar, skjelner imellem 5 Slags-Andagtsøvelser udenfor Kirken: 1) Forsamlinger under Præstens Auspicier. 2) Forsamlinger af bosiddende Personer i ringe Antal. 3) Simpel Huus- eller Familie-Andagt. 4) En større Samling af bosiddende Personer, samlede efter gjensidig Opfordring. 5) Samlinger, holdte efter Opfordring af eller under Veiledning af tilrejsende Personer. De tvende sidste Slags gudelige Forsamlinger ere i Anordningen forbudne; for de tre første Slags ere Regler givne. Men der savnes i Forordningen en klar Antydning af denne vigtige Skjelnen imellem forbudne og disse tilladte Forsamlinger, — saa klar, at Meningsmand straks kan indse, om den Forsamling som han, sig selv bevidst, i en religiøs Hensigt, gjerne ønskede at besøge eller anstifte, er stemmende med Anordningen eller ei; og at Tvivl her er af den skadeligste Virkning, hvor tør nægte det? En Anordning, der skulde indeholde i korte og tydelige Udtryk de samme Befalinger og Forbud med Hensyn til gudelige Forsamlinger udenfor Kirken, som de der nu implicite indeholdes i den nævnte Forordning af 1741, maatte altsaa vistnok, efterat have nævnet de aldeles forbudne Slags, udtrykkelig og numerisk fremsætte Canterne ved Afholdelsen af enhver af de 3 Slags lovlige gudelige Forsamlinger.«

»Her kunde Indsenderen meget vel standse, i den Overbeviisning, at han, ved at fremføre det Forestaaende, havde bidraget Sit til, at Vedkommendes Opmærksomhed kunde henledes paa Mistydningen af en Forordning, hvis Indhold saa ofte for Tiden anvendes rundt om i Landet. Dog, **da min Stilling, som Præst i en Egn, hvor gudelige Forsamlinger ikke ere ukjendte**, fører det med sig, at Sagen for mig har en anden Interesse, foruden den, som er nærmest »Lægmand« vedkommende, saa troer jeg endnu at burde gjøre opmærksom paa det Mangelfulde i de Forskrifter, som ere Præsten givne med Hensyn til de i den nævnte Forordning forbudne gudelige Forsamlinger. Det bliver saaledes vel i Artikel 17 paabudt, at, naar tilreisende Personer, som der paa Stedet »intet andet Ærinde foretage, end at opbygge og styrke Andre, for Præsten anmelde eller anmelde lade, at de agte at holde en Forsamling i den nævnte gudelige Hensigt, da skulle de »af Præsten »med Beskedentlighed og Kjærlighed underrettes om denne allernaadigste Villie og Befaling, og tilraades, at de, saalænge de ikke til saadant Værk kan legitimere deres lovlige Kald, ei gribe ind i fremmed Embede, samt, at de og i den Tid, som det bliver dem tilladt, der at forblive, holde sig ganske stille, uden Samlinger at holde: saa skal og Øvrigheden paa Stedet, saasnart de om saadanne Personers Ankomst blive vidende, eller og det af Præsten anmeldes,« osv. Men heraf er det ingenlunde klart, saafremt en saadan Forsamling, uagtet Præstens Fraraaden, ikke destomindre bliver afholdt: 1) om Præsten bør møde i en saadan og, saaledes som det i Artikel 8 paabydes, have »nøie Indseende« med den — eller ikke, 2) om saadan Forsamling skal anmeldes af Præsten, »— eller om Ordene i Artikel 17«: eller det af Præsten anmeldes« udtrykkeligen overlade Anmeldelsen til Præstens eget Skjønnende. — Hvad Nr. 1 angaaer, da er det vitterligt, at der iblandt de overordnede Geistlige hersker Meningsforskellighed herom, sandsynligviis fordi Nogle antager, at Præsten bør søge at skaffe sig en saa nøiagtig Kundskab som muligt om sin Menigheds religiøse Tilstand; Andre derimod formene, og efter Indsenderens Overbeviisning vistnok med Rette, at en Præst ingensinde med fri Villie bør indfinde sig ved de, endog i sig selv uskyldigste Forsamlinger, naar Landets Love have stemplet dem som utilladelige. Med Hensyn til Nr. 2, da har det viist sig i Praksis, at de fleste Præster, naar de ikke vare Yndere af gudelige Forsamlinger udenfor Kirken, have forstaaet hine Ord som en Befaling, at de skulde anmelde dem til den verdslige Øvrighed, og, støttende sig til den formeentlige Befaling i Artikel 17, have de søgt saaledes at bortlede fra sig den Misfornøielse, som vækkes og maa vækkes, naar Præsten er Angiver af Forsamlinger i hans Menigheds Midte, hvori intet Ugudeligt eller efter Moralens Bud Ulovligt foregaaer. Paa den selvsamme Artikels Ord støtte ogsaa de deres Mening, der, tilligemed Indsenderen, have troet, at det maatte være den verdslige Øvrigheds egen Sag, igjennem den Betjent, som af Samme er ansat i ethvert Sogn, at opdage og paatale Overtrædelser af denne Natur.«

Baptisten Købners optræden vakte uro.

Pastor **C. F. Rønne**, Indre Missions formand, skriver et brev i helt apostolisk stil til de troende paa Langeland i anledning af **gendøbernes vildfarelser:** (Nord Kirketid, 1839, sp 874 f).

»Eder alle, vore troende Brødre og Søstre i Herren, som ere paa Langeland, sende vi vor kjærlige Hilsen. Naade og Fred være med Eder alle! Amen!

Endskjønt jeg ikke kjender Eder personligt, og I ikke heller mig, saa er der dog en Kjærlighed imellem os, saa mange som oprigtigt elske Herren, og denne driver mig til at skrive Eder til. Jeg kan ikke Andet, eftersom naar det ene Lem lider, saa lider det andet ogsaa; og ligesom jeg med alle de Troende her paa Øen haver havt stor Glæde ved at høre om Eders oprigtige Omvendelse til Herren, saa har nu en stor Sorg nedbøiet mig og de Troendes Menighed her i Egnen, da vi frygte for, at nogle iblandt Eder skulle lade Eder lokke fra den hellige almindelige Kirke ved at ringeagte den Daab, I af Herrens Naade engang have modtaget i Barndoms-Dage.

Vel vide vi ikke, om vi tør fæste Tro til saadanne sørgelige Efterretninger; men vi have hørt om Nogle, der ere farne vild og komme i kraftige Vildfarelser, som Apostlen taler (2. Thes 2, 11), og have ringeagtet den Daab, hvormed Herren havde døbt dem i sin Kirke, og forsmaaet den Hellig-Aand ved at lade sig døbe om igjen; om Disse have vi hørt, at de skulle have besøgt Eder og strøbt ved kraftige Ord og Skin af den hellige Skrifts Medhold at overtale Eder til at troe, at Eders egen Daab ikke skulde gjælde til Annammelse af den Hellig-Aand og Syndernes Forladelse; og snart kunde de fristet Eder til at forhaane Naadens Aand (skjønt jeg anseer den Ringeagt for Aandens Naadevirkninger i vor eengang modtagne Daab, som Gjendøberne vise, for en Forhaanelse af Naadens Aand, mener jeg dog ikke, at den er den Synd mod den Helligand, som Herren taler om Matth. 12, 31, men troer, at Gjendøberne kan omvende sig til den hellige almindelige Kirke, og blive frelste) ved den samme Synd.

Hvad enten det nu er faa, at en Gjendøber Købner eller nogen Anden allerede har ængstet Eders Sjele med saadan vildfarende Lære, eller Nogen nu og herefter skulde komme til Eder med saa-

danne fra den hellige almindelige Kirke afvigende Sætninger: saa finder jeg, at jeg skylder den Herre, som os elskede og oversatte os fra Mørkets Magt i sit lyse Rige, og Eder, hvem han kiærligen kaldte til en saa stor Naade, at paaminde Eder og formane Eder i Herren, at I dog ikke skulle lade Eder lokke til saa gruelige Synder.

Efter den Naadegave, hvilken er given mig under Haandpaalæggelse, beder jeg Eder derfor, ikke i mit, men i Herrens Navn, betænke at den hellige almindelige Kirke lige fra Apostlenes Dage aldrig haver tilladt Nogen ,som engang var døbt i den treenige Guds Navn, at døbes om igjen, men altid har erklæret dette for en gruelig Vildfarelse; saa at hvem der lader sig døbe om igjen, eller frister Andre dertil, skiller sig fra den af Herren ved Aanden stiftede apostoliske Kirke, altsaa fra den ægte Christen-Kirke, og Gjendaab bliver et Affald fra Herrens rette Samfund. Og dette beder jeg Eder alle for Herrens Skyld vel at ihukomme.

Skulde det imidlertid ængste Nogen af Eder, at I fra Barndommen ikke have ihukommet og holdt Eders Daabspagt, saa husker paa, at Herren derfor har været og er lige trofast og holder sine Forjættelser, dem han gav Eder i Faderens, Sønnens og den Hellig-Aands Navn; og det gjælder kun an, at I med sand Bodfærdighed bekjende Eders Synder, fornye og tilegne Eder i Troen den Pagt, I hidtil skammeligt glemte. Desuden, hvis senere Synder skulle ganske kunne tilintetgjøre Daabens Velsignelse, saa maatte man jo døbe om igjen hvergang Nogen affaldt fra Herren og igjen vilde have Oprejsning; men hvilken rædsom Gudsbespottelse blev dette ikke; det var ligesom om man vilde have, at Herren hvergang paa ny skulde døe for en Synder for at udslette hans gjentagne Overtrædelser. Vi ere engang begravne med Christo, og dette er nok.

Lader Eder derfor ikke forføre, om ogsaa Ordet er godt, som de ellers tale, kraftigt og kjærligt; thi det skal jo være kraftige Vildfarelser, som besnære de Troende. Om de da end ellers talede med glødende Tunger, gjorde store Undere (Matth. 24, 24), opvakte og omvendte Mange: saa er deres Vildfarelse dog saa stor og farlig i dette vigtige Stykke og i meget andet om Kirken og dens Lærestand, at I maatte grue for at tage dem tilhuse og laane dem Øre. Dette er ikke blot min Mening om disse Gjendøbere, og alle de troende Præsters og deres Menigheders, men den hellige almindelige Kirkes, som staar paa Klippen der aldrig skal rokkes.

Det Farligste er maaskee dette, at disse Vildfarende, fordi deres egen Samvittighed lønligt vidner imod dem, som oftest fra Førstningen fortie deres falske Lærdomme, indtil de have vundet de Svage i Troen ved deres store Gaver og indtrængende Tale, og da først komme frem med deres Lære om Barnedaabens Ugyldighed og meget Mere. Men hvem seer ikke just deraf, at det er Mørkets Vei, de vandre. Thi vandrede de i Lyset, da stode de strax offentligen frem med deres afvigende Lære baade hos os og hos Eder. Men de liste sig paa de Svage og Ubefæstede, for at fange dem i Snaren.

Saa ofte derfor et ubekjendt Sendebud kommer til Eder, Brødre! som ikke har den hellige almindelige Menigheds gode Vidnesbyrd, saa værer vaersomme og vaagne for Herren; og spørger ham da ogsaa strax ligefrem paa hans Samvittighed: om han ærer den Daab, hvormed I ere døbte, som et ret Bad til Syndernes Forladelse; paa det I maa vide, med hvem I have at gjøre.

Gud oplyse Eder nu ved sin Hellig-Aand, og lade sin Fred formedelst Troen i Jesu Navn vende tilbage og forblive i Eders alles Hjerter nu og altid. Amen!

Læser dette Brev for Eders troende Brødre, og bliver oprigtigen hos Herren indtil Enden!

Eders i Herren forbundne, Eder i Christo Jesu elskende.

Høve Præstegaard, den 9. Nov 1839.

Christian Frederik Rønne.«

Der var liv og røre i flere sogne omkr 1840. Et andet vidnesbyrd om livet paa Langeland har vi i salmen »Saa vil vi nu sige hverandre farvel«, som har tilknytning til Langeland. Før Ærøboen *C. L. Clausen* (se Tranderup) rejste til Amerika 1843 for at blive præst for danske derovre, var han paa Langeland blevet kendt med den begavede gaardmandsdatter Martha Frederikke Rasmussen fra Rifbjerg. Med hende blev han gift den 25. nov 1842 i Simmerbølle kirke, og næste foraar forlod de hjemmet, som hun ikke fik at se mere, og hvor man holdt en smuk afskedsfest for dem. Ved denne lejlighed sang man for første gang til en gammel folkemelodi salmen: »Saa vil vi nu sige hverandre farvel«, som Martha Clausen kort forinden havde skrevet. Den fandt snart vej til de gudelige forsamlinger, blev optaget i den nye slesvigske salmebog og senere i »Salmebog for Kirke og Hjem«. I »Den danske Salmebog« har den nr 393, men der er sat spørgsmaalstegn efter Martha Clausens navn. Salmen bruges stadig i Danmark, Norge og Amerika. Hendes eneste søn, Martin, lavede en smuk engelsk oversættelse af den.

Den 6. april 1843 forlod det unge par Langeland for at rejse til Kbhvn, hvor de i paasken hørte Grundtvig prædike i Vartov to gange hver helligdag. Men vækkelsen ebbede ud.

I efteraaret 1857 var lægprædikanten, smed *Jens Larsen*, Værløse, sammen med *Johan Nielsen* paa en prædikerejse til Langeland, hvor de styrkede de vakte og søgte at skabe nyt liv. 1862 var *Jens Dyrholm* en prædikerejse rundt paa Langeland. Men det blev en bedrøvelig rejse, en stor skuffelse. Han fandt, at det liv, som blomstrede saa frodigt omkr 1840 var »sygnet hen og visnet«. Mellem de troende var der splid. De var delt i 2 partier, som stredes »om liv og evangelium og om trosbekendelsens værd og fortrin fremfor den hellige skrift«. Ellers »rugede døden med sin kulde« allevegne, og folk var »ganske ligegyldige med deres frelse i Jesus Kristus«. Han holdt ingen forsamlinger. Dels fik han ingen opfordring dertil, dels var der kun een præst, Ørsted i Simmerbølle, der ville lade ham benytte skolen til møde. Jens Dyrholm maatte nøjes med samtaler paa tomandshaand og med at sælge bøger. Han følte sig paa sine vandringer som »en unyttig tjener paa den ø, hvor han havde levet de fleste naadens aar, Gud havde forundt ham«. (IM tid, 1862, s 92, 1874, s 114, IMs historie, s 71–72.)

De senere aar. Vækkelsens spor udslettedes altsaa ret hurtigt. Mest mærkedes de i Snøde-Stoense-Hou, hvor pastor *Wilhjelm* var velvillig stemt over for de vakte, og hvor pastor *H. Blom* (kapellan her 1870–77) var en levende IM's præst, der energisk bekæmpede baptisterne og andre sekteriske tendenser. Han fik rejst kirken i Hou. Troende fiskere fra Østfyn bosatte sig i Hou, og det styrkede vækkelsen. Pastor *Fr. Wilhjelm* (kapellan der 1878–81) fortsatte Bloms arbejde, og der dannede sig et lille IMsamfund, hvor gdjr *Hans Hansen*, Snøde, i mange aar var leder. I Hou var *Axel Bülow* sp 1910–16, han var varm IMs præst, og der blev holdt mange møder. Ogsaa i Hou-Lohals og i Tullebølle er der IMsmf. Ellers er der ikke megen IM paa Langeland. I Rudkøbing er der lidt IM, 1915–22 var der her ansat en særlig andenpræst af IM og Dansk kirkefond.

Der er ikke meget grundtvigsk liv paa Langeland. I forbindelse med *Johan Nielsens* møder og de gudelige forsamlinger opstod der

lidt grundtvigsk bevægelse i Ristinge, Humble, provst Plesners søn, *J. Fritz P* (senere sp Vedersø), sluttede sig dertil. Man havde forbindelse med *Birkedal* og *Jens Schjørring,* og der oprettedes en friskole, men sporene deraf er nu svage. Efter 1864 oprettedes ogsaa en friskole i Nordenbro, Magleby, hvor *Kr. Stenbæk* var lærer, den betydelige *Emanuel Pedersen* var lærer i 47 aar i Kadsebølle friskole (se s 615). Denne skole har gennem aarene haft forbindelse med Vejstrup valgmgh. En højskole, Langelands højskole, blev oprettet 1907, og ledet af mejeribest *Kr. Tange,* men blev nedlagt 1914, nu landbrugsskole i Rudkøbing.

Flertallet er uden partipræg; de fleste er velvilligt indstillet. Politisk er øen (især Sdr Herred) radikalt præget. 1880–1906 var *Edvard Brandes* øens folketingsmand, og fra 1909 var *P. Munch* folketingsmand her.

Kirkelivet er ikke stærkt. Kkg ligger omkr 2–5 pct. Alterbesøget er især i Sdr herred lavt. I Nørre herred har altergangsprocenten bevæget sig fra 20 pct i 1926 til 21 pct i 1953, i sdr herred fra 16 til 15 pct. De kirkelige partier mærkes ikke i menighedsraadene, især ikke i sdr herred, hvor hverken IM eller gr opgives at have menighedsraadsmedl. Der er soc dem flertal i Rudkøbing, enkelte IM i Tullebølle, Snøde og Hou, enkelte gr i Simmerbølle og Snøde, Rudkøbing, Skrøbelev og Humble.

Langeland havde nogle af landets største præstemebder. Snøde-S, Tranekær-T og Bøstrup havde over 9000 kr i nettoindtægt 1870. Blandt præsterne kan nævnes den ærværdige provst *Langhoff,* Bøstrup, den lærde provst, dr *C. L. Nielsen,* først i Rudkøbing, senere i Bøstrup, i mange aar øens førende skikkelse, pastor *Leunbach,* Tranekær, blev biskop paa Lolland-Falster. Provsterne *Sabroe,* Tranekær, og *Axel Christensen,* Rudkøbing, historikeren, pastor *V. Lütken,* Simmerbølle, historikeren, provst *J. O. Fabricius,* Magleby, og pastor *Wied,* Humble, mindes som betydelige præster. Den betydeligste præst i tiden siden 1800 var den landskendte provst *Ulrik Plesner,* Humble.

Præsteslægten *Brandt* er særlig knyttet til Langeland. Hans Gunnersøn Brandt, sp i Lindelse 1688–1706, havde en søn, Gomme Hansen B, sp i Tryggelev-F 1731–76. Han var gift med en datter af Gjøde Nielsen, sp i Lindelse, og havde 2 sønner, hvoraf den ene, Johan D. B. B var sp i Humble 1799–1820 (hans datter blev gift med provst Ulrik Plesner, Humble), den anden søn, Hans B, blev hans eftermand i Tryggelev-F 1776–1808. Hans Brandts søn, Gomme Fr. B, blev hans efterfølger i Tryggelev-F 1808–29, og hans datter blev gift først med pastor C. Hansen og derefter med hans eftermand, C. Graae, Bøstrup.

Ved provst *Joh. Exners* indsats er arealerne omkring samtlige kirker paa Langeland blevet fredet 1952–53. Skæmmende skure o lign er fjernet.

Hou udskiltes fra Snøde-S 1896. Tullebølle var anneks til Tranekær til 1891 og 1934–43.

Nye kirker er opført i Hou (1873) og Bagenkop (1920).

Lærer *Carlin Klæsøe,* Lindelse, skriver om øens kirker:

Sagnene om, hvorledes kirkerne blev bygget, vidner om, hvilket umaadeligt arbejde det var at bygge disse store kirker. Selv troldene har folketroen taget til hjælp.

Kirkernes bygherrer kendes ikke med sikkerhed; men man formoder, at det var kongerne. I hvert fald vides det, at baade i midten og i slutningen af middelalderen var det kongen, der havde patronatsretten, og den plejede at følge den, der havde grundet og udstyret kirkerne.

Gennem middelalderen øgedes kirkernes gods ved milde gaver, saa de langelandske kirker og præstegaarde ved den katolske tids slutning ejede over 50 ejendomme og en del andre rettigheder og ydelser.

Dertil kom, at hver kirke havde sin tiende. Dette gods var for de langelandske kirkers vedkommende underlagt biskoppens og lensmandens tilsyn, og styrelsen deraf var overgivet til to kirkeværger i hvert sogn.

Disse kirkeværger var valgt blandt sognets »bedste mænd«. Den ene af dem var ofte en adelsmand.

Disse kirkeværger maatte hvert aar møde paa Tranekær og aflægge regnskab for biskoppen og lensmanden – senere for biskoppen og lensgreven, eller for deres stedfortrædere – som regel provsten og godsforvalteren.

Ved reformationen gik »herligheden« af kirkernes ejendomme over til kronen, dvs staten og siden til grevskabet.

V. Lütken skriver i sin bog om Langeland: »Ved salget af fæstegodset gik alt i grevens kasse, uden at nogen tænkte paa, hvad der var kirkens og hvad der var grevens.«

Tienden blev dog bevaret for hver enkelt kirke, men blev bestyret af lensgreven paa Tranekær (tiendeejeren).

Senere blev tienden afløst ved, at hver tiendeyder maatte udrede en kapital til »tiendeejeren«.

En del af denne kapital er overgaaet til de nu selvejende langelandske kirker.

Disse summer var for de fleste kirkers vedkommende ikke særlig store, saa kirkeskatten i flere sogne er ret »følelig«; men alligevel er det at haabe, at vore ærværdige kirker maa kunne bevares i vel vedligeholdt stand fra slægt til slægt i fremtiden.

Langeland herreders præstekonvent er et af de ældste i landet, hvilket bl a fremgaar af konventets protokoller, der gaar langt tilbage i tiden. Konventet har altid omfattet begge herreder, hvilket altsaa vil sige, at til en given tid har samtlige øens præster tilsluttet sig det.

Møderne holdes næsten altid rundt om i præstegaardene og begynder som regel kl. 14, hvorefter de varer hele den paagældende dag. Oprindelig havde damer ikke adgang, men nu deltager saavel præster som deres fruer.

Sammenkomsterne former sig saaledes: Først indleder et medlem om et teologisk eller kirkeligt emne. Derefter diskussion. Derpaa følger selskabeligt samvær, indtil man bryder op ud paa aftenen.

I dette aarh har følgende fungeret som konventets formænd: Provst, dr phil *C. L. Nielsen,* Bøstrup, provst *H. Sabroe,* Tranekær, pastor *V. Lütken,* Simmerbølle, pastor *Linneboe,* Humble, og dr *Munch Madsen,* Tranekær.

Kirkelig statistik

	Folketal 1950	Kkg % 1953	Altergæster 1926	%	1942	%	1953	%	Mh	Fh	Menighedsraadsvalg 1953 IM	Gr	Soc	UP
Rudkøbing	4541	4	1380	33	929	23	511	11	1				6	4
Skrøbelev	900	2	130	13	149	15				1				6
Simmerbølle	661	3—8			142	22	125	19		1		2		4
Tranekær	804	8	175	21	150	19	120	15						6
Tullebølle	1300	3—4	197	15	300	23	494	38		1	1		2	4
Bøstrup	1197	2—20	100	7	373	31	316	26		1				7
Snøde	871	4—5	300	30	219	26	205	24	2		2	1	3	6
Stoense	481	4—5			117	21	49	10						
Hou	1167	3	318	20	300	25	272	23	1		2			5
			Gnsn	20	Gnsn	23	Gnsn	21	4	4	5	3	11	42
Longelse	1076	5	246	23	221	22	234	23		1				7
Fuglsbølle	463	4	108	23	155	35	173	39						6
Lindelse	1393	4,5	189	13	205	14	132	9		2				7
Humble	2145	3—10	300	13	358	16	415	20		1			2	6
Tryggelev	736	2—3	121	16	98	12	27	4		1				6
Fodslette	327	2—3	49	13	65	19	31	10						6
Magleby	2095	8—10	300	12	300	12	102	5						13
			Gnsn	16	Gnsn	19	Gnsn	15		5			2	51

Trossamfund uden for kolkekirken: Der er rmkatolsk kapel og præst i Rudkøbing, tillige metodistkapel og baptistkirke, pinsemission og adventister, ialt c 40 personer, evangelisk luth frimgh i Lohals, enkelte Jehovas vidner spredt over øen, lidt pinsemission i Tullebølle.

Politisk har flg partier formandsposten i kommunalbestyrelserne (1950):

Socialdemokrater: Rudkøbing.
Radikale: Humble, Tryggelev-F.
Konservative: Bøstrup.
Venstre: Skrøbelev, Simmerbølle, Tranekær-Tullebølle, Snøde-Stoense-Hou, Longelse-F, Lindelse, Magleby.

Litt: J. N. Lange: Topografi over L, 1830, Th. Rützow: Smaastykker af L's hist, 1873, Vilh. Lütken: Bidrag til L's hist, 1909, Vedel Simonsen: Langelandske annaler, I. T. Rohde: Om stormfloden 1872 paa L, i Svendb omts hist aarb, 1920, Trap IV, s 838 f, Ingvar Bondesen om L i Turistforen aarb, 1902, Om baptistforfølgelsen paa L, se bidrag til Tidhistorie, 1843, s 177 f, Fr. Nygård: Kristenliv gn 100 aar, 1897, Holger Begtrup: Dsk mghliv i gr kredse, III, 1932, Saml t Fyns hist og top, 1881, s 133 f (om svenskekrigen paa L), Chr. Heilskov: Dsk provinstopografi, 1920, s 416 f, Af L's hist i 1880'erne, Fyns hjemstavn, XII, 157 f, Achton Friis: Danmarks store øer, I, 1936, s 197—253.
Kirkehistorikeren, pastor **H. G. A. Jørgensen**, Farup, er født i Kædeby 1861 og har i sin bog, »Sognepræst og præstegaard«, 1937, med et særligt tillæg om provst Ulrik Plesner givet interessante og levende skildringer af præstegaardsliv paa Langeland 1700—1850.

Provster

18. marts 1839–22. febr 51: **Ulrik Plesner,** Humble.

22. febr 1851–1. aug 73: **C. Graae,** Tranekær-Tullebølle.

1. aug 1873–17. marts 91: **C. C. E. Langhoff,** Bøstrup.

4. juni 1891–1. dec 1905: Dr phil **C. L. Nielsen,** Bøstrup.

13. dec 1905–17. juni 1920: **H. G. S. Sabroe,** Tranekær.

8. april 1921–26. aug 28: **A. C. E. Christensen,** Rudkøbing.

15. okt 1928–27. aug 37: **J. Fonager,** Snøde-S.

27. april 1938: **V. A. Thelle,** Rudkøbing.

RUDKØBING KØBSTAD

(Skrøbelev var anneks til 18. april 1894).

Rudkøbing ligger ved vestkysten, omtrent midt paa Langeland paa fladt terræn.

Byens navn stammer antagelig fra ordet Rud (rydning): Købstaden paa den ryddede mark. Landsbyen paa rydningen laa centralt og blev øens købstad. Her var ogsaa god overfart til Fyn; dens ældste privilegier er udstedt af hertug Valdemar III (1254—57), det ældste daterede er udstedt paa Tranekær slot 1287 af hertug Valdemar IV af Sønderjylland og senere ofte bekræftet. Byens segl viser 3 fisk og sigter til sildefiskeriet. Byen har altid været lille og den har haft vanskeligt ved at samle øens handel, da bønderne havde ret til at eksportere deres produkter paa egne skibe. Ærøskippernes smughandel var ogsaa til skade. 1590 fik byen ret til at udføre okser. En ret stor hesteeksport har der ogsaa været. Ildebrande og krige ødelagde meget. 1625—29 udpintes byen af lejetropper, svenskekrigen 1658—60 var værre. Flere gange gjorde fjenden landgangsforsøg, og 21. marts 1659 blev øen besat og fjenden holdt den i 8 maaneder. 1660 var af byens 114 gaarde og huse kun 52 nogenlunde tilbage, og skoven nord for byen var ødelagt. Chr. IV begyndte 1644 at befæste byen, svenskerne fortsatte med at befæste den. Der var paa landsiden 6 bastioner og 2 porte. Da voldene sløjfedes 1770, fandtes her mange kugler og minder om kampene. Under den store nordiske krig maatte byen udrede 8000 rdl i skat, og mange fartøjer blev kapret. 1672 var der kun 478 indb, 1769: 814. I 19. aarh begyndte fremgangen, havnen uddybedes, der kom fart i fiskeri og handel og eksport. De faste dampskibsruter og banen (1911) har gavnet meget. Byen havde latinskole til 1740.

Flere af husene er interessante. Byen bærer det 18. aarhundredes præg, bindingsværksgaarde i barok stil, med dør og trappe paa facaden, kviste og smukke gavle. Smukkest er den gamle præstegaard, Bondo Petersens gaard og Bays gaard. Det gamle Rudkøbing maa findes bag kirken og det i 1845 byggede raadhus. Apoteket i Brogade har en mindetavle om, at **H. C. Ørsted** fødtes her 1777 og Anders Sandø **Ørsted** fødtes her 1778. En statue af H. C. Ørsted afsløredes 1920 paa det lille Gaasetorv. 1938 afsløredes i Ørstedsparken Johs. Bjergs statue af A. S. Ørsted. Borgmester **Sager,** der virkede saa ihærdigt for byens fremme, fik sin mindestøtte 1903. Byen har amtssygehus fra 1859. Langelands musæum fra 1906. Paa torvet er opsat en mindeplade over politiker **I. A. Hansen,** og ved Galgebakken ved hovedlandevejen mod syd er rejst en mindesten mod portrætrelief af politikeren, udenrigsminister **P. Munch.** I

hine anlæg findes en mindesten over byskriver P. Rasmussen, revolvermekanismens opfinder, og paa havnepladsen findes paa en mægtig natursten indhugget havnet vigtigste data. Paa det lille torv, hvor Sidsel Bagersgade munder ud i Østergade, er rejst Joh. Bjergs Amorinbrønd. I Ørstedsparken afsløredes 1955 en buste af **J. C. Bay**, en skippersøn fra Rudkøbing, der uden akademisk uddannelse ved energisk slid blev chef for det fornemme John Crear bibliotek i Chicago, æresdoktor og professor. Han lever endnu.

Langelands folkehøjskole, opført 1907 nord for byen i palæstil, nedlagdes 1914. Den lededes af forstander **Kristen Tange**. Langelands landbrugs- og husholdningskole blev oprettet 1945 i folkehøjskolens bygning og blev udvidet 1951, saa der nu er plads til c 60 elever. Der er stadig fuldt hus, og eleverne kommer fra alle dele af landet. Forstander: Joh. Johansen.

Det kirkelige liv. Byen og præsterne var rationalistisk præget i den første del af 19. aarh. I provstioversigten er fortalt om: *Johan Nielsens* møder paa Langeland fra 1837. Retssagerne imod de vakte foregik i Rudkøbing. *J. A. Hansens* og *Jens Dyrholms* virksomhed er ogsaa omtalt; men der er ingen spor tilbage af den gamle vækkelse. Senere begyndte IM et arbejde, og blandt dem, der arbejdede i IM kan nævnes den gamle kolportør *Rasmus Clausen Langeland,* der tilhørte den gamle vækkelse, og hans kristendom bar mærke deraf. Hans gerning bestod mest i bogsalg; møder holdt han ikke mange af. Han virkede her 1867–90 og døde 1891, 88 aar gl. Indremiss *Hans Chr. Beck* fik fra 1880'erne ordnet sommermøde i Rudkøbing i Fredskoven lige uden for byen. Her samledes folk baade fra Langeland og Ærø. Et af disse møder holdtes lige efter den meget omtalte begravelse paa Harboøre. Beck havde ikke saa lidt møje med sognepræsten, pastor Smidth, for at faa lov til, at pastor *Carl Moe* maatte komme og prædike ved mødet. »Den mand trænger til at være i ro,« sagde præsten. Beck mente, at det ogsaa kunne gøres nødig, at han kom omkring, saa folk kunne lære ham at kende ved selv at høre ham. Beck gav ikke tabt, og det endte med, at pastor Smidth erklærede: »Ja, lad ham da komme i Guds navn.« – Der kom mange til mødet. Flere avisindsendere var forbitret paa Carl Moe. Men der blev røre. (N. C. Nielsen: Hans Chr. Beck, 1924, s 42–43). Senere har her været skiftende indremiss, bl a *Chr. P. Ærø* (1908–15), *K. M. Andersen, Ad. Nielsen, Ingv. Bach, Johs. Pedersen, Emin Christensen* og *Aa. Jacobsen.* Fru overlæge *Møller* (moder til ØM missionæren, dr Henrik M og arkitekt Johs. Prip M) var virksom for ØM.

IM byggede missionshuset Bethesda 1909, og arbejdet er blevet gjort her ud fra. Blandt IMs ledere kan nævnes: Snedkermester *Alfred Hansen,* karetmager *J. P. Hansen.* Bl lægfolk iøvrigt avlsbruger *Chr. Jørgensen,* tandlæge *Holger Winding* (senere santalmissionær) og læge *Otto Vedel Brandt* (leder ØM).

En tid var pastor *A. Biering-Sørensen* ansat som IMs andenpræst her, lønnet af Dansk kirkefond. Da han rejste, overtog pastor *Gunner Engberg* en del af hans arbejde og prædikede regelmæssigt her indtil 1928.

IM har aldrig haft stærk indgang i byen. Men den lille kreds har arbejdet ihærdigt.

Grundtvigsk liv har der været endnu mindre af. Højskolen kunne ikke gaa. Redaktør *Martin Pedersen* (red af »Langelands avis« 1920–38) gjorde et arbejde for grundtvigianismen. Han stod Ryslinge valgmgh nær. Han deltog med iver i byens og egnens offentlige liv og skrev et festspil til byens 650 aars jubilæum i 1937.

Præsterne har ikke været stærkt retningsprægede. Dr *C. L. Nielsen* var en betydelig mand baade som videnskabsmand, personlighed og præst. Han var grundtvigsk og underskrev den lille Askovadresse, og han bekæmpede Edvard Brandes' rigsdagskandidatur uden held, ligesom han energisk bekæmpede baptisterne, der drev ivrig propaganda her omkr 1890. Hans datter skriver, at der »blomstrede et virkeligt menighedsliv om hans forkyndelse, Birkedal, Børresen og Skrefsrud kom her og talte, og han havde god forbindelse med friskolen i Kadsebølle«. – Pastor *Smidth* var ikke partimand, en ejendommelig skikkelse, en dygtig prædikant, han virkede for søndagsskolen og for restaureringen af kirken. Provst *Axel Christensen* var en dygtig præst og provst. Han var her i 28 aar.

To mænd, der betød meget for skolevæsenet, var overlærer *P. G. Møller* (* 1842, † 1913), overlærer her 1882–1913. Han udarbejdede den plan, hvorefter skolevæsenet ordnedes lige efter hans død, virkede for dagarbejdsskoler, for forsømte børn og vakte opmærksomhed ved sine psykologisk-pædagogiske skrifter.

Overlærer, kordegn *Svend Olesen* († 1954) lærer i Tranekær 1911, i Rudkøbing fra 1913 til sin død. Han udrettede meget paa mange felter i kirke, skole og by (byraadsmedl), var forstander for handelsskolen, en dygtig lærer (hans søn er sp i K Stillinge).

Siø betjenes kirkeligt fra R (kommunalt under Bøstrup).

1926 oplyses: Kkg 7–8 pct, børnegudstj, YM-kredse, IMsmf, KFUM og K. 1935: Særlige møder for arbejdsløse og arbejdere, børnegudstj, IMkreds. 1942: Alm, folkek, forh, sømandsmission, iøvrigt som før. 1950: Kkg 4 pct, intet fremtrædende retningspræg, landbrugsskole, KFUM og K, do spejdere, YM-kredse (ØM, Santal, Sudan DMS), IMsmf. 1955: do. Der er rm-katolsk kapel og præst. Metodistkirke og præst. Baptistkapel. Pinsemission. Frelsens Hær. Alle med ringe tilslutning. 35 uden for folkekirken.

Rudkøbing kirke. Ældst er skibet, der er senromansk, opført af mursten. Skib og kor ud i eet, tøndehvælving. I 15. aarh er tilbygget en stor korsfløj mod nord med fladt gibset loft og det lille sakristi ved korets nordside. Taarnet er anseligt, opført 1629, med 4 renæssancegavle, mellem hvilke et højt kobbertækt spir. Kirken blev uheldigt restaureret 1835. 1896 blev den hovedrestaureret og ført tilbage til sin oprindelige stil. Murene blev renset og stod nu udvendigt og indvendigt med teglstenenes røde farve, de tilmurede vinduer blev aabnet, korhvælvingerne genopførtes og taarngavlene fik deres oprindelige form igen. Den gamle renæssancealtertavle fra 1612 med maleri (skænket af Chr. VIII: Emmaus, malet af H. Eddelien) blev erstattet med et alterbord med krucifix, bag hvilket de 3 høje, slanke vinduer kaster lys over koret. Alterstager fra 1585. Renæssanceprædikestol fra 1608. Døbefont fra 1812. 4 malmlysekroner, orgel fra 1864. Den ene klokke (»Stormklokken«) fra middelalderen. Flere ligsten og epitafier. 350 sd. Hovedrestaureret 1956 (arkitekt Marius Andersen). Prædikestolen ført tilbage til opr skikkelse. Kirken er atter hvidkalket indvendig.

Løffler: Indberetn t Nationalmus, 1876, Uldall: Kirkeklokker, s 73.

Folketal: 1850: 2333 (og 790 i Skrøbelev); 1901: 3462; 1921: 4138; 1950: 4541.
Altergæster: 1922: 1497; 1934: 1210; 1942: 929; 1953: 511.
Menighedsraad: 1922: 5 IM, 5 u p; 1930: 6 soc, 4 u p; 1953: 6 soc, 4 u p.
Kommunevalg: 1943: Soc 1056 (7), rad 332 (2), borgerl 684 (4); 1954: Soc 1157 (7), rad 327 (2), borgerl 622 (4), komm 126 (0).

Sognepræst

Indt: a) 63 rug, 90 byg, 112 havre, b) 120 rdl, c) 68 sn æg, 11 gæs, 28 kyllinger m m, d) 1000 rdl, e) 36 td l. Smuk trefløjet prgd fra 1759. 1870: regul: 4180 kr, netto: 6628 kr. 1913: 1. kl. 1931: 1. kl. 1946: 2. kl.
Prgd fra 1759, rest 1930, fredet i kl. B.

18. 7. aug 1846–1. marts 77 (sp Sct Nicolai k, Svendborg-Thurø 8. jan 34): **Carl Ludvig Steen,** * 20. aug 99 Frederikshald, Norge. Forældre: Kbmd Lars S og Karen Fearnley. Stud Aarhus 17, c 22 [1] (1), ord kat Nyborg 6. juni 29, afsk 1. marts 77, † 7. aug 77. ~ 26. sept 34 Caroline Kirstine Fryd, * 12. febr 13 Ringkøbing, † 19. nov 78. Forældre: Distrikts- og garnisonskirurg i Nyborg Hans Peter F og Jacobine Semine Schou.

Hjælpepræst hos pastor Steen

1854—55: **F. P. C. Moth,** se Vinding-B.V.
1870—75: **P. H. B. Baumann,** se Store Magleby-D.
1870—77: **K. S. Borgen,** se Lejrskov-J.

19. 14. maj 1877–29. juni 91 (vicepastor Sandby 11. marts 73): Provst, dr phil **C. Lundsgaard Nielsen,** provst Langeland 4. juni 91, fl t Bøstrup, se der.

20. 1. febr 1892–6. okt 1900 (sp Havrebjerg-G 5. juni 88): **Jens Kiørboe Smidth,** * 12. okt 40 Oslo. Forældre: Skuespiller, regeringskonsulent i fiskerisager Anton Julius S af Aastrup, Falster, og skuespillerinde ved Casino Betty Christine Christensen. Stud priv 59, deltog i krigen 64, sekondløjtnant, c 67[1] (h_1), sproglærer og journalist i Paris i 5 aar, arbejdede for havfiskeriets fremme ved Vesterhavet, Færøerne og Island, E M 76, sekretær ved Selskabet for de norske fiskeriers fremme ved Bergen 79–81, uord medhj Frederiksberg 81, fik dsk indfødsret 82, sp Femø 3. maj 82, r af Dbg 89, † 6. okt 00. ~ 14. maj 81 Betzy Alvilde Andersen, * 19. dec 45 Kbhvn, † 31. dec 05. Forældre: Vinhdlr Jens Andreas A og Caroline Zwergius.

Pastor Smidths livsbane var ikke den almindelige for en dansk sognepræst. Han var af teaterslægt. Det norske præg beholdt han, og som sproglærer og fiskerikyndig var han ekspert.

Jens Kiørboe Smidth blev student fra Københavns universitet i 1859, hvorefter han begyndte paa det teologiske studium. Da krigen 1864 brød ud, meldte han sig frivilligt paa officersaspirantskolen i Kbhvn og blev derfra sendt til Dybbøl, hvor hans fremragende soldateregenskaber hurtigt skaffede ham kommandoen i skanse III – nabo til den store, navnkundige skanse II, der kommanderedes af de to berømtheder, løjtnanterne Anker og Castenschiold.

Om forsvaret af skanse III giver Otto Vaupell bl a følgende:

»Skanse III var ved en tværvold delt i to halvdele; i den nordre stod officersaspirant Smidth med 16 mand, i den søndre korporal Grønlund med 8 mand. Det var hele fodfolksbesætningen. To af kanonerne var tjenstdygtige, den ene stod paa 1½ hjul. De førtes af den kække korporal Hess, og skansens chef var den 23-aarige Jens Kiørboe Smidth. Da kompagnichefen, Jæger, blev spurgt om, hvorledes han turde betro skansens forsvar til den unge mand, svarede han: »Jeg sætter ham højere end mig selv. Jeg kender ingen, som fører bedre kommando, og saa længe han staar paa sine ben, bliver skansen ikke taget.« – – De stormende modtoges med en saa velrettet ild fra skansen og de tilstødende løbegrave, at de kastede sig ned i en afstand af 15 skridt fra skansen. Taagen af krudtdampen var saa tæt, at man næppe kunne se to skridt foran sig i retning af skanse II. Kort efter sprang de dristigste (tyskere) op, stormede paa ny frem og besteg skansen. Hess havde faaet tid til at affyre fire kardæskskud, saa faldt hans invalide kanon omkuld ...

Den første preussiske fændrik, som plantede »Ørnen« i skansen, blev skudt ned af Smidth med en revolverkugle og hans fane nedtrampet. I den derpaa følgende kamp mand mod mand blev Smidth truffet i bryst og arm og rullede til sidst om paa den slibrige jord sammen med en preussisk løjtnant, som han stødte ned i graven. Soldaterne fulgte deres chefs eksempel, fyrede, stak og slog løs paa de stormende – som der staar i den tyske generalstabs værk – i skansens indre, bag tværvolden, i minegangen og endelig i krudtmagasinet, saa længe de kunne røre sig. Fjenden angiver selv sit tab ved skanse III's indtagelse til 10 officerer og 133 mand. Den preussiske generalstabschef, grev Waldersee, udtalte om Smidths forsvar: »Det tyder paa en sjælden energi og dygtighed med faa mand at forsvare en skanse med slig ihærdighed.«

Herom fortæller Otto Vaupell: »Smidth betragtedes af de tyske generaler som et vidunder. Prins Friedrich Carl besøgte ham flere gange ved sygelejet og tog det løfte af ham, at han frit kunne henvende sig til prinsen, naar han havde brug for en tjeneste. Han sørgede for, at Smidth blev plejet og opvartet som en fyrstelig person.

Endnu et træk, der viser Smidths moralske mod, hører med til begivenheder under opholdet paa lazarettet. En dag havde prinsen en særlig officer med i sit følge. Det var general Helmuth Moltke, den senere navnkundige sejrherre i den fransk-tyske krig. Molkte komplimenterede Smidth med den taktløse henvisning til, at Moltke selv havde været dansk officer. Trods heftige smerter ved enhver bebægelse vendte Smidth ryggen til Moltke og bevidnede dermed generalen sin foragt – i prinsens nærværelse!

Vi slutter Kiørboe Smidths oplevelser med hans egenhændige beretning, der er skrevet som et personligt vidnesbyrd om de forunderlige virkninger af de to geværskud, som ramte ham under den sidste fortvivlede kamp i skansen:

»Da jeg laa paa lazarettet i Flensborg, og nogle af saarene havde lukket sig, blev lægen og jeg enige om at tage den kugle ud, som endnu sad tilbage i min overarm.

I den anledning havde der forsamlet sig en del af de preussiske officerer, hvis saar tillod dem at være oppe, tilllige med diakonisserne

og »oberschwester«, grev Stolbergs søster. De sagde leende, at nu var det deres tur til at gøre nar af mig, naar jeg blev »snittet«. Men det blev der ikke noget af. Doktoren »snittede«, og jeg holdt selv svampen for at tørre blodet op. Saa trak han »kuglen« ud, som han ved tidligere sondering havde anset for en revolverkugle. Han skyllede den af, saa paa den og blev meget alvorlig, rakte den til oversøsteren og sagde: »Læs dog engang!« Højlig forbavset saa jeg op, og min forundring voksede, da »kuglen« paa sin vandring fra haand til haand var genstand for hovedrysten og fremkaldte de alvorligste miner hos hele forsamlingen, indtil en yngre garderofficer udbrød: »Ak, doktor, De har jo skaaret ham trosbekendelsen ud af armen!«

– Man kan forstaa, hvor spændt jeg blev, og at jeg selv var dybt grebet, da jeg endelig fik den overrakt. Det var ingen kugle, men et trekantet stykke metal, hvis ene side udgjorde en del af en cirkelbue, og inden for denne kant stod i ophøjede bogstaver: CHRIST – hverken mere eller mindre; ja, for at faa den højre tværstreg paa T'et med var der endog en lille uregelmæssig udvækst pa metallet. – Stumpen ligger i dette øjeblik foran mig, og jeg føler trang til at sige, at vel var det intet mirakel, thi det var et stykke af min uniformsknap, der var stemplet med fabrikantens navn: Christensen, men at det var netop dette stykke af knappen, som blev skudt ind i min arm og nu skaaret ud af mit kød, det var dog et »tegn«. Som saadan kom det i en bestemt hensigt, og den var tydelig nok ... Og saa forstaar man ogsaa nok, at dette tegn under mit liv blev en manende uro, der først kom til ro, da jeg af mit fulde hjerte gav mig min kære Frelser i vold, saa jeg kunne sige: »Du er Christus, den levende Guds Søn.«

Til slut kun et lille træk. Min mor ville endelig have, at jeg skulle tage med i krigen et lille sølvur, hun havde foræret mig til min konfirmation, men som jeg havde vanskøttet. Jeg mente, det ingen nytte var til, men hun lod det istandsætte, gav mig det og sagde: »Tag det med, min dreng! Jeg gav dig det til din konfirmation og knyttede dertil bøn om Guds velsignelse over dig. Nu giver jeg dig det igen med bøn for dit liv; maaske kan det frelse dig fra døden.« – Hun lagde det selv i min brystlomme, hvor det stadig havde sin plads – ogsaa hin morgen den 18. april i skansen. En af de kugler, som sendtes imod mig, traf uret og slog en stor bule ind i det. Havde uret ikke været der, var kuglen gaaet lige ind i hjertet. Der er en Gud, som hører en mors bøn for sin dreng ...«

Efter et aars sygeophold tog Smidth teologisk embedseksamen i 1867, rejste til Paris, hvor han i fem aar arbejdede som journalist og sproglærer. Derefter tog han til Norge, hvor han gjorde en ypperlig indsats til fremme af fiskeriet i Vesterhavet. I 1881 var han tilbage i Kbhvn og holdt bryllup med Betzy Alvilda Andersen, datter af en kendt vinhandler. Aaret efter beskikkedes han til sognepræst paa Femø. Her blev sønnen født en februardag i forrygende uvejr.

Jordemoderen skulle hentes i baad, men ingen af fiskerne i havnen turde vove den livsfarlige sejlads. Pastor Smidth svarede: »Godt, saa sejler jeg selv!« – og sprang resolut i baaden. Det blev dog de stoute fiskere for meget af en udfordring, og to af dem sejlede med ind til byen og fik jordemoderen hentet. Man mindes uvilkaarligt en lignende situation fra Ibsens ungdomsdrama »Brand«, da fiskerskaren, grebet af den nye præsts uforfærdethed, udbryder i kor: »Det var en præst for os!«

Paa hvert sted, hvor Smidths senere gerning faldt, stod sporene af hans ranke skikkelse og uselviske virke længe efter hans død. Fra alle sider fortaltes om hans friske djærvhed, hans kærlige forstaaelse for menneskelig nød og hans inderlige forkyndelse af den Frelser, der var »en manende uro under hans liv« – som han selv bekendte det.

Da hans søn, ingeniør Poul Smidth, tyve aar efter faderens død besøgte Langeland, blev han hjerteligt modtaget af faderens gamle venner, da de hørte, hvem han var søn af. Paa overfarten til Fyn i sejlbaad brummede en gammel fisker: »Ja, pastor Smidth var en rigtig sømand!« – den højeste ros i en søulks mund. – Tillige skal anføres et lille anonymt digt ved afskeden med menigheden paa Femø, som i al enfoldighed sætter ham et mindesmærke:

Tak for hvert ord, du som sædemand saaede,
Tak for det liv, du i hjemmet har ført.
Tak for den gave, som til fattigmand naaede.
Tak for hvert ord, der vort hjerte har rørt.
Saa rejs da med Gud og med Herrens fred,
han os naadig tilsammen bevare,
han løfte sit aasyn paa dig og dit hus,
din gerning velsignet besvare.

Oplevelserne 1864 glemte han aldrig. Dem fortalte han gerne om.

Han var en særpræget præst. Partigænger i kirkelig henseende var han ikke, men en troende mand, der mente det godt med alle og gerne ville bidrage sit til at trøste og jævne, hvor der var sygdom og sorg til stede. Han vandt sig ved sin frejdige, frimodige fremtræden mange venner, vel ogsaa undertiden en uven, der ikke forstod ham, og som derfor blev frastødt af hans ord og færd. Fra sin tidligere virksomhed var han kommen til at elske søen, og paa vandet tilbragte han mangen en time. Ham skyldtes det, at byens kirke blev restaureret, og endelig har han gjort et dygtigt arbejde i søndagsskolen, der var hans kæreste barn.

Otto Vaupell: Kampen for Sønderjylland, 1888—89, Børge Hjerl Hansen i »Jydske Tidende« 20. april 1954. Langelands avis 8. okt 1900, Aalborg stiftstid 11. okt 00, Svendborg amtstid 12. okt 00.

21. 13. dec 1900–26. aug 28 (sp Vadum 12. aug 93): Provst **Axel Carl Emilius Christensen**, * 20. aug 59 Kbhvn. Forældre: Toldassistent Henrik Emilius C og Johanne Marie Christine Møller. Paa handelskontor 74–79. Stud Haderslev læreres skole 81, c 88[1] (1), lærer Haderslev læreres skole, i udlandet, kkp Holbæk-M 4. marts 89, provst Langeland 8. april 21, afsk 26. aug 28, r af Dbg 28, † 7. jan 33. ~ 14. maj 90 Olga Marie Vilhelmine Trolle, * 14. maj 66 Rødby, † 16. maj 47. Forældre: Etatsraad, toldkasserer i Odense Jens Christian Herluf T og Anna Christine Spring.

Fmd Sygeplejef, fmd Rudkøbing asyl.

Provst Christensen var en meget omhyggelig embedsmand, der med interesse og flid vatog sit embede, saavel den kirkelige tjeneste som omsorgen for sognets gamle og syge. Han havde stor kærlighed til søndagsskolegerningen og arbejdet med konfirmanderne, med hvem han gerne ville bevare kontakten, idet han interesserede sig levende for ungdommen og dens problemer.

Ved sine besøg i hjemmene og den personlige kontakt, han derved knyttede til sognets beboere, erhvervede han sig et godt kendskab til sine bysbørn. – Han var en sagtmodig og beskeden mand, der vakte tillid og sympati, hvor han kom frem, og ved sin ligefremme optræden havde han let ved at komme paa talefod og blive forstaaet af sine sognebørn, mellem hvem han fik mange personlige venner.

Med stor omhu varetog han sine hverv som formand for skolekommission, værgeraad, Rudkøbing asyl og den stedlige sygeforening, og hans kontormæssige uddannelse i de unge aar kom ham til gavn i provstegerningen, som han udførte med megen paapasselighed.

Med den langelandske lærerforening havde han livlig forbindelse og drøftede med indsigt og interesse de aktuelle skolspørgsmaal, og han fungerede ofte som censor ved skolens eksaminer. Ved præstekonventerne var han en inspirerende leder, og de faglige spørgsmaal blev drøftet i forstaaende og livlig form. Ogsaa missionsarbejdet havde hans kærlighed, især ØM, og i prgd samledes kredsen til hyggelige og levende møder.

Som sjælesørger var han med sit lyse sind og sin store kærlighed til mennesker en mand, der med forstaaelse prøvede at hjælpe dem, der søgte hans raad i livets vanskelige forhold. Den mildhed og overbærenhed, som kendetegnede ham saaledes, at man aldrig hørte ham tale dømmende og nedsættende om mennesker, selv om de var af en anden opfattelse end han selv, bragte ham af og til i modsætningsforhold til anderledes tænkende, det bragte ham skuffelse og smerte, men han hævdede altid med frejdigt mod sine meninger, der altid var baseret paa erfaringernes lærdom og som altid var velovervejede. Han var et udpræget ærligt og samvittighedsfuldt menneske med ydmygt tjenersind, med dyb forstaaelse af fællesskabets værdi og af betydningen af samhørigheden mellem præst og menighed. Hans kærlighed til den lutherske folkekirke var dyb og ægte, og han udrettede med taknemmelighed den gerning, han var kaldet til.

I præstegaarden var der godt at være, takket være det harmoniske samliv mellem provsten og hans livlige foretagsomme hustru, der med flid og dygtighed styrede huset og tog sig af den store børneflok, og som altid var parat til at følge ham, hvad enten det var paa husbesøg eller i søndagsskolen, og som beredvilligt modtog sognets gamle, konfirmander, søndagsskolebørn og missionskredsens medlemmer. Provst Christensen var en hjemmets mand, der, naar dagens gerning var endt, med glæde samlede familie og venner om sig til højtlæsning og diskussion om det læste eller til sang og musik, der havde hans store interesse. Hans rejselyst var stor, og hans rejseoplevelser gav ham nye impulser og holdt sindet aabent for nye indtryk. (G. Tr.-C).

22. 25. nov 1928 (sp Søndbjerg-O 25. maj 21): Provst **Villiam August Thelle**, * 29. april 90 Kbhvn. Forældre: Massør Vilhelm August T og Else Cathrine Jørgensen. Stud Frberg gymn 09, c 15^1 (h_1), kkp Humble 26. marts 15, hjpr Nazaret k, Kbhvn, 19. okt 17, afsk 24. aug 20, rejsepræst Santalmiss 20, provst Langeland 27. april 38, r af Dbg 47. ~ 13. maj 15 Anna Kirstine Christiansen, * 6. juli 86 Kbhvn. Forældre: Gross, husejer Jørgen C og A. M. L. Sørensen.

BM Santalmiss 25—40, kredsfmd Santalmiss 29, red »Santalposten« 34—44, næstfmd »Sønderjysk forening, præsident R Rotary club.

Skrev talrige artikler i Thisted amtstid.

Hjælpepræst hos provst Thelle

1937—38: **K. V. Skovsted**, se Skellerup-E.
1942—43: **J. P. C. Vad**, se Røsnæs.
1943—46: **O. Engelhardt Petersen**, se Kegnæs.
1946—48: **S. A. Odborg**, se sp Vejgaard.
1950—51: **E. Wulff Pedersen**, se hjpr Odder.

Ordineret kateket

(Løn 1857: 400 rdl, fri bolig, 4 fv brænde. Et embede som rkp nedlagdes 1803. Embedet som ord kateket oprettet 1813.)

8 2. maj 1848—19. jan 54: **H. J. Leth**, se Nr Jernløse-K.
9. 8. april 54—24. sept 58: **S. V. Ørsted**, se Maglebу-Holtug.
10. 5. maj 1859—20. marts 69: **A. S. Ørsted Petersen**, se Oue-V.
11. 23. aug 1869—29. maj 73: **T. D. F. Mathiesen**, se Haraldsted-A.

Embedet nedlagt 19. dec 1873.

Andenpræst

(Ansat af IM og Dansk kirkefond)

18. aug 1915—15. febr 22 (sekretær KFUM, Rudkøbing, 13): **A. I. Biering-Sørensen**, fl t sp Taksigelses k, Kbhvn, se der.

Litt: Fr. Nygård: Kristenliv gn 100 aar, 1897, s 396 f, Holger Begtrup: Menighedsliv i gr kredse, III, 1932, s 36 f, Martin Pedersen: Det gr Sydfyn, 1942, s 10 f, Grundtvigske hjem i 19. aarh, III, s 44, DBL XVI, s 493 (om overlærer Møller), V. Lütken: Bidrag til Langelands hist, 1909, P. Rasmussen: Efterretninger om R købstad, 1849, Festskr v R borgerforenings 50 aars fest, 1903, Ad. B. Gunnarsen: R's fortid i populær skildring, 1921, Hist aarb f Svendb amt, 1915, Trap, IV, 1923, s 649—60, Daniel Bruun: Danmark, land og folk, IV, 1922, s 212—13, Om Langelands højskole, Højskolebl 1908, sp 1077 f, og i Dsk samvirke, 1909, s 33 f, jvf iøvrigt Chr. Heilskov: Dsk provinstopografi, 1920, s 422—23, Chr. Kiilsgaard: Træk af R's udvikling, 1937, samme: R I, 1949, 1955, H. Raaschou-Nielsen: Minder fra R, 1942.

SKRØBELEV

(Anneks til Rudkøbing til 18. april 1894)

Skrøbelev sogn, 2008 ha, paa vestkysten af Langeland, ved Lindelse nor, hvoraf en del er inddæmmet. Lavtliggende, bakket, frugtbart, nogen skov. Byerne Ny og Gl Skrøbelev med fh fra 1902 og gamlehjem, Vindeltorp, Torpe, Henninge, Kragholm, Pusseløkke, Svenstrup. Hg Faarevejle og Søvertop. Om Øhlenschlæger og Faarevejle, se s 601.

Det kirkelige og folkelige liv har været uden større begivenheder eller vækkelser. Forholdene har været rolige og folkekirkelige. Indtil 1894 var sognets kirkelige liv knyttet til Rudkøbing. God foredrags- og ungdomsforening, ellers intet særligt. Ret udpræget standsforskel. Førstelærer *Mortensen* er næstfmd i mghr.

1922 oplyses: Jævnt god kkg, rolige forhold, velstillet bef. Menighedsraadet er højskolens venner. 1926: Kkg 5 pct, velvilje, rolige forh, lidt IM. 1935: Kkg 4–5 pct, ØMkreds, ellers som sidst. 1943: Kkg 6 pct, ungdomsm i prgd, alm folkekirk forhold. 1955: Kkg 2 pct, alm, folkekirk forh, velvilje, fh.

Skrøbelev kirke (Sct Nicolaus) bestaar af romansk skib, hvis kor er nedbrudt i sengotisk tid, og skibet udvidet, taarn med gavle i nord-syd, sakristi mod nord, vaabenhus mod syd, alt fra sengotisk tid. Overhvælvet. Romanske relieffer paa sydsiden. Svære støttepiller fra c 1840. Altertavlens ældste dele fra c 1575, alterstager fra 1595, alterkalk fra 1665, ny prædikestol, granitfont. Klokke fra 1509. Restaureret c 1920. 270 sd.

Uldall: Kirkeklokker, s 236, Løffler: Gravst, pl VII, samme: Uds over dsk kirkebygn, s 107, Mackeprang, s 117—18.

Folketal: 1901: 954; 1921: 1012; 1950: 900.
Altergæster: 1922: 135; 1938: 140; 1950: ??
Menighedsraad: 1922: 7 u p (gr); 1934: 7 kirk; 1949: 6 u p.
Kommunevalg 1943: Soc 82 (2), rad 108 (3), venstre 166 (4); 1954: Soc 72 (2), rad 127 (3), venstre 179 (4), komm 35 (0).

Sognepræst

1913: 3 kl. 1931: 2. kl. 1946: 3. kl.
Pgd opført 1895.

1. 15. okt 1894–13. sept 1922 (sp Søby-T 5. april 83): **Frits Ludvig Rasmus le Sage de Fontenay,** * 2. nov 52 Aalbæk. Faderen: Sp i Udbyneder-K, † 78, se der. Stud Randers 70, c 76[1] (h_1), hjpr Haslund-Ø 23. okt 76, afsk 13. sept 22, † 28. april 44. ~ 20. april 77 sin kusine Elise le Sage de Fontenay, * 5. sept 44 Frberg, † 7. sept 85. Forældre: Etatsraad, chef for 2. revisionsdepart Just Peter le S. de F og Juliane Rotwitt.

Pastor le S. de F var af en fransk adelsslægt, der 1685 kom til Danmark, en stilfærdig, kultiveret mand, som levede for sit embede og for sit hjem, der var præget af, at han var enkemand siden 1885.

2. 18. dec 1922–27. juli 27 (sp Rye-S 3. juli 08): **Christian Jørgensen,** * 27. aug 60 Jelling. Forældre: Lærer Matthias J og Catharina Marie Møller. Lærereksamen 81, stud priv 84, lærer von Westens institut, c 89[2] (h_1). Hjpr Jelling-H 30. aug 89, sp smst 31. juli 94, sp Sæby-G 27. sept 02, afsk 27. juli 27, † 31. juli 30. ~ 17. juli 90 Alvilda Herskind, * 26. april 69 Nibe, † 17. okt 55. Forældre: Gross Carl Johan H og Marie Frederikke Breyen.

3. 11. maj 1928–14. maj 41: **E. Gelting-Hansen,** fl t valgmgh Vallekilde, se der.

Hjælpepræst hos pastor Gelting-Hansen

1933—34: A. Andersen, se Allerup-D.

4. 1. sept 1941–1. marts 46: **H. Grell,** fl t Hellevad-Ø, se valgmgh, Herning.

5. 6. juni 1946 (seminarielærer Skaarup 45): **Karl Hjardemaal Bak,** * 5. febr 10 Kbhvn. Forældre: Fuldmægtig Anker B og Dagmar Fridberg. Stud Eftersl gymn 28, organisteksamen ved Det kgl musikkonservatorium 31, mag art 34 (musikvidenskab), gymnasielærer Kbhvn, højskolelærer Ryslinge 37–44, c 45[1] (h-58). ~ 5. febr 35 Eva Ring, * 3. nov 10 Kbhvn. Forældre: Komponisten, seminarielærer i Skaarup Oluf Sørensen R og Marie Enevoldsen.

Kommunekass i Skrøbelev 47, dirigent Svendb symfoniorkester 44.

Udg 35: Klaverskole, flere kompositioner.

SIMMERBØLLE

Simmerbølle sogn, ved Langelands vestkyst, er lavtliggende og fladt, sand- og lermuldet jord. Byerne Simmerbølle, Kadsebølle med friskole og fh, Kulepile, Rifbjerg, Peløkke, Havløkke.

Det kirkelige liv. Ulrik Plesner (se Humble) var sp her 1810–13, og der var meget stor kkg. I provstioversigten er omtalt, at den første gudelige forsamling, som *Johan Nielsen,* Skaarupør, holdt paa Langeland, blev holdt paa Peløkkegaard 1837 hos gdjr *Rasmus Madsen,* efter at nogle mænd fra Langeland havde været ovre at indbyde Johan Nielsen. Forsamlingen medførte baade retsforfølgelse (se s 604 f) og vækkelse. *Jens Dyrholm* var trofast til at komme her og holde møder. Blandt de vakte var *Martha Rasmussen* fra Rifbjerg. Hun blev gift med pastor *C. N. Clausen,* der rejste til USA som præst (se s 608) og ved afrejsen 1843 skrev hun salmen »Saa vil vi nu sige hverandre farvel«. Hendes broder, gdjr *Peder Rasmussen,* var en af provst *C. L. Nielsens* bedste venner og støtter. Han var grundtvigsk, og vækkelsen gik over til grundtvigianismen her i Simmerbølle, men meget af vækkelsen visnede hen og døde, saa at Jens Dyrholm, da han 1862 kom til Langeland, var meget skuffet over tilbagegangen (se s 608), pastor *Ørsted,* Simmerbølle, var den eneste præst paa øen, der ville lade ham holde møde (i skolen).

Baptisterne var temmelig ivrige i vækkelsens kølvand. Den noget urolige guldsmed, *P. Mønster* (se I, 260, og II, 218, 246, 417, 419, 479), som var baptist, søgte forgæves at vinde tilhængere paa Fyn. Derimod lykkedes det paa Langeland, hvor han og baptistprædikanten *Jul. Køber* vandt nogle af de nyomvendte for baptismen. En septembernat 1839 blev 8 mennesker gendøbt i en dam paa Peløkkegaards mark, bl a Jens Dyrholm. Køber havde været i Hamborg for at hente baptistpræsten Oncken til denne daabshandling.

Føreren i den vakte grundtvigske kreds var friskolelærer *Emanuel Pedersen* (* 1858 i Hornborg, † 1928). Han var vokset op i et hjem, der var præget af den grundtvigske bevægelse, som pastor *Konradsen,* Hvirring, var leder af. Hjemmet var præget af ægte gudsfrygt og flittig bibellæsning. Em.

P kom paa Gedved seminarium, hvor P. Bojsen betød meget for ham; han var ogsaa paa Askov højskole, var en tid lærer paa Vallekilde højskole, og *Ludvig Schrøder* og *Ernst Trier* fik megen indflydelse paa ham. Den kendte friskolelærer *Kr. Stenbæk,* Nordenbro (se Magleby), havde faaet friskoletanken indført paa Langeland, og 1880 blev Emanuel Pedersen friskolelærer i Kadsebølle, hvor han virkede i 47 aar til stor velsignelse. Han var som en fader for sine elever og fulgte dem i breve længe efter skoletiden. Han havde meget nær forbindelse med Vejstrup valgmenighed, hvis præster var hans gode venner, og friskolekredsen her sluttede sig til denne valgmenighed. I mange aar kom præsterne her regelmæssigt og talte. En elev skriver om »den livets skole Em. P ville bære frem«. – *Anders Nørgaard* fortæller om sine samtaler med Em. P til de sene nattetimer, hvor Em. P fortalte om sin ungdom, om Schrøder og Trier, om sine rejser. Han ville ikke presse noget frem, derfor blev det ikke til nogen selvstændig valgmenighed paa Langeland. Naar han fik saa stor betydning, skriver Anders Nørgaard, hang det sammen med hans inderlige forstaaelse af det inderste i menighedens liv, og dernæst med hans sjælesørgergerning, »..jeg har aldrig truffet nogen med hans evner til at øve sjælesorg.« Hele Langeland kunne han naa rundt. Og videre ud naaede han. *Jakob Knudsen,* som han i Askov havde været sammen med, sendte kort før sin død bud efter ham. – Friskolen havde ogsaa modstandere; man fandt ogsaa, at Em P havde en tilbøjelighed til at ville herske. Han var »en mand, der ville bestemme, hvor skabet skulle staa«. De mange aar i den lille friskolekreds har nok udviklet denne egenskab hos ham, men bag alt det laa, at han ville tjene ungdommen. Han tog ogsaa ivrigt del i skytte- og gymnastikbevægelsen. Lærer *Winther* i Simmerbølle, som var fmd for Langelands lærerkreds og en dygtig gymnast, slog til lyd for sagen blandt lærerne, og hans arbejde paa delingsførerkursus sm m Em. P blev til stor gavn. Em. P var ugift, og ved »herlige efteraarsmøder« paa friskolen, hvor især *Holger Begtrup* var en skattet taler, var han en udmærket vært. I vennekredsen her udfoldede han ret sit varme hjertelag.

Pastor *Lütken* havde et godt forhold til friskolen, og han holdt en smuk tale ved Em. P's 40 aarsfest 1920. Pastor L fik megen betydning her gennem sin lange præstegerning. Han blev nok mest kendt som historiker og som fangernes ven, men han var Simmerbølle en god præst. Han var ikke retningspræget, men stod IM nær. Som fmd for Landgelands præstekonvent gjorde han et godt arbejde og var meget anset blandt øens præster.

Der er ikke meget retningsliv, men rolige, gammeldags, folkekirkelige forhold, almindelig velvilje og nogen hørelyst. Lærer *Jak. Rasmussen* er næstfmd i mghr.

1922 oplyses: Kkg 10–20 pct, gode, gammeldags forhold. 1938: 6–7 pct, gode folkekirkelige forhold, friskole med mødesal. 1950: Kkg 4 pct, alm folkek forh, FDF (sp), friskole med mødesal. 1955: Kkg 3–8 pct, FDF (25), som hidtil.

Simmerbølle kirkes skib og kor er romanske af kamp. I gotisk tid er skibet forlænget mod vest og 2 kapeller er tilføjet. Denne tilbygning blev senere revet ned, 1632, men de murede arkader kan ses. Kirken er overhvælvet i gotisk tid, og taarnet er opført nord for koret, taarnrummet er sakristi. Vaabenhus mod syd. Ny altertavle fra 1863 med maleri af Gethsemane, granitfont paa ny fod. Moderne prædikestol, ligsten. 150 sd. Danmarks vaaben malet over korbuen.

V. Lütken: Bidrag t Langelands historie, s 82, Mackeprang, s 114, Achton Friis, s 223.

Folketal 1850: 517; 1901: 572; 1921: 620; 1950 661; 1955: 648.
Altergæster 1930: 165; 1942: 145; 1953: 125.
Menighedsraad: U p; 1953: 2 gr, 4 u p.
Kommunevalg 1943: Soc 32 (0), rad 75 (2), venstre 180 (5); 1954: Soc 35 (1), rad 85 (2), venstre 151 (4).

Sognepræst

Indt 1857: a) 49 rug, 82 byg, 91 havre, b) 12 byg, 52 rdl, c) 53 sn æg, 60 kd mælk m m, d) 100—130 rdl, e) 48 td l. Gl daarlig bindingsværksprgd. 1870 regul: 1860 kr, netto: 4924 kr. 1913 flg: 3. kl
Pgd opført 1857.

18. 27. april 1821–1. april 56 (rkp Humble 8. marts 05): Konsistorialraad **Christian Jørgensen Wind,** * 7. nov 64 Løgtved, Slesvig. Forældre: Landmand Jens W og Margrethe Rasmusdatter. Stud Haderslev 86, c okt 00 (h), konsistorialraad 55, † 1. april 56. ~ 2. sept 93 Sophie Schytte (ikke Schütz, som hos Wiberg), * ca 68, † 25. nov 09. Forældre: Rkp i Vigerslev-Veflinge Henrik Hansen S, † 73, og Vilhelmine Bartholin.

»Grundærlig, nøjsom og tarvelig, meget sprogkyndig, fik ved sit jubilæum en polyglotte, som glædede ham meget.« (W. III, 45.)

Hjælpepræst hos ksstrd Wind

1847—56: **J. G. Thaning,** se Lunde.

19. 15. juli 1856–10. sept 84 (sp Hasle-R 3. nov 45): **Christen Madsen Ørsted,** * 1. febr 14 Rudkøbing. Forældre: Kbmd, branddirektør Jacob Albert Ø (broder til H. C. Ø og A. S. Ø) og Petronelle Cathrine Bang. Stud Brgdssk K 34, var i huset hos A. S. Ørsted, c april 40 (h), skibspræst 41–43, vikar for N. F. S. Grundtvig ved Vartov 43–44, medens Grundtvig var i England, vikar Hasle-R 44 (da mag P. A. Adler var suspenderet, se Hasle-R), afsk 10. sept 84, † 16. maj 99. ~ 28. sept 46 Lovise Henriette Gebbard, * 30. nov 17 Kbhvn, † 18. marts 97. Forældre: Distriktskirurg paa Langeland Friederich Christian G og Claudine Dorthea Muhle. – Søn: Værum-Ø. Broder: Magleby-Holtug. Fætter: Müller, Gadstrup-S. – Stamt 100.

Udg 53: Hvorledes vi alle kunne bidrage til skolevæsenets forbedring, 54: Salmer til skolebrug, 60: Tale ved A. S. Ørsteds jordefærd.

E, III, 744.

20. 26. nov 1884–24. jan 94 (ord kat Næstved 30. aug 78): **N. F. Petersen,** fl t Undløse, se der.

21. 27. marts 1894–22. juni 1927 (præst Vridsløselille straffeanstalt 29. okt 86): **Vilhelm Lütken,** * 8. maj 57 Nykøbing F. Forældre: Overlærer, c polyt, senere fotograf Carl Theodor L af Karleby-H-NØ og Johanne Lucie Jürgensen af N Vedby-NA. Stud Nyk 74, c 80[2] (1), huslærer paa Taarnholm, hjpr Halsted-A 9. dec 82, sp Taps 18. juli 84, var 98 udnævnt til sp Hellested, men renoncerede, afsk 22. juni 27, r af Dbg 27, † 27. sept 31. ~ 7. nov 84 Malvine Wegener, * 22. febr 60 Halsted, † 15.

dec 30. Faderen: Sp Halsted-A, † 83, se der. – Søn: Idum-R. Hustrus brødre: Radsted og biskop, Lolland-F.

Fmd Vridsløselille fængselsselskab, sekretær i Fængselsselskabernes fælles bestyrelse, stifter og fmd Det sjællandske fængselsssselskab 89, alt indtil 94, rejste 91 i udlandet for at studere fangers forh, fængsler for unge forbrydere og arbejdet for løsladte. Medl af kommissionen 93 om tilsyn med børneopdragelse. Fmd Simmerbølle sygekasse og værgeraad, fmd Langelands konvent 06. Fik sygekassernes medalje for trofast virke til lindring af sygdom og nød, Den Hielmstierne-Rosencroneske prismedalje.

Udg 90: Forbryderne og vi andre, 90: La question des enfants délaissés et coupables en Danemark, 91: Rejseoptegnelser om fængselsselskaber m m, 93: De danske fængselsselskabers historie 1843—93, 09: Bidrag til Langelands hist. Skrev flere prædikener og artikler, udg enkelte lejlighedstaler.

Pastor L var hele sit liv taknemmelig for den aandelige arv han fik gennem den kærlige, forstandige, nøjsomme og frie opdragelse i det beskedne overlærerhjem. De var 10 søskende, hvoraf 4 døde som smaa. Hans broder, professor og direktør for den tekniske undervisning, *Alfred Lütken,* stod ham særligt nær og betød meget for ham.

Traditionerne fra de Lütken-Buntzen-Koch-Jürgensenske præstegaarde prægede hjemmet. L's mormoder flyttede 1860 til Nyborg, og hun legede, fortalte og underviste børnebørnene som den bedste børnehavelærerinde. Ferierne tilbragtes i Karleby prgd til 1866. Den herlige have og store bedrift, det ubegrænsede hjerte- og husrum bevirkede, at L følte det som et paradis. Senere oplevede han noget lignende hos sin moders morbrødre, der var præster i Horbelev og Riserup. Megen musik og sejlsport indgik ogsaa i ungdomstidens program. Han gik i klasse sm m *Jul. Friis Hansen* og tog studentereksamen med udmærkelse. Biskop *Monrad* skaffede ham legater. Han tænkte ikke paa at blive teolog, gik paa Polyteknisk læreanstalt, men følte snart trang til et fag, der var mere personligt end matematik og kemi, og vel halvt i blinde gik han over til teologien. Han læste paa egen haand, uden manuduktør, og spredte sig over meget, der vel ikke fremmede studiet, men var en god forberedelse til præstegerningen. Han var medl af en lille teologisk klub sm m senere biskop *A. S. Poulsen, H. Steffensen* (Ørsted), *N. Teisen* o fl, senere med i en kreds, hvor *Henry Ussing* førte an og gennemgik NT, og læste iøvrigt sm m Jul. Friis Hansen og G. C. Schmidt (Thise). *H. Steffensen* fik ham med i søndagsskolearbejde, der fik megen betydning for ham. L gik i kirke hos Skat Rørdam. Men han studerede ogsaa historie og kunst, tilbragte megen tid paa kunstmusæer og blev i sit 4. studenteraar syg. Han tilbragte ½ aar hos sin grandonkel, provst *Koch,* Horbelev. Efter embedseksamen havde han 2 gode aar som huslærer paa Taarnholm (hvor han ogsaa havde senere missionær Knud Heiberg som elev). Livet baade i den fri natur og i det udmærkede bibliotek tiltalte ham særdeles.

I Halsted var han kun kort tid, men der fandt han sin hustru. De rykkede ind i Taps da beskedne præstebolig og tog ivrigt fat som præstefolk. Men fru L blev syg, og den lykkelige præstegerning dér blev afbrudt, da han efter lægens raad maatte søge til andre egne. Som *fængselspræst* kom han paa sin rette hylde. Især satte han ind paa fangernes genrejsning: Hellere hjælpe efter den første straf end efter den syvende! Der var fængselsselskaber for Jylland og Fyn, men ikke for Sjælland og Lolland-Falster. Efter en foredragstourné til de sjællandske købstæder for at vække interesse og for at skabe forbindelser, blev det sjællandske fængselsselskab stiftet 1889 (med L som fmd til 92) og det lollandske 1892. Pastor L tog sig som fængselspræst med stor energi og omtanke af de yngre forbryderes og de løsladtes kaar, og forfattede det vel funderede jubilæumsskrift 1893. Han skrifter vidner om hans humane, usentimentale syn paa forbrydere. Han gjorde her et stort arbejde, hvis spor kendtes længe efter. Sygdom (hans bryst var angrebet) tvang ham 1894 bort fra denne gerning, som optog ham saa levende. (Hans hustru var ogsaa svag og led i de senere aar af leddegigt). Paa Langeland blev han en højt anset præst. Næsten tilfældigt fik han overladt samlinger til et Langelands diplomatarium, tilvejebragt af hans hustrus morbroder, arkivregistrator C. U. A. Plesner. Han førtes dermed ind i studiet af Langelands historie, og det resulterede i hans værk 1909, som giver en fuldstændig Langelands historie fra oldtiden til c 1840. Kritisk sans, beherskelse af stoffet og frisk fremstillingsevne præger dette smukke historiske værk. L følte sig »varmet af denne ø's underlige evne til at liste sig ind i ens hjerte«. Han har skrevet et af vor historiske litteraturs ypperste topografiske værker.

Hans Knudsen i DBL XV, 59—60, Langelands avis 28. sept og 2. okt 31, Svendb amtstid og Langelands folkeblad samme datoer, Berl tid 29. dec 09, Hist tidsskr, 8. r, III, 275—82, Fra arkiv og musæum, V, 1912—15, s 217.

22. 21. nov 1927–23. nov 40: **E. J. Christiansen,** fl t Herfølge, se der.

23. 1. marts 1941–1. maj 46: **C. R. Baun,** fl t rkp Middelfart, se Sct Hans-S-O, Hjørring.

24. 26. aug 1946 (sp Lødderup-E 29. nov 39): **Carl Emil Skjerbæk,** * 6. febr 07 V Hæsinge. Faderen: Provst V Hæsinge-SL, † 25, se der. Stud Sorø 26, c 32^2 (l), manuduktør, højskolelærer Vinding, Hadsten og Køng. ~ 18. okt 38 Agnes Korsgaard Sørensen, * 13. dec 15 Vejle. Forældre: Vognmand Jens S og Anna Stensen. – Farbroder: Hem-S.

Litt: Kr. Lange: Den danske friskole, 1933, II,s 20, Holger Begtrup: Grundtvigske hjem i 19. aarh, III, 1931, s 46, smst II, 1930, s 114 f,samme: Dsk menighedsliv i gr kredse, III, 1932, s 36 f, Fr. Nygård: Kristenliv gn 100 aar, 1897, Karl H. Vinther: Oplevelser fra menighedslivet, 1895, s 13, Louis Blauenfeldt: IMs hist, 1912, s 72, J. Holm: Den blinde evangelist, Jens Dyrholm, 1884, N. Clausen-Bagge: Grundtvigske ordførere, s 27, N. Andresens bog om pastor C. L. Clausen, N York, 1929, H. F. Swansen: The founder of Sct Ansgar, Blair, Nebr, 1950 (om Martha og C. L. Clausen), jvf Paul Nyholm i IMtid, 1951, s 522—23. Chr. Kiilsgaard: Træk af Rudkøbings udvikling, 1937, Chr. Kiilsgaard: Rudkøbing, I, 1949, II, 1955.

TRANEKÆR

(Tullebølle var anneks 1555—1. jan 1891 og 10. okt 1934—2. juli 43.)

Tranekær sogn, 2156 ha, gaar tværs over Langeland, ret lavtliggende, bakket,skovrigt. Byerne Tranekær (368 indb), Botofte, Strandby, Aasø, grevskabet Langeland (Tranekær), flere større gaarde.

Tranekær slot ligger ved Borresø paa en høj bakke med vid udsigt, en levning af en af landets ældste og stærkest befæstede borge; fra 1659 i slægten Ahlefeldts besiddelse, fra 1672: Lensgrevskabet Langeland, som omfattede Tranekær amt. Slottet er ombygget 1863. Det er uskønt, men parken er meget smuk. Chr. Molbech fortæller i sine »Ungdomsvandringer« om slottets imponerende beliggenhed, og i staldene fandt han buster af Homer, Cicero, Lessing og Voltaire opstillet paa piller mellem spiltovene.

Mange af de huse, som nylig overgik til deres beboere menes at være bygget i begyndelsen af forrige aarh af greve Frederik Ahlefeldt, † 1832, en fremsynet mand, der var stærkt grebet af landbrugsreformerne, som han kastede sig over med iver. Fæstegaardene blev udflyttet, jorden udskiftet og hoveriet afløst. Paa Tranekær ladegaard optog greven unge landbrugselever, der fik regulær undervisning som paa vore dages højskoler, der blev oprettet lærerseminarium og en fabrik for landbrugsmaskiner, og som bestyrer hentedes en skotte, hvis efterkommere blev langelandske gaardmænd, ligesom der byggedes den første sukkerfabrik, over hvilken greven var saa stolt, at han sagde, den ville blive Englands ruin.

Grev Frederik Ahlefeldt interesserede sig ogsaa meget for medicin. Han opfandt en kur mod influenza, foretog kokoppeindpodninger — og paa egnen bruger nogle endnu mod øjenirritationer »generalens øjenvand«.

»Generalen« kom greven til at hedde som kommanderende general over Fyn og Langeland, da Markis de la Romana samlede de spanske hjælpetropper paa Langeland for at føre dem over paa engelske krigsskibe og tilbage til Spanien. Det skyldtes generalen, at episoden foregik uden komplikationer og ganske fredeligt.

Mange kendte personligheder var generalen omgivet af, Grundtvig, der var huslærer paa Egeløkke, stod ham nær, og bekendtskabet mellem Grundtvig og søhelten Willemoes stiftedes paa Langeland. En kæmpeindsats gjorde grev Ahlefeldt for teatret, hans store lidenskab. Han byggede et teater til Tranekær, havde mange besøg af omrejsende selskaber og optraadte selv i operaer, ligesom han holdt et stort orkester.

Til alle disse mennesker, som han dagligt var omgivet af, menes han at have bygget nogle huse, der nu var til salg, ligesom han byggede for haandværkere og andre, hvis efterkommere lever i dem nu. Generalen var meget afholdt paa Langeland, og øens børn fortæller endnu anekdoter om ham — for eksempel om en kanetur, han med stort selskab ved nattetid og i fakkelskær foretog over isen til Svendborg. En rideknægt red foran, for at han kunne falde i eventuelle vaager og paa den maade advare selskabet. (Berl tid 20. sept 54.)

Greven opførte ogsaa et kapel paa Tranekær. Hans letsindighed og moralske færd vakte anstød (se s 603). Grev Fr. Ahlefeldt-Laurvigen († 1947) havde ogsaa stor interesse for teater og kunst. Han udgav et stort værk om fornævnte grev A-L («Generalen«) og flere andre smukke historiske værker, var meget virksom i Langelands plejebørnsforening og i det hele socialt interesseret. Han boede de senere aar i København, hvor han sluttede sig til Eliaskirkens menighed med megen interesse og offervilje. Slottet forfaldt, men er efter 1947 blevet istandsat.

Omtrent hele Langeland hørte under Tranekær, og naturligt har Tranekær sogn været præget af slottet og livet der. De fleste beboere har paa en eller anden maade haft tilknytning til slottet. Tranekær slot har stadigt en afgørende betydning i sognets tilværelse.

Det kirkelige liv har ikke i særlig grad været præget af den vækkelse, som 1837–45 mærkedes paa Langeland (se s 603). Præsteembedet var et af landets største, i 1870 med indtægt som flere af bispeembederne. 1799–1831 var *Chr. Fabricius* sp her, han var forfatter, aristokratisk og rationalistisk indstillet. Efter ham fulgte en række ret betydelige præster. *Leunbach,* som blev biskop, var en dygtig og nidkær mand, ven af hedningemissionen. Medens han var her, angreb han pastor Henning Jensen (se II, 413 f) ud fra et konservativt-kirkeligt stade. Provst *Sabroe* var en anset mand af højkirkelig indstilling. Det kirkelige liv har været uden større begivenheder, folkekirkeligt og roligt. I sommeren 1953 holdtes en *spejder-jamboree* med deltagelse fra 7 lande i T park, som lensgreve Kaj Ahlefeldt-Laurvigen, der selv er gammel spejder, stillede til raadighed.

De lange vakancer 1875–76, 1886–87 og 1920–22 skyldtes planen om sammenlægning.

Syvendedags-adventisternes første mand i Danmark, Mattison, var født ved Tranekær, var postassistent, blev baptist efter udvandring til USA, senere adventist og kom til Danmark igen 1878.

1922 oplyses: Kkg 8–10 pct, velvillig og flink befolkning, ikke retningspræget, gode sociale forhold, arbejderklassen ikke særligt kirkesøgende. 1931: Kkg 10 pct, folkekirkelige forh, mange gamle, faa unge, Santalkreds, sdsk. 1943: Kkg 8 pct, Santalkreds, sdsk, ungdomsarbejde. Nogen social modsætning. 1950: Kkg 8 pct, sdsk i pgd (sp), møder for gamle i pgd, forsøgsvis studiekreds for unge i pgd. 1955: Kkg 8 pct, folkekirk forhold.

Tranekær kirke er opført af mursten i 16. aarhundrede. Senere er tilføjet et taarn, der havde en med hætte overdækket lille overbygning af bindingsværk, omgivet af en balustrade, men fik 1886 et højt spir. Paa hver side af taarnet er to halvtagsbygninger, det østlige er sakristi, det vestlige vaabenhus. Omkr 1670 er tilføjet et gravkapel, der med en portal af marmor og sandsten staar i forbindelse med skibets sydside. Et gravkapel mod vest er opført i 19. aarh. Altertavle fra 1847 i gotisk stil med maleri af Eckersberg (Jh. 12, 46), den gl altertavle er i Stoense. Træfont fra 1644 af Lorends Jørgensen. Ny prædikestol. Klokke fra 1472. Sarkofager i det sydlige kapel og i kælderen derunder. Det vestlige kapel har vægge af sort marmor, hvori Thorvaldsens »Dagen« og »Natten« og marmorkrucifix af Stein, her ogsaa sarkofager. Kirken har 200 sd. Paa kirkegaarden en gotisk kirkelade, nu ligkapel.

C. A. Jensen: Danm snedkere og billedsnidere, s 106.

Folketal: 1850: 1072 og 1213 (Tullebølle), 1901: 1086, 1921: 1076, 1950: 804.

Altergæster: 1922: 220, 1934: 185 og 290, 1943: 150, 1953: 120.

Menighedsraad: 1922: 1 IM, 6 u p, 1934: u p, 1950: u p, valg.

Kommunevalg: (Tranekær-Tullebølle er een kommune): 1943: Soc 92 (1), rad 294 (3), kons 87 (1), venstre 318 (4), 1954: Soc 277 (3), rad 174 (2), kons 79 (1), venstre 347 (4), u p 130 (1).

Sognepræst

Indt 1857: a) 96 rug, 92 byg, 220 havre, b) 10 byg, 280 rdl, c) naturalier, d) 600 rdl, e) 70 td ld, 40 td ld skov, 10 td ld mose. Meget smukt beliggende og bekvem bindingsværkspgd fra 1835. — 1870: Regul 4440 kr, netto 11124 kr. — 1913: 2. kl, 1931: 1. kl, 1946: 2. kl. Pgd opført 1875 efter brand. Ny pgd 1953.

I Menighedsraadenes Blad 1952, nr 9, staar der at læse:

Man taler undertiden om skrabet kirkebyggeri — og til gengæld om alt for overdaadigt udstyrede præstegaarde (hvad antal rum angaar). Det kan derfor have sin interesse at vide, hvor Danmarks mindste præstegaard findes. Den er under opførelse i

Tranekær paa Langeland og vil staa færdig til oktober eller november. Der bliver konfirmationslokale i kælderen og derover 3 stuer, køkken og pigeværelse. Paa 1. sal er der soveværelse og værelser til børn og gæster. Alligevel kommer præstegaarden med de nuværende byggepriser til at koste 104,000 kr.

13. 2. nov 1831–21. maj 75 (sp Tryggelev-F 27. jan 30): Provst **Christian Graae,** * 27. dec 01 Humble. Faderen: Sp i Bøstrup, † 52, se der. Stud Odense 19, c jan 25 (l), ord kat Rudkøbing-S 9. april 28, provst Langeland 22. febr 51, r af Dbg 67, † 21. maj 75. ~ 26. sept 28 Anne Marie Andersen, * 30. jan 10 Rosengaarden, Kværkeby, † 11. maj 65. Forældre: Proprietær Peder A og Cathrine Gundersen.. – Dt ~ professor, c th Johan Keller, Brejning. Broder: Idestrup. Fætter: Søllested.

Provst G brændte inde, da præstegaarden brændte 1875. Han var en venlig og samvittighedsfuld mand af den gamle skole.

Hjælpepræst hos provst Graae 1870—75: H. A. Hansen, se Blegind-H.

14. 10. maj 1876–20. juni 86 (sp Løsning-K 14. april 66): **Henrik Georg Clausen Gad,** * 9. sept 25 Aalborg. Faderen: Biskop over Fyns stift, † 51, se Fyns biskopper. Stud Mtrp 45, deltog som frivillig i krigen 48, c 51^2 (h_1) og 52^2 (l), ord kat ved den dsk mgh i Flensborg 8. maj 55, sp Graasten-A 26. juni 62, afsat af tyskerne 64, varetog under krigen 1864 plejen af de saarede paa lazaretterne i Sundeved, EM 76, † 20. juni 86. ~ 12. aug 56 Ida Tvermoes, * 24. april 35 Kbhvn, † 12. april 08. Forældre: Grosserer Andreas Madsenius T og Claudine Frederikke Overbye. – Søn: Karlebo. Broder: Skelby-G. Brodersøn: Kundby. Broderdt ~ Bartholdy, Skelby. Fætre: Biskop Clausen, Aarhus. Biskop Swane, Viborg. Stamt 33. Slægt se under biskop Gad.

Samtlige talere ved G's jordefærd dvælede ved hans milde, kærlige væsen og den smukke maade, hvorpaa han beredte sig til døden. »Hans tillidsfulde tro paa frelsen og hans sidste ord til sine kære var den bedste prædiken han holdt i hele sit liv« (pastor E. Kjær). – Pastor G gjorde en god gerning i Flensborg. Fra Graasten findes en dagbog, ført af fru Gad (70 sider) begyndende 9. febr 1864, da de danske tropper havde opgivet Dannevirke og passerede Adsbøl pgd paa vej til Dybbøl, dødtrætte og sultne. Alt i præstegaarden blev sat ind paa at hjælpe, c 40 soldater blev indkvarteret; i den flg tid kom der flere, undertiden laa op til 200 mand i præstegaarden. Det gav meget at bestille, og fru Gad klager over, at det gik ud over hendes sengetøj og porcelæn. Stjaalet blev der tillige. Ogsaa tyskerne var indkvarteret her, ven og fjende maatte hjælpes. Der var 3 børn og fru Gad ventede det fjerde. Men hun var tapper. Hendes broder var nationalbankdirektør Tvermoes, og hun forstod at være økonomisk. Værst af de fjendtlige tropper var polakkerne. Sorgen over krigens forløb og skammen over de mange overløbere føltes dybt. Menigheden var glad over, at pastor Gad var en besindig mand, der kun ville være præst; og han ville »ikke støde tyskerne ved dansk overmod«. Han var til hjælp og trøst for mange. Ikke mindst blev der brug for ham efter Dybbølslaget. Han færdedes rundt overalt paa slagmarken med forfriskninger til de saarede, trøstede de døende og skrev de breve, de dikterede.

Som sin broder og fætter blev G afsat af tyskerne. Fra Løsning foreligger nogle optegnelser fra datteren Ellen, gift med overlæge Halberg: »Da jeg blev voksen, slog det mig ofte, at der i saadan en pgd paa landet var en høj kultur, en forunderlig hygge og fred og langt flere interesser end folk ellers havde tid og ro til ... nervøsitet og fortrædelighed kendtes ikke, thi hvor fader viste sig, var der altid fred.« I Tranekær var præsteparret velsete gæster hos lensgrevens. (Døtrene havde kjoler, der var omsyet af rober, som fru Gad bar ved festerne paa slottet). Fru Gad var iøvrigt kendt for sit havebrug og fik præmie paa en havebrugsudstilling i Odense. Pastor Gad var en fin, aristokratisk skikkelse, anset og afholdt.

Ølandenes dagblad 27. puni 86, Carl Gad i Præstegaardsliv, I, 1949, s 92 f.

15. 17. okt 1887–1. maj 99 (sp Skeby-O 24. sept 83): **H. C. von Leunbach,** fl t biskop Lolland-Falster, se der.

16. 16. juni 1899–17. juni 1920 (sp Magleby, Langeland 1. april 86): Provst **Henrik Gundermann Sigvard Sabroe,** * 11. april 45 Ødstedgaard. Forældre: Godsforvalter i Sverige August Herman Vilhelm S af Tandslet og Johanne Borring. Stud Horsens 64, c 70^2 (h_1), lærer Brgdssk K, huslærer hos en dsk familie paa rejse til Tyrol og Italien, hjpr Vejlby, Fyn 7. febr 73, vicepastor Kauslunde 7. febr 76, sp Balslev-E 10. sept 79, r af Dbg 98, provst Langeland 13. dec 05, afsk 17. juni 20, Dbm 29, † 24. febr 32. ~ 7. juni 73 Caroline Laurentine Ernstine Jacobsen, * 24. jan 51 Holmegaard, Branderslev, † 8. okt 28. Forældre: Kamrrd, proprietær Niels J og Jensine Rasmine Andersen.

Skrev artikler af oplysende og opbyggende art i Ølandenes dagblad, Husvennen, Nationaltid m m, udg et par smaa opbyggelsesbøger, 89: Lys ved nattetide, 94: Fra naadens hjem, kristelige husraad.

Kirkens autoritet, præstens værdighed og den erfarne mands daglige virke var paa en forunderlig harmonisk maade forenet i Henrik Sabroes person.

Mens han var præst i Kauslunde havde han stiftet bekendtskab med grev Fritz Ahlefeldt-Laurvig paa Kjærgaard og ved forflyttelsen til Magleby kom han i nær forbindelse med grev Fritz' broder, lensgreven paa Tranekær slot, med hvem han sluttede et varmt venskab, der varede livet ud; gennem dette venskab bragte provst Sabroe megen hjælp til mange smaafolk i sognet.

Sabroe var en god taler og havde altid mange tilhørere; forkyndelsen var – uden egentlig at være jævn – altid forstaaelig for enhver og hans menighed satte ham meget højt.

Ved begravelser – denne for mange præster saa vanskelige handling – forstod Sabroe altid paa en ægte hjertevarm maade at sige det rette ord og mange familier glemte ham aldrig dette.

Myndig var han overfor herredets præster; var der hist og her lidt, der knirkede, saa faldt hammeren, og baade bid og vid var der i hans breve – saa var det »prælaten« der talte.

Menighedens enkelte medlemmer gik han efter i sømmene paa god dammeldags vis ved at besøge enhver husstand, og saa var det om at have rent mel i posen. – Enhver ting blev gennemgaaet og drøftet, og saa kom de gode raad, ikke alene paa det sjælelige omraade, men maaske nok saa meget i livets rent praktiske gøremaal; og her var Sabroe en mester. Kort kan det udtrykkes med hans gode ven og nærmeste nabos ord: »Det er saamænd lige meget hvad enten vi skal have givet barnet navn, købe en hest eller vogn, have en kæreste eller en kone, Sabroe giver et godt raad i alle tilfælde!«

Hans bibellæsning i kirken og hans søndagsskoleundervisning hører saa absolut til de ting som vil huskes ud i fremtiden.

Han var oppe i aarene, da han mente det blev for langt at gaa til bibellæsning i Tranekær kirke for folk fra nabobyen; aftenforedragene blev saa henlagt til stedets skole og saa gik den gamle provst, iført en vældig kavaj, træskostøvler og med en staldlygte i haanden, den lange vej i mulm og mørke til bibellæsning.

Paa Tranekær slot havde han sin faste gang – som oftest et par gange ugentlig. Her maatte han overfor lensgrevinde Ahlefeldt-Laurvig berette om, hvor der var sygdom eller smalhans til huse og saa varede det ikke længe, inden savnet blev afhjulpet – dog altid paa en maade saa ingen ret vidste, hvor hjælpen kom fra.

Mange, mange mennesker kan være ham taknemlig for den hjælp, han saaledes bragte.

Som menneske var han altid hjælpsom og forstaaende.

Der kom mange og mange forskellige mennesker i hans smukke og velhavende hjem, hvor alt gik ret standsmæssigt til under ledelse af den stilfulde og myndige fru Caroline.

Morgenmand, havemand og forretningsmand var han om en hals.

En af byens borgere besøgte ham engang og maatte – som alle, der kom i præstegaarden – en omgang med i haven; nu var det efteraar og frugten hang moden paa træerne og den besøgende spørger da provsten, hvad dog de smukke æbler hed paa et bestemt træ. »Det ved jeg saa sandelig ikke«, svarede provsten, »men jeg giver dem nu et fint latinsk navn, det sælger dem saa godt«. E. St. Fløytrup.

Skovrider Fløytrup, som har skrevet dette, tilføjer i et brev. »Det var med en vis beklemmelse jeg gik i gang med at skrive om min gamle sognepræst. Og hvis provst S fra sin himmel kunne se, at *jeg* skulle skrive om ham, ville jeg tro, at han gik hen og prikkede Sct Peder paa ærmet og sagde: »Lad mig laane Clarisserne, lille Peder, jeg maa sandelig ned og rette lidt paa mit testimonium.« Bedst kunne han maaske karakteriseres gennem anekdoter. Han var »trods aldersforskellen min gode ven gennem mange aar.«

17. 6. maj 1922–9. juni 34 (sp Simested-T 26. jan 20): **P. C. Andersen,** fl t Borup-K, se der.

18. 16. febr 1934 (sp Gesten 28. jan 31): Dr theol **Erik Munch Madsen,** * 25. juli 05 Engesvang. Faderen: Sp Aale-Tørring, † 19, se der. Stud Silkeborg 24, c 30[1] (l), dr theol 46. ~ 1. marts 31 Ruth Bang, * 3. jan 07 Næstved. Faderen: Sp Nysted, † 31 (af Vollerslev-G). – Broder: Jordløse-H. Søster: Sekretær, c theol Anna Munch M.

Fmd Langelands præstekonvent 46.

Skrev 42: Om forholdet mellem Niels Hemmingsens Enchiridion og Melanchtons Loci communes (Dsk teol tidsskr), 46: Er Calvin Niels Hemmingsens exegetiske forbillede? (smst), udg 46: Niels Hemmingsens etik, en idehistorisk studie, disputats, skrev 47: Er motivforskningen mangelfuld som videnskabelig metode? (Festskr t prof, dr Jens Nørregaard), flere artikler og kronikker.

Hjælpepræst hos dr Munch Madsen

1943: **H. Bundgaard,** se Venge.

Kaldskapellan Tranekær–Tullebølle

(Oprettet 26. maj 1876).

1. 26. maj 1876–15. jan 84 (adjunkt, Aalborg 73): **P. J. F. J. Hansen,** fl t Longelse-F, se der.

2. 14. marts 1884–1. jan 91 (hjpr Tørring-Heldum 24. aug 83): **E. Kjær,** sp Tullebølle, se der.

Embedet nedlagt.

Litt: Vilh. Lütken: Langelands historie 1909, Louis Bobé: Slægten Ahlefeldts historie, 1897, lensgreve F. Ahlefeldt-Laurvigen: Elise Ahlefeldts historie, 1923, samme: Storkansleren, samme: Generalen I—VI, 1927—31, Achton Friis: Danmarks store øer I, 1936, s 220 f, Ill tid 1911—12, s 146 f, I. A. Hansen: Skomagerne Henrik Zielfeldt og Rasmus Jørgensen i Tranekær, fremstillet for publikums domstol 1836.

TULLEBØLLE

(Anneks til Tranekær 1555—1. jan 1891 og 10. okt 1934—2. juli 43).

Tullebølle sogn, 2490 ha, gaar tværs over Langeland, er stærkt bakket, ler- og sandmuldet jord, en del skov, Stengade skov er yndet udflugtssted med mødeplads. Byerne: Tullebølle med fh fra 1886, Frellesvig, Klausebølle, Lismose, Stengade, Løkkeby, Skebjerg. Hg Blegholm, flere større gaarde. Om Tullebølle se indledningen s 602 f.

Det kirkelige liv har været præget af noget mere kirkelig aktivitet end ellers paa Langeland. Ikke videre retningsvæsen, et godt IM smf, sdsk m m, gode arbejdsmuligheder paa bred basis. Møder i pgd. Lærer *A. F. Schlichting* († 1955) gjorde gn c 50 aar et godt skolearbejde. Lidt pinsemission. Pastor Fønns-Jørgensen sluttede sig til IM, ellers har præsterne været uden særligt retningspræg.

1920 oplyses: Kkg 3–4 pct, intet retningspræg, nogle faa IM, nogle grundtvigsk farvede. 1927: Kkg 5 pct, forholdsvis ringe, børnegudstj, begyndende ungdomsarbejde. 1950: Kkg 3–4 pct, kun lidet præget af retninger, gode arbejdsmuligheder paa bred basis, IMsmf (gdjr K. Christiansen, Tjørntved), sdsk (40). Santalkreds, sudankr, gamlemøder i pgd, ungdomsm i gymnastiksalen, kirkeblad, ugentl drenge- og

pigemøder, lidt pinsemission. Skolens gymnastiksal bruges som menighedshus. 1955: Kkg 3 pct, IMsmf, kirkeblad, børnemøder, som før. Lidt IM.

Provst *Ax. Kristiansen,* Laastrup-Skals – før Santalmissionen – er født i Lismose, Tullebølle, som søn af husm M. Kristiansen. *Hans Rasmussen Bruun,* ejer af Skebjerg Søgaard, byggede methodistkapellet i Skebjerg 1874 og boede selv der til sin død 1881. Da methodistkirken i Rudkøbing blev bygget, købte fru Bruun kapellet tilbage og boede i det hele. Præsterne Thaarup (tidl smed), Christensen (tidl møller i Grejsdalen) og superintendent Skov fra Kbhvn kom her og talte.

Tullebølle kirke (Sct Morten) ligger højt og smukt (se s 600). Kor og skib er romanske, af kamp. I sengotisk tid er skib og kor forhøjet og overhvælvet, og der er tilføjet svært taarn mod vest, sakristi mod nord og vaabenhus mod syd af munkesten, alle med blindingsprydede kamgavle. Svære støttepiller. Gennemrestaureret 1875. Altertavle fra 1866 af F. Storch: (Den korsfæstede), i sidestykkerne figurer fra en ældre altertavle. Renæssanceprædikestol fra 1632, smuk romansk font med figurer, klokke fra 1495. 250 sd.

(Mackeprang, s 112, 122).

Folketal: 1901: 1220, 1921: 1315, 1950: 1300.
Altergæster: 1922: 154, 1930: 290, 1942: 300, 1950: 600, 1953: 494.
Menighedsraad: 1922: 2 IM, 3 gr, 2 u p, 1942: 2 IM, 5 u p, 1953: 1 IM, 2 arb, 4 u p.
Kommunevalg: Se under Tranekær (een kommune med Tranekær).

Sognepræst

1913: 2. kl, 1946: 3. kl.
Pgd opført som kapellanbolig 1876.

1. 1. jan 1891–5. febr 1920 (kkp Tranekær-Tullebølle 14. marts 84): **Edvard Kjær,** * 24. maj 57 Tryggelevgaard. Forældre: Forpagter Christian Bernhard K og Elise Dorthea Madsen. Stud Odense 76, c 83^1 (h_2), hjpr Tørring-Heldum 24. aug 83, † 5. febr 20. ~ 5. nov 84 Betty Laura Nicoline Biering, * 28. sept 59 Marstal, † 29. jan 30. Forældre: Distriktslæge i Roskilde Edvard B af Vig-NA og Marie Hansine Petersen. – Hustrus slægt, se stamt 8. Søster ~ Hansen, Vemmetofte. Søstersøn: Biering-Sørensen, Taksigelses kirke.

Pastor Kjær var uden særligt partipræg, en hyggelig og selskabelig mand, der gn de mange aar levede sig sammen med befolkningen, selv langelænder.

2. 1. dec 1920–17. juni 29 (sp Hanning 2. marts 09): **G. J. Fønns-Jørgensen,** fl t Uggerslev-NH, se der.

3. 21. okt 1929–14. maj 34 (hjpr Sønderholm-F 26. juli 28): **A. W. Mathisen,** fl t Jyllinge-G, se der.

Sammenlagt med Tranekær.

4. 2. juli 1943–14. jan 55 (idrætssekretær KFUM 36): **Niels Andreas Evald Christiansen,** * 5. okt 10 Nykøbing F. Forældre: Tømrermester Jens Peter C og Hanne Kirstine Pedersen. Stud Nyk 28, c 34^2 (l), sekretær KFUM, Kingos sogn, Kbhvn 30–32, sekretær KFUM's Centralforening, Kbhvn 34, afsk 14. jan 55, førstesekretær KFUM, Kbhvn 55. ~ 19. juli 36 Karen Marie Jensen, * 5. okt 08 Frederiksberg. Forældre: Repræsentant Knud Anton J og Thyra Valborg Christine Buch.

Næstfmd KFUM's idrætsforbund i Danmark 46, fmd 47–50 og 53. Medred »Idrætslederen«.

5. 28. april 1955 (hjpr Christians k, Kbhvn 30. maj 52): **Anton Møller Christoffersen,** * 5. juli 26 Gislev. Forældre: Kbmd Christoffer C og Marie Elisabeth Hansen Bøgh. Stud Svendborg 44, c 51^1 (l-101). ~ 20. aug 50 Anna Elise Johansen, * 29. aug 23 Gudbjerg. Forældre: Smedemester Jens Peter J og Caroline Hansen.

BØSTRUP

Bøstrup sogn, 2509 ha, er bølgeformet og stærkt bakket, gaar tværs over øen, ler- og sandmuldet jord. En del skov, mose og eng. Naturskønt. Til sognet hører Siø med den ved dæmning forbundne Skovø (ialt 132 ha) mellem Langeland og Taasinge, samt et par smaaøer. Byerne: Bøstrup med fh fra 1898, Svalebølle, Lejbølle, Helletofte, Emmerbølle, Næstebølle, Fæbæk, Sønderskov, Dageløkke med havn og dampskibsbro. Hg Nedergaard og Egeløkke.

Bøstrup sognekald var et af landets bedst lønnede. Det satte sit præg. Der var i mange aar ældre præster, flere af dem var lærde. Endvidere har Tranekærs nærhed sat sit præg paa befolkningen.

Den største begivenhed i sognets historie er nok *Grundtvigs* huslærertid paa Egeløkke 1805–08, se prostiindledningen s 601. En gl Communionbog indeholder 2 gange Grundtvigs navn (1805 og 1806 – begge gange 9. s e trin, og mange antegnelser om dragoner og jægeres regiments. Altergange, (f eks 1. marts 1809 ialt 59) som alle efter deres »Captajns Schepelerns Vidnesbyrd fører et kr Levned«. *Constance Henriette Leth* er vel ogsaa sognets mest kendte skikkelse, (hun blev begravet, 49 aar gl paaskemorgen kl 6 i aaret 1827). Ofte er livet paa Egeløkke i disse aar blevet skildret, og Kaj Munk har i sit skuespil »Egeløkke« givet det dramatisk form. Pastor *Graae* spiller i Kaj Munks drama kun en ganske lille rolle, hvor han er fortegnet (til at være et gammelt skrog) – han var i 1808 34 aar gl og kun 10 aar ældre end Grundtvig, medens hans rapmundede kone tager hele billedet af præstefamilien. Dette er ganske givet forkert. – Graae var rationalist og paa flere maader en dygtig mand. Pastor *J. Fr. Plesner* var hans kapellan de sidste aar, en ejendommelig og selvstændig personlighed, grundtvigsk af indstilling (se Minder fra gl gr hjem, VI, 1926). Han blev senere præst i Vedersø, hvor han var i mange aar og fik stor betydning. Kaj Munk holdt 1939 mindetale i Bøstrup kirke over Grundtvig og Plesner og læste senere op af »Egeløkke« i Bøstrup præstegaardshave. Grundtvig satte ellers ikke spor i sognets kirkelige liv. Paa Egeløkke bor endnu Constance Leths direkte efterkommere (Grundtvigs elev, Carl Steensen Leth levede, til han blev over 90 aar).

Egeløkke hovedbygning er opført 1830 og

90. Intet er bevaret fra Grundtvigs tid udover papirer og naturen. Den gamle hovedbygning laa samlet, hvor plænen strækker sig foran den nuv hovedbygning. Paa Grundtvigs elevs grav staar: »Mine sidste dage svandt hen i sorg. Gud give mig fred og ro i en bedre verden«.

Den gudelige vækkelse i 1830'erne naaede ikke Bøstrup ud over, at nogle ganske faa blev vakt (f eks Martha Clausens veninde Marie Hansen). I provst *Langhoffs* første tid var der tilløb til et grundtvigskpræget liv, hans gudstjenester og bibellæsninger samlede i den tid mange. Men det ebbede ud. Provst, dr *C. L. Nielsen,* der var en betydelig personlighed, følte sig ofte trykket ved det ringe kirkelige liv i sognet (se ndf).

Der har hverken været grundtvigsk eller IM's vækkelse. Der er meget lidt bevidst kristeligt liv og ingen partiskel. Velvillig befolkning. 1867–90 virkede *Rasmus Chlausen* (* 1803, † 91) som indremissionær paa Langeland med bopæl i Sønderskov. Syerske *Kristine Kristensen* har i over 50 aar holdt sdsk.

Lærerne: Lærer *C. Gottschou* var en dygtig lærer i Bøstrup 1853–80. Hans morgenbøn med børnene var: »Gud! Skab i mig et rent hjerte og forny en stadig aand inden i mig. Bortkast mig ikke fra dit ansigt og tag ikke din Helligaand fra mig«. – En meget dygtig lærer havde man 1880–96 i lærer *L. P. W. Larsen.* – Lærer *Peter Thomsen* kom til Fæbæk skole 1907–26 og til Bøstrup skole 1926–53. Fra drengeaarene hjalp han sin far at synge i kirken, blev senere selv kirkesanger og derefter organist og kirkeværge. Har tjent ved Bøstrup kirke i ca 60 aar! med utrættelig pligt og kærlighed. Det er lærer T's fortjeneste, at man i Bøstrup har en af landets smukkest vedligeholdte kirkegaarde. Søndagsskole i kirken.

Der er holdt metodistmøder i Lejbølle hos skomager Gregersens enke. I Lejbølle var der en ret betydelig friskole.

Grunnet øvede en absolut kirkefjendsk virksomhed paa Langeland i 70–80'erne. Senere virkede den mere tiltalende lægmand *Peder Kofoed* (* 1830, † 93) fra Østermarie her.

1923 oplyses: Kkg 5–6 pct, intet særligt. 1931: Kkg 4 pct, velvilje, ringe interesse for kirken. 1943: 60 i kirke alm søndage, kun lidt bevidst liv, altfor rolige forhold, men voksende interesse, bibelkr, santalkr, ungdomsm i pgd, hørelyst, offervilje. Mange gamle. 1950: Kkg 3–20 pct, voksende hørelyst, kun lidt bevidst liv; pløjearbejde, en del materialisme og ø-mentalitet, 2 sdsk, kirkeblad, IM (murer Verner Gregersen Jensen, B), biograf. Siø-Skovø betjenes mest fra Rudkøbing. Ellers som før. Adskillige trofaste kirkegængere. Kr ungdomsmøder (bibelmøder) hver 14. dag.

Bøstrup kirke (Sct Mogens), gl herredskirke, bestaar af skib og kor fra romansk tid af kamp. Koret er senere udvidet, har maaske haft apsis. I sengotisk tid er tilføjet vaabenhus med kamgavl mod syd, sakristi mod nord, skibet er udvidet, og der er opført smukt taarn med kamgavle i nord-syd. Hvælvinger fra c 1590. Flere relieffer i murene. Store vinduer fra 1871. Altertavlens ældste dele fra c 1600, smukt udskaaren prædikestol fra 1634. Romansk font med figurer. 250 sd. Orgel. Varmeapp fra 1897. Kalkmalerier fundet 1953. Kirken hørte til grevskabet Langeland indtil 25. marts 1941, lille kvist paa taarnet (som Longelse). Kirkeskib fra 1852 (givet af skibsreder L. Petersen i Dageløkke, † 1859). Et granitrelief ved døren er sikkert en af de ældste Kristusfremstillinger i Danmark — et andet (»Manden«) forestiller den gode hyrde med indskrift. Ny kirkedør og nyt broderet altertæppe. Ved kirkens nordside ligger 3 mægtige gravstene over familien Kastrup fra Nedergaard. Den smukke nye kirkegaard blev indviet som led i højmessen paaskemorgen 1945.

Mackeprang, s 112—18, C. A. Jensen. Dske snedkere og billedsnidere, s 102. Løffler: Uds o dsk kirkebygn, s 105. Broby Johansen: Billedbibel i kalkm, s 53.

Folketal: 1850: 1273, 1901: 1232, 1921: 1298, 1950: 1197. Altergæster: 1922: 100, 1930: 130, 1938: 307, 1953: 316. Menighedsraad: 1922: 7 n gr, 1934: 7 u p, 1953: 2 soc, 5 u p.

Kommunevalg: 1943: Soc 157 (2), rad 182 (2), venstre 215 (3), 1954: Soc 167 (2), rad 111 (1), venstre 277 (3).

Digteren **Sophus Clausen** er født i Helletofte.

Sognepræst

Indt 1857: a) 67 rug, 52 byg, 99 havre, b) 275 rdl, c) naturalier, 60 sn æg, 10 gæs m m, d) 300 rdl, e) 70 td ld. Lille, ubekvem pgd fra 1830, senere udvidet. — 1870: Regul 3040 kr, netto 9668 kr. — 1913 2. kl, 1931: 2. kl, 1946: 3. kl.

Pgd opf 1931. (En gl egebjælke med indskrift og dato 10. april 1674 blev fundet 1940, nu indmuret i pgd). »Kaj Munks udsigt« ml 4 gl lindetræer.

1672–1794 var præsterne her i slægt med hinanden. *Jens Jensen* (sp her 1672–1700) efterfulgtes af *Peder Kruckow* (1701–38), gift med formandens enke. Hans 2. hustru blev gift med eftermanden *Rasmus Pedersen Bildhugger* (1738–78) (en datter gift med digteren Tullin), der efterfulgtes af sin søn, *Peder Rasmussen Bildhugger* (1779–94). 1794–1803 var her 3 sp, som alle døde i en alder af under 40 aar.

13. 10. juni 1803–20. sept 52 (rkp Humble 30. aug 99): **Christen Graae,** * 1. dec 73 Svendborg. Forældre: Kbmd Gomme G og Elisabeth Sophie Bondo. Stud priv 92, c maj 97 (l). R af Dbg 49, † 20. sept 52. ~ 01 Berthe Lorenze Hansen, f Brandt, * 14. juli 71, † 8. dec 58 (enke e Chr. Hansen [af Tranekær-T], † 00, sp her 1799–1800. Forældre: Sp i Tryggelev-F Hans Brandt, † 16 (af Tryggelev-F) og Else Frederikke Marie Jessen af rkp Rødby-R. – Sønner: Tranekær-T og (Flensborg) Idestrup. Hustrus broder: Tryggelev-F. Brodersøn: Storring-S-G.

Graae skriver: Hvis Peder Bildhuggers og Hansens Enker ikke vare blevne givte, vilde her have været 4 Enker paa eengang paa Embedet. Ved kongelig konfirmeret Indstilling af 10. Jan 1803 blev her svaret i Enkepension af Embedet, saalænge Ungers og Jørgensens Enker levede, 100 Rd Sølv, som var efter gl Taxt dobbelt Pension, men naar een af dem døde ikkun 50 Rdl. I 40 Aar har jeg saaledes svaret til begge Enker. (Thyra Jensen synes fejlagtigt at mene, at Unger og Hansen er samme Person). – Graae fortæller om festgudstj 30. aug 1849 i anled af hans 50 aars jubilæum som præst samt guldbrylluppet 23. april 1851, der celebreredes i kirken. »Vi deltog i Nadverens Sacramente, som meddeltes os af vor ældste Søn, Christian Graae, Sp i Tranekjær og Distriktsprovst Plesner, Sognepræst i Humble, forøgede Dagens Højtidelighed ved en smuk Tale derefter i Kirken. Et Selskab fra Tranekjær afsang under Musik en passende Sang, ligeledes i Kirken.«

Lærer Brangstrup, Tranekær, og pastor J. Fr. Plesner udg 52 mindedigt og sørgetale over G (han døde efter et fald – apopleksi) paa et sygebesøg.

Hjælpepræst hos pastor Graae

1850—52: **J. Fr. Plesner,** se Vedersø. (Kaj Munk sagde: Det er hans arbejde, jeg høster frugterne af i Vedersø).

14. 22. dec 1852–13. marts 70 (sp Taars, Lolland 16. okt 40): **Joachim Otto Poul Steenstrup,** * 28. aug 04. Forældre: Stiftsprovst Hans Resen S, † 41, Karleby-H-NØ og Johanne Magdalene From. Stud Hrlf 22, c jan 28 (1-egr-l), sp Holeby-B 10. aug 31, † 13. marts 70. ~[1] 15. sept 34 Jensine Anine Schow, * 25. febr 10 Kbhvn, † 26. febr 43. Forældre: Silke- og klædehdlr Niels S og Johanne Margrethe Kaas, af slægten Kaas fra Nedergaard. ~[2] 29. juni 49 sin søsterdatter Hanne Christine Bekker, * 20. febr 23, † 11. nov 78. Forældre: Forvalter paa grevskabet Christiansholm Frederik Christian B og Charlotte Marie Steenstrup. – Søn: Blistrup. Broder: Holbæk-U. Søster ~ Ernst, Sdr. Jernløse-S, stamt 84.

Khst saml 6. r V 144.

Hjælpepræst hos pastor Steenstrup

1857—58: **F. P. C. Moth,** se Vinding-B-V.
1869—70: **H. A. Hansen,** se Blegind-H.

15. 17. maj 1870–9. april 91 (sp og seminarieforstander Lyngby-A 7. juli 56): Provst, professor **Carl Christian Emil Langhoff,** * 4. marts 18 Odense. Forældre: Tømrermester, brandkpt Hans L og Dorothea Møller. Stud Odense 34, c jan 41 (1), adjunkt Frederiksborg 44, sp Mosbjerg-Hørmested 8. juli 51, titulær professor 63, provst Ø Lisbjerg-Mols-Sønder herred 7. okt 65, provst for Langeland 1. aug 73–17. marts 91, r af Dbg 69, Dbm 91, † 9. april 91. ~ 6. nov 44 Annette Augusta Emerentze Siegfriede Jung, * 27. dec 20 Nordfeldt, Møn, † 16. dec 03. Forældre: Ejer af Holtegaard, Søllerød, Johannes J og Louise Augusta Rundberg. – Dattersøn Langhoff: Sct Hans-SO, Hjørring, hvis datter er gift med Langhoff (der er sønnesøn af provst L), Ø Egesborg. Brødre: Højbjerg-E og Lunde-O. Søstersøn: Jørgensen, Herslev.

Provst L var en prælat og en præst af format, en smuk og djærv skikkelse, der baade som provst, seminarieforstander og sognepræst gjorde udmærket fyldest. Han havde de første aar meget stor kkg her. Han var medlem af kirkekommissionen 68, hvor han stillede forslag om en bestemt form for trosbekendelsen. Han udgav en række interessante beretninger fra Lyngby seminarium samt afskedsprædiken i Lyngby-A og tiltrædelsesprædiken i Bøstrup 70. Han skrev flere prædikener i IMs Tidende, var som yngre paavirket af Grundtvig, senere var han Mynsters discipel og havde ogsaa tilknytning til IM, men han var ikke retningspræget i sin gerning. Ved hans begravelse fremhævede provst, dr. *C. L. Nielsen,* at L i Lyngby havde vundet et anset navn for den nidkærhed og kærlighed, han havde vist i sin gerning, og mange lærere sad nu rundt i landet og mindedes ham med tak og glæde. Paa Langeland var han meget anset, blandt lærerne sagdes det, at det var en fest, naar han kom paa visitats, og i Langelands præstekonvent var man altid beriget ved at være sammen med ham og nyde godt af hans store fond af kundskab og erfaring. Han var en højt kultiveret mand, en værdig repræsentant for sin stand.

Ølandenes Dagblad 18. apr 91, Berl Tid 11. apr 91.

16. 29. juni 1891–1. dec 1905 (sp Rudkøbing-S 14. maj 77): Provst, dr phil **Christen Lundsgaard Nielsen,** * 1. jan 36 Lemvig. Forældre: Kbmd, senere ejer af gaarden Sorgenfri i Ø Starup Gomme Graae N og Sophie Dorthea Lundsgaard. Stud Kolding 54, c 61[2] (1), kommunelærer Kbhvn, hjpr Søborg-G 14. okt. 64, rkp Tikøb-H-H 4. april 68, vicepastor Sandby 11. marts 73, dr phil ved universitetets 400 aars fest 79 (disputerede 2. maj 79: Apollonius fra Tyana og Filostrats beskrivelse af hans levned), provst Langeland 4. juni 91, r af Dbg 88, Dbm 05, afsk 1. dec 05, † 14. marts 09. ~[1] 9. nov 62 Anna Pouline Vilhelmine Nielsen, * 9. juli 39 Holstebro, † 29. juni 64. Forældre: Prokurator Chr. N og Clara Pouline Marie Hansen. ~[2] 7. okt 68 Christiane Elisabeth Raaschou, * 9. nov 41 Søborg, † 30. nov 94. Faderen: Provst i Søborg-Gilleleje, † 73, se der. – Søn: Rektor Raaschou-Nielsen, Sorø. 2. hustrus broder: Espe-V. Farbrødre: Kvislemark-F og Øls-H-D.

Udg 70: Om den saakaldte nye evangeliske forkyndelse (hvilket fremkaldte et genmæle fra Luthersk Missionsforening), 90: Baptisterne, 91: Mit svar paa baptisternes genmæle, skrev 97: Paulus' omvendelse, psykologisk betragtet (i Teol Tidsskr), 80: Uddrag af Filostrat (i Nord Maanedsskr). Skrev anm af Rosenius' skrifter i Teol Tidsskr, anm af A. C. Larsens bog om Paulus (Dsk Kirketid), om Askovmødet og dr Skat Rørdam (smst) 97, skrev talrige artikler, taler og foredrag i Kirkebladet, Sædemanden osv, medd en prædiken i Møllers og Elmquists postille, 2 skriftetaler i E. Quistgaards skriftemaalstaler 1900.

Provst, dr C. L. Nielsen var i en menneskealder Langelands førende præsteskikkelse. Han var i slægt med pastor Graae, var som ung lærer i Kbhvn stærkt paavirket af Søren Kierkegaard, hvis skrifter han ivrigt læste. Senere »har jeg fundet mere klarhed og hvile i den grundtvigske, kirkelige anskuelse.« Men i Søborg, hvor N var ven med den kendte vækkelsesprædikant, pastor *Jeansson,* Græsted, syntes man »første gang at høre livets ord i IMs retning paa Søborg kirkes prædikestol«, da N var præst her (I, 481). Han holdt kirketugt, afviste drankere som faddere, talte imod gilderne, nægtede at tage konfirmander, der havde været til dansegilde paa deres konfirmationssøndag, til alters. Der blev klaget til biskoppen over hans nidkærhed. Biskop *Martensen* skrev til provsten og bad ham »mægle mellem befolkningen og denne unge zelot« – og – provsten var N's svigerfader! Ogsaa i Tikøb var han meget nidkær. I Sandby, der var et lille embede, fik han ved siden af sin præstegerning, som altid var det egentlige for ham, tid til studier(som ogsaa var hans store interesse), og med taknemlighed mindedes han biskop *D. G. Monrad* og stiftsprovst *Helweg,* Købelev, som stod ham nær, de forstod ham og opmuntrede ham til studierne. Om hans gerning i Rudkøbing er der fortalt, s 611. N havde nær forbindelse med friskolen i Kadsebølle og friskolelærer *Em. Pedersen.* Han stod

nu grundtvigsk livssyn nærmest og underskrev den lille Askovadresse. Han var stærkt luthersk og bekæmpede Lt mf og baptismen og bibelkritikken solidt og sagligt.

Provst N's datter, M. Raaschou Nielsen, skriver: Der var lavt til loftet i den gamle, firlængede præstegaard i Bøstrup med storkerede paa taget og vinløvklædte mure. Den 4 td l store have laa i terrasser ned ad kirkebakken, og haven var fyldt med erantis om foraaret. To havemænd passede den smukke have de første aar. Her havde fru Graae siddet og ventet paa Grundtvig – laagen hed Grundtvigs laage. Her var vidunderlig idyllisk, men aldrig lod N menigheden synge: »I al sin glans nu straaler solen.« »Den salme kan vi ikke synge her, for vi har endnu ikke oplevet pinse her.« Det var skyggen over gerningen, at de velhavende bønder ikke havde brug for kirkens budskab. Et aar var besøget i kirken og ved bibellæsningerne saa ringe, at han tænkte paa at søge afsked. Saa flyttede han bibellæsningerne ud i den fjerneste skole. Der blev fuldt hus. Svære dage var ogsaa konfirmationssøndagene. Da var der en trykket stemning. N syntes ikke, at han fandt den rette baggrund, og ved sin afsked udbrød han: »Jeg er glad for, at jeg ikke skal konfirmere flere børn.« Som en af aarsagerne til befolkningens ringe deltagelse i gudstjenesten nævntes en skolestrid for mange aar siden, hvor præsten var gaaet imod bønderne, hvorefter de erklærede, at de ikke ville komme i kirken. Om det det var rigtigt, kan ikke siges, men de gode og magelige livsvilkaar paa Langeland har skabt en vis materialisme. De mest trofaste kirkegængere var smaafolkene, og trofast tog provst N ud i de smaa hjem, til gamle og syge. Han hørte til den præstetype, som ikke gerne gik med til gilder, men helst gik paa husbesøg eller sad i sin stue mellem sine mange bøger. Hans skrifter fik betydning i kampen for folkekirken. I sine sidste aar syslede han meget med kulturkampen i Frankrig (holdt landemodeforedrag derom) og med den tyske bibelkritik. Hans stilling til bibelkritikken var udtrykt i salmen: Kom *sandheds* aand og vidne giv. Kom *lysets* aand og led os saa, at vi paa *klarheds* veje gaa, *men aldrig dog fra troens grund et haarsbred vige nogen stund.*« Saadan stod der ikke i den oprindelige salme, sagde han. Det var Grundtvig, der havde lavet denne form, men den var forkert. Der skulle staa *og* i stedet for »men«, thi der er intet modsætningsforhold mellem lys, sandhed og troen. – I Rudkøbing kom folk ofte til kaffe i pgd om søndagen. Saadan var det ikke her. Menigheden skulle først finde sin glæde ved at komme i kirken, saa var grundvolden lagt til møder og samvær. Et stort savn var det ogsaa, at fru N døde et par aar efter flytningen til Bøstrup. Derved blev der knapt det liv, som ellers kendes i præstegaarde. Ved jul uddeltes Egeløkkelegatet (stiftet af Grundtvigs elev Carl Steensen-Leth, nu 56,000 kr) ved en sammenkomst i pgd (ligesom konfirmander fik dette legat). Ca 80 gamle kunne samles her til kaffe og julekage...

Provst N var ivrig tilhænger af tanken om, at borgerlig ægteforening skulle være almindelig. Han fulgte Ifversen-sagen med stor spænding og glædede sig meget over højesteretsdommen. Han var en frisindet og fremsynet mand med stor retfærdighedssans; børnene blev opdraget i frihed, men under »overvældende respekt«. (Der var ikke mange formaninger eller forbud »Det er hjemmets aandelige luft, det kommer an paa,« sagde N). Han forlangte ærlighed og pinlig korrekte fremstillinger. Børnene fik ærbødighed for det hellige, og i N's nærhed var letsindig tale utænkelig. Da en datter engang skrev nogle nedsættende bemærkninger om Vilh Beck, var moderens svar en pakke breve, som N havde sendt hende i de unge dage, og deraf saas det tydeligt, at N som ung præst havde været betaget af Becks personlighed og forkyndelse.

Skolearbejdet optog ham meget. Da skoleloven 1905 skulle føres ud i livet, kæmpede han drabelige kampe med kommunalbestyrelserne om at sikre lærernes stilling. Ved en lejlighed sagde en sogneraadsfmd spottende, at han »gratulerede provsten til den sølvpotte, som han vel herefter kunne vente sig fra lærerne.« Og det morede provst N meget, at samme mand ved provstens afsked mødte som ordfører for »De langelandske sogneraad« og overrakte ham en stor sølvopsats »med tak for loyalt samarbejde«. Lærerne sendte forøvrigt en smuk takadresse, og fra præsterne kom der tak for, »hvad De ved aand og velvilje og hjælpsomhed, dygtighed og omhu som provst og præst har været for os«. Befolkningen husker bedst, at N havde den skik hver konfirmationsdag at beholde 2 konfirmander hos sig til middagsmad – og her blev de grundig oplært i at spise pænt. Efter hans død skrev en langelandsk præst: »Jeg var til stede ved provst N's afskedsprædiken, der sluttede med, at han med alt, hvad der var ugjort, og alt, hvad der var daarligt gjort, ikke vidste noget andet at gøre end at lægge sig selv med det altsammen ind under Kristi forbarmende naade... og der være han nu ved denne større afsked lagt og vel bevaret.«

Univ festskr 1879, s 127 f, nekrologer i dagspressen, M. Raaschou-Nielsen i Grundtvigske hjem i det 19. aarh, III, 1931, s 45 f.

17. 23. marts 1906–31. juli 26 (sp Rye 14. nov 91): **Andreas Hansen,** * 23. april 61 Gulev. Forældre: Gdjr Hans Jørgen Poulsen og Karen Rasmussen. Landmd til 1880. Stud Viborg 83, c 89[1] (h_1), hjpr Vordingborg 19. marts 91, afsk 31. juli 26, † 19. jan 39. ~ 23. april 97 Marie Johanne Pedersen, * 10. maj 77 Rye, † 18. dec 44. Forældre: Kroejer og kbmd Jens P og Ane Kirstine Christensen. – Fætter: Poulsen, Baagø.

Man ansaa pastor H for rig, da hans svigerfader var meget rig. Fru H var syg i mange aar. Det berettes, at H var stor børneven. Han holdt tankevækkende prædikener. Rejste en del i udlandet.

18. 11. juni 1927–7. marts 32 (sp Velling 19. okt 21): **H. J. Elmelund,** fl t Hornstrup, se der.

19. 2. juli 1932–8. jan 55 (sp Oue-V 17. sept 26): **A. N. Gamst,** fl t rkp Volstrup-H, se der.

20. 16. april 1955 (kkp Humble 29. sept 50): **Helge Petersen,** * 8. marts Egernsund.

Forældre: Toldforvalter Valdemar P og Poula Christine Paulsen. Stud Sorø 42, c 49[1] (1-113). ~ 4. juni 55 Kirsten Brun-Pedersen. Forældre: Stabslæge Mads B-P og Helene Nielsen.

Litt: V. Lütken: Bidrag t Langelands hist indt 1840, 1909, rektor H. Raaschou-Nielsen: Spredte minder fra Rudkøbing, Rudk 1942: Holger Begtrup: Grundtvig paa Langeland og Grundtvigs præd i Bøstrup kirke, Thyra Jensen: Constance Leth, ny udg 1941, C. J. Frederiksen: Smaa breve fra Egeløkke, Kbhvn 1942, Liselundbogen 1924: Digt om Egeløkke af Esther Møllerstedt, »Protokol for Langelands Læseselskab«, et aktstykke til Grundtvigs historie, meddelt ved Johan Grundtvig (særtryk), J. Hansen: Til minde om præsten J. F. Plesner i Vedersø, Kolding 1892 (2 portrætter), H. G. A. Jørgensen: »Sognepræst og præstegaard« 1937, dr Bloch Suhrs »Kaldslexicon« (Kbhvn 1851, pag 62 ang sognet og præstegaard), Hans Holk: »Provincial-Lexicon over Danmark (Kbhvn 1778), Chr. B. Jensen: Provincial-Lexicon over Danmark I (det udk Odense 1830), Prospecter af danske Herregaarde, udg af F. Richardt og C. E. Secher 1 — 20 bind 1844—68 (her Egeløkke og Nedergaard), S. O. Fasting: Slægten Wilhjelm i Danmark (se Snøde), P. B. Grandjean: Den Graaeske Slægt, 1914, I. A. Hansen: Skomagerne Henrik Zielfeldt og Rasm. Jørgensen i Tranekær fremstillede for publikums domstol 1836, J. G. Oncken und die Anfänge des deutschen Baptismus« von H. Luckey, Kassel 1934, Th. Hauch Fausbøll: Slægten Jensenius, 1933 (m stamtavle over Bøstrup-præsten Jens Jensen og hans lærde sønner).

SNØDE—STOENSE

(Hou udskiltes 13. maj 1896).

Snøde sogn, 1520 ha, gaar tværs over øen, er lavtliggende, men bakket, frugtbart. Lidt skov. Byerne Store og Lille Snøde (363 indb i Store S) med mh fra 1900, Tressebølle, Ennebølle, Hesselbjerg med mh fra 1922. Hg Steensgaard(om Vincens Steensen, der faldt 1659, se s 602).

Stoense sogn, 778 ha, paa vestsiden af Langeland, er som hovedsognet. Byerne Stoense og Skattebølle.

Blandt præsterne skal nævnes 1556–84: Den ualmindelig virksomme *Jacob Jørgensen Sadolin* (søn af biskop Jørgen Sadolin, Odense). 1691–1722: Den besynderlige *Jens J. Marstrand,* se ndf. 1806–12: Den betydelige amtsprovst *Preben Saxtorph.* 1812–42: Pastor *Peter Wilhjelm.* Wiberg oplyser, at han var »skikkelig, men ej synderlig begavet, lidt af en digter« (jvf BDG, 1, 147). Vækkelsen paa Midt- og Sydlangeland synes ikke at være naaet herop til de nordlige sogne. Tre slægtled af slægten *Wilhjelm* har virket som præster her. *Peter Wilhjelm* var rationalistisk præget. Han efterfulgtes af sin søn, *Frederik Wilhjelm,* se ndf. Enkelte blev vakt ved hans prædiken. Da folketallet voksede i Hou (som da hørte til pastoratet), blev der ansat en hjpr.

Det aandelige liv, der fremstod i 70'erne skyldtes især kapellanerne *H. Blom* og *Fr. Wilhjelm* (søn af sognepræsten) og deres konfirmandundervisning. Pastor *H. Blom* fik megen betydning. Det skyldes hans initiativ, at der blev rejst et kapel i Hou, hvorfra der var lang afstand til sognekirken. Sekteriske bevægelser (baptister, metodister) blev derved standset og er nu forsvundet. Der blev et lille IMsamfund; nogle troende fiskere fra Fyn bosatte sig i Hou, og de var med til at fremkalde vækkelse. Pastor *Blom* og pastor *Fr. Wilhjelm* fik forbindelse med disse vakte folk. Der blev efterhaanden ret livskraftige IMsamfund baade i Hou og Snøde sogn. Der blev bygget mh i Snøde og senere i Hesselbjerg (ogsaa i Hou blev der mh).

I mange aar var gdjr *Hans Hansen,* Snøde, IM's leder (* 1855, † 1945). Han var en betydelig mand, i nogle aar mdl af IM's bestyrelse. Han var mdl af det kirkelige udvalg 1904, og det var ham, der fik rejst missionshusene. Han var en varm ven af IM og Ydre Mission, havde et gæstfrit hjem og betød meget for det kirkelige liv her. I mange aar ledede han en søndagsskole. – IMs samfund er nu ikke stort. Det er i de senere aar blevet ledet af urmager *O. S. Nielsen.* Troslivet har nogenlunde holdt sig, men der er tilbagegang. IM har altid været kirkeligt indstillet her. Stoense sogn er mere konservativt i kirkelig henseende. Begge steder er der en flok trofaste kirkegængere. Der er sdsk og møder i de 2 mh. Lærer *Jakob R. Winther* († 1910, fader til provst W, Frederiks k, Kbhvn) var i en aarrække lærer i Snøde og betød meget i sognet, en dygtig og afholdt lærer, se Humble.

1926 oplyses: Kkg 8 pct, lidt IM, flertallet u p, 1935: Kkg 7 pct, folkekirkelige forhold, ikke skarpe skel, IMsmf, 1943: Kkg 6 pct, 2 mh, kirkebl, lille IMsmf, 1950: 30 og 20 i kirke alm søndage, folkekirkelige, rolige forhold, uden skarpe skel, 2 mh, kirkeblad, sdsk, idrætsf, enkelte Jehovas Vidner. En del fiskere og arbejdere. Mange handlende i Snøde. 1955: 30 og 15 i kirke alm søndage, 2 mh, IMsmf.

Snøde kirke (Sct Andreas). Kor og skib er romanske af kamp. Flere relieffer i murene. I sengotisk tid er opført taarn med gavle i nord-syd, kapel og sakristi mod nord og vaabenhus mod syd. Hvælvinger. Restaureret 1875, da kapellet blev forbundet med skibet. Altertavle og alterforside fra 1614, smukt udskaaren prædikestol fra ca 1625. Stor, smuk mindesten i koret. Smuk romansk font. 200 sd. Smukke lysekroner.

C. A. Jensen: Snedkere og billedsnidere, s 102, Mackeprang, 112, 113, 118.

Stoense kirke. Koret og den østlige del af skibet er romansk af raa kamp, relieffer i murene. Omkr 1600 er skibet forlænget mod vest, kirken er overhvælvet, og der er opført taarn over koret. Vaabenhus mod syd, korsfløj mod nord fra ca 1775. Kirken restaureret 1876, da der indsattes store vinduer. Altertavle (fra Tranekær) er bruskbarok med maleri af nadveren, skaaren af Lorends Jørgensen. Alterkalk fra 1684, meget smuk prædikestol med scener fra Jesu liv udskaaret. Romansk font med løvefigurer. 200 sd. Nye lysekroner 1933.

C. A. Jensen, s 102 og 106, Mackeprang, s 52, 115—17.

Folketal: 1850 (incl. Hou): 1132 og 856, 1901: 960 og 557, 1921: 973 og 546, 1950: 871 og 481.

Altergæster: 1912: 164 og 119, 1922: 146 og 125, 1932: 154 og 69, 1942: 219 og 117, 1953: 205 og 49.

Menighedsraad: 1914: 2 IM, 6 u p, 1922: 3 IM, 9 u p, 1934: 13 kirk, 1953: 2 IM, 3 soc, 7 u p.

Kommunevalg (Snøde-Stoense-Hou er een kommune): 1943: Soc 255 (2), rad 384 (4) venstre 376 (4), u p 62 (1), 1954: Soc 333 (3), rad 365 (4), venstre 456 (4).

Sognepræst

Indt 1857: a) 103 rug, 68 byg, 184 havre, b) 59 byg, 600 rdl, c) naturalier, d) 400 rdl, e) 89 td l. God, rummelig pgd, dels bindingsværk, dels grundmur. — 1870: Regul 4420 kr, netto 11,266 kr. — 1913: 1. kl, 1931 2. kl, 1946 3. kl.

Pgd opført efter brand 1883. Kirkebøger og liber daticus brændte.

Pastor **Jens Jørgensen Marstrand** (sp her 1691—1722) var en sær mand, han havde en besynderlig passion for dyr. Han gjorde præstegaarden til opholdssted for dyr og gemmested for døde dyr og lod gaarden helt forfalde. Pgd var ved hans død saa uappetitlig, at man greb til det radikale middel at afbrænde den og at opføre en ny. (A. Schumacher: Een sandfærdig historie om den hartad utrolig urene tilstand, i hvilken S pgd befandt sig, 1757, Bering-Liisberg: Fra gamle dage, 1899, s 80 f, Khst saml 2. r IV, 435 f).

15. 9. april 1842–9. nov 81 (sp Strynø 28. maj 41): **Frederik Wilhjelm,** * 11. jan 06 Longelse. Forældre: Formanden her, Peter W, † 48, og Anna Kirstine Grønlund. Stud Nyborg 27, c okt 35 (h), hjpr her 22. april 37, afsk 9. nov 81, død 13. sept 90. ~ 20. okt 41 Betzy Georgia Franzine von der Pahlen, * 8. juni 17 Rudkøbing, † 14. juni 73. Forældre: Kbmd og bager Peter von der P og Ane Sophie Thomsen. – Søn: Sp Sct Peders k, Randers.

Pastor Wilhjelm var en værdig præst af den gamle skole. Han var ikke rationalist som faderen; prædikede positivt og nidkært, tog sig samvittighedsfuldt af det store pastorat, virksom for kirkelig betjening af Hou. Der var patriarkalske forhold og meget liv i den store pgd.

S. O. Fasting: Slægten Wilhjelm i Danmark.

Hjælpepræst hos pastor Wilhjelm

1870—77: **H. Blom,** se Dalby-T.
1877—81: (sønnen) **Fr. Wilhjelm,** se sp Sct Peders k, Randers.

16. 16. febr 1883–30. dec 1901 (sp Ulsø-ØE 8. juli 78): **Eberhard Sophus Ehlers,** * 5. jan 37 Laurbjerg. Forældre: Sp Laurbjerg-L Carl Frederik E, † 46, og Julie Marie Neve. Stud Randers 56, c 62[1] (l), adjunkt Randers 63, † død 30. dec 01. ~ 7. sept 62 Anna Vilhelmine Pouline Lewerkhusen, * 6. juli 40 Randers, † 22. febr 20. Forældre: Prokurator Christian Redlich Boserup L og Ane Larsine Schiøth.

Udg flere lejlighedstaler.

Pastor Fechtenburg skriver: Familien E var højst ejendommelig, noget ganske for sig selv. E var sikkert dygtigere som lærer end som præst; han var ikke nogen god prædikant og havde vanskeligt ved at samle en menighed. Men han var personligt elskværdig og forekommende, dog ikke let at blive fortrolig med. Hans kone var svaghovedet (ligesom hendes broder, en studiosus perpetuus, der opholdt sig meget i præstegaarden). Hun førte et noget forvirret liv (ofte trak det 3—4 timer ud, før man fik noget at spise), men selvom man aldrig kunne sige noget om, hvordan det gik med hendes husførelse, satte jeg pris paa hende. Familien kom ikke sammen med folk i sognet og levede ret isoleret.

Hjælpepræst hos pastor Ehlers

1885—87: **K. K. Kring,** se Haudrup-S.
1887—89: **J. G. Heje,** se Sengeløse.
1889—90: **J. C. E. Christensen,** se Mou.
1891—95: **J. A. Fechtenburg,** se Søby-T.
1899—1900: **C. Iversen,** se Herslev.
1900: **H. C. C. H. Fønss,** se Herritslev.

(14. marts 1902 var provst **F. T. de Fine Olivarius,** sp Solbjerg-S, udnævnt til sp her, men han omkom 7. april 02 ved at drukne i en mergelgrav i Solbjerg og kom aldrig til at tiltræde her). Se Solbjerg-S.

17. 20. maj 1902–9. febr 14 (sp Sdr Kirkeby-SA 25. marts 84): **Stephan Tetens Tram,** * 7. jan 46 Ærøskøbing. Faderen: Sp i Klinte-G, † 91, se der. Stud Aalborg 63, c 69[1] (l), huslærer, andenlærer Ranum seminarium, hjpr Harring-S 8. dec 77, sp Elsted-E 30. dec 78, † 9. febr 14. ~ 15. april 96 Augusta Eller, * 27. marts 69, Kbhvn. Faderen: Sp Bregninge-B, † 83. – Broder: Ubby. Hustrus brødre: Varde og Nr Vium-H.

Stephan (»Steffen«) Tram var en ejendommelig personlighed. Som ung var han lærer paa Ranum seminarium og ifølge en lærer, der havde været hans elev, en interessant og betydelig lærer. For den, der kun har kendt T som ældre præst, lyder dette sandsynligt. Han var baade velbegavet og kundskabsrig – særlig vel i historie og sprog – og interessant at tale med, berejst og belæst som han var. Adskillige gjorde brug af hans kirkeretlige kundskaber og søgte hans hjælp til ordning af »naadens-aar«. Dertil var han en mester. Som prædikant hæmmedes han af et utydeligt mæle og en stemme, der lød kvækkende, naar han talte højt. Først da han var over 50, blev han gift, og der var kun eet barn i ægteskabet. Hans kærlighed til hjemmet og datteren var rørende.

Præstegaarden i Snøde var et meget gæstfrit hjem. Hverken T eller hans kone kunne synge, men naar der var gæster, elskede han, at der blev sunget salmer ved husets morgenandagt. Ogsaa af sognenes folk kom nogle i præstegaarden, men det var hans energiske og virksomme kone, der tog sig af dem. Bønder og jævne folk havde han ondt ved at omgaas. Men kom f eks hans ven fra seminarieårene, prof N. A. Larsen, eller andre, der kunne dele hans interesser, var han munter og livlig. Egentlig havde han et lyst sind, men han led – til tider nok smerteligt – ved ikke at kunne faa kontakt med sine sognebørn. Kirkeligt var han grundtvigsk og var godt hjemme i retningens ældre litteratur – f eks Otto Møller – men han holdt sig helt udenfor alt mødeliv, og hans virksomhed i hans egne sogne var meget begrænset. Han havde interesse for skolen og stod i et godt forhold til lærerne.

T var en venlig og from mand. Man syntes vist godt nok om ham personligt, men brød sig ikke om ham som præst. Hans store passivitet maa bære en hel del af skylden for dette. (Edv. E).

18. 29. maj 1914–27. aug 37 (sp Janderup-B 25 aug 08): Provst **Jens Fonager,** * 16. sept 67 Fonager, Vinding. Forældre: Gdjr Peder Jensen og Cathrine Schøler. Stud Mariboes sk 89, c 95[2] (h_1), hjpr Vaabensted-E 13. maj 96, sp Gesten 11. aug 97, navneforandring til Fonager 12, provst Langeland 15. okt 28, r af Dbg 37, afsk 27. aug 37, † 25. aug 43. ~ 20. okt 97 Henriette Marie Caroline Kirstine Søberg, * 13. okt 62 Kbhvn, † 4. sept 32. Forældre: Skomager Carl Madsen S og Anna Margrethe Fornitz. – Søn: Nim-U.

En broder til provst F skriver:

Provst J. Fonager bestemte at ville være præst, da han som 15-aarig hørte en tale af missionær Skrefsrud, og han tabte ikke senere maalet af syne.

Hans læsetid var præget af pengemangel,

saa han maatte tjene en del ved privat undervisning, særlig i gymnastik. At han ofte i sin studietid var paa sultegrænsen, blev først senere kendt af familien. Der var nogen familie i København, der nok ville have hjulpet ham, saa han i hvert fald ikke havde behøvet at sulte, men han var for stolt til at tigge, saa hellere sulte lidt. Han beklagede sig aldrig over sine økonomiske vanskeligheder.

Som menneske var han livet igennem en helstøbt personlighed, han havde let ved at omgaas mennesker, var ret upaavirket af den stilling, de indtog i samfundet, det var mennesket i eller bag stillingen, han søgte.

Det maa vist siges, at han havde et lyst sind, han havde let ved at se det gode hos sine medmennesker, han fulgte, saa godt han kunne, sin moders formaning, der lød: »Kan du ikke sige noget godt om et menneske, kan du tie.«

Som præst var J. Fonager afholdt i de forskellige menigheder, han virkede i, han var ikke stærkt retningspræget og ville ikke ind i nogen »kirkelig baas«, hans forkyndelse var enkel og klar, lige langt fra sentimentalitet og filosofiske betragtninger.

Han var flittig til at besøge syge og gamle, der var meget glade for hans besøg, det var maaske ved sine husbesøg, han var til mest velsignelse i sin menighed. Det er maaske den sværeste del af præstens gerning, hvis han ikke har særlige anlæg derfor, men er vist ogsaa den mest velsignelsesrige.

Timerne med konfirmanderne holdt J. Fonager meget af og holdt kontakten med de unge vedlige fremefter.

Besættelsesaarenes ydmygelser pinte J. Fonager stærkt, og man kunne saadan have undt ham at opleve befrielsens glæde.

En slægtning skriver og fremhæver provst F"s udprægt faastrengede, lidet differentierede karakter, der var saa uforandrelig i den menneskealder, jeg havde tilknytning til ham, egenskaber, der sikkert kunne virke som stædighed hos folk, der ville »omvende« ham vedrørende et eller andet af tidens spørgsmaal, men som skabte tryghed hos dem, for hvem han var menneskelig og kirkelig vejleder. Mon ikke det stod i forbindelse med hans ophav og barndomsmilieu? F havde derfra en kær arv, som han livet igennem hægede om, selv om han senere modtog en stærk derfra afvigende paavirkning gennem studietid, ægteskab med en kvinde fra et københavnsk milieu og virksomhed paa Langeland i en lille menneskealder. Han havde ogsaa arvet en udprægt vestjysk humor, som i lige grad var ham selv til fornøjelse og hans kære hustru og langelandske venner til besvær. F"s standpunkter var dog ikke blot arvede, for han var en flittig mand, men de stod for ham deres prøve efter et livs studier og erfaringer.

Endelig bør nævnes hans kærlighed til og interesse for børn. Ogsaa det karaktertræk var naturgroet. Det gav ham et særligt indpas i adskillige hjem og gav ham – fordi interessen blev suppleret med kundskaber – autoritet i skolekredse for til sidst at være stærkt medvirkende til, at han blev udnævnt til provst paa Langeland.

Pastor Erik Fonager skriver:

Far var *meget* omhyggelig med sin søndagsforberedelse. Ejede til sin død i høj grad jysk lune og Humor, var dybt alvorlig, men uhøjtidelig, sagde selv: »Jeg kan ikke døje højtidelige mennesker,« var i besiddelse af udpræget praktisk sans, læste meget, fulgte til sin død med i baade fag- og skolelitteratur, ogsaa interesse for kunst, især musik og teater. Mit hjem ejede en hel del af den gamle præstegaardskultur. Mors betydning maa her ikke glemmes.

Ved fars begravelse blev der talt ud fra ordene: »Her er sandelig en israelit, i hvem der ikke er svig.« Udgangsordene var vel valgt, for ærlig, redelig og troværdig var min far i al sin færd.

19. 2. marts 1938 (sp Græse-S 9. april 30): **Jens Vilhelm Friedrich Marius Olsen**, * 6. dec 01 Kbhvn. Forældre: Kontorist Frederik O og Anna Charlotte Louise Olsen. Stud priv 20, c 29^2 (1). ~ 12. maj 30 Mary Kirstine Hansen, * 27. marts 96 Hillerslev, Fyn. Forældre: Smedemester Jens H og Ane Marie Andersen.

BM. Sydfyns kredsfbd for DMS, herredsrepr Kirkesagens Venner 38.

Litt: Vilh. Lütken: Bidrag t Langelands hist til 1840, 1909, Achton Friis: De store danske øer.

HOU

(Udskilt fra Snøde-S 13. maj 1096).

Hou sogn, 1285 ha, det nordligste paa Langeland, er lavtliggende og bakket, ler- og sandmuldet jord, megen skov og meget naturskønt. Byerne Skiften med Hou kirke og pgd, som ligger højt og smukt med dejlig udsigt, ladepladsen *Lohals* (619 indb) med havn, badehotel, flere pensionater, mh fra 1906 m m. Mange badegæster og landliggere om sommeren. En del fiskere og søfolk.

Under henvisning til Snøde-S skal om det kirkelige liv oplyses, at der siden præsterne *H. Bloms* og *Fr. Wilhjelms* tid (1870–81) var en del troende mennesker i Lohals, for en del fiskere, tilflyttet fra Fyn. Ogsa her mærkedes den kirkefjendtlige Grunnets frmgh. Pastor *Brasen* gjorde et godt arbejde, og der blev bygget et mh. Pastor *Axel Bülow* var en af IMs kendte vækkelsesprædikanter, der fra sit slidsomme arbejde søgte til et mere stille sted at hvile ud. Han var meget virksom. Kirkegangen var meget god i hans tid, i pgd blev der holdt velbesøgte ungdomsmøder, og en kreds af naboer samledes til bibelstudium dér. Missionshuset blev flittigt brugt, ofte kom her indremissionærer. Der blev holdt missionsuger, DMS-møder osv. Fisker *Dines Rasmussen* var Bülows gode støtte, og saa *Hans Hansen* i Snøde (se der). Senere har der været tilbagegang, men der er et godt lille IMsmf, ungdomsmøder i pgd, bibelkreds osv. IM har de senere aar været ledet af fisker *Fr. Frederiksen*. En del af sommergæsterne er kirkegæn-

gere. Der er tillige Grunnets frimgh. Flertallet er uden partipræg, velvilje præger befolkningen. Grunnets frimgh har 1952 bygget kirke i Lohals (pastor Michael).

1916 oplyses: Meget god kkg, 10–15 pct, godt lille IMsmf, gode forhold, lidt sektvæsen. 1927: Kkg 10 pct, IM (25), ungdomsm, afholdshus, mh. 1939: Kkg 6 pct, ungdomsm i pgd, sykreds, IM, sdsk, bibelkr. 1950: Kkg 3,5 pct, mindre, men trofast kirkekreds, iøvrigt udbredt ligegyldighed, drengeklub, ungdomsm i pgd, sykreds, drengeklub, kirkeblad, IM, sdsk, evg lt frimgh. En del fiskere og søfolk. 1955: Kkg 3 pct, almindelige, folkekirkelige forhold, IMsmf, sdsk (60), 10 fam til evg lt frimgh.

Hou kirke, indviet 19. okt 1873, opført paa pastor Fr. Wilhjelms initiativ (arkitekt A. H. Klein), bestaar af skib og kor og vaabenhus. Taarn med spir opført 1904. Fladt bjælkeloft. Altertavle af Jul. Paulsen (Jesus vandrer paa søen). Gl granitfont fra Skrøbelev.

Altergæster: 1912: 450, 1922: 367, 1934: 217, 1942: 300, 1953: 272.
Folketal: 1921: 1212, 1950: 1167.
Menighedsraad: 1922: 2 IM, 5 u p og saaledes til 1953: 3 IM, 4 u p.
Hou er een kommune med Snøde-S.

Sognepræst

(1913: 2. kl, 1946: 3. kl, pgd fra 1896).

1. 1. juli 1896–26. okt 1909 (sp Hem-S 22. sept 86): **G. A. Brasen,** fl t Humble, se der.

2. 3. febr 1910–13. april 16 (sp Holstebro-M 13. nov 01): **A. E. Bülow,** fl t Marstal, se der.

3. 16. aug 1916–24. nov 19 (rkp Nakskov-B 21. aug 09): **A. Gottlieb,** fl t Kettinge-B, se der.

4. 11. marts 1920– 17. juni 37 (sp Hvam-H. 17. juli 09): **Hans Madsen Skovsbo,** * 23. jan 70 Verninge. Forældre: Gdjr Hans Madsen og Inger Christine Oline Felding. Stud Odense 89, c 00[2] (nc), klokker Sundby k, Kbhvn, navneforandring 02, hjpr Sundby k 26. maj 05, afsk 17. juni 37, † 6. jan 39. ~ 12. sept 02 Nanna Lange, * 26. sept 81 Asperup. Forældre: Distriktslæge i Ulfborg Axel L og Augusta Henr. Kristine Stauning af Herlufmagle.

Pastor S modtog allerede som barn indtryk af bevidst kristendom gennem sin fader. Hans ungdomsvenner var grundtvigske, og med dem holdt han forbindelse livet igennem. Som kandidat arbejdede han i KFUM i Sundby. Her kom pastor H. P. Mollerup og holdt vækkelsesmøder, og det fik betydning for ham. Da han blev præst, sluttede han sig nærmest til IM. I Hvam havde han en bibelsamtalekreds i pgd og deltog gerne i møderne i missionshusene. Ogsaa i Hou deltog han i IMs arbejde, holdt bibellæsninger, DMS-møder og møder for unge piger i pgd, ligesom han flittigt besøgte gamle og syge. De mange badegæster i Lohals virkede opmuntrende ogsaa i det kirkelige arbejde, idet mange af dem kom i kirke og pgd. Pastor S var en stor naturelsker, og ikke mindst glædede han sig over den skønne natur paa Langeland. I de senere aar var han svag, og det var med tungt hjerte, han maatte forlade den gerning, han elskede, paa grund af sygdom. Hans hustru var i de senere aar blind.

5. 2. marts 1938–23. jan 41 (rkp Rødovre 1. nov 35): **Hans Wagn Rasmussen,** * 26. okt. 06 Viborg. Forældre: Bankkasserer Peter R og Therese Møller. Stud Viborg 25, c 31[2] (l), sp Sandager-H 26. nov 31, † 23. jan 41. ~ 7. febr 32 Ellinor Tønnesen, * 8. maj 06 Vorde. Faderen: Provst, Taarup-K, † 33 se der, (af Saltum-A).

Pastor Wagn Rasmussen var ikke retningspræget, men havde i sin ungdom fået megen inspiration fra indremissionskredse, hvor han ogsaa altid følte sig godt hjemme. Han var en ivrig arbejder i sine sogne, daglig paa husbesøg, holdt faste bibellæsninger for unge og ældre i pgd og kirke, og han samlede jævnligt til menighedsmøder. Han havde en naturlig og ligefrem maade at komme i kontakt med mennesker paa og mødte megen imødekommenhed de tre steder, hvor han var præst. Budskabet om hans tidlige død isvinteren 1941 blev derfor modtaget med sorg af alle, der havde lært ham at kende som præst og menneske.

6. 6. maj 1941 (hjpr Brorstrup-R 1. marts 37): **Elton Herbert Dyssegaard,** * 19. okt 10 Frederiksberg. Forvalter Peter D og Laura Kristine Nielsen. Stud Ø Brgdssk 29, c 37[1] (l). ~ 40 Else Ida Bangert, * 2. febr 07 Kbhvn. Forældre: Kontorchef Conrad Gregers B og Valborg Elise Hansen. – Broder: Utterslev, Lolland. Hustrus halvbroder: Domkantor Emilius Bangert, Roskilde.

Litt: C. H. Have: Fra H sogn, Fynsk hjemstavn, VIII, 1935, s 97 f. V. Lütken: Bidrag til Langelands hist., 1909.

Søndre herred

LONGELSE—FUGLSBØLLE

Longelse sogn, 1613 ha, er bakket og frugtbart, en del spredt skov. Sognet ligger paa østsiden af Langeland. Byerne Nr og Sdr Longelse, Pederstrup, Krogsbjerg, Spodsbjerg med havn og overfart til Lolland, badehotel, god badestrand. Hg Møllegaard.

Fuglsbølle sogn, 818 ha, gaar tværs over øen, noget bakket, frugtbart. Byerne Fuglsbølle, Vesterby og Østerby. Hg Skovsbo.

Det kirkelige liv. Som i Simmerbølle og Humble var spaniolerne en slem plage her i 1808 (se under Humble, s 633 f). Pastor *Wilhjelm*, som flyttede herfra til Snøde-S klagede

meget over deres fortrædeligheder. Saa blev *Ulrik Plesner* (se Humble) sp her 1813, kaldet efter lensgreve Fr. Ahlefeldts (generalen) indtrængende indstilling. Plesner var en levende prædikant, der netop var ved at vikle sig ud af rationalismen, kirkerne var fyldt til trængsel, og som sjælesørger var han til megen nytte. Han efterfulgtes af *Vilh. Østrup,* se ndf, der også søgte embedet 1813. Der voksede et ikke ringe trosliv frem, men præsten havde intet dermed at gøre. I 1830'erne var der ikke faa vakte. Det var især lægprædikanten *Lars Møller* fra Vigerslev, der var til velsignelse. Der kunne samles over 100 mennesker ved forsamlinger, han holdt her. Her var den blinde *Jens Dyrholm* (se s 608) første gang til gudelig forsamling, og Lars Møller talte saaledes om Frelserens haarde lidelser og bitre død for alle arme syndere, at Jens Dyrholm først blev grebet af forargelse, thi det kunne da efter hans mening kun være hovmod, naar en saadan ulærd mand ville lade sig høre paa et fremmed sted, men talen vakte uro i ham, saa han maatte høre mere »af den saliggørende lærdom«. *Johan Nielsen,* Skaarupør, kom her ogsaa. Ang det aandelige liv kan ogsaa henvises til en lille bog fra »Kirkeklokkens Forlag«: »Spillemanden fra Skaarupøre«. Denne spillemand rejste flere gange til Langeland, holdt gudelige forsamlinger i Barager (Longelse sogn), i Simmerbølle sogn og Humble sogn. Der blev nogen vækkelse, han blev flere gange straffet med bøder og fængsel. Efterkommere af ham lever endnu i Rudkøbing. Pastor *Conrad Olsen* var svigersøn af Bone Falk Rønne, Lyngby (anbefalet af ham og af K. L. Rahbek) og havde tilegnet sig Falk Rønnes pietistiske anskuelser. Han havde megen sympati for IM (medens hans hustru snarere var grundtvigsk), en fin og ædel præsteskikkelse, der var til hjælp for ikke faa. Men vækkelsen døde hen, og da Jens Dyrholm kom her i 1860'erne, var han meget skuffet over det ringe kirkelige liv.

Der har i de sidste slægtled ikke været vækkelser eller større kirkelige begivenheder. Der har været rolige forhold, kirkegangen har oftest været lille. Der er megen materialisme og ligegyldighed, men ogsaa smaa, trofaste kredse om kirkerne.

1926 oplyses: Kkg 10 pct, kirkelig interesse, offervilje, lidt sektvæsen. 1935: Rolige forhold, sdsk, santalkreds, ungdomsm i pgd, kirkeblad. 1943: Alm folkekirkelige forhold, kirkeblad, selskabelig ungdomsf, 1 fh. 1950: Kkg 3–4 pct, alm folkekirkelige forhold, kirkeblad, FDF, K-spejdere (12). 1955: Kkg 5 og 4 pct, intet retningspræg, enkelte til pinsemissionen.

Longelse kirke er romansk, af kamp, i sengotisk tid er koret revet ned, og skibet er forhøjet og forlænget mod øst. Samtidig opførtes taarnet med gavle i nord-syd, og vaabenhuset mod syd. Hvælvinger. Renæssancealtertavle fra ca 1525 med Thorvaldsens Kristus i midtfeltet. Renæssanceprædikestol fra 1625. Romansk font. Oblatæske fra 1689. 150 sd.

Fuglsbølle kirke er romansk, af kamp, i sengotisk tid er koret revet ned og skibet forlænget mod øst. Forlængelsen har hvælving, medens den ældre del har fladt loft. Vist ca 1725 er et taarn revet ned, og i stedet opsattes et lille, spaantækt spir paa skibets vestende. Vaabenhus mod syd, kapel mod nord (nu materialhus). Renæssancealtertavle fra 1600 med krucifix, malmstager fra 1648, bruskbarok prædikestol (vist fra Tranekær) med Adam og Eva og flere allegoriske figurer, skaaret af Lorends Jørgensen. Romansk font. 125 sd.

Mackeprang, s 121, C. A. Jensen: Dske snedkere og billedsnidere, s 106.

Folketal: 1850: 1016 og 573, 1901: 961 og 449, 1921: 1094 og 450, 1950: 1076 og 463.
Altergæster: 1922: 321 og 152, 1930: 246 og 108, 1942: 221 og 155, 1953: 234 og 173.
Menighedsraad: Gn alle aarene: 13 kirkelige, u p.
Kommunevalg: 1943: Soc 133 (2), rad 228 (3), venstre 193 (3), u p 71 (1), 1954: Soc 139 (2), rad 189 (3), venstre 201 (3), u p 81 (1).

Sognepræst

Indt 1857: a) 82 rug, 72 byg, 107 havre, b) 3 byg, 147 rdl, c) naturalier: 32 lpd brød, 34 sn æg, 160 kd mælk m m, d) 350 rdl, e) 47 td l, 21 td l skov

Meget stor, solid egebindingsværkspgd, stor og meget smuk have med vid udsigt. — 1870: Regul 3120 kr, netto 5428 kr. — 1913: 1. kl, 1931: 2. kl, 1946: 3. kl. Pgd opført efter brand 6. dec 1862.

Embedet er tillagt en aarlig ekstra indtægt på ca 1000 kr.

17. 17. jan 1821–28. april 50 (sp Simmerbølle 29. okt 13): **Vilhelm Østrup,** * 29. nov 77 Vigerslev. Forældre: Sp i Vigerslev-Veflinge Rasmus Frederiksen Ø, † 85, og Anna Jacobine Jacobsdt Bruun. Stud Odense 96, c jan 02 (nc), hjpr Magleby, Lgld, 2. nov 04, † 28. april 50. ~[1] Frederikke Schjerbeck, * 10. april 86, † 12 april 20. ~[2] Kirstine Cathrine Pilegaard, * ca 90 Skovgaard, Simmerbølle, † 28. marts 67. Forældre: Proprietær Jeppe Krogsgaard P og Johanne Hansen. – Søster ~ Seidelin, Køng, Fyn. Hustrus søster ~ Bay, Allested-V.

Ivrig landmand, stor haveelsker, eksperimenterede med nyt, saaede f eks en hel mark med canariefrø, hvorved han tjente betydeligt; i det hele højst original. (W II 323).

18. 14. juli 1850–2. juni 59 (sp Lime 16. okt 38): **E. A. C. Olsen,** fl t Dalby-T, se der.

19. 10. aug 1859–1. nov 83 (sp Agersø-Omø 22. dec 45): **Christian Linde Holst,** * 1. april 07 Ellidshøj. Forældre: Sp i Højby Erik Begtrup H, † 38, og Else Kirstine Erdmann. Stud Frborg 26, c jan 35 (h), hjpr Højby 14. okt 35, do Følleslev-S og i en række embeder paa Sjælland, afsk 1. nov 83, † 27. marts 95. ~ 28. okt 46 Emma Leopoldine Meincke, * 15. nov 25 Frederiksværk, † 25 okt 95. Forældre: Kpt ved raketkorpset Arent Johan Vilhelm M og Louise Muderspach. – Brødre: Egeslevmagle og Borup- K. Søster ~ Ottesen, Bregninge-Søby. Søstersøn: Henningsen, Skævinge-G. Stamt 88.

Pastor Holst var præget af sin præsteslægt, en værdig fader for sognene, af den gamle skole, Mynstersk præget. Han havde 9 børn, og der var liv i pgd, som brændte 1862.

20. 15. jan 1884–11. dec 1918 (kkp Tranekær-Tullebølle 26. maj 76): **Preben Johan Frederik Jacob Hansen,** * 3. sept 45 Falsled, Svanninge. Forældre: Lærer i Oure Mads Frederik H og Johanne Jacobine Lentz. Stud Sorø 65, c 71[2] (h_2), lærer Kbhvn, adj Aalborg 73, r af Dbg 07, afsk 11. dec 18, † 28. april 30. ~[1] 31. juli 73 Emma Mathilde Stenersen, * 15. aug 43 Kbhvn, † 3. juni 84. Forældre: Justitsrd, overformynder paa Sct Thomas–Sct Jan Adolph Caspar Albert S og Anne Benedicte Hoff. ~[2] 12. jan 86 Fanny Emilie Regitze Kierulf, * 12. juli 49 Kbhvn, † 11. nov 23. Forældre: Proku-

rator i Kolding Andreas Chr. Anton K og Cathinka Camilla Octavia Hegedahl. – 2. hustrus fætter: Wiimh, Haarlev-H. Datterdatter ~ Schaeffer, Rønne-K.

Fmd sygekasse og sygeplejeforening her, fmd Langelands forening for plejebørn af 1867, for flere legater.

Udgav flere lejlighedstaler.

Pastor Preben Hansen var en personlighed, og hans styrke laa nærmest i en udpræget pligtfølelse og søgen efter altid at lade sig bruge af Gud og aldrig spare sig selv. Han var streng imod sig selv og sin husstand, men mild, hjælpsom og taalmodig mod andre. Taalmodigt hørte han paa sine sognebørns besværligheder, og hos de syge sad han ofte ogsaa om natten og hjalp baade timeligt og aandeligt. Der var ikke langt fra tanke til handling, og han havde evnen til at opildne og opmuntre, derfor overkom han meget. Rank, nobel og retlinet i sin karakter kendte han ikke til omsvøb eller omveje, men sagde sin mening klart og frit. Hans tro var stærk og lys, og den gav ham et lyst syn paa livet og dets vanskeligheder. Hans lyssyn har han hjulpet mange mennesker med gennem aarene. Han var en stor diplomat, og sladder taalte han ikke. Han forsøgte altid at gøre ret og skel overfor enhver efter sin bedste overbevisning. Med sit livsglade sind og sin udprægede sans for humor blev han ofte i selskabslivet det naturlige midtpunkt baade blandt ældre og yngre.

Som særlige interesser kan nævnes matematikken og havedyrkningen, hvor han havde store evner og medfødte anlæg. Longelse præstegaardshave var berømt for sin skønhed viden om. En god hukommelse var en styrke for ham i forholdet til sognebørnene. Han var gift to gange og blev enkemand efter sin sidste hustru i 1923. Hun var ham en god støtte i gerningen og prægede paa sin maade hjemmet med sin fromhed, flid, kultur og nøjsomhed. Han tilhørte ikke noget bestemt kirkeligt parti, men han var den udprægede folkekirkepræst, og hans forkyndelse var ikke den store veltalenhed, men den var bibelsk og central i sit sigte. Han sagde nej til at blive provst med den begrundelse, at han ikke havde tid. Som bestyrer af det store Boesgaardske legat, formand for »Langelands plejehjemsforening af 1867« og en tid fmd for Longelse sygekasse og Longelse-Fuglsbølle sygeplejeforening gjorde han et stort og uegennyttigt arbejde, hvorfor han modtog ridderkorset i 1907.

Langelandske blade omtalte ved hans død, at han selv efter sin afsked som præst overalt var rede til at hjælpe mennesker paa forskellig maade. Hans livsgerning omfattedes ikke alene af sognebørnene, men over hele øen med agtelse og hengivenhed. Helt op til vore dage huskes han af mange af de ældre. Hans navn har i det stille en kendt og kær klang overalt paa Langeland. (F. Schaeffer).

Soransk tidsskr IV, 2., s 134, Langelands avis 16. febr 09 og 29. april 30.

21. 17. maj 1919–14. juli 32 (sp Skovby-O 30. dec 02): **Niels Peter Nielsen,** * 19. sept 73 Neder Draaby. Forældre: Gdjr Rasmus N og Sidse Marie Pedersen. Stud Hrlf 93, c 00^{2} (1), hjpr Bogense-Skovby 23. febr 01, † 14. juli 32. ~ 10. april 01 Sophie Ane Christine Ringsted, * 27. maj 1870 Middelfart. Forældre: Faktor Sophus Peder Hannibal R og Kirstine Poulsen.

BM KC i Fyns stift, medlem Kirkeligt landsforbunds repræsentantskab.

Pastor N var en udmærket prædikant, havde en stilfuld fremtræden, et smukt, klart organ og havde en egen evne til at kunne tale med alle slags mennesker. Han havde god kkg og var afholdt. Hans store interesse var nok konfirmanderne, som han fulgte trofast længe efter konfirmationen. Ofte hændte det, at gamle konfirmander fra Skovby-Ore besøgte ham i Longelse. Det var navnlig ungdommen og saa de syge, han tog sig af. Han havde iøvrigt en egen evne til at vise forstaaelse og interesse, altid bragte han et godt budskab i glæde og i sorg. Og særlig vægt lagde han paa gudstjenestens højtid og værdighed. Hans forkyndelse var central, og »vi unge fik altid meget ud af hans prædikener.« (Oscar L).

22. 28. okt 1932–30. maj 47 (sp Timring 29. april 27): **H. I. Østerby,** fl t Durup-T, se der.

23. 9. okt 1947–18. juni 53 (rkp Sct Johannes k, Aarhus 21. okt 40): **Knud Christian Mortil,** * 13. jan 07 Maribo. Forældre: Kbmd Anton Christian Mortensen og Harriet Johanne Møller. Stud Nykøbing F 25, c 31^{1} (1), kkp Gerlev-D 10. juli 31, sp Rimsø-K 14. juni 35. ~ 5. aug 31 Martha Elisabeth Nielsen, * 27. febr 08 Græsted. Forældre: Gdjr Rasmus N og Marie Larsen. – Hustrus broder: Sp Advents k, Kbhvn. Hustrus søster ~ G. Bartholdy, sp Elias k, Kbhvn.

Udnævnt 18. juni 53 til sp Risbjerg, Hvidovre.

24. 30. okt 1953 (præst straffelejren Møgelkær, Raarup, 1. maj 50): **Jens Børge Olsen,** * 18. marts 20 Rostrup. Forældre: Landpostbud Alfred Christian O og Ane Kirstine Jensine Sørensen. Stud Birkerød 40, c 47^{1} (1-97), uord medhj Kbhvns fængsler 47, hjpr Faarhuslejren 1. nov 47, kst fængselslærer Møgelkærlejren 1. okt 49. ~ 30. marts 47 Gerda Tikjøb Hansen, * 27. aug 17 Torsted v Horsens. Forældre: Gdjr Jens Carl H og Kirstine Marie Thomsen.

Litt: Fr. Nygård: Kristenliv gn 100 aar, 1897, s 382 f, Jakob Holm: Jens Dyrholm, s 15, V. Lütken: Bidrag til Langelands hist, 1909, lærer J. Hagemann har i »Folkeskolen« 26. april 1956 fortalt minder fra L søndre skole.

LINDELSE

Lindelse sogn, 2740 ha, gaar tværs over Langeland, lavtliggende, bakket mod vest og i midten, frugtbart, skovrigt. Nogle smaaøer i Lindelse nor hører til sognet. Byerne Lindelse med fh, Hennetved, Vindeby, Illebølle, Herslev.

Ved Klæsø har der været en hellig kilde. Efter sagnet skal borgen Guldborg have ligget i Illebølle.

Ingen præst er forflyttet fra Lindelse siden reformationen. 1787–1810 var provst *Laur. Schurmann* sp her. Han var meget interesse-

ret i skolevæsenet og havde en ret betydelig teologisk bogsamling (H. G. A. Jørgensen: Sognepræst og præstegaard, 1937, s 313), der viser, at han kirkeligt har været »en mellemting mellem biskop Balle og Bastholm.« Hans efterfølger, *Magnus E. Bojesen* (sp her 1810–42) havde i mange aar et opdragelsesinstitut i pgd (BDG I, 150), og blandt eleverne var flere greve- og godsejersønner. Han var en meget dygtig, men streng skolemand af de gammeldags indterpere, og da der kom en ung velbegavet lærer til Illebølle skole med et friere syn og mindre streng i sine opdragelsesmetoder end præsten, kom det til sammenstød mellem læreren, som hed *Chr. Mathiesen,* og præsten. Denne strid blev meget bitter og langvarig og endte med, at Mathiesen fik sin afsked og købte Østergaarden i Illebølle, hvor han levede i flere aar. (Præsten ville: *lære,* læreren ville: *Liv).* Senere solgte han Østergaard og rejste til sin hjemegn, Sønderjylland.

Chr. Matthiesen var af gl fribondeslægt, en mærkelig mand, en fremskridtsmand, der var forud for sin tid. Han ville indføre nye metoder og fik mange modstandere.

Den gudelige vækkelse mærkedes ikke meget her.

Kirkegangen har været meget skiftende. Til tider god, til andre tider yderst ringe. Pastor *Gede* havde ikke god kkg. Han var en dygtig, men meget streng mand. Pastor *Edsberg* var en stilfærdig og rar mand.

Da E blev gammel, blev han svagelig og holdt flere dygtige hjælpepræster. Blandt disse var den mest kendte *Frederik R. von Bülow,* søn af general Bülow, sejrherren fra Fredericia.

Baggrunden for Bülows gerning (som længe huskedes) i Lindelse, var denne:

Da krigen udbrød 1848, afbrød Bülow sine teol studier og gik frivilligt med. 1849 blev han udnævnt til løjtnant og blev ordonansofficer hos sin fader, der var overgeneral, og han deltog i slaget ved Fredericia med stor hæder.

Der fortælles om ham, at da han i 1849 var løjtnant hos sin fader, red de en dag over Dybbøl Bjerg, hvor der er meget smukt, og generalen udbrød: »Her kunne jeg ønske, at du maatte blive præst!«

»Det er umuligt, kære fader,« svarede sønnen.

»For Gud er intet umuligt,« mente generalen.

Og virkelig! Efter krigen tog Bülow sin teologiske eksamen; men den unge kriger blev aldrig nogen bogorm, og hans eksamen blev kun lille. Men alligevel. 9 aar efter den her omtalte samtale med faderen blev præsteembedet i Dybbøl ledigt. Bülow søgte det og blev sammen med to andre unge præster præsenteret for Dybbøl menighed til valg.

Da Bülow havde holdt sin prøveprædiken, og menigheden skulle stemme om, hvem af de tre de ville foretrække, stod han i en stue i præstegaarden og saa ud i haven.

Da kom pastor Feilberg, som han endnu ikke kendte, hen til ham, lagde sin haand paa hans skulder og sagde: »Staar De der og ser ud i Deres tilkommende have?«

»Ja, Gud hjælpe mig,« sagde Bülow forknyt.

»Det forstaar sig,« sagde Feilberg, »men husk paa, at greven indstiller, og menigheden vælger; men Gud raader for udfaldet. Til ham beder nu Deres gamle fader, som ligger syg.«

De danske bønder valgte med stort flertal Bülow til deres præst, og det viste sig i de strenge aar 1864, at de ikke havde taget fejl.

Da Bülow kom hjem til sin syge fader, sagde denne: »Ser du, min dreng. Vorherre ville dog, at du skulle være præst i Dybbøl. Lad mig nu blive begravet paa din kirkegaard.«

Og det blev noget af det sidste, som gamle Bülow sagde.

Ved sin glimrende veltalenhed og venlige sindelag blev Bülow saa afholdt som kun faa præster, og ligeledes for sit varme, danske sindelag. Men han var tyskerne en torn i øjet, og under krigen 1864 blev han mistænkt for spionerі og sad en tid i fængsel. Ved fredsslutningen blev han afskediget.

Menigheden indgav ansøgning om at faa ham tilbage, men det blev afslaaet.

Han blev saa kapellan i Lindelse. Her blev han ualmindelig afholdt, fordi han som faa var baade præst og menneske.

Han var en udmærket rytter, der snart kendte hver eneste sognebeboer, og til alle havde han et mildt og venligt ord, og ikke mindst til de hjemvendte krigere.

Han blev 1866 opfordret til at stille sig som kandidat til folketingsvalget som I. A. Hansens modstander for at stemme nej til grundlovsforandringen, og han sejrede over den gamle politiker med 4 stemmers flertal, mere ved sin personlige elskværdighed end ved sin politiske indsigt.

Da Lindelse præstekald blev ledigt, blev der sendt en deputation til kongen for at faa Bülow til præst, men det lykkedes ikke.

Hans hustru døde i Lindelse og ligger begravet paa kirkegaarden der, og paa foranledning af lærer Carlin Klæsøe er hendes gravsten flyttet hen under en stor kastanie for der at faa en blivende plads til minde om hende. Graven er nemlig optaget af andre nu.

Efter Bülow var der andre dygtige hjælpepræster i Lindelse: *Friis* og *Nissen.*

Den sidstnævnte var ligesom Bülow meget afholdt og samlede en saa stor menighed, at kirken søndag efter søndag var fyldt til sidste plads.

Præsterne *Lerche Jørgensen* og *Bertelsen* var stille studerekammermænd. Kirkebesøget var meget ringe i den store kirke, hvor 4 lærere stod i degnestolen og sang, og ofte var der ikke saa mange tilhørere. Pastor *Jürgens* var IM-mand, præget af sin præstegerning i Jylland. Han gjorde et godt arbejde, men følte sig ofte trykket ved den ringe interesse i sognet. Pastor *Petersen* var saa afholdt, at han blev sp her 1912 efter at have været hjpr her 1894–97.

Kirkegangen her er efter langelandske forhold i de senere aar ikke saa ringe: ca 50 mennesker en sædvanlig søndag. Her plejer altid at være mange med til begravelser. Maaske det kun er skik og brug; i sognet kender man jo hinanden. Fra 1930–45 havde sp ungdomsmøder med 40 unge (i begyndelsen langt flere), men 40 blev konstant. Og 4 maanedlige møder i hjemmene i sognet, hvor der samledes

ikke saa faa. Der var ikke saa lidt hørelyst og interesse. Ved krigens slutning holdt møderne op. Børnegudstj med ca 40 børn hveranden søndag. Hvert aar de gamles udflugt med op til 100 gamle over de 65. Bilejerne kører for dem.

Lærer *Carlin Klæsøe* er sognets historiker og vel inde i alt, hvad der vedrører egnens fortidsminder.

1912 oplyses: Ringe kkg, temmelig ringe kirkelig interesse, men velvilje. 1926: Kkg 7 pct, rolige forhold, intet særligt, en del arbejdere. 1939: Kkg 6 pct, folkekirkelige forhold, u p, fri ungdomsm. 1955: Kkg 5 pct, almindelige, folkekirkelige forhold, enk IM, børnegudstj, 2 fh.

Lindelse kirke er smuk, noget tungt virkende, men fornem i sin arkitektur, bygget midt i L by, den er oprindelig romansk af kamp, men af den gl kirke er kun enkelte rester tilbage. Den er en senromansk teglstenskirke, den eneste paa øen med apsis. I gotisk tid er skibet forlænget mod vest, og der er opført et anseligt taarn, der vist har haft spir, men nu har sadeltag med gavle i nord-syd. Noget yngre er sakristiet mod nord og vaabenhuset mod syd samt hvælvingerne. 1845 ombyttedes hvælvingerne med en trætøndehvælving. Hovedrestaureret 1871. Sengotisk, udskaaren altertavle fra ca 1500, i midten et krucifix. Alterkalk fra 1660. Renæssancepræ dikestol fra 1628. Smuk romansk font. Krucifixgruppe over korbuen. 400 sd.

Mackeprang, s 121.

Folketal: 1850: 1715, 1901: 1476, 1921: 1399, 1950: 1393.
Altergæster: 1922: 200, 1934: 184, 1942: 205, 1950: 181, 1954: 132.
Menighedsraad: 1922: 2 n IM, 2 n gr, 3 u p. 1934: 7 u p. 1953: 7 kirkelige.
Kommunevalg: 1943: Soc 102 (1), rad 242 (4), venstre 225 (4). 1954: Soc 198 (3), rad 175 (2), venstre 278 (4), komm 53 (0).

Sognepræst

Indt 1857: a) 93 rug, 108 byg, 141 havre, b) 156 rdl, c) 129 brød, 66 sn æg, 6 gæs, 7 fv brænde m m, d) 350 rdl, e) 56 td l, 10 td l skov. Smuk, tegltækt pgd fra 1798 med kvist. — 1870: Regul 3120 kr, netto 5428 kr. — 1913: 2. kl. 1946: 3. kl. — Gl pgd.

12. 17. aug 1842–13. sept 58 (sp Harte-B 6. maj 35): **Christopher Octavius Gede,** * 24. marts 03 Kbhvn. Forældre: Kancellird, medl af Grønl handel Jonas Henrik G og Christiane Holst. Stud Kbhvn 20, c okt 28 (l), † 13. sept 58. ~ 30. sept 36 Marie Frederikke Uldall, * 12. nov 10 Kbhvn, † 12. jan 79. Forældre: Major, land- og søkrigskommissær Hans Frederik U og Anna Marie Dorothea Køb ke. - Hustrus søster ~ Freuchen, Fakse.

Pastor G var en dygtig taler og ivrig havemand, men huskes især for sin strenghed. Han var anerkendt som en dygtig mand.

13. 5. dec 1858–18. april 67 (sp Torsager-B 23. aug 51): **Jens Frederik Vilhelm Edsberg,** * 8. juli 00 Pedersborg. Forældre: Sp i Svallerup Thomas E (af Brenderup-O), afsk 48, † 50, og Bolette Elisabeth Ache. Stud Hrlf 20, c juli 26 (h), adj Aarhus 28, sp Hornslet 22. april 35, † 18. april 67. ~ 14. sept 36 Anna Juliane Cecilie Augusta Ripcke, * 28. dec 08. † 7. okt 69. Forældre: Mægler i Hamborg Johan Poul R og Johanne Marie Petzold. – Fætter: Søndersø.

Pastor E skildres som en venlig og godmodig mand, men ikke veltalende, altsaa en hel modsætning til formanden. En egenskab havde han dog fælles med formanden: Den smukke have blev under ham forskønnet og var mønsterværdig.

I hans embedstid brændte præstegaardens avlsbygninger 23. okt 1864.

Hjælpepræst hos pastor Edsberg

1864—66: **F. C. R. v Bülow,** se Sorterup-O.
1866—67: **C. L. Nissen,** se Rise, Ærø.
1867: **C. J. F. Friis,** se Skyum-H.

14. 28. juni 1867–2. jan 82 (sp Aarestrup-B-G 17. okt 51): **Theodor Regius Lerche Jørgensen,** * 30. dec 07 Viborg. Faderen: Provst, Vejle-H, † 64, se der. Stud Viborg 28, c apr 34 (h) og okt 34 (l), kat Lemvig-N 6. jan 38, sp Kollerup-H-S 30. sept 41, afsk 2. jan 82, † 29. jan 84. ~ 28. aug 38 Charlotte Amalie Bjørnsen, * 7. maj 13 Roholte, † 21. juli 81. Forældre: Sp i Kongsted Frederik Cornelius Eberhard B, † 31, og Rebekka Adolphine Rabeholm.

Pastor L J nedstammede fra den gamle og rige patricierslægt Lerche i Nyborg og var beslægtet med greverne Lerche.

Hans forfædre var betydelige embedsmænd. Han ejede sine forfædres billeder i legemsstørrelse flere hundrede aar tilbage. Han var en aristokratisk, begavet mand og meget afholdt.

15. 7. marts 1882–31. dec 98 (sp Herringe-G 26. okt 69): **Ludvig Peter Bertelsen,** * 24. aug 23 Statafgaard. Forældre: Godsforvalter paa Bregentved Andreas Nicolai B og Karen Elisabeth Friderichsen. Stud Mtrp 42, c maj 51 (l), lærer, Kbhvn, sp Vejby-S 9. aug 60, afsk 31. dec 98, † 8. marts 02 ~[1] 19. april 64 Charlotte Gustave Marie Sophie Juliane Danielline Castonier, * 19. april 37 Hjerting, † 15. jan 73. Forældre: Major, toldinspektør i Varde Daniel Storm C og Gustave Charlotte Christine Michaelsen. ~[2] 20. nov 78 Emmy Henrikke Mathilde Blom, * 2. marts 55 Kbhvn, † efter 1914. Forældre: Maskinmester i flaaden Johan Ludvig B og Anna Marie Zorn.

Pastor B var en flink og vellidt mand, der omgik sine sognebørn med venlighed, og ved festlighederne i hjemmene var han velset, »og som en af hans konfirmander mindes jeg ham med taknemlighed« (C. Klæsøe), men hvad man kalder veltalende, var han ikke, hvad der maaske nok var en af grundene til, at kirkegangen tog kendeligt af i hans tid. Men hele skylden skal han nu ikke have. Han var jo præst her i provisorietiden, hvor langelænderne havde dr E. Brandes til folketingsmand, og han var jo ikke nogen kirkens mand, hvad der sikkert nok bidrog til, at somme af hans vælgere lod sig paavirke om ikke just til fritænkeri saa dog til en vis ligegyldighed i religiøse forhold.

Hjælpepræst hos pastor Bertelsen

1894—97: **A. V. Petersen,** se ndf.

16. 7. febr 1899–24. april 1912 (sp Resen-H 2. okt 80): **Peter Bartholin Jürgens,** * 17. maj 49 Staurby. Forældre: Postkonduktør Peder J og Lucie Cathrine Hansen. (Forældrene boede i Fredericia, men var p gr af krigen og bombardement af Fredericia evakueret til Staurby). Stud Aalborg 68, c 74[1] (h_1), ord kat og førstelærer Lemvig-N 12. jan 77, † 24. apr 12. ~ 26. aug 77 Christine Marie Sølling, * 28. jan 56 Rudkøbing, † 3. dec 37. Forældre: Di-

striktslæge i Lemvig Gustav Emil S af Hillerød-NH og Henriette Cathrine Plum.

Pastor J hørte til IM, var i sin fremtræden en stilfærdig og bramfri mand, der gerne ville virke med nidkærhed, pligtopfyldende til det yderste. (Ølandenes dagbl 25. april 12 og 30. april 12).

Det var ikke nogen let »arv« at løfte for ham, da han overtog præsteembedet i Lindelse. Indremissionsk præget, som han var, blev han af somme mødt med en vis aarvagenhed, for indremissionske er langelænderne jo ikke, men pastor P var en venlig, fin og forstaaende mand, saa hans forhold til menigheden var godt.

17. 21. juli 1912–25. maj 30 (sp Skarrild 2. okt 97): **Anton Vilhelm Petersen,** * 2. april 64 Skanderborg. Forældre: Murer Jens Peter P og Frederikke Vilhelmine Friis. Stud Aarhus 84, c 92^2 (h_2), hjpr Lindelse 12. nov 94, † 25. maj 30. ~ 12. jan 98 Anna Katharina Lorentzen, * 19. aug 73 Hesselbjerg, Humble, † 4. juni 39. Forældre: Lærer Christian Peter L og Anine Nielsine Nielsen.

Pastor P havde været hjpr hos pastor Bertelsen i aarene 1894–97 og var som saadan vellidt af alle i sognet i disse aar, og da han i 1912 kom igen som sp, blev han modtaget af det store flertal af sognets beboere med glæde og velvilje, og dette forhold bestod til hans død.

18. 25. okt 1930 (sp Venø 27. jan 22): **Carl Jens Jepsen,** * 5. jan 92 Hamborg. Forældre: Skoleinspektør Hans Andersen J og Margrethe Rambou. Stud Altona 12, c 21^2 (h_2). ~[1] 24. jan 22 Gertrud Schmeisser, * 30. sept 98 Eisenach (Thyringen), † 8. aug 49. Forældre: Direktør Kurt S og Ida Apitsch. ~[2] 12. marts 50 Edele Platz, * 16. aug 97 Egtved. Forældre: Møller Jeppe Jepsen P og Else Kathrine Rasmussen.

Pastor J deltog i verdenskrigen som aktiv soldat 15—18, fik jernkorset og Hanseaterkorset. Præst for tyske flygtninge 45.

Litt: Fr. Nygård: Kristenliv gn 100 aar, 1897, H. G. A. Jørgensen: Sognepræst og præstegaard, 1937, V. Lütken: Bidrag t Langelands hist, 1909, P. B. C. Bondesen: Et af de 15 bøller (Klebølle) paa Langeland, Hist aarb f Svdbg amt, 109, Svdbg amts aarsskrift 1915, s 116—33, Meddelelser fra lærer Klæsøe.

HUMBLE

(Med kapeller i Ristinge og Kædeby).

Humble sogn, 3727 ha, gaar tværs over Langeland, er lavtliggende, noget bakket i midten, lidt skov, frugtbart. Badestrand ved Ristinge. Byerne Humble (454 indb) med fh fra 1884, Brandsby, Hesselbjerg, Ristinge, Kædeby, Havbølle, Helsned. Hg Skovsgaard, Vestergaard og Frederiksberg. Ved H har der været en hellig kilde.

Provst Plesner skal have reddet »Kong Humbles grav«, nordøst for kirken, fra ødelæggelse. I flere af de store sten ses huller til sprængningen. — I en toft tæt ved Helsned by, Humble sogn, fandtes omkring en mægtig sten en del oldsager, 16 stk, der paa Plesners foranstaltning indsendtes til Nationalmuseet.

Humble sognekald var et af de bedst lønnede i landet. Ingen sognepræst er forflyttet herfra siden reformationen.

Det betydeligste navn i Humbles præstehistorie er provst *Ulrik Ad. Plesner,* sp her 1820–61 (se ndf), gift med en dt af formanden, *Johan D. B. Brandt* (præstesøn fra Tryggelev-F og tidl sp i Tranekær-T, † 1820), der havde oplevet spaniolernes besættelse af Langeland (se ndf).

Provst *Plesners* liv og gerning ligger temmelig klart belyst gennem de mange breve og optegnelser, han efterlod sig. Der skal her gives en udførlig skildring af denne betydelige personlighed og tiden 1820–60 her.

Efter sin embedseksamen opholdt Ulrik Plesner sig længere tid i Norge som amanuensis for biskoppen i Christiania; men om dette ophold kan saa godt som intet oplyses. Fra denne tid skriver sig et smukt rejseskrin af palisandertræ, der endnu er i slægtens eje.

Her er Plesner uden tvivl kommet i forbindelse med grev Fr. Ahlefeldt Laurvig, besidder af det norske grevskab Laurvigen. Skønt personlig ganske ukirkelig, nærmest rationalist og voltairianer, sad greven inde med den egentlige kaldsret til ikke mindre end 41 præsteembeder, deraf nogle faa i Norge, flere paa Fyn og 15 paa Langeland. I Aaret 1810 blev Plesner kaldet til sp for Simmerbølle paa Langeland. Kaldsretten tilhørte egentlig den enevældige konge; men som følge af det venskabelige forhold, som bestod mellem kongerne og den Ahlefeldtske slægt, var det bleven hævd, at greverne besatte præsteembederne ved de kirker, hvis patroner de var, og en forordning af 3. juni 1809, der begrænsede patronernes kaldsret, gjorde faktisk ingen forandring heri. Grev Fr. Ahlefeldt, senere altid kaldet »Generalen«, satte personlig pris paa dette privilegium, idet han var meget interesseret i oplysningssagen. Han lagde vægt paa orden og moral hos almuen og saa gerne sine præsteembeder beklædt med dygtige og oplyste teologiske kandidater.

1813 sørgede greven for, at P blev sp i Longelse-F. Paa samme maade er det gaaet til, da Plesner 1820 udnævntes til sp for Humble. Humble blev almindelig regnet for et af Danmarks største præsteembeder. Til embedet hørte en del fæstejord, det saakaldte Mensalgods, som var henlagt til »Præstebordet« *(mensa sacerdotalis);* hertil kom tiende fra det store sogn, og endelig et fortrinligt avlsbrug af Langelands bedste jord. Fordelen ved dette sidste var dog for tiden tvivlsom nok. Det var midt i landbrugskrisens værste tid, og mange præster var konkurs, selv i landets frugtbareste egne, saaledes for faa aar siden præsten Saxtorph til Magleby paa Langeland († 1816).

De tre sogne af Langelands sønderherred: Simmerbølle, Longelse og Humble, hvor den unge præst fik sin gerning, havde i sommeren 1808 været hovedskuepladsen for de dramatiske begivenheder, som stod i forbindelse med den bekendte spanske besættelse, ved hvilken tilsidst henved 10,000 spanske soldater, fod-

folk og dragoner, var samlede paa Langeland, hvorfra de flygtede paa engelske krigsskibe om morgenen den 21. aug 1808.

Her skal anføres nogle oplysninger om »spaniolerne« paa Langeland efter et fransk værk, som udkom i Paris 1924: *Colonel Godchot: En Danemark. Les Espagnols de Marquis de la Romana* 1807–08 *(Paris. Aug. Picard. Editeur)*. Denne bog bygger paa et manuskript af den franske oberst Gilbert Gaultier (død i Algier 1821) omhandlende »okkupationen 1808 af øen Langeland af de fransk-spanske tropper«. Oberst Gaultier, der kommanderede en lille styrke paa 100 mand franske soldater, skildres i danske beretninger som en hensynsløs officer, der lod det gaa ud over den langelandske befolkning og navnlig laa i strid med grev Ahlefeldt paa Tranekær, generalen, hvem kong Frederik VI havde overdraget befalingen over den langelandske bevæbning.

Den franske oberst synes at have staaet paa en venskabeligere fod med sognepræsten i Humble, senere Plesners svigerfader, hr Joh. D. B. Brandt, om hvem han lejlighedsvis bemærker: »Jeg har haft den ære at se præsten fra Humble hos mig i gaar.« Pastor Brandt kunne vel, som mange præster i de dage, omend med besvær, underholde sig med de fremmede paa latin, og hans moder, den gamle Madame Brandt fra den nærliggende Tryggelev pgd, talte udmærket fransk. I Humble pgd laa en tid 60 dragoner af regimentet »Villaviciosa«.

Disse begivenheder maa naturligvis have gjort et uudsletteligt indtryk paa den unge præstedatter Anna Christine Brandt »Anestine«), da 18 aar gl (* 8. juni 1790), med hvem pastor *U. Plesner,* Simmerbølle, holdt bryllup hjemme i Humble pgd den 8. juni 1811.

Fra tiden febr–juni 1811 er bevaret nogle breve (fra pastor Plesner til hans forlovede i Humble) der bl a melder om »de ugudelige priser« for møbler til Udstyr. Det er pengekrisen før statsbankerotten 1813, der er i anmarsch. Et brev er fra Simmerbølle 2. april 1811. »Jeg har og faaet Brev fra Kiøbenhavn om Priserne paa Møbler; den er slem, hør engang: En ubetrukket Sopha med 18 Stole af simpelt Træ – 300 Rd, et Mahoni Chatol 4 à 500 Rd, et Bord 100 à 150 Rd, en Commode 100 Rd. Hvad giør man derved? Jeg maa see at faae bedre Priser fra Odense«.

Det er vanskeligt, efter 100 aars forløb, at danne sig en tydelig forestilling, hvad og hvorledes Plesner prædikede. Der findes ikke fuldstændig udarbejdede prædikener fra hans haand, hverken paa tryk eller i manuskript. Han skrev som oftest kun et udførligt udkast og kunne i nødsfald prædike ret uforberedt.

Den ældste tale af ham, der kendes, er en *ligtale* over den gamle præstekone Fritse Brandt, f Jessen, † 1826. Den er højstemt efter tidens smag og priser den afdøde som »ægtefælle, moder og veninde«: »Ogsaa venskabs haand – hedder det – rækker sin mindeblomst til hendes hæderskrans; thi hun var trofast og oprigtig i venskab. Sød smiger, hyklet venskabs svig foragtede hendes hjerte; men redelige venner søgte, fandt og ærede hun udenfor hendes lille hjem.«

Som adskillige andre danske præster viklede Plesner sig efterhaanden ud af rationalismen, dog uden noget bestemt brud med denne. Han maa nærmest sidestilles med mænd som professor H. N. Clausen og senere biskop J. P. Mynster. Ligesom disse tog han sit udgangspunkt fra de etiske værdier indenfor rationalismen i overensstemmelse med Jesu ord: »Dersom nogen vil gøre hans vilje, som sendte mig, skal han erkende, om læren er fra Gud, eller jeg taler mig selv« (Joh. 7, 17).

Kirkegangen var fortrinlig, og den store Humble kirke var fyldt indtil trængsel til ind i 50'erne. Dec 1851 skriver han fra Humble til datteren Augusta, der er paa Besøg hos søsteren, gift med præsten Wegener i Halsted:

»Kjære Gusta! ... Hvem er den Sladdersøster, der har meldt om den Smule Sygdom, hvoraf jeg led en meget kort Tid? Jeg er dog saa rask, at jeg i dag har forrettet Tjeneste i 2 Kirker uden at trættes i mindste Maade deraf, skjøndt det langt fra var oplivende at prædike i Fodslette Kirke. Tænk Dig, at komme fra Humble Kirke med over 300 Tilhørere, der synger med Liv om end ikke med Ynde deres Psalme, og høre med stille Opmærksomhed paa Prædiken, og derefter at komme i en Kirke, hvor Loftet er nedfaldet og en sort, uhøvlet Fjællebeklædning træder i det gibsede Lofts Sted, og i dette uhyggelige Rum 10 (= ti) trofast siddende omkring paa enkelte Bænke, medens iøvrigt alt var øde og tomt. Der var det næsten gaaet mig som Israels Børn ved Babylons Floder, og jeg kunde med den gamle Sanger have raabt Vee over de øde, kolde Mure og over dem, som overgive disse til Ringeagt og Glemsel. Min Prædiken fra Humble Kirke maatte jeg lægge bort og prædike over Evangeliet, der udtaler den uigenkaldelige Dom over Naadens og Sandhedens Foragtere. At give [Evangelierne] Tone, Klang og Fylde for nøgne, kolde Vægge, tomme Sæder og et øde Rum, det er for meget forlangt, skjøndt det dog paa den anden Side er skammeligt, at naar Jesus har lovet at være, hvor to eller tre ere samlede i hans Navn, hans Tjener da vil sige: Jeg gider ikke være iblandt, og ikke tale til Ti.«

Om kirkebesøget i provst Plesners tid, særlig omkr 1845–55, fortæller gmd Hans Hansen (f i Kædeby 1833, † smst 24. juli 1924, 91 aar gl) i sine efterladte »dagbøger«: »Nu vil jeg begynde at fortælle, hvorledes vor Kirke saae ud i min Ungdom. Da var jeg imellem med mine Forældre i Kirke om Søndagen, og da var alle Kirkebænkene saa tæt pakket, og imellem maatte flere staae op i den nedre Deel af Kirken, da alle Bænkene var overfyldt, og da var alle Bænkene tættere sammen end nu ... Der var saa mange Altergjæster 2 Gange om Aaret, at Alteret var fyldt 3 à 4 Gange hver Søndag, og naar Alteret var fyldt første Gang, var der hele Gangen ned i Kirken forbi Indgangen i Kirken Mandfolk ved den ene Side og Kvinder ved den anden Side.«

Som sjælesørger var Plesner udrustet med gode gaver, og mellem præst og menighed bestod et jævnt, næsten fortroligt forhold. I brev til hustruen af 3 nov 1844 hedder det: »Du skal have Tak, fordi Du hilser Andre fra mig og bringer mig Hilsener fra dem igjen. Glem ikke at hilse Knudsen (Hans Knudsen, skole-

lærer og kirkesanger i Humble 1824–73) og de andre Skolelærere, som kommer til Eder, ogsaa Naboerne.«

Smaafolk henvendte sig til ham med fortrolighed. Oplysende herom er en lille bemærkning i »Embedsbogen«: »1839, d. 12. Oct kom Jens Vævers Enke af Kjædeby til mig ved Humble Kirke, og opfordrede mig til at tage mig af hendes Stedsøn Rasmus Hansen Jensen, som var dømt for Ildspaasættelse, da han, som hun i Skolelærer Knudsens og Tjenestekarl Hans Madsen Kudsks Paahør gjentog, sikkert var uskyldig, men var, efter hans Udsagn, tvungen ved Vold til at udsige, at han var skyldig.«

Provst Plesner fik en del at gøre med de *gudelige forsamlinger*. Fr. Nygård skriver:

Aaret 1840 danner som et afsluttende skel mærke i den fynske gudelige forsamlingshistorie. Fra det aar hører den offentlige forfølgelse imod forsamlingerne op.

En ny tid er ved at bryde frem med Christian VIII's regeringstiltrædelse. Der var ikke blot fremstaaet enkelte venligsindede præster paa Fyn med den rette forstaaelse af de gudelige forsamlingers værdi og betydning. Der var nu ogsaa kommen en frisindet provst, Plesner, som tog sig kærligt af de opvakte.

Forsamlingsrøret og den religiøse iver var kort i forvejen naaet op til en temmelig stor højde blandt en del af langelænderne.

Dette gav endog genlyd i Roskilde stændersal. Her ytrede sognefogden fra Vejstrup, som var stænderdeputeret, under forhandlingen om sognebaandsløsning i aaret 1838, at dersom sognebaandet blev løst, ville der opstaa en stor forvirring i bondestanden. Thi skønt sognebaandet ikke var løst, var det dog paa hans egn gaaet saa vidt, at der, kort førend han rejste hid, kom fra Langeland til Fyn 60 personer, som strejfede mange byer igennem for at holde gudelige forsamlinger, hvilke forsamlinger taleren ikke troede at lede til noget godt ... Skulle dette tiltage, kunne man – efter talerens formening – frygte en religionskrig.

Da den verdslige øvrighed i Rudkøbing søgte ligesaa ivrigt at lægge sig imellem, indgik provst Plesner med et forslag til forandring i lovgivningen. Det gik ud paa at gøre de hidtil gældende bestemmelser lempeligere for de opvakte.

I sin anbefaling fremhævede provst Plesner, at de saakaldte gudelige forsamlinger urettelig beskyldtes for at forlede deltagerne til lediggang, da disse tværtimod i almindelighed var flittige og stræbsomme folk. Han mindede om, at det var den *lutherske kirkes* hovedlærdomme, der fornemlig forhandledes i forsamlingerne. Og sluttelig anførte provst Plesner, at de saakaldte opvakte var kongens troeste undersaatter og i almindelighed viste den lydighed mod øvrigheden, som den hellige skrift fordrede.

Provst Plesners forslag var først til biskop *Fabers* betænkning. Denne foreslog tværtimod at skærpe bestemmelserne i forordningen af 13. jan 1741.

Men da forslaget kom til Sjællands biskop, *J. P. Mynsters* erklæring, fraraadede denne 11. jan 1840 baade provst Plesners og biskop Fabers forslag; men tilraadede at lade forordningen af 13. jan 1741 staa uforandret ved magt.

Mynster motiverede dette sit forslag saaledes:

»Forordningen af 13. jan 1741 har ingenlunde til hensigt i almindelighed at forhindre gudelige forsamlinger; tværtimod gives der de ordentlig kaldede lærere al frihed til at holde saadanne forsamlinger, ved hvilke det ogsaa er personer fra andre sogne uforment at indfinde sig.

»Saadanne forsamlinger holdes ogsaa af mange præster; og dersom endog stundom noget ensidigt indsniger sig deri, eller man stundom i disse sammenkomster behandler spørgsmaal, som ikke hører til opbyggelse, saa virker dog sikkert mange præster herved til velsignelse. Hvad forordningens øvrige bestemmelser angaar, da synes de i det hele ikke at kunne misbilliges af dem, der ikke ville, at jus docendi skal indrømmes enhver, der vil tiltage sig det, og da forordningen ikke gør det til pligt at anmelde eller paatale saadanne forsamlinger, hvori bestemmelserne ikke nøje er efterlevede, saa synes det ikke stridende mod forordningens aand, at det lades ubemærket, naar en eller anden af de opvakte i sit eget hus holder en saadan forsamling, saafremt ellers intet forargeligt forefalder derved. Hvis derimod betydeligere misbrug finder sted, vil øvrigheden i forordningen have al mulig hjemmel for at paatale, og domstolene for at straffe overtræderne.

»Men fornemmelig har forordningen til hensigt at forhindre de omrejsende prædikanter, indfødte saavel som fremmede, og jeg maa især under de nuværende omstændigheder anse det som meget vigtigt, at denne lovbestemmelse nøje overholdes.«

Den »omrejsende prædikant«, som nærmest havde givet anledning til provst Plesners forslag om en lempeligere fremgang fra rettens side overfor de gudelige forsamlinger, var *Johan Nielsen* fra Skaarupør. Han var – som meddelt – for forsamlinger paa Langeland flere gange blevet idømt pengebøder. Da han som en fattig mand ikke kunne betale dem, blev hans bo skrevet til at sælges ved auktion.

Johan Nielsen rejste da ind 1840 til den nye konge, Christian VIII, for at tale med ham derom.

Først henvendte han sig til dronningen, Caroline Amalie, paa Sorgenfri slot og forklarede hende sagen, samt at han ville bede kongen eftergive sig mulkterne.

Dronningen gik ind og talte med kongen derom, medens Johan Nielsen stod i hendes gemak. Da hun kom tilbage, hilste hun ham fra kongen, at han maatte indgive en skriftlig ansøgning og bede om eftergivelse af sine multker. Og saa maatte han forsøge paa at faa audiens dagen efter paa Amalienborg i Kbhvn, saa skulle hun nok sige til den vagthavende officer, at han skulle skaffe ham ind. Caroline Amalie ville nemlig gerne, at han skulle tale med kongen selv.

Det lykkedes ogsaa. Og Johan Nielsen havde da en temmelig lang samtale med kongen. Da han havde fortalt denne om de forfølgelser, de havde gennemgaaet paa Langeland,

spurgte Christian VIII, om de endnu forfulgte dem paa Langeland. Hertil svarede Johan Nielsen, at i det øjeblik forfulgte de dem ikke. Thi da pastor Plesner i Humble blev provst, tog han sig for at gaa hen i forsamlingerne for at høre og se, hvad der foregik. Og da han gjorde det, saa anpriste han selv forsamlingerne.

»Jeg er ogsaa vis paa,« tilføjede Johan Nielsen, »at provst Plesner har indgivet den erklæring, at der ikke er kommet skadelige, men gode følger ud af forsamlingerne.«

»Ja, visselig har han ogsaa gjort dette,« sagde kongen.

»Desuden troede vi,« sagde Johan Nielsen videre, »at den kancelliskrivelse af 7. sept 1824, som Deres Majestæt selv udvirkede for Fyns stift, medens De var guvernør i Fyn, skulle kunne beskytte os paa Langeland, eftersom Langeland ligger under Fyns stift.« – »Ja – kunne den ikke det?« – »Nej, det kunne den ikke.« – »Hvorfor da ikke?« – »Nej, den ville herredsfogden i Rudkøbing ikke respektere.« – »Hvad for noget! Ville han ikke respektere den?« – »Nej, han bandte en stor ed lige i retten, at han aldrig ville respektere den og kastede bogen, hvori den stod, med stor foragt, saa den fløj hen ad et langt bord og ned paa gulvet.« – Nu svarede kongen i en temmelig heftig tone: »Da skal herredsfogden i Rudkøbing visselig komme til at respektere kancelliskrivelsen af 7. sept 1824. Det skal jeg være mand for.« –

Derefter sagde Christian VIII: »Ja, børn! jeg tror om eder, at I have den allerbedste hensigt, og at I ere ærlige og oprigtige kristne for Gud, det tror jeg ogsaa om eder, og at I ere mine fredeligste undersaatter, ved jeg meget godt. Jeg skal ogsaa have eder i min allerbedste erindring. Bliv du nu kun ved og bed ogsaa for mig. Jeg trænger ogsaa dertil. Du skal ikke oftere blive arresteret paa Langeland, det skal jeg sikre dig. Jeg skal vise herredsfogden i Rudkøbing, at han skal respektere kancelliskrivelsen af 7. sept 1824.« –

Da Johan Nielsen kom til Langeland efter sin hjemrejse, sagde herredsfogden i Rudkøbing til ham: »Jeg maa ikke tiltale flere, men jeg skal rette mig efter kancelliskrivelsen af 7. sept 1824. Derfor har vi kun vor halvhellige provst at takke.«

Provst Plesner som politiker. Provst P var medlem af stænderforsamlingen i Roskilde. I stænderforsamlingen talte Plesner **husmandens** sag. Han sagde bl a (efter »Tidende for forhandl ved provinsialstænderne«):

Kulturen kræver, saa vel som saa mange andre jordiske goder, sine ofre... Idet jeg taler husmandsstandens talrige klasses sag, har jeg vistnok især det maal for øje, som det er mit livs opgave at agte paa... Mit maal er aandeligt, og min tale sigter til, at en talrig stand ikke skal, skønt i kristnes samfund saaledes bindes og sløves af udvortes vilkaars magt, at den næsten ganske skulle sættes ud af et aandeligt livs højere berørelser... Jeg har set, hvorledes pauperismen kvæler den bedre udviklings spirer, hvorledes tarvelig velstand er en nødvendig betingelse for den aandelige udvikling i folket (Sp 2917)... Husmandsklassens vel er et almindeligt interessespørgsmaal... Det ville vistnok være i menneskehedens interesse, om man kunne forsone disse tusinder af samfundets stedbørn med deres stilling... Det er grundejernes største interesse at tilvejebringe en klasse af forstandige og villige arbejdere, udviklede paa legeme og sjæl... Vi holder alle tjenestefolk og ønsker os dem arbejdsomme, tro, lydige, ordentlige, sædelige, og jeg, for min del, ønsker dem ogsaa gudfrygtige... Men det er ogsaa i konsumenternes interesse. Jeg ved vel, at vi har ædle godsejere, men alle er det dog ikke... Husmandsstandens udvikling er endelig af største vigtighed for staten, fordi denne stand leverer et meget stort antal af krigere til soldaternes rækker, og den tid er ikke langt borte, da ogsaa vore sønner skulle staa ved siden af husmændenes sønner i landets forsvareres rækker. Kunne da fædrelandets venner ønske, at en — man tilgive et haardt udtryk — trælbaaren skal staa ved siden af de fribaarne?... og i kirkens interesse, for hvilken det vist er højst ønskeligt, om kristelig mildheds og kærligheds aand kunne sammenknytte menneskene... Naar den fattige karl staar med en elsket pige, higende efter at indtræde i det huslige samliv, da bringes han let til at paatage sig større byrder, end han siden er i stand til at bære... at der dog sikres ham tag over hovedet og husly for livstid... Det er højst ønskeligt, om en renere og lysere aand kunne nedstige i massernes dybde i overensstemmelse med vor hellige skrifts herlige ord om Guds børns herlige frihed (Rom 8, 21).

Fra godsejernes side blev der gjort stærke indsigelser (Sp 2935). Kammerherre Castenskjold (C. H. v Grevenkop Castenskjold, godsejer, Frederikslund ved Sorø, † 1854) udtalte i samme møde: »Det har gjort mig ondt her i salen at høre en taler sige, at der her i landet findes trælbaarne mænd. Der har ikke i 100 aar (?) her i landet været trælle, og jeg maa paa det bestemteste modsige hin ytring som en fornærmelse mod nation og konge«. Senere udtalte Scavenius (P. B. Scavenius, godsejer, Gjorslev, † 1868) sin tillid til, at bondestanden en gang ville søge sine forsvarere blandt godsejerne og ikke blandt agitatorerne.

Denne tanke blev skarpt afvist af provst Plesner, som endog sammenlignede godsejerstanden med en slange, der lurede i græsset (»latet angvis in herba«) og mente, at præsterne langt snarere end godsejerne var bondestandens naturlige forsvarere. Derimod var han enig med godsejer Neergaard (Carl de Neergaard, Gunderslevholm, † 1850) i, at bønderne burde lægge sig efter mere oplysning (Sp 3451 f).

Provst Plesner var et hjemmemenneske, og kun i Humble pgd, omgivet af hustru og børn, følte han sig glad og lykkelig. Om den kærlige, hyggelige tone, der herskede i Humble pgd, aflægger breve et tydeligt vidnesbyrd.

Den 5. okt 1848 foretoges overalt i Danmark valg til den grundlovgivende forsamling. Som det hedder i provst Plesners senere udgivne valgtale i Rudkøbing stillede sig »Af Medborgeres tillid dertil kaldet som Valgcandidat for Svendborg Amts 1ste District, der indbefatter Langelands søndre halvdel med Rudkjøbing og Strynøe: Hr. Provst Plesner, Ridder af Dannebroge«. Som modkandidat opstilledes »Almuevennen«s redaktør, J. A. Hansen af København.

Om forløbet af dette mindeværdige valg, der danner et vendepunkt saavel i Danmarks historie som i provst Plesners liv, er det nu, over 100 aar senere, vanskeligt at danne sig nogen tydelig forestilling, da der ikke findes avisfererater og i Plesners efterladte papirer saa godt som intet.

Om et prøvevalg, der fandt sted i Rudkøbing torsdag 7. sept, er der derimod optaget en beretning i »Almuevennen« (22. sept). Beretningen er undertegnet: Fodslette, d. 11. sept 1848, Rasmus Frederiksen, Distriktsformand i »Bondevennernes Selskab« med overskrift: Prøvevalget i Rudkjøbing. Deraf følgende:

Torsdagen d 7. ds blev der foretaget et prøvevalg paa en valgkandidat for Langelands sønderherred. Skønt Hs Højærværdighed, hr provst og ridder Plesner stillede sig som valgkandidat, saa fandt han det dog passende at overtage dirigentposten... Dr Schlegel (Fr. L. A. Schlegel, prakt læge, f St Croix 1817, † Lindelse 1866) talte udelukkende om »Almuevennen« og dens redaktør. Efter at hr doktoren var vist tilbørligt tilrette af flere talere, tolkede provst Plesner ufortrødent i mange lange taler sine egne store fortjenester af almuen. Til prøvevalget var af den egentlige bondestand kun mødt en mand eller to fra hver by, med skriftlig eller mundtlig besked fra de andre. Paa disses vegne talte hr møller Brandt (Chr. Ehrenreich Brandt, søn af sp Fr. Brandt til Tryggelev og brodersøn af fru provstinde Plesner, tog seminaristeksamen i Skaarup, blev senere møller, derefter gmd i Kædeby, † 1885, 78 aar gl, rationalist og præstehader), og hvad han sagde, var alle vi bønders mening. Som sognepræst er han (nl provsten) en slags godsejer, idet der hører flere huslodder ind under embedet... Han har betinget sig en afgift [af fæsterne], som den større del af vore godsejere endnu ikke have været haard-

hjertede nok til at fordre. Flere af disse husmænd havde betalt hr provstens indfæstning for mange aar siden, uden at de endnu have kunnet formaa ham til at meddele dem fæstebreve. Endelig har hr provsten ladet et hus med have og jordlod henligge ubenyttet over 3 aar. Huset er faldet sammen af sig selv, haven er overgroet med ukrudt, og lodden ligger udyrket. Det skærer mange i hjertet at se det ligge ubrugt hen, som kunne føde en familie, medens der er saa stor trang til husly og erhverv. Spørger man sognets beboere, hvad grund de da tror, provsten har til denne forkastelige handlemaade, saa svarer de, at det kun er for at vise, at han ikke er uværdig til det slægtskab med godsejer Hastrup, som han er i færd med at indgaa. (Hermed sigtes til cand theol Fr. Plesners forlovelse med godsejer Julianus Hastrups datter, Lucie Marie Hastrup). Se, saaledes er det folkelige sind, provsten og hans venner berømmer sig saa meget af.

Bestyrelsen for »Bondevennernes Selskab« anbefalede »Almuevennen«s redaktør J. A. Hansen af Kbhvn som en af »de kandidater, den anser fortrinligt at burde vælges«. Paa Langeland var der i alle klasser en levende interesse for valget, og i flere sogne tilbød gaardmændene at køre for samtlige husmænd paa valgdagen, et eksempel, der af »Almuevennen« anbefaledes til efterfølgelse alle andre steder.

De fyldigste oplysninger om valghandlingens forløb kan hentes fra et lille skrift (1848), hvoraf der kun er bevaret enkelte eksemplarer. Dets titel er saalydende: En Bondevens Tale ved Valghandlingen i Svendborg Amts første Distrikt den 5te Okt 1848.

Af forordet: »Af medborgeres tillid dertil kaldet ... stillede sig hr provst Plesner (se ovf); men ogsaa denne hædersmand, den begejstrede fædrelandsven, bondens varme talsmand og trofaste ven, bosiddende, kendt og agtet i valgdistriktet, maatte vige for en hippodromkandidat, »Almuevennen«s redaktør Hansen (J. A. Hansen, * Odense 1806. I 40-erne lægprædikant, derefter taler ved politiske møder. 1848 en af lederne af Hippodrommøderne paa Nørregade, Kbhvn. Stifter og redaktør af ugebladet »Almuevennen«. Indtil sin død (1876) venstres fører i rigsdagen), der ved rejser i distriktet, ved optagelse i »Almuevennen« (saa betids, at det kunne indvirke paa valghandlingen og dog saa sildig, at forsvar ikke kunne offentliggøres) af krænkende og usande beskyldninger om provstens forhold mod besidderne af et lidet Mensalgods, som henligger under hans præstegaard, samt ved villige hjælperes indvirkning paa husmandsklassen arbejdede for sit valg, det hverken hr provst Plesners veltalende foredrag eller hans aabne og afgjorte tilbagevisning af de gjorte usande og krænkende beskyldninger kunne forhindres. Vi vælgere af borger- og bondestand beklager dybt at se vort distrikt repræsenteret af en mand, for hvis politiske færd og literære virksomhed vi ikke kunne have nogen agtelse osv.«

Forordet slutter med denne henvendelse: »Og I! vore langelandske brødre! hvorlænge ville I holde ved at søge eders venner blandt dem, der stifte splid i samfundet? Du, min vildledede broder, har du aldrig tænkt dig muligheden af, at det parti, som du knytter dig til, har egenkærlige hensigter? Vogt dig derfor, du Danmarks brave søn! Tro mindst de paatrængende venner langvejs fra, du har dem sandelig trofastere og ærligere i din nærhed.« — Dat: Langeland 1. nov 1848. — Underskrevet: En forening af vælgere i Svendborg amts 1. distrikt.

Af provst Plesners valgtale fra en tribune foran raadhuset paa Rudkøbing torv 5. okt 1848:

Ærede medborgere! Da vore hære kæmpede ved Bou, Midsunde, Slesvig og Dyppel i foraaret dette aar, da var det vigtige dage for Danmark. En endnu vigtigere dag er i dag oprunden over Danmarks sletter. Gud lade den blive en hædersdag! Den er oprunden skyfuld og mørk. Gid der være klart i aand og tanke, da skal den kolde, dunkle dag blive lig en lys morgen for Danmarks fremtid!

Min mangeaarige virksomhed i den kristne kirkes tjeneste har ingenlunde fjernet mig fra deltagelse i det frihedsværk, som nu skal udføres. Kristendom er folkedom, den sande friheds moder og bevarer. Ethvert skridt fremad i det kristelige liv er tillige et fremskridt til borgerlig frihed.

Hvor gerne skulle jeg have afholdt mig fra at optræde her, dersom der var fremtraadt en hædersmand af denne by, af dette landdistrikt, men dette er ikke tilfældet. Jeg siger det uden mindste fornærmelse for den ærede medborger, som nylig anbefalede sig til denne valgkreds. Hans liv kan være meget hæderligt; men det kendes ikke her.

Idet jeg derfor nu stiller mig som en af denne dags ældste valgkandidater, er det ikke som købstadsborger, ikke som bondestandens, ikke som embeds- eller nogen anden særskilt stands kandidat, jeg fremtræder. Enhver stand skal opgaa i vort fælles, samlede, enige fædreland og borgersamfund ...

Det er bebrejdet mig, at jeg ikke har virket omkring i folket som min medbejler, ikke som han har berejst distriktet, besøgt byerne og ladet beboerne paavirke gennem mine venner. Det har ingenlunde været mig ubekendt, hvilke midler mange, som kaldte sig bondevenner, har anvendt til at forhindre mit valg; men at bruge lignende vaaben stred imod min overbevisning, som jeg burde antage, at min hersiddende medbejler delte med mig, da han i sit ugeblad »Almuevennen« har strengt dadlet de 150, som i Københavns samledes inden lukkede døre til valganliggendernes forberedelse.

I et valgmøde, som blev holdt i Lindelse før prøvevalget her i byen, vedtoges af mange agtede bønder og en del »bondevenner«, at vi ikke ville adsplitte os i kaster og klasser. Denne overenskomst har jeg punktligt holdt, og vi burde alle have holdt den.

Taleren gik derefter over til at fremsætte sine politiske anskuelser i disse programpunkter:

1. Det er min faste overbevisning, at religionen og moralens fordringer indbefatter den bedste og klogeste politiks regler.

2. Danskhed i sind og gerning vil Danmarks konge og folk kræve af den vordende rigsforsamling. Den, som udstrør tvedragts sæd mellem by og land, han nedbryder Danmarks værn og skjold lig en troløs forræder.

3. Frihed: Den sikreste grundvold (nl for friheden) giver den kristelige religion, den almindelige, borgerlige friheds moder og bærer, som ikke vil oprejse et frihedstempel for enkelte udvalgte, men kalder alle, som en faders børn, til den frihed, der slutter sig til fuldkommenhedens lov. Vi forlanger ikke frihed til det onde; thi dette er ikke fornuftsvæseners frihed, det er trældom; men vi begærer kristelig frihed, troens og talens og pressens frihed under det ansvar, som er fornødent for borgersamfundet i dets helhed. Englands borgere kræver som samfundets støtter liberty and property, dvs: Frihed og ejendom ... Mod indgreb ovenfra, mod angreb nedenfra ønsker vi vore personer og boliger betryggede, saa at vi ogsaa kunne sige med den stolte engelskmand: Mit hus er min fæstning.

4. Lighed: Jeg forlanger ingen udjævning; thi den er en umulighed i det borgerlige samfund; men intet adelsbrev, ingen rang, ingen formue bør sættes ved siden af det danske borgernavn. Til dette navn skal være bundet lighed for love og domstole, lige adgang under lige duelighed og værdighed til statens hædersposter. Lad de tomme titler, lad arveadel og nedarvet glans synke i deres intet ... Frihed, lighed og broderskab, disse tre ville vi kende og forstaa i deres sande væsen.

5. Borgerlig frihed og lighed vokser, trives, bestaar kun under en kraftig, velordnet regering, der har sin rod i folket, sit udspring fra nationen selv, dens liv og historie.

Derefter omtales landets forsvar, almindelig værnepligt, næringsfrihed, handlefrihed og arbejdsordning.

Standsprivilegier bør afskaffes og navnlig hartkornsprivilegier afløses. Naturalhoveri, den kostbareste af alle dyrkningsmaader, bør ophøre, og husmandshoveri i det mindste saaledes indskrænkes, at det ikke er krænkende for den personlige og borgerlige selvstændighed. Selvejendom har jeg altid sat højt.

Som grundpiller for vor hele samfundsorden betragter jeg gudsfrygt og oplysning og fordrer disses fremme ved kirker og skoler.

Men førend jeg træder ned, skal jeg tillade mig en bøn til forsamlingen og den ærede bestyrelse. I et blad, af hvilket min ærede medbejler er udgiver, i »Almuevennen« er jeg nylig bleven fremstillet som den, der undertrykker og plager beboerne paa det lille Mensalgods, der hører til mit embede. Og nu beder jeg om tilladelse til at retfærdiggøre mig her!

Taleren gennemgaar saa hver enkelt fæsters forhold ved de to gaarde og 14 huse, hvoraf Humble sognekalds Mensalgods bestod. Mensa sacerdotalis (dvs: Præstebordet) var den ældgamle betegnelse for dette gods, der navnlig i senmiddelalderen (ca 1350—1500) var blevet skænket præsten som betaling for sjælemesser. Som bekendt standsede sjælemesser ved reformationens indførelse i alle Danmarks kirker.

Taleren fortsætter: Et jordløst hus i Kædeby be-

boes af en enke og af en ved armeen værende soldaterhustru. Begge bor indtil videre aldeles frit. Af 10 huse gøres der ingen ugedag (hovarbejde), af 4 præsteres 2 dage ugentlig paa min kost. Ingen af disse har endnu forlangt hovdagens ophør mod betaling. Jeg betaler, uden dertil at være forpligtet, skatterne af alle 14 huse. Den huslod i Humble, som henligger unyttet aar efter aar, hvad der »skærer mange i hjertet«, er midlertidig overladt til naboerne, fordi den er tiltænkt den gamle fæsters søn osv. Saaledes er sandheden, saaledes er min haardhed beskaffen! Har jeg talt usandhed, da vidne han imod mig! —

Hertil har vel ingen af tilhørerne haft noget at bemærke; men ulykken var, at fæstevæsenet var ganske utidssvarende, saa at modkandidaten J. A. Hansen, der var et skarpt hovede og øvet i debatten, havde forholdsvis let spil.

Til slutning rettede taleren denne henvendelse til forsamlingen: »Medborgere af husmands- og indsidderstand, agtbare mænd! Til eder vender jeg mig med et særdeles krav paa kærlighed og tillid. Da jeg saa mange af eder nedbøjede og trykkede under tunge kaar, da mange af eders endog nærstaaende medborgere forhaanede og mishandlede eder, da talte mit hjerte og mit ord for eder. Jeg er blevet lønnet derfor med mange retsindige husmænds og indsidderes kærlighed og har modtaget hædrende vidnesbyrd derom i tilsendte adresser. Paa eder har især byrden og faren, som er forenet med landets forsvar, hidtil hvilet. Da nu farens dage kom, afsondrede da jeg og mine sønner os fra eder og fra eders sønner og brødre? Eller stillede ikke mine sig ved eders side, saasnart kampraabet lød? Har ikke mine sønners blod blandet sig med eders sønners og brødres paa valpladsen i de meniges rækker?«

Vort slutningsønske være for Danmark: Herren bevare det!«

I et tilbageblik paa valgkampen i »Almuevennen« 20. okt 48) hedder det: »Fædrelandet« siger, at vi har fremstillet Plesner som en haardhjertet plager af husmænd; men dette er en aabenbar usandhed. En mand fra Langeland har anført i vort no 66 tre fakta eller virkelige kendsgerninger om provst Plesners forhold til sine husmænd (se foran), og han har ikke uddraget noget som helst resultat af disse kendsgerninger, men blot anført disse som eksempler paa provstens folkelige sind.

Ved afstemningen valgtes J. A. Hansen med 570 stemmer mod 261, mest borgere fra Rudkøbing. Landbefolkningen paa Langeland, ogsaa indenfor Humble sogn, svigtede provsten, selv den talrige skare af smaafolk, hvis sag han saa varmt havde talt. Fra nu af tog Plesner, der var naaet 66 Aars alderen, ikke mere aktiv del i politik.

Efter valgnederlaget trak P sig tilbage fra al politik og levede for kirke, menighed og hjem.

Plesners første medhjælper blev hans søn, cand theol *Johan Frederik Plesner,* indenfor familiens kreds kaldet Frits, * 19. juni 1815 i Longelse pgd. Man sagde, at hans flid ikke stod maal med hans gode evner, og at han havde ført et temmelig lystigt studenterliv. I aarene 1850–52 var han personel kapellan i Bøstrup paa Langeland og derefter et aarstid i Avnslev paa Fyn. Fra 1854 overtog han stillingen som hjpr for sin gamle fader i Humble.

Den unge præst var imidlertid kommen ind i en stærk aandelig krise med haarde anfægtelser, der førte ham lige til randen af sindssyge. Under disse forhold blev det ham til megen aandelig hjælp, at han paa Fyn kom i forbindelse med en grundtvigsk kreds. Efter at han var blevet hjpr hos sin fader, kom han derfor ogsaa straks ind i en grundtvigsk vennekreds, der havde dannet sig paa den i forhold til det øvrige sogn noget afsides liggende by Ristinge af Humble sogn.

Vækkelsen paa Ristinge stod i forbindelse med den før omtalte »opvækkelse« i 30'erne og 40'erne med Simmerbølle sogn som udgangspunkt. De »opvakte« i Rifbjerg, Simmerbølle sogn, deriblandt Jørgen Jørgensen, havde slægt paa Ristinge og kom jævnlig dertil som talere. Der dannede sig en kreds omkring gaardmandsenken *Ane Drost,* i hvis velstillede hjem, der samlede sig et vennesamfund. Dette blev efterhaanden mere og mere præget af den grundtvigske bevægelse og stod i skriftlig og personlig forbindelse med nogle yngre, grundtvigske præster paa Fyn og Sjælland, og flere af disse kom jævnlig paa besøg i Ristinge som talere.

En ejendommelig skikkelse indenfor kredsen var krøblingen *Hans Pedersen* (* 1826, † 1872). I april 1826 indfandt sig i Humble pgd en dybt fortvivlet fader for at melde et barns fødsel til kirkebogen. Barnet var født, hed det, uden underkrop og af saa godt som ubestemmeligt køn. Plesner skrev paa latin i kirkebogen: »*Dubii cum* (ut?) *videatur generis foetus. Accercitus medicus Gebhard masculini declaravit*« (ɔ Fostret, som det synes, af tvivlsomt køn. Lægen, dr Gebhard, blev hentet og erklærede det for mandkøn). Manden fortalte, at doktoren foreslog, at der skulle søges om tilladelse til at tage barnet af dage. Dette satte Plesner sig bestemt imod, og han forestillede faderen, at ingen kunne vide, hvad der var Guds plan med dette barn, som maaske kunne blive til mere velsignelse end de raske og velskabte søskende.

Hans Pedersen, som barnet blev kaldet i daaben, tilbragte hele sit liv halvt staaende, halvt liggende, i en særlig indrettet stol. Han levede og blev 48 aar gammel († 14. maj 1872) uden nogensinde at have været udenfor sin fødeby. Han var lærenem og havde lyst til at læse og skrive, og uden forøvrigt at være i besiddelse af nogen oprindelighed, havde han let ved at tilegne sig og gengive, hvad han læste. Da han voksede til, kom han med i den vakte kreds, hørte stadig de tilkaldte talere og blev en ivrig læser af grundtvigske skrifter, især »Dansk Kirketidende«.

Efterhaanden kom han ind i en udstrakt og livlig brevveksling med grundtvigske præster paa Sjælland og Fyn.

Hans Pedersen efterlod sig ved sin død 3 bind haandskrevne dagbøger, hvori han fra 1854–72 har gjort allehaande optegnelser om vind og vejr, begivenheder, dødsfald i sognet, afskrift af prædikener, udkast til bøn til grundtvigske præster.

Provst *Plesner* og pastor *H. J. Drejer* (1861–78) havde begge deres embeder paa Langeland. Drejer var en klog og besindig mand (se ovf).

Den lille grundtvigske kreds i Ristinge havde forbindelse med Ryslinge (Birkedal og Jens Schjørring), og 1867 indviede Kr. Kold en friskole i R (nedlagt 1939). Sporene af den gamle vækkelse svandt lidt efter lidt bort. Pastor *Malmstrøm* virkede for opførelsen af kapellerne i Ristinge og Kædeby, pastor *Høyrup* var Mynsters præget. Pastor *Holme,* der var kapellan her 1870–77, var nærmest IM. *C. Wegener,* der senere blev biskop paa Lolland-F, var kkp her 1884–87. Hans fader havde været huslærer hos provst Ulrik Plesner og var blevet gift med provstens datter, saa Wegener kom til at virke et par aar i sin moders fødesogn. W fik oprettet en søndagskole, holdt møder for de unge, gjorde mange husbesøg og var i det

hele meget flittig. Han kom ogsaa hos den aristokratiske gamle greve Carl Ahlefeldt-Laurvigen paa Carlseje, som til at begynde med »ikke var videre begejstret for den hjertelige forstaaelse, som efterhaanden kom i stand mellem husets yngste datter (komtesse Nathalia) og kapellanen,« og som førte til deres ægteskab. Hun var stærkt aandeligt bevæget og tog levende del i det kirkelige arbejde og hjalp W i søndagsskolen.

Et hjem, som ogsaa skal nævnes er lærer *J. R. Winthers*. Han døde 1910 og hans søn, provst Chr. W., Frederiks k, Kbhvn, fortæller om dette lærerhjem,« et af de rigtige, omgivet af en kreds af slægtninge, med en tryg plads midt i befolkningen, som havde fuld tillid til lærerens«. Han var en dygtig lærer, trofast støttet af sin udmærkede hustru, begge dybt fromme og alvorlige mennesker, gode støtter for præsten. Han var meget flittig til husbesøg.

Pastor *Wied* var ældre, da han kom hertil. Han var præget af IM's vækkelse og det stærke trosliv i Sdr Bjert og følte sig ofte noget trykket ved forholdene, som her var helt anderledes end i Sdr Bjert. Skønt der har været betydelige præster ogsaa af IM's syn, har IM aldrig vundet indpas i sognet.

Forholdene har været rolige og folkekirkelige uden nævneværdigt retningspræg. 1898 aabnedes en friskole i Humble, men den maatte lukke 1922. – Lærer *Samuel Cederskov*, Humble, var varm IM's ven og fritidsarbejder for sdsk 1904–11.

Befolkningen har været meget politisk vaagen. Det var ikke let at være præst her i provisorietiden. Da stod der gny om de politiske kampe. Allerede provst Plesner led jo et af sine største nederlag paa det politiske omraade. I dette aarhundrede har de radikale været i flertal.

Der er intet organiseret kirkeligt ungdomsarbejde, men alt ungdomsarbejdet har samlet sig om de to præstehjem.

1910 oplyses: Kkg ret god efter langelandske forhold, opvakt, elskværdig og velvillig befolkning. 2 friskoler, sygeplejeforening, verdslig ungdomsf (350 medl); 1914: Kkg ikke særligt god, intet bevidst eller dybtgaaende menighedsliv. Af kirkegængerne hælder de fleste til gr. 1922: Meget rolige forhold, ungdomsf (300), intet særligt. 1931: Kkg 6–10–5 pct, rolige, folkekirkelige forhold, ikke meget retningspræg, selskabelig ungdomsf, lidt pinsebevægelse. 1939: do. 1950: Kkg 4–10–10 pct, rolige, folkekirkelige forh, regelmæssige mghmøder i begge pgd, KFUM spejdere (ledet af kkp). 1955: Kkg 3–10–10 pct, ikke meget retningspræg, mange velstillede.

Humble kirke er anselig, gl herredskirke, den er senromansk, af teglsten, med enkelte rester af en ældre granitkirke. Stor senromansk korsfløj mod nord, koret er forlænget, og der er opført taarn (med gavle i syd-nord), mod syd lige over for den nordre korsfløj. Sengotiske hvælvinger, sakristi mod nord, vaabenhus mod syd. Restaureret 1898. Alterbillede fra 1863: F. Storch: Thorvaldsens Kristus, alterkalk fra 1748, disk fra 1601, ny prædikestol, smuk romansk font med relieffer. 350 sd. Klokke fra 1430.

Mackeprang, s 115, 118, 132, 144.

Et fond, Humble kapelfond, dannedes 1821, da det residerende kapellani nedlagdes og mensalgaarden i Kædeby blev solgt. Midlerne sattes under stiftsøvrighedens bestyrelse.

For dette fonds midler opførtes de to kapeller: (E. Schwanenflügel var arkitekt for begge).

Ristinge kapel, indviet 26. maj 81, en korskirke med halvrund korafslutning, taarn med slankt spir mod vest og tagrytter over korset. Altertavle af Johs. Kragh. Byggesum: 15.000 kr. 125 sd.

Kædeby kapel er i samme stil som Ristinge, indviet 12. juli 1885. I midterste apsisvindue et Kristusbillede i glasmaleri. Byggesum: 18.000 kr. 125 sd.

Folketal: 1850: 2063, 1901: 2073, 1921: 2297, 1950: 2145.
Altergæster: 1912: 253 og 84 og 19, 1922: ialt 300, 1934: ialt 360, 1942: 290 og 43 og 25, 1950: 301 og 51 og 23, 1954: 324 og 43 og 46.
Menighedsraad: 1904: 1 IM, 1 gr, 3 u p, 1914: 1 IM, 2 gr, resten u p, 1922: 1 gr, 7 u p, 1938: 2 soc, 6 u p, 1953: do.
Kommunevalg: 1943: Soc 192 (2), rad 491 (5), venstre 290 (2), 1954: Soc 170 (2), rad 473 (4), venstre 299 (3), rf 68 (0).

Sognepræst

Indt 1857: a) 70 rug, 101 byg, 173 havre, b) 16 byg, 175 rdl, c) naturalier, d) 350 rdl, e) 183 td ld. — Stor gl bindingsværkspgd. — 1870: Regul 4940 kr, netto 10268 kr. — 1913: 1. kl, 1931: 1. kl, 1946: 2. kl.
Pgd opført 1862

11. 16. aug 1820–8. febr 61 (sp Longelse-F 13. aug 13): Provst **Ulrik Adolph Plesner**, * 26. jan 82 Raarup. Forældre: Sp i Raarup Hans Frederik Matthæussøn P, † 96 (af Ørsted, Jyll) og Sophie Kruse. Stud Horsens 01, c okt 04 (egr), amanuensis hos biskop Bech, Kristiania, sp Simmerbølle 17. maj 10, provst Langeland 18. maj 39–22. febr 51, r af Dbg 41, Dbm 60, † 8. febr 61. ~ 8. juni 11 Anna Christine Brandt, * 8. juni 90 Tranekær, † 17. jan 59. Forældre: Sp her i Humble (1799–1820) Johan Ditlev Brechling Brandt († 20) af Tryggelev-F og Maria Henrica Schurmann af Frørup. – Søn: Vedersø. Sønnesøn: Vrensted-T. Datter ~ Wegener, Halsted-A. Faders brødre. Fruering-V og Glud-H. Fætre: Glud-H, Skelby-Gu, Engum, Ørsted, Jyll, Ledøje-S. – Stamt 66.

Medl af Provinsialstænderne i Roskilde 42—44.

Udg 32: Bidrag til at besvare spørgsmaal om valgret og valgbarhed (se ovf), 48: En bondevens tale ved valghandlingen 1848. P's beretning om helligforsamlingerne i H sogns embedsbog.

Om provst Plesners virksomhed er der fortalt udførligt foran. Han fjernede sig i sine senere aar helt fra rationalismen. Kirkegangen var fortrinlig; den store kirke var fyldt til trængsel, naar han talte, og som sjælesørger havde han et fortroligt og godt forhold til befolkningen. Hans lille skrift om valget, hans stilling til de gudelige forsamlinger og hans politiske virksomhed er omtalt foran. Han afgav et interessant memorandum til Mynsters salmebogsudkast 1843. Som omtalt blev rigsdagsvalget 1848 et vendepunkt i hans politiske liv. Den mundrappe *J. A. Hansen* sejrede stort over provsten, som derefter trak sig tilbage fra det politiske liv. Ved nytaar derefter udsendte han en rundskrivelse til præsterne, der alle svarede den mismodige provst med hjertelige paategninger.

Provst P var et hjemmemenneske, og kun i H pgd følte han sig hjemme og lykkelig, sammen med sin hustru og sine børn.

En vinterdag 1861 døde provsten. Vejene var dækket med sne, og over de snedækte marker førtes hans baare de 2–3 km til kirken. Han fik det smukkeste eftermæle:

I »Langelands Avis« 8. febr 1861 skriver redaktør Jul. Rosenstand:

Ved døden afgik i tirsdags aftes, 79 aar gammel, provst, ridder U. Plesner, sognepræst til Humble menighed, her paa Langeland. Den afdøde var i sin tid stænderdeputeret og stod som saadan i række med dem, der kæmpede for friere, folkelige institutioner; i marts 1848 var han i blandt de mænd, som i en deputation bad kong Frederik den 7de afskedige sit ministerium og tilkalde raadgivere, der besad folkets tillid. Siden han for nogle aar tilbage ved døden mistede sin livsledsagerinde, har hans legemlige kraft været bøjet, og alderen gjorde med raske, ustandselige skridt paa ham sin ret gældende; men indtil det sidste øjeblik bevarede han sin aandskraft usvækket. Ved provst Plesners død er et af Danmarks største præstekald blevet ledig, og med hvem end embedet nu besættes, ville mange bevare den afdøde i venlig erindring, ikke blot som sjælesørger, men som raadgiver og ven. Humble pgd har i en lang aarrække været et gæstfrit sted, hvor egnens beboere gerne kom, og hvor enhver kunne være forvisset om at møde venlig modtagelse og hjertelig omgang, til hvilken den gamle præsts naturlige jovialitet saa særdeles meget bidrog.

I »Fædrelandet« giver provst Daniel Smith den afdøde dette eftermæle:

Stort pund din Herres naade sin tjener gav at raade,
det bar og gode renter, saa naadens løn dig venter;
thi langt og godt var livet, og aandens kraft dig givet
din Herre at bekende halvhundred aar til ende.
Frimodig lød din tale i folkeraadets sale,
og Plesners ædle stemme skal Danmark ej forglemme.
Fra hine ungdomsdage jeg ene er tilbage.
Du Plesner var den sidste af dem jeg maatte miste.

Paa Langeland, og da særlig i Humble sogn, levede længe eftermælet efter præsten og provsten Plesner, der i mere end 50 aar havde staaet som en af øens ledende mænd og uomstridt var hovedet for dens præstestand. Endnu i firserne kunne man høre gamle folk sige efter endt gudstjeneste: »Det er nu ikke som i provstens tid«. Det politiske og litterære uvejr, som i firserne og halvfemserne gik hen over Danmark, havde afsvedet det blomstrende kirkelige liv paa Langeland, i det mindste i Humble sogn omkring aarhundredets midte.

En næsten sagnagtig karakter har mindet om provst Plesner antaget, naar der fortælles, at provsten en gang ved sin personlige mellemkomst reddede en dødsdømt, som en tidlig morgen skulle henrettes udenfor Rudkøbing. Natten forinden var Plesner bleven kaldt til en dødssyg mand, som aabenbarede sig som skyldig i et mord, for hvilket en uskyldig var bleven dømt. Plesner lod øjeblikkelig sin kusk spænde for og jog ad Rudkøbing til, hvor han i yderste øjeblik reddede den dødsdømte. Denne begivenhed kan ikke nu stadfæstes; men fortællingen, der vel nok i tidens løb er blevet noget udsmykket, viser i ethvert fald, at man tiltroede provst P evne og vilje til at hjælpe.

H. G. A. Jørgensen: Sognepræst og præstegaard, (provst U. A. Plesner), 1938, Tidende for forhandlingerne ved provinsialstænderne 1842—46, »Almuevennen«, red af J. A. Hansen, 1845—48. E II, 570, S II 679.

Hjælpepræst hos provst Plesner

1852—56: (Sønnen): **J. F. Plesner,** se Vedersø.
1857—61: **P. C. Olesen,** se Brande.

12. 27. juni 1861–30. juni 78 (sp Tryggelev-F 14. marts 32): **Hans Jacob Drejer,** * 4. okt 03 Kbhvn. Forældre: Chef i kancelliets 1. revisionskontor, etrd Peter Rasch D og Magdalene Christine Knoph. Stud Brgdssk K 22, c juli 27 (1), lærer Wærnske institut, Kbhvn, ord kat Rudkøbing-S 16. april 30, afsk 30. juni 78, † 4. sept 79. ~ 25. aug 30 Petrosine Christophine Abigail Arild, * 5. juli 09 Odense, † 22. juli 44. Forældre: Kbmd i Nakskov Bertel Friis A og Maren Marie Bech. – Dattersøn: Axelsen-Drejer, Pedersborg-K.

Stiftede et legat paa 2000 kr for fattige i H sogn. Hans store indlæg (om vanskelighederne ved de gudelige forsamlinger) i »Fædrelandet« 1838, s 215 f er omtalt s 607. Skrev ogsaa derom i Nord Kirketid 1838, s 701 f. Han var en jævn mand, der var afholdt af befolkningen, klar i tanke, folkekirkelig.

E I, 348.

13. 4. okt 1878–30. okt 83 (sp Børglum-F 9. dec 72): **Hans Peter Malmstrøm,** * 7. juli 27 Aalborg. Forældre: Skorstensfejermester Haagen M og Ane Pedersen. Stud Aalborg 47, premierløjtn, c 56^2 (h_1), adjunkt Aalborg 57, † 30. okt 83. ~ 1. aug 59 Charlotte Florentine Marie Hellesen, * 19. aug 37 Kbhvn, † 8. jan 82. Forældre: Kbmd Christian Diderik H og Flora Top. – Sønnesøn: Biskop Axel M, Viborg.

Pastor M blev 16. jan 1873 ordineret af biskop P. Chr. Kierkegaard for at blive sognepræst i Børglum. Allerede i 1878 maatte han med sorg forlade dette sted, fordi klimaet var for barsk for hans hustru. 3 aar efter at pastor M var flyttet til Langeland, mistede han sin hustru, og fra nu af var han en nedbrudt mand. Knap to aar efter hendes død fulgte han selv efter, kun 56 aar gl.

I kirkelig henseende var pastor M ikke nogen udpræget retningsmand; han var en dygtig og begavet taler, der snart indbød til bibellæsninger og snart til oplysende foredrag; han havde selv udpræget historiske interesser. Han var iøvrigt i besiddelse af et rigt lune og et medfølende hjerte; i et avisindlæg har en indsender bl a skrevet: »Særlig skal det fremhæves, at pastor Malmstrøm ikke alene er en mand, der er at finde, hvor glæden har bo, men ogsaa dér, hvor nød og sygdom har sat sit stempel«.

Halvandet aar før sin død nedskrev pastor M nogle »Ønsker og tanker«, hvori det bl a hedder: »Angaaende mit hvilested, da vil jeg hvile ved siden af eders dyrebare moder, min egen, kære, trofaste Charlotte, som jeg ved Guds naade skal indgaa til evig forening med, hvor vi nok med Guds hjælp alle skal samles, I, mine kære børn, og vi, eders fader og moder«. (Johs. M).

Hjælpepræst hos pastor Malmstrøm

1881—82: **A. K. Sonne,** se Solbjerg-S.

14. 24. jan 1884–22. jan 1901 (sp Sdr Kirkeby-SA 2. dec 75): **Carl Høyrup,** * 8. juli 28 Fredericia. Forældre: Brændevinsbrænder, avlsbruger Hans H og Mette Cathrine Lorentzen. Stud Fredericia 47, c 54^1 (h_2), og 55^1 (h_1), huslærer Valbygaard og Frederikslund, hjpr Middelfart-K 6. april 62, vicepastor Kauslunde 7. dec 66, † 22. jan 01. ~ 8. jan 67 Augusta Møller, * 10. okt 43 Kbhvn, † 27. dec 27. Forældre: Justitsrd, byfoged i Middelfart, herredsfoged i Vends herred Hans Peter Koefoed M og Juli-

ane Marie Bruun. – Søn: Stenstrup-L. Datter ~ Gottlieb, Kettinge-B. Hustrus søster ~ Mathiesen, Haraldsted-A. Fætter: Bruun, Christians k, Kbhvn. Kusine ~ Glarbo, Slagelse. Moders brødre: Bruun, Sværdborg og Gerlev-D. Moders søster ~ Bülow, Sorterup-O.

Pastor H udgav enkelte lejlighedstaler. Han var ikke af dem, der til daglig talte ret meget om, hvad der rørte sig i hans indre. Han var en jovial mand, afholdt og meget tjenstvillig og godgørende. (Langelands avis 24. jan 01, Ølandenes dagblad 23. jan 10).

Hjælpepræst hos pastor Høyrup

1900—01: **H. C. C. H. Fønss,** se Herritslev.

15. 27. april 1901–7. juli 09 (sp Sdr Bjert 16. marts 88): **Rasmus Jens Georg Carl Wied,** * 11. maj 43 Indslev kro. Forældre: Gæstgiver og landmd Johan Henrik W og Ane Cathrine Rasmussen. Stud Odense 61, deltog frivilligt i krigen 64, c 69[1] (1), huslærer hos biskop Balslev, Ribe, højskolelærer Askov, do Vinding, hjpr Karlby-V 20. nov 72, sp Knebel-R 13. marts 77, † 7. juli 09. ~ 16. jan 73 Sofie Frederikke Balslev, * 30. aug 41 Vejerslev, † 26. nov 23. Faderen: Biskop i Ribe, dr theol C. F. Balslev, † 95, se der. – Søn: Herslev. Datter ~ Lykkegaard, Nr Felding-T. Hustrus søster ~ Koch, Ribe dk. Broder: Engum. Hustrus farbrødre: Haarslev, Ejlby-M, Nr Broby og Strø. – Stamt 4.

BM DMS 98–04, medlem af IM's udvalg for helliggørelsesmøder, BM Vejle amts plejehjemsf til 01.

Udg 96: Herrens liv, vejviser gn de 4 evangelier. Skrev flere prædikener i IM-tid m m.

Breve fra pastor W er meddelt i »De gamles julebog« 1931.

Medens W var i Knebel, fik han Hedeselskabet interesseret i beplantningen af Mols bjerge. Han indvalgtes i DMS's bestyrelse ved det bevægede møde i Aalborg 1898 (da Vilh. Beck og A. Stubkjær traadte ud) og han gik ud af DMS's bestyrelse sammen med pastor Baumann, der af kærlighed til DMS og af samvittighedsfuldhed trak sig tilbage for at lade nye kræfter træde til. Wied var en varm ven af DMS og vel inde i Ydre Mission. Men hans største indsats var som sognepræst og paa IM's linie. I Sdr Bjert (se der) var mange missionsfolk meget skuffede, da W blev udnævnt, thi han var da grundtvigsk. Men han »blev et udvalgt redskab«. Hurtigt mærkede IM's venner, at han »tilhørte dem«, og at han havde noget paa hjerte. Og ved en stærkt besøgt gudstjeneste, da han talte om Herren der stiller stormen paa søen, udbrød en stor vækkelse, som kom til at præge Sdr Bjert sogn, der blev et IM's midtpunkt paa egnen. W var en enestaaende sjælesørger, baade for de nyomvendte og for syge og gamle. Han sled sig op, men efter nogle aar maatte han opleve at det gik tilbage med livet, og forholdet mellem ham og menigheden udviklede sig saaledes, at han ikke befandt sig vel i Bjert. (IM's hist, s 269). Han maatte rejse fra Bjert. I Humble blev der ikke vækkelse. Og han havde paa flere maader svære kaar her.

Ved hans begravelse udtalte ordføreren for Sdr Bjert menighed: »Vi priser Gud for ham«.

Pastor Chr. Lynge skrev bl a:

»Der var en saa velgørende stilhed over den smukke, statelige præsteskikkelse med det lange hvide haar, at man paa samme tid, som man følte sig selv saa lille over for ham, dog følte sig saa vel tilpas i hans nærhed. Da han som student kom under paavirkning af Søren Kierkegaard, kom der ogsaa en tid, da kravet om »enkeltmands-kristendom« i den grad traadte fremfor ham, at han, skønt troende menneske ikke gik i kirke. Paa dette stadium kunne den vordende præst imidlertid ikke vedblive at staa. Han kom baade til at forstaa kirkens og samfundets betydning og blev som Herrens tjener til velsignelse i begge ... Særlig er dog hans navn knyttet til Sdr Bjert og hans præstelige virksomhed til vækkelsen der, der til en forandring greb saa mange af dem, der baade var rige og mægtige. Naar man den gang selv fjern fra og ukendt baade med præsten og forholdene paa stedet spurgte om den menneskelige aarsag til den store vækkelse i Sdr Bjert, blev der altid svaret, at det var pastor Wied. Men spurgte man, om han var en særlig opvækkelsesprædikant, blev der altid svaret nej, det var han ikke i dette ords almindelige betydning. Hans veltalenhed var ikke særlig stor, og det hverken lynede eller tordnede, naar han prædikede. Men der var netop i det, han sagde i kirken, den dybe alvor og inderlighed, der, baaren af personlig overbevisning, ikke kunne undlade at gøre sin virkning, og udenfor kirken viste han en sjælden forstaaelse af, at voddet ikke alene skal kastes ud, men ogsaa drages op igen. Da røret begyndte, og længselen vaagnede hos den ene efter den anden efter at komme til fred med Gud, var pastor Wied paa færde overalt for at hjælpe den enkelte gennem »trængslens strube ud til det vide rum, hvor der ikke var snævert«. Hvad enten det gjaldt herskabet eller tyendet, saa indfandt den nidkære sjælesørger sig snart. I lade og lo saa vel som i dagligstue eller sal knælede han side om side med søgende sjæle og hjalp dem med kærlighedens forstaaelse til at finde, hvad de søgte. Hans stilfærdige væsen indgør dem tillid, saa de lukkede hjerterne op og betroede sig til ham.«

Chr. Lynge: En lille julegave, 1909, s 61 ff, se ogsaa N. Juhl i Kristeligt Dagbl. 10. juli 09, Langelands Avis 18. juli 09, Indre Missions hist, s 268 f, Dorthea Lind i Hjemliv og Trosliv XVII, 1950, s 136 f. IM's hist 1912, s 268 f, Th. Løgstrup: DMS's hist 1907, s 105 og 115. R. Volf: Erindringer, 1926, s 49.

16. 26. okt 1909–7. juni 26 (sp Hou 1. juli 96): **Gottfried August Brasen,** * 3. juli 56 Treja, Slesvig. Faderen: Provst, Bloustrød-L, † 96, se der. Stud Frborg 73, c 80[1] (h_2) og 81[1] (h_1), huslærer hos grev Moltke, Lystrup, uord medhj Elmelunde, sp Hem-S 22. sept 86, afsk 7. juni 26, † 9. febr 44. ~ 24. okt 88 Agnes Dagmar Saabye, * 19. april 59 Frberg, † 15. sept 29. Forældre: Fuldmægtig hos stadskonduktøren i Kbhvn Hans Georg Emilius S og Hansine Vilhelmine Hesberg. – Søn: Brøndbyvester-Ø.

G. A. Brasen var, ogsaa i sine sidste præsteaar, en rank mand baade af indre og ydre. Bag et noget køligt ydre gemte sig et meget kærligt sind, der sjældent gav sig udtryk i ord, men ofte i gerning. I det skjulte øvede han mangen en velgerning mod mennesker i legemlig eller sjælelig nød.

Præget af god gammel kultur var han ganske usnobbet baade opadtil og nedadtil, et gennemredeligt menneske, der sagde sin mening ligeud. Folk, der kun kendte ham overfladisk,

fandt ham overlegen. I virkeligheden havde han særdeles smaa tanker om sig selv og gjorde sig ingen illusion om sin persons eller gernings værdi.

I kirkelig henseende var han centrumsmand – og hans forkyndelse var præget deraf. Hans prædikener indeholdt mange originale vendinger, og der manglede sjældent hverken salt eller peber, hvilket fik mindre kyndige bedømmere til at regne ham for missionsmand, medens »ægte« missionsfolk ikke ville regne ham for en af deres, selv om han var venlig indstillet overfor dem. Indremissionærerne, der ønskede at holde møder i sognet, modtog han gæstfrit i pgd og holdt møder sammen med dem i sognets skoler.

Med hensyn til Ydre Mission var han en trofast ven af Santalmissionen, ledede Santalkreds i sognet og virkede flere aar som formand for Langelands kredsforbund.

Overfor de skiftende kaldskapellaner viste han godt sind og glædede sig, naar gerningen lykkedes for dem.

I sognet som helhed var han respekteret af alle og afholdt af mange.

17. 15. okt 1926 (sp Mygind-K-S 22. marts 18): **Søren Rasmus Linneboe,** * 1. dec 92 Ørsted, Jylland. Forældre: Gdjr Anton Andersen og Mariane Jensen Boje. Stud Døcker 12, c 18[1] (l), ~[1] 13. april 18 Anna Arngod Heje, * 15. sept 93 Sct Croix, † 4. okt 32. Faderen: Sp Sengeløse, † 43, se der. ~[2] 1. juni 34 Martha Sofie Drosth, * 7. dec 97 Ristinge, † 11. dec 53. Forældre: Gdjr Johannes D og Marie Frederikke Petersen. – Søn: Kkp Zions k, Esbjerg. 1. hustrus broder: Vridsløselille statsfængsel.

Fmd Langelands præstekoncent 30—44.

Kaldskapellan

Embedet oprettet 1738, nedlagt 1821, genoprettet 1866, nedlagt 1934, genoprettet 1943).

10. 25. okt 1862–17. sept 66: **L. P. Gnudtzmann,** fl t ord kat Ribe, se Vollerslev-G.

11. 29. nov 1866–25. dec 69: **Ludvig Otto Grundtvig Blædel,** * 2. jan 41 Brande. Faderen: Sp Keldby, † 79 (af Assens-K). Stud Haderslev 59, c 65[1] (l), † 25. dec 69. ~ 27. sept 67 Thyra Nielsen, * 25. maj 42 Jelling, † 30. okt 94. Faderen: Sp Frørup, † 76, se der.

12. 23. april 1870–14. maj 77 (hjpr Haraldsted-A 26. febr 66): **J. D. V. Holme,** fl t Sjelle-S, se Dreslette.

13. 1. okt 1877–20. okt 83 (hjpr Reerslev-R 18. okt 75): **A. N. J. Huus,** fl t Verst-B, se der.

14. 10. jan 1884–5. dec 87: **C. F. J. Wegener,** fl t Viby, se biskopper, Lolland-F.

15. 26. marts 1888–17. marts 93: **H. F. M. Koch,** fl t Herringe-G, se Glostrup.

16. 29. maj 1893–3. nov 97 (hjpr Brøndum-H 30. nov 91): **J. L. Edslev,** fl t Dallerup-L, se Ø-V Assels.

17. 17. jan 1898–24. aug 1905: **J. Madsen,** fl t Egtved, se der.

18. 28. nov 1905–13. juli 11 (hjpr Slaglille-B 16. aug 00): **M. M. M. Tvenge,** fl t Kærum, se der.

19. 3. okt 1911–21. juli 14: **A. Okkels,** fl t Østrup, se Brørup.

20. 26. marts 1915–19. okt 17: **V. A. Thelle,** fl t hjpr Nazaret k, Kbhvn, se Rudkøbing.

21. 9. april 1918–15. sept 22 (hjpr Herlufmagle 17): **T. Kjer,** fl t rkp Holbæk-sp Tveje Merløse, se der.

22. 28. juni 1923–26. okt 27: **N. A. Barfoed,** fl t Romdrup-K, se rkp, Sct Hans k, Odense.

23. 3. april 1928–9. febr 34: **P. L. Ellebjerg,** fl t Holtug, se der.

24. 19. febr 1943–29. april 50 (hjpr Højerup-rkp Store Hedinge 13. nov 40): **C. M. Nielsen,** fl t kkp Rødovre, se der.

25. 29. sept 1950–16. april 55: **H. Petersen,** fl t Bøstrup, se der.

26. 7. sept 1955: **Aage Andersen,** * 10. april 25 Nors. Forældre: Gdjr Poul A og Karen Marie Pedersine. Stud Rønde 46, c 51[2] (l-106). Bestyrer mandskabshjemmet, Karup flyvestation. ~ 17. juli 50 Anna Kristine Christensen, * 3. sept 27 Testrup v Simested. Student 46. Forældre: Landm i Simested Carl C og Ane Marie Dorthea Mortensen.

Litt: Fr. Nygård: Kristenliv gn 100 aar, 1897, s 416 f, H. G. A. Jørgensen: Sognepræst og præstegaard (Provst U. Plesner), 1938, dr Hans Jensen: De dsk stænderforsamlingers hist 1830—48, I—II, 1931 og 34, Vilh. Lütken: Bidrag t Langelands hist, 1909, s 462 f, Fr. Graae: Historien om Jes Jessen og Brandt'erne paa Langeland, s 39, Nordisk kirketid 1839, Khst saml 3 r IV, 97 f, Træk af Johan Nielsens liv, s 35 f, Fyns aarbøger (Sagn fra H), VII, 1934, s 127, lærer P. Bondesen: Fra Ristinge overdrev, Provst Chr. Winther i »Min mor«, 1947, s 311 f, Provst C. Wegener i »Præstegaardsliv III, 1951, s 199 f, Fynsk Hjemstavn VIII, 1937, s 47. Om den sparsommelige lærer i Ristinge, se Fynsk Hjemstavn IX, 1936, s 61.

TRYGGELEV—FODSLETTE

Tryggelev sogn, 1174 ha, er bakket og frugtbart, lidt skov. Byerne: Tryggelev, Nørreballe, Kinderballe, Østerskov m fh. Hg Lykkesholm.

Fodslette sogn, 1028 ha, ved Langelands østkyst, er som hovedsognet. Byerne: Fodslette og Ore. Hg Hjortholm.

Om Tryggelev pgd og dens gejstlige indehavere findes der et ærværdigt litterært mindesmærke, Tryggelev-bogen, en Duodez, indbunden med spænder og beslag. Halvparten af bogen optages af et juridisk skrift paa latin, resten bestaar af optegnelser delvis paa latin om Tryggelev præstehistorie ved præsterne selv, de første »tegnet af herr Jørgen Hansen, præst udi Tryggelev og til Fodslette«, hvoraf fremgaar, at sognene Tryggelev og Fodslette blev forenede under hans forgænger herr Johannes Kaad, kaldet til sognepræst i Tryggelev i aaret 1555. Jørgen Hansen oplevede Frederik den Andens syvaarskrig med Sverige, og notitserne viser, at fejden kostede ham som landets øvrige præster betydelige summer.

Af særlig interesse er Erik Christensen Humbles optegnelser. Under hans 33-aarige embedstid (1641—1674) døde kong Christian IV. »Da ringte al Almuen, En efter Anden her i Sognet og over al Landet for hannem mange Maaneder, uden aleneste een Mand heri Sognet Tryggelev, som svarede mig meget haanligt paa Sognestevne, der vi begyndte at tage ved at ringe (Aarsagen, han var en Adelstjenere), hvilket fortrød mig høiligen for min salig Herres Skyld«.

Præsteslægten *Brandt* var knyttet til dette embede i henved 100 aar. 1731–76: *Gomme Hansen Brandt* (af Lindelse), derefter dennes søn: *Hans Brandt* 1776–1808, derefter dennes søn: *Gomme Fr. Brandt* til 1829 (se s 633, 634). Pastor *C. Graae,* der var sp her 1830–31, var dattersøn af Hans Brandt.

En mindesten for dette dynasti er rejst ved T kirke.

Det kirkelige liv har vist altid været ringe i disse sogne. Provst Plesner omtaler (se her s 634) den ringe kirkegang og den forfaldne kirke i Fodslette, og senere beretninger fremhæver, at befolkningen ikke er videre kirkelig, og at kirkegangen under de fleste præster har været lille. Pastor *Drejer* omtaler 1839 de gudelige forsamlinger, som ogsaa berørte Tryggelev og Fodslette og stiller forslag om klarere affattelse af konventikelplakaten af 1741 (se s 607), men de gudelige forsamlinger satte ikke mærkbare spor. Pietismen synes aldrig at have faaet indgang blandt Langelands livlige befolkning. De 3 præster *Brandt* har pastor H. G. A. Jørgensen skildret udførligt i sin bog »Sognepræst og præstegaard«, 1937, s 290 f, – de tider, da Langelands præster hentede deres hustruer fra nabopræstegaarde (Claus Mule, sp Nyborg, der giftede sig med en *sjællandsk* præstedatter erfarede, at man »ikke skulle gaa over aaen for at hente vand«), og da præsterne deltog stærkt i herregaardens selskabsliv. Tryggelev pgd var i Hans Brandts tid et selskabeligt midtpunkt paa egnen. Aandeligt kom han aldrig ud over det 18. aarhundrede, og baade han og sønnen var rationalister. (Fr. Graae: Historien om Jes Jessen og Brandt'erne). Blandt præsterne fra de senere aar kan nævnes den ejendommelige *J. F. K. Karstensen,* som var en glødende fædrelandsven, meget begavet og veltalende, hans søn var politikeren *Asger Karstensen,* der i en aarrække var medudgiver af Langelands avis og nogle gange var folketingskandidat paa Langeland. Pastor *Brøndsted,* der var her i 23 aar, var en højt kultiveret og anset mand, flittig, nøjsom og beskeden, pastor *Kristensen* stod grundtvigianismen, og pastor *Steffensen* stod IM nær, og pastor *Gettrup* var en af KFUM's ledende mænd i Danmark. Kirkebesøget har til tider kunnet stige lidt, men vækkelse har der ikke været. Der er nogen gammeldags kristendom, som svinder, ungdommen er som helhed ukirkelig. I en beretning betegnes pastoratet som det antageligt mest »døde« paa Langeland. Befolkningen er politisk radikalt præget.

1916 oplyses: Kkg temmelig ringe, intet retningspræg. 1927: Kkg god i T, ringe i F, gennemgaaende ikke meget kirkelig befolkning, velvilje. 1935: Kkg 5 og 7 pct, folkekirkelige forhold, velvilje. 1943: Kkg 5 pct, megen gldags kirkelighed, præsten velset, ungd desværre ikke meget kirkelig, ungdomsm i pgd (40), kirkeblad. 1950: Kkg 2–3 pct, alm folkekirkelige forhold, ikke større kirkelig interesse, præsten velset, men bruges ikke, kirkeblad. Mange husmænd. 1955: Kkg 1½–2 pct, intet retningspræg, velvilje, gymnastikf, fh.

Tryggelev kirke ligger højt, er romansk, af kamp. I sengotisk tid er opført sakristi mod nord, og vaabenhus mod syd. Omkr 1650 er det uanselige taarn opført. 1872 er det flade loft erstattet med pudsede træhvælvinger og store nye vinduer er sat ind. Alterbillede fra 1858: F. C. Lund: Den samaritanske kvinde. Prædikestol fra 1872, romansk font. Epitafium m m. 125 sd.

Mackeprang, s 114.

Fodslette kirke er oprindelig romansk, af kamp og munkesten. Omkr 1300 er skibet forlænget mod vest ved munkesten. I sengotisk tid er opført vaabenhus mod syd og koret blev overhvælvet. Taarnet er opført 1649, 1870 fik skibet hvælvinger. Altertavlen er et sengotisk alterskab fra c 1550 med en gipsafstøbning af Thorvaldsens Kristus i midtfeltet. Renæssanceprædikestol, romansk font. Epitafium m m. 150 sd.

Mackeprang, s 114.

Folketal: 1850: 768 og 416, 1901: 714 og 394, 1921: 743 og 370, 1950: 736 og 327.
Altergæster: 1922: 110 og 55, 1934: 170 og 110, 1942: 98 og 65, 1953: 27 og 31.
Menighedsraad: 1922: 1 IM, 11 u p, 1930 flg: u p.
Kommunevalg: 1943: Soc 94 (2), rad 271 (5), venstre 93 (2), 1954: Soc 70 (1), rad 251 (5), venstre 125 (2), soc særliste 63 (1).

Sognepræst

Indt 1857: a) 49 rug, 63 byg, 113 havre, b) 100 rdl, c) 46 brød, 83 sn æg, mælk, 6 fv bøgebrænde, d) 250 rdl, e) 75 td ld. Pgds bygninger spredte, stuehus i flere huse, gl og ubekvem, uskøn have. — 1870: Regul 2600 kr, netto 5864 kr. — 1913: 2. kl, 1946: 3. kl. Pgd opført 1905.

13. 14. marts 1832–27. juni 61 (ord kat Rudkøbing-S 16. april 30): **H. J. Drejer,** fl t Humble, se der.

14. 4. sept 1861–22. jan 86 (sp Kollerup-S-H 27. febr 52): **Frederik Vilhelm Lund,** * 22. okt 12 Landet. Faderen: Sp i Landet, Taasinge, Frederik Christian L, † 54, se der. Stud Nyborg 31, c maj 36 (h), hjpr hos sin fader i Landet 16. okt 40, ord kat Lemvig-N 18. marts 46, afsk 22. jan 86, † 7. juni 98. ~ 9. maj 46 Emilie Conradine Lund, * 6. jan 16 Kbhvn, † 30. dec 94. Forældre: Justitsrd, stiftslandinspektør Christian Frederik L og Inger Cathrine Madsen.

Udg 64: Prædiken paa 1. s i fasten.

15. 25. maj 1886–21. marts 92 (sp Taars, Lolland 20. marts 83): **J. F. K. Karstensen,** fl t Lille Hedinge-H, se der.

16. 7. juni 1892–31. dec 1915 (sp Grundfør-S 21. april 84): **Holger Brøndsted,** * 20. juni 49 Gyldenholm, Sørbymagle. Forældre: Justitsrd, godsejer Georg Koes B og Julie Eulalia Brøndsted. Stud Brgssk C 68, c 76[1] (h_1), huslærer hos godsinspektør Schmidt, Jægerspris, hjpr Sværdborg 10. maj 78, sp Bording 19. maj 80, afsk 31. dec 15, † 15. febr 16. ~ 12. okt 80 Kristine Margrethe Bruun, * 5. maj 58 Horsens statsfængsel, † 13. okt 99. Forældre: Justitsrd, overinspektør ved fængselsvæsenet, c theol Fritz B og Elisabeth Cathrine Thalitta Wigelsen. – Sønner: Direktør for Nationalmuseet, dr Johs. B, og dr phil, c theol Holger B, forstander, Købmandshvile, Hørsholm. Hustrus broder: Bruun, sp Christians k, Kbhvn. Brodersøn: Hesselager. Fætter: Ingstrup-H-A. Fættersøn: Vigsnæs.

Lektor G. K. Brøndsted skriver om Tryggelev i pastor Brøndsteds tid.

Langelands næstsydligste sognekald, Tryggelev-Fodslette kommune, beliggende midt imellem Lollandshavet og Ærødybet, besad, vistnok enestaaende paa øen, en tæt forening af kirke og præstebolig, med den gamle kirkelade klods op ad kirkegaarden, enkesædet i dens forlængelse og stuehuset vinkelret herpaa med en smal slippe mellem dets vestvendte gavl og det tidligere enkesæde. Den anden gavl vendte ud mod haven og den mellemliggende del af stuehuset var en yngre tilbygning fra det syttende aarhundrede, nu atter nedrevet, saa at den gamle bygning præsenterede sig som i Christian den Fjerdes tid, længe før enkesædet opførtes; dette stammer, saavidt erindres, fra 1808. Den trekantede gaardsplads havde portaabning ud mod landevejen

fra Rudkøbing, der gjorde et knæk netop ud for vinkelspidsen og strøg videre mod syd til Magleby langs præstegaardens imponerende lange stald. og ladelænge, et hvidstribet sømærke for fiskerbaadene og Kielerdamperen, fra hvis dæk man tydeligt saa baade gaarden og det brede kamtakkede kirketaarn, foran hvilket omkring aarhundredskiftet to mægtige popler, houstoltser paa langelandsk, holdt vagt. Alt dette var imidlertid kun hovedet og den ene side af et kompleks paa ialt elleve længder med hestegang op ad haven og rigelig plads til fæ og kræ — hønsene alene var aflagt med to hele bygninger.

Et harmonisk hele, som man ikke skulle tro nogen præstemand med sans for tradition kunne nænne at bryde. Set indefra og med præstens sparsomme økonomi for øje saa det lidt anderledes ud -- stormen rev store flænger i de gamle straatage, og kirkesynet stillede i al hensynsfuldhed sine krav til præstens pengepung om reparation og vedligeholdelse. Om vinteren især boltrede henad aften rotterne sig lystigt over spisestuen, og der skulle mod til at vove sig op iblandt dem i mørke. Huskatten bar mærke af deres bid, den ene side af dens overlæbe manglede, og det hændte, at de gamle tanter, som holdt sommerferie i præstegaarden og nød idyllen paa verandaen, der var helt overdækket af vildvin — hør de smaa fugle, hvor de rasler i løvet! — med forfærdelse iagttog en mægtig rotte, der faldt ned imellem dem. De satte ikke tiere deres ben i Tryggelev.

Til den gamle for os saa hyggelige rede, var min moders virke begrænset, idet den nye præstebolig først opførtes nogle aar efter hendes død. Bekymringer var der nok af, men dem skjulte forældrene og fik alle børnene frem, efterhaanden som de voksede til, ved Guds hjælp og gode frænders. Et enkelt minde fra hin tid skal dog fremdrages, en begivenhed midt i det stille, i god forstand ensformige liv. En tysk officer faldt over bord fra et af krigsskibene, der med mellemrum holdt øvelser i Langelandsbæltet og fik ruderne til at klirre med deres kanontorden. Liget skylledes op paa stranden af vort sogn og blev jordfæstet paa kirkegaarden, men siden genopgravet og hjembragt paa et tysk orlogsskib. Officererne anmeldte deres besøg i præstegaarden og beværtedes, medens mandskabet sled i det ude ved graven i det kolde novembervejr. Den tyskkyndige lærerinde fra nabopræstegaarden var tilkaldt og gjorde, saa vidt jeg erindrer, god fyldest. Feltpræsten underholdt sig med de større børn og morede sig over de mange smaa barnehoveder, der kiggede ud gennem sovekammerruden som gennem et bur. Matroserne kom efterhaanden ind paa gaardspladsen og imponerede os ved at trække af klæderne, der var helt lerede, og vaske deres nøgne overkroppe, i det iskolde vand fra posten. I flere aar efter opretholdtes der især ved juletid en korrespondance mellem enken og mine forældre. Krucifikset paa alteret er det synlig vidnesbyrd om tildragelsen.

Pastor B, der var ungdomsven med provst H. M. Fenger, var sognepræst i Bording i de aar, da Indre Mission voksede sig stærk i Hammerum herred (se der). Livet i Tryggelev pgd blev præget af, at fru B døde 1899 fra en børneflok paa 11 børn, hvoraf den ældste var 18 aar. Hun var en rolig, stærk og munter personlighed, gæstfri og dygtig. Pastor B's yngre søster, Betty, overtog husførelsen, og med sin københavnske dannelse og sit gode hjerte styrkede hun præstegaardens anseelse. Pastor B var morgenmand, oppe med solen, præget af frejdighed og humør, men ogsaa præget af ensomhedsfølelse efter sin hustrus død, og naar han overraskede sine studerende børn i København med smaa besøg, var det nok, fordi han længtes efter dem og efter København. Om morgenen samledes hele den store familie til andagt efter den faste form: salme, skriftlæsning, bøn, trosbekendelse, fadervor, salme, og disse salmer groede fast i børnenes sind. B var meget ivrig sjælesørger, hans besøg var velkomne i hjemmene, og han kunne sige folk sandheden. Han var en vældig fodgænger. En gæstfri aand herskede i præstegaarden. Der blev holdt møder for karle og piger. B holdt foredrag om Østerlandsmissionen. Efter eftermiddagsgudstjenesten kom folk fra fjernere egne med ind til kaffe, og salmesangen tonede i dagligstuen. Lektor Brøndsted fortsætter:

Nogen retningsmand var far bestemt ikke. Men stor kærlighed havde han til det grundtvigske livssyn og til de uforlignelige værdier, dets ophavsmand havde tilført den danske kirke. En hovedlinie i fars forkyndelse var netop menighedstanken med dens trøst og styrke for de faa og ringe, som tilhører Guds vennelag, og som med ansvar for Ham forvalter Hans gaver. Just derigennem var der tilført ham en særlig kraft: i smaat som i stort i det daglige liv at formidle disse naadegaver, saaledes at barneforholdet til Gud blev det uomgængelige grundlag for livets tilskikkelser, altsaa et frit og levende gudsforhold, som gerne drog andre med sig. Derfor havde far altid noget at dele, og unge præster var maaske især taknemmelige for hans vejledning, der havde den fordel, at den var praktisk brugbar. »Kæmpeskridt vi gør opad til den hellige Guds stad« – hvor kan vi dog med sandhed sige det? spurgte en ung langelandsk præst ham kort før sin afrejse til Færøerne. Svaret hørte jeg ikke. Far tog den unge forkynder med ned i haven; men jeg gætter mig til, at det gav anvisning paa den kraft, der flytter bjerge og dog virker i skrøbelighed. I hvert fald var det en tryg mand, der tog afsked.

Billedet af far og hans gerning kan ikke tegnes med en enkelt streg. Han kunne ikke altid hjælpe andre, men han gav eksemplet. Han bar Guds smerte i sig, han spejdede efter det mindste tegn hos andre paa Guds riges frembrud. Han var en tro husholder. »Moses, Guds tjeners sang« (Aab 15, 3-4) var hans bannermærke.

Lektor G. K. Brøndsted, Lyngby, i »Præstegaardsliv«, II, 1950, s 72 f, H. M. Fenger: Erindringer, 1925, s 89, 97.

17. 23. maj 1916–5. jan 23 (sp Darum 11. april 05): **J. Møller Kristensen,** fl t Engum, se der.

18. 21. april 1923–21. aug 33 (sp Hald-K 25. april 00): **Johan Christian Steffensen,** * 11. marts 66 Snekkersten. Forældre: Lærer Hans S og Anna Dorthea Schwensen. Stud Frborg 84, c 91[1] (1), hjpr Verninge 30. nov 91, sp Vilsted-V 18. sept 93, afsk 21. aug 33, † 25. nov 46. ~ 25. jan 94 Ane Marie Nielsen, * 17. marts 74 Verninge. Forældre: Gdjr, sognefoged Mads Christian N og Maren Kirstine Madsen.

Da pastor Steffensen kom til Vilsted 1893, var der som andre steder i Vesthimmerland baade et ældre og vaagnende indre missionsliv. Det faldt sammen med Steffensen's syn og tro, derfor arbejdede han sammen med f eks provst Lebech, præsterne Fibiger og Bülow og andre, rejste ogsaa en del ud; men det blev hurtigt klart for ham, at han ville holde sig til de hjemlige egne. Han endte ingen søndag uden at have læst teksten til næste, saa hans prædikener var vel gennemtænkte og sande, desuden dygtigt fremførte. – Til Hald havde beboerne ansøgt om en søn af deres degn; dette fik Steffensen dog først at vide mange aar efter, saa det lagde ingen hindring i vejen for hans arbejde. Der holdtes mø-

der, baade af Indre Mission og Luthersk Mission, med ret spændt forhold mellem de to kredse. Partimand var Steffensen ikke, sluttede sig nærmest til IM, men vandt ogsaa venner blandt Lt mf. Kirken var godt besøgt, især af mænd. En DMS kreds blev stiftet. Han cyklede ikke, men gik lange ture helst paa markvej, eller ingen vej og samtalede her med de arbejdende i alle lag og aldre og naaede ud til alle hjem, nærmere som fjernere, syge og gamle. Bibelen, en andagtsbog, eller salmebogen bragte han med og velkommen var han de allerfleste steder. Konfirmandundervisningen tog han meget alvorlig, forsømte den nødig, skrives der. Prøvede nogen her at lave forstyrrelse, ved at hviske eller fnise, kunne han nok komme lidt hurtigt ud, deres forældre blev besøgt, resultatet blev forstaaelse og ro. Forholdet til hans medarbejdere i kirke og skole, var altid godt. – Paa Langeland fortsatte han paa samme maade, besøgte høj og lav, indbød dem bl andet til at komme i kirken. I en udkant af sognet samlede han en hel lille menighed af ældre og svage, det var meget skattet. Til ungdomsmøder i pgd kom mange, Santalmøder blev afholdt.

Geologi, blomster og folkeminder havde hans interesse, han havde da ogsaa en pæn samling af sten og forsteninger; men da interessen blegnede, forærede han det bort.

19. 16. nov 1933–1. marts 41 (sekretær KFUM, Kbhvn 24): **A. C. Gettrup,** fl t Stenstrup-L, se der.

20. 17. juni 1941–6. maj 54: **Frede Yngve Willads Petersen,** * 15. febr 12 Kerteminde. Forældre: Maskinmester Rudolf Valdemar Willads P og Else Emilie Hansen. Stud Rønde 29, c 35^2 (h_1), † 6. maj 54. ~ 7. april 36 Else Bjørn Andersen, * 29. sept 13 Kbhvn. Forældre: Murermester Asger Janus Bjørn A og Frida Adolfine Krüger.

Pastor Willads Petersen var et virkelighedsmenneske og var altid ens over for alle. Han stod i livets spørgsmaal fast i den opfattelse, der var hans. Derfor gik han med stor interesse og nidkærhed ind i Hjemmeværnet, hvor han var ualmindelig afholdt blandt kammeraterne, (men det kunne medføre et spændt forhold til dem, for hvem Hjemmeværnet ikke var velset). Ogsaa for Sønderjysk Forening og Hjemstavnsforeningen gjorde han et stort arbejde.

Han var en dygtig og veltalende prædikant, som i besættelsestiden ikke kendte til forsigtighed, naar sandheden skulle siges.

21. 6. sept 1954 (kordegn Jægersborg k 50, vik kkp smst 5. febr 52): **Jørgen Poul Jørgensen,** * 27. febr 21 Odense. Forældre: Boghandler Peter Emanuel J og Ingeborg Kamilla Larsen. Stud Odense 40, c 47^2 (1-79). ~ 8. marts 47 Henny Helene Bartholin, * 11. dec 17 Holsted. Forældre: Landpostbud Peter Nikolaj B og Frederikke Hansine Larsen.

Litt: Vilh. Lütken: Bidrag t Langelands hist, 1909, Svendborg amts hist aarb, 1935—36, bd 28, s 4 f, (En hovbondes saga i Fodslette), Fynsk hjemstavn, VIII, 1935, s 165. Se iøvrigt ovf (især G. K. Brøndsted i Præstegaardsliv II), Om sogneraadsfmd, skomager M. J. Larsen og kommunekasserer, lærer N. Ermose og deres kamp mod »kontorius« i kommunalstyre, se Kr Dbl 8. jan 54.

MAGLEBY

(Med filialkirke i Bagnkop).

Magleby sogn omfatter hele den sydligste del af Langeland, bakket (Fakkebjerg er 37 m), frugtbart, navnlig i midten. M nor er udtørret, mod syd Kelds nor. Sydspidsen er Dovns klint. En del skov, mange søgte udflugtssteder, naturskønt. Byerne: Magleby med fh fra 1902, Nordenbro, Søndenbro, Bagnkop (654 indb), stationsby og fiskerleje med havn. Hg Broløkke, Holmegaard. Der byggedes 1953 af søværnet et fort, hvorved indbyggertallet steg med c 300.

Magleby nor delte tidligere sognet i 2 dele, Nordenbro og Søndenbro, forbundet med Højenbro. Paa initiativ af lærer **C. Harboe** († 1862, mindesten) dannedes det A/S, som førte til norets udtørring. Ved stormfloden 13. nov 1872 blev dæmningen gennembrudt, og der skete store skader paa Sydlangeland.

I Bovballe skov ligger en meget stor sten, som 1917 slyngedes op over klinten ved eksplosion af en tysk mine, stenen bærer indskrift derom. Ved Nordenbro og ved Lunden er rester af volde eller skanser.

Fra sognets præstehistorie kan nævnes provst *Dines Jensen Rosenstjerne* (sp her 1637–77), han var af adelig æt. Svenskerne huserede slemt her 1658, en søndag morgen overfaldt de provsten, trak klæderne af ham, plyndrede præstegaarden og røvede kirkens sølv. 1682–1725 var *Frants Krag* sp her, han var gift med en datter af provst Rosenstjerne og efterfulgtes af sine to sønner: *Dines Frantsen Krag* (fl t Tranekær-T 1732) og *Niels Rosenstjerne Frantsen Krag,* sp her 1732–54. Eftermanden, *Erik Iversen Colding* (sp her 1755–83) giftede sig med hans enke, saa samme slægt sad mange aar som sp her. Pastor *Ortmann,* der var her i 43 aar til 1859, var rationalistisk. Forsamlingsbevægelsen naaede ogsaa hertil, og der blev enkelte vakte, men sognepræsten stillede sig køligt. I pastor *Holsts* tid kom friskolebevægelsen hertil. Friskolelærer *Rasmus Markussen* (fra Ll Egede ved Slagelse), som havde nær forbindelse med de to brødre *Stenbæk,* som var ivrige friskolefolk (se II, 461), rejste 1864 til Langeland for at agitere for friskolebevægelsen, han fik oprettet en friskole i Nordenbro med 11 elever. Selv sov han i skolestuen. Børnene var glade for ham, men pastor Holst var stærkt imod friskolen og det røre, som opstod. Han skrev: »Det er sørgelige tider vi lever i! Før var her ro og orden; nu er her møder og partier, hvor alle vil tale med. Før havde sognepræsten en del at sige i sognet. Nu forkludrer friskolen det hele.« (Kr. Lange, s 20). Provst *Fabricius* var anset baade som historiker og som prædikant, provst *Sabroe* var en betydelig prædikant og personlighed. Provst *Jensen* var en myndig mand, en god teolog. Disse tre provster var højkirkelige og samlede en ret stor menighed, men vækkelse eller kirkelige begivenheder af særlig art har der ikke været. Provst Jensen var virksom for at faa Bagnkop kirke bygget. Med pastor *Nygaard* kom en ny præstetype til Magleby, han var grundtvigsk og vandt mange venner ved sin milde færd. Kirkegangen har efter langelandske forhold været rigtig god, men der er ikke meget liv eller retningspræg.

1926 oplyses: Kkg 5 pct, meget rolige forhold, 1 fh. 1935: Kkg 10 pct, i god fremgang, vaagnende kirkelig interesse. 1943: Kkg 6 pct, almindelige forhold. 1950: Kkg 8–10 pct, rolige, folkekirkelige forhold, uden partipræg. Mange fiskere i B. 1955: Alm folkekirkelige forhold, u p, gymnastikf.

Magleby kirke er romansk, af granit. I sengotisk tid er koret revet ned, og skibet forlænget betydeligt mod øst. Samtidig er kirken overhvælvet og har faaet det anselige taarn, der 1762 fik højt, slankt spir. Stor korsarm mod nord med kamgavl, lille sakristi og lille vaabenhus mod nord, ogsaa vaabenhus mod syd. Tilbygningerne er af munkesten. Svære støttepiller. Kirkens indre restaureret 1887, da det sydlige vaabenhus blev ligkapel. Altertavle med maleri af bebudelsen (vist kopi), renæssancepræddikestol, romansk font, epitafium over provst Dines Rosenstjerne, klokke fra 1561. 400 sd.

Mackeprang, s 114, 119, 120, Aarb f nord oldk 1877, s 89.

Bagnkop kirke, (indviet 19. dec 1920), arkitekt Ludvig Andersen, i gotisk stil i høj, sammentrængt korsform, kamgavle med smalle blindinger, et kraftigt spir over korsskæringen. Kirkens indre er overhvælvet. Korets inventar samt alterbilledet er skænket af beboerne. 250 sd.

Folketal: 1850: 1631, 1901: 1918, 1921: 2351, 1950: 2095.
Altergæster: 1922: 200 og 200, 1930: 150 og 100, 1939: 175 og 125, 1950: 108 og 73, 1954: 64 og 38.
Menighedsraad: u p gn alle aarene.
Kommunevalg: 1943: Soc 195 (2), rad 192 (2), venstre og kons 243 (3), 1954: Soc 172 (2), rad 220 (3), venstre 254 (3), komm 120 (1).

Sognepræst

Indt 1857: a) 46 rug, 136 byg, 154 havre, b) 175 rdl, c) 110 brød, 55 sn æg, mælk af alle gaarde, 28 læs brænde, 20 læs tørv, d) 360 rdl, e) 110 td ld, 8 td ld krat. Stor velindrettet pgd med kvist. — 1870: Regul 4120 kr, netto 7228 kr. — 1913: 1. kl, 1931: 1. kl, 1946: 2. kl.
Pgd opført 1886.

14. 10. april 1816–19. nov 59 (rkp Sct Knuds k, Odense 29. april 12): **Johan Christian Ortmann,** * 18. juli 75 Odense. Forældre: Stadskirurg og distriktslæge Johan Justus Fr. O og Cecilie Jørgensdatter. Stud Odense 94, c maj 01 (nc), hjpr Nr Broby 12. okt 04, r af Dbg 54, † 19. nov 59. ~[1] 09 Marie Mule Gottschalck, * c 85, † 10. juni 17. Forældre: Præst ved Odense Graabrødre-hospital-sp Paarup, mag Hans Jørgen G, † 16, og Conradine Mule af Nr Broby. ~[2] 18 Christiane Mathea Friis, * 6. sept 92, † 15. okt 67. Forældre: Sp i Skellerup-E Knud Arrild F, † 11, og Frederikke Margrethe Wamberg af Gudbjerg. – Søn: Holbæk-U.

Hjælpepræst hos pastor Ortmann
1854—59: (Sønnen): **E. C. V. Ortmann,** se Holbæk-U.

15. 11. febr 1860–2. nov 68 (sp Svallerup 21. april 48): **Johan Frederik Holst,** * 11. dec 02 Kerteminde. Forældre: Kbmd H og Anna Eleonore Holst. Stud Odense 20, c april 24 (egr), huslærer Hofmansgave, ord kat Kalundborg 22. febr 28, sp Ølsted 11. nov 31, sp Aarby 11. marts 37, afsk 2. nov 68, † 13. dec 68. ~ 29 Kirsten Ostermann, * 13. juni 11 Kalundborg, † 26. nov 69. Forældre: Kbmd Niels Christopher Dyrlund O og Marie Holst.

Oversat 27: Polstorffs: »Christelig opmuntrings- og trøstebog«.

E I, 690, S I, 840.

Hjælpepræst hos pastor Holst
1862—69: **D. L. R. Gøtzsche,** se Everdrup.

16. 26. febr 1869–12. jan 86 (sp Lundum-H 30. okt 58): Provst **Jørgen Otto Fabricius,** * 3. dec 10 Nakskov. Forældre: Maanedsløjtnant, skibskpt, toldbetjent i Aarhus Lorentz Peter F og Ferce Kirstine Noer. Stud Brgdssk C 28, huslærer hos pastor Galschjøt, V Egede, c okt 33 (h), hjpr Harlev-F 29. nov 36, ord kat og førstelærer Horsens 10. juli 43, sp Nr Snede-Ejstrup 16. april 49, provst Tyrsting-Vrads herr 9. maj 56, afsk 12. jan 86, † 12. febr 86. ~ 26. april 37 sit næstsøskendebarn Jensine Cathrine Ramsing, døbt 26. april 15 Harlev, † 31. marts 98. Forældre: Provst i Harlev-F Jens Chr. R († 52) og Else Cathrine Fabricius (dt af biskop Otto F). – Sønnesøn: Messias k, Maglegaards sogn.

Udg 46—57: »Underholdning for menigmand« og senere »Aftenlæsning for ungdommen«, skrev digte og salmer, udg 45: Grækerfamilien, et digt, 47: Bidrag til en oversigt over begivenhederne i Europa 1846, 49: Afskedspræd i Horsens, 56: Prædikener, 78: Horsens købstads beskrivelse og historie.

Provst F efterlod sig et smukt minde i de menigheder, hvor han virkede og modtog ogsaa flere beviser paa, at han var paaskønnet. Han var en flittig forfatter; hans hovedværk er bogen om Horsens, hvortil han med stor flid samlede bidrag i mange aar. Den indeholder en fylde af oplysninger.

Han var lige fra sin barndom knyttet til sin farbroder Otto F, sognepræsten ved Vor Frelsers kirke paa Christianshavn, titul biskop og dr theol, og efter hans død i 1822 blev han stadig boende som hørende til familien, hvad der skulle faa stor indflydelse paa hele hans udvikling.

Denne forbindelse havde alvorlige grunde. Hans farfar, der var broder til O. F, var død i 1787 i Serampur i Indien som styrmand i Asiatiske Kompagni og efterlod en lille søn paa 6 aar, L. P. F. Ham tog farbroderen sig af som sin egen, og da han siden som løjtnant i Engelskkrigen og derefter som farende styrmand færdedes vidt omkring, kom hans søn, ovennævnte J. O. F, ogsaa i huset der og voksede op sammen med faderens fætre og kusiner som en yngre plejesøn i kredsen og levede sig derved ind i det rige aandsliv, som samledes om det gamle hjem, hvorfra han blev student fra Borgerdydsskolen i 1828. Allerede da havde han fulgt sine litterære tilbøjeligheder og taltes blandt det berømte aars »12 smaa poeter«. De smaa økonomiske kaar bevirkede, at han tog et par aars ophold som huslærer hos præsten Galschiøt i Vester Egede, men han vendte tilbage og boede paa Regensen, hvor hans fars fætter og plejebror, bibliotekaren Frederik F var blevet viceprovst. Gennem denne 20 aar ældre »onkel« knyttedes han endnu stærkere til tidens litterære verden med dens brydninger. Efter et par aars lærergerning efter embedseksamen blev han i 1836 hjpr hos provst Ramsing i Harlev, der var gift med O. F's ældste datter (altsaa faderens plejesøster og kusine), og snart blev han forlovet med en af sine yngste halvkusiner i den børnerige pgd (20 børn!). Hun ejede en sjælden livsglæde, stor praktisk dygtighed og selskabelig trang og anlæg. Dette kom til at præge hans hjem hele livet, uanset at han selv var en meget stilfærdig mand med anlæg for historiske studier og tilbragte det meste af sin yderst spartansk

indrettede dag i studerekammeret, hvor han selv tændte op og lavede sig the kl 6 om morgenen. Skønt hele hans liv kom til at ligge ude i landet, beholdt han ved en flittig brevveksling stadig forbindelsen med sin gamle æstetiske kreds, hvor han savnedes meget, og som holdt ham underrettet om alle litterære begivenheder i hovedstaden (f eks Paludan-Müllers ADAM HOMO).

I hans embeder i Jylland havde han ikke blot forbindelse personligt, men ogsaa ved brevveksling, med lederne af »de stærke jyder«, hvis kærlighed han vandt ved at holde hverdagsgudstjenester for dem med brugen af Kingos salmebog.

I embedet i Magleby gav han ved at holde gudstjenester i skolen paa Bagnkop stødet til, at man begyndte at arbejde paa at faa bygget en kirke i fiskerlejet; og et betydningsfuldt sogneanliggende som sygekassen blev ogsaa stiftet af ham, og i mange aar mindedes det, at det var hans værk. Som prædikant følte han sig præget af Mynster; han var meget grundig med forberedelserne og efterlod mangfoldige aargamle prædikenmanuskripter, men hans form var ensformig og kunne især for yngre virke trættende. Lige til sin høje alder var han optaget af at gøre gavn, saa da han efter sin afskedsansøgning havde faaet den officielle afsked, sad han lidt med den og saa ud mod vesthimlen, og saa sagde han til kirkesangeren, som netop var der: »Ja, saa er man altsaa ikke til nogen nytte mere«, men fik den varme indsigelse: »Nej, saadan maa Deres Højærværdighed ikke sige. De har haft en sjælden rig og paaskønnet livsgerning«. – Han døde ganske kort efter. (L. P. F.)

F. B. Fabricius og L. P. Fabricius: Slægten fra Faaborg, 1913, s 92, samme: Diplomatarium Fabriciorum, I, 1925, bilag III—IV, Saml t jysk hist og top 2 r, II, 1889—90, 351, Khst saml 3 r VI, s 766 f, DBL VI 542.

17. 1. april 1886–16. juni 99 (sp Balslev-E 10. sept 79): **H. G. S. Sabroe,** fl t Tranekær, se der.

31. aug 1899 var **B. L. Paludan-Müller,** sp Hillerød-NH, udnævnt, men renonceredе.

18. 20. okt 1899–4. april 1919 (sp Bodilsker-Neksø 25. marts 84): Provst **Anders Jensen,** * 22. febr 43 Nyagergaard, Aunsø. Forældre: Gdjr, sognefoged Jens Andersen og Sidsel Jørgensdatter. Stud Roskilde 63, fransklærer ved Brgdssk C, c 69^1 (l), overlærer Tøxens skole, Køge 69, ord kat og skoleinspektør Hillerød 28. jan 74 sp Sdr Vissing-V 13. marts 77, provst Tyrsting-Vrads herr 8. jan 79, afsk 4. april 19, † 26. marts 25. ~ 10. okt 70 Anna Catharina Hein, * 25. sept 52 Kbhvn, † 24. juni 28. Forældre: Oberst, kommandant paa Kronborg Julius Theodor H og Jensine Emilie Christine Thomsen. – Hustrus halvsøstre ~ Wiberg, Silkeborg og Olivarius, Toksværd. Faster ~ Brøndsted, Ødum-H.

Medarb Teol tidsskr (udenlandsk teologi), oversat: Godet: Bibelske studier, 3. opl 91, udg enkelte lejlighedstaler.

Provst A. Jensen var i Hillerød tillige præst ved amtsarbejdsanstalten og ved hospitalet. I Sdr Vissing var han medlem af komiteen, der skulle udarbejde forslag om nye kirker og kirkeforholdene i Hammerum herred. Han var en særdeles dygtig og interesseret teolog, som til det sidste holdt sine studier vedlige, og som fulgte forbavsende godt med i teologiens udvikling. Han var højkirkelig. Paa Bornholm var han modstander af Lt mf og tildels ogsaa af IM, som havde ret stor udbredelse i hans sogne. Men han var meget anset som prædikant, en alvorlig og samvittighedsfuld præst, en *kirkens* mand. Hans prædikener var overordentlig omhyggeligt udarbejdede, opbygget fast i klare led, strengt logiske og skriftmæssige. Han var en myndig og repræsentativ skikkelse. Ogsaa i Magleby var han meget anset, og han kom flittigt ud i sit sogn, naar han ikke sad i sit tobaksfyldte studereværelse og dyrkede sin teologi.

19. 16. aug 1919–10. febr 33 (valgmenighedspræst Grimstrup-VN 19. juni 12): **Niels Peder Nygaard,** * 11. okt 65 Vildbjerg. Forældre: Gdjr Andreas Christensen og Maren Nielsen. Stud priv 84, stenografass i rigsdagen, navneforandring 91, c 91^2 (h_1), rkp Sdr Omme-Hoven 13. aug 92, sp Frederikssted, Sct Croix 6. okt 97, sp Christianssted 10. sept 04, afsk 30. nov 09, rejsepræst for den Dsk vestindiske kirkesag, afsk 10. febr 33, † 8. juli 35. ~ 28. marts 94 Amalie Thomsen, * 17. sept 65 Vildbjerg, † 11. juli 35. Forældre: Snedker, husmd Peder T og Else Margrethe Jacobsdatter.

Ledede en højere drengeskole i Christianssted, kongevalgt medlem af koloniraadet paa Sct Croix 04—07, foredragsholder.

Pastor N var en jovial og venlig mand af grundtvigsk indstilling, i de senere aar uden særligt retningspræg. I Dansk Vestindien øvede han en god indsats, var skoleinteresseret og mindedes senere sine aar der med glæde.

20. 11. maj 1933–24. febr 53 (sp Barrit-V 20. nov 24): **Theodor Johan Knuthsen,** * 28. april 84 Hald. Faderen: Sp Terslev-Ø, † 24, se der. Stud Hrlf 04; c 12^2 (h_1), lærer Nørresundby private realskole 08, lærer realskolen, Nykøbing M 12, rkp Holmslands klit 11. febr 14, sp Staby 2. dec 16, sp Majbølle 18. sept 20, afsk 24. febr 53, † 12. aug 56. ~ 2. nov 12 Johanne Marie Jensen, * 30. nov 84 Aarhus. Forældre: Badeanstaltejer Hans J og Ingeborg Kirstine Kristensen.

Hjælpepræst hos pastor Knuthsen
1940—41: **H. Bundgaard,** se Venge.

21. 9. juli 1953 (sp Agri-E 3. maj 45): **Frits Ludvig Lauritzen,** * 25. april 17 Odense. Forældre: Civilingeniør, c polyt Carl Ludvig L og Helga Ulrich. Stud Odense 35, c 42^1 (l), sekretær Danm kr gymnasiastbev 42. ~ 28. dec 41 Kirsten Størck, * 28. marts 18 Frederiksberg. Forældre: Skoleinspektør Johannes Michael S og Clementine Lund.

Forstander for den civile tjenestetidsundervisning paa Langelandsfortet 53. Skrev om den savolaksiske pietisme i Finsk teol Tidsskr 42, om finske kampe om naadens orden i 1. halvdel af 1800-tallet i Dsk teol Tidsskr 43. Skrev 50 i Teol-Tidsskr om religionen i H. C. Andersens eventyr.

Litt: Vilh. Lütken: Bidrag t Langelands hist, 1909, Hist aarb f Svendborg amt 1922, s 45 f, (Om stormfloden 1872), Kr. A. Lange: Den dsk friskole, II, 1937, s 20 f.

Ærø herreds provsti

Ærø hørte 1819—66 under Als-Ærø stift (se s 650 og 651).

Ærø, 86 kvadratkm, omgives af Lillebælt og Østersøen, øen strækker sig fra NV til SØ og er c 24 km lang. Øen løber spidst ud mod NV. Paa nordkysten er der 2 bugter, en mellem halvøerne Skovland og Urehoved, en mellem Urehoved og Blakstens odde. Den første bugt fører ind til det i 1856 inddæmmede Graastens nor, den anden til det i samme aar inddæmmede Stokkeby nor. Et tredie nor var den nu tørlagte Vitsø paa nordkysten. Ærø er naturskøn, midt igennem øen gaar en højderyg med stort formede bakker, der skraaner stærkt mod kysterne, ofte i stejle skrænter. Flere steder er der lave fordybninger med moser eller damme. Den østlige del er lavest. Det højeste punkt her er Knastebjerg 29 m. Mod vest hæver terrænet sig til 67,5 m ved Synneshøj. Jorden er frugtbar, men Ærø er dog amtets mindst frugtbare herred. Der er næsten ingen skov, men mange levende hegn, ikke stive, klippede, men levende. Landevejen gaar paa højderyggen, hvorfra man skuer vidt over vandet til Fyn og Als og de omliggende øer. Naturen er meget forskelligartet, frugtbare marker, frodige enge, mægtige klinter. Erikshales sandede kyster, Søbygaards vældige slotsbanke. Vitsøs blinkende vande, og overalt hegn af pil og poppel og ask. Der er ingen herregaarde, men mange gaarde, der samler sig i hyggelige landsbyer eller ligger spredt ud over markerne.

Sommer paa Ærø hed en udsendelse i fjernsynet med et besøg paa øen med de velholdte gamle huse og gaarde, de velplejede husdyr – og de fulde sparekasser, og hvor beboerne bliver gamle. Hvorfor? Fordi, de giver sig tid til at sidde lidt paa grøftekanten.

Der er meget, der er værd at se: Bindingsværksgaardene (præget af sønderjysk byggeskik) – Søbymølle paa bakketoppen, hvorfra der er udsigt til baade Fyn og Als – Skjoldnæs fyr – og Søby, den driftige fiskerihavn, hvor der baade er motorfabrik og skibsværft for fiskekuttere »af den jævnstore type«. Ogsaa den historiske Søbybakke, hvor der i gamle dage laa en borg. Nu ligger der en gammel herregaard med tilhørende stor og gammel park: Søbygaard.

Den berømte Oldemøllebakke: Kong Christian X besøgte den altid, naar han og dronning Alexandrine var paa øen. Fra bakketoppen er der nemlig udsigt til Sønderjylland.

I Ærøskøbing er bl a den berømte »flaskemand«, Peter Jacobsen, beskæftiget med at rigge sine snart verdensberømte smaa skibsmodeller til inde i flaskerne. Hvad man ellers ser i den gamle idylliske by? De tvende gamle pumper paa torvet, den gamle latinskole »Visdomskilden« fra 1780 – apoteket – assessor Stenstrups hus – Kjøbinghus – og »Onkel Peter«s lilleblitte hus, maaske Danmarks mindste provinshus.

Befolkningen er gæstfri, hjælpsom og imødekommende. Ærøboen er ikke fynbo og ikke jyde, men lidt af begge dele. Achton Friis skriver, at de »er saa flinke, at de forklarer een alting, næsten før man spørger«. Morten Kamphøwener fortæller om Ærøboernes glæde over deres ø. Her bliver man præsenteret for »verdens største samling skibe i flasker« her er »verdens bedste æbler og pærer, i Ærøskøbing er »verdens mindste« hus, og en ærøkone ville ikke fotograferes, fordi »Je' ve' itte spredes ud over hele verden i avisen«. Dette maa ikke opfattes som pral, men som tilfredshed med hjemmet.

Denne tilfredshedsfølelse er ikke af i gaar. 1827–32 var der en læge i Ærøskøbing, dr med *Jens Hübertz* (han bosatte sig senere i Aarhus og skrev en udførlig beskrivelse af Aarhus). Han udgav en beskrivelse af Ærø 1834 (optrykt 1919), og det hedder her: »Et mærkeligt træk i ærøboens karakteristik er hans tilfredshed med alt, hvad der tilhører ham. Hans ø er ham det dejligste land i verden, hans kone, hans børn, hans hus, hans skib, hans heste, alt, hvad der tilhører ham, er det ypperligste i verden, og mangen een finder stor fornøjelse i at rose disse ting for alle de mennesker, som ville høre derpaa. Jeg har hørt en mand for fuldt alvor paastaa, at »Ærøskøbing har ikke sin lige i verden, at sige da som handelsstad.«

Ærø er nu ogsaa et dejligt land. Klimaet er efter ærøboernes mening »verdens bedste«, og staar man paa Olde bakke og ser hele øen, omgivet af hav, med alle landsbyerne, der kryber sammen som kyllinger under de gamle kirkers vinger, de mange levende hegn, de stynede popler, de kønne bindingsværksgaarde . . . ja saa maa man sige, at skønnere landskab skal man lede længe efter. Siden udskiftningen 1776 er gaardene ret smaa, 12–15 ha, men de store udbygninger viser, at jorden yder en god høst. Gaardene gaar i arv fra fader til søn. Men mange ærøboere har maattet udvandre. Da Franz von Jessen engang spurgte en ærøsk skipper i Vestindien, om han kunne klare sig paa engelsk, fik han til svar: »Det behøves saamænd ikke. Der er ingen her om bord, der kan engelsk som det er værd at snakke om. Men det er heller ikke nødvendigt, for jeg skal sige Dem, at hvor man saa kommer hen i verden, der træffer man ærøboer.« Ja, ærøskipperne har faret over alle have. Det giver horisont.

Pyntelige er husene, med lindetræer og ahornene over sig, med de mange farverige blom-

ster. Man møder paavirkning fra Als. Beplantningen og den store lindealle i Ærøskøbing minder om beplantningerne ved Nordborg og Augustenborg. Magister *Jens Arndt Dyssel,* som 1763 udgav sin »Forsøg til en indenlandsk rejse« priser blomsterfloret paa Ærø og skriver, at »befolkningen er overalt meget skikkelig og tager ærligt og aabenhjertigt og velment mod den fremmede.« Folkemaalsforskeren *Vald. Bennike* skriver 1884: »Ærøboerne har en sund menneskeforstand og er kloge og besindige i det lange livs syssel, en mærkværdig ligevægt i sindet, hverken drukkenskab eller vellyst«. Disse skribenter fremhæver ogsaa ærøboens mangel paa poetisk sans. Men de er godgørende. I sin tid havde man særlige gæsteværelser for tiggere (men uden vinduer og med laas udefra). Man gifter sig tidligt her. Dyssel beretter temmelig duperet om en ærøkone, der havde 144 børn, børnebørn og børnebørnsbørn. (Han skrev paa en tid, da befolkningsspørgsmaalet drøftedes ivrigt). Dyssel giver Marstallerne det gode raad: Agt min spaadom: Eders velstand kommer i forfald, hvis I foragter de 3 S'er: naar mændene foragter Sejladsen, naar konerne foragter Spinderokken og døtrene foragter Synaalen....

Og paa samme maade gaar det, naar de slemme K'er kommer i agt: Kortspil, Kroen og Klædedragtens overdrivelse. Da gaar eders lykke krebsegang.«

Der var i gamle dage direkte forbindelse til Als... »der gik en kærlighedsrute med dobbeltspor« (M. Kamphøwener). De unge alsinger hentede deres koner paa Ærø, og ærøske piger tjente paa Als og omvendt. Alsinger og Flensborghaandværkere satte bo paa Ærø, og Ærøskøbing fik et tysk islæt af Winther'e, Schøsler'e, Binas'er og Hülsebecker. Men ærøboen vendte ikke sit sprog efter det tyske. Fremmed sprog ville han ikke tale (Hübertz, s 241); Hübertz hylder ærøboens troskab fremfor alsingens. Forbindelsen vestpaa blev brat afbrudt 1864.

Ærøboen har prøvet adskilligt gn aarene. Over en gammel gaard paa det lillebitte Gaasetorv i Ærøskøbing staar et vers af Ærøs berømteste søn: *Anders Arreboe.*

Er modgang inde, far i mag!
Er modgang inde, ej forsag!

Der er meget, der tyder paa, at ærøboerne har fulgt dette gode raad.

I »Politiken« (25. juli 1954) gives et muntert journalistisk billede af de gamle ærøboere:

Ærø har faaet et nyt motto: Ta' til Ærø og bliv gammel! Nu skal det ikke forstaas saadan, at man bliver gammel før tiden, og at en embedsmand f eks kan fremrykke tidspunktet for sin pensionering ved at feriere en sommer paa Ærø. Ogsaa paa Ærø bestaar aaret af 365 dage, og skal der endelig være tale om nogen forskel fra det øvrige land, saa føles de enkelte dage maaske noget længer paa Ærø, — i hvert fald om vinteren, hvor idyllen nok er lidt mere barsk, men til gengæld betydelig fredeligere end om sommeren, naar turisterne hjemsøger øen. Det gør de iøvrigt i aar saa talstærkt som ingen sinde før, — københavnerne anført af ingen ringere end deres overborgmester **H. P. Sørensen,** der i vaskeægte skipperkostume færdes i gaderne. H. P. har for en maaned overtaget præstegaarden i Ærøskøbing, men dog ikke paataget sig at vikariere for den p t emigrerede pastor Pedersen.

Nej, hvis man i praksis skal nyde godt af sandheden i ordene om at ta' til Ærø og blive gammel, maa man slaa sig ned paa øen. Og saa er det endda tvivlsomt, om det nytter stort, hvis man ikke gør det paa et meget tidligt tidspunkt i ens liv. Paa dette punkt har de indfødte naturligvis en fordel. Og selv for disse er der visse regler at iagttage. Det er i hvert fald fordelagtigst at lade sig føde eller i hvert fald at henlægge opvæksten til en linje vest for Ærøskøbing. Nærmere betegnet til Bregninge sogn, der er det sundeste af alt sundt paa Ærø. Dette er ikke bare en løs paastand.

Sogneraadsformand **Mathias Filipsen** fremlægger et særdeles vægtigt bevismateriale, da vi besøger ham for at faa nogle kendsgerninger at bygge paa. Han gennemgaar sit folkeregister, i hvilket staar opført sognets 1213 indvaanere. Det viser sig, at 13 af disse er over 90 aar. En enkelt har passeret de 100, og tager man de unge paa 80 med, nærmer tallet sig stærkt 100. Man skulle tro, at den megen livskraft ville tynge kommunens sociale budget, men det er slet ikke tilfældet. Kommunen har ikke noget alderdomshjem, — der ville simpelthen ikke være beboere nok! For i Bregninge sogn tænker ingen under de 90 paa at gaa paa aftægt. De bor nok hos børnene, men de gør nytte for føden. Det er nemlig ikke bare det, at de bliver gamle, - - det er maaden, de bliver gamle paa. Det var ikke en samling rystende og lallende, aandssvækkede oldinge vi blev præsenteret for, da vi forleden tog paa en rundtur i sognet for at hilse paa nogle af de ældste navne i kartoteket, men friske og gemytlige mænd og kvinder, der viste sig at følge ualmindelig godt med saavel i lokale som udenøs foreteelser. Kun én af de 13 over 90 var syg. Det var til gengæld ogsaa den ældste, forhenværende gaardejer **Niss M. Jørgensen,** der fyldte 101 aar i januar. Men naar 101 er ude, har man lov til at gaa til køjs midt paa dagen, — selv i Bregninge.

Der findes en læge i Bregninge, men han bliver ikke overrendt, — i hvert fald ikke af de gamle. Paa en bænk uden for cykeldoktoren **Laurits Hansen,** der har en større praksis end sin medicinske kollega, finder vi den 92aarige arbejds- og altmuligmand **Hans Chr. Hansen** i ivrig samtale med cykelsmedens 80aarige moder Alvilda.

— Det er jo rart at se til unge piger en gang imellem, siger Hans Christian med et glimt i øjet. Jeg har plukket roser til Alvilda og kunne saamænd godt tænke mig at gøre hende et ægteskabstilbud, men hun vil ikke se til en gammel stabejser som mig. Jeg kan vel heller ikke vente at gøre min lykke mer, — min første kone døde, da jeg var 75, men dengang kunne jeg altsaa ikke undvære et kvindfolk i huset, saa jeg giftede mig igen. Jeg kan forstaa, at det er tiden, at jeg holder op med de narrestreger. Ellers forsager jeg ikke nogen af livets goder.

Det er dog ikke alle i Bregninge, der er uden principper. Navnlig ikke med hensyn til det med øl og brændevin. Paa den anden side af gaden, der forøvrigt hævdes at være det længste landsbystrøg i Danmark, bor den 94aarige tidligere mejeriejer **Filip Filipsen,** der er 14 aar ældre end sin kone, med hvem han om et par aar skal fejre diamantbryllup. Det med mælken har ikke blot været forretning for Filipsen.

— Jeg er afholdsmand og har været det i de sidste 64 aar, fortæller han. Der er ganske vist mange, der bliver gamle her i sognet, men jeg tror nu ikke, det ville være lykkedes for mig, hvis jeg ikke havde det princip med at holde mig fra de stærke sager. Jeg ryger heller ikke, — og jeg har kun røget én cigar i mit liv. Det var, da jeg var soldat i København, Der var nogen, der ville lave grin med den mærkelige rekrut fra det mærkelige Ærø, og saa fik de mig til at ryge en stærk havaneser. Jeg klarede den uden at blive syg, — men den fratog mig lysten for stedse.

Vi slutter rundturen i Bregninge hos den yngste af de gamle, den 80-aarige gaardejer **Jens Andersen.** Vi ta'r nemlig ham med for at bevise, at det er rigtigt, at de fire snese ikke danner aftægtsgrænsen. Jens Andersen arbejder med samme energi som en tjenestekarl i tyverne, — ogsaa har han nok saa godt et haandelag. Det er for eksempel en kendsgerning, at ingen i hele sognet kan følge ham med leen, naar der skal slaas græs. Paa Jens Andersens sprog spores det tydeligt, at der er en forbindelse mellem Ærø og Sønderjylland. Først i 1750 blev Ærø samlet under den danske krone, og det siges, at det kun skyldtes, at en dansk forhandler under fredsforhandlinger i 1864 skjulte øen paa landkortet med sit ølkrus, at ikke ogsaa Ærø dengang kom under det tyske. Der er noget sønderjysk, rettere betegnet alsisk i ærømaalet, og Jens Andersen fortæller, at i hans unge dage var der et særdeles livligt

samkvem mellem det to øer. Det var almindeligt, at folk fra den ene ø tog arbejdet paa den anden.

— Jeg var selv stærkt fristet til at drage til Als, — men jeg mente ikke, — at jeg kunne undvære Ærø, siger han. Her er vist sundere herovre, — ja, klimaet maa vel være nogenlunde det samme, men jeg skal sige Dem, hvad hemmeligheden ved det hele er: Vi skændes aldrig her i sognet!

For at man ikke skal tro, at det kun er i Bregninge, at Ærø-ungdommen varer ved højt op i aarene — hvilket ville bedrøve øens turist- og nyhedschef William Nielsen saare — kikker vi i Ærøskøbing inden for hos den 91aarige, forhenværende grosserer **Chr. J. Larsen**, en virkelig fin gammel gentleman, der ikke paa nogen maade synes trykket af alderen. Lige før krigen var han en smuttur i Amerika, og nu har han planer om at flyve til en lille ø ved Malabarkysten. I hvert fald gør han det, hvis nogen finder paa at invitere ham. Der er nu en ganske særlig baggrund for besøget hos grosserer Larsen — og dennes ønske om den lange flyvetur. For nogen tid siden afsløredes det i en ugebladsartikel, at der findes en »Larsen-Island« udfor Malabarkysten. Alle beboerne paa den lille ø bærer det gode, danske navn, og de hævder at nedstamme fra en dansk søfarer, der for knap 100 aar siden forliste udfor det sydindiske fyrstendømme Cochin, under hvilket Larsen-øen hører. Der er meget, der tyder paa, at stamfaderen til Larsen-stammen paa den lille ø er identisk med grosserer Larsens fader.

Af Ærøs historie. Indtil først i 19. aarhundrede kaldtes øen *Erre* eller *Arre* (jvf Arreboe). Ærø nævnes, da Magnus den Gode 1043 overvandt Svend Estridsøn i et søslag ved »Arre«. Øen var i middelalderen og senere en kastebold mellem den danske krone og de slesvigske hertuger og andre tyske fyrster, en tid var Ærø under markgreverne af Brandenburg, 1337 var den i grev Gerts besiddelse. 1410 erobrede Erik af Pommern Ærø og Als, men da kongen forlod landet, overlod rigsraadet Als og Ærø til hertug Adolph. 1564 kom Ærø og Als under hertug Hans den Yngre, senere deltes Ærø i 4 dele til hans sønnesønner. De betjente, der blev ansat her for at varetage ejernes interesser, udsugede befolkningen og demoraliserede dem paa alle maader. Ved hertugen af Sønderborgs konkurs 1667 kom den sønderborgske del af Ærø under den danske krone, som dog overlod den til hertugens sønner. Fr. V købte den lyksborgske del af Ærø 1749, og han fik samlet hele øen under kronen. Men derved mistede øen besynderlig nok sine danske love, som hidtil havde været gældende her, og Ærø fik slesvigsk ret. Ærø blev derved ogsaa præget af sprogkampen, idet *tysk* var retssprog indtil 1841 og tilladt i skolerne til 1851. Marstalpræsten *P. C. J. Rasmussen* (1843–55) var førende i den dansk nationale bevægelse. 1773 ophævedes de 3 ting paa øen og Ærø fik fælles ret med en landfoged som præses. Landfogeden havde under sig 8 sandemænd, desuden var der i hvert sogn en vraager, en slags ulønnet politimand.

I verdslig henseende *hørte Ærø til Slesvig til 1864*, da øen ved freden i Wien lagdes under Svendborg amt som et eget herred.

I gejstlig henseende hørte *Ærø i ældre tid under Fyns stift, indtil øen 1819 tillige med Als blev et særligt bispedømme. 1866 lagdes Ærø under Fyns bispestol.* Alle kirkerne var statsejendom og indtog en særstilling. (Matzen og Timms kirkeret, s 667 og 673).

Ærø har ofte døjet under fjendtlige angreb. Venderne huserede her, 1509 angreb lybeckerne Ærø, 1658 plyndrede svenskerne paa Ærø. De store skove forsvandt. Ved stormfloden nov 1872 led Ærø en del; dæmningerne ved de inddæmmede nor blev gennembrudt. Mange søfolk mistede livet under krigene 1848–50, 1864, 1914–18, 1940–45.

I besættelsestiden havde tyskerne slaaet sig ned i Oldemark. De havde ogsaa en observationspost ved Olde mølle. Det skal indrømmes, at ærøboerne ikke mærkede meget til dem.

Der var under sidste del af krigen en velorganiseret modstandsbevægelse under ledelse af apoteker Friderichsen, præsterne i Søby og Ærøskøbing var aktive medlemmer af grupperne, der særligt koncentrerede sig om forbindelseslinjerne til øen.

Det kirkelige liv. Ærø har ikke været udgangspunkt for nogen selvstændig aandelig bevægelse. Paavirkningerne er kommet udefra. Og i lang tid kom de stærkeste paavirkninger fra Sønderjylland. Dr *J. Dyssel* fra Nustrup omtaler 1763, at herrnhuterne har en del indgang, men han omtaler dem ikke i blide vendinger. »Visse smilende træk mærker dem; det skal have et skin af venlighed, men de røber deres foragtende medynk over de stakkels vanhellige, som er uden for deres selskab. Jeg talte med et par stykker. Den ene var virkelig forrykt, han paastod, at han kunne høre aandens stemme. Den anden var kun lidet klogere. Lastefuld er sektens stræben efter at gøre partier«.

Saa kom rationalismen. Sporene efter den herrnhutiske vækkelse blev næsten slettet ud. Præsterne var rationalister. Men lidt trosliv overvintrede dog. Hovedsædet for de vakte var hos sandemand *Hans Rasmussen Eriksen,* Ommel († 1855). Her kom ogsaa troende venner som *Anders Kristensen* fra Søby, og den sangglade *Mads Smed* fra Skovby. De skrev efter talere udefra: *Johan Nielsen,* Skaarupør, *P. Larsen-Skræppenborg, Jens Dyrholm,* ja, IM's fmd, pastor *C. F. Rønne,* Høve, fik de ogsaa hertil. Modstanden mod de vakte var skarp. I Ommel søgte de unge sømænd at vælte mælkekarrene, der stod paa hylder under loftet, ned over mødedeltagerne, og manden paa »Stærkegaarden«, Marstal, Rs. Nielsen, havde en kone, Ane Kathrine, som ville hælde kogende vand over dem. Hun og hendes mand blev dog omvendt. Martha Clausens mand, den pietistiske *C. L. Clausen* (se 608 og 672 f) gik haardt imod øens præster: han skrev f eks en vise:

> Landene vrimler af saakaldte præster,
> der skulle prække sandhedens ord,
> ak, men de fleste er som deres mester:
> Djævelen fuld af løgn og af mord.
> Byrde paa byrde paa folket de lægger,
> selv bærer præsterne ikke et lod . . .

Senere kom *Grunnet* hertil og søgte at vinde indpas. Det lykkedes ikke i nævneværdigt grad, men gennem Marstalskipperen, *Schultz,* satte de et varigt minde i stiftelsen af et bibelselskab for Marstals unge. Ane Kathrine paa Stærkegaarden sluttede sig til Grunnets frimgh, og Stærkegaarden blev deres mødested. En bondekarl fra Langeland, *Jørgen Pedersen,* virkede en tid for Grunnets frimgh, men han døde som ung, og bevægelsen sygnede hen. Sekter har altid haft vanskeligt ved at vinde indpas paa Ærø, bortset fra nogle baptister i Ommel. De gamle var for lutherske. Endnu til vore dage kan man finde Kingos og

Kirkelig statistik

	Folketal	Kkg	Altergæster						Mh	Fh	Menighedsraad				
	1950	%	1926	%	1942	%	1954	%			IM	Gr	Soc	u p	Valg
Marstal-O	4329	12	1500	28	1465	33	1813	42	2		6			4	
Rise	1723	12	650	34	621	35	999	58	1		4			3	
Ærøskøbing ..	1375	7—8	600	45	500	37	556	40	1		3	1		3	valg
Tranderup	741	10	330	41	546	71	774	104		1	3	3 n			
Bregninge	1214		672	48	454	35	357	29		1		7			valg
Søby	1290	8	800	63	408	34	546	42		1	1	5 n			

Brorsons salmebøger og de gamle andagtsbøger i brug.

De vakte blev ikke forfulgt paa Ærø. Sandemand Hans Rasmussen Eriksen var en betydelig mand og ven med landfogeden i Ærøskøbing. Grundpræget i Ærøs kirkeliv er gammeldags fromhed, ærbødighed over for kirken og megen velvilje.

Senere i det 19. aarhundrede begyndte *grundtvigianismen* og *Indre Mission* at gøre sig gældende. De to vestlige sogne blev grundtvigsk prægede og har som regel haft grundtvigske præster. De østlige sogne blev IM's prægede og har som regel haft IM's præster. Blandt de folk, der bar den ældre IM frem kan nævnes *Hans Eriksen,* Ommel, *Thomas Kristensen,* Møllesøen, og *Lavs Jepsen,* Stokkeby, der fra 1861 viste stor iver for Indre og Ydre Mission. Nogle af de gamle i Kragnæs og Trousløkke kunne dog ikke forlige IM med deres lutherdom. De vedblev at indtage en særstilling under ledelse af den tyskfødte væversvend *Holst* (fra Ollerup).

1864 prædikede *Vilhelm Beck* i nogle af kirkerne her, og flere blev vakt. I Marstal-Ommel har der flere gange været vækkelser, præsterne *Hasle, Høy, Axel Bülow* og *Engsig-Karup* var IM's præster. I Ærøskøbing, hvor *Otto Moe* og senere hans søn, *Axel Moe,* har været sognepræster, har der ogsaa været IM's vækkelse. Otto Moe betød meget for IM paa Ærø. Rise og Tranderup sogne er præget af gammeldags kristendom uden stærkt retningspræg. Provst *Pontoppidan* og provst *Tholle* var kendte og ansete præster. Bregninge og Søby har grundtvigsk præg, provst *H. C. Christensen* var salmedigter, og provst *Klein* var en elskelig skikkelse, varm fædrelandsven. Præsterne *Fauerholdt,* Marstal og *Gøtzsche,* Rise, havde tjent deres sporer henholdsvis i Israelsmissionen og i DMS i Indien. Det navn, som huskes bedst er provst *Tholles.* Han var præst paa Ærø 1869–1922.

Det religiøse liv er forskelligt i de forskellige sogne, men der er i alle sogne trofasthed mod kirken og en ikke ringe kirkelig interesse. Ærø er et af de provstier, der har størst kirkegang og altergangsprocenten er den højeste i stiftet; der er en ikke ringe offervilje til kirkeligt arbejde.

Provst *Th. Tholle,* Rise, udgav 1900 en *postille* »Søndagstanker« med prædikener af Ærøs daværende præster.

Den største kirkelige begivenhed i de sidste 100 aar, var da Ærø 1866 lagdes under Fyns stift.

Als-Ærø stift oprettedes 21. april 1819 »for at raade bod paa de ulejligheder, der flød af den forskellige gejstlige og civile jurisdiktion paa øerne Als og Ærø. Stiftet omfattede de 2 herreder paa Als, samt Ærø, med 18 kirker og 18 præster.

Til stiftet henregnedes ikke Sønderborg, og det augustenborgske distrikt udgjorde efter 1825 et særligt provsti, saa at stiftet omfattede 3 provstier. Biskoppens embede svarede til en dansk amtsprovsts. 1832 bestemtes, at dansk lov skulle gælde i gejstlige sager, men forholdet til hertugen af Augustenborg medførte større gnidninger. Ved lov af 16. febr 1866 lagdes Ærø atter under Fyns stift.

Biskopper over Als-Ærø var:

1819: *P. Krog-Meyer,* † 24. juni 1819 uden at have tiltraadt embedet, var professor theol i Kbhvn.

1819–47: *Stephan Tetens,* tidligere biskop i Ribe.

1848–64: *Jørgen Hansen,* tillige sp Egen.

Se iøvrigt under Als.

Søby udskiltes 1869 fra Bregninge, ellers ingen embedsomlægninger siden 1849.

Altergangsprocenten paa Ærø var 1926: 43, i 1942: 41, i 1954: 53.

Menighedsraadene: 17 IM, 16 gr, 0 soc, 10 u p, (1930: 15 IM, 12 gr, 16 u p«.

Ærø kirkekasse, fælles for øens kirker, med kirkeinspektør, ophævedes 1947.

Der er et provstikonvent sammen med Drejø og Strynø.

Politisk har flg partier formandsposten i kommunalbestyrelserne:

Venstre: Rise, Bregninge, Søby.
Konservative: Marstal, Ærøskøbing, Marstal landsogn.
Borg fællesl i Tranderup.

Litt: J. R. Hübertz: Beskr over Ærø, 1834, samme: Skikke og sæder paa Ærø, i »Marstalslæsning« 1839, s 533 f, Carstens: Vermischte Nachrichten von der Insel Arroe, (Schlesw-holst Vaterlandskunde III, 121 f, P. C. J. Rasmussen. Avisartikler om og fra Ærø i 1848, 1849, Hist aarb f Svendb amt 1909, 1910, 1926, 1931, 1934, V. Bennike: Ærø og ærøboerne, Højskolebl, 1884, sp 1023 f, Fynske aarbøger VIII, 1935, Niels Kierkegaard: Danmarks beskrivelse i For hjemmet og skolen, 1893, s 339, Christine Reimer om Ærø i Søndagsbl, 1903, s 251 f, Om de gejstlige forhold paa Als og Ærø 1849 i »Bidrag til tidshistorie 1948, s 5—6 og 9—10, Morten Kamphøwener i Nationaltid 8. nov 1943, Achton Friis: De danskes øer, Trap IV, 1923, s 873 f, Lærer Mikkel Eriksen, Jægerup: De ærøske degne, C. T. Høy: Marstals kirker 1913 (har udførlig litteraturfortegnelse). Da prins Christian gæstede Ærø 1850 (Hist aarb f Svendb amt 1934), Om baalbrænding paa Ærø, Fynsk Hjemstavn VIII, 1935, s 64.

Provster

6. marts 1835–5. dec 63: **H. C. Christensen**, Ærøskøbing, fl t Bregninge-Søby.

5. dec 1863–29. april 85: **C. E. Klein**, Ærøskøbing, fl t Bregninge-Søby.

13. febr 1886–25. dec 89: **V. T. Johansen**, Tranderup.

10. febr 1890–1. okt 1911: **T. H. J. Tholle**, Marstal, fl t Rise.

1. okt 1911–5. maj 13: **J. A. Brix**, Ærøskøbing.

27. dec 1913–20. nov 24: **H. J. Andersen**, Bregninge.

25. maj 1925–12. marts 41: **C. J. Ovnbøl**, Søby.

19. marts 1941–30. sept 55: **C. J. Pedersen**, Bregninge.

1. okt 1955: **J. Pedersen**, Ærøskøbing.

ÆRØSKØBING

Ærøskøbing købstad ligger smukt ved en bred bugt, dækket mod nordøst af den langstrakte Dejrø, der ligger lavt og bevokset med stormkrogede træer og giver læ for Ærøskøbing havn. Befolkningen kalder byen for »Købing«, og staden er gammel, selvom dens ældste privilegier først blev givet paa kong Hans' tid. 1564 gik den over til at tilhøre hertugerne af Lyksborg, efter at Ærø var blevet delt mellem de 4 sønderjyske linier. 1749 kom den atter under kronen, men Fr. V ville ikke stadfæste byens privilegier. Byen var den eneste sønderjyske købstad, der ikke havde egen jurisdiktion, fra 1773 mistede den sin magistrat og kom under øens landfoged. 1866 fik byen byfoged, der tillige var herredsfoged for det nyoprettede Ærø herred.

Byen har døjet adskilligt gennem aarene. 1629 brændte halvdelen af den. Under Svenskekrigene led den meget. Paa torvet laa hertugernes gaard: »Købingshof«, hvis marker udlejedes til borgerne, og hertugernes skatteopkrævere var haarde. Skibsfarten spillede en stor rolle, 1781 hørte 54 fartøjer hjemme her. Ingen mand gav sig af med handel uden at eje skib eller part i skib. Men i det 19 aarh sygnede skibsfarten hen, Marstal blev en farlig konkurrent og øens gamle købstad tabte terræn. Stilstand kom til at præge byen med de smukke alleer og de blomstrende haver, og i sin smaaborgerlig idyl bevarede den mindre om den ældgamle samhørighed med Sønderjylland. Stormfloden 1872 skadede meget. Latinskolen blev nedlagt allerede 1740. Byens berømteste søn er digteren og præsten *Anders Arrebo*, f her 1587.

Ærøskøbing er en ualmindelig idyllisk lille by. De mange gamle enetages huse (36 er fredede) med fremskudte karnapper, rigeligt med vinduer, smukke gavlkviste og pyntelige gadedøre viser det. 18. aarh fine byggeskik, ofte i slægt med slesvigsk byggemaade. Apoteket og posthuset er ligefrem pragtstykker. Byen har en lind i sit vaaben, og der er mange træer, popler og pile. Folketallet er stagnerende. Byen har beholdt sine gamle gadelygter og brolægning. Mange turister i de senere aar.

En tur gennem de tyste gader med de toppede brosten og de nysgerrigt fremspringende karnapper, de blomstrende roser og stokroser er som »at gaa gennem en eventyrby«. Det diminutive Gaasetorv har to vandposte i rokokostil side om side med et genforeningsminde (fra 1919, man var tidligt paa færde her!) et eksempel paa trofasthed i samhørigheden. Man standser ved gamle barok- eller empiredøre, ved en gedigen dørhammer. Over døren til et større hus læser man et vers af *Ambrosius Stub*, der 1738 var huslærer hos den rige købmand Jens Clausen. Et stort dobbelthus fra 1784, opført af to brødre, er maaske byens smukkeste privathus, den ene halvdel er nu apotek, den anden ejes og bebos af billedhuggeren *Gunnar Hammerich*, der har slaaet sig ned her og har en stor samling af antikviteter fra gammel ærøsk-alsisk almuekultur. Ad Vestergade kommer man forbi det seværdige musæum til havnen, hvor øens eneste jernbane findes. Den er vel knap 200 meter lang. Den standser ved en have, som hedder »Paradis«. Den lange allé langs molen minder om alleerne ved Nordborg og Augustenborg slot. Smuk, men noget mørk er kirkepladsen mellem torvet, Sønder- og Nørregade. Byen har sygehus fra 1892 med epidemihus, en række stiftelser, et optagelseshjem, oprettet 1901 af Kristelig forening til børns redning (flyttet til Jylland). I 1880'erne samlede den højt kultiverede herredsfoged *Egge* (præstesøn fra Sydslesvig) en »slesvigsk kreds«, der gjorde et godt arbejde for sønderjyderne.

Det kirkelige liv. Der har fra gammel tid været en del religiøst liv. Troslivet kan spores tilbage til Herrnhuternes møder her i 18. aarh.

Præstembedet var kun lille, og der har været hyppigt præsteskifte. Pastor *Jørgen Fenger Olrik* († 1848) blev rost af biskoppen for sin »iver for skolevæsenet«. Kirkegangen var i *Dahlerups* og *Kleins* tid jævnt god. Provst *Klein* (1861–69) var højkirkelig; biskop *D. G. Monrad* roste ham meget, da han var paa Falster. Stiftsprovst *P. R. Volf* (Store Hedinge), som boede her 1864, da krigsskuepladsens nærhed satte sindene i stærk bevægelse, fortæller om sin deltagelse i de gudelige forsamlinger her. Selv talte han ogsaa. (Jeg stod paa et dørtrin mellem to stuer, og der var propfuldt. Den stærke følelse af forstaaelse, af sammenhold og den kraftige sang virkede meget opbyggeligt ... en gammel mand kom hen og omfavnede mig saa kraftigt, at jeg synes, at jeg kan mærke det endnu ...) Volf fandt sin hustru i Ærøskøbing, nemlig sin kusine, frk. Tinka Colding, der da var privatlærerinde her. – I okt 1864 prædikede *Vilhelm Beck* her (meget imod provst Kleins ønske). Der var kun en lille forsamling, fordi der samme dag var bazar til fordel for saarede og efterladte fra krigen. Derimod var der mange til et møde i Stokkeby. Beck sejlede fra Ærø sammen med pastor *Lawaetz*, der var hjpr i Egense, tilbage til Fyn, og det var »en rygende storm paa den forfærdelig oprørte sø«. Denne Ærøsejlads har Vilh. Beck skildret i en prædiken: »Kan du taale stormen?« (Fra livets kilde, s 225). Pastor *Prip* mindes som en rigtig sømandspræst. Det var i de tider, da der om vinteren

laa en hel flaade af skonnerter opankret paa bugten. Men der blev røre i den lille, stille by, da *Otto Moe* kom hertil 1879. Han var her i 6 aar, og der er næppe nogen præst, der har sat dybere spor her end han. Den store kirke fyldtes efterhaanden. Allerede paa hans indsættelsesdag var der nogle, der »slog med nakken og fandt, at det var dog for galt, at man skulle sidde og høre paa, at vi var saadanne syndere«. Otto Moe var IM's vækkelsesprædikant af en paa Ærø ukendt skarphed. Hidtil var præstens med til selskaberne i byens fine ende, men det hørte op. Moe var bedre ven med den fattige kobbersmed Buberg i Søndergade. I begyndelsen var Moe med til selskaberne, og det hændte, at byens tyske postmester ved bordet vendte sig mod Moe og sagde: »De er jo en behachelich mand saadan at tale med, men paa prædikestolen er De en . . .« »En Satan?« spurgte Moe. »Ja,« svarede postmesteren, »en Satan!« – Om vinteren holdt Moe bibellæsninger, først i skolen, men den blev lukket for ham, saa i kirken. Der kom mange. Træskoene klaprede i gaderne (folk fra landet kom i massevis), naar disse bibellæsninger skulle begynde. Her sang Moe solo da ukendte sange som »Til kamp, til kamp for Jesus«, »Arbejd, thi natten kommer«. De blev snart sunget af mange. Om sommeren var der møder i præstegaardshaven. Man klagede til biskoppen over, at Moe ikke vidste, »at en præsts vigtigste opgave ved en begravelse er at *trøste*«. Moe svarede, at en præsts vigtigste opgave var *at forkynde Guds ord* til frelse, og der kom ikke mere ud af den klage. Ofte standsede Moe folk paa gade og vej og gav dem et alvorsord. »Hvis De bliver ved med at foragte søndagen, ender De i helvede,« sagde han til en mand, der stadigt arbejdede søndag fmd. Det glemte manden ikke, men gentog det 50 aar senere. Moe var ikke af de forsigtige. Ved et præstekonvent spurgte en af præsterne: »Er det sandt, pastor Moe, at De har sagt om mig, at jeg ikke prædiker sandheden?« »Nej,« sagde Moe, »men en mand sagde forleden til mig, at dersom det er sandt, hvad Moe prædiker, er det løgn, hvad pastor NN taler.« Der blev et farligt postyr, saa Moes gamle fader, der var med, skyndte sig ud i køkkenet for at faa maden hurtigt serveret, og det veldækkede bord havde en dulmende indflydelse paa de ophidsede præster. Moe var ofte syg, plaget af daarlige nerver og forkølelse. For det meste hjalp pastor *Tholle* ham. Tholle satte pris paa Moe, og gik ofte den lange vej langs stranden for at spare Moe for kørselsudgifter. Moe satte ogsaa pris paa Tholle, men han kunne ikke dy sig for at sige om ham: »Han hedder Tholle, og han er tolle.« Tholle var nemlig stilfærdig og fredsæl. Moe var ikke fredsæl. Han ville ikke tale om fred, hvor der ingen fred var. »Vaagn op, du, som sover!« var hans grundtone, og der kom ogsaa vækkelse. Adskillige blev omvendt, og blandt de nyomvendte fik Moe venner for livet: Kbmd *P. Th. Lauritzen* og dennes søster og svoger, skibsfører *R. Svinding*, jomfru *Dreiøe*, søster til kpt, vejer og maaler D, hvis søn er stiftsprovst D, Nykøbing F, ogsaa fru Moe blev omvendt, og hun blev et trofast vidne. Der var ellers smalhans i huset, indtægten var ringe, der kom mange børn og der maatte holdes 3 piger. Troende venner hjalp.

Engang, medens fru M laa i barselseng, havde M ikke een øre. Han fortæller, at han bad Gud om hjælp, og et par dage efter kom postbudet med en postanvisning fra Kbhvn paa 500 kr, en meget stor sum. Det viste sig, at groserer *Viggo Lund* i den time, da Moe bad Gud om hjælp, gik paa gaden og syntes, at en røst pludseligt sagde til ham: »Send 500 kr til pastor Moe!« (Otto Moe, s 41).

Medens Moe var her, blev han medlem af IMs landsstyrelse. Han har i De unges julebog morsomt fortalt om, hvor uvidende han den gang var m h t, hvad »Kirkelig forening for IM« var for noget (Vilhelm Beck havde han hørt som student i Sct Johannes kirke og 1877 hørte han Beck tale i Svendborg). Nu indbød han Beck til at prædike i Ærøskøbing, og Beck svarede glad ja. (»I 1864 var kirken lukket, og alle forsøg paa at faa den aabnet, mislykkedes; nu glæder det mig, at der er en præst i byen, som vil lukke sin kirke op for mig.«) Det var i 1880 Beck prædikede her for fyldt kirke, og hans stærke prædiken om Ezekiels syn (trykt i »Paa livets vej«) gjorde dybt indtryk. – Moe var de første aar saa passiv i IMs bestyrelse, at han slet ikke kom til bestyrelsesmøderne. Senere blev han flittigere. Skønt Moe var glad for at være her, tvang de smaa indtægter ham til at søge bort. Hans afskedsprædiken om den store nadver blev husket længe. Det var en indtrængende indbydelse til at gaa ind i Guds rige. Han sagde: »Kom sammen i husene, men glem ikke kirken, Guds hus. Vel ved jeg ikke, hvem der skal staa her i kirken efter mig; det kan jo være, at det bliver en vantro mand, en selskabspræst, en l'hombre-præst, eller en halvhellig præst, der baade kan synge med de hellige og more sig med de ugudelige . . .« Pastor *Sperling* og pastor *Tholle* sad i kirken. Da Moe sagde »l'hombre-præst« gav Tholle Sperling et puf i siden og sagde: »Den var til Dem«, og da Moe saa sagde »halvhellig præst«, puffede Sperling til Tholle og sagde: »Den var til Dem.« (Otto Moe, s 57.) – Da Moe rejste, var der en stor og levende menighed. De kunne ikke rummes i private hjem, og lige efter hans bortrejse byggede de 1885 missionshuset »Mamrelund«, der nu blev midtpunkt og udgangspunkt for et aktivt arbejde blandt børn, gamle og unge. Hvert aar senere besøgte Moe Ærøskøbing, og med sine venner her stod han i brevveksling, til døden skilte dem, især kbmd *P. Th. Lauritzen*. Moe glædede sig til det sidste over troslivet her, over den fred og fordragelighed, som raadede i menigheden. Han oplevede jo ogsaa den glæde, at hans søn blev sp her 1919 og, selvom han ikke havde sin faders format, tog han arbejdet op ganske i sin faders spor. Et KFUM arbejde begyndte omk 1900 i handelsgartner *H. Olsens* hjem. Her havde den gamle kontorist Birkholm en egen evne til at forkynde for de unge. Fra andre sogne kom adskillige unge (se under Rise, s 667). Præsterne, der kom lige efter Moe, sluttede sig ikke til IM, *Beyer* var KC, *Kiørboe* var grundtvigsk, provst *Brix* stod velvilligt over for IM, *Groes-Petersen* sluttede sig til IM. Vækkelsen mistede nok efterhaan-

den noget af sin kraft. Men man kan ogsaa sige, at børnesygdommene var overstaaet. 1919–42 var *Otto Moes* søn, *Axel Moe,* sp her, se ndf. IM fortsatte sit arbejde, i de senere aar ledet af *H. Petersen,* Vraa, og gartner *Im. Olsen.* Der er ogsaa mange kirkelige uden partipræg, gode arbejdsvilkaar for præsten, KFUM og K, sdsk, mange gamle at besøge. Et godt og interessant sted at være præst.

1913 oplyses: God kkg, en del IM, godt ungdomsarbejde. 1922: God kkg, IM-møder (40–80), kirkelig sans, godt IMsmf. 1934: Kkg 10 pct, gode arbejdsvilkaar, IM og YMkredse, kirkeblad. 1943: 7–8 pct, gode arbejdsvilkaar, IMsmf, sdsk osv. 1955: Kkg 7–8 pct, gode arbejdsvilkaar, IMsmf, KFUM (20) og K (20), FDF, YMkredse, sdsk, bladuddeling.

Ærøskøbing kirke er opført 1756—58 af gule mursten i stedet for en ældre og mindre kirke. Kirken er anselig, 44,5 m lang og 16 m bred, bestaar af skib og kor med halvrund afslutning, taarn med lavt, svunget tag og slankt spir. De oprindelige 3 træhvælvinger erstattedes 1894 af een flad, dekoreret tøndehvælving (efter at pudset var styrtet ned), samtidig fjernedes nogle pulpiturer, kirken er restaureret indvendigt 1913 og 1949. Altertavlen har 4 søjler og maleri (Gethsemane), er fra 1820. Paa siderne troen og haabet. Renæssancepræ dikestol fra 1634 med himmel. Gl romansk font, 3 malmlysekroner, maleri i koret af den korsfæstede (1710), flere malerier og gravsten. Den ene klokke fra middelalderen. 400 sd. Kirkepladsen var kirkegaard til 1809.

Folketal 1855: 1712, 1901: 1485, 1921: 1323, 1950: 1375.
Altergæster: 1922: 700, 1934: 520, 1942: 500, 1950: 556.
Menighedsraad: 1922: 3 IM, 4 u p, 1934: 3 IM, 4 politiske, 1950: 3 IM, 1 gr, 3 u p, valg.
Kommunevalg: 1943: Soc 157 (2), rad 100 (1), kons og venstre 329 (6). 1954: Soc 196 (3), rad 108 (1), kons 208 (3), venstre 127 (2).

Sognepræst

Indt 1857: 60 rdl, af fæstehus: 2 rdl, landgilde 7 byg, 400 rdl offer og acc 590 rdl, 13 td l, fællesdrift. God grundmuret bolig fra 1850. 1870: Regul: 1860 kr, netto: 2442 kr, 1913: 2. kl, 1946: 2. kl.
Pgd fra 1850.

23. 12. jan 1849–10. dec 50 (rkp Kattrup-Ø-T 17. aug 47): **P. N. Jespersen,** fl t Arnæs, Gottorp provsti, se Sommersted.

24. 8. juli 1851–30. nov 60 (feltpræst 50): **H. V. Dahlerup,** fl t Vaalse, se Ørbæk.

25. 8. jan 1861–9. aug 69 (hjpr Elmelunde 24. aug 53): Provst **C. E. Klein,** provst Ærø 5. dec 63, fl t Bregninge, Ærø, se der.

26. 19. okt 1869–4. dec 71 (adjunkt Roskilde 62): **P. J. C. Scharling,** fl t Hørsholm, se sp Randers.

27. 13. febr 1872–7. juli 76 (ord kat Sct. Michaelis k, Fredericia 17. juli 59): **Jacob Sidenius,** * 3. marts 23 Brandstrup. Faderen: Sp Hesselager, † 59, se der. Stud Randers 42, c 48[1] (h_1), hjpr Veggerløse 25. jan 56, do Hesselager 27. juli 58, † 7. juli 76. ~ 10. aug 59 Anna Cathrine Schouboe, * 8. marts 18 Vigsnæs, † efter 84. Forældre: Sp i Vigsnæs Søren S, † 30, og Andrea Cathrine Sidenius af Nr Vedby-NA. – Farbroder: Gudbjerg. Kusine ~ Møller, Ulsted. Hustrus brodersøn: Skaarup. Broderdt ~ Nørregaard, Grenaa-G.

Pastor S var en svagelig, noget upraktisk mand, der tog sig godt af soldaterne i Fredericia 1864 (L. Koch: Erindringer, s 55).

28. 15. sept 1876–18. aug 79 (ord kat Svendborg 1. sept 73): **L. Prip,** fl t Strynø, se Orø.

29. 16. okt 1879-15. maj 85 (hjpr Tved, Fyn 1. nov 75): **Otto F. Moe,** fl t Skjern, se Sdr Bjert.

Udgav afskedsprædiken her 85.

30. 1. aug 1885–6. maj 97: **I. H. Beyer,** fl t sp Assens, se der.

31. maj 1897–6. okt 1902 (sp Græse-S 2. april 92): **A. Kiørboe,** fl t Greve-K, se sp Sct Olai k, Helsingør.

32. 28. nov 1902–5. maj 13 (vicepastor Jernved 21. sept 99): Provst **Johan Andreas Brix,** * 22. sept 68 Vejle. Forældre: Kpt, bestyrer af Varde realskole Nicolaus B og Anne Marie Ohrt. Stud Vejle 85, c 90[2] (h_1), lærer Varde realskole 90, rejse til Tyskland, Schweiz og Italien 92, hjpr Varde 92, kkp Rødby-R 14. sept 94, provst Ærø 1. okt 11, † 5. maj 13. ~[1] 19. juni 95 Charlotte Tobiesen, * 29. marts 75 Slagelse, † 16. juni 05. Faderen: Provst, Flemløse, † 29, se der. ~[2] 18. dec 06 Agnes Schroll, * 25. dec 72 Odense. Forældre: Birkedommer i Wedellsborg birk Thorvald S og Kirstine Marie Hansemann.

Provst Brix var en høj, repræsentativ skikkelse, som blev afholdt og respekteret, hvor han var præst. I Jernved havde han 3 gode aar, han blev ikke glemt der, men sin livsgerning fik han i Ærøskøbing i den hyggelige pgd med de gule og røde roser op ad muren ... og med byens kønneste bindingsværkshuse som genboer. Der var ikke mange fattige i byen, men mange havde smaa indtægter. Provst Brix sørgede for, at menighedsplejen kunne hjælpe, hvor der var trang. Om sommeren var der mange gæster, timerne gik paa kroketpladsen og ved stranden. Men pgd var ikke alene familiens hjem. Den var et aandeligt midtpunkt i byen. Her kom folk i alle mulige ærinder, og præsten besøgte de mange gamle og gigtsvage. Kirken var fuld hver søndag, men præsten maatte være færdig i rette tid, thi kl 11,30 kom Svendborgdamperen, og da skulle de gamle skippere og andre borgere være ved havnen for »at tage imod«. Provst Brix var en meget flittig præst, omhyggelig med sin forberedelse, og han tog gerne del i de mange møder. Vinteraftener læste han højt for familien: Ingemann, Oehlenschläger, Hauch, Bjørnson, hveranden uge var der pigemøde, hveranden uge kom de unge mænd, og der var altid kaffebord til dem. – Vægteren sang sine vægtervers i de sene timer, byens gammeldags borgerfromhed var tegnet i de vers. Med stor interesse gik B op i sin provstegerning, men han gik bort i sin bedste alder. En pludselig lungebetændelse lagde ham i graven. Han blev meget savnet i Ærøskøbing.

Hans Brix i Præstegaardsliv II, 1950, s 50 f, Nekrologer i pressen.

33. 22. sept 1913–27. juli 19 (sp Tunø 27. juni 03): **V. L. Groes-Petersen,** fl t Skibby, se der.

34. 10. dec 1919–4. aug 42 (sp Louns-A 11. sept 16): **Axel Frederik Moe,** * 11. juli 77 Tved, Fyn. Faderen: Sp Sdr Bjert, † 31, se der (sp her 1879–85). Stud Ribe 98, c 04[1] (h_1), indremissionær paa Færøerne 04, hjpr Suderø 12. sept 06 tillige rejsepræst i IM's tjeneste, (og postekspeditør i Vaag), sp Suderø Sdr. Præstegæld 24. april 13, afsk 4. aug 42, † 24. nov 42. ~ 26. aug 16 Marie Christiane Fischer-Nielsen, * 10. dec 78 Randers, † 23. aug 56. Forældre:

Murerm Peder F.-N og Johanne Marie Nielsen. – Broder: Skjolde. Farbroder: Skanderup.

Udg 14: Gendøberne og deres vildfarelser (Gudel smaaskr), 18: Hvad havet prædiker, 33: Præsten Otto Moe, 38: Lad os bede, bønnebog til hver dag i aaret. Red Færøsk kirkeblad 11—16.

Pastor Axel Moe var Indre Missions fuldtro ven, ikke for intet søn af Otto Moe. Hans forkyndelse havde et klart sigte, og han gik i det hele nøje i sin faders spor. Sine bedste aar havde han nok paa Færøerne, hvor han blev banebryder for vækkelse, og han fik IM startet og fastlagt. Aarene her mindedes han med stor glæde (DnA 1944, 70).

Det var sikkert barndoms- eller ungdomserindringer fra sit hjem og sin far, der fik sønnen, færingepræsten Axel Frederik Moe til at søge embedet som sognepræst i Ærøskøbing. Selv om nogen vil mene at pastor Moe ikke var hvad man forstaar ved en flydende taler, saa kan man jo prøve nu 14 aar efter hans død at se tilbage paa hvad han i grunden har betydet i de aar han virkede som sognepræst i Ærøskøbing. Pastor Moe udtalte selv i sin afskedsprædiken søndag den 23. aug 1942:

»Det haab min hustru og jeg havde, da vi kom til Ærø, at der skulle bryde en vækkelse ud her, har vi ikke set gaa i opfyldelse. Vi vil dog ikke derfor se paa vor gerning som værende uden frugt; thi een saar og en anden høster og Guds ord vender ikke tomt tilbage, – og Guds ord har baade min hustru og jeg saaet atter og atter. Jeg siger ogsaa farvel og tak til menighedsraadet og til mine medtjenere her i Guds hus for godt og venskabeligt samarbejde« –

I disse afskedsord ligger en ydmyg og beskeden vurdering af eget arbejde og en tillid til, at Gud kan lade frembryde en vækst i den sæd han saaede.

Pastor F. Busch sagde ved hans jordefærd i Vestre kirkegaards kapel den 29. nov 42 noget af det samme: Han forkyndte Guds ord paa Færøerne. Der var i hans forkyndelse noget friskt og levende og den naturlighed og aabenhed, som prægede hans færd hjalp ham i hans gerning og gjorde det let for ham at komme i kontakt med sine tilhørere. Gud havde skænket ham en meget smuk sangstemme og naar han paa de fjerne øer i Atlanterhavet tolkede sit hjemlands smukke sange stod befolkningen paa den anden side fjorden og lyttede til hans stærke og kønne røst. Med kærlighed og troskab gik han op i sin gerning og virkede til megen velsignelse.

Red *R. A. Jensen* skriver: Selv havde jeg ikke været ret længe i Ærøskøbing, før jeg paa kontoret fik besøg af pastor Moe. Han kom ret ofte med forskellige indlæg til bladet – enten det nu gjaldt hans syn paa bevarelsen af byens gamle præg eller det var for at aflevere manuskriptet til hans prædiken i vort lørdagsnummer. – Det var maaske ikke alt vi var enige om, idet vi jo stod i hver sin kirkelige lejr; men pastor Moe forsøgte aldrig at forklejne min aandelige indstilling, og ganske stilfærdigt vokste der et solidt venskab frem imellem os, saa han kunne udbryde, at han forstod ikke helt, hvorfor han betød saa meget for mig. – Naar han ved lejlighed kunne komme med afvigende meninger om grundtvigsk aandsliv føjede han gerne til: Dette gælder nu ikke Dem – han ville med andre ord ikke saare mig paa dette omraade. –

Som han var omhyggelig med sine manuskripter var han det ogsaa med sine prædikener. Han gennemarbejdede dem gang paa gang indtil han til sidst fandt at nu kunne de ikke gøres bedre.

Ved en bestemt lejlighed, da jeg kom ud for en stor prøvelse, der var ved at ryste hele mit hjem, kom pastor Moe straks til mig og vi sad i mit havehus, mens jeg fortalte ham om mine trængsler. Da siger han pludselig: Lad os bede sammen, og saa knælede han ned paa fliserne og bad en inderlig bøn for mig om mit hjem, at vi alle maatte blive bevaret. Det var en begivenhed jeg aldrig glemte, og som jeg heller aldrig glemte pastor Moe for og gerne vil føje ind i de mange minder jeg gemmer om ham, idet jeg senere erfarede at hans bøn blev hørt!

Om hans sidste dage paa Ærø udtalte pastor Busch ved hans jordefærd: I de sidste aar var han meget lidende og kunne ikke virke som han gerne ville. Hans hustru stod trofast ved hans side og ogsaa i sygdommens dage var hun ham til stor hjælp da han maatte trække sig tilbage som sognepræst i Ærøskøbing. Inden hans afrejse fra Ærøskøbing holdtes der en smuk fest for ægteparret i missionshuset, og af de mange, der her havde ordet for at sige en varmtfølt tak til pastor Moe og frue bør nævnes IMs formand, gartner Immanuel Olsen, der talte smukt for ægteparret, og sluttede med en inderlig bøn om at Gud ville beskærme det bortdragende ægtepar og give sin velsignelse til at man kunne finde den mand der ville være pastor Moes afløser og forkynde Guds ord i menigheden. Dersom jeg nu skal fortælle hvori pastor Moe har faaet størst betydning for mig i den tid han var sognepræst i Ærøskøbing, saa maa det blive igennem hans stærke og dybe fortolkning af kirkeklokkernes kaldende røst til søndagsgudstjenesten. Hans tale lød saa stærkt for mig at mindet om ham stadig staar for mig hver gang jeg hører kirkeklokkernes kimen og kalden. Paa dette punkt har pastor Moe i hvert fald for mig sat det dybeste minde. – R. A. Jensen.

Pastorinde Mariane Busch, Suderø (se Blistrup) fortæller i Hj og T III, s 144:

I 1904 blev Axel Moe, der et par somre i forvejen havde været paa ferie hos os i Kvalbø pgd, udsendt som indremissionær og hjælpepræst.

Det var, som om tiden var moden til modtagelse af en ny og stærk kristendomsforkyndelse, hvor man nævnede tingene ved deres rette navn, kaldte synd for synd, viste det uomgængelige frelseskrav, en dybtgaaende omvendelse, der satte hele tilværelsen i en ny belysning.

Selvfølgelig vakte det i begyndelsen stærk modstand: Skulle der nu sendes en missionær op til dem! Som om de var hedninger!

Og da min mand i anledning af vækkelserne, der skete deroppe i de aar, i »Færøsk Kirketidende« skrev en artikel, hvori han tilsidst anførte verset fra højsangen: »Se vinteren er forbi – sangens tid er kommet, og turtelduens røst er hørt i vort land,« da haanede det færøske blad »Tingakrossur«, der da lige var be-

gyndt at udkomme, den nye bevægelse og bemærkede spydigt: »Turtelduen er maaske hr Moe!«

Ogsaa mange af de gamle, fromme færinger stillede sig i begyndelsen skeptiske. Men efterhaanden opdagede de, at det ikke var en ny religion, men en forkyndelse, der gav dem vished og glæde i Kristus, og som satte skel.

Fru *Christiane Moe* skriver:

I aaret 1904 tog min mand som nybagt kandidat efter indbydelse af pastor Busch paa Suderø med fiskekutter – paa ferie til Færøerne og blev der nogle maaneder, i hvilke han rejste rundt paa øerne og lærte disse, beboerne og navnlig de meget daarlige kirkelige forhold at kende. – 7 præster til 42 kirker, og for at komme til disse, maatte man over høje fjelde og dybe fjorde.

Ved sin hjemkomst henvendte han sig til stiftsprovst Zeuthen, for at faa IM til at sende en sømandsmissionær derop; men da der ingen fandtes bad stiftsprovsten min mand melde sig, hvad han gjorde, dog ikke uden bæven.

Han blev saaledes IM's første udsending derop – og forkyndte med iver evangeliet, men snart mødte han modstand, det var jo selveste den sorte pest – Indre Mission, der var kommet til Færøerne, som et af de lokale blade skrev, ja det gik saa vidt, at nogle præster udvirkede, at skoler og kirker lukkedes for ham.

1906 blev min mand ordineret som pastor Buschs ulønnede kapellan og fik de 3 sydligste sogne at betjene. Det blev senere et selvstændigt embede og han blev Vaags første sognepræst. Med frimodighed arbejdede han ved gudstjenester og møder, og længe varede det ikke, før mennesker blev vakte og omvendte, der dannedes smaa samfund flere steder og inden længe tog de selv del i arbejdet, og baade Blaa Kors og KFUM og K begyndte.

Men de anstrengende rejser og det skarpe klima tog min mands kræfter, saa han efter godt 12 aars arbejde maatte søge ned. Fik embede i Louns i Jylland. Kirkerne var altid fulde, idet baade grundtvigianerne og missionsfolkene satte stor pris paa hans forkyndelse. Han forberedte sig altid omhyggeligt, gik meget paa syge- og husbesøg – opsøgte folk alle vegne – for at vidne om sin Herre og Mester. Men ogsaa her var klimaet for barskt for den bronchitis, han havde faaet paa Færøerne. Han søgte Ærøskøbing 1920 og fik embedet og blev saaledes en af sin faders efterfølgere. Og blev *han* ikke som denne redskab til en større vækkelse, stillede han sig dog med i *IM's* samfund uden derfor at blive ensrettet, idet han gerne ville være præst for alle i sognet. Paa sygehuset holdt han hver uge andagter. Ogsaa i Ærøskøbing fik han lov at se mennesker gaa ind i Guds rige. Kirkegangen var god og han var altid aktuel og fulgte sin tekst nøje. Han havde let ved at forme sine ord og tanker skriftlig i mange aktuelle kristelige artikler. Skrev bogen om sin far pastor Otto F. Moe og samlede og oversatte 365 bønner, der blev udgivet hos Lohse under titlen: Lad os bede!

35. 13. jan 1943 (sp Nørholm 14. okt 34): Provst **Jens Pedersen,** * 9. aug 08 Volstrup, Hjørring amt. Forældre: Gdjr Søren Christian P og Johanne Marie Larsen. Stud Rønde 27, c 22^2 (h_2), hjpr Vedersø 23. nov 33, provst Ærø 1. okt 55. ~ 6. nov 34 Jenny Cathrine Rasmussen. Forældre: Stationsmester Rasmus Christian R og Louise Christiane Madsen.

Medarb bogen om Kaj Munk 46.

Ordineret kateket og førstelærer

(Oprettet 1813; der var rkp til 1813).

6. 4. juni 1848—11. okt 58: **D. L. C. A. Varming,** fl t Ø-V Alling, se Sal-E.
7. 28. dec 1858—23. juni 68: **P. J. Mazanti,** fl t V Førslev-S, se Udbyneder-K.
8. 9. sept 1868—17. juli 76: **H. P. Holst,** fl t Seden-Aa, se Førslev.
9. 22. jan 1877—18. juni 80: **A. E. T. Kønigsfeldt,** fl t Falslev-V, se Magleby-Holtug.
10. 12. nov 86—22. aug 90: **T. Ingomar Petersen,** Sdr Nr Onsild, se Tommerup.

Embedet nedlagt 13. febr 91.

Litt: J. R. Hübertz: Beskr af Ærø, 1834, pastor P. C. J. Rasmussen: Avisartikler fra og om Ærø, 1848, Odense, Trap, IV, 1923, s 660 f, Axel Moe: Præsten Otto Moe, 1933, Daniel Bruun: Danmark, land og folk, IV, 1920, s 216 f, Morten Kamphøwener i Nationaltid 8. nov 1943, A. Kromann om Marstal og Ærø i Danmark, II, 1942, 469 f, P. R. Volfs erindringer, 1926, s 65, IM's hist, 1912, s 92, Ill tid 1903—04, s 573 f, C. Heilskov, Dsk provinstopografi, 1920, s 432, Otto Moe: Fra mine første præsteaar, De unges julebog, 1921.

MARSTAL

(Med filialkirke i Ommel).

Marstal sognekald omfatter handelspladsen Marstal (1997 indb) og Marstal landsogn, 1546 ha, den østlige del af Ærø.

Marstal hørte under Rise til 1766.

Marstal er et tæt net af smalle stræder paa det mod kysten smukt skraanende terræn. Byen »vender ansigtet mod søen ud mod øst«. Her er en naturlig havn bag den lange krumme tange Erikshale. De hyggelige smaahuse og de snævre gader med de toppede brosten leder tanken hen paa sømandsbyen Dragør. Forøvrigt er flere af husene præget af sønderjysk byggeskik. – Navnet Mar-stal nævnes første gang 1514, og det skyldes antagelig en fyrstelig hestestald paa stedet. Der boede kun 7 bønder her, og stedet hørte til Ommel. I aarene derefter opstod et fiskerleje. Byen har altid haft sin hovedernæring paa søen. Opland er der ikke meget af. Opblomstringen kom dog først i det 18. aarhundrede med det rige fiskeri. Beboernes flid og dygtighed som sømænd medførte en opkomst, som mag Johan Dyssel (se s 649) beundrer højt (1767). Byen voksede, medens skibene gik paa fiskeri, eller skipperne drev handel med korn og kvæg, saa de lollandske skippere klagede over Ærøboernes konkurrence. 1780 var der 761 indb og 66 fartøjer, 1803 var tallene fordoblet, havnen er fra 1834, og 1871 havde Marstal 269 skibe. Byen fik sin egen kirke, og perioden 1800-75 var gyldne aar. Efterhaanden begyndte man ogsaa paa udenrigs søfart, skonnerttypen afløste jagttypen, og de tremastede skonnerter sejlede

over alle verdenshave, især til Nord- og Sydamerika. Havnen blev udvidet, og 1861 blev M handelsplads. Under krigene lige til 1945 gik det haardt ud over skibene og mange søfolk satte livet til. Svære tider har byen ogsaa oplevet: Pengekrisen 1813 ramte byen haardt, stormfloden 1872 voldte stor skade, og 1921 drog Kalundborg skibsværfts fallit ogsaa skibsværftet her med sig. Nedadgaaende konjunkturer har skadet skibsfarten.

Esther Noach skildrer i Berlingske Aftenavis 26. sept 1955 Marstal:

»Enhver skal besøge kirken for at se snedker Reimer som Kristus (hans svigerdatter, fru Reimer, fremviser billedet for en), og skipper Hay og Albert Petersen som apostle, alle tre om bord i baaden paa Genezareth sø, da Jesus stiller stormen paa søen. At nogen kan finde forargelse i, at grønlandsmaleren Carl Rasmussen, har benyttet levende model af fiskere til at fremstille alterbilledets fiskere, synes helt urimeligt — især i betragtning af, at talrige af renaissancens berømte madonnaer blev malet med malernes elskerinder som model.

Kirken er ikke nær saa interessant som kirkegaarden, der breder sig svalt med soldansende græsplæner under skyggefulde træer, med enkelte originale eller smukke gravsten og indskrifter bevaret. Det er havearkitekt Tholle, der med lykkelig haand har arrangeret de fritstaaende monumenter hist og her og ladet de ædleste af træerne staa som mindestøtter i De dødes Have. Det pudserlige efter tidens stil er blevet bevaret i en gravsten fra 1873, hvor der staar:

Her hviler Christen Hansen
Til ankers med sin kone.
Han letter ikke før
Han kommer for Guds trone.

Og saa staar jeg ved den skønneste mindeskrift, mit blik har hvilet paa. Det er en lille sten bare, nærmest mindende om en vejsten, og den er meget a propos anbragt, hvor en vej drejer om mellem plænerne. Der staar med simple, sorte bogstaver paa stenens hvide kalkpuds:

Det elskede barn Marie Hansen

Taarerne glipper i ens øjne. Det er saa smukt. Det er ikke alene skrevet, det er sagt — tænkt, hvisket, maaske sukket over sorgfulde læber. Og det er saa fuldendt enkelt. Alt er fortalt i det. Ogsaa det borgerlige i livet. Der staar barnets hele navn, det navn, der aldrig fik lov at paradere i mandtalslister og statistiker, i attester og paa pas. Men her staar det, uudsletteligt for ens blik, evigt i sit minde: Det elskede barn. Barnet — Marie Hansen.

Med marstalleren vandrer jeg byen rundt i byens »snurrer« og stræder, og derefter ud i bondebyen. ad vejen til bondebyen, den selvstændige del af

Vi kommer ud til Statene. Ja, ved Statene standser vi lidt og kikker paa en gammel gaard, der ligger omtrent midt inde i bondebyen; den er nu ved at blive nedrevet. Det halvvejs afrevne straatag aabenbarer et frygteligt saar, som var huset blevt dødeligt ramt af et svingende sabelhug, der har revet kødet op ind til sjælen. Men denne sjæl er der ikke længer: Det er tomhedens indre, man stirrer ind i. Dobbelt tomt, naar man ved, at her boede en landmand og skibsreder Weber, der med sin første kone havde 16 børn og med den anden 2. Et af hans skibe blev af den grund døbt »Atten søskende«. Den næstyngste af disse atten søskende er lige død, 80 aar gammel; han var toldkasserer og stiftede af sin formue et stort legat for unge marstallere. Blandt andre velgørere er der bryggeren i Amerika. Minor, der gav pengemidler til oprettelse af et børnehjem. Det er omsider blevet bygget og nogle børn anbragt der — men, som min hjemmelsmand siger, hvad skulle vi med et børnehjem! Vi er alle i familie og tager os af hinandens børn, hvis det er nødvendigt.

Endnu flammer himmelen af sol, mens vi gaar fra bondebyen ud mellem markerne og passerer Kobberdammen, hvor Axel Reventlow gjorde sine første studier til posten som Zoologisk Haves direktør ved at indrette denne dam som en sand zoologisk have. Med mus og snoge i lommerne færdedes han her, saa snart han kunne efter skoletid. Vejen fører os videre til et hus, hvor der nu er restaurant, men som i mange aar var en modelskibsbyggers hjem. I godt tredive aar byggede han modelskibe, ikke som legetøj, men spant for spant og nagle for nagle efter de store skibes tegninger og maal. Der er over halvtreds skibe, kongeskibet »Dannebrog« derimellem. Det er en imponerende samling, der vel en skønne dag henter sig bud fra Amerika. Lorenz Hansen hed skibsbyggeren. En sand kunstner paa et felt, der heldigvis ikke har noget at gøre med flaskeskibe og deres noget dubiøse kunstfærdighed.

Christen Hansen, Marie Hansen, Lorenz Hansen — trods alle slægtsnavne af den finere støbning er det dem, man mest husker fra Marstal.

Vi skimter Ommel og følger tavse landevejen tilbage. Solen gaar ned. Det trækker med skyer, enkelte draaber husvaler de tørstende og halvvisnende græsmarker. Svalerne flyver lavt, strejfer hen over vejstøvet og asfalten med deres fejende vingespids, skyder ud og ind i svajende sving og løfter sig pludselig mod himmelen. Solen er kommet igen. Maagerne, der svæver over vore hoveder, krydser over os i et gyldent lys, med musegraa, guldkantede rokokkoskyer som baggrund.«

De vers, der synges, naar de unge søfolk fra Navigatørskolen bærer skibene ind i kirken, lyder saaledes:

Vore fædre, Neptuns sønner,
disse skibe bygget har,
dem med deres varme bønner
ind for Herrens trone bar,
at paa vrede bølgers ryg
Marstals sønner bæres tryg,
og at Gud i søens fare
dem af naade vil bevare.

Herre, se med forsyns øje
naadig til hver sømand ned,
og naar noget ondt de døje,
vær da med din hjælp bered!
Tag dem i din trygge favn,
før dem til en sikker havn.
Naar sig faren til dem nærmer,
vær dem da en huld beskærmer.

Det er som skipperby, Marstal er bleven kendt. Beboerne siger stilfærdigt: Kendt over alle verdens have. Hvem har ikke, af dem der færdes til søs, set en Marstalsejler, sejlskib som dampskib? Eller truffet en skipper fra denne by? »En skipper fra Marstal — en skonnert fra Bogø« hedder det i en af Seedorffs viser.

Ved indsejlingen til havnen lægger man mærke til en kilometer lang kampestensdæmning ude i vandet, der beskytter havnen. I sin tid søgte man kancelliet om støtte til at opføre den, men fik afslag. Saa gik borgerne og bønderne i byens omegn selv i gang dermed. 1825 mødte 89 mand og 9 vogne, og derefter sled man i det, naar vejr og hav tillod det, og 1846 stod molen færdig. Et imponerende arbejde, viser, hvad der kan naas, naar man løfter i flok.

I velmagtsdagene omkr 1910, var ca 400 sejlskibe hjemmehørende i Marstal. Naar alle var hjemme, f eks under isvintre, laa 9—10 stykker uden paa hinanden, og man kunne ikke se igennem for master og rigninger. Der var den gang 5 træskibsværfter i byen. Undertiden havde een mester tre tremastere under bygning paa samme tid. Der er i øjeblikket eet staalskibsværft, to træskibsværfter og et par baadebyggerier i Marstal.

Byen er overalt præget af sømandslivet. Her er navigationskole, et museum med skibsmodeller og et utal af malerier med skibe i storm og stille.

I de smaa krogede gader og stræder, hvoraf de fleste endnu har toppede brosten, mindes man søens helte overalt. Hvidtfeldtsgade, Willemoesgade, Niels Juelsgade, Tordenskjoldsgade osv. Og der er fem færgestræder. Næsten alle fører de ned til havnen. Paa havnepladsen finder man mindesmærker for de mange sømænd, der omkom under de to verdenskrige. Paa det ene staar:

I farens stund
I modigt sejled ud
for Danmarks gavn
og eders stand til ære.
I livet gav
paa pligtens tunge bud,
i hjertet gemt
skal eders minde være.

I de sidste aar har der været tilbagegang, folketallet er gaaet 1/3 ned siden aarhundredskiftet. Hjemstavnsfølelse, flid og nøjsomhed præger den hyggelige sømandsby, et lunt vin-

terhi for mangen søulk. Hver familie har sit eget hus, smukt og med mange blomster og minder fra søen.

Marstal landsogn omfatter halvøen »Skovland«, som i gamle dage var skovklædt, det egentlige »Skovland« er dog den smalle halvø, der ender i Ommel hoved, vest for hvilken den smalle fjord Kløven skærer sig ind. Mod sydøst skyder Erikshaletangen sig ud. Flere smaaøer hører til sognet. Her er frugtbart og naturskønt med vide udsigter. Byerne: Marstal bondeby (868 indb), forstad til Marstal, Ommel, Kragnæs, Græsvænge.

Gudsgave (Gottesgabe) var tidligere et gods, hvorefter et af øens 4 len havde navn. Efter at gaarden brændte 1767, blev godset nedlagt og udstykket. Marstal købte jord herfra til byens udvidelse. VSV for Gudsgave har ligget et voldsted, Absalons skanse.

I kirkelig henseende hørte Marstal til Rise sogn lige til 1738, da der i Marstal blev indviet en kirke. Begrundelsen for, at man gerne ville have en kirke, var dels, at der var lang vej, naar beboerne herfra skulle søge Guds hus, og dels, at børn, der skulle døbes, meget ofte havde vanskeligt ved at taale den lange tur fra Marstal til Rise, hvor mange blev syge og døde. Transporten kunne af nærliggende grunde ikke være hverken saa hurtig eller saa »luksusbetonet« som i dag. Der var strabadser med at komme til Rise. Drejet eksisterede ikke; man maatte først tage til Kragnæs og derfra færges over, hvorefter sidste del af turen igen foregik i hestevogn.

I 1800-tallet gennemgik Marstal en rivende udvikling, i 1803 var indbyggertallet 1449; 26 aar senere var der 2070 indbyggere, og i 1835 var indbyggertallet 2107. Aarsagen hertil maa nok søges dels i søfartens opkomst og dels i, at marstallerne ved herregaarden Gudsgaves udparcellering i 1768 købte jord, og ved siden af blev landbrugere.

Saaledes var altsaa forholdene stort set paa den tid, da Marstal fik sin egen kirke, og samtidig med kirken blev det naturligvis ogsaa aktuelt at drøfte spørgsmaalet om en bolig til præsten. Det skete dog ikke straks, idet Marstal en aarrække vedblev at høre til Rise som anneks. Det varede dog ikke længe, inden en residerende kapellan udnævntes for Rise og Marstal med forpligtelse til at bo i Marstal. Et bondehus blev købt og indrettet til præstebolig. Hele herligheden kostede 221 rdl courant, et beløb der laantes af Rise kirke og tilbagebetaltes af Marstal kirke i 1756.

Denne første pgd var beliggende paa hjørnet af Kongensgade og Skovgyden, den har nok ikke været særlig egnet til formaalet; den var saa tarvelig og indskrænket, skriver pastor C. T. Høy i sin bog »Træk af Marstals historie«. at pastor Schaarup, der i 1820 forflyttedes fra Tranderup til Marstal, ikke kunne være tjent med at bebo den. Ved mageskifte mellem kirken som ejer af den gamle pgd kom embedet i besiddelse af ejendommen i Kirkestræde. Den var opført i 1805 og var særdeles solid og velindrettet.

Pgd i Marstal blev af dr Hübertz i 1834 betegnet som »den største og smukkeste« paa Ærø. Samtidig med købet af den nye pgd skete den ændring, at medens den gamle pgd var blevet vedligeholdt af kirken, blev det paalagt præsterne selv at vedligeholde den nye. Til pgd hører en have paa 2 skpr land; den blev i 1843 omlagt af pastor Rasmussen, en del træer fjernedes og nye plantedes i stedet. En lignende forandring fandt atter sted i 1905.

Pastor Høy har i sin bog indgaaende beskæftiget sig med pgd, og det siges bl a: Pgd med sine 12 fag hus var oprindelig af bindingsværk og tog sig med sin smukke hoveddør med messing-dørhamre særdeles smuk ud. I 1867 forandredes bindingsværket til gaden og til dels til haven til grundmur, og de gamle vinduer med de smaa ruder ombyttedes med vinduer med større ruder. I 1906 faldt den sidste rest af bindingsværk mod gaard og have, og der var vundet betydelig hygge, skriver pastor Høy.

Den sidste restaurering gennemgik pgd i 1952—53.

Det kirkelige liv. Marstal har altid været en by med religiøs og kirkelig interesse. Man ydede store ofre til den anselige kirkes opførelse 1738, og herrnhuterne havde god indgang her (omtalt 1767 af Dyssel). Marstal har haft en række betydelige præster. Den første sognepræst her: *Jacob U. C. Hornemann* (1766–87) var »en herlig mand, med sandt geni til musik og digtekunst, en god filolog, en gldags teolog, en højst ærværdig præst, der allerede her paa jorden var som uden for denne verden med tankerne i himlen; havde et blidt Jesussind og levede et engleliv i søde andagtsfølelser. Hustruen (af slægten Sadolin) var overmaade vindskibelig og sparsom« (W II, 391). Hans søn var den kendte botaniker Jens Wilken H (* her 1770). Jacob Hornemann døde 1787 og efterfulgtes af *Hans J. Holm* (1787–99), der blev provst; han var meget yndet og tog sig energisk af skolevæsenet. Han var velhavende og huskedes som meget godgørende. Han døde 1799. Hans efterfølger var den rationalistiske *Bernhard Wedel* (1800–19), som i begyndelsen var meget afholdt, men en »stor børnefolk og ulykkelige familieforhold beredte ham kummer og førte ham i armod«. Han blev fordrukken og nedbrudt. Han klagede stadigt, dels over den utætte pgd, dels over, at folk ikke betalte ham, hvad de skulle. Pastor *Nic. Schaarup* (1820–43) var en værdig og fornem præsteskikkelse, en god sanger og meget veltalende. Han var til sidst næsten blind. Han fik forbedret pgd. Stiftsprovst Just Paulli talte over ham og roste ham meget. Pastor *P. C. J. Rasmussen* (1843–55) var en af førerne i den nationale kamp. Tysk var tilladt skolesprog til 1851. Under krigen 1848–50 kom han i konflikt med en del af befolkningen, fordi han syntes, at de var lunkne og ikke ofrede nok for fædrelandet og for soldaterne. Han gjorde iøvrigt meget for skolevæsenet; var en dygtig prædikant.

Pastor *Julius Steen,* der er født i Marstal (1855) fortæller om sin militært prægede fader, der var toldkontrollør, om sin kærlige moder og om sin barnepige, der lærte ham salmer, saa han aldrig glemte dem, (f eks Kom hjerte, tag dit regnebræt). I skolen terpede overlærer *Lauridsen* grammatik ind i drengene, og en af Steens lærere der, *Høyer,* blev mærkeligt nok senere graver ved Sct Andreas kirke. Steen mindes pastor *Nyrop* (1855–66) som en myndig mand; man havde stor respekt for ham. Senere blev Steen nær ven af Nyrops søn, arkitekten, professor *Martin N,* og pastor Nyrops svigersøn, arkitekt, professor *Martin Borch,* byggede Sct Andreas kirke. Pastor *Steenberg* (1866–73) var en velmenende mand; hans billede stod ikke i klar erindring for Steen. Men den mand, som fik en afgørende indflydelse paa Steens livsretning var den unge pastor *Tholle* (1874–93). Skønt skipperne i Marstal fandt det sært, at »kontrollørens søn ville studere, skønt han jo da ikke var krøbling« gik Jul. Steen 2 gange om ugen de 10 km til Rise kapellanbolig, hvor Tholle gratis læste latin med ham. Desuden lærte han klaverspil. Fru Tholle kunne mere end spille fint. Hun var vel bevandret i dansk og fremmed litteratur og fra sin barndom vant til at omgaas betydelige mennesker. Steen fik meget ud af Tholles prædikener, men da Tholle kort efter blev sognepræst i Marstal, rejste Steen til Kbhvn. Forbindelsen mellem Steen og Tholle varede, til døden skilte dem. Tholles passede »umaadelig

godt her«, og »de følte sig hjemme i denne raske, ærlige, troskyldige, høflige og forekommende sømandsbefolkning«.

Indre Mission i Marstal og Marstal landsogn

J. Hansen Jacobsen, Store Rise, skriver: »I sin bog »Træk af Marstals Historie« fortæller pastor Høy om en præst fra Sønderjylland, der paa en rejse gennem Ærø 1750 havde truffet nogle herrnhutter i Marstal. Det er sandsynligt at noget trosliv fra disse har overvintret under rationalismen, muligt ogsaa bestyrket gennem pastor *Hornemann* og hustru, de var begge pietister i ordets bedste betydning. (Disse er smukt omtalt i H. Balslev's »Fra fynske præstegaarde«). Hornemann var præst i Marstal til sin død 1787. Senere vakte frimenighedspræsten N. P. Grunnet et ikke lidet aandeligt liv i landsbyen Ommel. Møderne holdtes en tid paa Stærkegaarden (se s 650). Hvilket muliggjordes ved, at sandemand (sognefoged) Eriksen († 1855) stod højt i anseelse hos øens herredsfoged (det var jo før 1849).

Der blev stiftet et (endnu eksisterende) bibellegat. Hos sandemand Hans Eriksen holdtes gudelige forsamlinger. Det fortælles fra den tid, at en ældre pige, der var i aandelig nød og ikke kunne tænke sig nogen i Marstal, der kunne hjælpe hende, hørte, at der i Sandemandsgaarden i Ommel blev læst prædiken hver søndag eftermiddag, saa tænkte hun, der maa jeg kunne faa hjælp og det fik hun ogsaa. Mange aar senere blev hendes guddatter og dennes mand blandt de første der trofast slog kreds om Bethesda. I aarene 1880–85 var der en lille flok der jævnlig gik den lange vej fra Marstal og M-landsogn til Ærøskøbing og hørte den nidkære pastor Otto Moe og havde stor velsignelse deraf. Hjemme samledes de bl a i smed Ole Bagers hjem i Kirkestræde, men der var ikke megen plads, og vejen til Ærøskøbing var lang. Saa tog de fat paa at skaffe midler til at bygge missionshus. Gartner Johannes Hansen, og hans første hustru, skibsfører Schultz, gaardejer Nissen og 3 ugifte kvinder var særlig virksomme herved. De tre kvinder var Sofie Albertsen der paa grund af sine frimodige vidnesbyrd overalt hvor hun kom, fik navnet Hellig Sofie, Anne Marie Olsen der havde en sjælden evne til at hjælpe bekymrede og anfægtede mennesker til sand hvile og fred, og Emilie Kroman, der havde en særlig evne og anlæg for træffende bemærkninger, som bed sig fast. Saaledes en søndag paa vej til kirke, kom hun forbi en landmand der høstede korn, hun standsede, saa paa ham og sagde: »Det maa være en haard Herre du tjener, siden han ikke vil give dig fri om søndagen«. – Missionshuset blev bygget af murermester P. Jørgensen og fik navnet Bethesda. Det blev indviet den 2. okt 1889 af provst Tholle og pastor Carl Moe. Der samledes mange folk til møderne. Et af de første aar kom der besøg af pastor P. C. Tranberg, der var kommet hjem fra Amerika, han havde en forunderlig evne til at afsløre det gudløse livs tomhed og tale varmt og inderlig om velsignelsen og rigdommen i et liv i og under Guds naade. Ved disse møder udbrød der en ikke liden vækkelse, der fik varig betydning for byen og samfundet.

Befolkningen er gammelluthersk. I 1880'erne var der IM's vækkelse i Marstal og Ommel (se ovf), der blev et ret kraftigt IM's trosliv med mange møder. Nogle af de gamle i Kragnæs og *Lars Hansen* i Trousløkke kunne dog ikke forlige IM med deres lutherdom; de vedblev at indtage en særstilling under ledelse af den tyskfødte væver Holst fra Ollerup paa Fyn. (Høy, s 95 f).

Provst Tholle var meget velvillig og hjælpsom ogsaa ved straks at paabegynde søndagsskolen. 1893 efterfulgtes provst Tholle af pastor *C. Hasle*. Hasle var en meget nidkær og varmhjertet præst, og udpræget samfundsmenneske, der sluttede sig helt til Indre Mission og blev ogsaa snart sjælen i arbejdet ud fra Bethesda; der blev nu holdt regelmæssige møder hver søndag eftermiddag ogsaa for voksne og disse samlede mange folk. Søndagsskolen blev inddelt i klasser, under ledelse af Hans Bøje, kbmd Mogensen, barber E. Petersen, Sofie Albertsen og flere. Under ledelse af pastor Hasle og medvirken af skibsførerne Fr. Frederiksen, bdr Schmidt m fl stiftedes i Marstal pgd foreningen »Broderkredsen paa havet« 1899.

Lige efter aarhundredskiftet var der nogen vækkelse og her kom blandt andre den unge Laurits Christensen med, han blev gennem mange aar en trofast og betydelig arbejder i samfundet til sin død. – I Marstal landsogn holdtes flere steder møder af pietisten Fr. Holst ligesom ogsaa det af ham udgivne maanedsskrift »Den kristelige paaminder« fik nogle abonnenter. Dette skrifts væsentlige indhold var oversættelser af svenskeren C. O. Rosenius' blad »Pietisten« senere udgivet som bøger under navnet »Hemmeligheder i lov og evangelium«. Paavirkning herfra kunne i nogle familier spores gennem mange aar. Men ellers samledes interessen ret hurtig om IM og samtidig med Marstal, tog man ogsaa fat paa at faa bygget missionshus i Ommel. Og missionshuset der fik navnet Bethania blev indviet 1889. Det var saavidt vides skibsfører Fr. Frederiksen og parcellist Hans Eriksen, der var især virksomme med dette. Fr. Frederiksen var en nidkær mand der allerede forud havde været i byggekomiteen for missionshuset i Ærøskøbing. Hans Eriksen havde en betydelig evne til at tale med folk paa tomandshaand.«

Vilhelm Beck talte her til store forsamlinger. Senere var der vækkelse i Græsvænge. Præsterne *Tholle* (som ikke var retningsmand), *Hasle, Høy, Bülow* og *Engsig-Karup* (som alle var IM) støttede IM's vækkelse og betød meget for den. En række gode lægfolk bar arbejdet: Skibsfører *F. Frederiksen*, Ommel († 1908) var i mange aar den solide leder af IM i Ommel, skibsfører *Chr. A. Christensen* († 39) og skibsfører *Herman Møller Boye* († 27) var ledere i Græsvænge. I Marstal var lærer *P. C. Poulsen* († 42) i mange aar leder af IM's samfund og præsternes gode støtte; virksomme hjælpere var ogsaa toldass *Reimer* og hustru, skibsreder *N. J. Ohlsen* († 23) og hustru, kbmd *N. S. Reventlow*, fisker *Hans Albert Boye* († 26), indremissionær *Ad. Nielsen* († 1941) døde paa en tur mellem to møder i Marstal. Han havde virket i Brejninge, Rudkøbing og Hillerød, havde et lyst sind og en egen lune.

Han var ikke af dem, der prøvede »at lave vækkelse«, men glædede sig naar gerningen lykkedes, uhyre flittig. (DnA 1943, s 66). I Ommel har snedkermester *Albert Hansen* i de senere aar været leder, i Marstal: Urmager *P. Daugaard.* I Blaa Kors (stiftet 1910) har kordegn *C. Wienberg* gjort et godt arbejde, KFUM stiftedes 1900, KFUK 1893, nu forbundet med spejderarbejde, og der har været søndagsskoler siden 1882.

Arbejdernes bibelkreds i Marstal blev stiftet 1928 af maskinm *H. Poulsen* og har været ledet af havnemester *Fischer Heinesen* (fra 1946 i Klaksvig, Færøerne) og kordegn *Wienberg.* Kredsen har haft god tilslutning og gjort et godt arbejde i samarbejde med byens præster.

Filialkirken i Ommel blev bygget som følge af vækkelsen. Indførelsen af menighedsraad skabte stor interesse for at smykke kirkerne. I menighedsraadet har den mangeaarige fmd, kbmd *S. Reventlow,* gjort et stort arbejde.

Det aandelige liv er blevet fornyet gennem vækkelser senere (1906 og 1918), der er vaagen interesse for kirken uden store divergenser, menigheden er væsentlig præget af IM, men der har ogsaa været grundtvigsk paavirkning. En sønnedatter af *Gunni Busck* har haft børnehjem her, men grundtvigianismen har haft meget ringe indgang. Mange maa siges at staa uden for partierne.

Som den sømandsby Marstal er, har *sømandsmissionen* altid haft en god plads i menighedens liv. (Byen har haft navigationsskole siden 1881). Der er sømandshjem, og omkr 1950 blev en smuk villa skænket til sømandsmissionen. Blandt de sømandsmissionærer, der har virket her, kan nævnes *P. Wessel* og *Jens Groth* (* 1877, antaget her 28). Baade pastor *Hasle* og pastor *Høy* var meget ivrige for sømandsmissionen. Desuden er der Israelmissionskreds fra 1919 og flere DMS-kredse.

Baptisterne har enkelte tilhængere (7) med kapel i Ommel, og pinsebevægelsen, der kun fik ganske ringe tilslutning, havde 1908–44 et bedehus.

Pastor *Høy* skriver om den store glæde det var for ham at være her og at samarbejde med menighedsraadet, som lige var indført, da han kom hertil. Der blev gjort et stort arbejde for at forskønne kirken. Der var i det hele meget at bestille for præsten. Den kommunale forfatning var egenartet og stammede fra den slesvigske tid. Præsten var med i meget af dette. Pastor *Bülow* skriver, at kirkelivet var præget af IM's vækkelse, der var stor kirkegang og ofte var der fremmede talere. De foregaaende præster havde givet et godt grundlag at arbejde videre paa. Mange af søfolkene var afgjort kristne, og i Ommel var der et godt IMsmf. Ved samtalemøderne gav de modne lægfolk fortrinlige indlæg. Befolkningen krævede meget af sin præst, men de gav ogsaa meget. Den spanske syges tid var svær, men bragte præsten i nær kontakt med mange. Pastor B foreslog beboerne, at de skulle bygge et smukt kirketaarn, *hvis* vi fik Sønderjylland tilbage, og *hvis* vi beholdt fred i Danmark. Gaverne strømmede ind, saa der behøvedes intet tilskud. Søfolkene tjente godt i de aar, men der var ogsaa stor offervilje, og taarnet blev rejst.

Kristeligt Dagblad spørger pastor H. N. Krarup-Hansen (3. aug 1953):

— Hvordan er det at være præst i en gammel skipperby — er det en idyl?

Præsten siger hertil, at idyl under alle forhold vil være et for stærkt ord om en præstegerning. Der er stor forskel paa de gamle og de unge i menigheden. Hos de gamle møder man en gudsfrygt, væsentligt præget af Indre Mission. De ældste holder fast paa søndagens overordentlige værdighed. Før i tiden var det saadan, at konerne hverken maatte hækle eller sidde med et haandarbejde paa den dag. Den respekt kunne man i dag ønske sig noget mere af — ogsaa naar det gælder kirkegangen. Pastor Krarup-Hansen tilføjer dog, at man ikke i Marstal har grund til at klage over tilslutningen til gudstjenesterne. Den er i virkeligheden god, bedre end de fleste steder, selv om man kunne ønske flere unge i kirke.

Kirken ligger midt i byen — det gør den ogsaa i overført betydning. Marstal-boerne føler sig nært knyttet baade til hjemmet og til sognekirken. De unge kommer langvejs fra for at blive viet herhjemme, senere kommer de med børnene for at faa dem døbt, og det sker ikke saa sjældent, at søfolks kister bliver ført til Marstal, saa de kan blive begravet i hjemlig jord. De efterlevende sætter stor pris paa at have disse gravsteder. Kirkegaarden holdes som den skønneste blomsterhave. Man kan næppe finde en gravplads med flere blomster.

— Men, siger pastor Krarup-Hansen, det kan ikke nægtes, at det kniber med at faa de unge draget ind i menighedsarbejdet. Vi har nok nogle, vi kalder »de unge«, men det er nu gifte folk — det er svært at faa aargangene 16–25 i tale. Selvfølgelig sidder vi ikke med hænderne i skødet. Vi forsøger paa forskellig vis at faa disse mennesker aktiviseret. Foruden ungdomsarbejde og spejderarbejde er vi begyndt med »Unge hjems aften« —.

Præsten konstaterer, at der før har været et meget stærkt aandeligt liv i byen. Det er det tragiske, at man ikke rigtig har formaaet at holde det intakt. Maaske har de ældre krævet mere med hensyn til ydre former, end de unge følte sig i stand til at honorere. De gamle sagde et afgjort »nej« til alle »mellemting«, medens det yngre slægtled nærmest har stillet sig positivt overfor dem.

Præsten betragtes af søfolkene som ligemand. Han er velkommen overalt. Skipperne er »selv hjemme«, dvs at de i den grad er vænnet til at tage et ansvar, at de ogsaa paa landjorden er blevet selvstændige. Ogsaa her gælder det om, at evangeliet bliver forkyndt klart og tydeligt. Jævnt og ligetil og ukrukket — det skal det være.

Søfolk har deres yndlingssalmer. I den forbindelse nævner han »Befal du dine veje« og »Nærmere, Gud, til dig« — den sidste synges ved mange begravelser i skipperbyen.

Krigstiden var overalt svær at komme igennem, men dens følger mærkedes ikke mindst i Marstal:

— Det var tungt at gaa rundt og meddele, at saa var en, saa en anden af sømændene herfra omkommet — at skulle være nødsaget, bittert nødsaget, til at føre sorgen ind i hjem, hvor før glæden og tryghеden havde raadet. Til sidst blev det saadan, at folk blev ængstelige, naar de saa mig komme. Jeg fik den skik straks at meddele hvis jeg kom i andet ærinde. Jeg kan erindre, at jeg en dag spadserede forbi et skipperhjem. Et barn raabte da til sin mor: »Det er præsten.« »Fri os vel,« sagde hun. Dog — midt i alt dette var det en oplevelse at se, at de sørgende fandt trøst i dette, at det var Guds vilje. De kunne udtrykke det paa denne jævne, men overordentlig gribende maade: »Ja, det skulle jo være saa.« De døde blev ikke glemt af den grund. I aarenes løb har vi holdt adskillige mindegudstjenester — og ved havnen har man rejst en mindesten, som næsten altid er smykket med blomster.

Vi aflægger et besøg hos snedkermester **Albert Hansen,** som i 60 aar har ledet søndagsskolen i Ommel. Han er 83 aar og fortæller (Ærø avis 11. jan 1953):

— Det var i 1896, jeg begyndte, men det var ikke mig, der startede arbejdet. Det var boghandler **Bruhn** i Marstal, der tog gerningen op, og pensioneret førstelærer Frederiksens fader var ogsaa med, og man begyndte nede i »gamle Hansens hus«, nærmest i loen; det var i 1886. Det var for de mindre børn, og allerede aaret efter flyttede man ud i den gamle skole, dér hvor nu Anton Nielsen bor, og da Ommel missionshus blev opført i 1889, fik søndagsskolen til huse der. Nu afdøde gartner **Hansen** var ogsaa gennem mange aar med i søndagsarbejdet. Da provst **Tholle,** Marstal, i begyndelsen af halvfemserne flyttede til Rise, begyndte pastor **Hasle** og ind-

førte klassesystemet. Paa den tid var der en del unge skibsfarere, som, naar de var hjemme om vinteren, gik aktivt ind i arbejdet, og andre udførte saa arbejdet om sommeren.

I 1896 kom jeg med i arbejdet som leder, var derefter borte en ganske kort tid, men har fra 1898 til nu haft arbejdet, i en 2—3 aar bl a bistaaet af lærerinde, frk **Jørgensen**, Græsvænge og ogsaa andre har hjulpet til.

– Da jeg begyndte, var der omkring et halvt hundrede børn hver søndag, og de var trofaste, meget trofaste endda. Men saadan er tilslutningen ikke i dag. Mange børn kommer til Marstal skole og føler sig for store til at komme i søndagsskole, men jeg har dog haft den glæde, at nogle er kommet i søndagsskolen lige til den sidste søndag før konfirmationen.

Billedet har nu ændret sig, hvad tilslutningen angaar. Der kan komme op til en snes paa en søndag, men der kan ogsaa være søndage, hvor der kun er 3 børn.

1915 oplyses: God kkg, IM fremherskende, Frelsens hær i M, baptister i O, 1927: God kkg, præges af IM, mange møder, 2 KFUM og K, 1935: Kkg 10–12 pct, gammeldags forhold, IM og KC, gode forhold, afholdsbygning, 1943: Kkg 8–10 pct, godt medarbejde fra lægfolkets side, 1955: Kkg 12 og 5–6 pct, velvilje. De kirkelige forhold tildels præget af IM, jævnt gode forhold, godt medarbejdende fra lægfolkets side, 2 mh, 4 bibelkr, 4 sømandsmisskr, 2 sdsk, YM-kredse, 2 IMsmf (150+40), urmager P. Daugaard, M, snedkerm H. Hansen, O, KFUM og K, do, spejder. Lidt baptisme, pinsemiss, Frelsens hær.

Marstal kirke, indviet 30. juli 1738, bestaar af skib med femsidet korafslutning, opført af mursten. Vaabenhus mod syd. 1771 opførtes en korsarm mod nord («den nye kirke«). Over vestgavlen var der et rytterspir indtil 1920, da det anselige og smukke taarn (med kobbertækt barokspir) opførtes. (Byggesum: 90.000 kr). Altertavle af Marstal-maleren Carl Rasmussen (Jesus stiller stormen paa søen, alle figurerne efter modeller af Marstalsøfolk) fra 1881. Den gl altertavlet (Gethsemane) hænger i kirken. Prædikestol fra 1738, romansk font (fra Tranderup). Altersølv m m skænket, ligesaa en glaskrone og en række modelskibe. 700 sd.

Ommel kirke, indviet 6. maj 1894, arkitekt N. Jacobsen, er opført af røde mursten i rundbuestil, bestaar af skib, kor med tresidet afslutning og taarn. Indvendig dekoreret med stærke farver. Rigt udskaaret kors paa alteret. 300 sd.

Folketal: 1855: 2473 og 1328 (i landsognet), 1901: 3174 og 2369, 1921: 2519 og 2920, 1950: 1997 og 2332.

Altergæster: 1892: 1573, 1902: 560 og 749, 1912: 616 og 661, 1922: 1310 og 217, 1934: 1300 og 200, 1942: 1300 og 165, 1950: 1558 og 255, 1954: 1351 og 122.

Menighedsraad: 1914: 5 IM, 1 gr, 2 u p, 1922: 6 IM, 1 gr, 5 u p, 1934: Fællesliste, 1949: 6 IM, 5 u p, (polit), 1953: 2 IM, 7 polit (deraf 2 IM), 1 u p.

Kommunevalg: 1943: Bysognet: Soc 186 (3), rad 152 (2), kons 305 (5), borgerl fællesl 104 (1). Landsognet: Soc 109 (1), rad 67 (0), kons 471 (5), venstre 278 (3). 1954: Byen: Soc 266 (3), rad 129 (2), kons 332 (5), u p 68 (1). Landsognet: Soc 82 (1), kons 228 (3), venstre 531 (5).

Sognepræst

Indt 1857: Kirketiende af 31 gaarde, kornet sælges paa roden ved auktion og indbringer 5—900 rdl, desuden smaaredsel m m: 1 maal mælk af hver ko, 30 byg, 30 havre samt 85 rdl. Pgd 12 td ld, velholdt, tegltækt bindingsværkspgd paa en af hovedgaderne.
— 1870: Regul 3200 kr, netto 4808 kr.
1913: 1. kl, 1946: 2. kl.
Pgd opført 1805.

5. 22. april 1843–28. juli 55 (ord kat Horsens 23. nov 34): **P. C. J. Rasmussen**, fl t Rise, se der.

Skal have været en særdeles dygtig prædikant og nidkær i al sin gerning. Han tog sig meget af skolevæsenet og bragte med stor flid og dygtighed orden i mange forhold, hvor der før havde været mere eller mindre slendrian. Derfor sporedes hans virksomhed paa mange omraader.

6. 25. okt 1855–5. okt 66 (sp Holmsland 30. juni 48): **C. Nyrop**, fl t Udby, Tuse herred, se der. (Fader til arkitekten, professor Martin N).

I kaldsbogen staar der om ham, »at Nyrop i Marstal har efterladt sig et godt minde som en alvorlig og nidkær præst og sjælesørger«.

Nyrop fik 1862 den ny skoleordning gennemført. Han blev landstingsmdl 54.

Ved en altergang 14. febr 62 sank gulvet foran alteret. Det var antagelig pastor Hornemanns grav der kom til syne, da gulvet sank under altergæsterne. (Man fandt levninger af en kiste og et skelet).

7. 22. dec 1866–19. dec 73 (sp Bodilsker-Neksø 4. maj 57): **O. Steenberg**, fl t Haarby, se der.

Kst sp 1874—80: **T. H. J. Tholle.**

8. 1. marts 1880–15. maj 93 (hjpr Rise 26. febr 69, kst sp Marstal 10. juni 74): Provst **T. H. J. Tholle**, provst Ærø 10. febr 90, fl t Rise, se der.

9. 15. sept 1893–1. juli 1903 (rkp Rønne-Knudsker 5. nov 77): **C. L. T. Hasle**, fl t Gloslunde-G, se der.

(1903 var **L. V. Fog**, sp Uggerslev-NH, udnævnt, men renoncerede).

10. 15. sept 1903–20. dec 15 (Dsk sømandspræst Hamborg 13. april 93): **C. T. Høy**, fl t Svanninge, se der.

11. 13. april 1916–19. juni 27 (sp Hou 3. febr 10): **Axel Emil Bülow**, * 16. juni 62 Bording. Faderen: Provst, Hjortshøj-E-E, † 93, se der. Stud Aarhus 80, c 86[1] (1), sp Støvring-M 23. juni 87, sp Vester-Østerballe 7. juni 92, sp Holstebro-M 13. nov 01, afsk 19. juni 27, † 23. febr 52. ~ 2. maj 88 Nicoline Regine Hansen, * 16. juli 67 Møgeltønder, † 13. okt 50. Forældre: Kniplingshandler Detleff H og Caroline Feddersen. – Faders brødre: Todbjerg-M og Tersløse-S. Søster ~ Blume, Tikøb. Stamt 19. Hustrus fætter: Hauch, Støvring-M.

BM Kirk foren f IM i Danmark 98—09, mdl af Fyns stiftsudvalg under Kirkeligt forbund. BM Sct Lukas Stiftelse.

Udg 96: Et lille kløverblad fra Himmerland, 99: Op til Herrens bord, 7. oplag 12, 03: Hyrdestaven, en hilsen til gamle venner, 07: Vor børnelærdom, senere udk i skoleudgave, 08: Sindet, 2. opl, 31: Den 4. nattevagt, 33: Missionshuset Bethania i Odense, 44: Gud og det onde, 46: Præsteminder fra min ungdom. Skrev om provst Adam Bülow i DnA 1931, desuden flere smaapjecer, artikler og prædikener i IM-tidende og i Kr Dbl.

Pastor B førte sin slægt tilbage til Gottfried von Bülow, som 1229 var med til at «kristne« de hedenske vender. B's oldefader var generalmajor; hans bedstefader var søkrigskommissær i Svendborg, en alvorlig, troende mand. Som student hørte B til »de altid talende« og aldrig forsagte. Ved puncheglas som kaffekop propaganderede han for kirke og kristendom. (H. J. F. C. Matthiesen). Han tilbød engang paa Regensen de »frisindede«s radikale fører, Hafstein, at stemme paa ham, hvis han ville forpligte sig til hveranden søndag at følges med ham ud i Sct Jakobs kirke for at høre P. Krag. Videre kom han ikke. Der opstod en infernalsk hylen, trampen og piben... men Hafstein raabte med sin islandske akcent: »Vinduerne

op! Vi er ved at kvæles her inde af bornerthed og surhed. Lad dog de friske vinde fra frihedens og tankens verden faa lov at komme ind og kyse det kvalme og lumre ud . . .« Aftenen blev hans.

Pastor *Axel Bülow* var i en aarrække en af de førende Indre Missions præster i Jylland. Han var vokset op i Bording i Hammerum herred, hvor hans fader, *Adam Bulow* stod i et stærkt IM's liv med store vækkelser og kirkegang fra hele omegnen, og hvor *Anders Stubkjær* var hans nærmeste medarbejder. Der var ikke det samme kirkelige liv i Adam Bülows østjyske embeder, og Axel B var kun 7 aar, da de flyttede fra Bording, men hjemmet var alligevel stadig præget af den udprægede IM's aand, og da Axel Bülow blev præst, tog han klart sin plads mellem IM's venner. Han var en meget betydelig prædikant og havde faktisk hele sin præstetid meget stor kirkegang. I sine 2 første embeder afløste han grundtvigske præster. Kun 25 aar gl kom han til *Støvring-M* (se der), hvor den gamle alvorlige pastor *Slamberg* havde været præst i 26 aar. Der var næsten ingen kirkegang i Støvring, men Slamberg havde en grundtvigsk kreds i Mellerup, hvor en højskole blev opført med *Jens Bæk* som forstander. Det var dog blevet en skuffelse for Slamberg, da højskolen udviklede sig i radikal retning. Bülow fik straks god kirkegang i Støvring, og snart efter kom Jens Bæk og ville have valgmenighedspræst *Jørgen Teilmann* fra Bering til at prædike. Dengang var sognepræsten herre i sin kirke, og Bülow sagde nej, fordi Teilmann var ordførende stiller for den kristendomsfjendske jødiske dr Pingel ved rigsdagsvalg. Det havde forarget Bülow, men Bülow tilbød, at andre grundtvigske gerne maatte komme, og da en anden grundtvigsk kreds i Mellerup ønskede at faa pastor *M. A. S. Lund,* Vium, dertil som prædikant, sagde Bülow ja. B gik endog et par gange til alters hos Lund. Hele Jens Bæks kreds løste derefter sognebaand til Teilmann (c 40 personer) og kort efter dannede de valgmenighed med forfatteren *Jakob Knudsen* som præst. Alligevel havde Bülow god kirkegang i Mellerup, og til hans bibellæsninger var der stuvende fuldt i M skole. Derimod kom der ikke mange, naar han indbød indremissionærer til at tale. Der blev begyndt med store sommermøder i Støvringgaards skov. Men vækkelse blev der ikke (der var i pastoratet 4 kirker til 700 mennesker!). Bülow begyndte at rejse for Israelsmissionen. Som kandidat havde han studeret ½ aar i Leipzig under prof Frantz Delitsch, og der havde han lært om jødernes forhold, ja været en rejse med missionær Faber i Galizien for at studere jødemissionen. I Støvringtiden holdt han efterhaanden mange møder for denne mission, og derved fik han lyst til at flytte til en egn med mindre indviklede kirkelige forhold. Pgd i Støvring var elendig, indtægten ligesaa (især efter sognebaandsløsningen), og saa stod en skønne dag 3 mænd fra *Vesterbølle* og bad ham søge dertil, (se Hjemliv og trosliv VI, s 28 f). I Vester- og Østerbølle fik Bülow en meget rig præstegerning. Det var en stor forandring at komme fra Randersegnen til Vesthimmerland. Her havde dygtige indremissionærer beredt jordbunden, og der havde været en vækkelse i Østerbølle sogn, hvor et stort missionshus var blevet opført. I Vesterbølle var livet svagere. Der var dog enkelte troende mennesker. I Østerbølle var alle staapladser, ogsaa i koret, tæt besat ved hver gudstjeneste. Mange udensogns søgte dertil. Bülow fik travlt med at holde møder rundt om i det meget vidtstrakte pastorat, og 1893 holdtes *den første missionsuge* i Vesthimmerland i Vesterbølle kirke. B's ven, pastor *A. Fibiger,* som da var i Ranum, var Bülows faste taler og medhjælper, og nu kom der vækkelse ogsaa i Vesterbølle. »Det gik slag i slag med syndernes omvendelse, Guds vældige haand ramte; det blev en rigtig foraarstid. I begge sogne, ja ind i nabosognene groede og gærede det, sangens tid var kommet« skriver pastor B. Der var ingen lokaler, der kunne rumme de mange, der ville høre. Saa blev der bygget missionshuse i V og i Aalestrup. Bülow havde meget at gøre i denne vækkelses tid, men han fik dog ogsaa tid til at rejse ud, og han var en af de mest benyttede IM's talere paa egnen. 1898 kom han ind i IM's bestyrelse, hvor han afløste provst *Jens Vahl,* og han blev snart et af de mest betydende medlemmer af IM's ledelse. Han fik dyrebare venner for livet i Vesthimmerland, men han fik ogsaa bitre modstandere. Flere af dem ligefrem hadede ham. Han havde udmærkede medarbejdere, især lærer *N. Christiansen,* Svingelbjerg, (se Vesterbølle). – *Anders Stubkjær,* veteranen fra 1848–50, den faderlige ven fra Bording (han havde bedet for Axel Bülow lige fra han blev født) gik 1901 op til kultusminister J. C. Christensen og bad ham om at sørge for, at Axel Bülow kunne blive udnævnt til sognepræst i *Holstebro,* hvor Anders Stubkjær da boede. J. C. tøvede: »Er han (Bülow) dog ikke for sort?« hvortil Anders Stubkjær svarede: »Bülow indestaar *a* for!« Saa kom Axel Bülow til Holstebro, hvor kirkegangen i den elskelige pastor *Møllers* tid var svundet ind. Valgmenighedspræsten, *Morten Larsen,* og indremissionæren *Anders Stubkjær* samlede hver for sig de troende. Der var et stærkt liv baade i den store valgmenighed og omkring det store missionshus, hvor alt arbejdet blev baaret af lægfolk. Bülow fik straks begge hænder fulde af arbejde. Kirken blev snart saa overfyldt, at den maatte rives ned, og der blev bygget en stor, ny kirke, som ogsaa blev stuvende fuld. Samtidig med det meget arbejde med kirkebyggeriet havde B som fmd for skolekommissionen et krævende arbejde med fuldstændig omlægning af byens skolevæsen.

Men han var først og fremmest præst. Og vestjyderne forstod at bruge deres præst. Husbesøg, omsorg for syge og gamle optog ham meget. Han holdt »vældige ungdomsmøder« og YMmøder, missionsuger. Fra Holstebro siger man, at aldrig har denne by oplevet en saadan »aandelig blomstringstid«. Forholdet til Morten Larsen, der da stod i sin fulde kraft og havde en meget stor menighed, var som helhed godt, men der kunne komme skærmydsler, især, hvis Bülow havde udtalt eller skrevet noget om kirkeforfatning el lign. Bülow var ogsaa her en søgt taler. I IM's bestyrelse var der meget at bestille. Han skulle gennemgaa alle de jyske indremissionærers beretninger,

1901 sled han for at skaffe IM »en julegave, der skulle bestaa i 1000 IMkredse« (der var da kun 100), men det lykkedes dog ikke at naa dette tal; 1902 var han en af IM's ordførere i striden med *N. P. Madsen* om helliggørelseslæren (Annekset, 1902, s 273), 1904 var han sm m pastor *Ed. Nyeborg,* Stenmagle, med til at indbyde KFUM sekretærerne til forhandling (i Esbjerg) med IM's bestyrelse og indremissionærerne, fordi der flere steder var gnidninger mellem indremissionærerne og KFUM. Under Fr. Zeuthens vise ledelse naaede man gode resultater (IMtid, 1904, s 482).

Bülow var ivrig for en kirkeforfatning og var med blandt Kirkeligt forbunds fædre. Men 1909 udtraadte han af IM's bestyrelse. *(Zeuthen* skrev: »Ikke paa grund af strid eller forskelligt syn, men paa grund af overdreven samvittighedsfuldhed«). Bülow skrev smukt i IM's tid (1909, s 285), at præstegerningen lagde beslag paa hele hans tid og kraft, hvorfor han ikke kunne være et *virksomt* medlem af bestyrelsen. Og han ville ikke sidde i bestyrelsen, hvis han ikke kunne være virksom. Men det stærkt forcerede arbejde i Holstebro sled paa ham, saa han maatte søge til et lille stilfærdigt embede. Hidtil var han i modsætning til andre præster flyttet vestpaa hver gang han flyttede. Nu drog han østpaa og saa var han 6 aar i det naturskønne Hou paa Langeland (se der). Han havde her nogle gode aar, (men »det var jo ikke vestjyder!«) og »da haaret var vokset ud paa Samson, kunne jeg lide at faa lidt mere igen at rykke i«, og efter opfordring søgte han til Marstal. Han glædede sig over troslivet her og over at fortsætte forgængernes gode arbejde. Paa hans initiativ blev Marstals smukke kirketaarn bygget (se foran), og han stod midt i arbejdet med aldrig usvækket interesse. Kirkegangen var meget stor, og ved bibelsamtalemøderne, ved missionsugerne og i ungdomsarbejdet var han den bærende, og der var en række af gode medarbejdere. I den spanske syges tid kom han til at betyde meget for mange hjem. Da han var 65 aar gl, tog han sin afsked, men han fik i sin livsaften en smuk gerning i Fruens Bøge, hvor han i mange aar var fmd for IM i Dalum sogn og ofte kom eller talte i missionshusene i Odense, hvor byens indremissionærer og ftm Carlsen-Skiødt m fl var hans nære venner. Ogsaa som sjælesørger blev han meget benyttet, og til sin høje alderdom havde han sin faste plads i IM's arbejde her.

Som forfatter skal han ogsaa huskes, især for den lille bog om nadveren, der udkom i mange oplag og blev meget læst, og for hans forsøg paa at skabe en afløser til Balslevs lærebog. Smukke skildringer har han ogsaa skrevet af sin fader og af sine første præsteaar.

Pastor Kr. Minds, Odense, skriver:

Den, der skriver dette mindeord, sad, andendagen før B drog sit sidste suk, i stuen hos ham. Han var nu uden bevidsthed, men fra underbevidstheden arbejdede det, der havde fyldt ham hele livet igennem, sig op til overfladen, og saa kom der et eller andet fyndord med noget af den gamle klang i røsten. Med ét var sejrherren fra Fredericia, general Bülows ætling, ude ved fronten. Der lød henne fra sengen nogle fyndige kommandoraab og saa ordren: I Jesu navn – giv agt – fyr! Dér har vi Bülow, Kristi stridsmand; fra ungdom til de hvide haar var han ved fronten.

Allerede som student var han en ildsjæl, som hentede ved til baalet ude hos Peter Krag i Jakobskirken.

Han havde omsorg for sjælene og følte ansvar for den enkelte. Det varede derfor ikke længe, naar han havde folk paa tomandshaand, før han var dér, hvor han ville. Inde i ham lød det da: »I Jesu navn – giv agt – fyr!« Og han bevarede denne friske og djærve beredthed til det sidste. Man kan saaledes endnu høre folk fra Marstal sige: »Ja, da Bülow var her, havde vi en sognepræst, der lige meget, hvor vi mødte ham, altid havde et vidnesbyrd om Jesus. Vi mærkede, hvor omsorgen for os laa ham paa sinde.«

Sin teologiske viden holdt han a jour til det sidste. Hans hjerne syntes oppe i den høje alder ret upaavirket af forkalkningen, ligesom hans skikkelse var rank, indtil de sidste par aar. Og naar ingen anden rykkede ud til kamp mod ubibelsk lære, saa tog han om »skræp« og svang den.

Med smaa tanker om sig selv havde den mand en saadan aandsmagt og indre glød, at han, naar man sad i en kreds sammen med ham, uden at ville det og vist ogsaa uden at vide det selv, kom til at præge samværet.

Paa sin cykel færdedes han rundt i den store by, gerne ude i Mesterens ærinde. En dag i de sidste aar fik han det ene bukseben i klemme mellem kæde og tandhjul. Da han kun kunne staa af paa den gamle maade ved at træde tilbage paa en pind ved bagakslen, forstod han, at han nu maatte vælte, naar farten var gaaet af cyklen – og sagde da halvhøjt: »Jesus, hjælp mig!« Et øjeblik efter blev styret grebet af et par stærke hænder, og en stemme sagde: »Til hvilken side ønsker De at staa af?«

Studiet af det Gamle Testamente og Israels underfulde historie gav ham en kærlighed til Guds ejendomsfolk og israelsmissionen, der fulgte ham til det sidste og fik ham til særlig intenst at følge med i de skæbnesvangre og underfulde ting, der er hændt dette folk i de sidste aar.

Han saa heri tegnet paa, at viseren paa Guds ur er ved at nærme sig midnat, da raabet lyder: Brudgommen kommer!

Nu har han lagt staven og sværdet.

Litt: Axel Bülows fornævnte skrifter, IMtid 1952, s 132, Luthersk ugeblad 21. maj 52, Nekrologer i Kr Dbl, IMtid, Fyns Tidende, Fyns Stiftstidende, Ærøbladene, IM's historie, 1912, s 351, 391, 405, 415, 420, 426, 434, 443, 469, 495—96. DnA 1953, s 66 f, (K. Minds), Axel Bülow: Da Vesthimmerland vaagnede, Hj og Tr VI, 1937, s 28 f, Emil Steenwinkel: H. J. F. C. Matthiesen, 1934, s 53, 57, A. Nørfelt: A. Fibiger, 1938, s 196.

12. 14. sept 1927–23. febr 32 (lektor Haslev 25): **C. E. T. Engsig-Karup,** fl t sp Vor Frelsers k, Horsens, se der.

13. 26. maj 1932–9. marts 39 (sp Hørup, Als 6. juli 21): **Irenius Vilhelm Ravn Fauerholdt,** * 22. jan 77 Odense. Forældre: Jernbanedriftsbestyrer, kapt Carl F og Irene Salome Vilhelmine Ravn. Stud Odense 94, c 99^2 (1), lærer DMS's missionsskole 00, israelsmissionær i Øst-europa 05–18, kst sp Hellevad-E 19, † 9. marts 39. ~ 12. sept 17 Margrethe (Margot)

Sophie Lerche, * 19. nov 69 Sem ved Tønsberg, Norge. Forældre: Skibsreder Vincent Stoltenberg L og Kristine Marie Rosenvinge.

BM Israelsmissionen 19—31, medarb Kristeligt pressebureau.
Udg 5—6 smaaskrifter om mission og skrev flere afhandlinger i Nordisk missions tidsskrift. Udg fortolkning til profeten Ezechiel (Bibelselsk fort).

Pastor Fauerholdts interessse for missionsvæsen førte til deltagelse i missionskonferencer, London 1900, Edinburgh 1905, samme aar studerede han jødemission i London og Galatz i Rumænien. Der virkede han 1906–09, siden i Grodno (da russisk Litauen) 1909–11. 1911–18 virkede han i Lodz, den længste tid altsaa under verdenskrigen, under strenge kaar (belejring, kulde og anden nød). Til gerningen som jødemissionær var F særlig udrustet: Et hurtigt hoved, udpræget dialektiske evner, ypperlig sprogbegavelse, levende sympati for jødefolket og indtrængende forstaaelse for Israels særlige problemer.

Efter sin hjemkomst blev han præst i den danske folkekirke efter nogen virksomhed i København ved Domkirken. F hørte til sit slægtleds dygtigste. Uden at være lærd saa han i kraft af sin skarpe forstand let kernen i teologiske spørgsmaal og udtrykte sin opfattelse i klare, præcise sætninger.

Hans prædiken var klar og kort, i et jævnt, smukt dansk. Uden tvivl har hans tilhørere maatte vænne sig til hans knappe form. Hans standpunkt var det lutherske. I de unge aar, kandidattiden, var han paavirket af Indre Mission, som han mødte den i Herning hos missionsskolens forstander, den senere biskop Gabriel Koch.

En vis stivhed eller kortfattethed i optræden dækkede maaske noget over den humor og – drengeagtige friskhed, som hans nærmeste venner satte saa højt.

Forskellen selvfølgelig bemærket: Naar han i en samtale lyttede og pludselig brød ind med et muntert paradoks eller med overraskende klarhed uddybede emnet – for ikke at tale om, naar han som med en haandbevægelse skubbede noget til side som ligegyldigt syntes man et øjeblik at være i stuen med selve Søren, saadan som man nu tænker sig ham. En ydre lighed var der: De store, mest alvorlige, men ogsaa muntre øjne. En anden lighed var tidlig paafaldende: Hans, den intellektuelles, store interesse for, ja kærlighed til smaa, jævne mennesker og deres syn og tale.

I teologiske debatter tog han aldrig del, han hørte, læste og vurderede, men uden trang til offentlig at medgive sit besyv.

Hans Dreiøe.

Pastor F interesserede sig for Ydre Mission fra sin tidligste ungdom. Kun 22 aar gl tog han embedseksamen og blev lærer paa DMS's missionsskole, men da han her hævdede et friere bibelsyn, krævede DMS's venner ham afskediget, hvortil skolens leder, senere biskop *G. Koch,* erklærede, at hvis bestyrelsen ville afskedige Fauerholdt, maatte de ogsaa afskedige ham (G. Koch) og hans broder, L. J. Koch. Saa blev F missionær blandt jøderne.

Provst *P. Helweg-Larsen* skriver om ham: »F var et mere end almindeligt velbegavet menneske, og meget alsidigt begavet. Hans musikalske evner var betydelige, og hans sprogevner var overordentlige. Han havde betydelige teologiske interesser, som dog kun sjældent gav udslag paa tryk . . . han var ikke, som folk er flest. Med sin klare tanke og sin skarpe udtryksform skulle han synes skabt til at argumentere med jødiske rabbinere. Men andre sider af hans karakter- eller rigtigere af hans væsen – bevirkede, at de betydelige evner og muligheder, han rummede, ikke fuldt kom til deres ret. Ingen har truffet ham uden at faa indtryk af noget upraktisk og kejtet, der ogsaa viste sig i den betydning han kunne tillægge ting, som laa uden for det reglementerede. Han var noget af en enspænder. Men bag alt dette saa de, som kendte ham, ikke blot en udpræget selvstændig natur, men tillige et værdifuldt menneske, en uselvisk og fordringsløs karakter og en lødig kristen. Hans ord var ofte skarpt pointerende og paradoksale, men bag hans undertiden filistrøse – ogsaa *villet* filistrøse – bemærkninger fandtes altid en ubestikkelig redelighed, som gjorde dem værdifulde for dem, som havde øre derfor. Hans hustru fulgte ham med stor opofrelse under de trange kaar i Polen.« (Kr Dbl 10. marts 39).

F var nøgtern, fjern fra al forlorenhed. Der var ikke det store sving eller den høje flugt over hans tale og skrift. Han var angst for sentimentalitet. Han fulgte modigt sit kald fra Gud. (Biskop Rud).

F var virksom for gudstjenestens orden: Menigheden skulle blive under daab og altergang. Ved sin noble, stilfærdige færd vandt han mange venner i Marstal. Kbmd *Reventlow,* Marstal, hans nære ven, udtalte til »Fyns tidende«, at han var en forstandig og dygtig præst, som efterlod sig et smukt minde. Ved kirkejubilæet 1938 holdt han en prædiken, der blev transmitteret, og hvor han smukt ud fra Davids salmer talte om sin kærlighed til Herrens hus. Han var selv en god og tro tjener i Herrens hus.

Han beherskede en række sprog, tysk, engelsk, fransk, russisk, polsk, jiddisch, havde store matematiske evner og stor kærlighed til musik. Han var en personlighed for sig selv.

Ved hans begravelse talte biskop Rud ud fra Jesu ord: Salige er de rene af hjertet, thi de skal se Gud.

Berl tid 10. sept 39, Fyns tid 10. sept 39 og 14. sept 39, H. G. A. Jørgensen: Ribebispen G. Koch, 1930, s 173, Nord missionstidsskr, 1939.

14. 12. juni 1939 (rkp Marstal 12. febr 26): **Hans Nicolai Krarup-Hansen,** * 15. nov 96 Rønne. Faderen: Sp Bodilsker, se der. Stud Fredericia 16, c 23^2 (h_1), hjpr Sønderborg 6. okt 23. ~ 20. okt 39 Kirsten Christensen, * 23. marts 11 Græsvænge, Marstal landsogn. Forældre: Dampskibskpt Hans C og Gertrud Rasmussen. – Broder: Lundby. Stamt 52.

Fmd Grænseforeningen, Ærø.

Kaldskapellan

(Oprettet 1. marts 1880).

1. 25. maj 1880–29. okt 87: **E. A. Sperling,** fl t Hornbæk-H, se der.

2. 27. jan 1888–1. febr 94 (hjpr Vejby-T 16. maj 84): **J. T. M. Hanssen,** fl t Tved, Fyn, se der.

3. 10. maj 1894–2. juni 1900: **N. P. Rasmussen (Folkvard)**, fl t Uldum-L, se Norderøerne, Færøerne.

4. 7. aug 1900–3. juli 06: **R. M. Lauritzen,** fl t Gested-F, se Borup-K.

5. 7. nov 1906–15. juni 10 (hjpr Østofte 24. marts 03): **S. Olivarius,** fl t Bandholm, se stiftsprovster, Maribo.

6. 13. sept 1910–30. maj 15 (hjpr Nazaret k, Kbhvn 23. april 09): **P. Thomsen,** fl t Resen-H, se der.

7. 28. juni 1915–12. okt 18: **H. Olsen,** fl t Tranderup, se Gudum-F.

8. 30. dec 1918–17. marts 21: **E. F. Moe,** fl t Ulsted, se Skjolde.

Ledigt. Nedlagt 12. nov 1925.

(Betjentes 1921–25 af pastor H. Olsen, Tranderup).

Residerende kapellan

(Oprettet 12. nov 1925).

1. 12. febr 1926–12. juni 39 (hjpr Sønderborg 6. okt 23): **H. N. Krarup-Hansen,** sp her.

2. 20. sept 1939–31. marts 48 (sekretær KFUM, Viborg 35): **O. P. V. Abitz,** fl t kkp Husum k, Kbhvn, se der (nu sp Husumvold k).

3. 24. sept 1948 (hjpr Sønderborg 14. juli 46): **Per Claes Frederik Bernhard Lidell,** * 18. sept 16 Baarse. Forældre: Direktør i Stockholm Per Adolf L og Thyra Margrethe Lindegaard. Stud priv Kbhvn 39, c 46[1] (h-61). ~ 12. aug 49 Karin Reimann, * 16. sept 27 Flensborg. Forældre: Skibskpt Reinhold Julius Heinrich R og Gertrud Normann.

Kredsforbundsfmd DMS 49, kredsfmd søndagsskolerne 51, amtssekretær DKU 56.

Litt: C. T. Høy: Træk af M's historie, 1913, Postmester c jur Axel Kroman har i »Danmark« 2. aarg 1942 skrevet om M og 1952 skrevet en lille bog om M postkontor, med skildringer fra M, Ill tid 1867—68, s 58, Trap IV, 668 f og 882 f, Daniel Bruun: Danmark, land og folk, IV, s 220, Chr. Heilskov: Dsk provinstopografi, 1920, s 418, Julius Steen: Et liv under Guds naade I 1931, s 14 f, Ærø avis 15. febr 55, Thorvald Laursen i »Dansk ungdom« 15. okt 54.

RISE

Rise sogn, 2981 ha, hæver sig op fra kysterne mod nord og syd og er højest i midten (56 m) med prægtige udsigter. Graastens nor er udtørret. Frugtbart og naturskønt. Byerne: Store Rise med mh fra 1905, fh fra 1909, asyl og alderdomshjem, Lille Rise, Stokkeby, Dunkær (delt i Vesterballe, Overballe og Bro), Olde. Folketallet nedadgaaende.

Graasten var tidligere et gods, hvortil R sogn hørte som len og stod under hertugen af Nørborg. 1767 blev godset nedlagt og udstykket. Ved strandbredden et voldsted og nær dette skal have staaet en Sct Albans kirke. Talrige smukke oldtidsminder. Ved stormfloden 1872 blev dæmningerne gennembrudt og senere genopbygget.

Det kirkelige liv. Rise hørte i ældre tid til landets største præsteembeder og var det mest ansete paa Ærø. Kun to præster er forflyttet herfra siden reformationen (1766 og 1783). Marstal hørte til Rise til 1766, og der var da residerende kapellan for Rise-Marstal.

De fleste af præsterne har været knyttet til Ærø paa særlig maade, ogsaa i det sidste aarhundrede. Pastor *Petersen* (sp her 1841–54) var født i Ærøskøbing, og hans hustru var datter af landfogeden paa Ærø. Pastor *Rasmussen* (1854–61) var født i Ærøskøbing. Pastor *Poulsens* (1861–70) 2. hustru var født i Ærøskøbing, og nær knyttet til Rise sogn. Provst *Tholle* var præst paa Ærø i 53 aar. Pastor *Johansen* (1934–49) var født i Marstal landsogn, hans hustru var fra Rise sogn.

Der var i det 18. aarhundrede en del trosliv, som havde forbindelse med herrnhuterne, og da *Vilhelm Beck* i 1864 holdt møde hos gdjr Rasmus Eriksen (se ndf) i Stokkeby (sammen med pastor *Tholle),* skrev han: »Her følte vi os ret mellem venner«. Der var mange til mødet, og der var en del troende mennesker. Om pastor Tholle tilføjer Beck: »Han elsker IM's arbejde og især arbejdet blandt børn og unge. Men han vil ikke staa i nogen baas, og hans ireniske sind regnedes af mange som uklarhed.«

Indre Mission fik dog ikke særligt stærk fodfæste i sognet i det 19. aarhundrede. Flertallet var gammeldags kirkelige uden retningspræg. I sognet var der en gammel IM's kolportør, husmand *Thomas Kristensen,* (* 1816, † 1905), som ved sit stille, hjertelige væsen og sit troværdige vidnesbyrd var med til at forberede en IM's vækkelse omkring 1900–1910. Der skete da et nybrud i en del af befolkningen, men flertallet maa dog siges stadigt at være præget af gammeldags folkekirkelighed. Lærer i Dunkær og kirkesanger i Rise, *Anders Rasmussen Hansen* (* 1858, † 1940) gjorde gennem mange aar et udmærket arbejde i sognet og var med til at præge det aandeligt. Der blev bygget missionshus 1905, og ud fra dette er der gjort et flittigt IM's arbejde med møder, sdsk, osv, ligesom der blev stiftet KFUM og K. Provst *Tholle* er den præst, der har betydet mest her i det sidste aarhundrede, pastor *Gøtzsche* var IM's præst, han og hans hustru var virksomme for Ydre Mission. Pastor *Johansen* og hans hustru var begge her fra egnen, og pastor J, der var meget afholdt, har (i en længere beskrivelse af sognet hertil), skildret sognet som et meget godt sted at være præst, en flink og velvillig befolkning, gammeldags kirkelighed, megen offervilje.

Jørgen H. Jacobsen, Store Rise, skriver:

Fra 1861 afholdtes der paa Ærø møder i Store Rise bl a af pastor E. Mau fra Skellerup hos gaardejer Klaus Thomsen, Store Rise, og ligesaa hos skræddermester Laurits Olsen bl a af pastor A. Busch fra Odense. Flere steder i sognet holdtes ogsaa møder af forskellige lægfolk. Det var mest i aarene 1885 til 1895 at lægprædikanter der rejste paa egen haand, holdt møder her. Efter den tid næsten udelukkende indremissionærer. Der samledes ret manget folk og det bidrog ikke lidet til, at holde det aandelige liv vaagent. Dog kan der vist ikke berettes om nogen egentlig vækkelse i selve sognet. Men indflydelsen fra vækkelsen i

Ærøskøbing 1880–85 var betydelig og mange fra Rise sogn søgte i de aar til Ærøskøbing kirke. Der var ogsaa tre mænd fra Rise sogn i den første bestyrelse for Ærøskøbing missionshus 1885. En af de betydeligste kristelige lægmænd i Rise sogn var parcellist *Laurits Jepsen* i Langeagre, en kendt foregangsmand paa plante og frugtavlens omraade, stærkt nationalt og politisk interesseret; men ogsaa varmhjertet. Kristen Laurits Jepsen var født i Skovby 1827, død 1899. Han var grundtvigianer, men følte sig godt hjemme, og var velkommen i de gudelige forsamlingers kreds og DMS kredsen. Ogsaa provst Tholle satte stor pris paa denne begavede lægmand, og hørte ham gerne. Det kan vist siges at Rise sogn har haft den lykke, at de gamle forsamlingsfolks børn og børnebørn i ret stor udstrækning er fulgt i fædrenes spor og gaaet jævnt ind i den Indre Missions samfund. I missionshuset har lærerinde, frk *A. Bangsborg* arbejdet trofast i søndagsskolen i over 35 aar. I begyndelsen alene, senere sammen med flere andre. Af stor betydning er det sikkert ogsaa, at sognet nu i mere end 25 aar har haft 2 gode positive religionslærere i kordegn, førstelærer *Anders Kristensen,* Rise skole og i organist, førstelærer *Chr. Lauritsen,* Dunkær skole. Missionshuset, hvis fmd er rentier *Jens Pedersen,* fejrede 50 aars fest 1955.

Særligt skal omtales kolportør **Thomas Kristensen** (født 1816 i den søndre af de to gaarde der ligger lige nedenfor Rise pgd). Hans far hed ogsaa Th. K. Gaarden overtoges senere af hans ældre broder Klaus Thomsen, denne giftede sig senere til en gaard mere i Rise, Lilleby, og til denne hørte en møllesøpart, som før udskiftningen havde hørt under herregaarden Graasten. Disse 4 tdr land var beliggende inderst i Møllesøen. Og her lige opad det gamle herregaardsdige byggede Th. K og hans hustru Sidsel født i Stokkeby 1818, deres lille hjem straks efter overtagelsen, for noget over 100 aar siden. Her boede de sammen c 40 aar til hustruens død og her udfra gjorde han sin livsgerning. Thomas K havde fra sin tidligste ungdom en stærk trang til læsning. Naar de andre unge sov til middag, og naar de om aftenen og søndagen tog ud til fornøjelser, saa læste han i Scrivers Sjæleskat (d gl udg af 1742) og andre lignende bøger. Og herigennem øgedes hans aandelige trang. Men det var en død tid og han kendte ingen der forstod ham, saa tog han ud til Tronsløkke ved Marstal og her fandt han hjælp og forstaaelse og kom helt til hvile i troen paa sin Frelser og nu blev han grebet af den tanke, at den læsning der var bleven saa stor velsignelse for ham, ogsaa maatte kunne blive til liv for andre. Og det blev hans livskald at hjemskrive og sælge prædikenbøger og andagtsbøger, og brændende optaget af sagen lykkedes det ham at sælge i hundredevis omkring paa Ærø og omliggende øer. Det var især: Johan Arndts, Hoffackers, Harms og Retzius' prædikenbøger og Luthers postille, der jo alle fandtes i gode danske oversættelser. Senere da han omkr 1870 blev antaget som kolportør for den Indre Mission saa blev det bedre for ham, og lettere at fremskaffe bøger. Og nu kom jo ogsaa Vilhelm Becks, Blumes og andre nyere danske bøger med i tasken og Th. K var manden der kunne sælge dem. En dag kom han forbi en tærskelo hvor der stod to karle, Thomas gav sig i snak med dem og det endte med at han solgte dem hver en god solidt indbunden prædikenbog. Han lod ikke lejlighederne gaa fra sig.

Fra det lille hjem i Møllesøen drog han ud med med tasken paa ryggen, saa ofte hans arbejde tillod det, om vinteren i en lammeskindsforet trøje. Thomas solgte ikke blot bøger, han havde ogsaa i høj grad samtalens naadegave. Lige overfor hans hjem laa en gammel gaard, og her var en dreng, der var mere end almindelig tænksom, og det blev ofte til smaa samtaler mellem ham og Thomas. Drengen voksede og blev senere lærer paa Lolland. Her kom han under pavirkning af den betydelige grundtvigske præst Chr. Welding og følte sig derefter hjemme i den lejr. Han vendte faa aar efter tilbage til hjemsognet. Det var nu 1. lærer A. R. Hansen, der fik sin livsgerning i Dunkær skole, Rise sogn, hvor han blev en skattet og afholdt lærer gennem et langt liv. Han strædte efter at lære børnene at vurdere livsværdierne. Han glemte aldrig de to mænd der havde været til særlig velsignelse for ham. Maaske var det for stærkt sagt naar lærer Hansen mange aar senere sagde: »Den der har gjort mere end nogen anden for det aandelige livs opvækkelse paa Ærø det er gamle Thomas fra Møllesøen«. Men det var jo et skønt indtryk fra hans barndom. — En dag sad Th. K i en alvorlig samtale med en bondekone, saa syntes en af hendes drenge at det kunne være rart at se hvordan de to kunne tage en forskrækkelse, saa vendte han bunden i vejret paa en stor sækfuld haarde hørgarnsnøgler, og lod dem med stort rabalder trille ned af loftstrappen. De maa have bestaaet prøven. Thi mange aar senere, da jeg bad denne dreng der nu var bleven en gammel mand, fortælle mig lidt om de gamle hellige, saa sagde han: Den første jeg vil nævne det skal være gamle Thomas, gennem ham fik jeg det første virkelige indtryk af kristendom. — En dag kom der brev fra Amerika til en gaard i Bro fra deres plejesøn Peter, hvor der stod: »Gaa om og sig til Thomas Kristensen at hans bøn er hørt og hans vidnesbyrd har baaret frugt« nu har jeg overgivet mig til min Frelser og er lykkelig i troen paa ham. Denne opmuntring naaede Thomas K at faa kort før sin død. Hans minde lever endnu blandt de gamle i samfundet. Thomas Kristensen døde 1905 knap 89 aar gl.

Ligesom Th. Kristensen fik betydning ved sit bogsalg, fik den lidt yngre **Rasmus Eriksen** i Stokkeby, født 1828, en ikke liden betydning, ved gennem en længere aarrække end nogen anden, at aabne sit hjem for afholdelse af gudelige forsamlinger. R. E var allerede fra barn af dybt grebet af længsel efter Guds rige og var ikke som andre unge. Da han en gang gik forbi 2 unge piger siger den ene: »Den dreng der han er hellig«. Og han var fast gæst naar der var forsamling hos Henning ved Køb̊ing mølle. Da Rasmus Eriksen overtog gaarden i Stokkeby henflyttedes møderne hertil. Her var aabent hus før der blev bygget missionshuse, og mens det endnu kneb med at faa kirkerne overladt. En særlig form var højtids forsamlingerne paa 1. paaskedag i Møllesøen, 1. pinsedag i Søby. Og især 1. juledag i Stokkeby hos Rasmus Eriksen, og her i større udstrækning over næsten 40 aar, og med tilslutning fra hele Ærø. Disse julemøder var aarets store fest. Der blev ikke indbudt nogen taler, men de der kom af egen trang, kunne tage ordet. Der blev sunget meget, især af Brorsons salmebog, og kl 6 serverede Rasmus Eriksen gratis aftensmad til de mange gæster der fyldte de 3 store stuer, derefter fortsattes mødet igen. Som regel kom en eller flere af øens præster af sig selv, og holdt saa gerne en kort tale, men ellers var det altid lægfolk der talte. Deriblandt ogsaa den varmhjertede og begavede grundtvigianer Laurids Jepsen, der følte sig godt tilpas og var velkommen mellem forsamlingsfolkene. Helt ude fra Søby kom de gaaende den lange vej 4 mil frem og tilbage dog ikke mange, derimod som regel ikke saa faa fra Marstal, Ommel og Kragnes. Selv om jo nok hovedparten var fra Rise, Ærøskøbing og Tranderup sogne. Møderne sluttede med bøn og sang. Disse julemøder hos R. E afholdtes fra omkring 1875—80 til 1916. Da maatte de afsluttes paa grund af krigens vanskeligheder og R. E's høje alder.

Rasmus Eriksen døde 1920.

Læseforsamlingerne i Rise

Efter pastor Otto Moes afrejse fra Ærøskøbing 1885 begyndte forsamlingsfolkene ogsaa kaldet de hellige mere at samles hver i deres egne sogne, der var jo nu ogsaa kommen flere nyvakte til: I Rise blev det saa til regelmæssige læseforsamlinger en aften hver anden uge omkring i hjemmene. Her samledes de saa omkr petroleumslamper og tællelys, mest midaldrende mænd og kvinder. Mændene i deres korte, sorte kantebaandskantede vadmelsskødefrakker. Kvinderne i hvergarnskjoler med sjaler eller kasteklæder over, ofte i blankpudsede træsko med Messingkrammer. Der blev sunget meget, mest af Brorsons salmebog, troens rare klenodie, senere ogsaa pilgrimsharpen, hjemlandstoner og Harboøre sangbogen. Saa blev der læst en prædiken højt. Det kunne hænde at en og anden fremhævede noget i den oplæste prædiken de havde haft særlig godt af; men egentlig samtale kom de ikke ind paa, de var bange for at det skulle blive diskussion i stedet for opbyggelse. Det var bl a en stærk og sær-

præget person der sad som bysmed i 5. slægtled, Therkel Therkelsen, man var paa vagt overfor. Han var grebet af en noget højspændt helliggørelseslære, som kredsen ikke kunne godkende. Særlig bange for denne tale var en yngre mand i graat vadmels-frakketøj, og han stak ikke sin mening under stolen. Det var den senere mangeaarige fmd for Rise missionshus Claus R. Christensen. En anden meget virksom mand baade i forsamlingerne og hedningemissionskredsen var skrædder Laurits Olsen. Ogsaa i hjemmene var det en fast regel at læse en prædiken (mindst) hver søndag, ventede man fremmede ventede man i reglen til de var kommen, saa de ogsaa kunne faa gavn af den. Og kom de midt under læsningen blev den ikke afbrudt af den grund, man pegede blot stille paa de ledige stole, og læste videre. Hos Th. K f eks læste man hver søgnedag Arndts betragtninger. Og hver søn- og helligdag baade epistel og evangelieprædikenen af biskop Brockmands postille. Det kan vist ikke gøres nutildags, men det kunne man dengang, før og omkring aarhundredskiftet.

En Rise-boer fortæller om arbejdet i missionshuset:

Omkring ved aarhundredskiftet, da den lille flok af kvinder og mænd, som gerne ville tage imod frelsen i Jesus Kristus og som følte sig knyttet sammen fælles om hans liv, følte man mere og mere trang til at have et fælles sted, et hus at samles i, i stedet for som de gennem flere aar havde maattet samles i de forskellige hjems smaa stuer, for der at have delt Guds ord med hverandre. Ved et af disse møder i begyndelsen af dette aarhundrede blev dette emne paa ny drøftet om muligheden af at faa et saadan hus bygget. Det blev blandt andre særlig anbefalet af den varmhjertede tækkemand **Christen Christensen**, provst **Tholle** m fl, og man enedes da om ved paategning af bidragslister at finde et grundlag for paabegyndelsen af dette arbejde. Blandt flere var det særligt skrædder **Laurits Olsen**, gdjr **Klaus Hansen**, St Rise og skomager **M. Jakobsen** fra Dunkær, som paatog sig denne opgave, som udover Rise sogn ogsaa fik en del støtte fra Ærøskøbing og Tranderup sogne. Sidstnævnte skomager Jakobsen havde forøvrigt gennem flere aar som kolportør for Diakonissestiftelsen afsat mange gode bøger og gjorde særlig meget for at hver eneste konfirmand blev ejer af sin egen salmebog.

Den 14. marts 1904 var saa bidragyderne samlet til et møde hos skrædder **L. Olsen**, St Rise.

Provst **Tholle** indledede med bøn og tilknyttede nogle ord fra den 127 Davids salme. Han tilbød fra præstegaardsjorden en byggegrund, om ministeriets tilladelse kunne opnaas, der blev valgt en bestyrelse til at videreføre sagen. Denne kom til at bestaa af: Provst **Tholle**, fmd, skrædder **Laurits Olsen**, parcl **Chr. R. Thomsen**, St Rise, træskomand **Peter K. Andersen**, Stokkeby, gdjr **Chr. H. Kristensen**, Øsemark, skomager **Martin Jacobsen**, Dunkær, og den unge gaardbestyrer **Hans Kristensen** fra Lille Rise. Grundstensnedlæggelsen fandt sted den 18. maj 1905 ved en lille højtidelighed. Indvielsen af huset skete den 14. sept samme aar begyndende med gudstjeneste om eftermiddagen, hvor sognepræsten indledede og pastor Busch prædikede. Den egentlige indvielse fandt sted i det overfyldte hus om aftenen og foretoges af pastor **Busch**. Indremissionærerne H. Chr. Beck, Odense, og N. Nielsen, Rudkøbing, talte, og provsten sluttede festen. Der blev nu i »Thabor« et fælles hjem for Guds folk frem gennem aarene. Et sted hvor man gennem de skiftende tider søgte hen, for dér som fra kirken gennem ordets forkyndelse at faa fornyet kraft. Et sted hvorfra mange ogsaa søgte at drage mennesker ind i Guds rige, hvad enten det skete gennem gerningen blandt børnene, de unge eller de ældre. De første aar blev det saaledes en fast regel at samles vel hveranden søndag eftermiddag eller aften til oplæsning af en prædiken med paafølgende betragtninger af det oplæste, disse møder afløstes dog snart af samtalemøder søgnedagsaftener, til at begynde med den første og anden tirsdag i hver maaned senere første og anden fredag, ved hvilken lejlighed enten sognepræsten eller forskellige af samfundet efter tur oplæser og kortelig indleder over en bibeltekst, hvorefter der følger alm samtale sted; disse møder har gennem mange aar sluttet med fællesbøn, og Gud skal have tak for den aandelige berigelse, mange gennem disse møder har faaet del i, og mange er de præster eller missionærer, som gennem aarene har forkyndt Guds ord fra dette sted, deriblandt de gennem: »de fynske missionærers konvent« fastlagte maanedlige møder i de forskellige sogne paa Ærø, eller ogsaa ved de aarlige missionsuger igennem mange aar fælles for alle sognene paa øen. Af de forskellige arbejdsgrene maa nævnes DMS-kredsen, som allerede blev stiftet omkring ved 1890 under pastor Nissen's præstetid. Der fortælles en lille episode ved et møde først i aaret 93. (Pastor Nissen døde i marts samme aar). Mødet var hos skrædder Laurits Olsen, og der blev fremlagt en skrivelse fra DMS's hovedbestyrelse om en mulig udvidelse af missionsmarken til ogsaa at omfatte Kina, hvilket Laurits Olsen kun syntes var ret og rigtigt, hvorimod Laurits Jepsen fra Langeagre var betænkelig, dersom nu følgen skulle blive at interessen formindskedes over for gerningen i Indien. — I 1927 blev kredsen udvidet til ogsaa at omfatte en kvindekreds, stiftet af pastorinde Gøtzsche. I ca 35 aar har vi i Rise paa Kristi himmelfartsdag haft et fastlagt, velbesøgt møde, der omfatter hele øen med gudstjeneste og møde i missionshuset, hvor mange DMS udsendinge, kvinder saavel som mænd har talt. De forskellige fmd gennem aarene har været: Skrædder L. Olsen, St Rise indtil 1907, hvorefter gdjr Anders Christensen, Risemark til 1916, parcl Klaus R. Christensen, Risemark til 1922, da pastor V. Gøtzsche (fhv missionær i Indien) kom til Rise som sognepræst, han blev da fmd til ca 1930, derefter blev gdjr Hans Christensen fmd til 1948, hvorefter han afløstes af sin broder gdjr Martin Christensen, Stokkeby. For kvindekredsen blev lærerinde A. Bangsborg fmd 1933 ved fru pastor Gøtzsche's bortrejse, afløst 1950 af fru pastor Rasmussen. En Sudankreds blev stiftet 1914 af provst Tholle. Hvad der vel nok har givet et særligt tilknytningspunkt til denne gerning er, at det var den unge sygeplejerske, frk Petrine Eriksen fra Olde Mølle i Rise, følte Guds kald og drog til Afrika, senere gift med missionær Erland Kjær, Sudan. Ligeledes provst Tholles yngste datter, der som missionær Brønnum's hustru en tid drog ud til gerningen i Sudan. Ved provstens bortrejse fra sognet (han døde 1923) blev det frk Bangsborg, der overtog ledelsen. Søndagsskolearbejdet blev i 1893 paabegyndt af provst Tholle, som igennem mange aar gjorde et trofast arbejde ved for den lyttende børneskare at pege hen paa ham, som siger: Lader de smaa komme til mig. Fra 1917 da lærerinde, frk Bangsborg blev kaldet til Rise skole, har hun virket med stor glæde og kærlighed i denne gerning, baade som lederen fra 1918 til 1945, og fremdeles som medarbejder i de kommende aar, hvor skomager J. Jakobsen (søn af førnævnte skomager M. Jakobsen, Dunkær) og skrædder L. Larsen var fmd. Arbejdet blandt de unge piger blev paabegyndt af pastor Nissen, som indbød dem til præstegaarden. Efter hans død fortsatte træskomand P. Andersen, Stokkeby, i en del aar denne gerning. Møder for unge mænd vides ikke at være afholdt før 1900; men en flok unge mænd vandrede glade fra Rise ret ofte til Ærøskøbing, hvor de hos handelsgartner Olsen var hjertelig velkommen. I 1908 blev KFUM og K stiftet af provst Tholle, som de senere aar havde samlet de unge til møder i pgd eller missionshuset; provsten blev da valgt til fmd.

Af flere arbejdsgrene maa nævnes: Uddelingen i de sidste c 30 aar af det lille søndagsblad »Et ord med paa vejen« til alle husstande i sognet. Afholdelsen af højskoleaftener, De Unge Hjems aftener, Ungdomsafdelingen, KFUM's spejderbevægelse m m. Helliggørelsesmøderne 1942—47 og 52. Julefesterne: baade samfundets for unge og ældre, og hvor forøvrigt alle er velkomne, de to fester henholdsvis for Rise og Dunkær skoledistrikter's børn med forældre. Julefesten for sognets gamle, hvor ca 125 mennesker giver møde, de allerfleste befordret af private biler. Ligeledes de sidste aars fester i præstegaardshaven for gamle om eftermiddagen og for alle om aftenen. Med tak maa vi mindes dem, som gennem aarene trofast har gjort en gerning ved pasningen af huset: Skrædder Chr. H. Larsen, graver H. P. Thomsen, Oluf Larsen og nu senere arbm Arne Hansen og assistent Cl. Clausen. Særlig mindes vi gamle Johanne, enke efter skrædder L. Olsen, som gennem mange aar sørgede for en god kop kaffe ved de forskellige fester; men som forøvrigt altid havde sin faste plads ved samfundets møder. 1954 udsendtes **Rolf Petersen**, søn af skibsfører P, som missionær til Pakistan.

1922 oplyses: God kkg, sædelig, trofast, kirkelig sindet befolkning, nedarvet ærbødighed for kirken. Det bevidste kristelige liv er præget af IM, jævnligt større møder for IM og YM. Gymnastikhuset ved Rise skole bruges som fh til foredrag, dans, komedie osv. Sam-

fundsmøder, santal- og DMS-kreds. 1930: Kkg 10 pct, svindende, kkg, stillestaaende, gldags forhold, en del IM, kirkeblad, IMsmf m m. 1955: Kkg 6–12 pct, megen gl kirkelighed, god hørelyst, megen interesse for kirken, IM (125) KFUM og K, sdsk, YMkredse, godt sted at være præst. Samfundsmøder, spejdere, møder for unge hjem. Centralskole 1954. Velstillet befolkning.

Rise kirke, (Sct Nicolaus), tidligere øens hovedkirke, er anselig og smuk. Skibet og en del af koret er romanske (12. aarh) af kridtsten og fraadsten (resten mursten). Koret er maaske ældst, har mod syd en smuk portal med relieffer. I gotisk tid er koret forlænget mod øst af mursten, og ved reformationstiden er det atter forlænget med et fag mod øst. Fra sengotisk tid stammer vaabenhuset mod syd (med kamgavle) og det anselige taarn, der har højt slankt ottekantet spir, tækket 1918 med mørkeblaa glasserede tagsten. Kirkens indre er hvælvet. En udbygning mod nord var tidligere for Marstal-beboerne, nu ligkapel. Smukt udskaaren sengotisk altertavle, i midten korsfæstelsen, paa siderne Jesu lidelses historie og opstandelsen, hovedrestaureret 1940. Sengotisk alterkalk. Rigt udskaaren prædikestol fra 1624 med evangelistrelieffer, rest 1921. Romansk font med relieffer. Mindetavle over kirkens præster med portrætter. Spiret brændte 1663. Orgel fra 1690, fornyet 1884, 17 st. 2 klokker. Taarnur. 400 sd. — I kirkegaardsmuren er der ind til den store præstegaardshave en senmiddelalderlig portal med kamgavle.

Hübertz, s 199, Mackeprang, s 118–19, 144.

Folketal: 1855: 2151, 1901: 2072, 1921: 1878, 1950: 1723. Altergæster: 1872: 1321, 1892: 1450, 1902: 1111, 1912: 998, 1921: 897, 1932: 465, 1942: 621, 1950: 999, 1954: 1584. Menighedsraad: 1922 flg: 2 IM, 5 u p, 1938: 4 IM, 3 u p, 1949: do, 1953: 3 IM, 4 u p, valg. Kommunevalg: 1943: Soc 65 (0), kons 138 (2), venstre 427 (4), u p 115 (1), 1954: Soc 67 (0), kons og venstre 475 (7).

Sognepræst

Indt 1857: Kirketiende 489 byg, kvægtiende og smaaredsel 170 rdl, offer og acc 500 rdl, refus 40–50 rdl, 40 td ld. God, stor pgd fra 1843. — 1870: Regul 4220 kr, netto 8320 kr. — 1913: 1. kl, 1931: 2. kl, 1946: 3. kl. Stor pgd fra 1843. Den gl, store præstegaardshave har minder om øens tidligere vegetation (Johs. Tholle: Af præstegaardshavens historie, i Medd fra det kgl dsk haveselskab, 1922, s 33).

1810—41 var provst **Andreas Høstmark Wibe** sp her. Han blev 85 aar gl, var til sidst næsten blind. Han var rationalist, bevægede sig helst i satirernes negationer. Han skrev selv sin egen gravskrift med oplysning om, at han »med ærlig hu og kraftfuld arm udstrøede ordet sæd, stedse besjælet af fast haab og ydmyg tillid til den Gud, fra hvem velsignelsen kommer.« Han var forøvrigt en begavet og nidkær mand; døde som landets ældste fungerende præst. Han havde 14 børn, og der levedes et muntert liv i den gamle præstegaard. En datter blev gift med hans kapellan, N. Johannsen. (se Grønbæk-S).

18. 12. april 1841–1854 (sp Strynø 20. maj 29): **Andreas August Petersen,** * 22. juni 02 Ærøskøbing. Forældre: Kbmd Johan Andreas P og Cecilie Marie Liebendanz. Stud Odense 22, c jan 27 (h), hjpr Ø Skerninge-H 2. juli 28, † febr 54. ~1 29 Anna Charlotte Carstens, † 23. nov 48. Forældre: Etatsraad, landfoged paa Ærø Peter Bogislaus C og Margrethe Dorothea Tilemann. ~2 12. dec 49 Hansine Berteline Christiane Augusta Bertelsen, * 30 Dunkær (~2 gaardfæster i Bøjden Jørgen Madsen). Forældre: Lærer i Dunkær Hans B og Ane Margrethe Schørler. – Døtre ~ Thomsen, Gøl, og Kinch, Vrejlev-H.

19. 28. juli 1854–14. juni 61 (sp Marstal 22. april 43): **Peter Carl Junius Rasmussen,** * 1. aug 08 Ærøskøbing. Forældre. Apoteker Christian Ludvig R og Anna Dorothea Frich. Stud Nyborg 25, c juli 29 (l), adjunkt Odense 30, ordkat Horsens 5. dec 34, † 14. juni 61. ~1 31. juli 32 Andrea Christiane Nicoline Grove, * 9. febr 06 Kbhvn, † 21. marts 48. Forældre: generalkrigskommissær, kæmner ved Øresunds toldkammer Andreas Christian Gotthilf G og Henriette Petronelle Jessen. ~2 5. okt 50 Charlotte Frederikke Marie Christine Grove, * 22. dec 13, † 2. okt 64. Forældre: Kptløjtnant Nicolai Jacob Christian G og Salome Norlin. – Søn: Grove-Rasmussen, Sct Hans k, Odense. Brodersøn: Provst K. Rasmussen, Sct Jakobs k, Kbhvn. Hustrus broder: Grove, Gadstrup-S.

Skrev beretn om bibelselskabet i Horsens 1836—42, udg 39: Retskrivningslære, 41: Dsk grammatik, 43: Lærebog i den chr religion, 43: Læsebog m fortæll og sagn, 44: Bibelhistorie for almuen, 45: Lejlighedstaler, 51: Hvad de ultra-danske slesvigere vil, 53: Valgprogram. Talrige artikler af pædag, polit og kr indhold.

Betydelig prædikant. Pastor R var ivrig fædrelandsven og deltog i frihedskampen med stor interesse.

Var medstifter af Ærø landboforening og dennes første formand.

E II, 645, S II, 757.

20. 30. aug 1861–28. maj 70 (sp Glumsø-B 19. juni 47): **Sigvard Poulsen,** * 20. jan 01 Kolding (ordinationsprotokollen oplyser: »infantem nullo paterno, nullo materno nomine insignem«), opdraget af toldkontrollør Hjersing, Flensborg, og pastor Sabroe, Tandslet, dim af denne 18, c april 27 (h), hjpr Spjellerup-S 4. jan 28, sp Asserballe 4. juni 34, † 28. maj 70. ~ 23. aug 34 Vilhelmine Sophie Prætorius, * 26. febr 04 Chrhavn, † 2. aug 62. Forældre: Etatsraad, gross Henrik Frederik P og Bolette Elisabeth Volquartz. ~2 1. aug 65 Anna Ægidia Klæstrup, * 25. aug 40 Ærøskøbing, † 6. aug 03. Forældre: Kbmd, ejer af Gravendal, Rise sogn, Eli Sophus K og Salome Marie Erreboe.

Medudg 42: Betænkning i ritualsagen af 7 præster i Sdj (Teol Tidskr VII, 194 f).

E. S. II, 698.

Hjælpepræst hos præsterne Poulsen og Nissen

1869–74: **T. H. J. Tholle,** se sp her.

21. 19. sept 1870–22. dec 85 (sp V Ulslev 22. sept 49): Provst **Andreas Christian Pontoppidan,** * 8. febr 12 Rær. Forældre: Sp i Rær-H-V Børge P, † 17 (af Budolfi k, Aalborg), og Mette Magdalene Glahn. Stud Aalborg 30, c apr 36 (h) og nov 36 (l), lærer ved det ortopædiske institut paa Store Tuborg, sp Sandø 9. jan 40, sp Sydstrømø 15. maj 47, provst Færøerne 17. juni 47, afsk 22. dec 85, † 18. jan 92. ~ 20. marts 40 Ida Kathrine Alvilda Thorbrøgger, * 17. nov 20 Kbhvn, † 17. jan 95. Forældre: Etatsrd, toldinspektør Scule Theodor T og Cathrine Margrethe Mouritzen. Fætter: Hyllested-R. (Stamt 68).

Provst P var en ædel, gennemdannet og kundskabsrig personlighed, der ved sin samvittighedsfulde pligtopfyldelse og kærlighedsfyldte hjerte var til stor velsignelse. (Ærø avis 20. jan 92).

Provst Pontoppidan var en ældre, værdig prælattype. Han var næppe meget retningspræget og havde vist vanskelig nok ved at samle folk i den store, kolde kirke, hvor der ingen kakkelovne var. Tilmed paa en tid, hvor

folk fra hele Ærø flokkedes om pastor Otto Moes forkyndelse i Ærøskøbing. Provst Pontoppidan naaede lige inden han tog afsked at faa opstillet kakkelovne i kirken 1886.

22. 20. maj 1886–1. marts 93 (sp Aalsø-H 27. jan 80): **Carl Lorenzen Nissen,** * 15. nov 38 Hønkys, Egvad, Sønderjylland. Forældre: Gdjr, sandemand Nis Nissen Jensen og Maren Jørgensen. Ved landvæsenet. Stud Haderslev 60, c 66[1] (l), hjpr Lindelse 17. sept 66, hjpr Sct Jørgens-S 22. nov 67, sp Sdr Omme-Hoven 27. sept 73, † 1. marts 93. ~ 30. maj 72 Johanne Dorthea Marie Bredsdorff, * 14. marts 33 Ollerup, † 31. maj 95. Forældre: Sp i Vissenbjerg Thomas Christian B, † 47, (af V Skerninge-U) og Rasmine Marie Møller (dt af biskop M, Lolland-F). Hustrus broder: Torkildstrup-L, se der (og V Skerninge-U). Stamt 14.

Pastor N voksede op under trange kaar, men fuldførte sine studeringer med megen flid og nøjsomhed. Han bevarede sit sønderjyske præg, var en livfuld og vækkende prædikant (efterlod en haandskreven prædikensamling), en ærlig og sandhedskærlig karakter, en livlig aand og en varm fædrelandsven. N var ivrig grundtvigianer, en nidkær præst, der ville udrette noget. Han fik anskaffet lamper til kirken og begyndte at holde aftengudstjenester, der samlede ikke saa faa folk. Han var en jævn, folkelig mand, der kom meget ud i sognet og var flittig til sygebesøg og ret afholdt. Noget samarbejde med forsamlingsfolkene blev der dog nok ikke, og hans præstegerning i Rise blev kort, da han fik blodforgiftning og døde ret pludselig.

Ærø avis 2. marts 93, sørgedigt smst 11. marts 93 af J. Johansen, Ærø folkeblad 3. marts 93, Ærø dagblad 3. marts 93, Harald Balslev: Fra fynske præstegaarde, 1944, s 121.

23. 15. maj 1893–8. marts 1922 (sp Marstal 1. marts 80): Provst **Thorvald Henrik Jacob Tholle,** * 17. juni 40 Kbhvn. Forældre: Skomagermester Henrik T og Ane Marie Gundersen. Stud Mtrp 59, c 67[1] (h_1, lærer Kbhvn, hjpr Rise 26. febr 69, pastor vikar Marstal 10. juni 74, provst Ærø 10. febr 90, r af Dbg 97, afsk som provst 1. okt 11, afsk 8. marts 22, Dbm 22, † 7. sept 23. ~[1] 8. juli 69 Anna Christine Skouboe, * 5. jan 43 Kbhvn, † 7. sept 79. Forældre: Boghdlr, c phil Edvard S af Vigsnæs og Sophie Nielsine Elisabeth Petersen. ~[2] 1. juni 82 Johanne Petrea Plum, * 24. sept 57 Marstal, † 3. febr 15. Forældre: Toldinspektør Frederik Christian P og Angelica Mathilde Augusta Bang. – Søn: Havearkitekt Johs. T. 1. hustrus fætter: Skouboe, Skaarup. Kusiner ~ Nørregaard, Grenaa-G, Gorm Hansen, Vemmetofte, og Kjær, Tullebølle.

Udg prædikener og digte (især i »Havnen« og Ærø avis) 00: Søndagstanker, kristelige betragtninger paa søn- og helligdage af ærøske præster.

Provst Tholle var præst paa Ærø hele sin præstetid, ialt 53 aar, og ingen præst har betydet saa meget som han i det sidste aarhundrede paa Ærø. Han var IMs ven, men ikke partimand (se s 653), en irenisk og from personlighed, som var med til at skabe respekt om, vogte og bevare den kirkelige arv paa Ærø.

Hans søn, havearkitekt Johs. Tholle, skriver: Om fars første tid som kapellan har J. Steen skrevet i bogen: »Et liv under Guds naade« (1931), s 15, 18–22 og 31. Jeg skal af dette anføre baade min fars og hans første kones (Anna Skouboe) store interesse for musik og sang samt hjemmets gæstfrihed. Efter perioden i Marstal fortsattes i Rise det gæstfrit aabne præstegaardsliv, hvor det efter at Anna Skouboe var død i Marstal, blev min mor (Johanne Plum), der var værtinde og som en statelig frue røgtede dette hverv til fuldkommenhed, ligesom hun med sin smukke og kraftige stemme og sans for musik supplerede fars tenorbaryton og i kirken tog »tonen fra alle degne«.

Om far har en af hans medarbejdere fra de senere aar sagt, at han var en rigt begavet mand, der ragede op blandt sine embedsbrødre som en betydelig prædikant og en dygtig præst – og lad mig tilføje: en myndig provst. En medfødt veltalenhed, parret med et frisk, menneskeligt og lyst sind, kunne gøre hans taler inderlige og hjertegribende endog i de seneste aar, og han messede smukt langt op i halvfjerdsaarsalderen. Hans lyse kristendomsopfattelse og hans værdsættelse af jordiske og menneskelige glæder svarede nøje til 1. Tim. 4, 4–5; og skønt mors livssyn var noget pietistisk, gav denne modsætning mellem de to personligheder sig aldrig udslag i aabne diskussioner; uoverensstemmelser blev klaret bag lukkede døre under bøn. Far ville gerne være præst for alle kirkelige retninger i sognet, men da Indre Mission bad ham hjælpe med at faa bygget et missionshus, og han forstod, at den retning var den kristeligt mest aktive i sognet, gav han den, hvad han formaaede af hjælp. Et lyst frisind parredes med nationale interesser og stor hjertelighed og hjælpsomhed. Prædikenerne blev altid til lørdag aften, de blev skrevet med en lille gotisk skrift (skønt far ellers skrev med latinske bogstaver) og blev nøje fulgt om søndagen. Far forfattede ogsaa nogle digtsamlinger, bl a en til vennen Pietro Krohn, haandskrevne i gotisk.

Lad mig tilføje, at i halvfemserne havde vi en privatlærerinde, som tog sig af os børn foruden af nogle faa andre fra sognet. Senere kom min yngste søster og jeg til at gaa i skole i Ærøskøbing, mens en ældre søster gik i Marstal. Der holdtes en tid karl (plus en hest), der kørte os til Ærøskøbing, hvorfra vi gik hjem; desuden en kokkepige og en stuepige samt lejlighedsvis en »ung pige i huset« og en husholdningselev. Jorden var forpagtet ud. Den store have blev bestemmende for mit valg af fremtidsgerning.

Skønt københavner kom far altsaa til at virke paa Ærø i 53 aar og blev en markant Ærø-skikkelse. Nogle aar efter hans død rejstes efter en privat indsamling et mindesmærke for ham paa Rise kirkegaard i form af en broncebuste (af Gunnar Hammerich), der er indsat i en niche i en paa kirkegaardsmuren paamuret pille nær ved munkeporten og min ældste søsters grav. (Johs. Tholle).

Tholle begyndte straks at holde søndagsskole og paabegyndte senere KFUM og K-arbejdet. Han var en veltalende mand, som mange gerne hørte. Han havde en stor hjælp af sin fromme hustru, der ogsaa begyndte en Sudan-kreds. (Jørgen H. Jacobsen).

Litt: Medd fra Det kgl d Haveselskab, 15. aarg nr 5: Af Præstegaardshavens Historie, Vore Damer 26. dec 1923: Danske Præstegaarde, II Store Rise, Nogle prædikener er trykt i »Søndagstanker« af ærøske præster (Th. C. Creutz forlag, Ærøskøbing 1900), D n A 1925, s 65.

Hjælpepræst hos provst Tholle

1918—19: **A. C. Winther**, se Søllinge-H.
1919—22: **M. Blum**, se Drejø.

24. 30. juni 1922–15. marts 34 (sp Stigsbjergby-M 29. okt 14, kst sp Vilstrup, Sønderjylland 20–22): **Erik Valdemar Gøtzsche**, * 9. febr 68 Fredericia. Faderen: Biskop i Ribe, † 01. Uddannet som arkitekt, sekondløjtnant, kom paa DMS' missionsskole 1892, missionseksamen 96, missionær i Indien 96–09 (Nellikuppam), højskoleforst Faarevejle 10–12, imm ved kgl res 12, c 14^2 (h_1), afsk 15. marts 34, † 23. febr 50. ~ 26. okt 96 Ellen Margrethe Johnsen, * 30. jan 67 Kbhvn, † 20. maj 56. Forældre: Distriktslæge i Frhavn Christian Ferdinand J af Sengeløse og Julie Theodora Krag af Dreslette. – Søn: Landssekretær i LYM, læge Poul Gøtzsche. Døtre ~ Larsen, Gørlev-B. Brødre: Vissenbjerg og biskop Johs. G., Viborg. Stamt 39.

Gøtzsche blev ordineret ved den store ordinationsfest i Ribe, Sct Katharine kirke den 19. aug 1896. Her ordinerede faderen, biskop C. V. Gøtzsche, 12 teologiske kandidater til præstetjenesten herhjemme og 4 missionselever til missionstjeneste derude, Gøtzsche, Lykkegaard, Vyff og Olesen, i overværelse af ca 2000 tilrejsende.

Ved sin udsendelse for DMS blev G stationeret i Nellikuppan, hvor han udførte et meget stort arbejde. Bl a opførte han en missionsbungalow, som den dag i dag benyttes som missionsskole, men efter at have være ude for anden gang, blev han af helbredsmæssige hensyn tvunget til at opgive denne gerning og til at rejse hjem. Efter sin afsked bosatte han sig i Vordingborg.

Inden for Det danske Missionsselskab mindes man med taknemmelighed saavel G som hans efterlevende hustru, fru Ellen, der iøvrigt har forfattet flere af vore smukkeste missionssange og flere bøger. G selv var altid en god ven af DMS og ofrede ogsaa i sine senere aar meget af sin tid paa missionsselskabet.

Pastor Vald. G var en stærk personlighed, der helhjertet og maalbevidst tjente sin mester. Altid var YM hans hjertesag. Hans forkyndelse var central og aktuel, livlig og samtidig dybt alvorlig. Han var i udpræget grad i besiddelse af det specielle Gøtzsche'ske lune og meget slagfærdig. Han var tillige i høj grad en praktisk mand, præget af sit arbejde inden sin omvendelse (murer, arkitekt, officer). I Stigsbjergby fandt man, at han var »noget militærisk«. En Herrens stridsmand var han i al sin færd. (Kai L).

En søn af pastor G skriver:

Pastor Gøtzsche var af præsteslægt, men gik fra de unge aar sine egne veje, idet han uddannede sig til arkitekt. Det blev dog afbrudt af militærtjenesten, hvorunder han blev løjtnant. Naar folk senere saa billedet af ham i løjtnantsuniform paa fru G's skrivebord og spurgte, hvem det var, svarede han: »Det er min kones første mand.« Han var kendt for sine vittigheder og sin sans for humor. Da han nu fik kald til at gaa paa missionsmarken kom han paa missionsskole i Herning. Gennem dette kald mødte han sin tilkommende paa et møde, frk. Ellen Margrethe Johnsen, der ogsaa var stærkt hedningeinteresseret. I efteraaret 96 fandt deres udsendelse sted fra Ribe – den største ordination siden reformationen.

Som missionær i Indien kom hans mureruddannelse ham til gode, saa han selv byggede stationen Emmaus og flere andre bygninger. I det hele var han en meget praktisk dygtig mand. Desuden en radikal kristen, om hvem hinduer siger: »Et hug, to stykker«, en handlingens mand! Under sit andet ophold derude efter hjemmeferien blev han hurtigt syg, saa de maatte vende hjem efter 2 aar og blive hjemme. Det var en hjertelidelse, som sikkert har været en vitaminmangel, der ikke var kendt den gang. Han blev saa rask paa hjemturen, at den »dødsdømte« mand var bjørnestærk i 40 aar! Han kom aldrig over savnet af sin gerning i Indien, og det meldte sig igen senere, men de var da for gamle.

Her i landet kom en omtumlet tid, først som rejsepræst for DMS, saa et forsøg paa at rette Faarevejle højskole op. At dette ikke lykkedes, var for ham en sorg, han var *for* praktisk, og den gang forstod man ikke den nødvendighed i Guds riges arbejder. Derfor tog han teologisk eksamen paa rekordtid, mens han var hjælpepræst i Holbæk, og blev sognepræst i Stigsbjergby og Mørke. I overgangsaarene var han konstitueret i Sdr Vilstrup ved Haderslev, men var for nationalt dansk til at blive valgt til præst i dette, den gang saa tyske, sogn. Det var en ny skuffelse. Derfor søgte han til Rise paa Ærø, hvor han fik en rig gerning, til han gik af. Ogsaa dér kom hans praktiske sans til sin ret, idet han fik indlagt varme i kirken og lignende.

Han ældedes smukt, og mildhed og kærlighed i hans væsen voksede, til et hjerteslag brat afsluttede dette rige og afvekslende liv. (Poul Gøtzsche, læge).

En kirkegænger skriver:

Pastor G's tankevægtige, fast opbyggede prædikener var afgjorte omvendelsesprædikener, der ikke saa let glemtes, men blev af stor betydning for mange. Pastor G paabegyndte de kvartaarlige samfundsmøder for hele Ærø, der havde været fortsat siden da. Han sluttede sig helt til Indre Mission. Hans hustru, forfatterinden Ellen G, startede DMS-kvindekredsen og ledede den saa længe, de var her. Den bestaar fremdeles.

Fru *Ellen Gøtzsche* var fra de unge dage stærkt optaget af Guds riges sag, arbejdede saaledes i søndagsskolen og skrev, lige til sine ældre aar, smaastykker til søndagsskoleblade for børn. Hun var romantiker og lyriker og kendt som forfatterinde til flere sange, mest af ydre missionsk indhold (»Vi ser gennem mørket en morgen, som gryr«, f eks). Efter sit ophold i Indien skrev hun 3 romaner om indiske forhold: »I dagens glød«, »Dybe vande«, »Livets lykke«. Disse er for voksne. Desuden en række mindre bøger som fortællinger til børn: »Hvor elefanten vandrer«, »Blandt bøfler og bambus«, »Adirshdam«, »Lille

muttu«, »Emmaus«, »Rent guld«, »De gyldne fodspor«. Det lille hefte – »Lille Viggo« – er kendt af mange og handler om den lille dreng, som de maatte miste af difteri, da de var ude paa deres andet ophold.

Fru G kom, med sin romantiske tone, til at supplere sin mand paa særlig maade i hans realistiske sans. Det var et, til deres adskillelse, forelsket ægtepar, i hvis hjem der levedes et usædvanligt familieliv, trods de ofte meget smaa kaar. Kærligheden til Ydre Mission var ogsaa hendes lidenskab, saa hun op i sin høje alder, trods et svagt helbred, altid mødte, naar der var »Inderaften«. (Poul G).

Litt: T. Løgstrup: DMS' historie, Jul. Steen: Et liv under Guds naade II, 1931, 45.

25. 5. juli 1934–31. jan 49 (sp Naur-S 15. okt 24): **Niels Jørgen Johansen,** * 31. okt 96 Egehoved, Marstal landsogn. Forældre: Skibsreder og parcellist Christen Peder J og Ellen Kirstine Rasmussen. Stud Bogø 17, c 24^2 (h_1), † 31. jan 49. ~ 31. okt 24 Anna Marie Hansen, * 31. okt 96 Dunkær, Rise sogn. Forældre: Førstelærer Anders R og Maren Kirstine Nissen.

Pastor Johansen var meget hjælpsom og venlig over for alt kristeligt arbejde ligesom han ogsaa villigt kom, naar der blev kaldt paa ham, og altid havde han et godt ord at sige.

26. 1. juni 1949 (rkp Anna k, Kbhvn 2. nov 45): **Børge Rasmussen,** * 14. aug 11 Kbhvn. Forældre: Torvebetjent Henrik Oluf R og Astrid Nathalie Hansen. Forretningsudd 25–36, assistent ved Kbhvns torvevæsen 36–45. Stud Akademisk kursus 35, c 44^2 (h-75). ~ 22. juli 37 Inger Margrethe Hjorth Nielsen, * 12. nov 11 Kbhvn. Forældre: Snedkermester Peder N og Petra Anna Hjorth.

Litt: J. R. Hübertz: Beskrivelse over Ærø, 1834, C. F. Høy: Træk af Marstals historie, 1913, Johs. Tholle om Rise pgd i Hist aarb f Svdbg a, 1926, s 98 f, M. Eriksen: Rise sogns degnehistorie, smst 1931, s 3—75, Præsten Otto Moe, Clavs R. Christensen, * 1864, Rise mark: Erindringer og tanker (uden aarstal), Medd fra pastor B. Rasmussen, J. Hansen Jacobsen m fl.

TRANDERUP

Tranderup sogn, 1229 ha, er ret højtliggende, ejendommelige, terrasseformede klinter langs kysterne. Frugtbart og smukt. En del af det inddæmmede Stokkeby nor. Byerne Tranderup (den vestlige del kaldes Ornum) med idrætshus, Vindeballe med kro og fh, Borgnæs, Vodrup.

Vodrup var tidligere et gods, der tillige med Ærøskøbing dannede et af øens 4 len (se s 650). 1767 blev godset nedlagt og udstykket. Nord for Tranderup findes resterne af borgvold (»Stylteborg«?) Tranderup skal i middelalderen have været anneks til Ærøskøbing.

Tranderup var et af de mindre embeder, hvor der siden 1769 har været ret hyppigt præsteskifte. Sognet er præget af gammeldags kirkelighed, og der er en ikke ringe menighedsbevidsthed. Pastor *L. Vesten* (Sulsted-A) (f i Vindeballe 1869) skriver, at kirkegangen i 1870'erne stod for ham i særlig glans. Folk kom i god tid og drøftede dagens spørgsmaal ude paa kirkegaarden, indtil kirkeklokken begyndte at sende sin bløde malmrøst (desværre senere afløst af haard staalklang, da klokken blev omstøbt) ud over byen. Saa kom pastor *Gundorph* værdigt skridende over vejen i sit ornat, og i løbet af et øjeblik var kirken fyldt. Det var en fast skik, at mindst een fra hvert hjem skulle i kirke hver søndag. Sognet var helt præget af gldags fromhed uden nogen paavirkning af grundtvigianisme eller IM. Vækkelsen 1879–85 i Ærøskøbing i Otto Moes tid satte ikke særlige spor i Tranderup, selvom enkelte nok var optaget deraf, og enkelte ogsaa sluttede sig til IM. Pastor Gundorph ledede med fast haand sognets kirkelige og kommunale liv, og man havde respekt for ham. Indtil 1918 var præsterne ikke retningsprægede, nærmest højkirkelige; en ny slægt voksede op; dygtige sognefolk tog selv sognets sager i deres haand. Den mest betydende i arbejdet for at værne de kirkelige traditioner var gdjr *Peder Hansen Rasmussen,* Vindeballe, og i Borgnæs sad kammerraad *Clausen* (brodersøn af pastor *Claus L. Clausen,* (se s 608 og ndf). Han repræsenterede Ærø i amtsraadet og var en god kirkens mand.

Pastor *Strangen* var en fin og elskelig skikkelse. I hans tid blev idrætshuset opført (1904), her fik sognet et samlingssted, og her blev holdt mange kirkelige møder. Samme aar opførtes forsamlingshuset i Vindeballe. Omkring 1909 gik en IMs vækkelse over en del af sognet, og siden den tid har sognets kirkelige liv været mest præget af IM. Det begyndte ganske stille med, at nogle troende familier tog initiativ til at indkalde IMs præster og indremissionærer til møder, hvor der kom mange, og hvor der blev aandeligt røre. Der blev et godt arbejdende IMs smf, som ikke er specielt organiseret; der oprettedes kredse for DMS og Sudanmissionen, og der blev vist megen og stor offervilje, hjerte og vilje til at hjælpe og give. Sognets ungdomsarbejde blev derefter væsentlig baaret af IM; der stiftedes KFUM og K og sdsk. Ikke faa af fh's ungdommen har været paa højskole eller idrætskole. 1939 blev kirken smukt restaureret. Præsterne har siden 1918 væsentlig sluttet sig til IM.

Sognets aandelige præg er som helhed stadig baaret af gammeldags gudsfrygt og kirkelighed, med god kkg. Ikke skarpe skel. Ved præstevalg har man været enige, men det er flere gange blevet fremhævet, at »man ønsker en afgjort forkyndelse«, og at »basunen skal give tydelig lyd«. Mange unge er kirkegængere. Forsamlingshuset bruges mest til gymnastik og bal og af og til til gr foredrag, men mange kristelige møder holdes i idrætshuset. En begyndende tilbagegang spores.

Blandt dem, der har virket i sognets kirkelige liv, kan nævnes kolportør *Christensen* (se ndf), slagter *Anders Hansen Andersen,* gaardmandskonerne *Karen Jørgensen* og *Ma-*

ren Pedersen, der aabnede deres hjem for de vakte liv, og skræddermester *Johan Christensen* og hans søn, skrædderm *Erland C,* har arbejdet trofast blandt de unge. Den sidste har været kredsfmd i KFUMs og Ks Svendborg amts kreds. Søndagsblad er uddelt i mange aar.

Den 5. febr 1927 begravedes paa Tranderup kirkegaard fhv kolportør **Peder Christensen,** Tranderup (* 1860). Han blev i sin ungdom vakt og omvendt efter et spark af en hest i hovedet og begyndte straks at arbejde for Guds riges fremme. Han drog ud med sin bogtaske og gik fra hjem til hjem, og rundt om paa øen var han kendt. — Han hørte ikke til denne verdens vise; enfoldigt og jævnt, men trohjertet var han vidnesbyrd. Naar han kom ind et sted, begyndte han straks at tale om aandelige ting, læste en salme eller et stykke i sin bibel og bad en bøn. Det var vel midt i 80'erne, han blev kolportør for »Kirkelig Forening for Indre Mission«, og det var han til 1912. Naturligvis blev han ikke lige godt modtaget alle vegne, dog beklagede han sig ikke, men naar han kom hjem, bad han for de mennesker, han havde besøgt, og som ikke havde taget mod ordet. Naar han gik ud, havde han gerne en del blade og traktater med, som han uddelte. Da fik han et kærligt brev fra Filip Beck, hvori der stod, at da han ikke mere solgte skrifter for IM, mente man det rigtigst, at han afgav bevillingen som kolportør. Da var han allerede meget svækket, og han blev det endnu mere. Han var ugift og boede sammen med sin moder hos en broder paa sin fødegaard i Tranderup. Men selv om han blev mere og mere nedbrudt, levede han i troen paa sin Frelser og læste Guds ord, og det var hans længsel at flere og flere maatte faa øjnene op for Guds riges herlighed. — »Har du været hos den eller den fornylig,« saaledes kunne han blive ved, naar man traf sammen med ham. Hvor ville han gerne samles med troende mennesker i kirke eller ved møder, men det var han afskaaret fra i flere aar, og det savnede han. »Der staar dog: dersom du tror. Alle ting er mulige for den, der tror,« sagde han tit. Han var en forbereder, og derfor skal han huskes som den, der bragte Guds ord ud i en tid, da det var dyrt i disse egne.

Paa Peder Christensens gravsten staar nederst:

Stille om han vandred' her,
vidned' om sin Gud og Frelser kær.

Et aarligt tilbagevendende *møde i Tranderup* er det kristelige grundlovsmøde, der med faa afbrydelser har været holdt i ca 50 aar. Oprindelig var mødet et led i en udflugt, som de unge i Marstal og Marstal landsogn foretog grundlovsdagen. Der var i begyndelsen af aarhundredet en temmelig stor vækkelse disse steder, og mange unge – og ældre – deltog i udflugten. Den gik vistnok først til Søby, og naar man om eftermiddagen vendte hjem, gjorde man ophold i Voderup klinter (Tranderup sogn), hvor mødet blev holdt med taler af Marstals præster. Voderup klinter, der hæver sig saa smukt terrasseformet op fra havet, er et ideelt mødested, da der næsten altid kan findes et sted, hvor der er læ. Snart fandt folk fra Tranderup og andre sogne hen til dette møde. Naar de unge mod aften fortsatte turen mod Marstal, gjordes der ophold i Rise, hvor der blev holdt andagt i missionshuset. Vistnok fra aar 1910 ordnedes Voderup-mødet fra Tranderup, og der samledes flere og flere deltagere. Nogle aar senere blev aftenmødet ogsaa holdt her (i Tranderup idrætshus). Det kunne ikke undgaas, at de mange mennesker kom til at gøre nogen skade ved at træde korn eller græs ned langs den smalle sti, der førte til klinten, og der blev i 1918 lukket af for Voderup-mødet. Det holdtes det aar paa en mark, men flyttedes derefter til præstegaardshaven, hvor det har været holdt siden (i regnvejr er mødet i kirken). En aarrække var det – efter ærøske forhold – et stort møde, og der har altid været god tilslutning.

Naar den lutherske kirkes historie i **Amerika** engang skal skrives, er det en Ærøbo, der vil faa hædersplads som en af de pionerer, der i de første aar kom til at betyde mest for denne kirke. Hans navn var **Claus Lauritzen Clausen** (* 3. nov 1820 i Borgnæs, Tranderup sogn paa Ærø, † 20. febr 1892, begr i Austin, Minn, USA). Hans forældre Erik Clausen og Karen Pedersdatter var kristeligt indstillede og havde i forhold til andre landboere gode kundskaber. De gav deres mange børn en god og streng opdragelse. Claus var noget svagelig som barn, men det viste sig snart, at han var en begavet dreng, der havde stor lyst til at læse, hvorfor faderen besluttede, at han skulle holdes til bogen. En from bedstemoder, som i sin ungdom havde lært biskop Erik Pontoppidans katekismus: »Sandhed til gudfrygtighed«, blev drengen til stor hjælp ved den barnlige fromhed, hvormed hun besvarede hans mange spørgsmaal.

Konfirmationstiden hos sognepræsten i Bregninge Lauritzen Ottosen fik han ikke meget ud af, hvilket kan hænge sammen med, at præsten var drikfældig og meget rationalistisk indstillet. Efter at han var blevet konfirmeret 1835, var C. L. Clausen nogle maaneder paa en tysk skole, hvorefter han blev sendt til Lundegaard ved Nr Broby, hvor han skulle være i 3 aar paa godsforvalterens kontor for at uddannes til jurist. Han gjorde ikke meget ved studiet, men tog del i det muntre liv paa den store gaard og paadrog sig en del spillegæld ved kortspil. Det pinte ham meget, hvilket fremgaar af nogle fundne breve, hvori han skildrer sin smerte — og hvoraf man ser, at han selv skriver sit navn: Claus Lauritzen Clausen.

Godsforvalteren havde selv ingen børn, og drengen blev derfor optaget i familien og fulgte med rundt i egnen paa besøg hos godsforvalterens standsfæller.

Ved saadanne lejligheder hørte kortspil og drik til dagens orden, og den unge Clausen tog sin del heri, men kortspillet gik ham imod, og han tabte flere penge, end han var i stand til at betale. Dette var et haardt stød for hans ærekærhed, og han var i den største vaande. Skrive hjem til sin strenge fader turde han ikke, og den ældre broder, han tidligere havde været hos, havde nok i sit. I denne dilemma betroede han sig til en ung mand, der var landvæsenselev paa Lundegaards hovedgaard. Han hed Martin Bonnesen og var fra Tranderup paa Ærø, altsaa hans bysbarn. Martin Bonnesen var vakt under paavirkning af lægprædikanten Peder Larsen, Skræppenborg, der dengang boede i nabosognet Tommerup. I den sindsstemning, som beherskede Clausen, var han let tilgængelig for Martin Bonnesens paavirkning og det saa meget mere, som denne ved egen eller Skræppenborgs hjælp bragte ham ud af spillegælden. Vækkelsen fik en afgørende indflydelse paa hele hans fremtidige liv.

Han gav sig til at læse i biblen, og da han vendte tilbage til Ærø, kom han i forbindelse med den grundtvigske provst, H. C. Christensen, se Bregninge, hos hvem han blev huslærer og fik undervisning i græsk, latin, kirkehistorie og dogmatik. Her blev det ham klart, at han ville tjene kirken, eventuelt som hedningemissionær. Tanken om at studere i København maatte imidlertid opgives af økonomiske grunde, og i stedet rejste han til Langeland for at blive huslærer for de vaktes børn. Tidligt var han kommet i forbindelse med den kendte bonde og grundtvigske lægprædikant Peder Larsen, Skræppenborg, og skønt Clausen kun var 18 aar, optraadte han snart som taler i de gudelige forsamlinger. Pastor V. Lütken, Simmerbølle, skriver i sin store bog: »Bidrag til Langelands historie«: »En betydelig kraft havde forsamlingslivet i den unge C. L. Clausen«, og senere: »Clausen var en begavet mand med poetisk evne og følelsesfuld veltalenhed«. Allerede som 20-aarig skrev han salmer.

Han blev 1842 gift med Martha Clausen fra Simmerbølle (se der). Hun skrev salmen: Saa vil vi nu sige hverandre farvel.

Hans helbred var ikke særlig godt, hvorfor lægerne tilraadede ham et ophold i bjergene. Han valgte Norge, da han havde læst en del om Hans Nielsen Hauge, hvis tilhængere han haabede at møde deroppe. Sommeren 1841 vandrede han fra Oslo til Bergen og gjorde mange gode bekendtskaber blandt Haugianerne, der lagde stor vægt paa bibellæsning, bøn og lægmandsprædiken, hvorimod de ikke inter-

esserede sig meget for organisation, ritual og den akademiske uddannelse.

I Oslo traf han salmedigteren, pastor V. A. Wexels og Hans N. Hauges søn, Andreas, der var teologisk kandidat.

Da Clausen kom tilbage til Langeland mødte han baptisternes forkyndelse ved den danske jøde Julius Købner. Han kom i stærk tvivl om barnedaabens rigtighed, men blev i sine svære anfægtelser hjulpet af 3 grundtvigske præster, der alle understregede det evangelisk-lutherske syn paa barnedaaben.

Hans venner i Norge havde ikke glemt ham, men skrev til ham, om han kunne tænke sig at rejse ud paa missionsmarken for at virke sammen med en teologisk kandidat blandt hottentotterne i Sydafrika. I Oslo blev sagen drøftet og opgivet, fordi Clausen ikke mente sig kvalificeret til opgaven.

Der aabnede sig snart nye muligheder. En købmand Bache i Drammen havde en søn, der boede i Muskego i Wisconsin. Her manglede man veluddannede kristne ledere, hvorfor man bad Clausen rejse til Amerika og blive lærer.

Fra Norge sejlede de med sejlskibet »Johanna« af Bremen til New York, og snart naaede de via Buffalo til Muskego i staten Wisconsin vest for Michigansøen, hvor der boede mange norske nybyggere.

Det var store og indviklede opgaver, der ventede den unge Clausen, der kun var 23 aar gammel, og som var paavirket af grundtvigske og pietistiske synspunkter. Han begyndte som lærer, men snart indsaa man, at kolonien trængte til en præst, hvorfor han efter indgaaende eksaminationer blev ordineret den 18. oktober 1843 af den tyske pastor L. F. E. Krause, der var medlem af Buffalos lutheranske synode og hørte til »Gammel Lutheranerne«s kreds.

Clausen havde hele livet en mindreværdsfølelse over for de kolleger, der var universitetsuddannede i Norge, og som var blevet ordineret af en norsk biskop. Denne hans indstilling, der skaffede ham mange vanskeligheder og skuffelser, møder vi straks efter ordinationen, hvis gyldighed han prøvede baade for en tysk synode og for universitetet i Oslo. Begge steder anerkendtes den.

Han begyndte straks sin gerning ved kirken, der var en ombygget lade. Snart blev der paa Clausens foranledning bygget en rigtig kirke, der blev tømret af skovens store træer. Den 13. marts 1845 fandt indvielsen sted til stor glæde for menigheden, der talte henved 300 medlemmer. Clausen fik et stort arbejdsomraade over 400 engelske mil i længden. De norske indvandrere, der elskede Clausen for hans veltalenhed og vindende væsen, rejste ofte 3 dage for at være med i en gudstjeneste.

I Muskego opstod en del stridigheder vedrørende ordinationens gyldighed, og snart forlod Clausen stedet, ogsaa paa grund af det daarlige klima, og bosatte sig i Luther Valley, der ligger ca. 90 km sydvest for Muskego. Her fik han oparbejdet en menighed og bygget en kirke under store personlige ofre, og her mistede han sin kone, der døde af lungebetændelse. Han naaede efter en besværlig rejse hjem og var hos hende de sidste timer, hvorom han til familien paa Langeland skrev et gribende brev, der i sin helhed er optrykt i pastor R. Andersens bog om ham.

Med de forskellige norske præster kom Clausen i dogmatiske stridigheder, bl a angaaende spørgsmaalet, om trosbekendelsen efter Grundtvigs syn var »det lille ord af Vorherres egen mund«. Clausen holdt stærkt herpaa, men blev nedstemt.

Clausen virkede meget disse aar og blev i januar 1851 valgt til superintendent for »Den norsk evangelisk-lutherske Kirke i Amerika«. Denne stilling havde han i et aar, hvorpaa han traadte tilbage, og i stedet valgte man den norske pastor A. C. Preus, der i modsætning til pastor J. W. C. Dietrichson var modstander af grundtvigianismen eller »Wexels lære«, som mange afskyede, og som Clausen var venlig stemt imod. Men han bevarede retten til at ordinere.

Clausen gjorde sig fortjent i kolonien, og en generalkonsuls ord om ham: »Der er ingen tvivl om, at Luther Valley er den bedst ledede nybygd i Wisconsin« er sikkert karakteristiske for ham, der havde store menneskelige egenskaber og udprægede lederevner.

Clausen hørte til den slags mennesker, der stadig skal opleve noget nyt. Derfor kom han saa vidt omkring, og derfor kastede han sig over saa meget.

Fra Luther Valley rejste han til Iowa, hvor han begyndte at drive journalistisk virksomhed. Han blev redaktør af bladet »Emigranten«, hvori vi møder hans syn paa nybyggernes forhold til Amerika. Han skriver: »Gennem vort blad haaber vi at fremskynde amerikaniseringsprocessen for vore indvandrede landsmænd. Kun ad den vej kan de fuldføre deres kurs og yde deres bidrag til den endelige udformning af denne nations karakter.« Clausen var meget interesseret i de demokratiske principper og skrev en del artikler herom, ligesom han skrev belærende serier om de amerikanske partier for at gøre indvandrerne bekendt med amerikansk historie og derved fremskynde amerikaniseringen. En del nybyggere opponerede derimod, da de ikke saa pludseligt ville bryde med den norske kultur. Clausen, der havde lidt svært ved at kende sin begrænsning, skrev ogsaa religiøse artikler, hvorfor han kom ind i teologiske diskussioner, han ikke magtede.

I de aar, Clausen var præst i Muskego og Luther Valley, fandt der en voldsom befolkningstilvækst sted i Wisconsin-omraadet. De mange nyankomne havde svært ved at faa god jord fra staten, hvorfor Clausen skrev til Minnesotas guvernør og talte varmt de indvandredes sag samt forespurgte, om det var muligt at faa god jord i hans omraade. Om Clausen nogensinde fik svar, vides ikke, derimod er det kendt, at han tog ud paa en opdagelsesrejse, hvor han i staten Iowa fandt mange velegnede bopladser til den store indvandrerskare fra Norden.

Hans grundige undersøgelsesekspedition vakte stor interesse blandt nybyggerne, hvorfor hans indtryk fra rejsen blev offentliggjort i »Emigranten«.

I maj 1853 satte han sig i spidsen for en karavane, der drog mod vest. Siden fulgte andre og større karavaner efter. En avis skrev i sensommeren 1853 følgende: »Det kan ventes, at kolonien i denne omgang faar en tilflytning paa 50 familier, og at indvandringen fra Norge til dette sted vokser yderligere. Koloniens leder er pastor Claus Lauritzen Clausen, en dansk-lutheransk præst — en tiltalende mand, som bruger sine talenter og erfaringer for at hjælpe sine kammerater.«

I de store omraader omkring St Ansgar, der er kendte steder for dem, der er kendt med norsk udvandringshistorie, bosatte sig ca 40,000 nordmænd. Denne enestaaende udvikling maa tilskrives Clausens fremsyn, initiativ og glimrende rejseledelse. Det blev maaske hans største indsats i Amerika! Senere kæmpede han mod slaveriet, optog feltprædikegerning, havde flere store farme.

Han var fører for de mange mennesker og har æren for grundlæggelsen af kolonien St Ansgar. Med regeringens landmaalere planlagde han byen, som han ogsaa gav navnet St Ansgar. Han fik bygget posthus, savmølle, skoler og kirke; han blev udnævnt til fredsdommer, var en tid koloniens sagfører og læge. Alt lykkedes saa godt i disse opbygningens aar, ikke mindst paa grund af hans hurtige opfattelsesevne og praktiske haandelag. Sommeren 1856 blev han nomineret til Repræsentanternes Hus og var med til mange praktiske afgørelser til fordel for indvandrerne. I 3 aar var han statens emigrantkommissær.

Clausen var den store nybygds leder baade i aandelig og verdslig henseende. Han var baade præst, lærer, sagfører og forretningsmand.

Clausen var medlem af staten Iowa's emigrantskomité, og i 1867 blev han valgt til statens repræsentant ved den store verdensudstilling i Paris, en ærefuld opgave, som gjorde hans navn kendt viden om.

Medens Clausen levede i St Ansgar, nedlagde han for en tid sin præstelige virksomhed, men i 1861 optog han den igen og søgte om genoptagelse som præst i synoden.

C. L. Clausen var den første præsident for Den norsk-dansk Konference, men maatte træde tilbage, fordi de danske præster ikke ville tilslutte sig paa grund af uoverensstemmelser i spørgsmaalet vedrørende forholdet mellem ordet og den hellige skrift. De danske præster dannede 1884 sammenslutningen: Dansk-evangelisk-luthersk Kirke i Amerika.

1872 tog Clausen afsked med menigheden i St Ansgar og rejste til Virginia, hvor klimaet mindede om det, han kendte fra sin barndom paa Ærø. Han købte sig en ejendom i nærheden af Sharps Wharf og traadte i samarbejde med en dansker Fr. S. Winsløw, som drev en betydelig bankforretning i Chicago. De indbød unge raske mænd til at deltage ved oprettelse af en koloni.

Senere kom han tilbage til vesten, 1887 tog han sin afsked som præst. Han var en mild, taktfuld, bestemt karakter, praktisk og anset. Ville gerne forene danske og norske i USA. Blev miskendt og mistænkt af nordmændene for sine grundtvigske synspunkter.

Litt: M. F. Blichfeldt: DBL V, 278, Ungdomsar-

bejde 1955, s 126, Per Lidell i Kr Dagbl 18. juni 1954, R. Andersen: Pastor Claus Lauritz Clausen (1921).

1949 udkom paa engelsk en større biografi om ham. Professor i historie ved Dana College i Blair, Nebraska, H. Fred Swansen har i sin bog: The Founder of St. Ansgar — The Life Story of Claus Lauritzen Clausen givet en bred og varm skildring af vor landsmand, som trods de brogede amerikanske kirkelige forhold var med til at præge udviklingen derovre. Se iøvrigt her s 608 og 650.

Blandt lærere i Tranderup kan nævnes, at *Christian Henrik Laursen* var skoleholder og degn fra 1850–1875. *Thomas Clausen,* førstelærer fra 1876–1907. Den nye skole opførtes 1887. C var en dygtig lærer med disciplinære evner, holdt aftenskole og foredrag og var kirkesanger.

Laurits H. Christensen, førstelærer fra 1907–1930, (kirkesanger), var Ærøbo, hægede om gamle minder. Afholdt, skrev T sogns spare- og laanekasses historie 1870–1920.

Peter L. Jørgensen, andenlærer fra 1909–1931, førstelærer 1931–54 (tillige organist), har deltaget i menighedsarbejde. Han begyndte omkr 1911 efter et arbejde blandt unge mænd, der resulterede i, at der 1913 blev stiftet en KFUM. *Niels J. Mogensen* er lærer og kirkesanger fra 1955.

1927 oplyses: God kkg, gammeldags kirkelighed og en del IM, jævnlig ungdomsmøder i idrætshuset, KFUM men ikke KFUK, YM-kredse, velstillet befolkning, ingen fattigforsørgelse. 1935: Kkg 15 pct, ærbødighed for kirken, ikke udpræget partivæsen, samling om kirken, ungdomsmøder og IM møder, desuden pigemøder i pgd, ungdomsf, sunde folkekirkelige forhold. 1943: Kkg 12 pct, ellers som hidtil. 1955: Kkg 10 pct, godt sted at være præst, børnegudstj (40), en del ikke organiseret IM, KFUM og K, FDF, ellers som hidtil. K-spejdere, KFUM-idræt.

Tranderup kirke er smuk og hyggelig. Skib og kor er romanske, af kamp. Koret ligger skævt og har maaske haft apsis. Sengotisk vaabenhus mod syd. Taarnet er opført 1832 (tegnet af C. F. Hansen), det er lille og har over taarnmurene en tempelagtig træbygning i empirestil med fladt tag og øverst et kors. Sengotiske hvælvinger. Kalkmalerier over korbuen. Senkatolsk fløjaltertavle fra c 1525, rigt udskaaren, med mange figurer, fremstiller korsfæstelsen. Smedejerns-knæfaldsskranke fra c 1700. Barokprædikestol fra 1703 med mange figurer. Moderne cementfont (den gl font er i Marstal). Gotisk krucifix paa nordvæggen. Det udskaarne træværk blev 1939 smukt restaureret og fik de oprindelige farver. 250 sd. Klokker fra 1566 og 1732. Madonnafigur i niche paa nordvæggen, en Gudfader-figur lige over foran indgangsdøren. Taarnet restaureret 1951.

Folketal: 1855: 972, 1901: 866, 1921: 807, 1950: 741.
Altergæster: 1922: 330, 1934: 411, 1942: 546, 1953: 679.
Menighedsraad: 1922: 3 IM, 3 u p, og saaledes siden.
Kommunevalg: 1943: Soc 22 (0), fællesl 285 (5), 1954: upolitisk fællesl.

Sognepræst

Indtægt 1857: Kirketiende af korn solgt paa roden 997 rdl, smaaredsel 30 rdl, 12 byg, leje af huse 15 rdl, 1 maal mælk af hvert kohold m m, offer og acc 250 rdl. Pgd 30 td ld. Lille, ret bekvem egebindingsværkspgd fra c 1800, meget smuk udsigt. — 1870: Regul 2440 kr, netto 4598 kr. — 1913 flg: 3. kl. Pgd opført 1927.

14. 9. juni 1835–20. febr 50 (sp Lomborg-R 19. febr 28): **P. L. Husum,** fl t Skelby-Gu, se Tranebjerg.

15. 24. april 1850–28. okt 78 (institutbestyrer i Thisted 44): **Hans Christian Gundorph,** * 24. febr 13 Ølby. Forældre: Sp i Ølby-A-F Jeppe G, † 21, og Sophie Magdalene Bondorph af Sennels. Stud Ribe 31, c maj 38 (1), † 28. okt 78 (suicidium). ~ 18. sept 50 Kirstine Jørgensen, * 10. febr 15 Grenaa, † 6. febr 05. Forældre: Portrætmaler i Aarhus Søren Møller J og Frederikke Louise Bendixen. – Hustrus broder: Rødding-K.

Pastor G var »den sidste sognefader« i Tranderup. En kultiveret og myndig mand, der ledede sogneraad og sognesparekasse og fattig- og skolevæsen med kyndighed og fasthed. Han var helt af den gamle skole, mynstersk præget, og betød meget i sognet. Pastor Vesten fortæller bevæget om det indtryk det gjorde, da lærer Clausen en dag meddelte børnene, at de maatte gaa hjem, for præsten var pludseligt død. Ingen vidste, hvorfor den ansete præst havde taget sit eget liv.

16. 10. jan 1879–29. juni 80 (sp Søby, Ærø 9. aug 69): **Knud Rasmus Edvard Sidenius,** * 27. sept 36 Maribo. Forældre: Kbmd, kongevalgt medlem af den grundlovgivende rigsforsamling Knud Bredenberg S og Nielsine Marie Møller (dt af biskop Rasmus M, Lolland-F). Stud Nyk 54, c 62^2 (h_1), hjpr Bregninge-Søby 21. sept 63, pastor vikar, smst fra 1864, † 29. juni 80. ~ 28. okt 63 Ida Margrethe Posselt, * 15. jan 39 Nyborg, † 25. april 02. Faderen: Sp i Østofte, † 70, se der. – Søn: Butterup-T. Søster ~ Panduro, Magleby, Flakkebjerg herred. Fastre ~ Sidenius, Hesselager, og Boje, Stadager-NK. Fætter: Ærøskøbing. Kusine ~ Møller, Vesterborg-B. Stamt 80.

Pastor S blev syg inden tiltrædelsen og naaede ikke at prædike her.

17. 13. sept 1880–26. dec 89 (sp Guldbjerg-NS 25. sept 74): Provst **Vilhelm Theodor Johansen,** * 19. april 24 Nakskov. Forældre: Lærer og kordegn Peter J og Lovise Carlson Palmgreen. Stud Nyk F 43, c 53^1 (1), lærer Slagelse realskole, adjunkt Slesvig 55–62, lærer Vordingborg realskole 63, provst Ærø 13. febr 86, † 26. dec 89. ~[1] 9. aug 53 Hansine Christine Olsen, * 28. jan 22 Kbhvn, † 28. maj 80. Forældre: Drejermester Christian O og Karen Bohn. ~[2] 26. nov 82 Victoria Marie Charlotte Ramlau, født Pflüger, * 10. sept 39 Kbhvn, † 16. dec 02. Forældre: Kok hos landgreve Vilhelm af Hessen Ludwig Pflüger og Jeanette Wagner. (Fru Johansen var ~[1] forpagter af Källstorp i Halland Chr. Ferd. Ramlau, † 81). – Brødre: Svanninge, Taarnby og Tisted-B-D.

Provst Johansen var ypperlig begavet. Der var stof i ham til en lærd filolog, en matematiker, en zoolog, en botaniker, en astronom, og paa alle disse omraader var han til sin død velbevandret. Han havde ogsaa talent for tegning, men han valgte teologien og døde som en stille, ukendt landsbypræst. Da han var student, havde han svært ved at begrænse sig; hans tanker gik viden om under professor Hermansens tørre forelæsninger, og om natten var han interesseret volontør paa observatoriet. Spredtheden medførte, at han var længe om at faa eksamen, dog med et smukt resultat, presset frem antagelig af hans yngre broders energi (han tog sin embedseksamen et par dage før). Som sin ven *Taaffe* (senere sp

i Keldby) blev Vilhelm Johansen lærer i det sydlige Slesvig, en vanskelig post, hvor der var stor modstand mod det danske. Han var her en meget dygtig matematiklærer. De forskellige vanskeligheder og hans første hustrus sygdom (hun døde som sindssyg) fik ham til at forlade Slesvig 1862, og han blev 1863 lærer i Vordingborg under den ejendommelige Kierkegaard'ianer, rektor *Jacob Ørum,* der i flere skrifter havde forsvaret Kierkegaards angreb paa statskirken. De 10 aar i Vordingborg fik megen betydning for J. Samarbejdet med Ørum tvang ham til stadig at revidere sit syn, og det var ham en spore til inderliggørelse, alt eftersom lidelsen brød mere og mere ind over hans hjem under hustruens tiltagende sygdom. Han lærte her »den absolutte afhængighed af Gud« at kende, og den bar ham resten af livet. Fra denne tid stammede hans nære kendskab til Kierkegaard, men »antitesen Martensen-Kierkegaard fandt i hans ireniske sind sin syntese«. Med Ørum stod han i brevveksling til sin død.

Hans udvikling i Vordingborg førte ham til, efter mange overvejelser, at søge præsteembede i en alder af 50 aar. Efter sin hustrus død flyttede han til Tranderup, hvor han blev til sin død 2. juledag 1889, da han døde pludseligt, lige efter at have holdt juleprædiken.

Han var en receptiv, ikke en produktiv natur. Hans forkyndelse var »jævn, uden svulmende patos, rolig, gennemsigtig som glas«. Det blev sagt, at hans prædikendispositioner var mønstergyldige og egnede til at gaa ind som fast grundlag paa et pastoralseminarium. »Naar han stod paa prædikestolen, lod han sine brune øjne glide hen over menigheden for at lodde, hvor dybt han turde gaa eller hvor højt han turde hæve sig uden at miste forbindelsen med dem han talte til. Han stod som den gamle lærer paa sit kateder og forelagde sin menighed livets og dødens vej. – Som provst var han dygtig og omsorgsfuld, alle sager udgik vel tilrettelagt fra hans haand. Han var let at forhandle med, og i skolesager optraadte han med megen myndighed.

Han forstod at vinde sig venner. Den lille, sirlige provst havde ofte en barbenet gut i haanden, eller en lille pige med musehalefletninger og ikke altfor rene hænder, naar han gik nedad vejen. Med børnene drøftede han de livsspørgsmaal, som var vigtige for barnet, og som børnene forstod. – Hans studerekammer rummede en mængde bøger, og lyset blev sent slukket. Det var baade matematik, filologi, naturvidenskab og astronomi, der optog ham. Et kæmpestort stjernekort hang på væggen, og i hjørnet stod en stor astronomisk kikkert paa sin solide fod. Men ogsaa Kierkegaard og teologien hørte til hans aandelige dagligkost. Bag de nedrullede gardiner sad ved bordet aften efter aften to særprægede skikkelser i dyb, fortrolig samtale: den lille, uanselige provst med den tætte, hvide haarmanke; det hvide fuldskæg omrammede et ansigt, furet af sorg og spekulationer. Men mange sognefolk kom J personligt meget nær, f eks hans kollega i skoledirektionen, kammerraad *Clausen,* Borgnæs (se ovf). Herredsfoged *Egge* i Ærøskøbing samlede i sit skønne, kultiverede hjem en »slesvigsk kreds«, hvor J følte sig godt hjemme, og med amtmand *Brockenhuus-Schack,* Svendborg, og hans fromme hustru, f Moltke, knyttedes hjertebaand. Ved begravelsen talte pastor *Wiberg,* Bregninge, og fremhævede J's humane indstilling, hans vennesæle sind og hans store kærlighed til børn. Han var en præst af format ud over det almindelige.

Ærø folkebl 3. jan 90, Ærø avis 3. jan 90, L. Vesten i Præstehistoriske samlinger I, 1933, s 145 f).

18. 12. april 1890–18. febr 97 (sp Vellev 9. febr 86): Provst **J. C. R. Valeur,** fl t Paarup, se der.

19. 26. april 1897–23. maj 1918 (sp Skibsted-L 15. okt 90): **Hans Peter Christian Strangen,** * 21. okt 53 Næstved. Forældre: Kbmd Frederik Edvard Christensen og Johanne Jensine Lund. Stud Nyk 71, c 78[1] (h_1), hjpr Toreby 4. okt 78, kkp Rødby-R 18. juni 80, sp Endelave 13. maj 82, navneforandring fra Christensen til Strangen 1903, † 23. maj 18. ~ 15. juni 83 forfatterinden Rosalie (Rosa) Thusnelde Kofoed-Hansen, * 15. juni 62 Gl Hadersley, † 13. febr 39. Faderen: Stiftsprovst, † 93, Toreby, se der.

Pastor Strangens søn, forf Sigurd S, skriver: Far var i det daglige en meget stilfærdig og beskeden mand og som kirkens tjener en paa samme tid mærkelig stærk og mild forkynder, en præst der huskes endnu i dag, ogsaa naar der er tale om besøg i hjemmene. Han kom, som en god ven kommer, er der ofte blevet sagt. Mine forældre udviste en umaadelig gæstfrihed. Min fars studereværelse var ikke blot et kontor, det var et hjerterum, hvor enhver trygt kunne komme. Sammen med sognets lærere startede far og mor den første aftenskole og højskole i Tranderup. Møderne foregik dels i pgd og dels i skolen. Da sognets forsamlingshus blev bygget i 1904, mødte mine forældre troligt til hvert foredrag og til hver underholdning, fagligt eller mere fornøjelig. Var der bal i forsamlingsbygningen, gik ingen af dem hjem, før den sidste dans var forbi. Og der skete intet ondt i dette hus.

Min farfar døde i Næstved, da far var to aar. Siden flyttede farmor til Nykøbing, Falster, hvor hun oprettede en købmandshandel. Hun var flittig og nøjsom. Det er blevet mig fortalt, at farfar paa sit dødsleje bad farmor sørge for, at drengen blev præst. Med den tids respekt for løfter synes det, at fars fremtidsvej blev tilrettelagt, før han selv kunne tænke. Jeg ved endvidere, at far, mens han studerede i København, tog undervisning i sang hos en kongelig operasanger. Det er givet, at den unge student en tid følte sig draget imod teatret, men han valgte at opfylde sine forældres ønske. Mødet med stiftsprovst Kofoed-Hansen i 1878 støttede ham i troen paa, at han havde valgt det rigtige. Maaske har denne mand, min morfar, været den der som præst har betydet mest for far. Men det gik ikke sporløst hen over mit hjem, da H. P. Kofoed-Hansen tog sin afsked, meldte sig ud af folkekirken og gik over til den katolske kirke. Fra den tid og fremefter var der brydninger i min fars sind. Indtil faa aar før far døde var der aar, hvor han ønskede at frigøre sig fra kirken og kun forkynde som kristen, som menne-

ske, ikke som præst. Da jeg for faa aar siden laa paa Svendborg sygehus, kom en gammel sygeplejerske, som havde plejet far, ind til mig aftenen før jeg skulle opereres. Hun fortalte mig, at det sidste far havde sagt til hende, før han døde, var: Kristendom lærer man ikke ved universiteter eller af professorerne, men man kan lære den af lappeskomageren i Terndrup.

I mine forældres ægteskab var mor i besiddelse af stor styrke. Hun var rank, lod sig ikke kue hverken af smaa kaar eller modgang mellem mennesker. Hun fulgte far i hans gerning, ikke blot naar det gjaldt menighedslivet, men ogsaa side om side med far og os børn. Hun var litterært interesseret, udgav en digtsamling paa Gyldendals forlag 1911, og paa en maade var hun mere teologisk orienteret end far. Mor døde afklaret og tillidsfuld i Sorø 1939.

Da jeg blev bedt om at skrive kort om min far, syntes jeg ikke, jeg kunne gøre det, fordi jeg aldrig selv har heftet mig ved data, fødtdød, embede saa og saa længe. Men naar jeg nu har skrevet lidt om min far, fordi man har ment, jeg var den, som bedst kunne gøre det, maa jeg slutte med at sige: Han var baade svag og meget stærk, som de største mennesker ofte er det. Han gjorde ingen undskyldger for sig selv, men havde let ved at tilgive andre. Sanddru, hjælpsom, kærlig overfor sine medmennesker og med en vældig tro paa Gud. Det er sønnens opfattelse af sin far.

20. 12. okt 1918–22. nov 25 (kkp Marstal 28. juni 15): **H. Olsen,** fl t Gudum-F, se der.

21. 1. juli 1927–8. marts 32 (sp Tjele-V 15. okt 13): **Thorvald Holger Stefan Madsen,** * 26. dec 78 Kbhvn. Forældre: Brygger Frederik Christian M og Andrea Dorthea Thorvaldine Bech. Stud Brgdssk K 97, c 03^2 (h_1), lærer Kbhvn, hjpr Møborg-N 07, hjpr Nathanaels k, Kbhvn 2. juli 10, † 8. marts 32. ~ 11. juni 12 Hilda Henriette Ludovica Richter, * 10. jan 77 Kbhvn, † 20. jan 51. Forældre: Urtekræmmer Wilhelm Frederik Johan R og Hilda Frederikke Charlotte Salmonsen. – Datter: Lægemissionær i Øst Jeypore, Indien.

Da pastor Madsen søgte Tranderup var der een, som skrev til ham om hans standpunkt til de kirkelige retninger. Svaret kom omgaaende, jeg slutter mig til Indre Mission, jeg har selv fundet livet ved IM's forkyndelse. Men saa føjede han til: nu vil vi bede Gud, at han vil lægge alt tilrette som det tjener os bedst. Pastor Madsen har selv fortalt at hans første gerning fik han i Bøvling ved valgmenigheden som en slags hjælpepræst, men han blev saa stærkt grebet af det rige trosliv, som udgik fra sognekirken, at han straks sluttede sig dertil. Mange mente vel her i Tranderup, at han var en ret ensidig forkynder, men det var netop det, der gav ham styrke, han vidste hvad han ville – man kan sammenligne ham ved tagdryppet, der stadig drypper og tilsidst udhuler stenen. Han stillede store krav til sig selv, men ogsaa til sin menighed, intet kunne glæde ham mere, end naar menigheden ville slutte sammen og staa samlet om ham. Særlig mindes jeg den sidste søndag i maaneden, hvor han havde for skik at indbyde hele menigheden til kaffe i pgd efter gudstjenesten, saa straalede hans øjne, og hans udmærkede hustru vidste ikke alt det gode, hun ville gøre for os, men ligesaa trykket kunne han ogsaa blive, naar det gik ham for meget imod. Hans forkyndelse var særlig bibeltro, han satte et ret skarpt skel, enten er I troende mennesker eller ikke, men samtidig kunne han ogsaa prædike helliggørelse, og hvor kunne han male himlens herlighed af for os, saa vi kunne blive betaget af det emne, men han kunne ogsaa tegne et billede af fortabelsens alvor. Et ord, han saa tit gentog, var: »med regnskabsdagen for øje«, han har flere gange fortalt om, at dette ord var saa alvorligt for ham, for det stod nemlig i det præsteløfte, han aflagde. Pastor Madsen gik meget rundt i sognet, særlig til ældre og syge, og han skulle have gode evner til at snakke med de gamle og syge. En kendt mand, som boede her i sognet i mange aar og under forskellige præster, har udtalt, at for ham var han den, han syntes bedst om. Den sidste gerning, han udførte her i sognet, var netop at besøge ældre og syge, og han naaede lige at komme hjem og var her saa ikke mere. (J. Christensen, Vindeballe).

Ved pastor Madsens begravelse lød flg tak fra menighedsraadet: »Vi mindes pastor M for hans trofasthed og nidkærhed, for hans gæstfrihed; vi takker ham og hans hustru for det aabne hjem. Han havde sine fejl og sin begrænsning, men han saa den og indrømmede den. Han var ikke en modeprædikant, nogle vil sige, han var ensidig. I hans prædiken mærkede vi altid den stærke fremhævelse af det gamle budskab om synd og naade. Han var selv gennem den dybe ydmygelse og en ærlig syndsbekendelse kommet ind under Guds naade, og han aflod ikke at fremholde, at det er den vej et menneske maa, der vil frelses; han ville hamre det ind, saa det ikke glemtes. Han tog ikke sin præstegerning let, han elskede mennesker og bar dem paa sit hjerte, baade børnene, de unge og de gamle. – Nylig kredsede hans tanker i en fasteprædiken atter og atter om dette: »Han, som gav sig selv for os!« – Det var budskabet, han prædikede om Frelseren, som gav sig selv for os, og som døde og opstod for vor skyld. Han selv ville gerne give sig for dem, der var ham betroet. Nu er han død. Det kom saa hurtigt, vi er dybt rystede. P. J.

22. 8. juli 1932–15. jan 41 (sp Agri-E 4. sept 27): **J. N. Langhoff,** fl t Allinge, se der.

23. 17. maj 1941–25. nov 51: **S. G. Jensen,** fl t Løsning-K, se der.

24. 20. marts 1952 (rkp Gethsemane k, Kbhvn 26. marts 46): **Kaj Arthur Ernstsen,** * 15. sept 10 Aarhus. Forældre: Murermester Johannes E og Petrea Pedersen. Var ved landvæsenet, kom i tømrerlære og blev svend. Stud Rønde 36, medarbejder kordegn Kofoeds skole, kirkediakon ved Christians k, Kbhvn, c 44^2 (1-83), hjpr Gethsemane k, Kbhvn 15. juni 45. ~ 8. aug 41 Else Margrethe Sloth Foged, * 17. jan 13 Bjødstrup ved Rønde. Forældre: Gdjr Niels F og Rasmine Kirstine Sloth. – Hustrus søster ~ Søe, rkp Ebeltoft-D.

Litt: C. T. Høy: Træk af Marstals historie, 1913, J. R. Hübertz: Beskrivelse over Ærø, L. P. Lauritsen: En gl præstehistorie fra T. Fynsk hjemstavn, 1935, s

37 f, L. H. Christensen: T sogns spare- og laanekasse 1870—1920, 1920, M. Eriksen: Degne- og skolefor-hold i T gn 100 aar, Hist aarb f Svendb amt, 1934, Medd fra lærer P. Jørgensen og pastor K. E. Ernstsen.

BREGNINGE

(Søby var anneks 1746—9. aug 1869).

Bregninge sogn, 1589 ha, er naturskønt, ret højtliggende (Synneshøj 67 m) og frugtbart. Klinter ved kysterne. Byerne: Bregninge (delt i Øster, Vester B og Tværby), Skovby, Leby. Midt i sognet et fh, opført 1890.

Bregninge-Søby var et temmelig stort embede, og der er siden reformationen kun forflyttet 2 sognepræster herfra. Indtil 1741 var alle sognepræsterne (af slægten Bunders) i familie med hinanden paa spindesiden.

Det kirkelige liv har som i andre sogne paa Ærø gennem mange slægtled været præget af gammeldags fromhed; lige til vore dage har man kunnet finde Kingos og Brorsons salmebøger i brug i hjemmene. Forsamlingsbevægelsen havde enkelte tilhængere, f eks Mads Smed i Skovby. Bregninge og Søby, øens vestlige sogne, har iøvrigt som helhed været grundtvigsk præget. Pastor *Wiberg* og de senere præster har været grundtvigske. Der er en stor grundtvigsk foredragsforening og en stor ungdomsforening, samlet om forsamlingshuset paa Skovby mark. Foredragsforeningen har været ledet af gdjr *A. C. Andersen*, gdjr *J. Albertsen*. Folketallet nedadgaaende. – Om de mange gamle, se s 649.

1911 oplyses: Kkg nogenlunde, en del religiøs interesse, væsentlig gr præget. 1924: God kkg, de aandelige forhold ganske jævne, megen velvilje. 1953: God kkg, ikke ringe kirkelig interesse, stor ungdomsf, jævne forhold.

Bregninge kirke er anselig og smuk. Skib og kor er romanske, af kamp. I sengotisk tid er tilføjet vaabenhus mod syd med smuk blindingskamgavl og det svære taarn med højt, slankt, ottekantet, spaantækt spir. Hvælvinger med smukke ejendommelige kalkmalerier fra sengotisk tid (1485 og 1513), restaureret 1915—19 og 22 af E. Rothe (i korhvælvingen: Jesu lidelseshistorie). Meget smuk senkatolsk fløjaltertavle, fra Claus Bergs værksted, restaureret 1893, korsfæstelsen i midtfeltet. Renæssancepræ dikestol fra 1612 med evangelistrelieffer. Smuk romansk font med relieffer. I skibet et krucifix med smaa bifigurer. 350 sd.

Fortid og nutid II, 102, Fr. Beckett: Altertavler, s 126, do Renæssancen og kunstens hist, s 27, Thorlacius-Ussing: Claus Berg, s 75 f, Ill tid 19. nov og 17. dec 93, Mackeprang, s 115—16 og 119.

Folketal: 1855: 1418 og 1066 (Søby), 1901: 1417, 1921: 1324, 1950: 1214.

Altergæster: 1892: 1062, 1902: 409, 1912: 737, 1922: 785, 1934: 637, 1942: 454, 1953: 300.

Menighedsraad: Gn alle aarene u p (gr), 1953: n gr, valg.

Kommunevalg: 1943: Soc 89 (1), rad 95 (1), kons 47 (0), venstre 432 (5). 1954: Soc 93 (1), rad 76 (1), venstre 434 (5).

Sognepræst

Indt 1857: Korntiende solgt ved auktion paa roden 2000 rdl, 10 lpd ost, 320 brød, 76 sn æg, offer og acc 400 rdl, afløsninger 110 rdl. Pgd 60 td ld, meget god have, 30—40 td æbler. Gl, rummelig pgd, ikke god. — 1870: Regul 2920 kr, netto 6680 kr. — 1913: 2. kl, 1946: 3. kl. Pgd opført 1870. Stor have.

13. 25. maj 1839–11. april 64 (sp Ærøskøbing 3. juli 34): Provst **Hans Christian Christensen,** * 16. marts 96 Slagelse. Forældre: Justitsrd, hospitalsforstander, byskriver, landvæsenskommissær Erik C og Cathrine Top af Sct Mikkels k, Slagelse. Stud priv 13, c jan 18 (l), adjunkt Nyborg 18, adjunkt Roskilde s a, sp Resen-H 23. sept 29, provst Ærø 6. marts 35, † 11. april 64. ~ 10. april 19 Bertha Eleonore Trojel, * 10. april 91 Odense, † 20. okt 67. Forældre: Raadmand Hans Jørgen T af Vissenbjerg og Magdalene Hedevig Schmaltz. Stamt 88.

Provst C var meget virksom for skolevæsenet. Han havde et navn som forfatter, har bl a skrevet nr 278 i Roskilde konvents salmebog, En smuk ligtale af ham findes i Brammers Kirkelige lejlighedstaler III, 713. Han udgav en rimet evangeliebog (bibelske sange til søndagsevangelierne). For pastor C. L. Clausen betød han en del, se s 672.

E I, 283, S I, 306.

Hjælpepræst hos provst Christensen

1863—64: **K. R. E. Sidenius,** der derefter var pastor vicarius indtil 1869, da Søby udskiltes, fl t sp Søby, se Tranderup.

14. 9. aug 1869–29. april 85 (sp Ærøskøbing 8. jan 61): Provst **Carl Edvard Klein,** * 21. jan 20 Stubbekøbing. Forældre: Distriktslæge Peter Helvig K og Frederikke Marie Nicoline Kanaris. Stud Nyk 39, c april 45 (h), hjpr Aastrup, Falster 16. jan 46, do Idestrup 47, do Ønslev-E 48, do Elmelunde 53 (begge de to sidste steder sogneraadsfmd), provst Ærø 5. dec 63, † 29. april 85. ~ 4. maj 53 Lovise Dorothea Hansen, * 3. sept 19 Todbjerg, † 6. dec 14. Faderen: Sp i Ønslev-E, † 53, se der. – Hustrus brødre: Mørk Hansen, Vonsild-D og Hansen, Egeslevmagle. Fætter: Mørch, Sdr Bjert. Søster ~ Posselt, Østofte. Søsterdt ~ Sidenius, Tranderup (kst sp her 65–69).

Udg flere lejlighedstaler samt 77: Christelige formaninger fra en præst til hans unge søn.

Provst Klein døde i Bregninge ved under en spadseretur i sin have at falde over en træstub og slaa hovedet mod en bænk. Han kunne selv gaa ind i huset, men efterhaanden mistede han bevidstheden og døde efter 3–4 timers forløb. »Saavel i Ærøskøbing som i Bregninge vandt han alles agtelse og hengivenhed ved sin kærlige og milde optræden; og navnlig havde fattige og lidende i ham en meget trofast ven. Han var ikke nogen lærd mand; i sin forkyndelse brugte han hellere milde og kærlige toner, der drog mod naadens evangelium, end de stærke og kraftige lovens ord. Som provst optraadte han humant og hensynsfuldt overfor lærerne, hvorfor ogsaa disse, da han, efter i 20 aar at have været provst, tænkte paa at trække sig tilbage fra denne stilling, da han alt længe havde følt sig legemlig svag, ved en skriftlig henvendelse til ham udtrykte deres erkendtlighed mod ham og bad

ham vedblive at fungere, saalænge hans kræfter tillod det. Provst Klein var en varm fædrelandsven, og om han end aldrig har optraadt offentlig som politiker, har han dog talt mangt et besindigt og forsonligt ord, hvorved han har mindet om, at Danmarks vel og landets forsvar burde ligge os først og fremmest paa hjerte fremfor striden om politisk magtfordeling. Med sin hustru førte han et særdeles lykkeligt samliv og man følte i dette præstehjem, at her boede en sand kristelig kærlighedsaand, hvor man modtoges med gæstfrihed og altid fandt hjertelighed«. (Ærø Dagbl 3. maj 85). »Han elskede naturen og glædede sig saa ofte hans svage helbred tillod ham at gaa omkring i sin have og høre paa fuglenes sang og indaande blomsternes duft. Det var ham ogsaa kært at vandre ned til Østersøen, hvorfra han kunne se over til det tabte Sønderjylland, hvis fremtid laa ham meget paa sinde.« Hans svoger pastor Mørk-Hansen vidnede ved hans grav, at han »stedse havde vist en ærlig og redelig vilje, en fast tro, der ikke rokkedes af tvivl eller anfægtelse, et godt og trofast hjerte. Han hørte til de pligttro arbejdere. Beskedenhed var en fremtrædende dyd hos ham.«

Fyns Stiftstid 9. maj 85, se ogsaa Ærø Avis 2., 6. og 9. maj, Ærø Folkebl 2. og 8. maj 85.

15. 16. juli 1885–31. dec 1907 (sp Østbirk-Y 10. sept 80): **Johannes Emil Wiberg,** * 26. april 32 Kbhvn. Forældre: Sang- og musiklærer ved Nykøbing F latinskole Carl Emil W (oldefaderen, der var jøde, lod sig døbe i Viborg og antog navnet Wiberg) og Birthe Cathrine Jørgensen. Stud Nyk 51, c 57[2] (h_2), kommunelærer Kbhvn, missionær i Grønland 12. jan 64, seminarieforstander Godthaab 68–70, sp Dejbjerg-Hanning 2. april 71, afsk 31. dec 07, r af Dbg 07, † 20. febr 14. ~[1] 30. april 59 Johanne Mariane Eveline Petersen, * 22. jan 33 Søllerød, † 28. marts 85. Forældre: Lærer og organist Jacob Josias P og Ane Dorthea Emilie Mertz. ~[2] 9. maj 89 Anna Helene Beyer, * 23. maj 56 Aasgaard, Skads ved Tønder, † 17. nov 42. Forældre: Proprietær, kirkeværge Claus B og Agathe Hansen. – Søn: Sengeløse. Dt ~ Bremer, Aasted-S. Søster ~ Hanssen, Tved, Fyn. 2. hustrus broder: Assens. Brodersøn: Biskop Beyer, Haderslev.

Udg 53: Livsbetragtninger for gamle og unge, medd prædiken i postillen »Herrens aar« skrev flere artikler i Dsk kirketid, Kirkebladet, samt 88 en afh i Teol tidsskr: Paa hvilken tro er vi døbte?

Pastor W blev i Grønland angrebet af en alvorlig øjenbetændelse, som medførte blindhed paa det ene øje. Han skriver selv: »Jeg staar aldeles afgjort paa den grundtvigske eller »kirkelige« side, hvor jeg i henseende til mit kristenliv og min kristendomsforkyndelse først har fundet klarhed og hvile.« (E 1911, s 111).

16. 2. marts 1908–12. nov 11 (sp Røgen-S 20. sept 98): **Jørgen Peder Jørgensen,** * 5. april 63 Okslund, Lindknud. Forældre: Husmd Bertel J og Karen Nielsdatter. Stud Fredericia 84, c 91[2] (h_1), sp Ho-O 22. febr 92 (var 05 kaldet til sp Hvejsel, men renoncerede), † 12. nov 11. ~ 22. okt 95 Mary Lucinda Rossing, * 31. dec 69 Donnerup, Klovborg, † 23. juni 46. Forældre: Materialforvalter Carl Frederik Rejnhardt R og Sophie Cathrine Christine Mortensen.

17. 23. dec 1912–20. nov 24 (sp Tirstrup-F 5. jan 05): Provst **H. J. Andersen,** provst Ærø 27. dec 13, fl t sp Dalum, se der.

18. 7. marts 1925–30. sept 55 (sp Taagerup-T 31. okt 13): Provst **Claus Jørgen Pedersen,** * 13. nov 85 Gørlev. Forældre: Teglbrænder Claus Jørgen P og Hansine Vilh. Hansen. Stud Lyceum 05, c 11[1] (h_2), hjpr Taagerup-T 1. febr 12, provst Ærø 19. marts 41, r af Dbg 52, afsk 30. sept 55. ~ 14. marts 16 Karen Gungaard Christensen, * 13. juli 95 Ø Velling. Forældre: Lærer i Torslunde, Lolland, Thøger Gungaard C og Marie Sørensen.

Sogneraadsmedl 21—25.

19. 8. dec 1955: **Niels Thyge Jensen,** * 25. maj 19 Odense. Forældre: Arbm Lenius Karl J og Mathilde Kathrine Marie Thygesen. Dim ved kgl anordning 45. Kordegn Randers hosp, c Aarhus juni 55 (1-95). ~ 8. april 44 Anna Margrethe Christence Carlsen, * 27. maj 17 Odense. Forældre: Skatteinspektør i Odense Carl Emil C og Anna Margrethe Jervelund.

Litt: M. Eriksen: Bregninge-Søby skolehistorie, Fynske aarbøger 1947—49, s 65.

SØBY

(Udskilt fra Bregninge 9. aug 1869).

Søby sogn, det nordligste paa Ærø, 1211 ha, løber mod nord ud i tangen Skjoldnæs, mod sydøst ligger den udtørrede Hvidsø. Frugtbart og smukt. Byerne: Søby med badehotel, fh fra 1904, senere udvidet, lille havn, flere butikker, Haven, Havrekobbel m m. En del fiskere og arbejdere. Mange smaaejendomme.

Søbygaard var tidligere et gods, hvorefter et af øens 4 len benævnedes. Nedlagt og udstykket 1772. Ved den nuværende Søbygaard ses 2 voldsteder, det ene af en betydelig borg. Øst for Søby skal have staaet et kapel. — Ved stormfloden 13. nov 1872 led sognet megen skade.

Søby sogn oprettedes iflg kgl reskript af 13. nov 1744 og var anneks til Bregninge indtil 1869, da det blev selvstændigt sognekald.

Der har været en del kirkeligt liv, i ældre tid paavirket af herrnhuterne i Sønderjylland; omkring 1850 var der lidt IM, og gdjr *Anders Kristensen* var den førende; han og enkelte andre søgte til forsamlingerne i Ommel og Marstal. De var meget skarpe og »vakcinerede« sognet mod IM for 100 aar. Det meste kirkelige liv grundtvigsk præget. Flere af præsterne var grundtvigske. Skellet mellem IM og grundtvigianisme har været ret skarpt. Det lille IMsmf har været ledet af lærer *J. N. Schou* († 1955) og bager *Alfred Hansen.* Om højtidsforsamlingerne pinsedag i Søby, se s 666.

En stor kirkelig forening af grundtvigsk farve har været ledet af gjdr *Jørgen Hansen Albertsen.* Senere var den foredragsforening

(nu gaaet ind). Desuden er der en ret stor ungdomsforening. IM's smf er lille, og mange er gammeldags troende uden retningspræg.

Præsteembedet var lille, og kun provst *Ovnbøl,* som nærmest var grundtvigsk, blev her. Pastor *Lind* var en flittig historiker, pastor *C. Petersen* var grundtvigsk, pastor *Geert-Jørgensen* var meget virksom, baade han og pastor *Berggreen* var grundtvigske. Befolkningen er aandeligt vaagen, velvillig mod kirke og præst.

1926 oplyses: Kkg 8 pct, rolige forhold, lille IMkreds, kirkelig forening, selskabelig ungdomsf. 1935: Kkg 8–10 pct, gammeldags forhold, IM, ungdomsf. 1943: Kkg 7 pct, rolige forhold, gldags troende, skarpe skel mod IM, stor foredragsf (400) IM (20), DdU. 1950: Kkg 8 pct, rolige forhold, gldags ærbødighed, god hørelyst, en del ligegyldighed, ungdomsm, IM (15; fru lærer Schou). Mange smaabrug og fiskere. 1955: Kkg 5–6 pct, gldags gudstro, langt de fleste gaar i kirke 1 à 2 gange aarligt, en del trofaste kkg, ingen møder, gode arbejdsmuligheder, enkelte IM.

Søby kirke er opført i forbindelse med sognets oprettelse og indviet 1745, minder noget om Ærøskøbing kirke, bestaar af skib med halvrund afslutning mod øst og senere opført taarn med firkantet lanternespir mod vest. Kirken er opført af Flensborgsten og kamp, har fladt, gibset loft. Over indgangen basrelief af Thorvaldsen. Alterbillede fra 1870 af J. Roed: Den korsfæstede, prædikestol fra 1745, klassicistisk sandstensfont, daabsfad med Thorvaldsen'ske motiver i relief om kanten. Skibsmodel fra 1824. 350 sd.

Folketal: 1855: 1066, 1901: 1126, 1921: 1257, 1950: 1290.
Altergæster: 1922: 800, 1934: 621, 1942: 408, 1950: 546, 1953: 330.
Menighedsraad: 1922: 3 IM, 4 u p (gr), 1934: 2 IM, 5 u p, 1953: 1 IM, 5 kirk.
Kommunevalg: 1943: Soc 98 (1), rad 136 (1), u p 399 (5). 1954: Soc 117 (1), venstre 403 (6).

Sognepræst

Indt 1870: Regul 1500 kr, netto 2884 kr. — 1913: 3. kl, 1931: 2. kl, 1946: 3. kl.
Pgd opført 1870.

1. 9. aug 1869–10. jan 79 (hjpr Bregninge-Søby 21. sept 63, kst sp 64): **K. R. E. Sidenius,** fl t Tranderup, se der.

2. 14. marts 1879–23. marts 87 (2. ord kat Sct Johannes k, Kbhvn 11. april 74): **H. D. Lind,** fl t Rynkeby-R, se Skelby-Gunderslev.

3. 8. juni 1887–18. okt 93 (ord kat Kerteminde-D 19. jan 84): **C. Petersen,** fl t Værum-Ø, se der.

4. 2. jan 1894–7. okt 1904 (rkp Holmslands klit 24. april 89): **A. Geert-Jørgensen,** fl t Vejlby ved Aarhus, se der.

5. 4. jan 1905–6. juni 10 (kkp Skanderborg-S-S 3. juni 00): **C. R. Berggreen,** fl t Dreslette, se Horslunde-N.

6. 24. aug 1919–12. marts 41 (dsk præst Argentina 2. aug 99): **Christian Jensen Ovnbøl,** * 12. febr 73 Ovnbøl, Torstrup sogn ved Varde. Forældre: Gdjr Hans Jensen og Ane Margrethe Horsbøl. Stud Ribe 92, c 97[2] (1), fik 94 universitetets guldmedaille for en afhandling om krønikebøgerne, hjpr hos pastor Andresen, Tandil, Argentina 99, præst i Tres Arroyos, Argentina, rejste hjem 1910, navneforandring til Ovnbøl 1922, provst Ærø 25. maj 25, afsk 12. marts 41, r af Dbg 41, † 19. nov 49. ~ 5. marts 05 Bertha Weimann, * 20. maj 78 Ugilt. Forældre: Proprietær Jacob Emil W til Mølgaard og Anna Mathilde Wahl.

Udg 98: Kierkegaards religiøse udvikling, medarbejder KLfN, og Hagerups leksikon, skrev enkelte teol afhandlinger.

Man havde ventet, at O var gaaet universitetsvejen, da han som student viste videnskabelige anlæg, men han drog til Argentina, og hans arbejde her blev husket længe. Han fulgte nybyggerne i deres primitive liv, drog fra hjem til hjem i deres tarvelige hytter; han kom i gig eller til hest, spiste og sov sammen med folkene. Seng var der ikke altid, men saa sov han paa gulvet. Altid munter og venlig og ligeglad med bekvemmeligheder. Han samtalte med folk, døbte deres børn, holdt gudstjeneste snart i en stue, snart i en lade, snart i fri luft. Hans distrikt i Tres Arroyos var lige saa stort som Jylland. Han blev gift i Argentina, og da der kom børn, følte han, at han burde rejse hjem. I en menneskealder var han nu præst i Søby og han røgtede i stor stilfærdighed sin gerning som præst og provst, sanddru, redelig, trofast og varmhjertet, med jydens tunghed over sig. Den videnskabelige interesse tabte han ikke, han var til sin død en kyndig teolog, især hvad hebraisk og S. Kierkegaard angik. Han var afholdt og samlede en trofast menighed om sin ægte og noget tunge forkyndelse.

»En mand af gammel dyd
og dansk oprigtighed
af ja og ja og nej og nej
og af, hvad andet godt jeg ved«.

Disse mindeord, som Kingo skrev om søhelten Niels Juel, har jeg indtryk af passede ogsaa paa provst Ovnbøl. Han var en af de stille i landet. (B. O).

Lars Bækhøj i Højskolebl, 1949, s 556, og samme: Danske i Argentina.

7. 17. juli 1941–2. marts 50: **H. S. Bårris,** fl t Hee-N, se der.

8. 20. juli 1950: **Ole Østergaard Gade,** * 4. juni 22 Kbhvn. Faderen: Sp Vilstrup, † 55, se der. Stud Haderslev 41, c Aarhus juni 49 (1-95). ~ 23. juni 47 Inger Thomsen Mølgaard. * 19. jan 26 Brønderslev. Forældre: Viceskoleinspektør Jens Jensen M og Cathrine Thomsen.

Hvor kommer Fyns præster fra?

Flere af denne bogs læsere har ønsket oversigter i lighed med dem, der blev givet i bd I, s 314 f over præsternes fødesteder og deres fædres stillinger, saa man kan se, fra hvilke egne præsterne kommer, og fra hvilke hjem de udgaar. En saadan sociologisk-geografisk oversigt kan være af interesse, men pladsen her forbyder at give den saa detailleret som i bd I. Men der skal gives flg samlede oversigt, som viser, at Fyns stifts præster i større tal end i andre stifter er født i deres eget stift. Der regnes her kun med præster, hvis data er anført i bd III, altsaa de præster, der har haft deres sidste embede her, eller som nu er her. Præster, der er flyttet fra stiftet, medregnes ikke her, men under det stift, hvor de havde deres sidste embede.

Præsternes fødested

Fødeamt	antal	Fødeamt	antal
Kbhvn—Frberg	129	Aalborg amt	19
Kbhvns amt	19	Hjørring	17
Frederiksborg amt	27	Thisted	17
Bornholms amt	11	Viborg	28
Færøerne	2	Aarhus	14
Holbæk amt	14	Skanderborg	13
Sorø	30	Randers	36
Præstø	24	Ribe	28
Odense	79	Ringkøbing	33
Assens	34	Vejle	54
Svendborg	72	Sønderjylland (4 amt)	40
Maribo	33	Udlandet	24
		Ialt	797

185 af de 797 præster er født paa Fyn, 23,3 % af alle præsterne. Der er iøvrigt (bortset fra Kbhvn) flest fra de amter, der grænser op til Fyns stift, Sorø amt, Maribo amt og Vejle amt.

I en særlig oversigt skal anføres de 185 præster, der er født paa Fyn:

Født i Odense amt (79)

Aasum: Fich, Bogense.
Allesø: Pedersen, Sanderum.
Birkende: Andersen, Tved.
Bogense: Rosenberg, Haarslev.
Brenderup: Edsberg, Søndersø.
Dalum: Jørgensen, Jordløse-H.
Ejby ved Odense: Larsen, Lunde.
Ejlby: Balslev, Vigerslev.
Haarslev: Balslev, Haarslev.
— Balslev, Lumby.
— Balslev, N., Broby.
— Matthiesen, Strynø.
Hjallese: Ing. Petersen, Tommerup.
— F. A. Hansen, Fraugde.
Kerteminde: Holst, Magleby.
— Petersen, Tryggelev-F.
Kølstrup: Henriksen, rkp Vissenbjerg.
Lumby: Haugaard, Kerte.
Marslev: Fog, rkp Thomas Kingos kirke, Odense.
— Friis, Kølstrup.
— Kjær, Gudme-B.
— Læth, Middelfart.
— Tvenge, Kærum.
Norup: Hofman-Bang, Lunde.
Næsbyhovedbroby: Bang Jespersen, Hillerslev-ØH.
Nr Næraa: Knudsen, Gislev-E.
Odense: Balslev, Brylle.
— Balslev, Stenløse-F.
— Barfoed, Allerup-D.
— Berg, Herrested.
— Brandt, Skeby-O.
— Crone, Herrested.
— Fauerholdt, Marstal.
— Gottschalch Rasm., N Søby-H.
— Hald, Lumby.
— Hansen, Skaarup.
Odense: Hansen, Lumby.
— Haslund, rkp Assens.
— Heilmann, Bjerreby.
— Høgh, Gamborg.
— Jensen, Bregninge, Ærø.
— Jørgensen, Kauslunde.
— Jørgensen, Tryggelev-F.
— Langhoff, Bøstrup.
— Helveg, 1. rkp Odense, Sct Knud.
— Kolte, Ørsted-O.
— Laursen, Fjelsted-H.
Ortmann, Magleby.
— Polke, Allested-V.
— Prip, Seden-A.
— Schroll, Tved.
— Skovsted, Skellerup-E.
— Steenbuch, Nyborg straffeanstalt.
— Strøm, Mårslev-B.
— Wendelboe, Aagedrup.
— Wiberg, 1. rkp Odense, Knud.
— Wiberg, Jordløse-H.
— Wilms, S'Nærå.
Rynkeby: Lind, Sverninge.
Rønninge: Bendz, Søllinge-H.
Sanderum: Sannerum, Ørsted-O.
Skamby: Zeuthen, Skamby.
Skovby: Jeppesen, Kærum.
— Jonssen, rkp Kørsløkke, Odense.
Særslev: Rasmussen, Brahetr-K.
— Sidenius, Brenderup.
Søndersø: Petersen, Baagø.
— Svelmøe, Allesø-N
— Steenbuch, Sct Hans kirke, Odense.
Uggerslev: Balslev, Paarup.
Verninge: K. Jensen, Flemløse.
— Skovsbo, Hov.
Viby: Rützou, Viby.
Vigerslev: Boesen, Veflinge.
— Heilmann, Ejlby-M.
— Østrup, Longelse-F.
Vissenbjerg: Hauglund, Ø Hæsinge.
— Madsen, Faaborg-D.
Østrup: Lassen, Asperup-R.

Assens amt (34)

Assens: Dreyer, Ørsted.
Lollesgaard, N Broby.
Schiødte, Svendborg.
— Wittrup, Ørsted.
Balslev: Biskop Rud.
— Storch, Køng.
— Storch, Sønderby.
Brenderup: Edsberg, Søndersø.
— Wessel-Brown, S Højrup-Aa.
Dreslette: Eriksen, Dalby-S.
Seidelin, Søllested-V.
Føns: Gleerup, Udby.
Gleerup, Skydebjerg.
Gelsted: Krag, Gelsted-R.
— Krag, Dreslette.
Gamtofte: Brandt, Ollerup-K.
Haarby: Aagaard, Ejlby-M.
Helnæs: Høgh, Klinte-G.
— Simonsen, Særslev.
Indslev: Knudsen, Gelsted-R.
Wied, Humble.
Kauslunde: Høyrup, Stenstrup-L.
— Munch, Ringe.
Køng: Seidelin, Dreslette.
Middelfart: Melbye, Asperup-H.
— A. C. Møller, rkp Vor Frue kirke, Odense.
Orte: Hansen, Gudbjerg.
Skydebjerg: Agerbek, Ø Hæsinge-H.
Staurby: Jürgens, Lindelse.
Søby: Schaldemose, Assens-K.
Søllested: Selmer, Herrested.
Sønderby: Rasmussen, Sønderby.
Tanderup: Barfoed, rkp Sct Hans, Odense.
Vedtofte: Christensen, Søby-T.

Svendborg amt (72)

Avnslev: Fog, Skydebjerg-O.
— Kisbye, Avnslev-B.
Brahetrolleborg: Esbensen, Flemløse.
Bregninge, Ærø: Flintholm, Nyborg.
Bøstrup: Juul, Ø Hæsinge-H.
Faaborg: Christensen, N Næraa-B.
— Gandil, Ø Hæsinge.
— Hempel, Herringe-G.
— Wøldike, Kværndrup.
— Wøldike, Brahetrolleborg-K.
Flødstrup: Bagger, Kullerup.
Frørup: Laub, Langaa-Ø.
— Rasmussen, Marslev-B.
Gislev: Christoffersen, Tullebølle.
— Hansen, Skovby-O.
Holm, Udby.
Lorenzen, valgmh, S Næraa.
Hesselager: Winther, Søllinge-H.
Horne: Brøndum, Flødstrup-U.
Humble: Graae, Tranekær.
Jordløse: Rasmussen, Stenstrup-L.
Krarup: Bang, Horne.
Kværndrup: Madsen, Landet.
Landet: Lund, Tryggelev-F.
— Lorentzen, Skeby-O.
Longelse: Wilhjelm, Snøde-S.
Lyø: Aabye, Lyø:
Marstal: Johansen, Rise.
Nr Broby: Ipsen, N Broby.
— Mule, N Lyndelse-H.
Nyborg: Krohn, V Aaby-Aa.
— Lehn, Mesinge.
— Leth, Middelfart.
Rasmussen, Dalum.
Søtofte, Norup.
Ollerup: Bredsdorff, S Jørgens-S.
Oure: Baggesen, Oure-V.
Ringe: Andersen, N Aaby-I.
— Hansen, Espe-V.
— Jensen, Fjelsted-H.
— Knudsen, Ryslinge valgmgh.
Rise: Jensen, Ø Skerninge-H.
Rudkøbing: Bay, Allested-V.
— Krebs, N Aaby-I.
— Skytte, Søllested-V.
— Ørsted, Simmerbølle.
Ryslinge: Naamansen, Vissenbjerg.
Skaarup: Meier, Kerteminde.
— Pedersen, valgmgh, Vejstrup.
Svanninge: Hansen, Longelse-F.
— Leth, Horne.
Snøde: Schiødte, Husby.
Stoense: Pedersen, Vindinge.
Strynø: J. C. Jensen, Ø Skerninge
Svendborg: Graae, Bøstrup.
Lindegaard, Hjadstrup.
Paulsen, Fraugde.
Rohmann, Rønninge-R.
Søby, Ærø: Barfod-Petersen, valgmgh, S Næraa.
Søllinge: Schurmann, Skaarup.
Sdr Højrup: Juul-Nyholm, Hesselager.
Troense: Møller, N Aaby-I.
Tryggelev: Kjær, Tullebølle.
Tved: Moe, Ærøskøbing.
V Hæsinge: Skjerbek, Simmerbølle.
Ærøskøbing: Petersen, Rise.
— Rasmussen, Rise.
Roth, Vigerslev.
Tram, Snøde-S.
Ørbæk: Colding, Vor Frue kirke, Odense
— Lange, Helnæs.
Ø Hæsinge: stiftsprovst Svitzer, Odense.

Fra hvilke samfundslag kommer præsterne?

Langt den største gruppe er **præstesønner**, ialt 236 (29,2 pct). Fra kirkeligt embede eller arbejde er iøvrigt: Kordegne: 5, klokker: 1, graver: 1,kirkebetjent 1, organist: 2, kantor: 3, og indremissionærer: 4.

Næststørste gruppe er **gaardejersønnerne**, ialt 93 (11,6 pct), og hertil slutter sig iøvrigt **landbruget**: Proprietærer: 15, husmænd: 9, forpagtere: 6, godsejere: 5, samt 16 fordelt med enkelte, f eks stamhusbesiddere, gartnere, parcellister osv, ialt 144 fra landbruget (18 pct).

Derefter kommer **folkeskolelærere** med 57 sønner som fynske præster (7,1 pct). Den højere skole er kun repræsenteret med 10 (sønner af rektorer, overlærere, adjunkter). Der er 4 professorsønner samt 6 fra andre lærerstillinger (skolebest, højskoleforst, friskolelærere), ialt 77 fra skolens verden (9,6 pct).

Tæt op på gruppen af lærersønner kommer **købmandssønnerne**: 55 (6,9 pct), men **handelen** er iøvrigt repræsenteret med forretningsfolk af alle slags 5 direktører, 7 grosserere, 4 farvehandlere og 29 med enkelte af forskellige brancher, ialt 90 (11 pct).

Haandværkere er ikke lette at specialisere. Der er alle grupper fra bagere til vævere, størst er grupperne: Snedkere: 6, murere: 5. Ialt er der 69 haandværkersønner (8,6 pct).

Arbejderklassen er meget svagt repræsenteret, 4 er sønner af arbejdsmænd, 3 er sønner af andre fædre med andre betegnelser.

15 er sønner af **læger**, 3 er sønner af **apotekere**. 9 er **sagførersønner** (overretsprokurator, prokurator, overretssagfører osv.

Embedsstanden (kontorchefer, fuldmægtige, amtsforvaltere osv) er repræsenteret med 36, dertil kommer 6 dommersønner, 4 byskriversønner, 2 borgmestersønner, ialt 48 embedsmandssønner (6 pct).

Etaterne: Toldvæsenet: 12, postvæsenet: 9, jernbanerne: 4. Desuden 2 kolonibestyrersønner og 1 er søn af en sysselmand, forstvæsenet: 3, sporvejene: 1, fyrvæsenet: 1.

Landmaalere: 1, landinspektør: 1.

Søvæsenet: 9 skibsførersønner, samt 4 andre (skibsreder, skibstømrer, skibsbygger, sømand).

Fra **hæren** er 4 kaptajnsønner, 2 ritmestersønner, 2 majorsønner, samt 4 andre. Flaaden synes ikke at være repræsenteret.

Fra kunstens verden er 3 musikersønner, 2 skuespillersønner, 3 er sønner af kunstmalere, samt 2 andre (kapelmester, komponist).

Fra **pressen** er der kun 1, søn af en redaktør.

Og der er kun 1 **arkitektsøn**.

Ellers er der en del med enkelte repræsentanter fra vidt forskellige fag, der ikke så let lader sig rubricere (skatteopkræver, lakaj, kroejer, gæstgiver osv).

Fynske præster er fra alle samfundslag.

Fra hvilke skoler er Fyns præster dimitteret?

Mere end 20 dimittender blandt præsterne er der fra flg skoler:

Odense: 113 (desuden 20 fra Nyborg, 5 fra Svendborg, ialt 138 fra fynske skoler). Mtrp: 35, Viborg: 30, Nykøbing F: 27, Aalborg: 27, Sorø: 26, Ribe: 26, Frederiksborg: 24, Roskilde: 24, Brgd C og V: 24, Randers: 23, Aarhus: 22, Brgd K og Ø: 22.

125 er privat dimitterede, 7 er dimitterede fra udenlandske skoler (Alsson, Sandager-H, (Helsingborg 1892) Jepsen, Lindelse (Altona (1912), Johannsen, Drejø (Flensborg 1825), Lassen, Østrup-H (Trondhjem 1801), Lorenzen, N Lyndelse-H (Flensborg 1856), Niclasen, Norup (Reykjavik 1885), Scheving, N Lyndelse-H (Reykjavik 1828).

De 3 ældst dimitterede er:
1780: (Fredericia): Hvalsøe, Allerup-D.
1784: (Frederiksborg): Tobiesen, Vindinge.
1785 (Odense): Zeuthen, Skamby.

De 3 yngst dimitterede (fast ansatte præster) er:
1946: (Hrlf): Hee Andersen, kkp Sct Jørgens-S.
1945: (Randers): Lundin, Guldbjerg-NS.
1945: (kgl. res.): Jensen, Bregninge, Ærø.

3 præster har ikke haft teologisk embedseksamen fra dansk universitet: Andersen, N Aaby-I (amer), Knudsen, valgmgh Ryslinge (amer), Lund, Ørsted-O (missionær).

NAVNEREGISTRE

Alfabetisk fortegnelse over præster, omtalt under Fyns stift 1849—56

Ved hvert navn er opført sidste embede i Fyns stift. Sidetallet, hvor de biografiske data er anført, angives med fede typer. For de præster, der er flyttet til andre stifter, angives i parentes deres sidste embede der. Her findes deres data. Der er kun medtaget præster, der har haft embede i stiftet efter 1849. Hvor intet andet er anført, har vedkommende været sognepræst.

Aabye, H., Lyø **478.**
Aagaard, P. D., Korup-U **87.**
— R. V., Ejlby-M **232, 438.**
Aarup, K., Kerte **277.**
Aastrup, K. L., stiftsprovst, Odense **60.**
Abel, G., hjpr Vissenbjerg **114** (Ring-F).
— L., provst, Dalum-S **94.**
Abiltrup, J. H. R., hjpr Kauslunde **314, 571** (kkp Gørding-V).
Abitz, O. P. V., rkp Marstal **665** (Husumvold, Kbhvn).
Abrahamsen, M. L., Lyø **477, 478.**
Agerbek, H., Ø Hæsinge-H **31, 49, 50, 167, 179, 210, 264, 278, 391, 399, 423, 448 f, 460 f, 595.**
Agerskov, J. P. C., Kølstrup **136, 140.**
Algreen, P. K., Aaker **33, 133, 494.**
Algreen-Jensen, F. A. E., rkp Nyborg **562.**
Alsinger, K., Korsløkke, Odense **70, 73, 74** (Sorø).
Alsson, E. H., Sandager-H **118, 273, 274.**
Amby, K., hjpr Nyborg straffeanstalt **563** (Kbhvns fængsler).
Ammundsen, J., biskop, Loll-F **243.**
— P., hjpr Fjelsted-H **327** (Pjedsted).
Andersen, Aa., Allerup-D **167, 615.**
— Aa., kkp Humble **642.**
— A. H., hjpr Vissenbjerg **113, 117** (Stadager-NK).
— A. Stærmose, hjpr Vejlby **318** (Vonsild-D).
— E., hjpr Ryslinge valgm **499, 517** (Østerbølle).
— F. A., S Højrup-Aa, **597, 598** (Uge).
— H., Gamborg-U **345** (Rind).
— H. C., V Aaby-Aa **429, 432, 541.**
— H. J., provst Dalum **94, 652, 678.**
— J., Tved **383.**
— K., Nr Aaby-I **315, 340.**
— M., Balslev-E **335, 336.**
— P. C., Tranekær **620** (Borup-K).
— P. E. T., Gudme-B **549** (Bedsted).
— P. M. S., hjpr Sct Jørgens-S **376** (rkp Ansgar k, Aalborg).
— R., USA **322.**
— S. Gamborg, Norup **199** (Ø Starup-VN).
— T. E. Hee, kkp Sct Jørgens-S **376.**
Andreasen, L. C., Haarslev **242.**
Andresen, C. S., prof Kerteminde-D **23 f, 83, 113, 124 f.**
Anger, E. J., Horslunde-N **265.**
Anker-Møller, Rs., frimgh Hornum **500.**
— S., frimgh Klim **161.**
Appel, C., frimgh Rødding **61, 90, 322, 504, 509, 493.**
Arctander, T. M. A., Klinte-G **224.**
Ascanius, H. C., Vejlby **315, 317.**
Asschenfeldt-Hansen, C., Gern-S **11, 101, 104, 241.**

Baarris, H. S., Søby, Ærø **679** (Hee-N).
Bacher, H. V., Veflinge **248.**
Bagger, F. V., Brahetrolleborg-K **114, 440, 442.**
— H. C. L., Kullerup-R **577.**
Baggesen, R. J., Oure-V **478, 490, 536, 539, 541.**
Bak, K. H., Skrøbelev **615.**
Bakman Christensen, C., Gudme-B **549.**
Balling, E. L., rkp Nyborg **555, 562** (Sct Stefans k, Kbhvn).
Balslev, B., hjpr Ansgar k, Odense **64, 141, 312** (Soderup-KE).
— C. F., Nr Broby **424, 454, 455** (biskop, Ribe).
— J., Skamby **223, 535.**
— J. C., Haarslev **239, 240, 242, 475.**
Balslev, J. C., Egense **241, 384, 385** (Aarhus).
— J. E., hjpr Østrup **204** (Engum).
— J. F., hjpr Gudme-B **548** (Sulsted-A).
— L. C., hjpr Krogsbølle **217, 394** (Skibet).
— Balslev, L. N., biskop Odense **42, 58, 97, 101, 424, 466, 580.**
— L. N., Ejlby-M **231.**
— L. V. N., provst Lumby **197, 210, 212, 240, 241.**
— O., Stenløse-F **100.**
— P. R., Brylle **112.**
— R., Haarslev **238.**
— R., Paarup **84, 85, 384, 394, 475.**
— R., Vigerslev **200, 243, 244, 296.**
— R. V., Nr Broby **278, 279, 455.**
— S. T., Søndersø **196, 240, 249, 515.**
— T. C., hjpr Haarslev **241** (Tiset).
Bang, C. F. G., Ringe **485, 486** (Følleslev-S).
— C. J., Skellerup-E **575 f.**
— H. C., Aunslev-B **428, 563, 565.**
— H. O. C., Gudbjerg **552** (Dybbøl).
— Im., Haslev-F **215.**
— J., kstrd Horne **474.**
— J. L., Langaa-Ø **529** (Vollerslev-G).
— J. P., prof, theol **142, 543, 565.**
— L. P., Haarby **293.**
Bang Jespersen, G., Hillerslev-ØH **464, 477.**
Barfod, N. F. S. G. G. B., Gelsted-R **305, 331, 333.**
Barfod-Petersen, C. B., valgm Sdr Næraa **179, 571, 572.**
Barfoed, A. M., Allerup-D **166, 274.**
— H. A., Føns-Ø **346.**
— H. U. M., Tanderup **276** (Nr Tranders).
— N. A., rkp Sct Hans k, Odense **78, 642.**
— T. E. T., Tommerup **104, 106.**
Barsøe, D. J., Balslev-E **335, 336.**
— P., Faaborg-D **43, 54, 55, 73, 115, 258, 387, 424, 425, 427** (stiftsprovst, Aalborg).
Bartholdy, C., hjpr Thurø **403, 406** (Haslev-F).
— J. P., Skibby **258.**
Bartholdy Møller, A. J., Brabrand-Aa **117.**
— V. A., Brenderup **327** (Egebæksvang).
Basbøll, B., Ørbæk **587.**
Bastrup, R. L., Gudme-B **547, 548, 549.**
Baumann, F. L., Tanderup **275.**
— P. H. B., hjpr Rudkøbing **612** (St Magleby-D).
Baun, C. R., rkp Middelfart **313, 617** (Sct Hans-SO, Hjørring).
Bay, A. V., Thurø **85, 406, 460, 462.**
— H. A., Allested-V **453.**
Bay-Olsen, H. E. R., Korup-U **88.**
Beck, J. V., Haarby **293** (Ringsted-B).
— Vilhelm, Ørslev-S **15, 40, 51, 58, 69, 78, 94, 96, 104, 129, 215, 255, 257, 258, 266, 278, 294, 310, 313, 315, 363, 382, 443, 457, 458, 487, 492, 559, 641, 651, 652, 659, 665.**
Becher, C. H., V Hæsinge-SL **465.**
Becker, A. H., rkp Assens **205, 256, 260.**
— S. A., dr theol, provst Ølstykke **141, 312.**
Beckmann, H. P., Haarby **292, 293.**
Bendix, P. V., provst Vindinge **484, 541, 578, 579.**
Bendtsen, A. J., Gudbjerg **551.**
Bendz, N. C., Søllinge-H **590, 591.**
Berg, J. C., Herrested **117, 589.**
— M. A., Oure-V **538, 540.**
— M. T., Drejø **415** (Redsted-H).
Berggreen, C. R., Dreslette **297, 679** Horslunde-N).
— G. G. W. Ø., provst Ø Skerninge-H **309, 358, 385, 386.**
Bernsted, A. B. J., kst sp Ejlby-M **232** (kkp Holbæk).
Bertelsen, J., valgm Vraa **543.**
— L. P., Lindelse **446, 632.**
— O., Flemløse **291** (Fakse).
— T. J., hjpr Middelfart **312** (Nr Nebel-L).
Beyer, I. H., provst Assens **115, 253, 254, 258, 350, 653, 654.**
— R. P., Ørbæk **587** (Rye-KS).
Biering, F. F., Svindinge **526.**

Biering-Sørensen, A. I., andenpræst Rudkøbing 417, 611, 614 (Taksigelses k, Kbhvn).
Binzer, O., Sct Jørgens-S 374.
Birk, H. J., Sct Jørgens-S 357, 372, 373, 375 f.
Birke, A., Terslev-Ø 334.
Birkedal, Vilhelm, valgm, Ryslinge 15, 16, 30, 31, 33, 38, 40, 50, 61, 93, 120, 131, 148, 155, 159, 166, 169, 174, 178, 179, 180 f, 184, 187, 188, 191, 209, 249, 266, 305, 310, 315, 320, 323, 326, 355, 363, 392, 400, 423, 440, 444, 448, 459, 460, 467, 475, 482, 485, 490 f 505—15, 521, 522, 533, 536, 541, 551, 565, 574, 578, 588, 590, 609.
— Uffe, Sct Catharinæ k, Ribe 503.
Bischoff, G. V., Drejø 415 (L Hedinge-H).
Bjerg, P. L., Tanderup 276, 411.
Bjergved, V. A., hjpr Thomas Kingos k, Odense, 65 (Slagelse).
Bjerre, K., Skydebjerg 128, 251, 278, 279 f.
Bladt, S. P., rkp Vissenbjerg 118 (Højen-J).
Blang, E., rkp Vissenbjerg 118 (Christiansø).
— L., hjpr Gelsted-R 333 (Pedersker).
Blauenfeldt, H., Ringe, 36, 489.
— W., Guldbjerg-NS 230 (Lundforlund-G).
Blicher, J. M., Nr Broby 455, 466.
— St. St., Spentrup-G 13.
Blichfeldt, M. C. F., provst Fjelsted-H 226, 305, 328, 329 (Skibby).
Bloch, F. C., Ringe 484, 486.
— J. V., provst, lic Kerteminde-D 31, 36, 120, 127, 128, 130, 131, 148, 150, 151, 152, 156, 274, 275, 338, 346, 372, 445, 452, 506, 510, 532, 578 (Vig-NA).
Blom, H., hjpr Snøde-S 608, 625, 626, 627 (Dalby-T).
Blum, M., Drejø 357, 415, 670.
Blume, A., provst Barløse 254, 272, 428, 463.
— P. E., provst Tikøb 258, 512.
Blædel, L. O. G., kkp Humble 642.
— N. G., Garnisons k, Kbhvn 172.
— V. L., kstass Assens-K 255, 256.
Boas, S. C., V Aaby-Aa 432.
Bobjerg, A., kst sp Tanderup 267, 274.
Bock, A. C., Horne 318, 476.
— H. J. G., Bregninge, Taasinge 409.
Boesen, J. F., Vigerslev-V 31, 49, 239, 242, 245.
— P. J., Odder 242.
— S. J., Agedrup 145, 580, 593.
— U., Veflinge 245, 246.
Bohn-Jespersen, E., Bogense 228.
Boisen, F. E., Stege 31, 266, 400, 492, 509, 603.
— P. T. B., valgmgh Kerteminde 128, 132, 133, 179, 542.
Bolbroe, C. A., Søllinge-H 591.
Bollerup, J. T., provst Brændekilde-B 98.
Bolwig, L. E., hjpr Gamtofte 264.
Borch, C. F., Randlev-B 406.
Borch-Madsen, O., Seden-Aa 118, 162.
Borchsenius, G. T., Munkebo 120, 134, 135 (Sæby).
Borgen, K. S., hjpr Rudkøbing 612 (Lejrskov-J).
Bork, O. H., Udby 343, 591.
Bornemann Nielsen, K., Tanderup 158, 276.
Boserup, C., rkp Ansgar k, Odense 64 (Kobberup-F).
Brahm, P. G. E., Seden-Aa 121, 159, 160, 173.
Brammer, G. P., biskop Aarhus 61, 558.
Brandt, præsteslægt, Tryggelev-F 643.
— C. J., Vartov 203, 242, 264, 305, 310, 322.
— J. H., Skeby-O 200.
— J. S., Ollerup-K 31, 357, 362, 383, 387 f, 391 f, 395, 434, 436, 475, 536, 537, 551.
Brasen, G. A., Humble 627, 628, 641.
Bredsdorff, C. H., V Skerninge-U 434.
— C. J., ksstrd, Sct Jørgens-S 357, 372, 373, 374.
— H., Magleby, Stevns, forstander, Ollerup 389, 505.
Brenneche Petersen, Edith, kkp Fredens k, Odense 82, 305, 338, 340.
Briand de Creveccour, F. N. J., Nr Søby-H 194.
Brix, J. A., provst, Ærøskøbing 652, 653, 654 f.
Brodersen, F., Herringe-G 445, 447.
Brondbjerg, K. F., Dreslette 253, 295, 297.
Brorson, M. C., Gamborg 341.
— R. B., Vindinge 341, 580.
Brummer, H. F., hjpr Allerup-D 166 (Oddense-O).
— N., Paarup 85.
— S. S., hjpr Paarup 85, 200 (Egtved-Ø).
— V. E., Verninge 101, 102, 219.
Brusch, P. A., kkp Faaborg-D 428 (Ørum-V-V).
Bruun, C., kat Faaborg-D 428 (Esbjerg).
— Fr., Levring-H 223.
— G., provst, Hesselager 36, 484, 496, 535, 538.
— L. T., hjpr Dalby-S 158 (Ingstrup-H-A).
Bruun-Mogensen, C., provst Haarby 254, 294.
Bruun-Rasmussen, C. F. V., hjpr Søllinge-H 593 (Ramløse-A).
Brücker, G. V., frimgh, Aagaard 132, 249, 510, 516, 544.
Bryndum, M. P., Sdr Broby 52, 457, 458.
Brøchner, J. C., kat Bogense 228.
Brøndsted, H., Tryggelev-F 643 f.
Brøndum, C. A., Flødstrup-U 569.
Buch, E. M., Jordløse-H 470.
Buch, V. H., Vor Frue k, Odense 51, 55, 64, 71, 73, 74.
Buchhave, Aa, Stenmagle-S 54.
Buchwaldt, N. A., Sdr Højrup-Aa 596, 597, 598.
Budtz, P. J., Avernakø 480, (Finderup).
Bukh, P., valgmgh Bering 542.
Bundgaard, H., Baagø 109, 263, 620, 647 (Venge).
Busch, Axel, Vor Frue k, Odense 50, 54, 67 f, 104, 105, 279, 381, 559, 665, 667 (Vallensbæk).
— Axel, Strynø 68, 357, 416, 419 (Mariager).
— Fr., Blistrup 655.
Busck, G., Brøndbyvester-Ø 488, 515.
Busk, P. Fr., Svindinge 526, 527.
Bülow, Axel, Marstal 83, 93, 107, 608, 627, 628, 644, 651, 659, 661 f.
— F. A. H., hjpr Assens-K 255, 257 662 (Hjortshøj-EE).
— F. C. R., hjpr Lindelse 631, 632 (Sorterup-O).
— W. J., Ejlby-M 232.
Bækgaard, J., hjpr Hans Tausens k, Odense 66 (Hvam-H).
Bøggild, E., Struer-G 54.
Bøgh, B. B., Strynø 422.
— N. S., provst Gamtofte 253, 254, 264, 265.
Bøhmer, H. A., Drejø 415 (Majbølle).
Bøss, F. C., Gelsted-R 334.
— L. G., 2. rkp Sct Knuds k, Odense 64 (Sct Johannes k, Aarhus).
Bøttiger, L. J., V Skerninge-U 434, 438.
Bøving, N. O. M., Barløse 272, 428.

Camradt, J. C. L., Herringe-G 446.
Carlsen, J. Kj., Ringe 482, 485, 486 f.
Carstensen, C. M., Krogsbølle 94, 215, 217.
— J. F., hjpr Krogsbølle 217 (Birket).
— L. H., Hesselager 482, 531, 543, 541 (Vartov).
Cederfeld de Simonsen, C. C. E., hjpr Nr Næraa-B 219 (Tyrsted-U).
Chievitz, J. C., Faaborg-D 371, 425, 427.
Christensen, A. C. E., provst Rudkøbing 609, 610, 611, 612 f.
— Carl, Sdr Næraa 16, 121, 175, 176.
— C., Bakman, Gudme-B 549.
— C. P., Søby-T 269.
— C. P. B., Nr Næraa-B 219.
— C. T., Stenløse-F 100.
— H. C., provst Bregninge, Ærø 651, 652, 677.
— J. C. E., hjpr Snøde-S 626 (Mou).
— K., Særslev 196, 234, 235 f.
— M. V., Egense 384 (Arninge).
— P., hjpr Ørsted-O 283 (Staby).
Christiansen, C., Medelby, Sdj 128.
— E. J., Simmerbølle 617 (Herfølge).
— N. A. E., Tullebølle 621.
Christoffersen, A. M., Tullebølle 621.
Clausen, C. L., USA 606, 616, 650, 672.
— C. P., Lyø 478, 479 (Sværdborg).
— E., lic Boeslunde 322.
— H. N., prof, theol 31, 257, 289, 515, 634.
— H. N., hjpr Verninge 101, 102 (Søllerød).
— Johan P. W., valgmgh Odense 51, 82, 178, 179, 545. 575 (Kbhvns valgmgh).
— Johs. C. E., Ryslinge, Nr Lyndelse-H 35, 51, 85, 120, 131, 139, 171, 180, 205, 233, 265, 306, 307, 318, 363, 384, 450, 482, 487, 492 f, 497, 508, 512, 523, 588 (Vonsild).
— Johs., biskop Aarhus 108.
— J. C., Brahetrolleborg-K 62, 424, 440, 443.
— J. E., Krogsbølle 218 (Snesere).
— N., Baagø 263 (Hvedstrup-F).
— N. E. B., Vejlby 315, 317.
— S. H., Brylle, 110, 111.
— S. Rørdam, valgmgh, Odense 82.
— V. P. Balslev, provst Ollerup-K 357, 358, 388, 393 f, 437, 541, 704.
Clausen-Bagge, N., frimgh Ringkøbing 311, 461.
Clod, C., Skydebjerg 279.
Colding, H. E., Vor Frue k, Odense 50, 66.
— J. F. A., Køng 285, 286.
— P. A., provst Køng 286.
Colstrup, H. E. S., Langaa-Ø 530.
la Cour, P. D., Gamtofte 264, 267.
Cramer, C., V Skerninge-U 434, 438.
Crone, M. A. C., Herrested 468, 588 f, 592.

Dael, Niels, Liselund 487, 543, 545.
Dahl, F. P. J., Søllinge-H 591 (Kallehave).
— K. H. J., kat Svendborg 328, 371 (Keldby).
— R. A., V Aaby-Aa 432.
Dahlerup, H., Helnæs 302 (Asnæs).
— H. V., Ørbæk 584, 654.
Dahn, H., rkp Vissenbjerg 117, 118 (Borup-K).
— O. C., Rynkeby-R 150 (Køng, Sjælland).
Dalgaard, P. A. P., rkp Svendborg 357, 365, 370.
Dalhoff, N. C., Diakonissestiftelsen 378, 555, 565.
Dalsgaard, A. D., Egense 384, 385, 541, 548.
Dam, P. M., hjpr Gamtofte 264, 267 (Tersløse-S).
Dam Kristensen, A. K., Kauslunde 313, 314.

Damborg, H. A., Dalum 93, 94, 100 (Kundby).
Damgaard, A. K., stiftsprovst Odense 49, 58, 100, 576, 577.
Danæus, R., hjpr Tved 383 (Harridslev-A).
Davidsen, C. T., hjpr Korup-U 87 (Ø Velling-H-G).
Denker, O. E. V., Allesø-N 213.
Diderichsen, B. K., kkp Assens 256, 260.
Dissing, S., Jordløse-H 470 (Vrejlev-H).
Dorph, F., Veflinge 246 (Førslev).
— H. P. C., Ø Egesborg 510.
Dreiøe, H. N., stiftsprovst, Nykøbing F 308, 312, 664.
Drejer, H. J., Humble 607, 638, 640, 643.
Dreyer, J. G. B., Ørsted 280, 282.
Dyssegaard, E. H., Hou 628.
Døcker, A. B., valgm Vejstrup 541, 542 (rkp Sct Johannes k, Kbhvn).

Ebbesen, H. H., Vigerslev 245.
Ebert, J. H., kkp Faaborg-D 60, 428 (rkp Kloster k, Horsens).
Edsberg, J. F. V., Lindelse 631, 632.
— J. H., Søndersø 248.
Edslev, J. L., kkp Humble 642 (Ø-V Assels).
Eggert, K. H. P., Sandager-H 273, 287 (Nybøl).
Egholm, J. T., kat Kerteminde-D 130.
Ehlers, E. S., Snøde-S 626.
Eilgaard, S. G., Ejlby-M 232, 704.
Ellebjerg, P. L., kkp Humble 642 (Holtug).
Eller, P. B., hjpr Brenderup 327 (Nr Vium-H).
Elmelund, H. J., Bøstrup 624 (Hornstrup).
Elmquist, A. G., Sanderum 96.
— T. J. A., provst Flødstrup-U, 173, 265, 483, 512, 568, 592 (Hvedstrup-F).
Engberg, Gunner, Strynø 35, 62, 357, 416, 419 f, 611.
— J. F., hjpr Skaarup 380 (Store Tostrup-U).
Engelbreth, H. P., provst Ørbæk 210, 475, 484, 583, 584.
Engell, A. V., Tved 383.
Engelsted, M. P. J. N., Svindinge 527.
Engelstoft, C. T., biskop 39 f, 58, 85, 131, 156, 178, 186, 204, 226, 231, 242, 343, 468, 536, 541, 558.
— F. D. T., Munkebo 113, 114, 118, 134, 135 (Vesterborg-B).
Engholm, J. P. J., Allesø-N 213.
— T. J. A., Skamby 223.
Engsig-Karup, C. E. T., Marstal 651, 659, 663. (Vor Frelsers k, Horsens).
Enkebølle, N. V., Tanderup 204, 228, 275.
Erichsen, H. M., Brændekilde-B 98, 147, 443 (Aaker).
Eriksen, A. P., hjpr Nyborg straffeanstalt 563 (Bringstrup-S).
— C. C., Lyø 172, 477, 478 (Volstrup-H).
— J. O., Dalby-S 158.
Erlandsen, J. J., kat Assens 259 (Vestenskov).
Ernstsen, K. A., Tranderup 676.
Erritzøe, P. B., kkp Sct Hans k, Odense 79, 428 (rkp Sct Andreas k, Kbhvn).
Esbensen, J. B., Flemløse 289.
Eskelund, P. N., hjpr Sct Jørgens-S 375, 396 (Tørring-Heldum).
Eskildsen, K., Baagø 263 (V Vedsted).
Esmann, V. A., Sdr Højrup-Aa, 596, 598 (Hellested).
Exner, J., provst, Hald-K 609.
Eyermann, F. F., Vigerslev 244.

Faber, N., biskop 31, 38, 452, 635.
Fabricius, A. C., Drejø 414, 415 (Holme-T).
— J. O., provst Magleby, Langeland 609, 645, 646 f.
— L. P., dr theol Gislev-E 36, 80, 82, 482, 521, 525, 526 (Maglegaard, Hellerup).
Falck, H. P., Vindinge 533, 578, 579.
Fangel, H. J., Faaborg-D 425, 427.
Fauerholdt, I. V. R., Marstal 73, 651, 659, 663 f.
Fechtenburg, J. A., Søby-T, 254, 268, 269, 297, 626.
Feilberg, H. F., dr phil, kat Odense 82 (Darum-Br).
— L., Kværndrup 399, 401.
Felter, H. I. O., Skovby-O, 229 (stiftsprovst, Maribo).
Fenger, C., Rynkeby-R 150.
— J. F., lic Høje Taastrup 104, 571.
— J. F., hjpr Munkebo 135 (Soderup-KE).
— J. F., Baagø 263 (Glud-H).
— H. M., dr theol, Holmens provst 41, 422, 565.
— P. A., Vor Frelsers k, Kbhvn 131, 506, 507, 568.
Fibiger, A., Elias k, Kbhvn 108, 117, 559, 644, 662.
Fich, H. J., kstass Bogense-S 227.
— O. T., Skovby-O 229.
— V. H. T., provst Mesinge 120, 122, 130, 132, 150, 152.
Filskov, J. A., N Broby 456 (Rye).
Finnerup, V., Gamtofte 264, 268 (Kalundborg).
Fischer, E. C., Viby 153.
Fjelstrup, J. C. C., hjpr Faaborg-D 427, 465 (Kolby).
Fjord, J. J., Søllested-V 283, 284.
Flagstad, O. C. T., Søby-T 269.
Flintholm, M. K., Nyborg 555, 561.
Fog, B. J., biskop 40, 227, 559.
— C. J. H., provst Bogense-S 197, 226, 227.
Fog, J., Espe-V 173, 450, 451, 575.
— J., Sct Jørgens-S 373, 376.
— J., hjpr Hans Tausens k, Odense 66, 704 (Sandby).
— L. B. L. E., rkp Thomas Kingos k, Odense 65.
— L. V., Uggerslev-NH 220, 661.
— L. C. B., Skydebjerg-O 279, 475.
Fog-Nielsen, H., Brenderup 327.
— O., Middelfart 141, 305, 307, 311 f.
Fog-Petersen, J., stiftsprovst, Odense 44, 54, 55, 59 f, 142.
Fogh, N. C. Kall, Svanninge, 472.
Fogh-Hansen, C. V., Langaa-Ø 428, 529 (Dannemarre-T).
Fogtmann, N., biskop Aalborg 379.
Folkvard, N. P., kkp Marstal 665 (Norderøerne).
Fonager, J., provst Snøde-S 610, 626 f.
Fonnesbech-Wulff, H., biskop Roskilde 112.
Fontenay, F. L. R. le Sage, Skrøbelev 269, 615.
Forman, C., hjpr Nyborg statsfængsel 563 (Aalborg).
Frandsen, H. V., Frørup 583.
Frankov-Pedersen, J., Køng 287.
Frantzen, P. M. T. E., Sønderby 300.
Fredbo-Nielsen, K. A., Søby-T 268, 269 (Advents k, Kbhvn).
Frederichsen, D. G., Aunslev-B 565.
Frederiksen, A. P., Langaa-Ø 529.
— E. M., Søllinge-H 592, 594.
Friis, C. J. F., hjpr Lindelse 139, 632 (Skyum-H).
— O. E., Kølstrup-A 121, 137, 138.
Friis-Hansen, Jul., Kbhvns Kirkefond 108, 267, 319, 617.
Frimodt, Rud., Kbhvn 40, 77, 129, 179, 442, 564, 592.
Fritz, F. C., Brændekilde-B 97, 577.
— G., hjpr Paarup 85, 97 (Holme-T).
Fromholt Hansen, C. C., Espe-V 452.
Frølich Hansen, H. C., Skeby-O 200.
Fæster Nielsen, N. V., hjpr Middelfart 312 (Vorup).
Fønss, H. C. C. H., hjpr Snøde-S og Humble 626, 640 (Herritslev).
— H. L. B., provst Vejlby 304, 306, 307, 309, 315, 318, 468.
— H. P., hjpr Munkebo 135 (Melby).
Fønss-Jørgensen, G. J., Uggerslev-NH 198, 220, 221, 620, 621.
— K., Særslev 196, 197, 237 (Egen).
— P. B., hjpr Sct Jørgens-S 376 (Ejby-ND).

Gad, C. P., provst Sdr Broby 458 (Sengeløse).
— E. F., hjpr Nyborg straffeanstalt 563 (Krist k, Kbhvn).
H. G. S., Tranekær 619.
— H. S., Nr Broby 456.
— P. C. S., biskop 38, 200.
— P. C. S., Kundby 176.
Gade, O. Ø., Søby, Ærø 679.
Gadegaard Pedersen, V., Østrup 205 (Sdr Jernløse-S).
Galthen, E. R., Fjelsted-H 328.
Gamborg Andersen, S., Norup 199 (Ø Starup-VN).
Gamst, A. N., Bøstrup 624 (rkp Volstrup-H).
Gandil, C. F., Ø Hæsinge 462.
Garde, A. T., hjpr Ollerup-K 393 (Fuglse-K).
Gede, C. O., Lindelse 632.
Geert-Jørgensen, A., Søby-Ærø 679 (Vejlby v Aarhus).
Geismar, Oscar, valgm Kerteminde 120, 121, 133, 171, 174, 182, 546, 570 (Christiansborg slots k).
Gelting-Hansen, E., Skrøbelev 615 (valgm Vallekilde).
Gettrup, A. C., Stenstrup-L 397, 645.
Gjellebøl, C. V., Søllested-V 284, 293.
— D., ksstrd Stenløse-F 99.
— J. E. V., V Skerninge-U 438.
Gjerding, H. C. A. J., Allesø-N 213.
Gjerulff, A. J. P. H., Sdr Næraa 58, 64, 73, 163, 175, 177.
Gjetting, S. J. R., kkp Horne 477 (Følleslev-S).
Glahn, D. N. B., Strynø 419 (Aastrup, Falster).
— T. A. W., Valby 417.
Gleerup, C., provst Udby 306, 343.
— J. T., Skydebjerg-O 85, 278, 279.
Gloerfeldt, C. L. C., kat Assens-K 259 (Køge-Ø).
Gnudtzmann, L. P., kkp Humble 642 (Vollerslev-G).
Gohr, N. H. B., Frørup 337, 583.
Gottlieb, A., Hou 367, 371, 628 (Kettinge-B).
— E. E., provst Flødstrup-U 568.
— F. P. V., Klinte-G 224.
Gottschalck Rasmussen, A. R., Nr Søby-H 194.
Graae, C., Bøstrup 609, 621, 622.
— C., provst Tranekær 610, 619.
— G. C., hjpr Sct Jørgens-S 374 (Søllested).
— H. V., Idestrup 129.
Gregersen, Vilh., Hornslet 68.
— V., Søllested-V 284 (Bornholms ø valgmgh).
Grell, H., Skrøbelev 615 (Herning valgmgh).
Groes-Petersen, V. L., Ærøskøbing 653, 654 (Skibby).
Grove-Rasmussen, A. C. L., Sct Hans k, Odense 75 f, 121, 166, 336.
Grundtvig, N. F. S., Vartov 13, 15, 29, 33, 66, 96, 120, 131, 146, 150, 157, 161, 174, 179, 239, 249, 289, 310, 322,

400, 420, 436, 453, 454, 460, 491, 507, 510, 515, 543, 544, 566, 570, 571, 573, 601 f, 621 f.
Grønbech, C. A. E., Avernakø 480.
Gudme, I. de Hemmer, hjpr Østrup-H 204 (Ormslev-K).
Gundorph, H. C., Tranderup 671, 674.
Gyldendal, C., S Højrup-Aa 595.
Gyring, O., hjpr Ansgars k, Odense 64 (Vemmetofte).
Gøtzsche, C. C., V Aaby-Aa 428, 430 f.
- C. V., biskop Ribe 560.
— D. L. R., hjpr Magleby, Langeland 646 (Everdrup).
- E. V., Rise 651, 665, 670.
— H. C., Vissenbjerg 413, 415 f.
— Johs., biskop Viborg 62.

Haar, H. F., Søllinge-H 590, 591 f.
— H. J. T., Nykøbing F 268.
Haffgaard, T., kkp Sct Hans k, Odense 79 (Louns-A).
Hagen, L. C., valgm Kerteminde 120, 127, 129, 130, 132.
Hagens, V. T. P., Ørsted 282.
Hagerup, E. T., Udby 344, 347.
Hald, C. H., provst, Lumby 157, 197, 209, 211.
Hall, P. E., provst Vor Frue k, Svendborg 358, 362, 365 (Frederiksberg-H).
Halvorsen, C. F. B., Sandager-H 274.
Hammer, J. Jensen, Hillerslev 429, 462, 463 (Tølløse).
Hammerich, Fr., prof, theol 77, 139, 191, 514.
Hansen, A., Bøstrup 624.
- Aleth, kultusminister, Ledøje-S 129, 492.
- A. C., Svanninge 471, 473.
— A. C., hjpr Oure-V 539 (Fuur).
— A. V., hjpr Munkebjerg 704.
— C., kkp Ansgar k, Odense 73.
— C. C. Fromholt, Espe-V 452.
- C. C. L., Skamby 222.
- C. C. V., Herrested 176, 588, 589, 592.
— C. F., provst, Assens 253, 254, 256, 259, 476.
— C. N., Kerte 277, 374.
— C. Urban, Lumby 210, 211.
- E. A., Vor Frue k, Odense 71, 73.
- F. A., provst Fraugde 36, 120, 157, 162, 163, 180, 185.
— F. V. H., hjpr Barløse 271 (valgm Balle).
— G., Skovby-O 229, 312.
— H., hjpr Skydebjerg 261, 279 (Tise).
H., Verninge 103 (Stege).
— H. A., Ø Nykirke 296, 297.
- H. A., hjpr Tranekær 619, 623 (Blegind-H).
— H. A. L., Norup 198 (Hatting).
— H. C., Frølich, Skeby-O 200.
- H. K. Westphal, Verninge 193.
- H. R., Sct Hans k, Odense 76, 78.
— H. V., provst Nykøbing, Mors 160, 515.
— J., Tanderup 276.
- John, provst Gislev-E 32, 120, 153, 157, 158, 482, 484, 524, 528, 533.
- J. A., Fredens k, Odense 55, 78, 80 f.
Johs. I., Skaarup 313, 382.
— Jørgen, biskop Als-Ærø 651.
— Knud V., Assens 256, 259, 331 (Askov højskole).
— K. V., Flødstrup-U 571.
- L. P., Agedrup 145.
- M., Vejlby 305, 317, 318.
— N., Ollerup-K 394.
— N. C., Brenderup 305, 325, 327 (Bodilsker).
- N. P., Gudbjerg 213, 529, 552.
— N. P., Vor Frue k, Odense 55, 69 f.
- O. J., Ryslinge 496, 497, 519.
— P., frimgh Ryslinge 225, 519.
— P. J. F. J., Longelse-F 620, 629—30.
— P. J. J., kkp Dalum 95, 563.
— P. F., Espe-V 450.
— P. Guillamoore, provst Nr Broby 455, 456.
— P. M., Ansgar k, Odense 64.
- S. N. T., Bjerreby 413, 415 (S Kirkeby-SA).
— T. V. L., lic Østrup-H 197, 204 f, 555, 592.
Hansen-Mulvad, V., rkp Ansgar k, Odense 64.
Hanssen, J. T. M., Tved 383, 664.
Harboe, F. C. L., Helnæs 306 (Sorterup-O).
- J. G. T. G., Haarby 293 (Munkebjergby-B).
Harder, V. R., Nr Søby-H 194, 476, 477, 704.
Hartvig-Møller, H., Barløse 270.
Hasle, C. L. T., Marstal 226, 651, 658 f, 661 (Gloslunde-G).
— C. M., Faaborg-D 425, 427.
Haslund, K., rkp Assens 256, 260.
Hass, L. D., Nibe-V 33, 448, 535.
Hassager, C. H., Særslev 233, 234.
Hasselager, A. K., Sdr Næraa 174, 176.
Hassenfeldt, C. F., Ø Tørslev 507.
Haugaard, C. A. L., Kerte 277.
— F., Særslev 235.
— H. C., Tommerup 109, 167.
Hauglund, J. N., Ø Hæsinge 463.
von Haven, S., Lyø 478 (Stigsbjergby-M).
Hedeager, A. M., hjpr Sandager-H 274 (Mejrup).
Hee Andersen, T. E., kkp Sct Jørgens-S 376.
Heiberg, A. C. L., provst, Kerteminde-D 122, 127, 128, 210 (Helsingør).
- J. A., Vor Frue k, Odense 32, 49, 54, 55, 67, 305, 313, 316, 318 provst (Helsingør).
Heilmann, J. E., Bjerreby 357, 407, 412.
— L. C., hjpr Særslev 235, 293 (Aaby-B).
— R. C., Ejlby-M 231, 232.
Heise, V., Stenløse-F 100.
Heje, J. G., hjpr Snøde-S 626 (Sengeløse).
Helgason, J., biskop Island 141.
Helms, F. B., hjpr Skamby 222 (Viskinge-A).
— G., valgmgh Kerteminde 133 (Ørre-S).
— H. F., Vor Frue k, Svendborg 357, 364, 367 f.
— J., dr phil Skellerup-E 443, 451, 572, 574 f.
— J., provst Borris-F 575.
— R., Langaa-Ø 529 (Gesten).
Helveg, H. P., Gerding-B 93.
— Ludvig, dr theol, rkp Sct Knuds k, Odense 18, 50, 60 f, 93, 95, 131, 134, 159, 210, 305, 320, 322, 341, 443, 492, 509, 512, 533.
Helweg, A. H. S., valgmgh Askov 544.
— H. F., stiftsprovst Købelev 595, 624.
Helweg-Larsen, P., provst Kbhvn 176.
Hempel, J. C., Herringe-G 445.
Hendriksen, L. Strynø 419 (Skuldelev-S).
Henriksen, P., rkp Vissenbjerg 118.
Hermann, P. A. V., Strib-R 320 (Sorterup-O).
Hermansen, Carl, valgm Ryslinge 501, 517 (Hjørring).
Herskind, E. L. P., Thurø 357, 406.
Hertel, L. V., Brenderup 305, 325, 326.
Hertz, M. T. H., hjpr Bogense-S 227 (Hasle-R).
Hindse-Nielsen, E., Nyborg straffeanstalt 563.
Hjort, B. C. W. L., provst Nyborg 36, 52, 206, 483, 484, 555 f, 558, 564.
- C. F. C. E., Sdr Broby 458.
- S. H., Ryslinge 494 f, 497, 592.
Hjorth, S. C. T., Østrup 113, 118, 205 (Hylleholt).
Hofdahl, J. V., Svindinge 528, 563.
Hoff, V. J., Vartov 172, 515.
Hoffmeyer, H., Langaa-Ø 305, 313, 314, 482, 528, 529 (Frederiksberg k).
Hofman-Bang, O. M., Lunde 208.
Holberg, D. A., Nr Aaby-I 337, 338, 378, 379.
Holm, A., hjpr Vor Frue k, Odense 67 (Horsens straffeanstalt).
— A. V., Gladsakse-H 69, 129, 559.
C., Udby 343.
- J. V., Fraugde 163, 164.
- K. C., valgmgh Kerteminde 133.
- P. A., Gamtofte 93, 94, 253, 264, 265, 332, 470.
— S., hjpr Østrup-H 204 (Skjoldborg-K).
Holme, J. D. V., Dreslette 254, 295, 296, 642.
Holmer, K., Kongsted 312.
Holst, B., hjpr Dalby-S 158 (Gesten).
C. L., Longelse-F 629.
— H. P., Seden-Aa 159, 160, 656 (Førslev).
- J. F., Magleby, Langeland 646.
Holtvig, J. P., Hillerslev 463, 552.
Honore, P., kkp Dalum 95 (Højby).
Horneman, A. F., Sct Jørgens-S 372, 374.
Horstmann, P. F., hjpr Ryslinge valgm 499, 517 (stiftsprovst, Aalborg).
Hoskier, D. C., Jordløse-H 468 (Kalundborg).
Hostrup, J. C., Hillerød-H 50, 150, 173, 443, 493.
Houmand, V. R. L., Jordløse-H 470 (Ordrup).
Howardy, G., Helnæs 218, 301, 303 (Sønderup-S).
Hovgaard, J., Bramminge 597.
Hundrup, C. V., Rønninge-R 172.
Husum, P. L., Tranderup 674 (Tranebjerg).
Huus, A. N. J., kkp Humble 642 (Veerst-B).
— R. H., kat Kerteminde-D 130 (Køng, Sjælland).
Hvalsøe, C. I., Allerup-D 166.
— J., Ryslinge 490.
Høeg, C. P. C., kat Faaborg-D 428 (Torup).
— F. L., Sct Nicolai k, Svendborg 357, 363, 371.
Høgh, C. M. C., Kerte 277.
- J. F., Gamborg 31, 305, 341.
Høgsbro, S., Bjerreby 357, 411, 412.
— S., provst Rødding 102.
Høirup, H. N., dr theol, Balslev-E 335, 337, 545, 563 (stiftsprovst, Viborg).
Højbjerg, C. P., Ringe 487 f.
Høst, F. A. F., Søllested-V 284.
Høy, C. T., Svanninge 471, 473, 651, 658 f, 661.
Høyer Møller, E., provst Kølstrup-A 39, 120, 122, 129, 136, 139 f.
Høyrup, C., Humble 309, 314, 638, 640.
- C., Stenstrup-L 357, 365, 395, 396.

Ibsen, P. D., Allested-V 452, 453.
Idom, A. R., Føns-Ø 347.
Ifversen, Jul., Bregninge-B 337, 339.
Ingerslev, L. J. K., valgm Odense 51, 82.
— P. A., Barrit-V 326.

Ingerslev, T. G. H., rkp Fredens k, Odense 81, 82.
Ipsen, H. S., hjpr Skydebjerg-O 279 (Glmming-L).
— L. C., Nr Broby 454, 455.
— O. C., Assens 52, 53, 113, 224, 233, 253, 255, 257 f, 264, 330, 337, 458.
Iversen, C., hjpr Ollerup-K 393, 626 (Herslev).
— C. E. J., Skeby-O 201.

Jacobsen, C. C. E., hjpr Dreslette 296 (Hvorslev-G).
— C. G. C. A., andenpr Middelfart 307, 312 (Skrydstrup).
— J., Balslev-E 335, 337.
Jakobsen, N. O. M., Ø Skerninge-H 357.
— P., Gamborg 135, 306, 341, 342.
Jeansson, J. Ph., Øde Førslev-S 50, 51, 220, 223, 596, 598, 623.
Jedrofsky, J. C., Munkebo 135.
Jensen, A., provst Magleby, Langeland 645, 647.
— A. Rønninge-R 174.
— A. S., Helnæs 302.
— A. Søgaard, hjpr Svendborg 369 (Haraldsted-A).
— C. A., kat Assens-K 255, 259 (Vallekilde-H).
— C. C., Avernakø 481.
— E. T., Avernakø 481 (Ormslev-K).
— J. C., Ø Skerninge-H 385, 386.
— J. H., Brenderup 327.
— J. L., Nr Aaby-I 339.
— J. M., Nr Næraa-B 220 (V Vedsted).
— J. P., Ø Skerninge-H 385, 386.
— J. P., Østrup 205.
— J. P., Strynø 419 (Karby).
— K., stiftsprovst Aarhus 447, 556.
— K., provst Flemløse 254, 288, 291.
— K. J., hjpr Nyborg straffeanstalt 563.
— M. C., Fjelsted-H 306, 327, 328.
— M. P. Malthe, hjpr Dalby-S 157, 158 (Bornholms valgmgh).
— N. E., rkp Middelfart 313.
— N. Ravn, Helnæs 302 (Gylling).
— N. T., Bregninge, Ærø 678.
— R., Hjadstrup 207 (Nordrup-F).
— S. G., Tranderup 676 (Løsning-K).
Jeppesen, J. A., rkp Fredens k, Odense 82, 117 (Hinge-V).
— J. E. S., Kærum 262.
Jepsen, C. L., Lindelse 633.
Jespersen, E. J. J., Baarse-B 312.
— G. Bang, Hillerslev-ØH 464, 477.
— J. C. L., Sct Nicolai k, Svendborg 371.
— N. T. J., hjpr V Skerninge-U 438 (Abild).
— P. N., Ærøskøbing 654 (Sommersted).
— T. H. B., Brahetrolleborg-K 127, 129, 296, 440, 442.
Joensen, P. V., rkp Sct Hans k, Odense 78 (Næstved).
Johannsen, C., Drejø 415.
Johansen, C. J. J. J., Veflinge 247.
— J., Svanninge 28, 32, 51, 53, 55, 67, 73, 471, 472.
— J., Søllinge-H 594.
— N. J., Rise 665, 671.
— W. T., provst Tranderup 230, 652, 674 f.
Jonssen, O. C. R., kkp Korsløkke k, Odense 74, 535.
Juel, S., Munkebo 120, 134, 135.
Juhl, A. C., hjpr Skellerup-E (Grejs-S) 575.
Jungersen, A. C., provst Skelletrup-E 169, 484, 572, 574.
— F. O., Vartov 43, 510, 543.
Juul, S. J. E., Ø Hæsinge-H 419, 462.
Juul-Nyholm, K. P. H., Hesselager 482, 496, 499, 517, 534, 541, 597.
Juul Sørensen, J. J. N., provst Bregninge, Taasinge 357, 358, 409.
Jürgens, P. B., Lindelse 631, 632.
Jürgensen, F. C., Bogense-S 227.
— P., Hesselager 532.
— R. L., provst Bogense 228, 428.
Jørgensen, A. N., Kauslunde 197, 216, 231, 232, 305, 313, 314.
— C., Skrøbelev 615.
— E. H. B., Højrup-Aa 598.
— G., Skamby 223, 597 (Fakse).
— H., valgm Ryslinge 499, 517 (Sørbymagle-K).
— H. F., kkp Faaborg-D 426, 428, 552 (Frederikssund-O).
— H. G. A., Farup 602, 610, 640.
— J., kkp Bolbro, Odense 64, 65.
— J. C., Føns-Ø 347.
— J. P., Bregninge, Ærø 678.
— J. P., Tryggelev-F 645.
— K. H. E., Særslev 237 (Egen).
— K. I., hjpr Hans Tausens k 704.
— K. Kjær, Guldbjerg-NS 231 (K Helsinge-D).
— M. C., Jordløse-H 427, 428, 443, 470.
— N. Høstmark, Sdr Næraa 176, 581, 592 (Marvede-H).
— P. S. K., hjpr Nr Aaby-I 340 (Børglum).
— R., Landet 411 (Højelse-L).
— T. J. A., Baagø 263, 704.
— T. O. F., hjpr Odense 63 (Hviding-R).
Jørgensen, T. R., Lerche, Lindelse 631, 632.

Kaae, A. C., Kværndrup 173, 181, 357, 401, 402, 516 (Tikøb).
Kaarsbo, C. F. J., Paarup 84, 86, 229, 704.
Kalkar, C. A. H., Gladsakse-H 31, 49, 75.
Kall, J. C., kkp Sct Knuds k, Odense 64 (stiftsprovst, Nykøbing, F).
Kallenbach Pedersen, C. C., Nyborg straffeanstalt 562 (Rise, Sønderjylland).
Karstoft, C. I. J., Gamborg-U 342, 345.
Karstensen, J. F. K., Tryggelev-F 643 (L Hedinge-H).
— K., provst Gelsted-R 305.
Kattrup, J., provst Svindinge 456, 482, 484, 526, 527.
Kayser, A. S., Baagø 263 (Falslev-V).
Kejser-Nielsen, S., kultusminister, Taagerup-T 378.
Kelstrup, H. M. M., hjpr Balslev-E 336 (Beder-M).
— J. F. V. M., Køng 287.
Kien, A. C., Sønderby 300.
Kierkegaard, P. C., biskop Aalborg 146, 492, 585.
Kinch, G. F., Strib-R 313, 320 (Brønderslev-S).
— K. O., Baagø 263 (Tæbring-O-R).
Kisbye, C. F., Aunslev-B 563, 564.
Kiærskou, G., Dalby-S 158.
Klørboe, A., Ærøskøbing 653, 654 (Helsingør).
Kjer, T., kkp Humble 375, 642 (rkp Holbæk-sp Tveje Merløse).
Kjær, E., Tullebølle 620, 621.
— H. M., Gudme-B 546, 547, 548.
Kjær Jørgensen, K., Guldbjerg-NS 231 (K Helsinge-D).
Kjærgaard, K. G., Klinte-G 225.
— P. C., Kauslunde 313, 314.
Kjødt, K. H., Husby 263, 348 (L Lyngby-Ø).
Klein, C. E., provst Bregninge, Ærø 651, 652, 654, 677.
— P., provst Gudme-B 547, 548—49.
Klingemann, J. F. L., sem forst Skaarup 378.
Klok, R., Rynkeby-R 95, 150.
Kloppenborg Kristensen, K., Søby-T 269, 477.
Kløvborg, A., provst, Bregninge, Taasinge 32, 357. 358, 407, 409.
Knudsen, C., provst Middelfart 305, 306, 307, 311.
— E., Allesø-N 213.
— H., Neksø 224.
— H. J. E., provst Gislev-L 214, 219, 482, 521, 522, 541.
— Jakob, valgm Mellerup, forf 82, 616, 662.
— J. C., hjpr Skaarup 380 (Bylderup).
— K., Dallerup-L 597.
— K. G., kkp Assens 259 (Nykøbing-R).
— N. C. rkp Assens 254, 259, 443 (Næstved).
— Thorvald, Ryslinge valgmgh 499 f, 517.
— T. K., Gelsted—R 305, 331, 333.
Knuthsen, T. J., Magleby, Langeland 647.
Koch, Carl, valgm Ubberup 51.
— Emil, rkp Sct Knuds k, Odense 43, 50, 51, 54, 55, 62 f, 85, 88, 173, 387, 443, 509, 575, 592.
— G., Vor Frue k, Odense 42, 43, 54, 55, 67, 86, 150, 314, 664 (biskop, Ribe).
— H., provst Horbelev-F 617.
— Hans, provst Solbjerg k, Frberg 62.
— H. F. H., Herringe-G 446, 642 (Glostrup).
— K. C., Brylle 111, 112.
— L. J., dr theol, rkp Vor Frue k, Odense 43, 54, 55. 73 (Diakonissestiftelsen).
Koefoed, J. D. B., Brenderup 326.
Kofoed, H. J. H., Hesselager 166, 174, 176, 177, 180, 186, 482, 530, 532 f.
Kofoed-Hansen, H. P., stiftsprovst Toreby 675.
Kold, V. K., Taulov 202.
Kolpen, Wagner, Herringe-G 448.
Kolte, N. S. E., Ørsted-O 283.
Konradsen, K. G., Hvirring-H 465, 615.
Konstantin-Hansen, S., Særslev 196, 236.
Korsholm, T. F. B., hjpr Korup-U 88 (Smidstrup).
Krag, B. A., hjpr Middelfart 312 (Brøndum-H).
— C. E., Dreslette 295, 296, 457, 458.
— J. F. S. M., Guldbjerg-NS 230.
— M. G., Gelsted-R 330, 332.
— P., Sct Jakobs k, Kbhvn 296, 331, 661.
Kragballe, C. M., As-K 440, 534, 537.
Kragh, B. A., hjpr Aunslev-B 564, 565 (Skørpinge-F).
— E. T., Drejø 415 (Skelskør).
— J. T., Gudbjerg 173, 550, 551—52.
Krarup, F. C., dr theol, Sorø 11, 96, 182, 518, 578.
— L. C., hjpr Landet 410 (Tunø).
— N. P., Sanderum 96.
— O. C., hjpr Gelsted-R 264, 330, 332 (Ikast).
— O. T. N., provst Flødstrup-U 148, 565, 566 f.
Krarup-Hansen, H. N., Marstal 660, 664, 665.
Krebs, H. P. T., Nr Aaby-I 337, 338.
Kring, K. K., hjpr Snøde-S 626 (Haudrup-S).
Kristensen, A. K. Dam, Kauslunde 313, 314.
— H. V., Verninge 103 (Ønslev-E).
— J. Møller, Tryggelev-F 644 (Engum).
— K. Kloppenborg, Søby-T 269, 477.
— T. Rydal, frimgh Ryslinge 501, 518.

Kristiansen, A. S., provst Laastrup-S 221, 621.
— R. P. A., hjpr Kerteminde 130 (Rold-V).
Krog, J., Kerteminde-D 120, 127, 128, 442.
Krohn, C. C. I., V Aaby-Aa 428, 429.
— C. J. M., Baagø 262, 263 (Vetstervig-A).
Kromayer, J. C. E. A., Tved 383, 415 (Tjæreby).
Krøgholt, J. T. J., provst, rkp Sct Knuds k, Odense 55, 63.
Krøyer, J. V., Særslev 63, 235, 248.
Kure, O., kkp Assens 260.
Kvist, V. A., hjpr Sct Knuds k, Odense 63 (Varde).
Kynde, K., Avernakø 481 (rkp Luther k, Kbhvn).
Kærup, W. P., Klinte-G 225.
— W. P., Korsløkke, Odense 74.
Kønigsfeldt, A. E. T., kat Ærøskøbing 656 (Magleby-H).
Køster, H., Kølstrup 144.
— K., hjpr Vartov 484.

Lademann, F. W., Brændekilde-B 98.
Lakjer, C. F. L., Langaa-Ø 529 (Alsted-F).
Langballe, H. D., hjpr Langaa-Ø 529, 584 (Udby, Sjælland).
Lange, Aage, Brylle 112, 406.
— L. S. F. J., Helnæs 302.
— M. T., rkp Nyborg 555, 561.
— P. E., Sanderum 96.
— P. I., kkp Sct Jørgens-S 376 (Tolne-H).
— P. L., Sct Hans k, Odense 77, 199.
Langhoff, C. C. E., provst, prof Bøstrup 609, 610, 622, 623.
— J. F. B., hjpr Skeby-O 200 (Højbjerg-E).
— J. N., Tranderup 676 (Allinge).
Langøe, S. C., Fjelsted-H 328.
Larsen, H. O., Agedrup 145 (Gierslev).
— Holger, Bjerreby 118, 443.
— J. E. V., Vejlby 317, 318.
— Johs., rkp Middelfart 307, 313 (Hellerup).
— J. N. O., dr theol Vor Frue k, Svendborg 369.
— K. P., Lumby 212.
— L. P., miss, prof Indien 395.
— M., Lunde 207, 208, 384, 443.
— Morten, frimgh Holstebro 191, 347, 488, 500, 543, 662.
— N. A., Nr Ørslev, skolekonsulent 626.
— O. L. A., kat Kerteminde 130 (Kbhvns fængsler).
— O. V., rkp Ansgar k, Odense 64 (Sct Thomas k, Frberg).
— T., rkp Nyborg 562.
Lassen, H. C., Bogense-S 227.
— J. A., provst Kværndrup 358, 374, 397, 401, 403 (Tølløse-Aa).
— J. G. V., hjpr Lyø 478 (Vindum).
— S. C. C., Asperup-R 175, 181, 204, 282, 305, 321, 323 f.
— S. P., ksstrd Østrup-H 197, 202 f, 275.
Laub, H., Frørup 483.
— H. J. T., Langaa-Ø 529.
— H. O. C., Brahetrolleborg-K 424, 440, 442, 448, 460, 461, 581 (biskop, Viborg).
Lauritzen, F. L., Magleby, Langeland 647.
— R. M., kkp Marstal 665 (Borup-K).
Laursen, A., Barløse 273.
— L. J., valgm Vejstrup 541, 542 (Kristrup).
— R. F., provst Fjelsted-H 329.
Lawaetz, H. C. S., hjpr Egense 382, 652 (Ulkebøl).
Lehn, R. C., Mesinge 151.
Leibølle, H. C. H. J., Gamtofte 268 (Bedsted-G).
Lerche Jørgensen, T. R., Lindelse 631, 632.
Leth, Alb., Middelfart 309, 315.
— Andreas, Middelfart 32, 50, 233, 305, 307, 309 f, 313, 509.
— A. M. N., Lumby 210, 212.
— C. F., provst Allerup-D 121, 122, 166, 167, 434, 569.
— H. J., kat Rudkøbing 614 (Nr Jernløse-K).
— J. F., provst Svanninge 424, 471, 472.
— L. B., Horne 32, 460, 474, 475.
— L. B., Herringe-G 445, 446 f.
Lethan, O., Nr Næraa-B 220 (rkp Aalholm k, Kbhvn).
von Leunbach, H. C., Tranekær 200, 609, 619 (biskop, Lolland, F).
— J. H., Hesselager 531, 534.
Licht, H. H., Horne 474, 475.
Lidell, P. C. F. B., rkp Marstal 665.
Lind, G., Svanninge 447, 473.
— H. D., Rynkeby-R 148, 150, 679 (Skelby-Gunderslev).
— P. E., biskop, Aalborg 326.
Lindberg, Jac. Chr., Tingsted (L Lyngby-Ø) 22, 24 f, 38, 60, 131, 133, 134, 151, 154, 505, 520.
— J. E., Viby 16, 153, 548 (Hodde-T).
— N., valgmgh Kerteminde 120, 131, 133, 389, 442.
Lindegaard, E. P., Hjadstrup 206.
— V. E. P., hjpr Dalum 95, 109, 534.
Lindhardt, P. G., dr theol, hjpr Gislev-E 526, 547 (prof, theol, Aarhus).
Lindskrog, C. P. M., Vor Frue k, Odense 36, 72.
Lindum, V. A., hjpr Dalum 95 (Torsager-B).
Linneboe, S. R., Humble 609, 642.
— T., hjpr Dalum 95 (kkp Esbjerg).
Lintrup, L., Seden-Aa 160.
Lissner, V., Rynkeby-R 150 (Rigshospitalet, Kbhvn).
Lollesgaard, O. J., provst Nr Broby 424, 457.
Lorentzen, C. C., Skeby-O 200, 219.
Lorenzen, C. N., Nr Lyndelse-H 120, 173, 178, 181, 191, 482, 496 f, 521, 523, 541, 575.
— H. J. E. K., valgmgh Sdr Næraa 178, 179, 393, 523.
Lose, E. V., Skeby-O 200.
Ludwigs, C., biskop, Aalborg 142, 499, 543.
Lund, Carl, Horne 477 (Lemvig-N).
— F. C., Landet 410.
— F. V., Tryggelev-F 410, 643.
— C. W. V., Vigerslev 242, 243.
— J. H., Ørsted-O 175, 177, 282.
— J. O. F., Korup-U 26, 87.
— M. A. S., Vium-L-S 541, 662.
— N., hjpr Middelfart 312 (Arnborg).
— Rs., frimgh Mors 179.
Lundby, J. M., valgmgh Ryslinge 292, 517 (Hobro-S).
Lundin, H., Guldbjerg-NS 231.
Lunøe, P. M., Viby 153.
Lütken, P. W., provst Lumby 12, 21, 23, 197, 202, 208 f.
— V., Simmerbølle 602, 609, 616 f, 672.
Lützhøft, H. H. H., stiftsprovst, Odense 36, 54, 58 f, 88, 115, 257, 260, 261, 289.
Lygaard Sørensen, N. F., hjpr Middelfart 312.
Lykke, J., valgmgh Odder 543, 546.
Lyngbye, J. P. C., Landet 410 (Alsted-F).
Løgstrup, K. E., dr theol Sandager-H 253, 273, 274 (prof theol, Aarhus).
— Th., Nyborg 69, 483, 555 f, 558—60.
Lønborg, M. P., Flemløse 292.
Løve, A. L., Sandager-H 273, 274 (Fuglse-K).

Maarbjerg, A. P. M., 2. rkp Sct Knuds k, Odense 64.
— J., hjpr Middelfart 312 (Vallekilde-H).
Madelung, J. G., Sandager-H 273, 274.
Madsen, A. K., Rørbæk 154, 259.
— C. R., Bregninge, Taasinge 406, 409 (Aaker).
— E. F., Landet 411.
— E. Munch, dr theol Tranekær 609, 620.
— H. J. P., Horne 475 (Værslev).
— H. P., rkp Ansgar k, Odense 64 (1. rkp Domkirken, Kbhvn).
— J., kkp Humble 642 (Egtved).
— J., hjpr Middelfart 312 (Saltum-A).
— J. E., Egense 384.
— J. K., Skeby-O 201.
— J. P. E., Horne 476.
— M. P., provst Faaborg-D 113, 115, 424, 428, 456, 458.
— M. T., Ringe 485, 486.
— N. P., Kollerup-H 663.
— P., biskop Kbhvn 42, 77, 267, 289, 291, 300, 565, 580.
— P. Munch, Jordløse-H 470.
— S., Dreslette 253, 295, 297, 319.
— T. H. S., Tranderup 676.
Magle, H. H., 2. rkp Sct Knuds k, Odense 64, 112, 274 (Tønder).
Magnusson, M. T., Haarslev 240, 241.
Mailand, A. A., Nr Lyndelse-H 193.
Malling, A., Brøns 462.
— J. V., valgmgh Odder 176.
Malmstrøm, H. P., Humble 638, 640.
Malta-Müller, J., Bjerreby 413, 462.
Mandøe, H. B., hjpr Middelfart 312 (kkp Sønderborg).
Marstrand, E. N., Egense 384, 385 (valgmgh Osted-A).
Martensen, H. L., biskop 41, 59, 97, 148, 289, 491, 537, 623.
Mathiesen, H. P., Sdr Broby 459.
— T. D. F., Søby-T 268, 269, 614 (Haraldsted-A).
Mathisen, A. Wigandt, Tullebølle 621 (Jyllinge-G).
Matthesen, M., Egense 112, 385.
Matthiesen, R. A., Strynø 419, 456.
Mau, E., Skellerup-E 120, 399, 454, 460, 462, 483, 554, 571, 574, 665 (Farum-V).
Mazanti, P. J., kat Rudkøbing 656 (Udbyneder-K).
Meier, F. N., Kerteminde-D 127, 129.
— I. N., Verninge 102.
Meincke, H. C. T., Sanderum 97 (Dover).
Meinert, A. V., Flødstrup-U 567, 568.
— A. E., kat Kerteminde 120, 130 (Store Tostrup).
Meisner, M. F., Tommerup 104, 109.
Melbye, E. F. P., Faaborg-D 425, 427.
— Fr., As-K 443.
— Mads, Asperup-R 32, 50, 166, 233, 240, 305, 315, 320, 322 f, 325, 331, 337, 341, 509, 542.
— P. C. J. F. M., hjpr Gudbjerg 551 (Stigsbjergby-M).
— P. W., provst Munkebo-D 122, 135, 704.
Meldal, E. C., Allesø-N 213.
Meyer, H. A. G., Sønderby 300.
Miland Petersen, E. G., Sdr Højrup-Aa 598 (Torslunde-I).

Minds, K. A., Sct Hans k, Odense 78, 663.
Modeweg-Hansen, C., Ørbæk 263, 587.
Moe, A. F., Ærøskøbing 651, 654 f.
- Carl, hjpr Stenstrup-L 62, 93, 236, 266, 356, 375, 395, 396, 431, 544, 611, 659 (Skanderup).
— E. F., kkp Marstal 665 (Skjolde).
— Otto, Ærøskøbing 107, 383, 651, 653, 654, 659, 666 (Sdr Bjert).
Moeslund, O. E., Strynø 422.
Moestrup, B., Gelsted-R 304, 334 (Elling).
Mogensen, M. K., provst Gislev-E 482, 521, 524 f.
Mohr, J. J., Stenstrup-L 395, 396.
Mollerup, H. P., Frihavns k, Kbhvn 305, 330 f, 628.
- J. S., provst Gelsted-R 305, 330, 332.
Moltke, V. V., greve, Asminderød-G 350.
Monrad, D. G., biskop, Lolland-F 74, 90, 131, 185, 186, 316, 379, 454, 491, 506, 509, 624.
— G., Vejen-L 142, 144.
— Johs., Kølstrup 120, 136 f, 142 f, 499, 504, 543.
— J. H., Frederiks k, Kbhvn 43, 50, 144, 312, 510, 515.
Monrad Nielsen, H., Tanderup 276 (Nordborg).
Moos, A., provst Raarup 56, 64.
Mortil, K. C., Longelse-F 630 (Risbjerg, Hvidovre).
Moth, F. P. C., hjpr Rudkøbing 612, 623 (Vinding-B-V).
Motzfeldt, J., Ibsker-S 219.
Mule, C. L. E., hjpr Nr Lyndelse-H 190 (Hundslund).
- U. C., Nr Lyndelse-H 180, 184, 190.
Munch, K., provst Ringe 484, 486.
Munch Madsen, E., dr theol Tranekær 609, 620.
— P. J., Jordløse-H 470.
Munck, F. F., provst Ordrup 349.
— P. M., hjpr Middelfart 312 (rkp Krist k, Kbhvn).
Munk, Kaj, Vedersø 487, 525, 600 f.
Mølgaard, J. H., hjpr Nr Lyndelse-H 191 (Fejø).
Müller, H. C. D., Bregninge, Taasinge 409 (Herfølge).
- L. C., Snedsted 33, 494, 506.
— Paul, Sct Lukas stiftelsen 117.
Mygind, H. J. J., Fraugde 163.
— H. J. J., kkp Helligkors k, Kbhvn, Korshæren 330.
Mynster, J. P., biskop 27, 59, 289, 379, 506, 581, 634, 635.
Møller, Aage, valgm Mellerup 544, 545, 546, 573.
- Arne, dr phil Kølstrup 120, 121, 136, 141, 312.
— A. Bartholdy, Brabrand 117.
- A. C., rkp Vor Frue k, Odense 73, 529.
- C. E., Dalby-S 158.
C. F., provst Nr Aaby-I 306, 337, 339, 380.
— C. F., provst Stenløse-F 84, 99.
— Chr. V. V., Gamborg 305, 341, 342 (biskop, Aalborg).
D. C., Haarby 293 (Fakse).
— D. Monrad, Oure-V 142, 538, 540.
— E. Høyer, provst Kølstrup 39, 120, 122, 129, 136, 139 f.
F. B., Rønninge-R 120, 121, 171, 172 f, 181, 592.
— F. P. Stahlfest, Korup-U 87 (Ringsted-B).
H. Hartvig, Barløse 270.
- H. Hartvig, hjpr Barløse 271 (Følleslev-S).
J., provst Grinderslev-G 172.
— J. C., kat Nyborg 561 (Aarby).
— J. G., Dalby-S 158.
J. L., Bregninge, Taasinge 408.
— J. M., Kærum 15, 102, 110, 111, 253, 261.
— Johs., rkp Vor Frue k, Odense 51, 54, 72 f, 82.
J. P., Nr Lyndelse-H 120, 121, 191 f.
— N. C., Sdr Næraa 176 (Saltum-H).
Otto, Gylling 43, 62, 133, 266, 480, 533, 626.
- R. L. E., hjpr Hesselager 422, 535 (rkp Nr Sundby-H).
- V., Allerup-D 167.
— V. C. G., Avernakø 481 (Holeby-B).
Møller Kristensen, J., Tryggelev-F 644 (Engum).
Møllgaard, E. H., Vissenbjerg 83, 113, 115, 118, 258.
Mørch, H., V Skerninge-U 439, 527.
Mørck, P. C. J., Nr Næraa-B 219.
Mørk-Hansen, M., Vonsild-D 678.

Naamansen, K., Vissenbjerg 113, 118.
Nannestad, W. L., Herringe-G 446 (K Stillinge).
Nedergaard, P. C., Gierslev 446.
Nellemann, J. W., V Skerninge-U 434, 439.
Niclasen, N. C. A., provst, Norup 197, 198.
Nielsen, A., Skæve 468.
— A. K., Balslev-E 147, 337, 563.
- C. E. J. F., hjpr Kauslunde 314 (Ullits-F).
— C. J., Horne 299, 475.
— C. Lundsgaard, dr phil, provst Bøstrup 609, 610, 611, 612, 615, 622, 623 f.
- C. M., kkp Humble 642 (kkp Rødovre).
— E., Ryslinge 496, 497, 501 (Hals).
- F., provst Oure-V 537, 539.
- F., Nyborg 555, 560.
- Fr., biskop, Aalborg 43, 572.
— F. A., Mesinge 151, 152, 334.
— H., rkp Vissenbjerg 118.
- H. Monrad, Tanderup 276 (Nordborg).
— J. M., hjpr Faaborg-D 428 (rkp Vejle).
— Karl, frimgh Aagaard 545.
Nielsen, K. Bornemann, Tanderup 158, 276.
— K. V., Viby 153 (Østerø).
- N., Lyø 478.
— N. L., Landet 411, 594.
- N. P., hjpr Ansgar k, Odense 64 (Ribe).
— N. P., Rynkeby-R 121, 150 (Sct Johs. k, Aarhus).
— N. P., Longelse-F 228, 229, 630.
- P. F., Frørup 582.
— S., Seden-Aa 121, 159, 160 (Baarse-B).
— S. A., Haslev-F 243.
- S. A. H., Norup 199.
Nielssen, L. D., rkp Vissenbjerg 118 (Nebbelunde-S).
Nissen, C. L., Rise 372, 374, 631, 632, 665, 669.
— J. H., Vissenbjerg 113, 114, 346.
Noack, C. W., biskop Haderslev 141.
Noe-Nygaard, S. J. S., Verninge 103 (Lunde-O).
Nordholm, H., V Hæsinge-SH 466.
Norlander, F. E., Guldbjerg-NS 231.
Nyeborg, P. S., Gamborg 341.
— E. S., Stenmagle-S 663.
Nyegaard, Laur. L. G., Gimlinge 508, 515.
Nygaard, Fr., valgmgh, Sdr Næraa 22, 50, 90, 124 f, 154, 178, 179, 198, 542.
— N. P., Magleby, Langeland 645, 647.
Nyholm, A., hjpr Sandager-H 274.
— C., Nyborg 554, 557.
— L. C. C., Frørup 582 f.
— S. V., hjpr Frørup 582, 583 (Holstebro-M).
Nyrop, C., 658, 661 Marstal (Udby, Sjælland).
Nørfelt, A., Vissenbjerg 113, 117 f.
Nørgaard, Anders, valgm Vejstrup 32, 357, 375, 482, 500, 531, 541, 542 f, 572 f, 576.
- F. B., valgm Ryslinge 482, 517, 519.
— S. A., valgm Vejstrup 482, 547.
Nørholm-Pedersen, K. J., Munkebjerg, Odense 65.
Nørregaard, Jens, provst Grenaa-G 266.

Ochsner, J. G., kat Bogense-S 228.
— - S., kat Assens-K 259 (Sal-E).
Odborg, S. A., kkp Fredens k, Odense 82, 614 (Vejgaard).
Ohlmann, A. C. E., Kerte 277 (rkp Frihavns k, Kbhvn).
Ohrt, A. N. C., Haarby 277 (Helsinge-V).
Okkels, A., Østrup 203, 205, 642 (Brørup).
Olesen, O., biskop, Ribe 442.
— P. C., hjpr Humble 640 (Brande).
— Th., Dybe-R 465, 466.
Olivarius, C. A., Bregninge, Taasinge 408 (Aagerup-K).
- F. T., Snøde-S 626.
H. H., Toksværd 555.
— N., Skellerup-E 571, 574.
— S., kkp Marstal 665 (stiftsprovst, Maribo).
Olrik, A. V. S., Dalby-S 158, 121.
— C. M., provst, Sct Jørgens-S 357, 358, 375, 384.
Olsen, C. F. V., provst, Brændekilde-B 83, 84, 98.
- E. A. C., Longelse-F 629 (Dalby-T).
— F. C. D., Føns-Ø 346 (Vesterborg-B).
— G. A., hjpr Stenstrup-L 396 (Lynge-B).
— H., Tranderup 665, 676 (Gudum-F).
- H. E. R. Bay, Korup-U 88.
- H. V., Norup 198 (Alrø).
— J. B., Longelse-F 630.
— J. C., Hyllested-VH 196, 240.
- J. F. V. M., Snøde-S 627.
— V. L. A., hjpr Nyborg straffeanst 563 (Horsens statsfængsel).
Omby, G. A., Nr. Aaby-I 342, 459.
Ortmann, E. V. C., hjpr, Magleby, Lgld 646 (Holbæk-U).
- J. C., Magleby, Lgld 645, 646.
Ostenfeld, H., biskop 108, 403.
— S. R., Skibby 598.
Ottosen, P., Drejø 415 (Gosmer-H).
Otzen, E., Kerte 277 (Keldby).
Overgaard, J. N., hjpr Jordløse-H 467, 470 (Hemmet-SV).
Ovnbøl, C. J., provst, Søby, Ærø 652, 679.

Palludan, C. C. F., Nr Næraa-B 219.
Paludan-Müller, B. L., Hillerød-NH, 647.
— J., Kerteminde 13, 121, 122 f, 128 (biskop, Aarhus).
Paulsen, J. J., Fraugde 163.
Pedersen, A., Sanderum 89, 97.
- A. M., hjpr Nyborg 562.
— C. C. Kallenbach, Nyborg straffeanst 562.
C. J., provst, Bregninge, Ærø 652, 678.
— E., valgmgh Odense 143 (rkp Aalborg dk).
E. Thestrup, Lunde 208.
E. Wulff, hjpr Rudkøbing 614 (hjpr Ønslev-E).
— G., Bjerreby 413.
- H. P. J., Skamby 223, 517.
— J., provst, Ærøskøbing 652, 656.
— N. P., Lundum-H, 94.

Pedersen, O., Vindinge 581.
— O., hjpr Balslev-E 336 (Louns-A).
— O., Nr Broby 457, 549.
— P. Østrup 205, 211.
— P. J., hjpr Horne 475 (stiftsprovst, Ribe).
— R., valgm Vejstrup 179, 378, 541, 542.
— (Sannerum), V., Ørsted-O 208, 283.
— V. Gadegaard, Østrup 205 (Sdr Jernløse-S).
Petersen, A. A., Rise 665, 668.
— A. S. Ø., kat Rudkøbing 614 (Oue-V).
— A. V., Lindelse 632, 633.
— C., Gudme-B 549 (Vig-NA).
— C.,Søby, Ærø 679 (Værum-Ø).
— C. F. L., Seden-Aa 160.
— Edith Brenneche, kkp Fredens k, Odense 82, 305, 338, 340.
— E. G. Miland, Sdr Højrup-Aa, 598 (Torslunde-I).
— F. L., Lunde 208.
— F. Y. W., Tryggelev-F 645.
— H., Bøstrup 624, 642.
— H. F. H. J., Aunslev-B 380, 402, 550, 551, 563, 565.
— I. F., Veflinge 248 (Taastrup Nykirke).
— J. C., Gierslev 443.
— J. E. A., Seden-Aa 161.
— J. Vibe, provst, Vejlby 305, 307, 318 (Rødding, Sdj).
— J. V., Sct Nicolai k, Svendborg 350, 371.
— N. F. Simmerbølle 616 (Undløse-S).
— N. P. H. O., Baagø 263.
— O. Engelhardt, hjpr Rudkøbing 614 (Kegnæs).
— P., Skydebjerg 262, 280, 573.
— P. A., Fredens k, Odense 80 f
— P. H., hjpr Husby 350, 499, 517 (Fredericia).
— P. H., hjpr Skellerup-E 575 (Sdr Jernløse-S).
— T.Ingomar, Tommerup 104, 107 f, 231, 285, 656.
— V. T. (Hagens), Ørsted 282, 284.
Picker, C. E., Brylle 111.
Plesner, J. F., hjpr Humble 609, 623, 638, 640 (Vedersø).
— M., hjpr Nr Aaby-I 339 (Buderup-G).
— U. T., provst Humble 30, 603 f, 609, 610, 615, 623, 629, 633 f, 639—40, 643.
Ploug-Rasmussen, S. P., hjpr Nr Lyndelse-H 191 (Saxild-N).
Plum, Fr., biskop 21, 23, 31, 38.
Polke, F. A. G., Allested-V 454.
Pontoppidan, A. C., provst, Rise 651, 652, 665, 668.
— H. P., Ollerup-K, 338, 393, 475 (Spjellerup-S).
— Morten, Stenløse 132, 499, 510, 515.
Pontoppidan Thyssen, E., Ansgar k, Odense 44, 55, 253, 286, 287 (stiftsprovst Gl. Haderslev).
Potter, T., Allested-V 453.
Poulsen, A., Baagø 263.
— A. H., Guldbjerg-NS 231 (Biersted).
— A. S., biskop, Viborg 517.
— E. J., Thomas Kingos k 48, 56, 64, 65, 109, 704.
— H. F., Dalum 35, 83, 93, 94.
— M., hjpr Udby 344 (Karrebæk).
— S., Rise 668.
— S., hjpr Gudbjerg 549, 551 (Jegindø).
Povlsen, Karl, valgmgh Ryslinge 51, 132, 143, 171, 173, 249, 355, 400, 455, 482, 485, 498, 501, 504, 515 f, 518, 551, 590, 592.
— L. B., frimgh Bovlund 537.
Prior, A. G. S., Strynø 419 (Saxkøbing).
Prip, Ejnar, hjpr Svendborg 337, 349, 356, 363, 366, 367, 395 (miss Syrien).
— L., Ærøskøbing 363, 366, 371, 396, 419, 652, 654 (Orø).
— P., Seden-Aa 159, 161.
— R., Vor Frue k, Svendborg 313, 357, 363, 366 f.
Prætorius, C. V., Fjelsted-H 196, 305, 328, 329.
Puggaard, H. G., hjpr Sct Knuds k, Odensen 64 (rkp Grøndals k, Kbhvn).

Qvist, C. M., Lyø 479.
Qvistgaard, A. W., hjpr Sct Knuds k, Odense 63 (Vedsted).
— G., Nr Lyndelse-H 193.

Raaschou, N. P., Espe-V 450.
Radoor, C., Føns-Ø 346.
Rambusch, E. V. A., Vindinge 180, 184, 187, 190, 475, 578, 579 f.
— S. T., Skallerup-V, hjpr Nyborg statsfængsel 563.
Ramsing, V. J. A., provst, V Skerninge-U 435, 438.
Randkær, M. P. N. M., Vor Frue k, Svendborg 357, 364, 369 (Sundby, Kbhvn).
Rantzow, J. J., hjpr Gudme-B 362.
Rasmussen, A., Bogense 228.
— A. R. Gottschalck, Nr Søby-H 194.
— B., Rise 671.
— G. H., kkp Faaborg-D 428 (Ørslev-SB).
— H. F., Sdr Næraa 177.
— H. K., Horne 477.
— H. M., Kauslunde 314 (Ønslev-E).
Rasmussen, H. W., Hou 274, 628.
— J. A., Brahetrolleborg-K 443, 444, 459.
— J. A. A., kkp Sct Hans k, Odense 79.
— J. H. D., Vigerslev 118, 245, 406.
— L., Marslev-B, 147.
— L. F., hjpr Middelfart 312 (Kvong-L).
— L. F. S., provst, Stenstrup-L 357, 358, 395, 396.
— M. C., Helnæs 303.
— N. P. (Folkvard), kkp Marstal 665.
— P. C. J., Rise 658, 661, 665, 668.
— R., hjpr Verninge 102 (Nr Nebel L).
— R. P., De gamles by, Kbhvn, 443.
— T. L. M., Sønderby 299.
Ravn, J. P. Særslev 237.
— N. V., rkp, Nyborg 555, 561.
— T. P., hjpr Faaborg-D 427 (Lindevang k, Frederiksberg).
Ravn Jensen, N., Helnæs 302 (Gylling).
Regoli, P. D., Oure-V 536, 539.
Rehling, Sv., Strynø 35, 357, 419 (Citadelskirken, Kbhvn).
Reiss, W. K., Korup-U 89, 221.
Ricard, Olfert, Kbhvn, 43, 89, 112, 255, 368, 413, 420, 580.
Richter, J. C. L., Vejen 568.
Richardt, Chr., Ørsted 10, 250, 253, 280, 289, 440, 486 (Vemmetofte).
Riis, P. S. P., andenpr Klinte-G 196, 216, 224, 225 (Pjedsted).
— P. U. A., Oure-V, 536, 539.
— R. L., hjpr, Oure-V 539 (Harlev-F).
Riisager, V Føns-Ø, 347 (Randers).
Riisgaard, B., kkp Faaborg-D 428.
Ring, M. H., Næstved 338.
Rischel, E., Kullerup-R 563, 572, 578.
Roesen, J. M., hjpr Nyborg 558 (Kolding).
Rohde, A. P., kat Faaborg-D 428 (Mariager).
— T., Søllested-V 284 (Finderup).
Rohmann, J. L., provst Rønninge-R 122, 157, 169. 172.
Ronæs, C. J., Helnæs 302, 344 (Bjerringbro).
Rosenberg, G. M. P., Haarslev 240, 241, 247.
Rossel, J. J. J., Espe-V, 450, 451.
Roth, H., Vigerslev 242, 243.
Rottbøll, C. F., Kværndrup 401, 402.
Rud, A. J., biskop 15, 43, 54, 55, 64, 306, 313, 334, 501, 521, 575.
Rudolph, C. P., Flødstrup-U, 571, 594.
Ruhweder, H. M., kat Assens 259 (Helgenæs).
Ruth, C. V. A., Skellerup-E 500, 543, 572, 576 (Hvirring-H).
Rützau, N. O., Viby 24, 125, 152.
Rydal Kristensen, T., frimgh Ryslinge 501, 518.
Rydder, K., Kerteminde 130, 370.
Rønne, Bone Falk, Lyngby, 571, 629.
— C. F., Høve-F (IMs fmd) 362, 492, 547, 607, 650.
— P., Sønderup-N 161.
Rørbæk Madsen, A. K., Mesinge 154, 259.
Rørdam, H. C., Hammer-L 366.
— H. C., Skaarup 378, 380 f.
— H. F., dr, Brændekilde-B 83, 97 f, 533 (Kgs Lyngby).
— H. K., hjpr Kølstrup 140 (Fanefjord).
— P., Lyngby 139, 146, 179, 266, 310, 591.
— T. L., Gamtofte 196, 198, 215, 251, 265 f, 512.
— T. Skat, biskop, Kbhvn 41, 69, 107, 258, 410, 423, 512, 533, 571.
— T. Skat, frimgh, Ryslinge 44, 141, 312, 482, 499 f, 516, 517, 518 f, 521, 541, 590.

Saabye, H. G., Oure-V 537, 538, 540 (Toreby).
Sabroe, H. G. S., provst Tranekær 314, 318, 336, 338, 609, 610, 618, 619 f, 647.
Sadolin, T., Assens 259.
Sannerum, V., Ørsted-O 208, 283.
Schack, T. E., Marslev-B 147.
Schaldemose, M. C., Assens-K 253, 255, 257, 268.
Schaper, C. G., Nyborg 554, 557.
Scharling, Henrik, prof 45.
— P. J. C., Ærøskøbing 654 (Randers).
Schepelern, F. K. G., hjpr Gislev-E 524 (stiftsprovst, Viborg).
— G. C. K., Holmens provst 72, 77.
Scheving, B. G., Nr Lyndelse-H 120, 180, 182, 186, 187, 189, 190.
Schiødte, M., Husby 348.
— N. M., Vor Frue k, Svendborg 364, 368, 384, 285.
Schiøler, G., V Hæsinge-SL 466 (Tølløse, biskop, Roskilde).
— G. C. K., hjpr Mesinge 152 (Herstedøster-V).
Schjerning, C. H. E., Tommerup 104, 106 (K Stillinge).
Schiødt, H. M., kstrd, Verninge 102.
Schjørring, Jens, hjpr Ryslinge valgm, højskolef 177, 181, 188, 400, 482, 515, 521, 530, 534, 551, 609 (Ørslev-B).

Schmidt, C. M., provst, Mesinge 120, 122, 150, 152, 157, 158.
— D. N. B., Munkebo 130.
— G. C., Tise 617.
— J. M., Paarup 86.
Schmidt-Phiselbeck, C. F. V., Sct. Hans k, Odense, 76, 104, 107.
Schmidth, J. K., Rudkøbing 611, 612 f.
Schneekloth, G. A., hjpr Nr Næraa-B 209 (Sundby, Kbhvn).
Schou, C. M., Sandager-H 259, 274 (Vor Frue k, Aalborg).
— T. R., Kværndrup 225, 402.
Schousboe, J. C. V., kat Assens 259.
— P. S., Landet 410.
— P. S., Flødstrup-U 568 f, 575.
— V. C., biskop Aalborg 94.
— V. C. C., Landet 410.
— V. C. C., provst, Maria k, Kbhvn, 555.
Schovsbo, G. F. P. H., provst Nr. Aaby-I 305, 306. 340, 347, 463, 569 (Vemmetofte).
Schram, W. L., Thurø 357, 403 f, 406.
Schroll, V. G., Tved 383.
Schrøder, J. O., rkp Blaagaards k, Kbhvn, 532.
Schultz, J. F. C., Verninge 101, 103.
Schurmann, J. C., provst Skaarup 357, 378, 379 f, 396.
Seedorff-Rasmussen, N. H., Hjadstrup 207.
Sehested, N., Uggerslev-NH 220.
Seidelin, I. J., Søllested-V 284.
— V. P., provst, Dreslette 253, 254, 262, 295, 296, 341.
Selchier, H. H., Balslev-E 335.
Selmer (Nerenst),, E. P. W. K., Gudme-B 547, 549.
— F., Sdr Næraa, 175, 176 (Aversi-T).
— F. S., provst, Herrested 484, 588.
Sidenius, B., Særslev 235.
— C. A. H., Brenderup 326.
— I., Gudbjerg 551.
— J., Ærøskøbing 654.
— K. R. E., Tranderup 674, 677, 679.
— N., Hesselager 532.
Silfverberg, A. F., Sct Nicolai k, Svendborg, 370.
Simonsen, H., rkp Vor Frue k, Odense 73.
— S. P., Særslev 237, 301.
— V. E., hjpr Allesø-N 213 (Niløse).
Sjelborg, F. C., hjpr Svindinge 527 (Faarevejle).
Skjerbek, C. E., provst, V Hæsinge-SH 424, 465, 466.
— C. E., Simmerbølle 617.
Skjerbæk, T. O., Sandager-H 274.
Skjødt, J. J., Vejlby 305, 319.
Skou, J. C. C., provst Svindinge 526, 527.
Skouboe, C. F., Skaarup 378, 380, 555, 561.
Skov, A. P. A. K., Uggerslev-NH 221.
Skovgaard-Petersen, C. A., domprovst, Roskilde 43, 548, 556.
Skovmand, S., Gamborg-U 199, 704.
Skovsted, K. V., Skellerup-E 576, 614.
Skovsbo, H. M., Hou 628.
Skydsgaard, J. C. P., Vindinge 121, 175, 176, 179, 483, 578, 580 f.
Skytte, H. E. N., Søllested-V 284.
Slamberg, H., Støvring-M 662.
Smith, C. N., provst, Korup-U 87, 207, 208, 223.
— Dan, provst Stege 640.
— O. A., Egense 384.
— T. F. P., Vor Frue k, Svendborg, 366 (Skelskør).
Smith-Petersen, J. J., rkp Vissenbjerg 118 (Glostlunde-G).
Soetmann, J. I., hjpr Sct Jørgens-S 375 (Aalborg Vor Frue k).
Sommer, J., hjpr Stenløse-F 99 (Torup).
— C. O. F., Veflinge 227, 246 f.
Sommerfeldt, C., Skamby 222.
Sonne, A. K., hjpr Humble 640 (Solbjerg-S).
Sorterup, C. F., hjpr Skaarup 380 (K Stillinge).
— J. B., Langaa-Ø 529.
Sparre-Petersen, T. R., provst, Gamtofte 254, 267.
Sperling, E. A., kkp Marstal 653, 664 (Hornbæk-H).
Spleis, C. O. S., Norup 196,198 (Grevinge).
von Spreckelsen, E., provst Gislev-E 524 (Borup-K).
— L. B., Uggerslev-NH 220.
Spur, E. H., Husby 338, 350.
Stabell, T. V. Tanderup 276.
Staffeldt, E., Middelfart 312, 704 (frimgh Aagaard).
Stage, N. C., Kullerup-R 577 f.
Stahlfest Møller, F. P., Korup-U 87 (Ringsted-B).
Stamer, T. S., Gamborg-U 345, 704 (Odense).
Stang, K., kkp Horne 477 (Slemminge-F).
Staun, J. C., hjpr Skellerup-E 574.
Steen, C. L., Rudkøbing 612.
— Jul., Kbhvn, 41, 329, 559, 658, 669.
Steenberg, C. J. O., Sanderum 96.
— O., Haarby 293, 661.
Steenbuch, A. H., Nyborg straffeanst, 75, 562.
— Th., Sct. Hans k, Odense 51, 55, 75, 82, 85.
Steenstrup, J. O. P., Bøstrup 623.
Steenwinkel, Emil, provst, Søborg 206.
Steffensen, H. R., Munkebo 120, 134, 135, 617 (Ørsted, Jyll).
— J. C., Tryggelev-F 644.
Stein, H., biskop 40, 52, 59, 128, 217, 243, 243, 396, 431, 440, 458, 555. 575.
Steinrud, J., Nyborg 561.
Sthyr, H. V., biskop 40, 247.
Storch, C., ksstrd, Køng 286.
— F. L., Sønderby 299.
Storm, K. T., hjpr Ryslinge valgmgh 299, 515.
Strangen, H. P. C., Tranderup 673, 675 f.
Strodtmann, C. F. F., hjpr Køng 286 (Aarslev-H).
Struer, N. J., provst Vissenbjerg 84, 97, 113, 114.
Strøbech, E. J., Gamtofte 267 (Utterslev, Kbhvn).
Strøm, G. F. P., Marslev-B 36, 120, 145, 146 f.
Stub, S. N., Oure-V 538, 540.
Stützer, O. V., Kauslunde 313, 314 (Vorning-KH).
Stærmose Andersen, A., hjpr Vejlby 318 (Vonsild-D).
Sundbye, C. P., hjpr Gamborg 341 (Sønderholm-F).
Swane, H., biskop, Viborg 100, 102.
Sveistrup, J. I., Gudbjerg 376, 482, 549, 550, 552.
Svejstrup Nielsen, K., Avernakø 481.
Svelmøe, C., Allesø-N 198, 213, 379, 557
Svendsen, N. J. M., Jelling-H 50, 454, 460, 507.
Svitzer, H. P., stiftsprovst, Vor Frue k, Odense, 49, 58, 67, 75.
Søe, N. H. prof theol, 243.
Søgaard Jensen, A., hjpr Svendborg 369 (Haraldsted-A).
Sølling, C. A., Brylle 110, 111 (Sct Pauls k, Aarhus).
Sørensen, A. J., Dreslette 253, 297, 319.
— C., kkp Bolbro, Odense 65.
— Clemens C., Vor Frue k, Svendborg 364, 369.
— J., Brylle 111 (Gaverslund).
— J. J. N. Juul, provst, Bregninge, Taasinge 357, 358, 409.
— K. J., Ryslinge 496, 497.
— L. C. Jordløse-H 467, 470.
— L. C., Thurø 406 (Keldby).
— N. F. Lygaard, hjpr Middelfart 312 (Jerslev-H).
— P. J., Vejle 288, 319.
— S. Chr., rkp, Nyborg 53, 555, 561 (Garnisons k, Kbhvn).
— S. H. Faaborg-D 424, 425, 428 (Brorsons k, Kbhvn).
— S. M., Skaarup 357, 378, 380.
— Vilh. Husby 259, 263, 306, 346, 348 f.
Søtoft, C., Norup 198.
— N., Ø Egesborg 74.

Taaffe, T. C., Keldby 674.
Tange, G., Fredens k, Odense 81.
Teiler, A. P. H., Nyborg straffeanst 562 (Ordrup).
Teilmann, J., valgmgh Bering 475, 662.
Terkelsen, E., hjpr Ollerup-K 388, 393 (valgmgh Herning).
— T., Gelsted-R 305, 331, 333 f.
Tetens, S., biskop Als-Ærø 651.
Thaning, C. E., Jordløse-H 470 (rkp Gentofte).
— J. G., Lunde 208, 415, 616.
— K. F. W., Asperup-R 324.
Thelle, V. A., provst Rudkøbing 610, 614, 642.
Thestrup Pedersen, E., Lunde 208.
Tholle, T. H. J., provst Rise 651, 652, 653, 658 f, 661, 665 f, 668, 669 f.
Thomsen, A., Veflinge 248 (Guldager).
— A. E. M., Balslev-E 334, 336.
— J. F. L., Marslev-B 147.
— N., provst Søndersø 197, 249.
— P., kkp Marstal 665 (Resen-H).
— T. G., Norup 198, 215, 330 (rkp Randers).
— T. H., Gamtofte 264.
Thorbjørnsen, F. C. J., kat Kerteminde-D 130 (kat Helsingør).
Thorsager, H. K., Herrested 406, 589 (Aaker).
Thorup, C. E., provst Ø Hæsinge-H 424, 462, 466 (Skuldelev-S).
Thune, J., Gaverslund 138.
de Thura, C. E., Tommerup 106.
— C. H., Hesselager 415, 531, 533.
Thyssen, E. Pontoppidan, Ansgar k, Odense 44, 55, 64, 253, 286, 287 (stiftsprovst Gl Haderslev).
Tiedemann, P. F., Strib-R 320.
Tobiesen, F. H., Vindinge 578.
— L. E. L., provst Flemløse 15, 253, 254, 257, 258, 274, 275, 280, 281, 288, 289 f, 291.
Toft, C. L., Sct Hans hosp, Roskilde 445.
Tolderlund, J. F., Middelfart 307, 309.
Tolderlund-Hansen, L. N. V., Balslev-E 251, 273, 274, 305, 335, 336 (Fjelstrup).
Tollestrup, B. V., Tanderup 276, 393 (Toksværd).
Tolstrup, J. C. V., rkp Nyborg 554, 561 (andenp Roskilde dk).
— R., hjpr Kerteminde 130 (Rødding-K).
Tommerup, P., Hesselager 531, 534.

Tram, O. G., hjpr Nr Broby 445 (Uby).
— H. P. C., Klinte-G 224.
— S. T., Snøde-S 626.
Tranberg, P. C., Aaker 659.
Tranæs, L. B. S., Brenderup 327 (Vitten-HH).
Trautner, H., Flødstrup-U 569 f.
Troensegaard-Hansen, L. A., hjpr Svendborg 367 Graasten-A).
Trojel, C. T., Søllinge-H 577, 593 f.
— F. V., Rynkeby-R 150.
Tvenge, M. M. M., Kærum 261, 642.
Tønnesen, F., hjpr Brylle 111 (Taarup-K).
Tørsleff, J. A., kkp Th. Kingos k, Odense 65 (Herlufmagle).
— J. A., Ø Egesborg 552.

Ussing, A. F. C., hjpr Gamtofte 264 (Skelskør).
— C. P., kat Bogense-S 228 (Gern-S).
— H., Skamby 220, 223.
— Henry, dr stiftsprovst Kbhvn 105, 218, 266, 333, 556, 559, 617.
— L. K. K., Ørbæk 585 f.
Utke, H. C., hjpr Udby 343 (Tjæreby-A).

Vad, J. P. C., hjpr Rudkøbing 614 (Røsnæs).
Wad, M., Seden-Aa 120, 148, 159, 160 (Korsør-T).
Vadum, C., kat Faaborg-D 428 (Hyllested-R).
Vahl, Jens, provst Nr Vedby-NA 94, 205, 349, 559, 662.
Valentiner, L. A., provst Mesinge-V 120, 122, 153, 154.
Valeur, J. C. R., provst Paarup 83, 84, 86, 115, 675.
Valerius, E. G. L., Kværndrup 401, 402.
Vang, J. A. P., Fraugde 163, 269.
Warberg, J. F., hjpr Munkebo 135.
Warburg, E. F., Sct Nicolai k, Svendborg 363, 371.
Varming, D. C. L. A., kat Ærøskøbing 656 (Ø-V Alling.)
Warncke, O. M., Gamtofte 268.
Weber, M., Brylle 85, 111, 315, 318 (Haslev-F).
Vedel, C., Korup-U 87.
Wedel, G. T., kat Svendborg 371.
— P. A., amtsprovst, Skaarup 30, 357, 377.
Wegener, C. C., provst Kværndrup 358, 402 (Chrborg slots k, Kbhvn).
— C. F. J., Viby 120, 153, 524, 638, 642 (biskop Loll-F).
— H. E. D., hjpr Skaarup 380 (Radsted).
Weiss, C. F., hjpr Seden-A 160 (Sønderhaa-H).
Welding, C., Helligaands k 666.
Wellejus, H., provst Korup-U 54, 55, 64, 83, 84, 88 f, 118.
Vendt, E. P. C., hjpr V Skerninge-U 438 (Ulsø-ØE).
Wendelboe, E., Agedrup 66, 145.
Wernberg-Møller, J. P. C., Kerteminde 130.
Wessel-Brown, P., Sdr Højrup-Aa 596, 598.
West, E. H., Krogsbølle 36, 215, 217, 219 (Vallø).
Vested, C. F., provst, Stenløse-F 84, 100.
Vesten, L., Sulsted-A 671.
Westengaard, L. C. D., Sct Hans k, Odense, 31, 49, 74 f.
Vesterboe, C. F., Fjelsted-H 50, 82, 328.
Vestergaard, S. T., kkp Horne 477 (Nyord).
Westergaard, P. O., rkp Hans k, Odense 78, 419 (Vinkel-R).
Westergaard-Jacobsen, A., provst Flensborg 345.
Westh, A., hjpr Klinte-G 224.
— G. P., rkp Vor Frue k, Odense 73 (Sjørring-T).
Westphal Hansen, H. C., Verninge 103.
Weylandt, C. M., Veflinge 246.
Vibe Petersen, J., provst Vejlby 305, 317, 318, 319 (Rødding, Sdj).
Wiberg, A. F., 1. rkp Sct Knuds k, Odense 60.
— J. E., Bregninge, Ærø 675, 678.
Wiberg, S. V., Jordløse-H 60, 423, 467, 468 f.
Viborg, K. F., Rynkeby-R 38, 120, 148, 149, 578 (Slagelse).
Wied, A. N. B., hjpr Ejlby-M 232 (Herslev).
— R. J. C. G., Humble 609, 638, 641.
Viereck, C. F., Hans Tausens k, Odense 66.
Wilhjelm, F., Snøde-S 608, 625, 626, 629.
— F., hjpr Snøde-S 608, 625, 627 (Randers).
Wille, N. S. E., Sdr Broby 173, 458, 459, 470.
Willemoes, J., Herfølge-S 173.
Willer, B., Aulum-H 226.
Wilms, J. H., Sdr Næraa 177, 303.
Vilstrup, A. F. K., hjpr Skaarup 380 (Bjerregrav-Aa).
— C. J. L., Barløse 271 f.
— H., Guldbjerg-NS 231 (Herslev-G).
Viltoft, P. J., provst, dr, Hunseby 86.
Vind, C. J., ksstrd, Simmerbølle 604, 616.
Vindel, J. A. M. H. J., hjpr Middelfart 312 (Starup-G).
Windeløv, I. H., Sdr Højrup-Aa 599.
Windfeld, Jul., Hyllested-VH 108.
Winding, A., Paarup 85.
Winge, J., Nr Aaby-I 338.
Winther, A. C., Søllinge-H 115, 117, 496, 594, 670.
— C. P., provst Frederiks k, Kbhvn 496, 639.
— H., Sdr Højrup-Aa 597, 598.
— J. C. L., Gimlinge 235.
— T. C., Thurø 406 (Korsør-T).
— W. J., kat Kerteminde-D 130 (Kastrup v Vrdbg).
With, A., Krogsbølle 215, 216, 217.
— G. A. O. S., Middelfart 704.
Witt-Hansen, J. N., hjpr Korup-U 88 (Malt-F).
Wittrup, J. F. L., Ørsted-O 279, 282.
— L. C. M. C., Nr Søby-H 194.
Voldum, J. S., Baagø 263 (Hjembæk-S).
— K. J., Nordby, Fanø 54.
Volf, J. J., Langaa-Ø 367, 529 (Slagelse).
— R., stiftsprovst, Store Hedinge 66, 69, 309, 349, 652.
Wolf, C. P. E., Husby 350 (Vodder).
— R. J., hjpr Korup-U 88 (Visby-H).
Worm, M. N., Søndersø 220, 249.
— N., Flødstrup-U 566.
Wulff, J. G. J., kat Svendborg 371 (Vodder).
— S., Vor Frue k, Svendborg 365 (Rorup-G).
Wulff Pedersen, E., hjpr Rudkøbing 614 (hjpr Ønslev-E).
Værge, G., Nr Næraa-B 220.
Wøldike, J., Kværndrup 402.
— M. T., provst, Brahetrolleborg-K 424, 440, 442, 443.

Zeuthen, A. H., kkp Faaborg-D 428 (Aulum-H).
— Fr., dr, stiftsprovst, Fredericia 130, 258, 296, 308, 440, 458, 523, 663.
— F. B., Skamby 202, 221, 222.
— M. V., Krogsbølle 218.

Øhlenschlæger, V. J. M., Ø Skerninge-H 58, 357, 385, 387, 430.
Øllgaard, H. B. L., biskop 44, 48, 56, 63, 64, 88, 144, 273, 305, 306, 321, 324, 501, 704.
— P. U. L., 1. rkp Sct Knuds k, Odense 51, 55, 63.
Ørning, C. C. A., Gislev-E 526.
Ørsted, C. M., Simmerbølle 608, 616.
— S. V., Sønderby 299, 614 (Magleby-H).
Østerbye, H. I., Longelse-F 630 (Durup-T).
Østergaard-Nielsen, H. B., Sønderby 300 (Viborg Sdr sogn).
Østrup, F. L. J., dr, Horne 424, 476.
— J., Gørlev-B 448, 460.
— V., Longelse-F 629.

Alfabetisk fortegnelse over præstefruer, opført efter døbenavn

(Mandens efternavn og sidste embede i Fyns stift er anført i parentes.)

Aabye, Christiane D. (Vedel, Korup-U) 87.
Aagaard, Louise M (Høyer Møller, Kølstrup) 139.
Abrahamsen, Tove (Zeuthen, Krogsbølle) 218.
Adler, Nic. H. (Lund, Vigerslev) 243.
Ahrensen, Louise M. S. (Mohr, Stenstrup-L) 396.
Amondsen, Hilda A. (Meyer, Sønderby) 300.
Amundsen, Emma I. (Bang, Aunslev-B) 565.
Andersen, Anna M. (Graae, Tranekær) 619.
— Betty J. (Larsen, Bjerreby) 413.
— Betzy A. (Schmidth, Rudkøbing) 612.
— Bodil (Aarup, Kerte) 277.
— Edith (Jørgensen, hjpr Hans Tausens k) 704.
— Elisabeth (With, Krogsbølle) 217, 704.
— Elisabeth (Jensen, Rønninge-R) 174.
Andersen, Ella K. M. (Skytte, Søllested-V) 284.
— Else B. (Petersen, Tryggelev-F) 645.
— Eva (Sadolin, Assens) 259.
— Ida M. D. (Schmidt-Phiseldeck, Odense) 77.
— Inga N. (Windeløv, Sdr Højrup-Aa) 599.
— Maren (Konstantin-Hansen, Særslev) 236.
— Petra (Wellejus, Korup-U) 88.
— Thora M. F. (de Thura, Hesselager) 533.
Andresson, Ellen V. (Nielsen, Balslev-E) 337.
Andresen, Ester M. (Eriksen, Dalby-S) 158.
— Ingeborg P. (Hansen, Skeby-O) 200.
Ankersen, Alma (Hansen, Herrested) 589.
Arild, Petersine C. A. (Drejer, Humble) 640.
Asmussen, Kirstine F. C. (Hagerup, Udby) 344.

Astrup, Louise C. C. (Krohn, V Aaby-Aa) 429.

Baar, Bodil K. (Edsberg, Sondersø) 248.
Bach, Bertha M. C. (Wernberg-Møller, Kerteminde) 130.
Bache, Kirsten (Diderichsen, kkp Assens) 260.
Baden, Inger (Blume, Barløse) 272.
Bagger, Edith C. (Rasmussen, Sønderby) 299.
— Johanne K. K. (Winther, Søllinge-H) 594.
Balle, Fred. E. (Blicher, N Broby) 455.
Balslev, Esther J. (Bang Jespersen, Hillerslev) 464.
— Martha J. (Mogensen, Gislev-E) 524.
— Sofie F. (Wied, Humble) 641.
Bang, Alice (Basbøll, Ørbæk) 587.
Hedevig I. (Jungersen, Skellerup-E) 574.
— Ida M. S. (Helms, Skellerup-E) 574.
Kirsten (Rasmussen, Horne) 477.
— Nanny C. S. (Helms, Skellerup-E) 574.
— Ruth (Munch Madsen, Tranekær) 620.
— Ruth (Rudolph, Fløstrup-U) 571.
Bangert, Else I. (Dyssegaard, Hou) 628.
— Louise E. (Rottbøll, Kværndrup) 402.
Barchalia, Joh. C. (Kiærskou, Dalby-S) 158.
Bardenfleth, Marien (Rørdam, Skaarup) 380.
Barfoed, Elisabeth (Meldal, Allesø-N) 213.
— Laura C. F. (Gøtzsche, V Aaby-Aa) 430.
Barfred, Anna M (Barfod, Gelsted-R) 333.
Barsøe, Karen (Barfoed, rkp Sct Hans k, Od) 78.
Bartholdy, Car. A. (Møller, Rønninge-R) 172.
Bartholin, Henny H (Jørgensen, Tryggelev-F) 645.
Basballe, Bodil E. C. Clod, Skydebjerg-O) 279.
Baumann, Ida M. J. (Denker, Allesø-N) 213.
Bay, Hansine H. A. (Høgsbro, Bjerreby) 412.
— Mathilde (Bay Olsen, Korup-U) 88.
Bayer, Hanne S. M. (Schousboe, Landet) 410.
Beck, Ane S. B. (Biering, Svindinge) 526.
Bekker, Hanne C. (Steenstrup, Bøstrup) 623.
Bendix, Hansine P. E. (Haugaard, Særslev) 235.
— Nic. A. M. (Fritz, Brændekilde-B) 97.
Bendz, Regine M. (Olivarius, Skellerup-E) 574.
Bennetzen, Astrid (Leth, Lumby) 212.
Johanne (Fog-Nielsen, Brenderup) 327.
Bentzon, Johanne K. (Munch, Ringe) 486.
Benthin, Ellen E. (Steenbuch, Nyborg straffeanst) 562.
Benzon, Cathrine J. (Picker, Brylle) 111.
— Jutta H. C. (Madelung, Sandager-H) 274.
Tonny H. (Madelung, Sandager-H) 274.
Berg, Anna C. (Larsen, Vejlby) 318.
Anna L. (Knudsen, Middelfart) 311.
Dorthea P. (Hagen, valgm, Kerteminde) 132.
Helga J. (Nielsen, Mesinge) 152.
Marianne (Valeur, Paarup) 86.
Bergh, Edel A. S. (Bollerup, Brændekilde-B) 98.
Bertelsen, Hansine B. C. A. (Petersen, Rise) 668.
Beyer, Anna H. (Wiberg, Bregninge, Ærø) 678.
— Kirstine (Hanssen, Tved) 383.
Biering, Betty L. N. (Kjær, Tullebølle) 621.
Birch, Sophie C. (Bagger, Brahetrolleborg-K) 442.
— Vibeke F (Aastrup, Sct Knuds k, Odense) 60.
Birch-Flindt, Karin (Hindse-Nielsen, Nyborg straffeanstalt) 563.
Birkedal, Agathe (Lorenzen, Nr Lyndelse-H) 191.
— Nanna I. (Balslev, Sondersø) 249.
Bjørnsen, Charlotte A. (Lerche Jørgensen, Lindelse) 632.
Blicher, Anna M. (Matthiesen, Strynø) 419.
Blom, Emmy H. M. (Bertelsen, Lindelse) 632.
Blom-Hanssen, Ellen M. (Bøss, Gelsted-R) 334.
Blædel, Pouline C. (Horneman, Sct Jørgens-S) 374.
Bodom, Martha U. (Hofnan-Bang, Lunde) 208.
Boesen, Joachimine U (Lassen, Østrup-H) 202.
— Martine H. (Balslev, Haarslev) 240.
Bohnfeldt, Helene P. (Nørgaard, Vejstrup valgmgh) 542.
Bohr, Christine O. (Berg, Oure-V) 540.
Bojesen, Gudny (biskop Rud) 43.
— Gudrun (Busk, Svindinge) 527.
Bondesen, Sophie C. (Meier, Verninge) 102.
Borch, Anna V (Fog-Nielsen, Middelfart) 311.
Marie S. F. (Madsen, Faaborg-D) 428.
Borgen, Anna M. (Ramsing, V Skerninge-U) 438.
Laura (Dahlerup, Ørbæk) 584.
Bork, Anna J. (Ascanius, Vejlby) 317.
— Anna L. C. (Høgh, Kerte).
Brammer, Anna (Archtander, Klinte-G) 224.
Brandt, Anna C. (Plesner, Humble) 639.
Berte L. (Graae, Bøstrup) 622.
— Ellen E. (Helms, Sv,endborg) 367.
Fred. C. V. (Møller, Bregninge, Taasinge) 408.
— Ingeborg L. M. (Clausen, Ollerup-K) 393, 704.
— Karen M. (Pedersen, Skamby) 223.
— Rebekka K. (Alsson, Sandager-H) 274.
Bredsdorff, Bodil M. (Lange, rkp Nyborg) 561.
Cathrine M. S. (Becher, V Hæsinge-SL) 465.
Bredsdorff, Johanne D. M. (Nissen, Rise) 669.
Johanne H. (Leth, Svanninge) 475.
— Louise J. R. (Leth, Allerup-D) 167.
Martine E. (Møller, Dalby-S) 158.
Breinholt, Marie O. (Kløvborg, Bregninge, Taasinge) 409.
Brix, Anna M. M. (Staffeldt, Middelfart) 212.
Broberg, Hedevig A. J. (Lange, Sct Hans, Od) 77.
Brockmann, Esther (Koch, Brylle) 112.
Brostrøm, Agnes (Balslev, Brylle) 112.
Bruhn, Julie J. (Poulsen, Dalum) 94.
Brummer, Louise A. (John Hansen, Gislev-E) 524.
Brun-Petersen, Kirsten (Petersen, Bøstrup) 625.
Bruun, Antonie (Hansen, Lumby) 211.
— Johanne M. (Prætorius, Fjelsted-H) 329.
Kristine M. (Brøndsted, Tryggelev-F) 643.
Brøndsted, Sophie C. (Jürgensen, Hesselager) 532.
Buch, Sidsel K. (Birk, Sct Jørgens-S) 375.
Budde, Ane M (Potter, Allested-V) 453.
Buhl, Anna M. (Skydsgaard, Vindinge) 580.
Bülow, Charlotte F. L. (Jensen, Ø Skerninge-H) 386.
— Charlotte V. C. (Schaldemose, Assens-K) 257.
— Cordelia E. A. (Schaldemose, Assens-K) 257.
Bygebjerg, Anna C. M. (Hjort, Ryslinge) 497.
Bøgh, Marie A. (Tobiesen, Flemløse) 289.
Bøving, Hilda G. (Højbjerg, Ringe) 487.

Carlsen, Anna M. C. (Jensen, Bregninge, Ærø) 678.
Carsson, Anna B. (Frederichsen, Aunslev-B) 565.
Carstens, Anna (Petersen, Rise) 668.
— Margrethe (Johannsen, Drejø) 415.
Thecla F. (Berggreen, Ø Skerninge-H) 386.
Castonier, Charlotte (Bertelsen, Lindelse) 632.
Christensen, Abigael (Hald, Lumby) 211.
— Anna K. (Andersen, kkp Humble) 642.
Berta C. S. (Juul-Nyholm, Hesselager) 534.
— Ebba (Stamer, Gamborg-U) 345.
— Elisabeth (Engberg, Strynø) 419.
— Gerda A. (Skov, Uggerslev-NH) 221.
Gerda M. (Egholm, kat Kerteminde) 130.
— Ingeborg C. (Winther, Sdr Højrup-Aa) 598.
— Karen (Jensen, Brenderup) 327.
— Karen G (Pedersen, Bregninge, Ærø) 678.
Kirsten (Krarup-Hansen, Marstal) 664.
— Marie P. L. (Sparre-Petersen, Gamtofte) 267.
Mathea C. (Lassen, Østrup) 202.
— Severine M. A. (Møller, Allerup-D) 167.
Christiansen, Anna K. (Thelle, Rudkøbing) 614.
Elise H. (Nygaard, S Næraa valgm) 178.
Inger K. (Nellemann, V Skerninge-U) 439.
Joh. E. (Rørdam Clausen, Od valgm) 82.
Christoffersen, Inger (Fromholt Hansen, Espe-V) 452.
Clausen, Clara S. (Rørdam, Gamtofte) 265.
— Dorthea (Petersen, Svendborg, Sct Nic) 371.
— Hansine C. D. (Biering, Svindinge) 526.
— Sophie G. (biskop Gad) 38.
Clemensen, Maren (Larsen, Lumby) 212.
Cloos, Henr. M. (Lorentzen, Skeby-O) 200.
Cohn, Louise N. (Ussing, Skamby) 223.
Conradsen, Vilh. M. (Christensen, Stenløse-F) 100.
Cramer, Car. M. C. (Lund, Landet) 410.
Mette M. (Lund, Landet) 410.

Dahlenberg, Laura B. V. (Skou, Svindinge) 527.
Dalsgaard, Asta (Barfod-Petersen, S Næraa valgm) 179.
Dam, Inger R. (Brondbjerg, Dreslette) 297.
Damhus, Aug. C. (Silfverberg, Svendborg Sct Nic) 370.
Daugaard, Marie (Carlsen, Ringe) 486.
Davidsen, Joh. D. C. (Sparre-Petersen, Gamtofte) 267.
Dethlefsen, Gudrun M. (Pedersen, Bjerreby) 413.
van Deurs, Conradine F (Hasle, Faaborg-D) 427.
Diez, Marie (Rydal Kr., Ryslinge) 518.
Dohn, Marie C. P. (Sørensen, Skaarup) 380.
Dons, Anna E. (Blædel, Assens-K) 256.
— Charlotte (Bøgh, Gamtofte) 265.
Dorph, Ingeborg (Balslev, Lumby) 212.
Drejer, Marie C. (Fog, Bogense-S) 227.
Drosth, Martha S. (Linneboe, Humble) 642.
Dürendal, Rebekka (Gjellebøl, Søllested-V) 284.
Døllner, Cathrine S. H. (Nissen, Vissenbjerg) 114.

Ebeling, Sev. E. (Hansen, Skamby) 222.
Edsberg, Rud. A. S. (Svelmøe, Allesø-N) 213.
Eegholt, Antoinette H. L. (Clausen, Brahetrolleborg-K) 443.
Egelund, Beatrice E. J. (Larsen, rkp Nyborg) 562.
Ehrenreich, Edel F. (Bruun, Hesselager) 535.
Eiler, Louise G. (Gad, N Broby) 456.
Eilertsen, Laura (Engholm, Skamby) 223.
Eilschou, Mathea C. (Leth, Middelfart) 309.
Eilskov, Alberta C. P. (Brandt, Ollerup-K) 391.
Ejde, Magnhild (Minds, Sct Hans, Od) 78.
Ellefsen, Lovise C. (Esbensen, Flemløse) 289.

Eller, Aug. (Tram, Snøde-S) 626.
Elling, Ingeborg (Juel, Munkebo) 135.
Elmgaard, Helga K (Kristensen, Kauslunde) 315.
Elmquist, Helene A. (Lunøe, Viby) 153.
Elwers, Caroline D. (Norlander, Guldbjerg) 231.
Emborg, Anna E. M. (la Cour, Gamtofte) 267.
Enemark, Ellen (Lund, Ørsted-O) 282.
Engelhardt, Anna D. H. (Madsen, Egense) 384.
Erichsen, Kirstine M. (Høy, Svanninge) 473.
Eriksen, Dorthea C. (Skovsted, Skellerup-E) 576.
Erslew, Christiane C. (Binzer, Sct Jørgens-S) 374.
Esbech, Margr. C. (Rasmussen, Marslev-B) 147.
Eskildsen, Inger K. (Pedersen, Sanderum) 97.
Estrup, Joh. K. (Dahl, V Aaby-Aa) 432.

Faber, Asta T. (Beckmann, Haarby) 293.
Fabricius, Elisabeth (Trojel, Rynkeby-R) 150.
· Emilie V. (Trojel, Rynkeby-R) 150.
Fahnøe, Laura (Krøyer, Særslev) 235.
Fangel, Elin (Rørbæk Madsen, Mesinge) 154.
— Ellen K. (Johansen, Søllinge-H) 594.
· Mathilde M. (Brorson, Gamborg) 341.
Feilberg, Abelone M. (Bang, Horne) 474.
Felbo, Mette V. (Boas, V Aaby-Aa) 432.
Felding, Inger E. M. (Hasselager, S Næraa) 176.
Fenger, Anna (Holm, Gamtofte) 265.
— Maria M. (biskop Balslev) 42.
Fenneberg-Hansen, Vibeke (Nørholm-Pedersen, Munkebjerg, Od) 65.
Fick, Ida L. M. (Bock, Horne) 476.
Finderup, Hella B. (Mathiesen, S Broby) 459.
Fischer-Nielsen, Christine (Moe, Ærøskøbing) 654.
Fjeldgaard, Dorthea M. (Gottlieb, Klinte-G) 224.
Fjelsted, Lucia V. (Wittrup, N Søby-H) 194.
Fjelstrup, Amalie (Arctander, Klinte-G) 224.
Fledelius, Ingrid (Nørgaard, valgm Ryslinge) 517.
Flensborg, Sine A. (Heise, Stenløse-F) 100.
Fog, Bothilde C. (Petersen, Seden-A) 161.
— Ellen (Poulsen, Baagø) 263.
— Ida E. (Rützow, Viby) 153.
Foged, Else M. S. (Ernstsen, Tranderup) 676.
Fogh, Petra M. (Hansen, Herrested) 589.
Folmer, Cec. M. (Blum, Drejø) 415.
Fonnesbech, Anna K. (Frandsen, Frørup) 583.
Fontenay, Elise (Fontenay, Skrøbelev) 615.
Foss, Else M. (Schroll, Tved) 383.
Frandsen, Dagmar S. K. (Iversen, Skeby-O) 201.
Frederiksen, Dagmar A. O. (Schiødte, Svdborg) 368.
Frees, Maria K. (Frankov-Pedersen, Køng) 287.
Frellesvig, Inger M. (Mørch, V Skerninge-U) 439.
Frich, Christine (Winge, N Aaby-I) 338.
Friis, Charlotte A. C. (Sørensen, Husby) 348.
— Christine M. (Ortmann, Magleby, Lgld) 646.
— Eleonora H. C. (Hansen, Svanninge) 473.
— Hedvig K. (Kjær, Gudme-V) 548.
— Karen J. A. (Seedorff-Rasmussen, Hjadstrup) 207.
— Mariane (Friis, Marslev-B) 138.
— Marie K. (Worm, Søndersø) 249.
Frisenberg, Marie (Agerbek, Ø Hæsinge-H) 460.
Fritsche, Emma A. (stiftsprovst Damgaard, Od) 58.
Fryd, Carol. F. (Steen, Rudkøbing) 612.
Frølich, Cornelia (Stage, Kullerup-R) 577.
Fuglsang, Lucie N. (Nielsen, Frørup) 582.

Gaardhøje, Kristine (Wille, S Broby) 459.
Gamst, Marie C. (Schmidt, Paarup) 86.
Garde, Fanny (Regoli, Oure-V) 539.
Gebbard, Louise H (Ørsted, Simmerbølle) 616.
Gellert, Inger (Hofdahl, Svindinge) 523.
Giede, Ottilia L. A. (Bøving, Barløse) 272.
Giegengach, Elisa A. (Smith, Korup-U) 87.
Gjellebøl, Julie D. (Schousboe, Flødstrup-U) 568.
· Laura E. D. M. (Gandil, Ø Hæsinge) 462.
Gjessing, Elisabeth (Barfoed, Føns-Ø) 346.
Glahn, Elisabeth (Valentiner, Mesinge-V) 154.
Gleerup, Brigitte E. (Gleerup, Udby) 343.
— Cathr. M. (Storch, Sønderby) 299.
· Sophie A. (Gleerup, Skydebjerg-O) 279.
Gnudtzmann, Sophie K. (Crone, Herrested) 588.
Gottlieb, Sophie A. (Vedel, Korup-U) 87.
Gottschalck, Marie M. (Ortmann, Magleby, Lgld) 646.
Graversen, Inge Fog (hjpr Hans Tausens k, Od) 66.
Greve, Else (Vang, Fraugde) 163.
Groth, Petrine B (Fog, Bogense) 227.
Grove, Andrea C. N. (P. C. J. Rasmussen, Rise) 668.
— Charlotte F. U. C. (P. C. J. Rasmussen, Rise) 668.
Grove-Rasmussen, Sophie C. E. (Hansen, Tanderup) 276.
Grubbe, Agnes (Schou, Kværndrup) 402.
Grue, Elna (Thestrup Pedersen, Lunde) 208.
Grundtvig, Fanny E. A. (Raaschou, Espe-V) 450.
Grønning, Vilh. (Klein, Gudme-B) 549.
Gøtzsche, Cathrine L. (Rohmann, Rønninge-R) 172.
— Henriette A. (Mygind, Fraugde) 163.
— Karen M. (Storch, Køng) 286.
Gøtzsche, Sara C. (Bang, Haarby) 293.

Hagemann, Anna K. (Mollerup, Gelsted-R) 332.
— Johanne A. (Mollerup, Gelsted-R) 332.
Hagen, Augusta H. (Nyeborg, Gamborg) 341.
— Ida O. B. (Nyeborg, Gamborg) 341.
— Harriet C (Hagen, Ørsted) 282.
Hald, Madsine C. (Wedel, kat Svendborg) 371.
Hall, Gudrun (Bang, Skellerup-E) 575.
Hamburger, Emilie C. N. (Buch, Jordløse-H) 470.
Hammer, Charlotte K. A. (Petersen, Lunde) 208.
Hansen, Anna A. (Berggreen, Ø Skerninge-H) 386.
— Anna C. (Hempel, Herringe-G) 445.
— Anna, M. (Johansen, Rise) 671.
· Anna M. S. (Schmidt-Phiseldech, Sct Hans, Od) 77.
· Botille (Hagen, Kerteminde valgm) 132.
— Christine M. (N. P. Hansen, Vor Frue, Od) 69.
· Edel S. (Holme, Dreslette) 297.
Elisabeth A. L. E. (Melbye, Asperup-R) 323.
— Ellen (Nørfelt, Vissenbjerg) 117.
· Ellen Fasting (Schaarup, Faaborg) 428.
· Ellen Sylvest (Jensen, Flemløse) 291.
Erna (Finnerup, Gamtofte) 268.
— Eugenia B. (Bock, Bregninge, Taasinge) 409.
— Eva (Svejstrup Nielsen, Avernakø) 481.
— Gerda T. (Olsen, Longelse-F) 630.
— Hansine K. (Andersen, Dalum) 94.
— Helga H. (Qvist, Lyø) 479.
— Helga (Fich, Mesinge) 152.
— Justa J. M. (Selchau, Balslev-E) 335.
· Karen H. (Basbøll, Ørbæk) 587.
— Lovise D. (Klein, Bregninge, Ærø) 677.
· Mariane (Rasmussen, Brahetrolleborg-K) 444.
— Marie K. B. (Barfoed, Føns-Ø) 346.
— Mary K. (Olsen, Snøde-S) 627.
— Minna (Harder, N Søby-H) 194.
— Nic. R. (Bülow, Marstal) 661.
— Ruth (Kolpen, Herringe-G) 448.
— Sigrid M. K. (Naamansen, Vissenbjerg) 118.
— Sophie C. (Brummer, Paarup) 85.
— Valborg (Køster, Kølstrup) 144.
— Valborg H. (Laursen, Barløse) 273.
Harris, Ella R. (Bruun-Mogensen, Haarby) 294.
Hauschultz, Ellen M. (Madsen, Dreslette) 297.
Haxthausen, Olga S. (Hansen, N Broby) 456.
Heegaard, Hedvig (Winding, Paarup) 85.
Heiberg, Elisabeth (Wernberg-Møller, Kerteminde) 130.
· Georgia E. (J. Møller, rkp Vor Frue k, Od) 72.
Hein, Anna C. (Jensen, Magleby) 647.
Heje, Anna A. (Linneboe, Humble) 642.
Helgogaard, Anna K (Andersen, V Aaby-A) 432.
Hellesen, Car. C. D. (Lange, Sanderum) 96.
— Charlotte F. M. (Malmstrøm, Humble) 640.
Helmers, Margr. H. (Engelbreth, Ørbæk) 584.
Helms, Christence P. (Fogh, Svanninge) 472.
Hemmingsen, Anna L. (Gottschalck Rasmussen, N Søby-H) 194.
Hempel, Sophie M. (Barfoed, Allerup-D) 166.
Henrichsen, Anna M. (Valerius, Kværndrup) 402.
Herling, Britta M. (Tiedemann, Strib-R) 320.
Herskind, Alvilda (Jørgensen, Skrøbelev) 615.
Hertel, Marcelline E. L. (Kragh, Gudbjerg) 551.
— Petra N. A. (Bryndum, S Broby) 458.
Hertz, Lucie E. (Fich, Bogense-S) 227.
Hesse, Henr. V. (Kristensen, Særslev) 235.
Hildebrandt, Henr. (Seidelin, Søllested-V) 284.
Hinrichsen, Fr. M. M. (Lintrup, Seden-A) 160.
Hinckeli, Anna M. (Kærup, Klinte-G) 225.
Hintze, Sophie A. (Lintrup, Seden-A) 160.
Hjardemaal, Kassandra V. (Leunbach, Hesselager) 534.
Hjemøe, Mette C. (Riis, Oure-V) 539.
Hoffmann-Madsen, Helga (Sørensen, Dreslette) 297.
Holbek, Agnete (Lange, Sct Hans, Od) 77.
Holm, Christine (Sidenius, Særslev) 235.
— Louise (biskop Engelstoft) 35.
— Mariane E. (Cramer, V Skerninge-U) 438.
· Minora E. (Koefoed, Hesselager) 532.
· Nielsine E. (Wessel-Brown, S Højrup-A) 598.
— Petra (Sidenius, Brenderup-O) 326.
· Vibeke C. (Wiberg, Jordløse-H) 468.
— Vilh. J. (Sommerfeldt, Skamby) 222.
Holme, Thora C. E. (Fich, Skovby-O) 229.
Holst, Martha T. (Wøldike, Brahetr-K) 422.
Hune, Agnete (Mailand, N Lyndelse-H) 193.
Husum, Charl. E. V. L. (Juul, Ø Hæsinge-H) 462.
— Thomine L. (Hertel, Brenderup) 326.
Hvidberg, Helga M. (Hansen, Vejlby) 318.
Hvidberg-Hansen, Rigmor (Steinrud, Nyborg) 561.
Høgsbro, Solveig (Fog-Petersen, stiftsprovst, Od) 59.
Høher, Elisab. (Nielsen, Tanderup) 276.
Hørning, Dor. H. (Hassager, Særslev) 235.
Hørring, Amanda E. (Madsen, Horne) 476.

Høyberg, Jac. C. (Nyholm, Nyborg) 557.
— Sophie F. (Prip, Vor Frue k, Svendborg) 366.
Høyen, Else M. (Westengaard, Sct Hans, Od) 74.
Høyer, Joh. M. G. (Mollerup, Gelsted-R) 332.

Ibsen, Elise I. F. (Vesterboe, Fjelsted-H) 328.
Ingerslev, Ida H. (Fechtenburg, Søby-T) 269.
Iversen, Kamma (Lind, Svanninge) 473.
— Maja (Hansen, Ollerup-K) 394.
— Marie M. (Ravn, Særslev) 237.

Jacobsen, Aase (Kien, Sønderby) 300.
— Anna S. M. (Hjort, Nyborg) 558.
— Car. L. E. (Sabroe, Tranekær) 619.
— Louise V. (Krog, Kerteminde-D) 128.
— Margr. D. (Seidelin, Dreslette) 296.
— Severine M. K. (Povlsen, Ryslinge valgm) 515.
Jakobsen, Emmy M. (Madsen, Landet) 411.
Jansen, Harriet (Brahm, Seden-A) 160.
— Julie (Vilstrup, Barløse) 271.
Janssen, Emma O. (Steenberg, Sanderum) 96.
— Sophie J. (Hartvig Møller, Barløse) 270.
Jensen, Anna K. (Wiberg, 1. rkp Sct Knuds, Od) 60.
— Astrid (Rasmussen, Dalum) 95.
— Cathrine M. (Schurmann, Skaarup) 379.
— Edith G. (Haugaard, Tommerup) 109.
— Elfriede C. (Petersen, Skydebjerg) 280.
— Else M (Vested, Stenløse-F) 100.
— Ester G. (Lygaard Sørensen, hjpr Middelfart) 312.
— Fred. E. (Ingomar Petersen, Tommerup) 107.
— Henr. (Rasmussen, Helnæs) 303.
— Henr. M. (P. M. Hansen, Ansgar k, Od) 64.
— Inger J.(Hansen, Gudbjerg) 552.
— Jenny A. S. (Ravn, rkp Nyborg) 561.
— Joh. K. (Flagstad, Søby-T) 269.
— Joh. M. (Knuthsen, Magleby, Lgld) 647.
— Karen M. (Christiansen, Tullebølle) 621.
— Kirstine P. (Terkelsen, Gelsted-R) 333.
— Laura H (Bendtsen, Gudbjerg) 551.
— Lily G. (Rasmussen, kkp Sct Hans, Od) 79.
— Marie M (Matthesen, Egense) 385.
— Martha T. (Kolte, Ørsted-O) 283.
— Sara M. (Jensen, Fjelsted-H) 328.
— Signe N. (Niclasen, Norup) 198.
— Thyra (Jørgensen, kkp Bolbro, Od) 65.
Jespersen, Elisab. H. H. (Hauglund, Ø Hæsinge) 463.
— Joh. M. (Raaschou, Espe-V) 450.
— Marie (biskop Øllgaard) 44, 704.
Jessen, Anna M. (Ebbesen, Vigerslev) 245.
— Magd. C. (Fangel, Faaborg-D) 427.
Johannesen, Valborg (Hansen, Flødstrup-U) 571.
Johansen, Anna E. (Christoffersen, Tullebølle) 621.
— Edith S. (Nielsen, rkp Vissenbjerg) 118.
Johnsen, Ellen M (Gøtzsche, Rise) 670.
Jung, Annette A. E. S. (Langhoff, Bøstrup) 623.
Jungersen, Fanny E. (Schack, Marslev-B) 147.
— Regitze C. (Monrad, Kølstrup) 142.
Juul, Anna (Jensen, Østrup) 205.
Jürgensen, Emilie F. (Weylandt, Veflinge) 246.
— Thora (Meier, Verninge) 102.
Jørgensen, Anna J. (Balslev, Stenløse-F) 100.
— Cec. C. E. (Bøttiger, V Skerninge-U) 438.
— Claudine M. (F. A. Hansen, Fraugde) 163.
— Dagmar (Rossel, Espe-V) 451.
— Dagny (Pedersen, Vindinge) 581.
— Dorthea M. (Dalsgaard, Egense) 385.
— Ellen M (O. J. Hansen, Ryslinge) 497.
— Ida M. E. (Bøttiger, V. Skerninge-U) 438.
— Kirsten (Gundorph, Tranderup) 674.
— Marie (Petersen, Fredens k, Od) 80.
— Marie L. (Hee Andersen, kkp Sct Jørgens-S) 376.
— Ruth K. (Hansen, hjpr Munkebjerg) 704.

Kabell, Mary E. (Krag, Guldbjerg-NS) 338.
Kaiser, Stella (Polke, Allested-V) 454.
Kallenbach, Ingeborg (Larsen, Lunde) 208.
Kallesøe, Frida H. (Madsen, Skeby-O) 210.
Kellermann, Estrid (With, Middelfart) 704.
Kierulff, Fanny E. R. (Hansen, Longelse-F) 629.
Kildeby, Camilla C. M. (Buch, Vor Frue k, Od) 71.
Kirketerp, Mette A. R. (Suhr, Tved) 383.
Kjerulff, Cæc. M. (Smith, Korup-U) 87.
Kjær, Ellen M. K. (Lindskrog, Vor Frue k, Od) 72.
— Inger M. L. (Larsen, Vor Frue k, Svndborg) 369.
Kjærulff-Knudsen, Jenny (E. A. Hansen, Vor Frue k, Od) 71.
— Karen (Ingerslev, rkp Fredens k, Od) 82.
Klem, Petrea A. S. (Briand de Crevecoeur, N Søby-H) 194.
Klingberg, Vilh. A. (Engelsted, Svindinge) 527.
Klingenberg, Anna C (de Thura, Tommerup) 106.
Knudsen, Anna (Krag, Guldbjerg-NS) 230.
— Anne M. (Schmidt, Munkebo) 135.
— Birthe K. W. (P. Hansen, Ryslinge frim) 519.
— Dora (Krøgholt, 1. rkp Sct Knuds k, Od) 63.
Knudsen, Joachimine N. (Lorenzen, N Lyndelse-H) 191.
— Karen (Andersen, Allerup-D) 167.
— Signe (R. Pedersen, Vejstrup valgm) 542.
Koch, Inger (Prip, Seden-A) 101.
Kofoed, Martha C. (Bohn-Jespersen, Bogense) 228.
Kofoed-Hansen, Rosa (Strangen, Tranderup) 675.
— Sophie G. (Bastrup, Gudme-B) 549.
Kornerup, Margr. (Fog, Sct Jørgens-S) 375.
Korsholm, Ane L. (Maarbjerg, 2. rkp Sct Knuds k, Od) 64.
Kraft, Emilie (Baumann, Tanderup) 275.
Krag, Juliane M. (Ipsen, Assens) 257.
— — Margr. V. (H. R. Hansen, Sct Hans, Od) 78.
Kragh, Sigfrede E. T. (Magnusson, Haarslev) 241.
Krarup, Louise A. (Olsen, Brændekilde-B) 98.
Kring, Bodil (Andreassen, Haarslev) 241.
Kristensen, Joh. D. K. (Karstoft, Gamborg) 345.
Kruckow, Car. L. (Sveistrup, Gudbjerg) 552.
Krull-Larsen, Sofie F. (Haar, Søllinge-H) 591.
Krüger, Doris P. E. (Balslev, Haarslev) 240.
Krøyer, Elisab. M. (Holm, Fraugde) 163.

de la Laing, Mary (Bojsen, Kerteminde valgm) 133.
Lange, Charlotte (Rørdam, Ryslinge frim) 518.
— Ellen P. (Høgh, Gamborg) 341.
— Ellen K. (Kragh, Gudbjerg) 551.
— Jensine D. (Hansen, Kerte) 277.
— Margr. E. (Brandt, Ollerup-K) 391.
— Nanna (Skovsbo, Hov) 628.
Langhoff, Vibeke J. (Hvalsøe, Allerup-D) 166.
Langkilde, Ellen L. (Øllgaard, 1. rkp Sct Knuds k, Od) 63.
— Josephine S. (Schultz, Verninge) 103.
Langvardt, Joh. (Jørgensen, Kauslunde) 314.
Larpent, Elise M. (Lindegaard, Hjadstrup) 206.
Larsen, Anna M. R. (Bülow, Ejlby-M) 232.
— Annie (Bøgh, Strynø) 412.
— Bertha M. A. (Meisner, Tommerup) 109.
— Ella G. M. (Omby, N Aaby-I) 340.
— Fanny M (Wittrup, Ørsted-O) 282.
— Gudrun C. M. (Bohn-Jespersen, Bogense) 228.
— Helga (Jørgensen, Føns-Ø) 347.
— Ida A. M. (Meinert, Flødstrup-U) 568.
— Joh. C. E. (Fog, Skydebjerg-O) 279.
— Laura (Høyrup, Stenstrup-L) 396.
— Marie (Løgstrup, Nyborg) 558.
— Rina M. (Nordholm, V Hæsinge-SL) 466.
Lassen, Emilie C. A. (Schaper, Nyborg) 557.
— Emilie A. G. (Enkebølle, Tanderup) 275.
— Henriette (Frantzen, Sønderby) 300.
— Margr. (Rydder, Kerteminde) 130.
— Margr. E. (Carl Christensen, S Næraa) 176.
Lauesen, Marie D. L. (Sørensen, Skaarup) 380.
Lauritsen, Charlotte M. A. (Jakobsen, Gamborg) 342.
Lebech, Meta J. A. C. (Sommer, Veflinge) 246.
Leerbeck, Emilie F (Bloch, Ringe) 486.
Lemche, Signe (J. A. Hansen, Fredens k, Od) 80.
Lerche, Margot S. (Fauerholdt, Marstal) 663.
Leth, Laura J. (Balslev, Paarup) 85.
Lewerkhusen, Anna V. P. (Ehlers, Snøde-S) 626.
Lillienskiold, Elisab. (biskop Sthyr) 42.
— Sophie L. E. (biskop Sthyr) 42.
Lindgreen, Karen S. T. (Rohmann, Rønninge-R) 172.
Linnemann, Ernstine D. (Laub, Langaa-Ø) 529.
Lomholt, Ingeborg (Nyholm, hjpr Sandager-H) 274.
Lorentzen, Anna K. (Petersen, Lindelse) 633.
— Augusta V. (v Spreckelsen, Uggerslev-NH) 220.
— Cec. J. (Møller, N Aaby-I) 339.
— Signe (Kristensen, Søby-T) 269.
Lorenzen, Sophie C. L. (Dahlerup, Ørbæk) 584.
Lumholdt, Emma (Gohr, Frørup) 583.
Lund, Camilla A. (Fogh, Svanninge) 472.
— Birte M. (Melbye, Munkebo-D) 135, 704.
— Emilie C. (Lund, Tryggelev-F) 643.
— Helga (Gjerulff, S Næraa) 177.
— Margr. E. (Bay, Thurø) 406.
— Mette J. (Chievitz, Faaborg-D) 427.
Lunn, Car. T. E. (Helveg, 1. rkp Sct Knud k) 60.
Lütken, Vilh. A. (Søtoft, Norup) 198.
Lykkegaard, Cathr. (Balslev, Skamby) 223.
Lyskov, Inger M. (Wendelboe, Agedrup) 145.
Lystrup, Karen A. (Johansen, Veflinge) 247.
Lønborg, Anna A. F. (F. Nielsen, Nyborg) 560.

Mackeprang, Anna H. (Trojel, Søllinge-H) 593.
Madsen, Anna J. H. (Schram, Thurø) 406.
— Ellinor (Riisgaard, kkp Faaborg-D) 428.
— Gudrun C. (Lademann, Brændekilde-B) 98.
— Helga Hoffmann (Sørensen, Dreslette) 297.
— Karen M. (Nielsen, Landet) 411.
— Lucie C. (Gjellebøl, Stenløse-F) 99.
— Margr. (Jensen, Helnæs) 303.
Malmstrøm, Ellen (Juul Sørensen, Bregninge, Taasinge) 409.
Maltesen, Elna (Pedersen, N Broby) 457.

Malthe, Else A. (Mollerup, Vor Frue, Od) 70.
Marcher, Ingeborg D. (Steenberg, Haarby) 293.
Mashek, Mani H. (Simonsen, Særslev) 237.
Matzen, Andrea J. (Madsen, Ringe) 486.
von Mehren, Fred. C. (Flagstad, Søby-T) 269.
Meier, Sophie C. (Møller, Kærum) 261.
Meiling, Emilie C. (Franck, Vindinge) 579.
Meincke, Emma L. (Holst, Longelse-F) 629.
Melbye, Karen J. F. E. (Lassen, Asperup-R) 323.
— Thora S. D. (Bork, Udby) 343.
Melskens, Henrica (Leth, Svanninge) 472.
Meyer, Emilie C. (Birkedal, Ryslinge valgm) 505.
— Emma G. A. C. (Lund, Korup-U) 87.
— Julie S. (Bendix, Vindinge) 579.
— Laurine (Mule, N Lyndelse-H) 190.
— Nic. C. F. (Balslev, N Broby) 455.
van Michaelsen, Fred. E. M. (F. C. Jürgensen, Bogense) 227.
Milling, Elna J. (Fog, Uggerslev-NH) 220.
Moisy, Germaine (Poulsen, Th. Kingo, Od) 65.
Momme, Laura E. D. (Gjellebøl, V Skerninge-U) 438.
Monrad, Clara C. (Lindberg, Kerteminde valgm) 133.
— Dorothea L. (Møller, Kølstrup) 141.
Moritz, Marie D. (Kisbye, Aunslev-B) 564.
Mortensen, Eva R. (Værge, N Næraa-B) 220.
— Gerda (Jørgensen, Baagø) 263.
de la Motte, Anne M. C. (Jedrofsky, Munkebo) 135.
Muhle, Petrine (Selmer, Herrested) 588.
Munck, Asta (Spur, Husby) 350.
Müller, Andresine K. (Møller, Barløse) 270.
— Ane C. D. (Eyermann, Vigerslev) 244.
— Birg. C. (Rosenberg, Haarslev) 241.
— Christence K. (Høgsbro, Bjerreby) 412.
— Elisab. B. (Høst, Søllested-V) 284.
— Louise C. (Møller, Dalby-S) 158.
— Marie C. (Strøm, Marslev-B) 196.
Münster, Anna M. (Ipsen, N Broby) 455.
— Grete (Nielsen, Norup) 199.
Mygdal, Gerda (Gjerding, Allesø-N) 213.
Mølgaard, Inger T. (Gade, Søby, Ærø) 679.
Møller, Anna K. K. (Brøndum, Flødstrup-U) 569.
— Aug. (Høyrup, Humble) 640.
— Cathr. E. (Sidenius, Gudbjerg) 551.
— Elisab. V. A. G. (Olrik, Dalby-S) 158.
— Elsa M. (Søgaard Jensen, hjpr Svendborg) 369.
— Else R. (Modeweg-Hansen, Ørbæk) 587.
— Hansine (Knudsen, Gelsted-R) 333.
— Hedevig E. M. (Brorson, Vindinge) 580.
— Karen M. E. (Bjerre, Skydebjerg) 279.
— Nielsine M. (Barfoed, Tommerup) 106.
— Sophie (Radoor, Føns-Ø) 346.
Mønster, Anna H. C. D. (Aagaard, Ejlby-M) 232.
Mørch, Charl. J. E. (Steenbuch, Sct Hans, Od) 75.
Mørck, Laura L. M. (Mørck, N Næraa-B) 219.

Nansen, Nanny (Agerskov, Kølstrup) 140.
Neergaard, Emili (Gøtzsche, Vissenbjerg) 115.
Neumann, Car. V. H. (Scheving, N Lyndelse-H) 190.
Niebuhr, Karen M. K. (Lollesgaard, N Broby) 457.
Nielsen, Ane M. (Steffensen, Tryggelev-F) 644.
— Anna P. V. (C. L. Nielsen, Bøstrup) 623.
— Bodil K. (Pedersen, Østrup) 205.
— Edel N. A. (Engell, Tved) 383.
— Edith L. (Hansen, Skaarup) 382.
— Eleonora A. M. K. (Skouboe, Skaarup) 380.
— Dagmar O. (Lange, Brylle) 112.
— Henr. C. V. (Worm, Flødstrup-U) 566.
— Inger M. (B. Rasmussen, Rise) 671.
— Jenny R. (Sannerum, Ørsted-O) 283.
— Joh. M. (Bøving, Barløse) 272.
— Marie K. (Møller, N Lyndelse-H) 191.
— Marie S. L. (Brummer, Verninge) 102.
— Martha E. (Mortil, Longelse-F) 630.
— Olga A. K. (Sørensen, Ryslinge) 497.
— Sofie (Knud Hansen, Assens) 259.
— Thomine E. (Nielsen, Oure-V) 540.
— Thyra (Blædel, kkp Humble) 642.
— Veronique F. (Fich, Mesinge) 152.
Nissen, Catharine N. A. (Thomsen, Balslev-E) 336.
Nygaard, Eleonore E. J. S. (Bagger, Brahetrolleborg-K) 442.
Nyholm, Sofie B. (Hundrup, Rønninge-R) 172.
Nørgaard, Edith W. (Lollesgaard, N Broby) 457.

Obel, Margr. (Skjerbek, V Hæsinge-SL) 466.
Oldenburg, Thora (Johansen, Svanninge) 472.
Olsen, Hansine C. (Johansen, Tranderup) 674.
— Isadora C. V. (A. C. Møller, rkp V Frue, Od) 73.
— Joh. (Johansen, Veflinge) 247.
Olsson, Carla E. M. (Rasmussen, Bogense) 228.
Olufsen, Anna O. P. (Rambusch, Vindinge) 579.
O'Malay, Jane M. L. (Lose, Skeby-O) 200.
Omøe, Cathr. C. (Schousboe, Flødstrup-U) 568.
Ostenfeld, Jesda A. (Høeg, Svendborg) 371.
Ostenfeldt, Ida E. D. (Abel, Dalum) 94.
Ostermann, Kirsten (Holst, Magleby) 646.
— Ursula T. (Tram, Klinte-G) 224.
Otzen, Fred. M. (Haugaard, Kerte) 227.

Paaby, Emilie M. (Herskind, Thurø) 406.
von der Pahlen, Betzy G. F. (Wilhjelm, Snøde-S) 626.
Palk, Else (Borch-Madsen, Seden-A) 162.
Pedersen, Agnes (Warncke, Gamtofte) 268.
— Anna C. (Andersen, Balslev-E) 336.
— Dagmar M. (Meier, Kerteminde-D) 129.
— Elna O. (Juel, Munkebo) 135.
— Gerda J. (Simonsen, rkp Vor Frue, Od) 73.
— Ida L. (Knudsen, Allesø-N) 213.
— Ingrid (Jørgensen, S Højrup-A) 599.
— Marie J. (Hansen, Bøstrup) 624.
— Maren K. (Fog, rkp Th Kingo k, Od) 65.
— Ragnhild (Skovmand, Gamborg-U) 704.
Petersen, Angelica V. (Christensen, Særslev) 235.
— Anna (Selmer Nerenst, Gudme-B) 549.
— Anna J. C. N. (Sorterup, Langaa-Ø) 529.
— Charl. C. F. (Clausen, Brylle) 111.
— Edith H. (Munch Madsen, Jordløse-H) 470.
— Elna E. (Gettrup, Stenstrup-L) 397.
— Fred. C. (Tvenge, Kærum) 261.
— Inger (Stub, Oure-V) 540.
— Joh. M. E. (Wiberg, Bregninge, Ærø) 678.
— Karen L. B. (Klok, Rynkeby-R) 150.
— Marie C. (Lønborg, Flemløse) 292.
— Marie H. E. (Hauglund, Ø Hæsinge) 463.
— Sophie C. A. (Sehested, Uggerslev-NH) 220.
Pettersson, Car. M. (Petersen, Baagø) 263.
Pilegaard, Jensine V. (Bay, Allested-V) 453.
— Kirstine C. (Østrup, Longelse-F) 629.
Pflüger, Victoria M. C. (Johansen, Tranderup) 674.
Platz, Edele (Jepsen, Lindelse) 633.
Plesner, Anna K. (Balslev, Søndersø) 249.
Ploug, Simonine E. (Rasmussen, Stenstrup-L) 396.
Plum, Joh. P. (Tholle, Rise) 669.
Pløyen, Claudine (Schousboe, kat Assens) 259.
— Elise H. (stiftspr Svitzer, Od) 67.
Posselt, Ida M. (Sidenius, Tranderup) 674.
Poulsen, Esther (Flintholm, Nyborg) 561.
— Jenny (Becker, rkp Assens) 260.
— Kirsten (Flintholm, Nyborg) 561.
— Meta S. (Prætorius, Fjelsted-H) 329.
— Nielsine A. (Lassen, Bogense-S) 227.
Primon, Sophie E. (Colding, Køng) 286.
Prior, Ellen (Harder, N Søby-H) 194, 704.
Probst, Marie (Laursen, Fjelsted-H) 329.
Prætorius, Vilh. M. (Poulsen, Rise) 668.

Quist, Christiane U. B. (Aabye, Lyø) 478.
Quistgaard, Anna (Jespersen, Svdbg, Sct Nic) 371.
Quortrup, Christense M. (Kattrup, Svindinge) 527.

Raahauge, Astrid M. (Tange, Fredens k, Od) 81.
Raaschou, Anna (Jespersen, Brahetrolleb-K) 442.
— Christiane (C. L. Nielsen, Bøstrup) 623.
Rambusch, Amalie F. A. (Bagger, Kullerup-R) 577.
Ramløu, Victoria V. C. (Johansen, Tranderup) 674.
Ramsing, Jensine C. (Fabricius, Magleby, Lgld) 646.
Ramus, Emma A. (Sidenius, Brenderup) 326.
Randrup, Anna R. E. (Hjort, S Broby) 458.
Rasmussen, Bolette (Bolbroe, Søllinge-H) 591.
— Elisab. C. (Fog, Thomas Kingok, Od) 65.
— Fred. C. L. (Boesen, Veflinge) 246.
— Helga E. P. (Berg, Herrested) 589.
— Ingeborg (Nørgaard, valgm Vejstrup) 547.
— Jenny C. (Pedersen, Ærøskøbing) 656.
— Karen (Colstrup, Langaa-Ø) 530.
— Mariane (Andersen, Balslev-E) 336.
— Metha K. (Hansen, Agedrup) 145.
— Metha K. (Paulsen, Fraugde) 163.
— Vilh. (Aagaard, Ejlby-M) 232.
Reddelien, Joh. R. (P. S. Schousboe, Landet) 410.
Redsted, Emilie W. F. (P. A. Colding, Køng) 286.
Refslund, Øllegaard M. (Nygaard, valgm S Næraa) 178.
Regensdorff, Elisab. (Holm, Udby) 343.
Reiman, Karin (Lidell, rkp Marstal) 665.
Reimers, Bertha J. H. J. (Grove-Rasmussen, Sct Hans, Od) 75.
Reimert, Inger M (Qvistgaard, N Lyndelse-H) 193.
Reumert, Thora A. S. (Tolderlund, Middelfart) 309.
Richter, Hilda H. L. (Madsen, Tranderup) 676.
Ring, Cæc. C. (P. S. Schousboe, Landet) 410.
— Eva (Bak, Skrøbelev) 615.
Ringsted, Charlotte G. (Nielsen, Horne) 475.
— Marthe E. (Nielsen, Longelse-F) 630.
— Vibeke C. (Kjærgaard, Kauslunde) 314.
Ripcke, Anna A. (Edsberg, Lindelse) 632.
Rohde, Agnes (Fog, Espe-V) 451.
— Nic. A. I. K. (Colding, Vor Frue k, Od) 66.
Rooth, Maria (Seidelin, Søllested-V) 284.
Rossing, Laura E. H. (Camradt, Herringe-G) 446.

Rossing, Mary L. (Jørgensen, Bregninge, Ærø) 678.
Rudbeck, Joh. C (Dahl, V Aaby-A) 432.
Rønne, Christine M. (Bjerg, Tanderup) 276.
Rørdam, Laura M. Skat (Thaning, Asperup-R) 324.

Saabye, Agnes D. (Brasen, Humble) 641.
Salling, Esther (Skjerbæk, Sandager-H) 274.
Schalbe, Elna E. H. (Abrahamsen, Lyø) 478.
Schaumburg, Adamine F. (Thomsen, Gamtofte) 264.
Scheibel, Karen (Cl. Sørensen, Svendborg) 369.
Scheins, Maria E. E. (Dalgaard, rkp Svendborg) 370.
Schepelern, Fred. M. (Petersen, Aunslev-B) 565.
Schildt, Kirsten (Rasmussen, S Næraa) 177.
Schjerbeck, Fred. (Østrup, Longelse-F) 629.
Schjødte, Joh. F. (Clausen, Vejlby) 317.
Schmeisser, Gertrud (Jepsen, Lindelse) 633.
Schmidt, Ellen M. B. (Kelstrup, Køng) 287.
— Fanny C. (C. C. Jensen, Avernakø) 481.
Fred. A. (Fischer, Viby) 153.
— Magda B. (Kelstrup, Køng) 287.
Margr. K. (Hansen-Mulvad, rkp Ansgark, Od) 64.
— Yelva S. C. (C. F. Hansen, Assens) 259.
Schnor, Charl. A. (Gottlieb, Flødstrup-U) 568.
Schou, Joh. I. (Modeweg-Hansen, Ørbæk) 587.
Schouboe, Anna C. (Sidenius, Ærøskøbing) 654.
— Karen (Feilberg, Kværndrup) 401.
Schougaard, Joh. A. C. (Olrik, Sct Jørgens-S) 375.
Schousboe, Anna M. P. (Fønss-Jørgensen, Uggerslev-NH) 221.
— Randi (Rørdam, Skaarup) 380.
Schow, Jensine A. (Steenstrup, Bøstrup) 623.
Schroll, Agnes (Brix, Ærøskøbing) 654.
Schrøder, Ida M. B. (Malta-Müller, Bjerreby) 413.
Schumacher, Laura S. F. (Fønss, Vejlby) 318.
Schütte, Sophie (Wind, Simmerbølle) 616.
Schwensen, Dorothea S. (Hansen, Østrup-H) 204.
Secher, Mathia E. (Schmidt, Dalby-S) 152.
Seerup, Joh. S. (Petersen, Sct Nic, Svdbg) 371.
Seest, Helene (Schjødt, Verninge) 102.
Seidelin, Marie M. V. (Krag, Dreslette) 296.
Selchier, Sophie C. E. (Grove-Rasmussen, Sct Hans k, Od) 75.
Severinsen, Gunnild (Rischel, Kullerup-R) 578.
Seyer, Emilie A. M. (Thaning, Lunde) 208.
Sidenius, Cathr. M. (Sidenius, Hesselager) 532.
Siersted, Ebba (Østrup, Horne) 476.
Simonsen, Lily M. M. (Viereck, H. Tausens k, Od) 66.
— Nic. C. (Lund, Bjerreby) 410.
Skeel, Regitze C. (Møllgaard, Vissenbjerg) 115.
Skjerbeck, Jensine (Krarup, Sanderum) 96.
Skjerk, Anna K. (Kærup, Korsløkke, Od) 74.
Skodshøj, Sigrid J. (Thomsen, Marslev-B) 147.
Skouboe, Anna C. (Tholle, Rise) 669.
Skovhus, Else M. (Buch, Vor Frue, Od) 71.
Smith, Gudrun M. (Idum, Føns- Ø) 347.
— Joh. M. (Langøe, Fjelsted-H) 328.
— Magd. E. (Bang, Haarby) 293.
— Mariane (Smith, Egense) 384.
— Marie M. (J. C. Jensen, Ø Skerninge-H) 386.
Spillner, Ursula (Eilgaard, Ejlby-M) 232.
Sqvorup, Ane M. (J. P. Jensen, Ø Skerninge-H) 386.
Steffens, Marie M. (Zeuthen, Skamby) 222.
Steenberg, Olga H. C. (Jørgensen, Jordløse-H) 470.
Steffensen, Astrid (Holm, valgm Kerteminde) 133.
Stenersen, Emma M. (Hansen, Longelse-F) 629.
Stenfeldt, Thomine J. R. (Baggesen, Oure-V) 539.
Stitz, Emma (Algreen-Jensen, rkp Nyborg) 562.
Stæger, Petra C. (Holm, Gamtofte) 265.
Stützer, Joh. C. P. (Struer, Vissenbjerg) 114.
Størck, Kirsten (Lauritzen, Magleby) 647.
Suenson, Anna (biskop Stein) 40.
Suhr, Fred. C. (Bendz, Søllinge-H) 591.
Svendsen, Car. C. (Helms, Vor Frue, Svdbg) 367.
— Marie (P. F. Hansen, Espe-V) 450.
Søberg, Henr. M. C. K. (Fonager, Snøde-S) 626.
Søegaard, Anna S (Brummer, Paarup) 85.
Sølling, Christine M. (Jürgens, Lindelse) 632.
Dagmar A. N. (Ibsen, Allested-V) 453.
— Ingeborg (Reiss, Korup-U) 89.
Søltoft, Maja (Balslev, Vigerslev) 244.
Sørensen, Agnes K. (Skjerbek, Simmerbølle) 617.
— Astrid (Frederiksen, Søllinge-H) 594.
— Dagmar (Trautner, Flødstrup-U) 569.
— Engel M. F. (Olrik, Sct Jørgens-S) 375.
— Mine R. (Moeslund, Strynø) 422.

Tang, Mathilde S. (Krarup, Flødstrup-U) 566.
Tegner, Francisca L. E. (Lose, Skeby-O) 200.
Thaarup, Henr. C. A. (Carstensen, Krogsbølle) 217.
Thielsen, Christiane (Koefoed, Brenderup) 326.
Thiisen, Marte V. A. (Roth, Vigerslev) 243.
Thomsen, Amalie (Nygaard, Magleby, Lgld) 647.
Ane (Brodersen, Herringe-G) 447.
— Emilie F. (Øhlenschlæger, Ø Skerninge-H) 387.
Juliane F. C. (Bendtsen, Gudbjerg) 551.
Laura (Brodersen, Herringe-G) 447.
Sarah E. (Carstensen, Krogsbølle) 217.
Thorbrøgger, Ida K. A. (Pontoppidan, Rise) 668.
Thorlacius, Gytha K. (Ussing, Ørbæk) 585.
Thorup, Margr. R. (A. Leth, Middelfart) 309.
Thuesen, Grethe (Jensen, Nyborg straffeanst) 563.
Thura, Louise (Paludan, N Næraa-B) 219.
Tilemann, Henr. S. (Dreyer, Ørsted) 282.
Tobiesen, Charl. (Brix, Ærøskøbing) 654.
— Henr. C. (Lange, Helnæs) 302.
Tofte, Mariane L. (Bagger, Brahetrolleborg-K) 442.
Tolstrup, Petrea M. (Stabell, Tanderup) 276.
Tommerup, Elise K. (Brandt, Skeby-O) 200.
Trojel, Bertha E. (Christensen, Bregninge, Ærø) 677.
Trolle, Olga M. V. (Christensen, Rudkøbing) 613.
Tvermoes, Ida (Gad, Tranekær) 619.
Tønnesen, Ellinor (Rasmussen, Hou) 628.
Tørsleff, Car. (Vilstrup, Barløse) 271.

Uldall, Marie P. (Gede, Lindelse) 632.
Utke, Adolphine V. (Heilmann, Ejlby-M) 232.
— Elisab. (Lehn, Mesinge) 151.
— Petrea C. A. (Heilmann, Bjerreby) 412.

Valeur, Gudrun M. (Ingerslev valgm, Od) 82.
Walther, Laura A. (Elmquist, Sanderum) 96.
Wandt, Ellen D. (Lundin, Guldbjerg-NS) 231.
Warfwinge, Maj (Bakman Christensen ,Gudme-B) 549.
Wegener, Malvine (Lütken, Simmerbølle) 616.
Weimann, Bertha (Ovnbøl, Søby, Ærø) 679.
Weinschenck, Louise K. (Melbye, Faaborg-D) 427.
Weisner, Elise M. (Wendelboe, Krogsbølle) 251.
Weishaupt, Julie P. A. (Wilms, S Næraa) 177.
Wentzel, Eleonora C. C. (Fenger, Rynkeby-R) 150.
Vest, Thora E. (Hansen, kkp Dalum) 95.
West, Benedicte (Thomsen, Søndersø) 249.
Westergaard, Anna M. (Westphal Hansen, Verninge) 103.
Thuride C. (R. L. Jürgensen, Bogense) 228.
Vibe, Margery J. (Ørning, Gislev-E) 526.
Wibroe, Anna N. B. (Nyholm, Frørup) 582.
Wichfeld, Joh. L. (Krebs, N Aaby-I) 338.
Widding, Joh. L. (Blauenfeldt, Ringe) 489.
Wille, Ane M. S. (Engholm, Allesø-N) 213.
Willinge, Jac. C. M. (Ochsner, kat Bogense-S) 228.
Vilstrup, Christine (Selchier, Balslev-E) 335.
Thora (Knudsen, Ryslinge valgm) 517.
Winde, Anna D. (Thaning, Lunde) 208.
Windfeld-Hansen, Karen (Lorenzen, valgm, S Næraa) 179.
Winther, Petronella C. (Møller, Stenløse-F) 99.
Wissing, Valborg (Buchwaldt, S Højrup-A) 598.
Vodder, Mette C. (Jensen, N Aaby-I) 339.
Vogelius, Annanie E. C. (Licht, Horne) 475.
Vognsen, Elisab. (Jensen, rkp Middelfart) 313.
Voigt, Constance H. A. (Halvorsen, Sandager-H) 274.
— Susanne (Diderichsen, kkp Assens) 260.
Worsaae, Henr. S. (Holberg, N Aaby-I) 338.
Voss, Anna P. J. D. (Christensen, N Næraa-B) 219.
Wøldike, Louise S. F. (Galthen, Fjelsted-H) 328.

Østergaard, Gudrun (Andersen, N Aaby-I) 340.

Alfabetisk fortegnelse over lægfolk, der er omtalt i Sogne- og præstehistorien III

Aagaard, Jac., gdjr, V Aaby 429.
— møller, V Aaby 428.
— Thorvald, organist, komponist, Ryslinge 12, 18, 189, 498, 501, 502.
Aalbæk, E., lærer, Kerte 277.
Aalud, A. P., gdjr, Haarby 293.
Abel, P. V., lærer, Vejlby 317.
Absalonsen, humlehdlr, N Aaby 337.
Ahlefeldt-Laurvigen, F., lensgreve, Tranekær 603 f, 618, 633 f.
F., lensgreve, Tranekær 618, 619.
— Kaj, lensgreve, Tranekær 618.
Ahnholm, M. A., lærer, Fraugde, 99.
Albertsen, J., gdjr, Bregninge, Ærø, 677, 678.
— Sofie, Marstal 659.
Alkærsig, S., højskoleforst, Kerteminde 128.
Allen, C. F., prof, historiker 506.
Andersen, arkitekt, Baaring 321.
— banefmd, Otterup 199.
— isenkræmmer, Ørbæk 584.
— malerm, Glamsbjerg 285.
— murerm, Faaborg 425, 426.
— A., mekaniker, Krogsbølle 215.
— A. C., møllebygger, Lumby 211.
— A. H., slagter, Tranderup 671.
— A. J., graver, Balslev-E 334.
— Anthon, digter 18, 243.
— Axel, lærer, Rynkeby 149.
— Bertel, gdjr, Vejlby 304, 315, 341.
— H. C., digter 11, 15, 18, 40, 45, 48, 359.
— Hans, højskolel, Vejstrup 535, 542.
— Hans R., indremiss, Vejlby 316.
— Harald, forst, Palleshave 445.
— Jens, rokkedrejer, Ø Hæsinge 460.
— Jens, gdjr, Bregninge, Ærø 649.
— J. C., lærer, N Lyndelse 181.
— Johs., gdjr, Gamborg 344.
— Jul., kbmd, Faaborg 426.
— Jørgen, gdjr, Ellinge 573.
— K., indremiss, N Aaby 338.
— Kr., Flødstrup 567.
— K. B., højskoleforst, Roskilde 505.
— K. M., indremiss, Rudkøbing 611.
— Kirstine, frk, Hjadstrup 205.
— L., lærer, Særslev 234.
— Lars, Fjelsted-H 327.
— Ludv., arkitekt 646.
— Mads, gdjr, Dømmestrup 180.
— Mads, sadelmager, Kauslunde 313, 315, 321.
— Marie, frue, Krogsbølle 215.
— M. P., kbmd, Svendborg 365.
— Niels, gdjr, Dræby 28.
— Niels, gdjr, Ellinge 165.
— P., fængselsbetj, Nyborg 556.
— P., gdjr, Ejlby 231.
— P., gdjr, Flemløse 288.
— Peder, miss, Indien (DMS) 315.
— Peder, gdjr, Ørbæk, Ore 228.
— P. K., træskomd, Rise 667.
— Poul, lærer, Brenderup 325.
— Rs., gdjr, N Broby 455.
— S. B., lærer, Aasum 159.
— Th., konsul, Odense 65.
— Vilhelm, prof 139.
Andreasen, Claus, gdjr, Mølgaard 606.
Andresen, P., højskolel, Ryslinge 505.
Anneberg, A. C., indremiss 105.
Anker, K., friskolel, Krogsbølle 215.
Appel, Axel, højskolel 90.
— Hans, landbrugsskolel 51, 90, 92, 155.
— Jakob, højskoleforst, Askov, minister 44.
— K., friskolel, Ryslinge 181, 185, 186, 444, 465, 484, 505.
— lærer, Nybølle 464.
Arnfred, J. T., højskolefost, Askov 546.
Askholm, lærer, Lyø 477.
Asmussen, N. E., indremiss, Nyborg 556.

Baagøe, C., højskoleforst, Testrup 141.
Baardsø, S., indremiss, Ringe 455.
Bach, lærer, Falsled 471.
— Ingv., indremiss, Rudkøbing 556, 562, 611.
Bache, Otto, kunstmaler 438.
Bager, Ole, smed, Marstal 659.
Bagge, K., forst, Aarslev 178.
Bagger, Carl, digter 48.
— friskolel, Ferritslev 171.
Baggesen, Jens, digter 9, 475.
Balthersen, K., lærer, Ollerup 391.
Bang, Herman, forfatter 247.
Bangsborg, A., lærerinde, Rise 666, 667.
Barfod, Fr., historiker 265, 506, 510.
Barfoed, Viggo (»Ærbødigst«) 275.
Barner, S., kammerherre 108, 285.
Bartholdy, Johs., prof 173.
Basse, J., Thurø 405.
Beck, Hans Chr., indremiss 15, 32, 51, 52, 54, 78, 93, 98, 101, 104, 110, 115, 196, 202, 205, 215, 223, 226, 228, 240, 251, 255, 257, 264, 270, 285, 288, 294, 305, 315, 320, 330, 337, 457, 458, 521, 555, 611, 667.
— Søren, indremiss 52, 196, 215, 226, 228, 231, 233, 255, 264.
Becher, handskemager, Od 49.
Bechmann, R., indremiss, Bogense 226.
Becker, Knuth, forf 70.
Begtrup, Holger, højskoleforst, Hillerød 22, 50, 131, 285, 320, 392, 461, 545, 616.
Bekkerslev, lærer, Horne 474.
Bendixen, sognefog, Vindinge 578.
Bendtsen, A., bygmester, Vallekilde 132, 390.
— Jeppe, gdjr, Skamby 222.
Bendz, Agnes, Gelsted 330.
Berg, Chr., politiker 389, 596.
Berggreen, A. P., komponist, organist 527.
Berner-Schilden-Holsten, baron, Langesø 197, 243.
— Holstenshus 426.
Bernstorff, Agnes, lensgrevinde, Gyldensten 230.
Berntsen, Klaus, konsejlspræsident 11, 17, 18, 34, 39, 49, 90, 99, 120, 155, 165, 171, 173, 178, 180, 181—82, 188, 196, 210, 225, 234, 299, 343, 355, 356, 444, 484, 502, 522, 531, 589.
— Jens Chr., spillemand, Søllinge 589.
Bertelsen, A., indremiss, Bogense 226, 233.
— Marie, friskolel, Krogsbølle 215.
— P., gdjr, Vejstrup 541.
Berthelsen, skomager, Kauslunde 313.
Beyer, handskemager, Od 50.
Bidstrup, arkitekt 542.
Biilmann, lærer, Oure 538.
— L. M., lærer, Fangel 99.
Birkelund, P., friskolel, Ringe 485.
Birkholm, kontorist, Ærøskøbing 653.
Bisgaard, distriktslæge, Faaborg 428.
Bissen, H. V., billedhugger 309.
Bjerge Christensen, friskolel, Brahetrolleborg 440.
Bjerring, J. J., borgmester, Nyborg 556.
Bjørn, apoteker, Od 53.
Bjørnsen, Louise, forf 247.
Blaabjerg, E., skoleinsp, Middelfart 308.
Bless, J. P., maler 132.
Blicher Clausen, Jenny, forf 451.
Blicher Hansen, H., KFUM sekr, Ringe 485.
Bloch, Carl, kunstmaler 114, 130, 131, 243, 274, 275, 338, 346, 372, 445, 452, 506, 510, 532, 548.
Blomberg, P., indremiss 285.
Blæshøj, stationsforst, Gelsted 330.
Boe, H. J., fabrikant, Helnæs 301.
Boisen, maler 219.
Bojsen, Frede, højskoleforst, Rødkilde 156, 160, 320.
— P. seminarieforst, Gedved 50, 389, 391.
Bollerup Sørensen, sømandshjembestyrer, Svendborg 363.
Bolø, W., organist, Svendborg 365.
Bondesen, Ingvor, forf 18.
Bonnesen, Martin, Tranderup 672.
Bonnevie, postmester, Assens 255.
Bosse, kbmd, Strib 320.
Borum, P. S., lærer, Røjle 317.
Borup, Joh., højskoleforst, Kbhvn 249, 515.
Boye, H. A., fisker, Marstal 659.
— H. M., skibsfører, Marstal 659.
Brahm, E., lærer, Oure 538.
Bramming, C. J., lærer, Kerte 276.
Brandes, Edv., dr, finansminister 542, 609, 632.
— Georg, prof, dr 281.
Brandt, gdjr, Kauslunde 313.
— møller, Kædeby 636.
— Kaspar, kbmd, Svendborg 21, 356 f, 361 f.
— O. Vedel, læge, Rudkøbing 611.
— S., friskolel, Ryslinge 495.
— Viggo, kunstmaler 471.
Bredsdorff, lektor, Sorø 531.
— Th., højskoleforst, Roskilde 215, 285, 393.
Brendekilde, H. A., kunstmaler 18, 97.
Breum, Sofie, forf 13,18.
Brockenhuss-Schack, greve, amtmand, Svendborg 367, 675.
Broegaard, J., c th, højskoleforst, Ollerup 390.
Bruhn, boghdlr, Marstal 660.
Brunshede, maskinarb, Nyborg 556.
Brunse, E., lærer, Fjelsted 328.
Bruntze, E., friskolel, Ø Aaby 542.
— R. E., lærer, Stenløse 99.
Bruun, H. R., Skebjerg, Tullebølle 621.
Brücker, arkitekt 213.
Brøndsted, G. K., lektor 643.
Brønnum, N. H., lægemiss 667.
— gartner, V Skerninge 435.
Brøns, J. C., lærer, Skamby 222.
Brønserud, H., gdjr, Vissenbjerg 114.
Bukh, Niels, gymnastikhøjskoleforstander, Ollerup 292, 356, 389, 390.
Busk, Jens, politiker 336.
— S., havebrugsskoleforst, Aarslev 178.
Bæk, Jens, højskoleforst, Mellerup 662.
Bækhøj, Lars, højskoleforst, Ollerup 389 f.
Bøgh, Erik, forf 507.
— Jørgen, c th, højskoleforst, Ollerup 389.
— Nlc., forf 440.
— Otto, lærer, N Broby 466.
Bøje, Hans, Marstal 659.
Børresen, H., kredslæge, Bogense 226.
— H. P., miss, Santalistan 326, 329, 534.
Børup, M., digter 18.

Carlsen-Skiødt, handelsgartner, ftm, Od 53, 54, 73, 207, 266, 346.
Carstensen, fripræst 441.
Cederskov, S., lærer, Humble 639.
Christensen, friskolel, Ryslinge 502.
— A., gdjr, Biskorup 73
— A., smed, Kerte 276.
— C., friskolel, Vormark 531.

Christensen, C., tækkemd, Rise 667.
— C. A., skibsfører, Ommel 659.
— C. P., sadelm, Grindløse 224.
— C. T., hmd, Munkebo 134.
— Claus R., gdjr, Rise 667.
— Em., indremiss, Rudkøbing 611.
— Hans, friskolel, S Næraa 175.
— Hans, gdjr, Vejstrup 435, 538.
— Hans, højskoleforst, Særslev 234.
— Jens, hmd, Grindløse 223.
— J. C., konsejlspræsident 182, 327, 484, 560, 579, 662.
— Johan, skrædder, Tranderup 672.
— Just, Fjelsted-H 327.
— Lars, gdjr, Ringe 485.
— Lars, lærer, Tørresø 215, 216.
— Laur., Marstal 659.
— Laur. H., lærer, Tranderup 674.
— L. Y., lærer, Taarup 582.
— Markvard, gdjr, Baardesø 215.
— M. C., lærer, salmeforsker 582.
— O., hjulmd, Baaring 321.
— P., haandværker, Gislev 524.
— P., kolportør, Balslev 330, 334.
— P., kolportør, Tranderup 671, 672.
— P., overlærer, Bogense 226.
— R., gdjr, Tanderup 274.
— R. S., gdjr, Haarby 288, 292, 294.
— Rs., gdjr, Bleggaard, Gudme 548.
— Th., indremiss, Od 52, 256.
— Vagn, friskolel, Ryslinge 505.
Christiansen, kbmd, Knarreborg 104.
— lærer, Skydebjerg 278.
— værkfører, Middelfart 307.
— C., gdjr, Tullebølle.
— C. C., snedker, Gestelev 445.
— Gottlieb, Vejlby (senere præst USA) 315.
— K., gdjr, Tjørntved, Tullebølle 621.
— Lars, sogneraadsfmd, Ryslinge 491.
— Peder, fisker, Husby 270.
— R., forpagter, Gislev 440.
— Rs., ftm, Ryslinge og Gudbjerg 491, 550.
Christoffersen, C., ftm, Bro, Brenderup 228, 325.
Clausen, kbmd, Tranderup 675.
— kammerraad, Tranderup 671, 675.
— Anna, husholdningsskoleforst, Skaarup 379.
— C. L., dsk præst USA 608, 672.
— Cl., landbrugsskoleforst, Skaarup 379.
— Jac., bmd., Sønderby 299.
— Martha, præstekone, salmedigter, Lgld 606, 616, 650, 672.
— R. B., gaardmiss, Kbhvn 330.
— Rs., lægprædikant 611, 622.
— Sophus, digter 601.
— Th., lærer, Tranderup 674.
Corneliussen, Jens, gdjr, Førslev 30, 163, 164 f.
— Jens, gdjr, sognefoged, Allerup 166.
— Peter, gdjr, Allerup 164, 165.
la Cour, Poul, prof, Askov 390.
Cronberg, H. E., lærer, Røjle 317.

Dahlerup, V., arkitekt 372.
Dahlheld, J. B., gdjr, Svanninge 471.
Dal Poulsen, friskolel, Dalby 155.
Dalsgaard, C., kunstmaler 111, 178, 542.
Dalsgaard Pedersen, friskolel, Kerteminde 132.
Dam, A., indremiss, Ringe 485.
Damgaard Nielsen, G., højskoleforst, Ryslinge 502, 504 f.
Damsbo, J. P., indremiss, Marslev 145.
— lærer, Haarslev 240.
Danielsen, H. F., Ryslinge 490 f, 518.
Daugaard, P., urmager, Marstal 660, 661.
Deibjerg, lærer, V Hæsinge 465.
Dinesen, Rs., gdjr, Høve 539.
Dissing, Th., højskoleforst, Vejstrup 542.
Dorph, A., kunstmaler 66, 99, 101, 145, 176, 194, 211, 240, 246, 321, 316, 408, 450, 522, 529, 564.
— Bertha, kunstmaler 391.
Dreiøe, skibsfører, Ærøskøbing 653.
— jomfru, Ærøskøbing 653.
Dreyer, Dankvart, kunstmaler, Faaborg 18, 450.
— C., bogtrykker, bladudgiver, Od 49.
Drosth, A., frue, Humble 638.
Due, J., fisker, Dalby 155.
Duelund, L. J., skatteraadsfmd, Gudbjerg 550.
Dyhr, Agnes, frk, Od 52.
Dyrholm, Jens, indremiss 30, 595, 603, 608, 611, 615, 629, 650.

Eckersberg, C. W., kunstmaler 438, 474, 522, 566, 577, 618.
Eddelien, maler, Rudkøbing 611.
Edlefsen, H. P., handelsmd, Hjadstrup 205.
Egebjerg, H., red, forf 388, 391.
Egebæk, T. C. P., seminarieforst, Skaarup 379.
Egelund Rasmussen, lærer, Kværndrup 400.
Egge, herredsfoged, Ærøskøbing 652, 675.
Egman, Stine, frk, Krogsbølle 215.
Elckhoff, G., billedhugger 280.
Eilersgaard, Charlotte, forf, frue, Middelfart 308.
Elkjær, K. J., friskolel, Vejstrup 542.
Elmer, P., friskolel, Gislev 502, 531.
Enemark, N. H., sogneraadsfmd, Svanninge 471.
Enggaard, Aage H., lærer, Gudbjerg 550.
Engholm, R., lærer, Skamby 222.
Engquist, arkitekt 437.
Eriksen, Ejler, indremiss, Særslev 233.
— Erik, statsminister 13, 18, 356, 485.
— Hans R., gdjr, sandemand, Ommel 650, 651, 659.
— H., lærer, Taarup 582.
— H., parcellist, Marstal 659.
— Jul., husmd, Stige 211.
— Niels, gdjr, ftm, Ringe 485.
— Petrine, sygeplejerske, Rise 667.
— Rs., gdjr, Stokkeby, Ærø 665, 666.
Esbjerg, H., sognefoged, Søllested 283.
Eskesen, Morten, friskolel 18, 34, 49, 50, 62, 179, 181, 400, 444, 446, 484, 504, 531.
Estrup, J., konsejlspræsident 498.
Ewald, Carl, forf 353.
— Jesper, forf 353.

Faber, Chr., gross, Od 50.
— C., maler 128, 202, 224.
Fabricius, apoteker, Bogense 226.
Felding, H. C., lærer, S Næraa 175.
Feldthusen, Johs., gdjr, Høve 539.
Fenger, C., prof, læge 506.
— P., forstander, Korinth 440.
Filipsen, Filip, Bregninge, Ærø 649.
— Martin, Bregninge, Ærø 649.
Fink, Jep, gdjr, Hejls 52.
Fischer, J. C., kultusminister 430.
— Bessy, frk, Krogsbølle 216.
Fischer-Nielsen, J., sekr KFUM 54.
Flagsted, Elisab., spejderchef 440.
Fløytrup, skovrider, Tranekær 620.
Frandsen, H. M., lærer, Lindved 99.
— J. P., friskolel, S Næraa 178.
Frantzen, K., landbrugsskoleforst, Aarup 278.
Fredebo, S. P., skoledir, Od 49.
Frederiksen, E., skibsfører, Marstal 659.
— F., fisker, Lohals 627.
— F., skibsfører, Marstal 659.
— Jens, lægprædikant 23, 84.
— Lars, gdjr, Ryslinge 492, 503, 504.
— P., lærer, Tved 382.
— lærer, Løgeskov, Stenstrup 395.
— Rs., Bellinge 99.
— S., lærer, Staurby 317.
Freuchen, Peter, forf 430.
Freund, H. E., billedhugger 426.
Frijs, lensgreve, konsejlspræsident 492.
Friis, Achton, forf 11, 14, 135, 412.
Fruergaard, snedkerm, Svendborg 363.

Gaarde, C. N. O., lærer, Fangel 99.
— Rich., højskoleforst, Vesterdal 343.
Gad, dommer, Bogense 226.
Gammelgaard, L., friskolel, Gislev 521.
Gang, J. D. A., lærer, Staurby 317.
Gartner, Mads, Rønninge 169.
Gilbæk, lærer, Langaa 529.
Gjaldbæk, Nielsen, gdjr, Hjadstrup 205.
Godskesen, N. P., skrædderm, Middelfart 307.
Gormsen, L., tømrer, Barløse 270.
Gotfred, O, gdjr, Allerup 163 f, 174.
Gottschou, C., lærer, Bøstrup 622.
Gram, H. B., læge 506.
Gravesen, Hans, bibelkursusleder 343.
Graversen, J., gdjr, Ørsted 281.
— K., gdjr, Ørsted 281.
— P., lærer, Vejlby 317.
Gravlund, T., forf 12, 351.
Gregersen, H., lærer, Frederiksminde 325.
— N., skolebest, Od 50.
Grimstrup, N., stadsskoleinsp, Middelfart 308.
Groth, sømandsmiss, Marstal 660.
Grubbe, N., lærer, Vejlby 317.
Grunnet, frimenigheds»præst« 531, 622, 628, 650, 659.
Grønbech, N. B., kolportør (præst i USA) S Næraa 175.
Grønborg, H., husmandsskoleforstander 85.
Grønlund, O. J. C., lærer, Skovby 229.
Gundesen, H., friskolel, Sct Jørgens 372, 375.
Gunnar, P. N., lærer, Gyngstrup 216.

Haae, J., propr, Sludegaard, Frørup 581.
Haastrup Petersen, T., c th, højskoleforst, Ollerup 389.
Hafstein, Hannes, islandsk minister 661.
Hagbarth, friskolel, Norup 205.
Hall, C. C., konsejlspræsident 210, 491, 506.
Hammerich, G., billedhugger, Ærøskøbing 652.
Hansen, lærer, Korup 89.
— gartner, Marstal 660.
— mejeribest, Ørsted 281.
— A., gdjr, Aborg 264.
— A., smedem, Veflinge 246.
— A., skrædder, Gamborg 341.
— A., snedker, Rudkøbing 611.
— Aage, hmd, Vantinge 464.
— Agnes, etatsraadinde, Mullerup 550.
— Albert, snedkerm, Marstal 660.
— Alfred, bager, Søby, Ærø 678.
— Alfred, indremiss, Faaborg 426.
— And., gdjr, Tommerup 104.
— And., gdjr, Rolfsted 179.
— And. Rasmussen, lærer, Dunkær 665, 666.
— Andr., døvstummeforst, Nyborg 556.
— Arne, arbmd, Rise 667.
— C., gdjr, Harndrup 328.
— C., gdjr, Aarslev 597.
— C. D. A., etatsraad, Mullerup 550.
— Chr., gdjr, Rosager, Vejstrup 539.
— Chr., gdjr, Vejstrup, se Kr. Hansen ndf.
— Chr., snedker, Flemløse 288.
— Chr., skipper, Marstal 657.
— Conrad, skrædder, Paarup 49, 84.
— E. Hasle, manufakturhdlr, Kværndrup 401.
— Emil, organist, Ryslinge 502.
— Gudrun, sygepl, Herringe 445.
— Gunner, maler 149.
— Hans, gdjr, Aasum 160.

Hansen, Hans, gdjr, Tørresø 215.
— Hans, gdjr, Kerte 276.
— Hans, gdjr, Sødinge 485.
— Hans, gdjr, Ørbæk 587.
— Hans, gdjr, Snøde 608, 625, 627.
— Hans, lærer, Aulby 317.
— Hans, skolebest, N Aaby 338.
— Hans, snedker, Haarby 292.
— Hans, snedkerm, Marstal 660.
— Hans, spillemand, musiker, Ulbølle 17, 433, 437.
— H. A. Hvidkjær, lærer, Sandager 273.
— H. C., arbejdsmd, Bregninge, Ærø 649.
— H. J., sognefoged, Verninge 101.
— H. J., gdjr, Vejstrup 535.
— H. J., tømrer, Vantinge 464.
— Hans Jørgen, gdjr, Ø Aaby 602.
— H. L., gdjr, Hillerslev 464.
— H. P., gdjr, Guldbjerg 230.
— H. P., møller, Maderup 233.
— H. S., lærer, Sanderum 95.
— Ivar, sognefoged, Hesselager 530.
— Ivar M., smed, N Aaby (senere præst USA) 337.
— J., gdjr, Næsby 226.
— Jens, væver, Aarslev 596.
— J., gdjr, Eskildstrup 597.
— J., gdjr, Kværndrup 400.
— J., møller, Aborg 264.
— Johs., lærer, Stige 211.
— Johs., gdjr, Dreslette 295.
— Johs., gartner, Marstal 659.
— Johs., smedem, Gudbjerg 550.
— Jørgen, gdjr, Rolfsted 178.
— J. A., politiker, ftm 30, 603 f, 611, 636 f, 639.
— J. P., karetmager, Rudkøbing 611.
— J. T., lærer, Horne 474.
— J. V., havnefoged, kpt, Od 54.
— Klaus, gdjr, Rise 667.
— Knud, gdjr, Biskorup 54.
— Kr., gdjr, Vejstrup 31, 357, 378, 436, 482, 490, 535 f, 540 f, 548.
— L., friskolel, Vejstrup 542, 548.
— L., portør, Aarup 278.
— Lars, husmandsfører, Anderup 211.
— Lars, Trosløkke, Ærø 659.
— Lars, indremiss, Vildbjerg 584.
— Laur., mekaniker, Bregninge, Ærø 649.
— Laur., gdjr, Holte, Køng 286.
— Lorens, Marstal 657.
— M., lærer, Mesinge 154.
— Mads, digter 11, 17, 35, 357, 385, 388, 392, 433, 437.
— Mads, friskolel, Kværndrup 400.
— Mads, lærer Mesinge 154.
— Mads, Ore (præst USA) 228.
— Mads, gdjr, Aborg 264.
— M. F., lærer, Oure 536.
— Margrethe, friskolelærerinde, Brahetrolleborg 440.
— Mariane, frk. Fjelsted 329.
— Marius, gdjr, Hjadstrup 206.
— Math., lærer, Gyngstrup 216.
— Mette, tjenestepige, Fjelsted 264.
— Niels, Egebjerg, Ollerup 390.
— Niels, Særslev 233.
— Niels, boelsmd, Brenderup 325.
— Niels, gdjr, Tommerup 103.
— Niels, gdjr, Højby 188.
— Niels, gdjr, Baaring 305, 320.
— Niels, gdjr, Vejstrup 537.
— Niels, gdjr, Oure 539, 540.
— Niels, gdjr, sognefoged, Aarslev 595.
— Niels, kunstmaler 353.
— N. A., højskolel, Dalum 92.
— N. A., forsøgsleder, Aarslev 178.
— N. A., lærer, Fangel 99.
— N. J., gdjr, Kauslunde 313.
— Peder, friskolel, Skellerup 573.
— Peter, gdjr, Hersnap, Dalby 157.
— Peter, kunstmaler 18.
— Peter, skrædder, Aarup 278.
— Poul, havebrugskand, Vigerslev 243.
— Povl, højskoleforst, Vallekilde 168.
— Povl, gdjr, Ryslinge 490.
— Rasmus, gdjr, Kværndrup 400.
Hansen, Rasmus, gdjr, Egebjerg, Ollerup 390.
— Rasmus, gdjr, Fjelsted 328.
— Rasmus, husmd, Dalum 93.
— Rasmus, højskoleforst, kpt, Ryslinge (Vældegaard) 504, 507.
— Rasmus, friskolel, Vejstrup 536 f, 548.
— R. N., lærer, Tommerup 194.
— R. O., gdjr, V Aaby 429.
— Sigvald, friskolel, Vejstrup 536.
— Thorv., N Søby 193.
— Thyge, gdjr, Ferritslev, Rolfsted 168, 355, 490.
Hansen-Brøndsted, friskolel, Hillerslev, Gudme 460, 548.
Hansen Jacobsen, J., St Rise 659.
Hanssen-Nørremølle, H. P. 62, 516.
Harboe, C., lærer, Magleby, Lgld 645.
Hartnack, oberstinde, Od 54.
Hasle Hansen, E., manufakturhdlr, Kværndrup 401.
Hasseriis, J. C., lærer, Gamborg 341.
Hassum, K., lærer, Taarup 582.
Hauch, Carsten, digter, prof 501, 518.
Hauerbach Jensen, lærer, Egeskov 401.
Hauge, S., minister, Od 41.
Haugsted, arkitekt 211, 240, 243.
Hedelund Jørgensen, Middelfart 307.
Hedemann, K., friskolel, Ringe 485.
Heering, frue, Turup 268.
Heilmann, A. G., lærer, Tørresø 216.
Hein, frk, skolebest, Od 50.
Heinesen, Fischer, havnemester, Marstal (Klaksvig) 660.
Heise, P., komponist 100, 281.
Helgason, Olaf, indremiss, Svendborg 363.
Helge, H., friskolel, V Hæsinge 465.
Helms, Johs., skolebest, Kbhvn 77, 367, 368.
— Poul, lektor, dr phil, Sorø 367.
Helsing, lærer, Brahetrolleborg 441.
Helweg-Møller, arkitekt 82.
Hempel, C., landinsp, Od 50.
— S., bogtrykker, bladudgiver, Od 23, 31, 49, 50.
— overlæge, Od 443.
Henriksen, A., arkitekt 65.
— Chr., indremiss 52, 54, 104, 215, 223, 231, 233, 251, 255, 260, 596.
— J., gdjr, Grindløse 224.
— J. P., lærer, Diernæs 426.
— Signe, frk, Grindløse 224.
Hey, V. A., vinhdlr, konsul, Od 50.
Himmelstrup, O., lærer, Krogsbølle 216.
Hindse-Nielsen, lærer, kantor, Od 54, 73, 173.
Hjelholt, H., overarkivar 531, 532.
Hjortshøj, Marie, frk, V Aaby 429.
Hofman-Bang, Ellen, malerinde 200.
— Inge, forf 200.
— N., hofjægermester, Hofmansgave 197, 198.
Holbech, N. P., kunstmaler 566.
Holk, Poul Jensen, indremiss 108.
Holm, A. V., lærer, Bogense 226.
— Asger, c th, døvstummeforst, Nyborg 556.
— læge, Otterup 199.
— Harald, politiker 287.
Holmegaard, M., friskolel, N Broby 455.
Holst, gdjr, Søby 268.
— Fr., lægprædikant, Svendborg 101, 113, 659.
— Marie, lægemiss 363.
— væver, Ollerup 651.
Holstein-Holsteinborg, C., lensgreve 105.
Holt, Jens, indremiss, Taulov 78, 101, 251, 255, 288, 294, 305, 315, 337, 596.
Hornbeck, P. G., lærer, Røjle 317.
Horst, J. S., lærer, Stenløse 99.
Hummelland, A., indremiss, Nyborg 556.
Høgh, boghdlr, Assens 255.
Høgh Nielsen, J., indremiss 246, 307, 308, 363, 365.
Høgsbro, S., politiker 486, 498.
Høgstrøm, C. G., lærer, Bregninge, Taasinge 408.
Høirup, Johs., stadsskoleinspektør, Nyborg 556, 596.
Højlund, Alex., højskolel, Ryslinge 504.
Højvang, Sara, Kværndrup 399.
Høll, Fr., Taulov 305, 315, 337.
Høyen, N. L., prof, arkæolog 574.
Høyer, Olaf, miss Arabien 350.
— lærer, graver, Marstal 658.

Illum, overlærer, Faaborg 426.
— Anna, frk, Hillerslev 460.
Ingemann, B. S., digter 100.
Irik, H., maler 274.
Isen, J. P., friskolel, N Broby 455.
Iversen, H. C., gdjr, Ejlby 231.
— Kr., kunstmaler, prof 370.

Jacobsen, dyrlæge, Ringe 485.
— Aage, indremiss, Rudkøbing 611.
— Axel, arkitekt 65, 256, 335.
— C. H., lærer, Frederiksminde 325.
— H., gdjr, Køng 285.
— H., friskolel, Palleshave 444.
— Jac., gdjr, ftm, Herringe 445.
— J., skomager, Rise 667.
— J. Hansen, Rise 659, 665.
— K. M., lærer, Gyngstrup 216.
— M., skomager, Rise 667.
— N., arkitekt 64, 661.
— S., gdjr, Moderup 233.
Jacoby, læge, V Skerninge 312, 434.
Jakobsen, skoleinsp, Od 54.
— H., fattiggaardsbest, Svendborg 363.
— H., sogneraadsfmd, Gudbjerg 550.
— Karl, friskolel, Vormark 531.
Jensen, A., skotøjshdlr, Strib 319.
— A., skrædder, Særslev 233.
— Aage, kreditforeningsdir, Od 49.
— And., friskolel, N Lyndelse 180.
— Andr., arkitekt 365.
— Ane, frue, Od 54, 93.
— Anna, sygepl, N Lyndelse 181.
— A. F., lærer, Melby 231.
— Carl, forstander, Særslev 234.
— Frovin, friskolel, Højby 189.
— Hans, gdjr, Trunderup 502.
— Hans, kbmd, Od 50.
— Hans, red, Slagelse 30, 280.
— Hans, skrædder, Grindløse 224.
— H. C., lærer, Krogsbølle 216, 217.
— Hjalmar, indremiss, Assens 256.
— J., teglværksejer, Ejby v Od 73.
— Jac., indremiss, Holsted 288, 315.
— Jens, gdjr, Trunderup 186, 399 f, 484, 490.
— J. C., kbmd, Glamsbjerg 286.
— J. E., lærer, Taarup 582.
— J. P., gdjr, S Broby 458.
— J. S., lærer, Haarslev 240.
— Joh., kunstmaler 401, 497.
— Johs., væver, Ellinge 575.
— Jørgen, gdjr, Gislev 520.
— Karen, frue, Flemløse 288.
— K. T., lærer, Husby 348.
— Knud, gdjr, Særslev 233.
— Lars, gdjr, N Lyndelse 180.
— L. P., lærer, Øxendrup 529, 530.
— M. C., lærer, Taarup 582.
— Mads, gdjr, Maderup 233.
— Mikkel, indremiss, Dreslette 294.
— Morten, børnehjemsforst, lærer 389.
— N., lærer, Særslev 234.
— Niels, gdjr, Viby 131, 152.
— N. C., lærer, Maderup 234.
— N. C., lærer, Langaa 529.
— N. P., arkitekt 200, 279, 286, 320.
— Peder, gdjr, Fjelsted 328, 329.
— Peder, gdjr, Aarslev 595.
— P. Madsen, lærer, Sandager 273.
— R. A., red, Ærøskøbing 655.
— Rasmine, frue, Dreslette 294.
— Rasmus, indremiss, Kerteminde 128.
— T., skoleinsp, Bogense 226.
— Thyra, forf 453, 456.
— Wagner, friskolel, V Hæsinge 465.

Jensen, Viggo, gartner, Middelfart 307.
Jensen-Klint, P. V., arkitekt 80.
Jensen-Tusch, frue, skolebest, Nyborg 555.
Jeppesen, A., gdjr, Vejlby 317.
— lærer, Vissenbjerg 118.
— Horsfeldt, indremiss, Særslev 233.
— Jørgen, gdjr, S Broby 458.
— L. P., gdjr, Ringe 484.
— M., organist, V Skerninge 437.
— Niels, forf, c th 291.
— Ole, friskolel, Saaderup, Skellerup 573.
— P. G., lærer, Strynø 415.
— R. H., lærer, Ebberup 261.
— V. Gregersen, murer, Bøstrup 622.
Jepsen, Herluf, amtsskolekonsulent, Ringe 485.
— L. R., lærer, Rolfsted 171.
— Laur., Stokkeby, Ærø 651, 666.
— N. C., indremiss, Assens 256.
Jerichau, J. A., billedhugger 256.
Jerndorff, A., kunstmaler 384, 514.
Jespersen, P., gdjr, Udby 343.
— Vald., propr, Næsbyhoved 212.
Johannesen, J., friskolel, Palleshave 485.
Johansen, emissær, Aarup 278.
— Didrik, friskolel, Højby 180, 184.
— Hans, fisker, Brunshuse 294.
— Jeppe, Sinding 29.
— Mikkel, gdjr, Tommerup 106.
— Niels, højskoleforst, Ollerup 388.
— Niels, lægprædikant, Højby 120, 180.
— Peder, fiskehdlr, Faaborg 425.
Johnsen, lærer, Uggerslev 220.
Juhl, Mads, gdjr, S Bjert 52.
Juhre, fængselslærer, Nyborg 556.
Juul, student, Drigstrup 23, 125.
Juel-Andersen, N., propr, Brendekilde 97.
Juler, friskolel, Kværndrup 400.
Justesen, lærer, Ryslinge 505, 511.
Juul-Nyholm, R., lærer, S Højrup 596.
Jørgensen, banefmd, Assens 256.
— graver, Odense Fredens k 79.
— kirkebetjent, Sct Hans k, Od 53.
— lærer, Brylle 110.
— lærerinde, Marstal 661.
— overpostbud, Strib 317.
— sognefoged, Horne 474.
— A., friskolel, Vormark 531.
— A., gdjr, Bederslev 206.
— A., gdjr, Hesselbjerg 605.
— A., gdjr, Særslev 233.
— A., højskoleforst, Høng 30.
— A., indremiss, Faaborg 426.
— A. C., gdjr, Ebberup 260.
— B., partikulier, N Næraa 219.
— C., avlsbruger, Rudkøbing 611.
— C., gdjr, Helnæs 301.
— E., gdjr, Klintebjerg 199.
— E., gdjr, Østrup 202.
— E., gdjr, Barløse 270.
— F., lærer, Haagerup 441.
— G., organist, Brahetrolleborg 441.
— H., bødker, digter 17.
— H., fisker, Husby 348.
— H., gdjr, Rudme 444.
— H., gdjr, Kværndrup 399.
— H., gdjr, Udshøj 321.
— H., kurvemager, Brenderup 223, 228, 325.
— H., landpostbud, Kærum 260.
— H., tømrer, Ryslinge 502.
— H. J., gdjr, Rørup 331.
— H. J., gdjr, V Aaby 429.
— H. P., gdjr, N Næraa 219.
— H. P., skomager, Glamsbjerg 285.
— H. P., skomager, Haarby 292.
— Iver, gdjr, Verninge 101.
— Iversen, indremiss, Kerteminde 128.
— J., bmd, Flemløse 288.
— J., gdjr, Dreslette 295.
— Jac., lærer, Allerup 166.
— Johs., digter, Svendborg 18, 356 f, 359 f, 363, 373.
— Johs., gdjr, Grindløse 224.
— Johs., kbmd, Glamsbjerg 285.
Jørgensen, J. C. P., overlærer, Middelfart 301, 308.
— J. H., gdjr, Bro 325.
— J. P., kordegn, lærer, Middelfart 308.
— Jørgen, fisker, Aborg 264.
— Jørgen, gdjr, Kværndrup 399.
— Jørgen, gdjr, Simmerbølle 638.
— Karen, frue, Tranderup 671.
— K. S., indremiss, Kerteminde 128.
— Mads, avlskarl, Ø Hæsinge pgd 449, 460.
— Mads, gdjr, Lumby 210.
— Mads, gdjr, Hesselager 530.
— Niels, friskolel, Kværndrup 410.
— Niels, gdjr, Aulby 315.
— Niels, gdjr, Villestofte 84.
— Niss, gdjr, Bregninge, Ærø 649.
— N. J., tømrer, Guldbjerg 230.
— N. P., Skallebølle 113.
— Otto, forst, Gestelev 445.
— P., lærer, Aarslev 596.
— P. L., lærer, Tranderup 674.
— P., murermester, Marstal 659.
— P., skomager, Aborg 264.
— P. Frandsen, indremiss, Vejlby 316.
— Rs., Birkum 162, 215.
— Rs., gdjr, Ferritslev 502.
— S., lærer, Haastrup 468.
— S. P., Vigerslev 243.
— Søren, fiskehdlr, Assens 256.
— Søren, fisker, Aborg 264.

Kaaber, tandlæge, Ringe 485.
Kaae, Olga, miss, Indien 542.
Karlshøj, gdjr, Højby 181.
Karstensen, Asger, politiker, red 643.
Keldberg, K., kordegn, lærer, Middelfart 308.
Kelstrup, Halvor, lærer, Flødstrup 568, 569.
— L. M., lærer, Frederiksminde 325.
— M. T. M., lærer, Rønninge 171.
Kierkegaard, Niels, højskoleforst, Køng 256, 285.
— Søren 167, 174, 592, 641, 675.
Kirk, K., friskolel, S Næraa 175, 178.
Kirketoft, gartner, Tommerup 106.
Kjær, Erland, sudanmiss 667.
— M., indremiss, Assens 255, 256.
— Niels, friskolel, Kværndrup 400, 418.
Kjærgaard, M., højskoleforst, Særslev 234.
Klein, A. H., arkitekt 628.
— J. F., kunstmaler 122.
Klindt, J. C., lærer, V Skerninge 434.
Klink, A. M. J., indremiss, Faaborg 426.
— Rasmus, lægprædikant, Kerteminde 21, 126, 134, 356 f, 361 f.
Klinkby, A. F., friskolel, Dalby 132, 157, 578.
Klæsøe, C., lærer, Lindelse 609, 632.
Knebus, skomager, Od 31, 49.
Knold, Hans, gdjr, Aarslev 597.
Knudsen, gasmester, Od 52, 54.
— A., gdjr, Højby 180, 185.
— A., gdjr, Ejlby 231.
— H., gdjr, Skovsbo, Egense 383.
— H., gdjr, Højby 185.
— J. P., gdjr, Grindløse 224.
— Knud, gdjr, Dalby 157.
— Mads, Munkebo 134.
— Mads, gdjr, Højby 595.
— Niels, lægprædikant, Kerteminde 22.
— Niels, sognefoged, S Næraa 174, 533.
— P., friskolel, V Skerninge 435.
— Rs., gdjr, Baaring 305, 320.
— Rs., hmd, Vantinge 448, 489.
Kobbeltved, f Lose, Karen, lærerinde, Næsbrobyhovedbroby 212.
Koch, Carla, frue, Flemløse.
Kold, Kr., friskolemand 12, 31, 33, 50, 83, 90 f, 99, 120, 127 f, 152 f, 155, 180, 182, 186, 210, 215, 355, 375, 390, 435, 436, 454, 482, 490 f, 507, 531, 537, 578, 590.
Kold, Marie 155.
Kongstad, K., lærer, N Lyndelse 180, 181.
Konradsen, K., hmd, Brahetrolleborg 440.
Korch, Morten, forf 18, 162.
Krabek, C., lærer, Brenderup 325.
Krag, M., distriktslæge, Assens 255, 296.
— lærer, Brahetrolleborg 441.
— lærer, Ørbæk 584.
Kragh, Johs., maler 391, 639.
Krejberg, lærer, Sandager 273.
Kristensen, A., Søby, Ærø 650, 678.
— A., lærer, Rise 666, 667.
— C., gdjr, Rise 667.
— Evald Tang, folkemindesamler 12.
— H., friskolel, Vejstrup 542.
— H., gdjr, Rise 667.
— K. A., banenæstfmd, N Aaby 278, 331.
— K. Nielsen, indremiss, Aarup 278, 331.
— K., gdjr, Gestelev 445.
— Kirstine, syerske, Bøstrup 622.
— Klaus, gdjr, Rise 667.
— Lars, gdjr, Dalby 157.
— M., seminariel, Jelling 92.
— Marius, dr phil, højskolel, Askov 179, 544.
— Martin, gdjr, Stokkeby 669.
— Niels, friskolel, Ellerup 531, 550.
— Peder, friskolel, Ellerup, Ferritslev 550.
— Rs., gdjr, Vejstrup 542, 550.
— Thomas, kolportør, Ærø 651, 665, 666.
— Vilh., højskolel, Vejstrup 542.
Kristensen-Randers, J. P., højskoleforstander, Ollerup 388.
Krogh, E., gdjr, Melby 231.
— P., lærer, Vejlby 317.
Kroman, K., prof 380.
— Emilie, sypige, Marstal 659.
Kryger-Larsen, landbrugsl, Od 63.
Kudahl, K., lærer, Skamby 222.
Kæmpe, A. A., gdjr, Midskov 25, 150.
Købner, Jul., baptist, Simmerbølle 606, 615.

Lacoppidan-Petersen, sagfører, Svendborg 360.
Langballe, Carl 119.
Lange, godsejer, Ørbæklunde 584.
— Jakob, E., husmandsskoleforst, Od 92, 392, 531.
Langeland, Rasmus Clausen, lægprædikant, Rudkøbing 611.
Langelund Nielsen, husmd, Gislev 522.
Langkilde, propr, Boltinggaard, 485, 492.
Larsen, maler, Svendborg 363.
— A., snedker, Svendborg 363.
— Agnete, KFUKsekr, Ringe 485.
— Aksel, friskolel, Ryslinge 525.
— Albr, gdjr, Melby 231.
— Anders, lægprædikant, Gamborg 30, 32, 113, 196, 242, 270, 292, 304, 305, 313, 322, 340, 377, 459, 465.
— C. H., Rise 669.
— Carl, gdjr, Dalby 157.
— Carl, gartner, Hjadstrup 205.
— Chr., gdjr, Ejby v Od 54.
— C. J., gross, Ærøskøbing 650.
— Ed., dr phil, seminariefost, Skaarup 378.
— Fr., gdjr, Dalby 156.
— Fr., gdjr, Ryslinge 490, 502.
— Gorm, væver, Søby 268.
— Hans, Gelsted 331.
— Hans, friskolel, Oure 542.
— Hans, gdjr, Højby 189.
— Hans, gdjr, N Aaby 337.
— Hans, hmd, Vejlby 317.
— Hans, lærer, Stenløse 98.
— H. C., gartner, Paarup 84.
— Holger, ftm 49.
— I. A., kbmd, Kerteminde 131.
— Jens, lægprædikant, Værløse 608.
— Johs., maler 122.
— Johanne, Søby 268.
— J. C., lærer, Revninge 148.
— Jørgen, bygmester, Ejby 335.

Larsen, Jørgen, gdjr, Haarby 293.
— Karl, salgsleder, Ringe 486.
— Knud, friskolel, Hesselager, 531, 555, 578.
— Knud, gdjr, Munkebo 134.
— Kr., gdjr, ftm, Dalby 120, 131, 151, 154, 157.
— L., indremiss, Ørbæk 584.
— L., gdjr, S Højrup 597.
— L., skrædder, Rise 667.
— Lars, lærer, Avernakø 480.
— L. A., lærer, N Næraa 219.
— L. P. W., lærer, Bøstrup 622.
— Mads, gross, Od, Brylle 110.
— Mads C., gdjr, Stenstrup 395.
— Marie, Brylle 111.
— Marinus, gdjr, Langeskov 14.
— Morten, gdjr, Bregnør 9, 151, 154.
— Niels, kbmd, Kerteminde 165.
— Niels, kbmd, Svendborg 356.
— Niels, lærer, Højby 188.
— Niels, lærer, Skamby 222.
— Niels, sogneraadsfmd, Strynø 415.
— Ole, møller, Skræppenborg, Brylle 110.
— Oluf, Rise 667.
— P., indremiss, Abildøre 569.
— P., gdjr, Stenstrup 395.
— Rigmor, c th 333.
— Th., indremiss, Gelsted 331, 584.
— Th., lærer, Brenderup 325.
Larsen-Skræppenborg, Peder, lægprædikant 22 f, 28, 29 f, 33, 49, 83, 101, 103, 109 f, 155, 166, 169, 180, 196, 242, 251, 268, 292, 305, 320, 340, 377, 400, 459, 460, 465, 478, 483, 492, 507, 520, 535, 536, 595, 606, 650, 672.
Larsson, T., friskolel, Vormark 531.
Lassen, J. A., apoteker, Svendborg 245, 364.
Laub, Thomas, organist, komponist 12, 379, 502.
Lauridsen, C., stationsmester, Flemløse 288.
— J. K., politiker 329.
— overlærer, Marstal 658.
Lauritzen, lærer, Millinge 471.
— C., lærer, Dunkær 667.
— C. L., civilingeniør, Od 93.
— P. T., kbmd, Ærøskøbing 653.
— trikotagehdlr, Middelfart 307.
Laursen, C. H., lærer, Tranderup 674.
— L. P., indremiss, Bogense 226.
— Rs., friskolel, V Hæsinge 465.
Lebæk, J. P., friskolel 90, 155.
Lehmann, Edv., prof 182, 577.
Lehn, L., skytte, Brahetrolleborg 441.
Lehn-Petersen, E., arkitekt 66, 452.
Leisner, A. L., lærer, Sønderby 299.
Lendorf, arkitekt 74, 256.
Leth, Constance, Egeløkke 600, 601, 621 f.
— Jensine, frk, Herringe 445.
Leth-Rasmussen, kantor, Faaborg 425.
Lillesø, J. P., Oure 539.
Lind, Mads, indremiss, Od 52, 94, 215, 251, 346.
Lindberg, N., maler 160, 335, 529.
Lindbæk, Jannik, højskoleforst, Ubberup 511.
Lindhardt, lærerinde, Bogense 196, 226.
— H., lærer, Frørup 582.
Lindøe, N. P., gdjr, S Næraa 178.
Loft, Johs., lektor, c th, Od 54.
Lohmann, K., gdjr, ftm, Aasum 159.
Lolk, S., gdjr, Bjerreby 412.
Lollesgaard, K., kunstmaler 65.
Lomholt, M. J., lærer, N Broby 454.
Lorentzen, A. C. S., lærer, Sanderum 95.
Lottrup, S., lærer, Frørup 582.
Lund, lærer, Ø Hæsinge 460.
— lærer, Jordløse 467.
— Aage, indremiss, Assens 256.
— Anker, kunstmaler 268, 277, 597.
— F. C., kunstmaler 643.
— F., emissær 341.
— Jens, højskoleforst, Vejstrup 171, 482, 537, 541 f.
— J. L., kunstmaler 293, 464.
Lund, L., gdjr, Kværndrup 401.
— M., lærer, Veflinge 246.
— M., skolebst, Svendborg 364.
— P., møbelhdlr, Vejstrup 542.
— Th., friskolel, Vejstrup 542.
— V., gross, Kbhvn 653.
Lund-Jensen, R., billedhugger 288.
Lunde, H. P., forf 18.
Lundsgaard, Hans, gdjr, Kværndrup 400.
Lütken, Alfr., prof 617.
Lyng, snedkerm, Od 54.
Lynge, J. P., lærer, Kærum 260.
Lysemose, H., forretningsfører, Svendborg 369.

Maaløe, frk, Haarslev 240.
— sparekassedir, Od 54.
Madigan, Elvira, artist 411.
Madsen, lærer, Refsvindinge 573, 576.
— lærer, V Skerninge 438.
— snedker, N Lyndelse 181.
— skærslipper, Vejlby 316.
— A., friskolel, Lumby 210.
— Chr., gdjr, Diernæs 425.
— H. C., skomager, Veflinge 246.
— H. M., gdjr, Veflinge 246.
— Chr., gdjr, Fjederløkken 228.
— C., lærer, Viby 154.
— H., tømrer, Flemløse 288.
— J., gdjr, Stige 201.
— J., gdjr, Aastrup 429.
— J., gdjr, Hesselager 530.
— Kr., Bregnør, lægprædikant 16, 22 f, 27, 49, 73, 83, 84, 103, 110, 120, 122 f, 126 f, 133 f, 150, 154 f, 162, 163 f, 174, 270, 278, 292, 304, 315, 340, 483, 595.
— Kr., gdjr, ftm, Aarslev 596.
— M., gdjr, Snave 295.
— Martin, indremiss, Od 52, 53, 226, 363, 556.
— Martin, gdjr, Barløse 270.
— P., gdjr, Hesselager 530.
— P., gdjr, Søllested 283.
— P. H., lærer, Kærum 261.
— Rs., gdjr, Peløkke 30, 606, 615.
— Scheel, læge, Strynø 416.
— V., værkfører, Ringe 485.
— V. H. O., general, krigsminister 181.
Madsen-Mygdal, Th., stamtsminister 93.
Madvig, J., kultusminister 379.
Magdahl-Nielsen, arkitekt 365.
Magelund, C., skoleinsp, Nyborg 556.
Marcussen (Blesmark), lærer, Lindved 99.
— gdjr, V Skerninge 435, 436.
Markussen, Rs., friskolel, Magleby, Lgld 645.
Marott, E., red, folketingsmd, Od 49.
Marstrand, Wilh., kunstmaler 426.
Mathiasen, N. H., gdjr, Rønninge 171.
Mathiesen, A., indremiss, Svendborg 363, 364.
— C., lærer, gdjr, Lindelse 631.
Meldgaard, lærer, Søllested 283.
Meyer, J., læge, N Lyndelse 181.
Michaelis, Karin, forf, Thurø 403.
— Sophus, forf 18, 225.
Mikkelsen, A., højskolel, Ollerup 385.
— H., spillemand, Skaarup 357, 377.
— H., Hesselager 530.
— L., lærer, Frederiksminde 325.
— N., gdjr, Haarslev 240.
— P., gdjr, Brenderup 325.
Milling, J., snedker, gdjr, Vindinge 578.
Mindedahl Rasmussen, E., arkitekt 178, 372, 390, 452.
Mogensen, kbmd, Marstal 659.
— N. J., lærer, Tranderup 674.
Moltesen, L. J., udenrigsminister, dr phil 525.
Moltke, J., greve 53.
Momme, O., kunstmaler 557.
Monrad, J., c mag, forst, Høng 144.
Mortensen, A., gymnastikhøjskoleforstander, Ollerup 390.
Mortensen, førstel, Skrøbelev 615.
— C., gdjr, Kauslunde 313.
— L., V Aaby 429.
— M., lærer, N Lyndelse 181.
— P., friskolel, Langetved 132, 531.
— S., friskolel, N Lyndelse 180.
Mortensen-Hansen, K., lærer, Bellinge 97.
Mose, lærer, Hunstrup 467.
Mouritsen, lærer, Stenstrup 395.
— P., skomager, Kbhvn 537.
Moustgaard, gdjr, Bøjden 474.
Munch, Anna E., kunstmaler 190, 486.
— P., dr phil, udenrigsminister 609.
Munk, lærer, Lyø 478.
— N. G., propr, Roerslev 321.
Murer, L., S Næraa 178.
Müller, Tony, kunstmaler 106, 213.
Mylius, kmhr, Rønninge 171.
Myltoft, O., bymiss, Kbhvn 215.
Møller, dyrlæge, Middelfart 312.
— overlægefrue, Rudkøbing 611.
— Andreas, departementschef 339.
— Astrid, frk, Od 54.
— C., snedker, Ryslinge 505.
— Erling, arkitekt 49.
— Hans, lærer, Højby 188.
— Henrik, øjenlæge 366.
— Holger, hofjægermester, Østrup 201.
— Jens, lærer, Næsbyhoved 212.
— Jutta Bojsen, frue 279.
— K., forstander, Korinth 440.
— L. K., lærer, Rynkeby 149.
— L. P., lægprædikant, Vigerslev 242, 602, 629.
— Marie, lærerinde, Bregninge, Taasinge 408.
— Marius, forf 355.
— Niels, dr phil, Od 88.
— P., højskolel, Tommerup 105.
— P., maler 82, 261.
— P. G., overlærer, Rudkøbing 611.
— Peder R., digter, gdjr, Ulbølle 18, 173, 388, 433, 436, 437.
— P. L., gdjr, Mesinge 154.
Mønster, P., baptist 615.

Niels Sjællænder, Asperup 321.
Nielsen, kpt, Svendborg 363.
— A., indremiss., Marstal 106, 611, 659.
— A., lærer, Vissenbjerg 114.
— Alfred, miss, Syrien 291.
— Anton, digter, lærer 17, 385, 388, 433, 437.
— Axel, kordegn, Od 52, 54.
— A. C., hmd, Gelsted 331.
— A. R., lærer, Vejlby 317.
— Carl, hotelejer, Od 53.
— Carl, komponist 12, 18, 190, 193, 331, 379, 502.
— Chr., frugtavler, Verninge 101.
— Chr., gdjr, Melby 231.
— Chr., gdjr, Stenstrup 396.
— Chr., kpt, højskoleforst, Hindholm 159, 440.
— Edv., oberstløjtn 401.
— G. Damgaard, højskoleforst, Ryslinge 502, 504.
— Grønvald, højskoleforst 391.
— Hans, friskolel, Stige 210.
— Hans, gdjr, Ulbølle 435.
— Hans, gdjr, Brylle 110.
— Hans, snedker, Vormark 530.
— Hans, tækkemd, Ryslinge 490.
— H. C., lærer, Vejlby 317.
— H. F., indremiss, Od 51.
— H. J., gdjr, Brylle 110.
— H. J., lærer, Skamby 222.
— H. J., lærer, Veflinge 246.
— H. Thiedemann, indremiss, Od 52.
— Jens, friskolel, V Skerninge 436.
— Jens, graver, Vissenbjerg 114.
— Jens, lærer, Kerte 277.
— Jens, maler, N Søby 193.
— J. C., gdjr, S Broby 458.
— J. P., friskolel, Ollerup 437.
— Johan, lægprædikant, Skaarupør 30, 31, 50, 148, 158, 162, 196, 215, 340, 356, 362, 377 f, 382, 383, 387, 391, 395, 444, 459, 482, 483, 530, 535,

536, 547, 549, 595, 602 f, 608, 611, 615, 629, 635, 650.
Nielsen, Jørgen, gdjr, Staurby 316.
— Jørgen, gdjr, S Højrup 596.
— Jørgen, friskolel, N Lyndelse 120 189, 191, 499.
— K., lærer, V Hæsinge 465.
— Kai, billedhugger 360.
— Kai, billedhugger, Glamsbjerg 286.
— Knud, gdjr, Mesinge 151.
— Luchau, billedskærer 235.
— L., sømandshjembest, Svendborg 363.
— L. P., lærer, S Høyrup 596.
— Mads, apoteker, digter, V Skerninge 433.
— Mads, klodsemager, V Skerninge 434.
— M. C., sognefoged, Verninge 101.
— Morten, gdjr, Vesterdal 103.
— Nic., smedem, Gudbjerg 550.
— Niels, gdjr, Melby 231.
— Niels, gdjr, Kærum 260.
— Niels, indremiss, Kerteminde 128, 667.
— Niels, lægemiss (DMS) Kina 365.
— Niels, prof 141.
— N. C., indremiss, Bred 113.
— N. J., gdjr, Vejstrup 542.
— Niels, sognefgd, Strynø 415.
— N. P., indremiss, Kerteminde 128.
— Ole, indremiss, Aarslev 270, 294, 384, 596.
— O. S., urmager, Snøde 625.
— P., gdjr, Flemløse 288.
— P., gdjr, Grindløse 224.
— P., gdjr, Kauslunde 313.
— P. C., husmd, Tommerup 104.
— P. C., kbmd, Klintebjerg 199, 202.
— P. K., lærer, Rørup 331.
— Rasmus, gdjr, Stærkegaard, Marstal 650.
— Rasmus, gdjr, Aastrup 429.
— Rasmus, højskoleforst, Særslev 195, 196, 234, 338.
— Rasmus, indremiss. Ørbæk 264, 584.
— Rasmus, lægpræd, Bregnør- Ejby 27, 28, 31, 49, 50, 73, 134, 154 f, 158, 163 f, 215, 535.
— Rasmus, prof 320, 515.
— Sixtus, skrædder, indremiss 598.
— Sv., kurvem, V Skerninge 439.
— Th., civilingeniør, Assens 256.
— Zacharias, forf 510.
Nielsen-Svinning, H. C., højskolef, Kerteminde 128.
Nissen, P., præstegaardsforp, Lyø 478.
— gdjr, Marstal 659.
Noack, Esther, journalist 657.
Nutzhorn, H., højskolel, Askov 173.
Nygård, Johs., redaktør, c th, Middelfart 308.
— Kr., højskolel, Bejstrup 542.
— P. H., redakt, Odense 435, 539.
— Marie, Vallekilde 487.
— T., arkitekt 471.
Nyholm, H. V., prof 583.
— Joh., sekretær DMS 583.
Nyrop, M., arkitekt, prof 658.
Nøjesen, E., lærer, Skydebjerg 278.
Nørgaard, Fr., højskoleforst, Antvorskov 543.
— Johs., indremiss, Odense 52.
Nørregaard, A. M., lærer, Røjle 317.
— Jens, højskoleforst, c th, Testrup 141.
Nørrelund, friskolel, Jordløse 467.

Odmar, pater 65.
Ohlsen, N. J., skibsreder, Marstal 659.
Olesen, Sv., overl, kordegn, Rudkøbing 611.
Olrik, Ingeborg, forf 158.
— H., kunstmaler 461.
Olsen, Anna M., sypige, Marstal 659.
— H., handelsgartner, Ærøskøbing 653, 667.
Olsen, Im., gartner, Ærøskøbing 654.
— Laur, skrædder, Rise 665, 667.
— Morten, gdjr, Brandsby 604.
— Niels gdjr, Vejlby 315.
— Sofie, sypige, Marstal 659.
— Sv., boelsmd, Vejlby 317.
— Søren, gdjr, Føns 346.
Olsson, Olaf, indremiss 233.
Oppermann, skovrider, Brahetrolleborg 540.
Ottosen, Anna, frk., Svendborg 364.
— Fr., murer, Vindinge 578.
— Jørgen, lægprædikant, Saltum 507.
— Kr., indremiss, Odense 52.
— Petra, frk., Svendborg 364.
— Rasmus, lægprædikant 30, 163 f, 165, 459, 483, 571.
Overgaard, frk., skolebest, Faaborg 426.
Ovesen, Jens, højskolel., Ryslinge 356, 504.
Oxholm, O., overkammerherre 247, 278.

Paulsen, Jul., kunstmaler 628.
— N., gdjr, Verninge 13.
Pedersen, lærer, Ryslinge 491.
— tømrer, Turup 268.
— A., gdjr, Veflinge 245.
— A., gdjr, Ore 228.
— A., gdjr, Brenderup 324.
— A., gdjr, Jordløse 101, 467.
— C., gdjr, Baardesø 215.
— Em., friskolel, Kadsebølle 141, 609, 615, 624.
— Fr., lærer, Ryslinge 496.
— Gine, frk., Tommerup 104.
— Hanne, lærerinde, Lumby 211.
— Hans, Humble 638.
— Hans, smed, Fjelsted 327.
— H. P., friskolel, Revninge 132.
— H. P., husmd, Klinte 224.
— Henrik, kurvem, Dalby 157.
— Jens, gdjr, Rise 666.
— J. P., gdjr, Rise 666.
— J. P., gdjr, Særslev 233.
— Jeppe, gdjr, N Højrup 220, 223.
— Johs., indremiss, Ringe 405, 556, 611.
— Johs., indremiss, Vejlby 316, 338.
— Johs. kbmd, Stenstrup 395.
— Johs., plejer, Middelfart 307.
— Joh., gdjr, Vejlby 276.
— Jørgen, friskolel, Egebjerg 388, 391.
— Jørgen, politiker 356, 576.
— Knud, gdjr, Viby 131, 152.
— Knud, husmd, Rudme 34.
— Kr., indremiss, Faaborg 363.
— L., skibsreder, Dageløkke 622.
— Lars, gdjr, Gamtofte 264.
— Lars, lærer, Kærum 261.
— Lars, maltgører, Vejstrup 540.
— Lars P., lærer, Thorøhuse 261.
— Laurids, gdjr, Maderup 233.
— Mads, Vissenbjerg 113.
— Mads, gdjr, Gamtofte 264.
— Mads, lærer, Ebberup 261.
— Maren, frue, Tranderup 672.
— Martin, redakt, forf 355, 498, 590, 611.
— Niels, Drigstrup 133.
— Niels, gdjr, Vejstrup 542.
— Niels C., gdjr, Søllinge 355.
— N. C., lærer, Skydebjerg 278.
— Otto, gdjr, Dalby 157.
— Peder, kolportør, Bro 228, 233, 245, 288, 294, 304, 305, 307, 315, 325.
— P., gdjr, Vejlby 276.
— gdjr, Espe 502.
— P., gdjr, Gislev 522.
— P., friskolel, Ø Aaby 542.
— P., friskolel, Søllinge 401, 499, 590.
— P., boelsmd, Haarby 293.
— P., indremiss, Middelfart 223, 316.
— P., højskolel, Tommerup 105.
— P., piskefabrikant 106.
— Rs., lægprædikant, Birkum 595.
— Sine, Melby 231.
— S. W. Blicher, lærer, Ore 229.
— Søren, smed, Ejby 73.
— Vilh., friskolel, S. Næraa 178.
Per Underlig, Vejlby 315.
Petersen, Anne Marie, missionær, Indien 545.
— A. C. D., ftm, propr, Ringe 485.
— Arthur, højskoleforst, Køng 285.
— C. A., lærer, Gamborg 341.
— Cornelius 157, 163 f, 165, 459.
— E., barber, Marstal 659.
— Emil, lærer, N. Lyndelse 181, 190.
— Erik, lærer, Staurby 317.
— Gertrud, Turup 268.
— H., Ærøskøbing 654.
— H. D., lærer, Kærum 261.
— Henrik, snedker, Middelfart 307.
— Jens A., snedker, baptist, Vejstrup 535.
— J. Vilh., kgl bygningsinspkt 65, 73, 95, 106, 412.
— Jørgen, forstander, Dalum 12, 49, 51, 90, 92, 93.
— Mads, gdjr, Birkum 165.
— Niels, gdjr, Hillerup, Køng 285.
— Niels, Gravvænge, Gudme 647.
— N. M., litteraturhistoriker 18, 95, 440.
— Ove, arkitekt 365.
— P., gdjr, Sønderby 299.
— P., kbmd, Aarup 278.
— Rolf, missionær, Pakistan (Rise) 667.
— Rs., gdjr, Allerup 163.
Pihl, friskolel, V. Hæsinge 465.
Plockross, C. V., lærer, Hesselager 532.
— A., inkassator, Haarby 293.
Ploug, Carl, forf 379, 443.
Ploug-Sørensen, gdjr, Aborg 264.
Plum, N. M., gross, Assens 255.
Poulsen, gdjr, Sanderum 95.
— A., billedhugger 64, 80.
— A., lærer, Svindinge 523.
— C. F., urmager, Svendborg 364.
— E., husmd, Tørresø 216.
— H., gartner, Fjelsted 328.
— H., gdjr, Diernæs 425.
— M., arbmd, Marstal 660.
— P. C., lærer, Marstal 659.
— P. O., lærer, Strib 317.
— Rs., gdjr, Sanderum 50.
— S., skoleinsp, Haarby 293.
Povelsen, hørbereder, Dræby 28.
Poulsen-Dal, friskolel, Dalby 155, 399.
Povlsen, Alfred, højskoleforst, Ryslinge 143, 389, 482, 497, 498, 501, 504, 515 f.
Prætorius, Anna, sekr KFUK, Bogense 54, 196, 226, 328.

Qvist, E., kreditforeningsdir, Odense 49.
— S. P., redakt, Odense 49.

Raaschou-Nielsen, M., frk, Bøstrup 624.
Rafn, M., indremiss 106.
Rahbek, K. L., forf 581, 629.
Rasch, Vilh., sømandsmiss 52, 216, 363, 364.
Rask, Rasmus, sprogforsker 18, 97.
Rasmussen, Alf., organist, S. Næraa 178.
— Carl, kunstmaler 657, 661.
— Chr., gdjr, Ryslinge 491.
— Chr., gdjr., Refsvindinge 576.
— Chr., træhdlr, Gelsted 331.
— Daniel, højskoleforst, Ollerup 389, 390.
— Dines, fisker, Lohals 627.
— E., gdjr, Korup 87.
— Emil, husmandsfører, Vigerslev 243.
— Gotfred, husmd, Herringe 445.
— H, gdjr, Krogsbølle 215, 216.
— H., kunstsmed, S. Næraa 178.
— H., lærer, Rynkeby 149.
— H., lærer, Frørup 582.
— H., maler, Faaborg 445, 522.
— Jakob, lærer, Simmerbølle 616.
— Jens, gdjr, Kærby 131.
— Jeppe, pumpem, Marslev 145.
— Johs., KFUM-sekr, Odense 54.
— Johs., lærer, Svanninge 471.
— Johs., Missionær Kina 299.

Rasmussen, Karen (fra Enemærket), Dreslette 294.
— K., forretningsf, Aarup 278.
— Knud, friskolel, Ringe 484.
— Knud, friskolel, Egebjerg, Ollerup 390.
— Knud, gdjr, Højby 187.
— Knud, gdjr, Tørresø 215.
— Lars, gdjr, Verninge 101.
— Lars, gdjr, Højby 187.
— Laurs, friskolel, Ringe 355, 485.
— Laurs, gdjr, Ryslinge 491.
— Mads, fabrikant, Faaborg 18, 425.
— Mads, husmd, Aarslev (fmd Fyns IM) 32, 50, 162, 595.
— Martin, indremiss, Odense 52, 113, 215, 223, 253, 255, 270, 294, 305, 363.
— Morten, gdjr, Ørbæk 228.
— Morten, gdjr, Vejstrup 540.
— N. H., gymnastikdirektør 138.
— Niels, gdjr, Dalby 131.
— Niels, gdjr, Højby 180, 184, 186.
— Niels, gdjr, Haarslev 226.
— Niels, træskomd, Haarslev 239.
— N. J. gdjr, Korup 87.
— P, gdjr, Oure 540.
— P., gdjr, Simmerbølle 616.
— P. Hansen, gdjr, Tranderup 671.
— Poul, gdjr, Sanderum 95.
— Poul, gdjr, Dalby 134, 151, 154, 155.
— Poul, lærer, Vejlby skov 317.
— Rs., friskolel, Revninge 149.
— Rs., gdjr ftm, Flemløse 288.
— Rs., gdjr, Bullerup 145.
— Rs., gdjr, Moderup 233.
— Rs., gdjr, Haarslev 240.
— Rs., gdjr, Ryslinge 502.
— gdjr, Ørbæk 587.
— Stine, sypige, Baardesø 215.
— Vilh., gdjr, Refsvindinge 502.
Rasmussen-Søkilde, N, gdjr, forf, Brahetrolleborg 440, 468.
Rath, A. F., herregaardsmiss 53, 363.
Ravn, urmager, Otterup 199.
Rehmejer, S., skovfoged, Sønderby 299.
Reimer, Christine, forf 10, 13.
— toldass, Marstal 659.
Reimers, toldass, Bogense 226.
Reventlow, J. L., greve, Brahetrolleborg 440.
Reventlov, N. S., kbmd, Marstal 659, 660, 664.
— Axel, direkt Zool have 657.
Riger, tømrer, Odense 49.
Ring, F. J., lærer, Højby 188, 189.
— Oluf, seminariel, komponist, Skaarup 12, 18, 379.
Riverts, lærer, Espe 451.
Rode, Rode, Gotfred, højskoleforst 159.
Roed, J., kunstmaler 429, 679.
Roed-Pedersen, stadsskoleinsp, Nyborg 556.
Rosenberg, Carl, læge 285.
Rosendal, gdjr, Roerslev 321.
Rosenlund, gartner, Diernæs 426.
Rosenstand, T, forst, Korinth 440.
Rostrup, Emil, seminariel, Skaarup 379.
Rudum, M. P., friskolel, Rudme 446, 485.
Rung, Henrik, komponist 194.
— Otto, forf 149.
Runge, J., lærer, Helnæs 301.
Rymkjær, Fr., baptist 209.
Rønning, Ane (Grete), Kerteminde 127.
— lærer, Brylle 110.
— Fr., prof 249, 515.
Rørdam, Vald., digter 405.

Salling, P., lærer, Ullerslev 566.
Sams, Dorthe, friskolel, V. Skerninge 437.
Sandal, friskolel, Sødinge 485.
Sandbæk, H., arbmd, Vormark 530.
— P., højskoleforst, Tommerup 83, 105.
Sander Christensen, C., lærer, Ebberup 261.
Sass Petersen, kbmd, Ringe 486.
Saul, H., lærer, Frørup 582.
Scavenius, J., kultusminister 266.
Schaarup, frk, lærerinde, Assens 255.
Schaffalitzsky de Muckadell, A., lensgreve, Ø Hæsinge 460, 464.
— baronesse, maler 464.
Schalburg, F., vinhdlr 557.
Schlegel, F. L. A., læge, Rudkøbing 636.
Scheel Madsen, læge, Strynø 416.
Schjærfe, H. indremiss, Særslev 233.
Schlichting, A. F., lærer, Tullebølle 620.
Schlichtkrull, J. C. kunstm 95.
Schmidt, C. C., lærer, Ebberup 261.
— J. F., lærer, Ebberup 261.
— N. S., indremiss, Odense 52.
Schmidt-Nielsen, G., seminarieforst, Skaarup 379.
Schou, lærer, Søby, Ærø 678.
Schrøder, Ludvig, højskoleforst, Askov 50, 90, 156, 173, 179, 289, 381, 537, 616.
Schultz, skibsfører, Marstal 650, 659.
Schumacher, P. C., kmhr, V Skerninge 438.
Schwanenflügel, E., arkitekt 639.
Schønberg, F. S., lærer, Fangel 99.
Schøtt, J. P., lærer, Kerte 277.
Sehested, H., kmh, Broholm, Gudme 548.
Sehested-Juul, kmhr, Ravnholt 588, 589.
Sibart, P. O., friskolel, Stenstrup 395.
Sibbern, F. C., prof 506.
Sibbernsen, A. E., apoteker, V. Skerninge 433, 437.
Simmelsgaard, N., indremiss, Bogense 226.
Simonsen, H, gdjr, Helnæs 301.
— H., gdjr, Barløse 270.
— Rs., gdjr, Barløse 270.
— J. E., indremiss, Odense 52.
— N., maler 458.
— S. F. J., lærer, Dalby 157.
Skjold, P., smed, Lørup 502.
Skjoldborg, Johan, forf 355.
Skouenborg, borgmester, Faaborg 426.
Skov, H. L., husmandsfører, Vigerslev 243.
— M., mejerikonsulent, V Skerninge 435.
— Olaf, højskoleforst, Køng 285.
Skovgaard, H. G., kunstmaler 219, 235, 280.
— Joakim, kunstmaler 65, 73, 370, 465.
— Niels, kunstmaler 64, 396, 464.
Skovrup, E., højskoleforst., Kerteminde 128, 573.
— Kr., friskolel, Ryslinge 498, 502, 505.
Skovsted, Helene, friskolel, V Hæsinge 465.
Skrefsrud, L. O., miss, Santalistan 329.
Skriver, P. J., forst, Glamsbjerg 285.
Skydsgaard, P. C., indremiss 215, 231, 251, 425, 580.
Slengerik, frk, Dalum 93.
— Carl, ftm, Middelfart 308.
Sloth, forst, Korinth 440.
Smed, H., Køng 285.
— H., Dreslette 294.
— Mads, Skovby, Ærø 650.
Smidt, A., friskolel, V. Hæsinge 465.
Spandet, N. etrd, 310.
Sparre, greve, sv officer 411.
Sperling, frk, godsejer, Sandh.-Lyndelse 465.
Sporon-Fiedler, Fr., hofjægermester, Nordskov 445.
Spøhr, kbmd, Faaborg 426.
Stage, R., indremiss 106, 226, 331.
Steen, Oluf, ftm 308.
Steenberg, klejnsmed, Aarup 378.
Steffens, Henrik 202, 221, 581.
Steensen-Leth, Carl, Egeløkke 621.
Steffensen, J., gdjr, Aasum 31, 156, 159.
— lærerinde, Hjadstrup 205.
Stenbæk, N. M. R., friskolel, Ferritslev 171, 609, 616.
— Kr., friskolel, Langeland 616, 645.
Storch, J., lærer, Haarby 293,
— F., kunstmaler 621.
Stubkjær, And., indremiss 152, 258, 223, 584, 596, 641, 662.
Stærmose, kordegn, Nyborg 556.
Støvring, H., gross, Middelfart 307.
Svane, Ole, lægprædikant 16, 21, 27, 120, 122 f, 356 f, 360 f.
Svinding, R., skibsf, Ærøskøbing 653.
Syberg, Rich, forst, Krogsbølle 196, 216.
Søbye, P., gdjr, Jordløse 467.
Søndergaard, C., landbrugsskoleforst, Skaarup 379.
Sørensen, skom, Odense 50.
— skrædderm, Assens 256.
— A., gdjr, Hjallese 93.
— A., lærer, Rynkeby 149.
— A., lærer, Davinde 166.
— Emil, sparekassedir, Kerteminde 128, 157.
— E., gdjr, Vejlby 317.
— Hans, ldmd, Gislev 520.
— Hans, lærer, Højby 189.
— H. P., overborgm, Kbhvn 649.
— Jens, friskolel, Skellerup 573.
— Johs., indremiss, landssekr IM 52.
— K. V., depotarbjd, Strib 320.
— Kirstine, friskolel, V Hæsinge 465.
— Otto, væver, Allerup 165.
— P., sognefgd, Jordløse 468.
— P. Hansen, indremiss, Strib 320.
— P. M., lærer, Brahetrolleborg 443.
— Rs., gdjr, ftm, Allesø 212.

Talleruphuus, Anna, trikotagehdlr, Assens 255.
Tambo, L., gdjr, S. Næraa 175.
Tange, A, ftm 531.
— A. H., gdjr, Gestelev 444.
— Kr., højskoleforst, Rudkøbing 609.
— Mads, gdjr, ftm, Ringe 485.
Tarp, E., lærer, Gamborg 341.
Teglbjærg, N. L., Stenløse 99.
Teisen, lærer, N Næraa 219.
Terkelsen, Jørgen, højskoleforst, Vraa 543.
Termansen, N. J., 159, 190, 320, 407, 507.
Therkildsen, H., lærer, Strib 317.
Thobo, L., lærer, Brylle 111.
Tholle, Johs., haveark 657, 669.
Thomsen, lærer, Lumby 211.
— A., kunstmaler 429, 441.
— Folke, lærer, Revninge 149.
— Fr., lærer, Gislev 421 (højskoleforst Børkop).
— Hans, Aulby 316.
— H. P., graver, Rise 667.
— Henrik, gdjr, Langeland 606.
— Johs., husmd, Agedrup 145.
— Klaus, gdjr, Rise 665.
— Kr., friskolel, Ø Skerninge 385, 392, 435.
— Kr. R., gdjr, St. Rise 667.
— P., lærer, Bøstrup 622.
— P. K., lærer, Ryslinge 497, 504.
— Th., gæstgiver, Odense 50.
Thorbensen, maler, Svendborg 364.
Thorsen, A. Lund, indremiss, Særslev 233.
— H., lærer, Tørresø 216.
— L., gdjr, Dræby 134.
— Rs., træskomd, Kærum 260.
Thorup, Emilie, præstedt, digter 459.
Thorvaldsen, Bertel, billedhugger 106, 441, 557, 573, 639, 643, 679.
Thuesen, lærer, Gamtofte 264.
Thunbo, J., indremiss, N Aaby 338.
Thure, apoteker, Haarby 293.
Thygesen, J., gdjr, Ferritslev 168.
Tietgen, C. F. 18, 48, 50, 535.
Tofte, J. H. M., seminariel, Skaarup 379.

Toftegaard, Jens, direktør, c polit 532.
Toftemark, Evald, højskolel, Tommerup 106.
Topholm, N., indremiss, Bogense 226.
Tornøe, Wenzel, kunstmaler 243.
Tranberg, P., red, Odense 51.
Trane, L. P., lærer, Stubberup 157.
Trier, Ernst, højskoleforst, Vallekilde 82, 94, 139, 156, 170, 388, 436, 550, 616.
Marie 94.
Tvede, V., arkit 556, 557.

Ullmann, V., norsk højskoleforst 169.
Urban Hansen, sparekassedir, Odense 54.
Ussing, J. L., prof 575.
Utoft, højskoleforst, Uldum 92.

Walentin, museumsleder 403.
Wammen, A. N., indremiss, Nyborg 556.
Vandt, H. C., indremiss, Otterup 199, 215, 233.
Weber, skibsfører, Marstal 657.
Vedel, kbmd, Faaborg 426.
— Aa., højskoleforst, Krabbesholm 142.
Vedel Simonsen, LS, kfrrd, historiker, Elvedgd 245.
Wedell-Wedellsborg, Maria, grevinde 348.
Wegener, Th., kunstmaler 281.
Weng Madsen, gdjr, Gelsted 331.
Werner, J., borgm, Odense 48, 49.
Wessel, A. W., lærer, Sanderum 95.
— P. H., generalkonsul, Svendborg 365.
— P., sømandsmiss, Marstal 660.
Vestergaard, H. C. A., lærer, Hjadstrup 205.
Westergaard, lærer, Lumby 210.
— Jac., gdjr, Fjellerup, Ryslinge 401.
Wied, Gustav, forf 40.
Wiehe, F. W., kst rektor Slagelse 40.
Vig, Jens, forst Seden 159.
Vigild, H. J., lærer, Kerte 276.
Wigdal, lærer, Haarby 293.
Vilhelm, J., gdjr, Rødløvegd 162, 164 f.
Vilhelmsen, J., gdjr, Diernæs 426.
Villumsen, H., højskoleforst, Bælum 543.
Vilstrup, Elna, frk., Barløse 271.
Vilsøe, A., smed, Hesselager 530.
Wienberg, C., kordegn, Marstal 660.
Vind, Elsa, kammerherreinde, Sanderumgd 166.
— O., kammerherre, smst 166.
Winding, Holger,tandlæge, Rudkøbing 611.
Winstrup, arkitekt 74.
Vinther, J. H., højskoleforst, Brahetrolleborg 440, 443.
— P. J., seminarieforst, Silkeborg 141, 237.
Winther, Arne, forst, Køng 285.
— Chr., digter 348.
— Claus, lærer, Frederiksminde 325.
— Fr., lærer, Humble 625, 639.
— P. J., lærer, Simmerbølle 496, 616.
— lærer, V Skerninge 438.
Wive, H., indremiss, Kerteminde 128.
Woll, V. F., politim, Kerteminde 128.
Worsaae, J. F. A., prof 574.
Væver, Lars, lægprædikant, Hjortebjerg 113, 239.

Zehngraf, maler 445, 539.
Zinn, Regitze, frue 144.

Ærø, C. P., indremiss, Rudkøbing 611.

Øbro, H., gdjr, Aasum 160.
Øhlenschlæger, Adam, digter 475, 506, 600, 601.
Ørsted, Anders Sandøe, konsejlspræsident 210, 610.
— Hans Chr., prof 610.
Ørum, Jac., rektor 675.
Østerby, frk, Assens 260.
Østergaard, kbmd, Odense 50.
— K., friskolel, Dalby 132, 157.
— Rs., gdjr, Ørbæk 587.
— S., gdjr, Strib 320.
Østermark, L., portør, Aarup 278.

Tilføjelser til Fyns stift (bd III)

(Tilføjelser til Københavns og Roskilde stifter vil komme efter Lolland-Falster stift)

1955:

24. febr: **C. F. J. Kaarsbo,** fh sp Paarup — død (s 86).

30. juni: Nyt embede: Kkp Bolbro, Odense, hjpr C. Sørensen udn t kkp (s 65).

11. aug: Pastorinde **Ellen Harder,** f Prior, Nr Søby-H — død (s 194).

16. aug: Provstinde **Birte M. Melbye,** f Lund, Munkebo-D — død (s 135).

19. aug: Pastorinde **Elisabeth C. With,** f Andersen, Krogsbølle — død (s 217).

23. aug: **Arne Viggo Hansen** (* 6. juli 29 Pedersborg v Sorø. Forældre: Førstel Axel Henrik H og Anna Kristine Larsen. Stud Sorø 48, c 54' (1-99). ~ 16. dec 51 Ruth Karla Jørgensen, * 19. juni 29 Pedersborg. Forældre: Smedemester Hans J. og Ragnhild Elise Andersen. Udn t hjpr Munkebjerg, Odense (s 65).

13. okt: **E. J. Poulsen,** sp Thomas Kingos k, afsk (s 65).

9. nov: **E. Staffeldt,** sp Middelfart, afsk og ans som frimghpræst Aagaard (s 312).

10. nov: Bispinde **Marie Øllgaard,** f Jespersen, død (s 44).

18. nov: **J. Fog,** hjpr Hans Tausens k, udn t sp Sandby (s 66).

9. dec: **Kristian Iversen Jørgensen,** * 14. juni 26 Nr. Vium. Forældre: Indremiss Kristian Iversen J og Maria Jakobsen. Stud Odense 46, c 54' (h-58). ~ 12. juni 56 Edith Andersen. Udn t hjpr Hans Tausens k, Odense (s 66).

1956:

18. febr: **T. S. Stamer,** sp Gamborg-U, udn t sp Thomas Kingos k, Odense (s 65 og 345).

3. marts: **Georg-Albert Olivarius Schack With,** * 30. juli 19 Aarhus. Forældre: Rkp Sct Pauls k, Kbhvn, † 54 (s der). Stud. Østersøg 34, c 44' (1-101), hjpr Grundtvigs k, Kbh 44, sp Aalsø-H 28. dec 47. ~ 2. marts 48 Estrid Kellermann, * 12. aug 27 Kbhvn. Forældre: Billedhugger Axel August K og Jenny Constance Skaarup. Udn til sp Middelfart (s 312).

15. marts: Provstinde **Ingeborg Clausen,** f Brandt, Ollerup-K, død (s 393).

21. April: Sp Baagø nedlagt og lagt som anneks til Assens. Sp **T. J. A. Jørgensen** afsk (s 262).

17. juli: **Sigurd Skovmand,** * 4. maj 10 Rønne. Forældre: Kommunelærer Fridlev S og Frida Christiane Hansen. Stud Rønne 29, medhj Højskolebl 29, huslærer 30, højskolel Galtrup 35, do Vinding, Ubberup, Høng, Fyns husmandsskole, c 44² (h-70). ~ 31. okt 39 Ragnhild Pedersen, * 12. jan 15 Aadum. Forældre: Gdjr Niels Christian P og Johanne Sørensen. Hjpr Sct Peders k, Randers 4. dec 44, sp Norup 27. febr 45, valgmenighedspr Kjellerup 30. nov 47. Udn til sp Gamborg-Udby (s 344).

17. aug: **S. G. Eilgaard,** sp Ejlby-M, afsk (s 232).